

Наукові перспективи
Видавнича група

ВІСНИК науки та
освіти
ISSN 2786-6165 (online)

серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

Bulletin of Science and Education

№8(26) 2024

Видавнича група «Наукові перспективи»

**Громадська організація
«Християнська академія педагогічних наук України»**

«Вісник науки та освіти»

***(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)***

Випуск № 8(26) 2024

Київ – 2024

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Public organization

"Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine"

"Bulletin of Science and Education"

*(Series" Philology ", Series" Pedagogy ", Series" Sociology ",
Series" Culture and Art ", Series" History and Archeology")*

Issue № 8(26) 2024

Kiev – 2024

«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал. 2024. № 8(26) 2024. С. 1544

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 02.09.2024, № 1/9-24)

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України
10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія) та педагогіки (спеціальність - 011 Освітні, педагогічні науки)**

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від
23.12.2022 № 1166 журналу присвоєна категорія Б з філології (спеціальність - 035 філологія).**

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, громадської наукової організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання» та громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів філології, соціології, науки про освіту, історії, археології, а також, культурології та мистецтвознавства з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходиться застосування тематики наукового журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google

Головний редактор: Гурко Олена Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна).

Редакційна колегія:

- ✚ Александрова (Верба) Оксана Олександрівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики Харківського національного університету імені І. П. Котляревського, (Харків, Україна)
- ✚ Афонін Едуард Андрійович - доктор соціологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, (Київ, Україна)
- ✚ Булатов Валерій Анатолійович - старший викладач кафедри дизайну Українського гуманітарного інституту, член спілки дизайнерів України
- ✚ Вакулик Ірина Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
- ✚ Волошенко Марина Олександрівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Державного університету "Одеська Політехніка" (Одеса, Україна)
- ✚ Вуколова Катерина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна), доцент Дніпровського відділення центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України, Дніпро, Україна (Дніпро, Україна)
- ✚ Головна Алла Василівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Гончарук Віталій Володимирович – к.пед.н., старший викладач кафедри хімії та екології «Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини», (м. Умань, Україна)
- ✚ Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- ✚ Колмикова Олена Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дунайського інституту Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- ✚ Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- ✚ Котетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- ✚ Линтвар Ольга Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Литвинська Світлана Віталіївна - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету, (Київ, Україна)

- ✚ Матійчин Ірина Мстиславівна – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Навчально-наукового інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
- ✚ Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- ✚ Мацько Віталій Петрович - доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Хмельницький, Україна)
- ✚ Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- ✚ Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- ✚ Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмайльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- ✚ Міщенко Ірина Іванівна - кандидат мистецтвознавства, доцент, Заслужений працівник культури України, член Національної спілки художників України, доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)
- ✚ Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методику її навчання Ізмайльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- ✚ Новік Крістіна Іванівна - керівник освітнього проєкту Teacher Education Манчестерського університету (Великобританія)
- ✚ Осова Ольга Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Харків, Україна)
- ✚ Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- ✚ Потенко Людмила Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, директор Черкаського інформаційно-учбового тренінгового центру Національного юридичного університету «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов НУ «ОЮА», членкиня Центру українського-європейського наукового співробітництва (Одеса, Україна)
- ✚ Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- ✚ Прокопович Лада Валеріївна - доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософії культури Національного університету «Одеська політехніка» (Одеса, Україна)
- ✚ Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- ✚ Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- ✚ Сидоренко Сергій Іванович - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Синявська Олена Олександрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, Україна)
- ✚ Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- ✚ Скляр Ірина Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології, доцент кафедри світової літератури Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ Донбаський Державний педагогічний університет, постдокторант(м. Дніпро, Україні)
- ✚ Степанова Наталія Михайлівна - кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, заступник з науки директора ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
- ✚ Стратулат Наталія Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри правничої лінгвістики Національної академії внутрішніх справ, (Київ, Україна)
- ✚ Супрун Володимир Миколайович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- ✚ Тележкіна Олеся Олександрівна - доктор філологічних наук (спеціальність "Українська мова"), доцент, професор кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, (Харків, Україна)
- ✚ Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- ✚ Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- ✚ Федотова Оксана Олегівна - доктор історичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри інформаційної діяльності Маріупольського державного університету (Київ, Україна)
- ✚ Чикарькова Марія Юріївна - доктор філософських наук (спец. "філософія культури"), професор кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)
- ✚ Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- ✚ Шевель Інна Петрівна - кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)
- ✚ Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- ✚ Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- ✚ Щербак Олена Володимирівна - кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна)
- ✚ Якович Олександра Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
- ✚ Ярослав Сирник - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

Avchinnikova H.D. <i>HOW THE GERMAN LANGUAGE IS BEING TRANSFORMED THROUGH THE PERIODIZATION OF ENGLISH BORROWINGS</i>	17
Kocherga G.V., Radkevych G.Yu. <i>NATIONALLY-MARKED PHRASES IN THE LANGUAGE-MENTAL DISCOURSE OF UKRAINIANS</i>	28
Koliasa O.V. <i>BEYOND WORLDS: THE ROLE OF NON-VERBAL GRAPHICS IN POSTMODERN LITERARY TEXTS</i>	40
Styrnik N.S. <i>OBSTACLES IN LEARNING AND USING ENGLISH FOR INTERNATIONAL STUDENTS OF DIFFERENT FIRST LANGUAGE ORIGINS</i>	53
Synyshyna Yu.A. <i>TEACHING ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE (TESL): METHODS AND CHALLENGES IN TEACHING ENGLISH TO NON-NATIVE SPEAKERS</i>	68
Tkachenko N.D. <i>DEDUCTIVE FUNCTIONS OF THE STYLISTIC DEVICES IN FABLES</i>	77
Альбота С.М., Парасюк М.В. <i>ХАРАКТЕРИСТИКА Й ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ</i>	90
Артеменко С.Б. <i>СОЦІОЛОГІЯ НАУКИ Й СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АНГЛІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)</i>	99
Бабелюк О.А. <i>ГРАФІЧНА МОВНА ГРА ЯК ВИЯВ ПОЛІФОНІЇ НАРАТОРІВ: ПРАГМА- СТИЛІСТИЧНИЙ РАКУРС</i>	112
Баланаєва О.В., Мамонова О.І., Дзевицька Л.С. <i>ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ</i>	126
Варинська А.М. <i>КОНЦЕПТ-СИМВОЛ «ПРАПОР» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ</i>	142

Гансчко В.В. <i>ПАРАЛІНГВІСТИКА: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИЙ СТАН</i>	154
Горда О.М. <i>КОНЦЕПЦІЯ НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ «СПІЙМАЙ СКОВОРОДУ»</i>	163
Григоренко Т.В., Артёмова Є.О., Ніколаєва А.А. <i>ІННОВАЦІЇ В ГАЛУЗІ ІТ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ЛЕКСИЦІ: АНАЛІЗ НОВИХ ТЕРМІНІВ</i>	175
Загородня Л.З. <i>РЕФЕРЕНЦІЙНИЙ СТАТУС БУТТЄВОГО РЕЧЕННЯ: ПЕРЕКЛАДО- ЗНАВЧИЙ АСПЕКТ</i>	186
Зеленська О.П. <i>ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ДЕКЛАРАЦІЇ (на матеріалі Декларації незалежності США)</i>	198
Зінченко В.М., Морараш Г.В., Риженко К.В. <i>МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЛОВОЇ МОВИ: СТАНДАРТИ- ЗАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ</i>	217
Івасишина Т.А., Дем'яненко Н.Б. <i>БІБЛІЙНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ МАС- МЕДІА</i>	236
Йолкіна Л.В. <i>МІСЬКИЙ ТА СІЛЬСЬКИЙ ТЕКСТИ В ОПОВІДАННІ ІВАНА НЕЧУЯ- ЛЕВИЦЬКОГО «ВОЛЬНЕ КОХАННЯ»</i>	250
Кінджибала О.С., Харина А.О. <i>РОЗБІЖНОСТІ ТА АНАЛОГІЇ В КОРЕЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ</i>	261
Кошарний К.А. <i>АНАЛІЗ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТІВ</i>	271
Лазоренко Є.І. <i>РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ</i>	283
Лисак В.М., Попадинець М.В. <i>ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕТИКЕТУ УКРАЇНЦІВ У РЕТРОСПЕКТИВІ</i>	298
Мунтян О.О. <i>ЗАПОЗИЧЕНІ ТЕРМІНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ</i>	310

Островський О.О. <i>СТУПЕНЕВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРАЇНАХ ЄС</i>	321
Павлюк Н.Л. <i>ЖАНРОВЕ РОЗМАЇТТЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ПЕТРА КРАЛЮКА</i>	330
Передон Н.О. <i>НЕВЕРБАЛЬНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ІНІЦІАТОРА ПРИМИРЕННЯ</i>	342
Поляруш Н.С., Король І.М. <i>ЖІНКА І ВІЙНА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ДОБИ</i>	355
Птуха В.А., Кухта В.В., Дуб О.Б. <i>РОЛЬ АНГЛІЦИЗМІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЛЕКСИКИ ТА ГРАМАТИКИ</i>	366
Сабат С.І., Мороз Н.І., Луців Р.С. <i>АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ</i>	378
Сизоненко Н.М. <i>КОМАНДНА ГРА ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)</i>	391
Скиба О.В., Сорокіна О.С. <i>ШЛЯХИ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ ВЕСІЛЬНОЇ ТЕМАТИКИ НА ШКІЛЬНИХ УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ</i>	406
Стеценко Н.М., Гетіна А.Д. <i>СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ РЕАЛІЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ У ПЕРЕКЛАДІ ПОВІСТІ ДЖЕКА ЛОНДОНА «БІЛЕ ІКЛО»</i>	423
Стрелок Н.В., Перова С.В., Козлов Є.Д. <i>ОЦІНКА МОТИВАЦІЙНОГО ТА ОСВІТНЬОГО ЕФЕКТУ ВИКОРИСТАННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ</i>	438
Федькова І.А., Сіладі В.В., Стрелок Н.В. <i>ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТРАДИЦІЙНИХ ТА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ</i>	451
Фоміна Л.В., Калініченко О.В. <i>МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ</i>	466

Фоміна Л.В., Калініченко О.В., Дзинглюк О.С. 479
*МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ
СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ*

Халаши П.А. 489
*ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ
АНТРОПОНІМІВ В ІСТОРИЧНОМУ ФЕНТЕЗІ Н. ДОВГОПОЛ «ЗНАЙТИ
КРАЇНУ АМАЗОНОК»*

Циганок І.Б. 499
*МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ОСВІТНЬО-
НАУКОВІЙ, ПРОФЕСІЙНІЙ І ДІЛОВІЙ СФЕРАХ*

Чорний І.В. 510
*НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В
ІСТОРИЧНИХ ДЕТЕКТИВАХ В. ДОБРЯНСЬКОГО*

Швець Ю.В. 522
*ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ГУСТАТОРНИМ КОМПОНЕНТОМ У ЛІНГВО-
МЕНТАЛЬНОМУ ФОКУСІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗРАЗКІВ КЛАСИЧНОЇ І СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ 18 – 21ст.)*

Шоля І.С. 540
*ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА (ВОКАТИВУ) У
ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ*

СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

Bets Yu.I., Bets I.O. 550
*INTENSIFICATION OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION
PROCESS OF THE FUTURE TRANSLATOR USING INFORMATION AND
COMMUNICATION TECHNOLOGIES*

Burak V.G. 561
*MODERNIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF HOTEL AND
RESTAURANT SPECIALISTS IN THE CONDITIONS DIGITIZATION OF
EDUCATION AND DISTANCE LEARNING*

Chornous V.P. 574
*THE THEORETICAL ASPECTS OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE
OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS*

Chyrva H.M., Honcharuk V.V. 583
*METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF BUSINESS
ETHICS IN MODERN CONDITIONS*

Gusak L.Ye., Malenytskyi D.S. 594
CREATIVE APPROACHES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Hurin R.S. <i>FROM THE EXPERIENCE OF TEACHING THE COURSE «THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF PSYCHOLOGY» TO THE MAGISTRATES OF PSYCHOLOGY</i>	604
Novakivska L.V. <i>STUDYING UKRAINIAN LITERATURE IN THE SYSTEM OF SPECIALIZED EDUCATION</i>	614
Shayner H.I., Havran M.I., Krasa H.V. <i>REALITIES AND TRENDS OF ACADEMIC MOBILITY OF STUDENTS AT UKRAINIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS</i>	627
Svyrydenko D.B., Revin F.H. <i>THE ECONOMIC FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT</i>	638
Анпілогов Д.І. <i>ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ ПРИ НАВЧАННІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ В ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ</i>	652
Барсуковська Г.П., Клевака Л.П., Кирста Н.Р. <i>МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ПІДХОДИ В ОСВІТНІХ ПРОГРАМАХ ДЛЯ ДОШКІЛЬНИКІВ: РОЗКРИТТЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ</i>	664
Бацуровська І.В., Лимар О.О. <i>ЦИФРОВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ</i>	678
Близнюк М.М., Шевченко А.І. <i>ФАХОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ В ГАЛУЗІ ДИЗАЙНУ</i>	689
Богоніс П.Л. <i>ПОЧАТКОВЕ НАВЧАННЯ ПІДЛІТКІВ В НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ (СУЧАСНИЙ МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС)</i>	703
Бондаренко Т.Г., Погрібна О.О. <i>СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ МАГІСТЕРСЬКОГО ПРОЄКТУ СТУДЕНТІВ-МЕДІЙНИКІВ</i>	717
Бондарович О.П., Волков М.С., Богданов М.В. <i>ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ В НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СПОРТСМЕНІВ</i>	736
Ботузова Ю.В. <i>СВІТОГЛЯДНИЙ КОНТЕКСТ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ</i>	751

- Будовська Н.А., Краснощок А.В.** 761
ВИКОРИСТАННЯ ІКТ У НАВЧАННІ ДИСЦИПЛІН СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ
- Вергун А.Р., Сергієнко В.О., Ягело С.П., Вергун О.М., Калитовська М.Б., Кіт З.М., Олексюк О.Б., Карпишин Н.В., Мацяк Ю.М.** 775
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРВИННОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА НАЯВНІСТЬ ПЛАГІАТУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ СПІВРОБІТНИКІВ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: АНАЛІЗ ІМПЛЕМЕНТАЦІЙНОГО ДОСВІДУ
- Вінтюк Ю.В.** 794
ЗАСТОСУВАННЯ ФІЛЬМОТРЕНІНГІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХОВИХ ПСИХОЛОГІВ
- Воронкова А.А., Басюк Л.В., Зайка Т.П.** 809
ВПЛИВ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ ПЕРЕВІРКИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
- Голюк О.А., Палій А.М., Слатвінська А.А.** 826
КОНТЕКСТНО-КОМПЕТЕНТІСНА МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ
- Гриньов Р.С.** 837
ДИДАКТИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ТА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ
- Демченко В.М.** 848
СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
- Десятник К.В., Грицак П.О.** 862
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Дмитренко В.І.** 877
ДИСЦИПЛІНА «ОРГАНІЗАЦІЯ АНІМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРА З ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ: ДОСВІД ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА
- Довженко Т.О.** 889
ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Єфімчук О.М., Макода С.Л., Сандульський С.М., Луцько П.Є., Петрик О.О. <i>ТАНЕЦЬ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА КОМУНІКАЦІЇ</i>	902
Жовтоніжко І.М., Боднар М.О. <i>ЯКІСТЬ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ШЛЯХИ ДО МАЙБУТНІХ ЗМІН (НА ПРИКЛАДІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ЕЛЕКТРО- ННИХ ПОСІБНИКІВ)</i>	917
Засць С.С., Кривохижа А.М., Маркіна В.В. <i>ЛІДЕР ТА ВИБІР ЛІДЕРСТВА В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ – ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ</i>	931
Ігнатенко Н.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ У НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1991-1996 РР.</i>	946
Казачінер О.С., Бойчук Ю.Д. <i>ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМУ «ЗБІЛЬШЕННЯ-ЗМЕНШЕННЯ» У ПРАКТИЦІ КАЗКОТЕРАПІЇ</i>	959
Канішевська Л.В. <i>ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ</i>	972
Каньоса Н.Г., Бабюк Т.Й. <i>ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ОСНОВІ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ</i>	982
Кравченко О.П. <i>ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА ФАРМАЦЕВТІВ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ПОТРЕБ</i>	996
Литвин І.М., Байдюк Н.В. <i>ПАРТНЕРСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ТА БАТЬКІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ</i>	1003
Лі Юйлін <i>СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА</i>	1012
Маслова І.А., Нашкородова К.В., Пукаленко В.А. <i>ОСВІТНЄ ПІДПРИЄМНИЦТВО: НОВИЙ ВИКЛИК ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ</i>	1021

- Миздренко О.М., Годун Н.І., Палієнко О.А.** 1033
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРАВМАТИЗМУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ
- Москаленко А.М.** 1052
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ В МАЙБУТНІХ УПРАВЛІНЦІВ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ
- Найда Р.Г., Панченко О.О.** 1064
ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ СТВОРЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
- Поляк-Свергун М.М.** 1077
МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ І НАВИЧОК У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ
- Прокопів Л.М.** 1089
ОСОБЛИВОСТІ ДОБРОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ (90-ТІ РР. ХХ-ПОЧАТОК ХХІ ст.)
- Пупена В.Ю.** 1102
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ
- Радул О.С., Радул В.В., Михайліченко І.В.** 1113
РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (20-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)
- Реброва Г.О., Галіцян О.А.** 1127
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА
- Резунова О.С.** 1136
РОЗВИТОК НАВИЧОК РЕФЛЕКСІЇ ЯК НЕОБХІДНОГО КОМПОНЕНТА САМОЕФЕКТИВНОГО ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Ровенчак І.І., Котик Л.І.** 1145
АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАГАЛЬНА СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ» У ВИЩІЙ ШКОЛІ
- Самойленко О.А., Антонюк О.І., Патлайчук О.В.** 1159
УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ ПРОЦЕСОМ НА ЗАСАДАХ ПЕДАГОГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

- Степанова Н.М.** 1171
*РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНІХ ГАЛУЗЕЙ У
ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ*
- Теренко О.О.** 1183
*СТАН ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД РИНКОВИХ ВІДНОСИН (1866-
1900) У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ*
- Трейтяк Д.В.** 1197
*ДОТРИМАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УМОВАХ
РОЗВИТКУ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ*
- Трофименко О.А.** 1209
*КРИТЕРІЙ ТА ПОКАЗНИКИ ВИМІРЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ
ПОЗИЦІЇ ПЕДАГОГА*
- Філіпчук О.Р.** 1219
*СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ У
СУЧАСНОМУ ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ*
- Фоміна Л.В.** 1228
*ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЗВО – ОСНОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ*
- Хань Цзяє** 1243
*ОГЛЯД ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ
ЦІННІСНОГО СВІТОГЛЯДУ У СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ КОЛЕДЖІВ
КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ*
- Харченко І.І.** 1258
*МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОТИВАЦІЇ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
ЗДОБУВАЧІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ: ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ
АСПЕКТ*
- Чопак Є.В.** 1270
*ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬ-
ТУРНОГО МОВЛЕННЄВОГО СЕРЕДОВИЩА*
- Шанскова Т.І., Коновальчук І.М., Рудницька Н.Ю.** 1281
*ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ КРЕАТИВНИХ ОСВІТНІХ
ТЕХНОЛОГІЙ*
- Шпак В.П., Гнезділова К.М.** 1291
*ТЕОРІЯ КОННЕКТИВІЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ*

СЕРІЯ «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»

- Алєєва Я.А.** 1305
РЕСТИТУЦІЯ МАЙНА РЕПРЕСОВАНИХ РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ
- Бабич В.І.** 1319
АНТИАЛКОГОЛЬНА КАМПАНІЯ ЧАСІВ ПЕРЕБУДОВИ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ УРСР (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОБЛАСНОЇ ПРЕСИ)
- Виговський М.Ю.** 1335
ВСЕУКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКОВНА РАДА І ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА УНР ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПЕРШИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1917-1920 РОКІВ
- Горохівський П.І.** 1347
СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ У 30-х РОКАХ ХХ ст. ЯК ЗАСІБ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРУДЯЩИХ (на матеріалах преси Христинівського району)
- Дем'янчук А.Л.** 1359
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА СТАН САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
- Доценко В.О.** 1373
БОРОТЬБА ПОГЛЯДІВ ТА ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЯК ВІДЗЕРКАЛЕННЯ ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ МІНІСТРІВ ІСПОВІДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ВАСИЛЯ ЗЕНЬКІВСЬКОГО ТА ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО
- Жолоб М.П.** 1386
ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА НА ПОСАДІ МІНІСТРА ІСПОВІДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК АПОГЕЙ ТА ПІДСУМОК УКРАЇНІЗАЦІЇ ТА УПОРЯДКУВАННЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ В ДОБУ ПЕРШИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1917-1920 РОКІВ
- Журило Д.Ю.** 1399
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ НА ПРИКЛАДАХ ПРОФЕСОРІВ МУХАЧОВА ТА БАРАБАШОВА
- Задворний А.О.** 1413
РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄС В ПОЛЬЩІ У ПЕРІОД 2004-2006 РР.

Задорожнюк А.Б. 1420
*ФОТОГРАФІЧНІ ЗОБРАЖЕННЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО КІН. XIX –
ПОЧ. XX СТ. ЯК НАУКОВЕ ДЖЕРЕЛО ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУРСУ
«ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ»*

Кінд-Войтюк Н.В. 1434
МАСОНСТВО В УКРАЇНІ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Кліщ О.Л. 1449
*ТРАДИЦІЙНЕ ЗЕМЛЕРОБСТВО ЯК ОСНОВА ГОСПОДАРСЬКОГО
ЗАНЯТТЯ НА БОЙКІВЩИНІ*

Мельник Т.Г. 1458
АДВЕНТИСТИ СЬОМОГО ДНЯ НА ПОДІЛЛІ В 1921-1941 РОКАХ

Плазова Т.І. 1468
*АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ З БОКУ
РОСІЇ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ*

Синчак Б.А., Полумисна О.О. 1483
*ПРОБЛЕМАТИКА ЦИТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИМИ МЕДІА ІНОЗЕМНИХ
ЗМІ*

Троян П.Ю. 1492
*ЗВ'ЯЗКИ ВІДОМОГО МАНДРІВНИКА М. МИКЛУХО-МАКЛЯЯ З
УКРАЇНОЮ*

Фрадкіна Н.В. 1508
*ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М.Ф. СУМЦОВА (ДО 170-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ)*

Чучалін О.П. 1519
*МОНАСТИРІ ТА ЧЕРНЕЦТВО КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ СИНОДАЛЬНОГО
ПЕРІОДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ*

СЕРІЯ «КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО»

Прокопович Л.В. 1534
РЕКЛАМНИЙ КОСПЛЕЙ В ДРАМАТУРГІЇ СУЧАСНОГО КІНО

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаю вас із виходом чергового номеру фахового журналу категорії Б «Вісник науки та освіти».

Видання відзначається багатогранністю відтворення змістового компоненту і значним інформаційним наповненням з питань: ефективності використання штучного інтелекту в процесі вивчення іноземних мов; вимог до здійснення процесу з формування ціннісного світогляду студентів у мистецьких коледжах КНР; сучасного розуміння інтертекстуальності; сучасних підходів до оцінювання знань і навичок у професійній освіті; креативних підходів у викладанні англійської мови; існуючого педагогічного досвіду реалізації національної ідентичності студентської молоді та визначення

ефективних шляхів становлення досліджуваного феномену в майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі закладу вищої освіти та ін.

Бажаю миру, здоров'я, щастя і невичерпної творчої фантазії, успіху для розвитку освіти та науки України на благо її відновлення та економічного розквіту після перемоги над ворогом!

Спільними зусиллями наближаємо перемогу!

Вистоїмо! Переможемо!

З повагою,

**директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»,
директор Європейського ліцею
«Наукові перспективи»**

Ірина ЖУКОВА

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

UDC: 811.112.2-044.922]:811.111'373.45](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-17-27](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-17-27)

Avchinnikova Halyna Dmytrivna PhD (candidate of pedagogical sciences), associate professor at the Department of Theory and Practice of Foreign Languages, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28, Sadova St., Uman, tel.: (067) 478-38-73, <https://orcid.org/0000-0003-0507-4888>

HOW THE GERMAN LANGUAGE IS BEING TRANSFORMED THROUGH THE PERIODIZATION OF ENGLISH BORROWINGS

Abstract. The article is devoted to the study of the influence of English on the lexical system of the German language in different historical periods. After reviewing the main sources on the research topic, the author studies different periods of borrowing English words into German, from early contacts to the modern era of globalization and media. In particular, she considers 4 main periods: the period of early contacts, the period of political and social changes, the period of influence of the media and culture, the period of globalization and integration. The first to be analyzed are the processes of borrowing from the beginning of contacts between English and German, when these contacts were limited, but had a significant impact through trade and cultural ties. Further, the period of the XVIII-XIX centuries is analyzed, when political and social changes, as well as the industrial revolution, contributed to the spread of English technical and scientific terms. In the XX-XXI centuries, with the development of mass media and globalization, English became even more dominant, which led to the widespread use of Anglicisms in various spheres of life. In the period 2000-2024, borrowings continue to grow, and English words adapt to the German language, changing their shape and meaning in accordance with German language rules and cultural preferences. The study explains that the borrowing of English-language vocabulary has its own periodization and causes, and among the main areas to which the most borrowing occurs are technology, the Internet, media, music, fashion and others. The highlighted results help to understand why a certain vocabulary was borrowed from English into German in a particular period. H. Avchinnikova also analyzes English

borrowed phrases, which indicates an increase in the process of resettlement of Anglicisms to the German language. The article emphasizes that the borrowing of English vocabulary is a permanent process that will continue in the future, especially in the context of the rapid development of technology and the change of cultural and social trends. This research is valuable for linguists, culturologists and language politicians because it reflects current trends in language dynamics and intercultural communication.

Keywords: Anglicisms, borrowing, German language, globalization, vocabulary, morphology, cultural trends, media, adaptation, word formation.

Авчіннікова Галина Дмитрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та практики іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, tel.: (067) 478-38-73, <https://orcid.org/0000-0003-0507-4888>

ТРАНСФОРМАЦІЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПЕРІОДИЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена вивченню впливу англійської мови на лексичну систему німецької мови у різні історичні періоди. Після огляду основних джерел з теми дослідження авторка вивчає різні періоди запозичень англійських слів до німецької мови, починаючи з ранніх контактів і закінчуючи сучасною епохою глобалізації та медіа. Зокрема, вона розглядає 4 основні періоди: період ранніх контактів, період політичних та соціальних змін, період впливу засобів масової інформації та культури, період глобалізації та інтеграції. Першими аналізуються процеси запозичення від початку контактів між англійською та німецькою мовами, коли ці контакти були обмежені, але мали значний вплив через торговельні та культурні зв'язки. Далі аналізується період XVIII–XIX століть, коли політичні та соціальні зміни, а також індустріальна революція сприяли поширенню англійських технічних та наукових термінів. У XX–XXI століттях, з розвитком масових медіа та глобалізації, англійська мова стала ще більш домінуючою, що призвело до широкого використання англіцизмів у різних сферах життя. У період 2000-2024 років запозичення продовжують зростати, і англійські слова адаптуються до німецької мови, змінюючи свою форму та значення відповідно до німецьких мовних правил та культурних уподобань. Проведене дослідження пояснює, що запозичення англійської лексики має свою періодизацію та причини, а серед основних сфер, до яких відбувається найбільше запозичень, є технології, Інтернет, ЗМІ, музика, мода та інші. Висвітлені результати

допомагають зрозуміти, чому певна лексика була запозичена з англійської в німецьку мову в той чи інший період. Також Авчіннікова Г. Д. аналізує англійські запозичені словосполучення та фрази, що свідчить про нарощення процесу переселення англіцизмів до німецької мови. Стаття підкреслює, що запозичення англійської лексики є постійним процесом, який буде продовжуватися в майбутньому, особливо в контексті швидкого розвитку технологій та зміни культурних та соціальних трендів. Це дослідження є цінним для лінгвістів, культурологів та мовних політиків, адже воно відображає сучасні тенденції в мовній динаміці та міжкультурному спілкуванні.

Problem setting. Historically, German has interacted with other European languages, including English, but in recent decades the world has witnessed globalization, accompanied by the increasing influence of English in various aspects of life and German is no exception. English borrowings are becoming more common in the German language, which is reflected in both the language composition and the language behavior of native speakers. The question is noteworthy, researchers, philologists, dictionaries and other interested people actively discuss whether German will remain German or will become half a hybrid with English over time. Purists are also active, who reject English borrowings and struggle to preserve the German language without foreign influences, although most people who use the language, accept and actively use Anglicisms.

Analysis of recent research and publications. We briefly analyze a few works on the topic of research, which we consider significant. In our opinion, the work of peculiarities of the functioning of borrowed words in the modern German language by Z. Bandurko deserves attention. The researcher comes to the conclusion that the use of foreign words in German is due to the need to convey emotions, assessments, the desire to be modern, as well as to express encouragement, discontent, joy, condemnation or support. Also, in her opinion, borrowing can avoid tautological repetitions, diversify the language, and also perform a nominal, terminological and expressive function [1].

Scientist O. Goida in her works states that Anglicisms have become a necessary component of the German language, and their spread is constantly growing, which leads to the expansion of the lexicon, the influence on vocabulary, replacing their own German equivalents, which can lead to loss of expressiveness and expressiveness of the language. The Germans quickly and easily borrow English words, which leads to the intensification of the process of borrowing in German, in turn, the functional aspect of Anglicisms is mainly positive, in particular for the international character of these words, which facilitates their understanding by representatives of other linguistic environments [2, p. 243].

D. Mezáros studied the frequency of Anglicisms in the German journal “Der Spiegel”. The goal of his research was to determine which news genre the greatest number of Anglicisms occur and which types and parts of the Anglicisms language are the most common. The study found that the number of Anglicisms in “Der Spiegel” was growing steadily, especially in the news about computer technology [9].

O. Onisko in his book “Anglicisms in German: Boring, Lexical productivity, and written Codeswitching” offers a detailed overview of the influence of English on German based on a large-scale analysis of the magazine “Der Spiegel”. The study is structured into parts covering various issues and still unresolved and controversial issues in the field of Anglicisms and Language Contact Studies (terminological uncertainty in this area, the model of the influence of English on German, the classification of the term “Anglicism”; analysis of the quantitative impact of anglicisms in a large body; study of the integration of anglicisms into the German language in different lexical and syntactic paradigms). Special attention is paid to expressive morphological features of the genus, set, ancestral case, as well as cancelation, the processes of word formation are analyzed, what are the main features of the English language [8].

We can argue that the topic is relevant and worthy of attention, since the scientific interest in the problem remains high. At the same time, we believe that unresolved and controversial issues are the basis for further research on the topic, namely, not enough attention is paid to the study of the periodization of English borrowings.

Aim of the article. We aim to propose and characterize the periodization of borrowings of English terms in German, namely, we distinguish 4 stages of such borrowings. Also in our article we try to investigate the phenomenon of borrowing English words and find out its current state and consequences for the German language as a whole.

Presentation of the main research material. After analyzing the borrowed vocabulary, which is most often used in modern German, we come to the conclusion that it is possible to distinguish separate stages when they were more active. Therefore, the process of borrowing words from English into German is proposed to be divided into several stages, which reflect the historical and cultural context of the interaction of these languages. All illustrated examples we checked in the online dictionary of Duden [7].

I. Early contacts (up to the XVIII century). At the beginning, contacts between English and German, especially in the Middle Ages, were limited, but there were elements of mutual influence. Usually it was a trade and cultural interaction that contributed to the spread of individual words from English to German.

Examples of borrowing English words in German at an early stage:

1. “Bacon” (bacon) – borrowed from the English “bacon”, which means salted or smoked pork. This word is of Old English origin and comes from the word “back”.

2. “Boycott” (boycott) – borrowed from the English “boycott”, which means the refusal to participate or cooperate as a form of protest. This word comes from the name of the Irish landowner C. Boycott, against whom in 1880 a similar protest was organized.

3. “Clubb” (club) – borrowed from the English “club”, which means the union of people with common interests. This word comes from the Old English word “clubb”, which means a wooden stick or a baton.

4. “Hobby” (hobby) – borrowed from the English “hobby”, which means a favorite occupation or hobby in your spare time. This word is of medieval origin and comes from the word “hobyn” or “hobbyhorse” (toy horse).

5. “Schilling” (shilling) – borrowed from the English “shilling”, which meant a coin in the English currency system.

6. “Tank” (tank) – borrowed from the English “tank”, which means armored combat vehicle. Initially, this word was used to refer to the tank for liquids, and later was adapted for military equipment.

We can summarize that early trade and cultural contacts between English and German contributed to the spread of borrowings that influenced the development of the German lexicon at this stage.

Political and social changes (XVIII-XIX centuries). With the start of the industrial revolution and the development of technology, English has become more influential. Borrowing English technical and scientific terms into German became more frequent. During this period, there were significant political and social changes that contributed to the spread of Anglicisms in the German language. Examples of borrowing English words in German in the XVIII-XIX centuries:

1. “Bank” (bank) – borrowed from the English “bank”, which means a financial institution for storing money and granting loans. This word has become widespread with the development of the financial system.

2. “Dampfschiff” (steamship) – borrowed from the English “steamship”, which means a ship moving with a steam engine. This word has become relevant with the development of maritime transport.

3. “Depot” (depot) – borrowed from the English “depot”, which means a warehouse or storage location. This word has become widespread with the development of logistics and transport.

4. “Elektrizität” (electricity) – borrowed from the English “electricity”, which means a natural phenomenon associated with the movement of charged

particles. This word has become widespread with the development of science and technology.

5. “Engineer” (engineer) – borrowed from the English “engineer”, which means a specialist in engineering. This term has become widespread due to the development of technical professions and industry.

6. “Lokomotive” (locomotive) – borrowed from the English “locomotive”, which means self-propelled engine used for train traffic. This word arose in connection with the development of railway transport during the industrial revolution.

7. “Tunnel” is borrowed from the English “tunnel”, meaning an underground passage or an artificial canal dug through the earth or rock. This word has become widespread with the development of infrastructure and construction.

These examples illustrate how the industrial revolution and the development of technology contributed to the borrowing of English terms into German, especially in the fields of engineering, science and industry.

III. The era of mass media and cultural influence (XX-XXI centuries).

With the advent of cinema, radio, television, the Internet and other mass media, English has become even more dominant in the global context. Borrowing English words in German has intensified, especially in the areas of technology, science, music, fashion, etc., below are examples:

1. “Computer” (computer) – borrowed from the English “computer”, which means an electronic device for data processing. This word has become popular with the development of information technology.

2. “Cool” (cool) – borrowed from the English “cool”, which means something fashionable or stylish. This word has become popular in youth slang.

3. “Download” (download) – borrowed from English “download”, which means the process of copying data from the Internet to a local device.

4. “E-Mail” (e-mail) – borrowed from the English “e-mail”, which means an email or a mail message.

5. “Fitness” (fitness) – borrowed from the English “fitness”, which means physical activity to maintain health and shape.

6. “Job” (job, work) – borrowed from the English “job”, which means work or position. This word has become widespread in the context of employment.

7. “Handy” (mobile phone) – borrowed from the English “handy”, which means convenient. In German, this word is used to refer to a mobile phone.

8. “Internet” (Internet) – borrowed from the English “Internet”, which means a global network of computers. This word has become widespread in connection with the development of digital communications.

9. “Marketing” (marketing) – borrowed from the English “marketing”, activities to promote goods and services.

10. “Meeting” (meeting) – borrowed from the English “meeting”, which means meeting, meeting.

11. “Software” (software) – borrowed from the English “software”, which means the programs used in the computer.

As for fashion, music and pop culture:

1. “Album” (album) – borrowed from the English “album”, which means a music recording or collection of photos.

2. “Club” (club) – borrowed from the English “club”, which means a place for meetings, entertainment or interests.

3. “DJ” – borrowed from the English “DJ” (disc jockey), which means a person who plays music at parties and radio.

4. “Fashion” (fashion) – borrowed from the English “fashion”, which means style or fashion.

5. “Show” (show) – borrowed from the English “show”, which means a performance or program.

These examples illustrate how the development of mass media and the cultural influence of English-speaking countries contributed to the borrowing of English terms into German in the 20th and 21st centuries, covering broad areas of life from technology to fashion and music.

4. Globalization and Integration (XXI century). The modern global economy and culture contribute to an even wider use of English in the German-speaking environment. Borrowing occurs not only at the level of words, but also at the level of phrases, expressions and concepts. Many English words in German have undergone adaptation, changing their shape or meaning under the influence of German language rules and cultural preferences. Borrowing English vocabulary is a constant process and will continue in the future, especially in the context of rapid technology development and changing cultural and social trends. Among the examples of borrowing English words in German in 2000-2024 we find the following:

1. “App” (app) – borrowed from the English “app” (application), which means a program for mobile devices or computers.

2. “Blog” (blog) is a blog borrowed from the English “blog”, which means an online diary or website with personal or professional records.

3. “Cloud” (cloud) is borrowed from the English “cloud”, which means storing data and accessing it over the Internet.

4. “Crowdfunding” (crowdfunding) is a loan from the English word crowdfunding, which means financing a project or enterprise through small contributions from a large number of people, usually over the Internet.

5. “Home Office” (home office) is a home office borrowed from the English “home office”, which means work from home.

6. “Influencer” (influencer) is a word borrowed from the English “influencer”, which means a person who has influence on social networks and can influence the opinions of others.

7. “Podcast” (podcast) – borrowed from the English “podcast”, which means a series of audio or video recordings that can be downloaded or listened to online.

8. “Selfie” (selfie) is a photograph taken from the English “selfie”, which means a photo taken by yourself, usually using a smartphone.

9. “Smartphone” (smartphone) – borrowed from the English “smartphone”, which means a mobile phone with advanced features, such as Internet access and applications.

10. “Vlog” (vlog) – borrowed from the English “vlog” (video blog), which means a video diary or blog consisting of a video.

A characteristic feature is that at the present stage, the influence of English on German borrowing occurs at the level of phrases and expressions:

1. “Big data” (big data) – borrowed from the English “big data”, which means large amounts of data that are analyzed to identify patterns.

2. “Black Friday” (Black Friday) – borrowed from the English “Black Friday”, which means a day of great discounts in stores, held after Thanksgiving in the United States.

3. “Cloud Computing” (cloud computing) – borrowed from the English “cloud computing”, which means the use of remote servers for storing and processing data over the Internet.

4. “Cyberattack” (cyberattack) – borrowed from the English “cyberattack”, which means an attack on computer systems or networks over the Internet.

5. “E-learning” (e-learning) – borrowed from the English “e-learning”, which means learning using electronic technologies.

6. “E-Scooter” (electric scooter) – borrowed from the English “e-scooter”, which means electric scooter.

7. “Fake News” (fake news) – borrowed from English “fake news”, which means false news or information to mislead people.

8. “Greenwashing” (greenwashing) – borrowed from the English “greenwashing”, which means the practice of presenting the company’s activities environmentally friendly without real grounds.

9. “Public viewing” (public viewing) – watching football matches on the big screen in public places.

10. “Social Media” (social media) – borrowed from the English “social media”, which means platforms for communication and information exchange online.

11. “Start-up” (start-up) – borrowed from the English “start-up”, which means a newly created company that usually works in the field of high technology.

12. “Streaming” (streaming) – borrowed from the English “streaming”, which means continuous data transfer, usually audio or video, over the Internet.

13. “Touchscreen” (touch screen) – borrowed from the English “touchscreen”, which means a touch-sensitive screen.

14. “Work-life-balance” (work-life balance) – borrowed from the English “work-life balance”, which means a harmonious combination of professional and personal life.

These examples illustrate how contemporary globalization and international contacts contribute to the broad borrowing of English words, phrases, and concepts into German in the 21st century, reflecting the diverse aspects of modern life from technology to social change.

It is worth noting that some borrowed vocabulary undergoes adaptation and change of form, for example – English verbs acquire German endings, etc.:

1. “Handy” (mobile phone) – adapted from the English “handy”, which means convenient. In German, this word means mobile phone.

2. “Twittern” (twittern) – adapted from the English verb “to tweet”, which means to publish messages on Twitter.

3. “Influence” (influence) – adapted from the English “to influence”, which means to influence someone or something, especially through social media.

4. “Likestorm” (storm of likes) – borrowed from the English “like storm”, which means a large number of likes on a post on social networks.

5. “Shoppen” (shopping) – adapted from the English “to shop”, which means to buy. The word has become widely used in everyday speech to refer to the shopping process.

These examples show how English words are not only integrated into the German language, but also adapted according to German language rules and cultural contexts, reflecting the constant process of borrowing and changing vocabulary in the context of globalization. Our proposed classification demonstrates the evolution of the interaction between English and German throughout history and the present.

Conclusions of the study and prospects for further exploration. We can conclude that the study of the influence of the English language on the lexical structure of the German language in the modern world deserves attention. Analysis of the current state of the German language reveals a growing number of English borrowings. The influence of English borrowings is reflected not only in the vocabulary, but also in the syntactic and morphological aspects of

the language. Factors influencing the adoption and adaptation of English words in German include cultural and technological trends, international communications and media. The consequences of this phenomenon range from enriching the lexical fund to threatening the preservation of linguistic identity and diversity.

The very process of borrowing English vocabulary in German is complex and changeable, it reflects the current trends of globalization and cultural exchange. Understanding this phenomenon is essential for linguists, culturologists, and language policymakers because it affects language dynamics and intercultural communication. Additional research in this direction can contribute to a better understanding of the processes of transformation of the German language in the conditions of the modern world. Prospects for further research in this direction are seen in the further analysis of English borrowings in German, clarification or expansion of the proposed classification, a more detailed analysis of the causes of borrowings, etc.

References:

1. Bandurko, Z. (2014). Osoblyvosti funktsionuvannya zapozychenykh sliv u skladi suchasnoi nimetskoï movy [Peculiarities of Borrowings' Functioning in Modern German Language]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka [Scientific Papers of Volodymyr Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University]*. Kirovohrad, VIP. 126. PP. 576–579. URL: <http://surl.li/tybnn> (Last accessed: 20.05.2024) [in Ukrainian].
2. Hoida, O. (2022). Vykorystannia anhlitsyzmiv u suchasniï nimetskii movi [Anglisisms Using in Modern German Language]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Actual Questions of Human Sciences]*. Drohobych: Vydavnychiy dim «Helvetyka», VIP. 51. PP. 243–249. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/51_2022/37.pdf (Last accessed: 26.05.2024) [in Ukrainian].
3. Kotvytska, V. A. Shchodo pytannia pro strukturu kontekstiv uzhyvannia anhlitsyzmiv u suchasniï nimetskii movi [Concerning the Question of Context of Anglisisms Using in Modern German Language]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [Scientific Journal of International Humanitarian University]*. 2015. Vyp. 17(2). C. 37–39. [in Ukrainian].
4. Nikolashchenko, Yu. Anhlomovni zapozychennia v slenhi nimetskoï molodi [English Borrowings in German Youth Slang Vocabulary]. *Molodyi vchenyi [Young Scientist]*. 2018. № 5 (57). C. 494–496. [in Ukrainian].
5. Padalka R. M., Ratushna O. I. Vykorystannia anhlitsyzmiv u nimetskii movi (na materiali nimetskykh molodizhnykh zhurnaliv) [Anglisisms Using in German language (based on German Youth Magazines Materials)]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Personality's Spirit: Methodology, Theory and Practise]*. 2016. Vyp. 4(73). C. 129–136. [in Ukrainian].
6. Slaba, O. Vplyv zapozychen anhllo-amerykanskoï pokhodzhennia na leksyko-semantychnu systemu suchasnoi nimetskoï movy [Influence of Borrowings of Anglo-American Origin to Lexic-Semantic System of Modern German Language]. *Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky [Problems of Semantics, Pragmatics and Cognitive Linguistics]*. 2015. VIP. 27. PP. 394–402 [in Ukrainian].

7. Duden Wörterbuch. URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (Last accessed: 26.05.2024).

8. Onysko A. Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching, Berlin. 2007. 376 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=kbr2txEYSHAC&pg=PR3&hl=uk&source=gb_s_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (Last accessed: 15.05.2024).

9. Mesaroš Doris. The Frequency of Anglicisms in the German News Magazine “Der Spiegel” University of Rijeka, 2015. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197682778.pdf> (Last accessed: 7.05.2024).

Література:

1. Бандурко З. Особливості функціонування запозичених слів у складі сучасної німецької мови. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Кіровоград, 2014. VIP. 126. PP. 576–579. URL: <http://surl.li/tybnn> (дата звернення 20.05.2024 р.).

2. Гойда О. Використання англіцизмів у сучасній німецькій мові. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. VIP. 51. PP. 243–249. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/51_2022/37.pdf (дата звернення 26.05.2024 р.).

3. Котвицька В. А. Щодо питання про структуру контекстів уживання англіцизмів у сучасній німецькій мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 17(2). С. 37–39.

4. Ніколащенко Ю. Англомовні запозичення в сленгі німецької молоді. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 494–496.

5. Падалка Р. М., Ратушна О. І. Використання англіцизмів у німецькій мові (на матеріалі німецьких молодіжних журналів). *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 4(73). С. 129–136.

6. Слаба О. Вплив запозичень англо-американського походження на лексико-семантичну систему сучасної німецької мови. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2015. VIP. 27. PP. 394–402.

7. Duden Wörterbuch. URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (Last accessed: 26.05.2024).

8. Onysko A. Anglicisms in German: Borrowing, Lexical Productivity, and Written Codeswitching, Berlin. 2007. 376 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=kbr2txEYSHAC&pg=PR3&hl=uk&source=gb_s_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (last accessed 15.05.2024).

8. Mesaroš Doris. The Frequency of Anglicisms in the German News Magazine “Der Spiegel” University of Rijeka, 2015. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197682778.pdf> (last accessed 7.05.2024).

UDC 811.161.2'

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-28-39](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-28-39)

Kocherga Galyna Vasylivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics of Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University; 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18000, tel.: (0472) 372 142; <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

Radkevych Galyna Yuriivna Junior Researcher of the Institute of Linguistics named after O. O. Potebnya National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Hrushevsky St., Kyiv, 01001, tel.: (097) 892 35 29, <https://orcid.org/0009-0001-1197-2038>

NATIONALLY-MARKED PHRASES IN THE LANGUAGE- MENTAL DISCOURSE OF UKRAINIANS

Abstract. The article characterizes phraseological units as markers of the collective unconscious, indexed by the codes of the cultural experience of the people, which manifest the psycho-mental features of the ethnic group, the structure of ethnic consciousness, and mediate the creation of stable references to designate the features of a person's appearance. The motivational mechanism of the secondary nomination by a phrase denoting a person's appearance and character traits and revealed in the structural-semantic relations of the onomasiological structures of phraseological units and components of ethno-consciousness in the projection onto the national-cultural linguistic picture of the world of Ukrainians has been elucidated. The study of phraseology as a means of reflecting the national mentality, culture, customs, traditions, worldview, and character of the ethnic group in the nominative language subsystem in its connection with semantics and cognitive-psychic structures of ethnic consciousness is relevant and a priority of modern linguistics. In the onomasiological structure of phraseological units, the peculiarities of apperception and internalization of the surrounding world by the ethnos and its internal thought reflection are recorded. Therefore, the analysis of the content and form of phraseological compounds is not limited to traditional word-forming or onomasiological approaches but uses the most modern methods of cognitive linguistics, which are integrated into a functional general scientific methodology. The problem of studying the nationally marked components that make up the onomasiological structure of a phraseological unit remains little

researched. Therefore, the study of the national and cultural specificity of phrases that denote a person's appearance and character traits is relevant primarily from the point of view of anthropocentrism, when the focus of any study is a person. The analysis was carried out in the ethnolinguistic aspect.

Keywords: phraseological unit, motivational mechanism, onomasiological structure, conversational category, phrase transformation, human appearance, structural-semantic relations.

Кочерга Галина Василівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького; бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472) 372 142, <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

Радкевич Галина Юріївна молодший науковий співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України в Києві, вул. Грушевського, 4, 01001, тел.: (097) 892 35 29, <https://orcid.org/0009-0001-1197-2038>

НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНІ ФРАЗЕМИ У МОВНО-МЕНТАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНЦІВ

Анотація. У статті схарактеризовано фразеологічні одиниці як маркери колективного позасвідомого, заіндексовані кодами культурного досвіду народу, що маніфестують психоментальні особливості етносу, структуру етносвідомості й опосередковують творення стійких зворотів на позначення рис зовнішності людини. З'ясовано мотиваційний механізм вторинної номінації фразем, що позначають зовнішність людини, риси її характеру, і виявляються у структурно-семантичних відношеннях ономасіологічних структур фразеологічних одиниць і складників етносвідомості у проекції на національно-культурну мовну картину світу українців. Дослідження фразеології як засобу відображення національної ментальності, культури, звичаїв, традицій, світобачення, характеру етносу в номінативній мовній підсистемі в її зв'язку з семантикою та когнітивно-психічними структурами етнічної свідомості, є актуальним та пріоритетним сучасної лінгвістики. В ономасіологічній структурі фразеологічних одиниць зафіксовано особливості аперцепції та інтеріоризації навколишнього світу етносом та його внутрішня мисленнєва рефлексія. Тому аналіз змісту й форми фразеологічних сполук не обмежується традиційним словотворчим або ономасіологічним підходами, а застосовує найсучаснішу методику когнітивної лінгвістики, що інтегрується в функціональну

загальнонаукову методологію. Мало дослідженою залишається проблема вивчення національно маркованих компонентів, що складають онома-сіологічну структуру фразеологічної одиниці. Тому вивчення національно-культурної специфіки фразем, що позначають зовнішність людини, риси її характеру, є актуальним насамперед з погляду антропоцентризму, коли в центрі уваги будь-якого дослідження стоїть людина. Аналіз здійснено в етнолінгвістичному аспекті.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, мотиваційний механізм, онома-сіологічна структура, категорія розмовності, трансформація фразем, зовнішність людини, структурно-семантичні відношення.

Formulation of the problem. The phraseological subsystem of the language reflects a segment in which the linguocultural community identifies its national consciousness, in whose internal form are important not only denotative aspects, but also different connotations, imagery, implicit evaluations, and emotions. According to this, the function of linguistic activity is defined as “part of the human psyche, the intermediate link, the relationship between psycho-thinking and the subject-communicative activity of man” [1].

The problem of studying the national and ethno-cultural specificity of linguistic units is relevant in linguistics because it makes it possible to consider language as a sign of a nation; that is, a description of national-cultural components in the structure of phraseology determines the specificity of mentality, and the elements themselves manifest a clear national marking. The relevance of the problem under study is due to the need for the study of phrases to refer to human appearance and its character in view of their national-cultural specificity, which will allow to distinguish ethnophrasema in a certain ethno-language continuum as well as promote the reconstruction of the traditional picture of the world of Ukrainians and their alants.

Analysis of recent research and publications. Phraseologisms are those linguistic units in which, in figurative and symbolic form, moral and ethical norms and stereotypes are encoded, which are most fully represented by the material and spiritual culture of a certain ethnic group, its outlook, religion, customs, traditions, and rites. From phraseology, every nation draws the wisdom that has been passed from generation to generation. Phraseological units are regarded as conceptual linguistic and informative signs, as units of mental vocabulary, which retain the encoded information of ethno-knowledge in the projection on the cultural and epistemological semiosis of the people [2]. Each nation has its own phraseological preferences, so the study of national and cultural specifics of phrases in different languages attracted and attract the attention of many scientists.

The study of linguistic material in which the paradigm of ideological dominants of ethnic group, in particular the secondary nomination of phraseologisms, serving a marker of collective unprecedented, was the object of study of E. Karpilovska, N. Venzhynovych, O. Selivanov, S. Bybyk, V. Uzhchenko, N. Babych, L. Tkach, V. Rusanivskyi, P. Hryshchenko, V. Zhaivoronok, L. Avksentyev, V. Bilonozhenko, M. Alefirenko, G. Hizhevich, M. Dolenko, P. Dudyk, S. Denysenko, L. Petrovska, V. Khlivny, Y. Pradid, A. Ivchenko, O. Levchenko, I. Vyhovanets, O. Taranenko, V. Berezhenyak, V. Boyko, L. Davydenko, M. Zhovtobryukh, L. Bulakhovsky, N. Moskalenko, P. Plyusch, I. Bilodid, R. Zorovchak, I. Hnatyuk, L. Skrypnyk, M. Sumtsov, L. Yurchuk, O. Gorbach, Y. Shevelyov, S. Bevzenko, O. Yurchenko, L. Savchenko, V. Boyko, L. Davydenko, M. Kostomarov, M. Nomis, P. Chubinsky, O. Potebnya, A. Dugandzhych, H. Kasares, S. Bally, M. Yagych, G. Brekle, V. Von Humboldt and others.

The national-cultural linguistic system of Ukrainians is abundant phraseological units, which reflect the mental-psychological features of the ethnic group, reflect the conceptual segment of the archetype of the collectively outstanding. The cultural and cognitive aspects of the study of the phrases of the Ukrainian language are studied by N. Venzhynovych. The researcher believes that "in the minds of every nation, including Ukrainian, there are ethnic images and stereotypes related to the evaluation of representatives of their and another's ethnic groups" [3, C. 51]. According to L. Savchenko, "in most phraseological units, cultural information can be obtained from an internal form, in which there are traces of culture - myths and archetypes, customs and traditions, historical events and elements of material culture. This information seems to be resurrected in connotations that reflect the association of associative-figurative bases with culture (archetypes, standards, symbols, stereotypes)" [4, C. 8–11].

Cultural and national connotation of Ukrainian phraseologisms is analyzed by L. Melnyk [5]. I. Babii believes that phraseology is born at the intersection of language and ethnoculture, the functional purpose of which needs to take into account the psycho-emotional dominant of the writer's idiostyle, his linguistics, a linguistic habitat, which is accumulated in the conceptual codified ethno-national linguistic picture of the world of Ukrainians [6].

I. Hlukhovtseva points out the national-cultural specificity of phraseological units by researching the linguistic and cultural analysis of phraseological units with an onomastic component in the English and Ukrainian languages. It was determined that the cultural and national peculiarities of onomastic phraseology are reduced not only to the meaning-making function,

but also to the structural one. The nominative phraseme with its meaning and plan of expression gives the phraseology a vivid ethno-cultural color [7].

The national identity of phraseology based on the material of sayings is quite fully revealed, because folk speech nourishes the phraseology of the literary language, it is its basis. The study of dialect phraseology, which presents the national and cultural specificity of the respective region, was investigated by the following scientists: V. Banyo, N. Petrulyak [8], who analyzed somatisms in the composition of the phraseology of Transcarpathian speech of the village of Ruski Komarivtsi, Uzhgorod district, from an ethnolinguistic perspective. The symbolic meaning of the phrase with the component heart in Lemki songs became the object of coverage by N. Lisnyak, who singled out the following meanings: passion, love; phrases to indicate negative feelings; units in which an emotional state is conveyed - excitement, awe, sadness, regret [9, C. 208].

In Ukrainian linguistics, the national and cultural specificity of phraseological units in the literary language and on the material of literary works has been investigated. The somatic code of culture within the concept of man was studied by I. Garber on the material of Ukrainian literary phraseology. The conceptual and cultural potential of phrasemics in the works of V. Shklyar became the object of research by I. Hlukhovtseva, and in the works of H. Tyutyunnyk by L. Didun [10]. The author's phraseology of Mykola Ponedilok, whose work was silenced during the totalitarian regime, and whose work was removed from the treasury of artistic heritage, as "a means of immersion in the inner world, where memories of Ukraine have been preserved", is analyzed by O. Kushlyk [11, C. 180–190]. The use of idioms in the works of the diaspora writer is determined by the ideological and artistic direction, the main of which is longing for the homeland. In the transformed phraseological units, which can be considered individually authorial, the inner world of the writer is revealed, in which Ukraine occupies a prominent place. The customs and traditions of the Ukrainian people, reflected in phraseology, are researched by E. Karpilovska [12].

The purpose of the study is to reveal the regularities of the mental-psychonetic connection between the concepts of the external features of a person in the Ukrainian ethnic consciousness and its linguistic representation in phraseological units.

Presentation of the main research material. The theoretical foundations of research into the ontological nature of phraseological units are laid down in Slavic studies, first of all, in the concept of the connection between thought and word, the internal form of O. Potebnya. It was in his scientific works that questions were raised about the internal form of phraseology, the connection of extralinguistic and ethnocultural factors with the semantics of idioms in accordance with the characterization of language as considers not only

as "the best, but also as the true, unique sign by which we recognize people, and together with it is a single, irreplaceable and indispensable condition for the existence of the people" [13, C.187]. The internal form in phraseology, according to O. Potebnya, can be represented through the meaning and structure of the free word combination, on the basis of which it arose, through the way of expressing an idea that led to the embodiment of a new meaning in exactly this, and not another, external form. O. Potebnya's concept became the basis for research into semantic, grammatical, motivational and word-forming features of turns of phrase, their etymological nature.

In linguistics, a significant number of works is devoted to the national and cultural specificity of phraseological units, the least studied issues related to the description of a person's appearance and character that are reflected in phraseological units, although there are works devoted to individual components of such units. The most researched is the problem of studying the semantics of a phrase with a somatic component, the least is the reflection of customs, traditions, folk signs in phraseological units that indicate the character of a person. The problem of studying nationally marked components that make up the structure of a phraseological unit remains little researched. Therefore, the study of the national and cultural specificity of phrases that denote a person's appearance, character traits, is relevant primarily from the point of view of anthropocentrism, when the focus of any study is a person. The analysis was carried out in the ethnolinguistic aspect.

The problem of studying the national and ethno-cultural specificity of language units is relevant in linguistics, as it makes it possible to consider language as a sign of the nation, that is, the description of national-cultural components in the structure of phraseology determines the specificity of mentality, and the elements themselves manifest a distinct national marking. The researched problem is determined by the needs of the study of a phrase to denote a person's appearance, his character in view of their national and cultural specificity, which will make it possible to distinguish ethnophrases in a certain ethnolinguistic continuum, as well as to contribute to the reconstruction of the traditional picture of the world of Ukrainians and their ancestors.

Nationally marked lexemes as components of phraseological units, according to O. Selivanova, use a symbolic representation of the associative-terminal part of the mental-psychonetic complex. Since, by their cognitive nature, phraseological units are the creative bases of derivatives or composites, representing untrue non-objective knowledge with one or two components [14, p.135].

The creative basis of idioms is usually not only the content of one component, but also the semantics and meaning of the entire turn and

associations associated with it. The conceptualization of the somatic code of culture in Ukrainian idioms is represented by paronymic relations of the separate concept "Man" due to the awareness of the functional separateness of the parts of the human physical body and its naive anatomical picture reflected in the language. In the ethno-consciousness of Ukrainians, the stereotypical functional properties of somatism the head, are predicates of physiological and thinking action, memory, psycho-emotional states and human behavior, which determine the metonymic transfer of these functions from the whole (person) to the signified [2]: *the head cooks* - "someone intelligent, clearly thinks; someone smart, clever"; *with the head* - '1. Able to think well, intelligent, shrewd'; *head on shoulders (on elms)* - 1. Someone who is smart, understanding, clever'; *the head is not stuffed with chaff (not straw, not rags)* - 'someone smart, clever'; *golden head* - "capable gifted person"; *a reasonable (sober) head* - "a prudent, shrewd, understanding person"; *bright (clear) head* - '1. A very intelligent person. 2. Someone thinks clearly, logically'; *keep (have) reason in the head; the head is in place* [15, pp. 181–184]. According to Ukrainians, *the head* personifies reason, wisdom, spiritual life, and it is the main representative of a person's thinking activity. *The head* can be a symbol of experience, wit, ingenuity, cleverness of a person. An experienced person is called *a beaten head* [15, p. 181]. With such character traits as intelligence, ability, prudence connotes the phraseme, which has a proper Ukrainian colloquial ethnocomponent as *tyama (tyamka)*: *to have tyama (tyamka) in the head* [15, p. 476], *tyama (tyamka)* means "the ability to understand something; it is savvy; comprehension; mind; rarely consciousness" [16, p. 1280].

At the same time, *the head* combines opposite concepts, it is a symbol of stupidity, the absence of intelligence, if the content of its components is devoid of meaning: *the head is stuffed with chaff (straw, rags)* means that "someone is unintelligent, clumsy, slow-moving"; *bugs in the head* means that "someone's mental abilities are not all right." *The wind* cannot be content for the head, that is why the phrase *wind in the head (walks, plays, whistles, blows)* is used to denote a frivolous person. Many Ukrainians condemned such people, because for them *the head* is a locative for thoughts, mind; something empty and insignificant is connected with the wind; it cannot be the content of the head; *cabbage (chicken) head* means 'a clumsy, unhurried, inattentive person'; *a careless head* is a reckless, careless person'; *an empty head* is 'a foolish, uncomprehending person'; *garden head* is "a clumsy, unhurried, inattentive person"; *weak head* means "a mentally limited, unwise person"; *without a head, without a king in the head; his forehead is not wide* means "he is not able to think well" [15, p. 184]. The following idioms are also used to denote a person devoid of intelligence, savvy, with limitations: *beaten in the crown*, which can

expand the structure of the component composition, on the basis of which the synonymous unit appears *is not beaten in the crown; gunpowder does not invent* [15, p. 26], the last phraseme enters into an antonymic relationship with the phraseology *not in (the back of the head) beaten in the crown* [15, p. 26], which arises as a result of the negative particle *no*. National flavor is created by the lexeme *crown* as a partitive of somatism *head*.

The bosom is the locative where, as idioms testify, a stone is kept, therefore a person who is hostile towards someone, insincere, fake, with evil, unkind intentions is said *to have a stone in the bosom* [15, p. 362].

The lexeme-somatism *eye, eyes* in the Ukrainian ethno-culture symbolizes light, a ray, and can be a symbol of magical power associated with charms. Therefore, the phrase *bad (evil) on the eye* connotes the features of a person who can harm by sending some negativity (for example, a disease). The meaning of a person's experience and knowledge is represented by the phrase *to have a pointed eye; blind eye, watchful eye, faithful (certain) eye [in the forehead]* - 'someone has experience, the ability to quickly notice everything, evaluate, orient himself well in something'; [15, P.583]. The attentiveness, observation, stardom of a person is reflected by the phrase *visible to the eye* [15, p. 484], where there is a meaningful component of actual Ukrainian origin: *visible* means 'quick and skillful at work; alert; fast; energetic, clever; quick minded; precisely aimed at the target; eagle-eyed' [16, p. 522].

Lexeme-somatism *hand* is a sign of a person's physical strength, less often spiritual strength: *heavy hand* it is "about a physically strong person who can strike, beat"; *impure (graspable) on the hand* means "thieves" [15, p. 547].

The nomen *leg* in Ukrainian phrasemics is a symbol of mobility, energy: *quick on the leg* [15, p. 560].

The lexeme *heart* in Ukrainian ethnoculture, like many other cultures of the world, symbolizes the center of the Universe, God, life, reason, grace, love, compassion, joy and sadness, understanding, courage, purity [17, p. 737]. The brain resides in the heart, therefore the brain is only a means of the mind [17, p. 737]. The heart is connected with the soul, which, according to folk beliefs, contains blood. Therefore, there is also a custom in folk folklore that before the birth of each person, a living soul is assigned a certain heart: good, evil, soft, callous, sympathetic, timid.

The heart in Ukrainian phrasemes is a symbol of kindness, benevolence, trustworthiness, meekness: *soft at heart* [15, p. 514]; pleasantness, closeness, kinship: *dear to the heart* [15, p. 486]; sensitivity, kindness, decency is denoted by the phrase *to have a heart* [15, p. 474]; the signifier-object component in the phrase *to have a heart with pepper* adds the meaning of fiery character, sharpness, wit, and childishness [15, p. 475].

With somatisms *finger* and *mouth*, a phrase is used to indicate cleverness, wit: *don't put your finger in your mouth*, which has a synonymous counterpart, *don't put your finger on your teeth*; *to catch flies with the mouth* it is "about an inattentive, gaping person" [15, p. 447]. The mouth is a symbol of inattention.

In the phrasemes of the Ukrainian language, somatism of the *tongue* is quite common as a symbol of talkativeness, wit, and loquacity. About a clever, witty person who knows how to speak well, they say: *the tongue hangs out*, *the tongue is sharp*, *the tongue is like a razor* [15, p. 200]. Wit is associated with sharp objects (razor). The tongue is a representative of a person's speech behavior, mainly with a negative connotation - talkative: *the tongue is like a broom (like a besom)*; *long tongue*; *babbling on the tongue*; *boneless tongue*. According to the researchers, the negative coloring of the phrase with the component *tongue* can be explained by the fact that Ukrainians gave priority to physical work, and language activity was perceived as a less useful process. The study of phraseological units of the Ukrainian language with a somatic component proves their high activity compared to the component units of other semantic groups.

In the consciousness of the Ukrainian people, like any other, there are ethnic images and stereotypes recorded in phraseology as expressions of national and cultural consciousness. The life of the ethnic group, its culture, and history are reflected in the phrases denoting a person, his appearance and character. Some idioms have a religious basis, since the Ukrainian people have adopted Christianity and are a believing nation. Thus, to denote a free-willed, naive person, the phrase *lamb of God* is used - a biblical expression that means: "The Son of God, Jesus Christ, was born in Bethlehem, the city of David. Today, this phraseology means an honest, decent, blameless person who will not compromise with his conscience, but will always remain modest, honest in his intentions and in his everyday life [18, p. 29]. Although other people who adhere to the Christian faith have such a phrase, it can be considered as a nationally marked element of world culture. Another biblical phrase *wolf in sheep's clothing (skin)* means "a hypocritical, cruel, envious person who hides his malice or predatory intentions under the guise of virtue and decency" [18, p. 92], reflects the Christian faith of the people, this saying warns from communication with evil, insincere people. The mentality of the people, their worldview, is most fully reflected in phraseological units. Phraseologisms to denote a person's appearance and character traits occupy a prominent place in the phraseological system of the Ukrainian language. They are carriers of information about the worldview of Ukrainians, their traditions, customs, rituals, and beliefs. They reflect the way of homekeeping, daily life, work processes, crafts, as well as elements of spiritual culture. Phraseologisms denoting the traits of a person's character generally indicate the characteristic features of Ukrainians.

Conclusions. Consequently, the linguistic conceptualization of the features of a person's appearance in the Ukrainian phraseological system is based on the use of scenario structures of knowledge about the peculiarities, behavior, character of a person, as well as the axiological and emotional stereotypes of ethno-consciousness. Signs of the concept of a person's appearance in phraseological units are mostly used to denote the psycho-emotional and physiological states of a person, his characteristics, behavior, as well as in paradoxical turns to denote negation, measure, quantity, etc. The meaning of the language sign of indirect designation contains information about the subjective understanding of the relationship in which the object of nomination and the language sign are located. The information value of a linguistic sign has a special ethnocultural meaning, obtained as a result of a value-oriented interpretation of knowledge, not only about the subject of the nomination, but also about the denotative situation of which it is a part. This ethno-cultural content of the marked sign represents extra-linguistic knowledge that expands and deepens the primary ideas about the object of knowledge and ethno-linguistic meanings that have an indirect origin from the signs of primary nomination, which served as a motivational basis for secondary linguosemiosis. We see the prospect of further studies in the study of the cognitive-onomasiological component of Ukrainian phrases.

References:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. London: The university of Chicago press [in English].
2. Selivanova, O.O. (2004). *Narysy z ukrainskoi philologii (psykhokognityvnyi ta etnokulturnui aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)]*, (p.276). Kyiv - Cherkasy: Brama [in Ukrainian].
3. Venzhynovych, N.F. (2018). *Phrazemika Ykrainskoi literaturnoi movy: kognityvnyi ta kulturologichnyi aspekty [Phrasemics of the Ukrainian literary language: cognitive and cultural aspects]*, (p.503). *Doctor's thesis*. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
4. Savchenko, L.V. (2013). *Fenomen etnokodiv duhovnoi kultury u frazeologii ukrainskoi movy: etymologichnyi ta etnolingvistychnyi aspekty [The phenomenon of ethnocodes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethnolinguistic aspects]*, (p.600). Simferopol: Dolya [in Ukrainian].
5. Melnyk, L.V. (2001). *Kulturno-nacionalna konotatsiya ukrainskyh frazeologizmiv. [Cultural and national connotation of Ukrainian phraseological units]*, (p.18). *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk: National University of Donetsk [in Ukrainian].
6. Babii, I.M. (2017). *Frazemika tvoriv Bohdana Lepkogo: zagalnomovna ta individualno-avtorska [Phrasemics of Bohdan Lepky's works: universal and individually authorial]*. *Naukovi zapysky Ternopil'skogo natsionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka – Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk*, 47, 290-300. Ternopil: Ternopil National Pedagogical University [in Ukrainian].

7. Hlukhovtseva, I. (2015). *Dynamika ukraïnskoi frazeologii kintsya XX – pochatku XXI stolittya: tendentsii rozvytku* [Dynamics of Ukrainian phraseology, end of XX - beginning of XXI century: development trends], (p.179). Starobilsk: Publishing House "Taras Shevchenko LNU" [in Ukrainian].

8. Banyo, V., & Petruyak, N. (2020). Somatyzmy u skladi frazeologizmiv zakarpatskoi govirky sela Ruski Komarivtsi Uzhgorodskogo rayonu: etnolingvistychnyi aspekt [Somatisms in the composition of phraseological units of Transcarpathian speech of the village of Ruski Komarivtsi, Uzhgorod district: ethnolinguistic aspect], (p.39-48). *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo universytety - Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. 1(43). Uzhgorod: Series: "Philology" [in Ukrainian].

9. Lisnyak, N. (2020). Frazeologizmy z komponentom sertse (na materiali lemkiivskykh pisen) [Phraseologisms with the heart component (on the material of Lemki songs)], (p.208-213). *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo universytety - Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. 1(43). Uzhgorod: Series: "Philology" [in Ukrainian].

10. Didun, L. (2020). Frazeologizmy iz semantykou intensyvnosti u tvorah Hryhora Tyutyunnyka [Phraseologisms with the semantics of intensity in the works of Hryhor Tyutyunnyk], (p.116-121). *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo universytety - Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. 1(43). Uzhgorod: Series: "Philology" [in Ukrainian].

11. Kushlyk, O. (2020). Avtorski frazeologizmy Mykoly Ponedilka yak «zasib zanurennia u vnutrishnii svit, de zbereglysya spogady pro Ukraïnu» (V. Suprun) [The author's phraseology of Mykola Ponedilko as "a means of immersion in the inner world where memories of Ukraine have been preserved" (V. Suprun)], (p.180-190). *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo universytety - Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. 1(43). Uzhgorod: Series: "Philology" [in Ukrainian].

12. Karpilovska, E. (2020) «Golosa mynuloho» v suchasniï ukraïnskii frazeologii ["Voices of the past" in modern Ukrainian phraseology], (p.134-139). *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo universytety - Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. 1(43). Uzhgorod: Series: "Philology" [in Ukrainian].

13. Potebnya, O.O. (1993). *Dumka i mova* [Thought and speech], (p.340). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

14. Kocherga, H. (2003). Motyvatsiia vidimennykovykh diesliv u suchasniï ukraïnskii movi (kognityvno-onomasiologichnyi aspekt) [Motivation of nominative verbs in the modern Ukrainian language (cognitive-onomasiological aspect)], (p.200). *Candidate's thesis*. Odesa: Odesa National University named after I.I. Mechnikov [in Ukrainian].

15. Bilonozhenko, V.M., Vinnyk, V.O., Hnatyuk, I.S (1999). *Frazeologichni slovnyk ukraïnskoi movy: Y dvoh knyghah* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language: In two books] (book 1: A-N, p.528; book 2: N-Ya, p. 529-980). Kyiv: Naukova Dymka [in Ukrainian].

16. Busel, V.T. (2002). *Velykyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language], (p.1440). Kyiv–Irpın: «Perun» Publishing and Trading Company [in Ukrainian].

17. Zhaivoronok, V.V. (2006). *Znaky ukraïnskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk* [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference], (p.703). Kyiv: Dovira [in Ukrainian].

18. Slovnyk frazeologizmiv dlya uchniv ta vchutliv [Dictionary of phraseological units for students and teachers]. (n.d.). *naurok.com.ua*. Retrieved from <https://naurok.com.ua/> [in Ukrainian].

Література:

1. Lakoff G., Johnson M., *Metaphors We Live By*. Chicago, London, 1980.
2. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
3. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови: когнітивний та культурологічний аспекти: дис. ...докт. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2018. 503 с.
4. Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
5. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: автореф. дис.. канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький національний університет. Донецьк, 2001. 18 с.
6. Бабій І.М. Фраземіка творів Богдана Лепкого: загальномова та індивідуально-авторська. Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2017. Вип. 47. С. 290 – 300.
7. Глуховцева І. Динаміка української фразеології кін. ХХ – поч. ХХІ ст.: тенденції розвитку: монографія. Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. 179 с.
8. Баньо В., Петруляк Н. Соматизми у складі фразеологізмів закарпатської говірки села Руські Комарівці Ужгородського району: етнолінгвістичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Філологія»*. Вип. 1 (43). Ужгород, 2020. С. 39–48.
9. Лісняк Н. Фразеологізми з компонентом серце (на матеріалі лемківських пісень). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Філологія»*. Вип. 1 (43). Ужгород, 2020. С. 208–213.
10. Дідун Л. Фразеологізми із семантикою інтенсивності у творах Григора Тютюнника. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Філологія»*. Вип. 1 (43). Ужгород, 2020. С. 116–121.
11. Кушлик О. Авторські фразеологізми Миколи Понеділка як «засіб занурення у внутрішній світ, де збереглися спогади про Україну» (В. Супрун). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Філологія»*. Вип. 1 (43). Ужгород, 2020. С. 180–190.
12. Карпіловська Є. «Голоси минулого» в сучасній українській фразеології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Філологія»*. Вип. 1 (43). Ужгород, 2020. С. 134–139.
13. Потебня О.О. *Думка і мова*. К.: Наукова думка, 1993. 340 с.
14. Кочерга Г. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (когнітивно-ономасіологічний аспект): дис. ...кандидата філол. наук: 10.02.01 / Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Одеса, 2003. 200 с.
15. Фразеологічний словник української мови: У двох книгах. Ред. В.М. Білоноженко, В.О. Винник, І. С. Гнатюк. Київ: Наукова думка, 1999. Кн. 1 : А–Н. 528 с.; Кн. 2 : Н–Я. С. 529–980 с.
16. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
17. Жайворонок В.В. *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
18. Словник фразеологізмів для учнів та учителів. Електронний ресурс. Режим доступу: naurok.com.ua/slovnik-1

UDC 811.11

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-40-52](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-40-52)

Koliasa Olena Vasylivna PhD in Philology, Drohobych, Odesa
<https://orcid.org/0000-0001-5301-480X>

BEYOND WORLDS: THE ROLE OF NON-VERBAL GRAPHICS IN POSTMODERN LITERARY TEXTS

Abstract. This study examines the pivotal role of non-verbal graphic elements in postmodern literary texts (PLTs), exploring how these components contribute to the formation and augmentation of meaning. The integration of visual elements such as drawings, diagrams, and photographs into PLTs reflects a fundamental principle of postmodernism: the blurring of boundaries between word and existence, text and body. This research categorizes non-verbal graphics in PLTs into three primary types: author-created, reproduced from external sources, and transformed (borrowed and modified). Through detailed analysis of selected texts, we investigate how these different types of non-verbal elements function within PLTs, examining their expressive potential, their ability to expand the boundaries of authorial creativity, and their role in experimental literary techniques. The study also delves into the use of orthographic deformation as a graphic mechanism in PLTs, including the deliberate deviation from standard word forms through the incorporation of alternative sign systems or phonetic variations. This technique is often employed to express individual speech characteristics or altered states of consciousness, contributing to the unique aesthetic of postmodern literature.

Our findings demonstrate that these graphic elements and techniques contribute significantly to the creation of graphic heterogeneity, chaos, and diffusion within PLTs. These features are central to the postmodern literary aesthetic, reflecting the movement's emphasis on fragmentation, intertextuality, and the destabilization of traditional narrative structures. The research highlights how the convergence of text and graphics offers new possibilities for reading and interpretation, demanding increased cognitive engagement from readers and reflecting the postmodern emphasis on the interplay between consciousness and communication. By illuminating the complex interplay between verbal and non-verbal elements in postmodern literature, this study offers valuable insights into how these graphic innovations shape the reader's experience and participate in the generation of meaning. The research contributes to a deeper understanding of postmodern literary techniques and their impact on narrative construction and reader engagement.

Keywords: postmodern literature, non-verbal, linguographics, graphics, textual visualization, orthographic deformation, graphic heterogeneity, intertextuality, language play, reader engagement, literary aesthetics, visual semiotics, experimental writing

Коляса Олена Василівна кандидат філологічних наук, м.Дрогобич, м.Одеса, <https://orcid.org/0000-0001-5301-480X>

ПОЗА МЕЖАМИ СВІТІВ: РІЛЬ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ГРАФІКИ В ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТЕКСТАХ

Анотація. У цьому дослідженні розглядається ключова роль невербальних графічних елементів у постмодерністських літературних текстах (ПЛТ), досліджуючи, як ці компоненти сприяють формуванню та розширенню смислу. Інтеграція візуальних елементів, таких як малюнки, схеми та фотографії, у ПЛТ відображає фундаментальний принцип постмодернізму: розмивання кордонів між словом та формою, текстом і змістом. У цьому дослідженні невербальну графіку в ПЛТ поділено на три основні типи: авторську, відтворену із зовнішніх джерел і трансформовану (запозичену і модифіковану). Шляхом детального аналізу вибраних текстів ми досліджуємо, як ці різні типи невербальних елементів функціонують у ПЛТ, вивчаючи їхній виражальний потенціал, здатність розширювати межі авторської творчості та роль в експериментальних літературних прийомах. Дослідження також заглиблюється у використання орфографічної деформації як графічного механізму в ПЛТ, включаючи навмисне відхилення від стандартних словоформ через включення альтернативних знакових систем або фонетичних варіацій. Цей прийом часто використовується для вираження індивідуальних мовленнєвих характеристик або змінених станів свідомості, сприяючи унікальній естетиці постмодерністської літератури. Висновки демонструють, що ці графічні елементи та техніки значною мірою сприяють створенню графічної гетерогенності, хаосу та дифузії в межах ПЛТ. Ці риси є центральними для постмодерністської літературної естетики, відображаючи акцент руху на фрагментарності, інтертекстуальності та дестабілізації традиційних наративних структур. Дослідження підкреслює, як конвергенція тексту і графіки відкриває нові можливості для читання та інтерпретації, вимагаючи від читачів підвищеної когнітивної активності і відображаючи постмодерністський акцент на взаємодії між свідомістю і комунікацією. Висвітлюючи складну взаємодію вербальних і невербальних елементів у постмодерністській літературі, це дослідження

пропонує цінне розуміння того, як ці графічні інновації формують читацький досвід і беруть участь у створенні сенсу. Дослідження сприяє глибшому розумінню постмодерністських літературних прийомів та їхнього впливу на побудову наративу і залучення читача.

Ключові слова: постмодерністська література, невербальне, лінгвографія, графіка, візуалізація тексту, орфографічна деформація, графічна гетерогенність, інтертекстуальність, мовна гра, залучення читача, літературна естетика, візуальна семіотика, експериментальне письмо

The relevance of the problem. In the realm of postmodern literature, the organization of textual space extends far beyond the mere arrangement of typographic characters. This research paper examines the crucial role of non-verbal graphic elements in postmodern literary texts (PLTs), exploring how these components contribute to the formation and augmentation of meaning.

The integration of drawings, diagrams, photographs, and other visual elements into PLTs reflects a fundamental principle of postmodernism: the blurring of boundaries between word and existence, text and body. This convergence of text and graphics offers new possibilities for reading and interpretation, demanding increased cognitive engagement from readers and reflecting the postmodern emphasis on the interplay between consciousness and communication.

Our analysis focuses on three primary categories of non-verbal graphics in PLTs:

1. Author-created graphics;
2. Reproduced graphics from external sources;
3. Transformed graphics, borrowed and modified by the author.

We will explore how these different types of non-verbal elements function within PLTs, examining their expressive potential, their ability to expand the boundaries of authorial creativity, and their role in experimental literary techniques.

Additionally, this paper will investigate the use of orthographic deformation as a graphic mechanism in PLTs. This includes the deliberate deviation from standard word forms through the incorporation of alternative sign systems or phonetic variations, often employed to express individual speech characteristics or altered states of consciousness.

The purpose of the research. By examining these graphic elements and techniques, we aim to demonstrate how they contribute to the creation of graphic heterogeneity, chaos, and diffusion within PLTs. These features, we argue, are central to the postmodern literary aesthetic, reflecting the movement's emphasis on fragmentation, intertextuality, and the destabilization of traditional narrative structures.

Through close analysis of selected texts and examples, this research seeks to illuminate the complex interplay between verbal and non-verbal elements in postmodern literature, offering insights into how these graphic innovations shape the reader's experience and participate in the generation of meaning.

Presentation of the main material of the research. From the point of view of the organisation of textual space, the essence of a text, whether printed or written, is not limited to the graphic ordering of typographic characters within a two-dimensional space. Any text can be illustrated, i.e. include accompanying non-verbal graphics.

Drawings, diagrams, and photographs in postmodern texts are a non-verbal component in the text, which, in our opinion, cannot be ignored when reading a work, since the accompanying graphics actively participate in the formation of meaning and its augmentation.

The convergence of text and graphics, their interpenetration, offers new possibilities for reading. PLT suggests “the growth of consciousness with the means of communication, the ability to adapt to their renewal and reflection on them” [9]. Researchers of postmodern poetics (O. Babelyuk, L. Belehova, I. Bekhta, Koliassa O.) have repeatedly emphasised that it is in contemporary texts that the function of the graphic image has ceased to be secondary, in particular in the experimental work of postmodernists - forms of graphic composition have become valuable in themselves.

Results and Discussions. Based on the stylistic analysis of the illustrative material, according to its origin and novelty, non-verbal graphics can be divided into: 1) *author's*, which is invented and drawn by the author himself; 2) *reproduced* by the author from encyclopaedias, reference books or other works of art; 3) *transformed*, which is borrowed from other sources, but modified by the author in his own work.

We find the author's ***non-verbal graphics*** in the text in postmodern literary text “*Once upon a time...*” by J. Barth, along with the borrowed poem ‘Jack and Jill’ from S. Perrault's collection *Les Contes de ma mère l'Oye* (Tales of my Mother Goose). For example:

Jack and Jill

Went up the hill

To fetch a pail of water.

Jack fell down

And broke his crown

And Jill came tumbling after (Barth, BOUT, 210)

*E.g.,

(BOUT, 219)

At first glance, these drawings consistently reproduce the content of the aforementioned children's poem in accordance with the plot and composition line. However, being included in the text, they still distract the reader from the main plot expressed verbally, forcing him to change the focus of attention from the narrative plane to another - the graphic one. This leads to a more creative, non-stereotypical re-reading and rethinking of the story. In this case, the illustrations acquire a grotesque semantic load, thanks to which the fall of children is interpreted in a new way - as one of the variants of reading the famous biblical story about the 'fall' of Adam and Eve.

In our opinion, a successful example of **borrowed non-verbal graphics** is the musical score of a polyphonic musical work in the form of a score of a student hymn included in the structure of the main text. It, of course, disorients the reader to some extent, creating the effect of 'oddity', since its appearance in PLT is completely unexpected and therefore somewhat absurd.

"Oh, listen, George," she said; "they're playing the Alma Mater Dolorosa! I love that hymn." And indeed it was most moving to hear her sweet girl voice against the stately horns.

(Barth, BCh, 127)

Along with other types of non-verbal graphics, certain formulas and equations are actively used as examples of non-verbal borrowed graphics that have no referent in the real world and belong to formalised sign systems. For

example, the characters in the story 'On with the Story', reflecting on the possible variants of the opening of a work of fiction, come to the conclusion that the first phrase does not have to be a traditional fairy tale opening, such as 'once upon a time'. They break this stereotype by using the Schrödinger equation, an axiom of quantum mechanics, as an unexpected and completely absurd opening:

Erwin Schrödinger's equation for the evolution over time of the wave functions of physical systems, an axiom of quantum mechanics:

$$i \frac{\hbar}{2\pi} \frac{\partial}{\partial t} \Psi(x_1 \dots x_{3N}, t) = H\Psi(x_1 \dots x_{3N}, t)$$

(Barth, BOWS, 226)

It is known that Schrödinger's equation offers a mathematical description of matter in terms of a wave function and allows us to calculate the probability of finding a particle in different points of space. This borrowing of the formula, introduced into the main text, becomes a symbol of the postmodern organisation of an artistic work, which, being in line with the above axiom, implies an infinite number of variants of reading the latter.

It should be emphasised that these non-verbal illustrations not only create graphic heterogeneity of the PLT, but also are designed to playfully guide the author and reader, as they force them to recognise unknown graphic forms, referring to special reference sources, and look for new creative ways of reading them.

In the case of using **transformed nonverbal graphics**, authors borrow already known schematic or graphic elements, change their form and put their own meaning into them. Such transformed nonverbal graphics can be compared to quotes, since the only difference between them is the presence of a nonverbal, graphic element.

Thus, taking as an example the diagram of the emergence of new biological species from biology (Fig. 1),

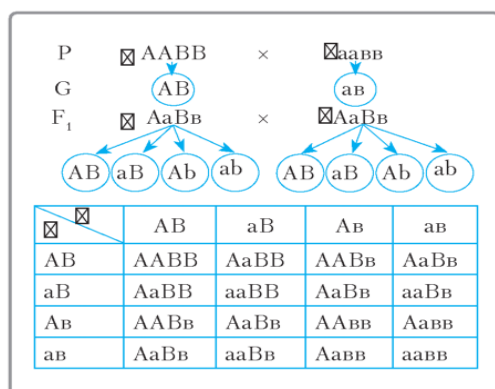

Fig.1. The emergence of new biological species

J. Barth transforms it into an absurd diagram of the creation of new types of gods. Similarly, the author modifies the scheme of crossing rabbits (Fig. 2),

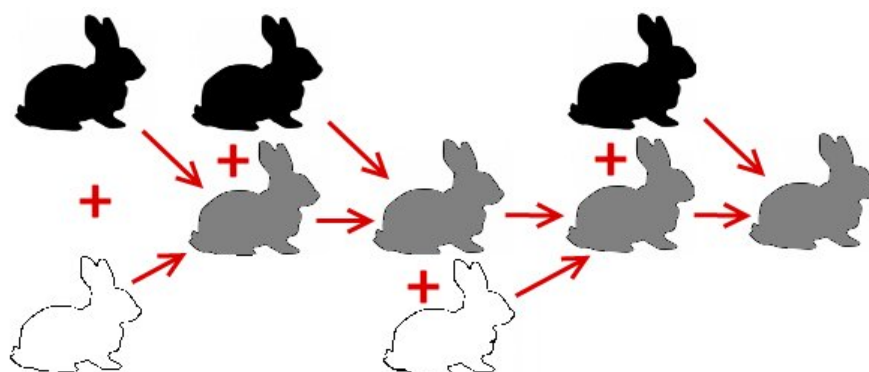

Fig. 2. The scheme of breeding new species of rabbits.
'breeding' demigods and humans in the same way (Fig. 3).

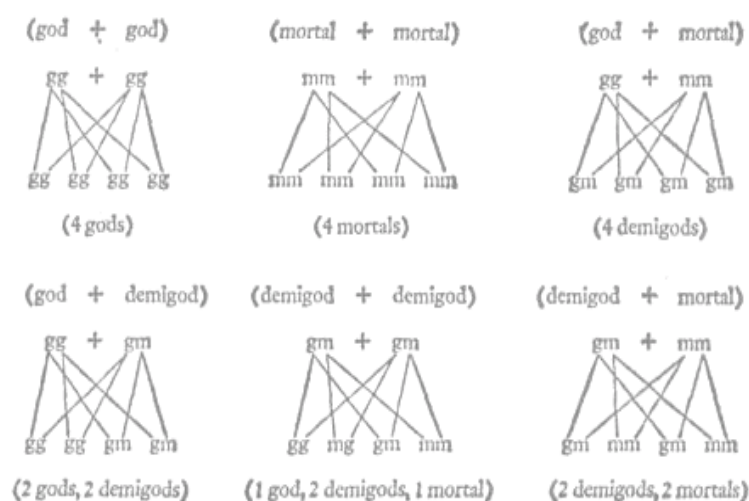

Fig. 3. Selection of gods, demigods and mortals

This 'selection' results in an absurd mixing of the 'divine' and the 'mortals', the 'sacred' and the 'secular', or, in other words, the 'top' and the 'bottom'. Personifying himself as the Creator, the author plays God, creating new gods, demigods, or breeding new kinds of people. Such a transformation of the well-known breeding scheme leads to ludic absurdity at the level of meaning and makes it impossible to logically interpret the grotesque and absurd world of PLT. In addition, the effect of the grotesque is reinforced by the iconic alienation of these transformed graphic quotations (non-verbal elements are introduced into the verbal message) and their stylistic inappropriateness (the usual place for diagrams, figures, graphs is research papers). Under such

conditions, scientific explanations and illustrations look pseudo-scientific, and the actions of the characters look comical.

Orthographic deformation of a word as a graphic mechanism in PLT involves deliberate deviation from the graphic form of a word by including graphemes of other sign systems (phonograms and ideograms) or deliberate deviation from the phonetic norm (graphon) to express individual features of the characters' speech, their psychedelic states or psychedelic language in general.

An example of the introduction of other sign systems into the word grapheme, i.e. ideographicalisation, is a letter that includes seven sections, each of which is devoted to the 'traditional symbolic meanings' of the first seven letters of the English alphabet, which is already absurd in its content. In this case, the unusual involvement of graphemes belonging to the mathematical sign system (=, +) in the textual fabric, which, together with familiar words, constitute a formulaic expression, the appearance of which in the textual fabric of the PLT looks absurd, but is perceived as a language game:

F = fire and femaleness, fertilization and fetal life, fall from favor and father atonement.

Family firm finished; family infirmity to be continued.

Farewell to formalism.

Fire + algebra = art. *Failing the algebra, heartfelt ineptitude; failing the fire, heartless virtuosity.*

Futura praeteritis fecundant, too; and fall, too, begins tomorrow (Barth, BCh, 768).

At first glance, this text fragment seems to be a meaningless set of sentences or expressions united by only a certain number of words with the letter 'F', which we consider to be a phonetic language game proposed by the author for the sake of entertaining the reader (as discussed above). However, a more detailed stylistic analysis of this textual fragment leads to the conclusion that these expressions are allusions to famous works of art. Let's try to decipher them. Thus, we interpret Borges's metaphorical expression-formula about the interaction of 'fire' and 'algebra' in art (*Fire + algebra = art*) as a veiled aesthetic credo of the writer, according to which 'fire' symbolises inspiration, 'algebra' - writing skill, and only the combination of both components can produce, in the author's opinion, a true work of art.

The phrase ' *Farewell to formalism* ' is an allusion to the novel *A Farewell to Arms* (1929) by Hemingway, which is a critique of literary formalism. The Latin borrowing '*Futura praeteritas fecundant* ' can be interpreted as an aphorism "The future is fed by the past'. The involvement of literary sources allows us to assert that, according to J. Barth's deep conviction,

But where is the principle (obvious, we're certain, to any mathematically gifted junior high schooler) that would let us calculate the possible combinations of nine elements, say, or thirteen, without tediously extending the chain of ratios all the way from $2 : 2 :: 3 : 6 :: 4 : 24 :: 5 : 120$? (Barth, BOUT, 74)

Thus, according to this combinatorial problem, $2 : 2 :: 3 : 6 :: 4 : 24 :: 5 : 120$, the total number of ways of interpreting a text is equal to the product of the number of options for choosing its understanding by possible readers.

We consider **intentional deviations from the spelling norm**, which are intended to convey the expressive intonation, individual and dialectal features of the characters' pronunciation. The term **graphon** is commonly used to describe such intentional distortions of spelling for stylistic purposes.

It should be noted that in the late twentieth century, the graphon was used only as a stylistic device that reflects individual or dialectal violations of the spelling (L. Emelianova) or phonetic norm (I. Arnold) and graphically records the speech features of characters (V. Kukhareno). In modern linguopoetics, with the increase in non-literary forms of writing, the use of the graph in writing increases, which leads to the expansion of its functions in general. In this regard, the graphon is seen not only as a unit that captures the graphic representation of deviations from the phonetic norm, but also as a generally accepted designation of all types and ways of using non-standard spelling.

In our study, we adhere to V. Kukhareno's opinion that the graph as a unit of the phonographic level of language, first of all, reflects certain individual phonetic features of the speaker's pronunciation, which are recorded graphically in writing. Thus, according to V. Kukhareno, a graph is a deliberate distortion of the orthographic norm that reflects individual or dialectal violations of the phonetic norm.

In view of the above definition, the primary function of graphemes in a literary text is considered to be characterisation. In other words, with their help, phonetic features are distinguished in the character's speech that define him/her as a representative of a certain social environment, dialect or reflect his/her individual pronunciation peculiarities.

The graphon in PLT finds its expression in the psychedelic speech of the characters, which is generated under the influence of altered states of consciousness (alcohol, drug, or drug intoxication) and is probabilistic, multiple, or impossible to perceive without a clarifying context.

A graphon is often used as a way of using non-standard spelling, which serves as a kind of language play between the author and the reader at the phonographic level. For example:

*Who can spell **Jeg fuler mig daarligt tilpas**? And all it means is I feel bad, and already know that. That I feel bad. If it had meant, for example. **The jug is folded under the darling tulips...*** (Barthelme, BSW, 172)

Thus, the absurd set of words of non-standard spelling **Jeg fuler mig daarligt tilpas** is later deciphered by the context as **The jug is folded under the darling tulips**.

Conclusions and prospects of the research. This research has explored the multifaceted role of non-verbal graphic elements in postmodern literary texts (PLTs), revealing their significant impact on meaning-making, reader engagement, and the overall aesthetic of postmodern literature. Through our analysis, several key conclusions have emerged: the incorporation of non-verbal graphics in PLTs fundamentally redefines the concept of textual space. These elements are not mere illustrations but integral components of the narrative, actively participating in the construction of meaning and expanding the boundaries of literary expression.

Our categorization of non-verbal graphics into author-created, reproduced, and transformed types provides a framework for understanding their diverse functions within PLTs. Each type offers unique possibilities for authorial creativity and reader interpretation; the deliberate creation of graphic heterogeneity through the use of non-verbal elements reflects core principles of postmodernism, including fragmentation, intertextuality, and the destabilization of traditional narrative structures. This heterogeneity challenges readers to engage with texts in new and complex ways.

The use of orthographic deformation as a graphic mechanism in PLTs serves multiple functions, from representing altered states of consciousness to playing with language itself. This technique further blurs the lines between verbal and visual communication.

The inclusion of non-verbal graphics demands increased cognitive engagement from readers, requiring them to navigate between textual and visual modes of interpretation. This aligns with the postmodern emphasis on active reader participation in meaning-making. The interaction between verbal and non-verbal elements in PLTs creates a form of intersemiotic play, generating meaning through the interplay of different sign systems. This reflects the postmodern preoccupation with semiotics and the construction of reality through language and symbols.

Non-verbal graphics expand the toolkit of literary techniques available to postmodern authors, allowing for new forms of expression that transcend the limitations of purely textual narrative. The graphic chaos and diffusion created by the extensive use of non-verbal elements mirror the postmodern sensibility, characterized by skepticism towards grand narratives and an embrace of complexity and contradiction.

The integration of non-verbal graphics challenges traditional linear reading practices, encouraging readers to develop new strategies for navigating and interpreting texts. This research highlights the increasing convergence of literature with visual arts and graphic design, pointing to new directions for interdisciplinary study and creative practice.

In conclusion, our study demonstrates that non-verbal graphic elements are not peripheral but central to the postmodern literary project. They serve as powerful tools for expanding the expressive potential of literature, challenging reader expectations, and embodying core postmodern principles. As literature continues to evolve in the digital age, the insights gained from this research may prove valuable in understanding and shaping future literary forms that further blur the boundaries between textual and visual modes of communication.

This research opens up several avenues for future study, including the impact of digital technologies on the use of non-verbal graphics in literature, cross-cultural comparisons of graphic elements in postmodern texts, and the potential applications of these techniques in other forms of narrative media. As we continue to grapple with the complexities of postmodern and post-postmodern literature, the role of non-verbal graphics will undoubtedly remain a rich area for scholarly inquiry and creative exploration.

References:

1. Babelyuk, O. A. (2009). Pryntsypy postmodernistskoho tekstotvorennia suchasnoi amerykanskoi prozy maloi formy. [The Principles of Postmodern text creation of Modern American Short Fiction]. Drohobych: TzOV "Vymir", 296 s. [in Ukrainian].
2. Babelyuk, O., Koliassa, O., & Smaglyi, V. (2021). Language means of revealing postmodern ludic absurd in English literary text. *Wisdom*. №. 4 (20). С. 166-179.
3. Barth, J. (1996). On With a Story. U.S., 225 p. (BOWS)
4. Barth, J. (1994). Once Upon a Time... U.S., 398 p. (BOUT)
5. Barth, J. (2000). Chimera. New York: Random House. 356 p. (BCh)
6. Barthelme, D. (1996). Snow White. New York: Simon & Schuster, 187 p. (BSW)
7. Bekhta, I. (2011). Paradyhma anhlomovnoho postmodernistskoho khudozhnoho tekstu. [Paradigm of English Postmodern Fiction]. *Nauk. visn. Cherniv. un-tu: "Hermanska filolohiia"*. Chernivtsi, Ser. 92. Vyp. 551/552. S. 85. [in Ukrainian].
8. Bieliakhova, L. I. (2004). Hlosarii z kohnityvnoi poetyky: naukovo-metodychnyi posibnyk. [Glossary in Cognitive Poetics]. Kherson: Ailant, 124 s. [in Ukrainian].
9. Hassan, I. (1987). The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture. Ohio : Ohio State University Press, 268 p.
10. Koliassa, O. V. (2014). Mekhanizmy tvorennia ihrovoho absurdu v postmodernistskomu khudozhnomu teksti. [Mechanisms of Ludic Absurd Creation in Postmodern Fiction]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo) : [zb. nauk. prats]. Drohobych, Vyp. 3. S. 107-115. [in Ukrainian].
11. Koliassa, O. V. (2015). Stylistychni ta kohnityvno-semantychni mekhanizmy tvorennia ihrovoho absurdu v anhlomovnomu fenteziinomu opovidanni: dys. [Stylistic and cognitive-semantic mechanisms of ludic absurd creation in English fantasy story] *Drohobyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka*. Drohobych. [in Ukrainian].

Література:

1. Бабелюк О.А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми. Дрогобич: ТЗОВ «Вимір», 2009, 296 с.

2. Babelyuk, O., Koliasa, O., & Smaglli, V. (2021). Language means of revealing postmodern ludic absurd in English literary text. *Wisdom*. №. 4 (20). С. 166-179.
3. Barth, J. (1996). *On With a Story*. U.S., 225 p. (BOWS)
4. Barth, J. (1994). *Once Upon a Time...* U.S., 398 p. (BOUT)
5. Barth, J. (2000). *Chimera*. New York: Random House. 356 p. (BCh)
6. Barthelme, D. (1996). *Snow White*. New York: Simon & Schuster, 187 p. (BSW)
7. Бехта І. А. Парадигма англомовного постмодерністського художнього тексту, *Наук. Вісник Чернівецького університету «Германська Філологія»*, Чернівці, 92, Вип. 92, 2011.
8. Белехова Л.І. Глосарій з когнітивної поетики. Херсон, 124 с.
9. Hassan, I. (1987). *The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture*. Ohio : Ohio State University Press, 268 p.
10. Коляса О. В. Механізми творення ігрового абсурду в постмодерністському художньому тексті. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : [зб. наук. праць]*. Дрогобич, 2014. Вип. 3. С. 107–115.
11. Коляса О. В. Стилiстичні та когнітивно-семантичні механізми творення ігрового абсурду в англомовному фентезійному оповіданні : дис. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Дрогобич, 2015, 2015.

UDC 811.111'243

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-53-67](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-53-67)

Styrnik Nataliia Serhiivna Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University, Nauky Ave., 72, 49045, tel.: (056) 374-98-82, <https://orcid.org/0000-0002-5044-3120>

OBSTACLES IN LEARNING AND USING ENGLISH FOR INTERNATIONAL STUDENTS OF DIFFERENT FIRST LANGUAGE ORIGINS

Abstract. The article deals with the difficulties and obstacles faced by international students in learning and using English who are not native speakers of English. In today's world, the ability to communicate effectively in English has become an essential competence (alongside computer literacy), opening perspectives to educational, professional and cultural opportunities. The article discusses the main difficulties that Slavonic students encounter when learning English. It highlights specific grammatical issues caused by the significant differences between English and Slavonic languages. The study draws on the author's personal experiences and teaching practice, and the answers of undergraduates, graduates, and PhD students from Oles Honchar Dnipro National University (DNU) in Ukraine and the University of Hradec Králové (UHK) in the Czech Republic.

For people from diverse language backgrounds, learning English can be challenging due to its grammar, vocabulary, pronunciation, idioms, cultural differences, and inconsistent spelling; it is therefore crucial to consider these varied backgrounds and specific challenges when teaching students. The issues discussed in this article are the same discussion topics as discussed by academics who started their extensive researches in the middle of the 20th century. Various academics, including Marianna Opyr, Svitlana Panchyshyn and Vira Chornobai have investigated psychological, grammatical and methodological errors [1, 4]. Stephen Krashen emphasized motivation and anxiety, Merrill Swain studied collaborative dialogue effects, and Vivian Cook explored the first language's influence on English learning [3, 5, 6]. Despite the breadth of research, controversies remain regarding the necessity of grammar teaching and the effectiveness of different teaching methods. Mastering English presents significant challenges for Slavonic speakers due to structural, grammatical, phonetic, and cultural differences. However, with definite strategies, consistent practice, persistence, and cultural awareness these

challenges can be effectively managed. Understanding the specific obstacles faced by students and employing appropriate methods can lead to successful language acquisition and proficiency.

Keywords: English, language acquisition, grammar, vocabulary, pronunciation, teaching, learning, obstacles, Slavonic speakers.

Стирнік Наталія Сергіївна кандидат філологічних наук, доцент, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 49045, проспект Науки, 72, тел.: (056) 374-98-82, <https://orcid.org/0000-0002-5044-3120>

СКЛАДНОЩІ У ВИВЧЕННІ ТА ВИКОРИСТАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З РІЗНИМ ПОХОДЖЕННЯМ РІДНОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядаються труднощі, що постають під час вивчення та використання англійської мови, з якими стикаються здобувачі вищої освіти, не носії англійської мови. У сучасному світі вміння ефективно спілкуватися англійською мовою стало важливою компетенцією, що відкриває нові перспективи до освітніх, професійних та культурних можливостей. Основну увагу приділено питанням, які порушують слов'янські здобувачі вищої освіти під час вивчення англійської мови. Висвітлюються специфічні граматичні проблеми, спричинені значними відмінностями між англійською та слов'янськими мовами. Дослідження ґрунтується на особистому досвіді та викладацькій практиці автора, а також на відповідях здобувачів вищої освіти, бакалаврів, магістрів та докторів філософії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (ДНУ) в Україні та Університету Градец-Кралове (УГК) в Чеській Республіці.

Для людей з різним мовним походженням вивчення англійської мови може бути складним через її граматику, лексику, вимову, ідіоми, культурні відмінності та непослідовний правопис; тому дуже важливо враховувати ці різноманітні передумови та специфічні виклики під час викладання. Питання, розглянуті в цій статті, є дискусійними, ґрунтовні дослідження яких розпочалися в середині ХХ ст. Дослідники, зокрема Маріанна Опір, Світлана Панчишин та Віра Чорнобай, студіювали психологічні, граматичні та методологічні помилки під час вивчення мови. Стівен Крашен акцентував увагу на мотивації, Меррілл Свейн вивчала ефекти спільного діалогу, а Вівіан Кук досліджував вплив першої мови на засвоєння англійської. Незважаючи на широке коло наукових розвідок, залишаються суперечки щодо потреби викладання граматики та

ефективності різних методів навчання. Опанування англійської мови є доволі складним для носіїв слов'янських мов через структурні, граматичні, фонетичні та культурні відмінності. Однак за допомогою певних стратегій, послідовної практики, наполегливості та культурної обізнаності з цими завданнями можна ефективно впоратися. Розуміння специфічних труднощів, з якими стикаються здобувачі вищої освіти та застосування відповідних методів може призвести до успішного опанування мови та підвищення рівня володіння.

Ключові слова: англійська мова, засвоєння мови, граматики, лексика, вимова, викладання, навчання, перешкоди, слов'яномовні студенти.

Formulation of the problem in general. English as a global language serves as a bridge connecting and uniting people, so understanding the obstacles in learning language and how to overcome them is important. Nowadays, the ability to communicate effectively in English is a necessary skill, which provides access to educational, professional, and cultural opportunities. English is no longer just another foreign language to learn: it is now a capability alongside computer or IT competency. However, for people from outside the immediate Romano-Germanic language group to which English belongs, mastering it can be technically and culturally challenging. Students often struggle with English grammar, pronunciation, idioms, and cultural differences. The inconsistent spelling and pronunciation in English and its idiomatic and slang peculiarities, which often reflect a specific cultural context, are confusing. To help students it is essential to consider their diverse language backgrounds and the specific challenges they face in learning English.

Previous Research. The question about difficulties in studying and learning English is still the object of academic interest among the researchers; it has been studied widely starting from the middle of 20th century. There are very many academic works and surveys by Ukrainian and foreign language experts. Marianna Opyr, Svitlana Panchyshyn, Svitlana Dobrovolska [2] considered psychological, grammar and methodological mistakes when studying English. Vira Chornobai investigated psychological aspect, Marianna Lorincz examined the difficulties in teaching English [3]. Gabriel Fredi Daar's attention points were the obstacles in learning to speak English, implication to the foreign language learning and teaching, and teaching approach to improve learning speaking skills. The focal point highlighted by Stephen Krashen was how motivation and anxiety impact language acquisition. Merrill Swain focused on the effects of collaborative dialogue on language learning and Vivian Cook's research focus was on how the first language influences the learning of English as a second language.

In spite of the variety of surveys there still remain controversial issues: to what extent grammar teaching is necessary to ensure language accuracy and understanding or can excessive focus on grammar be a hurdle on natural language use and fluency? Which teaching method is the most effective? What are pros and cons of bilingual education compared to only English explanation?

Scope. This article considers the obstacles in learning and using English, and in finding methods to overcome them. The study is based on students' opinions and the author's personal experience while teaching undergraduates, graduates and PhD students of the following specialities: International Relations, Social Communications, Regional Studies and Psychology at Oles Honchar Dnipro National University (DNU) in Ukraine, and Political Science, Archaeology, Philosophy, Social Sciences and Sociology at the University of Hradec Králové (UHK) in the Czech Republic.

Language Setting. English is a constantly evolving language, with new words and grammar structures being created and adopted regularly. The Slavonic languages (Ukrainian, Czech, Polish, Slovak) have a different structure and grammar rules that do not always easily accommodate these innovations. English and Slavonic belong to different language families, with different grammatical and syntactical structures. Slavonic languages are inflectional, with a complex system of case endings and verb conjugations, while English is an analytical language that relies on word order and prepositions to convey meaning. These differences can create challenges, for example, in translating English version into Ukrainian, as one needs to find equivalent grammatical structures and select the right cases and verb forms; the meaning provided by just word order must also be taken into account. English and Ukrainian have different structures in how words fit together. This makes it necessary to make big changes when translating either way between English and Ukrainian.

Sometimes, the whole sentence structure has to be changed to make it grammatically right in the target language. Ukrainian uses cases to show a noun's role in a sentence, while English mainly depends on word order and prepositions. There is some flexibility of word order in both languages. However, when translating into Ukrainian, it is crucial to place the noun in the right case; when translating into English, it is important to recognise the role of that case and select a suitable word order and preposition. Furthermore, Ukrainian has a rich cultural history, with unique expressions and idioms that may not have direct equivalents in English. One should be aware of these cultural differences and find appropriate ways to convey the meaning and tone of the original text. Successful translation requires not only linguistic proficiency but also an understanding of the cultural nuances and context of the language being translated.

Grammar. Another challenge is to find equivalent grammatical structures and select the right cases and verb forms; the meaning provided by just word order must also be taken into account. English and Ukrainian have different structures in how words fit together. This makes it necessary to make big changes when translating either way between English and Ukrainian. Sometimes, the whole sentence structure has to be changed to make it grammatically right in the target language. Ukrainian uses cases to show a noun's role in a sentence, while English mainly depends on word order and prepositions. There is some flexibility of word order in both languages. However, when translating into Ukrainian, it is crucial to place the noun in the right case; when translating into English, it is important to recognise the role of that case and select a suitable word order and preposition.

English grammar structures are tricky. There is a need to understand how English sentences are formed, verb tenses chosen, and little details used in sentence structure. It means that Slavonic speakers have to learn to think in a new way when creating phrases: *“English has a more complex system of verb tenses and aspects compared to Ukrainian. Learning to express actions in different time frames and aspects can be a challenge”*. [Student's answer].

When asked which English grammar structures students find challenging, they highlighted several areas, including conditional constructions, the use of articles and other determiners (such as ‘this’ and ‘those’), word order, the correct use of prepositions (particularly the differences between ‘in’, ‘on’, and ‘at’ in the context of time and place), and the proper order of adjectives.

Verbs

Verbs present a major challenge: *“English has more grammatical tenses than Ukrainian. The ambiguity of words, in particular phrasal verbs, also causes difficulties”*. [Student's answer]. For instance, Ukrainian has just three basic tenses: present, past and future. English has a complex system of verb tenses, including the group tenses of simple, continuous, perfect and perfect continuous in future, present and past forms. Both languages have the concept of incomplete (continuing, therefore ‘imperfect’) and completed (‘perfect’) action but they express it in different forms. This makes it hard to convey the nuances of English verb tenses in Ukrainian. For example, the English phrase *I have been studying for three hours* might be translated into Ukrainian as *Я вчуся вже три години* (literally *I study already for three hours*), which does not convey well the English ‘present perfect continuous’ tense.

Word Order

One of the main challenges in translating in English grammar into Slavonic languages is the differences in word order. English and Ukrainian have very different grammatical and syntactical structures. This can make it difficult

to translate English words and phrases into Ukrainian without significant reworking. In some cases, the structure of the sentence may need to be completely altered in order to make it grammatically correct in Ukrainian. For example, English sentence *I will go to the store tomorrow* in Ukrainian is: *Я піду до магазину завтра*. In this example, you can see that the word order is different between English and Ukrainian. In English, the subject (I) is followed by the auxiliary verb (will) and then the main verb (go), while in Ukrainian the verb (піду) comes first followed by the subject (Я) and then the prepositional phrase (до магазину). This difference in word order can make it challenging to translate English sentences into Ukrainian while preserving the original meaning and grammatical correctness. In some cases, the translator may need to restructure the sentence entirely to make it work in Ukrainian.

Language Use Context. The context, register, and style of the original text are essential factors to consider. One should understand the intended audience, the purpose of the text, and the tone of the original, as these factors can influence the choice of words and grammatical structures. For example, a business document may require a more formal style, while a social media post may use more informal language. One should also be aware of the different registers of Ukrainian, from the formal literary language to the colloquial spoken language. Choosing the appropriate register and style is crucial for conveying the intended meaning and tone of the original text.

Among the specific challenges students encountered in the differences between their first language and English, grammar, vocabulary, and pronunciation were mentioned most frequently. In contrast, reading comprehension, speaking, and writing were noted as less challenging by the students. Czech students, in particular, noted that learning irregular verbs is difficult because Czech primarily uses suffixes. Furthermore, they found the different word order and the consistent use of pronouns in English, unlike in Czech, to be problematic.

Students reported various challenges when translating between English and their native language. Key difficulties include the lack of direct translations, which requires restructuring sentences and often leads to a loss of meaning. They also face issues with verb tenses, word order differences, and cultural expressions, needing to adjust tone and style to fit the appropriate level of formality or informality. Translating professional and technical terms demands specific field knowledge is also complicated. Insufficient vocabulary and words with multiple meanings further complicate the translation process.

Sounds and Pronunciation. Pronunciation can be a significant challenge for Slavonic learners of English. For instance, Ukrainian lacks certain sounds, such as 'th' in *think* or *this*. Certain English phonetic elements may not have

direct equivalents in Ukrainian, making it challenging for Ukrainian speakers to articulate accurately those sounds. For instance, the contrast between ‘s’ and ‘z’ in pairs like *vice* and *wise*. Czech students mentioned that variability in pronunciation of the same letters is confusing.

Both DNU and UHK students identified specific sounds and phonetic elements in English that pose challenges for their pronunciation. These include the letter ‘r’ in words like ‘order’, ‘murder’, and ‘ordinary’, the letter combination ‘th’ (/θ/ and /ð/), and the letter ‘i’, which is pronounced ‘eye’ in English compared to ‘ee’ in many other languages. They also struggle with short and long vowel sounds, such as in *ship* / *sheep* and *hit* / *heat*, as well as determining the correct stress in two-syllable words, such as the verb *to refuse* (to not allow) and the noun *refuse* (rubbish).

Homonyms, words with different spelling but the same sound, and the varied pronunciation of -ough words like *though*, *thought*, *tough*, *through* and *thorough* add to their difficulties. Moreover, students mentioned that the varying pronunciation of the same letter, even within the same word, such as the letter ‘u’ in ‘cucumber’, and the rapid speech in British English can be particularly perplexing. Here are some students’ comments:

“English pronunciation can be difficult due to the lack of consistent correspondence between spelling and sound. The variety of English accents (like American, British, Australian) can also add to the confusion, as words can sound very different depending on the speaker’s accent”.

“Work on the accent, because it is very pronounced and audible in our nationality”.

“I would recommend paying attention to alphabet and pronunciation. Mastering English pronunciation, especially sounds like ‘th’, can be challenging”.

“Native alphabets were learned and pronounced separately and differently from English ones i.e. /a/ in native is pronounced /ah/ but in English is /a:/ or /ʌ/. Again, some native alphabets are different from English ones. Examples /O/”.

“Transitioning between Cyrillic and Latin scripts can be challenging, and learners may need time to become comfortable with the new alphabet”.

“The main difficulty for me is that in English one word has many meanings, depending on the preposition that stands next to the verb. Another difficulty is that in Ukrainian, words are both written and pronounced, while in English it is the other way round. My biggest shock was the pronunciation of the word ‘ocean’”.

Articles and Determiners. Articles are another distinction between English and Slavonic languages. English uses definite and indefinite articles

(‘the’ and ‘a/an’) to indicate whether a noun is specific or general, while Slavonic speakers do not use articles at all. This means that when translating from English to a Slavonic language, one should decide whether to include or exclude a substitute determiner such as ‘this’ or ‘that’ based on the context of the sentence. From English into Ukrainian, a suitable case needs to be selected. When translating from Ukrainian into English, one must examine the context of every noun to decide the need for an article or other determiner.

Based on my personal experience working with students, I find that the use of articles poses the greatest difficulty for Ukrainians – even for very experienced academics.

The Challenge of Vocabulary. One of the biggest challenges in translating English vocabulary into Slavonic languages is the lack of direct equivalents for many words and phrases. English often borrows from other languages, creating a diverse and complex vocabulary that can be difficult to translate directly. This can result in the need to create new words or phrases that do not exist, for example, in the Ukrainian language.

Vocabulary peculiarities in English make it harder to understand and communicate. English idiomatic expressions, informal phrases and cultural references can be very problematic to understand and use. Take, for example, the idiomatic expression: *it’s a piece of cake*. The statement: *The exam was a piece of cake* would translate into Ukrainian literally as *Існум був шматком нупога*. As there is no direct equivalent, confusion will occur until the context is understood. Similarly, the informal expression: *let’s hang out this weekend* is uniquely English and requires additional explanation or paraphrasing in the target language. Putting it literally into Ukrainian would produce: *вивішувати* which is not correct; it needs to be translated as *завісати* as in: *Давай відтягнемось в ці вихідні*.

Sharing about obstacles of learning and using English from their native language perspective, undergraduates made mention of that the Czech language has little in common with English, which may contribute to the difficulties in learning English. Although English is essential for modern life, some view it as a necessary challenge rather than an easy task: “*As a Slavic language Czech doesn’t really have anything in common with English. I think it might be the reason why some might struggle with learning*”.

Idiomatic Aspects. Another challenge is the differences in idiomatic expressions between English and Ukrainian. Idioms are expressions which meanings cannot be deduced from the literal words used, and they often vary between languages. Translating English idioms into Ukrainian can be difficult, as there may be no direct equivalent in Ukrainian, or the Ukrainian equivalent may have a different connotation. For example, the English idiom *to beat about*

the bush means to avoid talking about something directly, but there is no direct equivalent in Ukrainian. Instead, a Ukrainian translator may use a phrase like *to talk in circles* or *to avoid the topic*. Similarly, the English idiom *to spill the beans* means to reveal a secret, but the direct translation to Ukrainian “розкрити секрет” does not carry the same idiomatic meaning. Instead, a Ukrainian translator may use a phrase like *to let the cat out of the bag* or *to reveal the hidden truth*.

When discussing with students the challenges they have faced in understanding colloquial, slang, idiomatic, or informal expressions in English, and identifying which specific English expressions they have found strange or challenging, students provided various examples (See Table 1).

Table 1

Colloquial, slang, idiomatic or informal expressions in English

Expression	Meaning
to rain cats and dogs	to rain heavily
to hit the hay / to hit the sack	to go to bed
to bark up the wrong tree	to misunderstand
to kick the bucket	The wooden frame used to hang animals by their feet for slaughter was called a ‘bucket’. As the animals struggled and spasmed, they were said to “kick the bucket.” The term gained broader definition when it was defined in Grose’s 1785 Dictionary of the Vulgar Tongue: “To kick the bucket, to die.”
it cost an arm and a leg	it was very expensive
to bite the bullet	to tackle a difficult task or accept a difficult situation – deriving from the days before anaesthetic – patients were given a bullet to bite on to cope with the pain of surgery
to fly off the handle	to lose one’s temper
to have butterflies in my stomach	to be very nervous
to let the cat out of the bag	to reveal a secret
to lose your marbles	to go mad / mentally senile
the Elephant in the room	the big issue overshadowing everything else
putting lipstick on a pig / mutton dressed as lamb	making cosmetic or clothing changes deceive nobody
break a leg	said by actors to wish good luck or success to each other
it’s a piece of cake.	it’s easy / it’s simple (as eating a piece of cake)
the ball is in your court	it is up to you to make the next step or decision
don’t count your chickens before they hatch	don’t assume success too early
a stitch in time saves nine	take action now to avoid bigger problems later
don’t flog (to beat) a dead horse	don’t try to fix something which is unsolvable / Don’t try to persuade someone who will not change their mind
to chill out	to relax / to not be stressed
(to eat) cold turkey	to give up something suddenly
the whole 9 yards (all of something / everything)	to use the whole 9 yards of a length of cloth to make just one (very large) shirt [1 yard = 91.4 cm]

Speaking about slang and abbreviations from the Internet or popular culture, DNU and UHK undergraduates referred to challenges from the ever-evolving nature of language, especially in informal contexts where phrases can be context-dependent or culturally specific. Internet culture can be particularly challenging. Also vocabulary varies across the English-speaking regions, causing confusion. These phrases are presented in *Table 2*.

Table 2

Popular Culture and the Internet

Phrase	Meaning
Throwing shade	Subtly or indirectly criticizing or disrespecting someone. It often involves making a cutting remark or giving a disapproving look.
Yeet	This term that can be used as an exclamation of excitement or enthusiasm. It can also mean to throw something with force.
I'm low-key vibing	This means you are quietly or subtly enjoying something. 'Low-key' suggests a relaxed or understated manner, while 'vibing' refers to feeling a positive atmosphere or mood.
That party was lit!	The party was very exciting, fun, or excellent. 'Lit' is a slang term used to describe something that is highly enjoyable or impressive.
Abbreviation	Meaning
IDK	I don't know
ASAP	As soon as possible
LMK	Let me know
TBH	To be honest
BTW	By the way
LOL	Laugh out loud
DIY	Do it yourself
OMG	Oh my God
BRB	Be right back
TYT	Take your time

Obstacles from Cultural Differences. The meanings and connotations of words can differ significantly between cultures. This can make it difficult to translate certain English words and phrases into Ukrainian, as the intended meaning may not translate accurately. For example, there are English words like 'awkward', 'cheesy', and 'spooky' that may not have direct equivalents in Ukrainian, or may have different connotations in Ukrainian than in English. It is important to consider the context and cultural background of the intended audience when translating such words and phrases. There are words in Ukrainian that have no direct equivalent in English, such as 'beskydnyk' (a

person who lives in the Carpathian Mountains, народні месники, опришки, які діяли в 16-18 ст. на Закарпатті) or ‘vyshyvanka’ (a traditional Ukrainian embroidered shirt). In these cases, a translator may need to provide additional context or use a descriptive phrase to convey the meaning to an English-speaking audience [7].

Cultural Context

Cultural contexts in English might be new to learners of different stages. Understanding cultural subtleties and idiom is crucial for becoming proficient in the language, particularly understanding it. Understanding the figurative meaning behind these phrases requires a deep understanding of cultural references and context – sometimes historical. They combine words which are meaningless in that combination to the non-native speaker. Many expressions and metaphors are deeply rooted in cultural contexts and do not always translate directly.

Although some English idioms have equivalents in the Slavonic languages, translating idioms literally does not solve the puzzle. Idioms, especially the most recent slang expressions, are often not included in mainstream textbooks. While considering with students if they ever faced obstacles understanding cultural subtleties in English, they identified several challenges. They include comprehending the the formality, the use of titles, and the intricacies of solutions, which vary across different cultural backgrounds:

“Understanding the appropriate level of formality, use of titles, or nuances in greetings can be challenging when communicating with individuals from various cultural backgrounds. Expressions and metaphors often derive from cultural contexts and might not translate directly. Also references to local events, celebrities, or cultural phenomena might not be easily” [Student’s comments].

Slang

Slang poses a major barrier to mutual understanding, alongside issues such as difficult-to-understand accents, cultural references, and ambiguous language:

“Slang is a major obstacle when it comes to mutual understanding. Other difficulties include incomprehensible accent, cultural references and ambiguity. Those make it practically impossible to understand what the person is speaking about” [Student’s comments].

Humour

Humor and sarcasm can be challenging: *“Cultural subtleties, especially humour and sarcasm, sometimes pose challenges in understanding. Learning English requires patience and practice, especially embracing the cultural nuances, but it opens up many opportunities for communication and understanding”*.

Learners also identified challenges with jokes, especially those based on cultural stereotypes, and with discussing topics related to religion, politics, or personal matters. References to local events, celebrities, or cultural phenomena can also be unclear:

“Sometimes I come across new words that express the culture of a particular country more than the English dictionary. For example, recently I was watching a video about a dog, but I couldn’t understand the joke in it. Fortunately, the video had subtitles, so I could look up the meaning of the word and found out that the dog got angry when he was called a fan of an unpopular British football team” [Student’s comments].

Regional Variation

A major issue is the difference between British and American English. While Czech education often emphasizes British English, familiarity with American English through media can lead to confusion and errors, particularly when students are tested or need to use British English in formal contexts: *“I see one big problem in English being an international language nowadays. In the Czech Republic, they teach us British English at school. But the English we encounter outside school, tv shows, series, music, celebrities, all of them use mostly American English. There are some words different between these two, but we are not able to identify them. This causes us problems at school, when we use modern American phrases, but they are wrong for our British English courses”* [Student’s comments].

pop – the older British word for lemonade	soda (AmE)
biscuit (BrE)	cookie (AmE)
subway	means an underground railway in AmE but also in British English means an underground pedestrian passage under a main road.
underground	British English for an underground railway – the ‘metro’ on the European continent

Some students find it difficult to understand English speakers from specific regions, such as those from African cultures or Irish English, often due to differences in politeness, cultural attitudes, and traditions. *“I don’t understand English jokes”. “Topics related to religion, politics, or personal matters. Jokes based on cultural stereotypes”. “Greetings and non-verbal cues”. “When I did not know the vocabulary”. “I face difficulties when talking to representatives of African cultures and Americans. I can’t understand a word they say. At the same time, I have no difficulty communicating with other nationalities”. “To understand the Irish English”. “Maybe due to ignorance of*

the use of polite expressions, attitude to time, traditions, I sometimes do not understand this” [Students’ comments].

Motivation

Early exposure to English education can be problematic if students are not ready. Similar to learning algebra, missing early lessons can create gaps in understanding. Students often struggle with writing in English when they have not yet mastered grammatical structures. One of the students had the opinion: *“There would be no problems if, as it seems to me, English was not taught from primary school. Because I wasn’t ready to learn it back then, many problems have arisen now, because it’s like algebra – you’ll miss one lesson and you won’t know anything. I also don’t like the fact that teachers usually immediately want us to write in English, but I still haven’t understood how you can write in English without knowing how to formulate sentences correctly (grammatically)” [Students’ comments].*

Learning any language demands significant effort, motivation, and time. It is crucial to maintain motivation, practice regularly, and seek advice to overcome challenges: *“If you want to know something, you need to make a lot of effort and communicate a lot”. “I do not think that learning English is hard. But for me is English necessary evil for living in the society”. “The most important thing for me is to learn not to be shy to speak and to learn as much grammar and words as possible. The easiest skills are reading, understanding, writing and speaking”. “Learning any language requires a lot of effort, desire and time. The most important thing is not to lose motivation to learn a language and remind yourself every time why you are doing it. Don’t give up if something doesn’t work out, try again, ask for advice from someone who can help, figure out everything from A to Z and you will succeed”. “If you want to learn English language effectively you need to do it regularly. Make it like just habit, try to practice and develop own skills every single day. Don’t give up and remember don’t try translate sentences literally” [Students’ comments].*

Practical experience, such as working abroad, can highlight those conversational skills often outweigh grammatical knowledge: *“I worked abroad after I finished college in Prague and that was a big challenge for me. I found I didn’t need grammar knowledge, the most important was the talking and don’t afraid to talk”. [Students’ comments].*

Effective language learning involves understanding cultural nuances and requires patience and consistent practice: *“Sometimes you don’t need to think “why so?” in grammar; it’s a different language with its own rules that you just have to accept”. Engaging with English-speaking media, such as news, books, and online forums, is essential for exposure to everyday language use: “Try to read news on American sources or play videogames”. “The most important part*

in learning English is immersing yourself in English-speaking media, news articles, books, online forum discussions and other easy to access media can expose you to real English spoken everyday by regular people” [Students’ comments].

Techniques and Approaches

To tackle the challenges in learning and using English effectively by the international students, the following techniques and approaches are recommended:

- set clear, specific goals and maintain motivation;
- develop all language skills (reading, speaking, listening, and writing) simultaneously;
- master all the grammar rules but do not be obsessed with them. Knowing grammar perfectly will not make you speak perfectly. It is equally important to read, listen to and understand authentic English phrases.
- read more; engagement in extensive reading will present you diverse vocabulary, sentence structure, and enhance language comprehension;
- learn the words in phrases and word combinations, not separately; learning vocabulary in context will better practical application;
- communicate with native speakers. They can be very helpful and become excellent mentors who can share all the nuances of their native language and you can benefit with your pronunciation;
- dive into English culture and traditions; understanding the cultural and traditional contexts of the language will help you be aware easy of idiomatic expressions and slang;
- don’t be afraid of making mistakes; they will better your progress in English providing quicker remembering and understanding of the material.

Conclusion. Learning and using English presents a complex set of challenges, particularly for speakers of Slavonic languages such as Ukrainian and Czech. The distinct grammatical structures, word order, and phonetic elements of these languages contrast widely with those of English, complicating the learning process. Students often struggle with word order, tenses, idiomatic expressions, pronunciation and the use of articles, which are not present in their native languages.

Cultural nuances, including humour, sarcasm and informal expressions increase these difficulties. The discrepancies between British and American English add another layer of complexity. Effective language learning necessitates an understanding of these linguistic differences, diving into cultural context, English-speaking media and culture.

Maintaining motivation and regular practice are crucial for overcoming obstacles in learning English. It is important to consider students’ diverse

linguistic backgrounds and the specific challenges they face in learning English. By addressing these issues, lecturers can develop more effective strategies to help students overcome the complexities of English to achieve proficiency.

References:

1. Chornobai V. Difficulties of Learning English by Students of Agricultural Universities (Psychological Aspect). / V. Chornobai // "Perspectives and Innovations of Science" (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 2023. – № 8 (26). P. 355-367. Укр
2. Daar G. F. Problems of English Language Learning in Context. / G. F. Daar. – PKBM SAMBI POLENG, 2020. – 116 P.
3. Language Aquisition Theory. Stephen Krashen And Language Acquisition. Retrieved from <https://www.montgomeryschoolsmd.org/siteassets/district/curriculum/esol/cpd/module2/docs/krashenfinaltext.pdf>
4. Opyr M., Panchyshyn S., Dobrovolska S. Challenges that the Ukrainian-Speaking Students Face while Learning English / M. Opyr, S. Panchyshyn, S. Dobrovolska // Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series Pedagogy. 2020. – №1 (24). P. 92-99. англ
5. The Encyclopedia of Applied Linguistics. Ed. by Carol A. Chapelle. Blackwell Publishing Ltd. Published. Merrill Swain & Yuko Watanabe. Languaging: Collaborative Dialogue As A Source Of Second Language Learning. 2013. Retrieved from <https://dcdc.coe.hawaii.edu/ltec/612/wp-content/uploads/2014/07/Communicative-Language-Teaching.pdf>
6. Vivian C. Effects of The Second Language on the First. / C. Vivian // UK: Clevedon. Multilingual Matters, 2003. – 268 P.
7. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Retrieved from: <http://slovopedia.org.ua/93/53393/830980.html>

Література:

1. Chornobai V. Difficulties of Learning English by Students of Agricultural Universities (Psychological Aspect). / V. Chornobai // "Perspectives and Innovations of Science" (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine"), 2023. – № 8 (26). P. 355-367. Укр
2. Daar G. F. Problems of English Language Learning in Context. / G. F. Daar. – PKBM SAMBI POLENG, 2020. – 116 P.
3. Language Aquisition Theory. Stephen Krashen And Language Acquisition. Retrieved from <https://www.montgomeryschoolsmd.org/siteassets/district/curriculum/esol/cpd/module2/docs/krashenfinaltext.pdf>
4. Opyr M., Panchyshyn S., Dobrovolska S. Challenges that the Ukrainian-Speaking Students Face while Learning English / M. Opyr, S. Panchyshyn, S. Dobrovolska // Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series Pedagogy. 2020. – №1 (24). P. 92-99. англ
5. The Encyclopedia of Applied Linguistics. Ed. by Carol A. Chapelle. Blackwell Publishing Ltd. Published. Merrill Swain & Yuko Watanabe. Languaging: Collaborative Dialogue As A Source Of Second Language Learning. 2013. Retrieved from <https://dcdc.coe.hawaii.edu/ltec/612/wp-content/uploads/2014/07/Communicative-Language-Teaching.pdf>
6. Vivian C. Effects of The Second Language on the First. / C. Vivian // UK: Clevedon. Multilingual Matters, 2003. – 268 P.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/93/53393/830980.html>

UDC 37.091.3:811.111

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-68-76](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-68-76)

Synyshyna Yuliia Anatolyivna Lecturer at the Department of Multicultural Education and Translation, Uzhhorod National University, University St., 14, Uzhhorod, 88016, tel.: (066) 626-41-89, <https://orcid.org/0000-0002-0219-0384>

TEACHING ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE (TESL): METHODS AND CHALLENGES IN TEACHING ENGLISH TO NON-NATIVE SPEAKERS

Abstract. The article "Teaching English as a Second Language (TESL): Methods and Challenges in Teaching English to Non-Native Speakers" is dedicated to an in-depth analysis of various approaches in teaching English as a second language and the challenges faced by educators in this field. The development of the global economy and intercultural communication enhances the necessity of learning English, making TESL an extremely important area of educational activity.

The article examines the main methods of teaching English used to achieve high learning efficiency. Communicative Language Teaching (CLT) emphasizes the importance of interactivity, using real-life situations to teach language functions through role-plays, group discussions, and problem-solving tasks. Task-Based Language Teaching (TBLT) extends this approach by engaging students in tasks that simulate real-life situations, stimulating active language use in practical contexts.

The article highlights that the Direct Method focuses on the association between words and real objects or actions, minimizing the use of the students' native language. The Audio-Lingual Method, based on behaviorist psychology theories, uses repetition and memorization of dialogues to improve pronunciation and grammatical accuracy. Content and Language Integrated Learning (CLIL) combines language learning with teaching other subjects, promoting cognitive skills development and providing a context for using English. [6, C.115]

In addition to teaching methods, the article also analyzes the key challenges in TESL. The diversity of students with different linguistic, cultural, and educational backgrounds requires adaptive and differentiated approaches to teaching. Maintaining student motivation and engagement often becomes a challenging task, especially in cases where students face difficulties in learning English or show little interest in traditional teaching methods.

Resource constraints, such as the lack of textbooks, multimedia tools, and language labs, can also significantly complicate the learning process. In some regions, insufficient funding, lack of trained teachers, or technological infrastructure negatively impact the quality of teaching. Classroom management, especially in large or mixed-ability groups, requires high management and organizational skills from teachers to ensure the active participation of all students. [6, C.103]

It has been found that assessment and feedback are another important component of the teaching process. Standardized tests do not always accurately reflect students' communicative abilities, and providing individualized feedback can be a time-consuming process.

The article concludes by emphasizing the importance of innovative approaches and adaptive learning to enhance the effectiveness of English language teaching. TESL teachers play a key role in promoting global communication and understanding, thus they need to continuously improve their methods and approaches to meet the needs of modern students.

Keywords: Pedagogical activity, TESL (teaching English as a second language), foreign language, learning process, language assessment and feedback.

Синишина Юлія Анатоліївна викладач кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88016, тел.: (066) 626-41-89, <https://orcid.org/0000-0002-0219-0384>

ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ (TESL): МЕТОДИ ТА ВИКЛИКИ У НАВЧАННІ ДЛЯ ТИХ, ХТО НЕ Є НОСІЄМ МОВИ

Анотація. Стаття "Викладання англійської мови як другої (TESL): методи та виклики у навчанні для тих, хто не є носієм мови" присвячена глибокому аналізу різноманітних підходів у викладанні англійської мови як другої та викликів, з якими стикаються викладачі у цій галузі. Розвиток глобальної економіки та міжкультурної комунікації підсилює необхідність у вивченні англійської мови, що робить TESL надзвичайно важливою сферою освітньої діяльності.

У статті розглядаються основні методи викладання англійської мови, які використовуються для досягнення високої ефективності навчання. Комунікативне навчання (CLT) підкреслює важливість інтерактивності, використовуючи реальні ситуації для навчання мовних функцій через рольові ігри, групові дискусії та завдання на вирішення

проблем. Завдання-орієнтоване навчання (TBLT) розвиває цей підхід, залучаючи учнів до виконання завдань, які імітують реальні життєві ситуації, що стимулює активне використання мови у практичних контекстах.

Стаття висвітлює, що прямий метод викладання зосереджується на асоціації між словами та реальними об'єктами чи діями, мінімізуючи використання рідної мови учнів. Аудіолінгвальний метод, заснований на теоріях поведінкової психології, використовує повторення і заучування діалогів для покращення вимови та граматичної точності. Інтегроване навчання змісту і мови (CLIL) поєднує вивчення мови з викладанням інших предметів, що сприяє розвитку когнітивних навичок та забезпечує контекст для використання англійської мови. [6, С.115]

Окрім методів викладання, стаття також аналізує ключові виклики у TESL. Різноманітність учнів з різними лінгвістичними, культурними та освітніми підходами вимагає від викладачів адаптивних і диференційованих підходів до навчання. Підтримання мотивації і залученості учнів часто стає складним завданням, особливо у випадках, коли учні відчують труднощі з вивченням англійської мови або не виявляють інтересу до традиційних методів навчання.

Ресурсні обмеження, такі як нестача підручників, мультимедійних засобів та мовних лабораторій, також можуть значно ускладнити процес навчання. У деяких регіонах недостатнє фінансування, відсутність підготовлених вчителів або технологічної інфраструктури негативно впливає на якість викладання. Управління класом, особливо у великих або змішаних за рівнем групах, вимагає від викладачів високих навичок управління і організації, щоб забезпечити активну участь усіх учнів. [6, С.103]

Виявлено, що оцінювання та зворотний зв'язок є ще однією важливою складовою процесу викладання. Стандартизовані тести не завжди точно відображають комунікативні здібності учнів, а надання індивідуального зворотного зв'язку може бути трудомістким процесом.

Зроблено висновок, що стаття підкреслює важливість інноваційних підходів та адаптивного навчання для підвищення ефективності викладання англійської мови. Викладачі TESL відіграють ключову роль у сприянні глобальній комунікації та розумінню, тому їм необхідно постійно вдосконалювати свої методи та підходи для задоволення потреб сучасних учнів.

Ключові слова: Педагогічна діяльність, TESL (викладання англійської як другої мови), іноземна мова, навчальний процес, оцінка мови та зворотний зв'язок.

Problem Statement. Teaching English as a Second Language (TESL) plays a crucial role in modern education and intercultural communication,

providing linguistic training to millions of non-native speakers worldwide. However, despite significant progress in this field, TESL educators face numerous challenges that complicate achieving high teaching effectiveness.

The primary issue is the diversity of students with different linguistic, cultural, and educational backgrounds. This heterogeneity requires adaptive and differentiated teaching methods, which pose a complex task for many educators. Additionally, maintaining student motivation and engagement, particularly for those who may struggle with learning English or lack interest in traditional teaching methods, remains an ongoing challenge. [8, C. 218]

Resource constraints also significantly impact the quality of teaching. In some regions, there is a shortage of textbooks, multimedia tools, and language labs, limiting the ability to create an effective learning environment. The lack of sufficient funding and adequately trained teachers further exacerbates this problem.

Assessment and feedback are essential components of the learning process, yet standardized tests often fail to reflect students' real communicative abilities. Providing individual feedback is a labor-intensive but necessary process for effective learning. [9, C. 96]

Thus, this article aims to address the need for innovative approaches and adaptive learning to overcome these challenges. TESL educators must continually refine their methods and approaches to meet the needs of modern students and promote global communication and understanding. This article explores various teaching methods and analyzes the key challenges faced by TESL educators, offering practical recommendations for improving the teaching process.

Analysis of Recent Studies and Publications. The relevance of the issue of teaching English as a Second Language (TESL) to non-native speakers has sparked interest among researchers, leading to a significant number of scholarly works. This issue has been explored by both domestic and international scholars, including Stephen Krashen, Diane Larsen-Freeman, Michael Long, Merrill Swain, Oksana Selezniova, Olena Riabchenko, Iryna Zymomria, among others. Specific aspects of effectively implementing certain methods and tools in the process of teaching a foreign language have been highlighted in the research of Natalia Borysenko, Olga Korol, and others.

These Ukrainian researchers have made significant contributions to the development of English language teaching methods and the analysis of challenges faced by educators and students in Ukraine. Their work helps improve the quality of education and adapt modern teaching methods to local conditions.

Purpose of the Article. The article aims to conduct a thorough analysis of modern methods of teaching English as a Second Language (TESL) and to

identify the main challenges faced by educators in teaching non-native speakers. The article also seeks to provide practical recommendations for overcoming these challenges and to enhance the effectiveness of the teaching process through the application of innovative and adaptive approaches.

Presentation of the Main Material. Teaching English as a Second Language (TESL) is a crucial field in modern education, playing a vital role in global communication and cross-cultural understanding. With the increasing demand for English language skills due to globalization, the need for effective TESL methods has never been greater.

The global demand for English language proficiency has grown exponentially, driven by its status as a lingua franca in business, technology, and international relations. [2, C.110] Teaching English as a Second Language (TESL) has become a critical field in education, addressing the needs of millions of non-native speakers worldwide. This article explores the various methods used in TESL and the challenges educators face in teaching English to non-native speakers.

Methods in TESL

Effective TESL instruction employs a variety of methods, each tailored to the learners' needs, backgrounds, and learning environments. Some of the most prominent methods include:

1. Communicative Language Teaching (CLT)

CLT emphasizes interaction as both the means and the ultimate goal of learning. It focuses on developing learners' communicative competence, using real-life situations to teach language functions. Activities such as role-plays, group discussions, and problem-solving tasks are integral to this method, fostering practical language use. [2, C.109]

2. Task-Based Language Teaching (TBLT)

TBLT is an extension of CLT, where learners engage in meaningful tasks that require the use of English. These tasks simulate real-world activities, such as writing emails, making travel arrangements, or participating in interviews. This method promotes active learning and helps students apply language skills in practical contexts.

3. The Direct Method

The Direct Method involves teaching vocabulary and grammar through direct association with objects, actions, and ideas. It relies heavily on spoken language, avoiding the use of the learners' native language. Teachers use visual aids, gestures, and repetition to reinforce learning, promoting immersion in the target language.

4. The Audio-Lingual Method

Rooted in behaviorist theories, the Audio-Lingual Method focuses on pattern drills and repetition. Students practice dialogues and sentence structures

through rote memorization and mimicry. While this method helps with pronunciation and grammatical accuracy, it has been critiqued for its lack of emphasis on meaningful communication.

5. Content and Language Integrated Learning (CLIL)

CLIL integrates language learning with subject matter instruction, teaching subjects such as science, history, or math in English. This dual-focus approach enhances cognitive skills and provides a context for language use, making learning more relevant and engaging for students. [5, C.64]

Challenges in TESL

Teaching English as a Second Language (TESL) involves more than just imparting language skills; it requires navigating a complex landscape of challenges that can significantly impact both the teaching process and student outcomes. These challenges arise from the diversity of learners, the intricacies of language acquisition, and the varying educational environments in which TESL occurs. [1, C.47]

1. Linguistic Diversity

One of the primary challenges in TESL is the linguistic diversity of the learners. Students often come from different linguistic backgrounds, each with unique phonological, syntactic, and grammatical structures. This diversity can create difficulties for both learners and educators. For instance, students whose native languages have very different sound systems or grammatical rules compared to English may struggle more with pronunciation, sentence structure, or understanding certain language concepts. Instructors must be able to identify these specific challenges and adapt their teaching strategies accordingly, which can be demanding in a classroom with students from multiple language backgrounds.

2. Cultural Differences

Cultural differences also play a significant role in TESL. Learners bring their cultural norms, values, and communication styles into the classroom, which can affect how they perceive language learning and interact in an educational setting. For example, some cultures may emphasize rote learning and memorization, while others might value critical thinking and verbal participation. Instructors need to be culturally sensitive and flexible, finding ways to incorporate cultural understanding into their teaching while fostering a learning environment that respects and accommodates these differences. This can be particularly challenging in multicultural classrooms, where students' expectations and learning preferences may vary widely. [1, C.42]

3. Motivation and Engagement

Maintaining student motivation and engagement is another critical challenge in TESL. Learning a new language is a long-term commitment that

requires consistent effort, and students may face various barriers to maintaining their motivation. These barriers can include the perceived difficulty of English, lack of interest in traditional teaching methods, or frustration with slow progress. Instructors must find ways to make learning English relevant and engaging, often by incorporating interactive activities, real-world applications, and culturally relevant content. Creating a supportive and encouraging classroom environment is also key to keeping students motivated, especially when they encounter difficulties.

4. Resource Constraints

Resource constraints are a significant challenge in many TESL contexts, particularly in regions with limited access to educational materials and technology. In some cases, schools may lack basic resources such as textbooks, multimedia tools, or language labs, which can hinder the effectiveness of instruction. Additionally, inadequate funding can limit the availability of professional development opportunities for teachers, leaving them less equipped to implement innovative teaching methods or address the diverse needs of their students. [3, C.56] Overcoming these resource constraints often requires creativity and resourcefulness on the part of educators, who may need to find alternative materials or methods to support their students' learning.

5. Assessment and Feedback

Assessing student progress in TESL is essential but challenging. Standardized tests, while commonly used, may not fully capture a learner's communicative abilities or reflect their progress accurately. These tests often focus on grammar and vocabulary, which may not align with a student's ability to use English effectively in real-world situations. Providing individualized feedback, which is crucial for language development, can be time-consuming, particularly in large classes. Educators need to balance the need for comprehensive assessment with the practicality of managing their workload, ensuring that feedback is constructive and helps students improve their language skills.

6. Classroom Management

Classroom management in TESL can be particularly challenging, especially in large or mixed-ability classes. Managing a classroom where students have varying levels of proficiency requires teachers to be skilled in differentiating instruction, ensuring that all students are engaged and challenged appropriately. Additionally, in multilingual classrooms, students may revert to their native languages, which can slow their progress in English. Teachers must create strategies to maintain a focus on English while still respecting students' linguistic backgrounds.

The challenges in Teaching English as a Second Language (TESL) are diverse and multifaceted, reflecting the complexity of language learning in a

globalized world. Addressing these challenges requires a combination of cultural sensitivity, pedagogical flexibility, and resourcefulness on the part of educators. By recognizing and adapting to these challenges, TESL instructors can create more effective learning environments that meet the needs of their students, ultimately helping them achieve proficiency in English and succeed in their personal, academic, and professional endeavors. [10, C.113]

Teaching English as a Second Language (TESL) is a dynamic and multifaceted field, fraught with various challenges that can impact the effectiveness of instruction and the success of learners. Addressing these challenges requires strategic approaches and practical solutions. This article outlines key recommendations for overcoming common obstacles in TESL, focusing on methods and strategies to enhance teaching practices and learner outcomes.

To address these challenges, TESL educators can adopt several strategies:

1. **Differentiated Instruction:** Tailoring instruction to meet the individual needs of students is essential. This might involve creating flexible groupings, offering varied activities, and using a range of teaching aids to cater to different learning styles and levels.

2. **Integrating Technology:** Utilizing digital tools and online resources can enhance the learning experience by providing interactive and engaging content. Online platforms can also facilitate individualized learning, allowing students to progress at their own pace.

3. **Fostering a Supportive Learning Environment:** Creating a classroom atmosphere that encourages risk-taking and values mistakes as part of the learning process is crucial. This can help reduce anxiety and build confidence among learners. [2, C.115]

4. **Continuous Professional Development:** TESL teachers should engage in ongoing professional development to stay updated on the latest teaching methods and technologies. This will equip them with the skills needed to address the evolving challenges in the field.

5. **Collaborative Learning:** Encouraging peer interaction and collaboration can enhance language learning. Group activities, pair work, and peer feedback can provide students with more opportunities to practice their language skills in a supportive environment.

Teaching English as a Second Language is a multifaceted and dynamic field that requires a deep understanding of linguistic principles, pedagogical strategies, and cultural sensitivity. By employing diverse methods and addressing the challenges inherent in TESL, educators can create effective and inclusive learning environments that empower non-native speakers to achieve proficiency in English. As the demand for English language skills continues to rise, the role of TESL educators remains crucial in fostering global communication and understanding.

References:

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching*. Pearson Education [in English].
2. Celce-Murcia, M., Dornyei, Z., & Thurrell, S. (1997). *Communicative competence: A pedagogical perspective*. [in English].
3. Harmer, J. (2015). *The practice of English language teaching*. Pearson Education [in English].
4. Nation, I. S. (2013). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press [in English].
6. Husiev, V. V. (2017). *Problemy i perspektyvy vykladannia anhliiskoi movy yak druhoi* [Problems and prospects of teaching English as a second language]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
7. Lytvynenko, N. M. (2018). *Suchasni pidkhody do navchannia anhliiskoi movy* [Modern approaches to teaching English]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
8. Melnyk, I. V. (2021). *Adaptyvni metodyky v navchanni anhliiskoi movy: problemy i rishennia* [Adaptive methods in teaching English: problems and solutions]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
9. Semenova, I. A. (2019). *Innovatsiini tekhnolohii v navchanni anhliiskoi movy yak druhoi* [Innovative technologies in teaching English as a second language]. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
10. Shevchenko, L. V. (2020). *Metody vykladannia anhliiskoi movy yak druhoi: teoriia i praktyka* [Methods of teaching English as a second language: theory and practice]. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova [in Ukrainian].

Література:

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of language learning and teaching*. Pearson Education.
2. Celce-Murcia, M., Dornyei, Z., & Thurrell, S. (1997). *Communicative competence: A pedagogical perspective*. In M. Celce-Murcia D. Brinton, & M. A. Snow (Eds.), *Teaching English as a second or foreign language* (3rd ed., pp. 108-116). Heinle & Heinle.
3. Harmer, J. (2015). *The practice of English language teaching*. Pearson Education.
4. Nation, I. S. (2013). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.
6. Гусєв В. В. Проблеми і перспективи викладання англійської мови як другої: методичні рекомендації. / В. В. Гусєв. – Київ : Освіта, 2017. – 220 с.
7. Литвиненко Н. М. Сучасні підходи до навчання англійської мови: методичні аспекти. / Н. М. Литвиненко. – Київ: Либідь, 2018. – 312 с.
8. Мельник І. В. Адаптивні методики в навчанні англійської мови: проблеми і рішення / І. В. Мельник. – Київ : Академвидав, 2021. – 290 с.
9. Семенова І. А. Інноваційні технології в навчанні англійської мови як другої / І. А. Семенова. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. – С. 94-106.
10. Шевченко Л. В. Методи викладання англійської мови як другої: теорія і практика / Л.В. Шевченко. // Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. – С. 112-123.

UDC 811.112

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-77-89](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-77-89)

Tkachenko Nataliia Dmitrivna Candidate of philology, Kyiv,
<https://orcid.org/0009-0009-0108-3235>

DEDUCTIVE FUNCTIONS OF THE STYLISTIC DEVICES IN FABLES

Abstract. The stylistic devices are mighty motivators of communication, rendering cognitive and emotional didactic information, giving the material for reflecting, that is developing thinking, also evoking the readers' emotions. The stylistic devices in fables contain the motivators stimuli and provocations as their semantic components to realize the author's discursive and social strategies in the transferred and implicit senses. The most general noun *stimulus* in didactics conceptualizes the instructive function in developing the children's mind. **The purpose** of the article is to reveal stimulating or provocative potential of the stylistic devices, their social and psychological component parts of the meanings as their intentions serving local and global communicative purposes. The didactic value of the notions *stimulus and provocation* is discovered in the text as the incentive in starting or developing some activity or the aggressive intentions. The empirical **methods** include the material selection from English fables, the stylistic analysis, the intentional analysis of the social and psychological meanings and shades of meaning, the analysis of the aggression. The reference and stereotype analysis of the images in fables was followed by the didactic application of the stylistic devices: humor, sarcasm, comparison, metaphor, metonymy, hyperbole, personification, epithet. Pollyanna as a communication tactic and stylistic device is charged with motivating intention in different degree. As it follows from the multitude of the communicative purposes the didactic analysis of fables requires the polyparadigmatic approach comprising structural-semantic, stylistic, functional-semantic, cognitive linguistic, cultural-linguistic, linguopragmatic and psycholinguistic analysis.

Keywords: didactics, fable, stylistic devices, stimulus and provocation, discursive strategy.

Ткаченко Наталія Дмитрівна кандидат філологічних наук,
м. Київ, <https://orcid.org/0009-0009-0108-3235>

ДИДАКТИЧНІ ФУНКЦІЇ ОБРАЗНИХ ЗАСОБІВ У КАЗКАХ

Анотація. Стилістичні засоби являють собою мотиватори комунікації у відображенні когнітивної та емоційної дидактичної інформації, вони дають матеріал для роздуму, тобто розвивають мислення та пробуджують емоції.

Стилістичні засоби у казках містять мотивуючі лексеми як семантичні компоненти для реалізації авторських дискурсивних і суспільних стратегій розвитку розповіді та втілення моральних та дидактичних інтенцій у переносних та прихованих смислах. Найбільш загальний за значенням іменник *stimulus* в дидактиці концептуалізує навчальну функцію розвитку мислення дітей. **Мета** статті – виявити стимулюючий або провокаційний потенціал стилістичних засобів, тобто їхні соціальні та психологічні складові значень як інтенцій, які слугують локальним та глобальним комунікативним цілям. Дидактична цінність понять *стимул* та *провокація* розкривається а тексті як ініціювання певної діяльності та **негативні** інтенції агресорів. Застосовані **емпіричні методи** дослідження казок включають вибірку з художньої літератури, стилістичний аналіз художніх засобів, інтенційний аналіз соціальних та психологічних відтінків значень, аналіз агресивності. Структурний аналіз узагальнених образів був подовжений функціонально-стилістичним аналізом мотивуючих стилістичних засобів у художній комунікації: гумору, сатири, сарказму, порівняння, метафори, метонімії, гіперболи, персоніфікації, епітету. Поліанна аз стилістичний засіб заряджена мотивуючими інтенціями стимуляції або провокації різного ступеня. Як це слідує із множинності комунікативних цілей лінгводидактичний аналіз казок має бути поліпарадигмальним у складі структурно-семантичного, стилістичного, інтенційного, лінгвіокогнітивного, соціолінгвістичного, функціонально-лінгвістичного, прагматичного, психолінгвістичного та лінгвокультурологічного.

Ключові слова: дидактика, казка, стилістичні засоби, стимул та провокація, дискурсивна стратегія.

Formulating a problem. Forming the stylistic skills in children is not enlightened much in modern didactic literature, and it is considered an actual and perspective trend in the strategy of developing mind and speech. The primary school should emphasize the abilities of using the pictorial devices in speech to increase its cognitive and cultural potential. Enriching the children's speech is especially important due to its present drastical impoverishing and degradation

caused by certain demoralizing influences boosting social and national contradictions. Speech habits are formed in perceiving and conceptualizing information and it should be constructive when directed correctly.

The object of the article is the didactic function of the stylistic devices in fable. **The purpose** of the article is to reveal stimulating or provocative potential of the stylistic devices, their social and psychological component parts of the meanings as their intentions serving local and global communicative purposes. The empirical **methods** include the material selection from English fables, the stylistic analysis, the intentional analysis of the social and psychological meanings and shades of meaning, the analysis of the aggression.

Analysis of the latest investigations. The content of education is the historical values of human culture in communication and the directions to coordinate the human behavior with the social rules and directions in people's behavior. The founders of the science of didactics: Comenius, Pestalozzi's, Rousseau, Ferrer Guardia, in the XX-th Montessori, Decroly, Dewey, Cousinet, Freinet were developing adaptive education and creative mentality. The active, technogenic methods of the XX-st century focussed on communication (Didactic and Pedagogical View).

The didactic methods preview the activity of the teacher and pupils targeted at solving the educational and moral tasks (M. Vashulenko, C. Karaman, L. Rozhilo, etc). Methods and means of forming the stylistic skills in the primery school were described by N.O. Yanko [19], S.N Ikonnikov [3], L.G. Sugeiko [11], M. I. Ponomariova [7], K. I. Pentiliuk [5; 6], etc. Among the primary stylistic skills in reading the scientists point out the ability to observe the stylistic means, distinguish and analyze them, etc., aimed at using the stylistic devices in their speech [19], M. I. Pentiliuk [5; 6] suggests also the stylistic experiment.

Findings and discussion. Stylistics studies different style, expressive-emotional and evaluative properties of differentlingual meansin paradigm and syntagmal aspect, using them in differentspheres of communication [1 p. 454] thus realising the interaction of the denotative and connotative meanings and their functions in the global content of the text. The teacher's function to form the high culture of reading, the ability to cognize the text in its multiple ideological and emotional wealth, to understand the complex life facts and make conclusions, that is to read and think [19] should engage stylistic analysis as the cultural index.

Studying text is considered in didactics as the first (cognizing-analitical) stage of teaching aimed at perceiving and understanding the linguistic knowledge in the functional-stylistic aspect (Bader, Khoroshkovska, Yanko). The cognizing methods comprise getting the students acquainted with the

linguistic material engaging the explanation and illustrating method to make the material clear. The first stage requires also the method of euristic talk, which allows to explain the children the lingual units usage according to their topics and sphere, their functional-stylistic role [19]. The cognizing activity is stimulated by the teachers questions in the process of observing the text. The stylistic analysis (Бадер В., Іконников С., Пентиліук М. Yanko [19; 5; 6] та ін.) favours the development of linguistic associations, helps to understand the idea, topic, aim and structure of the text, the specifics and motives of the author's lingual means.

Studying fables requires the structural-semantic, functional-semantic and communicative-pragmatic approaches. Cultural linguistics categories (Maslova, Teliia, Vorobiov, Krasnikh, Misin, Aliphirenko) form the fiction discursive space. The scientists pointed out the artistic content of the metaphor concepts and developed conceptual metaphor analysis (Nikonova), discovered cultural linguistic potential of allusion [13; 17], developed the interaction of the pragmatic functions of the stylistic devices with the speech strategies [1]. Fable is an excellent specimen of the cultural text, where the artistic devices perform the functions of creating images, concepts, symbols, types and evaluations. Fables are reflecting real life in the artistic form. The images usually have the real generalized prototypes, the verbal and nonverbal activity symbolizes certain human stereotypes. The evaluative function actualizes the national, social traditions, habits, morals, aesthetic and other connotations, aesthetic, expressive, impressive functions [Belousova], the individual (author's) outlooks and images

Fables evoke positive and negative emotions and arousal [2, after, Imbir et al.] producing the psychological influence similar to that experienced in living situations – the phenomena layed out in the S.Freud's theory of fear and pleasure. The fable manipulates the mentality and feelings of the reader by its narration and the expressive means – the stylistic devices, and this verbal manipulation is the constructive method to teach children eloquent speech.

The teacher's euristic talk [6, p. 91] in the process of reading developes the communicative skills of the pupils by the interaction of questions and answers, teacher's explanations and commentaries S.Ikonnikov [3], M. Pentiliuk [5; 6], L.Sugheiko [11]. The cognitive methods (M. Uspensky, V.Bader, O. Khoroshkovskay) include explanation and illustration, the simple stylistic analysis to develop the communicative stylistic skills. The method or the euristic talk about usage, purpose, functional role, etc. of the stylistic devices organizes the pupils' searching activity and answering the teacher's questions stimulates cognition. The communicative or the productive creative method should evoke in pupils new images, emotions and feelings, stimulate the desire to speak, form

the targeted (and linguistically rich) communication [19]. The euristic talk can be accompanied by nonverbal means of illustrating the text by describing the appearance and behavior of the personages, by changing the facial expression and demonstrating size or emotions by gestures, body movements, drawings, etc.

Interactive reading interrupted by the teacher's questions is developing mentality and emotions. The analysis of dialogical speech as the object and means of studying foreign languages should include structural, discourse organization of the material. The deductive strategies comprise studying the variety of the direct and indirect, explicit and implicit senses to develop the student's ability to code his own and decode the partner's speech as to its pragmatic, social and psychological information; and to make speech eloquent with stylistic means. Speech itself is stimulating ideas and emotions, and its components are charged with stimuli and provocative intentions

Didactics uses the motivated tactics of evoking, stimulating and provoking to develop the student's communication activity. The difference between these three notions lies in the meaning of their names. The verb *to evoke* belonging to the realm of psychology reflects raising feelings, awakening mind. The noun *stimulus* represents the means of positive directing or negative manipulating human mind by turning the social action into cognitive and psychological to motivate one's own or somebody else's activity. The noun *stimulus* shares its accidental semantics with the positive meanings of the noun *provocation*: "something that incites to action or exertion or quickens action, feeling, thought" [5], "challenging someone, evoking the phenomena desired by the perpetrator" [4; 5], etc. Words of approval, praising, offering, caressing are communication stimuli used in didactics as method of stimulating imagination and creativity. Positively intended provocation implies evoking attention, inciting curiosity [4; 5]. Stylistic devices can express stimuli and positive provocations depending on the intention of the author. The conceptual function of the stylistic devices is expressing cognitive and expressive semantics nominative, artistic and evaluative (after, Nikonova).

The fables by R.Kipling are interactive by themselves, appealing to the reading child as an addresser by referring to the Arab fables in the affective words (e.g., see Jacobs et al. Imbir et al.) in the remarks *My Best Beloved*, the commentaries: (*that is Magic*), (*you must not forget the suspenders, Best Beloved*), these remarks stimulate the child's disposition and attention in reading or listening. The fable's descriptive onomaseologisms – the proper names are allusive [17, p. 34-36, 13] revealing the emotional, metaphoric, ironic, associative semantics and pragmatic evaluative connotations. Allusion serves as the means of typization, intertextuality, image creating, characteristics of the fiction personages. The onomaseologisms have definite direct referents

in the animal world and indirect prototypes in society responding to the people's stereotypes, e.g. in R.Kipling's fables the Crocodile stands for the man/woman avid, insatiable in their ambitions of possession and power. Elephant Child is the stereotype of a young curious child, the By-Coloured Rock Python incarnates the generous, humanistic intentions and help in need; Giraffe, Baboon, Ostrich, etc. make for the mob indifferent to other people's sufferings; Kangaroo and Camel are the images of ambitions for which they were punished. So, the cognitive function of allusion in a fable is developed by the author to conceptualize negative and positive characters as deductive method. The psychological provocative tactics in the fables' animal world reveal the influence of the power and violence [16].

The Kipling's onomaseologisms – descriptive epithets, joined with a hyphen and pronounced as one complex word compress the typical animals' characteristics, stimulating visual and feeling perceptions, e. g.: Solid Tortoise and Sticky-Pricky Hedgehog, the Bi-Coloured-Python-Rock-Snake. The descriptive epithet *sandiest-yellowest-brownest* reflects the child's learning the degrees of comparison and his attempt to spread them to all adjectives, it is also the relative device which adds the emotional coloring to the description. The superlative degree imitates and stimulates the child's surprise, his bright imagination. The Kipling's fable "How The Whale Got his Throat" is permeated with humor created by the stylistic devices of personification, comparison, multiple verbs-synonyms in description of creatures and activity. Imitation of children's speech – the apocope [1, p. 52]. 'Stute Fish is shortening from *astute*, the personification of a provocative adviser to the Whale with the discursive role to realise his revenging strategy. The apocope 'sclusively – from *exclusively* possesses the relative power. The abundance of different relatives expressed by the stylistic device of hyperboly immerses the child into the partially known but fantastically presented world of animals.

The Mariner's characteristics in the hyperbolic epithet *man of infinite resource and sagacity* is an expressive and transferred definition [1, p. 527] revealing the author's strategy of the happy end and the implied deductive aims of the creative thinking and belief in yourself as well as the moral lesson of punishing the evil. The epithet implicates also humor and aggression of the forthcoming events, provoking the Whale to get into trouble after gulping a man. So is the epithet-description of a "culinary" qualities of the mariner *nubbly* implying his hatred to the aggressive Whale devastating the ocean. In fable as in life something can provoke challenge and the desire to conquer or subdue the chosen object, and in the fable the mariner's descriptions by the 'Stute Fish provoked the interest and appetite of the Whale. The avidity and stupidity of the Whale in its turn provoked the 'Stute Fish and then the Mariner to punish the

Whale. So the concept “provocation” revealed its negative and positive intentions depending on images’ strategies.

The stylistic devices – metaphor, metonymy, comparison, epithet, hyperbole, litotes, euphemism, etc. develop the child’s mind and his language. These stylistic devices imply comparison (L.Bulakhovsky, O.Peshkovsky, L.Scherba) that allows to distinguish the synonyms after their emotional coloring and stylistic purpose and determine their difference in rendering the shades of meaning which favours their using in speech. Metaphor is known as using the words and expressions in the transferred sense based on the similarity, analogy, etc. [1, p. 231]. In life the metaphor *a capital thing* in describing a girl picktures her pragmatically as a girl from the rich family. In fiction metaphor can also compare the living being to a thing, e. g., the Python warns the Elephant child of danger comparing the Crocodile with *the large-pattern leather ulster* [3, p. 81], that is with the object that can close on you. Another metaphor describes the dangerous intentions of the Crocodile by the words of higher aggressiveness]: *self-propelling man-of-war with the armour-plated upper deck* [3, p. 81]. The Whale’s inside is expressed by the metaphor “*warm, dark, inside cupboards*” intended to simplify the children’s imagination and to spare their feelings, not to scare them by the fact of the swallowed Mariner. Comparisons approach the child’s imagination to the animal world through the objects and notions familiar to him. The metonymical comparison of the human qualities to his vocal abilities ‘*stute*’ voice of the ‘*Stute Fish*’ instead of ‘*stute fish*’ is using the name of one object instead of another associating with it as close by in the relations process – result [1, p. 234], it enlarges the combinability of the word and the child’s imagination. So, metaphor and metonymy develop imagination, stimulating literary pictorial, poetical thinking.

The hyperboly *all the fishes he could find in all sea he ate with his mouth – so!* is a speech figure increasing the expressiveness and attributing the emphatic character to the uttering [1, p. 99] which creates the image of the great sea space and the enormous greedy fish realising the communicative strategy to surprise the child. Another hyperbole “*opened his mouth... till it nearly touched the tail*” creates purely humoristic effect as being impossible in reality though stimulating the child’s surprise and imagination. The Kipling’s images of *All the Elephant, All the cow, All the Beaver, All the Turtle* are the hyperbolic generalizations of the first beasts on the Earth.

The repeated morals, details and their rhythmical organization serve the text coherence, also the deductive purposes of memorizing the fabula and its details by the child, the moral remarks as in all Kipling’s fables represent the social rules and duties. The thematic and synomonic sequences – names of fish, verbs of motion arranged in rhythmical pairs to be easily remembered raise the

questions about their difference, evoking the child's curiosity and enriching his vocabulary.

The cognitive communicative vector of the narration and the reader's vector create the emotional influence. The nouns *provocation* and *stimulus* are cognitive communicative manipulation tactics, they differ or coincide in the negative and positive meaning, for example, the device of comparison is a manipulative and often abusive technology to evoke the cognitive process of selecting things, e. g.: "Hi! Hi!" said the Ethiopian. "Take a lesson by it, Leopard. You show up in this dark place like a bar of soap in a coal-scuttle". "Ho! Ho!" said the Leopard. "Would it surprise you very much to know that you show up in this dark place like mustard plaster on a sack of coal?" "Well, calling names won't catch dinner," said the Ethiopian [3, p. 65]. This comparison establishes the relations of inadequacy, contrasting the light color of the hunters' skin and their dark forest media [1, p. 449]. In the example the interjections and the emotional words evoke the attention which is especially important in the long narration for children whose attention is easily diverted. The interjections meaning is created in the context, in the given example they reflect mocking at the inadequate color of skin in the new media. Praising the change in the skin color now matching the surrounding includes the pragmatic meaning of reaching the necessary effect for hunting success and relieves the former abusive comparison, e. g.: "Now you are a beauty!" said the Ethiopian. "You can lie out on the bare ground and look like a heap of pebbles. You can lie out on the naked rocks and look like a pudding stone. You can lie out on a leafy branch and look like sunshine sifting through the leaves; and you can lie right across the path and look like nothing in particular. Think of that and purr!" [3, p. 68]. The fact of changing skin color is equalized to beauty here by the pragmatic aim, so the pragmatic aim creates the contextual synonyms: matching color = beauty.

The descriptions of the principle personages and their life are mostly stimulating. Provocative is the behavior of the aggressive creatures, such as the Crocodile and the Rhinocero. The Crocodile cheats and attacks the Elephant's Child, the Rhinocero scares the man and eats his pie. Provocative were the ambitions of the small Kangaroo *to be different from all other animals, popular and wonderfully run after* [3, p. 93], the enormous crab Pow Ama creating the sea surf. The weak and helpless creatures in the fable as Slow-and-Solid Tortoise and Sticky-Prickly Hedgehog in reality are always the provocative game for the aggressive beasts.

Phraseology compresses the characteristics of the creatures, e. g. the phrase *run after* [3, p. 93] compresses the ambitions of the Kangaroo, it can be interpreted literally as "persecuted" or in the transferred sense as "admired,

courted”, etc. A word in the phraseological function can compress the fabula strategy. For example, the Bavian recommends to the Leopard and the Ethiopian: “*The game has gone into other spots; and my advice to you, Leopard, is to go into other spots as soon as you can*” [3, p. 60]. The personages reached other spots, that is forest, having guessed half of the bavian’s riddle. Their experience in the new spots allowed them to guess the second part of the riddle – to change the color of their skins to match the new space. The name of the fable “How the Leopard got his spots” became a proverb with the meaning of adapting to the surrounding.

The repeated words and collocations are the stylistic device of virtual approaching the situation described (as if by camera) and carving the pieces of the text in memory. The repeated predicate *he ran* in innumerable spaces crossed by the Kangaroo running from the hungry Dingo; create the fable’s rhythm that makes the descriptions similar to poetry. The geographical names and orientation in space [12], e. g. of the Whale swimming to the white-cliffs-of Albion provide the child with the school knowledge in the easy and pleasant context of the fabulous images and events. So, the fable evokes the positive pragmatic and cognitive perceptions of the child and logical argumentation stimulates his cognizing abilities.

Pollyanna as the communicative style and the stylistic device is based on the book “Pollyanna” (1913) by the American author Eleanor Porter about the girl who was able to find positive even in the most unpleasant situations and taught her optimism to all children. The Pollyanna style can be illustrated by the dialogue of the ‘Stute Fish and the Whale in the R.Kipling’s fable “How the Whale Got His Throat” with the deceiving compassion, politeness (euphemism as the device of indirect, veiled, polite, mild definition of some object or phenomenon) [1, p. 521] and simplicity of discourse, leading the Whale to the decisions bordering on absence of mind: “*Noble and great Cetacean, have you ever tasted man?*” “No,” said the Whale. “*What is he like?*” “Nice” said the small ‘Stute Fish. “Nice but nubbly”. “Then fetch me some” said the Whale and he made the sea froth up with his tail.” [3, p. 30]. The provocative tactic of praising the Whale by the ‘Stute Fish in the untrue characteristics *Noble and generous Cetaceon* roused the Whale’s ambitions based on his belief in his might, and served the author’s discursive strategy of punishing the Whale for his greediness. This strategy is aimed to evoke the child’s social thinking of justice in punishing the evil. The Hedgehog and Tortoise in another R.Kipling’s fable save their lives by confusing the Jaguar mother’s instructions and provoking the Jaguar’s mistake, they use very polite style close to Pollyanna and the caressing name to please the Jaguar: *your Mummy* [3, p. 103]. “Are you sure of what your Mummy told you?” said Slow-and Solid Tortoise. “Are you

quite sure? Perhaps she said that when you water a Hedgehog you must drop him into your paw, and when you meet a Tortoise you must shell him till he uncoils" [3. p.103-104].

The example of Pollyanna stylistic device is also found in the L.Carroll's fable "Alice's adventures in wonderland" where generally polite and instructive Alice's attitude to the fable creatures exemplifies the official behavior rules adopted in society and, especially, the British to achieve a virtual or a material aim. On the contrary, the Pollyanna tactic can be rather provocative by substituting the good advice by the false agreement: "Oh, 'tis love, that makes the world go round!" "Somebody said," Alice whispered, "that it's done by everybody minding their own business!" The Duchess agrees with Alice: "Ah, well! It means much the same thing," said the Duchess...". "Very true," said the Duchess; "flamingoes and mustard both bite. And the moral of that is- 'Birds of a feather flock together.' "Only mustard is not a bird," Alice remarked. "Right as usual," said the Duchess; "what a clear way you have of putting things!" "It's a mineral, I think," said Alice. "Of course it is," said the Duchess, who seemed ready to agree to everything that Alice said; "there's a large mustard mine near here. And the moral of that is – The more there is of mine, the less there is of yours," "Oh, I know!" exclaimed Alice, who had not attended to this last remark, "It's a vegetable. It doesn't look like one, but it is," "I quite agree with you," said the Duchess, ... " [2, p. 134]. So, the Pollyanna style can imply good and evil intentions, both stimulus and provocation.

Pollyanna is a popular stylistic device in the live communication with children to spare the child's psychic from stresses of fear and displeasure. People use this soothing and comforting tactics with children relieving stresses of hard studies, forbidding to play some games or to spend time in the street, distracting, provoking by promising something as a present to make for the lost pleasure. The drawback of using Pollyanna with children is making them indifferent to other people's problems and needs, replacing compassion with generalizations, icy remarks, sarcasm, brutal words, etc. which tactics can develop negative inclinations in children.

The Pollyanna studying technology is used by teachers as the active class method. This book "Pollyanna" was added to the classic of children's literature and entered the primery, secondary and even higher school to revive education with positive emotions and zeal to study. The Pollyanna effect is due to the polite and nice rendering the ideas. The Pollyanna Activity Book by Svetlana Kopt represents one of the systematic teachings dedicated to "the parental engagement in children's holistic education" [4].

Conclusion. The linguodidactic analysis of the fable in the unity of strictural-semantic, functional-semantic, stylistic, interpretaztion, intentional

analysis, elements of cognitive linguistic, cultural-linguistic, linguopragmatic and psycholinguistic analysis revealed the didactic potential of the stylistic devices in fable. The concepts “stimulus” and “provocation” possess their deductive value in fables in the cognitive, emotional and evaluative semantics of the stylistic devices, developing the children’s outlook, morals and imagination. The stylistic devices is the constructive method to teach children eloquent speech. Interactivity in fables expressed in the author’s commentaries is a method of engaging the child in reading. The teacher’s euristic talk in the process of reading develops the communicative skills of the pupils by the interaction of questions, explanations and commentaries.

References.

1. Goncharuk O.M. (2012). *Anglomovna prosova baika: pragmtico-stylistichii i lingvocognitivnii aspekti [The English prose fable: prgmalinguistic and linguocognitive aspects]*: avtoref. ...dis. kandidata philol. nauk. 10.02.04. Khersonsky Derzhavnii iniversitet. Kherson, 20 p.
2. Herbert C., Ethofer T., Fallgatter A. J., Walla P., Northoff G. (2018). The Janus Face of Language: Where Are the Emotions in Words and Where Are the Words in Emotions? doi: 10.3389/fpsyg.2018.00650
3. Ikonnikov S.N. (1977). *Stilisticheskaia rabota v ghjsese izucheniiia russkoho Yazika [Stylistik workin the process of studying Russianlanguage]*. M. : Pedagogiks. 151 c.
4. Kopt S. (2013). *The Pollyanna Activity Book*. <https://www.academia.edu> ›
5. Pentiliuk M. I. (1984). *Robota z stilistiki v 4-6 classah: posibnik dla vchiteliv [Working in stylistics in 4-6 forms: teachers book]*. K. Rad. Shkola. 136 p.
6. Pentiliuk M. I. (1996). *Teoretichni osnovi navchnnia stilistiki v serednii shkoli: dis,...doctora ped. nauk: 13.00.02. K.56 p.*
7. Ponomariova K.I. (2002). Sininimi yak zasib uvirasnennia movlennia molodshih shkoliariv [Synonyms as the device of expressivity in the speech of junior pupils] / *Onovlennia zmistu form ta metodiv navchannia ta vikhovannia v zakladah osvity*. Rivne: RDGU, Vip. 18 .
8. ResearchGate Didactic and Pedagogical View of E-Learning Activities. (2014). URL: <https://www.researchgate.net> › publication › 26263801).
9. Selivanova A. E *Kognitivnaia onomaseologiiia [Cognitive opnomaseology]*. K.: Izdatelstvo ukrainskoho fitosociologicheskoho tsentra, 2000. 248 p.
10. Savchenko O. Ya. (1977). Porivnannuia u navchanni ucniv gjchatkovih klasiv [Comparison in teaching schoolchildren of the primery scool] [textbook]. K.: Rad. Shkola. 152 p.
11. Sugeiko L.G. (2001). *Nastupnist I perspektivnist formuvannia stilistichnih umin v ucniv pochatkovih ta 5 klasiv zagalnoosvitnoi shkoli [Stages and perspectives in forming stylistic skills in the pupils of the primary and 5 forms of the general school]*: dis,...candidata ped. nauk: 13.00.02. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Kherson. 225 p.
12. Terekhova S. I. (2012). *Referenciia v sistemi oriientaciih representacii ukrainskoi, rosiiskoi ta angliiskoi mov: poliparagihmalne doslidzhennia [Reference in the system of the orientation representations of the Ukrainian, Russian and English languages (polyparadigm research)]*: dis. Doctoraphilil. Nauk: 10.02.17. Donetsk nationlny universitet,. 483 p.

13. Tkachenko N. D. (2015). Linguokulturni funktsii allusii v khudozhniomu teksti (na materialy angliiskoi movi Velikobritanii ta Ssha [Cultural linguistic functions of allusions in fiction (on the material of English of Great Britain and the USA)]. *Problemi semantiki, pragmatiki ta kognitivnoi lingvistiki*. Kyiv. Nats. linguv. Universitet / Editor N.M.Korbozerova. . №.28. S. 211-220. [in English].

14. Tkachenko N. D. (2014) Verbalisatsiia kontsepty SPACE v kazti R.Kiplinga "How the Whale Got His Throat" [Verbalisation of the concept in the fable by R.Kipling "How the Whale Got His Throat"] *Problemi semantiki, pragmatiki ta kognitivnoi lingvistiki*. Kyiv. Nats. linguv. Universitet / Editor N.M.Korbozerova. . №.25. S. 426-434. [in English].

15. Tkachenko N. D. (2014) Linguokulturemy u kaztsi L. Kerolla "Alice in Wonderland" [Linguoculturemas in the fable by L. Caroll "Alice in Wonderland"] *Problemi semantiki, slova, rechennia ta tekstu*. Kyiv. Nats. linguv. Universitet / Editor N.M.Korbozerova.. №.32. S. 281-289. [in Ukrainian].

16. Tkachenko N. D. (2023). Provokaciina vikova ta genderna semantika u kaztsi L.Kerola "Alice in Wonderland" [Provoking age and gender semantics in the fable by L. Caroll "Alice in Wonderland"]. *Visnik nauki ta osviti (online)* 11(17). p. 363-376 URL: DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17))

17. Tuhareli M. D. (2006). Allusiya v sisteme khudozhestvennogo proizvedeniya [Allusion in the system of fiction]: dis. ...candidata filoljgicheskikh nauk : 10.01.08. Moscow. 186 p.

18. Vorobest O. D., Kononenko V. I., Magas N. M., Schebii N.O. (2022). Figures of speech functioning in the linguo-pragmatic dimension. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. №12/02-XXIX. pp. 142-145. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/14583> (дата звернення: 15.04.2024).

19. Yanko N.O. Metodi i priiomi formuvannia stylistichnih umin v uchniv of 3-4 klasiv. Innovaciini pidhody u preschool and school education v konteksti pohladiv K.D Ushinskoho [Methods and operations of forming stylistic skills in the pupils of 3-4 forms. Innovative approaches in preschool and school education in the context of the outlook of K.D Ushinsky]. URL: <file:///C:/Users/Administrator/Pictures/defence/Методи%20і%20прийоми%20формування%20формування%20стилістичних%20умін%20в%20учнів%203-4%20класів..pdf>

Sources

1. Akhmanova O.C. (2005). Slovar lingvistichestkih terminov. Moscva. KomKniha. 576 p.

Carrol L. (1979). "Alice in Wonderland". Moskow: Progress. 235 p.

3. Kipling R. (1972.). Just So Stories. Moskow: Publishers, 254 p.

4. American Heritage® Dictionary of the English Language, (2016) Fifth Edition.

5. Oxford Learner's Dictionaries Random House Kernerman. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/stimulus>.

Література:

1. Воробець О. Д., Кононенко В. І., Магас Н. М., Щербій Н. О. Figures of speech functioning in the linguo-pragmatic dimension. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. №12/02-XXIX. pp. 142-145. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/14583> (дата звернення: 15.04.2024).

2. Гончарук О.М. Англомовна прозова байка: прагматико-стилістичний і лінгво-когнітивний аспекти: автореф.. дис. кандидати філол. наук 10.02.04. Херсонський ДУ. Херсон, 2012. 20 с.

3. Иконников С. Н. *Стилистическая работа в процессе изучения русского языка*. М. : Педагогика, 1977. 151 с.

4. Пентиліук М. І. *Робота з стилістики в 4-6 класах : посібник для вчителів*. К. Рад. школа, 1984. 136 с.
5. Пентиліук М. І. *Теоретичні основи навчання стилістики в середній школі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02.* / Пентиліук Марія Іванівна. К., 1996. 56 с.
6. Пономарьова К.І. Синоніми як засіб вираження мовлення молодших школярів / *Оновлення змісту форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. Рівне : РДГУ, 2002. Вип. 18.
7. Савченко О. Я. *Порівняння у навчанні учнів початкових класів : [посіб.]*. К. : Рад. школа, 1977. 152 с.
8. Селиванова А. Е *Когнитивная ономазиология*. К.: Изд-во Украинского фито-социологического центра, 2000. 248 с.
9. Сугейко Л. Г. *Наступність і перспективність формування стилістичних умінь в учнів початкових та 5 класів загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02.* Херсон, 2001. 225 с.
10. Терехова С. І. *Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження): дис. доктора філол. наук: 10.02.17.* Донецький національний ун-т. Київ, 2012. 483 с.
11. Ткаченко Н. Д. Вербалізація концепту SPACEy казці Р. Кіплінга "How the Whale Got His Throat". *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*: зб. наук. пр. Київ: КНУТШ, 2014. Вип. 25. С. 426–434.
12. Ткаченко Н. Д. Лінгвокультуреми у казці Л. Керрола "Alice in Wonderland". *Проблеми семантики слова, речення та тексту*: зб. наук. пр. Київ: КНУТШ, 2014. Вип. 32. С. 281–289.
13. Ткаченко Н. Д. Лінгвокультурні функції алюзії в художньому тексті (на матеріалі англійської мови Великобританії та США). *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*: зб. наук. пр. Київ: КНУТШ, 2015. № 28. С. 190–210.
14. Ткаченко Н. Д. Провокаційна вікова та гендерна семантика у казці Л. Керола «Пригоди Аліси в країні чудес» *Вісник науки та освіти (online)* 2023.11(17). С. 363-376.
15. Тухарели М. Д. *Аллюзия в системе художественного произведения: Дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / М. Д. Тухарели. М., 2006. 186 с*
16. Янко Н.О. Методи і прийоми формування стилістичних умінь в учнів 3-4 класів. *Інноваційні підходи у дошкільній та шкільній освіті у класі поглядів К.Д.Ушинського* URL: <file:///C:/Users/Administrator/Pictures/defence/Методи%20і%20прийоми%20формування%20формування%20стилістичних%20умінь%20в%20учнів%203-4%20класів.pdf>
17. Herbert C., Ethofer T., Fallgatter A. J., Walla P., Northoff G. *The Janus Face of Language: Where Are the Emotions in Words and Where Are the Words in Emotions?* (2018). doi: 10.3389/fpsyg.2018.00650
18. Kopt S. *The Pollyanna Activity Book*. URL: <https://www.academia.edu> ›
19. ResearchGate Didactic and Pedagogical View of E-Learning Activities. (2014). URL: <https://www.researchgate.net/publication/26263801>.

Джерела

1. Ахманова О. С. (2005). *Словарь лингвистических терминов*. Москва: КомКнига, 576 с.
2. Carrol L. (1979). "Alice in Wonderland". Moskow: Progress. 235 p.
3. Kipling R. (1972.). *Just So Stories*. Moskow: Publishers, 254 p.
4. American Heritage® Dictionary of the English Language, (2016). Fifth Edition.
5. OLD Oxford Learner's Dictionaries Random House Kernerman. URL: <https://www.Oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/stimulus>.

УДК 81'23+81'27

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-90-98](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-90-98)

Альбота Соломія Миколаївна к.філол.н., доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій НУ «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0000-0003-3548-1919>

Парасюк Марта Василівна студентка 1-го курсу освітнього ступеня магістр Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій НУ «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0000-0003-1798-1952>

ХАРАКТЕРИСТИКА Й ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

Анотація. Метою дослідження є характеристика сучасного розуміння інтертекстуальності. Серед ключових завдань було визначення характеризуючих ознак сутності інтертекстуальності. Доведено, що концепція інтертекстуальності, введена Юлією Крістєвою у 1960-х роках, набуває суттєвої актуальності у сучасному мультимедійному світі. Визначено, що інтертекстуальність є ключовим елементом для розуміння культурної динаміки та взаємодії текстів у цифрову епоху, де тексти не існують ізольовано, а формують складну мережу взаємозв'язків. Інтертекстуальність — це концепція, яка вказує на те, як тексти впливають один на одного, посиляються або відгукуються один на одного. Охарактеризовано розширення інтертекстуальних зв'язків завдяки доступу до глобальних інформаційних ресурсів через Інтернет, що дозволяє широке використання цього явища у різних формах медіа, включаючи кіно, телебачення, відеоігри та соціальні мережі. Встановлено, що аудиторія стає активним учасником у створенні інтертекстуальних зв'язків, що сприяє глибшому розумінню та інтерпретації культурних продуктів. Значення інтертекстуальності в поп-культурі підкреслено через її вплив на розважальну цінність та створення культурного резонансу, який надає можливості для ностальгії та поглибленого сприйняття текстів. Зокрема, виокремлено значущість інтертекстуальності в політиці, де вона використовується для створення переконливих наративів, спираючись на колективну пам'ять та історичні текстові джерела для обґрунтування нових законів та ідеологій. Загалом, інтертекстуальність дозволяє культурі постійно еволюціонувати, адаптуючи класичні наративи до сучасних реалій, та сприяє більшому залученню та обізнаності аудиторії.

Це сприяє не тільки збереженню культурної спадщини, але й її оновленню, забезпечуючи багатство інтерпретацій та значень в межах динамічного культурного контексту. Охарактеризовано особливості впливу інтертекстуальності на політичний дискурс. Визначено сучасні зміни в розумінні сутності «інтертекстуальність».

Ключові слова: інтертекстуальність, політичний дискурс, політика, культура, поп-культура, лінгвістика, література, цитування

Albota Solomiya Mykolaivna Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics of the Institute of Computer Sciences and Information Technologies of the Lviv Polytechnic National University; <https://orcid.org/0000-0003-3548-1919>

Parasiuk Marta Vasylivna 1st-year student of the Master's degree at the Institute of Computer Sciences and Information Technologies of the Lviv Polytechnic National University; <https://orcid.org/0000-0003-1798-1952>

CHARACTERISTICS AND FEATURES OF THE CONTEMPORARY UNDERSTANDING OF INTERTEXTUALITY

Abstract. The purpose of this study is to characterize the contemporary understanding of intertextuality. Among the key tasks was to identify the defining characteristics of the essence of intertextuality. It has been proven that the concept of intertextuality, introduced by Julia Kristeva in the 1960s, has become significantly relevant in today's multimedia world. It has been determined that intertextuality is a key element for understanding cultural dynamics and the interaction of texts in the digital age, where texts do not exist in isolation but form a complex network of interconnections. Intertextuality is a concept that highlights how texts influence each other, refer to, or respond to each other. The expansion of intertextual connections is characterized by access to global information resources via the Internet, allowing widespread use of this phenomenon in various forms of media, including movies, television, video games, and social networks. It has been established that audiences become active participants in creating intertextual connections, which contributes to a deeper understanding and interpretation of cultural products. The significance of intertextuality in pop culture is emphasized through its impact on entertainment value and the creation of cultural resonance, providing opportunities for nostalgia and deepened perception of texts. In particular, the significance of intertextuality in politics is highlighted, where it is used to create compelling narratives, relying on collective memory and historical text sources

to justify new laws and ideologies. Overall, intertextuality allows culture to continually evolve, adapting classic narratives to contemporary realities, and contributes to greater engagement and awareness of the audience. This not only preserves cultural heritage but also renews it, ensuring a richness of interpretations and meanings within a dynamic cultural context. The features of intertextuality's impact on political discourse are characterized. Contemporary changes in the understanding of the essence of "intertextuality" have been defined.

Keywords: intertextuality, political discourse, politics, culture, pop culture, linguistics, literature, citation

Постановка проблеми. Інтертекстуальність, концепція, введена Юлією Кристєвою у 1960-х роках, сьогодні набуває все більшої актуальності через багатогранний спосіб, яким вона збагачує наше розуміння та оцінку текстів. Це поняття є фундаментальним у сучасному культурному й політичному середовищі, оскільки підкреслює, як тексти не існують ізольовано, а є частиною мережі триваючих культурних діалогів. Кожен творчий твір, чи то роман, фільм чи допис у соціальних мережах, набуває глибини та складності завдяки своїм посиланням на інтеграцію елементів з попередніх творів. У цифрову епоху поширеність інтертекстуальних зв'язків значно розширилася. Інтернет забезпечує широкий та миттєвий доступ до глобального архіву текстів та медіа, дозволяючи творцям і споживачам взаємодіяти з небувалим діапазоном матеріалів. Цей доступ призвів до вибуху інтертекстуальної гри у популярній культурі, що проявляється у всьому, від культури мемів, яка часто реміксує та переосмислює існуючі медіа, до багатомедійних франшиз, таких як Кіновсесвіт Marvel, які поєднують персонажів та сюжетні лінії з десятиліть історії коміксів. Таким чином, інтертекстуальність є важливим інструментом для розуміння того, як формується значення та культурна значущість у гіперз'єднаному світі.

Впізнаючи та інтерпретуючи інтертекстуальні зв'язки між текстами, аудиторія може відкривати нові форми значення, які можуть бути не одразу очевидними. Цей навик є все більш важливим у суспільстві, насиченому медіа, де розуміння походження та наслідків повідомлення—чи то в рекламі, новинах, чи розвагах—є життєво важливим для обізнаного споживання. Освітня та наукова спільнота використовує інтертекстуальність для навчання аналітичних навичок, показуючи студентам, як з'єднувати тексти через час і жанр для створення багатших, більш глибоких інтерпретацій. Нарешті, інтертекстуальність важлива для підтримки культурної безперервності та інновації. Посилаючись і

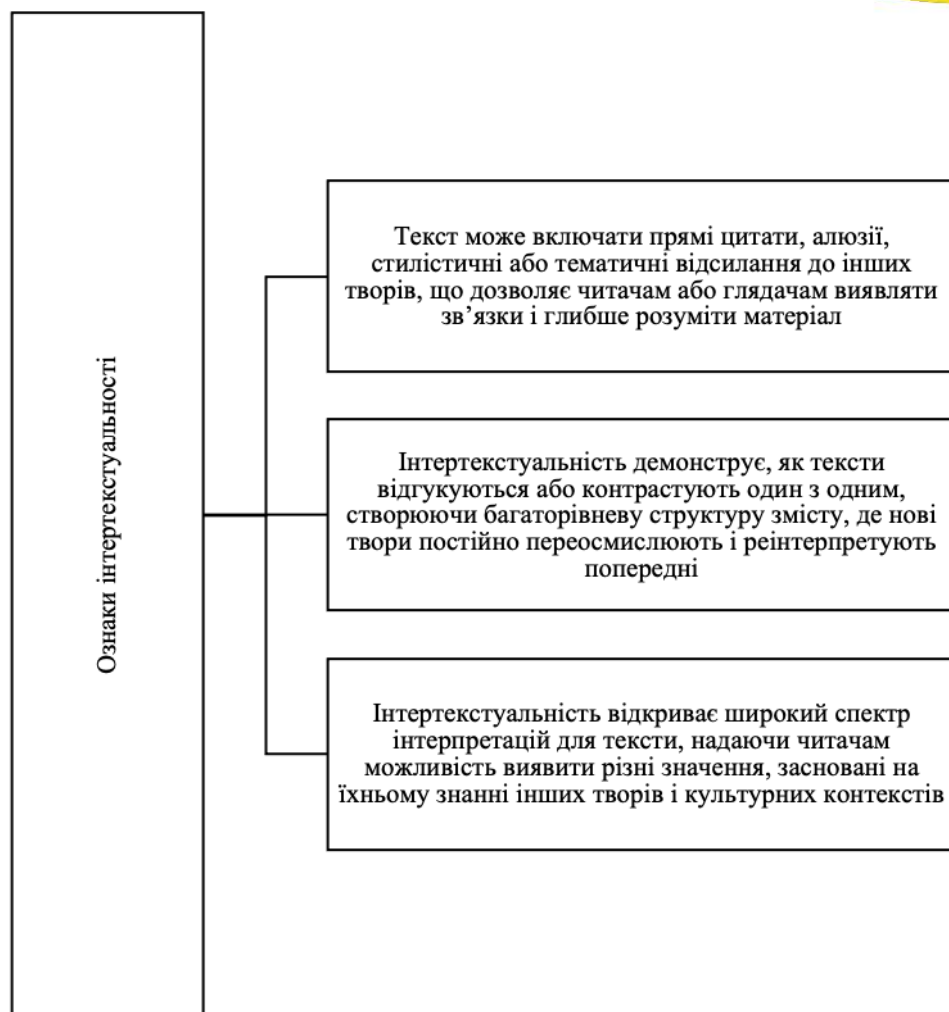

переосмислюючи попередні твори, художники та письменники не тільки віддають данину минулому, але й відтворюють знайомі наративи та теми у нових контекстах. Ця динаміка зберігає культурну спадщину і водночас рухає її вперед, дозволяючи новим поколінням адаптувати стійкі наративи до сучасних проблем та технологій. Таким чином, інтертекстуальність не просто ознака літературного та художнього виробництва, а фундаментальний процес, через який культура еволюціонує та залишається живою. Все це вкрай суттєво посиляє саму актуальність піднятої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові засади розвитку інтертекстуальності розкривалися в роботах таких вчених, як П. С. Горбач, Г. І. Новак, В. П. Бондаренко, М. Л. Мельник, О. Ю. Лук'яненко, М. В. Костюк, М. О. Савчук, Я. В. Коваленко, В. М. Петренко, Р. І. Василенко, О. М. Грищенко, В. Г. Марків, О. С. Клименко, В. І. Кравець, М. І. Сидоренко, та ін. Однак низка теорій і концепцій в контексті нових змін, що привнесла сучасна культура й політика, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика сучасного розуміння інтертекстуальності. Серед ключових завдань було визначення характеризуючих ознак сутності інтертекстуальності.

Виклад основного матеріалу. Інтертекстуальність — це концепція, яка вказує на те, як тексти впливають один на одного, посиляються або відгукуються один на одного. Інтертекстуальність ставить під сумнів уявлення про те, що текст має єдине, ізольоване значення, натомість пропонуючи, що тексти є частиною мережі текстів, які впливають один на одного і відгукуються один на одного [1-2]. Ця ідея заперечує традиційну думку, що текст можна читати як самостійний твір з унікальним значенням, орієнтованим на автора. Потреба в інтертекстуальності виникає з розуміння, що кожен текст не є лише продуктом оригінальності його автора, але також формується численними культурними кодами, жанрами та іншими текстами. Інтертекстуальність дозволяє читачам та критикам досліджувати, як тексти поглинають та трансформують впливи з інших текстів, тим самим розкриваючи глибші шари значення [3-4]. Вона допомагає визнати діалог між текстами у часі та просторі, що може збагатити інтерпретацію та оцінку літератури. Ця перспектива підтримує більш динамічні відносини між читачем, текстом і ширшим літературним та культурним контекстом (рис.1).

Джерело: сформовано авторами

Рис.1. Характеризуючі ознаки сутності інтертекстуальності

На практиці інтертекстуальність може проявлятися у різних формах, таких як прямі цитати, алюзії або стилістичні адаптації. Автори можуть навмисно посилатися на попередні твори, щоб вирівняти свій текст у певній традиції або критикувати її. Наприклад, "Улісс" Джеймса Джойса славетний своєю інтертекстуальністю, оскільки паралельно посилається на епос Гомера "Одіссея". Це не тільки створює місток між двома культурно значущими текстами, але й запрошує читачів інтерпретувати твір Джойса через призму античних епічних конвенцій та тем [5-7].

Історичний розвиток інтертекстуальності тісно пов'язаний з еволюцією літературної теорії протягом 20-го століття. Формалістичні підходи початку 20-го століття плавно поступилися місцем структуралізму, а потім постструктуралізму, обидва з яких підкреслювали роль мовних систем і конвенцій порівняно з намірами окремих авторів. З розвитком

літературної теорії розвивалася й інтертекстуальність, розширюючись за межі літературних текстів до включення різних медіаформ, таких як кіно, телебачення і цифрові медіа, визнаючи, що всі культурні продукції є інтертекстуальними [8-10].

Сьогодні інтертекстуальність є ключовою концепцією в культурології та аналізі медіа, відображаючи епоху, де культура реміксів і цифрові медіа розмивають межі між оригінальними і похідними творами. Вона служить критичним інструментом, який не тільки досліджує вбудованість текстів у культуру, але й досліджує, як тексти та медіа впливають на сприйняття і культурні норми. Таким чином, інтертекстуальність продовжує розвиватися, адаптуючись до способів, якими тексти виробляються, споживаються та розуміються у сучасному суспільстві (табл.1).

Таблиця 1

Сучасні зміни в розумінні сутності «інтертекстуальність»

Зміни	Характеристика
Розширення на нові медіа	Сучасне розуміння інтертекстуальності включає не лише літературні тексти, а й широке коло медійних форм, таких як кіно, телебачення, відеоігри, та цифрові платформи, такі як соціальні мережі
Участь аудиторії	Завдяки розвитку інтернету та соціальних мереж аудиторія стала активнішим учасником у створенні інтертекстуальних зв'язків
Глобалізація культури	В епоху глобалізації інтертекстуальні зв'язки стають міжкультурними, оскільки тексти з різних культур взаємодіють і впливають один на одного. Це розширює горизонти інтертекстуальності, дозволяючи культурним текстам з різних частин світу взаємодіяти та формувати нові значення у глобальному контексті

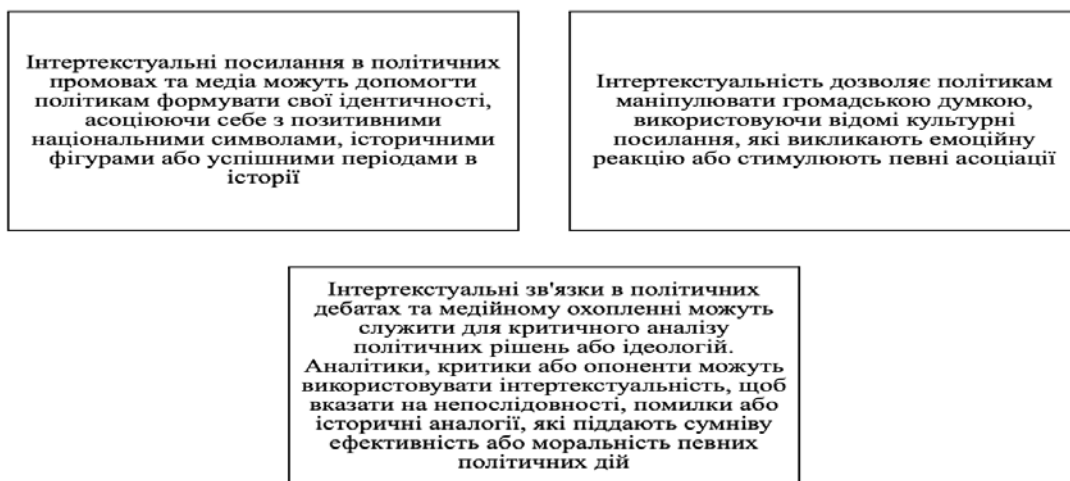
Джерело: сформовано авторами

У поп-культурі інтертекстуальність широко використовується для підвищення розважальної цінності, створення резонансу або виклику ностальгії. Фільми та серіали часто використовують посилання на інші твори, щоб побудувати вже існуючі наративи або архетипи персонажів. Наприклад, "Stranger Things" масово посиляється на фільми та поп-культуру 1980-х років, збагачуючи перегляд для тих, хто знайомий з тропами та стилями тієї епохи. Це не тільки звертається до почуття ностальгії, але й поглиблює наратив, пов'язуючи його з відомими культурними спогадами. Музиканти можуть використовувати семпли бітів, текстів або мелодій з попередніх пісень, щоб звернутися до ширшої

аудиторії або вшанувати впливових артистів. Це використання може також критикувати або реконтекстуалізувати оригінальне повідомлення, як це часто бачимо в хіп-хопі, де семпли служать одночасно як вшанування і засіб культурного коментаря.

У політичних кампаніях інтертекстуальність використовується для звертання до колективної пам'яті громадськості та створення переконливих наративів. До прикладу, політики часто цитують історичних осіб або посиляються на вирішальні події, щоб вирівняти себе з певними цінностями або ідеологіями. Наприклад, використання промов Мартіна Лютера Кінга може бути потужним способом зв'язати кампанію з темами справедливості та громадянських прав (рис.2).

Джерело: сформовано авторами

Рис.2. Вплив інтертекстуальності на політичний дискурс

Політичні реклами можуть використовувати зображення, гасла або музику, які викликають певні періоди або культурні моменти, щоб викликати емоції або утвердити образ кандидата. Наприклад, використання відомої протестної пісні в якості фонові доріжки може тонко пов'язати кампанію з темами змін і активізму.

Висновки. Підсумовуючи слід наголосити, що інтертекстуальність має глибокий вплив на культуру та політику, сприяючи більш тісному та рефлексивному суспільному діалогу. У культурному контексті інтертекстуальні посилання допомагають підтримувати та оновлювати спадщину, забезпечуючи те, що традиційні наративи, символи та теми продовжують відгукуватися в сучасних контекстах. Вплітаючи історичні та культурні нитки через сучасні медіа, інтертекстуальність створює міст між поколіннями, допомагаючи молодим глядачам зв'язатися зі своєю культурною

спадщиною та переосмислити її таким чином, який відповідає їхнім власним досвідам і суспільним питанням. Цей динамічний процес не тільки зберігає культурну пам'ять, але й стимулює еволюцію культури, забезпечуючи її живість та значимість. У сфері політики інтертекстуальність відіграє ключову роль, впливаючи на формування та розуміння політичних наративів. Політики часто використовують історичні тексти, юридичні прецеденти та культурно значущі наративи для створення та обґрунтування нових законів. Цей інтертекстуальний підхід дозволяє їм пов'язувати нові політики з усталеними цінностями та принципами, завдяки чому вони здобувають ширше прийняття та легітимність. Наприклад, дебати з питань, таких як права людини або екологічна політика, часто збагачуються через посилання на основоположні документи, такі як Конституція, або ключові історичні промови, які надають глибший контекст і викликають сильніше зв'язок з основними суспільними цінностями. Крім того, інтертекстуальність підсилює демократичний процес, заохочуючи багатший, більш обізнаний громадський дискурс. Оскільки громадяни занурюються в зміст з багатими інтертекстуальними зв'язками, вони зустрічаються з різноманітними точками зору та історичними коренями поточних дебатів, що сприяє глибшому розумінню питань. Ця розширена перспектива може призвести до більш нюансованих громадських обговорень та більш активного електорату, врешті-решт сприяючи політикам, які більше відображають різноманітний діапазон досвідів та інсайтів. Таким чином, через свій вплив на культуру та політику інтертекстуальність служить як важливий механізм для суспільного росту та згуртованості, зв'язуючи минуле з теперішнім, щоб інформувати більш включне майбутнє.

Література:

1. Абдуллаєва А. Ф., Баранова С. В. «Культурний переворот» як актуальний напрям розвитку художнього перекладу. Збірник наукових праць «Нова філологія». 2020. Том I. № 80. С. 9-13.
2. Агашиєва А. В. Мовна гра в сучасному політичному дискурсі : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» : Херсон, 2020. 50 с
3. Андрієнко Т.П. Стратегії і тактики перекладу: когнітивно-дискурсивний аспект (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську та російську). Київ: Видавничий дом Дмитра Бурого, 2016. 340 с.
4. Белова А. Д. Поняття "стиль", "жанр", "дискурс", "текст" у сучасній лінгвістиці. Іноземна філологія. 2002. Вип. 32. С. 11-14.
5. Thompson, R. J., Carter, S. A., Martin, L. E., & Lee, P. W. (2023). The Dynamics of Intertextuality in Modern Literary Theory. *Journal of Literary Studies*, 39(2), 92-110.
6. Henderson, K. B., Parker, M. J., Kim, E. H., & Davis, A. L. (2022). Intertextual References and Their Impact on Popular Culture. *Media and Cultural Analysis*, 15(3), 203-219.

7. Brooks, H. S., Nguyen, V. T., Wallace, R. N., & Johnson, T. M. (2021). Intertextuality in Multimedia Platforms: From Books to Films. *Comparative Media Studies*, 10(4), 34-56.
8. Evans, D. R., Patel, S. M., O'Connor, L. F., & Zhao, Y. (2020). Understanding Intertextuality in the Context of Digital Media Evolution. *New Media & Society*, 22(5), 738-753.
9. Foster, J. K., Morris, L. C., Pearson, A. J., & Singh, R. (2023). Intertextual Influences in the Music Industry: A Century of Change. *Musicology Review*, 28(1), 145-167.
10. Green, M. T., Bates, S. L., Harper, C. A., & Faulkner, R. D. (2022). The Role of Intertextuality in Educational Contexts: Enhancing Learning through Textual Layering. *Journal of Educational Research*, 25(2), 88-104.

References:

1. Abdullaieva, A. F., & Baranova, S. V. (2020). Kulturnyi perevorot yak aktualnyi napriam rozvytku khudozhnogo perekladu [Cultural turnaround as a relevant direction in the development of artistic translation]. *Nova Filolohiia*, 1(80), 9-13. [in Ukrainian].
2. Agarishcheva, A. V. (2020). Movna hra v suchasnomu politychnomu dyskursi: kvalifikatsiina robota na zdobuttia stupenia vyshchoi osvity "bakalavr" [Language play in contemporary political discourse: Qualification work for obtaining the degree of higher education "bachelor"]. *Kherson*, 50. [in Ukrainian].
3. Andriienko, T. P. (2016). Stratehii i taktiki perekladu: kohnityvno-dyskursyvnyi aspekt (na materiali khudozhnogo perekladu z anhliskoi movy na ukrainsku ta rosiiskiu) [Strategies and tactics of translation: cognitive-discursive aspect (based on the material of artistic translation from English into Ukrainian and Russian)]. *Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho*, 340. [in Ukrainian].
4. Bielova, A. D. (2002). Poniattia "styl", "zhanr", "dyskurs", "tekst" u suchasnii linhvistytsi [The concepts of "style", "genre", "discourse", "text" in contemporary linguistics]. *Inozemna Filolohiia*, 32, 11-14. [in Ukrainian].
5. Thompson, R. J., Carter, S. A., Martin, L. E., & Lee, P. W. (2023). The Dynamics of Intertextuality in Modern Literary Theory. *Journal of Literary Studies*, 39(2), 92-110. [In English].
6. Henderson, K. B., Parker, M. J., Kim, E. H., & Davis, A. L. (2022). Intertextual References and Their Impact on Popular Culture. *Media and Cultural Analysis*, 15(3), 203-219. [In English].
7. Brooks, H. S., Nguyen, V. T., Wallace, R. N., & Johnson, T. M. (2021). Intertextuality in Multimedia Platforms: From Books to Films. *Comparative Media Studies*, 10(4), 34-56. [In English].
8. Evans, D. R., Patel, S. M., O'Connor, L. F., & Zhao, Y. (2020). Understanding Intertextuality in the Context of Digital Media Evolution. *New Media & Society*, 22(5), 738-753. [In English].
9. Foster, J. K., Morris, L. C., Pearson, A. J., & Singh, R. (2023). Intertextual Influences in the Music Industry: A Century of Change. *Musicology Review*, 28(1), 145-167. [In English].
10. Green, M. T., Bates, S. L., Harper, C. A., & Faulkner, R. D. (2022). The Role of Intertextuality in Educational Contexts: Enhancing Learning through Textual Layering. *Journal of Educational Research*, 25(2), 88-104. [In English].

УДК 316:37.0:001:811

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-99-111](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-99-111)

Артеменко Світлана Богданівна кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, прос. Берестейський, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (095) 063-71-76, <https://orcid.org/0000-0001-8481-3110>

СОЦІОЛОГІЯ НАУКИ Й СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖМОВНИХ ОМОНІМІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АНГЛІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. В статті досліджуються лексичні особливості вживання англо-українських міжмовних омонімів з предметної сфери таких галузей соціологічного знання, як соціологія науки й соціологія освіти. Підкреслено, що міжмовні омоніми існують в якості такого соціолінгвістичного феномену як «фальшиві друзі перекладача», що значно ускладнює переклад наукових термінів та понять, сталих академічних виразів у сфері соціологічної науки. Міжмовні омоніми зумовлюють появу значної кількості помилок й неточностей у науковому перекладі та перешкоджають коректному розумінні англomовних текстів загалом. В цьому контексті автор акцентує увагу на поглибленому вивченні особливостей вживання міжмовних англо-українських омонімів й складності інтерпретації сталих виразів у науковій літературі з соціології. Зокрема, труднощі у перекладі міжмовних омонімів у фахових соціологічних текстах виникають навіть у здобувачів освіти з високим рівнем володіння англійською мовою, насамперед, через людський фактор, наприклад, стереотипність мислення у процесі перекладацької діяльності.

Міждисциплінарний характер авторського наукового дослідження у соціолінгвістичній галузі та суміжних наукових галузей, застосування низки соціолінгвістичних методів для змістовного співставлення міжмовних омонімів, що позначають предметну сферу досліджень соціології освіти і науки, використання системного підходу у дослідженні стилістичних особливостей вживання стійких виразів у фаховій академічній літературі з соціології, дозволяє використовувати отримані результати дослідження у практичній роботі студентів різних рівнів навчання та володіння англійською мовою.

Зокрема, для підготовки навчальних програм та матеріалів для таких дисциплін соціогуманітарного циклу, як «Фахова англійська мова», «Ділова англійська мова», «Теорія і практика наукового перекладу», «Соціолінгвістика», «Соціологія», «Соціологія освіти», «Соціологія науки», «Крос-культурна комунікація» та «Методологія наукового пізнання» та інших.

Ключові слова: міжмовні англійсько-українські омоніми, академічна література з соціології, соціологія науки, соціологія освіти, професійна термінологія.

Artemenko Svitlana Bohdanivna PhD in Sociology, Associate Professor, Sociology Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», 54/1 Beresteysky prospect, Kyiv, 03057, tel.: (095) 063-71-76, <https://orcid.org/0000-0001-8481-3110>

SOCIOLOGY OF SCIENCE AND SOCIOLOGY OF EDUCATION THROUGH THE PRISM OF INTERLINGUAL HOMONYMS: COMPARATIVE ANALYSIS OF ENGLISH-UKRAINIAN TERMINOLOGY: (SOCIOLINGUISTIC ASPECT)

Abstract. The article examines lexical features of using the English and Ukrainian inter-language homonyms from the subject sphere of such branches of sociological knowledge as sociology of science and sociology of education. It is emphasized that inter-language homonyms appear as such sociolinguistic phenomenon as «false friends of the translator», which greatly complicates the translation of scientific terms and concepts, stable academic expressions in the field of sociological science. Inter-language homonyms cause a significant number of errors and inaccuracies in scientific translation and prevent the correct understanding of English texts in general. In this context author also focuses on an in-depth study of the features of using the inter-language homonyms and the complexity of the interpretation of stable expressions in the academic literature on sociology. In particular, difficulties in the translation of inter-language homonyms in professional sociological texts appear even among applicants of higher education with a high level of English proficiency, primarily due to the human factor, for example, stereotypical thinking in the process of translation activity. The interdisciplinary nature of the author's scientific research in the sociolinguistic field and related scientific areas, the usage of a number of sociolinguistic methods for a content comparison of inter-language homonyms denoting the subject area of research in the sociology of education and science, the using a systematic approach in the study of stylistic

features of the utilizing the stable expressions in the professional academic literature on sociology allows to use the results of this research in the practical work of students of different levels of education and English proficiency.

In particular, in the preparation of programs and educational materials for the following disciplines of the socio-humanitarian cycle: «Professional English», «Business English», «Theory and practice of scientific translation», «Sociolinguistics», «Sociology» «Sociology of education», «Sociology of science», «Cross-cultural communication», «Methodology of scientific knowledge», etc.

Keywords: interlanguage English-Ukrainian homonyms, academic literature in sociology, sociology of science, sociology of education, professional terminology.

Постановка проблеми. Насьогодні фахова англomовна соціологічна література виступає вагомим пізнавальним академічним ресурсом не тільки для професорсько-викладацького складу у вищих навчальних закладах, але й слугує потужним когнітивним інструментом для розуміння новітніх тенденцій у розвитку соціальних феноменів, теоретико-методологічних та прикладних аспектів функціонування соціологічної теорії, формування іншомовної академічної комунікативної й міжкультурної компетенцій для сучасних студентів. Правильний переклад й інтерпретація соціологічних текстів академічного рівня вимагає від здобувачів освіти, як високого рівня володіння англійською мовою, так і знання низки основних труднощів, які виникають в процесів перекладацької діяльності фахової наукової літератури й розуміння ефективних засобів їх подолання в цілому. Серед основних складнощів, які виникають в процесі роботи з фаховою академічною літературою у галузі соціології, виступає переклад міжмовних англо-українських омонімів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання різних аспектів міжмовної омонімії в англійській та українській мові знайшли широке відображення у наукових роботах таких вітчизняних дослідників, як Г. Сидорук, Ю. Крапива, В. Карабан, О. Кириченко, М. Грицай, Г. Вірчак, М. Кузло, О. Купрієнко, Т. Сторчило, В. Терещенко, А. Турчина, О. Тонконог, Ю. Ювковецька, І. Ментинська, М. Романюха, С. Кійко, О. Кудрявцева, В. Жалай, Т. Линник, А. Пархоменко, І. Рахманова, О. Карпенко, С. Нікіфорової, Ю. Шепель, І. Триндяк, І. Секрет, В. Ніконової, Г. Никитченко, Н. Науменко та інші.

Однак поза увагою цих науковців залишилися дослідження міжмовної омонімії в англійській та українській мовах з перспективи системного підходу у розгляді освіти й науки як соціальних феноменів,

вивченні їх структурних та функціональних особливостей, ефективних засад функціонування, ролі та значення у сучасному соціумі в умовах глобалізаційних викликів.

Тому **метою статті** порівняльний аналіз англійсько-українських міжмовних омонімів, які позначають фундаментальні засади наукової діяльності та відповідні явища і процеси освіти як соціального феномену та суспільного інституту; окреслити особливості їх вживання та перекладу у фаховій соціологічній літературі.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науковій літературі міжмовні омоніми визначаються як терміни з української та англійської мови, які мають фактично однакове написання або вимову, але позначають різні соціальні об'єкти. Зауважимо, що в деяких випадках можна спостерігати співпадіння змісту англійських та українських міжмовних омонімів. Однак у професійних наукових текстах з соціальної проблематики перекладачу варто звернути на існування різних дефініцій у досліджуваних міжмовних омонімах, які широко використовуються у фаховій соціологічній літературі академічного рівня, однак часто залишаються поза увагою теоретико-прикладних досліджень сучасних вчених.

Нижче в алфавітному порядку подані деякі варіанти англійсько-українських міжмовних омонімів з проблематики соціології освіти і науки, як певною мірою охоплюють питання суспільної значущості, соціальних функцій, професійної діяльності науковців, соціальної структури наукових колективів, специфіки освітніх установ, соціальних інститутів освіти, їх соціальної структури, соціальної політики у сфері освіти, фундаментальних принципів і норм наукового пізнання, організації та управління наукою як соціальною установою, ефективності наукових досліджень тощо [1, с. 259-260, с. 239].

У наведеному нижче переліку англійсько-українських міжмовних омонімів, які охоплюють предметне поле досліджуваної проблематики, англійські терміни подані з українським перекладом, що містить різні значення [2], українські терміни презентовані зі змістовною інтерпретацією. У випадку присутності повної міжмовної англійсько-української омонімії додатково наведені відповідні коректні англійські терміни з досліджуваної проблематики та їх дефініції українською мовою.

1) *abstract* – реферат, анотація, тезис (не тільки абстрактний), *sociology of education abstracts* – тези з проблематики соціології освіти; *абстрактний* – той, що ґрунтується на теоретичних міркуваннях, непрактичний;

2) *academic* – академічний, *academic association of sociologists* – академічна (наукова) асоціація соціологів, *sociology of academic careers* –

соціологія академічної кар'єри, *sociology of academic work* – соціологія академічної роботи (галузі соціології, які займаються вивченням соціальних факторів розвитку та функціонування професійної діяльності в академічній сфері, зокрема, соціальної стратифікації, гендерної приналежності, соціального контролю тощо) [3; 4]; *академік* – найвище вчення звання в Академії наук.

Academician – академік;

3) *academy* – школа, училище (не тільки академія, вуз); *академія* – навчальний заклад, який займається підготовкою кадрів у строго спеціалізованій сфері діяльності чи науки;

4) *activity* – діяльність, захід, заняття, справа, операція, завдання, дієспроможність, вправи (не тільки активність), *social activity* – діяльність, головна мета якої полягає у вирішенні соціальної проблеми чи потреби, і, відповідно, створенні соціального впливу [5]; *активність* – категорія, що визначає здатність до реакції, взаємодії, інтенсивність дії речовин, явищ, живих організмів [6];

5) *administration* – управління, міністерство, надання допомоги, застосування (не тільки адміністрація), *business administration* [7] – управління бізнесом (як навчальна дисципліна, навчальний курс); *адміністрація* – органи державного управління, керівництво організації, підприємства;

6) *advance* – просування, розвиток, прогрес, досягнення (не тільки аванс), *educational advances* – досягнення у галузі освіти, *advances in sociology of education research* [8] – досягнення (прогрес) у сфері досліджень соціології освіти; *аванс* – сума, що сплачується як попередній платіж у рахунок належних платежів;

7) *agency* – засіб, орган, посередництво, сила, діяльність, співпраця, управління (не тільки агенція), *agency (in sociology)* – здатність індивіда активно і самостійно вибирати і впливати на зміни; свобода волі або самовизначення [9]; *агенція* – організація, що виконує певні доручення інших суб'єктів господарювання або приватних осіб (наприклад, агентство з обміну житла); установа, що виконує певні державні, міжнародні, громадські, соціальні, економічні функції [10];

8) *aspirant* – претендент, кандидат, учень; *аспірант* – особа, зарахована до закладу вищої освіти для здобуття ступеня доктора філософії.

Postgraduate (graduate) student – аспірант;

9) *class* – заняття, курс навчання (для будь-якої дисципліни), випуск студентів або учнів якогось року (не тільки клас), *sociology class* – навчальний курс з соціології; *клас* – група учнів у школі;

10) *code* – кодекс, устав, індекс, правила, шифр, значення, параметр (не тільки код), *social codes* – прийнятні в суспільстві правила поведінки [11], *statistics code* – кодові номери, що присвоюються для цілей збору історичних даних для статистичної інформації та звітності [12]; *код* – система умовних знаків для передачі, обробки та зберігання різноманітного типу інформації;

11) *command* – знання, володіння, управління, керівництво, влада (не тільки команда в якості наказу); *to command attention* – заволодіти увагою, *команда* – невелика група людей або наказ до якоїсь дії.

12) *contingent* – умовний, випадковий, частка (не тільки контингент); *контингент* – сукупність осіб, які утворюють однорідну в певному відношенні групу;

13) *copy* – списування, списувати (не тільки копіювання); *копіювати* – робити копію, наслідувати;

14) *credit* – залік, заслуга, кредитування, належне, довіра, навчальне навантаження студента у кількості 30-ти академічних годин (не тільки кредит у фінансовій та навчальній сфері), *to give credit* – видавати належне, визнавати внесок автора, *copying words or ideas from someone else without giving credit* – (копіювати чийсь слова або ідеї, не згадуючи про це) [13, с. 12-13]; *кредит* – грошова позика на певних умовах або кількість годин, що відводиться на вивчення дисципліни у навчальному процесі, що складає зазвичай 30 академічних годин;

15) *examine* – вивчення, розгляд, огляд, дослідження, вивчати, досліджувати, оглядати, *critically examine social situations* [14] – критично розглядати соціальні ситуації; *екзамен* – форма оцінювання знань здобувачів освіти;

16) *expertise* – досвід, компетенція, кваліфікація, професіоналізм (не тільки експертиза); *експертиза* – дослідження експертів певних процесів на основі спеціальних знань;

17) *final* – випускний іспит (не тільки фінальний); *фінальний* – кінцевий, підсумковий;

18) *grant* – субсидія, стипендія, грошова допомога, дотація (не тільки грант); *грант* – безоплатна фінансова допомога, яка надається для реалізації певного проекту;

19) *human* – гуманітарний, людський; *гуманний* – чуйний, уважний до почуттів.

Humane – гуманний;

20) *instruction* – навчання, виховання, освіта, керівництво, знання (не тільки інструкція), *sociology of instruction* [14] – соціологія освіти; *інструкція* – детальні настанови, сукупність правил для виконання якоїсь роботи порядок;

21) *intelligence* – інтелект, *social intelligence* – соціальний інтелект; *інтелігенція* – суспільний прошарок.

Intelligentsia (intellectuals) – *інтелігенція*;

22) *invalid* – недійсний, невірний (не тільки інвалід); *інвалід* – особа з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями;

23) *line* – напрямок, перспектива, межа (не тільки лінія), *future research lines* – перспективи майбутніх досліджень; *лінія* – сукупність певних об'єктів, розташованих в ряд;

24) *magistral* – викладацький, вчительський, владний, авторитетний (не тільки магістральний), *the magistral staff* – вчительський склад (школи і т.п.); *магістральний* – відноситься до магістралі або головний, основний [15];

25) *major* – основний предмет, спеціалізація (не тільки майор); *майор* – військове звання.

Major – майор;

26) *matter* – проблема, питання, предмет, об'єкт, матеріал (не тільки матерія); *матерія* – об'єктивна реальність, основа буття, що у різних формах, явищах і процесах;

27) *natural* – природний, природничий, притаманний, фізичний (не тільки натуральний); *natural sciences* – природничі науки;

28) *objective* – ціль, мета, об'єкт (не тільки об'єктивний); *об'єктивний* – безпристрасний, неупереджений;

29) *perspective* – точка зору, погляд, підхід, контекст, кут зору (не тільки перспектива), *from sociological perspective* – крізь соціологічний кут погляду; *перспектива* – плани на майбутнє;

30) *phenomenon* – явище (не тільки рідкісна подія), *social phenomenon* – соціальне явище; *феномен* – рідкісний факт;

31) *principal* – голова, начальник, ректор університету, директор коледжу, провідний актор, основний, провідний; *принциповий* – безкомпромісний, непохитний.

Principled – принциповий;

32) *professor* – викладач, вчитель (не тільки професор); *професор* – вчене звання і посада викладача закладу вищої освіти чи наукового співробітника науково-дослідної установи;

33) *prospect* – перспектива, імовірність, панорама, вид, кандидат (не тільки проспект), *science prospects* – наукові перспективи; *проспект* – пряма широка вулиця;

34) *quote* – цитата, *sociological quotes about society, science and education* – цитати соціологів про суспільство, науку, освіту; *квота* – певна частка або норма чогось.

Quota – квота, частка, норма;

35) *scholar* – вчений, філолог-класик, стипендіат; *школяр* – учень загальноосвітньої школи.

Schoolboy (pupil, pre-schooler) – школяр, учень загальноосвітньої школи;

36) *school* – навчання, освіта, заняття, дисципліна, аудиторія, іспити, науковий напрям, науково-дослідницький інститут (не тільки школа); *школа* – навчальний заклад, який надає освітні послуги під керівництвом групи вчителів;

37) *social* – суспільний, громадський, *товариський* (не тільки соціальний); *соціальний* (або *соціальне* як *категорія соціології*) – це сукупність тих чи інших властивостей і особливостей, які виявляються в конкретних умовах між індивідами і спільностями в процесі сумісної діяльності (взаємодії) [16, с. 49];

38) *speciality* – фах, особливість, деталі (не тільки спеціальність); *спеціальність* – різновид певної трудової діяльності у межах здобутої кваліфікації;

39) *speculation* – чутки, розмірковування, гіпотеза (не тільки спекуляція), *scientific speculations* – наукові припущення, *speculation in social science* – гіпотези у соціальній науці [17]; *спекуляція* – скуповування та перепродаж цінностей з нестійким курсом для одержання зиску на різниці в курсі, в цінах або розрахунок, намір, що ґрунтується на використанні чогось із корисливою метою [18];

40) *speculator* – мислитель, спостерігач (не тільки спекулянт); *спекулянт* – той, хто займається спекуляцією або той, хто будує свої плани, розрахунки на чому-небудь, намагається використати щось у корисливих інтересах [19];

41) *strategy* – метод, підхід, прийом (не тільки стратегія), *sociological strategies for developing community resources* – соціологічні підходи у розвитку громадських ресурсів; *стратегія* – план у досягненні цілей у певному хронологічному порядку;

42) *subject* – тема, об'єкт, привід, дисципліна, предмет навчання (не тільки суб'єкт), *educational subject* – навчальна дисципліна; *суб'єкт* – особа або група осіб;

43) *training* – освіта, навчання, виховання, школа, стажування (не тільки тренінг); *тренінг* – тренування або форма проведення занять з метою отримання практичних навичків;

44) *vocational* – професійно-технічний, професійний; *vocational education* – професійно-технічна освіта; *vocational education and training sociology (VET)* – соціологія технічної освіти й професійної підготовки,

яка виникла із теоретико-прикладних досліджень у сфері соціології зайнятості та професії й промислової соціології [20]; *вокальний* – відноситься до співу, співочий.

Vocal – співочий, музичний;

45) *virtuoso* – вчений, цінитель мистецтва (не тільки віртуоз); *віртуоз* – майстер, знавець своєї справи;

46) *utilization* – використання, застосування (не тільки утилізація), *utilization of innovations and techniques of educational technology* – використання інновацій і технік освітньої технології [21], *utilization of social security data for sociological research* [22] – використання даних соціального забезпечення для соціологічного дослідження; *утилізація* – екологічна переробка різних типів відходів.

Слід зазначити, що труднощі перекладу міжмовних омонімів в академічній літературі виникають навіть у здобувачів освіти з достатньо високим рівнем володіння англійською мовою. Причинами цьому може виступати людський фактор, зокрема, втома, неуважність, стереотипність мислення у процесі перекладацької діяльності тощо. Також все частіше здобувачі освіти тяжіють до використання системи інструментів технічного перекладу, які фактично не враховують контекстуальні, стилістичні та інші особливості фахової соціологічної літератури. Зокрема, під час технічного перекладу не враховується складність професійної англомовної лексики, специфіка її академічних сталих виразів, логічна й стилістична побудова речень, граматичних форм, фразеологічних одиниць, особливості наукового стилю фахового мовлення та сукупність інших важливих лінгвістичних особливостей загалом.

При цьому завдання викладача з соціогуманітарних дисциплін проінформувати здобувачів вищої освіти про головні труднощі академічного перекладу фахової соціологічної літератури [23], сприяти здійсненню точного перекладу академічних термінів, категорій, понять й фразеологічних одиниць. Цього можна досягти шляхом заохочення студентів до активного використання довідкової літератури академічного рівня, застосування викладачем у навчальному процесі адаптованих для здобувачів освіти наукових текстів профілю, формування стійких відносин довіри та партнерства між учасниками науково-освітнього процесу на всіх освітніх рівнях.

Висновки. Міжмовні омоніми виступають універсальними складними соціолінгвістичними феноменами, які існують у мовних культурах усіх суспільств. Вони зумовлюють появу значної кількості помилок під час перекладу наукових текстів соціологічної проблематики

та суміжних галузей, які містять спеціалізовану систему категорій, понять, термінів й сталих виразів, фразеологізмів тощо, містять певну граматичну структуру й відповідні синтактичні особливості. Відповідно це вимагає від перекладачів наукових текстів з соціології високого рівня володіння англійською мовою академічного напрямку й відповідну систему знань у галузі теорії, історії, логіки соціології й методології і техніки прикладних соціологічних досліджень.

В сучасних умовах глобалізаційних викликів й стрімких трансформацій суспільств у предметній царині соціології науки та освіти будуть з'являтися нові соціальні об'єкти у сфері науково-освітньої, академічної проблематики. Зокрема, це пов'язано з потребою і вимогами новітнього осмислення ролі та значення освіти і науки як соціальних інститутів в контексті викликів глобалізованого суспільства. Відповідно з боку сучасних вчених це вимагатиме розробку ефективних підходів у вивченні нових соціальних об'єктів та пов'язаних з ними міжмовних омонімів в контексті необхідності покращення якості перекладацької діяльності загалом.

Перспективи подальших наукових досліджень автора будуть спрямовані на вивчення специфіки англійсько-українських омонімів у академічній літературі різних рівнів спеціалізації, аналіз та обґрунтування фундаментальних засад їх виникнення, типології, особливостей вживання та наукового перекладу, пошуку ефективних засобів уникнення помилок у перекладацькій діяльності та подолання бар'єрів у міжкультурній комунікації.

Література:

1. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. Укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. За заг. ред. В. М. Пічі. Київ «Каравела», Львів: Новий світ-2000», 2002. – 480 с.
2. Сучасний англо-український, українсько-англійський словник : (200 000 слів) / уклад.. В. Мюллер, М. Зубков, В. Федієнко ; наук. Та літ. Ред. Кононенко К. М. Вид. 3-тє, випр. та доп. Харків: ВД «ШКОЛА», 2014. – 944 с.
3. Christine Musselin. Towards a Sociology of Academic Work. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/35311079.pdf>
4. Hermanowicz, Joseph C. The Sociology of Academic Careers: Problems and Prospects. In Higher Education: Handbook of Theory and Research, eds. John C. Smart, and Michael B. Paulsen, 2021, P. 207–248. Dordrecht: Springer. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-007-2950-6_4
5. Search the World's Largest Database of Information Science & Technology Terms & Definitions. What is social activity. Published in Chapter: Operational Challenges in Hybrid Organizations: Insights for Future Research Liliana Ávila (University of Aveiro, Portugal) and Marlene Amorim (University of Aveiro, Portugal). URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/social-activity/59062>

6. Велика українська енциклопедія. Активність. URL: [https://vue.gov.ua/ %D0%90%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C](https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C)
7. Northwest career college. What Are The Main Topics In Business Administration? URL: <https://www.northwestcareercollege.edu/blog/what-are-the-main-topics-in-business-administration/>
8. Marie Duru-Bellat. Recent advances in sociology of education research : which facts for which theories? *ECSR Conference "Comparative European Studies : Assessing ten years of sociological research 1995-2005"*, Paris, 25-26 november, 2005 - Paris, France. 3 p. URL: <https://shs.hal.science/halshs-00098341/file/05107.pdf>
9. Open Education Sociology Dictionary. Agency. URL: [https:// sociologydictionary.org/agency/](https://sociologydictionary.org/agency/)
10. Фрамацевтична енциклопедія. Агенство. Агенція. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2625/agentstvo>
11. Heidi Dulebohn. Why is it Important to Understand Social Codes? Cracking Social Codes for Good. *International Cultural Consultant*. URL: <https://dulebohnheidi.medium.com/why-is-it-important-to-understand-social-codesaf53ddd2e439>
12. The project definition. Statistics code. Posted on 22nd December 2015 by ThePD (The Project Definition). URL: <https://www.theprojectdefinition.com/statistics-code/>
13. Англійська мова для академічного спілкування : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [авт. кол.: Гончарова О. А., Маслова А. В.]. Мелітополь : ТОВ «Колор Принт», 2019. - 104 с.
14. Module 2: Sociological Research. Introduction to Sociology. URL: <https://courses.lumenlearning.com/wm-introductiontosociology/chapter/sociological-research/>
15. Moffatt, Maurice P. "The Sociology of Instruction". *The Journal of Educational Sociology*, vol. 34, no. 6, 1961, pp. 270–73. JSTOR, URL: <https://www.jstor.org/stable/2264692?origin=crossref>
16. СловникUA. Портал української мови та літератури. Магістральний. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=магістральний>
17. Артеменко С.Б., Фляшнікова А.Б. Соціологія : навч.-метод. посібн. [для самост. вивч. дисц.] К. : Вид-во КНЕУ, 2012. - 354 с.
18. Swedberg, Richard. Does Speculation Belong in Social Science Research?. *Sociological Methods & Research*. URL: <https://doi.org/10.1177/0049124118769>
19. Словник іншомовних слів. Спекуляція. URL: [https:// www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%F1%EF%E5%EA%F3%EB%FF%F6%B3%FF](https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%F1%EF%E5%EA%F3%EB%FF%F6%B3%FF)
20. СловникUA. Портал української мови та літератури. Спекулянт. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=спекулянт>
21. Christian Imdorf, Mona Granato, Gilles Moreau, George Waardenburg, Vocational education and training in Switzerland, France, Germany - perspectives for sociological research. *Schweizerische Zeitschrift für Soziologie*, 2010, Vol. 36, H. 1. P. 202. - PP. 5-10. URL: https://szs.sgs-sss.ch/wp-content/uploads/2016/08/revue_36_1_2010.pdf
22. Mastura Azlima , Melor Amranb, Mohd Ruhaizad Ruslib. Utilization of Educational Technology to Enhance Teaching Practices: Case Study of Community College in Malaysia. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*. 195. pp. 1793-1797, 2015. URL: [10.1016/j.sbspro.2015.06.385](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.385)
22. Ibrahim, Hatim G. Utilization of Innovations and Techniques of Educational Technology in Delivering of Educational Practicum and Its Impact on Increasing Academic Achievement among Pre-Service Teachers. *Journal of Education and Practice*, Vol.8, No.8, 2017. pp. 185-195. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1138826.pdf>

23. Artemenko S. The main difficulties in the scientific translation of sociological concepts in teaching of the discipline of «Sociology» in English. *Лінгвістичні та методологічні аспекти викладання іноземних мов професійного спрямування України: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції 29-30 березня 2023 р. / За заг. ред. О.М. Акмалдінової. Київ: НАУ, 2023. С.11-12.*

References:

1. Picha, M.V., & Picha, Yu. M., & Khoma, N.M. (2002). *Sotsiologhiia: terminy, poniattia, personalii [Sociology: terms, concepts, personalities]*. V.M. Picha (Ed.). Kyiv: «Karavela», Lviv: Novyi svit-2000» [in Ukrainian].
2. Miuller, V., & Zubkov, M., & Fediienko, V. (2014). *Suchasnyi anhlo-ukrainskyi, ukrainsko-anhliiskyi slovnyk : (200 000 sliv) [Modern Ukrainian-English vocabulary]*. (3rd ed., rev.). K.M. Kononenko (Ed.). Kharkiv: VD «ShKOLA» [in Ukrainian].
3. Musselin, C. (2008). *Towards a Sociology of Academic Work*. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/35311079.pdf>.
4. Hermanowicz, J.C. (2012). *The Sociology of Academic Careers: Problems and Prospects In Higher Education: Handbook of Theory and Research*. Smart, John C., & Michael B. Paulsen (Eds.). Dordrecht: Springer. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-94-007-2950-6_4
5. Ávila, L. (2024). Search the World's Largest Database of Information Science & Technology Terms & Definitions. What is social activity. Published in Chapter: *Operational Challenges in Hybrid Organizations: Insights for Future Research (University of Aveiro, Portugal) and Marlene Amorim (University of Aveiro, Portugal)*. Retrieved from <https://www.igi-global.com/dictionary/social-activity/ 59062>
6. Велика українська енциклопедія. Активність [Activity]. Retrieved from <https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C> [in Ukrainian].
7. Northwest career college. What Are The Main Topics In Business Administration? (2024). Retrieved from <https://www.northwestcareercollege.edu/blog/need-know-business-administration/>
8. Marie, D.B. (2024). Recent advances in sociology of education research: which facts for which theories? *ECSR Conference «Comparative European Studies : Assessing ten years of sociological research 1995-2005», Paris, 25-26 november, 2005*. Retrieved from <https://shs.hal.science/halshs-00098341/file/05107.pdf>
9. Open Education Sociology Dictionary. (2024). Agency. Retrieved from <https://sociologydictionary.org/agency/>
10. Farmatsevychna entsyklopediia. Ahenstvo. Ahentsiia [Agency. Agent]. Retrieved from [https:// www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2625/agentstvo](https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2625/agentstvo) [in Ukrainian].
11. Dulebohn, H. (2024). Why is it Important to Understand Social Codes? *Cracking Social Codes for Good. International Cultural Consultant*. Retrieved from <https://dulebohnheidi.medium.com/why-is-it-important-to-understand-socialcodesaf53ddd2e439>
12. The project definition. Statistics code. Posted on 22nd December 2015 by ThePD (The Project Definition). Retrieved from <https://www.theprojectdefinition.com/statistics-code/>
13. Honcharova, O.A., & Maslova, A.V. (2019). *Anhliiska mova dlia akademichnoho spilkuvannia [English for academic communication]*. Melitopol: TOV «Kolor Prynt» [in Ukrainian].
14. Module 2: Sociological Research. Introduction to Sociology. Retrieved from <https://courses.lumenlearning.com/wm-introductiontosociology/chapter/sociological-research/>

15. Moffatt, M.P. (1961). «The Sociology of Instruction». *The Journal of Educational Sociology*, vol. 34, no. 6, pp. 270–73. JSTOR. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2264692?origin=crossref>

16. SlovnkyUA. Portal ukrainskoi movy ta literatury. Mahistralnyi [Magistral]. Retrieved from <https://slovnky.ua/index.php?swrd=магістральний> [in Ukrainian].

17. Artemenko, S.B., & Fliashnikova, A.B. (2012). *Sotsiologhiia [Sociology]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

18. Swedberg, R. (2018). *Does Speculation Belong in Social Science Research? Sociological Methods & Research*. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0049124118769>

19. Slovnky inshomovnykh sliv. Spekuliatsiia [Speculation]. Retrieved from <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%F1%EF%E5%EA%F3%EB%FF%F6%B3%FF> [in Ukrainian].

20. SlovnkyUA. Portal ukrainskoi movy ta literatury. Spekulant [Speculant]. Retrieved from <https://slovnky.ua/index.php?swrd=спекулянт> [in Ukrainian].

21. Imdorf, C., & Granato, M., & Moreau, G., & Waardenburg G. (2010). Vocational education and training in Switzerland, France, Germany. *Perspectives for sociological research. Schweizerische Zeitschrift für Soziologie*. Vol. 36, H. 1. P. 202. - PP. 5-10. Retrieved from https://szs.sgs-sss.ch/wp-content/uploads/2016/08/revue_36_1_2010.pdf

22. Azlim, M., & Amran, M., & Rusli, M.R. (2015). Utilization of Educational Technology to Enhance Teaching Practices: Case Study of Community College in Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 195. pp.1793-1797. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815038641>

22. Hatim, G.I. (2017). Utilization of Innovations and Techniques of Educational Technology in Delivering of Educational Practicum and Its Impact on Increasing Academic Achievement among Pre-Service Teachers. *Journal of Education and Practice*. Vol.8, No.8, 2017. pp.185-195. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1138826.pdf>

23. Artemenko, S. (2023). The main difficulties in the scientific translation of sociological concepts in teaching of the discipline of «Sociology» in English. *Linhvistychni ta metodolohichni aspekty vykladannia inozemnykh mov profesiinoho spriamuvannia Ukrainy: Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 29-30 bereznia 2023 r. pp. 11-12*. Akmalidina O.M. (Ed.). Kyiv: NAU.

УДК 811.11

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-112-125](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-112-125)

Бабелюк Оксана Андріївна доктор філологічних наук, професор, професор, м. Львів, запрошений професор, кафедра англійської мови та письма, Школа мистецтва, комунікації та англійської мови Факультету мистецтв та соціальних наук Сіднейського університету, Кампердаун NSW 2050, Австралія <https://orcid.org/0000-0003-4837-1225>

ГРАФІЧНА МОВНА ГРА ЯК ВИЯВ ПОЛІФОНІЇ НАРАТОРІВ: ПРАГМАСТИЛІСТИЧНИЙ РАКУРС

Анотація. Наукову розвідку присвячено дослідженню дискурсивної природи графічної мовної гри, що засобами лінгвографії, маркує поліфонію нараторів у сучасному англomовному постмодерністському художньому тексті. Виявлено, що в основі творення графічної мовної гри засобами лінгвографії лежать два взаємопов'язані процеси: візуалізація – графічне виділення певної одиниці тексту (слова, речення, надфразної єдності, розділу тощо), що зумовлює домінування зорового сенсорного каналу сприйняття інформації; гібридизація, яка полягає у контамінованому способі творення нових слів, що базується на нетиповому відносно граматичної норми поєднанні різних одиниць лінгвографії, вербальних та невербальних. З'ясовано, що невербальні засоби не тільки доповнюють вербальні (букви, склади, слова, словосполучення, речення, абзаци), а й формують нові самостійні графічні одиниці. Взаємодіючи з вербальними знаками, всупереч конвенційним правилам і нормам. Метою статті є виявити та описати прагмастилістичний потенціал графічної мовної гри засобів лінгвографії у творенні поліфонії нараторів у *постмодерністському мультимодальному наративі*. Відповідно до мети було визначено такі завдання: обґрунтувати поняття «візуальна перцепція» як складне міждисциплінарне явище; уточнити поняття «графема», «графічні засоби та прийоми» з позицій лінгвографії; простежити взаємодію різних одиниць лінгвографії у творенні поліфонії нараторів та виявити їхнє прагмастилістичне навантаження у постмодерністському художньому тексті. Простежено, що у наратологічних студіях сьогодення оповідь еволюціонує від прямолінійності дієгетичного наратора до візуалізованого способу багатофокусної репрезентації подій різними нараторами/персонажами/автором. Доведено, що у постмодерністському художньому тексті, що є мультимодальним графічним наративом, графічну мовну гру

засобів лінгвографії простежуємо, у першу чергу, на фонографічному рівні (різні види графону), рідше на словотвірному (графодеривати) та досить часто на текстовому. Визначено, що усі види графічної мовної гри маркують поліфонію нараторів, що є визначальною ознакою такого типу текстів.

Ключові слова: графічна мовна гра, лінгвографія, прагматика, стилістика, поліфонія нараторів, постмодерністський мультимодальний наратив.

Babeliuk Oksana Andriivna Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Foreign Languages and Translation Studies, Lviv State University of Life Safety 35 Kleparivska Str., Lviv, Visiting Professor, Department of English Language and Writing, School of Arts, Communication and English Language Faculty of Arts and Social Sciences, University of Sydney, Camperdown NSW 2050, Australia, <https://orcid.org/0000-0003-4837-1225>

GRAPHIC LANGUAGE PLAY AS A MANIFESTATION OF NARRATORS' POLYPHONY: A PRAGMASTYLISTIC PERSPECTIVE

Abstract. This paper is devoted to the study of the discursive nature of graphic language play, which marks the polyphony of narrators in a contemporary English postmodern fiction text by means of linguohyphony. It has been found that the creation of graphic language play by means of linguography is based on two interrelated processes: visualisation - graphic highlighting of a certain text unit (word, sentence, superphrase unity, section, etc.), which determines the dominance of the visual sensory channel of information perception; hybridisation, which consists in a contaminated way of creating new words based on an atypical combination of different linguistic units, verbal and non-verbal, in relation to the grammatical norm. It has been found that non-verbal means not only complement verbal ones (letters, syllables, words, phrases, sentences, paragraphs), but also form new independent graphic units. They interact with verbal signs, contrary to conventional rules and norms. The purpose of the article is to identify and describe the pragmatic potential of graphic language play of linguistic tools in creating polyphony of narrators in a *postmodern multimodal narrative*. In accordance with the aim, the following tasks have been defined: to substantiate the concept of “visual perception” “as a complex interdisciplinary phenomenon; to clarify the concepts of “grapheme”, “graphic means and techniques” from the standpoint of linguistics; to trace the interaction of different units of linguistics

in the creation of narrators' polyphony and to identify their pragmatic load in a postmodern literary text. It is traced that in today's narratological studies, the narrative evolves from the straightforwardness of the diegetic narrator to a visualised way of multifocal representation of events by different narrators/characters/author. It is proved that in a postmodern fiction text, which is a multimodal graphic narrative, the graphic language play of linguistic means can be traced, first of all, at the phonographic level (different types of graphon), less often at the word-formation level (grapho-derivatives) and quite often at the textual level. It has been determined that all types of graphic language play mark the polyphony of narrators, which is a defining feature of this type of texts.

Keywords: graphic language play, linguistics, pragmatics, stylistics, polyphony of narrators, postmodern multimodal narrative.

Постановка проблеми. У царині постмодерністської поетики особливо актуальними стають такі наукові напрацювання, що фокусують увагу саме на візуальному мовленні як потужному знарядді сучасної комунікації (Р. Барт, К. Харрісон). У цьому зв'язку можемо стверджувати, що саме лінгвографія (Т. Космеда) як «комплексна наука про письмо» уможливорює теоретичне обґрунтування лінгвального статусу графем, виявлення та опис їх взаємодії з невербальними засобами, прояву їхнього прагматистичного потенціалу у мультимодальному просторі постмодерністського художнього тексту. При цьому, візуальна грамотність сучасного читача полягає в умінні правильно застосувати відповідний інструментарій і виділити у текстовій тканині вербальні та візуальні компоненти (схеми, малюнки, діаграми, фотографії, символи, різні шрифти тощо), які взаємодіючи зі слуховими, вербальними та іншими сенсорними повідомленнями набувають іншого значення і у своїй сукупності утворюють нові графічні утворення, що стають ключовими для мультимодального графічного наративу (Білецька, 2014; Бабелюк, 2024).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наратологічних студіях сьогодення оповідь еволюціонує від прямолінійності дієгетичного наратора до візуалізованого способу багатофокусної репрезентації подій різними нараторами/персонажами/автором (М.-Л. Раян). Таке розширення наративної перспективи зумовлює необхідність вивчення постмодерністського художнього тексту з позиції різноголосся (М. Бахтін) або, у сучасній термінології, *наративної поліфонії* (О. Бабелюк, О. Білецька, І. Бехта). З огляду на ризоматичний принцип постмодерністського текстотворення (О. Бабелюк) *поліфонія нараторів* у постмодерністському художньому тексті вирізняється складним переплетенням різних голосів (автора, наратора, персонажів) аж до їхньої какофонії (хімерного нерозрізненого абсурдного гулу голосів) (Білецька, 2016).

Слід зазначити, що графічні новотвори були у фокусі уваги багатьох досліджень, де для їх позначення використовували такі терміни як-от: графон (В. Кухаренко), графічні знаки, або графічні стилістичні засоби і прийоми (О. Бабелюк), графічні текстові аномалії (Л. Короткова), візуальні неологізми (О. Маринова), графічні okazіоналізми (Б. Кривенко), графічні новації (О. Білецька).

Аналітичний огляд наукових здобутків з проблем класифікації графічних ресурсів дозволив виокремити декілька основних підходів: *семіотичний*, у межах виділено паралінгвальні компоненти креолізованих текстів, зокрема електронного тексту (О.Коляса, Є. Стаценко), мас-медійного дискурсу (Л. Макарук); *зіставно-типологічний*, на основі якого з'ясовано парадигматичні та синтагматичні характеристики графічних засобів і прийомів в американських та українських постмодерністських віршованих текстах (О. Вялікова); *стилістичний*, що уможливив виявлення засобів експресивної графіки писемного мовлення в мас-медійних текстах (Т. Радзівська), зокрема і в постмодерністському прозовому тексті (О. Бабелюк, М. Карп, Л. Короткова); *прагматичний*, що віддзеркалює вплив іконічних компонентів креолізованих художніх текстів на читача (Л. Кияк-Редькович), та графічних засобів експлікації прагматичних значень у тексті реклами (В. Криштопайтис) та *мультимодальний*, зосереджений на виявленні вербальних та невербальних засобів у графосеміотичному кодуванні наративної поліфонії (О. Білецька). Проте, вивчення явища поліфонії нараторів як вияву графічної мовної гри за допомогою різних засобів лінгвографії у постмодерністському художньому тексті все ще залишається, на наш погляд, недостатньо висвітленим.

Метою статті є виявити прагмастилістичний потенціал графічної мовної гри засобів лінгвографії у творенні поліфонії нараторів у *сучасних англomовних текстах*. Відповідно до мети було визначено такі **завдання**: обґрунтувати поняття «візуальна перцепція» як складне міждисциплінарне явище; уточнити поняття «графема», «графічні засоби та прийоми» з позицій лінгвографії; простежити взаємодію різних одиниць лінгвографії у творенні поліфонії нараторів та виявити їхнє прагмастилістичне навантаження у постмодерністському художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що око є найпотужнішим провідником інформації до мозку (Burmark, 2008), тому розшифрування візуалізованого постмодерністського художнього тексту вимагає певної теоретичної бази у царині візуальної риторики (Barthes, 1998; Foss, 2005) та візуальної грамотності (visual literacy or media literacy) (Horton, 1994). Засади візуальної риторики базуються на візуальній перцепції (розпізнавання та реакція), чуттєвій проникливості навколишнього світу,

що особливо характерне для постмодерністського світосприйняття. Вони лягли в основу мультимодальної теорії тексту (М. Халлідей, Г. Кресс), і уможливили: а) виявлення їхньої візуальної неоднорідності на основі принципів візуальної перцепції; б) виокремлення мультимодальної графічної форми постмодерністського художнього тексту, як свідомого порушення канонічних графічних норм текстотворення у єдиному текстовому просторі; в) визначення функціональних типів графічної мовної гри (графемної, фрагментарної та дискурсивної) (Бабелюк, 2024); г) встановлення прагмастилістичної ролі засобів лінгвографії у творенні поліфонії нараторів у постмодерністському художньому тексті.

Принагідно зауважимо, що прагмастилістичний підхід до вивчення того чи іншого лінгвального явища полягає у виявленні можливих шляхів маніфестації тих прагматичних факторів (інтралінгвальних та екстралінгвальних), які дозволяють виявити лінгвістичний потенціал аналізованого явища (Hickey, 1993), тобто досліджувати кодифіковані значення, що експліцитно чи імпліцитно виражені за допомогою різних мовних одиниць.

Загальновідомо, що різноманітні засоби лінгвографії розглядають лише як «маргинальне доповнення, що завжди підсилює загальне враження від аналізу» (Ситдикова, 264). Таке потрактування графічних (візуальних) засобів можна пояснити тим, що графеми, як правило, вважають одноплановими одиницями, які репрезентують усне мовлення на письмі (відповідником графеми є фонема), що мають лише план вираження, однак позбавлені плану змісту. Слід наголосити, що з позиції лінгвографії, графема – мінімальна одиниця будь-якої системи письма, що виражає відношення цієї одиниці письма, тобто плану змісту, до її графічного відображення чи плану вираження. У цьому зв'язку важливим є потрактування графічних знаків як «шифрувальників змісту», що імплікують достатньо «широке й водночас ледь вловиме значення поза їхньою функцією кодування вербального повідомлення» (Stockl, 78), а також мають потужний прагмастилістичний потенціал. Принагідно також зауважимо, що будь-яка з перелічених одиниць (слово, речення, надфразна єдність, які відповідно становлять параграф, розділ, главу, промову, післямову, епіграф) складається з графем як найменших буквених чи небуквених одиниць найнижчого ступеня структурної ієрархії тексту.

У контексті нашої наукової розвідки ключовою є теза про те, що невербальні засоби лінгвографії не тільки доповнюють вербальні (букви, склади, слова, словосполучення, речення, абзаци), а й формують нові самостійні графічні одиниці, взаємодіючи з вербальними, всупереч конвенційним правилам і нормам. Ми цілком погоджуємося з О. Білецькою, яка стверджує, що «у межах мультимодального підходу до аналізу

графосеміотичного кодування наративної поліфонії у постмодерністському художньому тексті таким відхиленням від норми виступають графічні новації, які ми визначаємо як гібридні одиниці тексту, утворені в результаті поєднання знаків гетерогенних семіотичних модусів, що становлять єдине структурне, смислове і функціональне ціле» (Білецька, 2016).

В основі творення графічної мовної гри засобами лінгвографії, на наш погляд, лежать два взаємопов'язані процеси: *візуалізація* – графічне виділення певної одиниці тексту (слова, речення, надфразної єдності, розділу тощо), що зумовлює домінування зорового сенсорного каналу сприйняття інформації; *гібридизація*, яка полягає у контамінованому способі творення нових слів, що базується на нетиповому поєднанні різних одиниць лінгвографії, вербальних та невербальних, тобто відхиленні від норми.

У постмодерністському художньому тексті, що є мультимодальним графічним наративом, графічну мовну гру засобів лінгвографії простежуємо, у першу чергу, на фонографічному рівні (різні види графону), рідше на словотвірному (графодеривати) та досить часто на текстовому. Усі види графічної мовної гри маркують поліфонію нараторів, що є визначальною ознакою такого типу текстів.

Так у романі Вінні Дан (2024) «*Dirt Poor Islanders*» авторка використовує графон, щоб передати поліфонію нараторів, які спілкуються різними мовами. Ось емоційна розмова доньки та батька, яка стверджує, що її погані перспективи у житті зумовлені її тонганським походженням. *'Just because I'm the oldest, doesn't mean I wanna waste my life looking after babies. Am I not your baby too? You all so mad at me punching that White girl, but she get to be smart and all I get to be is Tongan...'(p.239). "My baby", he crooned, clicking his tongue, tck, tck, tck. 'I don't want youse to hate youseself, I want youse to love yoseself. Taking in a sad solemn breath, he went on, 'Us hafekasi always feel like that when we are young. It's time for yose to know what being Tongan truly means' (p.239).*

Головна героїня, Медов, народилася в англomовному середовищі в Австралії, тому для неї є англійська. Вона вживає розмовні скорочення та правильні граматичні структури: *'Just because I'm the oldest, doesn't mean I wanna waste my life looking after babies.* Для її батька характерний суржик англійської та тонганської мов через його тонганське походження. Його речення прості, непоширені, часто з іншомовними (тонганською мовою), для читача, вкрапленнями. Проте, саме це робить його мовлення, на наш погляд, дуже чуттєвим, емоційним і щирим. Родичі Медов, її бабуся та тітки, розмовляють тільки рідною для них тонганською мовою: *Nana*

yelled back in Tongan, **‘Palagi fie me’a!** This roughly translated to, **“All White people think they are better than us!”** (p.7). Nailed to the front of the heavy wooden door of my Nana’s house was a red and gold plaque that read, **“Fe’ofa’aki, which meant “Love one another”** (p.11). У таких випадках авторка подає переклад таких висловлювань чи словосполучень англійською мовою. Часом використання двох мов та гібридизація граматичних структур призводить до повного непорозуміння героїв (Медов та бабусі): **“Over the gentle trickle, I asked Nana if she thought I still came from her poo. “Qiaue! She gushed with the water and then chuckled out aloud. ‘My girl, I all that be you’. My brows furrowed as I tried to understand what she meant, her hands and words starting to give me a headache”** (p.65).

Важливим для інтерпретації цього роману вважаємо численні культурні реалії, що передають відповідну етно-культурну специфіку цього народу. Так за допомогою транслітерації з тонганської мови авторка вводить до діалогів персонажів реалії тонганської культури, серед яких традиційний плетений з кори дерева килим гнату (*gnatu*), особливе тату, яке використовували у навігації (*tatatau*), перше морське двомісне каное (*vakatou*), морське бойове каное Х століття на 150 місць (*Ra Mara’ma*), квітку-символ (*heilala*), традиційний десерт (*manioke/cassava bread*), особливий статус тітки (хресної мами) (*mehekitanga*) та багато інших. Прагматистичний потенціал наведених вище графонів полягає у тому, що усі вони створюють неперевершену автентичну атмосферу культури та побуту народу країни Тонга, у минулому великої Тонганської імперії, найстарішої нації світу.

На дискурсивному рівні графічна мовна гра створюється за допомогою графічного виділення (іншим шрифтом), текстових фрагментів, що супроводжують кожну з частин роману, назви яких відображають найважливіші для тонганської культури концепти: *soil* (земля), *bark* (кора), *salt* (сіль), *blood* (кров). Отож роман розпочинається з короткої історії виникнення королівства Тонго, часів народження короля, що був посередником між Богом та людьми. Ця національна легенда є засадничою для розуміння головної ідеї твору.

“Blood soaked soil as flesh of flesh became full-form. A grounded woman, named Va’epopua, was crying under the toa tree. ‘Ah weh, ah weh’. From above, the god of gods watched as his son was emerging, crown first. Fluids flowed from the depths of Va’epopua. Her son was born into earth, covered in kaka and tissue” (p.3) [О. Б. –графічне виділення авторки].

Відмінний за змістом від решти оповіді, цей текстовий фрагмент створює у читача когнітивний дисонанс і змушує його звернутися до енциклопедичних джерел за відповідною культурною інформацією. Так за

легендою, острови Тонга були створені напівбогом Мауї, велетнем у татуюванні, який величезним гачком для риболовлі зачепив трохи суші з дна океану. Це був один з перших архіпелагів, заселених людьми ще до 1200-850 років до нашої ери. Місцеві жителі добре знали на землеробстві, проте ключовим для їхньої історії стало мореплавство. А з Х століття на чолі такого поселення стояв туї-тонга, дослівно «володар Тонга», який поєднував в собі світське та духовне начало. Цей титул передавався від батька до сина, а його початок береться від напівбога Ахоеїту, про народження якого йшлося у наведеному фрагменті.

Цікавою для читачів буде й інша інформація про становлення Тонганської імперії. Ритуал підношення перших плодів, «інісі», швидко перетворився на збирання обов'язкової данини, а далі до утворення повноцінної феодальної держави з класовою ієрархією, на чолі якої стояв король. Завдяки значній фізичній силі та витривалості, високому зросту чоловіків-тонганців, особливому дару орієнтування/навігації в морі, вже у XI-XII століттях почалася експансія влади туї-тонга правителя Момо на інші острови (Самоа, Фіджі, Ніуне, Тувалу та багато інших), яка створила потужну, найбільшу в Тихому океані Тонганську імперію. Вона була заснована саме на морській військовій перевазі тонганців, кремезних морських воїнів на морських каное, які були готові вести бій у будь-який момент, дати відсіч або здійснити напад на інші острови.

Графічну мовну гру графем на фонографічному рівні у реченнях (Kelman, 2011), як-от: *“Come back here you little f- er!”* (р. 31); *“Go and f- a cow.”* (р. 33); *“F-off, you cheeky little c-.”* (р.37); *“Dog f- er”* (р. 54), відносимо до евфемізмів, утворених за допомогою тире і буквених графем. Вони передають психологічні особливості мовлення дієгетичного наратора-підлітка: 1) Гаррі використовує лайливі слова з огляду на суворі закони кодексу поведінки бандитського мікрорайону, де він проживає; 2) хлопець не наважується відтворювати їх повністю і за допомогою тире «приховує» їх від читача, оскільки походить з країни (родина іммігрувала до Великобританії з Гани), де нецензурна лексика заборонена, а тому він соромиться вживати її. Прагматистичне навантаження таких графонів полягає у тому, що вони віддзеркалюють реальну ситуацію спілкування персонажа, його внутрішні переживання, вікові особливості.

Цікавою, на наш погляд, є мовна гра графем/літер англійської абетки у детективному романі Агати Крісті (2004) *«Н або М»*. Вона вимагає від читача не тільки включитися у гру за законами шпигунського роману, але й задуматися чому літера Н передуює літері М і порушує правила англійської абетки. Зав'язка роману полягає в тому, що Томмі й Таппенс, які є протопитами подружжя Крісті, працюють на британську

розвідку і шукають німецького агента, що проникнув у ряди Британського командування. Інший англійський агент, що переслідував цього німецького агента, залишив передсмертне зашифроване повідомлення: *Н чи М? Сонг-Сузі*.

Відомо, що Сонг Сусі — це готель у Ліхемптоні, а *Н і М* були німецькими шпигунами, чоловіком і жінкою. Оповідь умовно розділена на дві, оскільки Томмі прямує в Сан Сусі, щоб об'ясувати, чи перебувають там агенти *Н і М*, та ідентифікувати їх. Таппенс паралельно провадить своє розслідування щодо змісту повідомлення. Сюжетна лінія сповнена несподіваних поворотів через поліфонію різних нараторських позицій/голосів і завершується неочікуваною розв'язкою. Як виявилось у літерах *Н* та *М* була зашифрована цитата, взята з катехизису з книги спільних молитв, де є запитання «яке твоє християнське ім'я?», що з латинської означає **“nomen vel nomina”**. Проте через друкарську помилку виявилось, що слово “nomina” репрезентує літеру *М*. Стає зрозуміло, що прагматистичне навантаження такої гри літер полягає у створенні напруги, необхідної умови для розгортання шпигунського роману, яка б утримувала увагу читача аж до самої розв'язки.

Графічна мовна гра на словотвірному рівні охоплює експресивні лексичні одиниці тексту, утворені внаслідок різноманітних словотвірних процесів, у яких беруть участь вербальні та невербальні засоби, які, услід за О. Білецькою, називаємо графодериватами (Білецька, 2014). Така графічна мовна гра постає у результаті okazіональних способів словотвору за допомогою поєднання знаків різних засобів лінгвографії (як окремі слова, так і як словосполучення).

Наприклад, *‘The SOME-thing’* (Novak, 2014), графодериват утворений складанням основ (поєднанням буквених графем з пунктограмою (дефісом) та наскрізною капіталізацією, позначає цілком розхожі точки зору на назву роману різних персонажів (автора та редактора). Так автор-романіст, який ще не придумав назву для свого твору, надіслав його до редакції під умовним іронічним заголовком *“The Something”* («Щось»). Свою позицію він пояснив у супровідному листі. Проте редактор сприйняв цю назву буквально, оскільки не уважно прочитав листа, і опублікував твір саме під такою авторською назвою. Це обурило автора, який в емоційній розмові з редактором пояснює йому свою точку зору, а саме, що замість *“SOME-thing”* (*ЩОСЬ-take*) власне і мала бути авторська назва твору. Прагматистичне навантаження цього графодериватива полягає у експресивній репрезентації фонетичного малюнку емоційного мовлення персонажа, а саме його роздратування, обурення, незадоволення, гніву, розчарування.

До оригінальних виявів графічної мовної гри засобів лінгвографії відносимо також альфанумерики (з англ. *alphabetic and numeric*), що утворюються передусім шляхом поєднання буквених графем і математичних символів та чисел, а також пунктуаційних знаків у будь-якій комбінації. У тексті вони часто ще додатково виділені за допомогою курсиву чи капіталізації. Це вирізняє їхню нову графічну форму, яка зазвичай порушує усталені канони словотвору з метою утворення нового змісту, і чинить відповідний прагматичний вплив на читача. Наприклад, “*Wife 22*” (*Дружина 22*) (Gideon, 2012), у цьому випадку графічна мовна гра утворена шляхом поєднання буквених графем (*wife*) і числа (22), що позначає дієгетичного наратора Еліс (*Wife 22*). Під таким номером вона зареєстрована як анонімний учасник онлайн анкетування для одружених жінок.

Для уважного читача прагматистичне навантаження такого графічного утворення полягає в тому, що утворений альфанумерик вказує на інтертекстуальний зв'язок з назвою роману Джозефа Геллера “*Catch-22*” (Пастка-22), який уже став відомою метафорою на позначення абсурдної, безвихідної ситуації, і підсилює головну ідею твору. Як і герой роману “*Catch-22*”, персонаж роману “*Wife 22*” потрапляє у безглузду халепу, закохавшись у її анонімного інтерв'юера (він згодом виявляється її чоловіком). Така графічна мовна гра кодує різноголосся різних точок зору: автора в ідеологічному плані і дієгетичного наратора в психологічному плані.

Графічна мовна гра на дискурсивному рівні охоплює увесь твір і сприяє додатковому виділенню інтертекстуальних одиниць, що своєю чергою веде до виникнення не тільки поліфонії нараторів, а й особливої діалогічності культури та світоглядів.

Так, у творі Б. Гоффа “*The Tao of Pooh*” ідеться про різне світосприйняття загалом. Перевага певної позиції доводиться не методом від протилежного, а через зіставлення різних аргументів: 1) автора твору, Б. Гоффа та уявних супротивників його життєвої позиції, зокрема даосизму; 2) персоніфікованого автодієгетичного наратора та Вінні-Пуха; 3) Вінні-Пуха та інших персонажів казки письменника А. А. Мілна; 4) філософії конфуціанства та даосизму; 5) безпосередньо представників даосизму, у тому числі Чжуан Чжоу (Чжуан-Цзи) та Хуей Цзи, які самі час від часу у своїх дискусіях посиляються на Конфуція. Завдяки цьому створюється інтертекстуальна перспектива поліфонії нараторів, яка тут створюється на ономастичній основі, і несе відповідне прагматистичне навантаження. Наприклад:

Let's take an example from the writings of Chuang-tse:

At the Gorge of Lü, the great waterfall plunges for thousands of feet, its spray visible for miles. In the churning waters below, no living creature can be seen.

One day, K'ung Fu-tse was standing at a distance from the pool's edge, when he saw an old man being tossed about in the turbulent water. He called to his disciples, and together they ran to rescue the victim. But by the time they reached the water, the old man had climbed out onto the bank and was walking along, singing to himself.

*When **we** learn to work with **our** own Inner Nature, and with the natural laws operating around us, **we** reach the level of **Wu Wei** (Hoff, p. 46).*

У наведеному уривку поліфонія нараторів підсилюється також традиційними засобами інтимізації: непряме звертання до читача (*let's take*), у якому присутній неперсоніфікований екзегетичний наратор, та узагальнювальним авторським “ми” (*we learn to work with our own Inner Nature*).

Висновки. Підсумовуючи, можемо стверджувати, що за допомогою усіх перелічених засобів лінгвографії актуалізовано різні аспекти графічної мовної гри – від домінування візуального каналу сприйняття інформації на тлі усього тексту, до їхнього контамінованого, маргінального способу творення. Слід також наголосити, що функціонування графічної мовної гри на різних мовних рівнях у площині постмодерністського мультимодального наративу маркує поліфонію нараторів, яка створює для читача когнітивний дисонанс, і, відповідно, ускладнює процес його інтерпретації, адже гібридні способи взаємодії буквених графем і символів, чисел, відбивки та різних шрифтів можуть бути декодовані лише в певному контексті і втрачають сенс поза його межами. Прагмастилістичний потенціал засобів лінгвографії полягає у: 1) створенні автентичної атмосфери описаних подій; 2) передачі психоемоційного стану персонажів; 3) встановленні інтертекстуальних звязків з іншими текстами; 4) віддзеркаленні культурно-історичного підґрунтя твору.

Література:

1. Бабелюк, О. А. Поетика постмодерністського художнього дискурсу: принципи текстотворення (на матеріалі сучасної американської прози малої форми) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2010. 32 с.
2. Бабелюк, О. А. Способи постмодерністського текстотворення крізь призму полістилістики. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. № 1. С. 15–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2013_1_3
3. Бабелюк, О. А., Коляса О. В. Мультимодальний поліфонічний наратив як амальгама гібридних графічних технік та новацій. *Література як семіотичний ресурс культури. Всеукраїнська наукова конференція (XX Філологічні читання пам'яті Н.С. Шрейдер) : матеріали / упор. Т.Є. Пічугіна*. Дніпро : Тріменс ЛТД, 2023. С. 3–5.
4. Білецька, О. В. Графічна форма постмодерністського художнього тексту крізь призму графічної лінгвістики. *Нова філологія*. 2014. № 60. С. 17–22.
5. Коляса, О. В. Адхократичне поетичне мислення як когнітивно-семантичний механізм творення ігрового абсурду в постмодерністському фентезійному оповіданні. *Молодий вчений*, 2, 2016, с. 383–387.

6. Коляса, О. В. Механізми творення ігрового абсурду в постмодерністському художньому тексті. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. серія «Філологічні науки».* Мовознавство. 2015. № 3. С. 107–115.

7. Коляса, О.В. Ad-hoc поетичне мислення як когнітивно-семантичний механізм творення ігрового абсурду в постмодерністських фентезійних оповіданнях. *Молодий вчений.* 2016. № 2. С. 383–387.

8. Кондратенко, Н. Категорійні параметри постмодерністського дискурсу як предмета дослідження текстолінгвістики. *Мовознавчий вісник: збірник наукових праць.* Вип. 8. Черкаси, 2009. С. 340–345.

9. Кондратенко, Н. В. Дискурсивність текстової фрагментації як вияв категорії дискретності. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 318–322.

10. Космеда, Т. А., Халіман, О. В. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики: грамати́ка оцінки, граматична іграма: теоретичне осмислення дискурсивної практики. Vydavnytstvo" Kolo", 2013.

11. Космеда, Т., Соболь, Л. Сучасна українська лінгвографія: термінологічне поле. *Studia Ukrainica Posnaniensia.* Vol. VI. 2018. PP. 61–71.

12. Ситдикова, І. В. Перспективізм наукових досліджень : від фоностилістики до графостилістики. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики,* 2012. Вип. 22. С. 261–266. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/psptkl_2012_22_32.

13. Babelyuk, O., Koliassa, O., Smaglii, V. Language Means of Revealing Postmodern Ludic Absurd in English Literary Text. *Wisdom* 20.4, 2021.

14. Barthes, R. The pleasure of the text. / trans. by R. Miller, R. Howard. NY : Hill and Wang, 1998. 80 p.

15. Burmark, L. Visual Literacy : What You Get is What You See. *Teaching Visual Literacy : Using Comic Books, Graphic Novels, Anime, Cartoons, and More to Develop Comprehension and Thinking Skills.* Thousand Oaks : Corwin Press, 2008. pp. 5–25.

16. Christie, A. N or M?. Macmillan Audio Books, 2004.

17. Dunn, W. Dirt Poor islanders, 2024.

18. Foss, S. K. Theory of Visual Rhetoric. *Handbook of Visual Communication : Theory, Methods and Media.* Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum, 2005. pp. 141–52.

19. Gideon, M. Wife-22. Harper Collins Publishers, 2012. 380 p.

20. Hickey, L. Stylistics, Pragmatics and Pragmastylistics. *Revue belge de philologie et d'histoire. Langues et littératures modernes. Moderne taalen letterkunde.* 1993. Vol. 71. No. 3. pp. 573–586.

21. Hoff, X. The Tao of Pooh / Benjamin Hoff; illustrated by Ernest H. Shepard. URL: http://www.amazon.ca/gp/reader/0140067477/ref=sib_dp_pt/180-2783338-6875340#reader-link.

22. Horton, J. A. Theoretical Foundations of Visual Literacy. *Communication and Learning in Visual Literacy : A Spectrum of Visual Learning.* Educational Technology Publications, 1994 . pp. 5–31.

23. Kelman, S. Pigeon English. Bloomsbury, 2011. 263 p.

24. Novak, B. J. One More Thing : Stories and Other. New York : Alfred A. Knopf, 2014. 288 p. URL: <http://droppdf.com/v/gDCKx>.

25. Stöckl, H. Typography : body and dress of a text – a signing mode between language and image. *Visual Communication,* 2005. Issue 4 (2). pp 77–86. URL: http://stoeckl.sbg.ac.at/Stoeckl/Publikationen_2_files/Stoeckl_Typography_2005.pdf

References:

1. Babeliuk, O. A. (2010). Poetyka postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu: pryntsyipy tekstotvorennia (na materialy suchasnoi amerykanskoi prozy maloi formy) : [Poetics of Postmodern Literary Discourse: Principles of Text Creation (on the Material of Modern American Short Fiction)]. avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk : 10.02.04. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Babeliuk, O. A. (2013). Sposoby postmodernistskoho tekstotvorennia kriz pryzmu polistylistyky. [Methods of postmodern text creation through the prism of polystylistics]. Odeskyi lnhvistychnyi visnyk. № 1. S. 15–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2013_1_3 [in Ukrainian].
3. Babeliuk, O. A., Koliassa O. V. (2023). Multymodalnyi polifonichnyi naratyv yak amalhama hibrydnykh hrafichnykh tekhnik ta novatsii. Literatura yak semiotychnyi resurs kultury. [Multimodal polyphonic narrative as an amalgam of hybrid graphic techniques and innovations]. Vseukrainska naukova konferentsiia (KhKh Filolohichni chytannia pamiati N.S. Shreider) : materialy / upor. T.Ie. Pichuhina. Dnipro : Trimens LTD. [in Ukrainian].
4. Biletska, O. V. (2014). Hrafichna forma postmodernistskoho khudozhnoho tekstu kriz pryzmu hrafichnoi lnhvistyky [Graphic form of postmodern literary text through the prism of graphic linguistics]. Nova filolohiia. № 60. S. 17–22. [in Ukrainian].
5. Koliassa, O. V. (2016). Adkhokratychnye poetychne myslennia yak kohnityvno-semantychnyi mekhanizm tvorennia ihrovoho absurdu v postmodernistskomu fenteziinomu opovidanni. [Adhocratic Poetic Thinking as a Cognitive and Semantic Mechanism of Creating the Ludic Absurd in Postmodern Fantasy Story]. Molodyi vchenyi, 2. [in Ukrainian].
6. Koliassa, O. V. (2015). Mekhanizmy tvorennia ihrovoho absurdu v postmodernistskomu khudozhnomu teksti. [Mechanisms of creating the ludic absurdity in a postmodern fiction text.]. Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. seriia «Filolohichni nauky». Movoznavstvo, № 3. S. 107–115. [in Ukrainian].
7. Koliassa, O.V. (2016). Ad-hoc poetychne myslennia yak kohnityvno-semantychnyi mekhanizm tvorennia ihrovoho absurdu v postmodernistskykh fenteziinykh opovidanniakh. [Ad-hoc poetic thinking as a cognitive and semantic mechanism of creating ludic absurdity in postmodern fantasy stories]. Molodyi vchenyi, № 2. S. 383–387. [in Ukrainian].
8. Kondratenko, N. (2009). Katehoriini parametry postmodernistskoho dyskursu yak predmeta doslidzhennia tekstolnhvistyky. [Categorical Parameters of Postmodern Discourse as a Subject of Textual Linguistics Research.]. Movoznavchyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 8. Cherkasy, S. 340-345. [in Ukrainian].
9. Kondratenko, N. V.(2004). Dyskursyvni tekstovoi frahmentatsii yak vyiv katehorii dyskretnosti. [Discursivity of textual fragmentation as a manifestation of the category of discreteness]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna. Vyp. 34. Ch. 1. S. 318–322. [in Ukrainian].
10. Kosmeda, T. A., Khaliman, O. V. (2013). Movna hra v paradyhmi interpretatyvnoi lnhvistyky: hramatyka otsinky, hramatychna ihrema: teoretychne osmyslennia dyskursyvnoi praktyky. [Language play in the paradigm of interpretive linguistics: grammar of evaluation, grammatical game: theoretical understanding of discursive practice]. Vydavnytstvo "Kolo". [in Ukrainian].
11. Kosmeda, T., Sobol, L. (2018). Suchasna ukrainska lnhvohrafiia: terminolohichne pole. [Modern Ukrainian linguistics: terminological field.]. Studia Ukrainica Posnaniensia. Vol. VI. PP. 61–71. [in Ukrainian].
12. Sytdykova, I. V. (2012). Perspektyvizm naukovykh doslidzhen : vid fonostylistyky do hrafostylistyky. [Perspectivism of scientific research: from phonostylistics to graphostylistics.]. Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi lnhvistyky, Vyp. 22. S. 261–266. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/psptkl_2012_22_32. [in Ukrainian].

13. Babelyuk, O., Koliasa, O., Smaglii, V. (2021). Language Means of Revealing Postmodern Ludic Absurd in English Literary Text. *Wisdom* 20.4.
14. Barthes, R. (1998). The pleasure of the text. / trans. by R. Miller, R. Howard. NY: Hill and Wang, 80 p.
15. Burmark, L. (2008). Visual Literacy : What You Get is What You See. *Teaching Visual Literacy : Using Comic Books, Graphic Novels, Anime, Cartoons, and More to Develop Comprehension and Thinking Skills*. Thousand Oaks : Corwin Press, pp. 5–25.
16. Christie, A. (2004). N or M?. Macmillan Audio Books.
17. Dunn, W. (2024). Dirt Poor islanders.
18. Foss, S. K. (2005). Theory of Visual Rhetoric. *Handbook of Visual Communication: Theory, Methods and Media*. Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum, pp. 141–52.
19. Gideon, M. (2012). Wife-22. Harper Collins Publishers, 380 p.
20. Hickey, L. (1993). Stylistics, Pragmatics and Pragmastylistics. *Revue belge de philologie et d'histoire. Langues et littératures modernes. Moderne taalen letterkunde*. Vol. 71. No. 3. pp. 573–586.
21. Hoff, X. The Tao of Pooh / Benjamin Hoff; illustrated by Ernest H. Shepard. URL: http://www.amazon.ca/gp/reader/0140067477/ref=sib_dp_pt/180-2783338-6875340#reader-link.
22. Horton, J. A. (1994). Theoretical Foundations of Visual Literacy. *Communication and Learning in Visual Literacy : A Spectrum of Visual Learning*. Educational Technology Publications, pp. 5–31.
23. Kelman, S. (2011). Pigeon English. Bloomsbury, 263 p.
24. Novak, B. J. (2014). One More Thing : Stories and Other. New York : Alfred A. Knopf, 288 p. URL: <http://droppdf.com/v/gDCKx>.
25. Stöckl, H. (2005). Typography : body and dress of a text – a signing mode between language and image. *Visual Communication*, Issue 4 (2). pp 77–86. URL: http://stoeckl.sbg.ac.at/Stoeckl/Publikationen_2_files/Stoeckl_Typography_2005.pdf

УДК 378 : 811 : 004.0

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-126-141](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-126-141)

Баланаєва Оксана Василівна кандидат філологічних наук, доцент, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, <http://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

Мамонова Олена Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, <http://orcid.org/0000-0001-9648-1627>

Дзевицька Лариса Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, вул. Співдружності, 92А, м. Кривий Ріг, 50000, <http://orcid.org/00000000-0002-9093-7635>.

ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. Мета статті полягала в здійсненні емпіричного аналізу ефективності мобільних додатків у процесі вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти України. Здійснене дослідження ґрунтувалося на виявленні ефективності мобільних додатків за такими параметрами, як лексико-граматична, мовленнєво-фонетична, інтеракційна, країнознавчо-міжкультурна, технічно-інформаційна та перекладацька компетентності. Визначено, що мобільні додатки є найбільш ефективними під час опанування здобувачами вищої освіти лексичних та граматичних норм. Вони допомагають отримати знання, навички та вміння інформаційно-комунікаційного характеру. Водночас спостерігаються дещо нижчі можливості мобільних додатків для розвитку комунікативної та міжкультурної взаємодії. Респонденти вважають, що більше можливостей для цього надає безпосереднє спілкування з носіями мови та особисте знайомство з соціокультурним фундаментом відповідної нації.

Кластерний аналіз дозволив згрупувати здобувачів вищої освіти за п'ятьма основними групами. При цьому респонденти, об'єднані першим кластером, вважають, що мобільні додатки є найбільш ефективними для

формування лексико-граматичної та технічно-інформаційної компетентностей; представники другого кластера позитивно оцінюють значення мобільних додатків для розвитку мовленнєво-фонетичної, технічно-інформаційної та лексико-граматичної компетентностей; здобувачі освіти, об'єднані третім кластером, вказують на ефективність мобільних додатків під час формування інтеракційної та країнознавчо-міжкультурної компетентностей. Респонденти, об'єднані четвертим кластером, схильні до визнання неефективності мобільних додатків для вивчення іноземної мови; натомість представники п'ятого кластера високо оцінюють можливості мобільних додатків за всіма вимірюваними параметрами. Загалом, приблизно чверть здобувачів вищої освіти оцінюють ефективність мобільних додатків як низьку, дві п'ятих – як середню, одна шоста – як вищу за середню, одна п'ята – як високу.

Ключові слова: цифрове навчання, інтерактивні платформи, мовна практика, освітні технології, мобільне навчання, майбутні співробітники правоохоронних органів.

Balanaieva Oksana Vasylivna PhD in Philology, Associate Professor, Donetsk State University of Internal Affairs, Velyka Perspektyvna St., 1, Kropyvnytskyi, 25015, <http://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

Mamonova Olena Ivanivna PhD in Pedagogics, Associate Professor, Donetsk State University of Internal Affairs, Velyka Perspektyvna St., 1, Kropyvnytskyi, 25015, <http://orcid.org/0000-0001-9648-1627>

Dzevytska Larisa Sergiivna PhD in Pedagogics, Associate Professor, Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute, Donetsk State University of Internal Affairs, Spivdruzhnosti St. 92A, Kryvyi Rih, 50000, <http://orcid.org/0000-0000-0002-9093-7635>.

THE USE OF MOBILE APPLICATIONS IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Abstract. The importance and relevance of mobile applications in the life of a modern person is difficult to overestimate. This fully applies to the study of a foreign language, including within the framework of higher education in Ukraine. Thus, the purpose of the article was to conduct an empirical analysis of the effectiveness of mobile applications in the process of learning foreign languages in higher education institutions of Ukraine. The conducted research

was based on the identification of the effectiveness of mobile applications according to such parameters as lexical-grammatical, speech-phonetic, interactive, country studies-intercultural, technical-informational and translation competence. According to the obtained results, mobile applications are characterized by the greatest effectiveness in mastering lexical and grammatical norms by students and provide knowledge, skills and abilities of an information and communication nature. At the same time, there are somewhat smaller possibilities of mobile applications for the development of communicative and intercultural interaction. Respondents believe that more opportunities for this are provided by direct communication with native speakers and personal acquaintance with the socio-cultural foundation of the respective nation.

Cluster analysis made it possible to group students into five main groups. At the same time, the respondents united by the first cluster believe that mobile applications are the most effective for forming lexical-grammatical and technical-informational competence; representatives of the second cluster positively evaluate the value of mobile applications for the development of speech-phonetic, technical-informational and lexical-grammatical competences; students united by the third cluster note the effectiveness of the formation of interactive and country studies and intercultural competences. Students united by the fourth cluster tend to recognize the ineffectiveness of mobile applications for learning a foreign language; instead, the respondents belonging to the fifth cluster highly evaluate the capabilities of mobile applications in all measured parameters. Overall, about a quarter of students rate the effectiveness of mobile applications at a low level, two fifths at an average level, one sixth at a level above average, and one fifth at a high level.

Keywords: digital learning, interactive platforms, language practice, educational technologies, mobile learning, future law enforcement officers.

Постановка проблеми. Цифрове навчання поступово стає все більш затребуваним у контексті глобальних цивілізаційних змін. Це стосується як інформаційно-комунікаційних технологій, що відобразили загальний людський прогрес, так і соціально-політичних викликів, пов'язаних із пандемією та війною. Відповідно, з кожним днем збільшується кількість різнопланових інтерактивних платформ, що дозволяють усім, хто бажає, набувати чи вдосконалювати знання з будь-якої галузі науки чи сфери діяльності. Це повністю стосується вивчення іноземної мови в закладах вищої освіти. Таким чином, новітні освітні технології стають не тільки доповненням до основного навчання, але й нерідко виконують функції головного (чи принаймні важливого) каналу отримання знань, навичок та вмінь з іноземної мови. Крім цього,

дистанційне навчання поступово відходить від формули «людина плюс стаціонарний комп'ютер» до «людина плюс смартфон», що дозволяє формувати мовну свідомість [1] та вибудовувати індивідуальну освітню траєкторію ще ефективніше. Отже, дослідження зазначеної проблематики вбачається важливим та актуальним завданням сучасної педагогічної й науково-методичної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений аналіз продемонстрував, що на сьогодні існує багато досліджень, присвячених проблемі мобільних додатків як засобів вивчення іноземної мови. Загалом, їх можна диференціювати за окремими напрямками: 1) інтеграція мобільних додатків до освітнього процесу (В. Е. Краснополський [2]); 2) мобільні додатки як інноваційний засіб вивчення іноземної мови (Н. М. Блинова, О. В. Кирилова, М. В. Долженко [3], Т. Гурова, Т. Рябуха, Н. Зіненко, Н. Гостінцева [4], Л. Мороз, В. Ковалюк, І. Масло [5], Н. А. Олійник, В. М. Шаргородська [6], І. Письменна, В. Щербицька [7], М. В. Подоляк [8]); 3) мобільні додатки як засіб формування окремих мовних та лінгвістичних компетентностей (Л. В. Горбатюк, Н. В. Кравченко, Г. М. Алексєєва, Т. С. Розумна [9], А. В. Гріччина [10]); 4) мобільні додатки для вивчення іноземних мов у контексті закладів освіти та спеціальностей (Т. Задорожня [11], О. Л. Канюк, Т. П. Бокоч [12], А. М. Мехеда [13], Н. Скрипник [14], А. О. Шевчук [15]). Водночас більшість розглянутих досліджень акцентують на теоретичних або методологічних аспектах, натомість емпіричні роботи, присвячені аналізу ефективності мобільних додатків, на сьогодні відсутні. Це дозволило сформулювати основну мету й завдання дослідження.

Мета статті – здійснити емпіричний аналіз ефективності мобільних додатків у процесі вивчення іноземних мов у закладах вищої освіти України. Відповідно до мети сформульовано такі завдання: 1) розробити опитувальник, що містить перелік та опис компетентностей, які формуються в здобувачів під час вивчення іноземної мови в закладах вищої освіти; 2) сформувати вибірку в кількості 100 здобувачів вищої освіти, що вивчають іноземну мову із застосуванням мобільних додатків; 3) зібрати результати за допомогою гугл-форм; 4) здійснити математичний підрахунок отриманих результатів; 5) сформувати та схарактеризувати групи здобувачів вищої освіти відповідно до результатів оцінювання ними ефективності мобільних додатків для опанування іноземної мови. Усі статистичні розрахунки (арифметичне середнє, кластерний аналіз) виконано за допомогою програми Statistica 10.0.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження базувалося на оцінюванні здобувачами освіти – майбутніми співробітниками

правоохоронних органів – ефективності мобільних додатків для вивчення іноземної мови за наступними параметрами: 1) лексико-граматична компетентність; 2) мовленнєво-фонетична компетентність; 3) інтеракційна компетентність; 4) країнознавчо-міжкультурна компетентність; 5) технічно-інформаційна компетентність; 6) перекладацька компетентність.

Згідно з отриманими результатами, низький рівень ефективності мобільних додатків для формування лексико-граматичної компетентності визначили 16% опитаних, середній рівень – 46%, високий – 38% (рис. 1).

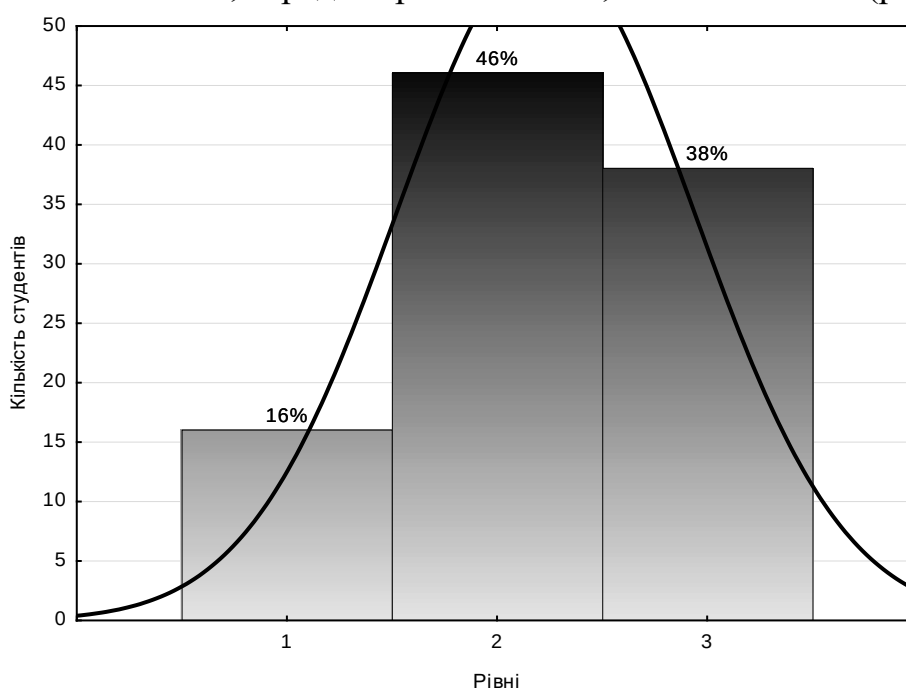

Рис. 1. Ефективність мобільних додатків для формування лексико-граматичної компетентності

Джерело: власна розробка авторів

Низький рівень ефективності мобільних додатків для формування мовленнєво-фонетичної компетентності позначили 25% респондентів, середній рівень – 45%, високий – 30% (рис. 2).

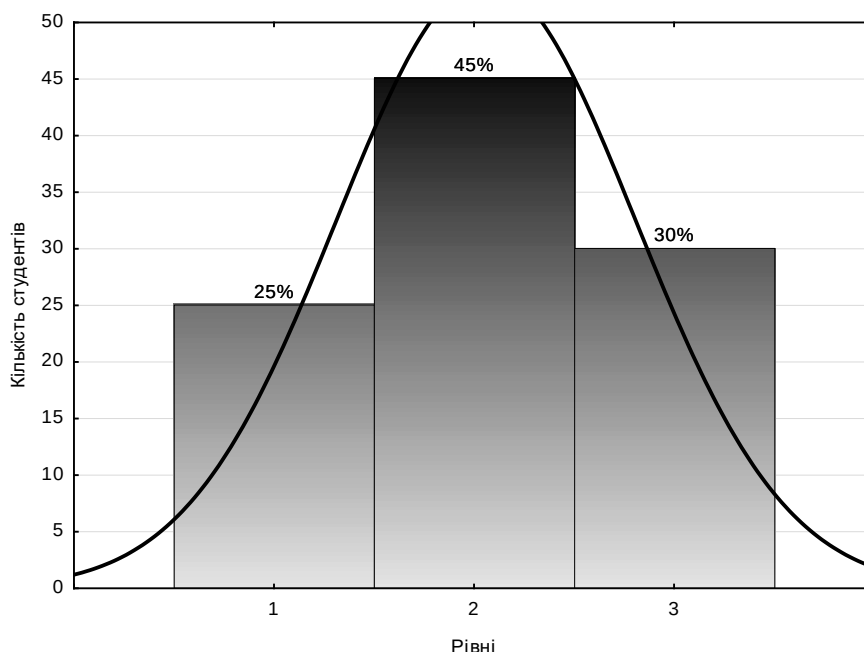

Рис. 2. Ефективність мобільних додатків для формування мовленнєво-фонетичної компетентності

Джерело: власна розробка авторів

Низький рівень ефективності мобільних додатків для формування інтеракційної компетентності зазначили 27% майбутніх співробітників правоохоронних органів, середній рівень – 50%, високий – 23% (рис. 3).

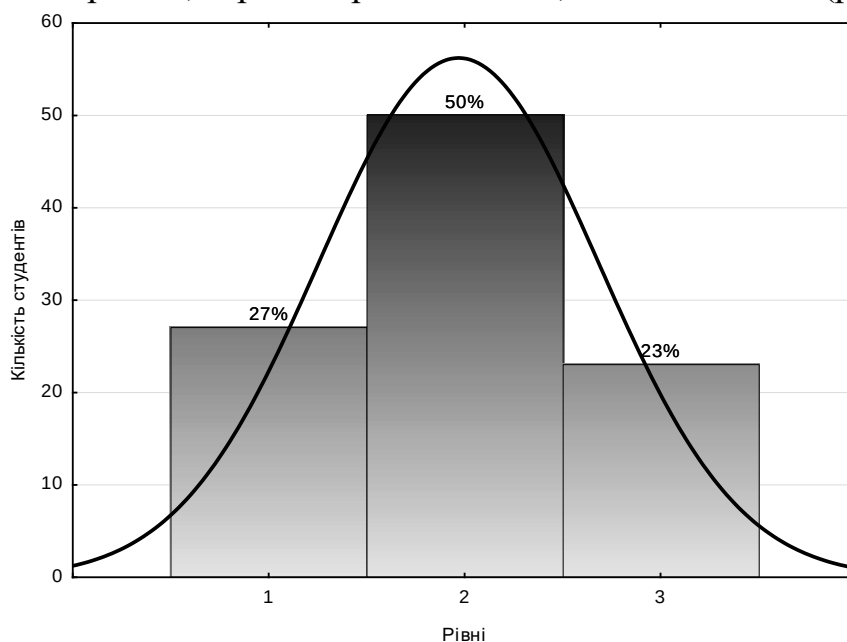

Рис. 3. Ефективність мобільних додатків для формування інтеракційної компетентності

Джерело: власна розробка авторів

Низький рівень ефективності мобільних додатків для формування країнознавчо-міжкультурної компетентності вказали 34% опитаних, середній рівень – 46%, високий – 20% (рис. 4).

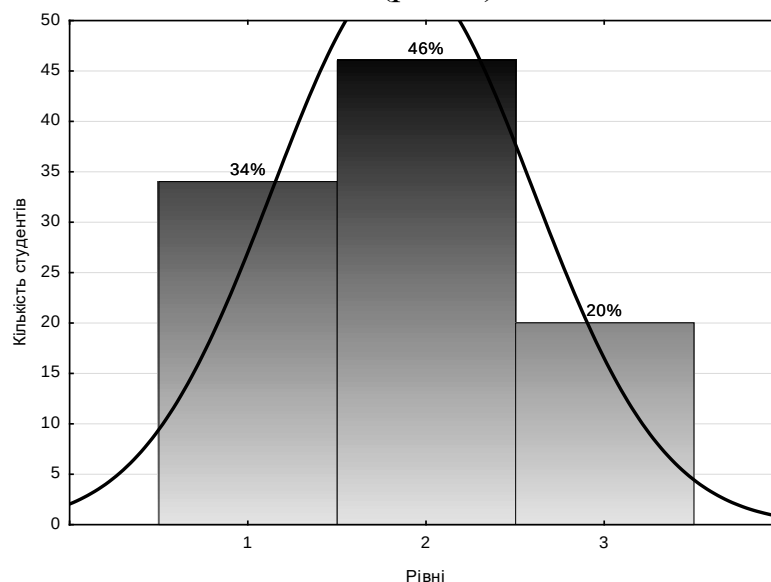

Рис. 4. Ефективність мобільних додатків для формування країнознавчо-міжкультурної компетентності
Джерело: власна розробка авторів

Низький рівень ефективності мобільних додатків для формування технічно-інформаційної компетентності зафіксували 17% респондентів, середній рівень – 45%, високий – 38% (рис. 5).

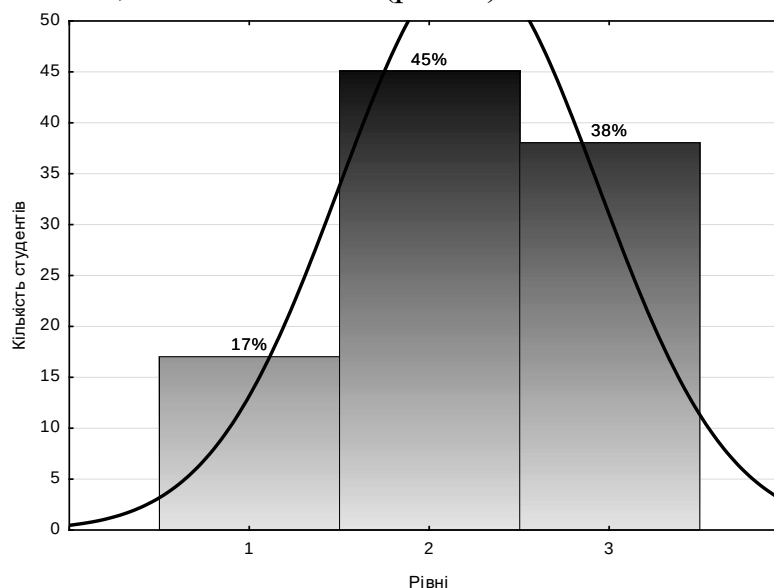

Рис. 5. Ефективність мобільних додатків для формування технічно-інформаційної компетентності
Джерело: власна розробка авторів

Низький рівень ефективності мобільних додатків для формування перекладацької компетентності зазначили 25% здобувачів вищої освіти, середній рівень – 49%, високий – 26% (рис. 6).

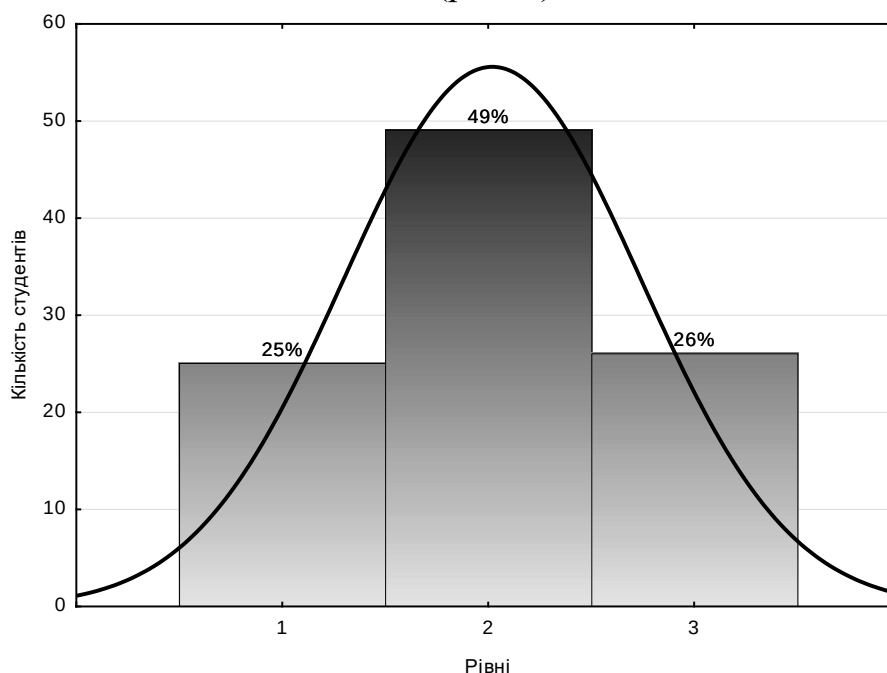

Рис. 6. Ефективність мобільних додатків для формування перекладацької компетентності

Джерело: власна розробка авторів

Здійснений аналіз продемонстрував, що респонденти загалом схиляються до визнання середнього рівня ефективності мобільних додатків при вивченні іноземної мови. За зменшенням значущості розглянуті параметри представлені наступним чином: лексико-граматична компетентність (2,22), технічно-інформаційна компетентність (2,21), мовленнєво-фонетична компетентність (2,05), перекладацька компетентність (2,01), інтеракційна компетентність (1,96), країнознавчо-міжкультурна компетентність (1,86). З цього випливає, що мобільні додатки характеризуються найбільшою ефективністю при опануванні здобувачами вищої освіти лексичних та граматичних норм. Водночас спостерігаються дещо нижчі можливості мобільних додатків для розвитку комунікативної та міжкультурної взаємодії. На думку респондентів, більше можливостей для цього надає безпосереднє спілкування з носіями мови та особисте знайомство з соціокультурним фундаментом відповідної нації.

Разом із тим здійснений аналіз засвідчив наявність різних поглядів на ефективність мобільних додатків загалом та для формування окремих

компетентностей зокрема. Для диференціації груп здобувачів вищої освіти з різним сприйняттям досліджуваного феномена був здійснений кластерний аналіз, що дозволив класифікувати респондентів за оцінкою ефективності мобільних додатків для вивчення іноземної мови (таблиця 1, рисунок 7).

Таблиця 1

**Середні значення кластерів, що об'єднують
здобувачів вищої освіти за оцінкою ефективності мобільних
додатків для вивчення іноземної мови**

Компетентності	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4	Кластер 5
Лексико-граматична	2,296296	2,562500	2,000000	1,478261	2,809524
Мовленнєво-фонетична	1,703704	3,000000	1,846154	1,434783	2,571429
Інтеракційна	1,666667	1,875000	2,538461	1,304348	2,761905
Країнознавчо-міжкультурна	1,666667	1,812500	2,230769	1,173913	2,666667
Технічно-інформаційна	2,296296	2,812500	1,461538	1,608696	2,761905
Перекладацька	2,222222	2,187500	1,846154	1,130435	2,666667

Джерело: власна розробка авторів

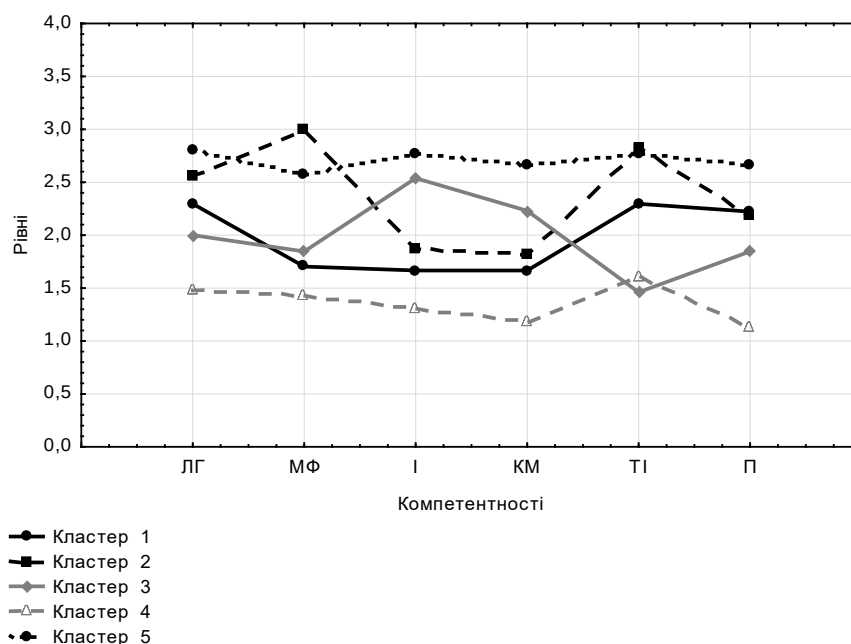

*Рис. 7. Середні значення кластерів, що об'єднують
здобувачів вищої освіти за оцінкою ефективності мобільних
додатків для вивчення іноземної мови*

Джерело: власна розробка авторів

Перший кластер об'єднує 27% опитаних (табл. 2). На їхню думку, мобільні додатки є найбільш ефективними для формування й розвитку лексико-граматичної та технічно-інформаційної компетентностей, дещо менше – для перекладацької. Водночас представники першого кластера вважають, що низькою є ефективність мобільних додатків для формування мовленнєво-фонетичної, інтеракційної та країнознавчо-міжкультурної компетентностей. Загалом вони схильні оцінювати ефективність мобільних додатків для вивчення іноземних мов як середню.

Таблиця 2

Описові статистики для першого кластера здобувачів вищої освіти за оцінкою ефективності мобільних додатків для вивчення іноземної мови

Компетентності	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Лексико-граматична	2,296296	0,541708	0,293447
Мовленнєво-фонетична	1,703704	0,465322	0,216524
Інтеракційна	1,666667	0,480384	0,230769
Країнознавчо-міжкультурна	1,666667	0,620174	0,384615
Технічно-інформаційна	2,296296	0,541708	0,293447
Перекладацька	2,222222	0,506370	0,256410

Джерело: власна розробка авторів

Другий кластер охоплює 16% респондентів (табл. 3). Здійснений аналіз показав, що в їхньому розумінні мобільні додатки ефективні насамперед для формування мовленнєво-фонетичної, технічно-інформаційної та лексико-граматичної компетентностей, дещо менше – для розвитку інтеракційної та країнознавчо-міжкультурної компетентностей. Загалом, представники другого кластера оцінюють ефективність мобільних додатків для вивчення іноземних мов як вищу за середню.

Таблиця 3

Описові статистики для другого кластера здобувачів вищої освіти за оцінкою ефективності мобільних додатків для вивчення іноземної мови

Компетентності	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Лексико-граматична	2,562500	0,629153	0,395833
Мовленнєво-фонетична	3,000000	0,000000	0,000000
Інтеракційна	1,875000	0,341565	0,116667
Країнознавчо-міжкультурна	1,812500	0,403113	0,162500
Технічно-інформаційна	2,812500	0,403113	0,162500
Перекладацька	2,187500	0,543906	0,295833

Джерело: власна розробка авторів

Третій кластер містить 13% здобувачів вищої освіти (табл. 4). Представники цієї групи роблять акцент на користі мобільних додатків для формування інтеракційної та країнознавчо-міжкультурної компетентностей; дещо менше можливостей для розвитку мають мовленнєво-фонетична та перекладацька компетентності; майже немає впливу на становлення й розвиток технічно-інформаційної компетентності. Загалом, вони оцінюють ефективність мобільних додатків для вивчення іноземних мов як середню.

Таблиця 4

Описові статистики для третього кластера здобувачів вищої освіти за оцінкою ефективності мобільних додатків для вивчення іноземної мови

Компетентності	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Лексико-граматична	2,000000	0,577350	0,333333
Мовленнєво-фонетична	1,846154	0,688737	0,474359
Інтеракційна	2,538461	0,518875	0,269231
Країнознавчо-міжкультурна	2,230769	0,599145	0,358974
Технічно-інформаційна	1,461538	0,518875	0,269231
Перекладацька	1,846154	0,554700	0,307692

Джерело: власна розробка авторів

Четвертий кластер охоплює 23% опитаних (табл. 5). Це група здобувачів вищої освіти, які з недовірою ставляться до можливостей мобільних додатків як засобів вивчення іноземної мови. Це стосується всіх окреслених компетентностей – лексико-граматичної, мовленнєво-фонетичної, інтеракційної, країнознавчо-міжкультурної, технічно-інформаційної та перекладацької. Таким чином, представники четвертого кластера схильні оцінювати ефективність мобільних додатків для вивчення іноземних мов як низьку.

Таблиця 5

Описові статистики для четвертого кластера здобувачів вищої освіти за оцінкою ефективності мобільних додатків для вивчення іноземної мови

Компетентності	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Лексико-граматична	1,478261	0,510754	0,260870
Мовленнєво-фонетична	1,434783	0,506870	0,256917
Інтеракційна	1,304348	0,470472	0,221344
Країнознавчо-міжкультурна	1,173913	0,387553	0,150198
Технічно-інформаційна	1,608696	0,499011	0,249012
Перекладацька	1,130435	0,344350	0,118577

Джерело: власна розробка авторів

П'ятий кластер об'єднує 21% респондентів (табл. 6). На відміну від попередньої групи здобувачів вищої освіти вони позитивно оцінюють можливості мобільних додатків за всіма аспектами. Представники п'ятого кластера вважають, що мобільні додатки для вивчення іноземних мов сприяють опануванню знань, навичок та вмінь фонетичного, лексичного, граматичного, соціокультурного, комунікативного та перекладацького характеру. Таким чином, вони оцінюють ефективність мобільних додатків для вивчення іноземних мов як високу.

Таблиця 6

**Описові статистики для п'ятого кластера здобувачів вищої
освіти за оцінкою ефективності мобільних додатків
для вивчення іноземної мови**

Компетентності	Середнє	Стандартне відхилення	Дисперсія
Лексико-граматична	2,809524	0,402374	0,161905
Мовленнєво-фонетична	2,571429	0,507092	0,257143
Інтеракційна	2,761905	0,436436	0,190476
Країнознавчо-міжкультурна	2,666667	0,483046	0,233333
Технічно-інформаційна	2,761905	0,436436	0,190476
Перекладацька	2,666667	0,483046	0,233333

Джерело: власна розробка авторів

Висновки. Важливість і актуальність мобільних додатків у житті сучасної людини важко переоцінити. Це стосується й вивчення іноземної мови в закладах вищої освіти України. Емпіричне дослідження базувалося на оцінюванні здобувачами вищої освіти ефективності мобільних додатків для вивчення іноземної мови за такими параметрами, як лексико-граматична, мовленнєво-фонетична, інтеракційна, країнознавчо-міжкультурна, технічно-інформаційна та перекладацька компетентності. Згідно з отриманими результатами, мобільні додатки характеризуються найбільшою ефективністю під час опанування лексичних та граматичних норм. Вони допомагають отримати знання, навички та вміння інформаційно-комунікаційного характеру. Водночас спостерігаються дещо нижчі можливості мобільних додатків для розвитку комунікативної та міжкультурної взаємодії. На думку респондентів, більше можливостей для цього надає безпосереднє спілкування з носіями мови та особисте знайомство з соціокультурним фундаментом відповідної нації.

Кластерний аналіз дозволив згрупувати респондентів за п'ятьма основними групами. При цьому представники першого кластера (27%) вважають, що мобільні додатки є найбільш ефективними для розвитку

лексико-граматичної та технічно-інформаційної компетентностей; представники другого кластера (16%) позитивно оцінюють значення мобільних додатків для формування мовленнєво-фонетичної, технічно-інформаційної та лексико-граматичної компетентностей; здобувачі освіти, об'єднані третім кластером (13%), вказують на ефективність мобільних додатків для формування інтеракційної та країнознавчо-міжкультурної компетентностей. Представники четвертого кластера (23%) схильні до визнання неефективності мобільних додатків у вивченні іноземної мови; натомість респонденти, що входять до п'ятого кластера (21%), високо оцінюють можливості мобільних додатків за всіма вимірюваними параметрами. Таким чином, приблизно чверть здобувачів вищої освіти оцінюють ефективність мобільних додатків як низьку, дві п'ятих – як середню, одна шоста – як вищу за середню, одна п'ята – як високу.

Література:

1. Куцос О. І. Контент-аналіз дефініцій поняття «мовна свідомість». *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 25. Т. 1. С. 216–220. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.40> (дата звернення: 25.08.2024).
2. Краснопольський В. Е., Поліщук О. А., Демченко О. М. Інтеграція мобільних додатків у освітній процес: аналіз ефективності та можливостей для здобувачів освіти. *Академічні візії*. 2024. Вип. 32. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11559587> (дата звернення: 25.08.2024).
3. Блинова Н. М., Кирилова О. В., Долженко М. В. Дидактичний потенціал мобільних застосунків для вивчення англійської мови як іноземної. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2023. № 1(25). С. 184–193. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2023-1-25-20> (дата звернення: 25.08.2024).
4. Гурова Т., Рябуха Т., Зіненко Н., Гостінцева Н. Мобільні додатки як інноваційний засіб навчання іноземної мови. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2019. № 2(23). С. 92–99. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8711/1/106-14-PB-92-99.pdf> (дата звернення: 25.08.2024).
5. Мороз Л., Ковалюк В., Масло І. Використання мобільних додатків у процесі вивчення англійської мови. *Інноватика у вихованні*. 2023. Вип. 17. С. 224–230. URL: <https://doi.org/10.35619/iiv.v1i17.514> (дата звернення: 25.08.2024).
6. Олійник Н. А., Шаргородська В. М. Використання мобільних додатків у освітньому процесі під час вивчення іноземних мов. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. №80. Т. 2. С. 10–14. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.2.1> (дата звернення: 25.08.2024).
7. Письменна І., Щербицька В. Застосування технології мобільного навчання в процесі викладання іноземних мов. *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 1. С. 311–318. URL: <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2021-1-1-311-318> (дата звернення: 25.08.2024).
8. Подоляк М. В. Особливості використання смартфонів при вивченні іноземних мов у ЗВО. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. №7. URL: <https://doi.org/10.57125/pedacademy.2024.06.29.06> (дата звернення: 25.08.2024).

9. Горбатюк Л. В., Кравченко Н. В., Алексеева Г. М., Розумна Т. С. Мобільні додатки як засоби формування іншомовної лексичної компетентності здобувачів вищої освіти нефілологічних спеціальностей. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. № 6. Т. 74. С. 150–164. URL: <http://dx.doi.org/10.33407/itlt.v74i6.2529> (дата звернення: 25.08.2024).

10. Гріччина А. В. Можливості використання мобільних додатків для розвитку іншомовної мовленнєвої компетенції здобувачів вищої освіти. *Вісник Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. 2020. Вип. 90. С. 178–182. URL: <https://doi.org/10.30977/BUL.2219-5548.2020.90.0.178> (дата звернення: 25.08.2024).

11. Задорожня Т. Використання мобільних додатків для мовної підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей в умовах воєнного стану. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 58. Т. 1. С. 310–314. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-48> (дата звернення: 25.08.2024).

12. Канюк О. Л., Бокоч Т. П. Використання цифрових сервісів при вивченні іноземної мови студентами спеціальності «Прикладна лінгвістика». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2024. Вип. 1(54). С. 67–71. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.54.67-71> (дата звернення: 25.08.2024).

13. Мехеда А. М. Інноваційні методи навчання іноземної мови здобувачів вищої освіти немовних спеціальностей в рамках реформаційних процесів у вищій освіті України. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 194. С. 158–162. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-158-162> (дата звернення: 25.08.2024).

14. Скрипник Н. Про використання методів мобільного навчання при вивченні іноземної мови у немовних ЗВО. *Науковий вісний МНУ імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2019. №2(65). С. 274–278. URL: <https://doi.org/10.33310/2518-7813-2019-65-2-274-278> (дата звернення: 25.08.2024).

15. Шевчук, А. О. Мобільні додатки для вивчення англійської мови як засіб організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 58. Т. 2. С. 141–144. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/58.2.29> (дата звернення: 25.08.2024).

References:

1. Kutsos, O. (2022). Kontent-analiz definitsii poniattia «movna svidomist» [Content analysis of definitions of the concept of linguistic awareness]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 25(1), 216–220. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.40> [in Ukrainian].

2. Krasnopol'skyi, V. E., Polishchuk, O. A. & Demchenko, O. M. (2024). Intehratsiia mobilnykh dodatkov u osvittinii protses: analiz efektyvnosti ta mozhlyvostei dlia zdobuvachiv osvity [Integration of mobile applications into the educational process: analysis of efficiency and opportunities for learners]. *Akademichni vizii – Academic visions*, 32. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11559587> [in Ukrainian].

3. Blynova, N., Kyrylova, O. & Dolzhenko, M. (2023). Dydaktychnyi potentsial mobilnykh zastosunkiv dlia vyvchennia anhliiskoi movy yak inozemnoi [Didactic potential of mobile applications for learning English as a foreign language]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Pedagogika i psykholohiia. Pedagogichni nauky – Bulletin of Alfred Nobel University. Series: Pedagogy and psychology. Pedagogical sciences*, 1(25), 184–193. <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2023-1-25-20> [in Ukrainian].

4. Gurova, T. Yu., Riabukla, T. V., Zinenko, N. V. & Gositysheva, N. O. (2019). Mobilni dodatky yak innovatsiyni zasib navchannia inozemnoi movy [Mobile applications as an innovative means of learning a foreign language]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Melitopol State Pedagogical University*, 2(23), 92–99. Retrieved from: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8711/1/106-14-PB-92-99.pdf> [in Ukrainian].
5. Moroz, L., Kovaliuk, V., Maslo, I. (2023). Vykorystannia mobilnykh dodatkov u protsesi vyvchennia anhliiskoi movy [Using of mobile applications in learning English]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in education*, 17, 224–230. <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i17.514> [in Ukrainian].
6. Oliinyk, N. A & Sharhorodska, V. M. (2022). Vykorystannia mobilnykh dodatkov u osvithomu protsesi pid chas vyvchennia inozemnykh mov [The use of mobile applications in the educational process in learning foreign languages]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 80(2), 10–14. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.80.2.1> [in Ukrainian].
7. Pysmenna, I & Shcherbytska, V. (2021). Zastosuvannia tekhnolohii mobilnoho navchannia v protsesi vykladannia inozemnykh mov [Application of mobile learning technology in the process of teaching foreign languages]. *Naukovi zapysky BDPU. Seriya: Pedahohichni nauky – Scientific notes of the BSPU. Series: Pedagogical science*, 1, 311–318. <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2021-1-1-311-318> [in Ukrainian].
8. Podolyak, M. V. (2024). Osoblyvosti vykorystannia smartfoniv pry vyvchenni inozemnykh mov u ZVO [Peculiarities of using smartphones when learning foreign languages in secondary schools]. *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes*, 7. <https://doi.org/10.57125/pedacademy.2024.06.29.06> [in Ukrainian].
9. Gorbaiyuk, L. V., Kravchenko, N. V., Alekseeva, H. M. & Rozumna, T. S. (2019). Mobilni dodatky yak zasoby formuvannia inshomovnoi leksychnoi kompetentnosti studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei [Mobile applications as a means of foreign language lexical competence formation of non-philological specialties' students]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 6(74), 150–164. <http://dx.doi.org/10.33407/itlt.v74i6.2529> [in Ukrainian].
10. Hrichchina, A. V. (2020). Mozhlyvosti vykorystannia mobilnykh dodatkov dlia rozvytku inshomovnoi movlennievoi kompetentsii studentiv [Capabilities of mobile applications for the development of students' foreign language competence]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho avtomobilno-dorozhnoho universytetu – Bulletin of the Kharkiv National Automobile and Road University*, 90, 178–182. <https://doi.org/10.30977/BUL.2219-5548.2020.90.0.178> [in Ukrainian].
11. Zadorozhna, T. (2022). Vykorystannia mobilnykh dodatkov dlia movnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv tekhnichnykh spetsialnostei v umovakh voiennoho stanu [Use of mobile applications for future specialists language training in technical specialties in the conditions of marital state]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 58(1), 310–314. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-48> [in Ukrainian].
12. Kanyuk O. L. & Bokoch T. P. (2024) Vykorystannia tsyfrovyykh servisiv pry vyvchenni inozemnoi movy studentamy spetsialnosti «Prykladna linhvistyka» [Usage of digital services in foreign language learning by students majoring in applied linguistics]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1(54), 67–71. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.54.67-71> [in Ukrainian].

13. Mekheda, A. M. Innovatsiini metody navchannia inozemnoi movy studentiv nemovnykh spetsialnostei v ramkakh reformatsiinykh protsesiv u vyshchii osviti Ukrainy [Innovative methods of teaching a foreign language to students of non-native specialties within the framework of reformation processes in higher education of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogichni nauky – Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, 194, 158–162. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-158-162> [in Ukrainian].

14. Skrypnyk, N. (2019). Pro vykorystannia metodiv mobilnoho navchannia pry vyvchenni inozemnoi movy u nemovnykh ZVO [About using mobile learning methods in foreign language learning in non-linguistic institutions of higher education]. *Naukovyi vichnyi MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriya: Pedagogichni nauky – Scientific eternal MNU named after V. O. Sukhomlynskyi. Series: Pedagogical sciences*, 2(65), 274–278. <https://doi.org/13.33310/2518-7813-2019-65-2-274-278> [in Ukrainian].

15. Shevchuk, A. O. (2023). Mobilni dodatky dlia vyvchennia anhliiskoi movy yak zasib orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv [Mobile applications for learning English as a mean of organizing students' individual work]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 58(2), 141–144. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/58.2.29> [in Ukrainian]

УДК 811.161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-142-153](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-142-153)

Варинська Алла Михайлівна кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, Національний університет «Одеська морська академія», вул. Дідріхсона, 8, м. Одеса, 65052, <https://orcid.org/0000-0002-8813-2643>

КОНЦЕПТ-СИМВОЛ «ПРАПОР» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Анотація. У статті розглянуто лінгвокультурні особливості та історичне підґрунтя появи концепту-символу «прапор» в українській національній картині світу, висвітлено його ціннісні виміри та їх мовну репрезентацію. Визначено, що цей концепт-символ формувався за часів Київської Русі. Доказом цього є давні літописи. У них знаходимо перші синонімічні назви — *стяг, корогва (хоругов)*, в яких закріплено функціональну роль та асоціативні сприйняття прапора. Вони використовувались як засіб ідентифікації військових формувань та способів репрезентації інформації про перемогу чи поразку. У подальшому прапори використовували вже не тільки для сигналізації про розпізнавання військ і держав, а й для інформування про певний статус їх володарів, а також в інших сферах життя.

Прапори стали новим інструментом невербального, знакового впливу на індивідуальну та колективну свідомість та символічним маркером системи цінностей, в якій героїзм та військова слава співвідносилися з піднятим прапором. Одночасно сфера використання прапорів поширилася ще на релігійне та суспільне життя, що зафіксовано в історико-літературних творах та словникових дефініціях. Було закріплено старі та започатковано нові культурні традиції. Все це знайшло відбиток і у мові, зокрема у фразеологічних зворотах.

Розглядаючи прапори як одиниці аксіологічної концептуальної системи знаків національної картині світу, було встановлено, що прапори є не простим механічним співвіднесенням з нацією, а певним соціокультурним та лінгвокультурним кодом, які формувалися впродовж століть і визначаються національними, культурологічними, соціальними, військовими та іншими чинниками.

Ключові слова: концепт-символ «прапор», національна ідентифікація, лінгвокультурні особливості.

Varynska Alla Mykhailivna Candidate of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies, National University «Odessa Maritime Academy», Didrikhson St., 8, Odesa, 65052, <https://orcid.org/0000-0002-8813-2643>

THE CONCEPT-SYMBOL OF «FLAG» IN UKRAINIAN LANGUAGE CULTURE

Abstract. The article examines the linguistic and cultural features and historical background of the appearance of the concept-symbol "flag" in the Ukrainian national picture of the world, highlights its value dimensions and their linguistic representation. It was determined that this concept-symbol was formed during the time of Kyivan Rus. Evidence of this is ancient chronicles. In them, we find the first synonymous names — *styah*, *korohva* (*koruhov*), in which the functional role and associative perception of the flag are fixed. They were used as a means of identifying military formations and a way of representing information about victory or defeat. In the future, flags were used not only to signal the recognition of troops and states, but also to inform about a certain status of their owners, as well as in other spheres of life.

Flags became a new tool of non-verbal, symbolic influence on individual and collective consciousness and a symbolic marker of a value system in which heroism and military glory were associated with a raised flag. At the same time, the sphere of use of flags extended to religious and social life, which is recorded in historical and literary works and dictionary definitions. Old and new cultural traditions were established. All this found its mark in language, in particular in phraseological turns.

Considering the flags as units of the axiological conceptual system of signs of the national worldview, it was established that the flags are not a simple mechanical correlation with the nation, but a certain socio-cultural and linguistic-cultural code, which were formed over the centuries and determined by national, cultural, social, military and other factors.

Keywords: concept-symbol flag, national identification, linguistic and cultural features.

Постановка проблеми. Після значної зацікавленості вчених проблемами мовної репрезентації світу у знакових концептах й інтенсивних розвідок у межах лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики на початку XXI століття останні кілька років спостерігаємо деяке зменшення публікацій за цим напрямком. Між тим нові реалії зумовлюють широке використання концептів-символів у комунікативно-дискурсивних різно-

видах, які виокремлюються національною та культурною своєрідністю, історичною обумовленістю, державно-політичним значенням, ментальним підґрунтям, у зв'язку з чим потребують сучасного осмислення та наукових розвідок «у нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить» [1 : 5].

У житті українців завжди значну роль відігравали національні символи, оскільки вони належать до концептуальних цінностей народу. На сьогодні національні символи, до яких відносять прапори, гімни, емблеми, валюту, герби тощо, є офіційними символами, які об'єднують громадян країни, і державна політика всіляко заохочує їх демонстрацію.

Національні символи не є пасивними елементами людської життєдіяльності, вони активно функціональні. Усвідомлені індивідуально та колективно, національні символи мають важливе значення для міжгрупових стосунків через їх зв'язок із посиленням національної ідентифікації та потенціал автоматично активувати концепції, пов'язані з національністю. Крім того їх функціональність проявляється у створенні значних соціальних, політичних та психологічних ефектів, які утворюються внаслідок закладеної у таких символах концептуальної інформації, що дозволяє виокремлювати їх як концепти-символи. До цієї групи концептів відносимо і концепт-символ «прапор». Зазначене обумовлює актуальність заявленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження української концептуальної лінгвістики, що спрямовані на вивчення національної картини світу, зосереджуються на концептах «Україна», «патріотизм», а пов'язаний з ними концепт-символ «прапор» побіжно розглядається в їх межах. Між тим «національні прапори займають особливу позицію як символи ідентичності країни, відображаючи її національне значення, культурне значення та сприйняття, які вони передають» [2 : 115], у зв'язку з чим потребують окремих досліджень. Звичайно, такі праці є, але здебільшого у межах історії, філософії, соціології, політології тощо, і спрямовані вони, перш за все, на аналіз ціннісних аспектів національної репрезентації, як, наприклад, у статті Л. Пономаренко «Прапор України як архетип цілісності і символ інтеграційних прагнень держави» [3]. По суті, у роботах такого формату національні символи розглядаються як сигнали громадян про цінності своїх націй та приналежність до певної групи [4]. Це важливий аспект досліджень, тому значна кількість таких наукових робіт представлених вченими різних країн, репрезентує думку, що «прапори – це не просто символи; вони є відображенням історії, цінностей і колективної ідентичності нації» [2 : 115].

Розглядаючи прапори як одиниці аксіологічної символічної системи знаків, також вважаємо, що прапори є не простим механічним співвіднесенням з нацією, а певним соціокультурним кодом, на основі якого прапор і його репрезентація виражають значення згідно з контекстом, в якому така репрезентація відбувається. У зв'язку з цим значна увага повинна приділятися виявленню коду, «який лежить в основі використання сигнальної системи, закладеної у прапорах» [5 : 56]. На сьогодні достатньо широко висвітлено декодування кольорів, але лінгвокультурні особливості концепту-символу «прапор» в історичній ретроспективі залишаються малодослідженими.

Мета статті. Дослідити лінгвокультурні особливості та історичне підґрунтя появи концепту-символу «прапор» в українській національній картині світу, виявити його ціннісні виміри та їх мовну репрезентацію.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи концепт-символ «прапор» у форматі історичної, культурної, мовної та символічної знаковості та цінності, виходимо з таких основних теоретичних засад, заявлених українськими науковцями:

1. «Концепт становить основне осереддя культури в ментальному світі людини, основний елемент культури певного етносу. Одночасно він є і глобальною мисленнєвою одиницею, що становить квант знання» [6 : 34].

2. «Концепт як ментальне явище, що реалізується (вербалізується, омовлюється, маніфестується) у певній лінгвокультурі, нині вивчається у рамках і на перетині двох новітніх ділянок мовознавчого знання, якими є лінгвокогнітивістика та лінгвокультурологія» [7 : 86].

3. «Концепт вербалізується словом (словом-концептом). Воно своїм значенням у мові презентує лише частину концепту, звідси й необхідність синонімії слова, потреба в текстах, що сукупно розкривають його зміст» [6 : 34].

4. «Концепт характеризує носіїв етнокультури й виникає безпосередньо під час взаємодії лексичного значення слова з культурою народу, досвідом людей і суспільства» [8 : 451].

5. «Концепт як ідеальний квант знання, який активно використовується у пізнавальних процесах людини, має культурно детермінований характер, з огляду на що може не тільки раціонально осмислюватись, а й емоційно «переживатись» [7 : 86].

6. «Для з'ясування специфіки концепту особливо важливим постає розкриття специфіки значення і смислу мовних одиниць. Значення і смисл – змістові характеристики мовної

одиниці, де значення постає усталеностійким мінімумом, у якому виявлювані найважливіші для мовного колективу ознаки предмета або явища; смисл – змістовий варіативний максимум, у якому виявлено суттєві для індивідуума/ індивідуумів ознаки» [9 : 13].

У класифікаціях концептів сучасна лінгвістика виділяє особливий тип концептів — концепти-символи, в яких простежується яскраво виражена символічна першоознака, що вказує на його давню історію виникнення та розвитку. До таких концептів-символів відносимо *прапор*.

Історики вважають, що прапори у нашого народу з'явилися ще за часів Київської Русі, але мали інші назви. Однією з перших була «чілکا стягова» («чолка стягова» - дав.-рус.). Для відзначення місця в бою князя-воєначальника спершу користувалися «чолкою стяговою» – піднятим на високому держалі жмутом трави чи пасмом кінського волосся [10 : 5]. Вважаємо, що саме з цією назвою пов'язана етимологія слова *стяг*, зі значенням «стягувати», тобто «збирати в одне місце» воїнів (у дав.-рус. варіанті «до чолки»), яке у подальшому набуло значного поширення та залишилося у мові дотепер.

Традиції застосування *чілок стягових* та *стягів* були запозичені в інших народів, здебільшого у кочівників, з якими найчастіше зав'язувалися сутички. Подібні звичаї описує Z.Z. Ajeel, коли пише про бедуїнські племена, воїни яких прикріпляли до списа стяг, який був знаком, до котрого вони збиралися; кожне плем'я бедуїнів мало особливий стяг, який відрізняв його від усіх інших [2 : 105-106]. З викладеного він робить висновок, що «араби з давніх часів дбали про стяги, і вони стали однією з необхідних умов битви та одним із гасел війни, тому що боєць за ними міг розрізнити друга і ворога, коли лютувала битва» [2 : 114]. До того ж він зазначає, що стяги посилюють бойовий дух воїнів, їх мужність, натомість моральний дух ворогів послаблюють, а «множинність прапорів та стягів і різноманітність їх кольорів підвищує рішучість бійців і підтримує впевненість у війську, оскільки це свідчить про потужність держави та різноманітність її племен і війська» [2 : 114]. Таким чином, у світовому просторі завдяки появі стягів формувалася ще й новий інструмент невербального, символічного впливу на індивідуальну та колективну свідомість та формування системи цінностей, в якій героїзм та моральна поведінка співвідносилися з піднятим прапором.

Як бачимо, *стяги/прапори* відігравали важливу роль в історії всіх народів і націй з давніх часів, особливо щодо їхнього життя в мирі та на війні. У літописах давньоруського періоду також знаходимо такий самий засіб демонстрації належності до певної дружини та важливий елемент військової символіки, але власне слово *прапор* у будь-яких формах ще не

вживається. Давньоруські народи крім слова *стяг* (яке увійшло у сучасну мову як синонім до слова *прапор*) використовували інші номінації для цього поняття, зокрема, *корогва* або найдавніша форма - *хорогва* (нині є застарілими). Зупинимося на них.

Традиційно вважається, що слово *корогва* (*хоругов*) поширилося у мовному просторі українців, коли Україна перебувала у складі Великого князівства Литовського і як запозичене увійшло в українську мову.

У подальшому, у Словнику української мови: в 11 томах за словом *корогва* були закріплені такі значення:

1. «*Прапор (заст.) // Військовий бойовий прапор (іст.)*».
2. «*Підрозділ у польсько-литовській армії XVI — XVII ст. та в козацькому війську*».
3. «*Прикріплене до довгого держака полотнище (чи бляха) з зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу (церк.)*».
4. «*Шматок червоної тканини, вивішуваний уранці після шлюбної ночі, якщо молода виявлялася незайманою (заст.)*» [11 : 295].

Як бачимо, дефініція під другим номером цієї словникової статті дійсно має вектор спрямованості до польсько-литовського історичного періоду XVI — XVII ст., але дослідження літописів виявляє більш раннє його використання в мові. У літописах XII — XIII ст. при описі військових дій часто зустрічаємо його варіант - *хоруговь*. Наприклад, у Галицько-Волинському літописі читаємо, що Данило «розтроцив військо його, і *хоругов* його роздер навпіл», або «побачивши *хоругов* його (Васильків), що мчала вслід за ляхами, він був сильно радий», також «руська *хоругов* стане на забороллах», ще «на знак побіди поставив на Німецьких воротах *хоругов* свою» та інші численні використання [12]. Як бачимо, в контексті літописів вони є сигналом про перемогу або поразку.

У «Хроніці європейської Сарматії» О. Гваньїні також розповідається про те, що «якби хтось поранив когось, хто перебував у *хоругви* під час воєнного походу, то такий має бути обезчещений і скараний на смерть», така сама участь чекала й на того, «якби хтось під час битви чи сутички втік з-під *хоругви...*» [13 : 392], а залишений на полі бою стяг свідчив про поразку. Отже, концептуальне наповнення поняття *хоругва*, як і *стяг* пов'язується з моральними нормами та звичаями їх розуміння як священного знаку та маркеру понять честь/безчестя.

Щодо кольору прапорів, то вони у Київській Русі могли бути різними, але перевага надавалася червоному, тому що у язичницькій символіці саме ця барва означала військовий початок.

Вживання ж слова *хоругов* у війську Великого князівства Литовського свідчить про те, що військові традиції часів Давньої Русі, пов'язані зі

звичаєм «*ставити хоругв*», не започатковувалися у XVI — XVII ст., а продовжували зберігатися.

Розширену семантику слова *корогва* (*хоругва*) знаходимо у словнику української мови, упорядкованому Б. Грінченком у 1907 - 1909 роках. Поряд із тлумаченням його через синонім *знамено* (*знамя* - у словнику) було виокремлено лінгвокультурну інформацію щодо дівочої моральної чесноти: «*красный флагъ, вывѣшиваемый на утро послѣ свадебной ночи, если невеста оказалась непорочной. Значить также флагъ, значокъ*» [14 : 1117], який до того ж має символічну кольорову репрезентацію - червоний колір - знак дівочої честі. Крім того виділено *церковну хоругвь* [14 : 1117], котра спрямовує нас до символізації релігійних цінностей.

Належність до християнської віри вимагала дотримання не тільки певних моральних норм, а й демонстрації належності до цієї віри. Церковні *корогви* (полотнища із зображенням лику Христа або святих, що вертикально звисають з держака) носили завжди попереду, що пов'язано з християнськими традиціями носити їх під час хресних ходів і вивішувати у свята в православних церквах.

Таким чином, *корогва* (*хоругва*) в українській лінгвокультурі того часу уособлює розширену ідентифікацію, яка пов'язується з поняттями військової честі, героїзму, моральних цінностей та належності до віри, з пріоритетним використанням у військовій галузі.

Корогви та прапори репрезентували різні типи культурних форм. У період Козацької держави (XVI – XVIII ст.) набуває розквіту військова культура, а корогви і прапори використовували вже не тільки для сигналізації про військові формування, а й про певний статус їх володарів. У зв'язку з цим на корогвах з'являються знаки ідентифікації у вигляді гербів чи надписів.

Близько середини XVIII століття військові корогви поступово уніфікували. Це торкнулося насамперед кольору. Раніше, як вже зазначалося, доволі поширеними у військах були полотнища червоного кольору. Згодом цей колір почали здебільшого замінювати на поєднання блакитного і жовтого кольорів і навіть зображувати на них «національний герб» [10 : 7]. Прапор такого кольору, як найбільш характерний для української культури, і був затверджений 22 березня 1918 року Центральною Радою як державний символ Української Народної Республіки.

Уніфікація корогв за ознаками кольорів та та розмірів спричинила і потребу мовної уніфікації, вибору оптимальної назви для кожного виду, адже, наприклад, хоругви відрізнялися від стародавніх стягів, які часом були настільки великі, що їх возили на обозах слідом за військами.

Слово *стяг* мало меншу, ніж хоругва частотність у тексті Галицько-Волинського літопису. Сфера його вживання — військова, де представлено *стяг* як символ мужності та стійкості Василька Романовича і його полку; *стяг* як визначення місця знаходження: його видно здалеку; та *стяг* як номінація загону, який перебував під командуванням князя Василька: «*види **стяг** Васильків (брата), стояще і добре борються*», «***стяг** королевичів вони підрубали були, а інших багато угрів утікало*» [12].

Зустрічається слово *стяг* й у Новгородському літописі 1146 року, й у давньоруському тексті «Слово о полку Ігоревъ»: «*Бишася день, бишася другый; третьяго дня къ полудню подоша стязи Игоревы*» [15] та ін., знову ж таки, при описі воєнних дій.

Таким чином, у текстах історично-художньо та документальних праць відтворено поняттєву, функціональну та ціннісну складові, що сформували концепт-символ *прапор* та отримали подальший розвиток у сьогоденні:

1. засіб ідентифікації та об'єднання;
2. місце, де збиралося військо (від дієслова *стягувати* військо до одного місця);
3. ознака військової ідентифікації (*стяг дружини, стяг підрозділу*);
4. ознака особистісної ідентифікації (*посадовий стяг князя*);
5. окремі бойові зағони;
6. засіб управління військом;
7. важливий орієнтир у бою;
8. вказівка на місце знаходження загонів, їхній рух і наміри;
9. символіка розгорнутого, похиленого або повергнутого *стягу*;
10. обрядова символічний мапкер;
11. церковна репрезентація.

Отже, в українській лінгвокультурі слова *хоругва* і *стяг* передували концепту-символу *прапор*, яке, за М. Фасмером, етимологічно пов'язане з праслов'янським словом *porporъ*, що виникло у результаті чергування голосних у слові *pero* та мало значення «летіти, рухатись» як перо (переть, перо, парить). У слов'янських мовах воно з'являється у XVI ст. як синонім до слів *корогва*, *стяг* і *знамено* та визначається як «*полковое знамя*», з такою фіксацією правопису і значень у різних мовах: *укр. пра́пір, «знамя»; др.-русс. поропоръ; сербск.-цслав. прапоръ «стяг»; болг. пра́порец; сербохорв. пра́порац «бубенчик, колокольчик», словен. prápor, práporas*

«знамя»; чеш. *prapor*; дуал. чеш., слов. *prápor*; польск. *proporzec* «флаг» [16: 353-354]. Аналогічні порівняння зустрічаємо і в арабських мовах, де великий прапор порівнюється з орлом, [2 : 105-106], який ширяє у повітрі так само, як і перо.

В українській лінгвокультурі кінця XIX - початку XX ст. концепт-символ *прапор* було представлено Б. Грінченком новою синонімічною парадигмою - *прапір*, *прапірок*, *прапорець*, *папороть*, яка за рахунок такого розмежування розширила смислове та символічне поле цього концепту-символу:

«*прапір*, *прапірок*, *прапорець* — *знамя* («На могилі *прапір* устромили, славу козацьку учинили»)»;

«*прапірок* - *значекъ*; *флагъ*»;

«*прапор*, *прапір*, *папороть*» - «*Бѣлый платокъ, прибываемый на могильномъ крестѣ*» [14 : 2086].

Важливою для лінгвокультурного знання є зафіксована у даній парадигмі інформація про поховання козаків із встановленням на могилах прапора, як символу «слави козацької». На сьогодні для нашого суспільства ця історично сформована традиція є доволі актуальною, оскільки на могилах воїнів, які віддають життя за свободу України, як і в давні часи, встановлюють державні прапори, як ознаки героїзму, мужності, відваги та нескореності. Залишаються також звичаї приспущення прапорів як ознаки жалоби.

Б. Грінченко у словнику актуалізує й кольорову семантику концепту-символу «прапор». Як зазначено у словнику, червоний колір в українській лінгвокультурі ще й може сповіщати про дівочу честь, а білий асоціюватися зі смертю: «*Бѣлый платокъ, прибываемый на могильномъ крестѣ*». У цьому звичаї вбачаються витoki символізації прапору білого кольору як знака капітуляції, адже капітулювати, тобто переставати чинити опір, метафорично може означати смерть.

На сьогодні в українській лінгвокультурі зберігається визначальна символізація *прапора*, пов'язана з військовою сферою. Коли починалася війна, чоловіки ставали «*під прапори*» і приносили присягу на вірність своїй країні. Звідси й історичні та сучасні значення фразеологізмів зі словом прапор:

- «*підняти прапор (прапори) на кого, що*» – *почати проти когось військові дії (у літописах)*;
- «*пійти під прапори*» - *зібратися під прапорами як бойова одиниця (у літописах)*;
- «*поставити прапори*» - *розташуватися в бойовому порядку (у літописах)*;

- «не поставити прапори» – зазнати нищівної поразки на початку або навіть до початку бою (у літописах);
- «під прапором» — в ім'я чогось, під якимсь гаслом;
- «ста́ти/ставати́ під пра́пор чий, кого, чого» - виступати на чиємусь боці (у боротьбі, змаганні і т. ін.);
- «піднімати (підіймати, підняти, підійняти, підносити, піднести) прапор» — вести боротьбу за що-небудь, в ім'я чогось, виступати з якоюсь ідеєю;
- «високо тримати прапор (знамено)» — дбати про репутацію, престиж чого-небудь; не допускати компрометування чогось;
- «не схиляти/не схиліти пра́пора (збро́ї)» - не здаватися, не капітулювати.

Таким чином, зафіксовані у літописних матеріалах реальні ситуації використання прапорів на основі асоціативного зіставлення стали джерелом формування ситуаційно-орієнтованих стійких формально коротких, але змістовно ємних зворотів.

Висновки.

Концепт-символ *прапор* в українській лінгвокультурі є одним із найважливіших. Дослідження лінгвокультурних особливостей та історичного підґрунтя його появи в українській національній картині світу дозволило з'ясувати, що прапори є не простим механічним співвіднесенням з нацією, а певним соціокультурним та лінгвокультурним кодом, які формувалися впродовж століть і визначаються національними, культурологічними, соціальними, військовими та іншими чинниками. Як концепт-символ він зберіг смислові, етимологічні, асоціативні, функціональні та аксіологічні нашарування, що сприяє його активній репрезентації у сьогоденні.

Література

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / І.О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
2. Ajeel Z. Z. The symbolism of the flag in Islam and its media and psychological importance / Z. Z. Ajeel // Journal of Namibian Studies: History Politics Culture. – 2023. – V. 34. – P. 105-115.
3. Пономаренко Л. Прапор України як архетип цілісності і символ інтеграційних прагнень держави / Л. Пономаренко // Публічне управління: теорія та практика. – 2015. – Вип. 1. – С. 130-135.
4. Trofimchuk V., Goh J. X. Partisanship and divided perceptions of the American and British flags / V. Trofimchuk, J. X. Goh // Group Processes & Intergroup Relations, October 19, 2023. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/13684302231200138>.
5. Leone M. The semiotics of flags / M. Leone // Flags, Color, and the Legal Narrative: Public Memory, Identity, and Critique. – Cham : Springer International Publishing, 2021. – P. 53-63. Retrieved from: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/67436620/Massimo_LEONE_2021_The_Semiotics_of_Flags_PDF_Editoriale-libre.pdf?16

6. Загнітко А.П. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А.П. Загнітко, І.В. Богданова; за ред. А.П. Загнітка. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. – 287 с.
7. Голубовська І.О. «Матриця душі» у дзеркалі лінгвокультурних концептів / І.О. Голубовська // Концепты и контрасты : монографія; под. ред. Н.В. Петлюченко. – Одеса : Издательский дом «Гельветика», 2017. – С. 85-96.
8. Мельник С. М., Назаренко О. М., Сікорська В. Ю. Мовна репрезентація концепту «війна» в сучасному українському медіадискурсі / С.М. Мельник, О.М. Назаренко, В.Ю. Сікорська // Philological education and science: transformation and modern development vectors : scientific monograph. - Riga : «Baltija Publishing», 2023. - С. 446– 467.
9. Загнітко А.П. Класифікаційні типології концептів / А.П. Загнітко // Лінгвістичні студії. – 2010. – №. 21. – С. 12-21.
10. Карпов В.В. Історичні витоки української військової символіки та її розвиток в незалежній Україні : дис. ... доктора істор. наук : 07.00.01 / Карпов Віктор Васиильович. - Переяслав-Хмельницький : ПХДПУ. – 2015. – 464 с.
11. Словник української мови : [в 11-и т.] / за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4, С. 295.
12. Галицько-Волинський літопис. [Електронний ресурс] // Ізборник-2002: Літописи. - Режим доступу: <http://litopys.org.ua/links/galvol.htm>
13. Гваньїні О. Хроніка європейської Сарматії / О. Гваньїні. - К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1004 с.
14. Словарь української мови : [в 4-х т.] / збір. ред. журн. «Киевская Старина» ; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ : Киевская Старина, 1907-1909. 2971 с.
15. Слово о польку Игоревъ. [Електронний ресурс] / Ізборник-2002: Давня українська література. - Режим доступу: <http://litopys.org.ua/slovo/slovo.htm>
16. Фасмер М. Етимологічний словник російської мови : [в 4-х т.] [Електронний ресурс] / М. Фасмер. 1987. — Т. 3. 832 с. - Режим доступу: https://imwerden.de/pdf/vasmer_etimologicheskoy_slovar_tom3_1987__ocr.pdf

References:

1. Golubovska, I.O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu [Ethnic features of the world's linguistic pictures]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
2. Ajeel, Z. Z. (2023). The symbolism of the flag in Islam and its media and psychological importance. *Journal of Namibian Studies: History Politics Culture*, 34, 105-115.
3. Ponomarenko, L. (2015). Prapor Ukrayiny yak arkhetypt tsilisnosti i symbol intehratsiynykh prahnen' derzhavy [The flag of Ukraine as an archetype of integrity and a symbol of the state's integration aspirations]. *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, 1, 130-135 [in Ukrainian].
4. Trofimchuk, V., & Goh, J. X. (2022). Partisanship and divided perceptions of the American and British flags. *Group Processes & Intergroup Relations*, 13684302231200138. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/13684302231200138>.
5. Leone, M. (2021). The semiotics of flags. In *Flags, Color, and the Legal Narrative: Public Memory, Identity, and Critique*. 53-63. Retrieved from: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/67436620/Massimo_LEONE_2021_The_Semiotics_of_Flags_PDF_Editoriale-libre.pdf?16
6. Zagnitko, A.P. & Bogdanova, I.V. (2017). *Linhvokul'turolohiya [Linguistic culture]*. Vinnytsya: DonNU imeni Vasylya Stusa [in Ukrainian].
7. Golubovska, I.O. (2017). «Matrytsya dushi» u dzerkali linhvokul'turnykh kontseptiv [«Matrix of the soul» in the mirror of linguistic and cultural concepts]. N.V. Petlyuchenko (Eds.), *Kontsepty y kontrasty — Concepts and contrasts*. (pp. 85-96). Odesa: Publishing house «Helvetika» [in Ukrainian].

8. Melnyk, S. M., Nazarenko, O. M., & Sikorska, V. Y. (2023). Movna reprezentatsiya kontseptu «viyna» v suchasnomu ukrayins'komu mediadyskursi [Linguistic representation of the concept of «war» in modern Ukrainian media discourse]. *Philological education and science: transformation and modern development vectors*, (pp. 446-467). Riga : «Baltija Publishing» [in Ukrainian].

9. Zagnitko, A.P. (2010). Klasyfikatsiyni typolohiyi kontseptiv [Classification typologies of concepts]. *Linhvistychni studiyyi — Linguistic studies*, 21. 12-21 [in Ukrainian].

10. Karpov, V.V. (2015) Istorychni vytoky ukrayins'koyi viys'kovoyi symboliky ta yiyi rozvytok v nezalezhnyy Ukrayini [Historical origins of Ukrainian military symbolism and its development in independent Ukraine]. *Doctor's thesis*. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy : PKHDPU. [in Ukrainian].

11. Bilodid, I. K. (Eds.). (1973). *Slovnyk ukrayins'koyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1-11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

12. Halyts'ko-Volyns'kyy litopys [Galicia-Volyn Chronicle]. *Izbornyk-2002 : Litopysy. Izbornyk-2002: Chronicle*. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/links/galvol.htm>

13. Hvan'yini, O. (2009). Khronika yevropeys'koyi Sarmatiyi [Chronicle of European Sarmatia]. Kyiv : Vydavnychyy dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» [in Ukrainian].

14. Hrinchenko, B. (Eds.). (1907-1909). *Slovar' ukrayins'koyi movy* [Dizionario della lingua ucraina]. (Vols. 1-4). Kyiv: Kievskaya Staryna [in Ukrainian].

15. Slovo o polku Igoreve. [The Tale of Igor's Campaign]. *Izbornyk-2002: Davnya ukrayins'ka literatura. Izbornyk-2002: Ancient Ukrainian literature*. Retrieved from: <http://litopys.org.ua/slovo/slovo.htm>

16. Fasmer M. 1987. Etymolohichnyy slovnyk rosiys'koyi movy [Dizionario etimologico della lingua russa]. (Vols. 1-4). Retrieved from: https://imwerden.de/pdf/vasmer_etimologichsky_slovar_tom3_1987__ocr.pdf

УДК 81' 276.6:811.11/.17

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-154-162](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-154-162)

Ганечко Вероніка Володимирівна кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри німецької філології ННІ іноземних мов, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул.Шевченка,79, м.Черкаси, 18002, тел.: (097) 330-17-70, <https://orcid.org/0000-0001-8131-2257>

ПАРАЛІНГВІСТИКА: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Анотація. Паралінгвістика є розділом мовознавства, предметом вивчення якого є невербальні засоби комунікації (жести, міміка, фонації та ін.), що доповнюють вербальні елементи і передають смислову інформацію. Невербальні дії комуніканта часто виявляють його несвідомі наміри, на відміну від вербальних, адже останні є більш контрольованими свідомістю мовця. Для розуміння комунікативного повідомлення важливо враховувати як вербальні, так і невербальні компоненти.

Сучасна лінгвістика вивчає паралінгвістичні дії у межах двох основних напрямів: перший фокусується на невербальних компонентах комунікації (жестах, міміці, рухах тіла) та їхній ролі для передавання різних смислів, на що звернули увагу класики мовознавства ХХ століття Е. Сепір та Ш. Баллі. Другий напрям акцентує увагу на мовних засобах позначення паралінгвістичних дій, їхній семантиці та впливі на декодування вербальної складової комунікації. Останні дослідження демонструють значний прогрес у розумінні і класифікації лексики, що описує паралінгвістичні дії, зокрема, через порівняння між різними мовами і вплив цифрових технологій на невербальну комунікацію. Віртуальна комунікація і сучасні медіа створюють нові виклики для сприйняття паралінгвістичних сигналів, таких як емоційні емодзі або GIF-файли. Інші важливі напрями у межах паралінгвістики спрямовані на опис впливу паралінгвістичних дій на міжкультурну комунікацію, де різні культурні контексти можуть змінювати значення невербальних сигналів, що іноді призводить до непорозумінь між учасниками комунікативної взаємодії.

У статті висвітлюється сучасний стан паралінгвістичних досліджень, визначаються основні етапи розвитку паралінгвістики та підходи до опису лексики на позначення паралінгвістичних дій. Так, у сучасних працях з проблем паралінгвістики описуються гендерні особливості лексики невербальних дій, кореляція вербального і невербального в комунікації, особливості невербальної комунікації в діловому спілкуванні, етнокультурні ознаки невербальної комунікативної взаємодії тощо.

Ключові слова: паралінгвістика, лексика на позначення паралінгвістичних дій, невербальні засоби комунікації, фонації, кінесика, графічні невербальні засоби комунікації.

Ganiechko Veronika Volodymyrivna candidate of philological sciences, associate professor of the Department of German Philology of the Institute of Foreign Languages of the Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Shevchenko Blvd., 79, Cherkasy, 18002, tel.: (097) 330-17-70, <https://orcid.org/0000-0001-8131-2257>

PARALINGUISTICS: HISTORY OF DEVELOPMENT AND CURRENT STATE

Abstract. Paralinguistics is a branch of linguistics, the subject of which is the study of non-verbal means of communication (gestures, facial expressions, phonations, etc.), which complement verbal elements and convey meaningful information. A communicator's non-verbal actions often reveal his unconscious intentions, unlike verbal ones, because the latter are more controlled by the speaker's consciousness. In order to understand a communicative message, it is important to consider both verbal and non-verbal components.

Modern linguistics studies paralinguistic actions within two main directions: the first focuses on non-verbal components of communication (gestures, facial expressions, body movements) and their role in conveying different meanings, which was noted by the classics of linguistics of the 20th century, E. Sapir and S. Bally. The second direction emphasizes the linguistic means of marking paralinguistic actions, their semantics and influence on the decoding of the verbal component of communication. Recent studies demonstrate significant progress in understanding and classifying vocabulary describing paralinguistic actions, in particular through comparisons between different languages and the impact of digital technologies on non-verbal communication. Virtual communication and modern media create new challenges for the perception of paralinguistic signals, such as emotional emojis or GIF files. Other important directions within paralinguistics include the description of the influence of paralinguistic actions on intercultural communication, where different cultural contexts can change the meaning of nonverbal signals, which sometimes leads to misunderstandings between participants of the communicative interaction.

The article highlights the current state of paralinguistic research, defines the main stages of the development of paralinguistics and approaches to the

description of vocabulary for the designation of paralinguistic actions. Thus, modern works on the problems of paralinguistics describe the gender features of the vocabulary of non-verbal actions, the correlation of verbal and non-verbal in communication, features of non-verbal communication in business communication, ethno-cultural features of non-verbal communicative interaction, etc.

Keywords: paralinguistics, vocabulary for paralinguistic actions, non-verbal means of communication, phonation, kinesics, graphic non-verbal means of communication.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика характеризується двома традиціями вивчення паралінгвістичних дій. Перша виникла завдяки студіюванню паралінгвістичних дій (жестів, рухів руками, очима, мімічних дій тощо) та їхній ролі у мовній діяльності, смислотвірна функція яких у людському спілкуванні була усвідомлена у працях класиків мовознавства ХХ ст. (Е.Сепір, Ш.Баллі та ін.). Друга традиція пов'язана з вивченням мовних (і ширше – знакових) засобів для позначення паралінгвістичних дій, їх семантики, номінації в тексті при репрезентації різноманітних ситуацій спілкування, в зв'язку з проблемою перекладу. Якщо перша традиція приділяє основну увагу екстенціональним (референтним) ознакам суб'єкта, пов'язаним з паравербальною “емпірикою”, то друга зосереджена на інтенціональних ознаках, відрефлектованих мовною свідомістю комуніканта і належить до семантики відповідних мовних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні публікації в галузі паралінгвістики свідчать про значний прогрес у розумінні та класифікації лексики на позначення паралінгвістичних дій. Однією з ключових тенденцій є детальний аналіз її функціональних особливостей у різних мовах. Наприклад, окремі дослідження порівнюють використання невербальних проявів у англійській та українській мовах, підкреслюючи культурні та соціальні відмінності у сприйнятті і використанні таких елементів. Ці публікації демонструють, що в кожній мовній системі існують специфічні для неї паравербальні знаки, які виконують важливі комунікативні функції: підтвердження чи заперечення вербальної інформації, вираження емоцій або соціальних стосунків [1].

Іншою важливою темою є дослідження впливу сучасних технологій на паравербальні прояви. В умовах зростаючого використання онлайн-комунікації дослідники вивчають, як цифрові платформи адаптують і модифікують паравербальні елементи. Наприклад, сучасні форми віртуальної комунікації, зокрема, відеоконференції, створюють нові

виклики для сприйняття і декодування паравербальних сигналів. Вчені аналізують, як емоційний стан і соціальні норми впливають на використання емоційних емодзі, GIF-файлів або інших віртуальних аналогів паравербальних дій [2, 3].

Ще одним актуальним напрямом у межах паралінгвістики є вивчення впливу паравербальних проявів на міжкультурну комунікацію. Останні публікації розглядають, як різні культури сприймають і використовують паравербальні сигнали, і як це може впливати на ефективність міжкультурної комунікації. Наприклад, сміх або зітхання можуть мати різні значення в різних культурних контекстах, що може викликати непорозуміння в міжкультурному спілкуванні [4].

Таким чином, сучасні дослідження у межах паралінгвістики відкривають нові горизонти у розумінні складних аспектів людської комунікації, відзначаючи її культурну, соціальну та технологічну динаміку.

Мета статті – опис сучасного стану досліджень з паралінгвістики, окреслення ключових етапів розвитку цього мовознавчого напрямку, а також визначення основних тенденцій у підходах до вивчення лексики на позначення паралінгвістичних дій.

Виклад основного матеріалу.

Традиційне для вітчизняного мовознавства розуміння поняття та природи паралінгвістики полягає у тому, що термін „паралінгвістика” як розділ мовознавства вивчає невербальні (немовні) засоби, які залучаються до мовленнєвого повідомлення і разом із вербальними засобами виражають смислову інформацію. Окрім цього, цей термін позначає сукупність невербальних засобів, що беруть участь у мовленнєвій комунікації. Невербальними засобами мовленнєвого спілкування вважаються різного роду жести, фонації, міміка, зміна кольору шкіри, характеру дихання та ін., а також виразні засоби писемного мовлення. Значення паралінгвістичних компонентів у комунікації не можна недооцінювати, адже вербальна діяльність є більш контрольованою свідомістю і тому містить у собі інформацію щодо свідомих цілей, бажань, прагнень людини. Невербальні дії більшою мірою вільні від контролю свідомості, і тому через них можуть виявлятися несвідомі наміри та імпульси. Вербальна і невербальна інформація пов’язані, але не тотожні за змістом. Вони далеко не завжди несуть одне і те саме семантичне наповнення. Отже, вивчення процесів вербального передавання інформації завжди повинне спиратися як на мовні, так і на немовні фактори, адже лише за умови урахування кореляції вербального і невербального у комунікації можна вилучити з мовної структури справжній зміст.

Не зважаючи на різний підхід до класифікації паралінгвістичних засобів, усі дослідники розрізняють фонаційні, кінесичні та графічні невербальні компоненти комунікації. До фонаційних паралінгвістичних явищ належать звукові параметри мовлення: тон, тембр, темп, гучність, різного роду мелодійні явища. Жести, особливості міміки та пози складають кінесичні компоненти комунікації, а різноманітні способи оформлення тексту (використання певного шрифту чи символів, почерк тощо) – до графічних.

Розглянемо основні етапи становлення паралінгвістики як окремого розділу мовознавства. Поняття паралінгвістики в науковому обігу було запроваджене у 40-х роках ХХ ст. американським лінгвістом А.Хіллом. Остаточно наука сформувалася у 50-60-х роках ХХ ст. на підставі теоретичних положень Е.Сепіра, Ш.Баллі, Р.Бедвістела, Дж.Болінджера, А.Хілла, Е.Холла, А.Брауна, Дж.Трейгера, Л.Веста, В.Стоко, П.Екмана, науковців Празької лінгвістичної школи. Так, Е.Сепір зазначав, що жест – це набагато більше, ніж рухи рук чи інших видимих і здатних рухатися частин тіла. Він писав, що “інтонація нашого мовлення може з таким же успіхом позначати ставлення та відчуття, як і стиснуті кулаки чи підняті брови”, а “логічно побудоване повідомлення може не відповідати системам жестів, що складаються з рухів рук та голови, інтонації та дихальної символіки” [5, с.211].

Ранні роботи з дослідження невербальних аспектів комунікації проводилися під кутом зору семіотики. Так, Е.Холл намагався відокремити від мови зоосеміотику – проксеміку (науку про комунікативний простір, його структуру та функції), Р.Бедвістел проводив аналіз системи рухів людини – кінесики (наука про жести, жестові процеси та системи), Дж.Трейгер докладно інтерпретував звукові засоби, що не входять у словесну мову і затвердив сам термін “паралінгвістика” [6]. Останній дослідник більш чи менш чітко визначив межі нової сфери досліджень і запропонував розглядати паралінгвістичні явища звукового характеру, що супроводжують мовлення.

У радянському мовознавстві окремі види паралінгвістичних засобів вивчалися у 30-х роках ХХ ст. у межах експериментальних досліджень з екстранормальної фонетики. Основного розвитку паралінгвістика отримала з початком 60-х років ХХ ст., коли мовознавство вийшло за межі вивчення суто мовних явищ. Вітчизняна традиція надає поняттю “паралінгвістики” різні інтерпретації, від дуже вузької до надмірно широкої.

Глибокий аналіз паралінгвістичних явищ міститься у монографії канадського вченого Ф.Пойатоса, одного з найбільш авторитетних спеціалістів в області семіотики, антропології та теорії комунікації. У

своєму дослідженні автор пропонує докладну таксономію невербальної комунікації в усіх її аспектах [7]. Дослідник дотримується тієї точки зору, що за своєю природою невербальна комунікація є міждисциплінарною галуззю науки, яка повинна вивчатися як триєдина особливість мовлення “що ми кажемо – як ми це кажемо – як ми це виражаємо” (“what we say – how we say it – how we move it”) [7, с.xvii]. Таким чином структура мовлення складається з трьох елементів: мови, парамови та кінесики. Парамову Ф.Пойатос розуміє як “невербальні голосові особливості, голосові модифікатори і незалежні висловлення, ... якими свідомо чи несвідомо ми підтверджуємо чи заперечуємо вербальні, кінетичні, хімічні, дермальні та термальні чи проксемічні повідомлення, вживаючи їх одночасно чи послідовно” („the nonverbal voice qualifiers, voice modifiers and independent utterances, ... which we consciously or unconsciously supporting, or contradicting the verbal, kinesic, chemical, dermal and thermal or proxemic messages either simultaneously to or alternating with them”) [7, с.6]. Автор дає свої визначення таким поняттям, як кінесика, мовлення, культура, культурема, мовлення, комунікація, описує і аналізує невербальну комунікацію у наративній літературі та її презентацію у театрі та кіно, розглядає пунктуацію як один із видів невербальної комунікації та ілюструє свої твердження численними прикладами з художніх творів.

У сучасних дослідженнях паралінгвістичних явищ автори аналізують широке коло питань, пов'язаних з невербальними аспектами комунікації. Так, паралінгвістичні дії поза способів їхньої номінації розглядаються у працях з гендерних особливостей невербальної комунікації [8, 9], ознак невербальної поведінки людей у діловому спілкуванні, співвідношення невербальних і вербальних складників комунікації, етикетних атрибутів паралінгвістичних явищ [10], а також паралінгвістичної графіки [11]. Праці, в яких вивчаються мовні способи репрезентації паралінгвістичних дій, описують етнокультурні невербальні аспекти комунікації [12], невербальні складники різного роду дискурсів, функціональні особливості невербальних компонентів комунікації, проблеми перекладу паравербальних одиниць, семантику невербальних елементів комунікації [13], питання номінації паравербальних явищ у тексті.

Розглянемо, як саме мовознавці описують лексику паравербальних дій. Для цього звернемося до лексичних одиниць на позначення усмішки та сміху. Лінгвістичні праці, в яких ці лексеми були або основним об'єктом аналізу, або розглядалися побіжно, пов'язані з різними галузями мовознавчої науки – лексичною семантикою, лінгво-семіотичними

(зокрема описом класів оноματοпоетичних одиниць), лексикографічними та функціонально-комунікативними дослідженнями.

Германістичні студії лексики на позначення паравербальних дій представлено, зокрема, працею Л.І.Белєхової, в якій розлого описано дієслова із значенням “усміхатися” та “сміятися” на матеріалі англійської мови [14]. У ній авторка досліджує слова англ. *laugh, chuckle, cackle, giggle, smile, beam* та ін. (всього 37) у межах лексико-семантичної групи із спільною семою “сміху”. У своїй праці дослідниця виявляє особливості вживання, характер лексичної та синтаксичної сполучуваності зазначеної семантичної групи лексем, а також розробляє класифікацію дієслів сміху за лексико-семантичними ознаками. Зокрема, авторка зазначає, що синтаксична сполучуваність дієслів-синонімів характеризується спільною властивістю – здатністю вводити пряму мову.

Дослідження дієслів усмішки та сміху на матеріалі української мови не проводилися. Хоча в лексикографічних джерелах надаються основні відомості з тлумачення, особливостей синонімії та фразеології зазначених лексичних одиниць.

У науковій розвідці В.В.Ганечко [15] міститься комплексне дослідження лексики на позначення паравербальних дій усмішки та сміху у семантико-синтаксичному та функціональному аспектах на матеріалі української, англійської та німецької мов. Це дослідження виконане у межах трьох напрямів загального мовознавства. Це, по-перше, комплексне вивчення механізмів взаємодії семантики мовних одиниць, їхніх референційних властивостей, синтаксичних функцій у реченні і тексті, сполучуваності з іншими мовними одиницями. По-друге, лексика паравербальних дій досліджується відповідно до напрямку теоретичної лінгвістики “мова про мову”, в межах якого мова і мовна діяльність вивчаються через мовну свідомість, відрефлектовану в значенні металінгвістичних термінів. По-третє, вивчення лексики паравербальних дій обумовило щільний зв’язок з етнолінгвістичним напрямом сучасного мовознавства.

Інші праці описують культурні особливості англійської усмішки, зокрема, “американської”, аналізують способи передавання сміху на письмі на прикладі української та англійської мов, позначення усмішки та сміху при віртуальній комунікації (в електронному листуванні), номінативно-комунікативні аспекти позначення англійської усмішки, а також представлені лексикографічними даними тлумачних, перекладних та синонімічних словників української, англійської та німецької мов.

Необхідно також зазначити, що окрім лінгвістів, дослідження природи усмішки та сміху привертало увагу представників інших наук, зокрема психологів К.Е.Ізарда, З.Фрейда та інших науковців.

Висновки.

Отже, головними проблемами паралінгвістики є діахронний, соціальний, індивідуальний, універсальний, етнічний аспекти паравербальних явищ, їхній онтогенез, зв'язки з парамовами, позамовною поведінкою, вербальною системою мови. Перспективними дослідженнями у межах паралінгвістики є подальше вивчення невербальних аспектів міжкультурної комунікації, а також опис взаємодії паралінгвістики та штучного інтелекту, зокрема розробка алгоритмів для аналізу та інтерпретації паралінгвістичних сигналів у системах штучного інтелекту та застосування знань з паралінгвістики для вдосконалення голосових асистентів з метою поліпшення природності їхнього спілкування.

Література:

1. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. – К. : Вид-во «Освіта України», 2014. – 289 с.
2. Maloney D., Freeman G, Wohn D.Y. "Talking without a Voice": Understanding Non-verbal Communication in Social Virtual Reality // Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction. Vol. 4, No. CSCW2. P 1 – 25.
3. Babutsidze Z., Hanaki N., Adam Zylbersztejn A. Nonverbal content and trust: An experiment on digital communication // Economic Inquiry, Volume 59, Issue 4. October 2021. P/ 1517-1532.
4. Knapp M. L., Hall J. A. Nonverbal Communication in Human Interaction. Gengage Learning. 2019.
5. Sepir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace, 1921. - 278 p.
6. Trager G.L. Paralanguage: A first approximation // Language in culture and society/ Ed. by D.Hymes. – New York: Harper and Row, 1964. – P. 274–279.
7. Poyatos F. Nonverbal communication across disciplines. – University of New Brunswick: John Benjamins Pub. Comp, 2002. – 371 p.
8. Klein Z. Sitting postures in male and female // Semiotica. – 1984. – #2. – P. 119–131.
9. Perkins R.E. The checklist of sex role motor behaviour applied to European population in a natural setting // Behaviour assessment. – 1986. – #8. – P. 285–300.
10. Столярова М.О. Етикет у віртуальній англomовній комунікації (на матеріалі чатлайнових сесій): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. унів. ім. Т.Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
11. Чемеркін С. Мовою смайликів, або нові знаки у мові // Культура слова. – К., 2001. – №59. – С. 103–107.
12. Wierzbicka A. Emotion and facial expression: A semantic perspective // Culture and psychology. – 1995. – #1/2. – P. 227–258.
13. Wierzbicka A. Kisses, Handshakes, Bows. The Semantics of Nonverbal Communication // Semiotica. – 1995. – Vol.103, #3/4. – P.207–252.
14. Белехова Л.І. Про вживання дієслів-синонімів, що мають спільне семантичне значення „сміху” // Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов. – К., 1977. – С. 87–90.

15. Ганєчко В.В. Лексика на позначення паравербальних дій у семантичному і функціональному аспектах: Автореф. дис...канд.філол.наук: 10.02.15 / Київ. нац. унів. ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 20 с.

References:

1. Kovalynska I. V. (2014). Neverbal'na komunikatsiya [Non-verbal communication]. – K. : Vyd-vo "Osvita Ukrayiny" – Publishing House "Education of Ukraine", 2014. – 289 s. [in Ukrainian]
2. Maloney D., Freeman G, Wohn D.Y. "Talking without a Voice": Understanding Non-verbal Communication in Social Virtual Reality // *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*. Vol. 4, No. CSCW2. P 1 – 25.
3. Babutsidze Z., Hanaki N., Zylbersztejn A. Nonverbal content and trust: An experiment on digital communication // *Economic Inquiry*, Volume 59, Issue 4. October 2021. P/ 1517-1532.
4. Knapp M. L., Hall J. A. Nonverbal Communication in Human Interaction. Gengage Learning. 2019.
5. Sepir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace, 1921. – 278 p.
6. Trager G.L. Paralanguage: A first approximation // *Language in culture and society*/ Ed. by D.Hymes. – New York: Harper and Row, 1964. – P. 274–279.
7. Poyatos F. Nonverbal communication across disciplines. – University of New Brunswick: John Benjamins Pub. Comp, 2002. – 371 p.
8. Klein Z. Sitting postures in male and female // *Semiotica*. – 1984. – #2. – P. 119–131.
9. Perkins R.E. The checklist of sex role motor behaviour applied to European population in a natural setting // *Bahaviour assessment*. – 1986. – #8. – P. 285–300.
10. Stolyarova M.O. Etyket u virtual'niy anhlomovniy komunikatsiyi (na materiali chatlaynovykh sesiy) [Etiquette in virtual English-language communication (on the material of chatline sessions)]: *Avtoref. dys. ...kand. filol. nauk: 10.02.04 / Kyiv. nats. univ. im. T.Shevchenka – Autoref. thesis ... candidate philol. Sciences: 10.02.04 / Kyiv. national Univ. named after T. Shevchenko*. – K., 2005. – 20 s. [in Ukrainian]
11. Chemerkin S. Movoyu smaylykiv, abo novi znaky u movi [The language of emoticons, or new signs in language] // *Kul'tura slova – Culture of words*. K., 2001. – №59. – S. 103–107.
13. Wierzbicka A. Emotion and facial expression: A semantic perspective // *Culture and psychology*. – 1995. – #1/2. – P. 227–258.
14. Wierzbicka A. Kisses, Handshakes, Bows. The Semantics of Nonverbal Communication // *Semiotica*. – 1995. – Vol.103, #3/4. – P.207–252.
15. Ganiechko V.V. Leksyka na poznachennya paraverbal'nykh diy u semantychnomu i funktsional'nomu aspektakh [Vocabulary for marking paraverbal actions in semantic and functional aspects]: *Avtoref. dys...kand.filol.nauk: 10.02.15 / Kyiv. nats. univ. im. T.Shevchenka. – Autoref. dis... candidate of philological sciences: 10.02.15 / Kyiv. national Univ. named after T. Shevchenko*. – K., 2006. – 20 s. [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'243

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-163-174](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-163-174)

Горда Оксана Михайлівна кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою, Національний університет "Львівська політехніка", вул. С. Бандери, 32 а, м. Львів, 79013, <http://orcid.org/0000-0001-8120-9591>

КОНЦЕПЦІЯ НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ «СПІЙМАЙ СКОВОРОДУ»

Анотація. У статті розкрито концепцію навчального посібника «Спіймай Сковороду». Проект розробив і реалізував авторський колектив Міжнародного інституту освіти культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка». Видання присвячене 300-літтю від дня народження Григорія Сковороди та є інноваційним. Воно призначене для представників української діаспори й іноземців, які вивчають українську мову на рівнях B1–B2.

З'ясовано, що навчальних посібників, у яких реалізовано концепцію вивчення іноземної мови крізь призму пізнання видатного представника нації, яка є носієм цієї мови, наразі ще небагато. Наголошено на актуальності розробки таких видань.

Метою автора статті є описати особливості створення, структуру та змістове наповнення навчального видання, акцентуючи на дотриманні у ньому загальнодидактичного принципу науковості та актуалізації проблеми «Григорій Сковорода і сьогодення».

Застосовані методи аналізу та узагальнення й описовий метод.

Сфокусовано увагу на змісті видання, основою для якого стала карта подорожі Токайської комісії. Саме у її складі Григорій Сковорода мандрував Європою і це дало йому змогу пізнати тонкощі освітніх систем європейських країн.

Розкрито особливості структурної організації розділів навчального посібника. Зазначено, що вони побудовані за принципом текстоцентричної моделі. У її центрі – текст, призначений для читання. У кожному з таких текстових матеріалів описано одну з мандрівок філософа.

Наведено приклади дотекстових і післятекстових вправ та інтерактивних завдань, спрямованих на вдосконалення навичок комунікації іншомовців.

Зазначено, що однією з практичних переваг посібника «Спіймай Сквороду» є використання QR-кодів, які дають користувачеві видання доступ до аудіоматеріалів.

Ключові слова: українська мова як іноземна, лінгводидактика, Григорій Скворода, навчальний посібник «Спіймай Сквороду», концепція навчального посібника.

Horda Oksana Mykhailivna Candidate of Philological Sciences, Senior Research Fellow at the International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations, Lviv Polytechnic National University, 32a Bandera str., 79013, Lviv, 79013, <http://orcid.org/0000-0001-8120-9591>

THE CONCEPTION OF THE NEW TEXTBOOK “CATCH SKOVORODA”

Abstract. The article analyzes the conception of the textbook “Catch Skovoroda”. The project was developed and implemented by the team of authors of the International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations at Lviv Polytechnic National University. The publication is dedicated to the 300th anniversary of the birth of Hryhorii Skovoroda and is innovative. It is intended for representatives of the Ukrainian diaspora and foreigners studying Ukrainian at B1–B2 levels.

It has been found that there are still few textbooks that implement the concept of learning a foreign language through the prism of cognition of an outstanding representative of the nation who is a native speaker of that language. The urgency of developing such publications is emphasized.

The purpose of the article is to describe the peculiarities of the creation, structure and content of the educational publication, focusing on its compliance with the general didactic principle of science and the actualization of the problem “Hryhorii Skovoroda and the Present”.

The methods used are analysis, synthesis, and the descriptive method.

The article focuses on the content of the textbook, which was based on the map of the Tokay Commission's journey. It was as a member of this commission that Hryhorii Skovoroda traveled around Europe, which allowed him to learn the peculiarities of the educational systems of European countries.

The structure of the sections of the textbook is described. The author notes that they are built on the principle of a text-centered model. In its center is a text intended for reading. Each of these textual materials is about one of Hryhorii Skovoroda's journeys.

Examples of pre-text and post-text exercises and interactive tasks aimed at improving communication skills are given.

It is noted that one of the practical advantages of the textbook “Catch Skovoroda”, is the use of QR codes, which give the user of the publication access to audio materials.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, linguodidactics, Hryhorii Skovoroda, textbook “Catch Skovoroda”, conception of textbook.

Постановка проблеми. Один зі шляхів популяризації української культури у світі – ознайомлення світової спільноти зі знаковими постатями України, які своєю працею доклалися до творення здобутків цієї культури. До таких, безперечно, належить відомий філософ, письменник і педагог Григорій Сковорода.

Постать великого мислителя та його твори неодноразово ставали об’єктами наукових розвідок з філософії, літератури, мовознавства, історії, педагогіки, культурології тощо. Проте навчальний посібник «Спіймай Сковороду» [1], що адресований насамперед тим, хто вивчає українську мову як іноземну (УМІ) на рівнях B1–B2, у просторі лінгводидактики розробили вперше. Ідея проєкту належить авторському колективу Міжнародного інституту освіти культури та зв’язків з діаспорою (МІОК) НУ «Львівська політехніка». Видання присвячене 300-літтю від дня народження Григорія Сковороди та вийшло друком у 2023 році.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема особливостей створення навчальних видань з УМІ не втрачає актуальності в лінгводидактичному дискурсі. На ній зосереджено увагу в дослідженнях Г. Швець, М. Лісового, І. Колеснікової та ін.

Так, Г. Швець розкрила засади розроблення підручників з лінгвістичних теоретичних дисциплін, що орієнтовані на іншомовну аудиторію, яка вивчає УМІ на професійному рівні, зокрема з предметів «Сучасна українська мова. Синтаксис» і «Вступ до перекладознавства». Дослідниця виокремила критерії, які необхідно враховувати, працюючи над розробкою таких видань: рівень володіння мовою навчання, реальні комунікативні потреби студентів, доступна форма викладу навчальних матеріалів, пояснення загальнонаукових термінів, коментарі до окремих тем, які студенти ще не вивчали, візуалізація теоретичних відомостей у таблицях і схемах, достатня кількість різнорівневих завдань, додаткових текстів для самостійного читання тощо [2].

М. Лісовий сфокусував увагу на необхідності укладання комплексних підручників з УМІ. Дослідник визначив вимоги, яким має відповідати таке навчальне видання. Це, зокрема, комунікативна спрямованість, відповідність та організація навчального матеріалу комунікативній виховній меті, що передбачає врахування країнознавчого аспекту, уподобань студентів і їхніх потреб спілкування українською мовою тощо [3].

І. Колеснікова, спираючись на наукові розвідки та авторські підручники з української мови як іноземної, запропонувала концепцію сучасного підручника із зазначеної дисципліни. Дослідниця окреслила основні принципи укладання й архітекτονіки такого навчального видання та зосередила увагу на особливостях добору різножанрових текстів і вимогах до них [4].

Навчальних посібників, у яких реалізовано концепцію вивчення іноземної мови крізь призму пізнання видатного представника нації, яка є носієм цієї мови, наразі ще небагато. У нашій публікації [5], проаналізовано навчальні матеріали видання «Образки з Лесиноного життя», присвяченого Лесі Українці та призначеного для вивчення УМІ на рівні В1 [6].

Навчальний посібник «Спіймай Сковороду» уже отримав належну оцінку у праці Г. Швець. Авторка розглядає змістове наповнення видання в контексті навчальної текстотеки з УМІ, присвяченої видатному українському філософові та літераторові [7]. В одній із наших публікацій проаналізовано запропоновані в зазначеному виданні навчальні матеріали, в яких актуалізовано тему російсько-української війни [8].

Як слушно зауважує М. Лісовий, спираючись на великий досвід викладання УМІ та використання значної кількості навчальних видань у цьому процесі, «одного комплексного підручника недостатньо для реалізації мети навчання української мови як іноземної. Потрібно створити навчально-методичний комплекс, до якого, крім комплексного підручника, мають входити навчальні посібники, що сприятимуть розвитку творчо-пошукової діяльності й можуть використовуватися для індивідуального навчання, удосконалення мовних і мовленнєвих знань і вмінь» [3, с. 39]. Апелюючи до цієї думки, вважаємо, що якісним доповненням до такого комплексу є навчальні видання, в яких запропоновано вивчення мови через пізнання знакових постатей, які є чи були носіями цієї мови та зробили великий внесок у розвиток національної і світової культур. З огляду на це, актуальним є розкриття концепції уже згаданого навчального посібника «Спіймай Сковороду».

Мета – описати особливості створення, структуру та змістове наповнення навчального видання, акцентуючи на дотриманні у ньому загальнодидактичного принципу науковості та актуалізації проблеми «Григорій Сковорода і сьогодення».

Методи дослідження. Методи аналізу та узагальнення, описовий метод.

Виклад основного матеріалу. Завданням авторського колективу, який працював над розробкою вищезгаданого навчального посібника, було максимально наблизити віддаленого в часі українського мислителя

Григорія Сковороду до належного сприйняття в сучасній аудиторії, яка вивчає українську мову як іноземну. За задумом авторів, через майже 300 років Григорій Савич повертається на землю й заново здійснює свою життєву і творчу мандрівку Україною та Європою. Така побудова сюжету, що оснований на подорожі головного героя, стала, як зазначила дослідниця Г. Швець, «вдалою методичною знахідкою» [7, с. 213].

Структурно видання складається з 18 розділів (мандрівок). Подорож охоплює низку міст і сіл України (Чорнухи (місце народження), Глухів, Київ, Переяслав, Коврай, Харків і Сковородинівку (місце останнього спочинку), а іноді й окремі регіони, як от Галичину, де Г. Сковорода відвідує Львів, Жовкву та Броди). Окремий розділ присвячено альма-матер відомого філософа – Києво-Могилянській академії. З міст Європи зосереджено увагу на Ряшеві (Жешуві), Ярославі, Дуклі, Пряшеві, Токаї, Братиславі, Відні та Любляні. Згадано і про перебування Г. Сковороди на ворожій території – у російських столицях (москві та петербурзі). Зауважимо, що лінія взаємин з росією як одвічним ворогом і загарбником України є наскрізною у сюжеті посібника. Вважаємо, що це допоможе чужоземному читачеві правдивіше розкрити та глибше пізнати образ і сутність представників цієї ворожої країни, що не змінюються упродовж століть.

Такий маршрут обрано не випадково. За основу автори взяли карту подорожі Токайської комісії, у складі якої Григорій Савич мандрував Європою. Джерельною базою для написання авторських текстів стали наукові дослідження Л. Ушкалова, І. Козюри, Н. Горбача та ін.

Розповідь про подорож ведеться від першої особи. Головний герой сюжету – Григорій Сковорода, будучи постаттю з минулого, постає перед читачем як чоловік, який вміло користується всіма здобутками модерного суспільства: він послуговується громадським транспортом, їздить у таксі, потязі, літає літаком, замовляє авто через сервіс «БлаБлаКар» (*BlaBlaCar*), має закордонний паспорт і проходить митний контроль. Він також користується мобільним зв'язком, навігатором, вміє шукати інформацію в інтернеті, цікавиться новинами, сучасною музикою, літературними творами теперішніх письменників, відвідує книжкові крамниці, храми, музеї, фотографує цікаві об'єкти, робить селфі, ділиться враженнями в соцмережах.

У трагічний для сучасної України воєнний час, від перших днів російської агресії, філософ, який через 300 років повернувся на Батьківщину, стає волонтером: доставляє гуманітарну допомогу, плете маскувальні сітки, спілкується з бійцями територіальної оборони та воїнами ЗСУ. А коли ворог безжалісно, прямим влучанням ракети, знищує його дім – музей у Сковородинівці – бере до рук зброю та йде на фронт.

Усі розділи побудовані за принципом текстоцентричної моделі. У її центрі – текст, що розкриває одну з мандрівок філософа, він призначений для читання. Нижче наводимо фрагмент одного з таких текстів.

Серце просилося в мандри до Києва

Київ зустрів мене погожим, сонячним днем і привітав великими букетами біло-рожевого цвіту каштанів. Теперішню свою мандрівку давнім містом мені захотілося розпочати від головної його брами – Золотих Воріт. Дивно, минуло майже три століття – а мої бажання ті самі. Люблю це місце.

Збираючись у дорогу, розумів, що за стільки років столиця, певне, добряче змінилася. Трохи погуглив, зафіксував у пам'яті нову інформацію та зображення – і ось, я вже на місці.

Колись, у княжу добу, Золоті Ворота були бойовою вежею, що захищала Київ від ворогів. Тепер вони – символ міста, одна з найдавніших споруд Східної Європи.

Багато змінилося, багато втрачено... Але тільки «безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилося», тож тішуся тому, що побачив і рушаю далі. Піду Володимирською вулицею, до Андріївської церкви...[1, с. 37].

Кожен із таких текстів доповнений словником і дотекстовими вправами, завдання яких допомогти учневі/студентові запам'ятати мало-знайому чи невідому лексику та підготуватися до прочитання згаданого тексту. Так, до прикладу, перед читанням тексту «Серце просилося в мандри до Києва» запропоновано виконати такі вправи:

1. Підпишіть зображення словами зі словника. (До цієї вправи у навчальному посібнику подано зображення).

2. Знайдіть в рядку зайве слово та пояснити його значення:

- а) олівець, безумець, стілець, папірець;
- б) смеркати, світати, темніти, гуглити;
- в) відсіч, ніч, північ, день;
- г) княжий, погожий, президентський, королівський.

3. Утворіть словосполучення, поєднавши слова в колонках.

1) мальовничий	а) звірство
2) хвороба	б) овва
3) вигук	в) мандрівка
4) релігійний	г) Поділ
5) небачене	г) сморід
6) цікава	д) проповідник
7) нестерпний	е) оговтуватися
8) давнє	є) чума
9) довго	ж) пророцтво

4. Вставте слова зі словника в речення.

1. Київ – одне із найзеленіших міст Європи, і з усіх дерев, які там ростуть, найбільше, мабуть, _____. 2. Останнім часом він робив такі нерозсудливі вчинки, що мені часом хотілося назвати його _____. 3. _____, яка краса, в такому гарному та затишному сквері я ще не бував. 4. Упевнений, що вже незабаром ми дамо гідну _____ ворогові та переможемо. 5. Сусідський собака так налякав нашого кота, що він ніяк не міг _____. 6. На цій _____ бабуся Ганна ще така молода. 7. Ми повільно спускалися Андріївським _____ та милувалися краєвидами вечірнього міста.

5. Знайдіть у словнику слова, які утворилися від: *звір, князь, мандрувати, погода, світати* та складіть, використовуючи їх, **коротеньку розповідь** [1, с. 35–36].

Після ознайомлення зі змістом тексту необхідно виконати вправи на перевірку розуміння прочитаного, зокрема дати відповіді на запитання; вибрати правильний варіант відповіді із трьох запропонованих, наприклад (подаємо фрагмент):

Вулиця в Києві, названа на честь Григорія Сковороди, розташована на: а) Печерську; б) Оболоні; в) Подолі [1, с. 38–39].

Подано й завдання на поглиблення комунікативних навичок. Наприклад:

1. *Чи любите ви подорожувати? Куди найчастіше мандруєте: на море, в гори, у великі міста, інші країни? Чи є у вас улюблені місця, куди хочеться повертатися знову і знову? Розкажіть про них* [1, с. 36].

2. *Пригадайте зміст тексту та складіть маршрут, яким Григорій Сковорода мандрував Києвом. Проведіть екскурсію для своїх друзів* [1, с. 39].

Ці навчальні матеріали доповнено текстами на слухання, які додатково розкривають природні та культурні особливості тих теренів, де бував Григорій Сковорода. Усі аудіотексти той, хто навчатиметься за цим навчальним посібником, зможе знайти за покликанням чи QR-кодом. QR-коди є однією з переваг книги «Спіймай Сковороду», адже, як наголошують дослідники навчальних видань, «систематичне та раціональне використання QR-технологій зі сторінок сучасного підручника під час навчального процесу сприяє підвищенню мотивації пізнавальної активності» [9, с. 28].

До усіх аудіотекстів теж подано комплекси вправ. До прикладу, прослухавши текст «Київські каштани», необхідно визначити правдивість тверджень (так чи ні):

1. *Декоративний каштан не сподобався киянам, адже не давав їстівних плодів.*

2. У світі каштан часто називають деревом-букетом.
 3. Саджанці каштанових дерев привезли до Києва з Південної Америки.
 4. Київські садівники присвятили каштанову алею відомому українському письменникові Тарасові Шевченкові.
 5. Два століття тому в Європі була мода на висаджені вздовж бульварів тополі.
 6. Кияни не дали пропасти викорчуваним деревам, підібрали їх і посадили у своїх дворах.
 7. Каштанове дерево стало символом держави України.
 8. Каштанам присвячують вірші та оспівують їх у піснях [1, с. 39].
- Запропоновано виконати й таке завдання:
- Впишіть літери та цифри, що відповідають назві та характеристиці зображених рослин і плодів, у відповідні клітинки. Пригадайте зміст тексту та скажіть, про які з них у ньому не йшлося. Які з цих дерев чи кущів ви б висадили у своєму саду? Чому? А плодами яких із них міг би ласувати Григорій Сковорода?.

Працюючи над ним, студенти чи учні, дізнаються, зокрема, про флору, характерну для українського ареалу: калину, вишню, яблуню, каштан, і звичайно рослину, назва якої тепер стала словом-паролем, яке неспроможні вимовити вороги України [1, с. 40].

Низка розділів містить завдання, призначені для роботи в парах. Наприклад:

Визирніть у вікно. Зосередьте свій погляд на рослині (дереві, кущі, квіті), яку ви бачите. Опишіть її. Те саме порадьте зробити своєму другові. Ознайомте одне одного зі своїми описами. Поміркуйте, чи схожі вони на розповіді про київські каштани, які ви читали та слухали [1, с. 40].

Є й завдання, рекомендовані для групової роботи:

Рослини здавна були символами багатьох міст і країн. Ще задовго до того, як у держав з'явилися свої прапори та герби. А деякі квіти чи дерева згодом стали основними зображеннями в національній символіці держав.

Перед вами пазл. Він складається з елементів, на яких зображено рослини, особливо шановані у країнах Європи. Що це за країни, вам «підкажуть» їхні прапори. Перемістіть частинки пазла так, щоб вони відображали маршрут, яким Григорій Сковорода мандрував з України Європою. Для цього вам треба вписати назви країн в таблицю (звертайте увагу на номери елементів!) Серед держав є така, в якій мандрівник не бував у минулому, але вирішив поїхати тепер. Переможе той, хто швидше здогадається, за яким номером вона захована та віднайде й назве

квітку цієї країни. А хто не здогадається, матиме зобов'язання уважно прочитати всі тексти про цю мандрівку! До цієї вправи в навчальному посібнику подано зображення пазла [1, с. 41].

Окрім зазначених матеріалів, у кожному розділі подано твір або фрагмент з твору Григорія Сковороди. Автори врахували складність творів письменника для сприймання в іншомовній аудиторії, але водночас вважали несправедливим не ознайомити з ними тих, хто навчатиметься за виданням «Спіймай Сковороду». Тому запропоновані авторські тексти філософа та письменника ретельно відібрані, адаптовані та максимально наближені до читача. Цього вдалося досягнути завдяки спеціально розробленій системі вправ до цих творів. Запропоновано також словники з незнайомою лексикою та коментарями. Наведемо приклади завдань до байки «Годинникові колеса»:

1. Поміркуйте, про що ця байка та виберіть правильну відповідь:

- а) про взаємини між людьми;
- б) про працю, яка дає гарний результат і приносить щастя;
- в) про непорозуміння та ворожнечу; г) про цінність часу.

2. Уявіть, що вам треба написати байку, яку б тему ви у ній розкрили? Чому? Як би назвали своїх головних героїв?

3. Розгляньте зображення годинників. Поміркуйте, в яких із цих годинників могли б жити герої байки. Аргументуйте, чому?

4. Ознайомтеся з виразами, що містять слово лад. Доберіть до кожного з них відповідники.

говорити без ладу й складу	по-своєму
давати всьому лад	однаково, за одним зразком
доводити до ладу	впорядковувати, прибирати
жити в ладах	недоладно, плутано
наводити лад	усе встигати
на один лад	у мирі та злагоді
на свій лад	переставати діяти
вибувати з ладу	успішно завершувати

5. Доповніть речення, використовуючи слово *нахили*.

Зразок: *Оля грає на скрипці, вона має нахили до музики.*

А) Юрко займається боксом, він

Б) Оленка любить малювати квіти, вона

В) Микола найшвидше у класі розв'язує задачі, він

Г) Іринка бере уроки з вокалу, вона

Ґ) Петрові подобається вивчати механізми, він

Д) Марко вправно водить автомобіль, він

Поміркуйте, до чого мав нахили Григорій Сковорода?

6. З'ясуйте, які з поданих слів утворюють стійкі вислови зі словом *сила*. Якими з них ви б охарактеризували діяльність Григорія Сковороди?

*воля, вітер, тяжіння, кінець, слово, лад, цвіт, звук, каштан,
годинник, праця*

Наприкінці розділів подано завдання для роботи в парах.

Наприклад: *Позмагайтеся з другом. Кожен із вас упродовж визначеного проміжку часу (наприклад, за три хвилини) має дібрати слова, якими б можна було охарактеризувати Григорія Сковороду. Переможе той, хто добере таких слів більше».*

А також запропоновано завдання для роботи у групах.

Наприклад: *Поверніться до тексту про мандрівку Григорія Сковороди Києвом і пригадайте, що філософ сказав про час. Підготуйте короткий репортаж: візьміть інтерв'ю у своїх друзів про те, як можна зекономити час та на що його варто витратити. Складіть перелік порад [1, с. 42–44].*

Навчальний посібник також містить ключі до вправ [1, с. 193–211], що дає змогу працювати з ним не лише під керівництвом учителя, а й самостійно.

Висновки. Отже, авторська концепція, реалізована в навчальному посібнику «Спіймай Сковороду», базується на загальнодидактичному принципі науковості, що відображено у змісті навчальних матеріалів. Вона спирається на текстоцентричний, соціокультурний, комунікативно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи. Застосовані у виданні методичні прийоми та різнотипні завдання спрямовані на активізацію всіх видів мовленнєвої діяльності, насамперед – читання, слухання та говоріння.

Водночас привернення уваги іноземців, які вивчають українську мову, до актуальних проблем сьогодення крізь призму розповідей голов-

ного героя зацікавить їх, викличе емоції та переживання, мотивуватиме працювати з виданням. А мандрівка разом із Григорієм Сковородою сучасною Україною та Європою допоможе краще пізнати українську та європейську культури.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні теоретичної бази підручникотворення у площині лінгводидактики з метою подальшого розроблення концепцій нових навчальних видань з УМІ.

Література:

1. Спіймай Сковороду : навчальний посібник / І. М. Ключковська, О. М. Горда, Н. Р. Данчишин, О. М. Трумко, Н. М. Мартинишин. Львів : Видавництво Львівська політехніка, 2023. 220 с.
2. Швець Г. Д. Лінгводидактичні основи створення підручника з теоретичної дисципліни для іноземних студентів-філологів. *Проблеми сучасного підручника*. 2015. Вип. 15, 336–343. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/511> (дата звернення: 06.03.2024).
3. Лісовий М. І. Комплексний підручник з української мови як іноземної. *Актуальні проблеми викладання української мови як іноземної* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Біла Церква, 19 квіт. 2019 р. Білоцерківський НАУ, 2019. С. 38–40. URL: https://science.btsau.edu.ua/sites/default/files/tezy/zbirnik_tez_aktual_problem_viklad_ukr_movi_uak_inozem.pdf (дата звернення: 19.06.2024).
4. Колеснікова І. Сучасний підручник з української мови як іноземної : концепція та деякі зауваження. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича. Германська філологія*. 2020. Вип. 823. С. 120–122. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e3f33e7-3c63-485f-970e-b6cebe0abcee/content> (дата звернення: 19.04.2024).
5. Горда О., Трумко О. Феномен Лесі Українки в лінгводидактичному аспекті. *Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)* : зб. наук. праць за мат. всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. уч., м. Львів, 25–26 лют. 2021 р. Львів, 2021. С. 440–445. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/35020/2/VNPK_INA_2021_Horda_O-Fenomen_Lesi_Ukrainky_v_linhvodydaktychnomu_440-445.pdf (дата звернення: 17.06.2024).
6. Образки з Лесиноного життя : навч. посіб. / І. Ключковська, О. Горда, О. Трумко, О. Галайчук, Н. Данчишин, О. Сорока та ін. Львів : Галицька видавнича спілка, 2020. 128 с.
7. Швець Г. Лінгводидактичне осмислення постаті Григорія Сковороди в навчальній текстотечі з української мови як іноземної. *Літературознавчі студії*. 2022. Вип. 63–2. С. 202–220. DOI: [https://doi.org/10.17721/2520-6346.2\(63\)](https://doi.org/10.17721/2520-6346.2(63)) (дата звернення: 15.05.2024).
8. Horda O., Trumko O. The theme of the Russian-Ukrainian war in the linguodidactic dimension. *Theory and Practice of Teaching Ukrainian as a Foreign Language*. 2024. Issue 18. P. 102–109. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ufi.2024.18.4397> (дата звернення: 10.06.2024).
9. Viktorova L., Kocharyan A., Lashcul V., Korotun O. Psychological and pedagogical conditions of application of qr-codes in modern textbooks of the new ukrainian school. *Проблеми сучасного підручника*. 2021. Вип. 27. С. 27–35. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-27-35> (дата звернення: 18.07.2024).

References:

1. Kliuchkovska, I. M., Horda, O. M., Danchyshyn, N. R., Trumko, O. M., Martynyshyn, N. M. (2023). *Spiimai Skovorodu [Catch Skovoroda]*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivska politehnika [in Ukrainian].
2. Shvets, H. D. (2015). Lihvodydaktychni osnovy stvorennia pidruchnyka z teoretychnoi dystsypliny dlia inozemnykh studentiv-filolohiv [Linguodidactic foundations of creation of a textbook on theoretical discipline for foreign students-philologists]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, 15, 336–343. Retrieved from <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/511> [in Ukrainian].
3. Lisovyi, M. I. (2019). Kompleksnyi pidruchnyk z ukrainskoi movy yak inozemnoi [A comprehensive textbook of Ukrainian as a foreign language]. Proceedings from '19: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia “Aktualni problemy vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi” – The International Scientific and Practical Conference “Actual Problems of Teaching Ukrainian as a Foreign Language”* (pp. 38–40). Bila Tserkva: Bilotserkivskyi NAU. Retrieved from https://science.btsau.edu.ua/sites/default/files/tezy/zbirnik_tez_aktual_problem_viklad_ukr_movi_uak_inozem.pdf [in Ukrainian].
4. Kolesnikova, I. (2020). Suchasnyi pidruchnyk z ukrainskoi movy yak inozemnoi: kontseptsii ta deiaki zauvazhennia [Modern textbook of Ukrainian as a foreign language: concept and some remarks]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha. Hermanska filolohiia – Germanic Philology. Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*, 823, 120–122. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e3f33e7-3c63-485f-970e-b6cebe0abcee/content> [in Ukrainian].
5. Horda, O., Trumko, O. (2021). Fenomen Lesi Ukrainky v lihvodydaktychnomu aspekti [The phenomenon of Lesya Ukrainka in the linguodidactic aspect]. Proceedings from '21: *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia z mizhnarodnoiu uchastiu “Ideolohynia natsionalnoi arystokratii (na poshanu 150-richchia vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky)” – All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation “The ideologist of the national aristocracy (in honour of the 150th anniversary of Lesya Ukrainka's birth)”* (pp. 440–445). Lviv, 2021. Retrieved from https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/35020/2/VNPK_INA_2021_Horda_O-Fenomen_Lesi_Ukrainky_v_linhvodydaktychnomu_440-445.pdf [in Ukrainian].
6. Kliuchkovska, I., Horda, O., Trumko, O., Halaichuk, O., Danchyshyn, N., Soroka, O. et al. (2020). *Obrazky z Lesynoho zhyttia [Sketches from Lesya's life]*. Lviv: Halytska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
7. Shvets, H. (2022). Lihvodydaktychne osmyslennia postati Hryhorii Skovorody v navchalnii tekstotetsi z ukrainskoi movy yak inozemnoi [Linguodidactic interpretation of Hryhorii Skovoroda in the educational text materials on Ukrainian as a foreign language]. *Literaturoznachchi studii – Literary Studies*, 63–2, 202–220. Retrieved from [https://doi.org/10.17721/2520-6346.2\(63\)](https://doi.org/10.17721/2520-6346.2(63)) [in Ukrainian].
8. Horda, O., Trumko, O. (2024). The theme of the Russian-Ukrainian war in the linguodidactic dimension. *Theory and Practice of Teaching Ukrainian as a Foreign Language*, 18, 102–109. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.30970/ufi.2024.18.4397> [in English].
9. Viktorova, L., Kocharyan, A., Lashcul, V., Korotun, O. (2021). Psychological and pedagogical conditions of application of qr-codes in modern textbooks of the new ukrainian school. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, 27, 27–35. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-27-35> [in English].

УДК 81: 373

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-175-185](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-175-185)

Григоренко Тетяна Вікторівна доктор філософії, доцент, кафедра спеціальної психології та медицини, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-2002-6668>,

Артюмова Євгенія Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов за професійним спрямуванням, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, <https://orcid.org/0000-0003-0837-2928>

Ніколаєва Анжеліка Анатоліївна старший викладач, кафедра англійської мови, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, <https://orcid.org/0009-0009-2140-9247>

ІННОВАЦІЇ В ГАЛУЗІ ІТ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ЛЕКСИЦІ: АНАЛІЗ НОВИХ ТЕРМІНІВ

Анотація. Сучасна галузь інформаційних технологій (ІТ) є активним донором в контексті поповнення лексичного запасу мови новими одиницями. Тенденція детермінована необхідністю віддзеркалення у сучасній термінологічній системі нових дефініцій, продиктованих цифровізацією усіх суспільних процесів. Метою дослідження є аналіз специфіки відображення у сучасній лексиці інноваційної ІТ-термінології. У статті проаналізовано закономірності формування термінологічної лексики в аспекті її активної взаємодії із традиційними лексичними категоріями, виникнення нових професійних жаргонізмів та неологізмів. Вивчено передумови виникнення нової та модернізації традиційної термінологічної лексики у ІТ-сфері, в концептах діяльності з адміністрування, програмування, управління інформаційними технологіями, створення логістичних ланцюгів. На основі підходів до формування сучасних цифрових ланцюгів досліджено науково-лінгвістичні особливості лексико-семантичних інновацій сфери ІТ. Обґрунтовано, що стрімкий поступ цифровізації зумовлює трансформацію продуктивних сил суспільства, що стимулює оновлення традиційного семантичного потенціалу. Доведено, що найбільший вплив ІТ-галузь здійснила на англійську мову, а тому її

лексичний запас у форматі запозичень широко застосовується під час формації новітньої ділової лексики, аббревіатур та скорочень у спілкуванні ІТ фахівців у міжнародному форматі та приймає у різні мови глобальної спільноти. У дослідженні обґрунтовано, що сучасний інноваційний розвиток лексики повинен активно сприяти інтенсифікації мовленнєво-комунікаційної компетентності, її комплементарності загальним тенденціям розвитку термінології, що набуває особливої актуальності на тлі євроінтеграційного поступу України.

Ключові слова: неологізм, лексико-семантичні інновації сфери ІТ, семантичний потенціал, інноваційні процеси, термінолексика, професійні жаргонізми, запозичення, ділова лексика.

Hryhorenko Tetiana Viktorivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Department of Special Psychology and Medicine, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Pirogova St. 9, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0002-2002-6668>

Artomova Yevheniia Oleksandrivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Foreign Languages for Specific Purposes, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Pirogova St. 9, Kyiv, 01601, <https://orcid.org/0000-0003-0837-2928>

Nikolaieva Anzhelika Anatoliivna Senior Lecturer, English Language Department, State University of Information and Communication Technologies, Solomyanska St. 7, Kyiv, 03110, <https://orcid.org/0009-0009-2140-9247>

INNOVATIONS IN THE FIELD OF IT AND THEIR REFLECTION IN THE LEXICON: ANALYSIS OF NEW TERMS

Abstract. Today, the information technology (IT) industry is an active donor in the context of replenishing the lexical stock of the language with new units. The trend is determined by the need to reflect in the modern terminological system new definitions dictated by the digitalization of all social processes. The purpose of the study is to analyze the specifics of the reflection of innovative IT terminology in the modern lexicon. The article analyzes the patterns of formation of terminological vocabulary in terms of its active interaction with traditional lexical categories, the emergence of new professional jargon and neologisms. The prerequisites for the emergence of new and modernization of traditional terminology in the IT sphere, in the concepts of administration, programming, information technology management, and the

creation of logistics chains are studied. On the basis of approaches to the formation of modern digital chains, the scientific and linguistic features of lexical and semantic innovations in the IT sphere are studied. It is substantiated that the rapid progress of digitalization leads to the transformation of the productive forces of society, which stimulates the renewal of the traditional semantic potential. It is proved that the IT industry has had the greatest influence on the English language, and therefore its lexical stock in the format of borrowings is widely used in the formation of the latest business vocabulary, abbreviations and acronyms in the communication of IT specialists in the international format and is being adopted by different languages of the global community. The study proves that the modern innovative development of vocabulary should actively contribute to the intensification of speech and communication competence, its complementarity to the general trends in the development of terminology, which is especially relevant against the background of Ukraine's European integration.

Keywords: neologism, lexical and semantic innovations in the IT sphere, semantic potential, innovation processes, terminology, professional jargon, borrowing, business vocabulary.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій слугує причиною низки трансформацій та удосконалень, і феномен лексики – не винятки. Наразі спостерігається активне розширення термінологіки ІТ, формування професійних жаргонізмів, неологізмів, запозичень, ділової лексики, виникнення нових аббревіатур та скорочень.

Актуальність питання відображення інновацій у сфері ІТ у лексичній системі зумовлена необхідністю забезпечення комплементарності сучасної ділової мови інноваційно-технічному прогресу та динамікою розвитку суспільного середовища. Усвідомлення характерних особливостей окресленого явища сформує необхідність дослідження специфіки адаптації сучасної лексики до інноваційної ІТ-діяльності, її стрімкого розвитку та глобального проникнення у всі сфери життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато сучасних науковців приділяють увагу проблематиці лексико-семантичних інновацій сфери ІТ (Ю. Попович [1], Н. Yuzkiv та ін. [2], Г. Кузнецова [3], Д. Заутовілі [4]). Питання практичного впливу ІТ на динаміку розвитку лексики входить у коло наукових інтересів М. Кізіль [5], R. Zhang, D. Zou [6], Z. Sun, M. Anbarasan, D. Praveen Kumar [7]. Окрім того, в працях А. Di Vaio та ін. [8] та М. Моеїні та ін. [9] аналізуються лексико-семантичні інновації сфери ІТ, що шляхом інтеграції неологізмів та інноваційної термінологіки займають стійку позицію у сучасній діловій лексиці.

На продовження, Р. León-Araúz, A. Reimerink, M. Cabezas-García [10], С. Lu та ін. [11], А. Matiienko-Silnytska, Н. Poliakova, М. Yakovlieva [12] досліджують творення лексичних дефініцій, а І. Ментинська [13], О. Філь [14] вивчають цифрові платформи як перспективний лексикоформуючий чинник. Водночас, існує дефіцит практичних науково-методологічних рішень в досліджуваній галузі, що вимагає розширеного аналізу проблематики.

Мета статті. Мета дослідження полягає у поглибленому аналізі специфіки відображення у сучасній лексиці інноваційної ІТ-термінології.

Виклад основного матеріалу. У контексті лінгвістики виділяють декілька трактувань дефініції «термін», котрі у певних аспектах віддзеркалюють алгоритмізовану систему професійних понять певної сфери діяльності. У ракурсі даного дослідження термін варто позиціонувати як певне лексичне утворення, яке у тісній взаємодії з іншими аналогічними утвореннями утворює специфічну замкнену систему, що характеризується високою точністю та однозначністю. Серед основних ознак терміну – тенденція до однозначності, системність, стилістична нейтральність, точність семантики, відсутність експресивності, наявність дефініції.

Тенденція інтернаціоналізації ІТ-термінології, поруч із перевагами прогресивності та об'єктивності, володіє певними дотичними ризиками щодо витіснення національних термінів та денаціоналізації терміносистем. Запозичені лексеми порушують семантичний баланс, адже сам процес засвоєння інноваційних слів є тривалим та зумовлює серйозні зміни на морфологічному, словотвірному та лексико-семантичному рівнях [5].

Мовна система фахової комунікації передбачає наявність певного ядра – власне термінолексики, та навколоядерної зони, сформованої професійними жаргонізмами, професіоналізмами, номенклатурними одиницями.

Професіоналізмами позиціонуються слова і словосполучення, що властиві для мови представників певних професій. Часто вони відіграють роль неофіційних заміників-синонімів термінологічних формацій та використовуються для оптимізації та надання лаконічності професійному спілкуванню [9].

Професійні жаргонізми також виступають у ролі неофіційних заміників для термінів та залучаються із метою спрощення внутрішньо-фахової комунікації. Зазвичай, вони не володіють нормативністю та формуються із використанням елементів неспеціальної лексики [2].

Необхідно зазначити, що ІТ-термінологія насичена значною кількістю прямих лексичних запозичень із англійської мови. Сучасна концепція

розвитку англійської лексики передбачає створення спеціалізованих словників, де фіксуються нові лексичні утворення (Oxford English Dictionary у межах якого відбувається систематична фіксація нових слів, наділення їх дефініцією та прикладами застосування, із зазначенням етимології; Merriam-Webster, Urban Dictionary, Cambridge English Dictionary та інші) [1].

Згідно із семантикою ІТ-термінів та відповідно до їх функціонального призначення варто виокремити декілька тематичних формацій термінологіки:

- дефініції програм, програмного забезпечення та документації, процесів для інсталяції, операційних систем, платформ, програмних середовищ;
- дефініції видів комп'ютерних пристроїв, їх частин і видів;
- терміни, що йменують фахівців галузі ІТ;
- назви спеціальних процесів збору, акумуляції, оброблення, передачі, аналізу та захисту інформаційних даних;
- дефініції, що стосуються глобальної мережі, мережевих ресурсів, інтернет-комунікації та дотичних загроз;
- терміни, що йменують масиви даних, датотеки;
- дефініції мов програмування;
- детермінанти виміру інформації [7].

Термінологічна система термінів ІТ-галузі характеризується складністю структурування, а тому кількість виокремлених тематичних груп може бути розширена, як і їх наповнення груп. Це зумовлено постійним поповненням термінології даної галузі, його трансформацією.

Варто зауважити, що запозичення у ІТ є, здебільшого, конвенціоналізованими та адаптованими до граматичних систем національних мов. Інтенсифікації насиченості ділової мови ІТ-галузі запозиченою лексикою у перспективі зростатиме за рахунок розвитку мовних контактів, інноваційно-технологічному прогресу, активному обміну інформацією та загальній тенденції до інтернаціоналізації англійської лексики.

Найбільш інформативними вбачаються ІТ-терміни, котрі активно застосовуються у медіа, ІТ-адмініструванні та управлінні. До них, для прикладу належать англіцизми [11]:

- *Use case* – певне рішення чи його концепт у контексті системного аналізу, що має на меті ідентифікацію та розпізнавання систем, їх організації;
- *Api testing* – процес тестування інформаційно-комунікаційного пристрою задля розширеної аналітики програмного забезпечення, його інтерфейсу;
- *Removable media* – знімний локальний пристрій, що дозволяє зберігати інформаційні дані у цифровому форматі;

- *OI (operational intelligence)* – можливість доступу до інформаційної бази;
- *Software toolchain* – система інформаційно-комунікаційних пристроїв, котрі можливо і доцільно застосовувати одночасно;
- *Debugging* – процес програмування, що передбачає певну етапність;
- *Autocorrect* – оброблення текстової інформації з метою редагування орфографічних помилок;
- *Pagination* – диференціація контенту у друкованому чи цифровому форматі посторіннково;
- *distributed file system (DFS)* – система розподілу файлів;
- *Online Public Catalog (OPAC)* – бібліографія у онлайн-форматі, із відкритим загальним доступом;
- *Image-based backup* – процес копіювання операційної системи та асоційованих даних.

Найбільш активно лексико-семантичні інновації сфери ІТ спостерігаються у контексті ІТ-операцій та управління проектами, сертифікації та персональних комп'ютерів, кар'єри в ІТ та техпідтримки. При цьому, із розвитком галузі окремі терміни не замінюються новими, а здобувають оновлене семантичне значення. Наприклад, *artificial intelligence (AI)* здобуває нову варіацію – *artificial superintelligence (ASI)*, що детермінує ознаку «надрозуму» як логічне продовження феномену штучного інтелекту, а уже традиційний термін *User Principal Name (UPN)* наразі володіє варіативним значенням, залежно від пріоритетного ІТ-контексту. Серед інших термінолексем з варіативністю дефінітивного контексту – *Pipelining, Data migration, Network traffic* та низка інших [10].

З-поміж скорочень та аббревіатур у досліджуваному контексті необхідно виділити:

- *EAM (Enterprise Asset Management)*, що означає процес управління активами з метою їх оптимального використання;
- *OPAC (Online Public Access Catalog)* – детермінує вільний доступ до каталогів у онлайн-форматі;
- *DFS (distributed file system)*, що означає систему диференціації файлів;
- *QKD (quantum key distribution)*, що позначає забезпечення належного рівня безпеки комунікаційних процесів.

Наразі спостерігається інноваційне оновлення процесу формування особливих термінів, що рідко застосовуються. Зокрема, у системі ІТ-термінології, що має відношення до транспортної сфери, характерною є поява нових термінів – *3D E/Point, Multimodal Cargo Shipping* та інших.

Чимало неологізмів та запозичень сформувались у IT-галузі в концепті адміністрування та управління зберіганням даних *Storage Administration*, у тому числі:

- *AWS Export/import* – командна програма, що дає можливість переміщувати користувачам значні обсяги інформативних даних за посередництвом хмарних технологій та портативних пристроїв акумуляції даних;

- *Amazon S3 (Amazon Simple Storage Service)* – спеціалізований сервіс для акумуляції інформації за допомогою хмарних ресурсів на основі Web сторінок;

- *Data breach* – вид кібератак, при яких отримується несанкціонований доступ до конфіденційної бази даних;

- *3D XPoint* – інструмент для зберігання інформативних даних;

- *3Vs* – Volume, Variety, Velocity, що визначають властивості великих даних;

- *Cold storage* – цифрова система або режим зберігання неактивної бази даних [8].

Характерною на сьогодні є тенденція залучення алгоритмів машинного навчання задля ідентифікації ключових слів у текстах – сервіси комплексної мовної аналітики, зокрема, Google Cloud Natural Language API та Microsoft Azure Text Analytics. Також, спеціалізовані додатки для перекладу (Google Translate, DeepL тощо) активно інтегрують технології нейронних мереж з метою реалізації коректного автоматичного перекладу. Очевидно, що такі тенденції сприяють практичному розповсюдженню інноваційної термінології у міжмовному контексті [10].

Дослідивши процеси неологізації сучасної української мови, можна окреслити висновки щодо постійності та пріоритетності поповнення лексики сучасної ділової мови похідними, утвореними за допомогою морфологічного способу словотвору. Останній вбачається ефективним як для лексичних новотворів у межах національної мовної формації, так і для запозичень. Як свідчать дослідження учених, більше 80% нових термінів є наслідком морфологічного творення, решта – семантичні неологізми [6].

Серед пріоритетних способів творення IT-термінології перевага належить суфіксації та композиції, залежно від частини мови: більшість термінів-іменників утворюється суфіксальним способом («архівування», «буферизація»), або способом основоскладання («відеокарта», «гіперпосилання», «мікропроцесор», «мультипрограмування», «псевдографіка» тощо) і словоскладання («веб-браузер», «веб-сервер», «інтернет-адміністратор», «інтернет-сервер» тощо) [4].

Необхідно зауважити роль латинських та грецьких префіксів у творенні ІТ-термінів. Зокрема, серед латинських:

- multi- (багато різно): мультисписок – *multilist*;
- non- (не): нелокалізований – *nonlocalized*;
- de- (повертати дію вилучати): декодер – *decoder*;
- inter- (між, усередині): інтернет – *internet*;
- pro- (вперед, перед, попереду): процесор – *processor*;
- re- (знову, повторювати): реконфігурація – *reconfiguration*;
- ultra- (понад, поза, сильніший): ультрамікроафіша – *ultrafiche*;
- uni- (одно): унікальне ім'я – *unicode*;
- self- (стосовно самого себе (об'єкта)): самоадаптація – *selfadapting*;
- sub (під, підмножина, частина чогось): підмножина – *subset*;
- trans- (через, на стороні, поперек): трансформатор – *transformer*.

Серед грецьких префіксів:

- auto- (само, автономно): автовиклик – *autocalling*;
- dis- (протилежний до, не): дисплей – *display*;
- hyper- (понад, вище, у більшій мірі): гіпертекст – *hypertext*;
- macro- (великий, об'ємний): макрогенератор – *magrogenerator*;
- micro- (маленький, мініатюрний): мікропроцесор – *microprocessor*;
- mono- (одно): монохромний дисплей – *monochrome dishlay*;
- photo- (світло): фоторецептор – *photoreceptor*;
- poly- (багато, різно): поліморфне кодування – *polymorphic tweening*;
- pseudo- (хибний, подібний до): псевдоадреса – *pseudoaddress*;
- tele- (віддалений, на великій відстані): телетекст – *teletext* [14].

Таким чином, можна відзначити активізацію поповнення терміно-системи ІТ-галузі як в контексті української мови, так і в глобальному середовищі. Нові терміни утворюються на основі як питомих, так і запозичених елементів. Велику частку термінолексики ІТ-галузі формують гібридні неологізми на основі запозичень-англіцизмів. Групи термінів у досліджуваній галузі позиціонуються розгалуженими, однак, нерівномірними за компонентністю, із різною продуктивністю. У перспективі передбачається розширення ІТ-термінології та її активну інтеграцію до національних мовних формацій через стрімкий розвиток інформаційних технологій та глобальну цифровізацію суспільних процесів.

Висновки. Галузь ІТ позиціонується на сьогодні активним донором в процесі поповнення лексичного запасу мови новими одиницями, що зумовлено необхідністю віддзеркалення у сучасній термінологічній системі нових дефініцій, продиктованих цифровізацією усіх суспільних

процесів. Аналіз специфіки відображення у сучасній лексиці інноваційної ІТ-термінології переконливо засвідчує закономірності формування термінологічної лексики в аспекті її активної взаємодії із традиційними лексичними категоріями, виникнення нових професійних жаргонізмів та неологізмів.

Передумовою виникнення нової та модернізації традиційної термінологіки у ІТ-сфері є розвиток діяльності з адміністрування, програмування, управління інформаційними технологіями, створення логістичних ланцюгів, що, у синергії зі стрімким поступом цифровізації, зумовлює трансформацію продуктивних сил суспільства та стимулює оновлення традиційного семантичного потенціалу.

Максимальний вплив ІТ-галузі відображено у англійській трансформації та розширенні термінології, а тому її лексичний запас у форматі запозичень широко застосовується в ході формації новітньої ділової лексики, аббревіатур та скорочень у спілкуванні ІТ фахівців у міжнародному форматі та приналежить у різні мови глобальної спільноти. Інноваційний розвиток лексики повинен активно сприяти інтенсифікації мовленнєво-комунікаційної компетентності, її комплементарності загальним тенденціям розвитку термінології, що вбачається особливо значущим у контексті євроінтеграційного поступу України.

Література:

1. Попович Ю. В. Поняття термінології та терміносистеми в сучасній лінгвістиці / Ю. В. Попович, В. Д. Бялик // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2020. – Том 31(70), №2(2). – С. 206-210. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PmGVZrSp8rcJ:https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/pa
2. Yuzkiv H. I. Innovative Methods in Language Disciplines During Profile Training Implementation / H. I. Yuzkiv, I. M. Ivanenko, N. V. Marchenko, N. V. Kosharna, N. S. Medvid // International Journal of Higher Education. – 2020. – №9(7). – P. 230-242. URL: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p230>
3. Кузнєцова Г. П. Аналіз появи нових ІТ термінів англійської мови у різних галузях діяльності в процесі розвитку інформаційних технологій / Г. П. Кузнєцова // Записки з романо-германської філології. – 2023. – №2 (51). – С. 128-138. [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2023.2\(51\).296826](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2023.2(51).296826)
4. Заутаєв Д. Тенденції запозичення та адаптації комп'ютерної термінології ((на матеріалі англійської, російської та грузинської мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Д. Заутаєв. – Тбілісі, 2009. – 166 с.
5. Кізіль М. А. Структурно-семантичні та соціофункціональні параметри метатерміносистеми англійської мови сфери комп'ютерних технологій: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / М. А. Кізіль. – Запоріжжя, 2016. – 241 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2016/Kizil_dis.pdf
6. Zhang R. Types, purposes, and effectiveness of state-of-the-art technologies for second and foreign language learning / R. Zhang, D. Zou // Computer Assisted Language Learning. – 2022. – №35(4). – P. 696-742. <https://doi.org/10.1080/09588221.2020.1744666>

7. Sun Z. Design of online intelligent English teaching platform based on artificial intelligence techniques / Z. Sun, M. Anbarasan, D. Praveen Kumar // *Computational Intelligence*. – 2021. – №37(3). – P. 1166-1180. <https://doi.org/10.1111/coin.12351>
8. Di Vaio A. The role of digital innovation in knowledge management systems: A systematic literature review / A. Di Vaio, R. Palladino, A. Pezzi, D. Kalisz // *Journal of business research*. – 2021. – №123. – P. 220-231. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.09.042>
9. Moeini M. Theory borrowing in IT-rich contexts: Lessons from IS strategy research / M. Moeini, B. Simeonova, R. Galliers, A. Wilson // *Journal of Information Technology*. – 2020. – №35(3). – P. 270-282. <https://doi.org/10.1177/0268396220912745>
10. León-Araúz P. Representing multiword term variation in a terminological knowledge base: A corpus-based study / P. León-Araúz, A. Reimerink, M. Cabezas-García // *Proceedings of the Twelfth Language Resources and Evaluation Conference (May, 2020)*. – Marseille, France, 2020. – P. 2358-2367. <https://aclanthology.org/2020.lrec-1.287>
11. Lu C. A scoping review of computational thinking assessments in higher education / C. Lu, R. Macdonald, B. Odell, V. Kokhan, C. Demmans Epp, M. Cutumisu // *Journal of Computing in Higher Education*. – 2022. – № 34(2). – P. 416-461. <https://doi.org/10.1007/s12528-021-09305-y>
12. Matiienko-Silnytska A. V. Перекладацькі особливості IT-сленгу: семантичний аспект / A. V. Matiienko-Silnytska, H. P. Poliakova, M. L. Yakovlieva // *Львівський філологічний часопис*. – 2023. – №13. – 116-121. <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/2601>
13. Ментинська І. Етапи становлення комп'ютерної термінології на тлі розвитку інформаційних технологій в Україні / І. Ментинська // *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. – 2023. – №17. – С. 181–190. <https://openarchive.nure.ua/handle/document/25274>
14. Філь О. Джерела і способи формування терміносистем комп'ютерної сфери в англійській, польській та українській мовах / Олена Філь // *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». – 2014. – № 791. – С. 92–97. <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-791-2014/dzherela-i-sposoby-formuvannya-terminosystem>

References:

1. Popovych, Yu. B., & Bialyk, V. D. (2020). Poniattia terminolohii ta terminosystemy v suchasni linhvistytsi [The concept of terminology and terminosystem in modern linguistics]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia : Filo-lohiiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific notes of Vernadsky TNU. Series: Philology. Social communications*, 31 (70), 2(2), 206-210. Retrieved from: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PmGVZrSp8rcJ:https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/pa [in Ukrainian]
2. Yuzkiv, H. I., Ivanenko, I. M., Marchenko, N. V., Kosharna, N.V., & Medvid, N. S. (2020). Innovative Methods in Language Disciplines During Profile Training Implementation. *International Journal of Higher Education*, 9(7), 230-242. Retrieved from: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p230>
3. Kuznietsova, H. P. (2023). Analiz poiavy novykh IT terminiv anhliiskoi movy u riznykh haluziakh diialnosti v protsesi rozvytku informatsiinykh tekhnolohii [Analysis of the emergence of new IT terms in English in various fields of activity in the process of information technology development]. *Zapysky z romano-hermanskoii filolohii – Notes on Romance and Germanic Philology*, 2 (51), 128-138. Retrieved from: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2023.2\(51\).296826](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2023.2(51).296826) [in Ukrainian]

4. Zautashvili, D. (2009). Tendentsii zapozychennia ta adaptatsii kompiuternoi terminolohii ((na materiali anhliiskoi, rosiiskoi ta hruzynskoi mov) [Tendencies of borrowing and adaptation of computer terminology (based on the material of English, Russian and Georgian languages)]. *Candidate's thesis*. Tbilisi. Retrieved from: <http://www/tsu.ge/data/disertaciebi/zautashvili> [in Ukrainian]

5. Kizil, M. A. (2016). Strukturno-semantychni ta sotsiofunktsionalni parametry metaterminosystemy anhliiskoi movy sfery kompiuternykh tekhnolohii [Structural-semantic and socio-functional parameters of the English language meta-term system of the sphere of computer technologies]. Zaporizhzhia. Retrieved from: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2016/Kizil_dis.pdf [in Ukrainian]

6. Zhang, R., & Zou, D. (2022). Types, purposes, and effectiveness of state-of-the-art technologies for second and foreign language learning. *Computer Assisted Language Learning*, 35(4), 696-742. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/09588221.2020.1744666>

7. Sun, Z., Anbarasan, M., & Praveen Kumar, D. J. C. I. (2021). Design of online intelligent English teaching platform based on artificial intelligence techniques. *Computational Intelligence*, 37(3), 1166-1180. Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/coin.12351>

8. Di Vaio, A., Palladino, R., Pezzi, A., & Kalisz, D. E. (2021). The role of digital innovation in knowledge management systems: A systematic literature review. *Journal of business research*, 123, 220-231. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.09.042>

9. Moeini, M., Simeonova, B., Galliers, R. D., & Wilson, A. (2020). Theory borrowing in IT-rich contexts: Lessons from IS strategy research. *Journal of Information Technology*, 35(3), 270-282. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0268396220912745>

10. León-Araúz, P., Reimerink, A., & Cabezas-García, M. (2020). Representing multiword term variation in a terminological knowledge base: A corpus-based study. *Proceedings of the Twelfth Language Resources and Evaluation Conference* (pp. 2358-2367). Retrieved from: <https://aclanthology.org/2020.lrec-1.287>

11. Lu, C., Macdonald, R., Odell, B., Kokhan, V., Demmans Epp, C., & Cutumisu, M. (2022). A scoping review of computational thinking assessments in higher education. *Journal of Computing in Higher Education*, 34(2), 416-461. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s12528-021-09305-y>

12. Matiienko-Silnytska, A. V., Poliakova, H. P., & Yakovlieva, M. L. (2023). Perekladatski osoblyvosti IT-slenhu: semantychnyi aspekt [Translation features of IT slang: semantic aspect]. *Lvivskyi filolohichnyi chasopys – Lviv Philological Journal*, 13, 116-121. Retrieved from: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/philology/article/view/2601> [in Ukrainian]

13. Mentynska, I. (2023). Etapy stanovlennia kompiuternoi terminolohii na tli rozvytku informatsiinykh tekhnolohii v Ukraini [Stages of formation of computer terminology against the background of information technology development in Ukraine]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi – Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language*, 17, 181–190. Retrieved from: <https://openarchive.nure.ua/handle/document/25274> [in Ukrainian]

14. Fil, O. (2015). Dzherela i sposoby formuvannia terminosystem kompiuternoi sfery v anhliiskii, polskii ta ukrainskii movakh [Sources and methods of formation of computer terminology systems in English, Polish and Ukrainian]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnika». Seriia «Problemy ukrainskoi terminolohii» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series “Problems of Ukrainian terminology”*, 791, 92–97. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-791-2014/dzherela-i-sposoby-formuvannya-terminosystem> [in Ukrainian]

УДК 811.111'255

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-186-197](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-186-197)

Загородня Людмила Зеонідівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і практики перекладу, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0009-0000-0116-5016>

РЕФЕРЕНЦІЙНИЙ СТАТУС БУТТЄВОГО РЕЧЕННЯ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Анотація. У пропонованому дослідженні стверджується думка, що референційний статус речення визначає його граматичне оформлення та лексичне наповнення, оскільки, вибираючи тип референції свого повідомлення, мовець одночасно вибирає граматичні та лексичні засоби, які можуть якнайповніше передати його інтенції. Для відтворення референційного статусу джерельного повідомлення у перекладі тлумач використовує різні граматичні трансформації та семантичні видозміни. Мета статті полягає у дослідженні та аналізі граматичних трансформацій, що зумовлені передачею референційного статусу вихідного повідомлення. Матеріалом дослідження слугували англійські буттєві речення, вилучені методом наскрізної вибірки з англomовних художніх прозових творів, та їх переклади українською мовою.

У розвідці зазначено, що пропозицію буттєвого англійського та українського речень складають три структурно та семантично необхідні компоненти: логічний суб'єкт (який позначає буттєвий об'єкт/об'єкти або клас об'єктів, що існує чи не існує), логічний предикат (який вказує на власне факт існування певного об'єкта/об'єктів) та темпоральний чи локативний актант (локалізатори).

У статті досліджено, що граматичні трансформації, а саме зміна числової форми однини вихідного іменника на позначення буттєвого об'єкту на множину відбувається у випадку набуття цим іменником неозначеного референційного статусу у повідомленнях генералізованої референції. У таких висловлюваннях мовець прагне повідомити про відсутність/існування в об'єктивній або уявній реальності певного класу предметів, незалежно від кількості референтів. Оскільки в українській мові форма множини іменника є також засобом вираження значення узагальнення, невизначеної кількості, саме тому у цільовому тексті

перевага надається формі множини іменника на позначення буттєвого предмета.

Автор звертає увагу, що англійські екзистенційні речення, що набувають генералізованого референційного статусу, можуть відтворюватися у цільовому тексті за допомогою неозначено-особових чи безособових речень, оскільки неозначено-особові та безособові речення, акцентуючи увагу на лише на дії чи її результаті без називання особи виконавця, здатні відтворювати загальні судження у цільовому тексті.

Ключові слова: буттєве речення, референція, референційний статус, іменник на позначення буттєвого об'єкта.

Zahorodnia Liudmyla Zeonidivna Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of Theory and Practice of Translation, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 Maxyma Kryvonosa St., Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0009-0000-0116-5016>

THE REFERENTIAL STATUS OF AN EXISTENTIAL SENTENCE: A TRANSLATION ASPECT

Abstract. The proposed paper claims that the referential status of a sentence determines its grammatical structure and lexemes to be used in a sentence, since choosing the type of reference of the message, the speaker simultaneously chooses grammatical and lexical means that can convey his intentions the best. Translators use various grammatical transformations and semantic modifications to reproduce the referential status of a source sentence in translation. The aim of the article is to study and analyse grammatical transformations caused by rendering the referential status of a source sentence. The article analyses English existential sentences and their translations into Ukrainian. The research is based on the data collected from original and translated texts of English literary works.

The research points out that the proposition of existential English and Ukrainian sentences consist of three structurally and semantically necessary components: a logical subject (which denotes an existential object/objects or a class of objects that exists or does not exist), a logical predicate (which indicates the fact of the existence of a certain object or objects) and a temporal or locative actant (locatives).

The article proves that grammatical transformation, viz., the change of the singular form of the source noun that denotes an existential object into the plural is observed when this noun acquires the indefinite referential status in a statement of generalised reference. In such statements, the speaker aims to

inform about the absence or existence of a certain class of objects in the actual or imaginary reality, regardless of the number of referents. Since the plural form of a noun in the Ukrainian language is also used as a means of expressing the meaning of generalisation, the plural form of a noun that denotes an existential object is preferred in the target text.

The author pays attention to the fact that English existential sentences that acquire generalised referential status can be rendered into Ukrainian by means of indefinite or impersonal sentences, since indefinite and impersonal sentences focusing on the action or its result without naming the performer are able to reproduce general judgements in the target text.

Keywords: an existential sentence, reference, referential status, a noun denoting an existing object.

Постановка проблеми. Чимало лінгвістичних праць присвячено вивченню референційного статусу іменникової групи, цілого речення та його частин. Дослідження референційної функції висловлювання є актуальним не лише з мовознавчого, а й перекладознавчого аспекту, оскільки референційний статус повідомлення визначає його граматичне оформлення та лексичне наповнення. У зв'язку із тим, що під час побудови висловлювання мовець сам вибирає тип референції, то мовознавці вказують на прагматичний чинник як на основний, що визначає референційний статус речення [1, с. 34]. Вибираючи тип референції свого повідомлення, мовець одночасно вибирає й граматичні та лексичні засоби, які можуть якнайповніше передати його інтенції. Під час перекладу тлумач намагається використати такі граматичні засоби цільової мови та здійснити такі семантичні видозміни, прагматичний потенціал яких якнайкраще слугуватиме для відтворення референційного статусу джерельного повідомлення.

У пропонованому дослідженні продемонстровано необхідність врахування референційного статусу іменникової групи та речення загалом на прикладі перекладу англійських буттєвих речень українською мовою. Зокрема, розвідка присвячена аналізу граматичних трансформацій, що зумовлені передачею референційного статусу вихідного повідомлення та іменника на позначення буттєвого об'єкту при перекладі художніх прозових текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Референційні характеристики іменникових груп та цілих речень давно були темою наукових досліджень зарубіжних лінгвістів. В українському мовознавстві ця проблематика не так давно отримала належну увагу. Зокрема, поняття референційної функції розглядаються у наукових працях А. Загнітка,

зокрема, особливої уваги заслуговують словникові статті, присвячені питанням референції [2]. Серед розвідок, у яких досліджуються відношення мовного знака до об'єктів реальної чи уявної позамовної дійсності, слід також зазначити праці О. Леути [1] та І. Панченко [3]. Екзистенційні речення також неодноразово ставали предметом дослідження українських і зарубіжних мовознавців [4-8]. Однак, питанню необхідності врахування референційного статусу джерельного висловлювання під час перекладу, зокрема, під час перекладу англійських речень існування українською мовою присвячено недостатньо уваги, що й зумовило актуальність теми пропонованого дослідження.

Мета статті – дослідити та проаналізувати граматичні трансформації, що зумовлені відтворенням референційного статусу англійських буттєвих речень в українському перекладі.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістичних працях терміном «референт» позначають об'єкт позамовної дійсності, на який вказує певна номінативна одиниця у конкретному повідомленні, а поняття «референція» мовознавці трактують як віднесеність змісту повідомлення до позначених у ньому явищ, ситуацій навколишньої дійсності. Спосіб співвіднесення лексичної одиниці чи висловлювання з дійсністю називають референційним статусом цієї лексеми чи висловлювання. Поняття «означена референція» вказує, що об'єкт, позначений лексичною одиницею, відомий принаймні одному з комунікантів, а «неозначена референція», відповідно, позначає невідомого, невибраного представника класу певних об'єктів [2, с. 175]. Зауважимо, що у випадку, коли речення описує конкретну подію, ситуацію, то лінгвісти говорять про індивідуалізовану референцію. Характеризуючи висловлювання, що виражають загальні судження та повідомляють про узагальнену ситуацію, лінгвісти вживають термін «генералізована референція» [1, с. 34].

З кінця ХХ століття провідну позицію у вивченні та трактуванні референції посідає когнітивний підхід. З погляду когнітивної лінгвістики референція не повинна обмежуватися виключно перцептивно відчутним світом, а може здійснюватися відносно уявних об'єктів та абстрактних понять, оскільки людина здатна когнітивно конструювати моделі, в яких референт позиціонується як ментальна сутність [9, с. 212]. Таким чином, у когнітивній лінгвістиці референція визначається як ментальний стан свідомості, в якому реалізується актуальний зв'язок між мовою та світом як відповідний конструкт, результат когнітивних операцій [3, с. 23].

Отже, оперуючи термінами когнітивно-дискурсивної лінгвістики, мовознавці тлумачать референцію як «співвіднесеність певного актанта пропозиції висловлення з конкретним об'єктом (в широкому розумінні)

реальної чи фіктивної дійсності, оформлена за допомогою вербальних / невербальних засобів (або їхньої комбінації)» [3, с. 27].

Оскільки актант представлений у реченні номінативною одиницею, то зрозуміло, що поняття референції лінгвісти зазвичай пов'язують із такою частиною мови як іменник. Тому іменник, який виконує функцію логічного суб'єкта пропозиції, визначає референтний статус того повідомлення, основою якого виступає дана пропозиція. Однак низка мовознавців зазначає, що ознака референтності/нереферентності може бути застосована й до дієслів, розмежовуючи таким чином повнозначні дієслова та дієслівні зв'язки на цій основі. Саме нереферентний характер дозволяє зв'язкам функціонувати у висловлюваннях, що виражають загальні судження [1, с. 35-36].

Із цією думкою, щоправда, погоджуються не усі мовознавці, зазначаючи, що предикат, на противагу актанту, не здатний до референції [10, с. 100]. Проте не можливо не погодитися із твердженням, що граматична форма дієслівного предикату може впливати або визначати референтний статус речення. Для прикладу порівняймо два українських речення: (1) *Дорога завертала за будинок* і (2) *Дорога завершила за будинок*. Недоконаний вид дієслова «завертала» у реченні (1) вказує на неактивність семантичного суб'єкта речення і відсутністю особи, з позиції якої описується певна ситуація. За допомогою цієї видової форми відбувається констатація факту існування референта «дорога» та його просторового розміщення щодо іншого об'єкту – «будинку». Тому речення (1) сприймається як буттєве локативне. Доконаний вид дієслова «завершила» у реченні (2) імпліцитно вказує на суб'єкт дейксису, інакше кажучи, опис ситуації здійснюється з позиції Спостерігача чи мовця, який рухається цією дорогою.

Екзистенційні (буттєві) речення або речення буття (існування) належать до буттєвої подієвої схеми (за Р. Дірвеном і М. Верспур). Головному учаснику цієї схеми відводиться роль пацієнса (тобто пасивного учасника предметної ситуації, яка відображена висловлюванням). Пацієнс у цій схемі характеризується різними ознаками буття – локативними, темпоральними, кількісними, якісними [11, с. 79]. Буттєва подієва схема не обмежується екзистенційними реченнями, а корелює з іншими видами речень, для прикладу: *The Sahara is a desert* (*Сахара – це пустеля*) / *The Sahara is dangerous* (*Сахара небезпечна*) / *The Sahara is in Northern Africa* (*Сахара знаходиться у Північній Африці*).

Пропозицію буттєвого англійського та українського речень складають три структурно та семантично необхідні компоненти: логічний суб'єкт (який позначає буттєвий об'єкт/об'єкти або клас об'єктів, що існує

чи не існує), логічний предикат (який вказує на власне факт існування певного об'єкта/об'єктів) та темпоральний чи локативний актант (локалізатори) [5, с. 182-183; 6, с. 163; 8, с. 213]. Як уже зазначалося, логічному суб'єкту відводиться роль пацієнса. Відсутність локалізаторів у реченні свідчить про ситуативну включеність повідомлення до простору [1, с. 38]. Інакше кажучи, темпоральний чи локативний актант може домислюватися з контексту, ситуації.

Для побудови екзистенційного речення носії англійської мови використовують специфічну буттєву конструкцію *there is / are*. В українській мові для передачі ідеї існування застосовується певний порядок слів у реченні: *буттєве дієслово (логічний предикат) – іменник, що позначає буттєвий предмет (логічний суб'єкт)*. Зауважимо, що зміна зазначеного порядку у стверджувальних реченнях буття призведе до зміни у темо-рематичній структурі повідомлення та, як наслідок, до зміни його комунікативного спрямування. У заперечних реченнях буття порядок слів не є фіксованим: іменник та дієслово можуть перебувати як у препозиції, так і в постпозиції один одного. Зауважимо, що у вітчизняній науковій літературі заперечні буттєві висловлювання отримали ще назву «генітивні речення», оскільки головний член цих односкладних речень виражається родовим відмінком іменника або займенника [4, с. 71].

Хоча позиція логічного суб'єкта та логічного предиката у пропозиції, що виступає основою українських генітивних речень, є довільною, вона, однак, визначається типом інформації, яку хоче передати мовець. Постпозиційний предикат вказує, що логічний суб'єкт є «старою, відомою інформацією», інакше кажучи, буттєвий об'єкт уже згадувався у попередньому контексті або його існування передбачається у тому чи іншому місці та часі. Розташування логічного предиката у препозиції до логічного суб'єкта означатиме, що логічний суб'єкт передає «нову інформацію» [7, с. 97]. У зв'язку із цим простежується різне розташування буттєвого дієслова та іменника на позначення буттєвого предмета відносно один одного в англо-українському перекладі.

Для порівняння наведемо такі приклади: 1. “*There isn’t any parlour, so you’ll have to wait in the hall*” [12, с. 134] – «*Вітальні у нас немає, тож вам доведеться чекати в коридорі*» [13, с. 97]. 2. “*There isn’t any night club in the world you can sit in for a long time unless you can at least buy some liquor and get drunk*” [14] – «*У цілому світі нема такого нічного клубу, де можна довго висидіти, якщо тобі не дають спиртного і ти не нап’єшся*» [15, с. 64].

В обох вищенаведених реченнях іменники «*parlour*» (вітальня) та «*night club*» (нічний клуб) позначають неозначені референти. Проте

речення (1) описує конкретну ситуацію; наявність такого референта як «вітальня» є передбачувана у будь-якій квартирі, і, відповідно, є «відомою інформацією». Саме тому у цільовому тексті простежуємо такий порядок слів: *іменник на позначення буттєвого предмета – буттєве дієслово*. Речення (2), навпаки, набуває генералізованого референційного статусу, у якому логічний суб'єкт «night club» (нічний клуб) є «новою інформацією». У зв'язку з цим під час перекладу тлумач застосував протилежний, ніж у реченні (1), порядок слів: *буттєве дієслово – іменник на позначення буттєвого предмета*.

Як відомо, основне семантичне навантаження генітивних конструкцій – це вираження відсутності певних об'єктів. Іноді завдання заперечних буттєвих речень, що набувають генералізованої референції, полягає у тому, щоб повідомити про відсутність в об'єктивній чи уявній реальності певного класу предметів загалом, незалежно від кількості референтів. За таких умов доцільно було б вжити, за визначенням О. Єсперсена, так звану форму «загального числа» (common number) іменника, що позначає буттєвий предмет; тобто таку числову форму, яка б абстрагувалася від різниці між однією та множиною та за допомогою якої можливо було б уникнути кількісного означення предмета мовлення. Оскільки єдиним способом передачі «загального числа» англійського іменника виступає така громіздка конструкція, як «*a star or two*» або «*one or two stars*» (одна чи дві зірки) [16, с. 198], то у мовленні для «загального числа» вибирають одну з існуючих форм числа іменника.

Щодо української мови, то низка мовознавців, вказуючи на присутність семи «неозначеність» у структурі числової форми множини іменника [17, с. 115], розглядають множину як засіб вираження значення узагальнення, невизначеної кількості, а відтак і «загального числа» іменника. У зв'язку з цим числова форма множини часто використовується тлумачами під час перекладу іменників на позначення буттєвих предметів у генітивних реченнях, наприклад: 1. “*There’s no **place** open here, madam*” [12, с. 73] – «У нас нема вільних **місць**, мадам» [13, с. 54]. 2. “*You should have seen him run for the chafing dish, Joe, just as if there wasn’t **a servant** in the house*” [12, с. 24] – «І ти б тільки подивився, як він кинувся по сковороду, наче у них немає **слуг**» [13, с. 26].

Звісно, можливе й використання форми однини іменника на позначення буттєвого предмета в англо-українському перекладі, наприклад: “*And in one of the rooms were the Metaxists and revenueurs that the Lyttusi had put there, because there was no **jail** in Lyttus*” [18, с. 252] – «І в одній з його кімнат сиділи метаксисти й збирачі податків, що їх літтосці замкнули там, бо в Літтосі не було **тюрми**» [19, с. 219]. Проте такий прийом

перекладу не є поширеним, оскільки у низці випадків може спричинити сприйняття висловлювання як індивідуалізовану референцію.

Описана граматична трансформація застосовується й під час перекладу стверджувальних екзистенційних речень, у яких мовець стверджує факт існування об'єкту/об'єктів певного класу у реальній дійсності, абстрагуючись від кількості цих об'єктів. Для прикладу: *"And I will go to a school to learn to be a wife, if there is such **a school**, and study at it"* [20] – «Я піду до такої школи, де навчають, як бути доброю дружиною, якщо такі **школи** є, і я буду там учитися» [21, с. 414].

Як факультативний прийом перекладу поряд із зміною числової форми іменника на позначення буттєвого предмету у цільовому тексті простежуються лексичні модифікації. Для прикладу, у поданому нижче українському перекладі англійського речення введена додаткова лексична одиниця «десяток»: *"She made a jerking movement with her strong chin as she spoke which seemed to indicate that, if there were another presidential **candidate** on board, he was not the one she intended"* [22] – «Вона пішуче труснула своїм масивним підборіддям, ніби даючи зрозуміти, що він один на борту «Медеї» гідний цього наймення, навіть коли б там було ще з **десяток інших кандидатів**» [23, с. 6]. Зазначимо, що зміна числової форми однини іменника на позначення буттєвого предмету на множину у цільових стверджувальних реченнях буття не є часто застосовуваним прийомом перекладу.

Граматичні трансформації не простежуються у випадку позначення логічним суб'єктом референта, який є відомим обом співрозмовниками чи одному з них, а саме мовцю. Інакше кажучи, якщо іменникова група на позначення буттєвого об'єкта набуває означеного чи частково означеного референційного статусу, то зміна числового оформлення цього іменника у перекладі не відбувається, оскільки кількість таких референтів є важливою для повідомлення. Для прикладу: *"The cook, warned by Margery that there was **a guest** to luncheon had hurriedly made some fried potatoes"* [24] – «Марджері попередила куховарку, що за ланчем буде **гість**, і та нашвидкуруч підсмажила трохи картоплі» [25, с. 7].

Однак, у так званих інтродуктивних реченнях можна простежити лексичні видозміни, зокрема, введення лексеми «один». Нагадаємо, що метою інтродуктивних речень є повідомлення адресата про існування деякого об'єкта (об'єктів) чи особи (осіб), про яких йтиметься у подальшій розповіді. Референт у таких висловлюваннях є частково означеним, оскільки відомий лише мовцю. Для привернення уваги співрозмовника до нового об'єкта тлумач у цільовому тексті детермінує іменник на позначення цього об'єкта лексемою «один», наприклад: *"There is **an** American*

comrade there named Jordan that we should have heard from [20] – «Там перебуває **один** американський **товариш**, на прізвище Джордан, і від нього мають надійти відомості» [21, с. 470).

Як відомо, під час перекладу художнього тексту тлумач підпорядковує породження цільового тексту образно-естетичній домінанті твору, що й зумовлює низку граматичних трансформацій та семантичних видозмін. Тому наявність граматичних відповідників у цільовій мові не зобов'язує тлумача використовувати їх у своєму перекладі. У зв'язку з цим англійські речення буття не завжди відтворюються за допомогою українських граматичних еквівалентів. Англійські екзистенційні речення, що набувають генералізованого референційного статусу, можуть відтворюватися у цільовому тексті за допомогою неозначено-особових (див. нижче приклад 1) чи безособових речень (див. нижче приклад 2-3), а також двоскладовими реченнями (див. нижче приклад 4-5). Наприклад:

1. "...there hadn't been a story for a long time in any newspaper he read" [22] – «...у тих газетах, що їх читав містер Шюлер-Вілсон, про тонтонів, певне, давно не згадували» [23, с. 256]. 2. "There are no secrets of the confessional in your profession" [26] – «Адже у вашій професії не заведено зберігати тайну сповіді» [27, с. 147]. 3. "There are always ways..." [26] – «Завжди можна знайти вихід...» [27, с. 106]. 4. "There are certain differences from Anglo-Saxon law" [22] – «Англосаксонські закони трохи різняться» [23, с. 103]. 5. "Like all such quarrels it led to nothing except a wound which easily heals. There are places for so many different wounds before we find ourselves breaking an old scab" [22] – «Такі сніпки ні до чого не призводять, після них зостаються крихітні ранки, що миттю гояться. Місця для нових ран завжди знаходяться, щойно ми здираємо старі болячки» [23, с. 86].

Спільною ознакою вище перекладених двоскладових речень із джерельними буттєвими повідомленнями є те, що, належачи до іншої подієвої схеми (за Р. Дірвеном і М. Верспур), логічному суб'єкту також приписується роль пацієнса. Неозначено-особові та безособові речення, акцентуючи увагу на лише на дії чи її результаті без називання особи виконавця, здатні відтворювати загальні судження у цільовому тексті.

Висновки. Граматичні трансформації, а саме зміна числової форми однини вихідного іменника на позначення буттєвого об'єкту на множину відбувається у випадку набуття цим іменником неозначеного референційного статусу у повідомленнях генералізованої референції. У таких висловлюваннях мовець прагне повідомити про відсутність/існування в об'єктивній або уявній реальності певного класу предметів, незалежно від кількості референтів. Оскільки в українській мові форма

множини іменника є також засобом вираження значення узагальнення, невизначеної кількості, саме тому у цільовому тексті перевага надається формі множини іменника на позначення буттєвого предмета. Англійські екзистенційні речення, що набувають генералізованого референційного статусу, можуть відтворюватися у цільовому тексті за допомогою неозначено-особових чи безособових речень, оскільки неозначено-особові та безособові речення, акцентуючи увагу на лише на дії чи її результаті без називання особи виконавця, здатні відтворювати загальні судження у цільовому тексті.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому дослідженні та вивченні граматичних трансформацій та семантичних видозмін, які зумовлені референційним статусом джерельної іменникової групи чи речення під час перекладу.

Література:

1. Леута О. І. Референтні якості моделей дієслівних речень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2007. Вип. 3. С. 34-39.
2. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Том 3. Донецьк : ДонНУ, 2012. 426 с.
3. Панченко І. М. Імпліцитна адресатна референція в німецькомовному дискурсі: структурно-семантичний і прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2016. 234 с.
4. Бондаренко О. Є. Лінгвістичний статус генітивних речень: семантичний, структурний, функційно-комунікативний аспекти. *World Science*. 2018. № 1(29). Vol.6. P. 70-76.
5. Дмитрук В. І. Особливості структури буттєвих речень в українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2000. Вип. 30. С. 181-187.
6. Ситнікова В. К. Аналіз імені предмета буття на прикладі речень з дієсловами звукової ознаки. *Science and Education a New Dimension: Philology*. 2013. I(3), Issue: 13. Pp. 163-166.
7. Слинко І. І. Заперечні генітивні речення. *Українське мовознавство*. Вип. 14. 1987. С. 94-98.
8. Moro A. Existential Sentences and Expletive There. *The Blackwell Companion to Syntax* / Eds. Martin Everaert, Henk van Riemsdijk. 2006. Pp. 210-236. URL: https://www.academia.edu/16711975/Existential_Sentences_and_ExpletiveThere
9. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik. Tübingen und Basel : A. Francke, 2008. 298 S.
10. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
11. Dirven R., Verspoor M. Cognitive Exploration of Language and Linguistics. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. 302 p.
12. Henry O. 100 Selected Stories. Chatham : Wordsworth Edition Limited, 1995. 740 p.
13. Генрі О. Останній листок / переклад з англійської М. Дмитренка та ін. Київ : Молодь, 1983. 224 с.

14. Salinger J. D. The catcher in the rye. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=137047&pg=1>
15. Селінджер Дж.-Д. Над прірвою у житті. Повісті, оповідання / пер. з англ. О. Логвиненка, О. Тереха, О. Сенюк, Ю. Покальчука. Київ : Молодь, 1984. 272 с.
16. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. Chicago-London : The University of Chicago Press, 1992. 364 p. URL: http://ctlf.ens-lyon.fr/volumes/5317_eng_Jespersen_01_1924.pdf
17. Вовк В. М. Означеність/неозначеність в іменниках та засоби її вираження. *Нариси з контрастивної лінгвістики*. Київ : Наукова думка, 1979. С. 113-117.
18. Aldridge J. The Sea Eagle. Kyiv : Dnipro Publishers, 1973. 280 p.
19. Олдрідж Дж. Твори / переклад з англійської П. Соколовського, В. Гнатовського. Київ : Молодь, 1974. 336 с.
20. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls. URL: <https://download.booklibrary.website/for-whom-the-bell-tolls-ernest-hemingway.pdf>
21. Хемінгуей Е. Фієста. По кому подзвін / пер. з англ. М. Пінчевського. Київ : Вища школа, 1985. 520 с.
22. Greene G. The Comedians. URL: https://royallib.com/book/Greene_Graham/the_comedians.html
23. Грін Г. Комедіанти / переклад з англійської П. Шарандака. Київ : Радянський письменник, 1969. 270 с.
24. Maugham W. S. Theatre. URL: <https://content.ikon.mn/banners/2015/4/9/1472/william-somerset-maugham-theatre.pdf>
25. Моем С. Лицедії / переклад з англійської М. Пінчевського. Київ : Дніпро, 1967. 223 с.
26. Greene G. The Quiet American. URL: <https://books-library.net/files/books-library.online-01051948Qe8E3.pdf>
27. Грін Г. Тихий американець / переклад з англійської І. Коваленка, П. Шарандака. Київ : Вища школа, 1984. 352 с.

References:

1. Leuta, O.I. (2007). Referentni yakosti modelei diieslivnykh rechen [Reference qualities of verb sentence models]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser. 10: Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy – Scientific Journal of Drahomanov Ukrainian State University. Series 10. Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language*, 3, 34-39 [in Ukrainian].
2. Zahnitko, A. (2012). *Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of modern and contemporary linguistics: concepts and terms]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
3. Panchenko, I. M. Implitsytna adresatna referentsiia v nimetskomovnomu dyskursi: strukturno-semantychnyi i prahmadyskursyvnyi aspekty [Implicit addressee reference in German-language discourse: structural, semantic and pragmatic aspects]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Bondarenko, O. Ye. (2018). Linhvistychnyi status genityvnykh rechen: semantychnyi, strukturnyi, funktsiino-komunikatyvnyi aspekty [Linguistic status of genitive sentences: semantic, structural, functional and communicative aspects]. *World Science*, 1(29), 70-76 [in Ukrainian].
5. Dmytruk, V. I. (2000). Osoblyvosti struktury buttievykh rechen v ukrainskii movi [Features of the structure of existential sentences in the Ukrainian language]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo) – Research Bulletin. Series: Philological Sciences*, 30, 181-187 [in Ukrainian].

6. Sytnikova, V. K. (2013). Analiz imeni predmeta buttia na prykladi rechen z diieslovamy zvukovoi oznaky [The analysis of the name of the subject of existence based on the sentences with the verbs denoting sound production]. *Science and Education a New Dimension: Philology, I(3), Issue: 13*, 163-166 [in Ukrainian].

7. Slynko, I. I. (1987). Zaperechni henityvni rechennia [Negative genitive sentences]. *Ukrainske movoznavstvo – Ukrainian language studies*, 14, 94-98 [in Ukrainian].

8. Moro, A. (2006). Existential Sentences and Expletive *There*. *The Blackwell Companion to Syntax*. Martin Everaert, Henk van Riemsdijk (Eds.), 210-236. URL: https://www.academia.edu/16711975/Existential_Sentences_and_ExpletiveThere [in English].

9. Schwarz, M. (2008). *Einführung in die kognitive Linguistik*. Tübingen und Basel : A. Francke [in German].

10. Martyniuk, A. P. (2011). *Slovnyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvoi linhvistyky [Dictionary of basic terms of cognitive discourse linguistics]*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].

11. Dirven, R., & Verspoor, M. (2004). *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company [in English].

12. Henry, O. (1995). *100 Selected Stories*. Chatham : Wordsworth Edition Limited [in English].

13. Henry, O. (1983). *Ostannii lystok [The last leaf]*. (M. Dmytrenko et al. Trans.) Kyiv : Molod, 1983 [in Ukrainian].

14. Salinger, J. D. *The catcher in the rye*. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=137047&pg=1> [in English].

15. Salinger, J. D. (1984). *Nad prirvoiu u zhyti [The catcher in the rye]*. (O. Lohvynenko, O. Terekh, O. Seniuk, Yu. Pokalchuka, Trans.). Kyiv: Molod [in Ukrainian].

16. Jespersen, O. (1992). *The Philosophy of Grammar*. Chicago-London : The University of Chicago Press. URL: http://ctlf.ens-lyon.fr/volumes/5317_eng_Jespersen_01_1924.pdf [in English].

17. Vovk, V. M. (1979). Oznachenist/neoznachenist v imennykakh ta zasoby yii vyrazhennia [Definiteness/indefiniteness of nouns and the means of its expressing]. *Narysy z kontrastyvnoi linhvistyky – Articles on contrastive linguistics*, (pp. 113-117). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

18. Aldridge, J. (1973). *The Sea Eagle*. Kyiv : Dnipro Publishers [in English].

19. Aldridge, J. (1974). *Tvory [Literary works]*. (P. Sokolovskyi, V. Hnatovskyi, Trans.). Kyiv: Molod [in Ukrainian].

20. Hemingway, E. *For Whom the Bell Tolls*. URL: <https://download.booklibrary.website/for-whom-the-bell-tolls-ernest-hemingway.pdf> [in English].

21. Hemingway, E. (1985). *Fiiesta. Po komu podzvyn [The Sun Also Rises. For Whom the Bell Tolls]*. (M. Pinchevskyi, Trans.). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

22. Greene, G. *The Comedians*. URL: https://royallib.com/book/Greene_Graham/the_comedians.html [in English].

23. Greene, G. (1969). *Komedianty [The Comedians]*. (P. Sharandak, Trans.). Kyiv: Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].

24. Maugham, W. S. *Theatre*. URL: <https://content.ikon.mn/banners/2015/4/9/1472/william-somerset-maugham-theatre.pdf> [in English].

25. Maugham, W. S. (1967). *Lytsedii [Theatre]*. (M. Pinchevskyi Trans.). Kyiv: Dnipro

26. Greene, G. *The Quiet American*. URL: <https://books-library.net/files/books-library.online-01051948Qe8E3.pdf> [in English].

27. Greene, G. (1984). *Tykhyi amerykanets [The Quiet American]*. (I. Kovalenko & P. Sharandak, Trans.). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

УДК 811.111'36:342(094)(73)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-198-216](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-198-216)

Зеленська Олена Піменівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і культури фахового мовлення, Львівський державний університет внутрішніх справ, Городоцька, 26, м.Львів, тел.: (097) 330-31-99, <https://orcid.org/0000-0002-7128-8262>

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ ДЕКЛАРАЦІЇ (на матеріалі Декларації незалежності США)

Анотація. У статті досліджуються деякі граматичні особливості та синтаксичні засоби, характерні для Декларації незалежності США як документа, що відноситься до інституціонального дискурсу, який є комплексною системою лексичних, граматичних, синтаксичних і стилістичних засобів вираження в залежності від цілей і завдань комунікації в сфері політики та права. Дослідження має не лише теоретичне, але й практичне значення для викладання як юридичних, так і філологічних дисциплін, зокрема навчання англійської мови. Наголошується, що граматичні категорії складають важливу частину засобів, які виражають структурні та функціональні особливості дискурсивних одиниць. Охарактеризовано інституціональний дискурс, суттю якого є комунікативна дія з явно вираженою метою. Надані деякі історичні відомості про Декларацію незалежності США та її характеристики для кращого та чіткішого розуміння граматичних особливостей інституціонального дискурсу. Проаналізовано граматичні особливості побудови інституціонального дискурсу, до яких відносяться вживання особових займенників, модальних дієслів *shall, should, would, must, ought to* і *may*, теперішнього простого, тривалого, перфектного, перфектно тривалого часів, пасивного стану, складносурядних речень, певних типів складнопідрядних речень, інфінітивів, герундіальних та дієприкметникових конструкцій, однорідних членів речення, паралельних і уточнюючих конструкцій тощо, що уможливорює логічну завершеність, послідовність, точність, лаконічність та офіційність цього документа, здатність відображати різноманітні відтінки смислу в процесі передавання певного змісту, тобто здатність реалізувати ці значення на основі загального провідного значення, закріпленого за ними в граматичній теорії. Підкреслено, що вибір конкретних мовних засобів у Декларації здійснює вплив на процес сприйняття та відтворення дійсності.

Ключові слова: декларація, жанр декларації, інституціональний дискурс, політико-юридичний дискурс, граматичні засоби, синтаксичні засоби.

Zelenska Olena Pimenivna Doctor of Pedagogy, Full Professor, Professor of the Department of Foreign Languages and Professional Communication, Lviv State University of Internal Affairs, 26, Gorodotska St., Lviv, tel.: (097) 330-31-99, <https://orcid.org/0000-0002-7128-8262>

GRAMMAR PECULIARITIES OF THE LANGUAGE OF A DECLARATION (based on the Declaration of Independence of the USA)

Abstract. The article deals with some grammar peculiarities and syntactic means, which are characteristic of the Declaration of Independence of the USA as a document that belongs to the institutional discourse and is a complex system of the lexical, grammatical, syntactical and stylistic means of expression depending on the goals and tasks of communication in the sphere of politics and law. The research has not only the theoretical, but also the practical significance for teaching both the legal and philological disciplines, particularly for teaching the English language. It is stressed that the grammar categories are an important part of the means, that express the structural and functional peculiarities of the discourse units. The institutional discourse, the essence of which is the communicative act that has a clearly defined aim is characterized. The article gives some historical information about the Declaration of Independence of the USA and its characteristics for better and clearer understanding of the grammar peculiarities of the institutional discourse. The grammar peculiarities of the structure of the institutional discourse which embrace the usage of the personal pronouns, modal verbs, Present Simple, Continuous, Perfect, and Perfect Continuous Tenses, passive voice, compound sentences, some types of the complex sentences, infinitives, gerund and participle constructions, parallel and clarifying constructions, etc. are analyzed, which makes the document logically completed, consistent, accurate, laconic and official, capable to reflect the various shades of the meaning in the process of transmitting the certain context. i.e. the possibility to realize these meanings on the basis of the general main meaning which is fixed in the grammar theory. It is underlined that the choice of the concrete language means in the Declaration influences the process of acquiring and reflecting the reality.

Keywords: declaration, genre of a declaration, institutional discourse, political and legal discourse, grammar means, syntactic means.

Постановка проблеми. Для дискурсивних досліджень характерне прагнення зрозуміти функціонування мови як засобу відображення розумових процесів, комунікативної перспективи, тематичної зв'язності висловлювань. Мова розглядається як галузь дій, за допомогою яких люди в щоденній практиці впливають на поведінку, думки та емоції одні одних. Мова як абстрактна знакова система реалізується через дискурси. Інституціональний дискурс (до якого відноситься жанр декларації) як особливий тип спілкування призначений для виконання соціальної потреби суспільства організовувати свої соціальні зв'язки, упорядковувати їх, регулювати та керувати ними. Інституціональний дискурс має на увазі наявність соціокультурної ситуації спілкування – політичної, законодавчої, економічної тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями інституціонального дискурсу займалися такі науковці, як Л. Бейлінсон, В. Карасик, Є. Кожемякін, Т. Попова, Ю. Сдобнова, М. Фуко, О. Шейгал, М. Agar, N. Fairclough, Yu. Habermas та інші. Окремі питання особливостей конструювання англomовного дискурсу на рівні граматики розглядали І. Хутиз, І. Лебедева, І. Романова, Т. Абдишарипова, Г. Лутфілліна, І. Ашмаріна, Е. Кубудінова, Г. Кучик, О. Зарума-Панських, Н. Кащишин, G.A. Endlich, L. Geis, A. Kiklewicz. Проте, потребують подальшого дослідження граматичні особливості інституціонального дискурсу на прикладі такого жанру установчого документа, як декларація, вплив граматичних категорій на її структуру та смисл. Оскільки завданням лінгвіста є об'єктивний, всебічний та повний опис мови, то в цьому випадку необхідна систематизація характеристик англomовного жанру декларації, а також граматичних засобів, які використовуються для її написання, що можуть застосовуватися для створення інших видів дискурсу.

Мета статті – виявлення та систематизація мовних засобів на граматичному рівні, що використовуються в інституціональному дискурсі на прикладі Декларації незалежності США. Таке дослідження мотивується зростаючою роллю інституціонального дискурсу в житті сучасної людини, його здатністю впливати на світосприйняття людини, формувати аспекти картини світу. Після того, як в лінгвістичну науку прийшло розуміння того, що мова функціонує у вигляді дискурсу, що дискурс є єдиною реальністю мови, що спостерігається, багато лінгвістів почали займатися вивченням арсеналу засобів, які виражають структурні та функціональні особливості дискурсивних одиниць, визнаючи, що граматичні категорії складають важливу частину цього арсеналу [1, с. 8].

Виклад основного матеріалу. Інституціональний дискурс – це спілкування в заданих рамками статусно-рольових відносин [2]. До

інституціонального дискурсу відносяться політичний, релігійний, юридичний, інформаційний тощо дискурси. Основними учасниками інституціонального дискурсу є його представники та ті, хто звертаються до певних соціальних інститутів (військових, політичних, економічних тощо). Соціальний інститут – сукупність стійких формальних і неформальних норм і правил, які регулюють певне коло суспільних відношень. Інституціональний дискурс як предмет вивчення є не стільки структурною організацією елементів, скільки сукупністю норм їх взаємодії, системою правил розсіювання [3]. Суттю інституціонального дискурсу є комунікативна дія з явно вираженою метою. Хоча кожний тип інституціонального дискурсу має свої специфічні особливості, цей дискурс в цілому має певні характеристики, які ґрунтуються на його основних функціях: перформативній (виконання дій, що стосуються того чи іншого соціального інституту, вибір певного курсу серед альтернативних варіантів з урахуванням реальних обставин, у відповідності з певною метою); нормативній (встановлення та збереження норм і правил поведінки між соціальним інститутом та суспільством, між агентом соціального інституту і клієнтом, між агентами всередині соціального інституту); презентаційній (створення іміджу соціального інституту та його представників); паролівній (встановлення границь між представниками соціальних інститутів і клієнтами, акцентується вербальна та невербальна взаємодія учасників дії). Деякими аспектами інституціонального дискурсу є мовні характеристики дискурсу (синтаксис і стиль); семантика; прагматика (типологічні особливості можливих отримувачів і творців дискурсу, цілі і задачі висловлювання); дискурсна рефлексія [4].

Вивчати декларацію необхідно, щоб зрозуміти людство саме зараз, оскільки ці документи продовжують впливати на формування людського світогляду, на стандарти відношень між людьми або країнами протягом 200-300 років [5, с. 37]. Декларація (походить від *лат. declaratio*, від *declaro* – заявляю, оповіщаю) – офіційне проголошення державою, партією, міжнародними, міждержавними організаціями основних принципів, а також документ, у якому їх викладено [6, с. 195]; офіційна заява з приводу чогось, урочисте проголошення урядом, партією, з'їздом і т. ін. яких-небудь принципів, положень, а також документ, у якому вони викладені [7, с. 234]. У різних значеннях термін «декларація» вживається в праві: конституційно-правовий смисл – акт, що має офіційний, урочистий, програмний зміст; міжнародне право – офіційні документи, прийняті міжнародними організаціями, що мають концептуальні положення, принципи [8, с. 106]. Декларації можуть символізувати цілу історичну епоху, бути основою становлення конституційного законодавства,

правової та державної системи країни, визначати основні принципи регулювання суспільними відносинами, пов'язаними з управлінням державою, здійснювати вплив не тільки на одну конкретну країну, але й на формування інших держав і суспільства в них.

Для кращого та чіткішого розуміння граматичних особливостей інституціонального дискурсу та політико-юридичного дискурсу, що входить до інституціонального, на матеріалі Декларації незалежності США доцільно дати деякі історичні відомості та її характеристики.

Декларація незалежності США була прийнята в 1776 році, її автором є президент Сполучених Штатів Америки Томас Джефферсон, вона не тільки висвітлює основну думку американського народу та надихає, але й є основою політичної легітимності, американської політичної традиції, а саме найголовніше – суверенності американського народу [9, с. 183]. Структура Декларації складається з преамбули (що стверджує індивідуальні права та свободи), списку претензій до англійської корони (вони мали багато претензій до Великобританії, які висловили в Декларації, тому Декларація містить 18 таких положень), офіційного проголошення незалежності та підписів (56 підписів). Декларація входить до трьох основоположних політичних документів: Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (1791).

Характерні особливості Декларації незалежності США:

- ✓ у Декларації незалежності США закладені основні принципи роботи державного механізму, що полягають у чільній ролі народу в керуванні державою, установленні правосуддя та внутрішнього спокою;

- ✓ ключове слово «народ», від імені якого Декларація написана, вона представляє інтереси американського народу, демонструє їх всьому світові та потомкам;

- ✓ містить природно-правову концепцію, що людина має права, які даються їй від народження, вони дані їм Творцем;

- ✓ здійснює правове регулювання фундаментальних суспільних відносин;

- ✓ не є видом законів, а являє собою особливий вид нормативних правових актів;

- ✓ у ній формулюються принципи, необхідні для конституційно-правового розвитку держави, які визначаються закономірними для політики в певній сфері та яким повинно бути підпорядковане відповідне законодавство;

- ✓ має політичний характер і спрямована на оголошення, наприклад, про наміри розвиватися самостійно і незалежно у певному напрямі;

- ✓ зміст Декларації, як правило, знаходить втілення в новій конституції, тому декларативні положення і принципи наповнюються конститу-

ційним змістом, отримують конституційно-правову форму, конкретизуються в законодавчих актах;

✓ деякі науковці (С.А. Авак'ян, М.В. Баглай) вважають, що Декларація відноситься до актів сильного політичного значення;

✓ Декларація є політичним документом, що має високий політичний потенціал;

✓ у Декларації закладені ціннісні установки, світоглядні погляди, що визначають її політичний характер; Декларація містить презентацію своїх цінностей; протипоставлення своїх цінностей цінностям інших; демонструє впевненість у собі в правоті своєї справи;

✓ Декларація містить положення про верховенство права та рівність, що визначає її юридичний характер, вона є регулятором суспільних відносин, тому має політико-юридичне значення; це видається правомірним, оскільки структура політичного дискурсу дозволяє визначити сфери його дотику до інших видів інституціонального дискурсу, зокрема юридичного; декларація в політичному дискурсі відзначається особливою урочистістю.

Інституціональний жанр Декларації незалежності США характеризується такими положеннями: адресант колективний (від імені держави, партії, організації) – у тексті Декларації незалежності США це «представники Сполучених Штатів Америки, представники народу цих штатів» (на той час штатів було 13). Адресат Бог, узагальнений – весь світ, всі, кожний, а також вербалізований: *appealing to the Supreme Judge of the World* («звертаючись до Всевишнього судді світу»), *let facts be submitted to a candid World* («наводимо факти, щоб про них знав безсторонній світ»), *WE have appealed to their native justice* («Ми зверталися з проханням про відновлення справедливості») (до англійського короля Георга III). Жанр Декларації незалежності США цілеспрямований, усвідомлений: з одного боку, інформативний (повідомляється про причини, що спонукали Сполучені Штати Америки відокремитися від Британії), а з іншого – імперативний, оскільки проголошує невід'ємні права людини, оголошує про самостійність і рівне місце серед держав світу за правом вільних і незалежних штатів, акцентуючи, що вони звільняються від усякої залежності по відношенню до британської корони. Текст Декларації не має часових рамок. Для Декларації характерне переважання цінностей над фактами, переважання впливу та оцінки над інформуванням, емоційного над раціональним. Все це спрямовано на досягнення основної мети – здійснення прямого чи опосередкованого впливу на формування необхідної для адресанта думки і поведінки адресата.

Текстове оформлення та закріплення певних установчих документів, до яких відноситься й декларація, історично тривало упродовж

тривалого часу. Майже кожний офіційний документ має власний композиційний малюнок (архітектоніку). Пакти й статuti, меморандуми та декларації, конвенції та угоди відрізняються порівняно чіткими зовнішніми формами [10, с. 328]. Структура Декларації незалежності США, що відноситься до інституціонального дискурсу, безпосередньо залежить від граматичних категорій, які входять у склад цього типу дискурсу, формують його, надають характерні жанрові особливості і є властивими для структури інших декларацій, що є одночасно політичними та юридичними документами. В граматичному устрої виражаються саме спільні зв'язки і відношення між предметами і явищами об'єктивної реальності, тому кількість граматичних категорій в системі мови відносно невелика, але кожна категорія здійснює свою організуючу дію на велику кількість слів [11]. Розглянемо виділені нами особливості використання різноманіття граматичних засобів у Декларації незалежності США:

- У Декларації вживаються такі займенники:

- we, us, our, they, them their для позначення адресанта, людей, які проживають у 13 американських штатах, представників Сполучених Штатів Америки:

WE hold these Truths to be self-evident ...

He has kept among us, in Times of Peace, Standing Armies, without the consent of our Legislature;

... it becomes necessary for one People ... they should declare the causes which impel them to the Separation.

Займенники we, us, our вказують на особисту семантику суб'єкта, що є рисою емоційної інформації.

- they, them, their, he, his для позначення Великобританії, її структур (Government, Justice, Judges), народу (British Brethren), армії (Bodies of Armed Troops) та для позначення короля, який перебував на троні в той час (не називається ім'я короля, лише на початку Декларації його називають the present King of Great Britain; те, що не називається ім'я короля та використовується для його персоніфікації означений займенник he свідчить про негативну оцінку діяльності короля, негативне ставлення та зневагу до нього):

He has abdicated Government here, by declaring us out of his protection and waging War against us.

For quartering large Bodies of Armed troops among us:

For protecting them, ...

- Вживання означеного та неозначеного артикля з словом people:

... it is the right of the People to alter or to abolish it, ...

A prince, whose Character is thus marked by every act which may define a Tyrant, is unfit to be the Ruler of a free People.

Роль артиклів виявляється унікальною та неповторною особливо там, де функція впливу переважає над функцією повідомлення [12]. Означений артикль вживається з словом *people* для позначення людей, народу Сполучених Штатів Америки. Неозначений артикль вживається з словом *people* для позначення будь-якого народу, будь-яких вільних людей, якими не може керувати будь-який тиран. Необхідно зазначити, що слово *prince* також вживається з неозначеним артиклем, оскільки адресант мав на увазі будь-якого правителя, що має такі риси характеру. Невипадково характер використання артиклів в англійському мовленні свідчить про те, що постійною функцією артиклів є формування смислових відношень в англійському висловлюванні [13].

- Модальне дієслово *shall*:

... it is the Right of the People to alter or to abolish it, and to institute new Government, laying its Foundation on such Principles, and organizing its Powers in such Form, as to them shall seem most likely to effect their Safety and Happiness.

Окрім основних значень (повинність, наказ, примус) модальне дієслово *shall*, оскільки має більшу семантичну різноманітність, може виражати також значення декларативності, неухильного дотримання букви документа, а також мати значення дозволу або можливості дії, коли *shall* не є таким категоричним, що зумовлено стилем документа [14]. У цьому випадку *shall* виконує декларативну функцію (наперед визначеність) і вживається у вступних реченнях Декларації, що зумовлено стилем документа, його регламентуючим характером. Модальне дієслово *shall* поєднує значення майбутнього часу із значенням обіцянки та попередження.

- Модальне дієслово *should*:

... a decent respect to the Opinions of Mankind requires that they should declare the causes which impel them to the Separation.

Модальне дієслово *should* використовується у своєму основному значенні необхідності, повинності, яке сприймається адресатом як рекомендація, а не установка.

- Модальне дієслово *may*:

A prince, whose Character is thus marked by every act which may define a Tyrant, is unfit to be the Ruler of a free People.

Модальне дієслово *may* використовується для вираження припущення, можливості, які існують завдяки об'єктивним обставинам, навіть з певним ступенем впевненості в дії.

- Модальне дієслово *must*:

We must, therefore, acquiesce in the Necessity, which denounces our Separation ...

Must висловлює думку, установку самого адресанта і відноситься до сильного типу повинності [15]. Оскільки must вживається з займенником we, то набуває, скоріше, характер переконання, а не примусу до дії.

- Модальне дієслово ought to:

WE ... solemnly Publish and Declare, That these United Colonies are, and of Right ought to be, FREE AND INDEPENDENT STATES; ... and that all political Connection between them and the State of Great-Britain, is and ought to be totally dissolved; ...

Модальне дієслово ought to вживається у цьому випадку для висловлювання припущення чи ймовірності.

- Модальне дієслово would:

... and we have conjured them by the Ties of our common Kindred to disavow these Usurpations, which, would inevitably interrupt our Connections and Correspondence.

Модальне дієслово would вживається для вираження наміру, рішучості, готовності до чогось.

Модальність належить до числа основних категорій природної мови та є мовною універсалією, що дозволяє мовцю не лише висловлювати своє ставлення до висловлювання і вкладати в нього необхідне значення, але й надавати йому переконливий характер [16]. На вибір модального дієслова впливають тип дискурсу, ситуація спілкування, тип відношень між адресантом і адресатом, відповідні соціолінгвістичні фактори, мета надання інформації, що дозволяють адресанту не тільки переконувати адресата, але й подавати інформацію таким чином, щоб вона здійснила відповідний вплив на реципієнта. Модальні дієслова з неозначеними інфінітивами мають значення теперішньої необхідності.

- Пасивний стан:

Для підсилення уваги адресата до інформації застосовується пасивний стан. Основна увага адресанта спрямована на конкретні факти, які необхідно описати та пояснити. Тому особистість адресанта знаходиться на другому плані, а явища, події тощо посідають перше місце і згідно сталого порядку слів в англійській мові є підметами. При письмовому дискурсі проходить усунення мовця та адресату від інформації, яка описується в дискурсі, що, зокрема, виражається в частішому вживанні пасивного стану:

... to secure these Rights, Governments are instituted among Men, ...

Our repeated Petitions have been answered only by repeated Injury.

- Вживання теперішнього простого часу (щоб показати події з максимальним ступенем узагальнення та об'єктивності як позачасові), теперішнього тривалого часу (речення, в яких вживається ця граматична

форма, відповідає тривалій дії, що продовжується безпосередньо під час розмови про неї), тепершнього перфектного часу (підкреслюється результат події в даний момент, теперішній перфектний час пов'язаний з планом минулого, в його основі лежить ідея фіксації результату, для цієї форми важливий не сам факт здійснення дії, а то, як це відображено в сучасній ситуації) та тепершнього перфектно тривалого часу (щоб виразити дії, що продовжуються до моменту мовлення та які здійснюють вплив на поточний стан):

WE hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, ...

He is, at this Time transporting large Armies of Foreign mercenaries ...

He has refused to pass other Laws for the Accommodation of large Districts of People, ...

Nor have we been wanting in Attention to our British Brethren.

• Ступені порівняння прикметників:

In every stage of these oppressions we have petitioned for Redress in the most humble Terms: ...

Використовується прикметник з позитивною конотацією в найвищому ступені. Найвищий ступінь порівняння прикметника humble виражає оцінку, яка повністю відрізняє його від інших станів, тут немає ніяких порівнянь, скоріше він зводиться в абсолют.

• Інфінітиви у функції мети, означення, частини модального присудка, додатка:

He has erected a Multitude of new offices, and sent hither Swarms of Officers to harass out People, and eat out their Substance.

But when a long Train of Abuses and Usurpations, pursuing invariably the same Object, evinces a Design to reduce them under absolute Despotism, it is their Right, it is their Duty, to throw off such Government, and to provide new Guards for their future Security.

Інфінітив у функції означення, як правило, має модальний відтінок, тобто висловлює повинність, можливість. Інфінітив у функції означення після іменника, який має конкретне значення, може виражати майбутній час.

... that all political Connection between them and the State of Great-Britain, is and ought to be totally dissolved; ...

He has endeavoured to prevent the Population of these States;

Вживається переважно неозначений інфінітив в активному стані, що не уточнює зв'язки дії, вираженої інфінітивом, з часом, про який йдеться мова, а також виражає дію, одночасну з дією, вираженою дієсловом-присудком. Найчастіше вживається інфінітив у функції мети.

- Об'єктний інфінітивний зворот:

To prove this, let Facts be submitted to a candid World.

В англійській мові складний додаток вживається для спрощення складнопідрядних речень з додатковим підрядним реченням, тому використання такої інфінітивної конструкції також сприяє лаконічності та компактності викладу. Вживання цієї конструкції звучить твердо, але більш дипломатично, ніж імператив (To prove this, submit Facts to a candid World) чи використання модального дієслова, що виражає необхідність, повинність (To prove this, Facts must be submitted to a candid World).

- Дієприкметники теперішнього часу у функції обставини способу дії, лівого та правого означення:

He has endeavoured to prevent the Population of these States; for that Purpose obstructing the Laws for Naturalization of Foreigners; refusing to pass others to encourage their Migrations hither, and rising the Conditions of new Appropriations of Lands.

He has forbidden his Governors to pass Laws of immediate and pressing Importance, ...

... to secure these Rights, Governments are instituted among men, deriving their just Powers from the Consent of the Governed, ...

- Дієприкметники минулого часу у функції лівого та правого означення:

The History of the present King of Great-Britain is a History of repeated Injuries and Usurpations, ...

Prudence, indeed, will dictate that Governments long established should not be changed for light and transient Causes; ...

- Незалежний дієприкметниковий зворот:

He has refused for a long Time, after such Dissolutions, to cause others to be elected; whereby the legislative Powers, incapable of Annihilation, have returned to the People at large for their exercise; the State remaining in the mean time exposed to all the dangers of Invasion from without, and Convulsions within.

Незалежний дієприкметниковий зворот доповнює зміст основного висловлювання, уточнюючи характеристики окремих актантів ситуації, таких як розміщення в просторі, стан справ, результати дії (стан штату в результаті розпуску палати представників і відмова обирати інших депутатів) тощо.

Вживання дієприкметникових конструкцій дозволяє виявити логічне підпорядкування частин думки, що висловлюється, а також представити її чітко, логічно та компактніше. Компліментарний характер безособових форм дієслова слугують для доповнення ситуації, що

позначається основним предикатом [17]. Вживання дієприкметникових зворотів надають тексту офіційності.

Дієприкметник теперішнього часу показує, що дія знаходиться в процесі її здійснення, тобто репрезентує значення одночасності. Дієприкметник минулого часу виражає стан завершеності.

- Герундій у функції означення, обставини способу дії, причини, мети:

... for the sole Purpose of fatiguing them into Compliance with his measures.

... and accordingly all Experience hath shewn, that Mankind are more disposed to suffer, while Evils are sufferable, than to right themselves by abolishing the Forms to which they are accustomed.

He has dissolved Representative Houses repeatedly, for opposing with manly Firmness his Invasions on the Rights of the People.

... for the sole Purpose of fatiguing them into Compliance with his measures.

... giving his Assent to their Acts of pretended Legislation:

For quartering large Bodies of Armed Troops among us: ...

Вживання герундіальних конструкцій сприяє компактності та лаконічності викладу, здійснює вплив на адресата, спонукає до роздумів і формує в свідомості адресата певне ставлення до ситуації.

Синтаксис Декларації незалежності США характеризується частим вживанням простих поширених речень, ускладнених інфінітивними, дієприкметниковими конструкціями та однорідними членами, а також складносурядних і складнопідрядних речень.

- Прості поширені речення, в якому кілька присудків при одному підметі:

He has plundered our Seas, ravaged our Coasts, burnt our Towns, and destroyed the Lives of our People.

- Складносурядні речення:

Сполучник and вживається для поєднання сурядних речень:

We have appealed to their native Justice and Magnanimity, and we have conjured them by the Ties of our common Kindred to disavow these Usurpations, ...

- Складнопідрядні речення:

- ✓ Складнопідрядні речення з підрядним означальним:

- Обмежувальне означальне речення:

... a decent Respect to the Opinions of Mankind requires that they should declare the causes which impel them to the Separation.

Переважна більшість обмежувальних означальних речень (5 речень) вводиться відносним займенником which.

As вводить підрядне означальне речення, коли в головному реченні вживається вказівний займенник *such*:

... and organizing its Powers in *such* Form, as to them shall seem most likely to effect their Safety and Happiness.

Ці підрядні означальні речення мають важливе смислове навантаження, оскільки містять інформацію, що уточнює значення слова, до якого вони відносяться.

➤ Описове означальне речення, яке, як правило, слугує додатковим означенням до іменника в головному реченні, смисл якого зрозумілий повністю і без підрядного; якщо описове підрядне речення опустити, то іменник головного речення все рівно буде визначений і без нього:

For protecting them, by a mock Trial, from Punishment for any Murders which they should commit on the Inhabitants of these States: ...

He has ... endeavoured to bring on the Inhabitants of our Frontiers, the Merciless Indian Savages, whose known Rule of Warfare, is an undistinguished Destruction ...

У Декларації використовується одне речення з відносним займенником *which* і два речення з відносним займенником *whose*.

✓ Складнопідрядні речення з підрядним умови:

Підрядні умовні речення (2 речення) приєднуються до головного сполучником *unless*, за допомогою якого передається інформація про якусь умову, що робить її більш виразною.

He has refused to pass other Laws for the Accommodation of large Districts of People, unless those People would relinquish the Right of Representation in the Legislature, ...

✓ Складнопідрядні речення з підрядним часу:

Підрядні речення часу вводяться сполучниками *when*, *while*:

WHEN in the Course of human Events, it becomes necessary for one People to dissolve the Political bands ... a decent Respect to the Opinions of Mankind requires ...

... and accordingly all Experience hath shewn, that Mankind are more disposed to suffer, while Evils are sufferable, ...

✓ Складнопідрядні речення з підрядним порівняльним:

We must, therefore, acquiesce in the Necessity, which denounces our Separation, and hold them, as we hold the rest of Mankind, Enemies in War, in Peace, Friends.

✓ Складнопідрядні речення з підрядним додатковим:

WE, ... solemnly Publish and Declare, That these United Colonies are ... FREE AND INDEPENDENT STATES; that they are absolved from all Allegiance to the British Crown, and that all political Connection between them

and the State of Great-Britain, is and ought to be totally dissolved; and that as FREE AND INDEPENDENT STATES, they have full Power to levy War, conclude peace, ...

Спостерігається тенденція до вживання складних речень, що відображають логіку підпорядкованості одних фактів іншим. Преамбула та заключна частина Декларації містять складні речення з сурядним і підрядним зв'язками, що робить висловлювання об'ємнішим і структурно нагромадженим, тобто прослідковується синтаксична повнота оформлення висловлювання. Таке використання складних речень надає Декларації зокрема характер урочистості. Урочистість, своєю чергою, надає Декларації деяку емоційність, викликаючи почуття гордості, впевненості у своїй правоті. При письмовому дискурсі, яким є Декларація, проходить інтеграція предикацій у складні речення та інші синтаксичні конструкції та сполучення.

- Необхідно зазначити прямий порядок слів у реченнях як переважаючий принцип їх конструювання, що сприяє чіткості, логічності, послідовності та ясності викладу інформації. Проте зустрічається речення, в якому допоміжне дієслово *have* стоїть перед підметом, що можна пояснити особливою важливістю висловленого положення, наприклад, що стосується взаємовідносинам американського народу та британського народу, який називають британськими братами:

Nor have we been wanting in Attentions to our British Brethren.

У цьому реченні також спостерігаємо таке явище, як ствердження через заперечення, коли адресант санкціонує адміністративні дії, а буття предмета стверджується в новій якості.

- Однорідні члени речення:

He has endeavoured to prevent the Population of these States; for that Purpose obstructing the Laws for Naturalization of Foreigners, refusing to pass others to encourage their Migrations hither, and raising the Conditions of new Appropriations of Lands.

It is the Right of the People to alter or to abolish it, ...

Для поєднання однорідних членів речення переважно вживається сурядний сполучник *and*. У цих реченнях сурядний сполучник *and* або *or* ставиться перед останнім підпунктом:

He has called together Legislative Bodies at Places unusual, uncomfortable, and distant from the Depository of their public Records, ...

Практично всі речення мають однорідні члени речення, однорідні підрядні речення, або поєднання різних типів підрядних речень.

- Паралелізм структури:

Паралельні синтаксичні структури в Декларації сприяють вираженню, зокрема й емоційної оцінки та забезпечують зосередження уваги на

ключових поняттях, а також слугують для вираження відношень уточнення. Можна зазначити, що лексико-синтаксичний повтор виконує експресивно-емфатичну (видільну) та експресивно-пояснювальну (конкретизуючу) функції [18], а також додає ритмічності, що підсилює увагу адресата до інформації та одночасно передає емоційний настрій адресанта. Ці документи, зокрема Декларація відзначаються лише нейтральною експресивністю і нейтральною об'єктивністю. Емоційно-експресивні засоби роблять переконливішими та зрозумілими докази, наголошують на важливих моментах висловлювань, чіткіше виражають оцінку або відношення до описуваних явищ тощо [19]. Паралелізм сприяє розумінню логіки міркувань адресанта, який хоче виділити, перерахувати та наголосити на ті несправедливості, які король Британії вчиняв по відношенню до своїх американських колоній. Синтаксичний паралелізм також ускладнений лексичним повтором (займенник *he* у функції підмета) та використанням теперішнього перфектного часу дієслова-присудка, що виконують експресивно-видільну, ритмічну та експресивно-конкретизуючу функцію:

He has refused his Assent to Laws, the most wholesome and necessary for the public Good.

He has forbidden his Governors to pass Laws of immediate and pressing Importance, ...

He has refused to pass other laws for the Accommodation of large Districts of People, ...

Таких речень – 18.

- До граматичних особливості Декларації можна також віднести уточнюючі конструкції, за допомогою яких відбувається специфікація інформації, її поступове наростання, коли адресант повідомляє відомості, а потім їх конкретизує, стимулює увагу адресата, підсилює категоричність твердження, що виникло на основі попереднього висловлювання:

He has combined with others to subject us to a Jurisdiction foreign to our Constitution, and unacknowledged by our Laws; giving his Assent to their Acts of pretended Legislation:

For quartering large Bodies of Armed Troops among us:

For protecting them, by a mock Trial, from Punishment for any Murders which they should commit on the Inhabitants of these States:

For cutting off out Trade with all Parts of the World: ...

У цьому уривкові Декларації адресант пояснює, які саме акти ухвалював британський король: це акти, що стосувалися розквартирування серед американців великої кількості озброєного війська; убезпечення цих вояків від кари за вбивства, припинення торгівельних зв'язків американців з іншими країнами тощо.

У цьому випадку такі уточнюючі конструкції містять герундії у функції означення. Ці уточнюючі конструкції також можна віднести до паралельних синтаксичних структур, оскільки кожна з них починається прийменником *for* з наступним герундієм.

Таких речень – 9.

- Вживання перформативів у інституціональному дискурсі (перформативність – зміна дійсності в результаті здійснення дії, властивість висловлювання або дискурсу здійснювати дію) пов'язано з їх результативністю, властивістю створювати чи змінювати правовий статус, правові відношення за допомогою висловлювання [20]:

WE, therefore, the Representatives of the UNITED STATES OF AMERICA, in GENRAL CONGRESS, Assembled, appealing to the Supreme Judge of the World for the Rectitude of our Intentions, do, in the Name, and by Authority of the good People of these Colonies, solemnly Publish and Declare, That these United Colonies are, and of Right ought to be, FREE AND INDEPENDENT STATES; ...

У прикладі *do ... solemnly Publish and Declare* до маркує перформативні дієслова, які в інституціональному дискурсі означають виконання визначеної ними дії: урочисто записуємо і заявляємо. Така конструкція слугує для емпізи заключної частини Декларації.

Отже, кожна мова має систему взаємопов'язаних граматичних категорій, різноманітних за своїм характером і об'ємом, що передбачає їхній системний опис. Граматика є основою, на яку спирається вся мовна система. Вона формальна, категорична та категоріальна, внаслідок чого вона визначає певні мовні норми, порушення яких призводить до помилок та викривлення змісту інформації. Вибір конкретних мовних засобів у Декларації здійснює вплив на процес сприйняття та відтворення дійсності. У Декларації незалежності США використовується широкий спектр граматичних засобів: вживання теперішнього простого, тривалого, перфектного та перфектно тривалого часів, особових займенників, ступенів порівняння прикметників, пасивного стану, модальних дієслів, дієприкметникових зворотів тощо, які здатні відображати різноманітні відтінки смислу в процесі передавання певного змісту, тобто здатність реалізувати ці значення на основі загального провідного значення, закріпленого за ними в граматичній теорії. Синтаксис нерозривно пов'язаний з структурою мислення, позначуваною дійсністю та нормами комунікації. Дослідження синтаксичної побудови Декларації, розуміння мовних явищ уможливорює розуміння головної складової висловлювання, а саме функціональності різних частин мовлення в синтаксичному цілому, взаємопроникнення структур. На синтаксичному рівні для Декларації

характерні прості поширені, складносурядні і складнопідрядні речення, паралельні конструкції, уточнюючі конструкції, однорідні члени речення. Все це сприяє логічній послідовності викладення думок і смисловій завершеності.

Література:

1. Плунгян В.А. Дискурс и грамматика. Исследования по теории грамматики. Вып.: Грамматические категории в дискурсе. М.: Гнозис, 2008. С. 7-36.
2. Карасик В.И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. С. 5-20.
3. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. М.: Касталь, 1996. 448 с.
4. Кожемякин Е.А. Институциональные дискурсы: программа сравнительных исследований. Человек. Сообщество. Управление. Краснодар, 2007. № 2. С. 96-106.
5. Бахмудов Д.М. Сравнительно-правовая характеристика Декларации независимости США и Декларации прав человека и гражданина. Chronos: мультидисциплинарные науки, 2022. Т. 6. № 2 (64). С. 37-41.
6. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Української РСР, 1974. Т. 2. 775 с.
7. Словник української мови в 11 томах / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 2. 550 с.
8. Логвинова И.В. О политико-юридическом значении декларации. Социально-политические науки. 2017. № 2. С. 106-110.
9. Волівецька М.В. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки 1776 року, її принципи та значення. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18 квітня 2019 р.). С. 183- 186.
10. Лексикологические и стилистические проблемы функционирования слов и словосочетаний: сб. статей / отв. ред. И.Р. Гальперин. М.: Наука, 1980. 431 с.
11. Флакман А.А. Немецкий язык как отражение ментальности его носителей: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Нижний Новгород, 2005. 172 с.
12. Тымчук Е.В. Общее и отдельное в артиклевой системе английского языка: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». М., 2006. 46 с.
13. Огуречникова Н.Л. Артикли как явление английского грамматического строя. Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. 2008. № 4. С. 81–89. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/artikli-kak-yavlenie-angliyskogo-grammaticheskogostroya>
14. Зеленська О.П. Деякі граматичні особливості побудови конституційного дискурсу (на матеріалі Конституції США). Мова і культура. Вип. 22. Т. VII (202). 2020. С. 43-52.
15. Silk A. Weak and Strong necessity modals or: on linguistic means of expressing “a primitive concept ought”. Conference proceedings. 2017. URL: www-personal.umich.edu/~asilk/Alex_Silk/home_files/silk%20ought%20must.pdf
16. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: Едиториал УРСС, 2001. 416 с.
17. Плунгян В.А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. М.: Просвещение, 2011. 672 с.

18. Скрипак И.А. Синтаксические средства экспрессивности в текстах научного дискурса. Известия Российского гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена, 2008. № 60. С. 252-256.

19. Зарума-Панських О.Р. Лексико-семантичні особливості текстів міжнародних договорів. Іноземна філологія. 1999. Вип. 111. С. 144-149.

20. Зеленська О.П. Деякі граматичні особливості побудови конституційного дискурсу (на матеріалі Конституції США). Мова і культура. Вип. 22. Т. VII (202). 2020. С. 43-52.

References:

1. Plungyan, V.A. (2008). Diskurs i grammatika. Issledovaniya po teorii grammatiki [Discourse and grammar. Research of the theory of grammar]. *Grammaticheskie kategorii v diskurse – Grammar categories in discourse*, 7-36 [in Russian].

2. Karasik, V.I. (2000). O tipakh diskursa. Yazykovaya lichnost: institutsionalnyy i personalnyy diskurs [Concerning the types of discourse. Linguistic personality: institutional and personal discourse]. *Sb. nauch. tr. – Col. of scien. pap.*, 5-20 [in Russian].

3. Fuko, M. (1996). Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksualnosti [Will to truth: on the other side of knowledge, power and sexuality]. M.: Kastal [in Russian].

4. Kozhemyakin, E.A. (2007). Institutsionalnye diskursy: programma sravnitelnykh issledovaniy [Institutional discourses: programme of comparative researches]. *Chelovekh. Soobshchestvo. Upravlenie – Human being. Society. Administration*, 2, 96-106 [in Russian].

5. Bakhmutov, D.M. (2022). Sravnitelno-pravovaya kharakteristika Deklaratsii nezavisimosti SSHA i Deklaratsii prav cheloveka i grazhdanina [Comparative-legal characteristic of the Declaration of Independence of the USA and the Declaration of human and citizen rights]. *Chronos: multidistsiplinarnye nauki – Chronos: multidisciplinary sciences*, Vol. 6, 2 (64), 37-41 [in Russian].

6. Melnytchuk, O.S. (Eds.). (1974). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign language words]*. K.: Holovna redaktsiya ukrayinskoyi radyankoyi entsyklopediyi Akademiyi nauk Ukrayinskoyi RSR, Vol. 2 [in Ukrainian].

7. Bilodid, I.K. (Eds.) (1970-1980). *Slovnyk Ukrayinskoyi movy v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes]*. K.: Naukova dumka, Vol. 2 [in Ukrainian].

8. Logvinova, I.V. (2017). O politico-yuridicheskom znachenii deklaratsii [Concerning political and legal importance of declaration]. *Sotsialno-politicheskie nauki – Social-political sciences*, 2, 106-110 [in Russian].

9. Volovetska, M.V. (2019). Deklaratsiya nezaleshnosti Spolutchenykh Shtativ Ameryky 1776 roku, yiyi ptyntsypy ta znatchennya [Declaration of independence of the United States of America of 1776, its principles and significance]. *Suchasni tendentsiyi rozbudovy pravovoyi derzhavy v Ukrayini ta sviti – Modern tendencies of forming a legal state in Ukraine and in the world: Proceedings of the 7th International scientific-practical conference* (pp.183-186). Zhytomyr [in Ukrainian].

10. Galperin, I.R. (Eds.) (1980). Leksykologicheskie i stilisticheskie problemy funktsionirovaniya slov i slovosochetaniy: sb. statey [Lexicological and stylistic problems of words and word combinations functioning: col. of papers]. M.: Nauka [in Russian].

11. Flaksman, A.A. (2005). Nemetskiy yazyk kak otrazhenie mentalnosti ego nositeley [The German language as a reflection of mentality of native speakers]. *Candidate's thesis*. Nizhniy Novgorod [in Russian].

12. Tymchuk, E.V. (2006). Obschee i otelnoe v artiklevoy sisteme angliyskogo yazyka [Common and individual in the article system of the English language]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. M. [in Russian].

13. Ogurechnikova, N.L. (2008). Artikli kak yavleniye angliyskogo grammaticheskogo stroya [Articles as a phenomenon of the English grammar system]. *Vestnik Moskovskogo universiteta – Bulletin of Moscow university, Ser. 9 “Philology”*, 4, 81-89. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/artikli-kak-yavlenie-angliyskogo-grammaticheskogostroya> [in Russian].

14. Zelenska, O.P. (2020). Deyaki hramatychni osoblyvosti pobudovy konstytutsiynoho diskursu (na materialy Konstytutsiyi SSHA) [Some grammar peculiarities of constitutional discourse structure (on the basis of the Constitution of the USA)]. *Mova i kultura – Language and culture*, 22, Vol. 7 (202), 43-52 [in Ukrainian].

15. Silk, A. (2017). Weak and Strong necessity modals or: on linguistic means of expressing “a primitive concept ought”. Conference proceedings. Retrieved from: www-personal.umich.edu/~asilk/Alex_Silk/home_files/silk%20ought%20must.pdf [in English].

16. Balli, Sh. (2001). *Obschaya lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka [General linguistics and problems of the French language]*. M.: Editorial URSS [in Russian].

17. Plungyan, V.A. (2011). *Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znatcheniya i grammaticheskiye sistemy yazykov mira [Introduction to grammar semantics: grammar meaning and grammar systems of the world languages]*. M.: Prosveschenie [in Russian].

18. Skripak, I.A. (2008). Sintaksicheskie sredstva ekspressivnosti v tekstakh nauchnogo diskursa [Syntactic means of expressiveness in the texts of scientific discourse]. *Izvestiya Rossiyskogo gos. ped. un-ta im. A.I. Gertsena – Proceedings of the Russian A.I. Gertsen state ped. univ.*, 60, 252-256 [in Russian].

19. Zaruma-Panskykh, O.P. (1999). Leksyko-semantichni osoblyvosti tekstiv mizhnarodnykh dohovoriv [Lexical and semantic peculiarities of the texts of the international treaties]. *Inozemna filolohiya – Foreign philology*, 111, 144-149. [in Ukrainian].

20. Zelenska, O.P. (2020). Deyaki hramatychni osoblyvosti pobudovy konstytutsiynoho diskursu (na materialy Konstytutsiyi SSHA) [Some grammar peculiarities of constitutional discourse structure (based on the Constitution of the USA)]. *Mova i kultura – Language and culture*, 22, Vol. 7 (202), 43-52 [in Ukrainian].

УДК 811.161

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-217-235](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-217-235)

Зінченко Вікторія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, вул. Співдружності, 92 А, м. Кривий Ріг, 50084, <http://orcid.org/0000-0003-3080-4272>

Морараш Галина Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, кафедра професійних та спеціальних правових дисциплін, Приватний вищий навчальний заклад «Буковинський університет», вул. Дарвіна, 2-А, м. Чернівці, 58002, <http://orcid.org/0000-0002-5975-075X>

Риженко Катерина Василівна кандидат філологічних наук, доцент, кафедра української мови та літератури, іноземних мов та перекладу, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», вул. Львівська, 23, м. Київ, 03115, <https://orcid.org/0000-0003-4085-6623>

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЛОВОЇ МОВИ: СТАНДАРТИЗАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю стандартизації української ділової мови в умовах сучасних глобалізаційних викликів та посилення впливу воєнних дій на різні аспекти суспільного життя. У період війни виникають додаткові труднощі в комунікації як на міжрегіональному, так і на міжнародному рівнях, що вимагає розробки єдиних мовних стандартів, здатних забезпечити ефективну взаємодію. Важливість проблеми полягає в зміцненні національної ідентичності та збереженні культурної спадщини України через мову, що є невід'ємним чинником успішного розвитку держави.

Метою дослідження є аналіз процесів стандартизації української ділової мови, вивчення їхнього впливу на ефективність управлінської діяльності та визначення перспектив розвитку мовних норм в умовах сучасних викликів.

Методи дослідження – порівняльний аналіз, систематизація та узагальнення сучасних мовних практик, а також моделювання впливу воєнних дій на мовну політику України. За допомогою цих методів здійснено оцінювання рівня впливу глобалізації та війни на мовні процеси та виявлено ключові аспекти, що потребують стандартизації.

Результати дослідження демонструють, що стандартизація української ділової мови є необхідною умовою підвищення ефективності управлінської діяльності. Виявлено, що інтеграція інноваційних технологій, розробка сучасних освітніх програм та актуалізація термінології є важливими кроками для забезпечення конкурентоспроможності України на міжнародній арені.

Висновки підкреслюють необхідність системного підходу до розробки мовних стандартів, що передбачає участь фахівців із різних галузей, а також постійне оновлення та адаптацію мовних норм до сучасних умов. Впровадження цих заходів сприятиме не лише збереженню мовної ідентичності, але й підвищенню рівня комунікаційної ефективності на всіх рівнях управління.

Перспективи подальших досліджень охоплюють детальне вивчення ролі англomовних ЗМІ в поширенні українських наративів, оцінювання ефективності співпраці з міжнародними журналістами та вдосконалення підходів до стандартизації мовної практики.

Ключові слова: українська ділова мова, стандартизація мови, війна, ділова комунікація, глобалізація, управлінська діяльність, мовна культура, національна ідентичність.

Zinchenko Viktoriia Mykolaivna Candidate in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social Humanities and Legal Disciplines, Kryvy Rih Educational and Scientific Institute, Donetsk State University of Internal Affairs, Spivdruzhnosti St., 92 A, Kryvyi Rih, 50084, <http://orcid.org/0000-0003-3080-4272>

Morarash Halyna Volodymyrivna PhD in Philology, Associate Professor, Department of Professional and Special Legal Disciplines, Private Higher Educational Institution «Bukovinian University», Darwin St., 2-A, Chernivtsi, 58002, <http://orcid.org/0000-0002-5975-075X>

Ryzhenko Kateryna Vasylivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Ukrainian Language, Literature and Eastern Languages, Open International University of Human Development «Ukraine», Lvivska St., 23, Kyiv, 03115, <https://orcid.org/0000-0003-4085-6623>

THE LINGUISTIC FEATURES OF UKRAINIAN BUSINESS LANGUAGE: STANDARDIZATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. The relevance of this study stems from the need to standardize the Ukrainian business language amidst contemporary globalization challenges

and the intensified impact of military actions on various aspects of societal life. During wartime, additional communication difficulties emerge at both interregional and international levels, necessitating the development of unified linguistic standards to ensure effective interaction. The significance of this issue lies in strengthening national identity and preserving Ukraine's cultural heritage through language, which is a vital factor for the country's successful development.

The objective of the research is to analyze the processes of standardizing the Ukrainian business language, investigate their impact on the effectiveness of managerial activities, and identify the prospects for the development of linguistic norms in the face of contemporary challenges. The authors aim to formulate scientifically grounded recommendations for the further development of the Ukrainian business language, considering international trends and wartime challenges.

Research methods include comparative analysis, systematization and generalization of current linguistic practices, as well as modeling the impact of military actions on Ukraine's language policy. These methods have facilitated the assessment of the influence of globalization and war on linguistic processes and the identification of key aspects requiring standardization.

The study results demonstrate that standardizing the Ukrainian business language is essential for enhancing the effectiveness of managerial activities under current conditions. It was found that integrating innovative technologies, developing modern educational programs, and updating terminology are crucial steps for ensuring Ukraine's competitiveness on the international stage.

Conclusions emphasize the need for a systematic approach to developing language standards, involving specialists from various fields and ensuring continuous updating and adaptation of linguistic norms to contemporary conditions. Implementing these measures will contribute not only to preserving linguistic identity but also to improving communication effectiveness at all levels of management.

Future research prospects include a more detailed examination of the role of English-language media in spreading Ukrainian narratives, assessing the effectiveness of collaboration with international journalists, and refining approaches to language practice standardization.

Keywords: Ukrainian business language, language standardization, war, business communication, globalization, managerial activities, language culture, national identity.

Постановка проблеми. У сучасному світі українська ділова мова набуває все більшого значення як інструмент комунікації в економічних,

правових, адміністративних та освітніх сферах. Проте, незважаючи на її провідну роль, залишаються нерозв'язаними питання стандартизації та узгодження мовних норм з урахуванням глобальних викликів, інтеграційних процесів та складних реалій, які створюють нові виклики для розвитку мови.

Динамічний розвиток суспільства, стрімкий прогрес технологій та необхідність адаптації до міжнародних стандартів вимагають впровадження нових підходів до регулювання мовної практики, які б забезпечили ефективну ідентифікацію та формування єдиних стандартів ділового спілкування. Проблема полягає у відсутності систематичного підходу до стандартизації термінології та стилістики української ділової мови, що ускладнює комунікацію на міжрегіональному та міжнародному рівнях. Це викликає потребу в ґрунтовних дослідженнях, спрямованих на визначення оптимальних шляхів розвитку мовної культури та розробку рекомендацій для вдосконалення мовних норм.

В умовах війни та післявоєнної відбудови питання стандартизації української ділової мови набуває особливої актуальності, адже розв'язання цієї проблеми є не лише науково значущим завданням, але й практичним, оскільки стандартизація української ділової мови сприятиме підвищенню ефективності управлінських процесів, посиленню конкурентоспроможності українських компаній на міжнародній арені та гармонізації ділових відносин у різних галузях економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження мовних особливостей української ділової мови охоплює широкий спектр проблем – від стандартизації до перспектив розвитку, що відображено в працях багатьох науковців. Так, М. Заверюченко, М. Лухіна, Н. Писарська аналізують фразеологію офіційно-ділового стилю, підкреслюючи важливість уніфікації та адаптації мовних стандартів для формування професійного мовлення [1]. С. Ковтюх досліджує нагальні потреби та перспективи функціонування державної української мови, зокрема діловий контекст, що розширює розуміння ролі ділової мови в загальній мовній політиці [2]. О. Мунтян вивчає колективне обговорення професійних проблем як складову ділової української мови, що також сприяє її стандартизації й розвитку [3]. А. Орел розглядає лексико-граматичні особливості перекладу ділової кореспонденції з англійської мови українською, що вказує на необхідність уніфікації термінології для забезпечення точності комунікації [4].

С. Остапчук і Н. Кириченко акцентують на теоретичних аспектах викладання курсу «Ділова українська мова» в технічних закладах вищої освіти, що підкреслює важливість адаптації навчальних програм до специфічних потреб здобувачів вищої освіти [5]. Л. Семак обговорює

комунікативний підхід до викладання ділової української мови закладах вищої освіти, наголошуючи на важливості інтерактивних методів для підготовки фахівців [6]. А. Богуш, Т. Корольова та О. Попова розглядають стандарти освітніх програм для іноземних мов, що впливають на формування мовних компетенцій [7]. О. Царик, Т. Паничок, Ж. Максимчук вивчають особливості мовної культури в діловій комунікації, акцентуючи на важливості культурних аспектів у міжнародних комунікаціях [8].

І. Хоменюк та М. Багрій аналізують перспективи трансформації компетенцій з української мови для професійних цілей, окреслюючи можливі напрями розвитку мовних стандартів у відповідь на зміни ринку праці та технологічний прогрес [9]. І. Мартинова досліджує проблеми та особливості викладання української мови як іноземної, що має важливе значення для розуміння міжнародних стандартів у викладанні ділової мови [10]. Н. Солодюк розглядає академічну доброчесність у професійній підготовці майбутніх викладачів, що підкреслює значення етичних норм в освітньому процесі [11]. О. Ардельян, Л. Крива, О. Власенко, О. Бойко вивчають культурний обмін і прикордонні динаміки в Європі, що відображає важливість мовного контексту в міжнародній комунікації [12]. Т. Недашківська порушує питання асоціативного сприйняття мовних одиниць, що може вплинути на розуміння й використання ділової мови [13].

Попри наявність численної кількості досліджень з обраної проблематики, потребують додаткового вивчення проблеми, пов'язані з відсутністю систематизованих мовних норм у сфері української ділової мови, наявні підходи до стандартизації української ділової мови в контексті міжнародних та національних вимог, вплив війни на мовні процеси та адаптацію ділової мови до нових умов.

Мета статті полягає в дослідженні процесів стандартизації української ділової мови та визначенні перспектив її розвитку в умовах сучасних викликів.

Завданнями статті є:

1. Проаналізувати основні проблеми, пов'язані з відсутністю систематизованих мовних норм у сфері української ділової мови.
2. Вивчити наявні підходи до стандартизації української ділової мови в контексті міжнародних та національних вимог.
3. Оцінити вплив війни на мовні процеси та розробити рекомендації щодо адаптації ділової мови до нових умов.
4. Визначити перспективи розвитку української ділової мови з урахуванням глобальних інтеграційних процесів та технологічних змін.
5. Запропонувати конкретні рекомендації щодо вдосконалення термінологічних та стилістичних аспектів ділової мови для підвищення її ефективності в управлінській діяльності.

Виклад основного матеріалу. Ділова мова відіграє ключову роль у функціонуванні державних інституцій, бізнесу, освіти та інших галузей, де комунікація є основним засобом взаємодії. Однак, на відміну від більшості європейських країн, де існує чітка система мовних норм для ділової мови, в Україні це питання залишається недостатньо опрацьованим. Історично українська мова зазнавала тиску з боку інших мов, що призвело до її занедбаності в певних сферах, зокрема в офіційному та діловому спілкуванні. У сучасних умовах, зокрема під впливом війни, проблема систематизації мовних норм набула нового значення, оскільки виникла необхідність у швидкій адаптації ділової мови до нових реалій.

Складність ситуації полягає в тому, що відсутність систематизованих мовних норм створює значні перешкоди в офіційному спілкуванні як у межах країни, так і на міжнародній арені. Відсутність єдиного підходу до використання термінів і стилістичних засобів призводить до неоднозначності в тлумаченні текстів, що може викликати юридичні колізії, непорозуміння в бізнесі та інші негативні наслідки. Відсутність чітко визначених мовних норм також ускладнює процес навчання й підготовки фахівців, оскільки навчальні матеріали можуть містити суперечливу інформацію.

На рис. 1 представлено основні фактори, що зумовлюють відсутність систематизованих мовних норм в українській діловій мові, та їхній вплив на ефективність комунікації.

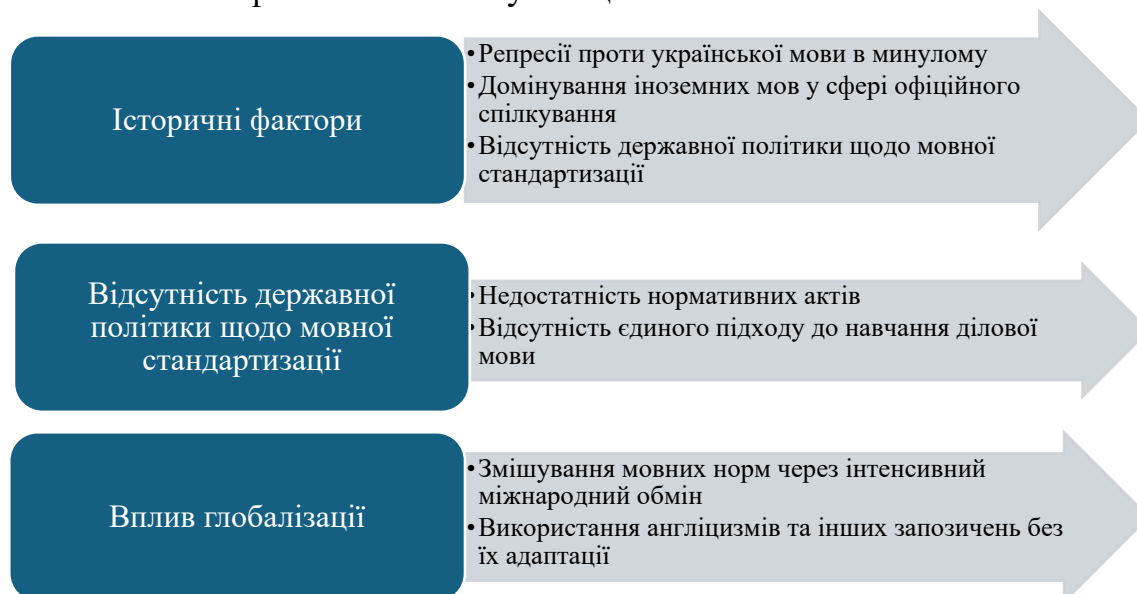

Рис. 1. Вплив відсутності систематизованих мовних норм на ефективність ділової комунікації

Джерело: власна розробка авторів

Отже, історичні умови, недосконалість державної політики та вплив глобалізації сприяють утворенню прогалин у системі мовних норм. Сьогодні ці проблеми ускладнюються додатковими факторами, такими як війна, яка ще більше дестабілізує мовне середовище через потребу у швидкому створенні нової термінології, адаптації до нових реалій управління та міжнародних відносин [14]. Війна також зумовлює збільшення кількості документів, які потребують чіткої ділової мови, що вимагає від мовних норм ще більшої точності та уніфікованості. У таких умовах систематизація мовних норм стає не просто питанням зручності, а й нагальною необхідністю для забезпечення ефективної комунікації на всіх рівнях державного управління, бізнесу та освіти. У таблиці 1 представлено регіональні відмінності у використанні термінології та стилістики. Це демонструє, як різні регіони України можуть по-різному підходити до використання ділової мови, що створює труднощі у взаєморозумінні та ефективній комунікації.

Таблиця 1

Регіональні відмінності у використанні термінології та стилістики

Регіон	Термінологія	Стилістичні особливості	Приклади
Західна Україна	Більш активне використання традиційних українських термінів	Формальність, консервативність	«Угода» замість «Контракт», «Обчислювач» замість «Комп'ютер»
Центральна Україна	Використання термінів, що поєднують українські та запозичені слова	Змішаний стиль, вплив російської мови та англіцизмів	«Менеджмент» замість «Управління», «Дедлайн» замість «Кінцевий термін»
Східна Україна	Більша кількість русизмів у термінології	Менш формальний стиль, використання російських калёк	«Доклад» замість «Звіт», «Реалізація» замість «Виконання»
Південна Україна	Відчутний вплив іноземних мов, зокрема російської та англійської	Ліберальний підхід, змішання мовних норм	«Проект» замість «Проект», «Мітинг» замість «Нарада»

Джерело: власна розробка авторів

Відмінності в термінології та стилістичних особливостях можуть призводити до непорозумінь і труднощів у процесі укладення договорів, ведення бізнес-переговорів та іншої офіційної діяльності. У сучасних умовах, коли війна створює додаткові виклики для національної єдності, важливість стандартизації ділової мови стає ще більш очевидною. Це дозволить не лише покращити внутрішню комунікацію, але й забезпечить відповідність української ділової мови міжнародним стандартам, що є критично важливим для інтеграції України у світовий економічний простір.

Вивчення наявних підходів до стандартизації української ділової мови вимагає аналізу як національних, так і міжнародних вимог, які визначають межі й напрями розвитку мовної політики. Стандартизація ділової мови є важливим аспектом для забезпечення її ефективного функціонування в різних сферах суспільного життя, таких як економіка, право, управління, освіта тощо. В умовах глобалізації й посилення міжнародних контактів особливе значення має гармонізація національних мовних стандартів із міжнародними, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українських суб'єктів на світовій арені.

Національні підходи до стандартизації української ділової мови базуються на історичних традиціях, особливостях розвитку української мови, а також на сучасних викликах, що виникають перед українським суспільством. Одним із важливих аспектів є розвиток офіційних документів, нормативних актів та рекомендацій щодо використання української ділової мови в різних сферах. Однак, попри зусилля, спрямовані на створення та впровадження таких стандартів, існує багато нерозв'язаних проблем, зокрема регіональні відмінності у використанні термінології, наявність мовних запозичень та вплив інших мов, що ускладнює процес стандартизації.

З іншого боку, міжнародні вимоги до стандартизації ділової мови базуються на принципах чіткості, точності та уніфікованості, які є критично важливими для міжнародної комунікації. Міжнародні організації, такі як ISO (International Organization for Standardization), розробляють і впроваджують стандарти, що визначають правила й рекомендації для використання мов у різних сферах діяльності [18-20]. Зокрема, стандарти ISO стосуються таких аспектів, як термінологія, стилістика, форматування документів та інші. Для України важливо гармонізувати свої національні стандарти з міжнародними, щоб забезпечити відповідність української ділової мови вимогам світової спільноти. Цей процес є складним, оскільки необхідно створити баланс між збереженням традиційної української мови та її модернізацією відповідно до сучасних потреб. Порівняльний аналіз національних і міжнародних стандартів щодо української ділової мови подано в таблиці 2.

Таблиця 2

**Порівняльний аналіз національних і міжнародних стандартів
щодо української ділової мови**

Аспект	Національні стандарти	Міжнародні стандарти
Термінологія	Відсутність чіткої уніфікованої системи	Чітко визначені терміни, відповідно до ISO
Форматування документів	Залежність від галузі	Уніфіковані вимоги до форматування
Вплив інших мов	Значний вплив російської та англійської	Запозичення мінімізовані або адаптовані
Регулювання	Часткова наявність нормативних актів	Чіткі міжнародні рекомендації

Джерело: сформовано автором на підставі [15-20]

Відсутність чітко уніфікованої системи термінів у національних стандартах створює проблеми для взаєморозуміння як усередині країни, так і на міжнародному рівні. Це особливо актуально в умовах війни, коли швидкість і точність передачі інформації набувають критичного значення. Для подолання цих викликів необхідно більш активне впровадження міжнародних стандартів та їх адаптація до українських реалій.

У сучасних умовах гармонізація мовних стандартів стає надзвичайно важливою для забезпечення узгодженості та точності в комунікації в межах міжнародного й національного контексту. Гармонізація передбачає адаптацію національних стандартів до міжнародних вимог і практик, що особливо актуально в контексті глобалізації, технологічних змін та інтеграції в міжнародні організації. Процес гармонізації охоплює кілька ключових аспектів (рис. 2).

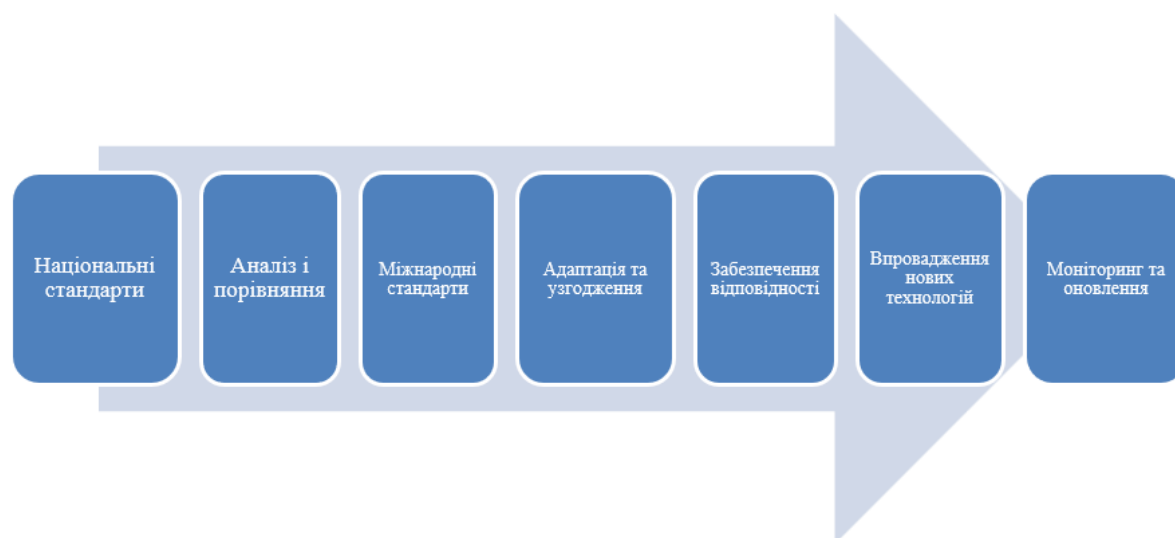

Рис. 2. Процес гармонізації мовних стандартів у сучасних умовах
Джерело: власна розробка авторів

Процес гармонізації мовних стандартів у сучасних умовах починається з порівняння національних і міжнародних стандартів, що дозволяє виявити ключові відмінності та сфери для адаптації. Адаптація національних стандартів до міжнародних вимог забезпечує узгодженість, проте може бути складною через необхідність уніфікації термінології й форматів та можливий опір змінам. Забезпечення відповідності новим стандартам вимагає ефективних систем моніторингу, які можуть бути дорогими й ресурсомісткими. Сучасні технології, такі як автоматизовані системи управління документацією, можуть полегшити інтеграцію стандартів, але потребують значних інвестицій та навчання. Регулярний моніторинг і оновлення стандартів є необхідними для підтримання їхньої актуальності. В умовах війни в Україні українська мова стала важливим інструментом у діловій комунікації, посилюючи національну ідентичність і сприяючи розвитку бізнес-середовища.

За даними досліджень, здійснених Національним інститутом стратегічних досліджень (НІСД) у 2022 році, спостерігалися такі основні мовні тенденції (табл. 3).

Таблиця 3

**Зміни в мовних уподобаннях та використанні української мови
в Україні під час війни**

Показник/Рік	До війни (2021)	Після початку війни (2022)
Частка громадян, які підтримують українську мову як єдину державну	57%	86%
Частка громадян, які перейшли на спілкування українською мовою під час війни	-	53%
Частка громадян, які вважають українську мову рідною	64%	76%
Частка громадян, які повністю або частково перейшли на українську мову в побуті	-	41%
Частка громадян, які споживають медіаконтент українською	20%	58%
Використання української мови в освітніх закладах	68%	85%
Підтримка української мови серед молоді (18-29 років)	62%	89%

Джерело: власна розробка авторів

Під час війни українська мова стала ключовим елементом національної ідентичності, що позначилося на її використанні в усіх сферах життя. Зокрема, спостерігається значне зростання підтримки української мови як єдиної державної з 57% до 86%. Це свідчить про суттєве зміцнення мовної політики, орієнтованої на підтримку й розвиток української мови в офіційному спілкуванні та бізнесі.

Перехід значної частки населення на українську мову в побуті (41%) та в спілкуванні (53%) є свідченням посилення ролі української мови в діловому та професійному середовищі. Крім того, збільшення показника використання української мови в закладах освіти (з 68% до 85%) і споживання медіаконтенту (з 20% до 58%) вказує на зростання впливу державної політики в цих ключових сферах, що безпосередньо впливає на мовні уподобання молодого покоління (підтримка української мови серед молоді зросла до 89%). Зміни в діловому середовищі та використанні української мови під час війни продемонстровані на рис. 3.

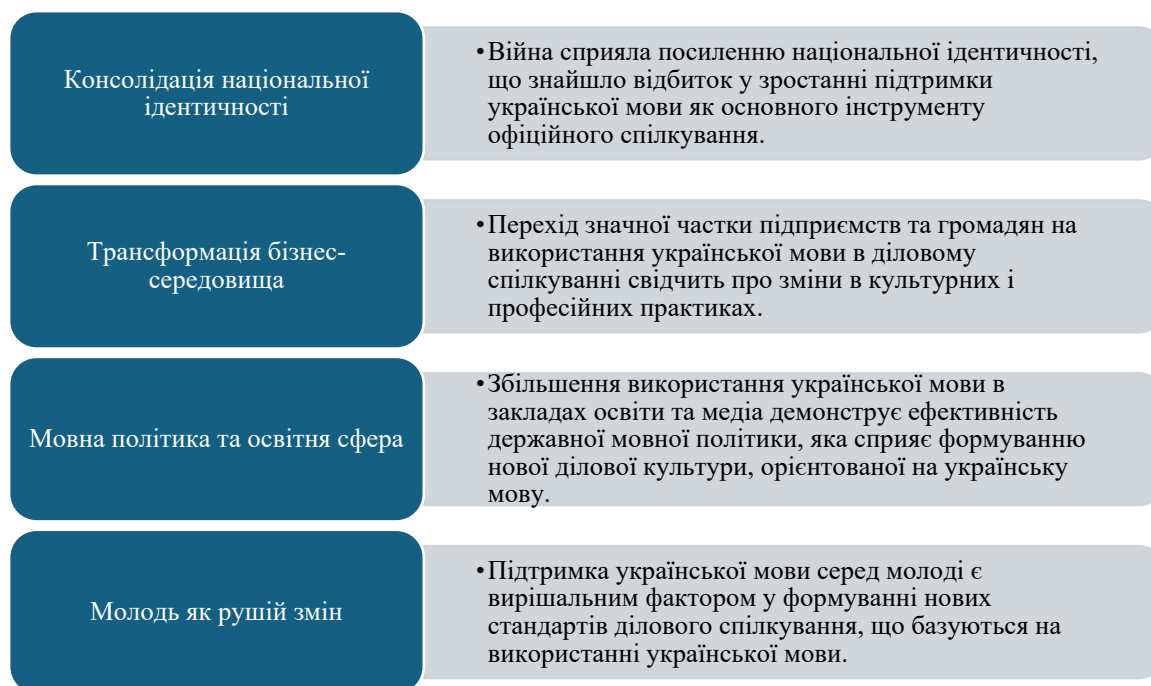

Рис 3. Зміни в діловому середовищі та використанні української мови під час війни

Джерело: власна розробка авторів

Ці зміни є реакцією на сучасні виклики, які постали перед країною. Вони демонструють, як ділове середовище адаптується до нових умов, інтегруючи українську мову як ключовий елемент національної ідентичності та професійного зростання.

Розвиток української ділової мови в умовах глобальних інтеграційних процесів та технологічних змін набуває особливого значення для забезпечення конкурентоспроможності української економіки на міжнародній арені. Враховуючи все більшу роль української мови в діловій сфері, необхідно зосередитися на кількох ключових аспектах, що впливають на її еволюцію. Глобалізація сприяє активному розширенню економічних зв'язків України з іншими країнами, що вимагає інтеграції міжнародної бізнес-термінології в українське мовне середовище. Це не тільки дозволяє українським підприємцям ефективніше взаємодіяти на міжнародному рівні, але й забезпечує підтримку національної ідентичності в умовах глобальних економічних процесів. Важливим аспектом також є розвиток освітніх програм, що дозволяють підготувати фахівців, здатних працювати в глобальному бізнес-середовищі з використанням української мови.

Цифрові технології, які стрімко розвиваються, впливають на всі аспекти бізнесу, включаючи мовну комунікацію. Це вимагає від української ділової мови адаптації до нових лексичних конструкцій, які відповідають вимогам цифрової економіки. Автоматизовані системи перекладу, аналізу даних та управління бізнес-процесами вимагають використання сучасних мовних ресурсів, що підвищує актуальність і конкурентоспроможність української ділової мови. У таблиці 4 подано ключові фактори, що впливають на розвиток української ділової мови.

Таблиця 4

Ключові фактори, що впливають на розвиток української ділової мови

Фактор	Вплив на розвиток української ділової мови
Глобалізація	Адаптація міжнародних стандартів і термінології, забезпечення взаємозв'язку між національною та світовою економіками
Цифрові технології	Розвиток нових лексичних конструкцій для використання в автоматизованих бізнес-процесах
Розвиток міжнародного бізнесу	Використання української мови в міжнародних контрактах і договорах, підтримка національної ідентичності в глобальному середовищі
Освітні програми з бізнесу	Інтеграція сучасних бізнес-курсів і програм українською мовою, підготовка фахівців із міжнародними компетенціями

Джерело: власна розробка авторів

На сьогодні одним із найважливіших аспектів є адаптація української мови до вимог цифрової економіки й глобальних бізнес-практик. Це передбачає інтеграцію міжнародної бізнес-термінології та розвиток нових мовних конструкцій, що відповідають потребам автоматизованих бізнес-процесів.

Розвиток цифрових технологій також змінює лексичний склад ділової мови, адже з'являються нові терміни, пов'язані з інноваціями, такими як штучний інтелект та великі дані. Це вимагає від бізнес-середовища швидкої адаптації та впровадження сучасних комунікаційних інструментів, що підтримують ці нововведення.

Щодо міжнародного бізнесу, то українська мова активно інтегрується в глобальні економічні процеси, забезпечуючи підтримку національної ідентичності в умовах глобалізації. Окрім того, розвиток освітніх програм, які передбачають навчання бізнесу українською мовою, сприяє підготовці фахівців, здатних працювати в міжнародному середовищі.

Таким чином, українська ділова мова сьогодні розвивається під впливом кількох взаємозалежних факторів, що охоплюють як внутрішні, так і зовнішні умови, а також технологічні та економічні зміни, які визначають її майбутнє. На рис. 4. відображено взаємодію між технологічними змінами, міжнародними бізнес-практиками, культурною ідентичністю та освітою в умовах глобалізації.

Соціально-культурний вплив:	Економічний вплив:	Технологічний вплив:	Освітній вплив
• Підтримка національної ідентичності. • Мовна політика та державне регулювання. • Вплив громадської думки та мовних рухів.	• Зростання національної економіки. • Вимоги до бізнес-комунікації на внутрішньому ринку. • Розширення використання української мови в міжнародних бізнес-процесах.	• Розвиток цифрових комунікаційних платформ. • Інновації в автоматизації процесів перекладу та обробки інформації. • Інтеграція української мови в глобальні цифрові системи.	• Інтеграція української мови в бізнес-освіту. • Розвиток програм навчання для міжнародних ринків. • Створення ресурсів для підтримки української мови в бізнесі.

Рис. 4. Вплив соціально-економічних та культурних факторів на українську ділову мову

Джерело: власна розробка авторів

Соціально-культурний вплив охоплює підтримку національної ідентичності через мовну політику та громадські ініціативи. Економічний

вплив визначається зростанням національної економіки та необхідністю адаптації української мови до вимог бізнес-комунікації. Технологічний вплив охоплює розвиток цифрових платформ та інновацій, що сприяють інтеграції української мови в глобальні системи. Нарешті, освітній вплив забезпечує підготовку нових фахівців та створення ресурсів, що підтримують українську мову в міжнародному бізнесі. Щоб покращити термінологічні та стилістичні аспекти української ділової мови, необхідно врахувати комплексні підходи, які сприяють підвищенню ефективності управлінської діяльності в умовах глобалізації та технологічних змін.

Таблиця 5

Основні напрями вдосконалення термінологічних та стилістичних аспектів української ділової мови

Напрямок	Опис	Очікуваний результат
Адаптація термінології до міжнародних стандартів	Інтеграція українських термінів із міжнародними аналогами, оновлення словникових баз і глосаріїв	Підвищення точності та однозначності в бізнес-комунікаціях, сприяння міжнародній співпраці
Впровадження стилістичних стандартів	Розробка єдиних вимог до стилю ділової комунікації з акцентом на чіткості й лаконічності	Зниження ризику непорозумінь та підвищення ефективності управлінської діяльності
Освіта та підвищення кваліфікації	Впровадження спеціалізованих програм навчання ділової української мови для управлінського персоналу	Підвищення рівня мовної культури серед управлінців, що сприяє покращенню корпоративної комунікації
Використання технологічних інструментів	Застосування автоматизованих систем перекладу та аналізу тексту, впровадження штучного інтелекту в бізнес-комунікації	Прискорення обробки інформації та зниження витрат на комунікацію, підвищення конкурентоспроможності
Моніторинг та аналіз змін у мові	Постійне оновлення даних про зміни в мові та адаптація до нових умов	Підтримання актуальності термінології та стилістичних норм, що сприяє швидкій адаптації до змінних умов

Джерело: власна розробка авторів

Насамперед одним із напрямів вдосконалення термінологічних та стилістичних аспектів української ділової мови є адаптація термінології

до міжнародних стандартів, що забезпечить точність та ефективність у міжнародних бізнес-процесах. Також важливим є впровадження стилістичних стандартів, які знижують ризик непорозумінь і підвищують ефективність комунікації. Особлива увага приділяється освіті та підвищенню кваліфікації управлінського персоналу, що дозволяє поширювати високі стандарти мовної культури в бізнесі. Використання технологічних інструментів, таких як автоматизовані системи перекладу, прискорює процеси обробки інформації та підвищує конкурентоспроможність. Постійний моніторинг та аналіз змін у мові допомагають підтримувати актуальність термінології й стилістичних норм. Алгоритм вдосконалення термінологічних та стилістичних аспектів української ділової мови представлено на рис. 4.

Рис. 4. Алгоритм вдосконалення термінологічних та стилістичних аспектів української ділової мови

Джерело: власна розробка авторів

Запропонований алгоритм демонструє покроковий підхід до вдосконалення термінологічних та стилістичних аспектів української ділової мови. Першим кроком є аналіз поточного стану, що дозволяє виявити слабкі місця та визначити напрями вдосконалення. Наступні кроки охоплюють розробку рекомендацій щодо адаптації термінології, стандартизацію стилістики, впровадження програм навчання, а також використання технологічних рішень. Завершальний етап передбачає постійний моніторинг і корекцію стандартів для забезпечення їхньої актуальності. Такий підхід дозволяє не лише підвищити ефективність управлінської діяльності, але й зміцнити національну ідентичність через вдосконалення української ділової мови.

Висновки. Стандартизація української ділової мови є ключовим аспектом для ефективної комунікації у сферах бізнесу, державного управління та освіти. Недостатня систематизація термінології та стилістики ускладнює взаємодію на міжрегіональному й міжнародному рівнях, що може призводити до непорозумінь та створювати труднощі під час співпраці. Вплив війни на мовні процеси додає нові виклики, які вимагають термінового подолання та адаптації мовної практики до нових умов. Для підвищення ефективності та якості ділового спілкування необхідні ретельний аналіз поточного стану української ділової мови та розробка стандартів, що відповідають міжнародним вимогам, впровадження інноваційних технологій, використання сучасних технологій для підтримки мовної культури та забезпечення актуальності термінології, розробка й впровадження програм навчання, які б урахували специфіку української ділової мови та сприяли підвищенню мовної компетентності серед фахівців. Усе це допоможе зміцнити національну ідентичність та посилити конкурентоспроможність України на міжнародній арені. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні ролі англійських засобів масової інформації в поширенні українських наративів та визначенні ефективності співпраці України з міжнародними журналістами.

Література:

1. Заверюченко М., Лухіна М., Писарська Н. Фразеологія офіційно-ділового стилю: ключові тенденції розвитку. *Вісник науки та освіти*. 2024. Вип. 6 (24). С. 144–154. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6\(24\)-144-154](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6(24)-144-154)
2. Ковтюх С. Нагальні потреби та перспективи функціонування державної української мови. *Філологічний часопис*. 2023. Вип. 1. С. 67–77. DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2023.281357>
3. Мунтян О. Колективне обговорення професійних проблем як складова ділової української мови. *Філологічні студії*. 2023. Вип. 89. С. 15–25. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.15>

4. Орел А. Лексико-граматичні особливості перекладу ділової кореспонденції з англійської мови українською. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2020. Вип. 79. С. 45–55. URL: <https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gsf/sbornyk%20the%20scientific%20works%2011%202020.pdf#page=79> (дата звернення: 14.08.2024).

5. Остапчук С., Кириченко Н. Теоретичні особливості викладання курсу «Ділова українська мова» в технічному закладі вищої освіти. *Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology*. 2020. Вип. 23. С. 83–89. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/33>

6. Семак Л. Комунікативний підхід до викладання ділової української мови в закладі вищої освіти. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2023. Вип. 1. С. 40–45. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.1.6>

7. Bogush A., Korolova T., Popova O. Foreign Language Education Standards: Ukrainian Dimension. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8. No. 4. P. 1261–1272. DOI: <https://doi.org/10.13189/ujer.2020.080417>

8. Tsaryk O., Panychok T., Maksymchuk Zh. Peculiarities of Speech Culture in Business Communication. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2023. Vol. 28. P. 36–40. DOI: <https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.36-40>

9. Humeniuk I., Bagriy M. Prospects of Transformation of the Competence Paradigm of Ukrainian Language for Professional Purposes. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*. 2023. Vol. 29. P. 5–10.

10. Martynova I. Problems and Peculiarities of Teaching Ukrainian as a Foreign Language. *Philological sciences*. 2021. Vol. 2. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-077-3-17>

11. Солодюк Н. В. Академічна доброчесність у професійній підготовці майбутніх викладачів. *Академічна доброчесність, відкрита наука та штучний інтелект: як створити доброчесне освітнє середовище: збірник есе програми підвищення кваліфікації* (18 вересня – 18 жовтня 2023 року). Львів–Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 442–445. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u404/zbirnik_ese_advanced_training_academ.integr.pdf (дата звернення: 14.08.2024).

12. Ardelian O., Kryva L., Vlasenko O., Boiko O. Cultural Exchange and Cross-Border Dynamics in Europe: Exploring Language, Heritage, and Shared Ideals. *Multidisciplinary Science Journal*. 2024. URL: https://www.researchgate.net/profile/Oksana-Boiko-5/publication/380851032_Cultural_exchange_and_cross-border_dynamics_in_Europe_Exploring_language_heritage_and_shared_ideals/links/6650eed0b0d284574581def/Cultural-exchange-and-cross-border-dynamics-in-Europe-Exploring-language-heritage-and-shared-ideals.pdf (дата звернення: 14.08.2024).

13. Nedashkivska T., Kushmar L. Associative Way from Perception to Understanding: Associative Field vs Lexical-Semantic Field. *Journal of Modern Education Review*. 2017. Vol. 7. No. 1. P. 44–50.

14. McLelland N. Language Standards, Standardisation and Standard Ideologies in Multilingual Contexts. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. 2021. Vol. 42. No. 2. P. 109–124. DOI: <https://doi.org/10.1080/01434632.2019.1708918>

15. ДСТУ 4163:2020: «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів». URL: https://zakon.help/article/nacionalnii-standart-dstu-41632020-derzhavna?menu=82#google_vignette (дата звернення: 23.07.2024).

16. Про засади державної мовної політики: Закон України від 03.07.2012 № 5029-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 14.08.2024).

17. Правописні та стилістичні рекомендації Національної комісії зі стандартів державної мови. 2024. URL: <https://moval.gov.ua/> (дата звернення: 25.07.2024)
18. ISO 704: 2009: «Terminology Work – Principles and Methods». 2009. URL: <https://www.iso.org/standard/38109.html> (дата звернення: 23.07.2024).
19. ISO 9001: 2015: «Quality Management Systems – Requirements». 2015. URL: <https://www.iso.org/standard/62085.html> (дата звернення: 28.07.2024).
20. ISO/IEC 82079-1: 2019: «Preparation of Information for Use (Instructions for Use) of Products – Part 1: Principles and General Requirements». 2019. URL: <https://www.iso.org/standard/67753.html> (дата звернення: 29.07.2024).

References:

1. Zaveriushchenko, M., Lukhina, M., & Pisarska, N. (2024). Frazheolohiia ofitsiino-dilovoho stiliiu: kliuchovi tendentsii rozvytku [Phraseology of Official-Business Style: Key Development Trends]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 6(24), 144–154. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6\(24\)-144-154](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6(24)-144-154) [in Ukrainian].
2. Kovtyukh, S. (2023). Nahalni potreb y perspektyvy funktsionuvannia derzhavnoi ukrainskoi movy [Urgent Needs and Prospects for the Functioning of the State Ukrainian Language]. *Filolohichni chasopys – Philological Journal*, 1, 67–77. DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2023.281357> [in Ukrainian].
3. Muntyan, O. (2023). Kollektivne obhovorennia profesiinykh problem iak skladova dilovoi ukrainskoi movy [Collective Discussion of Professional Problems as a Component of Business Ukrainian Language]. *Filolohichni studiie – Philological Studies*, 89, 15–25. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.15> [in Ukrainian].
4. Orel, A. (2020). Leksiko-hramatychnyi osoblyvosti perekladu dilovoi korespondentsii z anhliiskoi movy ukrainskoiu [Lexico-Grammatical Features of Translating Business Correspondence from English into Ukrainian]. *Teoretychni i prykladni problemy suchasnoi filolohii – Theoretical and Applied Problems of Modern Philology*, 79, 45–55. Retrived from: <https://ddpu.edu.ua/images/naukvid/gsf/sbornyk%20the%20scientific%20works%2011%202020.pdf#page=79> [in Ukrainian].
5. Ostapchuk, S., & Kyrychenko, N. (2020). Teoretychnyi aspekt vykhladannia kursu «Dilova ukrainska mova» v tekhnichnomu zakladi vyshchoi osvity [Theoretical Aspects of Teaching the Course «Business Ukrainian Language» in Technical Higher Education Institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedagogika, Psihologiya – Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology*, 23, 83–89. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/33> [in Ukrainian].
6. Semak, L. (2023). Komunikativnyi pidkhid do vykhladannia dilovoi ukrainskoi movy v zakladi vyshchoi osvity [Communicative Approach to Teaching Business Ukrainian Language in Higher Education Institutions]. *Akademichni studii. Serii: Humanitarni nauky – Academic Studies. Series: Humanities*, 1, 40–45. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.1.6> [in Ukrainian].
7. Bogush, A., Korolova, T., & Popova, O. (2020). Foreign Language Education Standards: Ukrainian Dimension. *Universal Journal of Educational Research*, 8(4), 1261–1272. DOI: <https://doi.org/10.13189/ujer.2020.080417>
8. Tsaryk, O., Panychok, T., & Maksymchuk, Zh. (2023). Peculiarities of Speech Culture in Business Communication. *Mountain School of Ukrainian Carpathians*, 28, 36–40. DOI: <https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.36-40>.
9. Humeniuk, I., & Bagriy, M. (2023). Prospects of Transformation of the Competence Paradigm of Ukrainian Language for Professional Purposes. *Mountain School of Ukrainian Carpathians*, 29, 5–10.

10. Martynova, I. (2021). Problems and Peculiarities of Teaching Ukrainian as a Foreign Language. *Philological sciences*, 2. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-077-3-17>

11. Solodiuk, N. V. (2023). Akademichna dobronachystist u profesiyniy pidghotovtsi maibutnikh vykladachiv [Academic Integrity in Professional Training of Future Teachers]. *Akademichna dobrochesnist, vidkryta nauka ta shtuchnyi intelekt: yak stvoryty dobrochesne osvritnie seredovyshche: zbirnyk ese prohramy pidvyshchennia kvalifikatsii – Academic Integrity, Open Science, and Artificial Intelligence: How to Create an Ethical Educational Environment: Collection of Essays* (September 18 – October 18, 2023) (pp. 442–445). Lviv-Toruń: Liha-Pres. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-183> [in Ukrainian].

12. Ardelian, O., Kryva, L., Vlasenko, O., & Boiko, O. (2024). Cultural Exchange and Cross-Border Dynamics in Europe: Exploring Language, Heritage, and Shared Ideals. *Multidisciplinary Science Journal*. Retrived from: https://www.researchgate.net/profile/Oksana-Boiko-5/publication/380851032_Cultural_exchange_and_cross-border_dynamics_in_Europe_Exploring_language_heritage_and_shared_ideals/links/6650eed0b0d284574581def/Cultural-exchange-and-cross-border-dynamics-in-Europe-Exploring-language-heritage-and-shared-ideals.pdf

13. Nedashkivska, T., & Kushmar, L. (2017). Associative Way from Perception to Understanding: Associative Field vs Lexical-Semantic Field. *Journal of Modern Education Review*, 7(1), 44–50.

14. McLelland, N. (2021). Language Standards, Standardisation and Standard Ideologies in Multilingual Contexts. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 42(2), 109–124. DOI: <https://doi.org/10.1080/01434632.2019.1708918>

15. DSTU 4163:2020: «Derzhavna unifikovana systema dokumentatsii. Unifikovana systema orhanizatsiino-rozporyadchoi dokumentatsii. Vymohy do oformlennia dokumentiv» [State Unified Documentation System. Unified System of Organizational and Administrative Documentation. Requirements for Document Design]. Retrived from: https://zakon.help/article/nacionalnii-standart-dstu-41632020-derzhavna?menu=82#google_vignette [in Ukrainian].

16. Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky [On Principles of State Language Policy]. Law of Ukraine from 03.07.2012 No. 5029-VI. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> [in Ukrainian].

17. Pravopysni ta stylistychni rekomendatsii Natsionalnoi komissii zi standartiv derzhavnoi movy [Orthographic and Stylistic Recommendations of the National Commission on State Language Standards] (2024). Retrived from: <https://mova.gov.ua/> [in Ukrainian].

18. ISO 704: 2009: «Terminology Work – Principles and Methods» (2009). Retrived from: <https://www.iso.org/standard/38109.html>

19. ISO 9001: 2015: «Quality Management Systems – Requirements» (2015). Retrived from: <https://www.iso.org/standard/62085.html>

20. ISO/IEC 82079-1: 2019: «Preparation of Information for Use (Instructions for Use) of Products – Part 1: Principles and General Requirements» (2019). Retrived from: <https://www.iso.org/standard/67753.html>

УДК 811.162.1'373.7:22

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-236-249](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-236-249)

Івасишина Тетяна Анатоліївна кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри східноєвропейських мов, Національна академія Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03022, <https://orcid.org/0000-00032859-6961>

Дем'яненко Наталія Борисівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри східноєвропейських мов, Національна академія Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03022, <https://orcid.org/0000-0001-5662-1074>

БІБЛІЙНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ МАС-МЕДІА

Анотація. У статті досліджується роль та функції біблійних фразеологізмів у сучасних засобах масової інформації Польщі та України. Автори аналізують, як ці мовні звороти використовуються для підсилення повідомлень, надання їм глибини та символічного значення. У статті розглядаються схожості та відмінності в їх використанні в обох країнах, а також приклади трансформацій та адаптацій біблійних фразеологізмів під впливом культурних і соціальних змін. Особлива увага приділяється впливу цих фразеологізмів на сприйняття інформації аудиторією та їхній ролі в сучасній риториці мас-медіа. Біблійні фразеологізми є важливою складовою мовного фонду багатьох культур, вони пронизують наше мовлення, надаючи йому особливої виразності та глибини. У польській та українській мовах ці фразеологізми мають свої особливості, але водночас вони мають і чимало спільних рис. Слід зазначити, що багато біблійних фразеологізмів в обох мовах мають спільне походження. Метою статті було дослідити особливості біблійних фразеологізмів у польській та українській мовах і визначити їх спільні та відмінні риси. У нашій науковій розвідці ми зробили спробу відзначити вплив історичних та культурних чинників на розуміння та використання біблійних фразеологізмів в обох мовах. Наприклад, під час комуністичного режиму в Україні деякі біблійні вислови могли мати політичний відтінок, який може відрізнятися від їх традиційного релігійного розуміння. Для досягнення мети завдання були такими: проаналізувати вживання біблійних фразеологізмів у польських та українських мас-медіа; порівняти

способи використання біблійних фразеологізмів в мас-медіа обох країн; вивчити вплив використання біблійних фразеологізмів на мову та культуру суспільства; розглянути трансформації біблійних фразеологізмів польської та української мов та дослідити їх вплив. У процесі дослідження вдалося виявити, що біблійні фразеологізми є важливою частиною мови та культури як у Польщі, так і в Україні. Вони додають духовної виразності до мовлення та відображають вплив релігійних традицій на сучасну культуру. Використання біблійних фразеологізмів у мас-медіа обох країн відображає їхню культурну і релігійну спадщину, а також адаптацію до сучасних реалій. Це є потужним інструментом для журналістів і письменників, що дає змогу підсилювати повідомлення, передати глибокі сенси та емоції в текстах мас-медіа й апелювати до культурних і моральних цінностей аудиторії. Трансформації біблійних фразеологізмів відображають складний процес еволюції мови, де традиційні вирази адаптуються до нових культурних, соціальних і технологічних умов.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, біблійні фразеологізми, українська мова, польська мова, фразеологічні трансформації.

Ivasyshyna Tetyana Anatolijivna Ph.D. in Philology, Assistant Professor, Head of department of East-Europe languages, National Academy of Security Service of Ukraine, M. Maksymovycha St., 22, Kyiv, 03022, <https://orcid.org/0000-0003-2859-6961>

Demianenko Nataliia Borysivna Ph.D. in Philology, Assistant Professor, Assistant Professor of department of East-Europe languages, National Academy of Security Service of Ukraine, M. Maksymovycha St., 22, Kyiv, 03022, <https://orcid.org/0000-0001-5662-1074>

BIBLICAL PHRASEOLOGISMS IN POLISH AND UKRAINIAN MASS MEDIA

Abstract. The article examines the role and functions of biblical idioms in the modern mass media of Poland and Ukraine. The authors analyze how these linguistic turns are used to reinforce messages, give them depth and symbolic meaning. The article examines similarities and differences in their use in both countries, as well as examples of transformations and adaptations of biblical phraseology under the influence of cultural and social changes. Special attention is paid to the impact of these idioms on the audience's perception of information and their role in modern mass media rhetoric. Biblical idioms are

an important component of the linguistic fund of many cultures, they permeate our speech, giving it special expressiveness and depth. In Polish and Ukrainian, these idioms have their own peculiarities, but at the same time they have many common features. It should be noted that many biblical idioms in both languages have a common origin. The purpose of the article was to investigate the peculiarities of biblical phraseology in the Polish and Ukrainian languages and to determine their common and distinctive features. In our research, we tried to note the influence of historical and cultural factors on the understanding and use of biblical idioms in both languages. For example, during the communist regime in Ukraine, some biblical sayings could have a political undertone that could differ from their traditional religious understanding. To achieve the goal, the tasks were as follows: to analyze the use of biblical phraseology in the Polish and Ukrainian mass media; to compare the ways of using biblical phraseology in the mass media of both countries; to study the influence of the use of biblical idioms on the language and culture of society; to consider the transformations of biblical phraseology in the Polish and Ukrainian languages and to investigate their influence. In the course of the research, it was found that biblical idioms are an important part of language and culture in both Poland and Ukraine. They add depth and expressiveness to speech and reflect the influence of religious traditions on modern culture. The use of biblical phraseology in the mass media of both countries reflects their cultural and religious heritage, as well as adaptation to modern realities. It is a powerful tool for journalists and writers to reinforce messages, convey deep meanings and emotions in mass media texts, and appeal to the cultural and moral values of the audience. Transformations of biblical idioms reflect the complex process of language evolution, where traditional expressions adapt to new cultural, social, and technological conditions.

Keywords: phraseological units, biblical phraseological units, Ukrainian language, Polish language, phraseological transformations.

Постановка проблеми. Біблійні фразеологізми є важливою складовою мовного фонду багатьох культур, вони пронизують наше мовлення, надаючи йому особливої виразності та глибини. У польській та українській мовах ці фразеологізми мають свої особливості, але водночас вони мають і чимало спільних рис. Передусім слід зазначити, що багато біблійних фразеологізмів в обох мовах мають спільне походження.

Протягом століть Біблія була не лише релігійною, але й культурною основою для багатьох народів, і багато з її висловів стали неодмінною складовою мовного фонду. Наприклад, фразеологізми як *баран на обітницю* або як *агнець, який несе на собі гріх світу* побутують як у

польській, так і в українській мові. Хоча фразеологізми біблійного походження широко вивчалися і вивчаються в різних аспектах, тема нашої статті видається **актуальною**, оскільки порівняльне вивчення фразеологічних біблеїзмів польської та української мов у текстах мас-медіа докладно не здійснювалось, проте має велике значення для визначення національно-культурної специфіки фразеологічного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням фразеологічних одиниць із біблійним компонентом займалися ряд мовознавців. Роботи таких науковців, як В. Гак, В. Хлебда, Ю. Гвоздьов, Р. Зорівчак, Є. Верещагін, О. Лисенко, І. Матешич, О. Сафронова, Е. Солодухо, були значним внеском у вивчення цих одиниць. Дослідники у своїх наукових розвідках подавали визначення терміна *біблеїзм* (В. Хлебда), класифікацію біблеїзмів (В. Гак, Ю. Гвоздьов), розглядали методи перекладу біблеїзмів (Р. Зорівчак). Українські дослідники Р. Вишнівський і Г. Дучимінська розглядали трансформації біблеїзмів у медійному тексті [1, С. 42-45]. Проте порівняльне вивчення біблійних фразеологізмів у польських та українських мас-медіа ще не було предметом спеціального дослідження науковців.

Метою статті було дослідити особливості біблійних фразеологізмів у польській та українській мовах і визначити їхні спільні та відмінні риси. У нашій науковій розвідці ми зробили спробу відзначити вплив історичних та культурних чинників на розуміння та використання біблійних фразеологізмів в обох мовах. Наприклад, під час комуністичного режиму в Україні деякі біблійні вислови могли мати політичний відтінок, який може відрізнятися від їх традиційного релігійного розуміння. А, отже завдання були такими:

- проаналізувати вживання біблійних фразеологізмів у польських та українських мас-медіа;
- порівняти способи використання біблійних фразеологізмів у мас-медіа обох країн;
- вивчити вплив використання біблійних фразеологізмів на мову та культуру суспільства;
- розглянути трансформації біблійних фразеологізмів польської та української мов та дослідити їх вплив.

Виклад основного матеріалу. Саме поняття біблеїзму в мовознавчій науці трактується доволі широко. Так, польський дослідник В. Хлебда, називає *біблеїзмом* одиницю мови з можливим встановленням походження від біблійних текстів, незалежно від своєї формальної ролі й семантичного статусу, закованого в мовній пам'яті даного народу, і відтвореної у продукції текстів даної мови [2, С. 48]. Інколи

біблеїзмами називають саме фразеологічні одиниці біблійного походження. На думку Н. В. Черкас, «термін *біблеїзм* об'єднує лексеми, фразеологізми (номінативні, номінативно-комунікативні і комунікативні) та цитати, що прямо або опосередковано походять із Біблії» [3, С. 16]. У нашій статті ми користуємось терміном *біблійні фразеологізми*, його широко і включаючи до нього прислів'я та приказки, які, як зазначає дослідниця Р. Зорівчак, «відірвавшись від біблійного тексту, широко вживаються в мовленні, побутовому та літературному» [4].

Біблійні фразеологізми здавна характерні для мов усіх християнських народів. Вони відіграють важливу роль у формуванні мовленнєвого простору та стилістики мас-медіа як у Польщі, так і в Україні. Їх використання в новинах, статтях, телепрограмах та інших медійних форматах надає текстам особливої виразності, змістовності та глибини. У цій статті ми розглянемо, як біблійні фразеологізми використовуються у польських та українських мас-медіа, їх вплив на аудиторію та специфіку використання.

Біблійні фразеологізми становлять важливу складову мовного фонду як у польській, так і українській мовах. Їхні спільність та відмінності свідчать про багатогранність та культурну різноманітність мовного простору, а їх використання в мовленні додає текстам глибини та виразності.

Біблія, як один з найбільш впливових та давніх літературних творів, має величезний вплив на лінгвокультуру різних країн світу. Біблійні фразеологізми, що походять із Святого Письма, широко використовуються в сучасному мовленні.

Мас-медіа сьогодні є одним із найбільш ефективних засобів впливу на свідомість та поведінку населення. Засоби масової інформації нині включають не тільки друковані, а онлайн-видання. Сьогодні в мас-медіа журналісти все частіше користуються фразеологічними багатствами мови як невичерпною скарбницею лексики, що надає більшої експресії їхнім текстам. Джерельною базою нашого дослідження були українські та польські періодичні видання, які охоплюють широкий спектр тем, включаючи новини, політику, культуру, економіку, науку та багато іншого. У нашій статті ми використовували дані таких українських періодичних видань як «Дзеркало тижня» (zn.ua) – впливове тижневе видання, що висвітлює політичні, економічні та соціальні питання в Україні та світі; «Українська правда» (pravda.com.ua) – онлайн-видання, яке займається новинами, розслідуваннями та аналітикою та «Кореспондент» (korrespondent.net) – новинний портал, що охоплює різні аспекти суспільного життя, включаючи політику, економіку та культуру.

Серед польських мас-медіа ми використовували такі, як «Gazeta Wyborcza» (wyborcza.pl) – одна з найвпливовіших щоденних газет у Польщі, відома своїм ліберальним підходом до новин; «Rzeczpospolita» (rp.pl) – щоденна газета, яка спеціалізується на політичних, економічних та юридичних новинах; «Polityka (polityka.pl)» – щотижневий журнал, що пропонує аналіз політичних, економічних та культурних подій та «Tygodnik Powszechny» (tygodnikpowszechny.pl) – католицький тижневик, відомий своїм культурним і соціальним аналізом. Ці видання відіграють важливу роль у формуванні громадської думки й наданні інформації про ключові події в Україні та Польщі. Вони також є джерелом культурних і соціальних коментарів, відображаючи актуальні теми та питання, що хвилюють суспільство. Статті та матеріал дослідження добирались довільно.

Біблійні фразеологізми є невід'ємною частиною культурного та мовного спадку, який передається через покоління. Вони мають потужну символічну силу, оскільки походять із текстів, що вважаються священними для багатьох культур.

У мас-медіа біблійні фразеологізми можуть використовуватися з різною метою:

- для підсилення емоційного впливу. Наприклад, фразеологізм *каменя на камені не залишилося* може використовуватися для опису масштабних руйнувань;
- для створення певної атмосфери або контексту. Наприклад, фразеологічна одиниця *Содом і Гоморра* може використовуватися для опису морального занепаду;
- для передачі іронії чи сатири. Часто біблійні фразеологізми використовуються в іронічному чи саркастичному контексті.

У польській культурі, яка є глибоко католицькою, біблійні фразеологізми часто вживаються в традиційному контексті. Вони можуть використовуватися як засіб вираження моральних або етичних суджень, наприклад *oko za oko, ząb za ząb* (око за око, зуб за зуб), часто використовуються в контексті обговорення справедливості.

В Україні біблійні фразеологізми також поширені, хоча їх використання може мати дещо інший характер через історичні, культурні та релігійні відмінності. Вони можуть використовуватися як в традиційному, так і в сучасному контексті, відображаючи різноманіття суспільства. Наприклад, фразеологічна одиниця *розп'яття на Голгофі* може використовуватися для опису тяжких випробувань.

У польських медіа часто використовується також фразеологізм *przeżywać swoją Golgotę* (переживати свою Голгофу), щоб описати важкі

особисті або колективні страждання. Цей фразеологізм має глибокий емоційний резонанс у польській культурі, де християнські традиції дуже сильні. Він часто використовується в контексті національних трагедій, таких як катастрофа під Смоленськом у 2010 році, коли журналісти описували скорботу нації як *naszą narodową Golgotę* (нашу національну Голгофу).

У сучасних польських медіа біблійні фразеологізми часто використовуються для оцінки політичних подій чи фігур. Наприклад, у польській пресі ми знайшли використання фразеологічної одиниці *umywać ręce* (умивати руки) для характеристики певного політика. Тут ми бачимо віднесення до Понтія Пилата, і тим самим натяк на ухилення від відповідальності.

Польські політичні коментатори часто використовують фразеологічний біблеїзм *wilk w owczej skórce* (вовк в овчій шкурі) для опису політиків, які обіцяють одне, але діють по-іншому. Наприклад, під час обговорення корупційних скандалів у владі. Використання цього фразеологізму підкреслює лицемірство та приховані загрози, що є типовим для політичної риторики в польських медіа.

Фразеологізми виконують важливу комунікативну функцію у мові, додаючи виразності та експресивності до мовлення, а також відображаючи культурні та ідентичні аспекти суспільства. Біблійні фразеологізми є одними з найбільш поширених та вживаних в мовленні, особливо у мас-медіа. Це через те, що Біблія має величезний культурний вплив на західне суспільство, і багато з її виразів стали загальноновживаними у мовленні. Особливості використання біблійних фразеологізмів у мас-медіа включають:

- експресивність: біблійні фразеологізми додають виразності та емоційного забарвлення до мовлення, роблячи його більш запам'ятовуваним для аудиторії;
- асоціації: використання біблійних фразеологізмів створює асоціації з релігійними, моральними та культурними цінностями, що може мати важливий вплив на сприйняття тексту або повідомлення;
- авторитетність: біблійні тексти вважаються авторитетними та морально високими, тому їх використання у мас-медіа може підсилити авторитетність повідомлення або думки.

Використання біблійних фразеологізмів у мас-медіа завжди має культурний та ідентичний контекст. Оскільки біблійні тексти є частиною культурної спадщини багатьох західних суспільств, їх використання може викликати різні асоціації та реакції залежно від контексту й аудиторії. Крім того, використання біблійних фразеологізмів може впливати на

формування та підтримку культурної ідентичності, оскільки вони відображають значення і цінності, що мають важливе значення для певного суспільства.

Враховуючи ці аспекти, важливо аналізувати використання біблійних фразеологізмів у мас-медіа, щоб краще розуміти їхній вплив на мову та культуру суспільства, а також їхню роль у формуванні ідентичності та ментальності аудиторії.

Біблійні фразеологічні одиниці є не тільки ключем до розуміння релігійної культури, а й важливим аспектом лінгвістичного спілкування в сучасному світі. У польських та українських мас-медіах вони використовуються як загальноновживані вирази, які ілюструють та підкреслюють різноманітні ситуації, емоції та концепції. Розглянемо деякі з них та їхній вплив на сучасну культуру та мову.

У польській культурі біблійні фразеологізми мають значний вплив на мову та літературну традицію. Вони часто використовуються в різних контекстах, від політичних дебатів до публічних виступів. Наприклад, вислів *jak kain brat* (як брат Каїн) вказує на зрадливість або несправедливість; *wyjsć jak z wilka z misterium* (вийти як з вовка з містерії) описує неймовірно важку або непередбачувану ситуацію; *zbić z nóg* (збити з ніг) – вказує на дуже сильну емоційну реакцію; *jak ognia uniknąć* (уникати як вогню) – вказує на необхідність уникнення небезпеки або конфлікту.

У польських мас-медіах також можна знайти використання біблійних фразеологізмів для оцінки політичної ситуації або аналізу суспільних подій. Наприклад, у зв'язку з корупційними скандалами часто можна почути вираз *wypędzić złego ducha* (вигнати злий дух), що вказує на необхідність очищення системи від корупції та неправомірного впливу.

Українська культура також має багату традицію використання біблійних фразеологізмів. Вони не тільки ілюструють релігійні концепції, а й відображають загальнолюдські цінності та ідеали. Наприклад, вираз *пройти через огонь та воду* часто використовується для позначення випробувань або небезпек.

Українські мас-медіа також використовують біблійні фразеологізми для висвітлення політичних подій та суспільних проблем. Наприклад, у зв'язку з російсько-українською війною можна почути вираз *виступати як левиця* (Євангелія від Матвія), де левиця – символ України у битві, що використовується для позначення сили духу й напору в боротьбі за справедливість, демократичні цінності та свободу. Також в українських мас-медіа для опису воєнних подій як боротьби між світлом і темрявою використовувався фразеологізм *перемога добра над злом*. Його використання підсилює позитивний наратив і мобілізує суспільство, що

дуже важливо в умовах історичних подій не падати духом, а вірити в перемогу.

Вислів *на хлібі і воді* використовується для опису найнеобхідніших речей для життя або виживання; *видати гріхи народу* – вказує на необхідність розкриття правди або виявлення корупції чи інших негативних явищ. Ці фразеологічні одиниці використовуються в українських мас-медіа для створення емоційного забарвлення текстів, підкреслення важливих моментів у дискусіях або програмах, а також для створення асоціацій із релігійними та моральними цінностями.

В українських медіа часто використовується фразеологізм *глас волаючого в пустелі*. Його можна зустріти для опису ситуацій, коли голос певної групи чи особи ігнорується або не знаходить відгуку в суспільстві. Наприклад, під час обговорення правозахисних рухів або антикорупційних ініціатив. Використання вислову підкреслює важливість проблеми.

Вживання біблійних фразеологізмів впливає на ментальність суспільства, формуючи його сприйняття моральних, етичних та релігійних понять. Ці вирази часто стають основою для розуміння інших культурних аспектів та взаємодії між людьми. Вони можуть відображати історичні і культурні традиції, впливаючи на світогляд і духовні цінності суспільства.

Іноді можливе перетворення біблійних фразеологізмів у загальноновживані вирази, що може мати різні наслідки для мови та культури. З одного боку, це може сприяти збереженню та поширенню культурних та релігійних традицій. З іншого боку, це може призвести до втрати оригінальних значень та спотворення контексту, що впливає на розуміння та інтерпретацію культурних текстів. Такий процес може також спричинити релігійні конфлікти або спроби маніпуляції через використання релігійних символів у мові та культурі.

Розглянемо на конкретних прикладах можливих наслідків перетворення біблійних фразеологізмів у загальноновживані вирази:

1. Втрата оригінального значення: фразеологізм *збити з ніг* походить із біблійного тексту, але його вживають сьогодні, щоб описати сильний емоційний удар або враження. Однак, у сучасному вживанні він може втратити оригінальне біблійне значення.

2. Спотворення контексту: фразеологізм *вийти як із вовка з містерії* походить з біблійного контексту, але в сучасному мовленні використовується для опису надзвичайно складних обставин. Однак, спотворення оригінального контексту може призвести до неправильного розуміння або інтерпретації виразу.

3. Релігійні конфлікти: фразеологізм *судити за кармою* має релігійний контекст і походить із Біблії, але в сучасному вживанні він

може бути використаний для опису принципу взаємозв'язку між діями та наслідками. Проте, таке вживання може викликати релігійні конфлікти або обурення серед тих, хто має інші релігійні уявлення.

4. Маніпуляції та політичні використання: біблійний фразеологізм *досягти земного раю* може походити з біблійного вчення про духовне спасіння, але в сучасному вживанні його можна використовувати у політичних або соціальних контекстах для вираження політичних чи ідеологічних поглядів. Таке використання може призвести до маніпуляцій або спроб використання релігійних символів у політичних цілях.

Ці приклади ілюструють можливі наслідки, які можуть виникнути внаслідок перетворення біблійних фразеологізмів у загальноновживані вислови.

Дуже важливим питанням є й трансформації біблійних фразеологізмів у сучасній мові та мас-медіа. Вони відбуваються під впливом різних факторів, таких як культурні зміни, актуальні події, розвиток мови, а також прагнення до нових форм вираження. Ці трансформації можуть включати зміну структури, адаптацію до сучасних реалій або навіть створення нових значень. Розглянемо основні види трансформацій біблійних фразеологізмів:

1. Модифікація структури:

- зміна компонентів фразеологізму. Часто біблійні фразеологізми змінюють компоненти, зберігаючи при цьому основний зміст. Наприклад, вираз *захищати свій хрест* може трансформуватися у *нести свій хрест*, зберігаючи ідею тягаря або випробування;

- розширення або уточнення фразеологізму. Іноді до фразеологічної одиниці додаються додаткові лексеми для уточнення контексту або адаптації до нової ситуації. Наприклад, *камінь спотикання в економіці* – розширення класичного виразу для конкретизації теми.

2. Адаптація до сучасних реалій:

- сучасні контексти біблійних фразеологічних одиниць. Біблійні фразеологізми можуть набувати нового значення в контексті сучасних подій або явищ. Наприклад, фразеологізм *троянський кінь* (який вже не є суто біблійним, але має міфологічне походження) тепер часто використовується в контексті кібербезпеки, де він означає приховану загрозу у вигляді шкідливого програмного забезпечення;

- технічні або соціальні паралелі. Біблійний фразеологізм *семирічний голод* може застосовуватися не тільки до сільського господарства, але й до економічних криз, де він символізує тривалий період труднощів.

3. Гра слів і пародії:

- іронія та сатиричні варіації. Біблійні фразеологізми часто стають основою для створення іронічних або сатиричних висловів. Наприклад,

фразеологічна одиниця *манна небесна* може трансформуватися у *манна медійна*, що підкреслює несподівану і незаслужену славу або увагу, яку хтось отримав у медіа;

- пародійні перетворення. Фразеологізми можуть змінюватися в жартівливих контекстах. Наприклад, *вовк в овечій шкурі* може бути трансформований у *вовк у дизайнерському вбранні*, що іронізує над лицемірством або прихованими мотивами.

4. Зміна значення:

- нові сенси фразеологічної одиниці. Інколи біблійні фразеологізми можуть отримувати нові значення, відмінні від оригінальних. Наприклад, вираз *пророк у своїй вітчизні* (який часто використовується для позначення того, кого не цінують на батьківщині) може почати застосовуватися до ситуацій, коли хтось не визнається у своїй сфері діяльності через консервативні погляди оточення;

- метафоричні перенесення. Біблійні фразеологічні одиниці можуть бути використані в абсолютно нових контекстах, які не мають прямого стосунку до релігії. Наприклад, фразеологізм *авилонська вежа* може стати метафорою для хаотичного проєкту або підприємства, яке через свою складність не матиме успіху.

Трансформовані біблійні фразеологізми зберігають зв'язок з оригінальними значеннями, але водночас надають висловлюванням нових смислових відтінків. Вони дають змогу більш гнучко реагувати на сучасні виклики, роблячи мову живою та адаптованою до контексту часу.

Трансформації польських біблійних фразеологізмів у сучасній мові та мас-медіа також є цікавим явищем, яке відображає як збереження традиційних культурних цінностей, так і їх адаптацію до нових умов. У польській мові біблійні фразеологізми часто піддаються змінам, які роблять їх більш актуальними та зрозумілими для сучасного суспільства.

Види трансформацій польських біблійних фразеологізмів:

1. Модифікація структури:

- скорочення компонентів фразеологічної одиниці. Польські біблійні фразеологізми часто скорочуються або спрощуються, щоб краще відповідати сучасному мовленню. Наприклад, класичний вираз *rzucony jak owca między wilki* (кинутий як ягня серед вовків) може скоротитися до *owca między wilki* (ягня серед вовків), зберігаючи при цьому основну ідею небезпеки або вразливості;

- додавання компонентів, що відповідають сучасності. Деякі фразеологізми можуть розширюватися шляхом додавання сучасних елементів, щоб краще відповідати новим контекстам. Наприклад, *manowce współczesności* (манівці сучасності) може використовуватися для опису втрати морального орієнтира в сучасному світі.

2. Адаптація до сучасних реалій:

- перенесення фразеологізму на нові контексти. Біблійні вирази можуть отримувати нове значення в сучасних умовах. Наприклад, як і український фразеологізм *троянський кінь*, так і польський *koń trojański* може використовуватися для опису кіберзагроз або обману в бізнесі, що демонструє адаптацію давнього образу до нових технологічних умов;

- інтерпретація сучасних подій через біблійні метафори. Фразеологізм *siedem lat tłustych i siedem lat chudych* (сім років ситих і сім років худих) може бути використаний для опису економічних циклів, де *tluste* роки представляють економічний підйом, а *chude* – кризу.

3. Гра слів і пародії:

- іронічні варіації. Польські біблійні фразеологізми можуть використовуватися в іронічному контексті для створення гумору або сатири. Наприклад, фраза *droga krzyżowa* (хресний шлях) може іронічно вживатися для опису складного процесу, як-от бюрократичні труднощі або життєві випробування;

- пародійні зміни. Деякі фразеологізми можуть перетворюватися в жартівливі або пародійні вирази. Наприклад, *z wilka w owczej skórze* на *wilka w garniturze* (з вовка в овечій шкурі перетвориться на вовка у костюмі), фразеологізм може використовуватися для опису лицемірства або прихованих мотивів у сучасному діловому світі.

4. Зміна значення:

- отримання нового смислу. У деяких випадках біблійні фразеологізми можуть набувати нового значення, яке відрізняється від їхнього початкового. Наприклад, *apokalipsa* у польській мові часто використовується для опису катастрофічних подій, навіть якщо вони не мають релігійного підтексту, розширюючи таким чином своє значення на будь-які масштабні катастрофи;

- метафоричні застосування. Біблійні вирази можуть метафорично використовуватися для опису явищ, які не пов'язані з релігією. Наприклад, *wieża Babel* (вавилонська вежа) може описувати будь-яку ситуацію, де відсутність комунікації або координації призводить до хаосу.

Трансформовані польські біблійні фразеологізми зберігають свій зв'язок із традиційними значеннями, але водночас адаптуються до нових контекстів. Це показує, як польська мова розвивається, зберігаючи при цьому своє культурне коріння. Трансформації також дають змогу більш ефективно комунікувати із сучасною аудиторією, роблячи мову гнучкою і багатогранною.

Висновки. Загалом, біблійні фразеологізми є важливою частиною мови та культури як у Польщі, так і в Україні. Вони додають глибини та

виразності мовленню й відображають вплив релігійних традицій на сучасну культуру. Використання біблійних фразеологізмів у мас-медіа обох країн відображає культурну і релігійну спадщину, а також адаптацію до сучасних реалій. Це є потужним інструментом для журналістів та письменників, що дає змогу підсилювати повідомлення, передавати глибокі сенси та емоції в текстах мас-медіа й апелювати до культурних і моральних цінностей аудиторії.

Біблія є важливим джерелом мудрості та етики для багатьох культур, і її фразеологізми легко впізнавані для широкої аудиторії. Використання таких виразів звертає увагу до спільного культурного фону, роблячи повідомлення більш зрозумілими та емоційно насиченими.

Біблійні фразеологізми часто несуть у собі глибокий символічний зміст. Наприклад, український фразеологізм *яблуко розбрату* асоціюється з конфліктом і суперечками, а *pyrrusowe zwycięstwo* – із сумнівними досягненнями. Такі фразеологічні одиниці дають можливість медіа передавати складні ідеї коротко і влучно.

Біблійні фразеологізми часто мають сильний емоційний заряд, що робить їх ефективними в ситуаціях, коли потрібно викликати певні почуття у читачів або глядачів. Вони можуть підсилювати драматизм подій, критикувати або, навпаки, підтримувати певні дії чи рішення. Біблійні фразеологізми залишаються актуальними в сучасних мас-медіа завдяки їхній здатності коротко і зрозуміло передавати глибокі смисли та викликати емоції у аудиторії. Їх використання в журналістиці допомагає краще зрозуміти та інтерпретувати події, посилюючи вплив повідомлень на громадську думку.

Трансформації біблійних фразеологізмів є свідченням того, як традиційні культурні елементи можуть еволюціонувати та інтегруватися в сучасну мову. Вони демонструють динамічність і багатогранність мови, а також здатність біблійної мудрості залишатися актуальною у нових історичних і соціальних умовах. Трансформації українських і польських біблійних фразеологізмів відображають складний процес еволюції мов, де традиційні вирази адаптуються до нових культурних, соціальних і технологічних умов. Це не лише збагачує українську і польську мови, але й сприяє збереженню зв'язку між минулим і сучасністю, підтримуючи живу й актуальну комунікацію в суспільстві.

Література:

1. Вишнівський Р. Й., Дучимінська Г. Ю. До питання про трансформації біблеїзмів у медійному тексті (на матеріалі британського інтернет-видання THE GUARDIAN). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. № 47 том 1. С. 42-45.

2. Chlebda W. Biblizmy języka polskiego i rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego. *Współczesny język polski i rosyjski. Konfrontacja przekładowa*. Warszawa, 1997. S.23-66.

3. Черкас Н. В. Мовнотилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повоєнному американському романі : дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.04 / Черкас Наталія Володимирівна. Львів, 2004. 227 с.

4. Зорівчак Р. П. Біблеїзми в нашому мовленні. *Кримська Світлиця*. 2006. № 38. Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=4142>

References

1. Vyshnivskyi R. Y., Duchyminska H. Yu. (2021). Do pytania pro transformatsii bibleizmiv u mediinomu teksti (na materialii brytanskoho internet-vydannia THE GUARDIAN) [To the question of the transformation of biblicalisms in the media text (based on the material of the British online publication THE GUARDIAN)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*. 47, vol. 1, 23-32 [in Ukrainian].

2. Chlebda W. (1997). Biblizmy języka polskiego i rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego [Polish and Russian Biblical Languages. Concepts of Lexicographic Description]. *Współczesny język polski i rosyjski. Konfrontacja przekładowa*, Warszawa [in Poland].

3. Cherkas N. V. (2004). Movnostylistychni zasoby vidobrazhennia bibliinykh motyviv u povoiennomu amerykanskomu romani [Linguistic means of displaying biblical motifs in the post-war American novel]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

4. Zorivchak R. P. (2006). Bibleizmy v nashomu movlenni [Biblicalisms in our speech]. *Krymska Svitlytsia - Crimean Svitlitsa*. 38, 23-32 Retrieved from <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=4142> [in Ukrainian].

УДК 821.161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-250-260](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-250-260)

Йолкіна Лариса Віссаріонівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030, тел.: (050) 655-75-91, <https://orcid.org/0000-0002-4342-9160>

МІСЬКИЙ ТА СІЛЬСЬКИЙ ТЕКСТИ В ОПОВІДАННІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО «ВОЛЬНЕ КОХАННЯ»

Анотація. Стаття присвячена розкриттю Іваном Нечуєм-Левицьким різних типів українських дідичів початку ХХ століття. У дослідженні змальовуються образи міста і села як осередків, у яких формуються суспільні верстви, що в пошуках красивого життя марнують час, влаштовуючи прийоми, світські вечірки тощо.

В оповіданні «Вольне кохання» митець не створює широкі картини міста, а подає окремі яскраві замальовки, де його дух розкривається через порівняння стану кожного з героїв, що переміщаються з одного середовища в інше. Здійснене дослідження дає змогу розширити уявлення про національний дискурс доробку митця. Аналіз оповідання сприяє глибшому розумінню естетичних смаків письменника, його поглядів на особливості моделювання національного реалістичного полотна на новому витку розвитку української прози.

В основі твору лежить моральна проблематика, яка реалізується через сатиричне змалювання способу життя українських дідичів, руйнацію патріархального укладу, нищення одвічних сімейних цінностей під впливом північного сусіди.

У дослідженні з'ясовано, що Іван Нечуй-Левицький уважав неприйнятною для українського соціуму систему цінностей, сформованих у петербурзьких салонах. У статті розкрито погляди митця на вільні подружні стосунки та на безвідповідальність у ставленні до шлюбу.

Автор, реалізуючи проблематику оповідання, використовує різні психотипи, протиставляючи світ сільської і міської знаті. Найбільше вражає те, що руйнівником традиції стає та, хто має її берегти, – жінка. Тут важливу роль відіграє змалювання різних поколінь дворянства, що взаємодіють.

Сільський текст формується здебільшого через розповіді, пейзажні та інтер'єрні замальовки, а міський – через розповіді, порівняння, спогади, інтер'єр, окремі замальовки та уяву головної героїні.

У статті висвітлено індивідуальні авторські погляди на українські реалії, пов'язані з моральним занепадом українського патріархального укладу під впливом чужої культури та новітніх культурних віянь. Оповідання «Вольне кохання» пов'язується з історичними та культурними процесами, які відбуваються в українському середовищі в першому десятилітті ХХ століття.

Ключові слова: міський текст, сільський текст, український національний характер, моральні цінності, психологічний тип, панство, проза.

Yolkina Larysa Vissarionivna Ph.D. in Philological, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian State University of Mykhailo Drahomanov, St. Pirogov, 9, tel.: (050) 655-75-91, Kyiv, 01030, <https://orcid.org/0000-0002-4342-9160>

URBAN AND RURAL TEXTS IN THE STORY IVAN NECHUY-LEVYTSKY "FREE LOVE"

Abstract. The article is devoted to Ivan Nechuy-Levytskyi's discovery of various types of Ukrainian nobility at the beginning of the 20th century. The study depicts the images of the city and the village, which are formed to a greater extent due to the opportunity to waste time, arranging receptions, social parties, etc.

In the story "Free Love", the artist does not create broad pictures of the city, but conveys its spirit through the comparison of the state of the heroes moving from one environment to another. The conducted research makes it possible to expand the idea of the national discourse of the artist's work. The analysis of the story contributes to a deeper understanding of the aesthetic tastes of the writer, his views on the peculiarities of modeling the national realistic canvas in the new development of Ukrainian prose.

At the heart of the work is a moral problem, which is realized through the depiction of the lifestyle of the Ukrainian nobility, the destruction of the patriarchal system, the destruction of eternal family values under the influence of the northern neighbors.

The research revealed that Ivan Nechuy-Levytskyi considered the system of values formed in St. Petersburg salons unacceptable for Ukrainian society. The article reveals the artist's views on free marital relations and irresponsibility in the attitude to marriage.

The author, realizing the problems of the story, uses different psychotypes, contrasting the world of the rural and urban nobility. The most

impressive thing is that the destroyer of tradition is the woman who is supposed to protect it. Here, an important role is played by the depiction of different generations of the nobility interacting.

The rural text is formed mainly through stories, landscape and interior sketches, while the urban one is formed through stories, similes, memories, interior and imagination of the heroine.

The article highlights the author's individual views on Ukrainian realities related to the moral decline of the Ukrainian nobility under the influence of foreign culture and the latest cultural trends. The story "Free Love" is connected with the historical and cultural processes taking place in the Ukrainian environment in the first decade of the 20th century.

Keywords: urban text, rural text, Ukrainian national character, moral values, psychological type, nobility, prose.

Постановка проблеми. Творчий доробок Івана Нечуя-Левицького багатогранний й зорієнтований на розкриття реалій, що були притаманні українському суспільству другої половини XIX – початку XX століть. Ця доба характеризується моральною деградацією окремих верств, зокрема й середовища дідичів. Часто в такій ситуації митець вдавався до сатиричних форм. Зокрема цій проблемі присвячено оповідання «Вольне кохання» (1909), що має викривальну спрямованість. Автор звертає увагу на чинники, які сприяють цим процесам, на фактори впливу чужих культур на українське середовище. Доктор філологічних наук Тетяна Ткаченко відзначила, що «оповідання побудовано на смисловому контрасті. Адже апологети концепції “вільного кохання” виявляються її жертвами» [11, с. 176]. Саме в цьому й міститься сатиричний стрижень твору.

Викриття шляхів деградації окремих верств суспільства в Україні пов'язане певним чином і з впливом міста на село. У такий спосіб виникає потреба змалювання як міського, так і сільського текстів, що у творчому доробку Івана Нечуя-Левицького трапляється досить часто, зокрема й в оповіданні «Вольна любов».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проза Івана Нечуя-Левицького в попередні періоди розвитку літературознавчої думки потрапляла під увагу літературознавців та активно розглядалися у їхніх дослідженнях, зокрема й у дисертаційних працях перших десятиліть XXI століття (І. Абрамова [1], А. Амбіцька [2], Я. Муравецька [9] та ін.). Аналіз літературного доробку митця дав змогу науковицям виявити основні риси стилю письменника та його погляди на систему культурних цінностей, які відстоював митець.

Водночас ще потребують глибшої оцінки чинники, що сприяли розвитку чи занепаду духовних цінностей українства під впливом чужої культури, зокрема російської, що активно розкриваються в прозі Івана Нечуя-Левицького. Національна ідентичність та національна деформація невід’ємна складова проблематики художнього доробку митця.

Мета статті – системно проаналізувати оповідання Івана Нечуя-Левицького «Вольне кохання», виявити специфіку поєднання у творі міського та сільського текстів, виявити вплив столичної моралі на формування особистості.

Виклад основного матеріалу. Художній доробок Івана Нечуя-Левицького рясніє різножанровістю: серед його писань натрапляємо на повісті, оповідання, гуморески, казки, легенди тощо. Значна кількість його писань рясніють засобами гумору, іронії, сатири – сонмом комічного, що активно сприяє реалізації художньої мети письменника. Не стало виключенням й оповідання «Вольне кохання», основною проблемою якого є моральна деградація в середовищі українських дідичів, які мають значні статки, доступ до вищої освіти, специфічну сферу спілкування, відповідні посади тощо.

Сатиричний характер твору окреслюється від початку («капелюш з закарлюченим здоровецьким білим страусовим пером, котре вкривало усю її (Меланії Андріївни – Л. Й.) стовбовату голову, ще й коливалось над плечем закрученим кінцем» [9, с. 19]), і до останніх рядків, де син у листі зізнається батькові, що Ірина й від нього втекла до іншого (заможнішого). Тут автор вдається й до змалювання побутових елементів, і до розкриття специфіки поведінки героїв.

Щодо персонажів твору, то вони постійно намагаються побороти нудьгу. Героїні оповідання постійно знаходяться в пошуку розваг. І це не залежить від того, де вони знаходяться – у місті чи в селі. Їм нудно, вони шукають, чим можна себе зайняти: «Меланія Андріянівна Уласевичева пообідала в четвертій годині, як звичайно вона обідала, вийшла в залу, сіла на канапі й задумалась. Вона взяла номер місцевої часописі, передивилась бігцем усякі новинки, кинула часопись на стіл і позіхнула на всю просторну залу. Її брала нудьга» [9, с. 19]. Саме цією замальовкою розпочинається розповідь про марноти буття тих жінок, які тікають від сільської реальності в місто, щоб позбавитися будь-якої відповідальності, але укласти вигідний шлюб.

В оповіданнях значне місце відведено «солом’яним удовам»: «З своїм чоловіком Уласевичем вона (Меланії Андріївни – Л. Й.) все гризлась і настирилась йому так, що він покинув її з дітьми і втік од неї на скарбову службу аж у Чигиринщину. Видавши дочку заміж дуже рано, як тільки

дочці минуло шістнадцять год, вона примостила синка в одній приватній гімназії в пансіоні» [9, с. 19]. Зрозуміло, що й оточення героїня шукає собі відповідне: «Ірина Заболотня недавно розвелась з своїм чоловіком і, покинувши його в Петербурзі на службі, вернулась до Києва й жила солом'яною удовою в своєї матері-удови» [9, с. 24].

Автор докладно знайомить читача з життєвими історіями кожної героїні, акцентуючи увагу на найважливіших моментах. І. Нечуй-Левицький змальовує новий для України тип жінок – «солом'яних удів», які процвиндрюють майно своїх батьків і чоловіків, блукають світами в пошуках розваг і «вольного кохання» та не здатні створити міцні родинні зв'язки навіть зі своїми дітьми. Такий спосіб життя відриває новоспечену «еліту» від національної традиції. Тут слушною є заувага Тетяни Ткаченко: «Попри заохочення прихильників вільних стосунків (на словах), обидві прагнуть вигідного шлюбу, де партнером стане багатий та вродливий чоловік. Наратор ретельно висвітлює тактику жіночого полювання, що полягає у “правильному” одязі, відповідних позах, жестах, вишкочених посмішках» [11, с. 176]. Отже, кожна з героїнь є мисливицею, а чоловіки – здобиччю, отримавши яку жінки деякий час насолоджуються, а потім шукають нову жертву.

Об'єднує жінок і марнотратство, прагнення пишності та показова панськість: «Ірина Михайлівна жила в Петербурзі по-великопанському, жила панією на всю губу, мала знайомих дуже значних, запрошувала до себе молодих кавалерів, а найбільше любила кавалергардів і марнувала гроші, ніби багатирка» [9, с. 24]. А Меланія Андріянівна, «щоб збутися клопоту, спрдала маєтність і переїхала на завсідне життя в Київ. Маючи в банку покладні гроші, більше сотеньки тисяч карбованців, Меланія Уласевичева найняла дуже гарне дороге житло й жила тепер на всій вольній волі. Грошей вона тратила чимало й не шкодувала їх анітрошечки» [9, с. 19].

Спостерігаємо подібність у ставлення обох жінок до чоловіків, адже «свого чоловіка вона [Ірина Михайлівна – Л. Й.] не дуже-то кохала, а потім швидко полаялась з ним і покинула його» [9, с. 24], шукала собі нову партію, а одружившись із Никандром Петровичем, не проминула можливості закрутити роман із Аристидом, якого також залишила. «Ірина закохалась в красуня, багатого князька-кавалергарда й так само потаєнці втекла од його (Аристида – Л. Й.) з князьком до Парижа, бо – вона все встоювала за вольне кохання», – засвідчив син Рев'якіна в листі-вибаченні до батька. Що ж до Меласі, то їй не вдавалося так швидко змінювати чоловіків, хоча й докладала до цього значних зусиль: «Свого Уласевича вона не любила щиро ніколи, а той, кого вона кохала гаряче, одхилився од

неї й зумисне перевівся з Києва на друге місце, щоб одчепитися од її настирливого залицяння. А серце так жадало кохання!» [9, с. 19]. Коханці тікали від жінки, від її нав'язливості, від розуміння того, що вона і своє, і їхнє майно пустить за вітром.

Поведінка мисливців була досить відвертою, вони готові були вхопити будь-яку вигідну жертву, але робили це розважливо, з холодним розрахунком. Показовою є сцена, у якій Заболотня обирає одного з трьох, що мав стати її здобиччю: «Ірина Михайлівна все оглядала гостей, зиркаючи наперемінку то на одного, то на другого. Усі три дуже припали їй до вподоби, і вона розвеселилась так, що в неї очі неначе бігали й ворушились, кидаючи ніби проміння та іскорки» [9, с. 26].

У формуванні цього сатиричного тексту автор вдається до відтворення міських і сільських хронотопів. Місто приваблювало обох красунь, воно, здавалося, підкреслювало їхній шик, їхнє прагнення зовнішньої досконалості й бундючного шарму: «Мелася [...] задивилась на пишну панораму, котра розгорталась на Старий город, на Царський садок, що вкривав супротиленні гори й зеленів свіжим молоденьким листом. Внизу, на Софіївському плацу, було видно величну постать гетьмана Богдана Хмельницького на баскому коні, на скелі, оповитій зеленим виноградом. По один бік стовбичила Софіївська дзвіниця, уся поцяцькована, вся в блідих зелених взорцях, миготів букет золотих бань на соборі; по другий бік блискали, неначе пучок золотих квіток, бані й маківки Михайлівського монастиря, оповитого зеленими гніздами верховіття дерев по алеях і по садках на цвинтарі» [9, с. 19]. Цей міський пейзаж відкривався з помешкання матері Ірини Михайлівни: «Столова була просторна й світла: двоє вікон виходило на Софіївський плац» [9, с. 27]. Київ вражав своєю красою і довершеністю: «Сонце вже заходило й запалило золоті бані й хрести над майданом. В вікнах заблищав неначе квітник з огняно-золотих квіток» [9, с. 27]. І в таку пору місто було відкрите до розваг: «В одчинені вікна почувся чудовий оркестр з Царського садка. Царський садок був зараз за пригорком. Музику було чуть ясно й виразно, бо одляски йшли по високій думі» [9, с. 36].

Місто давало змогу своїм мешканцям долучатися до мистецтва: у студентські роки «в театрі, де я [Клаповухов – Л. Й.] зострівся з вашими й моїми знайомими. Ми сиділи в однім рядку в партері в опері, і в нас, пам'ятаю добре, йшла розмова за ту оперу та за співи артистів» [9, с. 20]. Юного Аристида також вабить місто: «Поїду, побачу столицю [Петербург – Л. Й.], побуваю в театрах, в музеях. Може, й на службу стану, як вдасться» [9, с. 29]. Батько відпроваджує сина із села, щоб той не нудився і зробив кар'єру: «Знаєш що, Аристиде! Я бачу, що тебе бере нудьга отут на селі. Поїдь ти

в Петербург [...] А то ти занудишся й занидієш в оцій глушині. А як буде тобі на службі якась недогода, то покинеш її і вернешся вже з більшими еполетами до мене хазяйнувать» [9, с. 29].

Місто протиставлене селу бурхливістю подій і широтою можливостей: Рев'якін з Києва замовляє прилади для електричного освітлення приміщень, паркет тощо. Заможний дідич дозволяє собі обставити будинок за останніми зразками міського комфорту, але він не може змінити часопростір: краса української природи не може замінити можливості, які мають містяни. Автор звертає увагу на намагання героя через електрику змінити сільський світ свого помешкання. І тут варто паралельно розглянути міський і сільський пейзажі, адже саме в другому містяться гумористичні нюансування неприродності світу, який заповнив обійстя дідичів. Так, у замальовках вечірнього Києва бачимо цілком природнікартини: «Вечір був теплий, погожий. Електричні ліхтарі спалили в одну мить. Було ясно, як удень. Натовп народу був дуже великий. Перед кіоском, де грав оркестр, сливе усі довгі рядки стільців обсіли й навіть обстали пани й панії. Після концерту почались співи співачок та співців в кафешантані. Через годину по драбинах полізли гімнасти й гімнастки. Гімнастки заколивались на високих гойдалках. Було весело й людно» [9, с. 33]. Розвага ж у селі виглядає дещо інакше й викликає сміх у читачів: «Музики грали безперестану [...] На ганку, й веранді, і в садку на деревах була виставлена ілюмінація. На бані, збудованій над залом зверху, почепили ліхтарі з світлом. Люде на селі подумали, що то пожежа в дворі, і збіглись рятувать будинки; а собаки на кутку, не бачивши такого дива ніколи, почали з ляку гавкати, вили, аж скиглили» [9, с. 49]. Технічне досягнення, яке цілком гармонійно вплітається в картину міста, створює дисгармонію в селі. Сміх крізь сльози, адже всі ці новації, створені для людей, для поліпшення якості їхнього життя, у селі доступні лише жменьці найбагатші, та й використовуються здебільшого для розваги.

Сільський побут часто у творі сприймається через погляд Ірини. Спочатку вражає краса природи: «Усі вийшли в садок, а з садка пішли доріжкою в здоровий зелений парк, де вилась гадюкою доріжка, недавно посипана жорствою та піском. Парк був здоровий, чудовий! По зеленій траві скрізь стояли нарізно віковічні дуби, липи, ялини та кучеряві столітні берези. Дуби траплялись такі завтовшки, як кадовби, що їх ледве могли обхопити два чоловіки в обіймища. Ялини, рівні, як щогли, кучеряві берези були гарні, ніби намальовані на зеленому фоні» [9, с. 25]. Жінка навіть захоплюється неповторним пейзажем: «Ой, гарно ж тут на Поліссі! Яка пишна поплямована скрізь квітками ота береговина! – говорила Ірина

Михайлівна до Никандра, милуючись тим широким виглядом нанизу, – мені оце здається, що я виїхала десь на дачу, та таку веселу й гарну, якої я нігде не бачила, яка мені навіть і в сні не снилась [...] В тебе тут рай над Десною, а з мого парка тільки й видно бір та чорногузичі гнізда на людських клунях» [9, с. 26]. Але краса сільського пейзажу марніла в очах героїні, коли вона відчувала себе одірваною від великого міста, від звичного середовища пишних розваг: «Ірині Михайлівні була зовсім не цікава та розмова, не цікаві були й гості. Її думки перелетіли в Петербург; пригадалися веселі вечори з іншими, кращими гістьми. Промайнули в думці випещені офіцери, елегантні паничі. І вона важко та тяжко зітхнула. Усе те, теперечки в селі, було схоже на пишний сон, що колись снився та й зник навіки, тільки й зосталась приємна згадка за його [...] “Це не товариство, а ніби якась збірня поліських вовкулак”, – подумала вона» [9, с. 26].

Звернімо увагу й на те, що письменник часто акцентує порівняння, які виникають то в думках, то в словах Ірини Михайлівни: вона сягає спогадами салонів Петербургу. Характерною є й географія її мандрів: з України вона потрапляє в Петербург, де поринула у вир салонних розваг (про які згадувалося вище); за якийсь час ці забави їй набридають, набридає й чоловік. Тоді її прихистком стає Київ: «Ой, я дуже рада, що втекла з Петербурга. Мені дуже остогид той завсідній шум, гам, той натовп на вулицях, в театрах, ті завсідні гості, що занадились до нас. Я в Києві стала неначе вольніша й спокійніша» [9, с. 26]. Сприймавши Никанора Петровича як вигідну партію, жінка з радістю прямує до села, де намагається зробити традиційними міські розваги. І тут їй згадується не Київ, а Петербург, куди вона тікає за першої ліпшої нагоди з Аристидом. Але прагнення шику в розвагах приводять її в Париж.

Якщо Київський текст постає перед читачем через прямі замальовки міських пейзажів, то петербурзький розкривається через спогади героїні про салонне життя (без жодних натяків на краєвиди, архітектуру тощо). Вище йшлося про можливості осягнення культурних цінностей та кар’єрних можливостей мешканців північної столиці імперії, які окреслив Аристид, але в Ірини вони не є пріоритетними. Що ж стосується Парижу, то це лише згадка про місто, яке свого часу було своєрідною столицею Європи, а для героїні – новий рівень можливості «вольного життя» і «вольного кохання».

Образ міста і села в оповіданні постають не лише як картини різних світів, а і як осердя різних можливостей. Намагання Рев’якіна створити в селі для Ірини комфортне місце, яке за своїм архітектурним і технічним рівнем не відрізнялося б від міста не має бажаного результату, бо сенс

лежить не в зовнішньому малюнку, не в речах, не в пейзажах, а в бажанні героїні отримати статусну перевагу над собою теперішньою, піднятися на вищу сходинку завдяки чоловікові, залишаючи за собою право покинути обранця за першої ліпшої нагоди.

Жінки намагаються продемонструвати своє багатство через одяг і прикраси. Іринена мати, звернених до сина: «... іди в Царський садок, в Шато. Знайдеш Іринку, то стережи її там, та приведеш додому, бо вона ж начепляла на себе, певно напоказ, на кільки сотень брильянтів: і сережки, і брошку, і браслети, що понакупувувала на чоловікові гроші в Петербурзі. Мене бере острах, щоб в Шаті не поквапився якийсь злодюжка на її діаманти та не повисмикував сережок та брошки. В неї на думці тільки гульня, мов у тієї щебетливої пташки, бо вона й досі неначе ще не зовсім дійшла людина, як угариста, але ще недійшла розумом навратлива дитина» [9, с. 22]. Мати сприймає поведінку своєї дочки як своєрідну дитячість, але читач розуміє все інакше – відсутність моральних цінностей замінюється матеріальними. Міський простір тут розглядається і як місце, де можна продемонструвати себе, свої статки і як місце для забави, прояву несерйозності, і як місце небезпечне, де можна бути пограбованим. Ірина намагається своє багатство продемонструвати й у селі, демонструючи усі прикраси разом на вечірках, які для неї постійно влаштовують Рев'якін і Клаповухов.

Письменник розкриває деградацію суспільства, у якому патріархальний уклад із важливим місцем у ньому берегині змінюється на тимчасовий союз, де саме з ініціативи жінки не спрацьовують жодні норми сімейного співжиття. Цій деформації сприяла й чужинецька література, доступна тодішнім дідичам, які тішилися можливістю потеревенити про непристойні речі: «Жвавий Рев'якін завів розмову вже не за пашню та хазяйські справи, а за сьогочасні живіші справи і, своїм звичаєм, зараз перескочив до новомодних великоруських авторів-декадентів, за котрих саме тоді писали в часописах: за повість Арцибашева “Санін” та за “Анафему” Андреева й за роман Сологуба “Навії чари”. Це були саме в той час найуподобніші сюжети для його розмови, бо підходили під його смак і вдачу. Він зумисне розказував усякі сороміцькі сцени з цих сороміцьких декадентських оповіданнів. Усім паніям стало ніяково слухати й навіть дивиться другим в очі...» [9, с. 39]. Література, яка не відповідала культурним цінностям українців, ідеї «вольного кохання», що руйнували сімейні традиції, захоплення модним салонним життям з північної імперської столиці холодом цинізму поступово огортали серця й проникали в душі дідичів, а отже й в українське суспільство.

Висновки. Сатирична повість Івана Нечуя-Левицького викриває деградаційні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, зокрема під впливом російської літератури і культури. Автор зумисне протиставляє різні світи, перемижуючи сільський і міський тексти, водночас протиставляючи їх і демонструючи взаємопроникнення. Дідичи, як і міські мешканці, мають доступ до освіти і культури мегаполісів, трансформуючи їхні цінності у своє середовище, чим руйнують національні устої, національну традицію. І якщо Київ постає як місто, у якому розвиваються нові технології, то Петербург – як джерело розпусти. Сіючи чуже зерно в рідний ґрунт, дідичі самі від того й потерпають, бо жінка, яка традиційно була берегинею в українській родині, стає прибічницею «вольного кохання», кидаючи одного чоловіка за одним, шукаючи більш вигідної партії. Через міський і сільський тексти розкриваються світоглядні позиції героїв, їхні життєві принципи і прагнення.

В оповіданні авторів вдалося протиставити величній красі золотоговерхого Києва та неповторній досконалості сільських пейзажів над Десною негативним процесам, що поглинають мешканців міста і села,

Література:

1. Абрамова І. Художнє трактування етнопсихологічних типів українця у прозі І.С. Нечуя-Левицького 60-80-х років XIX століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 2002. 193 с.
2. Амбіцька А. Повісті й романи І.С. Нечуя-Левицького: архетипний аналіз: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. Кіровоград, 2011. 195 с.
3. Білецький О. Іван Семенович Левицький (Нечуй). *Від давнини до сучасності: збірник праць з питань української літератури. Зібрання праць у 2-х томах.* Т. І. Київ: Держлітвидав, 1960. С. 283–336.
4. Бондар М. Поетика прози І. Нечуя-Левицького: у пошуку естетичних конститuentів/ *Іван Нечуй-Левицький: постать та творчість: збірник праць Всеукраїнської наукової конференції.* Черкаси.: вид. Ю. Чабаненко. 2008. С. 105–123.
5. Вільна Я. Концепція розвитку української літератури І. Нечуя-Левицького: теоретичний і художній аспект. С. 187-196. URL: http://philology.knu.ua/files/library/lit_st/42-1/24.pdf (дата звернення: 05.08.2018). Назва з екрану.
6. Крутікова Н. Творчість І. С. Нечуя-Левицького. Київ, 1961. 247 с.
7. Мариненко Ю. Творчість І. Нечуя-Левицького 1900-х років (аксіологічний аспект). *Іван Нечуй-Левицький: постать і творчість: збірник праць Всеукраїнської наукової конференції.* Черкаси.: вид. Ю. Чабаненко, 2008. С. 124-134.
8. Муравецька Я. Візуальні форми зображення в реалістичній прозі (на матеріалі творчості Івана Нечуя-Левицького): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Київ, 2019. 209 с.
9. Нечуй-Левицький І. Вольне кохання. *Зібрання творів у 10-ти томах.* Т. 9. Київ : Наук. думка, 1967. С. 19-55.

10. Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі. Київ : Laurus, 2018. 287с.

11. Ткаченко Т. Жанрова палітра малої прози Івана Нечуя-Левицького. URL: <https://litstud.knu.ua/zhanrova-palitra-maloyi-prozy-ivana-nechuya-levyts-koho/> (дата звернення: 05.08.2018). Назва з екрану.

References:

1. Abramova I. (2002). Khdozhne traktuvanna etnopsychologichnykh typiv ukrainsa u prozi I.S. Nechuia-Levytskoho 60-80-h rokiv XIX stolitta [The artistic treatment of ethnical-psychological types of a Ukrainian in I.S.Nechuj-Levyts'kyj's prose fiction of the 1860-s – 1880-s]: *Candidate's thesis: Zaporozkyi derzh. un-t / Zaporizhzhya* [in Ukrainian].

2. Ambitska A. (2011). Povisti i romany I.S. Nechuia-Levytskoho: arhetypnyi analiz [Stories and novels by Nechuy-Levitsky: archetypal analysis]: *Candidate's thesis: Kirovohr. derzh. ped. un-t im. Volodymyra Vynnychenka. Kirovohrad* [in Ukrainian].

3. Biletskyj O. (1960). *Ivan Semenovych Levytskyi (Nechui). Vid davnyny do suchasnosti: zbirnyk prats z pytan ukrainskoi literatury [Ivan Semenovych Levytskyi (Nechuy). From Antiquity to the Present: Collection of Works on Ukrainian Literature]* Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].

4. Bondar M. (2008). Poetyka prozy I. Nechuia-Levytskoho: u poshuky estetychnykh konstytuentiv [Poetics of I. Nechuy-Levytsky's Prose: In Search of Aesthetic Constituents]. *Proceedings of the All-Ukrainian Conference «Ivan Nechui-Levytskyi: postat' ta tvorchist'» - The All-Ukrainian Scientific Conference «Ivan Nechuy-Levitsky: Figure and Creativity».* (pp. 105–123). Cherkasy : vid. Yu. Chabanenko. [in Ukrainian].

5. Vilna Ja. (2018). Kontseptsiiia rozvytku ukrainskoi literatury I. Nechuia-Levytskoho: tseoretychnui i hudozhni aspect [The Concept of the Development of Ukrainian Literature by I. Nechuy Levytsky: Theoretical and Artistic Aspect]. *philology.knu.ua* Retrieved from http://philology.knu.ua/files/library/lit_st/42-1/24.pdf [in Ukrainian].

6. Krutikova N. (1961). *Tvorchist I.S. Nechuia-Levytskoho [Creativity of I. S. Nechuy-Levytsky]*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Martynenko Ju. (2008) *Tvorchist I. Nechuia-Levytskoho 1900-h rokiv (aksiologichnui aspect) [Creativity of I. Nechuy-Levytskyi of the 1900s (axiological aspect)]/ Proceedings of the All-Ukrainian Conference «Ivan Nechui-Levytskyi: postat' ta tvorchist'» - The All-Ukrainian Scientific Conference «Ivan Nechuy-Levitsky: Figure and Creativity».* (pp. 124–134). Cherkasy : vid. Yu. Chabanenko. [in Ukrainian].

8. Muravetska Ja. (2019). Vizualni formy zobrazhenna v realistychnii hpozi Ivana Nechuia-Levytskoho [Visual forms of representation in realistic prose (on materials of creation of Ivan Nechui-Levytskyi)]: *Candidate's thesis: Instytut literatury im. T.G.Shtvchenka. Kyiv* [in Ukrainian].

9. Nechui-Levytskyi I. (1967). *Volne kohanna. Zibranna tvoriv u 10-ty tomah [Free love. Collected works in 10 volumes]* Vol. 9. Kyiv : Nauk. dumka [in Ukrainian].

10. Tarnavskiy M. (2018). Nechuvanyi Nechui. Realizm v ukrainski literature [Genre palette of short prose by Ivan Nechuy-Levytsky]. *litstud.knu.ua* Retrieved from <https://litstud.knu.ua/zhanrova-palitra-maloyi-prozy-ivana-nechuya-levyts-koho/> [in Ukrainian].

УДК 82.091= 531=161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-261-270](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-261-270)

Кінджибала Оксана Сергіївна асистент кафедри мов і літератур
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Навчального наукового інститут
філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
бульв. Тараса Шевченка 14, м. Київ, тел.: (098) 660-53-14, <https://orcid.org/0000-0003-1754-8083>

Харина Анастасія Олегівна асистент кафедри мов і літератур
Далекого Сходу та Південно-Східної Азії Навчального наукового інститут
філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
бульв. Тараса Шевченка 14, м. Київ, тел.: (098) 655-11-01, <https://orcid.org/0009-0006-4683-7967>

РОЗБІЖНОСТІ ТА АНАЛОГІЇ В КОРЕЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МІФОЛОГІЇ

Анотація. Міфологія є частиною усної народної творчості як
архаїчні оповіді та історії, що пояснюють світобудову, розповідають про
богів, першопредків та розкривають сенс буття людства. Міфи
накопичували та зберігали уявлення та спостереження народів протягом
століть. Вони стали основою наративних традицій, що сформували
світогляд та систему цінностей багатьох народів. Багато представників
творчих професій, як-от письменники, поети, сценаристи, режисери та
музиканти, звертаються до міфології в пошуках натхнення. Вони по-
новому розглядають міфологічні образи та мотиви, переосмислюють та
адаптують до сучасного контексту. Саме тому важливо розуміти витoki
та коріння міфології для кращого розуміння національного коду. Міф —
це найдавніший спосіб осмислення реальності та людського буття, що
служує створенню порядку з хаосу та гармонізації світогляду. Він є
базовою складовою світосприйняття, що впливає не лише на культуру, а
й на розвиток найрізноманітніших наук. За допомогою міфології
суспільство намагалось нівелювати протиріччя та систематизувати
погляди і здобутті знання. Попри процеси деміфологізації, міфічне
мислення залишило глибокий слід у свідомості народу. У XX столітті
розпочалися наукові вивчення міфу різними дисциплінами —
антропологією, психологією, культурологією та ін. Проте загальної
концепції досягнуто не було через складність самого феномена та його

полісемантичної природи, яка лише наголошує на необхідності міждисциплінарного дослідження. У статті буде здійснено короткий теоретичний огляд праць всесвітньовідомих науковців в галузі міфології, а також буде досліджено та інтерпретовано культові міфологічні мотиви та образи в корейській та українській культурах.

Ключові слова: корейська література, українська література, міфологія, космогонічні міфи, соціокультура.

Kindzhybala Oksana Serhiyivna assistant of the Department of Languages and Literature of Far East and Southeast Asia Taras Shevchenko National University of Kyiv Educational and scientific institute of philology, 14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, tel.: (098) 660-53-14, <https://orcid.org/0000-0003-1754-8083>

Kharyna Anastasiia Olehivna assistant of the Department of Languages and Literature of Far East and Southeast Asia Taras Shevchenko National University of Kyiv Educational and scientific institute of philology, 14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, tel.: (098) 655-11-01, <https://orcid.org/0009-0006-4683-7967>

DIFFERENCES AND ANALOGIES IN KOREAN AND UKRAINIAN MYTHOLOGY

Abstract. Mythology is a part of oral folk art as archaic narratives and stories that explain the structure of the world, tell about gods, ancestors and reveal the meaning of humanity's existence. Myths have accumulated and preserved the ideas and observations of peoples for centuries. They became the basis of narrative traditions that shaped the worldview and value system of many peoples. Many creative professionals, such as writers, poets, screenwriters, directors, and musicians, turn to mythology for inspiration. They look at mythological images and motifs in a new way, rethink and adapt them to the modern context. That is why it is important to understand the origins and roots of mythology to better understand the national code. Myth is the most ancient way of understanding reality and human existence, which serves to create order out of chaos and harmonize the worldview. It is a basic component of world perception, which affects not only culture, but also the development of various sciences. With the help of mythology, society tried to level contradictions and systematize views and the acquisition of knowledge. Despite the processes of demythologising, mythical thinking left a deep mark in the consciousness of the people. In the 20th century, scientific studies of the myth

began in various disciplines - anthropology, psychology, cultural studies, etc. However, a general concept was not achieved due to the complexity of the phenomenon itself and its polysemantic nature, which only emphasizes the need for interdisciplinary research. The article will provide a brief theoretical overview of the works of world-renowned scholars in the field of mythology, as well as explore and interpret cult mythological motifs and images in Korean and Ukrainian cultures.

Keywords: Korean literature, Ukrainian literature, mythology, cosmogonic myths, socioculture.

Постановка проблеми. Оскільки міфологія є частиною усної народної творчості як архаїчні оповіді та історії, що пояснюють світобудову, розповідають про богів, першопредків та розкривають сенс буття людства, то відповідно міфи накопичували та зберігали уявлення та спостереження народів протягом століть. Вони стали основою наративних традицій, що сформували світогляд та систему цінностей багатьох народів. Багато представників творчих професій звертаються до міфології в пошуках натхнення. Вони по-новому розглядають міфологічні образи та мотиви, переосмислюють та адаптують до сучасного контексту. Саме тому важливо розуміти витoki та коріння міфології для кращого розуміння національного коду. Актуальність наявної роботи сучасною інтепретацією міфологічних образів та мотивів у сфері літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток досліджень української міфології здійснили: В.Гнатюк, І. Нечуй-Левицький, М. Костомаров, М.Грушевський, Д.Зеленін, І.Огієнко, Г. Лозко, корейської міфології — Чве Намсон, Ли Пьондо, Со Тесок, Кан Чінок. Над дослідженням поняття «міфу» працювали дослідники К.Г. Юнг, М. Еліаде, К. Леві-Стросс, Є. Мелетинський, Р. Барт, А.Ф. Лосев, М. Мюллер та інші. Їхні роботи висвітлюють різні аспекти міфологічного мислення і допомагають краще зрозуміти роль міфів у культурі та психології людини. Попри розмаїття теорій, більшість науковців вбачають міф невід'ємною частиною людського досвіду, що відіграє важливу роль у формуванні ідентичності та світогляду народу. К. Г. Юнг проаналізував сутність міфу з погляду ірраціональних структур несвідомого. Він вважав, що кожна людина з народження наділена вродженою здатністю породжувати універсальні архетипи. Існування подібних міфологічних сюжетів та образів у різних культурах, на думку дослідника, є прямим доказом колективного несвідомого як загального джерела міфології. М.Еліаде досліджував архаїчні спільноти, де міфи залишалися живими документами, що пояснювали явища та передбачали

поведінку людини. Вчений вважав, що міфи важливі не лише для первісних людей, але й усього людства, впливаючи на майбутній розвиток. Він наголошував, що первісна людина розрізняла міфи, що дають знання про реальність, від вигаданих історій. Однак, К. Леві-Стросс розглянув специфіку міфу з погляду структурної антропології. Він порівнював міфи з мовою, що складається з окремих «міфем» – аналогів мовних одиниць. Таке дослідження відкриває приховану «граматику» — певні правила, що дозволяють міфам набувати сенс. Є. Мелетинський у праці «Поетика міфу» порівняв природу міфу з дитячою свідомістю, що характеризується емоційністю, живою уявою та нездатністю до раціонального абстрагування. З розвитком логічного мислення людство втрачало безпосередній доступ до архаїчного фантазування і створення міфологічних світів. Однак дослідник вважав міф синтетичним феноменом, що поєднує в собі чуттєво-мовленнєвий та екзистенційно-соціальний аспекти. Р. Барт розглядав міф не як архаїчне явище, а як знакові системи, що управляють сучасним суспільством і культурні продукти, що перевизначають, як "природні". За мовної теорії Соссюра, дослідник стверджував, що міф — це вторинна семіологічна система, де зміст мови стає формою, а кінцевий елемент (знак) трактується як значення. Таким чином, міф виконує подвійну функцію — позначає та одночасно нав'язує поняття, стаючи надбудовою над мовою.

Метою статті є дослідження міфологічних образів та мотивів в корейських та українських міфах, легендах, казках та інших етнографічних матеріалах, значення і символ, а також порівняння та аналіз подібних та відмінних рис. Предметом дослідження є міфологічні образи та мотиви в етнографічному матеріалі.

Виклад основного матеріалу. У найдавніших космогонічних міфах української та корейської культур є спільні сюжетні мотиви та символічні образи, так і відмінні риси. Однією з фундаментальних спільних рис є образ нероздільності неба та землі, що є першоосновою хаосу. Така концепція відображає архаїчні уявлення про первісну єдність, де немає місце протилежностям, як небо-земля, сонце-місяць, вогонь-вода і т.д. Образ хаосу передуює мотиву роз'єднання неба та землі та творіння небесних світил. Однак різниця полягає в образі творця світу. В корейському міфі творець світу — вище божество, якого називають Владикою Неба та Землі. Функції творця зосереджені в єдиному образі, який самотійно впорядковує хаос і.. Важливим мотивом є акт жертвоприношення, а саме виколування двох пар очей у дитини, які є образом всебачення на землі. Таке насильство виправдовується створення небесних світил для здатності побачити майбутній впорядкований світ крізь елементи неструктурованого стану — хаосу.

В українській космогонічній колядці провідним образ птахів-деміургів. Переважно вони постають в образі двох голубів, як беруть рівноправну участь в акті створення світу. Один з них створює з піска землю, що ототожнює його з хтонічним началом, а інший - з золотого камінчика космічні об'єкти і є астральним началом. Тут ми бачимо мотив гармонійного поєднання протилежностей та їхню рівноправність. У випадку з трьома творцями, останній відіграє певну посередницьку роль. Відсутність ієрархії та домінування одного творця над іншими підкреслює принцип рівноваги. Образ води — це першооснова світу та джерело життя. Мотив пірнання у воду є ключовим космогонічним актом. Вода пов'язується з хтонічним чином, а отже з жіночим початком. Можемо стверджувати, що акт творення світу в українській культурі тісно пов'язаний із природними стихіями та є гармонійнішим, на відміну від корейської традиції, де творець — це єдине вище божеств, що наводить лад серед хаосу, не уникаючи жертвоприношення.

В обох традиціях простежується поділу земного та потойбічного світів через мотив суперництва і обману. В українському міфі про Бога і Сатанаїла, злий дух намагається обдурити Бога хитрощами, коли дістає землю з вод за його велінням, та створює собі подібних істот. В корейському міфі Субьолван обхитрив свого брата Тебьолвана, підмінивши квітки, які визначали кому буде належати певний світ. Типовий мотив прослідковується і в ще одному корейському міфі, який зазнав будійського впливу, про Мірик та Сокга. Субьолван, Сокга та Сатанаїл не бажали підкорятися, що спровокувало обман та суперництво та в свою чергу призвело до лиха на землі. Це порушило гармонію та породило зло та гріхи у земній реальності.

Спільним мотивом для обох культур є співставлення астральних об'єктів зі членами родини. В українській колядці бачимо що сонце — мама, місяць — тато і зірки — діти. В корейській казці «**해와 달이 된 오누이**», сестра стає сонцем, брат — місяцем. Існує ще один варіант казки, де троє сестер стають сонцем, місяцем і зірками відповідно. Таке подібне мислення вказує на прагнення архаїчної свідомості осмислити будову космосу, небесну ієрархію через призму родинних, сімейних зв'язків, які були основою соціальної організації традиційного суспільства. Це свідчить про піднесення інституту сім'ї та зміцнення його авторитету. Однак, в корейському суспільстві, завдяки науковим реконструкціям, віднайдено прихований мотив табування кровозмішення. Походження казки бере початок зі втраченого міфу, де брат переслідує власну сестру, на відміну від історії про тигра. Цей мотив яскраво пояснює зміну дня та ночі, а їхню умовну «зустріч» у вигляді сонячного та місячного

затемнення є образом інцесту. Сестра, що не бажала стати місяцем з власних міркувань вказує, що уособлення жінки з нічним образом — місяцем могло засуджуватись та сприйматися як порушення норм та очікувань у суспільства щодо жінок.

Разюча особливість української міфології полягає в наявності пантеону богів пов'язаного з природними стихіями та процесами. Згідно з літописом «Повість минулих літ» існувала певна ієрархія божеств, на чолі з головою Перуном — богом блискавки і грому. Хоч інформація про пантеон богів збереглася лише частково, спільної думки серед науковців про Хорс, Стрибог і Симаргл немає, це все одно дозволяє стверджувати про тісний зв'язок українського народу з природою. Перун, Дажбог, Хорс, Стрибог, Симаргл, Мокоша були одухотворені, мали антропоморфну форму. Шанобливе ставлення забезпечувало заступництво та захист для людей, певні ритуали та звернення давали відчуття контролю природних процесів, які могли діяти на благо суспільство. До того ж ототожнення сил природи з божествами вказує на розуміння архаїчних людей величі та могутності природи.

Проте у міфі «해와 달을 활로 쏘서 하나씩 만든 대별왕과 소별왕» та міфі про Тангуна прослідковується бог неба — Чхончіван (천지왕) та Хванін відповідно. Вони не є персоніфікованими природними явищами, а є уособленням неба та космічних сил. Їхня роль полягає в упорядковуванні хаосу, поділі небесного та земного, встановленні початкової структури світобудови. В корейській традиції існує культ природи у вигляді духів гір, річок, дерев та інших природних об'єктів, проте між ними немає ієрархічної системи у вигляді пантеону. Така відмінність, полягає в історичних та культурних чинниках. Українська культура була землеробським народом, тісно пов'язаним із циклами природи. Їхнє життя та добробут залежали від урожаю, погодних умов та родючості землі. З іншого боку, корейська культура розвивалася під впливом конфуціанської філософії. У центрі міфології опинилися концепції, пов'язані з ієрархією та космічним порядком.

Особливий вплив конфуціанства, що не притаманний українській культурі, виявляється і у міфах про засновників корейських держав. У цьому контексті цей вид міфу відображає цінності та ідеї соціальної ієрархії, шанування предків та авторитет правителів. Провідним мотивом є чудесне народження, де зазвичай втручаються небесні сили чи надприродні істот. Незвичайне, неземне походження правителів не тільки давало право керувати народом та засновувати столиці і держави, а і підвищувало їхній авторитет у суспільстві. Корейський народ пишався та вірив, що правління таких людей забезпечить їм добробут та захист,

оскільки вони мають пряме божественне походження. Тому засновчі міфи набули сакрального-релігійного та політико-ідеологічного контексту. До того ж, поширеним мотивом є народження з яйця. Образ яйця служить універсальним символом зародження нового життя у багатьох культурних традиціях. Відповідно, зображення приходу до влади правителів (Чумон, Пак Хьоккосе, Кім Суро) через народження з яйця символізує ідею нового початку, що ознаменовує собою формування держави та настання нової історичної епохи. Також мотив взаємодії астрального та хтонічного начал відображає ідею космічної гармонії та балансу протилежних сил. Тангун народився від шлюбу сина бога Неба та медведиці, що перетворилась на жінку; Чумон - промінь сонця та дочки духа води; Пак Хьоккосе - яйце спущене з неба та кінь. Таким чином, міфи про правителів використовували цей мотив для легітимізації влади.

Гармонійне поєднання протилежних начал в українській культурі бачимо в космогонічних колядках, щокладає основу світотворення. Корейська та українська нижча міфологія мають спільні риси. В обох існує багатий пантеон духів і демонічних істот, пов'язаних з анімістичними уявленнями. Важливу роль відіграють ритуали та обряди щодо взаємодії з нижчими духами, які зберігаються в народній культурі. Багато подібних рис між образами токкебі та чорта. Їхньою основною функцією є заподіяти шкоду людям та бешкетувати. Вони заманюють, спокушають, обманюють своїх жертв. Однак чорт діє більш жорстоко, загрожуючи життю людини. Образ токкебі амбівалентний — він вчиняє неприємності, однак і сам може прийти на допомогу. До того ж з ними можливо укласти договір. Поширеним мотивом є висміювання та обдурення демонічних істот. Токкебі та чорта легко ошукати та використати у свої користь. Люди часто вдаються до хитрощів та ігор, за яких токкебі та чорт залишаються з нічим після виконання людських бажань.

Можемо стверджувати, що такий універсальний образ притаманий для обох культур, оскільки люди намагались осмислити та відобразити у реальність певні страхи, побоювання та невідомі сили. Доволі контрастними образами є іно та русалка. Вони наділені красою та привабливістю, проте іно має більше риб'ячих ознак, а русалка — риси людини. Іно є доволі позитивним персонажем, який зазнає двоякого ставлення від людей. Її можуть захоплювати у корисливих цілях, а інші - ставлять з повагою до істоти та рятують у халепі. Тому провідним мотивом тут є вдячності зі сторони іно, що свідчить про взаєморозуміння між протилежними світами.

Однак у казці про Нанган висвітлено, що ці світи не можуть бути сумісні, після того як дівчинка з'їла випадково м'ясо іно. Нанган здобула

певні ознаки демонічної істоти і не змогла далі жити гармонійно у земному світі. Русалка в українській традиції постає негативним персонажем. Вона на відміну від іно прямо завдає шкоди і лиха іншим людям, заманюючи у нетрі лісу. Русалками ставали нехрещені діти або люди, що померли від насилля та нещасного випадку. Мотив прохання одягу та образ сміху є певною спробою істоти повернутися до земного життя, однак через власну природу зваблює та губить людей, що і яскраво відрізняє її від образу іно.

Мотив зваблення та вбивства, прагнення до світу людей споріднює її з образом куміхо. Куміхо могла перетворюватись на жінку, спокушати та з'їдати людей, щоб перетворитись на людську подобу. Проте її унікальна риса полягає у поглинанні енергії за допомогою перлин, які передаються через поцілунок. До того ж, образ куміхо зазнав трансформації з позитивного до негативного, і можна стверджувати, що такі зміни та інтимні мотиви є впливом конфуціанства, що віддзеркалюють патріархальні уявлення щодо жінок. Обидві демонологічні істоти прагнуть до людського світу, однак куміхо бажає отримати ще й безсмертя на відміну від русалки.

Будинок чи дім є невід'ємною частиною життя кожної людини, де вона проявляє свої цінності та світогляд. Для корейського та українського народу є типовим служіння духів-охоронців господарям — сонджу та домовик відповідно. Вони стежать за порядок та добробутом у будинку, чистотою та охайністю. Власники повинні проводити ритуали та підносити їжу, щоб проявити повагу. Сонджу та домовик не терпіли чвар, безладу та нешанобливого ставлення до себе, тому могли провчати власників, і покидати оселі. Такий мотив охорони будівлі є доказом важливості інституту сім'ї та потреби людей у гармонійних відносинах з родиною для обох культур, що обумовлена духами-покровителями. Більш того, мотив охорони та заступництва прослідковується і в образах гірського духа Саншін та лісового духа Чугайстра. Дух гір оберігав всю країну та її правителя, маючи божественний і сакральний статус, а дух лісу був локальним духом-охоронцем, що оберігав людей не лише від небезпек дикої природи, а і інших демонологічних істот.

Варто зазначити, що Саншін прямо пов'язаний з конфуціанством, що ототожнює його з божеством, оскільки образ гір неодноразово зустрічається в засновчих міфах та історичних документах. Непересічною рисою української міфологічної традиції є персоніфікація життєвих процесів людини — Доля, Злидні та Смерть. Це свідчить про прагнення українського народу осмислити та пояснити людські процеси шляхом одухотворення. Антропоморфні образи були більш зрозумілими для

вигідної взаємодії. Образ Смерті постає як неминуча сила, лише яка сповіщає про свій прихід, одна є історії, де людям вдавалось її обійти. Однак мотив активності та пасивності Долі і можливість побороти Злидні, показують, що людина може активно втручатись у своє життя та бути ковалем свого щастя.

Висновки. Зважаючи на проведене дослідження можемо стверджувати, що корейська та українська міфологічні традиції мають подібні космологічні мотиви, як от неподільності неба та землі, уявлення про первісний хаос, мотив поділу небесного та земного світів, ототожнення астральних об'єктів з членами сім'ї. До того ж в обох культурах різноманіття нижчих духів та демонічних істот. Проте розвиток традицій під впливом різних соціокультурних та історичних чинників. У космологічних міфах корейців фігурує єдиний творець-божество, який упорядковує хаос, тоді як в українських міфах кілька рівноправних птахів-деміургів гармонійно беруть участь у акті творіння, що тісно пов'язаний із природними стихіями. Українська міфологія має розвинений пантеон антропоморфних богів, що персоніфікують природні явища, чого немає в корейській традиції, яка зазнала сильного впливу конфуціанства. Цей вплив також прослідковується в міфах про засновників держав, які легітимізують владу правителів божественним походженням, а також у мотиві гармонії протилежних начал (астрального та хтонічного), що відображає ідею космічного балансу. Образи нижчих духів також різняться: чорт більш жорстокий, ніж токкебі, русалка навмисно шкодить людям, на відміну від іно, а образ куміхо відображає конфуціанські уявлення про жінок. Водночас загальними мотивами залишаються служіння духів-охоронців будинку, роль духів-покровителів гір, лісів, природи. а також персоніфікація життєвих процесів людини в українській традиції. Непересічною рисою української традиції є персоніфікація життєвих процесів людини.

Література:

1. Дарморіз О. Міфологія : навч. посібник. – Л., 2010. - 248 с.
2. Ковальчук Ю. Країнознавство: Корея : навчальний посібник – К., 2011. – 343 с.
3. Малахов В. Міф про міф. Національна міфологія як тема сучасної міфотфорчості // Дух і літера. - 1998. - № 3-4. - С. 76-83.
4. 건국신화 Режим доступу: <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0001969>
5. 구미호. Режим доступу:
<https://terms.naver.com/entry.naver?docId=1066084&cid=40942&categoryId=32867>
6. 단군 신화 Режим доступу: <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0013553>
7. 도깨비 물리치는 법. Режим доступу: <https://folkency.nfm.go.kr/topic/detail/5778>
8. 도화녀비형랑. Режим доступу: <https://folkency.nfm.go.kr/topic/detail/5786>
9. 박혁거세 신화 .Режим доступу: <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0021359>

10. 석가님과 미륵님의 대결. Режим доступа: <http://www.beopbo.com/news/articleView.html?idxno=90976>

11. 해와 달이 된 오누이. Режим доступа: <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0062663>

References:

1. Darmoriz O. (2010). Mifolohiia : navch. posibnyk. [Mifology: teaching. manual] – L., p.248. [in Ukrainian]

2. Kovalchuk Yu. Krainoznavstvo: Koreia : navchalnyi posibnyk [Country studies: teaching. manual] – K., 2011. – p. 343. [in Ukrainian]

3. Malakhov V.(1998). Mif pro mif. Natsionalna mifolohiia yak tema suchasnoi mifotforchosti [A myth about a myth. National mythology as a topic of modern myth-making]// Dukh i litera. - № 3-4. – p. 76-83. [in Ukrainian]

4. 건국신화 Retived from : <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0001969>

5. 구미호. Retived from : <https://terms.naver.com/entry.naver?docId=1066084&cid=40942&categoryId=32867>

6. 단군 신화. Retived from: <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/E0013553>

7. 도깨비 물리치는 법. Retived from: <https://folkency.nfm.go.kr/topic/detail/5778>

8. 도화녀비형랑. Retived from: <https://folkency.nfm.go.kr/top ic/detail/5786>

9. 박혁거세 신화. Retived from : <https://encykorea.aks.ac.kr/Articl e/E0021359>

10. 석가님과 미륵님의 대결. Retived from: <http://www.beopbo.com/news/articleView.html?idxno=90976>

11. 해와 달이 된 오누이. Retived from : <https://encykorea.aks.ac.kr/Article/ E0062663>

УДК 81

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-271-282](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-271-282)

Кошарний Костянтин Андрійович аспірант, ННІ філології КНУ
імені Тараса Шевченка <https://orcid.org/0009-0008-1010-2891>

АНАЛІЗ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Анотація. Суспільно-політичні тексти спрямовані на відображення окремої громадської думки та позиції, тому їх якісний переклад має важливе значення. Мета роботи полягає у визначенні особливостей англо-українського перекладу суспільно-політичних текстів, якого ми досягаємо шляхом використання методів аналізу та порівняння. Під час дослідження було встановлено, що характерними критеріями суспільно-політичних текстів є чіткість формулювань, відсутність складних речень, наявність виразних елементів, повтор важливих елементів, наявність риторичних запитань та стійких лінгвостилістичних показників, логічна послідовність, запровадження нових термінів. Ці критерії спрямовані на забезпечення розуміння текстів, а також передачу важливих повідомлень слухачам. Аналіз суспільно-політичних текстів дозволив виявити різницю їхнього перекладу з англійської мови на українську. Так, аналіз перекладу промови Білла Клінтона під час інавгурації показав наявність лексичних зсувів, що застосовуються для передачі певного змісту. Переклад Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом характеризується дослівним перекладом, однозначністю термінів. Переклад одного із суспільно-політичних текстів Бориса Джонсона показав наявність детального відтворення та додаткового використання експресивних елементів. Промова Дж. Байдена у перекладі українською мовою характеризується наявністю епітетів, що сприяє передачі виразного змісту. У процесі порівняння проаналізованих прикладів було встановлено, що переклад промови Дж. Байдена є найбільш якісним, оскільки збережена початкова експресивність та основний зміст. Переклад Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом є менш якісним, що пов'язано з повсюдним використанням калькування. Значення проведеного дослідження полягає у аналізі особливостей перекладу суспільно-політичних текстів та найбільш важливих критеріїв його якості, що має позитивне значення для студентів філологічних спеціальностей.

Ключові слова: англо-український переклад, емоційність висловлювань, калькування, лінгвостилістичні показники, мовне наповнення, суспільно-політичні тексти.

Kosharnyi Kostiantyn Andriyovych PhD Student, Educational and Scientific Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, <https://orcid.org/0009-0008-1010-2891>

ANALYSIS OF ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF SOCIO-POLITICAL TEXTS

Abstract. Socio-political texts are aimed at reflecting a particular public opinion and position, so the high-quality translation is important. The purpose of the work is to determine the features of the English-Ukrainian translation of socio-political texts, which we achieve by using methods of analysis and comparison. During the research, it was established that the characteristic criteria of socio-political texts are the clarity of wording, the absence of complex sentences, the presence of expressive elements, the repetition of important elements, the availability of rhetorical questions and stable linguistic stylistic indicators, logical sequence, the introduction of new terms. These criteria are aimed at ensuring comprehension of the texts, as well as conveying important messages to the listeners. The analysis of socio-political texts made it possible to reveal the difference in their translation from English to Ukrainian. Thus, the analysis of the translation of Bill Clinton's speech during the inauguration showed the presence of lexical shifts used to convey certain content. The translation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union is characterized by a literal translation and unambiguous terms. The translation of one of Boris Johnson's socio-political texts showed the presence of detailed reproduction and additional use of expressive elements. J. Biden's speech translated into Ukrainian is characterized by the presence of epithets, which contributes to the transmission of expressive content. In the process of comparing the analyzed examples, it was established that the translation of J. Biden's speech is of the highest quality, as the initial expressiveness and main content have been preserved. The translation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union is of lower quality, which is due to the widespread use of tracing. The significance of this research is in the analysis of the peculiarities of the translation of socio-political texts and the most important criteria of its quality, which has a positive meaning for students of philological specialties.

Keywords: English-Ukrainian translation, emotional expressions, tracing, linguistic stylistic indicators, language content, socio-political texts..

Постановка проблеми. Зростаюча популярність перекладу свідчить про те, що суспільство готове до глобальної взаємодії, неформального та ділового спілкування [18, 509], що спонукає до становлення «нової етики» в перекладах, зокрема суспільно-політичних текстів. Переклад такої категорії текстів вимагає від перекладача широких знань, розуміння очікувань автора та аудиторії, і врахування цих факторів є важливим при спрямуванні суспільно-політичної комунікації на конкретну цільову аудиторію [19, 300]. Відтак, коректний (у значенні «етичний») переклад з однієї мови на іншу є складним і багатограним процесом, особливо переклад текстів з особливою спрямованістю [19; 20].

Точний переклад суспільно-політичних текстів має важливе значення, адже сприяє віддзеркаленню навколишньої дійсності, яке спрямоване на відображення окремих проблем. Ці тексти відображають окрему позицію людини, яка має владні повноваження. Тому під час перекладу слід забезпечити передачу джерельної емоційності, агітаційного характеру тощо.

Суспільно-політичні тексти передбачають наявність підготовленого виступу, що сприяє обґрунтуванню окремих тем для державних, громадських заходів, спрямованих на передачу окремої думки, вирішення суспільно-значущих проблем [1]. Суспільно-політичні тексти спрямовані на забезпечення переконання слухачів, використовуючи мовне наповнення, прийнятні та зрозумілі лексичні форми. Процес створення суспільно-політичних текстів у перекладі потребує серйозного підходу, що передбачає орієнтацію на різні джерела, збереження мовного етикету. Також потрібно орієнтуватися на певну аудиторію, що сприяє вибору окремих слів та стилю. Але також і переклад передбачає глибоке опрацювання матеріалу для відтворення оригінального змісту, поглядів окремої особистості, її світовідчуття [2].

Одним із найбільш яскраво виражених суспільно-політичних текстів є передвиборчі промови, які спрямовані на аналіз існуючої ситуації та формування довірчих лозунгів. Тому важливо забезпечити лаконічність перекладу, зберігаючи відтворені проблеми та загальнонаціональні цінності, які прозвучали [3]. У перекладі необхідно забезпечити вибір найбільш емоційних слів, які відображають оригінальний текст. Тому основними мовними особливостями можуть бути різноманітні метафори, авторські неологізми, які відображають лінгвістичне наповнення основного змісту. Нерідко під час перекладу політичних промов використовують калькування, лексичні трансформації. Граматичні трансформації під час перекладу сприяють забезпеченню більш розширеного пояснення окремої думки [4]. Для підсилення основного змісту в перекладі використо-

вуються морфологічні засоби, що можуть бути представлені займенниками, вигуками та лексичними засобами – архаїзмами, поетизмами, епітетами. Ці слова дозволяють забезпечити акцент на окремій ситуації. Переклад політичних промов має бути логічним та структурованим, що дозволяє забезпечити передачу змісту сказаного [5]. Переклад тексту має бути спрямований на взаєморозуміння між різними учасниками перекладної комунікативної ситуації, відтворення основної термінології, відтворення лексичних засобів, відсутність зловживань у словах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переклад політичних текстів має важливе значення серед інших перекладів, оскільки потребує врахування культурно-специфічних елементів, а також орієнтацію на узагальнення наукової літератури [6]. Під час перекладу політичних текстів увагу необхідно приділяти структурі елементів вираження. Застосування граматичних трансформацій (перестановки, пропуски, доповнення) дозволяють забезпечити більш емоційного перекладу [7]. Аналіз промов президентів Швейцарської Конфедерації італійською мовою за останні 10 років показав наявність політичних, соціальних, моральних особливостей. Але недоліки пов'язані з наявністю у перекладі непослідовного підвищення реєстру, що не відповідає оригінальному лінгвістичному різноманіттю. Підвищення реєстрів пов'язано із врахуванням особливостей культурної традиції італійської мови [8]. Переклад політичних текстів має базуватися на лінгвістичних та культурних відмінностях, що сприяє вираженню політичної мотивації. Особливу увагу необхідно звертати на фемінітиви та юридичні терміни [9]. Переклад політичного тексту є політичним актом, який відображає діалог між культурами [18]. Врахування специфічних елементів перекладу мають стосуватися стратегій перекладу, синонімії. Встановлено, що англійський переклад в першу чергу є більш наближеним до читача, французький показував культурну позицію перекладача [10].

Переклад суспільно-політичних текстів дозволив виявити, що мова політика відображає унікальне явище, що пов'язано з використанням вербальних та невербальних символів. Але ці вербальні та невербальні аспекти викликають труднощі [11]. Використанню метафор під час перекладу суспільно-політичних текстів необхідно приділяти особливу увагу. Це дозволяє забезпечити більшу образність у перекладі. Метафора дозволяє забезпечити розуміння складних ситуацій, які використовуються у публіцистиці [12].

Результати аналізу наукової літератури показали, що перекладу політичних текстів на українську мову приділяється менше уваги, ніж перекладу на інші мови.

Мета статті полягає у визначенні особливостей англо-українського перекладу суспільно-політичних текстів.

Відтак, були поставлені наступні задачі:

- визначити критерії, які найбільш характерні для суспільно-політичних текстів, що потрібно враховувати під час перекладу;
- провести аналіз англо-українського перекладу суспільно-політичних текстів;
- на основі визначених прикладів провести додатковий аналіз коректності перекладу.

Методологією дослідження було передбачено використання методів аналізу та порівняння, які дозволили проаналізувати англо-український переклад суспільно-політичних текстів.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміти особливості перекладу суспільно-політичних текстів можливо у результаті орієнтації на їхні основні критерії. Тому під час дослідження автором в першу чергу були виявлені критерії, які загалом характерні для суспільно-політичних вимов (Рисунок 1).

Рис. 1. Критерії суспільно-політичних текстів

Аналіз суспільно-політичних промов дозволив виявити, що вони характеризуються високим рівнем зрозумілості сприйняття. Наявність спеціальної термінології не впливає на чіткість фраз, стійкість лінгвостилістичних показників. Це може проявлятися у використанні

фразеологічних одиниць, прислів'їв, порівнянь, які впливають на експресивність вираження. Лінгвостилістичні показники впливають на узагальнення суспільної думки, що сприяє поширенню на широкую аудиторію. Також важливе значення для суспільно-політичних текстів має забезпечення логічної послідовності, що відображають конкретні завдання, плани, термінологічні рамки. Відсутність складних речень дозволяє забезпечити більш просте сприйняття виступів та виділити важливі деталі. Наявність виразних елементів дозволяє досягнути більшої експресивності у вимові, сприяє більшій широті та довіри населення. Повтор спрямований на відображення окремої важливої думки, що забезпечує акцент на достовірності інформації. Це спрямовано на забезпечення прихильності населення. Риторичні запитання також спрямовані на досягнення більшої емоційності суспільно-політичних текстів. Запровадження нових термінів спрямовано на передачу окремої думки. Але запроваджені терміни мають бути зрозумілими для сприйняття й не виходити за рамки окремої теми. Наприклад, новими термінами можуть бути *unipolarity*, *євроінтеграція*, або ж заміна окремих термінів – *unemployment* (безробіття) на *the building up of labour reserves* (збільшення трудових ресурсів).

Далі дослідженням було передбачено навести приклади та проаналізувати англо-український переклад суспільно-політичних текстів. Наприклад, промова Білла Клінтона під час інавгурації передбачала використання риторичних запитань.

Оригінал (1): My fellow Americans, as we look back at this remarkable century, we may ask, can we hope not just to follow but even to surpass the achievements of the 20th century in America and to avoid the awful bloodshed that stained its legacy?

Переклад: Пригадуючи наше визначне сторіччя, ми питаємо себе: чи зможемо ми не лише повторити, а навіть перевершити досягнення Америки у столітті двадцятому і уникнути того жахливого кровопролиття, яке заплямувало її спадщину? [13; 19]

Аналіз цього перекладу дозволив виявити, що перекладачем були використані певні лексичні зсуви, щоб досягнути передачі основного змісту та відтінку риторичних запитань. Варто відмітити, що останні три президенти США не використовували риторичні запитання, що rezultувало у ширше відтворення інших художніх засобів (наприклад, антитез).

Аналіз перекладу Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом дозволив виявити наступні особливості [14; 20]:

Оригінал (2): The Parties shall ensure that any person having or having had an interest in obtaining a particular contract and who has been, or risks,

being harmed by an alleged infringement is entitled to effective, impartial judicial protection against any decision of the contracting entity related to the award of that contract.

Переклад: Сторони забезпечують, щоб кожна особа, яка має або мала інтерес до певного контракту та зазнала або ризикує зазнати шкоди внаслідок заявленого порушення, мала право на ефективний, неупереджений судовий захист від будь-якого рішення замовника стосовно укладення контракту.

Особливості перекладу цього тексту пов'язані з використанням однозначних термінів, які сприяють простоті сприйняття тексту. Результати аналізу показали, що дослівний переклад такого тексту є найбільш сприятливим для кращого сприйняття основного змісту.

Орієнтуючись на переклад промов Бориса Джонсона, можна зробити висновок, що вони характеризуються яскравістю образного тла. Для прикладу [15; 21],

Оригінал (3): Because I believe these expulsions represent a moment when a feeling has suddenly crystallised, when years of vexation and provocation have worn the collective patience to breaking point, and when across the world – across 3 continents – there are countries who are willing to say enough is enough.

Переклад: Бо я вірю, що ці висилки демонструють нам саме той момент, коли певне почуття вже викристалізувалося, коли роки дратування та провокацій довели загальне терпіння до точки зламу, і коли по всьому світу — на трьох континентах — вже є країни, готові сказати «досить».

Переклад цього суспільно-політичного тексту показав використання дослівного перекладу. Це дозволило зберегти основні особливості оригінального тексту та забезпечити можливість експресивності звучання. Таким елементом є фраза “enough is enough”, що в українському тексті означає «досить» та спрямована на передачу гармонійності.

Аналіз соціальних текстів із мережі Twitter показав, що для розуміння гендерної ролі необхідно орієнтуватися на контекст та додаткові замітки. Це пов'язано з тим, що основний текст може викликати труднощі для перекладача, оскільки не сприяє чіткому розумінню гендерної ролі [16].

Оригінал (4): Twitter has removed many people from my account and, more importantly, they have seemingly done something that makes it much harder to join – they have stifled growth to a point where it is obvious to all. A few weeks ago it was a Rocket Ship, now it is a Blimp! Total Bias?

Переклад: Twitter видалив багато людей з мого профілю, і, що більш важливо, вони, схоже, зробили щось, що значно ускладнило підписку –

вони знизили зростання до такої міри, що це очевидно для всіх. Кілька тижнів тому це був ракетний корабель, тепер це дирижабль! Повна упередженість?» – написав президент.

Відсутність додаткових вказівок щодо тексту в перекладі відображає чоловічий рід з передачею основного змісту оригінального тексту.

Аналіз промови Дж. Байдена показав наявність великої кількості виразних елементів, які формують загальну емоційність. Використана лексика спрямована на відтворення складності сьогоденної ситуації незламності України під час війни [17].

Оригінал (5): Mr. President, Mr. Secretary-General, my fellow leaders, in the last year, our world has experienced great upheaval: a growing crisis in food insecurity; record heat, floods, and droughts; COVID-19; inflation; and a brutal, needless war – a war chosen by one man, to be very blunt.

Переклад: Пане Президенте, пане Генеральний секретар, мої колеги-лідери, за останній рік наш світ пережив великі потрясіння: зростаюча криза продовольчої безпеки; рекордна спека, повені та посухи; COVID 19; інфляція; і жорстока, непотрібна війна – війна, обрана однією людиною, якщо бути дуже прямим.

Аналіз цього фрагменту показав, що використання різномірних епітетів сприяє передачі жакливиx подій, які відбуваються в Україні.

Орієнтуючись на представлені приклади суспільно-політичних текстів, у роботі було проведено додатковий аналіз їхньої коректності (Рисунок 2).

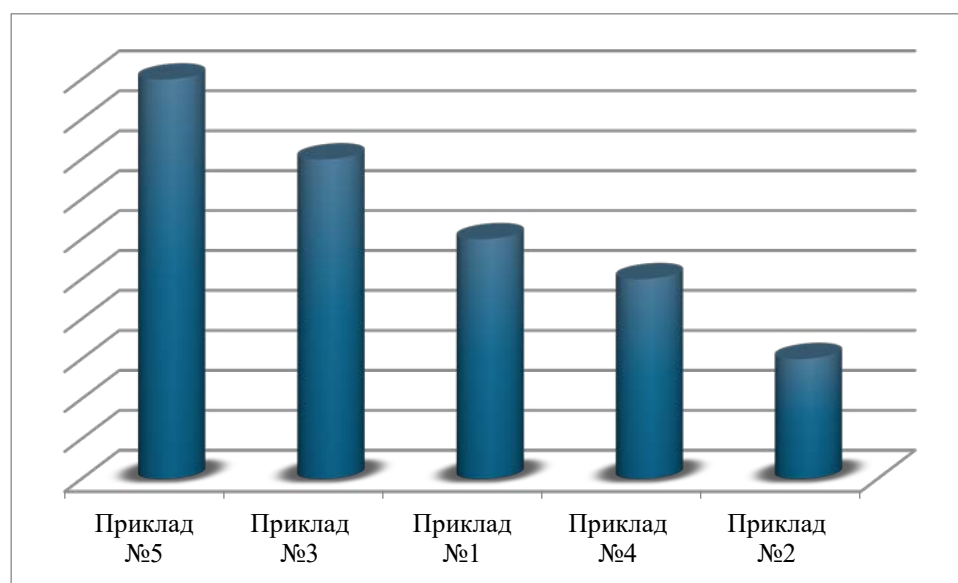

Рис. 2. Аналіз прикладів текстів суспільно-політичного спрямування

Проведений аналіз різних текстів дозволив виявити, що найбільш вдалим є переклад прикладу №5 (текст промови Дж. Байдена) та прикладу №3 (політичний текст Б. Джонсона). Це пов'язано з відтворенням точності емоційного забарвлення, підбором відповідних епітетів. Це сприяє гармонійності текстів, точності висловлювань. Також такий переклад спрямований на відображення характеристик окремої особистості.

Переклад прикладу №1 має нижчу якість відтворення, оскільки відсутня лексична еквівалентність, але основний зміст промови було передано. Приклад №4 потребує додаткового уточнення щодо гендерної ролі, орієнтуючись на основний зміст тексту. Переклад прикладу №2 передбачає наявність калькування з метою уточнення, але використання синонімів дозволило би усунути цю неточність.

Висновки. Переклад суспільно-політичних текстів повинен бути найбільш чітким та близьким до оригіналу. Це дозволяє забезпечити основні ідеї автора, які спрямовані на певну аудиторію. Встановлено, що для суспільно-політичних текстів найбільш важливими критеріями є чіткість фраз та відсутність складних речень, що сприяє простому сприйняттю та відображенню окремої позиції. Також важливе значення має наявність виразних елементів, що сприяє більшій експресивності виступів. Повтор спрямований на краще засвоєння окремої думки, наявність риторичних запитань – емоційність сприйняття. Логічна послідовність, стійкі лінгвостилістичні показники, запровадження нових термінів пов'язані з особливостями відтворення теми.

Також під час дослідження було проаналізовано переклад кількох суспільно-політичних текстів, що відрізнялася авторством, умовами реалізації та жанром. Встановлено, що інавгураційна промова Білла Клінтона першочергово характеризується використанням риторичних запитань, а у перекладі спостерігаються лексичні зсуви для відтворення емоційної експресії. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом характеризується дослівним перекладом, що спрямований на відтворення основного змісту, а не на емоційність. Для перекладу промови Б. Джонсона характерне поєднання детальності з експресивними формами. Промова Дж. Байдена характеризується емоційністю внаслідок вірного використання епітетів. Тому порівняння представлених перекладів досягнення більшої точності саме для промови Дж. Байдена. Також високим рівнем якості характеризується переклад Б. Джонсона, що пов'язано з відтворенням емоційного забарвлення. Найменш якісний переклад спостерігається у результаті використання калькування в Угоді про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Перспективи подальшого дослідження можуть бути пов'язані з поглибленням вивчення питання англо-українського перекладу суспільно-політичних текстів у розрізі сучасних викликів суспільно-політичного життя України.

Література:

1. Popova O.V., Derik I.M., Zhmayeva N.S. Reproduction peculiarities of the modern political discourse // *Acta Linguistica Lithuanica*, 2023. – № 88. – С. 254-288.
2. Мороз М. Особливості перекладу гендерно-маркованих лексичних одиниць у сучасному англomовному медійному дискурсі // *Вісник науки та освіти*, 2023. – № 6(12). – С. 149-161.
3. Гайдук Н.А., Хоровець В.Є. Лінгвістичні особливості англomовних медійних текстів та способи їх перекладу українською мовою // *Закарпатські філологічні студії*, 2023. – № 27(1). – С. 164-169.
4. Житнікова, А. О., Овсієнко, Л. О. Переклад суспільно-політичних текстів // Міжособистісна комунікація та перекладознавство: сучасні перспективи розвитку. Збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2023. – С. 37-38.
5. Магдалінова Т. В. Особливості англо-українського перекладу публіцистичних суспільно-політичних текстів // *Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному полікультурному суспільстві. Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції*, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2020. – С. 309-310.
6. Leonavičienė, A., Inokaitytė, G. (2023). Use of Culture-Specific Items and their Translation from Lithuanian into English and French in Ričardas Gavelis's Vilnius Poker // *Sustainable Multilingualism*, 22(1), 212–257
7. Popova O.V., Derik I.M., Zhmayeva N.S. Reproduction peculiarities of the modern political discourse // *Acta Linguistica Lithuanica*, 2023. – № 88. – С. 254–288.
8. Ferrari A. Messages from the Federal Palace. Observations on the New Year's Speeches in Italian of the Presidents of the Swiss Confederation (2011-2021) // *RiCognizioni*, 2022. – № 9(17). – С. 115–139.
9. Iluk Ł. Language- And Legal Culture Peculiarities in Selected Swiss Constitutional Acts including a Translational Perspective // *Comparative Legilinguistics*, 2021. – № 46(1). – С. 91–109.
10. Anfeng S., Yankun K. Neural machine translation and human translation: A political and ideological perspective // *Babel*, 2023. – № 69(4). – С.483–498.
11. Битко А. Теоретичні засади соціологічного дослідження політичного дискурсу // *Український соціологічний журнал*, 2015. – № 1-2. – С. 66-70.
12. Гусейнова А., Кузьменко Ю. Метафоричні терміни політичного дискурсу // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції: Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу. Полтава: ПІЕП, 2022. – С. 589-593.
13. Терехова А., Траверсе Т. Мотиви професійної діяльності політичних лідерів/керівників // *Вісник Національного університету оборони України*, 2023. – № 73(3). – С. 149–157.
14. Руднєва І. Жанрова специфіка юридичного дискурсу і його мовна реалізація. Іноземна філологія // *Методика викладання іноземних мов*, 2017. – № 85. – С. 101-107.
15. Офіційний сайт Сполученого Королівства, 2023. <https://www.gov.uk/>
16. Twitter, 2023. <https://twitter.com/?lang=ua>
17. Biden, J. R. Address to the 77th Session of the UN General Assembly (High Level General Debate), 2022. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/joebidenunga77.htm>

18. Кошарний К.А., Поворознюк Р.В. Особливості англо-українського перекладу суспільно-політичних текстів // Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи: матеріали VIII Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених, КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, 2024. – С. 119–120.

19. Інавгураційні промови президентів США / за ред. Е. Прутник, В. Тейлор. Х.: Фоліо, 2009. – 335 с.

20. Закон України про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014. <https://ips.ligazakon.net/document/T141678>

21. Foreign Secretary's Mansion House speech at the Lord Mayor's Easter Banquet, 2018 <https://www.gov.uk/government/speeches/foreign-secretarys-lord-mayors-easter-banquet-speech-at-mansion-house-wednesday-28-march>

References:

1. Popova, O.V., Derik, I.M. (2023). Zhmayeva N.S. Reproduction peculiarities of the modern political discourse. *Acta Linguistica Lithuanica*, 88, 254–288. [in English].

2. Moroz, M. (2023). Osoblyvosti perekladu henderno-markovanykh leksychnykh odynyts' u suchasnomu anhlo-movnomu mediynomu dyskursi [Features of the translation of gender-marked lexical units in modern English-speaking media discourse] *Visnyk nauky ta osvity*, 6(12), 149–161. [in Ukrainian].

3. Hayduk, N., Khorovets, V. (2023). Linhvistychni osoblyvosti anhlo-movnykh mediynykh tekstiv ta sposoby yikh perekladu ukrayins'koyu movoyu [Linguistic features of English media texts and means of their translation into Ukrainian] *Zakarpats'ki filolohichni studiyi*, 27(1), 164–169. [in Ukrainian].

4. Zhytnikova, A. O., Ovsienko, L. O. (2023) Pereklad suspilno-politychnykh tekstiv [Translation of socio-political texts] *Mizhosobystisna komunikatsiya ta perekladoznavstvo: suchasni perspektyvy rozvytku. Zbirnyk materialiv I Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi*, 37–38. [in Ukrainian].

5. Mahdalinova, T.V. (2020). Osoblyvosti anhlo-ukrayins'koho perekladu publitsystychnykh suspil'no-politychnykh tekstiv [Peculiarities of English-Ukrainian translation of journalistic socio-political texts] *Aktual'ni problemy funktsionuvannya movy i literatury v suchasnomu polikul'turnomu suspil'stvi. Materialy V mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi, Melitopol's'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Bohdana Khmel'nyts'koho*, 309–310. [in Ukrainian].

6. Leonavičienė, A., Inokaitytė, G. (2023). Use of Culture-Specific Items and their Translation from Lithuanian into English and French in Ričardas Gavelis's Vilnius Poker // *Sustainable Multilingualism*, 22(1), 212–257. [in English].

7. Popova, O.V., Derik, I.M., Zhmayeva, N.S. (2023). Reproduction peculiarities of the modern political discourse. *Acta Linguistica Lithuanica*, 88, 254–288. [in English].

8. Ferrari, A. (2022). Messages from the Federal Palace. Observations on the New Year's Speeches in Italian of the Presidents of the Swiss Confederation (2011–2021). *RiCognizioni*, 9(17), 115–139. [in English]. [in English].

9. Iluk, Ł. (2021). Language- And Legal Culture Peculiarities in Selected Swiss Constitutional Acts including a Translational Perspective. *Comparative Legilinguistics*, 46(1), 91–109. [in English].

10. Anfeng, S., Yankun, K. (2023). Neural machine translation and human translation A political and ideological perspective. *Babel*, 69(4), 483–498. [in English].

11. Bytko, A. (2015). Teoretychni zasady sotsiologichnoho doslidzhennya politychnoho dyskursu [Theoretical foundations of sociological research political discourse] *Ukrayins'kyi sotsiologichnyi zhurnal*, 1-2, 66-70. [in Ukrainian].
12. Huseynova, A., Kuz'menko, Yu. (2022). Metaforychni termini politychnoho dyskursu [Metaphorical terms of political discourse] *Materialy VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi: Innovatsiynyy potentsial ta pravove zabezpechennya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny: vyklyk hlobal'noho svitu*, Poltava, 589-593. [in Ukrainian].
13. Terekhova, A., Traverse, T. (2023). Motyvy profesiynoyi diyal'nosti politychnykh lideriv/kerivnykiv [Motives of professional activity of political leaders/managers] *Visnyk Natsional'noho universytetu oborony Ukrayiny*, 73(3), 149–157. [in Ukrainian].
14. Rudnyeva, I. (2017). Zhanrova spetsyfika yurydychnoho dyskursu i yoho movna realizatsiya. Inozemna filolohiya [Genre specificity of legal discourse and its linguistic implementation]. *Metodyka vykladannya inozemnykh mov*, 85, 101-107 [in Ukrainian].
15. Official website of the United Kingdom (2023). <https://www.gov.uk/> [in English].
16. Twitter. (2023). <https://twitter.com/?lang=ua> [in English].
17. Biden, J. R. (2022). Address to the 77th Session of the UN General Assembly (High Level General Debate). Retrieved from <https://www.americanrhetoric.com/speeches/joebidenunga77.htm> [in English].
18. Kosharnyy, K.A., Povoroznyuk, R.V. (2024) Osoblyvosti anhlo-ukrayinskoho perekladu suspilno-politychnykh tekstiv [Peculiarities of the English-Ukrainian translation of social and political texts] *Filolohiya KHKHI stolittya: novi doslidzhennya i perspektyvy: materialy VIII Vseukrayins'kykh naukovykh chytan' za uchastyu molodykh uchenykh*, KNU imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv, 119–120.
19. Inavhuratsiyni promovy prezidentiv SSHA (2009) [Inaugural speeches of the presidents of the USA] / za red. E. Prutnik, V. Teylor. KH.: Folio, 335. [in Ukrainian].
20. Zakon Ukrayiny pro ratyfikatsiyu Uhody pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyei storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony. (20214). [Law of Ukraine on ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand] <https://ips.ligazakon.net/document/T141678> [in Ukrainian].
21. Foreign Secretary's Mansion House speech at the Lord Mayor's Easter Banquet, 2018. <https://www.gov.uk/government/speeches/foreign-secretarys-lord-mayors-easter-banquet-speech-at-mansion-house-wednesday-28-march> [in English].

УДК 821:161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-283-297](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-283-297)

Лазоренко Євген Іванович аспірант, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, вул. М. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (050) 512-53-48, <https://orcid.org/0009-0003-4714-3738>

РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Анотація. У статті досліджується художня своєрідність різдвяних оповідань Олени Пчілки. Відзначається, що середина XIX – початок XX століття характеризується особливим інтересом до різдвяного оповідання, що породило велику кількість художньо самобутніх творів цього жанру в національних літературах, зокрема в українській. Наголошується, що специфічно українським сегментом святкового оповідання в порівнянні з аналогічними зразками європейського письменства став помітно акцентований соціальний елемент з виразною проєкцією на життя тодішнього села. Особливе місце в українській прозі зазначеного періоду належить Олені Пчілці, яка постійно працювала над естетичним вдосконаленням своїх різдвяних оповідань. З-поміж інших українських письменників вона найбільше зосереджувалася на розвитку жанру різдвяних або святкових оповідань і досить широко представила їх у своїй творчості.

Як свідчать оповідання «Забавний вечір», «Збентежена вечеря», «Чад», «Маскарад», «Три ялинки», «Сосонка» та ін., написані на новорічно-різдвяну тематику, Олена Пчілка брала сюжети для них безпосередньо з життя. У своїй автобіографії письменниця підкреслювала, що кожне її оповідання має свій корінь у реальному факті. Наприклад, «Забавний вечір», «Чад», «Маскарад» та інші твори відтворюють її враження від життя провінційної інтелігенції під час перебування в Звягелі, Луцьку, Ковелі. Оповідання «Збентежена вечеря» будується на її спогадах з часів учителювання в Гадяцькому повіті.

Отже, у творчості Олени Пчілки різдвяні оповідання відіграють важливу роль, яку можна відслідкувати у кількох ключових аспектах. По-перше, вони є відображенням народного життя та традицій українського народу. По-друге, оповідання письменниці дозволяють читачеві не тільки пізнати атмосферу святкового дійства, відчувати радість і затишок родинного кола, зрозуміти глибокий смисл різдвяних обрядів і звичаїв, а й поринути в суспільно-політичне життя кінця XIX – початку XX століття.

По-третє, герої різдвяних оповідань Олени Пчілки не випадкові. Вони колоритно відображають своє оточення – різні верстви українського суспільства, а також характеризують тогочасні міжлюдські стосунки.

Таким чином, різдвяні оповідання Олени Пчілки становлять важливий компонент української літературної спадщини, складають унікальну частину національної культурної спадщини, а також наділяють сучасних читачів потужним емоційно-психологічним зарядом.

Ключові слова: Олена Пчілка, різдвяне оповідання, українське село, соціальні проблеми, міжлюдські відносини, літературна спадщина.

Lazorenko Yevhen Ivanovych post graduate student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, St. M. Kotsyubynskoho, 2, Chernivtsi, 58012, tel.: (050) 512-53-48, <https://orcid.org/0009-0003-4714-3738>

CHRISTMAS STORY IN THE WORKS OF OLENA PCHILKA

Abstract. The article is a study of Christmas stories in the works of Olena Pchilka. The period from the mid – 19th to the early 20th century is marked by a special interest in «Christmas» storytelling, which manifested itself in a large number of artistically perfected examples of this genre in national literatures, particularly in Ukrainian. It should be noted that the specifically Ukrainian segment of «festive» storytelling, unlike similar works by European writers, had a noticeably emphasized social element and a description of life in Ukrainian villages. And a special place in Ukrainian prose belongs to the works of Olena Pchilka, who was always in search of artistic perfection in her Christmas stories.

Among all Ukrainian artists, Olena Pchilka focused the most on the development of the genre of «Christmas» or «festive» stories. Indeed, works such as «A Funny Evening,» «A Troubled Dinner,» «Chad,» «Masquerade,» «Three Christmas Trees,» and «A Fir Tree» are written on the theme of New Year and Christmas, which is widely represented in the writer's work.

Olena Pchilka drew plots for her stories from life. In her autobiography, she wrote that each of her stories has its roots in a real fact. For example, «A Funny Evening,» «Chad,» «Masquerade,» and other works reflect her impressions of the life of provincial intelligentsia during her time in Zvyahel, Lutsk, and Kovel. The story «A Troubled Dinner» reflects her memories of teaching in Hadiach County.

Therefore, in the works of Olena Pchilka, Christmas stories play an important role, which can be traced in the following key aspects. First of all, they reflect the life and traditions of the Ukrainian people. These stories allow the reader to feel not only the atmosphere of Christmas holidays, touch the joy

and warmth of family gatherings, understand the deep meaning of Christmas rituals and customs, but also immerse themselves in the socio-political life of the late 19th to early 20th centuries. The characters of her Christmas stories are deliberate and wonderfully reflect their surroundings – various strata of Ukrainian society at the time, as well as characteristics of interpersonal relationships. Thus, Olena Pchilka's Christmas stories are an important element of Ukrainian literary heritage, which not only constitute part of the unique cultural heritage of our country but also inspire modern readers.

Keywords: Olena Pchilka, Christmas story, Ukrainian village, social issues, interpersonal relations, literary heritage.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку літературознавчої науки важливо досліджувати творчість письменників, чії досягнення свого часу не отримали належного визнання. Творчість Олени Пчілки є одним із таких унікальних явищ української літературної прози кінця XIX – початку XX століття.

Жанр святкового оповідання, зокрема різдвяного та великоднього, був традиційним для літератури XIX століття. Його поширенню сприяли переклади творів Чарльза Діккенса в 70-х роках XIX століття. У середині XIX – на початку XX століття помітний особливий інтерес до «різдвяного» оповідання, що проявився у великій кількості художньо вдосконалених прикладів цього жанру в національних літературах. Різдвяні та великодні оповідання стали популярними як у світовій, так і в українській літературі.

Наголосимо на особливому шануванні Різдва в Україні. Так, Святий вечір серед усіх свят народного календаря вражає своєю особливою містичною таємничістю та неповторною атмосферою родинного затишку і тепла. Цей особливий, сакральний і водночас дуже приватний час пов'язаний зі складним міксом народних вірувань і обрядів, а також особистих, інтимних переживань і спогадів. Водночас він має велике загальнонародне, національно-консолідаційне значення, оскільки несе в собі глибоку ідею «Святого Збору». За висловом К. Сосенка: «Святвечір є однією з найважливіших народних традицій; це ідея великородинного і всеплемінного збору, що була передана з покоління в покоління як народний наказ» [17, с. 100].

Зазначимо, що специфічно українським сегментом святкового оповідання, на відміну від аналогічних творів європейських письменників був помітно наголошений соціальний елемент і опис життя українського села. І особливе місце в українській прозі належить творам Олени Пчілки, яка завжди була в пошуках у мистецтві, працюючи над естетичною

досконалістю своїх оповідань. Недаремно літературознавець І. Денисюк зазначав, що оповідання та новели Олени Пчілки внесли в літературу те своєрідне, що могла написати тільки вона та витримало випробування часом [1, с. 50].

Складно припустити, що твори, присвячені різдвяній тематиці, авторки є малодослідженими, хоча саме Олена Пчілка активно розвивала цей напрям у своїй творчості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Олени Пчілки часто досліджується академічним літературознавством у контексті культури XIX століття з особливим акцентом на соціально-побутову та народницьку тематику, а також на реалістичну та етносоціографічну естетику. Виділяються впливи натуралізму та сенсуалістична спрямованість [6; 7]. Так, Д. Донцов у своїй праці «Мати Лесі Українки (Олена Пчілка)» (1958) провів перший комплексний аналіз творчого доробку Олени Пчілки [2]. Упродовж 1960–1970-х років спадщина Олени Пчілки, яка була недооціненою за її життя та зневаженою в радянські часи, знову привернула увагу літературознавців. Збірка «Творів» була перевидана двічі (видавництво «Дніпро», Київ, у 1971 та 1988 роках) [8]. Поміж публікацій були як принагідно-публіцистичні та біографічні матеріали, так і спеціальні дослідження прози, авторами яких були А. Чернишов, І. Денисюк, Є. Шабліовський, О. Ставицький, Н. Вишневська та ін.

Після здобуття Україною незалежності у 1991 році інтерес до творчості Олени Пчілки підсилювався. Зокрема, Л. Купрата у своїй статті «Літературно-естетичні та суспільні погляди Олени Пчілки» (1998) описав походження творчості письменниці та спробував визначити вплив її соціального оточення на неї [5]. Л. Новаківська у своїй роботі «Берегиня роду й нації (Олена Пчілка)» (2002) детально висвітлила просвітницько-педагогічні ідеї Олени Пчілки [10]. Книга Л. Дрофань «Берегиня» (2004) зобразила яскраві сторінки життя і творчої біографії письменниці [3]. Наукові розвідки В. Агєєвої, Т. Данилюк-Терещук, А. Зайцевої, О. Камінчук, М. Легкого, О. Мікули присвячені вивченню науково-критичної рецепції творчості Олени Пчілки.

Мета статті – дослідження особливостей різдвяних оповідань у творчості Олени Пчілки.

Виклад основного матеріалу. Олена Пчілка, відома також як Ольга Петрівна Драгоманова, в заміжжі – Косач, була науковицею, фольклористкою, етнографинею, збирачкою народної поезії, активною громадською діячкою, поетесою та авторкою прозових і драматичних творів. Також вона зосереджувала увагу на вихованні та освіті дітей. Олена Пчілка вірила, що майбутнє нації, мови, культури та самосвідомості

українського народу залежить від дітей. Як громадський діяч вона виступала проти національних утисків і русифікації, а також підтримувала ідею про те, що українська культура здатна зайняти важливе місце у світовій культурі. Письменниця пропагувала українську історію та спонукала нащадків до національної свідомості. Більшу частину свого життя, енергії та таланту вона віддавала дітям з метою, щоб вони не ставали «перевертнями» і поважали свою рідну мову та культуру [Див.: 18, с. 140].

Творчій доробок Олени Пчілки вирізняється своєю різноманітністю. В нього входять переклади, зокрема вона здійснила переклад творів Андерсена, Пушкіна, Лермонтова, Сирокомлі, Гейне, Гете, Гюго, Діккенса, Кольцова, Міллера, Міцкевича, Овідія, Сапфо, Свіфта, Тургенєва, Фета; драматичні твори та п'єси для дитячого театру; літературні казки та адаптовані до сприйняття дітьми молодшого віку народні казки [12, с. 49]. Проте, найбільшу увагу Олена Пчілка приділяли розвитку жанру різдвяних або святкових оповідань. Сама письменниця описувала своє ставлення до цього жанру так: «Редактори майже постійно просили, благали мене прислати якесь різдвяне або новорічне оповідання, і це пояснює той факт, що більшість моїх оповідань є або різдвяними, або новорічними» [13, с. 32]. Справді, твори «Забавний вечір», «Збентежена вечеря», «Чад», «Маскарад», «Три ялинки», «Сосонка» написані на новорічно-різдвяну тематику, яка широко висвітлена у творчості мисткині.

Олена Пчілка брала сюжети для своїх оповідань з життя. У своїй автобіографії вона писала, що кожне її оповідання має свій корінь у реальному факті. Наприклад, «Забавний вечір», «Чад», «Маскарад» та інші твори відтворюють її враження від життя провінційної інтелігенції під час перебування в Звягелі, Луцьку, Ковелі. Оповідання «Збентежена вечеря» відображає її спогади з учителювання в Гадяцькому повіті [13, с. 45].

Оповідання письменниці змальовують атмосферу салону, причому її улюбленим методом подачі матеріалу була дискусія. Однак ця приємна дискусійна гра переривалася нагальними питаннями про народ та його соціальні проблеми. На початку захопливі, химерно сплетені та завжди цікаві сюжети завершувались поворотом – парадоксом, який викликав обурення серед вищого суспільства щодо соціальних проблем. Цікаво, що незважаючи на критику, спрямовану на «буржуазність» цієї письменниці, у всіх зображених конфліктах вона завжди підтримувала сторону селянства, навіть якщо конфлікт був настільки ворожим, що селянин вчиняв протиправні дії.

Оповідання «Забавний вечір» Олени Пчілки побудоване на принципі контрасту. У творі розповідається про панночок Костецьких, які,

незважаючи на негоду, вирушили на бал до міста на третій день різдвяних свят. Проте через заметіль вони заблукали та змушені заночувати у родичів свого візника Пилипа. Святковому настрою та розкішному вбранню панночок Олена Пчілка протиставляє убоге житло звичайних селян: «Хата Пилипового дядька здалась їм таки тісенькою... в хаті стояли кросна, з натягнутою на них роботою; висіла колиска біля полу; були в хаті й усякі господарські речі...» [13, с. 72]. Описуючи хату Пилипового дядька, авторка звертає увагу на її невеликий розмір, а також на речі господарства, які займали важливе місце в приміщенні. Крім того, зазначала, що окрім людей, в хаті жило новонароджене телятко. А хворобливий вигляд сина Мотрі, який мав жовтуватий колір шкіри, сильно вражає панночок, особливо старшу з них, Ксеню. А побачивши життя селянської родини, дівчина віддає гроші, призначені на придбання золотої браслетки, господині: «Ось, нате вам, Мотре!... Годуйте хлопчика молоком!...» [13, с. 78].

Крім того, що події оповідання «Забавна вечерея» відбуваються у час Свят-вечора, щасливе закінчення, характерне для цього жанру, варто відзначити. Передаючи авторство оповідачеві з народу та використовуючи форму товариської бесіди, письменниця налагоджує тісний контакт із читачем: «Звісно, пани говорили по-панськи, це вже я так переказую, по-простому» [16, с. 338]. Це також вказує на чітку композицію оповідання, його конкретність та лаконічність.

Письменниця намагається показати правдиву історію, що сталися зі звичайною людиною (Ксенією), яка опинялася у ситуації вибору між добром (віддати гроші бідним) і злом (купити золоту браслетку). Завдяки своєму моральному вчинку внутрішній світ героїні оповідання змінюється. Однак це не перетворення, як є творі Ч. Діккенса «Різдвяна пісня в прозі», а пробудження, ресурси для якого людина черпає власним серцем. Поштовхом до перетворення вже виступає не зустріч з духом Різдва, а власний вибір героїні яка стикається зі злом і недосконалістю світу, та знаходить у собі сили протистояти цьому злу в власній душі. Важливий пронизливий образ дитини як символу посланця божественного стає у оповіданні свідченням пробудження доброго початку в серці Ксенії. Моральна ідея оповідання не знаходить безпосереднього вираження, відсутній настановчий висновок, проте описана історія має щасливий кінець згідно з усталеними традиціями жанру.

Хоча твір написаний у реалістичному стилі, проте в підтексті відчувається таємничість, яка неухильно пов'язана з Різдвом. Цим оповіданням Олена Пчілка розпочинає реалізацію ідеї єднання й зближення різних соціальних класів українського суспільства, яку вона детально розкриває у творах «Світло добра і любові», «Три «ялинки» та ін.

У жанрі різдвяного оповідання письменниці виокремлює шедевр – твір «Збентежена вечера». І. Денисюк стверджує, що «святковий» матеріал служить лише відправною точкою, запуском у «кипучу, бурхливу сучасність». Він обґрунтовує свою позицію революційною атмосферою твору, яка відтворена через образ малого хлопчика, що проявляє гордість, власну гідність та непокірність під впливом революційних подій [1, с. 106]. В оповіданні описується пригода, що сталася на Свят-вечір із селянським хлопчиком Омельком, який пішов з кутею до своїх хрещених.

Твір побудований на структурному принципі протиставлення. Цей літературний прийом використовується для виділення вчинків героїв та їхніх характерних рис. Авторка обирає усну форму оповіді, щоб створити максимально життєво правдоподібний ефект та встановити тісний контакт з читачем. Цю особливість підкреслила О. Мікула, яка зазначала, що композиція-антитеза склала основу емоційної атмосфери оповідання, оскільки внесла в розповідь елементи драматизму та динамізму [9, с. 33].

Два світи, що описує письменниця, стоять напроти один одного: світ багатих, до якого належала хрещена Омелька, і світ селянина-бунтівника, який вже був в'язнем. У домі паничів хлопчика зустріли недоброзичливо, знущалися з нього і його імені: «Як пак тебе звуть? Я забула... таке в тебе трудне ймення!... – Омелько! – перекинув офіцер. – Оце так ім'я! Ха-ха-ха!...» [16, с. 331].

Натомість батько Свирид називає хлопчину синком, братиком, смакує принесене з усмішкою і задоволенням. Його теплий прийом свідчить про приязне ставлення до хлопчика: «А, здоров, синку, здоров!... Дякую, що не забув за мене... Сідай, відпочивай!» [16, с. 334]. Та головне, що він любить цю дитину щиро й тепло, як рідний батько. Повернувшись додому, Омелько перевіряв, чи покуштували пани вечерю, але, почувши кепкування, він був дуже обурений: «Нащо ви послали мене до панів!... Я більше ніколи до їх не піду!» [16, с. 350].

Отже в оповіданні «Збентежена вечера» читач може помітити зміцнення характеру Омелька, обставини його життя та високі моральні цінності, які він відтворює під впливом свого навколишнього середовища. Зазначимо, що про інших дітей, які також присутні у цьому творі, письменниця говорить досить мало та здебільшого лаконічно, їхні образи здаються віддаленими й неясковими.

Сім'я Омелька, яка виховує його з відчуттям гідності, навчає його принципам співчуття, тепла та уваги, подаровуючи скромні, але щирі святкові подарунки, які відповідають традиції, що вимагає, щоб дитина відвідала з вечерю своїх хрещених батьків у Різдвяну ніч. Ця поїздка до

пані – хрещеної матері та батька Свирида (який знаходиться у вигнанні через підозру у руйнуванні «графської економії») стає вирішальною для громадянського та людського зростання хлопця.

Дві зустрічі, надзвичайно різні за змістом, порівняно одна з одною: освітлений панський маєток з його неприємною сутністю протистоїть темній і холодній теперішній домівці батька Свирида; настрої, що панують в обох місцях: невпевненість і побоювання серед панів стикаються з бадьорістю, радісним настроєм і оптимізмом на протилежному боці художньої реальності. Але головне полягає в розбіжності у відношення до хлопчика і його щирих святкових дарунків [4, с. 172].

Оповідання «Чад» високо оцінив Іван Франко, вважаючи його дуже значущим українським літературним твором. Оповідання рахують однією з перших спроб критики народництва в українській літературі. Після прочитання оповідання Франко написав Олені Пчілці: «Ви перші і досі єдині, хто українською мовою відтворює правдиву розмову освічених людей. Досі ми цього не бачили: ні в Нечуя, ні в Мирного, ні в Кониського. Усі вони добре відтворюють розмову селян, але не знають, як передати розмову освіченого суспільства... Ви перші і, як кажу, поки що одні, хто може подати нам широкий роман на тлі соціально-політичних боротьби тієї вихованої української інтелігенції, яку ми бачимо живими прикладами і в «Світлі», і в «Чаді» [19, с. 10].

На перший погляд, життя панів та панень у оповіданні «Чад» малюється як безтурботне, в обіймах багатства й уваги. Проте настрої у цих зображеннях неоднозначні, оскільки реальність часто проникає у їхній світ з драматичним відтінком, нагадуючи про неізолювану природу життя. Також серед панства зустрічаються різні типи: свідомі, добре освічені та близькі до народу, а також винародовлені та деморалізовані, які не мають чим поділитися з майбутніми поколіннями, прирікаючи їх на такий самий деморалізаційний шлях.

В основі сюжету глибокого за змістом оповідання «Чад» лежить історія кохання панича Андрія Покорського та служниці Лукії, яка була надзвичайно гарна «молода дівчина в простому сільському убранні... Однак при всій тій простоті убору врода дівчини кидалася в очі...» [16, с. 101].

Юнак виражає свої почуття, осипаючи дівчину безліччю компліментів і запрошуючи на зустріч: «Слухай, Лукієчко!.. Приходь на свята в наш двір.... Буду тебе ждати... Посидиш пів годиночки... [16, с. 107]. Дівчина, хоч і відчувала сором, але через симпатію погодилася на це запрошення, проте Андрій не виконав своїх обіцянок і відправився до клубу. А бідна дівчина, очікуючи хлопця, ледве не зачореніла від холоду майже до смерті.

Молоде покоління Заборовських, до якого належить молода Лена разом зі своїми меншими братами і сестрою, здавалося б, також не проти спілкування з народом. Так, перед Різдвом Лена виражає свою мрію: «Щоб самій взяти участь у колядуванні разом з іншими дівчатами!» [16, с. 103]. Маленькі Юрась і Маня готові робити ліхтарики і кошички, прикрашати ними ялинку і запросити на святкування не лише дітей заможних сімей, а й з простих мужицьких родин, щоб поділитися з ними радістю. Але ця обіцянка стає пустою, коли поширюється звістка про святкування у міському клубі з танцями і іншими розвагами. Заборовські відразу ж забувають про свої наміри і направляються туди.

За такою історією закоханості та легковажності Олена Пчілка виявила глибшу проблему – фальшивого патріотизму та фальшивого народолобства. Паничі, хоч і висловлюють свою турботу про національні справи, насправді це для них лише своєрідна розвага.

Іронічно-сатиричний тон, яким Олена Пчілка описує ситуацію, ідеально відтворює її власне ставлення до фальшивого народолобства частини українського панства, яке вразило як старше покоління, так і наймолодших його представників.

Зазначимо, що оповідання «Збентежена вечеря» та «Чад» за своєю жанровою приналежністю можна віднести до власне жанрових оповідань, оскільки мають наступні особливості: збереження композиційної структури від початку до кінця, охоплення достатньо широкого кола життєвих явищ (зустріч хлопчика з багатою хрещеною, з хресним селянином-бунтівником, розмови вдома у «Збентеженій вечері»; спілкування в колі сім'ї, зустріч Андрія та Лукії, спілкування у клубі і «Чаді»), детальне висвітлення сюжету, відсутність несподіваних поворотів і раптових фіналів, деталізація, описовість, типовість ситуації (традиційне пригостання дітьми своїх хресних батьків кутею на Різдво у «Збентеженій вечері» та зверхнє ставлення багатіїв до селян у «Чаді»), що лежать в основі сюжету, певна статичність,. Характери персонажів у оповіданнях «портретуються». І тільки образ головного героя (Омелька у «Збентеженій вечері») письменниця ніби підсвічує, показує на перехресті життєвих шляхів, відкриваючи у них щось нове, а саме зміцнення характеру та зміни у серці головного героя, які відбулися у Святвечір та імовірно, вплинуть на його майбутнє.

«Маскарад» – ще одне різдвяне оповідання Олени Пчілки, у якому письменниця приєдналася до популярної у європейських письменників XIX століття теми приховування власної особистості, що є основою маскараду. Сюжет твору письменниці перегукується з відомими творами, зокрема з оперетою Й. Штрауса II «Летюча миша» (1874), лібрето якої

створено на основі фарсу німецького драматурга Ю. Р. Бенедикта «Тюремне ув'язнення» і водевілю французьких авторів А. Мельяка і А. Галеві «Новорічний вечір». У всіх цих творах використано основний принцип маскараду – залишатися невпізнаним, а також прийоми розкриття таємниць з різними фабульними фіналами.

«Маскарад» Олени Пчілки – це сімейний нарис з міського (київського) життя. Молода жінка, пані Олександра, мати двох дітей, відчуває себе самотньою і сумною, оскільки її чоловік, пан Костянтин, проводив час за читанням романів і виходами «у світ».

Також читач може припустити й різницю в національних поглядах у подружжя, що виявлялася, зокрема, у їхньому одязі. Кожен раз, коли пан готувався до зустрічі з друзями, то навіть не розглядав варіант запросити дружину, особливо з огляду на те, що їй треба було більше часу на зміну одягу: «– Та й пізно вже!... щоб йти тобі до Івановських, то треба-ж було б передягтися, – бо в українському ж убранні ніяково йти на вечір; ну, а поки б ти перебралась, то було б уже зовсім пізно!» [14, с. 46].

Але, пані Олександра все ж таки потрапляє на маскарад одягнена у національне вбрання – «готовий костюм для маскараду: нащо тобі ліпший маскарадний костюм, як український, – отцей, що на тобі!» [14, с. 53]. Там вона впізнає свого чоловіка, який спілкується з іншою жінкою в московському вбранні. Як і в класичному сюжеті, чоловік піддався чарам власної дружини, не впізнавши її. Однак сюжет твору, суттєво відрізняються фіналом, який побудований таким чином, що маскарад виявляється всього лише сном, що Олександра розповідає чоловіку після повернення. А таємницю маскараду письменниця залишає нерозкритою, звертаючись до читача: «На цьому кінчається наше оповідання. Все було сном – і годі...» [14, с. 74].

Вважаємо, що «Маскарад» Олени Пчілки можна за своєю жанровою приналежністю можна віднести до новели, оскільки нами відстежено наступні особливості в творі, які характерні саме до цього жанру: динамічний сюжет (відвідання маскараду), невелику кількість персонажів (чоловік, дружина), увагу до особистості героя (детально охарактеризовано головну героїню Олександру – авторка акцентує увагу на змалюванні її внутрішнього світу, переживань і настроїв), чіткість зображення подій, несподіваність фіналу (таємниця маскараду не розкрито).

Отже, в «Чаді» й «Маскараді» до атмосфери різдвяного свята авторка домішує гірку іронію й сатиру. Письменниця, як оповідач не лише розгортає сюжет, а й коментує події та персонажів, висловлює своє ставлення до них, надає емоційну оцінку, деталізує їх портрети,

ознайомлює з механізмом розповіді та безпосередньо звертається до читача. У творах Олени Пчілки тісно переплітаються авторський погляд і реальність, створюючи враження, що відображене є об'єктивним матеріалом, незалежним від автора.

«Три ялинки» – ще одне оповідання новорічно-різдвяної тематики, яке складається з трьох епізодів, дія в яких відбувається зі значною перервою в часі між ними. Кожен епізод описує зустрічі сина швачки Михася Конюшинського та доньки впливової пані Юлії на святкових «ялинках». Незважаючи на різницю в соціальному статусі, дівчина відчуває симпатію до Михася, виходить за нього заміж, цінуючи кохання більше, ніж соціальне становище хлопця або матеріальний достаток. У третьому епізоді вона навіть за останні гроші купує маленьку ялинку для своєї доньки, а Михась прикріплює до неї цукрове серце – подарунок Юлії, який він зберігав у собі.

Знайомлячись з третім епізодом історії, у читача може виникнути відчуття певної схожості з новелою О. Генрі «Дари волхвів», проте схожість, на нашу думку, тільки в атмосфері різдвяного дива. Адже в «Три «ялинки» Олена Пчілка висвітлює соціальну нерівність та розповідає про кохання, яке переважає над соціальними стереотипами та матеріальним благополуччям – дівчина, незважаючи на свій вищий соціальний статус, обирає кохання з простим хлопцем, на думку авторки, справжнє щастя полягає у взаємній любові та турботі одне про одного, а не в матеріальному багатстві. Натомість «Дари Волхвів» О. Генрі фокусується на темі дарування та жертвовності в дусі Різдва. Головні герої не мають великих статків та соціальний стан у них однаковий, проте Джим і Делла, обмінюються дарами, що мають для них велике значення, навіть за рахунок власних жертв. Отже, ця оповідь підкреслює важливість взаємної любові і відданості в родині, але не акцентує увагу на соціальних проблемах у суспільстві.

Різдвяний твір «Сосонка» з упевненістю можна віднести до жанру літературних казок, оскільки у творі Олена Пчілка відтворила світ людини і природи та змалювала деревце, як живу істоту, яка проявляє емоції. Ця літературна казка побудована на алегоричній композиції і має дидактичний характер, у якому закладено глибокий символізм. Цілеспрямовано розкривається тема свободи як невід'ємної властивості людської істоти, справедливості як основи духовного порядку світу та унікальності як невід'ємного закону існування та джерела сил. У творі наголошується на національній самобутності та ідентичності [11, с. 9]. Паралельно відображено два світи: світ людей (родина Максима з чотирма синами) та світ лісу.

Ліс та його мешканці у цьому творі виступають як повноцінні персонажі, що уособлюють інший світ, який несе в собі особливі знаки, значення та коди. Діти, чия свідомість ще не обмежена правилами та нормами соціуму, здатні сприймати й розуміти ці знаки та значення. Саме хлопчик Івась сприймає сосонку як живу істоту, співчуває їй і розуміє її страждання, оскільки сам побачив схожу ситуацію.

Зустрічаємо у казці і справжній різдвяний дух, адже письменниця вірить, що у світі завжди є достатньо добрих людей, які готові допомогти морально та матеріально. Так, Івася після прохання няньки запрошують на новорічне свято до панського будинку, де він отримує подарунки: «... кілька золотих горіхів, червоних яблук, цукерків у кошику маленькому, солодкого коника і паперову золоту рибку!...» [15, с. 84]. Проте це тільки невеликий святковий епізод, і авторка знов повертає читача у реальність – натішились пани сосонкою і викинули її: «... лежить бідна сосонка, розчепіривши те обдерте гілля... Глянув Івась та аж йому шкода стало. Не знав він того, що й з людьми так часто буває!» [15, с. 85].

А коли Івася віддали на службу до пана, щоб він заробив собі одяг і гроші та «вибився в люди», хлопець відчув на собі той же біль і страждання, які переживала сосонка. Він так, як і те деревце, був позбавлений своєї самобутності, волі і власної ідентичності, навіть ім'я йому змінили: «Був він Івась, а то став уже Ванька» [15, с. 86]. Потім дали надягти йому вузький одяг, посадили у прихожій і стали загадувати різні завдання, а щоб працював швидше, штурхали у спину. Івась втік від панів і, повертаючись додому, переходив через снігові замети та купи снігу. У цей час сосонка врятувала його життя, ставши для нього орієнтиром і допомігши знайти правильний шлях.

Фабульна схема оповідання будується на алегоричних образах, де світ людей і світ природи зображуються паралельно і нерозривно. Алегорія використовується як спосіб художнього зображення, коли реальні особи, явища і предмети приховуються під конкретними образами зі відповідними асоціаціями [Див.: 20, с. 41].

Оповідання має і повчальний підтекст – письменниця у казці використовує алегоричні образи сосонки, беріз та липи, щоб асоціативно переосмислити сутність явищ і предметів. Двоплановість зображення сосонки, її краса і пихатість, маскується за езоповою мовою, в якій виражені правда і мораль як основні цінності. Сосонка виступає у вигляді протиставлення до інших, гордується своєю красою, унікальністю: «Ох, що то за хороша річ, як хто шляхетного роду! Нема в світі кращих, як ми, сосни!» [15, с. 83]. І тільки після того, як її принизили, вона розуміє вищу сутність, якою легковажила, коли була красунею: «Нема в світі кращого, як воля!» [15, с. 85].

Головні мотиви оповідання «Сосонка» полягають у самопізнанні та самовдосконаленні особистості, усвідомленні свободи як важливого елементу особистісної гідності, а також у підтримці гуманізму, людяності та добра. Ці ідеї важливо вбачати як важливі орієнтири для дитини з самого її дитинства, щоб навчити її правильної поведінки та формування особистісних цінностей.

Висновки. Отже, у творчості Олени Пчілки різдвяні оповідання відіграють важливу роль, яку можна відслідкувати в наступних ключових аспектах. Перш за все вони є відображенням народного життя і традицій українського народу. Ці оповідання дозволяють читачеві відчувати не тільки атмосферу різдвяних свят, доторкнутися до радості і тепла родинного кола, зрозуміти глибокий сенс різдвяних обрядів і звичаїв, а й поринути в суспільно-політичне життя кінця XIX – початку XX століття. Герої її різдвяних оповідань є не випадковими і чудово відображають своє оточення – різні верстви українського тогочасного суспільства, а також характеристики тогочасних міжлюдських відносин. Таким чином, різдвяні оповідання Олени Пчілки є важливим елементом української літературної спадщини, які не лише складають частину унікальної культурної спадщини нашої країни, а й сповнюють натхненням сучасних читачів.

Література:

1. Денисюк І. Проза малих форм Олени Пчілки. *Літературознавчі та фольклористичні праці* у 4 т. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. Т. 1. Кн. 2. 356 с.
2. Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка). *Дві літератури нашої доби*. Торонто: Вид-во «Гомін України», 1958. С. 135–176.
3. Дрофань Л. Берегиня: художньо-документальне видання. Київ: Молодь, 2004. 206 с.
4. Ковалець Л. Образи дітей у художній прозі Олени Пчілки. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2019. № 28. С. 167–177.
5. Купрата Н. Літературно-естетичні та суспільно-політичні погляди Олени Пчілки: навчальний посібник. Одеса: ОКФА, 1998. 64 с.
6. Легкий М. Олена Пчілка (Ольга Петрівна Драгоманова-Косач). *Історія української літератури: У 12 т. Київ: Наук. думка, 2020. Т. 7: Література 80–90-х років XIX століття*. Кн. 1. С. 420–433.
7. Легкий М. Художня проза Олени Пчілки (історико-літературний шкід). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: збірник статей*. Львів, 2012. Вип. 21: Scripta manent. С. 483–491.
8. Мікула О. Постать Олени Пчілки у контексті літературної епохи кінця XIX – початку XX століття. *Ятрань*. 2015. URL: <http://www.yatran.com.ua/articles/717.html> (дата звернення 12.04.2024).
9. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор: монографія. Ужгород: Гражда, 2011. 312 с.
10. Новаківська Л. Берегиня роду й нації (Олена Пчілка). Київ: Науковий світ, 2002. 53 с.

11. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти. *Рідна школа*. 1998. № 11. С. 8–9.
12. Подлесна В. Ф. Казки Олени Пчілки: аспекти гендерної інтерпретації. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2009. № 2. С. 48–52.
13. Пчілка О. Оповідання. З автобіографією. Харків: Рух, 1930. 288 с.
14. Пчілка О. Оповідання. Київ: друкарня К. Н. Миленського, 1911. 104 с.
15. Пчілка О. Сосонка. Київ: Школа, 2007. 176 с.
16. Пчілка О. Твори. Київ: Дніпро, 1988. 582 с.
17. Сосенко К. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь. Київ: Український письменник, 1994. 286 с.
18. Таланчук О. М., Дунаєвська Л. Ф. Олена Пчілка і дитяча література. *Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства*. Київ, 1991. С. 140–144.
19. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 49. 816 с.
20. Хопта С. М. Філософські засади національного виховання у дитячих творах Олени Пчілки (на основі збірки «Годі, діточки, вам спать!»). *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 16. Т. 2. С. 37–42.

References:

1. Deny'syuk I. (2005) *Proza maly'x form Oleny` Pchilky`*. *Literaturoznavchi ta fol'klory'sty'chni praci u 4 t.* [Prose of small forms by Olena Pchilka. Literary and folkloristic works in 4 vols.] L'viv, LNU imeni Ivana Franka. (in Ukrainian).
2. Donczov D (1958). *Maty` Lesi Ukrayinky` (Olena Pchilka). Dvi literatury` nashoyi doby`* [Lesya Ukrainka's mother (Olena Pchilka). Two literatures of our time]. Toronto: «Gomin Ukrayiny». (in Ukrainian).
3. Drofan` L. (2004) *Beregy`nya: xudozhn'o-dokumental'ne vy'dannya* [Bereginya: artistic and documentary edition]. Ky'yiv: Molod`. (in Ukrainian).
4. Kovalecz` L. (2019) *Obrazy` ditej u xudozhnij prozi Oleny` Pchilky`* [Images of children in the fiction of Olena Pchilka]. *Voly'n` filologichna: tekst i kontekst*, no. 28, pp. 167–177.
5. Kuprata N. (1998) *Literaturno-estety'chni ta suspil'no-polity'chni poglyady` Oleny` Pchilky`: navchal'ny'j posibny'k* [Literary-aesthetic and socio-political views of Olena Pchilka: study guide]. Odesa: OKFA. (in Ukrainian).
6. Legky`j M. (2020) *Olena Pchilka (Ol'ga Petrivna Dragomanova-Kosach). Istoriya ukrayins'koyi literatury`: U 12 t. T. 7: Literatura 80–90-x rokiv XIX stolittya* [Olena Pchilka (Olga Petrivna Dragomanova-Kosach). History of Ukrainian literature: In 12 volumes, Volume 7: Literature of the 80s and 90s of the 19th century]. Ky'yiv.: Nauk. Dumka. (in Ukrainian).
7. Legky`j M. (2012) *Xudozhnya proza Oleny` Pchilky` (istory'ko-literaturny'j shkicz)* [Fictional prose of Olena Pchilka (historical and literary sketches)]. *Ukrayina: kul'turna spadshhy'na, nacional'na svidomist`, derzhavnist`: zbirny'k statej*, no. 21: Scripta manent, pp. 483–491.
8. Mikula O. (2015) *Postat` Oleny` Pchilky` u konteksti literaturnoyi epoxy` kincyа XIX – pochatku XX stolittya* [The character of Olena Pchilka in the context of the literary era of the late 19th and early 20th centuries]. Yatran`. Available at: <http://www.yatran.com.ua/articles/717.html> (accessed 12 April 2024).
9. Mikula O. (2011) *Tvorchist` Oleny` Pchilky` i fol'klor: monografiya* [Creativity of Elena Pchilka and folklore: monograph]. Uzhgorod: G'razhda. (in Ukrainian).
10. Novakivs'ka L. (2002) *Beregy`nya rodu j nacyi (Olena Pchilka)* [Guardian of the family and nation (Olena Pchilka)]. Ky'yiv: Naukovy'j svit. (in Ukrainian).
11. Novakivs'ka L. (1998) *Olena Pchilka i ukrayins'ki dity`* [Olena Pchilka and Ukrainian children]. *Ridna shkola*, no. 11, pp. 8–9.

12. Podlyesna V. F. (2009) *Kazky` Oleny` Pchilky` : aspekty` gendernoyi interpretaciyi* [Tales of Elena Pchilka: aspects of gender interpretation. Bulletin of Zaporizhzhya National University]. *Visny`k Zaporiz`kogo nacional`nogo universy`tetu. Filologichni nauky`*, no. 2, pp. 48–52.

13. Pchilka O. (1930) *Opovidannya. Z avtobiografiyeyu* [Stories. With an autobiography]. Xarkiv: Rux.. (in Ukrainian).

14. Pchilka O. (1911) *Opovidannya* [Stories]. Ky`yiv: drukarnya K. N. My`lens`kogo. (in Ukrainian).

15. Pchilka O. (2007) *Sosonka* [Sosonka]. Ky`yiv: Shkola. (in Ukrainian).

16. Pchilka O. (1988) *Tvory`* [Works. Ky`yiv: Dnipro. (in Ukrainian).

17. Sosenko K. (1994) *Rizdvo-Kolyada i Shhedry`j Vechir: Kul`turologichna opovid`* [Christmas-Christmas and Generous Evening: A Cultural Narrative]. Ky`yiv: Ukrayins`ky`j py`s`menny`k. (in Ukrainian).

18. Talanchuk O. M., Dunaievska L. F. (1991) *Olena Pchilka i dytiacha literatura* [Olena Pchilka and Literature for Children]. *Actualni problemy suchasnoho literaturoznavstva ta movoznavstva*, pp. 140–144.

19. Franko I. (1986) *Zibrannya tvoriv: U 50 t. T. 49.* [Collection of works: In 50 volumes. Vol. 49]. Ky`yiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

20. Xopta S. M. (2019) *Filosofs`ki zasady` nacional`nogo vy`xovannya u dy`tyachy`x tvorax Oleny` Pchilky` (na osnovi zbiryk` «Godi, ditochky`, vam spat`!») [Philosophical principles of national education in children`s works of Olena Pchilka (based on the collection «Go to sleep, little children!»)]. *Innovacijna pedagogika*, no. 16, vol. 2, pp. 37–42.*

УДК 881.161.2'271(091)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-298-309](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-298-309)

Лисак Віра Миронівна доктор філософії, кандидат педагогічних наук, доцент, Львівський торговельно-економічний університет, вул. братів Тершаковців 2а, каб. 515, м. Львів, 79010, тел.: (032) 295-81-91, <https://orcid.org/0000-0001-7987-6096>

Попадинець Мирослава Василівна викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка», вул. Карпінського, 2/4, каб. 306, м. Львів, 79013, тел.: (067) 695-08-85, <https://orcid.org/0000-0001-5259-0952>

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕТИКЕТУ УКРАЇНЦІВ У РЕТРОСПЕКТИВІ

Анотація. Аналізуючи мовленнєву поведінку українців від найдавніших часів до сьогодні, важливо виділити систему стійких вербальних і невербальних засобів ввічливості і такту, які визначають внутрішній світ українця, який розвивався, удосконалювався та формувався як частина європейської спільноти.

Важливо, що мовний етикет українців – явище суто національне лінгвальне, яке віддзеркалює національний характер, ментальність, природний склад розуму, своєрідний спосіб мислення та сприймання світу. З огляду на змістову складову – це стійка система упорядкованих вербальних і невербальних висловів, словесних форм увічливості та такту, які закріпилися в суспільному середовищі для встановлення контакту та якості спілкування. Вважаємо, що це також сукупність мовленнєво-гуманістичних засобів, які водночас є й певним культурним імунітетом, який захищає національно свідомих носіїв усього українського від нав'язливих чужомовних впливів.

Витоки етноетикету глибоко національні, бо це емоційно щедрий і традиційно багатослівний мовний потенціал, що є невід'ємним складником національної мови. Доброзичливість і ввічливість притаманна нашій рідній мові як стала категорія, проте науково-технічний прогрес вносить у національну культуру спілкування певні корективи, зокрема ЗМІ, мобільні цифрові технології впливають на етикет спілкування і змінюють його. Та все ж основа незмінна – утвердження коректності й доброзичливих стосунків між людьми, ввічливої взаємодії зі співроз-мовником. До

таких ситуацій належать: звертання та привернення уваги, вітання, знайомство, вдячність, вибачення, прощання, комплімент тощо. Особливості національного етикету засвідчують змістову складову культури спілкування українців у побуті та суспільному житті.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, ввічливість, такт, гостинність.

Lysak Vira Myronivna Doctor of Philosophy, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Lviv University of Trade and Economics, Brativ Tershakovtsiv St., 2a, room 515, Lviv, 79010, tel.: (032) 295-81-91, <https://orcid.org/0000-0001-7987-6096>

Popadynets Myroslava Vasylivna Lecturer of the Department of Ukrainian Language, Lviv Polytechnic National University, Karpinsky St., 2/4, room 306, Lviv, 79013, tel.: (067) 695-08-85, <https://orcid.org/0000-0001-5259-0952>

SOME FEATURES OF THE NATIONAL ETIQUETTE OF UKRAINIANS IN RETROSPECT

Abstract. When analyzing the language behavior of Ukrainians from the earliest times to the present day, it is essential to outline a system of stable verbal and non-verbal means of courtesy and tact, which define the inner world of Ukrainians, who have been developing, improving, and establishing themselves as part of the European community.

It is worth emphasizing that the language etiquette of Ukrainians is a purely national linguistic phenomenon that reflects the national character, mentality, natural state of mind, and a peculiar way of thinking and perceiving the world. In terms of content, it is a stable system of ordered verbal and non-verbal expressions and verbal forms of courtesy and tact, which have been established in the social environment to make contact and ensure the quality of communication. In our opinion, it is also a set of linguistic and humanistic means that simultaneously are a certain cultural immunity, which protects a nationally conscious carrier of all Ukrainian from intrusive foreign language influences.

The origins of ethno-etiquette are deeply national, as it is an emotionally generous and traditionally eloquent linguistic skill that is an integral part of the national language. Friendliness and courtesy are inherent in our native language as an established category, but scientific and technological progress makes certain adjustments to the national culture of communication, in particular, the media and mobile digital technologies influence and change the etiquette of

communication. Nevertheless, the basis remains the same – the establishment of respectful and friendly relations between people and polite interaction with the interlocutor. These situations include asking for and attracting attention, greeting, introducing oneself, thanking, apologizing, saying goodbye, giving compliments, etc. The peculiarities of national etiquette testify to the content component of the culture of communication of Ukrainians in everyday and public life.

Keywords: language etiquette, courtesy, tact, hospitality.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях російсько-української війни поняття мовленнєвої культури та етикетних формул спілкування набуває особливого значення. У культурі мови, зокрема в етикетних традиціях, відбилася історія нашого народу від язичництва до християнства, де живе передусім Дух нації з любов'ю та пошаною до свого рідного, сакрального, високого. Аналізуючи особливості національного мовленнєвого етикету як національного кодексу словесної добропристойності, виокремлюємо процес його історичного формування в культурних шарах нашого народу. Мовленнєві правила ввічливості передавалися від покоління до покоління як мірило пристойної мовленнєвої поведінки українця, виразника людської честі, гідності, й аристократизму духу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська культура мови та народна педагогіка у формах національного мовленнєвого етикету сформували систему цінних порад, духовних повчань, які регламентують доброзичливі стосунки з людьми різних поколінь і споріднених зв'язків. Недаремно в народі казали: «Що маєш казати, то наперед обміркуй», «Дав слово – виконай його», «Слухай тисячу разів, а говори один раз», «Говори мало, слухай багато, а думай ще більше». Ці вислови підкреслюють, що дотримання правил мовленнєвої поведінки служить фундаментом для гармонійних відносин між людьми і є виявом духовності та гуманності.

У 90-тих роках ХХ ст. етнопедагог М. Стельмахович писав: «Кожен громадянин України, незалежно від національності, зобов'язаний знати й поважати державну мову, вміти спілкуватися нею, дотримуючись культури мовлення, з її невід'ємним складником – мовленнєвим етикетом» [1]. Більш наукову дефініцію мовного етикету дає мовознавиця Н. Плющ: «Спеціальні (лексичні, морфологічні, синтаксичні, просодичні) засоби вираження ввічливості, спеціальні етичні мовні формули, які утворюють у кожній конкретній мові цілу систему. Це насамперед такі усталені мовні формули, що вживаються при зав'язуванні, підтриманні та припиненні контакту між комунікантами. Сам же мовний етикет охоплює,

крім власне етикетних мовних формул, ще й соціально-мовні символи етикетного рівня, форми питань, що використовуються у певних соціально-культурних групах» [2].

Як мовленнєво-культурологічне явище національний етикет був предметом дослідження історії української культури, стилістики та культури мови у працях М. Стельмаховича, С. Богдан [3], Н. Журавльова, А. Барило [4], М. Білоус [5], А. Коваль, В. Костенко, Я. Радевича-Винницького, Л. Струганець, Є. Чак. Особливості національного мовленнєвого етикету вивчали також з погляду теоретичної лінгвістики та суміжних наук: психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики та паралінгвістики.

Цілком погоджуємося з академіком М. Стельмаховичем, що мовленнєвий етикет – «це національний кодекс словесної доброприслужності, правила ввічливості. Він сформувався історично в культурних верствах нашого народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності й честі, української шляхетності й аристократизму духу» [1].

Натомість українська дослідниця О. Мельничук так визначає український мовленнєвий етикет: «...це система спеціально призначених формул ввічливості, яка склалася у процесі історичного розвитку народу, відображає особливості мовної свідомості, основні риси ментальності, зокрема такі, як доброзичливість, толерантність, щирість, прихильність, люб'язність» [6].

У структурній будові етикету передусім виділяють етикетні формули як основні засоби культурної та вихованої особистості. Їх різному кваліфікують науковці: як «символічні лінгвокультуреми соціально-національної поведінки» (Л. Мацько), «етикетні висловлення» (Н. Гуйванюк), «формули мовного етикету» (О. Миронюк, Н. Плющ), «етикетні формули» (С. Богдан).

Українська науковиця Г. Татаревич у статті «Етикет і ментальність» зазначає: «Український мовленнєвий етноетикет пов'язаний із вдачею українця, його етнопсихологічними рисами. І хоча етикетне поведіння не є прямим свідченням моральності, однак він тісно пов'язаний із українською ментальністю» [7]. Вона наводить низку етикетних одиниць, що супроводжують частування, називаючи їх грічностями, що вказують на певний тон у громадському обходженні.

Дослідниця О. Миронюк вважає, що етикетні ситуації пов'язані передусім з набором таких мовних засобів, як привернення уваги, рекомендування, знайомство [8].

Таким чином, етикетні формули та ситуації в мовленні українців створювалися, формувалися та розвивалися в органічному зв'язку з матеріально-духовною культурою етносу. Вони не тільки відбивають заковані у мовній культурі стійкі морально-духовні цінності, а й глибоко проникають у культурний код української нації, її спосіб мислення. Національні формули є своєрідними мовними знаками, за допомогою яких мовець виражає своє світосприйняття в соціумі, саме в них відображений дух народу, високі морально-етичні цінності.

Академічними джерелами щодо аспектного аналізу поведінкових форм ввічливості українців є напрацювання Я. Головацького, Г. Булашева, митрополита Іларіона [9].

Мета статті – проаналізувати особливості національного мовленнєвого етикету українців з найдавніших часів до сьогодні, виділивши змістову сутність важливих норм ввічливості і такту, які відображають ментальність української нації, її самобутність, спосіб мислення та світосприйняття. Правила доброзичливості та ввічливості є зразком порядної мовленнєвої поведінки українця-патріота, християнина, громадянина, виразника шляхетності й аристократизму духу.

Особливості ввічливої поведінки українців вироблялись і витончувались упродовж тисячоліть. Ще в дохристиянський період спостерігалися окремі вияви етноетикету, які органічно пов'язані з язичницькою обрядовістю, звичаями та традиціями древніх слов'ян. Аспектно аналізуючи особливості мовленнєвої поведінки давніх і сучасних українців, можемо впевнено зазначити, що люб'язність, щирість і ввічливість притаманна нашій нації з найдавніших часів і цілком різниться з мовленням російських окупантів і насильників. Показова завойовницька поведінка росіян у часі нинішньої російсько-української війни ще раз засвідчує глибоко емоційну українську душу, яка вразлива та чуттєва, реактивно реагує на негативні прояви зла, темряви, знищення.

Цілком погоджуємося з митрополитом Іларіоном, який у праці «Дохристиянські вірування українського народу» доводить, що язичницька, тобто поганська віра, позначена латинським словом *paganus*, де *paga*, *pagus* – село, селянин. Спочатку це слово позначало нехрещеного, нехристиянина, а пізніше – кепського, недоброго. У літописних пам'ятках XI ст. воно починає активно вживатися, а слово релігія (лат. *religio* – зв'язок), де *religare* – зв'язувати, відповідно до того, що віра – це вже система зв'язків людини з божеством. Поганська віра незмінно трималася на живій природі, якою керували різні боги, які або шкодили, або допомагали людині, тому українці тоді пробували будь-якими способами вмилювати богів.

Цінним джерелом інформації з тих часів є клятви, присяги, побажання, звертання, прохання, що мають безпосередній вербальний і невербальний стосунок до повсякденного життя. Первісні українці у своїх родинях з особливою повагою ставилися до природних стихій, божеств та оберегів. Пошанування неба й небесних світил – сонця, місяця, зірок викликали в українців гаму різноманітних почуттів: повагу та страх, сподівання та смирення. Саме небо – одухотворена субстанція, яка здатна, на їхню думку, радіти та сумувати, допомагати чи карати. У ритуально-магічному заклинанні люди просили: «О, Небеса! Захистіть від бід і напастей!»

А до сонця українці зверталися в складні моменти свого життя, вважаючи, що де «сонце, там і сам бог». До прикладу, коли жінка була розгніваною, перепрошувала за вимовлене в хаті погане слово, казала: «Шануючи сонечко святе, і піч, і стіл». А коли спалахував у печі вогонь, тоді дім ставав живим, бо вогонь приносив тепло та оберігав людське життя. Вогнем очищали все їстівне, а також справи, слова, молитви. А ще в багатьох печах, як вважали тоді, жив цвіркун і домашній дух-опікун – домовик. Тоді сердитий чоловік, утримуючись від лайки, мовив: «Сказав би, та піч у хаті».

Дівчата на виданні особливо шанували піч. До прикладу, коли до дівчини приходили старости, вона залазила на піч і чекала, поки не вирішиться справа. Бо свята піч не мала права дозволити зневажити дівчину – це була б неповага до всього роду, а такого в громаді не прощали. Люб'язне звертання до печі завершувалося весіллям, бо в ній випікався коровай як символ щасливої молодії родини. До печі приказували та приспівували як до живої, а простір у печі вважався магічним вмістилищем очисної сили.

Наші пращури казали: «Піч – наче мати рідна», «Рідну матір може підмінити лише піч» і пов'язували з цим обряди «женити комина», «посвіт», так піч ставала уособленням добробуту й охоронцем родинних таємниць.

Українське суспільство завжди вирізнялося своєю ввічливістю та тактом. Це відображено в національному мовленнєвому етикеті, де для згладжування висловлювань, що містять негативні або нецензурні значення, традиційно використовують евфемізми. Наприклад, замість прямого вислову «брехати» вживають «помилятися», «говорити неправду», «відходити від істини»; слова «дідько», «чорт» замінюють на «нечиста сила». Також існують евфемізми, пов'язані з фізіологічними аспектами людини: «сідниці» називають «м'яке місце», а замість прямої назви фізіологічних потреб вживають «піти в одне місце»; вислів «статеві стосунки» замінюють на «займатися коханням».

Після запровадження християнства поступово вироблявся та удосконалювався національний релігійний етикет, який регулював стосунки та поведінку в царинах родинного та громадського життя та регламентував комунікативну сферу. Ці християнські норми були своєрідним відбором поведінкових стереотипів багатьох поколінь українців, вбираючи певний соціальний досвід етикетної поведінки, і, таким чином, відображали основні риси нашого національного характеру: доброзичливість, чуйність, глибоку релігійність, моральність, гостинність, працелюбність, естетизм, індивідуалізм, емоційність.

Морально-етичні релігійні вітання, прощання, звертання, побажання мають усталені стереотипні форми. Їх вибір залежав від соціального статусу, віку та статі людей, а також велику роль відігравали взаємини та ступінь близькості між співрозмовниками. Відомо, що не менш важливе значення мають невербальні засоби, як от: жести, міміка, дистанція, пози тіла, погляди, умови, за яких відбувається та чи інша етикетна ситуація тощо.

Ознакою вихованості в українців незалежно від настрою завжди було прихильне вітання з поглядом в очі та відповідним способом вітання. Під час вітання використовували і досі деякі з них широко розповсюджені поклони, рукостискання, обійми, поцілунки, шапкування тощо. Чоловік вітався легко вклоняючись, жінка – ледь схиливши голову. Молоді люди вклонялися трохи нижче ніж старші. У сучасних взаєминах між молодими людьми традиційні поклони часто замінюють словесними формами привітань, які можуть супроводжуватися рукостисканням, при цьому чоловіки зазвичай встають, щоб виявити повагу.

Варто підкреслити, що в Галичині існували унікальні етикетні норми, адже мешканці цього регіону були відомі своїм високим вихованням і аристократичністю, яка межувала з вираженою манірністю та церемоніальністю. Етикетні звичаї проявлялися у всіх сферах життя: від вибору елегантного одягу до особливої галантності чоловіків, від урочистих візитів до театру до розкішних інтер'єрів галицьких кондитерських. Також ці звичаї відбивалися у мові старовинних газет і традиції цілувати дамі руку. Галичани були відомі своєю емоційністю та щирою гостинністю, що особливо проявлялося у їхніх вітаннях, прощаннях, побажаннях та компліментах.

Пані та панове суворо дотримувалися таких звичаєвих традицій: молодші йшли біля старших, а чоловік біля жінки – ліворуч. Шляхетна поведінка була обов'язковою не тільки на вулиці, а й удома. У журналі «Нова хата» за лютий 1928 р. читаємо: «Добре поведення не може бути ніколи «напоказ» для чужих, як добра порцеляна, яку витягується лише на

прийняття гостей. Чемність та добра поведінка – це річ, яка ушляхетнюється через довге і щоденне ужиття. Будьмо передусім чемні до своїх найближчих, дбаймо, щоби в чотирьох стінах нашої хати панувала сонячна атмосфера, а тим самим даємо уже нашим дітям найкращу підставу «доброго виховання» [10].

Так, людину, яка була зайнята роботою, вітали і досі у багатьох місцевостях кажуть так: *«Бог у поміч!»*, *«Помагай Боже!»*, *«Дай, Боже, щастя!»* та інші. Відомо, що є етикетні формули вітання для певних свят або часу доби: *«Доброго ранку!»*, *«Доброго вечора у Вашій хаті!»*, *«Добраніч!»*, *«Доброго здоров'я!»*, *«Привіт!»* та інші.

У контексті християнської культури сформувалась обширна система синтаксичних конструкцій, які відображають особливості мовленнєвої поведінки та внутрішній духовний світ людини в конкретних життєвих обставинах. Так, традиційні звертання та вітання, як *«Як ся маєш (-ете)?»*, *«Слава Ісусу!»*, *«Моє шанування»*, *«Радий вітати Вас!»* або застаріле, а в сучасному контексті іронічне, – *«Чолом тобі б'ю»* відіграють важливу роль у комунікативному процесі.

Під час зимових християнських свят вітання набувають особливої емоційної насиченості та символізму: *«З Миколаєм будьте багаті!»*, *«Христос Рождается»*, *«Щедрий вечір, добрий вечір!»*, *«Щасливих Вам Свят!»*, *«З Різдом Христовим»*. На Новий рік і Богоявлення Господнє українці кажуть: *«Бажаю щасливого Нового року!»*, *«Христос хрестився!»* та інші. На Великдень християни вітаються: *«Христос воскрес!»*. Ці формули не лише збагачують мовний етикет, але й відображають глибокі культурні та духовні традиції.

Також варто окремо виділити гостинність, яка у традиціях українців перетворюється на складний обряд з високим ступенем ритуальності, набуваючи характеристик морально-релігійного і соціально-правового інституту. Прийом гостей, обрамлений традиційними ритуалами, відображає глибокі корені гостинності, що сягають найдавніших часів.

Однією з найважливіших мотивацій складного й багатофункціонального ритуалу гостинності є архетипне уявлення українців про сакральність гостя: його безіменність, а також те, що в українській мовленнєвій культурі не прийнято розпитувати, хто він, звідки, для чого прийшов тощо. На мовленнєвому рівні про це свідчить наявність таких етикетних одиниць: *«Ласкаво просимо»*, *«Частуйтеся!»*, *«Будьте як вдома»* та інші.

Традиція доброзичливості виявляється в пестливих синонімах до слова «гість»: «гостенько», «гостонько», «гостик», «гостечки». Від слова «гість» в українській мові утворилися такі слова, як «гостина» (зменшено-

пестливі: «гостинка», «гостинонька») й «гостинець» (зменшено-пестливі: «гостинчик», «гостиночок»), що мають широке семантичне наповнення. Зокрема, слово «гостина» – це не лише перебування в гостях – відвідини рідних, близьких, знайоми, а й прихід смерті: «Всім нам тут коротка гостина» (про миттєвість життя і неминучість смерті) [11].

У міфологічній основі гостинності, що поступово стала ритуалом, було запрошувати на весілля чи християнські свята або храмові празники найбажаніших гостей – Бога, Божу Матір, ангелів, Спаса, Воскресіння, Святого Хреста, що відображено в багатьох звичаях, традиціях та обрядових піснях.

Відома українська мовознавиця Л. Ставицька в праці «Українська мова без табу» вважає, що в українському лексиконі є лексика висока й низька. А в ментальності сплелось все: позитивне і негативне, красиве і спотворене, сакральне і бруталне. Відповідно, шляхетний українець створює свій емоційно позитивний час і простір, а людська поведінка безпосередньо корелює з вербальною поведінкою. Серед характерних рис також особливе місце займає сакральний культ гостинності та уникнення вульгарної лексики, яка може зіпсувати мовленнєвий образ співрозмовника. Основу мовленнєвого етикету в Україні складають універсальні людські та християнські цінності, такі як людяність, доброзичливість, співчуття та любов до ближнього [12].

Дотримання мовленнєвого етикету застерігає дітей і молодих людей від використання грубих, лайливих та образливих слів, вважається, що треба засуджувати батьків, які сваряться між собою при дітях, мають тривалі конфлікти через дрібниці або просто без причини. Справді, однією з ментальних рис українців є сварливість, яка породжує потворність у кровних чи дружніх стосунках. «Як батько кричить, то син гарчить, а як батько лається, то син кусається», – кажуть у народі.

У мовленнєвому акті красивим і достойним є лишень те, що забезпечує чистоту та благородство, аристократизм духу українця. У нас цілком пристойним вважається, що негарно мовчати, коли треба говорити та погано говорити, коли треба мовчати. У народі кажуть: «Мовчить, як пень», «Мовчить, як води в рот набрав».

Національний етикет українців засуджує неправду, фальш і блюзнірство, як це відображено у прислів'ї: «Красно говорить, а слухати нічого». Натомість він цінує щирість і відвертість у мовленні: «За словом у кишеню не полізе». Однак особливу критику отримують люди, які багато говорять, але мало роблять: «Язиком сьак і так, а ділом ніяк», «Базіка – мовний каліка» та «Бесіди багато, а розуму мало».

Наш мовленнєвий етикет становить собою потужну духовну силу, яка впродовж століть сприяла вихованню українців як високорозвиненої

європейської нації. На жаль, пострадянська спадщина засвідчила, що в багатьох українських сім'ях діти вживають займенник «ти», замість традиційного і шанобливого «Ви», звертаючись до батьків, дідусів і бабусь.

Традиція звертання по батькові, не притаманна національній мовленнєвій культурі, є предметом тривалих філологічних дискусій. Вважаємо, що особливістю національного мовленнєвого етикету є використання формул: «син Василя і Галини», «донька Миколи і Катерини» або ж не називати нікого. Традиційно українське ім'я, іноді подвійне, органічно поєднується з прізвищем. Варто зауважити, що такі українські письменники, як Ю. Яновський, М. Хвильовий, М. Куліш, звертались до своїх сучасників з пропозицією відмовитись від неукраїнського звичаю вживати «отчество», тобто по батькові.

Так, наші видатні представники українства називали себе традиційно, по-європейськи: Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка. Показовими є також оригінальні українські літературні псевдоніми, криптоніми, зокрема Олена Пчілка, Іван Багряний, Тарас Чупринка, Мадяр та інші.

Висновки. Національний мовленнєвий етикет характеризується неординарністю, самобутністю, глибинно відображає етнопсихологічні риси, національний склад розуму, спосіб мислення та світосприймання українців. У природно створених правилах ввічливості та такту віддзеркалена лагідна українська вдача, схильність до коректності й толерантності в людських стосунках, зневага до брутальності. Національний етикет українців є самобутнім та має тривалу історію, про що говорить наявність чимало запасу висловів ввічливості.

Основна вимога мовленнєвого етикету – ввічливість, статечність, пристойність, уважність і чемність мовців. Справді, сучасна вихована людина ввічливо розмовляє завжди, у будь-яких, навіть емоційно підвищених, ситуаціях, з мовцями будь-якого віку, соціального статусу чи професійної належності. У народі живе безпосереднє спілкування, яке містить багату, наповнену дотепами та жартами, лексику. Добірне лагідне щире українське слово – це ознака нашої сильної, незламної та непереможної української нації.

Література:

1. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет. Дивослово. 1998. № 3. С. 20.
2. Плющ Н. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету. Укр. мова і сучасність. К: НМК ВО, 1991. С. 90–98.
3. Богдан С. Мовний етикет як елемент мовної картини світу волинян. Дивослово. 2001. № 10. С. 11-14.

4. Барило А. С. Мовний етикет і мовна етикетна поведінка у сфері професійного спілкування [Електронний ресурс]. 2017. Режим доступу : <http://rbl3d.forumotion.me/t41-topic>.

5. Білоус М. П. Заговори, щоб я тебе побачив. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити : посібник / За заг. ред. О. Сербенської. Львів : Світ, 1994. С. 20.

6. Мельничук О. М. Український мовленнєвий етикет : синтаксично-стилістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. М. Мельничук. Чернівці, 2005. 22 с.

7. Татаревич Г. Етикет і ментальність. Дивослово. 1998. № 3. С. 18-20.

8. Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості): автореф. дис. ... канд. філол. наук зі спеціальності 10.02.01. К., 1993. 22 с.

9. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. Київ : Обереги. 1994. 424 с.

10. Храбатин Н. Етикет і шляхетність, або якими були манери галичан сто років тому. [Електронний ресурс]. 2016. Режим доступу : <https://photo-lviv.in.ua/etyket-i-shlyahetnist-abo-yakymu-buly-manery-halychan-sto-rokiv-tomu/>

11. Мазуркевич О.П. Міфологічні витoki етикету гостинності. Вісник ДАКККиМ. : наук. Журнал. К.: Міленіум, 2013. №1. 135-139с.

12. Ставицька Л. «Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників». К.: Критика, 2008. 455 с.

References:

1. Stelmakhovich, M. (1998). Ukrayins'kyu movlennyevy etyket [Ukrainian speech etiquette]. Dyvoslovo, 3, 20 [in Ukrainian].

2. Plyusch, N. (1991). Formuly vvichlyvosti v systemi ukrayins'koho movnoho etyketu [Politeness formulas in the system of Ukrainian language etiquette]. Ukraine language and modernity. K: NMK VO, 90–98 [in Ukrainian].

3. Bohdan, S. (2001). Movnyy etyket yak element movnoyi kartyny svitu volynyan [Linguistic etiquette as an element of the linguistic picture of the Volhynian world]. Dyvoslovo, 10, 11-14 [in Ukrainian].

4. Barilo, A.S. (2017). Movnyy etyket i movna etyketna povedinka u sferi profesiynoho spilkuvannya [Language etiquette and language etiquette behavior in the field of professional communication]. Retrieved from : <http://rbl3d.forumotion.me/t41-topic> [in Ukrainian].

5. Bilous, M. P. (1994). Zahovory, shchob ya tebe pobachyv. Antysurzhyk: Vchymosya vvichlyvo povodytys' i pravyl'no hovoryty [Speak so that I can see you. Antisurzhyk: We learn to behave politely and speak correctly] For general. ed. O. Serbenska. Lviv: Svit, 20. [in Ukrainian].

6. Melnychuk, O. M. (2005). Ukrayins'kyu movlennyevy etyket : syntaksyschno-stylistychnyy aspek [Ukrainian speech etiquette: syntactic and stylistic aspect] autoref. thesis ... candidate philol. Sciences: specialist 10.02.01. Chernivtsi [in Ukrainian].

7. Tatarevich, H. (1998). Etyket i mental'nist' [Etiquette and mentality]. Dyvoslovo, 3, 18-20 [in Ukrainian].

8. Mironyuk, O.M. (1993). Istoriya ukrayins'koho movnoho etyketu (zasoby vyrazhennya vvichlyvosti) [History of Ukrainian language etiquette (means of expressing politeness)] autoref. thesis ... candidate philol. of Sciences in the specialty 10.02.01. K. [in Ukrainian].

9. Metropolitan Hilarion (1994). Dokhrystyyans'ki viruvannya ukrayins'koho narodu [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. Kyiv: Charms [in Ukrainian].

10. Khrabatyn, N. (2016). Etyket i shlyahetnist', abo yakymy byly manery halychan sto rokiv tomu [Etiquette and nobility, or what were the manners of Galicians a hundred years ago]. Retrieved from : <https://photo-lviv.in.ua/etyket-i-shlyahetnist-abo-yakymy-buly-manery-halychan-sto-rokiv-tomu/> [in Ukrainian].

11. Mazurkevich, O.P. (2013). Mifolohichni vytoky etyketu hostynnosti [Mythological origins of hospitality etiquette]. Bulletin DAKKKiM. : science Journal. K.: Millennium, 1. 135-139 [in Ukrainian].

12. Stavyska, L. (2008). «Ukrayins'ka mova bez tabu. Slovnyk netsenzurnoyi leksyky ta yiyi vidpovidnykiv» [«Ukrainian language without taboos. Dictionary of obscene language and its equivalents»]. K.: Krytyka [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'373.45:330

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-310-320](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-310-320)

Мунтян Олександр Олександрович кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська (Немировича-Данченка), 2, м. Київ, 01011, <https://orcid.org/0000-0002-7004-0249>

ЗАПОЗИЧЕНІ ТЕРМІНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті досліджуються запозичені терміни в українському економічному дискурсі, зокрема їхній вплив на мовну практику та комунікацію в економічній сфері, а також оцінюється їхня роль у текстах економічної тематики на сайті газети «Урядовий кур'єр». Актуальність дослідження запозичених термінів в українському економічному дискурсі обумовлена кількома важливими чинниками. В умовах глобалізації та інтеграції України у світову економічну спільноту відбувається активний обмін інформацією, технологіями та інноваціями, що спричиняє зростаючу потребу у використанні сучасної термінології, зокрема запозиченої з інших мов. Використання запозичених термінів є невід'ємною частиною наукових досліджень і публікацій, а також професійних текстів у сфері економіки. Дослідження використання запозичених термінів у текстах газети «Урядовий кур'єр» дозволяє оцінити їхнє значення для широкого кола реципієнтів.

Предметом дослідження є семантичні та функціональні особливості запозичених термінів, а також їх взаємодія з наявними українськими термінами. Об'єктом дослідження постають запозичені терміни в українському економічному дискурсі. Матеріалом дослідження є тексти економічної тематики, опубліковані в електронному варіанті газети «Урядовий кур'єр».

Завданнями статті є аналіз походження запозичених термінів, оцінка функціонування запозичених термінів в електронному варіанті текстів газети «Урядовий кур'єр» та визначення того, як запозичені терміни взаємодіють з наявними українськими термінами. Дослідження засвідчує, що запозичені терміни відіграють важливу роль у розвитку українського економічного дискурсу, сприяючи інтеграції в міжнародний економічний простір та збагачуючи мовну практику. Водночас стаття акцентує на необхідності збереження балансу між запозиченнями та розвитком власної термінології для забезпечення точності та ясності комунікації.

Ключові слова: економічний дискурс, запозичені терміни, термінологія, українська мова, «Урядовий кур'єр».

Muntian Oleksandr Oleksandrovysh Ph.D. in Philological Sciences, Docent of the Department of Philology and Translation, Kyiv National University of Technologies and Design, Mala Shyianovska (Nemyrovycha-Danchenka) St., 2, Kyiv, 01011, <https://orcid.org/0000-0002-7004-0249>

BORROWED TERMS IN UKRAINIAN ECONOMIC DISCOURSE

Abstract. The article examines borrowed terms in Ukrainian economic discourse, in particular their impact on language practice and communication in the economic sphere, and assesses their role in economic texts on the website of the Uriadovyi Kurier newspaper. The relevance of the study of borrowed terms in the Ukrainian economic discourse is due to several important factors. In the context of globalization and Ukraine's integration into the world economic community, there is an active exchange of information, technologies and innovations, which leads to a growing need to use modern terminology, including that borrowed from other languages. The use of borrowed terms is an integral part of scientific research and publications, as well as professional texts in the field of economics. The study of the use of borrowed terms in the texts of the Uriadovyi Kurier newspaper allows us to assess their meaning for a wide range of recipients.

The subject of the study is the semantic and functional features of borrowed terms, as well as their interaction with existing Ukrainian terms. The object of the study is borrowed terms in the Ukrainian economic discourse. The research material is based on economic texts published in the electronic version of the Uriadovyi Kurier newspaper.

The objectives of the article are to analyze the origin of borrowed terms, to assess the functioning of borrowed terms in the electronic version of the texts of the Uriadovyi Kurier newspaper, and to determine how borrowed terms interact with existing Ukrainian terms. The study shows that borrowed terms play an important role in the development of Ukrainian economic discourse, facilitating integration into the international economic space and enriching language practice. At the same time, the article emphasizes the need to maintain a balance between borrowing and developing one's own terminology to ensure accuracy and clarity of communication.

Keywords: economic discourse, borrowed terms, terminology, Ukrainian language, Uriadovyi Kurier.

Постановка проблеми. Вчені наголошують, що «терміни створюються для забезпечення можливості комунікації в процесі професійної діяль-

ності та слугують інструментом людського пізнання» [1, с. 24]. Е. Мусеану стверджує, що термін «повинен бути семантично цілісною одиницею мови, значення якої не виводиться безпосередньо зі значень її компонентів» [1, с. 24]. Його значення також «має співвідноситися з будь-яким поняттям, виконувати сигніфікативну функцію, тобто бути знаком-інформантом» [2, с. 43]. Інакше кажучи, термін не тільки позначає об'єкт або явище, але й передає інформацію про нього, виступаючи як засіб комунікації та пізнання в професійному контексті. Термінологія відіграє надзвичайно важливу роль у професійній діяльності та наукових дослідженнях. Вона забезпечує можливість чіткої та ефективної комунікації, структурує знання і виконує ключову функцію в процесі людського пізнання. Семантична цілісність і сигніфікативна функція термінів є основними вимогами до них, що забезпечують їх ефективність у професійному спілкуванні та інформаційному обміні.

Очевидно, що зміни в галузі економіки призвели до змін і тлумачень багатьох термінів у цій галузі. З огляду на це, запозичені терміни в українському економічному дискурсі є невід'ємною частиною сучасної мови бізнесу і економіки. В умовах глобалізації та інтеграції України в світову економічну систему використання іноземних термінів стало звичним явищем.

Науковцями доведено, що розвиток будь-якої галузі знань передбачає формування нових термінів [1]. Очевидно, що для філології вивчення термінологічної лексики має величезне значення з погляду її мовного оформлення, логічної побудови наукових систем і способу утворення термінів, а також в аспекті відображення сучасного рівня розвитку конкретної науки [2], зокрема економічної. Вивчення лінгвістичних особливостей і функціональних призначень терміносистеми сприяє вирішенню багатьох її проблем.

Термінологічні одиниці завжди були об'єктом пильної уваги багатьох науковців, які вивчали і вивчають їх в найрізноманітніших аспектах. Наприклад, у статті румунської дослідниці Е. Мусеану [1] аналізуються сучасні підходи до економічної термінології. Авторка наголошує на важливості семантичної цілісності термінів та їхній сигніфікативній функції. Е. Мусеану стверджує, що терміни повинні бути семантично автономними і передавати конкретні поняття, виконуючи функцію знаків-інформантів. Це дослідження є актуальним у контексті сучасних мовознавчих тенденцій і підкреслює необхідність чіткого визначення та застосування економічних термінів у наукових та професійних текстах.

Монографія В. Горпинича [2] присвячена питанням словотвору в українській мові. Автор детально розглядає процеси деривації та їхні

особливості, зокрема в економічній термінології, а також аналізує, як нові слова утворюються за допомогою різних афіксів і кореневих основ, що є важливим для розуміння розвитку української мови та її термінології.

Монографія «Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм» [3] аналізує теоретичні аспекти термінології, зосереджуючись на лексико-семантичних парадигмах. Автори досліджують різні підходи до визначення термінів і їх місця в мовній системі. Особлива увага приділяється питанням термінологічної конкретизації та систематизації, що є важливим для створення ефективних термінологічних ресурсів.

Стаття Н. Краснопольської [4] присвячена процесам термінологізації та детермінологізації в терміносистемі менеджменту. Авторка досліджує, як загальновживані слова стають термінами і навпаки. На нашу думку, це дослідження є важливим для розуміння динаміки розвитку термінологічних систем і їхньої адаптації до нових умов.

Г. Вознюк та Т. Конівіцька [5] досліджують процес фразеологізації як засіб створення нових термінів у фінансово-економічній сфері, розглядаючи, як стійкі словосполучення перетворюються на терміни, що відображає динаміку розвитку мови в контексті економічних змін.

І. Шелепкова [6] аналізує межі економічної термінології української мови, використовуючи дані галузевих словників. Авторка вивчає, як словники різних типів впливають на формування та розвиток термінологічних меж, що є важливим для стандартизації та уніфікації економічної термінології.

Аналіз літератури засвідчує, що сучасні дослідження економічної термінології охоплюють широкий спектр питань, від теоретичних аспектів визначення та систематизації термінів до практичних питань їхнього використання і розвитку. Особлива увага приділяється питанням семантичної цілісності, сигніфікативної функції, а також процесам термінологізації. Дослідження в цій галузі сприяють покращенню комунікації та розумінню в економічному дискурсі, а також сприяють розвитку ефективних термінологічних ресурсів. Зважаючи на те, що дослідження проводились на матеріалі текстів, орієнтованих на фахівців, вважаємо за необхідне розглянути використання запозичених термінів у медійному економічному дискурсі. Зокрема, аналіз буде проведений на основі текстів електронної версії газети «Урядовий кур'єр», яка є популярною серед широкої аудиторії.

Мета і завдання статті. Метою статті є дослідження запозичених термінів в українському економічному дискурсі, аналіз їхнього впливу на мовну практику та комунікацію в економічній сфері, а також оцінка їхньої ролі у текстах економічної тематики на сайті газети «Урядовий кур'єр» [7].

Завдання статті: аналіз походження запозичених термінів; оцінка функціонування запозичених термінів в електронному варіанті текстів газети «Урядовий кур'єр»; визначення, як запозичені терміни взаємодіють з наявними українськими термінами.

Предмет та об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження постають запозичені терміни в українському економічному дискурсі, а предметом – їхні семантичні та функціональні особливості, а також взаємодія з діючими українськими термінами в текстах економічної тематики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на матеріалі 50 повідомлень, представлених на сайті газети «Урядовий кур'єр» за 2014–2024 роки. Відповідно до результатів аналізу текстів економічної тематики найбільш вживаними запозиченнями є англіцизми, латинізми, а також запозичення з німецької та французької мов. Очевидно, що англійська мова є основним джерелом запозичень у сфері економіки. Англіцизми широко використовуються у фінансовій, банківській, маркетинговій та інвестиційній діяльності:

- *Маркетинг (marketing)* – система організації діяльності сучасного підприємства, фірми, в процесі товарного відтворення, в якій в основі прийняття господарських рішень покладені вимоги ринку, реальні запити, потреби покупців у товарах і послугах та виробничо-збутові можливості даного підприємства, фірми [8, с. 19].

- *Менеджмент (management)* – це мистецтво керування інтелектуальними, фінансовими, сировинними, матеріальними ресурсами з метою найбільш ефективної виробничої діяльності [9, с. 185].

- *Аудит (audit)* – вид підприємницької діяльності, що являє собою систему послуг підприємствам для перевірки фінансової звітності і правильності відображення в ній результатів фінансово-господарської діяльності [8, с. 8].

- *Лізинг (leasing)* – це довгострокова оренда машин, обладнання, транспортних засобів, споруд виробничого призначення, яка фіксується у відповідному договорі між орендодавцем (лессором) і орендарем (лізером) [9, с. 174].

- *Франчайзинг (franchising)* – це така організація бізнесу, за якою компанія (франчайзер) передає певній людині чи компанії (франчайзі) право на продаж продукту і послуг цієї компанії [9, с. 274].

Результати запитів щодо використання економічних термінів на сайті «Урядовий кур'єр» на 22.06.2024 р. свідчать про різний рівень поширеності та актуальності цих термінів в інформаційному просторі. Запит слова «лізинг» складає 1449 результатів, що свідчить про високу популярність цього терміна. Лізинг є поширеною фінансовою послугою,

яка активно використовується в бізнесі для довгострокової оренди машин, обладнання, транспортних засобів, споруд виробничого призначення, яка фіксується у відповідному договорі [9, с. 174]. Високий рівень згадок свідчить про значну зацікавленість та застосування лізингових послуг у практиці.

Термін «менеджмент» зафіксовано 429 разів, що вказує на помірну популярність цієї термінологічної одиниці. Менеджмент є ключовим аспектом організації та управління бізнесом, тому його згадування в медіа і професійних колах є цілком очікуваним.

Запит слова «аудит» складає 325 результатів, що свідчить про помірну популярність цього поняття. Це може бути пов'язано з тим, що аудит є специфічною діяльністю, яка стосується фінансової звітності та контролю за діяльністю підприємств [8, с. 8]. Він актуальний у професійних колах, але менш популярний серед широкої аудиторії.

Запит слова «маркетинг» на сайті газети «Урядовий кур'єр» показав 77 результатів, що засвідчує певну актуальність цього поняття в урядовому та діловому контексті. Маркетинг відіграє важливу роль у просуванні товарів і послуг, а також у стратегіях розвитку бізнесу [8, с. 19], що пояснює його присутність у публікаціях урядової газети.

Цікаво, що запит слова «франчайзинг» складає лише 2 результати, що вказує на дуже низьку поширеність цього поняття у згаданому контексті. Це може свідчити про те, що франчайзинг поки що не є дуже популярною або часто обговорюваною темою в даному інформаційному просторі. Можливо, це також вказує на менш розвинений ринок франчайзингу в порівнянні з іншими економічними концепціями.

Отже, результати запитів демонструють різний ступінь поширеності економічних термінів, запозичених з англійської мови. Найбільш популярним серед них є «лізинг», що вказує на високу зацікавленість цією фінансовою послугою. «Аудит» та «менеджмент» мають помірну популярність, що відображає їхню важливість у бізнес-діяльності. Термін «франчайзинг» є найменш згадуваним, що може свідчити про менший інтерес або меншу розповсюдженість франчайзингових моделей в обговорюваному контексті. «Маркетинг» на сайті «Урядового кур'єру» згадується досить часто, що підкреслює його значення в урядовій і діловій діяльності. Цей аналіз показує, як економічні терміни відображаються в інформаційному просторі, що може бути індикатором актуальності тих чи інших аспектів економічної діяльності.

Запозичення з німецької мови також присутні в українському економічному дискурсі, хоча вони менш поширені порівняно з англіцизмами. До таких термінів належать «капітал» (Kapital) – сукупність

ресурсів, які можуть бути інвестовані для отримання прибутку (1681 згадування); та «банкрутство» (Bankrott) – стан фінансової неспроможності, коли боржник не може виконати свої зобов'язання перед кредиторами (167 згадувань).

Варто зазначити, що багато економічних термінів було запозичено з французької мови, особливо у сфері фінансів та торгівлі, наприклад, «фінанси» (finances) – сукупність економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів (796 згадувань); «бюджет» (budget) – план доходів і видатків на певний період часу (6447 згадувань); «котирування» (cotation) – процес визначення ринкової вартості акцій або товарів на біржі (72 згадування).

Латинська мова є джерелом багатьох базових економічних термінів, що увійшли в українську мову через інші європейські мови: «кредит» (creditum) – кошти або ресурси, що надаються в тимчасове користування з умовою повернення (2527 згадувань); та «дебет» (debitum) – зобов'язання або борг, записані на рахунок (17 згадувань).

Важливо дослідити, як виокремлені терміни взаємодіють з іншими термінами в межах одного контексту, наприклад, у статті під назвою «Підсумки II Туристично-економічного форуму в Умані» (<https://ukurier.gov.ua/>, 28.05.2024): *«Серед тем, які були підняті: розвиток сталого туризму, безбар'єрність та інклюзивний підхід в туризмі, маркетинг територій туристичних дестинацій, хто і як заробляє на туризмі, перспективи розвитку кластерної моделі розвитку туристичних дестинацій на прикладі кластера 'Шляхами Трипільської Праматері'».*

У словосполученні «туристичні дестинації» термін «маркетинг» сполучається з поняттям туристичних місць, що підкреслює зусилля щодо залучення туристів до певних місць через рекламні та інформаційні кампанії.

Підрядне речення «Хто і як заробляє на туризмі» вказує на те, як маркетинг допомагає бізнесу визначити та досягти цільових ринків, збільшуючи дохід через ефективне просування туристичних послуг і продуктів.

Словосполучення «перспективи розвитку кластерної моделі» взаємодіє з терміном «маркетинг» через термін «кластер», позначаючи в аналізованому тексті допомогу об'єднання ресурсів та зусиль різних учасників ринку для спільного просування туристичних дестинацій.

Отже, іменник «маркетинг» активно взаємодіє з іншими економічними термінами, такими як «туристичні дестинації», «заробіток» та «кластерна модель», що підкреслює важливість маркетингових стратегій у просуванні туристичних продуктів та послуг, а також у створенні сприятливих умов для розвитку туризму в умовах сучасних викликів.

Термін «менеджмент» у статті під заголовком «Юлія Свириденко: Мета реформи управління держмайном – залучити інвестиції в держкомпанії» (<https://ukurier.gov.ua/10.04.2024>) активно взаємодіє з іншими економічними термінами, створюючи загальне розуміння процесів управління та реформування державних підприємств. Розглянемо, як саме це слово впливає на зміст і контекст інших слів:

- Наглядові ради: термін «менеджмент» взаємодіє з поняттям «наглядові ради», підкреслюючи, що управління підприємствами здійснюється під наглядом незалежних експертів, які контролюють діяльність керівництва підприємства: *«Незалежні члени в наглядовій раді призначаються через конкурс. Обирають компанію-рекрутера, яка займатиметься відбором членів наглядової ради».*

- Корпоратизація: процес корпоратизації державного сектору передбачає реорганізацію підприємств у акціонерні товариства або ТОВ з впровадженням системи корпоративного управління, що включає ефективний менеджмент: *«У процесі реформи стратегічні державні підприємства будуть реорганізовані в акціонерні товариства або ТОВ із впровадженням системи корпоративного управління».*

- Реформа управління держмайном: менеджмент у контексті реформи спрямований на підвищення ефективності, конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості державних підприємств: *«Мета таких кроків – аби держпідприємства перетворилися на ефективні, конкурентоспроможні та інвестиційно привабливі компанії».*

- Конкурсний відбір: менеджмент пов'язаний з процесом конкурсного відбору кандидатів до наглядових рад, що підкреслює важливість кваліфікації та професіоналізму в управлінні державними підприємствами: *«Вимоги до кандидатів затверджує Комітет із призначення керівників особливо важливих для економіки підприємств».*

- Міжнародні організації: співпраця з міжнародними організаціями у процесі реформування підкреслює роль менеджменту у впровадженні міжнародних стандартів корпоративного управління: *«До складу Комітету входять представники державних органів та міжнародних організацій: ЄБРР, Міжнародної фінансової корпорації (IFC) в Україні, Представництва ЄС в Україні, Офісу бізнес-омбудсмена».*

Іменник «менеджмент» в аналізованому тексті взаємодіє з такими термінами та терміносполученнями, як «наглядові ради», «корпоратизація», «реформа управління держмайном», «конкурсний відбір» та «міжнародні організації», які дозволяють визначити лексико-семантичне наповнення зазначеного терміна.

Найбільш поширеним економічним терміном, запозиченим з німецької мови, є слово «капітал», який було зафіксовано в статті під заголовком

«Перший транш надійде у червні» (<https://ukurier.gov.ua/>, 26.06.2024) у контексті: *«У межах плану Міністерство фінансів відповідальне за три напрями: управління державними фінансами, боротьба з відмиванням грошей і фінансові ринки. А також є співвиконавцем у розділах управління державними активами, людський капітал, бізнес-середовище, децентралізація та регіональна політика, транспорт, агропродовольчий сектор, управління критично важливими матеріалами, повідомляє Мінфін».*

Зазначимо, що запозичене слово «капітал» у контексті економічної термінології має широкий спектр значень і взаємодіє з різними економічними концепціями та термінами. У наведеному фрагменті «капітал» використовується у складі терміносполучення «людський капітал», що описує навички, знання, досвід та інші характеристики людей, які підвищують їхню продуктивність та економічну вартість.

Термін «капітал» взаємодіє в наведеному контексті зі словосполученням «управління державними фінансами», що можна розглядати як фінансовий ресурс, який держава повинна ефективно розподіляти та використовувати, який охоплює інвестиції в інфраструктуру, соціальні програми, освіту тощо.

Взаємодія зі словосполученням «боротьба з відмиванням грошей» стосується фінансових потоків, які потребують контролю та моніторингу для запобігання незаконним операціям.

Термін «капітал» взаємодіє із терміносполученням «фінансові ринки», що передбачає створення умов для ефективного руху капіталу, залучення інвестицій та підтримання стабільності ринку.

Водночас терміносполучення «державні активи», тобто державні підприємства та нерухомість, можна розглядати як частину капіталу держави. Ефективне управління цими активами сприяє зростанню загального державного капіталу та підвищує економічну ефективність.

Терміносполучення «бізнес-середовище» безпосередньо пов'язане з терміном «капітал», адже охоплює як фінансові, так і людські ресурси, що необхідні для розвитку підприємництва та стимулювання економічної активності.

Інвестиції в «транспортну інфраструктуру» є формою використання капіталу, що сприяє покращенню логістики, зниженню витрат на перевезення та підвищенню економічної ефективності.

В «агропродовольчому секторі» капітал пов'язаний з фінансовими ресурсами для інвестицій в сільське господарство, а також з людським капіталом у формі знань та навичок фермерів.

«Управління критично важливими матеріалами», такими як енергоносії, мінерали тощо, є ключовим для збереження капіталу і забезпечення стабільного економічного розвитку.

Узагальнивши, можна стверджувати, що термін «капітал» у наведеному контексті є центральним і взаємодіє з різними аспектами економічного управління та політики. Він охоплює як фінансові ресурси, так і людські, інфраструктурні та матеріальні активи, що сприяють загальному економічному розвитку та стабільності. Ефективне управління цими видами капіталу є критично важливим для досягнення стратегічних цілей Міністерства фінансів та економічного зростання держави.

Отже, запозичені терміни відіграють важливу роль у розвитку економічного дискурсу в Україні. Вони сприяють інтеграції в міжнародний економічний простір, забезпечують точність і однозначність у спілкуванні між фахівцями різних країн, а їхнє використання у медійних текстах засвідчує їхнє застосування та розуміння не лише фахівцями, а й пересічними громадянами.

Висновок. Запозичені терміни стали невід'ємною частиною українського економічного дискурсу. Вони відображають процеси глобалізації та інтеграції в світову економіку, забезпечують ефективну комунікацію, також сприяють розвитку економічної науки і практики в Україні. В текстах, представлених на сайті «Урядовий кур'єр», зафіксовано запозичення економічних термінів з англійської, німецької, латинської та французької мов, які взаємодіють між собою або з українськими термінологічними одиницями в межах одного тексту, відображаючи лексико-семантичне наповнення кожного окремого терміна.

Дослідження запозичених термінів в українському економічному дискурсі відкриває низку перспектив для подальших наукових розвідок, які можуть значно розширити та поглибити знання у цій галузі. Наприклад, здійснення детального аналізу семантичних змін, які відбуваються при адаптації запозичених термінів в українській мові, дозволить краще зрозуміти процеси семантичної інтеграції та трансформації термінів.

Література:

1. Museanu E. Economic terminology – new perspectives. *European Scientific Journal*. 2023. № 1. P. 253-257.
2. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 1998. 190 с.
3. Куньч З. Й., Наконечна Г. В., Микитюк О. Р., Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія. Львів: Галицька Вид. Спілка, 2018. 180 с.
4. Краснопольська Н. Л. Термінологізація та детермінологізація в українській терміносистемі менеджменту. *Записки з українського мовознавства*. 2016. № 23. С. 32-40.
5. Вознюк Г. Л., Конівіцька Т. Я. Процес фразеологізації як засіб творення фінансово-економічних термінів. *Український смисл: науковий збірник*. 2017. С. 107-116.
6. Шелепкова І. М. Визначення меж економічної термінології української мови за допомогою аналізу галузевих словників різних типів. *Актуальні проблеми сучасної науки: XLII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, 6 квіт. 2020 р. Вінниця, 2020. Ч. 9. С. 76-83.

7. Урядовий кур'єр. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/>.

8. Економіка підприємства: Тлумачний словник термінів для студентів галузі знань 07 «Управління та адміністрування» спеціальності 073 «Менеджмент» спеціалізацій «Менеджмент і бізнес-адміністрування», «Менеджмент інновацій», «Менеджмент міжнародних проєктів», «Логістика» / Уклад.: О. В. Гук, К. О. Кузнєцова. НТУУ «КПІ», 2016. 114 с.

9. Словник економіста та підприємця / А. М. Туренко, І. А. Дмитрієв, О. С. Іванілов, І. Ю. Шевченко. Х.: ХНАДУ, 2018. 340 с.

References:

1. Museanu, E. (2023). Economic terminology – new perspectives. *European Scientific Journal*, 1, 253-257 [in English]

2. Horpynych, V. O. (1998). *Ukrainska slovotvirna derivatolohiia* [Ukrainian derivational morphology]. Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo DNU [in Ukrainian]

3. Kunch, Z. Y., Nakonechna, H. V., Mykytiuk, O. R., Bulyk-Verkhola, S. Z., Tehlivets, Yu. V. (2018). *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm* [Term theory: concretization of lexical and semantic paradigms]. Lviv: Halytska Vyd. Spilka [in Ukrainian]

4. Krasnopolska, N. L. (2016). Terminolohizatsiia ta determinolohizatsiia v ukrainskii terminosystemi menedzhmentu [Terminologization and determinologization in the Ukrainian management terminology system]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian linguistics*, 23, 32-40 [in Ukrainian]

5. Vozniuk, H. L., Konivitska, T. Ya. (2017). Protses frazeolohizatsii yak zasib tvorennia finansovo-ekonomichnykh terminiv [The process of phraseologization as a means of creating financial and economic terms]. *Ukrainskyi smysl: naukovyi zbirnyk – Ukrainian sense: a scientific collection*, 107-116 [in Ukrainian]

6. Shelepko, I. M. (2020). Vyznachennia mezh ekonomichnoi terminolohii ukrainskoi movy za dopomohoiu analizu haluzevykh slovnykiv riznykh typiv [Determining the boundaries of economic terminology of the Ukrainian language by analyzing sectoral dictionaries of various types]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky: XLII mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf.*, 6 kvit. 2020 r. Vinnytsia, 9, 76-83 [in Ukrainian]

9. Uriadovyi kur'ier [Government Courier]. Retrieved from <https://ukurier.gov.ua/uk/> [in Ukrainian]

7. Huk, O. V., Kuznietsova, K. O. (2016). *Ekonomika pidpriemstva: Tlumachnyi slovnyk terminiv dlia studentiv haluzi znan 07 «Upravlinnia ta administruvannia» spetsialnosti 073 «Menedzhment» spetsiatsiatsii «Menedzhment i biznes-administruvannia», «Menedzhment innovatsii», «Menedzhment mizhnarodnykh proektiv», «Lohistyka»* [Economics of the enterprise: Glossary of terms for students of the field of knowledge 07 "Management and Administration" specialty 073 "Management" specializations "Management and Business Administration", "Management of Innovations", "Management of International Projects", "Logistics"]. NTUU «KPI» [in Ukrainian]

8. Turenko, A. M., Dmitriev, I. A., Ivanilov, O. S., Shevchenko, I. Yu. (2018). *Slovnyk ekonomista ta pidpriiemtsia* [Dictionary of an economist and entrepreneur]. Kharkiv: KhNADU [in Ukrainian]

УДК 378.091.33:811

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-321-329](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-321-329)

Островський Олександр Олександрович доктор філософії,
доцент кафедри філології, Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II,
м.Берегове, <https://orcid.org/0000-0003-0441-6866>

СТУПЕНЕВА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРАЇНАХ ЄС

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу ступеневої підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей до професійної діяльності в освітніх системах країн Європейського Союзу. Дослідження зосереджується на багаторівневому підході до підготовки педагогів, що включає бакалаврський, магістерський та докторський рівні освіти. Основна увага приділяється розгляду теоретичних і практичних аспектів, зокрема, інтеграції теоретичних знань з практичними навичками, розвиток міжкультурної компетентності, а також впровадженню інноваційних педагогічних технологій, таких як дистанційне навчання та використання цифрових ресурсів. У статті підкреслюється важливість Болонського процесу як основи для розробки та реалізації освітніх програм, які забезпечують академічну мобільність, визнання кваліфікацій та прозорість програм. Аналізується досвід європейських країн у формуванні фахівців, здатних до ефективної роботи в умовах мультикультурного середовища, що є особливо актуальним в контексті глобалізації та культурної взаємодії. Особливу увагу приділено міжкультурній компетентності як одній із ключових складових підготовки вчителів філологічних спеціальностей, що передбачає розуміння культурних відмінностей, здатність до міжкультурного спілкування та адаптації до роботи в полікультурних освітніх середовищах. Дослідження також розглядає питання вдосконалення освітніх програм в Україні на основі аналізу європейського досвіду, зокрема у контексті інтеграції в європейський освітній простір. Здійснені висновки мають важливе значення для подальшого розвитку педагогічної освіти, зокрема в Україні, де інтеграція європейських практик може сприяти підвищенню якості підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей. Впровадження інноваційних підходів та орієнтація на розвиток міжкультурної компетентності є перспективними напрямками для реформування освітніх програм.

Ключові слова: міжкультурна компетентність; Болонський процес; інноваційні педагогічні технології; академічна мобільність; педагогічна освіта.

Ostrovskyy Oleksandr Oleksandrovyh PhD, Associate Professor of the Department of Philology Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Berehove, <https://orcid.org/0000-0003-0441-6866>

CHALLENGES AND PROSPECTS OF DIGITALIZATION IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article is dedicated to a comprehensive analysis of the multi-tiered preparation of future teachers of philological specialties for professional activity within the educational systems of European Union countries. The study focuses on the multi-level approach to teacher training, which encompasses bachelor's, master's, and doctoral levels of education. Emphasis is placed on examining both theoretical and practical aspects, including the integration of theoretical knowledge with practical skills, the development of intercultural competence, and the implementation of innovative pedagogical technologies such as distance learning and the use of digital resources. The article highlights the significance of the Bologna Process as a foundation for the development and implementation of educational programs that ensure academic mobility, qualification recognition, and program transparency. The experience of European countries in training specialists capable of effective work in a multicultural environment is analyzed, which is particularly relevant in the context of globalization and cultural interaction. Special attention is given to intercultural competence as a key component in the training of philology teachers, which involves understanding cultural differences, the ability to engage in intercultural communication, and adapting to work in multicultural educational settings. The study also considers the improvement of educational programs in Ukraine based on the analysis of European experience, particularly in the context of integration into the European educational space. The conclusions drawn are of significant importance for the further development of teacher education, especially in Ukraine, where the integration of European practices can enhance the quality of training future teachers of philological specialties. The implementation of innovative approaches and a focus on developing intercultural competence are seen as promising directions for the reform of educational programs.

Keywords: intercultural competence; Bologna Process; innovative pedagogical technologies; academic mobility; teacher education.

Постановка проблеми. Ступенева підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей є однією з ключових складових ефективної професійної діяльності в освітніх системах країн Європейського Союзу. В умовах сучасного глобалізованого світу, де знання мови та культури набувають все більшого значення, вимоги до рівня підготовки фахівців у галузі філології значно підвищуються. Європейські освітні системи, зокрема в межах Болонського процесу, забезпечують багаторівневий підхід до підготовки майбутніх педагогів, що дозволяє інтегрувати новітні освітні практики, технології та міжкультурну компетентність у процес формування професійних знань та вмінь. У цьому контексті, аналіз ступеневої підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей є надзвичайно актуальним для виявлення перспектив та викликів, що стоять перед системою освіти у країнах ЄС, а також для розробки рекомендацій щодо вдосконалення освітніх програм в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досліджень свідчить про різноманітність підходів до підготовки майбутніх учителів іноземних мов у європейському та українському контекстах. Н. Авшенюк та інші розглядають моделі неперервної педагогічної освіти в зарубіжних країнах, тоді як В.Безлюдна аналізує еволюцію підготовки вчителів іноземних мов в Україні з 1948 до 2016 року, підкреслюючи зміни в освітніх програмах і методиках. Також В. Безлюдна порівнює підходи до підготовки педагогів у Франції та Німеччині, О. Лобода досліджує європейську модель підготовки вчителів до раннього навчання іноземної мови на прикладі Угорщини. Ці роботи підкреслюють важливість інтеграції зарубіжних практик для підвищення якості педагогічної освіти в Україні.

Мета статті – розглянути особливості ступеневої підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей до професійної діяльності у країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Ступенева підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей у країнах Європейського Союзу є багаторівневою системою, яка інтегрує теоретичні знання з практичними навичками, спрямованими на формування висококваліфікованих фахівців, здатних працювати в умовах мультикультурного та багатомовного середовища (Karatsiori, 2016). Ця підготовка базується на засадах Болонського процесу, що передбачає забезпечення академічної мобільності, прозорості навчальних програм та визнання кваліфікацій (Common european framework of reference for languages).

Одним із основних обов'язків закладів вищої освіти у країнах Європейського Союзу є підготовка майбутніх викладачів-філологів до професійної діяльності. У цих країнах є різні типи закладів освіти, які пропонують підготовку майбутніх учителів, наприклад, університети, інститути, педагогічні коледжі та курси у Великій Британії; загально-освітні вищі школи, вищі педагогічні університети, загальноосвітні вищі школи, вищі педагогічні школи та спеціалізовані коледжі Німеччини; державні університети Швейцарії; педагогічні інститути, інститути, університети Угорщини; колегіуми, вищі професійні школи та академії в Польщі; та університетів Чехії. Кожна країна має свій унікальний підхід до цього навчання.

У Великій Британії підготовка вчителів відбувається переважно в університетах, хоча понад 50% програми проводиться в школах через встановлені угоди про партнерство. До основних методів професійного розвитку вчителя відносяться:

Закінчення 3–4 річної програми педагогічного коледжу є обов'язковою умовою для отримання ступеня бакалавра освіти.

Система педагогічної освіти в Україні характеризується унікальним підходом, який поєднує загальноосвітню, предметну підготовку, теоретичну та практичну підготовку вчителя. Крім того, існує однорічна програма професійної підготовки вчителів, відома як PGCE, яка побудована на основі 3-річного ступеня бакалавра в різних галузях, таких як філологічні дисципліни.

З 2014 року запроваджено Консорціум шкільної педагогічної освіти, що дає змогу проводити підготовку вчителів безпосередньо в школах. Ця програма охоплює як теоретичну, так і практичну підготовку, з університетськими професорами, які приходять до школи, щоб проводити свої курси. Варто зазначити, що зараз у цій програмі беруть участь 60% вчителів.

У 2016 році відбувся значний зсув із запровадженням нового варіанту навчання, відомого як програма прискореного навчання. Ця програма є альтернативою для випускників університетів, які прагнуть стати вчителями. Це надає їм можливості практичного навчання в школах, що зрештою призводить до отримання кваліфікації вчителя. Крім того, доступні гнучкі курси післядипломної освіти, які адаптовані до індивідуальних потреб. Ці модульні курси враховують попередній досвід осіб, у тому числі тих, хто отримав досвід викладання за кордоном. Такі особи можуть вибрати більш швидкий шлях для отримання відповідної кваліфікації (Авшенюкта ін., 2018: 14–15).

Корисним видається також досвід підготовки майбутніх учителів іноземних мов у Німеччині, яка здійснюється у 51 вищому навчальному

закладі, серед яких виокремимо 6 педагогічних вищих шкіл. Найпоширенішою іноземною мовою, звичайно, є англійська. Французьку мову вивчають у 42 закладах освіти, іспанську – у 36, італійську – у 26, грецьку – у 24. Лише в деяких вишах вивчають польську, чеську, данську, турецьку, норвезьку, голландську і шведську (Безлюдна, 2016).

Вивчення літературних джерел педагогів-компаративістів (В. Базова, Н. Колісниченко) підтвердило, що комплексний підхід до підготовки майбутнього вчителя філологічних дисциплін охоплює трирівневий освітній процес. Перший етап, який охоплює шість семестрів, зосереджений на двох основних предметах і додаткових курсах за вибором. Він характеризується сильним акцентом на академічних дослідженнях. Під час цього етапу студенти глибоко вникають у дидактику обраних предметів і беруть участь у практичних заняттях у шкільному середовищі.

Магістерська програма складається з 4 семестрів і завершується державним іспитом і виконанням магістерської роботи. Крім того, вчителі повинні брати участь у постійному професійному розвитку, щоб підтримувати, вдосконалювати та розширювати свої навички протягом своєї кар'єри.

Як правило, потенційні викладачі філологічних дисциплін здобувають знання у двох різних галузях навчання, які можуть бути або не бути взаємопов'язаними, виконуючи подвійну програму іноземної мови. Проте альтернативні комбінації також життєздатні, наприклад, поєднання рідної мови з іноземною або інтеграція іноземної мови з нефілологічною дисципліною, як-от математика, біологія чи економіка. Третій напрямок спеціалізації належить до сфери психолого-педагогічних наук. У рамках цієї області студенти вивчають предмети як наукового, так і професійного характеру, включаючи лінгвістику, літературний аналіз, застосування мови та культурологію (Безлюдна, 2017: 173).

У сучасній Данії система педагогічної освіти структурована як багаторівнева система, що складається з початкового рівня допрофесійної освіти та трьох початкових рівнів.

Є два початкових рівня освіти для тих, хто хоче стати вчителем філологічних спеціальностей. Перший рівень – це базовий ступінь бакалавра, який спрямований на професійну підготовку та педагогіку. Цей ступінь можна отримати або в педагогічному коледжі, де студенти здобувають кваліфікацію професійного бакалавра за чотирирічною модульною програмою вартістю 240 кредитів відповідно до Європейської системи трансферу кредитів (ECTS), або в університеті, який пропонує ступінь бакалавра освіти (BEd) в педагогіці. Програма BEd зазвичай триває 5 років та забезпечує ширшу академічну основу в галузі гуманітарних і природничих наук.

Протягом усього ступеня бакалавра датські студенти беруть участь у активній педагогічній практиці, що дозволяє їм прийняти свідоме рішення між тим, щоб стати «вчителем державної школи» або «вчителем датської школи з вищим рівнем середньої освіти». Після завершення навчання в датському педагогічному коледжі ці бакалаври мають виняткову кваліфікацію для роботи в данських середніх школах.

Другий рівень освіти на академічному рівні, яким є ступінь магістра, пропонують виключно традиційні університети. Ця програма призначена для підготовки осіб з науковим ступенем «магістр педагогіки» або «магістр гуманітарних наук», залежно від сфери їх дослідження. Кваліфікація, що здобувається по закінченні – «викладач закладів вищої ланки середньої освіти». У центрі уваги цієї програми є забезпечення великої педагогічної підготовки на основі наукових досліджень.

Існує два способи отримати цей ступінь: 1) отримати ступінь бакалавра в педагогічному коледжі, а потім вступити на дворічну магістерську програму в університеті, або 2) обрати довгострокову програму університету, яка дозволяє майбутнім данським учителям завершувати всі рівні вищої педагогічної освіти поступово, не змінюючи ЗВО.

Після закінчення магістерської програми люди можуть продовжувати кар'єрні шляхи за різними напрямками своєї спеціалізації. Вони можуть працювати вчителями в школах з вищим рівнем середньої освіти, викладати в педагогічних коледжах, працювати педагогічними консультантами в різних установах або займати керівні посади в закладах освіти, серед інших можливостей.

Науковий або фундаментальний рівень освіти для вчителів у Данії – це закінчення докторської програми, яка зазвичай триває 3 роки. Після закінчення цієї програми люди отримують ступінь доктора філософії (PhD) або доктора педагогіки (DEd). Атестація є обов'язковою для кожного рівня педагогічної освіти, що підтверджує, що вчителі успішно пройшли необхідну підготовку. Курси данської мови є обов'язковими як на базовому, так і на академічному рівнях. Проте педагогічна освіта в Данії не закінчується вищою освітою. Безперервний професійний розвиток високо цінується, і курси підвищення кваліфікації надаються для задоволення постійно мінливих освітніх потреб викладачів. Ці курси мають на меті оновити їхні знання та підвищити їхні компетенції на всіх етапах їхньої професійної кар'єри (Авшенюкта ін., 2018:22).

В Угорщині система професійної підготовки педагогічних працівників з викладання філологічних дисциплін нині розвивається за двома переважаючими моделями: паралельною, що передбачає одночасне здобуття спеціалізованих, професійно-педагогічних і загальноосвітніх

елементів, і послідовною, коли професійно-педагогічна підготовка відбувається після завершення циклу навчання в професійній сфері (Лобода, 2017: 39).

Основні етапи ступеневої підготовки включають бакалаврат, магістратуру та можливість подальшого здобуття докторського ступеня. На бакалаврському рівні здійснюється формування фундаментальних знань у галузі філології, розвиток мовної компетентності та початкових педагогічних навичок. Магістерський рівень акцентує увагу на поглибленому вивченні спеціалізованих дисциплін, методиці викладання мов та літератури, а також на проведенні наукових досліджень. Докторська підготовка орієнтована на розвиток наукового потенціалу фахівців, здатних здійснювати інноваційні дослідження та вносити вклад у розвиток освітньої науки.

Особливо важливою складовою європейської моделі є розвиток міжкультурної компетентності, що включає в себе розуміння культурних особливостей різних народів, здатність до ефективного міжкультурного спілкування та адаптації до роботи у полікультурному середовищі. Важливою також є підготовка майбутніх педагогів до використання сучасних педагогічних технологій, таких як дистанційне навчання, цифрові платформи та інтерактивні методи навчання (Onishchuk et al., 2020).

Завдяки інтеграції цих складових, ступенева підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей у країнах ЄС сприяє формуванню фахівців, які не лише володіють глибокими знаннями в галузі філології, але й готові до ефективної професійної діяльності в умовах сучасного освітнього простору, який постійно змінюється та розвивається (Melnyk et al., 2019).

Важливе значення для подальшого розвитку педагогічної освіти, зокрема в Україні, полягає в тому, що інтеграція європейських практик може суттєво сприяти підвищенню якості підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей. Залучення до освітніх програм європейських стандартів дозволяє не лише підвищити рівень теоретичної та практичної підготовки, але й забезпечити студентів сучасними методиками викладання, які відповідають вимогам міжнародного освітнього простору (Нова стратегія, 2023). Європейські освітні практики, орієнтовані на розвиток критичного мислення, міжкультурної компетентності, а також на впровадження інноваційних технологій, створюють умови для формування конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно працювати в умовах глобалізованого світу (Kotogowska, 2015). Крім того, використання досвіду європейських країн може сприяти модернізації освітніх програм в українських закладах вищої освіти, що дозволить

оптимізувати освітній процес, зробити його більш гнучким та адаптованим до потреб ринку праці. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню якості освіти в цілому, розвитку професійної компетентності вчителів, здатних відповідати на виклики сучасної освітньої практики, та забезпечить ефективне формування мовних і культурних навичок, необхідних для роботи у багатомовному і полікультурному середовищі.

Висновки. Багаторівневий підхід до професійного навчання майбутніх вчителів філологічних спеціальностей, що реалізується в межах європейських освітніх програм, забезпечує глибоку інтеграцію теоретичних знань з практичними навичками. Це сприяє підвищенню якості професійної підготовки педагогів й формуванню їх фахових компетентностей як конкурентоздатних фахівців. Орієнтація на розвиток міжкультурної компетентності та володіння кількома мовами забезпечує підготовку педагогів до роботи в умовах мультикультурного середовища, що є характерним для сучасних європейських освітніх систем. Упровадження інноваційних педагогічних технологій, таких як дистанційне навчання та використання цифрових ресурсів, сприяє адаптації освітніх програм до викликів сучасного інформаційного суспільства.

Досвід країн ЄС у підготовці майбутніх вчителів філологічних спеціальностей може бути корисним для реформування системи педагогічної освіти в Україні, зокрема у контексті інтеграції в європейський освітній простір. Рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм мають враховувати необхідність розвитку міжкультурної компетентності, інноваційних педагогічних практик та багаторівневого підходу до підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей.

Література:

1. Авшенюк Н., Годлевська К., Дяченко Л., Котун К., Марусинець М., Огієнко О., Постригач Н., Пилинський Я. Неперервна педагогічна освіта в зарубіжних країнах: інформаційно-аналітичні матеріали. Київ: ТОВ «ДКС Центр», 2018. 150 с.
2. Безлюдна В. Професійна підготовка майбутніх учителів іноземних мов у вищих педагогічних навчальних закладах України (1948–2016 рр.): теорія і практика. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 342 с.
3. Безлюдна В. Професійна підготовка майбутніх учителів іноземних мов у Франції та Німеччині. *Studies in Comparative Education*, 2016. №1(1). С. 91–97.
4. Лобода О. Європейська модель підготовки вчителів до раннього навчання іноземної мови: на прикладі Угорщини. *Молодий вчений*, 2017. № 10.2 (50.2). С. 37–41.
5. Нова стратегія професійної підготовки педагога в умовах євроінтеграції: монографія / за наук. ред. С. І. Паламар. Київ: Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 540 с.
6. Common european framework of reference for languages: learning, teaching, assessment. URL: <https://rm.coe.int/1680459f97> (дата звернення: 12.08.2024)
7. Karatsiori M. European profile for language teacher education: Meeting the challenge for sharing common competences, knowledge, strategies and values. *Cogent Education*, 2016. № 3(1). URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2016.1199125#abstract> (дата звернення: 12.08.2024)

8. Komorowska H. The European language policy and the teaching profession in the 21st century. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 2015. № 132. PP. 135–150

9. Melnyk N., Bidyuk N., Kalenskyi A., Maksymchuk B., Bakhmat N., Matviienko O., Matviichuk T., Solovyov V., Golub N., Maksymchuk I. (2019). Models and organizational characteristics of preschool teachers' professional training in some EU countries and Ukraine. *Zbornik Instituta za pedagogsku istrazivanja*, 2019. №51 (1). PP. 46–93.

10. Onishchuk I., Ikonnikova M., Antonenko T., Kharcenko I., Shestakova S., Kuzmenko N., Maksymchuk B. Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities in Ukraine. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 2020. №12(3). PP. 44-65.

References:

1. Avsheniuk N., Hodlevska K., Diachenko L., Kotun K., Marusynets M., Ohiienko O., Postryhach N., Pylynskyi Ya. M. (2018) Neperervna pedahohichna osvita v zarubizhnykh krainakh: informatsiino-analitychni materialy [Continuing teacher education in foreign countries: information and analytical materials]. Kyiv: TOV «DKS Tsentr». [in Ukrainian].

2. Bezliudna V. (2017) Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (1948–2016 pp.): teoriia i praktyka. [Professional Training of Future Foreign Language Teachers in Higher Pedagogical Educational Institutions of Ukraine (1948–2016): Theory and Practice] Uman: VPTs «Vizavi». [in Ukrainian].

3. Bezliudna V. (2016) Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u Frantsii ta Nimechchyni [Professional training of future foreign language teachers in France and Germany]. *Studies in Comparative Education*, 1 (1). 91–97. [in Ukrainian].

4. Loboda O. (2017) Yevropeiska model pidhotovky vchyteliv do rannoho navchannia inozemnoi movy: na prykladi Uhorshchyny [European model of teacher training for early foreign language learning: the case of Hungary]. *Molodyi vchenyi*, 10.2 (50.2). 37–41. [in Ukrainian].

5. Nova stratehiia profesiinoi pidhotovky pedahoha v umovakh yevrointehratsii: monohrafiia [New strategy of teacher training in the context of European integration: a monograph] (2023) / za nauk. red. S. I. Palamar. Kyiv: Kyiv, un-t im. B. Hrinchenka. [in Ukrainian].

6. Common european framework of reference for languages: learning, teaching, assessment. URL: <https://rm.coe.int/1680459f97> [in English].

7. Karatsiori M. (2016). European profile for language teacher education: Meeting the challenge for sharing common competences, knowledge, strategies and values. *Cogent Education*, 3(1). URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/2331186X.2016.1199125#abstract> [in English].

8. Komorowska H. (2015) The European language policy and the teaching profession in the 21st century. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 132. 135–150 [in English].

9. Melnyk N., Bidyuk N., Kalenskyi A., Maksymchuk B., Bakhmat N., Matviienko O., Matviichuk T., Solovyov V., Golub N., Maksymchuk I. (2019). Models and organizational characteristics of preschool teachers' professional training in some EU countries and Ukraine. *Zbornik Instituta za pedagogsku istrazivanja*, 51 (1). 46–93. [in English].

10. Onishchuk I., Ikonnikova M., Antonenko T., Kharcenko I., Shestakova S., Kuzmenko N., Maksymchuk B. (2020). Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities in Ukraine. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 12(3). 44-65. [in English].

УДК 821.161.2-3-94

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-330-341](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-330-341)

Павлюк Надія Леонідівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та зарубіжної літератур, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 26, Старопортофранківська, м. Одеса, 65020, <https://orcid.org/0000-0001-7170-5743>

ЖАНРОВЕ РОЗМАЇТТЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ПЕТРА КРАЛЮКА

Анотація. У статті об'єктом дослідження постала історична проза П. Кралюка з жанрового погляду. Наголошено, що науковий та художній талант цього митця, професійного історика за фахом, вражають широтою його поглядів і особливим вмінням перетворювати документальні факти на художні образи. Специфіка художньої манери П. Кралюка є винятковою і не може бути ні з ким із сучасних авторів порівняною, що засвідчує передусім його історична проза, представлена в багатьох жанрах і жанрових різновидах. Завдяки історичному фаху П. Кралюк дуже ґрунтовно і вдало виписує історичні художні твори, надаючи їм переконливості, нерідко використовує постмодерністські засоби поетики. Мета статті – жанрової палітри історичної прози П. Кралюка. У статті зроблено висновок, що в спадщині цього письменника мають місце прозові твори малої (оповідання, нарис, есей), середньої (повість) і великої (роман) форм. Більшість творів мають доволі умовне жанрове позначення; митець або видавництво, з яким він працює, не цураються авторських генологічних позначок текстів. Незалежно від авторського маркування твору, у ньому авторська вигадка співіснує з документальною основою, нерідко певний документ формує його сюжетну канву. У творах незалежно від жанру та обсягу автор прагне дотримуватися максимальної історичної достовірності, наскільки це можливо в художньому творі, удаючись до презентації документів та інших джерел. Проте в тих випадках, коли документи не збереглися чи їх просто не можна відтворити, автор твору «реконструює» свідчення, створює «документи» в стилі самої епохи. Уся спадщина П. Кралюка, презентована оповіданнями, повістями і романами, огляд яких здійснено у статті, ґрунтується на поєднанні наукового (історичного), публіцистичного (науково-популярного, есеїстичного) і власне художнього (філологічного)

дискурсів. П. Крالیук постійно експериментує з жанровими різновидами творів, які формуються на перетині не лише родо-жанрових форм, а й дискурсів і художніх технік.

Ключові слова: П. Крالیук, історична проза, роман, повість, оповідання, постмодерн, художня техніка, дискурс.

Pavlyuk Nadiya Leonidivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky", 26, Staroportofrankivska, Odesa, 65020, <https://orcid.org/0000-0001-7170-5743>

GENRE VARIETY OF HISTORICAL PROSE BY PETRO KRALIUK

Abstract. The article provides an overview of the genre palette of historical prose by P. Kraliuk. It is emphasized that the scientific and artistic talent of this artist, a professional historian by profession, impresses with the breadth of his views and special ability to transform documentary facts into artistic images. The specificity of P. Kraliuk's artistic style is exceptional and cannot be compared with any of the modern authors, which is evidenced first of all by his historical prose, presented in many genres and genre varieties. Thanks to his historical specialty, P. Kraliuk writes historical works of art very thoroughly and successfully, giving them persuasiveness, he often uses postmodern poetics. The article concludes that the legacy of this writer includes prose works of small (stories, essays, essays), medium (short story) and large (novel) forms. Most of the works have a fairly conventional genre designation; the artist or the publishing house with which he works do not shy away from the author's genealogical markings of the texts. Regardless of the author's labeling of the work, in it the author's fiction coexists with the documentary basis, often a certain document forms its plot canvas. In the works, regardless of the genre and volume, the author strives to adhere to the maximum historical authenticity, as far as possible in a work of art, resorting to the presentation of documents and other sources. However, in those cases when the documents have not been preserved or they simply cannot be reproduced, the author of the work «reconstructs» the testimony, creates «documents» in the style of the era itself. The entire legacy of P. Kraliuka, presented by short stories, novels and novels, which are reviewed in the article, is based on a combination of scientific (historical), journalistic (popular science, essayistic) and actually artistic (philological) discourses. P. Kraliuk constantly experiments with genre

varieties of works that are formed at the intersection of not only generic-genre forms, but also discourses and artistic techniques.

Keywords: P. Kraliuk, historical prose, novel, short story, short story, postmodern, artistic technique, discourse.

Постановка проблеми. Вивчення історичної прози сьогодні переживає новий продуктивний етап поступу: інтерес до такого типу творчості передусім зумовлений актуалізацією питань української ідентичності у часи національних катаклізмів, передусім, Євромайдану і російсько-української війни. «Пройшовши різні періоди свого розвитку, історична, зокрема історико-пригодницька проза перебуває на етапі відкриття нових поглядів на людину, суспільство і його історію, є проявом сучасного художнього мислення, в основі якого – не лише соціальні, а й морально-етичні проблеми та пріоритет національних і загальнолюдських імперативів» [1, С. 70], – вважає Л. Ющенко, дослідниця історичної романістики В. Кулаковського. Ці тенденції підтверджують і сучасні майстри історичної прози, що презентують її різні жанрові варіації у контексті масової та елітарної творчості: Ю. Винничук, В. Шкляр, Л. Качковський, П. Лущик тощо. Особливе місце в цій когорті посідає П. Кралуку – митець, творчість якого перебуває на перетині документалістики, нарисистики і власне художньої літератури. Винятковість історичної прози цього автора зумовлена передусім тим, що він закінчив історичний факультет, наразі є доктором філософських наук, але активно працює на літературній ниві. Аналізуючи його книгу «Синопис», С. Кочерга поважно називає П. Кралука синоптиком – «так давні греки називали мислителя, який одним спільним поглядом охоплював у своєму світобаченні обширну сферу, у нашому випадку – минувшину культурної розбудови Волині. Втім, минувшина ця – призабута, колишня слава – зруйнована, оскільки місця на перехрестях історичної абсурдності і звияти духу, де закладався підмурівок європейських цінностей, втратили свою ауру. Впродовж століть тутешні мешканці скніли на маргінесах поступу, а відтак синоптик серед наших краян – іпостась очікувана і затребувана в епоху сучасного національного рісорджименто» [2, С. 37]. Справді, науковий та художній талант цього митця вражають широтою його поглядів і вмінням перетворювати документальні факти на художні образи, а жанрове розмаїття його спадщини може претендувати на обсяг дисертаційних досліджень. Пропонуємо огляд жанрових варіацій його творчості у цьому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітна творчість П. Кралука уже поставала предметом наукових зацікавлень, про що

свідчать праці О. Глотова [5], С. Кочерги [2], О. Мізінкіної [4], В. Мусій [3], Я. Мокляк [8], Г. Насмінчук [11], А. Непомнящої [6], С. Синюк [7], М. Слабошпицького [15], Т. Шевченко [10] тощо. Провідний жанр публікацій про П. Кралюка – рецензія: у такому творі здійснюється огляд переважно нових творів автора, проте глибинний аналіз його роману чи повісті годі шукати в такому творі. Однак серед згаданих прізвищ є й автори літературознавчих статей. Досліджень про П. Кралюка рівня дисертації поки що не знайдено. У працях різного рівня про творчість острозького письменника-історика меншою мірою йдеться про проблеми жанрології; дослідники здебільшого цікавляться інтерпретацією історичних фактів у художній спосіб тощо, порушують питання про виняткові літературні техніки використання ним історичного матеріалу. Приміром, аналізуючи оповідання «Рубльов» П. Кралюка, В. Мусій пише: «Акцентуючи увагу на протиставленнях, автор не тільки відбудовує структуру дискурсу свого твору, але й керує увагою читача, допомагає йому уявити головні сенси. Семантичні опозиції – це, безумовно, не єдиний риторичний засіб письменника. Серед інших – прояви та шляхи ритмізації, співвідношення початку та кінця твору, монологу та діалогу у тексті твору і так далі» [3, С.190]. А О. Мізінкіна, аналізуючи кольорову образність роману «Шестиднев, або Корона дому Острозьких», звертає увагу, що «кологістичні прийоми в романі П. Кралюка постають яскравим прикладом зв'язків та взаємодії літератури з іншими видами мистецтв. Взаємопроникнення мистецтва слова і барви простежується на різних рівнях (образотворення, сюжетному, композиційному, жанровому, стильовому) «Шестиднева...» [4, С. 76-77].

Мета статті – дослідити жанрову палітру історичної прози П. Кралюка. У зв'язку з визначеною метою поставлено такі завдання:

- 1) окреслити феномен жанру з сучасного погляду;
- 2) здійснити огляд творів різних жанрів П. Кралюка;
- 3) проаналізувати найрепрезентативніші з жанрового погляду твори автора.

Виклад основного матеріалу. Питання жанрології є одними з тих, які можна назвати перманентними в колі зацікавлень літературознавців. Так, Т. Бовсунівська вважає, що «жанр вже не залежить від тематичної єдності, від модусів та традицій, від культурно-історичних контекстів та їхньої реконтекстуалізації, він залежить тільки від потоку живого буття з його нагальними потребами та болями, і будучи орієнтованим на плинність та змінність, сучасний жанр – завжди гіпердіалогічний, гіпертекстуальний, метажанровий та вічний» [9, С. 368]. Це повною мірою демонструє літературна спадщина П. Кралюка, яка ґрунтується на

поєднанні наукового (історичного), публіцистичного (науково-популярного, есеїстичного) і власне художнього (філологічного) дискурсів. Творчість острозького літератора є доволі різноманітною і кількісно вагомою навіть зважаючи на кількість написаного [див. 10]. Власне літературна спадщина П. Кралюка напрочуд різноманітна: перелік його творів складають серйозні наукові праці (статті, монографії) та енциклопедії, сатиричні оповідання, твори з фантасмагорійним началом. Звісно, у переліку його бібліографії основне місце відведене історичній прозі. Серед його творів можна знайти власне історичний роман, історичний детектив, історичні твори з елементами містики та ті, у яких він розмірковує про радянське минуле України з усіма міфами та ідеологічністю, притаманними тій добі і тому політичному контексту. Завдяки історичному фаху П. Кралюк дуже ґрунтовно і вдало виписує історичні художні твори, надаючи їм переконливості, нерідко використовуючи постмодерністські засоби поетики. П. Кралюк є членом Спілки письменників України та переможцем багатьох літературних премій та конкурсів. Його книга «Синопис» була номінована на найпрестижнішу в Україні Шевченківську премію.

Отже, історична проза П. Кралюка представлена романами, повістями й оповіданнями. Не останнє місце в ній відведене нарисам й есею. Улюблений жанр автора – роман: «Сильні та одинокі», «Римейк», «Реліквія», «Шестиднев, або Корона з дому Острозьких» тощо. Звісно, в окремих випадках визначення «повість» чи «роман» не фігурує в підзаголовках творів цього митця або ж там позначаються доволі розмиті генологічні дефініції: «геополітична повість, або діатриба» («Фабрика(ція)»), «творча біографія» («Данило Галицький: образ, гаптований бісером»), «портрет без ретуші» («Григорій Сковорода. Роман-реконструкція»). Між тим саме повістями вважає більшість видавців і дослідників твори «Діоптра», «Віднайдення раю», «Полум'яне серце», «Зона», «Блага вість од княгині Жеславської», «Лицар і смерть», як і оповіданнями «Рубльов», «Гандзя Люба» чи «Катахрезис».

Так, роман «Данило Острозький: образ, гаптований бісером» є не лише власне художнім твором, а й авторським дослідженням про обставини війни за «руську спадщину». Г. Насмінчук пише, «своєю книгою П. Кралюк явив не новий в українському історичному жанрі зразок роману-сповіді, що сполучається із законами роману-гіпотези» [11, С. 202]. Головний герой цього твору – реальний історичний персонаж, що часто фігурує у різних працях П. Кралюка – князь Данило Острозький, який залишився в історії України останнім представником монаршої династії Руського королівства, тож відіграв помітну роль у цій війні за національну

ідентичність. У творі автор дотримується максимальної історичної достовірності, наскільки це можливо в художньому творі, удаючись до презентації документів та інших джерел. Проте в тих випадках, коли документи не збереглися чи їх просто не можна відтворити, автор твору «реконструює» свідчення, створює «документи» в стилі самої епохи, наприклад, умовні літописи-хроніки. Джерелом такої реконструкції для митця стали відомі твори давнини, як-от «Пчела», «Моління Данила Заточника», «Задонщина», повчання Феодосія Печерського тощо. Наприклад, у творі читаємо фрагмент, який нагадує літописну оповідь, котрій властиве поєднання духовно-ціннісних, культурно-функціональних та жанрово-стилістичних прикмет воєдино, активне використання риторичних фігур паралелізму і антитези: «То будемо миритися, княже?» – питав Любарт Данила.

«А що скажуть брати твої, князі литовські?»

«Що скажуть – сам знаєш. Війна їм ні до чого. А Казимир з німецькими крижаками заприятелював. Може їх на Литву накликати».

«Може...»

«Значить – мир?» – запитав Любарт.

«Мир», – підтвердив Данило.

Дехто каже: поганий мир ліпше, ніж добра війна. Але чи завжди то так? І уклав король Казимир із князями литовськими Ольгердом, Кейстутом, Явнутою, а також Любартом, мир вічний. Важкий він був, особливо для Любарта. За Польщею не лише Галичина лишилася, ай відійшла до неї велика частка Волині – землі, що на захід від річки Турії лежали» [13, С. 258]. Г. Насмінчук звертає увагу, що «цілісну картину часу Острозького П. Кралюк відновлює з розрізнених уламків, долучаючи до загального тла промовисті подробиці з життя сучасників князя: першодрукаря Івана Федорова, першого ректора Острозької академії Герасима Смотрицького, полеміста Івана Вишенського, єпископа Іпатія Потія, козацького гетьмана Байди Вишневецького, синів Януша і Олександра, небоги Гальшки, зведеного брата Іллі та ін.» [11, С. 206].

Повість також посідає поважне місце у творчому доробку П. Кралюка. Так, «Діоптра» присвячується Мелетію Смотрицькому, точніше його останньому прижиттєвому творові «Діоптра», котрий загадково зникає. Пошуки цього твору – це і є основна канва сюжетних подій повісті. Варто звернути увагу, що твір не позбавлений рис пригодницького чи пошукового твору. Зовні може здатися, що читач повністю зосереджується на самих етапах пошуку, проте це не зовсім так: письменник прагне занурити вибагливого сучасного читача до одвічних проблем буття українців, які вимушені були виживати в непростих для

себе умовах, нерідко опинялися на роздоріжжі і часто не могли знайти адекватної відповіді на виклики своєї епохи.

Привертають увагу також нариси й портретні есеї у творчості П. Кралюка, межа між якими часто умовна: автор пропонує власний погляд на життя та творчість певної видатної особистості, представляє своє бачення його творів як історика та літературознавця. Проте, на нашу думку, певне розмежування творів, які відносимо до цього жанру, варто окреслити: нариси більшою мірою документалізовані, тут більше наводиться фактів, є покликання на певні джерела («Таємний агент Микола Гоголь», «Іван Котляревський: між імперією та Україною»). Натомість есеї більшою мірою презентують припущення автора, його міркування, рефлексії з приводу складних періодів української історії чи суперечливих постатей нашого минулого. Аналізуючи цей пласт творів П. Кралюка, Т. Шевченко пише, що «науково-популярний стиль, обраний П. Кралюком як панівний для портретних есеїв, дозволяє авторові, професійному історику, філософу, більше висловлювати особистісних ідей, а не ховатися за безособовими конструкціями, властивими академічному мовленню. Тут виникає цікава ситуація: з одного боку, автор спирається на власний досвід, власні інтенції, напрацювання, погляди; з іншого боку, він виступає як науковець-історик-філософ, який пише, спираючись на досвід наукового пізнання. Тож він створює портрет і від власного імені, і від традиції, яка глибоко закорінена в його свідомості як науковця» [10, С. 153]. Так, твір «Тарас Шевченко: незауважене», розрахований на широке кола читачів, є портретним нарисом, адже в тексті звернуто увагу на маловідомі аспекти життя й творчості Тараса Шевченка (розділи «Шевченко як мислитель», «Тарас Шевченко – співавтор «Книга биття українського народу»?», «Сприйняття Шевченком творчості Сковороди», «Особливості сприйняття Шевченком творчості Тимка Падури», «Тарас Шевченко і мусульманський світ» тощо). Чимало з написаного в цих частинах є авторським припущенням з опертям на чинні факти і документи, наприклад, про співавторство декларації Кирило-Мефодіївського братства, відвідування волинських міст. Деяке є повністю оригінальним авторським міркуванням, наприклад, щодо впливу певних мусульманських ідей на світогляд Т. Шевченка. П. Кралюк не боїться йти проти течії щодо загальноприйнятої позиції щодо того чи того питання. Наприклад, він у чомусь суголосний із Т. Шевченком про надто сильний московський вплив на світогляд Г. Сковороди попри той факт, що його вважають питомо українським філософом. У книзі також ідеться про подільсько-волинську подорож Т. Шевченка, соціально-філософські погляди, ставлення до Пересопницького

Євангелія та деяких відомих культурних діячів його часу. П. Кралюк, прискіпливий дослідник культурного та історичного життя Волині і Поділля, пропонує власне бачення 1846 року в житті Т. Шевченка, який з великим ступенем імовірності міг відвідати Волинь: Житомир, Луцьк, Берестечко, Вишнівку і Почаївську лавру. Предметно в тексті йдеться і про поему «Варнак» і повість «Варнак», позначені волинським дискурсом у баченні Т. Шевченка.

Отже, твір більшою мірою позиціонується як нарис. Проте передмова твору все ж таки одразу спонукає думати про активні есеїстичні практики в цьому тексті, зокрема рефлексії, що побудовані на незвичних порівняннях. П. Кралюк порівнює Т. Шевченка із Енді Ворголом (Андрієм Ворголою). Дослідник бачить між ними чимало спільного: українське коріння, походження з соціальних низів, любов до малярства, сильний вплив на суспільну думку у свої часи тощо. «Ці два митці буди “нетрадиційні” у своїй творчості. Енді своїми творіннями буквально шокував Америку, відкинувши або переосмисливши “звичні” американські цінності. Те саме робив Шевченко в умовах Російської імперії. Нині вже хрестоматійні поезії «Сон», «Кавказ», «І мертвим, і живим...» та деякі інші сприймаються “цілком нормально”. Але в часи Шевченка вони викликали шок у добропорядних обивателів Російської імперії» [14, С. 6]. Головне, що єднає цих двох митців, – це вільне мислення і не боязнь бути непочутим серед своїх сучасників, а також любов до мистецтва, яка якраз поза часом а пріорі. Щоправда, П. Кралюк не зовсім точно вказав жанр творів «Сон», «Кавказ» та «І мертвим, і живим», адже насправді перші два твори є поемами, а остання поемою-посланням, проте, вочевидь, слово «поезії» в цій ситуації дорівнює поняттю «поетична творчість», тож пробачити П. Кралюкові, історику за фахом, цю неточність можна.

Композиційно цей нарис складається з епізодів, що фіксують зустрічі Т. Шевченка під час мандрівкою Україною, розмови, відносини між ним та видатними діячами XIX століття, панорамний огляд епохи. З метою досягнення єдності різних компонентів важливу роль відіграють авторські ідеї, експресія та сила її вираження: це якраз виділяє есеїстичне начало твору. Подання оповідача-інтенційного автора, його враження, думки від творчості, спогадів, розмов з головним героєм Т. Шевченком відіграють велику роль у тексті, що засвідчує, що йдеться про автора, уважного до деталі. Окремі з них, вичитані в поезіях Т. Шевченка, стають предметом спеціального осмислення (наприклад, згадка про Г. Сковороду в щоденнику Т. Шевченка). За допомогою вдало знайденої деталі автор передає світогляд Кобзаря, його далекоглядність, вміння бачити на кілька століть вперед. Звичайно, це видає автора як людину особливої

спостережливості, адже істинний художник, як ще свого часу відзначав М. Гоголь, предметно прагне того, щоб будь-яка дрібниця, яка впала в око самому авторові, кинулася в очі всім. За допомогою яскравої деталі П. Кралюк не просто відтворює цілі описові фрагменти, відсікає зайві подробиці і ті, що затуляють суть справи, а піднімається до узагальнень про винятковість мислення Т. Шевченка, якого вважали пророком ще за його буття. До основних ознак деталі у нарисі «Тарас Шевченко: незауважене» можна віднести її зображальні місткість і конкретність.

Твір «Григорій Сковорода. Портрет без ретуші» за жанром є портретним нарисом, адже в ньому докладно розповідається про життя видатного філософа XVIII століття. Вочевидь, книга вийшла до 300-річчя Г. Сковороди. Окремі розділи книги дійсно вписуються в конструкцію портретного твору, присвяченому видатній постаті минулого: «Києво-Могилянська вченість», «На службі імперії», «Учительські хліби» тощо. Проте назви окремих розділів – це риторичні питання, у яких презентовано наукові і літературні авторські рефлексії про міфи, пов'язані із життям і спадщиною Г. Сковороди, його сприйняттям за його часів і в наші дні: «Життя як творчість?» і «Для чого нам філософія Сковороди?». У цих ключових заголовках прочитується основне питання, яке порушує автор, звертаючись до цієї постаті: чи дійсно це український філософ (не за місцем народження, а за самоідентифікацією) і чи дійсно його мандрівний спосіб життя є свідомою ідеологією, а не вимушеним буттям, спричиненим особистими позиціями. Як би там не було, нарис «Григорій Сковорода: портрет без ретуші» є вагомим твором у спадщині П. Кралюка і як історика, і як літературознавця, і як філософа, і як культуролога, і, що не менш важливо, і письменника. Так, у тексті звертаємо увагу на несподівані умовиводи автора, спричинені власною інтерпретацією вірша «Всякому городу нрав і права...»: «Сформувався Сковорода в міському середовищі, тут же й пройшла більша частина його життя. Тому немає підстав представляти його в образі такого собі “селянського любомудра”, як це робилося за радянських часів і, за великим рахунком, продовжує робитися тепер. Сковорода — “продукт міста”. Щоправда, в його творчості можна відшукати мотиви “втечі від міста”, як і загалом від “суєтного життя” (переважно міського), намагання знайти ідилію серед природи. Однак, щоб утікати від чогось, треба його пізнати, “пережити”. Загалом же, розглядаючи твори Сковороди (як художньо-літературні, так і філософські), бачимо, що вони були зорієнтовані не на простих селян, а переважно на жителів міста. Показово, що найбільш популярний твір мислителя, вірш, який став піснею, “Всякому городу нрав и права...” є “твором міським”. А ті землевласники з сільської місцевості, які часто

спілкувалися зі Сковородою, здебільшого, отримали “міську освіту”, відповідно, вкусивши плодів міської культури»[12, С. 64].

Висновки. Отже, огляд творів П. Кралюка засвідчує, що вони доволі різноманітні з жанрового погляду. У спадщині цього письменника мають місце прозові твори малої (оповідання, нарий, есей), середньої (повість) і великої (роман) форми. Більшість творів мають доволі умовне жанрове позначення; митець або видавництво, з яким він працює, не цураються власних генологічних позначок текстів, тож нестандартні жанрові їх позначення є частим явищем у творах митця. Незалежно від письменницького маркування твору, у ньому авторська вигадка співіснує з документальною основою, нерідко певний документ формує його сюжетну канву. Автор постійно експериментує з жанровими різновидами творів, які формуються на перетині не лише родо-жанрових форм, а й дискурсів і художніх технік. А це може постати предметом наступних студій.

Література:

1. Ющенко Л. Проблематика і художні особливості історичної прози Віталія Кулаковського. Дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук за спеціальністю 10.01.01 «Українська література». Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 2017. 235 с.
2. Кочерга С. Архетип скриптора в художньому світі Петра Кралюка. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2017. Вип. 65. С. 35-39.
3. Мусій В. Семантичні опозиції в оповіданні Петра Кралюка «Рубльов». Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2021. Том 32 (71). № 6 Ч. 2. С. 187-191.
4. Мізінкіна О. Семантика і символіка кольору в романі «Шестиднев, або Корона дому Острозьких» Петра Кралюка. Рідний край. 2017. № 2. С. 70-76.
5. Глотов О. Конан Дойл з Острога. З приводу книги Петра Кралюка «Таємний агент Микола Гоголь, або Про що розповідає «Тарас Бульба»: нарис». *Studia methodologica*. 2016. Вип. 42. С. 103-107.
6. Непомняща А. Розвінчаний Богдан Петра Кралюка. Львонокомбінат. 2017. 3 листоп. С. 8.
7. Синюк С. Таємниця темних віків. Голос України. 2016. 19 листоп. С. 14.
8. Мокляк Я., Микитюк О. Діалектизми у романі Петра Кралюка «Сильні та одинокі». Українська мова в просторі й часі : матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, 17–19 квітня 2019 року, Львів. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 102-103.
9. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків: Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
10. Шевченко Т. М. Номеносфера творів П. Кралюка. *Interaction of philology, pedagogy, culture and history as a way of integrating learning: collective monograph*. Boston: Primedia eLaunch, 2024. P. 463-472.

11. Насмінчук Г. Історичний персонаж як вияв авторської концепції: Василь-Костянтин Острозький на сторінках романів Миколи Вінграновського і Петра Кралюка. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична та філологічна : науковий збірник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Вип. VIII. С. 201–208.
12. Кралюк П. Григорій Сковорода. Портрет без ретуші. Харків : Фоліо, 2023. 223 с.
13. Кралюк П. Данило Острозький: образ, гаптований бісером: роман-дослідження. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2016. 288 с.
14. Кралюк П. М. Тарас Шевченко: незауважене. Острог-Луцьк, 2014. 228 с.
15. Слабошпицький М. Принадний прецедент Петра Кралюка / Кралюк П. Каган і хохлята. Повісті, оповідання. Київ : Ярославів Вал, 2019. С. 429-435.

References:

1. Iushchenko, L. (2017). Problematyka i khudozhni osoblyvosti istorychnoi prozy Vitaliia Kulakovskoho [Problems and artistic features of the historical prose of Vitaly Kulakovsky]. Dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. filol. nauk za spetsialnistiu 10.01.01 «Ukrainska literatura». Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. [in Ukrainian].
2. Kocherha, S. (2017). Arkhetyp skryptora v khudozhnomu sviti Petra Kraliuka [The scriptor archetype in the artistic world of Peter Kraljuk]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna». 2017, 65, S. 35-39. [in Ukrainian].
3. Musii, V. (2021). Semantychni opozytsii v opovidanni Petra Kraliuka «Rublov» [Semantic oppositions in Pyotr Kralyuk's story "Rublev"]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka, 32 (71), 6, ch. 2, 187-191. [in Ukrainian].
4. Mizinkina, O. (2017). Semantika i symvolika koloru v romani «Shestydnev, abo Korona domu Ostrozkykh» Petra Kraliuka [The semantics and symbolism of color in the novel "Six Days, or the Crown of the House of Ostrog" by Peter Kraljuk]. Ridnyi kraj, 2, 70-76. [in Ukrainian].
5. Hlotov, O. (2016). Konan Doil z Ostroha. Z pryvodu knyhy Petra Kraliuka «Taiemnyi ahent Mykola Hohol, abo Pro shcho rozpovidaie «Taras Bulba»: narys». Studia methodologica, 42, 103-107.[in Ukrainian].
6. Nepomniashcha, A. (2017). Rozvinchanyi Bohdan Petra Kraliuka. Lonokombinat, 3 lystop.,s. 8.[in Ukrainian].
7. Syniuk, S. (2016). Taiemnytsia temnykh vikiv. Holos Ukrainy, 19 lystop, s. 14.
8. Mokliak, Ya. & Mykytiuk, O. (2019). Dialektyzmy u romani Petra Kraliuka «Sylni ta odyynoki». Ukrainska mova v prostori y chasi : materialy Vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 17–19 kvitnia 2019 roku, Lviv. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 102-103.[in Ukrainian].
9. Bovsunivska, T. V. (2015). Zhanrovi modyfikatsii suchasnoho romanu [Genre modifications of the modern novel]. Kharkiv: Vyd-vo «Disa plus», 2015. 368 s. [in Ukrainian].
10. Shevchenko, T. M. (2024). Nomenosfera tvoriv P. Kraliuka [The nomenosphere of P. Kralyuk's works]. Interaction of philology, pedagogy, culture and history as a way of integrating learning: collective monograph. Boston : Primedia eLaunch, 463-472. [in Ukrainian].

11. Nasminchuk, H. (2011). Istorychnyi personazh yak vyjav avtorskoi kontseptsii: Vasyl-Kostiantyn Ostrozkyi na storinkakh romaniv Mykoly Vinhranovskoho i Petra Kraliuka [A historical character as a manifestation of the author's concept: Vasyl-Kostyantyn Ostrozky on the pages of novels by Mykola Vingranovskyi and Pyotr Kraljuk]. Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita. Seriiia istorychna ta filolohichna : naukovyi zbirnyk. Kamianets-Podilskyi : Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2011. Vyp. VIII. S. 201–208. [in Ukrainian].
12. Kraliuk, P. (2023). Hryhorii Skovoroda. Portret bez retushi [Hryhorii Skovoroda. Portrait without retouching]. Kharkiv : Folio, 223 s. [in Ukrainian].
13. Kraliuk, P. (2016). Danylo Ostrozkyi: obraz, haptovanyi biserom: roman-doslidzhennia [Danylo Ostrozky: an image embroidered with beads]. Ternopil : Navchalna knyha-Bohdan, 288 s. [in Ukrainian].
14. Kraliuk, P. (2014). Taras Shevchenko: nezauvazhene [Taras Shevchenko: unnoticed]. Ostroh-Lutsk, 228 s. [in Ukrainian].

УДК 81'221-11:316.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-342-354](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-342-354)

Передон Наталія Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0002-4755-8285>

НЕВЕРБАЛЬНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ІНІЦІАТОРА ПРИМИРЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню невербальних засобів, до використання яких вдається мовець, що ініціює відновлення гармонійної інтеракції в комунікативній ситуації «примирення». Установлено, що невербальні компоненти в аналізованій ситуації є комунікативно значущими елементами, які разом із вербальними компонентами слугують створенню, передаванню та сприйняттю повідомлень, а також маніфестації актуального емоційного стану мовця. Виокремлено та проаналізовано характерні невербальні компоненти комунікативної поведінки ініціатора примирення. З'ясовано, що до них належать екстралінгвальні невербальні компоненти комунікації на позначення таких психофізіологічних реакцій людини, як «плач» та «зміна кольору обличчя», просодичні невербальні компоненти (манера мовлення та гучність, з якою вимовляється певне повідомлення), кінесичні невербальні компоненти (жести, усмішка, погляд), такесичні невербальні компоненти (обійми, поцілунки) і проксемічні невербальні компоненти (зміна дистанції між учасниками комунікації (її скорочення) та зміна положення тіла). Якщо вербальний та невербальний складники суперечать один одному, реципієнт схильний інтерпретувати істинне значення висловлення, опираючись саме на невербальний компонент. Комунікативній поведінці ініціатора примирення притаманне об'єднання НВК у дво- та трикомпонентні кластери, завдяки чому посилюється персуазивний вплив невербального складника.

Теоретичні положення проілюстровано фрагментами з творів сучасної англomовної літератури, що репрезентують комунікативну ситуацію «примирення» в неофіційному діалогічному дискурсі.

Ключові слова: комунікативна ситуація «примирення», ініціатор примирення, об'єкт примирення, невербальні компоненти комунікації.

Peredon Nataliia Oleksandrivna Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Humanities Students, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Ave., 13, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0002-4755-8285>

NON-VERBAL ASPECT OF THE COMMUNICATIVE BEHAVIOUR OF THE INITIATOR OF RECONCILIATION

Abstract. The article is devoted to the study of non-verbal means used by the speaker who initiates the restoration of harmonious interaction in the communicative situation of 'reconciliation'. It has been observed that non-verbal components in the analysed situation are communicatively significant elements that, together with verbal components, serve to create, transmit and perceive messages, as well as to manifest the speaker's current emotional state. The characteristic non-verbal components of the initiator of reconciliation's communicative behaviour have been identified and analysed. It has been found that they include extralinguistic non-verbal components of communication to denote such psychophysiological reactions of a speaker as 'crying' and 'change of complexion', prosodic non-verbal components (manner of speech and volume with which a certain message is pronounced), kinetic non-verbal components (gestures, smile, gaze), tactile non-verbal components (hugs, kisses) and proxemic non-verbal components (change of distance between the speakers (particularly, its reduction) and change of body position). If the verbal and non-verbal components contradict each other, the recipient tends to interpret the true meaning of the statement based on the non-verbal component. Communicative behaviour of the initiator of reconciliation is characterised by the grouping of non-verbal components into two- and three-component clusters, which contributes to increasing the persuasive impact of the non-verbal component.

The theoretical foundations of the article are illustrated with the examples taken from the works of English-language fiction which represent communicative situation of 'reconciliation' in informal dialogic discourse.

Keywords: communicative situation of 'reconciliation', initiator of reconciliation, object of reconciliation, non-verbal components of communication.

Постановка проблеми. Невербальні компоненти комунікації (НБК) відіграють ключову роль у процесі комунікативної взаємодії загалом та гармонізації взаємин між співрозмовниками й досягнення ними примирення зокрема, оскільки здатність розуміти несловесну мову є важливою передумовою ефективного взаєморозуміння. Розуміння невербальних компонентів, що супроводжують вербально репрезентовані повідомлення, сприяє зниженню ризику помилкового декодування висловлень, тоді як відсутність невербального оформлення повідомлення може призвести до порушення комунікативного балансу [1, с. 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження функціонування невербальних компонентів в процесі комунікативної взаємодії та їх

впливу на її перебіг і результат – один із пріоритетних напрямів сучасної мовознавчої науки. Цій проблемі присвячені роботи Ф. С. Бацевича, Л. В. Солощук, О. О. Селіванової, І. І. Серякової, О. А. Янової, R. L. Birdwhistell, M. L. Knapp, M. Nepp та багатьох інших. Для лінгвістики початку ХХІ століття аксіомою є твердження про те, що для повного та достовірного аналізу будь-якої комунікативної ситуації потрібно враховувати не тільки її вербальний складник, а й, обов'язково, невербальний. На відміну від вербальних засобів спілкування, які головним чином передають інформацію репрезентативного характеру, НВК слугують передачі інформації оцінного характеру, яка дає можливість визначити ставлення мовця до самої інформації, співрозмовника, ситуації та обставин спілкування тощо.

Мета статті – виокремити та схарактеризувати основні невербальні засоби, якими послуговується мовець, що ініціює примирення, для досягнення своїх комунікативних цілей.

Виклад основного матеріалу. У ході дослідження встановлено, що до типових невербальних компонентів комунікації, які супроводжують, доповнюють, а подекуди і замінюють вербальні висловлення мовця, що ініціює примирення, належать *екстралінгвальні, просодичні, кінесичні, такесичні й проксемічні НВК*.

Екстралінгвальні НВК представлені у комунікативній поведінці ініціатора примирення невербальними компонентами на позначення таких психофізіологічних реакцій (ПФР) людини, як *плач* та *зміна кольору обличчя*.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє стверджувати, що *плач* є характерною ПФР, яка супроводжує мовлення ініціатора примирення. Мовними номінаціями цього стану слугують такі лексеми:

- *дієслова to cry, to weep, to wail, to sob:*

“Aisu, please forgive me for all this. I could not give you the time I wanted to. Poverty made me stay away from you the entire day and slave at my shop...” and with that he started crying again and tears flowed like rain [2, с. 29];

“Forgive me!” Sobbing hysterically, ill and frightened, Andrew shrieked the words over and over [3, с. 266];

- *словосполучення з іменником tear(s)*, наприклад, *to burst into tears, face awash with tears, choking back tears, tears pouring down one’s cheeks, tears spurting from one’s eyes, guilty tears springing to one’s eyes, a tear-stained face,* тощо:

“I am so sorry.” Tears rolled down my face unchecked. “I’m so sorry I hurt you” [4, с. 67];

- **прислівник tearfully:**

"I'm... sorry," she apologized tearfully. "I wish I could be brave like you" [5, с. 17].

Плач у комунікативній поведінці ініціатора примирення репрезентує почуття провини, сорому, жалю через скоєне, а також каяття та страх перед можливістю відмови об'єкта примирення відновити гармонійні відносини.

У контексті ситуації «примирення» опис ПФР плачу може бути деталізований через використання прикметників та прислівників, які вказують на ненавмисність та раптовість прояву цієї психофізіологічної реакції (*unchecked, uncontrollably, abruptly, suddenly*).

"Please, Pete, forgive me. I should have told you. You had a right to know, but I couldn't tell you. [...] Forgive me! Forgive me!" I begged. The hot tears were pouring once more uncontrollably down my cheeks [6, с. 105].

У наведеному фрагменті невербальна поведінка жінки, що ініціює відновлення гармонійної інтеракції (*The hot tears were pouring once more uncontrollably down my cheeks*) вказує на її нездатність опанувати себе через напружений емоційний стан, викликаний почуттям провини та намаганням відновити комунікативний баланс з об'єктом примирення.

Зміна кольору обличчя – психофізіологічна реакція, яка вказує на хвилювання та нервові збудження мовця. У проаналізованих фрагментах, що репрезентують комунікативну поведінку ініціатора примирення, цей стан номінований лексемами *blush* та *pale*:

"I am sorry." [...]

"What are you sorry for, Kathryn?"

She blushed. "You know what I am sorry for... for falling apart in your... You know what for," she said, wiping the tears from her eyes [7, с. 245].

У наведеному уривку художнього тексту ПФР «зміна кольору обличчя» експлікована дієсловом *to blush* і виражає сором через учинок, що спровокував дисгармонізацію стосунків з об'єктом примирення.

Meanwhile Howard fell to the floor, tears falling down his pale face. "I am sorry. I am so sorry, Jacob. I loved her. I loved her as much as you did" [7, с. 245].

В аналізованому фрагменті словосполучення *pale face* репрезентує хвилювання та розгубленість ініціатора примирення. Невербальна поведінка мовця представлена одразу двома екстралінгвальними НВК (*tears falling down his pale face*), що підкреслює інтенсивність його переживань.

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчує, що екстралінгвальні невербальні компоненти спілкування, будучи неінтенціональними за своєю природою, сприяють формуванню довіри в об'єкта примирення. Вони сигналізують про каяття ініціатора примирення, його прагнення

відновити гармонійні відносини (сльози), а також про його сум'яття і розгубленість (зміна кольору обличчя). Таким чином НВК цього виду притаманний персуазивний потенціал:

Andrew said, "I want to ask you to forgive me for what I did to you. I'm in torment every day and night [...]"

When I saw the tears running down his face I realized that he genuinely meant what he'd said – that the past was truly tormenting him [8, с. 68].

У наведеному уривку мовець, який виступає у ролі об'єкта примирення, сприймає сльози як свідчення щирості емоційних переживань ініціатора примирення та його бажання отримати прощення. Це підтверджує авторська ремарка, що описує роздуми об'єкта примирення під час комунікативної взаємодії (*When I saw the tears running down his face I realized that he genuinely meant what he'd said – that the past was truly tormenting him*). Уживання прислівників-синонімів *genuinely* та *truly* в межах одного речення підкреслює інтенсивність перлокутивного ефекту, спричиненого сльозами ініціатора примирення.

Просодичні НВК, до яких відносять інтонацію та голосові модуляції (гучність, тембр, темп, тон та манеру мовлення, особливості дикції тощо), є специфічними сигналами емоційного стану ініціатора примирення в ситуації гармонізації стосунків з об'єктом примирення. Через голос передаються емоції [9, с. 89], тому аналізовані НВК здатні у якості засобів емоційної аргументації впливати на перебіг спілкування в процесі відновлення комунікативного балансу, змінюючи перебіг спілкування у потрібному ініціаторові примирення напрямку.

До характерних просодичних невербальних компонентів комунікації, які репрезентують немовленнєву поведінку ініціатора примирення, належать *манера мовлення* та *гучність*, з якою вимовляється певне повідомлення.

Лексичною репрезентацією НВК, що передають *манеру мовлення*, є прикметники *apologetic*, *heartfelt* тощо, дієслова *to beg*, *to implore*, *to plead* та конструкції «дієслово + прислівник» із семою «вимовити з певним інтонаційним забарвленням» (*to say imploringly*, *to speak apologetically / regretfully / softly* тощо). Відтінки у звучанні голосу та манера, з якою передаються вербальні повідомлення, вказують на почуття, що превалюють в емоційному стані ініціатора примирення на момент перебігу комунікації в ситуації розв'язання конфлікту. За допомогою голосу та манери мовлення передаються:

- серйозність та відповідальність, з якою мовець ставить до власної провини:

"I'm sorry you had to find out the hard way," he told me earnestly. "And I suppose I should have told you earlier" [10, с. 273];

- розгубленість і намагання залагодити конфлікт за допомогою вибачення:

"Oh, well, I'm sorry." Her words were now apologetic. "I merely thought... well, you understand" [11, с. 136];

- щирість:

I heard her small voice answer yes, and then she said she was sorry for all the trouble she'd caused and promised she wouldn't do it again; it sounded heartfelt. [...] I accepted her apology [12, с. 213–214];

- страх і тривога з приводу перспектив розвитку взаємин:

"You're right, you are disrespecting us," I said flatly. I heard a choking sound came from him.

"That's not what I ... Forgive me." His trembling voice indicated his fear [13, с. 638].

Гучність, з якою вимовляється повідомлення, також впливає на правильне декодування інформації реципієнтом.

"Please forgive me," she whispered. "Please, please forgive me."

"Shhh. Of course I forgive you" [14, с. 75].

Як засвідчує вербальна реакція об'єкта примирення, прохання про пробачення, вимовлене тихим голосом, викликає у об'єкта примирення співчуття та бажання відновити з ним гармонійні стосунки.

Аналіз ілюстративного матеріалу демонструє, що вибачення, вимовлене гучним голосом, є зазвичай вказівкою на ненавмисність шкоди, завданої співрозмовнику через необережність.

"Gosh, I am sorry," she'd cried, thrusting out a tiny gloved hand to steady me. "Did we startle you?" [15, с. 9].

Характерною рисою просодичних НВК, що функціонують у комунікативній ситуації «примирення», є їх здатність задавати емоційний тон ситуації спілкування. Тон, яким вимовляється вербальне повідомлення, може допомогти перевести інтеракцію зі стадії ескалації конфлікту в стадію його вирішення і, навпаки, загострити конфлікт. Розглянемо фрагменти, що репрезентують обидва випадки.

"You won't go and visit them."

"Why not?" [...]

Because you know how I feel about Helen, so don't you dare suggest that I... that we visit them."

He was on his feet now. His anger showing, as he cried at her, "Don't you dare tell me what I can or cannot do. [...]"

Before he could finish she was round the table, crying at him, "Oh, no! You won't! You won't show me up in front of the staff." But then her commanding voice changed to a plea as she said, "Please, John, don't do that. [...]"

He put out his hand and touched her shoulder, saying, "All right, all right. Just don't get upset" [11, с. 184–185].

У ході розмови дружина (ініціатор примирення) змінює командний тон на благальний (*But then her commanding voice changed to a plea as she said, "Please, John, don't do that."*). Такий підхід виявляється ефективним, оскільки допомагає переконати чоловіка у необхідності відновлення гармонії у відносинах (*All right, all right. Just don't get upset*).

Якщо ж вербальний та невербальний складники суперечать один одному, реципієнт схильний інтерпретувати істинне значення висловлення, опираючись саме на невербальний компонент.

Наведений далі приклад репрезентує ситуацію, в якій прохання про пробачення не переводить комунікативну взаємодію в гармонійне русло, а навпаки, призводить до ескалації конфлікту. Причиною цього є невідповідна проханням про пробачення манера, з якою воно вимовляється. Продемонструємо це твердження на прикладі:

Чоловік не розуміє, чому дружина на нього образилась. Замість того, щоб з'ясовувати, який його вчинок викликав образ, чоловік вирішує вибачитись, розуміючи, що це може допомогти уникнути подальшого загострення конфлікту.

"Whatever it is I've done to upset you, you will forgive me right now," he commanded.

"Are you nuts? You can't order me to forgive you." She knocked his hands off her shoulders [16, с. 72].

Роздратування, яке відчуває чоловік через ситуацію, що склалася, призводить до того, що прохання про пробачення він вимовляє тоном, нетиповим для оформлення такого роду прохань (*he commanded*). Відповідно, дружина декодує повідомлення як вимогу та демонстрацію неповаги й зверхнього ставлення до себе.

Кінесичні НВК безпосередньо пов'язані зі ставленням комуніканта до партнера зі спілкування. У ході дослідження встановлено, що кооперативна налаштованість ініціатора примирення виражається у невербальній формі за допомогою таких жестів:

- *жест простягнутої(-их) у напрямі до об'єкта примирення руки (рук):*

Paulette's face went paler still. "Oh, Stella, I'm so sorry. Please forgive me. [...]" She climbed shakily to her feet and reached out her hand [17, с. 301].

У цьому фрагменті жестом «простягнута у напрямі до об'єкта примирення рука» мовець доповнює експлікований за допомогою вербальних засобів намір примиритися. Жест виконує функцію інтенсифікатора вербального повідомлення.

- обличчя, заховане у долонях, – жест, який є зазвичай неусвідомленим і, як засвідчує аналіз емпіричного матеріалу, говорить про негативну оцінку ініціатором примирення своїх дій чи ситуації спілкування загалом, а також маніфестує почуття сорому та намагання приховати свої емоції.

“Can you forgive me for hurting you, Jacob?” She gathered his face in her hands [18, с. 130].

Важливим елементом невербальної поведінки мовця, що ініціює примирення, є *усмішка*. Усмішка належить до НВК, які застосовуються на фінальному етапі комунікативної взаємодії з об’єктом примирення, оскільки виражає радість з приводу відновлення гармонійної моделі спілкування.

“Tell me you forgive me.” [...]

She sighed. “Seems I have no choice. Seems I can’t hold anything against you.”

He smiled, one of his rare and totally engaging smiles [19, с. 80].

Погляд – один з найбільш ефективних невербальних засобів для встановлення контакту зі співрозмовником. Для комунікативної ситуації «примирення» роль погляду важко переоцінити, оскільки цей НВК здатен передавати велику кількість інформації, зокрема, сигналізувати про істинні емоції, почуття та переживання мовця [20, с. 14–16]. Аналіз ілюстративного матеріалу доводить, що в ситуації «примирення» погляд виконує кілька функцій: установалення контакту з партнером зі спілкування, вираження емоцій ініціатора примирення, регулювання процесу комунікації. Встановлено, що погляд, який засвідчує бажання візуального контакту з об’єктом примирення, є характерним невербальним компонентом в аналізованій комунікативній ситуації та вказує на кооперативну налаштованість ініціатора примирення.

Seconds later, the reading light above Hugh’s bed flicked on and he stared across at me. “I’m sorry, Lara. I’ve been so selfish” [10, с. 226].

Погляд може передавати усю гаму почуттів, які притаманні мовцю, що перебуває у стані конфронтації з партнером зі спілкування, але хоче змінити перебіг комунікації з конфліктної на кооперативно-спрямовану.

He turned in his chair and gazed at Michael with a pleading look on his countenance. “I want to apologize to you, Michael, for my attack on you. I am sorry that I inflicted harm. Can you possibly ever forgive me?” [...]

Michael scrutinized him carefully. [...] He could sense that he was truly repentant. After pausing for a minute or two, he said “Who am I to withhold forgiveness? Of course, I forgive you” [21, с. 274].

У наведеному прикладі бажання ініціатора примирення відновити злагоду у відносинах з об’єктом примирення маніфестоване не тільки

вербальною поведінкою (*I want to apologize to you, Michael, for my attack on you. I am sorry that I inflicted harm. Can you possibly ever forgive me?*), а й невербальною (*gazed at Michael with a pleading look*). Погляд, звернений до партнера зі спілкування, посилює вплив вербального висловлення на співрозмовника. Як засвідчує реакція об'єкта примирення (*Who am I to withhold forgiveness? Of course, I forgive you*), вибір стратегії спілкування та мовних і немовних засобів, що її втілюють, виявився правильним, оскільки призвів до відновлення комунікативного балансу між співрозмовниками.

Погляд, відведений вбік, є індикатором емоційного стану та засвідчує почуття сорому й пригніченості, які комунікант переживає через скоєний малефективний учинок, страх бути покараним або ж нещирість. У комунікативній ситуації «примирення» прагнення уникнути зорового контакту підкреслює психологічну дистанцію між співрозмовниками.

He just sounded bleak. Bleak, cold and embarrassed. [...] "Paddy?"

"I'm so sorry," he said. And looked away [15, с. 224].

Автор описує емоційний стан комуніканта, який вибачається перед другом за вчинок, що спричинив дисгармонізацію стосунків, таким чином: чоловік пригнічений, розгублений та збентежений через ситуацію, що склалась (*He just sounded bleak. Bleak, cold and embarrassed*). Почуття сорому змушує ініціатора примирення уникати прямого зорового контакту з об'єктом примирення.

Обійми, що належать до **такесичних НВК**, слугують актом закріплення рішення про примирення, демонструючи, що всі непорозуміння усунено і комуніканти щирі у своєму бажанні відновити злагоду.

Paul stared at his daughter. "Alison, I've been proud of you your whole life. [...] I never meant to put you under pressure. I can't believe you felt that way. I'm sorry."

Alison cried into her handkerchief. Paul went over and gave her a hug. For the first time in months, she showed him affection and hugged him back [22, с. 281].

Поцілунок у досліджуваній КС є виявом позитивного ставлення ініціатора примирення до об'єкта примирення та символізує каяття з приводу вчинку, що призвів до конфлікту, й прохання про розуміння та підтримку партнера зі спілкування.

Moments later, the back door slammed and Nancy breezed in. [...]

"What's time this to come home for your tea?" Alec demanded angrily. [...]

Nancy went over to kiss his cheek. "Sorry, Pa. [...] We had to wait for a bus. You know how few run on Sundays."

Alec pattered her arm. Nobody stayed angry with Nancy for long [23, с. 143–147].

У наведеному прикладі поцілунок посилює вербальне втілення наміру примиритися, експлікуючи любов та ніжність, з якою дівчина ставиться до батька (*Nancy went over to kiss his cheek*). Така невербальна поведінка у поєднанні з вербально вираженим вибаченням сприяє гармонізації комунікативної взаємодії: категорична налаштованість батька (*Alec demanded angrily*) змінюється на поблажливе ставлення до доньки. Невербальною реакцією об'єкта примирення на поцілунок ініціатора примирення є поплескування по плечу, яке вказує на те, що конфлікт вичерпаний, оскільки об'єкт примирення приймає вибачення (*Alec pattered her arm. Nobody stayed angry with Nancy for long*).

Важливо зауважити, що використання такесичних засобів обмежене сферою спілкування комунікантів, які перебувають у родинних, дружніх чи романтичних стосунках.

До **проксемічних** невербальних засобів, якими мовець послуговується для реалізації наміру примиритися, належить *зміна дистанції між учасниками комунікації*, а саме її *скорочення*. Аналізований НВК допомагає створенню сприятливих і ефективних умов перебігу спілкування, оскільки сприяє встановленню візуального контакту з об'єктом примирення, уможливорює тактильний контакт і, відповідно, дає змогу посилити персуазивний вплив на об'єкта примирення.

"Aunt Pearlle, can I say something before you leave?" a teary-eyed Jasmine said while approaching Aunt Pearlle. "I am sorry, Aunt Pearlle. Please forgive me" [24, с. 186].

Зміна положення тіла – проксемічний компонент комунікації, який у ситуації відновлення комунікативного балансу між партнерами зі спілкування теж слугує скороченню дистанції та наближенню до об'єкта примирення.

At once, he leaned forward and grasped my hand. "Heavens, I'm so sorry. Of course you haven't wasted my time" [15, с. 99].

Аналіз емпіричного матеріалу доводить, що характерною рисою невербальної поведінки ініціатора примирення є об'єднання НВК у **невербальні кластери**. Ця особливість пояснюється тим, що емоції як складний та багатогранний продукт людської свідомості виражаються одночасно за допомогою кількох каналів передавання інформації. Комбінація різних невербальних компонентів посилює їхній вплив у реалізації різноманітних комунікативних стратегій і тактик у будь-якому типі дискурсу [25].

Властивими мовленню ініціатора примирення є дво- та трикомпонентні кластери. До двоконпонентних кластерів відносимо:

- **просодичний НВК + екстралінгвальний НВК:**

"I'm sorry," Lily whispered as tears welled up in her eyes [26, с. 59];

- просодичний НВК + такесичний НВК:

“Goodbye, Richard. I’m so sorry,” she whispered as she traced her finger gently along his cold cheek [27, с. 356];

- такесичний НВК + кінесичний НВК:

“Katherine.” He clasped her shoulders and, gently, turned her to face him. “Can you ever forgive me for doubting you?” [28, с. 148].

До типових для ініціатора примирення трикомпонентних кластерів НВК на основі аналізу ілюстративного матеріалу належать:

- такесичний НВК + екстралінгвальний НВК + кінесичний НВК:

She laid her hand upon his wrist, tears stood in her eyes; her lips quivered. “Anthony, forgive me [...]” [29, с. 131];

- проксемічний НВК + кінесичний НВК + проксемічний НВК:

“I am sorry, Mr. Kent.” Badrani slowly approached Simon and Camelia, his head bowed in shame. “It is my fault. I was on watch last night.” He knelt in misery before Camelia [30, с. 336].

Висновки. Таким чином, невербальні компоненти комунікації здатні задавати емоційний тон ситуації «примирення», збільшувати ефективність мовленнєвого впливу ініціатора примирення на партнера зі спілкування та сприяти зміні перебігу комунікації з конфліктної на кооперативно-спрямовану. Невербальний складник комунікативної поведінки ініціатора примирення представлений екстралінгвальними НВК на позначення таких психофізіологічних реакцій людини, як «плач» та «зміна кольору обличчя»; просодичними НВК (манера мовлення та гучність, з якою вимовляється певне висловлення); кінесичними НВК (жести, що експлікують емоційний стан ініціатора примирення, усмішка та погляд); такесичними НВК (обійми, поцілунки, які маніфестують кооперативну налаштованість і приязне ставлення до об’єкта примирення) та проксемічними НВК (скорочення дистанції між учасниками комунікації й зміна положення тіла). Характерною рисою невербальної поведінки комуніканта-ініціатора примирення є об’єднання НВК у невербальні кластери, завдяки чому посилюється їх персуазивний вплив на співрозмовника.

Література:

1. Голошук С. Л. Реалізація невербальних засобів спілкування у спонукальному дискурсі. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Філологія.* 2007. № 1. Т. 2. С. 19–23.
2. Lal M. A Homeland for Your Children. Washington : Amazon Digital Services. 2021. 380 p.
3. Rodrigues L. Drumwall. Morrisville : Lulu.com, 2008. 365 p.
4. Dane S. C. Luna. Morrisville : Lulu.com, 2013. 311 p.
5. Person, S. A Room Without Toys. Bloomington : AuthorHouse, 2008. 724 p.
6. Arnesen J. The Shadow on the Mountain. Bloomington : Xlibris Corporation, 2010. 196 p.

7. Moore M. Beauty in Disguise. Toronto : Harlequin, 2013. 288 p.
8. Josephine Is There Anybody out There? Bloomington : AuthorHouse, 2011. 116 p.
9. Seryakova I. I. Magic of Nonverbal Communication. Київ : Освіта України, 2009. 161 с.
10. Manby C. Second Prize. London : Coronet Books, 2001. 378 p.
11. Cookson C. The Obsession. London : Corgi Books, 1996. 381 p.
12. Glass C. Cut. New York : Harper Element, 2008. 310 p.
13. Lancaster A. Chronicles of the Fallen: Rebellion. Bloomington : AuthorHouse, 2011. 676 p.
14. Clark M. S., Meissner S. The Amish Groom. Eugene : Harvest House Publishers, 2014. 352 p.
15. Fenton K. Picking Up. London : Flame, 2002. 344 p.
16. Longley B. Heart of the Druid Laird. Toronto : Harlequin, 2011. 312 p.
17. Draper Sh. M. Stella by Starlight. New York : Simon and Schuster, 2015. 336 p.
18. Creed E. Awakening. Bloomington : WestBowPress, 2011. 228 p.
19. Fraser D. Wanted: A Wife for the Sheikh. San Ramon : Bay Books, 2016. 155 p.
20. Marshalenko V. Semantic Peculiarities of Verbs of Vision. *IATEFL. Ukraine Newsletter*. 1999. No. 17. P. 14–16.
21. O'Dwyer J. Fellowship of the Snow Leopards: The Journey Begins. London : BalboaPress, 2013. 424 p.
22. Moriarty S. Pieces of My Heart. London : Penguin Books, 2011. 440 p.
23. Baker A. Merseyside Girls. Abingdon : Headline, 1995. 506 p.
24. Taylor B. C. The Fat Girl Bus. Bloomington : Xlibris Corporation, 2012. 397 p.
25. Солощук Л. В. Взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації у сучасному англomовному дискурсі : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 469 с.
26. Olmhausen G. The Permanent Record. Mustang : Tate Publishing, 2010. 240 p.
27. Scanlan P. City Lives. London : Bantam Books, 1999. 370 p.
28. Brogan M. K. The Right Man for Katherine. Morrisville : Lulu.com, 2012. 152 p.
29. Macbeth N. J. The Right Cause. Nedlands : E-books Publisher, 2011. 229 p.
30. Monk K. Every Whispered Word. New York : Random House Publishing, 2005. 416 p.

References:

1. Holoshchuk, S. L. (2007). Realizatsiia neverbalnykh zasobiv spilkuvannia u sponukalnomu dyskursi [Implementation of non-verbal means of communication in a motivational discourse]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Bulletin of Sumy State University. Series: Philology. (No.1. Vols. 2), (pp.19-23)* [in Ukrainian].
2. Lal, M. (2021). A Homeland for Your Children. Washington: Amazon Digital Services.
3. Rodrigues, L. (2008). Drumwall. Morrisville: Lulu.com.
4. Dane, S. C. (2013). Luna. Morrisville: Lulu.com.
5. Person, S. (2008). A Room Without Toys. Bloomington: AuthorHouse.
6. Arnesen, J. (2010). The Shadow on the Mountain. Bloomington: Xlibris Corporation.
7. Moore, M. (2013). Beauty in Disguise. Toronto: Harlequin.
8. Josephine (2011). Is There Anybody out There? Bloomington: AuthorHouse.
9. Seryakova, I. I. (2009). Magic of Nonverbal Communication. Kyiv : Osvita Ukrainy.

10. Manby, C. (2001). *Second Prize*. London: Coronet Books.
11. Cookson, C. (1996). *The Obsession*. London: Corgi Books.
12. Glass, C. (2008). *Cut*. New York: Harper Element.
13. Lancaster, A. (2011). *Chronicles of the Fallen: Rebellion*. Bloomington: AuthorHouse.
14. Clark, M. S., Meissner, S. (2014). *The Amish Groom*. Eugene: Harvest House Publishers.
15. Fenton, K. (2002). *Picking Up*. London: Flame.
16. Longley, B. (2011). *Heart of the Druid Laird*. Toronto: Harlequin.
17. Draper, Sh. M. (2015). *Stella by Starlight*. New York: Simon and Schuster.
18. Creed, E. (2011). *Awakening*. Bloomington: WestBowPress.
19. Fraser, D. (2016). *Wanted: A Wife for the Sheikh*. San Ramon: Bay Books.
20. Marshalenko, V. (1999). *Semantic Peculiarities of Verbs of Vision*. IATEFL. Ukraine Newsletter. (No. 17). (pp. 14–16).
21. O'Dwyer, J. (2013). *Fellowship of the Snow Leopards: The Journey Begins*. London: BalboaPress.
22. Moriarty, S. (2011). *Pieces of My Heart*. London: Penguin Books.
23. Baker, A. (1995). *Merseyside Girls*. Abingdon: Headline.
24. Taylor, B. C. (2012). *The Fat Girl Bus*. Bloomington: Xlibris Corporation.
25. Soloshchuk, L. V. (2009). *Vzaiemodiia verbalnykh i neverbalnykh komponentiv komunikatsii u suchasnomu anhlomovnomu dyskursi* [Interaction of verbal and non-verbal components of communication in modern English discourse]: dissertation ... Doctor of Philology: 10.02.04. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
26. Olnhausen, G. (2010). *The Permanent Record*. Mustang: Tate Publishing.
27. Scanlan, P. (1999). *City Lives*. London: Bantam Books.
28. Brogan, M. K. (2012). *The Right Man for Katherine*. Morrisville: Lulu.com.
29. Macbeth, N. J. (2011). *The Right Cause*. Nedlands: E-books Publisher.
30. Monk, K. (2005). *Every Whispered Word*. New York: Random House Publishing.

УДК 821.161.2'06.09:[305-055.2:355.01]

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-355-365](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-355-365)

Поляруш Ніна Степанівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: 0(98)-590-18-77, <https://orcid.org/0000-0001-9375-8395>

Король Інна Миколаївна викладач української мови та літератури, Вінницький транспортний фаховий коледж, вул. Героїв Нацгвардії, 28, м. Вінниця, 21001, тел.: 0(68)-739-97-04, <https://orcid.org/0009-0004-8042-6796>

ЖІНКА І ВІЙНА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ДОБИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми образу жінки в сучасному медіапросторі як такого та репрезентації пережитого жінками досвіду подій російсько-української війни після 24 лютого 2022 року. У роботі з'ясовано основні тенденції, перспективи розвитку, спільні характеристики, теоретико-методологічні, тематичні пріоритети жіночого досвіду; розглянуто динаміку жіночого образу в численних текстах, зокрема самоідентифікацію жінок-авторок у даному контексті за названий період. Актуальність дослідження полягає в аналізі відображення гендерних стереотипів та специфічної жіночої колективної та індивідуальної пам'яті в опублікованих текстах часів російсько-української війни після повномасштабного вторгнення військ агресора в Україну.

Мета статті – вивчення психологічних аспектів стратегій спілкування жінок у воєнний час. Мета обумовлює завдання дослідження. А саме: простежити вияви репрезентації жіночого досвіду загалом і жіночих образів зокрема в опублікованих історіях українського військового дискурсу 2022–2024 років. Для цього використано порівняльний та інтерпретаційні методи відбору й аналізу вибраних текстів. Виокремлено зміни розвитку гендерно-рольових стереотипів після повномасштабного вторгнення, визначає їх основні характеристики; наводить приклади різних частин усього спектру соціальних уподобань, проаналізованих у цитованих дослідженнях, зокрема поділу жіночої репрезентації на «професійну» й «аматорську» складові у практиці публікації власних історій. Дослідження частково торкається лексичних засобів окреслення жіночого досвіду в різних текстах і відповідно пов'язаних способів

означення в художніх творах, ЗМІ та результатів його вивчення в окремих дослідженнях.

Використано опубліковані тексти про російсько-українську війну, щоб показати, як вони виражають пережитий травматичний досвід.

Поряд із обґрунтуванням спільних тенденцій виокремлено формування нових образів жіночого досвіду в Україні після лютого 2022 року.

Ключові слова: комунікація, комунікативні стратегії, культурна пам'ять, військовий дискурс, воєнний дискурс, жіночий досвід.

Poliarush Nina Stepanivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, St. Ostrozkoho, 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (098)-590-18-77, <https://orcid.org/0000-0001-9375-8395>

Korol Inna Mykolaivna teacher of Ukrainian language and literature, Vinnytsia Transport Vocational College, St. Heroes of the National Guard, 28, Vinnytsia, 21001, tel.: (068)-739-97-04, <https://orcid.org/0009-0004-8042-6796>

WOMEN AND WAR IN THE INFORMATION SPACE OF THE DAY

Abstract. This paper focuses on the state of the women's experience image in modern communication space of Ukraine that have formed after February 24, 2022.

The research highlights principal trends, prospects in its progress, common definitions, theoretic-methodological, thematic priorities of the women's experience, considers the dynamics of women's image in numerous texts, including self-consciousness in this context during the named period. The urgency of this research lies in the analysis of the reflection of gender role stereotypes and specific women's collective and individual memory in published texts during Russo Ukrainian War after the full-scale invasion of Ukraine by the aggressor's military. This investigation aims to study psychological aspects of female communication strategies in wartime.

The task of this paper is to observe women's experience in published stories about war in the Ukrainian military discourse of 2022–2024 period. The study uses comparative and interpretative methods for selection and analyze of selected stories.

The results of the research. The author distinguishes different changes in the development of gender role stereotypes since the full-scale invasion in this war; outlines its characteristics; cites the examples, illustrates the wide range of

social preferences, analyzed in cited investigations; says about the division of women's representations in "professional" or "amateur" components in related practice of publishing personal stories. This study is novel as linguistic means of expression of women's experience in different texts and connected ways of its publishing fiction works, mass media texts, and results of its studying applied in selected researches.

The author uses the published testimonies of the female survivors of the Russo Ukrainian war to show how the signals of trauma could be detected in their language.

Along with the justification of common trends, the author distinguishes differences in women's experience image in Ukraine after February 2022.

Keywords: communication, communicative strategies, cultural memory, military discourse, women's experience.

Постановка проблеми. Нині, коли Україна переживає вторгнення агресора, стає очевидним: ідентичність і самосвідомість – не просто словесні категорії, а важливі сутнісні ознаки особистості, від яких залежить існування держави, здатність кожного з нас захищати її від ворожих посягань.

Саме тому актуальності в наш час набуває проблема формування категорій оприявлення суто жіночого досвіду, що закорінені в нашій історії та нині зафіксовані в оповідях у величезній кількості достовірних і не дуже джерел.

До числа найменш досліджених у добу війни належать історії саме жіночі.

Проте твори й тексти, де вони містяться, не лише проливають світло на деякі моменти нашого самопізнання в контексті складних історичних перипетій нового часу, а й демонструють зародження нових образів у свідомості соціуму. Тому проблема впливу травматичного досвіду на процеси становлення ідентичності (гендерної також) у контексті представлення травми та пам'яті про неї у мас-медіа та сучасній українській прозі потребує літературознавчого дослідження, необхідність якого зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси формування та репрезентації жіночого досвіду, використовувані для цього засоби комунікації, перш за все тексти, не раз ставали об'єктом наукових студій.

До них зверталися ще родоначальник теорії архетипів К.-Г. Юнг, дослідниці місця жінки в культурі та жіночого письма С. де Бовуар і К. Естес; згодом до цих тем звернулися українські літературознавиці Т. Гундорова, О. Забужко, О. Кісь, С. Павличко. Окрім створення

основоположних в українській науці праць, дослідниці прагнули також представити й самі матеріали, розкрити їхнє тематичне наповнення, простежити відображення в текстах суспільного життя України. Проте, на нашу думку, наразі не досить уваги приділено вивченню репрезентації жіночого досвіду в текстах воєнного часу. Ця потреба дослідження жіночого досвіду в текстах 2022-2024 рр. і визначає актуальність цієї статті. Для цього розглянемо приклади текстів означеного періоду, їх особливості в контексті жіночого досвіду, звернувшись до праць Т. Гундорової, О. Кісь, Т. Марценюк та ін. дослідників пам'яті та передачі травматичного досвіду. Варте уваги визначення відомої дослідниці жіночої історії О. Кісь, за яким «травматична пам'ять – це така пам'ять, витоки якої криються в певному жахливому досвіді; найчастіше вона є особливо виразною, нав'язливою, неконтрольованою, стійкою та соматично проявленою» [1, С. 174].

Щоб простежити функціонування виокремлених означеними дослідниками понять, образів і т. ін. у мовному просторі війни, звернемося як до праць, опублікованих до 2014 року, таких як дослідження В. Карпенка [2], так і до розвідок, оприлюднених після 2022 р. [3; 4 та ін.]. Розроблені названими вище літературознавцями теоретичні засади та загальні для сучасної науки положення єдності, взаємозалежності і взаємозв'язку історії, культури та появи літературних явищ, які віддзеркалюють особливості розвитку суспільної думки свого часу, стали методологічною основою дослідження. У статті реалізовано історико-літературний метод, аналітично-описовий підхід, який полягає в підборі, систематизації, аналізі матеріалу й оцінці отриманих результатів.

Мета статті – розглянути вплив війни та пережитих травматичних подій на творення жіночих образів і представлення у них жіночого досвіду в тексті.

Завдання статті – розглянути наявні зараз дослідження проблеми; проаналізувати наявні в текстах вияви жіночого досвіду (що є основою статті); простежити формування жіночих образів у текстах авторів означеного періоду; розробити рекомендації щодо подальших кроків із дослідження визначеної теми.

Виклад основного матеріалу. Світогляд нової епохи (зокрема жінки в ній) твориться безнастанною боротьбою з ворогом, і головне місце в його формуванні, за Е. Томпсон, посідали «питання оборони й організації» [5, С. 155].

Це виразно ілюструє український інформаційний простір, у текстах якого тема жінки в суспільно-політичному житті країни знайшла безпосередній вияв.

І хоча сюжетною їх основою (надто художніх творів) є передусім опис історичних подій, автори / авторки часто вдаються до осмислення тих чи тих описаних фактів, подають власні оцінки, висловлюють власне ставлення тощо.

Усе це засвідчує рівень їхньої самосвідомості, прихильність до ідеології певних суспільних груп, а також осмислення подій із позиції певних стереотипів.

Одним із найдоступніших інструментів оповіді в епоху цифровізації є соцмережі (напр., Facebook, Instagram), які безпосередньо впливають на сприйняття світу сучасною людиною та оцінку нею актуальних подій [4; 7 та ін.].

Крім художніх творів, у яких описані власне події від початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, поширені зокрема в соцмережах і просто розповіді про війну та їхні добірки, представлені в межах окремих проектів, як-от «Detector.media», «МЕМетр: аналіз візуального дезінформаційного дискурсу», різного роду огляди у Facebook, Instagram, новини телеграм-каналів «Інфопростір», «MediaSapiens», «Критика» тощо, інтернет-видання «Детектор медіа», «Texty.org.ua», «Заборона» й ін. [7]. Ім'я автора тексту часом у такому випадку невідоме. Погодимося проте з дослідницями функціонування стереотипу Л. Боровською [8] й А. Лісневською [6], що стверджують: оповіді навіть очевидців у будь-якому разі відтворюють загальні стереотипи, присутні в інформаційному просторі, навіть якщо авторки цього не усвідомлюють; і це актуально після 2022 року теж. Першою групою таких текстів є тоді публікації певного твору – компіляції з особистого досвіду з нашаруваннями колективного, друга складена з оповідей, найімовірніше, написаних із метою проживання травматичного досвіду, бо присвячених переважно пережитим особисто болісним подіям [9]. Уже наявні дослідження, де доведено, що подібного роду самостійний запис у соцмережах свідчить про намір висловити власний погляд на події та дати їм об'єктивну оцінку [10; 11].

Так, у більшості розповідей описано власне напад на українську землю та необхідність об'єднатися та протистояти ворогові: «ідентичність найкраще проявляється і усвідомлюється на кордонах: я більше усвідомлюю, хто є я, коли зустрічаюся з іншою ідентичністю. <...> У війнах, які вів Хмельницький, Мазепа, ми постійно мусіли відстоювати свою ідентичність. Тепер маємо такий самий історичний момент, адже йде війна» [6, С. 146]. У тексті зазвичай експресивно, із неприхованим співчуттям, описують воєнні злочини проти мирного населення, на які героїні відповідають: «Це мій дім, моя земля. Стоятиму, гризтиму, боротися буду, воюватиму. Усе, що треба» [за 7, С. 26].

Коментують же останні новини новотворами типу «демократія порашистськи» або «туристи Путіна» тощо [за 12]. З першого зворушливого тексту стає зрозуміло, що і для автора, і для героїні, війна стійко асоціюється зі злом, яке треба знищити [7]. Недаремно поширення набувають і нові міфи – міські легенди, в яких українцям допомагають небесні сили, як-от «привид Києва» [12].

Тобто під час війни важливою частиною функціонування медіа в соціумі є подібні тексти, потужна сила яких гіперболізує втрати ворога на фоні очевидного применшення своїх (останнє однаке критикують у коментарях дописів) [12].

Зокрема, напр., оповідь про цитовану вище киянку, яка збила ворожий російський дрон банкою із солоними огірками (за іншою версією – помідорами).

Авторки тексту, засуджуючи окупантів, з боєм описують руйнування, яких зазнають міста, співчують людському горю – оприявнення травматичного досвіду при цьому відбувається кількома способами [7]. Такі тексти мають ознаки, зафіксовані Т. Гундоровою: досвід у них зображено як «...нелінійний, фрагментарний, проявляється через монструозні характери (образ монструозної жіночості), через тіло (рана або каліцтво) і мову (мовчання)» [13, С. 33-34].

Також одним із маркерів змін є мова, тобто різке збільшення частки людей, які вважають російську мову неприйнятною для спілкування в побуті [6].

Водночас у текстах захоплюються мужністю жінок, які всіма силами протистоять ворожій навалі зазвичай ототожнюючи з архетипічними образами.

Так, поруч із поширенням узагальнених образів українського спротиву (як-от народна пісня «Червона калина» виконання гурту «Бумбокс») поширюються та популяризуються метафори саме жіночого досвіду. Зокрема переможницею конкурсу «Євробачення»-2022 стала пісня «Стефанія» гурту «Kalush Orchestra», чи ще промовистіше повернення й оновлене прочитання написаної ще 1994 р. «Очі відьми», що тепер асоціюється з жінками-захисницями та волонтерками.

Проте в оцінках ворогів автори незмінно залишаються на боці потерпілих, називаючи нападників «орками», звинувачуючи їх у тому, що вони створили «море вогню та вибухів» і спричинили «пекло в реальності» [12, 14, 15 та ін.].

Тобто незалежно від статі автор пересічного художнього чи медіатексту засуджує будь-які посягання на життя інших людей, право жити на своїй землі.

Для авторів українських медіа втіленням справжніх воїнських чеснот і носіями свободи виступають жінки-захисниці та звичайні жінки, що втілюють у текстах архетипічні риси жіночих образів, зокрема берегині-хранительки роду.

Візьмімо для прикладу типове повідомлення початку 2022 р. – звістка про українську бабусю, яка напоїла ворожих солдатів чаєм із засобом для діареї, а коли ті пішли до вбиральні, підпалила приміщення туалету. Новина про це отримала іронічний підзаголовок «княгиня Ольга наших часів» [за 15, С. 89].

Активізувалися в інформаційному просторі й згадки про видатних історичних діячок і дискусії про місце жінки в мистецтві, її роль за воєнного часу.

Прикладами є відкриття виставки у Львові «Музи не мовчать» (витвори мистецтва як рефлексія на війну в Україні) та дискусія в ЗМІ навколо цієї події [6] чи поява та постановки повністю присвяченої проживанню жінкою травматичного досвіду війни п'єси Неди Нежданої «Закрите небо». В якості оборонительки рідної землі постає сам Бог, який «прицільно стріляє, веде бої», «скуповує кровоспинне» та «дозволяє не прощати і називати усе як є»; разом із ним – образ Богородиці. Божа Матір, як зауважує авторка розвідки, присвяченої комунікації в соцмережах, зрідка зображується навіть у сатиричному ключі покровительки військових, як-от у жарті про «святую Джавеліну» [4, 6, 12, 15].

Іще поширеніший образ «Богині війни» – артилерійської установки «Богдана» для створення «пекельного вогню» чи «нічного сафарі», як образно називають заходи, спрямовані на те щоб завдати удару ворогові у місцях його перебування та відвернути можливі напади. Такі акції, як названі та подібні, хоч і мали частково руйнівний характер, проте вписуються в логіку оборонних дій.

Тому праця журналістів і дописувачів у соцмережі вартісна навіть уже як данина часові та сумлінна фіксація перебігу війни зі спробами їх осмислення.

Рідше вживаються складні конструкції, напр., образне словосполучення «дзеркало чужої війни», тобто засвідчення того, як імперські міфи нав'язувалися в українському середовищі, формуючи стереотипи меншовартості і вторинності.

Бачимо, що вони не засвоюються та зникають із інформаційного простору.

Також виділимо кілька моментів, що мають цінність для сучасного читача.

Так, автори загалом толерантно ставляться до представників різних народностей, що становили національні меншини, навіть наявність опози-

ційної моделі «свій-чужий» не перешкоджає загальному толерантному тону тексту.

Зазвичай роль героїні українського тексту – жінка-воїтелька чи захисниця.

Це контрастує з архетипом, обраним для позначення власної ідентичності росіянами, де жінку зображено переважно старою бабусею [15]. І хоча вражає байдужість (у кращому випадку) та відверта ворожість окупантів до корінного населення краю – українців (яких у 2022 р. іще називали «неправильними» росіянами), але навіть до них і досі зазвичай немає загальної взаємної ворожості.

Ці характеристики, звісно, додають значущі штрихи до самопізнання нації.

Самі ж персонажі, за словами дослідників феномену *conspiracy of silence* (тобто замовчування), часто вдаються до цієї стратегії, обговорення пережитого досвіду та взагалі цього роду розмов уникаючи. Та попри всі подібні табу, кожна розповідь, оприлюднена письмово, цінна також як предтеча осмислення і опису війни пізніше. Цікавий і феномен оповіді про травму, коли її представлено як буденну й несуттєву, чи схожий – «утрати пам'яті», що його детальніше подано дослідницями саме спричинених війною травм [1, 9, 10, 13, 16, 17 та ін.].

Висновки. Історії в соцмережах, як і мас-медіа, художні твори чи взагалі тексти періоду російсько-української війни після 24 лютого 2022 року в переважній більшості відображають особливості жіночого досвіду проживання війни, змальовуючи строкату картину різноманітних історій і буття жінок-авторок і героїнь оповідей, їхнього ставлення до драматичних подій, що спричинили стільки горя багатьом українкам і втрату Україною стількох життів.

Наявні в медіапросторі тексти, крім означеного вище, засвідчують тяглість історичного буття українців, осмислення складних етапів історії, боротьбу за гідність та незалежність від агресора. Висловлюючи власний досвід, авторки таких творів сповідують ідеологію свободи України й особистості, творять героїчний козацький міф, але подекуди виявляють і безсторонню позицію.

Проте варто констатувати, що проти всі заходи щодо протидії інформаційній війні, що ведеться агресором, у середовищі інтелігенції все ще пропагуються ті ж імперські ідеологеми, які применшували історичну роль українського жіноцтва, видатних українців і загалом місце України у слов'янському світі ще за часів імперської Росії. Їхній руйнівний вплив на українську національну свідомість, породжені ними комплекси меншовартості і вторинності та їх наслідки яких відчутні й нині. Звісно, ця

розвідка не претендує на повноту розкриття теми й огляд усього наявного матеріалу навіть із огляду на її невеликий об'єм. Але спроба хоча б описати первинно наявні тексти показує, наскільки формально поступово та непомітно проте значною мірою тематично та сутнісно змінюється сприйняття та відповідно зображення жінки в текстах.

Отже, відкритою та перспективною для подальшого дослідження залишається питання впливу подій українсько-російської війни на весь обшир і розмаїття текстів, які репрезентують, інтерпретують або конструюють ідентичність українки в умовах воєнного часу.

Література:

1. Кісь, О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело: зб. наук. ст. / ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків, 2010. С. 171-191.
2. Карпенко, В. Інформаційний простір як чинник національної безпеки України // Українознавство: науковий громадсько-політичний культурно-мистецький педагогічний журнал. 2005. № 3. С. 182-192.
3. Доценко, О. Комунікативно-прагматичні особливості езотеричних передбачень у мас-медійному дискурсі російсько-української війни. Синопис: текст, контекст, медіа, 2023. № 29 (2). С. 120-130.
4. Фіялка, С. Зображально-виражальні засоби в українській поезії періоду повномасштабної військової агресії РФ. Синопис: текст, контекст, медіа, 2023. № 29 (2). С. 114-119.
5. Томпсон, Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / пер. з англ. М. Корчинської. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 368 с.
6. Лісневська, А. Storytelling transmedia в аудіовізуальному контенті. Журналістика та реклама: вектори взаємодії : тези Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 березня 2019 р.) / за ред. А. Мазаракі. Київ : КНТЕУ, 2019. С. 146-153.
7. Коваленко, А. Психологічні аспекти сатиричної комунікації в сучасній українській воєнній меметиці. Синопис: текст, контекст, медіа, 2024. № 30 (1). С. 24-33.
8. Боровська, Л. Евристичний потенціал стереотипу як феномену свідомості. Вісник КНТЕУ, 2013. № 4. С. 92-101.
9. Куц, Г. Стереотипізація та міфологізація у виборчому процесі. Сучасне суспільство, 2013. № 2, С. 54-67.
10. Вещикова, О. Асиметрія пам'яті і спогадів у художньому творі: наратологічний аспект. Синопис: текст, контекст, медіа, 2022. № 28 (2). С. 46-53.
11. Карпенко, О., Животова, К. Концептуальні підходи до формування інформаційних механізмів запобігання та розв'язання міжнаціональних конфліктів. Аспекти публічного управління, 2022. № 10 (6). С. 14-18.
12. Ільченко, О. Метафорична модель війни у військовому дискурсі українського медіапростору 2014-2023 рр. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія, 2024. № 1. С. 11-14.
13. Постколоніалізм. Генерації. Культура / ред. Т. Гундорова, А. Матусьяк. Київ: Лаурус, 2014. (Серія «Теоретичні ревізії». Вип. 4) 336 с.

14. Eurovision Ukraine official. Як це було: Kalush Orchestra перемогли у фіналі Євробачення 2022. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=KHvN51khWjc>
15. Бабенко, В. Образ жінки похилого віку в наративах мас-медіа під час російсько-української війни. *Синopsis: текст, контекст, медіа*, 2022. № 28 (2). С. 87-94.
16. Kis, O. *Survival as Victory: Ukrainian Women in the Gulag*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2021.
17. Martsenyuk, T. *Towards Gender Equality in the Ukrainian Society*. *Ukraine's Many Faces* / ed. O. Palko, M. Férez Gil. Bielefeld, 2023. P. 345-356.

References:

1. Kis, O. (2010). Kolektyvna pamiat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor [Collective memory and historical trauma: theoretical reflections against the background of the women memories about the Holodomor]. In H. Hrinchenko, & N. Khanenko-Frizen (Eds.). *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod, dzherelo – In search of voice: oral history as theory, method, and source: collection of essays* (pp. 171-191). Kharkiv: TORGSIN PLUS [in Ukrainian].
2. Karpenko, V. (2005). Informacijnyj prostir jak chynnyk nacional'noji bezpeky Ukrajinu [Information space as a factor of national security of Ukraine]. *Ukrajinoznavstvo – Ukrainian studies: a scientific, public, political, cultural, artistic pedagogical journal*. Vol. 3, pp. 182-192 [in Ukrainian].
3. Dotsenko, O. (2023). Komunikatyvno-pragmatychni osoblyvosti ezoterychnykh peredbachenj u mas-medijnomu dyskursi rosijs'ko-ukrajins'koji vijny [Communication and pragmatic peculiarities of esoteric forecasts in mass media discourse of the Russian-Ukrainian war]. *Synopsis: text, context, media*. Vol. 29 (2), pp. 120-130 [in Ukrainian].
4. Fiialka, S. (2023). Zobrazhalno-vyrazhalni zasoby v ukraïnskii poezii periodu povnomasshtabnoi viiskovoi ahresii RF [Figurative language of Ukrainian poetry written during the period of full-scale military aggression of the russian federation]. *Synopsis: text, context, media*. Vol. 29 (2), pp. 114-119 [in Ukrainian].
5. Tompson, E. (2006). *Trubadury imperii: Rosiiska literatura i kolonializm*. [Troubadours of the Empire: Russian Literature and Colonialism]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
6. Lisnevskaja, A. (2019). Storytelling transmedia v audiovizualnomu kontenti [Storytelling transmedia in audiovisual content]. In A. Mazaraki (Ed.). *Zhurnalistyka ta reklama: vektory vzaïmodii – Journalism and advertising: vectors of interaction* (pp. 146-153). Kyiv: State University Of Trade And Economics [in Ukrainian].
7. Kovalenko, A. (2024). Psykhologichni aspekty satyrychnoji komunikacii v suchasnij ukrajins'kij vojennij memetyci [Psychological aspects of satirical communication in contemporary Ukrainian military memetics (based on social media material)]. *Synopsis: text, context, media*. Vol. 30 (1), pp. 24-33 [in Ukrainian].
8. Borovska, L. (2013). Evrystychni potentsial stereotypu yak fenomenu svidomosti [Euristic potential of stereotype as pragmatically oriented phenomenon of consciousness]. *Bulletin of Kyiv National University of Trade and Economics*. Vol. 4, pp. 92-101 [in Ukrainian].
9. Kuts, H. (2013). Stereotypizatsiia ta mifologizatsiia u vyborchomu protsesi [Stereotyping and mythologizing in the election process]. *Suchasne suspilstvo – Modern society*. Vol. 2, pp. 54-67 [in Ukrainian].
10. Veshchikova, O. (2022). Asymetrija pam'jati i spohadiv u khudozhnjomu tvorі: naratologichnij aspekt [The asymmetry of memory and memories in fiction: narratological aspect]. *Synopsis: text, context, media*. Vol. 28 (2), pp. 46-53 [in Ukrainian].

11. Karpenko, O., & Zhyvotova, K. (2022). Konceptualjni pidkhody do formuvannja informacijnykh mekhanizmiv zapobighannja ta rozv'jazannja mizhnacionalnykh konfliktiv [Conceptual approaches to the formation of information mechanisms for the prevention and resolution of interethnic conflicts]. *Aspekty publichnogho upravlinnja – Public Administration Aspects*. Vol. 10 (6), pp. 14-18 [in Ukrainian].

12. Ilchenko, O. (2024). Metaforychna modelj vijny u vijsjkovomu dyskursi ukrajinsjkogho mediaprostoru 2014-2023 rr. [The metaphorical model of war in the military discourse of the Ukrainian media space 2014-2023]. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University*. Vol. 1, pp. 11-14 [in Ukrainian].

13. Hundorova, T., & Matusiak, A. (Eds.) (2014) Postkolonializm. Heneratsii. Kultura [Postcolonialism. Generations. Culture]. Kyiv: Laurus [in Ukrainian].

14. Eurovision Ukraine official (2022, May 15). *Yak tse bulo: Kalush Orchestra peremohly u finali Yevrobachennia 2022* [How it was: Kalush Orchestra won the Eurovision 2022 final], from <https://www.youtube.com/watch?v=KHvN51khWjc>

15. Babenko, V. (2022). Obraz zhinky pokhylogho viku v naratyvakh mas-media pid chas rosijsko-ukrajinskoji vijny [The image of an elderly woman in media narratives during the Russian-Ukrainian war]. *Synopsis: text, context, media*. Vol. 28 (2), pp. 87-94 [in Ukrainian].

16. Kis, O. (2021). *Survival as Victory: Ukrainian Women in the Gulag*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press

17. Martsenyuk, T. (2023). Towards Gender Equality in the Ukrainian Society. In O. Palko, M. Férez Gil (Eds.). *Ukraine's Many Faces*. (pp. 345-356). Bielefeld.

УДК 811.111:811.161.2:81`36:81`37:81`27

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-366-377](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-366-377)

Птуха Владислав Анатолійович кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, Київський національний лінгвістичний університет, вулиця Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03150, <https://orcid.org/0009-0006-0315-8307>

Кухта Василь Васильович доктор філософії, асистент кафедри іноземних мов, Ужгородський національний університет, 88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14, тел.: (0312) 643-084, <https://orcid.org/0000-0002-8690-5331>

Дуб Оксана Богданівна асистент кафедри англійської філології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, <https://orcid.org/0000-0001-6222-4964>

РОЛЬ АНГЛІЦИЗМІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЛЕКСИКИ ТА ГРАМАТИКИ

Анотація. У статті розкрито роль і вплив англіцизмів на формування новітньої лексики та граматики сучасної української мови. Фокус уваги зосереджено на історичних чинниках, які спричинили появу англомовних запозичень, ролі глобалізаційних процесів та розповсюдження англомовної культури в українській мовній спільноті. Було визначено яким чином англіцизми інтегруються в лексичний склад української мови, як вони наповнюють його новими термінами та поняттями. Було встановлено чотири сфери спілкування, де англіцизмів зустрічається найбільше. У статті також розглянуто адаптацію англомовних запозичень до морфологічних та синтаксичних особливостей української мови. Особливу увагу надано дослідженню соціокультурного аспекту вживання англіцизмів представниками певних соціальних груп, зокрема it-, бізнес-, наукової- спільнот.

Результати дослідження засвідчили те, англіцизми мають значний вплив на розвиток сучасної української мови, роблячи її динамічною та гнучкою у світлі інтеграційних процесів. Ці зміни стають маркером глобалізаційної адаптації, міжнародної взаємодії та актуальних тенденцій в сучасному українському мовленні. Разом з тим, було висвітлено питання

щодо позитивного та негативного ефекту використання англомовних запозичень. Безперечно, вони сприяють розширенню лексичного фонду, але водночас спричиняють певні труднощі при збереженні національної ідентичності та традиційної граматики. У висновках дослідження запропоновано рекомендації щодо детального аналізу англомовних запозичень та їхнього місця у сучасному мовному просторі України. Висвітлено релевантні підходи до їхнього використання при збереженні мовних традицій.

Ключові слова: англіцизми, сучасна українська мова, національна ідентичність, глобалізація, мовна ідентичність, соціокультурний аспект, мовна політика, адаптація, морфологія, синтаксис.

Ptukha Vladyslav Anatoliiovych Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of English Philology, Kyiv National Linguistic University, St. Velyka Vasylkivska, 73, Kyiv, 03150, <https://orcid.org/0009-0006-0315-8307>

Kukhta Vasyl Vasylovych Doctor of Philosophy, Assistant of the Department of Foreign Languages, Uzhhorod National University, St. Universytetska, 14, Uzhhorod, 88000, tel.: (0312) 643-084, <https://orcid.org/0000-0002-8690-5331>

Dub Oksana Bohdanivna Assistant of the Department of English Philology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, <https://orcid.org/0000-0001-6222-4964>

THE ROLE OF ANGLICISMS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN LANGUAGE AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF VOCABULARY AND GRAMMAR

Abstract. The article explores the role and influence of Anglicisms on the formation of modern Ukrainian vocabulary and grammar. The focus is placed on the historical factors that have led to the emergence of English borrowings, the role of globalisation processes, and the spread of English-speaking culture within the Ukrainian language community. The article identifies how Anglicisms are integrated into the lexical structure of the Ukrainian language and how they introduce new terms and concepts. Four communication spheres where Anglicisms are most frequently encountered were identified. The article also examines the adaptation of English borrowings to the morphological and syntactic features of the Ukrainian language. Special attention is given to the socio-cultural aspect of Anglicism usage by

representatives of specific social groups, particularly in the IT, business, and scientific communities.

The research results indicate that Anglicisms have a significant impact on the development of modern Ukrainian, making it dynamic and flexible in light of integration processes. These changes become markers of globalisation adaptation, international interaction, and current trends in contemporary Ukrainian speech. At the same time, the article highlights the positive and negative effects of using English borrowings. Undoubtedly, they contribute to the expansion of the lexical fund, but they also pose certain challenges in preserving national identity and traditional grammar. The study's conclusions offer recommendations for a detailed analysis of English borrowings and their place in the contemporary language space of Ukraine. Relevant approaches to their use while preserving linguistic traditions are discussed.

Keywords: anglicisms, contemporary Ukrainian language, national identity, globalisation, linguistic identity, sociocultural aspect, language policy, adaptation, morphology, syntax.

Постановка проблеми. Останні десятиліття позначені інтенсифікацією впливу англійської мови на українську, що пов'язано не лише з глобалізаційними процесами, але й з розвитком передових технологій, науково-технічним прогресом, культурною взаємодією та інтеграцією України в міжнародне середовище. Це проводить до змін як на лексичному, так і на граматичному рівні української мови, що вимагає ретельного вивчення та аналізу. Релевантність цього дослідження визначена необхідністю встановлення ролі англіцизмів в сучасній україномовній спільноті, виявленню їхнього впливу на розширення лексичного складу мови та їх адаптації до граматичних особливостей. Дослідження англійських запозичень необхідно проводити, спираючись на закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 2019 року, який передбачає захист української мови як єдиної державної. Проте цей закон не забороняє використання іншомовних запозичень при умові їхнього сприяння до збагачення лексичного складу і відповідності до мовних норм.

У цьому ключі вектор розвитку української мови, який визначений державною політикою, передбачає не лише захист мовної спадщини, але й відкритість до інновацій та нових термінів. Цей підхід відповідає європейським мовним стандартам, де мовна політика передбачає динамічний розвиток мови в умовах глобалізації, збереження національної ідентичності та здатності адаптуватись до нових реалій.

Англіцизми в українській мові не лише відображають сучасні тенденції, але й активно впливають на формування нової мовної норми,

що вимагає ретельного аналізу та систематизації. Необхідно визначити межі доцільного використання англіцизмів для їхнього сприяння розвитку мови так, щоби вони не загрожували національній українській ідентичності. Наприклад, в освітній та науковій сферах англіцизми слугують інструментом для інтеграції України в світову наукову спільноту, однак у повсякденному спілкуванні необхідно зберігати рівновагу між збагаченням мови за рахунок іноземних запозичень та збереженням її національних особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиліття українські науковці приділяють значну увагу вивченню впливу англіцизмів на сучасну українську мову. Ці дослідження охоплюють різні аспекти англійських запозичень, починаючи від їх проникнення в різні сфери життя і закінчуючи впливом на лексичний та граматичний склад.

І.І. Барнич [1] вважає, що процес запозичення англіцизмів є багаторівневим і сприяє збагаченню мовного фонду української мови. Вона також зазначає, що англійська мова є важливим джерелом нових термінів, особливо у сфері інформаційних технологій, що робить її вживання ключовим чинником розвитку сучасної термінології. О.С. Дьолог [3] вивчає специфіку англо-української мовної взаємодії, зосереджуючись на різних типах мовних контактів. Дослідниця аналізує вплив англійської мови на українську в радянський період та на сучасному етапі, а також вивчає мовне середовище української діаспори в США та Канаді. Л.П. Кислюк [4] розглядає процеси словотворення англіцизмів у сучасній українській інтернет-комунікації. Вона розкриває специфіку адаптації англійських запозичень, які часто не зазнають значних змін під час переходу в українську мову.

О.В. Дмитренко та С.В. Кохан [2] аналізують шляхи проникнення англіцизмів у молодіжний сленг і те, які лексеми з англійської мови стали частиною повсякденного спілкування молоді. Вони виділяють кілька підгруп, які пов'язані з музикою, спортом, інтернетом та повсякденним життям.

А. М. Марченко [5] визначає кілька ключових факторів, які сприяють проникненню англіцизмів, а саме: розвиток економічних зв'язків, поширення західної культури, інтернаціоналізація лексики, посилення культурних обмінів. Водночас К. Павелків [6] зазначає, що запозичення англійських слів та виразів стає все більш поширеним явищем, особливо у зв'язку з глобалізацією та розвитком інформаційних технологій.

М.О. Писаренко та П.О. Поліщук [7] аналізують різні аспекти англійських запозичень, зокрема їхню історію, типи англіцизмів за

характером запозичення, найпоширеніші англіцизми та їхні українські відповідники, а також явище псевдоангліцизмів. Дослідники визначили сфери, з яких англіцизми найбільше проникли в українську мову, а саме економіку, фінанси, технології, моду, спорт, культуру та ЗМІ. Вони зосереджують увагу на соціально-економічних та культурних чинниках, які сприяють розповсюдженню англіцизмів, а також на процесах глобалізації та інтеграції України у світову спільноту.

Л. Прийма [8] також досліджує специфіку англійських запозичень у різних граматичних парадигмах української мови, зокрема в іменниках, прикметниках і дієсловах. Вона детально розглядає, як англіцизми видозмінюються відповідно до морфологічних і синтаксичних норм української мови. Дослідниця розглядає питання множини, відмінювання іменників, адаптації прикметників та дієслів. Особливу увагу вона приділяє проблемам калькування англійських прикметникових конструкцій, які можуть негативно впливати на граматичні норми української мови.

А.С. Стадний та І.Є. Зозуля [9] досліджують явище неоангліцизмів у сучасній українській літературній мові, підкреслюючи їхню роль у збагаченні української лексики та вплив на мовну систему. Вони детально розглядають лексико-тематичні групи англіцизмів, зокрема науково-технічні терміни, лексику зі сфер політики, бізнесу, реклами, побуту та спорту. Науковці зазначають, що більшість неоангліцизмів — це варваризми, які ще не були адаптовані мовою-реципієнтом і залишилися у своєму первісному вигляді. Водночас Т.С. Шинкар, Т.М. Левченко та Т.В. Чубань [10] аналізують вплив англіцизмів на стан і розвиток української мови як знакової системи, звертаючи особливу увагу на нову наукову галузь — еколінгвістику, яка вивчає взаємодію мови, людини та навколишнього середовища.

Загалом аналіз останніх публікацій і досліджень свідчить, що англіцизми мають значний вплив на сучасну українську мову, стаючи невід'ємною частиною її розвитку. Однак вони також наголошують на необхідності вироблення стратегії, яка б дозволила зберегти національну ідентичність української мови в умовах глобалізації, забезпечивши її адаптацію до нових реалій.

Мета дослідження полягає у вивченні процесів інтеграції англіцизмів в українську мову, оцінку їхнього впливу на формування нових мовних норм, зокрема в лексиці та граматиці.

Виклад основного матеріалу. Процес інтеграції англіцизмів в українську мову ми поділяємо на три ключових етапи. Перший період датується кінцем ХХ століття, а саме виходом України з Радянського Союзу у 1991 році. Він охоплює великі зміни як в політичному, так як і в економічному ландшафті, інтеграцію України до міжнародного ринку та початком встановлення комерційних зв'язків із західними партнерами.

Державі довелося швидко пристосовуватись до нових норм міжнародного співробітництва, де англійська мова вже була домінуючою. Перехід до ринкової економіки вимагав створення нових бізнес-термінів для точного опису різноманітних видів комерційної діяльності та опису подій, тому терміни «маркетинг», «менеджмент», «аутсорсинг» стали загальноживаними не лише в бізнес-середовищі, а й в повсякденному спілкуванні. Англійська мова мала значний вплив на формування технологічного сектору, особливо в сфері інноваційних інформаційних технологій. Поява Інтернету та комп'ютерів також сприяла запозиченню англійської термінології.

Другий етап поширення англіцизмів збігається з активним використанням Інтернету та розвитком цифрових технологій у 2000-х роках. Цей період характеризується широким доступом до Інтернету, що призвело до значних змін в стилі спілкування та доступу до інформації. Інтернет відкрив нові можливості до глобальної комунікації, де англійська займала позицію домінуючої. Поява нових термінів, які позначали певні явища в Інтернеті, соціальних мережах та комп'ютерних технологіях, значно збагатили українську мову, але цей процес відбувався переважно шляхом прямого запозичення англійських слів. Такі лексеми, як «комп'ютер», «сервер», «браузер», «веб-сайт», «хостинг», «чат», стали звичними і активно використовуються як у професійній сфері, так і в повсякденному вжитку. Тренд на спілкування в соціальних мережах, а саме Facebook, Twitter, Instagram, також значно вплинули на лексичний склад української мови. Активне використання цих мереж призвело до появи понять, які позначали нові форми комунікації та взаємодії у віртуальному середовищі. Наприклад, лексеми «пост», «лайк», «фоловер», «тренд», «тролінг», «хештег» вже є загальноживаними та зрозумілими для багатьох українців. Крім того, збільшення часу використання смартфонів і мобільних застосунків призвело ще до активнішого проникнення англіцизмів у повсякденне мовлення.

Третій етап охоплює сучасний період, в якому англіцизми не лише проникають в українську мову, а й адаптуються до її фонетики, граматики і навіть правопису. Цей процес є адекватною реакцією на потреби мови, яка намагається інтегрувати нові поняття та терміни, які позначають сучасні реалії, але водночас зберігають свою унікальність і відповідність національним мовним нормам. Сучасний етап характеризується активною полемікою та початком суспільних дискусій. Англійські запозичення безперечно доповнюють словниковий склад української мови, допомагають легшому входженню країни в міжнародну спільноту та позначають нові ідеї в різних сферах життя. Проте деякі мовознавці переконані в тому, що це може зіпсувати ідентичність української мови та витіснити оригінальні українські слова з повсякденного вжитку. Тому суть дискусії полягає в тому, як зберегти баланс між мовною спадщиною та бути відкритими до нових мовних явищ. Ірина Фаріон, відома

мовознавиця та громадська діячка, була активної учасницею таких обговорень. Вона стверджувала, що надто активне вживання іншомовних запозичень може призвести до втрати національної ідентичності мови, зменшення використання традиційних українських слів. Мовознавиця наголошувала на важливості створення українських відповідників, які би позначали нові терміни та явища, а не просто копіювати іноземні слова та адаптувати їх до граматичних та стилістичних норм української мови.

Попри таку дискусію асиміляція англomовних запозичень до українського лексикону є природним еволюційним мовним процесом, який спостерігаються в багатьох мовах. Така адаптація дозволяє залишатися українській мові живою, гнучкою та здатною відображати динамічні зміни в суспільстві та її сучасні тренди в комунікації. В цьому ключі використання запозичених слів є одним із основних механізмів збагачення лексичного складу будь-якої мови. В українській мові потік англіцизмів, особливо в контексті технологічних досягнень, наукових відкриттів та суспільних змін, часто заповнює лексичні лакуни, де точних аналогів не існує. Відповідно ці терміни використовуються або в оригінальній, або в адаптованій формі. Англіцизми відіграють ключову роль у розширенні української IT-лексики, що чітко простежуються в численних статтях та оглядах на провідних українських IT-платформах, зокрема AIN.ua та ITC.ua. Ці терміни стали невід'ємною частиною повсякденного вжитку, забезпечуючи точність та легкість спілкування серед IT-фахівців (Рисунок 1).

Рис. 1. Запозичення термінів в IT-секторі

Англiцизми вiдiграють важливу роль у сучасному бiзнес-середовищi, що яскраво iлюструється на прикладi матерiалiв платформи Mind.ua. Термiни на зразок «аутсорсинг», «стартап», «бренд», «генеративний штучний iнтелект», «операцiйний директор», «контент», «iнтерфейс» мiцно вкорiнилися в повсякденнiй дiловiй мовi. Їх активне використання у бiзнес-новинах та статтях вiдображає прагнення передати новiтнi технологiї i практики ведення бiзнесу, якi є продуктом глобалiзованого свiту.

Використання англiзованих запозичень у бiзнесi часто пов'язане також з бажанням пiдкреслити сучаснiсть та мiжнароднiсть компанiї чи проекту. При наслiдуваннi українськими компанiями захiдних бiзнес-моделей, якi доминують на глобальному ринку, англiцизми стають ефективним засобом для точної та швидкої передачi специфiчних концепцiй та пiдходiв. вони також сприяють бiльш унiверсальнiй та зрозумiлiй комунiкацiї з мiжнародними партнерами та клiєнтами. На платформi Mind.ua англiцизми використовуються як необхідний iнструмент для опису захiдних бiзнес-практик та iндикатор сучасностi й iнтеграцiї України в свiтовий ринок. Вони стають маркером актуальностi i вiдкритостi до нових тенденцiй, що дозволяє бiзнесу бути на хвилi змiн та ефективно проникати в мiжнародне середовище.

Англiцизми у засобах масової iнформацiї створюють специфiчний стиль мовлення, який сприймається як сучасний i динамiчний (Таблиця 1). Це дозволяє медiа компанiям i користувачам соцiальних мереж бути на хвилi свiтових трендiв, мати ефективну комунiкацiю у швидкозмiнному iнформацiйному просторi. Використання англiцизмiв пiдкреслює вiдкритiсть до нових технологiй i готовнiсть iнтегруватися у свiтову iнформацiйну спiльноту. Це сприяє бiльшiй доступностi та зрозумiлостi медiаконтенту для широкої аудиторiї, адже певнi термiни вже давно закрiпилися у свiтовiй iнформацiйнiй культурi, наприклад «лайкати», «шерити», «фоловити».

Таблиця 1

Переваги використання англiцизмiв

Перевага	Опис	Приклад
1	2	3
Сучасний i динамiчний стиль мовлення	За допомогою англiцизмiв формується вiдповiднiсть сучасностi та свiтовим тенденцiям.	«контент», «тренд», «бренд», «пост», «влог», «подкаст», «кейс», «топ»
Адаптацiя до глобалiзацiї та iнтеграцiя в мiжнародний простiр	Використання англiцизмiв полегшує iнтеграцiю в мiжнародне iнформацiйне середовище та сприяє кращому розумiнню медiа-контенту.	«лайк», «хештег», «рейтинг», «фолловер», «сабскрайб», «апдейт», «апгрейд»

Продовження таблиці 1

1	2	3
Оперативна і ефективна комунікація	Англомовні запозичення дозволяють швидше і точніше передавати інформацію, особливо в умовах високої конкуренції за увагу аудиторії.	«клікбейт», «рейтинг», «таргетинг», «реклама», «меседж», «бренд», «інфлюенсер»
Формування нової культурної ідентичності	Вживання англіцизмів допомагає формувати культурну ідентичність, яка орієнтована на міжнародне спілкування та новітні технології.	«мерчендайзинг», «геймінг», «стрім», «чат», «ком'юніті», «відеоблог»
Збагачення мови та її еволюція	Англомовні запозичення впливають на розвиток мови, додаючи нові слова та вирази, які позначають сучасні реалії.	«SMM», «стрімінг», «брейншторм», «фріланс», «коучинг»

Вживання англомовних запозичень посідає чинне місце у науковій спільноті, адже вони забезпечують ефективне міжнародне спілкування та обмін знаннями. У сучасній українській мові такі терміни як «нейронні мережі», «геном», «машинне навчання, вже стали невід'ємною частиною наукового лексикону. Вони широко використовуються в наукових публікаціях, дослідженнях, а також на міжнародних конференціях, що робить ці терміни універсальними та зрозумілими для міжнародного наукового співтовариства. Технологічний прогрес і поява нових галузей знань, зокрема штучний інтелект, блокчейн, біоінженерія, потребують точного і адекватного опису.

Англомовні запозичення займають чинне місце у розвитку української наукової мови, сприяючи розвитку її гнучкості та здатності відображати сучасні досягнення. Це важливо не лише для становлення української науки, але й для підготовки кваліфікованих фахівців, які зможуть ефективно працювати в глобалізованому світі. Крім того, використання англіцизмів у наукових текстах надає можливість точніше і стисліше передавати складні наукові поняття, а це, своєю чергою, полегшує переклад, адаптацію, і сприйняття міжнародною аудиторією наукової праці. Також англіцизм сприяють розвитку міждисциплінарних досліджень, зокрема терміни «біоінформатика», «квантові обчислення» та «транскриптоніка» позначають взаємодію біології, інформатики й фізики, що відкриває нові напрями досліджень. Англомовні запозичення, інтегровані в українську мову, проходять певний процес адаптації і асиміляції, видозмінюючись відповідно до її морфологічних і синтаксичних норм.

Таблиця 2

Адаптація англомовних запозичень в українську мову

Аспект	Приклад	Опис
Морфологічна адаптація	«стартап» → «стартапу», «стартапом»	Додавання українських закінчень до англіцизмів, що дозволяє змінювати відмінки.
Похідні слова	«Google» → «гуглити», «загуглити»; «Facebook» → «фейсбучити»; «лайкати», «твітити», «клікати»	Утворення нових слів за українськими словотвірними моделями.
Калікування англомовних фраз	«to make a decision» → «зробити рішення»	Переклад англомовних виразів з прямим збереженням структури, іноді всупереч традиційним нормам.
Зміна порядку слів	«фешн-індустрія» → «індустрія моди»; «фешн-подія» → «подія моди»	Використання англомовного порядку слів у конструкціях українських речень.
Англіцизми в Інтернет-комунікації	«user interface» → «користувацький інтерфейс»; «mobile app» → «мобільний додаток»	Калькування англомовних виразів зі збереженням оригінальної структури в українській мові.
Складні прикметники	«high-tech» → «високотехнологічний»; «innovation-oriented» → «інноваційно-орієнтований»	Утворення прикметників за англійським зразком.

Висновки. Визначення ролі та місця англомовних запозичень в розвитку сучасної української мови показало їх релевантність у формуванні та розширенні лексичного складу, сприяючи входженню української мови в глобальний контекст. Такі сфери, як інформаційні технології, бізнес наука і медіа, потребують якомога більше англіцизмів для позначення нових термінів та явищ, що дозволяє українській мові ставати більш адаптивною до міжнародної інтеграції. Проте, разом із позитивною динамікою збагачення лексичного запасу, надмірне використання англіцизмів також створює й певні проблеми. Перш за все, йдеться про розмивання культурних коренів та витіснення оригінальної української лексики. Для підтримання мовного балансу слід розробити освітні програми, які б підвищували мовну культуру та популяризували українські відповідники. Важливо також забезпечувати гармонійний розвиток української мови, одночасно збагачуючи її та зберігаючи

традиційні мовні норми. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення ролі англіцизмів при формуванні мовної поведінки різних соціальних груп, наприклад студентів, лікарів, вчителів, що дозволить краще зрозуміти, як англomовні запозичення впливають на мовну ідентичність та культурну свідомість носіїв української мови при безперервному процесі активної глобалізації.

Література:

1. Барнич І.І. Англійські запозичення в комп'ютерній термінології німецької та української мов. Львівський філологічний часопис. 2020. № 7. С. 13–18.
2. Дмитренко О.В., Кохан С. Вплив англіцизмів на сучасний український молодіжний сленг. Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. Вип. 40. Т. 2. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 49–56. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2020.40.2.5>.
3. Дьолог О.С. Особливості англо-української мовної взаємодії різних типів. Нова філологія. 2020. Вип. 1 (80). С. 162–167. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-1-26>.
4. Кислюк Л.П. Освоєння англіцизмів в українській інтернет-комунікації. Термінологічний вісник. 2017. № 4. С. 245–252.
5. Марченко А.М. Англіцизми в українській мові. Національна ідентичність в мові і культурі : зб. наук. пр. Київ : Талком, 2021. С. 177–180.
6. Павелків К. Вплив англіцизмів на сучасну українську мову: сфери проникнення. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 63, том 2. С. 125–130. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-21>.
7. Писаренко М.О., Поліщук П.О. Сфери проникнення англіцизмів в українську мову. Актуальні проблеми лінгвістики та перекладознавства. 2020. Вип. 9. С. 112–120. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-21>.
8. Прийма Л. Граматичне освоєння англіцизмів у сучасній українській мові. Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. Вип. 40. Т. 2. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 71–80.
9. Стадній А.С., Зозуля І.Є. Неоанглїцизми в сучасній українській літературній мові. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 22. Т. 2. С. 29–33. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.5>.
10. Шинкар Т.С., Левченко Т.М., Чубань Т.В. Функціонування англіцизмів у мові сучасних українських масмедіа: лінгвоекотологічний аспект. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 25. Т. 1. С. 66–71. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.12>.

References:

1. Barnych, I.I. (2020). Anhliiski zapozychennia v komputernii terminolohii nimetskoi ta ukrainskoi mov [English borrowings in computer terminology of German and Ukrainian languages]. *Lvivskiy filolohichnyi chasopys – Lviv Philological Journal*, 7, 13–18 [in Ukrainian].
2. Dmytrenko, O.V., & Kokhan, S. (2020). Vplyv anhlytsyzmiv na suchasnyi ukrainskyi molodizhnyi slenh [The impact of anglicisms on modern Ukrainian youth slang]. *Lingvistychni studii: zbirnyk naukovykh prats – Linguistic Studies: Collection of Scientific Papers*, 40(2), 49–56. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2020.40.2.5> [in Ukrainian].

3. Doloh O.S. (2020). Osoblyvosti anhloukrainskoi movnoi vzaiemodii riznykh typiv [Peculiarities of Anglo-Ukrainian language interaction of various types]. *Nova filolohiia – New Philology*, 1(80), 162–167. <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2020-80-1-26> [in Ukrainian].
4. Kysliuk, L.P. (2017). Osvoiennia anhlitsyzmiv v ukrainskii internet-komunikatsii [Mastering of anglicisms in Ukrainian internet communication]. *Terminolohichniy visnyk – Terminological Bulletin*, 4, 245–252 [in Ukrainian].
5. Marchenko, A.M. (2021). Anhlitsyzmy v ukrainskii movi [Anglicisms in the Ukrainian language]. In *Natsionalna identychnist v movi i kulturi: zbirnyk naukovykh prats – National Identity in Language and Culture: Collection of Scientific Papers* (pp. 177–180). Kyiv: Talkom [in Ukrainian].
6. Pavelkiv, K. (2023). Vplyv anhlitsyzmiv na suchasnu ukrainsku movu: sfery pronyknennia [The impact of anglicisms on modern Ukrainian language: spheres of penetration]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of Humanities*, 63(2), 125–130. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-21> [in Ukrainian].
7. Pysarenko, M.O., & Polishchuk, P.O. (2020). Sfery pronyknennia anhlitsyzmiv v ukrainsku movu [Spheres of penetration of anglicisms into the Ukrainian language]. *Aktualni problemy lnhvistyky ta perekladonavstva – Current Problems of Linguistics and Translation Studies*, 9, 112–120. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-2-21> [in Ukrainian].
8. Pryima, L. (2020). Hramatychnе osvoiennia anhlitsyzmiv u suchasni ukrainskii movi [Grammatical mastering of anglicisms in modern Ukrainian language]. *Lingvistychni studii: zbirnyk naukovykh prats – Linguistic Studies: Collection of Scientific Papers*, 40(2), 71–80 [in Ukrainian].
9. Stadnii, A.S., & Zozulia, I.Ie. (2022). Neoanhlitsyzmy v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Neoanglicisms in modern Ukrainian literary language]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 22(2), 29–33. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.5> [in Ukrainian].
10. Shynkar, T.S., Levchenko, T.M., & Chuban, T.V. (2022). Funktsionuvannia anhlitsyzmiv u movi suchasnykh ukrainskykh masmedia: lnhvoekolohichniy aspekt [Functioning of anglicisms in the language of modern Ukrainian mass media: linguistic and ecological aspect]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 25(1), 66–71. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.12> [in Ukrainian].

УДК 81'243:378

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-378-390](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-378-390)

Сабат Світлана Ігорівна асистент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 28а, м. Львів, 79013, <http://orcid.org/0000-0001-9065-5833>

Мороз Надія Іванівна асистент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 28а, м. Львів, 79013, <http://orcid.org/0009-0003-0083-1074>

Луців Руслана Степанівна доктор філософії з міжнародних економічних відносин, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, ННІМВ ім. Б. Д. Гаврилишина, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, <http://orcid.org/0000-0002-1026-7847>

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. Сьогодні важко уявити будь-яку сферу, зокрема й освіту, без використання технологій штучного інтелекту. Метою статті було проаналізувати ефективність використання штучного інтелекту в процесі вивчення іноземних мов. У результаті дослідження було з'ясовано, що штучний інтелект є технологією, яка використовує певні алгоритми й моделі для аналізу даних, виявлення закономірностей і прийняття рішень, що дозволяє автоматизувати складні процеси й покращити ефективність різних систем. Його використання в освіті дозволяє забезпечити персоналізацію навчання, інтерактивність та адаптивність. Останніми роками інструменти штучного інтелекту набувають усе більшої популярності як засіб підтримки здобувачів освіти у розвитку мовних компетенцій. Розглянуто основні методи й підходи, які використовуються для викладання іноземних мов із застосуванням технологій штучного інтелекту. Штучний інтелект може бути використаний для створення адаптивних навчальних платформ, які змінюють зміст і темп навчання залежно від індивідуальних потреб здобувачів освіти. Основними позитивними аспектами використання штучного інтелекту в процесі

викладання іноземних мов є адаптація до потреб і цілей здобувачів освіти, аналіз їхніх сильних і слабких сторін, можливість оцінювання відповідей різного типу, надання можливості практикувати мовленнєві навички в зручному темпі й форматі. Яскравим прикладом ефективного використання штучного інтелекту для вивчення іноземної мови є спеціально розроблені програми та додатки. Проаналізовано найпопулярніші приклади таких додатків, зокрема MyEnglishLab, Duolingo, Grammarly, чат-боти Virtual Talk App, Memrise і ChatGPT. Визначено, що сервіс ChatGPT має потенціал стати потужним інструментом для підвищення якості викладання та навчання, забезпечуючи персоналізоване репетиторство, автоматичне оцінювання есе, переклад мов, інтерактивне та адаптивне навчання. Проте, незважаючи на велику кількість потенційних переваг, існують і певні недоліки чат-ботів та інструментів штучного інтелекту загалом, які варто враховувати для забезпечення ефективного освітнього процесу. Доведено, що інструменти для вивчення іноземних мов на основі штучного інтелекту допомагають здобувачам освіти розвивати лінгвістичну компетентність. Завдяки інтерактивним вправам, зворотному зв'язку в реальному часі та персоналізованим освітнім траєкторіям, здобувачі освіти можуть покращити свою граматику, словниковий запас, вимову та загальний рівень володіння мовою.

Ключові слова: адаптивне навчання, інтерактивні технології, мовна компетенція, освітні інновації, алгоритми штучного інтелекту.

Sabat Svitlana Ihorivna Assistant Professor, Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Bandery St., 28a, Lviv, 79013, <http://orcid.org/0000-0001-9065-5833>

Moroz Nadiia Ivanivna Assistant Professor, Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Bandery St., 28a, Lviv, 79013, <http://orcid.org/0009-0003-0083-1074>

Lutsiv Ruslana Stepanivna PhD in International Economic Relations, Assistant Professor, Department of International Economic Relations, B. Havrylyshyn Education and Research Institute of International Relations, West Ukrainian National University, Lvivska St., 11, Ternopil, 46009, <http://orcid.org/0000-0002-1026-7847>

ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

Abstract. Today, there is an active development of artificial intelligence technologies, which is becoming unusual for various fields, including education. The purpose of the article was to analyze the effectiveness of using artificial intelligence in the process of learning foreign languages. As a result of the research, it was found that artificial intelligence is a technology that uses certain algorithms and models to analyze data, patterns, and decisions that allow automating complex processes and increasing the efficiency of various systems. Its use in education allows for personalization of learning, interactivity and adaptability. In recent years, artificial intelligence tools are gaining more and more popularity as a means of supporting students in the development of language skills. The main methods and approaches used for teaching foreign languages with the use of artificial intelligence technologies are considered. Artificial intelligence can be used to create adaptive learning platforms that change the content and pace of learning depending on the individual needs of learners. The main positive aspects of the use of artificial intelligence in the process of teaching foreign languages are adaptation to the needs and goals of students, analysis of their strengths and weaknesses, the possibility of evaluating different types of answers, providing the opportunity to practice language skills in a convenient pace and format. A vivid example of the effective use of artificial intelligence for learning a foreign language is specially designed programs and supplements. The most popular examples of such applications are analyzed, including MyEnglishLab, Duolingo, Grammarly, chatbots Virtual Talk App, Memrise and ChatGPT. It was noted that the ChatGPT service has the potential to become a powerful tool for improving the quality of teaching and learning, providing personalized tutoring, automatic essay grading, language translation, interactive and adaptive learning. Protest, despite the large number of shortcomings, shortcomings and certain shortcomings of chatbots and artificial intelligence tools in general, which should be compensated for in order to ensure an effective educational process. In general, AI-based foreign language learning tools help learners develop linguistic competence. Through interactive exercises, real-time feedback, and personalized learning paths, learners can improve their grammar, vocabulary, pronunciation, and overall language proficiency.

Keywords: adaptive learning, interactive technologies, language competence, educational innovations, artificial intelligence algorithms.

Постановка проблеми. Формування сучасного освітнього середовища, яке має відповідати професійним стандартам міжнародного рівня, зумовлене процесами глобалізації та євроінтеграції. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба не лише в удосконаленні методик викладання, але й у впровадженні абсолютно нових форм навчання. Вивчення іноземних мов є складним когнітивним процесом, проте останні досягнення в галузі штучного інтелекту (далі – ШІ) відкрили нові можливості для навчання завдяки інтелектуальним навчальним системам та алгоритмам обробки мови. Штучний інтелект має значний потенціал для персоналізації навчання завдяки здатності аналізувати дані, налаштовувати контент та надавати індивідуальну підтримку кожному здобувачеві освіти. Ця інноваційна технологія може кардинально змінити процес вивчення іноземних мов, зробивши його більш ефективним, захопливим і доступним для всіх категорій здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему впровадження технологій ШІ в процес вивчення мов висвітлювали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Так, Т. Недашківська, Н. Шепа та А. Лещенко у своїй праці визначили основні перспективи використання віртуальних асистентів та інших інтелектуальних систем у філологічній освіті [1]. В. Дроздова, К. Рудніцька та І. Росквас до найпоширеніших інновацій у процесі викладання іноземних мов віднесли інструменти на основі ШІ. На думку авторів, широке застосування ШІ поступово змінює освітнє середовище, а педагогічні інновації в цьому контексті є засобом для підвищення якості української освіти [2]. Дослідження L. Chen, P. Chen та Z. Lin переконує, що ШІ широко застосовується в закладах освіти в різних форматах. Використовуючи платформи на основі цієї технології, викладачі можуть виконувати різні адміністративні функції, такі як перевірка та оцінювання завдань здобувачів освіти, більш ефективно та результативно [3]. У дослідженні таких зарубіжних учених, як R. Rusmiyanto, N. Huriati, N. Fitriani, N. Tyas, A. Rofi'i, M. Sari, з'ясовано, що ШІ має потенціал для значного покращення навичок спілкування тих, хто вивчає англійську мову, забезпечуючи персоналізований та інтерактивний досвід навчання [4]. А. Брутман і Т. Наумчук зазначили, що використання ШІ забезпечує адаптивність і персоналізацію освітнього процесу, а також дозволяє здобувачам освіти самостійно оцінювати набуті знання. Проте ШІ має виконувати роль помічника на заняттях, щоб уникнути можливих негативних наслідків [5]. І. Жукевич та О. Спірічева у своїй праці дослідили трансформацію процесу вивчення іноземних мов,

зокрема вплив інструментів ШІ на розвиток мовленнєвих навичок [6]. Здійснений аналіз наукових досліджень свідчить про те, що питання ефективності впровадження технологій ШІ у процес викладання іноземних мов залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Мета статті – проаналізувати ефективність використання штучного інтелекту в процесі вивчення іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект став незамінним помічником у різних сферах діяльності людини, зокрема й в освіті. Пандемія COVID-19, а згодом і початок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну зумовили прискорення цифровізації освіти, зробивши ШІ важливою складовою процесу навчання. Штучний інтелект традиційно асоціюється з комп'ютерами, проте різні сучасні технології дозволяють інтегрувати його в абсолютно різні пристрої. ШІ вже не обмежується тільки комп'ютерним обладнанням і програмним забезпеченням, а стає частиною різноманітних пристроїв і систем [3]. Перші спроби інтегрувати технології ШІ в освітній процес датуються 60-ми роками, коли з'явилися програми, засновані на простих принципах повторення мови. З розвитком комп'ютерів навчання стало більш інтерактивним і мультимедійним. У 90-х роках з'явилися системи, які намагалися імітувати людське навчання, але їх можливості були обмежені. Справжній прорив стався з появою ШІ, який дозволив створювати більш складні та персоналізовані освітні середовища. Сучасне визначення штучного інтелекту – це обчислювальні системи, які здатні брати участь у процесах, подібних до людських, таких як навчання, адаптація, синтез, самокорекція та використання даних для складних завдань обробки [7]. Об'єктивне прискорення науково-технічного прогресу та необхідність ухвалення нестандартних рішень в освіті підкреслюють важливість використання ШІ в навчанні. Штучний інтелект сприяє формуванню творчих здібностей здобувачів освіти та їх дослідницької компетентності через інтерактивні технології й адаптивні алгоритми, що дозволяють персоналізувати освітній процес і ефективно оперувати інформацією [8].

Останнім часом інструменти штучного інтелекту набувають усе більшої популярності як засіб підтримки здобувачів освіти в розвитку мовних компетенцій. Платформи для вивчення іноземних мов, що базуються на ШІ, пропонують різноманітні функції, спрямовані на покращення мовних компетенцій. Методологія вивчення іноземних мов із застосуванням технологій штучного інтелекту передбачає використання низки методів і підходів (рис. 1).

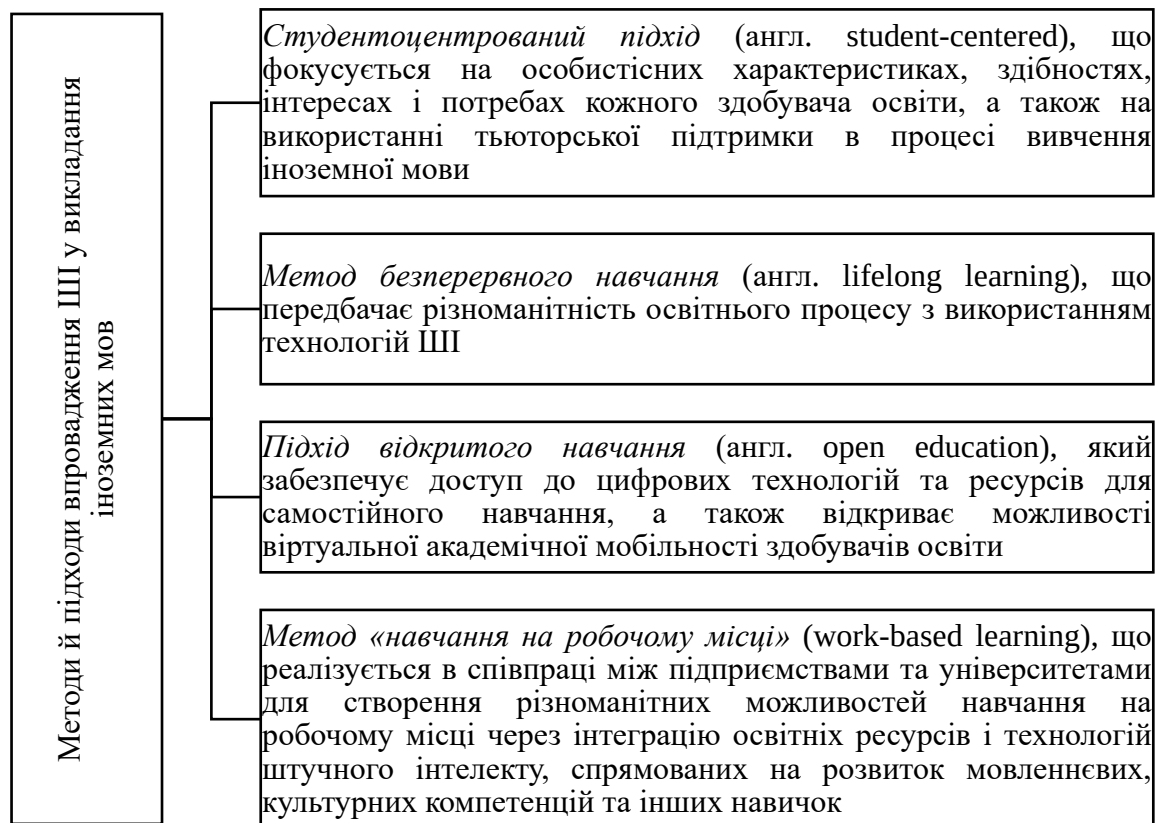

Рис. 1. Методологічні підходи до викладання іноземних мов із використанням технологій ІІІ

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу джерела [4]

Успішне впровадження штучного інтелекту в процес вивчення мов вимагає глибокого розуміння потреб здобувачів освіти, педагогічних принципів та специфіки процесу засвоєння мови. Завдяки технологіям ІІІ викладачі можуть формувати персоналізований та адаптивний навчальний досвід, який враховує індивідуальні вподобання, сильні та слабкі сторони кожного здобувача освіти. Адаптивна освітня система характеризується своєю здатністю автоматично налаштовуватися та коригуватися відповідно до індивідуальних особливостей, потреб та вподобань здобувачів освіти, що відрізняє її від традиційних систем зворотного зв'язку, які пропонують стандартні відповіді. Штучний інтелект може бути використаний для створення адаптивних навчальних платформ, які змінюють зміст і темп навчання залежно від індивідуальних потреб здобувачів освіти. Такі платформи можуть пропонувати персоналізовані освітні траєкторії, спеціальні вправи та адаптивне оцінювання.

Освітні інструменти на основі ШІ можна розділити на 3 основні категорії:

1) інструменти для здобувачів освіти – зосереджені на індивідуальному розвитку кожного здобувача. Наприклад, такі програми для вивчення мов, як Babbel, надають персоналізовані вправи та негайний зворотний зв'язок, допомагаючи здобувачам освіти уникнути типових помилок;

2) інструменти для викладачів – полегшують роботу викладачів, автоматизуючи рутинні завдання, такі як оцінювання тестів (наприклад, GradeScanner). Це дозволяє викладачам зосередитися на більш творчих аспектах навчання;

3) системні інструменти – надають адміністраторам та іншим зацікавленим сторонам цінну інформацію для прийняття рішень. Наприклад, програмне забезпечення, яке аналізує академічні дані здобувачів освіти та прогнозує їхні майбутні результати.

Позитивні аспекти використання штучного інтелекту в процесі викладання іноземних мов представлені на рис. 2.

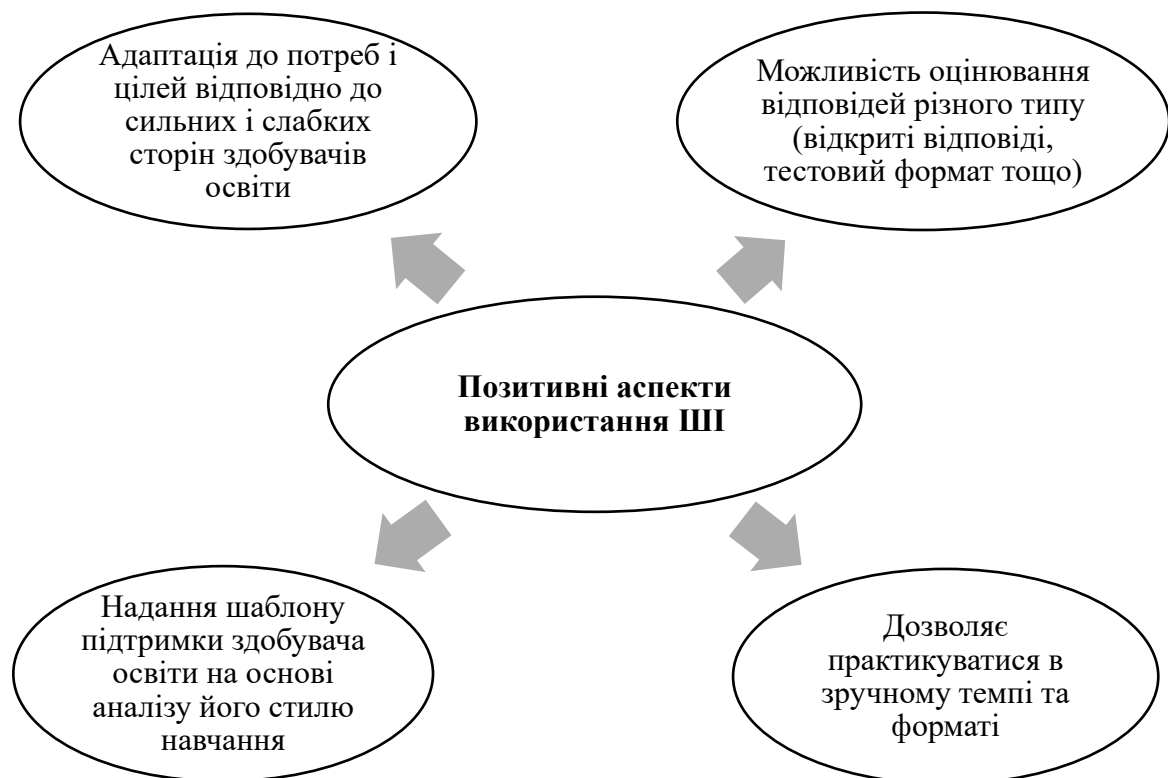

Рис. 2. Позитивні аспекти використання ШІ в процесі викладання іноземних мов

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу джерела [5]

Однією з ключових переваг інструментів ШІ є те, що вони надають здобувачам освіти можливість практикувати мовлення та аудіювання з носіями мови або віртуальними співрозмовниками. Системи, що використовують ШІ, можуть аналізувати вимову здобувачів, виявляти помилки й надавати індивідуальні рекомендації для її вдосконалення. Це сприяє удосконаленню вимови, інтонації та плавності в комфортному середовищі з мінімальним рівнем стресу. Такі платформи не лише забезпечують мовленнєву практику, але й пропонують персоналізований зворотний зв'язок щодо вимови та граматичних навичок здобувачів освіти. Зворотний зв'язок надається в режимі реального часу, що дозволяє останнім швидко та ефективно виправляти помилки та вдосконалювати мовленнєві навички. Він також адаптується до індивідуальних потреб кожного здобувача освіти, забезпечуючи необхідні вказівки для прогресу у вивченні іноземної мови.

Сучасне заняття з іноземної мови важко уявити без використання інтерактивних технологій навчання, які викликають інтерес в здобувачів освіти й позитивно впливають на результати навчання. На таких заняттях акцент робиться не на запам'ятовуванні нової інформації, а на розвитку навичок спілкування з іншими людьми іноземною мовою та здатності застосовувати свої знання в реальному житті. Участь у дискусіях, дебатах та виконання аналітичних вправ навчають здобувачів освіти оцінювати інформацію, формувати аргументи й глибоко аналізувати певну мову та літературу. Інструменти ШІ можуть підтримувати цей процес, пропонуючи різні погляди, генеруючи дискусійні питання та надаючи аналітичні рамки [9].

Яскравим прикладом ефективного використання ШІ для вивчення іноземної мови є спеціально розроблені програми та додатки, такі як інтерактивна платформа MyEnglishLab від Pearson. Ця платформа дозволяє контролювати час виконання завдань, зберігати всі результати та вибирати найкращі з них, а також забезпечує можливість тренування в будь-який зручний час. Основними дидактичними функціями MyEnglishLab є:

- 1) пізнавальна – сприяє розвитку пізнавальних процесів, таких як сприйняття, логічне мислення, пам'ять та уява;
- 2) розвивальна – забезпечує можливість самостійного тренування, перевірки рівня знань і вмінь із певної теми, визначення прогалин у знаннях, їх корекції та повторного виконання завдань для покращення результатів;
- 3) діагностична – дозволяє викладачам швидко контролювати та оцінювати рівень засвоєння навчальної теми здобувачами освіти;

4) комунікативна – допомагає здобувачам освіти долати бар'єр страху через діалог зі комп'ютером.

Інструменти ШІ можуть сприяти розвитку інтерактивної мовленнєвої діяльності для покращення мовленнєвих навичок здобувачів освіти. Йдеться про імітацію розмов зі штучним інтелектом, сценарії віртуальної реальності, що вимагають від здобувачів освіти використання іноземної мови в реальних життєвих ситуаціях, а також програми для смартфонів, які дозволяють практикувати розмову з репетиторами на основі ШІ або віртуальними мовними партнерами [6]. Популярним додатком для вивчення мов на основі ШІ є Duolingo, який пропонує різноманітні вправи, ігри, тести для вивчення нових слів та граматичних конструкцій. Програма також використовує голосове введення та систему миттєвого виправлення помилок, що значно полегшує процес вивчення іноземної мови [2].

Існує кілька інструментів на основі штучного інтелекту, які пропонують перевірку орфографії та граматики текстів. Один із таких інструментів — Grammarly (www.grammarly.com). Цей сервіс був створений у 2009 році в Києві в Україні, проте згодом перемістив свою основну діяльність до Сан-Франциско та Нью-Йорка. Для використання сервісу необхідно авторизуватися на вебсайті, що можливо навіть при використанні десктопного додатка. Важливо зазначити, що Grammarly автоматично визначає мову тексту для перевірки й не дозволяє налаштовувати підтримувані мови [1].

Чат-боти можуть бути особливо корисними у вивченні іноземних мов для початківців, оскільки базові слова і фрази (наприклад, у межах рівня A1/A2) часто мають чіткі, шаблонні структури без значної семантичної, синтаксичної або лексичної складності. Відповідно, штучний інтелект, швидше за все, не допустить прагматичних помилок. Чат-боти, такі як Virtual Talk App (App Store), Mondly (www.mondly.com) або Memrise, Babbel і Duolingo (App Store), використовують мультимедійний інтерфейс, щоб здобувачі освіти практикували мову за допомогою аудіо, відео та зображень. Здобувачі освіти, які мають підвищену тривожність і намагаються уникати спілкування в реальному житті, можуть отримати користь від цих розмовних сценаріїв із відносно анонімним чат-ботом, оскільки помилки чи особисті дані не будуть розголошені, а паралінгвістичні ознаки нудьги чи осуду – відсутні [10].

Чат-боти стали незамінними помічниками для тих, хто вивчає мови. Вони можуть виконувати різноманітні функції: від підтримки діалогів (AndyRobot) до корекції вимови (PronunciationBot) та перевірки граматики (@Grammarnazibot). Кожен користувач може знайти чат-бот, який

відповідає його потребам. Чат-боти нового покоління, такі як Andy та Mondly, забезпечують персоналізований процес вивчення іноземних мов. Andy – це додаток, спеціально розроблений для практики розмовної англійської мови. Як чат-бот він виконує роль і викладача, і співрозмовника, пропонуючи невимушене спілкування на різні теми, лінгвістичні ігри, поповнення словникового запасу та вивчення граматичних правил. Mondly – програма для вивчення американської або британської англійської, доступна у версіях для браузера та мобільного додатка. Користувачі можуть спілкуватися з чат-ботом письмово або усно, використовуючи мікрофон на комп'ютері або смартфоні. Якщо виникають труднощі з підбором лексики, програма пропонує кілька варіантів відповідей на вибір, а також можливість прослухати приклади відповідей, що допомагає засвоїти фонетичні норми.

Одним із найпопулярніших чат-ботів серед здобувачів освіти сьогодні є ChatGPT – велика мовна модель, розроблена OpenAI. ChatGPT можна використовувати для:

- перекладу освітніх матеріалів різними мовами, що робить їх доступнішими для широкої аудиторії;
- створення інтерактивних навчальних програм, де здобувачі освіти можуть взаємодіяти з віртуальним репетитором у розмовному форматі;
- створення адаптивних навчальних систем, які змінюють свої методи навчання залежно від прогресу та результатів здобувачів освіти;
- оцінювання різних робіт здобувачів освіти [11].

Хоча використання ChatGPT та інших генеративних моделей ШІ в освіті має багато потенційних переваг, є також певні недоліки, які варто враховувати, зокрема:

- відсутність людської взаємодії;
- упередженість у навчальних даних;
- обмежена здатність створювати креативні та оригінальні відповіді;
- залежність генеративних моделей від даних;
- відсутність розуміння контексту;
- конфіденційність та безпека даних.

Штучний інтелект відкриває нові можливості для викладачів іноземних мов. Так, наприклад, платформа Twee дозволяє швидко створювати різноманітні навчальні матеріали, від запитань і відео до повних занять. Opus.Pro полегшує процес створення відеоматеріалів, дозволяючи викладачам вибирати найкращі фрагменти з довгих відео.

Stable Diffusion генерує візуальні матеріали для занять, що робить навчання більш цікавим. Quizalize, інтегрований з ChatGPT, автоматизує створення тестів, зберігаючи час викладачів. Різні голосові помічники на основі ШІ, такі як Siri чи Alexa, роблять процес навчання більш ефективним та приємним. Вони дозволяють здобувачам освіти практикувати мову в розмовному форматі в будь-який час та у власному темпі, отримувати миттєвий зворотний зв'язок.

Потрібно пам'ятати, що як ChatGPT, так і інші генеративні моделі ШІ є потужними інструментами, але вони не можуть замінити викладачів у закладах освіти. Впровадження будь-яких інноваційних інструментів повинно бути розумним, при цьому вони не мають замінювати самостійну роботу над завданнями здобувача освіти. Для викладачів іноземних мов важливо мати доступ до можливостей професійного розвитку, які передбачають навчання ефективній інтеграції інструментів ШІ в їхню освітню практику. Це дозволить їм максимально використовувати потенціал ШІ для покращення процесу навчання й забезпечення найкращих результатів здобувачів освіти. Штучний інтелект може змінити роль викладача, перетворивши його на фасилітатора, наставника та партнера в освітньому процесі. Незважаючи на технологічний прогрес, важливо пам'ятати, що викладач залишається не лише джерелом знань, але й ментором, який сприяє розвитку критичного мислення, творчих здібностей, соціальних навичок та інших компетенцій, які не завжди можна виміряти за допомогою алгоритмічних методів.

Висновки. Інноваційні підходи до вивчення іноземної мови з використанням штучного інтелекту роблять освітній процес більш доступним, ефективним і цікавим, відкриваючи нові можливості для розвитку мовленнєвих навичок. Використання штучного інтелекту в освіті дає змогу відмовитися від стандартного, універсального підходу до навчання та перейти до індивідуалізованого. Штучний інтелект дозволяє створювати індивідуальні освітні траєкторії для кожного здобувача освіти, адаптуючи завдання та матеріали до його рівня знань і потреб. Це не лише сприяє підвищенню ефективності процесу вивчення іноземних мов, а й дозволяє викладачам краще зрозуміти індивідуальні особливості кожного здобувача освіти. Незважаючи на свої переваги, інструменти штучного інтелекту мають і недоліки, серед яких відсутність людської взаємодії, упередженість у навчальних даних, обмежена креативність та оригінальність відповідей. Відповідно, для досягнення найвищого рівня ефективності викладання іноземних мов потрібно забезпечити поєднання штучного інтелекту з традиційними методами навчання, активну взаємодію між усіма учасниками освітнього процесу та відповідну підготовку викладачів до роботи з інноваційними технологіями.

Подальшого дослідження потребує питання безпечного використання технології штучного інтелекту в освітньому процесі, зокрема забезпечення конфіденційності захисту особистої інформації користувачів і запобігання можливим загрозам.

Література:

1. Недашківська Т., Шепя Н., Лещенко А. Перспективи використання віртуальних асистентів та інших інтелектуальних систем у процесі вивчення філологічних дисциплін. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 11(17). С. 965–977. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/download/7842/7886> (дата звернення: 19.08.2024).
2. Дроздова В. В., Рудницька К. В., Росквас І. А. Інноваційні технології викладання іноземних мов в умовах зростаючого впливу технологій штучного інтелекту на освітні процеси. *Академічні візії*. 2023. № 26. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/755> (дата звернення: 19.08.2024).
3. Chen L., Chen P., Lin, Z. Artificial intelligence in education: A review. *Ieee Access*. 2020. № 8. P. 75264–75278. URL: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510> (дата звернення: 19.08.2024).
4. Rusmiyanto R., Huriati N., Fitriani N., Tyas N., Rofi'i A., Sari M. The Role Of Artificial Intelligence (AI) In Developing English Language Learner's Communication Skills. *Journal on Education*. 2023. Vol. 6. № 1. P. 750–757. URL: <https://doi.org/10.31004/joe.v6i1.2990> (дата звернення: 19.08.2024).
5. Брутман А., Наумчук Т. Штучний інтелект на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням у закладах вищої освіти. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2023. № 1 (23). С. 211–219. URL: <https://doi.org/10.32782/2617-3921.2023.23.211-218> (дата звернення: 19.08.2024).
6. Zhukevych I., Spiricheva O. Transformation of foreign language learning: artificial intelligence as a tool for developing students' language skills. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2024. № 3(3). P. 45–55. URL: <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20240303.06> (дата звернення: 19.08.2024).
7. Crompton H., Burke D. Artificial intelligence in higher education: the state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2023. Vol. 20. № 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8> (дата звернення: 19.08.2024).
8. Солодюк Н. В. Особливості формування дослідницької компетентності студентів ВНЗ. *Шлях до науки: лінгвокультурологічна підготовка іноземних студентів: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 14 травня 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 20–26. URL: <https://repo.dma.dp.ua/2779/> (дата звернення: 19.08.2024).
9. Зінченко В. М., Хававчак О. А., Богуславська Л. Г. Вплив технологій штучного інтелекту на методики викладання філологічних дисциплін. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 9. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13234300> (дата звернення: 19.08.2024).
10. Schmidt T., Strasser T. Artificial intelligence in foreign language learning and teaching: a CALL for intelligent practice. *Anglistik: International Journal of English Studies*. 2022. № 33(1). P. 165–184. URL: <https://doi.org/10.33675/ANGL/2022/1/14> (дата звернення: 19.08.2024).
11. Baidoo-Anu D., Ansah L. O. Education in the era of generative artificial intelligence (AI): Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. *Journal of AI*. 2023. № 7(1). P. 52–62. URL: <https://doi.org/10.61969/jai.1337500> (дата звернення: 19.08.2024).

References:

1. Nedashkivska, T., Shepa, N., & Leshchenko, A. (2023). Perspektyvy vykorystannia virtualnykh asystentiv ta inshykh intelektualnykh system u protsesi vyvchennia filolohichnykh dystsyplin [Prospects for the use of virtual assistants and other intellectual systems in the process of studying philological disciplines]. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of science and education*, 11(17), 965–977. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/download/7842/7886> [in Ukrainian].
2. Drozdova, V. V., Rudnitska, K. V., & Roskvas, I. A. (2023). Innovatsiini tekhnolohii vykladannia inozemnykh mov v umovakh zrostaiuchoho vplyvu tekhnolohii shtuchnoho intelektu na osviti protsesy [Innovative technologies for teaching foreign languages in the context of the growing impact of artificial intelligence technologies on educational processes]. *Akademichni vizii – Academy vision*, 26. Retrieved from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/755> [in Ukrainian].
3. Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *Ieee Access*, 8, 75264–75278. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510> [in English].
4. Rusmiyanto, R., Huriati, N., Fitriani, N., Tyas, N., Rofi'i, A., & Sari, M. (2023). The Role Of Artificial Intelligence (AI) In Developing English Language Learner's Communication Skills. *Journal on Education*, 6(1), 750–757. <https://doi.org/10.31004/joe.v6i1.2990> [in English].
5. Brutman, A., & Naumchuk, T. (2023). Shtuchnyi intelekt na zaniattiakh z inozemnoi movy za profesiinym spriamuvanniam u zakladakh vyshchoi osvity [Artificial intelligence in foreign language classes for professional direction in institutions of higher education]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii – Modern research on foreign philology*, 1(23), 211–219. <https://doi.org/10.32782/2617-3921.2023.23.211-218> [in Ukrainian].
6. Zhukevych, I., & Spiricheva, O. (2024). Transformation of foreign language learning: artificial intelligence as a tool for developing students' language skills. *International Science Journal of Education & Linguistics*, 3(3), 45–55. <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20240303.06> [in Ukrainian].
7. Crompton, H., Burke, D. (2023). Artificial intelligence in higher education: the state of the field. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1). <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00392-8> [in English].
8. Colodiuk, N. V. (2018). Osoblyvosti formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti studentiv VNZ [Peculiarities of formation of research competence of university students]. *Shliakh do nauky: linhvokulturolohichna pidhotovka inozemnykh studentiv: materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – The path to science: linguistic and cultural preparation of foreign students: materials of the 1st International Scientific and Practical Conference* (Dnipro, May 14, 2018) (pp. 20–26). Dnipro. Retrieved from <https://repo.dma.dp.ua/2779/> [in Ukrainian].
9. Zinchenko, V. M., Khavavchak, O. A., & Bohuslavska, L. H. (2024). Vplyv tekhnolohii shtuchnoho intelektu na metodyky vykladannia filolohichnykh dystsyplin [The impact of artificial intelligence technologies on teaching methods of philological disciplines]. *Pedahohichna Akademiia: naukovy zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes*, 9. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13234300> [in Ukrainian].
10. Schmidt, T., & Strasser, T. (2022). Artificial intelligence in foreign language learning and teaching: a CALL for intelligent practice. *Anglistik: International Journal of English Studies*, 33(1), 165–184. <https://doi.org/10.33675/ANGL/2022/1/14> [in English].
11. Baidoo-Anu, D., & Ansah, L. O. (2023). Education in the era of generative artificial intelligence (AI): Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. *Journal of AI*, 7(1), 52–62. <https://doi.org/10.61969/jai.1337500> [in English].

УДК 811.161.2:378.147.091.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-391-405](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-391-405)

Сизоненко Наталія Миколаївна кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, 36003, тел.: (050) 911-99-57, <https://orcid.org/0000-0002-7978-8675>

КОМАНДНА ГРА ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

Анотація. У дослідженні з'ясовано, що інтерактивна парадигма навчання здобувачів вищої освіти має низку переваг порівняно із традиційною, зокрема в оволодінні мовленнєво-комунікативною компетенцією під час вивчення освітнього компонента Українська мова (за професійним спрямуванням).

Наведено різні підходи до процесу організації самостійної роботи з української мови (за професійним спрямуванням). Перший – опрацювання теоретичних питань, укладання словників термінів, написання рефератів. Другий – виконання вправ. Третій – комбінування завдань теоретичного і практичного характеру. У статті доведено, що застосування інтерактивного підходу відповідає сучасній парадигмі освіти і запитах здобувачів вищої освіти на продуктивний спосіб опанування відповідними компетенціями.

У дослідженні представлено авторську концепцію командної гри як форми організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти з ОК Українська мова (зв професійним спрямуванням). Детально проаналізовано мету й умови командної гри; сутність завдань; обладнання, необхідне для реалізації ігрової технології; зацентовано увагу на підготовчому процесі, надано методичні рекомендації щодо організації роботи в команді, розподілу функціональних обов'язків між учасниками команди. Висвітлено етапи командної гри і критерії її оцінювання.

Встановлено, що командна гра сприяє розвитку мовленнєво-комунікативної компетенції здобувачів вищої освіти, навичкам soft і meta skills – тайм-менеджменту, здатності працювати автономно і в команді, самоорганізації і відповідальному ставленню до виконання завдань самостійної роботи; самопрезентації, адаптивності, креативності, емпатії,

саморозвитку. Ефективність командної гри доведена результатами опитування студентів.

Ключові слова: викладання української мови (за професійним спрямуванням), інтерактивні форми і методи навчання, командна гра, самостійна робота.

Syzonenko Nataliia Mykolaivna PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Humanities and Social Disciplines, Poltava State Agrarian University, 1/3 Skovorody St., Poltava, 36003, tel.: (050) 911-99-57, <https://orcid.org/0000-0002-7978-8675>

TEAM GAME AS A FORM OF ORGANISATION OF INDEPENDENT WORK OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (FOR PROFESSIONAL PURPOSES)

Abstract. The study has found that the interactive paradigm of teaching higher education students has several advantages over the traditional one, particularly in mastering speech and communication competence in the study of the educational component 'Ukrainian language (for professional purposes)'.

The article presents different approaches to organising independent work in 'Ukrainian language (for professional purposes)'. The first one is represented by the studying theoretical issues, compelling a glossary of terms and writing essays. The second is doing exercises. The third is a combination of theoretical and practical tasks. The article proves that the use of an interactive approach meets the modern paradigm of education and the needs of higher education students for a productive way to master the relevant competences.

The study presents the author's concept of a team game as a way to organise the independent work of higher education students in studying 'Ukrainian language (for professional purposes)'. The aim and conditions of the team game are analysed in detail; the content of the tasks and the necessary equipment for the implementation of the game technology are enlightened; attention is focused on the preparatory process, methodological recommendations are given on the organisation of teamwork, distribution of functional responsibilities among team members. The stages of team play and the criteria for its evaluation are highlighted.

It has been established that the team game contributes to the development of the speech and communication competence of higher education students, soft and meta-skills, e. g. time management, ability to work autonomously and in a team, self-organisation and responsible attitude to the tasks of independent

work, self-presentation, adaptability, creativity, empathy, self-development. The effectiveness of the team game is proved by the results of a student survey.

Keywords: teaching Ukrainian language (for professional purposes), interactive forms and methods of teaching, team game, independent work.

Постановка проблеми. Самостійна робота є однією із форм організації освітнього процесу, важливим складником реалізації освітнього компонента (ОК).

Проаналізовані методичні рекомендації до самостійної роботи з української мови (за професійним спрямуванням) [1], [2], [3], [4] за останні чотири роки дають змогу виокремити кілька підходів до організації цієї навчальної діяльності. Перший: самостійна робота передбачає підготовку до аудиторних занять, написання рефератів, доповідей, тобто опрацювання в той чи той спосіб теоретичних питань дисципліни. Інший підхід – письмові завдання, виконання яких спрямоване на розвиток навичок доречного використання лінгвістичних засобів у професійній сфері спілкування, удосконалення нормативного мовлення. Третій підхід – комбінування названих вище видів завдань, з незначними вкрапленнями евристичних, креативних, інтерактивних завдань.

Зважаючи на те, що метою ОК Українська мова (за професійним спрямуванням) у найзагальнішому формулюванні є вироблення навичок мовної поведінки у професійній сфері, пріоритетними для самостійного опрацювання мають бути завдання практичного характеру. Варто зменшити частку репродуктивних завдань (традиційна парадигма навчання), спрямованих на багаторазове відтворення засвоєних мовних засобів і правил, як, наприклад, завдання на тренування орфографічної чи пунктуаційної грамотності, натомість пропонувати завдання продуктивні, проблемні, дослідницько-пошукові, інтерактивні (створення ментальних карт, інтерактивного зошита, підготовка буклету чи постеру, виконання кейсових завдань), що відповідають інтерактивній парадигмі навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність інтерактивних методів і форм навчання науково доведена. Такі інтерактивні форми організації навчального процесу здобувачів вищої освіти, як розгляд професійних ситуацій, проведення тренінгу, форуму, вебінару, організація проєктної роботи, ділової гри, успішно використовуються в методиці викладання різних дисциплін [5], [6], [7], [8]. Це ті дієві інструменти, грамотне застосування яких дає змогу сформувати в майбутніх фахівців гармонійне поєднання навичок hard і soft skills.

Лінгводидактична доцільність застосування ігрових форм у процесі викладання дисципліни Українська мова (за професійним спрямуванням)

доведена викладачами-практиками, зокрібна Н. Голярдик, Н. Макогончук, С. Шумовецькою [9], О. Гордієнко [10], Т. Ліштабою [11], А. Середницькою [12] та ін. Різноманітні дидактичні ігри (ігри-вправи, ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри) практики пропонують застосовувати на аудиторних заняттях для поліпшення навичок культури мовлення, розвитку аналітичних умінь і формування риторичної компетентності, удосконалення професійних комунікативних умінь, формування навичок співпраці, колективного пошуку рішень.

Побіжний огляд пропонованих методичних рекомендації до самостійної роботи з ОК Українська мова (за професійним спрямуванням) [1], [2], [3], [4] засвідчує, що ігрові форми є недооціненим способом організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Мета статті – запропонувати й описати методику організації командної гри як форми виконання завдань самостійної роботи здобувачами вищої освіти з української мови (за професійним спрямуванням), довести її ефективність.

Виклад основного матеріалу. Командна гра (гра-змагання) є різновидом ділової гри, яка передбачає презентацію командами проєктів або визначених викладачем завдань, над якими студенти працюють разом; результат командної гри залежить від зусиль кожного учасника. Завдання командної гри як окремі елементи можна вважати іграми-вправами.

Далі пропонуємо авторську концепцію самостійної роботи у формі командної гри з ОК Українська мова (за професійним спрямуванням).

Мета командної гри: а) навчальна: розвиток мовленнєво-комунікативних навичок, зокрема риторичних, діалогічного й полілогічного мовлення, умінь активного слухання й доречного, аргументованого мовлення, дотримання мовленнєвого та спілкувального етикету, набуття в змодельованих ситуаціях комунікативного досвіду; б) розвивальна: розвиток навичок роботи автономно і в команді, навичок самопрезентації, адаптивності, креативності, емпатії, командної роботи. Ці навички сучасні дослідники [13], [14], [15], [16], [17] уналежнюють до meta skills – здатності людини до самонавчання та розвитку.

Умови командної гри. Викладач формує 5–6 команд. Важливо, щоб команда складалася з п'ятьох учасників. Кожен учасник готується до виконання кожного з 5 завдань, але під час гри (останнє практичне заняття, тривалість командної гри – 90 хв.) шляхом жеребкування виконує від команди конкретне завдання. У такий спосіб залучаємо до виконання самостійної роботи всіх студентів. Призначається керівник команди, якому делеговано організаційні повноваження. З керівниками команд контактує викладач, консультує, спрямовує, надає методичну допомогу.

Модератором командної гри є викладач, який оцінює якість виконання завдань. Інший варіант: модератор – викладач і члени журі, які оцінюють командну роботу, – внутрішні або зовнішні стейкхолдери (викладачі, які забезпечують реалізацію конкретної ОП, рекрутери, експерти галузі, практики).

Гри-вправи:

1) підготувати й виголосити публічний виступ на заздалегідь визначені теми:

- Навіщо здобувати вищу освіту?
- Займайся тією професією, що відповідає твоїй природі (Г. Сковорода).
- Вплив масмедіа на свідомість людини.
- Вибір сучасності: кар'єра чи родина?
- Навіщо я? Куди моя дорога? (І. Драч).

2) підготувати й захистити медіапрезентацію певної послуги організації (відповідно до майбутнього фаху студентів);

3) рольова гра «Співбесіда з роботодавцем». Команди мають опрацювати необхідну літературу, переглянути відеоролики, у яких коучі, менеджери з добору персоналу, рекрутери пропонують стратегію успішної співбесіди, надають рекомендації щодо поведінки, самопрезентації претендента на вакантне місце, формують розуміння про зміст питань, які найчастіше ставлять під час співбесіди (навіть якщо вони є незручними, провокативними), і варіанти відповідей на них;

4) кейс «Документація з кадрово-контрактних питань»: підготувати заяву про прийняття на роботу, резюме особи з досвідом роботи (відповідно до майбутнього фаху студентів), ураховуючи вимоги до укладання документів [18];

5) дати дефініцію науковим термінам, які вивчаються з фахових дисциплін. Кожна команда готує по 5 дефініцій із фахових дисциплін. Реєстр фахових термінів та дефініцій до них має бути доступним кожній команді.

Обладнання: ноутбук (для демонстрацій презентації), кафедра (для публічних виступів), питання для співбесіди, резюме і заяви про прийняття на роботу, реєстр фахових термінів, таблиця оцінювання.

Підготовка до командної гри. На початку семестру викладач знайомить здобувачів вищої освіти з етапами, завданнями, правилами командної гри і критеріями оцінювання, представленими у методичних рекомендаціях. Кожен вид гри-вправи супроводжується короткою характеристикою змісту завдання, формулюванням завдання, описом послідовності дій виконання завдання, питаннями для самоперевірки і

списком рекомендованої літератури. Детальний опис алгоритму дій надзвичайно важливий для здобувачів вищої освіти, оскільки дає пряме керівництво для успішного досягнення результату. Наприклад, для виконання другого завдання (підготовки медіапрезентації) запропоновано дотриматися такої послідовності дій:

- 1) придумати, чим буде займатися підприємство/організація, де ви умовно працюєте;
- 2) яку послугу потрібно представити клієнтам;
- 3) особливості послуги, її переваги порівняно з попередніми зразками та зразками конкурентів;
- 4) привабливість послуги щодо ціни, якості тощо;
- 5) подумати, на якій стадії медіапрезентації (об'єкт → властивості → переваги → привабливість для клієнта) можна виявити креативність, оригінальність побудови висловлювання за допомогою мовних засобів;
- 6) утворити мовні засоби переконування, проаналізувати, чи «вписуються» вони в загальну словесну картину презентації;
- 7) створити медіапрезентацію послуги, додати візуальні образи та звукові ефекти;
- 8) відредагувати медіапрезентацію послуги;
- 9) зберегти медіапрезентацію послуги у форматі PDF або відеоролику.

Викладач консультує керівників команд, надає роз'яснення, аби команди досягли успіху в самостійному виконанні запропонованих завдань. Найдоцільніше завдання розподілити між учасниками команди й систематично здійснювати контроль за їхнім послідовним виконанням. Наприклад, завдання з підготовки публічного виступу передбачає, що кожен учасник команди створює текст на одну з тем, далі відбувається колективне обговорення сильних і слабких сторін кожного публічного виступу, редагування публічних виступів і створення спільного доступу до остаточних варіантів публічних виступів. Завдання зі створення реєстру фахових термінів і дефініцій можна доручити одній особі. Створення медіапрезентації передбачає колективне обговорення ідеї і шляхів її втілення, над цим завданням може працювати 2–3 особи, як і над завданням створення зразків резюме і заяви про прийняття на роботу. Виконання завдання з підготовки до співбесіди передбачає індивідуальне ознайомлення з рекомендованими текстовими та відеоматеріалами, колективне обговорення, тренування умінь давати відповіді на ймовірні питання працедавця.

Якість підготовчої роботи обумовлюється самоорганізованістю самої команди, чітким і справедливим розподілом функціональних обов'язків,

мотивуванням неініціативних студентів до участі в роботі команди. Водночас спільне подолання перешкод створює відчуття поступу, сприяє розвитку навичок soft i meta skills.

Етапи командної гри.

1. Вступне слово модератора.
2. Виконання завдань командної гри:

1) виголосити публічний виступ на одну з тем. Учасник із кожної команди шляхом жеребкування обирає тему публічного виступу (наведено вище). Підготовка – 1 хв. Виголошення публічного виступу – 5 хв. Оцінювання публічного виступу кожного учасника команди від 0 до 5 балів відповідно до шкали та критеріїв оцінювання публічного виступу (наведено нижче). Бали за виконання завдань нараховуються всій команді;

2) захист медіапрезентації послуги організації. Учасник із кожної команди, який буде захищати медіапрезентацію, обирається шляхом жеребкування (той учасник, який брав участь у виконанні попереднього/ попередніх завдання/завдань від команди, участі не бере). Підготовка – 1 хв. Захист медіапрезентації – 5 хв. Оцінювання медіапрезетації кожного учасника команди від 0 до 5 балів відповідно до шкали та критеріїв оцінювання медіапрезентації. Бали за виконання завдання нараховуються всій команді;

3) рольова гра «Співбесіда з роботодавцем». Учасник із кожної команди, який буде брати участь у співбесіді з потенційним роботодавцем, обирається шляхом жеребкування (той учасник, який брав участь у виконанні попереднього/ попередніх завдання/завдань від команди, участі не бере). Кожному учасникові команди ставлять по 3 питання, які стосуються суті співбесіди з потенційним роботодавцем. Оцінювання відповідей кожного учасника команди на питання від потенційного роботодавця – від 0 до 5 балів відповідно до шкали та критеріїв оцінювання співбесіди. Бали за виконання завдання нараховуються всій команді;

4) кейс «Документація з кадрово-контрактних питань». Учасник із кожної команди, який буде брати участь у кейсі, обирається шляхом жеребкування (той учасник, який брав участь у виконанні попереднього/ попередніх завдання/завдань від команди, участі не бере). Кожному учаснику команди надаються до розгляду 2 документи у форматі Word, підготовані іншими командами (заява про прийняття на роботу, резюме особи з досвідом роботи). Необхідно ознайомитися з оформленням документів і висловити аргументовану думку щодо правильності/помилковості оформлення документів відповідно до чинного стандарту [18]. Підготовка – 6 хв. Оцінювання відповідей кожного учасника команди – від 0 до 5 балів відповідно до шкали та

критеріїв оцінювання оформлення документів. Бали за виконання завдання нараховуються всій команді;

5) дати визначення (дефініцію) 5 фаховим термінам. Учасник із кожної команди, який буде брати участь у виконанні завдання, обирається шляхом жеребкування (той учасник, який брав участь у виконанні попереднього/попередніх завдання/завдань від команди, участі не бере). Кожному учаснику команди надається 5 найменувань із загального реєстру термінів. Необхідно надати визначення (дефініцію) до кожного терміна. Підготовка – 5 хв. Оцінювання відповідей кожного учасника команди – від 0 до 5 балів відповідно до шкали та критеріїв оцінювання навичок формулювання дефініцій. Бали за виконання завдання нараховуються всій команді.

3. Підбиття підсумків командної гри. Виставлення балів кожному учаснику командної гри.

Оцінювання командної гри. Доцільно для кожного завдання розробити п'ятибальну шкалу оцінювання. Наприклад, публічний виступ пропонуємо оцінювати за такою шкалою (табл. 1):

Таблиця 1.

Шкала та критерії оцінювання публічного виступу

Кількість балів	Критерії оцінювання публічного виступу
5 балів	промовець демонструє високий рівень обізнаності в темі; виступ характеризується інформаційною свіжістю, логічністю й аргументованістю викладу, наочністю; промовець підтримує контакт з аудиторією; дотримано техніки і культури мовлення
4 бали	промовець демонструє високий рівень обізнаності в темі; виступ характеризується інформаційною свіжістю, проте трапляються незначні логічні помилки, основні тези виступу переважно аргументовані; промовець підтримує контакт з аудиторією; техніка й культура мовлення потребують незначного корегування
3 бали	промовець демонструє достатній рівень обізнаності в темі; бракує інформаційної свіжості; виступ побудовано логічно, проте не завжди аргументовано; промовець не завжди підтримує контакт з аудиторією; культура мовлення потребує суттєвого корегування
1-2 бали	промовець демонструє низький рівень обізнаності в темі; виступ нецікавий, трапляються логічні помилки, недостатня аргументованість, бракує наочності; не завжди дотримано техніки й культури мовлення
0 балів	виступ не підготовано

Джерело: авторська розробка.

Демонстрація здобувачам вищої освіти вирішених завдань командної гри. Обов'язковою частиною командної гри є спілкування зі студентами щодо тих навичок, які вони набули, що вдалося досягти; які перешкоди подолали, які не вдалося і чому; які змодельовані ситуації стануть у нагоді у професійній сфері. Після виконання кожного із завдань модераторові варто надавати коментар про позитивні практики, представлені командами, а також рекомендувати способи вирішення труднощів.

Моніторинг ефективності командної гри. Після завершення командної гри здобувачам вищої освіти варто запропонувати анонімне опитування, яке виявить, наскільки доцільним є такий спосіб організації самостійної роботи, які враження залишила по собі командна гра.

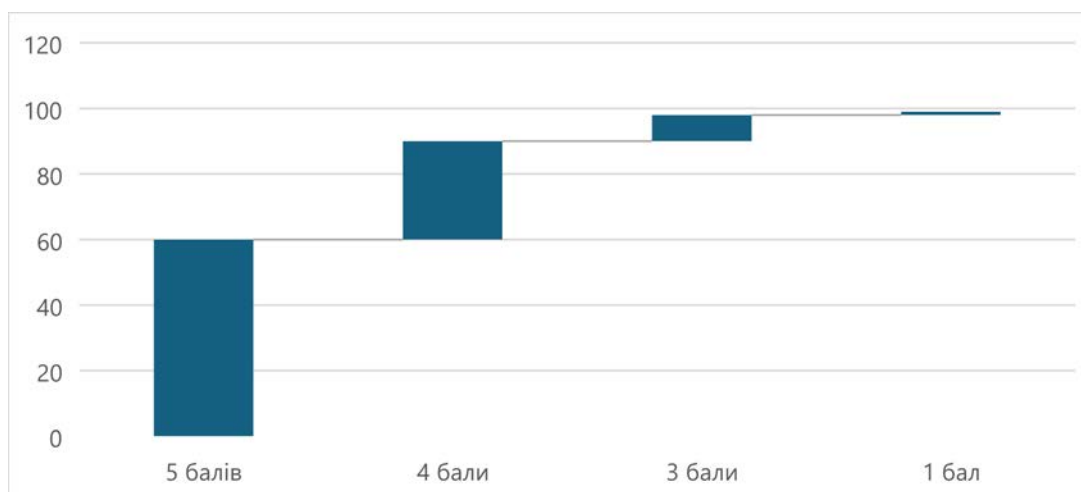
Представимо результати опитування [19], у якому взяло участь 50 респондентів. Здобувачі вищої освіти відзначили, що командна гра була цікавою, повчальною, пізнавальною, викликала почуття задоволення, приємні емоції від процесу співпраці і відчуття взаємної відповідальності, *«навчила працювати в команді, не боятися публічного виступу та знаходити вихід у стресовій ситуації»*, *«командна гра є важливим інструментом для розвитку командного духу, взаєморозуміння та взаємодії між членами команди»*. Учасники також наголосили, що командна гра дала змогу здобути певні знання, а також отримати настанови, які можна застосувати у професійній кар'єрі, *«після неї є що обдумати»*, *«сподобалось те, що ви коментували кожне завдання і відмічали позитивні і негативні сторони. Дуже добре, що звертали увагу на наші помилки і допомагали їх виправляти»*, *«командні ігри покращують наш саморозвиток, словниковий запас слів, покращують креативність власних висловлювань»*. Окремі учасники висловили зауваження до окремих організаційних моментів.

За результатами опитування командна гра, на думку здобувачів вищої освіти, сприяє розвитку практичних і комунікативних навичок, індивідуальному саморозвиткові, співпраці із членами команди (гістограма 1).

**Гістограма 1. Переваги командної гри:
думка здобувачів вищої освіти**

Здобувачам вищої освіти також було запропоновано оцінити ефективність командної гри як форми самостійної роботи від 1 до 5 балів, де 1 – найнижчий бал, 5 – найвищий. Результати представлені на гістограмі 2: 60% оцінили на 5 балів, 30% – на 4 бали, 8% – на 3 бали, 2% – на 1 бал (гістограма 2).

**Гістограма 2. Ефективність командної гри:
думка здобувачів вищої освіти**

Окрім методу шкалювання, ми використали питання відкритого типу, зокрема й таке: «Висловіть пропозиції щодо удосконалення командної гри». Більшість здобувачів вищої освіти позитивно відгукнулася на таку форму діяльності й висловила думку, що гра не потребує вдосконалення («усе прекрасно», «круто», «усе влаштовує»,

«немає пропозицій»). Окремі респонденти заявили, що їм не вистачило «підтримки команди» під час гри, «контакту виступаючої людини з аудиторією», а також контролю викладача за процесом розподілу обов'язків між членами команди. Дехто висловився, що варто збільшити кількість команд, «визначати абсолютних переможців серед команд, так був би стимул у студентів зробити завдання якісно». Кілька пропозицій стосувалося рольової гри «Співбесіда з роботодавцем»: «Зробити ще цікавішими та реальнішими умови проведення співбесіди, провокативні питання», «Додати ще декілька завдань, щоб учасники однієї команди проводили співбесіду іншій і навпаки». Наведені пропозиції засвідчують, що співбесіда з потенційним роботодавцем як ситуативне завдання спричинила запит на подібні ситуації («Додати завдання неочікувані, до яких ми б не готувались, і теж перевірити себе на імпровізацію, і стресостійкість, і взаємодію в команді»), засвідчила актуальність таких завдань для здобувачів вищої освіти. Які пропозиції здобувачів вищої освіти врахувати, а які – відхилити, звісно, вирішує викладач, покладаючись на власний досвід і доцільність.

Висновки. Представлена авторська концепція організації командної гри як форми самостійної роботи здобувачів вищої освіти з ОК Українська мова (за професійним спрямуванням) має низку переваг: дає змогу здобувачам вищої освіти набутти комунікативного досвіду, задовольнити потребу доцільного використання мовних засобів у змодельованих комунікативних ситуаціях, розвинути навички професійного мовлення, створити психологічно комфортну ситуацію покрокового досягнення індивідуального й колективного успіху, розвинути емоційний інтелект, навички тайм-менеджменту і цілепокладання. Отже, така інтерактивна форма сприяє не тільки формуванню мовленнєво-комунікативної компетенції, але й розвитку навичок soft і meta skills. Ефективність командної гри підтверджена результатами опитування здобувачів вищої освіти.

Література:

1. Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів з курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» (для здобувачів ступеня вищої освіти «Бакалавр» денної форми навчання за спеціальністю 101 «Екологія») / укладачі А. Є. Адамович, О. М. Максимець. Мелітополь: ФО-П Однорог Т. В., 2020. 38 с.

2. Українська мова (за професійним спрямуванням): методичні рекомендації та навчальні матеріали до змістового модуля 2 «Професійна комунікація» для самостійної роботи студентів першого курсу гуманітарного факультету, які здобувають вищу бакалаврську освіту за спеціальністю «Міжнародні економічні відносини» / авт.-укл. Г. С. Онуфрієнко. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2020. 62 с.

3. Методичні вказівки для виконання самостійної роботи з навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 207 «Водні біоресурси та аквакультура» та спеціальності 101 «Екологія» / уклад. С. Г. Погоріла, І. М. Тимчук. Біла Церква, 2022. 97 с.

4. Українська мова за професійним спрямуванням: методичні рекомендації до самостійного вивчення навчальної дисципліни для здобувачів ОС «Бакалавр», «Молодший бакалавр» / укл. Л. С. Прокопович. Мукачево: МДУ, 2021. 28 с.

5. Арістова Н. О. Формування цифрової компетентності студентів філологічних спеціальностей: інтерактивні форми організації і методи навчання. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2021. № 6 (11). С. 6–12.

6. Васюк О., Голева М. Формування проєктної компетентності майбутніх менеджерів за допомогою інтерактивних форм та методів навчання. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 165–170. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-165-170>

7. Ладишкова О. Ю., Урсу Н. Г., Браславський І. О., Браславська Н. В. Інтерактивне навчання студентів у процесі фізичного виховання з використання інноваційних технологій. *The 4th International scientific and practical conference «Scientific research in the modern world»* (February 9–11, 2023) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2023. С. 291–298.

8. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю. Інтерактивні технології навчання майбутніх фахівців у сфері соціальної роботи. *Імідж сучасного педагога*. 2020. № 4(193). С. 49–53. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-4\(193\)-49-53](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-4(193)-49-53)

9. Голярдик Н., Макогончук Н., Шумовецька С. Використання діалогічних методів під час викладання навчальних дисциплін «Історія України та української культури» й «Українська мова за професійним спрямуванням». *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки*. 2020. № 4 (23). С. 110–124.

10. Гордієнко О. Дидактична гра як засіб удосконалення культури мовлення у системі викладання освітнього компонента «Українська мова за професійним спрямуванням». *Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні*. 2023. С. 237–242. URL: <http://surl.li/ovrss> (дата звернення: 06.08.2024).

11. Ліштаба Т. В. Формування риторичної компетентності фахівця у сфері фізичної культури і спорту. *Наукові записки. Філологічні науки*. 2023. Вип. 2 (205). С. 118–123.

12. Середницька А. Я. Використання ігрових методів під час викладання курсу «Українська мова за професійним спрямуванням». *Стан та перспективи розвитку педагогіки та психології в Україні та світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Україна, 3–4 вересня 2021 року). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2021. С. 44–47.

13. Spencer E. & Lucas B. Meta-Skills: Best practices in work-based learning A literaturereview. 2021. 75 p. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.10399.84642>

14. Virtanen P. & Tammeaid M. Public Leadership Meta-skills. *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance*. Cham: Springer. 2021. 25 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_4176-1

15. Juwita I., Kamil I., Jonrinaldi, Yuliandra B. & Halim I. Mastery of Skills 4.0 Effecton The Readiness of College Students in Facing Revolution of Industry 4.0. *Jurnal Optimasi SistemIndustri*. 2020. vol. 19, no. 1, 11 p. DOI: <https://doi.org/10.25077/josi.v19.n1.p1-11.2020>

16. Лядський І. К. Методи розвитку meta skills у працівників: social intelligence, self-management, innovation, employability. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2024. № 20. С. 258-268. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.31>

17. Чикалова Марина. Формування Soft-та Meta-Skills майбутніх фахівців сфери міжнародних відносин при вивченні англійської мови у закладах вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 2, No. 4, 2023, pp. 10–18. doi: 10.46299/j.isjel.20230204.02

18. Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text>

19. Опитування «Командна гра» https://docs.google.com/forms/d/17A99g5LcNYSZ7pVjAv352VcV2Q_7NuCc2JxQlguDUsg/edit

References:

1. Adamovych, A. Ye., & Maksymets, O. M. (2020). Metodichni rekomendatsii do samostiinoi roboty studentiv z kursu «Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam» (dlia zdobuvachiv stupenia vyshchoi osvity «Bakalavr» dennoi formy navchannia za spetsialnistiu 101 «Ekolohiia») [Methodological recommendations for students' independent work in the course «Ukrainian language for professional purposes» (for the Bachelor's degree students of full-time education in major 101 «Ecology»)]. Melitopol: FO-P Odnoroh T. V. [in Ukrainian].

2. Onufriienko, H. S. (2020). Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam): metodichni rekomendatsii ta navchalni materialy do zmistovoho modulia 2 «Profesiina komunikatsiia» dlia samostiinoi roboty studentiv pershoho kursu humanitarnoho fakultetu, yaki zdobuvaiut vyshchu bakalavrsku osvitu za spetsialnistiu «Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny» [Ukrainian language (for professional purposes): methodological recommendations and teaching materials for content module 2 «Professional Communication» for independent work of first-year students of the Faculty of Humanities, who obtain higher bachelor's education in the major «International Economic Relations»]. Zaporizhzhia: NU «Zaporizka politehnika» [in Ukrainian].

3. Pohorila, S. H., & Tymchuk I. M. (2022). Metodichni vkazivky dlia vykonannia samostiinoi roboty z navchalnoi dystsypliny «Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)» dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity pershoho (bakalavrskoho) rivnia spetsialnosti 207 «Vodni bioresursy ta akvakultura» ta spetsialnosti 101 «Ekolohiia» [Methodical instructions for independent work in the discipline «Ukrainian language (for professional purposes)» for bachelor's degree students majoring in 207 «Aquatic Bioresources and Aquaculture» and 101 «Ecology»]. Bila Tserkva [in Ukrainian].

4. Prokopovych, L. S. (2021). Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam: metodichni rekomendatsii do samostiinoho vyvchennia navchalnoi dystsypliny, dlia zdobuvachiv OS «Bakalavr», «Molodshyi bakalavr» [Ukrainian language for professional purposes: methodological recommendations for independent study of the discipline, for bachelor's and junior bachelor's degree students]. Mukachevo: MDU [in Ukrainian].

5. Aristova, N. O. (2021). Formuvannia tsyfrovoi kompetentnosti studentiv filolohichnykh spetsialnostei: interaktyvni formy orhanizatsii i metody navchannia [Formation of digital competence of students majoring in philology: interactive forms of organisation and teaching methods]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, issue 6 (11), pp. 6–12 [in Ukrainian].

6. Vasiuk, O., & Holieva, M. (2021). Formuvannia proiektnoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv za dopomohoiu interaktyvnykh form ta metodiv navchannia [Formation of project competence of future managers through interactive forms and methods of teaching]. *Ukrainskyi Pedagogichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, issue 4, pp. 165–170. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-165-170> [in Ukrainian].

7. Ladyshkova, O. Yu., Ursu, N. H., Braslavskiy, I. O., & Braslavskaya, N. V. (2023). Interaktyvne navchannia studentiv u protsesi fizychnoho vykhovannia z vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii [Interactive teaching of students in the process of physical education using innovative technologies]. *The 4th International scientific and practical conference «Scientific research in the modern world»*. Perfect Publishing, Toronto, Canada, pp. 291–298 [in Ukrainian].

8. Lebedyk, L. V., & Strelnikov, V. Yu. (2020). Interaktyvni tekhnolohii navchannia maibutnikh fakhivtsiv u sferi sotsialnoi roboty [Interactive technologies for training future specialists in the field of social work]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, issue 4 (193), pp. 49–53. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-4\(193\)-49-53](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-4(193)-49-53) [in Ukrainian].

9. Holiardyk, N., Makohonchuk, N., & Shumovetska S. (2020). Vykorystannia dialohichnykh metodiv pid chas vykladannia navchalnykh dystsyplin «Istoriia Ukrainy ta ukrainskoi kultury» y «Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam» [The use of dialogue methods in teaching the disciplines «History of Ukraine and Ukrainian Culture» and «Ukrainian language for professional purposes»]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Pedagogichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Pedagogical sciences*, issue 4 (23), pp. 110–124 [in Ukrainian].

10. Hordiienko, O. (2023). Dydaktychna hra yak zasib udoskonalennia kultury movlennia u systemi vykladannia osvithnoho komponenta «Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam» [Didactic game as a means of improving the culture of speech in the system of teaching the educational component «Ukrainian for professional purposes»]. *Aktualni problemy movoznavstva ta linhvometodyky v umovakh viiny v Ukraini. – Current issues of linguistics and linguistic methodology in the context of war in Ukraine*, pp. 237–242. Retrieved from <http://surl.li/ovrss> [in Ukrainian].

11. Lishtaba, T. V. (2023). Formuvannia rytorychnoi kompetentnosti fakhivtsia u sferi fizychnoi kultury i sportu [Formation of rhetorical competence of a specialist in the field of physical education and sports]. *Naukovi zapysky. Filolohichni nauky – Scientific papers. Philological sciences*, issue 2 (205), pp. 118–123 [in Ukrainian].

12. Serednytska, A. Ya. (2021). Vykorystannia ihrovykh metodiv pid chas vykladannia kursu «Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam» [The use of game methods in teaching the course «Ukrainian language for professional purposes»] *Stan ta perspektyvy rozvytku pedahohiky ta psykholohii v Ukraini ta sviti: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – The state and prospects of development of pedagogy and psychology in Ukraine and the world: proceedings of the international scientific and practical conference*, Kyiv: NGO «Kyivska naukova orhanizatsiia pedahohiky ta psykholohii», pp. 44–47 [in Ukrainian].

13. Spencer, E. & Lucas, B. (2021) Meta-Skills: Best practices in work-based learning. A literature review. 75 p. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.10399.84642>

14. Virtanen, P. & Tammeaid, M. (2021) Public Leadership Meta-skills. Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance. Cham: Springer. 25 p. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-31816-5_4176-1

15. Juwita I., Kamil I., Jonrinaldi , Yuliandra B. & Halim I. (2020) Mastery of Skills 4.0 Effecton The Readiness of College Students in Facing Revolution of Industry 4.0. Jurnal Optimasi SistemIndustri, vol. 19, no. 1, 11 p. DOI: <https://doi.org/10.25077/josi.v19.n1.p1-11.2020>

16. Liadskyi, I. (2024). Metody rozvytku META SKILLS u pratsivnykiv SOCIAL INTELLIGENCE, SELF-MANAGEMENT, INNOVATION, EMPLOYABILITY [Methods of developing META SKILLS in employees in the areas of SOCIAL INTELLIGENCE, SELF-MANAGEMENT, INNOVATION, EMPLOYABILITY]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Ekonomika – Tavrian Scientific Bulletin. Series: Economics*, issue 20, pp. 258–268. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.31> [in Ukrainian].

17. Chykalova, Maryna (2023). Formuvannia Soft-ta Meta-Skillsu maibutnikh fakhivtsiv sfery mizhnarodnykh vidnosyn pry vyvchenni anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia [Developing Soft- and Meta-Skills of future specialists in the field of international relations when studying English in higher education institutions in the context of distance learning]. *International Science Journal of Education & Linguistics*, Vol. 2, issue 4, pp. 10–18. DOI: 10.46299/j.isjel.20230204.02 [in Ukrainian].

18. Typova instruktsiia z dokumentuvannia upravlinskoï informatsii v elektronniï formi ta orhanizatsii roboty z elektronnyimi dokumentamy v dilovodstvi, elektronnoho mizhvidomchoho obminu [Standard instructions for documenting management information in electronic form and organising work with electronic documents in office work, electronic interdepartmental exchange]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

19. Opytuvannia «Komandna hra» [Survey «Team game»] Retrieved from https://docs.google.com/forms/d/17A99g5LcNYSZ7pVjAv352VcV2Q_7NuCc2JxQlqvDUsg/edit [in Ukrainian].

УДК 82-193.5:37.091.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-406-422](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-406-422)

Скиба Ольга Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Навчально-наукового інституту філології і журналістики, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0003-1463-3821>

Сорокіна Ольга Сергіївна кандидат історичних наук, магістр філології, помічник судді, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, <https://orcid.org/0009-0000-6515-3997>

ШЛЯХИ ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ ВЕСІЛЬНОЇ ТЕМАТИКИ НА ШКІЛЬНИХ УРОКАХ ЛІТЕРАТУКИ

Анотація. У статті увага акцентується на весільні обрядодійства, забобони, ритуали, звичаї та вірування, присутніх у творах українських та зарубіжних письменників XIX століття. Актуальність теми підтверджується літературним компонентом освітньої галузі, де визначені державні вимоги до рівня підготовки старшокласників у новій українській школі. Обґрунтовано важливість і своєчасність розкриття джерельності національних обрядів. Вивчено стан порушеної проблеми в шкільній практиці.

Опрацьовано шедеври письменників XIX століття Англії, Франції та України, а саме романи Дж. Остін «Емма» та «Гордість та упередження», Оноре де Бальзака «Євгенія Гранде», Григорія Квітки-Основ'яненка «Маруся», Івана Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», присвячених опису весільних традицій, ритуалів, звичаїв. Розглянуто особливості їхньої творчої манери в описі елементів весільного дійства.

Названо весільні обряди та визначено їх зв'язки з комплексом народних звичаїв, етикету, моралі, соціальних та правових уявлень, давніх вірувань. Проаналізовано дошлюбні обряди, які були інтегровані у твори письменників (наприклад, передвесільні оглядини в І. Нечуя-Левицького). З повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького ми дізнаємося про дотримання народних традицій під час оглядин і сватання.

Визначено і описано особливості вивчення весільних текстів старшокласниками на шкільних уроках літератури. З цією метою здійснено відбір художніх творів для проведення компаративного аналізу.

Обрано образи-персонажі, які можна порівняти. У статті зазначено, що незважаючи на ряд етнічних, релігійних та географічних особливостей у різних народів, обряди, пов'язані зі вступом у шлюб, можна умовно поділити на знайомство молодих, сватання і/або благословення на одруження батьків, заручини, підготовка до весілля, власне шлюбна церемонія (вінчання у християн), весілля та шлюбну ніч. Тому, добираючи твори за спільним аспектом, ми вважаємо весільними текстами тільки ті, в яких простежуються хоча б один із перерахованих етапів, або елементи весільних аксесуарів (наприклад, весільної скриньки – коробочки для грошей), символів тощо.

Обґрунтовано особливості використання певних методів та доцільність застосування їх у процесі порівняльного вивчення літературних творів, присвячених опису весільних традицій. На основі програмного матеріалу охарактеризовано ефективність компаративного аналізу творів, в яких є вкраплення елементів обрядодій, ритуалів тощо. Розкрито також різноманітні підходи до вивчення творів майстрів художнього слова XIX століття весільної тематики учнями старших класів. Представлено інформацію щодо перспективи і пріоритетних напрямів вивчення даної проблеми в закладах загальної середньої педагогічної освіти.

Ключові слова: шкільна компаративістика, художні твори, опис весільного дійства, вивчення весільних традицій.

Skyba Olha Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Educational and Scientific Institute of Philology and Journalism of the Luhansk Taras Shevchenko National University, Poltava, <https://orcid.org/0000-0003-1463-3821>

Sorokina Olha Serhiivna candidate of historical sciences, philologist, assistant judge Civil Cassation Court as part of the Supreme Court, <https://orcid.org/0009-0000-6515-3997>

WAYS OF STUDYING WEDDING THEME WORKS IN SCHOOL LITERATURE LESSONS

Abstract, The article focuses on wedding ceremonies, superstitions, rituals, customs and beliefs present in the works of Ukrainian and foreign writers of the 19th century. The topicality of the topic is confirmed by the literary component of the educational field, which defines the state requirements

for the level of training of high school students in the new Ukrainian school. The importance and timeliness of revealing the source of national rites is substantiated. The state of the raised problem in school practice has been studied.

Masterpieces of writers of the 19th century in England, France and Ukraine, namely J. Austen's novels «Emma» and «Pride and Prejudice», Honore de Balzac's «Eugene Grande», Grigory Kvitka-Osnovyanenko's «Marusia», Ivan Nechuy-Levytskyi's «The Kaidash Family», dedicated to the description of wedding traditions, rituals, customs. Peculiarities of their creative manner in describing the elements of the wedding event are considered.

Wedding rites are named and their connections with a complex of folk customs, etiquette, morality, social and legal concepts, and ancient beliefs are determined. The premarital rites that were integrated into the works of writers were analyzed (for example, pre-wedding reviews in I. Nechuy-Levytskyi). From the story «The Kaidash Family» by I. Nechuy-Levytskyi, we learn about the observance of folk traditions during courtship and matchmaking.

The peculiarities of studying wedding texts by high school students in school literature lessons are defined and described. For this purpose, a selection of works of art was carried out for comparative analysis. Selected character images that can be compared. The article states that despite a number of ethnic, religious and geographical features of different peoples, rites related to marriage can be conditionally divided into acquaintance of the young, matchmaking and/or blessing for the marriage of parents, engagement, preparation for the wedding, the actual marriage ceremony (Christian wedding), wedding and wedding night. Therefore, selecting works based on a common aspect, we consider wedding texts only those in which at least one of the listed stages can be traced, or elements of wedding accessories (for example, a wedding casket - money boxes), symbols, etc.

Reasoned peculiarities of the use of certain methods and the expediency of their application in the process of comparative study of literary works devoted to the description of wedding traditions. On the basis of the program material, the effectiveness of the comparative analysis of works in which elements of rites, rituals, etc. are interspersed is characterized. Various approaches to the study of the works of the masters of the artistic word of the 19th century on wedding themes by high school students are also revealed. Information is presented regarding the perspective and priority directions of studying this problem in institutions of general secondary pedagogical education.

Keywords: school comparative studies, works of art, description of the wedding event, study of wedding traditions

Постановка проблеми Актуальність проблеми полягає в тому, що у реаліях нової української школи навчальні програми з української та зарубіжної літератури рекомендують до прочитання твори письменників, в яких наявний опис весільних традицій, обрядів, звичаїв. Саме на сторінках підручників з літератури пояснюються та обґрунтовуються взаємини між людьми, цінність духовної культури окремої людини і народу взагалі. Традиційно, опис обрядів, пов'язаних з одруженням, займає важливе місце в літературі будь-якого народу, так як вони уособлюють переламний момент у житті кожної людини.

Тема розкриття джерельності національних обрядів у художньому просторі вітчизняних та зарубіжних письменників ХІХ століття завжди дуже цікава та актуальна особливо зараз, під час розвитку молодого української держави. Дослідження традицій, звичаїв, обрядів українського народу нині стає все більш актуальним, оскільки пов'язане не лише із суто пізнавальним інтересом, а й з практичним надзавданням – сприянням національно-культурній розбудові України.

Звернення до першоджерел національної духовності, а саме до весільних традицій, допомагає не тільки виховувати сімейні цінності у школярів, а й глибше і повніше розкриває різні сфери життя конкретного народу в певний проміжок часу, концентрує основну увагу на обрядах, які є запорукою щасливого шлюбу, сімейного життя. Ознайомлення молоді з шедеврами української та світової літератури, в яких наявний опис шлюбних традицій, має і практичну мету – підготовку підлітків до труднощів, які їх можуть спіткати у подружньому житті або під час пошуків партнера для шлюбу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій На думку сучасних науковців вивчення шлюбних ритуалів, звичаїв, вірувань є необхідним з точки зору розкриття мікросвіту української сім'ї, пізнавального аспекту всього розмаїття обрядової символіки [1; 2, с. 14–18].

Аналізуючи сучасний стан української весільної обрядовості, В. Матушенко наголошує на потребі проведення широкої агітаційної роботи серед різних верств населення України, зокрема, серед молоді, про перевагу проведення весільних свят із застосуванням найкращих традиційних звичаїв [3, с. 64–67].

Науковці стверджують, що тема весільної обрядовості привертала увагу письменників 19 століття не тільки своєю урочистістю, а й виявом духовної краси українців. Тому професійна творчість вчителя-словесника має розкрити їх особливості [4].

Сучасні культурні реалії вимагають широкого використання в освітньому процесі нових шляхів вивчення весільних текстів на шкільних

уроках з літератури. Д. Наливайко вважає, що порівняльне вивчення літератури слід розпочинати «з простого, з зіставлень творів, що належать до однієї художньої системи, до одного жанру й стилю, здійснюючи зіставлення на різних рівнях – теми, сюжету, композиції, жанрової структури, стилістики тощо, фіксуючи при цьому, що в них повторюється і якою мірою, що редукується, що трансформується і т. ін.» [5].

Праці таких науковців, як Ж. Клименко [6], О. Куцевол [7], О. Лобода [8], О. Ніколенко [8], К. Печончик [10], описували методологію компаративного аналізу художнього тексту, визначали специфіку застосовування компонентів компаративістики на уроках вивчення художнього твору, методи та прийоми компаративного аналізу в процесі вивчення художнього твору.

Вивчали взаємозв'язок різних літератур, у тому числі й українську з зарубіжною в контексті світового літературного процесу Л. Бондаренко [11], А. Градовський [12]. На сьогодні корисними для науково-педагогічних працівників є публікації присвячені актуальним проблемам і перспективам розвитку вітчизняної та зарубіжної літератур, їх взаємозв'язку і взаємовпливам, а також педагогічним, інноваційним технологіям та методикам навчання в закладах середньої та вищої освіти.

Проблемою розробки ефективних форм урочної та позакласної роботи з вивчення народнопоетичної словесності на уроках літератури займаються М. Дмитренко та Г. Дмитренко [13].

Методичні узагальнення щодо звернення митців до фіксації фольклорних зразків (жанрів весільного фольклору) та розробки з питань трансформацій фольклору в тексти майстрів художнього слова, а також різноманітні типи уроків вивчення народознавчого аспекту в творах українських письменників обґрунтовані в доробку О. Бандури (Київ), З. Шевченко (Київ), Л. Драчук (Ніжин), О. Семенов (Суми) та ін. До даної проблеми неодноразово зверталися науковці (О. Ісаєва, Т. Комінарець, В. Матушенко, О. Покатілова, М. Мартен, С. Стеніна, О. Скиба та ін.). Хоч методисти й акцентують увагу на культорологічну цінність порушеної проблеми, але нині немає жодної узагальнюючої праці, в якій би було охарактеризовано специфіку вивчення весільної обрядовості в системі шкільної освіти.

Однак, до сьогодні не обґрунтована доцільність застосування в шкільному літературному курсі компаративний аспект вивчення елементів весільної обрядовості у творах українських (І. Котляревського, Т. Шевченка, О. Кобилянської, І. Нечужа-Левицького, П. Мирного, М. Черемшини та ін.), а також зарубіжних письменників XIX ст. (Г. Флобера, Дж. Остін та ін.), зіставного аналізу тексту та його екранізації.

Відсутні навчально-методичні посібники, які б містили матеріали й поради для вчителя-словесника з проблеми компаративного аналізу художніх текстів весільної тематики в старших класах. Зосереджено мало уваги на порівняльному аналізу художніх творів, присвячених опису весільних обрядодій, як вітчизняних, так і зарубіжних письменників. Не обґрунтовано теоретико-методичні засади формування готовності майбутніх учителів-словесників до такої роботи в новій українській школі.

Як бачимо, в сучасній педагогічній науці увага до проблеми вивчення весільних текстів на шкільних уроках з літератури достатньо не приділялась.

Мета статті – охарактеризувати особливості весільних традицій різних країн світу крізь призму художніх творів українських письменників та шедеврів світової літератури ХІХ століття Франції та Англії; розглянути методичні шляхи їх вивчення на шкільному уроці з літератури.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що формування культури особистості учня на шкільних уроках з української та зарубіжної літератури є основним завданням сучасної системи шкільної освіти. Ідея культурологічного підходу до вивчення літератури стала однією з провідних у національній системі літературної освіти (Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті; Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти; Концепція літературної освіти). Літературний компонент освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти передбачає реалізацію компаративної лінії й визначає відповідні державні вимоги до рівня підготовки учнів (програми). Порівняльний метод став не тільки загальновизнаним, але й одержав статус програмного методу [14, с.2–3; 15, с.174–184].

Згідно чинних шкільних програм з української літератури, учні старших класів ознайомлюються з весільними ритуалами та своєрідною системою дошлюбних відносин крізь призму художніх творів вітчизняних митців ХІХ ст. (наприклад, «Наталка Полтавка» І. Котляревського (9 кл.), «Маруся», «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка (9 кл.), «Назар Стодоля» Т. Шевченка (9 кл.), «Ой не ходи, Грицю» М. Старицького (10 кл.), «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (10 кл.), «Козачка» Марка Вовчка (9 кл.), «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» П. Мирного (10 кл.) та ін.) [16]. Під час читання зазначених художніх творів учні мають можливість розглянути весільний комплекс (запросини, обряд сватання, благословення батьків, обряд перев'язування хусткою молодого, обрядову дію прощання наречених зі

своєю свободою, обряд дарування, частування та ін.). Наприклад, з'ясувати, що повість «Кайдашева сім'я» вирізняється в літературі тим, що її автор, захоплюючись народними звичаями, обрядами, детально описує у творі передвесільні розглядини, символічний обряд заручин («Поможи нам, Боже, довести діло до кінця, а ти, дочко, будь щаслива і здорова. Як будеш свекрові та свекрусі покірненька, буде твоя голівонька веселенька....») [17].

Під час аналізу зазначених нами художніх творів українських письменників, головним на уроці літератури є: знайти в літературному тексті такі цитати чи опис, що слугують для передачі обрядів, пов'язаних зі вступом у шлюб (знайомство молодих, сватання і/або благословення на одруження батьків, заручини, підготовка до весілля, власне шлюбна церемонія (вінчання у християн), весілля та шлюбну ніч); провести паралелі з сучасними весільними традиціями.

Згідно шкільних програм із зарубіжної літератури, старшокласники також ознайомлюються з творами світової класики, в яких є вкраплення елементів весільних обрядодій [18]. Для кращого їх освоєння вчителі-словесники все частіше проводять інтегровані уроки.

Фоновим на уроці зарубіжної літератури залишається матеріал про звернення письменників до опису етапів весільного дійства. Наприклад, у французькій літературі саме Бальзак присвятив багато творів сімейним та матримоніальним стосункам. У його романах зображена не тільки влада «грошового принципу», що розкладає старі патріархальні зв'язки та сімейні узи, а й порушена весільна тема. Так, у творі «Євгенія Гранде» письменник окреслює роль батьків у виборі подружньої пари. На думку драматурга, батьки завжди відігравали важливу роль у виборі супутника життя. За традицією батько та матір мають дати свою згоду на весілля. Але у реаліях XIX століття часто саме старше покоління домовлялися про заручини дітей, орієнтуючись не почуттями молодих людей, а соціальним положенням та матеріальним статком майбутніх родичів. У XIX столітті в Європі традиційно наречений спочатку питав згоди в батьків і тільки потім робив дівчині пропозицію. Романтичні стосунки між молодими до шлюбу були не бажаними.

Тому вважаємо показовим з точки зору демонстрації ролі батьків у виборі подружньої пари у Франції XIX століття є роман Оноре де Бальзака «Євгенія Гранде» (1833).

У однойменному творі описується життєвий шлях дочки заможного пана Гранде. Характеризуючи образ Євгенії, який втілює трагедію жіноцтва тогочасної Європи, розвінчуються ілюзії про щасливу долю «проти» батьківської згоди. Автор твору звертає увагу на тему життя дівчини до шлюбу, яке належить її батькам, та після шлюбу – чоловікові.

Приділяємо аналізу образу батька, який постає центральним у романі. Саме з опису його зовнішності та звички, дізнаємося і про специфічну батьківську любов пана Гранде до своєї доньки. Він скоріш сприймає її як продовження себе, людину, яка після його смерті буде берегти та примножувати його золото. У чоловіка є риси, які викликають до нього повагу: фінансове чуття, вміння отримувати прибутки та добиватися поважного статусу в суспільстві. Він систематично дарує доньці з року в рік у її день народження золоті монети. Так, Фелікс Гранде вітає її зі словами: «Це буде твоєю весільною дюжиною. Дарувати дюжину старовинний звичай ... коли дівчина виходить заміж, її сім'я або сім'я нареченого зобов'язана подарувати нареченій гаманець, що містить, дивлячись за станом, дванадцять монет або дванадцять сотень срібних ... Найбідніша пастушка не вийшла б заміж без своєї «дюжини», нехай з мідяків» [19, с. 10]. Таким чином, у творі простежується весільна традиція накопичення грошей для посагу (приданого). Твір спонукає до думки, що якщо б батько і погодився «відпустити» Євгенію, вигідний шлюб та багатий посох не могли бути гарантіями щастя.

За народними уявленнями, зберігання вдома зібраних на весіллі грошей обіцяло дівчатам швидке заміжжя. Зазначимо, що раніше посаг складався з двох частин: худоби та скрині. Що стосується першої, то її готував батько. Це худоба, певна сума грошей, клаптик землі. Іван Нечуй-Левицький в повісті «Кайдашева сім'я» також згадує про цю традицію, підкреслюючи, що зранку на другий день весілля жінки мали розглянути придане.

Цікавим з точки зору весільних традицій є опис залицянь чоловіків до дівчини. Євгенія не відвідувала вечорів та балів, але спілкування між молодими людьми ми можемо спостерігати на дні народженні багатой нареченої. Обидва кандидати привітали мадемуазель Гранде символічними подарунками: племінник Крюшо приніс квіти, а Адольф де Грассен підніс скриньку з набором інструментів, який привів Євгенію в захват. Але навіть у такий хвилюючий момент, вона не прийняла подарунок, поки батько не дав дозволу. Після вечері молодь грала в лото теж під пильним наглядом старшого покоління.

На уроці варто підкреслити, що Оноре де Бальзак, як майстер реалізму, описує не поодинокую ситуацію, а розповсюджений на той час сценарій у родинних стосунках. І хоча образ старого Гранде має долю гротескності, Євгенія, на наш погляд, узагальнює в собі життєвий шлях багатьох дівчат Франції XIX століття, яким батьки в погоні за матеріальними вигодами зіпсували життя.

Розглядаючи цей твір із старшокласниками чи студентами з точки зору весільних традицій, варто зробити акцент на необхідності супротиву моральному та фізичному насиллю з боку батьків. Важливо враховувати поради та думки старшого покоління, але довіряти власним почуттям. Бальзак вчить нас через століття, що неможливо знайти щастя у шлюбі, орієнтуючись тільки на статок партнера.

Учні профільних класів на уроках зарубіжної літератури ознайомлюються також з творчістю Джейн Остін, однією з найбільш яскравих представниць письменників Великобританії XIX ст. [20]. Загальновизнаним є факт, що основною проблематикою романів Дж. Остін є питання шлюбу, спадщини, положення жінки в суспільстві та ін. Усі романи Дж. Остін закінчуються щасливим заміжжям і найчастіше підвищенням соціального статусу нареченої, завдяки її освіченості і вихованості. Детальні описи та глибинний аналіз внутрішнього світу, притаманний письменниці у романах «Гордість і упередження», «Емма», найбільше приваблює нас, як дослідників весільної тематики.

Уся творчість письменниці – це опис взаємин між людьми, в якому герої розкриваються в повсякденному житті. Завдяки цьому важливе місце в романі займає шлюб. Головні героїні Дж. Остін – молоді провінціальні дівчата з відносно забезпечених родин, через сприйняття яких висвітлюються всі події. Лейтмотивом творчості британської авторки стає шлях героїнь до щасливого заміжжя, упродовж якого перед читачами розкриваються як слабкі, так і сильні риси характерів головних персонажів. Отже, шлюб постає основною темою романів.

У творі «Емма» авторка звертає нашу увагу на весільні цикли: заручини містера Черчилла і Джейн Ферфакс, весілля Гаррієт та містера Мартіна, одруження міс Вудгауз та містера Найтлі, післявесільний цикл. Простежуємо також події, що відбуваються у сумний вечір після весілля виховательки та близької подруги Емми, міс Тейлер.

Важливим є обговорення уривків з роману «Емма» (19 розділ) про обряд вінчання: «... вінчання було схожим на всі ті, де жоден із подружжя не надто цікавиться нарядами і пишністю, тож місіс Елтон на підставі сповіщених їй чоловіком подробиць дійшла висновку, що це був захід у край убогий — куди там йому до її власного вінчання!»; «І білого атласу було дуже мало, і фата якась не та... одним словом – жалюгідне видовище!»; «Але – незважаючи на такі жахливі вади – побажання, сподівання і передбачення невеличкої компанії істинних друзів, котрі споглядали церемонію, повністю справилися – це був дійсно щасливий шлюб» [21, с. 303].

Варто звернути увагу, що в іншому романі героїні готові чекати достойного чоловіка. Так, у романі «Гордість і упередження» дівчина

ввічливо відмовляє хлопцю. Треба віддати шану містеру та місіс Беннет, які залишають дочці право вибору. На прикладі поведінки ж містера Коллінза ми спостерігаємо становище жінки у тогочасному суспільстві: до весілля вона повністю залежала від батьків, а після – від чоловіка, тому що не мала можливості заробляти або отримати спадок. Більш того, коли Дж. Остін обрала на роль головної героїні незалежну у своїх думках та розсудливу Елізабет, авторка ніби висміяла жінок, які не оцінюють конкретного чоловіка за його моральними цінностями та вчинками, а орієнтуються тільки на його гроші. Іронічна оцінка дається і дамам, які хочуть заміж тільки заради весілля або нового соціального статусу. Під час обговорення цього твору зі студентами або учнями потрібно зробити акцент на образах та долях тих, хто прагне завоювати багатого нареченого (місіс Беннет та її молодші дочки, Шарлотта Лукас), тому що це питання буде актуальним, поки існує шлюб.

Важливу роль у встановленні стосунків між дівчиною та парубком відіграють прийняті соціальні норми англійського суспільства XIX століття. На перших сторінках роману між містером та місіс Беннет відбуваються суперечки з приводу того, чи поїде чоловік знайомитися з новим сусідом. Так, читач дізнається, що за прийнятим тоді традиціями, першим ініціювати зустріч може тільки голова сім'ї. Далі правила етикету приписують візит у відповідь. Запрошення надсилаються у письмовому вигляді. Але при цьому, коли Джейн Беннет захворіла в гостях у майже незнайомих людей, її мати наполягла, щоб вона залишалася у маєтку Бінглі до одужання. Таким чином, авторка іронізує над зовнішнім збереженням пристойності.

Вагомий вплив на молодих відіграла і думка батьків, яка часто мала вирішальну роль. Так, місіс Беннет максимально «сприяла» близькому знайомству містера Бінглі з Джейн. З боку ж родини парубка, його сестри вважали можливий шлюб мезальянсом та усіляко намагалися завадити парі.

Характеризуючи головну героїню роману, робимо на уроці акцент на її внутрішній світ: розсудлива, стримана, схильна до самоаналізу. І хоча інколи її поведінка не вписується в норми XIX століття, Ліззі чітко дотримується внутрішніх принципів, і вважає запорукою сімейного щастя не статок чи соціальне положення, а щирість почуттів майбутнього нареченого. Тож, образ Елізабет Беннет вже більше століття може бути прикладом для наслідування для неodrужених дівчат.

Порівнюючи героїнь творів Джейн Остін, скажемо, що Емма багато в чому нагадує Елізабет, оскільки вона теж досить розумна, неординарна та своєвільна, але над неї немає загрози бідності. Сама про себе дівчина

каже: «Якщо я чарівна, це ще не причина вийти заміж» [22]. Її ставлення до шлюбу досить неоднозначне: з одного боку, Емма не збирається виходити заміж, а з іншого, наполегливо втручається в життя самотніх знайомих, що свідчить про те, що вона все ж таки вважає необхідним для щастя мати супутника життя. Протиріччя у поведінці місс Вудхаус присутня і у її ставленні до чоловіків. Вона вважає себе занадто розумною для стосунків. При цьому вона на рівних спілкується з Джорджем Найтлі, своїм другом і радником. Щиро бажаючи друзям добра, Емма намагається підібрати їм «найкращу», на її думку, пару.

Отже, на прикладі романів Дж. Остін можемо зробити висновок, що в англійського суспільства XIX століття стосунки між молодими людьми були чітко підпорядковані правилам гарного тону (ініціатива знайомства, візити ввічливості у відповідь, та інше) і відбувалися з дозволу батьків. Але це не завжди сприяло тому, щоб майбутня пара краще дізналася один одного. Джентльмени не могли довго спілкуватися на одинці з леді, а короткі зустрічі зазвичай відбувалися під час сімейних обідів або на балах. Часто шлюби укладалися досить швидко під натиском найближчого оточення. Але не зважаючи на зовнішні відмінності, проблеми міжособистих стосунків, які піднімає англійська письменниця завжди будуть актуальними для будь-якої країни і у всі часи. Тому що, на думку авторки, головні перешкоди до щасливого шлюбу приховані в нас самих: це жадібність, недалекий розум, гордість, зарозумілість та упередженість, які заважають нам відкритися на зустріч іншим людям.

Романи Дж. Остін відображають світ англійської провінційного дворянства і переконливо доводять плідність використання літературного твору в історичних дослідженнях.

З'ясовуючи спільне та відмінне в образах головних персонажів зазначених творів, можемо окреслити спільну мету цих персонажів – вийти заміж. На цьому етапі уроку доцільним є використання порівняльних таблиць як одного із засобів здійснення компаративного аналізу.

Тема шлюбних традицій, весільних циклів, сімейних цінностей порушена також у творах українських письменників XIX століття. Значимість теми сім'ї в українській літературі пояснюється тим, що повагу до сімейних традицій, до минулого, пам'яті – це індикатор рівня культури і розвитку людини як особистості.

Українська література налічує також багато описів родинних обрядів.

Спостерігаємо вміле змалювання сцен та елементів весільного дійства, звичаїв, танців, сватання Г. Квіткою-Основ'яненком у творах

«Сватання на Гончарівці», «Маруся», «Козир-дівка». Автор описує елементи родинної обрядовості, а саме: весільний обряд, його етапи (сватання, заручини). На уроці варто проаналізувати уривки з твору «Маруся», де зображено героїню в образі дружки, опис обряду сватання; роль сватів: «Якось Марусю запросили дружкою на весілля»; «Закохані підкорюються волі батька і на довгий час розлучаються. До Марусі часто приходять свати від інших парубків, але вона всім відмовляє, чекаючи свого Василечка»; «У вівторок відбулося пишне сватання» [23]. Виразне зачитування уривків повісті є обов'язковим етапом уроку з відповідним коментарем.

У повісті-хроніці Івана Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки та матушки» є епізоди про бажання Онисі відстояти своє право на особисте щастя, йти за покликом серця, навіть наперекір батькам; обряд сватання; весілля Онисі й Харитона; проведення медового місяця закоханих.

Висновки Аналіз творів української та зарубіжної літератури XIX століття свідчить про активне використання письменниками весільних звичаїв та обрядів, одним з яких є сватання, заручини, елементи обрядової дії прощання наречених зі своєю свободою, обряд дарування, частування, вінчання та ін.

Тема кохання та весілля (шлюб) є головною для багатьох відомих митців художнього слова. Твори письменників XIX століття Англії, Франції та України, а саме романи Дж. Остін «Емма», «Гордість і упередження» та Оноре де Бальзака «Євгенія Гранде»; повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся», «Сватання на Гончарівці», «Козир-дівка» та І. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки та матушки», дають поштовх до популяризації народних традицій та свідчать про неповторність кожної нації. На матеріалах зазначених творів можна розглянути не лише знайомство молодих, але й розвиток стосунків, обряд заручення та розповсюджені критерії вибору супутника життя.

Так, у романі Джейн Остін «Гордість і упередження» ми можемо простежити всі етапи спілкування молодих людей від знайомства до весілля. Твір розкриває читачам варіації мотивації до вступу до шлюбу та критерії моральної готовності до цієї важливої події. Для її героїв (Елізабет Беннет, містер Дарсі, Емма Вудхаус) щасливе весілля є винагородою за самовдосконалення, визнання помилок і готовність боротися з власними недоліками. Єдиною можливою причиною для призначення весілля, на думку письменниці, є кохання та взаєморозуміння.

На противагу моральним цінностям англійських персонажів, виступають матеріалізм французького суспільства в романі Оноре де

Бальзака «Євгенія Гранде», в якому прагнення до збагачення виявляється сильнішим за кохання.

На прикладі цього твору ми розглядаємо роль батьків у виборі нареченого і можемо зробити висновок, що в більшості випадків старше покоління приймало рішення, не враховуючи думки своєї дитини. Взагалі, в усіх проаналізованих творах засудження шлюбу за розрахунком є провідною темою. З чого можна зробити висновок, що ця проблема була гострою в XIX ст.

Традиція отримання батьківського благословення присутня в розглянутих текстах. Іншою темою для роздумів є вік наречених в творах зарубіжних авторів. Наприклад, героїням Дж. Остін та О. де Бальзака більше двадцяти, але всі їх кавалери значно старші.

На матеріалі художніх творів українських та зарубіжних письменників можна запропонувати учням взяти участь в обговоренні дискусійних питань про ранні шлюби та стосунки молоді до шлюбу, провести театральну-ігрову діяльність (розіграти сценки за весільними сюжетами), написати есе про весільну символіку, взяти участь в колективному обговоренні таких дискусійних питань: чи прагнули героїні змінити своє життя на краще завдяки одруженню?; чи можлива гармонія в шлюбі і як вона досягається?; чи у весільному обряді закладено ідею поваги до старших?; чи ігнорування думки батьків з приводу шлюбу дітей порушує етичні норми й традиції? та ін.

Цікавими можуть бути уроки з використанням лексики весільних пісень. Для цього доцільно використовувати музичні відеокліпи, що відтворюють мовленнєву манеру персонажів свята.

Мультимедійні лекції є ефективним засобом яскравого зображення весільного комплексу у письменницьких творах. Вони дають змогу раціонально використовувати час, чіткіше уявити особливості весільних традицій.

На нашу думку, відеоматеріали допоможуть вчителю залучити учнів до порівняння різнонаціональних літературних творів весільної тематики, підвищать мотивацію вивчення колориту обрядовості весілля. Наприклад, у процесі проведення компаративного аналізу повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського та трагедії В. Шекспіра «Ромео та Джульєтта» перегляд екранізації фільмів допоможе з'ясувати, як ці твори пов'язані між собою та що їх зближує, висловити власні думки щодо права закоханих на щастя, цінності кохання.

Порівняльний аналіз епізодів весільних обрядів, які описані різними авторами в літературних творах, увиразнює навчання, формує комунікативні навички, глибше розкриває історично сформовані весільні звичаї й

обряди кожного народу. Компаративне вивчення особливостей рецепцій весільного матеріалу в творах майстрів слова дозволяє розкрити різні особливості весільного тексту, сформувані широкий погляд на елементи весільних обрядодій, звичаїв, ритуалів.

Таким чином, можемо сказати, що вкраплені елементи весільних традицій в художні твори українських та зарубіжних письменників XIX століття є продуктивним шляхом вивчення весільної обрядовості. Оскільки компаративний аналіз весільних образів, мотивів, сюжетів на уроках української та зарубіжної літератури є обов'язковою частиною сучасного шкільного уроку, тому перспективу подальшого вивчення вбачаємо в розробці методичних рекомендацій щодо практичного застосування компонентів шкільної компаративістики під час вивчення художніх творів весільної тематики.

Література:

1. Галайчук Л.В. Назви весільних чинів в аспекті лінгвокраїнознавчих студій. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 14. Т. 2. С. 14–18.
2. Гордієнко О.А. Методичні рекомендації до взаємозв'язаного вивчення зарубіжної та української літератур. *Заруб. літ. в навч. закл.* 2002. № 8. С. 9–13.
3. Матушенко В.Б. Сучасне весілля в контексті української обрядової культури. *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата культурології*. Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2009. 26 с.
4. Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр. К.: ГО «Інноваційні обрії України», 2023. №6. 216 с.
5. Наливайко Д. Сучасна літературна компаративістика: аспекти й тенденції. *Слово і час*. 2007. №5. С.28–30; його ж: Спільність і своєрідність. Українська література в контексті європейського літературного процесу. К.:Дніпро. 1988. 395 с.; його ж: Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія / За заг. ред. Д. Наливайка. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академ.», 2009. 487 с.
6. Клименко Ж.В. Взаємопов'язане вивчення зарубіжної та української літератур у 5-8 класах загальноосвітньої школи: *Дис... канд. пед. наук*: 13.00.02. К., 1999. 190 с.
7. Куцевол О.М. Методика уроку компаративного аналізу. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 10. С. 2–4.
8. Лобода О. Компаративістика як шлях формування читацької особистості. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2008. №11–12. С. 24–25.
9. Ніколенко О.М. Розвивати уміння порівнювати оригінал, переклад і різні переклади одного першоджерела. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2004. № 10. С. 46–49.
10. Печончик К.В., Савонік О.А. Компаративний аналіз на уроках української та зарубіжної літератури. Новаки 2017. Матеріали підготовлені вчителями-словесниками. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed>. Дата звернення: 27.08.2024.
11. Бондаренко Л.Г. Вивчення ліричних творів на уроках української літератури у взаємозв'язку із зарубіжною (9-11 класи). *Дис... канд. пед. наук*: 13.00.02. К., 2001. 178 с.

12. Градовський А.В. Компаративний аналіз у системі шкільного курсу літератури: методологія і методика: [монографія]. Черкаси: Брама, 2003. 292 с.; його ж: Градовський А.В. Різновиди і шляхи компаративного аналізу в шкільній практиці. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Філологічні науки. Черкаси, 2002. Вип. 36. С. 137–143.

13. Уроки з народознавства [Текст]: посібник / упоряд. Г. Дмитренко, М. Дмитренко. К.: Народознавство, 1995. 224 с.

14. Волошина Н. Про державні стандарти базової і повної освіти учнів з української та зарубіжної літератур. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. №4. С. 2–3.

15. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2004. № 1. С. 174–184.

16. Українська література. 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль - українська філологія) / За загальною редакцією доктора філологічних наук Р.В. Мовчан. Укладачі: М.Г. Жулинський, Г.Ф. Семенюк, Р.В. Мовчан, М.М. Сулима, Н.В. Левчик, М.П. Бондар, О.А. Камінчук; В.І. Цимбалюк. К.: Вид-во «Грамота», 2011. 152 с.

17. Нечуй-Левицький І. Твори: У 2 т. Т. 1. К.: Дніпро, 1977. 572 с.

18. Зарубіжна література. 10–11 класи. Рівень стандарту. *Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти* (Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 р. № 698). К., 2022. 56 с.

19. Бальзак Оноре де. Євгенія Гранде [Текст]. Таллін: Естонське державне видавництво, 1950. 204 с.

20. Програма із зарубіжної літератури для 10–11 класів / Авторський колектив: голова – учитель-методист зарубіжної літератури Л.П. Юлдашева; наук. консультанти – О.М. Ніколенко, О.О. Ісаєва, Ж.В. Клименко, Ю.І. Ковбасенко та ін. К., 2017.

21. Остін Дж. Гордість і упередження. Чуття і чутливість. Нортенгеське абатство. Перекл.: Володимир Горбатко, Тетяна Шевченко. К.: вид-во ФОЛІО, 2024. 656 с.

22. Ковбасенко Ю. І. Зарубіжна література: *підручн. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закладів (рівень стандарту)*. К.: Грамота, 2010. 280 с.

23. Квітка-Основ'яненко Г. Маруся. *Прозові твори: У 7-х т. Т. 3*. К.: Наукова думка, 1981. С. 47–98; його ж: Сватання на Гончарівці. *Українська драматургія. Золота збірка*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2010. С. 63–144.

References:

1. Halaichuk L.V. Nazvy vesilnykh chyniv v aspekti linhvokrainoznavchychk studii [Names of wedding ranks in the aspect of linguistic studies]. *Zakarpatski filolohichni studii* [in Ukrainian].

2. Gordienko O.A. (2002). *Metodychni rekomendatsii do vzaiemovzviazanoho vyvchennia zarubizhnoi ta ukrainskoi literatur* [Methodological recommendations for the interconnected study of foreign and Ukrainian literature]. *Zarub. lit. v navch. Zakl* [in Ukrainian].

3. Matushenko V.B. Suchasne vesillia v konteksti ukrainskoi obriadovoi kultury. Avtoreferat dysertatsii na здобuttia naukovooho stupenia kandydata kulturolohii [Modern wedding in the context of Ukrainian ceremonial culture]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet kultury i mystetstv [in Ukrainian].

4. Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti: zb. nauk. pr. (2023). Kyiv: HO «Innovatsiini obrii Ukrainy».
5. Nalyvaiko D. (2007) Suchasna literaturna komparatyvistyka: aspekty y tendentsii [Modern literary comparative studies: aspects and trends] Slovo i chas & (1988) Spilnist i svoieridnist. Ukrainska literatura v konteksti yevropeiskoho literaturnoho protsesu [Commonality and originality. Ukrainian literature in the context of the European literary process] Kyiv: Dnipro & (2009) Suchasna literaturna komparatyvistyka: stratehii i metody [Modern literary comparative studies: strategies and methods] Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akadem.» [in Ukrainian].
6. Klymenko Zh.V. (1999) Vzaïemopoviazane vyvchennia zarubizhnoi ta ukrainskoi literatur u 5-8 klasakh zahalnoosvitnoi shkoly [Interrelated study of foreign and Ukrainian literature in grades 5-8 of a comprehensive school] Dys... kand. ped. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
7. Kutsevol O.M. (2004) Metodyka uroku komparatyvnoho analizu [Methodology of the comparative analysis lesson] Vsesvitnia literatura v serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy [in Ukrainian].
8. Loboda O. (2008) Komparativistyka yak shliakh formuvannia chytatskoi osobystosti [Comparative studies as a way of forming the reader's personality] Vsesvitnia literatura v serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy [in Ukrainian].
9. Nikolenko O.M. (2004) Rozvyvaty uminnia porivniuvaty oryhinal, pereklad i rizni pereklady odnogo pershodzherela [To develop the ability to compare the original, translation and different translations of the same primary source]. Vsesvitnia literatura v serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy [in Ukrainian].
10. Pechonchuk K.V. & Savonik O.A. (2017) Komparatyvnyi analiz na urokakh ukrainskoi ta zarubizhnoi literatury [Comparative analysis in lessons of Ukrainian and foreign literature] Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/embed>: 27.08.2024 [in Ukrainian].
11. Bondarenko L.G. (2001) Vyvchennia lirychnykh tvoriv na urokakh ukrainskoi literatury u vzaïemozviazku iz zarubizhnoi (9-11 klasy) [The study of lyrical works in the lessons of Ukrainian literature in relation to foreign literature (grades 9-11)] Dys... kand. ped. nauk: Kyiv [in Ukrainian].
12. Gradovsky A.V. (2003) Komparatyvnyi analiz u systemi shkilnoho kursu literatury [Comparative analysis in the system of the school literature course: methodology and technique]: metodolohiia i metodyka: [monohrafiia]. Cherkasy: Brama & (2002) Riznovydy i shliakhy komparatyvnoho analizu v shkilnii praktytsi [Types and ways of comparative analysis in school practice]. Cherkasy: Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky [in Ukrainian].
13. Dmytrenko H. & Dmytrenko M. (1995) Uroky z narodoznavstva [Lessons in ethnology] [Tekst]: posibnyk. Kyiv: Narodoznavstvo [in Ukrainian].
14. Voloshina N. (2004). Pro derzhavni standarty bazovoi i povnoi osvity uchniv z ukrainskoi ta zarubizhnoi literatur [About state standards of basic and comprehensive education of students in Ukrainian and foreign literature]. Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli [in Ukrainian].
15. (2004) Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi serednoi osvity [State standard of basic and full secondary education]. Ukrainska mova y literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh [in Ukrainian].
16. Zhulynskyi M.G. & Semenyuk G.F. & Movchan R.V. & Sulima M.M. & Levchuk N.V. & Bondar M.P. & Kaminchuk O.A. & Tsymbalyuk V.I. (2011) Ukrainska literatura. 10-11 klasy [Ukrainian literature. 10-11 grades]. Prohrama dlia profilnoho navchannia uchniv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv. Filolohichniy napriam (profil ukrainska filolohiia). Kyiv: Vyd-vo «Hramota» [in Ukrainian].

17. Nechuy-Levytskyi I. (1977) Tvory [Works]: U 2 t. T. 1. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
18. Zarubizhna literatura. 10–11 klasy. Riven standartu. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity (Zatverdzheno ta nadano hryf «Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy» (nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 03 serpnia 2022 r. № 698) (2022), Kyiv [in Ukrainian].
19. Balzac Honore de (1950) Yevheniia Hrande [Eugenia Grande] Tallin: Estonske derzhavne vydavnytstvo.
20. Yuldasheva L.P., Nikolenko O.M., Isayeva O.O., Klymenko Zh.V., Kovbasenko Y.I. (2017) Prohrama iz zarubizhnoi literatury dlia 10–11 klasiv. Kyiv [in Ukrainian].
21. Austin J. (2024). Hordist i uperedzhennia. Chuttia i chutlyvist. Nortenerske abatstvo [Pride and Prejudice. Sensation and sensitivity. Northanger Abbey]. Perekl.: Volodymyr Horbatko, Tetiana Shevchenko. Kyiv: vyd-vo FOLIO [in Ukrainian].
22. Kovbasenko Yu. I. (2010) Zarubizhna literatura: pidruchn. dlia 10 kl. zahalnoosvit. navch. zakladiv (riven standartu). Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
23. Kvitka-Osnovyanenko H. (1981) Marusia [Marusya]. Prozovi tvory: U 7-kh t. T. 3. Kyiv: Naukova dumka & (2010) Svatannia na Honcharivtsi [Matchmaking in Goncharivka]. Ukrainska dramaturhiia. Zolota zbirka. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian].

УДК 811

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-423-437](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-423-437)

Стеценко Наталя Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, Херсонський національний технічний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29061, <https://orcid.org/0000-0001-7465-0426>

Гетіна Анастасія Дмитрівна студентка, Херсонський національний технічний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29061, <https://orcid.org/0009-0009-1778-8520>

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ РЕАЛІЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ У ПЕРЕКЛАДІ ПОВІСТІ ДЖЕКА ЛОНДОНА «БІЛЕ ІКЛО»

Анотація. Статтю присвячено проблемі взаємозв'язку мови та культури. Міжмовні контакти вимагають, щоб мова вивчалася паралельно з національно-культурною специфікою народу-носія мови. Виділення національно-культурного компонента в лексиці художнього тексту дає можливість досліджувати мову художнього тексту в плані відображення у ньому національно-культурних особливостей суспільного та духовного життя народу.

Метою статті є визначення основних способів передачі антропонімічних реалій українською мовою у перекладі повісті Джека Лондона «Біле Ікло».

Реалія займає одне з основних місць в системі літературно-маркованої лексики, оскільки саме реалії надають можливість відчувати різницю або схожість з іншими культурами. Що стосується творів Джека Лондона, то їх особливість полягає у часовій та географічній віддаленості від сучасної України. Саме на цьому контрасті можна показати та описати культуру американців початку ХХ століття.

Представлено способи передачі реалій українською мовою у перекладі повісті Джека Лондона «Біле Ікло». За тематикою реалії поділено на дві великі групи – антропонімічні та природні реалії. У статті детально розглянуто саме антропонімічні реалії.

До цієї групи відносяться усі реалії, пов'язані із діяльністю людини. Серед антропонімічних реалій можна виділити реалії побуду: одяг, їжа, інструменти, транспортні засоби тощо.

При перекладі реалій, що відображені у повісті, використовувалися такі перекладацькі трансформації: граматична трансформація – зміна

частини мови; лексична трансформація – конкретизація; використання словникового відповідника.

Антропонімічні реалії у творі Джека Лондона відзначаються різноманітністю. Письменник хоча і не досконало, але знайомить читача із дійсністю Північної Америки кінця XIX століття. Тут зустрічаються опис одягу, взуття, аксесуарів, транспорту у суворих умовах, а також місцеві жителі – індіанці. Для перекладу цієї лексики перекладачі вдаються до різноманітних прийомів: підбір словникового еквіваленту, калькування, буквальний переклад (передача сенсу), транскрипція, лексичні та граматичні трансформації.

Ключові слова: Джек Лондон, переклад, антропонімічні реалії

Stetsenko Natalia Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences (PhD in Education), associate professor, Kherson National Technical University, St. Instytutska, 11, Khmelnytskyi, 29061, <https://orcid.org/0000-0001-7465-0426>

Getina Anastasia Dmitrivna student, Kherson National Technical University, St. Instytutska, 11, Khmelnytskyi, 29061, <https://orcid.org/0009-0009-1778-8520>

METHODS OF TRANSFERRING REALITIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE TRANSLATION OF JACK LONDON'S STORY "WHITE FANG"

Abstract. The article is devoted to the problem of the relationship between language and culture. Interlingual contacts require that the language be learnt in parallel with the national and cultural specificity of the native speaker. The identification of the national-cultural component in the vocabulary of a literary text makes it possible to study the language of a literary text in terms of reflecting the national-cultural peculiarities of the social and spiritual life of the people.

The aim of the article is to identify the main ways of conveying anthroponymic realities in the Ukrainian language in the translation of Jack London's novel "The White Fang".

Reality occupies one of the main places in the system of literary labelled vocabulary, since it is realities that make it possible to feel the difference or similarity with other cultures. As for Jack London's works, their peculiarity lies in their temporal and geographical distance from modern Ukraine. It is on this contrast that the culture of Americans in the early twentieth century can be shown and described.

The article presents the ways of conveying realities in the Ukrainian language in the translation of Jack London's novel *The White Fang*. According to the subject matter, realities are divided into two large groups - anthroponymic and natural realities. The article deals in detail with anthroponymic realities.

This group includes all realities related to human activity. Among the anthroponymic realities are the realities of everyday life: clothes, food, tools, vehicles, etc.

The following translation transformations were used in the translation of the realities reflected in the novel: grammatical transformation - change of part of speech; lexical transformation - specification; use of a dictionary equivalent.

The anthroponymic realities in Jack London's work are diverse. The writer, although not perfectly, introduces the reader to the reality of North America in the late nineteenth century. Here you can find descriptions of clothing, footwear, accessories, transport in harsh conditions, as well as local residents - Indians. To translate this vocabulary, translators use a variety of techniques: selection of a dictionary equivalent, calquing, literal translation (conveying the meaning), transcription, lexical and grammatical transformations.

Keywords: Jack London, translation, anthroponymic realities

Постановка проблеми. Своє уявлення про той чи інший народ ми формуємо через знайомство з його культурою. З-поміж усіх видів мистецтв найбільше цьому слугує література, адже в ній закладено глибинні культурні коди, що здатні відкривати читачеві нові обрії у пізнанні культурно різноманітного світу. Художній переклад прози чи поезії – це справжнє мистецтво, творчість. Тому переклад повинен бути виконаний так, щоб атмосфера сюжету, стиль автора повністю зберігалися.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що останнім часом інтенсивно розвиваються відносини національних спільнот, що належать до різних культур, тому особливого значення набула проблема взаємозв'язку мови та культури. Міжмовні контакти вимагають, щоб мова вивчалася паралельно з національно-культурною специфікою народоносія мови. Виділення національно-культурного компонента в лексиці художнього тексту дає можливість досліджувати мову художнього тексту в плані відображення у ньому національно-культурних особливостей суспільного та духовного життя народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці активно вивчають механізми адаптації культурних кодів у перекладацькому процесі та їх вплив на сприйняття і рецепцію творів у різних культурних

середовищах. Значущий внесок у дослідження взаємодії культури та перекладу здійснили такі вчені як А. Швейцер, Л. Венуті, О. Каде, А. Лефевр, Ю. Найда, Г. Турі.

У сфері сучасної вітчизняної та зарубіжної перекладознавчої науки активно проводилося вивчення перекладу реалій з використанням науково-логічного підходу. Питання визначення, класифікації та методів відтворення реалій представлені у роботах А. Федорова, Р. Зорівчак, С. Влахова та С. Флорина, Ю. Ковалєвого, О. Шум, О. Ахманової, О. Кундзіча та В. Розенцвейга, Н. Фененко, З. Прошина, Клауді Кінга, Пітера Ньюмарка. У роботах проаналізовано концептуальні підходи до визначення та категоризації реалій, розглянуто теоретичні та практичні методи й способи інтерпретації як важливої складової культурного впливу.

Серед зарубіжних науковців цю проблему вивчали Gert Jäger, Otto Kade, Albrecht Neubert, Mosisili Sebotsa.

Мета статті полягає у визначенні основних способів передачі антропонімічних реалій українською мовою у перекладі повісті Джека Лондона «Біле Ікло».

Виклад основного матеріалу. Реалія займає одне з основних місць в системі літературно-маркованої лексики, оскільки саме реалії надають можливість відчутти різницю або схожість з іншими культурами. Що стосується творів Джека Лондона, то їх особливість полягає у часовій та географічній віддаленості від сучасної України. Саме на цьому контрасті можна показати та описати культуру американців початку ХХ століття, які шукали кращого життя та швидких заробітків. Цікаво, що люди в аналізованих творах письменника стоять на другому плані, а от тварини позиціонуються як головні герої («Біле Ікло», «Поклики пращурів»).

Важливо зазначити, що повісті Джека Лондона – це продукт його власних реальних спостережень. Він сам брав участь у пошуках золота у часи «золотої лихоманки» і подорожував Америкою та Канадою, що надає його творам історичної цінності, адже описуваний ним побут – це реальність Північної Америки (Аляска) та Північно-Західної Канади кінця ХІХ – початку ХХ століття.

За тематикою представлені у повісті реалії можна поділити на дві великі групи – *антропонімічні* та *природні* реалії. У своїй статті ми детально розглянемо *антропонімічні* реалії.

До цієї групи ми відносимо усі реалії, пов'язані із діяльністю людини. У повістях Дж. Лондона описуються події 1896–1899 років, часи, коли почали активно добувати золото на території Аляски та Північно-Західної Канади (регіон Клондайк). До цих країв збиралися люди з усієї

планети, тому їх побут був імпровізованим набором для виживання. Це важко назвати одвічно американськими або канадськими реаліями, але все ж таки вони описують побут тих часів і людей, які опинилися в одному місці з однією метою – знайти золото.

Отже, серед антропонімічних реалій можна виділити реалії побуду: одяг, їжа, інструменти, транспортні засоби тощо. Оскільки більша частина подій відбувається у зимову пору року, то і одяг переважно зимовий. Джек Лондон інколи описує його загальними лексемами, але є в його описі і більш конкретні лексеми. Розглянемо усі варіації.

«Several hundred men, **furred** and **mittened**, banked around the sled within easy distance» [5]. «Кількасот чоловіків у **шубах** та **рукавицях** оточили сани Метьюсона» [4]. Тамтешні копачі золота мали вигляд, звичайний для холодної місцевості – носили шуби та рукавиці, що були зроблені переважно з хутра та шкіри. У цьому прикладі автор не надає специфічних назв одягу, а обмежується лише загальними прикметниками **furred** та **mittened**. Якщо звернутися до тлумачного англомовного словника Collins Dictionary, то побачимо, що існує два варіанти – британський та американський, що однаково пояснюють цю лексему, де головна сема – щось пов'язане із хутром, вона ідентична для обох варіантів англійської мови.

Англійський прикметник **furred** в українському варіанті передано за допомогою комбінованого методу перекладу:

1) граматична трансформація – зміна частини мови, а саме прикметник, трансформовано в іменник: **furred** (прикметник) – **шуба** (іменник);

2) лексична трансформація – конкретизація, зміна матеріалу на виріб з нього зроблений: **furred** (щось з хутра) – **шуба** (річ, створена з хутра).

Схожу ситуацію бачимо із наступною лексемою **mittened** – прикметник, наявність рукавиць на руці або руках. В українському перекладі він також зазнав низку трансформацій:

1) граматична трансформація – зміна частини мови, а саме прикметник трансформовано в іменник: **mittened** (прикметник) – **рукавиця** (іменник);

2) лексична трансформація: **mittened** (одягнений в рукавиці) – **рукавиця** (сама річ).

Взагалі, такий атрибут, як **рукавички** важливий для суворої зими на Півночі Америка та Північно-Західної Канади. Тому логічно, що вони зустрічаються в усіх аналізованих творах:

«His stout **mittens** temporarily protected his hands, and he scooped live coals into the air in all directions, until the campfire took on the semblance of a volcano» [5].

«Грубі **рукавиці** деякий час захищали його руки під вогню, і він цілими пригорщами хапав жар і розкидав його на всі боки» [4].

Тут вже сам виріб вжито у вигляді іменника: *mittens* – тип рукавиці з однією частиною для всіх пальців і окремою частиною для великого пальця [6]. В українському тексті передано за допомогою словникового відповідника: *mittens* – **рукавички**.

І якщо у попередніх прикладах ми бачимо загальні назви, то у наступному письменник конкретизує матеріал, з якого зроблені рукавички:

«A whisper of the gold-rush had reached his ears, and he had come with several **bales of furs**, and another of **gut-sewn mittens and moccasins**» [4].

«Чутка про золоту лихоманку дійшла і йому до вух, і він привіз із собою кілька **паків хутра**, а також **паку рукавиць і мокасинів, позшитих кишками**» [4]. Тут вже ми бачимо такий вид рукавичок, як *gut-sewn mittens*.

Нажаль у словниках це поняття відсутнє, але при аналізі кожного з елементів, вдається з'ясувати наступне: *gut* – довга трубка в тілі людини або тварини, по якій рухається їжа в процесі перетравлення їжі, тобто кишка [4].

1. *sewn* – дієприкметник від дієслова *to sew*, тобто зшитий [6].

Отже, за допомогою поелементного аналізу з'ясовано, що *gut-sewn mittens* – це рукавички, зроблені із кишок тварин. В українському тексті ми бачимо, що вжито низку трансформацій:

1) додавання іменника «паку»: *gut-sewn mittens* – **паку рукавиць**;

2) описовий переклад: *gut-sewn mittens* – **паку рукавиць, позшитих кишками**;

3) зміна місця в реченні – *gut-sewn mittens and moccasins* – **паку рукавиць і мокасинів, позшитих кишками**. Пояснювальна частина *позшитих кишками* стоїть в самому кінці речення, що створює невірне сприйняття, тобто читач думає, що це мокасини позшиті кишками або рукавиці та мокасини зшиті між собою кишками, хоча мова йде саме про рукавиці, які виготовлені із кишок.

Майже увесь одяг, описаний у творах, зроблений з частин тварини: хутра, шкіри та навіть нутроців. Так, у наведеному вище прикладі зазначено, що герой повісті «Біле Ікло» привіз із собою пакунок з хутром, що передано в українському тексті за допомогою калькування *bales of furs* – **паків хутра** «But at front and rear, unawed and indomitable, toiled the two men who were not yet dead. Their bodies were covered with **fur and soft-tanned leather**» [5].

«Та все-таки спереду і ззаду санок ступало двоє невгамовних і безстрашних людей, яких ще не здолала смерть. Вони були загорнені в **хутра й м'які вичинені шкури**» [4].

Як бачимо, тут також вжито загальні слова *fur* та *soft-tanned leather*, які передано в українському перекладі за допомогою словникових відповідників: *fur* – *хутро*; *soft-tanned leather* – *м'які вичинені шкури*.

«*Bill had finished his **pipe** and was helping his companion to spread **the bed of fur** and blanket upon the spruce boughs which he had laid over the snow before supper*» [5].

«Білл, докуривши *люльку*, допоміг товаришеві розстелити *хутра* та укривало на ялиновім гіллі, що він розклав поверх снігу ще перед вечерею» [4].

У цьому прикладі вже описується постіль, де укривалися знову ж таки хутром. Для перекладу було вжито вилучення: *the bed of fur* – *постіль з хутра*.

Також у наведеному прикладі зазначено специфічний атрибут, яким користувалися в ті часи переважно чоловіки для куріння – *pipe*. Сам іменник в англomовному тлумачному словнику має багато значень, тому ми розглянемо лише те, яке відповідає контексту: *pipe* – коротка вузька трубка з невеликою чашею на одному кінці, що використовується для куріння, зокрема, тютюну [6].

В українському словнику є відповідник у вигляді *люлька*, що ми і бачимо в перекладі. Звернемося до словника сучасної української мови: *Люлька* – «приладдя для куріння, що складається з мундштука і чашечки для накладання тютюну».

Отже, іменник *pipe* було передано за допомогою словникового відповідника *pipe* – *люлька*.

Також у повісті Джека Лондона присутні і більш конкретні реалії, що описують одяг, наприклад взуття, що в аналізованих текстах має декілька назв: *moccasins*, *moose-hide moccasins*, *webbed shoes*, *snowshoes*.

Розглянемо переклад кожного з цих видів взуття.

«*Henry grunted, and began unlacing his **moccasins***» [5].

«Генрі щось пробурчав і став розв'язувати *мокасини*» [4].

Це слово неоднозначне, оскільки у самих творах письменник не описує детально, що саме він має на увазі, а у словниках надається тільки загальне пояснення: *moccasins* – це м'які шкіряні туфлі з низьким каблукom і піднятим з'єднанням у верхній передній частині.

Тобто, це будь-яке взуття, що виготовлене зі шкіри і має низький каблук. Сам іменник *moccasin* зафіксований в англо-українському словнику як *мокасини*, а те, що це не український відповідник, вказує тлумачення іменника *мокасини* у словнику української мови: *мокасини* – «у північноамериканських індіанців – м'яке взуття із звірячої шкіри, шерстю назовні, часто прикрашене візерунками й малюнками».

Таким чином, це запозичене явище з культури північноамериканських індіанців, яке до української мови потрапило за допомогою транскрипції: *moccasins* – [mɔkəsɪn] – *мокасини*. Але той факт, що він зафіксований в англо-українському словнику означає, що він має офіційний відповідник, а отже переданий словниковим відповідником: *moccasins* – *мокасини*.

Важливо підкреслити, що сучасне значення слова *moccasins* змістилося, і вже використовується для назви різновиду взуття, що має уніфіковану форму, тобто загальне поняття *moccasins* стало конкретне в ХХІ столітті. Але у творах Дж. Лондона присутній один вид мокасинів, що властивий саме Півночі Америки – *moose-hide moccasins*: «*They had eaten a pair of Perrault's **moose-hide moccasins**, chunks out of the leather traces, and even two feet of lash from the end of François's whip*» [5].

«Звірі з'їли пару *мокасин* Перро з *лосячої шкури*, великі відрізки *шкіряних посторонків* і навіть два фути *батога Франсуа*» [4].

Тут ми бачимо опис (*moose-hide moccasins*) взуття та аксесуарів (*the leather traces, whip*). Нажаль, жоден із наявних англомовних словників не дає визначення усьому поняттю *moose-hide moccasin*, тому для перекладу цієї реалії необхідно проаналізувати кожний елемент окремо, а потім поєднати: *moose* – лось; *hide* – це шкіра великої тварини, наприклад, корови, коня чи слона, яку можна використовувати для виготовлення шкіри.

Отже, прикметник *moose-hide* означає, що мокасини створені на базі шкіри лося, тобто шкіряні мокасини із лося. Важливо зазначити, що це не винахід американців або канадців, а запозичено із культури місцевих мешканців, індіанців, оскільки вони харчувалися дикими лосьми, а їх рештки використовували для побуту, як приклад – взуття.

В українському варіанті застосовано комбінований метод перекладу, оскільки поняття *moose-hide moccasins* не зафіксовано в англо-українських словниках, але окремо їх елементи присутні.

Препозитивна частина виразу *moose-hide* перекладається як «лосина шкіра». В українському перекладі бачимо, що *moose-hide* передано за допомогою описового перекладу: *moose-hide* – з *лосячої шкіри*.

Отже, для того, аби передати в українському тексті назву взуття «*moose-hide moccasins*» вжито:

- 1) транскрипція: *moccasin* – [mɔkəsɪn] – *мокасини*;
- 2) описовий переклад: *moose-hide* – [лосина шкура] – з *лосячої шкури*;
- 3) поєднання усіх елементів: *moose-hide moccasins* – *мокасин з лисячої шкури*.

Інші два приклади відносяться до розряду «аксесуари» та застосовуються для керування нартами: *the leather traces* та *whip*.

Перше знаряддя – *the leather traces* – не має у словнику перекладу як цілого поняття, а лише окремо: *leather* – шкіру тварин обробляють з метою її збереження та використовують для виготовлення взуття, сумок, одягу, спорядження ; *traces* – сліди [6].

Цікаво, що в українському перекладі вдало підібрано словниковий відповідник, який з точністю передає значення виразу, а саме: *the leather traces* – *посторонки*, що у Сучасному словнику української мови пояснюється наступним чином: *посторонок* – «міцний ремінь або мотузок, що з'єднує в упряжі хомут з орчиком». Тобто, для перекладу вжито словниковий відповідник. Те ж саме стосується і другого слова – *whip*, що передано також словниковим відповідником: *whip* – *баміг*, *whip* – шматок шкіри або мотузки, що прикріплюється до палиці, використовується для ударів тварин або людей [6];

баміг – «прикріплений до держака мотузок або ремінець, яким поганяють тварин; канчук, пуга» .

Окрім розглянутих мокасин, у творах Дж. Лондона присутній специфічний вид взуття, що характерний саме для Аляски – снігоступи, які в різних творах, навіть в тексті оригіналу, різнилися (*snowshoes* та *webbed shoes*), але означали одне і теж поняття. Найкраще в англійській мові цей термін відображено лексемою *snowshoe*, що присутня у повісті «Біле Ікло» (*White Fang*), але відсутня в інших:

«*He flung it back, so that it struck the sled and bounced along until it fetched up on Bill's snowshoes*» [5].

«*Вона вдарилась об санки, відскочила від них і впала просто Біллові на лижви*» [4].

У наведеному прикладі іменник *snowshoes* в англійському словнику означає наступне:

snowshoe – плоска рама з натягнутими на неї ремнями з матеріалу, що можна прикріпити до черевика, щоб дозволити людині ходити по снігу, не занурюючись в нього.

У самому тексті перекладу ми бачимо лексему *лижва*, що у словнику трактується як: *лижви* – «те саме, що і лижи. Лижи – плоскі, звичайно дерев'яні полози різної довжини, які прикріплюють до ніг для пересування по снігу» . Отже, для перекладу першого прикладу вжито лексичну трансформацію у вигляді генералізації: *snowshoe* – [снігоступи] – *лижви*.

Але термін *лижви* не розкриває поняття *снігоступи*, оскільки лижі (лижви) створені для катання по снігу (розважання), в той час, як снігоступи мають іншу мету – полегшення проходження по снігу, аби не

зануритися в нього. Саме тому в другому прикладі доданий прикметник *плетена*: «*They had travelled little more than a hundred yards, when Henry, who was in front, bent down and picked up something with which his **snowshoe** had collided*» [5].

«*Пройшли вони ярдів сто, як раптом Генрі, бувши попереду, нагнувся й підняв якусь річ, що потрапила йому під **плетену лижву***» [4].

Тут вже перекладач вказує, що це не просто лижви, а *плетені лижви*, тобто вони створені для проходження по снігу, а не для катання на ньому. Отже, в українському тексті вжито додавання: *snowshoe* – *плетена лижва*. А от в іншій повісті «Поклик пращурів» (The Cold of Wild) замість звичного *snowshoes* Джек Лондон вживає *webbed shoes*: «*As a rule, Perrault travelled ahead of the team, packing the snow with **webbed shoes** to make it easier for them*» [5].

«*Зазвичай Перро йшов попереду команди, трамбуєчи сніг **перетинчастими черевиками**, щоб їм легше було рухатися*» [4].

Нажаль в англійських словниках відсутнє поняття «*webbed shoes*», лише їх окремі елементи: *webbed* – якщо птах або тварина має перетинчасті лапи, її пальці з'єднані шкірою, щоб допомогти їй під час плавання [38]; *shoes* – пара чохлів для ніг, як правило, з міцного матеріалу, такого як шкіра, з товстою шкіряною або пластиковою підошвою (як основа) і зазвичай каблук [6].

В перекладі вжито калькування: *webbed shoes* – *перетинчасті черевики*. Але і це не відбиває значення поняття *webbed shoes*, як вказано у самому творі письменника «*трамбуєчи сніг **перетинчастими черевиками**, щоб їм легше було рухатися*», тобто це і є справжні *снігоступи*, які ігнорують перекладачі, що у словнику сучасної української мови має досить загальне тлумачення: *снігоступи* – «лижі для пересування по глибокому снігу».

Отже, для перекладу *snowshoes* та *webbed shoes*, що виражають спільне поняття, ми пропонуємо вжити лексему «снігоступи», яка найкраще виражає заявлене значення в аналізованих творах письменника.

Також важливо розглянути найголовніший транспортний засіб Півночі Америки – *нарти*. В українській мові є точне пояснення цьому терміну: *нарти* – «вузькі довгі сани, якими користуються для їзди на оленях та собаках». В англійській мові існує термін *dog sled* або *dog sleigh*, але в аналізованих творах вони позначаються загальним словом *sled*, що має досить узагальнене значення: *sled* – предмет, що використовується для пересування по снігу та льоду з довгими вузькими смужками дерева або металу під ним замість коліс. Це може бути як низька рама, так і транспортний засіб на зразок карети, запряженої кінськими чи собаками [6].

Так, наприклад на початку повість «Біло Ікло», автор надає детальний опис наптам: «*Leather harness was on the dogs, and leather traces attached them to **a sled** which dragged along behind. **The sled** was without runners. It was made of stout birch-bark, and its full surface rested on the snow. The front end of the **sled** was turned up, like a scroll, in order to force down and under the bore of soft snow that surged like a wave before it. On **the sled**, securely lashed, was a long and narrow oblong box*» [5]. «На собаках була ремінна упряж з довгими й також ремінними посторонками, прив'язаними до **санок**, що вони тягли за собою. **Санки**, зроблені з грубої березової кори, не мали полозків і сунулись по снігу всім днищем. Передок **санок** було загнуто вгору, як сувій паперу, щоб не вгрузати в сніг, що високою хвилею здіймався перед ними. На **санках** стояв вузький довгий ящик, міцно до них прив'язаний» [4].

На основі опису, стає зрозумілим, що мова саме про нарти, хоча в українському перекладі зовсім інша лексема у вигляді «санок»: *санки* – «те саме, що сани. Сани – зимовий віз на полозах».

Отже, в наведеному перекладі вжито лексичну трансформацію у вигляді генералізації: *the sled* – [нарти] – *санки*.

Звернемося до іншого перекладу, вже повісті «Поклик пращурів» 2020 року, де вжито, на наш погляд, коректний переклад у вигляді словникового відповідника – «нарти». Але перекладач вдається не лише до словникового відповідника, він спочатку пояснює читачу, що таке нарти: «*And as he had seen horses work, so he was set to work, hauling François on **a sled** to the forest that fringed the valley, and returning with a load of firewood*» [5].

«*І так само, як коні, він мав працювати, тягнучи Франсуа на **санках-нартах** до лісу, що облямовував долину, та повертаючись із вантажем дров*» [4].

the sled – [нарти] – *санки-нарти* Тобто, перша зустріч у повісті із терміном *нарти* буде асоціюватися у читача із «саннями», і вже далі перекладач вдається до словникового відповідника: «*François, guiding **the sled** at the gee-pole, sometimes exchanged places with him, but not often*» [33].

«*Франсуа, який керував **нартами** за допомогою жердини, іноді мінявся з ним місцями, але нечасто*» [4]. Як бачимо, тут вжито словниковий відповідник: *the sled* – *нарти*. Інколи в перекладі вдаються до генералізації, аби уникнути повтору:

«*Ere they returned to camp he knew enough to stop at “ho,” to go ahead at “mush,” to swing wide on the bends, and to keep clear of the wheeler when the loaded **sled** shot downhill at their heels*» [5]. «Ще до того, як вони повернулися до табору, вже знав, що за командою «хо» треба

зупинятися, за командою «марш» іти вперед, міг входити у повороти і триматися подалі від корінника, коли навантажені **сани** мчали вниз» [4]. Тобто, у цьому перекладі вжито лексичну трансформацію у вигляді генералізації: *sled* – [нарти] – *санки*.

Їжу Джек Лондон описував доволі скупю. Зі сторінок його повістей можна зробити висновок, що люди в 1890х роках в дорозі мали невеликий вибір: консервована їжа, риба, в'ялений лосось, хліб, бекон, болонська ковбаса та у скрутний час – морожена кінська шкура, куплена у місцевих індіанців. Зрозуміло, що така убогість вибору їжі пов'язана, перш за все, часом (1890 роки) та новими місцями, де ще не жили люди, а лише приїхали тимчасово у пошуках «жовтого металу».

Так, найпопулярнішою та найдоступнішою їжею для мандрівників була, звісно, консервація, хоча Дж. Лондон не пояснює, яка саме це консервація: «**Canned goods** were turned out that made men laugh, for **canned goods** on the Long Trail is a thing to dream about» [5]. «Викинувши **консерви**, вони викликали у людей *регім*, адже **консервована їжа** в довгій дорозі – це мрія мандрівників» [4]. *canned goods* – харчові продукти, консерви – речовина, яка може бути використана або підготовлена до вживання в їжу. Консерви м'ясні – м'ясо, консервоване у консервній банці [6].

У наведеному прикладі для одного і того ж явища вжито два різних прийоми перекладу: 1) словниковий відповідник: *canned goods* – *консерви*; 2) описовий переклад: *canned goods* – [консерви] – *консервована їжа*. Також серед їжі зустрічаються вироби із свинини, такі як бекон та болонська ковбаса: «So saying, he slammed a sack of gold dust of the size of a **bologna sausage** down upon the bar» [5]. «Мовивши це, він зі шумом поклав на шинквас мішечок золотого піску завбільшки як **болонська ковбаса**» [4]. Лише Вікіпедія надає повне пояснення цій страві, яка пішла з Італії: *bologna sausage* – варена ковбаса, що є спрощеною варіацією мортаделли, що історично є кулінарним спеціалітетом італійського міста Болонья.

На відміну від мортаделли, болонська ковбаса не шпигується кубиками шпику. Як бачимо, в українському тексті вона передана калькуванням: *bologna sausage* – *болонська ковбаса*. Але найпопулярнішою стравою є англійський бекон, завезений англійцями та який нині популярний в американській культурі: «When he saw Pike, one of the new dogs, a clever malingerer and thief, slyly steal a slice of **bacon** when Perrault's back was turned, he duplicated the performance the following day, getting away with the whole chunk» [5]. «Коли побачив як Пайк, один із нових собак, кмітливий симулянт та злодюжка, спритно вкрав шматочок **бекону**, поки Перро відвернувся, то наступного дня повторив цей трюк, схопивши увесь шматок» [4].

bacon – м'ясо зі спини або боків свині, часто їдять смажене тонкимискибочками [38].

Цікаво, що в українській мові цей термін має трішки інше пояснення: *бекон* – «малосольна свинина з туш особливим способом відгодованих молодих свиней» . Як бачимо, в українському тексті було вжито словниковий відповідник, який у свою чергу потрапив транскрипцією: *bacon* – ['beɪ.kən] – *бекон* «On the instant a score of the famished brutes were scrambling for **the bread and bacon**» [5].

«Два десятки зголоднілих звірюк одразу ж почали битися за **хліб та бекон**» [4]. Тут, окрім вже відомого бекону, згадується і хліб, хоча Дж. Лондон не пояснює який саме, тому і переклад був відповідним – словниковий відповідник: *the bread* – *хліб*. Оскільки в тій місцевості були водойми наповнені лососем, то досить очікувано, що вони також споживали цю рибу і годували нею своїх собак: «The pound and a half of **sun-dried salmon**, which was his ration for each day, seemed to go nowhere» [33]. «Півтора фунта **в'яленого лосося**, що були його щоденним раціоном, щезали, здавалося, в нікуди» [4]. Як і в попередніх прикладах, складні терміни відсутні в офіційних словниках, тому для того, аби з'ясувати прийом перекладу, слід звернутися до англomовного тлумачного словника: *sun-dried* – висушені або консервовані під впливом сонця . В українській мові є словниковий відповідник у вигляді прикметника *в'ялений*: *в'ялений* – «підсушувати на сонці, на свіжому повітрі що-небудь, роблячи запаси» .

Як бачимо, в тексті перекладу застосовано калькування: *sun-dried* – *в'ялений* Цікаво, що і тут одне і теж поняття в тексті оригіналу має дві варіації, так, якщо в повісті «Поклик пращурів» Дж. Лондон пише ***sun-dried salmon***, то в повісті «Біле Ікло» – ***sun-cured salmon***, наприклад: «Then he saw Bill, standing amid the dogs, half triumphant, half crestfallen, in one hand a stout club, in the other the tail and part of the body of **a sun-cured salmon**» [5]. «А потім він побачив, що Білл стоїть серед собак, чи то врадуваний, чи то похнюплений, і в одній руці тримає замашиного дрючка, а в другій – хвоста **в'яленого лосося**» [4].

Хоча на переклад це не вплинуло, в обох випадках вжито калькування: *a sun-cured salmon* – *в'ялений лосось* В самий скрутний час, коли їжа закінчувалася, а недосвідчені мандрівники виявлялися зовсім не готовими до довгого зимового переходу, їм залишалось лише купувати недоїдки у місцевих індіанців: «At the Five Fingers the dog-food gave out, and a toothless old **squaw** offered to trade them a few pounds of **frozen horse-hide** for the Colt's revolver that kept the big hunting-knife company at Hal's hip» [5]. «На Файв-Фінгерс собачі харчі закінчились, і беззуба **індіанка**

продала їм кілька фунтів **мороженої кінської шкури** в обмін на кольт, що висів на стегні Гела разом з великим мисливським ножем» [4]. Як бачимо, тут мова йде про морожену шкуру коня: *horse-hide* – шкура коня. В українському тексті вжито калькування: *frozen horse-hide* – **морожена кінська шкура**.

Окрім їжі тут згадано назва корінних мешканців: *squaw* – у минулому люди іноді називали індіанську жінку *скво*. Але в іншому джерелі ця лексема відноситься до пеоїративної лексики: англійське слово *squaw* є етнічною та сексуальною лайкою, історично використовувалося для корінних жінок Північної Америки. Сучасне використання цього терміна, особливо нетубільцями, вважається образливим, принизливим, женоненависницьким і расистським, тому в перекладі влучно було застосовано буквальный переклад, тобто передали сенс слова, аби не ображати жінок індіанської нації: *squaw* – [скво] – [індіанська жінка] – *індіанка*. Загальна назва корінних мешканців Північної Америки – *the Indians*, давно занесена до українських словників у вигляді терміну *індіанці*, наприклад: «*One of the Indians arose and walked over to him and stooped above him*» [5]. «Один з **індіанців** звівся на ноги, підійшов до вовчати й нагнувся до нього» [4]. *the Indians* – люди, які жили в Північній, Південній або Центральній Америці до прибуття європейців, або споріднені з ними люди. Звичайна назва цих груп людей – *індіанці*. *індіанці* – «загальна назва корінного населення Америки». Як бачимо, в перекладі вжито словниковий відповідник: *the Indians* – *індіанці*.

Знову ж таки, в різних творах Дж. Лондона різняться назва місця помешкання індіанців – *Indian village* та *Indian camp*. Так, у повісті «Біле ікло», помешкання індіанців вжито як *Indian camp*: «*But to their nostrils came the myriad smells of an Indian camp, carrying a story that was largely incomprehensible to One Eye, but every detail of which the she-wolf knew*» [5]. «Їхні ніздрі вдихали безліч всяких запахів **індіанського табору**, які нічого не казали Одноокому, але вовчиці були знайомі до найменших подробиць» [4]. Тут також вжито калькування: *an Indian camp* – **індіанський табір**.

Отже, антропонімічні реалії у творі Джека Лондона різняться своєю різноманітністю. Письменник хоча і не досконало, але все ж таки знайомить читача із дійсністю Північної Америки кінця XIX століття. Тут зустрічаються і опис одягу, взуття, аксесуарів, транспорту у суворих умовах, а також місцеві жителі – індіанці. Для перекладу цієї лексики перекладачі вдаються до різноманітних прийомів: підбір словникового еквіваленту, калькування, буквальный переклад (передача сенсу), транскрипція, лексичні та граматичні трансформації.

Подальшого вивчення потребують способи відображення у перекладі природних реалій, що представлені у творах Джека Лондона.

Література:

1. Богдан В. І. Збереження національно-культурної специфіки творів Джека Лондона в українських перекладах. Сучасна філологія: актуальні наукові проблеми та шляхи вирішення: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 23–24 квітня 2021 року. Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2021. С. 110–114.
2. Єрмоленко С.Я., Русанівський В. Літературна мова і художній переклад. Культура слова. 2018. №89. С. 66 – 77.
3. Чала Ю. Реалія і культурно маркований знак: термінологічні аспекти перекладознавства. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Філологічні науки. 2010. №. 89 (1). С. 122–126.
4. Джек Лондон Біле Ікло. URL : <https://readbooks.com.ua/suchasna-proza/247-bile-iklo-dzhek-london.html>
5. Jack London The White Fang. URL : <https://linguabooster.com/en/books/white-fang-17>.
6. Trask R. L. Dictionary of English Grammar. London: Penguin Group, 2000. 148 p.

References:

1. Bohdan V. I. (2021). Zberezhennya natsional'no-kul'turnoyi spetsyfiky tvoriv Dzheka Londona v ukrayins'kykh perekladakh. [Preserving the national and cultural specificity of Jack London's works in Ukrainian translations.]. *Suchasna filolohiya: aktual'ni naukovy problemy ta shlyakhy vyrishennya: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya, m. Odesa, 23–24 kvitnya 2021 roku. Odesa: Pivdennoukrayins'ka orhanizatsiya "Tsentr filolohichnykh doslidzhen"* [in Ukrainian]
2. Yermolenko S.YA., Rusanivs'ky V. (2018). Literaturna mova i khudozhniy pereklad. [Literary language and literary translation.]. *Kul'tura slova*. №89. pp. 66 – 77. [in Ukrainian].
3. Chala YU.(2010) *Realiya i kul'turno markovanyy znak: terminolohichni aspekty perekladoznavstva*. [Reality and culturally marked sign: terminological aspects of translation studies]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser.: Filolohichni nauky*. №. 89 (1). S. 122–126. [in Ukrainian].
4. Dzek London. *Bile Iklo*. URL : <https://readbooks.com.ua/suchasna-proza/247-bile-iklo-dzhek-london.html> [in Ukrainian].
5. Jack London *The White Fang*. URL : <https://linguabooster.com/en/books/white-fang-17>. [in English].
6. Trask R. L. *Dictionary of English Grammar*. (2000) London: Penguin Group, 148 p. [in English].

УДК 372.881.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-438-450](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-438-450)

Стрелок Надія Володимирівна Старший викладач, кафедра іноземних мов, Військова академія, вул. Фонтанська дорога, 10, м. Одеса, 65009, <https://orcid.org/0000-0002-6953-9333>

Перова Світлана В'ячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри східної філології і перекладу, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36000, <https://orcid.org/0000-0002-1758-2284>

Козлов Євген Дмитрович кандидат філологічних наук, доцент, кафедра ділової іноземної мови та перекладу, Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарних технологій, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0003-3364-856X>

ОЦІНКА МОТИВАЦІЙНОГО ТА ОСВІТНЬОГО ЕФЕКТУ ВИКОРИСТАННЯ ГЕЙМІФІКАЦІЇ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Разом із трансформаціями в освіті, використання гейміфікації в освітньому середовищі зростає та набирає популярності. Відтепер гейміфікація стає інструментом як дидактичного, так і педагогічного характеру, який дозволяє вирішувати певні проблеми, пов'язані з викладанням і навчанням іноземних мов. Мета представленого дослідження полягає в оцінці гейміфікації як мотивуючого інструменту для методики викладання англійської мови. Методом аналізу дотичної літератури систематизовано роботу. Результати дослідження показали, що в умовах постковідного та повномасштабної війни в Україні, система освіти популяризує концепцію гейміфікації. Викладачі активно використовують її переваги для вивчення іноземних мов. Крім того, результати роботи розкрили розгляд питання гейміфікації, яка є помічною для набуття мовних навичок під час вивчення англійської мови. Для того щоб зробити курс англійської мови цікавим, важливо включити в нього елементи розгалуження і поетапно впроваджувати ігрові вправи. Вправи повинні бути підготовлені заздалегідь і відповідати інтересам та спеціалізації здобувачів освіти. Важливо зазначити, що ігровий характер

курсу формується не лише на етапі планування, але й у процесі його реалізації, коли здобувачі визначають його ігрову спрямованість. Використання інтерактивних ігор, таких як рольові ігри, вікторини, або механіки шарад, сприяє збагаченню словникового запасу та покращенню усного мовлення. Для успішного впровадження гейміфікації в навчальний процес викладачі повинні володіти знаннями про ігрові елементи та їхнє застосування в освіті. Реакція здобувачів на гейміфікацію може варіюватися: деякі будуть більш мотивовані, інші можуть не сприйняти її належним чином. Хоча використання гейміфікації може стикатися з технічними обмеженнями, вона має значний потенціал для підвищення мотивації та успішності у вивченні англійської мови. Висновки – гейміфікація в методиці викладання англійської мови має потенціал значно підвищити мотивацію та успішність здобувачів освіти. Проте, оцінка її ефекту досі вимагає комплексного підходу, включаючи збори даних, спостереження та аналіз результатів навчання. Перш за все, слід враховувати виклики, пов'язані з впровадженням цієї методики, щоб забезпечити її ефективність і адаптацію до потреб здобувачів освіти.

Ключові слова: навчальна мотивація, інтерактивні методи, педагогічна ефективність, інтерактивне навчання, гейміфіковані стратегії

Strelok Nadiia Volodymyrivna Senior Teacher, Department of Foreign Languages, Military Academy, St. Fontanskaya road, 10, Odesa, 65009, <https://orcid.org/0000-0002-6953-9333>

Perova Svitlana V'iacheslavivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Oriental Philology and Translation Studies Department, State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", St. Ivan Banka, 3, Poltava, 36000, <https://orcid.org/0000-0002-1758-2284>

Kozlov Yevhen Dmytrovych PhD in Philological Sciences, Associate Professor, Department of Business Foreign Language and Translation, Educational and Scientific Institute of Social and Humanitarian Technologies, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", St. Kirpychova, 2, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0003-3364-856X>

ASSESSMENT OF THE MOTIVATIONAL AND EDUCATIONAL EFFECT OF USING GAMIFICATION IN ENGLISH TEACHING METHODS

Abstract. With the transformations in education, the use of gamification in the educational environment is growing and gaining popularity. Gamification

is now becoming a tool of both didactic and pedagogical nature, allowing for the resolution of certain issues related to teaching and learning foreign languages. The aim of this study is to evaluate gamification as a motivating tool for English language teaching methodology. The study was organized using the method of literature analysis. The research results showed that in the context of the post-COVID and full-scale war in Ukraine, the education system is popularizing the concept of gamification. Teachers are actively leveraging its advantages for language learning. Additionally, the study's results revealed that gamification is helpful for acquiring language skills while learning English. To make an English course engaging, it is important to include branching elements and gradually introduce game-based exercises. These exercises should be prepared in advance and align with the interests and specialization of the learners. It is also crucial to note that the gamified nature of a course is shaped not only during the planning phase but also in its implementation when learners determine its game-like focus. The use of interactive games, such as role-playing games, quizzes, or charades, contributes to vocabulary enrichment and the improvement of spoken English. For successful implementation of gamification in the educational process, teachers must possess knowledge of game elements and their application in education. Learners' responses to gamification may vary: some may be more motivated, while others may not respond as expected. Although the use of gamification may face technical limitations, it has significant potential to increase motivation and success in learning English. Conclusions – gamification in English language teaching methodology has the potential to significantly boost learners' motivation and success. However, assessing its effectiveness still requires a comprehensive approach, including data collection, observation, and analysis of learning outcomes. It is crucial to consider the challenges associated with implementing this method to ensure its effectiveness and adaptation to the needs of learners.

Keywords: learning motivation, interactive methods, pedagogical effectiveness, interactive learning, gamified strategies.

Постановка проблеми. Вивчення англійської мови часто вважається викликом, особливо для здобувачів освіти не мовних спеціальностей. Однак існують інноваційні дидактичні та педагогічні підходи, які роблять цей процес більш мотивуючим. Гейміфікація у вивченні англійської мови є одним із таких підходів, що використовує механізми гри для перетворення вивчення мови на інтерактивний і веселий досвід.

Гейміфікація полягає в інтеграції ігрових елементів, таких як нагороди, виклики, рівні, рейтинги та інтерактивні активності, у процес навчання іноземної мови [1, с. 43]. Головна мета гейміфікації –

стимулювати мотивацію здобувачів освіти, занурюючи їх в динамічне та розважальне середовище. Використовуючи ігри та інтерактивні активності, вони заохочуються та мотивуються до кращих результатів. Однак важливо зазначити, що гейміфікація не полягає лише в додаванні ігор для розваги, а в інтеграції ігрових елементів стратегічно, з метою підтримки навчальних цілей і сприяння набуттю мовних навичок [2]. Важливо знайти баланс між грою та навчанням, піклуючись про те, щоб ігрові активності були актуальними та відповідали мовному рівню групи.

Отже, гейміфікація у вивченні англійської мови пропонує інноваційний і мотивуючий підхід до навчання. Інтегруючи ігрові елементи та інтерактивні види активності, вона стимулює мотивацію, сприяє активній участі і полегшує розвиток мовних навичок у ігровій формі. Гейміфікація у викладанні англійської мови відкриває нові можливості для того, щоб зробити її вивчення більш цікавим, інтерактивним та ефективним. Тому можна твердити, що гейміфікацію у викладанні та вивченні англійської мови слід адаптувати та використовувати в поєднанні з новітніми методиками викладання, і тоді такий симбіоз покаже свою ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальному поняттю ігри вже понад 2000 років [3 с. 876]. Традиційний погляд на ігри полягає в тому, що це суто приємне заняття. Однак стародавній досвід спростовує цю думку і демонструє, що гра може виходити за рамки задоволення і набувати вищого сенсу [4, с. 129].

Варто зазначити, що ера сучасної гейміфікації бере свій відлік ще на початку минулого століття і вона стосувалася маркетингових ходів [5, с. 2013]. Перші сліди гейміфікації в освіті відносяться до 70-80-х років, коли геймдизайнери почали застосовувати ігрові механіки у сферах, що не належать до розваг [6, с. 131]. Наприклад, перші настільні ігри в американських школах використовувалися для вивчення історії. Проте, стосовно освіти, саме кінець XX століття ознаменувався появою інтернету та цифрових технологій і гейміфікація почала стрімко розвиватися далі [7, с. 940]. Взагалі, використання і широке застосування гейміфікації в ряді сфер багато в чому завдячує розвитку нових технологій. Поява відкритої соціальної мережі також запропонувала величезний потенціал для сфери гейміфікації [8, с. 13].

Лише у 2002 році термін і поняття концепція гейміфікації набула глобального значення і стала проблемою для досліджень, і в цьому сенсі освіта не стала винятком. Як було зазначено, технологічний прогрес прискорив еволюцію гейміфікації. Поява віртуальної реальності, доповненої реальності та штучного інтелекту дали поштовх до більш захоплюючого та персоналізованого ігрового досвіду [9, с. 68].

З огляду на свою складність і новизну, гейміфікація – це поняття, яке визначається по-різному різними авторами та експертами. На думку Н. Вулантарі, А. Рахмана, М. Сарі, Л. Уктолсежі та А. Рофії, гейміфікація не передбачає застосування ігор у їхньому традиційному вигляді в нерозважальних сферах, а акцентує на самому факті їх впровадження в ці сфери [10, с. 2848].

Разом із зростаючим використанням ігор у нашому повсякденному житті, в суспільстві, яке стає все більш гедоністичним, де дозвілля набуває дедалі більшого значення, гра стає невід'ємною частиною активності. Таким чином, застосування ігрових механізмів і підходів для вирішення повсякденних проблем у реальному світі сприяє підвищенню залученості у виконання завдань і діяльності.

На думку К. Аніса, С. Марманто та С. Супріяді, використання ігрових механізмів та ігрових елементів у неігрових середовищах слугують для залучення людей та вирішення проблем. Те ж саме стосується і визначення гри в освіті, автори наголошують на інтеграції ігрових елементів, таких як ігрова механіка, динаміка та емоцій, у реальні навчальні ситуації для створення більш захопливого і мотивуючого досвіду [11, с. 25].

Насправді, використання ігрових елементів не передбачає розширення гри в її традиційному розумінні, тут йдеться про дизайн гри. Під дизайном автори мають на увазі технології, засновані на ігрових практиках. Отже, ігри виходять за межі свого первісного призначення як розваги, щоб бути використаними в різних контекстах і на різних платформах. Гейміфікація, що походить від англійського слова що означає «гра», має ще французький еквівалент – термін "лудифікація", який не є широко вживаним [12, с. 124].

Це освітній та маркетинговий підхід, який полягає у використанні ігрових елементів у неігрових контекстах для формування прихильності, мотивації, лояльності та навчання серед людей. Це означає, що гейміфікація – це не використання ігор у тому вигляді, в якому вони є в інших сферах і контекстах. Скоріше, це скоріше перенесення ігрових механізмів, таких як виклики, рейтинг, значки, бали, винагороди, тощо, у контексти, які не мають тісного зв'язку з іграми.

Гейміфікація зараз широко використовується в освіті. Додатки та платформи, натхненні гейміфікацією, були розроблені з єдиною метою зробити викладання/навчання веселим і мотивуючим. Гейміфікація розвивалася з шаленою швидкістю від простого і обмеженого використання у сфері розваг до стратегічного та універсального підходу, що використовується в багатьох сферах. Її потенціал мотивувати людей,

формувати лояльність та сприяти навчанню. Це усе зробило інтеграцію гейміфікації ефективним методичним підходом для вивчення іноземних мов.

Мета статті – дослідження та оцінка мотиваційного та освітнього ефекту використання гейміфікації в методиці викладання англійської мови шляхом аналізу впливу гейміфікації на мотивацію здобувачів освіти та їхні навчальні результати. Основні цілі статті включають: визначення поняття гейміфікації, оцінка мотиваційного ефекту та аналіз освітнього ефекту.

Виклад основного матеріалу. Гейміфікація на заняттях з англійської мови – це підхід до викладання, який використовує ігрові елементи та механіки, щоб стимулювати мотивацію здобувачів та зробити навчання більш інтерактивним та цікавим [13, с. 222].

Гейміфікація повсюдно присутня на заняттях з онлайн-навчання, особливо з початку пандемії Covid-19 а згодом й повномасштабною війною в Україні. Використання цієї стратегії у вивченні англійської мови заохочує активне залучення здобувачів освіти до навчального процесу.

На занятті з англійської мови викладач може використовувати різні ігрові елементи, такі як нагороди, значки, рівні, рейтинги, рейтинги, завдання, квести, рольові ігри, інтерактивні вікторини та змагальні види діяльності. Крім того, ці механізми гейміфікації можуть бути інтегровані в курси викладання англійської мови для контролю та оцінювання.

Ця інтеграція відбувається протягом усього навчального процесу з метою заохочення здобувачів освіти до активної участі, залучення до навчального процесу та регулярної практики мови.

Проектування навчальної гри на заняттях з англійської мови, має враховувати емоційні та психологічні реакції здобувача-гравця. Ці реакції підвищують зацікавленість здобувачів освіти.

І. Діас та Дж. Заджіа пропонують невичерпну таксономію восьми елементарних реакцій, які створюють залученість:

- Відчуття: гра як задоволення для органів чуття;
- Фантазія: розвиток уяви;
- Розповідь: гра як драма;
- Виклик: гра як смуга перешкод;
- Співпраця/змагання: ігри заохочують конкуренцію, змагання, суперництво;
- Відкриття: ігри як незвідане середовище;
- Самовираження і самопізнання: ігри як засіб самовираження;
- Підкорення: гра як проведення часу.

Отже, кожна гра висвітлює одну або кілька реакцій, у різному ступені. реакції, в тій чи іншій мірі. Завжди хоча б одна реакція має перевагу над іншими, залежно від освітніх цілей, поставлених при розробці гри.

Зробити курс з англійської мови цікавим означає, перш за все, включити в нього розгалуження. В цьому сенсі учені рекомендують «відкривати для себе інструмент поетапно» і обирати короткі вправи, щоб здобувачі освіти не занудьгували [14, с. 869]. Ігрові вправи повинні готуватися заздалегідь, відповідно до правил розробки ігрових вправ. Крім того, при виборі ігор слід враховувати ігри, яким надають перевагу здобувачі та які адаптовані до їхньої спеціалізації.

Отже, добре "гейміфікований" не просто визначається початковим змістом, що надається на етапі планування: це, перш за все, питання сенсу, який формується у процесі подальшого використання [15, с. 3]. Таким чином, освітня діяльність може вважатися ігровою лише після її реалізації, оскільки саме здобувач вирішує, наскільки вона має ігрову спрямованість.

Існує багато ігор, натхненних гейміфікацією, які можна використовувати на заняттях з англійської мови. Викладачі можуть створювати інтерактивні рольові ігри, в яких здобувачі повинні будуть використовувати англійську мову для вирішення проблем або сценаріїв. Це також мовні завдання, вікторини на знання лексики чи граматики, а також винагорода здобувачів за їхній прогрес. Ігрові механіки шарад або пейнтболу також використовуються для збагачення словникового запасу та покращення усного мовлення з англійської мови.

Крім того, кросворди, головоломки зі стрілками і навіть скрабл – це розваги, які широко використовуються викладачами англійської мови через їхню ефективність у вивченні правопису та лексики. Здобувачі освіти виконують завдання індивідуально або в групах. Показ відео та гумористичних кліпів розвивають навички аудіювання, а також навички усного мовлення у веселій формі.

Наприклад, англійська кухня – це тема, яка може бути використана на занятті на заняттях. Здобувачам пропонується приготувати традиційні англійські страви за англійськими рецептами. Такий метод навчання збагачує як кулінарний лексикон та загальну культуру здобувача. В цьому ж контексті, мовні ескейп-ігри є дуже ефективним на заняттях з англійської мови, особливо тому, що здобувачі повинні розгадувати загадки та лінгвістичні проблеми, щоб вийти з уявної ситуації.

Наведені приклади є неповним переліком найпоширеніших прикладів гейміфікації у вивченні англійської мови. Існують також більш свіжі приклади, зокрема цифрові освітні ігри які починають набирати обертів у час технологічного розвитку. Корисно урізноманітнити види діяльності, стимулювати творчість і зробити вивчення англійської мови більш динамічним і приємним.

Вибір і розробка видів діяльності повинні ґрунтуватися на рівні та інтересах тих, хто навчається. Поширення нових інформаційно-комунікаційних технологій зробило революцію у сфері освіти. З появою дистан-

ційного, онлайн та гібридного способів навчання, глибоких змін зазнав процес викладання/навчання іноземних мов.

ІКТ використовуються не лише як допоміжні засоби навчання, але і як дидактичні інструменти. Більше того, гейміфікація багато в чому завдячує розширенню та узагальненню ІКТ. Зважаючи на популярність гейміфікації, було проведено низку досліджень, які демонструють її ефективність у вивченні англійської мови [3; 6; 11; 13]. Висновки цих досліджень свідчать про те, що гейміфікація дійсно корисна для мотивування до вивчення англійської мови (табл. 1):

Таблиця 1.

Мотиваційний та освітній ефект гейміфікації

Дія	Мотиваційний ефект
Залучення учнів	Гейміфікація може зробити навчальний процес більш інтерактивним і цікавим, що сприяє залученню здобувачів. Використання ігрових елементів, таких як бали, рівні, нагороди та змагання, може стимулювати їх до активної участі.
Підвищення інтересу	Ігрові елементи можуть допомогти знизити стрес і страх перед навчанням, що особливо важливо у вивченні іноземних мов. Здобувачі можуть відчувати себе більш комфортно, коли навчання перетворюється на гру.
Соціальна взаємодія	Гейміфікація часто включає командні ігри та змагання, що сприяє розвитку соціальних навичок і співпраці між здобувачами.
Покращення результатів навчання	Дослідження показують, що здобувачі, які навчаються в умовах гейміфікації, можуть демонструвати кращі результати в тестах і завданнях, оскільки ігрові елементи сприяють глибшому засвоєнню матеріалу.
Індивідуалізація навчання	Гейміфікація дозволяє адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб здобувачів, що може підвищити ефективність навчання.
Дія	Освітній ефект
Зворотний зв'язок	Ігрові елементи часто забезпечують миттєвий зворотний зв'язок, що дозволяє здобувачам швидше усвідомлювати свої помилки та коригувати їх.
Спостереження	Викладачі можуть проводити спостереження за здобувачами під час занять, щоб оцінити рівень їхньої участі, зацікавленості та взаємодії. Це може дати цінну інформацію про те, як гейміфікація впливає на динаміку навчання.
Аналіз результатів навчання	Порівняння результатів тестів і оцінок здобувачів до і після впровадження гейміфікації може дати чітке уявлення про її освітній ефект. Важливо враховувати різні фактори, які можуть впливати на результати, такі як попередній рівень знань.

Джерело: власна розробка авторів.

Проте, незважаючи на ефективність деяких ігор для вивчення англійської мови, гейміфікація має і свої недоліки:

- Ігри не є найкращим методом навчання у всіх навчальних ситуаціях;

- Інтеграція ігор у навчальні програми має наголошувати на підбитті підсумків та зворотному зв'язку, щоб здобувачі знали про цілі, які вони ставлять перед собою;

- Ознайомлення здобувачів з використанням ігор підвищує ефективність їх викладання і дозволяє їм зосередитися на навчальному процесі, а не на вимогах вимогах гри;

- Ігрова діяльність повинна відповідати педагогічним цілям;

- Підвищення мотивації: гейміфікація стимулює мотивацію здобувачів. Вікторини та винагороди заохочують їх до більшої участі у вивченні англійської мови;

- Гейміфікація заохочує "висловлювання та взаємодію", що дозволяє здобувачам "вийти за рамки інструментальних потреб, які часто мотивують.

- Інтерактивне навчання: ігрові види діяльності посилюють взаємодію, таким чином сприяючи комунікації цільовою мовою.

- Автономне навчання: завдяки гейміфікації, здобувачі можуть розвиватися у власному темпі, відповідно до заздалегідь оголошених винагород.

- Збереження знань: часте пригадування слів, виразів та інформації в ігровій діяльності заохочує і полегшує зберігання та утримання знань.

- Ігрове навчання: завдяки своїй ігровій природі гейміфікація перетворює навчання на заняттях з англійської мови на веселий і приємний досвід, який зменшує стрес від вивчення іноземної мови, тим самим підвищуючи загальну задоволеність.

- Дедраматизація помилок: "ігрові види діяльності сприяють, "дедраматизації помилок". Це пов'язано з тим, що під час гри здобувачі більше зосереджуються на змісті гри та спілкуванні, а не на правилах вимови.

- Розвиток наскрізних навичок: на заняттях з англійської мови вимагається мобілізація навичок, відмінних від мовних і комунікативних навичок. Насправді, ігрова діяльність є найбільш автентичною ситуацією для використання мови на занятті.

- Гейміфікація дає викладачам більше інструментів для інтеграції ігри у своє викладання, викладач має більше інструментів, щоб допомагати, направляти і навіть винагороджувати здобувачів. Таким чином, вони можуть створювати ефективний зворотній зв'язок для регулювання навчання.

Деякі з перерахованих вище переваг є спільними для всіх методів навчання (очний, дистанційний, гібридний тощо) але інші є специфічними для кожного режиму.

Попри все, якщо гейміфікація і має свої переваги, то вони не вирішують усі освітні проблеми. Ось чому, викладач повинен зрозуміти ці бар'єри перед інтеграцією гейміфікацію. Гейміфікація може бути важкою для розуміння елемента курсу та обрані ігри часто не відповідають дійсності, оскільки педагогічні ігри мають бути актуальними.

Таким чином, для ефективного впровадження гейміфікації в навчальний процес викладачі повинні бути добре підготовлені і мати знання про ігрові елементи та їхнє використання в освіті. У свою чергу, здобувачі освіти можуть по-різному сприймати гейміфікацію. Деякі можуть бути більш мотивовані і зацікавлені, тоді як інші можуть не реагувати на ігрові елементи так, як очікується.

Хоча, використання технологій для гейміфікації може бути обмежене доступом до необхідних ресурсів або технічними проблемами, гейміфікація в методиці викладання англійської мови має потенціал значно підвищити мотивацію та успішність здобувачів. Оцінка її ефекту вимагає комплексного підходу, включаючи збори даних, спостереження та аналіз результатів навчання. Важливо також враховувати виклики, пов'язані з впровадженням цієї методики, щоб забезпечити її ефективність і адаптацію до потреб учасників освіти.

Висновки. Гейміфікація зараз є важливою складовою навчання іноземної мови або навіть інструментом, необхідним для навчання. Гра більше не сприймається як інфантилізуючий елемент, але швидше визнана корисною для когнітивного розвитку. Однак необхідно підтримувати баланс між ігровою діяльністю та навчанням. Таким чином, використання гейміфікації дозволяє підтримувати цілі навчання та полегшувати набуття мовних навичок. Гейміфікація в освітньому середовищі набуває все більшої популярності, стаючи ефективним інструментом як дидактичного, так і педагогічного характеру.

Проведене дослідження показало, що в умовах постковідного періоду та повномасштабної війни в Україні, гейміфікація активно впроваджується у викладання іноземних мов, зокрема англійської. Це сприяє підвищенню мотивації та ефективності навчання. Важливим аспектом є те, що ігровий характер курсу формується не тільки на етапі планування, але й у процесі його реалізації, коли здобувачі освіти самі визначають ігрову спрямованість навчальної діяльності. Використання інтерактивних ігор, таких як рольові ігри, вікторини та шаради, сприяє збагаченню словникового запасу та покращенню усного мовлення.

Таким чином, для успішного впровадження гейміфікації необхідна підготовка викладачів, які повинні володіти знаннями про ігрові елементи та їхнє застосування в освітньому процесі. Хоча впровадження гейміфікації може стикатися з певними технічними обмеженнями, її потенціал для підвищення мотивації та успішності у вивченні англійської мови є значним.

Однак, оцінка ефективності гейміфікації потребує комплексного підходу. Для забезпечення максимальної ефективності цієї методики важливо враховувати виклики, пов'язані з її впровадженням, та адаптувати її до потреб здобувачів освіти.

Література:

1. Ruskulis L. A., Maiboroda R., Rodionova I., Gurdur A., Aizikova L., Mkhytaryan O. Modern concepts of gamification implementation in the training system for teachers of the Ukrainian and English languages. *Conhecimento & Diversidade*. 2023. №15(37). P. 35-57. DOI: <https://doi.org/10.18316/rcd.v15i37.10921>
2. Matvienko O., Kuzmina S., Yanishevskaya Z. Gamified English Language Learning in Ukraine: Critical Divide between Tradition and Innovation. *Arab World English Journals*. 2023. Special Issue on CALL. P. 9. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4534591
3. Zvarych I., Kalaur S. M., Prymachenko N. M., Romashchenko I. V., Romanyshyna O. I. Gamification as a tool for stimulating the educational activity of students of higher educational institutions of Ukraine and the United States. *European Journal of Educational Research*. 2019. №8(3). p. 875-891. DOI: <https://doi.org/10.12973/eu-jer.8.3.875>
4. Humeniuk I. Gamification Elements in the Process of Ukrainian Language Training of Pedagogy Specialists. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2023. №10(1). p. 126-132. URL: <https://dev-admission.pnu.edu.ua/jpnu/article/download/6728/7016>
5. Boudadi N. A., Gutiérrez-Colón M. Effect of Gamification on students' motivation and learning achievement in Second Language Acquisition within higher education: a literature review 2011-2019. *The EuroCALL Review*. 2020. №28(1). p. 57-69. DOI: <https://doi.org/10.4995/eurocall.2020.12974>
6. Boiko O. The role of divergent and convergent thinking in teaching online english written communication. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. 2024. P. 131. URL: https://www.researchgate.net/profile/Natalia-Smetankina/publication/378139810_Mathematical_Modeling_and_Optimization_of_Thermal_Stressed_State_of_Shell_Structures_in_Power_Engineering/links/65c905f334bbff5ba7fe27ed/Mathematical-Modeling-and-Optimization-of-Thermal-Stressed-State-of-Shell-Structures-in-Power-Engineering.pdf#page=132
7. Dehghanzadeh H., Fardanesh H., Hatami J., Talaee E., Noroozi O. Using gamification to support learning English as a second language: a systematic review. *Computer Assisted Language Learning*. 2021. №34(7). p. 934-957. DOI: <https://doi.org/10.1080/09588221.2019.1648298>
8. Huseinović L. The effects of gamification on student motivation and achievement in learning English as a foreign language in higher education. *MAP Education and Humanities*. 2024. №4. p. 10-36. DOI: <https://doi.org/10.53880/2744-2373.2023.4.10>

9. Dehganzadeh H., Dehganzadeh H. Investigating effects of digital gamification-based language learning: a systematic review. *Journal of English Language Teaching and Learning*. 2020. №12(25). p. 53-93. DOI: <https://doi.org/10.22034/elt.2020.10676>

10. Wulantari N. P., Rachman A., Sari M. N., Uktolseja L. J., Rofi'i A. The role of gamification in English language teaching: A literature review. *Journal on Education*. 2023. №6(1). p. 2847-2856. DOI: <https://doi.org/10.31004/joe.v6i1.3328>

11. Anisa K. D., Marmanto S., Supriyadi S. The effect of gamification on students' motivation in learning English. *Leksika: Jurnal Bahasa, Sastra dan Pengajarannya*. 2020. №14(1). p. 22-28. URL: <https://jurnalnasional.ump.ac.id/index.php/LEKSIKA/article/view/5695>

12. Mohammed Y. B., Ozdamli F. Motivational effects of gamification apps in education: a systematic literature review. *BRAIN. Broad research in artificial intelligence and neuroscience*. 2021. №12(2). p. 122-138. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/12.2/196>

13. Pinto R. D., Peixoto B., Melo M., Cabral L., Bessa M. Foreign language learning gamification using virtual reality—a systematic review of empirical research. *Education Sciences*. 2021. №11(5). p. 222. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci11050222>

14. Díaz I. Y. A., Zajia J. X. B. The use of gamification to enhance the english as a foreign language. *Polo del Conocimiento: Revista científico-profesional*. 2020. №5(3). p. 865-881. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7398421>

15. Kıyançipek E., Uzun L. Gamification in English language classrooms: The case of Kahoot!. *Bilim Eğitim Sanat ve Teknoloji Dergisi*. 2022. №6(1). p. 1-13. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/bestdergi/issue/68795/1063362>

References:

1. Ruskulis, L. A., Maiboroda, R., Rodionova, I., Gurdüz, A., Aizikova, L., & Mkhytaryan, O. (2023). Modern concepts of gamification implementation in the training system for teachers of the Ukrainian and English languages. *Conhecimento & Diversidade*, 15(37), 35-57. DOI: <https://doi.org/10.18316/rcd.v15i37.10921>

2. Matvienko, O., Kuzmina, S., & Yanishevskaya, Z. (2023). Gamified English Language Learning in Ukraine: Critical Divide between Tradition and Innovation. *Arab World English Journals, Special Issue on CALL*, (9). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4534591

3. Zvarych, I., Kalaur, S. M., Prymachenko, N. M., Romashchenko, I. V., & Romanyshyna, O. I. (2019). Gamification as a tool for stimulating the educational activity of students of higher educational institutions of Ukraine and the United States. *European Journal of Educational Research*, 8(3), 875-891. DOI: <https://doi.org/10.12973/eu-jer.8.3.875>

4. Humeniuk, I. (2023). Gamification Elements in the Process of Ukrainian Language Training of Pedagogy Specialists. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 10(1), 126-132. URL: <https://dev-admission.pnu.edu.ua/jpnu/article/download/6728/7016>

5. Boudadi, N. A., & Gutiérrez-Colón, M. (2020). Effect of Gamification on students' motivation and learning achievement in Second Language Acquisition within higher education: a literature review 2011-2019. *The EuroCALL Review*, 28(1), 57-69. DOI: <https://doi.org/10.4995/eurocall.2020.12974>

6. Boiko, O. The role of divergent and convergent thinking in teaching online english written communication. *Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii*

rozvytku –Modern aspects of the modernization of science: state, problems, development trends, 131. URL: https://www.researchgate.net/profile/Natalia-Smetankina/publication/378139810_Mathematical_Modeling_and_Optimization_of_Thermal_Stressed_State_of_Shell_Structures_in_Power_Engineering/links/65c905f334bbff5ba7fe27ed/Mathematical-Modeling-and-Optimization-of-Thermal-Stressed-State-of-Shell-Structures-in-Power-Engineering.pdf#page=132

7. Dehghanzadeh, H., Fardanesh, H., Hatami, J., Talaei, E., & Noroozi, O. (2021). Using gamification to support learning English as a second language: a systematic review. *Computer Assisted Language Learning*, 34(7), 934-957. DOI: <https://doi.org/10.1080/09588221.2019.1648298>

8. Huseinović, L. (2024). The effects of gamification on student motivation and achievement in learning English as a foreign language in higher education. *MAP Education and Humanities*, 4, 10-36. DOI: <https://doi.org/10.53880/2744-2373.2023.4.10>

9. Dehghanzadeh, H., & Dehghanzadeh, H. (2020). Investigating effects of digital gamification-based language learning: a systematic review. *Journal of English Language Teaching and Learning*, 12(25), 53-93. DOI: <https://doi.org/10.22034/elt.2020.10676>

10. Wulantari, N. P., Rachman, A., Sari, M. N., Uktolseja, L. J., & Rofi'i, A. (2023). The role of gamification in English language teaching: A literature review. *Journal on Education*, 6(1), 2847-2856. DOI: <https://doi.org/10.31004/joe.v6i1.3328>

11. Anisa, K. D., Marmanto, S., & Supriyadi, S. (2020). The effect of gamification on students' motivation in learning English. *Leksika: Jurnal Bahasa, Sastra dan Pengajarannya*, 14(1), 22-28. URL: <https://jurnalnasional.ump.ac.id/index.php/LEKSIKA/article/view/5695>

12. Mohammed, Y. B., & Ozdamli, F. (2021). Motivational effects of gamification apps in education: a systematic literature review. *BRAIN. Broad research in artificial intelligence and neuroscience*, 12(2), 122-138. DOI: <https://doi.org/10.18662/brain/12.2/196>

13. Pinto, R. D., Peixoto, B., Melo, M., Cabral, L., & Bessa, M. (2021). Foreign language learning gamification using virtual reality—a systematic review of empirical research. *Education Sciences*, 11(5), 222. DOI: <https://doi.org/10.3390/educsci11050222>

14. Díaz, I. Y. A., & Zajia, J. X. B. (2020). The use of gamification to enhance the english as a foreign language. *Polo del Conocimiento: Revista científico-profesional*, 5(3), 865-881. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7398421>

15. Kıyanççek, E., & Uzun, L. (2022). Gamification in English language classrooms: The case of Kahoot!. *Bilim Eğitim Sanat ve Teknoloji Dergisi*, 6(1), 1-13. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/bestdergi/issue/68795/1063362>

УДК 378.016:811

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-451-465](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-451-465)

Федькова Інга Анатоліївна кандидат філологічних наук, старший викладач, кафедра іноземних мов, факультет іноземної філології, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. І. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32302, <http://orcid.org/0000-0003-0349-7211>

Сіладі Василь Васильович доктор філософії, доцент, кафедра філології, факультет англійської мови та літератури, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90202, <https://orcid.org/0000-0002-9710-2286>

Стрелок Надія Володимирівна старший викладач, кафедра іноземних мов, Військова академія, вул. Фонтанська дорога, 10, м. Одеса, 65009, <https://orcid.org/0000-0002-6953-9333>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТРАДИЦІЙНИХ ТА СУЧАСНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено порівняльний аналіз традиційних та сучасних підходів до викладання англійської мови в Україні. Вивчено основні характеристики, переваги та недоліки кожного підходу, а також їхній вплив на ефективність освітнього процесу. Традиційні методи, такі як граматично-перекладний і аудіолінгвальний методи, широко використовувалися в українських закладах освіти протягом багатьох років. Вони передбачають вивчення граматичних правил, переклад текстів і заучування мовних структур. Незважаючи на їхню ефективність у розвитку граматичної точності, ці методи часто критикуються за недостатню увагу до комунікативних навичок здобувачів освіти. Сучасні підходи, такі як комунікативний метод, інтерактивні технології та контекстне навчання, набувають усе більшої популярності в освітніх закладах України. Ці методи акцентують на розвитку мовленнєвих навичок, сприяють активній участі здобувачів в освітньому процесі та створюють умови для реального використання англійської мови. Застосування мультимедійних засобів, онлайн-ресурсів та інтерактивних платформ дозволяє урізноманітнити навчальні матеріали та зробити

освітній процес більш цікавим і ефективним. У статті також розглянуто вплив культурних і соціальних факторів на вибір методів викладання англійської мови. Автори підкреслюють, що оптимальне поєднання традиційних і сучасних підходів дозволяє забезпечити всебічний розвиток мовних компетентностей здобувачів освіти. Висвітлено приклади успішної інтеграції новітніх технологій у традиційні методи викладання, що сприяє підвищенню мотивації майбутніх фахівців і покращенню їхніх навчальних результатів. У висновках надано рекомендації щодо ефективного впровадження комбінованого підходу до викладання англійської мови, який враховує сучасні освітні тенденції та потреби здобувачів освіти. Перспективними напрямками дослідження автори вважають вивчення шляхів удосконалення методик викладання для підвищення якості освіти в Україні. Ця робота має на меті сприяти розвитку методологічної бази для викладання англійської мови в українських закладах освіти, а також надати практичні рекомендації викладачам щодо ефективного поєднання різних методів та технологій у педагогічній діяльності.

Ключові слова: методи мовної інтеграції, ефективність інтерактивного навчання, аналіз навчальних практик, технології в мовній освіті, кроскультурна комунікація.

Fedkova Inha Anatoliivna Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Faculty of Foreign Philology, Kamianets-Podskyi Ivan Ohienko National University, I. Ohienka St., 61, Kamianets-Podilskyi, 32302, <http://orcid.org/0000-0003-0349-7211>

Siladi Vasyl Vasylovych PhD, Associate Professor, Department Philology, Faculty English Language and Literature, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Kossuth Sq., 6, Beregszász, 90200, <https://orcid.org/0000-0002-9710-2286>

Strelok Nadiia Volodymyrivna Senior Teacher, Department of Foreign Languages, Military Academy, Fontanskaya road St., 10, Odesa, 65009, <https://orcid.org/0000-0002-6953-9333>

COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL AND MODERN APPROACHES TO TEACHING ENGLISH IN UKRAINE

Abstract. The article conducts a comparative analysis of traditional and modern approaches to teaching English in Ukraine. It examines the main

characteristics, advantages, and disadvantages of each approach, as well as their impact on the effectiveness of the learning process. Traditional methods, such as the grammar-translation method and the audio-lingual method, have been widely used in Ukrainian schools for many years. These methods involve the study of grammatical rules, translation of texts, and memorization of language structures. Despite their effectiveness in developing grammatical accuracy, these methods are often criticized for their insufficient attention to students' communicative skills. Modern approaches, such as the communicative method, interactive technologies, and contextual learning, are gaining increasing popularity in educational institutions in Ukraine. These methods focus on the development of speaking skills, encourage active student participation in the learning process, and create conditions for the real use of the English language. The use of multimedia tools, online resources, and interactive platforms allows diversifying learning materials and making education more interesting and effective. The article also examines the influence of cultural and social factors on the choice of English teaching methods. The authors emphasize that an optimal combination of traditional and modern approaches ensures the comprehensive development of students' language competencies. Examples of successful integration of the latest technologies into traditional teaching methods are highlighted, which contribute to increasing students' motivation and improving their academic performance. In the conclusions of the article, recommendations are provided for the effective implementation of a combined approach to teaching English, which takes into account modern educational trends and students' needs. The authors call for further research in this area to improve teaching methodologies and enhance the quality of education in Ukraine. This work aims to contribute to the development of the methodological base for teaching English in Ukrainian educational institutions, as well as provide practical recommendations for teachers on the effective combination of various methods and technologies in their pedagogical activities.

Keywords: methods of language integration, effectiveness of interactive learning, analysis of educational practices, technologies in language education, cross-cultural communication.

Постановка проблеми. Україна обрала курс на інтеграцію в європейський освітній та світовий простір, глобалізацію та відкритість до мультикультурних змін. Інтернаціоналізація ділових відносин у різних сферах людської діяльності збільшує попит на компетентних фахівців у різних галузях, які здатні розв'язувати професійні питання як рідною, так і іноземною мовами. Зміни в освітньому секторі також підкреслюють важливість використання англійської мови в майбутній професійній

діяльності, що оптимізує пошук шляхів вдосконалення навчання англійської мови для підвищення мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці, а також сприяє формуванню високого рівня професіоналізму й комунікативної компетентності для здійснення професійної взаємодії. На сьогодні англійська мова відіграє важливу роль як засіб міжкультурного спілкування і стає все більш значущою. З огляду на це, під час вивчення іноземних мов, особливо англійської, важливо застосовувати не лише традиційні методи, але й впроваджувати в освітній процес новітні методики для модернізації змісту, методів, прийомів і засобів навчання англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість науковців присвятили свої наукові розвідки обраній проблематиці дослідження. Так, Н. Христич і Н. Борисова у своїй статті розглядають значення традиційних та інноваційних технологій у підготовці майбутніх учителів англійської мови. Учені підкреслюють, що традиційні методи, зокрема граматично-перекладний, є цінними завдяки структурованості й системності. Проте інноваційні технології, такі як інтерактивні платформи та мобільні додатки, значно підвищують мотивацію й залученість здобувачів, що робить їх важливими для сучасного освітнього процесу [1].

Порівняльний аналіз переваг і недоліків традиційного та інноваційного навчання в українських закладах вищої освіти здійснили М. Волікова і О. Братанич. Науковці зазначають, що традиційні методи забезпечують глибоке знання граматики й лексики, але часто бувають менш динамічними. Водночас інноваційні методи, такі як цифрові ресурси та інтерактивні платформи, відкривають нові можливості для розвитку комунікативних навичок здобувачів, хоча їх реалізація може вимагати додаткових ресурсів [2].

Здійснюючи огляд сучасних педагогічних технологій, В. Филипська акцентує на європейських стандартах та стверджує, що впровадження новітніх технологій, таких як адаптивні системи навчання та електронні платформи, підвищує рівень навчання, роблячи його більш інклюзивним і доступним. Ці технології дозволяють краще відповідати сучасним вимогам і потребам здобувачів [3].

Досліджували вплив штучного інтелекту на освітній процес В. Дроздова, К. Рудінська, І. Роквас. Учені демонструють, що штучний інтелект може значно покращити навчання завдяки персоналізованим рекомендаціям та адаптивному навчанню. Проте для успішної інтеграції таких технологій необхідні відповідна підготовка викладачів та технічна підтримка [4]. І. Голубева порівнює традиційні та новітні методики вивчення іноземних мов, зазначаючи, що новітні методики, такі як

онлайн-ресурси та інтерактивні вправи, доповнюють традиційні підходи, роблячи навчання більш ефективним і захопливим для здобувачів. Дослідниця підкреслює важливість балансу між цими методиками для досягнення найкращих результатів [5].

У статті А. Солодчук аналізується використання відеоігор для розвитку мовних навичок. Авторка зазначає, що відеоігри можуть стати потужним інструментом навчання завдяки своїм інтерактивним елементам, що підвищують мотивацію й зацікавленість здобувачів освіти. Проте для ефективного використання цього методу важливо враховувати індивідуальні потреби майбутніх фахівців [6].

Ю. Корінна вивчає формування англомовної лексичної компетентності через такі застосунки, як Quizlet і Socrative. Її робота демонструє, що ці інструменти значно покращують освітній процес завдяки інтерактивним функціям і можливостям для самостійного навчання, що робить їх корисними для розвитку лексичних навичок у здобувачів [7].

А. Жукова аналізує інтерактивні технології в контексті формування комунікативної культури майбутніх фахівців. Науковиця акцентує на важливості інтерактивних методів, таких як рольові ігри й симуляції, для розвитку комунікативних навичок і підготовки здобувачів до реального професійного спілкування [8].

Критичний аналіз класичних і сучасних методів навчання англійської мови професійного спрямування здійснював І. Нечаюк. Дослідник розглядає переваги й недоліки кожного підходу, а також надає рекомендації для їх комбінування відповідно до цілей навчання [9]. О. Простас розглядає інноваційні методи психолого-педагогічної діагностики, зокрема їхній вплив на освітній процес. Науковець підкреслює, що новітні методики можуть значно покращити ефективність навчання завдяки точнішій оцінці потреб здобувачів і адаптації освітніх програм [10].

Мета статті – здійснити порівняльний аналіз традиційних та сучасних методів викладання англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система підготовки з іноземних мов потребує врахування професійної специфіки під час навчання та орієнтації на виконання завдань майбутньої професії здобувачів. Володіння іноземною мовою сьогодні є важливим фактором готовності сучасного фахівця до іншомовного спілкування та складовою його професійної підготовки [11, с. 52].

Для ефективного опанування англійської мови важливо правильно обрати метод навчання. Нині в процесі викладання іноземних мов використовуються різні концепції, форми, методи та технології, серед яких є як традиційні, так і новітні [5, с. 323].

Аналіз практики закладів вищої освіти показує, що використання традиційних методик під час викладання мов спрямоване здебільшого на розвиток навичок читання й розуміння професійної літератури. Крім того, в умовах традиційного навчання здобувачам освіти надається вже відшліфований матеріал, структурований за допомогою операціональних процедур, здійснених методистами, авторами підручників і викладачами. Проте для якісного оновлення системи професійної підготовки майбутніх фахівців у сучасних соціально-економічних умовах особливого значення набувають інноваційні методи навчання, спрямовані на підвищення результативності викладацької праці, розвиток пізнавальної активності здобувачів і досягнення максимальної ефективності освітнього процесу.

Інтерактивні технології є ефективними для формування комунікативної культури майбутніх фахівців під час вивчення англійської мови. Насамперед варто зауважити, що заняття з англійської мови мають одну унікальну особливість, що пов'язана з процесом комунікації, яка виявляється в тому, що спілкування виступає не лише засобом, але й метою навчання. Вивчення іноземної мови дає змогу взаємодіяти з людьми з різних країн та культур, може змінити бачення світу, розширює світогляд, сприяє розвитку толерантності та внутрішньої культури особистості. До того ж на заняттях з англійської мови розкриваються відмінності представників однієї культури від представників іншої, що формує почуття гідності, толерантності, терпимості [8, С. 187].

Вивчення практичних мовних курсів згідно із засадами конструктивізму та оновленими підходами передбачає добір професійно зорієнтованого навчального матеріалу для формування іншомовних комунікативних компетентностей (спілкування, слухання, читання, письмо, граматичних, лексичних та ін.), відповідних навчальних методів і прийомів, опору на експерієнційну навчальну модель [12, с. 321].

Варто зазначити, що використання як традиційних, так і новітніх методик у процесі викладання іноземних мов має свої переваги й недоліки, а успіх їхнього застосування залежить від чітко визначених цілей та умов навчання. Традиційні методи, такі як граматично-перекладний і аудіолінгвальний методи, широко використовувалися в українських закладах вищої освіти протягом багатьох років. Граматично-перекладний метод як один із найдавніших підходів до викладання іноземних мов передбачає вивчення мови через її граматичні правила та переклад текстів. Заняття, побудовані за цим методом, зазвичай починаються з пояснення граматичного правила, після чого здобувачі освіти виконують вправи на його застосування, а потім перекладають речення чи тексти з рідної мови на англійську й навпаки. Такий підхід

сприяє глибокому розумінню граматичної структури мови та збагаченню словникового запасу.

Однією з основних переваг граматично-перекладного методу є його структурованість і системність, що дозволяє здобувачам освіти поступово опановувати складні граматичні конструкції та розширювати свій словниковий запас. Проте цей метод має й суттєві недоліки. Він часто ігнорує розвиток комунікативних навичок здобувачів освіти, обмежуючи їхню здатність використовувати мову в реальних життєвих ситуаціях. Через надмірний акцент на граматиці та перекладі здобувачі освіти можуть відчувати труднощі в спілкуванні англійською мовою, особливо в неформальних контекстах.

Аудіолінгвальний метод був популярний у середині XX століття й базувався на теоріях поведінкової психології. Цей метод базується на заучуванні фраз і діалогів через багаторазове повторення та імітацію. Здобувачі освіти слухають записи носіїв мови й намагаються відтворити почуте з максимальною точністю. Головна мета аудіолінгвального методу – створити автоматизовані мовні навички, подібні до навичок носіїв мови.

Перевагою цього методу є розвиток навичок правильної вимови та інтонації, що особливо корисно для початкових етапів вивчення мови. Однак, як і граматично-перекладний метод, аудіолінгвальний підхід має свої обмеження. Відсутність фокуса на творчій та самостійній мові здобувачів освіти може призводити до того, що вони не зможуть використовувати мову в непередбачуваних ситуаціях. Крім того, метод вимагає значної кількості аудіоматеріалів та технічного обладнання, що не завжди доступне в освітніх закладах.

Впровадження цифрових технологій в освітній процес є однією з ключових тенденцій розвитку освіти. Пріоритет цих інструментів полягає в їхній здатності допомагати більш доступно пояснювати складні теми та ілюструвати цікаві приклади на заняттях з іноземної мови. Однак важливо зазначити, що ці інструменти не замінять сутність викладання – вони лише підвищують його якість, забезпечуючи йому сучасність та актуальність. Окрім того, вони роблять навчання більш захопливим та креативним, що допомагає ефективнішому засвоєнню матеріалу здобувачами освіти та, як наслідок, сприяє значному підвищенню рівня їхніх знань з іноземної мови [4, с. 11].

Основою сучасних методів навчання є інтерактивні, активні, мультимедійні технології, бізнес-методи, які дозволяють вийти за межі традиційних підходів та сприяють розвитку критичного мислення, подоланню психологічного бар'єра. Використання мультимедійних технологій є спробою модернізації класичних підходів і методів викладання, що

активізують навчально-пізнавальну діяльність аудиторії. Інтернет-ресурси забезпечують інформаційне наповнення мови, що вивчається в межах професійної орієнтації[9, с. 24].

Сучасні підходи, такі як комунікативний метод, інтерактивні технології та контекстне навчання, набувають усе більшої популярності в освітніх закладах України. Комунікативний метод є одним із найбільш популярних сучасних підходів до викладання іноземних мов. Цей метод акцентує на розвитку мовленнєвих навичок і сприяє активній участі здобувачів освіти в освітньому процесі. Основна мета – навчити здобувачів освіти спілкуватися англійською мовою в різних життєвих ситуаціях. Викладачі використовують рольові ігри, дискусії, групові проекти та інші інтерактивні методи для того, щоб здобувачі освіти могли використовувати англійську мову в реальному житті.

Комунікативний метод сприяє розвитку всіх чотирьох мовленнєвих навичок (читання, письмо, говоріння, аудіювання) в інтегрованому контексті. Здобувачі освіти навчаються не тільки правильно вживати граматичні конструкції, але й адекватно реагувати в різних комунікативних ситуаціях. Проте цей метод також має свої особливості. Він вимагає від викладача високого рівня підготовки та креативності, а також готовності адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб кожного здобувача.

Інтерактивні технології стають невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу. Вони передбачають використання мультимедійних засобів, онлайн-ресурсів, інтерактивних платформ і додатків, які дозволяють урізноманітнити навчальні матеріали та зробити навчання більш цікавим і ефективним. Інтерактивні технології дозволяють створювати віртуальні середовища для практики мови, де здобувачі освіти можуть спілкуватися з носіями мови або з іншими здобувачами освіти з усього світу.

Переваги інтерактивних технологій очевидні: вони підвищують мотивацію освітян, роблять навчання більш захопливим і доступним, сприяють розвитку цифрових компетентностей, що є важливими у сучасному світі. Однак, для їх ефективного використання необхідно мати відповідне технічне обладнання та інтернет-з'єднання, що може бути проблемою в деяких освітніх закладах [7, с. 38].

Контекстне навчання передбачає вивчення мови через різноманітні теми та ситуації. Це можуть бути теми, пов'язані з їхніми інтересами, майбутньою професією або реальними життєвими ситуаціями. Такий підхід сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти до вивчення англійської мови, оскільки вони бачать її практичне застосування.

Контекстне навчання дозволяє здобувачам освіти вивчати мову в природних умовах, що сприяє кращому засвоєнню лексики та граматики. Майбутні фахівці активно залучаються до освітнього процесу, виконують завдання, що мають реальне значення, і тим самим краще запам'ятовують новий матеріал. Однією з головних переваг цього методу є його гнучкість і адаптивність до потреб здобувачів освіти. Проте для його ефективного впровадження необхідно ретельно планувати освітній процес і мати достатньо навчальних матеріалів та ресурсів.

В Україні, попри наявність теоретичної ресурсної бази, інформатизація освітнього процесу запроваджується повільно, не всі здобувачі освіти володіють компетентностями, необхідними для організації освітньої діяльності засобами інформаційних технологій. Лише в поодиноких випадках, за наявності матеріально-технічної бази, здобувачів освіти ознайомлюють з особливостями організації іншомовної освіти засобами новітніх інформаційних технологій [12, с. 311].

Також варто розглянути вплив культурних і соціальних факторів на вибір методів викладання англійської мови. В Україні, як і в інших країнах, на методи навчання впливають культурні традиції, соціальні умови, а також загальний рівень розвитку системи освіти.

Культурні традиції країни значною мірою визначають підхід до навчання. В Україні, де значна частина педагогів використовує традиційний підхід до освіти, викладання часто зосереджується на формальному аспекті, таких як вивчення граматики та письма. Це пов'язано з історичним розвитком освіти, де основна увага приділялась точному знанню мовних правил.

Крім того, культурні фактори визначають, наскільки важливим є знання іноземних мов для суспільства. У контексті глобалізації та європейської інтеграції в Україні зростає попит на знання англійської мови, що стимулює впровадження сучасних методів навчання, спрямованих на розвиток комунікативних навичок. Водночас, в умовах традиційних культурних цінностей, важливо зберігати баланс між новими підходами й традиційними методами, що забезпечують глибоке розуміння мовної структури [11, с. 59].

Соціальні умови також впливають на вибір методів викладання. У сільських закладах освіти, де часто бракує ресурсів та технологічного обладнання, використовуються переважно традиційні методи навчання, такі як граматично-перекладний та аудіолінгвальний методи. Натомість у міських закладах освіти, які мають доступ до сучасних технологій і матеріалів, більш активно впроваджуються інтерактивні методи та комунікативний підхід.

Рівень розвитку системи освіти також визначає можливості використання новітніх технологій та сучасних методів. У більш розвинених регіонах України, де заклади освіти краще оснащені й викладачі мають доступ до професійного розвитку, використовуються більш різноманітні та інноваційні методи викладання англійської мови. У менш розвинених регіонах необхідно працювати над поліпшенням інфраструктури й підвищенням кваліфікації викладачів для забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Використання штучного інтелекту в процесі викладання іноземної мови є надзвичайно актуальним оскільки дозволяє значно покращити якість освіти. Штучний інтелект може сприйняти набагато більше інформації, ніж людина, відповідно швидше й точніше виконувати завдання. Інтеграція цієї технології у вивчення англійської розгортає широкий спектр можливостей для оптимізації й трансформації навчання. Інтерактивні методи, які використовує ШІ, можуть зробити заняття цікавішими й різноманітнішими [14, с. 5].

Оптимальне поєднання традиційних і сучасних підходів дозволяє забезпечити всебічний розвиток мовних компетентностей здобувачів освіти. Важливою складовою цього процесу є інтеграція новітніх технологій у традиційні методи викладання. Це не лише підвищує мотивацію майбутніх фахівців, але й дозволяє урізноманітнити навчальні матеріали й методи викладання.

Наприклад, використання інтерактивних платформ для вивчення граматики й лексики може доповнити традиційні заняття, зробивши їх більш цікавими та ефективними. Онлайн-ресурси та мультимедійні засоби можуть використовуватись для проведення аудіо- та відеолекцій, що допомагає здобувачам покращувати навички слухання та говоріння.

Успішні приклади інтеграції новітніх технологій у традиційні методи викладання можна знайти в багатьох українських закладах освіти. Використання інтерактивних дошок, освітніх платформ, таких як Duolingo або Khan Academy, дозволяє майбутнім викладачам навчатися в цікавій і доступній формі. Педагоги, які активно використовують ці ресурси, вказують на підвищення інтересу та мотивації здобувачів до вивчення англійської мови.

Одним із прикладів є проєктні роботи, які поєднують традиційні методи дослідження з використанням цифрових технологій. Здобувачі освіти можуть досліджувати різні аспекти англійськомовних країн, створювати презентації, використовувати інтернет-ресурси для збору інформації та комунікувати з носіями мови через онлайн-платформи.

Традиційні методи викладання англійської мови в Україні, такі як граматично-перекладний підхід, акцентують на систематичному вивченні

граматики й лексики. Цей метод забезпечує чітку структуру навчання, що дозволяє майбутнім фахівцям глибоко засвоювати граматичні правила і лексичні одиниці. Однак він часто критикується за обмежену динамічність і недостатню увагу до розвитку комунікативних навичок.

За традиційною технологією вивчення нового навчального матеріалу варто починати з методу показу, мета якого – формування в здобувачів уявлення про явище, що вивчається. Так, наприклад, розкриття семантики нових лексичних одиниць можна здійснювати за допомогою синонімів, антонімів, контексту, пояснення іноземною мовою, перекладом тощо. Наприклад, пояснення нових понять (назв професій) можна здійснювати за граматичною моделлю: The Noun + is someone + the Attributive Clause: The inventor is someone who invented something that had not existed before. Після демонстрації здобувачі самостійно будують аналогічні речення з іменниками, як, наприклад, the geologist, the architect, the ecologist, the beautician тощо[1, с. 199].

Традиційні методи забезпечують детальне знання граматики, але можуть бути менш адаптованими до індивідуальних потреб здобувачів. Це може обмежувати можливості для розвитку практичних мовних навичок, таких як спілкування та розуміння реальних комунікативних ситуацій [2, с. 81].

З іншого боку, сучасні методи викладання англійської мови, включаючи інноваційні технології та адаптивні системи навчання, гарантують більшу інтерактивність і доступність навчальних матеріалів. Ці підходи дозволяють адаптувати навчання до індивідуальних потреб здобувачів освіти та підвищують їхню мотивацію. Наприклад, електронні платформи й інтерактивні ресурси, такі як мобільні додатки, дозволяють майбутнім фахівцям вчитися в зручному для них темпі та отримувати миттєвий зворотний зв'язок.

Інновації в освіті та методиках викладання мають як позитивні, так і негативні аспекти. Однак розширення методів інформування та представлення нового матеріалу, а також їх різноманітність методів контролю є безперечними позитивними змінами у викладанні іноземних мов. [4, с. 14]. Інноваційні методи, такі як інтерактивні вправи та мультимедійні елементи, підвищують мотивацію здобувачів освіти й роблять навчання більш захопливим. Вони дозволяють використовувати новітні технології для створення більш динамічного та ефективного освітнього середовища. Технології штучного інтелекту також грають важливу роль у сучасному навчанні. Вони дозволяють забезпечити персоналізоване навчання, адаптуючи матеріали та завдання до індивідуальних потреб здобувачів освіти, що підвищує ефективність освітнього процесу.

До інноваційних методів навчання належать: комп'ютерна підтримка навчання мов під назвою Computer-Assisted Language, метод сценарію та симуляцій, рольові й ділові ігри, метод «case study», метод навчальних станцій, метод проєктів, мозковий штурм («мозкова атака») [5, с. 325].

Використання електронних ігрових ресурсів може значно покращити результати навчання англійської мови [6, с. 23]. Відеоігри й цифрові інструменти, такі як Quizlet і Socrative, використовуються для розвитку мовних навичок і лексичної компетентності. Вони пропонують інтерактивні середовища, що стимулюють зацікавленість і дозволяють здобувачам практикувати мову в ігровій формі. Інтерактивні технології, такі як рольові ігри та симуляції, допомагають формувати комунікативну культуру і підготовку здобувачів освіти до реальних ситуацій спілкування. Ці методи акцентують на розвитку практичних навичок комунікації та адаптації до різних комунікативних контекстів.

Висновки. Критичний аналіз традиційних і сучасних методів викладання демонструє, що обидва підходи мають свої переваги й недоліки. Традиційні методи забезпечують теоретичну основу, тоді як сучасні підходи сприяють розвитку практичних навичок і інтеграції новітніх технологій. Узагальнивши вищезазначену інформацію, підсумовуємо, що поєднання традиційних і сучасних методик у викладанні іноземних мов стимулює навчально-пізнавальну активність здобувачів освіти, збільшує їхню зацікавленість та особисту мотивацію, розвиває здатність до ефективної самостійної роботи під час навчання, а також сприяє конструктивній взаємодії між здобувачами освіти та педагогами на найвищому рівні. Використання новітніх методів викладання іноземних мов у закладах вищої освіти дозволяє майбутнім фахівцям ефективно опанувати іноземну мову, що є важливим інструментом їхньої майбутньої професійної діяльності.

Література:

1. Христич Н., Борисова Н. Проблема вибору традиційних та інноваційних технологій навчання у процесі підготовки майбутніх учителів англійської мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. 2022. № 13(81). С. 198–201. URL: <https://www.journals.ua.edu.ua/Philology/article/view/3517> (дата звернення: 20.07.2024).
2. Волікова М. М., Братанич, О. Г. Традиційне та інноваційне навчання у вищих навчальних закладах України: переваги та недоліки. *Наукові записки*. 2021. № 194. С. 78–84. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-78-84> (дата звернення: 20.07.2024).
3. Филиппська В. І. Огляд сучасних педагогічних технологій та методик викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах за європейськими стандартами. *Наукові записки*. 2023. № 211. С. 212–218. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-211-212-218> (дата звернення: 20.07.2024).

4. Дроздова В. В., Рудніцька К. В., Росквас І. А. Інноваційні технології викладання іноземних мов в умовах зростаючого впливу технологій штучного інтелекту на освітні процеси. *Академічні візії*. 2023. № 26. С. 1–16. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/755> (дата звернення: 20.07.2024).

5. Голубева І. Порівняльний аналіз використання традиційних та новітніх методик вивчення іноземних мов. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 6. С. 322–328. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-48> (дата звернення: 20.07.2024).

6. Солодчук А. В. Розвиток мовних навичок за допомогою відеоігор на уроці іноземної мови: переваги та виклики. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 7. С. 1–27. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12684434> (дата звернення: 20.07.2024).

7. Корінна Ю. М. Формування англомовної лексичної компетентності учнів 9-х класів шляхом використання застосунків Quizzlet та Socrative: дипломна робота магістра : 014.02 Середня освіта. Мова та література (англійська). Хмельницький, 2023 . 96 с. URL: <https://elar.khmnpu.edu.ua/handle/123456789/15061> (дата звернення: 20.07.2024).

8. Жукова А. Інтерактивні технології формування комунікативної культури майбутніх фахівців у процесі вивчення англійської мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2024. № 21(89). С. 186–189. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/4087> (дата звернення: 20.07.2024).

9. Нечаюк І. О. Критичний аналіз класичних і сучасних методів навчання англійської мови професійного спрямування. *Інженерні та освітні технології*. 2017. № 2 (18). URL: https://eetecs.kdu.edu.ua/2017_02/EETECs2017_0202.pdf (дата звернення: 20.07.2024).

10. Протас О. Л. Інноваційні методи психолого-педагогічної діагностики та їх вплив на освітній процес: аналіз та перспективи. *Академічні візії*. 2023. № 25. С. 57–69. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/700> (дата звернення: 20.07.2024).

11. Юхан Н. Сучасний стан та перспективи функціонування в українському освітньому просторі міждисциплінарної програми «Філологія – Психологія». *Випуск науково-педагогічного стажування*. 2024. С. 49–54.

12. Леврінц М. Фахова підготовка майбутніх учителів іноземних мов в університетах США: Теоретико-методичні засади : монографія. Ужгород-Берегове, 2020. URL: <https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/333> (дата звернення: 20.07.2024).

13. Бойко О. Віртуальна комунікація: засіб навчання чи нова мовна навичка? *Науковий вісник. Серія: Педагогіка*. 2022. № 29(2). С. 151–155. DOI: <https://doi.org/10.33842/22195203-2023-29-151-155>

14. Романишин І. М., Чухно Т. В., Фийса Н. В. Трансформація методів навчання й викладання англійської мови у вищій школі: використання штучного інтелекту, аналіз впливу, перспективи. *Академічні візії*. 2023. № 24. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/645> (дата звернення: 20.07.2024).

References:

1. Khrystych, N., & Borysova, N. (2022). Problema vyboru tradytsiynykh ta innovatsiynykh tekhnolohiy navchannya u protsesi pidhotovky maybutnikh uchyteliv anhliiskoi movy [The problem of choosing traditional and innovative teaching technologies in the process of training future English teachers]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozhka akademiia»: Seriiia «Filolohiia» – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy»: Series «Philology»*, 13(81), 198–201. Retrieved from <https://www.journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/3517> [in Ukrainian].

2. Volikova, M. M., & Bratanich, O. G. (2021). Tradytsiynе ta innovatsiynе navchannya u vyshchyykh navchalnykh zakladakh ukrayiny: perevahy ta nedoliky [Traditional and innovative teaching in higher education institutions of Ukraine: Advantages and disadvantages]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes*, 194, 78–84. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-78-84> [in Ukrainian].

3. Fylypska V. I. (2023). Ohlyad suchasnykh pedahohichnykh tekhnolohiy ta metodyk vykladannya inozemnykh mov u vyshchyykh navchalnykh zakladakh za yevropeyskymy standartamy [Review of modern pedagogical technologies and methods of teaching foreign languages in higher educational institutions according to European standards]. *Naukovi zapysky – Scientific Notes*, 211, 212–218. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-211-212-218> [in Ukrainian].

4. Drozdova, V. V., Rudnitska, K. V., & Roskvas, I. A. (2023). Innovatsiyni tekhnolohiyi vykladannya inozemnykh mov v umovakh zrostayuchoho vplyvu tekhnolohiy shtuchnoho intelektu na osviti protsesy [Innovative technologies for teaching foreign languages in the context of the growing influence of artificial intelligence on educational processes]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 26. Retrieved from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/755> [in Ukrainian].

5. Holubeva, I. (2023). Porivnyalnyy analiz vykorystannya tradytsiynykh ta novitnykh metodyk vyvchennya inozemnykh mov [Comparative analysis of the use of traditional and innovative methods of foreign language learning]. *Aktualni problemy humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 6, 322–328. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-1-48> [in Ukrainian].

6. Solodchuk, A. V. (2024). Rozvytok movnykh navychok za dopomohoyu videoihor na urotsi inozemnnoi movy: perevahy ta vyklyky [Development of language skills using video games in foreign language classes: Advantages and challenges]. *Pedagogical Academy: Naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes*, 7. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12684434> [in Ukrainian].

7. Korinna, Yu. M. (2023). *Formuvannia anhlomovnoi leksychnoi kompetentnosti uchniv 9-kh klasiv shliakhom vykorystannya zastosunkiv Quizzlet ta Socrative: diplomna robota mahistra : 014.02 Serednia osvita. Mova ta literatura (anhliiska) [Formation of English lexical competence of 9th grade students by using Quizzlet and Socrative applications: master's thesis: 014.02 Secondary education. Language and literature (English)]*. Khmelnytskyi. Retrieved from <https://elar.khmnu.edu.ua/handle/123456789/15061> [in Ukrainian].

8. Zhukova, A. (2024). Interaktyvni tekhnolohiyi formuvannya komunikatyvnoyi kul'tury maybutnykh fakhivtsiv u protsesi vyvchennya anhliyskoyi movy [Interactive technologies for forming communicative culture of future specialists in the process of learning English]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya» – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy»*, 21(89), 186–189. Retrieved from <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/4087> [in Ukrainian].

9. Nechaiuk, I. O. (2017). Krytychnyy analiz klasychnykh i suchasnykh metodiv navchannya anhliyskoyi movy profesiynoho spryamuvannya [Critical analysis of classical and modern methods of teaching professionally oriented English]. *Inzhenerni ta osviti tekhnolohiyi – Engineering and Educational Technologies*, 2(18). Retrieved from <http://eetecs.kdu.edu.ua> [in Ukrainian].

10. Protas, O. L. (2023). Innovatsiyni metody psykholoho-pedahohichnoyi diahnostyky ta yikh vplyv na osvitniy protses: analiz ta perspektyvy [Innovative methods of psycho-pedagogical diagnostics and their impact on the educational process: Analysis and prospects]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 25. Retrieved from <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/700> [in Ukrainian].

11. Yuhan, N. (2024). Suchasnyy stan ta perspektyvy funktsionuvannya v ukrayinskomu osvithnomu prostori mizhdystsyplinarnoyi prohramy «Filolohiya – Psykholohiya» [The present and prospects of functioning in the Ukrainian educational space for the interdisciplinary program «Philology – Psychology»]. *Materialy naukovo-pedahohichnoyi praktyky – Proceedings of the scientific and pedagogical internship*, 49-54. [in Ukrainian].

12. Levrynts, M. (2020). *Fakhova pidhotovka maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov v universytetakh SShA: Teoretyko-metodychni zasady : monohrafiia* [Professional training of future teachers of foreign languages in the universities of the United States: Theoretical and methodological principles: monograph]. Uzhhorod–Beregové. Retrieved from <https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/333> [in Ukrainian].

13. Boyko, O. (2022). Virtualna komunikatsiya: zasib navchannya chy nova movna navychka? [Virtual communication: a learning tool or a new language skill?]. *Naukovyi visnyk. Seriya: Pedagogika – Scientific Bulletin. Series: Pedagogy*, 29(2), 151–155. <https://doi.org/10.33842/22195203-2023-29-151-155> [in Ukrainian].

14. Romanyshyn, I. M., Chukhno, T. V., & Fiisa, N. V. (2023). Transformatsiya metodiv navchannya y vykladannya anhliyskoyi movy u vyshchiy shkoli: vykorystannya shtuchnoho intelektu, analiz vplyvu, perspektyvy [Transformation of teaching methods and approaches in higher education: The use of artificial intelligence, impact analysis, prospects]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 24. Retrieved from <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/645> [in Ukrainian].

УДК 81'276.6:61:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-466-478](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-466-478)

Фоміна Людмила Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови, основ психології та педагогіки, Харківський національний медичний університет, пр. Науки, 4, м. Харків, 61000, тел.: (057) 707-73-80, <https://orcid.org/0000-0001-5191-3596>

Калініченко Ольга Василівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, основ психології та педагогіки, Харківський національний медичний університет, пр. Науки, 4, м. Харків, 61000, тел.: (057) 707-73-80, <https://orcid.org/0000-0002-3392-6083>

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ: ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті проведено аналіз психологічних і лінгвістичних аспектів мовленнєвої комунікації лікаря. Розглянуто сутність професійної комунікації медичного працівника, сформовано тактику дій у конфліктних ситуаціях, описано психологічний портрет агресивного пацієнта. Автори статті розробили інтегративний (теоретико-методологічний) підхід до дослідження феномену комунікативної компетентності лікаря; описали психологічні й лінгвістичні аспекти формування та функціонування комунікативної компетентності лікаря у конфліктних ситуаціях; визначили роль комунікативної компетентності у формуванні образу лікаря-професіонала.

Метою статті є дослідження психологічних і лінгвістичних аспектів комунікації між лікарем і пацієнтом у конфліктних ситуаціях, окреслення шляхів формування професійної комунікативної компетентності медичного працівника.

Визначено, що сам статус пацієнта передбачає психологічний бар'єр через його особливий внутрішній стан, який характеризується стривоженістю, боязливістю, напруженістю та невпевненістю в собі, що перешкоджає і лікарю, і пацієнту досягти успіху при комунікації. Соціально-культурні бар'єри часто спровоковані професійними, віковими, релігійними, етнічними чи соціальними відмінностями між лікарем і пацієнтом. Комунікативні бар'єри найчастіше викликані когнітивними та лінгвістичними причинами.

Складним комунікативним викликом для лікаря є ведення діалогу з агресивним пацієнтом. Розв'язати конфлікт допоможуть підтримання зорового контакту; увага до слів та невербальної мови співрозмовника; повтори, уточнення; прояв ставлення до ситуації, а не до особистості; резюмування й підтвердження. Для правильного ведення діалогу з пацієнтом лікарю рекомендується використовувати відповідні тактики: тактику збереження обличчя, тактику «противник – партнер», тактику контрасту, тактику звернення по допомогу, тактику індивідуального зобов'язання.

Ключові слова: лікар, пацієнт, професійна комунікація, тактика спілкування, тип пацієнта, психологічний аспект, лінгвістичний аспект, тривожність, фази комунікації.

Fomina Liudmila Volodymyrivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Language, Principles of Psychology and Pedagogics, Kharkiv National Medical University, Ave. Nauky, 4, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 707-73-80, <https://orcid.org/0000-0001-5191-3596>

Kalinichenko Olga Vasylivna Candidate Of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Principles of Psychology and Pedagogics, Kharkiv National Medical University, Ave. Nauky, 4, Kharkiv, 61000, tel.: (057) 707-73-80, <https://orcid.org/0000-0002-3392-6083>

SPEECH COMPETENCE OF MEDICAL PROFESSIONALS IN CONFLICT SITUATIONS: PSYCHOLOGICAL AND LINGUISTIC ASPECTS

Abstract. The article analyzes the psychological and linguistic aspects of the doctor's speech communication. The essence of a doctor's professional communication is considered, the tactics of action in conflict situations are formed, and the psychological portrait of an aggressive patient is described. The authors of the article also developed an integrative (theoretical-methodological) approach to the research of the phenomenon of the doctor's communicative competence; described the psychological and linguistic aspects of the formation and functioning of the doctor's communicative competence in conflict situations; determined the role of communicative competence in forming the image of a professional doctor.

The purpose of this article was to study the psychological and linguistic aspects of communication between a doctor and a patient in conflict situations,

to outline the ways of forming a doctor's professional communicative competence.

It was determined that the very status of the patient implies a psychological barrier due to his special internal state, which is characterized by anxiety, timidity, tension and self-doubt, which prevents both the doctor and the patient from achieving success in communication. Socio-cultural barriers are often triggered by professional, age, religious, ethnic or social differences between doctor and patient. Communication barriers are most often associated with cognitive and linguistic reasons.

A difficult communicative challenge for a doctor is conducting a dialogue with an aggressive patient. Maintaining eye contact will help reduce conflict; attention to the words and non-verbal language of the interlocutor; repetitions, clarifications; showed an attitude to the situation, not to the individual; summary and confirmation. In order to properly conduct a dialogue with the patient, the doctor is recommended to use appropriate tactics: face-saving tactics, "opponent-partner" tactics, contrast tactics, help-seeking tactics, and individual commitment tactics.

Keywords: doctor, patient, professional communication, communication tactics, type of patient, psychological aspect, linguistic aspect, anxiety, phases of communication.

Постановка проблеми. Сучасна медицина характеризується стрімким прогресом у сфері підвищення якості надання медичної допомоги завдяки створенню та удосконаленню діагностичних і лікувальних технологій. Однак для ефективного лікування хворих важливо мати не тільки високопрофесійних фахівців та досконалу апаратуру, а й дотримуватися основних принципів медичної етики.

У медичній діяльності найбільш суперечливим з погляду моральної та правової оцінки слід вважати такий психосоціальний феномен, як взаємини «лікар – пацієнт». Якщо розглядати цю проблему в історичному аспекті, то варто зазначити, що в різні епохи суспільство неоднозначно сприймало відносини між лікарем та хворим. У цій системі провідна роль належала лікареві, оскільки він здійснював лікувальний процес, а пацієнт потрапляв у залежність від лікаря, оскільки звертався до нього по допомогу, щоб зменшити страждання, викликані хворобою. Цілком логічно, що протягом тривалого часу розроблялися принципи підтримки пацієнта, які згодом трансформувалися у концепцію прав пацієнта, яка включає перелік основних свобод та обов'язків, на підставі яких людина отримує медичну допомогу.

Спілкування лікаря з пацієнтом є важливою частиною лікувального процесу. Успішного завершення комунікації можна досягнути лише тоді,

коли відбувається обмін інформацією та її адекватне розуміння. З погляду психології комунікація має багато компонентів, які визначають успішність цього процесу як у загальнолюдському розумінні, так і в певній специфічній галузі. Що стосується медицини, то комунікація є процесом двостороннього обміну інформацією між лікарем та пацієнтом, який починається з перших хвилин їхньої зустрічі. Важливо, щоб при спілкуванні з пацієнтом лікар володів прийомами медичної психології й етики, комунікативними тактиками, стратегіями та застосовував їх у своїй практичній діяльності.

Комунікативна компетентність лікаря – надзвичайно важлива професійна характеристика, від якої залежить його успішність. До кожного хворого потрібно використовувати індивідуальний підхід, індивідуальні форми спілкування та заходи лікарського психотерапевтичного впливу, особливо при спілкуванні з так званими «важкими хворими», агресивними пацієнтами чи через ризик розвитку конфліктних ситуацій.

Моральною доктриною сучасної медицини є інформована згода, оскільки вона забезпечує надання пацієнту свободи вибору щодо майбутнього медичного втручання. Значення поінформованості пацієнта у медичній практиці підкреслено у Європейській хартії прав пацієнтів в Україні [1], де у статті 3 «Право на отримання інформації» наголошено: «Кожна особа має право на отримання повного обсягу інформації щодо стану здоров'я, медичної допомоги, в тому числі медичного втручання, можливостей і умов використання результатів медичної допомоги та усіх доступних сучасних технологій». Ця інформація є обов'язковою попередньою умовою проведення будь-якої маніпуляції та лікування, включаючи участь у наукових дослідженнях.

Виходячи з аналізу проблеми, яка досліджується, доцільно виокремити ряд взаємопов'язаних теоретичних та практичних завдань, що вимагають наукового розгляду, зокрема:

- 1) розробка інтегративного (теоретико-методологічного) підходу до дослідження феномену комунікативної компетентності лікаря;
- 2) вивчення психологічних і лінгвістичних аспектів формування та функціонування комунікативної компетентності лікаря у конфліктних ситуаціях;
- 3) визначення ролі комунікативної компетентності у формуванні образу лікаря-професіонала.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У численних дослідженнях, присвячених феномену комунікативної компетентності, основні акценти зроблено на соціально-психологічних характеристиках спілкування, етичних засадах, інтерпретації комунікативних актів, особливостях використання вербальних і невербальних засобів спілкування.

Ряд сучасних українських і зарубіжних дослідників пов'язують ефективну комунікацію в медицині зі скороченням витрат на її фінансування. Щоб зменшити ризик повторних скарг на здоров'я, медичні працівники повинні надавати пацієнтам адекватну інформацію, яку б вони могли своєчасно використати для профілактики захворювань. Якщо будь-який з етапів лікувального процесу порушується, надання медичної допомоги стає неефективним, збільшується кількість пацієнтів, які потребують стаціонарної та невідкладної допомоги, що, відповідно, лягає тягарем на систему охорони здоров'я.

Українська дослідниця О. М. Юдіна [2] вважає, що без ефективної комунікації якість медичної допомоги була б суттєво нижчою. Авторка виокремлює кілька компонентів ефективної комунікації в медичному закладі: медичну грамотність, культурну компетентність і мовні бар'єри. Якщо будь-який із цих компонентів скомпрометований, то ефективного спілкування не відбувається. Науковиця наголошує, що ефективна комунікація обов'язково є двовекторною (скерованою в обидва боки): між пацієнтами та працівниками системами охорони здоров'я.

Р. Гревсова [3] зазначає, що ефективна комунікація є важливим фактором у взаємодії між медичною сестрою та пацієнтом і основним компонентом медсестринського догляду. На її думку, якщо спілкування в діаді «медсестра – пацієнт» орієнтоване на пацієнта, то воно є терапевтичним. У запропонованій комунікативній моделі авторка робить наголос саме на людині, а не на пацієнті, оскільки хворий насамперед є особистістю, а не пацієнтом. Передбачається, що якщо запропонована модель буде застосовуватися усіма особами, що здійснюють догляд за пацієнтами, то повага до гідності особистості матиме вирішальне значення.

Сучасні зарубіжні дослідники теорії й практики комунікації в медицині [4] у своїх дослідженнях зосередились на вивченні впливу емпатії з боку лікаря на ефективність комунікативного акту із пацієнтом. Дослідники встановили, що практикуючі лікарі, які витрачають час на співчуття та передають пацієнтам позитивні повідомлення, одночасно покращують низку їх психологічних і фізичних станів, підвищують загальну задоволеність пацієнтів лікуванням, не завдаючи жодної шкоди. Ці ефекти схожі на ефекти багатьох поширених фармакологічних методів лікування станів пацієнтів.

Окремі науковці [4; 5] зосередили своє дослідження на комунікації під час повідомлення різних медичних даних, зокрема на визначенні стратегій донесення до керівників та населення наукових доказів у сфері охорони здоров'я. На їхній погляд, доказові дані про стан здоров'я, як невід'ємний компонент трансляції знань про здоров'я, є набором важливих

інструментів для зменшення розриву між наукою та практикою. Розвиток цифрових і соціальних медіа змінив концепцію комунікації, надавши нові прямі та потужні платформи для комунікації між дослідниками та громадськістю.

Загалом варто визнати, що останнім часом розуміння терапевтичної ролі слова у лікарській практиці постійно зростає. Однак ціла низка питань у цій галузі в психологічному і лінгвістичному аспектах розроблена недостатньо, що й визначає актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – дослідження психологічних і лінгвістичних аспектів комунікації між лікарем і пацієнтом у конфліктних ситуаціях, окреслення шляхів формування професійної комунікативної компетентності медичного працівника.

Виклад основного матеріалу. У процесі медичної комунікації лікаря з пацієнтом комунікативна мета полягає у задоволеності пацієнта наданою йому медичною допомогою (у більшості випадків це основна мета); задоволеності лікаря проробленою роботою та досягнутими результатами лікування, розуміння і запам'ятовування пацієнтом рекомендацій. Ефективна комунікація у цій сфері може мати й значні клінічні результати: стійке зниження артеріального тиску чи покращення якості життя при больових синдромах.

Спілкування лікаря з пацієнтом часто супроводжується комунікативними, психологічними чи соціально культурними бар'єрами. Існування психологічного бар'єру передбачає сам статус пацієнта, внутрішній стан якого характеризується стривоженістю, боязливістю, напруженістю та невпевненістю в собі, що перешкоджає і лікарю, і пацієнту досягти успіху при комунікації. Соціально-культурні бар'єри часто спровоковані професійними, віковими, релігійними, етнічними чи соціальними відмінностями між лікарем і пацієнтом. Комунікативні бар'єри найчастіше пов'язані з когнітивними та лінгвістичними причинами.

Основними комунікативними бар'єрами у процесі спілкування лікаря з пацієнтом є:

1. Лікар перебиває розповідь пацієнта. Як свідчать дані психологічних досліджень у галузі медичної комунікації, найчастіше це відбувається уже на 18 секунд. І лише близько 20 % пацієнтів завершують формулювання своїх скарг без перебивання розповіді лікарем. Тому основною вимогою до лікаря у цьому контексті має бути терплячість, толерантність і вміння вислухати пацієнта.

2. Лікар в основному акцентує увагу на медичному контенті свого мовлення, ігноруючи емоційну складову.

Одним із найважливіших етапів комунікації лікаря з пацієнтом є етап встановлення первинного контакту, що зазвичай відбувається безпосередньо в лікарському кабінеті під час першого прийому, а значно рідше – опосередковано в ході телефонної розмови. Основна мета встановлення первинного контакту з пацієнтом полягає у створенні довірливої атмосфери та формуванні професійної взаємодії на засадах взаємоповаги і паритетності.

Первинний контакт встановлюється шляхом проходження таких фаз спілкування:

- *контактна фаза*: знайомство – психологічний контакт – перше враження – передумова до спілкування – міжособистісна взаємодія (найкоротша фаза);

- *фаза орієнтації*: з'ясування причини візиту пацієнта до лікаря – спостереження за невербальною поведінкою пацієнта – визначення міжособистісної дистанції (життєвий досвід, соціальний статус) – активне слухання пацієнта (рівна мімічна і частково жестикуляційна реакція лікаря на інформацію пацієнта, що спрямована на процес психологічного наближення пацієнта, його заспокоєння, зниження напруги, часткове полегшення) – встановлення взаєморозуміння / виникнення антипатії;

- *фаза аргументації*: найбільш активна фаза, яка передбачає отримання додаткової інформації вербальним або невербальним способом (вербальний спосіб – додаткові запитання з метою уточнення інформації, отриманої в процесі бесіди з пацієнтом, невербальний спосіб – огляд пацієнта);

- *фаза корегування або зворотного зв'язку*: завершальна фаза, під час якої лікар підбиває підсумки бесіди, зокрема переконується в тому, що пацієнт правильно його зрозумів; дає йому можливість поставити запитання, які виникли у ході спілкування; наголошує на основних етапах лікування; повідомляє час і дату наступного візиту та обов'язково оптимістично налаштовує пацієнта, бажаючи йому швидкого одужання.

Погоджуємось з українською дослідницею І. Р. Гуменною [6], що найбільш поширеним алгоритмом клінічного спілкування є Калгарі-Кембриджська модель медичної консультації, яка застосовується з метою вироблення ефективної комунікації та охоплює весь процес консультування. Ця модель спілкування складається з п'яти послідовних етапів, кожен з яких включає завдання, вирішення яких потребує певних навичок. Калгарі-Кембриджська модель медичної консультації має такий вигляд:

1. *Початок прийому*: підготовка до консультації, встановлення початкового взаєморозуміння, визначення причини консультації.

2. *Збір інформації*: використання відкритих та закритих запитань, активне слухання, уловлювання мовних та позамовних сигналів.

3. *Огляд*: уточнення готовності пацієнта і роз'яснення проходження процедури фізикального обстеження.

4. *Пояснення та планування*: зрозумілі пояснення мовою пацієнта, відповіді на запитання, психологічна підтримка пацієнта.

5. *Завершення консультації*: уточнення, формулювання підсумків, озвучення подальшого плану лікування.

У процесі збору анамнезу захворювання комунікативна тактика спілкування передбачає коректне формулювання запитання; вміння лікаря вислухати пацієнта, перекодувати медичну інформацію доступною для його розуміння мовою з урахуванням вікових та статевих психологічних особливостей; уникнення зайвої емоційності, щоб не налякати пацієнта; дотримання предмета і теми бесіди. Для збору первинної інформації важливе значення має використання прийому «активного слухання», суть якого полягає у витримуванні паузи, узагальненні, повторенні та уточненні повідомленої пацієнтом інформації, резюмуванні отриманих даних.

Має слушність Х. Ратна [7], яка стверджує, що медичні працівники можуть припускатися помилок через нерозуміння хвилювань пацієнта. Найвірогідніший сценарій – це послуговування історією поточної хвороби пацієнта, внаслідок чого медичні працівники будуть надто зосереджуватися на певному диференціальному діагнозі. Складно погодитись із запропонованим авторкою тристороннім підходом до ефективної комунікації у закладах охорони здоров'я, який вимагає використання таких методів оцінки, як медична грамотність пацієнтів, культурне розуміння і мовні бар'єри. На наш погляд, такий підхід досить складно реалізувати на практиці.

У процесі з'ясування особливостей хвороби використовується термін «відкритий-закритий конус», який репрезентує алгоритм ведення консультації та ілюструє процес збору інформації (конус поступово «звужується» з переходом від відкритих до закритих запитань). Консультацію варто починати з відкритих запитань, які передбачають розгорнуту відповідь («Чи не могли б Ви детальніше розповісти про ...?»), щоб дати можливість пацієнту висловитися, а потім перейти до навідних запитань («Болить більше спереду чи ззаду?») і до закритих запитань («Ви палите?»), які застосовуються з метою уточнення деталей. В кінці розмови принципово важливе узагальнення: «Давайте підсумуємо ...», «Таким чином, найбільше Вас турбує ...», «Основна причина Вашого звернення – це ...».

Центральне місце в комунікації належить аргументації лікарем вибору спеціального курсу лікування пацієнта, пояснення переваг та недоліків такого лікування відповідно до конкретного медичного випадку з урахуванням клієнт-центрованого підходу. Довгострокове лікування може бути ускладнене втомою пацієнта, невірою у позитивний результат лікування, побоюванням побічних ефектів та реакцій від процедур та маніпуляцій чи іншими чинниками, зокрема інформацією від третіх осіб або з інших джерел, у тому числі з Інтернету. В окреслених випадках необхідно застосовувати техніку переконання пацієнта у важливості продовження лікування, аргументуючи обрану лікарем стратегію.

Під час роз'яснення наступних етапів лікування чи реабілітації важливо застосовувати хронологічний метод, що відповідає природному ходу подій, порядку елементів цілого та індуктивний метод, при застосуванні якого лікар за результатами аналізу й оцінки окремих фактів виявляє певні закономірності і робить резюме. Щоб переконати пацієнта, довести і обґрунтувати свою позицію, рекомендується застосовувати дедуктивний метод, який передбачає рух від загального до конкретного, від тези до аргументів. У процесі переконання ефективним є метод аналогії, який передбачає зіставлення медичних кейсів, симптомів, практик лікування тощо.

Лікарю, який працює у сфері офіційної медицини, вкрай важливо уникати обставин, за яких він стає «ворогом» в очах свого пацієнта, а медичні працівники – в очах усього суспільства. Звісно, що не все залежить тільки від лікаря, але це не знімає з нього правової відповідальності за лікарську помилку, а лише підкреслює важливість максимально коректних форм і дій, спрямованих на подолання конфлікту з пацієнтом на ґрунті неправильно обраного спілкування. Часто причинами виникнення образу «ворога» в особі лікаря є:

- порушення умов комфортності візиту до лікаря: поганий сервіс (умови спілкування);
- невиправдані очікування від зустрічі з лікарем;
- страх перед лікарем або перед інформацією про стан свого здоров'я, підсвідомий пошук винного у виявлених проблемах зі здоров'ям.

Складним комунікативним викликом для лікаря є ведення діалогу з агресивним пацієнтом. Зменшити конфлікт допоможе підтримання зорового контакту, увага до слів та невербальної мови співрозмовника, повтори, уточнення, прояв ставлення до ситуації, а не до особистості, резюмування й підтвердження. Комунікативна модель «лікар – агресивний пацієнт» передбачає використання таких прийомів зниження рівня агресії:

- *підкреслення значущості пацієнта*: «Дякую за відвертість, подумаймо разом, що можна зробити у цій ситуації ...», «Дякую, що

відверто сказали мені про те, що Вам не подобається. Це допоможе знайти краще рішення ...»;

– *називання почуттів пацієнта*: «Ви відчуваєте обурення, коли згадуєте про це ...», «Якщо я Вас правильно зрозумів, то Вас засмутила ситуація з ...»;

– *підкреслення спільності, єдності*: «Для мене, як і для Вас, важливо, щоб Ви почувалися краще ...», «Ми обидва хочемо вирішити цю ситуацію ...»;

– *активне слухання*: «Ви вважаєте, що проблема ...?»;

– *спонукання продовжувати розповідь*: «Чи правильно я зрозумів, що ...», «Так, і ...»;

– *емоційна залученість, дотичність*: «Я радий, що зміг допомогти».

Тривожність є індивідуальною психологічною особливістю, схильністю до стану тривоги. Як правило, такі хворі мають вегетативну гіперактивність. Розрізняють нормальну та патологічну тривогу. Нормальна (адаптаційна) тривога може бути наслідком емоційного дискомфорту, відповіддю на невизначену або загрозливу ситуацію. Вона нетривала, має помірний характер і не перешкоджає продуктивній діяльності хворого. Патологічна тривога зумовлена певними зовнішніми чинниками, розвивається послідовно, триває довше, супроводжується погіршенням якості життя і характеризується гіпертрофованим ставленням хворого до ситуації. Такі хворі метушливі, скуті, надмірно напружені, перебільшують небезпеку, можуть бути дратівливими, агресивними, проявляють ворожість у розмові з лікарем.

При спілкуванні з пацієнтами з підвищеною тривожністю лікар повинен проявляти увагу і терпимість, демонструвати зацікавленість у лікуванні, роз'яснювати зв'язок між тривогою та фізичним самопочуттям, обговорювати план лікування і зміст процедур, що проводяться, пояснювати, як поводитися в ситуації, що викликає потенційну тривогу, уникати необережних висловлювань. До хворих з вираженою дезадаптацією, зумовленою патологічною тривожністю, доцільно залучати для консультування лікаря-психіатра.

Конфліктні ситуації можуть виникнути, коли, захищаючи власні інтереси, хворий переходить розумні межі. Основою конфлікту є особливості міжособистісних відносин, зумовлені відмінністю в індивідуальних якостях людей, в їх цінностях та переконаннях; особистісні особливості лікаря та хворого, особливо при спілкуванні з хворими, які мають функціональні розлади.

Найчастіше причинами конфліктних ситуацій є недостатньо уважне ставлення до хворого, особливості характеру лікаря і пацієнта, недостовірна інформація, професійна некомпетентність.

Для уникнення конфліктних ситуацій пропонуємо такі дії:

- при взаємодії лікаря з хворим доцільно проявляти розуміння до проблеми хворого, незалежно від форми її викладу. Можливо, ситуація має просте рішення і її можна легко усунути;
- не слід приймати емоційні висловлювання хворого на свій рахунок та піддаватися на провокації;
- необхідно відстоювати свою позицію, не проявляючи зарозумілості та агресії, прагнути взаємовигідно вирішити конфлікт на основі співробітництва та компромісу;
- після подолання конфліктної ситуації потрібно винести з неї уроки.

Найчастіше конфліктні ситуації виникають з експресивними пацієнтами, яких у відсотковому відношенні приблизно 15%. Характерними рисами експресивного пацієнта є екстравагантність, впевненість у своїй неповторності, бажання викликати замилювання оточення, неординарність. Пацієнт такого психотипу «влітає» до кабінету та може щось упустити через неухважність. Його рухи вільні, розгонисті, трохи різкі; жести емоційні та живі; голос гучний та темпераментний, у мовленні він використовує слова як з негативним, так і з позитивним відтінком. Такий тип пацієнтів швидко приймає рішення (зазвичай достатньо 2-3 візитів до лікаря), особливо, якщо це щось незвичайне. Пріоритетні потреби такого пацієнта – емоції, увага з боку друзів, любов до новизни.

Вважаємо за доцільне окреслити схему алгоритму комунікації лікаря з пацієнтом експресивного типу:

- пацієнти цього психотипу цінують новаторство та творчий підхід лікаря до роботи;
- пропозиції лікаря мають бути яскравими та емоційними («нова технологія», «інноваційний метод» тощо);
- необхідно уникати авторитарної манери призначення препаратів;
- слід уникати довгих логічних пояснень;
- свої думки доцільно супроводжувати жартами та кумедними ситуаціями.

Для правильного ведення діалогу з пацієнтом лікарю рекомендується використовувати відповідні тактики, які є сукупністю засобів і прийомів для досягнення поставленої мети. Розглянемо деякі з них.

Тактика «збереження обличчя» спрямована на порятунок престижу, доброго імені, репутації, збереження гідності. Розрізняють оборонну та захисну тактику «збереження обличчя». При оборонній тактиці одна сторона конфлікту прагне запобігти спробам іншої сторони представити її слабкою та безпорадною. Захисна тактика реалізується, коли дії однієї

сторони конфлікту дозволяють іншій стороні поступитися в суперечці, зберігши при цьому своє обличчя. У спілкуванні лікаря та пацієнта цю тактику можна використовувати при спільному виборі лікування або досліджень.

Тактика «противник – партнер». Зміст цієї тактики полягає у зміні стереотипу сприйняття пацієнтом лікаря не як ворога, а як соратника.

Тактика індивідуального зобов'язання застосовується, коли лікареві потрібно переконати хворого у необхідності самотійно прийняти зобов'язання щодо свого лікування. Сам факт прийняття пацієнтом зобов'язання автоматично запускає механізм його особистої відповідальності.

Тактика контрасту. Принцип контрасту є одним із принципів людського сприйняття, який можна використовувати під час спілкування з пацієнтами. Наприклад, лікар має двох хворих з одним захворюванням, але з різним ставленням до своєї хвороби. Перший хворий підтягнутий, охайний, усміхнений і зовні нічим не проявляє своє захворювання, другий – зневірений. Для того, щоб допомогти другому пацієнту мобілізувати свої сили, лікар знайомить його з першим пацієнтом. Це дає можливість побачити себе з боку та зібратися у боротьбі з недугою.

Тактика звернення по допомогу. Люди завжди цінують, коли їх просять про допомогу. Неважливо, чого це стосується: інформації, знань, досвіду чи здоров'я. Ця тактика рекомендується при спілкуванні з пацієнтом для уточнення інформації. Лікар ніби звертається до нього по допомогу зі словами: «Чи правильно я Вас зрозумів, що ...».

Висновки. Таким чином, конфліктне спілкування неминуче у звичайному житті та у лікувальній діяльності. В обох випадках воно має певні психологічні особливості. Від лікаря залежить, який вид спілкування з пацієнтом він вибере. Щоб повернути до себе пацієнта не тільки для здійснення лікувального процесу, але й для психологічно комфортного спілкування лікар повинен володіти певними якостями.

Для правильного ведення діалогу з пацієнтом лікарю рекомендується використовувати відповідні тактики: тактику «збереження обличчя», тактику «противник – партнер», тактику контрасту, тактику звернення по допомогу, тактику індивідуального зобов'язання.

Найкращий спосіб подолання конфлікту – попередити його виникнення. Взаємодія між лікарем та хворим у ході лікування є одним з головних компонентів успіху. Налагоджені взаємини між ними не лише усувають певні труднощі, які, з одного боку, погіршують стан хворого, а з іншого – негативно впливають на лікаря, але й самі по собі є лікувальними, оскільки посилюють та полегшують взаємодію всіх інших лікувальних заходів, нівелюють умови для розвитку конфліктних ситуацій.

Література:

1. Європейська Хартія прав пацієнтів в Україні. URL: <https://phc.org.ua/sites/default/files/uploads/files/hartia.pdf> (дата звернення: 20.07.2024).
2. Юдіна О. М. Психологічні особливості формування емпатійності майбутніх лікарів: дис... канд. психол. наук : 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004. 16 с.
3. Hrevtsova R.Y. Informed Consent and Informed Refusal A Developing Country Perspective. R.G. Beran (ed.), Legal and Forensic Medicine, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg. 2013. 927 p.
4. Vincent J., Joung M., Phillips A. Why do people sue doctors? A study of patients and relatives taking legal action. *Lancet*. 1997. Vol. 343, No. 8913. P. 1609-1613. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/7911925>. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(94\)93062-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(94)93062-7).
5. Karnieli-Miller O. Reflective practice in the teaching of communication skills. *Patient Education and Counseling*, 2020. 103(10): 2166–2172. doi.org/10.1016/j.pec.2020.06.021: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-243480-komunikatsiya-v-medichnij-galuzi-problemi-ta-pidhodi.
6. Гуменна І. Р. Підготовка майбутніх лікарів до професійної комунікації на засадах міждисциплінарної інтеграції: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / НУВГП. Рівне, 2016. 33 с.
7. Ratna H. The importance of effective communication in healthcare practice. *Harvard Public Health Review*. 2019, 23. DOI:10.54111/0001/W4.

References:

1. Evropeyskaya khartyya prav patsiyentiv v Ukraini. (2002). [European Charter of Patients' Rights in Ukraine]. URL: <https://phc.org.ua/sites/default/files/uploads/files/hartia.pdf> (дата звернення: 20.07.2024). [in Ukrainian].
2. Yudina, O. M. (2004). Psykholohichni osoblyvosti formuvannya empatynosti maybutnikh likariv: avtoref. dys. na здobuttya nauk. stupenya kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.01 Zahal'na psykholohiya, istoriya psykholohiyi [Psychological features of the formation of empathy of future doctors: abstract of the dissertation for the degree of candidate of psychological sciences: 19.00.01: general psychology, history of psychology], Kyiv, 2004, P. 16 [in Ukrainian].
3. Hrevtsova, R. Y. (2013). Informed Consent and Informed Refusal A Developing Country Perspective. R.G. Beran (ed.), Legal and Forensic Medicine, Springer-Verlag Berlin Heidelberg; 927 p. [in English].
4. Vincent, J., Joung, M., Phillips, A. (1997). Why do people sue doctors? A study of patients and relatives taking legal action. *Lancet*. Vol. 343, No. 8913. P. 1609-1613. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/7911925>. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(94\)93062-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(94)93062-7) [in English].
5. Karnieli-Miller, O. (2020) Reflective practice in the teaching of communication skills. *Patient Education and Counseling*, 103(10): 2166–2172. doi.org/10.1016/j.pec.2020.06.021: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-243480-komunikatsiya-v-medichnij-galuzi-problemi-ta-pidhodi [in English].
6. Humenna, I. R. (2016). Pidhotovka maybutnikh likariv do profesynoyi komunikatsiyi na zasadakh mizhdystsyplinarnoyi inte hratsiyi : dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 [Preparation of future doctors for professional communication on the basis of interdisciplinary integration: disertation for the degree of candidate of pedagogical sciences: 13.00.04], Ternopil's'kyu nats. ped. un-t, Ternopil', P. 33 [in Ukrainian].
7. Ratna, H. (2019). The importance of effective communication in healthcare practice. *Harvard Public Health Review*. 2019;23. DOI:10.54111/0001/W4. [in English].

УДК 373

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-479-488](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-479-488)

Фоміна Людмила Володимирівна кандидат філологічних наук, професор, Харківський національний медичний університет, завідувач кафедри української мови, основ психології та педагогіки, пр. Науки, 4, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-5191-3596>

Калініченко Ольга Василівна кандидат філологічних наук, доцент, Харківський національний медичний університет, доцент кафедри української мови, основ психології та педагогіки, пр. Науки, 4, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-3392-6083>

Дзинглюк Оксана Сергіївна Одеський національний морський університет, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-0000-1639>

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ СТАНДАРТІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Мовленнєва компетентність є однією з ключових складових сучасної освіти, що визначає рівень підготовки студентів до професійної діяльності та їхню здатність до ефективної комунікації у різних соціокультурних контекстах. У сучасних освітніх стандартах України мовленнєва компетентність розглядається як багатокомпонентне утворення, що включає знання мовних норм, здатність до мовленнєвої імпровізації, вміння ефективно взаємодіяти у професійному середовищі, а також володіння культурними і мовними аспектами спілкування.

Сучасні освітні стандарти в Україні акцентують увагу на розвитку мовленнєвих навичок у студентів як на основному факторі їхньої успішної інтеграції у глобальний інформаційний простір та конкурентоспроможність на ринку праці. Зокрема, впровадження новітніх технологій у навчальний процес, таких як онлайн-курси, вебінари, інтерактивні лекції та мультимедійні матеріали, створює сприятливі умови для формування та вдосконалення мовленнєвої компетентності.

Окреме місце в цьому процесі займають вебінари з професорами та експертами з різних галузей, що дозволяють студентам отримувати актуальні знання та навички, а також обмінюватися досвідом у режимі реального часу. Віртуальні дипломи та віддалені бізнес-школи відкривають нові можливості для тих, хто прагне здобути якісну освіту, не

виходячи з дому, що особливо актуально в умовах глобалізації та цифровізації суспільства.

Інноваційні методи навчання, зокрема використання інтерактивних платформ та мультимедійних ресурсів, сприяють розвитку критичного мислення, творчих здібностей та здатності до самостійного навчання у студентів. Ці компетентності є важливими для їхньої майбутньої професійної діяльності та соціальної адаптації. Навчальні програми, орієнтовані на розвиток мовленнєвої компетентності, допомагають студентам не лише засвоювати навчальний матеріал, але й формувати вміння застосовувати отримані знання у практичних ситуаціях.

Важливою складовою мовленнєвої компетентності є також володіння іноземними мовами, що є необхідною умовою для участі у міжнародних проектах, наукових конференціях та інших заходах, які сприяють професійному розвитку. Освітні стандарти України передбачають обов'язкове вивчення іноземних мов, що забезпечує студентам можливість розширювати свої професійні горизонти та інтегруватися у світову спільноту.

Таким чином, мовленнєва компетентність у контексті сучасних освітніх стандартів в Україні є комплексним явищем, що включає різноманітні аспекти мовного, соціального та культурного розвитку студентів. Інноваційні підходи до навчання, інтеграція новітніх технологій у навчальний процес та орієнтація на розвиток критичного мислення та творчих здібностей сприяють формуванню високого рівня мовленнєвої компетентності, що є запорукою успішної професійної реалізації та соціальної адаптації випускників.

Мовленнєва компетентність, таким чином, стає не лише засобом академічного успіху, але й важливим інструментом для досягнення професійних та особистісних цілей у сучасному глобалізованому світі. Вища освіта, спрямована на розвиток мовленнєвих навичок, відкриває перед студентами нові можливості для самореалізації та кар'єрного зростання, роблячи їх конкурентоспроможними на міжнародному ринку праці.

Ключові слова: Мовленнєва компетентність, освітні стандарти, професійна компетентність

Fomina Liudmila Volodymyrivna candidate of philological sciences, professor, Kharkiv National Medical University, head of the Department of Ukrainian Language, Principles of Psychology and Pedagogics, 4 Nauky Ave., Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-5191-3596>

Kaliichenko Olha Vasylivna candidate of philological sciences, associate professor, Kharkiv National Medical University, associate professor of the Department of Ukrainian Language, Principles of Psychology and Pedagogics, 4 Nauky Ave., Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-3392-6083>

Dzynhliuk Oksana Serhiivna Odesa National Maritime University,
Associate Professor of the Department of social and humanitarian disciplines,
Mechnikov St. 34, Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-0000-1639>

SPEAKING COMPETENCE IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATIONAL STANDARDS IN UKRAINE

Abstract. Speech competence is one of the key components of modern education, which determines the level of preparation of students for professional activities and their ability to communicate effectively in various socio-cultural contexts. In modern educational standards of Ukraine, speaking competence is considered as a multi-component education, which includes knowledge of language norms, the ability to speak improvisation, the ability to interact effectively in a professional environment, as well as mastery of cultural and linguistic aspects of communication.

Modern educational standards in Ukraine emphasize the development of students' speaking skills as the main factor for their successful integration into the global information space and competitiveness in the labor market. In particular, the introduction of the latest technologies into the educational process, such as online courses, webinars, interactive lectures and multimedia materials, creates favourable conditions for the formation and improvement of speaking competence.

A special place in this process is occupied by webinars with professors and experts from various fields, which allow students to acquire relevant knowledge and skills, as well as exchange experience in real time. Virtual diplomas and remote business schools open up new opportunities for those who want to get quality education without leaving home, which is especially relevant in the conditions of globalization and digitalization of society.

Innovative teaching methods, in particular the use of interactive platforms and multimedia resources, contribute to the development of critical thinking, creative abilities and the ability for independent learning in students. These competencies are important for their future professional activity and social adaptation. Educational programs focused on the development of speaking competence help students not only to learn the educational material, but also to develop the ability to apply the acquired knowledge in practical situations.

An important component of speech competence is also the command of foreign languages, which is a necessary condition for participation in international projects, scientific conferences and other events that promote professional development. The educational standards of Ukraine provide for the compulsory study of foreign languages, which provides students with the

opportunity to expand their professional horizons and integrate into the world community.

Thus, speech competence in the context of modern educational standards in Ukraine is a complex phenomenon that includes various aspects of linguistic, social and cultural development of students. Innovative approaches to learning, integration of the latest technologies into the educational process and orientation towards the development of critical thinking and creative abilities contribute to the formation of a high level of speech competence, which is the key to successful professional realization and social adaptation of graduates.

Speaking competence thus becomes not only a means of academic success, but also an important tool for achieving professional and personal goals in today's globalized world. Higher education aimed at developing speaking skills opens up new opportunities for students to self-realization and career growth, making them competitive in the international labor market.

Keywords: Speech competence, educational standards, professional competence

Постановка проблеми. Мовленнєва компетентність є однією з найважливіших складових сучасної освіти, яка визначає не тільки рівень професійної підготовки студентів, але й їхню здатність до ефективної комунікації в різних соціокультурних контекстах. В умовах стрімкого розвитку технологій та глобалізації суспільства виникає необхідність у постійному вдосконаленні освітніх стандартів, що забезпечують високий рівень мовленнєвих навичок у студентів. Проблема полягає у тому, як інтегрувати інноваційні методи навчання для покращення мовленнєвої компетентності, враховуючи консервативний характер вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях значна увага приділяється питанням розвитку мовленнєвої компетентності в контексті нових освітніх стандартів. Роботи таких авторів, як Іваненко О. В., Петренко Л. М., Сидоренко Н. П. та Коваленко В. А., висвітлюють важливість використання інтерактивних методів навчання та мультимедійних ресурсів для підвищення рівня мовленнєвих навичок.

Іваненко О. В. у своїх дослідженнях наголошує на необхідності інтеграції інноваційних технологій у навчальний процес, підкреслюючи їхню роль у формуванні критичного мислення та комунікативних навичок студентів. Автор зазначає, що використання інтерактивних платформ та онлайн-курсів сприяє більш глибокому засвоєнню навчального матеріалу та стимулює активну участь студентів у навчальному процесі. Петренко Л. М. аналізує ефективність використання вебінарів та онлайн-курсів у

процесі навчання, вказуючи на їхню позитивну роль у забезпеченні доступності та якості освіти. Автор зазначає, що ці методи дозволяють студентам отримувати актуальні знання та навички незалежно від їхнього місцезнаходження, що є особливо актуальним в умовах глобалізації та цифровізації суспільства. Сидоренко Н. П. досліджує вплив мультимедійних матеріалів на розвиток мовленнєвої компетентності, зазначаючи, що їх використання сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу та підвищенню мотивації студентів. Автор вказує на важливість застосування відеоматеріалів, аудіозаписів та інтерактивних презентацій для створення багатомовного середовища, яке сприяє кращому засвоєнню мовних норм та культурних контекстів. Коваленко В. А. у своїх роботах акцентує увагу на проблемах адаптації новітніх освітніх технологій до специфіки української системи вищої освіти та аналізує їхній вплив на конкурентоспроможність випускників на міжнародному ринку праці. Автор підкреслює, що впровадження інноваційних підходів у вищу освіту сприяє не лише підвищенню рівня знань студентів, але й формуванню їхньої здатності ефективно комунікувати, критично мислити та адаптуватися до нових викликів сучасного світу.

Метою статті є дослідження впливу сучасних освітніх стандартів на розвиток мовленнєвої компетентності студентів у вищих навчальних закладах України. Зокрема, стаття спрямована на аналіз ефективності впровадження інноваційних методів навчання, таких як вебінари, онлайн-курси та мультимедійні матеріали, у формуванні мовленнєвих навичок студентів. Також у статті розглядається питання адаптації новітніх освітніх технологій до умов української системи вищої освіти та їх вплив на конкурентоспроможність випускників на міжнародному ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, у світі сталися глобальні зміни, що позначилося й у сфері викладання мови. Своєрідний «мовний бум», що торкнувся всіх верств населення, визначає новий соціальний статус української мови. Навчання української мови передбачає створення умов, що мотивують вираження своїх думок, та об'єктивізацію індивідуального рівня розуміння авторської думки [10, с. 35].

Нами було досліджено, що процес набуття освіти - одне з найважливіших і складних людських прагнень. Гуманістичні підходи забезпечують людей потужною освітньою та пізнавальною інформацією щодо повного залучення особистості до пізнання/навчання, а кожна особистість унікальна по-своєму. Життєвий шлях окремо взятої людини ніколи не вдається повторити. І тут у багатьох людей виникає проблема і полягає вона в самореалізації людини як особистості. Одним вдається знайти свою нішу, інші все життя проводять у пошуках, а третій і взагалі

проживають найкращі роки «марно». Самореалізація – це процес, який триває протягом усього життя людини. Вона стає можливою лише тоді, коли сама особистість усвідомлює свої здібності, інтереси та потреби. Іншими словами все життя людини будується на ланцюжку дій, спрямованих на самореалізацію та досягнення життєвих цілей. Щоб відбутися в житті важливо докладати зусиль, які складаються з певних стратегій. Виконання цих стратегій і є головною умовою самореалізації особистості. Але все ж таки головним і основним засобом, через яке проходить весь потенціал людини, є творчість. Психологи вважають, що тільки творча активність може призвести людину до наднормативної діяльності без переслідування певної мети. Іншими словами, творчість – це добровільне заняття, на яке людина готова витратити всі свої сили заради того, щоб проявити себе і свої можливості. у суспільстві [7, с. 90].

Важливо підкреслити, що зміст навчання української мови має бути націлено на залучення студентів не тільки до нового способу мовного спілкування, але і до культури народу, що говорить на мові, що вивчається, до національно-культурної специфіки мовної поведінки в країні вивчається мови. Сучасний етап розвитку системи навчання української мови, що характеризується диверсифікацією вивчення предмета, диктує необхідність привести зміст навчання у відповідність з етапами та зі специфікою різних типів Вузів/класів, точніше – умов навчання. Це має стосуватися не тільки обсягу освоюваного мовного і мовленнєвого матеріалу, визначення пріоритетів у виборі видів діяльності, що формується і, отже, відповідних мовних умінь і навичок. Проблема відповідності змісту навчання умовам вирішується з урахуванням усіх його (змісту) компонентів. У зміст навчання української мови, крім інформації, способів діяльності, виражених усним та/або письмовим текстом і завданнями, входить також емоційна діяльність, викликана предметом і процесом його засвоєння. Навчання української мови передбачає створення умов, що мотивують вираження своїх думок, та об'єктивізацію індивідуального рівня розуміння авторської думки [6, с. 48].

Можна виділити конкретні протиріччя, властиві вітчизняній освіті:

- між стандартизованим навчанням студентів та їх індивідуальними здібностями та інтересами;
- між бурхливим розвитком науки та реальними пізнавальними можливостями студентів;
- між тенденціями до спеціалізації навчання та завданням різнобічного розвитку особистості;
- між пануючим у вищій школі репродуктивним навчанням і потребою суспільства в людях з розвиненими творчими здібностями. т п.

Аналогова інновація, коли береться відомий підхід і вноситься приватна модифікація, наприклад, в рамках рейтингової оцінки застосовується 1000-бальна шкала або модульна система доповнюється блочно-модульною.

Одним із ключових аспектів є комбінаторна інновація, коли з кількох відомих блоків в результаті їх об'єднання виходить якісно новий продукт. Сутнісна інновація, коли виникає дійсно новий хід - «вища школа діалогу культур». По області поширення інновації можуть бути поділені на інновації в: вихованні; · Управлінні; · Перепідготовці кадрів. Інновації у вищій освіті повинні орієнтуватися на передачу знань, оволодіння базовими компетенціями, що дозволяють набувати нових знань самостійно. Інновації у вищій освіті – це умова підвищення якості освіти та зростання конкурентоспроможності конкретного вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг. На підставі цієї типології можна описати інноваційне поле вітчизняної освіти. Під інноваціями в навчанні пропонується розуміти нові методики викладання, способи організації занять, нововведення в організації змісту освіти (інтеграційні, міжпредметні програми), методи оцінювання освітнього результату [4, с. 53].

У сучасних умовах, під інноваціями у підготовці та перепідготовці кадрів освіти слід розглядати нові методики викладання, способи організації занять, програми перепідготовки кадрів, орієнтовані на зміну вимог до якості освіти:

- дистанційне навчання;
- створення мережевих структур;
- тьюторинг;
- створення інтегрованих курсів з навчання нових професійних груп (менеджерів освіти, експертів, вчителів профільної школи). Сьогодні інформаційні технології в освіті відкривають цілий комплекс різних інноваційних напрямків: найсучасніше – дидактичні аспекти інформаційних технологій.

Сучасна людина сьогодні має:

- вміло адаптуватися до життєвих ситуацій у суспільстві;
- використовувати набуті знання, вміння та навички творчо;
- вміти критично мислити;
- вміти отримувати, видобувати, переробляти інформацію, отриману з різних джерел, а також застосовувати її для індивідуального розвитку та самовдосконалення. діяльності.

Сьогодні успішними під час впровадження інновацій в освіту є процеси:

- розробка студентами проектів для різних секторів економіки;

- проведення досліджень прикладного та фундаментального характеру;
- застосування освітніх технологій, які дозволяють студентам вибирати навчальні курси. Типи інновацій в освіті розрізняють за:
 - відношення до структурних елементів освітніх систем;
 - стосовно особистісного становлення суб'єктів освіти;
 - галузі педагогічного застосування;
 - типів взаємодії учасників педагогічного процесу;
 - функціональним можливостям;
 - способів здійснення;
 - масштабності поширення;
 - соціально-педагогічної значущості;
 - обсягу новаторських заходів;
 - ступеня передбачуваних перетворень. Види інновацій в освіті:
 - внутрішньопредметні;
 - загальнометодичні;
 - ідеологічні.

Інновації – новітнє слово. Але треба визначити як саме втілюються інновації в такій консервативній сфері, як вища школа? І в чому різниця між навчанням та освітою? Вебінари з професорами, віртуальні дипломи, віддалені бізнес-школи. Вища освіта – це вищий пріоритет для кожної цивілізованої людини. В умовах сучасних освітніх стандартів в Україні, мовленнєва компетентність набуває особливої ваги. Вона стає ключовим аспектом, що визначає не лише академічний успіх студентів, але й їхню здатність адаптуватися до швидко змінюваних вимог ринку праці.

Залучення новітніх технологій та методів навчання сприяє розвитку мовленнєвих навичок, що є невід'ємною частиною освітнього процесу. Онлайн-курси, інтерактивні лекції та мультимедійні навчальні матеріали дозволяють студентам зануритися у багатомовне середовище, яке сприяє кращому засвоєнню мовних норм та культурних контекстів.

Таким чином, мовленнєва компетентність стає невід'ємним елементом сучасної освіти, що забезпечує конкурентоспроможність випускників на глобальному ринку праці. Впровадження інноваційних підходів у вищу школу України сприяє не лише підвищенню рівня знань студентів, але й формуванню їхньої здатності ефективно комунікувати, критично мислити та адаптуватися до нових викликів сучасного світу [1, с. 150].

Висновки

Мовленнєва компетентність є однією з найважливіших складових сучасної освіти, яка має вирішальне значення для професійної та особис-

тісної реалізації студентів. У контексті сучасних освітніх стандартів в Україні розвиток мовленнєвої компетентності набуває особливої актуальності, оскільки забезпечує здатність студентів до ефективної комунікації, критичного мислення та адаптації до швидкозмінюваних умов ринку праці.

Інноваційні методи навчання, такі як онлайн-курси, вебінари, інтерактивні лекції та мультимедійні ресурси, є ключовими інструментами для підвищення рівня мовленнєвої компетентності. Вони сприяють активному залученню студентів до навчального процесу, підвищують їхню мотивацію та забезпечують більш глибоке засвоєння навчального матеріалу. Застосування цих технологій дозволяє створити багатомовне середовище, що сприяє кращому розумінню культурних контекстів та мовних норм.

Впровадження сучасних освітніх стандартів, орієнтованих на розвиток мовленнєвої компетентності, є необхідним для підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно комунікувати та працювати в умовах глобалізованого світу. Адаптація новітніх технологій до української системи вищої освіти дозволяє підвищити якість навчання та забезпечити відповідність випускників вимогам сучасного ринку праці.

Таким чином, мовленнєва компетентність у контексті сучасних освітніх стандартів в Україні є комплексним явищем, що включає розвиток комунікативних навичок, критичного мислення та здатності до адаптації. Інноваційні методи навчання та інтеграція новітніх технологій у навчальний процес сприяють формуванню високого рівня мовленнєвої компетентності, що є запорукою успішної професійної реалізації та соціальної адаптації студентів.

Література:

1. Іваненко О. В. Інтерактивні методи навчання у вищій школі: теоретичні засади та практичне застосування. Київ: Вид-во Київського університету, 2018. 256 с.
2. Коваленко В. А. Адаптація новітніх освітніх технологій у вищій школі України. Львів: Вид-во Львівського національного університету, 2021. 198 с.
3. Кравченко І. М. Мовленнєва компетентність у контексті глобалізації освіти. Вісник Київського національного університету. 2023. № 6. С. 89–96.
4. Новітні технології у вищій освіті: зб. наук. праць. [за ред. І. М. Кравченко]. Харків: Харківський національний університет, 2022. – 320 с.
5. Освітні стандарти та мовленнєва компетентність: колективна монографія. Дніпро: Дніпровський національний університет, 2021. 350 с.
6. Петренко Л. М. Вебінари та онлайн-курси у системі сучасної. Освіта і суспільство. 2019. № 3. С. 45–52.
7. Романенко Л. П. Розвиток критичного мислення у студентів. Полтава: Полтавський державний педагогічний університет, 2019. 210 с.
8. Сидоренко Н. П. Використання мультимедійних матеріалів у навчальному процесі. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2020. № 4. С. 112–118.

9. Тарасов А. В. Педагогічні інновації та їх впровадження у вищу школу. Одеса: Одеський національний університет, 2017. 274 с.

10. Шевченко М. В. Інноваційні методи навчання та їх вплив на мовленнєву компетентність. Педагогічний процес: теорія і практика. 2020. № 2. С. 33–41.

References:

1. Ivanenko O. V. (2018) Interaktyvni metody navchannia u vyshchii shkoli: teoretychni zasady ta praktychne zastosuvannia [Interactive teaching methods in higher schools: theoretical principles and practical application]. Kyiv: Vyd-vo Kyivskoho universytetu. 256 s. [in Ukrainian]

2. Kovalenko V. A. (2021) Adaptatsiia novitnikh osvutnikh tekhnolohii u vyshchii shkoli Ukrainy [The adaptation of the latest educational technologies in higher schools of Ukraine]. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho natsionalnoho universytetu. 198 s. [in Ukrainian]

3. Kravchenko I. M. (2023) Movlennieva kompetentnist u konteksti hlobalizatsii osvity [Speech competence in the context of globalization of education]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu. № 6. S. 89–96. [in Ukrainian]

4. Novitni tekhnolohii u vyshchii osviti (2022) [The latest technologies in higher education]: zb. nauk. prats. [za red. I. M. Kravchenko]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet. 320 s. [in Ukrainian]

5. Osvitni standarty ta movlennieva kompetentnist (2021) [Educational standards and speaking competence]: kolektyvna monohrafiia. Dnipro: Dniprovskiy natsionalnyi universytet. 350 s. [in Ukrainian]

6. Petrenko L. M. (2019) Vebinary ta onlain-kursy u systemi suchasnoi osvity [Webinars and online courses in the modern education system]. Osvita i suspilstvo. № 3. S. 45–52. [in Ukrainian]

7. Romanenko L. P. (2019) Rozvytok krytychnoho myslennia u studentiv [Development of critical thinking among students]. Poltava: Poltavskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet. 210 s. [in Ukrainian]

8. Sydorenko N. P. (2020) Vykorystannia multymediinykh materialiv u navchalnomu protsesi [The use of multimedia materials in the educational process]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. № 4. S. 112–118. [in Ukrainian]

9. Tarasov A. V. (2017) Pedahohichni innovatsii ta yikh vprovadzhennia u vyshchu shkolu [Pedagogical innovations and their implementation in higher education]. A. V. Tarasov. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet. 274 s. [in Ukrainian]

10. Shevchenko M. V. (2020) Innovatsiini metody navchannia ta yikh vplyv na movlennievu kompetentnist [Innovative teaching methods and their impact on speaking competence]. Pedahohichni protses: teoriia i praktyka. № 2. S. 33–41. [in Ukrainian]

УДК 811.161.2'373.23'38:821.161.2.09-312.9'06

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-489-498](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-489-498)

Халаши Павло Андрійович аспірант кафедри української мови Запорізького національного університету, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061) 289-12-88,

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ В ІСТОРИЧНОМУ ФЕНТЕЗІ Н. ДОВГОПОЛ «ЗНАЙТИ КРАЇНУ АМАЗОНОК»

Анотація. Стаття присвячена дослідженню функційно-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів в історичному фентезі Наталії Довгопол «Знайти країну амазонок». Мета статті полягає у визначенні функційних та стилістичних особливостей антропонімів твору, що дозволить з'ясувати їх вплив на формування образів персонажів. Аналіз антропонімікону роману допомагає глибше зрозуміти його структуру та ідейний зміст.

У статті визначено, що літературно-художні антропоніми (ЛХА) виконують номінативну, характеристичну, ідентифікаційну, соціальну, текстотвірну, експресивно-оцінну та інформаційно-оцінну функції. Підкреслено, що імена допомагають створити реалістичну атмосферу відповідного історичного періоду. ЛХА також виконують функцію маркерів, які розмежовують реальний та вигаданий світи, що є особливістю жанру фентезі.

Антропоніми художнього твору-фентезі є важливими елементами ідіостилу та засобами вираження задуму письменниці. У романі Н. Довгопол «Знайти країну амазонок» використання давньогрецьких власних назв не тільки надає тексту особливої стилістичної виразності, але й демонструє глибокі знання авторки про античну культуру. Це свідчить про її прагнення інтегрувати елементи античності у сучасний літературний контекст, що вирізняє її твір серед інших у жанрі історичного фентезі. Вибір антропонімів відображає літературну індивідуальність Н. Довгопол, акцентуючи позатекстові параметри образу автора.

У розвідці виділено дві основні групи найменувань персонажів: представники умовно реального світу та амазонки. ЛХА на позначення персонажів реального світу відображають іменник тогочасної епохи, підкреслюють соціальний статус та етнічну приналежність. Зафіксовано залучення ЛХА як елементів гри між авторкою та читачем.

Особливий акцент зроблено на антропонімах на позначення амазонок, які пов'язані з давньогрецькою міфологією та культурою. Такі імена створюють унікальну атмосферу вигаданого світу і підкреслюють культурне коріння персонажів. Вибір імен жінок-воїтельок відображає їхню індивідуальність, а також служить засобом ідентифікації у межах фантастичного світу.

Підкреслено, що антропоніми виконують важливу роль у формуванні багатогранного художнього світу роману «Знайти країну амазонок», що відповідає його жанровій специфіці. Найменування слугують засобами створення художнього тла, його деталізації, вираження авторської точки зору та характеристики персонажів. Вони також транслиують додаткову інформацію, що робить їх важливими елементами онімної структури художнього тексту.

Ключові слова: літературно-художній антропонім, функційно-стилістичні особливості, ім'я, фентезі, характеристика.

Khalashy Pavlo Andriiovych Postgraduate Student of the Department of Ukrainian Language, Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho St. 66, Zaporizhzhia, 69600, tel: (061) 289-12-88, <https://orcid.org/0000-0001-9041-7886>

FUNCTIONAL AND STYLISTIC FEATURES OF LITERARY AND ARTISTIC ANTHROPONYMS IN N. DOVHOPOL'S HISTORICAL FANTASY «FINDING THE AMAZON COUNTRY»

Abstract. This article is dedicated to an in-depth study of the functional and stylistic characteristics of literary and artistic anthroponyms in Nataliia Dovhopol's historical fantasy novel, "Finding the Country of the Amazons". The objective of this article is to identify the functional and stylistic characteristics of the anthroponyms employed in the work, with a view to determining their impact on the development of characters. The study of the novel's anthroponymicon facilitates a more profound comprehension of its structural and ideological nuances.

The article determines that literary and artistic anthroponyms perform a number of functions, including nominative, characteristic, identification, social, text-forming, expressive, informational and evaluative functions. It is highlighted that the use of names contributes to the creation of a realistic ambience pertaining to the specific historical period. Furthermore, literary and artistic anthroponyms serve to distinguish between the real and the fictional, which is a defining feature of the fantasy genre.

Anthroponyms in fantasy fiction serve as significant elements of the author's style and means of expressing the writer's intention. The use of ancient

Greek proper names in N. Dovhopol's novel *Finding the Country of the Amazons* not only imbues the text with a distinctive stylistic expressiveness but also evinces the author's profound familiarity with ancient culture. This illustrates her intention to incorporate elements of antiquity into a contemporary literary context, which sets her work apart from other works in the historical fantasy genre. The selection of anthroponyms reflects N. Dovhopol's literary persona, emphasising the extra-textual aspects of the author's image.

The study identifies two principal categories of character names: those that represent the conventionally real world and those that represent the Amazons. The choice of anthroponyms for characters in the real world reflects the nouns that were in use at the time, with a particular emphasis on social status and ethnicity. The deployment of anthroponyms as components of the literary game between author and reader is duly noted.

A particular focus is placed on anthroponyms pertaining to the Amazons, which are associated with ancient Greek mythology and culture. Such names contribute to the creation of a distinctive ambience within the fictional realm, whilst simultaneously underscoring the cultural foundations of the characters. The selection of names for the female warriors reflects their individuality and serves as a means of identification within the fantasy world.

It is emphasised that anthroponyms play an important role in the formation of the multifaceted artistic world of the novel *"Finding the Country of the Amazons"*, which corresponds to its genre specificity. The names serve a number of functions in the construction of the novel's artistic background, including the delineation of detail, the expression of the author's perspective, and the characterisation of the characters. Furthermore, they convey additional information, thereby becoming important elements of the onomastic structure of a literary text.

Keywords: literary and artistic anthroponym, functional and stylistic features, name, fantasy, characteristic.

Постановка проблеми. Літературно-художні антропоніми відіграють ключову роль у створенні та розвитку художнього світу будь-якого твору. Одним із головних завдань сучасної української літературно-художньої ономастики є вивчення функційно-стилістичного навантаження антропонімів. Аналіз літературно-художніх антропонімів (ЛХА) є важливим кроком до загального розуміння тексту, тому що в них автор закладає значний характеристичний потенціал. Оскільки жанр фентезі передбачає наявність елементів надприродного, вигаданих культур чи світів, то такі особливості світобудови впливають на ономастичну структуру твору.

Особливості ЛХА у жанрі фентезі вже ставали об'єктами наукових розвідок мовознавців. В ономастичному плані досліджено твори П. Ротфусса (Н. В. Гасюк., О. М. Пуш), Н. К. Джемисін (А. О. Толматова), Дж. Роалінг (Л. Л. Белей, М. В. Бережна), Урсули Ле Гуїн (С. В. Левочкіна) та інші. Проте літературно-художній ономастикон українського фентезі досі не вивчений. Зокрема, ще не були об'єктом дослідження антропоніми роману Н. Довгопол «Знайти країну амазонок». Актуальність розвідки полягає у спробі розгляду функційного навантаження ЛХА зазначеного фентезійного твору.

Мета статті – здійснити функційно-стилістичний аналіз антропонімів у романі Н. Довгопол «Знайти країну амазонок». Завдання наукової розвідки – визначити особливості антропонімів історичного фентезі Н. Довгопол «Знайти країну амазонок» та з'ясувати їх навантаження.

Виклад основного матеріалу. В контексті ономастичних досліджень цікавим видається роман Н. Довгопол «Знайти країну амазонок». Система власних назв відіграє ключову роль у формуванні текстуального простору та визначенні художнього контексту. Пропріальна лексика у творі може як актуалізувати певний час і простір, так і створювати особливу атмосферу фентезійного світу, у якому химерно переплетені українські культурні, історичні і соціально-побутові реалії початку XVII ст. та елементи авторського міфу.

У романі «Знайти країну амазонок» ЛХА виступають не лише засобами ідентифікації персонажів, але й ключовими маркерами реального і фентезійного світів. Оскільки художній простір має подвійну структуру, виділяємо дві головні групи антропонімів. Перша групи складається з особових імен, прізвищ та прізвищевих назв представників умовно реального світу. До другої відносимо імена амазонок і власні назви, які пов'язані з історією та культурою Давньої Греції. Відтак імена людей відображають їхню приналежність до конкретного виміру, формують його межі, в чому проявляється їх ідентифікаційна та текстотвірна функції.

Усі залучені авторкою ЛХА на позначення населення українських територій початку XVII ст. відображають реальний іменник тієї епохи, допомагають передати «дух часу», вказують на приналежність до певної етнічної групи або соціального класу. Так, серед представників реального світу виділяємо ЛХА на позначення шляхти: *Можеш називати мене Волоцюгою, паничу Вітковець* [3, с. 45]; *І хоча її батько, шляхтич із давнього роду Шептицьких, уже кілька років був прикований до ліжка, хіба дурень міг подумати, що тої миті Агата думала про батька* [3, с. 15]; *На кріслах довкола високого помосту, обрамленого малиновими стягами*

князя *Андрія Назарійовича Замковецького*, сиділи тільки почесні гості... [3, с. 16]; *Ось худорляві й високі близнюки Серденки*, молодші сини каштеляна [3, с. 10]. Характерною особливістю цих номінацій є додавання до власних назв апелятивів «шляхтич», «князь», «панич», «сини каштеляна», що дозволяє чітко окреслити соціальний статус. Шляхта була особливо значущою групою за часів Речі Посполитої, тому залучення імен на позначення цього соціального класу допомагає відобразити реалії тогочасного суспільства і його структуру.

Прізвище *Шептицькі* відносимо до регіонально значущих власних назв. Воно гармонійно вписується в антропонімікон твору та актуалізує культурний контекст Галичини, де починаються основні дії роману. Прізвище *Шептицькі* відоме в українській історії, особливо на території регіону, де ця родина мала значний вплив. Такий зв'язок надає тексту ефект додаткової історичної достовірності та автентичності, а також слугує локативним маркером.

Особливу увагу в романі привертає ім'я головної героїні – *Катря* (гр. – «чистий») [5, с. 146]. При цьому авторка використовує цілу низку антропонімів, через які зображує особливості характеру, поведінки, ставлення інших персонажів до неї: *Катря*, *Катаржина-Беата Замковецька*, *князівна Замковецька*, *князівна Міль*, *Сіра Міль*. Героїня має найбільшу кількість варіантів найменування, що виділяє її серед інших персонажів та свідчить про важливість.

Особове ім'я представлено в тексті варіантами *Катря* і *Катаржина-Беата*: *Катря* — князівна *Катаржина-Беата Замковецька* – була лише на кілька років молодшою за свою мачуху [3, с. 17]. Найбільш частотним найменуванням дівчини у романі є *Катря*. Антропонім має глибокий символічний зміст, відображає характер та становище персонажа у суспільстві. Таке особове ім'я обрано авторкою не випадково, оскільки воно має давню традицію вживання в українській культурі, що призвело до закріплення за ним низки сталих характеристик. Л. Белей називав це ім'я «Шевченківським» і вважав його найпоказовішим серед власних українських імен-символів, яке супроводжує долю нещасних українських жінок [1, с. 64]. Власне ім'я виконує характеристичну функцію та допомагає змалювати персонажа як знедолену та нещасну людину: *Смикана, нескладна, непомітна врешті-решт, дівчина слугувала мішенню для глузування. Щоправда, лише в ті рідкісні часи, коли про неї справді згадували* [3, с. 17].

Варіант ЛХА *Катаржина-Беата*, який вживається у формальних ситуаціях, також несе в собі додаткову інформацію. Подвійне ім'я одразу виділяє дівчину серед усіх персонажів роману. Таке найменування може

характеризувати героїню з точки зору релігійної та соціальної приналежності. Традиція надавати дітям багатокомпонентні імена більш властива представникам греко-католицької або римо-католицької церкви. Ці церкви часто мали вплив на вищі соціальні верстви, а їхні традиції відображалися у практиці іменування. Про ім'я як маркер приналежності до певної соціальної категорії пише у своїй розвідці І. В. Єзерська, яка досліджувала чоловічі та жіночі імена Львова XVII ст. Дослідниця дійшла до висновку, що багатокомпонентні імена давали здебільшого дітям аристократії [4, с. 206]. Тому антропонім *Катаржина-Беата* вдало розкриває образ головної героїні та слугує засобом соціальної характеристики.

Прізвище *Замковецька* також свідчить про шляхетне походження. Часто у тексті воно поєднується з апелятивом «князівна». М. Худаш стверджує, що «*назви представників феодальної верхівки на -ський, -цький, -зький, особливо у XIV–XVI ст., у більшості випадків – це назви за певним населеним пунктом, що був місцем проживання князя і тому вважався центром феодального володіння*» [6, с. 120-121]. Твірною основою для утворення прізвища в романі став вигаданий астіонім *Замкове* (резиденція місцевого феодала), а відтак воно повністю відповідає антропонімічним моделям того часу.

Потужний характеристичний потенціал мають прізвиська головної героїні: *Матей із легкістю уявив дівчину міллю, яка літає під стелею, сиплючи сивим пилом зі своїх коротких крил. У місті її так і називали — Князівна Міль* [3, с. 17]. Прізвисько промовисто говорить про непомітність головної героїні. Така аналогія з дрібною комахою формує образ людини, яка приносить мало користі і не заслуговує на увагу. Дівчина не має чіткого розуміння себе або своєї ролі у світі, що відображено у варіантах антропоніма: *Я княжна Замковецька. Катря. Князівна Міль. Чули про таку?* [3, с. 100]. Ця стилістична градація в межах антропонімічного масиву допомагає підкреслити внутрішню невпевненість персонажа та потребу у самовизначенні, демонструючи, як соціальні стереотипи та упередження можуть впливати на самооцінку людини. Прізвисько *Князівна Міль* також виконує роль соціального маркера, який відображає ставлення суспільства до головної героїні, де перший компонент вказує на її шляхетне походження, а другий свідчить про її недооціненість і маргіналізацію. Це подвійне значення підкреслює конфлікт між її положенням і зовнішнім сприйняттям.

Характеристика від інших персонажів транслюється у прізвиську – *Сіра Міль: Тому її Сірою Міллю й прозвали. Нудна вона, — відмахнулася Талестра* [3, с. 134]. Вважаємо, що цей ЛХА є

варіантом зазначеного вище прізвиська *Князівна Міль*, у якому перший компонент, що вказує на шляхетний титул, був замінений апелятивом «*Сірий*». Такий колір часто асоціюється з чимось нудним, одноманітним або буденним. Найменування свідчить про сприйняття персонажа оточуючими як нудної або незначущої особи. Прізвисько несе в собі значне емоційне та соціальне навантаження, відображає презирливе ставлення інших персонажів та ігнорування князівського титулу героїні.

Номінації на позначення головної героїні утворюють ряд з чіткою стилістичною градацією: *Катаржина-Беата Замковецька* → *князівна Замковецька* → *Катря* → *Князівна Міль* → *Сіра Міль*. Усі вони є важливими маркерами ставлення до дівчини. Відмічаємо, що сприйняття деяких іменувань може змінюватися. Якщо на початку роману лексема *Князівна Міль* несла різко негативні конотації, то згодом фіксуємо неоднозначність у її сприйнятті: *Хлопець перекотився на бік, розплющив очі й намагався розгледіти обриси Катрі. Чи справді вона така страшна, ця Князівна Міль?* [3, с. 172]. Це дозволяє авторці показати еволюцію героїні, ставлення до самої себе та сприйняття оточуючими. Така динаміка допомагає читачеві краще розуміти глибину та складність образу: *Змінилася її постава, рухи, голос, який більше не тремтів і не зривався. Та що там — вона вже не була тою сірою міллю із замку на Горі* [3, с. 239]. Варіанти антропоніма у романі створюють образ героїні, що здатний зазнавати перетворень під впливом подій та взаємин з іншими персонажами, та виконують соціальну, експресивно-оцінну та інформаційно-оцінну функції.

Система власних імен персонажів реального світу в романі «Знайти країну амазонок» підпорядковується жанровій специфіці, а відтак зумовлена історичним контекстом описуваних подій. Такі імена називають представників різних етнічних груп, дозволяють підкреслити багатонаціональний характер населення українських територій у XVII столітті. Знаходимо у тексті імена українців (*Мирослава, Феня, Семен*), поляків (*Рафал, Анджей*), татар (*Алім*), вірмен (*Вардан, Анаїт*) тощо. Зазначені імена виконують номінативну функцію, а також допомагають визначити етнічну приналежність. Вони не мають супровідних конотацій і залучені з метою диференціації персонажів у романі.

Відмічаємо, що деякі оніми не лише виконують номінативну функцію, але й стають елементами гри між автором та читачем. Так, на початку твору подібність семантики імен головних персонажів *Матей* (д.-євр – дар Бога) і *Богдан* (слов. композит – Богом даний) може здатися випадковою і не привернути особливої уваги читача. Проте авторка навмисно вибирає ці імена для героїв, закладаючи підказку про їхній

зв'язок. Використання імен з однаковою семантикою створює приховану інтригу. Читач може помітити цю схожість, але не надати їй великого значення через різне походження персонажів. *Матей* є представником шляхти: *Я Матей Вітковець, гербу Окиш. На ньому бойова сокира й лицарський панцер під короною* [3, с. 176]. Разом з цим антропонімом вживаються апелятиви «панич» і «пан шляхтич», що підкреслює його високий соціальний статус. Ім'я другого персонажа довгий час залишалося читачу невідомим, тоді як в тексті в більшості випадків функціонує прізвище *Волоцюга*: *Волоцюга, байстрюк, шарпак, швендя, бурлака, приблуда – як тільки не називали його люди* [3, с. 81]. Це вказує на його низький соціальний статус та маргіналізацію у суспільстві. Доцільність залучення ЛХА з подібним значенням стає очевидною для читача лише після розкриття авторкою факту, що ці два персонажа є братами. Загалом імена реального світу дозволяють авторці детально зобразити тло, на якому розгортаються події роману, а також транслювати інформацію, яка прямо не виражена у самому тексті.

Другою великою групою ЛХА в романі виступають імена амазонок. Здебільшого це оніми, які пов'язані з давньогрецькою міфологією або історією: *Про це ти поговориш із Ксантою. Вона в нас справляється в алхімії та майструє катапульти* [с. 286]; *Твою маму звали Міріна, як прадавню царицю амазонок* [3, с. 68]; *Це діаріуш моєї матері. Її звали Келено, вона добре знала твою* [3, с. 89]; *Антіона теж мінялася: зі щасливої, сповненої сил і життя амазонки на замкнену і злякану жінку, що старіла на очах* [3, с. 149]. Власне ім'я тут виконує функцію маркерів, що чітко розмежовують світ звичайних людей та амазонок. Це підкреслює унікальність і винятковість амазонок, їхнє культурне коріння і приналежність до міфічного світу. Такі номінації забезпечують ідентифікацію персонажів, виділяючи їх на тлі інших.

Так, скоморошку *Талестру* вирізняє не тільки її врода та вдача, але й власне ім'я. Навіть якщо сама героїня не знала про своє коріння, ім'я підсвідомо вказувало на її зв'язок з жінками-воїтельками. Антропонім у романі виконує номінативну та ідентифікаційну функції. Коли дівчина дізнається про своє походження, відбувається злам у її свідомості: *Моє ім'я – Талестра ... Так звали легендарну амазонку, що ділила ложе із самим Олександром Македонським* [3, с. 90]. Залучення міфічного імені легендарної амазонки може пояснювати потяг *Талестри* до влади та розкоші: *І мрія – про щось більше – королівство, де вона могла б законно носити корону* [3, с. 127]. ЛХА, який спочатку міг здаватися випадковим, набуває нової ваги і сенсу.

Варіанти імен на позначення однієї особи у романі є важливим засобом, що підкреслює приналежність персонажа до двох різних світів:

Мене звати *Марією, княгинєю Замковецькою*. Але моє справжнє ім'я – *Келено* [3, с. 147]; *Ти Антіона?* – Так.... *Ти Стефанія Вітковець,* – процідив – мало не виплюнув крізь зуби – *Матей* [3, с. 266]. Наприклад, у світі амазонок матір Катрі звали *Келено*, що пов'язує її з культурною спадщиною міфічної країни. Водночас у реальному світі героїня носить ім'я *Марія Замковецька*, що допомагає їй інтегруватися в соціум і відображає її місце у ньому. Імена *Марія Замковецька* і *Стефанія Вітковець* добре вписуються в український контекст, що підкреслює готовність амазонок прийняти нові культурні норми.

Оскільки зазначені амазонки самостійно підбирали собі нові імена, то такий вибір може відображати риси характеру та їхні індивідуальні прагнення. Так, одне з можливих значень ймення *Марія* – «кохана», «бажана» [5, с. 158]. Таке трактування є важливим для розуміння сюжету: *У князеві Андрію Назарійовичу я знайшла те, про що так мріяла. Із ним я була справжньою княгинєю, єдиною, коханою* [3, с. 149]. Її чоловік був настільки закоханий в свою дружину, що не зміг пробачити своїй доньці того, що під час пологів *Марія* померла: *Він дивився крізь неї, жив так, ніби **Камрі** ніколи не існувало. Він винив її у смерті матері* [3, с. 36]. Ім'я *Стефанія* походить від грецького «вінок» [5, с. 181]. Це ймення може символізувати амбіції персонажа, силу та прагнення до досягнень, відображати її лідерські якості та високий статус серед амазонок та людей.

Характерною рисою роману «Знайти країну амазонок» є залучення значної кількості онімів, що пов'язані з історією або культурою Давньої Греції. Так, у тексті неодноразово згадуються імена видатних філософів та науковців (*Платон, Арістотель, Фалес Мілетський, Геродот, Страбон*), історичних осіб (*Олександр Македонський*), богів (*Арес, Гармонія, Гея*), міфологічних героїв (*Гіпполіта, Тесей, Ахіл*) тощо. Ці найменування виконують функцію культурних маркерів, що забезпечують зв'язок між вигаданою історією та реальною історичною епохою. Через насичення тексту іменами видатних діячів Давньої Греції засвідчується тяглість фантастичної країни амазонок від реальної античної держави.

Залучення давньогрецьких власних назв є елементом ідіостилію Н. Довгопол. Авторка свідомо використовує ці імена для надання тексту особливої стилістичної забарвленості, що виділяє її твір серед інших у жанрі історичного фентезі. Це підкреслює її глибоке знання античної культури та прагнення інтегрувати її у сучасний літературний контекст.

Висновки. Отже, літературно-художні антропоніми роману «Знайти країну амазонок» виступають важливим засобом формування художнього тла, його деталізації, вираження авторської точки зору, характеристики персонажів та створення повноцінної картини соціально-етнічної мозаїки українських земель початку XVII століття, що робить їх одним із

ключових компонентів у структурі художнього тексту. Існування двох світів у межах твору зумовлює наявність окремих груп антропонімів. На позначення персонажів умовно реального світу були залучені номінації, які відповідають іменнику того періоду, що створює ефект історичної правдоподібності. Антропоніми зі світу амазонок тісно пов'язані з культурою Давньої Греції, що створює особливу атмосферу та підкреслює ідіостиль авторки.

Загалом, антропоніми у романі є не лише засобом ідентифікації персонажів, але й важливим інструментом створення багатогранного та насиченого художнього світу, що відповідає жанровій специфіці історичного фентезі. У перспективі плануються подальші дослідження функційно-стилістичних особливостей власних назв українського фентезі, що допоможе глибше зрозуміти роль і значення власних назв у літературних творах цього жанру.

Література:

1. Белей Л. Літературно-художні імена-символи. *Культура слова*. 1996. № 46-47. С. 63–67.
2. Голуб В. Ю. Особливості функціонування літературно-художніх антропонімів у сучасних українських пригодницько-історичних творах для дітей і юнацтва. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2023. № 2 (100). С. 101–110.
3. Довгопол Н. Знайти країну амазонок. Харків : Віват, 2023. 320 с.
4. Єзерська І. В. Чоловічі та жіночі імена за метриками хрещень катедрального костелу Львова (XVII ст.). *Український історичний журнал*. 2010. № 2. С. 202–214.
5. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : слов.-довід. / ред. В. М. Русанівський. 3-тє вид. Київ : Наука думка, 2005. 334 с.
6. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.

References:

1. Belei, L. (1996). Literaturno-khudozhni imena-symvoly [Literary and artistic symbolic names]. *Kultura Slova - The Culture of the Word*, 46-47, 63-67.
2. Holub, V. Yu. (2023). Osoblyvosti funktsiuvannia literaturno-khudozhnikh antroponimiv u suchasnykh ukrainskykh pryhodnytsko-istorychnykh tvorakh dlia ditei i yunatstva [Features of the functioning of literary and artistic anthroponyms in modern Ukrainian adventure-historical works for children and youth]. *Visnyk Zhytomyrskoho Derzhavnoho Universytetu Imeni Ivana Franka - Ivan Franko Zhytomyr State University Bulletin. Philological Sciences*, 2(100), 101-110.
3. Dovhopol N. (2023). *Znaity krainu amazonok [Find the country of the Amazons]*. Kharkiv: Vivat. [in Ukrainian].
4. Yezerska, I. V. (2010). Cholovichi ta zhinochi imena za metrykamy khreshchen katedralnoho kostelu Lvova (XVII st.) [Male and female names according to the baptismal metrics of the Lviv Cathedral (17th century)]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, 2, 202-214.
5. Skrypnyk, L. H., & Dziatkovska, N. P. (2005). *Vlasni imena liudei: slovnyk-dovidnyk [Personal Names: Dictionary-Guide]* (3rd ed.). Kyiv: Naukova Dumka.
6. Khudash, M. L. (1977). *Z istorii ukrainskoi antroponimii [From the History of Ukrainian Anthroponymy]*. Kyiv: Naukova Dumka.

УДК: 378.147.064.3'81

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-499-509](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-499-509)

Циганок Ірина Борисівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, 68600, <https://orcid.org/0000-0002-3213-8624>

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ОСВІТНЬО-НАУКОВІЙ, ПРОФЕСІЙНІЙ І ДІЛОВІЙ СФЕРАХ

Анотація. У цій науковій статті здійснено спробу прокоментувати важливі, на наш погляд, аспекти міжкультурної комунікації майбутніх фахівців у взаємопов'язаних та взаємозумовлених сферах – освітньо-науковій, професійній та діловій. Виділено причини комунікування між різними культурними системами, як-от: тісні контакти в етнічнозмішаних родинах, навчання в освітніх закладах (зокрема в поліетнічному регіоні чи за кордоном), академічна і трудова мобільність у навчальному процесі, виробнича діяльність у конкретній професійній галузі, ділове та наукове спілкування, міграція населення, глобалізація світу і т. ін.

Спостережено, що особливу проблему міжкультурного спілкування становлять різнотипні помилки, а саме: акцентуаційні, лексичні, семантичні, на слововжиток, граматичні, стилістичні. Запропоновано певні рекомендації щодо їх уникнення. Адже осмислений і правильний добір комунікантами мовних засобів свідчить про достатнє або вільне володіння мовою, тонке відчуття слова, дотримання функційного стилю тощо. Все це репрезентує належний рівень професійно-мовленнєвої підготовки здобувачів будь-якої спеціальності. Саме такі знання, вміння і навички формуються на заняттях різних типів – від семінарів до наукових заходів, під час яких запропоновані види роботи сприяють розвитку комунікативної, спеціальної, когнітивної, мотиваційної, ціннісної соціокультурної компетентностей студентів, спонукають їх до мовленнєвої взаємодії з іншими з метою поділитися інформацією, враженнями, емоціями. Таке спілкування носіїв різних лінгвокультур має характеризуватися належним володінням рідною та іншими робочими мовами, знаннями країнознавчої специфіки і культури та особливостей соціальної дійсності тощо.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, помилки, готовність, мовленнєвий етикет, освітній простір, спілкування.

Tsyganok Iryna Borysivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature. Izmail State Humanitarian University, St. Repina, 12, Izmail, 68600, <https://orcid.org/0000-0002-3213-8624>

INTERCULTURAL COMMUNICATION OF FUTURE SPECIALISTS IN THE EDUCATIONAL AND SCIENTIFIC, BUSINESS AND PROFESSIONAL SPHERES

Abstract. In this scientific article was made an attempt to comment on the important, in our opinion, aspects of intercultural communication of future specialists in interrelated and mutually determined spheres: educational, scientific, professional and business. The reasons for communication between different cultural systems are highlighted, such as: close contacts in ethnically mixed families, studying in educational institutions (especially in a multi-ethnic region or abroad), academic and labor mobility in the educational process, production activity in a specific professional field, business and scientific communication, migration of the population, globalization of the world, etc.

It was observed that a special problem of intercultural communication is various types of errors, namely accentuation, lexical, semantic, word usage, grammatical, stylistic errors. Certain recommendations are offered to avoid such mistakes. After all, a meaningful and correct selection of language means indicates a sufficient or fluent command of the language, a fine sense of word, observance of a functional style, etc. All this represents the appropriate level of professional speech training of applicants of any specialty. Such knowledge, abilities and skills are formed in the classes of various types: from seminars to scientific events, during which the proposed types of work contribute to the development of students' communicative, special, cognitive, motivational, valuable socio-cultural competencies, encourage them to verbal interaction with others in order to share information, impressions, emotions. Such communication between speakers of different linguistic cultures should be characterized by proper command of their native and other working languages, knowledge of the specifics of country studies and culture, and features of social reality, etc.

Keywords: intercultural communication, errors, willingness, speech etiquette, educational space, communication.

Постановка проблеми. Серед актуальних питань сучасної лінгвістики та лінгводидактики особливо вирізняється проблема підготовки здобувачів вищої освіти до міжкультурної комунікації у навчально-

науковій, діловій та професійній сферах. Це стосується і глобального сучасного світу, і порівняно невеликих мультилінгвальних та полікультурних регіонів, зокрема й Українського Придунав'я, де здавна компактно проживають понад 100 національностей. Причини міжмовної комунікації різні: це і тісні контакти в етнічно змішаних родинах, і навчання в освітніх закладах (зокрема, в мультилінгвокультурному середовищі), і академічна та трудова мобільність у навчальному процесі, і виробнича діяльність у будь-якій професійній галузі, і ділове спілкування тощо.

До всього, в умовах війни громадяни України (і вихідці з Бессарабського регіону також) були змушені покинути свої домівки і шукати прихистку в інших країнах, що його надавали. Тепер наші співвідчизники опановують мови цих країн, щоб інтегруватися в іншу лінгвокультуру та суспільство, студіювати освітні програми за кордоном і т. ін.

За словами М. Галицької, «процес всесвітньої глобалізації сприяє розумінню комунікації між різними культурними системами як істотного елемента картини сучасного світу. Пов'язані з глобалізацією процеси передбачають регулярні контакти у різних сферах між представниками різних культур. Така ситуація вимагає розв'язання окреслених практичних завдань та питань культурної адаптації представників однієї культури на теренах існування іншої культурної спільноти. До сьогодні однією з проблем у контексті якості вищої освіти залишається міжкультурна комунікація, що сприяє формуванню професійнокомунікативної компетентності здобувачів освіти [1, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання щодо різноаспектного вивчення міжкультурної комунікації у професійній сфері студіюються такими вітчизняними дослідниками, як М. Галицька [1], Н. Кобзар [2], Л. Костик, С. Доскач, З. Батринчук та Л. Платаш [3], К. Мальцева [4], В. Манакін [5], Г. Кондрацька [6] та ін. Однак роль міжкультурної комунікації у формуванні ділової, наукової та фахової культури мовлення здобувачів вищої освіти потребує подальшого детального вивчення, адже комунікування в будь-якій професійній сфері відбувається обов'язково з апеляцією до офіційно-ділової, наукової та розмовної галузей.

Мета цієї статті полягає у визначенні загальних зауваг щодо міжкультурної комунікації в освітньо-науковій, діловій та професійній діяльності майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Під міжкультурною комунікацією прийнято розуміти обмін інформацією, досвідом, спосіб налагодження контактів. Її ефективність залежить від спроможності всіх учасників цього процесу зрозуміти один одного. Спільна мова не свідчить про однакову

уяву співрозмовників, про предмет розмови, в результаті чого непорозуміння виникає навіть у носіїв мови [1, с. 23]. Як пише В. Манакін, «комунікацію варто розглядати і широко – як «канали засобів передачі та отримання інформації, де задіяні машинні прилади, штучний інтелект...» [5], і вузько – як основний спосіб людського спілкування. Тож, це обмін думками і досягненнями у взаєморозумінні між людьми [1].

Загальновідомо, що взаємодія між представниками однієї чи кількох лінгвокультур залежить від їх світогляду, соціального статусу, освіти, виховання, рівня володіння рідною та іншими робочими мовами, а також від сфери професійної діяльності, рівня сформованості загальних і фахових компетенцій.

У мультикультурному середовищі готовність до міжкультурної комунікації становить собою інтегративну якість особистості, що визначається високим рівнем знань про соціальну дійсність, позитивним ціннісним ставленням до специфіки різних культур, а також умінням взаємодіяти з їхніми представниками [1, с. 22-23].

Л. Кобзар характеризує «готовність до міжкультурної комунікації як інтегративну якість особистості, котра передбачає володіння спеціальними знаннями, уміннями та навичками, а також комунікативною, соціокультурною й лінгвістичною компетенціями та наявністю стійких мотивів і позитивного ставлення до міжкультурної взаємодії» [2]. Дослідниця визначає також структуру готовності до міжкультурної комунікації у вигляді когнітивного, мотиваційно-ціннісного та комунікативнодіяльнісного компонентів, що становлять собою систему, адже їх єдність сприяє формуванню нової якості особистості [2].

На її думку, «готовність – це складне новоутворення особистості, що крім вищезазначених складників, містить у собі ще й мотиваційну, вольову та аксіологічну складові, забезпечуючи цим прагнення до ефективного виконання діяльності. Всі складові готовності підпорядковуються тій діяльності, показником успішної реалізації якої виступає готовність. Тож, готовність є важливою умовою ефективної діяльності особистості [2].

Загальновідомо, що спілкування як компонент фахової культури становить собою інформаційні комплекси і моделі поведінки, закріплені в мовній практиці для конкретних ситуацій професійного, ділового та наукового комунікування. У свою чергу про високу культуру професійного спілкування свідчать сформовані загальні, спеціальні і комунікативні компетенції, що сприяє результативній міжсуб'єктній взаємодії для ефективного виконання професійних обов'язків. З цією метою важливо уміти формувати команду і якісно виконувати колективні завдання.

Наприклад, задля дотримання етикетних норм треба доцільно і правильно використовувати мовні засоби. Адже мовець уже на рівні спілкування, віддаючи перевагу конкретним мовним одиницям, репрезентує свій власний стиль (або намагання його виробити), на основі чого про нього складається певне враження як про фахівця й освічену людину. В цьому переконує не лише правильне використання термінології з обраної для обговорення галузі, але й загальномовна грамотність. Який би фах не здобувала людина, вона має належно володіти мовою, котрою спілкується з колегами, інакше взаєморозуміння не буде досягнуто.

Комунікація постійно відбувається також завдяки текстам, зокрема і зразкам офіційно-ділового стилю, між їх авторами та читачами (виконавцями). Різного типу документи конкретної ділової та виробничої сфер активно використовуються мовцями – носіями як однієї, так і різних лінгвокультур.

Хоч як би представники різних етносів ретельно не опановували інші мови, все одно на початковому етапі вони матимуть труднощі щодо знання лексики і термінології, стилістичних особливостей їх використання, побудови речень для висловлювання, дотримання стильових ознак тощо.

Особливу проблему міжкультурного спілкування становлять різно-типні помилки. Зрозуміло, що цей фактор впливає на готовність майбутніх фахівців до комунікування. Висловимо кілька спостережень.

Як показує практика, в мовленні полілінгвів можна часто почути в офіційній ситуації недоречне *вітаю* (замість доброго ранку, добрий день/вечір); некоректне *завчасно дякую*, де перше слово надлишкове, бо надає висловленню з проханням (саме тоді і прийнято дякувати) відтінку зверхності і неввічливості. Чимало мовців різних національностей, які досягли певного рівня у вивченні української мови, використовують кальку з російської *велике дякую* замість українських відповідників *дуже дякую* і *велике спасибі*.

Застереження, на нашу думку, потребує словозиток фемінативів, які в науковій, офіційно-діловій та виробничій сферах української мови звучать не дуже природно. Йдеться про похідні типу *математикиня*, *фізикиня*, що мають більш розмовний колорит порівняно з офіційним *вчителька математики*, *вчена-фізик*, хоча слова *філологиня/біологиня*, за аналогією до яких утворено *математикиня*, використовують частіше).

До всього, не можна беззастережно послуговуватися фемінативами на позначення, скажімо, деяких професій. Наприклад, посаду вченого секретаря в закладі вищої освіти не варто подавати у жіночому роді – вчена секретарка. Крім того, на межі певних слів у текстах означених вище

стилів може з'являтися небажаний фонетичний збіг тотожних звуків чи складів, як-от: *завідувачКА Кафедри*, що порушує милозвучність української мови і є, на наш погляд, недоречним, наприклад, у документації. Тому з метою уникнення розмовного колориту в текстах наукової, ділової та виробничої сфери радимо все ж таки використати маскулізми у словосполучі чи прикладці.

Осмислений вибір мовних засобів свідчить про вільне володіння мовою, тонке відчуття слова, дотримання стильових ознак, що у свою чергу допоможе уникнути інтерференційних помилок, як наприклад, зросійщені покручі на кшталт *завідуюча кафедри*, *завідувачка кафедрою* і под.

Користувачі фахової наукової, науково-популярної, навчальної, довідкової, лексикографічної літератури мають опановувати тематичну спеціальну лексику і термінологію, запам'ятовувати правильні фразеологічні та синтаксичні конструкції її слововжитку, не залишаючи для себе незрозумілою семантику жодної лексеми. У такий спосіб студенти формують свій професійний і загальномовний понятійний апарат, прагнуть навчитися аналізувати наукові публікації й уодночас звертають увагу на стильові особливості текстів різних підстилів і жанрів. Вони спроможні помічати огріхи не лише в усних лінійних текстах. Наприклад, у багатьох підручниках з різних наукових галузей, опублікованих українською мовою і в ХХ, і в ХХІ століттях, спостерігаємо лексичну кальку з російської *ПРИналежність*, що має український відповідник *належність* (порівняймо: *рос. принадлежать / укр. належати*).

У міжкультурному спілкуванні значну роль відіграє мовленнєвий етикет. У різних робочих ситуаціях мовець намагається добирати етикетні формули відповідно до статусу партнера. Слід правильно звертатися до співрозмовників, використовуючи форми вокатива. Наприклад, *шановна пАні Ірино* (одн.), *шановні панІ* (мн.), *шановний пАне Андрію* (одн.), *шановні панОве* (мн.) тощо. Форми називного відмінка з метою звертання до співрозмовників в українській мові слід уникати.

Доречно також і в офіційно-діловій, і у професійно-виробничій, і в науковій галузях розрізняти ступінь шанобливості у звертанні, обираючи за потреби більш нейтральне *шановний*, а *вельмишановний* чи *високоповажаний*, що виражають вищий вияв поваги для осіб, старших за віком чи тих, хто обіймає вищу посаду або має високий соціальний статус чи вчене звання. Водночас зазначимо, що всі ці варіанти у спеціальних контекстах (переважно розмовного, пуліцистичного та художнього стилів можуть набувати фамільярного, а інколи й іронічно-саркастичного маркування).

За спостереженням Г. Кондрацької, «знання мови – це один із компонентів професійної підготовки майбутнього фахівця, адже мова виражає думку, є засобом пізнання і діяльності, тому правильному професійному спілкуванню людина вчиться протягом життя. Знання мови професії підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватись у складній професійній ситуації та в контактах з представниками своєї професії» [6, с. 159].

Практика свідчить, що важливими для становлення будь-якої особи як фахівця є міцні спеціальні знання, зокрема ділової документації, наукової термінології з обраної для опанування професійної галузі, а також навички їх застосування.

Тож, загальний мовленнєвий розвиток студентів під час здобуття вищої освіти визначається якісним рівнем мовленнєвої культури, що виявляється як у професійній діяльності, так і в процесі самореалізації в ході навчання, в досягненні поставленої мети, в осмисленні сутності професійної діяльності» [7, с.109].

Професійно-мовленнєва підготовка здобувачів освіти будь-якої спеціальності формується на заняттях усіх форм, а також у ході практичної підготовки. Спілкуючись зі студентами, викладач повинен зуміти мотивувати їх до майбутньої професійної діяльності як творчого процесу завдяки своєму зразковому мовленню, грамотному добору такої навчально-наукової інформації, коментуючи яку, він не лише зацікавить студентів, а й переконає в тому, що вони, без сумніву, правильно обрали свій майбутній фах.

Ефективне засвоєння здобувачами професійних компетентностей можливе лише завдяки вдалому поєднанню різних видів і форм роботи. Так, семінарські заняття радять проводити із застосуванням активних форм навчання. Йдеться про дискусії, обговорення студентських доповідей, опрацьованих до заняття наукових статей і монографій.

Семінар з елементами дискусії краще організувати як діалог між викладачем та студентами на рівноправних засадах, у ході якого майбутні фахівці зможуть практикувати прилюдно висловлювати свої думки, матимуть змогу відстоювати власне бачення щодо розв'язання проблем, особливо тих, котрі викликають неоднозначність тлумачень серед науковців. У здобувачів освіти можна сформулювати постійне зацікавлення до такої діяльності, залучаючи їх до участі в наукових конференціях, колоквиумах, дискусіях, де вони можуть бути не тільки доповідачами а й активними слухачами, здатними ставити проблемні запитання.

Принагідно викладач може окреслити студентам завдання щодо ретельного дотримання культури мовлення. В ході такої роботи виявлено

найпоширеніші мовні огріхи, як-от: Ознака (потрібно ознака); порушення словозитку на кшталт поверхневий (той, що стосується поверхні) і поверховий (той, що знаходиться на поверхсі); не діючий закон, а чинний; не учбовий, а навчальний (освітній) процес; грати роль (на сцені), а відігравати роль (мати значення для чогось); не в якості педагога/тренера/психолога/біолога/технолога, а як педагог/тренер/психолог/біолог/технолог; становити інтерес (викликати зацікавлення) і репрезентувати інтерес (когось/чийсь); в науковому стилі слід уникати образних засобів і не прийнято вести оповідь від я, потрібно використовувати займенник ми або дієслівні форми на -но, -то і т. ін.

Під час виконання колективних завдань студенти прикладають спільні зусилля задля формування навичок комунікативної професійної підготовки, тож дотримання правил культури мовлення вимагає від здобувачів і самоконтролю, і контролю мовлення інших.

Результативним завданням для семінару буде, наприклад, обговорення питань, запропонованих самими студентами. Помічено, що здобувачі освіти вважають своєрідними лайфхаками насамперед ті пояснення викладача щодо обговорюваного питання, які можна застосувати в реальній роботі. Їх цікавить, як «працює» теоретичний постулат. Водночас студенти залюбки діляться власними знаннями і досвідом.

Ефективними є заняття у формі круглого столу, де здобувачі вищої освіти розвивають мовленнєву активність, контролюють точний добір фахової лексики і термінології, дотримуються певного стилю під час комунікації; у них виникає бажання поділитися думками з колегами, долучившись до діалога чи полілога, і таким чином привернути до себе увагу інших співбесідників.

Означені вище види роботи сприяють розвитку комунікативних компетентностей студентів, спонукають їх до мовленнєвої взаємодії зі співрозмовниками.

Дуже важлива в освітньому процесі також самостійна робота. Здобувачам традиційно пропонують опрацьовувати рекомендовану фахову літературу до визначених тем. Це дозволяє привчати їх систематично читати й уже з першого курсу аналізувати наукові роботи, постійно працювати над формуванням свого фахового понятійного апарату й водночас обрати зразок ідіолекту науково-професійного мовлення за власним уподобанням.

Значущою в підготовці майбутніх фахівців, безперечно, є практична складова освітнього процесу як на семінарських і практичних заняттях, так і під час виробничої практики. Саме тоді здобувачі освіти мають змогу застосувати набуті знання й уміння та спробувати себе як спеціалісти на

всіх етапах обраної професії. Така діяльність формує у студентів не тільки уміння задіювати набуті знання, але й активізувати за допомогою відповідних форм і методів різні функції, як-от: комунікабельну, спонукальну, розвивальну, самореалізаційну, розважальну, діагностичну, корекційну тощо.

У ході підготовки конкурентоспроможних спеціалістів як творчих особистостей використовують нестандартні форми педагогічної взаємодії. Серед них науковці виділяють ігрові методи, що є багатоплановими і в той чи інший спосіб сприяють виробленню конкретної навички. В означеному контексті ефективними визнають ігрові завдання, ігрові дискусії, ігрові ситуації, рольові й ділові навчальні ігри [2].

Крім того, під час міжкультурного спілкування значну увагу приділяють його вербальній складовій [1, с.28]. Наголосимо, що особливо слід зважати на термінологію іншомовного походження (наприклад, англізми). Майбутні фахівці повинні розуміти, що не варто перенасичувати своє усне чи писемне мовлення запозиченими термінами, доречно віддавати перевагу їх українським відповідникам, якщо такі є. Крім того, потрібно завжди брати до уваги рівень підготовки учасників комунікування, адже сказана чи написана дефініція має бути зрозумілою комунікантам, саме тому треба обережно використовувати вузькоспеціальні запозичені терміни.

Не менш важливий у комунікації її невербальний сегмент (міміка, жести, рухи тощо).

За словами К. Мальцевої, комунікативні стратегії різних культур формуються згідно з поведінковими нормами певної культури й у відповідності до припустимої і бажаної комунікативної поведінки всередині культури; комунікативні канали культури відображають її пріоритети щодо ціннісної ієрархії, і можуть суттєво відрізнятися в різних культурах і спричиняти проблеми у порозумінні між представниками різних культур; несумісності між комунікативними сценаріями культур не вичерпуються лінгвістичною та поведінковою сферами і стосуються розбіжностей у культурному досвіді різних культурних спільнот, що впливає на структуру та конфігурацію систем комунікативних настанов, властивих цим спільнотам; комунікативні невідповідності між культурами можуть бути усунені штучно, тобто шляхом опанування інформації про типові для іншої культури реакції та ситуації, а також відповідні практичні рекомендації [4].

Висновки. Отже, в науковому обігу міжкультурну комунікацію розуміють як спроможність її учасників обмінюватися інформацією, досвідом, встановлювати контакти. Готовність майбутніх фахівців до

такого спілкування – це їх інтегративна риса, котра визначається спеціальними знаннями, вміннями та навичками конкретної науково-виробничої сфери.

Міжкультурна комунікація як важливий фактор сформованості профпридатних спеціалістів відіграє особливу роль у їх ефективній фаховій підготовці, мотивованості щодо навчання упродовж життя, розумінні важливості володіння державною та мовою міжнародного спілкування в обраній науково-виробничій і діловій сферах. Адже висока культура мовлення майбутнього фахівця – це один із показників його професійності.

Тож, кожному мовцеві необхідно постійно дбати про якість власного мовлення, уникаючи девіацій, збагачувати свій професійний ідіолект, розвивати навички ефективної міжкультурної комунікації, котра сприяє формуванню фахової, комунікативної, соціокультурної, лінгвістичної та інших компетентностей.

Подальші дослідження в означеній галузі пов'язуємо з вивченням міжкультурних непорозумінь та способів їх уникнення українськими мігрантами, що мешкають в країнах Європейського союзу та активно опановують мови цих держав.

Література:

1. Галицька М. М. Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 2 (6). С. 23-32.
2. Кобзар Н. В. Готовність майбутніх менеджерів туризму до міжкультурної комунікації та її компоненти. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11knvtyk.pdf>
3. Костик Л. Б., Доскач С. С., Батринчук З. Р., Платаш Л. Б. Міжкультурна комунікація у процесі професійної підготовки майбутніх психологів та педагогів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 76 (Т. 2). С. 81-87.
4. Мальцева К. С. Міжкультурні непорозуміння і проблема міжкультурного перекладу: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.04. Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. К., 2002. 20 с.
5. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ: ЦУЛ, 2012. 288 с.
6. Кондрацька Г. Д. Методологічні основи формування професійно-мовленнєвої культури майбутніх фахівців з фізичного виховання у вищих навчальних закладах освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. К., 2017. Вип. 5 (К) 86. С. 159–162.
7. Грибан Г. П. Професійно-комунікативна компетентність як одна з вимог формування особистості сучасного тренера. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. К. 2023. Вип.3 (К) 162. С. 108-113.

References:

1. Halytska, M.M. (2014). Mizhkultura komunikatsiia ta yii znachennia dlia profesiinoi diialnosti maibutnikh fakhivtsiv [Intercultural communication and its significance for the professional activity of future specialists]. *Osvitohichnyi dyskurs – Educational discourse*, 2 (6), 23-32 [in Ukrainian].

2. Kobzar, N.V. Hotovnist maibutnikh menedzheriv turyzmu do mizhkulturnoi komunikatsii ta yii komponenty [Readiness of future tourism managers for intercultural communication and its components]. Retrieved from <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11knvtyk.pdf> [in Ukrainian].

3. Kostyk, L.B., & Doskach, S.S., & Batrynychuk, Z.R., & Platash, L.B. (2021). Mizhkulturna komunikatsiia u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh psykholohiv ta pedahohiv [Intercultural communication in the process of professional training of future psychologists and teachers]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 76 (2), 81-87 [in Ukrainian].

4. Maltseva, K.S. (2002). Mizhkulturni neporozuminnia i problema mizhkulturnoho perekladu [Intercultural misunderstandings and the problem of intercultural translation]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Philos. named after H.S. Skovorody of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

5. Manakin, V.M. (2012). Mova i mizhkulturna komunikatsiia [Language and intercultural communication]. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].

6. Kondratska, H.D. (2017). Metodolohichni osnovy formuvannia profesiino-movlennievoi kultury maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoho vykhovannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh osvity [Methodological foundations of the formation of the professional speech culture of future specialists in physical education in higher educational institutions]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova - Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova*, 5(K) 86, 159–162 [in Ukrainian].

7. Hryban, H.P. (2023). Profesiino-komunikatyvna kompetentnist yak odna z vymoh formuvannia osobystosti suchasnoho trenera [Professional and communicative competence as one of the requirements for the formation of the personality of a modern coach]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova*, 3(K) 162, 108-113 [in Ukrainian].

УДК 821.161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-510-521](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-510-521)

Чорний Ігор Віталійович доктор філологічних наук, професор, професор кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства, Харківський національний університет внутрішніх справ, пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080, тел.: (0557) 341-61-55, <https://orcid.org/0000-0001-6079-1746>

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ІСТОРИЧНИХ ДЕТЕКТИВАХ В. ДОБРЯНСЬКОГО

Анотація. Статтю присвячено дослідженню циклу романів сучасного українського письменника Василя Добрянського, про пригоди колишнього капітана поліції Жеграя, написаних у історико-кримінальному жанрі і присвячених відображенню національно-визвольних змагань українського народу першої чверті ХХ ст. Завдання, яке ставить перед собою автор роботи, полягає у вивченні відібраних для аналізу текстів, де найяскравіше показано рефлексію головного героя на події, які відбуваються в Україні, а також відтворено історичних осіб згадуваного періоду.

Показ національно-визвольних змагань нашого народу в період Української Держави часів правління гетьмана П. Скоропадського, зроблений В. Добрянським у циклі історико-кримінальних романів про пригоди капітана Жеграя, вдало вписується в формулу жанру, розроблену письменником. Буремні події того часу слугують переважно тлом для розгортання гострого пригодницького сюжету. Головний герой, колишній капітан царської поліції Клим Жеграй, виступає тут виразником певної частини українського суспільства описуваної епохи. Через його сприйняття подій, які відбуваються навколо, автор показує читачеві настрої різних представників нації. Зробивши зріз тогочасного суспільства й показавши ставлення представників різних верств українства до подій, які відбуваються в країні, романіст зосереджується на розв'язанні героєм кримінальних загадок. Велику увагу приділяє письменник зображенню історичних осіб, зосередившись, насамперед на показі фігури керманича Української держави 1918 року гетьмана Павла Скоропадського. Героя циклу представлено в розвитку політичної свідомості. Він поступово починає співчувати процесам, які відбуваються в Україні, проте так і не знаходить для себе місця у тогочасному розкладі сил і тому гине.

Ключові слова: ретродетектив, історико-кримінальний жанр, образ, місцевий колорит.

Chorny Igor Vitaliiovich Doctor of Philology Sciences, Professor, Professor of the Department of Humanitarian Disciplines and Ukrainian Studies, Kharkiv National University of Internal Affairs, Lev Landau Ave., 27, Kharkiv, 61080, tel.: (057) 341-61-55, <https://orcid.org/0000-0001-6079-1746>

NATIONAL LIBERATION STRUGGLES OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE HISTORICAL DETECTIVES OF V. DOBRIANSKY

Abstract. The article is devoted to the study of a cycle of novels about the adventures of the former police captain Zhegrai written by the modern Ukrainian writer Vasyl Dobrianskyi. The novels are written in the historical-criminal genre and devoted to the reflection of the national liberation struggles of the Ukrainian people in the first quarter of the 20th century. The task that the author of the work sets before himself is to study the texts selected for the analysis, where the main character's reflection of the events taking place in Ukraine is most vividly shown, and the historical figures of the mentioned period are reproduced.

The depiction of the national liberation struggles of our people during the period of the Ukrainian State under the reign of Hetman P. Skoropadskyi, made by V. Dobrianskyi in the series of his historical-criminal novels about the adventures of Captain Zhegrai, fits well into the genre formula developed by the writer. The tumultuous events of that time serve mainly as a background for the developing of a sharp adventure plot. The main character, the former captain of the Tsar police Klym Zhegrai, acts here as a representative of a certain part of the Ukrainian society of the described era. Through his perception of the events that are happening around the main hero, the author shows the reader the moods of various representatives of the nation. Having made a cross-section of that time society and shown the attitude of different strata representatives of the Ukrainians to the events taking place in the country, the novelist focuses on the hero's solution of criminal mysteries. The writer pays much attention to the depiction of historical figures, focusing, first of all, on showing the figure of the leader of the Ukrainian state in 1918, Hetman Pavlo Skoropadskyi. The hero of the cycle is shown in the development of his political consciousness. He gradually begins to sympathize with the processes taking place in Ukraine, but he never finds a place for himself in the current distribution of forces and therefore dies.

Keywords: retro-detective, historical mystery, image, couleur locale.

Постановка проблеми. За останні десятиліття в українській літературі помітно зросла вага масової, розважальної літератури. Інколи вона намагається перебрати на себе функції літератури «високої», мейнстріму, який традиційно в літературах пострадянських країн вважається трибуною для проголошення важливих для суспільства ідей, має яскраво виражений дидактичний напрям. Виникло таке явище, як мідл-література, до якого, за словами С. Філоненко, належить велика кількість літератури, яку важко віднести до елітарної словесності, проте вона є «набагато вищою за художній рівень літературної “попси”» [1, С. 386]. Серед цього досить великого масиву творів найбільшою популярністю користуються детективи, любовно-сентиментальний роман і фантастика. При цьому їх жанрові різновиди, насамперед, пов'язані з історією: історико-сентиментальна проза, альтернативна і криптоісторія (тобто таємна історія), історичний, або ж ретродетектив.

Причини такої цікавості читацької аудиторії саме до цих модифікацій історичного жанру один із провідних авторів сучасної української мідл-літератури Андрій Кокотюха вбачає в падінні попиту на книжки з сучасною тематикою. В Україні зараз погано продаються книжки зі злободенною тематикою на відміну від хоча б фантастичних творів з історичними сюжетами. Те ж фентезі на козацьку тематику продаватиметься краще, аніж просто історичний роман про козаків. «Загалом, це світовий тренд – цікавитися своєю історією. Ретроромани описують життя таким, як воно є. Це нібито роман на сучасну тематику, наша з вами історія, але перенесена в декорації, наприклад, 100 років тому» [2].

Ретродетектив як різновид кримінального жанру з'являється у європейській і американській літературі з середини 70-х років ХХ ст. До української літератури він приходить лише наприкінці 90-х років того ж століття. Зараз цей жанр представлено у вітчизняній мідл-літературі творами таких авторів як А. Кокотюха, В. Івченко, Б. Коломійчук, О. Саліпа, В. Добрянський, Л. Підгірна та ін. Книги цих письменників присвячені різним періодам історії України – від Гетьманщини й до Другої світової війни. Проте більшість творів висвітлюють буремний період початку ХХ століття, позначений посиленням національно-визвольних змагань українського народу і, зокрема, подіями Української Революції. Цей великий і цікавий масив літературних творів майже не привертав уваги вітчизняного літературознавства, що й обумовлює актуальність нашого дослідження з огляду на ту роль, яку, що було зазначено вище, відіграє зараз мідл-література.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість сучасного українського письменника Василя Добрянського практично не досліджувалась літературознавцями. Існує лише кілька рецензій на його романи з циклу про капітана Жеграя (переважно мережевих).

Мета статті – дослідження циклу романів В. Добрянського, про пригоди колишнього капітана поліції Жеграя, написаних у історико-кримінальному жанрі і присвячених відображенню національно-визвольних змагань українського народу першої чверті ХХ ст. Завдання, яке ставить перед собою автор роботи, полягає у вивченні відібраних для аналізу текстів, де найяскравіше показано рефлексію головного героя на події, які відбуваються в Україні, а також відтворено історичних осіб згаданого періоду.

Виклад основного матеріалу. Показовим явищем для сучасного літературного процесу в Україні є те, що в розважальних жанрах працюють не тільки молоді автори. До цього активно долучаються і представники старшого покоління. Серед останніх і відомий український письменник, журналіст і політичний діяч Василь Добрянський. Більшу частину його творчого доробку складають твори розважальних жанрів – пригодницькі та детективні романи і повісті. Значна частина з них видавалася під псевдонімом Борис Крамер.

Своє бачення основ детективного жанру Добрянський формулює таким чином: «Я пишу звичайний класичний роман. Принаймні, мені так хотілося б думати. З характерами, драмами, переживаннями персонажів. З коханням і ненавистю. Зі зрадами й самопожертвами. З прихованими прагненнями й не здійсненими мріями. От тільки в основі сюжету лежить кримінальний злочин. Не пам'ятаю, чий це вислів: детектив – це цікава історія цікаво розказана. Зрештою, це універсальна формула для всіх романів. Не цікавих і нудних книг ніхто не хоче читати. А згадані туфлі в новому романі – одна з фішок, що тримає увагу читача до останніх сторінок. Класика жанру. Згадаймо, для прикладу, Рекса Стаута чи Жоржа Сименона. Вони теж зав'язували через увесь роман, образно кажучи, червону стрічку» [3]. Погляди Добрянського на призначення літератури практично співпадають з думками з цього приводу його молодшого колеги А. Кокотюхи. Обидва прозаїки вважають, що література не повинна бути нудною.

За останні п'ять років В. Добрянський опанував нову для себе модифікацію детективного роману – історико-кримінальний роман, розпочавши роботу одразу над двома циклами ретродетективів: про капітана Жеграя і капітана Котляревського. Цікавість до цього напряму кримінального жанру письменник пояснює тим, що сучасний читач дуже

любить жанри детективу і ретророману. Проте в цих жанрах працює не так багато авторів. Суть ретророману полягає у поєднанні пригод і історії – того, чого не вистачає нашим сучасникам у сірій повсякденності. За образним виразом Богдана Коломійчука, «ретророман – це історично-кримінальний твір, у якому поєднуються історія й розслідування злочинів. Причому, автор може зробити наголос, як на першій складовій, так і на другій. Ідеальний варіант, коли історичне тло й слідство органічно сплітаються в стрімкий і захопливий сюжет. Якщо хочете знайти відповіді на питання, що виникають сьогодні, шукайте їх в історії. Там уже все було. Тільки, на жаль, ми не знаємо свого минулого. З багатьох причин. Але передусім тому, що не скинули з себе досі пут трьохсотлітнього рабства, нав'язаного нам Московською державою» [4]. Таким чином, у межах літературного жанру історичні події та факти виконують роль матеріалу, а наративний текст перетворюється на продукт художнього самоаналізу. Добрянський закликає вчитися на прикладі історії, щоб не повторювати трагічних помилок, які траплялись у нашому минулому. Основним об'єктом його історичних сюжетів є людська особистість, що робить той чи інший вибір в конкретних історичних умовах, де обставини лише дають можливість проявити себе. Тому можна стверджувати, що минуле зникається з сьогоденням.

Значний інтерес з огляду на тему нашого дослідження викликає цикл романів письменника про пригоди капітана Жеграя, дія яких відбувається в Україні початку XX століття. Цей період вітчизняної історії досить бідно висвітлено в художній літературі. Радянська історіографія намагалась очорнити гетьмана Скоропадського і створену ним Українську Державу. Гетьману, зазначає романіст щодо змісту відтворюваної ним епохи, «приписують всі гріхи, які може придумати ворог. А між тим, Павло Скоропадський зробив для української ідентифікації дуже багато. Перевів діловодство на українську мову. Створив Національну Академію Наук. Відкрив кілька навчальних закладів, які існують до цих пір. Він, до речі, наполягав, що Крим має бути українським. Називав Україну без Криму тулубом без ніг. Кайзерівська Німеччина була схильна дослухатися до його слів. А російських попів прозивав чорносотенцями, які ніколи не визнають Української держави. Просив у московського митрополита Никона автономії для української православної церкви. Писав листи, щоб зняли анафему з гетьмана Івана Мазепи. Натомість чорносотенці з хрестами швиденько зібрали собор і обрали на київську катедру відвертого чорносотенця митрополита Антонія, в миру Олексія Храповицького. Він не пішов на жодні релігійні поступки українцям» [4].

Поетика твору з історичної тематики, розроблена свого часу В. Скоттом, полягає, насамперед, у відтворенні місцевого колориту

(історичний пейзаж, архітектура, звичаї та традиції, одяг, свята, кулінарні уподобання тощо). Адже для історичного жанру недостатньо тільки фактичного знання минулого. Необхідно ще й своє, «авторське» розуміння цього минулого, необхідна чітка концепція історії, на підставі якої чиниться відбір й оцінка історичного матеріалу. Добрянський досить ретельно підійшов до цього аспекту. У його творах із «жеграївського» циклу місцевий колорит відтворено з максимальною точністю. Крім опису побуту й традицій суспільства того часу, характерна структура детективного сюжету дає автору можливість розважити читача, використовуючи усі резерви детективного жанру.

Характеризуючи перший у цьому циклі роман В. Добрянського «Помилка капітана Жеграя», знайома письменника, журналістка Галина Шкрібляк помітила атмосферність твору, вдале зображення у ньому епохи: «В романі захоплює Україна. Це не тло, на якому розгортаються події. Це повноцінний герой роману. Бо дія відбувається у часи правління Скоропадського. З оповіді автора ти відчуваєш, як щось, важливе і неповторне, помирає. Воно таке невловиме: марево багатства, шляхетності, професіоналізму, інтелігентності. Що йому на зміну прийде – ми добре знаємо з історії України. Як читаєш роман, нутром відчуваєш, якою важливою на той час була Україна! Так, сільська, провінційна, з жахливими дорогами, розбратом і бандитизмом, але на ній всьому світу, всій Європі клином зійшлося! Чи виникали у мене асоціації з нинішнім становищем країни? Так, виникали! Але це вже інша історія! А ви читайте роман Василя Добрянського «Помилка капітана Жеграя» і самі робіть свої висновки» [5].

Добу Української держави періоду правління гетьмана Скоропадського відтворено в циклі про Жеграя у багатьох проявах. Письменникові вдалося передати складність і неоднозначність того часу. Якщо уважно придивитись до текстів цих романів Добрянського, стає помітним байдужість або краще нейтральне ставлення переважної частини населення до питань зовнішньої і внутрішньої політики гетьманату. Виникає стійке враження, що цими проблемами переймаються винятково представники політикуму. Сам головний герой, колишній капітан царської поліції Клим Жеграй, виступає тут виразником певної частини українського суспільства описуваної епохи. Через його сприйняття подій, які відбуваються навколо, автор показує читачеві настрої різних представників нації.

Найбільше співчуття знаходять буремні події національно-визвольних змагань українців у людей, які пройшли війну (яка ще формально не закінчилась), понюхали пороху і не бажають мати нічого спільного зі своїми російськими «братами». Їхню ворожість українству видно й на

прикладі білогвардійців, і з огляду на нещодавні події російсько-української війни, коли Київ окупували війська більшовика Муравйова. Це такі персонажі як денщик генерала Савицького унтер-офіцер Гнат Чоповдя, майстер київського депо Адам Діденко та ін. «Клятий націоналіст Чоповдя стверджував, що їм великороси зовсім не потрібні. Українці самі виживуть, ще й очистять свою територію від царського бруду – дезертирів, бандитів і більшовиків» [6, С.145].

Капітан Жеграй, на відміну від свого тезка з «львівського» циклу ретродетективів Андрія Кокотюхи Кліма Кошового, не бере участі в активних національно-визвольних змаганнях українського народу, які відбуваються в країні. Він сприймає все це з позицій стороннього спостерігача. Герой, звичайно, любить свою Батьківщину і зичить їй щастя, проте не вірить ані в здатність зробити щось на користь України самого гетьмана, якому він час від часу надає певні фахові послуги, ані в спроможність його конкурентів у боротьбі за владу спочатку стабілізувати, а потім і покращити ситуацію. «Клим вагався. Те, що відбувалося, йому не подобалось. Усі клялися, але ніхто нікому не вірив. Часто замість клятв лунали прокляття. Друзі ставали ворогами, вороги – друзями. Замість Господньої любові нахлинули лють і зневіра» [6, С.284].

Це скалок минулого, майже всі його надії і сподівання залишилися там. Він не розуміє «тих змін, які відбувалися навкруги. То розгромили поліцію, а її служивих роззброїли, водили напоказ вулицями й на стовпах вішали. То набрали злодюжок і філерів, з якими мав справу Клим, у народну міліцію. То ось тепер уже назвалися державною вартою і повертають на службу старі поліційні кадри. Це нагадувало Жеграєві зламану карусель у Купецькому саду, що сама крутилася від вітру й скрипіла» [7, С.25]. Недарма письменник вже у фіналі першого з чотирьох романів про Жеграя показує загибель героя у листопаді 1919 року. Загибель безглузду і випадкову. Клим усього на два місяці пережив Українську державу. Такий специфічний художній прийом використовує й відомий сучасний польський автор ретродетективів Марек Краєвський, вплив творчості якого є досить виразним як на Добрянського, так і на його молодших колег А. Кокотюху і Б. Коломийчука. Звичайно, знаючи фінал життєвого шляху головного героя вже на початку багатотомного циклу, читач частково втрачає цікавість до того, що відбувається в проміжок часу до загибелі основного персонажу.

Ще одним із складників поетики історичного твору є поряд із зображенням місцевого колориту реконструкція образів людей давно минулих епох. Це або звичайні особи, характери яких є типовими для відтворених автором часів, або історичні постаті, добре відомі з

документальних чи інших джерел. Перед автором постає проблема вибору дійових осіб, які описуються у творі, а також першоджерел, з яких він бере інформацію. Йому доводиться вирішувати проблеми суперечності первинного матеріалу, встановлювати пріоритети. До того ж багато залежить від ідеологічних, естетичних, політичних поглядів письменника, який може загострити або пом'якшити певні вади/чесноти свого героя відповідно до своїх переконань або надій.

На сторінках циклу виведено досить багато історичних осіб. Так, безпосереднім керівником головного героя, який дає Климові доручення і контролює їх виконання, виступає начальник Осібного відділу державний ранговий Дмитро Петрович Бусло (1873-1918). Це людина, як і Жеграй, старої школи, справжній служака, для якого головне не політична кон'юнктура, а доручена справа. Він переживає за міжнародний імідж Української держави та її керівника, по-справжньому вболіває з приводу безпекової складової суспільства. «Необхідно було також посилити охорону кордонів Української Держави й відкрити спеціальні пропускні пункти на межі з Росією, а у всіх потягах, що прямують від північних сусідів, перевіряти в пасажирів документи, багаж і речі. Не чекаючи згоди ясновельможного, Дмитро Петрович почав призначати таємних агентів державної варти в поїздах російсько-українського сполучення. Спроба запровадити обов'язкову прописку на мешкання протягом двадцяти чотирьох годин для приїжджих із Росії наштовхнулася на тихий бойкот чиновників. У відповідь Бусло запропонував передати адресний стіл до відання столичного отамана й установити нагляд за його урядовцями. В той же час була посилена режимність на телефонних вузлах, що обслуговували правоохоронні органи» [7, С.266]. У другому романі циклу виведено представниць сімейства Браницьких: саму стару графиню Марію Євстафіївну Браницьку, її дочку Марію Розалію (Бічетте) Радзивіл, дітей останньої. У третій книзі показано кайзера Німеччини Вільгельма II та його оточення.

Однак головна цікавість читача звернена до виведеної у циклі однієї з непростих і трагічних постатей нашої минувшини – очільника Української Держави у 1918 р. гетьмана Павла Петровича Скоропадського. До цього цю непересічну персону практично оминали увагою діячі художньої літератури. Серед найвідоміших спроб відтворити його образ у літературі – майже карикатури, створені Михайлом Булгаковим у «Білій гвардії» та «Днях Турбіних». Прочитавши свого часу ці твори, Скоропадський дуже образився на те, як колишній офіцер гетьманської армії Булгаков спотворив його образ. Адже відомі політичні діячі того часу зовсім інакше оцінювали особистість гетьмана. Так, вождь

російських більшовиків Лев Троцький називав Скоропадського українським Бонапартом, а білогвардійський генерал Денікін казав про нього, що він є другим Мазепою [8].

Добрянський, як зазначено ним у примітках до власних романів з цього циклу, дослідив наукову й історичну літературу про зазначений період української історії, зокрема й джерела, присвячені постаті гетьмана (наприклад, відомі мемуари Скоропадського). Відчувається проте, що не тільки ці кілька книжок послуговували йому для реконструкції постаті керівника Української держави. Зокрема серед можливих джерел романів, на думку П. О. Рог, могло бути й дослідження відомого сучасного історика В. Савченка «Павло Скоропадський – останній гетьман України» (2008) [9, С.445]. Багато рис, наданих письменником цьому образу, схожі з характеристиками, які дає Скоропадському дослідник.

Глава Української Держави постає на сторінках роману «Помилка капітана Жеграя» людиною, сповненою протиріч. «Це суб'єктивно чесна людина, правитель, який дійсно бажає добра своїй державі. Проте гетьман не має опори ані серед свого оточення, оскільки опирається переважно на армійських друзів-монархістів, які не є симпатиками ідей самостійної України, ані серед раптових союзників-німців, які також сподіваються на відновлення колишньої Російської імперії» [9, С.445]. «Запала мовчанка, – характеризує цю ситуацію романіст, – в якій кожен вів свою лічбу розумних і чесних прихильників гетьмана, здатних на подвиг в ім'я нової держави. Виходило небагато. Коридорами безладно метушилися, імітуючи ділову активність, великороси, що опинилися біля розбитого корита. Царя немає, військо розпалося, а їм же якось треба жити. Їх не цікавили національні клопоти Скоропадського. Вони сіли в його потяг тимчасово, щоб згодом вискочити з воєнного хаосу й народної бузи. Їх запросив добрий гетьман, покладаючись на власні кадрові оцінки» [6, С.35]. Прості українці також не розуміють керівника держави, оскільки той у внутрішній політиці опирається, насамперед, на крупних землевласників, повертаючи їм конфісковані попередниками-соціалістами з Центральної Ради землі й маєтки. Пересічних громадян не цікавить те, що Скоропадський всіляко підтримує національне спрямування української освіти та культури. В оточенні гетьмана не багато одностайців, які допомагають Скоропадському розбудовувати нову державу.

«За своїми людськими якостями, – зазначає П. О. Рог, – показаними автором роману, Павло Петрович є досить симпатичною людиною. Він гарний зовні, має поетичну й дещо сентиментальну вдачу (може навіть розчулитись до сліз), привітний до незнайомців, щиро приязний до друзів» [9, С.445]. «Він був вище середнього зросту, – показує портрет

свого персонажа автор. – Зблизька видавався юнаком, який зненацька постарів. Щось у його обличчі Кліма занепокоїло, а що – не вловив. Згодом, через багато місяців, згадає: то була невпевненість, прикрита високим саном. Козацький отаман постійно долав власне сум'яття. Від нього пахло лавандовою олією – останнім часом після гоління шкіра на обличчі сохла, і перукар порадив цілющу лаванду» [6, С.31]. Цей трохи жіночий запах лаванди, який підкреслює певну м'якотілість персонажа, стає характерологічною прикметою особи гетьмана, рефреном повторюючись у трилогії.

Учорашній царський генерал особисто хоробрий і не звик відступати перед лицем ворога. «Коли гетьман говорив, у ньому прокидалася притамована сила армійського генерала, який зі своїми з'єднаннями пройшов уздовж і впоперек українські землі, відбиваючись від німців, роззброював і відправляв у Росію революційних солдатів, не дав навіженій Євгенії Бош затопити столицю кров'ю, тримався до останнього: утікав від більшовиків, які захопили Київ, їздив інкогніто на відкритих платформах, мерзнув, стоячи поміж вагонами, був зраджений, окрадений товаришами і обкрадений злодіями, без документів, без грошей і кусня хліба, переодягався в солдатську форму, щоб дістатися до однодумців і зібрати їх на державний чин. Суперечливі накази Петлюри, підступна агітація червоних комісарів, бездіяльність Центральної Ради й розвал державного управління, бездарність тиловиків, які розкрадали все, що на очі потрапляло, жили за принципом: якщо не вкрадеш ти, поцуплять інші, – усе це змусило його, бойового генерала, захопити владу. Він знав, на що йшов» [6, С.33-34]. Проте ця особиста відчайдушність поєднується у ньому з якимось незрозумілим безвіллям, невизначеністю, відсутністю бачення чіткої перспективи, твердості в прийнятті важливих і доленосних для його держави рішень. Це у поєднанні з трагічними для України зовнішніми обставинами і призводить врешті-решт до падіння Української Держави Скоропадського.

Висновки. Таким чином, показ національно-визвольних змагань нашого народу в період Української держави часів правління гетьмана П. Скоропадського, зроблений В. Добрянським у циклі історико-кримінальних романів про пригоди капітана Жеграя, вдало вписується в формулу жанру, розроблену письменником. Буремні події того часу слугують переважно тлом для розгортання гострого пригодницького сюжету. Зробивши зріз тогочасного суспільства й показавши ставлення представників різних верств до подій, які відбуваються в країні, романіст зосереджується на розв'язанні героєм кримінальних загадок. Велику увагу приділяє письменник зображенню історичних осіб, зосередившись,

насамперед на показі фігури керманича Української держави 1918 року гетьмана Павла Скоропадського. Героя циклу представлено в розвитку політичної свідомості. Він поступово починає співчувати процесам, які відбуваються в Україні, проте так і не знаходить для себе місця у тогочасному розкладі сил і тому гине.

Література:

1. Філоненко С.О. «Література № 2» : місце популярної белетристики в літературній ієрархії. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2010. Вип. XXIII. Ч. 1. С.381-388.
2. Марченко О. Сім тез Андрія Кокотюхи про ретро-Львів та дитячу книжку в Україні. URL : http://tvoemisto.tv/news/sim_tez_andriya_kokotyuhy_pro_retrolviv_ta_dytyachu_knyzhku_v_ukraini_70035.html.
3. Гаврильченко А. Василь Добрянський: «Імпровізація – королева детективу» URL : <https://stos.com.ua/2022/01/14/vasyl-dobryanskyj-improvizacija-ko/>.
4. Бодак В. Василь Добрянський: «Якщо хочете знайти відповіді, шукайте їх в історії» URL : <https://kuryer.if.ua/project/vasyl-dobryanskyj-yakshho-hochete-znajty-vidpovidi-shukajte-yih-v-istoriyi/>.
5. Федоряк О. Василь Добрянський: Мені подобається пірнати у минулі віки – там стільки знахідок... URL : <https://galychyna.if.ua/analytic/vasil-dobryanskyj-meni-podobayetsya-pirnaty-u-minuli-viki-tam-stilki-znahidok/>.
6. Добрянський В. Помилка капітана Жеграя. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 288 с.
7. Добрянський В. Трибунал апостолів. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 288 с.
8. Савченко В. А. Павло Скоропадський. Харків : Фоліо, 2019. 123 с.
9. Рог П. О. Образ гетьмана П. П. Скоропадського у романі В. Добрянського «Помилка капітана Жеграя». *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека».* – Вінниця : ХНУВС, 2023. С.444-446.
10. Добрянський В. Скриня для гетьмана. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. 320 с.
11. Добрянський В. Ніхто не скаже «Прощавай!». Харків. : ВД «Фабула», 2023. 320 с.

References:

1. Filonenko S.O. (2010) «Literatura № 2» : mistse populyarnoyi beletristyky v literaturniy iyerarkhiyi. [“Literature No. 2”: the place of popular fiction in the literary hierarchy]. Aktual’ni problemy slov’yans’koyi filolohiyi. Seriya: Linhvistyka i literaturoznavstvo: Mizhvuz. zb. nauk. st. - Actual problems of Slavic philology. Series: Linguistics and literary studies: Interuniversity. coll. of science art. Vyp. XXIII. Ch. 1. [in Ukrainian].
2. Marchenko O. Sim tez Andriya Kokotyukhy pro retro-L’viv ta dytyachu knyzhku v Ukrayini [Seven theses of Andrii Kokotyukha about retro-Lviv and children's books in Ukraine]. URL:http://tvoemisto.tv/news/sim_tez_andriya_kokotyuhy_pro_retrolviv_ta_dytyachu_knyzhku_v_ukraini_70035.html [in Ukrainian].

3. Havryl'chenko A. Vasyl' Dobryans'kyi: «Improvizatsiya – koroleva detektyvu» [Vasyl Dobryansky: "Improvisation is the queen of the detective"]. URL : <https://stos.com.ua/2022/01/14/vasyl'-dobryans'kyi-improvizatsiya-ko/> [in Ukrainian].

4. Bodak V. Vasyl' Dobryans'kyi: «Yakshcho khochete znayty vidpovidi, shukayte yikh v istoriyi» [Vasyl Dobryansky: "If you want to find answers, look for them in history"]. URL : <https://kuryer.if.ua/project/vasyl-dobryanskyj-yakshho-hochete-znajty-vidpovidi-shukajte-yih-v-istoriyi/> [in Ukrainian].

5. Fedolyak O. Vasyl' Dobryans'kyi: Meni podobayet'sya pirnaty u mynuli viky – tam stil'ky znakhidok... [Vasyl Dobryanskyi: I like to dive into past ages - there are so many finds there...]. URL : <https://galychyna.if.ua/analytic/vasil-dobryanskiy-meni-podobayetsya-pirnati-u-minuli-viki-tam-stilki-znakhidok/> [in Ukrainian].

6. Dobryans'kyi V. (2022) Pomyłka kapitana Zhehraya [Captain Zhegrai's mistake]. Kharkiv : Knyzhkovyy klub «Klub Simeynoho Dozvillya», [in Ukrainian].

7. Dobryans'kyi V. (2021) Trybunal apostoliv [Tribunal of the Apostles]. Kharkiv : Knyzhkovyy klub «Klub Simeynoho Dozvillya», [in Ukrainian].

8. Savchenko V. A. (2019) Pavlo Skoropads'kyi. Kharkiv : Folio, [in Ukrainian].

9. Roh P. O. (2023) Obraz het'mana P. P. Skoropads'koho u romani V. Dobryans'koho «Pomyłka kapitana Zhehraya» [The image of hetman P. P. Skoropadskyi in the novel "Captain Zhegrai's mistake" by V. Dobryanskyi]. *Aktual'ni problemy suchasnoyi nauky v doslidzhennyakh molodykh uchenykh, kursantiv ta studentiv : tezy dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Vinnytsya, 17 travn. 2023 r.) - Actual problems of modern science in the research of young scientists, cadets and students: theses add. All-Ukrainian science and practice conf. (Vinnytsia, May 17, 2023) / MVS Ukrayiny, Kharkiv. nats. un-t vnut. sprav, Nauk. park «Nauka ta bezpeka». – Vinnytsya : KHNUVS, [in Ukrainian].*

10. Dobryans'kyi V. (2022) Skrynya dlya het'mana [Chest for the hetman]. Kharkiv: Knyzhkovyy klub «Klub Simeynoho Dozvillya», [in Ukrainian].

11. Dobryans'kyi V. (2023) Nikhto ne skazhe «Proshchavay!» [No one will say "Goodbye!"]. Kharkiv. : VD «Fabula», [in Ukrainian].

УДК 811.111-23

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-522-539](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-522-539)

Швець Юлія Вікторівна аспірантка кафедри української мови та мовної підготовки іноземців, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, тел.: (097) 810-42-31, <https://orcid.org/0000-0002-1098-263X>

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ГУСТАТОРНИМ КОМПОНЕНТОМ У
ЛІНГВОМЕНТАЛЬНОМУ ФОКУСІ:
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ
ВРІЗКІВ КЛАСИЧНОЇ І СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ 18 – 21ст.)**

Анотація. У пропонованій статті проаналізовано фразеологізми з густаторним компонентом (лексикою на позначення їжі та питва), які виокремлено з контекстів творів української художньої літератури 18 – 21ст.: бурлескно-травестійної поеми «Енеїда» І. Котляревського (18ст.), соціально-побутової повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького (19ст.), роману-хроніки «Марія» У. Самчука (20ст.), роману «Мати все» Л. Дашвар (21 ст.). Класифіковано фразеологічні одиниці (ФО) з густаторним компонентом у групи з відповідною семантикою, а саме: на позначення дії «бити, завдавати шкоди»; характеристики мовлення людей; характеристики особи, її поведінки. За результатами нашої розвідки ми дійшли висновку, що найчисельнішу групу ФО становлять фраземи на позначення дії «бити, завдавати шкоди» – 44, 4 %; характеристики мовлення людей – 33, 3 %; характеристики особи, її поведінки – 22, 2%. Окреслено найчастотніші густаторні маркери у межах ФО і на основі отриманих характеристик ідентифіковано унікальні лінгвоментальні риси українців у лінгвокультурологічному аспекті. Встановлено, що найуживанішими густативними компонентами постають лексеми: вода, горох, кисіль, мед, перець. Такі спостереження уможливили виокремлення наступних лінгвоментальних особливостей українців: лінгвоментальних особливостей українців, як **сакралізація води в системі ритуалів, вірувань; домінантність смакової системи світосприйняття; гумор; популярність ритуальної гастрономічної атрибутики у системі звичаїв і обрядів українського народу; корелювання особливостей мовлення з харчосмаковими ознаками продуктів української кулінарії.** Підкреслено, що поглиблене вивчення контекстів творів української художньої літератури 18 – 21 ст. декодує

унікальні маркери української культури, збережені як у творчості класиків української літератури, так і в сучасній українській літературі.

Ключові слова: густаторна лексика, густативи, густаторні маркери, густаторний код культури, лінгвокультурологічний аспект, лінгвоментальність, українська художня література, фразеологічна одиниця, фразема.

Shvets Yuliia Viktorivna Postgraduate student of the Department of Ukrainian Language and Language Training for Foreigners, I.I. Mechnikov Odesa National University, Dvoryanska St., 2, Odesa, 65000, tel.: (097) 810-42-31, <https://orcid.org/0000-0002-1098-263X>

**PHRASEOLOGISMS WITH A GUSTATORY COMPONENT IN
THE LINGUISTIC FOCUS: LINGUOCULTURAL ASPECT (on
the basis of samples of classical and modern Ukrainian fiction of the
18th - 21st centuries)**

Abstract. The article presents a study of phraseological units with a gustatory component (vocabulary denoting food and drink), which are distinguished from the studied contexts of works of Ukrainian fiction of the 18th - 21st centuries. burlesque and herbal poem «Eneida» by I. Kotliarevskiy (18th century), social and domestic story «Kaidashev's Family» by I. Nechuy-Levytskyi (19th century), novel-chronicle «Maria» by U. Samchuk (20th century), novel «Own all» by L. Dashvar (21st century). The phrases are classified into groups with the appropriate semantics to denote the action of «hitting, causing harm»; characteristics of people's speech; characteristics of a person and his/her behaviour. Based on the results of our research, we have concluded that the largest group of stable expressions is made up of phrases denoting the action of «hitting, harming» – 44, 4%; characteristics of people's speech – 33, 3 %; characteristics of a person and his or her behaviour – 22, 2 %. The most frequent gustatory markers within the phraseological unit are outlined and, on the basis of the obtained characteristics, the unique linguistic features of Ukrainians in the linguistic and cultural aspect are identified. It has been established that the most commonly used gustatory components are the following lexemes: water, peas, jelly, honey, pepper. Such observations made it possible to identify the following linguistic features of Ukrainians: sacralisation of water in the system of rituals and beliefs; dominance of the taste system of world perception; humour; popularity ritual gastronomic attributes in the system of customs and rites of the Ukrainian people; correlation of speech features with the food and taste characteristics of Ukrainian cooking. It is emphasised that an in-depth study of the contexts of works of Ukrainian fiction

of the 18th – 21st centuries decodes unique markers of Ukrainian culture, which are preserved both in the works of classical Ukrainian literature and in the works of contemporary Ukrainian writers.

Keywords: gustatory vocabulary, gustatory markers, gustatory code of culture, linguocultural aspect, *linguo-mentality*, Ukrainian fiction, phraseological unit, phraseema.

Постановка проблеми. Дослідницький інтерес до вивчення фразеологізмів у художніх творах митців слова завжди був популярним у наукових колах, адже фразеологія як матеріал для вдосконалення знань культури народу зберігає кращі зразки індивідуально-авторської письменницької майстерності та сприяє декодуванню унікальних маркерів лінгвоментальності нації. Біля витоків вивчення фразеології стояли такі класики мовознавства, як швейцарець Ш. Баллі [50] та українець О. Потебня [35, с. 2]. Останній зробив вагомий внесок у розвиток українського мовознавства, зокрема, і фразеології, запропонувавши фразотвірну концепцію походження стійких словосполучень і подав таку схему їх еволюції: «образний вислів (що є «згущенням думки» чи узагальненням спостережень) -> інакомовність (завдяки виникненню асоціацій) -> знак (паремія, фразеологізм)» [15, с. 53]. Вивчаючи природу ФО, учений апелював до національних духовних цінностей, що століттями вбирали в себе ментальні риси народу, а саме: звичаїв, обрядів, повір'їв тощо. Проте, фразеологізми в аспекті густаторики є малодосліджуваними, хоч це необхідно робити, оскільки саме лексика на позначення їжі та питва віддзеркалює особливості світосприйняття особистості, а в результаті маркери світогляду всього народу, на чому доречно акцентує І. Колегаєва: «Філогенетичні смакові відчуття людини в процесі пізнання і усвідомлення нею навколишнього матеріального світу виявились базою для пізнання, усвідомлення та висловлювання інших, часто вже нематеріальних сутностей» [23, с. 125], що вкотре підкреслює важливість студіювання густаторики для більш глибокого пізнання як внутрішнього лексикону народу, так і його традицій, обрядів, культури в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські науковці також посприяли стрімкому розвитку різноаспектного вивчення ФО, наприклад: Н. Бабич [1], В. Білоноженко [41], О. Бодик та Т. Рудакова [3], І. Глуховцева [8], Т. Здіховська [20], М. Ковальчук [22], Ж. Краснобаєва-Чорна [28], І. Лакомська [29], О. Левченко [30], О. Лозинська [31], А. Романченко [36], О. Селіванова [38], В. Ужченко та Д. Ужченко [43]. Зарубіжні дослідники теж активно долучаються до вивчення питань

фразеології, наприклад: С. Баба (Польща, 2009) [49], А. Дуганджич (Хорватія, 2011) [16], М. Дрегер (Німеччина, 2011) [51], М. Сулковська (Польща, 2016) [52] та інші. Зважаючи на таку активну дослідницьку увагу, важливо зазначити, що цей розділ мовознавства є актуальною площиною для вивчення мовного світогляду кожного народу. Відповідно до цього, в українській гуманітаристиці для більш глибокого розуміння культури народу, приділяють увагу дослідженню ФО саме з густаторним компонентом (густаторна лексика – «лексика на позначення їжі та питва, яка у тексті стає маркером національної та соціальної ідентичностей. Вона може або відштовхувати носія іншої національної харчової культури, або викликати змішані почуття захоплення та гидливості від незвичності й екзотичності» [48, с.19.]), оскільки, як зазначає І. Колегаєва, «У фразеології надзвичайно яскраво і образно відбиваються різні аспекти життя людини, передусім людини соціальної. Культурні практики функціонування людської спільноти дуже часто пов'язані із ритуалом прийому їжі, годуванням, частуванням. Це потрапляє у фокус ословлення людського життя саме крізь призму фразеологізмів, ідіом, прислів'їв тощо» [24, с. 65]. Тому цьому аспекту дослідження мовної картини українців крізь призму ФО з густаторним компонентом присвячено роботи таких українських мовознавців: Г. Віват [7, с. 18], О. Залужна, Д. Новожилова [18], І. Колегаєва [24], О. Левченко [30]. З огляду на ґрунтовні праці вищезгаданих науковців, беззаперечним є той факт, що опрацювання ФО, які містять густаторні коди української харчосмакової культури, уможливорює пізнання мовної картини українського народу з його харчосмаковими традиціями, віруваннями, обрядами, ритуалами та звичаями, оскільки всі елементи культурного спадку нашого народу висвітлено в цих стійких словосполученнях. Зауважимо, що поглиблене вивчення ФО, які фігурують у мовній картині українців, уможливить визначення унікальності лінгвоментальних ознак нашої культури. Відповідно до цього, ми повністю поділяємо думку Н. Венжинович, яка доводить: «Лінгвокультурологічна цінність фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони відображають своєрідність світобачення мовної спільноти і є найбільш прозорими для концептів культури, втілюваних мовними засобами. Саме у фразеології накопичений досвід багатьох поколінь зі своїми, тільки їм властивими особливостями, що складають самобутність кожного народу» [6]. А вивчення густаторних кодів у межах опрацьованих нами ФО в лінгвокультурологічному аспекті – це спроба ідентифікувати визначальні риси нашого менталітету, які демонструють унікальність нашого духовного джерела: мови, культури, кухні, звичаїв і традицій, які, безсумнівно, взаємодіють між собою впродовж усього

історичного національного розвитку. Такі взаємозв'язки мови і культури, що стали об'єктом лінгвокультурології як науки, здатні відображати світогляд людей, впорядковувати їх когнітивну діяльність, формувати їхню аксіологічну картину світу, ідентифікувати суспільну поведінку [4, с. 7]. Дослідниця А. Бондаренко, підкреслюючи цей потужний мовно-культурний зв'язок, зазначає, що «мова відображає, нагромаджує, зберігає й передає наступним поколінням не тільки знання про культурну спадщину, історичну пам'ять, а й специфіку почуттів, переживань, які урізноманітнюють словесно-художню творчість етносу. Усе реалізоване в мовних формах закорінене в культурних досягненнях спільноти» [4, с. 7]. Для декодування таких культурних закоріненень у мовних формах лексику на позначення їжі та питва як безпосередній предмет нашого дослідження аналізуємо в лінгвокультурологічному аспекті, оскільки лінгвокультурологія, оперуючи такими категоріями, як культурні настанови, культурні цінності та культурні норми, до останніх уналежнює «традиції (стереотипізовані форми поведінки в певних ситуаціях); звичаї, або узвичаєні дії, що визначають правила поведінки, ритуали й обряди; закони, чи обов'язкові норми поведінки, які перебувають під соціальним контролем; моральні норми, що регулюють повсякденні дії та вчинки людей» [4, С. 22 – 23], що в цілому і визначає ментальну базу національної свідомості.

Мета статті. У зв'язку з цим **метою** нашого дослідження є виокремлення унікальних лінгвоментальних рис українців на прикладі опрацьованих ФО з густаторним компонентом у контексті творів української художньої літератури, оскільки вивчення таких фразем дає підстави унаочнити репрезентативні риси українського менталітету, а разом з тим експлікувати весь спектр духовних цінностей, культурних звичаїв, традицій та обрядів нашого народу. Сформульована мета передбачала виконання таких завдань: 1) виокремити та проаналізувати ФО з густаторним компонентом у межах контекстів творів української художньої літератури 18 – 21 ст. з посиланням на їхнє тлумачення; 2) класифікувати фраземи у групи з відповідною семантикою; 3) виявити найчастотніші густаторні маркери у межах ФО і на основі отриманих характеристик ідентифікувати унікальні лінгвоментальні риси українців у лінгвокультурологічному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення фразем із густаторним компонентом нами було детально опрацьовано тексти творів української художньої літератури 18 – 21 ст., оскільки саме художня література спроможна відображати не лише дії, вчинки, поведінку персонажів у рамках конкретного сюжету, а також ілюструвати загальнонаціональну картину усталених культурних цінностей, традицій, ментальних рис

відповідного народу, оскільки «художня література є духовною скарбницею людства, у якій містяться найцінніші здобутки естетики й моральності» [47, с.32]. До аналізу залучено бурлескно-травестійну поему «**Енеїда**» І. Котляревського (18ст.), соціально-побутову повість «**Кайдашева сім'я**» І. Нечуя-Левицького (19ст.), роман-хроніку «**Марія**» У. Самчука (20ст.), роман «**Мати все**» Л. Дашвар (21 ст.). Звернення до вищезазначених джерел обґрунтуємо наступним чином: «Енеїда» І. Котляревського демонструє зразок синтезу багатьох сфер життя українців, їхній побут, тут згадано традиційні українські страви як символ давньої й неповторної гастрономічної культури нашого великого народу: «"Енеїда" – це справжня енциклопедія життя українського народу, його мови» [12]. Якщо І. Котляревський виявився першим митцем, який написав «Енеїду» народнорозмовною мовою і відродив її популярність, то І. Нечуй-Левицький створив не просто соціально-побутову повість «Кайдашева сім'я», де також віддзеркалено звичаї, традиції, обряди українців у приготуванні й споживанні їжі як в буденності, так і на свята, а й вписав у вічність і життя, поведінку героїв твору, які притаманні нашому менталітету, і є актуальними в сучасному суспільстві. Так, науковиця Н. Венжинович зазначає: «І. Нечуй-Левицький підніс українську літературну мову на вищий ступінь розвитку. У своїй творчості він прагнув відобразити українське суспільство з етнографічною точністю, відобразити усі події з життя звичайного селянина за допомогою мовних засобів, зокрема рясним використанням ФО» [5], а також дослідниця акцентує на унікальній майстерності письменника відображати внутрішню організацію героїв своїх творів з усіма позитивними і негативними рисами, які і є, власне, маркерами ментальної поведінки українського народу: «Більше ніж століття відділяє нас від часу написання повісті «Кайдашева сім'я», але життя героїв, їхні вчинки і поведінка залишаються актуальними й нині» [5]. Безсумнівно, таке відображення письменником життя і побуту українського народу не обходилося без демонстрації сцен, пов'язаних із процесом приготування й споживання їжі, напоїв, що також є показником культури українців: «Дивуєшся тій кількості їжі, яку селяни споживають за столом! Це справжні гедоністично-їстівні оргії. Письменник ніби милується цим здоровим поглинанням їжі» [19]. Роман-хроніка «Марія» У. Самчука – це твір, де читач проживає біль голодних років України і ще раз усвідомлює цінність хлібу, а автор описує нерозривну єдність людини із землею, на чому слушно зауважує і І. Комінярська: «Українці здавна шанували землю не тільки душею чи словом, а й працею, конкретним трудовим і морально-естетичним ставленням до неї. Спілкування з землею робить людину

матеріально забезпеченою, морально чистою й естетично зрілою. Спілкування із землею дає розуміння: лише в праці на землі здобувається хліб щоденний і хліб насущний... Як бачимо, земля для представника українського етносу є найбільшою цінністю. Таку закономірність ми спостерігаємо у творі Уласа Самчука "Марія"» [25]. Також залучаємо і глибинне джерело творчості сучасних українських митців, зокрема Л. Дашвар «Мати все», яка познайомила зі світом нової української літератури неймовірну кількість читачів, чим розбудила прихильність сучасної аудиторії до української культури, мови, звичаїв, традицій: «Люко Дашвар першою серед сучасних українських письменників на практиці довела, що українська книжка може привабити сотні тисяч читачів і стати національним бестселером» [14]. Відповідно до цього, після детального опрацювання контекстів творів вищезазначених авторів, нами було виокремлено 27 ФО з густаторними маркерами і об'єднано їх у такі групи (фраземи подано за частотністю їх ужитку):

1.ФО-МАРКЕРИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ, ЇЇ ПОВЕДІНКИ (всього 12): **витися хмелем (2)** – «лестити» [46]: «*Бачив Марію, що хмелиною в'ється навколо дужого тіла ворога*» [37, с.19]; «— Любий мій! Любий мій! — палко вишіптує Марія. І горнеться, і лине, хмелиною в'ється навколо нього» [37, с.5]; **серце з перцем (2)** – «бути запальним, дотепним, дошкульним і т.ін.» [45]: «Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце з перцем, — сказав Карпо» [33, с.2]; «Мотря й гарна, й трохи бриклива, і в неї серце з перцем. — сказав Лаврін» [33, с.2]; **від погляду молоко кисне (1 слововживання)** – «стає неприємно, моторошно від погляду» [45]: «На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне, а як гляне, то од її очей молоко кисне» [33, с.36]; **гірше гіркого перцю тощо (1)** – «надзвичайно набриднути, докучити» [47]: «Здавався гірчіший їй від перцю, Ні в чім Юнони не просив» [27, с. 2]; **в огонь і в воду (1)** – «зазнавати всіляких випробувань, виявитися дуже спритним, мужнім» [45]: «З тобою рад в огонь і в воду, на сто смертей піду з тобою» [27, с.132]; **і кінці у воду (1)** – «не залишати слідів злочину, негідного вчинку» [45]: «Іветта сама все закрутила, сама й кінці у воду...» [13, с. 118]; **лізти у воду, не знаючи броду (1)** – «робити щось без попереднього обмірковування, зважування, бути необачним» [45]: «Не розгледівши, кажуть, броду, не лізь прожогом перший в воду» [26, с. 75]; **не братись і за холодну воду (1)** – «нічого не робити, нічим, не займатися» [45]: «Вона стояла над душею в Мотрі, наче осавула на панцині, а сама не бралась і за холодну воду» [33, с. 17]; **підливати масла у вогонь (1)** – «підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т.ін., посварити кого-небудь» [45].

«Авжеж, що правда, то не гріх, — притакнула Довбишка й неначе підлила масла в вогонь» [33, с. 16]; **скакати в гречку (1)** – «зраджувати дружині (чоловіку), мати нешлюбні зв'язки» [45]. «І до півночі там гуляли, і в гречку деколи скакали» [26, с. 57]; **чорт/хрін його не візьме (1)** – «грубо з ким-небудь нічого погано не трапиться» [45], а у Б. Тристанова знаходимо «**хрін його не взяв** – вираз захоплення або незадоволення» [42]: «Бо — хрін його не взяв — моторний, Ласкавий, гарний і проворний, І гострий, як на бритві сталь» [27, 17 с.]; **хукнути в кабак (1)** – «вкласти думку в голову» [42]: «Як ось і сердобольна мати Енею хукнула в кабак, Велів, щоб штурмом город брати, Рутульських перебить собак» [27, с.294].

Оглядовий аналіз групи ФО на позначення характеристики особи дає підстави констатувати, що вона вміщує найбільшу кількість виокремлених фразем 12 – 44, 4 % серед загальної кількості досліджуваних стійких висловів нашої розвідки, оскільки українці здавна були спостережливими й уважними до довкілля, навколишнього середовища, часто порівнювали себе, свої дії, вчинки, зовнішні ознаки з природою (звідси маємо частотні ФО, а саме: **витися хмелем (2)**, **серце з перцем (2)** цієї групи за кількістю слововживань у межах усіх досліджуваних творів художньої літератури). Можемо відзначити, що серед зафіксованих ФО найуживанішим густативом є лексема **вода (4)**: в огонь і в воду, і кінці у воду, лізти у воду, не знаючи броду, не братись і за холодну воду. Це свідчить про важливе значення образу води в культурі українців, яка є не лише символом життя й основою ведення сільського господарства, а й віддзеркаленням такої **лінгвоментальної риси українців, як сакралізація води в системі ритуалів, вірувань, світогляду українського народу**. На цьому акцентує і Л. Горошко, характеризуючу воду «природною стихією чи фізичною субстанцією, яка в широкому міфоритуальному контексті постає важливим обрядовим символом, ритуальним знаком, сакральним елементом світобудови і магічним оберегом» [11], а В. Гончарук підкреслює той факт, що «образ-символ Води несе астральну силу й енергію, розкриває свою святість, формуючи українську етнокультурну традицію» [9, с. 10]. Так, вода набула в традиціях українців атрибутивного значення, що позначилося на родинно-побутовій обрядовості (наприклад: купіль новонароджених, купання молодих після весілля, омивання померлих, у площині календарно-обрядової творчості наших пращурів, наприклад: купання в річці під час свят: на Різдво, Водохреща, на Івана Купала, у Чистий четвер тощо [10]) і відбилося в кількісних показниках нашого матеріалу. У межах аналізованої групи ФО нам вдалось виокремити ще один повторюваний густаторний компонент: **перець (2)**: гірше гіркого перцю, серце з перцем. Частотність вжитку лексеми **перець**

вкотре ілюструє таку лінгвоментальну особливість українців, як домінування смакової системи світосприйняття, де провідну роль відіграє смакове враження людини, що відзначає й І. Колегаєва: «Смакове відчуття (те, як людина сприймає їжу та питво смаковими рецепторами) відіграє надзвичайно важливу роль у процесі людського пізнання світу і виживання у світі» [23, с. 126]. Саме таку харчосмакову особливість указанного густатива ілюстровано на прикладі виокремлених нами ФО, де їхнє значення безпосередньо пов'язане з гірким смаком, який «...асоціюється з такими емоційними оцінками деяких сутностей, котрі не підлягають смаковій кваліфікації і є неприємними для експерієнцера: гіркий досвід, гіркі слова і т.п.» [23, с. 126]. А з цього випливає той, факт, що густаторне світосприйняття українців так чи інакше «корелює з базовими, фізіологічними потребами людини (за Маслоу)» [23, с. 127].

2. ФО НА ПОЗНАЧЕННЯ ДІЇ «БИТИ, ЗАВДАВАТИ ШКОДИ» (9):
побити/розтоптати/зім'яти в яєшню (3) – «сильно побити когось» [40]: «*Но хто лиш в город показався, Того в яєшню і поб'ють*» [27, с. 229]; «*Розсік надвоє Філариса, В яєшню розтоптав Галиса, Крифею голову одтяв*» [27, с.232]; «*Тут лагодились два на бой; Всі за свого богів молили, Щоб власною своєю рукою Ізміг врага в яєшню зм'яти*» [27, с.287];
давати, дати перцю (2) – «гостро критикувати, сварити, провчати, шмагати, бити кого-небудь» [44]: «*Ого! Провчу я висікаку І перцю дам йому і маку*» [26, с.89]; «*Велів, щоб штурмом город брати, Рутульських перебить собак. Столичний же Лаврент достати, Латину з Турном перцю дати*» [27, с.294];
видавити олію (1) – «добре побити кого-небудь» [45]: «*Получиш добру халазію, Він видавить з тебе олію, От тільки йще тут побарись*» [27, с.21];
висмоктати соки (1) – «нешадно експлуатувати, визискувати кого-небудь, дуже знесилювати, виснажувати кого-небудь важкою роботою» [45]: «*Висмоктав з нього перші найсолодші соки*» [37, с. 9];
дати киселю (1) – «ударити кого-небудь по заду коліном» [44]: «*Спусти їм — то таке закоють, І власть твою собі присвоють, І всім дадуть нам киселя*» [27, с. 201];
давати, втерти маку (1) – «побити, суворо покарати кого-небудь» [45]: «*Ого! Провчу я висікаку І перцю дам йому і маку*» [26, с.89];
дати цибульки під ніс (1) – «побити когось» [17, с. 631]: «*Дарес од страху оправлявся І до Ентелла підбирався, Цибульки б дати йому під ніс*» [27, с. 44];
залити за шкіру сала (1) – «завдати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкулити комусь» [45]: «*Уже залле за шкіру сала, Ні неня в бразі не скупала, Як він Даресові задасть*» [27, с. 42];
наварити киселю (1) – «зробити що-небудь небажане, неприємне і т. ін.; наробити лиха, завдати клопоту» [42]: «*Проллю Троянську кров — Латинську, вмішаю Турна скурвасинську, Я*

наварю їм киселя» [26, с. 89]. Зібрані й описані вище ФО з лексикою на позначення їжі та питва об'єднує спільна семантика: «бити, карати, завдавати шкоди тощо», їх налічуємо 9 фразем – 33, 3 %. Це демонструє той факт, що в українській літературі яскраво відтворено дії та вчинки людей з негативною конотацією в гумористичній формі (звідси маємо найповторюваніші ФО: **побити/розтоптати/зім'яти в яєшню** (3), **дати перцю** (2)), яка виступає характерною **лінгвоментальною рисою** українців: «Для українців, які протягом століть відчували на собі соціальний та національний гніт, при цьому перебуваючи в стані бездержавності та духовного пригнічення, сміх виконував водночас як визвольну, так і терапевтичну функції» [2, с. 204]. У зв'язку з цим спостереженням можемо підкреслити, що фразеологія – це джерело народного гумору, що відзначає і Л. Сикало: «Серед мовних засобів створення комічного ефекту в художньому тексті слід виділити фразеологізми, які є одним із активних емоційно-експресивних способів впливу на читача. ФО гумористично забарвлюють текст, додаючи йому виразності, образності» [39, с. 673]. У межах цієї групи ФО **кисіль** виступає повторюваним густаторним компонентом (**кисіль** (2)), оскільки такий десертний напій/страва символізує автентичні традиції нашої культури: «Кисіль є однією з найдавніших страв. Згадується про нього ще в Літописі часів Київської Русі. З ХХ століття почали готували киселі на основі фруктів. На Харківщині готують як фруктові, так і молочні киселі. У давнину їх відносили до десерту і на весіллях чи інших заходах, які супроводжуються застіллями ставили наприкінці. Він слугував показником того, що час виходити з-за столу, нерідко його називали «виганяйло»» [34]. Так, отримані характеристики унаочнюють лінгвоментальну рису українців, а саме: **популярність ритуальної гастрономічної атрибутики у системі звичаїв і обрядів українського народу.**

3. ФО-ХАРАКТЕРИСТИКА МОВЛЕННЯ ЛЮДЕЙ (6): лити медові речі (2) – «говорити облесливо, нещиро і т.ін., підлещуватися до когось» [45]: «Сказала: "О, очей всіх світе, Старий олимпський єзуїте! З медовими річми сховайсь» [27, с. 259]; «Кайдашиха привітала старшу невістку перше солодкими медовими словами, а потім уже дала їй покуштувати полину» [27, с. 15]; **сипати горохом (2)** – «говорити не зупиняючись, дуже швидко і багато» [45]: «Маруся пишала губи, осміхалась, сипала облесливими словами, наче горохом» [33, с. 2]; «Він так здавався і нікчемний, Та був розумний, як письменний, Слова так сипав, як горох» [27, с.53]; **вашими устами та мед (1)** – «було б добре, якби сталося, так як ви говорите» [44]: «Латине світлий, знаменитий, Твоїми мед устами пими! Всяк тягне в серці за тебе» [27, с.277];

наговорити на вербі груші, а на осиці кислиці (1) – «наговорити нісенітниця, брехні» [45]: «На нашому городі та виросла ваша груша! Це, мабуть, свекрушище тобі наговорила на вербі груші, а на осиці кислиці, — говорила Мотря» [33, с. 53]; **наговорити сім мішків гречаної вовни (1)** – «говорити багато зайвого, безглуздо» [45]: «Старого неначе хто виципнув. Він заговорив дрібно й сердито, наговорив сиnam сім мішків гречаної вовни, неважаючи на святу п'ятницю, та й пішов у повітку» [33, с. 2]; **ніби горохом стріляти (1)** – «говорити дуже швидко, безперервно, не зупиняючись» [45]: «Говорила, накладала, накладала, говорила . Безперервний потік Іветтиних слів для Раї — ніби Едька горохом стріляється» [13, с. 73]. Серед загальної кількості аналізованих фразем ця група становить найменшу кількість – 6 ФО – 22,2 %. Повторюваним густативом зафіксовано **мед (2)**. Це свідчить про те, що мед у культурі українського народу наділений особливим значенням, оскільки велика кількість обрядів та ритуалів нашої культури застосовує цей продукт, найчастіше під час релігійних свят різних циклів, наприклад, «різдвяних (мед і кутя з медом на Святий і Щедрий вечір, обходи господарства з медом, дівочі ворожіння), великодніх (приворожування парубків медом, освячування меду у церквах) та ін. (освячення меду на Маковія, Спаса, андріївська калита з медом, зажинкові «учти з медом»)» [32, с. 331] чи у родинно-побутовій системі звичаїв, а саме: «народинах (у першій купелі немовляти, на хрестинах), весільному дійстві під час заручин, заводин, вінкоплетин, вінчання (зустрічі молодих хлібом-медом, або самим медом), весільного бенкету тощо, де він символізував солодкість подружнього життя й ідею родючості, здоров'я та багатства» [32, с. 331]. Враховуючи це, українці ототожнюють харчосмакові цінності цього продукту з відповідними відтінками у мовленні, що відзначає і М. Канюк: «В українській мові апелятив **мед** вживається у структурі численних фразеологічних зворотів, які відбивають різні аспекти людського життя, побудовані на народних спостереженнях і виражають національну специфіку, через яку постає менталітет народу» [21, с. 181], що увиразнює **корелювання особливостей мовлення з харчосмаковими ознаками продуктів української кулінарії**. Це виявляється і в інших ФО цієї групи, наприклад, із густативом **горох (2)**: **ніби горохом** стріляти, сипати дрібним **горохом**, що позначає швидко і багатослівне мовлення.

Висновки. Отже, густаторна лексика у межах фразеологізмів є потужним маркером, що віддзеркалює лінгвоментальні риси українців, унаочнює світогляд нашого народу. Отримані результати уможливили ідентифікацію таких лінгвоментальних особливостей українців, як сакралізація води в системі ритуалів, вірувань; домінантність смако-

вої системи світосприйняття; гумор; популярність ритуальної гастрономічної атрибутики у системі звичаїв і обрядів українського народу; корелювання особливостей мовлення з харчосмаковими ознаками продуктів української кулінарії. За результатами нашої розвідки ми дійшли висновку, що найчисельнішу групу ФО становлять фраземи на позначення дії «бити, завдавати шкоди» – 44, 4 %; характеристики мовлення людей – 33, 3 %; характеристики особи, її поведінки – 22, 2 %. Детальне опрацювання контекстів творів художньої літератури 18 – 21 ст. дає підстави свідчити, що елементи української культури збережено не лише у творчості класичних митців, а й у сучасній українській літературі. **Перспективи** подальшого вивчення густаторної лексики в структурі ФО вбачаємо у розширенні джерельної бази української художньої літератури для виокремлення автентичних рис нашого менталітету.

Література:

1. Бабич Н. Д. Фразеологічні мікроконтексти символу хрест в українській мові. *Біблія і Культура*. 2010. Вип. 13: 44. Присвячено 60-річчю доктора філологічних наук, професора Анатолія Нямцу. С. 302–307.
2. Беженар І. С., Рибалкіна Ю. В. Універсальне і національне в англійському гуморі. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. Черкаси: ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2009. Вип. 169. С. 204–211.
3. Бодик О., Рудакова Т. Сучасна українська літературна мова. *Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія*. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 416 с.
4. Бондаренко А. *Лінгвокультурологія: навчально-методичний посібник*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 197 с.
5. Венжинович Н. Ф. Фраземіка у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» як джерело відтворення ментальних рис українців. Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/8376>
6. Венжинович Н. Ф. Фразеологія у системі сучасної лінгвістичної парадигми. Режим доступу: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49217/1/%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%93%D0%9E%D0%9C%D0%95%D0%9B%D0%AC_2021.pdf
7. Віват Г. І., Гриньків О. В. Місце і роль фразеологізмів у поетичному просторі Ліни Костенко. *Теоретична і дидактична філологія. Серія: Філологія (літературознавство, мовознавство)*. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Вип. 23, 2016. С. 13 – 20.
8. Глуховцева, І. Я. Фразеологізми у творі Сергія Жадана „Месопотамія”. *ЛІНГВІСТИКА*. Вип. 2 (35), 2019. С. 152–162.
9. Гончарук В. А. Філософсько-символічне значення Води в українській етнокультурі. *Україна – ЄС: проблеми наукової та галузевої інтеграції: збірник матеріалів V Всеукр. заочн. наук.-практ. конф.* Харків: НП «ЦНТ», 2020. С. 8–12.
10. Горошко Л. Вода в традиційній обрядовості українців Карпат (катартичний аспект). Режим доступу: <https://newacropolis.org.ua/theses/voda-v-tradytsiinii-obriadovosti-ukraintsiv-karpat-katartychnyi-aspekt-1500792592>

11. Горошко Л. М. Знакові функції води в обрядах і віруваннях українців Карпат: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.05 / Ін-т. укр-ва ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народ-ва НАН України, 2007. Режим доступу: <http://www.disslib.org/znakovi-funktsiyi-vody-v-obrjadakh-i-viruvannjakh-ukrayintsiv-karpat.html>
12. Гуць М. Перший твір нової української літератури. НТУУ, 2009. Режим доступу: <https://kpi.ua/936-14>
13. Дашвар Л. Мати все. 276 с. Режим доступу: <https://easybook.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/maty-vse-8497281.pdf>
14. Дашвар Л. Режим доступу: <https://unalib.ks.ua/lyuko-dashvar.htm>
15. Денисюк В. В. Фразотвірна концепція О. О. Потебні і проблеми Фразотворення. Мовознавство, 2015. Вип. 6. С. 52-65. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/184050>
16. Дуганджич А. Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського, 2011. Вип. 16. С. 52 – 64.
17. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
18. Залужна, О., Новожилова, Д. Семантичні особливості фразеологічних одиниць із гастрономічним компонентом «хлібобулочні вироби» в англійській та українській мовах. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2021. Вип.40 (2). С. 78–83.
19. Зборовська Н. В. Український світ Нечуя-Левицького: гендерний підхід. Феміністичні роздуми на карнавалах мертвих поцілунків, 1999. С. 60 – 73.
20. Здіховська Т. В. Фразеологізми на позначення оцінно-експресивного ставлення до іншої людини в прозі Уласа Самчука та Богдана Лепкого. Філологічна науки, 2019. Вип.48. С. 126 – 129.
21. Канюк М. Семантика українських фразем з компонентом «мед» на тлі етнокультури. Українознавчі студії. Вип. 18, 2017. С. 177 – 182.
22. Ковальчук М. Перетворення фразеологізмів у газетних заголовках. Рідне слово в етнокультурному вимірі, 2013. С. 134–140.
23. Колегаєва І. Густаторний код культури. Прикметники смакової семантики в українській, російській і англійській мовах. Сучасні студії з романської і германської філології. Одеса, 2020. С. 124 – 127.
24. Колегаєва І.М. Образ їжі у дзеркалі англійської і української фразеології. Записки з романо-германської філології, 2021. Вип. 2 (47). С. 63 – 80.
25. Комінярська І. М. Філософська система духовності українського народу (за прозою Уласа Самчука). Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/2478/1/14.pdf>
26. Котляревський І. «Енеїда»: худ. літератур. Київ : Освіта, 1955. 200 с.
27. Котляревський І. П. Енеїда. 451с. Режим доступу: <https://static.silpo.ua/pes/instore/kotliarevskyy-ivan-petrovych-eneida.pdf>
28. Краснобаєва-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі: підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів/ за ред. А. Загнідка. Вінниця, 2018. 200 с.
29. Лакомська І. В. Сугестивна функція фразеологізмів у пресі (на прикладі газетних заголовків). Записки з українського мовознавства, 2013. Вип. 20. С. 82–90.

30. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004. 360 с.
31. Лозинська О.Г. Контамінація польських кінематичних фразеологізмів на позначення емоцій. Мова. Вип.35, 2021. С.156 – 163.
32. Мала енциклопедія українського народознавства / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра і ст. наук, проф. С. Павлюка. Львів: ін-т народознавства НАНУ, 2007. 832 с.
33. Нечуй-Левицький І. Кайдасхева сім'я. 54 с. Режим доступу: http://ukrlit.org/nechui_levytskyi_iv_an_semenovych/kaidasheva_simia.
34. Олійник Н. Фруктовий кисіль на основі бузини. 2024. Режим доступу: <https://www.cultura.kh.ua/uk/news/7324-fruktovej-kisil-na-osnovi-buzini>
35. Потебня О. О. З лекцій теорії словесності: Байка, прислів'я, приповідка / за ред. О. Вєтухова, Ф. Ю. Зелінського. 4-е вид. Харків: ДВУ, 1930. 110 с.
36. Романченко А. П. Фразеологічні одиниці як вияв національно-культурного складника мовної особистості. Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій: колект. моногр. Одеса : ПолиПринт, 2017. С. 173–180.
37. Самчук У. «Марія». 52 с. Режим доступу: http://ukrlit.org/samchuk_ulas_oleksiiovych/mariia
38. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія. Київ: Брама. 2004. 276с.
39. Сикало Л. В. Фразеологізми як засіб створення комічного в художніх текстах (на матеріалі творів для дітей письменників XIX – початку XX століття). Філологічні студії. Вип. 6, 2011. С. 671 – 678.
40. Словник української мови. Портал української мови та культури. Режим доступу: <https://slovnyk.ua/index.php?s1=15&s2=0>
41. Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. Фонд /уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник. Київ: Наук. думка, 2003.786 с.
42. Тристанов Б. Словник до «Енеїди» І. Котляревського. Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/armiya?id=12501>
43. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник ЛНПУ ім. Т. Шевченка. Луганськ: Альма-матер, 2005. 399 с.
44. Фразеологічний словник онлайн. Режим доступу: <https://svitslova.com/idioms-dictionary.html>
45. Фразеологічний словник онлайн. Режим доступу: <https://goroh.pp.ua/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/>
46. Фразеологічний словник української мови. Режим доступу: <https://slovnyk.me/dict/phraseology>
47. Халін В. В. Роль літературно-художнього сприймання у формуванні літературної компетентності учнів. Викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури. Житомир: Вид-во: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Вип.12 (І). С. 32 – 37.
48. Юрчук О. Їжа як маркер ідентичності в романі «Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма» Наталки Сняданко. Густативно-сапористичні модуси української та світової культури : колект. моногр. (на матеріалі II Всеукр. наук.-теор. конференції «Харчові традиції - ментальний код нації»)/ за ред. проф. Віват Г. І. Одеса, 2020. С. 16 – 21.

49. Bąba S., *Frazeologia polska. Studia i szkice*, red. nauk. P. Fliciński, K. Skibski, Poznań, 2009. 459 p.

50. Bally Ch. *Traite de stylistique française*, 1909. Retrieved from: <https://archive.org/details/traitedestylis01ball/mode/2up>

51. Dräger M. Der phraseologische Wandel und seine lexikographische Erfassung. Konzept des Online-Lexikons zur diachronen Phraseologie (OLdPhras). Retrieved from: <https://d-nb.info/1119805252/34>

52. Sułkowska M. Kompetencje frazeologiczne w dydaktyce języka obcego, *Poradnik językowy*, 2016, № 10, Pp. 62-73.

References:

1. Babych N. D. (2010). Frazeolohichni mikrokonteksty symbolu khrest v ukrainskii movi [Phraseological microcontexts of the cross symbol in the Ukrainian language]. *Bible and Culture*, 13: 44. Dedicated to the 60th anniversary of Doctor of Philology, Professor Anatolii Nyamtsu. Pp. 302 – 307 [in Ukrainian].

2. Bezhenar I. S., Rybalkina Yu. V. (2009). Universalne i natsionalne v anhliiskomu humori [Universal and national in English humour]. *Bulletin of Cherkasy University. Ser. «Philological Sciences»*, 169. Pp. 204 – 211 [in Ukrainian].

3. Bodyk O., Rudakova T. (2011). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Leksykolohiia. Frazeolohiia. Leksykohrafiia* [Modern Ukrainian Literary Language. Lexicology, phraseology. Lexicography]. Kyiv: Centre for Educational Literature [in Ukrainian].

4. Bondarenko A. (2011). *Linhvokulturolohiia [Linguoculturology]*. Nizhyn: Nizhyn Gogol National University [in Ukrainian].

5. Venzhynovych N. F. Frazemika u povisti I. Nechuia-Levytskoho «Kaidasheva simia» yak dzherelo vidtvorennia mentalnykh rys ukrainsiv [Phraseology in I. Nechuy-Levytskyi's novel 'Kaydasheva Siyma' as a source of reproduction of mental traits of Ukrainians]. (n.d.). dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/8376. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/8376> [in Ukrainian].

6. Venzhynovych N. F. Frazeolohiia v systemi suchasnoi linhvistychnoi paradyhmy [Phraseology in the system of the modern linguistic paradigm]. (n.d.). dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49217/1/%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%93%D0%9E%D0%9C%D0%95%D0%9B%D0%AC_2021.pdf. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49217/1/%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%93%D0%9E%D0%9C%D0%95%D0%9B%D0%AC_2021.pdf [in Ukrainian].

7. Vivat G.I., Hrynkiv O.V. (2016). Mistse i rol frazeolohizmiv u poetychnomu prostori Liny Kostenko [The place and role of phraseological units in the poetic space of Lina Kostenko]. *Teoretychna i dydaktychna filolohiia. Serii: Filolohiia (literaturoznavstvo, movoznavstvo) – Theoretical and didactic philology. Ser.: Philology (literary studies, linguistics)*. Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, (pp.13 – 20) [in Ukrainian].

8. Glukhovtseva I. Y. (2019). Phraseologisms in Serhiy Zhadans work «Mesopotamia» [Phraseologisms in Serhiy Zhadan's work «Mesopotamia»]. *LINHVISTYKA – LINGUISTICS*, 2 (35), (pp. 152-162) [in Ukrainian].

9. Goncharuk V. A. (2020). Filosofska-symvolichne znachennia Vody v ukrainskii etnokulturi [Philosophical and symbolic meaning of Water in Ukrainian ethnoculture]. *Ukraina – YeS: problemy naukovoï ta haluzevoi intehtatsii – Ukraine – EU: problems of scientific and sectoral integration*. Proceedings based on the material of the of the V All-Ukrainian correspondence scientific and practical conference: NP «CST», (pp. 8 – 12) [in Ukrainian].

10. Horoshko L. Voda v tradytsiinii obriadovosti ukrainsiv Karpat (katartychnyi aspekt) [Water in the traditional rituals of Ukrainians of the Carpathians (cathartic aspect)]. (n.d.). newacropolis.org.ua/theses/voda-v-tradytsiinii-obriadovosti-ukrainsiv-karpat-katartychnyi-aspekt-1500792592. Retrieved from <https://newacropolis.org.ua/theses/voda-v-tradytsiinii-obriadovosti-ukrainsiv-karpat-katartychnyi-aspekt-1500792592> [in Ukrainian].
11. Goroshko L.M. (2007). Znakovi funktsii vody v obriadakh i viruvanniakh ukrainsiv [Significant functions of water in rituals and beliefs of Ukrainians of the Carpathians]. *Candidate's thesis*. Retrieved from <http://www.disslib.org/znakovi-funktsiyi-vody-v-obriadakh-i-viruvannjakh-ukrayintsiv-karpat.html> [in Ukrainian].
12. Huts M. (2009). Pershyi tvir novoi ukrainskoi literatury [The first work of new Ukrainian literature]. <https://kpi.ua/936-14>. Retrieved from <https://kpi.ua/936-14> [in Ukrainian].
13. Dashvar L. Maty vse [Own all]. (n.d.). easybook.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/maty-vse-8497281.pdf. Retrieved from <https://easybook.in.ua/wp-content/uploads/2022/10/maty-vse-8497281.pdf> [in Ukrainian].
14. Site of the Kherson Regional Library for Youth named after B.A. Lavrenov [Sait khersonskoi oblasnoi biblioteky dlia yunatstva imeni B. A. Lavrenova]. unalib.ks.ua/lyuko-dashvar.htm. Retrieved from <https://unalib.ks.ua/lyuko-dashvar.htm> [in Ukrainian].
15. Denisyuk V. V. (2015). Frazotvorna kontseptsia O. O. Potebni i problemy Frazotvorennia [Phrase-formation concept of A. A. Potebnya and problems of phrase formation]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 6, (pp. 52–65) [in Ukrainian].
16. Duhandzhych A. (2011). Kontrastyvni doslidzhennia ukrainskoi frazeolohii v Khorvatii [Contrastive studies of Ukrainian phraseology in Croatia]. *Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. Pamiati akademika Leonida Bulakhovskoho – Comparative studies of Slavic languages and literatures. In memory of academician Leonid Bulakhovsky*, 16, (pp. 52–64) [in Ukrainian].
17. Zhayvoronok V. V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury [Signs of Ukrainian ethnic culture]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
18. Zaluzhna, O., Novozhylova, D. (2021). Semantychni osoblyvosti frazeolohichnykh odynyts iz hastronomichnym komponentom «khlibobulochni vyroby» v anhliiskii ta ukrainskii movakh [Semantic features of phraseological units with the gastronomic component «bakery products» in English and Ukrainian]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical Issues of the Humanities: Interuniversity collection of scientific papers of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 40 (2), (pp. 78–83) [in Ukrainian].
19. Zborovska N. V. (1999). Ukrainskyi svit Nechuia-Levytskoho: hendernyi pidkhid [The Ukrainian World of Nechuy-Levytsky: A Gender Approach]. *Feministychni rozdumy na karnavalakh mertvykh potsilunkiv – Feminist reflections on the carnivals of dead kisses*, (pp. 60–73) [in Ukrainian].
20. Zdikhovska T. V. (2019). Frazеolohizmy na poznachennia otsinno-ekspresyvnoho stavlennia do inshoi liudyny v prozi Ulasa Samchuka ta Bohdana Lepkoho [Phraseologisms to Denote Evaluative and Expressive Attitudes Towards Another Person in the Prose of Ulas Samchuk and Bohdan Lepkyi]. *Filolohichni nauky – Philological Sciences*, 48, (pp. 126–129) [in Ukrainian].
21. Kaniuk M. (2017). Semantyka ukrainskykh frazem z komponentom «med» na tli etnokultury [Semantics of Ukrainian phrases with the component «honey» against the background of ethnic culture]. *Ukrainoznavchi studii – Ukrainian Studies*, 18, (pp. 177–182) [in Ukrainian].
22. Kovalchuk M. (2013). Peretvorennia frazeolohizmiv u hazetnykh zaholovkakh [Transformation of phraseological units in newspaper headlines]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethno-cultural dimension*, (pp. 134–140) [in Ukrainian].

23. Kolegayeva I. (2020). Hustatornyi kod kultury. Prykmetnyky smakovoi semantyky v ukrainskii, rosiiskii i anhliiskii movakh [Gustatory code of culture. Adjectives of taste semantics in Ukrainian, Russian and English]. *Suchasni studii z romanskoï i hermanskoi filolohii – Modern Studies in Romance and Germanic Philology*. (pp. 124–127). Odesa [in Russian].

24. Kolegayeva I. (2021). Obraz yizhi u dzerkali anhliiskoi i ukrainskoi frazeolohii [The Image of Food in the Mirror of English and Ukrainian Phraseology]. *Zapysky z romano-hermanskoi filolohii – Notes on Romance and Germanic Philology*, 2 (47), (pp. 63–80) [in Ukrainian].

25. Kominyarska I. M. Philosophical system of spirituality of the Ukrainian people (based on the prose of Ulas Samchuk) [Filosofska systema dukhovnosti ukrainskoho narodu (za prozoiu Ulasa Samchuka)]. (n.d.). eprints.zu.edu.ua/2478/1/14.pdf. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/2478/1/14.pdf>

26. Kotliarevskyi I. (1955). *Eneida [Eneida]*. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

27. Kotliarevskyi I. *Eneida [Eneida]*. (n.d.). static.silpo.ua/pes/instore/kotliarevskyy-ivan-petrovych-eneida.pdf. Retrieved from <https://static.silpo.ua/pes/instore/kotliarevskyy-ivan-petrovych-eneida.pdf> [in Ukrainian].

28. Krasnobaeva-Chorna Zh. (2018). *Frazemika ta frazemohrafiia v suchasniï linhvoparadyhmi [Phrasemics and phraseography in the modern linguistic paradigm]*. Zahnidko (Ed.). Vinnytsia [in Ukrainian].

29. Lakomska I. V. (2013). Suhestyvna funksiia frazeolohizmiv u presi (na prykladi hazetnykh zaholovkiv) [Suggestive function of phraseological units in the press (on the example of newspaper headlines)]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva – Notes on Ukrainian Linguistics*, 20, (pp. 82–90) [in Ukrainian].

30. Levchenko O.P. (2004). *Frazeolohichna symbolika: linhvokulturolohichnyi aspekt [Phraseological Symbolism: Linguistic and Cultural Aspect]*. Lviv: Lviv Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine [in Ukrainian].

31. Lozynska O.G. (2021). Kontaminatsiia polskykh kinematychnykh frazeolohizmiv na poznachennia emotsii [Contamination of Polish kinematic phraseology to denote emotions]. *Mova – Language*, 35, (pp.156–163) [in Ukrainian].

32. *Mala entsyklopediia ukrainskoho narodoznavstva [Small Encyclopaedia of Ukrainian Ethnology]*. (2007). S. Pavliuk (Ed.). Lviv: Institute of Ethnology of NASU [in Ukrainian].

33. Nechui-Levytskyi I. Kaidasheva simia [Kaydashev's family]. (n.d.). ukrlit.org/nechui_levytskyi_ivan_semenovych/kaidasheva_simia. Retrieved from http://ukrlit.org/nechui_levytskyi_ivan_semenovych/kaidasheva_simia [in Ukrainian].

34. Oliinyk N. (2024). Kaidasheva simia [Fruit jelly based on elderberry]. www.cultura.kh.ua/uk/news/7324-fruktovej-kisil-na-osnovi-buzini. Retrieved from <https://www.cultura.kh.ua/uk/news/7324-fruktovej-kisil-na-osnovi-buzini> [in Ukrainian].

35. Potebnia O. O. (1930). *Z leksii teorii slovesnosti: Baika, pryslivia, prypovidka [From lectures on the theory of literature Fable, Proverb, Proverb]*. O. Vetukhov, F. Zelinsky (Ed.). Kharkiv: SPHU [in Ukrainian].

36. Romanchenko A. P. (2017). Frazeolohichni odyntsi yak vyjav natsionalno-kulturnoho skladnyka movnoi osobystosti [Phraseological units as a manifestation of the national and cultural component of the linguistic personality]. *Odeska linhvistychna shkola: u prostorakh interpretatsii – Odesa Linguistic School: in the Spaces of Interpretation*. Odesa: Polyprint. (Pp. 173 –180) [in Ukrainian].

37. Samchuk U. Mariia [Mariia]. (n.d.). ukrlit.org/samchuk_ulas_oleksiiovych/mariia. Retrieved from http://ukrlit.org/samchuk_ulas_oleksiiovych/mariia [in Ukrainian].

38. Selivanova O. O. (2004). *Narysy z ukraïnskoï frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty)* [Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)]. Kyiv: Brama [in Ukrainian].
39. Sykalo L.V. (2011). *Frazeolohizmy yak zasib stvorennia komichnoho v khudozhnikh tekstakh (na materiali tvoriv dlia ditei pysmennykiv XIX – pochatku XX stolittia)* [Phraseologisms as a Means of Creating the Comic in Literary Texts (on the Material of Works for Children by Writers of the XIX - Early XX Centuries)]. *Filolohichni studii – Philological studies*, 6, (pp. 671–678) [in Ukrainian].
40. *Slovnyk ukraïnskoï movy. Portal ukraïnskoï movy ta kultury* [Dictionary of the Ukrainian language. Portal of the Ukrainian language and culture]. (n.d.). slovnyk.ua/index.php?s1=15&s2=0 Retrieved from <https://slovnyk.ua/index.php?s1=15&s2=0> [in Ukrainian].
41. Bilonozhenko V., & Vynnyk V. (Ed.). (2011). *Slovnyk frazeolohizmiv ukraïnskoï movy* [Dictionary of phraseology of the Ukrainian language]. (2011). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
42. Tristanov B. *Slovnyk do «Eneidy» I. Kotliarevskoho* [Dictionary to «Eneida» by I. Kotliarevskiy]. (n.d.). histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/armiya?id=12501 Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/armiya?id=12501> [in Ukrainian].
43. Uzhchenko V.D., Uzhchenko D.V. (2005). *Frazeolohiia suchasnoï ukraïnskoï movy* [Phraseology of the Modern Ukrainian Language]. Luhansk: Alma Mater [in Ukrainian].
44. *Frazeolohichni slovniki online* [Phrasebook online]. (n.d.). svitslova.com/idioms-dictionary.html. Retrieved from <https://svitslova.com/idioms-dictionary.html> [in Ukrainian].
45. *Frazeolohichni slovniki online* [Phrasebook online]. (n.d.). goroh.pp.ua/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/. Retrieved from <https://goroh.pp.ua/%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F/> [in Ukrainian].
46. *Frazeolohichni slovniki ukraïnskoï movy* [Phraseological Dictionary of the Ukrainian Language]. (n.d.). slovnyk.me/dict/phraseology. Retrieved from <https://slovnyk.me/dict/phraseology> [in Ukrainian].
47. Khalin V.V. (2014). *Rol literaturno-khudozhnoho sprymannia u formuvanni literaturnoi kompetentnosti uchniv* [The role of literary and artistic perception in the formation of students' literary competence]. *Vykladatsko-studentski naukovy roboty z pytan metodyky vykladannia movy i literatury – Teaching and student research papers on methods of teaching language and literature*, 12 (I), (pp. 32–37). Zhytomyr: I. Franko Zhytomyr State University [in Ukrainian].
48. Yurchuk O. (2020). *Yizha yak marker identychnosti v romani «Okhaini propysy ertshertsoha Vilhelma» Natalky Sniadanko* [Food as a Marker of Identity in the Novel «The Neat Prescriptions of Archduke Wilhelm» by Natalka Sniadanko]. *Vivat H. I. (Ed.). Hustatyvno-saporystychni modusy ukraïnskoï ta svitovoi kultury – Gustatory and saporic modes of Ukrainian and world culture. Proceedings based on the material of the II All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference «Food Traditions - the Mental Code of the Nation»*. (pp. 16–21). Odesa. [in Ukrainian].
49. Bąba S., & Fliciński P., Skibski K. [Eds.] (2009). *Frazeologia polska. Studia i szkice*. Poznań [in Polish].
50. Bally Ch. (1909). *Traite de stylistique française*. archive.org/details/traitdestylist01ball/mode/2up. Retrieved from <https://archive.org/details/traitdestylist01ball/mode/2up> [in French].
51. Dräger M. *Der phraseologische Wandel und seine lexikographische Erfassung. Konzept des Online-Lexikons zur diachronen Phraseologie (OLdPhras)*. (n.d.). d-nb.info/1119805252/34. Retrieved from <https://d-nb.info/1119805252/34> [in German].
52. Sułkowska M. (2016). *Kompetencje frazeologiczne w dydaktyce języka obcego. Poradnik językowy*. Issue 10, (pp. 62 – 73) [in Polish].

УДК 8.81`36

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-540-549](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-540-549)

Шоля Іванна Станіславівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі, Ужгородський торговельно-економічний інститут ДТЕУ, вул. Православна набережна, 21А, м. Ужгород, 88000, <https://orcid.org/0000-0002-9701-3523>;

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА (ВОКАТИВУ) У ПРОФЕСІЙНОМУ СПІЛКУВАННІ

Анотація. У статті розглянуто особливості вживання кличного відмінка (вокативу) у професійному спілкуванні. Наголошено на важливості грамотного використання кличного відмінка, як в усному, так і письмовому спілкуванні, адже неправильне його оформлення – це порушення морфологічної та орфографічної норм української мови, етикету ділового спілкування, етичних норм.

Зауважено, що у кличному відмінку вживаються не тільки імена, прізвища та по батькові. Він може вказувати на посаду, особистий статус, наукове звання людини, а також, залежно від мовленнєвої ситуації, використовується у загальних звертаннях: *студенте, жінко, дівчино, юначе, хлопче, добродію, друже* тощо.

Зазначено, що кличний відмінок є характерною, хоч і не унікальною, рисою української мови. Наведено ряд ознак і функцій, які відрізняють кличний відмінок української мови від тих небагатьох мов, де він зберігся і використовується в офіційних або формальних випадках, зокрема польській, чеській, сербській, болгарській, румунській тощо.

Зауважено, що незважаючи на давню історію та особливості кличного відмінка, його вживання в українській мові було непослідовним, зазнавало утисків. У граматиках, виданих за часів радянського союзу, кличний відмінок було скасовано, названо «кличною формою». Це, передусім, намагання у такий спосіб уніфікувати відмінкову систему української мови з російською. Лише правописом 1990 року його було офіційно визнано «кличним відмінком».

Визначено декілька основних правил вживання кличного відмінка в українській мові, які потрібно пам'ятати. Звернено увагу на особливості творення кличного відмінка у варіантах імен на кшталт *Євген і Євгеній, Наталя і Наталія, Арсен і Арсеній* тощо.

Підсумовано, що кличний відмінок – це не лише важлива граматична категорія української мови. Його правильне вживання – це, передусім,

символ мовної та культурної ідентичності, збереження культурної спадщини. Дотримання правил вживання кличного відмінка – це прояв поваги до мови та її традицій.

Ключові слова: вокатив, звертання, кличний відмінок, професійне спілкування, морфологічна норма, іменник, власна назва, варіант імені.

Sholia Ivanna Stanislavivna Candidate of Philological Sciences, assistant professor of the Department of Management, Entrepreneurship and Trade, Uzhhorod Trade and Economic Institute, SUTE, Pravoslavna naberezhna, 21A, Uzhhorod, 88000, tel.: (099)-757-26-82, <https://orcid.org/0000-0002-9701-3523>;

THE PECULIARITIES OF USING (THE VOCATIVE) CASE IN PROFESSIONAL COMMUNICATION

Abstract: The article examines the peculiarities of using the vocative case in professional communication. Emphasis is placed on the importance of correctly using the vocative case in both oral and written communication, as improper usage constitutes a violation of the morphological and orthographic norms of the Ukrainian language, business communication etiquette, and ethical standards.

It is noted that the vocative case is used not only for first names, last names, and patronymics but also to denote positions, personal statuses, academic titles, and, depending on the communicative situation, in general addresses such as *student, woman, girl, young man, boy, sir, friend*, etc. It is highlighted that the vocative case is a distinctive, though not unique, feature of the Ukrainian language. A number of characteristics and functions are outlined that distinguish the Ukrainian vocative case from those few languages where it has been preserved and is used in official or formal contexts, including Polish, Czech, Serbian, Bulgarian, Romanian, etc. It is noted that despite the long history and peculiarities of the vocative case, its use in the Ukrainian language has been inconsistent and suppressed. In grammars published during the Soviet era, the vocative case was abolished and referred to as the “vocative form.” This was primarily an attempt to unify the case system of the Ukrainian language with that of Russian. Only with the orthography reform of 1990 was it officially recognized as the “vocative case.”

Several key rules for using the vocative case in Ukrainian are outlined, which must be remembered. Attention is drawn to the peculiarities of forming the vocative case in variants of names such as *Yevhen* and *Yevheniy*, *Natalya* and *Nataliya*, *Arsen* and *Arseniy*, etc.

In summary, the vocative case is not only an important grammatical category of the Ukrainian language. Its correct use is primarily a symbol of linguistic and cultural identity and the preservation of cultural heritage. Adhering to the rules for using the vocative case is a sign of respect for the language and its traditions.

Keywords: vocative, address, vocative case, professional communication, morphological norm, name vocabulary, proper name, name variant.

Постановка проблеми. Важливим компонентом грамотного професійного спілкування є використання кличного відмінка. У професійному спілкуванні недостатньо бути комунікабельним, вміти лаконічно і правильно формувати свої думки та прохання. При звертанні до будь-якого опонента необхідне правильне використання кличного відмінка. Його вимагає не тільки ім'я, а й прізвище, посада, особистий статус та наукове звання людини. У повсякденному спілкуванні, залежно від мовленнєвої ситуації, кличний відмінок використовується у загальних звертаннях: *студенте, жінко, дівчино, юначе, хлопче, добродію, друже* тощо. Проте дуже часто, як наслідок асиміляції української мови з російською в минулому, спостерігаємо неправильне утворення та використання форм звертання – у називному відмінку. На практичних заняттях з української мови за професійним спрямуванням здобувачам вищої освіти доводиться докладати більше зусиль для правильного утворення закінчень у кличному відмінку. Найчастіше трапляються помилки у творенні імен (*Андріє* замість *Андрію*, *Юріє* замість *Юрію*, *Гале* замість *Галю*, *Оле* замість *Олю* тощо) та у звертаннях, яке складається із двох слів – іменника та імені, імені та по батькові (*Валентине Трохимович, Петро Петровичу, Іванна Станіславівно, шановна Катерина Петрівна* тощо). В умовах динамічних змін, у сучасному діловому світі, у будь-якій сфері професійної діяльності студентам, як майбутнім фахівцям, доведеться готувати документи, зокрема службові листи, які є засобом спілкування з підприємствами, установами чи приватними особами для встановлення зв'язку, налагодження контактів, розв'язання численних оперативних питань – запитів, повідомлень, запрошень, претензій тощо. Саме тому проблема вживання кличного відмінка, особливо у професійному спілкуванні, є актуальною.

Звертання, як форма вияву ввічливості, шанобливого ставлення до адресата, є одним із реквізитів службової кореспонденції. Саме при їхньому оформленні трапляється чимало помилок. Найпоширеніші – це неправильне утворення та використання форм звертання (у називному відмінку замість кличного); вживання закінчень; помилки у звертальних конструкціях, що складаються з кількох назв.

Основне завдання звертання – встановити контакт зі співрозмовником, привернути його увагу до змісту повідомлення. Неправильне його оформлення – це не тільки порушення етикету ділового спілкування, а перш за все – порушення морфологічної норми. Також його можуть розцінити як вияв неповаги до адресата, до української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування кличного відмінка у різних аспектах вивчали відомі українські мовознавці: І. З. Бойко, А. П. Загнітко, К. Г. Городенська, А. А. Потебня. Вокатив у відмінковій парадигмі української мови досліджували І. Р. Вихованець, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський, М. С. Скаб.

Комплексне дослідження грами кличного відмінка здійснила Н. М. Костусяк. Авторка розглянула вокатив на тлі синтаксичного рівня мови, обґрунтувала його первинні та вторинні семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні й комунікативні ознаки, вказала на внутрішню та зовнішню транспозицію кличного відмінка [5]. На думку Н. М. Костусяк, кличний відмінок в ієрархічній організації семантичного відмінка «адресат» посідає особливе місце [5, С. 114].

А. Болотнікова, Ю. Гунченко досліджували кличний відмінок як мовний індикатор вираження категорії ввічливості в українській мові. Автори довели, що кличний відмінок виражає значення привернення й підтримання уваги [1, С. 25].

Наукові праці, присвячені особливостям вживання кличного відмінка, належать О. Є. Клещовій [3, 4]. Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету розглядала О. М. Турчак [6]. Та незважаючи на вагомі здобутки українських науковців у дослідженні кличного відмінка, на думку Н. М. Костусяк «у лінгвістиці ця грама ще й досі залишається предметом пильної уваги» [5, С. 114].

Мета статті – розглянути особливості вживання кличного відмінка (вокативу) у професійному спілкуванні. Прокоментувати деякі приклади типових помилок у творенні вокативу; навести основні правила вживання кличного відмінка в українській мові; звернути увагу на творення форм кличного відмінка у варіантах імен та оформлення звертання як реквізиту службової кореспонденції; зацентувати увагу на тому, що кличний відмінок – не просто граматична категорія української мови, а, передусім, символом мовної та культурної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Кличний відмінок вирізняє українську мову з-поміж інших, є її характерною рисою, хоч і не унікальним явищем, оскільки був обов'язковим у санскриті, латинській, давньогрецькій, давньослов'янській мовах. На сьогодні ж цей відмінок зберігся і функціонує у небагатьох мовах світу: польській, чеській, сербській,

болгарській, румунській, латвійській, литовській, шотландській, арабській, грузинській, корейській, чуваській. Та український вокатив активно вживається і виконує ряд важливих функцій: встановлення контакту (налагодження подальшого спілкування), апелятивну (спонукання адресата до спілкування), ідентифікаційну (враховуються стать, вік, статус адресата), кваліфікаційну (можна встановити рівень освіченості, виховання, соціальний статус), емотивну (виражається ставлення адресанта до адресата), синтаксичну (звертання не є членом речення).

Вокатив функціонує у різних стилях мовлення: офіційно-діловому, розмовно-побутовому, художньому, епістолярному. У професійному спілкуванні кличний відмінок найчастіше вживається в усному мовленні у бесідах, промовах, диспутах тощо та в діловому листуванні. Саме це відрізняє його від багатьох інших мов, де кличний відмінок використовується в офіційних або формальних випадках.

Вживання в українській мові кличного відмінка має свої правила та особливості. Кличний, або звертальний відмінок, чи вокатив (лат. *casus vocativus*, від *voco* – «кличу», «зову»), як граматична категорія іменника, позначає звертання до певної особи чи предмета. Він посилює стилістичні функції звертань, надає їм української національної специфіки, додає українській мові мелодійності й співучості.

Кличний відмінок має давню історію і впродовж століття його доля була нелегкою. Відомий з українських фольклорних джерел він майже зник з ужитку більше, як на пів століття. У правописах 1933, 1946, 1960 років, у граматиках, виданих за часів радянського союзу, кличний відмінок було скасовано. Це поняття називали «клична форма». У такий спосіб відмінкова система української та російської мов була уніфікована. Назву «кличний відмінок» вперше вжито у правописі 1990 року. Та неправильне утворення і використання форм звертання у називному відмінку, яке й досі спостерігається – це наслідки тривалого утиску кличного відмінка.

Вокатив здебільшого використовують в усному мовленні, а на письмі часто припускаються помилок під час написання іменників у кличному відмінку. Дуже важливо вміти правильно утворювати форми кличного відмінка, вживати їх як у професійному спілкуванні, так і у розмовно-побутовому стилі.

Наведемо деякі основні правила вживання кличного відмінка в українській мові, які потрібно пам'ятати, і де найчастіше трапляються помилки. Це стосується, перш за все, закінчень. Отже, кличний відмінок властивий тільки іменникам.

Іменники жіночого та чоловічого роду в кличному відмінку можуть мати різні закінчення: *-е*, *-у*, *-о*, *-ю*, *-є* залежно від того, до якої відміни та

групи вони належать. Кличний відмінок мають усі іменники першої, другої та третьої відмін в однині. У множині форма кличного відмінка збігається з формою називного: *сестри, брати, друзі*.

У кличному відмінку однини іменників першої відміни треба вживати закінчення *-о, -е (-є), -ю*:

- тверда група має закінчення *-о: дружино, сестро*;
- м'яка група – закінчення *-е: земля – земле, зоря – зоре, Ілля – Ілле, суддя – судде*, а після голосного та апострофа – закінчення *-є: Надіє, мріє, Маріє, сім'є*;
- мішана група має закінчення *-е: теце, душе, плоче*;
- деякі іменники цієї відміни з основою на м'який приголосний зі значенням пестливості мають закінчення *-ю: бабусю, доню, матусю, Олю, Олюню, Настусю (але Насте)*.

Іменники другої відміни утворюють кличний відмінок за допомогою закінчень *-у, -ю, -е*: тверда група має закінчення:

- е* для більшості безсуфіксних іменників: *Артеме, брате, Богдане, Борисе, друже, Максиме, Києве, Львові, козаче*;
- у*, якщо іменник містить суфікс на *-к-*, зокрема *-ик, -ок, -ко*: *письменнику, синку, батьку, критику, супутнику* (крім *парубок – парубче*); якщо це власні імена іноземного походження з основою на *г, ґ, к, х*: *Людвігу, Фрідріху, Рюрику*, а також іменники: *діду, тату, сину*; іменник *Олег* має дві форми: *Олегу, Олеже*.

М'яка група має закінчення:

- ю* для більшості іменників: *Андрію, Василю, Віталію, Юрію, краю, бійцю, знавцю, кобзарю*;
- е* для деяких іменників, що закінчуються на *-ець*: *женче* (від *жнець*), *кравче* (від *кравець*), *шевче* (від *швець*), *хлопче, молодче*, але: *бійцю, знавцю, добровольцю, Кравцю, Шевцю*. Ця особливість пов'язана з наслідками третьої палаталізації, походженням цього м'якого суфікса від твердого;

іменник *Ігор* належить до м'якої групи другої відміни, тому фактично має утворювати форму кличного *Ігорю*. Та тривалий час нормативною вважалася форма *Ігоре*. У новому правописі 2019 року закріплена форма *Ігорю*;

для іменників середнього роду на *-е* кличний відмінок тотожний називному: *море, поле*.

Мішана група має закінчення:

- е* для власних назв з основою на шиплячий та загальних з основою на *-ж, -р*: *пісняре, газетяре, стороже, тесляре, Дороше, Довбуше*;
- у* для деяких іменників мішаної групи з основою на шиплячий, крім *-ж, -р*: *слухачу, керманичу, викладачу, читачу, товаришу*.

Іменники третьої відміни утворюють кличний відмінок за допомогою закінчення

-*е*: *вісте, любове, ноче, радосте, смерте*;

-*и*: *мати*.

У кличному відмінку іменники третьої відміни вживаються переважно в художніх текстах.

Іменники четвертої відміни мають закінчення -*я* (а після шиплячого – -*а*): *галчєня, гуся, дитя, ім'я, козеня, плем'я; коліща, курча, лоша*.

Типові помилки трапляються у звертаннях, що складаються зі словосполучень. Потрібно пам'ятати декілька правил. У звертаннях, які складаються з двох слів:

- з імені та по батькові – обидва слова вживаються у кличному відмінку: *Петре Петровичу, Катерино Петрівно, Наталіє Василівно*;

- з іменника (загальної назви) та прізвища – прізвище завжди має форму називного відмінка, а іменник – кличну: *пане Морохович, директоре Ткачук*;

- з іменника (загальної назви) та імені – обидва слова мають форму кличного відмінка: *друже Михайле, студентко Софіє*;

- з двох загальних назв – обидва слова мають форму кличного відмінка: *пане професоре*,

- з прикметника та займенника, які у складі звертання мають форму називного відмінка: *шановний пане, моя дитино*.

Особливістю власних особових імен є те, що вони, залежно від ситуації мовлення, можуть бути використані в кількох варіантах, відрізняючись при цьому своєю фонетичною, морфемною, словотвірною структурою [8, С. 42]. До прикладу, в іменнику м. Ужгорода зафіксована велика кількість варіантів імен. Серед них гіпокористики (скорочена форма імені) [8, С. 52]:

- утворені шляхом елімінації початкової частини слова:

Славка від *Мирослава*;

Нора від *Елеонора*;

- утворені шляхом елімінації середини імені (синкопа):

Таня від *Тетяна*;

Іра від *Ірина*;

Поля від *Поліна*;

Соня від *Софія*.

Також варіанти імен : *Євген і Євгеній, Назар і Назарій, Наталя і Наталія, Тереза і Терезія, Юлія і Юля* тощо. Визначаючи закінчення при творенні форм кличного відмінка, потрібно зважати на ці варіанти, незалежно від того, зафіксовані вони офіційно, чи існують лише у

побутовому мовленні. Різниця у варіанті імені позначається на закінченні, оскільки вони належать до різних груп:

*Таня – Таню, Тетяна – Тетяно;
Поля – Полю, Поліна – Поліно;
Соня – Соню, Софія – Софіє;
Євген – Євгене, Євгеній – Євгенію;
Назар – Назаре, Назарій – Назарію;
Наталія – Наталіє, Наталя – Наталю,
Тереза-Терезо, Терезія – Терезіє;
Юлія – Юліє, Юля – Юлю.*

Вже зазначалося, що звертання, як форма вияву ввічливості, шанобливого ставлення до адресата, є одним із реквізитів службової кореспонденції. Листи, які є засобом ділового спілкування та налагодження контактів, запити, повідомлення, запрошення – це документи, при укладанні яких також може виникнути проблема вживання кличного відмінка. Тому, оформлюючи звертання, потрібно дотримуватися таких правил:

- необхідно враховувати службове становище того, кому адресовано лист, сферу його діяльності. Загальноприйнятими формами звертання у службових листах є звертання за посадою. Таку форму використовують, звертаючись до керівників, які посідають високі державні посади, мають наукові звання: *Шановний (вельмишановний) професоре! Високоповажний (шановний) пане міністре!;*

- звертання на прізвище: *Шановна пані Ільницька! Шановний пане Колодницький!;*

- звертання на ім'я та по батькові: *Шановний Михайле Петровичу!*

Отже, звертання в українській мові необхідно вживати у формі кличного відмінка. Заміна звертання у кличному відмінку формою називного на зразок *Шановна Оксана Леонідівна!, Шановний ректор!* є ненормативною.

Наведені вище правила не є новим відкриттям чи дослідженням. Проте, зважаючи на статус кличного відмінка у сучасній українській мові, помилки, які трапляються у діловому листуванні, побутовому чи професійному спілкуванні, й не лише серед здобувачів вищої освіти, буде доцільно ще раз звернути на них увагу, прокоментувати кожний окремий випадок, навести приклади.

Потрібно пам'ятати, що «в українській мові кличний відмінок є повноцінною категорією живого спілкування, тому неправильно кваліфікувати звертання в розмові, особливо інтерв'ю у формі називного відмінка, оскільки це є сліпим наслідуванням, калькуванням російських

звертальних конструкцій» [3, С. 231]. О. Є. Клещова дуже слушно зауважує, що «нині варто вміти «насолоджуватися» гарними українськими іменами, позбутися у своєму мовленні імен, близьких до російської мови, замість них уживати українські імена: а) замість *Ваня* – *Іван, Івасик, Іванко*; у кличному відмінку звучатиме: *Іване, Івасику, Іванку*; замість *Міша* – *Михайло, Михайлик, Михасик*... замість *Наташа* – *Наталка, Наталя, Наталочка, Наталонька*; у кличному відмінку – *Наталко, Наталю, Наталочко, Наталонько*...» [4, С. 246].

Висновки. Отже, поміж основних функцій, які виконує кличний відмінок, (встановлення контакту для налагодження подальшого спілкування, спонукання адресата до спілкування, ідентифікаційну, кваліфікаційну, емотивну, синтаксичну) він також функціонує у різних стилях мовлення та має надважливе значення. Кличний відмінок – це не лише граматична категорія а неправильне його оформлення – банальне порушення морфологічної та орфографічної норм української мови. Це – передусім символ мовної та культурної ідентичності, збереження культурної спадщини.

Попри всі політичні утиски, скасування кличного відмінка українська мова не лише зберегла його, але і вдосконалила. Тому сьогодні важливе правильне його вживання у повсякденній розмові, у будь-якій сфері професійної діяльності. Український вокатив зберігає значний потенціал для зміцнення української ідентичності та культури, водночас зберігаючи життєво важливий граматичний елемент мови. Його використання – підтримка української мови та культурної спадщини. Дотримання правил вживання кличного відмінка – це прояв поваги до мови та її традицій.

Література:

1. Болотнікова А., Гунченко Ю. Кличний відмінок як мовний індикатор увічливої адресатності. Лінгвістичні студії Linguistic Studies: зб. наук. праць / Донецький національний університет імені Василя Стуса; гол. ред. А. Загнітко. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса. 2020. Вип. 40. С. 25-32.
2. Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя. 2018. 257 с.
3. Клещова О. Є., Кравчук О. М. Культура української мови: навч.-метод. посіб. (2-ге вид.). Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2021. 263 с.
4. Клещова О. Є. Кличний відмінок: особливості вживання // Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2023 р. №30. С. 243-248
5. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови: монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
6. Турчак О. М. Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету (особливості та тенденції в межах новітнього комунікативного дискурсу). Вісник університету Альфреда Нобеля. Сер. «Філологічні науки», (2020). (2(20)), 237–243. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2020-2-20-25>.

7. Український правопис (2019) / НАН України; ред. Є. І. Мазніченко, В. Є. Македон, С. В. Шарабанова, І. Л. Яловнича. Київ: Наукова думка. 390 с.

8. Шоля І.С. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у XX ст. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2018. 363 с.

References:

1. Bolotnikova, A., Gunchenko, Ju (2020). Klichnij vidminok jak movnij indikator uvichlivoї adresatnosti [xclamatory Case as a Linguistic Indicator of Politeness]. *Lingvistichni studii - Linguistic Studies*, 40, 25-32 [in Ukrainian].

2. Bolotnikova, A. P. (2018). Gramatichni indikatori virazhennja kategorії vvichlivosti v ukraїns'kij movi [Grammatical indicators of the expression of the category of politeness in the Ukrainian language]. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhja [in Ukrainian].

3. Kleshhova, O. Є., Kravchuk, O. M. (2021). *Kul'tura ukraїns'koi movi [Culture of the Ukrainian language]*. (vol. 1-2). Starobil's'k: Vid-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].

4. Kleshhova, O. Є. (2023). Klichnij vidminok: osoblivosti vzhivannja [Exclamatory Case: Peculiarities of Usage]. *Mizhnarodnij naukovij zhurnal «Graal' nauki» - International Scientific Journal "Grail of Science"*, 30, 243-248 [in Ukrainian].

5. Kostusjak, N. M. (2012). *Struktura mizhrivnevih kategorij suchasnoi ukraїns'koi movi [The structure of interlevel categories of the modern Ukrainian language]*. Luc'k : Volin. nac. un-t im. Lesi Ukraїnki [in Ukrainian].

6. Turchak, O. M. (2020). Vokativ jak element ukraїns'kogo movlenneвого etketu (osoblivosti ta tendencії v mezhah novitn'ogo komunikativnogo diskursu) [Vocativ as an element of Ukrainian speech etiquette (peculiarities and trends within the latest communicative discourse)]. *Visnik universitetu Al'freda Nobelja. Ser. «Filologichni nauki» - Bulletin of Alfred Nobel University. Ser. "Philological Sciences"*, (2020). (2(20)), 237–243. <https://doi.org/10.32342/2523-4463-2020-2-20-25>. [in Ukrainian].

7. Maznichenko, Є. І. , Makedon, V. Є. , Sharabanova, S. V. Jalovnichia, , I. L. (2019). *Ukraїns'kij pravopis [Ukrainian spelling]*. Kii'v: Naukova dumka [in Ukrainian].

8. Sholja, I.S. (2018). Dinamika imenniká zhiteliv m. Uzhgoroda u XX st. [The dynamics of the noun of residents of Uzhhorod in the XX century.]. *Candidate's thesis*. Luc'k [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

UDC 378. 14.71'25

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-550-560](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-550-560)

Bets Yuriy Ivanovich Ph.D. in Pedagogics Associate Professor Senior instructor of the Foreign Languages Department Foreign Languages Department, National academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, tel: (067) 728-17-06, <https://orcid.org/0000-0002-2679-3788>

Bets Iryna Oleksandrivna Ph.D. in Pedagogics Associate Professor Senior instructor of the Foreign Languages Department Foreign Languages Department, National academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, tel: (067) 728-17-06, <https://orcid.org/0000-0001-8241-5493>

INTENSIFICATION OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION PROCESS OF THE FUTURE TRANSLATOR USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Abstract. The article is devoted to revealing the significance and ways of using information and communication technologies in the educational process in the training of future interpreters, as well as to discovering the actual ways and means for the efficiency of language training and intensification of the process of forming the professional competence of a linguist through the active use of means of linguistic communication technologies applying various forms and methods of arranging educational activities. The digitalization of society is a natural process of human development that is moving to a fundamentally new level. Ukraine is currently on the path of democratic transformation and technological development; changes affecting all spheres of society are caused not only by the need to renew and change society, but are also the result of mutual influences and natural transformations taking place around the world. Having chosen the path of fundamental reforms, joining the European educational area, improving the quality of education, Ukrainian education in

general and military education in particular, needs to harmonize all its components with generally accepted international standards that will meet the best international practices, including in the field of application of technologies.

The effectiveness of language training and intensification of the process of forming a translator's professional competence is achieved through the active use of ICT tools with the application of various forms and methods of organizing educational activities, a combination of group and individual ways of organizing training depending on the student's capabilities. The use of ICTs in training for professional activities allows students to realize themselves as a subject of learning activities. This happens through the development of student's self-direction, transferring active functions to them, which makes the future expert feel in a situation close to a real professional one.

Keywords: information and communication technologies, professional competence, language training, educational activities, future interpreters, educational process.

Бец Юрій Іванович кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри іноземних мов факультету забезпечення оперативно-службової діяльності, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, тел.: (067) 728-17-06, <https://orcid.org/0000-0002-2679-3788>

Бец Ірина Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри іноземних мов факультету забезпечення оперативно-службової діяльності, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, тел.: (067) 728-17-06, <https://orcid.org/0000-0001-8241-5493>

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню значення та шляхів використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі під час підготовки майбутніх перекладачів, а також виявленню актуальних шляхів і засобів для підвищення ефективності мовної підготовки та інтенсифікації процесу формування професійної компетентності перекладача шляхом активного використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій із застосуванням різних форм і методів

організації навчальної діяльності. Цифровізація суспільства є закономірним процесом розвитку людства, що переходить на принципово новий рівень. Україна нині стоїть на шляху демократичних перетворень і технологічного розвитку; зміни, що стосуються всіх сфер життя суспільства, спричинені не лише необхідністю оновити та змінити суспільство, вони є наслідком взаємовпливів і закономірних перетворень, що відбуваються в усьому світі. Обравши шляхи на кардинальні реформи, входження до європейського освітнього простору, поліпшення якості освіти, українська освіта загалом і військова зокрема, потребує приведення всіх її компонентів до загальноприйнятих світових стандартів, що відповідатимуть кращим світовим зразкам, в тому числі й у галузі застосування ІКТ

Ефективність мовної підготовки та інтенсифікації процесу формування професійної компетентності перекладача досягається за рахунок активного використання засобів ІКТ із застосуванням різних форм і методів організації навчально-виховної діяльності, поєднання групових та індивідуальних способів організації навчання залежно від можливостей студента. Використання ІКТ у підготовці до професійної діяльності дозволяє слухачам усвідомити себе суб'єктом навчальної діяльності. Це відбувається через розвиток самостійності тих, хто навчається, передачу їм активних функцій, що дає змогу майбутньому фахівцю відчувати себе в ситуації, що є максимально наближеною до реальної, професійної.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, професійна компетентність, мовна підготовка, навчально-виховна діяльність, майбутні перекладачі, освітній процес.

The problem statement in common perspective. Fluency in a foreign language is an integral part of the professional activity of future border guards. Proficiency in a foreign language helps to establish relationships with foreign colleagues, exchange experience, learn about world achievements in the field of professional activity and use them in everyday practice. Thus, in order for the professional foreign language speech of a border guard to comply with the existing requirements: to be excellent, for a border guard to be able to perform professional communication tasks accurately and creatively, and to translate, it is necessary to provide purposeful training of future border guards in professional foreign language communication with the increased use of new information and communication technologies.

The digitalization of society is a natural process of human development that is moving to a fundamentally new level. That is why M. Karpenko believes

that "in the nearest future, information in the digital society will become not only the result of the efforts of the world's population majority, but also the object of activity" [3]. Ukraine is currently on the path of democratic transformation and technological development; changes affecting all spheres of society are caused not only by the need to renew and change society, but are also the result of mutual influences and natural transformations taking place around the world. Having chosen the path of fundamental reforms, joining the European educational area, improving the quality of education, Ukrainian education in general and military education in particular, needs to harmonize all its components with generally accepted international standards that will meet the best international practices, including in the field of application of technologies.

Research and publication analysis. The process of the society and education digitalization is reflected in the national and foreign pedagogical literature. In particular, the didactic issues and prospects of using information and communication technologies in education are studied by N. Apatova, T. Serheieva, I. Robert, the use of information and communication tools in the educational process is considered by V. Bespalko, R. Hurevych, V. Krasnopol'skyi, E. Polat, D. Sawyer, R. Schenk and others, the system of teacher training for the use of information and communication technologies in the educational process and the formation of the foundations of information culture was suggested and explained by M. Warshauer, M. Zhaldak, L. Morska and others. The problem of professional training and organization of education in higher education institutions was analyzed by J. Wellington, M. Dyachenko, L. Kandybovych, T. Koval, O. Romanishyna and others. However, the issue of developing the information competence of future specialists in the field of foreign language communication has not been sufficiently researched.

The analysis of scientific and pedagogical sources and the study of the current state of research on this issue, as well as the experience of using information and communication technologies in the study of various academic disciplines in Ukrainian educational institutions, demonstrates that the problems of using information and communication technologies in the educational process have not been sufficiently developed, but active research is being conducted in this area. In recent years, a number of theses have been published on the introduction of information technologies in the educational process in both secondary schools and higher education institutions, which testifies to the active use of information and communication technologies in practical activities of both lecturers and school teachers.

Among the PhD theses devoted to the practical use of information and communication technologies, we consider it worth mentioning the research of

V. Arestenko, O. Karelina, V. Krasnopolskyi, L. Morska, O. Rogulska, D. Taushan, O. Shupta, N. Boyarchuk, R. Gurevich, M. Kademiya, T. Koval, E. Polat, O. Romanyshina, A. Yankovets and others. For our research, the authors' works are particularly valuable, since each of the above dissertations deals with the issues of improving the educational process in the information society, both in higher and secondary schools.

The article objectives are defined. **The purpose of this article** is to emphasize the importance and ways of using information and communication technologies in the educational process of training future interpreters.

Outline of the basic material. A distinctive feature of modern society is its transition to information society, in which "the objects and results of the work of the majority of the population will be information resources and knowledge, which requires thorough training of all members of society to use information and communication technologies in their professional activities" [2, p. 5]. Actualizing the importance of this problem, some researchers emphasize that the informatization of the education sector should be more advanced than the informatization of other areas of social production, since it is here that the basis for mastering information technologies and the information culture of the whole society is established. The national education system has always been open to the introduction of information technologies into the teaching and learning process, based on hardware and software products of the most comprehensive purpose. Informatization of the educational process at the present level is implemented in the following areas: a) providing educational institutions with technical and hardware learning tools based on new information technologies; b) development and improvement of applied general and special educational software; c) improving the information culture of pedagogical staff, teaching them to use computers in practical educational activities; d) development of new information and communication technologies for education [1, p. 92]. Information technologies, having changed the concept of time, sources of information and the speed of their obtaining, have changed the entire system of education and training, especially higher education. Their existence (40s - mid-50s of the last century) is actually associated with the use of the term "learning technology", which meant "the application of the achievements of engineering idea in the educational process" [5]. The term "learning technology" is often associated with technical teaching means - tape recorders, projectors, flipcharts, computers, etc. and their educational and methodological support in the form of phonograms, videograms, videophonograms and computer programs (recording speech on magnetic tape, banners for overhead projectors, video recording, etc.) [6]. Recently, a new sense of technology has emerged, which means learning technology: "teaching

technology is associated with a scientific approach to how to teach: on the basis of which principles, by means of which methods and techniques, with which teaching tools, taking into consideration which relevant factors, in order to obtain the best pedagogical effect in specific learning activities. The technology of teaching foreign languages through a scientific approach to the organization of the educational process provides the instructor with the skills necessary to teach foreign language speaking, reading and writing, as required by the program" [6, p. 76]. As a result of the modern scientific literature analysis, we have concluded that there are various concepts and their definitions related to information technologies: "computer technologies", "information technologies", "new information technologies", "new telecommunication technologies", "information and telecommunication technologies", etc. Most often, they refer to a variety of software and hardware, which are known as computers and computer equipment at the ordinary level. Therefore, B. Dereshko suggests considering information and communication technologies in both a wide and narrow senses [1]. The concept of "information technology" in the wide sense is a set of methods, organizational forms and technical means used in society to solve various issues of information support in the areas of management, politics, economics, culture, science and education. In a narrower sense, information technology is a set of methods, production processes and software and hardware tools that ensure the collection, storage, processing, transmission, output and sharing of information in order to reduce human effort and increase the efficiency of information resources. The development of information technologies at the present stage is based on the widespread use of communications (from Latin comunicatio - message, communication, way of communication) for data transmission in space: television, radio, telephone, Internet/intranet, etc. This caused the transformation of the term "information technology" into the concept of "information and communication technologies". Thus, the term information and communication technologies (ICTs) refers to a set of electronic hardware and software, as well as the organization, forms and methods of their application in the educational process, aimed at the effective use of educational information resources in teaching and upbringing [1, p. 93]. A. Yankovets proposes to call "ICT tools" "a set of technical, hardware, software, systems and devices operating on the basis of computer hardware; modern means and systems of information exchange that ensure automatic data entry, accumulation, storage, processing, transmission and operational management of information" [7, p. 28]. ICT tools include: computer equipment, portable equipment, Internet technologies, telecommunications (network equipment, software systems, telephone and wireless lines, fiber-optic and satellite communication channels, etc.) and their accessories [4]. Modern

technology offers great opportunities to improve visualization (combining visual and auditory visibility, using video, animation, multimedia, hypermedia, and Internet technologies, etc.) and enhances students' learning and educational activities in the process of language training. For example, the use of multimedia technology increases the amount of audio and visual information, which makes it possible to provide audio support for educational and training information, while significantly increasing the effectiveness of comments comprehension on the educational material, which is simultaneously presented on a computer screen or on a large multimedia projector. The combination of audio comments with video information or animation provides a visual presentation of the educational material. The intensive organization of the educational process suggests the availability of immediate feedback, quick receipt of objective information about the process of teaching, the level of students' proficiency in the process of conducting surveys, tests, quizzes, tests and exams, as well as prompt regulation and improvement of educational and cognitive activities. Under these conditions, computer control and self-control becomes an effective means of feedback, as noted by V. Bespalko, V. Bykov, and G. Kedrovych. The theory of the phased formation of cognitive activity in the educational process (P. Halperin, N. Talyzina) shows that cognitive activity is formed more effectively if control over its individual stages is exercised during learning [4]. Monitoring and control provides more complete and objective information about the level of students' competence. Students' interaction with such systems involves the use of heuristic search, forecasting, and intuition, all of which develop their creative potential and increase the intensity of educational process. It is important to emphasize the considerable potential of computers in implementing problem-based learning and education. Working with a computer, a student discovers something subjectively new every time. His mind and will are developing, he learns to overcome difficulties, make unconventional decisions in complicated situations [6]. Curricula that implement problem-based learning, especially "intelligent" curricula, make it possible to carry out reflective management of educational activities, which involves creating a model of the learner. Some of them generate learning influences (educational texts, tasks, questions, and tips). The arrangement of problem situations and conditions for solving problems is the content of the lecturer's activity; the students' activity will be in the awareness of problems and their solution. In the process of interpreter training with the use of ICT tools, a problem situation is created by consistently increasing mental and psychological stresses that are provided for by the peculiarities of the interpreter's activity. Some authors consider it appropriate to use a computer for education and training by modelling problem situations and for performing

training exercises that develop and strengthen the skills of a new activity [5]. The implementation of ICT devices, especially computers, in the educational process has increased the degree of independence of students' learning activities. Depending on the technical capabilities of ICT equipment, students have access to various information that facilitates their independent learning. It is known that the proper organization of independent learning contributes to the intensification of the learning process [1]. Thus, independence in obtaining more knowledge in practical classes using ICT hardware and software enhances students' psychological, theoretical and practical skills for self-education. It should be noted that the ability to self-educate is an integral part of a high-quality professional training of a bilingual interpreter. The use of ICT tools intensifies learning by actively involving each student in the learning process; organizing independent learning in the classroom; and increasing the effectiveness of the presentation of educational information. The enhancement of education is achieved by providing prompt feedback during an interactive dialogue; implementation of problem-based learning. In the process of language training, higher education institutions use such forms of classes as lectures, seminars, practical exercises, independent learning (including under the supervision of a lecturer), consultations, tests, exams, writing and defending term papers, diploma papers, research papers, which can be considered as a way to manage students' cognitive and educational activities to solve certain educational tasks [4]. The disadvantages of the traditional education system (lack of constant feedback between student and instructor) make teachers look for new organizational forms and means of teaching and learning. The use of computers in the educational process makes it possible to solve the problem of finding new organizational forms of foreign language teaching that would contribute to the achievement of optimal educational and motivational effect. The effectiveness of organizational forms of training and the use of ICT tools will ultimately depend on the active comprehension of the material, its thorough understanding, application of the acquired knowledge, skills and abilities to strengthen them during various learning activities [7]. The analysis of the pedagogical literature allows us to conclude that increasing the effectiveness of language training and intensifying the process of forming a translator's professional competence using ICT tools is achieved through: - the use of various forms and methods of organizing educational and training activities; - a rational combination of active intellectual and emotional activity of students; - an optimal combination of the leading role of the teacher who arranges and directs the educational and training process in general, as well as the independent learning of students. Any development of students' self-education skills and abilities is also one of the factors that intensify the language training

process. It is well known that the best results in professional activities are achieved by those who can effectively apply their knowledge and experience in practice. If students learn and improve on their own initiative, the knowledge they receive is more sustainable. The use of ICT tools in the educational process breaks new ground in the development of students' self-reliance, in the formation of their individual psychological qualities, learning and self-study skills, as they enable students to master a large amount of educational material in the shortest possible time. This is an important condition for the cognitive developmental process. The level of professional development of a student's academic learning skills is determined by his or her ability to set a goal, identify the main tasks and ways to accomplish them. Of great importance is the ability to schedule one's activities, adjust their fulfillment, and independently compare the result achieved in learning with the goal set. In practical foreign language and translation training with the use of ICT tools, increased self-sufficiency is achieved by requiring each student to use certain knowledge and skills in the process of solving educational and training tasks. The active use of ICTs involves elements of creativity in teaching and learning activities, which are expressed in the process of students solving new, interesting tasks, solving unusual problem situations, and performing exercises that require an individual approach. Hence, the development of independence and creativity in learning activities is a crucial element for the development of these qualities in other types of activities, including future professional activities. The use of ICTs in training for professional activities allows students to realize themselves as a subject of learning activities. This happens through the development of student's self-direction, transferring active functions to them, which makes the future expert feel in a situation close to a real professional one.

Concluding what has been said, it should be noted that the analysis of the software that can be used in the process of professional training and education of specialists in the field of foreign language communication, interpreters in particular, has revealed the relevance of its classification as follows: interactive multimedia electronic textbooks and tutorials; computer training programs; multimedia encyclopaedias, electronic libraries; text-control programs. The analysis of the pedagogical literature allows us to conclude that the effectiveness of language training and enhancement of the process of forming a professional competence of a linguist is achieved through the active use of ICT tools with the application of various forms and methods of arranging educational activities, a combination of group and individual methods of training depending on the student's own capabilities. Computerized control of students' knowledge and skills makes it possible to increase the assessment objectivity, to check the level of students' knowledge, skills and competencies

in the subject efficiently and accurately. We see the prospects **for further research** in improving the forms and possibilities of using social resources and Internet sources when learning English, in researching the latest technologies and methods of using the Internet in order to improve the quality of teaching foreign languages.

References:

1. Karpenko, S.G., Popov, V.V. (2004). *Informacijni sistemi i tehnologii* [Information systems and technologies]. K.: MAUP [in Ukrainian].
2. Kademija, M., Shahina (2011). *Informacijno-komunikacijni tehnologii v navchal'nomu procesi* [Information and communication technologies in the educational process]. Vinnicja: TOV «Planer» [in Ukrainian].
3. Macjuk, O. O. (2011). Formuvannja profesijnoi kompetentnosti majbutnih perekladachiv zasobami informacijno-komunikacijnih tehnologij [Formation of professional competence of future translators by means of information and communication technologies]. *Candidate's thesis*. Hmel'nic'kij [in Ukrainian].
4. Macjuk, O. O. (2007). Informacijnij pidhid do pidgotovki fahivciv u sferi inshomovnoi komunikacii [Informational approach to the training of specialists in the field of foreign language communication]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Evropejskaja nauka XXI veka – 2007» – The International Scientific and Practical Conference «European science of the 21st century»*. (p. 267). Dnipropetrovs'k [in Ukrainian].
5. Sisoeva, S. O., Aleksjuk, A. M., Volovik, P. M. (2001). Pedagogichni tehnologii u neperervnij profesijnij osviti [Pedagogical technologies in continuous professional education]. K. : VIPOl [in Ukrainian].
6. Nikolaeva, S. Ju., Grinjuk, G. A., Olijnik, T. I. (1997). *Suchasni tehnologii navchannja inshomovnogo spilkuvannja* [Modern technologies of teaching foreign language communication]. K. : Lenvit, [in Ukrainian].
7. Jankovec', A. V. (2005). Pidgotovka majbutnih perekladachiv zasobami informacijno-komunikacijnih tehnologij u vishhij vijs'kovij navchal'nij zakladah [Training of future translators by means of information and communication technologies in higher military educational institutions]. *Candidate's thesis*. Hmel'nic'kij [in Ukrainian].
8. Beeby, A. (2000). Choosing an Empirical-Experimental Model for Investigating Translation Competence: The PACTE Model Intercultural Faultlines. *Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Manchester : St Jerome [in English].
9. Martinez, Melis N., Hurtado, Albir. A. (2001). Assessment in Translation Studies: Research Needs. *Meta: Translators' Journal*, 46, 2, 272-287 [in English].

Література:

1. Інформаційні системи і технології: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С.Г.Карпенко, В.В. Попов та ін.. – К.: МАУП, 2004. – 192 с.
2. Кадемія М., Шахіна І. нформаційно-комунікаційні технології в навчальному процесі : 2020 р., № 68, Т. 1. 141 навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Планер», 2011. 220 с.
3. Мацюк О. О. Формування професійної компетентності майбутніх перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Мацюк Олена Олександрівна. – Хмельницький, 2011. – 234 с.

4. Мацюк О. О. Інформаційний підхід до підготовки фахівців у сфері іншомовної комунікації / О. О. Мацюк // *Европейская наука XXI века – 2007 : матеріали міжнародної науково-практ. конф., (Дніпропетровськ, 16–31 трав. 2007 р.).* – Дніпропетровськ, 2007. – 267 с.

5. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті / [Сисоєва С. О., Алексюк А. М., Воловик П. М. та ін.] ; за ред. Сисоєвої С. О. – К. : ВІПОЛ, 2001. – 502 с.

6. Сучасні технології навчання іншомовного спілкування / [Ніколаєва С. Ю., Грінюк Г. А., Олійник Т. І. та ін.]. – К. : Ленвіт, 1997. – Вип. 1 (3). – 96 с.

7. Янковець А. В. Підготовка майбутніх перекладачів засобами інформаційно-комунікаційних технологій у вищих військових навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Янковець Андрій Володимирович. – Хмельницький, 2005. – 190 с

8. Beeby A. Choosing an Empirical-Experimental Model for Investigating Translation Competence: The PACTE Model Intercultural Faultlines. *Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects.* Manchester : St Jerome, 2000. P. 43-55.

9. Martinez Melis N., Hurtado Albir. A. Assessment in Translation Studies: Research Needs. *Meta: Translators' Journal*, 2001. Vol. 46, № 2. P. 272-287.

UDC 378.147:[338.488.2:640.4]

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-561-573](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-561-573)

Burak Valentyna Gennadyevna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Department of hotel-restaurant and tourist business, Kherson State University, University St., 27, Kherson, 7300327, tel.: (050)-982-83-32, <https://orcid.org/0000-0001-5097-6536>

MODERNIZATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF HOTEL AND RESTAURANT SPECIALISTS IN THE CONDITIONS DIGITIZATION OF EDUCATION AND DISTANCE LEARNING

Abstract. In the article the state of professional training of specialists in the hotel and restaurant industry is outlined. The necessity of wide involvement in cooperation of social partners, providers of formal, non-formal and informal professional education is substantiated. The theoretical elaboration of the problem of using the Internet resources in the educational process of higher education institutions is analysed. Professionally oriented Internet resources in the conditions of distance learning of future specialists in the hotel and restaurant industry are considered. The distance learning of the specialists is defined as a purposeful process of interaction between a teacher (tutor) and student, which is carried out at a distance on condition of using computer technology, the content of which is in the formation of professional knowledge, skills, abilities of future specialists in the hotel and restaurant industry. The world and Ukrainian experience of modernization of professional training of specialists in the hotel and restaurant industry, taking into account dynamic changes in the field of professional education, is considered. The sites of non-governmental public organisations, trade unions, communities on the availability of educational and cognitive information in order to improve the educational process are analysed.

The priority formal means of Internet resources (an electronic textbook, a reference book, computer models, simulators and constructors, an electronic board, computer training programs, computer test systems) and informal (educational series, movies, blogs) are identified.

Recommendations for creation of requirements for training of future specialists in the hotel and restaurant industry in terms of distance learning were created. It is necessary to provide an educational institution with appropriate technical equipment, staff to create, maintain site and network security, enable free access to workplaces, digital competence of teachers, systematic updating of educational and methodological materials, formation and development of information culture of all participants.

Keywords: future specialists, hotel and restaurant business, professional training, higher educational establishment, digitization of education, distance learning.

Бурак Валентина Геннадіївна докторка педагогічних наук, доцентка, завідувачка кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Херсонський державний університет, вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73003, тел.: (050) -982-83-32, <https://orcid.org/0000-0001-5097-6536>

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Сучасний стан професійної підготовки фахівців готельно-ресторанного господарства, викликаний необхідністю широкого залучення до співпраці соціальних партнерів, провайдерів формальної, неформальної та інформальної професійної освіти. Теоретична розробленість проблеми використання інтернет-ресурсів в освітньому процесі закладів вищої освіти Розглянуто професійно орієнтовані інтернет-ресурси в дистанційному навчанні майбутніх фахівців готельно-ресторанного господарства. Визначено дистанційне навчання означених фахівців як цілеспрямований процес узаємодії викладача (тьютора) і студента, здійснюваної на відстані за умови застосування комп'ютерних технологій, змістом якого є формування професійних знань, умінь, навичок у майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи. Розглянуто світовий та український досвід модернізації професійної підготовки фахівців готельно-ресторанного господарства з урахуванням динамічних змін у сфері професійної освіти. Проаналізовано сайти недержавних громадських організацій, професійних спілок, спільнот щодо наявності навчально-пізнавальної інформації з метою сприяння покращенню освітнього процесу.

Визначено пріоритетні формальні засоби інтернет-ресурсів (електронний підручник, довідник, комп'ютерні моделі, тренажери та конструктори, електронну дошку, комп'ютерні навчальні програми, комп'ютерні тестові системи) та неформальні (освітні серіали, фільми, блоги).

Вироблено рекомендації щодо створення вимог для підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанного господарства в умовах дистанційного навчання. Необхідним визнано забезпечення закладу освіти відповідним технічним обладнанням, кадровим забезпеченням для створення, підтримки роботи сайту та безпеки роботи в мережі, уможливлення організації вільного доступу до робочих місць, цифрова компетентність

викладачів, систематичне оновлення навчальних і методичних матеріалів, формування й розвиток інформаційної культури всіх учасників освітнього процесу.

Ключові слова: майбутні фахівці, готельно-ресторанна справа, професійна підготовка, заклади вищої освіти, цифровізація освіти, дистанційне навчання.

Statement of the problem. Modern economic conditions in 2020 are considered as the beginning of the latest «milestone» for societies, since the planetary community was forced to accept the demands of the COVID-19 pandemic, which along with globalisation, demographic, technological, political, economic, institutional factors created a renewed socio-economic reality, however, the epidemiological (quarantine) situation continues to completely change the world of activity and professional employment of people. The service sector is closely connected with various branches of the economy and social development, and is therefore undergoing radical changes. Thus, the data related to the negative impact of restrictive (quarantine) measures on economic performance in terms of individual industries (subsectors) were summarised by such scientists as A. Kolot and O. Herasymenko. The researchers claim that the hotel and restaurant business is the most negatively affected among the spheres the Ukrainian economic activity: the negative share of the sector in GDP is -82%, in employment -64%, in taxes -82%, the share of small business in VA is 60%. Despite the fact that the share of the hotel and restaurant business in the Ukrainian economy is insignificant, a large share of small enterprises is concentrated here [1]. The specified economic conditions and the current state of the service sector affect the organization and implementation of the educational process of specialists.

1. Research methodology: training of future specialists in the hotel and restaurant industry in ukrainian higher education institutions in the conditions of distance learning.

The service sector is a branch of the Ukrainian economy that has been developing dynamically over the past decades and includes trade, transport, financing, insurance, etc. Educational, recreational and sports establishments, travel agencies, hotels and restaurants, beauty salons and special medical institutions, radio and television stations, consulting firms, museums, theaters, cinemas, shops and supermarkets belong to the service sector. Therefore, for its proper functioning, the problem of modernization of higher professional education becomes urgent in order to create a model of the educational process where the best Ukrainian and foreign traditions would be optimally combined. The integration of humanistic traditions of Ukrainian pedagogy and the world

experience of educating a specialist, who is capable of active independent action, will allow to create a dynamic, mobile, competitive model of the professional training system.

Nowadays, in professional education, in particular in the hotel and restaurant industry, there are often differences between outdated trends and modern requirements for professionals who are able to work in the current rapidly changing environment, which ultimately leads to the need of organising and implementing additional training of graduates directly in the workplace. In the conditions of innovative development of the enterprises of the specified branch, there is a necessity of continuous modernization of the content of professional and practical training of future specialists in the hotel and restaurant industry that provides modernization of the content, curriculum updates, revision of the ratio of theoretical and practical knowledge according to the needs of employers (stakeholders).

The future specialists need a recognition by the employers or educational establishments, formed in the educational institutions of competencies, and therefore choose such providers of education and training who can provide and recognise the relevant qualifications.

The standard of higher education in the branch of knowledge 24 «Service sector» specialty 241 Hotel and Restaurant Business of the first (bachelor's) cycle of higher education was approved and put into operation by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 04.03.2020 № 384.

According to the above-mentioned document, the objectives of training should be realised through the formation of general and professional competencies that will be sufficient in the future for the successful solution of professional specialised tough tasks and practical problems in the conditions of complexity and uncertainty in the hotel and restaurant business [2].

The formation of the ability to solve tough specialised and practical problems in the hotel and restaurant business is provided due to the integral competence of the specialists with the use of theories and methods of science to form the concept of hospitality which is characterised by complexity and uncertainty.

The so-called «soft» skills of future specialists in the hotel and restaurant industry are represented by the general competencies: preservation and increase of moral, cultural, scientific values and achievements of society through awareness of lessons of history and laws of scientific branch development, a role in general knowledge system and society development, techniques and technology, a healthy lifestyle; social responsibility and awareness, realisation of the rights and responsibilities as a member of society, the formation of values of civil society, the rule of law, human and civil rights and freedoms; mastering

modern knowledge, skills, abilities; using information and communications technology, teamwork; communication in a state language, both orally and in writing; appreciation and respect for diversity and multiculturalism; conducting safe activities, abstract thinking, analysis and synthesis; application of knowledge in practical situations, communication in a foreign language.

Special (professional, subject) competencies («solid» skills) of future specialists in the hotel and restaurant industry include knowledge of the subject scientific field and the specifics of professional activity; organization of service and production process, ability to take into account the requirements and needs of customers and ensure efficiency; practical use of current legislation in the hotel and restaurant business and taking into account changes to it; formation and implementation of effective external and internal communications in hospitality institutions, interaction; organization management, decision-making in the process of introduction of economic activity of the hotel and restaurant business entities; design of technological processes of production and services, implementation of the service process of realisation of the basic and additional services in establishments of the hotel and restaurant and recreational industry; development of new services (products) and innovative technologies of production and customer service; development, promotion, implementation and organisation of the process of consumption of the hotel and restaurant services, taking into account the difference in the customer segment; selection of technological equipment and facilities, solving issues related to the rational use of spatial and material resources; work on the streamlining technical, economic, technological and other documentation and carrying out settlement operations by the subject of the hotel and restaurant business; identification, definition and evaluation of features, properties and indicators of quality of products and services to ensure the level of compliance with consumer requirements; initiating the creation of a business development concept, formulating a business idea for the development of the hotel and restaurant business entities; planning, management and control of professional activity of the hotel and restaurant business entities.

According to the Information System «Competition» based on the results of the introductory campaign 2020 (<https://www.vstup.info/2020/search-spec/s241.html>) the training of specialists majoring in 241 Hotel and Restaurant Business of the first (bachelor's) cycle of higher education in Ukraine that is implemented by 73 higher education institutions, separated divisions and branches. A significant number of higher education institutions are: universities - 55, 1 academy, 8 institutes, 4 colleges, 2 separate subdivisions-branches and 3 separate subdivisions-faculties. Of the above institutions of higher and professional higher education, 60 of them are state, 1 is communal and 12 are

private. The specialists are trained by 24 economic, 3 technological – food technologies, 5 technical, 7 artistic and sports, 24 classical, 3 pedagogical, 7 agricultural institutions of higher and professional higher education.

2. **Research results: Global trends in the professional training of specialists in the hotel and restaurant industry in higher education institutions**

The World Economic Forum [3] predicts the need to retrain the half of all workers in the world by 2025 due to the shock of the world economy, caused by the pandemic and the rapid automation of labor. The Future of Jobs report (<https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>) summarises the results of a survey of the leaders of global companies and identifies the necessary skills for future specialists: analytical thinking and innovation, active learning and educational strategies, integrated problem solving, critical thinking and analysis, creativity, originality and initiative, leadership and social influence, monitoring and control of technologies, technology design and programming, resilience, stress resistance and flexibility, argumentation, problem solving and generation of ideas. For visualisation, we will provide the above-mentioned information, represented in the Figure 1 «Top 10 skills of 2025».

Source: Future of Jobs Report 2020, World Economic Forum.

These are the top 10 skills of 2025 [by 4]

Some of the specified skills are among the general competencies («soft» skills) of specialists in the hotel and restaurant industry, represented in the analysed Standard of higher education in the branch of knowledge 24 «Service sector» specialty 241 Hotel and restaurant business of the first (bachelor's) cycle of higher education. However, it would be appropriate to update them through the actualisation of skills such as active learning and learning strategies (the ability to learn actively, effectively); stress and flexibility (working with mistakes, as well as in situations of uncertainty), since the dynamic changes, uncertainty and necessity, readiness for continuous retraining, according to the world futurists, will be a mandatory feature of the future.

World stakeholders, heads of enterprises in the tourism, hotel and restaurant industry, among the top signs of readiness of future service sector specialists name the following ones [5]: the presence of a positive attitude, abilities to the chosen profession and important qualities; general and special professional knowledge, skills, abilities, competencies; formation of team skills and independent creative work; acquiring the ability to use the methods of scientific knowledge and carry out innovative activities; readiness for continuous self-development and self-education, ability to reflect; formation of appropriate psychological qualities of personality, character traits that determine a special style of professional activity of service sector specialists.

According to current regulations, *distance learning* is identified with the individualized process, associated with the acquisition of knowledge, skills, abilities and methods of educational and cognitive activities of human beings through indirect interaction of distant participants in the educational process in a special environment created by modern psychological-pedagogical, information and communication technologies [7].

Use of the following principles in distance learning is generally accepted:

- priority of psychological-pedagogical, social and sanitary-hygienic approaches to all aspects of distance learning (information, telecommunication and other technologies should be used using didactic models of learning, taking into account psychology of a social personality and guarantee of health);
- modular approach to selection and construction of the content of distance learning, program-methodological support and organization of the educational process (application is based on compliance with the concepts of learning concepts, theory of modular learning);
- maximum possible integration of the content of distance learning (objective need to form in the minds of students holistic ideas about the world, the systemic nature of knowledge);

- formation of information environment (web environment) in accordance with the goals, objectives and models of distance learning (freedom of search and choice of information for students, presence of specialized websites in the educational system);

- preparedness of an individual for distance learning (principle of entry level, motivation to learn, availability of basic volume and level of knowledge, skills, abilities and competencies in computer and office equipment, means of communication knowledge);

- active feedback (meaningful, regular, operational and high-quality (technological) communication between a teacher and a student and between the participants of the training course through personal meetings, use of communication channels (post and e-mail, telephone, fax, etc.), meetings in the Internet, etc.

The educational process takes place using the following forms:

- *independent work*, training, practical training, control measures;

- *types of educational classes*: lectures, laboratory classes, practical classes, seminars, individual classes, consultations, colloquium, training, master class, etc.

It is mandatory to provide students with the necessary educational materials through the transmission of video, audio, text and graphic information in synchronous or asynchronous mode, online and offline communication between the persons of distance learning.

Teaching and learning methods during distance learning include demonstration, creative and problem-solving methods, educational discussion and / or debate, brainstorming, case study / situation analysis, etc. The educational process is carried out using the *technology of teaching and learning*: problem lectures (problem solving), visualization lectures (video demonstrations, etc.), binary lectures (two lecturers - a teacher and a practitioner), lectures with pre-planned mistakes, lectures - press conferences, searching laboratory work, research work, heuristic conversation, role and business games, educational games, trainings in an active mode, analysis of concrete situations Case study, solving inventive tasks, analysis of business mail.

Own practical experience of conducting educational and cognitive activities in distance learning, as well as teachers of hotel and restaurant and tourism business of Kherson State University allows the implementation of analytical and synthetic research on the organization of the above mentioned educational process, in particular during the study of professional disciplines. Education of students is carried out through the use of online communications and digital interactions: sites, blogs, forums, chats, dialogues or correspondence,

conferences using traditional means of the Internet communication: Skype, Facebook, Messenger, Telegram, Viber, YouTube, Google -class, various platforms, including Zoom.us, Cisco Webex Meetings, Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams, Discord, etc.

3. Results and discussion: the usage of internet resources in distance learning in higher professional education institutions

Analysing the changes related to the current realities of the educational process in the conditions of the COVID-19 pandemic and unprecedented global security measures through the introduction of global quarantine, it is important to prioritise the following manifestations of professional education: modernization of informational, scientific and methodological, logistical support through the usage of the information and communications technologies, in particular relevant in the context of today's distance learning, intellectualisation and implementation of scientific and technical achievements, the formation of the market of educational services and future professional mobility.

Traditionally, the notion of «Internet resources» (synonyms «web resource, website, web service, site») is understood as a set of integrated means of technical, software and hardware nature, as well as information intended for the publication on the World Wide Web, in textual, graphical and multimedia form. Each IP has a unique address that allows you to find it on the Web. The World Wide Web and e-mail are the most well-known and widespread Internet services and are traditionally represented by the web, web forums, blogs, browsers, wiki projects (including Wikipedia), online stores, online auctions, e-mail and the newsletter mailing list (as a rule, Usenet), file sharing networks, electronic payment systems, Internet TV, Internet radio, IP telephony, messaging systems, etc [6].

Distance learning is identified with the individualised process associated with the acquisition of knowledge, skills, abilities and methods of educational and cognitive activities of human beings through the indirect interaction of distant participants in the educational process in the special environment created by modern psychological and pedagogical, information and communications technologies [7]. It is carried out through the active and productive interaction of students with the course coordinator, it is provided an implementation of systematic control of the educational process by a teacher as well as automatically by means of specially designed testing systems, providing prompt feedback throughout educational and cognitive activities and the use of a set of necessary educational and scientific methodical materials on disciplines of educational and professional, educational and scientific programs of preparation of applicants for education. Distance learning involves purposeful interaction

of a teacher (tutor) and student, carried out at a distance on condition of using computer technology, the content of which is in the formation of professional knowledge, skills, abilities of future specialists in the hotel and restaurant industry. The priority formal means include: an electronic textbook, a reference book, computer models, simulators and constructors, an electronic board, computer training programs, computer test systems, informal and educational series, movies, blogs.

Modernization of professional education involves the integration of formal, non-formal and informal types to ensure a comprehensive educational process, reducing the volume of mandatory component and growth of elective ones of curricula and educational programs, modification of forms, methods, technologies and tools for mastering the content of disciplines at all levels, individualisation and the possibility of variable education systems. This requires the measures to be widely involved in cooperation with the social partners, providers of formal, non-formal and informal education, since their integration is considered as an important condition for comprehensive training of future specialists in the hotel and restaurant industry [8].

Modernization is possible under the conditions of: availability of high-quality infrastructure of higher and postgraduate education institutions, compliance with labor market demands and creation of adequate ways of further lifelong learning, flexible structure of professional education measured by learning achievements, educational and cognitive activities through school and professional education up to higher and adult education, as well as recognition of results obtained in non-formal and informal education (competencies acquired in the workplace); creation of a pan-European educational space with transparent qualification systems and support for international mobility; increasing the opportunities for international mobility of students and teachers in the field of professional education [9].

Along with higher education institutions that provide training for hotel and restaurant industry, a significant role in modernization is played by the public, professional associations [10], including the Hospitality Industry Association of Ukraine, the Association of Hotel Unions and Hotels of Ukrainian Cities, the All-Ukrainian Trade Union of Workers of the tourism, sanatorium and hotel industry, Club for hoteliers and restaurateurs HOTELIERO, NGO «Union of Rural Green Tourism of Ukraine», the Union of Ukrainian Entrepreneurs, the Public Union «Ukrainian Restaurant Association», the Union of Ukrainian Entrepreneurs and others, as well as customers of educational services (Table 1).

Table 1

**Online platforms for non-formal education for students in the
specialty 241 «Hotel and restaurant business»**

Name	Activity description
Hospitality Industry Association of Ukraine (http://aigu.org.ua/)	Online media for tourism development in Ukraine, the vision of which is: - to change the situation in the tourism industry in Ukraine; - to unite and develop commercial and non-commercial tourist objects of Ukraine; - to improve the quality of tourist services; - to spread the information about the tourist potential of Ukraine
Association of Hotel Unions and Hotels of Ukrainian Cities (https://mydim.ua/information/union/hotelinua/)	Ukrainian professional public organization, the main activities of which are: - generalisation of experience of leading hotels; - providing methodological and legal assistance; - development of legislative and regulatory documents for the hotel industry; - development of international relations with professional associations of hotels of other countries, organisation of conferences and business meetings
Club for hoteliers and restaurateurs HOTELIERO (http://hoteliero.club/)	A well-known Ukrainian professional association – the initiator and organizer of the First National Hospitality Awards, the aims of which are in: - association of top officials of Ukrainian and international companies in the hospitality industry (HoReCa), managers and owners of hotels and restaurants, development companies, market experts; - raising the positive image of Ukraine's hospitality at the international level
Public Union «Ukrainian Restaurant Association» (https://www.facebook.com/URAorg/?ref=page_internal)	Association of public catering enterprises, related organisations and educational institutions, based on the principles of voluntariness, mutual assistance and development of the industry, the purposes of which are in: - association of hotel and restaurant enterprises, ensuring business success; - lobbying the interests of the industry, improving the economic climate; - food security and development of gastrotourism; - talent development and increase of operational efficiency; - formation of professional education
NGO «Union of Rural Green Tourism of Ukraine» (https://www.greentour.com.ua/)	All-Ukrainian public non-profit organisation. - Vision: to introduce the transition from separated estates to clusters of rural green tourism in Ukraine; to become a participant of green and agritourism EcoSystems; to form and maintain an appropriate environment that will provide an opportunity to improve the welfare of the rural population and quality of life through diversification of economic activities, the fuller use and preservation of natural, historical and cultural potential of rural areas
Union of Ukrainian Entrepreneurs (https://sup.org.ua/uk)	The first largest united organisation of independent Ukrainian entrepreneurs, free of political interests with the goal of protecting entrepreneurs' interests and creating a favorable business environment in Ukraine, the main priorities of membership are in: - the opportunity to publicly state the problems of business and consolidate the efforts of the colleagues to solve them; - increasing the recognition, status and reputation of the business; - obtaining knowledge, practical skills and experience from successful entrepreneurs in Ukraine and around the world

The analysis of the information on the sites of the above-mentioned professional public institutions makes it possible to understand their impact on the training of service sector specialists, whereas, in addition to the interesting discussions of professional topics, vision of problems and solutions, acquaintance with the best foreign and domestic experience, they contain educational and cognitive courses with the possibility of obtaining a certificate from a provider of non-formal education, which can be credited as part (module) of a course in a particular discipline of educational and professional training program, the stratification and specification of future activities, early narrow professionalisation and acquisition of initial special experience. We find it especially valuable to conduct trainings for obtaining knowledge, practical skills and experience directly from successful entrepreneurs in Ukraine and around the world, which, in our opinion, will promote small and medium-sized businesses in service sector, and will encourage non-standard thinking and future creative activity of applicants for education.

Conclusions. Thus, the global and Ukrainian development of the hotel and restaurant business as a component of the service sector and scientific knowledge puts forward to the future specialists the requirements of appropriate professional training, competitiveness and professional mobility in the service sector, which also provides continuous professional development, internships and professional development in lifelong learning. As a result of the research, the theoretical elaboration of the problem of using Internet resources in the educational process of higher education institutions is analysed, the table of online platforms of non-formal education for distance learning is concluded. Professionally oriented Internet resources in distance learning of future specialists in the hotel and restaurant industry are considered. Distance learning of the specialists is defined as a purposeful process of interaction between a teacher (tutor) and student, which is carried out at a distance on condition of using computer technology, the content of which is in the formation of professional knowledge, skills, abilities of future specialists in the hotel and restaurant industry. The priority formal means of Internet resources (an electronic textbook, a reference book, computer models, simulators and constructors, an electronic board, computer training programs, computer test systems) and informal (educational series, movies, blogs) are identified.

References:

1. Kolot, A. & Herasymenko, O. (2020) Sfera pratsi v umovakh hlobalnoi sotsio-ekonomichnoi realnosti 2020: vyklyky dlia Ukrainy [The sphere of labor in the conditions of the global socio-economic reality 2020: challenges for Ukraine]. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf> [in Ukrainian].
2. Burak, V. (2020) Training of future specialists in hotel and restaurant industry in higher educational establishments in the conditions of distance learning. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 6 (39), 16–20 [in English].

3. The Global Risks report. The World economic Forum. 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf [in English].
4. The Future of Jobs Report 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
5. 2017 U.S. Conference of Mayors Tourism, Hotel and Lodging Survey Executive Summary. AHLA, 2017. URL : https://www.ahla.com/sites/default/files/AHLA_USCM_Exec_Summary%20latest.pdf. [in English].
6. John, S. P. (2015). The integration of information technology in higher education: A study of faculty's attitude towards IT adoption in the teaching process. *Contaduría y Administración*, 230–252. DOI: 10.1016/j.cya.2015.08.004 [in English].
7. Kaviyarasi, R. & Balasubramanian, T. (2018). Exploring the High Potential Factors that Affects Students' Academic Performance. *I.J. Education and Management Engineering*, 6, 15–23. DOI: 10.5815/ijeme.2018.06.02 [in English].
8. Hassan, M. M., Mirza, T. & Mirza W. H. (2020). A Critical Review by Teachers on the Online Teaching-Learning during the COVID-19. *I. J. Education and Management Engineering*, 5, 17–27. DOI: 10.5815/ijeme.2020.05.03. [in English].
9. Marikar, F. MMT & Jayarathne, N. (2016). Effectiveness of MOODLE in Education System in Sri Lankan University *I.J. Modern Education and Computer Science*, 2, 54–58. DOI: 10.5815/ijmecs.2016.02.07. [in English].
10. Mammadova, G. A., Aghayev F. T., & Zeynalova L. A. (2019). Use of Social Networks for Personalization of Electronic Education. *I.J. Education and Management Engineering*, 2, 25–33 DOI: 10.5815/ijeme.2019.02.03. [in English].

Література:

1. Колот А., Герасименко О. Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/16344.pdf>
2. Burak V. Training of future specialists in hotel and restaurant industry in higher educational establishments in the conditions of distance learning. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2020. № 6 (39). P. 16–20. DOI: 10.15587/2519-4984.2020.217512
3. The Global Risks report. The World economic Forum. 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf
4. The Future of Jobs Report 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
5. 2017 U.S. Conference of Mayors Tourism, Hotel and Lodging Survey Executive Summary. AHLA, 2017. URL : https://www.ahla.com/sites/default/files/AHLA_USCM_Exec_Summary%20latest.pdf
6. John S. P. The integration of information technology in higher education: A study of faculty's attitude towards IT adoption in the teaching process. *Contaduría y Administración*. 2015. P. 230–252. DOI: 10.1016/j.cya.2015.08.004
7. Kaviyarasi R., Balasubramanian T. Exploring the High Potential Factors that Affects Students' Academic Performance. *I.J. Education and Management Engineering*. 2018. № 6. P. 15–23. DOI: 10.5815/ijeme.2018.06.02
8. Hassan M. M., Mirza T., Mirza W. H. A Critical Review by Teachers on the Online Teaching-Learning during the COVID-19. *I. J. Education and Management Engineering*. 2020. № 5. P. 17–27. DOI: 10.5815/ijeme.2020.05.03.
9. Marikar F. MMT, Jayarathne N. Effectiveness of MOODLE in Education System in Sri Lankan University *I.J. Modern Education and Computer Science*. 2016. № 2. P. 54–58. DOI: 10.5815/ijmecs.2016.02.07.
10. Mammadova G. A., Aghayev F. T., Zeynalova L. A. Use of Social Networks for Personalization of Electronic Education. *I.J. Education and Management Engineering*. 2019. № 2. P. 25–33 DOI: 10.5815/ijeme.2019.02.03.

UDC 81.243: 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-574-582](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-574-582)

Chornous Vira Petrivna candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of social and humanitarian disciplines, Municipal establishment of higher education “Rivne Medical Academy”, St. Karnaukhova 53, Rivne, 33000, tel.: (0362) 635 534, <https://orcid.org/0000-0003-3756-1269>.

THE THEORETICAL ASPECTS OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Abstract. The article analyzes modern aspects of the formation of professional competence of future foreign language teachers, considers the concepts of “competence”, “professional competence”, defines the main components of professional competence of a future foreign language teacher: communicative, methodical, informational, psychological, emotional, pedagogical, project, prognostic, organizational, effective, innovative.

It was determined that the professional competence of the future foreign language teacher is considered as a harmonious combination of basic knowledge, abilities, skills, personal qualities and ways of thinking that allow to successfully engage in professional activities.

The main ways of forming the professional competence of students of higher education institutions are highlighted: scientific and methodological support of teacher training taking into account the main types of competences of future specialists; development and publication of training programs, methodological manuals, introduction of new teaching methods; use of mass media; study of world pedagogical experience.

It has been proven that the process of forming the professional competence of a future foreign language teacher should be based on the principles of scientific approach, independence, awareness of moral values, humanization, democratization and continuity.

The main areas of professional competence of the future foreign language teacher are considered: organization of educational environment, development of educational plans, goals and objectives; professional activity of the future teacher; use of modern information technologies, control and evaluation of the results of educational activities.

Keywords: competence, professional competence, future foreign language teacher, professional activity, formation of professional competence.

Чорноус Віра Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, КЗВО «Рівненська медична академія», вул. Карнаухова 53, м. Рівне, 33000, тел. (0362) 63-55-34, <https://orcid.org/0000-0003-3756-1269>.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні аспекти формування професійної компетентності майбутніх учителів іноземної мови, розглянуто поняття «компетентність», «професійна компетентність», визначено основні складові професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови: комунікативний, методичний, інформаційний, психологічний, емоційний, педагогічний, проектний, прогностичний, організаційний, результативний, інноваційний.

Визначено, що професійна компетентність майбутнього вчителя іноземної мови розглядається як гармонійне поєднання основних знань, умінь, навичок, особистісних якостей та способів мислення, які дозволяють успішно займатися професійною діяльністю.

Виділено основні шляхи формування професійної компетентності студентів закладів вищої освіти: науково-методичне забезпечення підготовки педагогів з урахуванням основних видів компетентностей майбутніх спеціалістів; розробка та видання навчальних програм, методичних посібників; запровадження нових методик навчання; використання засобів масової інформації; вивчення світового педагогічного досвіду.

Доведено, що процес формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови повинен базуватись на принципах науковості, самостійності, усвідомлення моральних цінностей, гуманізації, демократизації, безперервності.

Розглянуто основні напрями професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови: організація освітнього середовища, розробка навчальних планів, цілей та завдань; професійна діяльність майбутнього педагога; використання сучасних інформаційних технологій, контроль та оцінювання результатів навчальної діяльності.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, майбутній учитель іноземної мови, професійна діяльність, формування професійної компетентності.

Formulation of the problem. At the current stage, in the conditions of Ukraine's integration into European and world economic, political, cultural and

educational structures, globalization of all spheres of society, its democratization and humanization, innovative development of information and communication technologies, society needs specialists who are not only competent in their profession, but also able to give an adequate response to today's challenge.

One of the tasks of a modern higher school is to train a competent, competitive specialist who can successfully solve problematic tasks, think flexibly and outside the norm, be able to adapt to rapid changes in living conditions in a multicultural environment, "be ready to change and adapt to the new needs of the labor market, use information, act actively, make quick decisions, learn throughout life" [1, p. 51].

The problem of increasing the level of professional competence of a future foreign language teacher who is able to think creatively, model the educational process, be a generator and implementer of ideas, and introduce new technologies into the process of learning and education is relevant in modern conditions. This is due, firstly, to the fact that a professionally competent teacher has a positive influence on the formation of a creative student, friend, can achieve better results in his activities, and thirdly, realizes his creative potential. This problem is recorded in the state national program "Education" where it is emphasized that one of the main ways of reforming education is the need "to train a new generation of teaching staff, increase their professional and general cultural level"[2, p. 8].

Analysis of research and publications. The problem of formation of professional competence was studied by domestic and foreign scientists. Thus, scientists V. Adolf, T. Brazhe, S. Vershlovsky, O. Dobudko, I. Kotov, R. Ovcharova, L. Solomko emphasize the need to develop the problem of increasing the professional competence of the future foreign language teacher in the conditions of multi-level professional education. Other researchers V. Bepalko, A. Verbytskyi, Ya. Kolomynskyi etc. connect the solution to the problem of professional development with the technological organization of training. The scientific and pedagogical studies of O. Vyshnevskyi, O. Kotenko, S. Nikolayeva are devoted to the problems of forming the professional competence of the future foreign language teacher. In foreign pedagogy, the works of D. Britel, E. Jimez, V. Landsheer, M. Lennon, M. Robinson and others are devoted to the issue of the formation of the professional competence of the future teacher.

Competence is the foundation of professional skill, which is formed in the process of a specific activity. Competence is also the subject's ability to make specific decisions in a certain field of activity and take responsibility for their consequences. The main indicator of the qualification level of any modern

specialist, in particular a teacher, is his professional competence. There are different approaches to defining the essence and structure of professional competence.

According to the pedagogical dictionary, the concept of professional competence is formulated as follows: “a set of knowledge, skills, necessary for effective professional activity, the ability to analyze, predict the consequences of professional activity, use information” [7, p. 78].

N. Ivantsova defines the term “competence” as the level of awareness of a specialist in his professional activity, the result of professional experience, such a consequence of its accumulation during professional life and activity, which provides deep knowledge of his business, the content of the work being performed, methods and means of achieving goals, the ability to correctly assess the existing professional situation and make the necessary decision in this regard [3].

N. Nychkalo notes that competence covers not only professional knowledge, skills and experience in the specialty but also attitude to the matter certain (positive) inclinations, interests and aspirations, the ability to effectively use knowledge, skills and personal qualities to ensure the necessary result in a specific workplace, in a specific work situation [6, p. 96].

Thus, summarizing the views of scientists and approaches to the definition of the concept of professional competence, it can be stated that there is currently no one definition. This is due to breadth of its content, signs, properties, characteristics, which combine such concepts as “professionalism”, “qualification”, “professional properties”. But common in all approaches to defining professional competence are keywords such as “a set of knowledge and skills”, “successful professional activity”.

The purpose of the article is to determine and substantiate the theoretical foundations of the professional competence of future foreign language teachers in the condition of modern education.

The main material. The problem of forming the professional competence of the future teacher is relevant, because a professionally competent teacher models the educational process, knows how to solve problems, orients himself in information flows, is able to adapt to the changes, achieves high results in his professional activity, which contributes to the realization of his professional skills.

As N. Nychkalo notes, the priority task of vocational training at the current stage is the preparation of “qualified” competitive personnel with a high level of professional knowledge, abilities, skills and mobility that meet the requirements of scientific and technical progress and market relations in the economy, education of socially active members of society, forming in them a

scientific worldview, creative thinking, better human qualities, national consciousness” [6, p. 11].

Professional competence is defined as professional training (theoretical and practical) and the ability of a specialist to perform certain tasks and duties, as a criterion for a specialist’s compliance with the requirements of professional activity, as well as the highest level of professional skill that provides the opportunity to achieve high results in a certain professional activity.

The following components of the professional competence of future foreign language teachers are distinguished:

- motivational and valuable (views, ideas, hopes, motivations);
- cognitive and technological (possessions of relevant knowledge and skills to apply it in practice);
- communicative (possessions of communication culture, ability to create an atmosphere of comfort);
- reflective and active (ability to critical analysis, self-assessment, readiness for changes);
- moral and ethical (respect for the child’s dignity, tact, tolerance) [8 p. 104].

The conditions for the successful formation of professional competence are: the formation of the worldview and orientation of the individual, on the basis of which the assimilation of knowledge and skills by students take place; development of professional abilities and professionally significant personality traits in the context of acquiring pedagogical experience; individual and differentiated approach to students in the educational process.

N. Ivantsova defines the following components of the professional competence of the future teacher: knowledge (logical information about the surrounding and inner world of the person recorded in his consciousness); skills (mental formations that consists in the assimilation of methods and skills of activity by a person); skills (actions formed in the process of repetition and brought to automatism); professional position (a system of formed attitudes and orientations, attitudes and evaluations of internal and environmental experience, reality and prospects as well as demands that determine the nature of actions and behavior) [3, p. 20 – 21].

According to L. Banashko, O. Sevastyanov, B. Kryshuk, S. Tavintsev the following are the specific ways of forming the professional competence of students of higher education institutions:

- inclusion of issues of professional and pedagogical competence in research program and training plans of specialists at various educational and qualification levels;
- conducting scientific and theoretical conferences and seminars;
- creation on the basis of the best educational institutions of experimental centers, laboratories for the development of educational innovations, dissemination of the best experience of creative pedagogical workers;

- adjusting and harmonizing the content of education, curricula and programs in order to focus on the main components of professional and pedagogical competence, developing and introducing new courses that will contribute to the formation of professional and pedagogical competence of future teachers of foreign languages;

- scientific and methodological provision of teacher training taking into account the main types of competencies of future specialists;

- development and publications of standard programs, methodical guides, textbooks, methodical materials;

- development and introduction of new methods of training and education with the aim of forming a competitive worker in the educational field;

- use of mass media in order to highlight the best pedagogical experience;

- study of world pedagogical experience, adaptation of the best examples of the formation of pedagogical competence;

- effective application of innovative programs of educational technologies;

- scientific and methodological developments on the strategy of the development of the educational process, the use of innovative forms and methods of individual or group search;

- use of the creative potential of practicing teachers and scientists in improving the educational process [4, p. 5–6].

Analyzing the methodological component of the qualification characteristics of a foreign language teacher, S. Nikolayeva determines the list of basic requirements for his theoretical and practical training. As a result of theoretical training, a modern foreign language teacher must know and understand the basics of the theory of formation of students' communicative competence, which is a set of certain competences namely: speech language (linguistic), sociocultural, sociolinguistic, educational, strategic, discursive. In practical terms, a foreign language teacher must be able to implement various functions: communicative learning, educational, developmental, gnostic, constructive-planning and organizational [5, p. 13 – 14].

Competence as a component of the professional training of future teachers of a foreign language consists in the formation of professional theoretical and practical skills and abilities, motives for activity, personal qualities, the presence of experience in professional activity, the ability to think creatively, in the development of creative potential, value orientations that allow to independently and effectively realize goals pedagogical process. The formation of the professional competence of the future teacher of a foreign language is carried out through the content of education and is a process of mastering stable, integrated, systematic knowledge of pedagogy, psychology,

methods of teaching a foreign language, the ability to apply them in new non-standard situations, the development of personal qualities and properties which will ensure the ability of the individual to productive professional activity.

The process of forming the professional competence of a foreign language teacher should be based on the principles of humanization, unity of universal and national values, democratization, innovation, continuity and integration, quality, awareness, independence and individual activity. Together and in interaction these principles guide future foreign language teachers to the independent choice of the style of their professional activity as well as continuous development of professional and personal qualities. The process of high quality professional training of future teachers in higher education institution requires significant changes in the approach to effective organization of the educational process [9].

The organization of the educational process in the conditions of mixed learning, in the contrast to traditional one, made it possible to identify the following advantages for students of higher education in the context of the problem mentioned by us: a wide selections means and forms of education; free access to various libraries; mastering modern means of information and communication technologies; creation and confirmation of an attitude towards continuous education throughout life; actualization of interdisciplinary connections; increasing the motivation of self-learning.

The formation of professional competence of a foreign language teacher is a result of the development of professional and personal qualities (memory, logical thinking, reflection, organization, accuracy and punctuality, emotional stability, attention, inquisitiveness, sociability) and certain ethical qualities (tolerance, kindness, tact, justice, faith in the student's ability, patience, contact, desire for business cooperation, readiness to take into account the best experience). The development of ethical and professional qualities in combination with the stable system of moral values is the basis of the formation of professional competence. Professional competence covers not only basic knowledge, abilities and skills but also value orientations, motives of a specialist's activity, understanding of oneself and the surrounding world, relationships with people, the ability to develop creative potential and self-improvement. As a result, the future teacher, possessing creative and intellectual individuality, a high level of culture, moral and ethical norms becomes a competent specialist capable of self-improvement.

Conclusions. Modern society needs specialists with a high level of professionalism, spirituality, culture and humanistic outlook, who is able to learn throughout life. In the process of forming professional competence of the future specialist it is necessary to emphasize the stimulation of professional self-

education, the development of his initiative and independence, responsibility for the result of training, the formation of professional mastery and the personal style of educational activities, taking into account the individuality of the student and his level of training, which will reduce difficulties in training and will create additional prospects for the realization of abilities. Realization of the student's individual abilities giving him an opportunity to achieve a high level of professionalism is a basis of the training of a modern specialist.

References:

1. Hluzman O. V. Bazovi kompetentnosti: sutnist ta znachennia v zhyttievomu uspikhu osobystosti [Basic competences: essence and importance in the life of success of an individual]. Pedagogika i psykholohiia : Visnyk NAPN Ukrainy. 2009. № 2 (63). S. 51 – 60 [in Ukrainian].
2. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» («Ukraine XXI stolittia») [The State national program “Education” (“Ukraine XXI century”). Kyiv: ISD, 1997. 61 s. [in Ukrainian].
3. Ivantsova N. Rozvytok profesiinoi spriamovanosti osobystosti na riznykh etapakh ontogenezu [The development of professional orientation of the individual at different stages of ontogenesis]. Zbirnyk naukovykh prats. Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby. Seriia : Pedagogichni ta psykholohichni nauky. 2013. № 2. S. 328-338 [in Ukrainian].
4. Kontsepsiia pedagogichnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv u systemi stupenevoi pidhotovky spetsialistiv pochatkovoï lanky osvity [The concept of pedagogical competence of future teachers in the system of graduate training of specialists of the primary level of education] / L. V. Banashko, O. M. Sevastianova, B. S. Kryshchuk, S. I. Tafintseva. Rezhym dostupu: <http://www.kgpa.km.ua> [in Ukrainian].
5. Metodyka vykladannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh: pidruchnyk [Methods of teaching foreign languages in secondary schools: a textbook] / Kol. avtoriv pid kerivn. S. Yu. Nikolaievoi. – Kyiv: Lenvit, 2002. 328 s [in Ukrainian].
6. Nychkalo N. H. Profesiino-tekhnichnii osviti – derzhavnu pidtrymku ta naukovopedagogichne zabezpechennia [Vocational and technical education state support and scientific and pedagogical support]. Novi tekhnolohii navchannia: nauk.-metod. zbirnyk. Vyp. 15. Kyiv: ISDO, 1995. S. 11 [in Ukrainian].
7. Profesiina osvita: slovnyk : navch. Posib [Professional education: dictionary: textbook]. / uklad.: S. U. Honcharenko ta in. ; za red. N. H. Nychkalo. Kyiv, 2000. S. 78 [in Ukrainian].
8. Serhiichuk O. Profesiina kompetentnist maibutnoho vchytelia. Pidhotovka studentiv do maibutnoi profesiinoi diialnosti : naukovy-teoret. zb. [Professional competence of future teacher. Preparation of students to future professional activity: scientific and theoretical collection]. Vyp. 1. Pereiaslav-Khmelnitskyi : SKD, 2008. 254 s. [in Ukrainian]
9. Sobchenko T. M. Pidhotovka maibutnykh pedagogiv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti [Preparation of future teachers to innovative professional activity]. Pedagogika ta psykholohiia. 2020. Vyp. 63. S. 159–167 [in Ukrainian].
10. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu. Naukovyi posibnyk [Formation of professional competence of the future teacher in the conditions of the higher educational institutions. Scientific manual]. / Pid zahalnoiu redaktsiieiu profesora S. I. Yakymenko. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», 2011. 464 s [in Ukrainian].

Література:

1. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія* : Вісник НАПН України. 2009. № 2 (63). С. 51 – 60.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). Київ: ІСД, 1997. 61 с.
3. Іванцова Н. Розвиток професійної спрямованості особистості на різних етапах онтогенезу. Збірник наукових праць. Національної академії Державної прикордонної служби. Серія : Педагогічні та психологічні науки. 2013. № 2. С. 328-338.
4. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти / Л. В. Банашко, О. М. Севастьянова, Б. С. Кришук, С. І. Тафінцева. Режим доступу: <http://www.kgra.km.ua>.
5. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – Київ: Ленвіт, 2002. 328 с.
6. Ничкало Н. Г. Професійно-технічній освіті – державну підтримку та науково-педагогічне забезпечення. *Нові технології навчання*: наук.-метод. збірник. Вип. 15. Київ: ІСДО, 1995. С. 11.
7. Професійна освіта: словник : навч. посіб. / уклад.: С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ, 2000. С. 78.
8. Сергійчук О. Професійна компетентність майбутнього вчителя. Підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності : науково-теорет. зб. Вип. 1. Переяслав-Хмельницький : СКД, 2008. 254 с.
9. Собченко Т. М. Підготовка майбутніх педагогів до інноваційної професійної діяльності. *Педагогіка та психологія*. 2020. Вип. 63. С. 159–167.
10. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу. Науковий посібник. / Під загальною редакцією професора С. І. Якименко. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2011. 464 с.

UDC: 658.64

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-583-593](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-583-593)

Chyrva Hanna Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics and Socio Behavioral Sciences, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna, <https://orcid.org/0000-0003-3791-6111>

Honcharuk Vitaly Volodymyrovych, Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Chemistry and Ecology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, [https:// orcid.org/0000-0002-3977-36123](https://orcid.org/0000-0002-3977-36123)

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF BUSINESS ETHICS IN MODERN CONDITIONS

Abstract. The goal of the article is to determine the essence and main purpose of business ethics and to analyze the main problems of business ethics in modern conditions. It should be noted that business ethics is a component of the ethics of business relations, which examines the peculiarities of the functioning and development of morality in the field of entrepreneurial and commercial activity and formulates appropriate recommendations for this field. Investigates such issues as the existence of mass poverty and the concentration of significant wealth in the hands of a small number of the population, the relationship between small and large firms, competition, pricing, and the truthfulness of advertising. Business ethics reacts to the problems of preserving the natural environment. On these and many other issues, she convinces that the minimum moral duty of business is not to harm society, people, and the environment. The following are highlighted as the main principles of international business: from the good of shareholders to the good of its key partners; the economic and social impact of business on the development of progressive processes in the world community; business ethics: from the letter of the law to the spirit of trust; respect for legal norms; support of multilateral trade relations; care for the environment; refusal of illegal actions. In the research process, general scientific methods were applied: analysis (to form the main problems of business ethics), comparison (when comparing the ethical behavior of different enterprises), synthesis (to generalize the concept of business ethics). It was found that each company has its own moral system, but people compromise with their own values under the influence of the conditions of the business "organization" in which they work, so it is necessary to use such

measures and methods as ethical codes, ethics maps, ethics committees, social audits, ethical behavior training, ethical expertise, ethical counseling. The conducted research made it possible to investigate the problem of business ethics, evaluate them and provide recommendations on the implementation of the principles of ethics in the business environment. The obtained results can be used in building good neighborly relations between enterprises.

Keywords: business ethics, ethical codes, business environment, social responsibility, norms of business morality, competitiveness.

Чирва Ганна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та соціально-поведінкових наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0003-3791-6111>

Гончарук Віталій Володимирович кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри хімії та екології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0002-3977-36123>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕТИКИ БІЗНЕСУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. Мета статті полягає у визначенні сутності й основного призначення етики бізнесу та проведення аналізу основних проблем етики бізнесу в сучасних умовах. Слід зазначити, що етика бізнесу – складова етики ділових відносин, яка досліджує особливості функціонування і розвитку моралі у сфері підприємницької, комерційної діяльності і формулює для цієї сфери відповідні рекомендації. Досліджує такі питання, як існування бідності широких мас і зосередження значних багатств у руках незначної кількості населення, відносини малих і великих фірм, конкуренція, ціноутворення, правдивість реклами. Реагує етика бізнесу на проблеми збереження навколишнього природного середовища. З цих та багатьох інших питань вона переконує, що мінімальний моральний обов'язок бізнесу полягає в тому, щоб не шкодити суспільству, людині, довкіллю. В якості головних принципів міжнародного бізнесу виділені наступні: від блага акціонерів до блага його ключових партнерів; економічний і соціальний вплив бізнесу на розвиток прогресивних процесів у світовому співтоваристві; етика бізнесу: від літери закону до духу довіри; повага правових норм; підтримка багатосторонніх торгових відносин; турбота про навколишнє середовище; відмова від протизаконних дій.

У процесі дослідження було застосовано загальнонаукові методи: аналіз (для формування основних проблем етики бізнесу), порівняння (під час зіставлення етичної поведінки різних підприємств), синтез (для узагальнення поняття етика бізнесу). Виявлено, що кожне підприємство має власну систему моралі, але люди йдуть на компроміс із власними цінностями під впливом умов ділової «організації», в якій вони працюють, тому необхідно використовувати такі заходи і методи, як етичні кодекси, карти етики, комітети з етики, соціальні ревізії, навчання етичній поведінці, етична експертиза, етичне консультування. Проведене дослідження дало змогу дослідити проблему етики бізнесу, провести їхню оцінку та надати рекомендації щодо впровадження принципів етики в бізнес-середовище. Отримані результати можуть бути використані в побудові добросусідських відносин між підприємствами.

Ключові слова: етика бізнесу, етичні кодекси, бізнес-середовище, соціальна відповідальність, норми моралі бізнесу, конкурентоздатність.

Statement of the problem. Throughout its history of development, humanity has gone through various stages in relation to enrichment, changing views on the essence and role of wealth and accumulation. It is ironically confirmed that ancient thinkers were among the first to think about moral existence, which is not determined by material gain. Thus, Plato in "The State" considered the desire to accumulate material wealth as a passion that has no limits, and the cause of all injustices and vices, and if it is not limited in any way, it will threaten the well-being of the state. Aristotle, in the fifth book of Nicomachean Ethics, devoted to justice, examines the conditions for concluding a just contract between producer and consumer and concludes that the question of justice would not arise if the producer and consumer did not need. The problem of a person's social responsibility as responsibility for his actions before society and himself has a complex, complex nature. Recently, there has been an interest in scientific and applied aspects of responsibility in general and social responsibility in particular, as well as in many related ones. This is due to the discrepancy between the need to raise the moral and spiritual potential of society, on the one hand, and the real course of events, namely: undesirable changes in the structure of values and social norms of behavior of members of society and its institutions, on the other.

This problem affects not only the everyday life of society, but also the conduct of business activities. World business is increasingly focused on solving social problems both at the national and global levels. Enterprises with a social purpose are recognized as a separate special direction of economic activity. Therefore, the introduction of forms of management that are effective

in social and moral contexts will make it possible to form a sustainable society and ensure the continuous activity of the management cycle. Factors of economic efficiency should be significantly supplemented by factors of an ethical, social and environmental nature. Ethical priorities of an entrepreneur: confidence in the usefulness of his business not only for himself, but also for society; recognition of the need for competition and the simultaneous desire for cooperation; respect for the individual; respect for any property, state power, social system, legislation; trust in others, respect for people's professional skills; recognition of the value of education, science, culture; desire for innovations; humanism; assistance to vulnerable people; raising the level of religious, ethical, cultural values in society.

The current stage of national state formation is characterized by democratization and improvement of the national legal system. Under these conditions, special attention is paid to the formation of the legal framework of Ukraine, taking into account the experience of European communities. The key vector of the constitutional reform started in Ukraine is ensuring the decentralization of national power, which acts as the main tool for the transformation of social relations today and is characterized by the maximum approximation of power, management tools and services to every citizen, while involving them in the implementation of the process of managing state affairs. Accordingly, it becomes clear that Ukraine, under such unfavorable conditions of the internal and external environment, needs not only a partial transformation and the implementation of individual reforms, but also the implementation of significant radical changes in the economy and society.

U. Beck, M. Porter, M. Kramer insist that the well-being of enterprises depends on social progress, raising social standards for the entire population. So, the latter put forward the idea of \u200b\u200bvalues that are common to business and society. The authors believe that business takes only third place, at best, to social problems. If the priority for business is economic efficiency and profit, then the priority for society and the state is social order and social peace, because without a social world, there is no need to talk about any efficiency and profitability. And one of the means of ensuring the social world is social justice, observance of moral norms and principles. Modern business ethics is an attempt to restore the lost value, meaningful unity of the world of economy and the world of culture. The study of the problem of business ethics is conditioned by the development of a democratic, legal, social state with a market economy in Ukraine, as well as integration into the international economy and the European Union, where an ethical approach to business management based on the principles of social management operates.

Analysis of the latest research and publications. In the field of understanding the ethics of Ukrainian management and its social responsibility,

Ukrainian scientists are working quite productively: B. Budzan, F. Khmil, H. Shchokin, G. Dmytrenko, O. Kuzmin, Yu. Palekha, V. Gerasymchuk, G. Kovalenko, A. Shegda, G. Hast and others. Theoretical positions on the formation and application of adaptive strategies in coverage in the works of domestic and foreign scientists, in particular: R. Akoff, Y. Anisimov, I. Ansoff, A. Baranovskyi, A. Bulatov, G. Burenina, O. Vykhanskyi, L. Vorotina, J., P. Reynolds, M. Stegney, D. Storey, I. Strutynska, A. Fayol, J. Schumpeter, and others. Scientific and practical aspects of the use of adaptive strategies in the development of small business enterprises in the conditions of functioning of territorial communities were made by such researchers as: O. Balabenko, Ya. Belinska, M. Budnik, Z. Varnalii, O. Dovgalova, O. Zavyalova, I. Irtishcheva, O. Kyrilenko, O. Kolodina, P. Kotler, G. Kosharna, Zh. Krysko, M. Luchka, S. Mocherny, K. Orlova, O. Panukhnyk, N. Popadynets, L. Rozhkova, V. Sakharov, L. Sokolova, Yu. Stepanova, S. Shults and others.

Setting the task. The purpose of the study is to determine the essence and main purpose of business ethics, as well as to analyze the problems of business ethics in modern conditions.

Presentation of the main material. Economic ethics presupposes the supremacy of man over material flows in the production process, which he controls, giving it a humanistic character, because it is through labor that the desired profit is achieved. This means that the economic goal, the means, forms and methods by which it is achieved are economically and ethically justified only when they contribute to the general increase in the productivity of individual and social labor and, on this basis, to the improvement of the well-being of each person.

Another factor of ethical business is the presence of moral and legal prerequisites for its functioning. Such prerequisites are a set of legal and ethical principles, norms and rules that regulate the relations of economic market entities with the state, with consumers, with society as a whole, as well as interpersonal relations in entrepreneurship and personal ethics of management. The principles and norms of business morality and the morality of a businessman include honesty, trust, justice, partnership in relations, conscientious performance of duties, openness, and faithfulness to one's word.

In its most general form, a business goal is defined as a business goal whose main principles are fairness and efficiency. It includes the following elements: the goal of management; the purpose of relations with the state, business partners, consumers, society; ethics of interpersonal relations, business negotiations; moral principles and social responsibility of business; the personal goal and business culture of an entrepreneur, the goal of self-affirmation [1-5].

The functioning of business ethics is associated with an ambiguous interpretation of such a philosophical problem as the compatibility (incompatibility) of business and morality.

The purpose of business (commercial, entrepreneurial, any other activity permitted by law for profit) with a component of the ethics of business relations. These relations cover not only the production, organizational, legal spheres, because even very close people (relatives, friends, loved ones) from time to time with its subjects, for example, during the distribution of inheritance, joint purchase of housing, vehicles, also cooperating in the same organization. The purpose of business in a broad sense is a set of ethical principles and norms that should guide the activities of organizations and their members in the field of management and entrepreneurship. The purpose of business is to study the conformity of moral standards of human activity with the goals of a business organization [2].

Ethics expresses the purpose of business through utility, acting as means of doing business.

Under the conditions of historical changes in the organization of the modern business world, business ethics is becoming an important component of culture and entrepreneurship, increasing the level of corporatism and the information revolution. With the help of business ethics, the necessary aesthetic values for each person are formed, entrepreneurs better navigate complex problems.

It is known that business ethics as a special ethics includes descriptive and normative parts in its definition. On the one hand, it reflects the manifestation of general principles of morality in a specialized sphere of human activity, records and describes the specifics of this manifestation. On the other — acts as a kind of summation of moral requirements — norms, with the help of which specific problems should be solved, and which constantly accompany the professional activity of a businessman.

The business goal, therefore, will have both a purely theoretical function and a practical function, being a system of ethical guidelines in business [3]. Corporate ethics, unlike universal ethics, is determined by the specifics of the organization's activities and goals, as well as stereotypes of behavior that have historically developed in this organization. It is part of the territory — normative — system, the so-called corporate culture. The latter includes not only ethical, but also other values, as well as beliefs, rituals, symbols [2,7-9].

Business ethics is aimed at distinguishing between ethical and unethical, and at the same time the rules of cultural, civilized relations in any business affairs of equal, independent partners interested in combining efforts to solve the problems of the organization whose interests they represent.

Basic principles of business ethics:

- 1) business responsibility — from the good of shareholders to the good of its key partners;
- 2) economic and social impact of business — to progress;
- 3) justice and the world community; business ethics — from the letter of the law to the letter of trust;
- 4) respect for legal norms;
- 5) support of multilateral trade relations;
- 6) care for the environment;
- 7) refusal of illegal actions.

These principles ensure the nature of relations between macro-subjects of the social and economic structure of society — organizations, the state, society. Non-observance of ethical principles at the macro level leads to a constant loss of efforts to solve ethical problems at the level of labor teams.

Each company has its own moral system, but observations prove that if people compromise their own values under the influence of the conditions of the business organization in which they work. In order to confirm the ethical behavior of managers and ordinary employees, you can use measures and methods recommended by business ethics researchers:

1. Codes of ethics. Codes of ethics are standards that describe a general system of values, ethical rules that are expected to be followed by employees of an organization (institutions, industries, companies, enterprises, etc.). The purpose of the Code of Ethics is to establish ethical norms and rules of official conduct of the company's employees for the dignified performance of their professional activities, as well as to help strengthen the authority and trust of citizens.

2. As a rule, organizations provide ethical standards to their employees in the form of printed materials.

3. Maps of ethics. This is a set of ethical rules and recommendations that specify the ethical code of the corporation for each employee of the company. They also contain the name and telephone number of the company's ethics consultant. The method is actively used in Japanese companies.

4. Committees on ethics. They are created by some organizations to evaluate daily practices, almost all members of such committees are senior managers. Organizations that do not create or employ a specialist in business ethics, a so-called ethics attorney. Its role is to develop a position on ethical issues related to the organization's actions, as well as to engage the function of the "social conscience" of the organization.

5. Social audits. It is proposed for evaluating and organizing reports on the social impact of the organization's actions and programs. Supporters of

social auditing believe that reports of this type can indicate the level of social responsibility of the organization, as well as the performance of the function of the "social conscience" of the organization.

6. Teaching ethical behavior. It is used by organizations to confirm indicators of the ethical behavior of managers and ordinary employees. At the same time, workers are introduced to business ethics, which increases their susceptibility to possible ethical problems.

7. Ethical examination. It is a comprehensive analysis of a specific aspect of the organization's activities that is of concern to senior management, staff, or the public and may affect the organization's image and prospects. The result of such an examination is a system of proposals aimed at improving the moral climate and moral respectability of the organization, as well as making corrections in the practice of the organization's activities.

8. Ethical consulting. It is performed when the organization's problems cannot be solved by the organization's own forces due to the complexity and contradiction of the situation associated with specific moral dilemmas, for which competent independent specialists in business ethics are invited. Professional codes come from professional ethics and regulate relations in professional communities and are effective for "liberal professions". Professional ethics is a specifically defined set of moral norms that serves as a guide to behavior in a particular professional activity. Therefore, professional codes are based on the same ethical principles as corporate codes, but they contain standards of conduct for a specific profession or type of activity. Codes regulate the behavior of specialists in difficult situations characteristic of a certain profession, raise the status of the community in society, build trust in the representatives of this profession, and strengthen its significance.

One of the first professional codes was the Hippocratic oath - the code of doctors. Currently, codes of professional ethics are being developed by business unions, bankers' associations, associations of advertising agencies, etc. For example, the Union of Industrialists and Entrepreneurs of Russia created an ethics commission and developed the "Charter of Corporate and Business Ethics", which provides for the announcement of a boycott of those entrepreneurs who violate business ethics. This charter is considered as a step towards a civilized resolution of disputes between entrepreneurs. The Code of Ethics and Standards of Professional Practice was approved by the recently created Ukrainian Association of Managers-Consultants. It stipulates that the members of the association undertake to maintain a high ethical and civil level of activity, to carry it out in such a way as to serve the society in accordance with the existing professional standards of competence, objectivity and honesty. Consequently, the development of partnership relations and the

growing dependence of the business of organizations on both the national and international markets stimulated the development of business ethics. Ethical requirements are reflected in corporate and professional codes and become the core of the corporate culture of organizations. We consider the following to be the main moral criteria of modern entrepreneurial activity in the conditions of the current economic crisis: the culture of business behavior in the market; professionalism, fairness, trust; gaining a reputation as an honest, competent and decent partner; worthy competition, association with like-minded people who share these principles.

Modern concepts of ethical business conduct are diverse, as are the opinions and ideas of each country regarding fairness, which are the product of its own understanding, based on which it can negotiate business conditions.

However, a number of complex problems arise when defining the criteria of an ethical business organization. The study of the main processes of administrative-territorial reform in Ukraine revealed that the decentralization of power today can improve relations between the government and business at the regional and local levels by forming appropriate conditions for cooperation, as they are interdependent in each other's development. The new operating conditions of small businesses led to the study of the essence of the concepts "enterprise adaptation" and "adaptive strategy". The first of these definitions is defined by the author as a constant process of adaptation, which begins from the moment of creation of the enterprise until the moment of its complete liquidation in order to ensure the effectiveness of functioning and strategic stability through a system of adaptation measures and actions. The second concept in the author's interpretation is proposed to be considered as a strategy aimed at the development of the enterprise in the future in conditions of uncertainty of the market environment, which involves only the initial project action, the choice of making subsequent decisions depends on the results of previous works, and the final effect - on each completed stage.

The current policy of Ukraine is mostly aimed at exporting raw materials, products, labor resources, mainly intellectual, which are not there at all comforting and rational for the state. This acute economic problem can to weaken small business, which is a leading force in overcoming negative processes in the economy and ensuring sustainable positive development society, as well as a powerful element for entrepreneurial development abroad. The world business arena offers great opportunities for conducting activities with the encouragement of healthy competition, new goods and services, as well as entrepreneurial initiative. Small business only needs to overcome technological backwardness, increase the competitiveness of domestic products, and finally leave the monopolized, unprofitable economy and oligarchy that is familiar to everyone.

First, there is the problem of applying the concept of "ethics" to a legal entity, which is a business organization. Many modern business theorists support the statement about the fundamental incompatibility of ethics, business, and moral values. In modern socio-economic literature, the thesis that business is business and ethics is ethics is widespread; economy is one thing, culture is quite another. At the same time, it should be emphasized that this position is not shared by all business representatives. Today, there is a clear tendency to recognize the need for ethics in the economy, in particular business. The following statements are put forward as arguments: an ethically oriented economy becomes the most competitive, behaving ethically in the business environment becomes economically rational. In addition, corporate ethics becomes the most important business asset if it takes into account both economic and non-economic interests of all interested parties. In fact, it is about social responsibility and justice [6]. Secondly, most of the current corporate codes, especially in large corporations, are focused more on the needs of the company itself and declare the responsibility of the enterprise to customers, contractors and partners, society as a whole, than to its own personnel. Considerable attention is paid to the duties of workers and their loyalty to the company, and very little - the duties of the company itself before its formation of corporate ethics are played by business associations, while the role of trade unions is insignificant, so it can hardly be recognized as a positive factor. In fact, the development of corporate ethics could significantly improve the position of hired workers and limit managerial arbitrariness. In our opinion, trade unions are no less interested in the formation of corporate ethics than entrepreneurs, that is, they are an effective means of regulating labor relations at the enterprise.

Conclusions and prospects for further research. Each enterprise has its own system of morality, but observations prove that people compromise with their own values under the influence of the conditions of the business organization in which they work. In order to confirm the ethical behavior of managers and ordinary employees, measures and methods recommended by business ethics researchers can be used: ethical codes, ethics maps, ethics committees, social audits, training in ethical behavior, ethical expertise, ethical consulting.

In order for ethical principles, norms, rules and standards to be transformed into the reality of business life, mechanisms must be used to put ethical norms into practice.

In the process of work, it is necessary to take into account the patterns that determine the peculiarities of interpersonal communication. Disrespect for a person's psychological safety affects the conscious or unconscious encroachment on the leading motives of a person's social behavior.

References:

1. Holych N. (2019). Sensitivity of small business of Ukraine to dynamic changes of the global environment / Business Risk in Changing Dynamics of Global Village 2 (BRCDGV 2019) : Monograph. Edited N. Marynenko, P. Kumar, I. Kramar. Nysa : Publishing Office University of Applied Sciences in Nysa. Ternopol. 2019. Pp.305-311. URL: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/29283>

2. Кучай Т., ГОНЧАРУК В., Рокосовик Н., Зорочкіна Т. (2022) Розвиток нового екологічного мислення як шлях до збереження навколишнього середовища. Гірська школа Карпат. 26. 21-24.

<https://journals.pnu.edu.ua/index.php/msuc/article/view/6577>

DOI: <https://doi.org/10.15330/msuc.2022.26.28-31>

3. Кучай Т. П., Гончарук В. В., Кучай О. В., Візавер В. А., Сирожко О. В. (2022) ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка / Педагогічні науки. Глухів: Вид-во Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. 3(50). 86-91.

<http://visn-ped.gnpu.edu.ua/index.php/uk/home1/74-visnyk-hlukhivskoho-natsionalnoho-pedahohichnoho-universytetu-imeni-oleksandra-dovzhenka-2022-vyp-3-50>

DOI: 10.31376/2410-0897-2022-3-50-86-91

Література:

1. Абрамов И. Деловая этика: Руководство по управлению ответственным предприятием в развивающейся рыночной экономике / И. Абрамов, К. Джонс, [пер. на рус. язык]. — Ватингтон Министерство торговли США, Управление международной торговли, 2005.

2. Гончарук В.В. Управління ресурсно-екологічною безпекою регіону : навч.-метод. посіб. для студ. денної форми навч. напрямку підготовки 101 «Екологія» (освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр») / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: В. В. Гончарук. Умань : Візаві, 2023. 364 с.

3. Гончарук Віталій Володимирович, Парахненко Владислав Геннадійович, Декарчук Марина Вадимівна. Ефективність формування інтересу майбутніх фіхівців до природоохоронної діяльності під час навчально-польової практики. Наука і техніка сьогодні (Серія «Право», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Педагогіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»): журнал. №11 (25), 2023. С. 408-417.

<http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/6582/6616>

4. Гончарук В.В., Парахненко В.Г. Еколого-економічне регулювання лісовідновлення. Наукові перспективи (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія». Випуск №9 (39), 2023. С. 94-106.

<http://perspectives.pp.ua/index.php/np/issue/view/178>

5. Гончарук В. В., Ляховський Я. Г. Проблеми та перспективи організації екологічного менеджменту та аудиту в Україні. Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ: Вип. 26 / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; [редкол.: Миколайко В. П., Браславська О. В., Красноштан І. В. [та ін.] ; відп. за вип. Совгіра С. В.]. Умань: Видавець «Сочінський М. М., 2023. С. 52- 54.

<https://pgf.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/11/збірник-еколаб.pdf>

6. Сидоренко С. В. Теоретико-методологічні засади аналізу етики бізнесу / С. В. Сидоренко // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2009. — Випуск 39. — С. 91-105.

UDC 378.016-026.15:81'243

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-594-603](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-594-603)

Gusak Liudmyla Yevhenivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Foreign Languages of Humanities, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voly Ave., Lutsk, 43025, tel.: (050) 860-59-31, <https://orcid.org/0000-0001-7570-2574>.

Malenytskyi Denys Serhiyovych PhD student, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voly Ave., Lutsk, 43025, tel.: (095) 613-21-43, <https://orcid.org/0009-0007-6967-5945>

CREATIVE APPROACHES IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Abstract. This article investigates creative approaches to English language teaching. The relevance of this topic has seriously risen in the past few years. The main reason for this is technological progress, which allows us to use unusual and extremely effective ways to teach English. The main feature of these methods is flexibility. There are a lot of ways to teach English effectively nowadays. Unlike 20 years ago, when most lessons were standardized and similar, it is possible to find something special for everyone today. This is especially important for Ukraine, which is building closer relations with the most developed countries. The Russian invasion of Ukraine also increased the significance of learning English. Millions of refugees from our country found it difficult to live in unfamiliar cities where they had to communicate with local people either in English or other languages.

The topic is quite new and requires further investigation. There are several pieces of research and publications related to creative approaches in English language teaching. These research works are quite deep and precise, but it is important to offer something new. This article offers several innovative approaches in this area.

The data from the Razumkov Centre Sociological Service has been used in this article. It has been done in order to evaluate the command of English among Ukrainian citizens and underline all problems and weak spots.

This article offers a lot of useful tips and methods for making the educational process more interesting and efficient. The main idea here is the possibility to use hobbies and interests for learning English, which is incredibly useful for increasing the motivation of students. There are different approaches

to implementing this method. Some of them are described in this article. Most of these methods are unique and unusual (e.g., «Artificial English Environment» and «Virtual Theatre»). Not all of them can be appropriate in every situation. The teacher must understand his students and choose only suitable methods. All of these recommendations are based on our own observations and experience. Most of them have already proved their effectiveness in practice.

Keywords: English, creative approaches, English language teaching, creativity, motivation, effectiveness, creative teaching.

Гусак Людмила Євгенівна доктор педагогічних наук, професор кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп.Волі,13, м.Луцьк, 43025, тел.: (050)860-59-31, <https://orcid.org/0000-0001-7570-2574>.

Маленицький Денис Сергійович аспірант, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп.Волі,13, м. Луцьк, 43025, тел.: 095-613-21-43, <https://orcid.org/0009-0007-6967-5945>

КРЕАТИВНІ ПІДХОДИ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У цій статті досліджуються креативні підходи у викладанні англійської мови. Актуальність цієї теми в останні роки серйозно зросла. Основною причиною цього є технічний прогрес, який дозволяє використовувати незвичайні та надзвичайно ефективні способи навчання англійської мови. Головною особливістю цих методів є гнучкість. Сьогодні існує багато способів ефективного навчання англійської мови. На відміну від 20 років тому, коли більшість уроків були стандартизовані та схожі, сьогодні можна знайти щось особливе для кожного. Це особливо важливо для України, яка будує тісніші відносини з найрозвиненішими країнами. Російське вторгнення в Україну також підвищило важливість вивчення англійської мови. Мільйонам біженців з нашої країни було важко жити в незнайомих містах, де їм доводилося спілкуватися з місцевим населенням англійською або іншими мовами.

Тема досить нова і потребує подальшого дослідження. Є кілька досліджень і публікацій, пов'язаних із креативними підходами у викладанні англійської мови. Ці дослідження досить глибокі та точні, але важливо запропонувати щось нове. У цій статті запропоновано декілька інноваційних підходів у цій сфері.

У статті використано дані соціологічної служби Центру Разумкова. Це зроблено для того, щоб оцінити володіння англійською мовою громадянами України та підкреслити всі проблеми та слабкі місця.

У цій статті є багато корисних порад і методів, як зробити навчальний процес цікавішим і ефективнішим. Основною ідеєю тут є можливість використовувати хобі та інтереси для вивчення англійської мови, що наймовірно корисно для підвищення мотивації учнів. Існують різні підходи до реалізації цього методу. Деякі з них описані в цій статті. Більшість із цих методів є унікальними та незвичайними (наприклад, «Artificial English Environment» та «Virtual Theatre»). Не всі вони можуть бути доречними в кожній ситуації. Учитель повинен розуміти своїх учнів і обирати тільки підходящі методи. Усі ці рекомендації базуються на наших власних спостереженнях і досвіді. Більшість з них вже довели свою ефективність на практиці.

Ключові слова: Англійська мова, креативні підходи, навчання англійської мови, креативність, мотивація, ефективність, креативне навчання.

Formulation of the problem. The importance of finding new creative approaches in English language teaching can't be doubted. Especially now, when Ukraine is building closer relations with the most developed countries. The Russian invasion of Ukraine also increased the significance of learning English. Millions of refugees from our country found it difficult to live in unfamiliar cities where they had to communicate with local people either in English or other languages.

English is considered to be a global language, so it is easier for most people to master it and communicate with foreigners without any difficulties. Unfortunately, according to the recent survey conducted by the Razumkov Centre Sociological Service only 1.1% of Ukrainians are fluent in English, and 43.8% of respondents do not know the language at all [1]. Another study shows that 23% of our people can read, write and communicate in English at regular or even professional levels [2]. According to these pieces of research, it is clearly seen that Ukraine is one of Europe's worst countries at speaking English [3].

There are a lot of reasons for this:

- 1) English is different from Ukrainian language;
- 2) Ukrainians do not understand the importance of English;
- 3) Most people cannot force themselves to learn English because it is boring and complicated.

Negative experience is the main reason why learning English is a very boring process for Ukrainian people. Most of them started learning English at school, and they remember those tedious lessons. A typical teacher in a regular Ukrainian school is an old person who uses Soviet approaches in English language teaching. According to this methodology, in most cases, students have to deal with endless grammar exercises without any interesting or interactive tasks. No wonder most Ukrainians do not want to experience this again.

This article is focused on offering new approaches to English language teaching to make this process easier and more pleasant.

Analysis of recent research and publications. This topic is quite new and poorly researched. There are no significant pieces of research or publications.

The purpose of the article is to offer some new approaches in English language teaching to increase the effectiveness of this process and make it more pleasant.

Main body. Technological progress has developed significantly in the last 20 years, which allows us to use unusual and extremely effective ways to teach English. The main feature of these methods is flexibility. There are a lot of ways to teach English effectively nowadays. Unlike 20 years ago, when most lessons were standardized and similar, we can find something special for everyone today.

Technological progress has introduced the possibility to conduct online lessons as well, which has expanded our horizons and allowed us to implement even more unusual and efficient methods. Most people prefer online lessons these days because they are simple and less time-demanding. It is possible to attend these lessons any time and any day, which is extremely convenient.

But the main advantage that technological progress has introduced is the possibility to use our hobbies and interests for learning English. This method is incredibly useful for increasing the motivation of students. There are different approaches to implementing this method. Some of them are described in this article.

Obviously, the first thing that comes to mind is watching English movies. The main benefit of this activity is simplicity. It is possible to relax after a very busy day and learn English at the same time. This approach is not demanding, and most people will find it quite pleasant.

Unfortunately, Ukrainians do not think so. According to the previously mentioned survey only 1.7% of our citizens prefer watching movies in English without subtitles, another 8% — in English with subtitles. 55% — watching films dubbed in Ukrainian, 16% — dubbed in Ukrainian with English subtitles,

7% — dubbed in Russian. The low support for movies in English is due to the poor command of English among citizens [1].

It is obvious that people who are not good at English find this activity difficult and boring. There are several reasons for this:

1. They do not want to watch primitive cartoons and TV-shows which are suitable for their level.

2. They can't watch their favorite movies because their level is too low.

3. They do not have sufficient vocabulary to watch films without pausing every second to write down a new word.

4. They treat this activity like a lesson

Fortunately, it is possible to offer several tips to solve these problems.

Tip 1. Watch your favorite films that you have already seen several times.

In general, it is a good idea to choose movies of appropriate difficulty level. But it is possible to avoid this by watching films that have already been seen several times in Ukrainian language. In this case, it is easier to understand the plot and to learn some new words.

Tip 2. Watch these movies several times.

The second tip is connected to the first one. As was said earlier, it is possible to use any movies that have already been seen several times. In this case, people should choose those movies which they really like and watch them several times. By implementing this approach it is possible to learn the whole phrases and use them automatically afterwards.

It is also a good idea to watch some specific scenes several times. It is easier to learn new words when they are connected with some movies, scenes, characters, etc.

Tip 3. Ignore some unknown words in the film.

A lot of novice English learners just can't relax during watching the movie because they have to pause every second to check something in the dictionary. The best advice here is to skip some words and phrases. By watching movies for several times it is possible to learn all unknown words in several approaches.

Tip 4. Stop treating this activity as a lesson.

In most cases it is a bad idea to set goals regarding the duration of watching films. The best choice is to do this when people have some free time but without precise schedule. For instance, it can be done during the lunch breaks or in the evening after work. In this case, people will change their perception of watching English movies.

Tip 5. Watch movies with subtitles.

Most people think that watching films without subtitles is better because you won't be distracted reading them. It can be true but there are also a lot of

disadvantages of this. The first one — it is impossible to learn new words because most people are able to hear and understand only what they know. The second problem — it is impossible to analyze grammar constructions that might be encountered in the film. Watching movies without subtitles can help to evaluate the progress made though. In this case, it can be treated like a test but not like an opportunity to learn something new. Also, it is worth mentioning that most people have a visual memory, so it is essential for them to use subtitles.

Probably, the second thing that can be used to learn English is music. This activity is almost as effective as the previous one and might be even easier to implement. By listening to English music it is possible to enlarge vocabulary, improve pronunciation and develop speaking and listening skills.

According to another survey conducted by Molnar OSINT-community around 46% of our citizens prefer listening to music in Ukrainian language, another 31.2% — in English, 15.8% — in Russian language, 4.8% — without vocals, 2.2% — in other languages. The situation is quite optimistic — much better than situation with English movies [4].

The reason for this difference is that there is no need to understand the lyrics to listen to music. It is possible to receive satisfaction without this. That is why Ukrainians prefer English music to English movies. Unfortunately, this listening can't be described as effective. It is just a background for most listeners. They are not trying to understand the lyrics, to learn something new — they are just having fun.

Some tips can be offered to improve the situation:

Tip 1. Choose songs and musicians that you like.

Although it is generally recommended to select songs which are appropriate for student's English level, it is not very effective approach. Of course it is great when the song is not too fast, not too long and doesn't contain too many difficult words. But most people would rather deal with harder compositions which they like. In this case, they would be interested in analyzing those lyrics and new words. They would want to listen to this song again and again which is crucially important for learning words and improving pronunciation.

Tip 2. Read and analyze the lyrics.

Reading the lyrics can help to learn some new words and phrases. Also, it is a good idea to analyze the grammar constructions. It is important to choose different songs as well. Listening about love all the time is not the best idea.

3. Sing along to improve pronunciation and to learn new words.

Singing can help to learn the unknown words quicker. In this case, a student learns not only the spelling and translation but pronunciation as well.

4. Listen to your favorite songs multiple times until you've learned them by heart.

Generally speaking, most people can listen to music in two different ways. People from the first group prefer listening to a lot of different musicians, bands, genres, etc. These people do not like listening to the same songs all the time. They have millions songs in their playlist. Most people might think that this way of listening is better for enlarging vocabulary because this gives an opportunity to listen to more different songs. However, in most cases it is wrong assumption. In order to learn something new more effectively it is better to listen to the same songs multiple times until learning them by heart. This method of listening allows to learn the whole phrases and later to use them in conversations. It is easier to recall an appropriate word when it is associated with favorite songs.

5. Do not treat this activity like a lesson.

It is important to remember that listening to music is a leisure activity after all. So it is a bad idea to follow specific schedule or set some goals. Having fun and enjoying the process will give the best results.

It is also important to mention different creative approaches to conduct online lessons and to communicate with students.

Everyone knows that the best way to learn English is to live in an English-speaking country. Fortunately, it is possible to imitate this experience during English lessons. The main rule here is to use English all the time. For weaker students it can be different but it is still essential to communicate and write in English. Phone conversations are no exception. The main goal here is to create this so-called "Artificial English Environment". During such lessons students will be able to receive almost the same experience as in a real English-speaking country.

Exchanging messages can be a lot of fun too. Instead of using boring standard phrases all the time it is possible to use GIFs. GIF is a type of computer file that contains a still or moving image [5]. It can be a quote from a movie, well known joke, or just a funny picture with appropriate meaning. GIFs can also help to learn some new phrases and use them afterwards.

There is also one very unusual and effective method of conducting online-lessons. It can be called "Virtual Theatre". The main idea is to organize a special adventure for students. This adventure must be connected with something interesting (movies, cartoons or TV-shows, for instance).

At first, the students must watch a film. If they like this film, it's time for "Virtual Theatre", then. A teacher must invent a story, related to that movie and follow the plot. Choosing an appropriate background is the first step that must be taken. The teacher must replace a standard background with the new one.

This new background can be taken directly from the film. It is also possible to edit this background and add some funny elements to entertain the students. The teacher can use some special applications to do this.

Before the lesson it's a good idea to greet the student with an appropriate GIF with a phrase, taken from the movie. There is also a common practice in most private schools to send different videos on specific topics before lessons (for example, from ello.org [6]). There are a lot of advantages of this approach, but there is one downside – these videos are sometimes quite boring. However, it is possible to fix this by adding these videos into some scenes from previously mentioned films. In this case, the video becomes more interesting, funny and relevant.

Once the lesson has commenced, the teacher can explain everything about the background that he is using. It is also a good idea to tell some jokes or to use several popular phrases from the movie.

In general the duration of one story can vary from 3 to 10 lessons in order for the students not to get bored. After finishing the story it is possible to create a special video with “ending credits”. It can be a joke video where all the characters from the movie are listed combined with the soundtrack from the film.

This method is not suitable for all students, but some of them might find this approach quite amusing.

It is also important to persuade students to devote more time for English outside classes. All of them have some hobbies and it is a teacher's task to motivate them to consume English content. By doing this, students can get access to much more reliable sources of information and better content.

A lot of teachers find it difficult to teach teenagers. Some of their qualities, such as lack of motivation and rebellious behavior are annoying. But even here it is possible to find a solution. Most of them adore computer games, so offering them to do some tasks, related to their favorite games can be a good idea. Those must be English computer games of course. It is better to choose games with a lot of cut scenes and dialogues, because it is impossible to learn something new if all the missions in the game are connected with shooting or driving. This unusual approach can work quite well with teenagers.

The last but not least is social media. In order to motivate and entertain students even more a teacher can run his page or channel dedicated to English. The teacher can upload some unusual, funny and useful videos about English. These videos can be about grammar rules, idioms, prepositions, and other different topics, but combined with some English films, TV-shows, games, etc. Learning English will never be boring after implementing this method.

There is one more unusual approach that can be used to help students to get rid of language barrier. This method is frequently used in different private schools. A teacher can visit some public places with his students. They can go to the café and order something in English. They also can communicate with pedestrians in English.

The main idea of this method is to convince students that those people in the street are not native speakers. It means that it is much easier to use English while speaking with them. Spending good time together can also be an effective way to motivate students to become more interested in English.

Implementation of all these unusual methods can be quite tricky for older teachers, who are less familiar with modern technologies. It means that most of these recommendations are suitable for younger teachers. It doesn't mean that this approach is restricted. It just means that older teachers won't be able to use it completely.

Conclusion.

It can be concluded that English language learning is not a boring process anymore. Technological progress has given us numerous unusual approaches that can be easily implemented. English teacher must be familiar with these new methods, understand and use them in order to conduct lessons more efficiently.

Not all of previously mentioned approaches can be appropriate in every situation. The teacher must understand his students and choose only suitable methods.

It is also important to motivate students and to persuade them to use their hobbies and interests to their advantage. They must realize that learning English can be part of their leisure time.

References:

1. Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, dovira do sotsial'nykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do okremykh initsiativ orhaniv vlady (lypen' 2023r.) [Assessment of Citizens' Perception of the Situation in the Country, Trust in Social Institutions, Politicians, Officials, and Public Figures, Attitudes Toward Specific Government Initiatives (July 2023)] / [in Ukrainian] URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>.

2. Yashnyk M. (2023). Riven' volodinnia anhliskoiu ta inshymy inozemnymy movamy v Ukraini: rezultaty kilkisnogo sotsiolohichnoho doslidzhennia provedenoho u hrudni 2022 – sichni 2023 [Level of Proficiency in English and Other Foreign Languages in Ukraine: Results of a Quantitative Sociological Study Conducted in December 2022 – January 2023] / [in Ukrainian] URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1210&t=10&page=1>.

3. Sorokin O. (n.d.). Doslidzhennia: Ukraina odna z krain Yevropy, yaka naihirshe rozmovliaie anhliiskoju [Research: Ukraine is One of the European Countries with the Worst English Proficiency] / [in Ukrainian] URL: <https://www.kyivpost.com/post/7356>.

4. Yaku muzyku slukhaly ukraintsi u 2022 rotsi: rossiiski vykonavtsi u chartakh. Analityka Molfar [What Music Did Ukrainians Listen to in 2022: Russian Artists in the Charts. Molfar Analytics] / [in Ukrainian] URL: <https://molfar.com/blog/what-music-did-ukrainians-listen-to-in-2022>.

5. Cambridge Dictionary [Cambridge Dictionary] / [in English] URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/gif>

Література:

1. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>

2. Яшник М. Рівень володіння англійською та іншими іноземними мовами в Україні: результати кількісного соціологічного дослідження проведеного у грудні 2022 – січні 2023. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1210&t=10&page=1>

3. Сорокін О. Дослідження: Україна одна з країн Європи, яка найгірше розмовляє англійською. URL: <https://www.kyivpost.com/post/7356>

4. Яку музику слухали українці у 2022 році: російські виконавці у чартах. Аналітика Molfar. URL: <https://molfar.com/blog/what-music-did-ukrainians-listen-to-in-2022>

5. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/gif>

UDC 378 : 159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-604-613](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-604-613)

Hurin Ruslan Serghiyovych Ph. D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology, National University «Odesa Law Academy», Fontanska Road St., 23, Odesa, 65009, tel.: (048) 719-88-00, <https://orcid.org/0000-0003-3118-5733>

**FROM THE EXPERIENCE OF TEACHING THE COURSE
«THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF
PSYCHOLOGY» TO THE MAGISTRATES
OF PSYCHOLOGY**

Abstract. The article is devoted to the analysis of the experience of teaching the course «Theoretical and methodological problems of psychology» in the professional development of graduate psychologists. **The purpose** of the article is theoretical substantiation of the impact of the specified course on the professional and personal development of higher education applicants in the specialty 053 «Psychology» of the second (master's) level. To realize the goal, the following tasks were set: to determine the role of the given course in the professional training of magistrates-psychologists and the vectors of influence on their professional and personal development during the study of the given course by the applicants of the second (master's) level, which provides the formation of such skills as: ability to determine internal contradictions in the logic of theoretical knowledge, ability to select psychological tools adequate to the subject of research, to substantiate the choice of ways to solve problems of a professional nature, to critically evaluate the obtained results and justify the decisions made, as well as one's own position, draw independent conclusions, etc.

A review of the psychological and pedagogical literature on the theoretical aspects of studying the specified course was carried out and, based on the experience, it was established that, in addition to the specified personal competencies, the vector of professional and personal development of higher education applicants occupies a special place. The category of scientific worldview is characterized and it is established that its availability among magistrates-psychologists determines the existence of a formed model of the surrounding world cognition, with the help of which specific knowledge acquired in various fields of scientific research, professional consciousness of a psychologist and critical thinking is organized, systematized and integrated. The

essence and content of the constructs of critical thinking and professional consciousness of a psychologist are analyzed.

Keywords: educational course, applicants of the second (master's) level, professional consciousness, scientific worldview, critical thinking, magistrate-psychologist.

Гурін Руслан Сергійович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Національний Університет «Одеська юридична академія», вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009, тел.: (048) 719-88-00, <https://orcid.org/0000-0003-3118-5733>

З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ» МАГІСТРАНТАМ-ПСИХОЛОГАМ

Анотація. Статтю присвячено аналізу досвіду викладання курсу «Теоретико-методологічні проблеми психології» у професійному становленні магістрантів-психологів. Метою статті є теоретичне обґрунтування впливу зазначеного курсу на професійний і особистісний розвиток здобувачів вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» другого (магістерського) рівня. Для реалізації мети було поставлено завдання визначити роль означеного курсу в професійній підготовці магістрантів-психологів і вектори впливу на їх професійний і особистісний розвиток під час вивчення означеного курсу. У свою чергу, вивчення зазначеного курсу здобувачами другого (магістерського) рівня забезпечує формування таких умінь, як: здатність визначати внутрішні суперечності в логіці теоретичного знання, підбирати адекватний предмету дослідження психологічний інструментарій, вміння аргументувати вибір шляхів вирішення завдань професійного характеру, критично оцінювати отримані результати та обґрунтовувати прийняті рішення та власну позицію, здатність робити самостійні висновки тощо.

Здійснено огляд психолого-педагогічної літератури з теоретичних аспектів вивчення зазначеного курсу; спираючись на досвід встановлено, що окрім зазначених компетентностей особливе місце займає вектор професійного і особистісного розвитку здобувачів вищої освіти. Охарактеризовано категорію наукового світогляду та встановлено, що його наявність у магістрантів-психологів визначає існування сформованої моделі пізнання довколишнього світу, за допомогою якої упорядковуються, систематизуються й інтегруються конкретні знання, здобуті у різних галузях наукового пошуку, професійної свідомості психолога та

критичного мислення. Проаналізовано сутність та змістовне наповнення конструктів критичне мислення та професійна свідомість психолога.

Ключові слова: навчальний курс, здобувачі другого (магістерського) рівня, професійна свідомість, науковий світогляд, критичне мислення, магістрант-психолог.

Statement of the problem in general. The relevance of the study is connected with the review of emerging problems in the domestic field of psychological science, which are caused, on the one hand, by the spread of COVID-19 and the lockdown, which affected all the areas of human life (education, economy, medicine, construction, etc.), and on the other hand – increasing the role of qualified specialists of 053 «Psychology» in the post-war restoration of quality human life without war – the personal and professional purpose of a modern psychologist and his / her activity is increasing significantly. In this regard the involvement of exceptional resources of the educational process of higher educational institutions in the specified area is of no doubt about the relevance of the development and use of the educational course «Theoretical and methodological problems of psychology» in the professional training of applicants of the second (master's) level of the above-mentioned specialty, which has its own object, subject, goal and task of research and is aimed primarily at the study and understanding of the basic categories and concepts of the science of psychology, the system of psychological knowledge, laws, mechanisms, methodological approaches to the study of mental phenomena, their occurrence, functioning and development.

Analysis of recent research and publications. The analysis of psychological literature reveals that such scientists as: N. Bunyak, I. Danylyuk, M. Korolchuk, V. Lefterov, S. Maksymenko, V. Plokhikh, V. Rybalko, O. Sannikova, O. Skrypchenko, O. Stepanov, O. Tsilmak, V. Yamnytsky, and others devoted their research to the preparation of the future specialists for professional activities in various fields of psychology. Various aspects of the formation of an individual's worldview were studied by O. Artukhova, H. Bondar, L. Potapyuk, O. Prudky, V. Shinkaruk, H. Usachova, K. Vasylykivska, and others. G. Ball, N. Chepeleva, O. Drobot, L. Rymar, N. Shevchenko, etc. devoted their works to the features of meaningful fulfillment and formation of professional consciousness. B. Bloom, Yu. Derkachenko, D. Kluster, D. Krathwohl, M. Lipman, R. Paul, S. Terno and others devoted their works to the formation of critical thinking. Despite the wide range of research on the specified problem, the question of the significance of the course «Theoretical and methodological problems of psychology» in the professional training of applicants of the second (master's) level of specialty 053 «Psychology» remains open.

Highlighting previously unsolved parts of the overall problem. The training of modern applicants of the second (master's) level of specialty 053 «Psychology» should create appropriate conditions for their professional development and correspond to the realities of today. Despite the availability of scientific research on the specified problem, it is necessary to study the theoretical foundations of the professional and personal development of magistrates-psychologists during the study of the course «Theoretical and methodological problems of psychology». Of particular importance becomes the question of the impact of the specified course on the professional and personal development of the second (master's) level applicants of specialty 053 «Psychology» during their studies at the National University «Odesa Law Academy».

The purpose of the article is to determine the impact of the educational course «Theoretical and Methodological Problems of Psychology» on the professional and personal development of magistrates-psychologists. To realize the goal, the following tasks were set: first, to determine the role of the specified course in the professional training of magistrates-psychologists; secondly, to determine the vectors of influence on the professional and personal development of magistrates-psychologists during the study of the specified course.

Presenting main material. The training course «Theoretical and Methodological Problems of Psychology» has been introduced for high-quality professional training of higher education applicants in specialty 053 «Psychology» of the second (master's) level of higher education. The study of this discipline provides the formation and development of the applicants of the second master's level competences and is aimed at:

- solving complex specialized tasks and practical problems in the field of psychology and in the learning process, which involves the application of theories and methods of psychological science and is characterized by the complexity and uncertainty of conditions;
- organization and implementation of enlightening and educational activities for various categories of the population in the field of psychology;
- implementation of scientific research work and critical assessment of its results, determination of prospects for further scientific research, etc.

The purpose of the educational course «Theoretical and methodological problems of psychology» is to provide the applicants of higher education with theoretical knowledge and practical skills of methodological analysis for conducting scientific research in the field of methodology of psychology, as well as in specific psychological investigations, in psychological practice, etc. The main tasks of studying the educational course «Theoretical and

methodological problems of psychology» are: acquaintance with the general characteristics of the methodology of science and the methodology of psychology in particular as an independent branch of scientific knowledge; getting acquainted with the essence of domestic and foreign theories and concepts of psychic development of the individual; formation of skills for methodological analysis.

The study of the specified course by the applicants of the second (master's) level provides the formation of such skills as: the ability to determine internal contradictions in the logic of theoretical knowledge, to select a psychological toolkit adequate to the subject of research, to reason the choice of ways to solve professional tasks, critically evaluate the obtained results and justify the decisions made; use of cyberspace and implementing psychological analysis of Internet activity; learn and master modern knowledge and apply it in practical activities; analyze the psychological peculiarities of different peoples, value and respect diversity and multiculturalism; refer the scientific sources, adapt and modify existing scientific approaches and methods to specific situations of professional activity, justify one's own position, draw independent conclusions, etc.

It is generally determined that the study of the course «Theoretical and methodological problems of psychology» is aimed at the formation of theoretical knowledge and understanding of the principles of scientific research, professional skills, the development of scientific thinking, etc. [5], but we consider it necessary to emphasize such vectors of professional and personal development of higher education applicants as formation of a scientific worldview, professional awareness and critical thinking.

Thus, the category of human worldview was the subject of numerous scientists' investigations (R. Artsyshevskyi, V. Ashmanis, R. Burns, S. Honcharenko, I. Kon, T. Oizerman, V. Shinkaruk, A. Spirkin, etc.) from the point of view of the analysis of the methodology of science, philosophy, psychology, sociology, pedagogy and other sciences. The wide range of the researchers' scientific positions on the category «worldview» shows that it is interpreted as: a generalized system of human views on the world as a whole, on the role of separate phenomena in the world and on one's own «place» in it; a person's understanding and independent evaluation of the meaning of his / her activity; a set of scientific philosophical, political, legal, moral, religious, aesthetic guidelines and ideals [3].

From a psychological perspective, scientists interpret worldview as: a state of individual's consciousness (V. Chernovolenko, A. Spirkin); subsystem «man-world» (V. Shinkaruk); the «connecting» link between the individual's consciousness and the external factors surrounding him / her (R. Burns,

I. Kohn). In the scientific literature, such types of worldview are defined as: mythological, religious, aesthetic, scientific, professional, etc. The substantiation of these types is reflected in several worldview functions: firstly, in the fact that the worldview is a form of social self-awareness of a person, and, secondly, in the fact that it is a way of spiritual and practical exploration of the world. However, within the scope of the research subject, the study of S. Honcharenko is appropriate, which provides an apt and accurate description of the holistic scientific picture of the world of the future specialist as the highest form of knowledge integration. In addition, the scientist emphasizes that an individual's scientific picture of the world emerges as a result of realizing the knowledge acquired by organizing and summarizing information through world-sensation, world-comprehension and world-perception. The process of forming the foundations of the future specialists' scientific worldview at the institutions of higher education takes place through the transformation of ideas and knowledge into views, and views into beliefs [4].

During the analysis of psychological and pedagogical literature, it was established that scientists interpret the definition of a scientific worldview in different ways: a system of views and beliefs that is integratively combined with a specific cultural and scientific style of thinking; synthesizing the worldview and worldview of scientific knowledge as a certain segment of the general cultural experience of the evolution of human civilization (O. Prudky, 2013); the combination of the «cognitive» and «emotional» flatness in a persuasion that leads to the solution of the leading problems of society, reflects the imperatives of human behavior and the meaning of person's life (I. Sichko, 2013); a complete system of scientific, philosophical, political, moral, legal, aesthetic concepts, reviews, beliefs and feelings that determine a person's attitude to the surrounding reality and themselves (I. Annenkova, M. Baidan, O. Horchakova, 2009). So, based on the above, it was established that the availability of the magistrates-psychologists' scientific worldview characterizes the existence of a formed model of the surrounding world cognition, with the help of which concrete knowledge acquired in various fields of scientific research is organized, systematized and integrated. Accordingly, the scientific worldview of magistrates-psychologists we understand as an integrated construct that provides the organization of methodological knowledge in psychology and their unification into a coherent system, which enables them to understand the logical connections between facts and phenomena in the field of specialized, general and elective disciplines.

The second vector of personal development of higher education applicants, as mentioned, includes the formation of professional consciousness during studies at the second (master's) level and the study of the course «Theoretical and Methodological Problems of Psychology» in particular.

Investigating the phenomenon «professional consciousness of a psychologist» made it possible to establish that it begins to form during the awareness of a professional path and develops along all the stages of an individual's professional life. The functioning of the consciousness of any specialist takes place in relation to external activity – it is, first of all, a deep feeling, ways of thinking, intuition and art, that includes concepts, images, thoughts, feelings, ideas, ideals, etc. This understanding is consistent (H. Ball, N. Chepeleva, O. Drobot, L. Rymar, N. Shevchenko, L. Vygotsky, etc.).

It should be noted on the study of N. Shevchenko, in which the author emphasizes that the category «professional consciousness» can be covered with the help of revealing forms of the individual's consciousness, which are related to his / her professional activity and are determined by such factors as: the place of the profession in society; the attitude of the individual to his / her own profession and as to its bearer of a separate specialty, to its representatives in particular; awareness of the importance of the profession for the society; the level of acquired professional knowledge and skills; implementing the self-analysis of one's own prospects for career growth in the profession; the formed idea about the professionalism and ideal in the profession; the level of development of professional traits and abilities; understanding of professionally important traits and professional achievements [7].

Considering the classic theory of self-awareness in psychological science, scientists present the structure of professional consciousness in the perception of the person himself / herself as a hierarchy, where different levels coexist with each other, the outer layers feed the inner ones with fresh, relevant information, and the central ones subordinate the outer ones. Thus, the first perceptual level of the professional Self is the primary professional self-images that arise in the conditions of a person's direct contact with the outside world (in our case with the professional world) and are the result of their perception of themselves in specific life situations. The second level of professional views on themselves is that of as secondary self-images that arise as a result of the generalization of primary self-images in various professional and life situations. The third language-thinking level, on which conceptually related systems of knowledge about oneself are formed – professional Self-concept, a system of stable, verbalized (either for oneself or for the others) Self-concepts [2].

Of particular importance in the context of the subject of the research are the conclusions of N. Shevchenko, in which the author notes that success in the field of providing psychological assistance depends only to a small extent on the quality of mastering the technological side of professional activity, as it is typical for other professions, for example, technical. The personal and meaningful readiness of the specialist and the level of his / her professional

consciousness formation, which are the main conditions for the success of professional activity, acquire much greater significance for the professional consciousness of a psychologist. Professional consciousness and professional development are closely interconnected. Professional consciousness is dynamic in nature. The process of its formation and development is directly related to the professional development of the individual, and it is important that professional consciousness characterizes professional development as such [7].

The third vector of personal development of students of higher education is aimed at the formation of magistrates-psychologists' critical thinking during the study of the course «Theoretical and Methodological Problems of Psychology».

L. Anderson, B. Bloom, Y. Derkachenko, J. Dewey, Edward Glasser, D. Krathwohl, O. Pometun, S. Terno, Y. Yakovenko, A. Yemelyanova, and others devoted their research to the study of the phenomenon «critical thinking». Scientists determine that among the mental operations (procedures, skills, strategies) used in the process of «good thinking», of particular importance becomes: the human ability to see problems, analyze facts, compare, draw conclusions, generate and organize ideas, evaluate, formulate interpretations and reasoned judgments, with the help of which to defend an opinion, solve problems, make decisions.

The analysis of psychological and pedagogical literature made it possible to establish that this type of thinking is characterized by controllability, reasonableness and purposefulness. Critical thinking is used for solving the tasks, formulating conclusions, probabilistic assessment and decision-making. Critical thinking involves the use of cognitive techniques and strategies that increase the probability of obtaining the desired result. In terms of research, we are inclined to the definition of O. Pometun, in which the author understands critical thinking as a type of thinking that is characterized by independence and responsibility, involves person's ability to see the problem, analyze information, see ways to solve the problem, choose the best option for a solution, justify the choice. The main characteristics of critical thinking include: activity, responsibility, discipline, reflexivity, purposefulness, independence, consistency. Its main feature is the ability to «think about one's thinking», to reflect and consciously improve it [6].

Note that the realities of today require from the future psychologists a developed ability for critical thinking, which is understood as not only the ability to identify flaws in the behavior and judgments of other people, but also one of the methods of intellectual activity, characterized by such skills as: identify false stereotypes that lead to wrong conclusions; reveal biased attitudes, opinions and judgments; distinguish facts, which can always be verified from

assumptions; to question the logical inconsistency of oral or written speech; determine the essence of the problem and alternative ways of its creative solution; separate the important from the unimportant in the text or speech and be able to focus on the first, etc. [1].

Summarizing, we come to the **conclusion** that the study of the educational course «Theoretical and methodological problems of psychology» by the students of the second (master's) level of higher education in the specialty 053 «Psychology» provides not only the development of their relevant competencies, but also affects the formation of a scientific worldview, professional consciousness and critical thinking. The presented vision, of course, does not exhaust the entire depth of the influence of the specified educational course on the personal and professional development of graduate psychologists. Prospective areas of scientific research require the working out of educational and methodological recommendations for the specified course.

References:

1. Derkachenko Yu. V., Yakovenko Yu. L., Yemel'yanova A. O. Metod proektiv yak odyin iz efektyvnykh zasobiv rozvytku krytychnoho myslennya studentiv pid chas vyvchennya istorychnykh ta pravnychykh dystsyplin [The project method as one of the effective means of developing students' critical thinking during the study of historical and legal disciplines]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky : realiyi ta perspektyvy*. Vypusk 72 : zbirnyk naukovykh prats'. M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova. Kyiv : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2020. S. 155-160.
2. Drobot O. V. Profesiyna svidomist' kerivnyka [Professional consciousness of the manager : study guide] : navchal'nyy posibnyk. Kyiv. : Talkom, 2016. 339 s.
3. Hurin R. S. Tsinnisni oriyentatsiyi yak skladova profesiynoho svitohlyadu maybutn'oho vchytelya [Value orientations as a component of the future teacher's professional outlook]. Fundamental and applied Research in the modern world (September 23-25, 2020) : abstracts of the 2nd International Scientific and Practical Conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2020. P. 282-285.
4. Hocharenko S. U. Formation of modern scientific picture of the world of adults [Formation of modern scientific picture of the world in adult] : monograph. K. : IPOOD NAPN of Ukraine, 2013. 220 p.
5. Kalyuzhna Ye. M. Teoretyko-metodolohichni problemy psykholohiyi [Theoretical and methodological problems of psychology] : study guide : navchal'nyy posibnyk. Kyiv : IPK DSZU, 2019. 136 s.
6. Pometun O. Krytychne myslennya yak pedagogichnyj fenomen [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. *Ukrayinskyj pedagogichnyj zhurnal. Ukrainian Pedagogical Journal*. (№ 2), Kyiv : «Presa», 2018. P. 89-98
7. Shevchenko N. Profesiyna svidomist' praktychnoho psykhologa : struktura ta spetsyfika funktsionuvannya [Professional consciousness of practical psychologist : structure and specifics of functioning]. *Psykhohiya i suspil'stvo*. № 4. 2009. 167-180.

Література:

1. Деркаченко Ю. В., Яковенко Ю. Л., Ємельянова А. О. Метод проектів як один із ефективних засобів розвитку критичного мислення студентів під час вивчення історичних та правничих дисциплін. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 72: збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 155-160.
2. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника: навчальний посібник. Київ: Талком, 2016. 339 с.
3. Гурін Р. С. Ціннісні орієнтації як складова професійного світогляду майбутнього вчителя. *Fundamental and applied Research in the modern world* (September 23-25, 2020): abstracts of the 2nd International Scientific and Practical Conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2020. P. 282-285.
4. Гончаренко С. У. Формування у дорослих сучасної наукової картини світу: [монографія]. К.: ІПОД НАПН України, 2013. 220 с.
5. Калюжна Є. М. Теоретико-методологічні проблеми психології: навчальний посібник. Київ: ІПК ДСЗУ, 2019. 136 с.
6. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. *Український педагогічний журнал*. № 2, 2018. Київ: «Presa». С. 89-98.
7. Шевченко Н. Професійна свідомість практичного психолога: структура та специфіка функціонування. *Психологія і суспільство*. № 4. 2009. 167-180.

UDC: 821.161.2:373.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-614-626](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-614-626)

Novakivska Lyudmila Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Teaching Methods, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, St. Sadova 2, Uman, 20301, <https://orcid.org/0000-0003-2817-0696>

STUDYING UKRAINIAN LITERATURE IN THE SYSTEM OF SPECIALIZED EDUCATION

Abstract. The article examines problems and challenges during the study of Ukrainian literature in the system of specialized education. The relevance of the topic in the context of the problem was analyzed and substantiated. Methods are described that will enable students not only to acquire new knowledge and new experience in mastering it, but also to adapt more easily to new living and learning conditions. In the conditions of the modern educational space, the priority direction of the development of school literary education is the orientation towards profiling, differentiation and variability of its content, methods and methods of organizing the educational activities of students, which is regulated in the Laws of Ukraine "On Education", "On Comprehensive General Secondary Education", Concepts of Profile studying in high school. Therefore, the problem of finding new approaches to teaching Ukrainian literature at the professional level, one of which is the contextual study of works of art in the system of optional courses, becomes relevant. Taking into account the historical realities, in particular the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine and the long-term state of war, we believe that it is historical changes that transform national education and should speed up the process of integration into the European education system. In particular, we claim that the teaching of Ukrainian literature should be intertwined with artistic, cultural, historical and global trends of world models. Using the example of Ivan Bagryany's novel "The Tiger Hunters", we worked out the key methods of work. The methods of teaching Ukrainian literature and methods of their adaptation recommended in the article, namely: work in pairs, in groups, simulation games, microphone, rotary three, discussion and other forms - will help to establish the most effective process and contribute to the application of new knowledge in critical conditions, and also to support students in difficult wartime.

Therefore, studying the course of Ukrainian literature in an integrated way will contribute to the Europeanization of specialized education and solve

the problem of dualism in the perception of national and world literary heritage. At the same time, innovative teaching methods will activate the creative potential of students and increase the quality of their assimilation of general education knowledge, provide practical and creative training.

Keywords: interactive methods, progressive learning, educational technologies, Ukrainian literature, topic analysis, critical thinking, creative abilities, alternative forms of learning, learning advantages, educational challenges, wartime.

Новаківська Людмила Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, 20301, <https://orcid.org/0000-0003-2817-0696>

ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядаються проблеми та виклики під час вивчення української літератури в системі профільного навчання. Проаналізовано та обґрунтовано актуальність тематики в контексті проблеми. Охарактеризовано методи, які даватимуть змогу учням не лише здобувати нові знання й новий досвід їх опанування, а й легше адаптуватися до нових умов життя й навчання. В умовах сучасного освітнього простору пріоритетним напрямом розвитку шкільної літературної освіти є орієнтація на профілізацію, диференціацію та варіативність її змісту, методів і прийомів організації навчальної діяльності учнів, що регламентовано в Законах України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Концепції профільного навчання у старшій школі. Відтак набуває актуальності проблема пошуку нових підходів до навчання української літератури на профільному рівні, одним із яких є контекстне вивчення художніх творів у системі курсів за вибором. Враховуючи історичні реалії, зокрема повномасштабне вторгнення РФ на територію України та довготривалий воєнний стан, вважаємо, що саме історичні зміни трансформують національну освіту та повинні пришвидшити процес інтеграції в систему європейського навчання. Зокрема стверджуємо, що викладання української літератури має переплітатися з мистецькими, культурними, історичними та загальноосвітніми напрямами світових зразків.

На прикладі роману «Тигролови» Івана Багряного нами опрацьовано ключові методи роботи. Рекомендовані в статті методи навчання української

літератури та способи їх адаптації, а саме: роботи в парах, у групах, імітаційних ігор, мікрофону, ротаційної трійки, дискусії та інших форм – допоможуть налагодити максимально ефективний процес і сприятимуть застосуванню нових знань у критичних умовах, а також підтримати учнів у важкий воєнний час.

Отже, вивчення курсу української літератури інтегрованим шляхом, сприятиме європеїзації профільної освіти та вирішить проблему дуалізму у сприйнятті національної та світової літературної спадщини. Водночас інноваційні методи навчання активізують творчий потенціал учнів і підвищать якість засвоєння ними загальноосвітніх знань, забезпечать практичну й творчу підготовку.

Ключові слова: інтерактивні методи, прогресивне навчання, технології освіти, українська література, аналіз теми, критичне мислення, творчі здібності, альтернативні форми навчання, переваги навчання, освітні виклики, воєнний час.

Formulation of the problem. Valuable tools for the analysis of a work of art, taking into account the principle of contextuality, are scientific assets from literary studies, philosophy, and cultural studies. In the works of M. Bakhtin, Yu. Borev, V. Mark, A. Tkachenko, V. Bibler, R. Unger, A. Yesin, O. Chirkov, V. Zamanska, E. Nakhlik, V. Pogrebennyk, Ya. Polishchuk, M. Nayenka, K. Frolova and other literary experts characterized a wide range of context types (historical, linguistic-cultural, literary, literary, literary-critical, mythopoetic, artistic, scientific, philosophical-aesthetic, etc.), the involvement of which is a favorable factor for a deep understanding of a literary work. In order to outline the conceptual foundations of the study, the psychological and pedagogical prerequisites for the contextual study of an artistic work in a specialized school are revealed. Development of scientific studies in which the age-specific features of the mental development of students of grades 10–11 were determined (L. Dolynska, G. Kostyuk, O. Skrypchenko), the psychological foundations of the literary development of students-readers (N. Moldavska), psychological features of artistic perception of students-readers (O. Nikiforova); theories of step-by-step formation of mental actions (P. Halperin, G. Kostyuk, N. Talizina) and generalization of methods of cognition (D. Elkonin, V. Davydov) are substantiated; the concept of developmental learning was presented (S. Honcharenko, G. Kostyuk, I. Lerner, S. Maksymenko, V. Palamarchuk); revealed the pedagogical principles of personally oriented and competence-based learning (N. Bibik, O. Savchenko, A. Khutorskoi, G. Selevko, S. Podmazin, A. Fasolya), confirmed the motivated effectiveness of contextual consideration of an artistic work at this stage of school education.

Therefore, it is taken into account that students of early youth have a sufficient level of subject knowledge and reading experience for a systematic understanding of broad historical, literary and artistic associations, are able to make figurative and conceptual generalizations, critically interpret educational material, demonstrate the ability to conduct independent research and demonstrate the ability to personal and reading self-development, show interest in obtaining high-quality school literary education for successful future professional and life realization.

The relevance of the research problem, the analysis of psychological-pedagogical, philosophical-cultural, methodological sources, the review of the programmatic and educational-methodical support of the school course of Ukrainian literature at the profile level, the summarized results of the ascertaining stage of the pedagogical experiment of contradictions between: confirmed the need to resolve modern pedagogical research with profiling of school literary education, literary studies on the contextual understanding of artistic text and insufficient interpretation of their results in the content of the programmatic and teaching-methodical support of modern school literary education; the objective need to improve school literary education and the insufficient development of the theoretical and methodological foundations of the contextual study of works of Ukrainian literature at the profile level; the existing level of subject knowledge of high school students regarding the essence of the types of context and the formed skills of contextual consideration of artistic works and the requirements for the level of educational achievements of students of grades 10-11, standardized in the current program on Ukrainian literature (profile level). In one of his interviews, Minister of Education Oksen Lisovyi emphasized that literature is a source of knowledge and inspiration, an opportunity for analysis, reflection and development of imagination. In addition, Ukrainian literature definitely has something to offer the reader - from once lost names to the works of modern authors [6-7].

Since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, national education has undergone significant transformations. In particular, a number of problems arose in the field of specialized education and peculiarities of teaching the Ukrainian literature course, one of which is ensuring the stability and continuity of the educational process. The peculiarity of the state of the territory in relation to the course of military operations began to play a key role both for those who teach and for those who study, in connection with this, for the subjects of the educational process, they began to highlight:

- 1) controlled territory of Ukraine;
- 2) temporarily occupied territory of Ukraine;

- 3) zone of active hostilities;
- 4) the territory of other countries.

According to each of these positions, ensuring the stability of an uninterrupted educational process in the conditions of war has its own characteristics. Thus, in the controlled territory of Ukraine, it is recommended to carry out the educational process in the following forms: face-to-face, mixed or distance learning. The choice of the form of education is directly related to the possibilities of ensuring the safety of the participants in the educational process. Therefore, in the conditions of martial law, distance education becomes the dominant form of education.

Qualitative study of the course of Ukrainian literature in senior classes during the war involves the use of advanced technologies for the analysis of works and topics in order to activate the cognitive activity of students and expand the scope of their humanitarian interests. Since simply reading works is uninteresting for many, the development of cognitive activity is relevant and important for literature.

Thus, the student's cognitive activity in the conditions of martial law should combine motivational, analytical and productive components. The desire for knowledge, high cognitive activity, and the ability to work independently must be developed and nurtured in the process of analyzing works and studying sections of linguistics. The successful solution of this task creates reliable prerequisites for a deep and solid mastery of the educational material, providing conditions for the subsequent systematic work of students on themselves.

The purpose of the article is to generalize educational practice, critically understanding and supplementing the optimal methods of teaching Ukrainian literature defined in the scientific and methodical literature, as well as outlining the features of using methods adapted to the conditions of wartime. In accordance with the purpose of the article, the following tasks are set: to reveal the peculiarities of the selection and application of Ukrainian language teaching methods in educational practice; to analyze the optimal teaching methods that are appropriate for use during the study of Ukrainian literature, to justify the effectiveness of their adaptation to wartime conditions; to illustrate examples of practical tasks on the example of individual works.

Presenting main material. The analysis of specialized literature on the research problem provides grounds for interpreting specialized training as a means of differentiation and individualization of training, which is based on a person-oriented approach and ensures the implementation of the educational process by taking into account the cognitive interests, inclinations, opportunities and educational and professional needs of schoolchildren for social and professional self-determination.

Profile differentiation in the system of school literary education is considered as a system of teaching Ukrainian literature, which involves the creation of such an educational environment, in the conditions of which students of education have the opportunity of extended, in-depth and professionally oriented study of the cycle of related subjects at the profile level, which most fully corresponds to their intellectual abilities, interests and inclines.

One of the forms of organization of differentiated teaching of Ukrainian literature in senior classes is literary courses by choice (special courses and electives), in the system of which the contextual consideration of artistic works is methodologically conditioned and practically significant. Progressive learning technologies are a special form of organizing cognitive activity, one of the tasks of which is to create comfortable learning conditions under which each participant in the process feels his intellectual capacity [8].

High-quality interactive learning is, first of all, dialogic learning, during which the teacher and student interact. "Interactive" means the ability to interact in the process of a conversation, dialogue with something (a computer) or someone (a person) [5]. Researcher R. Movchan points out the need to involve students in interactive practice technologies in theoretical classes, "which will enable the teacher to intensify the process of assimilation of theoretical material by students, to ensure the formation of high-level skills" [3].

Among the wide range of contexts defined in literary studies (V. Zamanska, O. Mishukov, E. Nakhlik, V. Pogrebennyk, A. Posohova, Ya. Polishchuk, R. Unger, etc.), the most methodically optimal ones in the learning process are singled out Ukrainian literature at the profile level, in particular historical, biographical, philosophical and cultural, literary, artistic and personal. Based on the analysis of psychological and pedagogical works, it was found that the effectiveness of contextual understanding of literary works is determined by taking into account the characteristics of the age development of students of early youth and their psychological features of artistic perception; theory of step-by-step formation of mental actions and generalization of methods of cognition; concepts of developmental and technological learning; teaching about the subjective experience of an individual; didactic principles of personally oriented and competence-based learning.

The basic methodological provisions of the study were the work of scientists O. Bandura, Yu. Bondarenko, N. Voloshina, N. Gogol, V. Gladyshev, A. Gradovsky, V. Hrynevych, V. Domansky, S. Zhila, L. Ovdiychuk, O. Pokatilova, A. Sytchenko, H. Tokman, Z. Shevchenko, T. Yatsenko, in which emphasis is placed on the methodological basis of the school's contextual examination of the work of art as an effective factor in updating the knowledge of high school students in Ukrainian literature, which is realized in active dialogic interaction

at various stages of processing the educational material. We understand profile training as a means of differentiation and individualization of training, which is based on a person-oriented approach and ensures the implementation of the educational process by taking into account the cognitive interests, inclinations, opportunities and educational and professional needs of schoolchildren for social and professional self-determination.

We consider profile differentiation in the system of school literary education as a system of teaching Ukrainian literature, which involves the creation of such an educational environment, in the conditions of which students of education have the opportunity of extended, in-depth and professionally oriented study of the cycle of relatives.

According to V. Mykytyuk, the study of national literature should ideally take place against a broad background and in parallel with the knowledge of the best examples of world literature. Thus, in conditions of very rapid growth of the amount of knowledge, it is possible to avoid that negative phenomenon, which in pedagogy is called atomization - dispersion and duplication in school practice of the process of education and upbringing [4].

In the context of European integration, it is worth understanding that the development of knowledge takes place through the combination and coordination of educational content and programs, approving the creation of so-called interdisciplinary blocks in order to unload the programs of individual subjects, to free up study time for modern disciplines. However, in such a combination, such formal (or, more precisely, formalized) integration, there is a limit and certain levels that should not be crossed. In order for the student to be able to see and distinguish the peculiarities, connections and differences between related phenomena in Ukrainian and European literature, between literary and related cultural branches, he must know the actual texts and facts of this or that writing, general cultural phenomena.

It is also worth syncretizing the art and literature of a certain era, as well as the peculiarities of architecture, music and painting. The pedagogical challenge is that most students do not understand the specifics of the cultural direction as a civilizational stage in the development of humanity without elementary knowledge about the political, religious, educational, and economic processes of that time. Of course, without such knowledge, the understanding of the literary text will be incomplete and superficial, and, most importantly, the lack of general cultural knowledge will not allow the development of analytical and interpretive competences.

We agree in V.I. Mykytyuk, that changes are needed in education, particularly in literature. Ukrainian and world literature should be taught at school by Ukrainian philologists with a sufficient level of factual and

methodological knowledge of native and foreign fiction, and the ratio of texts and teaching time will be at least two-thirds to one in favor of our national literature [4].

The key proposals of H. Klochek, R. Movchan, H. Tokmany, V. Pakharenko, R. Kharchuk and other well-known philologists-methodists are the need to gradually and smoothly improve the study of Ukrainian literature, to preserve the national component and the fundamentals of native culture in order to form a patriotic and conscious citizen. Let's summarize the most important components: return of the literary component to the State Standard; the issue of the existence of a separate subject "Ukrainian literature" in the content of school education is a matter of state importance and national security, especially during the war; successful national states and their experience in reforming the educational system does not imply ignoring the national component in the humanitarian sphere; there is an indisputable need to improve the methodology and methods of studying literature in secondary and higher education, actually – integration with the media sphere and culture, but not by emasculating the national component; Ukrainian and world literature should be harmonized in the State Standard not only in a chronological context, but primarily in terms of style and general culture. It is also worth considering the global experience of the transformation of the course of national literature.

For example, the European school has always been structured differently. Until recently, this was the case: the first stage of education: grades 1–3 of a general school (texts by 7 national authors, 4 by foreign authors). The second stage: grades 4–6 (10 – national, 5 – foreign). The third stage (gymnasium): (10 works of world fiction, 15 texts of national classics, as well as samples of national lyrics of the 19th and 20th centuries, selected novels of the 19th and 20th centuries, modern prose and drama; samples of didactic, regional, biographical and memoir literature, modern journalistic and advertising texts, works of popular modern literature, other components of culture (theatrical performances, films, poetry, television programs).

There is also a separate lecture for students of general education and specialized lyceums, which in a certain way correlates with the gymnasium program, but is less saturated (approximately 54 authors and texts, which, unlike the gymnasium program, are often studied in fragments; 10 examples of world classics), but again a significant part of the study time is devoted to studying documentary prose, essay writing, modern literature, texts of modern culture, cinematographic adaptations, drama, painting, television programs and journalism); as well as a program for indepth study of literature [2].

At the same time, in the conditions of martial law, it is necessary to develop a methodology for teaching Ukrainian literature that would correspond

to historical changes and realities. According to didacts, quality pedagogical technology is an integrative model of the educational process with clearly defined goals designed to achieve the goal, diagnosis of current and final results. Pedagogical technologies are the preliminary design of the learning process. In contrast to teacher-oriented methodological developments, pedagogical technologies are student-oriented, aimed at the assimilation of knowledge as a result of active mental activity.

Any technology used during the study of literature involves the sequence and interrelationship of stages: defining the main goal and creating a clear system of work, predicting educational and educational results; diagnosis of the levels of students' ability to perceive a work of art as an art of words; division of educational material into separate educational modules, blocks; determination of the scope of knowledge, skills and abilities; justification and selection of methods, forms and means of education; assessment of students' educational achievements; implementation of planned tasks; analysis of the results of students' educational activities. Therefore, if pedagogical technology is a complex pedagogical system, then it must be divided into types.

Researcher R. Kharchuk based his classification on the organization of cognitive activity management in literature lessons. These are the following types of technologies: classic lecture teaching; teaching with the help of audiovisual technical means; "consultant" system; learning with the help of a textbook (independent work); the system of "small groups" (differentiated learning); computer training; "tutor" system - individual training; programmed training - according to a previously compiled program [1, 9]. We believe that these systems can be combined in various ways.

Based on progressive approaches, we offer separate interactive methods that we consider relevant in the conditions of martial law. The methods are considered on the example of the analysis of the novel "Tiger Hunters" by Ivan Bagryany.

Simulation and role-playing games are procedures for performing certain simple, well-known actions that reproduce and simulate any phenomena of the surrounding reality. The result is a deeper understanding of the actions of the character of the work.

For example, we create role pairs: Grigoriy Mnogohrishnyi - Medvin, Natalka - Grigoriy, the Sirky family - Grigoriy, etc., through the dialogues between the characters, we realize the reason for certain actions. We answer the question: Why did Grigory kill Medvin? Why did Medvin "hunt" for Mnogoryshny? Is Grigory and Natalka mutual love?. Role-playing games are also useful when studying parts of speech and comparing them in a modern text.

Imitation games develop students' imagination, critical thinking skills, promote the practical application of skills, stimulate manifestations of

independence, and their creative abilities.

"Microphone" - this method enables each student to quickly and succinctly, simulating "speaking into the microphone", express their own opinion or position.

For example, in the process of understanding the problems and ideas of the work "Tygrolovi", as well as the biography of Ivan Bagryany, at the stage of studying new material, the teacher can ask the question: In your opinion, was Bagryany's literary work dangerous for the Soviet system? Why did Bagryany leave the Ukrainian SSR? Why was the novel "Tiger Hunters" banned? What is MUR? Does Ukrainian society suffer from repression today?

"Microphone" is an effective method at the final stage of the lesson, when students reflect on what and how they did in the lesson. For example, you can offer students questions such as: What did I manage to do in class? What did you achieve? What problems of the work remained unsolved? Do all "the brave have happiness"? etc.

The "Teaching - Learning" method gives students the opportunity to take part in learning, that is, explaining something new to their classmates. For example, students are given colored cards with quotations from the novel Tiger Catchers marked on them and given 2-5 minutes to memorize theses, after which they have to share this information with their classmates.

Working in small groups helps students acquire communication and cooperation skills. This is one of the most effective methods, because during group work there is an exchange of opinions about the novel "The Tigers", consideration of possible options for the continuation of the plot.

"Circle of ideas" - the effectiveness of this method consists in solving controversial issues with the creation of an opportunity for students to express their own position. For example, a teacher at the stage of summing up the study of the novel "Tiger Hunters" can offer the following opinion to the students: "Should we fight for our destiny or put up with difficulties?". Pupils express their thoughts in turn until ideas are exhausted; all suggested answer options are written on the board.

"Brainstorming" is an effective method of collective discussion, search for solutions, which encourages students to show imagination and creativity, which is achieved on the basis of free expression of opinions of all participants and helps to find several solutions on a specific topic. For example, the teacher offers the students a question: Why is the courage of Grigory Mnohogrishny more valued than intelligence? Do you have a different opinion? Brainstorming participants, looking for an answer to the problem, put forward ideas for its solution. All variants of ideas are written on the board until everyone present considers the number sufficient. After that, the ideas are analyzed, grouped and summarized.

"Take a position" - this method is used mostly at the end of the lesson. The method is effective from the point of view of diversity of views on the problem being studied/discussed and enabling students to realize the presence of opposing positions on its solution. Students can write a short essay in which they express their thoughts about the problem of the work.

In general, lesson models for the study of artistic works in a specialized school can have a three-stage structure: an introductory part, actual work with the text, and a final, reflective part. In the introductory part, it is worth applying interactive motivational tasks based on media texts, which are based on "immersion" in the contextual connections of the artistic text. In the main part of the lesson, it is recommended to use methods of developing critical and analytical thinking based on text work: didactic eidetics, composing and solving quests, quizzes, performing creative tasks on frames.

However, in high school, in order for teenagers to adequately understand the valuable potential of a work of art, it should arouse their interest and desire to read. This is possible with the use of modern learning technologies, in particular, focused on the involvement of all students in the process of perception, discussion and interpretation of artistic works, the use of competence and activity approaches, which is proposed in our practical part.

Conclusions. We understand profile training as a means of differentiation and individualization of training, which is based on a person-oriented approach and ensures the implementation of the educational process by taking into account the cognitive interests, inclinations, opportunities and educational and professional needs of schoolchildren for social and professional self-determination. Profile differentiation in the system of school literary education is considered as a system of teaching Ukrainian literature, which involves the creation of such an educational environment, in the conditions of which students of education have the opportunity of extended, in-depth and professionally oriented study of the cycle of related subjects at the profile level, which most fully corresponds to their intellectual abilities, interests and inclines

One of the forms of organization of differentiated teaching of Ukrainian literature in senior classes is literary courses by choice (special courses and electives), in the system of which the contextual consideration of artistic works is methodologically conditioned and practically significant. The historical, biographical, philosophical-cultural, literary, artistic and personal contexts optimal for use in the process of in-depth study of Ukrainian literature at the profile level are singled out. Undoubtedly, the application of the specified progressive teaching methods during the period of martial law contributes to the formation of students' cognitive interest in studying Ukrainian literature in a specialized school, allows the teacher to take into account the peculiarities of

the development of creative abilities of schoolchildren, because innovative teaching methods activate the creative potential of students and increase the quality of their assimilation of general education knowledge, provide practical and creative training. At the same time, a model of a creative personality is created and implemented, which not only possesses communication skills, but also understands cultural-historical and literary connections and contributes to high-quality preparation for DPA and NMT.

Література:

1. Загальна середня освіта України в умовах воєнного стану та відбудови. Методичний поради́ник науковців Інституту педагогіки НАПН України до початку нового навчального року : методичні рекомендації. За заг. ред. Олега Топузова, Тетяни Засе́кіної. Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 296 с.
2. Ключек Г. Д. Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування. Дивослово. Київ: 2017. № 1. С. 7–11.
3. Мовчан Р.Н. Літературна освіта в українській загальноосвітній школі: сучасний стан, виклики реальності, реформування. Дивослово. Київ: 2017. №1. С. 2–6.
4. Микитюк В.І. «Конечність реформи учіння української літератури...». Дивослово. Київ: 2017. № 4. С. 2–11.
5. Пахаренко В.О. «Щоб слово пламенем взялось...» Кілька міркувань про оновлення літературної освіти. Дивослово. Київ: 2017. № 4. С. 12–14.
6. Семенов О.М., Вовк М.П., Дятленко Т.І, Громова Н.В. Фахова практика майбутнього вчителя-філолога: традиції та інновації : навчальний посібник. Київ : Талком, 2021. 240 с.
7. Семенов О.М., Вовк М.П. Педагогічне партнерство в умовах воєнних реалій. Досвід взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України і Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. №3(2). С. 1–14. URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>.
8. Токмань Г.Д. Українська літературна освіта: з погляду вічності й у контексті сьогодення. Дивослово. Київ: 2017. № 3. С. 2–6.
9. Харчук Р.К. Лезо Оккама як принцип вивчення літератури в українській школі. Дивослово. Київ: 2017. № 1. С. 12–14.

References:

1. Topuzova, O., Zasiiekinoi, T. (2022). Zahalna serednia osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu ta vidbudovy [General secondary education of Ukraine in the conditions of martial law and reconstruction]. Kyiv : Vydavnychy dim «Osvita». – Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Klochek, H. D. (2017) Literaturna osvita v novii ukrainskii shkoli: stratehiia i taktyka reformuvannia. [Literary education in the new Ukrainian school: strategy and tactics of reform] *Dyvoslovo – Dyvoslovo*, 1, 7–11. [in Ukrainian].
3. Movchan, R.N. (2017) Literaturna osvita v ukrainskii zahalnoosvitnii shkoli: suchasnyi stan, vyklyky realnosti, reformuvannia. [Literary education in the Ukrainian state-of-the-art educational school: current state, challenges of reality, reformation]. *Dyvoslovo – Dyvoslovo*, 1, 2–6 [in Ukrainian].

4. Mykytyuk, V.I. (2017) «Konechnist reformy uchinna ukrainskoi literatury...». [The finalist of the reform of the teaching of Ukrainian literature...]. *Dyvoslovo – Dyvoslovo*, 4, 2–11 [in Ukrainian].
5. Pakhareno, V.O. (2017) «Shchob slovo plamenem vzialos...» Kilka mirkuvan pro onovlennia literaturnoi osvity. ["So that the word caught fire..." A few thoughts on the renewal of literary education]. *Dyvoslovo – Dyvoslovo*, 4, 12–14 [in Ukrainian].
6. Semenoh, O.M., Vovk, M.P., Dyatlenko, T.I, Hromova, N.V. (2021). Fakhova praktyka maibutnoho vchytelia-filoloha: tradytsii ta innovatsii [Professional practice of the future philology teacher: traditions and innovations] [in Ukrainian].
7. Semenoh, O.M., Vovk, M.P. (2022) Pedahohichne partnerstvo v umovakh voiennykh realii. Dosvid vzaiemodii Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy i Sumskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni A.S. Makarenka. [Pedagogical Partnership in the Context of Military Realities. The experience of interaction between the Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine and Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko] *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 3(2). 1–14. Retrieved from <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4214>. [in Ukrainian].
8. Tokman, H.D (2017) Ukrainska literaturna osvita: z pohliadu vichnosti y u konteksti sohodennia [Ukrainian Literary Education: From the Perspective of Eternity and in the Context of the Present] *Dyvoslov – Dyvoslovo*, 3, 2–6. [in Ukrainian].
9. Kharchuk, R.K. (2017) Lezo Okkama yak pryntsyp vyvchennia literatury v ukrainskii shkoli. [Occam's Razor as a Principle of Studying Literature in the Ukrainian School]. *Dyvoslovo – Dyvoslovo*, 1, 12–14. [in Ukrainian].

UDC 378.141:331.55

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-627-637](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-627-637)

Shayner Hanna Ihorivna PhD (Education), Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Engineering, Lviv Polytechnic National University, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0086-5579>

Havran Mariana Ivanivna PhD (Education), Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Humanities, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0003-1345-9235>

Krasa Halyna Vasylivna Assistant of the Department of Romanic and Germanic philology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, <https://orcid.org/0009-0000-1749-7541>

REALITIES AND TRENDS OF ACADEMIC MOBILITY OF STUDENTS AT UKRAINIAN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article analyzes the peculiarities of academic mobility as a factor in improving students' language competence. It has been proven that academic mobility cannot be reduced to specific actions, technologies and mechanisms associated only with the exchange system of students and teachers of educational institutions of different countries. According to many scientists, a complex and multifaceted process of intellectual advancement, exchange of scientific and cultural potential, resources and learning technologies is actually taking place. Thus, we can say that in recent years, many Ukrainian higher education institutions have introduced their own programs of international academic mobility, and also began to pay special attention to attracting foreign students. The measures that must be actively carried out for this purpose, as they contribute to the attraction of applicants to domestic universities (Olympiads, Ukrainian language classes, days of Ukrainian culture) on the territory of these or other countries, have been noted; develop distance learning programs; to create the most comfortable conditions for the study of foreign students; increase cooperation quotas. It is predicted that the nature of academic mobility around the world will change significantly in the coming years due to political, economic, social, technological and other conditions. For Ukrainian youth, the issue of academic mobility will remain relevant. However, the vectors of its development will continue to shift in neighboring countries, where today

education is developing at a rapid pace. To strengthen the role of domestic universities in the process of academic mobility of Ukrainian students, it is important to implement a set of measures to popularize education in Ukraine, including joint measures in the field of education with foreign countries. Activation of activities in this direction will allow to increase the flow of foreign students to Ukraine, and not only to the largest Ukrainian cities, but also to lesser-known regional higher educational institutions.

Keywords: academic mobility, language competence, educational space, ERASMUS+, DAAD, COPERNICUS, LINGUA.

Шайнер Ганна Ігорівна доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов технічного спрямування, Національний університет “Львівська політехніка” <https://orcid.org/0000-0002-0086-5579>

Гавран Мар’яна Іванівна доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов гуманітарно-соціального спрямування, Національний університет «Львівська політехніка», <https://orcid.org/0000-0003-1345-9235>

Краса Галина Василівна асистент кафедри романо-германської філології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, <https://orcid.org/0009-0000-1749-7541>

РЕАЛІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ УКРАЇНСЬКИХ ВИЩИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Анотація. У статті проаналізовано особливості академічної мобільності як фактора вдосконалення мовної компетенції студентів. Доведено, що академічну мобільність не можна звести до конкретних дій, технологій та механізмів, пов’язаних лише із системою обміну студентами та викладачами навчальних закладів різних країн. На думку багатьох науковців, насправді має місце складний та багатоплановий процес інтелектуального просування, обміну науковим та культурним потенціалом, ресурсами та технологіями навчання. Таким чином, можна говорити про те, що в останні роки багато українських вищих навчальних закладів запровадили власні програми міжнародної академічної мобільності, а також стали приділяти особливу увагу залученню іноземних студентів. Відзначено заходи, які для цього необхідно активно проводити, оскільки вони сприяють залученню абітурієнтів до вітчизняних вузів (олімпіади, класи української мови, дні української культури) на теренах

тих чи інших країн; розвивати дистанційні програми навчання; створювати максимально комфортні умови для навчання студентів-іноземців; збільшити квоти співробітництва. Спрогнозовано, що характер академічної мобільності по всьому світу в найближчі роки буде серйозно змінюватися у зв'язку з політичними, економічними, соціальними, технологічними та іншими умовами. Для української молоді питання академічної мобільності залишаться актуальними. Проте вектори її розвитку продовжать зміщуватись у сусідніх країнах, де сьогодні освіта розвивається швидкими темпами. Для посилення ролі вітчизняних вузів у процесі академічної мобільності українських студентів є важливим реалізувати комплекс заходів щодо популяризації навчання в Україні, включаючи спільні заходи в галузі освіти з іноземними країнами. Активізація діяльності у цьому напрямі дозволить збільшити потоки іноземних студентів в Україну, причому не лише у найбільші українські міста, а й у менш відомі регіональні вищі навчальні заклади.

Ключові слова: академічна мобільність, мовна компетенція, освітній простір, ERASMUS+, DAAD, COPERNICUS, LINGUA.

Problem statement. Academic mobility is one of the most important components of the internationalization of higher education and the integration of higher education institutions into the international educational space. Academic mobility cannot be reduced to specific actions, technologies and mechanisms associated only with the exchange system of students and teachers of educational institutions of different countries. According to many scientists, a complex and multifaceted process of intellectual advancement, exchange of scientific and cultural potential, resources and learning technologies is actually taking place.

The objective of this article is to study the possibilities of implementing academic mobility in Ukrainian educational institutions with the participation of international partners in a virtual format.

To achieve the goal, **the following tasks** were set:

- to analyze the experience of organizing international academic mobility in a virtual format on the example of domestic educational institutions;
- identify the most common formats of virtual academic mobility;
- to determine the prospects for the development of virtual forms of mobility.

Analysis of recent research and publications. Activation of academic mobility is a strategic goal of the development of modern education, the strongest motive for raising the educational, cultural and professional levels of young people. Today, the countries of the European Union face the question of

strengthening integration into the international educational space, including a close relationship with the European Higher Education Area. The issue of academic mobility was considered from different angles in the writings of modern authors. Thus, the main trends and problems of internationalization of higher education were analyzed in the works of foreign scientists: S. Herschberg, Y. Benshop, M. Van den Brink, V. K. Naranayan, P. M. Olk, S. V. Furkami, who analyzed various aspects of academic mobility. The European experience in the development of academic mobility is devoted to the works of J. Almeida J., a specialist at the Center for Policy Studies in the Field of Higher Education in Portugal, J. Huisman, a scientist from Ghent University (Belgium), and others. However, the trends of academic mobility of students in the period of the COVID-19 pandemic and full-scale invasion, including the relevance of virtual academic mobility, remain insufficiently studied.

Main findings. Modern academic mobility is implemented within the framework of international programs (ERASMUS+, DAAD, COPERNICUS, LINGUA, etc.) with the support of the governments of various countries, as well as on the basis of interstate, interdepartmental and interuniversity agreements. Financing of mobility is carried out from various sources, usually in the form of scholarships and grants, which are allocated by various universities, foundations, companies, and state governments. However, it is possible that the program involves partial and full self-financing. Most often, these are either commercial programs or studies at private higher educational institutions.

The Ministry of Education and Science of Ukraine annually selects participants who are sent to study abroad under international agreements. Student exchange, as a rule, is included in every agreement on cooperation between domestic and foreign higher education institutions and involves studying at partner universities for 1-2 semesters in the main or related specialty, short-term exchanges of groups of students for cultural and educational practice, and internships for master's and postgraduate students are also possible.

Financial conditions, quotas and faculties participating in exchange programs with universities with which Ukrainian higher education institutions have established a long-standing exchange practice can be viewed on the websites of higher educational institutions of Ukraine.

The exchange of students and teachers is carried out on the basis of bilateral agreements between domestic higher education institutions and higher education institutions of EU member states.

Relatively recently, virtual academic mobility and online learning methods were the least popular format for conducting classes. During the

pandemic of the new coronavirus infection, educational institutions around the world were forced to use a remote form of work. The transition to a remote form of providing educational services was accompanied by a large number of difficulties:

- lack of developed online courses,
- lack of work experience with the use of virtual funds and imperfection of the available software,
- the need to adapt the content of educational materials to remote communication with students, etc.

Over time, the participants of the educational process learned to adapt to the requirements of the online educational process, noting the positive aspects of virtual learning and began to use its opportunities in the most optimal way. Studying and improving speaking skills in a foreign language has also changed thanks to these processes. [4, p. 212].

For many domestic universities, the transition of the educational process to the remote format of work addressed the problem of digitization in the field of education. An intensive search for opportunities to create a virtual educational environment, develop online courses, use educational platforms and means of communication between teachers and students has begun. In the process of creating and improving these tools, there was an understanding of their advantages over traditional tools, as well as the opportunities they open up for universities and students [1, 2].

Despite the cancellation of restrictions related to the spread of the virus, Ukrainian educational institutions continued their work in this direction and continue to create new online courses every year, develop modules for distance learning, use virtual forms to hold various events and organize academic mobility. The accumulated experience and methodological support made it possible to create the necessary conditions for the functioning of international programs and courses in the online format in the conditions of the global crisis.

In addition to the circumstances related to the period of the pandemic and full-scale invasion, the relevance of the study is due to such social factors as the increase in student employment and the desire to minimize the temporary costs of education. It is worth noting that the complex of logistical barriers during international visits also contributes to the search for alternative ways of implementing international educational projects. The experience of interaction with foreign colleagues allows us to single out the following most common types of online activities:

- video conferences,
- Olympiads,

- training courses,
- lectures and seminars.

As can be seen from the considered examples, the virtual format of academic mobility is a concomitant mechanism for the implementation of educational programs. Online mobility in domestic universities is more often used as an additional tool for the development of the main areas of activity, which promotes and stimulates their implementation, than as an independent means of education.

So, in an effort to attract interest in international programs, students are offered to study foreign languages remotely. Practitioners from all over the world are attracted to remote classes while developing competence in writing scientific papers. Thus, the main programs are saturated with optional or additional components in a remote format. While remote events have undeniable advantages, such as savings on logistics costs, rational planning of work schedules, development of computer literacy, traditional formats of international meetings remain preferable for establishing connections, solving complex tasks individually and motivating students. In this regard, the development of virtual forms of academic mobility can be considered promising for the further promotion of educational programs of domestic universities in the international arena, strengthening of cooperation, implementation of short-term projects and solving current tasks, as well as improvement of language skills of academic communication [3], [6, 89].

Let's consider some proposals for academic mobility offered by domestic universities - Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University and Lviv Polytechnic National University:

1). DOUBLE DIPLOMA PROJECT. HIGHER LINGUISTICS SCHOOL

Areas and specialties of WSL

- WSL winter school for students of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University under the "Double Diploma" program,
- Summer school at WSL for students of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University under the "Double Diploma" program.

Summer school

Let's analyze the program:

Taking into account the interests and needs of Ukrainian student youth, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University concluded a

cooperation agreement with the Higher Linguistic School in Częstochowa (Republic of Poland). The main advantage of this agreement is to provide students of our university with the possibility of parallel studies at the Higher Linguistic School in Częstochowa and obtaining an additional diploma (second) of the Republic of Poland. Educational institutions also agreed on the following within the framework of cooperation:

- academic exchanges of employees, retraining and upgrading of qualifications of the parties,
- organization of joint scientific, educational, methodical research and their publication,
- conducting joint seminars, conferences.

Duration of study in Poland: bachelor's degree - 3 years, master's degree - 2 years.

The Higher Linguistic School in Częstochowa is a leader in Poland in introducing innovative technologies (on-line studios) into the educational process. Intensive use of information technologies is facilitated by close cooperation with other powerful European universities in Great Britain, Germany, and Italy.

Let's consider the requirements and advantages for TNPU students who want to get 2 diplomas:

- knowledge of the Polish language at a level sufficient for attending classes in Poland,
- pay for studying in Poland (the cost per year is €300),
- the possibility to apply for grants from the European Union, being Polish students,
- practical training in the basic specialty.

The difference in curricula can be eliminated remotely and in the mode of Winter (duration - 1 week in January) and Summer (duration - 2 weeks in July) schools in Poland. During the schools, students will have the opportunity to study, live, eat, and actively spend their leisure time (excursions, concerts, etc.).

It should be noted that TNPU students from almost all majors have the opportunity to obtain a double diploma - in addition to the Higher Linguistic School in Częstochowa, other educational institutions also join the cooperation - the Academy named after Yana Długosha and others. In the near future, it is planned to provide the same opportunity to students from specialties that are

not represented in the data of higher education institutions through institutions in Krakow and Wroclaw.

ERASMUS+ is a program of the European Union that supports projects, partnerships, events and academic mobility in the field of education, training, youth and sports. The program provides an opportunity and financial support for studying, internship or teaching in other countries participating in the program. The principles by which the ERASMUS+ program is implemented are formulated in the Erasmus Charter for Higher Education. The official website of the National ERASMUS+ office in Ukraine, where you can find all the information about the ERASMUS+ program and the peculiarities of Ukraine's participation in it: <http://erasmusplus.org.ua/>

The ERASMUS+ program of the European Union consists of the following areas (<https://erasmusplus.org.ua/programa-yes-erazmus/napryamy-konkursiv>):

- *KA1 - Educational mobility*
- *KA2 - Cooperation projects*
- *CA3 - Support for reforms*
- *Jean Monnet*

Let's consider the participation of Lviv Polytechnic National University in international educational programs and projects. Lviv Polytechnic National University took part in the implementation of a number of educational projects:

TEMPUS is an educational program of the European Union, the purpose of which is to modernize the higher education system and create space for cooperation in EU partner countries through university projects;

Erasmus Mundus is an international program of cooperation and mobility in the field of higher education, the purpose of which is to improve the quality of European higher education and promote intercultural understanding through cooperation with countries that are not part of the European Union;

Erasmus+KA1 is an international academic mobility program for students, graduates, teachers and other employees of higher education institutions;

Erasmus+KA2 — Cooperation projects for the development of innovation and exchange of best practices in the field of higher education, as well as for cooperation between member countries and partner countries of the Erasmus + program.

General statistics of the Polytechnic's implementation of these projects are provided on the website of the National Erasmus+ Office of Ukraine. Detailed information about educational projects that have been implemented and are currently being implemented by the Lviv Polytechnic National University is provided in the attached files. Scholarships and internships in

France, University Agency of the Francophonie (AUF). Information about scholarship programs and research internships in France is provided by the National Agency for Higher Education in France Campus France (<https://www.campusfrance.org/en>).

Ukrainian students and scientists can use this information on the website Campus France Ukraine (<http://www.ukraine.campusfrance.org/node/16303>), which helps Ukrainian students at all stages of their preparation for studying in France, provides consultations on all issues related to education in France from the development of an educational project to the financing of your stay in France, namely:

- about the higher education system of France and the possibility of integration into this system after studying in Ukraine;
- choosing an education or internship program;
- accommodation at the place of study in France;
- processing documents for a long-term student visa.

Scholarship programs and scientific internships in France are also worthy of attention. Every year, the Embassy of France in Ukraine announces a competition for obtaining scholarships from the French government for studying at various master's and PhD programs. Financial support for students who have chosen France for higher education is provided not only by the government, regional organizations, educational institutions themselves, but also by various foundations. Thanks to numerous scientific internships, the development of French-Ukrainian scientific cooperation is expanding every year. Postgraduate students, young researchers and experienced professionals can take advantage of the many research opportunities offered by French higher education institutions and research institutions.

Internships are usually included in the curriculum of French universities. But Ukrainian students can also join internship programs, even if they study at Ukrainian universities.

The University Agency of Francophonie (AUF) is an international association that has more than 50 years of experience. AUF brings together French-speaking universities, colleges, university networks and research centers around the world. With 884 members in 111 countries, the Organization is one of the largest international associations of higher education and research institutions. AUF implements the resolutions adopted by the Conference of Heads of State and Government of French-speaking countries.

Considering the diversity of cultures and languages, AUF promotes the solidarity of Francophone universities that strive for the economic, social and

cultural development of their countries' societies. It promotes active solidarity between its member institutions and helps them to solve problems such as teaching quality, scientific research and academic management; professional integration and employment opportunities for graduates; participation in the development of society.

AUF teams are present all over the world and provide follow-up and consultation on the development and implementation of projects, facilitate the exchange of best practices, experiences and innovations and offer support in finding new partners.

AUF regularly cooperates with private companies and foundations, states and governments, national development aid agencies, international organizations, non-governmental organizations and scientific associations, scientific and cultural. (Information from the AUF website <https://www.auf.org>).

Conclusion and prospects for further research. Thus, we can say that in recent years, many Ukrainian higher education institutions have introduced their own programs of international academic mobility, and also began to pay special attention to attracting foreign students. For this it is necessary

- actively conduct events that contribute to the attraction of applicants to domestic universities (Olympiads, Ukrainian language classes, days of Ukrainian culture) on the territory of certain countries;
- develop distance learning programs;
- create the most comfortable conditions for the study of foreign students;
- increase cooperation quotas.

The nature of academic mobility around the world will change significantly in the coming years due to political, economic, social, technological and other conditions. For Ukrainian youth, the issue of academic mobility will remain relevant. However, the vectors of its development will continue to shift in neighboring countries, where today education is developing at a rapid pace. To strengthen the role of domestic universities in the process of academic mobility of Ukrainian students, it is important to implement a set of measures to popularize education in Ukraine, including joint measures in the field of education with foreign countries. Activation of activity in this directly will allow to increase the flow of foreign students to Ukraine, and not only to the largest Ukrainian cities, but also to lesser-known regional higher educational institutions.

References:

1. Гнатюк Т. Освітня міграція з України: сучасні тенденції. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf> (дата звернення: 21.07.2024).

2. Чундак А. Ласкаво просимо: як іноземці їдуть на навчання до України. URL: <https://studway.com.ua/inozemtsi-v-ukraini> (дата звернення: 21.07.2024).

3. Офіційний сайт аналітичного центру CEDOS. URL: <https://cedos.org.ua> (дата звернення: 21.07.2024).

4. Bryntseva, O. Foreign languages as means of students' professional mobility development. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: збірник наукових праць Запоріжжя : КПУ, 2020, № 68, Т. 1., С. 212-216.

5. Peterson P. W. Skills and Strategies for Proficient Listening. Teaching English as a Second of Nine Principles of Effective Writing Instruction. Columbia University. URL: http://www.columbia.edu/cu/tat/pdfs/principles_writing.pdf (дата звернення: 20.07.2024).

6. Foreign Language. M. Celce-Murcia, ed. Boston: Heinle&Heinle, P. 87-100.

Література:

1. Ghnatjuk T. Osvitnja mighracija z Ukrajiny: suchasni tendenciji [Educational migration from Ukraine: current trends]. Available at: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2018/33-2018/13.pdf> (accessed 21 July 2024).

2. Chundak A. Laskavo prosymo: jak inozemci jidutj na navchannja do Ukrajiny [Welcome: how foreigners go to study in Ukraine]. Available at: <https://studway.com.ua/inozemtsi-v-ukraini> (accessed 21 January 2024).

3. Official site of the analytical center CEDOS. Available at: <https://cedos.org.ua> (accessed 21 July 2024).

4. Bryntseva O. Professionally oriented teaching of foreign language writing of engineering students.

5. Peterson P. W. Skills and Strategies for Proficient Listening. Teaching English as a Second of Foreign Language. M. Celce-Murcia, ed. Boston: Heinle&Heinle, P. 87-100. Nine Principles of Effective Writing Instruction. Columbia University. URL: http://www.columbia.edu/cu/tat/pdfs/principles_writing.pdf (accessed 21 July 2024).

6. Problems of Engineer-Pedagogical Education. 2020, № 69, P. 85-91.

UDC 373.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-638-651](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-638-651)

Svyrydenko Denys Borysovych PhD in Philosophical Sciences, Professor, Chairperson of the UNESCO Chair on Science Education, Dragomanov Ukrainian State University, Pyrohova 9St., Kyiv, 0200, tel.: (050) 886-75-37, <https://orcid.org/0000-0001-6126-1747>

Revin Frol Hennadyyovych PhD in Philosophical Sciences, Lecturer at the UNESCO Chair on Science Education, Dragomanov Ukrainian State University, Pyrohova 9St., Kyiv, 0200, tel.: (063) 426-51-60, <https://orcid.org/0000-0002-7451-1685>

THE ECONOMIC FACTORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The article explores the critical economic factors that underpin sustainable development, a holistic approach aimed at balancing economic growth, social inclusion, and environmental protection. The authors aim to define the notion of sustainable development, emphasizing the significance of economic strategies in achieving this equilibrium. The objective was to examine key economic factors, including efficient resource management, investment in green technologies, economic diversification, equitable distribution of wealth, and the role of education and skills development. Our analysis shows how economic activities affect social and environmental outcomes, and how planning for the future can make progress last a long time.

A key portion of our research examines the significance of conserving resources and utilizing them sustainably through strategies like conservation, recycling, and renewable energy adoption. Examples of successful practices worldwide are provided to emphasize the role of technological innovation in enhancing resource efficiency. Accordingly, investing in eco-friendly tech elucidates how these gadgets aid in eco-friendly growth by generating employment, fostering financial expansion, and minimizing environmental impact. Our study emphasizes the importance of government policies and private sector investments in green technology, highlighting the impactful green technology initiatives.

Economic diversification is presented as a crucial strategy for reducing vulnerability to external shocks and ensuring long-term stability. The article discusses the risks associated with dependence on a single industry and outlines

strategies for diversifying economies, supported by case studies of successful diversification efforts. The importance of equitable wealth distribution is also addressed, highlighting the economic and social consequences of inequality and presenting policies and programs aimed at promoting fairness. The role of education and skills development is examined, demonstrating its connection to economic diversification and technological innovation through various educational initiatives. Finally, the article emphasizes the necessity of international cooperation and knowledge exchange, detailing the role of global agreements and initiatives in promoting sustainable development. The conclusion reiterates the interconnectedness of economic, social, and environmental dimensions, calling for collective action to support sustainable economic practices and envisioning a future where economic growth aligns with environmental stewardship and social equity.

Keywords: sustainable development, economic factors, circular economy, social equity, education for sustainable development

Свириденко Денис Борисович доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти, Український державний університет ім. Михайла Драгоманова, вул. Пирогова 9, м. Київ, 02000, тел: (050) 685-23-25, <https://orcid.org/0000-0001-6126-1747>

Ревін Фрол Геннадійович кандидат філософських наук, викладач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти, Український державний університет ім. Михайла Драгоманова, вул. Пирогова 9, м. Київ, 02000, тел: (063) 426-51-60 <https://orcid.org/0000-0002-7451-1685>

ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджуються важливі економічні чинники, які лежать в основі сталого розвитку, цілісний підхід, спрямований на збалансоване економічне зростання, соціальну інтеграцію та захист навколишнього середовища. Автори прагнуть дати визначення поняттю сталого розвитку, наголошуючи на значенні економічних стратегій у досягненні цієї рівноваги. Метою було вивчити ключові економічні чинники, зокрема ефективне управління ресурсами, інвестиції в зелені технології, економічну диверсифікацію, справедливий розподіл багатства, а також роль освіти та розвитку навичок. Наш аналіз показує, як економічна діяльність впливає на соціальні та екологічні результати та як планування майбутнього може зробити прогрес тривалим.

Ключова частина нашого дослідження розглядає важливість збереження ресурсів та їх сталого використання за допомогою таких стратегій, як збереження, переробка та впровадження відновлюваної енергії. Наведені приклади успішних практик у всьому світі, щоб підкреслити роль технологічних інновацій у підвищенні ефективності використання ресурсів. Відповідно, інвестиції в екологічно чисті технології з'ясовують, як ці гаджети сприяють екологічному зростанню, створюючи робочі місця, сприяючи фінансовому зростанню та мінімізуючи вплив на навколишнє середовище. Наше дослідження підкреслює важливість державної політики та інвестицій приватного сектору в зелені технології, підкреслюючи ефективні ініціативи зелених технологій.

Диверсифікація економіки представлена як важлива стратегія для зменшення вразливості до зовнішніх шоків і забезпечення довгострокової стабільності. У статті обговорюються ризики, пов'язані із залежністю від однієї галузі, та окреслюються стратегії диверсифікації економіки, підкріплені прикладами успішних зусиль диверсифікації. Також розглядається важливість справедливого розподілу багатства, підкреслюються економічні та соціальні наслідки нерівності та представлені політики та програми, спрямовані на сприяння справедливості. Розглядається роль освіти та розвитку навичок, демонструючи її зв'язок з диверсифікацією економіки та технологічними інноваціями через різноманітні освітні ініціативи.

Наостанок, стаття наголошує на необхідності міжнародної співпраці та обміну знаннями, детально описуючи роль глобальних угод та ініціатив у сприянні сталому розвитку. Висновок повторює взаємозв'язок економічного, соціального та екологічного вимірів, закликає до колективних дій для підтримки сталої економічної практики та передбачає майбутнє, де економічне зростання узгоджується з охороною навколишнього середовища та соціальною справедливістю.

Ключові слова: стійкий розвиток, економічні фактори, циркулярна економіка, соціальна справедливість, освіта для сталого розвитку

Introduction. Sustainable development is predominant in driving the economic factors at play in any society. Sustainable practices deliver development that is equitable and long-term, since they create favorable opportunities for change. This economic sustainability leads to the creation of systems that allow long-term growth and stability while promoting environmental and social well-being. This entails an efficient use of resources, investment in sustainable technologies, diversification of economic activities, and fairer distribution policies [11].

Good natural resource management is therefore essential for an efficient interplay between the economy and the environment. Particularly, the environmental degradation resulting from the excessive extraction of natural resources can pose a threat to economic stability and social well-being. This promotes the responsible utilization of resources, preserving them for future generations. Additionally, one should mention sustainable practices that not only save the environment, but regenerate and heal ecosystems thereby creating economic opportunities to integrate with modern fast-changing market reality of socioeconomic and ecological dimension [25].

Another crucially important economic requirement for the promotion of sustainable development is to invest in green technologies. As such, renewable energy sources and the utilization of more efficient manufacturing facilities, as well as employing technologies aimed at reducing waste, play a hugely significant part in decreasing the environmental footprint associated with most forms of economic activity. For these technologies, venture investment has the potential to drive economic growth, resulting in the creation of new jobs and industries [6. P. 64]. Moreover, green technologies may be used to improve productivity and performance, which can in turn reduce production costs.

Since economies that depend on a sole industry or resource are subject to market volatility and other external factors, economic diversification is imperative in order to dampen the effects of these forces and provide sustained long-term stability and growth. Accordingly, progressive economies strive to develop their manufacturing, services, agriculture, tourism and other areas to achieve a sustainable diversification of revenue. This in turn not only prompts an increase in resilience and adaptability, mitigating the risk of an area of the economy not yielding enough profit, but also leads to the creation of a much larger pool of potential jobs, facilitating societal development and inclusion [16].

The solution to equal wealth distribution lies in sustainable growth. In particular, economic inequality can be damaging to social cohesion, stifling long-term economic development. On the other hand, social harmony and inclusive development with an egalitarian emphasis on the distribution of the benefits of economic growth to all members of a given society can be achieved with the use of policies such as progressive taxes and social welfare programs designed to provide equal access to health care and education as essential requirements for a fairer society.

Accordingly, within the scope of this article, the authors aim to outline key economic factors that can contribute towards greater levels of inclusivity and economic sustainability. One such approach is focused on developing a nationwide green economy platform that aims to invest in new technologies, arrive at economic diversification while facilitating wealth sharing, learning and

skills improvement among the general populace. These are the necessary ingredients in the design of an economic model that is able to bring about extended growth, environmental stability and societal health.

Sustainable development can likewise often take the form of certain environmental issues such as conserving resources (both renewable and non-renewables, e.g., fossil fuels), preventing harmful resource use and depletion, reducing consumption, environmental protection and recycling (e.g., using permaculture and/or reforestation, etc.). It is also important to consider the various technological innovations that result in resource productivity enhancement as well as successful resource management examples, which are paramount in achieving a robust equilibrium between economic activities and nature conservation by guaranteeing resources are adequately used and preserved for posterity [13]. At the same time, we would like to emphasize that economic sustainability tools such as renewable energy capital investment, the development of energy-efficient systems, and waste minimization technologies becomes essential for long-term, efficacious sustainable practices. Another considerable factor is the importance of government incentives and private sector investments in driving the development and adoption of green technologies.

The positive impact of harnessing such system-level leveraging cannot be overstated in light of numerous successful examples on both a micro-level (e.g., increased energy provider profitability) and a macro-level, as evidenced by significant reductions in carbon dioxide emissions. Hence, undiversified economies that rely on one industry as their main source of revenue can be extraordinarily vulnerable to external shocks, making diversification a key agenda for sustainable development. Accordingly, economic diversification strategies focus on developing new economic sectors, fostering education and skill formation, as well as promoting innovation and entrepreneurial spirit among the general population. The literature is replete with numerous documented cases of successful diversification strategies at the national level, which serve as useful illustrations of things done right. At the same time, the redistributive effects of economic inequality are as important to sustainable development as the economic and social consequences [9].

A principal example of the diversification approach are policies and programs designed to mitigate the negative effects of economic disparities in the distribution of wealth. In particular, strategies that aim at reducing economic disparities and enhancing social inclusion are highly relevant to the establishment of greater wealth distribution processes essential for maintaining societal unity coupled with equitable resource reallocation within societies undergoing economic growth.

Investment in education, skill training and continuous life-long vocational enhancement is important for ensuring thriving, stable economies, whereby educational diversity and technological innovation go hand in hand in promoting sustainable economic growth. Specifically, within the purview of various education and vocational training programs geared toward promoting sustainable development, a central place is occupied by the principle of skills acquisition, which is crucial for producing a workforce for the demands of the modern-day knowledge-based economy that promotes sustainability [24]. Equally significant is the fact that by working together on a global scale, various countries can move forward toward a shared sustainable future. To this end, international agreements such as the Paris Agreement can incentivize nationwide sustainable practices, encourage technology transfer and raise the overall sustainability agenda awareness.

Hence, our main task in this paper is to examine the integral economic variables that impact on sustainable development. In particular, various approaches and initiatives are investigated with the aim of showing how sustainable economic strategies can serve as instruments for arriving at socially and environmentally beneficial sustainable development solutions. Specifically, we emphasize the economic, social and environmental interplay between the various factors that contribute to the holistic social sustainability agenda by placing emphasis on economic development as a driving force behind societal progress. Accordingly, the takeaway conclusion our paper presents is the importance of leveraging sustainability-driven policies and investments in a way that increases overall social well-being while fostering among the general populace responsible stewardship practices in light of the present and future challenges.

Literature review. Theoretical and practical aspects of the economic factors of sustainable development have been thoroughly examined by various scholars, focusing on specific approaches, challenges, and benefits. S. Adam et al. [1] and U. Awan and R. Sroufe [2] provide key insights into the design and implementation of circular business models, which are crucial for integrating sustainability into economic practices. E.B. Barbier [5] further explores the foundational concept of sustainable economic development, emphasizing the necessity of policies that balance environmental protection, social equity, and economic growth.

The role of education in promoting sustainability is highlighted by M. Biltagy [3] and A. Draghici [4], who argue that integrating sustainability into educational frameworks is essential for cultivating a workforce capable of advancing sustainable economic practices. In parallel, S. Bringezu [7] advocates for science-based targets in global resource use, while J. Tan et al. [21] and R.L. Ren

[17] discuss the transition to circular economies and the adoption of green technologies as pivotal strategies for sustainable development. Additionally, F.H. Kiang et al. [12] illustrate successful sustainable solutions in urban settings, such as Singapore, reinforcing the need for technological innovation in achieving sustainability goals.

This body of research underscores the critical importance of a comprehensive approach to sustainable development, one that integrates economic strategies with technological advancements, policy frameworks, and educational initiatives [16], [17], [19], [20], [24]. By aligning these factors with sustainability principles, the goal is to create a resilient and balanced global economy capable of addressing the complex sustainability challenges of the 21st century. These efforts, as highlighted by the works of scholars like Mathur, K., & A. Berwa [13], Midilli et al. [14], can pave the way for a more sustainable and equitable future.

Objectives of the study. The goal of this article is to highlight the importance of interdisciplinary approaches to fostering sustainable economic growth. Our research aims to analyze and elucidate the requirements needed to effectively meet the demands of modern economic factors that are aligned with the goals of sustainable development. In particular, we maintain that it is essential for policymakers, businesses, and educators to adapt their strategies through collaboration across different sectors.

By emphasizing the practical application of sustainable resource management, investment in green technologies, economic diversification, and equitable wealth distribution, this article seeks to provide a comprehensive framework for building robust economies that are resilient to environmental and social challenges. The integration of these economic factors into decision-making processes at all levels (governmental, corporate, and community) ensures that economic growth is not only sustained but also inclusive and environmentally conscious.

Our research therefore aims to show how focusing on sustainability in economic practices equips industries and communities with the tools they need to make meaningful contributions to both personal and societal development. Ultimately, by adopting the strategies outlined in this article, societies can transition towards more sustainable economic models that align with the goals of long-term prosperity, environmental protection, and social equity, fostering a more balanced and resilient global economy.

Results of the study. The economic elements of sustainable development are critical when considered through the lens of resource management approaches, as a balancing act between environmental conservation and the necessity for profitable expansion and efficient resource utilization. Effective

environmental resource management is essential to the long-term economic health and prosperity of any nation. Therefore, the implementation of eco-friendly economic policies, sustainable business practices, and renewable energy are imperative to ensuring a balance between economic growth and the preservation of natural resources. The inclusion of economic dimensions in natural resource management likewise means that policymakers play an important role in shaping a sustainable future, both for the environment and the economy.

Sustainable development, of which resource management is a significant aspect, seeks to address the tensions between environmental needs while driving economic growth and responsible resource exploitation. At the same time, sound environmentally beneficial policies foster economic development while ensuring long-term stability via sustainability-driven approaches. By taking this into account when managing resources, policymakers and stakeholders can seek to secure a sustainable future through practices that reduce waste or environmental impact, promote more conscious resource use with fewer negative consequences, and arrive at economy-oriented positive impacts [15].

As population growth intensifies around the world, it necessitates increased inputs of natural resources, which has a devastating effect on our planet. Non-sustainable resource use may threaten not only the depletion of natural resources but also put our human society on the brink of extinction through a combination of anthropogenically-caused factors. Sustainable use of resources is thus a key element in mitigating these human-made environmental damages while providing a renewable resource base for future generations [5].

These wasteful practices can be lessened, resource efficiency increased and new opportunities for innovation created by driving a decline in emissions as part of green economic policies like carbon pricing, subsidies for renewable energy generation, as well as incentives that reward green businesses for extracting value from environmentally friendly technologies. Such investments in renewable energy infrastructure and technologies will lead to the development of new economic opportunities as well as the creation of numerous green jobs, which are vital for long-term, equitable national economic stability [21].

Economic challenges are another vital generator of management strategies to address the usage and exploitation of resources in an environmentally and economically sustainable manner. As a result, the efficient use of resources is not only good for the environment, but also helps to ensure economic stability and prosperity in the presently tumultuous socioeconomic climate [25].

Additionally, certain green economic policies are included in the broader framework, such as zero-growth economies, carbon pricing, and ecological taxation reform, which are just some of the ways that can help align an economy

with the broader goals of sustainability. The use of sustainable business models that are developed according to the circular economy framework can help reduce waste and improve resource efficiency while promoting innovation. Funds allocated for renewable energy infrastructure and technologies can further create new economic opportunities and jobs, while also providing stability by investing in the future [2].

Hence, a holistic approach that combines economic considerations with proper management of resources allows societies to move towards a more sustainable and equitable future, while trading off environmental protection against economic growth. As part of this comprehensive approach, we need to ensure resources exist for our children and grandchildren while maintaining the health of the economy at large, harmonizing it with a responsible attitude toward the state and challenges of the global ecosystem.

Presently, sustainability is increasingly heralded as a crucial component of business and industry development, underscoring the need for concerted efforts toward a more meaningful appreciation of the need for growing sustainable economies and using renewable resources. Accordingly, through sustainable resource management, economies can grow with the implementation of green economic policies, government subsidies and private investment in renewable energy. If successful, these sustainability strategies save natural resources while at the same time creating new economic opportunities that result in better prices as well as better-paying, cleaner jobs, firmly setting businesses on the path to long-term sustainable prosperity [15].

In addition, innovative technologies ranging from smart grids and precision farming to water-saving solutions have facilitated an efficient, responsible use of resources while providing more rounded and balanced environmental solutions, all of which results in a steadily increasing positive impact on economic returns based on sustainable development policies. Working in unison with proper sustainable policies, economic constraints on resource management can help contribute to societies moving toward a more sustainable and just future, safeguarding the environment while promoting further economic growth in an accessible way.

Education, and particularly higher education, is another key factor when it comes to impacting the economic aspect of sustainability. Based on UNESCO guidelines, education for sustainable development aims to promote among the general populace skills such as critical thinking, problem-solving and taking a joint action towards safeguarding a sustainable future. Specifically, this social competency approach aims to enhance the standard of education by incorporating sustainable development into everyday curricula, thereby becoming a crucial component in providing a sustainable development roadmap

for policymakers [20]. On top of the economic benefits, this initiative promotes sustainable lifestyles by encouraging activities like resource conservation, energy efficiency and ethical consumption, all of which contribute to the achievement of sustainable development objectives.

An added task within the ESD framework is the restructuring of education systems so that they are not just theoretical knowledge and practical know-how bodies of information, but aim to inculcate among the students a sense of social values, norms and attitudes that drive changes in behavior to enable a more sustainable personal and collective *modus operandi* as well as a shared determination to promote sustainability globally.

It is important to note that, from an academic standpoint, the principles of sustainable development focus on learner-centered participation, which involves giving the students a sense of ownership over their educational destiny, resulting in an increased level of maturity. In addition, this heightened level of student autonomy encourages independent thinking and ways of solving problems with a view to sustainability issues and conscious solutions that stimulate economic innovation, build resilience and develop the green economy [19].

Launched in 2014, the UNESCO Global Action Programme on Education for Sustainable Development aims at integrating ESD into policy and the environment worldwide. These factors are promoting the advancement of legislation around the inclusion of environmental, social and governance considerations within policies and assisting governments/educators in developing processes and standards that lead to embedding sustainable air practices in educational systems/fiscal policy [4]. This momentous UNESCO initiative goes on to highlight the need for the training of educators as a key dimension in implementing ESD. The programme also intends to promote professional development, provide training programs and facilitate innovative teaching & learning resources in the workforce for eco-friendly competence, thereby contributing towards economic growth and environmental sustainability. Pillar 3: Empowering and Mobilizing Youth, in particular, strives to get young people involved and invested in environmental causes, which promotes the overall goal of creating a more aware generation of corporate leaders and consumers. In this regard, support for youth-led initiatives and networks that stimulate sustainability-driven action on a local, national and global level directly contributes toward economic resilience and environmental sustainability as part of the UNESCO long-term perspective

Conclusion. Bringing our paper to a close, we would like to stress that the economic factors of sustainable development play a crucial role in shaping a future that balances economic growth with environmental stewardship and social equity. Thus, efficient resource management, investment in green

technologies, economic diversification, and equitable wealth distribution are all essential components that contribute to long-term economic stability and resilience. By prioritizing these factors, societies can ensure that economic activities generate wealth, preserve natural resources, reduce environmental impact, and promote social well-being. The interconnectedness of these economic factors highlights the need for an integrated approach to sustainable development, where economic strategies are aligned with broader environmental and social goals. Equally important is the role of education and public awareness in fostering a culture of sustainability, where economic decisions are made with consideration for their long-term impacts on both people and the planet. By formulating policies and taking into account the economic factors of sustainable development in a holistic and collaborative manner, we can create a more prosperous, equitable, and environmentally sustainable world for current and future generations.

References:

1. Adam, S., Bucker, C., Desguin, S., Vaage, N., & Saebi, T. (2017). Taking Part in the Circular Economy: Four Ways to Designing Circular Business Models. RELX Group (Netherlands). <https://doi.org/10.2139/ssrn.2908107>
2. Awan, U., & Sroufe, R. (2022). Sustainability in the Circular Economy: Insights and Dynamics of Designing Circular Business Models. Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 12(3), 1521-1521. <https://doi.org/10.3390/app12031521>
3. Barbier, E. B. (2023). The Concept of Sustainable Economic Development Environmental Conservation | Cambridge Core. <https://www.cambridge.org/core/journals/environmental-conservation/article/abs/concept-of-sustainable-economic-development/33A3CD3BD12DE8D5B2FF466701A14B4A>
4. Biltagy, M. (2015). Education for Sustainability: Vision and Action of Higher Education for Sustainable Consumption. Canadian Center of Science and Education, 7(12), 282-290. <https://doi.org/10.5539/ijef.v7n12p282>
5. Bringezu, S. (2019). Toward Science-Based and Knowledge-Based Targets for Global Sustainable Resource Use. Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 8(3), 140. <https://doi.org/10.3390/resources8030140>
6. Dornfeld, D. (2014). Moving towards green and sustainable manufacturing. Springer Science+Business Media, 1(1), 63-66. <https://doi.org/10.1007/s40684-014-0010-7>
7. Draghici, A. (2019). Education for sustainable development. Retrieved from: https://www.mateconferences.org/articles/mateconf/pdf/2019/39/mateconf_mse2019_13004.pdf
8. Exploring Youth Entrepreneurship. (2020). Retrieved from: <https://sdgs.un.org/publications/exploring-youth-entrepreneurship-24572>
9. Hermann, F., Gast, J., & Géraudel, M. (2017). STARTUPS' INNOVATION BEHAVIOUR: AN INVESTIGATION INTO THE ROLE OF ENTREPRENEURIAL MOTIVATIONS. Imperial College Press, 21(07), 1750054. <https://doi.org/10.1142/s1363919617500542>
10. Kiang, F. H., Yong, W. W., & Ratnayaka, D. D. (2007). The Singapore Solutions. American Society of Civil Engineers, 77(1), 62-69. <https://doi.org/10.1061/ciegag.0000104>

11. Leisinger, K M. (1998). Sustainable development at the turn of the century: perceptions and outlook. Inderscience Publishers, 1(1), 73-73. <https://doi.org/10.1504/ijds.1998.004201>
12. Munasinghe, M. (2009). Sustainable development in practice. *New York: Cambridge*, 633 p.
13. Mathur, K., & Berwa, A. (2017). Sustainable competitiveness: redefining the future with technology and innovation. Taylor & Francis, 7(3), 290-306. <https://doi.org/10.1080/20430795.2017.1300855>
14. Midilli, A., Dinçer, İ., & Ay, M. (2006). Green energy strategies for sustainable development. Elsevier BV, 34(18), 3623-3633. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2005.08.003>
15. OECD. (2020). Improving resource efficiency and the circularity of economies for a greener world. Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/1b38a38f-en>
16. Pretorius, O., Drewes, E., Aswegen, M V., & Malan, G. (2021, March 2). A Policy Approach towards Achieving Regional Economic Resilience in Developing Countries: Evidence from the SADC. Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 13(5), 2674-2674. <https://doi.org/10.3390/su13052674>
17. Ren, R L. (2022). Renewable Energy and Sustainable Development. Retrieved from: http://apc.aast.edu/ojs/index.php/RESA/article/download/06.1.003/pdf_35
18. Rønne, A. (2005). Renewable Energy on the Market—a Danish Perspective. Taylor & Francis, 23(2), 156-172. <https://doi.org/10.1080/02646811.2005.11433398>
19. Rowe, D. (2007). Education for a Sustainable Future. American Association for the Advancement of Science, 317(5836), 323-324. <https://doi.org/10.1126/science.1143552>
20. Shaping the Future We Want. (2005). Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=1682&menu=885>
21. Tan, J., Tan, F J., & Ramakrishna, S. (2022). Transitioning to a Circular Economy: A Systematic Review of Its Drivers and Barriers. Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 14(3), 1757. <https://doi.org/10.3390/su14031757>
22. Vehlow, J. (n.d). Municipal solid waste management in Germany. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0956053X96000815>
23. Seelos, C., & Mair, J. (2005). Sustainable Development: How Social Entrepreneurs Make it Happen. RELX Group (Netherlands). <https://doi.org/10.2139/ssrn.876404>
24. UNESCO Roadmap for Implementing the Global Action Programme on Education for Sustainable Development. (2017). Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=1674&menu=35>
25. Zhironkin, S., Demchenko, C., Kayachev, G., Taran, E A., & Zhironkina, O. (2019, January 1). Convergent and Nature-Like Technologies as the Basis for Sustainable Development in the 21st Century. EDP Sciences, 105, 03008. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201910503008>

Література:

1. Adam, S., Buckler, C., Desguin, S., Vaage, N., & Saebi, T. (2017). Taking Part in the Circular Economy: Four Ways to Designing Circular Business Models. RELX Group (Netherlands). <https://doi.org/10.2139/ssrn.2908107>
2. Awan, U., & Sroufe, R. (2022). Sustainability in the Circular Economy: Insights and Dynamics of Designing Circular Business Models. Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 12(3), 1521-1521. <https://doi.org/10.3390/app12031521>

3. Barbier, E. B. (2023). The Concept of Sustainable Economic Development Environmental Conservation | Cambridge Core. <https://www.cambridge.org/core/journals/environmental-conservation/article/abs/concept-of-sustainable-economic-development/33A3CD3BD12DE8D5B2FF466701A14B4A>
4. Biltagy, M. (2015). Education for Sustainability: Vision and Action of Higher Education for Sustainable Consumption. Canadian Center of Science and Education, 7(12), 282-290. <https://doi.org/10.5539/ijef.v7n12p282>
5. Bringezu, S. (2019). Toward Science-Based and Knowledge-Based Targets for Global Sustainable Resource Use. Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 8(3), 140. <https://doi.org/10.3390/resources8030140>
6. Dornfeld, D. (2014). Moving towards green and sustainable manufacturing. Springer Science+Business Media, 1(1), 63-66. <https://doi.org/10.1007/s40684-014-0010-7>
7. Draghici, A. (2019). Education for sustainable development. Retrieved from: https://www.mateconferences.org/articles/mateconf/pdf/2019/39/mateconf_mse2019_13004.pdf
8. Exploring Youth Entrepreneurship. (2020). Retrieved from: <https://sdgs.un.org/publications/exploring-youth-entrepreneurship-24572>
9. Hermann, F., Gast, J., & Géraudel, M. (2017). STARTUPS' INNOVATION BEHAVIOUR: AN INVESTIGATION INTO THE ROLE OF ENTREPRENEURIAL MOTIVATIONS. Imperial College Press, 21(07), 1750054. <https://doi.org/10.1142/s1363919617500542>
10. Kiang, F. H., Yong, W. W., & Ratnayaka, D. D. (2007). The Singapore Solutions. American Society of Civil Engineers, 77(1), 62-69. <https://doi.org/10.1061/cieagag.0000104>
11. Leisinger, K. M. (1998). Sustainable development at the turn of the century: perceptions and outlook. Inderscience Publishers, 1(1), 73-73. <https://doi.org/10.1504/ijds.1998.004201>
12. Munasinghe, M. (2009). Sustainable development in practice. New York: Cambridge, 633 p.
13. Mathur, K., & Berwa, A. (2017). Sustainable competitiveness: redefining the future with technology and innovation. Taylor & Francis, 7(3), 290-306. <https://doi.org/10.1080/20430795.2017.1300855>
14. Midilli, A., Dinçer, İ., & Ay, M. (2006). Green energy strategies for sustainable development. Elsevier BV, 34(18), 3623-3633. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2005.08.003>
15. OECD. (2020). Improving resource efficiency and the circularity of economies for a greener world. Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/1b38a38f-en>
16. Pretorius, O., Drewes, E., Aswegen, M. V., & Malan, G. (2021, March 2). A Policy Approach towards Achieving Regional Economic Resilience in Developing Countries: Evidence from the SADC. Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 13(5), 2674-2674. <https://doi.org/10.3390/su13052674>
17. Ren, R. L. (2022). Renewable Energy and Sustainable Development. Retrieved from: http://apc.aast.edu/ojs/index.php/RESO/article/download/06.1.003/pdf_35
18. Rønne, A. (2005). Renewable Energy on the Market—a Danish Perspective. Taylor & Francis, 23(2), 156-172. <https://doi.org/10.1080/02646811.2005.11433398>
19. Rowe, D. (2007). Education for a Sustainable Future. American Association for the Advancement of Science, 317(5836), 323-324. <https://doi.org/10.1126/science.1143552>
20. Shaping the Future We Want. (2005). Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=1682&menu=885>

21. Tan, J., Tan, F J., & Ramakrishna, S. (2022). Transitioning to a Circular Economy: A Systematic Review of Its Drivers and Barriers. Multidisciplinary Digital Publishing Institute, 14(3), 1757. <https://doi.org/10.3390/su14031757>
22. Vehlow, J. (n.d). Municipal solid waste management in Germany. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0956053X96000815>
23. Seelos, C., & Mair, J. (2005). Sustainable Development: How Social Entrepreneurs Make it Happen. RELX Group (Netherlands). <https://doi.org/10.2139/ssrn.876404>
24. UNESCO Roadmap for Implementing the Global Action Programme on Education for Sustainable Development. (2017). Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=1674&menu=35>
25. Zhironkin, S., Demchenko, C., Kayachev, G., Taran, E A., & Zhironkina, O. (2019, January 1). Convergent and Nature-Like Technologies as the Basis for Sustainable Development in the 21st Century. EDP Sciences, 105, 03008. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/201910503008>

УДК 378.026:517

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-652-663](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-652-663)

Анпілогов Дмитро Ігорович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри математики, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (061) 269-82-66, <https://orcid.org/0000-0003-2166-3877>

ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМНИХ СИТУАЦІЙ ПРИ НАВЧАННІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ В ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. В статті розглядаються питання, пов'язані з методами проблемного навчання вищої математики майбутніх інженерів в технічному університеті. Відзначається важливість підготовки випускників, які володіють фундаментальними знаннями, достатніми вміннями та міцними навичками; здатних діяти і приймати адекватні рішення в різних ситуаціях, які виникають у ході професійної діяльності. Підкреслено, що досягнення таких цілей навчання залежить не тільки від правильно обраного предметного змісту, а й методів навчання.

Аналізується проблемне навчання при викладанні вищої математики студентам інженерно-технічних спеціальностей в технічному університеті. Сформульовані відмінності традиційного та проблемного навчання за метою та принципами організації навчального процесу. Виділені етапи та рівні проблемного навчання.

Детально розглянуті питання реалізації проблемного навчання вищої математики в технічному університеті. Розглянуто типи проблемних ситуацій та способи їх виявлення на кожній із ланок навчального процесу в університеті (лекція, практичні заняття, самостійна робота студентів, різні форми поточного та підсумкового контролю). Наведені конкретні приклади створення проблемної ситуації на лекції з вищої математики (викладення нового теоретичного поняття або твердження в ході розв'язання деякої поставленої задачі; виявлення протиріччя між новою інформацією та «старими» знаннями та уявленнями; незавершене формулювання твердження; проведення аналогій між відомими та щойно введеними об'єктами та поняттями). Дані конкретні рекомендації та приклади щодо створення проблемних ситуацій на практичних заняттях з математики, при самостійній роботі студентів. Окрема увага приділена застосуванню проблемного підходу

при проведенні контрольних заходів; сформульовані принципи створення проблемних завдань в екзаменаційних тестах з вищої математики та наведені приклади таких завдань.

Відзначені методичні особливості проблемного навчання, які сприяють зростанню рівня активності студентів, їх самостійності та мотивації до отримання нових знань.

Ключові слова: вища математика, технічний університет, інженерна освіта, методи навчання, проблемне навчання, проблемна ситуація.

Anpilohov Dmytro Ihorovych Candidate of Science (engineering), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Mathematics, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zhukovsky St., 64, Zaporizhzhia, 69063, tel.: (061) 269-82-66, <https://orcid.org/0000-0003-2166-3877>

PRACTICAL IMPLEMENTATION OF PROBLEM SITUATIONS IN TEACHING HIGHER MATHEMATICS AT THE TECHNICAL UNIVERSITY

Abstract. The article examines issues related to the methods of problem-based learning of higher mathematics for future engineers at a technical university. The importance of training graduates who possess fundamental knowledge, sufficient skills and strong skills is noted; who able to act and make adequate decisions in various situations that arise in the course of professional activity. It is emphasized that the achievement of such educational goals depends not only on correctly chosen subject content, but also on teaching methods.

Problem-based learning in teaching higher mathematics to students of engineering and technical specialties at a technical university is analyzed. Differences between traditional and problem-based learning according to the purpose and principles of the organization of the educational process, are formulated. Stages and levels of problem-based learning are highlighted.

The issues of implementing problem-based teaching of higher mathematics at the technical university are considered in detail. Types of problem situations and methods of their detection at each of the links of the educational process at the university (lecture, practical classes, independent work of students, various forms of current and final control) are considered. Specific examples of creating a problem situation at a lecture in higher mathematics are given (exposing a new theoretical concept or statement in the course of solving a given problem; identifying a contradiction between new information and "old" knowledge and ideas; incomplete formulation of a

statement; making analogies between known and new-introduced objects and concepts). Specific recommendations and examples are given for creating problem situations in practical mathematics classes, during independent work of students. Particular attention is paid to the application of a problem-based approach when conducting control measures. The principles of creating problem tasks in examination tests on higher mathematics are formulated and examples of such tasks are given.

Methodological features of problem-based learning are noted, which contribute to the growth of students' activity level, their independence and motivation to acquire new knowledge.

Keywords: higher mathematics, technical university, engineering education, teaching methods, problem-based learning, problem situation.

Постановка проблеми. Відповідно до чинних стандартів вищої освіти вищі навчальні заклади повинні готувати випускників, які володіють фундаментальними знаннями, достатніми вміннями та міцними навичками; здатних діяти і приймати адекватні рішення в різних ситуаціях, які виникають у ході професійної діяльності, тобто компетентних у ній. У технічних вишах однією з базових дисциплін, що вивчаються, є математика – наука, яка надає інструменти для вирішення різних життєвих завдань, є основою для оволодіння іншими науковими дисциплінами, формує культуру мислення та розвиває мозок. У процесі вивчення курсу вищої математики студенту необхідно опанувати основні математичні поняття та методи, навчитися вирішувати безліч завдань з різних розділів курсу, а також отримати уявлення про те, як застосовувати ці знання та вміння у своїй спеціальності.

Разом з тим, як відомо, існують негативні тенденції скорочення аудиторних годин на вивчення математики; збільшується розрив між рівнем математичної підготовки абітурієнтів і тим рівнем, який необхідний для опанування університетської програми. Це призводить до того, що багато випускників інженерно-технічних спеціальностей сьогодні не володіють математичними знаннями тією мірою, яка б задовольнила об'єктивні потреби сучасного виробництва. Очевидно, що ці умови створюють необхідність застосування додаткових зусиль і викладачів, і студентів, їхньої активної зацікавленості у навчальному процесі. Але викладачі вищої школи, зокрема інженерно-технічних навчальних закладів, щороку спостерігають не тільки зниження рівня шкільної підготовки учнів, а й мотивації до навчання, інтересу до отримання нових знань. Це обумовлено багатьма факторами, можливо, не в останню чергу, зростанням комп'ютеризації. Для підвищення мотивації

пізнавальної діяльності студентів викладачем можуть бути використані різні засоби; одним із найбільш дієвих, на думку авторів, є проблемне навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки проблемного підходу до здобуття нових знань виникли ще в античні часи: із праць учнів Сократа до нас дійшли відомості про те, як у своїх лекціях-розмовах за допомогою питань, що призводять слухачів до протиріччя, він допомагав знайти істину. Сучасну концепцію проблемного навчання розвивав американський психолог і педагог Дж. Дьюї, який вважав, що «дитина повинна отримувати досвід і знання в процесі самостійного дослідження, виготовлення різних макетів і схем, проведення дослідів, пошуку відповідей на спірні питання тощо» [1; 2].

Один з основоположників теорії проблемного навчання видатний вітчизняний вчений С. Л. Рубінштейн вважав, що «сама постановка проблеми є актом мислення, який вимагає часто великої та складної розумової роботи. Сформулювати, у чому полягає питання, – означає вже піднятися до певного розуміння, а зрозуміти завдання чи проблему – означає якщо не розв'язати її, то, принаймні, знайти шлях, тобто метод її вирішення» [3].

На думку видатного дослідника М. І. Махмутова, проблемне навчання – навіть не метод, і не група методів, а цілісний тип навчання, що розвиває творчу діяльність учнів, активізує самостійність пізнання нового, що перетворює знання на переконання. Основа такого навчання полягає у створенні викладачем проблемної ситуації, тобто психічного стану інтелектуального утруднення, що виникає «перед учнями внаслідок постановки такого завдання, яке викликає необхідність та потребу в новому знанні» [4].

Відомий теоретик проблемного навчання, польський дидакт В. Оконь розглядав проблемне навчання не лише як один із методів отримання знань, а і як спосіб дослідження проблемних ситуацій. Проблемне навчання – це «навчання, засноване на керівництві процесом вирішення практичних чи теоретичних завдань учнями» [5]; дослідник стверджує, що сутність такого навчання міститься у виникненні проблемних ситуацій, коли сам здобувач освіти шукає ідеї для їх вирішення і сам перевіряє правильність цих ідей [6]; воно є одним із методів серед інших, не має «універсального» характеру і має застосовуватися поряд з іншими [7].

Проблемне навчання обґрунтовується та розвивається у працях таких українських вчених, як Ю. Бабанський, В. Беспалько, Л. Буркова, Н. Гавриш, П. Горкуненко, Г. Іванова, В. Лозова, М. Скрипник та інших. Серед великої кількості публікацій щодо шляхів і засобів використання проблемних ситуацій та завдань відзначимо роботу А. Фурмана [8].

Варто зазначити, що дослідження проблемного навчання (у практичному розрізі) безпосередньо пов'язане як з дисципліною, що вивчається, так і з майбутньою спеціальністю студента. На нашу думку, практична сторона реалізації проблемного навчання, зокрема, при навчанні математики в технічних вишах, потребує більшого висвітлення. Частково дотичні питання розглядались в роботі [9].

Мета статті – розглянути можливості практичної реалізації проблемних ситуацій при навчанні вищої математики в технічному університеті, встановити типи проблемних ситуацій та способи їх виявлення на кожній із ланок навчального процесу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні освітні стандарти на базі компетентнісного підходу передбачають формування у фахівців низки універсальних компетенцій, серед яких здатність здійснювати критичний аналіз проблемних ситуацій на основі системного підходу, виробляти стратегію дій. Таким чином, освітніми стандартами передбачається використання проблемного навчання в університетському освітньому процесі.

Під проблемним навчанням будемо розуміти особливу організацію навчальних занять, яка передбачає створення викладачем проблемних ситуацій, що призводять до активної самостійної діяльності студентів щодо їх вирішення, у ході чого відбувається творче оволодіння новими знаннями, вміннями, навичками, розвиток розумових здібностей та особистісної мотивації. Проблемне навчання передбачає застосування таких прийомів та методів викладання, які сприяють активній взаємодії студентів із проблемно представленим змістом досліджуваного матеріалу. Це дозволяє їм опановувати нові знання творчо, самостійно набуваючи досвіду, вже накопиченого людством.

Традиційне та проблемне навчання розрізняються, головним чином, за метою та принципами організації навчального процесу. Мета проблемного навчання полягає не так у засвоєнні системи готових знань, як в осмисленні процесу отримання цих результатів, у формуванні пізнавальної самостійності студентів. В основі організації проблемного навчання знаходиться принцип домінування пошукової навчально-пізнавальної діяльності студента, на відміну від пояснювально-ілюстративного навчання, коли викладач сам повідомляє факти та сам їх аналізує. При проблемному навчанні діяльність викладача полягає в тому, що він поряд з викладом нового матеріалу систематично створює проблемні ситуації. Це призводить до того, що студенти самостійно приходять до висновків та узагальнень, формулюють за допомогою викладача нові поняття, теореми, застосовують відомі знання у новій ситуації.

Серед етапів проблемного навчання традиційно виділяються такі:

- усвідомлення проблемної ситуації;
- формулювання проблеми з урахуванням аналізу ситуації;
- вирішення проблеми, що включає висування, зміну та перевірку гіпотез;
- перевірка рішення.

Видатний психолог О. М. Матюшкін вважав, що вирішення проблеми призводить учня не лише до оволодіння деякими новими знаннями та діями, воно становить мікроетап у його розвитку.

М. І. Махмутов виділив чотири рівні проблемного навчання [4], представлені в табл. 1.

Таблиця 1.

Рівні проблемного навчання.

<i>Рівень активності студента</i>	<i>Характеристика активності</i>
Рівень звичайної активності	Сприйняття студентами пояснень викладача, засвоєння зразка розумових дій в умовах проблемної ситуації, виконання самостійних робіт та вправ відтворюючого характеру
Рівень напівсамостійної активності	Застосування засвоєних знань у новій ситуації та участь студентів у спільному з викладачем пошуку способу вирішення поставленої навчальної проблеми
Рівень самостійної активності	Виконання самостійних робіт репродуктивно-пошукового типу, конструювання розв'язків задач середнього рівня складності, доведення гіпотези з незначною допомогою викладача
Рівень творчої активності	Виконання самостійних робіт, що вимагають творчої уяви, логічного аналізу, відкриття нового способу розв'язання, самостійного доведення.

Загальновідомо, що заняття математикою розвивають здатність до абстракції. виявлення зв'язку між різними явищами, тому застосування проблемного навчання у вивченні математичних дисциплін є дуже органічним, воно не потребує створення штучних умов. Як вже було зазначено, хоча питання реалізації проблемного навчання математики у вишах розглядалися у багатьох роботах, проте практична сторона цього підходу потребує більшого висвітлення. Основними ланками навчального процесу в університеті традиційно є лекційні, практичні заняття, самостійна робота студентів, а також різні форми поточного та

підсумкового контролю. Розглянемо типи проблемних ситуацій та способи їх виявлення на кожній із зазначених ланок.

Створення проблемної ситуації на лекції. Очевидно, що лекція у формі монотонного відтворення теоретичного матеріалу суттєво поступається лекції з елементами спільного зі студентами обговорення поставлених проблем, як щодо її сприйняття, так і за рівнем ефективності. Створення проблемної ситуації на лекції може бути досягнуто різними шляхами, до яких можна віднести наведені нижче способи.

Викладення нового теоретичного поняття або твердження в ході розв'язання деякої поставленої задачі. Як приклад наведемо такі ситуації.

1) На лекції за темою «Похідна функції» можна поставити таке завдання. Розглянемо функцію $y = f(x)$, визначену на інтервалі $(a; b)$. Надамо аргументу $x \in (a; b)$ приросту Δx , $x + \Delta x \in (a; b)$. Знайдемо відповідний приріст функції: $\Delta y = f(x + \Delta x) - f(x)$. Таким чином, коли змінна x змінилась на величину Δx , функція $y = f(x)$ змінилась на величину Δy . Як знайти середню швидкість зміни функції на інтервалі $[x, x + \Delta x]$? Студенти відповідають, що треба поділити величину зміни функції на цьому інтервалі на довжину інтервалу, тобто знайти відношення $\frac{\Delta y}{\Delta x}$. А як знайти швидкість зміни функції в точці x ? Студенти, розмірковуючи, приходять до висновку, що необхідно знайти границю цього відношення при $\Delta x \rightarrow 0$, тобто знайти $\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x}$. Ставиться запитання: хто знає, як називається ця границя? Як правило, знаходяться студенти, які відповідають, що це похідна функції $y = f(x)$ в точці x . Таким чином, в ході вирішення цього завдання було дано визначення похідної та розглянуто її фізичний зміст.

2) На лекції з теми «Подвійний інтеграл» перед визначенням цього нового для студентів поняття можна розглянути задачу про знаходження маси плоскої пластини за умови її змінної щільності. При вирішенні цієї задачі, виходячи з її фізичного змісту, виникає границя інтегральної суми, яка і є подвійним інтегралом.

Виявлення протиріччя між новою інформацією та «старими» знаннями та уявленнями. Тут класичним прикладом є розв'язання квадратного рівняння з від'ємним дискримінантом. Зі шкільної програми відомо, що в цьому випадку дійсних коренів у рівняння немає. Дійсних немає, а які є? Чому не можна знайти ці корені? Тому що квадратний корінь із від'ємного числа не здобувається. А чи завжди це так? Далі йде розповідь викладача про комплексні числа.

Незавершене формулювання твердження. У цьому випадку твердження виступає в ролі завдання, яке потрібно вирішити спільними

зусиллями. Приклад: при вивченні теми «Мішаний добуток векторів» можна попросити студентів закінчити твердження: «Мішаний добуток ненульових векторів дорівнює нулю, якщо ці вектори є...». До відповіді «компланарними» студенти приходять самі на основі раніше вивченого поняття компланарності та визначення мішаного добутку векторів.

Проведення аналогій між відомими та щойно введеними об'єктами та поняттями. Так, на лекції «Основні елементарні функції комплексної змінної» при вивченні теорії функцій комплексної змінної викладач дає означення синуса та косинуса: $\sin z = \frac{e^{iz} - e^{-iz}}{2i}$, $\cos z = \frac{e^{iz} + e^{-iz}}{2}$. Потім починає формулювати твердження: «Основна відмінна властивість цих функцій від аналогічних функцій дійсної змінної полягає у тому, що...». Студенти перебирають властивості: область визначення – будь-яке комплексне число (у функцій дійсної змінної – будь-яке дійсне число, отже, це спільна властивість); період – той самий, впливає з властивостей експоненти, він дорівнює 2π (отже, це спільна властивість); обмеженість? Ця властивість, притаманна тригонометричним функціям дійсної змінної, тут відсутня, оскільки $\cos i = \frac{e^1 + e^{-1}}{2} \approx 1,54$, $\cos 10i = \frac{e^{10} + e^{-10}}{2} > 11000$. Таким чином, студенти приходять до усвідомлення факту необмеженості синуса та косинуса комплексної змінної.

Створення проблемної ситуації на практичному занятті. На практичних заняттях з математики студенти зазвичай зайняті розв'язуванням задач. Вважається, що математична задача сама по собі вже є проблемою, оскільки при її розв'язуванні проблемні ситуації виникають на всіх етапах: при загальній постановці задачі, складанні та реалізації плану її розв'язання, при формулюванні та перевірці результату.

Однак, на думку В. Оконя [6], не будь-яка задача є проблемною. До таких не належать навчально-тренувальні задачі, розв'язання яких не вимагає активної розумової діяльності, а спирається тільки на готові схеми, що містяться в пам'яті. Проблемна ситуація, на відміну від такої задачі, включає три основних компоненти: а) необхідність виконання такої дії, при якій виникає пізнавальна потреба у новому, невідомому відношенні, способі чи умові дії; б) невідоме, яке має бути розкрито у процесі вирішення проблемної ситуації; в) можливості студента у виконанні поставленого завдання, в аналізі умов та відкриттів невідомого. Ні надто важке, ні надто легке завдання не викличе проблемну ситуацію.

До проблемних математичних задач відносяться, як правило, текстові задачі, для розв'язання яких потрібно створити адекватну математичну модель та знайти спосіб її розв'язання. Також це можуть бути задачі з недостатніми чи надмірними даними (тобто задачі, які

можуть не мати розв'язків або мати їх кілька чи навіть безліч); завдання зі свідомо допущеними у формулюванні помилками; завдання з обмеженим часом розв'язання та інші.

Створення проблемної ситуації у самостійній роботі студентів.

Як зазначалося вище, останнім часом у вищій школі існує тенденція скорочення аудиторних годин на опанування дисциплін і, як наслідок, збільшується обсяг матеріалу для самостійного вивчення. Самостійне оволодіння новими знаннями – це, звісно, проблемна для студента ситуація. Як правило, самостійна робота студентів з вищої математики на молодших курсах технічного університету здійснюється у формі написання реферату або у формі вивчення окремих розділів курсу із наступним контролем під час проміжної атестації або рубіжного контролю.

Викладач повинен організувати самостійну роботу так, щоб студенти з опорою на вже існуючі знання при вирішенні поставленого завдання відчували необхідність у оволодінні новими знаннями. Так, наприклад, при самостійному вивченні теми «Операційний метод розв'язання систем диференціальних рівнянь» студенти використовують раніше отримані знання з диференціальних рівнянь, теорії операторів, систем лінійних алгебраїчних рівнянь.

Зауважимо, що у даному дослідженні ми свідомо не розглядаємо дослідницьку та проектну діяльність студентів, під час керівництва якою викладач має можливість максимально використовувати проблемний метод навчання.

Створення проблемної ситуації під час поточного, проміжного чи підсумкового контролю знань. У той час як питання застосування проблемного підходу на лекційних та практичних заняттях є вже певною мірою висвітленими в науково-методичній літературі, авторам видається доцільним використання цього підходу також і для контролю знань студентів (на контрольних, самостійних роботах, на іспиті чи заліку). У завдання для контрольних та самостійних робіт також можливе включення проблемних завдань, що стимулюють активну розумову діяльність студентів. Зокрема, коли контрольна робота пропонується на кількох рівнях (слабкий – середній – сильний), тим самим для студента створюється проблема вибору рівня завдань за умов обмеженого часу.

Проілюструємо, як проблемний підхід може бути застосований у разі підсумкового контролю знань студентів з теми «Ряди». При традиційній формі іспиту (або заліку) до білету можуть бути включені питання, які створюють проблемну ситуацію, наприклад, такі:

1) Поняття збіжного числового ряду. У чому полягає необхідна умова збіжності ряду? Наведіть приклад числового ряду, для якого ця умова не є достатньою.

2) У яких прикладних завданнях може бути використане зображення функції у вигляді суми степеневих ряду?

При складанні тестових екзаменаційних завдань з використанням ІКТ (за умов дистанційного навчання) поле для створення проблемних задач – це завдання з вибором однієї або кількох відповідей з наведених, завдання на встановлення відповідності. Зрозуміло, що набір відповідей для вибору та варіантів для встановлення відповідностей повинен бути не довільним, а саме таким, щоб їх аналіз в процесі вибору створював проблемну ситуацію для студента.

Приклад тестових екзаменаційних завдань з теми «Ряди», створених з використанням проблемного навчання.

1. Якщо виконано необхідну ознаку збіжності ряду, то:

- а) питання про збіжність ряду залишається відкритим;
- б) ряд розбіжний;
- в) ряд збіжний;
- г) ряд збігається абсолютно.

2. Який із виразів є числовим рядом:

- а) $1 - \frac{1}{2} - \frac{5}{27} + 4 + \dots$;
- б) $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \dots + \frac{1}{1024}$;
- в) $\cos 1 - \cos 3 + \cos 5 - \dots$;
- г) $\frac{1}{\ln 2} - \frac{1}{\ln 3} + \frac{1}{\ln 4} - \dots + \frac{1}{\ln n}$.

3. Нехай $|a_n| < \frac{1}{n^3}$, $\forall n$. Тоді ряд $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$:

- а) збігається та розбігається одночасно;
- б) розбігається;
- в) збігається;
- г) потребує додаткового дослідження.

4. Нехай (I) $\sum_{n=1}^{\infty} a_n$ і (II) $\sum_{n=1}^{\infty} b_n$ – знакододатні ряди та $a_n < b_n$, $\forall n$. Яке з тверджень вірне:

- а) якщо ряд (I) збігається, то збігається і ряд (II);
- б) якщо ряд (II) збігається, то збігається і ряд (I);
- а) якщо ряд (II) розбігається, то розбігається і ряд (I);
- а) якщо ряд (I) розбігається, то розбігається і ряд (II).

Досвід авторів застосування проблемного підходу до навчання вищої математики студентів інженерно-технічних спеціальностей говорить про його досить високу ефективність.

До методичних особливостей проблемного навчання можна віднести такі аспекти:

– проблемне навчання передбачає певний, довірчий стиль спілкування викладача і студентів, у якому обидві сторони можуть вільно викладати свої думки;

– проблемне навчання вимагає великих затрат і під час попередньої підготовки викладача, і під час розбору проблемної ситуації на занятті. Але ці зусилля виправдовуються зростанням рівня активності студентів, їх самостійності та мотивації до отримання нових знань.

Висновки. Незважаючи на те, що проблемний підхід до навчання у педагогічній науці не є новим, його цінність в освітньому просторі зростає, оскільки він сприяє формуванню системного та критичного мислення, яке сьогодні дуже затребуване суспільством. Ми погоджуємось із висновком М. І. Махмутова, що «проблемний тип навчання не вирішує всіх виховних та освітніх завдань, тому він не може замінити собою всієї системи навчання, що включає різні типи, способи та форми організації навчально-виховного процесу. Але також і загальна система навчання не може бути дійсно розвиваючою без проблемного навчання, основою якого є система проблемних ситуацій» [4]. Актуальність застосування проблемного навчання в сучасних умовах є беззаперечною. Вплив проблемного навчання на створення педагогічних умов, необхідних для загального розвитку і майбутньої фахової діяльності здобувачів професійної освіти, є темою подальших досліджень, особливо в площині практичної реалізації.

Література:

1. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. Boston, MA : D.C. Heath & Co Publishers, 1933. 301 p.
2. Дьюї Д. Досвід і освіта. Львів : Кальварія, 2003. 84 с.
3. Rubinsztein S. L. Podstawy psychologii ogólnej. Warszawa : Książka i Wiedza, 1962. 961 s.
4. Махмутов М. И. Проблемное обучение : основные вопросы теории. М. : Педагогика, 1975. 364 с.
5. Okoń W.(red.) System dydaktyczny. Warszawa : PZWS, 1971.
6. Okoń W. U podstaw problemowego uczenia się. Warszawa : PZWS, 1965. 220 s.
7. Okoń W. Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej. Warszawa : Zak, 1998. 424 s.
8. Фурман А. В. Проблемні ситуації в навчанні. Київ : Радянська школа, 1991. 191 с.
9. Анпілогов Д. І. Методи навчання вищої математики в контексті майбутньої професійної діяльності студентів технічного університету. *Суспільство та національні інтереси. Серія «Освіта/Педагогіка»*. 2024. №4(4). С. 212-222.

References:

1. Dewey, J. (1933) How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. Boston, MA : D.C. Heath & Co Publishers.
2. Dewey, J. (2003) Dosvid i osvita [Experience and Education]. Lviv : Kalvariia. [in Ukrainian]
3. Rubinsztein, S. L. (1962) Podstawy psychologii ogólnej [Basics of general psychology]. Warszawa : Książka i Wiedza. [in Polish]
4. Mahmutov, M. I. (1975) Problemnoe obuchenie : osnovnye voprosy teorii [Problem-based learning: main issues of theory]. M. : Pedagogika. [in Russian]

5. Okoń, W.(Ed.) (1971) System dydaktyczny [Teaching system]. Warszawa : PZWS. [in Polish]
6. Okoń, W. (1965) U podstaw problemowego uczenia się [At the foundation of problem-based learning]. Warszawa : PZWS. [in Polish]
7. Okoń, W. (1998) Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej [Introduction to general teaching]. Warszawa : Zak. [in Polish]
8. Furman A. V. (1991) Problemni sytuatsii v navchanni [Problem situations in teaching]. Kyiv : Radianska shkola. [in Ukrainian]
9. Anpilohov, D. I. (2024) Metody navchannia vyshchoi matematyky v konteksti maibutnoi profesiinoi diialnosti studentiv tekhnichnoho universytetu [Methods of teaching higher mathematics in the context of future professional activities of technical university students]. *Суспільство та національні інтереси. Серія «Освіта/Педагогіка»* [Society and National Interests. Series «Education/Pedagogy»]. 4(4), 212-222. [in Ukrainian]

УДК 373.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-664-677](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-664-677)

Барсуковська Галина Петрівна старший викладач кафедри дошкільної педагогіки і психології, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, <https://orcid.org/0000-0002-1555-1388>

Клевака Леся Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Віталія Грицаєнка просп., 24, м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0001-6924-8221>

Кирста Наталія Романівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Степана Бандери, 1, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-6777-4890>

МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ПІДХОДИ В ОСВІТНІХ ПРОГРАМАХ ДЛЯ ДОШКІЛЬНИКІВ: РОЗКРИТТЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ

Анотація. Дошкільний вік є часом активного розвитку творчих здібностей і відзначається певними характеристиками, зокрема здатністю легко уявляти і відтворювати різноманітні образи, швидко вигадувати та модифікувати сюжети в іграх і уявних історіях, схильністю до емоційного сприйняття тощо. Метою статті є аналіз мультимодальних підходів в освітніх програмах для дошкільників, зокрема в контексті їх впливу на розвиток творчих здібностей. В ході дослідження виявлено, що творчі здібності є стійкими індивідуальними властивостями людини, що є необхідною умовою для успішної адаптації і самореалізації в різних сферах діяльності. Критично важливим для творчого розвитку є саме дошкільний вік, оскільки у цей період діти активно розвивають свої уявлення про навколишній світ. Визначено основні складові творчих здібностей дітей дошкільного віку, серед яких здатність легко створювати асоціації між віддаленими поняттями, внутрішнє прагнення до пізнання навколишнього світу, використання навичок, набутих при вирішенні однієї проблеми, для розв'язання зовсім іншого за змістом питання. Успіх у розвитку творчих здібностей дитини безпосередньо залежить від того,

як саме організовано освітнє середовище в закладі дошкільної освіти (ЗДО). Для розвитку творчих здібностей і креативного мислення дітей дошкільного віку необхідною умовою є інтеграція різних способів та інструментів навчання, тобто використання мультимодальних підходів в освітньому процесі. В контексті дошкільної освіти, мультимодальні підходи можуть включати візуальні засоби, кінестетичні методи, тактильні засоби, інтерактивні технології і вербальні засоби. Визначено, що ігрові технології сприяють розвитку комунікативних, інтелектуальних та художніх здібностей дітей. Ефективним засобом ігрової діяльності є дидактична гра, в якій дитина набуває, узагальнює і закріплює нові знання. Театралізована діяльність також є однією з можливостей для дитини проявити свою активність і розкрити творчі здібності. Формуванню стабільних інтересів до образотворчого мистецтва та розвитку творчої орієнтації особистості сприяє застосування нетрадиційних технік малювання. У висновках зазначено, що мультимодальність, дозволяючи дошкільникам взаємодіяти з навколишнім світом через різні формати, сприяє розвитку їхнього творчого потенціалу, розширює можливості для самовираження і підвищує емоційне залучення до освітнього процесу. Завдяки впровадженню в освітній процес різних видів творчої діяльності у дітей формуються не лише естетичні почуття, а й навички критичного мислення, комунікації і самовираження, які є необхідними для успішної адаптації до умов сучасного світу.

Ключові слова: творча діяльність, діти дошкільного віку, мультимодальність, ігрові технології.

Barsukovska Galina Petrivna Senior Teacher at the Department of Preschool Pedagogy and Psychology, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, 24 Kyivska St., Glukhiv, <https://orcid.org/0000-0002-1555-1388>

Klevaka Lesya Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy, National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”, 24 Vitaliya Hrytsaenko Ave., Poltava, <https://orcid.org/0000-0001-6924-8221>

Kyrsta Nataliia Romanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Docent at the Department of Theory and Methods of Nursery and Special Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 1 Stepana Bandery St., Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-6777-4890>

MULTIMODAL APPROACHES IN EDUCATIONAL PROGRAMS FOR PRESCHOOL STUDENTS: DISCLOSURE OF CREATIVE ABILITIES

Abstract. Preschool age is a time of active development of creative abilities and is marked by certain characteristics, in particular, the ability to easily imagine and reproduce various images, quickly invent and modify plots in games and imaginary stories, a tendency to emotional perception, etc. The purpose of the article is to analyze multimodal approaches in educational programs for preschoolers, in particular in the context of their impact on the development of creative abilities. In the course of the research, it was found that creative abilities are stable individual properties of a person, which is a necessary condition for his successful adaptation and self-realization in various spheres of activity. Critically important for creative development is the preschool age, because during this period children actively develop their ideas about the world around them. The main components of the creative abilities of preschool children have been determined, including the ability to easily create associations between distant concepts, the inner desire to learn about the world around them, the use of skills acquired when solving one problem, to solve a completely different question in terms of content. Success in the development of a child's creative abilities directly depends on how the educational environment is organized in a preschool education institution. For the development of creative abilities and creative thinking of preschool children, a necessary condition is the integration of various learning methods and tools, that is, the use of multimodal approaches in the educational process. In the context of preschool education, multimodal approaches may include visual aids, kinesthetic methods, tactile aids, interactive technologies, verbal aids. It was determined that game technologies contribute to the development of children's communicative, intellectual and artistic abilities. An effective means of game activity is a didactic game in which the child acquires, summarizes and consolidates new knowledge. Theatrical activity is also one of the opportunities for the child to show his activity and reveal his creative abilities. The use of non-traditional drawing techniques contributes to the formation of stable interests in visual arts and the development of the creative orientation of the individual. The conclusions indicate that multimodality, allowing preschoolers to interact with the surrounding world through various formats, contributes to the development of their creative potential, expands opportunities for self-expression and increases emotional involvement in the educational process. Thanks to the introduction of various types of creative activities into the educational process, children develop not only aesthetic feelings, but also the skills of critical thinking, communication and self-expression, which are necessary for successful adaptation to the conditions of the modern world.

Keywords: creative activity, preschool children, multimodality, game technologies.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство потребує креативних особистостей, які мислять нестандартно, виявляють творчу ініціативу, чутливі до проблем і знаходять оригінальні рішення. Такі особи мають вищий рівень адаптації та соціалізації і краще відповідають вимогам швидко змінюваного світу. Талант і творча обдарованість стають ключовими чинниками економічного розвитку та національного престижу. Отже, головним завданням дошкільної освіти стає всебічний розвиток дитини, її здібностей і талантів у відповідності до вікових та індивідуальних особливостей. Передовий педагогічний досвід показує, що розвиток творчих здібностей потрібно починати якомога раніше, а дошкільний вік є особливо сприятливим періодом для творчого розвитку дітей. Тому завдання розвитку творчих здібностей у дошкільній освіті має особливе значення. Для розвитку творчих здібностей та креативного мислення дошкільників варто застосовувати на заняттях і в повсякденному житті не лише традиційні, але й інноваційні методи освітньої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розкриття творчих здібностей у дітей дошкільного віку з різних боків висвітлювали такі вітчизняні науковці, як О. Гевко [1], Т. Бакуменко, І. Онищук, Є. Харькова [2], І. Підлипняк [3]. С. Гаврилук у своїй праці дослідила взаємозв'язок між креативністю, творчими здібностями і лідерством у дошкільному віці. Орієнтація на розвиток творчої особистості, визнання її самоцінності, формування позитивної «Я-концепції» кожного вихованця є важливим завданням дошкільної освіти [4]. Л. Перхун і М. Клим у своїй статті окреслили особливості розвитку творчості дошкільників через інсценізацію казки в ігровій діяльності [5]. Загалом, розвиток дитячої творчості є складною і багатогранною проблемою. Сучасні підходи до її вивчення характеризуються прагненням дослідників знайти ефективні методи розвитку творчості. Незважаючи на значний внесок науковців у дослідження цієї теми, деякі аспекти розвитку творчості у дітей дошкільного віку залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є дослідження ефективності мультимодальних підходів у розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Сучасний інтенсивний розвиток та якісні перетворення в освіті, спрямовані на виховання творчої особистості, вимагають переосмислення діяльності всіх соціальних інститутів, зокрема дошкільних закладів. Саме в них закладаються основи для формування творчого потенціалу особистості, її інтелектуального, духовного і морального розвитку. Починаючи з дитячого садка, важливо заохочувати дітей до активного і рішучого подолання проблем. Це

дозволить їм розвивати творчий та дослідницький підхід, що сприятиме формуванню бажаних духовних і матеріальних цінностей. Передовий педагогічний досвід свідчить про те, що розвиток творчих здібностей у дітей слід розпочинати якомога раніше, оскільки дошкільний вік є критично важливим для творчого розвитку. Тому завдання з розвитку творчих здібностей набуває особливої важливості і розглядається в сучасній освіті як процес інтеграції особистості у культурні цінності, створення умов для реалізації природного потенціалу та формування творчого ставлення до навколишнього середовища [1]. У психології творчі здібності визначаються як стійкі індивідуальні психічні властивості людини, які є необхідною внутрішньою умовою для успішної діяльності. В основі творчих здібностей лежить поєднання індивідуальних психофізіологічних особливостей особистості та нових якісних станів (змін у мисленні, сприйнятті, життєвому досвіді, мотиваційній сфері), що виникають під час нової для індивіда діяльності (при розв'язанні нових проблем чи завдань), що призводить до успішного виконання або створення суб'єктивно чи об'єктивно нового продукту, ідеї, предмета, художнього твору тощо. Творчі здібності можна умовно розглядати як «синтез» чи «поєднання» багатьох якостей особистості дитини дошкільного віку, серед яких можна виділити такі (рис. 1):

Рис. 1. Основні складові творчих здібностей дошкільника
Джерело: узагальнено автором на основі [1].

Продуктивний аспект творчої індивідуальності, який проявляється в активній життєвій позиції дитини та її постійній схильності до різноманітної творчої діяльності представляє така характеристика, як креативність. З огляду на це, варто зазначити, що через пізнавально-творчу мотивацію, активність, ініціативність і прагнення брати участь у різних творчих заходах проявляється лідерський потенціал дітей дошкільного віку [4, с. 52].

Однією з ключових умов розвитку творчих здібностей дошкільників є цілеспрямована організація їхньої діяльності як у дитячому садку, так і вдома. Діяльність, яка супроводжується яскравими враженнями, формує емоційно-інтелектуальний досвід, що стає основою для виникнення ідей і слугує матеріалом для роботи уяви [2]. Дошкільний вік – це унікальний сенситивний період, коли дитина природно та продуктивно входить у світ творчості через гру. У цей час ігрова діяльність набуває особливого значення, оскільки в дітей розвивається пізнавальний інтерес, виникає потреба обговорювати, експериментувати і перевіряти сміливі гіпотези на практиці. Для дітей цього віку важливим стає не стільки результат їхньої діяльності, скільки сам процес створення і власна активність, пов'язана з ним. Як особистість, котра спонукає до дії і надає різноманітні поради, у цьому контексті виступає вихователь [6].

Оскільки творчі здібності дитини розвиваються через різні види діяльності, педагогу необхідно постійно забезпечувати психолого-педагогічні умови для їхнього розвитку (рис. 2).

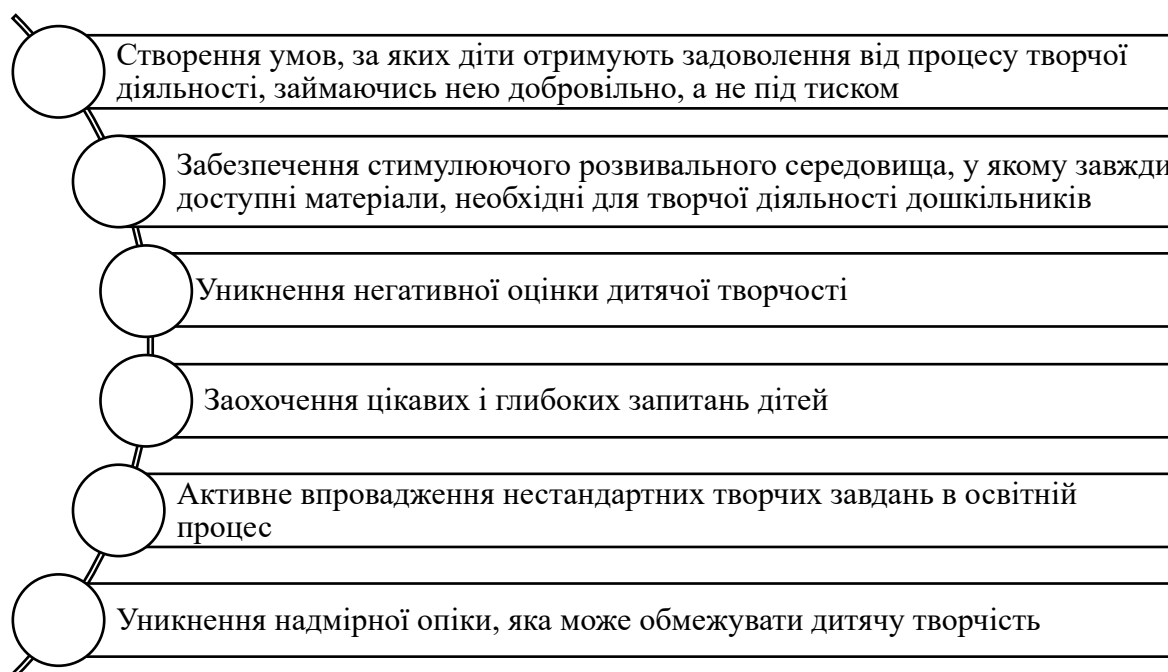

Рис. 2. Психолого-педагогічні умови розвитку творчих здібностей дошкільників

Джерело: власна розробка авторів.

Успіх розвитку творчих здібностей дитини безпосередньо залежить від того, як організовано освітнє середовище в закладі дошкільної освіти, а також від залучення дітей до творчої діяльності, яка ґрунтується на їхньому власному досвіді, знаннях, уміннях, навичках і психічних властивостях. Для розвитку творчих здібностей і креативного мислення у дітей дошкільного віку необхідною умовою є інтеграція різних способів та інструментів навчання, тобто використання мультимодальних підходів в освітньому процесі. Ці підходи враховують, що діти сприймають та засвоюють інформацію через різні модальності, такі як візуальна, аудіальна, кінестетична (рухова) і тактильна [7]. У контексті дошкільної освіти, мультимодальні підходи можуть включати візуальні засоби (зображення, відео), кінестетичні методи (рухові активності, ігри, танці), тактильні засоби (різні матеріали для стимулювання тактильних відчуттів і бажання експериментувати), інтерактивні технології, вербальні засоби.

Надзвичайно важливою у розвитку творчих здібностей дошкільників є роль мови, оскільки саме завдяки їй дитина усвідомлює навколишній світ і формує свою творчу особистість. Без ефективного збагачення й активізації словникового запасу дітей повноцінний розвиток їхніх творчих здібностей не може бути досягнутий. Процес розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку включає кілька взаємопов'язаних компонентів:

- 1) цільовий компонент – визначає цільові установки і дидактичні умови, необхідні для розвитку творчих здібностей через збагачення та активізацію словникового запасу;
- 2) змістовий компонент – охоплює інформацію про процес розвитку вербальної творчості і визначає зміст творчого розвитку;
- 3) суб'єктний компонент – визначає учасників педагогічного процесу;
- 4) технологічний компонент – описує принципи, методи, форми і засоби організації освітнього процесу;
- 5) результативний компонент – представлений критеріями і рівневими характеристиками, що оцінюють досягнуті результати;
- 6) діагностичний компонент – охоплює діагностичні методики і контрольні завдання, що спрямовані на дослідження початкового та кінцевого рівнів розвитку творчих здібностей [8].

Розвитку комунікативних, інтелектуальних і художніх здібностей дітей сприяють ігрові технології. Вони також стимулюють прояв їхньої ініціативи та креативних рішень. Творчий розвиток через ігрові технології допомагає досягти таких ключових цілей:

- покращення якості освіти дітей дошкільного віку;
- зменшення страху перед новими завданнями;

- розвиток індивідуальності, ерудиції і кмітливості;
- формування навичок самоконтролю і саморегуляції у взаємодії з іншими;
- розвиток навичок злагодженої роботи і взаємодії.

Ефективною формою ігрової діяльності є дидактична гра, в якій дитина отримує, узагальнює та закріплює нові знання. Основною метою дидактичних ігор є навчання. Діти вирішують приховані завдання і навчаються ненав'язливо, без будь-якого примусу. Розвиваючи свої ігрові здібності, дитина відображає своє розуміння навколишнього світу та ставлення до нього в різних іграх, творчо інтерпретує діяльність і стосунки дорослих, реальні та уявні події, використовує різноманітні іграшки, альтернативні об'єкти, матеріали, виявляє оригінальність і практичність, виготовляючи речі вручну за потреби, застосовує різні прийоми вираження для передачі ролі та дотримується ігрових правил.

Починаючи з дитячого садка, важливо заохочувати дітей до активного і сміливого вирішення проблем, що викликають творчий чи дослідницький підхід і сприяють формуванню важливих духовних та матеріальних цінностей. Казки відіграють значну роль у цьому процесі, впливаючи на виховання і розвиток дитини, спонукаючи її до фантазування та надихаючи на самостійні дії. Слухаючи казки, дошкільники часто ототожнюють себе з головними героями, що стимулює їх творчу активність [5]. Доцільним в освітньому процесі дошкільників є також використання інсценізації казки через гру. Прикладом є навчальна гра «Міжпланетна мандрівка Маленького принца», організована на основі твору А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Ігровими прийомами в цій грі можуть бути наступні:

- на планеті смішних кроків усі стають потягом і рухаються під музику;
- на планеті мовчазних племен кожен має описати своє ім'я за допомогою жестів;
- на планеті воюючих племен діти виконують сидячий танець;
- на планеті моєї мрії дитина вигадує назву своєї планети мрії [5, с. 102].

Для розвитку творчих здібностей у дошкільників важливо формувати активне творче сприйняття літературно-мовного матеріалу. Це можна досягти через використання ігор-фантазувань, вправ і завдань, а також залучення дітей до створення віршиків та римовок. Важливо стимулювати їх до уважного слухання вдалих висловлювань інших дітей і дорослих.

Ще однією можливістю для дитини проявити активність і розкрити творчі здібності є театралізована діяльність. Можна виділити такі види театралізованої діяльності:

- 1) за способом організації – індивідуальні, парні, групові та колективні ігри;
- 2) за змістом – пантомімічні етюди, інтонаційні етюди й інсценування літературних творів;
- 3) за наявністю матеріалів – без матеріалів, костюмовані, імітаційні (пальчиковий театр, театр долоньок) та атрибутивні (театр ляльок, театр іграшок, театр пляшок, театр ложок, театр склянок, театр шкарпеток, театр рукавичок тощо).

Основне завдання вихователя дошкільного закладу – розкривати та розвивати індивідуальність кожної дитини. Важливу роль в ході театралізованої діяльності відіграють почуття дитини стосовно слів та дій героїв. Під час створення і реалізації ігрових задумів діти відтворюють свої уявлення про навколишній світ і ставлення до різних проблемних ситуацій. Оволодіння навичками мімічної, пантомімічної та мовленнєвої виразності сприяє розвитку творчого потенціалу дітей і підвищенню рівня їх соціальної адаптації [9]. Одним із різновидів театралізованої діяльності є сюжетно-рольова гра, в якій дитина правдиво відображає життєві ситуації. Дитині важливо розуміти персонажа, його вчинки, емоційний стан і почуття, а також мати здатність аналізувати та оцінювати його дії. Це, в значній мірі, залежить від її життєвого досвіду – чим він різноманітніший, тим багатша уява, яскравіші почуття і розвиненіша здатність до мислення. У процесі розігрування спектаклю у дітей і справжніх акторів є багато спільного. Дітей також турбують враження, реакція глядачів та кінцевий результат їхньої діяльності.

Образотворча діяльність, така як заняття з художньої праці в ЗДО, відіграє важливу роль у розвитку творчих здібностей дитини. Художньо-конструктивна діяльність, що не передбачає використання чітких шаблонів і моделей, надає дітям можливість експериментувати. Такі заняття розвивають просторову уяву, стимулюють пошук нових способів реалізації уяви та сприяють розвитку внутрішніх творчих можливостей відповідно до інтересів і потреб дошкільників. Завдяки образотворчій діяльності діти мають змогу висловлювати свої емоції, ставлення до навколишнього світу та створювати прекрасне як самостійно, так і через сприйняття мистецтва. Окремо варто розглянути такий підхід в образотворчій діяльності, як малювання нетрадиційними техніками. Основними нетрадиційними техніками малювання є:

1. Малювання ватними паличками – такий спосіб малювання допомагає створити декілька однакових елементів візерунка, зокрема дрібних елементів круглої форми.

2. Тичок жорстким напівсухим пензлем – метод включає використання жорсткого напівсухого пензля, який дитина опускає в гуаш і вдаряє ним по папері, тримаючи його вертикально. Завдяки цьому способу можна заповнити весь аркуш, контур або шаблон, створюючи імітацію фактури пухнастої чи колючої поверхні.

3. Малювання пальчиками – цей спосіб є найзручнішим для створення малюнків. Дітям раннього віку, які ще освоюють художні інструменти, легше керувати пальцем, ніж олівцем або пензлем. Малювання пальчиками надає дитині можливість самостійно експериментувати з кольорами і формами, забезпечуючи їй більшу свободу дій.

4. Малювання долонькою – передбачає, що дитина занурює долоньку (або всю кисть) в гуаш або фарбує її за допомогою паралонової губки (з допомогою вихователя) і залишає відбиток на папері.

Конструювання надає вільні можливості для розвитку творчих здібностей у дітей старшого дошкільного віку. Ця продуктивна діяльність орієнтована на створення єдиного цілісного продукту з окремих частин (конструкції з будівельних матеріалів, вироби з паперу і картону тощо). У процесі конструювання діти навчаються генерувати оригінальні ідеї, розвивають уяву і творче мислення. Одним із конструкторів, який активно використовується в роботі зі старшими дошкільниками, є конструктор LEGO. На заняттях у закладах дошкільної освіти діти можуть ознайомлюються з основними видами конструювання: за зразком, за умовами і за власним задумом. Конструювання за зразком допомагає дошкільникам розвивати просторове мислення і вміння розбирати цілі об'єкти на складові частини, правильно підбираючи та використовуючи різні деталі. Під час конструювання за умовами у дітей формується вміння аналізувати умови і на основі цього аналізу організовувати свою практичну діяльність; розвиваються їх фантазія і уява, адже для створення конструкції спочатку потрібно уявити її. Це також сприяє розвитку їх творчого потенціалу. Формування творчих здібностей у дітей дошкільного віку через використання LEGO також реалізується під час конструювання за темою, яке є популярною формою конструювання, що нагадує конструювання за задумом.

За останні роки все частіше в освітньому процесі ЗДО України використовується такий підхід як музикотерапія – метод, що використовує музику і музичні елементи для покращення фізичного, емоційного, когнітивного та соціального стану людини. Кількість державних і приватних установ, які переймають позитивний міжнародний досвід «лікування

мистецтвом» та впроваджують музикотерапію в роботу вихователів закладів дошкільної освіти, постійно зростає. У Базовому компоненті дошкільної освіти України серед основних освітніх напрямків вагоме місце займає «Дитина у світі культури». Цей розділ спрямований на формування в дітей емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва і світу загалом. Розділ «Музика» є обов'язковим у всіх чинних освітніх програмах, оскільки музична діяльність емоційно насичує та збагачує дитячі знання і життєвий досвід, впливає на формування загальної культури, сприяє розвитку естетичних почуттів і відкриває простір для творчої самореалізації дитини [3, с. 705]. Завдяки різним формам музичної діяльності – від слухання музики до виконання музичних творів – дитина засвоює музичний зміст і характер композиції. Художньо-змістова цінність музичної діяльності впливає на природні задатки дитини, сприяє розвитку її музичних та творчих здібностей. Впровадження різних видів музичних занять і діяльності дозволяє ефективно впливати на розвиток творчих навичок у дошкільників.

Гра на дитячих музичних інструментах відіграє ключову роль у розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку. Вона стимулює уяву і креативність, створює умови для вільного експериментування зі звуками та ритмами, що дозволяє дітям проявити свою індивідуальність у музиці. Така діяльність розвиває слухові і музичні навички, допомагає розпізнавати різні звуки, ритми та мелодії, а також покращує координацію рухів під час створення музики. Загалом, музична діяльність не лише приносить задоволення, а й є важливою складовою всебічного розвитку дошкільників.

Важливою умовою розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку є можливість вільного вибору діяльності. Необхідно враховувати чергування завдань, якими займається дитина, тривалість кожного заняття та способи діяльності [10]. Такий підхід допомагає уникнути перевтоми і підтримувати інтерес та бажання дитини, що вчені визначають як інтеграцію пізнавальної та ігрової діяльності. Необхідним для розвитку творчих здібностей у дітей є також створення теплої і дружньої атмосфери не лише в родині, але й у колективі закладу освіти. Дорослі, зокрема батьки, повинні оточити дитину любов'ю і турботою, показати їй, що вона є важливою і підтримується в її виборі. Важливо постійно стимулювати дитину до нових досягнень, виявляти співчуття у моменти невдач і разом долати труднощі.

Висновки. Творчий розвиток особистості набуває особливого значення на сучасному етапі розвитку системи освіти. Успішне формування творчих здібностей у дошкільників забезпечується впровадженням

мультимодальних підходів, які інтегрують різні види мистецтва. Мультимодальність, що охоплює різноманітні канали сприйняття і вираження, дозволяє дітям взаємодіяти з навколишнім світом через різні формати, такі як мовлення, зображення, звук та рух. Це сприяє всебічному розвитку творчого потенціалу дитини, розширює можливості для її самовираження та підвищує емоційне і когнітивне залучення до освітнього процесу. Інтеграція ігрової діяльності, занять музикою, а також творчих і театралізованих підходів в освітній процес дошкільників, підтверджує, що активне залучення різних модальностей створює сприятливе середовище для розвитку креативності у дітей. Проте, ключову роль у створенні умов для розвитку творчої діяльності дошкільників відіграє вихователь, який є джерелом натхнення і підтримки для дітей. Тому, вихователі повинні постійно вдосконалювати свої знання та навички, щоб ефективно впроваджувати інноваційні методи в освітній процес і забезпечувати всебічний розвиток дошкільників.

Перспективним напрямком подальших досліджень є вивчення ефективності інтеграції сучасних технологій, таких як цифрові платформи й інтерактивні ресурси в освітні програми закладів дошкільної освіти у процесі розкриття творчих здібностей дітей.

Література:

1. Гевко О. Педагогічні умови формування творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. *Молодь і ринок*. 2019. № 12 (179). С. 95–100. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.193541> (дата звернення: 12.08.2024).
2. Бакуменко Т., Онищук І., Харькова Є. Педагогічні аспекти розвитку творчих здібностей у дітей в Україні. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 16 (34). С. 15–26. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/download/8086/8130> (дата звернення: 12.08.2024).
3. Підлипняк І. Ю. Використання музикотерапії в умовах освітнього процесу закладів дошкільної освіти. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 7 (13). С. 695–710. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-695-710](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-695-710) (дата звернення: 12.08.2024).
4. Гаврилюк С. Розвиток креативності дітей дошкільного віку як фактору активізації їх лідерських якостей. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2022. № 1 (7). С. 50–55. URL: [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(7\).2022.261088](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(7).2022.261088) (дата звернення: 12.08.2024).
5. Перхун Л., Клим М. Я. Розвиток творчості дітей дошкільного віку засобами казки, інсценізованої у грі у середовищі закладів дошкільної освіти. *Молодь і ринок*. 2021. № 4/190. С. 100–103. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/236359/234869> (дата звернення: 13.08.2024).
6. Методичні рекомендації садового методичного об'єднання вихователів з проблеми «Розвиток творчих здібностей дошкільників». *Квасилівський ЗДО*. URL: <http://leleka.rv.ua/metodychni-rekomendaciyi-sadovogo-metodychnogo-ob-yednannya-vyhovateliv-z-problemy-rozvytok-tvorchyh-zdibnostey-doshkil-nykiv.html> (дата звернення: 13.08.2024).

7. Crane-Deklerk K. Multimodality in early childhood education. *International Journal of Literacy, Culture, and Language Education*. 2020. Vol. 1. P. 73–87. URL: <https://doi.org/10.14434/ijlcle.v1i0.29481> (дата звернення: 12.08.2024).

8. Іщенко Л. В. Підготовка майбутніх вихователів до розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку засобами збагачення та активізації словника. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2022. № 90. С. 57–61. URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.90.12> (дата звернення: 12.08.2024).

9. Підлипняк І. Ю. Театралізована діяльність як засіб розвитку творчої особистості дітей дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2022. № 4. С. 29–35. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/15350> (дата звернення: 12.08.2024).

10. Шкляєва Г., Яценко Т. Розвиток творчої особистості дошкільника: теоретико-методичний підхід. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2023. № 3. С. 140–146. URL: <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2023-3-140-146> (дата звернення: 12.08.2024).

References:

1. Hevko, O. (2019). Pedagogical conditions for the formation of creative abilities of older preschool children. *Molod i rynok – Youth and the Market*, (12(179), 95–100. Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.193541> [in Ukrainian].

2. Bakumenko, T., Onyshchuk, I., & Kharkova, Ye. (2023). Pedagogical aspects of the development of creative abilities in children in Ukraine. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations of Science*, (16(34), 15–26. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/download/8086/8130> [in Ukrainian].

3. Pidlypiak, I. Yu. (2023). The use of music therapy in the conditions of the educational process of preschool education institutions. *Visnyk nauky ta osvity – Herald of science and education*, 7(13), 695–710. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-695-710](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-695-710) [in Ukrainian].

4. Havryliuk, S. (2022). Development of creativity of preschool children as a factor of activation of their leadership qualities. *Psychological and Pedagogical Problems of the Modern School*, (1(7), 50–55. Retrieved from [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(7\).2022.261088](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(7).2022.261088) [in Ukrainian].

5. Perkhun, L., & Klym, M. Ya. (2021). Development of creativity of preschool children by means of a fairy tale staged in a game in the environment of preschool education institutions. *Molod i rynok – Youth and the Market*, (4(190), 100–103. Retrieved from <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/236359/234869> [in Ukrainian].

6. Kvasylivskyi ZDO. (2020, November 19). Methodical recommendations of the garden methodical association of educators on the problem “Development of creative abilities of preschoolers”. Retrieved from <http://leleka.rv.ua/metodychni-rekomendaciyi-sadovogo-metodychnogo-ob-yednannya-vykhovateliv-z-problemy-rozvytok-tvorchyh-zdibnostey-doshkil-nykiv.html> [in Ukrainian].

7. Crane-Deklerk, K. (2020). Multimodality in early childhood education. *International Journal of Literacy, Culture, and Language Education*, 1, 73–87. Retrieved from <https://doi.org/10.14434/ijlcle.v1i0.29481>

8. Ishchenko, L. V. (2022). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do rozvytku tvorchykh zdibnostei ditei doshkilnoho viku zasobamy zbahachennia ta aktyvizatsii slovnyka [Preparation of future teachers for the development of creative abilities of preschool children by means of vocabulary enrichment and activation]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU*, (90), 57–61. Retrieved from <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.90.12> [in Ukrainian].

9. Pidlypniak, I. Yu. (2022). Teatralizovana diialnist yak zasib rozvytku tvorchoi osobystosti ditei doshkilnoho viku [Theatrical activity as a means of developing the creative personality of preschool children]. *Acta Paedagogica Volynienses*, (4), 29–35. Retrieved from <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/15350> [in Ukrainian].

10. Shkliaieva, H., & Yatsenko, T. (2023). Rozvytok tvorchoi osobystosti doshkilnyka: teoretyko-metodychnyi pidkhid [Development of the creative personality of a preschooler: a theoretical and methodological approach]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho – Bulletin of the Cherkasy National University Named after Bohdan Khmelnytskyi*, (3), 140–146. Retrieved from <https://doi.org/10.31651/2524-2660-2023-3-140-146> [in Ukrainian].

УДК: 378.147:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-678-688](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-678-688)

Бацуровська Ілона Вікторівна, докт. пед. наук, професор кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, <https://orcid.org/0000-0002-8407-4984>

Лимар Олександр Олександрович, канд. фіз.-мат. наук, доцент кафедри тракторів та сільськогосподарських машин, експлуатації і технічного сервісу Миколаївського національного аграрного університету, <https://orcid.org/0000-0002-0301-7313>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджується процес цифровізації навчального процесу у закладах вищої освіти та його вплив на якість освіти. Враховуючи сучасні виклики, такі як пандемія COVID-19, розвиток цифрових технологій став критично важливим для забезпечення безперервності та якості освітнього процесу. Проаналізовано технічні, педагогічні та організаційні аспекти цифровізації освіти. Розглянуто основні напрями цифровізації, включаючи дистанційне навчання, використання віртуальних лабораторій, симуляцій та адаптивних навчальних систем. Визначено позитивний вплив цифрових технологій на мотивацію студентів, їх залученість до навчального процесу та ефективність засвоєння знань. Однак, виявлено ряд невирішених проблем, таких як недостатня технічна інфраструктура, нерівний доступ до цифрових ресурсів, брак підготовлених викладачів та кібербезпека. Обґрунтовано необхідність розробки ефективних методик адаптації традиційних навчальних матеріалів до цифрових форматів та створення нормативно-правової бази для регулювання цифрового навчання. Визначено пріоритетні напрями подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення процесу цифровізації освіти та забезпечення його якості. Особлива увага приділена аналізу сучасного стану цифровізації вищої освіти, зокрема, використання масових онлайн-курсів, відеоконференцій, віртуальних лабораторій та симуляцій. Розглянуто вплив цифрових технологій на різні аспекти освітнього процесу, включаючи персоналізацію навчання, миттєвий зворотний зв'язок та гейміфікацію. Окреслено основні проблеми та виклики, що виникають у процесі

цифровізації, такі як технічні обмеження, підготовка викладачів та організаційні труднощі. Запропоновано рекомендації щодо подальшого розвитку цифрової освіти, спрямовані на підвищення якості та доступності навчання в умовах глобальних викликів.

Ключові слова. Цифровізація освіти, дистанційне навчання, віртуальні лабораторії, адаптивне навчання, цифрові технології, якість освіти, кібербезпека, технічна інфраструктура, педагогічні методики.

Batsurovska Ilona Viktorivna doctor. ped. of Sciences, professor of the Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, <https://orcid.org/0000-0002-8407-4984>

Lymar Oleksandr Oleksandrovich Candidate of Science physics and mathematics of Sciences, associate professor of the department of tractors and agricultural machines, operation and technical service, Mykolaiv National Agrarian University, <https://orcid.org/0000-0002-0301-7313>

DIGITALIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS AND ITS IMPACT ON THE QUALITY OF EDUCATION

Abstract. The article examines the process of digitalization of the educational process in institutions of higher education and its impact on the quality of education. Given today's challenges, such as the COVID-19 pandemic, the development of digital technologies has become critical to ensure the continuity and quality of the educational process. The technical, pedagogical and organizational aspects of digitalization of education are analyzed. The main areas of digitization are considered, including distance learning, the use of virtual laboratories, simulations, and adaptive learning systems. The positive impact of digital technologies on students' motivation, their involvement in the educational process and the effectiveness of knowledge acquisition was determined. However, a number of unresolved issues were identified, such as insufficient technical infrastructure, unequal access to digital resources, lack of trained teachers and cyber security. The necessity of developing effective methods of adapting traditional educational materials to digital formats and creating a legal framework for regulating digital education is substantiated. The priority areas of further research aimed at improving the process of digitalization of education and ensuring its quality have been identified. Special attention is paid to the analysis of the current state of digitization of higher education, in particular, the use of mass online courses, video conferences, virtual laboratories and simulations. The impact of digital technologies on

various aspects of the educational process is considered, including personalization of learning, instant feedback and gamification. The main problems and challenges arising in the digitalization process are outlined, such as technical limitations, teacher training, and organizational difficulties. Recommendations for the further development of digital education aimed at improving the quality and accessibility of education in the face of global challenges are offered. Key words

Keywords. Digitization of education, distance learning, virtual laboratories, adaptive learning, digital technologies, quality of education, cyber security, technical infrastructure, pedagogical methods.

Постановка проблеми. Цифровізація навчального процесу є ключовим чинником сучасного освітнього середовища, що суттєво впливає на якість освіти. З розвитком інформаційних технологій зростає необхідність адаптації традиційних методів навчання до цифрових форматів. Однак, впровадження цифрових технологій у закладах вищої освіти супроводжується низкою викликів, які потребують ретельного вивчення та вирішення. Основні проблеми включають технічні, педагогічні та організаційні аспекти, які потребують комплексного підходу. Недостатня технічна інфраструктура, брак підготовлених кадрів і нерівний доступ до цифрових ресурсів є суттєвими перешкодами. Також важливо враховувати вплив цифрових технологій на мотивацію студентів та ефективність засвоєння знань. Вирішення цих питань є критичним для забезпечення рівного доступу до якісної освіти та підготовки студентів до викликів сучасного ринку праці. Тому необхідно розробити ефективні стратегії і методики, що дозволять повною мірою інтегрувати цифрові технології у навчальний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Технічні аспекти цифровізації освіти. Клесникова І. В. [5] досліджує цифровізацію освітнього процесу в установах післядипломної педагогічної освіти, зазначаючи, що інтеграція сучасних технологій сприяє підвищенню якості підготовки кадрів. Єршов М.-О. [4] розглядає проблеми цифровізації загальної середньої освіти, акцентуючи увагу на технічних аспектах, таких як недостатність інфраструктури в віддалених регіонах. Грицюк Ю. І. та Дяк Т. П. [3] досліджують застосування інтернет-технологій для організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, підкреслюючи важливість розвитку цифрової інфраструктури для забезпечення якості освіти. Ничкало Н., Лазаренко Н., Гуревич Р. [6] акцентують увагу на необхідності розробки нових технічних рішень для підтримки цифровізації суспільства та освіти. Уманець В. [10]

досліджує цифровізацію освітніх та управлінських процесів у закладах професійної освіти, наголошуючи на важливості розвитку технічної інфраструктури для ефективного навчання.

Педагогічні аспекти цифровізації освіти. Шетиніна Л. В., Рудакова С., Данилевич Н. С., Монастирська К. Р. [11] аналізують погляди студентів на цифровізацію освітнього процесу, відзначаючи високий рівень задоволеності використанням цифрових технологій, що сприяє підвищенню ефективності навчання. Арешонков В. В. [1] досліджує виклики цифровізації вищої освіти, підкреслюючи важливість розвитку педагогічних методик, що відповідають вимогам цифрового навчання. Бацуровська І. В., Доценко Н. А., Горбенко О. А., Кім Н. І. [2] розглядають використання інтерактивних аудіовізуальних засобів для підготовки фахівців аграрного профілю, підкреслюючи їх вплив на підвищення мотивації та залученості студентів. Сисоєва С. О. [8] аналізує педагогічні аспекти цифровізації освіти, наголошуючи на необхідності підготовки викладачів до роботи з новими технологіями. Ярошенко О. М. [12] підкреслює пріоритетність цифровізації освіти в Україні для розвитку дистанційного навчання.

Організаційні аспекти цифровізації освіти. Россіхін В., Россіхіна Г., Радченко Л., Маренич В., Біленко Л. [7] досліджують вплив цифровізації освіти на загальну цифрову трансформацію України, акцентуючи увагу на важливості організаційної підтримки для успішної інтеграції цифрових інструментів. Ткачук В. [9] розглядає виклики, з якими стикаються студенти та викладачі у процесі цифровізації, підкреслюючи необхідність організаційної підтримки для подолання цих викликів. Ничкало Н., Лазаренко Н., Гуревич Р. [6] зазначають важливість розробки ефективних організаційних стратегій для підтримки цифровізації освіти. Уманець В. [10] наголошує на необхідності організаційної підтримки у впровадженні цифрових технологій у професійну освіту, включаючи підготовку кадрів та розвиток інфраструктури.

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про значний вплив цифрових технологій на технічні, педагогічні та організаційні аспекти освітнього процесу. Впровадження цифровізації вимагає комплексного підходу, що включає розвиток інфраструктури, підготовку викладачів та створення ефективних організаційних стратегій для забезпечення якісної освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на значні досягнення у цифровізації освітнього процесу, залишаються деякі невирішені проблеми. По-перше, недостатньо розроблені методики адаптації традиційних навчальних матеріалів до цифрових форматів, що ускладнює їх ефективне використання. По-друге,

питання забезпечення кібербезпеки під час використання цифрових платформ залишається актуальним і потребує подальших досліджень та вдосконалення захисних заходів. Третє, залишається проблема недостатньої технічної підтримки та підготовки викладачів до роботи з новими технологіями. Четверте, існує необхідність у розвитку нормативно-правової бази для регулювання цифрового навчання та захисту даних. П'яте, не до кінця вирішено питання нерівномірного доступу до цифрових ресурсів між міськими та сільськими закладами освіти.

Мета статті.

Дослідити процес цифровізації навчального процесу у закладах вищої освіти та його вплив на якість освіти, визначити основні тенденції, проблеми та перспективи використання цифрових технологій у навчанні.

Задачі статті:

1. Проаналізувати сучасний стан цифровізації вищої освіти, визначити ключові напрями та інструменти, що використовуються у навчальному процесі.

2. Вивчити вплив цифрових технологій на якість освіти, зокрема на ефективність засвоєння знань, мотивацію студентів та їх залученість до навчального процесу.

3. Оцінити проблеми та виклики, пов'язані з впровадженням цифрових технологій у навчальний процес, включаючи технічні, педагогічні та організаційні аспекти.

Виклад основного матеріалу.

Цифровізація вищої освіти є важливою складовою сучасного освітнього процесу, що забезпечує інтеграцію новітніх технологій для підвищення якості навчання та підготовки студентів. В останні роки цей процес значно прискорився завдяки розвитку інформаційних технологій та необхідності адаптації до умов пандемії COVID-19. Аналіз сучасного стану цифровізації вищої освіти включає розгляд ключових напрямів та інструментів, що активно використовуються у навчальному процесі.

Розглянемо ключові напрями цифровізації.

1. Дистанційне навчання та онлайн-курси:

- о Масове поширення онлайн-платформ для навчання, таких як Coursera, edX, Udemy, а також локальних платформ для організації дистанційного навчання.

- о Використання відеоконференцій (Zoom, Microsoft Teams, Google Meet) для проведення лекцій, семінарів та консультацій.

2. Віртуальні лабораторії та симуляції:

- о Розробка та впровадження віртуальних лабораторій для проведення практичних занять у різних галузях знань (фізика, хімія, біологія, інженерія).

- о Використання симуляцій та інтерактивних моделей для навчання складних технічних та природничих дисциплін.

3. Цифрові освітні ресурси та бібліотеки:

- о Створення та поширення електронних підручників, навчальних посібників, наукових статей та інших освітніх матеріалів у цифровому форматі.

- о Розвиток електронних бібліотек та доступ до наукових баз даних (Google Scholar, JSTOR, PubMed).

4. Адаптивне навчання та штучний інтелект:

- о Використання систем адаптивного навчання, що враховують індивідуальні особливості студентів та їхній прогрес у навчанні.

- о Впровадження штучного інтелекту для персоналізації навчального процесу, аналізу даних про успішність студентів та надання рекомендацій щодо подальшого навчання.

Розглянемо інструменти цифровізації

- о Віртуальні навчальні середовища (VLE): платформи для управління навчальним процесом (Moodle, Blackboard, Canvas), що забезпечують доступ до навчальних матеріалів, контроль знань та комунікацію між студентами та викладачами.

- о Інтерактивні мультимедійні засоби: використання інтерактивних дошок, презентаційних систем та інших мультимедійних засобів для покращення візуалізації навчального матеріалу.

- о Системи електронного навчання (e-learning): платформи та програми для створення та проведення онлайн-курсів, тестів, вікторин та інших навчальних активностей (Articulate, Adobe Captivate).

- о Хмарні технології: використання хмарних сервісів для зберігання та обміну навчальними матеріалами, співпраці над проектами та доступу до програмного забезпечення (Google Drive, Microsoft OneDrive, Dropbox).

Цифровізація навчального процесу у вищій освіті створює нові можливості для підвищення якості освіти, забезпечення рівного доступу до знань та підготовки студентів до вимог сучасного ринку праці. Однак, цей процес також вимагає вирішення ряду проблем, таких як технічна підтримка, підготовка викладачів та забезпечення кібербезпеки.

Цифрові технології значно впливають на різні аспекти освітнього процесу, включаючи ефективність засвоєння знань, мотивацію студентів та їх залученість до навчального процесу. Розглянемо ці аспекти докладніше.

Цифрові технології значно впливають на різні аспекти освітнього процесу, включаючи ефективність засвоєння знань, мотивацію студентів та їх залученість до навчального процесу. Розглянемо ці аспекти докладніше.

Ефективність засвоєння знань.

Персоналізація навчання. Системи адаптивного навчання дозволяють підлаштовувати навчальний матеріал під індивідуальні потреби кожного студента, враховуючи їхні сильні та слабкі сторони. Це сприяє більш ефективному засвоєнню знань. Використання інтерактивних навчальних матеріалів, таких як відео, анімації та симуляції, допомагає студентам краще розуміти складні концепції та принципи.

Доступ до великої кількості ресурсів. Студенти мають доступ до численних електронних бібліотек, наукових баз даних та інших освітніх ресурсів, що дозволяє їм поглиблено вивчати предмети та виконувати наукові дослідження.

Миттєвий зворотний зв'язок. Цифрові платформи дозволяють викладачам швидко оцінювати роботи студентів та надавати їм зворотний зв'язок, що сприяє оперативному коригуванню помилок та покращенню знань.

Мотивація студентів.

Гейміфікація навчання. Впровадження елементів гейміфікації (ігрових механік) у навчальний процес сприяє підвищенню мотивації студентів. Використання балів, рейтингів, нагород та інших ігрових елементів стимулює студентів до активної участі в навчанні.

Інтерактивність та залучення. Інтерактивні навчальні матеріали та методи (онлайн-тести, вікторини, форуми) роблять процес навчання більш цікавим та захоплюючим, що підвищує мотивацію студентів до вивчення матеріалу.

Гнучкість та доступність. Цифрові технології дозволяють студентам навчатися у зручний для них час та у зручному місці, що підвищує їх мотивацію до навчання та зменшує стрес, пов'язаний з традиційними формами навчання.

Залученість до навчального процесу.

Колаборація та комунікація. Цифрові платформи сприяють активній комунікації та співпраці між студентами, що дозволяє їм ефективніше працювати над груповими проектами та завданнями.

Візуалізація навчального матеріалу. Використання мультимедійних засобів (відео, графіки, презентації) покращує візуальне сприйняття матеріалу та сприяє кращому розумінню складних тем.

Мобільність та доступ до інформації. Сучасні цифрові інструменти дозволяють студентам швидко та легко отримувати доступ до навчальних матеріалів через мобільні пристрої, що підвищує їх залученість до навчального процесу.

Цифрові технології мають потенціал значно покращити якість освіти, підвищити ефективність засвоєння знань, мотивувати студентів та

залучити їх до активної участі у навчальному процесі. Однак, для досягнення максимальних результатів необхідно забезпечити належну підготовку викладачів, технічну підтримку та розвиток інфраструктури.

Впровадження цифрових технологій у навчальний процес супроводжується низкою проблем та викликів, які можна умовно розділити на технічні, педагогічні та організаційні аспекти.

Технічні аспекти.

Інфраструктурні проблеми. Недостатнє технічне обладнання у деяких закладах вищої освіти, включаючи застарілі комп'ютери, нестачу сучасних пристроїв (планшетів, інтерактивних дошок) та нестабільне інтернет-з'єднання. Відсутність доступу до високошвидкісного інтернету у віддалених районах, що ускладнює можливість повноцінного дистанційного навчання.

Кібербезпека. Загрози кібербезпеки, такі як кібератаки, витоки даних та шахрайство, які можуть негативно вплинути на збереження конфіденційної інформації та безпеку освітнього процесу. Недостатній рівень захисту цифрових платформ та інструментів, що використовуються у навчанні.

Технічна підтримка. Відсутність достатньої технічної підтримки для студентів та викладачів, яка необхідна для оперативного вирішення технічних проблем та налаштування обладнання. Недостатня кількість ІТ-спеціалістів у закладах освіти для забезпечення безперебійної роботи цифрових систем.

Педагогічні аспекти.

Підготовка викладачів. Недостатній рівень цифрової грамотності та компетентності у викладачів, що ускладнює ефективне використання цифрових технологій у навчальному процесі. Відсутність систематичного навчання та професійного розвитку для викладачів у галузі цифрової освіти.

Адаптація навчальних матеріалів. Необхідність адаптації традиційних навчальних матеріалів до цифрового формату, що вимагає додаткового часу та ресурсів. Складність у створенні інтерактивних та залучаючих навчальних матеріалів, які відповідають вимогам цифрового навчання.

Педагогічні методики. Відсутність ефективних педагогічних методик, що враховують специфіку цифрового навчання та дозволяють інтегрувати цифрові інструменти у навчальний процес. Недостатня увага до розвитку навичок самостійного навчання у студентів, що є критичним у умовах дистанційного навчання.

Організаційні аспекти

Фінансування. Недостатнє фінансування для впровадження та підтримки цифрових технологій у навчальних закладах, що включає закупівлю обладнання, ліцензії на програмне забезпечення та забезпечення технічної підтримки. Нерівномірний розподіл фінансових ресурсів між різними закладами освіти, що призводить до нерівності у доступі до цифрових технологій.

Управління змінами. Відсутність ефективних стратегій та планів управління змінами, що супроводжують впровадження цифрових технологій у навчальний процес. Опір змінам з боку адміністрації та викладацького складу, що може бути пов'язано з небажанням змінювати усталені методи навчання.

Правові та нормативні аспекти. Відсутність чітких правових та нормативних рамок, що регулюють використання цифрових технологій у освіті, включаючи питання захисту даних та авторських прав. Неврегульованість питань, пов'язаних з визнанням та акредитацією онлайн-курсів та дистанційного навчання.

Впровадження цифрових технологій у навчальний процес вимагає комплексного підходу, що включає вирішення технічних, педагогічних та організаційних проблем. Це дозволить забезпечити ефективне використання цифрових інструментів, підвищити якість освіти та створити умови для розвитку цифрових компетентностей у студентів та викладачів.

Висновки.

Цифровізація навчального процесу у закладах вищої освіти є необхідною умовою для підвищення якості освіти та забезпечення її доступності в умовах сучасних викликів. Впровадження цифрових технологій позитивно впливає на мотивацію студентів, ефективність засвоєння знань та залученість до навчального процесу. Однак, залишаються невирішеними питання технічної інфраструктури, підготовки викладачів та забезпечення кібербезпеки. Необхідно розробити ефективні методики адаптації традиційних навчальних матеріалів до цифрових форматів та створити нормативно-правову базу для регулювання цифрового навчання. Особливу увагу слід приділити рівному доступу до цифрових ресурсів для всіх студентів, незалежно від їхнього місця проживання. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення процесу цифровізації освіти, забезпечення технічної підтримки та розвиток інфраструктури. Таким чином, комплексний підхід до цифровізації освіти дозволить підвищити її якість та підготувати студентів до вимог сучасного ринку праці.

Література:

1. Арешонков В. В. Цифровізація вищої освіти: виклики та відповіді // *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. Вип. 2 (2). doi:10.37472/2707-305x-2020-2-2-13-2.
2. Бацуровська І. В., Доценко Н. А., Горбенко О. А., Кім Н. І. Дослідження використання інтерактивних аудіовізуальних онлайн засобів для підготовки фахівців аграрного профілю в умовах інформаційно-освітнього середовища // *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. 2019. С. 88–104.
3. Грицюк Ю. І., Дяк Т. П. Застосування інтернет-технологій для організації навчального процесу у вищих навчальних закладах // *Scientific Bulletin of UNFU*. 2021. Вип. 31 (1). С. 137–146. doi:10.36930/40310123.
4. Єршов М.-О. Цифровізація загальної середньої освіти: проблеми та перспективи // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2020. С. 19–27. doi:10.35433/pedagogy.4(103).2020.19-27.
5. Клесникова І. В. Цифровізація освітнього процесу в установах післядипломної педагогічної освіти // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 78. С. 117–120. doi:10.31392/npu-nc.series5.2020.78.25.
6. Ничкало Н., Лазаренко Н., Гуревич Р. Інформатизація та цифровізація суспільства в ХХІ столітті: нові виклики для закладів вищої освіти // *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2022. С. 17–29. doi:10.31652/2412-1142-2021-60-17-29.
7. Россіхін В., Россіхіна Г., Радченко Л., Маренич В., Біленко Л. Цифровізація освіти як драйвер цифрової трансформації України // *ScienceRise*. 2020. Вип. 3. С. 66–70. doi:10.21303/2313-8416.2020.001348.
8. Сисоєва С. О. Педагогічні аспекти цифровізації освіти // *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2021. Вип. 4. С. 24–32. doi:10.28925/2312-5829.2021.4.3.
9. Ткачук В. Цифровізація освітнього процесу в Україні: виклики для студентів та викладачів // *Modern Economics*. 2022. Вип. 31 (1). С. 113–123. doi:10.31521/modecon.v31(2022)-16.
10. Уманець В. Цифровізація освітніх та управлінських процесів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти // *Наука і техніка сьогодні*. 2023. doi:10.52058/2786-6025-2023-2(16)-321-336.
11. Шетиніна Л. В., Рудакова С., Данилевич Н. С., Монастирська К. Р. Цифровізація освітнього процесу: погляди студентів // *Бізнес Інформ*. 2021. Вип. 2 (517). С. 94–98. doi:10.32983/2222-4459-2021-2-94-98.
12. Ярошенко О. М. Цифровізація освіти в Україні – один із пріоритетів розвитку дистанційного навчання. // *Соціальне право* 2023. Вип. 2. doi:10.32751/2617-5967-2022-03-04.

References:

1. Arashonkov, V. V. (2020). Tsyfrovyzatsiia vyshchoi osvity: vyklyky ta vidpovid [Digitalization of higher education: Challenges and responses]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 2(2). <https://doi.org/10.37472/2707-305x-2020-2-2-13-2> [in Ukrainian].
2. Batsurovska, I. V., Dotsenko, N. A., Horbenko, O. A., & Kim, N. I. (2019). Doslidzhennia vykorystannia interaktyvnykh audiovizualnykh onlain zasobiv dlia pidhotovky fakhivtsiv ahrarnoho profilu v umovakh informatsiino-osvitnoho seredovyshcha [Research on the use of interactive audiovisual online tools for training agricultural specialists in an informational and educational environment]. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*, 88-104 [in Ukrainian].

3. Hrytsiuk, Yu. I., & Diak, T. P. (2021). Zastosuvannia internet-tekhnologii dlia orhanizatsii navchalnoho protsesu u vyshchych navchalnykh zakladakh [Application of Internet technologies for organizing the educational process in higher educational institutions]. *Scientific Bulletin of UNFU*, 31(1), 137-146. <https://doi.org/10.36930/40310123> [in Ukrainian].

4. Yershov, M.-O. (2020). Tsyfrovyzatsiia zahalnoi serednoi osvity: problemy ta perspektyvy [Digitalization of general secondary education: Problems and prospects]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 19-27. [https://doi.org/10.35433/pedagogy.4\(103\).2020.19-27](https://doi.org/10.35433/pedagogy.4(103).2020.19-27) [in Ukrainian].

5. Klesnykova, I. V. (2020). Tsyfrovyzatsiia osvitnoho protsesu v ustanovakh pisladyplomnoi pedahohichnoi osvity [Digitalization of the educational process in postgraduate pedagogical education institutions]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 78, 117-120. <https://doi.org/10.31392/npu-nc.series5.2020.78.25> [in Ukrainian].

6. Nychkalo, N., Lazarenko, N., & Hurevych, R. (2022). Informatyzatsiia ta tsyfrovizatsiia suspilstva v XXI stolitti: novi vyklyky dlia zakladiv vyshchoi osvity [Informatization and digitalization of society in the 21st century: New challenges for higher education institutions]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 17-29. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-17-29> [in Ukrainian].

7. Rossikhin, V., Rossikhina, H., Radchenko, L., Marench, V., & Bilenko, L. (2020). Tsyfrovyzatsiia osvity yak draiver tsyfrovoi transformatsii Ukrainy [Digitalization of education as a driver of Ukraine's digital transformation]. *ScienceRise*, 3, 66-70. <https://doi.org/10.21303/2313-8416.2020.001348> [in Ukrainian].

8. Sysoieva, S. O. (2021). Pedahohichni aspekty tsyfrovizatsii osvity [Pedagogical aspects of digitalization of education]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka*, 4, 24-32. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2021.4.3> [in Ukrainian].

9. Tkachuk, V. (2022). Tsyfrovyzatsiia osvitnoho protsesu v Ukraini: vyklyky dlia studentiv ta vykladachiv [Digitalization of the educational process in Ukraine: Challenges for students and teachers]. *Modern Economics*, 31(1), 113-123. [https://doi.org/10.31521/modecon.v31\(2022\)-16](https://doi.org/10.31521/modecon.v31(2022)-16) [in Ukrainian].

10. Umanets, V. (2023). Tsyfrovyzatsiia osvitnikh ta upravlinskykh protsesiv u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Digitalization of educational and administrative processes in vocational (technical) education institutions]. *Nauka i tekhnika sohodni*. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-2\(16\)-321-336](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-2(16)-321-336) [in Ukrainian].

11. Shetynina, L. V., Rudakova, S., Danilevych, N. S., & Monastyrsk, K. R. (2021). Tsyfrovyzatsiia osvitnoho protsesu: pohliady studentiv [Digitalization of the educational process: Students' views]. *Biznes Inform*, 2(517), 94-98. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-2-94-98> [in Ukrainian].

12. Yaroshenko, O. M. (2023). Tsyfrovyzatsiia osvity v Ukraini – odyn iz prioritetiv rozvytku dystantsiinoho navchannia [Digitalization of education in Ukraine – one of the priorities for the development of distance learning]. *Sotsialne pravo*, 2. <https://doi.org/10.32751/2617-5967-2022-03-04> [in Ukrainian]

УДК 378.126:7.012

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-689-702](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-689-702)

Близнюк Микола Миколайович доктор педагогічних наук, професор, Член Спілки дизайнерів України, професор кафедри професійної освіти, дизайну та безпеки життєдіяльності, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, тел.: (067) 408-17-67, <https://orcid.org/0000-0002-8339-4118>

Шевченко Анна Ігорівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дизайну, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 02000, тел.: (096) 007-25-20, <https://orcid.org/0000-0003-0210-8106>

ФАХОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ В ГАЛУЗІ ДИЗАЙНУ

Анотація. У статті розглядається проблема формування фахової компетентності майбутнього педагога професійного навчання у сфері сучасного дизайну з метою схарактеризувати й викласти основні концептуальні підходи до формування даної фахової компетентності, здійснити обґрунтування компетентнісного підходу у підготовці майбутніх педагогів у галузі дизайну. Представлені результати дослідження компонентного складу моделі формування фахової компетентності майбутнього педагога професійного навчання відповідно до спрямованості підготовки з дизайну. Обґрунтовано структуру та склад педагогічних, дизайнерських компетенцій, а також компетенцій по роботі з комп'ютерною графікою. Представлені схеми формування фахових компетенцій, що містять компонентний склад та структурні взаємозв'язки окремих елементів відповідних компетенцій. Обґрунтовано доцільність використання запропонованої логіки та ієрархічної структури процесу формування фахових компетенцій для вимірювання їх рівня сформованості, а також для фіксації динаміки їх розвитку у процесі професійної підготовки.

Обґрунтовано перспективність моделі процесу формування готовності майбутніх педагогів до дизайн-технологічної діяльності, що складається з взаємопов'язаних компонентів (цільового, змістовного, діяльнісно-творчого та результативного) і відображає логіку та внутрішню динаміку процесу, результатом якого є сформованість готовності

майбутніх педагогів у галузі дизайну. Узагальнено, що важливою складовою професіоналізму людини є фахова компетентність, а для майбутнього педагога професійного навчання в галузі дизайну – розвиток уміння та навичок творчої діяльності, мислення і здібностей, які розглядаються як складові творчого компонента спеціальних компетенцій для цього напрямку підготовки. Творчий компонент проявляється у креативному підході до вирішення будь-яких професійних завдань.

Ключові слова: фахова компетентність, педагогічні компетенції, дизайнерські компетенції, склад компетенцій, дизайн-технологічна діяльність, педагог професійного навчання, модель готовності, методологічні підходи, структурні компоненти, творча діяльність.

Blyzniuk Mykola Mykolayovych doctor of pedagogical sciences, professor, member of the Union of Designers of Ukraine, professor of the Department of Professional Education, Design and Life Safety of Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenka, St. Ostrogradskoho, 2, Poltava, 36000, tel.: (067) 408-17-67, <https://orcid.org/0000-0002-8339-4118>

Shevchenko Anna Igorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Design of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, 9 Pyrogoва St., Kyiv, 02000, tel.: (096) 007-25-20, <https://orcid.org/0000-0003-0210-8106>

PROFESSIONAL COMPETENCES OF THE FUTURE TEACHER OF PROFESSIONAL TRAINING IN THE FIELD OF DESIGN

Abstract. The article examines the problem of forming the professional competence of a future teacher of professional training in the field of modern design in order to characterize and outline the main conceptual approaches to the formation of this professional competence, to justify the competence approach in the training of future teachers in the field of design. The results of the study of the component structure of the model of formation of professional competence of the future teacher of professional training in accordance with the orientation of training in design are presented. The structure and composition of pedagogical and design competencies, as well as competencies for working with computer graphics, are justified. Schemes of the formation of professional competences are presented, containing the component composition and structural relationships of individual elements of the relevant competences. The expediency of using the proposed logic and hierarchical structure of the process of formation of professional competences for measuring their level of

formation, as well as for fixing the dynamics of their development in the process of professional training, is substantiated.

The perspective of the model of the process of forming the readiness of future teachers for design-technological activity is justified, which consists of interconnected components (target, content, activity-creative and effective) and reflects the logic and internal dynamics of the process, the result of which is the formation of the readiness of future teachers in the field of design . It is summarized that an important component of a person's professionalism is professional competence, and for a future teacher of professional training in the field of design - the development of skills and abilities of creative activity, thinking and abilities, which are considered as components of the creative component of special competencies for this direction of training. The creative component is manifested in a creative approach to solving any professional tasks.

Keywords: professional competence, pedagogical competences, design competences, composition of competences, design-technological activity, professional training teacher, readiness model, methodological approaches, structural components, creative activity.

Постановка проблеми. Для забезпечення соціальної стабільності у суспільстві особливо гостро проявляється проблема формування гармонійно розвиненої особистості людини майбутнього, що прагне самовдосконалення, професійного становлення та розвитку, самоосвіти, реалізації інтелектуального та творчого потенціалу. Підготовка ж кваліфікованих спеціалістів до фахової діяльності неможлива без освітніх професійного навчання. Йдеться про підготовку майбутніх фахівців з метою задоволення існуючого споживчого попиту на послуги у сфері всіх видів сучасного дизайну (інтер'єру, одягу, web-розробок, сайтобудування, комп'ютерного моделювання та ін.).

Якість освіти нерозривно пов'язана з якісними показниками педагогічної діяльності. Ефективність педагогічної праці залежить не тільки від фахової підготовки, а й від інших сучасних компонентів професіоналізму. Саме тому на етапі модернізації сучасної освіти в Україні особливої гостроти й актуальності набувають питання підвищення й розвитку саме фахової (професійної) компетентності. Педагогові доводиться самостійно розв'язувати такі завдання, які раніше не входили до його компетенції – діагностування, прогнозування, проектування, розроблення авторських програм, упровадження в навчальний процес інформаційно-комунікаційних технологій [11, с. 81]. Відповідно педагогу необхідні гнучкість і нестандартність мислення,

уміння адаптуватися до швидких змін умов життєдіяльності та здатність навчання протягом життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, присвячені питанням підготовки майбутнього педагога професійного навчання у сфері сучасного дизайну були предметом вивчення у Ш. Амонашвілі, В. Бондаря, Н. Глузмана, С. Мартиненко, О. Савченко, В. Сухомлинського, Л. Хомич, Л. Хоружої та інших. Науково-теоретичні засади формування дизайну як науки розкрито у працях Л. Безмоздіна, О. Бойчук, М. Воронова, О. Генісаретського, В. Даниленко, О. Дем'янчук, В. Папанек, В. Прусак, В. Сидоренко, А. Чебікіна, О. Фурса, М. Яковлєва та ін. Теорію і практику дизайнерської освіти досліджували Є. Антонович, В. Бутенко, Г. Гребенюк, О. Олексюк, О. Отич, Л. Оршанський, В. Радкевич, О. Ростовський, А. Руденченко, О. Рудницька, В. Тищенко та інші.

Проблема підготовки майбутнього педагога професійного навчання у сфері сучасного дизайну набуває все більшої актуальності. Аналіз останніх досліджень і публікацій [2-4] свідчить про те, що проблема формування професійної компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання привертала увагу багатьох вчених, таких як: І. Зязюн, В. Радкевич, О. Щербак, Н. Бібік, О. Овчарук, В. Білик, Л. Коваль, Л. Марцева, О. Савченко, О. Гомонюк, О. Пометун, С. Сисоєва та інші.

У своїх дослідженнях вчені відводять важливе місце розвитку професійної компетентності, яка передбачає опанування предмету, повне усвідомлення власної ролі в навчально-виховному процесі, присутність відповідних професійно-педагогічних якостей [5-6]. Проте на сьогодні існує проблема формування професійної компетентності майбутніх педагогів у галузі дизайну, а також виділення спеціалізованих компетентностей педагогічних фахівців дизайнерського профілю.

Мета статті – схарактеризувати й викласти основні концептуальні підходи до формування фахової компетентності майбутнього педагога професійного навчання, здійснити обґрунтування компетентнісного підходу у підготовці педагогів у галузі дизайну.

Виклад основного матеріалу. Професійно-педагогічна підготовка майбутнього педагога постійно досліджується у сучасній педагогіці й психології як компетентного, здатного до саморозвитку в умовах нової структури й змісту освіти, на що і вказують Н. Бібік, О. Савченко; загальні принципи організації педагогічного процесу й основні напрями конструювання змісту психолого-педагогічної підготовки, що забезпечують формування вчителя-новатора, який перебуває в постійному пошуку ефективних і раціональних методів навчання та виховання зустрічаємо у працях Л. Хомич; формування творчої особистості висвітлено Н. Кічук,

С. Сисоевою; питання організації професійного самовиховання майбутніх педагогів піднято у наукових працях О. Кучерявим; формування етичної компетентності майбутніх вчителів характеризує Л. Хоружа [2-8].

Готовність педагога до професійної діяльності трактується вченими як особистісне утворення, що забезпечує внутрішні мотиви діяльності, педагогічну самосвідомість, педагогічні здібності, знання, вміння та навички, здатність до інтегрування знань, професійно значущі якості особистості. Воно містить особистісну (педагогічну самосвідомість, інтерес до діяльності, потреба в ній, мотиви діяльності) й процесуальну (педагогічні здібності, знання про предмет і способи діяльності, навички й уміння, професійно значущі якості) частини, мобілізує особистість на включення в професійну діяльність [3].

У свою чергу дослідження ЮНІСЕФ [6] визначають життєві навички як психосоціальні компетентності: когнітивні, емоційні та соціальні для навчання, працевлаштування, підвищення особистого потенціалу й активного громадянства. Ці навички є універсальними здатностями особи, тобто «метанавичками», які необхідні кожній людині для застосування в усіх сферах її життя, незалежно від професійної спеціалізації. За допомогою чотиривимірної моделі, запропонованої ЮНІСЕФ визначено 12 основних життєвих навичок. Це творчість, критичне мислення, вирішення проблем, співпраця, переговори, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, комунікація, повага до різноманітності, співпереживання, участь (табл. 1).

Такий спектр професійної підготовки майбутнього педагога визначає необхідність формування у студентів у процесі навчання сукупності особистісних якостей, що зумовлюють готовність до здійснення навчально-дослідницької діяльності, здатність до професійно-педагогічної рефлексії, продуктивної комунікації, самоосвіти та проєктно-дизайнерського самовдосконалення.

Підготовка ж педагога професійного навчання в галузі дизайну включає скерування студентів до здійснення двох видів професійної діяльності: педагогічної та дизайнерської. *Педагогічна діяльність* спирається на знання особливостей здійснення теоретичного та виробничого навчання, а також на володіння прийомами здійснення виховної, методичної та експериментально-дослідницької роботи з молоддю в освітніх організаціях системи професійної освіти різних рівнів підготовки. *Дизайнерська діяльність* педагога професійного навчання ґрунтується на знанні змісту основних етапів типового дизайн-проєктування, володінні сучасними технологіями виконання проєктно-мистецьких та дизайнерських робіт, а також на володінні навичками здійснення аналітичної та експериментально-дослідницької діяльності.

Таблиця 1

Життєві навички за даними чотивимірної моделі ЮНІСЕФ

Виміри навчання	Домінантні життєві навички
Когнітивний вимір («Учитися знати»)	Навички для навчання: • творчість • критичне мислення • вирішення проблем
Інструментальний вимір («Учитися діяти»)	Навички для працевлаштування: • співпраця • переговори • прийняття рішень
Індивідуальний вимір («Учитися бути»)	Навички для підвищення особистого потенціалу: • саморегуляція • стійкість • комунікація
Соціальний вимір («Учитися жити разом»)	Навички для активного громадянства: • повага до різноманітності • емпатія • участь

Базуючись на огляді літературних джерел, поняття «професійна підготовка» китайським дослідником Д. Цзю розглядається як процес формування і становлення професійної спрямованості фахівця, оволодіння ним фундаментальними знаннями, що складають теоретичну основу професії, сформовані знання зі спеціальних дисциплін, навички практичного володіння прикладними знаннями та готовності до майбутньої діяльності. А фахова компетентність розглядається не лише як комплекс знань, сукупність вмінь і навичок, а й як уміння застосовувати отримані теоретичні знання на практиці [4, с.189].

За переконанням Н. Поліщук [5, с. 77] окрім того, потрібно врахувати і педагогічні умови, які впливають на формування фахової компетентності майбутнього педагога професійного навчання, а саме: зовнішні (сприятливе середовище, науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу), внутрішні (власний потенціал студента, його індивідуальні особливості), матеріальні (комфортні умови навчання через організацію предметного середовища).

Аналізуючи зміст компетентності Р. Кириченко, М. Скоробагатько, Ю. Івашко узагальнюють, що такий зміст змінюється відповідно до умов життя і специфічних вимог до професійної діяльності [11, с. 101]. Розвиток ключових загальних та фахових компетенцій фактично визначає зміст підготовки фахівців. Педагогічний працівник, що навчає дизайну, мусить поєднувати в собі водночас компетентності як педагога, так і дизайнера. Художньо-проектна компетентність стає невід'ємним компонентом професіоналізму такого фахівця дизайнерського профілю, оскільки вона вирізняє творчі можливості його діяльності. Поділяємо думку, що впровадження компетентнісного підходу при підготовці майбутніх фахівців дозволяє не просто застосовувати знання та вміння, але формує здатність до ефективної практичної діяльності в конкретних ділових ситуаціях, дає можливість творчого підходу до вирішення професійних проблем та володіння культурою праці.

Згідно з Стандартом вищої освіти України [1, с.6], спеціальними для фахівців з дизайну компетентностями є:

- 1) здатність здійснювати концептуальне проектування об'єктів дизайну з урахуванням функціональних, технічних, технологічних, екологічних та естетичних вимог (за спеціалізацією);
- 2) здатність проведення проектного аналізу усіх впливових чинників і складових проектування та формування авторської концепції проекту;
- 3) здатність розуміти і використовувати причинно-наслідкові зв'язки у розвитку дизайну та сучасних видів мистецтв;
- 4) здатність забезпечити захист інтелектуальної власності на твори образотворчого мистецтва та дизайну;
- 5) володіння теоретичними і методичними засадами навчання та інтегрованими підходами до фахової підготовки дизайнерів;
- 6) планування власної науково-педагогічної діяльності.

Формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до дизайн-технологічної діяльності є комплексною проблемою. Дослідники у галузі дизайн-освіти О. Ткаченко та С. Кожуховська стверджують, що «підготовка педагога професійного навчання у галузі дизайну синтезує у собі діяльність педагогічну та дизайн-діяльність» [8, с. 15]. Розділяємо також думку, що педагогічна діяльність забезпечує відносини, які складаються між учасниками освітнього процесу і дозволяють вирішувати поставлені завдання. Дизайн-технологічна діяльність передбачає проектування та виготовлення виробів для конкретної людини відповідно до її потреб. Досвід впровадження дизайну в освітнє середовище вищої школи показує, що основна задача полягає не в тому, щоб кожного вихованця зробити дизайнером, а в тому, щоб сформувати особистість, здатну в

умовах освітньої системи, актуально взаємодіючи з вихованцями, включати їх у творчу діяльність.

Разом з тим успіх професійно-педагогічної діяльності значною мірою залежить від рівня фахових компетенцій (знань, умінь, ступеня майстерності та особистісних якостей) педагога у певній галузі професійної діяльності. Зокрема, у майбутнього педагога професійного навчання в галузі дизайну повинні бути сформовані такі спеціальні дизайнерські компетенції [3], як то:

- *практична* (готовність до самостійної творчої діяльності в галузі дизайнерського мистецтва);
- *проектна* (готовність до реалізації художнього проектування в різних видах візуальних мистецтв та дизайну);
- *теоретико-мистецтвознавча* (володіння теоретичними основами образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та дизайну);
- *педагогічна* (володіння методикою та технологією викладання дизайну);
- *дослідницька* (готовність до науково-дослідницької діяльності у дизайні)

Завдання формування цих компетенцій вирішується в процесі освоєння та вивчення студентами навчальних дисциплін, що входять до змісту обов'язкових та вибірових компонентів робочого навчального плану освітньої програми підготовки магістра [8, с. 131-143]. До таких компонентів відносяться: Методологія та організація наукових досліджень, Іншомовне академічне письмо, Цивільний захист і безпечне освітнє середовище, Психологія професійної та вищої освіти, Педагогіка професійної та вищої освіти, Теорія і методика викладання спеціальних дисциплін у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, Технології ергодизайну в професійному навчанні, Індустрія дизайну та реклами, Комп'ютерне дизайн-проектування, Навчальна педагогічна практика у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, Виробнича педагогічна практика у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, Виконання кваліфікаційної роботи, Атестація тощо.

У традиційному змісті сучасної проектно-дизайнерської діяльності значну частину займає комп'ютерна графіка і можливості її використання в процесі створення інноваційного дизайн-продукту, а також арт-об'єктів високої якості. Сучасними дослідниками комп'ютерна графіка розглядається як вид сучасного мистецтва, що виражає культурну та психолого-емоційну ідентифікацію сучасної людини [8]. Володіння засобами комп'ютерної графіки дозволяє сучасному дизайнеру створити цифровий образ, який може бути змінений, перетворений і збережений в різних них

варіантах, а також легко тиражується в залежності від поточної потреби – цю творчу свободу та розширення операційних можливостей дизайн-діяльності забезпечує пошарове розташування зображень у графічному файлі, що неможливо досягати у традиційних видах образотворчих мистецтв.

На підставі вище викладеного пропонується модель формування фахової компетентності майбутнього педагога професійного навчання в галузі дизайну, яка включає наступні компоненти: сформованість педагогічних, особистісних, дизайнерських компетенцій, а також компетенцій по роботі з комп'ютерною графікою (Рис. 1).

Формування *особистісних компетенцій* передбачає створення оптимальних/сприятливих умов для розвитку ціннісних орієнтирів майбутнього педагога у галузі дизайну. При цьому слід враховувати, що розвиток аксіологічної сфери особистості майбутнього педагога у галузі дизайну відбувається під впливом як зовнішніх загально-людських факторів, так і в процесі здійснення самостійної дизайн-діяльності.

Рис. 1. Модель формування професійної компетентності майбутнього педагога професійного навчання у галузі дизайну

Творче перетворення навколишнього предметного світу є способом його самовираження, результатом розкриття та реалізації його ціннісно-особистісного потенціалу. Особистісні компетенції майбутнього педагога професійного навчання відображають аксіологічну сферу розвитку особистості і включають формування та розвиток системи базових цінностей людини, а також естетичного та художнього смаку.

Естетичний смак дослідники визначають як здатність людини по відчувати задоволення чи невдоволення сприймати і оцінювати різні естетичні об'єкти в всіх сферах життя людини, розрізняти прекрасне і

потворне, естетичне та неестетичне [8]. Естетичний смак формується під впливом естетичних цінностей, служить показником готовності майбутнього дизайнера до професійної діяльності.

Художній смак автори визначають як здатність сприйняття та оцінки естетичних переваг творів мистецтва та об'єктів природи [7]. На художній смак впливають вікові особливості особистості, належність до певного класу або соціальної групи, характер потреб та інтересів, професійні заняття та життєвий досвід [8].

Вивчення феномена дизайн-технологічної діяльності, осмислення її особливостей та потенціалу реалізації в умовах освітнього процесу вишу дозволило виділити психолого-педагогічні умови, що забезпечують реалізацію цього виду діяльності та способи формування готовності майбутніх педагогів до дизайн-технологічної діяльності, механізми професійного та особистісного зростання.

Формування *дизайнерських компетенцій* майбутнього педагога має на увазі таку організацію освітнього процесу вишу, яка б дозволяла вирішувати наступні завдання:

- розширення обсягу знань про можливості художнього проектування на основі положення теорії кольору і формотворення;
- навчання технологіям створення дизайн-об'єктів художніми та графічними засобами, вдосконалення виконавської майстерності;
- формування та розвиток художньо-естетичних та ціннісних установок.

Ці завдання вирішуються включенням до змісту професійної підготовки навчальних дисциплін (модулів), що забезпечують освоєння теоретико-методологічних основ та операційно-технологічних прийомів майбутньої дизайн-діяльності. Теоретико-методологічні засади дизайн-діяльності включають: вивчення історії виникнення та розвитку дизайну, хронологію формування художніх стилів у мистецтві, основні положення теорії та методології дизайну, ергономічне забезпечення дизайн-проектування, технічні та естетичні проблеми формування гармонійного предметного середовища (технічна естетика). Вивчення операційно-технологічних прийомів має на увазі оволодіння засобами художньої виразності, до яких відносяться: прийоми побудови композиції, способи художньо-графічного формоутворення, створення колірно гармонійних (прийоми кольороутворення в дизайні), прийоми гармонізації художньої форми (нюанс – контраст, статика – динаміка, симетрія – асиметрія, метр – ритм, відносини – пропорції, розмір – масштаб), проектування елементів фірмового стилю.

Процес формування у майбутнього педагога професійного навчання дизайнерських компетенцій ґрунтується на виявленому компонентному

складі цих компетенцій, а саме на вивченні і знанні історії дизайну, художніх стилів у мистецтві, теорії і методології дизайну, теорії ергономіки в дизайні, технічної естетики в дизайні, прийомів побудови композиції, засобів художньої виразності в дизайні, прийомів проектування елементів фірмового стилю, прийомів формотворення в дизайні, прийомів кольороутворення в дизайні, прийомів гармонізації художньої форми об'єктів дизайну.

Специфіка сучасної професійно-дизайнерської діяльності ґрунтується на використанні можливостей *комп'ютерної графіки* (растрової та векторної) та засобів 3D-моделювання. Аналіз вакансій на ринку праці вказує на те, що роботодавці визначають пріоритетним для дизайнера володіння прийомами роботи з комп'ютерною графікою: пакетами графічних програм 2D- та 3D-моделювання [9]. Склад компетенцій по роботі з комп'ютерною графікою у майбутніх педагогів професійного навчання в галузі дизайну наступний:

- користувацькі навички роботи з комп'ютерними системами;
- робота в редакторах векторної графіки;
- робота в редакторах растрової графіки;
- 3D-моделювання (створення і редагування графічних примітивів, маніпуляції з графічними примітивами, робота з матеріалами і текстурами, робота з джерелами світла, освітленням сцени, камерами);
- візуалізація (рендеринг).

Зазначені компетенції формуються в процесі освоєння дисциплін навчального плану, перерахованих раніше, та забезпечуються освоєнням майбутніми дизайнерами користувацьких навичок роботи з комп'ютерними системами, освоєнням інтерфейсу та прийомів роботи програмах векторної та растрової графіки, основних засобів і можливостей 3D-моделювання (створення, редагування графічних примітивів та маніпуляції з ними, робота з шарами, з матеріалами, текстурами, джерелами освітлення в сцені, камерами), освоєнням прийомів створення віртуальної моделі дизайн-продукту в трьохмірній сцені, прийомів здійснення візуалізації (рендерингу) створених об'єктів у сцені та створення підсумкового фотореалістичного зображення у вигляді окремого графічного файлу.

У пропонованому логічному ланцюжку здійснення підготовки майбутніх магістрів навчальні дисципліни (модулі) основної професійної освітньої програми забезпечать ефективне формування професійних компетенцій майбутнього педагога професійного навчання, відповідної спрямованості (профілю) підготовки у сфері дизайну. Проектування змісту зазначених навчальних дисциплін (модулів) за принципом ієрархічної взаємодії: фахова компетентність – індивідуальна компетентність –

професійні завдання – навчальні завдання дозволяє з достатнім ступенем достовірності виміряти рівень сформованості фахової компетентності майбутнього педагога професійного навчання та рівень сформованості компетенцій, відповідних конкретної спрямованості (профілю) професійної підготовки [11, с. 204-208].

Висновки. Запропонована модель професійного навчання створює педагогічні умови для ефективного формування професійної компетентності, продуктивної організації самостійної та квазіпрофесійної діяльності студентів: майбутні педагоги професійного навчання залучені до активної проектно-дизайнерської діяльності, беруть участь у наукових та дослідних розробках, які частково реалізуються ними в процесі проходження педагогічних, виробничих та технологічних практик, мають можливість для занурення в професійне середовище за допомогою підготовки, організації та проведення конкурсних професійних заходів різного рівня: конкурсів професійно-педагогічної майстерності, конкурсів дизайнерської майстерності, конкурсів професійної майстерності в галузі народних ремесел. Загалом це працює на ефективне формування професійної компетентності майбутнього педагога професійного навчання, майбутнього кваліфікованого працівника для відповідної галузі за напрямком професійної підготовки. Перспективи пошуків з даного питання вбачаємо в подальшому вивченні та поглибленому дослідженні структури компетентностей педагогічних працівників дизайнерського профілю.

Література:

1. Стандарт вищої освіти України. Другий (магістерський) рівень, галузь знань 01 – Освіта / Педагогіка, спеціальність – 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). Наказ Міністерства освіти і науки України від 18.11. 2020 р. № 1435. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/11/20/015_profesiyna_osvita_mahistr.pdf
2. Савчук О. П. Професійна підготовка майбутніх учителів дизайну в контексті сучасної освіти. *Український педагогічний журнал*, 2019. №1, С. 137–142. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-1-137-142>
3. Горянський В.В. Концептуальні підходи до формування фахової компетентності в умовах вищої мистецької освіти, зокрема у процесі професійної підготовки майбутніх бакалаврів дизайну. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 31, т.1. С.71-74. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/31/part_1/16.pdf
4. Дутін Цзю. Педагогічні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців з графічного дизайну. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2020. № 2 (20) С. 188-193. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/22.pdf>
5. Поліщук Н.В. Формування фахових компетентностей педагогів професійного навчання і фахівців сфери обслуговування під час вивчення освітнього компонента «Основи проектування та моделювання» з урахуванням вимог сучасного суспільства. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти*. Випуск 41. Т. 2. 2021. С. 77-82. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/41/part_2/17.pdf

6. Освіта на основі життєвих навичок: мультимедійний навчальний курс. Розділ 1. Нова парадигма освіти у глобальному світі. Ключові психосоціальні навички для освіти XXI століття. URL: http://dlse.multycourse.com.ua/ua/print_page/course#4

7. Бабчук Ю. М. Підготовка майбутніх учителів технологій до організації дизайнерської діяльності у старшій школі. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями)*. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2021. URL: <https://vspu.edu.ua/content/graduate/doc/a15dis.pdf>

8. Близнюк М.М. Теоретико-методологічні засади навчання інформаційних технологій у технологічній і професійній освіті (інтеграційні процеси, інноваційна складова, педагогічна практика): монографія / Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава. 2024. 436 с.

9. Розвиток фахової компетентності педагогів у контексті модернізації змісту освіти: матеріали доповідей (статей, тез) учасників круглого столу онлайн (м. Луцьк, 18 червня 2020 року) / упоряд. Т. Й. Жалко, О. П. Муляр. Луцьк: Волиньполіграф, 2020. 116 с. URL: <http://vippp.org.ua/files/school/zb1806-1601368156.pdf>

10. Освітньо-професійна програма «Професійна освіта (Дизайн)» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю (спеціалізацією) 015.00 «Професійна освіта (Дизайн)» галузі знань 01 «освіта / педагогіка». *Полтавський НПУ ім. В.Г. Короленка*. 2024. 21с. URL: https://drive.google.com/file/d/1gqbWajcn1qaQZ_aZ4Cy8HU83qIGz9sQF/view

11. Кириченко Р. В., Скоробагатько М. С., Івашко Ю. О. Компетентнісний підхід до підготовки майбутнього педагога-дизайнера. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 183. С. 99-102. URL: https://er.knugd.edu.ua/bitstream/123456789/15389/1/Кириченко_Р.В._Скоробагатько_М.С._Івашко_Ю.О._Компетентнісний_підхід_до_підготовки_майбутнього_педагога-дизайнера.pdf

References:

1. Standart vyshchoi osvity Ukrainy. (2020). Druhyi (mahisterskyi) riven, haluz znan 01 – Osvita / Pedahohika, spetsialnist – 015 Profesiina osvita (za spetsializatsiiamy) [Standard of higher education of Ukraine. Second (master's) level, field of knowledge 01 – Education / Pedagogy, specialty – 015 Professional education (by specialization).]. *Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 18.11. № 1435*. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2020/11/20/015_profesiyna_osvita_mahistr.pdf [in Ukrainian].

2. Savchuk, O. P. (2019). Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv dyzainu v konteksti suchasnoi osvity [Professional training of future design teachers in the context of modern education]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 1, 137–142. [in Ukrainian].

3. Horianskyi, V.V.(2021). Kontseptualni pidkhody do formuvannia fakhovoi kompetentnosti v umovakh vyshchoi mystetskoï osvity, zokrema u protsesi profesiinoi pidhotovky maibutnikh bakalavriv dyzainu [Conceptual approaches to the formation of professional competence in the conditions of higher art education, in particular in the process of professional training of future bachelors of design]. *Innovatsiina pedahohika*, 31, 1, 71-74. [in Ukrainian].

4. Dutin Tszu. (2020). Pedahohichni aspekty profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z hrafichnoho dyzainu [Pedagogical aspects of professional training of future specialists in graphic design]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykhologhiia»*. *Pedahohichni nauky*. 2 (20), 188-193 [in Ukrainian].

5. Polishchuk, N.V. (2021). Formuvannia fakhovykh kompetentnostei pedahohiv profesiinoho navchannia i fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia pid chas vyvchennia osvithnoho komponenta «Osnovy proiektuvannia ta modeliuvannia» z urakhuvanniam vymoh suchasnoho suspilstva [Formation of professional competences of teachers of vocational training and specialists in the field of service during the study of the educational component "Fundamentals of design and modeling" taking into account the requirements of modern society]. *Innovatsiina pedahohika. Teoriia i metodyka profesiinoy osvity*. 41, 2, 77-82. [in Ukrainian].

6. Osvita na osnovi zhyttievykh navychok: multymediinyi navchalnyi kurs [Education based on life skills: a multimedia training course]. *Rozdil 1. Nova paradyhma osvity u hlobalnomu sviti. Kliuchovi psykhosotsialni navychky dlia osvity XXI stolittia*. Retrieved from: http://dlse.multycourse.com.ua/ua/print_page/course#4 [in Ukrainian].

7. Babchuk, Yu. M. (2021). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv tekhnolohii do orhanizatsii dyzainerskoi diialnosti u starshii shkoli [Preparation of future technology teachers for the organization of design activities in high school]. *Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 015 Profesiina osvita (za spetsializatsiiamy)*. Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, Vinnytsia,. 301 c. [in Ukrainian].

8. Blyzniuk, M.M. (2024). Teoretyko-metodolohichni zasady navchannia informatsiynykh tekhnolohii u tekhnolohichnii i profesiinii osviti (intehratsiini protsesy, innovatsiina skladova, pedahohichna praktyka): monohrafiia [Theoretical and methodological principles of teaching information technologies in technological and professional education (integration processes, innovative component, pedagogical practice)]. *Poltavskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V.H. Korolenka, Poltava*. 436 s. [in Ukrainian].

9. Zhalko, T. Y., Muliar, O. P. (2020). Rozvytok fakhovoi kompetentnosti pedahohiv u konteksti modernizatsii zmistu osvity [Development of professional competence of teachers in the context of modernization of the content of education]: *materialy dopovidei (statei, tez) uchasnykiv kruhloho stolu onlain* (m. Lutsk, 18 chervnia 2020 roku) Lutsk: Volynpolihraf, 116. [in Ukrainian].

10. Osvitno-profesiina prohrama «Profesiina osvita (Dyzain)» druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu (spetsializatsiieiu) 015.00 «Profesiina osvita (Dyzain)» haluzi znan 01 «osvita / pedahohika» [Educational and professional program "Professional education (Design)" of the second (master's) level of higher education by specialty (specialization) 015.00 "Professional education (Design)" field of knowledge 01 "education / pedagogy"]. (2024). *Poltavskyi NPU im. V.H. Korolenka*. 21. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1gqbWajcn1qaQZ_aZ4Cy8HU83qIGz9sQF/view [in Ukrainian].

11. Kyrychenko, R. V., Skorobahatko, M. S., Ivashko, Yu. O. (2019) Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky maibutnoho pedahoha-dyzainera [A competent approach to the training of a future teacher-designer]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*, 183, 99-102. [in Ukrainian].

УДК 371. (091) (043.3)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-703-716](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-703-716)

Богоніс Петро Леонтійович кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри музичного мистецтва, заслужений діяч мистецтв України, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, тел.: (044)284-51-49, <https://orcid.org/0000-0002-5240-132X>

ПОЧАТКОВЕ НАВЧАННЯ ПІДЛІТКІВ В НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОМУ КОЛЕКТИВІ (СУЧАСНИЙ МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС)

Анотація. Серед чинників, що сприяють прилученню підлітків до музичної культури, є аматорське музикування на народних інструментах як одне з найбільш масових засобів музично-естетичного виховання підростаючого покоління. Однак розповсюдження аматорського колективного музикування на народних інструментах стримується послабленням уваги до нього, недоліками, що мають місце в системі навчання підлітків гри на них, недостатньою розробкою його дидактичних основ, переваженням у ньому тренувальних вправ, що негативно відбивається на зацікавленості підлітків в музичному виконавстві.

Як демонструє практика, подолання вказаних недоліків сприяє удосконалення змісту, методів, засобів всієї дидактичної системи, спрямованої на виховання зацікавленості підлітків аматорським музикуванням на народних інструментах та посилення його виховного і розвиваючого впливу. На сучасному етапі розвитку музично-педагогічної науки і сценічно-виконавської практики методики початкового навчання підлітків в аматорському народно-інструментальному колективі (оркестрі / ансамблі) базуються на: поетапному ускладненні змісту та підборі відповідних йому методів і засобів навчання; оптимальному поєднанні гри на музичному інструменті і співу; побудові навчального репертуару на аранжованих мелодіях народних пісень; забезпеченні взаємозв'язку між слуховим сприйняттям і виконанням музичного твору; формуванні вмінь і навичок читання нот з аркушу і т. ін.

Сучасні методики початкового народно-інструментального навчання сприяють формуванню і розвитку інтересу підлітків до музично-виконавської діяльності на народних музичних інструментах та розраховані на дітей з різним рівнем музичної обдарованості.

Ключові слова: народно-інструментальне мистецтво, початкове навчання, музична освіта, аматорський народно-інструментальний колектив (оркестр, ансамбль), навчання підлітків.

Bogonis Petro Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Musical Art, Honored Worker of Arts of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, tel.: (044)284-51-49, <https://orcid.org/0000-0002-5240-132X>

INITIAL TRAINING OF TEENAGERS IN A FOLK-INSTRUMENTAL BAND (MODERN ARTISTIC AND PEDAGOGICAL DISCOURSE)

Abstract. Among the factors that contribute to the involvement of teenagers in musical culture is amateur music-making on folk instruments, one of the most widespread instruments of musical and aesthetic education of the younger generation. However, the spread of amateur collective music-making on folk instruments is hindered by a lack of attention, disadvantages in the system of teaching teenagers to play these instruments, insufficient development of its didactic foundations, and the predominance of repetitive exercises, which negatively affects teenagers' interest in musical performance.

As practice shows, overcoming these issues is facilitated by improving the content, methods, and instruments of the entire didactic system, aimed at developing teenagers' interest in amateur music-making on folk instruments and enhancing its educational and developmental impact.

At the current development phase of the music-pedagogical science and stage performance practice of the initial teenagers' training methods in an amateur folk-instrumental band (orchestra/ensemble) are based on: a gradual complication of the content and selection of appropriate teaching methods and tools; an optimal combination of playing a musical instrument and singing; the construction of a learning repertoire based on arranged melodies of folk songs; ensuring the interconnection between auditory perception and the performance of a musical piece; the formation of skills in sight-reading music, and so on.

Modern methods of initial folk-instrumental training contribute to the formation and development of teenagers' interest in musical performance activities on folk musical instruments and are designed for children with varying levels of musical talent.

Keywords: folk-instrumental art, initial training, music education, amateur folk-instrumental band (orchestra, ensemble), teenage training.

Постановка проблеми. Питання організації народно-інструментального музикування дітей, підлітків та молоді є безпосередньо пов'язаним з обґрунтуванням певних методик щодо підвищення ефективності початкового навчання учнів грі на народних музичних інструментах в

процесі колективної аматорської музично-виконавської діяльності. На сучасному етапі розвитку музично-педагогічної науки і практики такі методики базуються на: поетапному ускладненні змісту та підборі відповідних йому методів і засобів навчання; оптимальному поєднанні гри на музичному інструменті і співу; побудові навчального репертуару на аранжованих мелодіях народних пісень; забезпеченні взаємозв'язку між слуховим сприйняттям і виконанням музичного твору; формуванні вмінь і навичок читання нот з аркушу і т. ін. Сучасні методики початкового народно-інструментального навчання сприяють формуванню і розвитку інтересу підлітків до музично-виконавської діяльності на народних музичних інструментах та розраховані на дітей з різним рівнем музичної обдарованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на наявність значної кількості наукових праць щодо музичного виховання та освіти дітей, підлітків і молоді в Україні – від часів Київської Русі до сьогодення (О. Олексюк, І. Зязюна, Я. Кушки, К. Михайлова, Л. Сбітнєвої, І. Бермес, М. Лебединської, Т. Лісовської та ін.), маємо констатувати, що тема навчання підлітків в аматорському народно-інструментальному колективі знаходиться на маргінесі сучасного мистецько-педагогічного дискурсу. Щодо праць першої чверті ХХІ ст. в окресленому ракурсі назвемо дослідження колективного музикування в ДМШ і його значення в музичному вихованні учнів Л. Бакшаєвої [1]; особливості керівництва дитячим музичним інструментальним колективом описують І. Єфіменко [2], Н. Слободяник та Я. Сверлюк [3]; на специфіці роботи диригента дитячого оркестрового колективу акцентує свою увагу Т. Пастушок [4]. Питання виховання школярів засобами колективно-інструментального музикування піднімає Т. Пляченко [5]; колективне музикування як ефективний засіб формування музично-стильових уявлень підлітків знаходиться у центрі уваги О. Рябової [6]; про організацію навчально-виховної роботи в дитячому оркестрі народних інструментів в позашкільному навчальному закладі та музично-естетичне виховання підлітків у дитячому оркестрі народних інструментів пише О. Сироєжко [7, 8].

Ціла низька праць є присвяченою музичному вихованню студентської молоді, зокрема на підготовці студентів-музикантів до концертних виступів концентрує свою увагу Е. Афанасьєва [9], про роль виконавської діяльності в практичній підготовці студентів-інструменталістів пишуть Т. Пістунова та Г. Постой [10], концертне виконавство та публічні виступи як засіб творчого розвитку студентів-фольклористів розглядають Р. Цапун та В. Сінельнікова [11], технології командної інтерпретації художнього образу музичного твору та формування професійних компетентностей

студентів у навчальних інструментальних колективах у своїх працях розкриває М. Малахова [12, 13]. Окремі питання окресленої тематики опрацьовувалися автором у попередніх розвідках [14].

Мета статті – розглянути деякі аспекти початкового навчання підлітків в народно-інструментальному колективі в контексті сучасного мистецько-педагогічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У формуванні музичної активності учасників народно-інструментального колективу (ансамблів / оркестрів народних інструментів), на кожному етапі роботи керівника колективу з музикантами – початківцями, її ефективність значною мірою залежить від чіткої наукової організації творчої (навчально-репетиційної, концертно-виконавської) діяльності. Разом з І. Єфіменко стверджуємо: «Фахова праця керівника дитячого музичного інструментального колективу інтегрує різні види діяльності, пов'язані із музично-педагогічним, творчо-виконавським і художньо-виконавським напрямками» [2, с. 143].

Безперечно, що музичний керівник аматорського народно-інструментального колективу має бути не лише майстром своєї справи, вмілим диригентом і педагогом-методистом, а й здібним організатором і чутливим наставником, що може знайти дорогу до серця аматора, прищепити йому велику, на все життя, любов до прекрасного. «Специфіка роботи такого фахівця вимагає вивчення музично-теоретичних та диригентсько-оркестрових дисциплін, а також осмислення виконавської майстерності та творчої взаємодії диригента із кожним учасником дитячого оркестрового колективу з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей», тому «специфіка роботи диригента дитячого оркестрового колективу породжує ряд питань, щодо ефективних методів комунікативної взаємодії з учасниками оркестрового колективу, а також новітніх підходів та засобів впливу, які в подальшому розвитку сприятимуть їх самореалізації та творчої діяльності» [4, с. 184].

Відтак, говорячи про специфіку професійної діяльності керівника аматорського народно-музичного інструментального колективу, слід відзначити її багатофункціональність, що обумовлюється, на думку І. Єфіменко, «взаємозв'язком трьох складових:... організаційно-управлінської, психолого-педагогічної та художньо-творчої». Складовими організаційно-управлінської діяльності керівника музичного інструментального колективу дослідниця визначає цілеспрямовані дії з «планування, організації, контролю та регулювання освітнього процесу, а саме: відбір музичного матеріалу; організація різних форм роботи; планування власних дій учасників колективу» [2, с. 153].

Окреслені аспекти діяльності музичного керівника аматорського народно-інструментального колективу є безпосередньо пов'язаними з тими компетентностями, які мають сформуватися і розвинутися у підлітків – учасників оркестру / ансамблю в процесі колективної музично-виконавської діяльності. М. Малахова визначає п'ять таких основних компетентностей [13, с. 104 - 105], зокрема: інструментально-виконавська, світоглядна, комунікативна, інформаційна та самоосвітня. Отже, «особливістю професії диригента дитячого оркестрового колективу є її внутрішній зв'язок із різними науками та багатогранністю у сфері соціально-педагогічної діяльності», що «зумовлюється творчим підходом до занять (формування комунікативних здібностей, нерегламентований характер репетицій, виховання морально-етичних цінностей, розвиток творчих умінь)» [4, с. 185].

Переходячи до розгляду питання про планування роботи народно-інструментального колективу, потрібно зазначити, що воно впорядковує навчально-виховний процес, дисциплінує музичного керівника і учасників ансамблю, підвищує музичну активність і самостійність гуртківців, включаючи їх в досить струнку систему спільної мистецької діяльності, що будується в контексті «створення справжньої творчої атмосфери в роботі шкільного оркестру чи ансамблю» і «потребує постійного стимулювання його учасників» [5, с. 89 - 94]. Важливими чинниками, які стимулюють і заохочують виконавців до творчої дисципліни й одночасно до творчої активності, Т. Пляченко визначає наступні: творча і дружня атмосфера на репетиціях; згуртованість учасників колективу; міцні традиції; ретельно відібраний високохудожній репертуар, робота над яким приносить задоволення учням; здоровий творчий дух змагання; концертна діяльність (участь у конкурсах-оглядах шкільних творчих колективів і солістів, проведення різноманітних музично-просвітницьких заходів і звітних концертів оркестрів та ансамблів) [там само].

Щодо планування репертуарної політики аматорського народно-музичного колективу підлітків Л. Бакшаєва наголошує: «При виборі репертуару для ансамблю (оркестру) перш за все потрібно керуватись художньою цінністю і ступенем складності матеріалу, доступністю його як в технічному відношенні, так і за змістом. Наприклад, діти люблять виконувати обробки відомих їм пісень. Елемент задоволення в роботі потрібен обов'язково. У дітей прокидається цікавість і вони можуть, не стомлюючись, повторювати улюблений твір. Тому керівник ансамблю повинен вибирати тематично різноманітні твори» [1, с. 94].

Плануючи діяльність учасників аматорського народно-інструментального колективу, передусім необхідно врахувати вікові та індивідуальні

особливості гуртківців, адже «організаційно-управлінська складова» діяльності керівника аматорського народно-інструментального колективу «передбачає врахування віку учнів» [2, с. 153]. Кожен віковий період має свою специфіку, кожен учнівський колектив – свої особливості (як і кожний учень). Необхідно рахуватися з тим, що в ансамблі є учасники, які в силу тих чи інших причин потребують суто індивідуального підходу. Тому від продуманого і чіткого планування роботи музичного колективу істотно залежить якість навчальних занять.

Як показує досвід роботи відомих українських викладачів – методистів, аби найбільшою мірою сприяти активізації навчально-творчого процесу, бажано поділити план роботи на дві частини. У першій частині відображаються заходи, що їх треба вжити (наприклад, спеціальна інструментовка і аранжування музичного матеріалу відповідно до вікових особливостей учасників ансамблю), а у другій – практичній частині – детально розробляється кожне заняття. У таких двох аспектах слід ретельно продумувати і скласти робочі плани на кожний період.

Здійснюючи планування роботи колективу, потрібно брати до уваги той факт, що його навчально-творча діяльність зумовлюється не тільки різноманітними педагогічними засобами і прийомами, якими користується музичний керівник, а й внутрішніми стимулами – інтересами, почуттями, бажаннями, прагненнями самих гуртківців. План має бути побудований так, щоб якомога більше сприяти формуванню цих стимулів. До того ж, як стверджують педагоги - дослідники, захоплююча перспектива навчально-творчої діяльності колективу позитивно впливає на ставлення його учасників до навчальної праці, активізує весь хід навчального процесу, і музичному керівникові за таких умов значно легше досягти цілей, запланованих на кожне окреме заняття, а також і на цілий навчальний період.

За піднесеного життєрадісного настрою гуртківці краще навчаються, виявляють більше наполегливості, ініціативи, самостійності. Ось чому вже на стадії планування роботи музичного колективу потрібно продумати засоби досягнення того, щоб навчальний процес був захоплюючим, цікавим, перспективним, щоб успіхи в навчанні породжували у гуртківців почуття радості, бажання вчитися далі.

Практикою підтверджено, що в діяльності музичного колективу для його учасників найбільшим внутрішнім стимулом є їхні виступи – звіти перед однокласниками, вихователями, викладачами, батьками. Особливу радість учасники відчують тоді, коли їх уважно слухають та оцінюють їхні досягнення. Тому не випадково для кожного періоду навчання потрібно спеціально планувати посильні для дітей заходи – практичні

звіти про виконану роботу. Зауважимо також, що «організація музичних заходів ...є особливою формою виховної роботи у музичних інструментальних колективах» [2, с. 161]. Головне завдання їх – зацікавити учасників народно-інструментального колективу, викликати в них бажання найкраще підготуватися з запланованої програми, зрештою – на практиці переконати підлітків в тому, що результати їхньої роботи цілком залежать від того, як вони опанують навчальний матеріал.

Для більшого заохочення гуртківців, стимулювання їхньої навчально-творчої діяльності, як відзначають досвідчені керівники народно-інструментальних колективів, слід ретельно продумувати зміст виступів, надаючи їм конкретних навчальних і виховних цілей. Доречно проводити виступи - звіти у формі конкурсів на краще виконання гуртківцями чи цілими групами запланованих музичних творів і спеціальних вправ. Для кожного такого міні-конкурсу слід розробити вимоги, на основі яких і оцінювати виступи гуртківців.

Як перспективне, так і поточне планування роботи в музичному колективі мають становити собою єдине ціле. В розробці кожного заняття повинні відбиватися як конкретні дидактичні цілі, так і загальні засади музично-естетичного виховання. Робота в колективі буде успішною в тому разі, коли всі його члени будуть пройняті єдиним бажанням – спільно подолати труднощі, що виникають у навчанні, заради досягнення високої мети. І навпаки, коли поставлена перед дітьми мета не буде добре усвідомлена, тоді не слід чекати позитивних наслідків у навчанні. «Крім того, для виховання музичного колективу особистість керівника як педагога грає важливу роль, щоб усебічно виховати члена музичного колективу, його керівник має володіти високими особистісними якостями й такими рисами характеру, які можуть дати йому моральне право і можливість здійснювати вплив на учасників колективу, вести їх за собою, формувати ідеали, інтереси, цінності, почуття, характер» [2, с. 161].

Згуртуванню дитячого колективу та його успішній діяльності може багато в чому сприяти правильно організоване самоврядування. У музичному колективі самоврядування має свою специфіку. Не досить створити органи самоврядування, необхідно вміло ними керувати, надавати їм допомогу, вчити учасників народно-інструментальних колективів активно брати участь в управлінні колективом. Для того, щоби їхня діяльність була при цьому успішною, педагог - музичний керівник не повинен підміняти органи самоврядування і вирішувати за них питання, оскільки це не сприяє розвитку музичної активності гуртківців. Водночас він повинен сприяти тому, щоб рішення органів самоврядування обов'язково виконувалося.

Потрібно домагатися, аби кожний учасник колективу глибоко усвідомив мету, яка поставлена перед ансамблем, добре визначив своє місце і роль у досягненні цієї мети, іншими словами, кожен повинен знати, для чого працює, в ім'я яких цілей, інакше більшість учасників залишиться, у кращому разі, в ролі слухняних виконавців волі музичного керівника. Як засвідчує передовий досвід роботи вчителів музики та керівників аматорських народно-інструментальних колективів, у кращих колективах формування в кожного учасника навичок із самоврядування навчально-виховним процесом проходить при активному залученні до виконання таких доручень, як: старости колективу, відповідальних за роздачу і збір оркестрових партитур і партій, за розставлення стільців і пультив, концертмейстерів ансамблевих груп, організаторів мистецьких заходів, відповідальних за надання допомоги відстаючим в грі учням кращими інструменталістами колективу.

Як правило, в тих колективах, де його музичному керівникові вдається створити працездатний орган самоврядування, справи йдуть значно краще, ніж там, де такого органу немає. Звичайно, на перших порах діяльності музичного колективу обов'язки, покладені на самоврядування, і відповідно їм права невеликі, але з часом, у міру зростання досвіду кожного активіста, а також якісного зростання самого колективу, коло обов'язків керівного складу ансамблю слід поступово розширити.

Методика проведення занять в колективі спрямовується на розвиток у гуртківців музично-слухових і рухових уявлень та забезпечення взаємозв'язку між грою і слуховим сприйняттям в процесі виконання музичного твору. Принципи його формування ґрунтуються на оптимальному співвідношенні гри і співу народних пісень. Такий синтез гри і співу найбільшою мірою сприяє формуванню у гуртківців музично-слухових уявлень, адже спів і підбирання музики за слухом не може здійснюватися без музичних слухових уявлень, і, як правило, з цією діяльністю і пов'язуються музичні уявлення. Слід відзначити, що особливо важливою така діяльність є на початковій стадії становлення музичних здібностей. «Це важливо тому, що кожному викладачу відомо, наскільки важкий і рутинний початковий етап навчання на будь-яких інструментах, особливо на струнних» [1, с. 92]. Також зауважимо, що, як підтверджує практика, оптимальне поєднання гри і співу дозволяє ефективно проводити заняття з народно-інструментальної підготовки учнів з різним рівнем розвитку музичних здібностей. Така методика ґрунтується на ідеях видатних українських композиторів, зокрема Миколи Леонтовича та Василя Верховинця, в яких «обґрунтована система подачі музичного матеріалу (теоретичного і практичного) від простого до

складного, де пісня розглядається в тісному взаємозв'язку з рухами, використанні ритмічних вправ» [8, с. 220].

При вивченні з початківцями спеціально орієнтованого музичного репертуару рекомендуємо зосереджуватися на таких аспектах, як: розвиток уваги гуртківців при опрацюванні навчальних завдань; читання нот гуртківцями при виконанні голосом мелодії пісні з наочності (плакату чи екрану) і одночасних уявних рухах пальців рук гравця на виучуваному інструменті; вироблення навичок ритмічності й синхронності між співом і уявними рухами пальців рук гравця, привчаючи при цьому гуртківців зосереджувати увагу не лише на власних діях, але й узгоджувати з діями усього колективу; озброєння (базуючись на матеріалі виучуваних пісень) відповідним комплексом знань нотної грамоти, а саме: знання про розміри 2/4, 3/4, 4/4, в яких написані мелодії даних пісень, та, згідно цих розмірів, про правила поділу їх на такти, виходячи з метру й тривалостей нот, а також про значення виставлених при ключі знаків альтерації.

Теоретичною основою навчального процесу, здійснюваного на першому етапі навчання в народно-інструментальному ансамблі і спрямованого на розвиток у підлітків музично-слухових та ритмічно-слухових уявлень, вбачаємо відоме положення про те, що вихідним началом у будь-якому музично-виконавському процесі, в тому числі й у грі на народних музичних інструментах, є так званий внутрішній слух – здатність наперед уявляти, тобто відчувати своїм внутрішнім слухом, музику. На базі цієї здатності в гуртківців формуються як музично-виконавські дії, так і попереднє конкретне уявлення про складові частини цих дій – рухи пальців під час гри, характер і принцип звуковидобування тощо.

Для активізації уваги учасників народно-інструментального ансамблю доречно використовувати такі прийоми роботи, як: підтримувати відповідний темп репетицій, узгоджуючи його з індивідуальним темпом роботи гуртківців; усі пояснення і вказівки давати чітко, доступно – як на початку, так і в ході занять; постійно стимулювати пізнавальну діяльність усіх гуртківців за допомогою запитань і завдань у ході пояснення та при індивідуальних відповідях гуртківців; використовувати наочні та технічні засоби навчання (плакати, схеми, магнітофон, програвач, комп'ютер, інтерактивна дошка та ін.).

Така методично спрямована система колективного навчання гуртківців – початківців є для дітей максимально цікавою. Спів пісень з уявними рухами пальців, згідно аплікатури виучуваних інструментів, під повномелодійне і гармонійне звучання, яке здійснює керівник колективу, граючи на баяні, фортепіано чи іншому інструменті (наприклад, на

бандури), дозволяє максимально долучити початківців до колективного музикування.

Зауважимо, що на початку розучування музичного твору керівникові народно-інструментального колективу потрібно разом із дітьми прослухати музичний матеріал, а після цього провести співбесіду щодо прослуханого твору. Із самого початку під час прослуховування потрібно зорієнтувати дітей не тільки на розуміння змісту, але й на розрізнення музичних виражальних засобів. Виділення деяких таких засобів (темпу, динаміки, регістру) можливе вже на ранніх етапах навчання, але початківцям ще важко їх усвідомити. Керівникові потрібно дбати про поєднання цілісного, безперервного сприймання, загального враження від прослуханого з його диференціюванням, уточненням уявлення, виділення окремих епізодів у творі, пояснення виражальної ролі окремих засобів у зв'язку із розвитком музичного образу.

Окрім цього керівник аматорського народно-інструментального колективу підлітків має розуміти, що «існують... рамки часу проведення занять, яких потрібно обов'язково дотримуватись, тому що учні молодших класів не можуть довго інтенсивно працювати. Коли діти втомлюються, розсіюється увага і продовжувати роботу недоцільно. Звідси і одне з найважливіших вимог методики проведення занять ансамблю: вміле поєднання активної роботи і відпочинку. Перерву можна використати для бесіди про твір, виконання, розповіді про образи природи, твори живопису, літератури, пов'язаних з виконуваним твором. Щоб зацікавити дітей, можна хоч би один епізод з твору зіграти в темпі, яскраво, як в концерті. Кожне заняття повинно бути продуманим, вимоги конкретними, кожен повтор – мотивованим. Це забезпечує на репетиції максимальну віддачу» [1, с. 95].

Таким чином, чітка організація занять дозволяє активізувати учасників народно-інструментального колективу, підтримувати їхню увагу та інтерес до музикування. При подальшому вивченні музичних творів з використанням наочності на основі співу зі словами можливо здійснювати це при одночасній грі музичним керівником на інструменті повного мелодійного та гармонійного викладу виучуваних творів. Такий метод забезпечує вже з перших занять музичну активність усіх підлітків. Важливо: співаючи під гру музичного керівника за даним принципом учасники ансамблю мають сидіти так, як в майбутньому сидітимуть при грі на музичних інструментах, - це посилює бажання оволодіти інструментом.

Суть системи колективного навчання підлітків в гуртках народних інструментів полягає в тому, що завдяки оптимальному поєднанню гри і

співу на всіх етапах початкових занять стає можливим в основу музичного виховання гуртківців покласти принцип єдності художнього і технічного розвитку. Поєднання гри і співу, послідовне накопичення ігрових і постановочних навичок постійно пов'язується з формуванням музично-слухових уявлень, органічним взаємозв'язком і взаємодією ігрових і постановочних навичок – так званого «операційно-технологічного компоненту», тобто виконавсько-рухових вмінь і навичок, «що відображають процес перекодування звукових образів у моторні» [6, с. 142].

Навчання підлітків співати пісні, розуміти їх характер, поступове приєднання до співу гри на виучуваних музичних інструментах збуджує у них творчу уяву і стимулює гуртківців на подолання труднощів, які завжди виникають у процесі початкового навчання техніці гри на музичних інструментах. В цій системі навчання гуртківців колективному співу пісень розкриття їх художнього образу займає центральне місце при формуванні ігрових початкових музично-виконавських навичок, забезпечує навчання дітей гри на музичних інструментах на основі слухових сприйняття, а значить і на основі музично-слухових уявлень, мобілізує їх творчі сили і стимулює оволодіння технікою гри.

Висновки. Серед чинників, що сприяють долученню підлітків до музичної культури, є аматорське музикування на народних інструментах як одне з найбільш масових засобів музично-естетичного виховання підростаючого покоління. Однак розповсюдження аматорського колективного музикування на народних інструментах стримується послабленням уваги до нього, недоліками, що мають місце в системі навчання підлітків гри на них, недостатньою розробкою його дидактичних основ, переваженням у ньому тренувальних вправ, що негативно відбивається на зацікавленості підлітків в музичному виконавстві. Як демонструє практика, подолання вказаних недоліків сприяє удосконалення змісту, методів, засобів всієї дидактичної системи, спрямованої на виховання зацікавленості підлітків аматорським музикуванням на народних інструментах та посилення його виховного і розвиваючого впливу.

В основі прилучення підлітків до аматорського музикування на народних інструментах лежить поліпшення навчання гри на них, поєднання гри на музичних інструментах із співом, добір систематизованого навчального репертуару, який побудовано на спеціально аранжованих мелодіях українських народних пісень, а також поетапне навчання підлітків, забезпечення взаємозв'язку між грою та слуховим сприйманням твору.

Дидактично обґрунтована послідовність колективного навчання гуртківців гри на народних інструментах створює надійні передумови

формування навичок читання оркестрових партій доволіно з нот при забезпеченні вірної постановки рук та якісному звуковидобуванні на виучуваних інструментах. Оптимальне поєднання гри і співу як дидактичної основи початкового колективного навчання підлітків гри на народних інструментах дозволяє успішно розвивати їх емоційну сферу, формувати сприйняття музики, відчувати виразність, мелодію і ритм, підвищувати інтерес до музичного навчання. Застосування такої системи навчання дозволяє успішно формувати у всіх підлітків загальні музичні здібності, які необхідні їм для повноцінного сприймання музики, та максимально проявляти кожному гуртківцю свою творчу активність, природні музичні здібності.

Література:

1. Бакшаєва Л. В. (2017) Колективне музикування в ДМШ і його значення в музичному вихованні учнів. *Актуальні проблеми народно-інструментального виконавства в Україні: історія і сучасність* : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Ін-т мистецтв; редактор-упорядник Л.І. Горіна. – Рівне : Волин. обереги, С. 91–98.
2. Єфіменко, І. (2019). Особливості керівництва дитячим музичним інструментальним колективом. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*, (14), 142-170. <https://doi.org/10.37041/2410-4434-2019-14-11>
3. Слободяник Н. В., Сверлюк Я. В. (2022) Основи знань керівників дитячих музично-аматорських колективів: навч. посіб. Рівне, РДГУ, 182 с.
4. Пастушок Т. (2024) Специфіка роботи диригента дитячого оркестрового колективу. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Том 182, №26. С. 184–190. DOI: <https://doi.org/10.58407/visnik.242633>
5. Пляченко Т. М. (2012) Виховання школярів засобами колективно-інструментального музикування. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. №21 (234). С. 89–94. <https://core.ac.uk/download/pdf/19666582.pdf>
6. Рябова О.В. (2016) Колективне музикування як ефективний засіб формування музично-стильових уявлень підлітків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Випуск 4 (86). С. 140–143. <http://eprints.zu.edu.ua/23521/1/30.pdf>
7. Сироєжко О. В. (2014) Організація навчально-виховної роботи в дитячому оркестрі народних інструментів в позашкільному навчальному закладі. *The generation of scientific ideas: texts international scientific-practical congress of teachers and psychologists*. Geneva, P. 62–68
8. Сироєжко О. В. (2019) Музично-естетичне виховання підлітків у дитячому оркестрі народних інструментів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Вип. 69. С. 219–223.
9. Афанасьєва Е. Ю. (2019) Підготовка студентів-музикантів до концертних виступів. *Інноваційна педагогіка*. №19(3). С. 15–17.
10. Пістунова Т., Постой Г. (2017) Виконавська діяльність в практичній підготовці студентів-інструменталістів. *Молодий вчений*. № 11. Вип. 51. С. 622-624. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/151.pdf>

11. Цапун Р., Сінельнікова В. (2023) Концертне виконавство та публічні виступи як засіб творчого розвитку студентів-фольклористів. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. Київ. №49. С. 107 – 114. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.49.2023.293293>
12. Малахова М. О. (2019) Студентський інструментальний ансамбль: технологія командної інтерпретації художнього образу музичного твору. *Освітологічний дискурс*. № 3–4 (26–27). С. 100–109.
13. Малахова М. О. (2021) Формування професійних компетентностей студентів у навчальних інструментальних колективах. *Актуальні дискурси мистецтва естради: традиції та європейська інтеграція* : матеріали Всеукр. заоч. наук. конф. Київ, 20 квітня 2021 р. Київ : Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, С. 98–100.
14. Дідок С., Богоніс П., Пістунова Т. (2022) Освітня компонента «Диригування» в системі підготовки бандуристів - здобувачів вищої освіти. *Вісник науки та освіти*. №6(6). С. 114–125. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-6\(6\)-114-125](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-6(6)-114-125)

References:

1. Bakshaieva L. V. (2017) Kolektyvne muzykuvannya v DMSH i yoho znachennia v muzychnomu vykhovanni uchniv. [*Collective music-making in primary schools and its importance in the musical education of students*]. Aktualni problemy narodno-instrumentalnoho vykonavstva v Ukraini: istoriia i suchasnist : zb. nauk. pr. / Rivnen. derzh. humanit. un-t, In-t mystetstv; redaktor-uporiadnyk L.I. Horina. – Rivne : Volyn. oberehy, S. 91–98. [in Ukrainian]
2. Yefimenko, I. (2019). Osoblyvosti kerivnytstva dytiachym muzychnym instrumentalnym kolektyvom [*Peculiarities of leading a children's musical instrumental team*]. *Mystetska osvita: zmist, tekhnolohii, menedzhment*, (14), 142-170. <https://doi.org/10.37041/2410-4434-2019-14-11> [in Ukrainian]
3. Slobodianyuk N. V., Sverliuk Ya. V. (2022) Osnovy znan kerivnykiv dytiachykh muzychno-amatorskykh kolektyviv: navch. posib. [*Basics of knowledge of leaders of children's musical amateur groups*]. Rivne, RDHU, 182 s. [in Ukrainian]
4. Pastushok T. (2024) Spetsyfika roboty dyryhenta dytiachoho orkestruvoho kolektyvu [*The specifics of the work of a conductor of a children's orchestra*]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka*. Tom 182, №26. S. 184–190. DOI: <https://doi.org/10.58407/visnik.242633> [in Ukrainian]
5. Pliachenko T. M. (2012) Vykhovannia shkolariv zasobamy kolektyvno-instrumentalnoho muzykuvannya [*Education of schoolchildren by means of collective instrumental music making*]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Pedagogichni nauky*. №21 (234). S. 89–94. <https://core.ac.uk/download/pdf/19666582.pdf> [in Ukrainian]
6. Riabova O.V. (2016) Kolektyvne muzykuvannya yak efektyvnyi zasib formuvannya muzychno-stylovykh uiaвлен pidlitkiv [*Collective music-making as an effective means of forming musical and stylistic ideas of teenagers*]. *Visnyk Zhytomirskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky*. Vypusk 4 (86). S. 140–143. <http://eprints.zu.edu.ua/23521/1/30.pdf> [in Ukrainian]
7. Syroiezhko O. V. (2014) Orhanizatsiia navchalno-vykhovnoi roboty v dytiachomu orkestri narodnykh instrumentiv v pozashkilnomu navchalnomu zakladi [*Organization of educational work in a children's orchestra of folk instruments in an extracurricular educational institution*]. *The generation of scientific ideas: texts international scientific-practical congress of teachers and psychologists*. Geneva, R. 62–68. [in Ukrainian]
8. Syroiezhko O. V. (2019) Muzychno-estetychne vykhovannia pidlitkiv u dytiachomu orkestri narodnykh instrumentiv [*Musical and aesthetic education of teenagers in the children's orchestra of folk instruments*]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. Vyp. 69. S. 219–223. [in Ukrainian]

9. Afanasieva, E. Yu. (2019). Pidhotovka studentiv-muzykantiv do kontsertnykh vystupiv [*Preparation of student musicians for concert performances*]. *Innova-tive Pedagogy*, 19(3), 15–17 [in Ukrainian]
10. Pistunova T., Postoi H. (2017) Vykonavska diialnist v praktychnii pidhotovtsi studentiv-instrumentalistiv. [*Executive activity in the practical training of students-instrumentalists*] *Molodyi vchenyi*. № 11. Vyp. 51. S. 622-624. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/151.pdf> [in Ukrainian]
11. Tsapun, R., & Sinelnikova, V. (2023). Kontsertne vykonavstvo ta publichni vystupy yak zasib tvorchoho rozvytku studentiv-folklorystiv. [*Concert Performance and Public Presentations as a Means of Creative Development of Folklore Students*]. *Visnyk KNUKiM. Seriiia «Mystetstvoznavstvo»*, (49), 107–114. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.49.2023.293293> [in Ukrainian]
12. Malakhova M. O. (2019) Studentskyi instrumentalnyi ansambl: tekhnolohiia komandnoi interpretatsii khudozhnoho obrazu muzychnoho tvoriv [Student instrumental ensemble: technology of team interpretation of the artistic image of a musical work]. *Osvitohichnyi diskurs*. № 3–4 (26–27). S. 100–109. [in Ukrainian]
13. Malakhova M. O. (2021) Formuvannia profesiinykh kompetentnostei studentiv u navchalnykh instrumentalnykh kolektyvakh [*Formation of professional competences of students in educational instrumental groups*]. *Aktualni dyskursy mystetstva estrady: tradytsii ta yevropeiska intebratsiia : materialy Vseukr. zaoch. nauk. konf. Kyiv, 20 kvitnia 2021 r. Kyiv : Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv*, S. 98–100. [in Ukrainian]
14. Didok S., Bohonis P., Pistunova T. (2022) Osvitnia komponenta «Dyryhuvannia» v systemi pidhotovky bandurystiv - zdobuvachiv vyshchoi osvity [*The educational component "Conducting" in the system of training bandurists - students of higher education*]. *Visnyk nauky ta osvity*. №6(6). S. 114–125. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-6\(6\)-114-125](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-6(6)-114-125) [in Ukrainian]

УДК 378.2(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-717-735](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-717-735)

Бондаренко Тетяна Григорівна кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики, реклами та PR-технологій, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (067) 799-00-13, <https://orcid.org/0000-0002-3261-2883>

Погрібна Олена Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики, реклами та PR-технологій, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (093) 718-87-11, <https://orcid.org/0000-0002-1564-5448>

СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ МАГІСТЕРСЬКОГО ПРОЄКТУ СТУДЕНТІВ-МЕДІЙНИКІВ

Анотація. У статті з'ясовано особливості організації роботи над кваліфікаційним проєктом здобувачів освітнього ступеня «магістр» спеціальності «Журналістика» освітньо-професійної програми «Цифрові медіа, рекламні та PR-комунікації». Описано досвід кафедри журналістики, реклами та PR-технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Акцентовано, що інтегрованою випускною кваліфікаційною роботою є інноваційний проєкт, який містить дослідницький компонент, орієнтований на аналіз теоретичних явищ і медійних реалій, а також передбачає виготовлення авторського творчого доробку.

Згідно з «Положенням про курсові й кваліфікаційні роботи у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького», удокладнено сутність терміносполучення «кваліфікаційна робота», окреслено вимоги до магістерської роботи, які увідповіднені зі «Стандартом вищої освіти» (рівень вищої освіти – другий (магістерський), ступінь вищої освіти – магістр, галузь знань 06 Журналістика, спеціальність 061 Журналістика) та освітньо-професійною програмою «Цифрові медіа, рекламні та PR-комунікації» ЧНУ ім. Б. Хмельницького.

Витлумачено поняття авторського творчого доробку, що являє собою інформаційні продукти для медіа, соціальних мереж та інших платформ у друкованому або в електронному форматах (текстові, візуальні, аудіальні, аудіовізуальні), а також інформаційні кампанії (рекламні й PR-кампанії).

Репрезентовано етапи роботи студента-медійника над випускним проектом, укладено зміст усіх структурних компонентів магістерського дослідження. Зауважено, що кваліфікаційна робота складається з трьох розділів: перший розділ присвячений викладу теоретичних засад порушеної проблеми, другий – фокусує увагу на теоретико-практичному аналізі задекларованого питання в контексті медійних реалій, третій – представляє опис технології виготовлення авторського інформаційного продукту в межах досліджуваної проблематики.

Ключові слова: наукове дослідження, кваліфікаційний проект, магістерська робота, авторський доробок, інформаційний продукт, інформаційна кампанія.

Bondarenko Tetiana Grygorivna PhD of Philology, Professor at the Department of Journalism, Advertising and PR Technologies of Bohdan Khmelnytskyi National University, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (067) 799-00-13, <https://orcid.org/0000-0002-3261-2883>

Pohribna Olena Oleksandrivna PhD of Philology, Associate Professor at the Department of Journalism, Advertising and PR Technologies of Bohdan Khmelnytskyi National University, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (093) 718-87-11, <https://orcid.org/0000-0002-1564-5448>

STRUCTURAL AND CONTENT ORGANIZATION OF THE MASTER'S PROJECT OF MEDIA STUDENTS

Annotation. The article focuses on the peculiarities of work organization on the qualification project of the Master's degree students majoring in "Journalism" of the Educational and Professional Program "Digital media, advertising and PR communications". The experience of the Chair of Journalism, Advertising and PR Technologies of Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University is described. It is emphasized that the integrated final qualification work is an innovative project containing a research component focused on the analysis of theoretical phenomena and media realities, and also involves the production of an author's creative work.

In accordance with the "Regulations on Coursework and Qualification Work at the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University", the essence of the term "qualification work" has been clarified, the requirements for the Master's thesis have been identified in accordance with the Higher Education Standard (higher education level - second (Master's), degree of higher education – Master's degree, field of knowledge 06 Journalism, major 061

Journalism) and the Educational and Professional Program “Digital media, advertising and PR communications” of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University.

It is emphasized that the author’s creative work can be information products for media, social networks and other platforms in printed or electronic formats (text, visual, audio, audiovisual), as well as information campaigns (advertising and PR campaigns).

The article represents the stages of the media student’s work on the graduation project and the content of all structural components of the Master’s research. Particular attention is paid to the characteristics of the three sections of the qualification work: the first focuses on the theoretical foundations of the problem, the second - on the theoretical and practical analysis of the problem in the context of media realities, the third section presents a description of the technology of the author’s information product within the scope of the studied issues.

Keywords: research, qualification project, Master’s thesis, author’s work, information product, information campaign.

Постановка проблеми. Трансформація системи вищої освіти передбачає впровадження таких форм навчання, які сприяють активізації наукової діяльності студентів. Зокрема, це стосується виконання студентами магістерського проекту, що є невіддільним складником освітнього процесу та одним з основних чинників якісної підготовки висококваліфікованих медіафахівців.

Магістерська робота, що виконують студенти, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Цифрові медіа, рекламні та PR-комунікації», має специфічні особливості, оскільки являє собою теоретико-практичний проєкт. Кваліфікант обов’язково виготовляє власний практичний доробок, опис якого є органічною частиною теоретичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання науково-дослідницької роботи студентів постають предметом вивчення в працях багатьох авторів (О. Ануфрієва, П. Безус, М. Бейлін, Г. Бірта, Ю. Бургу, С. Важинський, Н. Волянчук, П. Григоров, О. Гуртов, А. Демківський, І. Железняк, Л. Жук, В. Кислий, В. Ковальчук, М. Колесников, В. Косенко, О. Крушельницька, Н. Леміш, Л. Моїсєєв, Ю. Палеха, П. Присяжний, В. Савченко, В. Саюк, Н. Хрущ, Ф. Чмиленко, Т. Шестаковська, Т. Щербак та ін.). Учені з різних наукових галузей (педагогіка, психологія, культурологія, медицина, екологія, економіка, історія, кібернетика, фізика, технічні науки та ін.) описують особливості методології та організації наукових

досліджень у своїй сфері (О. Адаменко, Т. Білобровко, А. Борзенко-Мірошніченко, Р. Бруханський, Л. Власенко, Т. Гончарук, В. Демидов, О. Демченко, О. Ігнатова, В. Зацерковний, Н. Зоріна, Л. Кожуховська, Ю. Кононенко, С. Корновенко, С. Котловий, О. Кривонос, А. Ладанюк, М. Мірошніченко, С. Осадчий, Н. Павлик, Л. Птащенко, В. Рач, Н. Сейко, С. Ситняківська, Л. Сігаєва, М. Сорока, І. Тішаєв, Г. Тимошенко, А. Філіпенко, Г. Цехмістрова, В. Юринець).

Попри такий міждисциплінарний науковий фонд, бракує розвідок, зосереджених на описі кваліфікаційних проєктів здобувачів освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності «Журналістика». До аналізу залучено праці Т. Бондаренко, Н. Ковтун [1], В. Різуна, Т. Скотникової [8; 9], І. Михайлина [5], О. Холода [12], Г. Шаповалової, Я. Шебештян [13], В. Шевченко [14]. У цитованих розвідках основну увагу зосереджено на описі методології наукових досліджень, що зазнала трансформацій після переходу теорії журналістики, реклами, зв'язків із громадськістю і видавничої справи до галузі наукового знання «соціальні комунікації». Як слушно зауважують В. Різун і Т. Скотникова, «наблизитись до наукової об'єктивності в дослідженнях із соціальних комунікацій можна, підвищивши вимоги до адекватності застосовуваних методів» [9, с. 49]. Донині структурно-змістова організація роботи магістранта-медійника над випускним проєктом перебуває поза увагою вчених. Водночас кожен заклад вищої освіти автономно розробляє методичні рекомендації до написання магістерських робіт [2; 3; 4 та ін.].

Метою статті є обґрунтування структурно-змістової організації процесу виконання студентами-медійниками магістерської роботи, що увідповіднено з вимогами до кваліфікаційного проєкту студентів кафедри журналістики, реклами та PR-технологій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (далі – ЧНУ ім. Б. Хмельницького).

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначено в «Положенні про курсові й кваліфікаційні роботи у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького», «кваліфікаційна робота – це вид підсумкової атестації, що може бути передбачений на завершальному етапі здобуття рівня вищої освіти для встановлення відповідності набутих здобувачами результатів навчання (компетентностей) вимогам стандартів вищої освіти. Форми кваліфікаційної роботи включають: власне кваліфікаційна робота, публічна демонстрація (захист), сукупність наукових статей, комбінація різних форм вище зазначеного та ін.» [7, с. 4].

Кваліфікаційна робота здобувачів освітнього ступеня «магістр» спеціальності «Журналістика» освітньо-професійної програми «Цифрові медіа, рекламні та PR-комунікації» суттєво відрізняється від інших

студентських робіт. Це інтегрована випускна робота, яка є інноваційним проектом, що містить дослідницький компонент, орієнтований на аналіз теоретичних явищ і медійних реалій, а також передбачає виготовлення авторського творчого доробку. Вимоги до магістерської роботи студентів кафедри журналістики, реклами та PR-технологій ЧНУ ім. Б. Хмельницького увідповіднені зі «Стандартом вищої освіти» (рівень вищої освіти – другий (магістерський), ступінь вищої освіти – магістр, галузь знань 06 Журналістика, спеціальність 061 Журналістика). У документі зазначено, що «кваліфікаційна робота має передбачати розв’язання задачі дослідницького та / або інноваційного характеру у сфері журналістики. Кваліфікаційна робота на освітньо-науковій та освітньо-професійній програмах може бути двох типів – дослідницька (наукова) робота або практичний проєкт» [10, с. 9].

Захист магістерської роботи передбачає опанування студентом інтегральної компетентності, загальних і спеціальних компетентностей, що синхронізовані з результатами навчання, які регламентовані в освітньо-професійній програмі «Цифрові медіа, рекламні та PR-комунікації» ЧНУ ім. Б. Хмельницького [6, с. 8–12].

Інтегральна компетентність. Здатність розв’язувати завдання дослідницького та / або інноваційного характеру в галузі журналістики.

Загальні компетентності.

ЗК 01. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 02. Здатність планувати час та управляти ним.

ЗК 03. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК 05. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 06. Здатність ухвалювати обґрунтовані рішення.

ЗК 09. Здатність оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт.

Спеціальні компетентності.

СК 01. Здатність використовувати спеціалізовані концептуальні знання з теорії та історії журналістики, новітні технологічні досягнення для розв’язання завдань інноваційного характеру у сфері журналістики з пріоритетом цифрових медіа.

СК 02. Здатність критично осмислювати проблеми у сфері журналістики та дотичні до них міждисциплінарні проблеми.

СК 05. Здатність зрозуміло і недвозначно транслювати власні висновки з питань журналістики, а також знання та пояснення, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються.

СК 06. Здатність інтегрувати знання та розв’язувати складні завдання журналістики в широких і мультидисциплінарних контекстах, за умов

неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності.

СК 09. Здатність самостійно розробляти бренд-стратегію, візію і місію різних організацій, установ, персоналій тощо, а також застосовувати сучасні рекламні та PR-комунікації для реалізації запланованих медійних цілей, а також застосовувати сучасні рекламні та PR-комунікації для реалізації запланованих медійних цілей.

Програмні результати навчання.

ПРН-3. Проводити збір, інтегрований аналіз та узагальнення матеріалів із різних джерел, зокрема наукову та професійну літературу, бази даних, перевіряти їх на достовірність, використовуючи сучасні методи дослідження.

ПРН-5. Генерувати нові ідеї та використовувати сучасні технології під час створення медіапродуктів.

ПРН-7. Дискутувати зі складних комунікаційних проблем, пропонувати й обґрунтовувати варіанти їх розв'язання.

ПРН-8. Використовувати передові знання й методики в процесі дослідження діяльності та створення нових медіаінституцій.

ПРН-14. Володіти навичками створення якісного та різноформатного медійного контенту (тексти, мультимедіа, відео, аудіо, лонгридні історії, анімація, інфографіка, відеоскрайбінг та ін.), поширювати його на різних платформах (теле-, радіо, преса, мультимедіа).

ПРН-18. Знати економічні, менеджерські, маркетингові засади організації діяльності медіа, специфіку монетизації контенту, особливості планування бюджету медіа, рекламних та PR-агенцій тощо.

ПРН-19. Знати принципи дизайну, уміти працювати з програмними продуктами для дизайну, володіти інструментами для візуалізації даних.

ПРН-20. Уміти створювати та розвивати бренди, сприяти бізнесу в ефективному розвитку, демонструвати креатив, застосовувати сучасні, рентабельні та ефективні технології, надавати персональні консультації щодо комунікаційних стратегій для бізнесу.

Здобувач вищої освіти має право вибирати різновид **авторського творчого доробку**:

1) інформаційні продукти для медіа, соціальних мереж та інших платформ у друкованому або в електронному форматах (текстові, візуальні, аудіальні, аудіовізуальні);

2) інформаційні кампанії (рекламні та PR-кампанії).

У ході роботи над магістерським проєктом студенти кафедри журналістики, реклами та PR-технологій ЧНУ ім. Б. Хмельницького створювали такі авторські доробки:

- рекламна кампанія, PR-кампанія, промоція або формування іміджу організацій та окремих особистостей;
- інформаційно-реklamна продукція пресслужби державних або бізнес-структур;
- різножанровий і різнотематичний контент для медіа (цикл текстових матеріалів, фоторепортажів, відео, інфографіки, авторських теле- і радіопрограм, подкастів та ін.);
- документальний фільм;
- мультимедійна історія;
- текстовий, фото- й відеоконтент для соціальних мереж «Фейсбук», «Інстаграм», «ТікТок», «Ютуб» (рилзи, сториз, інтерактивні опитування, вікторини та ін.);
- текстові й відеоблоги для різних соцмереж;
- різножанрові відео (відеоінтерв'ю, відеореklama, відеоскрайбінг, буктрейлери та ін.);
- маркетингова стратегія рекламних агенцій;
- інформаційний супровід бізнесу;
- створення, інформаційне наповнення та адміністрування сайтів різних видів (сайту-візитівки, корпоративного сайту та ін.);
- популяризація української мови на різних платформах;
- створення медійних інструментів інформування громадян щодо різних актуальних питань;
- виготовлення фотоілюстрацій як ресурсу для візуалізації контенту на різних платформах;
- брендинг.

Обсяг творчого доробку належить до питань автономії закладів вищої освіти, тому кафедри затверджують це питання відповідно до освітньо-професійної програми. Варто збалансовувати обсяг і зважати на ресурсність, трудомісткість, часову затратність виготовлення авторських проєктів, наприклад: відеоінтерв'ю потребує більших затрат, ніж інтерактивне опитування для інстаграму.

Магістерський проєкт містить структурні компоненти, розташовані в такій послідовності: титульний аркуш; зміст; перелік умовних позначень, символів, скорочень, термінів, одиниць (за потреби); вступ; три розділи: 1) науково-теоретичні засади вивчення проблеми; 2) аналіз подібних проєктів, які функціують на інформаційному ринку; 3) опис методики продукування авторського проєкту; висновки до розділів; висновки; список використаних джерел; додатки.

Титульний аркуш повинен охоплювати такі елементи: назва міністерства, якому підпорядкований заклад вищої освіти; назва закладу

вищої освіти, де виконана робота; назва випускової кафедри; прізвище, ім'я, по батькові студента; тема роботи; шифр і назва спеціальності; назва роботи (магістерська робота), курс, на якому навчається студент, назва форми навчання (денна, заочна), назва навчально-наукового інституту; прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання наукового керівника; місто, рік.

У **змісті** зазначають назви й номери початкових сторінок усіх структурних компонентів роботи (перелік умовних позначень, символів, скорочень, термінів, одиниць; вступ; розділи, підрозділи й пункти; висновки; список використаних джерел; додатки).

Перелік умовних позначень, символів, скорочень, термінів, одиниць варто подавати в тих випадках, коли в роботі вжито маловідомі скорочення, специфічну термінологію, нові символи, позначення та ін. Їхній перелік може бути поданий у вигляді окремого списку, який розміщують перед вступом двома колонками: ліворуч в алфавітному порядку наводять умовні позначення (символи, скорочення, терміни, одиниці), праворуч – їх розшифрування. Якщо в роботі умовні позначення, символи, скорочення, терміни, одиниці повторюються менше ніж три рази, окремий перелік не складають, а їх розшифровку наводять у тексті за першого згадування.

Вступ репрезентує загальну характеристику роботи в рекомендованій нижче послідовності.

Загальні зауваги щодо теми. Стислий виклад сутності наукової проблеми та її значущість. Актуалізація тематичного вектора майбутнього дослідження.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Стислий огляд джерел, який підтверджує, що порушена тема ще не розкрита (розкрита лише частково, розкрита у вузькому аспекті та ін.), тому вимагає подальшого вивчення. В огляді називають і критично оцінюють публікації, які безпосередньо стосуються теми. Обов'язково необхідно зробити глибокий і всебічний аналіз нової спеціальної літератури, актуальних офіційних та нормативних документів.

Загалом огляд демонструє ґрунтовне ознайомлення студента зі спеціальною літературою, його вміння систематизувати джерела та критично їх аналізувати, виокремлювати суттєве, оцінювати зроблене раніше іншими дослідниками, акцентувати головне на сучасному етапі вивчення теми. Матеріали такого огляду необхідно систематизувати в певному логічному зв'язку та послідовності, тому перелік праць і їхній критичний аналіз не обов'язково подавати в хронологічному порядку. Це можна зробити за географічним принципом (зарубіжні, а потім українські

наукові студії), за масштабом праць учених (монографії, підручники, посібники, статті) та ін.

Якщо до вибраної теми в науковому дискурсі запропоновано багато інформаційних джерел, то огляд літератури готують в окремому пункті першого розділу, а у вступі аналізують лише основні студії.

Актуальність теми дослідження – оцінювання задекларованої теми, з огляду на її своєчасність і соціальну значущість, висвітлення сутності проблемної ситуації, тобто показ межі між знанням та незнанням досліджуваної проблеми. Доцільність власного авторського пошуку потрібно обґрунтовувати через критичний аналіз і порівняння з тими розвідками, які представлені в науці з теми, що вивчає студент.

Мета роботи має бути сформульована відповідно до того, що саме автор прагне з'ясувати, проаналізувати, виявити, верифікувати у своїй роботі.

Завдання роботи. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання кількох завдань, які варто формулювати або відповідно до кількості розділів, або ж до кількості пунктів, оскільки опис їх розв'язання становить зміст розділів наукової роботи.

Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжують проблемну ситуацію та вибрані для вивчення. Об'єкт завжди ширший за предмет.

Предмет дослідження міститься в межах об'єкта, саме на нього спрямована основна увага студента, оскільки предмет маркує тему роботи.

Методи дослідження – перелік загальних і спеціальних методів наукового пізнання для досягнення поставленої в роботі мети.

Новизна магістерської роботи – коротка анотація нових наукових положень, запропонованих автором роботи. Необхідно продемонструвати відмінність одержаних результатів від відомих раніше, описати ступінь новизни (уперше одержано, комплексно проаналізовано, удосконалено, набуло подальшого розвитку та ін.).

Практичне значення – необхідно подати рекомендації щодо використання результатів дослідження (для подальших наукових розвідок, як ілюстративний або додатковий матеріал у ході вивчення різних навчальних дисциплін, у практичній діяльності медійників, рекламників, піарників та ін.).

Апробація результатів роботи є обов'язковою умовою допуску магістерської роботи до захисту. Варто зазначити назви й дати проведення наукових конференцій і семінарів, де оприлюднено результати досліджень, що описані в роботі, зафіксувати, у яких статтях і наукових

журналах (збірниках наукових праць, матеріалах, тезах конференцій) опубліковано матеріали за темою магістерського проєкту.

Структура роботи – описати структуру роботи, зумовлену логікою дослідження, тобто окреслити, із яких структурних компонентів складається магістерський проєкт (відповідно до змісту). Зазначити кількість використаних джерел, кількість додатків і загальний обсяг (кількість сторінок).

У **першому розділі** варто дослідити науково-теоретичні засади вивчення проблеми, що покладено в основу теми магістерської роботи. Автор роботи має опрацювати всі теоретичні джерела з теми, з'ясувати сутність базисних понять, сформувати науково-теоретичний апарат, яким студент буде керуватися в другому і третьому розділах.

Написання першого розділу є відповідальним етапом, оскільки необхідно зібрати, проаналізувати й систематизувати весь теоретичний матеріал. Як наголошують В. Різун і Т. Скотникова, саме «від достовірності зібраного матеріалу залежить змістова насиченість майбутньої наукової роботи» [9, с. 49].

Приклад змісту першого науково-теоретичного розділу, відповідно до теми магістерської роботи, представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Тема магістерської роботи	Зміст першого науково-теоретичного розділу
Принципи й технології створення та наповнення телеграм-каналів про освітні можливості для студентів.	Розділ І. Теоретичні засади вивчення комунікаційно-інформаційних інструментів телеграму в контексті освіти та медіа. 1.1. Поняття про кроссплатформений клауд-месенджер «Телеграм» та стислий огляд його еволюції. 1.2. Спектр інструментальних можливостей телеграму. 1.3. Переваги й недоліки використання телеграму в освітньо-медійній сфері.

Другий розділ фокусує увагу на теоретико-практичному аналізі задекларованого питання в контексті медійних реалій. Для реалізації цього завдання необхідно проаналізувати подібні проєкти на інформаційному ринку. Це варто зробити з тією метою, щоб з'ясувати місце студентського авторського доробку серед подібних продуктів у сучасному інформаційному просторі, зрозуміти, які функції виконує пропонований медіапродукт, чим вирізняється серед аналогічних, яка його ефективність, дієвість, впливовість, здатність породжувати прогнозовані ефекти та ін.

На відміну від першого розділу, у другій частині магістерської роботи доцільно зосередити увагу на тому виді продукту, який є темою випускного проєкту. Необхідно проаналізувати максимальну кількість подібних продуктів, які вже існують у сучасному медіапросторі.

Такий підхід уможливорює реалізацію і практичного, і теоретичного завдань магістерського проєкту: вивчення досвіду колег, які працюють у схожій сфері, дотримання однієї з характерних рис наукового дослідження – «об’єктивності, усунення ... суб’єктивістських моментів у багатьох випадках для реалізації «чистоти» розгляду свого предмета» [12, с. 67].

Зразок змісту другого розділу, де проаналізовано подібні проєкти, представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

<i>Тема магістерської роботи</i>	<i>Зміст другого розділу, де проаналізовано подібні проєкти</i>
Принципи й технології створення та наповнення телеграм-каналів про освітні можливості для студентів.	Розділ II. Технологічні аспекти функціонування освітніх телеграм-каналів: принципи та контент. 2.1. Поняття про освітній телеграм-канал, його функційне призначення та основні принципи створення. 2.2. Тематичні різновиди телеграм-каналів в українському сегменті. 2.3. Характер контенту популярних освітніх ресурсів у телеграмі.

У **третьому розділі** необхідно описати методику продукування творчого доробку, усебічно обґрунтувати доцільність авторського проєкту, розкрити його актуальність і значення, а також докладно й поетапно схарактеризувати процес розроблення власного продукту.

Зразок назви третього розділу, де описано продукування авторського проєкту, подано в таблиці 3.

Таблиця 3

<i>Тема магістерської роботи</i>	<i>Приклад назви третього розділу, де описано продукування авторського проєкту</i>
Принципи й технології створення та наповнення телеграм-каналів про освітні можливості для студентів.	Методика продукування авторського телеграм-проєкту «Знайди та реалізуй себе».

Третій розділ складається з трьох підпунктів, що є усталеними та не змінюються, залежно від теми роботи. Такий стандартизований підхід дає

студентові змогу зосередити увагу на описі доречних етапів виготовлення авторського продукту.

3.1. Ідея та мета створення проєкту. Джерела інформації та методи її збирання.

3.2. Жанрово-композиційні особливості створеного продукту.

3.3. Цільова аудиторія та умови впровадження проєкту.

Обґрунтовуючи *ідею* створення проєкту, студент має зазначити вид вибраного продукту, описати його суть, джерела, що послугували підставою для появи ідеї. Також необхідно укласти *мету* авторського доробку. Важливо з'ясувати, як був дібраний матеріал, із якими *джерелами* працював кваліфікант, які *методи збирання інформації* застосовував. Варто наголосити на етичних правилах, яких дотримувався студент у роботі з джерелами інформації.

У контексті жанрово-композиційних особливостей створеного проєкту окреслюють його *вид і жанр*. За необхідності варто скористатися стандартами ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення» (Чинний від 07.01.2016) та ДСТУ 7157:2010 «Видання електронні. Основні види та вихідні відомості». Наголосимо, що вид продуктового видання необхідно визначати за різними критеріями. Наприклад, предметом магістерської роботи є рекламна продукція структурного підрозділу закладу вищої освіти для розміщення на сайті та в соціальних мережах. Вид видання – електронне, за наявністю друкованого еквівалента – самостійне електронне видання, за природою основної інформації – мультимедійне, за цільовим призначенням – рекламне, за технологією використання – мережеве, за характером взаємодії з користувачем – інтерактивне, за періодичністю – неперіодичне, за структурою – багаточастинне.

Композицію створеного продукту необхідно описати відповідно до його виду та жанру. Наприклад, предметом магістерської роботи є телевізійні новини, композицію яких студент описує в такій послідовності: експозиція, зав'язка, розвиток подій, кульмінаційна частина, закінчення. Кожну композиційну частину необхідно деталізувати й описати всі структурні компоненти, аргументувати доцільність їх використання. Наприклад, для інформаційних телевізійних сюжетів доречно конкретизувати, чиї синхрони ввійшли до матеріалу, обґрунтувати вибір осіб, які надавали коментарі, а також зазначити їхню кількість.

Необхідно максимально чітко окреслити *цільову аудиторію*, якій адресований продукт (вікова, соціальна та інші групи), оскільки від цього залежить уся робота над створенням та оформленням продукту.

Описуючи умови впровадження проєкту, автори звертають увагу на його переваги й ефективність розроблення, наводять докази, які підтверджують ефективність доробку, його дієвість, впливовість, здатність породжувати прогнозовані ефекти, а також окреслюють перспективи практичного застосування створених матеріалів, зокрема комерційну реалізацію та результативність, що передбачає аналіз реакції аудиторії.

У ході опису методики продукування творчого доробку необхідно схарактеризувати всі *етапи роботи* над його створенням, які є спільними для багатьох продуктів: підготовчий, редакційний, виробничий, підсумковий. Водночас типи робіт на кожному із зазначених етапів залежать від виду й жанру власного продукту.

Наприклад, для аудіо- та відеопродукції студент описує свою роботу в послідовності, що представлена нижче.

1. Підготовчий етап. Варто акцентувати на організаційно-творчих моментах роботи:

- тематичне планування;
- планування роботи знімальної групи, з огляду на різні можливості (технічні, часові тощо);
- робота з автором / ведучим – узгодження основної теми та ідеї, вибір об'єктів показу, пошук героїв (учасників), написання сценарію.

2. Редакційний етап:

- підготовка редакційного висновку (редакторський аналіз);
- робота з автором / ведучим, що працює в кадрі;
- редагування сценарію, усунення всіх видів помилок – неточностей у використанні та поданні фактичного матеріалу, недоліків композиції, логічних і смислових розбіжностей відеоряду й тексту, стилістичних, орфографічних і пунктуаційних помилок;
- партитура тексту;
- добір і підготовка матеріалів для музичного та звукового оформлення;
- проведення репетицій і передінтерв'ю (за потреби).

3. Виробничий етап. Студент повинен описати, які функції він виконував у ході знімання, монтажу, озвучування, редагування готового продукту та опублікування.

Якщо предметом магістерської роботи є рекламна або PR-кампанія, то здобувач описує етапи своєї роботи, що викладені нижче.

1. Підготовчий етап:

- планування та розроблення концепції; для PR-кампанії – мета, потреба в PR-кампанії, ситуація на ринку, ситуація в комунікаціях, цільові аудиторії кампанії, основні меседжі, способи впливу на цільові

аудиторії, кошторис, терміни реалізації; для рекламної кампанії – мета, ситуація на ринку, цільова аудиторія, вид рекламних повідомлень, текст рекламних повідомлень, слоган, технічне втілення (друкована реклама, відеоролик, рекламний банер та ін.), кошторис, терміни реалізації;

– опис можливих комунікаційних каналів;

– розроблення календарного плану проведення кампанії.

2. Редакційний етап. Кваліфікант акцентує на розробленні всіх елементів кампанії, виготовленні друкованих та аудіовізуальних матеріалів, підготовці спеціальних заходів.

3. Виробничий етап. Студент повинен схарактеризувати розміщення виготовлених матеріалів і проведення підготовлених заходів.

4. Підсумковий етап. Кваліфікант аналізує ефективність кампанії та оцінює результати.

У ході опису методики продукування творчого доробку необхідно дотримуватися загальних вимог до викладу матеріалу.

1. Обов'язково обґрунтовувати свій опис за допомогою теоретичних джерел, робити покликання на статті, підручники, посібники та інші джерела. Поданий теоретичний матеріал ілюструвати прикладами зі своєї роботи.

2. Завжди аргументувати доцільність вибраних підходів (наприклад, пояснювати, чому вибрано ту чи ту програму для монтажу, шрифти, кольори та ін.).

3. За змоги подавати перелік різноманітних класифікацій або ж покликання, де можна більш докладно ознайомитися з тією чи з тією класифікацією. Необхідно обов'язково зазначати, які саме елементи наявні у власному проєкті.

4. Постійно робити акцент на виді видання, від чого залежать особливості його створення та оформлення.

5. Необхідно докладно описувати, які саме види робіт виконав студент у ході розроблення власного доробку. Кваліфікант може виконувати не всі види робіт. Наприклад: створення вебсайту потребує залучення великої кількості фахівців – контент-менеджера (редактора сайту), вебдизайнера, розробника (програміста), адміністратора (модератора), спеціаліста з оптимізації сайту (аналітика) та ін. У ході виконання творчого проєкту студенти можуть виконувати функційні обов'язки або одного фахівця, або одночасно кількох. Так, розробником й адміністратором сайту може бути ІТ-фахівець, а магістрант-медійник – готувати контент. У таких випадках необхідно зазначити, хто і яку функцію виконував, яка роль студента в цьому процесі (налагодження співпраці з фотографом, запрошення до співпраці художника-дизайнера, замовлення

оригіналів ілюстрацій до видання, спільний монтаж відеоролика з режисером, контроль роботи оператора під час знімання відео та ін.).

Варто наголосити на потенційних труднощах, які виникають у ході виконання авторського доробку, наприклад: проблеми з технікою, ускладнене спілкування з джерелами інформації, недостатній обсяг робочого матеріалу, некоректний кольороподіл або нечитабельність тексту внаслідок неправильного добору кольорів шрифту й фону для друкованої продукції, виявлені відхилення від запланованої конструкції в ході тестування вебсайту, погіршення якості після виведення відео з програми монтажу та ін. Обов'язково необхідно зазначити, як студент подолав ці труднощі.

Висновки до розділу потрібно сформулювати в кінці кожного розділу окремим підпунктом, де стисло викласти наукові й практичні результати. Це дає змогу не переобтяжувати загальні висновки другорядними подробицями. Висновки до розділу повинні бути увідповіднені з параграфами цього розділу.

Висновки – послідовний, логічно структурований виклад отриманих результатів дослідження. Ця частина тексту має бути обов'язково синхронізованою з метою та конкретним завданням, сформульованим у вступі.

Список використаних джерел – бібліографічний опис опрацьованої наукової літератури, оформлений відповідно до чинного стандарту ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання».

Додатки містять матеріал, оформлений згідно з такими критеріями:

– відомості необхідні для повноти роботи, їх включення до основної частини наукової роботи може змінити впорядковане й логічне уявлення про дослідження;

– матеріал не може бути розміщений в основній частині роботи через великий обсяг або способи його відтворення (оригінали фотографій, візитівок, буклетів, афіш, мерч, відео- та аудіозапис та ін.);

– фактичний матеріал, який опрацьовував автор – оригінали анкет (у разі проведення анкетного опитування); зразки оформлення продукції; записи досліджуваних аудіо- чи відеоматеріалів; ілюстрації допоміжного характеру; таблиці допоміжних цифрових даних; інструкції та методики тощо.

Рецензування та захист магістерської роботи. Передбачено зовнішнє рецензування роботи представником медійної організації або науковцем.

Для успішного захисту необхідно підготувати усний виступ обсягом 2–3 сторінки друкованого тексту, що відображає структуру й сутність роботи, аргументує науково-практичну цінність дослідження, стисло представляє змістове наповнення розділів, акцентує на зроблених у ході наукового пошуку висновках. Студент має візуалізувати такий виступ за допомогою самостійно підготовленої презентації. Результати роботи представляють у присутності Державної екзаменаційної комісії зі складу викладачів фахової кафедри та запрошеного голови комісії (науковці з інших закладів, роботодавці, інші стейкхолдери).

На кафедрі журналістики, реклами та PR-технологій запроваджено публічні захисти кваліфікаційних проєктів із запрошенням широкого кола осіб – громадськості, влади, стейкхолдерів, студентів, викладачів та ін. Зокрема, у червні 2024 року студенти захищали кваліфікаційні роботи в Черкаській міській раді. Цей захід був організований за співпраці з Департаментом освіти та гуманітарної політики. Такий формат публічності посилює професійну відповідальність студента, допомагає продемонструвати професійний вишкіл, сприяє комунікації зі стейкхолдерами, уможливорює потенційні пропозиції щодо працевлаштування від роботодавців, запрошених на процедуру захисту. Новину про таку подію розміщено на сайті ЧНУ ім. Б. Хмельницького (<http://surl.li/zujwjo>).

Висновки. Інтегрованою випускною кваліфікаційною роботою магістрантів-медійників є інноваційний проєкт, що містить дослідницький компонент, орієнтований на аналіз теоретичних явищ і медійних реалій, а також передбачає виготовлення авторського творчого доробку. Студент виготовляє власний продукт та описує його за такою структурою: науково-теоретичні засади вивчення проблеми; аналіз подібних проєктів, які функціонують на інформаційному ринку; опис методики продукування авторського проєкту.

Перспективи дослідження пов'язані з подальшою трансформацією методів організації наукової діяльності студентів, зокрема під час підготовки кваліфікаційної роботи здобувачами ступеня «магістр», які навчаються за спеціальністю «Журналістика». Науково рентабельними є й такі проблемні аспекти, як компаративний аналіз структурно-змістового наповнення кваліфікаційних проєктів у суміжних гуманітарних сферах, систематизація актуальних наукових тем із журналістики, моніторинг потреб стейкхолдерів та виконуваних практичних проєктів тощо.

Література:

1. Бондаренко Т., Ковтун Н. Методи і прийоми журналістської праці. Черкаси: ПП Чабаненко, 2013. 178 с.

2. Масімова Л. Методичні рекомендації до виконання кваліфікаційної роботи магістра: методичні матеріали для студентів спеціальності 061 Журналістика. Київ: Видавництво «Білий Тигр», 2017. 30 с. URL: [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23189/1/merged%20\(1\).pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23189/1/merged%20(1).pdf) (дата звернення: 12.08.2024).

3. Методичні рекомендації до виконання дипломної роботи магістра для студентів відділення журналістики Ужгородського національного університету / Авт. кол.: Бідзіля Ю. М., Соломін Є. О., Шаповалова Г. В., Шаркань В. В., Шебештян Я. М. Ужгород, 2021. 46 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36357> (дата звернення: 12.08.2024).

4. Методичні рекомендації щодо виконання кваліфікаційної роботи для студентів другого (магістерського) рівня освіти спеціальності 061 «Журналістика» (освітньо-професійна та освітньо-наукова програми «Видавнича справа та медіакомунікації») / уклад. О. Левицька, Г. Листвак; за ред. Н. Зелінської. Львів: Українська академія друкарства, 2020. 32 с. URL: <http://surl.li/dfxsff> (дата звернення: 12.08.2024).

5. Михайлин І. Л. Науково-дослідна робота студента з журналістики : методичні матеріали для студентів із спеціальності «Журналістика». 2-е вид., випр. і допов. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 92 с.

6. Освітньо-професійна програма «Цифрові медіа, рекламні та PR-комунікації» Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2023. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VidOMJvkWqE-lpCdWrEEs02CqNHA1b4T/view> (дата звернення: 15.08.2024).

7. Положення про курсові й кваліфікаційні роботи у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2024. 22 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1FYOnwJyfARqMSxkstXjd0mJ0brjeGjsa/view> (дата звернення: 14.08.2024).

8. Різун В., Скотникова Т. Методи наукових досліджень у журналістико-знавстві: навч. посіб. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Преса України, 2008. 144 с.

9. Різун В., Скотникова Т. Методи соціальнокомунікаційних досліджень. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2013. Том 52 (липень – вересень). С. 49–53.

10. Стандарт вищої освіти: рівень вищої освіти – другий (магістерський), ступінь вищої освіти – магістр, галузь знань 06 Журналістика, спеціальність 061 Журналістика. Вид. офіц. Київ, 2022. 15 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/11/11/061-Zhurnalistyka.mahistr-994-08.11.2022.pdf> (дата звернення: 14.08.2024).

11. Студентська науково-дослідницька робота (нормативно-методичні рекомендації) / Упорядник: М. П. Присяжний. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. 59 с.

12. Холод О. Методологія досліджень соціальних комунікацій: підручник. Львів: ПАІС, 2014. 280 с.

13. Шаповалова Г. В., Шебештян Я. М. Гостримо перо. Основи журналістико-знавчих розвідок. Ужгород : Карпати, 2012. 166 с.

14. Шевченко В. Методологія проведення медіадосліджень: конспект лекцій для студентів ОПП «Цифрові медіа» з дисципліни Візуалізація даних у наукових і журналістських дослідженнях. Київ: Навчально-науковий інститут журналістики, 2024. 54 с.

References:

1. Bondarenko, T., & Kovtun, N. (2013). *Metody i pryjomy zhurnalistskoyi praci* [Methods and techniques of journalistic work]. Cherkasy : PP Chabanenko [in Ukrainian].
2. Masimova, L. (2017). *Metodychni rekomendaciyi do vykonannya kvalifikacijnoyi roboty magistra: metodychni materialy dlya studentiv specialnosti 061 Zhurnalistyka* [Methodological recommendations for completing the master's qualification work: methodical materials for students of the specialty 061 Journalism]. Kyiv : Vydavnytstvo «Bilyj Tygr». Retrieved from [https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23189/1/merged%20\(1\).pdf](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23189/1/merged%20(1).pdf) [in Ukrainian].
3. Bidzilya, Yu. M., Solomin, Ye. O., Shapovalova, G. V., Sharkan, V. V., & Shebeshtyan Ya. M. (2021). *Metodychni rekomendaciyi do vykonannya dyplomnoyi roboty magistra dlya studentiv viddilennya zhurnalistyky Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu* [Methodological recommendations for completing a master's thesis for students of the Department of Journalism of the Uzhhorod National University]. Uzhgorod. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36357> [in Ukrainian].
4. Zeligska, N., Levyczka, O., & Lystvak, G. (2020). *Metodychni rekomendaciyi shhodo vykonannya kvalifikacijnoyi roboty dlya studentiv drugogo (magisters'kogo) rivnya osvity specialnosti 061 «Zhurnalistyka» (osvitno-profesijna ta osvitno-naukova programy «Vydavnycha sprava ta mediakomunikaciyi»)* [Methodological recommendations for the performance of qualifying work for students of the second (master's) level of education, specialty 061 «Journalism» (educational-professional and educational-scientific programs «Publishing and media communications»)]. Lviv: Ukrayinska akademiya drukarstva. Retrieved from <http://surl.li/dfxsff> [in Ukrainian].
5. Myxajlyn, I. L. (2010). *Naukovo-doslidna robota studenta z zhurnalistyky : metodychni materialy dlya studentiv iz specialnosti «Zhurnalistyka»* [Research work of a journalism student: methodological materials for students majoring in «Journalism»]. 2-e vyd., vypr. i dopov. Xarkiv: Xarkivske istoriko-filologichne tovarystvo [in Ukrainian].
6. *Osvitno-profesijna programa «Cyfrovi media, reklamni ta PR-komunikaciyi» Cherkaskogo nacionalnogo universytetu imeni Bogdana Xmelnyczkogo. (2023).* [Educational and professional program «Digital media, advertising and PR communications» of Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University]. Cherkasy. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1VidOMJvkqwE-lpCdWrEEs02CqNHA1b4T/view> [in Ukrainian].
7. *Polozhennya pro kursovi j kvalifikacijni roboty u Cherkaskomu nacionalnomu universyteti imeni Bogdana Xmelnyczkogo. (2024).* [Regulations on coursework and qualification work at the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi]. Cherkasy. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1FYOnwJyfARqMSxkstXjd0mJObrjeGjsa/view> [in Ukrainian].
8. Rizun, V., & Skotnykova, T. (2008). *Metody naukovyx doslidzhen u zhurnalistykoznavstvi* [Methods of scientific research in journalism]. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv: Presa Ukrayiny [in Ukrainian].
9. Rizun, V., & Skotnykova, T. (2013). *Metody socialnokomunikacijnyx doslidzhen* [Methods of social communication research]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky. Tom 52 (lypen – veresen).* 49–53 [in Ukrainian].
10. *Standart vyshhoyi osvity: riven vyshhoyi osvity – drugyj (magisterskyj), stupin vyshhoyi osvity – magistr, galuz znan 06 Zhurnalistyka, specialnist 061 Zhurnalistyka. (2022).* [Standard of higher education: level of higher education – second (master's), degree of higher education – master's, field of knowledge 06 Journalism, specialty 061 Journalism]. Kyiv. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/11/11/061-Zhurnalistyka.mahistr-994-08.11.2022.pdf> [in Ukrainian].

11. Prsyazhnyj, M. P. (2012). Studentska naukovo-doslidnyczka robota (normatyvno-metodychni rekomendaciyi) [Student research work (normative and methodical recommendations)]. Lviv: Lvivskyj nacionalnyj universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

12. Xolod, O. (2014). Metodologiya doslidzhen socialnyx komunikacij [Methodology of social communications research]. Lviv: PAIS [in Ukrainian].

13. Shapovalova, G. V., & Shebeshtyan, Ya. M. (2012). Gostryimo pero. Osnovy zhurnalistykoznavchyx rozvidok [Sharpen the pen. Basics of investigative journalism]. Uzhgorod: Karpaty [in Ukrainian].

14. Shevchenko, V. (2024). Metodologiya provedennya mediadoslidzhen: konspekt lekcij dlya studentiv OPP «Cyfrovi media» z dyscypliny Vizualizaciya danyx u naukovyx i zhurnalistyskyyx doslidzhennyax [Methodology of conducting media research: a summary of lectures for students of the OPP «Digital Media» on the discipline Data visualization in scientific and journalistic research]. Kyiv: Navchalno-naukovyj instytut zhurnalistyky [in Ukrainian].

УДК 372.851

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-736-750](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-736-750)

Бондарович Олег Петрович старший викладач кафедри спеціальної фізичної та бойової підготовки, Національна академія Служби безпеки України, вул. Максимовича 22, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-3410-8082>

Волков Михайло Сергійович старший викладач кафедри спеціальної фізичної та бойової підготовки, Національна академія Служби безпеки України, вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-1302-7344>

Богданов Михайло Васильович старший викладач кафедри спеціальної фізичної та бойової підготовки, Національна академія Служби безпеки України, вул. Максимовича 22, м. Київ, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5471-280X>

ДИДАКТИЧНІ ПРИНЦИПИ В НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СПОРТСМЕНІВ

Анотація. Спорт є важливим аспектом освіти та культури. Сприяючи фізичній активності та чесній грі, спорт виховує почуття дисципліни, командної роботи та поваги до інших. Ці цінності, що мають вирішальне значення для сталого розвитку, дозволяють людям стати відповідальними громадянами світу, які виступають за захист довкілля та соціальну справедливість. Міжнародна Хартія фізичного виховання та спорту ЮНЕСКО наголошує на цій філософії, підкреслюючи роль спорту у розвитку здібностей та сили волі, необхідних для гармонійної інтеграції у суспільство.

У статті розглянуто основні педагогічні засади, які використовуються тренером у тренувальному процесі. Педагогічні принципи можна класифікувати на дидактичні та специфічні. Розвиток педагогічної науки змінює характеристики, функції та інші властивості принципів навчання. У цій статті розглядаються зміни дидактичних закономірностей та викликані цим трансформації принципів побудови фізичного виховання та спортивної підготовки дітей та молоді.

Тренування спортсменів – першорядний компонент спортивної підготовки, що також включає змагання та відновлення. Спортивна підготовка складається з фізичної, технічної, тактичної, психологічної та інтелектуальної підготовки, які мають свої власні завдання та особливості.

Принципи навчання – основа правильного формування навички. Вони визначають методiku викладання та вчення відповідно до цілей виховання та освіти, закономірності засвоєння знань, формування умінь і навичок у майбутніх спортсменів. До основних дидактичних принципів навчання вищої школи педагогіки фізичного виховання нині слід віднести: науковість; свідомість та активність у навчанні; наочність навчання; систематичність та послідовність у навчанні; доступність та навчання на високому рівні труднощів; міцність оволодіння знаннями, вміннями та навичками; комплексність; оптимальність; конкретність; індивідуальний підхід у навчанні.

Ключові слова: спорт, теорія та методика спорту, дидактика, дидактичні засади навчання, спортивне тренування, навчально-тренувальний процес.

Bondarovitch Oleg Petrovych Senior lecturer special physical and combat training, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Maximovitcha, 22, <https://orcid.org/0000-0002-3410-8082>

Volkov Mykhailo Serhiyovych senior lecture special physical and combat training, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Maximovitcha, 22, <https://orcid.org/0000-0003-1302-7344>

Bohdanov Mykhailo Vasyliovych Senior lecturer special physical and combat training, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Maximovitcha, 22, <https://orcid.org/0000-0002-5471-280X>

DIDACTIC PRINCIPLES IN THE EDUCATIONAL AND TRAINING PROCESS OF ATHLETES

Abstract. Sports are an important aspect of education and culture. By promoting physical activity and fair play, sports foster a sense of discipline, teamwork and respect for others. These values, which are critical to sustainable development, enable people to become responsible global citizens who advocate for environmental protection and social justice. UNESCO's International Charter for Physical Education and Sports emphasizes this philosophy, emphasizing the role of sports in developing the abilities and willpower necessary for harmonious integration into society.

The article discusses the main pedagogical principles used by the coach in the training process. Pedagogical principles can be classified into didactic and specific. The development of pedagogical science changes the

characteristics, functions and other properties of the principles of education. This article examines the changes in didactic laws and the resulting transformations in the principles of building physical education and sports training of children and youth.

Athlete training is a primary component of sports training, which also includes competition and recovery. Sports training consists of physical, technical, tactical, psychological and intellectual training, which have their own tasks and features. Learning principles are the basis of proper skill formation. They determine the teaching and learning methodology in accordance with the goals of upbringing and education, patterns of knowledge acquisition, formation of abilities and skills of future athletes. The main didactic principles of teaching at a higher school of physical education pedagogy should now include: scientificity; awareness and activity in learning; visibility of training; systematicity and consistency in education; accessibility and learning at a high level of difficulty; strength of mastery of knowledge, abilities and skills; complexity; optimality; specificity; collectivism and individual approach to education.

Keywords: sport, theory and method of sport, didactics, didactic principles of learning, sports training, educational and training process.

Постановка проблеми. У всіх суспільствах спорт історично грав важливу роль у житті людей, чи то у вигляді спортивних змагань, фізичної активності чи гри. Насправді, спорт є одним із природних напрямів для співробітництва між членами системи ООН, включаючи ЮНЕСКО: право на заняття спортом та іграми - це право кожної людини і воно повинно дотримуватися і захищатися в усьому світі [1,2]. Спорт все частіше визнається і використовується як недорогий і високоефективний інструмент у гуманітарній діяльності, розвитку та миротворення. ЮНЕСКО є провідною установою Організації Об'єднаних Націй у галузі фізичного виховання та спорту. ЮНЕСКО вважає, що спорт є потужним засобом соціальної інтеграції, гендерної рівності та розширення прав та можливостей молоді, а його переваги відчуються далеко за межами стадіонів [3]. Цінності, придбані у спорті та через спорт – такі як чесна гра та командний дух – безцінні для всього суспільства.

В останні роки діти та дорослі все більше «грають» у футбол та інші спортивні ігри за допомогою комп'ютерних приставок. Розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій призвело до того, що багато людей, особливо школярі, мало приділяють уваги фізичній активності. Така тенденція загрожує негативними наслідками для здоров'я, недолік руху відбивається на якості навчання, роботи та життя в цілому. У новій

публікації ЮНЕСКО «Якісне фізичне виховання: керівні принципи для осіб, відповідальних за розробку політики» міститься заклик до урядів переламати тенденцію, що склалася, і приділяти більше уваги фізичному вихованню населення. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, нестача фізичної активності є причиною смерті 3,2 млн осіб на рік. Це вдвічі перевищує смертність від СНІДу. У ЮНЕСКО закликали усі держави підвищити рівень фінансування програм фізичного виховання. В останні роки у багатьох країнах, у тому числі європейських, у навчальних закладах помітно скорочується кількість уроків фізичної підготовки та викладачів фізкультури [4].

Фізичне виховання – це один з найважливіших напрямів навчання та виховання дітей, спрямований на гармонійний розвиток особистості, збереження та зміцнення здоров'я дитини. Реалізація фізичного виховання дітей складає основі низки педагогічних принципів. Virізняють загальні, методичні (дидактичні) та специфічні принципи фізичного виховання дітей. Принципи навчання у фізичному вихованні – це базові положення, що регламентують організацію та реалізацію педагогічного процесу, спрямованого на всебічне фізичне виховання дитини. Дидактика - це відділ педагогіки, який розробляє теорію освіти та навчання. У своїй роботі тренер повинен використовувати деякі дидактичні засади та методи навчання. Навчання у процесі фізичного виховання ґрунтується на наступних дидактичних принципах: свідомості та активності, наочності, доступності та індивідуалізації, систематичності, прогресування [5,6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом тривалого часу спортивні експерти, тренери та досвідчені спортсмени шукали загальних правил, які могли б допомогти їм скласти ефективну програму спортивної підготовки. У цьому сенсі основні принципи спортивного тренування мають висунути на перший план найважливіші аспекти та особливості роботи тренера і процесу тренування. За тривалий період розвитку спорту такі принципи були запропоновані спочатку у Східній Європі [6], а пізніше на Заході [5; 7]. З того часу у спорті відбулися великі зміни; в останніх публікаціях можна знайти модифіковані варіанти основних принципів спортивного тренування, що відображають нову реальність сучасного спорту [8]. Тим не менш, послідовні і всеосяжні специфічні принципи спортивного тренування необхідні для раціональної практики.

Формулювання цілей статті: метою є визначити систему дидактичних (специфічних принципів), що регламентують діяльність тренерів при вирішенні завдань на всіх етапах навчання техніки фізичних вправ у навчально-тренувальному процесі спортсменів.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство дає змогу розвитку індивідуума у різних сферах. Спорт широко визнаний у світі як важливе соціальне явище. Це існує у межах високо спеціалізованої сфери інтересів, правил, норм, знань і навіть термінології. Усі, хто залучений до нього (і особливо висококваліфіковані спортсмени та тренери), виконують свої чіткі та дуже специфічні функції. Історично спорт високих досягнень розвинувся внаслідок соціальної та функціональної спеціалізації. Фактично він існує як високо спеціалізований поділ сфери людської творчості та самовдосконалення. Різноманітність доступних видів спорту дозволяє членам суспільства вибрати той, у якому їх особисті інтереси та амбіції найбільш повно відповідають їх особистісним, фізичним та розумовим нахилам [9]. На відміну від звичайної фізкультури та рекреаційних занять, де прихильники до активного способу життя займаються різними видами спорту для різнобічного розвитку, спорт вищого рівня і, особливо, спорт вищих досягнень вимагають концентрації на обмежених, високо спеціалізованих діях.

Загальні принципи навчання у фізичному вихованні відбивають методику навчального процесу [10]. До загальних принципів належать такі положення: 1. Всебічний та гармонійний розвиток особистості. Цей принцип передбачає поєднання фізичного виховання та навчання дітей із завданнями розумового, трудового та естетичного виховання. Тобто здійснення повноцінного розвитку особистості кожної дитини у процесі фізичного виховання.

2. Зв'язок фізичного навчання та виховання з життєвою практикою. Відповідно до цього принципу, фізичне навчання та виховання має здійснювати підготовку дітей до продуктивної праці, захисту батьківщини, уміння застосовувати фізичні знання та навички у повсякденному житті. Зв'язок фізичного навчання з реальним життям – це не просто підготовка фізично розвиненого члена суспільства, а й виховання сильної та витривалої людини. У процесі фізичного виховання педагог не просто розвиває фізичні якості дитини, а й формує у нього позитивне ставлення до занять фізичною культурою та спорту, тим самим виробляє потребу у щоденних фізичних заняттях.

3. Оздоровча спрямованість фізичного виховання та навчання. Цей принцип передбачає, що фізичне навантаження у процесі фізичного виховання дітей, встановлюється відповідно до їх вікових та індивідуальних можливостей. Тобто заняття фізичною культурою мають бути спрямовані на розвиток дитини і в жодному разі не нашкодити їй.

В даний час багато відомих спортивних педагогів вважають за доцільне визнавати специфічним дидактичним принципом будь-яке дидактичне узагальнення, що є об'єктивним відображенням відомих до

теперішнього часу закономірностей, що визначають істоту процесу і методів навчання і дозволяють відчутно впливати на практичний результат роботи [8; 10]. У різних видах спорту і стосовно різних предикатів навчання значимість повсюдно поширених не тільки специфічних, а й дидактичних принципів, сформульованих у межах загальної педагогіки, істотно відрізняється. Однак питання про те, яку конкретну спрямованість мають певні специфічні методичні положення та яка їх значимість у конкретних елементах навчання, на сьогоднішній день не вирішено. При позитивному вирішенні цього найважливішого питання виникає реальна можливість, виявивши системоутворюючі чинники, визначити систему принципів, що регламентують діяльність у сфері навчання вирішенню рухових завдань у фізичному вихованні.

Реальність сьогодення така, що у спортивній педагогіці системою (від грецьк. *sistema* – ціле, складене з елементів) називають безліч елементів, що у відносинах і зв'язках одне з одним, утворюють певну цілісність, єдність. Це загальне визначення поняття "система" не повною мірою враховує специфіку рухової діяльності. На підставі такого визначення будь-яке дидактичне становище, що відображає суттєві зв'язки, але в конкретному елементі навчання, що відчутно впливає на результат відповідного елемента навчання, може бути віднесено до системи дидактичних принципів, що регламентують будь-яку діяльність всіх суб'єктів процесу навчання (наприклад, педагога, учня, консультанта) у різних предикатах навчання [11]. Необхідний механізм, що дозволяє впорядкувати сукупність методичних положень (табл. 1).

Таблиця 1

**Сукупність принципів, що регламентують діяльність у сфері
фізичного виховання**

Загальнопедагогічні принципи	Специфічні принципи
Принципи навчання (дидактичні принципи): - науковості; - доступності; - систематичності; - свідомості та активності; - наочності; - міцності; - колективності в єдності з індивідуалізацією; - зв'язки із практикою.	Методичні (дидактичні) принципи фізичного виховання: - доцільності та міцності; - виховуючого навчання та позитивної мотивації; - систематичності та регулярності; - смислової та перцептивної «наочності»; - плановості та поступовості; - методичного динамізму та прогресування; - необхідної адаптивності та самостійності; - індивідуального навчання у колективі; - формально-евристичної єдності; - науково-раціональної та інтуїтивно-емпіричної єдності.

Джерело: Harre, D. (Editor). (1982). *Principles of sport training*. Berlin: Sportverlag.

Таким механізмом має стати системний підхід [12; 13] як до процесу навчання, так і до педагогічного процесу загалом. В даний час існують різні тенденції в розробці теорії систем. Аналіз різних теорій показує [14; 15], що найповніше враховує специфічні особливості навчання у сфері фізичного виховання теорія функціональних систем [15]. Саме результат є тим фактором (системоутворюючим фактором), який повинен активно впливати на вибір методичних положень, що утворюють систему специфічних дидактичних принципів. Отже, якщо методичні положення, що відображають певні закономірності, позитивно впливають на результат у конкретному елементі навчання, вони можуть бути класифіковані як система дидактичних положень.

Методичні засади навчання у фізичному вихованні – це педагогічні умови, які мають дотримуватися педагогом у процесі організації навчальної діяльності. Дані методи визначають методiku навчання у фізичному вихованні, а також спрямовані на оптимізацію та ефективність навчального процесу [8]. До методичних принципів належать:

1. Принцип свідомості та активності. Ефективність занять із фізичного виховання та навчання багато в чому залежить від інтересу з боку дітей. Під час занять фізичною культурою діти повинні не просто механічно повторювати рухи та вправи за педагогом, а проявляти активність у заучуванні та виконанні рухів (вправ). Також діти мають повною мірою розуміти навіщо вони виконують вправи, на розвиток яких навичок вони спрямовані. Цей принцип впроваджують у процес фізичного навчання ще у дитячому садку.

2. Принцип наочності. Цей принцип спрямований на те, що педагог у процесі навчання не просто пояснює послідовність і правильність виконання вправ, а й показує їх. Принцип наочності передбачає, що не тільки педагог може показувати правила і послідовність виконання вправ, а й діти (наприклад, показ раніше вивчених вправ і рухів). У такому разі задіяні всі сенсорні системи дитини та процес фізичного виховання та навчання буде більш ефективним та плідним.

3. Принцип доступності та індивідуалізації. Відповідно до цього принципу завдання фізичного виховання повинні відповідати віковим та фізичним особливостям дітей. У тому випадку, якщо педагог дає надто складні вправи, велике навантаження, то це не просто відштовхне дитину від занять, а може призвести до травматизму. Так само і надто прості завдання та вправи можуть бути не цікаві дитині та сприяти зниженню мотивації до фізичного виховання.

Специфічні засади навчання у фізичному вихованні виражають закономірності процесу фізичного виховання дитини. До специфічних принципів належать:

1. Принцип послідовності та поступовості (динамічності). Цей принцип спрямовано на повноцінний фізичний розвиток дитини шляхом поступової роботи. Послідовність і поступовість мають на увазі планомірне збільшення та обсяг навантажень, ускладнення техніки вправ, а також поступове розширення технічного та тактичного арсеналу. Динамічність передбачає, що збільшення фізичного навантаження відбувається поступово без різкого ускладнення.

2. Принцип систематичності. Відповідно до цього принципу фізичне виховання є безперервний педагогічний процес, у якого всі заняття перебувають у взаємозв'язку один з одним. Заняття, що реалізуються в рамках дитячого садка або школи, а також додаткові тренування повинні здійснюватися безперервно, з урахуванням закономірності звикання організму дитини до навантажень. Весь процес навчання у фізичному вихованні – це система занять, що регламентується навчальним планом, програмою, розкладом тощо.

3. Вікова адекватність напрямів фізичного виховання. Цей принцип передбачає організацію процесу фізичного виховання дітей з урахуванням їх вікових та фізіологічних можливостей. Наприклад, неприпустимо реалізувати програму фізичного виховання, розроблену для дітей шкільного віку з дітьми дошкільного віку. Тобто запропоновані вправи та завдання повинні бути адекватні віку дітей та відповідати віковим завданням навчання у фізичному вихованні.

Таким чином, принципи навчання у фізичному вихованні представлені системою принципів, які знаходяться між собою у взаємозв'язку. Педагог, при організації навчального процесу, спрямованого на фізичне виховання дітей має спиратися на всі принципи, оскільки тільки у цьому разі можна досягти бажаного ефекту.

Тренування юних спортсменів підпорядковане загальним закономірностям виховання та навчання. Тому, здійснюючи її, необхідно керуватися загальними педагогічними засадами. Під «принципами» (від лат. *Principium* - основа) в теорії фізичного виховання розуміють найбільш загальні теоретичні положення, що об'єктивно відображають сутність та фундаментальні закономірності навчання, виховання та всебічного розвитку особистості. Принципи спортивної підготовки можна поділити на дидактичні та специфічні. До дидактичних принципів відносяться:

1. Принцип систематичності. Принцип систематичності передбачає регулярність та послідовність навчання та тренування. Регулярність

обумовлюється оптимальною кількістю тренувальних занять, змагань та відпочинку, раціональною динамікою величини та спрямованості навантаження [12].

2. Принцип наочності. Педагогічний принцип наочності дозволяє формувати чіткі рухові уявлення, сприяє міцному засвоєнню знань і навичок. Принцип наочності дуже важливий для навчання спортивної техніки та тактики. Тут головне не тільки в наочних посібниках. Демонстрація за допомогою відео, кіно, фото, таблиць, малюнків, моделей того, чого навчають, звичайно, значно прискорює навчання.

3. Принцип свідомості. Цей принцип передбачає таку побудову та зміст спортивного тренування, які дозволяють спортсмену зрозуміти роль та значення її завдань, засобів та методів, свідомо ставитися до тренувального процесу [11].

4. Принцип повторності. Він значною мірою визначає процес спортивної підготовки. Усі її різноманітні завдання вирішуються через повторне виконання вправ, дій, завдань, тренувальних робіт та занять, змагальних стартів тощо. Повторність повинна бути оптимальною, що досягається, в першу чергу, правильним поєднанням роботи та відпочинку, втоми та відновлення.

5. Принцип індивідуалізації. Диференційований підхід у навчанні та тренуванні. Педагогічний принцип індивідуалізації вимагає побудови та проведення тренування юних спортсменів з урахуванням їх особливостей, можливостей та рівня підготовленості.

6. Принцип активності. Він визначає найважливішу роль самостійності спорт-зміни у практичній реалізації системи підготовки.

Поряд із загальними педагогічними принципами тренуванню юних спортсменів притаманний ряд специфічних закономірностей. До специфічних принципів належать:

1. Спрямованість на максимально можливі досягнення, поглиблена спеціалізація та індивідуалізація. Установка на вищі показники реалізується відповідною побудовою спортивного тренування, використанням найдієвіших засобів і методів, поглибленою спеціалізацією у вибраному виді спорту.

2. Єдність загальної та спеціальної підготовки. Спортивне тренування органічно поєднує дві складові: загальну і спеціальну. Загальна підготовка є базовою для спеціальної підготовки, оскільки на її основі здійснюється вдосконалення в обраному вигляді спорту шляхом розширення функціональних можливостей організму, різнобічного розвитку фізичних і морально-вольових якостей юного спортсмена. Спеціальна підготовка забезпечує виховання фізичних якостей та формування

навичок та умінь, специфічних для кожного виду спорту. Нерозривність загальної та спеціальної підготовки - одна з основних закономірностей тренування юних спортсменів.

3. Безперервність тренувального процесу. Безперервність тренувального процесу проявляється у трьох основних положеннях: навчально-тренувальний процес повинен носити багаторічний та цілорічний характер; вплив кожного наступного заняття в процесі тренування має нашаровуватися на сліди від впливу попереднього, щоб закріплювалися і вдосконалювалися позитивні зміни в організмі юного спортсмена, що виникли під впливом попередніх занять; відпочинок має бути достатнім для відновлення та зростання працездатності [14].

4. Єдність поступовості збільшення навантажень. Цей принцип відображає закономірності адаптації до тренувальних навантажень та змагань. Поступове максимальне збільшення тренувальних навантажень веде до зростання спортивних досягнень.

5. Циклічність тренувального процесу. Цей принцип проявляється у систематичному повторенні структурних одиниць тренувального процесу. Органічними складовими частинами тренувального процесу є мікроцикли (наприклад, тижневі), мезоцикли (наприклад, місячні) і макроцикли (наприклад, річні) тренування.

В даний час практично жоден вид спорту не обходиться без використання спортивних тренажерів для кондиційної підготовки. У деяких видах спорту, щоб досягти високих досягнень, важко обійтися без тренажерів та спеціальних тренувальних пристроїв для вдосконалення техніки рухів [11].

Види спорту зі складно-координаційною структурою рухів і мінливим становищем тіла в просторі складають першу групу, в якій застосування тренажерів дуже бажане. До таких видів спорту відносяться спортивна гімнастика, акробатика, фрістайл, стрибок на лижах з трампліну, стрибок із жердиною, водні лижі, гірськолижний спорт, контактні єдиноборства – бокс, боротьба, фехтування. До другої групи, можна віднести стрілянину, безконтактні єдиноборства – бадмінтон, теніс, групові безконтактні види спорту, наприклад, волейбол. У цій групі видів спорту значення спортивних тренажерів менш виражене, ніж у першій. У третій групі видів спорту для вдосконалення техніки рухів тренажери застосовуються, але це залежить від того, наскільки рухові можливості спортсмена відповідають техніці вправ, що утвердилася в спортивній практиці. Насамперед це стосується циклічних видів спорту – біг, велоспорт, плавання, лижні перегони, веслування, а також легкоатлетичних стрибків у воду, метань, бар'єрного бігу, кінного спорту.

Форма і зміст фізичних вправ, виконуваних на тренажерах і тренувальних пристроях, як порівняно новий, нетрадиційний різновид у структурі засобів фізичного виховання органічно відповідає цілям, завданням і основним принципам педагогічного процесу у фізичному вихованні. Вправи на тренажерах сприяють удосконаленню методів та організаційних форм навчання та тренування, а також надає вплив на учнів. Дидактичні прийоми та методи застосування технічних засобів фізичному вихованні допомагають також виявити закономірності засвоєння знань, умінь, навичок та підвищувати кондиційні якості, що і визначає в результаті обсяг, структуру та зміст навчально-тренувального процесу.

Застосування технічних засобів навчання та тренування у фізичному вихованні забезпечує: розвиток усіх фізичних якостей, індивідуальне покращення кондиційних здібностей та гармонійний фізичний розвиток; найсприятливішим чином впливає на формування моторних здібностей, які мають професійно-прикладне значення у провадженні та оборонній справі, закладає основи успішного освоєння нових видів рухової діяльності; безперечну оздоровчу спрямованість та розкриття додаткових резервних можливостей людини; стійкий інтерес до регулярних занять, у яких проявляються принципи свідомості, активності та систематичності; прискорене освоєння технікою рухів завдяки ефективній реалізації принципу наочності та корекції рухів; доступність та індивідуалізацію з урахуванням особливостей спортсменів та рівнем їх фізичної підготовленості; варіативність, тобто можливість видозміни динаміки та кінематики вправ, а також інтенсивності та хвилеподібності навантаження; спадкоємність та поступовість наростання фізичних навантажень у фізичній підготовці застосування спортивних тренажерів сприяє досягненню максимуму результатів на етапі поглибленої спеціалізації та застосування індивідуалізації у заняттях. Принцип єдності загальної та спеціальної підготовки спортсмена якнайкраще реалізується з допомогою вправ у штучно створених умовах, тобто на тренажерних пристроях. Вправи на тренажерах дозволяють також здійснювати поруч із поступовістю наростання навантажень перехід до граничних, тобто субмаксимальним і максимальним навантаженням.

До специфічних принципів та положень, що визначають створення та застосування технічних тренажерів різних за призначенням та конструкції, з урахуванням соціально-педагогічних та дидактичних вимог до якості навчання можна віднести такі: конструювання та застосування тренажерів необхідно здійснювати з урахуванням рівня рухової, психологічної підготовленості та антропометричних даних (принцип

відповідності); відтворення необхідних рухів на тренажерах управління суглобовими рухами із заданим результатом та обмеженням рухів ланок тіла (принцип імперативності); забезпечення регульованого діапазону просторових та динамічних параметрів тренажера при формуванні штучних умов виконання рухів; програмування рухової діяльності на тренажерах; поєднання у вихованні рухових якостей та навичок; виконанні рухового завдання (принцип зворотного зв'язку); полегшення чи ускладнення умов виконання вправи; стимуляційний вплив (електро-, вібро-, -магніто); ритмолідування звуковим, світловим чи комбінованим способом; регулювання навантаження під час виконання вправ в розвитку фізичних якостей; застосування навантажувальних елементів різного характеру (гравітаційні, фрикційні, амортизаційні, електромеханічні, магнітоелектричні, гідравлічні); взаємозумовленість процесів удосконалення техніки рухів та підвищення моторного потенціалу, наприклад, внесенням енергосилових добавок (принцип перманентного навчання); створення адекватного сприйняття спортсменом у штучно створених умовах реальних рухів, що відбуваються у природних умовах (принцип перцептивності); додаткова механіко-енергетична допомога рухової дії (рекуперація енергії).

Перелічені принципи не претендують на всю повноту проблеми, що розробляється зі створення та застосування технічних засобів навчання тренажерами, але є достатніми у виборі наявних або проєктованих нових тренажерів і технологій їх застосування. Ефективність застосування спортивних тренажерів відповідно до викладених принципів та особливостей виконання вправ на них проявляється у попередженні та компенсації рухових помилок; у підборі та конструюванні найбільш ефективних підготовчих, допоміжних, підвідних та імітаційних вправ; одержання об'єктивної інформації про виконання вправ; у можливості моделювання цілісної структури рухів чи окремих його фаз.

Висновки. Спорт є потужним інструментом сприяння фізичному, соціальному та економічному розвитку, визнаному за його важливу роль у забезпеченні миру та сприянні сталого розвитку. ЮНЕСКО, Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури, знаходиться в авангарді використання спорту для досягнення цих глобальних цілей.

Принципи педагогіки, відображаючи рівень розвитку суспільства та його потреби у загальному вигляді, відображають сформовані в суспільстві вимоги до формування суспільно підтримуваного та державою певного типу особистості за рахунок визначення стратегії, цільових установок, засобів та методів педагогічного впливу та характеру, взаємодії суб'єктів, що беруть участь у педагогічному процесі.

Викладене вище дозволяє виділити три категорії педагогічних принципів:

- 1) соціально-політичні, що виражають ставлення суспільства та його владних структур до освітньої системи та до умов його побудови;
- 2) організаційні, що зумовлюють загальні підходи до визначення змісту освіти та її реалізації в різних вікових та цільових аудиторіях, установ;
- в) дидактичні, що лежать в основі визначення змісту, засобів і методів освіти, формування освітніх програм та вибору технологій навчання.

Таким чином, дійшли наступного висновку: 1. Принципи підготовки молодих спортсменів зумовлені основними закономірностями тренування, тобто вони перебувають у логічному взаємодії з основами спортивного тренування, саме: мета спортивної підготовки, завдання спортивної підготовки, напрям спортивної підготовки, методи спортивної підготовки, засоби спортивної підготовки.

2. Принципи спортивної підготовки молодих спортсменів поділяються на великі групи: дидактична (загальнопедагогічна); специфічна.

3. В практичній роботі тренери повинні дотримуватись основних принципів спортивної підготовки спортсменів, що дозволить оптимізувати тренувальний процес спортсменів.

Література:

1. Schulenkorf, N., & Adair, D. (2014). "Global Sport-for-Development: Critical Perspectives." Palgrave Macmillan.
2. UNESCO. (2015). "International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport."
3. International Day of Sport for Development and Peace. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389276_eng
4. Physical exercise is the key to a healthy, happy and productive life, UNESCO reminds. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/physical-education-healthier-happier-longer-and-more-productive-living>
5. Dick, F. (1980). Sport training principles. London: Lepus Books. 282 pages. URL: https://archive.org/details/sporttrainingpr0000dick_s4u3/page/n7/mode/2up
6. Harre, D. (Editor). (1973). Trainingslehre. Berlin: Sportverlag. ISBN 10: 3328001069 ISBN 13: 9783328001065. URL: <https://www.booklooker.de/B%C3%BCher/Angebote/autor=Harre&titel=Trainingslehre>
7. Bompa, T. (1984). Theory and methodology of training – The key to athletic performance. Boca Raton, FL: Kendall/Hunt. 381 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL1444453M/Theory_and_methodology_of_training
8. Bompa, T. and Haff, G. (2009). Periodization. Theory and methodology of training. Champaign, IL: Human Kinetics. 411 p. URL: <https://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:001700988>

9. Berdejo-del-Fresno D., Laupheimer M. W. Recovery & Regeneration Behaviours in Elite English Futsal Players. *American Journal of Sports Science and Medicine*. 2014; 2(3):77-82. doi: 10.12691/ajssm-2-3-2.

10. Jakowlew, N.N. (1977). Sportbiochemie. Leipzig: Barth Verlag. Publications (Database SPOLIT). Sportmedizinische Schriftenreihe der DHfK Leipzig, Volume 14. 224 S. URL: <https://www.bisp-surf.de/Record/PU197804006462>

11. Maglischo, E.W. (1993). Swimming even faster. Mountain View, California: Mayfield Publishing Company. 755 p. URL: https://books.google.co.uk/books/about/Swimming_Even_Faster.html?id=v4BZAAAAYAAJ&redir_esc=y

12. Harre, D. (Editor). (1982). Principles of sport training. Berlin: Sportverlag.

13. Bangsbo, J. (1994). Fitness training in football – a scientific approach. Bagsvaerd: HO and Storm. August Krogh Institute, University of Copenhagen, [Copenhagen], Denmark, 1994. 336 pages. URL: <https://search.worldcat.org/title/Fitness-training-in-football:-a-scientific-approach/oclc/39944940>

14. Bompa, T. (1999). Periodization: Theory and methodology of training (4th ed. 4th ed View all formats and editions). Champaign, IL: Human Kinetics. 413 pages. URL: <https://search.worldcat.org/formats-editions/40516769>

15. Bakhmat, N., Maksymchuk, B., Voloshyna, O., Kuzmenko, V., Matviichuk, T., Kovalchuk, A. ... Maksymchuk, I. (2019). Designing cloud-oriented university environment in teacher training of future physical education teachers. *Journal of Physical Education and Sport*, 19 (4), 1323-1332.

References:

1. Schulenkorf, N., & Adair, D. (2014). "Global Sport-for-Development: Critical Perspectives." Palgrave Macmillan. [in English].

2. UNESCO. (2015). "International Charter of Physical Education, Physical Activity and Sport." [in English].

3. International Day of Sport for Development and Peace. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389276_eng [in English].

4. Physical exercise is the key to a healthy, happy and productive life, UNESCO reminds. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/physical-education-healthier-happier-longer-and-more-productive-living> [in English].

5. Dick, F. (1980). Sport training principles. London: Lepus Books. 282 pages. URL: https://archive.org/details/sportstrainingpr0000dick_s4u3/page/n7/mode/2up [in English].

6. Harre, D. (Editor). (1973). Trainingslehre. Berlin: Sportverlag. ISBN 10: 3328001069 ISBN 13: 9783328001065. URL: <https://www.booklooker.de/B%C3%BCcher/Angebote/autor=Harre&titel=Trainingslehre> [in English].

7. Bompa, T. (1984). Theory and methodology of training – The key to athletic performance. Boca Raton, FL: Kendall/Hunt. 381 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL1444453M/Theory_and_methodology_of_training [in English].

8. Bompa, T. and Haff, G. (2009). Periodization. Theory and methodology of training. Champaign, IL: Human Kinetics. 411 p. URL: <https://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:001700988>

9. Berdejo-del-Fresno D., Laupheimer M. W. Recovery & Regeneration Behaviours in Elite English Futsal Players. *American Journal of Sports Science and Medicine*. 2014; 2(3):77-82. doi: 10.12691/ajssm-2-3-2. [in English].

10. Jakowlew, N.N. (1977). Sportbiochemie. Leipzig: Barth Verlag. Publications (Database SPOLIT). Sportmedizinische Schriftenreihe der DHfK Leipzig, Volume 14. 224 S. URL:<https://www.bisp-surf.de/Record/PU197804006462> [in English].
11. Maglischo, E.W. (1993). Swimming even faster. Mountain View,: California: Mayfield Publishing Company. 755 p. URL:https://books.google.co.uk/books/about/Swimming_Even_Faster.html?id=v4BZAAAAYAAJ&redir_esc=y [in English].
12. Harre, D. (Editor). (1982). Principles of sport training. Berlin: Sportverlag. [in English].
13. Bangsbo, J. (1994). Fitness training in football – a scientific approach. Bagsvaerd: HO and Storm. August Krogh Institute, University of Copenhagen, [Copenhagen], Denmark, 1994. 336 pages. URL:<https://search.worldcat.org/title/Fitness-training-in-football:-a-scientific-approach/oclc/39944940>[in English].
14. Bomp, T. (1999). Periodization: Theory and methodology of training (4th ed. 4th ed View all formats and editions). Champaign, IL: Human Kinetics. 413 pages. URL: <https://search.worldcat.org/formats-editions/40516769>[in English].
- 15 . Bakhmat, N., Maksymchuk, B., Voloshyna, O., Kuzmenko, V., Matviichuk, T., Kovalchuk, A. ... Maksymchuk, I. (2019). Designing cloud-oriented university environment in teacher training of future physical education teachers. Journal of Physical Education and Sport, 19 (4), 1323-1332. [in English].

УДК 378+371.04

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-751-760](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-751-760)

Ботузова Юлія Володимирівна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри математики та цифрових технологій, Центрально-український державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-1313-0010>

СВІТОГЛЯДНИЙ КОНТЕКСТ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню світоглядного контексту наукової підготовки сучасного вчителя. Відповідно до мети дослідження доведено, що культура здійснення науково-дослідницької діяльності передбачає: сформовані вміння, навички та здатності фіксувати й формулювати проблему дослідження, коректно визначати об'єкт та предмет наукової розвідки, формулювати магістральну мету й висувати гіпотезу дослідження, конкретизовувати зміст базових понять з проблематики дослідження; оволодіння методологією здійснення експериментальних дій відповідно до гіпотези дослідження, конструювання масивів емпіричних даних, аналіз та опрацювання різноманітних джерел тощо; добір і застосування уніфікованих (універсальних) та конкретних (спеціальних) методів науково-педагогічного дослідження, розвинене логічне та критичне мислення, креативні здібності і суб'єктні здатності (інтуїція, схильність до «інсайту», інноваційна спрямованість, «нелінійність» мислення); відтворення, передавання (трансляцію) та впровадження результатів наукового дослідження у конкретну освітню або педагогічну практику. Специфіковано науково-дослідницьку компетентність педагога як таку, що детермінується сформованістю вмінь і навичок здійснення дослідницької діяльності на адекватних методологічних засадах та належному технологічному рівні з метою пошуку нових пошуку знань для розв'язання професійно-педагогічних проблем, конструювання освітнього процесу на науково-світоглядних засадах. За результатами опрацювання наукових джерел висунуто гіпотезу про те, що науковий світогляд учителя корелює з рівнем його науково-дослідницької підготовки, що забезпечується цілісністю сформованого наукового, аналітичного й критичного мислення; сформованістю дослідницько-пошукових, аналітико-синтетичних, рефлексійно-самопроектувальних умінь; готовністю (бажанням і здатністю) педагога до вирішення

професійно-педагогічних проблем, користуючись всім арсеналом методів наукового пізнання; забезпечує продуктивну самореалізацію педагога на основі самопроєктування їх у позиції дослідництва; активізує розкриває розумово-інтелектуальний потенціал учителя, актуалізує вміння реалізувати інноваційні (авторські, творчі, нетипові, нестандартні, ексклюзивні) ідеї в освітньо-педагогічну практику, дотримувати парадигми академічної доброчесності у реалізації науково-дослідницької діяльності.

Ключові слова: світогляд, світогляд у науковій підготовці, науковий світогляд, науковий світогляд учителя, дослідницька діяльність, науково-дослідницька діяльність, науково-дослідницька компетентність, науково-дослідницька культура, наукова культура, природничо-наукова компетентність, наукове мислення, дослідницькі вміння, культура наукової діяльності, дослідництво, наукове середовище, науковізація, сцієнтизація.

Botuzova Yuliia Volodymyrivna Doctor of pedagogical sciences, docent, associate professor of the department of mathematics and digital technologies, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 1 St. Shevchenka, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-1313-0010>

OUTLOOK CONTEXT OF THE SCIENTIFIC AND RESEARCH TRAINING OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article is devoted to highlighting the worldview context of the scientific training of a modern teacher. According to the purpose of the study, it has been proven that the culture of carrying out scientific and research activities involves: formed abilities, skills and facilities to fix and formulate a research problem, correctly define the object and subject of scientific research, formulate the main goal and propose a research hypothesis, specify the content of basic concepts from the research issues; mastering the methodology of performing experimental actions according to the research hypothesis, construction of arrays of empirical data, analysis and processing of various sources, etc.; selection and application of unified (universal) and specific (special) methods of scientific and pedagogical research, developed logical and critical thinking, creative skills and subjective abilities (intuition, tendency to "insight", innovative orientation, "non-linearity" of thinking); reproduction, transmission (broadcast) and implementation of the results of scientific research into specific educational or pedagogical practice. The scientific and research competence of the teacher as such is specified, which is determined by the formation of skills and abilities to carry out research activities on adequate

methodological bases and at the appropriate technological level with the aim of finding new knowledge for solving professional and pedagogical problems, constructing the educational process on a scientific and philosophical basis. According to the results of the study of scientific sources, a hypothesis was put forward that the scientific outlook of the teacher correlates with the level of his scientific and research training, which is ensured by the integrity of the formed scientific, analytical and critical thinking; formation of research and searching, analytical and synthetic, reflective-self-projecting skills; readiness (desire and ability) of the teacher to solve professional and pedagogical problems, using the entire arsenal of methods of scientific knowledge; ensures the productive self-realization of the teacher based on their self-projection in the position of research; activates and reveals the mental and intellectual potential of the teacher, actualizes the ability to implement innovative (author's, creative, atypical, non-standard, exclusive) ideas into educational and pedagogical practice, to observe paradigms of academic integrity in the implementation of scientific and research activities.

Keywords: outlook, outlook in scientific training, scientific outlook, scientific outlook of the teacher, research activity, scientific and research activities, scientific and research competence, scientific and research culture, scientific culture, natural and scientific competence, scientific thinking, research skills, culture of scientific activity, research, scientific environment, scientization.

Постановка проблеми. Відповідно європейської компетентнісної парадигми освіти, майбутні фахівці мають бути підготовленими до ефективної дослідницької діяльності, що реалізується здатністю фахівця конструювати й розробляти стратегічні і креативно-творчі підходи у дослідженні чітко зафіксованих конкретних та абстрактних проблем; демонстрацією володіння методологією наукового пізнання; інноваційністю у використанні методів наукового дослідження; здатністю досліджувати, проектувати, розробляти й адаптувати проекти, що продукують одержання «нового» знання і принципово нових рішень у професійній діяльності. Саме тому, чинна система удосконалення вищої освіти має бути орієнтована на формування не лише професіонала-виконавця, а й фахівця-дослідника, здатного легко застосовувати науково-дослідницькі вміння в професійно-педагогічній діяльності з метою вирішення професійно-педагогічних завдань. Підготовка майбутніх учителів на світоглядному рівні до науковізації освітнього простору вимагає висвітлення методологічного, теоретичного та змістового підґрунтя, що забезпечує належну підготовку до здійснення науково-дослідницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика науково-дослідницької підготовки вчителів не є новою. В науково-педагогічному дискурсі актуалізовано феноменологію світоглядних орієнтирів наукової підготовки освітян за такими параметрами: науково-дослідницьку культуру вчителя студіюють Т.Осипова, Д. Белітченко, В. Тушева; до феномену навчально-дослідницької компетентності майбутніх педагогів звертається М. Князян; феноменологію науково-дослідницької підготовки майбутніх учителів розкриває Т. Мішеніна; специфіканти успішної науково-дослідницької діяльності вчителя є предметом напрацювань М. Головань; чинники формування культури науково-дослідницької діяльності уяскравлює О. Дмитришин; своєрідність дослідницької компетентності вчителя вивчає Я. Нікорак; феномен природничо-наукової компетентності опрацьовує К. Крутій. Проте, світоглядні параметри науково-дослідницької підготовки майбутніх учителів висвітлені в науковому фонді недостатньо.

Мета статті полягає в увиразненні світоглядного контексту науково-дослідницької підготовки майбутніх учителів.

Завдання дослідження: 1) здійснити аналіз наукового фонду, в якому розкрито феноменологію науково-дослідницької діяльності; конкретизувати зміст понять «науково-дослідницька діяльність», «науково-дослідницька компетентність» учителя; сформулювати власне розуміння значущості науково-дослідницької підготовки майбутніх педагогів для формування їхнього наукового світогляду.

Виклад основного матеріалу. Світоглядні орієнтири науково-дослідницької підготовки майбутніх учителів неможливо визначити поза аналізом базових дефініцій проблеми, а саме: «дослідницька діяльність», «науково-дослідницька діяльність», «науково-дослідницька компетентність» та їх похідних.

На думку М. Головань, науково-дослідницька діяльність сучасного вчителя направлена, передовсім, на отримання суспільно значущих принципово нових знань про об'єкти, що досліджуються, про процеси або певні явища. Науково дослідницька діяльність, наголошує М. Головань, здійснюється за певними етапами (стадіями): а) етап «задуму», або планування (проектування) дослідження, б) етап послідовного використання методів (форм, прийомів, засобів) до об'єкта, що досліджується з метою фіксування потрібних результатів, в) етап формулювання висновків та інтерпретації результатів здійсненого дослідження (Головань, 2012:56).

На думку О. Дмитришин, культура здійснення науково-дослідницької діяльності охоплює:

— проєктувально-планувальний аспект, що передбачає сформовані вміння, навички та здатності фіксувати й формулювати проблему

дослідження, коректно визначати об'єкт та предмет дослідження, формулювати магістральну мету й висувати гіпотезу дослідження, конкретизовувати зміст базових понять з проблематики дослідження;

– інформаційно-забезпечувальний аспект, що передбачає оволодіння методологією здійснення експериментальних розвідок відповідно до гіпотези дослідження, конструювання масивів емпіричних даних, аналіз та опрацювання різноманітних джерел тощо;

– аналітичний аспект, що передбачає добір і застосування уніфікованих (універсальних) та конкретних (спеціальних) методів науково-педагогічного дослідження, розвинене логічне та критичне мислення, креативні здібності і здатності (інтуїція, схильність до «інсайту», інноваційна спрямованість, «нелінійність» мислення);

– прикладний аспект, що передбачає відтворення, передавання (трансляцію) та впровадження результатів наукового дослідження у конкретну освітню або педагогічну практику (Дмитришин, 2013:47).

Отже, успішність дослідницької діяльності детермінується сформованими вміннями фіксувати наукову проблему, формулювати гіпотезу дослідження, здійснювати добір методик дослідження й верифікацію результатів експерименту, добирати адекватні методи науково-педагогічного дослідження, фіксувати констатувальні, проміжні та прикінцеві результати, здійснювати інтерпретацію отриманих результатів експерименту, обговорювати й аналізувати їх, застосовувати на практиці.

На нашу думку, формування наукового світогляду майбутніх учителів вимагає зосередження уваги й на суб'єктних здатностях та потенціях фахівця, які умовно можна номінувати як «дослідницькі здатності».

Будучи індивідуально-психологічними властивостями суб'єкта, що здійснює науково-дослідницьку діяльність, дослідницькі інтенції забезпечують ефективність і конкретну якісну своєрідність процесів пошуку, здобуття та осмислення/переосмислення нових (експериментальних) даних. У даному контексті можемо зазначити, що детермінантами ефективної наукової діяльності можемо назвати такі здатності: виконувати творчі завдання, методика розв'язання яких повністю або частково невідома (мова йде про евристичність); творчо (нестандартно, нетипово) розв'язувати будь-які завдання (мова йде про креативність); швидко «переключатись» з одного типу завдань на інший, як притаманній людині галузі знань, так і в суміжних практиках (мова йде про інтелектуальну мобільність).

На нашу думку, в контексті суб'єктних передумов здійснення науково-дослідницької діяльності слід відмітити також: здатність до

прогнозування («передчуття», передбачення) майбутнього гіпотетичного стану об'єкта дослідження і адекватність окремих методів і знань про експеримент; здатність відмовитись від «застарілих» знань та схильність до використання інноваційних; неупереджене мислення, що не корелює з традиційними (типовими) методами; відкритість інтелекту у моделюванні в свідомості найнесподіваніших проблем; саморефлексія у науковій сфері на світоглядному рівні переконань.

Формування наукового світогляду майбутніх учителів у закладах вищої педагогічної освіти розпочинається з формування їх природничо-наукової компетентності. Приєднуємось до думки К. Крутій про те, що результатом ефективної науково-дослідницької підготовки майбутніх учителів є сформованість у них виду професійної компетентності – природничо-наукової компетентності. Цей вид компетентності, на думку авторки, продукується накопиченням знань студентів про природу, її родовидову розмаїтість, проблематику охорони, примноження та збереження природних багатств рідної країни, методологією науково обґрунтованого ознайомлення майбутніх учителів із природознавчим підґрунтям екологічного ставлення до довкілля, формуванням науково-природничих настанов (Крутій, 2018:356).

Говорячи про необхідність активізації наукового світогляду майбутніх учителів шляхом підготовки їх до дослідницької діяльності, вчений Я. Нікорак звертається до категорії «дослідницька компетентність», яку можна представити сумарним поєднанням навчально-дослідницької та науково-дослідницької компетентностей (Нікорак, 2017:200).

Навчально-дослідницьку компетентність автор витлумачує на основі визначення М. Князян в такому форматі: навчально-дослідницька компетентність майбутніх учителів передбачає вміння формулювати дослідницькі завдання з попереднім аналізом наявної наукової інформації (зі спорідненої проблематики), передумови та методологію планування, організації та здійснення науково-педагогічного експерименту (Князян, 1998:14).

Приєднуємось до думку Т. Осипової, Д. Белітченка, які витлумачують дослідницьку компетентність педагога як синтетичну особистісно-професійну якість, що детермінується готовністю і здатністю самостійно (свідомо) засвоювати і отримувати системно нові знання в результаті транзакції смислового контенту від функційної діяльності до перетворювальної, ґрунтуючись на сформованих дослідницьких знаннях, дослідницьких вміннях, навичках і способах наукової діяльності (Осипова, Белітченко, 2023:117).

У свою чергу, науково-дослідницька компетентність учителя, на думку Я. Нікорак, можна тлумачити як інтеграційну властивість

особистості, що визначається наявністю спеціальних знань з методології та технології здійснення дослідницької діяльності, світоглядне розуміння їх значущості й готовності до їх адекватного та мотивованого застосування у науково-педагогічній діяльності (Нікорак, 2017:203).

Отже, підсумовуючи результати наукових напрацювань Я. Нікорака та М. Князян, науково-дослідницьку компетентність учителя можна визначити невід'ємним елементом загальної і професійної освіченості педагога, його настановною світоглядною орієнтацією на науковізацію професійної діяльності. Науково-дослідницька компетентність педагога детермінується сформованістю вмінь і навичок здійснення дослідницької діяльності на адекватних методологічних засадах та належному технологічному рівні з метою пошуку нових знань для розв'язання професійно-педагогічних проблем, конструювання освітнього процесу на науково-світоглядних засадах.

В контексті дослідження цікавою видається думка Я. Нікорака про математизацію професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. Науковець називає математизацію «рятівником педагогіки від однобічного» (Нікорак, 2017:202). Отже, математизація підготовки майбутніх учителів, за Я. Нікораком, вможливує вихід на вищий рівень узагальнювальних абстракцій і дозволяє ревізувати та верифікувати наукові досягнення. Наголошуючи на належній науково-дослідницькій підготовці вчителів автор увиразнює методи математичної статистики, що використовується як апарат та функціонал опрацювання результатів дослідницького експерименту з аналізу педагогічних явищ, для діагностування та прогнозування результатів педагогічного експерименту.

Наголошуючи на необхідності науково-дослідницької підготовки майбутніх педагогів з метою формування їх наукового світогляду, Т. Мішеніна фіксує перспективність тенденцій переструктурування змісту навчальних курсів в освітньо-професійній програмі в бік науковізації, указує на необхідність розроблення фундаментальних і природничо-наукових завдань науково-дослідницької діяльності; передбачає збільшення частки конкретно-педагогічних завдань із виразно практичним характером науково-дослідницької діяльності; передбачає формування наукового мислення майбутнього педагога (Мішеніна, 2016:107)

Досліджуючи феномен наукової культури вчителя, В. Тушева наголошує на тому, що саме вона вможливує забезпечення ефективності навчально-пізнавальної діяльності, шляхом оволодіння різноманітними способами розумово-мисленнєвої діяльності (аналітико-синтезувальними та рефлексійно-критичними діями, систематизація й узагальнення, виокремлення «головного з-поміж другорядного» тощо), водночас

забезпечує розвиток розумової (інтелектуальної) культури, формуванню професійних «метазнань» і фахових «метаумінь», що дозволяють швидко (легко, без утруднень) адаптуватися в інформаційних потоках, критично й рефлексійно оцінювати явища педагогічної дійсності (Тушева, 2015:123).

Спираючись на вищезазначене стверджуємо, що науковий світогляд учителя корелює з рівнем його науково-дослідницької підготовки, що забезпечується цілісністю сформованого наукового, аналітичного й критичного мислення; сформованістю дослідницько-пошукових, аналітико-синтетичних, рефлексійно-самопроєктувальних умінь; готовністю (бажанням і здатністю) педагога до вирішення професійно-педагогічних проблем, користуючись усім арсеналом методів наукового пізнання; забезпечує продуктивну самореалізацію педагога на основі самопроєктування їх у позиції дослідництва; активізує розкриває розумово-інтелектуальний потенціал учителя, актуалізує уміння реалізовувати інноваційні (авторські, творчі, нетипові, нестандартні, ексклюзивні) ідеї в освітньо-педагогічну практику, дотримувати парадигми академічної доброчесності у реалізації науково-дослідницької діяльності.

Висновки. Отже, науковий світогляд учителя, що формується на ґрунті його науково-дослідницької компетентності, науково-дослідницької культури віддзеркалює свідоме позитивне ставлення педагога (на рівні переконань) до потенціалу науковізації освітнього простору та сцієнтизації професійно-педагогічної діяльності шляхом використання арсеналу наукових методів пізнання та застосування наукових методів.

Перспективи подальшого опрацювання проблеми вбачаємо у висвітленні специфіки формування наукового світогляду майбутніх учителів, що навчаються за різними спеціальностями.

Література:

1. Головань М. С. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі: збірник наукових праць*. Випуск VII. Кривий Ріг: Видавничий відділ НМетАУ, 2012. С.55-62.
2. Дмитришин О. Б. Формування культури науково-дослідницької діяльності у майбутнього педагога. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2013. Вип. 27. С. 46-48.
3. Князян М.О. Навчально-дослідницька діяльність студентів як засіб актуалізації професійно значущих знань (на базі вивчення іноземних мов) : автореф. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Одеса, 1998. 20 с.
4. Крутій К., Стахова І. Природничо-наукова підготовка майбутніх учителів початкової школи засобами STEAM-освіти. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 51(2018), P.355-359.
5. Мішеніна Т. Формування дослідницької компетенції майбутніх учителів філологічних спеціальностей. *Людинознавчі студії*. 2016. Випуск двадцять дев'ятий. Педагогіка. С.105-115

6. Нікорак Я. Науково-дослідницька компетентність майбутніх педагогів гуманітарного профілю: функціонально-змістовий аспект. *Гірська школа Українських Карпат*. Випуск 17 (2017). С. 199-205.

7. Осипова Т., Белітченко Д. Формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін на сучасному етапі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 57. Т. 2. С.116-119.

8. Стахова І.А. Формування природничої компетентності майбутніх учителів початкових класів у контексті естетико-екологічного підходу до освітнього процесу. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*. Збірник наукових праць. Випуск 47. Київ – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. С. 147-152.

9. Тушева В. В. Формування науково-дослідницької культури майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки: теорія і практика: монографія. УМО НАПН України – Харків: Видавництво «Майдан», 2015. 450 с

References:

1. Golovan, M. S. (2012). Sutnist' ta zmist ponyattya «doslidnyts'ka kompetentnist'» [The essence and meaning of the concept of "research competence"]. *Teoriya ta metodyka navchannya fundamental'nykh dystsyplin u vyshchiiy shkoli – Theory and teaching methods of fundamental disciplines in higher education*, 7, 55-62 [In Ukrainian].

2. Dmytryshyn, O. B. (2013). Formation of the culture of research activity in the future teacher [Formuvannya kul'tury naukovo-doslidnyts'koyi diyal'nosti u maybutn'oho pedahoha]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 27, 46-48 [In Ukrainian].

3. Knyazyan, M.O. (1998). Navchal'no-doslidnyts'ka diyal'nist' studentiv yak zasib aktualizatsiyi profesiyno znachushchykh znan' (na bazi vyvchennya inozemnykh mov) [Educational and research activity of students as a means of updating professionally significant knowledge (on the basis of learning foreign languages)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [In Ukrainian].

4. Krutiy, K. & Stakhova, I. (2018). Pryrodnycho-naukova pidhotovka maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly zasobamy STEAM-osvity [Natural science training of future primary school teachers by means of STEAM education]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 51, 355-359 [In Ukrainian].

5. Mishenina, T. (2016). Formuvannya doslidnyts'koyi kompetentsiyi maybutnikh uchyteliv filolohichnykh spetsial'nostey [Formation of research competence of future teachers of philological specialties]. *Lyudynoznavchi studiyi – Humanities studies*, 29, 105-115 [In Ukrainian].

6. Nikorak, Ya. (2017). Naukovo-doslidnyts'ka kompetentnist' maybutnikh pedahohiv humanitarnoho profilyu: funktsional'no-zmistovyy aspekt [Scientific-research competence of future pedagogues of the humanitarian profile: functional and content aspect]. *Hirs'ka shkola Ukrayins'kykh Karpat – Mountain School of the Ukrainian Carpathians*, 17, 199-205 [In Ukrainian].

7. Osypova, T. & Belitchenko, D. (2023). Formuvannya naukovo-doslidnyts'koyi kul'tury maybutnikh uchyteliv fizyko-matematychnykh dystsyplin na suchasnomu etapi [Formation of research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines at the current stage]. *Innovatsiyina pedahohika – Innovative pedagogy*, 57, 116-119 [In Ukrainian].

8. Stakhova, I.A. (2016). Formuvannya pryrodnychoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u konteksti estetyko-ekolohichnoho pidkhodu do osvith'oho protsesu [Formation of natural competence of future primary school teachers in the context of an aesthetic and ecological approach to the educational process]. *Suchasni informatsiyni tekhnolohiyi ta innovatsiyni metodyky navchannya u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, 47, 147-152 [In Ukrainian].

9. Tusheva, V. V. (2015). *Formuvannya naukovo-doslidnyts'koyi kul'tury maybutn'oho vchytelya muzyky v protsesi profesiynoyi pidhotovky: teoriya i praktyka [Formation of research culture of the future music teacher in the process of professional training: theory and practice]*. Kharkiv: "Maidan" Publishing House [In Ukrainian].

УДК 378.147:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-761-774](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-761-774)

Будовська Наталія Анатоліївна викладач історії ВСП Авто-транспортний фаховий коледж КНУ, вул. Едуарда Фукса, 26а, м. Кривий Ріг, 50042, <https://orcid.org/0009-0001-3367-3207>

Краснощок Андрій Валерійович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальних дисциплін і професійної підготовки, КННІ Донецький державний університет внутрішніх справ вул. Степана Тільги, 21 м. Кривий Ріг, 50065, <https://orcid.org/0000-0001-8954-2898>

ВИКОРИСТАННЯ ІКТ У НАВЧАННІ ДИСЦИПЛІН СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню трансформацій в технологіях навчання у зв'язку із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Автори статті поставили такі завдання: визначити роль дисциплін суспільно гуманітарного циклу у формуванні інформаційно-цифрової компетентності у здобувачів освіти як ключової; визначити етапи розвитку і залучення ІКТ в освітній процес; намітити перспективи використання новітніх ІКТ у формуванні інформаційно-цифрової компетентності як ключової у здобувачів освіти.

У статті автори зазначили компетентнісний потенціал дисциплін суспільно гуманітарного циклу відносять «Всесвітню історію», «Історію України», «Правознавство», «Громадянську освіту» за такою ключовою компетентністю, як інформаційно-цифрова. Виокремили умови, за рахунок дотримання яких в умовах очного, дистанційного або змішаного форматів навчання можливе ефективне формування інформаційно-цифрової компетентності у навчанні дисциплін суспільно гуманітарного циклу.

Також авторами виокремлені засоби ІКТ навчання, які сприятимуть формуванню інформаційно-цифрової компетентності учні у навчанні дисциплін суспільно-гуманітарного циклу і сформульовані вимоги до вчителя, зокрема до умінь педагога розібратись у тому розмаїтті ІКТ, які існують на ринку і пропонуються в Інтернеті, а також до його знань, вмінь і навичок реалізовувати їх на практиці.

Найголовнішим критерієм залучення ІКТ до формування ключових компетентностей на думку авторів має бути відповідність ІКТ поставле-

ним методичним цілям, тобто те, наскільки певний сервіс чи ресурс уможливиє досягнення очікуваних результатів навчання в дистанційному або змішаному форматі.

Перспективою подальших досліджень автори вбачають застосування технологій доповненої реальності до формування інформаційно-цифрової компетентності.

Ключові слова. Інформаційно-комунікаційні технології, формування ключових компетентностей, дисципліни суспільно-гуманітарного циклу.

Budovska Natalia Anatoliyivna history teacher KNU Automobile Transport College Eduard Fuchs St., 26a, Kryvyi Rih, 50042, <https://orcid.org/0009-0001-3367-3207>

Krasnoshchok Andrii Valeriyovych candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Special Disciplines and Vocational Training of KNNI Donetsk State University of Internal Affairs, Stepan Tilga St., 21 Kryvyi Rih, 50065, <https://orcid.org/0000-0001-8954-2898>

USE OF ICT IN TEACHING DISCIPLINES SOCIAL AND HUMANITARIAN CYCLE

Abstract. The article is devoted to the study of transformations in learning technologies in connection with the development of information and communication technologies. The authors of the article set the following tasks: to determine the role of the disciplines of the socio-humanitarian cycle in the formation of information and digital competence in education seekers as key; determine the stages of development and involvement of ICT in the educational process; outline the prospects for the use of the latest ICT in the formation of informational and digital competence as a key element of education seekers.

In the article, the authors noted the competence potential of the disciplines of the socio-humanitarian cycle, including "World History", "History of Ukraine", "Legal Studies", "Civic Education" for such a key competence as information and digital. We singled out the conditions, due to the observance of which in the conditions of face-to-face, distance or mixed learning formats, the effective formation of information and digital competence in teaching the disciplines of the social and humanitarian cycle is possible.

The authors also singled out the ICT means of education that will contribute to the formation of information and digital competence of students in learning the disciplines of the social and humanitarian cycle and formulated

the requirements for the teacher, in particular for the ability of the teacher to understand the variety of ICT that exist on the market and are offered on the Internet, as well as to his knowledge, abilities and skills to implement them in practice.

According to the authors, the most important criterion for the involvement of ICT in the formation of key competencies should be the compliance of ICT with the set methodical goals, i.e. the extent to which a certain service or resource makes it possible to achieve the expected learning results in a distance or mixed format.

The authors see the application of augmented reality technologies to the formation of information and digital competence as a perspective for further research.

Keywords. Information and communication technologies, formation of key competencies, disciplines of the social and humanitarian cycle.

Постановка проблеми Використання засобів ІКТ в освітньому процесі навчальних закладів різного рівня підготовки від ЗЗСО (закладів загальної середньої освіти) до коледжів і ЗВО (закладів вищої освіти) стає не лише актуальною, але й критично необхідною складовою сучасної освіти у контексті становлення цифрового суспільства. Поштовхом для пошуку нових форм навчання учнів і студентів стали пандемія COVID-19 та повномасштабна війна. Різні за змістом навчальні дисципліни, які належать до різних циклів, як от природничо-математичного, технічного, суспільно-гуманітарного, естетичного, спортивного, тощо потребують різних варіантів навчання і використання ІКТ в умовах інформатизації навчального процесу. У даному дослідженні маємо на меті привернути увагу до завдань навчання дисциплін суспільно-гуманітарного циклу в умовах застосування інформаційних технологій на заняттях та для організації самостійної позакласної роботи учнів і студентів. Актуальність даної теми полягає у необхідності розробки нових більш ефективних аспектів викладання дисциплін суспільно-гуманітарного циклу, потребою концентрування не на навчальній дисципліні, а на особистості здобувача освіти, його професійному ставленні й особистісному зростанні. Практична значимість використання ІКТ у викладанні суспільно-гуманітарних дисциплін вбачається в тому, що: створюються умови для формування теоретичного мислення учнів; підвищується мотивація вивчення предмету та якість засвоєння знань.

Використання інформаційних технологій у навчанні має наступні переваги: сприяють підвищенню мотивації навчання; є джерелом інформації, стимулюють самоосвіту, формують навички самостійної діяльності; підвищують інтенсивність, інформативність, результативність

освіти; сприяють його диверсифікації, використання ігрового і швидкісного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки науковці активно досліджують різноманітні аспекти використання ІКТ у навчанні на різних рівнях підготовки. Зокрема Першукова О., Пазюра Н. та Васюкович О. [1] досліджують можливості інтерактивного навчання в підвищенні рівня мотивації студентів Нечипуренко П. та ін. [2] пропонують принципи вибору найкращих засобів ІКТ для комп'ютерного навчання хімії в середній школі; Ткачук В. та ін. [3] пропонують шляхи адаптації мобільних ІКТ до дистанційного навчання під час карантину; Фадєєва Л. [4] досліджує, як можливості машинного навчання Moodle покращують адаптивне навчання. Авторка аналізує п'ять досліджень з використанням Moodle для прогнозу та директивної підтримки в освіті. Ці дослідження охоплюють такі теми, як класифікація учнів, раннє виявлення ризиків, порівняння прогнозів, аналіз надійності та спеціальні показники. Група авторів (Ovcharuk, O.V., Gurzhii, A.M., Ivaniuk, I.V., Kartashova, L.A., Hrytsenchuk, O.O., Vakaliuk, T.A. and Shyshkina, M.P.) [5] піднімає дискусію щодо використання цифрових засобів навчання вчителями українських загальноосвітніх шкіл для організації дистанційного навчання. У статті [5] представлено досвід того, як можна організувати проблему оволодіння цифровими компетенціями вчителів та які кроки необхідно зробити для організації спеціальних дистанційних курсів для вчителів в Україні. Також представлено досвід створення веб-порталу Українського відкритого університету післядипломної освіти. У статті Vakaliuk T.A. та ін. [6] наведено результати аналізу сучасного стану впровадження ІКТ у навчальний процес закладів загальної середньої освіти України. У статті [7] проаналізовано чинні нормативні документи, на основі яких визначено умови для організації змішаного навчання у загальноосвітній школі та виділено низку спільних напрямків використання певних складових електронних освітніх систем під час змішаного навчання. Дана стаття присвячується дослідженню умов ефективного формування інформаційно-цифрової компетентності як ключової.

Мета статті (постановка завдання). Визначити умови формування інформаційно-цифрової компетентності як ключової на прикладі дисциплін суспільно гуманітарного циклу. Мета конкретизувалася у таких **завданнях**: визначити роль дисциплін суспільно гуманітарного циклу у формуванні інформаційно-цифрової компетентності як ключової у здобувачів освіти; визначити етапи розвитку і залучення ІКТ в освітній процес; намітити перспективи використання новітніх ІКТ у формуванні інформаційно-цифрової компетентності як ключової у здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Державним освітнім стандартом [8] до дисциплін суспільно гуманітарного циклу відносять «Всесвітню історію», «Історію України», «Правознавство», «Громадянську освіту», в основу їх навчання покладений компетентнісний підхід, що корелюється ключовими компетентностями, визначеними основами стандарту нової української школи. Зазначимо компетентнісний потенціал цих навчальних предметів за такою ключовою компетентністю, як інформаційно-цифрова (таблиця 1).

Таблиця 1

Компетентнісний потенціал предмета
(за інформаційно-цифровою ключовою компетентністю)

Навчальний предмет	Складові інформаційно-цифрової компетентності
Правознавство	Уміння: використовувати цифрові технології для пошуку правової інформації, її нагромадження та впорядкування; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією правового змісту в процесі аналізу повідомлень електронних медіа; виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання. Ставлення: критичне осмислення інформації правового змісту; дотримання правових норм у роботі з інформацією, зокрема авторського права. Навчальні ресурси: публікації на правову, соціально-політичну тематику, електронні інформаційні ресурси, цифрові бібліотеки.
Історія	Уміння: мислити критично, працювати з різними джерелами інформації та формулювати історично обґрунтовані запитання. Ставлення: дотримання авторського права та принципів академічної доброчесності
Громадянська освіта	Уміння: використовувати цифрові технології для пошуку потрібної інформації, її нагромадження, перевірки і впорядкування; досліджувати суспільні проблеми за допомогою сучасних засобів, працювати з масивами даних, співпрацювати онлайн у навчальних, соціальних та наукових проєктах; створювати вербальні й візуальні (графіки, діаграми, фільми) тексти, мультимедійні презентації та поширювати їх; виявляти маніпуляції інформацією у процесі аналізу повідомлень мас медіа; виявляти джерела та авторів інформації, робити коректні посилання. Ставлення: повага до прав людини в віртуальному просторі, дотримання авторського права та принципів академічної доброчесності

Розглянемо умови, за рахунок дотримання яких в умовах очного, дистанційного або змішаного форматів навчання можливе ефективне формування інформаційно-цифрової компетентності у навчанні дисциплін суспільно гуманітарного циклу.

Роль ІКТ в історичній освіті може бути, на наш погляд, різноманітною:

- допомога учням в ефективному засвоєнні історичної інформації та її систематизації;
- надання учням максимальних можливостей свободи у визначенні способів і темпів засвоєння програмного матеріалу;
- сприяння становленню об'ємних і яскравих уявлень про минуле;
- моделювання соціальних процесів, особливо у зв'язку із зростанням інтересу до проблеми альтернативного історичного процесу.

Практична значимість використання ІКТ у викладанні суспільно-гуманітарних дисциплін: • інноваційний підхід у вивченні історії, правознавства створює умови для формування теоретичного мислення учнів; • підвищення мотивації вивчення предмету історії, правознавства та інших предметів; • підвищення якості засвоєння дисциплін суспільно гуманітарного циклу [8].

Слід підкреслити, що визначення ролі дисциплін суспільно гуманітарного циклу у формуванні такої ключової компетентності у здобувачів освіти як інформаційно-цифрова знайшов своє підтвердження у дослідженні Xefteris, S., Palaigeorgiou, G., Tsorbari, A. [9], метою якого було розробити, розгорнути та оцінити недороге та просте у використанні навчальне середовище змішаної реальності для міждисциплінарного та втіленого вивчення географії, історії та комп'ютерного мислення. Автори дослідження наголошують, що інтеграція ІКТ-технологій у викладання історії та географії може сприяти критичному мисленню та подолати розрив між неконструктивним накопиченням інформації та дослідницьким і критичним підходом до навчання. Такий підхід краще відповідає інтерактивному досвіду та очікуванням учнів, гейміфікує навчання та використовує втілені можливості навчання.

Вище викладене дає підстави виокремити засоби ІКТ навчання, які сприятимуть формуванню інформаційно-цифрової компетентності учні у навчанні дисциплін суспільно-гуманітарного циклу (таблиця 2).

Таблиця 2

**ІКТ навчання дисциплін суспільно гуманітарного циклу
(за [10], [11])**

Технологія	Особливості змісту технології	Спосіб застосування технології до опанування змісту дисципліни
Електронні підручники	низька собівартість, гнучкість і можливість індивідуальних налаштувань, можливість включення мультимедійного контенту та інтерактивних форм роботи	вміння працювати з гіпертекстом, підвищення інтересу ознайомлення із навчальним змістом
Симулятори, навчальні ігри	наочність навчання, створення атмосфери гри, активізація учнів	моделювання історичних подій
Віртуальна і доповнена реальність	наочність і видовищність навчання дозволяє привернути увагу учнів	віртуальні екскурсії, подорожі в минуле, відвідування музеїв онлайн
Блоги та вікі-сторінки	освітні Інтернет-публікації різного змісту з метою рефлексії навчальної діяльності та отримання зворотного зв'язку з боку здобувачів освіти	майданчик для висвітлення групових навчальних проєктів
Електронні портфоліо	сукупність електронних документів і наочностей для презентації навчальних досягнень в межах вивчення певного курсу	урізноманітнюються форми оцінювання, у здобувачів освіти виробляються навички самопрезентації

Формування інформаційно-цифрової компетентності здобувачів освіти в закладах загальної середньої освіти висуває певні вимоги і до вчителя, зокрема до його знань, вмінь і навичок реалізовувати їх на практиці [12, с.31-33]:

1. Знання: про можливості використання ІКТ зі свого предмету; про основні засади використання цифрових освітніх ресурсів; про психологічні та вікові особливості роботи учнів з комп'ютерною технікою.

2. Вміння й навички: створювати бази даних з предмету, тестових оболонок для оцінки знань і вмінь учнів; створювати власні інтернет – ресурси (сайти, блоги); керувати навчальною діяльністю учнів з використанням спеціальних комп'ютерних програм.

3. Практика: використання створених баз даних при підготовці до уроку; організація діяльності учнів на уроці з метою обробки, аналізу інформації з предмету.

У зв'язку з цим наступною умовою ефективного формування інформаційно-цифрової компетентності здобувача освіти є вміння педагога

розібратись у тому розмаїтті ІКТ, які існують на ринку і пропонуються в Інтернеті. Умовно ІКТ представлені електронними засобами навчального призначення (ЕЗНП), педагогічними програмними засобами (ППЗ) навчання, мережею Інтернет, програмними продуктами – Microsoft: ресурсами текстового редактора Word, Publisher, Excel, Internet Explorer тощо. З метою систематизації знань вчителя щодо можливостей використання ІКТ пропонуємо ознайомитися з історичними витоками і етапами запровадження ІКТ в освітній процес (таблиця 3).

Таблиця 3

Використання веб-сервісів та інформаційних технологій у навчанні

(періодизація за джерелом [13, С.162])

Етапи	Властиві етапу ІКТ	Засоби ІКТ
Навчання першого покоління	комп'ютерні класи, системи управління навчанням (LMS), викладачі, репродуктивні методи навчання	ПК (персональний комп'ютер)
Навчання другого покоління	комп'ютерні класи та власні ПК, соціально-орієнтоване програмне забезпечення, викладачі та спеціалізовані компанії, технології E-learning	ЕЗНП, ППЗ
Навчання третього покоління	мобільні пристрої, хмарні технології, взаємодія викладачів і студентів при розробці освітніх програм та напрямів розвитку, продуктивне освітнє середовище	хмарні технології, віртуальні кабінети, інтернет-конференції, системи спільної роботи (створення презентацій в EverySlide, в Prezi; створення інтерактивних завдань за допомогою learningapps.org, EdModo, Udemy, EduBrite, Lore, Eliademy), цікаві додатки (віртуальні екскурсії онлайн на уроках історії; комп'ютерні ігри за професійною спрямованістю; енциклопедії)

Визначення у нашому дослідженні етапів розвитку і залучення ІКТ в освітній процес з метою розуміння перспективності цього напрямку і якісної його реалізації у освітньому процесі з боку викладача підтвердилося думками науковців. Так, Г. П'ятницька та О. Григоренко, вказують на зміщення освітньої парадигми з традиційної моделі навчання до електронного навчання, і далі до smart навчання – гнучкого навчання в

інтерактивному освітньому середовищі за допомогою контенту з усього світу, що знаходиться у вільному доступі [14].

Пандемія коронавірусу та повномасштабна війна стали поштовхом для пошуку нових форм навчання учнів у закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО). Щоб намітити перспективи використання новітніх ІКТ у формуванні інформаційно-цифрової компетентності як ключової у здобувачів освіти ми дотримуємося точки зору тих дослідників, які розкривають особливості впровадження ІКТ в умовах пандемії. Зокрема Pierpaolo, L., Antonia, T.G. [15] відмічають, що цифрові навчальні середовища зазнали зигзагоподібної еволюції протягом сучасної історії інтелектуальних навчальних середовищ. На етапі до COVID-19 електронному навчанню було важко утвердитися в традиційних системах навчання, але після спалаху пандемії в березні 2020 року дистанційне навчання стало єдиним можливим способом використання навчальних дій. Можлива еволюція повної онлайн-освіти — це гібридна версія навчальних середовищ, у яких онлайн і особисте спілкування, матеріальне й цифрове, чергуються в часі, просторі/місці, медіатехнологіях, дизайні навчання та контенті. Ці п'ять категорій керують структуруванням інтелектуальних середовищ і адаптуються до потреб студентів, викладачів і соціального контексту, в який вони включені. Aidoo, B., Macdonald, M.A., Vesterinen, V.-M., Pétursdóttir, S., Gísladóttir, B. [16] зазначають ефективність окремих технологій, як от те, що під час пандемії COVID-19 викладачі змінили свою педагогічну практику, розробили нові послідовності викладання та змішані підходи до навчання, такі як перевернута класна кімната. Було зроблено твердження, що перевернутий клас впливає на мотивацію студентів, підвищує активну участь і участь у класі, а також покращує академічну успішність. Авторами дослідження запропоновано пакет матеріалів, який включає плани курсів, онлайн-відео, завдання, викладання, а також послідовності навчання в Інтернеті та очному навчанні. Також авторами дослідження було відзначено деякі бар'єри та проблеми: як невідповідна інфраструктура ІКТ, наприклад погане підключення до Інтернету та відсутність обладнання ІКТ, обмежує використання перевернутого класу.

Також низка досліджень Hajdarovic, M. [17], Zhang, Y., Ahmed, A., Liang, H.-N., Baghaei, N. [18] підтверджує нашу думку про реалізацію новітніх технологій у навчанні історії та інших дисциплін суспільно гуманітарного циклу як перспективних. Зокрема Hajdarovic M. розкриває досвід навчання історії у Хорватії. І наголошує, що високе поширення мереж, цифровізація та використання пристроїв є звичайним повсякденним життям у 21 столітті. Вони також сильно впливають на повсяк-

денне життя шкіл. Викладання історії не залишилося захищеним від плодів ІТ-революції. У рамках Хорватії слід додати кілька спроб реформувати викладання історії, завершуючи проектом «Школа для життя» та пандемічними спробами онлайн та комбінованого викладання в останні роки. Результати цих досліджень вказують на можливі майбутні напрямки навчання вчителів історії та конкретні стратегії використання цифрових інструментів.

Одним із найбільш використовуваних видів спілкування визначено відеоконференції. Динамічність і мультимодальність веб-конференцій хоча б частково відтворюють ефект фізичної присутності, що, безумовно, робить їх ефективним засобом навчання з високим потенціалом гнучкості і творчості. Відеоконференції можна проводити за допомогою *Zoom*, *Microsoft Teams*, *Google Meet*, *Skype* тощо.

Більшість освітніх закладів України налагоджують та удосконалюють системи дистанційного навчання для здобувачів освіти на різних платформах.

Як правило в ЗЗСО використовують *Google Classroom*. ***Google Classroom*** — це один із сервісів Google, призначений для створення віртуальних класів. Зауважимо, що, відповідно до умов ліцензійних угод, не можна використовувати персональні облікові записи вчителів та учнів, якщо заняття організовуються в закладі освіти (такого обмеження немає на позакласні діяльності, гуртки та інші види неформальної та інформальної освіти) [7]. У закладах вищої та передвищої освіти переважно використовують ***LMS Moodle*** — повнофункціональна система організації дистанційного навчання та створення електронних курсів. Ця система потребує встановлення на сервер, обов'язкового адміністрування на рівні закладу освіти. Перевагою є те, що розроблені курси можуть повторно використовуватись, у тому числі й для різних груп учнів. Додаткові сервіси та ресурси можуть урізноманітнити навчальний процес та надати учням можливості для інтерактивного опанування матеріалу.

Для забезпечення дистанційного навчання учнів учитель може створювати власні веб-ресурси або використовувати інші веб-ресурси на свій вибір, зокрема електронні підручники, симулятори, навчальні ігри, віртуальну і доповнену реальність, блоги та вікі-сторінки, електронні портфоліо тощо. При цьому обов'язково надавати здобувачам освіти рекомендації щодо використання ресурсів, послідовності виконання завдань, особливостей контролю тощо. Щоб привчати їх до академічної доброчесності, важливо завжди давати коректні посилання на джерела використаної інформації. Найголовнішим критерієм вибору інструментів для організації дистанційного навчання має бути відповідність постав-

леним методичним цілям, тобто те, наскільки певний сервіс чи ресурс уможлиблює досягнення очікуваних результатів навчання в дистанційному форматі. Таке бачення вирішення проблеми формування інформаційно-цифрової компетентності учнів і студентів підтверджується наявними дослідженнями. Так Zhang, Y., Ahmed, A., Liang, H.-N., Baghaei, N. [18] у своїй статті розглядають серйозні ігри та інтеграцію віртуальної реальності (VR) у викладання та навчання. Технологія VR забезпечує захоплюючий віртуальний простір, який покращує навчальний досвід за допомогою візуальних, звукових і тактильних режимів. Стаття особливо зосереджена на впливі віртуальної реальності та мобільних ігор на навчання історії. Автори досліджують, як ці технології покращують вивчення історії, забезпечують персоналізований та інтелектуальний досвід навчання, а також покращують навчальний ентузіазм і академічну успішність порівняно з традиційними методами навчання. Стаття дотримується методології огляду масштабів, щоб дослідити потенціал віртуальної реальності та мобільних освітніх ігор для полегшення вивчення історії та забезпечення розумного або персоналізованого навчання історії. Результати вказують на підвищення ентузіазму до навчання та академічної успішності порівняно з традиційними методами навчання. Iatsyshyn, A.V. та інші [19] констатують, що технології доповненої реальності мають великий потенціал для застосування в освіті; є випадки використання доповненої реальності для шкільної освіти; позитивні сторони застосування технологій доповненої реальності у вищих навчальних закладах підтверджені експериментами. Автори статті [19] вбачають застосування технологій доповненої реальності для проектної діяльності як позитивний вплив на результати навчання та конкурентоспроможність національної робочої сили; це посилить позиції країни у світовому економічному просторі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Актуальність проблеми дослідження заявлених у статті завдань обумовлена компетентнісним підходом до навчання, а саме визначення інформаційно-цифрової компетентності як ключової і завдань всіх навчальних дисциплін у формуванні ключових компетентностей. Спираючись на аналіз наявних рекомендацій щодо використанні ІКТ в освітньому процесі приходимо висновку, що для вчителя важливо розуміти історію розвитку технологій, переваги і недоліки їх залучення в освітній процес. Отримані результати дають змогу визначити деякі напрями подальших досліджень, серед яких застосування технологій доповненої реальності.

Література.

1. Першукова О., Пазюра Н. та Васюкович О., 2023. Використання інтерактивного навчання у майбутніх авіаційних спеціалістів при викладанні англійської мови. Освітній вимір [онлайн], 8, стор.41–54. <https://doi.org/10.31812/ed.584>
2. Нечипуренко П.П., Семеріков С.О., Селіванова Т.В., Шенаєва Т.О., 2022. Як можна використовувати принципи навчання для вибору найкращих засобів ІКТ для комп'ютерного навчання хімії в середній школі?. Освітній вимір [онлайн], 7, стор.188–241. <https://doi.org/10.31812/educdim.4738>
3. Ткачук В. В., Єчкало Ю. В., Семеріков С. О., Хоцкіна С. М., Маркова О. М. та Тарадуда А. С., 2022. Дистанційне навчання під час пандемії COVID-19: огляд мобільних інформаційно-комунікаційних технологій. Освітній вимір [онлайн], 7, стор.282–291. <https://doi.org/10.31812/educdim.7612>
4. Фадєєва, Л.О., 2021. Покращення адаптивного навчання за допомогою машинного навчання Moodle. Освітній вимір [онлайн], 5, стор.1–7. <https://doi.org/10.31812/ed.625>
5. Ovcharuk, O.V., Gurzhii, A.M., Ivaniuk, I.V., Kartashova, L.A., Hrytsenchuk, O.O., Vakaliuk, T.A. and Shyshkina, M.P., 2022. The use of digital tools by secondary school teachers for the implementation of distance learning in the context of digital transformation in Ukraine. *CTE Workshop Proceedings* [Online], 9, pp.16–27. <https://doi.org/10.55056/cte.96>
6. Vakaliuk, T.A., Antoniuk, D.S. and Soloviev, V.N., 2020. The state of ICT implementation in institutions of general secondary education: a case of Ukraine. *CTE Workshop Proceedings* [Online], 7, pp.119–133. <https://doi.org/10.55056/cte.316>
7. Іваницька Н. Нормативні вимоги до навчально-методичного забезпечення змішаного навчання у закладах загальної середньої освіти. *Проблеми сучасного підручника. Випуск 30 (2023). С.57-65* <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-58-65>
8. Державний стандарт базової середньої освіти. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>
9. Xefteris, S., Palaigeorgiou, G., Tsorbari, A. A Learning Environment for Geography and History Using Mixed Reality, Tangible Interfaces and Educational Robotics (2019) *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 917, pp. 106–117. https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85063059329&doi=10.1007%2f978-3-030-11935-5_11&partnerID=40&md5=DOI:10.1007/978-3-030-11935-5_11
10. Цифрова компетентність здобувачів освіти : методичні рекомендації / уклад.: Т. О. Шевченко, І. М. Павленко. Суми : НВВ СОІППО, 2023. 72 с.
11. Cleveland-Innes, M. Guide to Blended Learning. Commonwealth of Learning, 2018. URL: <https://doi.org/10.56059/11599/3095>.
12. Коваль О.А. Складові медіакомпетентності вчителів суспільно-гуманітарного циклу. *Нова грамотність у цифровому столітті. Матеріали обласної науково-практичної інтернет-конференції*. Автор-упорядник Ю. М. Зоря. – Черкаси :ЧОПОПП, 2016. – 107 с.
13. Воронкін О. С. Тенденції розвитку інформаційно-комунікаційних технологій навчання студентів вишів України (друга половина ХХ ст. – початок ХХІ ст.) / О. С. Воронкін // Стратегия качества в промышленности и образовании : материалы XI Междунар. конф. : в 2. т. (г. Варна, Болгария, 1–5 июня 2015 г.). – Дніпропетровськ, Варна, 2015. – Т. 1. – С. 322–326
14. П'ятницька Г., Григоренко О. Міжнародний досвід впровадження та перспективи розвитку SMART-освіти. *Smart-освіта: ресурси та перспективи : матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 16–17 жовтня 2014 р.)*. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – С. 88–90.

15. Pierpaolo, L., Antonia, T.G. Smart Learning Environments: Overview of Effective Tools, Methods, and Models (2023) EAI/Springer Innovations in Communication and Computing, pp. 1-13. [https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85138495936&doi=10.1007%2f978-3-031-09729-4_1&partnerID=40&md5=](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85138495936&doi=10.1007%2f978-3-031-09729-4_1&partnerID=40&md5=DOI:10.1007/978-3-031-09729-4_1) DOI: 10.1007/978-3-031-09729-4_1

16. Aidoo, B., Macdonald, M.A., Vesterinen, V.-M., Pétursdóttir, S., Gísladóttir, B. Transforming Teaching with ICT Using the Flipped Classroom Approach: Dealing with COVID-19 Pandemic (2022) Education Sciences, 12 (6), art. no. 421. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85132900202&doi=10.3390%2feducsci12060421&partnerID=40&md5=f47c1bc1c824a4990c78f5d320db5ed3> DOI: 10.3390/educsci12060421

17. Hajdarovic, M. The Reality of Digital Teaching of History in Croatia (2023) 2023 46th ICT and Electronics Convention, MIPRO 2023 - Proceedings, pp. 551-554. [https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85164964021&doi=10.23919%2fMIPRO57284.2023.10159774&partnerID=](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85164964021&doi=10.23919%2fMIPRO57284.2023.10159774&partnerID=DOI:10.23919/MIPRO57284.2023.10159774)

DOI: 10.23919/MIPRO57284.2023.10159774

18. Zhang, Y., Ahmed, A., Liang, H.-N., Baghaei, N. Exploring the Transformative Potential of Virtual Reality in History Education: A Scoping Review (2023) Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 14409 LNCS, pp. 107-121. [https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85178638599&doi=10.1007%2f978-981-99-8385-8_9&partnerID=40&md5=](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85178638599&doi=10.1007%2f978-981-99-8385-8_9&partnerID=40&md5=DOI:10.1007/978-981-99-8385-8_9) DOI: 10.1007/978-981-99-8385-8_9

19. Iatsyshyn, A.V., Kovach, V.O., Lyubchak, V.O., Zuban, Y.O., Piven, A.G., Sokolyuk, O.M., Iatsyshyn, A.V., Popov, O.O., Artemchuk, V.O. and Shyshkina, M.P., 2020. Application of augmented reality technologies for education projects preparation. *CTE Workshop Proceedings* [Online], 7, pp.134–160. <https://doi.org/10.55056/cte.318>

References:

1. Pershukova O., Pazyura N. & Vasyukovych O. (2023). Vykorystannya interaktyvnoho navchannya u maybutnikh aviatsiynykh spetsialistiv pry vykladanni anhliys'koyi movy [Using interactive learning in future aviation professionals teaching English]. *Osvitniy vymir*, 8, 41–54 [in Ukrainian].

2. Nechypurenko P.P., Semerikov S.O., Selivanova T.V. & Shenayeva T.O. (2022). Yak mozna vykorystovuvaty pryntsypy navchannya dlya vyboru naykrashchykh zasobiv IKT dlya komp'yuternoho navchannya khimiyi v seredniy shkoli? [How can the principles of learning be used to select the best ICT tools for computer-based chemistry instruction in high school?] *Osvitniy vymir*, 7, 188–241 [in Ukrainian].

3. Tkachuk V. V., Yechkalo YU. V., Semerikov S. O., Khotskina S. M., Markova O. M. & Taraduda A. S. (2022). Dystantsiynе navchannya pid chas pandemiyi COVID-19: ohlyad mobil'nykh informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy. [Distance learning during COVID-19 pandemic: mobile information and communications technology overview] *Osvitniy vymir*, 7, 282–291 [in Ukrainian].

4. Fadyeyeva, L.O. (2021). Pokrashchennya adaptivnoho navchannya za dopomohoyu mashynnoho navchannya Moodle [Enhancing adaptive learning with Moodle's machine learning]. *Osvitniy vymir*, 5, 1–7 [in Ukrainian].

5. Ovcharuk O.V., Gurzhii A.M., Ivaniuk I.V., Kartashova L.A., Hrytsenchuk O.O., Vakaliuk T.A. and Shyshkina M.P. (2022). The use of digital tools by secondary school teachers for the implementation of distance learning in the context of digital transformation in Ukraine. *CTE Workshop Proceedings*, 9, 16–27.

6. Vakaliuk, T.A., Antoniuk, D.S. & Soloviev, V.N. (2020). The state of ICT implementation in institutions of general secondary education: a case of Ukraine. *CTE Workshop Proceedings*, 7, pp.119–133.

7. Ivanyts'ka N. (2023). Normatyvni vymohy do navchal'no-metodychnoho zabezpechennya zmishanoho navchannya u zakladyakh zahal'noyi seredn'oyi osvity [Normative requirements for educational and methodical provision of mixed education in institutions of general secondary education] *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 30, 57-65 [in Ukrainian].

8. Derzhavnyy standart bazovoyi seredn'oyi osvity [State standard of basic secondary education]. Retrieved from : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> [in Ukrainian].

9. Xeferis S., Palaigeorgiou G. & Tsorbari A. (2019). A Learning Environment for Geography and History Using Mixed Reality, Tangible Interfaces and Educational Robotics Advances in Intelligent Systems and Computing, 917, 106-117.

10. Shevchenko T. O. & Pavlenko I. M. (Eds.). (2023). Tsyfrova kompetentnist' zdobuvachiv osvity : metodychni rekomendatsiyi [Digital competence of education seekers: methodical recommendations]. Sumy : NVV SOIPPO [in Ukrainian].

11. Cleveland-Innes, M. Guide to Blended Learning. Commonwealth of Learning, 2018. URL: <https://doi.org/10.56059/11599/3095>.

12. Koval' O.A. (2016) Skladovi mediakompetentnosti vchyteliv suspil'no-humanitarnoho tsyklu. Nova hramotnist' u tsyfrovomu stolitti. Proceedings from oblasnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi [Components of media competence of teachers of social and humanitarian cycle. New literacy in the digital age].(p. 107) Cherkasy : CHOIPOP [in Ukrainian].

13. Voronkin O. S. (2015)/ Tendentsiyi rozvytku informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy navchannya studentiv vyshiv Ukrayiny (druha polovyna 20 st. – pochatok 21 st.) [Trends in the development of information and communication technologies for teaching students of higher education institutions of Ukraine (the second half of the 20th century - the beginning of the 21st century)] Proceedings from Stratehiya kachestva v promyshlennosti y obrazovanny : materyaly XI Mezhdunar. konf. – Strategy of quality in industry and education: materials XI Mezhdunar. conf. (pp. 322-326) Dnipropetrovs'k, Varna [in Ukrainian].

14. P'yatnyts'ka H. & Hryhorenko O. (2014). Mizhnarodnyy dosvid vprovadzhennya ta perspektyvy rozvytku SMART-osvity [International experience of implementation and development prospects of SMART education.]. Proceedings from Smart-osvita: resursy ta perspektyvy : materialy Mizhnar. nauk.-metod. konf. – Smart education: resources and perspectives: materials of the International science and method conf. (pp. 88-90). Kyiv [in Ukrainian].

15. Pierpaolo, L.& Antonia, T.G. (2023). Smart Learning Environments: Overview of Effective Tools, Methods, and Models EAI / Springer Innovations in Communication and Computing. (pp. 1-13).

16. Aidoo, B., Macdonald, M.A., Vesterinen, V.-M., Pétursdóttir, S. & Gísladóttir, B. (2022). Transforming Teaching with ICT Using the Flipped Classroom Approach: Dealing with COVID-19 Pandemic Education Sciences, 12 (6), 421.

17. Hajdarovic, M. (2023) The Reality of Digital Teaching of History in Croatia 2023 46th ICT and Electronics Convention, MIPRO 2023 - Proceedings, (pp. 551-554).

18. Zhang, Y., Ahmed, A., Liang, H.-N. & Baghaei, N. (2023) Exploring the Transformative Potential of Virtual Reality in History Education: A Scoping Review Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 107-121.

19. Iatsyshyn A.V., Kovach V.O., Lyubchak V.O., Zuban Y.O., Piven A.G. Sokolyuk, O.M., Popov, O.O., Artemchuk, V.O. & Shyshkina, M.P. (2020). Application of augmented reality technologies for education projects preparation. *CTE Workshop Proceedings*, 7, 134–160.

УДК. 347.77+347.77.028.4): (378+174):004.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-775-793](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-775-793)

Вергун Андрій Романович доктор медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, антиплагіатний експерт, старший інспектор наукового відділу, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (050) 747-33-40, <https://orcid.org/0000-0002-7521-3241>

Сергієнко Вікторія Олександрівна проректор з наукової роботи, доктор медичних наук, професор кафедри ендокринології, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (032) 276-78-17, <https://orcid.org/0000-0002-6414-0956>

Ягело Світлана Петрівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, вчений секретар, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (097) 649-59-88, <https://orcid.org/0000-0002-9990-1022>

Вергун Оксана Михайлівна кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії №1, медичної діагностики та гематології, трансфузіології ФПДО, старший інспектор наукового відділу, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (050) 534-06-27, <https://orcid.org/0000-0002-3990-8791>.

Калитовська Мирослава Богданівна кандидат фармацевтичних наук, завідувач кафедри фармації, КЗВО ЛОР «Львівська медична академія імені Андрея Крупинського», тел.: (066) 453-83-26, <https://orcid.org/0000-0002-0117-2387>

Кіт Зоряна Михайлівна кандидат медичних наук, доцент кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (098) 331-56-02, <https://orcid.org/0000-0001-6151-5583>,

Олексюк Ольга Богданівна к.мед.н., доцент кафедри громадського здоров'я ФПДО, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (032) 276-78-14, <https://orcid.org/0000-0002-6150-9033>

Карпишин Наталя Василівна к.мед.н., асистент кафедри сімейної медицини, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (032) 261-55-42, <https://orcid.org/0000-0002-9539-3198>

Мацях Юрій Михайлович студент медичного факультету №2, керівник студентської агенції співдії якості освіти, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, тел.: (095) 141-24-19, <https://orcid.org/0000-0003-1386-5161>

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРВИННОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА НАЯВНІСТЬ ПЛАГІАТУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ СПІВРОБІТНИКІВ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: АНАЛІЗ ІМПЛЕМЕНТАЦІЙНОГО ДОСВІДУ

Резюме. Функціонування антиплагіатної експертизи у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького відповідає сучасним нормам, інструкціям та вимогам щодо забезпечення академічної доброчесності. Вибір антиплагіатної програми для проведення перевірки здійснювався індивідуально з урахуванням рекомендацій та меморандумів МОН України, обсягу представленого матеріалу, оптимізації затрат часу та економічних факторів. Для проведення первинної перевірки дисертаційних робіт щодо виявлення академічного плагіату застосовувалася алгоритмічна логічна функціональна послідовність антиплагіатної експертизи дисертацій та авторефератів із проведенням аналізу відсотка унікальності тексту методом шингла з оптимізованими налаштуваннями параметрів глибокого пошуку та глибокою перевіркою ліцензованими та вільнодоступними програмами «Unichek», «StrikePlagiarism» (у створених особистих кабінетах), «Plagiarism Detector Pro», «Viper»; «AdvegoPlagiat» (додаткової пороздільної та перехресної перевірки) при необхідності перевірки англomовних текстів малого об'єму (для швидкої додаткової експертизи тез доповідей, анотацій тощо) з додатковим залученням ресурсів інших інтернет-сервісів. Порівняльний семантичний аналіз наукових робіт для виявлення конфліктів інтересів виконувався за допомогою ліцензованих програм «Plagiarism Detector Pro» (у мережі та репозитарії Університету), «AntiPlagiarism.NET» (в репозитарії), вільнодоступного «ЕТХТ Антиплагіат» (лише в мікрорепоzитаріях структурних підрозділів). Базовими для первинної експертизи наукових праць та дисертаційних матеріалів, а також пороздільної перевірки були програми «Plagiarism Detector Pro» (у науковому відділі), «AdvegoPlagiat, версії 1.3.1.7, 1.3.3.1, 1.3.3.2» (у структурних підрозділах університету, включно з деканатами і кафедрами). На запит редакцій, які функціонують в Університеті, та журналів регулярно, згідно з графіками їх роботи, проводився додатковий фаховий аналіз науково-дослідних праць щодо їх відповідності критеріям оригінальності тексту. На основі аналізу доповідей на засіданні ректорату Львівського національного медичного

університету імені Данила Галицького й досвіду впровадження пошукових і аналітичних програм нами проведено дослідження та вдосконалено заходи протидії плагіату в медичних закладах з урахуванням досвіду імплементації академічної доброчесності та експертизи наукових праць, чинного законодавства, нормативних наказів та положень.

Результати експертизи за трирічний період. Упродовж 2022 року було проведено 1898 перевірок, видано 1018 довідок (у інших випадках довідки не були потрібні), відхилено 95 статей / 77 тез доповідей (всього 172 – 9,06% від загальної кількості експертиз). Упродовж 2023 року було проведено 1078 перевірок, видано 618 довідок (у інших випадках довідки не були потрібні), відхилено 43 статті / 85 тез доповідей (всього 128 – 11,87% від загальної кількості експертиз). Упродовж першого півріччя 2024 року було проведено 612 перевірок, видано 365 довідок (у інших випадках довідки не були потрібні), відхилено 37 статей / 25 тез доповідей (всього 92 – 10,13% від загальної кількості експертиз). Основними причинами відхилення статей на етапі антиплагіатної експертизи та рецензування були порушення правил цитування та наявність текстових реплікацій у науковій статті, що підтверджувалося повторною / перехресною експертизою після апеляції. Відхилення наукових праць не вимагало застосування адміністративних заходів та не було причиною тролінгу молодих науковців університетською спільнотою. Для поліпшення імплементації принципів академічної доброчесності серед науково-педагогічних працівників були доповнені та затверджені відповідні положення і здійснено планові оновлення програмного забезпечення.

Для дотримання принципів академічної доброчесності та валідності пошуку дублікатів інформації і в умовах воєнного стану необхідно оновлювати наявне програмне забезпечення та створювати нові алгоритми перехресної перевірки з урахуванням ефективності окремих програм, про що необхідно інформувати структурні підрозділи закладу. З метою стимулювання викладацького складу, докторантів, аспірантів, здобувачів наукового ступеня та студентів- випускників Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького усіх форм навчання до самостійного виконання наукових робіт слід продовжувати планово здійснювати попередню експертизу, заслуховування та обговорення результатів виконаних наукових робіт на засіданнях наукових студентських гуртків, товариств молодих вчених, дискусійних зібрань або "круглих" столів, на засіданнях кафедр (лабораторій), де виконується наукова робота. Навіть у складних умовах військової агресії, слід постійно, враховуючи підвищення валідності пошукового програмного забезпечення для підтримки технічної перевірки наукових та

навчальних праць, оновляти відповідні положення, методичні вказівки з питань академічної доброчесності і протидії плагіату в університеті, а також посилення на сервіси з первинної перевірки наукових праць на наявність плагіату. Необхідно оновити методичні рекомендації з аспектів імплементації принципів академічної доброчесності та антиплагіатної експертизи для здобувачів та керівників структурних підрозділів.

Ключові слова. Академічна доброчесність, антиплагіатна експертиза, первинна перевірка, програмне забезпечення.

Vergun Andrii Romanovych MD, PhD, DSc, Associate Professor of the Family Medicine Department, antiplagiarism expert, senior inspector of the scientific department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (050) 747-33-40, <https://orcid.org/0000-0002-7521-3241>

Serhiienko Victoria Oleksandrivna vice-rector for scientific work, MD, PhD, DSc, professor of the department of endocrinology, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (032) 276-78-17, <https://orcid.org/0000-0002-6414-0956>,

Yahelo Svitlana Petrivna PhD of philological sciences, associate professor of the department of Ukrainian studies, academic secretary, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (097) 649-59-88, <https://orcid.org/0000-0002-9990-1022>,

Vergun Oksana Mykhailivna MD, PhD, associate professor of the department of therapy No.1, medical diagnostics and hematology, transfusiology FPGE, senior inspector of the scientific department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (050) 534-06-27, <https://orcid.org/0000-0002-3990-8791>.

Kalytovska Myroslava Bohdanivna PhD of pharmaceutical sciences, head of the department of pharmacy Andrei Krupynskyi Lviv Medical Academy, tel.: (066) 453-83-26, <https://orcid.org/0000-0002-0117-2387>

Kit Zoriana Mykhailivna MD, PhD, associate professor of the family medicine department, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (098) 331-56-02, <https://orcid.org/0000-0001-6151-5583>,

Oleksiuk Olga Bohdanivna MD, PhD, Associate Professor of the Department of Public Health, FPGE, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (032) 276-78-14, <https://orcid.org/0000-0002-6150-9033>

Karpyshyn Natalia Vasylivna MD, PhD, assistant of the department of family medicine, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (032) 261-55-42, <https://orcid.org/0000-0002-9539-3198>

Matsiakh Yuriy Mykhailovych student of the Medical Faculty No.2, head of the student agency for assurance of the quality of education, Danylo Halytsky Lviv National Medical University, tel.: (095) 141-24-19, <https://orcid.org/0000-0003-1386-5161>

ORGANIZATION AND CONDUCT OF PRIMARY EXAMINATION ON THE PRESENCE OF PLAGIARISM OF SOME SCIENTIFIC WORKS (PAPERS) EMPLOYEES OF THE MEDICAL UNIVERSITY: ANALYSIS OF IMPLEMENTATION EXPERIENCE

Abstract. The functioning of the plagiarism examination at the Danylo Halytsky Lviv National Medical University complies with modern norms, instructions and requirements for ensuring of the academic integrity. The selection of the antiplagiarism program for verification was carried out individually, taking into account the recommendations and memoranda of the Ministry of Education and Culture of Ukraine, the amount of material presented, optimization of examinations time and economic factors. To carry out the initial verification of dissertation works to detect academic plagiarism, an algorithmic logical functional sequence of antiplagiarism examination of dissertations and abstracts were used, with an analysis of the percentage of text uniqueness using the shingle method with optimized settings of some deep search parameters and deep checking with licensed and freely available programs "Unichek", "StrikePlagiarism" (in created personal accounts), "Plagiarism Detector Pro", "Viper"; "AdvegoPlagiatus" (additional individual and cross-checking), if necessary, check small-volume English-language texts (for quick additional examination of theses of reports, annotations, etc.) with additional involvement of resources from other Internet services. Complex semantic analysis of scientific works to identify conflicts of interest was performed with the help of licensed programs "Plagiarism Detector Pro" (on the network and repository of the University); "AntiPlagiarism.NET" (in the repository), the freely available "ETXT Antiplagiat" (only in microrepositories of structural departments or units). "Plagiarism Detector Pro" (in the scientific department), "Advego Plagiatus, versions 1.3.1.7, 1.3.3.1, 1.3.3.2" (in structural divisions of the university, including deaneries and departments) were the basis for the primary examination of scientific works and dissertation materials, as well as individual

verification. At the request of the editorial offices operating at the University and scientific journals, in accordance with their work schedules, an additional professional analysis of research papers regularly was conducted regarding their compliance with the criteria of originality of the text. Based on the analysis of the reports at the meeting of the rectorate of the Danylo Halytsky Lviv National Medical University and the experience of implementing search and analytical programs, we conducted research and improved antiplagiarism measures in medical institutions, taking into account the experience of implementing academic integrity and the examination of scientific works, current legislation (laws), orders and regulations.

Examination results for a 3-year period. For the year 2022. A total of 1,898 checks. 1018 certificates were issued (in other cases certificates were not required). 95 articles / 77 theses of reports were rejected (total 172 – 9.06% of the total examinations). For the year 2023. A total of 1078 checks. 618 certificates were issued (in other cases certificates were not required). 43 articles / 85 theses of reports were rejected (total 128 – 11.87% of the total examinations). For 2024 (first half of the year). A total of 612 checks. 365 certificates were issued (in other cases certificates were not required). 37 articles / 25 theses of reports were rejected (a total of 92 – 10.13% of the total examinations). The main reasons for the rejection of articles at the stage of the plagiarism examination and review were violations of citation rules and the presence of textual replications in the scientific article, which was confirmed by repeated / cross-examination after the appeal. The rejection of scientific papers did not require the application of administrative measures and was not the reason for the trolling of young scientists by the university community. In order to improve the implementation of the principles of academic integrity among scientific and pedagogical employees (workers), relevant provisions were supplemented and approved, and planned software updates were carried out.

Taking into account the principles of academic integrity and the validity of the search for duplicate information in martial law conditions, it is necessary to update the existing software and create new cross-checking algorithms taking into account the effectiveness of individual programs, which should be reported to the structural departments or units. In order to stimulate teaching staff, students, post-graduate students, degree holders and graduate students of all educational forms of the Danylo Halytsky Lviv National Medical University to independently perform scientific works, must continue to carry out preliminary examination, hearing and discussion of the results of completed scientific works at meetings of scientific student circles, societies of young scientists, discussion meetings or "round" tables; at meetings of the departments (laboratories) where the work is carried out. In the conditions of military aggression (martial law

conditions), taking into account the validity of search software to support the technical verification of scientific and educational works, update the relevant provisions, methodological guidelines on issues of academic integrity and plagiarism counteraction at the university; also update the link to services for the initial check of scientific works for the presence of plagiarism. It is necessary to update methodological recommendations on aspects of implementation of the academic integrity principles and some antiplagiarism primary examination for applicants and heads of structural departments.

Keywords. Academic integrity, antiplagiarism expertise, primary examination, software.

Постановка проблеми. Як відомо, суттю академічного плагіату (плагіату наукового твору), як протиправного явища, є виправдання витрачених бюджетних коштів або коштів замовників чи спонсорів шляхом привласнення результатів чужої інтелектуальної праці [1-3, 6, 8-9]. Комплекс заходів протидії плагіату розроблено відповідно до положень Цивільного кодексу України, Закону України «Про вищу освіту», Закону України «Про авторське право і суміжні права», Статуту Університету та Кодексу академічної етики з метою запобігання поширення плагіату в наукових роботах викладацького складу, докторантів, аспірантів, здобувачів наукового ступеня, кваліфікаційних робіт студентів усіх форм навчання; для розвитку навичок коректної роботи із джерелами інформації; дотримання вимог наукової етики та поваги до інтелектуальних надбань; активізації самостійності й індивідуальності при створенні авторського твору і відповідальності за порушення загальноприйнятих правил цитування [6-8]. Запобігання академічному плагіату включає інструкції, процедури та заходи із формування несприйняття академічної нечесності; створення умов, що унеможливають академічний плагіат; виявлення академічного плагіату в наукових статтях, монографіях, дисертаціях, підручниках, навчальних виданнях; притягнення до відповідальності за академічний плагіат [7-9]. З метою стимулювання викладацького складу, докторантів, аспірантів, здобувачів наукового ступеня та студентів-випускників усіх форм навчання до самостійного виконання наукових робіт пропонується здійснювати попереднє заслуховування та обговорення результатів виконаних наукових робіт на засіданнях наукових студентських гуртків, товариств молодих вчених, круглих або дискусійних столів; на засіданнях кафедр (лабораторій), на яких виконувалася робота [6, 7, 9-14]. Існують десятки пошукових антиплагіатних програм та онлайн-сервісів, тому оптимізація алгоритмів експертизи з урахуванням валідності, вартості та

ефективності перевірки наукових досягнень, зокрема у медичних закладах вищої освіти, була і залишається актуальною в контексті принципів академічної доброчесності [1-3, 12-14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Первинна, повторна та перехресна перевірка виконуються відповідно до Конституції України, Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про видавничу справу», «Про запобігання корупції», Цивільного кодексу України та на основі рекомендацій Асоціації Європейських університетів щодо відкритого доступу до наукової інформації (2008 р.), міжнародних асоціацій IFLA, SPARC, LIBER, EiFL та ін., у відповідності до постанови Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні» (2006 р.) щодо забезпечення відкритого безкоштовного Інтернет-доступу до ресурсів, створених за рахунок коштів Державного бюджету України [1-3, 6-8]. Дії експертів спрямовані на забезпечення честі, гідності, взаємної поваги і довіри, рівноправності та толерантності усіх учасників освітнього процесу шляхом дотримання всіма учасниками принципів та загальноприйнятих норм щодо етичної поведінки [4-6, 11-14]. Цілі експертизи полягають не лише у превентивних заходах щодо виявлення академічного плагіату, але глобальніше – у забезпеченні дотримання високих професійних стандартів в усіх сферах діяльності (освітній, науковій, навчальній, виховній тощо), [9-11] щодо адекватних академічних взаємовідносин та професійного спілкування між науковими, науково-педагогічними, педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти, запобіганні порушень академічної доброчесності [4, 5, 7-9]. Дисертації у відкритому доступі зберігаються в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації з 1991 року в паперовому вигляді, з 1998 року – в електронному, що дає можливість, використовуючи програмне забезпечення для перевірки на плагіат [11-14], здійснювати адекватну первинну експертизу дисертацій, а також кваліфікаційних та інших наукових робіт на наявність академічного плагіату [1-3]. Своїм підписом у авторському договорі автор підтверджує, що, розміщуючи роботу у репозитарії, він не порушує прав третіх осіб (інших авторів або видавництва) [3, 4]. Відповідальність за достовірність інформації про дотримання вимог академічної доброчесності здобувачем, яка подається до Вченої ради Університету при атестації здобувачів, покладається на проректора з наукової роботи, відповідальної особи за забезпечення діяльності спеціалізованих вчених рад з присудження ступенів доктора філософії та співробітника наукового відділу, відповідального за

первинну автоматичну перевірку наукових текстів та дисертаційних матеріалів [8, 9].

Мета статті. На основі аналізу доповідей на засіданні ректорату Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (ЛНМУ) і досвіду впровадження пошукових і аналітичних програм провести дослідження та вдосконалити заходи протидії плагіату в медичних закладах з урахуванням досвіду імплементації академічної доброчесності та експертизи наукових праць, чинного законодавства, нормативних наказів та положень.

Виклад основного матеріалу. Превентивні заходи щодо академічного плагіату в університеті здійснюються шляхом: видання та розповсюдження методичних вказівок із визначенням уніфікованих вимог щодо належного оформлення посилань на матеріали, використані у наукових роботах; запровадження на факультетах та в інститутах спеціальних занять з основ адекватного проведення досліджень та написання наукової роботи, на яких акцентується увага на коректне використання у наукових роботах інформації з інших джерел та уникненні плагіату, правилах опису джерел та оформлення цитувань [5, 8-11]; розміщення інформації про первинну експертизу наукових праць на наявність академічного плагіату в ЛНМУ на офіційному Web-сайті [5, 7, 9]. Первинна експертиза наукових праць (включно з дисертаційними матеріалами) на наявність необґрунтованих та неправомірних текстових співпадінь здійснюється у науковому відділі з вересня 2015 року, згідно з положенням про первинну експертизу наукових праць на наявність академічного плагіату в ЛНМУ, що визначає основні поняття, завдання, принципи функціонування і призначення, склад і структуру та регламентує основні засади організації первинної автоматичної перевірки програмним забезпеченням [4, 5, 8]. Наукові, науково-педагогічні, педагогічні працівники та здобувачі вищої освіти, усвідомлюючи свою відповідальність за неналежне виконання функціональних обов'язків, формування сприятливого академічного середовища для забезпечення дієвої організації освітнього процесу, розвитку інтелектуального, особистісного потенціалу, підвищення престижу університету, зобов'язуються виконувати норми академічної доброчесності [3, 8, 9, 11-13].

З метою упорядкування процедури атестації здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та забезпечення своєчасності їхньої атестації у разових спеціалізованих вчених радах у ЛНМУ та інших закладах МОЗ та МОН України встановлено чіткі вимоги до рівня наукової кваліфікації здобувачів наукового ступеня «Доктор філософії» та «Доктор наук», що передбачає перевірку дисертаційних матеріалів і

перехресну (повторну) експертизу наукових публікацій здобувачів на можливу наявність академічного плагіату, автоплагіату та текстових реплікацій, зокрема – результатів наукових досліджень [4, 5, 9].

Для аспірантів університету впроваджено окрему навчальну дисципліну «Інформаційне забезпечення науково-дослідних робіт (НДР). Етика наукових досліджень та академічна доброчесність», яка спрямована на: здобуття аналітичних компетентностей, необхідних під час планування і виконання дисертаційного дослідження та забезпечення адекватної комунікації у сфері наукової спільноти, формування в аспірантів теоретичних знань та набуття практичних навичок і вмінь щодо дотримання етичних та морально-правових принципів при плануванні та виконанні наукових досліджень за участю людини та із використанням лабораторних тварин [1, 3]. Одержання аспірантами та здобувачами знань про науково-дослідну діяльність і набуття навичок проведення самостійних досліджень, особливостей технології проведення патентних досліджень і складання звітної документації, ґрунтується на вивченні аспірантами законів України, рекомендацій світової наукової спільноти і МОН України, наказів закладу вищої медичної освіти щодо академічної доброчесності, комп'ютерних програм, принципів доказової медицини для здійснення фахового аналізу медико-біологічних даних щодо можливого виникнення етичних порушень та конфліктів інтересів, порівняння отриманих результатів з науковим доробком інших дослідників і наукових шкіл в контексті забезпечення та збереження адекватної наукової та професійної комунікації [5-7, 9]. Засвоюючи методологію й методику наукових досліджень, аспіранти повинні ознайомитись з методами збору й аналізу необхідної інформації, навчитись елементам виділення наукової проблеми, в основі якої лежить задум (ідея) дослідника, вміти сформулювати мету і завдання дослідження, зіставити та порівняти власні результати дослідження з літературними даними [7-9]. Виконання програми даної дисципліни згідно з навчальним планом передбачає наступні види подачі матеріалу: лекції, практичні заняття, самостійна робота. Після систематизації усієї відібраної при пошуку літератури, аспірант повинен оформити “Завдання та Звіт про наукові інформаційні та патентні дослідження” з урахуванням етичних та морально-правових принципів при плануванні і виконанні наукових досліджень за участю людини та із використанням лабораторних тварин та подати їх на затвердження [4, 5, 7-10].

Предметом вивчення дисципліни «Інформаційне забезпечення НДР. Етика наукових досліджень та академічна доброчесність» є аналіз чинного законодавства, можливостей технічних засобів, медико-біологічних, клінічних, соціально-економічних та екологічних даних у контексті формування та порівняння гіпотез, теорій та отриманих результатів з

науковим доробком інших дослідників і наукових шкіл для набуття практичних навичок, вмінь та компетенцій щодо протидії проявам академічної недоброчесності і фальсифікаціям в контексті сучасних концепцій протидії конфліктам інтересів і академічному плагіату, аналізу матеріалів та планування методів за обраною темою/спеціалізацією, розуміння відповідальності за порушення академічної доброчесності, здійснення фахового аналізу інформації щодо можливого виникнення етичних порушень та конфліктів інтересів в контексті забезпечення етики досліджень, організації та проведення навчального процесу, наукової та професійної діяльності [2, 4, 8, 9].

Експертиза наукових праць та дисертаційних матеріалів здійснюється відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII, Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)» від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами та доповненнями), «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. № 167 (надалі – Порядок); наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження форм документів атестаційної справи здобувача ступеня доктора філософії» від 22.04.2019 р. № 533, листа МОН України «Про окремі питання реалізації Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» № 1/9-492 від 03.07.2019 р., меморандумів МОН України та НАЗЯВО з розробниками антиплагіатних програм [6-9]. Функціонування антиплагіатної експертизи у ЛНМУ відповідає сучасним нормам, інструкціям та вимогам щодо забезпечення академічної доброчесності [4-6, 8, 9]. Технічна антиплагіатна експертиза дисертаційних робіт та авторефератів на наявність плагіату здійснюється для встановлення відсотків унікальності тексту у відповідності з даними інтернет-ресурсів ліцензованим або безкоштовним повнофункціональним програмним забезпеченням, що є адекватним щодо проведення перевірки кирилических та латинськоабеткових наукових текстів та застосовується в операційних системах WindowsXP та новіших версіях, а також Unix ОС Linux. Вибір антиплагіатної програми для проведення перевірки здійснюється індивідуально з урахуванням рекомендацій та меморандумів МОН України, обсягу представленого матеріалу, оптимізації затрат часу та економічних факторів [2, 3]. Первинну антиплагіатну експертизу наукових праць і дисертаційних матеріалів для перевірки дисертаційних праць здобувачів наукового ступеня (зокрема наукового ступеня доктора філософії) виконує створений відповідно до умов Меморандуму між компанією «Антиплагіат» та МОН України від 4 квітня 2018 р. особистий кабінет у антиплагіатному програмному забезпеченні системи «UNICHEK», яка

входить до ТОП 20 антиплагіатного ПЗ 2020 року [1-3, 6, 9]. Також створений та функціонує особистий кабінет у антиплагіатному програмному забезпеченні системи StrikePlagiarism для перевірки дисертаційних робіт. Наявні ліцензійні та вільнодоступні програмні забезпечення «Plagiarism Detector Pro», «Viper», «AntiPlagiarism.NET», «AdvegoPlagiatius, версії 1.3.1.7, 1.3.3.1, 1.3.3.2», що застосовуються для перехресної експертизи та перевірки навчально методичних матеріалів, статей у фахові наукові журнали [1-3].

Для проведення первинної перевірки дисертаційних робіт щодо виявлення академічного плагіату застосовується алгоритмічна логічна функціональна послідовність антиплагіатної експертизи дисертацій та авторефератів з проведенням аналізу відсотка унікальності тексту методом шингла з оптимізованими налаштуваннями параметрів глибокого пошуку та глибокою перевіркою ліцензованими та вільнодоступними програмами «Unichek», «StrikePlagiarism» (у створених особистих кабінетах), «Plagiarism Detector Pro», «Viper»; «Advego Plagiatius» (додаткової пороздільної та перехресної перевірки), при необхідності перевірки англomовних текстів малого об'єму (для швидкої додаткової експертизи тез доповідей, анотацій тощо) з додатковим залученням ресурсів інших інтернет-сервісів [1, 2].

Порівняльний семантичний аналіз наукових робіт для виявлення конфліктів інтересів виконується за допомогою ліцензованих програм «Plagiarism Detector Pro» (у мережі та репозитарії Університету); «AntiPlagiarism.NET» (в репозитарії Університету), вільнодоступного «ЕТХТ Антиплагіат» (лише в мікрорепозітаріях структурних підрозділів). Базовими для первинної експертизи наукових праць та дисертаційних матеріалів, а також пороздільної перевірки є програми «Plagiarism Detector Pro» (у науковому відділі), «AdvegoPlagiatius, версії 1.3.1.7, 1.3.3.1, 1.3.3.2» (у структурних підрозділах університету, включаючи деканати і кафедри). На запит редакцій, які функціонують в Університеті, та журналів, регулярно, у відповідності щодо графіків їх роботи, проводиться додатковий фаховий аналіз науково-дослідних праць щодо їх відповідності критеріям оригінальності тексту [4, 5, 8, 9]. У 2020-2024 роках були проведені планові оновлення програмного забезпечення, зокрема програми «Plagiarism Detector Pro» [1-3, 7] (рис. 1).

Результати перевірок за трирічний період. Упродовж 2022 року було проведено всього 1898 перевірок, зокрема 38 перевірок дисертаційних робіт, 15 перевірок дипломних і магістерських робіт (фармацевтичний факультет), 63 перевірки наукових звітів кафедр, 68 перевірок методичних матеріалів, 44 перевірки підручників / навчальних посібників, 43 перевірки монографій, 837 перевірок тез доповідей, 790 перевірок статей у фахові журнали. У 2022 році було видано 1018 довідок (у інших випадках довідки

не були потрібні), відхилено 95 статей / 77 тез доповідей (всього 172 – 9,06% від загальної кількості експертиз). Упродовж 2023 року було проведено 1078 перевірок, зокрема 29 перевірок дисертаційних робіт, 18 перевірок дипломних і магістерських робіт (фармацевтичний факультет), 54 перевірки наукових звітів кафедр, 43 перевірки методичних матеріалів, 23 перевірки підручників / навчальних посібників, 22 перевірки монографій, 628 перевірок тез доповідей, 261 перевірка статей у фахові журнали. 2023 року було видано 618 довідок (у інших випадках довідки не були потрібні), було відхилено 43 статті / 85 тез доповідей (всього 128 – 11,87% від загальної кількості експертиз). Упродовж першого півріччя 2024 року було проведено 692 перевірки, зокрема 14 перевірок дисертаційних робіт, 5 перевірок дипломних і магістерських робіт (фармацевтичний факультет), 23 перевірки методичних матеріалів, 15 перевірок підручників / навчальних посібників, 11 перевірок монографій, 380 перевірок тез доповідей, 144 перевірки статей у фахові журнали. Було видано 365 довідок (у інших випадках довідки не були потрібні), відхилено 37 статей / 25 тез доповідей (всього 72 – 10,40% від загальної кількості експертиз).

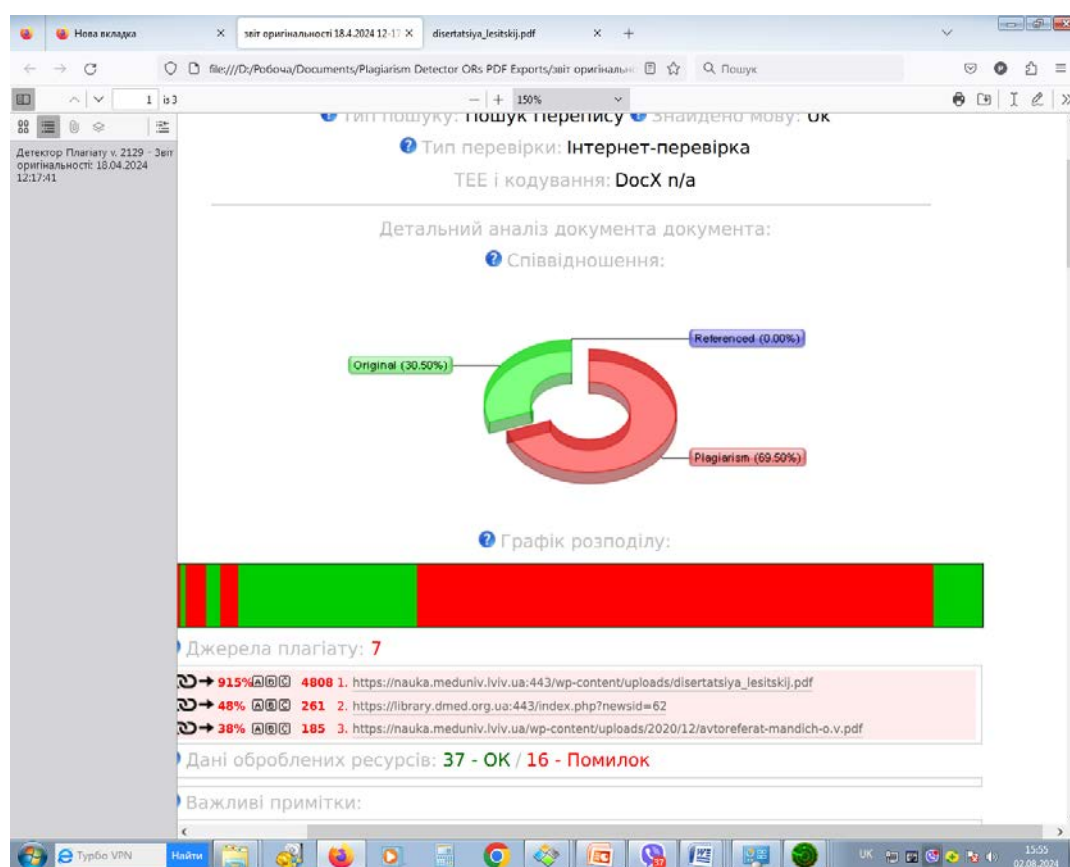

Рис. 1. Відхилена стаття: звіт оригінальності «Plagiarism Detector Pro». Наявні виражені ознаки автоплагіату (самоплагіату), реплікація наукового клінічного матеріалу, низький відсоток оригінальності тексту.

Основними причинами відхилення статей на етапі первинної антиплагіатної експертизи та рецензування були порушення правил цитування [1-4, 10-14] та наявність текстових реплікацій у науковій статті, що підтверджувалося перехресною експертизою після апеляції [5, 8]. Відхилення наукових праць не вимагало застосування адміністративних заходів та не було причиною тролінгу молодих науковців університетською спільнотою [4, 8].

Працівниками наукового відділу спільно зі співробітниками кафедр узагальнено результати експертиз наукових праць та оприлюднено результати публікаціями у фахових педагогічних журналах: Вергун А.Р., Ягело С.П., Наконечний А.Й. та ін. (2023): «Дистанційне навчання студентів-медиків: клінічні матеріали та заходи протидії плагіату під час пандемії та воєнного стану з позиції принципів академічної доброчесності»; Наконечний А.Й., Вергун А.Р., Ягело С.П. та ін. (2023): «Заходи протидії плагіату наукових і навчально-методичних праць в медичному університеті з позицій імплементації академічної доброчесності в контексті покращення процесу онлайн-навчання, stem-освітніх підходів у форс-мажорних обставинах»; Андрій Вергун, Світлана Ягело, Оксана Вергун, Ольга Олексюк (2023): «Деякі аспекти впровадження навчальної дисципліни «інформаційне забезпечення, академічна доброчесність і етика наукових досліджень» для підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти у медичному університеті»; Вергун А.Р., Ягело С.П., Сергієнко В.О. та ін. (2023): «Деякі питання імплементації академічної доброчесності та антиплагіатної експертизи у медичному університеті»; Vergun A.R., Yagelo S.P., Vergun O.M. et al. (2024): «Basic principles of prevention and detection of academic plagiarism in a medical university (higher medical educational institution)».

Стверджено, що у форс-мажорних умовах для антиплагіатної онлайн перевірки адекватно працює програмне забезпечення «Unichek», «Strike Plagiarism», «Plagiarism Detector Pro», «Viper»; економічно оптимальним є десктопна програма «Plagiarism Detector Pro» (забезпечує експертизу форматів .ppt та .pptx та безпосереднє залучення ресурсів електронних репозитаріїв). Відхилення наукових праць не вимагало застосування адміністративних заходів. Оновлено та внесено відповідні зміни у Кодекс академічної етики і Положення про первинну експертизу наукових праць на наявність академічного плагіату в ЛНМУ у відповідності щодо затвердженої ефективності роботи окремих антиплагіатних програм. Антиплагіатне забезпечення, що встановлене і функціонує в університеті, відповідає сучасним критеріям та є адекватним щодо проведення

перевірки кириличних та латинськоабеткових? наукових текстів. Для технічної підтримки перевірки наукових праць на наявність академічного плагіату в методичних вказівках університету розміщуються посилання на оптимальні програми і сервіси з первинної перевірки на наявність плагіату як необхідна умова в реалізації стратегії академічної доброчесності.

Для дотримання принципів академічної доброчесності та валідності пошуку дублікатів інформації і в умовах воєнного стану необхідно оновлювати наявне програмне забезпечення та створювати нові алгоритми перехресної перевірки з урахуванням ефективності окремих програм, про що необхідно інформувати структурні підрозділи закладу. В умовах військової агресії, з урахуванням валідності пошукового програмного забезпечення для підтримки технічної перевірки наукових та навчальних праць слід оновлювати відповідні положення, методичні вказівки з питань академічної доброчесності і протидії плагіату в університеті, а також посилання на сервіси з первинної перевірки наукових праць на наявність плагіату. Необхідно оновлювати методичні рекомендації з аспектів імплементації принципів академічної доброчесності та антиплагіатної експертизи для здобувачів та керівників структурних підрозділів. Важливим є всебічне і повноцінне ознайомлення науково-педагогічних, наукових та інших працівників і студентів університету з документами, що детермінують запобігання та встановлюють відповідальність за академічний плагіат, конкретизують процедуру розгляду апеляцій, внесення та вилучення наукових праць з репозитарію.

Висновки.

1. Актуальними є питання вдосконалення заходів протидії плагіату та інших випадків порушення Кодексу академічної етики, дослідження ефективності спеціалізованого програмного забезпечення, створення спеціалізованих курсів для здобувачів. Із розвитком сучасних комп'ютерних технологій питання авторських прав все частіше з'являється у полі зору науковців.

2. У Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького порівняльний семантичний аналіз наукових робіт виконується в особистих кабінетах системами StrikePlagiarism та «UNICHEK», яка входить до ТОП 20 антиплагіатного програмного забезпечення; за допомогою програм «Plagiarism Detector Pro» (у мережі та репозитарії Університету); «AntiPlagiarism.NET» (в репозитарії Університету), «ETXT Антиплагіат» (лише в мікро репозитаріях структурних підрозділів). Базовими для первинної експертизи наукових праць та дисертаційних матеріалів, а також пороздільної перевірки є програми

«Plagiarism Detector Pro» (у науковому відділі), «AdvegoPlagiatius» – на теоретичних і клінічних кафедрах.

3. У методичних вказівках та розділах сайтів структурних підрозділів необхідно розміщувати посилання на оптимальні програми і сервіси з первинної перевірки на наявність плагіату, що є необхідною умовою в реалізації стратегії академічної доброчесності. Антиплагіатне забезпечення, що встановлене і функціонує в медичному університеті, відповідає сучасним критеріям та є адекватним щодо проведення перевірки кирилических та латинськоабеткових наукових текстів; у форс-мажорних умовах для антиплагіатної онлайн перевірки адекватно працює програмне забезпечення «Unichек», «StrikePlagiarism», «Plagiarism Detector Pro», «Viper»; економічно оптимальним є десктопна програма «Plagiarism Detector Pro» та безпосереднє залучення ресурсів електронних депозитаріїв.

4. З урахуванням принципів академічної доброчесності та валідності пошуку дублікатів інформації в умовах воєнного стану необхідно оновлювати наявне програмне забезпечення та створювати нові алгоритми перехресної перевірки з урахуванням ефективності окремих програм, про що слід інформувати кафедри та інші структурні підрозділи.

5. Принциповими і необхідними детермінантами успішної імплементації є створення відповідних умов для своєчасного виявлення і проведення превентивних заходів щодо порушень академічної доброчесності; виявлення академічного плагіату у наукових і навчально-методичних працях студентів, здобувачів і працівників (зокрема професорсько-викладацького складу) закладу вищої освіти й оприлюднення результатів роботи антиплагіатної експертизи.

Література:

1. Вергун А., Ягело С. Академічна доброчесність з позицій антиплагіатної експертизи: ключові принципи та їх імплементація. *Український педагогічний журнал*. 2021; №1: 100-108.

2. Вергун А.Р., Ягело С.П., Вергун О.М., Гаврилюк І.М., Кіт З.М., Академічна доброчесність здобувачів: навчальна програма та експертиза наукових праць в контексті протидії академічному плагіату. *Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Збірник наукових праць*. 2021; №1 (88): 30-53.

3. Вергун А.Р., Ягело С.П., Сергієнко В.О., Вергун О.М., Мацяк Ю.М. Деякі питання імплементації академічної доброчесності та антиплагіатної експертизи у медичному університеті. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*. 2023; № 9(15): 325-345.

4. Вергун А., Наконечний А., Ягело С. Антиплагіатна експертиза в медичному університеті: первинні результати з позицій академічної доброчесності. *Праці НТШ. Медичні науки*. 2021; № 1 (64): 172-178.

5. Кодекс академічної етики Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького. *Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького*. 2019, жовт. 30. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://nauka.meduniv.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/04/kodeks-akademichnoyi-etiki.pdf>.

6. Керівникам закладів вищої освіти. Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти. Міністерство освіти і науки України, лист № 1/9-650, 2018, жовт. 23. [Електронний ресурс]. Доступно: https://zakononline.com.ua/documents/show/124272___124272.

7. Положення про первинну експертизу наукових праць на наявність академічного плагіату в Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького. *Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://nauka.meduniv.lviv.ua/wp-content/uploads/polozhennya-pro-ekspertizu_antiplagiat-2022.pdf.

8. Правила, процедура і критерії оцінювання результатів навчальної діяльності студентів у Львівському національному медичному університеті імені Данила Галицького. Схвалено Вченою радою Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького. Протокол №1-ВР від 21 лютого 2018 р. Введено в дію Наказом ректора Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького №806-з від 01.03.2018. *Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://new.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/dep/dep_medical_1/Pravyla_protseadura_i_kryterii_otsiniuvannia_rezultativ_navchalnoi_diialnosti_studentiv.pdf.

9. Про вищу освіту. *Міністерство освіти і науки України, наказ, документ 1556-VII, (2014, груд.28, зі змінами 2020, верес.25)*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

10. Kim K.J., Jee Y-H, Lee D.W., Shim M-S. Medical student plagiarism in problem-based learning courses. *Med Educ Online*. 2016; № 21 (1): 305-337.

11. Kyong-Jee Kim, Jee Young Hwang, Dong-Wook Lee, Min-Sung Shim Medical student plagiarism in problem-based learning courses. *Medical Education Online*. 2016; № 21 (1): 305-337.

12. Mecca J.T., Gibson C., Giorgini V., Medeiros K.E., Mumford M D., Connelly S. Researcher Perspectives on Conflicts of Interest: A Qualitative Analysis of Views from Academia. *Science and Engineering Ethics*. 2015; №21 (4): 843-855.

13. Mahmud S., Bretag T. Postgraduate research students and academic integrity: 'It's about good research training. *Journal of Higher Education Policy and Management*. 2013; № 35 (4): 432-443.

14. Rabab A.A. Mohammed, Omar M. Shaaban, Dalia G. Mahran, Hamdi N. Attellawy, Ahmed Makhlof, Abdulkader Albasri. A Plagiarism in medical scientific research. *Journal of Taibah University Medical Sciences*. 2015; № 10 (1): 6-11.

References:

1. Vergun A., Yahelo S. (2021). Akademichna dobrochesnist z pozytsii antyplahiatnoi ekspertyzy: kluchovi pryntsypy ta yikh implementatsiia. [Academic integrity from the standpoint of anti-plagiarism examination: key principles and their implementation]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. [Ukrainian Pedagogical Journal]*, 1, 100-108.

2. Vergun A.R., Yahelo S.P., Vergun O.M., Havryliuk I.M., Kit Z.M. (2021). Akademichna dobrochesnist zdobuvachiv: navchalna prohrama ta ekspertyza naukovykh prats v konteksti protydii akademichnomu plahiatu. [Academic integrity of applicants: curriculum and examination of scientific works in the context of academic plagiarism prevention]. *Vyshcha osvita u konteksti intehtatsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru. Zbirnyk naukovykh prats. [Higher education in the context of integration into the European educational space. Collection of scientific works]*, 1 (88), 30-53.

3. Vergun A.R., Yahelo S.P., Serhiienko V.O., Vergun O.M., Matsiakh Yu.M. (2023). Deiaki pytannia implementatsii akademichnoi dobrochesnosti ta antyplahiatnoi ekspertyzy u medychnomu universyteti. [Some issues of implementation of academic integrity and anti-plagiarism examination at the medical university]. *Visnyk nauky ta osvity (Seriia «Filolohiia», Seriia «Pedahohika», Seriia «Sotsiolohiia», Seriia «Kultura i mystetstvo», Seriia «Istoriia ta arkeolohiia»)*. [Bulletin of Science and Education (Philology Series, Pedagogy Series, Sociology Series, Culture and Art Series, History and Archeology Series)], 9(15), 325-345.

4. Vergun A., Nakonechnyi A., Yagelo S. (2021). Antyplahiatna ekspertyza v medychnomu universyteti: pervynni rezultaty z pozytsii akademichnoi dobrochesnosti. [Anti-plagiarism examination at a medical university: primary results from the academic integrity standpoint]. *Pratsi NTSh. Medychni nauky. [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. Medical Sciences]*, 1 (64), 172-178.

5. Kodeks akademichnoi etyky Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho. [Code of academic ethics of Danylo Halytsky Lviv National Medical University]. (2019). *Danylo Halytsky Lviv National Medical University*. 30/10/2019. [Electronic resource]. Available: <http://nauka.meduniv.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/04/kodeks-akademichnoyi-etiki.pdf>.

6. Kerivnykam zakladiv vyshchoi osvity. Shchodo rekomendatsii z akademichnoi dobrochesnosti dlia zakladiv vyshchoi osvity. [Heads of higher education institutions. Regarding Academic Integrity Guidelines for Institutions of Higher Education]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, lyst № 1/9-650, 2018, zhovt. 23. [Ministry of Education and Science of Ukraine, letter No. 1/9-650, 2018, October 23]*. [Electronic resource]. Available: https://zakononline.com.ua/documents/show/124272__124272.

7. Polozhennia pro pervynnu ekspertyzu naukovykh prats na naiavnist akademichnoho plahiatu v Lvivskomu natsionalnomu medychnomu universyteti imeni Danyla Halytskoho. [Regulations on the initial examination of scientific works for the presence of academic plagiarism at the Danylo Halytsky Lviv National Medical University]. *Danylo Halytsky Lviv National Medical University*. [Electronic resource]. Available: https://nauka.meduniv.lviv.ua/wp-content/uploads/polozhennya-pro-ekspertizu_antiplagiat-2022.pdf.

8. Pravyla, protsedura i kryterii otsiniuvannia rezultativ navchalnoi diialnosti studentiv u Lvivskomu natsionalnomu medychnomu universyteti imeni Danyla Halytskoho. Skhvaleno Vchenoiu radoiu Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho. Protokol №1-VR vid 21 liutoho 2018 r. Vvedeno v diiu Nakazom rektora Lvivskoho natsionalnoho medychnoho universytetu imeni Danyla Halytskoho №806-z vid 01.03.2018. [Rules, procedure and criteria for evaluating the results of students' educational activities at Danylo Halytsky Lviv National Medical University. Approved by the Academic Council of Danylo Halytsky Lviv National Medical University. Protocol No. 1-BP dated February 21, 2018. Entered into force by the Order of the Rector of Danylo Halytsky Lviv National Medical University No. 806-z dated March 1, 2018]. *Danylo Halytsky Lviv National Medical University*. [Electronic resource]. Available: https://new.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/dep/dep_medical_1/Pravyla_protsedura_i_kryterii_otsiniuvannia_rezultativ_navchalnoi_diialnosti_studentiv.pdf.

9. Pro vyshchu osvitu. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, nakaz, dokument 1556-VII. [About higher education. Ministry of Education and Science of Ukraine, order, document 1556-VII]. *Ministry of Education and Science of Ukraine*. 2014, December 28, with changes 2020, September 25. [Electronic resource]. Available: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

10. Kim K.J., Jee Y-H, Lee D.W., Shim M-S. (2016). Medical student plagiarism in problem-based learning courses. *Med Educ Online*, 21 (1), 305-337.

11. Kyong-Jee Kim, Jee Young Hwang, Dong-Wook Lee, Min-Sung Shim (2016). Medical student plagiarism in problem-based learning courses. *Medical Education Online*, 21 (1), 305-337.

12. Mecca J.T., Gibson C., Giorgini V., Medeiros K.E., Mumford M.D., Connelly S. (2015). Researcher Perspectives on Conflicts of Interest: A Qualitative Analysis of Views from Academia. *Science and Engineering Ethics*, 21 (4), 843-855.

13. Mahmud S., Bretag T. (2013). Postgraduate research students and academic integrity: 'It's about good research training. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 35 (4), 432-443.

14. Rabab A.A. Mohammed, Omar M. Shaaban, Dalia G. Mahran, Hamdi N. Attellawy, Ahmed Makhlof, Abdulkader Albasri. (2015). A Plagiarism in medical scientific research. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 10 (1), 6-11.

УДК [159.98:791.52]:378.091.33-028.22.016

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-794-808](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-794-808)

Вінтюк Юрій Володимирович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри Практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська 35, м. Львів, 79000, тел.: (063) 302-00-75, <https://orcid.org/0000-0001-6263-4744>

ЗАСТОСУВАННЯ ФІЛЬМОТРЕНІНГІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ФАХОВИХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. В публікації висвітлено коло питань, які стосуються формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів з застосуванням фільмотренінгів при викладанні різних навчальних дисциплін. Проведений огляд наукових публікацій за обраною темою дослідження; виявлені сучасні погляди і підходи до можливостей застосування фільмотренінгу, в навчальному процесі зокрема. У результаті проведеного пошуку виявлені особливості його здійснення, різного цільового призначення. Виконаний огляд виявлених публікацій за обраною темою підтвердив доцільність застосування відповідного підходу, який дозволяє використовувати існуючі теоретичні знання та відомі практичні способи проведення фільмотренінгу в навчальному процесі, для підготовки фахівців різних спеціальностей. Зокрема, з використанням спеціальним чином відібраних кінофільмів відповідної тематики, які використовуються як наочні навчальні матеріали. Здійснено розгляд і подальше застосування виявлених можливостей використання фільмотренінгу в навчальній роботі з майбутніми фаховими психологами. З'ясовано, що при підготовці студентів-психологів до освоєння обраного фаху доцільно використовувати фільмотренінги під час практичних занять, при роботі з кінофільмами певного наповнення та спрямування. При цьому залучення студентів до такої роботи спонукає їх освоїти процедуру психологічного аналізу різних проблемних ситуацій, з якими вони зустрінуться в професійній діяльності за обраним фахом. Висвітлено послідовність застосування розробленого підходу до проведення фільмотренінгу, з навчальною метою, при викладанні різних навчальних дисциплін. Для цього використано кінофільми, які можна використувати як наочні посібники при вивченні певних тем із різних дисциплін, що відповідають вимогам навчального процесу при підготовці студентів-психологів. Підтверджено, що впровадження фільмотренінгу в навчальний

процес є доречним з позицій вимог щодо формування професійної компетентності фахових психологів, вироблення навичок професійного спілкування, що важливо для формування їхньої професійної компетентності та подальшої діяльності за обраним фахом. Зроблені висновки з виконаної роботи і намічені можливі подальші дослідження за даною темою.

Ключові слова: професійна підготовка фахових психологів, фільмотренінг у навчальному процесі, здійснення фільмоаналізу, формування професійної компетентності.

Vintyuk Yuriy Volodymyrovych Candidate of Psychological Sciences (Ph. D.), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Pedagogy, Lviv State University of Life Safety, St. Kleparivska 35, 79000, tel.: (063) 302-00-75, <https://orcid.org/0000-0001-6263-4744>

APPLICATION OF FILM TRAINING IN THE PROCESS OF TRAINING PROFESSIONAL PSYCHOLOGISTS

Abstract. The publication covers a range of issues related to the formation of professional competence of future professional psychologists with the use of film trainings in the teaching of various educational disciplines. Conducted review of scientific publications on the selected research topic; modern views and approaches to the possibilities of using film training, in the educational process in particular, are revealed. As a result of the conducted search, the peculiarities of its implementation, with different targets, were revealed. The review of published publications on the selected topic confirmed the feasibility of using the appropriate approach, which allows using existing theoretical knowledge and known practical methods of conducting film training in the educational process, for the training of specialists in various specialties. In particular, with the use of specially selected films of the relevant subject, which are used as visual educational materials. The examination and further application of the identified possibilities of using film training in educational work with future professional psychologists was carried out. It was found that when preparing psychology students to master the chosen profession, it is advisable to use film trainings during practical classes, when working with films of a certain content and direction. At the same time, the involvement of students in such work encourages them to master the procedure of psychological analysis of various problem situations that they will encounter in their professional activities in their chosen field. The sequence of application of the developed approach to conducting film training, with an educational purpose, when

teaching various educational disciplines is highlighted. For this, films were used, which can be used as visual aids when studying certain topics from various disciplines that meet the requirements of the educational process in the training of psychology students. It has been confirmed that the introduction of film training into the educational process is appropriate from the standpoint of requirements for the formation of professional competence of professional psychologists, the development of professional communication skills, which is important for the formation of their professional competence and further activities in the chosen profession. Conclusions are drawn from the work performed and possible further research on this topic is planned.

Keywords: professional training of professional psychologists, film training in the educational process, implementation of film analysis, formation of professional competence.

Постановка проблеми. Налагодження та здійснення належної підготовки майбутніх фахових психологів у закладах вищої освіти (ЗВО) України за наявних реалій потребує формування у них відповідних вмінь і навичок, які є необхідними у їхній подальшій професійній діяльності. А це, своєю чергою, диктує необхідність застосування відповідних методів підготовки студентів, зокрема, включення у навчальні програми тренінгових занять, різного призначення та спрямування. Як свідчить набутий досвід, до перспективних навчальних методів належить і фільмотренінг, який ще не набув у вітчизняних навчальних закладах належного визнання та поширення. Дана обставина стосується також підготовки майбутніх фахових психологів, що здійснюється у вітчизняних ЗВО. Важливість висвітлення особливостей залучення студентів-психологів до освоєння фільмотренінгу в процесі їхньої фахової підготовки зумовлює актуальність цього дослідження. Відповідно, в даному викладі буде наведено досвід використання кінофільмів у підготовці студентів-психологів при викладанні різних навчальних дисциплін.

Мета статті - розглянути можливості й особливості використання фільмотренінгу в підготовці майбутніх фахових психологів, при викладанні різних навчальних дисциплін.

Завдання статті:

- провести огляд наукових публікацій за обраною темою; виявити відомі підходи і погляди щодо проведення фільмотренінгу в навчальному процесі;
- на основі виявлених опублікованих матеріалів зпроектувати оптимальний підхід до застосування фільмотренінгів у навчальному процесі при підготовці майбутніх фахових психологів;

- здійснити виклад запропонованого підходу до проведення фільмотренінгів при викладанні навчальних дисциплін студентам-психологам;
- зробити висновки з проведеної роботи і визначити перспективи майбутніх досліджень у даному напрямку.

Дана робота є продовженням низки досліджень у даному напрямку (див., напр.: [5; 6]); попередні напрацювання використовуються у даному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здійснений огляд публікацій, в яких розглянуті різні аспекти застосування фільмотренінгу, засвідчив, що таких наявно вкрай мало [1 - 12]. При цьому варто також відзначити наступне: переважно автори не розрізняють кіно- і фільмотренінги, тому дані терміни слід розуміти як синоніми. Однак варто прийняти до уваги міркування С. Красіна, який обґрунтовує доцільність використання терміну фільмотерапія [7, с. 27]; враховуючи це у власних публікаціях прийнято цю точку зору. Аналогічно, доречно використовувати саме термін фільмотренінг, оскільки кожен з них містить терапевтичну складову, а фільмотерапія фактично є різновидом фільмотренінгу. Крім цього, окремо слід відзначити публікації з психологічного аналізу, оскільки він є неодмінною складовою роботи над кінофільмом чи його фрагментом під час навчальних занять.

Перш за все потрібно назвати публікації С. Бутманчук, де розглянуті особливості застосування кінотренінгу та кінотерапії в роботі психолога [1; 2].

Варто відзначити працю І. Власенко та В. Фокіна, в якій кінотренінг розглядається як спосіб здійснення комунікації особистості [3]. Заслужовує уваги також стаття О. Вознесенської і О. Голубевої в якій кінотерапія розглядається як форма медіа-освіти [4].

Не менш цікавими і вартими уваги є праці про кіноаналіз і кінотерапію груп авторів [7; 8]. Важливою є також праця С. Красіна, в якій детально розглянуті різні аспекти роботи над фільмом [9].

Доречно згадати і статті Ю. Чаплинської про застосування різних підходів до фільмоаналізу в роботі психолога, зокрема у груповій [10 – 11].

На завершення слід згадати працю М. Яновського, присвячену розгляду психологічного впливу кінематографічного відеоряду на глядача [12].

Можна згадати також власний досвід застосування фільмотренінгу при підготовці студентів і курсантів різних спеціальностей, які відображені у попередніх публікаціях на дану тему (див., напр.: [5; 6]) та ін.

Перелічені та деякі інші публікації містять необхідну інформацію, з якою потрібно ознайомитися викладачам у процесі освоєння та подальшого використання фільмотренінгу в навчальному процесі; виявлені у цих джерелах відомості використані при проведенні даного дослідження.

Враховуючи те, що у публікаціях на дану тему наявні деякі відомості про застосування фільмотренінгів у навчальних цілях, слід все ж відзначити, що детальних відомостей про можливості його застосування у навчальному процесі при підготовці майбутніх фахівців, не виявлено. Оскільки доступні джерела не містять достатньо необхідної інформації про предмет розгляду, це зумовлює необхідність впровадження відповідного підходу, який дозволяє показати, як можна використовувати наявні знання з застосування фільмотренінгу в навчальному процесі, при викладанні різних навчальних дисциплін. Ця обставина зумовлює доцільність організації та проведення відповідного самостійного дослідження.

Виклад основного матеріалу. У наш час все більшого поширення, серед вітчизняних фахових психологів зокрема, набуває така відносно нова форма проведення тренінгових занять, як фільмотренінг, в навчальних цілях у т. ч. Це сучасний метод роботи, придатний для вирішення широкого кола завдань повсякденної психологічної практики, який значно раніше набув визнання та поширення за кордоном. Фільмотренінг зарекомендував себе як ефективний засіб психологічного впливу широкого призначення, який можна використовувати для вирішення різноманітних навчальних і практичних завдань. У даному викладі розглянуті можливості застосування фільмотренінгу при підготовці студентів-психологів, для забезпечення їхньої подальшої професійної діяльності. Необхідність розгляду доцільності й особливостей здійснення такого різновиду тренінгових занять зумовлює важливість даного дослідження.

Загалом тренінгові заняття, в їх традиційному вигляді, давно набули належного визнання та розповсюдження серед вітчизняних фахівців, у навчальному процесі зокрема. Вони використовуються і для здійснення підготовки фахівців, різних спеціальностей, оскільки вітчизняні педагоги та психологи оцінили їхні переваги й освоїли методики проведення, для вирішення різноманітних навчальних і повсякденних завдань. Згідно з поширеним визначенням, *тренінг – це метод активного навчання, спрямований на розвиток знань, вмінь, навичок та соціальних умінь – форма інтерактивного навчання, метою якого є розвиток компетенцій міжособистісної та професійної поведінки у спілкуванні*. Оскільки професійне спілкування є основою будь-якої професійної діяльності, це зумовлює необхідність розвитку відповідних навичок діяльності при підготовці фахівців різного профілю.

В якості стимульного матеріалу для проведення тренінгових занять можна використовувати: вправи, притчі, оповідання, відеофрагменти чи кінофільми – як документальні, так і художні, як короткометражні, так і повнометражні. Враховуючи наведене, можна констатувати наступне:

тренінг, що використовує фільми (або їхні фрагменти) в якості стимульного матеріалу під час проведення занять, для створення необхідного змістового, емоційного й інтелектуального настрою, називається фільмотренінгом. Йому властиві певні особливості, які необхідно враховувати як під час підготовки до занять, так і їхнього проведення. Короткий їх виклад, для забезпечення професійної підготовки фахових психологів, наведено в даній публікації.

Як було відзначено при здійсненні огляду публікацій за даною темою, низка авторів не відокремлюють фільмотренінг і фільмотерапію, оскільки чимало фільмотренінгів мають виражене психотерапевтичне спрямування. Детальний розгляд даного питання не належить до завдань даного дослідження, хоча з досвіду роботи відомо, що будь-який тренінг неминуче містить терапевтичну складову. Крім цього, варто згадати, що С. Красін є автором методу режисованої фільмотерапії, однак його особливості також не передбачено висвітлити у даній роботі, хоча це варто зробити при продовженні досліджень у даному напрямку.

Курсанти і студенти, які навчаються у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності, вивчають різні дисципліни, котрі передбачають проведення тренінгових занять. Передусім це комунікативні тренінги, тренінги спілкування, особистісного розвитку, профілактики адиктивної поведінки й ін. Наявний досвід проведення таких занять свідчить, що практично будь-які тренінгові заняття дозволяють проводити також фільмотренінги; тому варто розглянути можливості для підготовки фахівців, які надає така форма занять, а також особливості їх підготовки і проведення.

Передусім варто відзначити, що проведення фільмотренінгу потребує від викладача досвіду проведення тренінгових занять, зокрема, певної підготовки до застосування відеофрагментів у якості стимульного матеріалу. Розпочинається така робота з відбору необхідного відеоматеріалу, який повинен відповідати тематиці певного навчального курсу, темі конкретного заняття і використовуватися як навчальний матеріал. Нерідко можна знайти необхідний відеофрагмент у готовому вигляді, або ж короткометражний фільм відповідного спрямування. Іноді таким матеріалом може стати повнометражний кінофільм, проте обмежений час переважно не дозволяє повністю продемонструвати його протягом аудиторного заняття. Тому зачасту доводиться демонструвати лише окремі фрагменти з відібраного фільму, або ж вирізати їх з фільму за допомогою відеоредактора. Таким чином можна робити також тематичні підбірки відеофрагментів із різних кінофільмів або й інших відеоматеріалів і т. п. Важливо, щоб відібрані відеоматеріали були озвучені державною мовою.

Далі потрібно скласти і ретельно опрацювати план заняття, у відповідності до чинних вимог до навчально-виховного процесу. При цьому необхідно передбачити вступну частину, яка повинна містити роз'яснення мети заняття й специфіку його проведення; а також постановку завдань, які заплановано вирішити протягом відведеного часу, з використанням наявного відеоматеріалу.

Після цього слідує основна частина, котра передбачає демонстрацію відібраного відеоматеріалу; в процесі перегляду ті, хто навчаються, повинні виконати поставлені завдання. Для з'ясування їхнього ставлення до побаченого та оцінки рівня засвоєння ними запропонованого навчального матеріалу присутнім на занятті потрібно дати відповіді на питання до фільму.

Далі потрібно організувати обговорення запропонованого матеріалу, тому на цьому етапі заняття слідує виступи слухачів, які висловлюють свої думки з приводу побаченого, пропонують власні думки з щодо вирішення поставлених завдань. Для цього вони повинні максимально задіяти наявні знання з предмету, що вивчається, шукати власні можливі підходи і рішення тощо. Під час таких виступів організовується також їхнє обговорення, відбувається дискусія, тобто задіюється групове мислення, виробляється спільне знання, спрямоване на практичне засвоєння матеріалу, отриманого під час теоретичних лекційних занять. Слід відзначити, що відеофрагменти, які демонструються, містять ситуації, що трапляються під час реальної професійної діяльності фахівців певної спеціальності, а сформовані завдання передбачають пошук оптимальних шляхів і способів їхнього вирішення. Тому в ході проведення занять із застосуванням фільмотренінгу відбувається формування необхідних знань, розвиток вмінь і навичок вирішення складних ситуацій, які зустрінуться майбутнім психологам у їхній подальшій діяльності за обраним фахом.

Завершальний етап заняття з застосуванням фільмотренінгу передбачає підбиття підсумків і здійснення узагальнень, формулювання висновків, до яких спільно прийшли слухачі курсу. Слід наголосити, що саме таке здобуте разом знання, за даною темою з певного предмету, і є головним результатом організованого та проведеного таким чином заняття. Приклади проведення фільмотренінгу, з певного предмету та за конкретною темою, відображені у попередніх публікаціях (див., напр.: [5; 6]).

При підготовці фахівців різних спеціальностей, які навчаються у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності, навчальними програмами з різних предметів передбачено також проведення тренінгових занять, котрі дозволяють застосування фільмотренінгів. Далі буде наведено інформацію з наявного досвіду їхнього проведення, при

викладанні різних навчальних дисциплін для навчання студентів-психологів.

Застосування фільмотренінгів у підготовці майбутніх фахових психологів можна розпочинати вже з першого року їхнього навчання за програмою бакалаврату, зокрема, при вивченні навчального курсу **«Вступ по спеціальності»**. Як свідчить досвід роботи з першокурсниками, на початку їхньої навчальної діяльності з освоєння обраного фаху в багатьох із них наявні лише досить приблизні та неточні уявлення про сутність обраної професії, передусім саме про те, чим займається фаховий психолог при здійсненні повсякденної роботи. Причому вивчення теоретичного матеріалу з підручника як з цього, так і інших навчальних предметів лише частково допомагає з'ясувати запити студентів щодо висвітлення даного питання. Дещо кращі результати дають бесіди з присутніми під час практичних занять на цю тему, можна також розраховувати на те, що вони краще зрозуміють сутність професії психолога після проходження ознайомчої практики, яка, проте, відбудеться ще не скоро та лише частково відобразить сутність і зміст даного виду професійної діяльності. З огляду на це видається доцільним проведення фільмотренінгів, із демонстрацією фільмів, у яких реалістично показано роботу психологів. Такі фільми викликають у студентів підвищений інтерес, а їхній аналіз і обговорення значно краще дозволяє вдовільнити їхню цікавість щодо пошуку відповідей на питання про призначення та специфіку обраної професії. Крім відеофрагментів, для фільмотренінгу з даного предмету використано фільм **«Шосте відчуття»**.

Значні можливості як для створення наочності при вивченні різних тем курсу, так і проведення фільмотренінгів на практичних заняттях надає також вивчення курсу **«Історія психології»**. Низка фільмів зображають процес появи і становлення психології як науки, виникнення різних напрямків і течій, тощо, у різні часові періоди її розвитку. Їхній перегляд і обговорення зі студентами дозволяє наочно показати, наскільки відрізняється практичне застосування наукових психологічних знань від того матеріалу, який вони вивчають із підручників. Інші фільми зображають проведення відомих психологічних експериментів, що знаменують визначні віхи розвитку психології; робота з ними дозволяє студентам краще зрозуміти сутність наукового підходу до дослідження психологічних явищ дійсності, їхній вплив на нашу дійсність, важливість появи й актуалізації певних проблем, які потрапляють у поле пильної уваги вчених-психологів. Не менш важливими і цікавими з огляду на вирішення навчальних завдань із даного предмету є фільми біографічного спрямування, про життя і діяльність відомих психологів-науковців.

Можливо, даний навчальний курс належить до тих, що найбільше потребує застосування наочності при його викладанні й освоєнні, проте найменше нею забезпечений. Саме застосування фільмів відповідної тематики і наповнення, у вигляді фільмотренінгів зокрема, дозволяє значною мірою вирішити це завдання. Для проведення заняття з даного предмету можна запропонувати фільм «Малер на кушетці» й ін.

Значні можливості для застосування в навчальному процесі при підготовці психологів надає навчальний курс «**Загальна психологія**». Передусім, це численні фільми мотиваційного спрямування, які часто мають біографічний характер, і правдиво відображають життя реальних людей, які досягнули видатних показників у певних сферах діяльності. Не менше цікавих фільмів, в яких зображено непересічний характер персонажів, процес його формування і прояву в діяльності, зокрема, на шляху до видатних досягнень. Варті уваги також фільми, що зображають людей із видатними вольовими якостями, які також сприяють досягненню непересічних звершень на життєвому шляху. Можна згадати також фільми, в яких реалістично відображено показники уяви персонажів, які стали основою розвитку в них видатних творчих здібностей і привели до визначних досягнень. Фільмів, придатних для використання при вивченні цього навчального курсу, ще чимало, варто згадати й ті з них, що стають навчальними посібниками при вивченні проявів підсвідомості, оскільки саме для вивчення цієї теми чи не найбільше потрібні відповідні наочні матеріали тощо. Для фільмотренінгу з даного предмету можна використати фільм «Кон Тікі» й ін.

Вивчення навчального курсу «**Вікова психологія**» також потребує як наочного висвітлення психологічних особливостей людей різного віку, так і їх детального аналізу й обговорення, що значно допомагає в освоєнні тем із даної дисципліни. Це зумовлює доцільність використання кінофільмів, у яких реалістично зображено психологічні особливості різних вікових груп: від немовлят до людей літнього віку. Студенти впевнені в тому, що вони найкраще обізнані з психологією юнацького віку, оскільки самі перебувають на даному етапі вікового розвитку. Однак навіть при висвітленні психологічних особливостей юнацького віку зустрічаються чималі труднощі, оскільки майбутні психологи далеко не завжди можуть відрізнити інші індивідуальні психологічні особливості, які також притаманні представникам певного віку, від власне вікових. Тільки після належного ознайомлення з підходом до їхнього виокремлення вони починають орієнтуватися в цьому питанні. Проте для з'ясування психологічних особливостей інших вікових періодів слід використовувати додаткові можливості задіяння наочності, як відеофрагменти і

кінофільми. Для фільмотренінгу з даного предмету використано фільм «Стажер».

Під час викладання навчального курсу **«Психологія маркетингу, реклами та PR»**, студентам-психологам, після викладу всіх тем курсу, передбачених навчальною програмою, на практичних заняттях ставляться завдання застосувати одержані знання на практиці. Для цього їм запропоновано переглянути фільми відповідної тематики та наповнення, зокрема «Засновник», у якому головний персонаж досяг успіху саме завдяки створенню та проведенню ефективної маркетингової політики. Присутнім на занятті перед переглядом фільму було поставлено завдання: виявити і оцінити дії Засновника, спрямовані на використання маркетингу, передусім: створення бренду закладу, проведення рекламної кампанії, створення іміджу, а також їхні особливості. Після перегляду студентам запропоновано дати відповіді на задані запитання, спрямовані на виявлення одержаних знань із психології маркетингу, а також їхнього застосування у практичній діяльності. В процесі відповідей на поставлені питання було здійснено також їхнє обговорення. Не лише запропонований фільм, за певною конкретною темою, але і його обговорення й аналіз викликають чималий інтерес у студентів, особливо при пошуку можливостей застосування одержаних знань у майбутній діяльності за обраним фахом. Даний фільм було використано для фільмотренінгу з даного предмету [5].

При викладанні навчального курсу **«Соціально-психологічний тренінг спілкування»** навчальною програмою також передбачено проведення тренінгових занять. Роботу в даному випадку слід розпочати з виконання спеціальних вправ, за темою кожного з занять, однак варто також передбачити поступовий перехід щоразу на вищий рівень. Доцільно також змінювати і форми проведення занять, зокрема, для вивчення й аналізу проблемних життєвих ситуацій студентам потрібно запропонувати відеофрагменти реальних повсякденних випадків, які трапляються в повсякденному житті. Розгляд та аналіз різних проблемних ситуацій складає важливу частину щоденної роботи фахового психолога. Зокрема, студентам були запропоновані відеофрагменти, що містять конфліктні ситуації різного характеру, з художніх кінофільмів. Кожен фрагмент передбачає проведення роботи з його аналізу, зі застосуванням здобутих знань із раніше вивчених навчальних дисциплін. Крім відеофрагментів, для фільмотренінгу з даного предмету використано фільм «Історія любові» [6].

Після вивчення тем навчального курсу **«Сімейне консультування»** магістрам-психологам важливо надати можливість спробувати себе в ролі сімейного консультанта, не покидаючи навчальної аудиторії. Зокрема,

присутнім на занятті слід запропонувати для перегляду фрагменти з кінофільмів, де правдиво зображено повсякденні ситуації з сімейного життя. Так, демонстрація фрагменту із такого фільму показує реальну ситуацію в сім'ї, де персонажі зустрічають значні труднощі, для вирішення яких їм варто звернутися до сімейного психолога. Після перегляду запропонованого фрагмента студентам потрібно охарактеризувати наявну ситуацію, проаналізувати її причини, можливі наслідки; а потім запропонувати заходи з роботи з персонажами, в якості сімейного психолога, з метою усунення виявлених труднощів. Після того, як магістранти висловлять наявні у них міркування, потрібно влаштувати обговорення наданих пропозицій. Однак на цьому робота не завершується, оскільки далі присутнім на занятті запропоновано продовжити перегляд фільму, щоб з'ясувати подальший розвиток ситуації, як і дії персонажів із вирішення наявних труднощів. Після цього обговорення продовжується, далі слідує підбиття підсумків і здійснення узагальнень. Для фільмотренінгу з даного предмету використано фільм «Мачуха».

На завершення слід відзначити, що застосування фільмотренінгів видається доцільним також при викладанні низки інших навчальних дисциплін, для підготовки фахівців різних спеціальностей. Так, варто також згадати досвід застосування фільмотренінгів при викладанні курсу **«Анатомія і фізіологія центральної нервової системи»**, для підготовки майбутніх фахових психологів. Відзначаючи важливість знань із даного навчального предмету для розуміння сутності психічної діяльності, викладачам відомо, що до труднощів його викладання слід віднести вкрай незадовільну забезпеченість сучасними наочними навчальними матеріалами. Для подолання такої ситуації було вирішено використовувати під час викладу лекційного матеріалу відеофрагменти з науково-популярних фільмів, а на практичних заняттях проводити фільмотренінги, для детальнішого опрацювання окремих тем курсу. Для проведення таких занять визнано за доцільне використовувати науково-популярні фільми, які періодично демонструються вітчизняним телебаченням і наявні в мережі Інтернет: серіал «Ігри розуму», «Мозок з Девідом Іглменом», «Розум. Детально», «Поле розуму», «Як працює наш мозок», «Таємниці мозку з О. Колланом» (переважно виробництва Великобританії та США) й інші. Однак всі вони виявилися придатними лише для обмеженого використання для проведення занять, оскільки наявні лише в російському перекладі з мови оригіналу. Відповідно, їх використання з початком повномасштабної війни РФ проти України стало неможливим і було припинено.

Проведений розгляд можливостей і особливостей застосування фільмотренінгів під час викладання різних навчальних дисциплін – як і наявний досвід їхнього проведення – підтверджує, що така форма тренінгових занять придатна для застосування під час викладання різних навчальних предметів. Вона викликає чималий інтерес у слухачів, підвищує їхню активність під час занять, і дає бажані результати щодо їхньої фахової підготовки. Слід також відзначити, що наочні матеріали, які відображаються за допомогою мультимедійної техніки, використовувалися під час практично всіх лекційних занять, причому нерідко демонструвалися і необхідні відеофрагменти. На практичних заняттях мультимедійна техніка використовувалася значно рідше, переважно за бажанням студентів, якщо для супроводу доповідей з певних питань вони використовували підготовлені презентації. Фільмотренінги проводилися лише під час практичних занять, не частіше як один раз за семестр (із кожного навчального курсу); причому нерідко запропоновані для вивчення певної теми кінофільми доводилося пропонувати для самостійного позааудиторного перегляду.

Особливо варто відзначити доречність застосування фільмотренінгу при підготовці фахівців тих спеціальностей, які готуються до здійснення діяльності в особливих умовах, наприклад курсантів-рятувальників. Важливо підготувати їх до здійснення професійної діяльності в умовах, максимально наближених до реальних ситуацій, які зустрічаються при виконанні ними посадових обов'язків. Тому важливо реалізувати можливість моделювати їх під час проведення практичних занять у навчальних аудиторіях. Відповідно до цього, для проведення занять із майбутніми рятувальниками необхідно відібрати певні відеоматеріали: відеофрагменти або повнометражні фільми, в яких реалістично показані певні ситуації, з якими вони зустрінуться в майбутньому при виконанні професійної діяльності за обраним фахом. Саме така підготовка, в умовах, які максимально наближені до реальних, викликає у курсантів чималий інтерес, і дає позитивні результати в плані їхньої фахової підготовки. Як приклад такої роботи, для фільмотренінгу з курсантами-рятувальниками використано фільм «Рятівник».

Висновки.

1. Огляд доступних публікацій дозволив встановити, що в працях вітчизняних науковців наявні значні напрацювання за темою дослідження; але виявлена інформація не дозволяє належним чином організувати застосування фільмотренінгів при викладанні навчальних дисциплін студентам різних спеціальностей.

2. Запропонований раціональний підхід до проведення фільмотренінгу в навчальному процесі, сформований у результаті накопичення й

осмислення досвіду його проведення, придатний до застосування з навчальною метою, при вивченні багатьох навчальних предметів і тем курсу, як при підготовці фахівців різних спеціальностей, так і майбутніх фахових психологів.

3. Демонстрація запропонованого підходу до застосування фільмотренінгу під час занять зі студентами-психологами, при опануванні різних навчальних дисциплін, значно полегшує процес освоєння необхідного матеріалу, активізує їхні пізнавальні можливості та покращує як опанування певних тем, так і формування професійно значущих знань, вмінь і навичок.

4. Набутий досвід проведення занять із різних навчальних дисциплін при підготовці майбутніх фахових психологів із застосуванням фільмотренінгів підтверджує доцільність їхнього використання в навчальному процесі, що надає можливість створення наочності при освоєнні різних тем курсу, моделювання й аналізу повсякденних робочих ситуацій, а загалом для формування їхньої професійної компетентності.

В подальшому намічено детальніше висвітлити специфіку застосування фільмотренінгів при викладанні окремих навчальних дисциплін.

Література:

1. Бутманчук С. В. Кінотренінг як інтерактивний метод роботи практичного психолога. Збірник тренінгових занять для учнів, батьків, педагогів. URL: <https://naurok.com.ua/kinotrening-yak-interaktivniy-metod-roboti-praktichnogo-psihologa-zbirnik-treningovih-zanyat-dlya-uchniv-batkiv-pedagogiv-107192.html>

2. Бутманчук С. В. Кінотерапія та кінотренінг або кіно замість ліків (інтерактивний метод роботи практичного психолога). URL: <https://naurok.com.ua/kinotrening-yak-odin-z-interaktivnih-metodiv-roboti-psihologa-z-batkami-pedagogami-ta-pidlitkami-107181.html>

3. Власенко І. А., Фокіна В. А. Кінотренінг як практика успішної комунікації особистості // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2019. Вип. 1. С. 101-106.

4. Вознесенська О. Л., Голубева О. Є. Використання кінотерапії як форми медіа-освіти // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. статей / АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; Редкол.: С. Д. Максименко, М. М. Слюсаревський та ін. К.: Міленіум, 2008. Вип. 19 (22). С. 332-339.

5. Вінтюк Ю. В. Психологічний аналіз у навчальному процесі при підготовці студентів-психологів (на прикладі фільму «Засновник») // Вісник науки і освіти. № 2(20). 2024. С. 632-646.

6. Вінтюк Ю. В. Психологічний аналіз особливостей спілкування з навчальною метою в процесі фільмотренінгу (на прикладі фільму «Історія любові») // Вісник науки і освіти. № 5(23). 2024. С. 799-813.

7. Кіноаналіз: як краще пізнати себе через спостереження за героями фільму. URL: <https://ucu.edu.ua/news/kinoanaliz-yak-krashhe-piznaty-sebe-cherez-sposterezhennya-za-geroyamy-filmu/>

8. Кінотерапія як форма медіаосвіти. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/10584/2011-01-14-kinoterapiya-yak-forma-mediaosvity/>

9. Красин С. Вступ до режисованої фільмотерапії. Зцілення за допомогою кіно. URL: https://cinematherapy.org/wp-content/uploads/2023/12/Красін_С_А_Вступ_до_режисованої_фільмотерапії

10. Чаплінська Ю. С. Особливості фільмоаналізу у груповій роботі. URL: https://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/CHaplinska_OSOLYVOSTI-FILMANALIZU-U-GRUPOVIJ-ROBOTI.pdf

11. Чаплінська Ю. С. Використання різних підходів фільмоаналізу у практичній роботі психолога. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716390/2.pdf>

12. Яновський М. І. Механізми психологічного впливу кінематографічного відеоряду на глядача: дис. ... канд. психол. Наук. Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2005. 290 с.

References:

1. Butmanchuk S. V. *Kinotrenih yak interaktyvnyi metod roboty praktychnoho psykholoha. [Film training as an interactive method of work of a practical psychologist].* Zbirnyk treninhovykh zaniat dlia uchniv, batkiv, pedahohiv. URL: <https://naurok.com.ua/kinotrening-yak-interaktyvnyi-metod-roboti-praktychnogo-psihologa-zbirnik-treningovih-zanyat-dlya-uchniv-batkiv-pedagogiv-107192.html> [in Ukrainian].

2. Butmanchuk S. V. *Kinoterapiia ta kinotreninh abo kino zamist likiv (interaktyvnyi metod roboty praktychnoho psykholoha). [Cinema therapy and cinema training or cinema instead of drugs (interactive method of work of a practical psychologist)].* URL: <https://naurok.com.ua/kinotrening-yak-odin-z-interaktyvni-metodiv-roboti-psihologa-z-batkami-pedagogami-ta-pidlitkami-107181.html> [in Ukrainian].

3. Vlasenko I. A., Fokina V. A. (2019). *Kinotreninh yak praktyka uspishnoi komunikatsii osobystosti. [Film training as a practice of successful personal communication].* // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seria: Psykholohichni nauky. Vyp. 1. S. 101-106. [in Ukrainian].

4. Voznesenska O. L., Holubieva O. Ye. (2008). *Vykorystannia kinoterapii yak formy media-osvity. [Using film therapy as a form of media education]* // Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii: Zb. statei / APN Ukrainy, In-t sotsialnoi ta politychnoi psykholohii; Redkol.: S. D. Maksymenko, M. M. Sliusarevskiyi ta in. Kyiv: Milenium. Vyp. 19 (22). S. 332–339. [in Ukrainian].

5. Vintiuk Yu. V. (2024). *Psykholohichniy analiz u navchalnomu protsesi pry pidhotovtsi studentiv-psykholohiv (na prykladi filmu «Zasnovnyk»)* [Psychological analysis in the educational process in the preparation of psychologists (on the example of the movie "Founder")]. // Visnyk nauky i osvity. # 2(20). 2024. C. 623-646. [in Ukrainian].

6. Vintiuk Yu. V. (2024). *Psykholohichniy analiz osoblyvostei spilkuvannia z navchalnoiu metoiu v protsesi filmotreninhu (na prykladi filmu «Istoriia liubovi»)* [Psychological analysis of the features of communication with an educational purpose in the process of film training (on the example of the film "Love Story")]. // Visnyk nauky i osvity. # 5(23). 2024. C. 799-813. [in Ukrainian].

7. *Kinoanaliz: yak krashche piznaty sebe cherez sposterezhennia za heroiami filmu. [Film analysis: how to get to know yourself better by observing the characters of the film].* URL: <https://ucu.edu.ua/news/kinoanaliz-yak-krashhe-piznaty-sebe-cherez-sposterezhennya-zageroyamy-filmu/> [in Ukrainian].

8. *Kinoterapiia yak forma mediaosvity. [Film therapy as a form of media education]*. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/10584/2011-01-14-kinoterapiya-yak-forma-mediaosvity/> [in Ukrainian].
9. Krasyn S. (2018). *Vvedenye v rezhysyruemuiu fylmoterapiyu. Ystselenye pry pomoshchy kyno. [Introduction to directed film therapy. Healing with the help of cinema.]*. URL: https://cinematherapy.org/wp-content/uploads/2023/12/Красін_С_А_Вступ_до_режисованої_фільмотерапії [in Ukrainian].
10. Chaplinska Yu. S. *Osoblyvosti filmoanalizu u hrupovii roboti. [Introduction to directed film therapy. Healing with the help of cinema]*. URL: https://mediaosvita.org.ua/wp-content/uploads/2018/08/CHaplinska_OSOLYVOSTI-FILMANALIZU-U-GRUPOVIJ-ROBOTI.pdf [in Ukrainian].
11. Chaplinska Yu. S. *Vykorystannia riznykh pidkhodiv filmoanalizu u praktychnii roboti psykhologa. [Introduction to directed film therapy. Healing with the help of cinema]*. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/716390/2.pdf> [in Ukrainian].
12. Ianovskyi M. I. (2005). *Mekhanizmy psykhologichnoho vplyvu kinematografichnoho videoriadu na hliadacha [Mechanisms of the psychological impact of a cinematographic video series on the viewer]: dys. ... kand. psykol. Nauk. Kharkivskyi nats. un-t im. V. N. Karazina. Kharkiv. 290 s. [in Ukrainian]*.

УДК 378.147:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-809-825](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-809-825)

Воронкова Алла Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, бізнесу та адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0003-0523-3156>

Басюк Любов Вікторівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, <https://orcid.org/0000-0003-0899-8648>

Зайка Тетяна Петрівна кандидат філософських наук, старший дослідник, завідувач сектору науково-дослідної роботи, Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», вул. Митрополита Василя Липківського, 36, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-6527-6604>

ВПЛИВ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ ПЕРЕВІРКИ ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ НА ЯКІСТЬ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. Вплив автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності на якість освіти в Україні є важливою сферою досліджень, особливо в контексті цифрової трансформації освіти. Актуальність цього дослідження зумовлена зростанням уваги до академічних стандартів та необхідністю підтримувати академічну доброчесність у закладах вищої освіти. Автоматизовані системи перевірки академічної доброчесності відіграють ключову роль у забезпеченні оригінальності академічних робіт, запобіганні плагіату та підтримці довіри до закладів вищої освіти.

Мета цієї статті – оцінити вплив автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності на якість освіти в Україні. Це передбачає аналіз ефективності цих систем у виявленні академічної недоброчесності, визначення їхньої ролі у просуванні цифрової етики та впливу на загальний освітній процес, зокрема якість навчальних матеріалів і прозорість академічних практик.

Результати дослідження свідчать, що впровадження автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності

сприяло значному зменшенню кількості випадків плагіату та інших форм академічної недоброчесності. Ці системи сприяли підвищенню рівня дотримання академічних стандартів та формуванню культури доброчесності серед здобувачів освіти й викладачів. До того ж дослідження виявило, що використання таких систем підвищило якість навчальних матеріалів, оскільки викладачі стали уважніше ставитися до створення та оцінювання завдань. Також зросла прозорість освітнього процесу, а здобувачі освіти стали краще усвідомлювати важливість академічної чесності та наслідки її порушення.

Таким чином, інтеграція автоматизованих систем перевірки академічної доброчесності позитивно вплинула на якість освіти в Україні. Ці системи допомагають не лише запобігати плагіату, а й підтримувати академічні стандарти та сприяти розвитку цифрової етики. Дослідження наголошує на важливості постійного розвитку та адаптації цих систем для подолання нових викликів у сфері академічної доброчесності. Також воно наголошує на потребі закладів вищої освіти забезпечувати навчання та підтримку як здобувачів освіти, так і викладачів, щоб вони могли максимально ефективно використовувати переваги цих технологій. Гарантуючи якість і доброчесність академічної роботи, ці системи сприяють загальному вдосконаленню освітнього процесу та підвищенню довіри до вищої освіти в Україні.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічні стандарти, попередження плагіату, цифрова етика, якість навчальних матеріалів, прозорість освітнього процесу.

Voronkova Alla Anatoliyivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnological University, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0003-0523-3156>

Basiuk Liubov Viktorivna Doctor of Philosophy in Pedagogy (Ph.D), Associate Professor of the Vocational Education Department, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskyi St., 30, Pereiaslav, 08401, <https://orcid.org/0000-0003-0899-8648>

Zaika Tetiana Petrivna Candidate of Philosophical Sciences, Senior Researcher, Head of the Sector of Research Work, State Scientific Institution «Institute of Education Content Modernization», Mytropolyt Vasyl Lypkivskyi St., 36, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0001-6527-6604>

THE INFLUENCE OF AUTOMATED SYSTEMS OF VERIFYING COMPLIANCE WITH THE PRINCIPLES OF ACADEMIC INTEGRITY ON THE QUALITY OF EDUCATION IN UKRAINE

Abstract. The influence of automated systems for checking academic integrity on the quality of education in Ukraine is a critical area of research, particularly in the context of the ongoing digital transformation of education. The relevance of this study is driven by the increasing focus on academic standards and the need to uphold academic integrity in higher education institutions. Automated systems for checking academic integrity, such as plagiarism detection tools, play a pivotal role in ensuring the originality of academic work, preventing plagiarism, and maintaining the credibility of educational institutions.

The purpose of this article is to evaluate the impact of these automated systems on the quality of education in Ukraine. This involves analyzing the effectiveness of such systems in detecting academic dishonesty, their role in promoting digital ethics, and their influence on the overall educational process, including the quality of learning materials and the transparency of academic practices.

The results of the study indicate that the implementation of automated academic integrity systems has led to a significant reduction in incidents of plagiarism and other forms of academic dishonesty. These systems have enhanced adherence to academic standards and fostered a culture of integrity among students and faculty members. Additionally, the study finds that the use of such systems has improved the quality of educational materials, as instructors are more vigilant in creating and evaluating assignments that are less prone to plagiarism. Furthermore, the transparency of the educational process has increased, with students becoming more aware of the importance of academic honesty and the consequences of violating academic integrity.

In conclusion, the integration of automated systems for checking academic integrity has had a positive impact on the quality of education in Ukraine. These systems have not only helped in preventing plagiarism but also in upholding academic standards and promoting digital ethics. The study underscores the importance of continuous development and adaptation of these systems to address emerging challenges in academic integrity. Moreover, it highlights the need for educational institutions to provide training and support to both students and faculty to maximize the benefits of these technologies. By ensuring the quality and integrity of academic work, these systems contribute to the overall enhancement of the educational process and the credibility of higher education in Ukraine.

Keywords: academic integrity, academic standards, plagiarism prevention, digital ethics, quality of learning materials, transparency of the educational process.

Постановка проблеми. Якість освіти є основою розвитку та прогресу будь-якого суспільства. В Україні прагнення до підвищення освітніх стандартів набуло нових вимірів із впровадженням автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності. Проблема недотримання цих принципів, зокрема плагіат, вже давно хвилює заклади освіти, оскільки це знижує довіру до академічних досягнень та цінність освітніх кваліфікацій. Відповідно, автоматизовані системи, призначені для виявлення плагіату та забезпечення академічної доброчесності, стали потужним інструментом боротьби з цим негативним явищем. Однак їхній вплив на загальну якість освіти потребує ґрунтовного вивчення.

Актуальність цього питання є багатоаспектною. Доброчесність академічної роботи має важливе значення для збереження довіри та впевненості всіх учасників освітньої системи, зокрема здобувачів освіти, викладачів, роботодавців та суспільства загалом. Академічна недоброчесність не лише знецінює індивідуальну кваліфікацію, а й руйнує репутацію закладу освіти, що може мати значні наслідки для його випускників та академічної спільноти.

Автоматизовані системи перевірки дотримання принципів академічної доброчесності, такі як програми для виявлення плагіату, були впроваджені в багатьох українських закладах вищої освіти як засіб дотримання академічних стандартів. Ці системи мають низку переваг, зокрема можливість швидко та ефективно перевіряти великі обсяги тексту на наявність плагіату, що слугує стримувальним фактором для недоброчесних практик. Пропагуючи культуру чесності та підзвітності, ці системи допомагають прищеплювати здобувачам освіти етичні цінності, які мають важливе значення для їхнього особистого та професійного розвитку.

Запровадження цих систем відповідає світовим освітнім тенденціям та міжнародним академічним стандартам, що сприяє підвищенню сумісності та визнанню українських кваліфікацій за кордоном. У дедалі більш глобалізованому світі здобувачі освіти та фахівці часто долають національні кордони, а тому отримання освітніх дипломів доброчесним шляхом є надзвичайно важливим для підтримання конкурентного паритету [1].

Але вплив автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності на якість освіти виходить за межі

безпосередньої мети запобігання плагіату. Ці системи можуть впливати на різні аспекти освітнього процесу, зокрема на методологію викладання, практику оцінювання тощо. Наприклад, наявність інструментів виявлення плагіату може спонукати викладачів створювати більш інноваційні та складні завдання, унеможливлюючи плагіат і сприяючи розвитку критичного мислення та креативності серед здобувачів освіти.

Водночас використання автоматизованих систем може викликати стурбованість надмірною залежністю від технологій, потенційними проблемами конфіденційності та об'єктивністю цих систем у різних контекстах. Існує також ризик зведення академічної доброчесності до простого технічного питання дотримання вимог, замість того, щоб розвивати в здобувачів освіти поглиблене розуміння та відданість етичним принципам.

Ефективність цих систем залежить від їхньої належної інтеграції в освітню структуру, постійного оновлення, щоб виявляти нові форми академічної недоброчесності, а також від підготовки викладачів і здобувачів освіти до їхнього використання. Без належної підтримки й потрібного розуміння переваги автоматизованих систем забезпечення дотримання принципів академічної доброчесності не можуть бути повністю реалізовані, а їхній потенціал для підвищення якості освіти видаватиметься сумнівним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності на якість освіти в Україні перебуває в центрі уваги дослідників, що відображає глобальну тенденцію до використання технологій для підтримки академічних стандартів. Сучасні дослідження та публікації висвітлюють різні аспекти цієї теми, аналізуючи як досягнення, так і поточні виклики, пов'язані з цими системами [2, с. 657].

Так, О. Андрєєва, І. Тур [3, с. 53] акцентують на технологічних досягненнях у виявленні плагіату та їхньому застосуванні в українських закладах освіти. Науковці досліджують ефективність автоматизованих систем у виявленні випадків академічної недоброчесності, тим самим сприяючи запобігання плагіату та формуванню культури академічної доброчесності.

А. Вергун, С. Ягело, О. Вергун [4, с. 51] вивчили педагогічні наслідки використання автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності. Учені наголошують на позитивному впливі цих систем на методику викладання. Впровадження інструментів виявлення плагіату спонукає викладачів розробляти креативніші та оригінальніші завдання, що не лише зменшує ймовірність плагіату, але й

стимулює розвиток критичного мислення та формує навички розв'язання проблем у здобувачів освіти. Автори зазначають, що ці системи можуть допомогти в процесі формувального оцінювання, надаючи здобувачам освіти цінний зворотний зв'язок щодо оригінальності їхніх робіт і спрямовуючи їх до кращих дослідницьких практик.

Незважаючи на ці досягнення, деякі питання залишилися дискусійними й потребують додаткового вивчення. Зокрема, Н. Павлик, Н. Сейко, С. Ситняківська [5, с. 12] вказують на потенційні недоліки та обмеження, зумовлені надмірним використанням автоматизованих систем. Науковці висловлюють занепокоєння з приводу чесності та точності цих інструментів, особливо щодо виявлення складних форм плагіату та вивчення контекстно специфічних академічних практик.

За збалансований підхід, який поєднує технології з людським контролем для збереження справедливості та дотримання етичних стандартів, виступають Т. Сидоренко [6, с. 399] та В. Зінченко [7, с. 201]. Дослідниці наголошують на необхідності прозорої політики та етичних принципів, які б гарантували, що впровадження цих систем не порушує права здобувачів освіти на недоторканність приватного життя.

Н. Солодюк [8] висвітлює інституційні виклики, які виникають на шляху до ефективного впровадження цих систем. Дослідження науковиці демонструють, що успіх автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності значно залежить від підтримки та навчання, які надаються викладачам і здобувачам освіти. Учена вважає, що без достатнього забезпечення ресурсами та комплексних освітніх програм неможливо досягти повного потенціалу цих систем.

Мета статті – оцінити вплив автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності на якість освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Запобігання плагіату є основною функцією автоматизованих систем перевірки в академічному та професійному середовищі. Зі зростанням використання цифрових ресурсів та інтернету збільшується ймовірність академічної недоброчесності. Автоматизовані системи перевірки стали важливим інструментом підтримки академічної доброчесності, забезпечення оригінальності та якості освітніх матеріалів. Такі системи працюють, зіставляючи подані тексти з великими базами даних академічних публікацій, вебсайтів та інших джерел, щоб виявити схожість і потенційні випадки плагіату. Їх функція виходить за межі простого виявлення – вони слугують засобом стримування, сприяють дотриманню цифрової етики та підтримують прозорість освітніх процесів.

Ефективність автоматизованих систем у запобіганні плагіату стала предметом численних напрацювань. Наявні дослідження показують, що такі системи значно зменшують кількість випадків плагіату, забезпечуючи оперативний зворотний зв'язок зі здобувачами освіти та викладачами. Вони покращують освітній процес, спонукаючи здобувачів освіти розвивати оригінальні ідеї та належним чином вказувати джерела. Однією з ключових переваг автоматизованих систем перевірки є їхня здатність швидко обробляти величезні обсяги даних, що дає змогу виявляти навіть малопомітні випадки плагіату, які можуть бути пропущені при ручній перевірці.

Здійснені дослідження демонструють, що заклади вищої освіти, які використовують автоматизовані системи перевірки, фіксують помітне зниження рівня академічної доброчесності. Наприклад, дослідження, проведене в одному з великих університетів США, показало, що впровадження такої системи призвело до зменшення кількості виявлених випадків плагіату на 60% протягом першого року. Так само в одному з європейських університетів кількість випадків плагіату зменшилася на 50% після інтеграції автоматизованої системи перевірки в академічний робочий процес. Ця статистика свідчить про ефективність таких систем у сприянні академічній доброчесності [9].

Проте, варто зауважити, що автоматизовані системи не є безпомилковими. Трапляються випадки, коли вони не можуть виявити складні форми плагіату, такі як перефразування або використання невідомих джерел. До того ж деякі здобувачі освіти намагалися обійти ці системи, застосовуючи різні тактики, наприклад, використовуючи інструменти заміни синонімів або змінюючи структуру плагіатного тексту. Незважаючи на ці проблеми, загальний позитивний вплив автоматизованих систем перевірки на зниження рівня плагіату є безумовним [10, с. 164].

Загалом, незважаючи на ефективність цих систем, випадки академічного шахрайства досі трапляються. Резонансні випадки плагіату потрапляють у заголовки газет, демонструючи постійні виклики в академічних колах. Наприклад, відомий випадок, пов'язаний із професором університету в Німеччині, який був викритий у плагіаті значної частини своєї докторської дисертації, що призвело до позбавлення його наукового ступеня та зниження репутації закладу освіти [11].

Автоматизовані системи перевірки відіграють важливу роль у підтримці академічних стандартів, запобіганні плагіату та просуванні культури оригінальності й етичної науки. Ці системи є високоефектив-

ними, але потребують постійного вдосконалення та адаптації, щоб протистояти еволюції тактики тих, хто намагається вчинити академічне шахрайство. Поєднуючи технологічні інструменти з навчанням академічній доброчесності та етичної поведінки, заклади вищої освіти зможуть забезпечити якість і прозорість своїх освітніх процесів.

Автоматизовані системи перевірки зробили цілу низку революційних змін у сфері академічної доброчесності, особливо в тому, що стосується їхньої ролі в забезпеченні дотримання академічних стандартів. Ці системи аналізують текстовий контент на предмет оригінальності та належного цитування і є невід'ємною частиною підтримки та підвищення якості освіти. Сприяючи дотриманню академічних стандартів, вони роблять значний внесок в освітнє середовище, сприяючи його міцності й надійності [12, с. 93].

Академічні стандарти є основою вищої освіти, оскільки створюють рамки для оцінювання та забезпечення якості академічної роботи. Вони охоплюють різні аспекти, зокрема належну практику цитування, оригінальність контенту та дотримання етичних принципів. Додержання цих стандартів має важливе значення для створення достовірних і якісних наукових робіт. Автоматизовані системи перевірки сприяють дотриманню цих стандартів, надаючи інструменти для виявлення та запобігання академічним порушенням, тим самим посилюючи цінність академічної доброчесності.

Вплив автоматизованих систем перевірки на дотримання академічних стандартів достатньо значний. Вони допомагають підтримувати високий рівень академічної доброчесності, забезпечуючи відповідність усіх поданих робіт встановленим правилам. Зазначені системи дозволяють викладачам ефективно виявляти випадки плагіату, які в інших умовах могли б залишитися непоміченими. Позначаючи неналежно процитовані або скопійовані матеріали, ці системи спонукають здобувачів освіти неухильно дотримуватися академічних норм та етичних практик написання робіт. Як наслідок, покращується загальна якість академічних робіт, що сприяє підвищенню довіри до освітньої системи та поваги до неї.

Одним з основних способів впливу автоматизованих систем перевірки на дотримання академічних стандартів є стримування. Знаючи, що їхні роботи перевірятимуться складним програмним забезпеченням, здобувачі освіти з меншою ймовірністю будуть вдаватися до нечесних практик. Цей превентивний захід сприяє формуванню культури доброчес-

ності та підзвітності, заохочуючи здобувачів освіти розвивати свої ідеї та належним чином посилаючись на джерела. Також ці системи забезпечують цінний зворотній зв'язок зі здобувачами освіти, допомагаючи їм зрозуміти важливість академічних стандартів і те, як їх ефективно дотримуватися [13, с. 101].

Окрім стримування, автоматизовані системи перевірки відіграють важливу роль у навчанні здобувачів освіти академічним стандартам. Багато систем надають детальні звіти, які висвітлюють проблемні питання, такі як потенційний плагіат або некоректне цитування. Ці звіти слугують освітніми інструментами, які підказують здобувачам освіти, як покращити свою роботу та дотримуватися академічних правил. Автоматизовані системи перевірки допомагають краще засвоювати академічні стандарти та дотримуватися їх, що сприяє загальному розвитку здобувачів освіти.

Роль академічних стандартів у підвищенні якості освіти важко переоцінити. Ці стандарти забезпечують дотримання закладами освіти узгодженості в оцінюванні та атестації навчальної роботи. Вони слугують орієнтиром для академічної досконалості, сприяючи створенню середовища, в якому здобувачі освіти прагнуть досягти своїх найкращих результатів. Дотримання академічних стандартів допомагає здобувачам освіти розвивати критичне мислення, дослідницькі навички та навички письма, які є важливими для їхнього академічного та професійного успіху [14, с. 72].

В Україні застосування автоматизованих систем перевірки знань у закладах вищої освіти набуває все більшого поширення. Ці системи зараз активно використовуються для дотримання академічних стандартів та підвищення якості освіти. Українські заклади вищої освіти визнали важливість цих інструментів для підтримки академічної доброчесності та інтегрували їх у свої освітні процеси.

Наприклад, багато вітчизняних закладів вищої освіти запровадили такі системи, як Unicheck та StrikePlagiarism. Ці програми використовуються для перевірки академічних робіт, тез і дисертацій на наявність плагіату. Таким чином вони гарантують, що роботи, подані здобувачами освіти, є оригінальними й відповідають необхідним академічним стандартам. Впровадження цих систем призвело до помітного покращення якості академічних робіт та зменшення кількості випадків плагіату.

У таблиці 1 наведено огляд застосування автоматизованих систем перевірки в кількох закладах вищої освіти України, а також їхній вплив на дотримання академічних стандартів.

Таблиця 1

**Застосування автоматизованих систем перевірки на плагіат у
закладах вищої освіти України**

Установа	Система, що використовується	Рівень плагіату до впровадження (%)	Рівень плагіату після впровадження (%)	Покращення в дотриманні вимог (%)
Київський національний університет ім. Т. Шевченка	Unicheck	35	15	57
Національний університет «Львівська політехніка»	StrikePlagiarism	30	12	60
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна	StrikePlagiarism	32	14	56
Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова	Unicheck	33	13	61

Джерело: створено авторами за [13; 14]

Інформація, наведена в таблиці 1, ілюструє значний вплив автоматизованих систем перевірки на дотримання академічних стандартів в Україні. Зниження рівня плагіату після впровадження систем наголошує на їхній ефективності в сприянні академічній доброчесності. Забезпечуючи дотримання здобувачами освіти академічних стандартів, ці системи сприяють загальному підвищенню якості освіти.

Цифрова етика є важливим питанням у сучасному освітньому просторі, особливо в контексті автоматизованих систем перевірки дотримання принципів академічної доброчесності. В умовах, коли технології все більше інтегруються в освітнє середовище, важливо враховувати етичні наслідки цих змін. Цифрова етика в освіті передбачає відповідальне використання технологій для покращення навчання, забезпечуючи при цьому повагу до прав і гідності всіх учасників освітнього процесу. Це охоплює питання етичного використання даних, захисту приватності, а також справедливого й прозорого впровадження технологічних інструментів.

У контексті автоматизованих систем верифікації цифрова етика охоплює кілька ключових аспектів. Такі системи, призначені для виявлення плагіату та забезпечення академічної доброчесності, мають

використовуватися з дотриманням прав здобувачів освіти й викладачів. Етичні проблеми виникають щодо таких питань, як конфіденційність даних, згода та потенційна упередженість алгоритмів, що використовуються. Дуже важливо збалансувати переваги цих систем у підтримці академічних стандартів із необхідністю дотримання етичних принципів при їх впровадженні [15].

Одним з основних етичних аспектів є конфіденційність даних. Автоматизовані системи верифікації потребують доступу до величезних обсягів даних, що включають академічні роботи здобувачів освіти та потенційно конфіденційну інформацію. Українською важливо забезпечити, щоб ці дані збиралися, зберігалися та використовувалися відповідно до законів про конфіденційність та етичних стандартів. Здобувачі освіти повинні бути поінформовані про те, як будуть використовуватися їхні дані, їм повинна бути надана можливість дати згоду на їхнє використання. Прозора політика щодо обробки даних може допомогти побудувати довіру й гарантувати, що використання цих систем відповідає етичним стандартам.

Згода є ще одним важливим етичним аспектом. Здобувачі освіти та викладачі мають бути повністю поінформовані про використання автоматизованих систем верифікації та їхні наслідки. Інформована згода передбачає пояснення того, як працює система, які дані вона збирає і як вона впливає на оцінювання академічної роботи. Така прозорість необхідна для того, щоб усі сторони розуміли мету та функції цих систем і могли приймати поінформовані рішення щодо їхнього використання [16, с. 144].

До прикладу, в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі, в Положенні про академічну доброчесність зазначено, що «особи, які набули статусу Здобувачів в Університеті (були зараховані, переведені чи поновлені на навчання), упродовж двох місяців із дня набуття такого статусу беруть на себе зобов'язання щодо дотримання академічної доброчесності і підписують відповідну Декларацію про дотримання академічної доброчесності здобувачем вищої освіти» [17]. Зазвичай процедурно відбувається це наступним чином: куратор у плані роботи в перші два місяці планує зустріч здобувачів із методистом Центру забезпечення якості освіти університету, попередньо угодивши з ним дату і час. У зазначений час проводяться збори академічної групи, на яких методист Центру ознайомлює здобувачів освіти з Положенням про академічну доброчесність, інформує їх про наявні в університеті автоматизовані системи перевірки на плагіат, принцип їх роботи, а потім здобувачі освіти підписують «Декларацію про дотримання академічної доброчесності», яка зберігається в особовій справі здобувача освіти.

Більш детальне вивчення роботи автоматизованих систем перевірки відбувається під час вивчення ОК «Основи наукових досліджень та академічна культура».

Упередженість алгоритмів є значною проблемою в етичному використанні автоматизованих систем перевірки. Ці системи використовують алгоритми для виявлення схожості та потенційних випадків плагіату. Але, якщо ці алгоритми є упередженими, вони можуть дискримінувати певні групи здобувачів освіти, некоректно оцінювати їхні роботи. Забезпечення справедливості та об'єктивності алгоритмів вимагає постійного контролю та коригування на основі зворотного зв'язку та нових розробок у цій галузі.

Правові норми та правила відіграють досить важливу роль у регулюванні цифрової етики. В Україні впроваджено різноманітні закони й нормативні акти для захисту конфіденційності даних та забезпечення етичного використання технологій в освіті. Закон України «Про захист персональних даних» встановлює правові межі для забезпечення конфіденційності даних, гарантуючи, що персональні дані збираються та обробляються прозоро та безпечно. Цей закон вимагає, щоб особи надавали інформовану згоду на використання їхніх даних, а розпорядники даних вживали заходів для їх захисту від несанкціонованого доступу та зловживань [18, с. 25].

Міністерство освіти і науки України розробило настанови та рекомендації щодо етичного використання технологій у закладах освіти. Ці рекомендації наголошують на важливості захисту прав здобувачів освіти та забезпечення того, щоб технології використовувалися для покращення освітнього процесу, а не перешкоджали йому. Зкладам освіти рекомендується впроваджувати найкращі практики захисту даних, забезпечувати прозорість використання автоматизованих систем та інформувати всі зацікавлені сторони про їхні права та обов'язки.

Етичне використання автоматизованих систем верифікації в Україні передбачає також дотримання міжнародних стандартів та найкращих світових практик. Україна підписала різні міжнародні угоди та конвенції, які сприяють захисту конфіденційності даних та етичному використанню технологій, зокрема Загальний регламент захисту даних (GDPR) Європейського Союзу, який забезпечує всеосяжну основу для захисту даних і конфіденційності, та Конвенцію Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних.

У таблиці 2 наведено огляд основних правових норм і правил, що регулюють цифрову етику та використання автоматизованих систем верифікації в Україні.

Таблиця 2

Основні правові норми й правила, що регулюють цифрову етику та використання автоматизованих систем верифікації в Україні

Правова норма/регламент	Характеристика	Основні положення
Закон України «Про захист персональних даних»	Правова основа для захисту персональних даних в Україні	Вимагає інформованої згоди на використання даних, зобов'язує вживати заходи безпеки даних
Настанови Міністерства освіти і науки	Рекомендації щодо етичного використання технологій в освіті	Наголошує на захисті даних, прозорості та інформованій згоді
Загальний регламент про захист даних (GDPR)	Регламент ЄС про захист даних та конфіденційність	Встановлює права осіб щодо їхніх даних, вимагає прозорості та безпеки
Конвенція Ради Європи про захист даних	Міжнародний договір про захист персональних даних	Встановлює принципи обробки даних, вимагає гарантій проти зловживань даними
Українська стратегія кібербезпеки	Національна стратегія кібербезпеки, зокрема захисту персональних даних у цифрових системах	Спрямована на посилення заходів кібербезпеки, захист від витоку даних та несанкціонованого доступу

Джерело: створено авторами на основі [18; 19]

Висновки. Таким чином, автоматизовані системи перевірки є невід'ємним інструментом у підтримці академічних стандартів та підвищенні якості освіти. Вони сприяють дотриманню академічних правил, запобігають академічній недоброчесності та забезпечують зворотний зв'язок зі здобувачами освіти. Повсюдне впровадження цих систем в українських закладах освіти свідчить про їхню ефективність у зміцненні академічної доброчесності та просуванні культури досконалості. Оскільки ці системи продовжують розвиватися, їхня роль у підтримці академічних стандартів та підвищенні якості освіти з часом стане ще більш важливою.

Цифрова етика є основою для використання автоматизованих систем перевірки в освіті. Забезпечення дотримання етичних стандартів передбачає захист конфіденційності даних, отримання інформованої згоди та усунення потенційних упереджень в алгоритмах. Правові норми та правила в Україні забезпечують міцну основу для просування цифрової етики, гарантуючи, що технології покращують освітній процес, поважаючи права та гідність усіх його учасників. Дотримуючись цих етичних принципів і законодавчих вимог, заклади вищої освіти можуть ефективно використовувати автоматизовані системи перевірки для підтримки академічної доброчесності та підвищення якості освіти.

Література:

1. Островська-Бугайчук І. М., Лазуріна Н. П., Ніколенко В. М. Автоматизовані системи перевірки академічної доброчесності: шлях до покращення якості української освіти. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 7. DOI: <https://doi.org/10.57125/pedacademy.2024.06.29.01>
2. Коробейнікова Т., Москаленко О., Скрипнікова В. Вплив мобільних додатків на академічну доброчесність здобувачів освіти. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 10 (16). С. 650–662. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16))
3. Андрєєва О. О., Тур І. Ю. Застосування поняття «академічна доброчесність» та її форм. *Пропілеї права та безпеки*. 2024. № 4. С. 51–55. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2022.1>
4. Вергун А., Ягело С., Вергун О. Досвід антиплагіатної експертизи: аналіз деяких програм та авторські погляди в контексті академічної доброчесності. *Академічні студії. Серія: Педагогіка*. 2021. № 1 (4). С. 44–56. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.1.7>
5. Павлик Н., Сейко Н., Ситняківська С. Цифрові бази даних для освіти і про освіту: досвід Данії. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. № 1 (99). С. 1–15. DOI: [10.33407/itlt.v99i1.5509](https://doi.org/10.33407/itlt.v99i1.5509)
6. Сидоренко Т. Академічна доброчесність як складова наукової етики та освітнього процесу у вищій школі. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 7 (12). С. 390–404. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7\(12\)-390-404](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7(12)-390-404)
7. Зінченко В. М. Академічна доброчесність як основа сучасного процесу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 3 (21). С. 198–205. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214118>
8. Солодюк Н. В. Академічна доброчесність у професійній підготовці майбутніх викладачів. *Академічна доброчесність, відкрита наука та штучний інтелект: як створити доброчесне освітнє середовище: збірник есе програми підвищення кваліфікації*. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 442–445. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-183>
9. El-Muwalla M., Badran A. Turnitin: Building Academic Integrity Against Plagiarism to Underpin Innovation. *Higher Education in the Arab World*. Springer, Cham, 2020. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-37834-9_11
10. Мельниченко С. Г. Methodological principles of developing design thinking in future educators during professional training process. *Забезпечення якості вищої освіти: проблеми та перспективи розвитку: Матеріали VII Всеукраїнської науково-методичної конференції* (м. Одеса, 6–7 березня 2024 р.). Одеса, 2024. С. 163–165.
11. Міністр оборони Німеччини пішов з посади. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/03/110301_germany_minister_it (дата звернення: 25.07.2024).
12. Наконечний А., Ягело С., Вергун А., Корнієнко М., Вергун О., Макагонов І. Вибір антиплагіатних програм та експертиза наукових праць як складові академічної доброчесності: погляди на проблему. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 3 (3). С. 89–99. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-4952>
13. Ульянова Г. О., Бааджи Н. П. Академічна доброчесність як основа академічного успіху. *Правова позиція*. 2022. № 4 (37). С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.18>

14. Цибульник С., Войкан Г., Ляховецький О., Рупіч С. Огляд автоматизованих систем супроводу освітнього процесу. *Вісник Київського політехнічного інституту. Серія Приладобудування*. 2021. № 61 (1). С. 69–76.

15. Філіпенко Л. В., Думанський О. В., Козак О. В. Академічна доброчесність в науковому та освітньому середовищі закладів вищої освіти України: погляд крізь призму наявності штучного інтелекту. *Академічні візії*. 2023. № 19. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7966703>

16. Мельниченко С. Г. Дослідження сучасного стану, проблем та перспектив впровадження цілей сталого розвитку в освітній процес в Україні. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: Матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції з міжнародною участю* (м. Суми, 18 червня 2022 р.). Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 143–146.

17. Положення про академічну доброчесність в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі. Переяслав, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1C-QWFITG-iKJvnmq65C6ZpRwc9aIRLgr/view> (дата звернення: 25.07.2024).

18. Зарівна Н. О., Поляк О. Б., Горлачук Н. В. Академічна доброчесність – основа для забезпечення якісної освіти. *Медична освіта*. 2020. № 2. С. 23–27. DOI: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2021.2.12261>

19. Доценко І. О. Академічна доброчесність у системі забезпечення якості вищої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2022. № 32. С. 31–42. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32.31-42>

References:

1. Ostrovska-Buhaychuk, I. M., Lazurina, N. P., Nikolenko, V. M. (2024). Avtomatizovani systemy perevirky akademichnoi dobroschesnosti: shlyakh do pokrashchennia yakosti ukrainkoi osvity [Automated Systems for Academic Integrity Checking: A Path to Improving the Quality of Ukrainian Education]. *Pedahohichna Akademiia: naukovy zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes*, 7. DOI: <https://doi.org/10.57125/pedacademy.2024.06.29.01> [in Ukrainian].

2. Korobeinikova, T., Moskalenko, O., Skrypnikova, V. (2023). Vplyv mobilnykh dodatkov na akademichnu dobroschesnist studentiv [The Impact of Mobile Applications on Students' Academic Integrity]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 10 (16), 650–662. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10\(16\)](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-10(16)) [in Ukrainian].

3. Andrieieva, O. O., Tur, I. Iu. (2024). Zastosuvannia poniattia «akademichna dobroschesnist'» ta ii formy [The Application of the Concept of «Academic Integrity» and Its Forms]. *Propilei prava ta bezpeky – Propylea of Law and Security*, 4, 51–55. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2022.1> [in Ukrainian].

4. Verhun, A., Yahielo, S., Verhun, O. (2021). Dosvid antyplahiatnoi ekspertizy: analiz deiaknykh prohram ta avtorski pohliady v konteksti akademichnoi dobroschesnosti [Experience in Plagiarism Detection: Analysis of Certain Programs and Authorial Perspectives in the Context of Academic Integrity]. *Akademichni studii. Seriia: Pedahohika – Academic Studies. Series: Pedagogy*, 1 (4), 44–56. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.1.7> [in Ukrainian].

5. Pavlyk, N., Seiko, N., Sytniakivska, S. (2024). Tsyfrovi bazy danykh dlia osvity i pro osvitu: dosvid Danii [Digital Databases for Education and About Education: The Experience of Denmark]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 1 (99), 1–15. DOI: [10.33407/itlt.v99i1.5509](https://doi.org/10.33407/itlt.v99i1.5509) [in Ukrainian].

6. Sydorenko, T. (2022). Akademichna dobroschesnist yak skladova naukovoi etyky ta osvitynoho protsesu u vyshchii shkoli [Academic Integrity as a Component of Research Ethics and the Educational Process in Higher Education]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations in Science*, 7 (12), 390–404. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7\(12\)-390-404](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7(12)-390-404) [in Ukrainian].
7. Zinchenko, V. M. (2020). Akademichna dobroschesnist yak osnova suchasnoho protsesu [Academic Integrity as the Foundation of the Modern Process]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues in Humanities*, 3 (21), 198–205. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214118> [in Ukrainian].
8. Solodiuk, N. V. (2023). Akademichna dobroschesnist u profesiinii pidhotovtsi maibutnykh vykladachiv [Academic Integrity in the Professional Training of Future Educators]. *Akademichna dobroschesnist, vidkryta nauka ta shtuchnyi intelekt: yak stvoryty dobroschesne osvityne seredovyshche: zbirnyk ese prohramy pidvyshchennia kvalifikatsii – Academic integrity, open science, and artificial intelligence: How to create a virtuous educational environment: A collection of professional development essays* (pp. 442–445). Lviv–Torun: Liha-Pres. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-345-6-183> [in Ukrainian].
9. El-Muwalla, M., Badran, A. (2020). Turnitin: Building Academic Integrity Against Plagiarism to Underpin Innovation. In: Badran, A., Baydoun, E., Hillman, J. (eds) *Higher Education in the Arab World*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-37834-9_11
10. Melnychenko, S. H. (2024). Methodological principles of developing design thinking in future educators during professional training process. *Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity: problemy ta perspektyvy rozvytku: Materialy VII Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii – Materials of the VII All-Ukrainian scientific and methodological conference «Ensuring the quality of higher education: problems and prospects for development» (Odesa, March 6–7, 2024)* (pp. 163–165). Odesa [in Ukrainian].
11. Ministr oborony Nimechchyny pishov z posady [The Minister of Defense of Germany resigned]. *BBC News Ukraina – BBC News Ukraine*. Retrieved from. https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/03/110301_germany_minister_it [in Ukrainian].
12. Nakonechnyi, A., Yahielo, S., Verhun, A., Korniienko, M., Verhun, O., Makahonov, I. (2021). Vybir antyplahiatnykh prohram ta ekspertiza naukovykh prats yak skladovi akademichnoi dobroschesnosti: pohliady na problemy [Selection of Anti-Plagiarism Programs and the Review of Scientific Papers as Components of Academic Integrity: Perspectives on the Issue]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations in Science*, 3 (3), 89–99. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-4952> [in Ukrainian].
13. Uliianova, H. O., Baadzhy, N. P. (2022). Akademichna dobroschesnist yak osnova akademichnoho uspikhu [Academic Integrity as the Foundation of Academic Success]. *Pravova pozytsiia – Legal Position*, 4 (37), 98–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.18> [in Ukrainian].
14. Tsybulnyk, S., Voikan, H., Liakhovetskyi, O., Rupich, S. (2021). Ohliad avtomatizovanykh system suprovodu navchal'noho protsesu [Review of Automated Systems for Educational Process Support]. *Visnyk Kyivskoho politekhnichnoho instytutu. Seriya Pryladobuduvannia – Bulletin of Kyiv Polytechnic Institute. Series: Instrument Engineering*, 61 (1), 69–76 [in Ukrainian].
15. Filipenko, L. V., Dumanskyi, O. V., Kozak, O. V. (2023). Akademichna dobroschesnist v naukovomu ta osvitynomu seredovyshchi zakladiv osvity Ukrainy: pohliad kriz prizmu naiavnosti shtuchnoho intelektu [Academic Integrity in the Scientific and Educational Environment of Educational Institutions in Ukraine: A Perspective Through the Lens of Artificial Intelligence]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 19. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7966703> [in Ukrainian].

16. Melnychenko, S. H. (2022). Doslidzhennia suchasnoho stanu, problem ta perspektyv vprovadzhennia tsilei staloho rozvytku v osvitynomu protsesi v Ukraini [Study of the Current State, Problems, and Prospects of Implementing Sustainable Development Goals in the Educational Process in Ukraine]. *Tsinnisno-orientovanyi pidkhid v osviti i vyklyky yevrointehratsii: Materialy III Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu – Value-oriented approach in education and challenges of European integration: Materials of the 3rd All-Ukrainian scientific and methodological conference with international participation (Sumy, June 18, 2022)* (pp. 143–146). Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian].

17. Polozhennia pro akademichnu dobrochesnist v Universyteti Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi [Regulations on academic integrity at Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav] (2021). Pereiaslav. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1C-QW FITG-iKJvmq65C6ZpRwc9aIRLrr_/view [in Ukrainian].

18. Zarivna, N. O., Poliakh, O. B., Horlachuk, N. V. (2020). Akademichna dobroschesnist – osnova dlia zababezpechennia yakisnoi osvity [Academic Integrity: A Foundation for Ensuring Quality Education]. *Medychna osvita – Medical Education*, 2, 23–27. DOI: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2021.2.12261> [in Ukrainian].

19. Dotsenko, I. O. (2022). Akademichna dobroschesnist u systemi zababezpechennia yakosti vyshchoi osvity [Academic Integrity in the System of Quality Assurance in Higher Education]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical Education: Theory and Practice*, 32, 31–42. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32.31-42> [in Ukrainian].

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-826-836](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-826-836)

Голюк Оксана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та освіти, Маріупольський державний університет, вул. Преображенська, 6/4, м. Київ, 03037, тел.: (0629) 58-75-00, <https://orcid.org/0000-0001-6309-9261>

Палій Алла Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності та права НУ «Одеська юридична академія», вул. Харківське шосе, 210, м. Київ, 02121, тел.: (097) 515-38-75, <https://orcid.org/0009-0002-8959-3983>

Слатвінська Анна Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0002-8021-4708>

КОНТЕКСТНО-КОМПЕТЕНТНІСНА МОДЕЛЬ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті актуалізовано сутність контекстно-компетентнісного підходу до організації професійної підготовки майбутніх фахівців як такого, що є орієнтований на проектування освітнього процесу у закладі вищої освіти максимально наближеного до майбутньої професійної діяльності студентів.

Уточнено основні положення компетентнісної парадигми навчання, яка передбачає опанування цілісного досвіду вирішення життєвих і професійних проблем, опанування відповідних компетенцій з пріоритетною орієнтацією на цілі-вектори освіти: здатність до навчання, самовизначення, саморозвиток, самоактуалізація.

Контекстне навчання схарактеризовано як таке, у якому моделюється предметний та соціальний зміст професійної праці, забезпечується досягнення умови трансформації навчальної діяльності студента у професійну діяльність майбутнього фахівця.

Доведено, що контекстно-компетентнісний підхід відображає сутність наукових, виробничих та суспільних процесів, що сприяє розв'язанню проблеми інтеграції навчальної, наукової й професійної діяльності

студентів, що дозволяє створити умови для інтеграції навчальної та професійної діяльності як способу формування професійної компетентності шляхом відтворення у навчальній діяльності реальних виробничих зв'язків та відносин, вирішення конкретних професійних завдань.

Визначено умови реалізації контекстно-компетентнісного підходу: формування у майбутніх фахівців мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності; створення професійно-орієнтованого навчального середовища як цілісної єдності інформаційної та технологічної складових освітнього процесу та орієнтованої на професійне становлення майбутнього спеціаліста у поєднанні з можливостями його особистісної само-реалізації.

Ключові слова: професійна підготовка, компетентнісна парадигма, контекстно-компетентнісний підхід, проектування освітнього процесу

Holiuk Oksana Anatolyivna Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Education, Mariupol State University, Preobrazhenska street, 6/4, Kyiv, 03037, tel.: (0629) 58-75-00, <https://orcid.org/0000-0001-6309-9261>

Palii Alla Mykolaivna candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of philosophy and psychology of Kiev university of intellectual property and law of National university "Odessa Law academy" Kharkiv highway St. 210, Kyiv, 02121, tel.: (097) 515-38-75, <https://orcid.org/0009-0002-8959-3983>

Slatvinska Anna Anatolyivna PhD in Education associate professor at Special and Inclusive Education Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-8021-4708>

CONTEXT-COMPETENT MODEL OF TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS: ANALYSIS OF THE PROBLEM

Abstract. The article updates the essence of the context-competence approach to the organization of professional training of future specialists as such, which is oriented towards the design of the educational process in a higher education institution as close as possible to the future professional activity of students.

The main provisions of the competence paradigm of learning, which involves mastering the integral experience of solving life and professional problems, mastering relevant competencies with a priority orientation on the

goals-vectors of education: ability to learn, self-determination, self-development, self-actualization.

Contextual learning is characterized as one in which the subject and social content of professional work is modeled, and the conditions for the transformation of the student's educational activity into the professional activity of the future specialist are achieved.

It is proved that the context-competence approach reflects the essence of scientific, industrial and social processes, which helps to solve the problem of integration of educational, scientific and professional activities of students, which allows to create conditions for the integration of educational and professional activities as a way of forming professional competence through reproduction in the educational activities of real industrial relations and relations, solving specific professional tasks.

The conditions for the implementation of the context-competence approach have been defined: the formation of motivational and value-based attitudes towards professional activity in future specialists; creation of a professionally-oriented educational environment as a complete unity of informational and technological components of the educational process and oriented towards the professional formation of the future specialist in combination with the possibilities of his personal self-realization.

Keywords: professional training, competence paradigm, context-competence approach, educational process design

Постановка проблеми. Розвиток світової економіки стрімко змінює вимоги до випускників закладів вищої освіти і вимагає формування системи освіти, здатної адаптуватися до нових соціальних умов.

Ефективність освітнього процесу сьогодні значною мірою залежить від того, наскільки він є орієнтованим не лише на формування у здобувачів теоретичної бази, а й на їхню підготовку до самостійної діяльності, на формування умінь знаходити рішення у складних життєвих ситуаціях, на створення умов для самовдосконалення та самореалізації.

Традиційна знанняєво орієнтована система навчання в нових умовах виявляється мало ефективною, адже процес здобуття теоретичних знань недостатньо орієнтований на сферу майбутньої професійної діяльності випускників, а труднощі, з якими вони стикаються, засвідчують про обмежену готовність до вирішення реальних професійних проблем. Відтак, аби підвищити ефективність професійної підготовки необхідним є зовсім інший підхід до організації освітнього процесу. Такий, який би дозволив створити умови для взаємоінтеграції навчальної та професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання професійної підготовки викладено у працях А. Алексюка, В. Андрущенка, І. Зязюна, В. Кременя, Т. Левченко, О. Мороза, Л. Одерій, Л. Романишина, О. Савченко, Н. Ничкало та ін.

Теоретико-практичні основи впровадження компетентнісного підходу обґрунтовували Н. Бібік, С. Бондар, С. Вітвицька, Н. Волкова, О. Дубасенюк, О. Овчарук, О. Савченко та ін.

Н. Гузій, Н. Дем'яненко, В. Желанова, Т. Лазаренко, О. Шапран та ін. обґрунтовувалися провідні засади контекстного навчання. Були вони предметом досліджень і зарубіжних науковців. Зокрема таких, як Е. Байкер, Р. Бернс, В. Візлер, К. Хадсон, Л. Хоуп та ін.).

Обґрунтуванню необхідності застосування контекстного навчання у процесі фахової підготовки здобувачів освіти присвячені праці А. Богущ, Н. Гузій, О. Ковтун, Н. Лаврентьєва, О. Ларіонова, А. Мельника, А. Павленко, О. Петриченко та ін.

Аналіз наукових праць засвідчив, що, незважаючи на досить ґрунтовно розроблені основи компетентнісного та контекстного підходів до організації освітнього процесу у закладах вищої освіти, недостатньо вирішеними лишаються такі протиріччя:

- між засвоєнням студентом у процесі навчальної діяльності певного обсягу знань та засобами професійної діяльності, які безпосередньо пов'язані з формуванням практичних навичок;

- між узагальненими результатами, вираженими у наукових знаннях, та питаннями опанування здобувачами сфери майбутньої практичної діяльності, а також запровадженням методів активного навчання, що сприяють досягненню мети сучасної вищої освіти.

Тобто, у вищій школі і донині лишається недостатньо науково обґрунтованою методична система формування інтегрованих знань майбутніх фахівців у найбільш сучасному та систематизованому вигляді, адаптованому до умов майбутньої професійної діяльності.

Мета статті – проаналізувати основні положення компетентнісної парадигми навчання та контекстного підходу; обґрунтувати переваги контекстно-компетентнісної моделі підготовки майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Нині найбільш поширене в педагогіці трактування поняття «професійної підготовки» як такої, що передбачає формування глибоких людинознавчих знань, комунікативних умінь та компетенцій у сфері людських відносин, що забезпечує професійну готовність майбутнього педагога до професійної діяльності, набуває децю інших характеристик. Професійна підготовка все більш переконливо трактується як розгорнутий у часі та просторі процес

професійного самовизначення та саморозвитку особистості, що передбачає оволодіння певним рівнем професійних та особистісних компетенцій.

Теоретичний аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень (В.Кременя, В. Ковальчука, Л. Хомич Т. Шестакова та ін.) дозволив визначити сучасні підходи до якості освіти та пов'язати їх з такими професійними характеристиками майбутнього фахівця, як конкурентоспроможність, особиста та професійна мобільність, професійна культура, інформаційна компетентність, освіченість. Все більш затребуваним на ринку освітніх послуг стає емоційно та стресостійкий, висококваліфікований фахівець, який має здатність до творчості, рефлексії педагогічної діяльності, безперервного самовдосконалення.

Л.Цаповська зазначає, що «інформаційне суспільство, що швидко розвивається і змінюється, ставить перед системою освіти, відповідно до нових освітніх реалій, вимогу орієнтуватися на технології, що формують у студентів вміння вчитися, управляти інформацією, швидко приймати рішення, пристосовуватися до викликів ринку праці» [7, с.126].

Спрямованою на посилення практичної орієнтації навчання та інструментальної спрямованості освіти є компетентнісна парадигма, яка прагне підготувати людину освічену та мобільну, яка володіє не набором фактів, а способами та технологіями їх отримання і сформованою здатністю діяти у різних проблемних ситуаціях.

Н.Крединець у своїх працях доводить, що «компетентнісна парадигма освіти покликана відіграти особливо важливу роль у процесі професійного навчання фахівців. Адже сучасний рівень розвитку виробництва, швидка зміна технологій, загострення конкурентної боротьби вимагають від працівників, в першу чергу - від спеціалістів вміння адекватно і оперативно реагувати на ці вимоги, що можна зробити тільки на основі підвищення їхньої професійної компетентності, перетворенні її у основний критерій професійної придатності фахівця» [3, с.197].

При цьому важливими є принципи компетентнісної освітньої парадигми. Зауважимо на таких: головна умова реалізації компетентнісної парадигми - не трансляція знань, а інтерактивне формування компетенцій; роль викладача – активно взаємодіяти зі студентами, брати участь у їхньому професійному формуванні; моделювання можливих проблемних професійних ситуацій, вироблення умінь і навичок щодо їх вирішення з необхідністю творчого використання знань.

Аналізована парадигма забезпечує системність і цілісність процесу професійної підготовки, який включає цільовий, змістовий, процесуальний та оціночно-результативний компоненти.

Розглянемо їх детальніше.

Цільовий компонент забезпечує прийняття та усвідомлення майбутніми фахівцями цілей навчальної діяльності з проекцією на сферу професійної діяльності.

Змістовий компонент включає сукупність професійно-значущих знань (академічні знання теорій, принципів, правил та процедури, які відповідають конкретній професійній галузі), необхідних умінь та навичок (практичне володіння інструментами, технологіями, методами роботи, комунікаційними навичками та іншими професійними вміннями), ціннісних орієнтацій (ідеали, переконання та інтереси особистості) та досвіду (практичний досвід, який допомагає ефективно використовувати знання і навички у реальних професійних ситуаціях).

Процесуальний компонент розкривається через технологічну грамотність (викладач повинен бути знайомий з сучасними технологіями, які використовуються у навчанні, електронними ресурсами (веб-платформи, комп'ютерні програми тощо), а також сукупність умов навчання (суб'єкт-суб'єктна природа взаємодії учасників освітнього процесу, персоналізованість, проблемність навчання).

Оціночно-результативний компонент спрямований на визначення рівня готовності майбутнього педагога до професійної діяльності на основі розроблених критеріїв, рівнів та показників.

Натомість Н.Крединець пропонує таку структуру професійної компетентності спеціаліста; - певний рівень професійних знань та володіння практичними навичками; - націленість на кінцевий результат власної діяльності, вміння брати на себе відповідальність за результати своєї роботи, високо розвинуте почуття соціальної відповідальності; - здатність приймати (на основі наявних знань та практичного досвіду) вірні рішення як у стандартних, так і в нештатних виробничих ситуаціях та визначати конкретні шляхи їхньої ефективної реалізації; - вміння гнучко та оперативно адаптувати свої теоретичні знання та практичний досвід до нових вимог та динаміки змін у виробничому середовищі; - висока соціально-психологічна адаптивність, здатність швидко інтегруватися у структуру міжособистісних взаємовідносин у колективах; - розвиток персональних якостей та здібностей, внутрішня потреба у постійному оновленні своїх знань та практичних навичок, психологічна націленість на безперервну освіту [3, с.197].

Узагальнюючи, можна зауважити, що компетентнісна парадигма визначається як:

- вид змісту освіти, який не зводиться до знаннєво орієнтованої парадигми, а передбачає опанування цілісного досвіду вирішення життєвих і професійних проблем, виконання основних соціальних ролей, опанування відповідних компетенцій;

- пріоритетна орієнтація на цілі-вектори освіти: здатність до навчання, самовизначення, саморозвиток, самоактуалізація.

Л. Цаповська додає, що «принципова відмінність компетентнісної парадигми освіти полягає у цільовій спрямованості вищої освіти, ціннісних орієнтирах суб'єктів навчання, очікуваних результатах освітньо-професійної підготовки майбутніх фахівців» [7, с.127]. Слушною вважаємо і думку Н.Крединець, який наголошує, що «компетентнісна парадигма освіти віддає пріоритет не досягненню високого ступеня поінформованості людини в процесі навчання, а формуванню в неї вміння розв'язувати складні проблеми, орієнтуватися у навколишньому соціальному середовищі та приймати самостійні рішення у конкретних життєвих ситуаціях» [3, с.196].

В.Сидоренко, аналізуючи специфіку впровадження компетентнісного підходу в систему післядипломної освіти, наголошує на таких результатах цього процесу, як підсилення практичної спрямованості навчання, акцентування уваги на новій якості професійно-педагогічної дії і визначає його необхідною умовою для створення диференційованого акмеологічного професійного простору, розроблення диференційованих програм професійного розвитку фахівців, формування самобутньо-творчої професійної позиції [6, с.9].

Відтак, очевидно, що компетентнісна парадигма змінює роль викладача в освітньому процесі, яка у даному випадку полягає у спрямуванні процесу навчання на вирішення практичних проблем, наближених до реальних умов, надання допомоги студентам у їхньому пошуку. Студент стає суб'єктом пізнавальної діяльності спільно з викладачем, який не керує, а спрямовує самостійну пізнавальну діяльність студентів, сприяє розвитку у них навичок дослідження, уміння творчо використовувати отриману інформацію, аналізувати проблеми, вирішувати професійні завдання з урахуванням загальних ключових та професійних компетенцій.

Проектування професійно-орієнтованої технології навчання має цілком певну мету - створення викладачем спеціального професійно-орієнтованого освітнього середовища, що дає йому можливість організувати педагогічну взаємодію зі студентами для досягнення необхідного результату навчання, тобто підготовки кваліфікованого, конкурентоспроможного професіонала.

Досягненню такої мети сприяє реалізація положень контекстного підходу.

Ми розділяємо погляди М. Жалдака і О. Хомік, котрі виокремлюють наступні переваги контекстного навчання: діяльнісну позицію студента; засвоєння знань у процесі аналізу та розв'язання спеціально змодельо-

ваних викладачем професійних ситуацій; поєднання індивідуальних і колективних форм роботи; набуття досвіду використання навчальної інформації як засобу регуляції своєї діяльності, що забезпечує її перетворення в особистісні смисли; центрованість освітнього процесу на особистість та індивідуальність майбутнього фахівця, що складає реальну «гуманізацію освіти»; інтеграцію навчальної, наукової та професійної діяльності студентів; забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії [2].

Своєю чергою, Н.Гузій вважає, що провідна ідея контекстного навчання «... полягає в тому, що навчальна інформація має засвоюватися студентом у контексті власної практичної дії та вчинку, наближених до предметного і соціального контекстів професійної праці як системи внутрішніх і зовнішніх умов діяльності та поведінки, яка впливає на сприйняття, розуміння й перетворення суб'єктом конкретної ситуації, надаючи їй індивідуального смислу і професійного значення» [1].

Зарубіжний дослідник R. Berns важливою характеристикою контекстного підходу до навчання визначає той факт, що він базується на застосуванні міждисциплінарних зв'язків, навчанні на основі проблем і використанні зовнішніх контекстів для навчання. Науковець наголошує, що «вивчаючи предмети в інтегрованому, мультидисциплінарному аспектах й взаємозв'язку з певними контекстами, студенти прагнуть застосовувати набуті знання та навички у відповідних контекстах» [8].

Н.Мирончук зауважує про п'ять контекстно орієнтованих підходів до організації освітнього процесу:

- проблемно-орієнтоване навчання. Сутність проблемного навчання полягає в тому, що воно розглядається як організований педагогом спосіб активної взаємодії суб'єкта з проблемно-представленим змістом навчання, в ході якого він долучається до об'єктивних протиріч наукового знання та способів їх вирішення, навчається мислити, творчо засвоювати знання. Проблемне навчання є інструментом актуалізації предметних знань. Його використання сприяє підвищенню ефективності навчання, розвитку мислення здобувачів;
- формуванню предметних знань та навичок дослідницької діяльності;
- підвищенню мотивації до навчання;

- кооперативне навчання, яке полягає у спільному набутті знань та умінь на індивідуальному рівні на основі співпраці здобувачів, вирішення навчальних завдань шляхом інформаційного обміну, анкетування, взаємного стимулювання, усвідомлення відповідальності за результат навчання усіма учасниками процесу;

- проектне навчання, що дає можливість прояву самостійності планування, організації та контролю власної діяльності. До особливостей проектної діяльності можна віднести орієнтацію на досягнення конкретної

практичної мети – наочне уявлення результату. В основі проектного навчання - розробка та створення під контролем викладача нових результатів діяльності, що мають практичне значення, в яких відзначається суб'єктивна чи об'єктивна новизна. Метод проектів ґрунтується на інтересі, на творчій самореалізації особистості здобувача у процесі професійного розвитку, на інтелектуальних можливостях, вольових якостях та творчих здібностях, які проявляються і розвиваються у процесі вирішення проблеми;

- громадське навчання (забезпечує практичне застосування нових знань і навичок з метою розробки необхідних для розвитку певної громади проектів);

- навчання на робочому місці (передбачає моделювання діяльності на уявному робочому місці) [5, с. 3].

Проведений аналіз наукової літератури дає підстави контекстне навчання трактувати як таке, у якому моделюється предметний та соціальний зміст професійної праці, тим самим забезпечується досягнення умови трансформації навчальної діяльності студента у професійну діяльність майбутнього фахівця. При цьому воно має низку переваг, необхідних для фундаментальної професійної підготовки фахівців будь-якого профілю. Зокрема: - єдність змісту та форми, теорії та практики навчання; - психолого-педагогічне забезпечення особистісного включення студента в освітній процес; - чітка орієнтація цілей, мотивів майбутньої професійно-педагогічної діяльності, змісту освітніх занять та завдань виробничої науково-педагогічної практики, що зумовлює орієнтацію на досвід використання практико орієнтованих методів навчання та забезпечує вивчення майбутніми викладачами дисциплін професійного циклу на основі поліваріатного комплексу інтерактивних технологій навчання, що, своєю чергою, сприяє засвоєнню теоретико-практичного досвіду із застосування поліваріатності.

Необхідно зауважити і про специфічну логіку організації процесу професійної підготовки на засадах контекстного підходу: - навчальна діяльність студента (лекція, семінар, залік); - квазіпрофесійна діяльність та навчально-професійна (педагогічна практика, науково-дослідна діяльність студентів, підготовка випускної кваліфікаційної роботи); - професійна діяльність. Як бачимо, контекстний підхід дозволяє забезпечити логічний перехід від навчальної діяльності до професійної, змістовно трансформуючи потреби, мотиви, цілі здобувачів.

І.Марчук, порівнюючи особливості реалізації традиційного та контекстного підходів, зауважує на таких перевагах останнього: у процесі професійної підготовки студенти перебувають в діяльнісній позиції; знання засвоюються студентами в контексті аналізу та розв'язання змодельованих професійних ситуацій; у процесі професійної підготовки

використовується поєднання індивідуальних і колективних форм роботи студентів; студент накопичує досвід використання навчальної інформації як результату і засобу навчання; студент перетворюється на суб'єкт пізнавальної, професійної та соціокультурної діяльності [4].

Відтак, реалізація положень аналізованого підходу передбачає організацію освітнього процесу, спроектованого у контексті майбутньої професійної діяльності за допомогою відображення у змісті, методах та формах організації навчання умов майбутньої професійної діяльності. При цьому зміст кожної навчальної дисципліни має модифікуватися залежно від її профіля.

Висновки. В умовах модернізації системи вищої освіти контекстно компетентнісна модель підготовки майбутніх фахівців, орієнтована на проектування освітнього процесу у закладі вищої освіти максимально наближеного до майбутньої професійної діяльності студентів, набуває особливої актуальності.

Контекстно-компетентнісний підхід є системним, фундаментальним і міждисциплінарним, прагматично та гуманістично спрямованим не тільки на професійний, а й на загальнокультурний розвиток особистості здобувача, що дозволяє створити умови для взаємопроникнення навчальної та професійної діяльності як способу досягнення професійної компетентності шляхом відтворення у навчальній діяльності реальних виробничих зв'язків та відносин, вирішення конкретних професійних завдань.

Професійна підготовка майбутніх фахівців на засадах контекстно-компетентнісного підходу проходить логічний шлях від академічної навчальної діяльності до квазіпрофесійної, яка поступово трансформується у навчально-професійну і вимагає дотриманням таких умов: - формування у майбутніх фахівців мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності; - проектування професійно-орієнтованого освітнього середовища як інтегрованої єдності змістової та операційно-технологічної складових, орієнтованої на професійне становлення майбутнього фахівця.

Література:

1. Гузій Н.В. Технологія контекстного навчання в організації дидактичної підготовки студентів у вищій педагогічній школі. Вища освіта України. № 3 (додаток 1) 2012. Тематичний випуск "Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології". Т.1. С. 363-370.
2. Жалдак М.І., Хомік О.А. Формування інформаційної культури вчителя. URL: <http://www.icfcst.kiev.ua/SYMPOSIUM/229>
3. Крединець Н.Д. Компетентнісна парадигма професійної підготовки фахівців. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems, 2021 №6. С 195–198.

4. Марчук І.П. Формування професійних якостей майбутнього соціолога у процесі контекстного навчання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»/ І.П.Марчук. Запоріжжя, 2009. 20 с.

5. Мирончук Н.М. Контекстний підхід у підготовці студентів до професійної діяльності у зарубіжній педагогічній теорії. Креативна педагогіка / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки "Полісся". Житомир, 2018. Вип. 13. С. 95-101.

6. Сидоренко В.В. Розвиток професійної компетентності сучасного педагога в умовах відкритої освіти: кластерний аналіз // Професійна компетентність педагога в умовах оновленого змісту освіти та вимог ринку праці: III регіональна науково-практична конференція. Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2017. С.8-17

7. Цапівська Л.С. Компетентнісна освітня парадигма як цільова спрямованість освіти в Україні. Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА». Випуск 2(29), 2020. С.125-129

8. Berns R. G. Contextual Teaching and Learning: Preparing Students for the New Economy / Robert G. Berns and Patricia M. Erickson. // The Highlight Zone: Research and Work. 2001. № 5. P. 1-8. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.453.3887&rep=rep1&type=pdf>

References:

1. Huzii, N.V. (2012). Tekhnolohiia kontekstnoho navchannia v orhanizatsii dydaskalohichnoi pidhotovky studentiv u vyshchii pedahohichnii shkoli [Contextual learning technology in the organization of didascological training of students in a higher pedagogical school]. *Vyshcha osvita Ukrainy - Higher education of Ukraine*, 3, 363-370. [in Ukrainian]

2. Zhaldak, M.I., Khomik, O.A. Formuvannia informatsiinoi kultury vchytelia [Formation of information culture of the teacher]. Retrieved from: <http://www.icfst.kiev.ua/SYMPOSIUM/229> [in Ukrainian]

3. Kredynets, N.D. (2021). Kompetentnisna paradyhma profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv [Competency paradigm of professional training of specialists]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 6, 195-198. [in Ukrainian]

4. Marchuk, I.P. (2009). Formuvannia profesiinykh yakosteï maibutnoho sotsiologa u protsesi kontekstnoho navchannia [Formation of professional qualities of the future sociologist in the process of contextual learning]. *Candidate's thesis. Zaporizhzhia* [in Ukrainian].

5. Myronchuk, N.M. (2018). Kontekstnyi pidkhid u pidhotovtsi studentiv do profesiinoi diialnosti u zarubizhnii pedahohichnii teorii [Contextual approach in preparing students for professional activity in foreign pedagogical theory]. *Kreatyvna pedahohika - Creative pedagogy*, 13, 95-101 [in Ukrainian].

6. Sydorenko, V.V. (2017). Rozvytok profesiinoi kompetentnosti suchasnoho pedahoha vumovakh vidkrytoi osvity: klasternyi analiz [Development of the professional competence of a modern teacher in the conditions of open education: cluster analysis]. *Profesiina kompetentnist pedahoha v umovakh onovlenoho zmistu osvity ta vymoh rynku pratsi: III rehionalna nauково-praktychna konferentsiia - The professional competence of the teacher in the conditions of the updated content of education and the requirements of the labor market: III regional scientific and practical conference* (pp. 8-17). Vinnytsia [in Ukrainian].

7. Tsapovska, L.S. (2020). Kompetentnisna osvitnia paradyhma yak tsilova spriamovanist osvity v Ukraini [Competency educational paradigm as the target orientation of education in Ukraine.]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «OSVITA I NAUKA» - International scientific journal "EDUCATION AND SCIENCE"*, 29 (2), 125-129 [in Ukrainian].

8. Berns, R. G., Patricia M. Erickson (2001). Contextual Teaching and Learning: Preparing Students for the New Economy. *The Highlight Zone: Research and Work*, 5, 1-8. [In English].

УДК 378.147.091.33-027.22:001]:378.011.3-051:53

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-837-847](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-837-847)

Гриньов Роман Станіславович кандидат фізико-математичних наук, інженер та науковий дослідник кафедри фізики, викладач факультету природничих та інженерних наук, Аріельський університет, Ізраїль, тел.: (099) 949-32-48, <https://orcid.org/0000-0001-6500-5724>

ДИДАКТИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ТА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти формування проєктно-дослідницької компетентності майбутніх учителів фізики в умовах інтеграції фундаментальної та фахової підготовки. Проєктно-дослідницьку компетентність майбутнього учителя фізики потрактовано як інтегративну характеристику студента, що поєднує в собі знання, уміння та навички здійснення проєктної та дослідно-експериментальної роботи під час навчання, мотиваційно-особистісні якості, що виявляються в готовності й здатності здійснювати власну проєктно-дослідницьку діяльність під час навчання у закладі вищої освіти, та в усвідомленні її важливості у майбутній професійній діяльності (дослідження у сфері підвищення якості процесу навчання учнів фізики та природничих наук, проєктування дидактичного процесу та провадження дослідно-експериментальної роботи з фізики). Розроблено й експериментально перевірено дидактичну систему формування проєктно-дослідницької компетентності майбутніх учителів фізики в умовах інтеграції фундаментальної та фахової підготовки, яку представлено моделлю із чотирьох блоків: мотиваційно-цільового, концептуального, змістово-процесуального та контрольно-оцінного. Запропоновано дидактичні умови формування проєктно-дослідницької компетентності майбутніх учителів фізики в умовах інтеграції фундаментальної та фахової підготовки.

Позиціонуючи проєктно-дослідницьку компетентність майбутнього учителя фізики як інтегративну характеристику студента, що поєднує в собі знання, уміння та навички здійснення проєктної та дослідно-експериментальної роботи під час навчання, мотиваційно-особистісні якості, що виявляються в готовності й здатності здійснювати власну проєктно-дослідницьку діяльність під час навчання у закладі вищої освіти, та в усвідомленні її важливості у майбутній професійній діяльності доведено, що лише комплексне впровадження в освітній процес всіх компонентів розробленої дидактичної системи дасть змогу успішно

формувати проєктно-дослідницьку компетентність майбутніх учителів фізики та може бути рекомендовано до реалізації у процесі професійної підготовки студентів педагогічних університетів.

Ключові слова: інтеграція, фундаментальна підготовка, фахова підготовка проєктно-дослідницька компетентність, дидактична система, фізика, майбутній учитель фізики.

Grynyov Roman Stanislavovych candidate of Physical and Mathematical Sciences, Engineer and scientific researcher at the Department of Physics, speaker at the Faculty of Natural Sciences and Engineering, Ariel University, Israel, tel.: (099) 949-32-48, <https://orcid.org/0000-0001-6500-5724>

DIDACTIC SYSTEM OF FORMING PROJECT-RESEARCH COMPETENCE OF FUTURE PHYSICS TEACHERS IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION OF FUNDAMENTAL AND PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article deals with the theoretical and practical aspects of the formation of project-research competence of future physics teachers in the context of the integration of fundamental and professional training. The project-research competence of the future physics teacher is interpreted as an integrative characteristic of the student, which combines the knowledge, skills and abilities to carry out project and research-experimental work during training, motivational and personal qualities that are manifested in the readiness and ability to carry out one's own project-research activity while studying at a higher education institution, and in the awareness of its importance in future professional activity (research in the field of improving the quality of the process of teaching students of physics and natural sciences, designing the didactic process and conducting research and experimental work in physics). A didactic system for the formation of project-research competence of future physics teachers in conditions of integration of fundamental and professional training was developed and experimentally verified, which is represented by a model of four blocks: motivational-target, conceptual, content-procedural and control-evaluative. Didactic conditions for the formation of project-research competence of future physics teachers in the conditions of integration of fundamental and professional training are proposed.

Positioning the project-research competence of the future physics teacher as an integrative characteristic of the student, which combines the knowledge, skills and abilities to carry out project and research-experimental work during training, motivational and personal qualities that are manifested in the readiness and ability to carry out one's own project-research activity during studies at a higher education institution, and in the awareness of its importance in future professional activity, it has been proven that only the comprehensive introduction into the educational process of all components of the developed didactic system

will enable the successful formation of project-research competence of future physics teachers and can be recommended for implementation in the process of professional training of students of pedagogical universities.

Keywords: integration, fundamental training, professional training, project-research competence, didactic system, physics, future physics teacher.

Постановка проблеми. Нині одним із ключових завдань у підготовці висококваліфікованих та конкурентоспроможних учителів фізики є розвиток у них проєктно-дослідницької компетентності (ПДК), яка визначається здатністю та готовністю до проєктування процесу навчання фізики, дослідження сучасних методик її викладання, освітнього середовища, педагогічних технологій, здійснення наукового пошуку, проєктування та реалізації програм досліджень, уміннями знаходити рішення у нестандартних професійних ситуаціях, а також здатністю до проєктування траєкторії саморозвитку та самореалізації. З огляду на це, сьогодні педагогічним закладам вищої освіти необхідно забезпечити якісно новий рівень підготовки майбутніх учителів фізики з акцентом на формування готовності до поліфункціональної проєктно-дослідницької діяльності, що вимагає розробки та обґрунтування відповідної дидактичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна педагогічна освіта вже накопичила значний досвід, який охоплює різні аспекти фахової підготовки майбутніх учителів фізики. Зокрема, теоретико-практичні засади їх фахової підготовки досліджували М. Головка, Л. Кулик, С. Сапожников, А. Степанюк, А. Ткаченко та ін.; формування проєктно-дослідницької компетентності здобувачів освіти розглядали І. Акірі, С. Буднік, Ю. Большакова, М. Роздобудько, Д. Пріма, О. Усок та ін.; питання проєктування та розробки дидактичних систем розкрили в своїх працях М. Гриньова, Н. Кононец, О. Малихін, І. Осадченко та ін. Водночас з'ясовано, що хоча проблематиці підготовки майбутніх учителів фізики приділяється ученими багато уваги, проблема розробки дидактичної системи для формування у них проєктно-дослідницької компетентності не стала предметом спеціальних науково-педагогічних розвідок.

Мета статті полягає у розробці науково обґрунтованої дидактичної системи формування проєктно-дослідницької компетентності майбутніх учителів фізики в умовах інтеграції фундаментальної та фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Предметом нашого дослідження є дидактична система формування проєктно-дослідницької компетентності майбутніх учителів фізики, яку ми розглядаємо як педагогічну умову інтеграції фундаментальної та фахової підготовки.

Спираючись на дослідження науковців (І. Акірі [1], С. Буднік [2], Ю. Большакова [2], Д. Пріма [4], М. Роздобудько [5], О. Усок [7] та ін.) під проєктно-дослідницькою компетентністю (ПДК) майбутнього учителя фізики розуміємо інтегративну характеристику студента, що поєднує в собі знання, уміння та навички (ЗУН) здійснення проєктної та дослідно-

експериментальної роботи під час навчання, мотиваційно-особистісні якості, що виявляються в готовності й здатності здійснювати власну проектно-дослідницьку діяльність під час навчання у закладі вищої освіти, та в усвідомленні її важливості у майбутній професійній діяльності (дослідження у сфері підвищення якості процесу навчання учнів фізики та природничих наук, проектування дидактичного процесу та провадження дослідно-експериментальної роботи з фізики). Відтак, процес формування такого багатокомпонентного явища, як ПДК майбутнього учителя фізики, носить цілеспрямований і системний характер.

При розробці дидактичної системи формування ПДК майбутніх учителів фізики перш за все спираємося на *системний підхід*, котрий передбачає формування складників цієї системи, виявленні відношень і зв'язків між ними, розкриття цілісності дидактичного процесу та врахування його динамічності, зокрема, у процесі професійного становлення майбутнього вчителя фізики під час навчання у закладі вищої освіти [6; 8]. З огляду на це, дидактичній системі формування ПДК майбутніх учителів фізики притаманні: множинність елементів, їхня цілісність, зв'язок між усіма елементами, ієрархічність, а також дидактичні складники, як-от: мета, зміст, методика, взаємодія з освітнім середовищем та довкіллям, можливість внесення додаткових елементів в будь-який момент, а також управління процесом її реалізації. Відтак, актуалізується інтеграційний підхід до розробки дидактичної системи, який зумовлює необхідність інтеграції змісту для опанування студентами системою ЗУН для провадження проектно-дослідницької діяльності, а також застосування інтегральної технології навчання [3; 9].

У рамках проведеного дослідження дидактична система формування ПДК майбутніх учителів фізики представлена як педагогічно обґрунтована сукупність взаємозалежних компонентів, які відображають процес організації та реалізації цілеспрямованих навчальних впливів на студентів. Ці впливи сприяють ефективному функціонуванню системи та забезпечують досягнення бажаних результатів, що виражаються у належному рівні сформованості ПДК студентів з урахуванням можливостей створення комплексу дидактичних умов.

З урахуванням системного та інтеграційного підходів до розробки дидактичної системи формування ПДК у майбутніх учителів фізики, виокремлено її блоки (мотиваційно-цільовий, концептуальний, змістово-процесуальний, контрольний-оцінний) та відбито взаємозв'язки між ними (рис. 1).

Експериментальна перевірка дидактичної системи, яка проводилася у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка (упродовж 2019-2023 н.р.), засвідчила, що у цілому рівень сформованості ПДК у майбутніх учителів фізики зріс після формувального експерименту, під час якого імплементовано дидактичну систему, зокрема, визначені дидактичні умови.

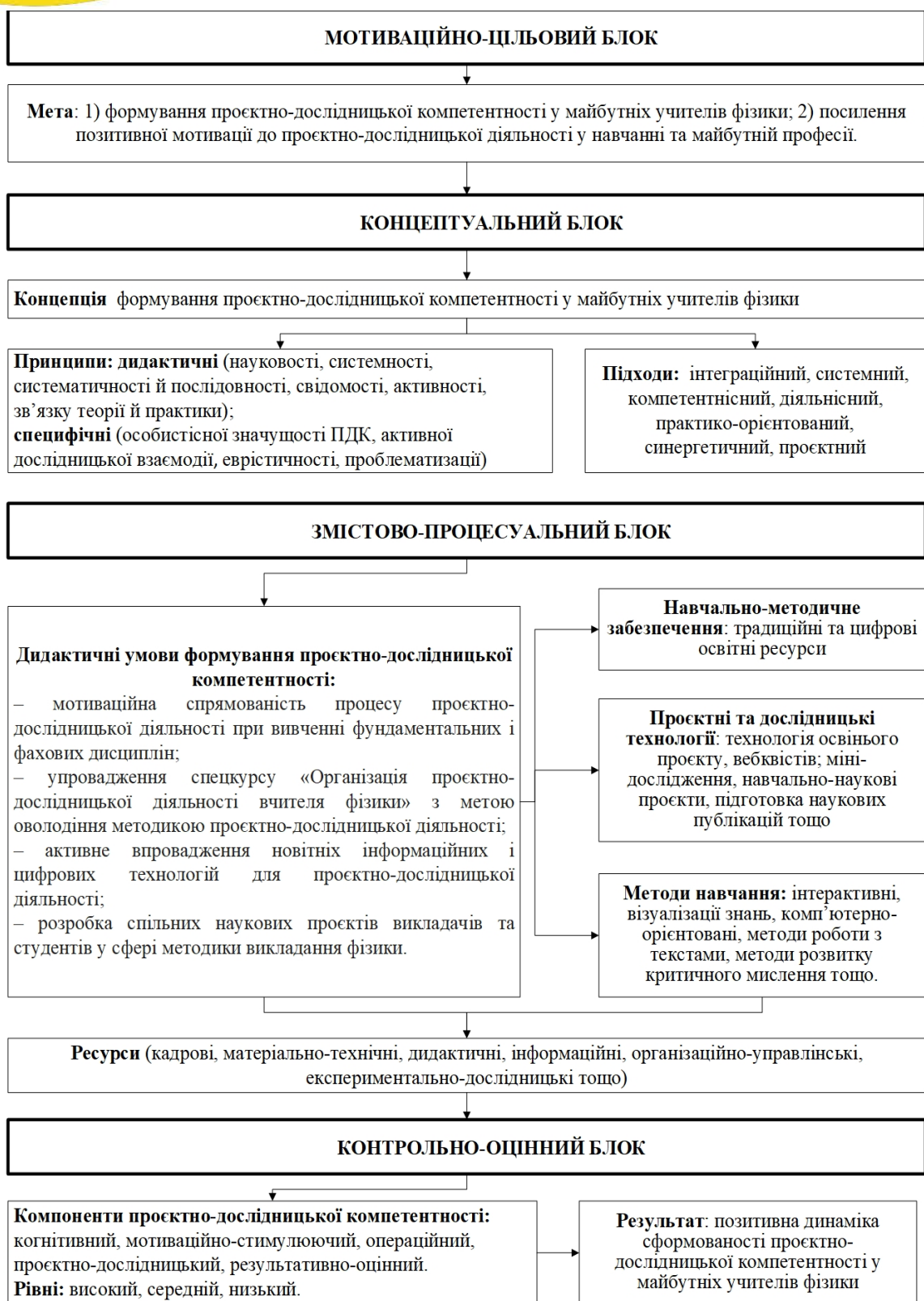

Рис. 1. Дидактична система формування проєктно-дослідницької компетентності майбутніх учителів фізики в умовах інтеграції фундаментальної та фахової підготовки

Дієвими в освітньому процесі педагогічного університету виявилися: навчально-методичні семінари «Мотивація до проєктно-дослідницької діяльності», «Проєктно-дослідницька діяльність як фактор професійного розвитку учителів фізики»; науково-практичні семінари «Якщо ти робиш перші кроки в науці», «Технологія освітнього проєкту: перші кроки», «Сутність наукового пізнання, знань та наукових досліджень», «Як організувати наукові дослідження в галузі фізики»; розроблено та імплементовано положення Наукового товариства студентів, аспірантів та молодих учених; спецкурс «Організація проєктно-дослідницької діяльності вчителя фізики»; розробка спільних наукових проєктів викладачів та студентів; новітні інформаційні, цифрові технології й програмне забезпечення для проєктно-дослідницької діяльності та ін.

Результати педагогічного експерименту наведено в таблиці 1:

Таблиця 1.

Рівні сформованості ПДК у майбутніх учителів фізики

Рівні	Констатувальний				Формувальний				Динаміка	
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	ЕГ
	чол.	%	чол.	%	чол.	%	чол.	%	%	%
високий	19	16,81	22	18,03	20	17,70	36	29,51	+0,88	+11,47
середній	42	37,17	45	36,89	45	39,82	56	45,90	+2,65	+9,02
низький	52	46,02	55	45,08	48	42,48	30	24,59	-3,53	-20,49
Усього	113	100	122	100	113	100	122	100		

Як бачимо з таблиці 1, в ЕГ майбутніх учителів фізики високий рівень зріс на 11,47%, у той час як в КГ – лише на 0,88%, середній рівень в ЕГ зріс на 9,02%, а в КГ – лише на 2,65%, низький рівень в ЕГ знизився на 20,49%, а в КГ – лише на 3,53%.

Зокрема, реалізація мотиваційно-цільового блоку передбачає визначення чинників, що впливають на постановку мети дидактичної системи: 1) формування проєктно-дослідницької компетентності у майбутніх учителів фізики; 2) посилення позитивної мотивації до проєктно-дослідницької діяльності у навчанні та майбутній професії.

Концептуальний блок передбачав орієнтацію на застосування концепції формування проєктно-дослідницької компетентності у майбутніх учителів фізики; дидактичних (науковості, системності, систематичності й послідовності, свідомості, активності, зв'язку теорії й практики) і

специфічних (особистісної значущості ПДК, активної дослідницької взаємодії, евристичності, проблематизації) принципів та методологічних підходів (інтеграційний, системний, компетентнісний, діяльнісний, практико-орієнтований, синергетичний, проєктний).

У ході педагогічного спостереження з'ясовано (анкетування, опитування викладачів педагогічних університетів, інтерв'ю у фокус-групах, наративний метод, інтерв'ї зі студентами), найефективнішими підходами, що сприяли формуванню ПДК майбутніх учителів фізики є: інтеграційний, системний, компетентнісний, практико-орієнтований, проєктний.

Важливою складовою дидактичної системи формування ПДК майбутніх учителів фізики нами був визнаний змістово-процесуальний блок, який уміщує розроблений електронний навчально-методичний комплекс спецкурсу «Організація проєктно-дослідницької діяльності вчителя фізики», вивчення якого сприяє опануванню майбутніми учителями фізики теоретичних знань з основ організації наукових досліджень в галузі педагогіки, системи освіти в галузі фізики, проєктної діяльності, а обговорення питань етапів реалізації технології освітніх проєктів з фізики, педагогічних експериментів, обробки та презентації результатів проєктно-дослідницької діяльності дало змогу студентам набути необхідного досвіду для подальшої проєктно-дослідницької діяльності вчителя фізики.

У ході дослідження було визначено й реалізовано низку дидактичних умов, необхідних для формування ПДК майбутніх учителів фізики:

- мотиваційна спрямованість процесу проєктно-дослідницької діяльності при вивченні фундаментальних і фахових дисциплін;
- упровадження спецкурсу «Організація проєктно-дослідницької діяльності вчителя фізики» з метою оволодіння методикою проєктно-дослідницької діяльності;
- активне впровадження новітніх інформаційних і цифрових технологій для проєктно-дослідницької діяльності;
- розробка спільних наукових проєктів викладачів та студентів у сфері методики викладання фізики.

Підкреслимо, що ці дидактичні умови були ключовим інструментом у формуванні ПДК майбутніх учителів фізики, та реалізовувалися за допомогою: проєктних та дослідницьких технологій (технологія освітнього проєкту, вебквістів; міні-дослідження, навчально-наукові проєкти, підготовка наукових публікацій тощо); методів навчання (інтерактивні, візуалізації знань, комп'ютерно-орієнтовані, методи роботи з текстами, методи розвитку критичного мислення тощо) та навчально-методичного забезпечення (традиційні та цифрові освітні ресурси).

Контрольно-оцінний блок відображає компоненти ПДК майбутніх учителів фізики (когнітивний, мотиваційно-стимулюючий, операційний, проектно-дослідницький, результативно-оцінний), рівні (високий, середній, низький) та результат від упровадження дидактичної системи (позитивна динаміка сформованості ПДК у майбутніх учителів фізики).

Зміст кожного компонента ПДК майбутніх учителів фізики детальніше відображено на рисунку 2.

Когнітивний компонент

- спрямований на опанування майбутніми учителями фізики системою фахових знань, становленню їх наукового світосприйняття та засвоєнню методологічних знань щодо структури, методів і функцій проектно-дослідницької діяльності, розвитку критичного та творчого мислення.

Мотиваційно-стимулюючий компонент

- сприяє: розвитку у майбутніх учителів фізики інтересу до проектно-дослідницької діяльності та усвідомлення її важливості у професійній роботі; набуттю таких особистісних якостей, як саморозвиток, самовдосконалення та інше.

Операційний компонент

- допомагає студентам оволодіти способами та уміннями проектно-дослідницької діяльності: визначати проблему та висувати гіпотезу дослідження; підбирати методи та реалізовувати технологію освітніх проєктів; проводити дослідження та робити аналіз отриманих даних; оформлювати висновки та представляти результати дослідження.

Проектно-дослідницький компонент

- передбачає розвиток у студентів уміння самостійно здійснювати проєктну діяльність – від формулювання мети до виконання проєктних операцій, від реалізації проєкту до самоконтролю та самооцінки.

Результативно-оцінний компонент

- виявляє самоаналітичну активність майбутніх учителів фізики як наявність умінь та навичок самооцінки, саморозвитку з метою вдосконалення своїх професійних якостей.

Рис. 2. Компоненти ПДК майбутніх учителів фізики

Спираючись на дослідження В. Жамардія, Н. Кононец, С. Нестулі, І. Солошич та інших науковців та підтримуючи їхню позицію, ми переко-

нуємося, що дидактична система формування ПДК майбутніх учителів фізики є складною, динамічною та водночас керованою системою [8]. Їй властиві кілька ключових характеристик:

1) мотиваційно-цільовий, концептуальний, змістово-процесуальний та контрольно-оцінний блоки цієї системи тісно взаємопов'язані між собою та сприяють досягненню визначеного результату в цілому;

2) характер і кількість взаємозв'язків між визначеними блоками суттєво впливають на складність системи та її загальні характеристики;

3) взаємодія між всіма блоками забезпечує досягнення системного ефекту, коли результат функціонування всієї системи перевищує просту суму результатів окремих блоків, а отже, оптимальна робота кожного блоку ще не гарантує ефективності всієї системи;

4) блоки системи та сама дидактична система взаємодіють із зовнішнім освітнім середовищем педагогічного університету (а отже, кожного окремого закладу вищої освіти), причому ці взаємодії можуть бути як відкритими, так і закритими;

5) функціонування окремого блоку залежить від роботи інших блоків та всієї системи в цілому;

6) складність дидактичної системи також залежить від стабільності, стійкості та змінюваності її блоків і зв'язків між ними.

Таким чином, запропонована нами дидактична система формування ПДК у майбутніх учителів фізики включає реалізацію комплексу її компонентів, що сприяють розвитку мотивації до проєктно-дослідницької діяльності та набуття відповідних компетентностей, визначених освітньою програмою. Вона є відкритою, що дозволяє підвищувати рівень сформованості ПДК через вплив на студента та корекцію освітнього середовища закладу вищої освіти.

Висновки. Таким чином, позиціонуючи проєктно-дослідницьку компетентність (ПДК) майбутнього учителя фізики як інтегративну характеристику студента, що поєднує в собі знання, уміння та навички (ЗУН) здійснення проєктної та дослідно-експериментальної роботи під час навчання, мотиваційно-особистісні якості, що виявляються в готовності й здатності здійснювати власну проєктно-дослідницьку діяльність під час навчання у закладі вищої освіти, та в усвідомленні її важливості у майбутній професійній діяльності (дослідження у сфері підвищення якості процесу навчання учнів фізики та природничих наук, проєктування дидактичного процесу та провадження дослідно-експериментальної роботи з фізики), розроблено дидактичну систему формування проєктно-дослідницької компетентності майбутніх учителів фізики в умовах інтеграції фундаментальної та фахової підготовки, яку

представлено моделлю із чотирьох блоків: мотиваційно-цільового, концептуального, змістово-процесуального та контрольного-оцінного. Доведено, що лише комплексне впровадження в освітній процес всіх компонентів розробленої дидактичної системи дасть змогу успішно формувати ПДК майбутніх учителів фізики та може бути рекомендовано до реалізації у процесі професійної підготовки студентів педагогічних університетів.

Література:

1. Акірі І. Підручник і проєктно-дослідна діяльність учнів. Проблеми сучасного підручника. 2024. №31. С. 6–10.
2. Буднік С., Большакова Ю. Проєктна діяльність як засіб формування дослідницьких умінь у майбутніх фахівців початкової школи. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2021. №2. С. 43–48.
3. Мариновська О. Інтегральна технологія навчання: від теорії до практики. *Початкова освіта*. 2011. № 32 (608). С. 3–5.
4. Пріма Д. А. Проєктно-дослідницька діяльність учителя початкової школи у контексті вимог НУШ. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2020. №189. С. 152–155.
5. Роздобудько М.О. Проєктно-дослідницька компетентність, формована засобами фізики, як якість майбутнього фахівця аграрного профілю. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. Вип. 20. С. 154–157.
6. Трифонова О. М. Системний підхід у фаховій підготовці майбутнього вчителя фізико-технологічного профілю. *Наукові записки*. 2017. № 11. С. 104–108.
7. Усок О. Структура проєктної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання. *Молодь і ринок*. 2018. № 1. С. 140–145.
8. Kononets N., Nestulya S., Soloshych I., Zhamardiy V., Odokienko V. Investigating the Didactic System of Research Competence Formation for Prospective PE Instructors. *Journal of Research in Medical and Dental Science*, 2021, Volume 9, Issue 7, Page No: 414–418.
9. Strauss V. Project-based learning is a new rage in education. Never mind that it's a century old. The reform pendulum. 2018. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/education/2018/12/12/project-based-learning-is-new-rage-education-nevermind-that-its-century-old>.

References:

1. Akiri, I. (2024). Pidruchnyk i proiektno-doslidna diialnist uchniv [Textbook and project-research activities of students] *Problemy suchasnoho pidruchnyka*. №31, 6–10. [in Ukrainian].
2. Budnik, S., Bolshakova, Yu. (2021). Proiektna diialnist yak zasib formuvannia doslidnytskykh umin u maibutnikh fakhivtsiv pochatkovoii shkoly [Project activity as a means of forming research skills in future primary school specialists]. *Acta Paedagogica Volyniensis*. №2, 43–48. [in Ukrainian].
3. Marynovska, O. (2011). Intehralna tekhnolohiia navchannia: vid teorii do praktyky [Integrated learning technology: from theory to practice]. *Pochatkova osvita*. № 32 (608), 3–5 [in Ukrainian].
4. Prima, D. A. (2020). Proiektno-doslidnytska diialnist uchytelia pochatkovoii shkoly u konteksti vymoh NUSh [Project-research activity of an elementary school teacher in the context of the requirements of the National Academy of Sciences]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky*. №189. S. 152–155. [in Ukrainian].

5. Rozdobudko, M.O. (2014). Proektno-doslidnytska kompetentnist, formovana zasobamy fizyky, yak yakist maibutnoho fakhivtsia ahrarnoho profilu [Project-research competence, formed by the means of physics, as a quality of the future specialist of the agrarian profile]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Seriiia pedahohichna*. Kamianets-Podilskiyi : Kamianets-Podilskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, Vyp. 20. S. 154-157. [in Ukrainian].

6. Tryfonova, O. M. (2017). Systemnyi pidkhid u fakhovii pidhotovtsi maibutnoho vchytelia fizyko-tekhnologichnoho profilu [A systematic approach in the professional training of the future teacher of the physical and technological profile]. *Naukovi zapysky*. № 11, 104-108. [in Ukrainian].

7. Usok, O. (2018). Struktura proektnoi kompetentnosti maibutnykh pedahohiv profesiinoho navchannia [The structure of project competence of future teachers of vocational training]. *Molod i rynek*. № 1, 140-145. [in Ukrainian].

8. Kononets, N., Nestulya, S., Soloshych, I., Zhamardiy, V. & Odokienko V. (2021). Investigating the Didactic System of Research Competence Formation for Prospective PE Instructors. *Journal of Research in Medical and Dental Science*, Volume 9, Issue 7, Page No: 414-418. [in English].

9. Strauss, V. (2018). Project-based learning is a new rage in education. Never mind that it's a century old. *The reform pendulum*. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/education/2018/12/12/project-based-learning-is-new-rage-education-nevermind-that-its-century-old> [in English].

УДК 378.011

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-848-861](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-848-861)

Демченко Віталій Миколайович аспірант, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29000, <https://orcid.org/0000-0000-7500-386X>

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сутності та структури готовності вчителя до формування національної ідентичності в молодших школярів, що є актуальною проблемою сучасної педагогічної науки та практики. У контексті національно-патріотичного виховання, яке набуває особливого значення в умовах формування незалежної держави та посилення національної свідомості, роль вчителя початкових класів є визначальною. Готовність педагога до цієї діяльності вимагає комплексного підходу, що охоплює різні аспекти професійної діяльності. У статті розглянуто ключові складові готовності вчителя до формування національної ідентичності, зокрема мотиваційно-ціннісна, когнітивна, операційно-діяльнісна та рефлексивно-оцінювальна. Кожна з цих складових розкриває певний аспект професійної компетентності педагога, необхідний для успішного виконання завдань національно-патріотичного виховання. Мотиваційно-ціннісна складова розглядається як основа професійної діяльності вчителя, що включає його патріотичні переконання, особистісні цінності та внутрішню мотивацію до виховання національної самосвідомості у дітей. Ця складова визначає рівень залученості педагога у процес формування національної ідентичності та його готовність діяти відповідно до національних інтересів. Когнітивна складова охоплює знання вчителя з національної історії, культури, мови, а також психолого-педагогічні знання, які дозволяють враховувати індивідуальні особливості дітей та ефективно організовувати процес виховання. Важливість цієї складової полягає в тому, що без глибоких знань національних цінностей і традицій педагог не зможе передати їх своїм учням. Операційно-діяльнісна складова включає вміння та навички, необхідні для практичної реалізації завдань національно-патріотичного виховання. Це стосується планування освітнього процесу, використання сучасних методів та технологій, організації різних форм діяльності, що

сприяють формуванню національної свідомості у дітей. Рефлексивно-оцінювальна складова визначає здатність вчителя до аналізу та оцінки своєї діяльності. Важливість цієї складової полягає у можливості постійного вдосконалення педагогічної практики на основі рефлексії та самооцінки, що дозволяє педагогу адаптувати свою діяльність відповідно до потреб учнів та змін у суспільстві. У статті також висвітлюється необхідність підвищення рівня професійної підготовки педагогів у сфері національно-патріотичного виховання, що включає розвиток всіх складових готовності. Розглянуто рекомендації щодо вдосконалення освітніх програм та створення умов для постійного підвищення кваліфікації вчителів у цій галузі. Загалом, у статті підкреслюється, що готовність вчителя до формування національної ідентичності у молодших школярів є важливим чинником успішності національно-патріотичного виховання, яке сприяє формуванню свідомих громадян, здатних усвідомлювати свою національну належність та відповідальність перед суспільством.

Ключові слова: готовність вчителя, формування національної ідентичності, молодші школярі, національно-патріотичне виховання, професійна підготовка вчителя, освітній процес.

Demchenko Vitalii Mykolayovych graduate student, Khmelnytskyi National University, Instytut's'ka St., 11, Khmelnytskyi, 29000, <https://orcid.org/0009-0000-7500-386X>

THE ESSENCE AND STRUCTURE OF TEACHER'S READINESS TO FORM NATIONAL IDENTITY IN JUNIOR PUPILS

Abstract. The article is devoted to the study of the essence and structure of teachers' readiness to form national identity in junior schoolchildren, which is an urgent problem in modern pedagogical science and practice. In the context of national-patriotic education, which is of particular importance in the context of the formation of an independent state and the strengthening of national consciousness, the role of the primary school teacher is crucial. A teacher's readiness for this activity requires a comprehensive approach that covers various aspects of professional activity. The article discusses the key components of a teacher's readiness to form a national identity, in particular, motivational and value, cognitive, operational and activity, and reflective and evaluative. Each of these components reveals a certain aspect of the teacher's professional competence necessary for the successful fulfillment of the tasks of national-patriotic education. The motivational and value component is seen as

the basis of a teacher's professional activity, including his or her patriotic beliefs, personal values, and internal motivation to educate children's national identity. This component determines the level of involvement of the teacher in the process of forming national identity and his or her willingness to act in accordance with national interests. The cognitive component includes the teacher's knowledge of national history, culture, and language, as well as psychological and pedagogical knowledge that allows the teacher to take into account the individual characteristics of children and effectively organize the process of education. The importance of this component lies in the fact that without a deep knowledge of national values and traditions, a teacher will not be able to pass them on to his or her students. The operational and activity component includes the skills and abilities necessary for the practical implementation of national-patriotic education. This concerns the planning of the educational process, the use of modern methods and technologies, and the organization of various forms of activity that contribute to the formation of children's national consciousness. The reflexive and evaluative components determine the teacher's ability to analyze and evaluate his or her activities. The importance of this component lies in the possibility of continuous improvement of pedagogical practice based on reflection and self-assessment, which allows the teacher to adapt his or her activities to the needs of students and changes in society. The article also highlights the need to improve the level of professional training of teachers in the field of national-patriotic education, including the development of all components of readiness. Recommendations for improving educational programs and creating conditions for the continuous professional development of teachers in this area are considered. In general, the article emphasizes that a teacher's readiness to form a national identity in junior schoolchildren is an important factor in the success of national-patriotic education, which contributes to the formation of conscious citizens who are able to realize their nationality and responsibility to society.

Keywords: teacher readiness, national identity formation, junior schoolchildren, national-patriotic education, teacher training, educational process.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає період значних трансформацій, зумовлених як внутрішніми змінами, так і зовнішніми викликами, зокрема впливом глобалізації та зростанням міжкультурної взаємодії. У цьому контексті питання формування національної ідентичності набуває особливої ваги, адже вона є основою для збереження культурних цінностей, розвитку патріотизму та консолідації нації.

Процес формування національної ідентичності у молодших школярів є важливим завданням сучасної системи освіти, оскільки саме в цей період відбувається інтенсивне становлення особистості дитини. Важливу роль у цьому процесі відіграє вчитель, від готовності якого залежить успішність національно-патріотичного виховання. Готовність вчителя до формування національної ідентичності є багатограним явищем, що охоплює різні аспекти професійної діяльності педагога. Важливу роль у цьому процесі відіграє школа, зокрема вчителі початкових класів, адже саме у молодшому шкільному віці закладаються основи світогляду, формуються моральні та етичні цінності, національна свідомість.

Проблема готовності вчителя до формування національної ідентичності в молодших школярів є важливою науково-педагогічною задачею. Вона передбачає визначення основних компонентів, що входять до структури цієї готовності, а також аналіз методів та підходів, які сприяють ефективному вихованню національної свідомості в дітей. Дослідження цієї проблеми дозволяє не тільки поглибити теоретичні знання у галузі педагогіки, але й запропонувати конкретні методичні рекомендації для практичної роботи вчителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема готовності вчителя до формування національної ідентичності у молодших школярів привертає дедалі більше уваги науковців, з огляду на сучасні суспільні виклики та необхідність консолідації нації. У працях вітчизняних дослідників, таких як Р. Силко, І. Макушенко [1], С. Цибульська [2], Т. Філімонова [3], В. Макаруч [4], О. Порохнавець [5], І. Мозуль [6], М. Горват [7], Л. Аристова [8], розглядається питання національно-патріотичного виховання як стратегічного завдання освітнього процесу. Вони підкреслюють, що готовність вчителя є комплексним феноменом, який включає особистісний, професійний та методичний компоненти. Зокрема, дослідники відзначають, що готовність до формування національної ідентичності передбачає не лише наявність відповідних знань та навичок, але й сформовані ціннісні орієнтири та патріотичні переконання у самого педагога. Дослідження К. Юр'євої [9], О. Акімової та Н. Опушко [10] акцентують на необхідності інтеграції національно-патріотичного компонента у всі етапи підготовки майбутніх вчителів. Вони вказують на важливість створення педагогічних умов, що сприяють формуванню готовності вчителів до цієї діяльності, зокрема через оновлення змісту навчальних програм, впровадження інноваційних методик та розвиток професійної мотивації. Дослідження таких науковців, як Т. Ремех [11] та О. Дутко [12], зосереджуються на питаннях взаємодії вчителя з учнями у процесі формування національної ідентичності. Вони підкреслюють роль

вчителя як фасилітатора, який не лише передає знання, але й формує у дітей емоційне ставлення до власної культури та історії. Останні дослідження також вказують на значний вплив інформаційних технологій на процес національно-патріотичного виховання. Як зазначають В. Шинкаренко та А. Мірошніченко [13], впровадження цифрових інструментів в освітній процес відкриває нові можливості для розвитку національної ідентичності, але водночас вимагає від вчителів спеціальної підготовки та адаптації традиційних методів до умов цифрового середовища.

Загалом, аналіз наукових джерел свідчить про те, що питання готовності вчителя до формування національної ідентичності у молодших школярів залишається актуальним і багатограним. Однак, попри значний прогрес у дослідженнях, існує необхідність у подальшому вивченні практичних аспектів цієї проблеми.

Метою статті є дослідження сутності та структури готовності вчителя до формування національної ідентичності в молодших школярів, а також визначення основних чинників, що впливають на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Готовність вчителя до формування національної ідентичності є ключовою умовою ефективного національно-патріотичного виховання молодших школярів. Це складне явище, що охоплює декілька взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують здатність педагога не лише передавати знання про національну культуру, історію та традиції, але й активно формувати у дітей почуття національної гордості, відповідальності та приналежності до свого народу. Крім того, готовність вчителя до формування національної ідентичності у молодших школярів є інтегральною характеристикою, яка поєднує в собі особистісні, професійні та методичні компоненти. Вона визначається здатністю педагога ефективно реалізувати освітні завдання, спрямовані на виховання національної свідомості та патріотизму в дітей молодшого шкільного віку.

Формування національної ідентичності – це складний процес, який охоплює різні аспекти особистісного розвитку дитини: від усвідомлення своєї належності до певної нації до прийняття національних цінностей, традицій та культурних надбань. Вчитель, як основний суб'єкт цього процесу, повинен мати не лише глибокі знання з історії, культури та мови свого народу, але й відповідні педагогічні вміння та особистісні якості, що дозволяють йому ефективно передавати ці знання дітям.

Сутність готовності вчителя до формування національної ідентичності в молодших школярів є складним і багатограним феноменом, що поєднує професійні, особистісні та педагогічні аспекти діяльності педагога. У сучасних умовах ця готовність набуває особливого значення,

адже формування національної ідентичності є ключовим завданням освітньої системи, спрямованої на розвиток патріотично налаштованих, соціально активних громадян.

Готовність вчителя до формування національної ідентичності включає кілька взаємопов'язаних компонентів [1-8]:

1. Особистісна готовність. Цей компонент передбачає наявність у вчителя стійких патріотичних переконань, позитивного ставлення до національних цінностей та традицій, а також розуміння значення національної ідентичності у вихованні молодого покоління. Особистісна готовність визначає мотивацію вчителя до активної участі у виховному процесі, спрямованому на формування національної свідомості в учнів.

2. Професійна готовність. Професійна готовність включає знання, навички та компетенції, необхідні для ефективного впровадження національно-патріотичного виховання в освітній процес. Це передбачає знання історії, культури та традицій України, розуміння психологічних особливостей молодших школярів та володіння методиками, що сприяють формуванню національної ідентичності. Крім того, професійна готовність вчителя має включати здатність до постійного саморозвитку та підвищення кваліфікації у сфері національно-патріотичного виховання.

3. Методична готовність. Цей компонент стосується здатності вчителя розробляти та впроваджувати педагогічні технології, методи та прийоми, що сприяють формуванню національної ідентичності. Методична готовність включає вміння адаптувати навчальний матеріал, організовувати інтерактивні форми навчання, залучати учнів до активної участі у виховних заходах, спрямованих на розвиток національної свідомості.

Варто зазначити, що на формування готовності вчителя до формування національної ідентичності впливають кілька ключових чинників [4; 14; 15]:

1. Освітнє середовище. Важливу роль відіграє загальний освітній контекст, у якому здійснюється професійна підготовка майбутніх вчителів. Високий рівень національно-патріотичного виховання в педагогічних закладах вищої освіти сприяє формуванню у студентів стійких патріотичних переконань та знань, необхідних для ефективної професійної діяльності.

2. Професійний досвід. Професійний досвід роботи з дітьми є важливим чинником у формуванні готовності вчителя. Безпосередня робота з учнями дозволяє вчителю краще розуміти потреби та інтереси дітей, розвивати власні педагогічні навички та удосконалювати методики національно-патріотичного виховання.

3. Підвищення кваліфікації. Регулярне підвищення кваліфікації, участь у семінарах, тренінгах та конференціях сприяє оновленню знань

вчителя та вдосконаленню його методичних умінь у сфері національно-патріотичного виховання. Це дозволяє вчителю залишатися в курсі новітніх тенденцій та інноваційних підходів до формування національної ідентичності.

Структуру готовності вчителя до формування національної ідентичності складають такі складові [1; 3-10; 12-15]:

1. Мотиваційно-ціннісна складова. Ця складова включає особистісні переконання та цінності вчителя, що спрямовані на виховання національної свідомості у дітей. Важливу роль відіграє патріотична спрямованість педагога, його готовність передавати любов до рідної країни, шанувати національні традиції та сприяти формуванню відповідального громадянина. Мотивація вчителя визначає його зацікавленість у формуванні національної ідентичності в учнів та прагнення до постійного професійного вдосконалення.

Мотиваційно-ціннісна складова є базовим елементом структури готовності вчителя і включає такі підскладові:

- Патріотичні переконання та цінності. Вчитель повинен мати стійкі патріотичні переконання, що мотивують його до виховання у дітей почуття національної гордості та відповідальності. Ці цінності мають бути невід'ємною частиною особистісного світогляду педагога.

- Мотивація до професійної діяльності. Готовність вчителя формується на основі внутрішньої мотивації, бажання ефективно працювати з дітьми, передавати їм знання про національну культуру та традиції, розвивати їхню національну свідомість.

- Особистий приклад. Важливо, щоб вчитель не лише передавав знання, але й демонстрував особистий приклад патріотизму та відповідальності, оскільки діти часто орієнтуються на поведінку дорослих.

2. Когнітивна складова. Ця складова включає знання, необхідні для реалізації завдань національно-патріотичного виховання. До них належать знання з історії, культури, літератури, географії та інших предметів, що сприяють формуванню уявлень про національну ідентичність. Крім того, вчитель повинен знати сучасні підходи та методики національно-патріотичного виховання, а також психологічні особливості молодших школярів, що впливають на процес формування національної свідомості.

Когнітивна складова відображає знання та уявлення вчителя про національну ідентичність, а також про методи та засоби її формування у молодших школярів. Вона включає:

- Знання з національної історії, культури та традицій. Вчитель повинен володіти глибокими знаннями про історію та культуру своєї країни, розуміти значення національних символів та цінностей, щоб мати можливість передати ці знання дітям.

- Психолого-педагогічні знання. Розуміння вікових особливостей молодших школярів, знання педагогічних підходів і методів, які сприяють формуванню національної ідентичності, є необхідними складовими цього компонента.

- Методологічні знання. Вчитель повинен володіти методологією національно-патріотичного виховання, знати сучасні технології та підходи до ефективної організації освітнього процесу.

3. Операційно-діяльнісна складова. Операційно-діяльнісна складова охоплює професійні навички та вміння вчителя, необхідні для організації та проведення освітнього процесу з акцентом на формування національної ідентичності. Це включає здатність розробляти і впроваджувати навчальні програми, які інтегрують національно-патріотичні елементи у зміст предметів, організовувати виховні заходи, що сприяють усвідомленню учнями своєї національної належності, та створювати позитивний емоційний клімат, який підтримує розвиток національної свідомості.

Операційно-діяльнісна складова характеризує практичну готовність вчителя до реалізації процесу формування національної ідентичності у молодших школярів і включає такі підскладові:

- Планування освітнього процесу. Вчитель повинен вміти планувати уроки та виховні заходи з урахуванням національно-патріотичних завдань, інтегруючи їх у навчальні програми.

- Реалізація методів та технологій. Важливо, щоб вчитель вмів використовувати різні методи та технології національно-патріотичного виховання, такі як проєктні роботи, тематичні екскурсії, інтерактивні уроки, групові обговорення тощо.

- Оцінка результатів. Вчитель повинен мати навички оцінки ефективності своїх педагогічних заходів, вміти аналізувати досягнуті результати та коригувати свою діяльність відповідно до потреб учнів.

4. Рефлексивно-оцінювальна складова. Ця складова передбачає здатність вчителя до самоаналізу та оцінки власної діяльності у сфері національно-патріотичного виховання. Вчитель повинен регулярно аналізувати результати своєї роботи, визначати сильні та слабкі сторони своєї педагогічної діяльності, а також бути готовим до коригування методів та підходів залежно від потреб учнів та змін у соціально-культурному середовищі.

Рефлексивно-оцінювальна складова включає здатність вчителя до аналізу та самооцінки власної діяльності, що є важливою умовою постійного вдосконалення процесу формування національної ідентичності у дітей. Ця складова включає:

- Самоаналіз та рефлексія. Вчитель повинен постійно аналізувати свою педагогічну діяльність, оцінювати ефективність застосованих методів та підходів, виявляти сильні та слабкі сторони своєї роботи.

- Корекція діяльності. На основі аналізу результатів вчитель повинен вносити корективи у свою педагогічну практику, враховуючи індивідуальні особливості учнів та сучасні виклики у сфері національно-патріотичного виховання.

З огляду на зазначене вище, узагальнимо особливості ключових складових структури готовності вчителя до формування національної ідентичності в молодших школярів у таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості структури готовності вчителя до формування
національної ідентичності в молодших школярів

Складові готовності вчителя	Характеристика компонента	Необхідні вміння та навички
Мотиваційно- ціннісна	Наявність мотивації у вчителя до навчання молодших школярів основам національної ідентичності; розуміння значущості цього завдання. Наявність у вчителя позитивного емоційного ставлення до національних цінностей, формування почуття національної гордості та патріотизму у молодших школярів.	Самотивація; розвиток інтересу до теми; здатність надихати учнів на вивчення національної історії та культури; вміння формувати в учнів почуття національної гордості, любові до Батьківщини через різні форми навчальної діяльності.
Когнітивна	Знання основних концептів національної ідентичності, культурних цінностей, історії, мови та традицій.	Володіння інформацією про національну історію, культуру; знання методик викладання цих тем; вміння інтегрувати знання в освітній процес.
Операційно- діяльнісна	Вміння реалізовувати завдання формування національної ідентичності через різні форми і методи навчання, інтеграцію тематичного матеріалу в освітній процес.	Володіння різними методами і технологіями навчання; організація тематичних занять, проєктів, екскурсій; інтеграція національно-орієнтованого змісту.
Рефлексивно- оцінювальна	Здатність вчителя до самоаналізу та рефлексії своєї педагогічної діяльності щодо формування національної ідентичності в учнів.	Вміння аналізувати власні підходи, методи і результати; розробка індивідуальних планів удосконалення своєї діяльності.

Джерело: узагальнено автором.

Структура готовності вчителя до формування національної ідентичності молодших школярів є комплексною характеристикою, де від ефективності кожної зі складових залежить успішність національно-патріотичного виховання, а отже, і формування національної ідентичності у дітей. Розвиток усіх складових готовності педагога є важливим завданням, яке потребує уваги як на рівні професійної підготовки, так і в процесі його постійного професійного розвитку.

Важливим елементом готовності вчителя є реалізація теоретичних знань на практиці. Це може бути досягнуто через використання різноманітних педагогічних методик та технологій (таблиця 2)

Таблиця 2

Педагогічні методики та технології до розвитку готовності вчителя до формування національної ідентичності в молодших школярів

Педагогічні методики та технології	Характеристика
Інтерактивні методи навчання	Використання ігрових, проєктних, дискусійних та інших інтерактивних форм навчання сприяє активній залученості учнів до процесу формування національної ідентичності. Такі методи дозволяють дітям краще усвідомити власну національну належність та сформувати позитивне ставлення до національних цінностей
Залучення до культурних проєктів	Участь у національно-культурних заходах, відвідування музеїв, історичних місць, організація тематичних виставок та екскурсій сприяє формуванню у дітей почуття гордості за свою країну та націю
Виховання через приклад	Особистий приклад вчителя є надзвичайно важливим у процесі виховання національної ідентичності. Вчитель, який сам є носієм патріотичних цінностей, здатний краще передати ці цінності своїм учням

Джерело: складено автором на основі [1-15]:

Для підвищення готовності вчителів до формування національної ідентичності у молодших школярів необхідно:

- вдосконалити програми підготовки педагогів у закладах вищої освіти, включивши до них курси з національно-патріотичного виховання;
- забезпечити регулярне підвищення кваліфікації вчителів з акцентом на сучасні методи та технології національно-патріотичного виховання;
- сприяти розвитку мотивації педагогів до виховання національної самосвідомості через участь у науково-практичних семінарах, тренінгах та інших заходах.

Формування національної ідентичності у молодших школярів є складним і відповідальним завданням, яке потребує не лише глибоких знань та професійних навичок, але й особистісної зрілості та стійких патріотичних переконань з боку вчителів. Лише за умови всебічної готовності педагогів до цього процесу можна досягти успіху в національно-патріотичному вихованні нового покоління громадян України.

Висновки. Таким чином, готовність вчителя до формування національної ідентичності у молодших школярів є комплексним і багатокомпонентним явищем, що включає мотиваційно-ціннісну, когнітивну, операційно-діяльнісну та рефлексивно-оцінювальну складові. Кожна з цих складових виконує важливу роль у забезпеченні успішності національно-патріотичного виховання. Крім того, визначено, що формування національної ідентичності у молодших школярів залежить від всебічної готовності вчителя, яка визначається гармонійним поєднанням усіх складових. Розвиток цієї готовності потребує не лише відповідної професійної підготовки, але й постійного професійного розвитку та самоудосконалення вчителя. Для підвищення рівня готовності вчителів до формування національної ідентичності у дітей необхідно вдосконалювати освітні програми, які забезпечують розвиток всіх складових готовності, а також створювати умови для постійного підвищення кваліфікації педагогів у цій сфері.

Підсумовуючи, відзначимо, що готовність вчителя до формування національної ідентичності у молодших школярів є важливою передумовою успішної реалізації національно-патріотичного виховання, що сприяє формуванню свідомих громадян, здатних усвідомлювати свою національну належність та відповідальність перед суспільством.

Література:

1. Силко Р. М., Макушенко І. Ю. Формування готовності майбутніх учителів до здійснення патріотичного виховання молодших школярів засобами петриківського розпису. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 125. С. 235-238.
2. Цибульська С. М. Технологія, методика патріотичного виховання молодших школярів. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2017. № 7(1)). С. 163-172.
3. Філімонова Т. В. Підготовка майбутніх учителів до патріотичного виховання молодших школярів у теорії педагогіки. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2014. № 45. С. 159-162.
4. Макарчук В. Формування національної ідентичності майбутнього вчителя початкової школи. Перспективи та інновації науки. 2023. № 10(28). С. 276-285.
5. Порохнавець О. М. Дидактичні основи формування національно-патріотичної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 5. С. 350-355.

6. Мозуль І. В. Структура готовності майбутніх учителів початкових класів у контексті сучасних вимог професійної освіти. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 30. С. 75-81.

7. Горват М. Підготовка майбутніх вчителів початкової школи до здійснення патріотичного виховання засобами краєзнавства. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2018. № 58. С. 8-15.

8. Аристова Л. Методичні засади підготовки майбутніх вчителів до патріотичного виховання учнів 4-х класів на уроках музичного мистецтва. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. 2018. № 1. С. 16-20.

9. Юр'єва К. А. Модель професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на засадах порівняльної етнопедагогіки. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. 2018. № 46. С. 116-130.

10. Акімова О. В., Опушко Н. Р. Національне виховання майбутніх учителів в умовах інтеграції України у світове співтовариство. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2018. № 50. С. 204-208.

11. Ремех Т. О. Формування національної ідентичності учнівства як завдання громадянської освіти. Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти. 2022. С. 558-564.

12. Дутко О. Етнопедагогічна компетентність вчителя початкових класів як чинник формування національної ідентичності в молодших школярів. Молодь і ринок. 2018. № 7(162). С. 65-71.

13. Шинкаренко В., Мірошніченко А. Підготовка вчителів до діяльності з національно-патріотичного виховання учнів в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Dnipro Academy of Continuing Education Herald. Series: Philosophy, Pedagogy. 2022. № 1(1). С. 63-67.

14. Кузнецова О. Особливості підготовки майбутніх учителів до формування національної ідентичності учнів початкових класів. Освітні обрії. 2023. № 57(2). С. 105-108.

15. Ніконенко Т. В. Педагогічні умови підготовки магістрів початкової освіти до застосування технології контекстного навчання. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. 2018. № 1. С. 178-185.

References:

1. Sylko, R. M., Makushenko, I. Yu. (2015). Formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv do zdiisnennia patriotichnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv zasobamy petrykivskoho rozpysu [Formation of future teachers' readiness to implement patriotic education of junior schoolchildren by means of Petrykivka painting]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences, 125, 235-238 [in Ukrainian]

2. Tsybul'ska, S. M. (2017). Tekhnolohiia, metodyka patriotichnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv [Technology, methods of patriotic education of junior schoolchildren]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical sciences, 7(1)), 163-172 [in Ukrainian]

3. Filimonova, T. V. (2014). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do patriotychnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv u teorii pedahohiky [Preparation of future teachers for patriotic education of primary schoolchildren in the theory of pedagogy]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series: Pedagogical Sciences, 45, 159-162 [in Ukrainian]

4. Makarchuk, V. (2023). Formuvannia natsionalnoi identychnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoï shkoly [Formation of the national identity of the future primary school teacher]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science, 10(28), 276-285 [in Ukrainian]

5. Porokhnavets, O. M. (2015). Dydaktychni osnovy formuvannia natsionalno-patriotychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly [Didactic bases of formation of national-patriotic competence of future primary school teachers]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 5, 350-355 [in Ukrainian]

6. Mozul, I. V. (2016). Struktura hotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u konteksti suchasnykh vymoh profesiinoi osvity [Structure of readiness of future primary school teachers in the context of modern requirements of vocational education]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko. Series: Pedagogical Sciences, 30, 75-81 [in Ukrainian]

7. Horvat, M. (2018). Pidhotovka maibutnikh vchyteliv pochatkovoï shkoly do zdiisnennia patriotychnoho vykhovannia zasobamy kraieznavstva [Preparation of future primary school teachers for the implementation of patriotic education by means of local history]. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of rural school, 58, 8-15 [in Ukrainian]

8. Arystova, L. (2018). Metodychni zasady pidhotovky maibutnikh vchyteliv do patriotychnoho vykhovannia uchniv 4-kh klasiv na urokakh muzychnoho mystetstva [Methodical principles of training future teachers for patriotic education of 4th grade students in music lessons]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Pedagogical sciences, 1, 16-20 [in Ukrainian]

9. Yurieva, K. A. (2018). Model profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly na zasadakh porivnialnoi etnopedahohiky [Model of professional training of future primary school teachers on the basis of comparative ethnopedagogy]. Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty – Means of educational and research work, 46, 116-130 [in Ukrainian]

10. Akimova, O. V., Opushko, N. R. (2018). Natsionalne vykhovannia maibutnikh uchyteliv v umovakh intehtratsii Ukrainy u svitove spivtovarystvo [National education of future teachers in the context of Ukraine's integration into the world community]. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems, 50, 204-208 [in Ukrainian]

11. Remekh, T. O. (2022). Formuvannia natsionalnoi identychnosti uchnivstva yak zavdannia hromadianskoi osvity [Formation of the national identity of students as a task of civic education]. Problemy tsyvilizatsiinoi subiektnosti Ukrainy: misiia nauky i osvity – Problems of civilizational subjectivity of Ukraine: the mission of science and education, 558-564 [in Ukrainian]

12. Dutko, O. (2018). Etnopedagogichna kompetentnist vchytelia pochatkovykh klasiv yak chynnyk formuvannia natsionalnoi identychnosti v molodshykh shkoliariv [Ethno-pedagogical competence of primary school teachers as a factor in the formation of national identity in primary schoolchildren]. *Molod i rynok – Youth and the Market*, 7(162), 65-71 [in Ukrainian]

13. Shynkarenko, V., Miroshnychenko, A. (2022). Pidhotovka vchyteliv do diialnosti z natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchniv v osvitnomu protsesi zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Preparation of teachers for activities on national-patriotic education of students in the educational process of general secondary education]. *Dnipro Academy of Continuing Education Herald. Series: Philosophy, Pedagogy – Dnipro Academy of Continuing Education Herald. Series: Philosophy, Pedagogy*, 1(1), 63-67 [in Ukrainian]

14. Kuznetsova, O. (2023). Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh uchyteliv do formuvannia natsionalnoi identychnosti uchniv pochatkovykh klasiv [Peculiarities of training future teachers to form the national identity of primary school students]. *Osvitni obrii – Educational horizons*, 57(2), 105-108 [in Ukrainian]

15. Nikonenko, T. V. (2018). Pedagogichni umovy pidhotovky mahistriv pochatkovoi osvity do zastosuvannia tekhnolohii kontekstnoho navchannia [Pedagogical conditions of preparation of masters of primary education for the use of contextual learning technology]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu. Ser.: Pedagogichni nauky – Scientific Notes of Berdiansk State Pedagogical University. Ser: Pedagogical Sciences*, 1, 178-185 [in Ukrainian]

УДК 373.3.011.3-051]:378.035:39

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-862-876](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-862-876)

Десятник Катерина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-9804-2863>

Грицак Павло Олександрович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальність 013 Початкова освіта, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0009-0000-1311-0266>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Дане наукове дослідження присвячене питанню формування національної ідентичності майбутніх учителів початкової школи в сучасних умовах російсько-української війни, аналізу змісту понять «національна ідентичність», «національна ідентичність педагогічного працівника», обґрунтуванню ефективних шляхів її формування в освітньому процесі закладу вищої освіти. Актуальність обраної проблеми обумовлена необхідністю підготовки майбутнього педагога з глибоким усвідомленням своєї національної ідентичності, здатного до виховання патріотизму та національної свідомості, формування світогляду учнів початкової школи, включаючи їхнє розуміння національної ідентичності.

Метою цієї статті є узагальнення існуючого педагогічного досвіду формування національної ідентичності студентської молоді та визначення ефективних шляхів формування досліджуваного феномену в майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Національна ідентичність визначається нами як усвідомлене почуття приналежності особистості до певної нації, спільноти людей, об'єднаної назвою, територією, історичною пам'яттю, духовно-культурними цінностями, мовою, вірою, традиціями, що формується через культурні та соціальні чинники, такі як мова, релігія, звичаї та соціальні інститути.

Розкрито сутність категорії «українська національна ідентичність педагогічного працівника» як усвідомлення своєї належності до

української нації, володіння компетенцією за напрямками національно-патріотичного виховання та громадянської освіти, здатність утверджувати українську національну ідентичність серед здобувачів освіти.

Наголошено на тому, що на формування особистості майбутнього вчителя початкової школи впливають такі складові національної ідентичності, як: історія та культура України, мова і література, народна творчість, мистецтво, громадське життя та етика, цінності і традиції українського народу, символіка тощо.

У дослідженні виокремлено такі основні шляхи формування національної ідентичності майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі закладу вищої освіти: проведення заходів, спрямованих на підтримку та популяризацію, української мови, історії України; упровадження освітніх компонентів краєзнавчого спрямування з урахуванням регіонального підходу; формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності; участь студентів у наукових дослідженнях, пов'язаних з національною історією, культурою, мовою, національно-патріотичним вихованням учнів, діяльністю видатних педагогів; організація екскурсій і відвідування музеїв; проведення культурних заходів, святкування пам'ятних днів, державних, релігійних свят; зустрічі з військовослужбовцями ЗСУ, ветеранами війни; залучення майбутніх учителів до творчості та народних ремесл; перегляд театральних вистав, кінофільмів, які відображають історію, традиції та культурні особливості України; проведення літературних заходів, книжкових ярмарків, вечорів, зустрічей з письменниками, поетами, діячами культури; відвідування пам'ятних місць, присвячених жертвам війн, геноциду; волонтерство і благодійна діяльність; поширення інформації в соціальних мережах, месенджерах для популяризації національних цінностей України; організації та здійснення виховних і просвітницьких заходів; заохочення здобувачів вищої освіти до участі в громадському житті, співробітництва та партнерства із громадськими організаціями; підтримка соціально-культурних студентських ініціатив.

Узагальнено, що саме учитель допомагає зберігати та передавати духовно-культурні цінності (мова, гідність, самобутність, соборність, воля) у складні часи, утверджувати національну ідентичність серед здобувачів освіти, сприяти формуванню патріотичних почуттів.

Ключові слова: національна ідентичність, формування національної ідентичності, майбутній вчитель початкової школи, національно-патріотичне виховання, здобувачі вищої освіти, заклад вищої освіти.

Desiatnyk Kateryna Volodymyrivna candidate of pedagogical sciences, associate professor, associate professor of the department of theory and methods of primary education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 30 Vinnychenka St., Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0001-9804-2863>

Hrytsak Pavlo Oleksandrovyich Student of the Second (Master's) Level of Higher Education, Specialty 013 Primary Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 30 Vinnychenka St., Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0009-0000-1311-0266>

FEATURES OF NATIONAL IDENTITY FORMATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

Abstract. This scientific research is devoted to the question of the formation of the national identity of future primary school teachers in the modern conditions of the Russian-Ukrainian war, the analysis of the content of the concepts "national identity", "national identity of a pedagogical worker", the justification of effective ways of its formation in the educational process of a higher education institution. The relevance of the selected problem is due to the need to train future teachers with a deep awareness of their national identity, capable of educating patriotism and national consciousness, forming the worldview of primary school students, including their understanding of national identity.

The purpose of this article is to generalize the existing pedagogical experience of forming the national identity of student youth and to determine effective ways of forming the studied phenomenon in future primary school teachers in the educational process of a higher education institution.

National identity is defined by us as a conscious feeling of belonging to a certain nation, a community of people, united by a name, territory, historical memory, spiritual and cultural values, language, faith, traditions, which is formed through cultural and social factors, such as language, religion, customs and social institutions.

The essence of the category "Ukrainian national identity of a pedagogical worker" is revealed as the awareness of one's belonging to the Ukrainian nation, the possession of competence in the areas of national-patriotic education and civic education, the ability to assert Ukrainian national identity among students of education.

It is emphasized that such components of national identity as: history and culture of Ukraine, language and literature, folk creativity, art, public life and ethics, values and traditions of the Ukrainian people, symbols, etc. influence the formation of the personality of the future primary school teacher.

The study singled out the following main ways of forming the national identity of future primary school teachers in the educational process of a higher

education institution: holding events aimed at supporting and popularizing the Ukrainian language and the history of Ukraine; introduction of local studies disciplines, taking into account the regional approach; formation and development of critical thinking and media literacy; participation of students in scientific research related to national history, culture, language, national-patriotic education of students, activities of outstanding pedagogues; organization of excursions and visits to museums; holding cultural events, celebrating memorial days, state and religious holidays; meetings with servicemen of the Ukraine armed forces, war veterans; involvement of future teachers in creativity and folk crafts; watching theatrical performances, films that reflect the history, traditions and cultural features of Ukraine; holding literary events, book fairs, evenings, meetings with writers, poets, cultural figures; visiting memorial sites dedicated to victims of wars and genocide; volunteering and charitable activities; dissemination of information in social networks, messengers to popularize the national values of Ukraine; organization and implementation of educational and educational activities; encouraging students of higher education to participate in public life, cooperation and partnership with public organizations; support of social and cultural student initiatives.

It is summarized that it is the teacher who helps preserve and transmit spiritual and cultural values (language, dignity, identity, unity, will) in difficult times, to establish national identity among students, and to promote the formation of patriotic feelings.

Keywords: national identity, formation of national identity, future primary school teacher, national-patriotic education, students, higher education institution.

Постановка проблеми. Формування національної ідентичності майбутніх педагогів, зокрема вчителів початкової школи, є надзвичайно актуальним у сучасних умовах російсько-української війни, оскільки вчитель є наставником та лідером думок серед молодого покоління, бере участь у вихованні патріотизму та національної свідомості, формуванні світогляду учнів, включаючи їхнє розуміння національної ідентичності.

Учитель початкових класів відіграє важливу роль у збереженні та передачі культурної спадщини, допомагає здобувачам освіти пізнавати та цінувати їхню національну історію, культуру, мову, традиції. Загалом школа готує учнів до життя в суспільстві, а розуміння та усвідомлення національної ідентичності є важливою частиною цього процесу, адже допомагає учням визначити своє місце в суспільстві та світі.

Тому формування національної ідентичності майбутніх учителів початкової школи, здатності поширювати цінності українського народу і

плекати їх у своїх вихованців, щоб підтримувати та зміцнювати національну свідомість особистості, є важливим аспектом їхньої професійної підготовки. За таких умов зростає актуальність теоретичного осмислення та пошуку практичних шляхів вирішення окресленої проблеми.

Останніми роками в Україні активно переглядається державна політика відповідною до сучасних викликів, а формування національної ідентичності є її важливою складовою, що відображено у низці законів, нормативних актах: Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (2023 р.), Державній цільовій соціальній програмі з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року (2024 р.), Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022 р.), в яких, як пріоритетні, визначаються завдання формування громадянськості, національної ідентичності молоді, усвідомлення свого національно-патріотичного обов'язку на основі загальнолюдських і національних цінностей (самобутність, соборність, воля, гідність), утвердження якостей громадянина-патріота України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі педагогічні аспекти формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти відображено у працях: В. Безлюдної, В. Мартинюк – форми і методи формування національної ідентичності студентської молоді в позааудиторній роботі, Н. Онищенко, О. Кузнецової – підготовка майбутніх учителів до формування національної ідентичності учнів; І. Горячок, І. Баранцової, Ю. Тараненко – формування національної ідентичності здобувачів вищої освіти в умовах сьогодення, Н. Дудник – формування національної ідентичності майбутніх педагогів у контексті російсько-української війни, Д. Піонтковської – особливості формування національної ідентичності студентів різних спеціальностей, В. Макарчук – формування національної ідентичності майбутнього вчителя початкової школи, Л. Вікторової – національно-патріотичне виховання студентської молоді засобами освітнього процесу у вимірах сучасності тощо.

Вагомі напрацювання науковців не вичерпали можливостей дослідження всього кола проблем, пов'язаних із формування національної ідентичності студентської молоді, зокрема майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Метою статті є узагальнення існуючого педагогічного досвіду формування національної ідентичності студентської молоді та визначення ефективних шляхів формування досліджуваного феномену в майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Процес формування національної ідентичності майбутніх педагогів є надзвичайно важливим у сучасних реаліях життя нашої держави. Національна ідентичність є важливим чинником у відчутті безпеки та стабільності для учасників освітнього процесу, сприяє збереженню та розвитку культурної спадщини та традицій України, що перебуває під загрозою наслідків війни.

Відповідно до нормативних документів [5] поняття «українська національна ідентичність» – це стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями.

У процесі дослідження проблеми формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти В. Мартинюк визначає національну ідентичність як визнання народом самого себе; знання історії, національної культури і повага до них, усвідомлення народом своїх виняткових рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, ідеалів, потреб, прагнень, цілей. Водночас національна ідентичність є мінливим, динамічним утворенням, його значення і роль у суспільстві може активізуватися (і навпаки), що пов'язано з конкретною історичною ситуацією і соціальним оточенням особистості і цілого народу. Національна ідентичність, як почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, наділена потужною як консолідуючою, так і диференціюючою силою [7, с. 69]

Дослідниця виокремлює такі компоненти національної ідентичності студентської молоді: мотиваційно-ціннісний (потреба в інтеріоризації системи духовно-моральних, культурних, національних цінностей, мотиви); когнітивний (знання з історії української культури нашого народу, національно-патріотична самовідомість); емоційно-почуттєвий (почуття любові до Батьківщини, повага до свого народу, відчуття національно-духовного зв'язку з ним); практичний (готовність відстоювати інтереси своєї країни, діяти на її благо, захищати їх тощо) [7, с. 94].

Д. Піотнковська [9, с. 59] у своїх наукових розвідках аналізує особливості становлення національної ідентичності студентів різних спеціальностей і досліджувану категорію трактує як когнітивне й емоційне усвідомлення особистістю власної належності до певної нації, що має свої ознаки – назву, спільну мову, територію, спільні міфи, історичну пам'ять, культуру, економіку, однакові для всіх її представників юридичні права та обов'язки. До структури національної ідентичності особистості належать когнітивний і афективний компоненти. Складни-

ками когнітивного компонента є: знання особистості про певну націю, її територію, символіку, звичаї, традиції, історію; зарахування нею себе до конкретної нації. Афективний компонент утворюють ступінь прихильності та суб'єктивна актуальність.

Погоджуємось із думкою дослідниці, яка наголошує на тому, що студентський (пізній юнацький) вік є вирішальним у становленні ідентичності особистості та сенситивним для розвитку її національної ідентичності. У цей період загострення потреби особистості у глибокій рефлексії щодо власної належності до певної нації та у визнанні її зрілості як суб'єкта цієї нації з боку її значущих представників; інтенсифікація процесів ідентифікації, які пов'язані із суспільними національними цінностями, сприяє засвоєнню особистістю ряду норм певної нації та становленню її індивідуальної системи таких цінностей і позиції як суб'єкта нації (Л. Співак).

На імponує позиція В. Макарчук, яка національну ідентичність визначає як сукупність особистих, культурних, історичних, релігійних та інших характеристик, які формують почуття належності до певної нації. Це внутрішнє переживання своєї національної приналежності, ідентифікація себе як частини певної групи людей зі спільними традиціями, культурою та історією [6, с. 284].

Вчена виділяє складові елементи національної ідентичності, які взаємодіють із соціально-культурним середовищем та впливають на формування особистості майбутнього вчителя початкової школи: *історія та культура України* (український народ має своє унікальне походження, мову, культуру, традиції, історію); *мова і література*, що є важливим чинником формування національної ідентичності, ключовими елементами культури та національної самосвідомості; *народна творчість*, що ґрунтується на народних традиціях та звичаях, передається з покоління в покоління і є важливою складовою культури народу; *мистецтво* є одним з важливих складників культури кожної нації, тому у майбутніх вчителів початкової школи повинно бути достатньо знань про українське мистецтво та його роль у формуванні національної ідентичності, щоб передати цю інформацію своїм вихованцям; *громадське життя та етика* (глибоке розуміння соціальної сутності своєї країни та її етичних цінностей допомагає виховувати учнів на основі національних традицій, моральних принципів); *цінності і традиції українського народу* (передбачає знання й повагу до цінностей, традицій, що допомагає вчителю розуміти й оцінювати культурну спадщину України, сприяє формуванню національної свідомості, поваги до власної культури); *символіка* (державний герб, прапор, гімн, національні символи тощо)

відіграє вагомую роль у формуванні національної ідентичності та є корисним інструментом для майбутніх учителів початкової школи [6].

Національною ідентичністю є усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави, соціуму, культурних традицій, цінностей, психології, віри у певному історичному періоді розвитку [2].

Узагальнюючи наукові підходи до розкриття дефініцій досліджуваного поняття, «національна ідентичність» розглядається нами як усвідомлене почуття приналежності особистості до певної нації, спільноти людей, об'єднаної назвою, територією, історичною пам'яттю, духовно-культурними цінностями, мовою, вірою, традиціями, що формується через культурні та соціальні чинники, такі як мова, релігія, звичаї та соціальні інститути.

У ракурсі зазначеного суттєвою вважаємо думку О. Сокурєнко, О. Рибачук, які українську національну ідентичність педагогічного працівника потрактовують як усвідомлення своєї належності до української нації, володіння компетенцією за напрямками національно-патріотичного виховання та громадянської освіти, здатність утверджувати українську національну ідентичність серед здобувачів освіти [8, с. 113].

Уважаємо, що формування національної ідентичності особистості здобувача вищої освіти відбувається саме у процесі національно-патріотичного виховання. Важливо зазначити, що за нашим розумінням *національно-патріотичне виховання* – це наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної ідентичності, що забезпечує пізнання української історії, культури, традицій, звичаїв та мови, формування національної гідності, особистісних якостей громадянина, формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини [3, с. 445].

Ефективним, на наш погляд, є комплексне систематичне використання форм і засобів формування національної ідентичності майбутніх учителів початкової школи у контексті національно-патріотичного виховання.

Відповідно до Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [5] національно-патріотичне виховання здійснюється шляхом:

- 1) популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України;
- 2) здійснення заходів з формування оборонної свідомості та громадянської стійкості;
- 3) поширення знань про видатних особистостей українського державотворення;

4) залучення інститутів громадянського суспільства до виконання завдань національно-патріотичного виховання;

5) залучення громадян України, насамперед дітей та молоді, до участі в заходах національно-патріотичного спрямування;

6) організації та здійснення виховних і просвітницьких заходів;

7) формування навичок критичного мислення, медіаграмотності та запобігання поширенню недостовірної інформації;

8) залучення закордонних українців до збереження і популяризації української мови, культури, а також формування та збереження національної ідентичності;

9) залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності до здійснення заходів національно-патріотичного виховання.

З метою формування національної ідентичності майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі закладу вищої освіти В. Макарчук рекомендує такі заходи, як :

- вивчення історії України з давніх часів до сьогодення, проведення дискусій та дебатів на теми, пов'язані з окресленою тематикою, що допоможе майбутнім вчителям краще зрозуміти історію своєї країни, відчути національну гордість та підвищити рівень національної свідомості;

- ознайомлення з національною культурою України. Це можуть бути лекції, екскурсії, музичні та театральні вистави, які допоможуть майбутнім учителям збагатити свої знання про культуру своєї країни.

- розробка проєктів та виконання творчих завдань на тему української культури, історії. Це може проводитися у формі виставок, благодійних акцій, екологічних проєктів, презентацій, наукових досліджень, що допоможе майбутнім педагогам поглибити знання, сформувати національну самосвідомість та ідентичність;

- організація екскурсій і відвідування музеїв, присвячених історії України;

- залучення до творчості та народних ремесл, характерних для української культури (майстер-класи з виготовлення вишиванок, писанок, кераміки тощо);

- організація культурних заходів, таких як святкування національних свят та традиційних українських обрядів. Це допоможе майбутнім учителям відчути національну приналежність та залучити їх до спільної культурної діяльності [6, с. 283].

Н. Дудник найбільш дієвими шляхами у формуванні національної ідентичності майбутніх педагогів у освітньому процесі закладу вищої педагогічної освіти вважає наступні [4, с. 184]:

- упровадження українознавчого компоненту освітнього процесу майбутніх педагогів як сучасної форми укріплення їхньої національної ідентичності: включення до планів роботи закладів освіти заходів щодо збереження національної ідентичності, формування національної свідомості, відданості та вірності Україні та українському народу;
- спрямування тематики студентських наукових робіт на підсилення становлення національно-свідомого громадянина-патріота України, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності;
- залучати здобувачів вищої педагогічної освіти до участі в громадському житті, співробітництва та партнерства із громадськими організаціями, соціальними інститутами та установами, щодо збереження національної ідентичності;
- соціально-культурницькі студентські ініціативи;
- студентські благодійні проекти.
- інформаційне поле. В умовах інформаційної війни викладачам та студентам необхідно долучатися до кібервійськ, що поширюють правду про війну в Україні різними мовами, написання статей до «Вікіпедії» про воєнні злочини росії на території України, а також матеріалів на історичну, освітню, наукову тематики, які часто маніпулювалися російською стороною;
- збереження об'єктів культурної спадщини. Окупанти демонстративно спалюють українські книжки, стародруки, ікони, руйнують музеї, школи мистецтв тощо. Знищення об'єктів культурної спадщини – невідомних свідків того, хто ми і як відбувалося становлення нашої держави – це злочин перед Україною та її громадянами, перед нашою історичною пам'яттю. Студентство має залучатися до різноманітної діяльності, направленої на збереження нашої культури: безпечне зберігання музейних експонатів, архівних документів, укріплення історичних будівель та пам'ятників;
- важливе значення в збереженні національної ідентичності майбутніх педагогів мають виховні заходи, які здійснюється на прикладах героїчної боротьби українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності й державності, на прикладах мужності і героїзму українських воїнів. З-поміж традиційних виховних заходів, що мають на меті патріотичне виховання студентської молоді (тематичні виховні заходи приурочені пам'яті про жертв комуністичного

та інших тоталітарних режимів в Україні, зокрема жертв Голодомору, політичних репресій і депортацій, пам'яті Героїв Крут тощо) виділяємо і ті, які з'явилися під час російсько-української війни: загальнонаціональна хвилина мовчання за загиблими; організація флешмобів, акцій на підтримку ЗСУ, арт-проектів тощо.

Ефективність формування національної ідентичності студентської молоді закладів вищої освіти значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, методів та форм його організації. Пріоритетну роль доцільно відводити активним методам, застосування яких ґрунтується на демократичному стилі взаємодії, сприяє формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості [1, с. 7].

Отже, узагальнюючи вищезазначене і враховуючи досвід кафедри теорії і методики початкової освіти ВНУ імені Лесі Українки, вважаємо, що сучасні форми та методи формування національної ідентичності майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі закладу вищої освіти мають бути різноаспектними і включати наступні:

вивчення історії України у європейському і культурному контекстах, проведення заходів з її популяризації (впроваджено ОК «Україна в європейському історичному та культурному контекстах»);

проведення заходів, спрямованих на підтримку та популяризацію української мови як державної мови та національної цінності, важливого атрибута національної та громадянської ідентичності (участь у конкурсах та студентських олімпіадах, святкування «Дня української писемності та мови», написання Радіодиктанту єдності, участь у Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика);

сприятливий ресурс для реалізації окресленої проблеми в умовах сучасного закладу вищої освіти закладено в змісті освітніх компонентів краєзнавчого спрямування з урахуванням регіонального підходу (впроваджено ОК: «Творчий феномен Лесі Українки», «Навчальна природничо-краєзнавча практика», ВК: «Навчальне краєзнавство у початковій школі», «Краєзнавчо-дослідницький підхід у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів», «Педагогічно-просвітницька діяльність та наукові школи Волині»);

формування і розвиток критичного мислення та медіаграмотності. Де має місце інформаційна війна важливо вміти розпізнавати інформацію, аналізувати джерела і мотиви, не піддаватися медіаагресії та маніпуляціям, запобігати поширенню дезінформації та пропаганди. Водночас медіа відіграє важливу роль у формуванні національної свідомості, впливаючи на наші уявлення про нашу націю та її місце у світі. Однак важливо пам'ятати, що медіа також може бути використана для

маніпуляцій та пропаганди, тому критичне мислення та медіаграмотність є важливими навичками майбутніх педагогів (впроваджено ОК «Основи медіаграмотності в початковій школі»);

організація науково-дослідної роботи майбутніх педагогів (написання наукових робіт, випускних кваліфікаційних проєктів, підготовка наукових публікацій). Участь у наукових дослідженнях, пов'язаних з національною історією, культурою, мовою, етнопедагогікою, національно-патріотичним вихованням учнів, громадянською освітою, видатними українськими педагогами може поглибити розуміння студентами своєї національної ідентичності;

організація екскурсій і відвідування музеїв (Музей сучасного українського мистецтва Корсаків, Музейний простір «Окольний замок», Замок Любарта, Волинський краєзнавчий музей, Музей Лесі Українки ВНУ імені Лесі Українки, Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки та ін.);

організація культурних заходів, святкування пам'ятних днів, державних, релігійних свят (створення та поширення студентами у соціальних мережах відеороликів до Дня Гідності та Свободи, культурно-мистецький захід «Анріївські вечорниці», у Всесвітній день вишиванки відбулася акція «Благодійне фото у вишиванці»);

зустрічі з військовослужбовцями ЗСУ, ветеранами війни, що формує почуття гордості, вдячності, патріотизму;

залучення майбутніх учителів до творчості та народних ремесл, характерних для української культури (благодійна творча ініціатива «Писанка Перемоги»);

проведення літературних заходів, книжкових ярмарків, вечорів, зустрічей з письменниками, поетами, діячами культури, що сприяє популяризації творчості українських письменників та відображенню національного духу (педагогічні читання до дня народження Ліни Костенко, мистецько-поетичні заходи: «Леся Українка як символ елегантності й смаку», «Тарас Шевченко: пророк української душі» до дня народження видатних українців);

перегляд театральних вистав, кінофільмів, які відображають історію, традиції та культурні особливості України, героїчні подвиги та перемогу українського народу в боротьбі за свободу, незалежність та гідність сприяють формуванню патріотичних почуттів та національної свідомості (колективний перегляд фільмів «20 днів у Маріуполі», «Будинок «Слово»);

відвідування пам'ятних місць, присвячених жертвам війн, геноциду та репресій, допомагає у відтворенні історії та пам'яті нації, підтримує відчуття солідарності та співчуття;

волонтерство і благодійна діяльність здобувачів вищої освіти (участь у творчих благодійних вечорах, організація, проведення благодійних ярмарків, аукціонів тощо);

поширення інформації в соціальних мережах, месенджерах, що слугують важливим засобом популяризації національних цінностей України, української мови, історії, трансляції інформації про сучасну культуру, мистецтво, анонсування освітніх ініціатив і заходів національно-патріотичного виховання, мобілізації за потреби громадської підтримки, волонтерських кампаній, а також дозволяють створювати та підтримувати спільноти, зокрема студентські, розуміти потреби один одного, що формує почуття приналежності, зміцнює національну свідомість особистості.

Висновки. Сьогодні, в умовах протистояння російській агресії, спостерігаємо як український народ об'єднався, як формується єдина українська нація та ідентичність, що дає можливість подолати усі ті труднощі, що стоять перед українською державою.

Важливо, щоб майбутні покоління мали глибоке усвідомлення своєї національної ідентичності й могли справлятися з викликами сучасного світу. Саме учитель допомагає зберігати та передавати духовно-культурні цінності (мова, гідність, самобутність, соборність, воля) у складні часи, утверджувати національну ідентичність серед здобувачів освіти, сприяти формуванню патріотичних почуттів.

Узагальнюючи отримані результати, можна зробити висновок, що формуванню національної ідентичності майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі закладу вищої освіти сприяють такі заходи, які поглиблюють знання студентів з української мови, історії України, культури, мистецтва, зміцнюють національну свідомість, почуття патріотизму, пробуджують соціальну активність та відповідальність, об'єднують навколо спільних благодійних та волонтерських ініціатив, формують здатність передавати національні, духовно-культурні цінності своїм учням та вихованцям тощо.

Необхідно підкреслити, що питання фахової методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування національної ідентичності учнів має великий потенціал для подальшого дослідження.

Література:

1. Безлюдна В. В., Мартинюк В. В. Форми та методи формування національної ідентичності студентської молоді в поза аудиторній роботі. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2021. №7–8 (193–194). С. 6–11.
2. Горінов П. В., Драпушко Р. Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 26-30. URL : http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf.

3. Десятник К.В., Грицак П.О. Формування національної ідентичності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Педагогіка»*. 2024. № 6(34). С. 437–448. doi: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6\(34\)-437-448](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6(34)-437-448)

4. Дудник Н. Формування національної ідентичності майбутніх педагогів у контексті російсько-української війни. *Věda a perspektivy*. № 7(14). 2022. С. 178–189.

5. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (13.12.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

6. Макаrchук В. Формування національної ідентичності майбутнього вчителя початкової школи. *Перспективи та інновації науки*. 2023. №10 (28). С. 276–285.

7. Мартинюк В. В. Педагогічні умови формування національної ідентичності студентської молоді в закладах вищої педагогічної освіти у позааудиторній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 011 – Освітні, педагогічні науки. Умань, 2022. 221 с.

8. Сокурєнко О., Рибачук О. Утвердження української національної ідентичності педагогічних працівників: ключові поняття. *Вересень*. № 1 (100). С. 105–116.

9. Piontkovska D. V. Features of students' national identity development. *Science and Education*, 2017, Issue 3, P. 58–62.

References:

1. Bezliudna, V. V. & Martyniuk, V. V. (2021). Formy ta metody formuvannia natsionalnoi identychnosti studentskoi molodi v poza audytornii roboti [Forms and methods of formation of national identity of student youth in extracurricular activities]. *Molod i rynok – Youth and the market*. Drohobych, 7–8, (193–194), 6–11 [in Ukrainian].

2. Horinov, P. V. & Drapushko, R. H. (2022). Stanovlennia natsionalnoi identychnosti ukrainsiv yak osnova natsionalnoi bezpeky ukrainskoi derzhavy [Formation of the national identity of ukrainians as the basis of national security of the Ukrainian state]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 10, 26–30. Retrieved from http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf [in Ukrainian].

3. Desiatnyk, K.V. & Hrytsak, P.O. (2024). Formuvannia natsionalnoi identychnosti molodshykh shkoliariv u konteksti natsionalno-patriotichnoho vykhovannia [Formation of the national identity of younger schoolchildren in the context of national-patriotic education]. *Nauka i tekhnika sohodni. Serii «Pedagogika» – Science and technology today. ser. "Pedagogy"*, 6(34), 437–448. doi: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6\(34\)-437-448](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-6(34)-437-448) [in Ukrainian].

4. Dudnyk, N. (2022). Formuvannia natsionalnoi identychnosti maibutnikh pedahohiv u konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of the national identity of future teachers in the context of the Russian-Ukrainian war.]. *Věda a perspektivy – Science and perspective*, 7(14), 178–189 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» [The Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirming Ukrainian National and Civil Identity»] (13.12.2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].

6. Makarchuk, V. (2023). Formuvannia natsionalnoi identychnosti maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly [Formation of the national identity of the future primary school teacher]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, 10 (28), 276–285.

7. Martyniuk, V. V. (2022). Pedagogichni umovy formuvannia natsionalnoi identychnosti studentskoi molodi v zakladakh vyshchoi pedagogichnoi osvity u pozaaudytornii roboti. [Pedagogical conditions of formation of national identity of student youth in institutions of higher pedagogical education in extracurricular work]. *Candidate's thesis*. Uman. [in Ukrainian].

8. Sokurenko, O. & Rybachuk, O. (2024). Utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti pedagogichnykh pratsivnykiv: kliuchovi poniattia [Strengthening the ukrainian national identity of teachers: key concepts]. *Veresen – September*, 1 (100), 105–116 [in Ukrainian].

9. Piontkovska, D. V. (2017). Features of students' national identity development. *Science and Education*, Issue 3, 58–62 [in English].

УДК 378.04:338.48]:378.6:37(477.53)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-877-888](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-877-888)

Дмитренко Віта Іванівна кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри культурології, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського 2, м. Полтава, 36000, тел.: (066) 480-66-14, <https://orcid.org/0000-0002-9005-2263>

**ДИСЦИПЛІНА «ОРГАНІЗАЦІЯ АНІМАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ» У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
БАКАЛАВРА З ТУРИЗМУ І РЕКРЕАЦІЇ: ДОСВІД
ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА**

Анотація. У статті проаналізовано місце та роль навчальної дисципліни «Організація анімаційної діяльності» в системі професійної підготовки бакалавра з туризму і рекреації освітньо-професійної програми «Туризм і рекреація», реалізованій у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка. Встановлено, що такий чи подібний за назвою курс присутній в освітніх програмах більшості ЗВО, які готують таких фахівців. Уважаємо, що спеціалісти з різних навчальних закладів розглядають його як важливу складову професійного вишколу бакалавра спеціальності 242 Туризм і рекреація. З'ясовано, що сучасний ринок праці потребує фахівців-тураніматорів, що й спонукає гарантів програм уводити до їхнього змісту дисципліну, спрямовану на формування анімаційної компетентності.

Дослідження змістового наповнення дисципліни «Організація анімаційної діяльності» ОП «Туризм і рекреація» у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка показало, що представлені теми мають виразне практичне спрямування й дозволяють ефективно сформувати професійні вміння й навички майбутнього фахівця. А практична підготовка остаточно закріплює здобуті під час вивчення курсу результати навчання.

Доведено пріоритетне значення цієї дисципліни при формуванні спеціальних (фахових, предметних) компетентностей, що суголосно К 15, К 20–22, К 24, К 26 згаданої вище ОП. Такий підхід відповідає цілям навчання, заявленим у стандарті вищої освіти та сучасним тенденціям підготовки конкурентоздатного, висококласного спеціаліста, здатного активно розвивати свій творчий потенціал, необхідний для розв'язання

складних багатопланових професійних задач і практичних проблем у сфері туризму. Також він формує спеціаліста, здатного нестандартно інноваційно організовувати дозвілля туристів, задовольняючи потреби клієнтів у відпочинку та розвагах.

Ключові слова: анімаційна діяльність, бакалавр з туризму і рекреації, вища освіта, компетентність, професійна підготовка

Dmytrenko Vita Ivanivna Candidate of Historical sciences, Assistant professor, Assistant professor of the department of Cultural studies, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ostrogradskoho St., 2, Poltava, 36000, tel.: (066) 480-66-14, <https://orcid.org/0000-0002-9005-2263>

THE DISCIPLINE "ORGANIZATION OF ANIMATION ACTIVITIES" IN THE VOCATIONAL TRAINING SYSTEM OF A BACHELOR OF TOURISM AND RECREATION: THE EXPERIENCE OF THE POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Abstract. The article analyses the place and role of the educational discipline "Organization of animation activity" in the system of professional training of the bachelor in tourism and recreation of the educational and professional program "Tourism and recreation", implemented at the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. It has been established that such or similar course is present in the educational programs of most higher education institutions that train such specialists. We believe that experts from various educational institutions regard it as an important component of the professional training of a bachelor of the specialty 242 Tourism and Recreation. It has been found that the modern market needs tourism animators, which prompt the guarantors of the programs to introduce a discipline aimed at the formation of animation competence into their content.

The study of the content of the discipline "Organization of animation activity" OP "Tourism and recreation" at the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University showed that the presented topics have a clear practical direction and allow effectively get the professional skills and abilities of the future specialist. And practical training finally consolidates the learning results obtained during the study of the course.

The priority value of this discipline in the formation of special (professional, subject) competences, which is consistent with K 15, K 20–22, K 24, K 26 of the above-mentioned AP, has been proven. This approach corresponds to the educational goals stated in the standard of higher education

and modern trends in the training of a competitive, high-class specialist who is able to actively develop his creative potential, which is necessary for solving complex multifaceted professional tasks and practical problems in the field of tourism. It also trains a specialist who is able to innovatively organize leisure activities for tourists, meeting the needs of clients in recreation and entertainment.

Keywords: animation activity, bachelor of tourism and recreation, higher education, competence, professional training

Постановка проблеми. На сучасному ринку туристичних послуг спостерігаємо значну конкуренцію, що потребує спеціалістів, здатних створити та запропонувати незвичний та унікальний туристичний продукт. Ним часто стає туристська анімація. Саме вона здатна органічно доповнити самотність туристичного об'єкту, залучити туристів до активного відпочинку та дозвілля, створити атмосферу, наповнену неперевершеними емоційними враженнями. Врешті-решт, забезпечити шоу, що залишиться у відчуттях відвідувача впродовж тривалого часу.

Створення такого продукту є складним процесом, що потребує підготовки фахівця, здатного розробити та реалізувати нетривіальне анімаційне дійство. Отож, при професійній підготовці бакалавра з туризму і рекреації важливим є уведення до освітньої програми навчальної дисципліни «Організація анімаційної діяльності». Адже підготовка аніматорів повинна включати розвиток навичок у сфері організації заходів, комунікації, психології, творчості та лідерства. Аніматор має бути не лише виконавцем, а й організатором, який здатний створити інноваційний сценарій і втілити його в життя.

Ураховуючи той факт, що фахівець з туризму має бути різноплановим, перелік фахових компетентностей такого спеціаліста різноманітний. Їх визначає стандарт вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм, прийнятий у 2018 році. Попри загальне позитивне сприйняття даного документу, ставлення науковців до нього неоднозначне. Окремі з них зауважують на головний недолік компетентностей – вони відображають очікування не реальних роботодавців у сфері туризму, а авторів даного стандарту [19, с. 63]. Інші ж відзначають, що загальні та фахові компетентності, вміщені в стандарті, дозволяють здійснювати підготовку професіоналів у сфері рекреації і туризму, а завдання кожного навчального закладу – підлаштувати ці компетентності під потреби здобувачів освіти та роботодавців, врахувавши регіональні особливості [18, с. 461].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням підготовки туристичних кадрів присвячено значну кількість праць як зарубіжних, так

і вітчизняних науковців. Дослідники зосереджують увагу на компетентнісному підході до навчання фахівців галузі туризму. Це праці Л. Безкоровайної, А. Лук'янець, С. Мединської, Т. Сокол, В. Федорченка, Л. Чорної, В. Шафранського, Г. Щуки та ін. Зарубіжний освітній досвід у цій сфері вивчали В. Зігунов, Л. Сакун, Т. Сокол, Л. Чорна та ін.

Окремо виокремимо роботи, зосереджені на дослідженні підготовки фахівців з туризму до анімаційної діяльності. Так, на необхідності формування анімаційної компетентності у майбутніх професіоналів наголошує О. Літвінова-Головань. Теоретичні аспекти туристської анімації при навчанні здобувачів освіти спеціальності 242 Туризм і рекреація розглядає А. Захаріна та І. Скрипченко.

Однак, актуальним залишається питання місця дисципліни «Організація анімаційної діяльності» в системі професійної підготовки бакалавра з туризму і рекреації.

Головною базою дослідження стали освітньо-професійні програми спеціальності 242 Туризм і рекреація, силабус освітнього компонента «Організація анімаційної діяльності», розміщені у відкритому доступі на офіційних сайтах ЗВО.

Мета статті. Дослідити місце та роль предмету «Організація анімаційної діяльності» в системі підготовки бакалавра з туризму і рекреації в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка.

Виклад основного матеріалу. Формування туризму як індустрії дозволля припадає на період нового часу. Головним завданням організації туристичних турів було просвітництво, спрямоване на надання туристові певних знань та уявлень. Однак, з розвитком технологій та появою інформаційного суспільства, туристові не обов'язково відвідувати Рим, щоб збагатити свої знання про Колізей чи Собор Святого Петра. Інформацію про ці споруди він може знайти в інтернеті, не виходячи за межі власного будинку. І все ж, як свідчить статистика, потік бажаючих відвідати ці місця не зменшився. Проте, головним тепер є не отримання знань, а можливість відчутти емоційну близькість з туристичним об'єктом. Забезпечити її покликаний фахівець у сфері туризму, який володіє низкою професійних компетентностей.

Компетентісний підхід є основою змісту освіти в Україні. У сучасних умовах кожен випускник закладу вищої освіти України для того щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці має засвоїти ряд фахових компетентностей. Для професіонала у сфері туризму науковці визначають три основні групи компетентностей: морально-етичні (ціннісні або аксіологічні), соціальні, комунікативні [15, с. 16]. Ю. Машика та

Н. Машика виокремлюють міжпредметні (творче мислення, міжособистісне спілкування, полікультурність, ділові якості, розвиток здібностей), загальнонаукові (знання іноземних мов, комп'ютера та інформаційних технологій, управлінські якості, маркетинг, стратегічне планування, знання основних закономірностей туризму), конкретно-наукові (визначаються для кожного навчального предмету) [5, с.199].

Саме ці базові компетентності спрямовані на формування навичок працювати у парадигмі людина–людина, орієнтуватися на потреби туриста, розуміти його емоційно-психологічний стан, вміти комунікувати з різною аудиторією, не втрачаючи при цьому важливих ціннісних орієнтирів, а пропагувати їх у ході своєї діяльності. Вони є складовою soft skill competencies («м'яких навичок»), розвинутість яких є ознакою висококваліфікованого фахівця в сучасному світі. С. Мединська до soft skill competencies професіонала в галузі туризму відносить: управління командою (здатність налагодити стосунки в групі), коучинг (вміння розвивати навички), розв'язання проблем (уміння приймати швидкі та ефективні рішення), впливовість/авторитетність (лідерство), соціальні навички (спілкування, командна робота, культурна обізнаність), організаційні навички (планування та координація, встановлення пріоритетів, багатозадачність, управління часом), обслуговування клієнтів, створення мережі контактів клієнтської бази, гнучкість, відповідальність та прихильність, готовність до викликів [6, с. 210–211].

На нашу думку, на межі hard skill competencies та soft skill competencies формується важлива для бакалавра з туризму і рекреації анімаційна компетентність. Вона виникла як відгук на потребу у фахівцях-туараніматорах, які займаються реалізацією анімаційних програм, включених до змісту культурно-пізнавальних, спортивно-туристичних, розважальних маршрутів. О. Літвінова-Головань визначає її як «володіння сукупністю знань, умінь та навичок з різних галузей туристичної, спортивно-оздоровчої, дозвільної та культурно-пізнавальної діяльності, для ефективної анімаційної діяльності» [3].

Науковці вказують на брак професійних фахівців з туристичної анімації [14, с. 56] та на значну прірву між теоретичними знаннями та практичними вміннями випускників [4]. Адже упродовж тривалого часу підготовка бакалавра з туризму була зорієнтована на вивчення екскурсійного, туроператорського та турагенського блоків. Однак, останнім часом до освітніх бакалаврських програм «Туризм», «Туризм і рекреація», «Міжнародний туризм» уведено навчальну дисципліну «Організація анімаційної діяльності» (Полтавський національний університет імені В. Г. Короленка, Сумський аграрний університет, Івано-Франківський

національний технічний університет нафти і газу), «Організація екскурсійної та анімаційної діяльності» (Одеський національний технологічний університет), «Організація анімаційних послуг в туризмі» (Запорізький національний університет) [7–12].

Враховуючи те, що ключові компетентності конкретизуються на рівні навчальних предметів, то введення спеціальної навчальної дисципліни з анімації для туристів є відповіддю на сучасний запит роботодавців.

В освітній програмі «Туризм і рекреація», реалізованій у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка, до обов'язкових навчальних дисциплін унесено курс «Організація анімаційної діяльності». Його вивчення передбачено на другому році навчання здобувачів освіти (IV семестр) з обсягом 3 кредити ЄКТС, формою контролю – залік.

Дисципліна покликана сформувати у майбутнього фахівця комплексні теоретичні знання та практичні навички з організації анімаційної діяльності. Мету навчальної дисципліни реалізовано через вивчення таких тем: «Поняття та історія виникнення анімації», «Організація анімаційних послуг у готелях і туристських комплексах», «Вербальна анімація», «Організація ігрової анімації», «Організація спортивної анімації», «Музична та танцювальна анімація», «Організація анімаційних шоу», «Свято як основа комплексної анімації», «Карнавальна анімація», «Анімація в діяльності культурних індустрій» [13].

Передбачено поєднання лекційного теоретичного матеріалу та практичних занять. Особливу увагу звернено саме на останні, на яких здобувачі освіти формують та удосконалюють навички. Так, при вивченні теми «Організація анімаційних послуг у готелях і туристських комплексах» студенти на основі даних, отриманих з офіційного сайту одного з готелів/туристських комплексів чи з довідкового матеріалу складають узагальнювальну таблицю «Загальна характеристика підприємства». Зокрема, вказують адресу закладу, його офіційний сайт, визначають категорію, досліджують інфраструктуру, концепцію закладу (пляжний, еко, молодіжний, сімейний, концепція «child free» тощо) та перелік послуг. На цьому ж занятті здобувачі освіти описують концепцію анімаційної програми вибраного ними підприємства за схемою: аналіз матеріально-технічної бази анімації готелю (визначають перелік об'єктів, що використовуються для анімаційної діяльності); період роботи анімаційної команди (сезон, рік); загальна концепція анімаційної діяльності підприємства; аналіз анімаційних послуг. Наступні завдання передбачають розробку та представлення проекту односторонньої анімаційної програми з різноманітними анімаційними заходами (4–5 заходів) за

схемою (назва заходу; час проведення; цільова аудиторія; стисла характеристика) та монтажного листа анімаційного заходу на вільну тему.

Таким чином, під час проведення практичних занять на тему «Організація анімаційних послуг у готелях і туристських комплексах» у здобувачів освіти формується уявлення про взаємозв'язок та взаємозалежність між типами підприємств та видами анімаційної діяльності. Студенти випрацьовують навички розробки та аналізу анімаційних програм різних видів, а також схематичного представлення анімаційного дійства у формі монтажного листа [1, с. 42–47].

Метою заняття на тему «Організація анімації (за видами)» є формування практичних навичок з розробки й оформлення ігрової, спортивної, музичної та танцювальної анімації. Приміром, студенти вчаться схематично моделювати (з використанням інформаційних технологій) рухливі ігри на спортивному майданчику та басейні, розробляти сценарії різноманітних дійств (дискотеки, концерту тощо).

Вивчаючи тему «Організація анімаційних шоу», здобувачі освіти розробляють програму анімаційного шоу, що реалізує обраний ними готель/туристський комплекс за планом: назва шоу, сюжет, час проведення, тривалість, прийоми для залучення учасників до театралізованого дійства, принцип розташування акторів і глядачів стосовно один до одного, тип та модифікація сцени, матеріально-технічне забезпечення, особливості просування заходу (реклама) тощо. Окрім цього, вони визначають основні професійні компетентності аніматора «свого» шоу. Отже, студенти опановують навички, необхідні для створення та реалізації анімаційного дійства, що передбачає великий відсоток театралізації.

При опрацюванні теми «Свято як основа комплексної анімації. Карнавальна анімація» здобувачі освіти не тільки складають план свята, а й проводять розрахунок його собівартості. Це розвиває фінансову грамотність майбутніх фахівців з туризму і рекреації, що передбачає ініціативність, спроможність раціонально і виважено використовувати ресурси і можливості та розвиває культуру економічного мислення.

Здобуті під час навчання теоретичні знання і вміння здобувачі освіти закріплюють на виробничій практиці в музейних установах, що передбачена на третьому році навчання (VI семестр). Вона допомагає краще зрозуміти, як працюють анімаційні програми в реальних умовах і розвиває навички, необхідні для ефективного проведення анімаційних заходів. Під час практики студенти мають можливість освоїти різні аспекти анімаційної діяльності: організація ігор, розваг, спортивних та культурних заходів для туристів. Вони також вчаться працювати в

команді, управляти часом та взаємодіяти з різними категоріями клієнтів. Виробнича практика дає можливість студентам ознайомитися з реальними умовами роботи, специфікою підприємств туристичної сфери, їхньою організаційною структурою та вимогами до працівників. Це допомагає краще підготуватися до майбутньої роботи та уникнути можливих труднощів при працевлаштуванні. Досвід, набутий під час практики, робить випускників більш конкурентоспроможними на ринку праці. Як зауважують науковці, затребуваність фахівців-тураніматорів з кожним роком буде зростати [14, с. 58]. Адже анімація «оживляє» туристичний продукт, наповнюючи його емоційними враженнями, що сприяє повноцінному відпочинку та оздоровленню. Останнє є пріоритетною функцією туризму [17, с. 72].

Отже, вивчення дисципліни «Організація анімаційної діяльності» формує у студентів здатність представляти результати своєї роботи (тобто розроблений особисто сценарій, програма, монтажний лист тощо) усно та письмово; організовувати анімаційні події; орієнтуватися у специфіці організації анімації за видами. На думку А. Захаріної, саме «високоякісні анімаційні програми є багатофункціональним проектом для передачі соціальної, культурної інформації, сприяють збереженню естетико-культурних цінностей, накопиченню інформації та набуттю естетичного досвіду» [2, с. 144]. Майбутній фахівець з туризму і рекреації повинен вміти комплексно вирішувати професійні завдання та приймати ефективні рішення, використовуючи теоретичні знання та практичні навички [16, с. 202].

Окрім цього навчальна дисципліна розвиває у здобувачів вищої освіти аналітичні вміння, продукує повагу до індивідуального і культурного різноманіття, враховувати соціальні, вікові, релігійні, етнічні особливості під час анімаційної діяльності. Це відповідає К 15, К 20–22, К 24, К 26 освітньо-професійної програми «Туризм і рекреація», реалізованій у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка [8].

Висновки. Таким чином, продукування фахових компетентностей бакалавра з туризму і рекреації відбувається за рахунок низки навчальних дисциплін. Сучасний успішний фахівець з туризму зобов'язаний володіти анімаційними навичками, формувати які й покликана дисципліна «Організація анімаційної діяльності». Оскільки такий предмет присутній в освітніх програмах більшості ЗВО, що готують професіоналів з досліджуваної спеціальності, вважаємо, що спеціалісти з різних навчальних закладів розглядають його як важливу складову професійної підготовки бакалавра з туризму і рекреації. Тематичне наповнення

предмету дозволяє ефективно формувати професійні вміння й навички. А практична підготовка остаточно закріплює здобуті під час вивчення курсу результати навчання. Саме такий комплексний підхід до професійної підготовки фахівців з туризму у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка дає ефективний результат.

Література

1. Дмитренко В. Основи музеєзнавства та організація анімаційних послуг : навчально-методичний посібник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи студентів спеціальності 242 Туризм. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021. 82 с.
2. Захаріна А. Г. Підготовка майбутніх фахівців з туризму до анімаційної діяльності: теоретичний аспект. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 41. С. 140–146.
3. Літвінова-Головань О. П. Дослідження професійної компетентності майбутніх фахівців з туризму. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. 2015. Вип. 129 (2). С. 197–199. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/litvinova-golovan.htm (дата звернення: 07.07.2024)
4. Лук'янець А. В. Підготовка туристичних кадрів. *Економіка та суспільство*. 2021. Випуск 25. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/259> (дата звернення: 07.07.2024)
5. Машика Н. В., Машика Ю. В. Підготовка кадрів туризму в Україні : компетентність фахівця в галузі туризму. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Географія. Землеустрій*. 2013. Вип. 1. С. 196–201.
6. Мединська С. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців галузі туризму та індустрії гостинності для підвищення їх конкурентоспроможності на національному та міжнародному ринках. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2019. № 2 (18). С. 208–213.
7. Освітньо-професійна програма «Міжнародний туризм» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм галузі знань 24 Сфера обслуговування (2022). Одеса. 18 с. URL: <http://nmv.ontu.edu.ua/opp/242b-mt2022.pdf> (дата звернення: 15.07.2024)
8. Освітньо-професійна програма «Туризм і рекреація» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм і рекреація галузі знань 24 Сфера обслуговування (2024). Полтава. 24 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1-86wblfXZSVh8ocEGinJfwFyuBSli9SD/view> (дата звернення: 10.07.2024)
9. Освітньо-професійна програма «Туризм» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм і рекреація галузі знань 24 Сфера обслуговування (2024). Суми. 25 с. URL: <https://agro.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/ОПП-242-Туризм-бакалавр-2024.pdf> (дата звернення: 12.07.2024)
10. Освітньо-професійна програма «Туризм» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм і рекреація галузі знань 24 Сфера обслуговування (2023). Івано-Франківськ. 19 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1h-lElrdSp4tzRFY8kdrqKF9XJc4tli02/view> (дата звернення: 10.07.2024)
11. Освітньо-професійна програма «Туризм» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм галузі знань 24 Сфера обслуговування (2021). Мукачеве. 21 с. URL: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/ОП-242-Туризм-бакалавр-2021.pdf> (дата звернення: 15.07.2024)

12. Освітньо-професійна програма «Туризм» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 242 Туризм і рекреація галузі знань 24 Сфера обслуговування (2023). Запоріжжя. 15 с. URL: https://www.znu.edu.ua/opp/bak/fv/opp_tur_2023.pdf (дата звернення: 16.07.2024).

13. Силабус освітнього компонента «Організація анімаційної діяльності». 2023. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1V4q70DBRLAw_s8-QjlhRyYoSoy5bCNat (дата звернення: 19.07.2024)

14. Скрипченко І. Т. Туристська анімація як складова професійної підготовки фахівців до роботи у сфері дитячо-юнацького туризму. *Здоров'є, спорт, реабілітація*. 2016. №4. С.57–61.

15. Сокол Т. Г. Зміна парадигми підготовки фахівців туризму: виклики сучасності. *Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні світові тенденції розвитку науки, освіти та суспільства»* (м. Полтава, 11 травня 2022 р.). Полтава: ЦФЕНД, 2022. С. 15–17.

16. Чепелевська М. М., Гуревич Р. С. Механізм реалізації професійної підготовки фахівців туристичної галузі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2021. Вип. 83. С. 198–203.

17. Шоробура І. М., Долинська О. О. Підготовка фахівців з туризму. *Педагогічний альманах*. 2022. Випуск 51. С. 70–75.

18. Шука Г., Чорна Л., Ковальська Л. Підготовка фахівців галузі туризму в світлі нової парадигми вищої освіти. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2019. №4 (19). С. 455–467.

19. Шука Г.П., Гальків Л. І. Підготовка фахівців сфери туризму з огляду на потреби регіонального ринку. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2020. Випуск 190. С. 62–66.

References:

1. Dmytrenko V. (2021). *Osnovy muzeyeznavstva ta orhanizatsiya animatsiynykh posluh : navchal'no-metodychnyy posibnyk dlya pidhotovky do praktychnykh zanyat' ta samostiynoyi roboty studentiv spetsial'nosti 242 Turyzm*. [Basics of museology and the organization of animation services: a teaching and methodical guide for preparation for practical classes and independent work of students of the specialty 242 Tourism]. Poltava : PNPu imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].

2. Zakharina A. H. (2015). *Pidhotovka maybutnikh fakhivtsiv z turyzmu do animatsiynoyi diyal'nosti: teoretychnyy aspekt*. [Preparation of future tourism specialists for animation activities: theoretical aspect.]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh*, 41, 140–146 [in Ukrainian].

3. Litvinova-Holovan' O. P. (2015). *Doslidzhennya profesynoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv z turyzmu*. [Research of professional competence of future specialists in tourism]. *Visnyk Chernihiv's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky. Fizychnye vykhovannya ta sport*, 129 (2), 197–199. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/litvinova-golovan.htm (data zvernennya: 07.07.2024) [in Ukrainian].

4. Luk"yanets' A. V. (2021). *Pidhotovka turystychnykh kadriv*. [Preparation of tourist personnel]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, 25. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/259> (data zvernennya: 07.07.2024) [in Ukrainian].

5. Mashyka N. V., Mashyka Yu. V. (2013) Pidhotovka kadriv turizmu v Ukraini : kompetentnist' fakhivtsya v haluzi turizmu. [Preparation of tourism personnel in Ukraine: competence of a specialist in the field of tourism]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu : Seriya: Heohrafiya. Zemleustriy*, 1, 196–201 [in Ukrainian].

6. Medyn'ska S. I. (2019). Kompetentnisnyy pidkhid do pidhotovky fakhivtsiv haluzi turizmu ta industriyi hostynnosti dlya pidvyshchennya yikh konkurentospromozhnosti na natsional'nomu ta mizhnarodnomu rynkakh [A competent approach to the preparation of specialists in the field of tourism and the hospitality industry to increase their competitiveness on the national and international markets]. *Visnyk universytetu imeni Al'freda Nobelya. Seriya «pedahohika i psykholohiya». Pedahohichni nauky*, 2 (18), 208–213 [in Ukrainian].

7. Osvitn'o-profesiyna prohrama «Mizhnarodnyy turyzm» pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 242 Turyzm haluzi znan' 24 Sfera obsluhovuvannya (2022). [Educational and professional program «International tourism» of the first (bachelor's) level of higher education, specialty 242 Tourism, field of knowledge 24 Service field]. Odesa. URL: <http://nmv.ontu.edu.ua/opp/242b-mt2022.pdf> (data zvernennya: 15.07.2024) [in Ukrainian].

8. Osvitn'o-profesiyna prohrama «Turyzm i rekreatsiya» pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 242 Turyzm i rekreatsiya haluzi znan' 24 Sfera obsluhovuvannya (2024). [Educational and professional program «Tourism and recreation» of the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 242 Tourism and recreation of the field of knowledge 24 Service sphere]. Poltava. URL: <https://drive.google.com/file/d/1-86wblfXZSVh8ocEGinJfwFyuBSli9SD/view> (data zvernennya: 10.07.2024) [in Ukrainian].

9. Osvitn'o-profesiyna prohrama «Turyzm» pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 242 Turyzm i rekreatsiya haluzi znan' 24 Sfera obsluhovuvannya (2024). [Educational and professional program «Tourism» of the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 242 Tourism and recreation of the field of knowledge 24 Service sphere]. Sumy. URL: <https://agro.snau.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/OPP-242-Turyzm-bakalavr-2024.pdf> (data zvernennya: 12.07.2024) [in Ukrainian].

10. Osvitn'o-profesiyna prohrama «Turyzm» pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 242 Turyzm i rekreatsiya haluzi znan' 24 Sfera obsluhovuvannya (2023). [Educational and professional program «Tourism» of the first (bachelor) level of higher education in the specialty 242 Tourism and recreation of the field of knowledge 24 Service sphere]. Ivano-Frankivs'k. URL: <https://drive.google.com/file/d/1h-lElrdSp4tzRFY8kdrqKF9XJc4tli02/view> (data zvernennya: 10.07.2024) [in Ukrainian].

11. Osvitn'o-profesiyna prohrama «Turyzm» pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 242 Turyzm haluzi znan' 24 Sfera obsluhovuvannya (2021). [Educational and professional program «Tourism» of the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 242 Tourism, field of knowledge 24 Service sphere]. Mukachevo. URL: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/07/OP-242-Turyzm-bakalavr-2021.pdf> (data zvernennya: 15.07.2024) [in Ukrainian].

12. Osvitn'o-profesiyna prohrama «Turyzm» pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 242 Turyzm i rekreatsiya haluzi znan' 24 Sfera obsluhovuvannya (2023). [Educational and professional program «Tourism» of the first (bachelor) level of higher education in the specialty 242 Tourism and recreation of the field of knowledge 24 Service sphere]. Zaporizhzhya. URL: https://www.znu.edu.ua/opp/bak/fv/opp_tur_2023.pdf (data zvernennya: 16.07.2024) [in Ukrainian].

13. Syllabus osvithnoho komponenta «Orhanizatsiya animatsiynoyi diyal'nosti» (2023). [Syllabus of the educational component «Organization of animation activity»]. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1V4q70DBRLAw_s8-QjlhRyYoSoy5bCNat (data zvernennya: 19.07.2024) [in Ukrainian].

14. Skrypchenko I. T. (2016). Turyst-s'ka animatsiya yak skladova profesiiynoyi pidhotovky fakhivtsiv do roboty u sferi dytyacho-yunats'koho turyzmu. [Tourist animation as a component of professional training of specialists to work in the field of children's and youth tourism]. *Zdorov'e, sport, reabylytatsyya*, 4, 57–61 [in Ukrainian].

15. Sokol T. H. (2022). Zmina paradyhmy pidhotovky fakhivtsiv turyzmu: vyklyky suchasnosti. [Changing the paradigm of training tourism specialists: modern challenges]. *Zbirnyk tez dopovidey Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Suchasni svitovi tendentsiyi rozvytku nauky, osvity ta suspil'stva» (m. Poltava, 11 travnya 2022 r.)*. Poltava: TSFEND [in Ukrainian].

16. Chepelevs'ka M. M., Hurevych R. S. (2021). Mekhanizm realizatsiyi profesiiynoyi pidhotovky fakhivtsiv turystrychnoyi haluzi. [Mechanism of implementation of professional preparation of specialists in the tourism industry]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, 83, 198–203 [in Ukrainian].

17. Shorobura I. M., Dolyns'ka O. O. (2022). Pidhotovka fakhivtsiv z turyzmu. [Preparation of specialists in tourism]. *Pedahohichnyy al'manakh*, 51, 70–75 [in Ukrainian].

18. Shchuka H., Chorna L., Koval's'ka L. (2019). Pidhotovka fakhivtsiv haluzi turyzmu v svitli novoyi paradyhmy vyshchoyi osvity. [Preparation of specialists in the field of tourism in the light of the new paradigm of higher education]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny*. Seriya: Pedahohichni nauky, 4 (19), 455–467 [in Ukrainian].

19. Shchuka H.P., Hal'kiv L. I. (2020). Pidhotovka fakhivtsiv sfery turyzmu z ohlyadu na potreby rehional'noho rynku. [Preparation of specialists in the field of tourism from the view of needs of the regional market]. *Naukovi zapysky*. Seriya: Pedahohichni nauky, 190, 62–66 [in Ukrainian].

УДК 37.01:80.(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-889-901](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-889-901)

Довженко Тетяна Олексіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової і професійної освіти, декан факультету початкового навчання, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел.: (050) 323 24 15, <https://orcid.org/0000-0003-1384-511X>

ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті подано результати дослідження актуальної проблеми формування читацьких інтересів у дітей молодшого шкільного віку. Обґрунтовано необхідність ретельного вибору літератури для читання на етапі початкової освіти в умовах кризи читацької культури в сучасному суспільстві. Наведено емпіричні дані з подальшим аналізом і фактологічним узагальненням отриманого матеріалу, спрямованого на діагностику читацьких інтересів дітей даного віку. Метою дослідження стала спроба виявлення стану читацької діяльності та інтересу до неї як форми організації дозвілля сучасних дітей молодшого шкільного віку. Проведене дослідження дозволило встановити, якій літературі надають перевагу молодші школярі, які твори їх цікавлять, що вплинуло на їхні читацькі інтереси в освітньому процесі та дозвіллі. Увагу приділено персонажам літературних творів, що якнайбільше подобаються молодшим школярам.

У ході дослідження встановлено, що репертуар читання дітей молодшого шкільного віку чітко фрагментований. У ньому мають місце твори на різні теми і жанри. Установлено, що їхніми улюбленими жанрами залишаються чарівні казки, розповіді про тварин, пригодницька література, фантастика і фентезі, гумористичні оповідання. Частка дозвілльового читання виявилася дещо меншою, порівняно з програмними творами мовно-літературної освітньої галузі.

Деформація читацьких інтересів дітей молодшого шкільного віку спостерігається наприкінці навчання в початковій школі та проявляється у слабко вираженій потребі в «серйозному» читанні, захопленні розважальним жанром, зниженні самостійності у виборі книг для дозвілльового читання, ролі медіасередовища і масової культури, візуальних ефектів у читанні.

Ключові слова: діти, молодший шкільний вік, мотивація, читацький інтерес, читацька компетентність, літературне читання, початкова освіта.

Dovzhenko Tetiana Oleksiyivna Doctor of Science (Professional education), professor, Professor Department of Primary and Professional Education, Dean of the Faculty of Primary Education Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevsky St., 29, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 323-24-15, <https://orcid.org/0000-0003-1384-511X>

FORMATION OF READING INTERESTS IN JUNIOR SCHOOL AGE CHILDREN IN THE CONTEXT OF PRIMARY EDUCATION REFORM

Abstract. The article presents the results of a study of the current problem of the formation of reading interests in children of junior school age. The need for a careful selection of literature for reading at the stage of primary education in the context of the crisis of reading culture in modern society is substantiated. Empirical data with further analysis and factual generalization of the obtained material aimed at diagnosing the reading interests of children of a given age are provided. The purpose of the study was to try to identify the state of reading activity and interest in it as a form of leisure organization of modern children of junior school age. The conducted research made it possible to establish which literature is preferred by younger schoolchildren, which works are of interest to them, which influenced their reading interests in the educational process and leisure time. Attention is paid to the characters of literary works that are most liked by younger schoolchildren.

In the course of the study, it was established that the reading repertoire of children of junior school age is clearly fragmented. It contains works on various topics and genres. It has been established that their favorite genres remain magical fairy tales, stories about animals, adventure literature, fantasy and fantasy, humorous stories. The share of leisure reading turned out to be somewhat smaller, compared to the program works of the linguistic and literary educational field.

Deformation of the reading interests of children of primary school age is observed at the end of primary school education and is manifested in a weakly expressed need for «serious» reading, fascination with the entertainment genre, a decrease in independence in choosing books for leisure reading, the role of the media environment and mass culture, visual effects in reading.

Keywords: children, junior school age, motivation, reading interest, reading competence, literary reading, primary education.

Постановка проблеми. В умовах реформування змісту початкової освіти проблеми, що пов'язані з інтересом молодших школярів до

дитячого читання, постають у центрі уваги багатьох досліджень, зокрема, у сфері лінгводидактики [2; 16], соціології [4], бібліотекознавства [6; 10], педагогіки [1; 3; 7-9; 11-15; 17]. Читання розглядається в них як життєзберезувальна функція культури, технологія інтелектуального відтворення в суспільстві, як одна з культурних практик і складна організована система, що виконує соціально-організуючу функцію культури, як національний ресурс розвитку суспільства, як ключ до життя в інформаційному суспільстві, зв'язку з вихованням, моральністю та духовністю нації.

Уміння читати і розуміти прочитане як соціокультурний феномен і його провідна роль у розвитку особистості актуалізується в Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), де розглядається як з'єднувальна ланка, що пронизує десять ключових компетентностей і передбачає «вміння усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти і погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, удома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування».

У «Державному стандарті початкової освіти» (2018 р.) читацький інтерес дітей молодшого шкільного віку розглядається як «любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мовлення для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність застосовувати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях». Формування читацької компетентності молодших школярів відповідно до зазначеного документу здійснюється в ході вивчення мовно-літературної освітньої галузі, завдяки чого дитина «сприймає, аналізує, інтерпретує, критично оцінює інформацію в текстах різних видів, медіатекстах і використовує її для збагачення власного досвіду». Водночас у такий спосіб здійснюється вплив на розвиток етичних почуттів, доброзичливості, емоційно-моральної чуйності, а розуміння почуттів іншої людини і співпереживання їй визначається як домінантна особистісна якість. Цього можна досягти шляхом оволодіння навичками смислового читання текстів різних стилів і жанрів, а провідним результатом слід уважати усвідомлення значущості читання для особистого розвитку дитини молодшого шкільного віку, удосконалення її моральних уявлень, становлення основ громадянської ідентичності і світогляду, а також формування потреби в систематичному читанні.

На наш погляд, у змісті початкової освіти мета вивчення мовно-літературної освітньої галузі має полягати у формуванні читача, для якого

читання є творчим процесом у взаємодії з автором у вигляді, найперше, художнього тексту. Такий читач здатний осмислити складну, у тому числі й суперечливу інформацію, що закладена в тексті, зрозуміти позицію автора, його цілі, бути готовим морально і духовно вдосконалюватися.

Безумовно, суспільство на державному рівні приділяє увагу підтриманню в дітей молодшого шкільного віку інтересу до читання. Більшість дослідників погоджуються з тим, що читання книг сприяє загалом збереженню національної культури країни і, зокрема, формуванню світогляду дитини, її духовно-моральному розвитку, задовольняє її потреби в естетичних емоціях, розвиває художній смак і світогляд. Водночас у нашій країні, як і в багатьох інших, відзначаються кризові явища у сфері дитячого читання, які прийнято пов'язувати з глобалізацією, доступністю аудіовізуальних засобів масової інформації, надмірним поширенням соціальних мереж, розвитком індустрії розваг. Ця проблема стає настільки масштабною, що піднімає дискусію про системну кризу читацької культури в сучасному суспільстві, про критичну межу втрати інтересу дітей до читання. Сформована на високому рівні читацька компетентність стає критичною вимогою сьогодення, коли обсяги і різноманіття інформації суттєво збільшуються порівняно з попередніми десятиліттями внаслідок інформаційного вибуху, зокрема, спричиненого цифровізацією життя й активними глобалізаційними процесами. Тому читацьку компетентність сучасна людина має вдосконалювати впродовж усього свого життя [4].

З ініціативи Українського центру оцінювання якості освіти проведений загальнодержавний зовнішній моніторинг якості початкової освіти (далі – ЗЗМЯПО) «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» (2022 р.), у ході якого 1320 учнів проходили тест із читання, задіяно 8 тестових зошитів із читання та книжок для читання до них. За підсумками тестування з читання в межах основного етапу другого циклу ЗЗМЯПО виявлено, що в 2021 році високий поріг сформованості читацької компетентності подолали лише 14,9 % випускників початкової школи, середній – 49,6 %, а базовий – 83,1 % [4, с. 95].

Необхідність проведення моніторингового дослідження фахівці пояснюють тим, що щойно навчившись читати, учень початкової школи в процесі навчання та в позашкільно активно починає працювати з різноманітними текстами відповідно до свого віку, уподобань чи потреб: художніми творами, навчальними і пізнавальними текстами (підручниками, довідниками, словниками і енциклопедіями), документами (інструкціями, правилами), різноманітними медіатекстами (рекламою,

оголошеннями). У науковій літературі все це різноманіття текстів диференціюють, передусім, за метою, з якою дитина до них звертається. Відповідно дослідники виокремлюють два великі типи текстів:

- 1) тексти для отримання задоволення (художні, фікшн);
- 2) інформаційні тексти (нонфікшн) [4].

Водночас узаємодія дітей молодшого шкільного віку з обома типами текстів за метою читання (текстами для задоволення чи для отримання інформації) опосередкована активізацією когнітивних процесів, хоча їх затребуваність і є відносно різною в кожному конкретному випадку. Наприклад, під час роботи з інформаційним текстом, як-от рекламним буклетом, важливішим буде вміння швидко знаходити потрібну інформацію й оцінювати її корисність, достовірність; натомість при читанні казки чи оповідання більш актуальним буде проаналізувати смисл твору, послідовність і логіку подій, характер і вчинки персонажів, оцінити художню цінність тексту [4, с. 90]. До основних когнітивних процесів, що визначають специфіку читацької діяльності дитини, за аргументованими висновками науковців, належать такі:

- 1) пошук і знаходження інформації, поданої в явному вигляді, безпосередньо або опосередковано;
- 2) формулювання простих висновків на основі інформації, що безпосередньо або опосередковано подана в тексті;
- 3) інтерпретування й узагальнення (інтегрування) інформації;
- 4) аналізування та оцінювання змісту тексту і способів його донесення, а саме: мовних особливостей і структури тексту [там само].

Зазначене визначило вибір нами напряму наукового дослідження – читацькі інтереси дітей молодшого шкільного віку в контексті реформування початкової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження останніх років, що проведені фахівцями в галузі початкової освіти (О. Вашулено [2], Г. Копач [6], О. Савченко [9] та ін.), констатують зниження в дітей молодшого шкільного віку інтересу до читання, скорочення частки читання у структурі вільного часу, зміну репертуару і мотивів читання [9]. На думку В. Науменко [8], на зміну старої моделі, для якої характерний досить високий статус, різноманітний репертуар читання та спостерігалася спілкування дітей з однолітками щодо прочитаного, прийшла нова модель, яка відображає кардинальну зміну ставлення до читання, зниження його престижу в суспільстві, зростаючий вплив цифрового середовища, поглинання сучасної дитини масовою культурою. Для нової моделі читання характерні деформація репертуару читання (збільшення частки розважального читання), переважання «ділового»

читання («читання за завданням») над «дозвілльєвим» (читання на власний вибір), перевага друкованої продукції, де широко представлений відеоряд (ілюстровані журнали і комікси), зміна сприйняття друкованого тексту, яка стає більш поверхневою та фрагментарною [14].

Водночас більшість опублікованих розвідок із цієї проблеми спрямовано на аналіз читацького репертуару молодших і старших підлітків, тоді як дані про читацький інтерес у молодших школярів потребують конкретизації та уточнення. Даний факт обумовлює необхідність детального вивчення репертуару читання на рівні початкової освіти, оскільки саме в цьому віці дитина приходить до школи, а потім досягає необхідного для продовження подальшого навчання рівня читацької компетентності. На ґрунті цієї компетентності вдосконалюється навичка усвідомленого читання і формується вміння дитини самостійно вибудовувати коло свого читання.

Мета статті полягає у вивченні читацьких інтересів дітей молодшого шкільного віку в контексті реформування початкової освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідження організовано в початкових класах закладів загальної середньої освіти м. Харків, де формування читацьких інтересів дітей молодшого шкільного віку здійснювалося в ході вивчення мовно-літературної освітньої галузі як за типовими освітніми програмами (НУШ-1 і НУШ-2), так і нетиповими: «Інтелект України» (науковий керівник Гавриш І. В.) Лист ДСЯО від 06.08.2020 за № 01/01-23/929; «Світ чекає крилатих» (науковий керівник А. Д. Цимбалару) Лист ДСЯО від 22.09.2020 за № 01/01-23/1115; за вальдорфською педагогікою (автори Д. Ю. Косенко, О. І. Мезенцева) Лист ДСЯО від 11.09.2020 за № 01/01-23/1044; за педагогічною технологією «Росток» (науковий керівник Т. О. Пушкарьова) Лист ДСЯО від 11.09.2020 за № 01/01-23/1045; за системою розвивального навчання Д. Б. Ельконіна, В. В. Давидова (автори І. П. Старагіна, Г. М. Захарова та ін.) Лист ДСЯО від 11.09.2020 за № 01/01-23/1043 та ін.

Результати проведеного нами дослідження виявляють низку особливостей, що пов'язані як із читацьким інтересом дітей, так і з організацією процесу їхнього читання у класній і позакласній роботі. Можна відзначити, що в початковій школі провідну роль відіграє керівництво читанням дітей зі сторони вчителя. У такому випадку частка самостійного читання трохи підвищується в порівнянні з програмним тільки в першому класі (51 % і 49 % відповідно), у 2-4-му класах переважає програмне читання, тобто діти ознайомлюються з тими творами, які пропонують автори підручників із літературного читання або вчитель початкових класів. У других класах частка програмного і

самостійного читання становить 73 %, у третіх класах – 68 %, у четвертих класах – 62 %. Роль батьків у залученні дітей молодшого шкільного віку до самостійного читання є незначною (12-13 %). Також незначною можемо вважати роль однолітків у формуванні читацьких інтересів дітей молодшого шкільного віку (15-25 %).

На основі аналізу результатів опитування учнів першого класу, нами встановлено, що в колі їхнього самостійного читання значну чисельність займають книги, які мають екранну (частіше мультиплікаційну) версію (47 %). У той самий час, до рейтингу найбільш популярних потрапляють художні тексти, що надруковані на папері, але виявляються більш цікавими, ніж мультфільми (53 %). В учнів першого класу відзначається високий інтерес, насамперед, до літературних і фольклорних казок: у відповідь на запитання «Які книги тобі подобаються?» діти називали казки Ш. Перро, Д. Родарі, Х. К. Андерсена, А. Ліндгрен, братів Грімм та ін. Для молодшого шкільного віку характерна незначна тематична і жанрова різноманітність читацьких інтересів, оскільки перевагу вони надають розповідям про тварин, рослини, а також творам, у сюжеті яких мають місце пригоди чи подорожі, оповідання «про добрих людей».

У порівнянні з учнями першого класу в другокласників відзначається зниження інтересу до мультиплікації (23 %) та його посилення до авторської художньої літератури, насамперед, до прозових творів. Поряд із казковими творами Х. К. Андерсена, А. Мілна, Д. Родарі та ін. діти обирають цілком реалістичні (М. Твена «Пригоди Тома Сойєра»).

Учні другого класу виявляють читацький інтерес переважно до фольклорних і художніх текстів, що вивчаються за програмою мовно-літературної освітньої галузі. При самостійному виборі діти орієнтуються, в основному, на казки з пригодами героїв, розповіді про тварин, а також на науково-пізнавальну літературу, що включає енциклопедичну інформацію про техніку, інструменти, машини, Всесвіт, живу природу. У цьому віці в дітей відзначається значне тематичне розмаїття порівняно з першокласниками. Крім того, що у другокласників зберігається інтерес до навколишнього світу (подобаються книги про тварин, світ навколо нас, подорожі та пригоди, рослини), їх на цьому етапі починають хвилювати моральні питання: добро і зло, справедливість і несправедливість, сміливість і боягузтво, вірність і зрада, відповідальність і безвідповідальність.

В учнів третього класу прояв інтересу до мультиплікації відзначено на тому самому рівні, що і в другокласників (23 %), а також виявлено незначне зростання інтересу до науково-пізнавальної літератури (14 %). У

рейтингу найбільш популярних книг перевагу отримують художні тексти. У цій віковій групі домінують в основному епічні твори братів Грімм, Ш. Перро, А. Ліндгрен, Дж. Р. Кіплінга, П. Треверс, М. Твена. Читацькі інтереси учнів третього класу досить різноманітні порівняно з учнями другого класу, а їх позитивна динаміка відбувається як за рахунок програмного читання, так і дозвільного. Дітям цікаво читати про тварин, пригоди і подорожі, чари і фантастичні істоти, незвичайних людей; важливими стають теми дружби, добра і зла, стосунків з однолітками. У цьому віці в деяких дітей відзначено інтерес до фентезі, що мають екранну версію: серія романів Дж. Роулінг про Гаррі Поттера, Д. Толкін «Хоббіт, або Туди і назад».

У багатьох учнів четвертого класу улюбленими стають епічні оповідання про звичаї українських козаків. Якщо говорити про дозвільне читання, то їм подобаються казки Х. К. Андерсена, «Три товстуни» Ю. К. Олеші, «Пеппі Довга панчоха» А. Ліндгрен та ін. Багато хто з дітей надає перевагу гумористичній літературі, а також творам, у яких описуються пригоди і подорожі (Ж. Верн «Таємничий острів» і «Діти капітана Гранта», М. Рід «Вершник без голови»). У самостійному читанні в цьому віці найбільш помітний інтерес до фантастики (К. С. Льюїс «Хроніки Нарнії»). Загалом, у самостійному читанні дітей десяти-одинадцяти років ми можемо спостерігати вподобання, що характерні для підлітків: тобто вони вибирають твори з динамічним сюжетом і про іншу (фантастичну) реальність.

Прикметним стає захоплення дітей молодшого шкільного віку масовою літературою. І якщо в першому класі це явище ще недостатньо поширене (14 %), то до кінця четвертого класу 44 % дітей обирають для самостійного читання саме таку літературу, керуючись переважно порадами друзів чи інформацією з Інтернету. Так, серед читацьких інтересів учнів 1-2-го класів виявляються «Дівчинка з місячного світла» і «Кошеня Міллі, або З поверненням, леопард» Х. Вебб, серія книг «Принцеси поні» Х. Райдер. У четвертому класі багато дітей ознайомлюються з творами таких авторів, як Ерін Хаантер («Коти-воїни»), Фрауке Шойнеманн («Пригода кота-детектива», «Агент на м'яких лапах»), Джон Стівенс («Смарагдовий атлас»), Джон Адра («Ліс Улісс і скарб шаблезубих»), Холлі Вебб («Єгипетський ребус» – із серії «Мейзі Хітсі»), Дейзі Медоуз («Лисичка Тиківка, або Місячний камінь»), Хелена Хайд («Профспілка попаданцев, або Няня спеціального призначення»), Муні Вітчер (серія книг «Ніна»). У масовій літературі можна побачити так самі тематичні вподобання дітей, що і в художній (про тварин, чари, перетворення, фантастичних героїв).

Безумовно, важко очікувати, що перелічені твори масової літератури, які обирають багато четверокласників для дозвілєвого читання, здатні передати духовно-практичний досвід попередніх поколінь, сформувані ціннісні установки або викликати естетичні переживання. Хоча серед улюблених деякі учні називають і такі, сприйняття яких потребує великих духовних, інтелектуальних чи емоційних зусиль (А. Ліндгрєн «Малюк і Карлсон», Дж. Свіфт «Подорож Гулівера», А. Сент-Екзюпері «Маленький принц», Д. Дефо «Робінзон Крузо», П. Треверс «Мері Поппінс» та ін.). У цілому, книги, що самостійно обрано учнями четвертого класу для дозвілєвого читання, мають розважальний характер. Самостійне читання тут часто визначається випадковим вибором, на який впливають спілкування з друзями-однокурсниками або соціальні мережі.

Незначна частка учнів четвертих класів (4 %) виявляє інтерес до творів, які призначені для підліткового віку (А. Сент-Екзюпері «Маленький принц», Ж. Верн «Таємничий острів» і «Діти капітана Гранта», М. Рід «Вершник без голови»), що, ймовірно, обумовлено впливом дорослих на їхній читацький інтерес.

Висновки. Отже результати проведеного нами дослідження підтверджують головне: сучасні молодші школярі читають. Серед усіх респондентів лише дві дитини відповіли, що їм нецікавий цей вид дозвілля. Натомість 5 % дітей молодшого шкільного віку зазначили, що їм цікаві будь-які книги, оскільки головне для них – читати, 15 % назвали не одну, а кілька тем, які їх приваблюють, а ще 21 % молодших школярів серед улюблених назвали декілька творів.

У дітей молодшого шкільного віку нами не виявлено інтерес до друкованої продукції (ілюстровані журнали, комікси), натомість їх, як і раніше, приваблюють традиційні книги. Значний інтерес у них викликають твори, що мають відеоінтерпретацію (фільм, мультфільм, комп'ютерна гра). Перевага літературних творів щодо мультфільмів є важливою з культурологічного погляду. Оскільки в зарубіжній мультиплікації відзначається стабільна тенденція до вестернізації як прояв процесів глобалізації аудіовізуального середовища, наслідком чого стає нівелювання національної культури, художня література і фольклор можуть розглядатися як засіб трансляції національно-культурних цінностей, що передаються у спадок новому поколінню.

Складність і багатоплановість творів, які читають діти молодшого шкільного віку, вимагає від них «вдумливого читання»: емоційної включеності до тексту, розуміння характерів персонажів, мотивів їхніх вчинків і основного морального конфлікту. Репертуар читання молодших

школярів охоплює книги на різного тематичного і жанрового спрямування. Базовими в репертуарі залишаються твори, з якими учні ознайомлюються в освітньому процесі. Серед жанрових переваг дітей виділяється літературна казка, але водночас у деяких із них відзначається інтерес до лірики (7 % – у першому класі), до гумористичної та природничої літератури. У цілому ж дозвілєве читання дітей молодшого шкільного віку більше орієнтоване на розважальну літературу, а улюблені теми охоплюють життя тварин, пригоди, подорожі, фантастику, чаклунство.

Протягом усього навчання в початковій школі нами відзначається така динаміка інтересу до науково-пізнавальної літератури: якщо в 1-3-х класах енциклопедії потрапляють до рейтингу популярності в 9-12 % дітей, то в четвертому класі – лише в 4 %. Аналіз читацьких інтересів дітей молодшого шкільного віку дозволяє також відзначити гендерні відмінності: різниця між тематикою читання дівчаток і хлопчиків виявляється вже в першому класі, а до четвертого класу вона збільшується. Зокрема, хлопчиків більше захоплюють бойовики, фантастика, фентезі, містичні історії, трилери (жахи), детективи, а дівчаток – розповіді про тварин, природу, дружбу, пригоди, ляльки, виконання бажань, ліричні події, натомість якнайменше їх цікавлять фантастичні історії. Дівчатка більше орієнтовані на читання художньої літератури, ніж хлопчики, яких у творах приваблює переважно гостросюжетний характер – action (ймовірно, під впливом захоплення комп'ютерними іграми) або пізнавальний характер (книги про комп'ютери, техніку, космос), цікавий сюжет, інша (фантастична) реальність. Натомість у читацькому інтересі дівчаток простежується значущість таких особистих якостей, як схильність до турботи, співчуття, співпереживання, доброта, чуйність, дружелюбність, уміння вибудовувати міжособистісні стосунки.

Уже на етапі початкової освіти стає помітним, що дозвілєве читання – улюблене заняття переважно дівчаток, а не хлопчиків. Саме у відповідях дівчаток можна побачити більше різноманітних авторських імен і творів. З усіх респондентів 5 % учнів – це діти, для яких українська мова не є рідною. Також ми не виявили значних відмінностей у їхніх читацьких інтересах порівняно з дітьми-носіями мови. Їм теж подобаються казки (фольклорні та літературні), розповіді про природу, пригоди і подорожі, дітей і дитинство, фентезі. Серед улюблених героїв називають Буратіно, Чиполліно, Попелюшку, Гаррі Поттера. Ці діти навчаються в четвертому класі та виявляють незначний інтерес до масової літератури (3 %).

Серед художніх творів, які подобаються дітям молодшого шкільного віку, виявилось дуже мало сучасних, написаних гарною літературною мовою (5 %). Дітям знайомі імена Андрія Кокотюхи, який спеціалізується на детективних сюжетах і в інших жанрах («Таємниця козацького скарбу», «Таємниця зміїної голови», «Таємниця підводного човни»), Сашка Лірника, Андрія Бачинського («140 децибелів тиші»), Сашка Дерманського («Чудове Чудовисько», «Король буків, або таємниця Смарагдової книги», «Вужик Онисько», «Казки дракона Омелька»), дитячої енциклопедистки Наталії Чуб. Їм було б цікаво читати реалістичні твори про своїх сучасників-однолітків, але з такою літературою і педагоги, і батьки їх мало ознайомлюють.

До четвертого класу читацькі інтереси дітей молодшого шкільного віку змінюються кардинально: відзначаються слабо виражена потреба в «серйозному» читанні, натомість переважає захоплення розважальним читанням, низька самостійність дозвілєвого читання, вплив на вибір книг для читання масової культури, гендерні відмінності в читацьких уподобаннях. Така деформація читацьких інтересів наприкінці навчання в початковій школі є тривожним симптомом, що потребує втручання вчителя.

Тож перспективи подальших наукових розвідок проблеми читацьких інтересів дітей молодшого шкільного віку ми вбачаємо в дослідженні позакласних і позашкільних заходів, долучення до яких дозволить посилити привабливість для дітей молодшого шкільного віку художньої літератури. Учителі початкових класів, безумовно, повинні враховувати у своїй професійній діяльності читацькі інтереси сучасних дітей, давати можливість поділитися своїми враженнями від читання самостійно обраної книжки. Вони більшою мірою, ніж батьки, здатні гармонізувати читацькі інтереси дітей молодшого шкільного віку, сформувані в них мотивацію щодо читацької діяльності.

Література:

1. Алексєєва С. Лекції для батьків першокласників. *Початкова освіта*. 2009. № 12. С. 6–9.
2. Вашуленко О. Читацька компетентність молодшого школяра : теоретичний аспект. *Початкова школа*. 2011. № 1. С. 48–50.
3. Дривинська Л. Формування читацького інтересу на уроках позакласного читання і в позаурочний час. *Початкова освіта*. 2015. лют. (№ 3). С. 11–17.
4. Звіт про результати другого циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2021 р.: у 2-х частинах. Частина I. Що знають і вміють випускники початкової школи та як змінилася ситуація за три роки / Г. Бичко (основний автор), В. Терещенко, В. Горох, М. Мазорчук, Т. Лісова, Т. Вакуленко. Київ : Український центр оцінювання якості освіти, 2022. 189 с.

5. Компаній О. Методичні засади формування читацького інтересу молодших школярів. *Імідж сучасного педагога*. 2012. № 7. С. 28–30.
6. Копач Г. С. Виховання у дітей інтересу до читання. *Шкільний бібліотекар*. 2011. № 2. С. 2–5.
7. Мартиненко В. Читацька діяльність молодших школярів : сучасні тенденції розвитку. *Початкова школа*. 2017. № 8. С. 16–20.
8. Наumenко В. Читання як задоволення і потреба. Прийоми формування у дітей інтересу до читання. *Учитель початкової школи*. 2019. № 7. С. 8–10.
9. Савченко О. Щоб книга увійшла у життя дитини : вітчизняний і зарубіжний досвід. *Початкова школа*. 2016. № 5. С. 22–26.
10. Сербіна В. А. Моніторинг читацького попиту та інтересів користувачів. *Шкільний бібліотекар*. 2013. № 6. С. 2–6.
11. Теплюк В., Колпакова Н. Розвиток читацького інтересу. *Початкова освіта*. 2012. № 35. С. 5–10.
12. Ткачук Г. Роль і місце дитячої книжки у розвитку творчої особистості дитини-читача. *Початкова школа*. 2016. № 5. С. 27–30.
13. Федорченко Т. Формування читацького інтересу в молодших школярів. *Завуч*. 2015. січ. (№ 2). С. 20–22.
14. Формування читацьких інтересів молодших школярів / автор-упорядник : Жуковська Галина Іванівна, вчитель початкових класів Залавської загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів, спеціаліст. Залав'я, 2018. 52 с.
15. Чиренко Н. Читання «комп'ютерних» дітей. *Шкільний світ*. 2009. № 11. С. 1–6.
16. Шацька Н. Формування читацького інтересу. Форми заохочення здобувачів освіти. *Дивослово*. 2020. № 1. С. 2–5.
17. Шеляг Г. Наступність у розвитку читацького інтересу учнів 3-4-х класів. *Початкова освіта*. 2010. № 9. С. 2–6.

References:

1. Alekseeva, S. (2009). Lektsii dlia batkiv pershoklasnykiv [Lectures for parents of first-graders]. *Pochatkova osvita – Primary education*, 12, 6–9 [in Ukrainian].
2. Vashulenko, O. (2011). Chytatska kompetentnist molodshoho shkoliara : teoretychnyi aspekt [Reading competence of a junior high school pupil: theoretical aspect]. *Pochatkova osvita – Primary education*, 1, 48–50 [in Ukrainian].
3. Dryvynska, L. (2015). Formuvannia chytatskoho interesu na urokakh pozaklasnoho chytannia i v pozaurochnyi chas [Formation of reading interest in extracurricular reading lessons and in extracurricular time]. *Pochatkova osvita – Primary education*, February (№ 3), 11–17 [in Ukrainian].
4. Zvit pro rezultaty drugoho tsyklu zahalnodержavnoho zovnishnoho monitorynhu yakosti pochatkovoї osvity «Stan sformovanosti chytatskoi ta matematychnoi kompetentnosti vypusknikiv pochatkovoї shkoly zakladiv zahalnoi serednoi osvity» [Report on the results of the second cycle of the national external monitoring of the quality of primary education «The state of formation of reading and mathematical competences of primary school graduates of general secondary education institutions»] in 2021: in 2 parts. Part I. What elementary school graduates know and can do and how the situation has changed in three years / G. Bychko (main author), V. Tereshchenko, V. Horoh, M. Mazorchuk, T. Lisova, T. Vakulenko. Kyiv: Ukrainian Center for Evaluation of the Quality of Education, 2022. 189 p. [in Ukrainian].

5. Company, O. (2012). Metodichni zasady formuvannya chytatskoho interesu molodshykh shkoliariv [Methodical principles of formation of reading interest of younger schoolchildren]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 7, 28–30 [in Ukrainian].

6. Kopach, G. S. (2011). Vychovannia u ditei interesu do chytannia [Education of children's interest in reading]. *Shkilnyi bibliotekar – School librarian*, 2, 2–5 [in Ukrainian].

7. Martynenko V. (2017). Chytatska diialnist molodshykh shkoliariv : suchasni tendentsii rozvytku [Reading activity of younger schoolchildren: modern development trends]. *Pochatkova shkola – Primary school*, 8, 16–20 [in Ukrainian].

8. Naumenko, V. (2019). Chytannia yak zadovolennia i potreba. Pryiomy formuvannia u ditei interesu do chytannia [Reading as pleasure and need. Techniques for developing children's interest in reading]. *Uchytel pochatkovoï shkoly – Primary school teacher*, 7, 8–10 [in Ukrainian].

9. Savchenko, O. (2016). Shchob knyha uviishla u zhyttia dytyny : vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid [For the book to enter the child's life: domestic and foreign experience]. *Pochatkova shkola – Primary school*, 5, 22–26 [in Ukrainian].

10. Serbina, V. A. (2013). Monitorynh chytatskoho popytu ta interesiv korystuvachiv [Monitoring of reader demand and user interests]. *Shkilnyi bibliotekar – School librarian*, 6, 2–6 [in Ukrainian].

11. Tepliuk, V., & Kolpakova, N. (2012). Rozvytok chytatskoho interesu [Development of reader's interest]. *Pochatkova osvita – Primary education*, 35, 5–10 [in Ukrainian].

12. Tkachuk, G. (2016). Rol i mistse dytiachoi knyzhky u rozvytku tvorchoi osobystosti dytyny-chytacha [The role and place of a children's book in the development of the creative personality of a child-reader]. *Pochatkova shkola – Primary school*, 5, 27–30 [in Ukrainian].

13. Fedorchenko, T. (2015). Formuvannia chytatskoho interesu v molodshykh shkoliariv [Formation of reading interest in younger student]. *Zavuch – Head teacher*, January (№ 2), 20–22 [in Ukrainian].

14. Formuvannia chytatskykh interesiv molodshykh shkoliariv / avtor-uporiadnyk : Zhukovska Halyna Ivanivna, vchytel pochatkovykh klasiv Zalavskoi zahalnoosvitnoi shkoly I-II stupeniv, spetsialist. [Formation of reading interests of younger schoolchildren / author-compiler: Zhukovska Halyna Ivanivna, teacher of primary classes of the Zalavsk comprehensive school of grades I-II, specialist]. Zalavya, 2018. 52 p. [in Ukrainian].

15. Chirenko, N. (2009). Chytannia «kompiuternykh» ditei [Reading of «computer» children]. *Shkilnyi svit – School world*, 11, 1–6 [in Ukrainian].

16. Shatska, N. (2020). Formuvannia chytatskoho interesu. Formy zaokhochennia zdobuvachiv osvity [Formation of reader's interest. Forms of encouragement of education seekers]. *Dyvoslovo – Miraculous*, 1, 2–5 [in Ukrainian].

17. Shelyag, G. (2010). Nastupnist u rozvytku chytatskoho interesu uchniv 3-4-kh klasiv [Consistency in the development of reading interest of 3rd-4th grade pupils]. *Pochatkova osvita – Primary education*, 9, 2–6 [in Ukrainian].

УДК 7.067

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-902-916](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-902-916)

Єфімчук Олена Миколаївна Заслужена артистка України, завідувач кафедри хореографії, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0009-0007-4961-4125>

Макода Світлана Леонідівна доцент кафедри культурології, кандидат економічних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони 15, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-1464-6155>

Сандульський Сергій Миколайович викладач кафедри хореографії, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0003-0062-2670>

Луньо Петро Євгенович кандидат філологічних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри режисури та хореографії факультету культури і мистецтв; вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-8182-4014>

Петрик Олег Олегович кандидат мистецтвознавства, професор, народний артист України, Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри режисури та хореографії факультету культури і мистецтв; вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-4245-3839>

ТАНЕЦЬ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ТА КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Танці – це не тільки мистецтво руху під музику, але й потужний інструмент для розвитку соціальних навичок і поліпшення взаємодії та спілкування. Навчитися танцям – значить навчитися висловлювати себе без слів, розуміти інших на більш глибокому рівні та встановлювати контакти у радісній, невимушеній обстановці. Відвідуючи уроки танців, люди різного віку відкривають для себе нову мову рухів тіла, яка сприяє поліпшенню комунікативних навичок.

У статті проаналізовано комплекс взаємодій танцювальних культур у процесі міжкультурної комунікації. Виділено значущі для побудови ефективного міжкультурного діалогу функції танцю. Розглянуто головні

аспекти комунікативістики, наділені міжкультурною специфікою, стосовно танцю. Відзначено деякі особливості щодо форм, каналів, інструментів та учасників міжкультурної комунікації в процесі танцювальної взаємодії. Соціальні танці, такі як латина мікс, сальса або герлі хіп хоп, що пропонуються в студії танців, особливо ефективні у розвитку комунікативних умінь. Танці, засновані на парному виконанні та ритмічному взаємодії з партнером, вимагають наявності чіткого невербального спілкування. Так, учасники навчаються відчувати ритм, рухи та навіть емоції свого партнера без слів. Це сприяє розвитку уваги до невербальних сигналів, що є ключовим аспектом ефективного спілкування. Танцювальна студія – це місце, де люди зустрічаються для обміну досвідом та емоціями. Тут створюється особлива атмосфера довіри та підтримки, що дозволяє учасникам бути відкритими та чесними один з одним. Регулярні заняття танцями сприяють встановленню дружніх зв'язків та зміцненню командного духу. До того ж, танцювальні заняття часто включають елементи стретчингу, що не тільки підвищує гнучкість тіла, а й навчає учасників бути більш гнучкими у соціальному спілкуванні. Здатність адаптуватися до нових умов та швидко змінюватись у відповідь на зміни – навички, які знаходять застосування як на танцполі, так і у повсякденному житті.

Танці відіграють значну роль у розвитку міжособистісного спілкування та комунікативних навичок. Вони вчать бути більш чуйними та емпатичними, що є фундаментом для побудови здорових та довгострокових відносин як на танцполі, так і за його межами.

Ключові слова: культура, танцювальне мистецтво, комунікативні функції танцю, міжкультурна комунікація, танцювальна культура, міжкультурний діалог, танець, хореографія.

Yefimchuk Olena Mykolaivna Honored Artist of Ukraine; head of the choreography department, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, 139, Proskurivskoho Pidpillia St., Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0007-4961-4125>

Makoda Svitlana Leonidivna Associate Professor of the Department of Cultural Studies, Associate Professor of the Department of Cultural Studies, Candidate of Economic Sciences, National University of Biological Resources and Environmental Studies of Ukraine, St. Heroes of Defense 15, Kiev, <https://orcid.org/0000-0003-1464-6155>

Sandulsky Serhiy Mykolayovych teacher of the choreography department, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, St. Proskurivsky underground, 139, <https://orcid.org/0000-0003-0062-2670>,

Lunyo Petro Yevhenovich candidate of philological sciences, Ivan Franko National University of Lviv, associate professor of the Department of Directing and Choreography, Faculty of Culture and Arts; St. 1, Universitetskaya, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-8182-4014>

Petryk Oleg Olegovic candidate of art history, professor, People's Artist of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv, professor of the Department of Directing and Choreography of the Faculty of Culture and Arts; St. 1, Universitetskaya, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-4245-3839>,

DANCE AS A MEANS OF SOCIAL INTERACTION AND COMMUNICATION

Abstract. Dancing is not only the art of moving to music, but also a powerful tool for developing social skills and improving interaction and communication. Learning to dance means learning to express yourself without words, to understand others on a deeper level, and to establish contacts in a joyful, relaxed atmosphere. By attending dance classes, people of all ages discover a new language of body movements that helps improve communication skills.

The article analyzes the complex of interactions of dance cultures in the process of intercultural communication. The functions of dance that are significant for building an effective intercultural dialogue are highlighted. The main aspects of communicative studies endowed with intercultural specificity in relation to dance are considered. Some features regarding the forms, channels, tools and participants of intercultural communication in the process of dance interaction are noted. Social dances, such as Latin mix, salsa or girly hip hop, offered in a dance studio, are particularly effective in developing communication skills. Dances based on paired performance and rhythmic interaction with a partner require clear non-verbal communication. Thus, participants learn to feel the rhythm, movements and even emotions of their partner without words. This helps develop attention to non-verbal cues, which is a key aspect of effective communication. A dance studio is a place where people meet to share experiences and emotions. A special atmosphere of trust and support is created here, which allows participants to be open and honest with each other. Regular dance classes help establish friendships and strengthen team spirit. In addition, dance classes often include elements of stretching, which not only increases the flexibility of the body, but also teaches participants to be more flexible in social communication. The ability to adapt to new conditions and change quickly in response to change are skills that are applicable both on the dance floor and in everyday life.

Dancing plays a significant role in the development of interpersonal communication and communication skills. They teach you to be more sensitive and empathetic, which is the foundation for building healthy and long-term relationships both on and off the dance floor.

Keywords: culture, dance art, communicative functions of dance, intercultural communication, dance culture, intercultural dialogue, dance, choreography.

Постановка проблеми. З культурно-семантичної точки зору, будь-який процес або феномен культури має символічні властивості і тому може бути розглянутий як комунікативний, такий, що містить і виражає певну інформацію [1]. В силу цього в якості форми комунікації, здатної значною мірою вирішити у суспільстві проблему спілкування, виступає танець. Дідро називав танець поемою [2], а апологет танців Лукіан відмічав: «Яке мистецтво так досконале, таке захоплююче, як танці!» [3]. Танцювальне мистецтво, про давнину якого ходили легенди вже на зорі розвитку людства, спочатку виконує функцію своєрідного «дзеркала» буття, у свідомій чи неусвідомленій формі являючи собою об'єктивний образ культури. Стосовно проблеми комунікації необхідно зазначити, що у відносинах між людьми на побутовому рівні часто можна зустріти незручність, грубість, а то й зовсім байдужість, інструментальний та утилітарний підхід до інформації, що передається. Зовсім інша справа - танець: будучи специфічним засобом комунікації, він має на увазі зверненість людей один до одного, не байдужість, а взаємну участь у долях один одного, глибинність спілкування. У зв'язку з цим розгляд проблеми танцю як форми комунікації у соціокультурному просторі є важливим та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення танцю в якості форми комунікації в соціокультурному просторі досі не отримало належного висвітлення в культурологічній думці, що стосується власне комунікативної сторони танцю, його можливості «говорити», то вона завжди відзначалася дослідниками та прихильниками, проте це мало, швидше, описовий характер, без спроби проникнення вглиб явища. Так, окремі висловлювання щодо виразності танцювальних рухів можна зустріти вже у Лукіана, Ж.Ж. Новерра [4], у більшості діячів хореографічного мистецтва. Перші спроби наукового підходу до цієї проблеми можна знайти у роботах Р. Лабана [5], А. Ломака [6,7]. Однак зазначимо, що питання міжкультурної взаємодії за допомогою танцювальної активності розкриті сучасними дослідниками недостатньо, а також відсутній комплексний аналіз даного культурного феномену, що дозволяє врахувати всю його складність та багатоаспектність.

Формулювання цілей статті: осмислення мистецтва танцю як специфічної форми комунікації, здатної до транслявання в синхронному та діахронному аспектах культурно значущої інформації.

Виклад основного матеріалу. Танець протягом усього існування людства, починаючи з найдавніших часів і до теперішнього часу, завжди був невід'ємною частиною життя суспільства. Танець стає своєрідним соціальним знаком, ознакою приналежності до тієї чи іншої соціальної групи. Існує безліч танців, що імітують прості побутові рухи, в процесі яких йде навчання чогось нового, наприклад мисливські танці різних племен і народів, а також спільне згуртування та комунікація [8]. І тут ми можемо говорити про одне з багатьох призначень танцю - комунікативного.

Комунікація (від лат. *communis* – робити спільним) – це смисловий аспект соціальної взаємодії. До вербальних засобів комунікації, таких як мова (усна та письмова), додаються ще й невербальні засоби (жест, міміка та ін.). Таким чином, під невербальною комунікацією розуміється сукупність немовних комунікативних засобів – система жестів, знаків, символів, кодів, що використовуються для передачі повідомлення з великим ступенем точності і відіграють найважливішу роль у сенсовому розумінні людей одне одного. Тобто рухи, жести, пози, вирази обличчя та інші експресивні прояви виступають у ролі деяких символів і виконують функцію повідомлення. «Танець – найбільш рання зі складних форм невербального спілкування. Він нерозривно пов'язаний із жестовою комунікацією; разом з тим, танець навантажує та одухотворяє простий жест, замінюючи різні усні словосполучення та оповідаючи без слів» - К. Н. Джіоті. І знову ж таки автор у своєму вираженні говорить про нерозривний зв'язок танцю та невербальної комунікації, тобто можна дійти висновку про те, що необхідно розвивати даний вид комунікації, тому що вона відіграє важливу роль в житті людини [8].

Про танець, як про комунікацію вперше заговорила Мері Вігман - німецька танцівниця, хореограф, її називали «найбільшою артисткою Німеччини» [9]. На тему ролі та значущості танцю в житті людини Вігман міркувала так: «Танець - це жива мова, якою говорить людина, це художнє узагальнення, що знаходиться над реальною основою, для того щоб висловитися на вищому рівні, в образах та алегоріях потаємних людських емоцій. Танець насамперед вимагає спілкування прямого, тому що його носієм і посередником є сама людина, а інструментом вираження - людське тіло, природні рухи, якого створюють матеріал для танцю, єдиний матеріал, що є його власним і самостійно їм використовуваним» [9]. Такий підхід свідчить про те, що танець - це не просто ритмічні рухи, танець - це ще одна мова людини, «жива мова», завдяки якій у людини

з'являється можливість висловити свої почуття, емоції, стан душі на вищому рівні. Важливим є вираження своїх думок та емоцій за допомогою танцю, через внутрішні відчуття людини руху, мову жестів і просто мовлення, переплітаються та організують симбіоз. З однієї лише цієї цитати можна дійти висновку у тому, що у танці міститься якась інформація, і танець, будучи візуальним мистецтвом цю інформацію передає. Мова в даному випадку йдеться про вміння пластично висловити думки, почуття, що по суті є тренованою комунікативною навичкою. Враховуючи те, що танець дозволяє висловити те, що важко піддається передачі іншими засобами чи засобами мистецтва, можна дійти висновку про важливість і необхідність навчання танцям, так як необхідно розвивати вміння висловлювати та доносити своє послання.

Проблеми міжкультурної взаємодії за умов глобалізації сучасного світу перебувають на піку актуальності. З огляду на те, що танець може бути ефективним засобом комунікації як на індивідуальному, так і на загальнокультурному рівні, виникає необхідність розгляду феномену танцю в аспекті міжкультурної взаємодії. Танець як соціокультурний феномен, представляючий собою особливу форму рухової активності, ритмічно організовану і наповнену певним емоційним і символічним навантаженням, може бути невербальним засобом спілкування. Просування танцю в якості форми художньої комунікації в цифровій площині дозволяє прискорити процес розуміння елітарних аспектів культури. Вона наголошує на мобільному охопленні та доступності танцювальних постановок у цифровій площині. У такому разі ми можемо говорити про непряму комунікацію за допомогою Інтернету, ЗМІ. Розвиток соціальних мереж вплинув на танцювальну індустрію: багато танцюристів здобули популярність і визнання завдяки таким платформам, як TikTok і Instagram. Індустрія танців постійно розвивається, щороку з'являються нові тенденції та стилі, які підтримують інтерес та натхнення танцюристів та аматорів. Сучасний танець - найшвидше зростаючий жанр у танцювальній індустрії, темпи зростання якого становлять 12% на рік. 57% танцювальних студій пропонують онлайн-заняття, задовольняючи зростаючий попит на віртуальну танцювальну освіту. У світі, де кожен поворот і кожне натискання тепер фіксуються та публікуються у цифровому танцювальному залі соціальних мереж, колись таємничий та ексклюзивний світ танцю проникнув у популярну культуру, як ніколи раніше. Від сенсацій TikTok до зірок Instagram, танцювальна індустрія полягає не тільки в тому, щоб потрапляти у правильні кроки, але й у тому, щоб потрапляти у потрібну аудиторію. Оскільки сучасний танець лідирує як найшвидше зростаючий жанр у галузі, стає ясно, що плинність як на

танцполі, так і за його межами є ключем до того, щоб йти в ногу з ритмом постійно змінюючихся тенденцій і технологій. І оскільки попит на віртуальну танцювальну освіту продовжує зростати, здається, що єдиний вихід - продовжувати рухатися і йти в ногу з часом [10]. Таким чином, танець у контексті міжкультурної комунікації може передаватися у прямій та опосередкованій формах. Танець - одна з найдавніших форм людського самовираження, що налічує щонайменше 9000 років. Танці можуть покращити психічне здоров'я, зменшуючи симптоми тривоги та депресії. Близько 10% населення США щорічно бере участь у тій чи іншій формі танців. Світова танцювальна індустрія оцінюється більш ніж у 2 трильйони доларів. Так, у Сполучених Штатах Америки танцювальна індустрія щорічно приносить економіці понад 11 мільярдів доларів (табл. 1).

Таблиця 1.

**Статистика глобальної танцювальної індустрії (за даними
WORLDMETRICS.ORG 2024)**

Показники	Економічна складова
Світова танцювальна індустрія оцінюється	більш ніж в 2 мільярди доларів
Середній річний дохід танцювальної студії в США	161 829 доларів
Щорічний дохід танцювальної індустрії в Європі	складає більше 5 мільярдів євро
Найпопулярніший вид танцю в США	балет
У танцювальній індустрії по всьому світу зайнято	більше 7,2 мільйонів чоловік
Прогнозується, що середньорічний темп зростання світової танцювальної індустрії складе	3,1% в період з 2021 по 2026 рік
Світовий ринок танцювального фітнесу оцінюється	у 2,56 млрд доларів
Світова індустрія бальних танців щорічно приносить дохід	більше 8 мільярдів доларів
Танцювальні заходи і фестивалі щорічно привертають	більше 25 мільйонів відвідувачів по всьому світу
Сучасний танецьсамий швидкорослий жанр в танцювальній індустрії	темпи зростання якого складають 12% в рік
Середньорічне використання танцювального контенту в соціальних мережах	складає 2,5 мільярдів годин
Такі стилі латиноамериканських танців, як сальса і бачата, стрімко набирають популярність	кількість занять по всьому світу збільшилася на 200%

Джерело: WORLDMETRICS.ORG 2024. Worldmetrics.org: Statistics & Reports. worldmetrics.org. URL:<https://worldmetrics.org>

Танець вважається найбільш універсальною формою людського самовираження, що долає мовні бар'єри. Синхронні групові танці можуть посилити почуття соціального зв'язку та згуртованості. У процесі навчання відвідування міжнародних танцювальних фестивалів людина є активним учасником міжкультурного спілкування [10]. За допомогою універсальної мови танцю між представниками різних культур може здійснюватись невербальна комунікація. Взаєморозуміння між танцювальними представниками різних національних культур досягається завдяки загальній основі та принципам у методиці навчання соціальному парному танцю, таким як зміна танцювального партнера (наприклад, руеда, хастл), імпровізація, а також принципу ведення (партнер веде – партнерка слідує). Танцюючи комунікують із представниками різних культур, коли проводяться міжнародні фестивалі соціального танцю. Це відбувається як під час танців, так і в перервах, незважаючи на наявність мовного бар'єру між комунікантами [8, 9]. Танець – це не просто кружляння на танцполі; це потужний інструмент, який може змінити життя. Від покращення психічного здоров'я до покращення фізичної рівноваги, танець - це багатогранна терапія, яка не втрачає жодного ритму. Будь то зниження тривожності у студентів коледжів або допомога ветеранам у боротьбі з посттравматичним стресовим розладом, ритм танцю має надприродну здатність зцілювати та надихати. Наприкінці ХХ ст. виник хастл – імпровізаційний парний танець під різну музику від диско та клубної до латиноамериканської. Як сальса та аргентинське танго, він існує, щоб люди могли знайомитися та спілкуватися, відпочивати разом та танцювати вдвох. Це підтверджує, що комунікативна функція танцю, функція міжособистісного спілкування збереглася до наших днів і є затребуваною в умовах сучасного суспільства.

У контексті розгляду комунікативних особливостей сучасної танцювальної культури слід також згадати про контактну імпровізацію. Основою даної практики є фізичний контакт як спосіб взаємодії на суто фізичному рівні. Ця танцювальна техніка була заснована професійним американським хореографом і танцівником Стівом Пекстоном і вплинула на постмодерністську хореографію [11]. На сьогоднішній день у всьому світі виникли школи та студії контактної імпровізації, в яких люди з будь-яким рівнем фізичної підготовки можуть проявляти себе у спілкуванні на тактильно-кінестетичному рівні. Глибока емпатія, що виникає на кінестетичному рівні [12], завдяки віддзеркаленню рухів партнера, може бути додатковим каналом у процесі танцювальної міжкультурної комунікації. В рамках структурно-функціонального підходу до вивчення історії танцювальної культури були описані такі функції танцю, як

компенсаторна (танець виступає як механізм психічної розрядки), сигніфікативна (у деяких видах танцю, наприклад в індійському, кожному руху та жесту надається певне значення, внаслідок чого танець може претендувати на роль знакової системи), інформаційна [8]. Найбільш яскраво інформаційна функція відобразилася в танцях, пов'язаних з передачею соціально значущої інформації: танці – імітації трудових процесів, танці – вікові ініціації та ін. Загалом же дані функції феномена танцю проявляються як в культурах Заходу, так і Сходу, справедливо лише буде зауваження в самому загальному сенсі у тому, що сигніфікативна функція, а також функція самовираження, самоактуалізації найяскравіше виявилися у східній культурі. Це пов'язано з тим, що на сході поширеним видом танцю був сольний, а всі функції, пов'язані зі спілкуванням, проявилися в західній культурі, оскільки вже в епоху Відродження широке поширення набув парний танець. Натомість танець є й універсальною, загальнолюдською мовою, оскільки рухами тіла можна висловити базові людські емоції. Необхідно також відзначити, що виявлені шляхом вивчення витоків танцювальної активності функції танцю можна знайти і в сучасній культурі, де вони лише набувають дещо іншої форми.

При розгляді танцю у системі міжкультурної комунікації виділимо інформаційну та комунікативну функції танцю. Дані функції забезпечують передачу етнокультурної інформації між поколіннями (збереження хореографічної спадщини, традиційних танців та інших.), так і у сучасному зрізі між різними культурами. У контексті цього дослідження необхідно згадати про різні міжкультурні проекти в галузі танцювально-театрального мистецтва. Як приклад можна розглянути адаптовані сучасні п'єси, автори яких намагалися добитися повнішого сприйняття катхакалі шляхом запозичення для п'єси знайомих європейському глядачеві шекспірівських сюжетів «Король Лір» та «Юлій Цезарь». Таким чином виникає наратив, що поєднує дві різні культури. Сюжети театру катхакалі – це класичні сюжети давньоіндійських епосів і, до того ж, досить складна для європейського сприйняття танцювальна культура. Виходить, що абсолютно непідготовлений глядач стикається при відвідуванні класичної п'єси катхакалі одразу зі складністю сприйняття як нового сюжету, так і форми його вистави. У рамках досліджень танцювальних культур на рівні нейрофізіології [12], коли розглядається реакція глядачів із різних культур на класичний балет та індійський танець, стає очевидною вся складність сприйняття іншої танцювальної культури та патернів рухів. У таких постановках танцювально-драматичне мистецтво стає полем взаємодії європейської та східної культур. П'єса катхакалі «Король Лір», створена багатонаціональ-

ною трупкою, яка співпрацює понад десять років, стала твором, який перетинає індійські та європейські культурні кордони. Була проведена масштабна робота з адаптації тексту, розподілу типів персонажів, кастингу. Остаточний успіх настав, коли цей класичний текст західного театру злився з фізіологізацією емоцій майстрів катхакалі. Постановка висвітлює як західний текст, так і техніку катхакалі таким чином, що глядачі змогли по-новому поглянути на Короля Ліра та катхакалі, таким чином підтвердивши позитивну модель для подальшої міжкультурної роботи [13]. Метою постановників п'єси катхакалі "Король Лір" була міжкультурна комунікація. Вони хотіли створити щось, що було б оцінено як західною аудиторією, так і індійською аудиторією, а саме – запровадити Шекспіра в індійське середовище та відкрити катхакалі для західної аудиторії через тему, з якою були б знайомі глядачі обох культур.

Варто також згадати про проект Pan Project (міжнародна група професійних акторів, танцюристів та музикантів, яка вивчала традиційні виконавські стилі, запрошуючи майстрів-викладачів з-за кордону для проведення семінарів з багатьох технік (катхакалі, пекінська опера, танці з Нігерії і Кенії, театр Ноо та ін.), описаному Андре Грау. Політика даного проекту полягала у вивченні традиційних стилів виконання, головним чином з Африки та Азії, з метою подальшого розширення горизонтів британського театру та відображення багатосторонньої та різноманітної культурної спадщини сучасної Британії. Їхня заявлена мета полягала в тому, щоб «об'єднатися, щоб вивчити та синтезувати традиції один одного та розробити стиль інтегрованого театру, який був би як міждисциплінарним, так і міжкультурним» [14]. Спосіб, яким здійснювалася ця робота з культурного запозичення, може бути порівняно новим, однак сам процес не є таким. Художники у всьому світі та протягом всієї історії надихалися та запозичували з мистецтва «інших». На думку А. Грау, художники часто були піддані впливу громадської думки на оригінальність чи новаторство. Говорячи про користь подібних проектів, А. Грау стверджує, що така взаємодія, що забезпечує вивчення чужої культури, може дати уявлення про інститути власного суспільства, як і вивчення іншої мови допомагає людям глибше зрозуміти свою власну мову [14].

Для розвитку комунікативних здібностей дітей існує безліч методик, але саме танець може повною мірою розкрити людські якості, його внутрішній світ за допомогою невербальних сигналів (рухів тіла, поз, рук), а через нього (невербальне спілкування за допомогою танцю) діти навчаються і словесно краще висловлювати свої думки за допомогою промови. Так як комунікативні танці в основному побудовані на жестах і рухах, які в життєвому побуті виражають дружелюбність, відкрите

ставлення один до одного, то в цілому вони відтворюють позитивні, радісні емоції. Розучуючи комунікативні танці, діти пізнають себе, однолітків. Знайомляться з культурою різних країн та відкривають для себе різноманітність національних характерів та традицій. Комунікативний танець є засобом розвитку навичок невербального спілкування, до нього включаються візуальний та тактильний контакти, що полегшують розуміння та встановлення взаємодії між дітьми, що є у самому комунікативному танці засобами художньої виразності [15]. Відповідно, можна дійти висновку у тому, що комунікативні танці викликають позитивні, радісні емоції в дітей, а також розширюють їх кругозір. Контакт, зіткнення, які здійснюються в танці, ще більше сприяють розвитку добрих та довірчих відносин між дітьми. Цінність комунікативних танців також у тому, що вони сприяють підвищенню самооцінки в тих дітей, які почуваються невпевнено у дитячому колективі. Тактильний контакт, здійснюваний у танці, ще більше сприяє розвитку доброзичливих стосунків між дітьми та, тим самим, нормалізації соціального мікроклімату у дитячій групі.

Проблеми, які допомагають подолати комунікативні танці і які завдання у розвитку дітей вони вирішують [15]:

1) розвиток музичності (виховання інтересу та любові до музики, потреби у її слуханні, русі під музику у вільних іграх; збагачення слухацького досвіду – включення різноманітних творів для ритмічних рухів: народних, сучасних пісень та деяких доступних творів образотворчого характеру композиторів-класиків); розвиток вміння передавати в пластиці різноманітний характер музики, різні відтінки настрою (веселе - сумне, пустотливе - спокійне, радісне, урочисте, жартівливе, неспокійне і т.ін.);

2) розвиток умінь передавати основні засоби музичної виразності: темп (помірно швидкий – помірно повільний, швидкий); динаміку (гучно-тихо, помірно голосно, посилення звучання та зменшення); регістр (високий, низький, середній);

3) розвиток здатності розрізняти жанр твору (танцювальна, колискова, марш) і виражати це самостійно у відповідних рухах та у слові;

4) розвиток рухових якостей та умінь, розвиток здатності передавати в пластиці музичний образ, використовуючи різні види рухів;

5) розвиток творчих здібностей: виховання потреби до самовираження у русі під музику; формування умінь виконувати знайомі рухи у різних ігрових ситуаціях, під іншу музику; розвиток уяви, фантазії, вміння самостійно знаходити свої, оригінальні рухи, підбирати слова, що характеризують музику та пластичний образ;

6) розвиток та тренування психічних процесів: розвиток вміння самостійно починати та закінчувати рух разом з музикою – розвиток слухової уваги, здатність координувати слухове уявлення та рухову реакцію;

7) розвиток вміння виражати емоції в міміці та пантоміміці – радість, смуток, страх, подив, образа тощо, тобто різноманітні по характеру настрої;

8) розвиток морально-комунікативних якостей особистості: виховання вміння співчувати, співпереживати, сприймаючи музичний образ, настрій, пояснюючи свої почуття словами та висловлюючи їх у пластиці; формування почуття такту (наприклад, не танцювати та не шуміти у приміщенні, якщо хтось відпочиває чи займається). За підсумками вищесказаного можна дійти висновку у тому, що комунікативні танці спрямовані на вираження власного емоційного стану через рухи, розвивають вміння висловлювати свої думки, сприяють підвищенню самооцінки в дітей віком, які почуваються невпевнено й у цілому створюють сприятливі умови для освоєння дітей у колективі. Розвивають вміння висловлювати почуття та розуміти почуття іншої людини; розвивають почуття єдності, згуртованості, вміння діяти у колективі; знімають тілесні бар'єри; розвивають творчі здібності, можливість самовиражатися. Підвищують рівень комунікативної культури; залучають дітей до ігрового спілкування з однолітками; формують позитивне спілкування з однолітками, сприяють згуртуванню дитячого колективу, подолання бар'єрів дітей у спілкуванні; удосконалюють пам'ять, увагу, мислення, розвиток творчих здібностей тощо.

Розглянувши змінні комунікативістики, наділені міжкультурною специфікою стосовно танцю, відзначимо деякі особливості, що стосуються форм, каналів, інструментів та учасників міжкультурної комунікації. Серед каналів у цьому випадку виділимо міміку, жести та зір. За формою міжкультурна взаємодія в танці може представляти пряме спілкування (соціальний танець, хореографічна постановка та ін.) та опосередковане спілкування (записи постановок у цифровій площині, передача за допомогою Інтернету та ЗМІ). Як інструмент міжкультурної танцювальної комунікації виступає культурний код. Міжкультурна комунікація у вигляді танцю може здійснюватися як у індивідуальному рівні (наприклад, у процесі освоєння соціальних танців), на рівні груп (у процесі сприйняття танцювальних постановок), так і на рівні культур в цілому.

Висновки. Спорідненість і взаємозв'язок між феноменом культури та процесами комунікації постає очевидним фактом: у людському

спілкуванні виражається сутність міжсуб'єктних відносин, у ході комунікативної діяльності забезпечується трансляція соціокультурних норм і цінностей, що уможливорює саме буття культури. Тому інтерес до динамічної, функціональної сторони культурного розвитку прямо диктує необхідність виділення комунікації та діалогу як безпосередній об'єкт дослідження.

Протягом свого розвитку танцювальне мистецтво постійно перебуває у взаємодії із усім простором культури. Співвіднесеність як із вічними основами світу, так і з найсучаснішими нововведеннями робить танець своєрідною моделлю культурних процесів. Навіть найпростіша поза укладає в собі напругу моменту, що передував їй, і попередження майбутнього, ритуальний танцювальний крок у японському театрі Ноо виражає всеосяжний принцип світобудови дзё-ха-кю (повільний початок - розвиток - швидке згасання), а такий прорив у розвитку танцювального мистецтва, як підйом танцівниці на пуанти уособлює вищий етап у розвитку світової культури, апофеоз ідеї вертикальності, прагнення людського духу вгору. Саме соціокультурний характер феномена танцю дає підстави щодо його аналізу як форми комунікації в соціокультурному просторі. Специфіка мови танцю багато в чому визначається тілесністю людини, тому людське тіло виступає як матеріально-духовна основа танцювальних рухів. Тіло людини, що рухається в танці, тісно пов'язане з його духовним життям і здатне безпосередньо виражати внутрішній світ танцюючого. Комунікативна спрямованість танцювальних рухів обумовлена, крім іншого, властивим танцю особливим видом розумової діяльності – невербальним ритмопластичним мисленням. Тому правомірно визначити танець як мистецтво ритмопластичного спілкування та самовираження.

Література:

1. Головей В. Ю. Семіотика візуальних мистецтв: проблема знаково-символічної репрезентації. *Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. Філософські науки*. 2016. № 5. С. 230–234.
2. Denis Diderot // Internet Speculative Fiction Database. URL: <https://www.isfdb.org/cgi-bin/ea.cgi?206310>
3. Oxford Classical Dictionary (англ.) / S. Hornblower, A. Spawforth, E. Eidinow — Oxford: OUP, 2012. ISBN 978-0-19-173525-7. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.3779>
4. Jean-Georges Noverre Brockhaus Enzyklopädie. URL: <https://brockhaus.de/ecs/enzy/article/noverre-jean-georges>
5. Rudolf Laban // Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Rudolf-Laban>
6. John Szwed. *Alan Lomax: The Man Who Recorded the World*. New York: Viking Press, 2010 (438 pp.: ISBN 978-0-670-02199-4) / London: William Heinemann, 2010 (438 pp.: ISBN 978-0-434-01232-9). Comprehensive biography.

7. Lomax A. *Folksong Style and Culture*. Washington, DC: American Association for the Advancement of Science; New Jersey: Transaction Books, 1968. 363 p.

8. Герц І. І. Культурологічні засади вивчення танцю як форми комунікації. *Культура і сучасність: альманах*. – К.: Міленіум, 2018. №1. – 348 с. (с. 63-67). DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2018.148184>. URL: <https://journals.urau.ua/kis/article/view/148184>

9. Rainer Metzger (2007), *Berlin in the Twenties: Art and Culture 1918-33*, London, page 160.

10. WORLDMETRICS.ORG 2024. Worldmetrics.org: Statistics & Reports. worldmetrics.org. URL: <https://worldmetrics.org>

11. Steve Paxton Obituary, In Loving Memory Of Steve Paxton – Death (англ.) 2024. URL: <https://nationalmemorialsite.com/2024/02/21/steve-paxton-obituary-in-loving-memory-of-steve-paxton-death/>

12. Reason M., Reynolds D. Kinesthesia, empathy, and related pleasures: an inquiry into audience experiences of watching dance. *Dance research journal*. 2010. Vol. 42. No. 2. P. 49-75.

13. Daugherty D. The pendulum of intercultural performance: "Kathakali King Lear" at Shakespeare's Globe. *Asian theatre journal*. 2005. Vol. 22. No. 1. P. 52-72.

14. Grau A. Intercultural research in the performing arts. *Dance research*. 1992. Vol. 10. No. 2. P. 3-29.

15. Психологія танцю: вплив рухів на нашу свідомість. URL: <https://experyment.com.ua/psykholohiia-tantsiu-vplyv-rukhiv-na-nashu-svidomist/>

References:

1. Holovey, V. YU. (2016). Semiotyka vizualnykh mystetstv: problema znakovy-symvolichnoyi reprezentatsiyi [Semiotics of visual arts: the problem of sign and symbolic representation]. *Naukovyy visnyk Volynskoho natsionalnoho un-tu imeni Lesi Ukrayinky. Filosofski nauky [Scientific bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University. Philosophical sciences]*. 2016. № 5. S. 230–234. [in Ukrainian]

2. Denis Diderot // Internet Speculative Fiction Database. URL: <https://www.isfdb.org/cgi-bin/ea.cgi?206310> [in English].

3. Oxford Classical Dictionary (англ.) / S. Hornblower, A. Spawforth, E. Eidinow — Oxford: OUP, 2012. ISBN 978-0-19-173525-7. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199381135.013.3779> [in English].

4. Jean-Georges Noverre Brockhaus Enzyklopädie. URL: <https://brockhaus.de/ecs/enzy/article/noverre-jean-georges> [in English].

5. Rudolf Laban // Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Rudolf-Laban> [in English].

6. John Szwed. *Alan Lomax: The Man Who Recorded the World*. New York: Viking Press, 2010 (438 pp.: ISBN 978-0-670-02199-4) / London: William Heinemann, 2010 (438 pp.; ISBN 978-0-434-01232-9). Comprehensive biography. [in English].

7. Lomax, A. (1968). *Folksong Style and Culture*. Washington, DC: American Association for the Advancement of Science; New Jersey: Transaction Books, 1968. 363 p. [in English].

8. Herts, I. I. (2018). Kulturolohichni zasady vyvchennya tantsyu yak formy komunikatsiyi [Cultural principles of studying dance as a form of communication]. *Kultura i suchasnist: almanakh*. – K.: Milenium [Culture and modernity: an almanac. - K.: Millennium], 2018. №1. 348 s. (s. 63-67). DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2018.148184>. URL: <https://journals.urau.ua/kis/article/view/148184>

9. Rainer Metzger (2007), *Berlin in the Twenties: Art and Culture 1918-33*, London, page 160. [in English].

10. WORLDMETRICS.ORG 2024. Worldmetrics.org: Statistics & Reports. worldmetrics.org. URL: <https://worldmetrics.org> [in English].

11. Steve Paxton Obituary, In Loving Memory Of Steve Paxton – Death (англ.) 2024. URL: <https://nationalmemorialsite.com/2024/02/21/steve-paxton-obituary-in-loving-memory-of-steve-paxton-death/> [in English].

12. Reason, M., Reynolds, D. (2010). Kinesthesia, empathy, and related pleasures: an inquiry into audience experiences of watching dance. *Dance research journal*. Vol. 42. No. 2. P. 49-75.

13. Daugherty, D. (2005). The pendulum of intercultural performance: "Kathakali King Lear" at Shakespeare's Globe. *Asian theatre journal*. 2005. Vol. 22. No. 1. P. 52-72. [in English].

14. Grau, A. (1992). Intercultural research in the performing arts. *Dance research*. 1992. Vol. 10. No. 2. P. 3-29. [in English].

15. Psychology of dance: influence of motions on our consciousness. URL: <https://experyment.com.ua/psykholohiia-tantsiu-vplyv-rukhyv-na-nashu-svidomist/> [in Ukrainian]

УДК 37.014.6:005.6]:[37.091.6:004]

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-917-930](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-917-930)

Жовтоніжко Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики та інформатики факультету математики та інформатики, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (066) 330-82-16, <https://orcid.org/0000-0003-0693-4122>.

Боднар Микита Олегович здобувач вищої освіти факультету математики та інформатики, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (068) 254-66-84, <https://orcid.org/0009-0009-1091-2090>.

ЯКІСТЬ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ШЛЯХИ ДО МАЙБУТНІХ ЗМІН (НА ПРИКЛАДІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСІБНИКІВ)

Анотація. Швидкі темпи розвитку технологій та глобалізація ставлять сучасну освіту перед безпрецедентними викликами. Змінюються не лише способи отримання інформації, а й вимоги до знань і навичок, необхідних для успішної професійної діяльності. Традиційні методи навчання, орієнтовані на передачу готових знань, дедалі менше відповідають потребам сучасних здобувачів освіти, які прагнуть активної участі в освітньому процесі та розвитку критичного мислення. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переходу від пасивного засвоєння знань до активного конструювання знань.

Проаналізовано сучасний стан освіти та виявлені основні проблеми, такі як пасивність здобувачів, недостатня індивідуалізація навчання, відсутність мотивації та низький рівень розвитку ключових компетентностей. З'ясовано, що однією з перспективних шляхів вирішення цих викликів є впровадження інтерактивних електронних посібників.

Окреслено потенціал інтерактивних електронних посібників для покращення якості освіти. З'ясовано, що вони сприяють активній участі здобувачів в освітньому процесі, підвищують мотивацію до навчання, розвивають критичне мислення, творчість та навички самостійного навчання. Інтерактивні електронні посібники дозволяють створити індивідуалізоване навчальне середовище, яке враховує різноманітні стилі навчання та темпи освоєння матеріалу. Це особливо важливо в умовах

інклюзивної освіти, де кожен здобувач має право на отримання якісної освіти відповідно до своїх можливостей.

Визначено, що впровадження інноваційних засобів навчання пов'язане з низкою викликів, зокрема недостатньою технічною оснащеністю закладів освіти, відсутністю належної методичної підготовки викладачів, а також необхідністю розробки якісних електронних навчальних матеріалів.

Ключові слова: інтерактивний електронний посібник, інноваційні засоби навчання, якість освіти, виклики сучасної освіти, мотивація, компетентності, мультимедійні матеріали.

Zhovtonizhko Irina Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Informatics, Faculty of Mathematics and Informatics, Kharkiv National University named after V.N. Karazin, Maidan Svoboda, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (066) 330-82-16, <https://orcid.org/0000-0003-0693-4122>.

Bodnar Mykyta Olegovych Graduate of the Faculty of Mathematics and Informatics, Kharkiv National University named after V.N. Karazin, Maidan Svoboda, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (068) 254-66-84, <https://orcid.org/0009-0009-1091-2090>.

QUALITY OF EDUCATION: MODERN CHALLENGES AND PATHWAYS TO FUTURE CHANGES (ON THE EXAMPLE OF USING INTERACTIVE ELECTRONIC TEXTBOOKS)

Abstract. The rapid pace of technological advancements and globalization pose unprecedented challenges to modern education. Not only are methods of acquiring information changing, but so too are the knowledge and skills required for successful professional careers. Traditional teaching methods, centered around the transmission of ready-made knowledge, are increasingly failing to meet the needs of contemporary learners, who seek active involvement in the educational process and the development of critical thinking. The research is motivated by the need to shift from passive knowledge acquisition to active knowledge construction.

This study analyzes the current state of education and identifies key issues such as learner passivity, insufficient individualization of learning, lack of motivation, and a low level of development of key competencies. It is found that the implementation of interactive electronic textbooks is a promising way to address these challenges.

The potential of interactive electronic textbooks to improve the quality of education is outlined. They promote active learner engagement, increase motivation, develop critical thinking, creativity, and independent learning skills. Interactive electronic textbooks allow for the creation of a personalized learning environment that takes into account various learning styles and paces of mastering the material. This is particularly important in the context of inclusive education, where every learner has the right to receive a quality education according to their abilities.

It is determined that the implementation of innovative teaching methods is associated with a number of challenges, including insufficient technical equipment of educational institutions, the lack of adequate methodological training for teachers, and the need to develop high-quality electronic learning materials.

Keywords: interactive electronic textbook, innovative teaching methods, quality of education, modern education challenges, motivation, competencies, multimedia materials.

Постановка проблеми. Проблема якості освіти є однією з найактуальніших у сучасному світі, що швидко змінюється. Глобалізація, розвиток технологій та нові виклики ринку праці висувають усе більш високі вимоги до системи освіти. З одного боку, сучасна освіта повинна забезпечити молодь необхідними знаннями та навичками для успішної адаптації до мінливого середовища. З іншого боку, традиційні методи навчання часто виявляються недостатньо ефективними для задоволення потреб сучасних здобувачів освіти.

Одним із ключових викликів є залучення та мотивація здобувачів до навчального процесу. Сучасні підлітки виросли в епоху цифрових технологій і звикли до швидкого отримання інформації та інтерактивних форм взаємодії. Традиційні методи навчання, засновані на пасивній передачі знань від викладача до здобувача, часом не викликають бажаного інтересу в молоді і не забезпечують глибокого засвоєння матеріалу.

Використання інтерактивних засобів навчання, зокрема використання електронних посібників (е-посібників), розглядається як один із перспективних шляхів вирішення цієї проблеми. Сучасні технології надають широкий спектр інструментів, які дозволяють зробити навчальний процес більш цікавим, ефективним та індивідуальним. Однак впровадження інтерактивних технологій в освітній процес є непростим завданням сьогодення та має певні складнощі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про активне вивчення різноманітних інформаційних форм навчання: розвиток інфор-

маційної обізнаності та культури особистості (О. Значенко, Т. Богданова, А. Ясинський, І. Смирнова та інші); роль інформаційних технологій у навчальному процесі (Г. Балл, А. Єршов, В. Андрущенко, М. Кадемія, І. Підласий, Р. Гуревич, О. Ляшенко та інші); інформатизація освітнього середовища (С. Гончаренко, В. Касаткін, Б. Гершунський та інші); ключові напрями застосування інформаційних технологій та організація онлайн-навчання (Г. Казлакова, В. Бикова, Б. Кваші, М. Жалдак та інші). Хоча тема інформатизації освіти широко досліджується, питання використання інтерактивних електронних посібників у освітньому процесі потребує більш детального вивчення.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сучасного стану застосування інноваційних засобів навчання та дослідити ефективність застосування інтерактивних електронних посібників в освітньому процесі, визначити їхній вплив на розвиток ключових компетентностей здобувачів.

Виклад основного матеріалу. Традиційні методи навчання, які переважають у системі освіти, базуються на передачі знань від учителя до здобувача через лекції, підручники, конспекти та завдання. Цей підхід, сформований протягом століть, передбачає пасивне сприйняття інформації здобувачами, які повинні запам'ятати та відтворити матеріал. Незважаючи на ефективність цього методу в минулому, сьогодні він виявляє низку обмежень, особливо в контексті сучасних викликів, з якими стикається освіта.

Одним із головних недоліків традиційних методів є їхня нездатність забезпечувати високу мотивацію та залучення здобувачів до освітнього процесу. Сучасні діти зростають в епоху цифрових технологій і звикли до швидкого отримання інформації, інтерактивних форм взаємодії та мультимедійного контенту. Пасивне прослуховування лекцій часто не викликає в них інтересу і не сприяє глибокому засвоєнню матеріалу. Як наслідок, здобувачі можуть втрачати мотивацію до навчання, що негативно впливає на їхні академічні досягнення [2].

Крім того, традиційні методи навчання не завжди враховують індивідуальні потреби та особливості здобувачів. Вони часто орієнтовані на середньостатистичного здобувача, залишаючи без уваги тих, хто потребує додаткової допомоги, або, навпаки, тих, хто випереджає програму і потребує більш складних завдань. Такий підхід може призводити до того, що деякі здобувачі не отримують необхідної підтримки для успішного навчання, а інші втрачають інтерес через брак додаткової інформації.

Традиційні методи також обмежують можливості для розвитку критичного мислення та творчих здібностей здобувачів. Оскільки

основний акцент робиться на запам'ятовуванні та відтворенні інформації, здобувачі рідко мають можливість займатися аналізом, синтезом та оцінкою отриманих знань. Це створює бар'єри для формування важливих компетентностей, які необхідні для успішної адаптації в сучасному світі.

Впровадження моделі дистанційного навчання, як необхідного під час пандемії COVID-19, призвело до технологічного прориву в інформаційних технологіях. З'явилася велика кількість онлайн-платформ для проведення й організації занять, які активно використовуються і сьогодні.

Дистанційне навчання стало каталізатором для впровадження нових підходів у навчальному процесі. Сучасні платформи, такі як Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams та інші, забезпечили можливість проводити заняття в режимі реального часу, обмінюватися матеріалами, організовувати групові проєкти та навіть проводити інтерактивні вправи. Це дозволило значно підвищити залученість здобувачів освіти у навчальний процес, надаючи їм можливість взаємодіяти з учасниками освітнього процесу в умовах, максимально наближених до реальних.

Як відомо, інтерактивний (від англ. interaction – взаємодія) – той, що базується на взаємодії; означає наявність зворотного зв'язку між педагогом або засобом навчання та здобувачами. Інтерактивне навчання – це такий вид діяльності, що передбачає взаємодію учня з навчальним середовищем, яке слугує джерелом засвоюваного ним досвіду [8]. За такої моделі навчання здобувачі стають повноправними учасниками в освітньому процесі. Основне завдання викладача – стимулювати їх до самостійного пошуку відповідей на поставлені питання. У цьому контексті активність здобувачів є пріоритетною, а роль педагога, – створити ефективне середовище для реалізації їхніх ідей.

Під час дистанційного навчання в Україні викладачі часто використовують доступні електронні версії друкованих підручників, а також окремо платформи для інтерактивної взаємодії між здобувачами. Такий підхід іноді викликає труднощі в учасників освітнього процесу, оскільки потребує додаткових зусиль для інтеграції різних інструментів та створення єдиного навчального середовища [6].

У відповідності до постанови Міністерства освіти і науки України № 440 від 02.05.2018 року було затверджено Положення про електронний підручник. Даний документ розроблений з урахуванням чинного законодавства України, зокрема Законів «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» та «Про вищу освіту» *електронний підручник (посібник)* – це електронне навчальне видання із систематизованим викладенням навчального матеріалу, що відповідає

освітній програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів та забезпечує інтерактивну взаємодію [5].

Вимоги до електронних посібників, що стосуються методики та змісту, спираються на критерії, встановлені Міністерством освіти і науки України для традиційних підручників [4], проте мають певні відмінності, обумовлені особливостями цифрового формату подання навчального матеріалу.

Електронні посібники (е-посібники) є сучасною формою навчальних матеріалів, які використовують цифрові технології для покращення якості освіти. На відміну від традиційних друкованих підручників, е-посібники інтегрують мультимедійні елементи, такі як відео, аудіо, анімації, інтерактивні завдання та гіперпосилання [11]. Це дозволяє не тільки передавати знання, але й забезпечувати активну взаємодію здобувача з матеріалом, що робить процес навчання більш захопливим та ефективним.

Однією з важливих складових інтерактивних електронних посібників є можливість персоналізації навчального процесу. Е-посібники можуть адаптуватися до індивідуальних потреб кожного здобувача, пропонуючи завдання різного рівня складності, додаткові пояснення або ресурси для глибшого вивчення теми. Завдяки цьому здобувачі можуть рухатися власним темпом, отримуючи необхідну підтримку або додаткові завдання залежно від їхніх умінь та знань.

Електронні посібники також надають широкі можливості для інтеграції різних форм навчальної діяльності. Вони можуть містити інтерактивні вправи, тести з миттєвим зворотним зв'язком, імітації та моделювання, які сприяють кращому розумінню та вивченню матеріалу. Здобувачі можуть не лише читати теоретичні відомості, але й практично застосовувати знання, взаємодіючи з різними елементами е-посібника [7].

Крім того, е-посібники сприяють розвитку навичок самостійного навчання та самоорганізації. Здобувачі можуть легко знаходити необхідну інформацію за допомогою гіперпосилань, виконувати завдання у зручний для них час та отримувати миттєвий зворотний зв'язок щодо своїх успіхів. Це стимулює відповідальність за власне навчання та допомагає розвивати навички, необхідні для подальшого академічного та професійного розвитку.

Завдяки своїм особливостям інтерактивні електронні посібники мають потенціал значно підвищити якість освіти, зробивши її більш адаптивною, цікавою та ефективною. Вони можуть використовуватися як самостійний навчальний ресурс та (або) доповнювати традиційні методи навчання, забезпечуючи комплексний підхід до засвоєння знань.

У таблиці 1 висвітлено основні позитивні та негативні сторони використання інтерактивних електронних посібників, а також шляхи вирішення можливих проблем.

Таблиця 1

Позитивні та негативні сторони е-посібників

Позитивні сторони	Негативні сторони	Як уникнути негативних сторін
<i>Залученість здобувачів.</i> Інтерактивні елементи (відео, ігри, симуляції) роблять навчання цікавішим й ефективнішим.	<i>Відволікання.</i> Надмірна кількість мультимедійних елементів може відволікати здобувачів від основного матеріалу.	<i>Збалансований підхід.</i> Комбінувати інтерактивні елементи з традиційними методами навчання, використовувати інтерактивність дозовано.
<i>Індивідуалізація навчання.</i> Можливість адаптувати темп і складність матеріалу до потреб кожного здобувача.	<i>Технічні проблеми.</i> Нестабільний Інтернет, несправна техніка можуть перешкоджати навчальному процесу.	<i>Надійна техніка.</i> Забезпечити наявність необхідного обладнання та стабільного Інтернет-з'єднання.
<i>Цифрова грамотність.</i> Сприяють розвитку критичного мислення, творчості, співпраці, навичок роботи з інформацією.	<i>Цифрова нерівність.</i> Не всі здобувачі мають рівний доступ до комп'ютерів та Інтернету.	<i>Демократизація доступу.</i> Забезпечити доступ до інтерактивних матеріалів для всіх здобувачів, наприклад, через шкільні комп'ютерні класи або мобільні додатки.
<i>Збільшення обсягу інформації.</i> Можливість включити до посібника велику кількість різноманітних матеріалів.	<i>Інформаційне перевантаження.</i> Занадто великий обсяг інформації може ускладнити сприйняття матеріалу.	<i>Структурування матеріалу.</i> Логічно структурувати матеріал, виділяти основні поняття та використовувати різні форми подання інформації.
<i>Зворотний зв'язок у реальному часі.</i> Можливість отримати миттєвий зворотний зв'язок від системи або вчителя.	<i>Відсутність соціальної взаємодії.</i> Інтерактивні посібники не замінюють живого спілкування з викладачем та однолітками.	<i>Комбінований підхід.</i> Поєднувати онлайн-навчання з очними зустрічами для обговорення складних питань і взаємодії з однолітками.
<i>Економія часу.</i> Звільняє час викладача для індивідуальної роботи зі здобувачами.	<i>Високі витрати на розробку.</i> Створення якісного інтерактивного посібника вимагає значних ресурсів.	<i>Колаборація.</i> Залучати до розробки посібників учителів, методистів, студентів. Використовувати відкриті платформи та інструменти для створення навчальних матеріалів.

Ефективність використання інтерактивних електронних посібників залежить від багатьох факторів, включаючи якість самого посібника, підготовку викладача, технічне забезпечення та індивідуальні особливості здобувачів. Тому для досягнення максимального ефекту необхідно комплексно підходити до питання впровадження інтерактивних технологій в освітній процес.

Інтерактивні електронні посібники – це динамічні навчальні матеріали, які залучають здобувачів до активної взаємодії з інформацією. Вони можуть мати різноманітні формати та функціональні можливості.

Мультимедійні е-посібники – це електронні навчальні матеріали, які поєднують в собі різні формати подання інформації: текст, графіку, звук, відео, анімацію. Вони створюються для того, щоб зробити навчальний процес більш цікавим і ефективним. Мультимедійні е-посібники мають багату візуальну та звукову складові, забезпечують багатоканальне подання інформації, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу, та дозволяють представити складні поняття в доступній формі [3]. Наприклад, електронні підручники з історії з відеофрагментами історичних подій або онлайн-курси з іноземних мов з аудіозаписами носіїв мови є сучасними мультимедійними засобами подання і запам'ятовування інформації.

Інтерактивні підручники – це електронні версії традиційних підручників, доповнені інтерактивними елементами. Вони поєднують традиційний текстовий матеріал з інтерактивними елементами, такими як завдання, тести, симуляції, включають гіперпосилання для переходу до додаткових ресурсів або пояснень. З переваг вони розвивають навички самостійної роботи та можуть бути використані як в аудиторії, так і заочно. Наприклад, інтерактивним підручником є PDF-файл, що містить навчальний матеріал у вигляді теорії та практичних завдань, а також навігацію, кнопки-гіперпосилання та QR-коди для інтерактивної взаємодії учасників освітнього процесу з навчальним матеріалом.

Електронні лабораторії – це програмні засоби, які дозволяють проводити віртуальні експерименти, використовуючи анімації та моделювання для відтворення наукових процесів [9]. Вони широко використовуються в природничих науках для моделювання різних процесів і явищ. Ці лабораторії дозволяють здобувачам безпечно проводити експерименти, які в реальних умовах можуть бути небезпечними або дорогими. Вони розвивають навички експериментування та дослідження та сприяють формуванню наукового мислення. Як приклад, віртуальні хімічні лабораторії дозволяють проводити експерименти зі змішування речовин, спостереження за хімічними реакціями без ризику для здоров'я.

Електронні зошити – це програмні засоби для створення і редагування різних типів документів (тексти, таблиці, малюнки тощо). Вони можуть бути використані для фіксації результатів навчальної

діяльності, виконання домашніх завдань, підготовки презентацій. Електронні зошити можуть інтегруватися з електронними підручниками та іншими навчальними ресурсами. Вони спрощують організацію навчального матеріалу, дозволяють співпрацювати над спільними проектами та можуть бути використані як на стаціонарних комп'ютерах, так і на мобільних пристроях. Електронний зошит Microsoft OneNote дозволяє створювати нотатки, додавати мультимедійні елементи, організовувати навчальні матеріали та ділитися ними з іншими.

Електронні навчальні платформи – це веб-сервіси, які об'єднують різноманітні навчальні ресурси та інструменти для організації навчального процесу. Вони структуровані для організації та зберігання індивідуальних навчальних досягнень здобувачів та підтримують різноманітні формати завдань, включаючи текстові, графічні та мультимедійні. Такі платформи пропонують комплексні рішення для організації навчального процесу, включаючи курси, форуми, ресурси для самостійного вивчення та забезпечують інтеграцію з іншими системами, такими як системи управління навчанням (LMS) [10]. Наприклад, навчальна платформа Moodle дозволяє створювати курси, проводити тести, організовувати форуми та забезпечувати доступ до навчальних матеріалів.

Мобільні додатки для навчання – це програми, які встановлюються на смартфони та планшети та забезпечують доступ до навчальних матеріалів у будь-який час та в будь-якому місці. Вони сприяють самостійному навчанню, можуть бути використані як додатковий інструмент до традиційного навчання та дозволяють перетворити навчання в гру за допомогою змагання між користувачами та накопичення бонусів. Наприклад, популярний мобільний застосунок Duolingo для вивчення мов використовує інтерактивні вправи, ігри та гейміфікаційні елементи для покращення навчання.

Інтерактивні електронні посібники значно відрізняються за своїми функціями та можливостями. Вибір конкретного типу е-посібника залежить від навчальних цілей, технічних можливостей та потреб учасників освітнього процесу. Використання різних видів інтерактивних е-посібників може забезпечити комплексний підхід до навчання, сприяючи кращому засвоєнню знань та розвитку ключових компетентностей здобувачів.

В останні роки в Україні спостерігається значне зростання інтересу до інтерактивних засобів навчання в системі освіти. Це обумовлено розвитком технологій, потребою в модернізації навчального процесу та вимогами сучасного ринку праці. Проте впровадження інтерактивних форм навчання залишається неоднорідним, зі значними відмінностями у

різних регіонах та навчальних закладах. Міністерство освіти і науки України активно підтримує впровадження цифрових технологій в освіту. У рамках реформи «Нова українська школа» (НУШ) робляться кроки для забезпечення шкіл сучасними технічними засобами та навчальними матеріалами, включаючи інтерактивні електронні посібники. Крім того, запроваджено проекти для створення національної цифрової освітньої платформи, яка надає доступ до електронних підручників, курсів та інших навчальних ресурсів.

Технічне забезпечення та інфраструктура значної частини закладів освіти, особливо у великих містах, дозволяють використовувати електронні посібники у навчальному процесі. Однак у сільських районах і менш розвинених регіонах спостерігається дефіцит сучасного технічного обладнання, що ускладнює інтеграцію інтерактивних технологій. Важливу роль у цьому процесі відіграє підготовка вчителів. Проводяться курси підвищення кваліфікації для вчителів з метою навчання використанню інтерактивних технологій у викладанні, однак рівень підготовки викладачів у різних навчальних закладах різниться. Відіграють важливу роль й університети, які включають у свої програми використання інтерактивних засобів навчання.

Електронні посібники використовуються для інтеграції мультимедійних елементів у навчання, проведення інтерактивних уроків та тестування [1]. Учителі нерідко застосовують інтерактивні вправи та тести, щоб підвищити мотивацію здобувачів та зробити навчальний процес більш цікавим. Однак для забезпечення ефективного впровадження інтерактивних електронних посібників в Україні важливо визначити основні пріоритети, які сприятимуть підвищенню якості освіти та відповідатимуть сучасним вимогам.

Серед пріоритетів використання інтерактивних електронних посібників особливе місце займає забезпечення доступу до сучасних технологій. Іншим пріоритетом є забезпечення всіх закладів освіти, включаючи сільські та віддалені регіони, необхідним технічним обладнанням для використання електронних посібників, а також створення та підтримка інфраструктури для швидкісного Інтернету у всіх навчальних закладах. Іншим важливим кроком є розробка та поширення якісних електронних посібників, які відповідають державним освітнім стандартам, і забезпечення доступу до національної цифрової освітньої платформи з різноманітними е-підручниками для учасників освітнього процесу.

Підготовка та підтримка викладачів залишається основним фактором успіху. Регулярне проведення тренінгів та курсів підвищення кваліфікації для викладачів із використанням інтерактивних технологій є

ще одним пріоритетом розвитку інноваційних форм навчання. Підтримка закладів вищої освіти з підготовки майбутніх викладачів до використання інтерактивних засобів навчання в освітньому процесі також є важливим моментом. Окрім того, інтеграція електронних посібників у навчальні програми повинна здійснюватися через створення методичних рекомендацій та підтримку педагогів у розробці інтерактивних уроків, що сприяють активному залученню здобувачів до процесу навчання.

Вагомим є оцінка та моніторинг ефективності використання інтерактивних електронних посібників. Проведення досліджень щодо ефективності використання електронних посібників в освітньому процесі, збір відгуків від здобувачів та викладачів дозволять вдосконалювати існуючі та розробляти нові посібники. Впровадження інтерактивних електронних посібників в Україні є важливим кроком у напрямку модернізації освіти. Незважаючи на існуючі виклики, інтерактивні технології мають значний потенціал для покращення якості навчання. Реалізація визначених пріоритетів сприятиме підвищенню мотивації здобувачів та розвитку їхніх ключових компетентностей, що є важливим для успішного розвитку системи освіти в Україні.

У 2023 році нами було розроблено посібник «Математика для своїх: НМТ 2024 – не магічна теорія», який, відповідно, орієнтований на базовий шкільний теоретичний матеріал з математики, поданий в сучасному форматі та доповнений клікабельними елементами: зміст, кнопки, які перенаправляють користувача на різноманітні платформи, зокрема ті, що містять відеопояснення, анімації, додаткові посилання (рис. 1).

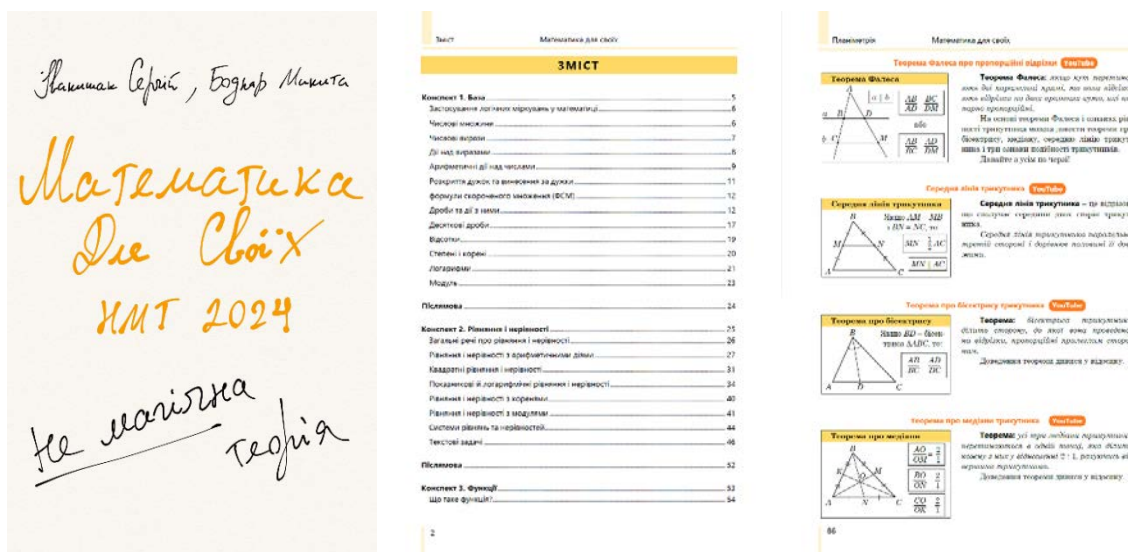

Рис. 1 Огляд посібника

Окрім цього, цей посібник містить два варіанти випуску: електронна та друкована версія (рис. 2).

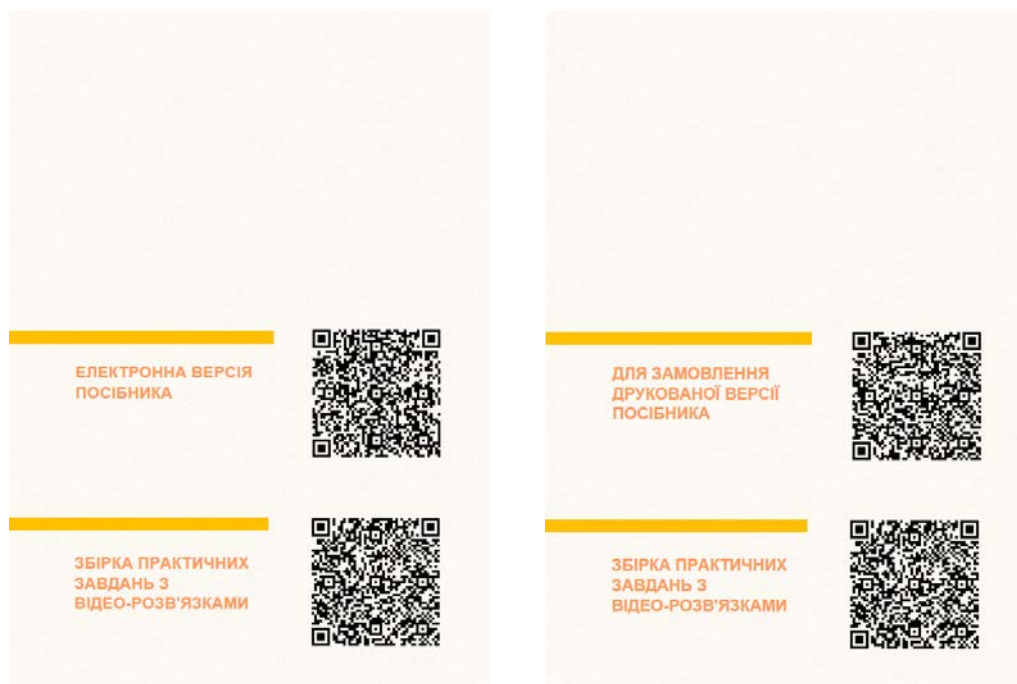

Рис. 2 Електронна і друкована версія посібника

Зауважимо, що даним посібником активно користуються як викладачі, так і здобувачі, та має багато позитивних відгуків. Його особливість – короткі теоретичні відомості, що детально пояснюються шляхом використання клікабельних елементів. Це, в свою чергу, надає змогу не перевантажувати посібник великою кількістю теорії та водночас не залишати без уваги доведення важливих математичних фактів і використання достатньої кількості практичних завдань.

Висновки. Таким чином, проблема якості освіти в умовах швидкого розвитку технологій і змінних вимог ринку праці залишається актуальною та вирішується за допомогою заходів, що враховують адаптацію освітніх програм до сучасних процесів й інноваційних технологій. Використання інтерактивних електронних посібників є одним із можливих засобів вирішення цієї проблеми, оскільки сприяє підвищенню мотивації здобувачів, кращому засвоєнню матеріалу та розвитку компетентностей, зокрема критичного мислення, творчості, самостійності та вміння працювати з інформацією. Для ефективного впровадження е-посібників необхідно забезпечити технічну оснащеність закладів освіти, якісну підготовку викладачів та розробку навчальних матеріалів.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на аналіз ефективності різних видів е-посібників, їх впливу на мотивацію та успішність здобувачів, а також розробці методичних рекомендацій для викладачів. Важливими напрямками є оцінка технічної готовності закладів освіти та дослідження впливу е-посібників на розвиток важливих компетентностей учасників освітнього середовища.

Література:

1. Вебер В. П. Навчально-методичні вимоги до електронного підручника з інформатики. Нові технології навчання / В. П. Вебер. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2005. – С. 38–39.
2. Гура О. І. Особливості мультимедійних інтерактивних засобів навчання [Електронний ресурс] / О. І. Гура // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі, 2010. Випуск 8. – с. 105-109. – Режим доступу: http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2010/8/8_2010.pdf#page=105.
3. Мультимедійні технології та засоби навчання : навчальний посібник / Гуржій А. М., Гуревич Р. С., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л.; за ред. академіка НАПН України Гуржія А. М. – Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. – 556 с.
4. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління : курс лекцій / Галина Василівна Єльнікова. – К. : ЦІННО АПН України, 2003. – 133 с.
5. Наказ МОН від 02.05.2018 № 440 Про затвердження Положення про електронний підручник // Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 24 травня 2018 р. за № 621/32073. – К. : Міністерство освіти і науки України, 2018. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18#Text>.
6. Рубан І.В. Підходи до автоматизації і впровадженню інтерактивних засобів навчання / І.В. Рубан, В.Ф. Столбов, В.Ф. Третьяк, С.В. Дуденко // Системи обробки інформації. – 2008. – Вип. 1(68). – С. 156.
7. Свиридчук В. Електронний підручник як засіб формування предметної компетентності майбутніх фахівців / Свиридчук В., Свиридчук О. // Актуальні питання гуманітарних наук, 2022. Вип. 55 (том 3). С. 192-200.
8. Скубашевська О. С. Сучасні тенденції інновативних форм навчання у другому десятиріччі ХХІ ст. / Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків : ХНПУ, 2015. – Вип. 44. – С. 197-209.
9. Степчук О. А. Використання електронних засобів навчання і віртуальних лабораторій на уроках хімії / Степчук О. А. // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2015. – Вип. 41. – С. 149-153. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2015_41_34.
10. Цимбал, Н. А. Електронні навчальні посібники в системі підготовки майбутніх учителів / Наталія Цимбал // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наукових праць. – Умань : Жовтий О. О., 2014. – Вип. 10, ч. 1. – С. 144-151.
11. Ястребов М. І. Електронний підручник – компонент сучасного освітнього середовища / М. І. Ястребов, О. О. Полях // Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Серія : Радіотехніка. Радіоапаратобудування. – 2010. – Вип. 40. – С. 161-164. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_rr_2010_40_32.

References:

1. Veber V. P. (2005). Navchalno-metodychni vymohy do elektronnoho pidruchnyka z informatyky. Novi tekhnolohii navchannia [Educational and methodological requirements for an electronic textbook on computer science. New learning technologies]. Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [in Ukrainian].
2. Hura O. I. (2010). Osoblyvosti multymediinykh interaktyvnykh zasobiv navchannia [Features of multimedia interactive learning tools]. Pedagogika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli, 8. Retrieved from http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2010/8/8_2010.pdf#page=105 [in Ukrainian].
3. Hurzhii A. M., Hurevych R. S., Konoshevskiy L. L., & Konoshevskiy O. L. (2017). Multymediini tekhnolohii ta zasoby navchannia [Multimedia technologies and teaching aids]. Vinnytsia: Nilan-LTD [in Ukrainian].
4. Yelnykova H. V. (2003). Osnovy adaptivnoho upravlinnia [Basics of adaptive management]. Kyiv: TsINNO APN Ukrainy [in Ukrainian].
5. Nakaz MON Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronnyi pidruchnyk [Order of the Ministry of Education, Culture and Sports on the approval of the Regulation on the electronic textbook] (2018, May 2). Kyiv: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18#Text> [in Ukrainian].
6. Ruban I.V., Stolbov V.F., Tretiak V.F., Dudenko S.V. (2008). Pidkhody do avtomatyzatsii i vprovadzhenniu interaktyvnykh zasobiv navchannia [Approaches to automation and implementation of interactive learning tools]. Systemy obrobky informatsii – Information processing systems, 1, 156 [in Ukrainian].
7. Svyrydiuk V., & Svyrydiuk O. (2022). Elektronnyi pidruchnyk yak zasib formuvannia predmetnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv [An electronic textbook as a means of forming the subject competence of future specialists]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences, 55 (Vols. 3), 192-200 [in Ukrainian].
8. Skubashevska O. S. (2015). Suchasni tendentsii innovatyvnykh form navchannia u druhomu desiatyrichchi KhKhI st. [Modern trends of innovative forms of education in the second decade of the 21st century]. Naukovyi visnyk. Seriia «Filosofii» – Scientific Bulletin. "Philosophy" series, 44, 197-209. Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian].
9. Stepchuk O. A. (2015). Vykorystannia elektronnykh zasobiv navchannia i virtualnykh laboratorii na urokakh khimii [The use of electronic learning tools and virtual laboratories in chemistry lessons]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists: methodology, theory, experience, problems, 41, 149-153. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2015_41_34 [in Ukrainian].
10. Tsymbal, N. A. (2014). Elektronni navchalni posibnyky v systemi pidhotovky maibutnikh uchyteliv [Electronic teaching aids in the system of training future teachers]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia – Problems of modern teacher training, 10 (part. 1), 144-151. Uman: Zhovtyi O. O.
11. Yastrebov M. I., & Poliakh O. O. (2010). Elektronnyi pidruchnyk – komponent suchasnoho osvitnoho seredovyshcha [An electronic textbook is a component of the modern educational environment]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut" – Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", 40, 161-164. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_rr_2010_40_32 [in Ukrainian].

УДК 316.46:793.3]:364.65:316.7](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-931-945](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-931-945)

Засць Світлана Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри хореографії та художньої культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20308, <https://orcid.org/0000-0002-7467-6754>

Кривохижа Анатолій Михайлович, Заслужений діяч мистецтв Української РСР, Народний артист УРСР, професор кафедри хореографії та художньої культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20308, <https://orcid.org/0000-0002-7382-6386>

Маркіна Вікторія Василівна, викладач кафедри хореографії та художньої культури, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20308, <https://orcid.org/0000-0003-4727-2508>

ЛІДЕР ТА ВИБІР ЛІДЕРСТВА В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ КОЛЕКТИВІ – ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті зазначено ретроспективний аналіз теорій лідерства: теорія людських якостей і поведінкового підходу, транзакційного та трансформаційного лідерства, теорія лідерства-служіння.

Визначено психологічні складові компоненти формування лідера. Лідерство – одне з проявів егоцентризму, яке притаманне всім здоровим дітям з моменту народження. Складові лідерства – самоповага і віра в себе, баланс між самооцінкою, самоповагою і самокритикою, прагнення до вдосконалення. Задоволення та радість – невід’ємна частина лідерства. Окреслено можливість визначення лідерських якостей у дітей віком 3 років. Надано поради для дорослих по формуванню дитячого лідерства.

Зазначено стилі лідерства та як впливає вибір лідерства в колективі на психологічний клімат колективу та досягнення індивідуальних результатів і колективного успіху. Лідери несуть відповідальність за ефективність. Лідер забезпечує хорошу комунікацію в колективі, на основі поваги до людей. Партисипативне управління створює середовище та робочі процеси, в яких люди зможуть розвивати якісні стосунки.

Запропоновано п'ять кроків, які допоможуть вивести відносини в колективі на новий рівень від Макса Де Прі.

Розглянуто як лідери повинні створювати творче середовище. Визначено стадії розвитку творчої особистості: визнання проблем можливостей; збір інформації; інкубаційний період; осмислення, осяяння. Встановлено критерії мислення успішного лідера. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей, а критичне мислення виявляє їхні недоліки й дефекти. Для ефективного вирішення завдань необхідні обидва види мислення. Наведено рекомендації щодо розвитку творчого мислення у лідерів.

Підсумовано про соціокультурний вплив лідера на оточуючих (учасників хореографічного колективу) та на колективний успіх, на результат особистісного розвитку кожного учасника колективу.

Ключові слова: лідер, види лідерства, культура лідера, творча особистість, успішне мислення, партисипативне управління, хореографічний колектив.

Zaiets Svitlana Serhiivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Choreography and Artistic Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., Uman, 20308, <https://orcid.org/0000-0002-7467-6754>

Kryvokhyzha Anatoliy Mikhailovich Honoured Artist of the Ukrainian SSR, People's Artist of the Ukrainian SSR, Professor of the Department of Choreography and Artistic Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., Uman, 20308, <https://orcid.org/0000-0002-7382-6386>

Markina Viktoriya Vasylivna Lecturer-trainer of Choreography and Art Culture, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., Uman, 20308, <https://orcid.org/0000-0003-4727-2508>

LEADER AND THE SELECTION OF LEADERSHIP IN A DANCE ENSEMBLE – AS A CONTEMPORARY SOCIOCULTURAL CHALLENGE

Abstract. This article provides a retrospective analysis of leadership theories, including the theory of human qualities and the behavioral approach, as well as transactional and transformational leadership, and the theory of servant leadership.

The psychological components essential for the formation of a leader are examined. Leadership is identified as a manifestation of egocentrism, which is

inherently present in all healthy children from birth. The core components of leadership include self-respect, confidence, the ability to balance self-esteem, self-respect, and self-criticism, and a continual pursuit of self-improvement. The intrinsic role of satisfaction and joy as integral aspects of leadership is emphasized. The potential for identifying leadership qualities in children as young as three years old is discussed, with recommendations provided for adults on fostering leadership in children.

The article further explores various leadership styles and their impact on the psychological climate within a group, as well as on individual achievements and collective success. It is argued that leaders bear responsibility for the effectiveness of the group. A leader facilitates effective communication within the group, underpinned by respect for individuals. Participative management is highlighted as a method that fosters an environment and work processes conducive to the development of quality relationships. The article also presents five steps, proposed by Max De Pree, that can elevate relationships within a group to a higher level.

The article examines the role of leaders in creating a creative environment, identifying the stages of creative personality development: recognition of problem opportunities, information gathering, incubation period, and the moment of insight. The criteria for the thought processes of a successful leader are established, distinguishing between creative thinking, which is oriented toward generating new ideas, and critical thinking, which identifies flaws and defects in those ideas. The article posits that both types of thinking are essential for effective problem-solving and offers recommendations for developing creative thinking in leaders.

Finally, the article summarizes the sociocultural influence of a leader on others (members of a dance ensemble), the collective success of the group, and the personal development of each member.

Keywords: leadership, leadership styles, leadership culture, creative personality, successful thinking, participative management, dance ensemble.

Постановка проблеми. Хореографічний колектив є досить популярний серед дорослих і дітей в плані вибору де і як розвивати танцювальні здібності. Це місце де людина отримує як фізичну так і психологічну насолоду від занять танцями. Але це не простий процес лише хореографічної дії, а й взаємовплив особистостей на всіх рівнях спілкування і взаємодії. Скільки людей в колективі – стільки особливих характерів, творчих ідей та думок. Всі люди різні, але танець їх об'єднує. Велику роль в цьому процесі відіграє керівник хореографічного колективу, який виконує роль формального лідера та неформальне

лідерство серед учасників колективу. Для здорової атмосфери і творчої діяльності важливо, щоб соціокультурні погляди й переконання формального і неформального лідера співпадали. Лідерство є важливим у забезпеченні сталого розвитку хореографічного колективу в цілому та у формуванні кожної особистості колективу окремо.

Над проблемою дитячого лідерства батьки та наставники замислюються коли дитина досягає підліткового віку. Але ж формування особистості починається з народження. Розуміння, як лідерство впливає на кожного учасника хореографічного колективу залежить ефективність діяльності та зростання кожного, і успішність колективу в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера лідерства достатньо добре досліджена сфера в західній традиції управління: основу для подальшого розвитку всіх теорій лідерства заклав шотландський історик Томас Карлайл у книзі «О Героях, поклонінні Героям та героїчному в Історії» [1; 2]. Робота Карлайла стала основою для формування теорії великої людини, яка визначає, що лідерами народжуються, а не стають. Це дослідження дозволило сформулювати основні поняття й описати лідерство як таке, що надалі послужило понятійною базою для теорій, що описують можливості для формування лідерства. У середині XX століття були проведені дослідження лідерів, їх якостей і поведінки, що були покладені в теорію людських якостей і поведінкового підходу під час вивчення лідерства [2, с. 37–71], надалі було поєднано ці два питання та пов'язано їх із ефективністю [3, с. 7–52]. Якісно новим напрямом дослідження лідерства стало вивчення взаємодії лідера та послідовників у теоріях трансакційного та трансформаційного лідерства [4]. Пізніше виникали концепції, що робили акцент саме на послідовниках лідера, одна із найрозвиненіших теорій цієї спрямованості – теорія лідерства-служіння [5], інші ретельно описують розвиток лідерства в певній сфері.

У вітчизняній науці питаннями лідерства займаються І. А. Чистякова [16, с. 306–312], О. Г. Романовський, Н. В. Серeda [15, с. 20–27], К. Б. Козак [11, с. 24–28], М. Д. Карпілянська [10, с. 20–27], але рівень розвитку досліджень лідерства серед українських дослідників є недостатнім.

Мета статті. Дослідити поняття «лідерство», його компонентну складову. Визначити формування особистості сучасного лідера та критерії творчого мислення успішного лідера. Виявити залежність між культурою лідерства, культурою особистості і культурою соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лідерство – одне з проявів егоцентризму, яке притаманне всім здоровим дітям з моменту

народження. Складові лідерства – самоповага і віра в себе – схожі на надувний м'ячик. Перекачаєш повітря – і він лусне. Недостатньо повітря – він не відбивається від асфальту. Завдання дорослих допомогти дитині віднайти баланс між самооцінкою, самоповагою і самокритикою, прагнути до вдосконалення. Саме в сім'ї відбуваються перші перемоги і поразки.

Початки лідера в дитині можна розвивати з народження: хвалити за успіхи, підбадьорювати в моменти невдач, разом з дитиною радіти перемогам, вміти програвати, не відчуваючи трагізму чи позору.

Якщо батьки драматизують незначні помилки, то дитина виросте тривожною, невпевненою, невмілим оратором, невдалим політиком чи митцем. При поразці запропонувати виправити помилку. Якщо дитина не готова до нової спроби, стримано підтримати її: «Коли будеш готовий, ти неодмінно зможеш проїхати на велосипеді (закинути м'яч у корзину, вирішити задачу)». Якщо батьки розчаровані у своїй дитині, то вона це неодмінно відчує – і віра в свої сили буде підірвана. Потрібно прийняти дитину такою якою вона є (сильна, слабка, переможець, переможений), тоді шанс стати лідером збільшується.

Дитину-лідера легко помітити вже з трьох років. Зазвичай до неї тягнуться інші діти. Вона частіше завойовує право на саму популярну іграшку. Така дитина життєрадісна, активна, рухлива, перша пропонує гру і бере собі головну роль. Дорослі люблять її і дають почесні доручення – допомогти накрити стіл, витерти дошку.

Найчастіше саме діти-лідери маніпулюють оточуючими – як ровесниками, так і дорослими. Подорослішав, вони стають диктаторами моди: з ким грати, як грати, вони вміють зацікавити інших виконувати свої правила. Інколи лідери перетворюються у правопорушників, тому потрібно дитині допомогти удосконалювати в собі найкращі якості та викорінювати негативні нахили. Пояснити дитині: «Бути лідером – значить відповідати не лише за себе, але й за інших.

Для гарного лідера важливо вміти сприймати критику, не відчуваючи сорому чи трагедії. Критика повинна бути конструктивною, націлена на виправлення недоліків, а не на приниження гідності дитини. «Ти добрий товариш, вмієш ділитися, пропонуєш допомогу. Але ти став підвищувати голос на товаришів» – таке зауваження батьки можуть зробити дитині лише наодинці, це буде добрим батьківським повчанням для неї. Формування лідера здійснюється за двома основними напрямками: розвиток внутрішніх ресурсів особистості; розвиток навичок взаємодії з оточуючими і їх активізація в динаміці дій лідера [6].

Визнавати і цінувати різноманітність критично важливо для лідера і будь-якого колективу. Кожна людина має унікальний дар і здатна

привносити у світ красу. Важливо, щоб лідери розуміли та приймали концепцію особистостей. А це розуміння починається з усвідомлення розмаїття людських талантів і навичок. Мистецтво лідерства полягає в поліруванні, вивільненні та використанні цих талантів.

Це також допомагає зрозуміти, що для багатьох із нас існує фундаментальна різниця між метою та винагородою. По суті, цілі та винагороди - це різні частини людської діяльності. Коли винагорода стає нашою метою, лідер виконує тільки частину роботи. Ми повинні переслідувати цілі, а не прагнути тільки до винагород. У здорових і раціональних стосунках винагорода завершує процес, дає відчуття радості. Задоволення та радість - невід'ємна частина лідерства. Керівник хореографічного колективу, як лідер, зобов'язаний забезпечувати дітям отримувати позитивні емоції.

Ознаки видатного лідера проявляються насамперед через тих, ким він керує.

Чи розкривають підлеглі/діти свій потенціал? Чи навчаються вони? Чи досягають вони результатів? Перший обов'язок лідера - поставити завдання. Останній - сказати дякую. У проміжку між ними лідер - слуга. Його служба полягає в наданні людям ключових цінностей. По-перше, це цінності організації. Вони мають бути широко зрозумілими та узгодженими, і вони мають формувати нашу корпоративну та індивідуальну поведінку. По-друге, лідер має забезпечити людям простір - у сенсі свободи використовувати свої здібності. Ми повинні давати одне одному простір для зростання, простір бути собою і проявляти свою різноманітність.

Лідери несуть відповідальність за ефективність. Про це вже написано чимало слів, найточніші з яких, на думку Макса Де Прі, належать Пітеру Друкеру. Одна з думок, яку він наводить, звучить так: «Не плутайте продуктивність з ефективністю. Продуктивність - робити якусь справу правильно, а ефективність - робити правильну справу. Лідери можуть делегувати продуктивність, але вони повинні особисто займатися ефективністю» [13]. Ефективність досягається за рахунок надання іншим можливості реалізувати свій потенціал - як особистий, так і корпоративний чи інституційний.

Макс Де Прі упевнений, що найефективніший процес управління сьогодні - це партисипативне управління, де кожен працівник одночасно володіє чимось, зокрема правом на ухвалення рішень. Також він може володіти акціями, мати свою власну зону відповідальності - на роботі людина має відчувати, що щось належить особисто їй. Партисипативне управління гарантує, що рішення в компанії не будуть довільними,

таємними або закритими для обговорення. Однак не варто вважати, що партисипативне управління означає демократію. Право висловитися відрізняється від права голосу. Кожен, особливо в зоні своєї відповідальності, повинен мати право висловитися і бути почутим. А рішення, які ухвалюються на основі цього, мають бути зрозумілими насамперед тим, кого вони стосуються безпосередньо [13].

У владі лідера створювати середовище та робочі процеси, в яких люди зможуть розвивати якісні стосунки. Автор пропонує п'ять кроків, які допоможуть вивести відносини в організації на новий рівень:

1. *Поважайте людей.* Почніть з того, щоб визнати: кожен має унікальний дар і всі наші дари різноманітні та важливі. Такий підхід дозволяє нам почати по-новому думати про сильні сторони інших. Кожна людина привносить щось своє. Справжня участь і освічене лідерство дозволяють людям проявляти ці дари по-різному і в різний час.

2. *Зрозумійте:* те, у що ми віримо, визначає нашу політику і практику. Наша система цінностей і світогляд мають бути так само тісно інтегровані в наше життя на роботі, як вони інтегровані в наше сімейне життя і в інші приватні види діяльності. Стиль управління - це просто наслідок того, що в нас на серці.

3. *Погодьтеся з правами інших.* Кожен із нас, незалежно від нашого рангу в ієрархії, має однакові права: бути потрібним, бути залученим, мати якісні стосунки, розуміти логіку дій компанії, впливати на свою долю, брати на себе зобов'язання.

4. *Усвідомте взаємозв'язок контрактних і партисипативних відносин.* Контрактні відносини - це цілі, компенсація, умови праці, пільги, заохочення, графіки тощо. Усе це є частиною нашого звичайного життя і повинно мати місце. Але пам'ятайте, що найкращі люди в організаціях схожі на волонтерів. Вони, ймовірно, могли б знайти хорошу роботу і в інших місцях, але вони вважають за краще працювати в конкретній компанії з менш відчутних причин, ніж зарплата або посада. Волонтерам не потрібні контракти, їм потрібні стосунки.

5. *Зрозумійте, що стосунки важливіші за структуру та ієрархію.* Майже в кожній групі в різний час люди, як правило, відіграють дві ролі: одна - творець, інша - виконавець. Ці ключові стосунки часто недооцінюють і помилково уявляють у вигляді "начальника" і "підлеглого". Але насправді ієрархія тут недоречна. Майже завжди реалізація вимагає не менше творчих зусиль, ніж початковий творчий акт, на який вона відповідає.

Для багатьох із нас - тих, хто працює, - існує різниця між тим, як ми сприймаємо себе як особистість, і тим, як ми сприймаємо себе як

співробітника. Лідеру потрібно допомагати усунути це відчуття розрізненості та відновити почуття узгодженості.

Частина мистецтва лідерства полягає в тому, щоб стежити за підтримкою і зміцненням загальних досягнень, цілей, процесів. Це завдання, безумовно, вимагає хороших комунікацій. Як особисті стосунки, щоб залишатися здоровими, повинні ставити на чільне місце чесне і відкрите спілкування, так і стосунки всередині корпорацій поліпшуються, коли інформація передається точно і вільно. Найкращий спосіб повідомити про спільні зв'язки та цінності корпорації чи установи - через поведінку. Спілкування через поведінку відбувається постійно. Хороша комунікація - це не просто «відправити» і «отримати повідомлення». Хороша комунікація - це не механічний обмін даними. Якою б винахідливою не була комунікація, якщо ніхто не слухає, все пропало. Справжнє спілкування змушує нас слухати. Спілкування - це етичне питання. Гарне спілкування означає повагу до людей. Хороша комунікація для лідера означає низку зобов'язань. Ми повинні розуміти, що доступ до відповідної інформації необхідний людям для виконання роботи. Право знати є в кожного. Бо краще помилитися, повідомивши забагато інформації, ніж ризикувати, залишивши когось у невіданні. Інформація - це сила, але це марна сила, якщо її накопичувати.

Ми завдячуємо одне одному правдивістю та ввічливістю, хоча і правда, і ввічливість іноді для нас незручні. Але не помиляйтеся: саме ці якості дають змогу спілкуванню виховувати і звільняти нас. Платон казав, що суспільство культивує те, що в ньому шанується [7]. В українському соціумі є цінності, які завжди вказують на рівень культури особистості, характер лідера: відповідальність, працездатність, справедливість, чесність, доброта, емпатійність, красномовність, тощо. І вимога сьогодення та одночасно проблемність поєднання в одній людині всіх позитивних рис характеру та формування правильного сприйняття вічних цінностей життя. Це проблема єдності соціуму в поглядах і переконаннях, в культу цінностей, вимогах до етичних норм і культури кожної людини. Бо від рівня культури представників українського соціуму, наприклад: хореографічного колективу на міжнародному конкурсі, - відбувається перенесення та сприйняття нації в цілому. Така асиміляція спостерігається при виборі лідерства в колективі, тобто частково риси характеру, манера поведінки лідера переймається іншими вихованцями хореографічного колективу.

У міру того, як культура або корпорація старіє і складнішає, комунікація природно і неминуче стає більш витонченою і важливою. Роль комунікації зростає і зміщується на розширення культур, на передачу

цінностей новим членам. Без ефективного спілкування, що активно практикується, ці цінності розчиняться в морі банальних фраз і регулярних звітів.

Комунікація це не лише передача інформації, а й взаємодія з членами колективу, яка має свій характер і стиль. Чотири з шести стилів лідерства – ідеалістичний, навчальний, товариський і демократичний – здатні запалити, надихнути людей, що призводить до підвищення продуктивності, тоді як два інших – амбітний і авторитарний – хоча часом і потрібні, але повинні застосовуватися з великою обережністю. Кожному стилю притаманна певна база навичок емоційного інтелекту. І найголовніше, доведено причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою лідера, стилем лідерства та результатами роботи колективу [14].

Макс Де Прі пише, що ми, люди, схильні часто приймати частину за ціле. Найчастіше, коли ми розглядаємо себе та інших, ми дивимося тільки на частини. Мірою особистості - а отже, і корпорацій - є ступінь нашої боротьби за повноту себе, енергія, яку ми присвячуємо тому, щоб реалізувати свій потенціал.

Короткостроковий погляд на фінансовий стан корпорації або надмірний акцент на негайних фінансових результатах призведуть до часткового і, можливо, спотвореного погляду на всю картину. Може бути відсутній важливий елемент. Відсутність останніх п'яти ярдів робить перші 95 безглуздими. Серйозні бігуни думають про забіг на 100 ярдів як про забіг на 170 ярдів, щоб ніхто не зміг обігнати їх біля самого фінішу. Це чудово ілюструє ідею. Думайте не про частину і навіть не про ціле. Мисліть за межами цілого.

Лідери повинні створювати творче середовище. Творча діяльність – це генерація нових ідей, які забезпечують підвищення ефективності та продуктивності організації. Задача лідера полягає в направленні творчої енергії співробітників на впровадження інновацій, на стимулювання креативного мислення. Розвинуте креативне мислення має такі плюси: по-перше, творчість викликає інтерес до себе. Коли індивідуум створює щось нове, він завжди відчуває насолоду і позитивні емоції. Позитивні емоції ми зазвичай називаємо «натхненням». по-друге, позитивна сторона креативного мислення у відсутності необхідності вибирати. Питання вибору з'являється тоді, коли індивідуум не в змозі вибрати між лімітованою кількістю варіантів, так як вони вам не підходять. За допомогою креативного мислення можна придумати набагато більше різних способів, і відповідний буде не складно підібрати. Відображення в мисленні нових умов розвитку підприємств – це пошук сучасних реалій, якісно нових умов розвитку підприємницької діяльності, неформальне

сприйняття процесів інтенсифікації виробництва, мислення якісними, а не кількісними категоріями, орієнтація на кінцевий результат, тобто пошук нестандартності та новини підприємницьких рішень. Але при цьому бізнес-лідер повинен створювати механізми, які забезпечують крос-функціональне співробітництво та інформаційний обмін [12].

Важливо знати стадії розвитку творчої особистості: визнання проблем можливостей; збір інформації; інкубаційний період; осмислення, осяяння. Безпосередня творчість: поступове визрівання ідеї: оцінка та виконання. Складна стадія, яка потребує сміливості, наполегливості і самодисципліни. Критичне мислення як вид творчого мислення необхідний для лідера. Творче мислення розглядається як альтернатива не репродуктивному (продуктивне — репродуктивне), а так званому критичному мисленню, звідси і його розуміння й визначення. Критичне мислення являє собою перевірку запропонованих рішень з метою визначення області їхнього можливого застосування. Творче мислення спрямоване на створення нових ідей, а критичне мислення виявляє їхні недоліки й дефекти. Для ефективного вирішення завдань необхідні обидва види мислення.

Критерії мислення успішного лідера: 1. Науковість полягає в доскональному знанні ринку, техніки, технології та врахуванні цих знань у прийнятті рішень. Але важливо не тільки використовувати принцип науковості в підприємницькій діяльності, але й вміти відстоювати свої ідеї. 2. Відображення в мисленні нових умов розвитку підприємств — це пошук сучасних реалій, якісно нових умов розвитку підприємницької діяльності, неформальне сприйняття процесів інтенсифікації виробництва, мислення якісними, а не кількісними категоріями, орієнтація на кінцевий результат, тобто пошук нестандартності та новини підприємницьких рішень [8]. Але при цьому лідер повинен створювати механізми, які забезпечують кросфункціональне співробітництво та інформаційний обмін. Психологи пропонують засоби з розвитку критичного мислення: 1. Необхідно відрізняти ті судження, які базуються на логіці, від тих, що базуються на емоціях та почуттях. 2. У будь-яких відомостях вчиться бачити позитивні і негативні сторони, враховуючи всі «плюси» та «мінуси», всі «за» та «проти». 3. Немає нічого поганого, якщо ви сумніваєтеся в тому, що не уявляється вам цілком переконаним. 4. Вчиться помічати невідповідність в тому, що ви бачите і чуєте. 5. Почекайте з висновками та рішеннями, якщо у вас немає достовірної та достатньої інформації.

Рекомендації щодо розвитку творчого мислення у лідерів [7]. 1. Психологи рекомендують записувати всі ідеї, як добрі, так і недобрі. Але якщо ви будете намагатися вигадати тільки добрі ідеї, то це може

призвести, з одного боку, до «придушення» потенційно плідних ідей, а з іншого боку – до постійного почуття незадоволення. 2. Коли Ви займаєтеся творчою роботою, не треба поспішати. Дайте собі більше часу на роздуми. 3. Намагайтеся розіграти задачу, яку ви вирішуєте, в особистостях або намалювати її схему для того, щоб створити про неї наочну уяву. 4. Психологи рекомендують розмовляти вголос з самим собою і, розігруючи ситуацію в особах, поступово проходити через всі етапи її вирішення. 5. Свідомо докладайте зусиль, щоб проявити оригінальність та висувати нові ідеї. 6. Не турбуйтеся про те, що про вас думають люди. 7. Намагайтеся мислити широко, при цьому не звертайте уваги на заборони, які накладені культурними традиціями (наприклад, расові чи статеві забобони). 8. Якщо ви помилились під час першої спроби, розгляньте інші варіанти та спробуйте інші шляхи. 9. Будьте завжди відкритими для дискусії та перевіряйте свої пропозиції. 10. Шукайте пояснення незрозумілим та дивовижним явищам. 11. Долайте функціональну фіксованість та шукайте незвичні способи застосування звичних речей. 12. Відмовтесь від звичних методів діяльності та спробуйте пошукати нові підходи. 13. При оцінюванні ідей старайтесь бути об'єктивними. Уявіть, що вони належать не вам, а іншій людині. 14. Щоб видати якомога більше ідей, використовуйте методику «мозкового штурму» або «брейнстормінг». «Мозкова атака» – спосіб групового вирішення проблемних (творчих) задач, який базується на методі вільних асоціацій. Його мета: одержати максимальну кількість нових ідей, тому що це підвищує шанси знайти правильне рішення. Прикладом «мозкової атаки» може бути телевізійна гра «Що? Де? Коли?». «Мозкова атака» проходить наступним чином. Група з 7–12 чоловік сідає в коло, двоє з членів команди виконують роль стенографістів. Вибраний раніше ведучий називає проблему, а учасники розпочинають висувати безліч ідей за принципом «чим більше, тим краще». Під час «штурму» заборонено критикувати, оцінювати будь-яким способом. Ідеї можна тільки розвивати. Після закінчення «брейнстормінга», який триває 20–40 хвилин, «стенографісти» почергово читають одержані списки ідей, і тільки тоді надається «хід» критичному мисленню [9]. Якщо ідеї виявилися незадовільної якості, то можна використовувати інші види брейнстормінгу: 1) Циклічний. Кожен учасник по черзі висловлює ідеї (за один раз по одній ідеї). 2) Письмовий. Всі ідеї записуються. Таким чином, кожен присутній зобов'язаний генерувати ідеї і чітко їх викладати на папері. 3) Мережевий. Це електронний або онлайн-метод «мозкового штурму». Документ зберігається на центральному сервері. 4) Реверсний. Процедура починається зі «зворотних» питань, замість: «Як можна вирішити, або

запобігти цю проблему?» Рекомендується: «Як ми могли (кожен з нас) викликати проблеми?». 5) Вибуховий. При видачі нової ідеї відбувається «бомбардування» запитаннями. Синектика – спосіб групового вирішення проблемних (творчих) завдань. Умови проведення синектики: 1) Переробка умов завдання, генерація і комбінація ідей. 2) На відміну від мозкового штурму, застосовуються методи: пряма аналогія, особиста аналогія (емпатія), символічна аналогія, фантастична аналогія; керівник вибирає методи рішення, керує ходом рішення. Маєвтика (діалог Сократа) – найбільш давній метод сумісного рішення творчих завдань. Принципи маєвтики: 1) Вільний обмін думками між рівноправними співрозмовниками. 2) Збудження самосвідомості за допомогою цілеспрямованих питань. 3) Застосування гумору як способу активізації мислення. 15. Індуцирування психоінтелектуальної діяльності (ІПІД) – метод вирішення творчих задач, який полягає в тому, що члени групи, відповідно до закріплених за ними рольових функцій (наприклад, «опонент», «ведучий» тощо), базується на спеціальному програмному опитувальнику. Учасники намагаються шляхом питань активізувати психоінтелектуальну діяльність одного з учасників [9].

Важливою особливістю лідерства є те, що це феномен більше соціальний ніж особистісний. Лідер – це людина, яка веде за собою інших. Лідер неможливий без групи послідовників. Людина може бути сильною особистістю, але якщо вона не вміє впливати на інших, взаємодіяти з іншими, то її лідерська енергія так і залишиться потенційною і не знайде свого виходу в реальному житті.

Висновки. Лідер і вибір лідерства в колективі впливає на культуру кожного учасника хореографічного колективу. Вимоги сьогодення до вмінь лідера - це вміння бути разом, працювати разом, отримувати задоволення від робочого процесу, мати можливість зростати і розвиватись. Важливо, розумно керувати своєю долею. І нарешті, розвивати вміння бути вдячними. Допомогати у всьому цьому - ось завдання лідера.

Відповідальність лідера. З точки зору корпоративного управління ентропія означає, що все має тенденцію до погіршення. Одна з важливих речей, якою лідери повинні володіти, - це вміння розпізнавати сигнали погіршення, що насувається. Лідери несуть відповідальність за те, що станеться в майбутньому, а не за те, що відбувається день у день. Цю відповідальність важко виміряти, і, отже, важко виміряти ефективність роботи лідерів. Акцент у роботі лідерів має бути зроблений на майбутнє. Особливо важко буває пам'ятати, що оцінити, чи увінчався сьогоднішній виступ лідера успіхом, можна буде тільки найближчими місяцями або роками.

Отже, можемо визначити вимоги сьогодення до культури лідерства:

- Три головні якості лідера - чесність, уміння будувати стосунки та розвивати спільноти.
- Перший обов'язок лідера - поставити завдання. Останній - сказати «дякую». У проміжку між ними лідер – помічник та виконавець.
- Не плутайте продуктивність з ефективністю. Продуктивність - робити якусь справу правильно, а ефективність - робити правильну справу. Лідер має особисто займатися ефективністю.
- Головні вороги нашого почуття особистої залученості в роботу - це політика, короткострокові виміри, зарозумілість, поверховість і орієнтація на себе, а не на успіх колективу.
- Пам'ятайте, що найкращі люди в колективах схожі на волонтерів. Волонтерам не потрібні контракти, їм потрібні стосунки.
- Кожен із нас, незалежно від нашого рангу в ієрархії, має однакові права: бути потрібним, бути залученим, мати якісні стосунки, розуміти логіку дій колективу, впливати на свою долю.
- Часто у складних ситуаціях "ієрархічний" лідер зобов'язаний ідентифікувати "мандрівного" лідера, підтримати його та слідувати за ним, а також проявляти акуратність, що дає змогу "мандрівному" лідеру керувати.
- Включити в процес інших людей - означає допомогти їм зрозуміти те, що їм потрібно зрозуміти.
- Право знати є в кожного. Краще помилитися, повідомивши занадто багато інформації, ніж ризикувати, залишивши когось у невіданні.
- Одна з важливих речей, якою лідери повинні володіти, - це вміння розпізнавати сигнали погіршення, що насувається. Акцент у роботі лідера повинен завжди стояти на майбутньому.

Література:

1. Carlyle, Thomas. On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History, Fredrick A. Stokes & Brother, New York, 1888. p. 2.
2. Derue D. S. et al., Trait and behavioral theories of leadership: An integration and meta-analytic test of their relative validity, Personnel psychology. 2011. № 64(1). pp. 7–52.
3. Greenleaf R. K. Servant leadership., 1977.
4. Northouse P. G. Leadership: Theory and practice., 1997.
5. Stogdill, R. M. Personal factors associated with leadership: A survey of the literature, The Journal of psychology. 1948. №25(1). pp. 35–71.
6. Бортнікова, О. В. (2017). Ретроспективний аналіз філософських, психологічних, економічних і педагогічних ідей виховання адаптивного стилю лідерства особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 4, 53-58.

7. Брик, О.М., & Кочаровський М. С. (2020). Проблеми формування психологічної та управлінської компетентності мережових лідерів у MLM. *Психологія та психосоціальні інтервенції*, 3, 11-17.
8. Голярдик, Н.А., & Дика Л.Л. (2019). Соціально-психологічні вимоги до сучасної управлінської діяльності та лідерських якостей менеджера освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, 17, 116-119.
9. Гура Т.В. Розвиток когнітивних якостей у бізнес – лідерів: навч. посібник/ Т. В. Гура. - К. :ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. – 40 с.
10. Карпілянська, М. (2023). Дослідження лідерства в роботах українських науковців. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 30(4), 84-95. <https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.8>
11. Козак К. Б. Роль лідерства в системі управління персоналом на підприємстві. *Економіка харчової промисловості*. 2013. №. 3. С. 24–28.
12. Кононець, М.О. (2019). Психологічні аспекти формування лідерської культури керівника у контексті рефлексивної моделі управління. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 77, 181-191.
13. Лідерство це мистецтво Макса Де Прі (Leadership is an Art. Max De Pree). URL: Режим доступу: <https://www.linkedin.com/pulse/лідерство-це-мистецтво-автор-макс-де-пре-kateryna-persan>
14. Романовський О. Г. Лідерські якості в професійній діяльності / Романовський О. Г., Резнік С. М., Гура Т.В., Панфілов Ю.І, Головешко Б.Р., Бондаренко В.В., за заг. ред. О. Г. Романовського. – Харків: НТУ«ХП», 2017. – 143 с.
15. Романовський О. Г., Середа Н. В. Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного лідерства. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. №3. С. 20–27.
16. Чистякова І. А. Коопероване лідерство як управлінська технологія: досвід Великої Британії / І. А. Чистякова. *Витоки педагогічної майстерності*. Сер.: Педагогічні науки. 2011. №8(1). С. 306-312. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8\(1\)_64](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8(1)_64).

References:

1. Carlyle, Thomas (1888). On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History, Fredrick A. Stokes & Brother, New York. 2.
2. Derue D. S. et al. (2011), Trait and behavioral theories of leadership: An integration and meta-analytic test of their relative validity, *Personnel psychology*. 64(1). 7–52.
3. Greenleaf R. K. (1977) Servant leadership.
4. Northouse P. G. (1997) Leadership: Theory and practice.
5. Stogdill, R. M. (1948) Personal factors associated with leadership: A survey of the literature, *The Journal of psychology*. 25(1). 35–71.
6. Bortnikova, O. V. (2017) Retrospektyvnyi analiz filosofskykh, psykholohichnykh, ekonomichnykh i pedahohichnykh idei vykhovannia adaptivnoho styliu liderstva osobystosti [Retrospective analysis of philosophical, psychological, economic and pedagogical ideas of education of the adaptive style of leadership of the individual]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky - Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Pedagogical sciences*. 4. 53-58 [in Ukrainian].

7. Brik, O.M., Kocharovskyi, M.S. (2020). Problemy formuvannia psykholohichnoi ta upravlinskoï kompetentnosti merezhevykh lideriv u MLM [Problems of forming psychological and managerial competence of network leaders in MLM]. *Psykholohiia ta psykhosotsialni interventsii - Psychology and Psychosocial Interventions*, 3, 11-17.

8. Golyardyk, N.A., Dyka, L.L. (2019). Sotsialno-psykholohichni vymohy do suchasnoi upravlinskoï diialnosti ta liderskykh yakosti menedzhera osvity [Socio-psychological requirements for modern managerial activities and leadership qualities of an education manager]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraine» - Collection of scientific papers of the Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of the University "Ukraine"*, 17, 116-119.

9. Hura T.V. (2016) Rozvytok kohnityvnykh yakosti u biznes – lideriv [Development of cognitive qualities in business leaders]. *Navch.posibnyk - study guide*. 40.

10. Karpilianska, M. (2023). Doslidzhennia liderstva v robotakh ukrainskykh naukovtsiv [Study of leadership in the works of Ukrainian scientists]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia - Organizational psychology. Economic Psychology*. 30(4). 84-95.

11. Kozak K. B. (2013) ol liderstva v systemi upravlinnia personalom na pidpriemstvi [The role of leadership in the personnel management system at the enterprise]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti - Economics of the food industry*. 3. 24–28.

12. Kononets, M.O. (2019) Psykholohichni aspekty formuvannia liderskoï kultury kerivnyka u konteksti refleksyvnoi modeli upravlinnia. [Psychological aspects of the formation of a leader's leadership culture in the context of a reflexive model of management]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii - Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 77, 181-191.

13. Leadership is an Art. Max De Pree (2023), available at : <https://www.linkedin.com/pulse/лідерство-це-мистецтво-автор-макс-де-пре-kateryna-persan> (accessed 7 July 2024)

14. Romanovskyi O.G. (2017). Liderski yakosti v profesiinii diialnosti. [Leadership qualities in professional activity]. *Kharkiv: NTU«KhPI» - Kharkiv: NTU«KhPI»*, 143.

15. Romanovsky O. G., Sereda N. V. (2013). Osobystist suchasnoho kerivnyka v aspekty teorii dukhovnoho liderstva. [The personality of a modern leader in the aspect of the theory of spiritual leadership]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy - Theory and practice of social systems management*, 3. 20-27.

16. Chystiakova I. A. (2011) Kooperovane liderstvo yak upravlinska tekhnolohiia: dosvid Velykoi Brytanii. [Cooperative leadership as a management technology: the experience of Great Britain]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti. Ser.: Pedahohichni nauky - Origins of pedagogical skills. Ser.: Pedagogical Sciences*, 8(1). 306-312.

УДК 373.5.016:94]:37.014(477) «1991/1996»

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-946-958](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-946-958)

Ігнатенко Наталія Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Київ, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ У НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1991-1996 РР.

Анотація. Стаття присвячена аналізу відображення трансформаційних процесів теорії та методики навчання історії в школі у науково-методичній літературі 1991-1996 рр. У зазначений період Україна переживала значні політичні, економічні та соціальні зміни, які вимагали переосмислення підходів до навчання історії в освітніх закладах. Зміна суспільно-політичного устрою, відмова від радянської ідеології та перехід до нових стандартів у освіті стали викликом для науковців, вчителів та методистів, які створювали нові програми та підручники для шкіл.

Дослідження показує, що навчально-методична література того часу відзначалася різноманітністю підходів та нових концепцій, що виникли в умовах інтенсивних змін. Основна увага приділялася формуванню національної самосвідомості, критичному переосмисленню радянського минулого та інтеграції європейського досвіду у викладання історії. У працях розглядалися нові методи навчання, які підкреслювали важливість розвитку аналітичного мислення, самостійної роботи учнів з історичними джерелами та формування власної позиції щодо історичних подій.

У цьому контексті, автор дослідження акцентує увагу на проблемах, з якими стикалися вчителі та методисти при адаптації нових підходів до навчання історії в школі. Також підкреслюється значущість навчально-методичної літератури як інструменту впровадження освітніх реформ і як засобу формування нових поколінь, що володіють широким спектром історичних знань та здатністю до критичного мислення.

Таким чином, дослідження дозволяє оцінити вплив трансформаційних процесів на зміст та методику навчання історії в школі, а також зрозуміти, як ці зміни відобразилися в навчально-методичній літературі, що використовувалася у перші роки незалежності України.

Ключові слова: освіта, історична освіта, генеза історичної освіти, трансформаційні процеси в історичній освіті 1991-1996 рр., теорія та методика навчання історії в школі.

Ignatenko Nataliya Vitaliyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Religious Studies, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, St. Maksym Kryvonosa, 2, Kyiv, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

PECULIARITIES OF REFLECTING THE TRANSFORMATIONAL PROCESSES OF THE THEORY AND METHODOLOGY OF TEACHING HISTORY AT SCHOOL IN THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL LITERATURE OF 1991-1996

Abstract. The article is devoted to the analysis of the reflection of transformational processes in the theory and methodology of teaching history at school in the scientific and methodological literature of 1991-1996. During this period Ukraine was experiencing significant political, economic, and social changes that required a rethinking of approaches to teaching history in educational institutions. The change in the socio-political system, the rejection of Soviet ideology, and the transition to new standards in education were a challenge for scientists, teachers, and methodologists who created new programs and textbooks for schools.

The study shows that the educational and methodological literature of that time was characterized by a variety of approaches and new concepts that emerged in the face of intense change. The main focus was on the formation of national identity, critical rethinking of the Soviet past, and the integration of European experience into history teaching. The papers discussed new teaching methods that emphasized the importance of developing analytical thinking, students' independent work with historical sources, and forming their own position on historical events.

In this context, the author of the study focuses on the problems faced by teachers and methodologists in adapting new approaches to teaching history at school. The author also emphasizes the importance of educational literature as a tool for implementing educational reforms and as a means of forming new generations with a wide range of historical knowledge and the ability to think critically. Thus, the study allows us to assess the impact of transformation processes on the content and methods of teaching history at school, as well as

to understand how these changes were reflected in the educational and methodological literature used in the first years of Ukraine's independence.

Keywords: education, historical education, genesis of historical education, transformational processes in historical education in 1991-1996, theory and methods of teaching history at school.

Постановка проблеми. Однією з найскладніших проблем реформування історичної освіти є проблема обґрунтування динаміки змін її шкільного компонента. Причиною цього є закономірність, яку дуже влучно описує на перших сторінках книги «Осягнення історії» А. Тойнбі: «У кожному епоху і в будь-якому суспільстві вивчення і пізнання історії, як і всяка інша пізнавальна діяльність, залежить від панівної тенденції часу та місця реципієнта» [1]. Тому для правильного розуміння та об'єктивного висвітлення нюансів історичного процесу його необхідно розглядати тільки в масштабах усього суспільства.

Еволюціонуючи, суспільство повсякчас стикається із викликами, які необхідно подолати в рамках моделей буття. У процесі подібних випробувань рішення, які в умовах однієї моделі були прогресивними, за нових обставин стають недосконалими або навіть хибними. Через це неможливо зрозуміти логіку того чи іншого процесу, зосереджуючись лише на ньому самому, а необхідно порівняти його з іншими та розглянути крізь призму динаміки змін. Особливо такий підхід актуальний для освітніх реформ.

Парадоксально, але, перетворюючи та спрямовуючи життя суспільства, освіта відображає його світогляд, соціальні цілі та прагнення і не може існувати поза соціальними процесами та зв'язками. У цьому сенсі розуміння сутності та специфіки трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі передусім залежить від усвідомлення історичних обставин, в умовах яких вони відбувалися, і, як наслідок, логіки задекларованих реформаторами завдань. Остання найкраще простежується крізь призму наукових праць, навчально-методичної літератури, інформаційно-аналітичних матеріалів органів влади, освітнього законодавства досліджуваного періоду, комплексний аналіз яких дозволяє дати якісну оцінку якості та ефективності освітніх реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відображення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі у науково-методичній літературі 1991-1996 рр. предметом окремого наукового дослідження не стала. Її історіографія здебільшого представлена навчально-методичною літературою та науковими статтями в яких розкрито ключові тенденції розвитку вітчизняної методичної системи, її нормативно-правове та науково-методичне забезпечення.

Окремі аспекти проблеми відображені у науково-методичних дослідженнях А. Зякун, К. Баханова, Р. Євтушенко, В. Кожевнікова, Л. Калініної, С. Кульчицького, В. Мисана, В. Огнев'юка, Р. Пастушенка, П. Полянського, О. Пометун, О. Реєнта, М. Романенка, Ю. Тараненка, В.Ткаченка, О. Фідрі, Т. Філіпової, О. Юрковського, О. Удода та ряду ін..

Присвячені широкому діапазону проблем розвитку шкільної історичної освіти, ці праці стали зразком теоретико-методологічне обґрунтування становлення вітчизняної моделі шкільної історичної освіти та методики навчання історії в школі як науки наприкінці ХХ ст.

Метою статті є дослідження проблеми відображення трансформаційних процесів теорії та методики навчання історії в школі у науково-методичній літературі 1991-1996 рр.

Виклад основного матеріалу. У процесі аналізу стану відображення трансформаційних процесів теорії та методики навчання історії в школі ми послуговувалися авторською еволюційною схемою чотирьох періодів розвитку галузі: 1991–1996 рр. (концептуалізація вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі); 1996–2010 рр. (формування національної моделі теорії та методики навчання історії в школі); 2010–2017 рр. (адаптації національної моделі теорії та методики навчання історії в школі до європейських стандартів освіти); 2017–2020 (формування нової моделі теорії та методики навчання історії в школі на засадах НУШ). За результатами цього аналізу було з'ясовано, що в науково-методичній літературі проблема трансформацій теорії та методики навчання історії в школі упродовж 1991-2020 рр. відображена за трьома змістовими напрямками:

1) утвердження національного історичного наративу та трансформація змісту шкільної історичної освіти; 2) навчально-методичне забезпечення шкільних курсів історії в умовах змін; 3) науково-методична організація процесу навчання історії (форми, методи, методичні прийоми, засоби викладання і навчання) в умовах змін. При цьому динаміка зростання наукового інтересу до кожного із них (упродовж кожного часового проміжку) варіювалася залежно від рівня концептуалізації проблеми, яку намагалася розв'язати поточна реформа.

Так, на трансформаційні процеси 1991-1996 рр. впливали «еволюція держави загалом і парадигмальний розвитку шкільної освіти зокрема». Перебуваючи в епіцентрі змін, науковці та практики цього періоду ставили собі за мету створити національну концепцію історичної освіти й виробити на її основі нові підходи до формування позбавленої від догматизму та відставання методології змісту шкільної історичної освіти. Оскільки перші історичні науково-методичні журнали для вчителів

побачили світ лише в 1995 р., платформою для дискусій на цю тему стало наукове видання «Український історичний журнал» (УІЖ). Впродовж 1991-1995 рр. на його шпальтах було опубліковано маловідомі сторінки історії України від В. Алексєєва, С. Віднянського, С. Кульчицького, О. Рєєнта, В. Сарбея, В. Смоля, В. Степанкова, Ю. Шаповала та ін. Особливо актуальними були роботи М. Варшавчика «Особливості політичного розвитку Росії наприкінці XIX ст.» (1991, №7), Т. Кудрі «Урок з історії України на тему «Запорізька Січ» (1993, №1), «Вивчення теми «Колективізація сільського господарства» (1993, №3), С. Кульчицького «Центральна Рада. Утворення УНР» (1992, №5-6), В. Верстюка «Українська революція: доба Центральної Ради» (1995, 32), які стали практичними порадами для вчителів-практиків щодо висвітлення окремих тем в освітньому процесі. Вартими уваги були й окремі методики навчання (Баханов К. «Лабораторно-практичні роботи з історії в середній школі» (1991, № 4)) та методичні рекомендації щодо організації шкільної історичної освіти (Гаврилів Б., Грабовецький В. «Кабінет історії України в навчальному закладі (методичні рекомендації)» (1992, № 4); А. Резник «Від минушини до майбуття. Роздуми вчителя» (1994, № 5)). Характеризуючи внесок «Українського історичного журналу» у становлення та розвиток історичної дидактики, О. Удод зазначав, що упродовж 90-х рр. XX ст., коли готувати підручники доводилося буквально «з голови», «учителі історії приходили на уроки саме з примірниками «УІЖ» та рекомендували їх учням для домашньої підготовки [2, с. 186].

Публікації в УІЖі частково заповнювали прогалини у знаннях учителів але не могли цілком вирішити це питання на рівні учнів. Вагомими проблемами стали і невеликий тираж видання, і глибока економічна криза в яку стрімголов поринала молода українська держава. Тому питання навчально-методичного забезпечення закладів освіти відійшло на другий план. Як наслідок, протягом 1991-1996 рр. учні українських шкіл змушені були навчатися «за морально застарілими підручниками 1990 р. видання, в яких опубліковано Гімн СРСР, Гімн УРСР, розповідь про Герб СРСР та «Казку про Леніна». Головну причину такої ситуації тодішній міністр освіти П. Таланчук вбачав у надмірній «витраті коштів на підвищення заробітної плати вчителям... неповороткості місцевих органів освіти та торгівельної мережі» [3, с. 4].

Зазначимо, що проблеми в освіті були значно складнішими ніж сформулював посадовець: їх спричиняв не лише фінансовий (хоча він безумовно був присутній), а й ідеологічний чинник. Переорієнтація на ринкові відносини та демократію вимагала від посттоталітарного

суспільства не лише зміни способу буття, а й способу мислення. Однак перейнята у спадок радянська школа, сконцентрована на предметно-технологічній освіті та функціональному підході до формування особистостей, своїм головним завданням мала засвоєння певної суми знань-інформацій, знань-навичок, знань-культури і у своїй тогочасній концептуалізації не залишала простору для розвитку самостійності, ініціативності, творчості – якостей, так необхідних людям нової української формації. Національна самосвідомість і самоідентичність також потребували теоретичного забезпечення, об'єктивного аналізу, обґрунтованих технологічних рекомендацій. Розв'язання цих проблем спонукало інтенсифікацію наукових досліджень з питань шкільної дидактики. Їхнім популяризатором у середовищі освітян став науково-педагогічний журнал «Радянська школа» (з №10 1991 р. – «Рідна школа»). У перші роки незалежності на його сторінках були опубліковані перші концепції української національної школи, розвідки з питань формування нового змісту та модернізації форм і методів навчання, обґрунтування національного історичного наративу, дослідження з проблем навчально-методичного забезпечення закладів освіти тощо.

Проблемно-тематична спрямованість журналу загалом була сконцентрована навколо двох змістових напрямків: філософсько-методологічного осмислення концепту «зміст освіти» (дискусії довкола дуальності інформативної та діяльнісної) та пошуку альтернатив навчально-методичного супроводу (необхідність трансформації навчальних планів, програм, створення нового покоління підручників та навчальних посібників). Остання проблема найбільше стосувалася концептуалізації навчальної книжки та підручника, які мали стати «базою модернізації освітньої системи України» [4, с. 17].

Характеризуючи тогочасні навчальні книги і передусім підручники, учені зазначали, що більшість із них за змістом, структурою, художнім оформлення та поліграфічним виконанням не відповідає суспільним потребам і світовому рівню, а отже, потребують доопрацювання. Зміст навчальних книжок оцінювався ними як спрощена модель тієї чи іншої науки, яка не враховувала вікових закономірностей навчально-пізнавальної діяльності учнів і не була спроможна актуалізувати рівень їхньої пошукової-пізнавальної діяльності. Особливий інтерес у цьому контексті становить опублікована у «Рідній школі (1993 р.) стаття авторського колективу А. Фурмана, С. Атаманенка, В. Клименка, О. Цедика «Орієнтири концепції навчальної книги» [4], у якій дослідники, даючи відповіді на практичні запитання продукування українського підручника, уперше змодельовали процес науково-виробничого забезпечення, проєк-

тування, створення й оцінки навчальної літератури відповідно до державної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), чим заклали підвалини стандартів підручників і посібників нового покоління.

Попри усі потуги, динаміка пошуку нових підходів до формування змісту шкільної історичної освіти не задовольняла запити педагогічної громадськості у період трансформацій. Більшість окреслених на поч. 90-х рр. XX ст. в освітнянських нормативних документах завдань мали декларативний характер. Як наслідок, порушені у «Концепції середньої загальноосвітньої школи України» (1991 р.), а згодом – у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.) проблеми частіше ставали причиною дискусій, ніж набували чіткого науково-методичного обрамлення. При цьому предметом ретельного аналізу був лише загальний зміст шкільної освіти, а про її цілісну систему й окремі методики навчання не йшлося взагалі. Це питання порушує А. Шапіро в доповіді на республіканському семінарі «Обдарована особистість» (м. Київ, 1991 р.): «Національна свідомість та самоствердження не можуть існувати на порожньому місті не маючи теоретичного забезпечення, об'єктивного аналізу, обґрунтованих технологічних рекомендацій... Темпи ж створення нових педагогічних концепцій та наукових розробок, їхній якісний рівень, на жаль, не витримують гласної експертизи практикою. Простежується парадокс: «продукцію» оцінює не той, кому вона призначена» [5, с. 42].

Схожі висловлювання на шпальтах «Рідної школи» (1991 р.) публікують розробники львівської «Концепції національної школи» Н. Пахомова та Є. Писарчук. Науково-методичну кризу 90-х рр. XX ст. науковці пояснювали «дефіцитом фундаментальних філософсько-педагогічних знань у багатьох учених, які свого часу спинилися на кон'юктурному захисті дисертацій і тепер нічого по суті не можуть рекомендувати школі... Будучи не спроможними побудувати справді нову систему шкільних знань, вони компенсували це орієнтацією масового вчителя на гонитву за новими формами, методами, структурами, пустослівною «активізацією» його так званої педагогічної творчості. Вони не тямлять, що вельми потрібна національній школі категорія (творчість) без високого рівня випереджальної теоретичної підготовки її авторів перетворюється нині на звичайнісінькі методичні імпровізації емпіричного рівня, які нічого спільного з науковістю не мають» [6, с. 73].

Чимало дискусій спричинив і предметний зміст освіти. Глибоке вивчення та досконале знання своєї історії і культури у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») було пов'язане із запровадженням поліваріантних, практико орієнтованих освітніх

програм із модульною організацією навчального матеріалу. Відповідно до цих документів вивчення предметів загальноосвітнього циклу повинне відбуватися з активним використанням «новітніх педагогічних та інформаційних технологій» [8, с. 5-6]. Реалізація цих завдань вимагала наукового обґрунтування та методичного осмислення моделі історичної освіти. «Щоб матеріалізувати ці вимоги, – зазначав у доповіді на першому з’їзді педпрацівників України тодішній міністр освіти П. Таланчук, – треба підготувати вчителя до роботи у такій школі. Дати йому, окрім сформованих знань, умінь та переконань, практичні добротні посібники й підручники..., відкрити йому доступ до будь-якої освітянської інформації» [8, с. 6]. Якщо ці умови не виконати, протиріччя між складністю завдань, поставлених життям, і можливістю розв’язати їх максимально ефективно внаслідок невміння вчителів даватимуться взнаки все частіше [9, с. 40].

На жаль, зосереджені на змісті шкільної історії, методику її вивчення учені оминали увагою, а учитель повинен був виходити із ситуації, опираючись на наявні у нього знання і педагогічний досвід. Як наслідок, за період з 1993 по 1995 рр. у періодичних виданнях для освітян ми не виявили й десятка праць, присвячених цій проблематиці. Тож учителі у своїй роботі змушені були покладатися або на власне бачення питання, або орієнтиром для них були «поради» ще радянських методистів, досвід яких важко було застосувати до цілого ряду задекларованих інновацій, наприклад, до створення моделі інтегрованих навчальних курсів, досвіду роботи з якими в радянській школі не було.

Такий стан речей дозволяє характеризувати перший етап трансформацій у теорії та методиці навчання історії як початковий (або як його називали у тогочасній науково-методичній літературі – «перехідний»). За формою та змістом він радше нагадує аудит, який підтвердив необхідність радикальних змін і окреслив загальну стратегію їхньої реалізації.

Рухаючись, за висловом С. Гончаренка, в напрямку «від педагогічної драми до нової філософії» [10, с. 2], освіта України середини 1990-х – початку 2000-х рр., постала перед новими проблемами. Тож основним завданням реформаторів стало вироблення дієвої методології національної школи, докорінного перегляду вихідних позицій та принципів її функціонування. У зв’язку із цим потребували серйозного уточнення такі фундаментальні проблеми, як мета навчання, його структура і зміст. У цих умовах історія та історизм стали важливими об’єктами досліджень для істориків та педагогів. Традиції радянської доби застаріли і у зв’язку з переформатуванням змісту містили низку проблем,

які потребували нагального розв'язання. М. Романенко об'єднав виклики того часу у дві групи: теоретичні (пов'язані з концептуалізацією змісту історичної освіти) та практичні (пов'язані з вибором методів навчання) [11, с. 2].

Теоретичні проблеми автор виводив від часів становлення сцієнтистських традицій, відповідно до яких природничо-наукове знання вважалося еталонним у смислі критеріїв науковості, а соціогуманітарне – будувалося за його моделлю. Це призвело до перенесення позитивних методів наук класичної стадії, моделей їхнього розвитку на гуманітарні науки з властивим їм людським виміром культури і освіти, унаслідок чого склалося об'єктивіське, позаціннісне ставлення до світу та місця людини в ньому. У радянській історичній освіті це проявилось у спробах інтерпретації минулого крізь призму об'єктивних закономірностей: усі тлумачення поділялися на істинні та помилкові. Перші – як єдино можливі та правильні було уведено в навчальний процес. Про другі ніхто не згадував. Такий унітарний характер історичного знання гомогенізував суспільство, забезпечуючи необхідним змістом тоталітарну ідеологію [11, с. 2].

На думку М. Романенка, економічні та соціокультурні зміни, що сталися в Україні та світі наприкінці ХХ ст., дисгармонували з усталеними принципами історичної науки, орієнтованими на створення універсального, раз і на завжди знання, яке не потребує осмислення і рефлексії. На фоні цього виникла закономірна потреба нової концептуалізації історичного процесу. Однак реалізувати її було непросто, адже природа історичної науки, яка в своїй основі містить суперечність між об'єктивним фактом і його суб'єктивною інтерпретацією, зумовлює прагнення до якомога більшої точності та об'єктивності висвітлення подій та явищ минулого й формування ціннісного ставлення до них (гармонізації її гностичної і аксіологічної складових) [11, с. 2].

Першою реальною спробою вирішити цей «конфлікт» стала «Концепція безперервної історичної освіти в Україні» (1995 р.). Намагаючись абстрагуватися від радянської методології, її автори зробили спробу вибудувати концептуально-методологічну основу змісту шкільної історичної освіти на засадах симбіозу націоналістичної та універсалістської схем тлумачення історичного процесу і в такий спосіб отримали доволі суперечливу анахронічну модель інтерпретації історії, перевантажену новими фактами, поняттями та готовими узагальненнями.

Якщо універсалістська складова змісту шкільної історичної освіти у дослідників особливих сумнівів не викликала (адже покликана була реалізувати загальноцивілізаційну систему цінностей ліберально-демократичного характеру), то націоналістичний компонент її структури

в суспільстві обговорювали доволі активно. Найбільше суперечок виникало довкола питання створення інтегрованого курсу всесвітньої історії та історії України. Концепція вимагала відходу від заідеологізованих, породжених догматичним «класовим підходом» стереотипів оцінки подій світової та вітчизняної історії і водночас тяжіла до реалізації радянської моделі засвоєння історичного знання: синхронного та паралельного вивчення всесвітньої та вітчизняної історії. Така суперечність спричинила активну критику українських істориків (Я. Грицака, Л. Калініна, С. Кульчицького, В. Огнев'юка, О. Реєнта, В. Ткаченка, О. Удода та ін.), більшість яких виступала за інтеграцію історичних дисциплін, вбачаючи у ній позитивну тенденцію до цивілізаційного поступу, щоб на «новому ідеологічному та методологічному підґрунті забезпечити концептуальний базис історичної освіти, адекватний потребам національної консолідації та самоідентифікації» [12, с. 17]. Протягом першого десятиліття незалежності проблема неодноразово була порушена на науково-практичних семінарах («Реформування викладання історії в школах України» м. Київ, 13-14.03. 1996 р.; «Центральна і Східна Європа як історичний регіон: проблеми інтеграції у всесвітню історію ХХ сторіччя», м. Чернівці, 27-29.10 1997 р.; «Викладання історії ХХ ст.. на прикладі України та інших європейських країн», м. Дніпропетровськ, 1996 р.); ставала предметом обговорення на круглих столах, об'єктом зацікавлення в педагогічній пресі. Поступово позбуваючись рамок академічності, її прихильники аргументовано переконували, що без знання загальних закономірностей історичного процесу національна історія перетвориться на купу розрізнених фактів. Натомість інтеграція курсів дозволить сформувати концептуально цілісний предмет зі значно більшою сіткою годин та глобальним баченням минулого України як частини світової спільноти [13; 14]. Опоненти ж наполягали на тому, що запровадження єдиного курсу всесвітньої історії призведе до повернення вітчизняної історії до стандартів колишньої історії СРСР та потягне за собою руйнування усталеної системи академічної історичної освіти: розпуск факультетів, кафедр, втрату роботи великою кількістю фахівців вітчизняної історії у закладах вищої освіти [15].

Через такі суперечки наприкінці 90-х рр. ХХ ст. проблема несприйняття інтеграції всесвітньої історії та історії України була пов'язана не лише зі світоглядними позиціями учених-істориків, а й із відсутністю в країні методології та методики навчання історії – сучасної, створеної з урахуванням вимог часу, зрозумілої і доступної педагогічним працівникам. За висловом С. Кульчицького, від початку незалежності в українському суспільстві розгорнулася справжня «підручникова війна»:

«Люди, яким були не до вподоби головні напрями суспільного розвитку (від тоталітаризму до громадянського суспільства, або від радянської імперії до національної держави, або ж противники усього загалом), бажали повернутися до тих підручників, які існували ще в радянські часи. Не одноразово з ініціативи народних депутатів України, які реагують на такі заклики та використовують своє становище для подання офіційних запитів до уряду, Міністерство освіти разом з представниками наукових установ влаштовувало «круглі столи». Громадське обговорення питань, які порушували на таких зібраннях, показало, що антагоністи сучасних підручників не можуть запропонувати альтернативних концепцій. Вони просто закликають повернутися в минуле» [16, с. 8]. Як наслідок, консенсусу у питаннях «Яким має бути шкільний підручник з історії та як треба будувати шкільну історичну освіту?» протягом останнього десятиліття XX ст. досягнуто не було.

Розв'язання практичних проблем шкільної історичної освіти також було справою клопіткою. У своєму прагненні навчити українців «чути себе українцями» (І. Франко), реформатори часто вважали проблеми практики не першочерговими. Однак пошук нових основ навчання дедалі гостріше ставив питання не лише про те, чому навчати (тим паче, що вектор трансформацій цього напрямку вже було більш-менш визначено), але й про те, як навчати історії, не поступившись об'єктивністю і не перетворивши цей предмет на сухий і нудний виклад відомостей. Вирішення цієї дилеми стало нагальним завданням освітніх трансформацій кін. 90-х - поч. 2000-х рр.. XX ст.

Висновки. Отже, аналіз стану відображення трансформаційних процесів у теорії та методиці навчання історії в школі періоду незалежності у науково-методичній літературі дозволяє зробити висновок, що загальноосвітні реформи 1991-1996 рр. корелювали на зламі теорії та практики. Еволюція поглядів, ідей, позицій, переконань освітньої спільноти з актуальних питань розвитку теорії та методики навчання історії крізь призму наукових публікацій авторів досліджуваного періоду відбувалося у двох стратегічних напрямках: формування національної самодостатньої цілісної системи шкільної історичної освіти суверенної країни й удосконалення її навчально-методичної складової відповідно до європейських стандартів та пріоритетів навчання історії в школі. Розглядаємо такі тенденції як прояв певного зв'язку, загальної закономірності, детермінованої тенденціями екстенсивного та інтенсивного розвитку української моделі освіти, науковим обґрунтуванням яких стали фундаментальні дослідження та науково-методичні праці, написані у нових обставинах глобальних та національних змін.

Література:

1. Toynbee A. J., A Study of History. 12 V. 1934. ULR: <https://mayfile.online/download/4875226-a-study-of-history-toynbee-12-volumes>
2. Удод О. А. Питання історичної дидактики на сторінках «Українського історичного журналу». *Український історичний журнал*. 2017. № 6. С. 176-189.
3. Діалог з міністром. *Рідна школа*. 1993. № 1. С. 3-4.
4. Фурман А.В., Атаманенко С. І., Клименко В.В., Цедик О.І. Орієнтири концепції навчальної книги. *Рідна школа*. 1993. №1. С. 17-23.
5. Шапіро А. І. Республіканський семінар «Обдарована особистість» *Радянська школа*. 1991. № 2. С. 41-43.
6. Пахомова Н. О., Писарчук Є. А. Хоча концепцію і схвалено. *Радянська школа*. 1991. № 4. С. 71-76.
7. Вишневський О.І. До проблеми змісту навчання. *Радянська школа*. 1991. № 5. С. 9-15.
8. Україна ХХІ століття: стратегія освіти. Доповідь Міністра освіти П. М. Таланчука на першому з'їзді педагогічних працівників України. *Рідна школа*. 1993. №2. С. 2-8.
9. Кожевніков В. М. Оптимізація навчальної діяльності школяра. *Рідна школа*. 1993. № 9. С. 40-42.
10. Гончаренко С. У. Від педагогічної драми - до нової філософії освіти. *Рідна школа*. 1993. №10. С. 2-7.
11. Романенко М. Проблема подолання об'єктивісько-історичної орієнтації у викладання історії. *Історія в школах України*. 1996. № 2. С. 2-3.
12. Удод О. Історична освіта і формування духовних цінностей. *Історія в школах України*. 1996. № 1. С. 16-20.
13. Кульчицький С. Якою бути шкільній історичній освіті? *Історія України*. 1999. № 21-24.
14. Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року? *Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): зб. наук. ст.* Київ: Генеза, 2000. С. 63-65.
15. Панченко П. «Історія» в контексті історизму історичної правди. *Історія України*. 1999. № 20. С. 1-3.
16. *Вітчизняна історія в школах і вузах України: останнє десятиріччя: матеріали семінару*, м. Київ 3 жовт. 2002 р. Київ. 2002. 32 с. ULR: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/2002_10_03.pdf

References:

1. Toynbee A. J. (1934). A Study of History. 12 V. 1934. [in English].
2. Udod O. A. (2017). Pytannia istorychnoi dydaktyky na storinkakh «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu». [Issues of historical didactics on the pages of the "Ukrainian Historical Journal"]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 6. 176-189. [in Ukrainian].
3. Dialoh z ministrom. (1993). [Dialogue with the minister]. *Ridna shkola*. 1. 3-4. [in Ukrainian].
4. Furman A.V., Atamanenko S. I., Klymenko V.V., Tsedyk O.I. (1993). Oriientyry kontseptsii navchalnoi knyhy. [Landmarks of the textbook concept]. *Ridna shkola*. 1. 17-23. [in Ukrainian].
5. Shapiro A. I. (1991). Respublikanskyi seminar «Obdarovana osobystist». [Republican seminar «Gifted personality»]. *Radianska shkola*. 2. 41-43. [in Ukrainian].

6. Pakhomova N. O., Pysarchuk Ye. A. (1991). Khocha kontseptsiiu i skhvaleno. [Although the concept was approved]. *Radianska shkola*. 4. 71-76. [in Ukrainian].
7. Vyshnevskiy O.I. (1991). Do problemy zmistu navchannia. [To the problem of the content of education]. *Radianska shkola*. 5. 9-15. [in Ukrainian].
8. Ukraina XXI stolittia: stratehiia osvity. (1993). [Ukraine of the XXI st century: education strategy]. Dopovid Ministra osvity P. M. Talanchuka na pershomu zizdi pedahohichnykh pratsivnykiv Ukrainy. *Ridna shkola*. 2. 2-8. [in Ukrainian].
9. Kozhevnikov V. M. (1993). Optyimizatsiia navchalnoi diialnosti shkoliara. [Optimizing the student's educational activity]. *Ridna shkola*. 9. 40-42. [in Ukrainian].
10. Honcharenko S. U. (1993). Vid pedahohichnoi dramy - do novoi filosofii osvity. [From pedagogical drama to a new philosophy of education]. *Ridna shkola*. 10. 2-7. [in Ukrainian].
11. Romanenko M. (1996). Problema podolannia ob`iektyvisko-istorychnoi oriiientatsii u vykladannia istorii. [The problem of overcoming the objective-historical orientation in teaching history]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*. 2. 2-3. [in Ukrainian].
12. Udod O. (1996). Istorychna osvita i formuvannia dukhovnykh tsinnosti. [Historical education and formation of spiritual values]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*. 1. 16-20. [in Ukrainian].
13. Kulchytskyi S. (1999). Yakoiu buty shkilnii istorychnii osviti? [What should school historical education be?]. *Istoriia Ukrainy*. 21-24. [in Ukrainian].
14. Hrytsak Ya. (2000). Yak vykladaty istoriiu Ukrainy pislia 1991 roku? [How to teach the history of Ukraine after 1991?]. *Ukrainska istorychna dydaktyka: Mizhnarodnyi dialog (fakhivtsi riznykh krain pro suchasni ukrainski pidruchnyky z istorii): zb. nauk. st.* Kyiv: Heneza. 63-65. [in Ukrainian].
15. Panchenko P. (1999). «Istoriia» v konteksti istoryzmu istorychnoi pravdy. [«History» in the context of historicism of historical truth]. *Istoriia Ukrainy*. 20. 1-3. [in Ukrainian].
16. Vitchyzniana istoriia v shkolakh i vuzakh Ukrainy: ostannie desiatyrichchia: materialy seminaru, m. Kyiv 3 zhovt. 2002 r. (2002). [Patriotic history in schools and universities of Ukraine: the last decade: materials of the seminar, Kyiv, October 3. 2002]. Kyiv. 32. [in Ukrainian].

УДК 373.2.013:398.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-959-971](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-959-971)

Казачінер Олена Семенівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, тел.: (096) 301-70-35, <https://orcid.org/0000-0003-4842-3857>

Бойчук Юрій Дмитрович доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, ректор, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, тел.: (068) 600-01-47, <https://orcid.org/0000-0001-8583-5856>

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМУ «ЗБІЛЬШЕННЯ-ЗМЕНШЕННЯ» У ПРАКТИЦІ КАЗКОТЕРАПІЇ

Анотація. У статті розкрито суть прийому збільшення-зменшення, що застосовується у практиці роботи над казками, і який полягає у зміні за спадною або зростаючою будь-якої ознаки об'єкта. Цей простий прийом ліг в основу багатьох казок та фантастичних творів.

Збільшувати можна необмежено від реальних розмірів до нескінченно великих і зменшувати можна від реальних до нульових, тобто до знищення: збільшення-зменшення ознаки розміру (Велетень – Ліліпут); збільшення-зменшення ознаки кількості (незліченна кількість солдатів Урфіна Джуса або один на всьому світі Маленький Принц); збільшення-зменшення специфічної ознаки (чарівний голос Джельсоміно, що руйнує стіни через збільшення сили звуку).

Представлено кілька методичних рекомендацій щодо побудови системи тренінгів з дітьми різного віку. Педагог разом із дітьми аналізує літературні твори щодо наявності даного прийому. З'ясовує, як змінюється об'єкт, властивість, його частини та місця дії в результаті зустрічі з персонажем – Чарівником Зміни Розміру.

Установлено, що прийом збільшення-зменшення може успішно використовуватися у практиці казкотерапії. Так, під час роботи з дітьми, що мають агресивну поведінку, фахівець може запропонувати казку, у фіналі якої в ході казкових подій агресивний персонаж перетворюється на маленьку кумедну істоту, зменшується або зовсім зникає. У процесі

роботи над психологічними травмами, стресовими подіями доцільно вигадати казку, в якій всі проблеми поступово зменшуються, опиняються в замкненому просторі (наприклад, у глечики, який можна викинути тощо) і стають керованими.

Під час роботи з дітьми, що мають низьку самооцінку, доречно використати прийом збільшення, наприклад, запропонувати казку, метою якої є сприяння пошуку в головному героєві великої кількості позитивних рис характеру, а також кількості внутрішніх резервів для формування життєвої позиції.

Аналізуючи зміст казкових творів, можна констатувати той факт, що прийом збільшення-зменшення може бути застосований у текстах у кількох варіантах:

1) безпосередньо ґрунтуватися на цьому прийомі, тобто бути основою, фундаментом сюжету, завдяки чому сюжет розвивається;

2) прийом може бути використаний в окремих епізодах казкового сюжету, проте бути суттєвим та важливим для його розвитку, двигуном тих чи інших подій;

3) прийом застосовується фрагментарно, він не впливає на розвиток сюжету та казкових подій твору.

Ключові слова: казка; фантастичний твір; казкотерапія; прийом «збільшення-зменшення»; прийоми фантазування; прийоми роботи над казкою.

Kazachiner Olena Semenivna Doctor of Education, Full Professor, Professor of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh St., Kharkiv, tel.: (096) 301-70-35, <https://orcid.org/0000-0003-4842-3857>

Boychuk Yuriy Dmytrovych Doctor of Education, Full Professor, Correspondent Member of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of Human Health, Rehabilitology and Special Psychology Department, Rector, H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, 29 Alchevskyh St., Kharkiv, tel.: (068)600-01-47, <https://orcid.org/0000-0001-8583-5856>

USING TECHNIQUE “INCREASING-DECREASING” IN PRACTICE OF FAIRY-TALE THERAPY

Abstract. The article reveals the essence of the method of increasing-decreasing, which is used in the practice of working on fairy tales, and which

consists in changing any feature of the object in descending or ascending order. This simple technique became the basis of many fairy tales and fantastic works.

It is possible to increase indefinitely from real sizes to infinitely large ones and to decrease from real sizes to zero, i.e. to destruction: increase-decrease of the sign of size (Giant – Lilliput); increase-decrease of the sign of quantity (countless soldiers of Urfin Jus or Little Prince who is alone in the whole world); increase-decrease of a specific feature (Jelsomino's magic voice which destroys walls due to increased sound power).

Several methodical recommendations for building a training system with children of different ages are presented. Together with the children, the teacher analyzes literary works regarding the presence of this technique. He finds out how an object, a property, its parts and places of action change as a result of an encounter with a character – the Wizard of Size Change.

It was established that the technique of increase-decrease can be successfully used in the practice of fairy-tale therapy. So, when working with children with aggressive behavior, a specialist can offer a fairy tale, in the finale of which, in the course of fairy-tale events, the aggressive character turns into a small funny creature, shrinks or disappears altogether. In the process of working on psychological injuries, stressful events, it is advisable to invent a fairy tale in which all problems gradually decrease, find themselves in a closed space (for example, in a pitcher that can be thrown away, etc.) and become manageable.

When working with children who have low self-esteem, it is appropriate to use the technique of increase, for example, to offer a fairy tale, the purpose of which is to help find in the main character a large number of positive character traits, as well as a number of internal reserves for the formation of a life position.

Analyzing the content of fairy-tale works, it is possible to state the fact that the technique of increasing-decreasing can be used in texts in several variants:

- 1) be directly based on this technique, that is, be the basis, the foundation of the plot, thanks to which the plot develops;
- 2) the technique can be used in individual episodes of a fairy-tale plot, but be essential and important for its development, the engine of certain events;
- 3) the technique is used fragmentarily; it does not affect the development of the plot and fairy-tale events of the story.

Keywords: tale; fantastic story; fairy tale therapy; “increasing-decreasing” technique; fantasizing techniques; techniques for working on a fairy tale.

Постановка проблеми. Базові прийоми фантазування можна перерахувати на пальцях руки: збільшення, зменшення, дроблення, об'єдна-

ння, навпаки. Саме ці прості прийоми лягли в основу багатьох казок та фантастичних творів. Тому сьогодні саме художня література допоможе проілюструвати прийом збільшення-зменшення.

Суть прийому збільшення-зменшення полягає у зміні за спадною або зростаючою будь-якої ознаки об'єкта. Уявімо, що якийсь об'єкт став величезним-величезним. Або, навпаки, дуже маленьким. Що з цього вийде?

Ось з'явився Гулівер: як йому буде серед маленьких чоловічків, які у нього виникнуть труднощі?

Або, навпаки, зменшилися Карик і Валя, стали меншими за кошеня. Як їм пересуватися, як здобути їжу, врятуватися від небезпеки?

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що вітчизняні та зарубіжні автори, на жаль, спеціально окремо не досліджували використання прийому «збільшення-зменшення» у практиці казкотерапії. Проте ми вважаємо, що цей прийом буде доцільним під час роботи з дітьми, підлітками та дорослими, що зазнали психологічних чи поведінкових проблем, травм, перебувають у стресовій ситуації тощо.

Заслуговують на увагу дослідження зарубіжних авторів у сфері казкотерапії: I. Barron, D. Mitchell [1], N. Brown [2], I. Godó [3], K. Henderson, S. Malone [4], L. Hennessey Roth [5], C. Holton [6], M. Kuciapiński [7], M. Muradyan [8], J. Robinson [9], L. Ruban [10], C. Ruini, L. Masoni [11], M. Smith [12], Stevens-M. Guille [13], I. Vachkov [14] та інших.

Мета статті полягає в розкритті змісту прийому збільшення-зменшення як простого, проте цікавого прийому фантазування, в обґрунтуванні доцільності його застосування в роботі над казковими творами, а також можливості використання у практиці казкотерапії під час роботи з дітьми, підлітками та дорослими, що зазнали психологічних чи поведінкових проблем, травм, перебувають у стресовій ситуації тощо.

Виклад основного матеріалу. Прийом збільшення-зменшення широко використовується у казках, билинах, у фантастиці. Наприклад, Дюймовочка, Хлопчик-Мізинчик, Гулівер, ліліпути, Гаргантюа та Пантагрюель. Збільшувати та зменшувати можна практично все: геометричні розміри, вагу, ріст, гучність, багатство, відстані, швидкості.

Можна навести приклади з казок та творів, де використано прийом «збільшення», або «зменшення» розмірів:

Збільшення:

1. Джин,
2. Велетень,
3. Гулівер

Зменшення:

1. Гноми,
2. Ліліпути,
3. Дюймовочка,
4. Коротульки Сонячного міста

Збільшувати можна необмежено від дійсних розмірів до нескінченно великих і зменшувати можна від реальних до нульових, тобто до знищення: збільшення-зменшення ознаки розміру (Велетень – Ліліпут); збільшення-зменшення ознаки кількості (незліченна кількість солдатів Урфіна Джуса або один на всьому світі Маленький Принц); збільшення-зменшення специфічної ознаки (чарівний голос Джельсоміно, що руйнує стіни через збільшення сили звуку).

Представимо кілька методичних рекомендацій щодо побудови системи тренінгів з дітьми різного віку.

Педагог разом із дітьми аналізує літературні твори щодо наявності даного прийому. З'ясовує, як змінюється об'єкт, властивість, його частини та місця дії в результаті зустрічі з персонажем – Чарівником Зміни Розміру.

Педагог: визнач, який чарівник побував у казці «Хлопчик-Мізинчик» («Карлик Ніс», «Крошечка-Хаврошечка», «Джельсоміно в країні Брехунів», «Пригоди Незнайка», «Горщик каші», «Ілля Муромець і Соловей Розбійник» та ін.).

Дітей 2,5-3 років знайомлять із дією Чарівника Великого Розміру (Маленького Розміру) на основі ігор «Що стало великим? Що стало маленьким?»

Діти 4 років самостійно здійснюють перетворення об'єкта, його частин та місць дії за розміром та описують ситуації, що виникають при цьому.

Діти 5 років самостійно визначають ступінь виразності якогось ознаки об'єкта. Використовуючи прийоми збільшення-зменшення, роблять фантастичні перетворення цієї ознаки. Вирішують проблемні ситуації на основі аналізу взаємодії зміненого об'єкта з навколишнім світом.

Педагог: серед зими ведмідь загарчав так голосно, що в іншому селі почули... Що з того вийшло?

Діти 6-7 років самостійно використовують прийом збільшення-зменшення під час створення казки чи розв'язання проблемної ситуації.

Проводиться продуктивна діяльність за підсумками обговорення.

Наведемо кілька прикладів завдань, метою яких є ознайомлення з прийомом збільшення-зменшення.

1. Прийом «збільшення». Прокинувшись вранці, мешканці міста побачили, що трава й місті виросла до п'ятого поверху. Що відбуватиметься далі? Кому це сподобається, а кому ні? Які проблеми виникнуть у мешканців міста? Які будуть наслідки?

2. Прийом «зменшення». Пропонуємо дітям зменшити всі автомобілі в місті до розмірів дитячих, іграшкових автомобілів. Яким чином тоді люди розв'язуватимуть проблеми з транспортом? Як використовувати зменшені автомобілі?

3. Дитині кажуть: «Ось тобі чарівна паличка, вона може збільшувати чи зменшувати все, що ти захочеш. Що б ти хотів збільшити, а що зменшити?»

- Хотів би зменшити уроки з вокалу, а збільшити мій вільний час.

- Хотіла б зменшити домашні завдання.

- Хочу збільшити цукерку до розміру холодильника, щоб можна було відрізати шматки ножем.

- Хочу збільшити краплі дощу до розмірів кавуна.

4. Ускладнюємо цю гру додатковими питаннями: «І що з цього вийде? До чого це призведе? Навіщо ти хочеш збільшувати чи зменшувати?»

- Нехай руки на якийсь час стануть такими довгими, що можна буде дістати з гілки яблуко, або привітатись через квартиру, або дістати з даху м'ячик, або, не встаючи з-за столу, вимкнути телевізор.

- Якщо дерева в лісі зменшаться до розмірів трави, а трава до сірників, тоді легко буде шукати гриби.

- Якщо дитині важко дається самотійне фантазування, запропонуйте пофантазувати спільно, поставте їй допоміжні питання.

5. Що буде, якщо у нас подовжиться на якийсь час ніс?

- можна буде понюхати квіти на клумбі, не виходячи з дому; можна буде визначити, що смачненького готують сусіди;

- Це добре, а що в цьому поганого?

- Не буде куди такий довгий ніс діти, він заважатиме ходити, їздити в транспорті, навіть спати буде незручно, а взимку він буде мерзнути. Ні, не треба мені такого носа.

Запропонуйте дитині сказати, що станеться хорошого, а що поганого, якщо ми щось збільшуватимемо або зменшуватимемо. Кому буде добре, а кому погано? Це вже моральний аналіз ситуації.

6. Скажи, що буде хорошого і що поганого тобі особисто та іншим, якщо чарівник збільшить тебе в 10 разів?

Якщо дитині складно здогадатися, допоможіть їй додатковими питаннями.

- Якого тоді ти будеш розміру?

- А скільки кілограмів ти важитимеш?

Більшість пригод «Аліси у Країні Див» побудована на майстерному використанні прийому збільшення-зменшення. Запропонуємо куш завдань, що дозволяють дітям опанувати цей прийом не гірше за Керролла.

1. Уявіть собі, що ви **ЗБІЛЬШУЄТЕСЯ (ЗМЕНШУЄТЕСЯ) ПОСТУПОВО, ОПИСУЮЧИ СВОЇ ВРАЖЕННЯ І НОВІ МОЖЛИВОСТІ.**

- Я такий великий, що можу дістати до стелі.

- Можу посадити на долоню кілька однокласників.

- Можу пройти вулицю за один крок.

- Нічого не бачу – моя голова застрягла в хмарах! тощо

2. **ВИ ЗМЕНШИЛИСЯ – ПРЯМО ТУТ, У КЛАСІ. ЩО ВИ БАЧИТЕ, ЧУЄТЕ, ВІДЧУВАЄТЕ ТЕПЕР?**

- Я бачу нескінченне зелене поле (класна дошка).

- Я бачу величезні рослини на снігу (квіти на підвіконні).

- Я бачу хмарочоси зі скла та дерева (шафи).

- Я бачу різнокольорові колони, що рухаються (ноги).

- Відчуваю сильний вітер – це розмовляють і дихають люди.

3. **ВИ ЗБІЛЬШИЛИСЯ І ВИЙШЛИ НА ВУЛИЦЮ.** Завдання те ж саме.

Зауважимо: зменшуючись, людина починає багато частин сприймати як ціле: застібку портфеля – як дзеркало, кришку парти – як дорогу, ніжку стільця – як дерево, що йде в небо. І навпаки: велетню цілісні предмети (будинки, дерева, машини, мости, огорожі) здаються лише частинами чогось більшого. Відпрацьований заздалегідь прийом порівняння цілого з частиною і, навпаки, з об'єднанням кількох об'єктів дуже допомагає при описі світу очима велетня і карлика.

Відома ТРИЗовська гра «Добре-погано» теж успішно допомагає уявити становище Аліси «різного розміру».

4. **ТИ – ВЕЛЕТЕНЬ. У ЯКИХ СИТУАЦІЯХ ЦЕ БУДЕ ДОБРЕ, А В ЯКИХ – ПОГАНО: ДЛЯ ТЕБЕ, ДЛЯ ІНШИХ ЛЮДЕЙ?**

Клас поділяється на дві команди: захисників (адвокатів) та обвинувачів (прокурорів). «Бути велетнем добре, – стверджують захисники. – Можна за годину пів Землі оминати великими кроками». «Нічого гарного, – заперечують обвинувачі. – Потрапить ваш велетень у потрібне місце швидко, а як він там з людьми спілкуватиметься? У будинок зайти неможливо, та й ходити по землі страшно, ще ненароком розчавить когось.

Як наслідок цієї вправи можна намалювати комікси: «Переваги та недоліки дуже довгого носа» (волосся, шиї, вуха тощо). Нарешті, (повернемося до ідеї чарівних предметів), якщо ви добре пограли у чарівні

речі, то, напевно, вже зрозуміли, що збільшувати чи зменшувати можна не лише розмір, а й будь-яку іншу властивість (температуру, вагу, гнучкість, магнітність...). Ігри – аналогічні.

Іноді, для унікальності персонажа, достатньо лише збільшити його окрему частину. Наприклад, очі. Або рот, що розпливається у посмішці, і навпаки – зубастий оскал. Можна зробити лапи коротшими, подовжити руки або шию. Зменшити зріст, проте збільшити розмір ніг та взуття. Розширити або звузити відстань між очима та «подарувати» персонажеві великий або маленький ніс чи величезні вуха. Дракон може видавати казки замість вогню, а морж – грати в шахи. Тобто, дуже багато ідей для образу! Тим паче, усі ці дії можна міксувати або використовувати навпаки. Більш того, можна заздалегідь вигадати свої унікальні ситуації та якості, застосовуючи прийом збільшення-зменшення і записати їх у блокнот, а потім, коли прийде час вигадувати й малювати, під рукою буде практичне керівництво до дії.

Прогнозованим результатом використання прийому може стати самостійне використання дитиною збільшення-зменшення ознак об'єктів під час розв'язання творчих завдань і створення текстів казок або у зображувальній діяльності. Наприклад, у зображувальній діяльності даються завдання на основі використання прийому зміни розміру (виготовити макет сонячного міста, де живуть маленькі мешканці й ростуть величезні квіти та фрукти; намалювати сюжет казки «Ріпка», де ріпка виросла маленька-маленька).

На нашу думку, прийом збільшення-зменшення може успішно використовуватися у практиці казкотерапії. Так, наприклад, під час роботи з дітьми, що мають агресивну поведінку, фахівець може запропонувати казку, у фіналі якої в ході казкових подій агресивний персонаж перетворюється на маленьку кумедну істоту, зменшується або зовсім зникає. У процесі роботи над психологічними травмами, стресовими подіями доцільно вигадати казку, в якій всі проблеми поступово зменшуються, опиняються в замкненому просторі (наприклад, у глечики, який можна викинути тощо) і стають керованими.

Під час роботи з дітьми, що мають низьку самооцінку, доречно використати прийом збільшення, наприклад, запропонувати казку, метою якої є сприяння пошуку в головному героєві великої кількості позитивних рис характеру, а також кількості внутрішніх резервів для формування життєвої позиції. Крім того, можна вигадати казковий сюжет, у якому головний герой, на початку невпевнений, боязкий, тим чи іншим чином змушений допомагати великій кількості інших персонажів. До цього можна додати чарівні особливості такого героя, які можуть бути великими

чи маленькими. Наприклад, великі очі, що бачать багато несправедливості навкруги. Або великі вуха, що чують плітки, несправедливість, погані слова. Саме завдяки таким особливостям і вигаданим казковим ситуаціям герой допомагає іншим, карає кривдників і тим самим долає свою невпевненість, боязкість, підвищує власну самооцінку. Чарівні предмети, які, відповідно до казкового сюжету, теж можна запропонувати зробити великими чи маленькими: маленький камінчик або талісман, велика повітряна куля, маленька чарівна паличка (як варіант – гілка, плід чи квітка чарівного дерева, куща), що збільшує або зменшує все навкруги (румунська народна казка «Горіховий прутик»), велика чи маленька пляшка (або глечик) із чарівною рідиною тощо.

Прийом «збільшення-зменшення» може також стати нагодою поговорити про соціальну нерівність, про проблеми, які можуть виникнути у людини у зв'язку зі зміною однієї з ознак. Матеріалом для цього можуть стати твори: «Велика маленька дівчинка», «Мандри Гулівера», «Їжа богів» та інші.

Окрім згаданих вище творів, наведемо інші приклади таких, де застосовується прийом збільшення-зменшення:

- А. Ліндгрєн «Пеппі Довга Панчоха»
- В. Гауф «Маленький Мук»
- «Казки прекрасної феї. Велетень та Ліліпут»
- О. Уайльд «Велетень-егоїст»
- «Джек-приборкувач велетнів»
- С. Гейтон «Ліліпутка»
- Е. Кестнер «Хлопчик і дівчинка із сірникової коробки», «Хлопчик із сірникової коробки»
- С. Лагерлеф «Дивовижна подорож Нільса з дикими гусьми»
- М. Нортон «Велетнів більше немає», «Здобувайки»
- А. Юдіна «Якщо ти дуже маленький»
- Хуові Ханнеле «Жінка-велетень та крихітка Пирхонен»
- М. Конопницька «Про гномів та сирітку Марисю»
- Т. Михєєва «Шумси-зберігачі дерев»
- Н. Дашевська «Сім невисоких гномів»
- А. Гардинер «Капітан Гном та Меч Долі»
- Д. Дрешер «Гноми та чарівний лимонад»
- В. Медведєв «Вовка Веснушкін у Країні Заводних Чоловічків»
- Г. Михасенко «Тирлями у підземному королівстві»
- С. Білоусов «Смертельна каструля, або Повернення Печенюшкіна»
- Ханс Де Беєр «Чи легко бути маленьким?»
- О. Грвіна «Мучавка та Велетень»

- Кір Буличов «Війна з ліліпутами»
О. Шаров «Пригоди Йоженьки та інших намальованих чоловічків»
О. Проїслер «Маленька Баба Яга», «Маленький Водяничок»,
«Маленький Привід»
Ернст Теодор Амадей Гофман «Крихітка Цахес на прізвисько
Циннобер»
В. Одоєвський «Містечко у табакерці»
І. Гюнтер «Тіккі»
А. Іванов «Ліліпут – син Велетня»
Марі Катрін д'Онуа «Жовтий карлик»
Т. Пратчетт «Книги номов», «Люди килима», «Плаский світ»,
«Артур та ліліпути»
Ептон Білл Сінклер «Гномобіль – гнєзвичайні новини»
Джек Венс «Земля, що вмирає» та інші.
Аналізуючи зміст цих казкових творів, можна констатувати той
факт, що прийом збільшення-зменшення може бути застосований у
текстах у кількох варіантах:
- 1) безпосередньо ґрунтуватися на цьому прийомі, тобто бути основою, фундаментом сюжету, завдяки чому сюжет розвивається;
 - 2) прийом може бути використаний в окремих епізодах казкового сюжету, проте бути суттєвим та важливим для його розвитку, двигуном тих чи інших подій;
 - 3) прийом застосовується фрагментарно, він не впливає на розвиток сюжету та казкових подій твору.

Висновки. З усього сказаного вище можна дійти висновку про те, що прийом збільшення-зменшення широко використовується у казках, билинах, у фантастиці. Суть прийому збільшення-зменшення полягає у зміні за спадною або зростаючою будь-якої ознаки об'єкта.

Педагог разом із дітьми аналізує літературні твори щодо наявності даного прийому. З'ясовує, як змінюється об'єкт, властивість, його частини та місця дії в результаті зустрічі з персонажем – Чарівником Зміни Розміру.

Дітей 2,5-3 років знайомлять із дією Чарівника Великого Розміру (Маленького Розміру) на основі ігор «Що стало великим? Що стало маленьким?»

Діти 4 років самостійно здійснюють перетворення об'єкта, його частин та місць дії за розміром та описують ситуації, що виникають при цьому.

Діти 5 років самостійно визначають ступінь виразності якогось ознаки об'єкта. Використовуючи прийоми збільшення-зменшення, роблять

фантастичні перетворення цієї ознаки. Вирішують проблемні ситуації на основі аналізу взаємодії зміненого об'єкта з навколишнім світом.

Діти 6-7 років самостійно використовують прийом збільшення-зменшення під час створення казки чи розв'язання проблемної ситуації.

Прогнозованим результатом використання прийому може стати самостійне використання дитиною збільшення-зменшення ознак об'єктів під час розв'язання творчих завдань і створення текстів казок або у зображувальній діяльності.

На нашу думку, прийом збільшення-зменшення може успішно використовуватися у практиці казкотерапії. Так, наприклад, під час роботи з дітьми, що мають агресивну поведінку, фахівець може запропонувати казку, у фіналі якої в ході казкових подій агресивний персонаж перетворюється на маленьку кумедну істоту, зменшується або зовсім зникає. У процесі роботи над психологічними травмами, стресовими подіями доцільно вигадати казку, в якій всі проблеми поступово зменшуються, опиняються в замкненому просторі (наприклад, у глечики, який можна викинути тощо) і стають керованими.

Під час роботи з дітьми, що мають низьку самооцінку, доречно використати прийом збільшення, наприклад, запропонувати казку, метою якої є сприяння пошуку в головному героєві великої кількості позитивних рис характеру, а також кількості внутрішніх резервів для формування життєвої позиції.

Аналізуючи зміст казкових творів, можна констатувати той факт, що прийом збільшення-зменшення може бути застосований у текстах у кількох варіантах:

- 1) безпосередньо ґрунтуватися на цьому прийомі, тобто бути основою, фундаментом сюжету, завдяки чому сюжет розвивається;
- 2) прийом може бути використаний в окремих епізодах казкового сюжету, проте бути суттєвим та важливим для його розвитку, двигуном тих чи інших подій;
- 3) прийом застосовується фрагментарно, він не впливає на розвиток сюжету та казкових подій твору.

Проте проведене нами теоретичне дослідження не вичерпує усіх аспектів задекларованого питання. Перспективою, на нашу думку, може стати розробка казок та казкових сюжетів із використанням прийомів збільшення-зменшення у практиці казкотерапії. Такі казки мають бути спрямовані на розв'язання психологічних та поведінкових проблем дітей, боротьбою з психологічними травмами, страхами, агресивною поведінкою, на підвищення самооцінки, впевненості у власних можливостях тощо. Крім того, перспективою для подальшої роботи може стати

розробка чітких методичних рекомендацій, планів-конспектів занять на матеріалах конкретних казок та творів із використанням прийомів збільшення-зменшення, які б застосовувалися у професійній діяльності.

Література:

1. Barron, I., & Mitchell, D. (2019). The fairy tale model: Secure facility therapist perceptions. *Journal of child & adolescent trauma*, 12, 257-267.
2. Brown, N. W. (2008). The therapeutic use of fairy tales with adults in group therapy. *Journal of Creativity in Mental Health*, 2 (4), 87-96.
3. Godó, I. (2021). Metamorphoses creative-developmental fairy tale therapy against the dangers of the internet. A series of activities for young undergraduate students. *Central European Journal of Educational Research*, 3 (3), 83-100.
4. Henderson, K. L., & Malone, S. L. (2012). Ethical fairy tales: Using fairy tales as illustrative ethical dilemmas with counseling students. *Journal of Creativity in Mental Health*, 7 (1), 64-82.
5. Hennessey Roth, L. (2023). Fairy Tale as Transformation. *Jung Journal*, 17 (3), 93-95.
6. Holton, C. L. (1995). Once upon a time served: Therapeutic application of fairy tales within a correctional environment. *International Journal of offender therapy and comparative criminology*, 39 (3), 210-221.
7. Kuciapiński, M. J. (2014). The therapeutic and educational properties of fairytale therapy in the early stages of children's development. *Pedagogika Rodziny*, 4 (2), 77-93.
8. Muradyan, M. M. (2021). Overcoming of aggressive behavior of primary school children through fairy tale therapy. *Main Issues of Pedagogy and Psychology*, 8 (2), 19-29.
9. Robinson, J. G. (1986). Fairy-tales and teaching family therapy. *Journal of Family Therapy*, 8 (4), 383-393.
10. Ruban, L., Leshchenko, M., Oliinyk, I., Petrovsky, M., & Sandyha, L. (2023). Fairy tale therapy for children of war. *Amazonia Investiga*, 12 (68), 78-84.
11. Ruini, C., Masoni, L., Ottolini, F., & Ferrari, S. (2014). Positive Narrative Group Psychotherapy: the use of traditional fairy tales to enhance psychological well-being and growth. *Psychology of Well-being*, 4, 1-9.
12. Smith, M. E., & Bird, D. (2014). Fairy tales, landscapes and metaphor in supervision: An exploratory study. *Counselling and Psychotherapy Research*, 14(1), 2-9.
13. Stevens-Guille, M. E., & Boersma, F. J. (1992). Fairy tales as a trance experience: Possible therapeutic uses. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 34 (4), 245-254.
14. Vachkov, I. V. (2016). Fairytale therapy today: determining its boundaries and content. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 233, 382-386.

References:

1. Barron, I., & Mitchell, D. (2019). The fairy tale model: Secure facility therapist perceptions. *Journal of child & adolescent trauma*, 12, 257-267.
2. Brown, N. W. (2008). The therapeutic use of fairy tales with adults in group therapy. *Journal of Creativity in Mental Health*, 2 (4), 87-96.
3. Godó, I. (2021). Metamorphoses creative-developmental fairy tale therapy against the dangers of the internet. A series of activities for young undergraduate students. *Central European Journal of Educational Research*, 3 (3), 83-100.
4. Henderson, K. L., & Malone, S. L. (2012). Ethical fairy tales: Using fairy tales as illustrative ethical dilemmas with counseling students. *Journal of Creativity in Mental Health*, 7 (1), 64-82.

5. Hennessey Roth, L. (2023). Fairy Tale as Transformation. *Jung Journal*, 17 (3), 93-95.
6. Holton, C. L. (1995). Once upon a time served: Therapeutic application of fairy tales within a correctional environment. *International Journal of offender therapy and comparative criminology*, 39 (3), 210-221.
7. Kuciapiński, M. J. (2014). The therapeutic and educational properties of fairytale therapy in the early stages of children's development. *Pedagogika Rodziny*, 4 (2), 77-93.
8. Muradyan, M. M. (2021). Overcoming of aggressive behavior of primary school children through fairy tale therapy. *Main Issues of Pedagogy and Psychology*, 8 (2), 19-29.
9. Robinson, J. G. (1986). Fairy-tales and teaching family therapy. *Journal of Family Therapy*, 8 (4), 383-393.
10. Ruban, L., Leshchenko, M., Oliinyk, I., Petrovsky, M., & Sandyha, L. (2023). Fairy tale therapy for children of war. *Amazonia Investiga*, 12 (68), 78-84.
11. Ruini, C., Masoni, L., Ottolini, F., & Ferrari, S. (2014). Positive Narrative Group Psychotherapy: the use of traditional fairy tales to enhance psychological well-being and growth. *Psychology of Well-being*, 4, 1-9.
12. Smith, M. E., & Bird, D. (2014). Fairy tales, landscapes and metaphor in supervision: An exploratory study. *Counselling and Psychotherapy Research*, 14(1), 2-9.
13. Stevens-Guille, M. E., & Boersma, F. J. (1992). Fairy tales as a trance experience: Possible therapeutic uses. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 34 (4), 245-254.
14. Vachkov, I. V. (2016). Fairytale therapy today: determining its boundaries and content. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 233, 382-386.

УДК 378.035

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-972-981](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-972-981)

Канішевська Любов Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи, Інститут проблем виховання НАПН України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 040060, тел.: (044)-455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. Стаття присвячена проблемі підготовки майбутніх учителів до формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

Мета статті – розробити серію занять для майбутніх учителів з проблеми формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків (спецсемінар «Виховуємо національно-культурну ідентичність у молодших підлітків»).

Завданнями спецсемінару «Виховуємо національно-культурну ідентичність у молодших підлітків» є: сприяти поглибленню знань майбутніх учителів щодо сутності поняття «національно-культурна ідентичність»; знання складників національно-культурної ідентичності; моральних цінностей (свободи, гідності, відповідальності, любові, справедливості) як основи формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності; розкрити особливості формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків; ознайомити студентів із методикою діагностики рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у зазначеної категорії здобувачів освіти; поглибити знання студентів щодо форм і методів формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності; потенціалу взаємодії школи і сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

Було запропоновано цикл занять: «Теоретичні аспекти проблеми формування у підлітків національно-культурної ідентичності» (лекція); «Особливості формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків» (семінар-практикум); «Методика діагностики рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків» (семінар-практикум); «Форми і методи формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності» (лекція); «Взаємодія школи і сім'ї

як чинник формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності» (семінар-практикум).

Подальшого вивчення і розвитку потребують такі питання: здійснення спеціальної підготовки класних керівників щодо формування у підлітків національно-культурної ідентичності; вивчення потенційних можливостей гуманітарних дисциплін у контексті проблеми формування національно-культурної ідентичності підлітків.

Ключові слова: національно-культурна ідентичність, формування національно-культурної ідентичності, майбутній вчитель, молодші підлітки, підготовка майбутнього вчителя.

Kanishevska Lyubov Viktorivna Doctor of Educational Sciences, Professor, senior researcher, Institute of Problems on Education National Academy of Educational Sciences of Ukraine, St. M. Berlynskogo, 9, Kyiv, 04060, tel.: (044) 455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS FOR THE FORMATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY IN YOUNG TEENAGERS

Abstract. The article is devoted to the problem of training future teachers for the formation of national and cultural identity among younger teenagers.

The purpose of the article is to develop a series of classes for future teachers on the problem of forming national-cultural identity in younger teenagers (special seminar «Educating national-cultural identity in younger teenagers»).

The tasks of the special seminar «Educating national-cultural identity in younger teenagers» are: to contribute of deepening the knowledge for future teachers regarding the essence of the concept of «national-cultural identity»; knowledge of the components of national and cultural identity; moral values (freedom, dignity, responsibility, love, justice) as the basis for the formation of national and cultural identity in younger teenagers; to reveal the peculiarities of the formation of national and cultural identity among younger teenagers; to acquaint students with the method of diagnosing the levels of formation of national and cultural identity in the specified category of education seekers; to deepen students' knowledge with the forms and methods of formation of national and cultural identity among younger teenagers; the potential of interaction between school and family in the formation of the national and cultural identity of younger teenagers.

A series of classes was offered: «Theoretical aspects of the problem of the formation of national and cultural identity among teenagers» (lecture); «Peculiarities of the formation of national and cultural identity in younger teenagers» (workshop seminar); «Methodology of diagnostics of formation levels of national and cultural identity in younger teenagers» (workshop seminar); «Forms and methods of formation of national and cultural identity in younger teenagers» (lecture); «Interaction between school and family as a factor in the formation of national and cultural identity in younger teenagers» (practical seminar).

The following issues require further study and development: implementation of special training of class teachers regarding the formation of national and cultural identity among teenagers; study of the potential possibilities of humanitarian disciplines in the context of the problem of the formation of the national and cultural identity of adolescents.

Keywords: national-cultural identity, formation of national-cultural identity, future teacher, younger teenagers, training of future teacher.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни росії проти України все більшого значення набуває проблема формування в молодого покоління національно-культурної ідентичності.

У низці нормативно-правових актів: Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про основні засади державної політики у сфері утвердження національної та громадянської ідентичності» (2022 р.), «Про основи національного спротиву» (2022 р.), Стратегії воєнної безпеки України (затвердженій Указом Президента України від 25 березня 2021 р. № 121), Постанові Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей і молоді» (2015 р.), Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 рр. (2019 р.); у закордонних документах – Концепції ЮНЕСКО «Про значення культурної спадщини для суспільства» (2005 р.), «Про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження» (2012 р.) наголошується на необхідності усвідомлення людиною своєї національної приналежності, пріоритетності проблеми формування в дітей та молоді національно-культурної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування національно-культурної ідентичності учнівської та студентської молоді знайшла відображення в дослідженнях сучасних вчених: І. Бега, О. Докукіної, К. Журби, Л. Канішевської, О. Матвієнко, О. Пометун, Т. Потапчук, Н. Сіленко та ін.

О. Пометун розробила дидактичну модель ідентичності людини, яка складається з когнітивного (гносеологічного, пізнавального), емоційно-

ціннісного (мотивація до дії, власні ставлення, орієнтовані на національні, державні та громадянські цінності, повага та їхнє особистісне прийняття) та діяльнісно-поведінкового компонентів. Дослідниця визначає орієнтований перелік знань, умінь, навичок і ставлень, що забезпечує формування української національної та громадянської ідентичності в навчанні історії та громадянської освіти учнів різного віку. Зокрема, підкреслює громадянський зміст таких предметів галузі, як право-знавство, етика, курси громадянської освіти, що виступають важливим чинником формування громадянської компетентності та надають можливостей закладати в учнів систему цінностей (демократія, правова держава, рівноправність і людська гідність) [5, с. 69].

Не можемо не погодитися із твердженням О. Матвієнко, Н. Силенко, що ключовими чинниками у формуванні національно-культурної ідентичності молодших школярів є патріотизм, любов до власного народу, толерантність, моральна стійкість і людяність у розвитку духовності своєї нації. Рефлексивно-гуманістичне взаєморозуміння членів спільноти істотно розширюють рефлексивні можливості кожного, сприяють розвиткові фундаментальної людської здатності – самостійно будувати й перетворювати власну життєдіяльність, бути суб'єктом свого розвитку [4, с. 60].

У дисертаційному дослідженні Н. Силенко «Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи» визначено організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності учнів початкових класів у процесі взаємодії школи та сім'ї, серед яких: підвищення професійної компетентності педагогів у формуванні національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку в процесі взаємодії сім'ї та школи на демократичній основі; спрямованість виховних зусиль сім'ї та школи на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; впровадження традиційних та інноваційних форм взаємодії педагогів та батьків [6, с. 184].

Відтак українські вчені-педагоги одностайно наголошують на нерозривному зв'язку між національною свідомістю і національною ідентичністю, визначають ключові чинники у формуванні національно-культурної ідентичності дітей та молоді, серед яких провідними є патріотизм, любов до Батьківщини, до свого народу, осмислення історії, культури свого народу, знання рідної мови, міжнародна толерантність, моральна стійкість і людяність у розвитку духовності своєї нації [3, с. 204].

Проте проблема підготовки майбутніх учителів до формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків не дістала належного висвітлення в наукових дослідженнях.

Мета статті – розробити серію занять для майбутніх учителів з проблеми формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків (спецсемінар «Виховуємо національно-культурну ідентичність у молодших підлітків»).

Виклад основного матеріалу. Уточнено основні компоненти підготовки майбутніх учителів до формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків: *когнітивний* (знання про сутність феномена «національно-культурна ідентичність»; усвідомлення необхідності формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків); *ціннісно-мотиваційний* (стійка спрямованість щодо організації процесу формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків як актуального аспекту професійної діяльності); *операційний* (володіння формами і методами формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності); *рефлексивний* (аналіз процесу формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності).

Пропонуємо спецсемінар для майбутніх учителів «Виховуємо національно-культурну ідентичність у молодших підлітків», завданням якого є:

- сприяти поглибленню знань майбутніх учителів щодо сутності поняття «національно-культурна ідентичність»; знання складників національно-культурної ідентичності; моральних цінностей (свободи, гідності, відповідальності, любові, справедливості) як основи формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності;
- розкрити особливості формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків;
- ознайомити студентів із методикою діагностики рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків;
- поглибити знання студентів щодо форм і методів формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності; потенціалу взаємодії школи і сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

Заняття 1. (Тема «Теоретичні аспекти проблеми формування у підлітків національно-культурної ідентичності») (лекція).

Мета: розкрити сутність феномена «національно-культурна ідентичність»; складники формування національно-культурної ідентичності підлітків; схарактеризувати моральні цінності як основу формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності.

Зміст заняття:

1. Феномен «національно-культурна ідентичність» як проблема сучасного педагогічного дискурсу.

2. Складники формування національно-культурної ідентичності підлітків (національна культура, національний світогляд, національна ідея, українська мова).

3. Моральні цінності (свобода, любов, відповідальність, гідність, справедливість) як основа формування у підлітків національно-культурної ідентичності [2, с. 45–50].

Заняття 2. (Тема «Особливості формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків») (семінар-практикум).

Мета: розглянути сенситивність молодшого підліткового віку щодо формування національно-культурної ідентичності; визначити педагогічні можливості позаурочної діяльності в контексті проблеми формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

Зміст заняття:

1. Особливості формування національно-культурної ідентичності в учнів молодшого підліткового віку.

Також необхідно наголосити, що формування національно-культурної ідентичності підлітка проходить декілька етапів. На першому етапі відбувається ідентифікація, в основі якої розмежування «ми – вони». Другий етап формування національно-культурної ідентичності характеризується формуванням у підлітків уявлень про відмінні якості своєї національної культури та усвідомлення її основних характеристик. Третій етап формування національно-культурної ідентичності підлітків пов'язаний з формуванням в них національної свідомості та самосвідомості, національної гідності та поваги до інших етносів і культур [2, с. 37–42].

2. Педагогічний потенціал позаурочної діяльності щодо формування національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

Характеризуючи педагогічні можливості позаурочної діяльності в контексті проблеми формування національно-культурної ідентичності у підлітків доцільно звернути увагу на такі аспекти: по-перше, широке використання виховних годин, тематичних бесід, тренінгових занять, квестів, акцій, колективних творчих справ тощо; по-друге, можливість здійснення систематичного моніторингу рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

Заняття 3. (Тема «Методика діагностики рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків») (семінар-практикум).

Мета: схарактеризувати критерії і показники сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків; ознайомити майбутніх учителів з діагностичним інструментарієм вивчення сформованості національно-культурної ідентичності у підлітків; схарактеризувати

орієнтовні рівні сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

Зміст заняття:

1. Критерії та показники сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

У ході заняття доцільно розкрити критерії і показники сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків (за К. Журбою): *когнітивний* (усвідомлення ролі України та українців у світі; ціннісне ставлення до Батьківщини, рідної мови; розуміння своєї приналежності до українського народу, причетність до долі України та української національної культури; повага до державних символів та традицій українського народу; знання моральних цінностей українського народу (свобода, любов, гідність, справедливість, відповідальність), свого родоводу; віра в майбутнє України)); *емоційно-ціннісний* (прояви любові до родини, рідного краю, Батьківщини, інтересу до історії і культурної спадщини українського народу, його традицій і звичаїв; ідентифікація себе з українським народом; бажання прилучитися до моральних цінностей українського народу (свободи, любові, гідності, справедливості, відповідальності); усвідомлення себе громадянином і патріотом України)); *діяльнісний* (дієва любов до України, рідного краю, української мови; толерантне ставлення до звичаїв, культури, традицій різних народів, що населяють Україну; вияв готовності відстоювати інтереси України та протистояти антиукраїнській ідеології, зневажливому ставленню до національної української культури, сепаратистським настроям; активна участь у громадській і добродійній діяльності; відстоювання своїх прав; активна громадянська позиція) [2, с. 54].

2. Використання діагностичного інструментарію з метою вивчення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

З метою вивчення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності в учнів молодшого підліткового віку доцільно запропонувати майбутнім учителям наступний діагностичний інструментарій: опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність?» [2, с. 139–140], анкетування, бесіди, інтерв'ю, розв'язання проблемних ситуацій, методика «Незакінчене речення», педагогічне спостереження.

3. Характеристика орієнтовних рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у молодших підлітків.

Заняття 4. (Тема «Форми і методи формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності») (лекція).

Мета: поглибити знання майбутніх учителів щодо форм і методів формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності.

Зміст заняття:

1. Характеристика груп методів формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності.

1.1. Формування свідомості: розповідь, роз'яснення, бесіда, переконання, диспут, приклад.

1.2. Організації діяльності і поведінки: педагогічна вимога, суспільна думка, вправи, створення виховуючих ситуацій.

1.3. Стимулювання діяльності і поведінки: заохочення, змагання, постановка перспектив.

1.4. Активні методи соціально-педагогічного розвитку, що здійснюють колективний вплив на розвиток всіх сфер особистості: свідомості, почуттів, якостей, зокрема: групова дискусія, розвивальні, імітаційні, рольові, ділові, командні ігри, мозковий штурм, ціннісні дилеми, генерування ідей, метод проєктів.

У ході проведення заняття особливу увагу необхідно приділити використанню *різних форм* формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності, зокрема: тематичним бесідам, виховним годинам, колективним творчим справам, круглим столами, тренінговим заняттям, квестам, роз'ясненню проблемних ситуацій, залученню підлітків до участі в учнівському самоврядуванні, обговоренню прочитаних книг, відеопрезентаціям, демонстрації та обговоренню фільмів, роботі в малих групах, екскурсіям, акціям, вікторинам, флешмобам, індивідуальним консультаціям; прийомам індивідуальної та групової роботи, зокрема: рефлексивним, емпатійним, «Обмін думками», «Виявлення суперечностей» тощо.

Заняття 5. (Тема «Взаємодія школи і сім'ї як чинник формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності»). (семінар-практикум).

Мета: поглибити знання майбутніх учителів щодо потенціалу взаємодії школи і сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності молодших підлітків.

Зміст заняття:

1. Роль сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності підлітка.

2. Проблема готовності батьків до формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності.

3. Підвищення потенціалу взаємодії школи і сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності підлітків.

4. Шляхи, форми і методи формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності у школі і сім'ї.

У ході заняття доцільно звернути увагу на такі форми роботи з батьками, як: інформаційні лекторії («Дієві засоби української педагогіки», «Свобода і відповідальність у підлітковому віці», «Вчимо любити Україну особистим прикладом» тощо); дискусії з батьками («Сутність сучасного українського патріотизму», «Цінності сучасної родини»); індивідуальні та групові консультації («Моральний зміст українських міфів і легенд», «Народні ігри у родинному дозвіллі», «Український народний етикет у моральному становленні дітей»), батьківсько-педагогічні брифінги («Виховне середовище сім'ї», «Шанобливі традиції української сім'ї») [1, с. 67].

Висновки. Розроблений спецсеминар для майбутніх учителів «Виховуємо національно-культурну ідентичність у молодших підлітків» сприяв поглибленню знань студентів щодо сутності феномена «національно-культурна ідентичність»; складників формування національно-культурної ідентичності підлітків; особливостей формування національно-культурної ідентичності молодших підлітків; ознайомленню з критеріями і показниками сформованості у молодших підлітків національно-культурної ідентичності; методикою діагностики рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у зазначеного вище контингенту здобувачів освіти; поглибленню знань майбутніх учителів щодо форм і методів формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності; потенціалу взаємодії школи і сім'ї у формуванні національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної багатогранної проблеми підготовки майбутніх учителів до формування у молодших підлітків національно-культурної ідентичності.

Подальшого вивчення і розвитку потребують такі питання: здійснення спеціальної підготовки класних керівників щодо формування у підлітків національно-культурної ідентичності; вивчення потенційних можливостей гуманітарних дисциплін у контексті проблеми формування національно-культурної ідентичності підлітків.

Література:

1. Доукіна О. О. Методичний інструментарій підготовки батьків до формування національно-культурної ідентичності підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Інституту проблем виховання НАПН України за 2019 р. Вип. 8. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. С. 65–69.
2. Журба К. О., Бех І. Д., Доукіна О. М., Федоренко С. В., Шкільна І. М. Національно-культурна ідентичність у становленні підлітка: монографія. Київ, 2019. 150 с.
3. Канішевська Л. Феномен «національно-культурна ідентичність» як проблема сучасного вітчизняного педагогічного дискурсу. *Актуальні питання гуманітарних наук = Humanities science current issues* : міжвуз. зб. наук. пр. Дрогобич, 2020. Вип. 34. Т.3. С. 204-210.

4. Матвієнко О. В., Силенко Н. І. Вплив української народної педагогіки на формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. 2022. Вип. 44. С. 175–180.

5. Пометун О. Навчання історії і громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український Педагогічний журнал*, 2023. Вип. 2. С. 62–72.

6. Силенко Н.І. Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи: дис. канд. пед. наук, Київ, 2023. 293 с.

References:

1. Dokukina O. O. Metodychnyi instrumentarii pidhotovky batkiv do formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti pidlitkiv. [Methodical toolkit for preparing parents for the formation of national and cultural identity of teenagers]. *Suchasnyi vykhovnyi protses: sutnist ta innovatsiyni potentsial: materialy zvit. nauk.-prakt. konf. Instytutu problem vykhovannia NAPN Ukrainy za 2019 r. Vyp. 8. Ivano-Frankivsk: NAIR, 2020. S. 65–69. [in Ukrainian]*.

2. Zhurba K. O., Bekh I. D., Dokukina O. M., Fedorenko S. V., Shkilna I. M. Natsionalno-kulturna identychnist u stanovlenni pidlitka. [National and cultural identity in the formation of a teenager] : monohrafiia. Kyiv, 2019. 150 s. [in Ukrainian].

3. Kanishevska L. Fenomen «natsionalno-kulturna identychnist» yak problema suchasnogo vitchyznianoho pedahohichnoho dyskursu. [The phenomenon of «national and cultural identity» as a problem of modern national pedagogical discourse]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk = Humanities science current issues : mizhvuz. zb. nauk. pr. Drohobych, 2020. Vyp. 34. T.3. S. 204-210. [in Ukrainian]*

4. Matviienko O. V., Sylenko N. I. Vplyv ukrainskoi narodnoi pedahohiky na formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti uchniv molodshoho shkilnoho viku. [Features of the formation of the national and cultural identity of children of primary school age in extracurricular activities]. *Innovatsiina pedahohika: naukovyi zhurnal*. 2022. Vyp. 44. S. 175–180. [in Ukrainian].

5. Pometun O. Navchannia istorii i hromadianskoi osvity yak chynnyk formuvannia natsionalnoi y hromadianskoi identychnosti uchniv v umovakh viiny ta povoiennoho rozvytku Ukrainy. [Teaching history and civic education as s factor in forming the national and civil identity of students in the war and post-war development of Ukraine]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*, 2023. Vyp. 2. S. 62–72. [in Ukrainian].

6. Sylenko N.I. Formuvannia natsionalno-kulturnoi identychnosti molodshykh shkoliariv u protsesi vzaiemodii simi ta shkoly [Formation of national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school] : dys. kand. ped. nauk, Kyiv, 2023. 293 s. [in Ukrainian].

УДК 373.29

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-982-995](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-982-995)

Каньоса Наталія Григорівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300, <https://orcid.org/0000-0002-3716-9112>

Бабюк Тетяна Йосипівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300, <https://orcid.org/0000-0002-7199-1951>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ОСНОВІ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто специфіку організації психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку на основі партнерської взаємодії між суб'єктами педагогічного процесу закладу дошкільної освіти. Психолого-педагогічний супровід сьогодні – це комплексна технологія підтримки та допомоги дитині у вирішенні завдань розвитку, навчання, виховання та соціалізації.

Визначено, що однією з пріоритетних проблем психолого-педагогічного супроводу дітей є психолого-педагогічна підтримка батьків. У закладах дошкільної освіти необхідно впровадити цілісну систему взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї, використовувати різні форми співпраці з батьками, що дасть можливість сформувати у них інтерес до питань виховання дітей, прагнення до розширення і поглиблення наявних педагогічних знань, розвитку творчих здібностей.

На основі аналізу та узагальнення різних підходів визначено основні завдання партнерської взаємодії: єдиний освітній простір, головною метою якого є особистість дитини, її щастя і успіх; доброчесність освітнього процесу; створення системи співробітництва між сім'єю та закладом дошкільної освіти; поліпшення взаємостосунків між сім'ями дітей і закладом дошкільної освіти; створення умов для розвитку особистості дитини, її пізнавальних, творчих, інтелектуальних здібностей.

Зазначено, що побудова партнерської взаємодії – це тривалий і поетапний процес, для її успішної реалізації необхідно дотримуватися послідовності, а саме: ознайомлення з усіма учасниками, активізація спільної діяльності та формування партнерських стосунків.

Зроблено висновки, що організація психолого-педагогічного супроводу розвитку дитини дошкільного віку гарантує формування професійних навичок педагогів, психологічної культури батьків, а це, в свою чергу, сприяє різнобічному, повноцінному розвитку дитини, формуванню її здібностей до рівня, що відповідає віковим особливостям і вимогам сучасного світу.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, діти дошкільного віку, суб'єкти педагогічного процесу, заклад дошкільної освіти.

Kanosa Nataliia Hryhorivna Ph.D. of Psychology, Associate Professor, Associate Professor of Department of Theory and Methodology of Preschool Education, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Ohienko St., 61, Kamianets-Podilskyi, 32300, <https://orcid.org/0000-0002-3716-9112>

Babiuk Tetiana Yosypivna Ph.D. of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Theory and Methodology of Preschool Education, Kamianets-Podilskyi Ivan National University, Ohienko St., 61, Kamianets-Podilskyi, 32300, <https://orcid.org/0000-0002-7199-1951>

ORGANIZATION OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR PRESCHOOL CHILDREN ON THE BASIS OF PARTNERSHIP INTERACTION BETWEEN SUBJECTS OF THE PEDAGOGICAL PROCESS OF THE PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The article examines the specifics of the organization of psychological and pedagogical support for preschool children based on partnership interaction between the subjects of the pedagogical process of the preschool education institution. Today, psychological and pedagogical support is a complex technology of supporting and helping a child in solving the tasks of development, learning, upbringing and socialization.

It was determined that one of the priority problems of psychological-pedagogical support of children is psychological-pedagogical support of parents. In preschool education institutions, it is necessary to implement a holistic system of interaction between the preschool education institution and the family, to use various forms of cooperation with parents, which will make

it possible to form in them an interest in the issues of raising children, a desire to expand and deepen existing pedagogical knowledge, and develop creative abilities.

Based on the analysis and generalization of various approaches, the main tasks of partnership interaction are determined: a single educational space, the main goal of which is the child's personality, his happiness and success; the integrity of the educational process; creation of a system of cooperation between the family and the preschool education institution; improvement of relations between children's families and preschool education institution; creation of conditions for the development of the child's personality, his cognitive, creative, and intellectual abilities. It is noted that the construction of partnership interaction is a long and step-by-step process, for its successful implementation it is necessary to follow the sequence, namely: familiarization with all participants, activation of joint activities and formation of partnership relations.

Conclusions were made that the organization of psychological and pedagogical support for the development of a preschool child guarantees the formation of professional skills of teachers, psychological culture of parents, and this, in turn, contributes to the versatile, full-fledged development of the child, the formation of his abilities to a level that corresponds to the age characteristics and requirements of modern the world.

Keywords: psychological and pedagogical support, children of preschool age, subjects of the pedagogical process, preschool education institution.

Постановка проблеми. Проблема психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей дошкільного віку перебуває у стадії інтенсивної розробки та її вивчення є вкрай актуальним на сучасному етапі розвитку освіти. Дошкільний вік має особливу цінність для подальшого розвитку людини. Однак, незважаючи на актуальність даного питання, його важливість та ґрунтовність теоретичного вивчення, реалізація системи психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей дошкільного віку характеризується слабкою практичною розробленістю.

Психолого-педагогічний супровід досі не має завершеного цілісного наукового опису, в ньому спостерігаються ознаки, які відносяться до різних галузей наукового знання: педагогіки, соціальної педагогіки, психології, соціології. Він ототожнюється з методами і формами виховання, такою позицією педагогів як «вільне спілкування», «товариські взаємини дорослого і дитини», «внутрішній настрій» [1]. Психологічний супровід як мультидисциплінарний метод, який забезпечує єдність зусиль педагогів, психологів, соціальних і медичних працівників, і заключається

у формуванні ними орієнтаційного поля розвитку, де відповідальність за діяльність несе сам суб'єкт розвитку [2].

У системі сучасної дошкільної освіти найбільш затребуваним стає психолого-педагогічний супровід усіх учасників освітнього процесу закладу дошкільної освіти. Супровід – це система професійної діяльності, спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного виховання, навчання та розвитку дитини на кожному віковому етапі. Психолого-педагогічний супровід сьогодні є не просто сукупністю різноманітних методів коректувально-розвивальної роботи з дітьми, а виступає комплексною технологією, особливою культурою підтримки і допомоги дитині у вирішенні завдань її розвитку, навчання, виховання, соціалізації. Психолого-педагогічний супровід сьогодні – це комплексна технологія підтримки та допомоги дитині у вирішенні завдань розвитку, навчання, виховання та соціалізації [3]. Відтак фахівець з психолого-педагогічного супроводу повинен не лише володіти методиками діагностики, консультування, корекції, але й мати навички системного аналізу проблемних ситуацій, програмування і планування діяльності, спрямованої на їх вирішення, співорганізацію з цією метою учасників освітнього процесу (дитина, однолітки, батьки, педагоги, адміністрація).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми педагогічного супроводу у своїх дослідженнях звертаються науковці М. Іваненко, К. Крутій, О. Половіна, І. Рогальська, О. Трофімова, Н. Іваненко, Л. Козак та ін. Парадигма педагогічного супроводу дітей дошкільного віку своєю появою у педагогічній теорії та практиці багато в чому завдячує утвердженню особистісно-орієнтованої моделі освіти. Обистісно-орієнтований підхід в освіті розглядається сучасними вченими як важливий психолого-педагогічний принцип, як методологічний інструментарій, основу якого становить сукупність вихідних концептуальних уявлень, цільових установок, методико-психодіагностичних та психолого-технологічних засобів, які забезпечують більш глибоке цілісне розуміння, пізнання особистості дитини, і на цій основі – її гармонійний розвиток в умовах функціонування системи освіти. Центральним моментом педагогічного керівництва при такому підході вчені І. Бех, Є. Бондаревська вважають допомогу, підтримку, соціально-педагогічний захист [4]. Таким чином, проблема створення умов для цілісного, гармонійного розвитку дитини дошкільного віку в освітньому процесі є одним із пріоритетних напрямів діяльності закладу дошкільної освіти.

Сутнісною характеристикою супроводу у психологічному контексті є створення в закладі освіти соціально-психологічних умов для емоційного благополуччя, успішного розвитку, виховання та навчання

дітей в ситуаціях соціально-педагогічної взаємодії. У психолого-педагогічній літературі (І. Бех, О. Газман, О. Запорожець, Н. Кудикіна, Н. Михайлова) прослідковується інтерес до феномену психолого-педагогічного супроводу, який сприяє особистісному розвитку і вихованню дитини.

Мета статті – охарактеризувати специфіку організації психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку на основі партнерської взаємодії між суб'єктами педагогічного процесу закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство характеризується високою мобільністю та динамічністю, в якому одним із критеріїв успішної освітньої діяльності закладів дошкільної освіти стає можливість активної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу [4]. У сучасних умовах спостерігається значне зміщення суспільного та державного інтересу в бік розуміння особливої важливості періоду дошкільного дитинства та його грамотного психолого-педагогічного забезпечення. Дитинство розглядається в педагогічній науці як значимий етап розвитку людини. Дитяча субкультура займає особливе місце в людській культурі і виконує функцію первинної соціалізації дитини [1]. Дошкільне дитинство – це період, коли вирішальну роль відіграють не календарні періоди розвитку, а соціальні фактори формування особистості. У період дошкільного дитинства формуються основні індивідуально-психологічні характеристики дитини, створюються передумови для формування соціальних і моральних якостей особистості [5]. Саме ці особливості особистості дитини визначають її подальшу соціалізацію і становлення.

Турбота про реалізацію права дитини на повноцінний та вільний розвиток є сьогодні невід'ємною метою діяльності будь-якого закладу дошкільної освіти. Тому Державний стандарт дошкільної освіти в Україні, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021 року враховує індивідуальні потреби дитини, пов'язані з її життєвою ситуацією та станом здоров'я, але й акцентує увагу на тому, що в освіті дитини беруть участь два соціальні інститути: сім'я та заклад дошкільної освіти, які є партнерами у спільній справі. Вимоги часу передбачають, щоб зміни у ставленні дитини до власного «Я» були позитивними. Для цього педагогам потрібно допомогти дитині пізнати себе, інших людей; навчити її відчувати власний стан, аналізувати поведінку, адекватно оцінювати реальні успіхи, запобігати невдачам [6].

Сучасна система дошкільної освіти все більше орієнтується на інноваційні стратегії в пошуку підходів, спрямованих на гуманістичну, особистісно-орієнтовану модель організації педагогічного процесу [7]. У

той самий час практика свідчить, що умови для нормального розвитку дитини порушуються через відсутність необхідної індивідуальної фізіологічної та педагогічної уваги до унікальності, неповторності та індивідуальності кожної дитини, що призводить до негативних результатів соціалізації, які виявляються в порушенні перебігу та темпу нормального розвитку.

Поряд з формуванням гуманістичної спрямованості освіти широкого поширення набула ідея психолого-педагогічного супроводу розвитку особистості дитини, яка виникла в контексті проблеми надання ефективної кваліфікованої психолого-педагогічної допомоги. В даний час проводяться дослідження щодо розвитку психолого-педагогічного супроводу адаптаційних процесів дітей раннього дошкільного віку, а також забезпечення педагогічного супроводу дітей в адаптаційний період за допомогою педагогічного спілкування [7; 8; 9].

Узагальнюючи наведені вище підходи, можна дійти висновку, що загальною метою психолого-педагогічного супроводу дитини в освітньо-виховному процесі є забезпечення нормального розвитку дитини.

Завдання психолого-педагогічного супроводу:

1) Сприяти створенню соціально-психологічних умов для успішного розвитку дітей, виходячи з індивідуальних особливостей, реальних особистісних досягнень кожної дитини і зони її найближчого розвитку.

2) Сприяти роботі колективу закладу дошкільної освіти в гармонізації сприятливого для розвитку дітей психологічного клімату.

3) Надавати своєчасну психологічну, консультативну, діагностичну, корекційну та розвивальну допомогу дітям, батькам і педагогам у вирішенні психологічних проблем при підготовці дітей до школи.

4) Сприяти особистісному саморозвитку та самореалізації педагогів і батьків за допомогою різних форм психологічного виховання.

Супровід передбачає:

– інтелектуальний, соціальний і духовний розвиток особистості дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей, стану здоров'я, потреб суспільства;

– оптимальну реалізацію цілісного розвивального впливу навчання, виховання та освіти на особистість учня;

– максимальну мобілізацію психічних ресурсів особистості, спрямовану на інтенсивний саморозвиток, що водночас забезпечуватиме і повну самореалізацію, творчу налаштованість.

Видами (напрямами) робіт з психолого-педагогічного супроводу є профілактика, діагностика (індивідуальна і групова (скринінг), консультування (індивідуальне і групове), розвивальна робота (індивідуальна і

групова), коректувальна робота (індивідуальна і групова), психологічна освіта і освіта (формування психологічної культури, розвиток психолого-педагогічної компетентності учнів, адміністрації закладів освіти, педагогів, батьків), експертиза освітніх і навчальних програм, проєктів, посібників, освітнього середовища, професійної діяльності фахівців закладів освіти.

Психолого-педагогічний супровід є не простим поєднанням різноманітних методів діагностико-корекційної роботи з дітьми, а виступає як комплексна технологія, особлива культура підтримки і допомоги дитині у вирішенні завдань особистісного розвитку, виховання, соціалізації.

Розгляд особливостей і можливостей психолого-педагогічного супроводу дітей дошкільного віку розпочнемо з однієї з найважливіших проблем, що виникають при вступі дитини в ЗДО – проблеми адаптації. Вступ до закладу дошкільної освіти – це складний етап у житті будь-якої дитини, який є важливим та відповідальним моментом для дитини та викликає занепокоєння у батьків. Як відомо, зміна соціального середовища впливає як на психічне, так і на фізичне здоров'я. Дитина раннього віку є особливо вразливою, так як саме в цей період дитинства дитина найменш пристосована до розставання з рідними. У цьому віці звикання до умов закладу дошкільної освіти проходить довше і складніше, дитина частіше хворіє. У батьків рішення віддати дитину в садок також може спровокувати занепокоєння. Маленькі діти не можуть розповісти про свої переживання, емоції, дискомфорт, який вони відчують, тому передають інформацію через плач, тривожно чекаючи маму. Поява невротичних симптомів, які не характерні для дитини, турбує і лякає батьків. Напружений, тривожний стан дорослих підвищує емоційну напругу дитини в закладі освіти. Навіть залишаючись зовні спокійними, батьки видають власну тривожність: тривожний погляд, розмова підвищеним голосом, напруження в голосі, які зчитуються підсвідомістю дитини [8]. Передача почуттів відбувається миттєво: дитина вловлює тривогу батьків і також починає відчувати страх і тривогу. Негативний досвід адаптації до ЗДО може вплинути на адаптацію до школи, а можливо, і на більш пізні вікові періоди. Тому виникає потреба в психолого-педагогічному супроводі адаптації дитини та її сім'ї до умов закладу дошкільної освіти.

Однією з пріоритетних проблем психолого-педагогічного супроводу дітей є психолого-педагогічна підтримка батьків. Психолого-педагогічна підтримка батьків на сучасному етапі розвитку суспільства є однією з актуальних проблем. Батьки часто відчують певні труднощі в тому, що не можуть знайти достатньо вільного часу для занять з дітьми

вдома, не впевнені в своїх силах. Тому необхідно впроваджувати цілісну систему взаємодії закладу дошкільної освіти та сім'ї з метою психолого-педагогічного супроводу батьків. У той же час використання різних форм співпраці з батьками дає можливість сформувати у них інтерес до питань виховання, прагнення до розширення і поглиблення наявних педагогічних знань, розвинути творчі здібності [9; 10].

Аналіз відповідної наукової та методичної літератури свідчить, що досліджувана проблема хоч і сформульована, але ще далека від вирішення: існує ряд питань, які потребують додаткового вивчення та відповідного теоретичного і практичного обґрунтування. Необхідною умовою успішної адаптації є координація дій батьків і вихователів, зближення підходів до індивідуальних особливостей дитини в сім'ї і закладі дошкільної освіти [10]. Саме поєднання зусиль сім'ї і закладу дошкільної освіти сприяє повноцінному розвитку особистості кожної дитини. Служба психолого-педагогічного супроводу вибудовує стратегію партнерства між педагогами та родинами дітей. Основні завдання партнерської взаємодії: єдиний освітній простір, головною метою якого є особистість дитини, її щастя і успіх; доброчесність освітнього процесу; створення системи співробітництва між сім'єю та закладом дошкільної освіти; поліпшення взаємостосунків між сім'ями дітей і закладом дошкільної освіти; створення умов для розвитку особистості дитини, її пізнавальних, творчих, інтелектуальних здібностей [11, с. 23].

Побудова партнерської взаємодії – це тривалий і поетапний процес. Для її успішної реалізації необхідно дотримуватися послідовності, а саме: знайомство усіх учасників педагогічного процесу, активізація спільної діяльності та формування партнерських стосунків.

Перший етап – знайомство – характеризується формуванням довіри з боку всіх учасників процесу. Три основні фактори побудови довіри: дотримання етичних стандартів та угод; підтримка; продуктивність. На першому етапі йде активна діяльність з психолого-педагогічної підтримки. Основне завдання – побудувати довірливі стосунки між усіма учасниками взаємодії та визначити подальші спільні цілі. Прикладом визначення спільних цілей є обговорення таких питань: «Що ми хочемо отримати в результаті?»; «Яку проблему потрібно вирішити?». Після цього відбувається виявлення та пошук спільних цінностей та ресурсної бази сторін.

Другий етап – спільна діяльність. Відбувається тісна взаємодія тріади «дитина – педагог – батьки». Тут батьки вже залучені до спільної діяльності з дітьми та вихователями. Важливо акцентувати увагу на розподілі відповідальності учасників за ті чи інші аспекти спільної діяльності.

Основними формами взаємодії є залучення батьків до освітнього процесу. Прикладом можуть служити такі заходи: проведення днів відкритих дверей, проведення відкритих занять, свят та розваг за участю батьків, майстер-класів для батьків, особливу увагу слід приділити батькам дітей раннього віку та старшого дошкільного віку. Для дітей раннього віку заклад дошкільної освіти – це новий, абсолютно невідомий світ, де є багато незнайомих людей і вперше немає поряд батьків. Перед дітьми старшого дошкільного віку стоїть питання підготовки до систематичного шкільного навчання. Практичний досвід переконує, що у більшості батьків не сформовані навички ефективної підтримки своїх дітей, виникають труднощі в спілкуванні з дітьми.

Підвищення психолого-педагогічної підготовки педагогічних працівників будуть сприяти різні заходи з ознайомлення з сучасними методами та технологіями роботи з сім'ями дітей. Такий формат дозволяє батькам та вихователям краще пізнати дітей, яких вони виховують та навчають, побачити їх у різних ситуаціях і таким чином допомагає у розумінні індивідуальних особливостей дітей, розвитку їхніх здібностей, формуванні життєвих цінностей, подоланні негативних дій. Вихователі отримують більше можливостей для налагодження партнерських відносин з родиною кожної дитини, створюється атмосфера взаємної підтримки та спільних інтересів. Цей етап також включає в себе важливу складову – створення і підтримка загальних традицій, проведення комплексу заходів, які проводяться в певні дати, щороку, за участю сімей, педагогів, що дозволяє підвищити якість взаємодії.

Ефективною формою роботи є батьківський клуб, створений педагогами закладу дошкільної освіти. Головною метою клубу є залучення батьків до обговорення питань виховання та розвитку особистості дитини. Головною умовою успіху таких зустрічей є добровільність і взаємна зацікавленість. Важливо відрізнити батьківський клуб від батьківських зборів. Зустрічі з батьками проходять у форматі тематичних дискусій, круглих столів, тренінгів, зустрічей-лекцій, семінарів, майстер-класів. Перш за все, батьківський клуб – це взаємний обмін думками, ідеями, спільний пошук рішень, дискусія з проблем виховання та освіти. Такий формат дозволяє включати їх в обговорення найбільш важливих питань, сприяє формуванню довіри, обміну досвідом і підвищенню педагогічної та психологічної освіченості.

Третій етап – власне партнерство. Для цього потрібно забезпечити дотримання кількох умов: добровільність, довготривалість, взаємна відповідальність всіх учасників взаємодії. Результатом партнерства є створення ефективної системи психолого-педагогічного забезпечення

освітнього процесу, створення багаторівневого інтегрованого простору, який забезпечує варіативність форм і напрямів психолого-педагогічного супроводу, виконання вимог Державного стандарту дошкільної освіти в частині створення ефективних психолого-педагогічних умов для реалізації освітньої програми закладу дошкільної освіти. В результаті впровадження моделі психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу в закладі дошкільної освіти передбачається підвищення професійної компетентності суб'єктів психолого-педагогічного супроводу; підвищення якості освіти здобувачів дошкільної освіти, збільшення кількості суб'єктів, які надають психолого-педагогічну підтримку дошкільникам та іншим суб'єктам освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Розглянемо форми і методи організації взаємодії суб'єктів педагогічного процесу закладу дошкільної освіти (табл. 1).

Таблиця 1

Форми і методи організації взаємодії між суб'єктами педагогічного процесу закладу дошкільної освіти

№ з/п	Взаємодія між суб'єктами	Форми і методи
1.	Педагогічний колектив та адміністрація	Нарада «Ефективність роботи педагогічних працівників» Педагогічна рада «Ефективна взаємодія дитячого садка та сім'ї»
2.	Педагогічні працівники	Конкурс «Вихователь року» Спільна організація освітнього процесу в ЗДО Складання планів робіт Педагогічна рада Розміщення інформаційних матеріалів на сайті ЗДО
3.	Педагогічні працівники і вихованці	Безперервна безпосередня освітня та виховна діяльність Організована діяльність дітей Спільна діяльність педагога і дітей Конкурси, фестивалі, свята, виставки і т.д.
4.	Педагогічні працівники та батьки	Сторінка спеціаліста та груп на сайті ЗДО Круглий стіл «Заклад дошкільної освіти і сім'я – спільне завдання виховання дітей» День відкритих дверей Видання брошур, буклетів, листівок на задані теми Індивідуальні консультації Батьківські збори
5.	Вихованці	Самостійна діяльність дошкільників Ігрова діяльність дітей
6.	Батьки	Батьківський клуб Групи в соціальних мережах і месенджерах
7.	Батьки і вихованці	Майстер-класи «Створення альбому «Я і моя дитина» та ін. Прогулянки та екскурсії Дні відкритих дверей у ЗДО Участь у святах, конкурсах, екскурсіях.

Ефективність форм, методів і технологій організації взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в закладі дошкільної освіти залежить від умінь виявляти найбільш важливі проблеми сторін. Відповідно, форми, методи і технології обираються в залежності від інтересів суб'єктів: вихованців і батьків, можливостей ЗДО, регіональних, соціально-економічних, психологічних умов.

Реалізація партнерської взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в закладі дошкільної освіти призводить до наступних результатів:

- підвищення мотивації суб'єктів педагогічного процесу до продуктивної взаємодії;
- реалізація єдиної стратегії розвитку та соціалізації дошкільників адміністрацією ЗДО, вихователями, батьками вихованців;
- зміна характеру запитань батьків вихованців до адміністрації та педагогічного колективу з організаційно-побутових на пізнавально-інформаційні, які стосуються виховання та розвитку дітей;
- збільшення відвідуваності батьками та іншими членами сім'ї, які займаються вихованням дитини дошкільного віку, заходів з педагогічного просвітництва;
- прояви свідомого ставлення до виховання і розвитку дитини з боку батьків дітей дошкільного віку (розуміння потреб дошкільників, аналіз їх досягнень і проблем, звернення до педагогів як до кваліфікованих помічників, усвідомлення своєї провідної ролі у вихованні та розвитку дитини);
- готовність батьків до співпраці з педагогічними працівниками, підвищення їх активності не тільки з економічних питань, а й у педагогічному процесі;
- позитивні зміни у взаємодії з неблагополучними сім'ями, як дітьми, так і їх батьками;
- батьки висловлюють обґрунтовану думку про розвиток дітей дошкільного віку в ЗДО, наявність конструктивних пропозицій до педагогічного колективу та адміністрації;
- підвищення позитивної взаємодії між вихованцями та педагогічним колективом, дітьми та їхніми батьками.

Висновки. Таким чином, психолого-педагогічний супровід розвитку дитини дошкільного віку гарантує формування професійних навичок педагогів, психологічної культури батьків, а це, в свою чергу, сприяє різнобічному, повноцінному розвитку дитини, формуванню її здібностей до рівня, що відповідає віковим особливостям і вимогам сучасного світу. Слід зазначити, що основним результатом діяльності в рамках психолого-педагогічного супроводу дошкільника, який узгод-

жується як з соціальними потребами, так і з вимогами Державного стандарту дошкільної освіти, є адаптація дітей всіх рівнів освіти до швидко мінливого життя суспільства, забезпечення організації освітнього процесу, спрямованого на конструктивне формування особистості дитини. Означений результат може бути досягнутий за рахунок створення умов для формування таких особистісних якостей як активність, комунікабельність, відповідальність, соціально-психологічна майстерність, а також адекватних вимог суспільства і потреб кожної особистості, установок, здатних забезпечити якість життя.

Очікуваним результатом від стійкої тривалої партнерської взаємодії суб'єктів педагогічного процесу закладу дошкільної освіти при підтримці психолого-педагогічного супроводу є зміна стосунків дітей, батьків і педагогів через співробітництво, взаємоповагу і взаємодовіру. Таким чином, ефективний психолого-педагогічний супровід в сучасних соціокультурних умовах є не просто сумою різних методів корекційно-розвивальної роботи з дітьми, а виступає комплексною технологією, особливою культурою підтримки і допомоги дитині у вирішенні проблем розвитку, освіти, виховання, соціалізації.

Література:

1. Мушкевич М. І. Поняття супроводу у сучасній психологічній науці. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2011. Т. XIII. Ч. 1. С. 287–294. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/1338>
2. Психологічний супровід сім'ї : навч.-метод. рекомендації (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології). Луцьк : Вежа Друк, 2022. 88 с. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/23293/1/psy_suprovid.pdf
3. Каньоса Н. Г., Бабюк Т. Й. Психолого-педагогічний супровід розвитку особистості дитини дошкільного віку. *Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти* : зб. матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кафедра теорії та методик дошкільної освіти; [відпов. секр. Н.Г. Каньоса]. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2024. С. 121–126. https://drive.google.com/file/d/1g8fSgOkBsWcY5v5pYiDT_P6dBOytovUD/view?usp=sharing
4. Бех І. Гуманістична педагогіка як нова інноваційна парадигма. *Науковий вісник Миколаївського педагогічного університету*. Миколаїв: МДПІ, 2001. Вип. 4. С. 22–28.
5. Маслоу А. Самоактуалізація личности и образование. Киев–Донецк, 1994. 52 с.
6. Державний стандарт дошкільної освіти в Україні, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021 р. https://osvita.ua/school/reform/80932/#google_vignette
7. Рогальська І. Сутнісні характеристики соціально-педагогічного супроводу соціалізації особистості у дошкільному дитинстві. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: збірник наукових праць. Слов'янськ : СДПУ, 2010. Ч. 1. С. 230–236.

8. Каньоса Н. Г. Адаптація дітей раннього віку до умов закладів дошкільної освіти. *Педагогічна освіта : теорія і практика* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В. М.]. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 24 (1-2018). Ч. 2. С. 248–253. <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/188065>

9. Крутий К. Концептуальні засади психолого-педагогічного супроводу : принципи і техніки. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : зб. наук. праць. Слов'янськ : СДПУ, 2010. Ч. 1. С. 185–198.

10. Бабюк Т. Й., Каньоса Н. Г. Проектна діяльність як форма взаємодії педагогів закладів дошкільної освіти та сім'ї. *Актуальні питання у сучасній науці*. Київ : Видавнича група «Наукові перспективи». Вип. № 6 (24). 2024. С. 708–719. <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/12366/12427>

11. Бабюк Т. Й., Каньоса Н. Г. Організація просвітницької діяльності в закладі дошкільної освіти. *Формування професійної компетентності майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти у контексті модернізації змісту освіти* : колективна монографія / за ред.: Н.В. Бахмат, Н.В. Гудими. Київ : Міленіум, 2021. С. 5–55. <https://drive.google.com/file/d/1jfCUIyzFZ4p-6sKA-08HgMM6F3m4WMyr/view?usp=sharing>

References:

1. Mushkevych M. I. (2011). Poniattia suprovodu u suchasniy psykholohichnii nauksi [The concept of accompaniment in modern psychological science]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii* : zb. nauk. pr. In-tu psykholohii im. H.S. Kostiuksa APN Ukrainy/ za red. S. D. Maksymenka. Kyiv. T. XIII. Ch. 1. 287–294. <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/1338> [in Ukrainian].

2. Psykholohichniy suprovid simi (2022) [Psychological support of the family] : navch.-metod. rekomendatsii (v dopomohu do samostiinoi roboty dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity stupenia bakalavra fakultetu psykholohii). Luts'k : Vezha Druk. 88. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/23293/1/psy_suprovid.pdf [in Ukrainian].

3. Kanosa N. H., Babiuk T. Y. (2024). Psykholoho-pedahohichniy suprovid rozvytku osobystosti dytyny doshkilnoho viku [Psychological and pedagogical support of personality development of a preschool child]. *Aktualni problemy nastupnosti doshkilnoi i pochatkovoї osvity* : zb. materialiv X Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kamianets-Podil'skyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, kafedra teorii ta metodyk doshkilnoi osvity; [vidpov. sekr. N.H. Kanosa]. Kamianets-Podil'skyi : Vydavets Kovalchuk O. V. 121–126. https://drive.google.com/file/d/1g8fSgOkBsWcY5v5pYiDT_P6dBOytovUD/view?usp=sharing [in Ukrainian].

4. Bekh I. (2001). Humanistychna pedahohika yak nova innovatsiina paradyhma [Humanistic pedagogy as a new innovative paradigm]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho pedahohichnoho universytetu*. Mykolaiv: MDPI. 4. 22–28. [in Ukrainian].

5. Maslou A. (1994). Samoaktualyzatsiya lychnosti y obrazovanye [Self-actualization of personality and education]. Kyev–Donetsk, 1994. 52. [in Russian].

6. Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity v Ukraini, zatverdzhnyi nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12 sichnia 2021. [State standard of preschool education in Ukraine, approved by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated January 12, 2021]. https://osvita.ua/school/reform/80932/#google_vignette [in Ukrainian].

7. Rohalska I. (2010). Sutnisni kharakterystyky sotsialno-pedahohichnoho suprovodu sotsializatsii osobystosti u doshkilnomu dytynstvi [Essential characteristics of socio-pedagogical support of personality socialization in preschool childhood]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*: zbirnyk naukovykh prats. Sloviansk : SDPU. 1. 230–236. [in Ukrainian].

8. Kanosa N. H. (2018). Adaptatsiia ditei rannoho viku do umov zakladiv doshkilnoi osvity. *Pedahohichna osvita : teoriia i praktyka* : zb. nauk. prats. Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy [hol. red. Labunets V. M.]. Kamianets-Podilskyi, Vyp. 24 (1-2018). 2. 248–253. <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/188065> [in Ukrainian].

9. Krutii K. (2010). Kontseptualni zasady psykholoho-pedahohichnoho suprovodu : pryntsyipy i tekhniky [Conceptual principles of psychological and pedagogical support: principles and techniques.]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu* : zb. nauk. prats. Sloviansk : SDPU. 1. 185–198. [in Ukrainian].

10. Babiuk T. Y, Kanosa N. H. (2024). Proiektna diialnist yak forma vzaiemodii pedahohiv zakladiv doshkilnoi osvity ta simi [Project activity as a form of interaction between teachers of preschool education institutions and the family.]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*. Kyiv : Vydavnycha hrupa «Naukovi perspektyvy». 6 (24). 708–719. <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/12366/12427> [in Ukrainian].

11. Babiuk T. Y., Kanosa N. H. (2021). Orhanizatsiia prosvitnytskoi diialnosti v zakladi doshkilnoi osvity [Organization of educational activities in a preschool education institution]. *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi ta pochatkovoї osvity u konteksti modernizatsii zmistu osvity* : kolektyvna monohrafiia / za red.: N.V. Bakhmat, N.V. Hudymy. Kyiv : Milenium. 5–55. <https://drive.google.com/file/d/1jfCUIyzFZ4p-6sKA-08HgMM6F3m4WMyr/view?usp=sharing> [in Ukrainian].

УДК 378:61

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-996-1002](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-996-1002)

Кравченко Олена Павлівна кандидат педагогічних наук (доктор філософії), Черкаська медична академія, Доцент кафедри гуманітарних дисциплін, вул. Хрещатик 215, м. Черкаси, тел.: (063) 850-87-93, <https://orcid.org/0000-0002-9138-3988>

ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА ФАРМАЦЕВТІВ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ПОТРЕБ

Анотація. Статтю присвячено іншомовній підготовці фармацевтів, що є важливим аспектом їхньої професійної освіти, особливо в умовах глобалізації та інтеграції фармацевтичних ринків. Сучасні потреби вимагають від фахівців не лише знань у галузі фармацевтики, а й володіння іноземними мовами для ефективної комунікації з колегами з різних країн, аналізу міжнародної наукової літератури, участі у міжнародних конференціях та ведення професійної діяльності в умовах полікультурного середовища. Іншомовна підготовка також є критичною для забезпечення якості обслуговування пацієнтів з різних країн, що є важливим у контексті глобальних міграційних процесів та розвитку медичного туризму. Одним із ключових аспектів іншомовної підготовки фармацевтів є вивчення спеціалізованої термінології, що дозволяє ефективно використовувати наукові джерела, комунікувати з міжнародними партнерами та пацієнтами, а також здійснювати професійну діяльність на високому рівні. Навчання іноземним мовам у фармацевтичних закладах освіти має включати не лише загальні мовні навички, але й спеціалізовані знання, зокрема у сферах фармакології, фармацевтичної хімії, клінічної фармації та фармацевтичної технології. Важливо, щоб студенти мали можливість застосовувати отримані мовні навички на практиці, що може бути досягнуто через участь у стажуваннях за кордоном, програмі академічної мобільності та міжнародних проектах. Крім того, інноваційні методи навчання, такі як використання інформаційно-комунікаційних технологій, сприяють підвищенню ефективності іншомовної підготовки. Онлайн-курси, віртуальні лабораторії та симуляції, а також співпраця з міжнародними освітніми платформами дозволяють студентам отримувати досвід спілкування з носіями мови та фахівцями зі всього світу, що підвищує їхню готовність до роботи в міжнародному середовищі. Таким чином, іншомовна

підготовка фармацевтів в сучасних умовах є невід'ємною частиною їхньої професійної підготовки та відповідає вимогам глобалізованого ринку праці. Це дозволяє фахівцям бути конкурентоспроможними, мобільними та здатними адаптуватися до змін у професійному середовищі, забезпечуючи зокрема високу якість фармацевтичної допомоги.

Ключові слова: іншомовна підготовка, фармацевти, глобалізація, спеціалізована термінологія, професійна діяльність, міжнародне співробітництво

Kravchenko Olena Pavlivna PhD in Pedagogy Associate Professor of the Department of Humanities, Cherkasy Medical Academy, St. Khreshchatyk 215, Cherkasy, tel.: (063) 850-87-93, <https://orcid.org/0000-0002-9138-3988>

FOREIGN LANGUAGE TRAINING OF PHARMACISTS IN THE LIGHT OF MODERN NEEDS

Abstract. The article is devoted to foreign language training of pharmacists, which is an important aspect of their professional education, especially in the conditions of globalization and integration of pharmaceutical markets. Modern needs require from specialists not only knowledge in the field of pharmaceuticals, but also mastery of foreign languages for effective communication with colleagues from different countries, analysis of international scientific literature, participation in international conferences and conducting professional activities in a multicultural environment. Foreign language training is also critical to ensure the quality of care for patients from different countries, which is important in the context of global migration processes and the development of medical tourism. One of the key aspects of foreign language training for pharmacists is the study of specialized terminology, which allows you to effectively use scientific sources, communicate with international partners and patients, as well as carry out professional activities at a high level. Learning foreign languages in pharmaceutical educational institutions should include not only general language skills, but also specialized knowledge, in particular in the fields of pharmacology, pharmaceutical chemistry, clinical pharmacy and pharmaceutical technology. It is important that students have the opportunity to apply the acquired language skills in practice, which can be achieved through participation in internships abroad, academic mobility programs and international projects. In addition, innovative teaching methods, such as the use of information and communication technologies, contribute to increasing the effectiveness of foreign language training. Online courses, virtual laboratories

and simulations, as well as cooperation with international educational platforms allow students to gain experience communicating with native speakers and specialists from around the world, which increases their readiness to work in an international environment. Thus, foreign language training of pharmacists in modern conditions is an integral part of their professional training and meets the requirements of the globalized labor market. This allows specialists to be competitive, mobile and able to adapt to changes in the professional environment, while providing high quality pharmaceutical care.

Keywords: foreign language training, pharmacists, globalization, specialized terminology, professional activity, international cooperation

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтеграції ринків виникає необхідність підготовки висококваліфікованих фармацевтів, здатних ефективно працювати в міжнародному середовищі. Одним із ключових елементів цієї підготовки є володіння іноземними мовами. Фармацевти повинні бути готові до спілкування з іноземними колегами, участі в міжнародних наукових заходах, роботи з іноземною науковою літературою та забезпечення якісного обслуговування пацієнтів з різних країн.

Попри це, традиційні підходи до іншомовної підготовки фармацевтів часто виявляються недостатньо ефективними та не відповідають сучасним вимогам ринку праці. Зокрема, недостатньо уваги приділяється вивченню спеціалізованої фармацевтичної термінології, що ускладнює використання іноземної мови у професійній діяльності. Крім того, обмежені можливості для практичного застосування мовних знань у реальних умовах, таких як стажування за кордоном чи участь у міжнародних програмах, знижують рівень підготовки випускників.

Таким чином, існує потреба в удосконаленні іншомовної підготовки фармацевтів, включаючи розробку нових навчальних програм, інтеграцію сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та забезпечення можливостей для практичного застосування знань. Вирішення цієї проблеми є важливим кроком на шляху до підвищення конкурентоспроможності українських фармацевтів на міжнародному ринку праці та покращення якості фармацевтичної допомоги у полікультурному середовищі.

Метою статті є аналіз та обґрунтування необхідності вдосконалення іншомовної підготовки фармацевтів у відповідь на сучасні вимоги глобалізованого ринку праці. Стаття має на меті визначити ключові аспекти, які потребують покращення, зокрема вивчення спеціалізованої фармацевтичної термінології, впровадження інноваційних методів

навчання, а також забезпечення можливостей для практичного застосування знань. Крім того, метою є розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності іншомовної підготовки з урахуванням вимог міжнародного професійного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених іншомовній підготовці фармацевтів, показує, що українські вчені активно досліджують цю тему в контексті сучасних вимог та викликів. У своїх роботах вони підкреслюють важливість вдосконалення мовної підготовки майбутніх фармацевтів для забезпечення їхньої конкурентоспроможності на міжнародному ринку праці та адаптації до глобалізованого середовища.

Зокрема, дослідження таких вчених, як Бондаренко О. та Кравченко Л, фокусуються на проблемах навчання професійної англійської мови у фармацевтичних закладах вищої освіти. Вони наголошують на необхідності інтеграції в навчальні програми не лише загальних мовних курсів, а й спеціалізованих дисциплін, орієнтованих на вивчення фармацевтичної термінології та застосування мови у професійних ситуаціях.

Варто зауважити, що Сорока Н. та Палієнко М. звертають увагу на важливість використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні іноземним мовам. Їхні дослідження показують, що інтеграція таких технологій, як онлайн-курси, віртуальні симуляції та електронні навчальні платформи, сприяє покращенню результатів навчання та підвищенню мотивації студентів. Також вони підкреслюють необхідність міжнародного співробітництва, участі в академічних програмах обміну та стажування як невід'ємних компонентів іншомовної підготовки (Сорока, 2020: 99).

Роботи І. Мельник досліджують педагогічні методики, спрямовані на формування іншомовної професійної компетентності у студентів-фармацевтів. Вона пропонує підходи, що поєднують традиційні методи викладання з новітніми інтерактивними технологіями, такими як проектна діяльність та метод кейсів. Це дозволяє студентам розвивати не лише мовні навички, але й критичне мислення та вміння працювати в команді.

Варто зазначити, що іншомовна підготовка фармацевтів набуває дедалі більшої актуальності в умовах глобалізації, яка спричиняє зростання вимог до професійних знань та навичок фахівців у цій галузі. Здатність фармацевтів ефективно комунікувати іноземними мовами стає критично важливою, оскільки вона забезпечує доступ до сучасної наукової інформації, дозволяє брати участь у міжнародних дослідженнях та співпраці, а також забезпечувати високий рівень фармацевтичної допомоги пацієнтам різних національностей.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових аспектів іншомовної підготовки є вивчення спеціалізованої фармацевтичної термінології. Без глибокого знання термінів, фармацевтам важко читати наукові статті, розуміти міжнародні стандарти та протоколи лікування, а також комунікувати з колегами з інших країн на професійному рівні. Дослідження показують, що в багатьох навчальних закладах недостатньо уваги приділяється саме спеціалізованим мовним дисциплінам. Традиційно студенти більше вивчають загальні мовні курси, що не завжди відповідає їхнім професійним потребам (Бондаренко, 2019: 50).

Згідно з отриманими даними, сучасні освітні технології відкривають нові можливості для підвищення ефективності іншомовної підготовки. Використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у процесі навчання дозволяє студентам взаємодіяти з носіями мови, брати участь у віртуальних стажуваннях та користуватися найсучаснішими навчальними ресурсами. Онлайн-курси, вебінари, симуляції та електронні навчальні платформи допомагають студентам отримувати практичний досвід у професійному середовищі, не виходячи з класної кімнати. Наприклад, впровадження віртуальних симуляцій дозволяє створити ситуації, наближені до реальних умов роботи в аптеці або лікарні, де необхідно спілкуватися з пацієнтами іноземною мовою.

Результати показують, що значний внесок у розвиток іншомовної підготовки фармацевтів вносять програми академічної мобільності та міжнародного співробітництва. Участь у програмах обміну, стажуваннях за кордоном і міжнародних дослідницьких проектах дає студентам можливість застосовувати свої мовні знання на практиці, розвиваючи навички міжкультурної комунікації та адаптації до роботи в іншомовному середовищі. Такі програми сприяють не лише підвищенню рівня володіння мовою, а й загальному професійному розвитку студентів, розширенню їхнього світогляду та професійних контактів.

Незважаючи на позитивні зрушення, існують певні проблеми, які перешкоджають ефективній іншомовній підготовці. Однією з таких проблем є обмежена кількість викладачів, які володіють достатніми знаннями у сфері фармацевтики та водночас мають високий рівень володіння іноземною мовою. Це призводить до того, що студенти не отримують достатньо якісної підготовки. Крім того, існують фінансові та організаційні бар'єри, які ускладнюють участь студентів у міжнародних програмах та стажуваннях (Петренко, 2021: 69).

Для подолання зазначених проблем необхідно розробляти нові підходи до іншомовної підготовки фармацевтів. Це може включати розширення співпраці між навчальними закладами та фармацевтичними

компаніями, інтеграцію курсів з іншомовної підготовки до основних навчальних програм, а також підвищення кваліфікації викладачів. Використання ІКТ, розвиток дистанційного навчання та розширення доступу до міжнародних освітніх платформ можуть значно підвищити якість мовної підготовки студентів.

Таким чином, іншомовна підготовка фармацевтів є важливою складовою їхньої професійної підготовки, яка повинна постійно адаптуватися до нових викликів глобалізованого світу. Використання сучасних технологій, розвиток міжнародного співробітництва та впровадження новітніх освітніх методик є ключовими факторами, що сприятимуть підвищенню ефективності мовної підготовки майбутніх фармацевтів.

Висновки. Іншомовна підготовка фармацевтів є ключовим компонентом їхньої професійної підготовки, особливо в умовах глобалізації та інтеграції світових ринків. Здатність ефективно комунікувати іноземними мовами надає майбутнім фахівцям у галузі фармації можливість доступу до передових наукових досягнень, участі в міжнародних дослідженнях, а також підвищує їхню конкурентоспроможність на глобальному ринку праці.

Аналіз сучасних підходів до іншомовної підготовки виявив як значні досягнення, так і певні проблеми. Зокрема, важливо забезпечити ширше впровадження спеціалізованих мовних курсів, орієнтованих на фармацевтичну термінологію, а також інтеграцію сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес. Це дозволить зробити навчання більш ефективним і практично орієнтованим.

Крім того, значну роль у покращенні іншомовної підготовки відіграють програми академічної мобільності та міжнародного співробітництва, що надають студентам можливість застосовувати свої знання у реальних умовах іншомовного середовища. Розвиток таких програм сприятиме формуванню висококваліфікованих фахівців, здатних успішно працювати в міжнародному контексті.

Таким чином, удосконалення іншомовної підготовки фармацевтів є необхідним кроком на шляху до підвищення якості фармацевтичної освіти в Україні та адаптації її до сучасних світових стандартів. Це вимагає комплексного підходу, включаючи розвиток навчальних програм, підвищення кваліфікації викладачів і активізацію міжнародного співробітництва.

Література:

1. Андрієнко О. В. Інноваційні технології у навчанні іноземної мови майбутніх фармацевтів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, психологія. 2021. Вип. 56. С. 123-128.
2. Бондаренко О. П. Формування іншомовної компетентності майбутніх фармацевтів у процесі професійної підготовки. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Педагогіка. 2019. Вип. 38. С. 45-53.

3. Коваленко В. О. Викладання іноземних мов у фармацевтичних навчальних закладах: сучасні підходи та перспективи. Освітній процес: перспективи та виклики. 2022. № 6. С. 34-42.

4. Кравець Т. О. Іншомовна компетентність у професійній підготовці фармацевтів: теорія та практика. Педагогічний альманах. 2020. Вип. 45. – С. 56-62.

5. Мельник І. В. Педагогічні технології формування іншомовної професійної компетентності у студентів фармацевтичних спеціальностей. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2021. № 3. С. 112-118.

6. Петренко Ю. І. Іншомовна підготовка у контексті розвитку професійної мобільності майбутніх фармацевтів. Вісник Національного медичного університету ім. О. О. Богомольця. 2021. Т. 25, № 4. С. 67-73.

7. Сорока Н. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання іноземної мови майбутніх фармацевтів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія». 2020. Вип. 10. С. 98-104.

References:

1. Andriienko O. V. (2021) Innovatsiini tekhnolohii u navchanni inozemnoi movy maibutnikh farmatsevtiv [Innovative technologies in foreign language training for future pharmacists]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedagogika, psykholohiia. Vyp. 56. 123-128. [in Ukrainian]

2. Bondarenko O. P. (2019) Formuvannia inshomovnoi kompetentnosti maibutnikh farmatsevtiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of foreign language competence of future pharmacists in the process of professional training]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Serii: Pedagogika. Vyp. 38. 45-53. [in Ukrainian]

3. Kovalenko V. O. (2022) Vykladannia inozemnykh mov u farmatsevychnykh navchalnykh zakladakh: suchasni pidkhody ta perspektyvy [Teaching foreign languages in pharmaceutical educational institutions: modern approaches and perspectives]. Osvitnii protses: perspektyvy ta vyklyky. № 6. 34-42. [in Ukrainian]

4. Kravets T. O. (2020) Inshomovna kompetentnist u profesiinii pidhotovtsi farmatsevtiv: teoriia ta praktyka [Foreign language competence in the professional training of pharmacists: theory and practice]. Pedagogichnyi almanakh. Vyp. 45. 56-62. [in Ukrainian]

5. Melnyk I. V. (2021) Pedagogichni tekhnolohii formuvannia inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti u studentiv farmatsevychnykh spetsialnostei [Pedagogical technologies of formation of foreign language professional competence among students of pharmaceutical specialties]. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. № 3. 112-118. [in Ukrainian]

6. Petrenko Yu. I. (2021) Inshomovna pidhotovka u konteksti rozvytku profesiinoi mobilnosti maibutnikh farmatsevtiv [Foreign language training in the context of the development of professional mobility of future pharmacists]. Visnyk Natsionalnoho medychnoho universytetu im. O. O. Bohomoltsia. T. 25, № 4. 67-73. [in Ukrainian]

7. Soroka N. M. (2020) Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u protsesi navchannia inozemnoi movy maibutnikh farmatsevtiv [The use of information and communication technologies in the process of foreign language training of future pharmacists]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohiia». Vyp. 10. 98-104. [in Ukrainian]

УДК 373.3.011.3-051:373.5.016:376.42

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1003-1011](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1003-1011)

Литвин Інна Миколаївна кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0002-8946-1449>

Байдюк Наталія Василівна кандидатка педагогічних наук, старша викладачка кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0003-2086-1847>

ПАРТНЕРСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ТА БАТЬКІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті схарактеризовано особливості організації партнерської взаємодії між вчителями початкових класів та батьками учнів молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання. Партнерська взаємодія розглядається як важливий елемент сучасного освітнього процесу, що сприяє створенню сприятливого освітнього середовища та підвищенню навчальних досягнень учнів молодшого шкільного віку, в тому числі і з особливими освітніми потребами. Проаналізовано ефективні форми співпраці з батьками молодших школярів, такі як навчальні тренінги, педагогічні практикуми, круглі столи, дискусії та індивідуальні зустрічі, що сприяють зміцненню партнерських взаємовідносин та підвищенню ефективності інклюзивного навчання. Особливу увагу приділено вивченню впливу активної участі батьків у освітньому процесі на мотивацію до навчання, успішність молодших школярів під час організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти, а також проблемам, з якими стикаються сім'ї, що виховують дітей з особливими освітніми потребами, зокрема медичним, соціально-професійним, психологічним, а також проблемам їх виховання і навчання. Виокремлено чинники, які позитивно впливають на процес партнерської взаємодії сім'ї та школи в умовах інклюзивного навчання. Серед них: активність педагогів у використанні різних методів співробітництва з батьками, усвідомлення батьками важливості своєї участі у освітньому процесі, встановлення довірливих стосунків між

учителями та батьками, створення в школі середовища, орієнтованого на взаємодію з сім'єю. Обґрунтовано необхідність тісної співпраці батьків і вчителів початкових класів, їх регулярної комунікації та обміну інформацією, що сприяє гармонійному розвитку молодших школярів, в тому числі й з особливими освітніми потребами, зниженню конфліктних ситуацій і покращенню взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: партнерська взаємодія, педагогіка партнерства, партнерська взаємодія з батьками молодших школярів, учні з особливими освітніми потребами, інклюзивне навчання, співпраця школи та сім'ї.

Lytvyn Inna Mykolaiv Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Primary Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0002-8946-1449>

Baidiuk Natalia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer of the Department of Primary Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0003-2086-1847>

PARTNERSHIP INTERACTION BETWEEN PRIMARY SCHOOL TEACHERS AND PARENTS OF PRIMARY SCHOOL- AGED CHILDREN IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. The article characterizes the features of organizing partnership interaction between primary school teachers and parents of younger school-age students in the context of inclusive education. Partnership interaction is considered an important element of the modern educational process, contributing to the creation of a favorable educational environment and enhancing the academic achievements of primary school-aged children , including those with special educational needs. The article analyzes effective forms of collaboration with parents of young students, such as educational workshops, pedagogical practicums, round tables, discussions, and individual meetings, which strengthen partnership relations and increase the effectiveness of inclusive education. Special attention is given to studying the impact of active parental involvement in the educational process on the motivation to learn and the academic success of younger students during the organization of inclusive education in general secondary education institutions, as well as the challenges faced by families raising children with special educational needs, particularly medical, social-professional, psychological issues, and the challenges of their upbringing and education. Factors that positively influence the process of

partnership interaction between family and school in the context of inclusive education are highlighted. These include the active engagement of teachers in using various methods of cooperation with parents, parents' awareness of the importance of their participation in the educational process, the establishment of trustful relationships between teachers and parents, and the creation of a school environment focused on interaction with the family. The necessity of close cooperation between parents and primary school teachers, regular communication, and information exchange is substantiated, as it promotes the harmonious development of younger students, including those with special educational needs, reduces conflicts, and improves interaction among all participants in the educational process.

Keywords: partnership interaction, partnership pedagogy, partnership interaction with parents of young students, students with special educational needs, inclusive education, school-family cooperation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах активного активного впровадження інклюзивного навчання, коли зростає кількість дітей з особливими освітніми потребами, партнерська взаємодія між вчителями початкових класів та батьками молодших школярів набуває особливої значущості. Враховуючи принципи Нової української школи, педагогіка партнерства повинна базуватися на гуманістичних засадах, забезпечуючи співпрацю між усіма учасниками освітнього процесу. Проте, на практиці виникає низка викликів, які ускладнюють ефективну взаємодію між школою та сім'єю, особливо в умовах організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти. Виникає потреба у глибокому переосмисленні традиційних підходів до взаємодії школи і сім'ї, з метою формування ефективної системи педагогічного партнерства, яка б сприяла успішній соціалізації та розвитку кожної дитини незалежно від її освітніх потреб. Особливо важливою є роль початкової школи, де закладаються основи партнерських взаємовідносин між вчителями та батьками. Саме тому питання партнерської взаємодії вчителя початкових класів та батьків молодших школярів стало об'єктом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, особливості взаємодії школи та сім'ї вивчали Й. Епстеїн, М. Сандерс, С. Чрістенсон, Т. Ціпак, С. Кирилюк, Є Починок. Різні аспекти організації партнерської взаємодії вчителя початкових класів та батьків учнів в контексті реалізації концепції Нової української школи аналізували Н. Басюк, О. Кисла, Т. Ландар, М. Гавриш, К. Романенко, Н. Сидорчук. Незважаючи на це актуальним залишається питання дослідження особливостей організації партнерської взаємодії між вчителями початкових класів та батьками молодших школярів в умовах інклюзивного навчання.

Мета статті - розкрити особливості організації партнерської взаємодії вчителя початкових класів та батьків молодших школярів в умовах інклюзивного навчання.

Виклад основного матеріалу. Поняття «взаємодія» має різноманітні трактування в науковій літературі. З філософської точки зору, взаємодія є категорією, що відображає процеси взаємного впливу об'єктів, їхню взаємозалежність та породження одного об'єкта іншим. Вона є об'єктивною і універсальною формою руху та розвитку, яка визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи [1].

У психології взаємодія розглядається як взаємозалежний обмін діями та організація спільної діяльності між людьми, що включає взаємне регулювання, контроль, вплив та підтримку [7].

У педагогіці ж взаємодія характеризується як система дій, у якій якісні характеристики цих дій формують зміст системи. Це сукупність закономірних зв'язків між елементами, що утворюють внутрішню структуру системи. Дії одного учасника (суб'єкта) викликають відповідні дії іншого з метою досягнення спільної мети, що відображає їхні загальні ціннісні орієнтири. Партнерська взаємодія визначається як форма соціальної взаємодії, що базується на принципах рівноправності, автономності суб'єктів та їхній взаємній відповідальності [6].

Партнерська взаємодія «вчитель – батьки» трактується як процес, що включає партнерські стосунки, спільну діяльність, обмін інформацією, взаємовплив та взаєморозуміння [6].

Ефективність партнерської взаємодії з батьками базується на дотриманні таких принципів:

- 1) неприпустимість прямої або непрямої критики партнера, що відповідає потребі в повазі та самоповазі;
- 2) свобода думок і коректність висловлювань;
- 3) повага до різноманітності життєвих позицій;
- 4) задоволення пізнавального інтересу;
- 5) задоволення потреб у самореалізації.

Серед ефективних форм партнерської взаємодії між учителем і батьками науковці виокремлюють навчальний тренінг, педагогічний практикум, круглий стіл, ділові ігри, дискусії ділові зустрічі. Розглянемо детальніше кожну з вказаних форм взаємодії.

Навчальний тренінг – постійна взаємодія педагога та батьків у вирішенні актуальних проблем, що базується на принципах рівноправності та партнерства, спрямована на розвиток педагогічної обізнаності батьків.

Педагогічний практикум – форма взаємодії з батьками, що передбачає ознайомлення з проблемами освітнього процесу та пошук їхніх рішень.

Круглий стіл – обговорення конкретних проблем, що дозволяє враховувати думки як батьків, так і вчителів, сприяючи пошуку компромісних рішень.

Ділова гра – форма взаємодії вчителя і батьків у формі гри, що сприяє виробленню різних варіантів вирішення проблемних ситуацій.

Дискусія – традиційна форма взаємодії з батьками, що дозволяє обговорювати проблемні питання та спільно знаходити компромісні рішення.

Індивідуальні зустрічі – обговорення питань, що стосуються життя та навчання кожної дитини [2, 5, 9].

Інноваційною формою взаємодії вчителя та батьків сьогодні є діяльність дитячо-батьківського клубу. Серед основних завдань такого клубу: підвищення рівня психолого-педагогічної компетенції батьків, формування довірчих стосунків між батьками й дітьми, розширення сфери спілкування дітей і дорослих через організацію дозвілля, обмін досвідом між батьками з питань виховання дітей, в тому числі із ООП, підтримка і допомога сім'ї у вирішенні виникаючих проблем і їх профілактика через організацію та проведення семінарів, зустріч з фахівцями, тренінги тощо. Особливо корисною організація такого клубу є для батьків дітей з особливими освітніми потребами [5].

Отже, співпраця між закладами освіти та сім'ями може мати різноманітні форми: від індивідуальних консультацій і семінарів до спільних заходів та використання сучасних інформаційних технологій. Інноваційні підходи, такі як створення батьківських кімнат, відео майстер-класи та віртуальні консультативні офіси, значно розширюють можливості взаємодії та підвищують ефективність спільної роботи.

Загалом, становлення та розвиток інклюзивної освітньої практики вимагає від педагогів уміння вибудовувати конструктивні стосунки з усіма учасниками інклюзивного освітнього процесу. Аналіз практичного досвіду педагогів щодо організації інклюзивного навчання показав, що партнерська взаємодія та співпраця з батьками дітей із ООП передбачає формування у батьків адекватного ставлення до своєї дитини та активної позиції щодо її виховання в сім'ї; надання допомоги батькам в оволодінні способами взаємодії з дитиною, прийомами й методами її виховання та навчання в умовах сім'ї; активне залучення батьків до корекційно-розвиткової роботи з дітьми; психолого-педагогічна просвіта батьків. Під час організації такої взаємодії педагогові обов'язково слід брати до уваги наявність проблем сім'ї, що має дитину з ООП (Таблиця 1) [2, с. 15].

Таблиця 1

Характеристика проблем сім'ї, що має дитину з ООП

Категорія проблем	Опис проблем
Медичні проблеми	Отримання інформації про захворювання дитини й особливості його перебігу, прогноз, очікувані соціальні труднощі; оволодіння практичними навичками виконання медичних рекомендацій, корекції мови; пошук можливостей додаткового консультування дитини, її госпіталізації, отримання путівок у санаторії тощо
	У сім'ях, які мають дитину з особливими освітніми потребами, рівень матеріальної забезпеченості виявляється нижчим, ніж у сім'ях зі здоровими дітьми (це зумовлено вимушеною неучастю більшості матерів у громадському виробництві, оформленням скороченого робочого дня, зміною роботи зі зменшенням розміру заробітної плати тощо).
Проблеми виховання, навчання та догляду	Труднощі з підготовкою дитини до школи та допомогою в її навчанні, особливо при навчанні вдома. Робота із соціальної адаптації дитини, формування навичок самообслуговування, пересування, користування допоміжними засобами, розвиток самостійності. Організація дозвілля та ігрової діяльності для розвитку або компенсації порушених функцій, гармонійного розвитку особистості.
Соціально-професійні проблеми	Необхідність підвищення освітнього рівня батьками. Відмова від реалізації професійних планів. Вимушені перерви в роботі на період лікування й догляду. Зміна характеру роботи з урахуванням інтересів та потреб дитини. Формування життєвого устрою, підпорядкованого інтересам та потребам дитини. Труднощі з проведенням дозвілля.
Психологічні проблеми	Тривога за долю дитини. Напруга у взаємовідносинах батьків через вирішення різних проблем. Негативне сприйняття оточуючими психофізичних особливостей дитини.

Важливим аспектом партнерської взаємодії сім'ї та школи в умовах інклюзивного навчання є організація психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП. У практиці шкіл батьки дітей з ООП залучаються до процесу розробки й реалізації індивідуальних програм розвитку дітей з особливими освітніми потребами, запрошуються на навчальні та корекційні заняття; отримують повну й достовірну інформацію про результати корекційно-розвиткового й освітнього процесу.

Участь батьків учнів із особливими освітніми потребами є критично важливою для успішної реалізації індивідуальних програм розвитку та психолого-педагогічного супроводу загалом. Батьки повинні не лише виконувати роль замовників освітніх послуг, але й активно залучатися до процесу навчання та виховання дітей. Взаємодія з учителем і фахівцями, тісна співпраця в розробці та адаптації навчальних планів, створення сприятливого освітнього середовища - усе це є основою ефективної підтримки дітей із особливими освітніми потребами [3].

Першим кроком до усвідомлення важливості ролі батьків є оцінка можливостей їх залучення до освітнього процесу. Як члени команди супроводу дитини, батьки повинні бути поінформованими та відповідальними учасниками цього процесу. Вони мають активно долучатися до впровадження індивідуальної програми розвитку дитини, включаючи виконання домашніх завдань, закріплення матеріалу вдома, а також забезпечення дитини з особливими потребами необхідною корекційно-розвитковою допомогою, такою як заняття з логопедом, дефектологом або медикаментозне лікування, якщо ці послуги не можуть бути надані в закладі освіти. Батьки дітей з особливостями психофізичного розвитку можуть індивідуалізувати, доповнювати методи навчання, запропоновані фахівцями, проявляти творчість та винахідливість, надаючи дитині значну щоденну підтримку [2].

Працівники закладу загальної середньої освіти разом з батьками мають сформувати команду, яка спрямовує зусилля на задоволення індивідуальних потреб кожної дитини. У цій команді батькам відводиться вирішальна роль, але учитель є важливим джерелом інформації для родин, тому він повинен відверто розповідати про проблеми дітей, а також навчити батьків працювати і взаємодіяти з дітьми [8, с. 63-77.].

Крім того, робота вчителя з батьками під час інклюзивного навчання полягає у встановленні контакту і формуванні довірливих партнерських стосунків; включенні батьків дітей з особливими освітніми потребами у колектив інших батьків класу; безперервній взаємодії та обміні інформацією з батьками щодо навчання, виховання, інтересів і особистісних якостей дитини; залученні батьків до участі в розробці індивідуальної програми розвитку, індивідуальних навчальних планів, у процес навча-

ння і виховання загалом, а також у позашкільні заходи; налагодженні ефективної співпраці з іншими членами команди психолого-педагогічного супроводу; участі батьків у розробці портфоліо. Основою успішної співпраці є встановлення довірливих, партнерських стосунків, що ґрунтуються на взаєморозумінні, повазі та активній участі батьків у освітньому процесі. Це сприяє не лише успішній адаптації дитини, але й створює відчуття важливості та причетності батьків до процесу її розвитку і виховання, що в результаті забезпечує повноцінне життя дитини в колективі здорових однолітків. Саме така співпраця закладу освіти і сім'ї створює умови для ефективного включення дітей з особливими потребами в середовище однолітків, освітній процес, сприяє гармонійному, усесторонньому особистому розвитку кожної дитини, її соціалізації і підготовці до самостійного життя [5].

Висновки. Партнерська взаємодія між вчителями та батьками відіграє вирішальну роль у створенні сприятливого освітнього середовища для розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Різні форми співпраці, такі як навчальні тренінги, педагогічні практикуми, круглі столи та індивідуальні зустрічі, сприяють зміцненню партнерських взаємовідносин та підвищенню ефективності освітнього процесу. Загалом, ефективна співпраця між школою та сім'єю є необхідною умовою для гармонійного розвитку, соціалізації та підготовки дітей до самостійного життя.

Література:

1. Басюк Н.А. Партнерська взаємодія вчителя Нової української школи з батьками молодших школярів. *Актуальні проблеми та перспективи дошкільної освіти в сучасному освітньому просторі: збірник науково-методичних праць* / за заг. ред. О.О. Максимової, М.А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2019. С. 7 – 10.
2. Бойчук Ю.Д. Організація партнерської взаємодії сім'ї і школи в контексті інклюзивної освіти. Джерело педагогічних інновацій. Педагогіка партнерства в практичній діяльності закладів освіти. Науково-методичний журнал. Випуск № 2(34). Харків : Харківська академія неперервної освіти, 2021. С. 12-19.
3. Бойчук Ю.Д., Васильєва К.І., Галій А.І. та ін. Основи спеціальної та інклюзивної педагогіки : Навч. посіб. / за заг. ред. проф. Ю.Д. Бойчука. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2018. 338 с.
4. Бойчук Ю.Д., Коваленко В.Є., Туренко Н.М., Хребтова Н.П. Спеціальна та інклюзивна освіта: словник-довідник. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2019. 370 с.
5. Гаяш О.В. Співпраця закладу освіти з батьками дітей з особливими освітніми потребами як умова реалізації ідей інклюзії. Науковий часопис. Випуск 38. Корекційна педагогіка. С. 60-66.
6. Десятник К.В. Взаємодія сім'ї і школи у вихованні духовності молодших школярів як педагогічна система. URL : https://scholar.google.com/scholar_url?url=https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10622/1/Desyatnyk_K._ped._system.PDF&hl=uk&sa=T&oi=gsc&res=rr-gga&ct=res&cd=0&d=7571676448143466373&ei=r9TRZt_dHqLFy9YPjZa2oAc&scisig=AFWwaeZkTnZRZKm6ENG--nZk3Hde (дата звернення: 17.08.2024).

7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академвидав, 2005. 448 с.

8. Основи інклюзивної освіти. [Навчально-методичний посібник] / за заг. ред. А. А. Колупаєвої. Київ : «А. С. К.», 2012. 308 с.

9. Handbook of Parenting Volume 5 Practical Issues in Parenting / Edited by Marc H. Bornstein. URL : <https://timothydavidson.com/Library/Books/Bornstein-2002-Handbook%20of%20parenting/Bornstein-2002-Handbook%20of%20Parenting%20Vol.%205.pdf#page=1.00> (дата звернення: 17.08.2024).

References:

1. Basiuk, N.A. (2019). Partnerska vzaiemodiia vchytelia Novoi ukrainskoi shkoly z batkamy molodshykh shkoliariv [Teacher's Partnership with Parents of Primary School Pupils in the New Ukrainian School]. *Aktualni problemy ta perspektyvy doshkilnoi osvity v suchasnomu osvitnomu prostori: zbirnyk nauково-metodychnykh prats* / za zah. red. O.O. Maksymovoi, M.A. Fedorovoi. Zhytomyr: FOP Levkovets, 7-10 [in Ukrainian].

2. Boichuk, Yu.D. (2021). Orhanizatsiia partnerskoi vzaiemodii simi i shkoly v konteksti inkliuzyvnoi osvity [Organization of Family and School Partnership in the Context of Inclusive Education]. *Dzherelo pedahohichnykh innovatsii. Pedahohika partnerstva v praktychnii diialnosti zakladiv osvity. Naukovo-metodychnyi zhurnal*, № 2, Kharkiv: Kharkivska akademiia neperervnoi osvity, 12-19 [in Ukrainian].

3. Boichuk, Yu.D., Vasylieva, K.I., Halii, A.I., et al. (2018). Osnovy spetsialnoi ta inkliuzyvnoi pedahohiky [Fundamentals of Special and Inclusive Pedagogy]: Navch. posib./ za zah. red. prof. Yu.D. Boichuka. Kharkiv: KhNPU imeni H.S. Skovorody [in Ukrainian].

4. Boichuk, Yu.D., Kovalenko, V.Ie., Turenko, N.M., Khrebtova, N.P. (2019). Spetsialna ta inkliuzyvna osvita: slovnyk-dovidnyk [Special and Inclusive Education: Dictionary]. Kharkiv: KhNPU imeni H.S. Skovorody [in Ukrainian].

5. Haiash, O.V. (2024). Spivpratsia zakladu osvity z batkamy ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy yak umova realizatsii idei inkliuzii [Collaboration of Educational Institutions with Parents of Children with Special Educational Needs as a Condition for Implementing the Idea of Inclusion]. *Naukovyi chasopys. Korektsiina pedahohika*, № 38, 60-66 [in Ukrainian].

6. Desiatnyk, K.V. (2024). Vzaiemodiia simi i shkoly u vykhovanni dukhovnosti molodshykh shkoliariv yak pedahohichna systema [Family and School Interaction in the Education of Spirituality of Primary School Pupils as a Pedagogical System]. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10622/1/Desyatnyk_K._ped._system.PDF (accessed: 17.08.2024) [in Ukrainian].

7. Orban-Lembryk, L.E. (2005). Sotsialna psykholohiia: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Social Psychology: A Textbook for University Students]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

8. Osnovy inkliuzyvnoi osvity (2012). [Foundations of Inclusive Education]. Navchalno-metodychnyi posibnyk / za zah. red. A. A. Kolupaievoi. Kyiv: «A. S. K.» [in Ukrainian].

9. Bornstein, M.H. (Ed.) (2002). Handbook of Parenting Volume 5 Practical Issues in Parenting. URL: <https://timothydavidson.com/Library/Books/Bornstein-2002-Handbook%20of%20parenting/Bornstein-2002-Handbook%20of%20Parenting%20Vol.%205.pdf#page=1.0> (accessed: 17.08.2024).

УДК 378.371.04

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1012-1020](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1012-1020)

Лі Юйлін здобувачка наукового ступеня доктора філософії (PhD), аспірантка кафедри педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020. <https://orcid.org/0009-0005-3699-7281>

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Статтю присвячено науковим параметрам визначення структурної організації складного феномена естетичного світогляду вчителів музичного мистецтва. Визначено, що естетичний світогляд учителя музичного мистецтва є складним поліпроекційним багатомірним конструктом, що забезпечується спрямованістю педагога-музиканта на створення «гармонійної поліфонії» педагогічного процесу «за законами краси»; вможливорює розроблення вчителем власних методик навчання мистецтву у проєкції фундаментальних естетичних ідентифікаторів. Здійснено аналіз наукового фонду, в якому розкрито різноманітні продуктивні спроби науковців специфікувати компоненти естетичного світогляду та його суміжних категорій. З урахуванням наявних алгоритмів структурування світогляду представлено структуру естетичного світогляду вчителів музичного мистецтва. Аксіологічно-емоційний компонент естетичного світогляду вчителя музичного мистецтва актуалізує свідоме ставлення педагога до ролі, функцій та перспектив естетизації педагогічного простору, фіксує гнучкість емоційно-позитивного ставлення вчителя до явищ естетики та їх потенціалу в музично-педагогічній діяльності. Компонент вміщує естетичну свідомість учителя музичного мистецтва, його емоційний інтелект та естетичну спрямованість ціннісної сфери. Гносеологічно-індивідуальний компонент естетичного світогляду вчителя музичного мистецтва параметризує персональні естетичні інтенції вчителя, його здатність осмислювати явища естетично-педагогічної дійсності шляхом активізації метакогнітивних механізмів сприйняття явищ музичної педагогіки. Компонент уналежнює художньо-естетичні здібності та естетичне мислення вчителя музичного мистецтва. Праксеологічно-професійний компонент естетичного світогляду вчителя музичного мистецтва синтезує професійно-

фаховий інструментал музичної педагогіки, в якому віддзеркалено обізнаність у галузі мистецтва, уміння диференціювати естетичні якості предметного поля музичної педагогіки у співвідношенні з власним естетичним ідеалом, широта смакової палітри. До компонента відносимо мистецьку компетентність та художньо-естетичний смак учителя музичного мистецтва.

Ключові слова: світогляд, світоуявлення, світовідношення, світопереживання, компоненти, структура, структурна організація феномена, художній світогляд, естетична культура, мистецтво, світогляд учителя, учителі музичного мистецтва, педагог-музикант.

Li Yuling recipient of the scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD), postgraduate of the Department of Pedagogy, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", 26 Staroportofrankivska St., Odesa, 65020. <https://orcid.org/0009-0005-3699-7281>

PHENOMENOLOGY OF THE AESTHETIC OUTLOOK OF A MUSIC TEACHER IN SCIENTIFIC SOURCES

Abstract. The problems of the initiated research are actualized by the fact that future teachers must acquire the ability to ensure the dominance of the criteria of humanity and beauty in the education of the young generation, in accordance with the development of one's own artistic and aesthetic potential. The purpose of the article was to highlight the conceptual essence of the aesthetic outlook of a music teachers. The category of worldview is concretized as a complex formation in the personality structure that accumulates in a person's consciousness, being its conceptual "core" and "force field"; reflects the system of principles, guidelines, ideals, values, views, tastes and interests of a person that determine the direction of his activity.

It was determined that the aesthetic worldview of a music teacher is a complex polyprojection multidimensional construct, which is ensured by the orientation of the teacher-musician to create a "harmonious polyphony" of the pedagogical process "according to the laws of beauty"; enables the teacher to develop his own art teaching methods in the projection of fundamental aesthetic identifiers; encourages the teacher to immerse himself in the process of cognition, assimilation and implementing the functionality of musical didactics on the basis of aesthetics and spirituality; encourages the teacher-musician to reproduce the system of pedagogical coordinates of multi-artistic content using descriptors of world and national-cultural art; is manifested in the teacher's ability to artistically and creatively realize synesthetic impressions in musical

aesthetics; is characterized by the ability of the teacher-musician to reproduce a wide palette of artistic and aesthetic associations and the non-rational "artistic aura" of objects of aesthetic reality, ensures the depth and expressiveness of the teacher's emotional "feeling" in them; generated by imagery and metaphorical thinking and speech, enriched with comparisons and analogies; varies the intensity of creative imagination, flexibility of imagination; it is realized by the development of associative and "non-linear" thinking, the vividness and creativity of the expression of the teacher's valuable attitude to objects and phenomena of aesthetic and pedagogical reality; produced by the teacher's emotional and sensory response to the subject field of the aesthetic space.

Keywords: outlook, worldview, worldrelations, the world of experience, artistic outlook, aesthetic culture, art, worldview of the teacher, the aesthetic outlook of a music teacher, music teachers, teacher-musician.

Постановка проблеми. Сучасні виклики суспільства до підготовки вчителів, як носіїв загальнопланетарних цінностей – культури, естетики, духовності, актуалізує звернення до параметрів удосконалення системи підготовки педагогів, посилення їх загальнокультурної підготовки. Назване набуває концептуальної значущості у підготовці майбутніх учителів різних видів мистецтва, зокрема – музичного мистецтва. Естетичні координати підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва потребують формування їх естетичного світогляду, що синтезує «потяг до прекрасного», людинотвірні інтенції, прагнення до конструювання освітнього простору школи «за законами краси». Опрацювання складної феноменології естетичного світогляду педагогів-музикантів потребує ретельного висвітлення його структурної організації, тобто визначення та наукового обґрунтування компонентів (елементів), що дозволяють конкретизувати механізми реалізації його провідних функцій в естетично-педагогічній діяльності вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До структурної організації світогляду, як загальнонаукової категорії звертався В. Шинкарук; компоненти світогляду фахівців мистецтва досліджувала О. Рудницька; підструктури естетичного світогляду вчителів гуманітарних спеціальностей студіювала І. Зелена; компоненти професійного світогляду вчителів музичного мистецтва вивчала О. Горожанкіна; компоненти художнього світогляду вчителя музичного мистецтва опрацьовували К. Васильковська, О. Артюхова; структуру гуманістичного світогляду людини студіювала Г. Бондар; компоненти художньо-естетичного кругозору знаходимо у дослідженнях В. Смікал. Водночас, компоненти структури естетичного світогляду вчителів музичного мистецтва залишаються поза увагою дослідників мистецької педагогіки.

Мета статті полягає у визначенні та науковому обґрунтуванні компонентів структури естетичного світогляду вчителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Естетичний світогляд учителя музичного мистецтва є складним поліпроекційним багатомірним конструктом, що забезпечується спрямованістю педагога-музиканта на створення «гармонійної поліфонії» педагогічного процесу «за законами краси»; вможливує розроблення вчителем власних методик навчання мистецтву у проекції фундаментальних естетичних ідентифікаторів; спонукає вчителя до занурення у процес пізнання, засвоєння та реалізації функціоналу музичної дидактики на засадах естетики і духовності; спонукає до відтворення педагогом-музикантом системи педагогічних координат поліхудожнього змісту послугуючись дескрипторами світового та національно-культурного мистецтва; проявляється у здатності вчителя до художньо-творчої реалізації синестезичних вражень в музичній естетиці; характеризується здатністю педагога-музиканта відтворювати широку палітру художньо-естетичних асоціацій та позараціональну «художню ауру» об'єктів естетичної дійсності, забезпечує глибину та експресивність емоційного «вчуття» педагога в них; генерується образністю та метафоричністю мислення і мовлення, збагаченого на порівняння та аналогії; варіює інтенсивність творчої уяви, гнучкість фантазії; реалізується розвиненістю асоціативного й «нелінійного» мислення, яскравістю і креативністю вияву ціннісного ставлення педагога до предметів та явищ естетичної й педагогічної дійсності; продукується емоційно-чуттєвою реакцією педагога на предметне поле естетичного простору.

Репрезентуємо алгоритми структурування конструкту «естетичний світогляд» вченими, які досліджували компонентну організацію феномена та його похідних.

Загальне розуміння алгоритму структурування світогляду знаходимо у напрацюваннях В. Шинкарука, яким уперше у вітчизняній філософії детально розкрито категоріальну структуру світогляду. Вчений висунув тезу про те, що за рівнями власної організації світогляд може бути репрезентований рівневою, функціональною та компонентною підструктурами. Рівнева підструктура презентована В. Шинкаруком чуттєвим (світовідчуття, світосприйняття, світоуявлення) та раціональним (світорозуміння, світовідношення) рівнем. Компонентна підструктура, в свою чергу, представлена знаннями, цінностями, переконаннями, нормами, настановами, принципами. Функціональна підструктура, за В. Шинкаруком, формується на базі таких світоглядних категорій, як віра, надія, любов, ідеал, воля (Шинкарук, 1990).

До структури естетичного світогляду вчителя І. Зелена віднесла емоційно-аксіологічний (естетичне сприйняття, естетичні почуття, естетичні переживання, естетичні цінності); гностично-настановний (естетичні потреби, естетичні інтереси, естетичні здібності, естетичне мислення, естетичні знання та погляди); конативно-креативний (естетична оцінка, естетичний смак, естетичний ідеал) компоненти (Зелена, 2011).

Дещо інші компоненти увиразнила в структурі світогляду педагога-музиканта О. Горожанкіна. До структури вчена віднесла: світорозуміння педагога-музиканта (синтез та узагальнення знань), світосприйняття (духовно-моральна зрілість) та світовідношення (самореалізація в музично-педагогічній діяльності та спілкуванні). Показниками сформованості світогляду педагога-музиканта О. Горожанкіна називає психолого-педагогічну та фахову компетентність, розвинене музично-педагогічне мислення, загальнокультурну ерудованість, освіченість у галузі музичного мистецтва, креативність, здатність до самопізнання; ціннісні орієнтації на ідеали та кращі традиції світового та українського музичного мистецтва, досвід музично-творчої діяльності (Горожанкіна, 2010).

Наукиня Г. Усачова досліджуючи феномен гуманістичного світогляду як сукупності поглядів на світ, насичених особистісним сенсом, що засвідчує приналежність індивіда до певної культури зазначає, до структури світогляду слід віднести різні форми духовного осягнення світу (почуття, знання, ціннісні орієнтації, ідеали, прагнення і переконання, уподобання) (Усачова, 2006)

До структури художнього світогляду вчителя музичного мистецтва К. Васильковська віднесла гносеологічний компонент, репрезентований художньою картиною світу, що базується на сформованому мистецтвознавчому тезаурусі вчителя музики; аксіологічний компонент, що представлений художніми цінностями (віддзеркалення емоційно-ціннісного ставлення особистості до явищ художньої культури); праксеологічний компонент, що репрезентований принципами художньо-педагогічної діяльності вчителя музичного мистецтва, що формуються на фундаменті його фахової, психолого-педагогічної та методично-дидактичної підготовленості (Васильковська, 2006).

Наукиня О. Артюхова не виокремлювала компоненти художнього світогляду вчителя, проте репрезентувала рівні його прояву: індивідуальний, національний та універсальний. Індивідуальний вияв художнього світогляду особистості маркує набутий досвід узаємодії з художніми явищами індивідуально-психологічні механізми художнього сприйняття дійсності і мистецтва, значущі психологічні якості та

властивості, що впливають на становлення художньо-образної системи, наміри, бажання, прагнення. Національний вияв художнього світогляду, за О. Артюховою, уміщує знання методологічних засад художнього світорозуміння українського народу, художньо-образної системи національного мистецтва, художніх ідей та естетичного профілю художньо-образного оформлення побуту та художньої життєдіяльності народу. Насамкінець, універсальний прояв художнього світогляду особистості синтезує загальні риси, що не залежать від соціальної та локальної приналежності особи (Артюхова, 2005).

Наукинею Г. Бондар визначено мотиваційний, пізнавальний, дієво-операційний компоненти гуманістичного світогляду. Мотиваційний компонент формує зацікавленість студентів знаннями, одержаними у ході вивчення фахових дисциплін, що допомагають сформувати власну світоглядну позицію, зрозуміти призначення людини і сенс її життя. Пізнавальний компонент передбачає розширення обсягу знань гуманістичної спрямованості та їх систематизацію. Дієво-операційний компонент вможливорює актуалізацію отриманих майбутніми вчителями знань про світогляд людини і уміння використовувати їх у практичній педагогічній діяльності (Бондар, 2011).

Аргументованою видається нам система компонентів естетичної вихованості студентів, репрезентована К. Швиркою. До таких компонентів дослідниця віднесла: широту естетичних інтересів, зокрема у галузі мистецтва; здатність фіксувати роль твору мистецтва в площині діалогу культур; систему естетичних ціннісних орієнтацій (зокрема у мистецтві); здатність до адекватної оцінки творчих продуктів; навички використання естетичного знання в самостійній художньо-творчій діяльності; уміння репрезентувати смислові й художні особливості твору мистецтва (Швирка, 2003).

Структурними компонентами художньо-естетичного кругозору студентів М. Смікал називає: системність знань про художню картину світу та її структуру; особистісну переконаність в істинності тих чи тих світоглядних тверджень; активний пізнавальний інтерес до світоглядних проблем; загальну художньо-естетичну ерудованість майбутніх учителів; здатність до узагальненої естетичної оцінки фактів, явищ, подій, процесів; естетичний смак; адекватність емоційної реакції на твори мистецтва; широка палітра асоціацій у ході художнього спілкування (Смікал, 2002).

В межах визначення структурних компонентів естетичного світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва врахуємо і позицію В. Черкасова та його розмисли щодо структури естетичної культури педагога-музиканта. Науковець наголошує на тому, що до структури

естетичної культури слід віднести естетичну свідомість, що реалізується в ідеалах, смаках, поглядах та концепціях; практичну спрямованість естетичних аспектів різних видів естетично-педагогічної діяльності, що виявляються в праці, побуті, у ході спілкування, у суспільному житті та дозвіллі; естетичне ставлення до довколишнього світу; здатність відчувати «естетичну насолоду» від процесу музичної творчості, що активує подальший інтерес до того чи того виду діяльності (Черкасов, 2020).

До структури естетичного світогляду вчителів музичного мистецтва відносимо: аксіологічно-емоційний, гносеологічно-індивідуальний та праксеологічно-професійний компоненти.

Розкриємо логіку структурування естетичного світогляду вчителів музичного мистецтва.

Аксіологічно-емоційний компонент естетичного світогляду вчителя музичного мистецтва актуалізує свідоме ставлення педагога до ролі, функцій та перспектив естетизації педагогічного простору, фіксує гнучкість емоційно-позитивного ставлення вчителя до явищ естетики та їх потенціалу в музично-педагогічній діяльності. Компонент вміщує естетичну свідомість учителя музичного мистецтва, його емоційний інтелект та естетичну спрямованість ціннісної сфери.

Гносеологічно-індивідуальний компонент естетичного світогляду вчителя музичного мистецтва параметризує персональні естетичні інтенції вчителя, його здатність осмислювати явища естетично-педагогічної дійсності шляхом активізації метакогнітивних механізмів сприйняття явищ музичної педагогіки. Компонент уналежнює художньо-естетичні здібності та естетичне мислення вчителя музичного мистецтва.

Праксеологічно-професійний компонент естетичного світогляду вчителя музичного мистецтва синтезує професійно-фаховий інструментал музичної педагогіки, в якому віддзеркалено обізнаність у галузі мистецтва, уміння диференціювати естетичні якості предметного поля музичної педагогіки у співвідношенні з власним естетичним ідеалом, широта смакової палітри. До компонента відносимо мистецьку компетентність та художньо-естетичний смак учителя музичного мистецтва.

Висновки. За результатами опрацювання наукових джерел, в яких розкрито алгоритми структурування світогляду, репрезентовано структурну організацію феномена «естетичний світогляд учителя музичного мистецтва», що відбиває специфіку підготовки педагога-музиканта та його світоглядні орієнтації. Перспективи подальшого дослідження феноменології естетичного світогляду вчителів музичного мистецтва вбачаємо у визначенні та науковому обґрунтуванні педагогічних умов, що забезпечують сформованість аксіологічно-емоційного, гносеологічно-індивідуального та праксеологічно-професійного компонентів явища.

Література:

1. Артюхова О. В. Формування художнього світогляду старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2005. 176 с.
2. Бондар Г. О. Формування гуманістичного світогляду майбутніх учителів у процесі вивчення філологічних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2011. 167с.
3. Васильковська К. М. Формування художнього світогляду майбутнього вчителя музики в процесі вивчення музично-історичних дисциплін : дис... канд. пед. наук : 13.00.02 . К., 2006. 220 с.
4. Горожанкіна О. М. Педагогічні умови формування професійного світогляду педагога-музиканта : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2010. 178с.
5. Зелена І. О. Педагогічні умови формування естетичного світогляду майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2011. 295 с.
6. Смікал В. О. Формування світоглядної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва : дис. ... канд. пед. наук за спец. 13.00.04. К., 2002. 191 с.
7. Усачова Г. М. Розвиток основ гуманістичного світогляду молодших школярів засобами українського національного виховання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. К., 2006. – 199 с.
8. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти : навчальний посібник. 2016. Київ : ВЦ «Академія». 145с.
9. Черкасов В. Ф. Формування музично-педагогічного досвіду вчителів музичного мистецтва загальноосвітніх навчальних закладів. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. 2020. Вип. 188, 35–40.
10. Швирка В. М. Естетичне виховання майбутнього вчителя-філолога засобами мистецтва : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Луганськ, 2003. 20 с.
11. Шинкарук В. І. Світогляд як форма самосвідомості людини і спосіб духовно-практичного освоєння світу *Науковий світогляд і суспільна культура* . Випуск 1. К. : Наукова думка, 1990. С. 12–29.

References:

1. Artyukhova, O. V. (2005). Formuvannya khudozhn'oho svitohlyadu starshoklasnykiv u navchal'no-vykhovnomu protsesi zahal'noosvitn'oyi shkoly [Formation of the artistic outlook of high school students in the educational process of a comprehensive school]. *Candidate's thesis*. Luhansk [In Ukrainian].
2. Bondar, G. O. (2011). Formuvannya humanistychnoho svitohlyadu maybutnikh uchyteliv u protsesi vyvchennya filolohichnykh dystsyplin [Formation of humanistic worldview of future teachers in the process of studying philological disciplines]. *Candidate's thesis*. Uman [In Ukrainian].
3. Vasylykovska, K. M. (2006). Formuvannya khudozhn'oho svitohlyadu maybutn'oho vchytelya muzyky v protsesi vyvchennya muzychno-istorychnykh dystsyplin [Formation of the artistic outlook of the future music teacher in the process of studying music-historical disciplines]. *Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
4. Horozhankina, O. M. (2010). Pedahohichni umovy formuvannya profesiynoho svitohlyadu pedahoha-muzykanta [Pedagogical conditions for the formation of the professional outlook of a teacher-musician]. *Candidate's thesis*. Cherkasy [In Ukrainian].

5. Zelena, I. O. (2011). Pedahohichni umovy formuvannya estetychnoho svitohlyadu maybutnikh uchyteliv predmetiv humanitarnoho tsyklu [Pedagogical conditions for the formation of the aesthetic outlook of future teachers of humanitarian subjects]. *Candidate's thesis*. Cherkasy [In Ukrainian].
6. Smikal, V. O. (2002). Formuvannya svitohlyadnoyi kul'tury maybutn'oho vchytelya zasobamy mystetstva [Formation of worldview culture of the future teacher by means of art]. *Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
7. Usachova, G. M. (2006). Rozvytok osnov humanistychnoho svitohlyadu molodshykh shkolyariv zasobamy ukrayins'koho natsional'noho vykhovannya [Development of the foundations of the humanistic worldview of younger schoolchildren by means of Ukrainian national education]. *Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
8. Cherkasov, V.F. (2016). *Teoriya i metodyka muzychnoyi osvity [Theory and methods of music education]* Kyiv: Center "Academy" [In Ukrainian].
9. Cherkasov, V. F. (2020). Formuvannya muzychno-pedahohichnoho dosvidu vchyteliv muzychnoho mystetstva zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv [Formation of music-pedagogical experience of music teachers in general educational institutions]. *Naukovi zapysky – Proceedings*, 188, 35–40 [In Ukrainian].
10. Shvyrka, V. M. (2003). Estetychne vykhovannya maybutn'oho vchytelya-filoloha zasobamy mystetstva [Aesthetic education of the future philologist teacher by means of art]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk [In Ukrainian].
11. Shinkaruk, V. I. (1990). Svitohlyad yak forma samosvidomosti lyudyny i sposib dukhovno-praktychnoho osvoyennya svitu [Worldview as a form of human self-awareness and a way of spiritual and practical development of the world] *Naukova dumka -Naukova Dumka*, 1, 12–29 [In Ukrainian].

УДК 37.091.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1021-1032](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1021-1032)

Маслова Ірина Анатоліївна викладач кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472) 372-142

Нашкородова Катерина Володимирівна викладач кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472) 372-142

Пукаленко Вадим Анатолійович аспірант кафедри освітнього і соціокультурного менеджменту та соціальної роботи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472) 372-142, <https://orcid.org/0009-0001-1235-8523>

ОСВІТНЄ ПІДПРИЄМНИЦТВО: НОВИЙ ВИКЛИК ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. У статті досліджується феномен підприємницької діяльності крізь призму педагогічної проблематики, акцентуючи увагу на необхідності формування підприємницької компетентності у сучасному освітньому процесі. Обґрунтовано важливість інтеграції підприємництва як ключової складової освітніх програм, зокрема в контексті підготовки молоді до викликів сучасного ринку праці. Зазначено, що підприємницька діяльність є не лише економічною активністю, але й соціальною та культурною, яка сприяє розвитку особистості, формуванню навичок самостійного мислення, творчого підходу та ініціативності.

У процесі дослідження підприємницької діяльності як педагогічної проблеми, підкреслено важливість розвитку в здобувачів освіти таких компетенцій, як саморегуляція, прийняття рішень в умовах невизначеності, ризик-менеджмент та лідерство. Досліджено, що традиційна освітня система часто недостатньо враховує потреби розвитку підприємницьких навичок, що обмежує конкурентоспроможність випускників на сучасному ринку праці. Водночас, в роботі наголошено, що впровадження підприємницької освіти має базуватися на міждисциплінарному підході, який поєднує економічні знання, навички управління, критичне мислення

та соціальну відповідальність. Зокрема, розглядаються різні підходи до педагогічного процесу, які можуть сприяти формуванню підприємницького мислення у студентів, включаючи проєктну діяльність, навчальні ігри, симуляції та реальні бізнес-кейси. Особливу увагу приділено ролі викладача як наставника та фасилітатора, здатного спрямувати здобувачів освіти на самостійне оволодіння підприємницькими компетенціями.

У статті обґрунтовано, що підприємницька діяльність як педагогічна проблема вимагає переосмислення традиційних підходів до освіти та запровадження інноваційних методів навчання, які здатні забезпечити комплексний розвиток підприємницьких здібностей у майбутніх фахівців. Це, в свою чергу, сприятиме не лише економічному розвитку суспільства, але й формуванню активних, ініціативних та соціально відповідальних громадян.

Ключові слова: підприємницька компетентність, підприємницька освіта, освітній процес, розвиток особистості, конкурентоспроможність.

Maslova Iryna Anatoliivna Lecturer at the Department of Educational and Socio-Cultural Management and Social Work, Bogdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, blv. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18000, tel.: (0472) 372-142

Nashkarodova Kateryna Volodymyrivna Lecturer at the Department of Educational and Socio-Cultural Management and Social Work, Bogdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, blv. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18000, tel.: (0472) 372-142

Pukalenko Vadym Anatoliiovych PhD student of the Department of Educational and Socio-Cultural Management and Social Work, Bogdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, blv. Shevchenko, 81, Cherkasy, 18000, tel.: (0472) 372-142, <https://orcid.org/0009-0001-1235-8523>

EDUCATIONAL ENTREPRENEURSHIP: A NEW CHALLENGE FOR PEDAGOGICAL PRACTICE

Abstract. The article explores the phenomenon of entrepreneurial activity through the lens of pedagogical challenges, emphasizing the need to develop entrepreneurial competence within the modern educational process. The author justifies the importance of integrating entrepreneurship as a key component of educational programs, particularly in the context of preparing young people to meet the challenges of the contemporary labor market. It is

noted that entrepreneurial activity is not only an economic endeavor but also a social and cultural one, contributing to personal development, fostering independent thinking, creativity, and initiative.

In examining entrepreneurial activity as a pedagogical problem, the author highlights the importance of developing competencies in students such as self-regulation, decision-making under uncertainty, risk management, and leadership. The study reveals that the traditional education system often fails to adequately address the need to develop entrepreneurial skills, thereby limiting graduates' competitiveness in today's labor market. Simultaneously, the author emphasizes that the implementation of entrepreneurial education should be based on an interdisciplinary approach, combining economic knowledge, management skills, critical thinking, and social responsibility. In particular, the article discusses various approaches to the educational process that can contribute to the formation of entrepreneurial thinking in students, including project-based learning, educational games, simulations, and real business cases. Special attention is given to the role of the teacher as a mentor and facilitator, capable of guiding students toward independent mastery of entrepreneurial competencies.

Thus, the article substantiates that entrepreneurial activity as a pedagogical problem requires a rethinking of traditional educational approaches and the introduction of innovative teaching methods that can ensure the comprehensive development of entrepreneurial abilities in future professionals. This, in turn, will contribute not only to the economic development of society but also to the formation of active, initiative-driven, and socially responsible citizens.

Keywords: entrepreneurial competence, entrepreneurial education, educational process, personal development, competitiveness.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні виклики висувають нові вимоги до системи освіти, яка повинна готувати випусників не лише як фахівців, але й як ініціативних, креативних і підприємливих особистостей. Підприємництво, як педагогічна проблема, набуває особливої актуальності в контексті формування у молоді необхідних компетентностей для успішної самореалізації в умовах динамічного ринку праці. Зважаючи на важливість підприємницьких навичок для розвитку економіки та суспільства, виникає необхідність інтеграції підприємницької освіти у навчальні програми різних рівнів, починаючи від загальноосвітніх шкіл і до закладів вищої освіти [1].

Актуальність дослідження підкріплюється тим, що підприємницька діяльність передбачає розвиток критичного мислення, здатності до прийняття рішень, креативності та відповідальності, які є ключовими для

формування успішних громадян у глобалізованому світі. Однак, незважаючи на визнання значення підприємництва у вихованні особистості, педагогічна наука ще не повністю вирішила питання методологічного та практичного забезпечення ефективного навчання підприємницьким навичкам. Це вимагає глибокого наукового аналізу та розробки нових педагогічних підходів, що сприятимуть формуванню у молоді здатності до підприємницької діяльності як важливої складової їх майбутнього професійного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі відзначається зростаюча увага до підприємницької освіти як ключового елемента підготовки молоді до реалій сучасного ринку праці. Українські науковці (Семенюк, 2021; Коваль, 2022) також досліджують питання впровадження підприємницької освіти в освітній процес. Їхні роботи висвітлюють проблему недостатньої підготовки педагогів до викладання підприємницьких дисциплін, що ускладнює ефективну реалізацію таких програм. Семенюк (2021) підкреслює важливість інтеграції підприємницького підходу у всі аспекти навчального процесу, а не лише в рамках спеціалізованих курсів. Водночас, Коваль (2022) вказує на відсутність чітких методологічних рекомендацій та недостатнє матеріально-технічне забезпечення закладів освіти для викладання підприємницьких дисциплін.

Так, у дослідженнях зарубіжних авторів (Johannisson & Landström, 2019; Fayolle, 2020) наголошується на необхідності формування підприємницьких компетенцій ще на етапі шкільного навчання. Дослідники акцентують увагу на важливості розвитку в учнів таких якостей, як креативність, ініціативність, здатність до прийняття ризику та критичного мислення. Окремо слід виділити дослідження, присвячені впливу підприємницької освіти на розвиток соціального капіталу молоді. Роботи таких авторів, як Morris, Webb і Franklin (2021), демонструють, що підприємницька освіта сприяє не лише розвитку бізнес-навичок, але й формуванню соціальних компетенцій, що є важливими для побудови успішної кар'єри.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та аналізі підприємництва як педагогічної проблеми, визначенні ключових аспектів та підходів до формування підприємницьких компетентностей у молоді, а також аналізу алгоритмів інтеграції підприємницької освіти в освітній процес. Особливу увагу приділено дослідженню викликів, пов'язаних з впровадженням підприємницької освіти в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Підприємництво стимулює позитивні зміни у суспільстві, пропонуючи прогресивні комерційні та

соціальні інновації, котрі сприяють соціальному благополуччю. Водночас підприємництво є потенційним джерелом особистого розвитку, зростання та добробуту. Зі зміною світу змінюються і навички, необхідні здобувачам освіти для побудови власної кар'єри і розбудови кращого суспільства. Підприємницька діяльність є частиною повноцінного життя і тісно пов'язана зі здатністю людей працювати та підтримувати позитивні відносини. Характер підприємницької роботи втілює сам процес самореалізації людського потенціалу у вигляді цілеспрямованої, автентичної та самоорганізованої діяльності.

Кожна людина унікальна, тож процес підготовки здобувачів освіти до підприємницької діяльності – це завжди процес персоніфікований, адже людина наділена потенціалом до безперервного розвитку та самореалізації, які є частиною її природи, тому у процесі підготовки важливо стимулювати власний потенціал та творчу активність, самостійність особистості. Процес підготовки здобувачів освіти до підприємницької діяльності не має жорстко заданої траєкторії, а вирізняється варіативним характером, що визначається самою особистістю та її потенціалами. Людина – це активна, творча істота, здатна до відкритого творчого діалогу та конструктивної взаємодії [2], а значить організація процесу підготовки студентів університету до підприємницької діяльності – це взаємодія педагога та учня, заснована на принципі особистісної орієнтації та стимулювання власної активності здобувача в освітній діяльності університету.

Цінність основних ідей гуманістичної психології полягає в тому, що вона дозволяє сприймати майбутнього випускника університету як суб'єкта власної життєдіяльності, суб'єкта навчальної діяльності загальної системи освітнього процесу в університеті. У цьому аспекті справедливі погляди науковців, котрі вважають, що якщо особистість готова вирішувати поточні суперечності, то вона набуває властивостей суб'єкта. Водночас необхідні деякі умови: здібності, мотиви, соціальні умови, вміння самостійно організовувати діяльність. Видозміни системи, що породжуються вимогами особистості, виражаються в наступному, особистість пристосовується до нових вимог, тобто адаптує власні здібності, можливості, особливості до умов середовища, структурує власну діяльність на завдання, розв'язуючи кожне окремо, відповідно до вимог; виступає ініціатором організації власної діяльності як системи, продукує конкретну функціональну систему, в якій одні якості компенсуються іншими, залежно і відповідно до вимог середовища та системи цінностей суб'єкта. Підприємців від інших соціально-професійних груп вирізняє домінування установки доводити розпочату

справу до кінця, прагнення до пізнання себе, готовність брати відповідальність. Значним, але все ж таки, не провідним є мотив матеріальної захищеності. У наукових дослідженнях представників малого бізнесу на одне з перших місць висувається мотив реалізації власних потенційних можливостей, який не залежить ні від віку, ні від розміру капіталу [3].

Використання інноваційних педагогічних технологій у поєднанні з традиційними формами навчання – одна з умов підготовки здобувачів освіти до підприємницької діяльності; таке навчання спрямоване на розвиток внутрішнього потенціалу та підприємницької активності. Застосування сучасних педагогічних інновацій та прогресивних технологій навчання забезпечує високий рівень оволодіння знаннями, вміннями, достатніми для успішного застосування своїх професійних та особистісних компетенцій, здатність адаптуватися до швидкоплинних умов життя та змінних потреб для власного розвитку. З-поміж ключових принципів, що регулюють підприємницьку діяльність, розрізняють свободу підприємницької діяльності; отримання прибутку (як головна мета підприємницької діяльності); законність у підприємницькій діяльності; ініціативна та самостійна діяльність; юридична рівність різних форм власності; свобода конкуренції та обмеження монополістичної діяльності. Нагальною проблемою вдосконалення підготовки майбутніх підприємців є пошук та впровадження в освітній процес нових форм та ефективних методів навчання, здатних значно поглибити і поживити процес навчання. У вирішенні цієї проблеми важливу роль відіграють інтенсивні технології навчання, засновані на активній передачі інформації, можливості розвитку самостійності, навчанні спеціальним та поведінковим навичкам [4].

Особливістю інтерактивних форм освіти є підвищення ефективності освітнього процесу, що пояснюється високою мотивацією здобувачів закріплювати на практиці теоретичні знання, приймати самостійні та колективні рішення, опановувати навички вирішення конфліктних ситуацій та розвивати здатність до компромісів. Орієнтація на формування особистості фахівця означає перебудову освітнього процесу від пасивного навчання до активного процесу формування навичок їх застосування у процесі життєдіяльності. В основі педагогічної технології, в даному випадку, закладено компетентнісний підхід в освіті, як цінність, заснована на максимальному рівні самовизначення у професії, вмінні адаптуватися до мінливих умов праці, тісний зв'язок освіти з професійною діяльністю, а також активність особистості в процесі професійної освіти, вміння мобілізувати свої знання та навички у ситуації діяльності.

Реалізація компетентнісного підходу здійснюється через використання інтерактивних методів навчання під час підготовки підприємців, які працюватимуть у різних сферах економіки [5].

Професійна підготовка до підприємницької діяльності – це не просто передача нових знань, насамперед, це тренування нових навичок та формування якостей, які так необхідні для успішного ведення бізнесу в умовах змінного конкурентного середовища. Навички діяльності можна сформувати лише шляхом здійснення власне діяльності. Безперечною перевагою використання активних методів підготовки є об'єднання процесу передачі нових знань з тренуванням управлінських навичок. Для того щоб дослідити форми організації всієї економічної системи, а також окремо взятих підприємств, можна застосувати інтерактивні методи. Як показує практика, багато студентів, здобувши вищу освіту і отримавши диплом, ставши фахівцями, можуть реалізувати себе у повному обсязі у професійній діяльності, водночас стикаються із проблемою працевлаштування, оскільки не повною мірою володіють навичками застосування знань на практиці.

Для побудови практико-орієнтованої освіти необхідний діяльнісно-компетентнісний підхід, тому що він спрямований на дослідно-практичну діяльність. Освіта не може бути практико-орієнтованою без набуття досвіду діяльності, рівень якого більш точно визначається методами компетентнісного підходу, орієнтованого на досягнення конкретних результатів, надбання професійно значимих компетенцій. Опанування компетенціями неможливе без набуття досвіду діяльності, тобто компетенції та діяльність нерозривно пов'язані між собою. Компетенції формуються у процесі діяльності та задля майбутньої професійної діяльності [6]. У цих умовах процес навчання перетворюється на процес набуття знань, умінь, навичок та досвіду діяльності з метою досягнення професійно та соціально значущих компетентностей.

Освітній потенціал підприємництва полягає в тому, що воно дає можливість покращити навчання студентів на кількох рівнях та пропонує практичний підхід до навчання на практиці. Крім того, це, ймовірно, дасть студентам можливість вчитися по-іншому і розвивати свій підприємницький склад розуму чи навіть власне підприємництво. Навчання підприємництву (де підприємництво як об'єкт навчання) полягає у навчанні підприємництву як дисципліні. Його мета – передача знань у сфері підприємництва, розвиток підприємницького мислення, а також створення комерційного або некомерційного бізнесу. Педагоги діляться своїми знаннями про відкриття бізнесу та організацію заходів й проєктів, що спонукають здобувачів освіти виробляти товари, послуги або

інноваційні заходи, корисні для їхнього середовища [7]. Підприємницька педагогіка (де підприємництво – інструмент навчання) як підхід захищає інтеграцію різного дисциплінарного змісту у контекстне середовище підприємницького типу. Студенти вчаться, вирішуючи проблеми реального світу, подібні до тих, з якими вони можуть зіткнутися у подальшому житті.

Мета будь-якого навчання – підготовка висококваліфікованого фахівця зі знаннями, вміннями та навичками, які забезпечують йому конкурентоспроможність не лише на ринку праці, а й під час організації та здійснення підприємницької діяльності. Для підприємців важливе не лише вміння визначитися на ринку праці, пройшовши через специфічну, порівняно з працівниками інших професій, конкуренцію, але й завоювання конкретного ринкового сегмента для здійснення виробничої, організаційно-управлінської, фінансово-економічної та комерційної роботи. Під моніторингом процесу підготовки здобувачів освіти до підприємницької діяльності доцільно розуміти систему тривалого цілеспрямованого відстеження перебігу та результатів особистісно-професійного становлення майбутніх підприємців з метою його прогнозування та створення середовища, що забезпечує формування успішних фахівців. У цьому контексті моніторинг виступає як багатофункціональна система, що включає процеси вивчення, вимірювання, управління, корекції, прогнозування та проєктування процесу реалізації конкретних педагогічних умов [8]. Важливим показником оцінки якості підсумкової підготовки випускників є їх затребуваність на ринку праці, тому важливим елементом моніторингу є вивчення думки роботодавців. Основним завданням закладу вищої освіти є якісна підготовка фахівців, затребуваних на ринку праці. Моніторинг професійної самостійності випускників передбачає наявність у них здатності завершувати розпочату справу, брати відповідальність за виконану роботу.

Підприємництво часто стимулює позитивні зміни у суспільстві, генеруючи проривні комерційні чи соціальні інновації, які сприяють соціальному благополуччю. Підприємництво також є потенційним джерелом особистого розвитку, зростання та добробуту. Нині підприємництво перетворилося на один з найзначніших видів університетської діяльності. Розробляючи стратегії, політику та наукові програми, університети здійснюють крок до підвищення та зміцнення підприємницького духу та поведінки студентів за допомогою ефективного навчання. Навчання підприємству – це діяльність, що використовується для передачі знань та інформації, необхідних для створення та ведення

бізнесу. Навчання підприємництву впливає на рівень тенденцій, види діяльності та підприємницький ентузіазму, внаслідок чого також відбувається створення та розвиток нових підприємств в економіці. Метою підприємницької педагогіки є впровадження інструментів, досвіду, стратегій та педагогічних підходів для розвитку підприємницьких цінностей, відносин та навичок серед здобувачів освіти. За результатами багатьох зарубіжних та вітчизняних досліджень лише 5% населення має вроджену схильність до підприємницької діяльності, тобто необхідний рівень швидкості реакцій, відсутність страху, рівень креативності і т.ін. [9].

Підприємництво можна розглядати як діяльність з пошуку нових можливостей в умовах обмеженості ресурсів та високого ступеня невизначеності, що пов'язані зі значними ризиками, або а так званих умовах VUCA-світу. Термін-аббревіатура VUCA: Volatility – мінливість, Uncertainty – невизначеність, Complexity – складність, Ambiguity – неоднозначність. Це поняття було введено американськими військовими ще наприкінці 1990-х. У сферах бізнесу та нових технологій воно стало популярним наприкінці першого десятиліття нашого століття, яке Time назвав на обкладинці одного зі своїх номерів «the Decade from Hell». Відтак, науковці розкривають чотири основні типи особистості менеджера, а саме: аналітичний, прагматичний, екстравертний та соціальний. Соціальна особистість менеджера орієнтована на благополуччя та добрі відносини, при цьому менеджер може співпереживати ситуації та почуттям підлеглих співробітників, але не любить критику. Водночас ця категорія менеджерів досить лояльна та схильна допомагати іншим співробітникам. Аналітичний менеджер зосереджений на деталях, аналізує і постійно оцінює. Він вимагає, щоб робота виконувалась ретельно не лише від своїх колег, а й від себе, для чого зорганізовує дію чітких та суворих правил, яких необхідно дотримуватись. На відміну від нього, прагматична особистість менеджера орієнтована на результат, при цьому основна увага приділяється пошуку розв'язку складних ситуацій та завдань. Прагматичні менеджери зазвичай отримують задоволення від досягнення успіху, на практиці вимогливі не лише до себе, але й до інших і точно знають, яких цілей хочуть досягти. Екстравертний менеджер орієнтований на переживання, які продукуються його фантазією та уявою. Менеджер-екстраверт уникає суворого дотримання встановлених стандартів та правил, йому властиво декларувати свої ідеї тут і зараз, а масивні й одноманітні інтерпретації для нього позбавлені суті і є марною тратою часу. Навички лідерства, як і інші здібності та навички, необхідно набувати шляхом практики та

наполегливої праці. Різниця між менеджером та справжнім лідером полягає в наступному практичному досвіді: менеджер наказує, лідер веде; менеджер пояснює, лідер надихає; менеджер вимагає дисципліни, лідер наставляє; менеджер делегує завдання, лідер делегує повноваження; менеджер стоїть над командою, лідер – частина команди [10].

З-поміж особистісних характеристик, якими повинні володіти підприємці в світі з високим ступенем невизначеності і в умовах обмеженості ресурсів, важливо виокремити наступні [11]:

- внутрішнє лідерство, соціальні навички, необхідні для створення потужних команд;
- вміння знаходити недооцінені ідеї; чутливість до трендів; здатність все робити швидко;
- здатність ризикувати; вміння починати спочатку безліч разів поспіль, а також продовжувати працювати у важких умовах;
- наявність лідерських якостей; вміння прогнозувати ситуацію і ризикувати.

Існуючі у нашій свідомості традиційні цінності не сприяють розвитку підприємництва як прояву ініціативи та прийняття відповідальності, тож підготовка підприємців залишається завданням багатьох державних та незалежних освітніх структур.

Висновки. Підприємницька діяльність є важливим аспектом сучасної освіти, яка вимагає нового підходу до підготовки молоді. Підприємництво як педагогічна проблема полягає у необхідності інтеграції підприємницьких компетентностей у навчальні програми різних рівнів освіти. Це потребує не лише змін у змісті навчальних курсів, але й вдосконалення методологічного та матеріально-технічного забезпечення, а також підвищення кваліфікації педагогів. Підприємницька освіта сприяє розвитку ключових навичок, таких як критичне мислення, креативність, ініціативність, здатність до прийняття рішень і управління ризиками, що є необхідними для успішної соціалізації та професійної реалізації молоді в умовах сучасного ринку праці. Проте нині існує проблема недостатнього рівня підготовки педагогічного складу до впровадження підприємницької освіти, що створює певні бар'єри на шляху до ефективної реалізації цієї ініціативи, тож вважаємо актуальним посилення науково-методичної роботи з розвитку підприємницьких компетентностей у студентів.

Література:

1. Єршова Л. Перспективи підготовки молоді до підприємницької діяльності у повоєнний час. Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції (звітної) Інституту професійної освіти НАПН України. Київ, 2022. С. 91-94.

2. Козубова Н. В. Роль креативних індустрій у забезпеченні економічного зростання України. Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 30-31 трав. 2019 р. : тези допов. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. С. 73-75.

3. Дмитренко Т. О., Копилова С. В. Місце педагогічних умов у системі наукового знання. Трансформація соціальних функцій освіти у сучасному світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2015. С. 160-164.

4. Попова О. В., Золотухіна С. Т. Формування підприємницької компетентності студентів у процесі професійної підготовки. *Педагогіка та психологія*, 2020. Вип. 63. С. 111–121.

5. Дутка Г. Я. Особливості формування підприємницької компетентності у закладах вищої освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. Вип. № 1. 2021. С. 213-223.

6. Баніт Ю. Формування підприємницької компетентності у процесі практико-орієнтованої підготовки студентів: особистісно-діяльнісний аспект. *Молодь і ринок*, 2019. № 8. С. 129-135.

7. Гриценко І. Модель розвитку підприємницької компетентності майбутніх фахівців у процесі проєктної діяльності. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*, № 3, 2021. С. 141-148.

8. Матукова Г. І. Педагогічні умови розвитку в студентів економічних спеціальностей компетентності до підприємницької діяльності. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*, 2015. № 8. С. 35-42.

9. Авраменко В. Педагогічні умови формування підприємницької компетентності дітей та учнівської молоді в закладах неформальної (позашкільної) освіти: уроки європейського досвіду. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2021. № 10(114). С. 211-224.

10. Вартанова О.В. Аналіз компетенцій суб'єктів підприємницької діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*, 2014. Вип. 9(1). С. 82-86.

11. Панченко З. В. Модель формування підприємницької компетентності майбутніх кваліфікованих робітників в ЗП(ПТ)О. *Вісник профосвіти*, 2020. № 1(4). С. 1-18.

References:

1. Yershova, L. (2022) *Perspektyvy pidhotovky molodi do pidpriemnytskoi diialnosti u povoiennyi chas* [Prospects for Preparing Youth for Entrepreneurial Activities in the Post-War Period]. Proceedings from: *XVI Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia (zvitna) Instytutu profesiinoi osvity NAPN Ukrainy «Naukovo-metodychne zabezpechennia profesiinoi osvity i navchannia» – XVI All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Report) of the Institute of Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine «Scientific and Methodological Support of Vocational Education and Training»*. (pp. 91-94). Kyiv [in Ukrainian].

2. Kozubova, N.V. (2019) *Rol kreatyvnykh industrii u zabezpechenni ekonomichnoho zrostantia Ukrainy* [The Role of Creative Industries in Ensuring Economic Growth in Ukraine]. Proceedings from: *mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Ekonomichnyi rozvytok i spadshchyna Semena Kuznetsia» – International Scientific and Practical Conference «Economic Development and the Legacy of Simon Kuznets»*. (pp. 73-75). Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsia [in Ukrainian].

3. Dmytrenko, T.O., Kopylova, S.V. (2015) Mistse pedahohichnykh umov u systemi naukovoho znannia [The Role of Pedagogical Conditions in the System of Scientific Knowledge]. Proceedings from: *materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Transformatsiia sotsialnykh funktsii osvity u suchasnomu sviti» – International Scientific and Practical Conference «Transformation of the Social Functions of Education in the Modern World»*. (pp. 160-164) [in Ukrainian].

4. Popova, O.V., Zolotukhina, S.T. (2020) Formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti studentiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of Students' Entrepreneurial Competence in the Process of Professional Training]. *Pedahohika ta psykholohiia – Pedagogy and Psychology*, 63, 111–121 [in Ukrainian].

5. Dutka, G.Ya. (2021) Osoblyvosti formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti u zakladakh vyshchoi osvity [Features of Entrepreneurial Competence Formation in Higher Education Institutions]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho – Bulletin of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. Seriiia «Pedahohichni nauky»*, 1, 213-223 [in Ukrainian].

6. Banit, Yu. (2019) Formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti u protsesi praktyko-orientovanoi pidhotovky studentiv: osobystisno-diialnisnyi aspekt [Formation of Entrepreneurial Competence in the Process of Practice-Oriented Student Training: Personal-Activity Aspect]. *Molod i rynok – Youth and the Market*, 8, 129-135 [in Ukrainian].

7. Hrytsenok, I. (2021) Model rozvytku pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnykh fakhivtsiv u protsesi proiektnoi diialnosti [Model of Entrepreneurial Competence Development of Future Specialists in the Process of Project Activity]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho – Bulletin of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. Pedahohichni nauky*, 3, 141-148 [in Ukrainian].

8. Matukova, H.I. (2015) Pedahohichni umovy rozvytku v studentiv ekonomichnykh spetsialnostei kompetentnosti do pidpriemnytskoi diialnosti [Pedagogical Conditions for the Development of Entrepreneurial Competence in Students of Economic Specialties]. *Profesiina osvita problemy i perspektyvy – Vocational Education: Problems and Perspectives*, 8, 35-42 [in Ukrainian].

9. Avramenko, V. (2021) Pedahohichni umovy formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti ditei ta uchnivskoi molodi v zakladakh neformalnoi (pozashkilnoi) osvity: uroky yevropeiskoho dosvidu [Pedagogical Conditions for the Formation of Entrepreneurial Competence in Children and Youth in Non-Formal (Out-of-School) Education Institutions: Lessons from European Experience]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii – Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 10(114), 211-224 [in Ukrainian].

10. Vartanova, O.V. (2014) Analiz kompetentsii subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti [Analysis of Competencies of Entrepreneurial Activity Subjects]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University. Seriiia: Ekonomichni nauky*, 9(1), 82-86 [in Ukrainian].

11. Panchenko, Z.V. (2020) Model formuvannia pidpriemnytskoi kompetentnosti maibutnykh kvalifikovanykh robitnykiv v ZP(PT)O [Model for the Formation of Entrepreneurial Competence of Future Qualified Workers in Vocational (Technical) Education Institutions]. *Visnyk profosvity – Vocational Education Bulletin*, 1(4), 1-18 [in Ukrainian].

УДК 616-001: 796-027.512

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1033-1051](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1033-1051)

Миздренко Оксана Миколаївна кандидат історичних наук, доцент кафедри здоров'я та безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (050) 067-64-93, <https://orcid.org/0000-0002-3996-5825>

Годун Наталія Іванівна кандидат історичних наук, доцент кафедри здоров'я та безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (067) 687-39-92, <https://orcid.org/0000-0003-4628-3061>

Палієнко Ольга Адольфівна кандидат історичних наук, доцент кафедри здоров'я та безпеки життєдіяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (093) 035-43-51, <https://orcid.org/0000-0002-1832-7154>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРАВМАТИЗМУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Анотація. У статті зазначено, що в умовах сьогодення для підвищення рівня фізичної витривалості, здоров'я та захисних функцій організму є потреба в інтенсивному розвитку фізичного виховання. Як відомо, заняття фізичними вправами мають позитивний вплив на організм людини, зокрема підвищують її працездатність. Водночас, цей процес може супроводжуватися травмами і захворюваннями, що суперечить оздоровчій спрямованості фізичної культури. Саме тому, виникає необхідність у створенні безпечного середовища під час виконання фізичних вправ.

Порушення організаційного, методичного та санітарно-гігієнічного характеру, а також недотримання норм і правил безпеки при проведенні занять з фізичної культури та спорту призводять до виникнення травм і погіршення здоров'я дітей та молоді. Тому профілактика травматизму на заняттях фізичною культурою та спортом є одним з важливих завдань, які виникають перед викладачами, тренерами, інструкторами та медичними працівниками.

На нашу думку, в першу чергу потрібно звертати увагу на профілактичні заходи під час проведення занять з фізичної культури. Саме тому

створення безпечного середовища під час виконання фізичних вправ, окрім педагогічних умов профілактики травматизму, потребує застосування всіх можливих заходів аби не допустити виникнення травм на занятті. Цього можна досягнути шляхом удосконалення організації проведення тренувань і змагань, дотримання дисципліни та вимог техніки безпеки, санітарно-гігієнічних норм під час занять з фізичної культури та спорту та експлуатації спортивного обладнання, медичного контролю (уникнення перенавантажень).

У цьому контексті, нами проаналізовано освітньо-професійні програми підготовки фахівців у галузі фізичної культури і спорту в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі. Зокрема, теоретико-методологічне наповнення таких освітніх компонентів як: «Анатомія людини з основами спортивної морфології», «Фізіологія людини. Фізіологічні основи фізичного виховання і спорту», «Загальна гігієна. Гігієна спорту», «Долікарська медична допомога з основами тактичної медицини». Адже майбутній вчитель, викладач, тренер або інструктор під час проведення занять з фізичної культури та спорту в першу чергу має застосовувати профілактичні заходи спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я дитини в процесі фізичного виховання. Окрім того, фахівець у вищезазначеній галузі має бути готовим правильно надати долікарську медичну допомогу у разі виникнення загрозливих для життя і здоров'я станів.

Ключові слова: профілактика, травматизм, гігієна фізичної культури та спорту, анатомія людини та спортивна морфологія, фізіологія людини, фізіологічні основи фізичного виховання і спорту, долікарська медична допомога.

Myzdrenko Oksana Mykolaivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Health and Life Safety of Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, St. Sukhomlynskoho 30, Pereyaslav, 08400, tel.: (050) 067-64-93, <https://orcid.org/0000-0002-3996-5825>

Godun Nataliya Ivanivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Health and Life Safety of Grigoriy Skovoroda University in Pereyaslav, St. Sukhomlynskoho 30, Pereyaslav, 08400, tel.: (067) 687-39-92, <https://orcid.org/0000-0003-4628-3061>

Palienko Olga Adolfivna candidate of historical sciences, associate professor of the Department of Health and Life Safety of Grigoriy Skovoroda University in Pereyaslav, St. Sukhomlynskoho 30, Pereyaslav, 08400, tel.: (093) 035-43-51, <https://orcid.org/0000-0002-1832-7154>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF TRAUMATISM IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

Abstract. The article states that in today's conditions, in order to increase the level of physical endurance, health and protective functions of the body, there is a need for intensive development of physical education. It is known that physical exercises have a positive impact on the human body, in particular, they increase its efficiency. At the same time, this process can be accompanied by injuries and illnesses, which contradicts the health-promoting nature of physical education. For this reason, there is a need to create a safe environment during physical activity.

Violations of organisational, methodological and sanitary-hygienic nature, as well as non-observance of the safety norms and rules during physical education and sports activities lead to injuries and deterioration of health of children and youth. Therefore, traumatism prevention in physical education and sports is one of the important tasks that teachers, coaches, instructors and medical staff face.

In our opinion, first of all it is necessary to pay attention to preventive measures during physical education classes. That is why the creation of a safe environment during physical exercises, in addition to the pedagogical conditions of traumatism prevention, requires the application of all possible measures to prevent injuries during the class. This can be achieved by improving the organisation of training and competitions, compliance with discipline and safety requirements, sanitary and hygienic norms during physical education and sports classes and the use of sports equipment, and medical control (avoiding physical overwork).

In this context, we have analysed the educational and professional training programmes for specialists in the field of physical culture and sports at the Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav. In particular, the theoretical and methodological content of such educational components as: «Human Anatomy with the Fundamentals of Sports Morphology», «Human Physiology. Physiological fundamentals of physical education and sports», «General hygiene. Sports Hygiene», «Pre-hospital medical care with the fundamentals of tactical medicine». After all, a future teacher, lecturer, coach or instructor during physical education and sports classes should primarily apply preventive measures aimed at preserving and strengthening the child's health in the process of physical education. In addition, a specialist in the above-mentioned field should be prepared to provide pre-hospital medical care in the event of life-threatening conditions.

Key words: prevention, traumatism, hygiene of physical culture and sports, human anatomy and sports morphology, human physiology, physiological fundamentals of physical education and sports, pre-hospital medical care.

Постановка проблеми. Стан здоров'я дітей та підлітків є фундаментальною основою для формування потенціалу здорової нації у майбутньому і вважається важливим індикатором економічного благополуччя та національної безпеки країни. На сучасному етапі, у період становлення майбутнього розвитку України в умовах військової агресії та демографічної кризи, необхідність покращення стану здоров'я дитячого населення та молоді є пріоритетним напрямом державної політики. При вирішенні цього завдання та з метою досягнення позитивних змін у майбутньому першочергової уваги потребують патологічні стани, які займають провідні місця в структурі захворюваності, інвалідизації та смертності підростаючого покоління, вплив яких можна було б мінімізувати.

Фізична культура – галузь діяльності, яка спрямована на розвиток психофізичних здібностей людини в процесі усвідомленої рухової активності, а також на збереження і зміцнення здоров'я в першу чергу. Не викликає сумніву той факт, що регулярні та раціональні заняття фізичною культурою та спортом покращують фізичний стан, сприяють зміцненню здоров'я, фізичного розвитку та функціональному вдосконаленню організму людини. Водночас спорт, певною мірою провокує виникнення різних пошкоджень і порушень в стані здоров'я осіб, що займаються. Саме тому, збереження здоров'я учнів, студентів, а саме профілактика травматизму має розглядатися як невід'ємна частина навчально-тренувального процесу. Для успішної реалізації заходів профілактики пошкоджень необхідно усвідомлювати причини та знати умови виникнення травм, а також при необхідності вміти надати своєчасну долікарську допомогу. Практика і досвід переконують, що дотримання профілактичних заходів, правильне дозування фізичного навантаження та в цілому раціональна побудова занять дозволять звести до мінімуму випадки травм і тим самим суттєво підвищити оздоровчий ефект занять [1, с. 90].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку та організації освітнього процесу з фізичної культури та спорту, значна кількість наукових паць вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі педагогіки та фізичного виховання присвячена проблемам спортивного травматизму. Зокрема, у публікаціях науковців значна увага приділяється техніці безпеки під час проведення занять, змагань. Окрім того, у низці нормативних документів представлено вимоги виконання яких забезпе-

чить належну профілактику травматизму під час занять фізичною культурою та спортом. Але внаслідок багатьох суб'єктивних і об'єктивних причин теоретико-методологічні аспекти травматизму у професійній підготовці майбутніх фахівців у цій галузі вимагають додаткових досліджень.

Мета статті – визначити головні причини спортивного травматизму та проаналізувати аспекти його профілактики у професійній діяльності фахівців у галузі фізичного виховання і спорту.

Виклад основного матеріалу. Статистичні дані свідчать, що травматизм у процесі фізичного виховання, за частотою випадків займає третє місце після побутового й вуличного видів травматизму. Зокрема, за даними Управління статистики України, травматизм під час рухової активності складає від 2 до 5 % від загального травматизму (побутового, вуличного, виробничого). Деякі розбіжності у цифрах пов'язані з тим, що травматизм у процесі занять фізичною культурою і спортом, залежить від теми навчального заняття чи спрямованості тренувань. Водночас, очевидним є той факт, що чим більше учнів та студентів займаються руховою активністю, тим відносно вищим буде відсотковий показник травм. Так відомо, що під час навчально-виховного процесу близько 95,6 % відсотків травм фіксується на заняттях фізичною культурою та спортом, під час вивчення інших дисциплін – лише 4,4 %. Близько 4/5 усіх ушкоджень трапляється в стінах закладів освіти або спорткомплексів. Разом з тим, лише 1/5 випадків травматизму зафіксовано на території навчальних закладів (спортивний майданчик, стадіон). Це в свою чергу є свідченням низького рівня організації учнів та студентів під час навчально-виховного процесу, а також відсутності належного контролю з боку вчителів та викладачів. Також є відомості про отримання травматизму під час занять руховою активністю упродовж року. Цей процес має свої піки – у вересні, очевидно з початком навчального року та у грудні, січні – через особливості побудови навчально-виховного процесу [2, с. 21].

Вирішення проблеми уникнення та попередження травм під час занять фізичним вихованням і спортом залежить від усвідомлення вчителем, викладачем або тренером основних причин та умов, які сприяють виникненню травматизму.

Основні причини виникнення травматизму пов'язують із зовнішніми і внутрішніми чинниками, які можуть бути тісно пов'язані між собою. Недоліки і помилки у організації та методиці проведення занять з фізичної культури є провідними чинникам травматизму у 30-60% випадків. Такі недоліки обумовлені порушенням тренером або викладачем

основних дидактичних принципів навчання і тренування, а саме: систематичності занять; поступовості збільшення і ускладнення навантажень; послідовності у оволодінні руховими навичками; індивідуалізації навчально-тренувального процесу. Форсування тренування, систематичне використання надмірних навантажень, невміння забезпечити у ході занять і після них умов для відновлення функціонального стану організму, включення до тренування вправ, до яких особа не готова в силу недостатнього розвитку психофізичних якостей або втоми від попереднього тренування, відсутність, неправильна або недостатня за часом підготовча частина заняття, всі ці чинники обумовлюють можливість травматизму [3, с. 37].

Отже, попередження перенапружень, захворювань і травм має забезпечуватися комплексом педагогічних і гігієнічних заходів, що включають планування програми занять, ефективну розминку, кваліфіковане страхування з використанням спеціальних страхувальних пристосувань, контроль за станом приладів, спортивних споруд, відповідність спортивного залу гігієнічним вимогам, комплексом оздоровчих і відновних заходів.

Формування та вдосконалення професійної компетенції майбутніх вчителів та викладачів фізичної культури й спорту, тренерів є головним завданням підготовки фахівців, здатних визначати, проектувати, організовувати й моделювати навчально-тренувальний процес. Важливим компонентом у цьому процесі виступає піклування про здоров'я тих, хто займається.

Зважаючи на ці обставини нами було проаналізовано освітньо-професійні програми Середня освіта (Фізична культура) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Фізична культура) галузі знань 01 Освіта/Педагогіка (кваліфікація: бакалавр середньої освіти (фізична культура)). Вчитель фізичної культури базової середньої освіти (2023) та Тренерська діяльність в обраному виді спорту першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт галузі знань 01 Освіта/Педагогіка (кваліфікація: бакалавр фізичної культури і спорту) (2023) за якими здійснює підготовку здобувачів вищої освіти Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Зокрема, нами було розглянуто освітні компоненти, які забезпечує кафедра здоров'я та безпеки життєдіяльності з метою аналізу наявності відповідної тематики лекційних та практичних занять з вищезначеної проблематики.

Проаналізувавши робочу програму освітнього компонента – «Анатомія людини з основами спортивної морфології», слід відмітити, що

одним із завдань вивчення дисципліни є підготовка здобувачів вищої освіти до науково-обґрунтованого проведення занять з фізичної культури з урахуванням морфологічних особливостей будови тіла. Ці питання розкриваються в кожній з тем, наприклад: вплив фізичних вправ та спорту на будову і рухомість скелета верхньої кінцівки, вплив фізичних вправ та спорту на форму, будову та розвиток м'язів, вплив фізичних вправ та спорту на будову серцево-судинної системи, вплив фізичних вправ та спорту на морфофункціональні показники залоз внутрішньої секреції.

Робоча програма освітнього компонента «Фізіологія людини. Фізіологічні основи фізичного виховання і спорту» передбачає засвоєння здобувачами вищої освіти закономірностей протікання фізіологічних процесів в організмі людини, що дозволить вчителю науково вірно оцінити вплив фізичних вправ на організм і на цій основі позитивно впливати на ріст і розвиток дітей, виховувати їх фізично загартованими, організувати раціональну систему тренувань і удосконалювати методику занять по фізичному вихованню. Знання фізіологічних характеристик і фізіологічних проб, які визначають стан здоров'я людини, допоможе вчителю свідомо нормувати фізичне навантаження на уроках фізичної культури і обґрунтовано оцінювати ефективність педагогічного впливу на організм учнів. Уміння визначати морфо-функціональні особливості організму надасть можливість вчителю фізичної культури здійснювати початковий відбір дітей у спортивні секції, де вони зможуть реалізувати всі свої приховані резерви. Теоретичні знання, отримані під час вивчення курсу «Фізіологія людини. Фізіологічні основи фізичного виховання та спорту», допоможуть вчителю фізичної культури проводити кваліфіковану консультацію серед населення з питань вибору найбільш корисних для кожної людини рухових режимів і форм занять фізичними вправами; роз'яснення основних правил самоконтролю для людей, які займаються спортом.

Вивчення таких тем як класифікація та загальна характеристика різних видів рухової діяльності школярів, функціональні ефекти адаптації організму людини до фізичних навантажень, фізіологічні основи фізичного тренування школярів, фізіологічна характеристика передстартових реакцій, впрацьовування і стійкого стану працездатності юних спортсменів, дозволить обґрунтовано підійти до питання профілактики травматизму.

Освітній компонент «Загальна гігієна. Гігієна спорту.» передбачає набуття здобувачами вищої освіти знань, умінь і навичок в галузі профілактичної медицини, здорового способу життя, застосуванні гігієнічних факторів, які підвищують працездатність школярів та спортсменів в залежності від вікових і статевих особливостей.

Метою викладання даної навчальної дисципліни є підготовка спеціалістів, які оволоділи сучасними знаннями в галузі загальної гігієни та гігієни фізичного виховання і спорту, а також шкільної гігієни, вміють організувати заняття з фізичної культури, керуючись закономірностями, які лежать в основі збереження і зміцнення здоров'я школярів, спортсменів, підтримання їх високої працездатності залежно від вікових і статевих особливостей, видів спорту, характеру та етапів тренувального і відновлювального процесу, умов тренувань тощо.

Інформаційний обсяг освітнього компонента передбачає опрацювання таких тем як: гігієна як галузь медичної науки, гігієна фізичного виховання й спорту; гігієна повітряного середовища, води та ґрунту, чинники ризику виникнення захворювань; гігієнічні основи здорового способу життя, особиста гігієна, гігієна режиму дня спортсмена; гігієна харчування, особливості харчування спортсменів у різні періоди тренувань та змагань; гігієна спортивних споруд та обладнання; гігієна спортивного одягу та взуття.

На особливу увагу заслуговує тема: система гігієнічного забезпечення підготовки спортсменів в окремих видах спорту. При вивченні якої здобувачі вищої освіти ознайомлюються з гігієнічними вимогами та забезпеченням гімнастики, легкої атлетики, боксу, боротьби, важкої атлетики та спортивних ігор, фехтування, плавання, лижного спорту, ковзанярського спорту, туризму, альпінізму. Зокрема, вивчається психогігієна тренувального процесу в окремих видах спорту, режим дня спортсменів у тренувальному циклі та під час тренувального збору, гігієнічні вимоги до спортивного спорядження в окремих видах спорту, особливості побудови харчового раціону для різних видів спорту, використання гігієнічних заходів для проведення адаптації спортсменів до складних умов тренування.

Водночас, теоретичний обсяг вищезазначеної теми передбачає розгляд питання попередження перенапружень, травм і захворювань під час занять окремими видами спорту. Адже під час занять одним із видів спорту спостерігаються травми характерні саме для того чи іншого виду спорту. Приміром, пошкодження меніску колінного суглобу найчастіше трапляється у футболістів та хокеїстів. Водночас, найрозповсюдженішими є пошкодження м'яких тканин з переважанням забоїв, вивихи складають 3-5 % від загальної кількості травм, а переломи кісток не перевищують 3%. Відповідно основна частина травм припадає на кінцівки, рідше фіксуються травми голови і тулуба. Іноді в результаті раніше отриманих пошкоджень спостерігаються випадки розвитку хронічних процесів, які загострюються внаслідок повторних травм і можуть призводити до тривалої втрати спортивної працездатності [4, с. 79].

При підготовці до різноманітних змагань, часто застосовують значні фізичні навантаження, які в свою чергу вимагають добре відлагодженої системи відновлення пошкоджених ділянок і організму загалом. Саме тому, не менш важливими є теми де розглядаються гігієнічні вимоги до засобів відновлення спортивної працездатності: втома при м'язевій діяльності та її діагностика; сучасні засоби відновлення та їх гігієнічна характеристика; гігієна застосування засобів відновлення. Також предметом вивчення є й допоміжні гігієнічні заходи підвищення працездатності такі як гідропроцедури (лазні), ультрафіолетове опромінення, іонізація повітря, масаж та особливості добору загартовуючих процедур і допоміжних гігієнічних заходів відновлення працездатності для окремих видів спорту.

Для майбутніх вчителів фізичної культури базової середньої освіти передбачено теми де розглядаються питання гігієнічного забезпечення фізичного виховання в школі. Особливо, що стосується лікарсько-педагогічного контролю за організацією фізичного виховання та фізіолого-гігієнічного обґрунтування рухового режиму школяра.

В результаті вивчення дисципліни «Загальна гігієна. Гігієна спорту» майбутні фахівці вчаться застосовувати гігієнічні заходи у процесі занять фізичною культурою та спортом, володіти методами гігієнічної оцінки факторів навколишнього середовища: визначати мікрокліматичні показники повітряного середовища, визначати вміст CO₂ у повітрі критих приміщень, визначати органолептичні властивості води, її хімічний склад, аналізувати вплив таких факторів на організм людини, проводити оцінку ефективності загартовуючих процедур, складати раціональний режим дня спортсмена, школяра, враховуючи динаміку його працездатності впродовж доби і тижня, дотримуватись гігієнічних вимог до організації уроку фізичної культури та спортивних тренувань, вміти складати та проводити санітарно-гігієнічне обстеження спортивного залу, визначати енергетичні витрати спортсменів та фізкультурників, визначати хімічний склад та калорійність добового раціону харчування, давати гігієнічну оцінку повноцінності добового раціону харчування та рекомендації щодо його корекції, складати гігієнічні схеми відновлення працездатності в обраному виді спорту. Це є важливим аспектом попередження травматизму у професійній діяльності фахівців у галузі фізичного виховання і спорту.

Основними завданнями, що вирішуються в процесі викладання дисципліни «Долікарська медична допомога з основами тактичної медицини» є оволодіння навичками правильної оцінки стану постраждалого і швидким виявленням загроз для життя, вивчення методів ефективної

долікарської допомоги при пораненнях, травмуваннях чи захворюваннях, опанування основних принципів тактичної медицини та їх застосування в реальних ситуаціях. Зокрема, майбутні фахівці засвоюють техніку надання долікарської медичної допомоги на місці події, при надзвичайних ситуаціях чи небезпечних обставинах, в умовах війни, зоні активних бойових дій, зонах обстрілу.

Теоретико-методичні основи організації долікарської медичної допомоги з основами тактичної медицини покликані забезпечити у здобувачів вищої освіти бакалаврського рівня, зокрема й у галузі фізичної культури та спорту свідомих мотивацій, умінь і навичок, корисних життєво необхідних компетенцій здоров'язбереження людини в процесі життєдіяльності. Ці завдання реалізуються у процесі вивчення наступних тем з надання долікарської медичної допомоги при кровотечах, відкритих (ранах) та закритих ушкодженнях, при травмах голови, грудної клітки, живота, при невідкладних станах при впливах на організм високих та низьких температур, електричного струму.

Таким чином, аналіз вищезазначених освітніх компонентів показав, що вони мають професійну спрямованість, побудовані з урахуванням завдань навчання, виховання та тренування, а також охорони і зміцнення здоров'я підростаючого покоління.

Приймаючи до уваги вищевикладене, можна стверджувати, що профілактика травматизму при заняттях фізичною культурою і спортом передбачає реалізацію наступних заходів:

1. Суворе дотримання загальних принципів організації навчально-виховного процесу та необхідних вимог до проведення занять фізичними вправами;

2. Розробка планів і вибір методики занять з фізичної культури у відповідності не тільки з навчальними програмами освітніх установ, але й зі станом психосоматичного здоров'я, рівнем фізичного розвитку, функціонального стану і фізичної підготовленості осіб, які займаються фізичним вихованням або спортом [5, с. 17];

3. Втілення вмінь швидкої та адекватної перебудови методик занять фізичними вправами у відповідності до динаміки функціонального стану осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, особливостей їх поведінки, а також до зміни гігієнічних, кліматичних та інших умов;

4. Дотримання правомірної (безпечної) послідовності розташування навчального матеріалу, тренувальних снарядів та приладдя, а також відповідного оснащення в приміщеннях і широке використання підвідних вправ;

5. Забезпечення виконання повноцінної підготовчої частини заняття, здійснення оптимальних перерв між фізичними навантаженнями; розробка раціональної системи підвідних та інших видів вправ;

6. Виключення надмірних фізичних навантажень на заняттях з фізичної культури та спорту;

7. Реалізація диференційованого та індивідуалізованого підходів при здійсненні підбору та дозування фізичних вправ, особливо для осіб з низьким рівнем фізичної підготовленості та для тих, що поновили заняття після травм або хвороб;

8. Проведення систематичного підвищення професійної кваліфікації та компетентності викладачів і тренерів, а також обміну досвідом при стажуванні [6, с. 37].

Встановлено, що недоліки організації заходів з фізичної культури, порушення відповідних інструкцій і положень при проведенні навчально-тренувальних занять і недотримання правил безпеки їх проведення призводить до травматизму у 4-8% випадків. Найчастіше основними причинами травматизму також стають: некоректна комплектація учбових груп для занять з фізичного виховання без достатнього врахування рівня фізичної підготовленості, статі, віку та індивідуальних особливостей психофізичного розвитку осіб; проведення занять фізичними вправами за відсутності тренера або викладача; надмірна кількість осіб, що одночасно займаються у одного тренера або викладача.

Основними засобами профілактики травматизму при заняттях з фізичної культури і спорту є такі:

1) правомірний і своєчасний розподіл осіб на відповідні учбові групи (зокрема «Здоров'я» і ЛФК) з врахуванням визначених індивідуалізованих режимів рухової активності, статі, віку, психофізіологічних особливостей та інших даних медико-педагогічного контролю;

2) дотримання вимог правильного розташування осіб у спортивному залі, на майданчику, стадіоні тощо; недопущення скупченості;

3) здійснення організованого виходу осіб з місця занять чи змагань (відповідальний виходить останнім);

4) обов'язкова присутність ще до початку організованих занять з фізичної культури відповідального викладача або тренера з моменту, коли особи тільки починають збиратися в спортивному залі чи на майданчику для змагань;

5) дотримання необхідного порядку та принципів самоконтролю при проведенні тренувань особою самостійно, а також при виконанні певних фізичних вправ перед заняттями і після них;

6) суворе виконання існуючих інструкцій і необхідних правил безпеки [7, с. 45].

Відомо, що певні види травм пов'язані з особливостями техніки виконання вправ і кількість їх у спортсменів складає 15-23% випадків. При

оздоровчих тренуваннях травматизм найчастіше пов'язують із проблемним станом у особи зв'язкового і суглобового апарату кінцівок та хребта; за таких умов не рекомендується виконання фізичних вправ, амплітуда яких перевищує індивідуальні варіанти можливої у особи рухливості у суглобах, а також силові фізичні навантаження та вправи, що вимагають швидкого виконання.

Профілактичні прийоми попередження травматичних ушкоджень при проблемному стані опорно-рухового апарату наступні:

а) проведення після консультації у ортопеда попередньої спеціальної підготовки м'язового і зв'язкового апарату до виконання рухів особою у разі необхідності виконання фізичних вправ;

б) виконання «небезпечних» фізичних вправ, бажано з використанням необхідної кількості підвідних вправ;

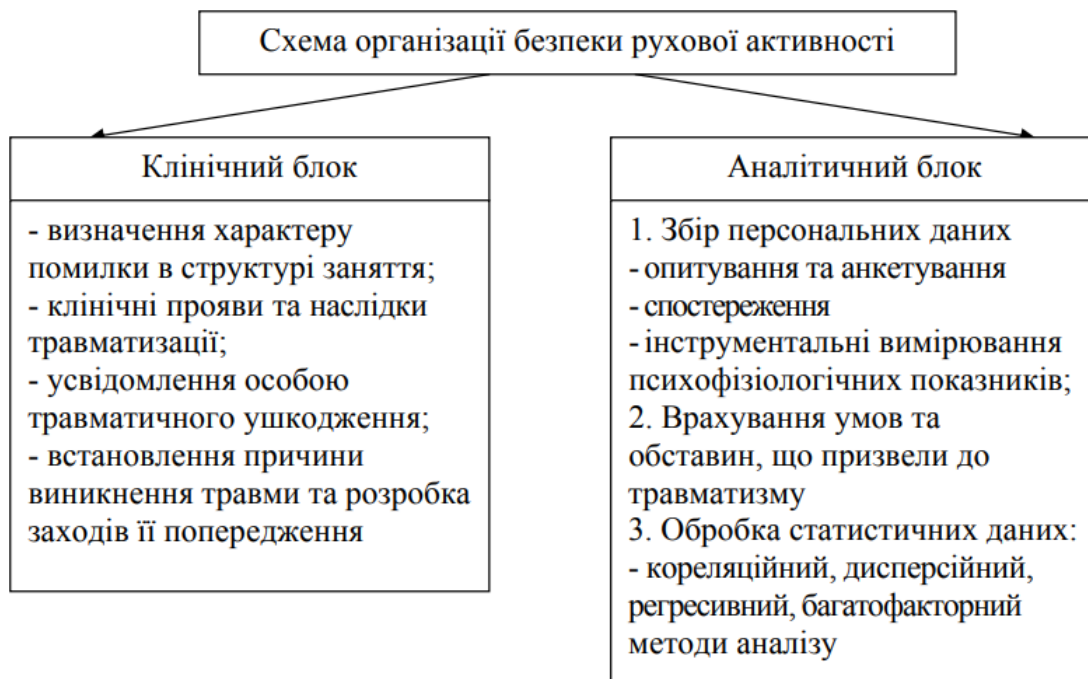
в) проведення для проблемних осіб навчання техніці самостраховки, вмінню падати та іншим захисним прийомам [8, с. 119].

Встановлено, що незадовільне матеріально-технічне забезпечення занять з фізичної культури і спорту призводить до травматичних ушкоджень у 15-25% випадків. Мова йде про низьку якість обладнання, спортивних споруд та спорядження для осіб, які займаються фізичною культурою і певними видами спорту. Важливе значення має добір відповідного одягу, взуття і необхідних захисних пристосувань, що стосується, насамперед, олімпійських видів та спорту високих досягнень. Недосконала підготовка до занять фізичною культурою і спортом відповідного знаряддя, майданчиків, залів, стадіонів, а також порушення вимог і правил їх використання виявляються суттєвими зовнішніми чинниками травматизму. Причиною травматичних ушкоджень нерідко стає нерівна чи дефектна поверхня майданчика, бігової доріжки, жорсткий ґрунт в місцях тренувань, несправна або слизька підлога залу, низька якість гімнастичних матів чи іншого спортивного обладнання. Невідповідна матеріально-технічна підготовка до занять з фізичної культури і спорту, наприклад, проявляється у поганому укріпленні знарядь, невиявлених дефектах в них, у недостатній кількості матів, виборі траси бігу чи ходьби. Використання нестандартного знаряддя, несправного обладнання чи спорядження, а також проведення занять із неповним комплектом захисних пристосувань виступають тими зовнішніми чинниками, які підвищують ризик травматичних ушкоджень [9, с. 43].

Отримання травм при фізичних навантаженнях може бути зумовлено невідповідністю одягу і взуття індивідів запровадженням видам тренувальних занять, а також метеорологічним умовам. Наприклад, тісне, не розношене взуття призведе до виникнення потертостей, а в зимових умовах створює небезпеку відморожень.

Профілактичні заходи, щодо попередження травматизму під час занять з фізичної культури і спорту ґрунтуються на виявленні конкретних причин їх виникнення та потребують досконалої організації безпечної рухової діяльності, які представлені в блоксхемі на мал.1.

Мал. 1. Блок-схема організації безпеки рухової активності

Профілактичні заходи, щодо попередження травматизму стосуються і вдосконалення контролю за станом будівництва спортивних споруд і місць проведення занять.

Відносно вищезазначеного напрямку попередження травматичних ушкоджень необхідно реалізовувати:

- систематичний контроль за станом спортивного обладнанням та спорядження;
- розробка і суворе дотримання правил використання обладнання, знарядь і захисних пристосувань;
- систематичний інструктаж працівників, що обслуговують спортивні споруди і осіб, які займаються фізичними навантаженнями з їх використанням [10, с. 135].

Встановлено, що несприятливі гігієнічні і метеорологічні умови є причиною травматизму при заняттях фізичною культурою у 2-6% випадків. Мається на увазі наявність незадовільного санітарного стану спортивних споруд, недотримання гігієнічних норм освітлення, вентиляції, температури повітря або води, підвищена вологість повітря, дуже низька

або дуже висока температура повітря, а також така негода як сніг, туман, відлига, засліплюючі промені сонця, сильний вітер тощо. Профілактика травматизму за цих умов передбачає прискіпливе дотримання нормативів і гігієнічних правил проведення фізичних вправ і спортивних занять. Дотримання цих нормативів та правил стосується врахування ролі кліматичних факторів (температура, вологість, вітер тощо), режиму проведення фізичних навантажень (часи занять, відпочинку, харчування), гігієнічного догляду за тілом, а також необхідного загартування [11].

Слід зазначити, що наявність у деяких індивідів неадекватних форм поведінки призводить до травматизму при заняттях фізичними вправами у 5-15% випадків. До таких аномальних форм поведінки відносять поспішність у діях та вчинках, недостатню уважність і дисциплінованість, що обумовлює нечітке, несвоєчасне виконання фізичних вправ і створює небезпечні умови підвищення ризику травматизації для таких осіб.

Порушення вимог медико-педагогічного контролю до організації процесу тренування призводить до травм у 2-10% випадків. Це насамперед: допуск до занять фізичними навантаженнями без лікарського огляду; невиконання тренером і особою рекомендацій лікаря, що стосуються термінів поновлення тренувань після травм і захворювань; рекомендацій, які пов'язані зі станом психосоматичного здоров'я; неправомірності зарахування в ту або іншу медичну групу; невиконання порад лікаря щодо використання адекватних засобів відновлення [12, с. 259].

До внутрішніх чинників травматизму відносяться можливі нервово-психічні розлади у особи, які виникають за умов негативного впливу цілого ряду несприятливих екзо- чи ендогенних факторів, але мова завжди йде про індивідуальні психофізіологічні особливості особистості.

Невідповідність рівнів фізичної, технічної, психоемоційної і вольової підготовки індивіда поставленим ним особисто або тренером завданням часто є причиною виникнення травматизму. Хоча зазначений чинник має відношення і до недоліків організаційно-методичного характеру, він виділяється спеціально, оскільки безпосередньо його слід пов'язувати з особистісними якостями індивіда.

Найбільш важливо для попередження травматизму враховувати наступне:

1) Наявність небезпечних розладів координації, погіршення захисних реакцій та уваги, які розвиваються при надмірних фізичних навантаженнях, адже це дискоординує роботу м'язів-антагоністів, зменшує амплітуду рухів в окремих суглобах, супроводжується втратою швидкості та спритності при виконанні рухів і призводить до ушкоджень.

2) Доцільність використання адекватних прийомів зміни фізичних вправ за різною їх спрямованістю, бо в окремих випадках причиною

розривів м'язів біля сухожилків може бути порушення процесів розслаблення.

3) Своєчасне визначення та попередження ознак перевтоми, оскільки при їх наявності можуть відбуватися зміни збудливості і лабільності нервово-м'язового апарату, особливо у недостатньо тренуваних осіб; в результаті неадекватної зміни цих властивостей нервової системи порушується координація рухів, що може призвести до травматичних ушкоджень.

4) Зміни у функціональному стані окремих біологічних систем організму, які викликані перервою у фізичних заняттях в зв'язку із хворобою або іншими причинами; зупинення систематичних тренувань на тривалий термін викликає зниження сили м'язів, витривалості, швидкості скорочення і розслаблення м'язів, що утруднює виконання вправ, які вимагають значних зусиль і координованих рухів. Відомо, що перерва у заняттях призводить до «стирання» динамічного стереотипу, що може обумовити травматичні ушкодження внаслідок порушення координації рухів.

5) Встановлені лікарем терміни допуску до тренувань; тренер і викладач повинні суворо їх дотримуватись і тільки поступово збільшувати і ускладнювати фізичні навантаження.

6) Можливість за різних причин недостатньої фізичної підготовленості осіб до виконання напружених або складнокоординаційних вправ.

7) Наявності у окремих осіб схильності до виникнення гіперкінезів, спастики окремих м'язів і вегето-судинної дистонії [13, с. 163].

При фізичному вихованні на відміну від занять спортом частіше спостерігаються непрямі травми і, як вже згадувалось механізм їх виникнення спричиняє перевищення для конкретної особи фізіологічних меж рухів по амплітуді. Такі травматичні ушкодження пов'язані або тягою або зі скручуванням при виконанні певних фізичних вправ.

Хоча спортивні ушкодження і займають не перше місце в загальній структурі травматизму, однак за тяжкістю переломів кісток вони стоять на другому місці після дорожньо-транспортних травм. Тому травматизм під час занять фізкультурою вимагає найпильнішої уваги, вивчення і впровадження профілактичних заходів на всіх етапах фізичного виховання. Профілактика спортивного травматизму – одне з найважливіших завдань сучасного суспільства, яке повинно бути досягнуте, в першу чергу, дотриманням техніки безпеки на заняттях фізкультури.

Висновки. Отже, заняття фізичними вправами позитивно впливають на організм учнів, суттєво підвищують його фізичну працездатність. Але, на жаль, іноді ці заняття супроводжуються травмами і захворюваннями,

що суперечить оздоровчій спрямованості фізичної культури. Робота з профілактики травматизму, захворювань і нещасних випадків на заняттях фізичною культурою є одним з найважливіших завдань вчителя, інструктора з фізичної культури, адміністрації школи спільно з батьками учнів. У зв'язку з тим, що учні на уроках фізкультури займаються в спортивних і гімнастичних залах, на спортмайданчиках, виконують різні вправи, вчителів фізкультури необхідно звертати увагу на знання та дотримання учнями вимог охорони праці, гігієни праці та протипожежної безпеки, а також навчити учнів надавати необхідну першу медичну допомогу потерпілому при різних видах травм. Знання вимог охорони праці, безпеки життєдіяльності необхідні вчителеві не тільки для повноцінного проведення занять, позакласних та позашкільних заходів, а й для того, щоб створити учням умови для праці, навчання та відпочинку, при яких виключалися б будь-які випадки травматизму [14, с. 64].

Отже, профілактику травматизму під час занять фізичною культурою і спортом слід вважати важливою організаційною та медико-педагогічною проблемою, яка має соціальну значущість. Ефективне попередження травматичних ушкоджень при оздоровчих і спортивних тренуваннях залежить від наявності кваліфікованих викладачів, тренерів, лікарів та професійно-компетентного технічного персоналу, які разом із керівниками відомств, установ і освітянських закладів мають здійснювати комплекс організаційно-методичних заходів, спрямованих на постійне удосконалення матеріально-технічного забезпечення та покращення умов проведення тренувальних занять, постійно підвищувати кваліфікацію тренерсько-викладацького складу, дотримуватись дидактичних принципів навчально-виховного процесу і медико-педагогічного контролю занять з фізичного виховання і спорту.

Таким чином аналіз науково-методичної літератури з означеної проблеми виявив, що спортивний травматизм є складною і остаточно невирішеною проблемою. Проведення комплексу профілактичних заходів повинні бути направлені на збереження та зміцнення здоров'я дитини в процесі фізичного виховання. Виконання зазначених вище заходів профілактики сприятиме зниженню травматизму на уроках фізичної культури та під час тренувань і забезпечить оздоровчий вплив фізичної культури на організм підрастаючого покоління.

Література:

1. Ніфака Я. М. Профілактика травматизму під час проведення занять із фізичної культури та спорту / Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2013. № 2. С. 89-93.

2. Бойченко Ю., Білоус К. Профілактика травматизму на уроках фізичної культури і перша долікарська допомога / Фізичне виховання в школі. 2009. № 4. С. 21–24.

3. Гавриленко І.В., Шпак В.П. Формування у студентів вищих педагогічних навчальних закладів готовності до застосування травмопрофілактичних знань у професійній діяльності / Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Науковий журнал. Харків, ХОВНОКУ-ХДАДМ, 2011. № 1. С. 34-37.

4. Мардар Г., Ячнюк І. Запобігання травматизму в процесі підготовки спортсменів / Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Луцьк : РВВ Вежа ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. Т. 3. С. 79-82.

5. Бріжата І. А. Методичні рекомендації для майбутніх учителів фізичної культури з травмопрофілактичної роботи в школі. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. 21 с.

6. Бріжата І. Впровадження технології травмопрофілактики школярів у підготовці майбутніх вчителів фізичної культури / Освіта і здоров'я: Формування фізичної культури, здоров'я дітей, підлітків та молоді в умовах навчальних закладів. Суми: СумДПУ. 2008. С. 36-40.

7. Грубар І.Я. Профілактика травматизму – першорядне завдання вчителя. Метод. посіб. для вчителів. Тернопіль: ТДПУ, 2002. 70 с.

8. Варвінська Н. До викладання курсу «Педагогічні основи профілактики спортивного травматизму» для студентів факультету фізичного виховання / IV Міжнародний науковий конгрес «Олімп. спорт і спорт для всіх: проблеми здоров'я, рекреації, спорт. мед. та реабілітації». Київ. 2000. 282 с.

9. Ключко В., Безкоровайний Д., Звягінцева І. Проведення занять з фізичного виховання та спорту. Х. : ХААМГ, 2004. 52 с.

10. Харченко А.Є. Питання попередження травматизму серед студентів на заняттях з фізичного виховання / Фізичне виховання та спорт в закладах вищої освіти: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Харків, 22 травня 2020 року). Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. С. 135-137.

11. Колос А.О., Підлужняк О.І. Профілактика травматизму під час занять фізичною культурою і спортом. [Електронний ресурс] / Матеріали конференції «Науково-технічна конференція підрозділів Вінницького національного технічного університету», Вінниця, 2021. Режим доступу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2021/paper/view/11924/9963>

12. Мужичок В.О., Слобожанінов П.А. Профілактика та попередження травматизму в фізкультурній та спортивній діяльності студентів ВНЗ / Молодий вчений. 2017. № 3.1. С. 257-261. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3

13. Панасюк О. О., Базюк В. Д., Гребік О. В. Профілактика травматизму у процесі занять фізичним вихованням студентської молоді. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. 2016. Вип. 136. С. 160–163.

14. Шиян Б.М., Грубар І.Я. Шкільний травматизм: причини та шляхи профілактики / Актуальні проблеми розвитку фізичного виховання в навчальних закладах. Чернівці, 2004. С. 68-74.

References:

1. Nifaka Ya. M. (2013). Profilaktyka travmatyzmu pid chas provedennia zaniat iz fizychnoi kultury ta sportu [Injury prevention during physical education and sports classes]. *Fizychnye vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi – Physical education, sports and health culture in modern society* (№ 2), (pp. 89-93). [in Ukrainian].
2. Boichenko Yu. & Bilous K. (2009). Profilaktyka travmatyzmu na urokakh fizychnoi kultury i persha dolikarska dopomoha [Injury prevention in physical education classes and first aid]. *Fizychnye vykhovannia v shkoli - Physical education at school*. (№ 4), (pp. 21–24). [in Ukrainian].
3. Havrylenko I.V. & Shpak V.P. (2011). Formuvannia u studentiv vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv hotovnosti do zastosuvannia travmoprofilaktychnykh znan u profesiinii diialnosti [Formation of students of higher pedagogical educational institutions in readiness for the application of trauma prevention knowledge in professional activities]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu. Naukovyi zhurnal – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports. Scientific journal*. (№1), (pp. 34-37). Kharkiv: KhOVNOKU-KhDADM [in Ukrainian].
4. Mardar H. & Yachniuk I. (2008). Zapobihannia travmatyzmu v protsesi pidhotovky sportsmeniv [Prevention of injuries in the process of training athletes]. *Fizychnye vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi : zb. nauk. prats Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky – Physical education, sport and health culture in modern society: coll. of science works Volyn. national University named after Lesya Ukrainka* (Vols. 3), (pp.79-82). Lutsk: RVV Vezha VNU im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian].
5. Brizhata I. A. (2004). *Metodychni rekomendatsii dlia maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury z travmoprofilaktychnoi roboty v shkoli [Methodological recommendations for future teachers of physical culture on trauma prevention work at school]*. Sumy: SumDPU im. A. S. Makarenka. [in Ukrainian].
6. Brizhata I. (2008). Vprovadzhennia tekhnolohii travmoprofilaktyky shkoliariv u pidhotovtsi maibutnikh vchyteliv fizychnoi kultury [Implementation of trauma prevention technology for schoolchildren in the training of future physical education teachers]. *Osvita i zdorovia: Formuvannia fizychnoi kultury, zdorovia ditei, pidlitkiv ta molodi v umovakh navchalnykh zakladiv – Education and health: Formation of physical culture, health of children, adolescents and young people in the conditions of educational institutions*. (pp. 36-40). Sumy: SumDPU. [in Ukrainian].
7. Hrubar I.Ia. (2002). *Profilaktyka travmatyzmu – pershoriadne zavdannia vchytelia [Injury prevention is a teacher's primary task]*. Ternopil: TDPU [in Ukrainian].
8. Varvinska N. (2000). Do vykladannia kursu «Pedahohichni osnovy profilaktyky sportyvnoho travmatyzmu» dlia studentiv fakultetu fizychnoho vykhovannia [Before teaching the course "Pedagogical foundations of sports injury prevention" for students Faculty of Physical Education]. *IV Mizhnarodnyi naukovyi konhres «Olimp. sport i sport dlia vsikh: problemy zdorovia, rekreatsii, sport. med. ta reabilitatsii» – IV International Scientific Congress "Olymp. sport and sport for all: health problems, recreation, sports. honey. and rehabilitation"*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Klochko V., Bezkorovainyi D., Zviahintseva I. (2004). *Provedennia zaniat z fizychnoho vykhovannia ta sportu [Conducting physical education and sports classes]*. Kharkiv: KhAAMH [in Ukrainian].

10. Kharchenko A.Ie. (2020). Pytannia poperedzhennia travmatyzmu sered studentiv na zaniattiakh z fizychnoho vykhovannia [The issue of injury prevention among students in physical education classes]. *Fizychnе vykhovannia ta sport v zakladakh vyshchoi osvity: materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. (m. Kharkiv, 22 travnia 2020 roku) – Physical education and sports in institutions of higher education: materials of the 1st All-Ukrainian scientific and practical conference. (Kharkov, May 22, 2020)* (pp. 135-137). Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznetsia. [in Ukrainian].

11. Kolos A.O. & Pidluzhniak O.I. (2021) Profilaktyka travmatyzmu pid chas zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom [Injury prevention during physical education and sports]. *Materialy konferentsii «Naukovo-tekhnichna konferentsiia pidrozdiliv Vinnytskoho natsionalnogo tekhnichnogo universytetu» – Materials of the conference "Scientific and technical conference of units of the Vinnytsia National Technical University"*. Retrieved from <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2021/paper/view/11924/9963> Vinnytsia. [in Ukrainian].

12. Muzhychok V.O. & Slobozhaninov P.A. (2017). Profilaktyka ta poperedzhennia travmatyzmu v fizkulturnii ta sportyvni diialnosti studentiv VNZ [Prevention and prevention of injuries in physical culture and sports activities of students university]. *Molodyi vchenyi – A young scientist. (№ 3.1.)*, (pp. 257-261). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3 [in Ukrainian].

13. Panasiuk O.O., Baziuk V.D., Hrebik O.V. (2016). Profilaktyka travmatyzmu u protsesi zaniat fizychnym vykhovanniam studentskoi molodi [Injury prevention in the process of physical education of student youth]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu. Serii: Pedahohichni nauky. Fizychnе vykhovannia ta sport – Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences. Physical education and sports (№136)*, (pp. 160–163). [in Ukrainian].

14. Shyian B.M. & Hrubar I.Ia. (2004). Shkilnyi travmatyzm: prychyny ta shliakhy profilaktyky [School injuries: causes and ways of prevention]. *Aktualni problemy rozvytku fizychnoho vykhovannia v navchalnykh zakladakh – Actual problems of the development of physical education in educational institutions* (pp. 68-74). Chernivtsi. [in Ukrainian].

УДК 371.13

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1052-1063](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1052-1063)

Москаленко Алла Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, тел.: (044) 521-35-38, <https://orcid.org/0000-0002-7905-4532>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ В МАЙБУТНІХ УПРАВЛІНЦІВ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТИ

Анотація. Майбутні управлінці закладами освіти повинні ефективно формувати позитивний імідж у суспільній свідомості на основі стійкої системи професійної етики. Основою останньої слугує фундаментальна підготовка в межах освітньої програми підготовки майбутніх управлінців. Метою публікації є аналіз організаційно-методичних і психолого-педагогічних умов формування сучасної професійної етики майбутніх управлінців закладами освіти. У дослідженні було задіяно ряд загальнонаукових методів: аналіз, синтез, структурно-логічний і порівняльний методи, узагальнення. У статті вивчено специфіку традиційних підходів до формування системи морально-етичної регуляції управлінської діяльності управлінців закладами освіти. Розглянуто основні психолого-педагогічні умови формування професійної етики управлінців в системі освіти, досліджено дефініції організаційно-методичного підґрунтя досліджуваного процесу. Актуалізовано проблематику формування етичних засад професійної діяльності управлінця закладу освіти в умовах євроінтеграційного суспільного розвитку. Розглянуто методичні та педагогічні підходи в концепті сукупності взаємопов'язаних компонентів освітнього процесу. Ідентифіковано потенціал сучасної концепції формування м'яких навичок в управлінця як необхідної передумови організованої та цілеспрямованої управлінської діяльності в умовах сучасного суспільства. Доведено, що організаційно-методичні та психолого-педагогічні умови фахової підготовки управлінців закладами освіти повинні забезпечувати оптимальну основу для професійного зростання, особистісного вдосконалення управлінця освітнього закладу у напрямі розвитку рівня моральної свідомості. Запропоновано стратегічне бачення оптимізації підходу до формування

професійної етики управлінців закладами освіти. Доведено практичну значимість спеціальної методології, тренінгів і програм щодо підвищення самосвідомості та постійного самовдосконалення, що дозволить сформувати стійку систему професійної етики для майбутньої управлінської діяльності в закладі освіти.

Ключові слова: професійна етика, майбутні управлінці закладами освіти, організаційні умови, методичні умови, психологічні умови, педагогічні умови, професійна підготовка, готовність до професійної діяльності.

Moskalenko Alla Mykolaivna PhD (Ped.), Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska St., Kyiv, 01033, tel.: (044) 521-35-38, <https://orcid.org/0000-0002-7905-4532>

ORGANIZATIONAL, METHODOLOGICAL, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL ETHICS IN FUTURE MANAGERS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. Future managers of educational institutions should effectively form a positive image in the public consciousness on the basis of a sustainable system of professional ethics. The basis of the latter is the fundamental training within the educational program for future managers. The purpose of the publication is to analyze the organizational, methodological, psychological and pedagogical prerequisites for the formation of modern professional ethics of future managers of educational institutions. The study involved a number of general scientific methods: analysis, synthesis, structural, logical and comparative methods, generalization. The article examines the specifics of traditional approaches to the formation of a system of moral and ethical regulation of managerial activities of heads of educational institutions. The main psychological and pedagogical conditions for the formation of professional ethics of managers in the education system are considered, the definitions of the organizational and methodological basis of the studied process are investigated. The problem of forming the ethical foundations of the professional activity of the head of an educational institution in the context of European integration of social development is actualized. The methodological and pedagogical approaches in the concept of a set of interrelated components of the educational process are considered. The potential of the modern concept of forming soft skills in the manager as a prerequisite for organized and

purposeful management activities in modern society is identified. It is proved that the organizational, methodological, psychological and pedagogical conditions of professional training of managers of educational institutions should provide an optimal basis for professional growth, personal improvement of the manager of an educational institution in the direction of the level of development of moral consciousness. A strategic vision of optimizing the approach to the formation of professional ethics of educational managers is proposed. The practical significance of a special methodology, trainings and educational programs to increase self-awareness and continuous self-improvement is proved, which will allow to form a sustainable system of professional ethics for future management activities in the educational sphere.

Keywords: professional ethics, future managers of educational institutions, organizational conditions, methodological conditions, psychological conditions, pedagogical conditions, professional training, readiness for professional activity.

Постановка проблеми. Унаслідок безперервної динаміки суспільних відносин, концепція формування професійної етики в межах управлінської діяльності зазнає суттєвих змін. Зокрема, сучасний управлінець закладу освіти повинен не лише володіти навичками застосовування на практиці загальноприйнятих правил професійної етики, але й реалізовувати власні внутрішні моральні переконання, сприяти налагодженню комунікаційного процесу, підвищенню ефективності діяльності закладу освіти.

Ефективна система формування професійної етики як детермінанта професійної діяльності управлінця підвищує вмотивованість здобувачів освіти щодо здобуття необхідних компетентностей. При цьому, організаційно-методичні та психолого-педагогічні умови процесу навчання майбутніх управлінців повинні забезпечувати не лише формування норм і принципів поведінкових реакцій управлінця, але й сприяти вдосконаленню морального базису особистісного розвитку здобувачів освіти, адже сучасні заклади освіти потребують управлінця, що володіє сформованою системою морально-етичних цінностей, а також здатністю безперервно розвивати та вдосконалювати їх. У зв'язку із цим, проблема забезпечення належних методичних та психолого-педагогічних умов формування професійної етики в майбутніх управлінців установи освітньої сфери позиціонується на сьогодні особливо актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика вдосконалення системи формування професійної етики управлінців закладами освіти досліджується сучасними вченими. Вагомий внесок у формування

концептуальної методологічної основи педагогічних процесів у даній сфері здійснили вчені Н. Безлюдна, Н. Дудник [1], Д. Лєвіт, Т. Євтухова [2], А. Титаренко [3]. Низкою авторів, зокрема, Т. Молнар [4], І. Клецун, В. Кобаль [5], Ю. Котельникова, Д. Касьмін [6], Л. Коваль [7], М. Лісніченко, Д. Плинокос, О. Галан [8], досліджено аспекти формування професійної етики управлінця закладу освіти на основі моральної парадигми особистісного світосприйняття та безперервного саморозвитку. Окрім іншого, вчені обґрунтовують психологічні аспекти методичних підходів, актуалізуючи усталені суспільні норми моралі в контексті індивідуалізації освітнього процесу. Зарубіжними дослідниками А. Carroll [9], А. Bauman, С. Lусу [10] аналізується зв'язок моральної парадигми діяльності управлінців та методико-педагогічного підґрунтя закладу освіти, де проходить підготовка управлінців.

Аналітика публікацій і наукових результатів діяльності сучасних вчених свідчить, що проблема формування професійної етики майбутніх управлінців закладами освіти актуалізується на тлі євроінтеграційного поступу освітнього середовища в Україні. Разом із тим, система підготовки майбутніх управлінців закладами освіти в контексті психолого-педагогічних та організаційно-методичних підходів до формування професійної етики на сьогодні досліджена фрагментарно.

Мета статті – аналіз організаційно-методичних та психолого-педагогічних умов формування сучасної професійної етики майбутніх управлінців закладами освіти.

Виклад основного матеріалу. Загалом, формування професійної етики в майбутніх управлінці закладами освіти – це не лише можливість самовираження та самопрезентації, демонстрації цільовій аудиторії найважливіших особистісних та професійно-ділових рис, управлінських навичок, а й дієвий механізм впливу на колектив закладу освіти під час повсякденної професійної діяльності. Ґрунтовний теоретичний аналіз категорії професійної етики в різних галузях науки дозволяє виокремити спільні та необхідні складові при формуванні позитивного іміджу управлінця, зокрема, моральні та культурні цінності, знання та врахування індивідуальних психологічних особливостей цільової аудиторії, комунікативні та організаторські (управлінські) навички. Професійна етика повинна відображати індивідуально-психологічні особливості її носія, тобто не бути вигаданою і штучною. Управлінець повинен демонструвати такі особистісні та професійні якості, які викликатимуть у цільової аудиторії бажання до особистісного розвитку.

Успішний стиль професійної етики управлінців закладами освіти сприяє не лише їх професійній адаптації та формуванню позитивного іміджу, а й успішному виконанню завдань підпорядкованим йому

колективом. Значну роль у формуванні професійної етики в майбутніх управлінців закладами освіти відіграє адаптація їх до своєї перспективної професійної діяльності. Саме у процесі адаптації до діяльності формується стиль "успішних" управлінців, який характеризується самостійністю, практичною спрямованістю, енергійністю та оптимізмом, розвиненими організаторськими та комунікативними здібностями, високою мотивацією до досягнення практичних результатів, адекватною самооцінкою. Адаптацію до майбутньої професійної діяльності доцільно активно розвивати ще під час освітнього процесу [2].

Управлінці закладами освіти в межах професійної діяльності повинні виходити із чітко окреслених граней власної морально-етичної парадигми, із урахуванням актуальних запитів і викликів. Рівень розвитку моральної свідомості, що знаходить вираження у практичних аспектах культури поведінки, почуттів та свідомості, детермінує рівень моральної культури управлінця [7]. До останньої дослідники відносять, першочергово, етичні переконання та знання, світоглядні позиції, навички поваги та довіри, вміння співпереживати.

Зарубіжний досвід формування професійної етики управлінців закладами освіти демонструє певні закономірності. Ціннісно-мотиваційними складовими, при цьому, виступають значущі особистісні та професійні риси, зокрема, рівень професійної відповідальності, лідерські якості, які сприймаються оточуючими як харизматичні, належний рівень професійної компетентності, супутні м'які навички управлінця.

Організаційно-методичними умовами формування професійної етики є:

- залучення студентів у практичну самостійну діяльність, що передбачає моральну етичність, відповідальність, толерантність, гідність та зумовлює прояв професійної етики;
- моделювання професійно-орієнтованих завдань для розв'язання моральних колізій;
- виховання ціннісного ставлення до професійної етики в позааудиторній та аудиторній роботі;
- активізація процесів самодослідження і самовивчення майбутніх управлінців, які передбачають роботу з конкретними дослідно-діагностичними методиками, тренінгами самопізнання і пізнання інших, з нетрадиційними, інтерактивними способами освіти.

Очевидно, що психолого-педагогічні умови навчання майбутніх управлінців закладами освіти повинні сприяти формуванню та укріпленню таких професійно значущих якостей, як рівень інтелекту; мотивація та цілеспрямованість; сила волі; лідерські та організаторські якості;

фізичний розвиток; відповідальність; швидкість прийняття рішень; увага; психологічна стійкість; стійкість до зовнішніх подразників; рівень професійних знань, умінь, навичок. Наявність вищезазначених якостей та їх сформованість на достатньому рівні сприяють здатності управляти колективом і, в свою чергу, є одним із факторів формування позитивного іміджу управлінця. Але процес формування та вдосконалення необхідних для професійної етики лідера рис не є одномоментним, а має свою послідовність та логіку, що має бути забезпечено організаційно-методичним і психолого-педагогічним підґрунтям в умовах закладу освіти [9]. Важливу роль у цьому процесі відіграє систематична самооцінка здобувачами освіти ступеня сформованості професійно значущих рис.

Психолого-педагогічні умови формування професійної етики в майбутніх управлінців закладами освіти передбачають:

- розвиток мотиваційної сфери особистості, що містить: спонукальний елемент діяльності, який одночасно відіграє роль регулятора (професійне покликання – потяг до професії, заснований на знанні її призначення; професійні наміри – усвідомлене ставлення до певного виду професійної діяльності; ціннісні орієнтації в професійній діяльності – вироблені суспільством і прийняті особистістю підстави оцінки мети праці, система духовних цінностей, професійний менталітет, норми професійної етики; мотиви професійної діяльності – внутрішні спонукання, що визначають спрямованість активності людини у професійній поведінці в цілому, в орієнтації людини на різні аспекти професійної діяльності;
- розвиток професійних домагань (прагнення досягти певного рівня професійної діяльності, який обирає сама людина, знаючи свої попередні результати) та професійних очікувань (уявлення про свої можливі успіхи, стосунки з колегами);
- формування професіоналізму – системної сукупності особистісних, ідейно-світоглядних, ділових, професійних і моральних якостей особи;
- інтеграцію психологічних новоутворень: прийняття відповідальності за прийняті рішення; особистісна вихованість; достатня й адекватна самокритика; соціально орієнтована основа мотивів, дій; операційна сфера психіки, що забезпечує виконавчу частину професійної діяльності і значною мірою впливає на якість результату [1];
- формування комунікаційної (ефективне спілкування, вміння слухати та переконувати, здібність до чіткого та грамотного висловлювання думок та ідей), міжкультурної та інформаційно-цифрової компетентності;

- опанування навичок формування позитивних відносин, зокрема, налаштованість на співпрацю та командну взаємодію, врегулювання конфліктних ситуацій, вміння вибудовувати довірливі дружні відносини;
- навички soft skills щодо аспектів особистісного розвитку, зокрема, здатність до самоконтролю та безперервного саморозвитку, вміння працювати у стресовій ситуації та долати її наслідки, належний рівень інноваційного мислення та креативності; терпіння та наполегливості, знань та моніторингу нових можливостей, встановлення чіткої цілі та знаходження шляхів для подолання труднощів;
- цілеспрямоване використання й інваріантність змісту навчальних дисциплін як засобу формування пізнавальної діяльності.

Вміння поєднувати професійні та м'які навички буде мінімізувати ризики в роботі, а володіння емоційним інтелектом допомагає досягнути значно вищих результатів у розвитку професійної етики. Серед специфічних особливостей управлінської діяльності і вимог, що пред'являються до компетентностей управлінців закладами освіти, при цьому, виокремлюються організованість, субординація і чітка ієрархічність, нормованість, законодавча регламентованість професійних взаємин, придушення особистих інтересів та потреб, необхідність наявності вищих ідей та цінностей [10]. Із метою успішного формування професійної етики майбутніх управлінців закладами освіти необхідним є певний рівень суб'єкт-об'єктних якостей (старанність, дисциплінованість, вимогливість тощо) та суб'єкт-суб'єктних якостей (комунікативність, емпатія, рефлексія, емоційно-вольова стабільність). Водночас, досвідчені психологи визнають такі професійно ціннісні якості як обережність та обачність, пильність, передбачливість, добросовісність, уважність, розсудливість, терплячість [6].

Реалізація успішної комунікативної діяльності в межах професійної етики виступає базисом налагодження результативної командної роботи та колективної роботи на результат. Здатність до конкретного та прийняттого висловлювання думок, репрезентації ідей, вміння вислухати діаметрально протилежні позиції та оперативно вирішувати конфліктні ситуації є вагомими компонентами успішної комунікації [12]. Навички інноваційності та креативності, що входять до категорії soft skills, нерідко виступають пріоритетними компонентами алгоритму успішного розвитку управлінця. Креативна позиція дає змогу шукати нові підходи до вирішення поточної проблематики та розробки інноваційних конкурентоспроможних продуктів.

Вміння ефективно аналізувати масиви інформації, акумулювати та інтерпретувати її, а також приймати рішення на основі отриманих даних

формують навички аналітичної діяльності в межах методично-педагогічної концепції процесу підготовки майбутніх управлінців [13]. Окреслені вміння дають змогу максимально ефективно реалізовувати аналітичні процеси, розробляти оптимальні плани дій та здійснювати стратегічне планування, дотримуючись норм професійної етики. Здобувачам освіти необхідно розвивати власні навички soft skills із залученням спеціальної методології, тренінгів і програм, шляхом підвищення самосвідомості та постійного самовдосконалення, що дозволить сформувати стійку систему професійної етики для майбутньої практичної управлінської діяльності.

Формування професійної етики в межах фахової підготовки майбутніх управлінців закладами освіти повинна вибудовуватися згідно з основними завданнями викладання в сучасній вищій школі. Фундаментальність підготовки забезпечує їхню мобільність, здатність оволодіння оновленою інформацією, новими діагностичними та корекційними процедурами. Важливо підкреслити, що проблема фундаментальності особливо складна у підготовці майбутніх практичних управлінців з огляду на протиріччя, зумовлені значною кількістю дисциплін навчального плану і необхідністю одночасно забезпечити глибину і широту освіти [4]. Фундаментальність досягається шляхом спрямування освітнього процесу на оволодіння закономірностями науки управління і формування методів пізнання на базі цієї науки, що визначаємо як специфічну особливість організаційно-методичних умов підготовки майбутніх управлінців закладами освіти. Водночас, повинно забезпечуватися оптимальне співвідношення всіх навчальних дисциплін навчального плану: гуманітарних і соціально-економічних, загальнонаукових і професійно-прикладних.

У цілому, педагогічні умови зумовлюють функціонування всього освітнього процесу, тобто визначає процеси передачі знань, умінь, навичок, компетентностей, розвитку навчальної мотивації, навичок активної мисленнєвої діяльності, а також формування науково обґрунтованих поглядів, переконань і творчої індивідуальності студентів. Метою реалізації педагогічних умов у досліджуваному контексті є забезпечення навчально-організаційного та науково-методичного супроводу формування професійної етики майбутніх управлінців у закладах вищої освіти.

Очевидно, що сучасні соціально-економічні умови вимагають інноваційних підходів до управління закладами освіти з метою забезпечення їх високої ефективності та конкурентоздатності. Основними принципами формування морально-етичних норм діяльності управлінців

зкладами освіти позиціонуються основоположні моральні концепції та ціннісно-ідеологічні засади життя суспільства, котрі формуються та укріплюються в межах процесу здобуття фахової підготовки майбутніх управлінців закладами освіти.

Висновки. Першоджерелом формування професійної етики в майбутніх управлінців закладами освіти позиціонується система організаційно-методичних та психолого-педагогічних умов в межах здобуття фахової компетентності в закладі вищої освіти. Процес формування професійної етики управлінця визначається як динамічний та цілеспрямований процес, основними концептами якого позиціонуються особистий досвід взаємодії, суспільний досвід та громадська думка.

Основними психологічними механізмами формування професійної етики майбутніх управлінців закладами освіти варто виокремити професійну самооцінку, професійну самосвідомість та професійну ідентичність. Професійна самосвідомість, при цьому, активно сприяє формуванню у здобувачів освіти перспективного бачення власного професійного розвитку, впевненості в собі, інтеграції в управлінську діяльність. Ефективна цілеспрямована навчальна діяльність щодо формування професійної етики управлінця закладом освіти повинна бути організована із урахуванням основних змістових елементів морально-етичних норм, а також мати в підґрунті конкретну ціль формації, у вигляді ідеального уявлення результатів цього виду діяльності, з обов'язковим врахуванням специфічних особливостей і механізмів.

У результаті проведеного дослідження було визначено сутність організаційно-методичних та психолого-педагогічних умов формування професійної етики в майбутніх управлінців закладами освіти, ідентифіковано їх роль у процесі формування успішної кар'єри, обґрунтовано структуру досліджуваного об'єкту. Сучасна концепція soft skills має на меті формування у фахівців інформаційно-цифрової, комунікаційної та міжкультурної компетентності, як важливого підґрунтя їх професійної етики. Необхідність постійного самовдосконалення в аспектах м'яких навичок і цифрової компетентності на нинішньому етапі розвитку суспільства зумовлена специфічними вимогами до професійних значущих якостей, що характеризуються інноваційним змістом та конкретизованою спрямованістю професійної діяльності згідно цифрових змін на ринку праці.

Формування стійкої системи професійної етики в майбутніх управлінців закладами освіти в контексті динаміки вимог сучасного суспільства вимагає вдосконалення практичної методології та навчальних програм щодо підвищення самосвідомості та постійного самовдосконалення.

Література:

1. Безлюдна Н. В., Дудник Н. В. Використання кейс-стаді в процесі формування професійно-етичної компетентності майбутніх менеджерів освіти під час прийняття управлінських рішень. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2022. № 2. С. 106–114. <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/15646>
2. Левіт Д., Євтухова Т. Розвиток soft skills у контексті сталого розвитку освіти. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. № 12(1). С. 57–62. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i1-008>
3. Титаренко А. Методи, форми і технології формування професійного іміджу майбутніх керівників закладів освіти: стан проблеми та сучасні тренди. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 14 (28).
4. Молнар Т. І. Професійні вимоги до менеджера освіти в контексті сучасних реформ. *Наука майбутнього: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених*. 2022. № 1(9). С. 104–110. <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/9088>
5. Клецул І. Б., Кобаль В. І. Категоріально-понятійне поле проблеми підготовки менеджерів закладів освіти до управління науково-методичною роботою в умовах магістратури. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка*. 2024. № 4. <https://doi.org/10.54929/2786-9199-2024-4-09-02>
6. Котельникова Ю. М., Касьмін Д. С. Важливість розвитку soft skills в умовах сучасного ринку праці. *Methods of solving complex problems in science: XVI International Scientific and Practical Conference*. 2023. Prague, Czech Republic. С. 117–120. <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/29354>
7. Коваль Л. В. Ціннісні орієнтири професійної освіти: методичний аспект. *Наукові записки БДПУ*. 2021. DOI 10.31494/2412-9208-2021-1-2-239-246
8. Лісніченко М., Плинокос Д., Галан О. Проблеми трансформації соціально-трудових відносин зайнятості в умовах цифровізації економіки. *Економіка та суспільство*. 2023. №50. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-52>
9. Carroll A. B. Corporate social responsibility: Perspectives on the CSR construct's development and future. *Business & Society*. 2021. № 60 (6). P. 1258–1278. <https://doi.org/10.1177/00076503211001765>
10. Bauman A., Lucy C. Enhancing entrepreneurial education: Developing competencies for success. *The International Journal of Management Education*. 2021. №19(1). <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2019.03.005>
11. Gorski A., Ranf E., Badea D., Halmaghi E., Gorski H. Education for Sustainability – Some Bibliometric Insights. *Sustainability*. 2023. №15(20). <https://doi.org/10.3390/su152014916>
12. Діжак Т. Управління компетентнісним розвитком керівника закладу загальної середньої освіти. *Наукові інновації та передові технології*. 2021. №1(1). [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2021-1\(1\)-160-171](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2021-1(1)-160-171)
13. Смолич Д. В. Культура та етика керівника в управлінні організацією. *Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»*. 2021. №18 (71). С. 180–191. [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2021-18\(71\)-20](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2021-18(71)-20)
14. Ogunfowora B., Maerz A., Varty C. T. How do leaders foster morally courageous behavior in employees? Leader role modeling, moral ownership, and felt obligation. *Journal of Organizational Behavior*. 2021. № 42 (4). P. 483–503. <https://doi.org/10.1002/job.2508>
15. Žalėnienė I., Pereira P. Higher education for sustainability: A global perspective. *Geography and Sustainability*. 2021. № 2 (2). P. 99–106. <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2021.05.001>

References:

1. Bezliudna, N. V., & Dudnyk, N. V. (2022). Vykorystannia keis-stadi v protsesi formuvannia profesiino-etychnoi kompetentnosti maibutnikh menedzheriv osvity pid chas pryiniattia upravlinskykh rishen [The use of case studies in the process of forming the professional and ethical competence of future education managers in making managerial decisions]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*, 2, 106–114. Retrieved from: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/15646> [in Ukrainian]
2. Lievit, D., & Yevtukhova, T. (2024). Rozvytok soft skills u konteksti staloho rozvytku osvity [Development of soft skills in the context of sustainable development of education]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 12(1), 57–62. Retrieved from: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i1-008> [in Ukrainian]
3. Tytarenko, A. (2023). Metody, formy i tekhnolohii formuvannia profesiinoho imidzhu maibutnikh kerivnykiv zakladiv osvity: stan problemy ta suchasni trendy [Methods, forms and technologies of forming the professional image of future heads of educational institutions: state of the problem and current trends]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovations and advanced technologies*, 14 (28). [in Ukrainian]
4. Molnar, T. I. (2022). Profesiini vymohy do menedzhera osvity v konteksti suchasnykh reform [Professional requirements for an education manager in the context of modern reforms]. *Nauka maibutnoho: zbirnyk naukovykh prats studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh – Science of the future: a collection of scientific works of students, graduate students and young scientists*, 1(9), 104–110. Retrieved from: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/9088> [in Ukrainian]
5. Kletsun, I. B., & Kobal, V. I. (2024). Katehorialno-poniatiine pole problemy pidhotovky menedzheriv zakladiv osvity do upravlinnia naukovo-metodychnoiu robotoiu v umovakh mahistratury [Categorical and conceptual field of the problem of training managers of educational institutions to manage scientific and methodological work in the conditions of the magistracy]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pedahohika – Problems of modern transformations. Series: Pedagogy*, 4. Retrieved from: <https://doi.org/10.54929/2786-9199-2024-4-09-02> [in Ukrainian]
6. Kotelnikova, Yu. M., & Kasmin, D. S. (2023). Vazhlyvist rozvytku soft skills v umovakh suchasnoho rynku pratsi [Categorical and conceptual field of the problem of training managers of educational institutions to manage scientific and methodological work in the conditions of the magistracy]. *Methods of solving complex problems in science: XVI International Scientific and Practical Conference – Problems of modern transformations. Series: pedagogy*, 117–120. Prague, Czech Republic. Retrieved from: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/29354> [in Ukrainian]
7. Koval, L. V. (2021). Tsinnisni oriientyry profesiinoi osvity: metodychnyi aspekt [Value orientations of vocational education: methodological aspect]. *Naukovi zapysky BDPU – Scientific notes of BSPU*. Retrieved from: DOI 10.31494/2412-9208-2021-1-2-239-246 [in Ukrainian]
8. Lisnichenko, M., Plynokos, D., Halan, O. (2023). Problemy transformatsii sotsialno-trudovykh vidnosyn zainiatosti v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Problems of transformation of social and labor relations of employment in the conditions of digitalization of the economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 50. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-52> [in Ukrainian]

9. Carroll, A. B. (2021). Corporate social responsibility: Perspectives on the CSR construct's development and future. *Business & Society*, 60(6), 1258–1278. <https://doi.org/10.1177/00076503211001765>

10. Bauman, A., & Lucy, C. (2021). Enhancing entrepreneurial education: Developing competencies for success. *The International Journal of Management Education*, 19(1). Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2019.03.005>

11. Gorski, A., Ranf, E. Badea, D., Halmaghi, E., & Gorski, H. (2023). Education for Sustainability – Some Bibliometric Insights. *Sustainability*, 15(20). Retrieved from: <https://doi.org/10.3390/su152014916>

12. Dizhak, T. (2021). Upravlinnia kompetentnisnym rozvytkom kerivnyka zakladu zahalnoi serednoi osvity [Managing the competence development of the head of a general secondary education institution]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific innovations and advanced technologies*, 1(1). Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2021-1\(1\)-160-171](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2021-1(1)-160-171)

13. Smolych, D. V. (2021). Kultura ta etyka kerivnyka v upravlinni orhanizatsiieiu [Culture and ethics of the head in the management of the organization]. *Ekonomichni nauky. Seriya «Rehionalna ekonomika» – Economic Sciences. Regional Economics Series*, 18 (71), 180–191. Retrieved from: [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2021-18\(71\)-20](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2021-18(71)-20)

14. Ogunfowora, B., Maerz, A., & Varty, C. T. (2021). How do leaders foster morally courageous behavior in employees? Leader role modeling, moral ownership, and felt obligation. *Journal of Organizational Behavior*, 42 (4), 483–503. Retrieved from : <https://doi.org/10.1002/job.2508>

15. Žalėnienė, I., & Pereira, P. (2021). Higher education for sustainability: A global perspective. *Geography and Sustainability*, 2(2), 99–106. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/j.geosus.2021.05.001>

УДК 373.2.091.2:001.895(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1064-1076](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1064-1076)

Найда Руслана Григорівна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-6521-8233>.

Панченко Оксана Олександрівна доктор філософії, старший викладач кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, вул. О. Дашкевича, 24, м. Черкаси, 18000, тел.: (047) 231-72-83, <https://orcid.org/0000-0001-8911-7544>.

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ СТВОРЕННЯ РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто особливості створення розвивального середовища в закладах дошкільної освіти, включаючи аналіз змісту і наповнення розвивальних осередків, а також розкрито основні принципи та стратегії їх організації. Авторами розглянуто сучасні підходи до проектування освітнього простору, зокрема використання інноваційних технологій та інтеграцію різноманітних освітніх осередків. Підкреслено значення розвивального середовища, яке стимулює критичне мислення, творчість, соціальні навички та самостійність дітей.

Авторами проаналізовано особливості створення розвивального середовища в закладах дошкільної освіти, який охоплює різні складові залежно від сфери життєдіяльності дитини, зокрема обґрунтовано ігровий осередок, куточок усамітнення (мрій та відпочинку), природознавчий осередок, народознавчий осередок, читацький (книжковий) осередок, музично-спортивний осередок, осередок творчості, родинний осередок.

Схарактеризовано принципи організації осередків в ЗДО, а саме: принцип дистанції, принцип активності, принцип стабільності-динамічності, принцип комплектації, принцип поєднання звичних і неординарних елементів, принцип трансформування, принцип емоційності середовища, індивідуальної комфортності та емоційного благополуччя дитини та дорослого.

Зміст статті розкриває інноваційні стратегії створення розвивального середовища в умовах закладу дошкільної освіти. Основний акцент

зроблено на інтеграцію сучасних цифрових технологій в освітній процес, гнучку організацію простору, розвиток сенсорних та інтерактивних зон, розробку адаптивних та модульних зон, підтримку екологічних рішень для забезпечення особистісно-орієнтованого підходу до задоволення пізнавальних потреб дітей дошкільного віку.

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, вихователь закладу дошкільної освіти, діти дошкільного віку, розвивальне середовище, розвивальні осередки.

Naida Ruslana Hryhorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool Education, State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», Odesa, <https://orcid.org/0000-0002-6521-8233>.

Panchenko Oksana Oleksandrivna PhD, Senior Lecturer at the Department of Preschool and Special Education, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 24 O. Dashkevich St., 24, Cherkasy, 18000, tel.: (047) 231-72-83, <https://orcid.org/0000-0001-8911-7544>.

INNOVATIVE STRATEGIES FOR CREATING A DEVELOPMENTAL ENVIRONMENT IN PRE-SCHOOL EDUCATION

Abstract. The article examines the peculiarities of creating a developmental environment in preschool education institutions, including an analysis of the content and content of developmental centers, and also reveals the main principles and strategies of their organization. The authors considered modern approaches to the design of educational space, in particular, the use of innovative technologies and the integration of various educational centers. The importance of creating an environment that stimulates critical thinking, creativity, social skills and independence of children is emphasized.

The authors analyzed the peculiarities of creating a developmental environment in preschool education institutions, which includes various components depending on the child's sphere of activity, in particular, a play center, a corner of solitude (dreams and rest), a natural history center, an ethnology center, a reading (book) center, a music and sports center are substantiated. , a center of creativity, a family center.

The principles of organization of centers in the ZDO are characterized, namely: the principle of distance, the principle of activity, the principle of

stability-dynamism, the principle of assembly, the principle of combining ordinary and extraordinary elements, the principle of transformation, the principle of emotionality of the environment, individual comfort and emotional well-being of children and adults.

The content of the article reveals innovative strategies for creating a developmental environment in the conditions of a preschool education institution. The main emphasis is placed on the integration of modern digital technologies into the educational process, flexible organization of space, development of sensory and interactive zones, development of adaptive and modular zones, support of ecological solutions to ensure a person-oriented approach to meeting the cognitive needs of preschool children.

Keywords: preschool education institution, preschool teacher, preschool children, developmental environment, developmental centers.

Постановка проблеми. Актуальність створення інноваційного розвивального середовища у закладах дошкільної освіти визначається потребою забезпечення всебічного розвитку дитини відповідно до сучасних освітніх стандартів та вимог суспільства. В умовах швидких змін у соціокультурному середовищі, викликаних глобалізацією та цифровізацією, традиційні підходи до організації розвивального простору в закладах дошкільної освіти не повною мірою відповідають пізнавальним потребам дітей, потребам в їх розвитку критичного мислення, творчості та соціальних навичок, що стає все більш важливим в умовах сучасного світу. Відтак, виникає необхідність у впровадженні інноваційних стратегій, що дозволяють створити розвивальне середовище в умовах закладу дошкільної освіти, яке сприятиме гармонійному розвитку дітей дошкільного віку.

Поряд з цим, розвивальне середовище, організоване на засадах інноваційних підходів, забезпечує гнучкість та адаптивність освітнього процесу, враховує індивідуальні особливості та потреби кожної дитини дошкільного віку, стимулює її активність та самостійність. Це, в свою чергу, сприяє формуванню у дітей ключових компетентностей, необхідних для подальшого навчання та життя в умовах сучасного суспільства. Таким чином, створення інноваційного розвивального середовища є важливим напрямом у підвищенні якості дошкільної освіти, що обумовлює актуальність дослідження проблеми щодо ефективного впровадження інноваційних стратегій у практику роботи закладів дошкільної освіти.

Мета статті полягає в обґрунтуванні особливостей створення розвивального середовища в умовах закладах дошкільної освіти, аналізі

змісту й наповнення розвивальних осередків, розкритті основних принципів та стратегій організації ефективного розвивального середовища, яке сприятиме гармонійному розвитку дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретико-методологічних аспектів проблеми вказує на підвищену увагу сучасних педагогів до особливостей проектування розвивального середовища в закладах дошкільної освіти. Зокрема, питанням створення ефективного розвивального простору присвячено праці таких вчених, як О. Борисової, О. Ковшар, Л. Лохвицької, С. Смолюк та інших. У своїх роботах вони детально аналізують структурні компоненти розвивального середовища, методи його організації, а також інноваційні підходи до його проектування.

Роль розвивального середовища у розвитку дитини дошкільного віку є предметом ґрунтовних досліджень й багатьох інших науковців серед яких: А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Кашук, Р. Корендо, О. Кононко, К. Крутій, Т. Поніманська та інші. Науковці зосереджують увагу на значенні розвивального середовища у формуванні ключових компетентностей дитини, її соціалізацію та емоційний розвиток. Результати досліджень науковців підтверджують, що якісно організоване розвивальне середовище є визначальним фактором у гармонійному розвитку дітей дошкільного віку, сприяючи формуванню у них пізнавальних інтересів, розвитку творчих здібностей, соціальних навичок та емоційної стійкості, що є необхідними для успішної адаптації дитини до подальшого навчання та життя в цілому.

Виклад основного матеріалу. В умовах закладу дошкільної освіти організація розвивального середовища набуває особливої значущості, оскільки є ключовим елементом у забезпеченні всебічного розвитку дитини. Розвивальне середовище формує основу для активної пізнавальної діяльності, сприяє розвитку інтелектуальних здібностей дитини, емоційного інтелекту, а також соціальних та комунікативних навичок, необхідних для успішної адаптації в суспільстві. Актуальність теми обумовлена тим, що вдала організація розвивального середовища сприяє розумовому, інтелектуальному, сенсорному, когнітивному, естетичному, емоційному розвитку дитини; мотивує дітей до участі у різних видах діяльності та пізнання навколишньої дійсності; забезпечує потреби та інтереси дитини. Відповідно, завдання педагога в першу чергу полягає в тому, щоб створити такий розвивальний простір у якому дитина буде активно діяти, спілкуватися, отримувати знання, розвивати свої уміння та навички.

У контексті досліджуваної проблеми важливим стає визначення поняття «розвивальне середовище». Зокрема, Т. Поніманська під термі-

ном «розвивальне середовище» розуміє комплекс матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних, психолого-педагогічних умов, що забезпечують організацію життя дітей і дорослих [1, с. 55]. За визначенням О. Ковшар, розвивальне середовище – це свого роду «клімат» в якому зростає дитина, тому його культивування має стати смисловим центром інноваційних удосконалень освіти [2, с. 95]. У педагогічних дослідженнях О. Писарчук здійснено детальний аналіз різних аспектів створення освітнього (розвивального) середовища. Учена зазначає, що розвивальне середовище є спеціально організованою системою умов, яка спрямована на забезпечення освітнього процесу, особистісного розвитку та формування дітей відповідно до педагогічних цілей та завдань [3].

Таким чином, можна зробити висновок, що більшість сучасних науковців розглядають розвивальне середовище як сукупність умов (природних і соціально-культурних предметних засобів) найближчого розвитку дитини, становлення її творчих здібностей, що забезпечують різноманітність діяльності дитини в закладі дошкільної освіти та має вплив на розвиток особистості дошкільника.

Сучасні підходи до створення розвивального середовища (як от: особистісно-орієнтований, інтегративний, діяльнісний, компетентнісний) базуються на комплексному врахуванні різних аспектів життєдіяльності дітей, зокрема пізнавальної, соціальної, емоційної та фізичної активності. Особливе місце в цьому процесі займає структуризація простору, яка передбачає створення різних осередків, які відповідають конкретним аспектам діяльності дітей. Зокрема, виділяють: *ігровий осередок, куточок усамітнення (мрій та відпочинку), природознавчий осередок, народознавчий осередок, читацький (книжковий) осередок, музично-спортивний осередок, осередок творчості, родинний осередок* [4]. Кожен з таких осередків має своє специфічне значення і відіграє важливу роль у розвитку окремих компетенцій та навичок. Розглянемо й проаналізуємо детальніше.

Одним із ключових компонентів розвивального середовища в закладах дошкільної освіти є *ігровий осередок*. Його основна мета полягає в створенні умов для активної маніпуляції дитини з предметами, що сприяє розвитку навичок складання, роз'єднання та порівняння об'єктів. Ігрове середовище також стимулює розвиток театральних і акторських здібностей під час організації театралізованих ігор і сприяє сенсорному та інтелектуальному вихованню через виконання спеціальних ігрових завдань і вправ. Крім того, за допомогою сюжетно-рольових ігор дитина поступово знайомиться з різними аспектами життя дорослих, що є важливою складовою соціалізації [5].

Для забезпечення виконання основних функцій ігрового середовища воно повинно бути наповнене різноманітними іграшками, простими декораціями, елементами костюмів для ігор-драматизацій, настільними дидактичними іграми, такими як лото, доміно чи мозаїки. Таким чином, ігровий осередок включає в себе ігрове поле, спеціальне обладнання, різні види іграшок та атрибутики, а також інші матеріали, необхідні для активної ігрової діяльності дітей [6, С. 138].

Окрему увагу варто приділити розвивальному осередку для організації маніпулятивних ігор, що спрямовані на розвиток мовленнєвих навичок, письма та формування елементарних математичних уявлень у дітей. Маніпулятивний осередок націлений на створення умов для активізації інтелектуальних здібностей дошкільників і повинен включати в себе різні лічильні матеріали, кубики з цифрами та літерами, абетки, а також широкий спектр дидактичних ігор. Крім того, для подальшого розвитку інтелектуальних здібностей дітей та вдосконалення їхніх розумових здібностей варто передбачити створення комп'ютерного осередку, що сприяє інтеграції сучасних технологій у освітній процес [7].

Створення сенсорних і інтерактивних зон у розвивальному середовищі певною мірою сприяє розвитку у дітей сенсорних і моторних навичок, а також розвитку їхньої творчості і пізнавальної діяльності. Сенсорні ігрові зони можуть включати матеріали з різними текстурами, кольорами і формами, що дозволяє дітям досліджувати та вивчати навколишній світ через тактильні та візуальні стимули. В той же час, інтерактивні зони можуть включати елементи, що реагують на дії дітей, такі як сенсорні панелі, що світяться, або звукові системи, що активуються при дотику.

Наявність умов для відпочинку дітей у групах закладів дошкільної освіти є надзвичайно важливою складовою освітнього середовища. Одним із таких елементів є *куточок усамітнення (мрій та відпочинку)*, який спрямований на створення умов для відпочинку дитини від групової активності, зосередження на власних думках і емоціях, а також відновлення емоційної рівноваги. Цей простір не лише сприяє фізичному відпочинку, але й стимулює розвиток дитячої фантазії та уяви, оскільки створює атмосферу, що сприяє зануренню в гру або творчий процес. Важливо, щоб куточок усамітнення був комфортним і безпечним, оскільки саме він допомагає дітям сформувати позитивні емоції, відчуття спокою та внутрішнього задоволення, що є необхідними для їх гармонійного розвитку [2].

Природознавчий осередок розвивального середовища відіграє ключову роль у формуванні у дітей любові та відповідального ставлення

до навколишнього середовища. У межах природничого осередку педагогу варто забезпечити наявність кімнатних рослин, об'єктів тваринного світу, гербаріїв і різноманітних природних матеріалів. Такий простір не лише сприятиме ознайомленню з природою, а й заохочуватиме дітей до постійної турботи про живі організми, що сформує у них екологічну свідомість та відповідальність за збереження довкілля.

Важливого значення у формуванні національних почуттів, патріотизму, любові до рідного краю відіграє *народознавчий осередок*, який передбачає наявність національної та народної символіки, різноманітних атрибутів для відтворення народних обрядів і свят. Народознавчий осередок спрямований на ознайомлення дітей з культурною спадщиною, традиціями та звичаями рідного краю. Зокрема в ньому можуть розміщуватися предмети народного побуту, національні костюми, символи, обереги, вироби народних ремесел та книги, що розповідають про культуру та історію [7]. Виховання у дітей любові до своєї нації, поваги до традицій та їх збереження – це основна мета народознавчого осередку, який одночасно збагачує духовний світ дитини та сприяє її національно-патріотичному вихованню.

Розвивальне середовище в закладах дошкільної освіти має включати *читацький (книжковий) осередок* в груповій кімнаті, який має бути оснащений різноманітними книгами дитячої літератури, журналами, енциклопедіями, інтерактивними книгами тощо. Педагогу важливо забезпечити наявність спеціальних місць для читання, таких як столики та стільці, що сприятимуть комфортному та ефективному процесу читання. Основна мета читацького осередку полягає в розвитку мовлення, мислення та пам'яті у дітей, оскільки регулярний контакт з книгами та іншими друкованими матеріалами стимулює когнітивний розвиток дитини, розширює словниковий запас та покращує навички зосередження і аналізу інформації.

Окремо варто виділити *музично-спортивний осередок* розвивального середовища, основна мета якого спрямована на розвиток у дітей фізичних якостей, музичного слуху, стимулювання до здорового способу життя. Музично-спортивний осередок в ЗДО створює умови для розвитку музичних здібностей дітей та сприяє формуванню їхньої емоційної культури шляхом впровадження в освітній процес різноманітних музичних інструментів (металофонів, бубнів, трикутників, маракасів), аудіотехніку для прослуховування музики та пісень [5]. Основна мета музичного осередку полягає в розвитку слуху, ритму, музичного смаку та емоційної виразності дітей, що сприяє загальному естетичному вихованню.

Осередок творчості в закладі дошкільної освіти націлений на задоволення потреби у самовираженні дітей в різних видах творчої діяльності. Таке розвивальне середовище може включати в себе матеріали для малювання, ліплення, аплікації, конструювання та інших видів художньої діяльності. Важливою складовою осередку є забезпечення простору для вільної творчості, де діти можуть експериментувати з матеріалами та техніками, що сприяє розвитку уяви, творчих здібностей та індивідуальності [8]. Оскільки образотворча діяльність дитини передбачає експериментування з різноманітними матеріалами (добору кольорів, текстури), а також отримання інформації про культуру, історію та суспільство за допомогою споглядання творів мистецтва, окрім матеріалів для образотворчої діяльності мають бути наявні різноманітні приклади художніх робіт, картини відомих художників тощо.

Важлива роль відводиться й *родинному осередку*, який покликаний створювати атмосферу, що нагадує домашній затишок та сприяє встановленню емоційного зв'язку між дітьми, педагогом, батьками. У такому осередку можуть бути розміщені сімейні фотографії, предмети побуту, книги та ігри, що символізують родинні цінності [7]. Основна мета родинного осередку полягає в підтримці тісного зв'язку між сім'єю і закладом освіти, а також у формуванні у дітей почуття безпеки, довіри та приналежності до родинного колективу, що є важливим для їхнього емоційного та соціального розвитку.

Науково-технічна революція, яка відбувається в суспільстві не залишилась осторонь від освітньої системи закладів дошкільної освіти, тому особливе місце у розвивальному середовищі надається технологічному забезпеченні, зокрема розвивальному середовищі зі Smart-технологіями, які забезпечує перехід на новий рівень освіти дітей дошкільного віку. Унікальність Smart-технологій полягає в інтеграції різних джерел навчального та виховного контенту для дітей дошкільного віку, таких як аудіо, відео, графіка, анімація та Інтернет-ресурси. Це дозволяє ефективно поєднувати різні форми і методи розвитку дітей, створюючи освітнє середовище, яке відповідає їхнім інтересам, потребам та рівню когнітивного розвитку. До ключових компонентів Smart-технологій відносяться комп'ютери, пошукові системи (сайти, блоги, веб-квести тощо), інтерактивні дошки та програмне забезпечення (Microsoft Office, Movie Maker, Smart Notebook тощо).

Наявність у розвивальному середовищі Smart-технологій дозволяє педагогам значно розширити освітні можливості, зокрема створювати відеоролики для ознайомлення дітей дошкільного віку з різноманітними явищами природи, культурними феноменами та соціальними подіями.

Використовуючи ці технології, педагоги можуть легко створювати інтерактивні конспекти занять, методичні рекомендації, презентації, дидактичні ігри та казки, що відповідають інтересам і рівню розвитку дітей. Поряд з цим, Smart-технології сприяють організації дистанційних занять та онлайн-курсів для педагогів, надаючи змогу здійснювати обмін думками, передовим педагогічним досвідом, а також залучати до освітнього процесу новітні досягнення науки та практики, підвищуючи ефективність навчання і виховання дітей дошкільного віку.

Отже, встановлено, що зміст розвивального середовища в закладах дошкільної освіти повинен задовольняти потреби розвитку дитини дошкільного віку, створювати сприятливі умови для навчання через самостійну діяльність. Поряд з цим, розвивальне середовище в умовах закладу дошкільної освіти має сприяти пізнанню дитиною світу звуків, занурювати її в музичну культуру, сприяти фізичному розвитку, експериментуванню, а також стимулювати творчість і формування важливих соціальних навичок. Варто підкреслити, що для кожного вікового періоду розвивальне середовище має специфічні вимоги, тому його організація вимагає індивідуального, диференційованого та особистісно-орієнтованого підходу. Тож, виокремимо загальні принципи організації розвивального середовища у закладах дошкільної освіти запропонованих О. Білер, Н. Данько, Н. Павлущенко [8], а саме: *принцип дистанції, принцип активності, принцип стабільності-динамічності, принцип комплектації, принцип поєднання звичайних і неординарних елементів*.

Відомо, що організація розвивального середовища повинна ґрунтуватися на *принципі дистанції (позиції)*, який регулює взаємодію між дорослим і дитиною в освітньому процесі закладів дошкільної освіти. Для забезпечення комфортної комунікації дослідники рекомендують використовувати меблі різних розмірів (як для дорослих, так і для дітей) та різних кольорів.

З метою підтримки постійної активності дітей під час занять і ігор, важливо дотримуватися *принципу активності*, який вимагає врахування індивідуальних потреб кожної дитини. Педагог разом із дітьми повинні створювати власний світ предметного середовища, що сприяє розвитку їхньої ініціативи та творчості. Натомість, врахувати життєві умови кожної дитини досить складно та майже не можливо, тому необхідно створити розвивальне середовище, яке буде максимально стабільним та за потреби динамічним - *принцип стабільності-динамічності*, який ґрунтується на періодичній зміні кольорового і звукового фону у групових приміщеннях, варіюванні використання обладнання та ігрового матеріалу шляхом оновлення та зміни їх розміщення.

Дотримання *принципу комплектації* є ключовим аспектом організації розвивального середовища, оскільки він передбачає створення умов для занять, що відповідають інтересам і потребам дітей: фізкультурою, музикою, малюванням, конструюванням, математичними іграми та іншими видами діяльності. Важливо зазначити, що вільну активність дітей часто обмежують просторові можливості закладів дошкільної освіти. Тому, керуючись цим принципом, необхідно забезпечити функціональні приміщення для занять фізичною активністю, музикою, театральною творчістю, експериментуванням, а також створити творчі лабораторії, майстерні та спеціальні зони з книгами й іграми.

Одним із ключових принципів організації розвивального середовища є *принцип емоційної наповненості, індивідуальної комфортності та емоційного благополуччя* як дітей, так і дорослих. Цей принцип спрямований на створення середовища, яке стимулює активність дітей, забезпечує можливість реалізації різноманітних видів діяльності, але водночас здатне зменшувати надмірну активність та надавати умови для відпочинку. Для цього в закладі мають бути передбачені спеціальні зони для релаксації, такі як «куточок усамітнення» або затишний простір з м'якими меблями та іншими елементами, що сприяють відпочинку. Важливо також передбачити зону відпочинку, де педагоги можуть зняти емоційну напругу та відновити внутрішню рівновагу.

Сьогодні набуває популярності *принцип поєднання традиційних і нестандартних елементів*, що спрямований на стимулювання дитячої уяви та роздумів через оригінальне оформлення інтер'єру. Наприклад, застосування цього принципу можна спостерігати в оформленні кімнати для малювання, де використовується оптичне змішування кольорів через освітлення. Такий своєрідний світловий калейдоскоп сприятиме розвитку у дітей почуття кольору та формуватиме культуру сприйняття кольорових відтінків навколишнього середовища.

Дотримання *принципу трансформації* середовища, що ґрунтується на її поліфункціональності, надає педагогу можливість змінювати простір, дозволяючи акцентувати увагу на ту чи іншу освітню функцію залежно від освітньої ситуації. Такий підхід відрізняється від монофункціонального зонування, де за певними просторами чітко закріплені фіксовані функції.

Отже, організація розвивального середовища повинна ґрунтуватися на дотриманні вище зазначених принципів, проте найважливішим аспектом є забезпечення безпеки дітей, оскільки саме це є передумовою збереження їхнього життя та здоров'я. У процесі створення розвивального простору варто приділяти особливу увагу якості матеріалів, з яких

виготовлено обладнання, іграшки та інші елементи середовища, а також їх відповідності санітарно-гігієнічним нормам. Не менш важливим є дотримання вимог інструктивно-методичних рекомендацій щодо організації роботи з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності у закладах дошкільної освіти [9].

Окрім цього, в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, необхідність створення безпечного розвивального середовища набуває ще більшого значення. Сучасні заклади дошкільної освіти повинні мати укриття на випадок надзвичайних ситуацій. Умови, в яких перебувають діти, повинні бути адаптовані для швидкої мобілізації у разі небезпеки, а педагоги повинні мати чіткий план дій під час загрози, враховуючи психологічну підготовку дітей та педагогів до таких ситуацій.

Проведений аналіз змісту розвивального середовища, оснащення розвивальних осередків в умовах закладу дошкільної освіти та виокремлені принципи створення розвивального середовища дозволяють нам узагальнити інноваційні стратегії для його формування. Зокрема, дослідження показало, що ефективність розвивального середовища визначається не тільки відповідністю освітнім стандартам, але й впровадженням інноваційних підходів, що відповідають сучасним вимогам.

Таким чином, створення розвивального середовища має базуватися на інтеграції сучасних інформаційно-комунікаційних та Smart-технологій, адаптивних та поліфункціональних зон, а також підтримці екологічних рішень. Зокрема, важливою є інтеграція цифрових технологій, які забезпечують нові можливості для навчання та розвитку дітей через інтерактивні платформи та мультимедійні засоби навчання.

Поряд з цим, інноваційні стратегії створення розвивального середовища також включають створення модульних зон, що дозволяють гнучко організовувати простір відповідно до змінюваних потреб і освітніх ситуацій. Гнучка (мобільна) організація простору дозволяє швидко адаптувати фізичне середовище до різних освітніх потреб, забезпечуючи зміну активностей без порушення освітнього процесу (наприклад шляхом зміни розташування меблів, організації простору для групової чи індивідуальної роботи), а також створювати умови для різних форм навчання, від дослідницької діяльності до творчих ігор.

Крім того, сучасні стратегії підкреслюють важливість екологічного підходу в організації розвивального середовища, що передбачає використання натуральних і безпечних матеріалів, що не тільки забезпечує фізичну безпеку дітей, але й формує їхню екологічну свідомість. Інтеграція натуральних елементів і створення комфортних зон для

релаксації, включаючи зони для фізичної активності та творчої діяльності, сприяє загальному емоційному благополуччю дітей, тоді як облаштування сенсорних і інтерактивних зон, сприяють розвитку сенсорних навичок і творчих здібностей.

Висновки. Отже, інноваційні стратегії орієнтовані на комплексний підхід до формування розвивального середовища, що враховує потреби дітей та вимоги сучасного освітнього процесу. Створення розвивального середовища в умовах закладу дошкільної освіти має включати: інтеграцію сучасних цифрових технологій в освітній процес, гнучку (мобільну) організацію простору, екологічні рішення для забезпечення особистісно-орієнтованого підходу до задоволення потреб дітей. Виокремлені стратегії створення розвивального середовища в комплексі закладають основу для гармонійного розвитку кожної дитини в умовах закладу дошкільної освіти та сприяють формуванню важливих життєвих навичок, таких як самостійність, ініціативність, креативність та соціальна адаптація.

Література:

1. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка. 3-тє вид., випр. Київ : «Академвидав», 2015. 448 с.
2. Ковшар О. В. Забезпечення розвивального середовища в навчально-виховному процесі п'ятирічок. *Педагогіка. "Наука і освіта"*. № 10. 2014. С. 94–98.
3. Писарчук О. Т. Особливості формування предметно-розвивального середовища дошкільного навчального закладу. *Наукові записки. Серія: "Педагогіка"*. 2014. № 4. С. 9–17.
4. Структурно-змістова модель розвивального освітнього середовища для дітей старшого дошкільного віку. URL: <http://surl.li/hizftm> (дата звернення: 12.08.2024).
5. Створення предметно-розвивального середовища для дітей раннього віку URL: <http://surl.li/gclzbq> (дата звернення: 12.08.2024).
6. Швидка С. О. Середовище як умова формування пізнавальної діяльності дитини раннього віку. *Вісник Черкаського університету. Серія "Педагогічні науки"*. № 1. 2017. Черкаси, 2017. С. 136–140.
7. Середовище, що належить дітям: порадник для педагогів закладів дошкільної освіти URL: <http://surl.li/gnjfka> (дата звернення: 12.08.2024).
8. Білер О., Данько Н., Павлущенко Н. Вплив розвивального середовища на розвиток сенсомоторного інтелекту молодших дошкільників. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 9 (93). С. 56-68.
9. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації роботи з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності у дошкільних навчальних закладах. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-482729-14#Text> (дата звернення: 13.08.2024).

References:

1. Ponimanska, T. (2015). Doshkilna pedahohika [Preschool pedagogy]. Kyiv : «Akademvydav» [in Ukrainian].
2. Kovshar, O. V. (2014). Zabezpechennia rozvyvalnoho seredovyscha v navchalno-vykhovnomu protsesi piatyrichok [Providing a developmental environment in the educational process of five-year-olds]. *Pedahohika. "Nauka i osvita" - Pedagogy. "Science and education"*, 10, 94-98 [in Ukrainian].

3. Pysarchuk ,O. T. (2014). *Osoblyvosti formuvannia predmetno-rozvyvalnoho seredovyshcha doshkilnoho navchalnoho zakladu* [Peculiarities of the formation of the subject-developmental environment of a preschool educational institution]. *Naukovi zapysky. Serii: "Pedagogika" - Proceedings. Series: "Pedagogy"*, 4, 9-17 [in Ukrainian].

4. Strukturno-zmistova model rozvyvalnoho osvitnoho seredovyshcha dlia ditei starshoho doshkilnoho viku [Structural and content model of the developmental educational environment for older preschool children]. Retrieved from <http://surl.li/hizftm> [in Ukrainian].

5. Stvorennia predmetno-rozvyvalnoho seredovyshcha dlia ditei rannoho viku [Creating a subject-developmental environment for young children]. Retrieved from <http://surl.li/gclzbq> [in Ukrainian].

6. Shvydka, S. O. (2017). *Seredovyshche yak umova formuvannia piznavalnoi diialnosti dytyny rannoho viku*. [Environment as a condition for the formation of cognitive activity of a young child]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii "Pedagogichni nauky" - Herald of Cherkasy University. Series "Pedagogical sciences"*, 1, 136-140 [in Ukrainian].

7. *Seredovyshche, shcho належить дітям: поради для педагогів закладів дошкільної освіти* [The environment that belongs to children: a guide for teachers of preschool education institutions]. Retrieved from <http://surl.li/gnjfka> [in Ukrainian].

8. Bilier O., & Danko N., & Pavlushchenko N. (2019). *Vplyv rozvyvalnoho seredovyshcha na rozvytok sensomotornoho intelektu molodshykh doshkilnykiv* [The influence of the educational environment on the development of sensorimotor intelligence of younger preschoolers]. *Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii - Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 9 (93), 56-68 [in Ukrainian].

9. *Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii roboty z pytan okhorony pratsi ta bezpeky zhyttiediialnosti u doshkilnykh navchalnykh zakladakh* [Instructional and methodical recommendations on the organization of work on labor protection and life safety in preschool educational institutions]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-482729-14#Text> [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1077-1088](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1077-1088)

Поляк-Свергун Мар'яна Миколаївна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу ЗУНУ, м. Чортків, вул. Степана Бандери 46, тел.: (097) 63- 61-664, <https://orcid.org/0000-0002-3427-7900>.

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ І НАВИЧОК У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Анотація. Сьогодні формування цілісної системи неперервної професійної освіти, яка відповідає національним потребам і світовим тенденціям, передбачає підготовку спеціалістів на основі діяльнісного, компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів. Сучасні умови розвитку суспільства вимагають змін у процесі підготовки майбутніх кадрів для ринку праці.

Проте підвищення якості професійної підготовки неможливе без врахування педагогічної спадщини минулого та використання досвіду попередніх поколінь для формування практичних умінь і навичок фахівців відповідно до сучасних суспільних потреб.

У сучасному світі, що швидко змінюється, професійна освіта стає важливим елементом для забезпечення розвитку економіки та підготовки кваліфікованих кадрів. Оцінювання знань і навичок студентів є ключовим аспектом цього процесу, оскільки воно впливає на якість освіти і готовність випускників до практичної діяльності. Однак сучасні методи оцінювання часто стикаються з численними проблемами та викликами, що потребують ретельного аналізу і вдосконалення.

Сучасні вимоги ринку праці вимагають не лише теоретичних знань, але й практичних навичок, які можуть бути оцінені лише через ефективні та інноваційні методи оцінювання. Традиційні підходи до оцінювання часто виявляються недостатніми, оскільки не завжди відображають реальні умови роботи і потреби роботодавців. Це може призвести до розриву між навчанням і практичною діяльністю, що в свою чергу негативно впливає на якість підготовки фахівців.

У цьому контексті важливо розглянути, як сучасні системи оцінювання можуть бути адаптовані до нових умов та вимог. Вивчення різних методів оцінювання, їх переваг та недоліків, а також аналіз їхнього

впливу на підготовку студентів дозволяють розробити рекомендації для покращення системи професійної освіти.

Ключові слова: знання, навички, професійна освіта, якість освіти, оцінка результатів, знання.

Poliak-Sverhun Mariana Mykolaivna candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of fundamental and special disciplines of Chortkiv Educational and Scientific Institute of Entrepreneurship and Business of West Ukrainian National University, Ukraine, Chortkiv, St. Stepana Bandera 46, tel.: (097) 63-61-664, <https://orcid.org/0000-0002-3427-7900>

KNOWLEDGE AND SKILLS ASSESSMENT METHODS IN VOCATIONAL EDUCATION

Abstract. Today, the formation of a complete system of continuous professional education, which meets national needs and world trends, involves the training of specialists based on activity-based, competence-based and personally oriented approaches. Modern conditions of social development require changes in the process of training future personnel for the labor market.

However, improving the quality of professional training is impossible without taking into account the pedagogical heritage of the past and using the experience of previous generations to form the practical skills and abilities of specialists in accordance with modern social needs.

In today's rapidly changing world, professional education is becoming an important element for ensuring the development of the economy and the training of qualified personnel. Assessment of students' knowledge and skills is a key aspect of this process, as it affects the quality of education and graduates' readiness for practical activities. However, modern assessment methods often face numerous problems and challenges that require careful analysis and improvement.

Modern requirements of the labor market require not only theoretical knowledge, but also practical skills, which can only be assessed through effective and innovative assessment methods. Traditional approaches to evaluation are often insufficient, as they do not always reflect the real working conditions and needs of employers. This can lead to a gap between training and practical activities, which in turn negatively affects the quality of specialist training.

In this context, it is important to consider how modern evaluation systems can be adapted to new conditions and requirements. The study of different evaluation methods, their advantages and disadvantages, as well as the analysis

of their impact on the training of students, allow us to develop recommendations for improving the professional education system.

Keywords: knowledge, skills, professional education, quality of education, assessment of results, knowledge.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку системи загальної середньої освіти в освітньому процесі використовуються різноманітні підходи до оцінювання. Деякі з них мають десятилітню історію, а інші є новаторськими. Мета оцінювання також зазнала змін: тепер воно не лише вимірює успішність учасників освітнього процесу у набутті компетентностей, але й служить важливим інструментом навчання. Хоча основи процесу оцінювання учнів залишаються надійними, потреба в оцінці самих методів оцінювання зростає і створює нові виклики для педагогів.

Оцінювання знань учнів традиційно залишається важливим компонентом освітнього процесу та науково-педагогічною проблемою, актуальність якої не зменшується з часом. Актуальність нових підходів і технологій оцінювання навчальних досягнень сьогодні зростає, оскільки нова українська школа прагне впроваджувати моделі компетентнісного навчання та сучасні інноваційні технології. Ефективні методи і форми оцінювання можуть суттєво підвищити якість освіти та мотивацію до навчання.

Рівень навчання у вищій школі показує, що у процесі організації контролю навчальної діяльності студентів існують проблеми суб'єктивного характеру, що пов'язані з недостатньою підготовкою викладачів і студентів до впровадження нових форм і методів контрольно-діагностувальної діяльності, а також об'єктивні труднощі, спричинені збільшенням питомої ваги самостійної роботи студентів у процесі навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти є ключовим у теорії та практиці сучасної педагогіки. Останні десятиліття обґрунтування мети, завдань і методів оцінювання були розглянуті в працях як сучасних дослідників, так і класиків педагогічної думки, таких як Ш. Амонашвілі, Н. Бібік, К. Делікатний, І. Зайченко, Н. Зубалій, Н. Мойсеюк, В. Омельченко, С. Омельченко, С. Мельничук, А. Предик, О. Савченко, В. Сухомлинський, М. Фіцула. Наукові дослідження підтверджують, що сучасне оцінювання повинно ґрунтуватися на позитивному підході, що означає акцент на рівні досягнень учня, а не на його невдачах.

Мета статті – аналіз сучасних підходів до оцінювання знань і навичок у професійній освіті, виявлення основних проблем та викликів,

з якими стикаються навчальні заклади, а також розробка рекомендацій для вдосконалення процесу оцінювання.

Виклад основного матеріалу.

Система навчання у вищій школі - багатогранний процес, який складається з цілого ряду взаємопов'язаних елементів [2]. Серед них важливе місце посідає контроль знань, тобто організація зворотного зв'язку як засобу управління навчально-виховним процесом. Ця проблема особливо актуальна у наш час у зв'язку з тим, що вся система вищої освіти в Україні підлягає повній організаційній перебудові.

Посилення уваги до проблеми контролю занять викликано не тільки бажанням визначити ступінь підготовленості студентів, але і потягом до удосконалення всієї системи навчання. Перевірка і оцінка знань виконують, принаймні, шість функцій: контрольну, навчальну, виховну, організаторську, розвиваючу і методичну.

Контрольна функція. Найбільш важливою функцією перевірки і оцінки знань є контрольна.

Перевірка і оцінка знань є однією з форм державного контролю. Показники контролю знань студентів служать єдиною основою для оцінки результатів навчання та для вирішення важливих питань, таких як переведення на наступний курс, призначення стипендії, випуск з вузу і видача диплома. Результати контролю знань використовуються як основні критерії для оцінки роботи не тільки окремих студентів і викладачів, але і цілих академічних груп, курсів, факультетів та навчальних закладів в цілому.

Навчальна функція. Перевірка і оцінка знань студентів за правильної їх організації слугують не тільки цілям контролю, але і цілям навчання, вони завжди певною мірою залежать від педагогічної майстерності викладача, є навчальними і не можуть бути іншими.

Процес підготовки студентів до заліків, екзаменів, заліків з контрольних робіт та захисту курсових робіт відіграє важливу роль у поповненні та удосконаленні знань. Під час цього процесу студенти детально опрацьовують увесь фактичний матеріал предмета, а не лише його частину. Підготовка до відповідей, написання відповідей на папері, усні відповіді на запитання викладача та інші етапи завжди потребують інтенсивної розумової діяльності. Зміст відповіді має бути ретельно продуманий, а необхідні знання уважно відібрані, щоб викладач міг оцінити їх за різними критеріями і формами. Перевірка знань тісно пов'язана з відтворенням і повторенням раніше вивченого матеріалу, що ефективно сприяє його удосконаленню.

Виховна функція. Акт перевірки і оцінки знань - перший і самий важливий вид громадської оцінки студента. Результати його індиві-

дуальних зусиль з опанування знань у цьому випадку стають предметом громадської думки і оцінки, що завжди глибоко торкає емоційну сферу особистості. Тому перевірка і оцінка знань завжди являють собою хвилюючий момент у житті студента і залишають глибокий слід у його психіці.

Правильно організована перевірка і оцінка мають значний вплив на моральний стан студента і є потужним інструментом для формування суспільно цінних якостей особистості, таких як чесність у ставленні до праці, відповідальність за результати навчальної діяльності, дисципліна, воля і характер. Таким чином, перевірка і оцінка знань, виконуючи контрольну та освітню функції, також служать важливим засобом виховання і морального розвитку студентів

Організаторська функція. Контроль знань є важливим засобом організації систематичної повсякденної роботи студентів щодо засвоєння знань.

Набуті у процесі вивчення того чи іншого предмета знання студентів можуть здаватись правильними і досить повними, хоча насправді, об'єктивно, вони далеко не відповідають вимогам, які ставляться.

Тільки завдяки перевірці і оцінці студент дізнається, що він знає, а що ще не засвоїв або засвоїв недостатньо, а також що потрібно зробити для покращення якості своїх знань. Це неминуче веде студента до самостійних висновків про необхідність використання більш ефективних методів навчальної роботи. Важливим є також усвідомлення позитивного досвіду навчання від кращих студентів. На основі цього студент визначає, якою повинна бути його подальша навчальна діяльність, на що слід звернути більше уваги та які аспекти мають істотний вплив на його подальше навчання. **Розвиваюча функція.** Контроль за знаннями студентів має значний потенціал для розвитку особистості, формування пізнавальних здібностей і освоєння методів розумової діяльності. Процес контролю ефективно сприяє розвитку таких важливих якостей, як самостійність мислення, стійка і багата пам'ять, виразність мовлення тощо.

Методична функція. Процес перевірки і оцінки знань студентів і його результати дуже важливі для самого викладача, для його подальшої роботи, оскільки у процесі контролю викладач одночасно оцінює свою методику викладання і зміст лекцій, семінарів і практичних занять.

Контроль знань студентів - це невід'ємна і важлива частина процесу навчання, відповідальний етап на шляху від незнання до знання, від неповного знання до більш точного і більш повного.

Кожному викладачеві необхідно напрацювати таку систему контролю знань, щоб у цілому вона найкращим чином слугувала виконанню всіх його функцій.

Викладач, керуючи процесом навчання, має не лише передавати студентам інформацію або організовувати її сприйняття з різних джерел, але й повинен мати детальну інформацію про те, як ця робота виконується, а також про кількість і якість засвоєних знань. Чим повніші ці відомості, тим ширше охоплення студентів, і чим ефективніший і своєчасніший контроль, тим краще викладач зможе управляти процесом засвоєння знань. Це дозволяє зробити навчання більш керованим. Реалізація принципу зворотного зв'язку є ключовою для підвищення якості підготовки спеціалістів у професійній освіті.

Професійна освіта є однією з ключових складових системи освіти, яка забезпечує підготовку кваліфікованих кадрів для різних галузей економіки. У сучасному світі, що стрімко розвивається, зростає необхідність у висококваліфікованих спеціалістах, здатних адаптуватися до нових викликів і впроваджувати інновації. Відповідно, питання якості професійної освіти та ефективності методик оцінювання знань і навичок набувають особливої актуальності.

Освіта відіграє важливу роль у формуванні професійної компетентності, що включає не лише спеціальні знання, але й здатність до самостійного мислення, прийняття рішень, міжособистісної комунікації, а також постійного професійного розвитку. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від методів і технологій оцінювання, які використовуються у навчальному процесі.

Оцінювання знань і навичок студентів у професійній освіті виступає не лише інструментом контролю, але й важливим елементом зворотного зв'язку, що дозволяє коригувати навчальний процес і підвищувати його ефективність. Сучасні методики оцінювання спрямовані на всебічне і об'єктивне оцінювання результатів навчання, враховуючи індивідуальні особливості учнів і вимоги ринку праці.

Професійна освіта – це система підготовки фахівців, що забезпечує набуття теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, необхідних для виконання конкретних професійних завдань [1]. Вона є важливим етапом у житті людини, оскільки визначає її подальшу професійну діяльність і можливість реалізації на ринку праці.

Основними цілями професійної освіти виступають: підготовка кваліфікованих фахівців, професійна адаптація, особистісний розвиток.

Методика професійної освіти є важливим аспектом підготовки фахівців, яка включає в себе систему принципів, методів, форм і засобів навчання, що забезпечують формування у студентів професійних знань, умінь і навичок. Вона спрямована на підвищення якості навчального процесу та підготовку компетентних спеціалістів, здатних відповідати на виклики сучасного ринку праці.

Основними компонентами професійної освіти виступають:

1. Принципи навчання. Принципи є основоположними положеннями, на яких базується вся навчальна діяльність. До них належать принципи науковості, системності, доступності, індивідуалізації навчання, професійної спрямованості, а також принципи зв'язку навчання з практикою.

2. Методи навчання. Методи поділяються на традиційні та інноваційні. Традиційні методи включають лекції, практичні заняття, лабораторні роботи. Інноваційні методи можуть включати проблемне навчання, проектну діяльність, інтерактивні методи (дискусії, тренінги, ігри), а також використання ІКТ (інформаційно-комунікаційних технологій).

3. Форми організації навчального процесу. Професійна освіта використовує різноманітні форми організації навчального процесу, серед яких лекційні заняття, семінари, практикуми, лабораторні заняття, виробнича практика, дуальна освіта. Дуальна освіта особливо актуальна, оскільки дозволяє поєднувати теоретичне навчання з практичним досвідом безпосередньо на підприємствах.

4. Засоби навчання. Сюди входять навчальні підручники, посібники, технічні засоби навчання, лабораторне обладнання, комп'ютерні програми, мультимедійні засоби. Сучасні технології дозволяють створювати інтерактивні навчальні матеріали, що значно підвищує ефективність навчання.

Особливу увагу слід звернути на оцінювання знань та навичок складової освіти, яка є основою професійної підготовки. Це вимагає активної співпраці навчальних закладів із підприємствами та виробничими структурами, створення умов для стажувань і практичної роботи студентів.

Оцінювання знань і навичок у професійній освіті є ключовим елементом навчального процесу, який дозволяє визначити рівень підготовки студентів та їхню готовність до виконання професійних завдань. Це не лише формальний процес, але й важливий інструмент для зворотного зв'язку, що сприяє покращенню якості навчання та вдосконаленню методик викладання та визначення рівня підготовки студентів, який дозволяє оцінити їхні теоретичні знання, практичні вміння та готовність до виконання професійних завдань.

Основні принципи оцінювання:

1. Об'єктивність: оцінювання має базуватися на чітких критеріях і стандартах, що забезпечують неупереджене визначення рівня знань і навичок.

2. Системність: оцінювання повинно бути постійним і послідовним процесом, інтегрованим у всю навчальну програму.

3. Індивідуальний підхід: Оцінка має враховувати індивідуальні особливості студентів, їхній рівень підготовки, стиль навчання та темпи засвоєння матеріалу.

4. Прозорість: студенти повинні знати критерії оцінювання та розуміти, за що вони отримують ті чи інші оцінки.

Одним з головних викликів у системі оцінювання є забезпечення його об'єктивності та надійності. Традиційні методи часто не можуть повною мірою оцінити практичні навички, особливо в умовах динамічних змін на ринку праці. Для вдосконалення методики оцінювання важливо:

1. Використовувати комплексний підхід: поєднання різних методів оцінювання дозволяє отримати більш повну картину про знання і навички студентів.

2. Інтеграція ІКТ: використання інформаційно-комунікаційних технологій, таких як електронні тести, онлайн-платформи для самооцінки, допомагає зробити процес оцінювання більш гнучким і зручним.

3. Регулярне оновлення критеріїв оцінювання: відповідність критеріїв сучасним вимогам професії є необхідною умовою для забезпечення якості підготовки фахівців.

Основними діяльнісно-рольовими компонентами професійної компетентності викладача вищого навчального закладу, які представлені в стандартах вищої освіти, визначені професійні знання, вміння і навички.

Сучасна система освіти спрямована на формування саме таких вмінь і навичок, що відповідають вимогам ринку праці. Проте, для досягнення високої ефективності навчання, необхідно не лише навчити студентів теоретичним знанням, але й забезпечити практичну підготовку, яка дозволяє застосовувати отримані знання на практиці.

Специфіка педагогічної діяльності педагога вищої школи полягає у тому, що він співпрацює з тією категорією студентів, яка має різноманітні загальні та професійні інтереси і яка потребує від нього не тільки володіння системою загальнокультурних, психолого-педагогічних знань, необхідних для організації й ефективної взаємодії в педагогічному процесі, а й спеціальних знань, необхідних для підготовки спеціалістів – професіоналів.

Знання та навички в професійній освіті є фундаментальними складовими, які визначають готовність випускників до успішної професійної діяльності. Вони охоплюють не тільки теоретичні аспекти, але й практичні уміння, що формуються під час навчання та відпрацьовуються у виробничих умовах.

Знання — це сукупність інформації, теорій, понять і фактів, що формують основу для розуміння певної професії [5]. У професійній освіті знання поділяються на:

1. Теоретичні знання: базуються на наукових теоріях, концепціях і методологіях, що є основою для розуміння професійних процесів і явищ. Наприклад, для інженерів це можуть бути знання в галузі фізики, математики та матеріалознавства.

2. Фахові знання: специфічна інформація, що стосується конкретної професії, зокрема технологічні процеси, нормативні акти, технічні стандарти та професійні інструкції.

3. Методологічні знання: включають способи і методи, які використовуються для вирішення професійних завдань. Це можуть бути знання про методи дослідження, аналізу, проектування або управління.

Теоретична підготовка проявляється в здатності педагога до педагогічного мислення, що передбачає наявність таких умінь: аналітичних, які дозволяють узагальнено оцінювати педагогічні явища, діагностувати їх, аналізувати складові (умови, причини, мотиви, засоби, форми тощо) та знаходити оптимальні рішення педагогічних проблем; прогностичних, що виявляються в прогнозуванні розвитку педагогічного процесу, особистості та її соціальних відносин; проєктивних, які полягають у конкретизації прогнозів у планах навчання і виховання, обґрунтуванні способів і етапів їх реалізації, підборі змісту педагогічного процесу та визначенні основних видів діяльності; рефлексивних, що включають уміння аналізувати свою професійну діяльність, перевіряти правильність постановки мети і завдань, адекватність змісту педагогічного процесу завданням, відповідність форм, методів і засобів індивідуальним і віковим особливостям студентів.

У процесі виконання мовленнєвих дій, які є одиницями мовленнєвої діяльності, формуються навички, а в процесі виконання мовленнєвої діяльності формуються вміння.

Як відомо, навичка визначається як будь-яке "психічне новоутворення, яке дозволяє індивіду виконувати певну дію раціонально, з необхідною точністю і швидкістю, без зайвих витрат фізичної та нервово-психологічної енергії", що досягається через багаторазові, цілеспрямовані вправи до досконалого виконання. Всі навички формуються поступово. У процесі вивчення іноземних мов необхідно розвивати граматичні, лексичні, перцептивні, слухові, каліграфічні, орфографічні навички та навички вимови.

Навички формуються на основі знань та практичної діяльності і поділяються на:

1. Практичні навички: специфічні дії, які необхідні для виконання конкретних професійних завдань. Наприклад, навички роботи з технічним обладнанням, програмування, монтажу, виконання аналізів тощо.

2. Комунікативні навички: вміння взаємодіяти з колегами, клієнтами та партнерами. Це включає вміння ефективно спілкуватися, працювати в команді, вести переговори та вирішувати конфлікти.

3. Аналітичні навички: здатність аналізувати інформацію, приймати рішення на основі даних, розробляти стратегії та вирішувати проблеми.

4. М'які навички (soft skills): це комплекс особистісних якостей, таких як адаптивність, гнучкість, креативність, управління часом, що необхідні для ефективної роботи в сучасному професійному середовищі.

Організаційну діяльність педагога вищої школи забезпечують наступні вміння: мобілізаційні, розвивальні, орієнтаційні, комунікативні.

Висновки.

Ефективне формування професійних вмінь і навичок вимагає комплексного підходу, що включає як теоретичну підготовку, так і практичне застосування знань у реальних умовах. Важливу роль у цьому процесі відіграє співпраця освітніх установ із роботодавцями, що дозволяє забезпечити відповідність навчальних програм потребам ринку праці.

Результати дослідження підкреслюють необхідність вдосконалення методик навчання, спрямованих на розвиток практичних навичок, а також підвищення якості оцінювання сформованих компетенцій. Це дозволить не лише підвищити рівень професійної підготовки фахівців, але й сприятиме їхній адаптації до динамічних змін у професійному середовищі.

Таким чином, формування професійних вмінь і навичок є складним та багатогранним процесом, що потребує постійного вдосконалення освітніх підходів, відповідно до вимог сучасного ринку праці. Запровадження інноваційних методик і технологій у навчальний процес сприятиме підвищенню якості професійної підготовки та забезпеченню успішної кар'єри випускників.

Знання та навички в професійній освіті є взаємозалежними компонентами, що забезпечують комплексну підготовку фахівців. Ефективне поєднання теоретичних знань та практичних навичок дозволяє студентам не лише засвоїти необхідну інформацію, але й навчитися застосовувати її в реальних умовах. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню їхньої конкурентоспроможності на ринку праці та готовності до професійних викликів, а саме:

1. Актуальність та значимість оцінювання: оцінювання знань і навичок у професійній освіті є критично важливим для забезпечення високої якості підготовки спеціалістів. Правильно організоване оцінювання не тільки визначає рівень досягнень студентів, але й служить важливим інструментом для їхнього подальшого розвитку та вдосконалення.

2. Мета та завдання оцінювання: основною метою оцінювання є забезпечення зворотного зв'язку, який допомагає студентам усвідомити

свої досягнення та недоліки. Це дозволяє своєчасно коригувати процес навчання і сприяє формуванню необхідних професійних навичок та компетентностей.

3. Методи та інструменти: Використання різноманітних методів оцінювання (письмові роботи, усні відповіді, практичні завдання, проекти) дозволяє комплексно оцінити знання і навички студентів. Важливими є як традиційні методи, так і новітні інноваційні технології, які допомагають підвищити ефективність навчання.

4. Вплив на розвиток особистості: оцінювання має великий вплив на розвиток особистісних якостей студентів, таких як самостійність, відповідальність, аналітичні здібності та дисципліна. Воно допомагає формувати професійні компетентності та підвищує мотивацію до навчання.

5. Роль зворотного зв'язку: принцип зворотного зв'язку є важливим для корекції процесу навчання. Відгуки та рекомендації, отримані в результаті оцінювання, дозволяють студентам адаптувати свої навчальні стратегії та вдосконалювати навички.

6. Виклики та перспективи: система оцінювання постійно стикається з викликами, такими як необхідність адаптації до змінюваних вимог ринку праці та індивідуальних особливостей студентів. Важливо постійно вдосконалювати методи та інструменти оцінювання для забезпечення актуальності та ефективності процесу.

7. Значення для академічних і професійних досягнень: оцінювання знань і навичок є важливим критерієм для визначення академічних та професійних досягнень студентів. Воно відіграє ключову роль у прийнятті рішень про переведення на наступний курс, призначення стипендій, випуск з вузу та видачу дипломів.

Література:

1. Бебик В. М. Професійна освіта: історія, теорія, методика, організація: навч. посіб. / В. М. Бебик. – Київ: Вид-во Університету «Україна», 2015. – 368 с.
2. Біла, І. М. Оцінювання результатів навчання у професійній освіті: методичні підходи та технології / І. М. Біла // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2018. – № 4. – С. 34-41.
3. Вербицький А. А. Педагогіка: професійна освіта: навч. посіб. / А. А. Вербицький. – Київ: Центр навч. літ., 2017. – 400 с.
4. Зимова, Т. П. Формування оцінювальних умінь у системі професійної підготовки фахівців / Т. П. Зимова. – Харків: Основа, 2017. – 220 с.
5. Зязюн І. А. Професійна підготовка фахівців: методологія, теорія, практика / І. А. Зязюн. – Київ: Вид-во НАПН України, 2016. – 320 с.
6. Паламарчук О. В. Методика оцінювання знань та навичок у процесі професійного навчання / О. В. Паламарчук // Професійна освіта: теорія і практика. – 2020. – № 3. – С. 45-50.

7. Карпов, А. В. Методичні аспекти оцінювання знань та навичок у професійній освіті / А. В. Карпов // Професійна освіта. – 2020. – № 5. – С. 60-65.

8. Ковальчук, Л. В. Методика оцінювання результатів навчання у професійній освіті / Л. В. Ковальчук. – Київ: Центр учбової літератури, 2019. – 312 с.

9. Сидоренко В. А. Методика оцінювання результатів навчання у професійній освіті / В. А. Сидоренко. – Харків: Видавничий дім «Основа», 2018. – 256 с.

References:

1. Bebik, V. M. (2015). *Profesijna osvita: istorija, teorija, metodika, organizacija* [Vocational education: history, theory, methodology, organization]. Kiiiv: Vid-vo Universitetu «Ukraina» [in Ukrainian].

2. Bila, I. M. (2018). Ocinjuvannja rezul'tativ navchannja u profesijnij osviti: metodichni pidhodi ta tehnologii [Evaluation of learning results in professional education: methodical approaches and technologies]. *Pedagogichni nauki: teorija, istorija, innovacijni tehnologii - Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 4, 34-41 [in Ukrainian].

3. Verbic'kij, A. A. (2017). *Pedagogika: profesijna osvita* [Pedagogy: professional education]. Kiiiv: Centr navch. Lit. [in Ukrainian].

4. Zimova, T. P. (2017). *Formuvannja ocinjuval'nih umin' u sistemi profesijnoi pidgotovki fahivciv* [Formation of assessment skills in the system of professional training of specialists]. Harkiv: Osnova [in Ukrainian].

5. Zjazjun, I. A. (2016). *Profesijna pidgotovka fahivciv: metodologija, teorija, praktika* [Professional training of specialists: methodology, theory, practice]. Kiiiv: Vid-vo NAPN Ukraïni [in Ukrainian].

6. Palamarchuk, O. V. (2020). Metodika ocinjuvannja znan' ta navichok u procesi profesijnogo navchannja [Methodology of evaluating knowledge and skills in the process of professional training]. *Profesijna osvita: teorija i praktika - Vocational education: theory and practice*, 3, 45-50 [in Ukrainian].

7. Karpov, A. V. (2020). Metodichni aspekti ocinjuvannja znan' ta navichok u profesijnij osviti [Methodical aspects of knowledge and skill assessment in professional education]. *Profesijna osvita - Professional education*, 5, 60-65 [in Ukrainian].

8. Koval'chuk, L. V. (2019). *Metodika ocinjuvannja rezul'tativ navchannja u profesijnij osviti* [Methodology of evaluation of learning results in professional education]. Kiiiv: Centr uchbovoi literaturi [in Ukrainian].

9. Sidorenko, V. A. (2018). *Metodika ocinjuvannja rezul'tativ navchannja u profesijnij osviti* [Methodology of evaluation of learning results in professional education]. Harkiv: Vidavnicij dim «Osnova» [in Ukrainian].

УДК 37.09:378.027.028

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1089-1101](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1089-1101)

Прокопів Любов Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка 57, 76018, <http://orcid.org/0000-0001-8661-510X>

ОСОБЛИВОСТІ ДОБРОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ (90-ТІ РР. XX-ПОЧАТОК XXI ст.)

Анотація У статті досліджуються особливості доброчинної діяльності у професійній підготовці фахівців у закладах освіти України і Польщі в період 90-х років XX - початку XXI століття. Аналізуються основні етапи розвитку доброчинної діяльності, включаючи початковий етап (90-ті роки XX століття), етап інституціоналізації (початок XXI століття) та сучасний етап. Увага зосереджена на формах і методах підготовки фахівців до доброчинної діяльності в провідних університетах обох країн. У Польщі такі університети, як Ягеллонський та Варшавський університети, пропонують спеціалізовані програми, що включають лекції, семінари, практичні заняття, стажування та проектну діяльність. В Україні Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника Київський національний університет імені драгоманова та Львівський національний університет імені Івана Франка також мають програми, орієнтовані на підготовку фахівців до доброчинної діяльності, з акцентом на тренінги, волонтерську діяльність та стажування. Аналізуючи питання доброчинної діяльності у професійній підготовці фахівців у закладах освіти України і Польщі, автор наголошує, що така робота розпочиналась в закладах загальної середньої освіти, де робота з дітьми і молоддю в Україні та Республіці Польщі, співпадала з потребами підготовки фахівця до доброчинної діяльності. Визначені основні перспективи подальшої діяльності, такі як інтеграція доброчинної діяльності у навчальні програми, розширення співпраці з доброчинними організаціями, розвиток міжнародних програм, використання інноваційних методів навчання та систематичне оцінювання навчальних програм. Доброчинна діяльність залишається важливим компонентом у професійній підготовці фахівців, забезпечуючи студентів необхідними знаннями та навичками для

успішної роботи у Добродійній сфері. Автор наголошує, що необхідні є потреба у співпраці з міжнародними проєктами та грандами, участь у взаємодопомозі тощо.

Ключові слова: добродійна діяльність, Добродійні фонди професійної підготовки, заклади освіти, Україна, Польща, 90-ті роки ХХ століття, початок ХХІ століття, університети, тренінги, волонтерська діяльність, стажування.

Prokopiv Liubov Mykolaivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko St., 76018, <http://orcid.org/0000-0001-8661-510X>

FEATURES OF CHARITABLE ACTIVITIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIALISTS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE AND POLAND (1990S - EARLY 21ST CENTURY).

Abstract. This article examines the features of charitable activities in the professional training of specialists in educational institutions of Ukraine and Poland from the 1990s to the early 21st century. The main stages of the development of charitable activities are analyzed, including the initial stage (1990s), the institutionalization stage (early 21st century), and the modern stage. Analyzing the issue of charitable activities in the professional training of specialists in educational institutions in Ukraine and Poland, the author emphasizes that such work began in general secondary education institutions, where the work with children and youth in Ukraine and the Republic of Poland coincided with the needs of preparing specialists for charitable activities. The focus is on the forms and methods of training specialists for charitable activities in leading universities in both countries. In Poland, universities such as Jagiellonian University and the University of Warsaw offer specialized programs that include lectures, seminars, practical classes, internships, and project activities. In Ukraine, universities such as Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Kyiv National University of Taras Shevchenko, and Ivan Franko National University of Lviv also have programs aimed at preparing specialists for charitable activities, with an emphasis on training, volunteer activities, and internships. The main prospects for further activities are identified, such as the integration of charitable activities into educational programs, the expansion of cooperation with charitable organizations, the development of international programs, the use of innovative teaching methods,

and the systematic evaluation of educational programs. Charitable activities remain an important component in the professional training of specialists, providing students with the necessary knowledge and skills for successful work in the charitable sector.

Keywords: charitable activities, charitable funds, professional training, educational institutions, Ukraine, Poland, 1990s, early 21st century, universities, training, volunteer activities, internships.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави, в умовах воєнного стану, зростає потреба у добродійній діяльності. Одним з важливих її пріоритетів є підготовка фахівців -представників добродійства. Нові потреби суспільства вимагають нових вимог. Актуальність проблеми пояснюється, по-перше, нагальною потребою у допомозі та добродійництві в умовах агресії, по-друге, зростання міжнародної допомоги та добродійництва вимагає від майбутніх фахівців знань на міжнародному рівні. У період від кінця ХХ століття до початку ХХІ століття Україна та Польща зазнали значних змін у соціально-економічній сфері, що безпосередньо вплинуло на розвиток освітніх систем цих країн. Важливим аспектом стало впровадження добродійної діяльності в професійну підготовку фахівців. Це дослідження спрямоване на аналіз особливостей та ролі добродійної діяльності в освітніх процесах України та Польщі в цей період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні аспекти проблеми професійної підготовки фахівців до добродійної діяльності розглядають українські й польські вчені за такими напрямками: теоретико-методологічна підготовка (Н. Ничкало, Є. Тремпала та ін.); теорія професійної освіти (В. Афанасьєв, В. Беспалько, І. Вольчук, Л. Герасіна, Т. Завгородня та ін.); професійна підготовка фахівців у галузі добродійності і (І. Грига, О. Брижовата, Л. Дума, О. Лисенко.); теорія компаративних досліджень (В. Зубко, К. Корсак, Л. Пуховська, І. Тараненко, Й. Шатковська, А. Яновський та ін.).

Отже, на жаль сьогодні, в умовах воєнного стану відсутність єдиної стратегії в добродійстві призводить до ситуативних рішень, спрямованих лише на

Мета статті – проаналізувати в історичному аспекті особливості добродійної діяльності закладах освіти України та Республіки Польщі у контексті підготовки фахівців значення комунікативної підготовки

Виклад основного матеріалу. Аналіз елементів системи професійної підготовки у їх еволюції потребує вивчення всієї сфери соціально-

педагогічної діяльності, яку виконувало широке коло педагогічних фахівців в Україні та Польщі. Це дає змогу:

- порівняти площину соціально-педагогічної діяльності в обох країнах;
- виявити елементи системи професійної підготовки соціального педагога в моменти їх природного виникнення, видозмін та відсіювання зайвого – в існуючих варіантах, спробах та функціональному насиченні;
- простежити втручання зовнішніх соціальних систем і структур у природні процеси розгортання сфери соціально-педагогічних послуг та наслідки, до яких воно приводило, включаючи подальше структурування й формування цілісної системи професійної підготовки нового фахівця або ж гальмування внутрішніх тенденцій еволюції нової системи.

Для подальшого розуміння проблеми проаналізуємо у порівняльному контексті особливості добродійної діяльності.

Упродовж 90-х років ХХ ст. було на формування добродійної діяльності в Україні впливали ухвалені законодавчі акти, що мали на меті визначення державної стратегії у соціальній політиці й безпосередньо у соціально-педагогічній діяльності. Зокрема: Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні»; Закони України «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» тощо [6]

Для Республіки Польщі 90-ті роки ХХ століття – це десятиліття політичних, економічних і освітніх реформ. Ухвалено такі Закони: «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про самоврядування» та ін.; розвивалися у контексті добродійної діяльності а найперспективніші типи закладів освіти, шкіл і програм, успішно залучалась фінансова та інша допомога з Фондів Європейського Союзу, США, Канади та інших держав.

Починаючи з 2000 р. добродійну діяльність регулювали такі законодавчі акти Польщі: Постанова про Соціальну допомогу; Повідомлення Міністра праці і соціальної політики «У справі оголошення повного тексту Постанови про соціальну допомогу»; Розпорядження Міністра народної освіти «У справі видів, організації і засад публічних опікунсько-виховних і ресоціалізаційних установ»; Розпорядження Міністра праці і соціальної політики «У справах опікунсько-виховних установ» та ін.

Аналізуючи питання доброчинної діяльності у професійній підготовці фахівців у закладах освіти України і Польщі, зауважимо що така робота розпочиналась в закладах загальної середньої освіти, де робота з дітьми і молоддю в Україні та Республіці Польщі співпадала з потребами підготовки фахівця до доброчинної діяльності.

Ми з'ясували, що у 90-х рр. XX ст., як і зараз, в закладах освіти двох держав доброчинною діяльністю займалися:

- 1) школи (класні керівники, організатори позакласної й позашкільної виховної роботи, бібліотекарі);
- 2) позашкільні та культурно-освітні установи, сфери дозвілля та за місцем проживання;
- 3) заклади вищої освіти;
- 4) Доброчинні організації[8]

На нашу думку, вони визначали засади та стратегії роботи не лише доброчинства, а й доброчинності. Окрім функцій концептуального характеру, заклади освіти забезпечували організаційно-процесуальні аспекти доброчинної роботи.

Встановлення демократичного суспільства в Україні та Польщі суттєво вплинуло на підхід до доброчинної діяльності. Доброчинна діяльність, зокрема у сфері освіти, все більше орієнтується на індивідуальний підхід, що враховує потреби конкретних осіб. При цьому основними суб'єктами доброчинної діяльності в обох країнах стали держава та громадські організації, причому держава здійснює свою стратегію через певні інституції.

Загальні напрями підготовки фахівців у закладах освіти України і Польщі до доброчинної діяльності передбачали у досліджуваний період передбачали: доброчинну і соціальну підтримку сім'ї, підтримку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, благодійну допомогу і підтримку молодих жінок, одиноких матерів; сприяння працевлаштуванню молоді, профілактику негативних явищ і правопорушень у середовищі дітей та молоді, підтримку молодих людей, які повернулися з місць позбавлення волі.

У Республіці Польща зацікавлення доброчинною діяльністю як у школах, так і поза їх межами, виникло на межі XXI століття. Цей період характеризувався розвитком самоосвітнього руху та різноманітних ініціатив у створенні виховних і освітніх позашкільних інституцій. Зокрема, з'явилися літні Доброчинні заклади для відпочинку, читальні для дітей, молоді та дорослих, а також об'єднання за місцем проживання.

В Україні та Республіці Польщі як державна, так і громадська доброчинна діяльність були поширеним явищем. З'явилися специфічні

форми опіки над дітьми та молоддю, які сьогодні наявні у практиці професійної підготовки фахівців у навчальних закладах (адресно-матеріальна підтримка обдарованої молоді, призначення громадських опікунів, пошук сімей-заступників). Помітну роль у доброчинній діяльності відігравала у досліджуваній нами період Церква і різноманітні благочинні організації. Практика регулювання державою питань благодійності в обох країнах набула поширення з початку XXI ст.

На відміну від України, в якій функції доброчинної діяльності до 90-х рр. XX ст. виконували різні посадові особи (вихователі, вчителі, працівники культури, охорони здоров'я і спорту, органів соціального забезпечення, охорони порядку), у Польщі у. було запроваджено систематичне навчання фахівців для здійснення доброчинства і соціальної опіки.

Досить швидкий перехід вищої освіти Республіки Польщі на демократичну європейську модель створив сприятливі умови для доброчинної діяльності у підготовці фахівців вищої школи. Заклади вищої освіти здобули автономію, а також право приймати велику кількість здобувачів освіти з оплатою за навчання. Засновано чимало приватних навчальних закладів. Переглянуто перелік спеціальностей і запропоновано нові фахи, важливі для життя у ринкових умовах.

Ідеї доброчинності в Україні почали розвиватися у першому десятилітті XXI ст. Це виявлялось у соціально-педагогічній діяльності благодійних організацій, поступовим виокремленням уявлень про створення різноманітних інститутів виховання як осередку соціалізації особи. На початку XXI ст. питання, пов'язані із справ суспільною опікою, належали до компетенції держави.

У 2000-х роках Україна пережила значні зміни в економічному та політичному житті, що спричинило потребу в нових підходах до освіти. Доброчинні організації стали важливим ресурсом для закладів освіти, оскільки державне фінансування було недостатнім. Благодійна діяльність в Україні охоплювала різні аспекти. На першому плані-це була *матеріальна підтримка*. Доброчинні фонди надавали фінансову допомогу на модернізацію ЗВО, закупівлю обладнання та матеріалів. Покращували підготовку до доброчинної діяльності *стипендії та гранти*. Чимало здобувачів вищої освіти отримували фінансову підтримку у вигляді стипендій та грантів від благодійних організацій, що сприяло підвищенню доступності освіти.

Важливим аспектом, починаючи з 2014 рр. стала *підтримка інновацій*. Зокрема, Доброчинні організації фінансували інноваційні освітні програми та проекти, спрямовані на підвищення якості освіти. Польща також зазнала значних змін у 2000-х роках, що вплинуло на

розвиток її освітньої системи. Добровинні організації в Республіці Польщі відігравали важливу роль у професійній підготовці фахівців: за рахунок: *фінансової підтримки закладів освіти, їх модернізації, фінансування наукових досліджень та інноваційні проєктів, що сприяло розвитку наукового потенціалу країни.*

Порівнюючи благодійну діяльність у підготовці фахівців в Україні та Республіці Польщі, можна виділити кілька спільних рис та відмінностей:

До спільних ознак відносимо:

- значну роль благодійних організацій у фінансуванні освітніх закладів;
- підтримку здобувачів освіти через стипендійні програми;
- фінансування інновацій та наукових досліджень.

Серед відмінностей визначимо:

- у Польщі підготовка фахівців до благодійної діяльності була більш організованою та систематизованою завдяки стабільнішій економічній ситуації.
- В Україні добровинні організації часто діяли на місцевому рівні, тоді як у Польщі були активні великі національні та міжнародні фонди.

Добровинна діяльність відіграла важливу роль у професійній підготовці фахівців у закладах освіти України та Польщі в період від 1990-х років до початку ХХІ століття. Незважаючи на відмінності у підходах та масштабах діяльності, Добровинні організації сприяли підвищенню якості освіти, доступності вищої освіти та розвитку наукового потенціалу .

У підготовці фахівців до добровинної діяльності в Україні брали участь різноманітні організації, що працювали у сфері профілактики СНІДу та наркоманії, такі як центр «Астар», фонд «Усі разом», фонд «Аванте», громадська організація «Дорога» та фонд «Салюс». Також активну роль відіграють соціальні громадські організації, серед яких Товариство Червоного Хреста, Центри соціальної адаптації, Західно-український центр «Жіночі перспективи» та міжнародний благодійний фонд «Карітас Україна». Християнські організації, як-от Дитячий християнський фонд, жіноча християнська організація Марійське товариство «Милосердя», молодіжна християнська організація «Витанія» та організація «Українська молодь Христові», також сприяють практичній підготовці майбутніх фахівців[7]

Крім того, майбутні спеціалісти проходили практичну підготовку в службах довіри та психологічної підтримки, зокрема на телефоні довіри Всеукраїнської дитячої лінії, у центрах соціальних служб для молоді, підліткових наркологічних диспансерах, підліткових інформаційно-консультаційних центрах «Підліток і сім'я», психоневрологічних центрах

та асоціації практикуючих психологів. Діяльність працівників цих організацій спрямована на створення умов психологічного комфорту та безпеки для дітей, молоді та інших категорій населення.

Підготовка фахівців у цих організаціях здійснювалася у двох напрямках: удосконалення професійної діяльності через спеціалізовані курси та систему підготовки соціальних педагогів.

Починаючи з 2000 р. добродійну діяльність регулювали такі законодавчі акти Польщі: Постанова про Соціальну допомогу; Повідомлення Міністра праці і соціальної політики «У справі оголошення повного тексту Постанови про соціальну допомогу»; Розпорядження Міністра народної освіти «У справі видів, організації і засад публічних опікунсько-виховних і ресоціалізаційних установ»; Розпорядження Міністра праці і соціальної політики «У справах опікунсько-виховних установ» та ін[1]

Порівняльний аналіз підготовки фахівців до добродійної діяльності в ЗВО України та Польщі дозволив зіставити структури досліджуваних систем за такими аспектами:

В Україні система професійної підготовки до добродійства включає рівні: бакалавр, магістр, доктор філософії. У Республіці Польщі відповідні рівні включають: ліценціат, магістр, доктор. Щодо діяльнісних структур, то основними суб'єктами досліджуваних систем є «здобувач» і «заклад вищої освіти». Також враховуються суб'єкти, що організовують та опосередковано впливають на підготовку фахівців, зокрема «добродійна політика держави», «наукова школа добродійства»,

Ще одним аспектом є педагогічні структури: суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладача і здобувача освіти (вчителя і учня) реалізується в послідовних системах допрофесійної підготовки, професійної підготовки у вищій школі та професійної адаптації.

Підготовка фахівців до добродійної діяльності в Україні та Польщі: у досліджуваній період базувалася на синергетичному підході відповідно до якого, системи професійної підготовки до добродійства розглядаються як нелінійні й самоорганізовані. Це дозволило виявити особливості взаємодії її суб'єктів і елементів-підсистем, що становлять її структуру.

Зауважимо, що підготовка до добродійної діяльності в обох країнах у досліджуваній період значною мірою гальмувалося певними структурами, такими як традиція доручати добродійну діяльність викладачам, вчителям і вихователям.

Щоб порівняти середовища еволюції елементів досліджуваних систем, проаналізуємо добродійну діяльність її суб'єктів як у середовищі школи, так і поза ним. Розглянемо сучасне трактування професійних функцій добродійства.

У нашому баченні система професійної до добродійної діяльності в обох країнах є сукупністю неперервних організованих освітньо-виховних процесів, що відбуваються у навчальних комплексах, які складаються із середніх навчальних закладів (загальноосвітня школа, ліцей, гімназія з відповідними профільованими педагогічними класами) та вищих навчальних закладів освіти різних рівнів акредитації. Система професійної підготовки формується у декілька етапів, на кожному з яких поступово події професійної діяльності трансформуються. Розглянемо структуру підготовки до добродійства обох країн через призму проблем педагогічної освіти і на підставі одержаних даних виконаємо порівняльний аналіз.

Останнім часом у вітчизняній і польській системах освіти акцентується, що теоретична модель змісту, структури і функцій підготовки до добродійництва має бути одночасно основою як навчальної роботи здобувачів освіти, так і їхньої готовності до професійно-педагогічної діяльності. Створюється можливість підготовки в класичних університетах соціальних педагогів широкого та інтегрованого профілів.

Проаналізуємо сучасну систему професійної підготовки соціального педагога України, що динамічно формується як централізована з початку 90-х років ХХ ст. і досі зберігає цю тенденцію.

Для кадрового, науково-методичного забезпечення сфери соціальної упродовж перших п'яти років незалежності України на базі закладів освіти різних рівнів було відкрито кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки. Це, зокрема, у Запорізькому державному університеті, Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова, Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, Ужгородському та Чернівецькому та ін.

Стратегії підготовки до добродійства визначали потребами суспільства щодо розгортання добродійної діяльності з дітьми, молоддю, людьми похилого віку. З огляду на це завдання передбачали:

- науково-освітню стратегію (широке вивчення та моніторинг потреб суспільства у цих фахівцях, впровадження різнорівневої підготовки; розробка і вдосконалення змісту психолого-педагогічної та соціально-педагогічної підготовки до добродійства);
- кадрову стратегію (вивчення потреб фахівців соціальних служб у набутті ними широкого спектра спеціалізації добродійства, мотивів вибору її як другої спеціальності; умов безперервної підготовки і підвищення кваліфікації відповідно до змінюваної ситуації та проблем, які є на цей час актуальними, тобто поєднання широко- та вузькопрофільної підготовки);

- управлінсько-організаційну стратегію (узгодження змісту підготовки соціального педагога і працівника із соціальної роботи на міжвідомчому рівні, налагодження механізмів відпрацювання моделей його підготовки у системі безперервної соціально-педагогічної освіти) .

В Україні професійна підготовка до добровільної діяльності на сучасному етапі здійснюється у ЗВО різних типів і рівнів акредитації – класичних і педагогічних університетах, педагогічних інститутах та інститутах культури, педагогічних училищах, коледжах. Їй притаманний багаторівневий характер (допрофесійне навчання, професійне навчання, післяпрофесійне навчання, перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів), що реалізується в очній, очно-заочній, заочній, вечірній та екстернатній формах навчання.

Зокрема у ЗВО України, готуючи спеціалістів зі спеціальностей «соціальна педагогіка, соціальна робота» серед кваліфікаційних ознак добровільної діяльності в ОП визначено:

- спеціаліст у соціальних службах для молоді;
- організатор роботи з різновіковими об'єднаннями у соціумі;
- організатор соціальної допомоги населенню, людям похилого віку, інвалідам, соціально занедбаним дітям та молоді;
- менеджер служб та Центрів соціальної допомоги населенню;
- організатор добровільної діяльності у Центрах зайнятості;

Нам проаналізовані сучасні освітні програми підготовки соціальних педагогів до добровільства. Система професійної підготовки до благодійницької діяльності в Україні формується досить інтенсивно, виробляється рівневий характер її структури, формується система спеціалізацій. Проте наявна гостра потреба в написанні нових сучасних підручників, посібників, навчальних програм з теорії і технологій.

Розглянемо систему добровільної діяльності у сучасній підготовці фахівців у Польщі, серед яких місце діяльності соціального педагога – найрізноманітніші заклади освіти і виховання: середні школи; освітньо-виховні заклади та установи (мистецькі, спортивні тощо); заклади та установи виховання, опіки та ресоціалізації для дітей, які частково чи повністю позбавлені сімейного захисту; інституції, покликані надавати учням, батькам, учителям психолого-педагогічну допомогу, профорієнтаційні консультації та ін.

Серед найбільш поширених освітніх програм у Республіці Польщі провідні університети пропонують програми, спрямовані на підготовку фахівців до добровільної діяльності. Зокрема в Ягеллонський університет (Jagiellonian University)[8]цікавою для вивчення є освітня програма: «Соціальна робота та добровільна діяльність». Тут навчання проходить як

традиційно, так онлайн. Серед найбільш поширених методів підготовки фахівців на освітній програмі визначено: інтерактивні методи навчання, стажування в благодійних організаціях, участь у соціальних проектах. Цікавою є програма «Соціальна робота» Жешувського університету[4]. Серед поширених методів підготовки: кейси, симуляції, практика в неурядових організаціях, форми навчання: проектна діяльність, практичні заняття.

В Україні ми є чимало університетів мають програми, що готують здобувачів освіти до роботи у Добродійній сфері. Зокрема в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника на програмах «Соціальна робота» цікавими є проведення тренінгів, заходів та проектів з волонтерської діяльності, практика в соціальних установах.

На Факультеті психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка зосередили зусилля на допомозі підрозділам Збройних сил України – там виготовляють окопні свічки, плетуть маскувальні сітки [1].

Підготовка фахівців до добродійної діяльності у закладах вищої освіти Республіки Польщі та України включає різноманітні форми та методи навчання. Інтерактивні лекції, семінари, практика, стажування та волонтерська діяльність є ключовими елементами, що дозволяють студентам здобути необхідні знання та навички для успішної роботи у Добродійній сфері.

Аналіз освітніх компонентів показав, що у польських ЗВО є чимало спеціалізованих курсів, зокрема на ліценціаті – «Аксіологічні основи виховання» (60 год), на ліценціаті теоретичні й практичні дисципліни, які забезпечують ґрунтовну професійну підготовку фахівця з обраного педагогічного напрямку: «Добродійна діяльність», «Опікунсько-виховна педагогіка», «Ресоціалізаційна педагогіка».

На ліценціаті на магістерському рівні, цікавими є («Психолого-педагогічне порадицтво», «Педагогіка соціальної праці» тощо).

Тут студенти вивчають такі обов'язкові дисципліни: «Засоби масового впливу і виховання» (30 год); «Освітня культура дітей і молоді» (60 год); «Концепції соціальної профілактики» (30 год); «Вибрані проблеми добродійства» (60 год); «Теорії соціалізації» (30 год). та ін.

Серед вибірових компонентів є цікаві курси, як от: «Реедукація дитини з дисгармонією розвитку», «Мистецтво дитини», «Права людини і освіта», «Терапевтична і освітня функція забави», «Здоровий спосіб життя».

Особливості підготовки фахівців у закладах вищої освіти в Україні та Польщі (1991-2000 рр.)

Висновки. Отже підготовка фахівців до доброчинної діяльності у закладах вищої освіти України та Республіки Польщі проходили поетапно. Після здобуття незалежності Україна зіткнулася з економічними та соціальними викликами, що призвели до зниження фінансування освітніх закладів. Доброчинні організації стали важливими партнерами у забезпеченні матеріальної підтримки, наданні стипендій та грантів для студентів. У Республіці Польщі на початку 90-х рр. XX ст. активно розвивалась система освіти, зокрема за рахунок підтримки фондів та неурядових організацій. Доброчинні програми були спрямовані на модернізацію освітніх закладів, підвищення доступності освіти та підтримку наукових досліджень.

На початку початок XXI ст. до 2017 рр. відбувався етап інституціоналізації. Українські університети почали впроваджувати програми, орієнтовані на підготовку фахівців до роботи у доброчинній сфері. Підтримка доброчинних організацій сприяла розвитку соціальних проектів та волонтерських програм. Система підготовки фахівців до доброчинної діяльності у Республіці Польщі стала більш організованою. Університети пропонували спеціалізовані курси та програми, що включали стажування у доброчинних організаціях та участь у соціальних проектах.

Підготовка фахівців до доброчинної діяльності на сучасному етапі як в Україні, так і в Польщі набуває системного характеру. Доброчинна діяльність є важливим компонентом освітньої системи. Університети продовжують розвивати програми підготовки фахівців, акцентуючи увагу на практичних аспектах та інноваційних методах навчання. Зауважимо, що на сьогодні у республіці Польщі етап підготовки до доброчинства є дещо впливовішим.

Університети продовжують інтегрувати доброчинну діяльність у навчальні плани, забезпечуючи здобувачів вищої освіти необхідними знаннями та навичками для роботи у цій сфері. Поширення набувають спільні програми та проекти з іноземними університетами та благодійними організаціями, які допоможуть здобувати міжнародний досвід та розширювати свої професійні горизонти. Доброчинна діяльність залишається важливим компонентом у професійній підготовці фахівців у закладах освіти України та Польщі. Систематичний підхід до навчання, активна співпраця з благодійними організаціями та впровадження інноваційних методів навчання забезпечать подальший розвиток цієї важливої сфери.

Перспективи подальшої діяльності є вивчення питання інтеграції доброчинної діяльності у навчальні програми.

Література:

1. Волонтерські почини Київського столичного університету імені Бориса Грінченка <https://kubg.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/volonterskyi-ruk/volonterska-diialnist/8662-volonterski-pochyny-2024.html>
2. Грига І., Брижовата О., Дума Л., Лисенко О. Досвід волонтерської роботи та напрями її вдосконалення. *Соціальна робота в Україні: перші кроки* / Під ред. В.Полтавця. К.: КМ Academia, 2000. С. 145-173
3. Драндарова М. Місце волонтерства та благодійності у сучасній Україні. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2016. № 2. С. 74–79
4. Жешувський університет. URL: <https://www.ur.edu.pl/ua/home>
5. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника URL: <https://pnu.edu.ua/>
6. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 16 січня <https://pnu.edu.ua/2020> р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-20#n170>
7. Сайт благодійного фонду освіта Івано-Франківська. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/35021993/
8. Сайт Ягеллонського університету. URL: https://www.uj.edu.pl/uk_UA/wsparcie-ukrainy/studenci

References:

1. Volonterski pochyny Kyivskoho stolychnoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka [Volunteer initiatives of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University] URL:<https://kubg.edu.ua/prouniversitet/vizytivka/volonterskyi-ruk/volonterska-diialnist/8662-volonterski-pochyny-2024.html>
2. Hryha I., Bryzhovata O., Duma L., Lysenko O. (2000) Dosvid volonterskoi roboty ta napriamy yii vdoskonalennia.[Experience of volunteer work and directions of its improvement.] *Sotsialna robota v Ukraini: pershi kroky* / Pid red. V.Poltavtsia. K.: KM Academia,. С. 145-173
3. Drandarova M. (2016) Mistse volonterstva ta blahodiinosti u suchasni Ukraini [The place of volunteering and charity in modern Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzh-by Ukrainy*. No 2. S. 74–79
4. Zheshuvskiy universytet [University of Rzeszow]. URL: <https://www.ur.edu.pl/ua/home>
5. Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka [Vasyl Stefanyk Precarpathian National University]. URL: <https://pnu.edu.ua/>
6. Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia (2020) [On Charitable Activities and Charitable Organizations: The Law of Ukraine] <https://pnu.edu.ua/2020> r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-20#n170>
7. Sait blahodiinoho fondu osvita Ivano-Frankivska. [Website of the Charitable Foundation "Education of Ivano-Frankivsk"] URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/35021993/
8. Sait Yahellonskoho universytetu [Website of the Jagiellonian University]. URL: https://www.uj.edu.pl/uk_UA/wsparcie-ukrainy/studenci

УДК: 001.32:1 /3/(477)(02)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1102-1112](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1102-1112)

Пупена Вікторія Юріївна аспірантка, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26, 89600, тел.: (050) 535-32-59, <https://orcid.org/0000-0002-6901-4449>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. У статті окреслено фактори, які враховувалися у визначенні оптимальних педагогічних умов формування гуманітарної культури майбутніх учителів іноземних мов: вибір педагогічних умов узгоджено з колективом викладачів, котрі були учасниками експериментального дослідження, обговорювали й аргументували доцільність впровадження в освітній процес кожної педагогічної умови; кожна педагогічна умова спрямовувалась на формування конкретного компонента гуманітарної культури з урахуванням основної ознаки – критерію та показників означеного складника у структурі досліджуваного феномену; всі педагогічні умови реалізовувалися комплексно, одночасно, інтегративно і взаємопов'язано; реалізація педагогічних умов органічно поєднувалася з освітнім процесом у ЗВО, не порушуючи традиційної системи навчання студентів (навчальних планів, тривалості занять, розподілу годин на вивчення конкретних дисциплін тощо).

Нами охарактеризовано педагогічні умови формування гуманітарної культури майбутніх учителів іноземних мов: створення мотиваційного освітнього середовища для розширення професійного світогляду студентів на основі усвідомлення цінності та важливості поєднання іншомовної підготовки з культурою країни і народу, мова яких вивчається; інтеграція культурологічно-іншомовно-педагогічної підготовки у формуванні гуманітарної культури майбутніх учителів іноземних мов на основі збагачення змісту гуманітарних дисциплін та розширення знань студентів; використання інтерактивних технологій для практичного використання студентами іноземної мови як інструменту занурення у міжкультурну комунікацію; спрямованість майбутніх учителів іноземних мов на самостійну, творчу, самоосвітню діяльність у формуванні гуманітарної культури.

Результативність організаційного гарантування успіху дослідження безпосередньо залежить від педагогічних умов формування гуманітарної

культури майбутніх учителів іноземних мов. Всі визначені педагогічні умови взаємопов'язані між собою та реалізуються комплексно. Успішність реалізації визначених педагогічних умов залежить від якісного методичного забезпечення. Визначення педагогічних умов є складником покрокового порядку організації дослідження, що потребує моделювання такого процесу.

Ключові слова: педагогічні умови; гуманітарна культура, професійна підготовка; майбутні вчителі іноземних мов; інновації

Pupena Viktoria Yuriivna Post-graduate student, Mukachevo State University, 89600, Mukachevo, St. Uzhgorodskaya, 26, tel.: (050) 535-32-59, <https://orcid.org/0000-0002-6901-4449>

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF HUMANITARIAN CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES

Abstract. The essence of the concept of "pedagogical conditions" has been specified in the article. In determining the optimal pedagogical conditions in the context of the study, the following factors were taken into account: the choice of pedagogical conditions was coordinated with a team of teachers who were participants in the experimental study, discussed and argued the feasibility of introducing each pedagogical condition into the educational process; each pedagogical condition was aimed at the formation of a specific component of humanitarian culture, taking into account the main feature - the criterion and indicators of the specified component in the structure of the studied phenomenon; all pedagogical conditions were implemented comprehensively, simultaneously, integratively and interconnected; the implementation of pedagogical conditions was organically combined with the educational process in higher education institutions, without violating the traditional system of student education (curriculum, duration of classes, allocation of hours for studying specific disciplines). Determination of pedagogical conditions is a component of the step-by-step order of research organization, which requires modeling of such a process.

The pedagogical conditions for the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages have been characterized. The first pedagogical condition is the creation of a motivational educational environment for expanding the professional worldview of students based on the awareness of the value and importance of combining foreign language training with the culture of the country and people whose language is being studied. The

implementation of the second pedagogical condition is aimed at the integration of cultural-linguistic-pedagogical training in the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages based on the enrichment of the content of humanitarian disciplines and the expansion of students' knowledge. The third pedagogical condition involves the use of interactive technologies for students' practical use of a foreign language as a tool for immersion in intercultural communication. The result of the implementation of the fourth pedagogical condition is the orientation of future teachers of foreign languages to independent, creative, self-educational activities in the formation of humanitarian culture.

The effectiveness of the organizational guarantee of research success directly depends on the pedagogical conditions for the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages. All identified pedagogical conditions are interrelated and implemented comprehensively. The success of the implementation of the specified pedagogical conditions depends on high-quality methodical support. Determination of pedagogical conditions is a component of the step-by-step order of research organization, which requires modeling of such a process.

Keywords: pedagogical conditions; humanitarian culture, professional training; future teachers of foreign languages; innovations

Statement of the problem. The formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages requires special organizational support for the success of the educational process, an important factor of which is the definition, justification and implementation of special pedagogical conditions of the announced research. Scientists claim that "the effectiveness of the pedagogical process naturally depends on the conditions in which it takes place" [1, 120]. The basic concept in the definition of "pedagogical conditions" is the term "condition", which is interpreted as a necessary circumstance that enables the implementation, creation, formation of something or contributes to something [4, 1506]. Therefore, the determination of optimal pedagogical conditions in any experimental study is an urgent problem, the solution of which involves the achievement of the defined goals of scientific research.

Analysis of recent research and publications. The generalization of the essence of the concept of "condition" is highlighted in scientific works, where the authors consider this phenomenon as the optimal environment in which the studied educational phenomenon arises, exists, proceeds and develops; as causes, circumstances, driving forces of any process, phenomenon; as a dynamic complex that covers all aspects of the studied phenomenon and at the same time takes into account the changing nature of the professional and

pedagogical training of philology students [7, 97]; as "circumstances on which a holistic productive pedagogical process of professional training of specialists depends and takes place, which is mediated by the activity of an individual, a group of people" [5, 118]; as a result of purposeful selection, construction, application of elements, content, methods (techniques), as well as organizational forms of learning to achieve didactic goals in order to ensure the success of the formation of knowledge and skills based on the management of the learning process [2, 106].

The concretization of the concept of "conditions" in the context of understanding pedagogical conditions (Pedagogical conditions) is outlined by the circumstances in which the integral productive pedagogical process of professional training of specialists takes place and depends on it, which is mediated by the activity of an individual, a group of people" [11, 193]. However, in each study, pedagogical conditions have a certain orientation. Therefore, the problem of identifying pedagogical conditions for the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages is actualized. Scientists present the content and directions of implementation of optimal pedagogical conditions used in the professional training of future teachers of the English language, for example, the use of personally oriented learning technologies [3], the use of methods of interactive teaching of written communication [8], the use of information technologies in foreign language learning students [10] etc.

The purpose of the article is to characterize the pedagogical conditions for the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages.

Presentation of the main material. The theoretical analysis of scientific research leads to the conclusion that conditions in pedagogical research have different characteristics and signs. We draw attention to the research directions of scientific intelligence, which reveal the specifics of the organization and implementation of conditions aimed at taking into account psychological-pedagogical and linguistic factors of influence on the formation of professional communicative competence of future specialists, which can be used in the process of professional training of future teachers of foreign languages.

Taking into account the results of research considerations and interpretations of the essence of the conditions of various directions, which are used to improve and update the educational environment, we understand the pedagogical conditions of the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages as an integrated complex of organizational, methodical, didactic, educational, psychological factors influencing the personality of students, which increases level, positive dynamics and effectiveness of the process of formation of all components of the structure of humanitarian culture.

In determining the optimal pedagogical conditions in the context of the study, the following factors were taken into account:

- the choice of pedagogical conditions was coordinated with a team of teachers who were participants in the experimental study, discussed and argued the feasibility of introducing each pedagogical condition into the educational process;

- each pedagogical condition was aimed at the formation of a specific component of humanitarian culture, taking into account the main feature - the criterion and indicators of the specified component in the structure of the studied phenomenon;

- all pedagogical conditions were implemented comprehensively, simultaneously, integratively and interconnected;

- the implementation of pedagogical conditions was organically combined with the educational process in higher education institutions, without violating the traditional system of student education (curriculum, duration of classes, allocation of hours for studying specific disciplines, etc.). Let us consider in more detail the essence of each of the identified pedagogical conditions. In the content of the first pedagogical condition - the creation of a motivational educational environment for expanding the professional worldview of students based on the awareness of the value and importance of combining foreign language training with the culture of the country and people whose language is studied - several important components are combined:

- motivation of students to expand their professional worldview, which reflects the complex nature of the training of future foreign language teachers (the desire to improve foreign language training, interest in the culture of another country, the pedagogical aspect of using acquired knowledge, skills and abilities in the future professional activity of foreign language teachers);

- axiologising the formation of humanitarian culture aimed at students' awareness of the values of future professional activity, taking into account the results of foreign language and cultural training.

An important component of the first pedagogical condition is students' awareness of the value and importance of combining foreign language training with the culture of the country and people whose language is being studied. It was taken into account that scientists focus their research on axiological issues (from the Greek *axia* - value and *logos* - word, teaching), which covers all areas of social and humanitarian knowledge. In this context, it is appropriate to generalize about the orientation of the personality (for example, the orientation of future teachers of foreign languages to the formation of humanitarian culture) to value orientations, which can be considered in the context of the concepts "meaning-making motive", "motivational-necessary attitude". After all, the

value-meaning sphere of the individual is represented by the paradigm of formation and the paradigm of becoming, in particular, which in the context of our research involves the formation of a humanitarian culture and the formation of a future teacher of foreign languages as a specialist. Both paradigms can be considered as a kind of humanitarian technologies for achieving an equally clear goal - a mature, independent, responsible, creative individual. Therefore, the basic concept in the axiological context of research is the concept of "values", which is determined by the orientation of human activity and behavior [9].

The implementation of this pedagogical condition aims to achieve the following goals:

- formation of students' interest in the culture of another country;
- awareness by future teachers of foreign languages of the need for a combination of cultural studies and foreign language training as a valuable basis for expanding one's own professional outlook;
- encouraging students to active educational and cognitive activities in the educational environment of higher education institutions, aimed at forming a humanitarian culture in them.

The second pedagogical condition of the study is the integration of cultural-linguistic-pedagogical training in the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages based on the enrichment of the content of humanitarian disciplines and the expansion of students' knowledge.

The main disciplines, during the study of which an experimental study was carried out, were "Local Studies of the English Language", "Basics of Pedagogical Skills", "Methodology of Teaching the English Language", "Pedagogical Practice (trial lessons)".

The main directions of implementation of the second pedagogical condition were as follows:

- acquisition by students of knowledge of a foreign language related to lexical, phonetic, grammatical aspects; knowledge of the general provisions of the theory and practice of translation in the field of educational and professional communication; knowledge of classification and explanation of the specifics of use in lessons of various types and genres; knowledge of various methods of transmitting lexical and grammatical units; knowledge of the formal norms of a foreign language, which are presented in typical phrases, which determines the main essence of the content of the training of future teachers of foreign languages;
- acquisition by future teachers of foreign languages of knowledge of cultural aspects of the country whose language is being studied, and combining it with theoretical foreign language training;
- expanding knowledge of the pedagogical aspects of the foreign language teacher's work regarding interaction with students as a process of

interlinguistic and intercultural communication, which requires mastering the basics of pedagogical skills and methods of teaching a foreign language.

The third pedagogical condition of the study is the use of interactive technologies for students' practical use of a foreign language as a tool for immersion in intercultural communication.

We are convinced that the improvement of the traditional system of professional training of future specialists at the current stage of education development is based on the introduction of effective pedagogical innovations into the educational environment. Since the use of pedagogical innovations in the context of our research is aimed at preparing students for the practical use of a foreign language as a tool for immersion in intercultural communication, the formation of a teacher-researcher takes place at the same time.

To implement the third pedagogical condition, the laws of pedagogical innovation, which were discussed in the study of domestic scientists [6, 23], were taken into account:

- the law of irreversible destabilization of the pedagogical environment, which is based on destructive changes in traditional education, which occur as a result of the innovation of modern education and the use of pedagogical innovations - the field of knowledge "about the creation, evaluation, mastering and use of pedagogical innovations, the purpose of which is the formation of a creative personality highly adapted to changes » [6, 33];

- the law of the final implementation of the innovation process, which requires from the organizers of such training a clear prospective plan of step-by-step activities of all its participants and an outline of specific expected results that will be used by other teachers, taking into account the purposefulness of "partial changes that lead to the modification of the purpose, content, methods, forms training and upbringing, adaptation of the training process to new requirements" [6, 44];

- the law of stereotyping of pedagogical innovations, which depends on the successful approbation of innovative technologies and the transformation in the mind of the innovative teacher into an established stereotype of thinking and habitual professional activity at the current stage of education development based on taking into account the criteria for the effectiveness of the teacher's innovative activity (creative perception of pedagogical innovations; creative activity; methodological and technological readiness to introduce innovations, pedagogical innovative thinking; communication culture) [6, 57];

- the law of cyclic repetition, the reversibility of pedagogical innovations, according to which modern innovations have certain characteristics of already implemented forms and methods of learning (for example, the basis of modern

interactive technologies is active dialogic-interpersonal interaction in learning, which was used even in the conversations of Socrates).

The choice of interactive technologies among pedagogical innovations as a component of the third pedagogical condition for the formation of the humanitarian culture of future foreign language teachers is determined by the following factors:

- the creation of an innovative environment in which students have the opportunity to show their own activity and initiative, arouses interest in a new form of education, which motivates future specialists to more conscientiously prepare for such classes and the possibility of approving their own level of professional training for work in their specialty;
- students' responsibility and desire for success is based on the discovery of a creative approach to the implementation of interactive tasks and exercises and the achievement of personal goals and peaks in professional training;
- systematic active communicative interaction of interaction participants contributes to the development of a culture of communication using knowledge of a foreign language and the culture of the country whose language is being studied;
- a dialogic-polylogical learning environment allows students to familiarize themselves with several examples of presentation of educational information in a concentrated form in the process of foreign language communication on specific topics, which reflects not only the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages, but also the ability of students to formulate opinions correctly (or incorrectly) ; promotes adequate self-esteem of each participant in interactions; encourages students to define personal goals and tasks for professional growth even during their studies at higher education institutions.

The fourth pedagogical condition determines the orientation of future teachers of foreign languages to independent, creative, self-educational activities in the formation of humanitarian culture. The sociological aspect of self-education as an integrating determinant of self-realization of young professionals in professional activity testifies to the relevance of the introduction of the specified pedagogical condition into the educational process. We emphasize the expediency of using interactive methods as a means of activating self-education and self-education of students, which enables:

- determine in simulated interactions students' orientation towards professional self-development;
- to establish the effectiveness of self-educational activities of students who present their own professional situational models of dialogic communication of foreign language and cultural content;

- to activate a creative approach to the foreign language and cultural training of future foreign language teachers to the formation of a humanitarian culture in them;

- to motivate future teachers of a foreign language to expand their sociocultural awareness and master the cultural context of a foreign language in order to achieve a high level of humanitarian culture.

Therefore, the implementation of the specified pedagogical conditions involves the orientation of the formation of the humanitarian culture of future foreign language teachers to the motivation of students in mastering a complex of knowledge (a foreign language, the culture of the country whose language is studied, pedagogical aspects of the work of a foreign language teacher as a process of intercultural communication with students) and the formation of students the ability to: 1) use cultural material in teaching a foreign language; 2) speak a foreign language in situations of professionally determined speech activity, in which the cultural aspects of the country and people whose language is studied are revealed; 3) create and be an active participant in dialogic situations for communication on cultural topics of another country.

Conclusions. The effectiveness of the organizational guarantee of research success directly depends on the pedagogical conditions for the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages. All identified pedagogical conditions are interrelated and implemented comprehensively. The success of the implementation of the specified pedagogical conditions depends on high-quality methodical support. Determination of pedagogical conditions is a component of the step-by-step order of research organization, which requires modeling of such a process. Therefore, we see the prospects for further scientific research in the development of an appropriate structural and functional model of the formation of the humanitarian culture of future teachers of foreign languages.

References:

1. Ball, H. O.; Ziaziun, I. A. (Ed.). (2017). *Neperervna profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektyvy: monohrafiia* [Continuous professional education: problems, searches, prospects: monograph]. Kyiv: "Vipol" publishing house, 639 p. [in Ukrainian].
2. Barkasi, V. V. (2004). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti v maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov* [Formation of professional competence in future teachers of foreign languages]. Diss. Ph.D. ped. of science. Southern Ukraine state ped. University named after K. D. Ushynskiy. Odesa, 212 p. [in Ukrainian].
3. Beresniev, A. A. (2009). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov do zastosuvannia osobystisno oriientovnykh tekhnolohii navchannia* [Preparation of future teachers of foreign languages for the use of personally oriented learning technologies]. Diss. Ph.D. ped. of science. Crimean Humanitarian University. Yalta, 274 p. [in Ukrainian].
4. Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: VTF "Perun", 1728 p. [in Ukrainian].

5. Dolynskiy Ye. V. Formuvannya komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh perekladachiv v protsesi dystantsiinoho navchannia [Dolynskiy - future translators in the distance learning process]. (2011). Diss. Ph.D. ped. of science. Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Ternopil, 254 p. [in Ukrainian].

6. Ohienko, O. I.; Ohienko, O. I., Kaliuzhna, T. H., Milto, L. O., Radchenko, Yu. L., Krasyl'nyk, Yu. S., & Kotun K. V. (Comp.). (2016). Innovatsiina diialnist vchytelia: terminolohichniy slovnyk [Innovative activity of the teacher: terminological dictionary]. Kyiv, 120 p. [in Ukrainian].

7. Konchovych, K. T. (2015). Formuvannya hotovnosti maibutnikh vchyteliv-filolohiv do pedahohichnoho spilkuвання zasobamy treninhovykh tekhnolohii [Formation of readiness of future philology teachers for pedagogical communication by means of training technologies]. Diss. Ph.D. ped. of science. National University of Water Management and Nature Management. Rivne, 287 p. [in Ukrainian].

8. Krivchykova, H. F. (2005). Metodyka interaktyvnoho navchannia pysemnoho movlennia maibutnikh uchyteliv anhliskoi movy [Methodology of interactive teaching of written speech of future English language teachers]. Diss. Ph.D. ped. of science. Kharkiv National ped. university named after H. S. Skovorody. Kharkiv, 344 p. [in Ukrainian].

9. Marchuk, M. H. (2001). Tsinnisni potentsii znannia [Valuable potentials of knowledge]. Chernivtsi: Ruta, 319 p. [in Ukrainian].

10. Morska, L. I. (2007). Metodychna systema pidhotovky maibutnoho vchytelia inozemnykh mov do vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u navchanni uchniv: monohrafiia [Methodical system of training future teachers of foreign languages for the use of information technologies in teaching students: monograph]. Ternopil: TNPU named after V. Hnatyuk, 243 p. [in Ukrainian].

11. Semenova, A. V. (Ed.). (2006). Slovnyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky. Odesa: Palmira [Vocational pedagogy reference dictionary]. Odesa: Palmyra, 221 p. [in Ukrainian].

Література:

1. Балл Г. О. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / за заг. ред. І. А. Зязюна. Київ: Вид-во «Віпол», 200. 639 с.

2. Баркасі В. В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукр. держ. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2004. 212 с.

3. Береснев А. А. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до застосування особистісно орієнтовних технологій навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/ Кримський гуманітарний університет. Ялта, 2009. 274 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

5. Долинський Є. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх перекладачів в процесі дистанційного навчання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.14 / Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2011. 254 с.

6. Інноваційна діяльність вчителя: термінологічний словник / За заг. ред. О. І. Огієнко. Укл. О. І. Огієнко, Т. Г. Калюжна, Л. О. Мільто, Ю. Л. Радченко, Ю. С. Красильник, К. В. Котун. Київ, 2016. 120 с.

7. Кончович К. Т. Формування готовності майбутніх вчителів-філологів до педагогічного спілкування засобами тренінгових технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний університет водного господарства та природокористування. Рівне, 2015. 287 с.

8. Кривчикова Г. Ф. Методика інтерактивного навчання писемного мовлення майбутніх учителів англійської мови: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Харківський нац. пед. університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2005. 344 с.

9. Марчук М. Г. Ціннісні потенції знання. Чернівці: Рута, 2001. 319 с.

10. Морська Л. І. Методична система підготовки майбутнього вчителя іноземних мов до використання інформаційних технологій у навчанні учнів: [монографія]. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. 243 с.

11. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.

УДК 37.09

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1113-1126](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1113-1126)

Радул Ольга Сергіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, Центрально-український державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, тел.: (050) 188-83-93, <https://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

Радул Валерій Вікторович доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін Львівської академії НАУ, вул. Чобану С., 1, м. Кропивницький, 25005, тел.: (050) 586-72-35, <https://orcid.org/0000-0001-5354-9142>

Михайліченко Ігор Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент, начальник відділу організаційно-стройової, виховної та психологічної роботи Львівської академії НАУ, вул. Чобану С., 1, м. Кропивницький, 25005, тел.: (067) 99-48-069, <https://orcid.org/0000-0003-2133-5443>

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (20-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. Актуальним питанням для України є реформування професійної освіти різного рівня. Наша країна має певний досвід у підготовці фахівців і спеціалістів різного профілю. Звернення до позитивного досвіду принесе користь і сучасному розвитку професійної освіти. У статті висвітлено основні шляхи розвитку професійної освіти в Україні у 20-і роки ХХ століття (до уніфікації системи освіти в СРСР).

З'ясовано, що керівництво робітничою, професійною і вищою спеціальною освітою здійснював спеціальний орган у Наркомосі України – Головний комітет професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (1920). Особливістю розвитку професійної освіти була профілізація шкіл різного рівня. Формувалася мережа професійно-технічних освітніх закладів в Україні – інститутів, шкіл, курсів та інших установ, що забезпечували підготовку фахівців різного рівня усіх галузей народного господарства. З'ясовано, що згідно «Кодексу законів України про освіту» (1922) відповідно до основних галузей народного господарства створювалися такі галузі (вертикалі) профосвіти: індустріально-технічна,

сільськогосподарська, соціально-економічна, медична, педагогічна, художня. По різних галузях встановлювалися типи навчальних закладів за ступенем кваліфікації: для індустріально-технічної та сільськогосподарської – профшкола, технікум та інститут; для соціально-економічної – технікум та інститут, для педагогічної – інститут. Для працюючих робітників і молоді організовувалися курси, школи робітничої молоді, вечірні робітничі технікуми та робітничі факультети, які мали різні цілі й завдання.

Виявлено, що внаслідок реформування професійної освіти у 1927/28 навчальному році в Україні діяло 5 індустріально-технічних інститутів, 7 сільськогосподарських; 4 соціально-економічних, 12 педагогічних, 5 медичних, 4 мистецьких, в яких навчалося 28614 студентів. У 1926/27 навчальному році діяло 326 шкіл робітничої молоді, 259 робітничих професійних курсів, 15 робітничих технікумів, в яких загалом навчалося 56250 осіб, 8 робітничих факультетів. Це було суттєвим досягненням у розвитку професійної освіти за такий короткий час.

Ключові слова: історія вітчизняної освіти, професійна освіта, інститут, технікум, профшкола, робітничий факультет.

Radul Olga Serhiyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Department of Preschool and Primary School Education, Volodymyr Vynnychenko Centralukrainian State Pedagogical University, 1, Shevchenka St., Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (050) 188-83-93, <http://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

Radul Valerii Viktorovich Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor of the Department of Law, Social and Humanitarian Disciplines of Flight Academy of NAU, S. Chobanu St.1, Kropyvnytskyi, 25005, tel.: (050) 586-72-35, <https://orcid.org/0000-0001-5354-9142>

Mikhaylichenko Igor Volodymyrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Organizational and Drill, Educational and Psychological Work at the Flight Academy of the National Aviation University, S. Chobanu St. 1, Kropyvnytskyi, 25005, tel.: (067) 99-48-069, <https://orcid.org/0000-0003-2133-5443>,

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL EDUCATION IN UKRAINE (1920s)

Annotation. Reforming professional education at various levels is an urgent issue for Ukraine. Our country has certain experience in training

specialists of various profiles. Turning to positive experience will also benefit the modern development of professional education. The article reveals the main ways of development of professional education in Ukraine in 1920s (before the unification of the education system in the USSR).

It was disclosed that the management of labor, professional and higher special education was carried out by special body in the People's Commissariat of Ukraine – the Main Committee of Vocational, Technical and Special Scientific Education (1920). Special feature of the development of professional education was the profiling of different levels' schools. Network of vocational and technical educational institutions was formed in Ukraine – institutes, schools, courses and other educational establishments that provided training of specialists of various levels in all branches of the national economy. It was ascertained that according to the «Code of Laws of Ukraine on Education» (1922), in accordance with the main branches of the national economy, the following sectors (vertical) of professional education were created: industrial-technical, agricultural, socio-economic, medical, pedagogical, and artistic. Types of educational institutions were established in various fields according to the degree of qualification: for the industrial-technical and agricultural fields, these are vocational schools, technical schools, and institutes; for the socio-economic field, it is a technical school and an institute; for the pedagogical field it is an institute. Courses, schools for workers' youth, evening workers' technical schools and workers' faculties were organized for workmen and youth. These arrangements had different goals and tasks.

It was revealed that as result of the professional education reform in 1927/28 academic year, 5 industrial and technical institutes, 7 agricultural institutes; 4 socio-economic institutes, 12 pedagogical institutes, 5 medical institutes, 4 artistic institutes operated in Ukraine. 28,614 students studied there. In 1926/27 academic year, there were 326 schools for working youth, 259 working professional courses, and 15 working technical schools. A total of 56,250 people studied there. This was significant achievement in the development of professional education in such a short time.

Keywords: history of national education, professional education, institute, technical school, vocational school, labor faculty.

Постановка проблеми. Нині, як і сто років тому, актуальним питанням для країни є реформування професійної освіти різного рівня. Україна потребує фахівців і спеціалістів у різних галузях. Наша країна має певний досвід у їх підготовці. І хоча в різні часи вона об'єктивно здійснювалася на різних організаційних засадах, було чимало позитивного. Звернення до вітчизняної історії освіти та врахування й використання позитивного досвіду принесе користь й сучасному розвитку професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення історії професійної освіти різних рівнів зверталось чимало вітчизняних дослідників. Одним із ґрунтовних узагальнених досліджень, зокрема й історії професійно-технічної освіти в Україні, здійснене на початку ХХІ століття, є колективна праця «Профтехосвіта України: ХХ століття: енциклопедичне видання» (2004) за редакцією Н. Ничкало, у якій проаналізовано різні концепції професійно-технічної освіти в історичному вимірі. Історичний шлях розвитку професійно-технічної освіти досліджував І. Лікарчук (1999). Цей же рівень професійної освіти 20-х років ХХ століття вивчала І. Гавриш (1991). Розвитку вищої професійної освіти присвятили свої дослідження А. Алексюк (1998), В. Майборода (1992) (педагогічна освіта), І. Федосова (2014) (інженерно-технічна освіта) та ін. Історія вищої освіти в Україні представлена в монографії О. Радул (2011).

Мета статті полягає у висвітленні основних шляхів розвитку професійної освіти в Україні у 20 роки ХХ століття (до уніфікації системи освіти в СРСР).

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток професійної освіти в Україні фактично розпочався з 20-х років ХХ століття, саме з того ж часу розпочалася безпосередньо розбудова системи освіти, що законодавчо було закріплено у таких документах як «Схеми народної освіти УСРР» (1920 р.) та «Кодекс законів про народну освіту в УСРР» (1922 р.).

Економічне становище країни, що було наслідком Першої світової війни, революційних подій, громадянської війни, частої зміни урядів вимагало рішучих дій для забезпечення народного господарства спеціалістами. І 5 червня 1920 р. приймається Постанова РНК УСРР «Про прискорені випуски інженерів» по всій Україні. Для реалізації цього завдання передбачалося створити при Наркомосі комісію по вищій технічній освіті, яка повинна була організувати в кожній вищій технічній установі, при кожному факультеті спеціальну комісію в складі професорів та представників студентів, які мають змогу приступити до прискореного випуску. Планувалося в короткі терміни створити умови для навчання майбутніх інженерів з 1 липня до 1 листопада 1920 р. Звичайно, навчатися мали не всі бажаючі, а які мали для цього всі підстави. Так, наголошувалося, що «до навчання мають право приступити всі студенти вищих шкільних закладів, освіта котрих по кількості виконаних ними раніш шкільних навчань або на практичній підготовці, а також в залежності від обраної спеціальності може бути закінчена в поточному році». З цієї метою, такі студенти відряджались на навчання з усіх установ і підприємств та з Червоної Армії. При цьому всі студенти та викладачі,

службовий персонал переводилися на час навчання на військовий пайок та за своїми правами прирівнювалися до військовослужбовців, що свідчить про важливість і терміновість підготовки таких фахівців для народного господарства країни [1].

Важливим етапом у розбудові вищої професійної школи стала «Інструкція Управління вищої школи на місцях», видана Наркомосом України 9 червня 1920 р., яка фактично виконувала роль тимчасового статуту ЗВО. У ній визначався напрям перебудови навчально-методичної роботи і реорганізації закладів вищої освіти. З метою кращої підготовки студентів до практичної діяльності у певних сферах тогочасного життя і виробництва передбачалося переглянути навчальні плани і програми, теоретичне навчання поєднати з тривалою виробничою практикою поза стінами вищої школи. Для прискорення випусків спеціалістів для різних сфер життя Наркомос пропонував упровадити триместрову систему навчання, посилити трудову дисципліну і поліпшити методи викладання. Передбачалося створення при закладах вищої освіти курсів для підготовки трудящих у вищу школу [2, с. 301].

Інструкція накреслила напрями реорганізації старих вищих навчальних закладів. Так, усі вищі медичні школи, що діяли в одному місті, пропонувалося об'єднати в медичні академії. Юридичні факультети університетів закривалися і замість них у складі інститутів народного господарства мали відкриватися факультети права. На базі історико-філологічних та фізико-математичних факультетів університетів пропонувалося створення тимчасових вищих педагогічних курсів.

Ще до прийняття цієї Інструкції, у травні 1920 р. юридичний факультет Харківського університету ввійшов до складу Інституту народного господарства, а медичний факультет об'єднався із жіночим медінститутом. На базі історико-філологічного і фізико-математичного факультетів університету наказом від 2 червня 1920 р. були утворені Тимчасові вищі педагогічні курси, а вже через місяць, у липні 1920 р., на їх базі організували вищий освітній заклад – Академію теоретичних знань у складі Інституту суспільних наук і Інституту фізико-математичних наук. В результаті цієї реорганізації у першому з них було створено чотири відділення: соціально-історичне, лінгвістичне, літературне й економічне, і більше тридцяти кафедр. Інститут фізико-математичних наук поділявся на три відділення: математичне, хімічне й природничо-історичне. Зазначимо, що багато професорів дореволюційного університету очолили різні кафедри, зокрема, В. П. Бузескул, Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, А. В. Палладін, С. Н. Бернштейн, Д. М. Синцов та ін. [3, с. 47]. Однак і цей заклад проіснував недовго.

Постановою Управління вищих шкіл Київського губерньського відділу народної освіти й Український державний університет, утворений у 1918 р. за часів Гетьманату, пропонувалося вважати закритим. Медичний факультет цього університету було об'єднано з Інститутом охорони народного здоров'я [4, с. 172].

У дореволюційних університетах ліквідовувалися фізико-математичні та історико-філологічні факультети. На їх основі почали створювати інститути народної освіти (ІНО). Так, згідно з постановою управління вищих шкіл (УВШ) міста Києва від 20 липня 1920 р. на базі історико-філологічного факультету університету св. Володимира і Вищих жіночих курсів було утворено Вищий інститут народної освіти ім. Михайла Драгоманова (ВІНО).

Для розвитку мережі професійно-технічних освітніх закладів в Україні – інститутів, шкіл, курсів та інших установ, що забезпечували підготовку фахівців різного рівня усіх галузей народного господарства, 20 серпня 1920 р. РНК УСРР був прийнятий декрет про створення нового керівного органу у цій галузі – Головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти. Для забезпечення діяльності цих освітніх закладів усі відомства і установи зобов'язувалися в місячний строк з моменту опублікування зазначеного декрету «повернути ... будинки та інвентар професійно-технічних і вищих шкіл, взятих для інших цілей» [5].

Такий комітет був невдовзі створено у складі Наркомосу України та здійснював керівництво робітничою, професійною і вищою спеціальною освітою. Окремі відділи – вищих навчальних закладів і професійної освіти, що до цього часу існували у складі Наркомосу, – були ліквідовані.

Наголосимо на тому, що у той час далеко не всі молоді люди хотіли вчитися. У зв'язку з цим, зважаючи на гостру потребу в кваліфікованих робочих кадрах, з метою ліквідації технічної неграмотності працівників та якнайшвидшого збільшення фахівців урядом України 30 листопада 1920 р. був прийнятий декрет «Про шкільно-професійно-технічну повинність». За цим декретом усі робітники віком від 18 до 40 років оголошувалися підлягаючими цій повинності. А за вимогою Укрголовпрофосвіти Головкомпраці мав відряджати на навчання й потрібну кількість осіб і з інших верств населення.

Від шкільної повинності могли звільнятися ті, хто мав професійну підготовку не нижче дореволюційних ремісничих шкіл, або ж ті, хто навчався у закладах технічної освіти – вечірніх технікумах, робітничих факультетах тощо. Робітники старші 40 років за власним бажанням могли відвідувати курси.

Для робітників, які згідно цього декрету підлягали навчанню, організовувалися заводські курси або вечірні короткотермінові курси.

Причому навчальний тиждень повинен був становити не менше 18 годин. Для створення умов для навчання робочий день для робітників, що навчалися на курсах, скорочувався до 6 годин. Наголосимо й на тому, що таким робітникам зберігався повний заробіток, їх також не можна було притягувати до інших трудових повинностей [6].

Не зважаючи на об'єктивні труднощі, поступово кількість закладів професійної освіти і кількість студентів зростали. Так, на початок 1921 р. в Україні нараховувалося 42 заклади вищої освіти і близько 57 тис. студентів. Проте це збільшення часто було наслідком не стільки заснування нових закладів, скільки розукрупнення старих і перетворення на вищі школи учительських інститутів. Також серед студентів у той час було чимало таких, які тільки значилися у списках, а фактично не вчилися. Наприклад, на хімічному факультеті Київського політехнічного інституту зі 863 студентів за списком станом на січень 1921 р. відвідували заняття тільки 177 осіб [7, с. 60]. Вірогідно, не відвідували заняття ті, хто стали студентами через шкільну повинність.

У 1921 р. Наркомос України остаточно ліквідував усі університети, розглядаючи їх як найбільш консервативну форму старої вищої освіти.

Відповідно до основних освітніх документів – «Схем» (1920 р.) і «Кодексів» (1922 р.) – в Україні впроваджувалася така система освіти: соціальне виховання дітей, професійна школа для юнацтва і молоді, наукова робота і політична освіта дорослих (§ 16 «Кодексів») [8, с. 157].

Згідно «Кодексів» завдання професійної освіти полягало у підготовці всіх видів кваліфікованої робочої сили, необхідної для відбудови народного господарства і для соціалістичного будівництва. Здійснити це завдання планувалося такими шляхами:

1) встановленням системи професійної і спеціально-наукової освіти, «яка на противагу старій словесній школі створює нову школу, пристосовану до певних життєвих завдань, що підготує людей до певної професії,

2) проведенням нових методів викладання, побудованих на зв'язку виробничих процесів (практики) з науковим і навчальним узагальненням цих процесів (теорії),

3) систематичною індустріалізацією і агрономізацією школи з тим, щоб ті, що вчаться, і ті, що вчать, не відособлялися від справжньої суспільно-необхідної праці і набували виробничі навички, гармонійно виробляючи і поєднуючи звичку до розумової праці з працею фізичною» [8, с. 160].

Вибудовувалася нова система професійної освіти, яка базувалася на двох основних підвалинах народного господарства країни – індустріально-

технічній і сільськогосподарській, а тому ці галузі й стали основними напрямками професійної освіти.

У статті 292 «Кодексів» зазначалося, що відповідно до основних галузей народного господарства «створюються такі галузі (вертикалі) профосвіти: індустріально-технічна, сільськогосподарська, соціально-економічна, медична, педагогічна, художня». При цьому кожна вертикаль поділяється на певні галузі:

- індустріально-технічна – на механічну, електричну, гірничу, хімічну, будівельну, транспортну, кустарно-промислову та ін.;
- сільськогосподарська – на агрономічну, садово-городню, лісівництва, зоотехнічну, меліоративну, землевпорядну;
- соціально-економічна – на адміністративно-організаційну, операційно-господарську, статистичну, кошторисно-фінансову, юридичну;
- медична – на медичну, онтологічну, хіміко-фармацевтичну;
- педагогічна – соціального виховання, професійної та політичної освіти;
- художня – на музичну, образотворчого мистецтва, театральносценічного мистецтва, літературну.

По різних галузях встановлювалися типи навчальних закладів за ступенем кваліфікації. Зокрема, для індустріально-технічної та сільськогосподарської – профшкола, технікум та інститут; для соціально-економічної – технікум та інститут, для педагогічної – інститут [8, с. 161].

Заступник народного комісара освіти України Я. Ряппо у 1922 р. наголошував, що «державі потрібні насамперед вузькі спеціалісти, щоб розвивалася техніка», «необхідні насамперед техніки, майстри своєї справи» [9, с. 431]. Профшкола призначалася для підлітків віком від 15 до 17 років і була початковою ланкою профосвіти. На думку Я. Ряппо, професійна школа повинна бути індустріальною у містах, індустріально-ремісницькою у містечках, сільськогосподарською – на селі. Термін навчання у професійно-технічній школі був дворічним.

У 1924 р. вийшло положення про Школи селянської молоді (ШСМ). Призначалися вони для підлітків, що перебували у радгоспах як батраки і вступали в радгоспи за бронею, а також молодь незаможного селянства. Вони давали освіту, рівноцінну сільськогосподарським профшколам. Особливістю ШСМ було тісне поєднання навчання з практикою, виробництвом [9, с. 433].

Особливістю розвитку освіти в Україні у 20-і роки було те, що вищу школу представляли технікуми та інститути. Технікум готував працівників вищої кваліфікації (інженерів-практиків, агрономів, господарників) певної вузької галузі народного господарства і державного будівництва.

Інститут готував організаторів вищої кваліфікації для широких галузей народного господарства і державного будівництва. Над вищими навчальними закладами знаходилися науково-дослідні кафедри (як при ЗВО, так і окремо) і науково-дослідні інститути на чолі з Академією наук України [8].

Передбачалося, що типи профшкіл, технікумів та інститутів, диференціація і обсяг їхніх навчальних програм визначатимуться Головпрофосвітою відповідно до стану виробництва в країні. Така організація народної освіти, побудована на засадах професійної освіти, зумовлювалася потребами господарського і культурного життя країни.

Для працюючих робітників і молоді організовувалися курси, школи робітничої молоді, вечірні робітничі технікуми та робітничі факультети. Вони мали різні цілі й завдання. Наприклад, курси передбачалися передусім для дорослих і вирізнялися гнучкістю навчальних планів, програм, тривалістю, складом тощо. Програми і методи школи робітничої молоді здійснювалися у виробничій обстановці або максимально наближеній до неї. Вечірній робітничий технікум призначався для робітників високої кваліфікації, що були зайняті на виробництві та давав можливість отримати кваліфікацію майстра, помічника інженера або інженера вузької спеціальності.

Окреме місце у професійній освіті України 20-х років посідали робітничі факультети, які почали створюватися при багатьох інститутах ще з 1921 р. Метою їхньої діяльності була підготовка молоді (передусім пролетарської), яка раніше не мала змоги вчитися у середній школі та, відповідно, не мала середньої освіти, до здобуття вищої освіти. Декрет українського уряду про їх організацію був прийнятий 7 березня 1921 р. Тоді до 1 травня 1921 р. планувалося відкриття 7 робітничих факультетів: у Харкові з відділами індустріально-технічним і сільськогосподарським; у Бахмуті – з відділом гірничим; в Катеринославі – з відділом гірничим; в Києві – з відділом індустріально-технічним і сільськогосподарським; в Одесі – з індустріально-технічним і сільськогосподарським; у Шостці (Чернігівщина) – з індустріально-технічним; у Миколаєві – з індустріально-технічним [10]. У кожному з них повинно було бути не більше 200 студентів, які мали б забезпечуватися всім необхідним, як і студенти мілітаризованих закладів вищої освіти.

Увага навчанню пролетарської молоді на робітфаках приділялася і в наступні роки. Зокрема, згідно з Постановою ВУЦВК від 1 лютого 1922 р. місцеві органи влади зобов'язувалися сприяти обладнанню гуртожитків та забезпечувати їх необхідним інвентарем. Пропонувалося переведення студентів стосовно постачання продуктами харчування на становище курсантів військових навчальних закладів і навіть видавати продо-

вольство для робітничих факультетів нарівні з Червоною Армією. Окрім того, планувалося їх забезпечення обмундируванням, взуттям, білизною й постільними речами «за встановленою і твердою розцінкою», а Наркомос зобов'язували «відпускати в першу чергу робфакам належне грошове утримання, підручники і приладдя» [11].

Отже, такі були законодавчі засади перетворень у галузі професійної освіти в Україні. Зупинимося на тому, що ж було зроблено практично по різних галузях у 20-і роки, і насамперед у галузі вищої освіти.

Для підготовки економістів і юристів у Києві, Харкові і Одесі через реорганізацію старих комерційних вищих закладів освіти та юридичних факультетів університетів були створені інститути народного господарства (ІНГ). Київський ІНГ мав у своєму складі п'ять факультетів: правовий, кооперативний, фінансово-статистичний, торговельний, експлуатації шляхів сполучення. У Харківському ІНГ було чотири факультети: правовий, кооперативний, промислово-економічний, зовнішньої торгівлі; в Одеському – три: правовий, кооперативний, зовнішньої торгівлі. У 1926/27 н. р. кооперативні факультети всіх інститутів об'єднано в окремий Київський кооперативний інститут. Ці інститути готували юристів, економістів, організаторів народного господарства і торгівлі. Чотири соціально-економічні технікуми готували «вузьких» фахівців у галузі фінансів, торгівлі, страхування, планування, промислової і споживчої кооперації.

Найменших змін зазнали дореволюційні технічні ЗВО. У 1921 р. їх було чотири: Київський політехнічний, Харківський технологічний, Одеський політехнічний і Катеринославський гірничий. У 1926 р. утворюється Донецький гірничий інститут. Загалом у цих інститутах було 17 факультетів, які готували спеціалістів з різних галузей індустрії і техніки.

На початку 20-х рр. організовується мережа сільськогосподарських ЗВО. Агрономічні факультети Київського й Одеського політехнічних інститутів перетворилися на самостійні сільськогосподарські інститути. Ново-Олександрівський інститут сільського господарства і лісівництва, евакуйований у 1914 р. до Харкова, стає Харківським інститутом сільського господарства і лісівництва. У Харкові продовжив своє існування заснований ще у другій половині XIX ст. ветеринарний інститут. Було створено й кілька нових сільськогосподарських ЗВО, зокрема, геодезично-землеустрійний у Харкові, ветеринарно-зоотехнічний у Києві, сільськогосподарський у Кам'янці-Подільському. Загалом у сільськогосподарських інститутах було 18 факультетів: рослинництва, організації сільського господарства, тваринництва, меліорації, лісівництва, зоотехнії, ветеринарії, геодезії, землеустрою.

Реорганізація медичної освіти почалася ще у 1920 р., коли на базі медичних факультетів університетів і вищих жіночих курсів у Києві, Харкові, Одесі та Катеринославі було створено медичні академії, перейменовані в наступному році на медичні інститути. Вони мали по два факультети: медичний і одонтологічний. На п'ятому курсі студенти-медики спеціалізувалися за одним з чотирьох напрямів: санітарно-профілактичному, терапевтичному, хірургічному, охорони материнства і дитинства (охматдиту). Для підвищення кваліфікації лікарів, зокрема сільських, при Київському та Одеському медичних інститутах у 1921 р. відкрито клінічні інститути. Згодом, у 1923 р., Одеський був закритий, а Київський у 1924 р. переведено у розпорядження народного комісаріату охорони здоров'я.

У 1920–1921 рр. у Харкові, Києві та Одесі почали працювати хіміко-фармацевтичні інститути, які готували організаторів хіміко-фармацевтичної промисловості. Створювалися й відповідні технікуми у Харкові, Вінниці, Одесі. Однак у 1923/24 н. р. відбулися й деякі перетворення: Одеський фармтехнікум приєднали до місцевого фармінституту, а Харківський хімфармінститут – до технікуму. Внаслідок цих об'єднань у 1926/27 н. р. в Україні працювали чотири медичні інститути (у Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі), один хімфармінститут (в Одесі) і три хімфарметхнікуми (у Києві, Харкові, Вінниці).

Для підготовки працівників музичного і театрального мистецтва у Києві, Одесі та Харкові на основі консерваторій і музично-драматичної школи ім. М. В. Лисенка (Київ) було створено музично-драматичні інститути. Вони мали у своєму складі по три факультети: інструментально-педагогічний, композиторсько-диригентський і драматичний.

У 1921/22 н. р. в Україні діяло два художні інститути, обидва у Києві: архітектурний, заснований у 1918 р. на базі академії мистецтв, яка виникла у 1917 р., та інститут пластичних мистецтв. Однак у 1924/25 н. р. їх об'єднали у Київський художній інститут у складі п'яти факультетів: архітектурного, поліграфічного, живопису, мистецько-педагогічного, скульптурного. Крім інститутів у 1926/27 н. р. існувало ще шість музичних технікумів, чотири художні та один кінотехнікум [2, с. 305–307].

У 1927/28 навчальному році кількість інститутів трохи зменшилася. За окремими галузями професійної освіти вони розподілялися так: індустріально-технічні – 5 (у них навчалося 7309 студентів); сільськогосподарські – 7 (студентів – 4413); соціально-економічні – 4 (студентів – 3279); педагогічні – 12 (студентів – 6899); медичні – 5 (студентів – 5250); мистецькі – 4 із 1464 студентами [2, с. 308].

Уся галузь профтехосвіти в Україні у 20-і роки спиралася на заклади робітничої освіти – школи робітничої молоді, робітничі професійно-

технічні курси, вечірні робітничі технікуми та робітничі факультети. Їх кількість зросла суттєво, про що свідчить така інформація:

- шкіл робітничої молоді у 1920/21 навчальному році в Україні було всього 32 із 2000 учнів у них, а в 1926/27 н. р. – вже 326, в яких навчалось 33595 осіб;

- робітничих профтехнічних курсів у 1920/21 н. р. нараховувалося 113 із 4600 осіб, у 1926/27 – 259, які відвідувало 19886 осіб;

- вечірніх робітничих технікумів у 1920/21 н. р. діяло всього, в яких навчалось 900 учнів, у 1926/27 н. р. їх було 15 із 2769 учнями [12, с. 170–172].

Стосовно робітничих факультетів, то у 1920/21 н. р. їх було 4 (всього 51 здобувач освіти). При інститутах, що не мали робітфаків, створювалися підготовчі курси на зразок робітфаків, які згодом були перетворені на робітничі факультети. У 1922/23 н. р. було організовано два робітфаки при інститутах народної освіти, два – при інститутах народного господарства і один – при медичному інституті. За перші три роки свого існування робітфаки України підготували до навчання у вищій школі 3334 особи. Більшість випускників робітфаків вступала до технічних і сільськогосподарських інститутів.

Термін навчання на робітфаках України спочатку був 2 роки, а згодом його збільшили до 2,5–3 років, залежно від профілю інституту. Навчальні плани цих закладів освіти складалися із загальноосвітніх дисциплін і спеціальних курсів, наприклад, на робітфаках при технічних інститутах викладався курс «Енциклопедія технічних знань», при Інститутах народної освіти – «Вступ до педагогіки», при сільськогосподарських інститутах – «Енциклопедія сільського господарства» і т. і. [7, с. 82].

Висновки. Отже, у 20-і роки ХХ століття в Україні відбувається масштабна реорганізація професійної освіти різного рівня, що зумовлювалося тогочасними потребами розвитку різних галузей виробничого й соціального життя країни. Україна мала певні особливості розвитку профтехосвіти у порівнянні з іншими республіками до уніфікації системи освіти у 1929 р. Подальші дослідження цього етапу розвитку професійної освіти вбачаємо у вивченні організації, змісту, методів навчання, підготовки викладацького складу, становища студентів тощо.

Література:

1. Про прискорені випуски інженерів. Постанова РНК УСРР від 5 червня 1920 р. *Збірник декретів, наказів, розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР*, вип. II. Харків: ДВУ, 1920. С. 25–2
2. Радул О. С. Історія вищої школи Європи (V ст. – середина ХХ ст.): монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. 536 с.
3. *Харьковский государственный университет 1805–1980. Исторический очерк.* Харьков: Вища школа, 1980. 160 с.

4. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи України. Історія. Теорія: підручник. Київ: Либідь, 1998. 560 с.

5. Про утворення Головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти. Декрет РНК УСРР від 10 серпня 1920 р. *Собр. Узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины*. 1920, № 22. Ст. 454.

6. Про шкільно-професійно-технічну повинність. Декрет РНК УСРР від 30 листопада 1920 р. *Народне господарство і професійно-технічна освіта*. Київ: Держвидав, 1920. С. 27–28.

7. Вища школа УРСР за 50 років (1917–1967) (Історичний нарис): у 2 ч. Київ: В-во Київського університету, 1967. Ч. I (1917–1945). 395 с.

8. Кодекс Законів про народну освіту УСРР (уривки). *Культурне будівництво в Українській РСР. Збірник документів*: у 2 т. Т. 1. Київ, 1959. С. 157–186.

9. Антоненко М. Я. Дидактичні засади української радянської шкільної освіти у контексті диференціації педагогічного процесу. *Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія* / ав.: Сухомлинська О. В. та ін. Київ: Педагогічна думка, 2013. С. 422–458.

10. Про організацію робітничих факультетів. Декрет РНК УСРР від 7 березня 1921 р. *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1921. № 4. Ст. 120.

11. Про матеріальне становище робфаків. Постанова ВУЦВК від 1 лютого 1922 р. *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1922. № 5. Ст. 73.

12. Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: навчальний посібник / О. В. Сухомлинська та ін.; за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Заповіт, 1996. 364 с.

References

1. Pro pryskoreni vypusky inzheneriv. Postanova RNK USRR vid 5 chervnia 1920 r. [About accelerated graduation of engineers. Decree of the Supreme Council of the Ukrainian SSR dated June 5, 1920]. Zbirnyk dekretiv, nakaziv, rozporiadzhen po Narodnomu komisariatu osvity USRR, vyp. II. Kharkiv: DVU, 1920. S. 25–26. [in Ukrainian].

2. Radul, O.S. (2011). Istoriia vyshchoi shkoly Yevropy (V st. – seredyna XX st.) [History of higher education in Europe (5th century – mid-20th century)]. monohrafiia. Kirovohrad: Imeks-LTD, 536 s. [in Ukrainian].

3. Kharkovskii gosudarstvennii universitet 1805–1980. Istoricheskii ocherk. [Kharkov State University 1805–1980. Historical sketch]. Kharkov: Vishcha shkola, 1980. 160 s. [in Russian].

4. Aleksiuk, A.M. (1998). Pedagogika vyshchoi shkoly Ukrainy. Istoriia. Teoriia: pidruchnyk [Pedagogy of higher school of Ukraine. History. Theory: a textbook]. Kyiv: Lybid, 560 s. [in Ukrainian].

5. Pro utvorennia Holovnoho komitetu profesiino-tekhnichnoi ta spetsialno-naukovoї osvity [On the formation of the Main Committee of Vocational Technical and Special Scientific Education]. Dekret RNK USRR vid 10 serpnia 1920 r. Sobr. Uzakonenii i rasporyazhenii Raboche-Krestyanskogo pravitelstva Ukraini. 1920, № 22. St. 454. [in Ukrainian].

6. Pro shkilno-profesiino-tekhnicnu povynnist [About school, professional and technical duty]. Dekret RNK USRR vid 30 lystopada 1920 r. Narodne hospodarstvo i profesiino-tekhnicna osvita. Kyiv: Derzhvydav, 1920. S. 27–28. [in Ukrainian].

7. Vyshcha shkola URSR za 50 rokiv (1917–1967) [*Higher school of the Ukrainian SSR for 50 years (1917–1967)*]. (Istorychnyi narys): u 2 ch. Kyiv: V-vo Kyivskoho universytetu, 1967. Ch. I (1917–1945). 395 s. [in Ukrainian].

8. Kodeks Zakoniv pro narodnu osvitu USRR (uryvky) [*Code of Laws on Public Education of the USSR (excerpts)*]. Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR. Zbirnyk dokumentiv: u 2 t. T. 1. Kyiv, 1959. S. 157–186. [in Ukrainian].

9. Antonets, M.Ya. (2013). Dydaktychni zasady ukrainskoi radianskoi shkilnoi osvity u konteksti dyferentsiatsii pedahohichnoho protsesu [*Didactic principles of Ukrainian Soviet school education in the context of differentiation of the pedagogical process*]. Dyferentsiiiovanyi pidkhid v istorii ukrainskoi shkoly (kinets KhIKh – persha tretyna KhKh st.): monohrafiia / av.: Sukhomlynska O. V. ta in. Kyiv: Pedahohichna dumka, S. 422–458. [in Ukrainian].

10. Pro orhanizatsiiu robitnychykh fakultetiv [*About the organization of labor faculties*]. Dekret RNK USRR vid 7 bereznia 1921 r. Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy. 1921. № 4. St. 120. [in Ukrainian].

11. Pro materialne stanovyshe robfakiv [*About the financial situation of vocational schools*]. Postanova VUTsVK vid 1 liutoho 1922 r. Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy. 1922. № 5. St. 73. [in Ukrainian].

12. Narysy istorii ukrainskoho shkilnytstva. 1905–1933 [*Essays on the history of Ukrainian schooling. 1905–1933*]: navchalnyi posibnyk / O. V. Sukhomlynska ta in.; za red. O. V. Sukhomlynskoi. Kyiv: Zapovit, 1996. 364 s. [in Ukrainian].

УДК 378.371.04

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1127-1135](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1127-1135)

Реброва Ганна Олександрівна кандидат педагогічних наук, викладач кафедри вокально-хорової підготовки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, <https://orcid.org/0000-0001-7128-7350>

Галіцан Ольга Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, <https://orcid.org/0000-0003-2542-649X>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МИСТЕЦЬКОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Статтю присвячено висвітленню сутності мистецького світогляду вчителів музичного мистецтва, його структурної організації та детермінант формування. Мета статті полягала у визначенні педагогічних умов, що забезпечують формування мистецького світогляду в майбутніх учителів музичного мистецтва. Встановлено, що магістральним завданням сучасної мистецької педагогіки стає формування художньо-естетичної та мистецької картини світу учнів, їх мистецького світогляду. Доведено, що мистецький світогляд учителя музичного мистецтва є максимально узагальненим духовним феноменом, що виступає «запобіжником» духовної дисгармонії, регулятором та індикатором духовно-творчої активності особистості та віддзеркалює її ставлення до особистісної життєдіяльності та професійної діяльності. До структури мистецького світогляду віднесено такі елементи (компоненти): гностично-інформаційний компонент (показники: сформований мистецтвознавчий тезаурус; естетичні знання та переконання; естетична грамотність; праксеологічно-фаховий компонент (показники: вміння рефлексійного оцінювання творів мистецтва в проєкції їх естетичної цінності; здатність до синтезування різних видів (жанрів, стилів) мистецтва; художньо-естетичний смак; музично-виконавські вміння; індивідуально-детермінантний компонент (показники: прагнення до самореалізації в професійно-

педагогічній діяльності на засадах культури та естетики духовності; естетична свідомість; естетична інтенційність. Педагогічними умовами, що забезпечують формування мистецького світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва визначено: концентрація дослідницької уваги та пізнавальної активності майбутніх учителів на мистецтвознавчому сегменті музично-педагогічної діяльності; залучення студентів до розроблення індивідуальних дидактичних моделей музично-педагогічної діяльності з яскраво вираженим мистецько-зорієнтованим естетичним змістом; забезпечення свідомого позитивного ставлення майбутніх учителів музичного мистецтва до рефлексії власної світоглядної культури в естетичних координатах.

Ключові слова: світогляд, мистецький світогляд, світогляд учителя, мистецький світогляд учителя музичного мистецтва, педагог-музикант, художньо-естетичний світогляд, художній світогляд, естетична культура, мистецтво, учителі музичного мистецтва, педагог-музикант, педагогічні умови, структура.

Rebrova Ganna Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of Vocal and Choral Training, State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», 26 Staroportofrankivska St., Odesa, 65020, <https://orcid.org/0000-0001-7128-7350>

Halitsan Olha Anatoliyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», 26 Staroportofrankivska St., Odesa, 65020 . <https://orcid.org/0000-0003-2542-649X>

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING THE ARTISTIC OUTLOOK OF FUTURE MUSIC TEACHERS

Abstract. The article is devoted to highlighting the essence of the artistic outlook of music teachers, its structural organization and determinants of formation. The purpose of the article was to determine the pedagogical conditions that ensure the formation of an artistic outlook in future music teachers. It has been established that the main task of modern art pedagogy is the formation of an artistic, aesthetic and art worldview of students, their artistic outlook. It has been proven that the artistic outlook of a music teacher is the most generalized spiritual phenomenon that acts as a "safeguard" of spiritual disharmony, a regulator and indicator of a person's spiritual and creative activity and reflects his aesthetic attitude to personal life and professional activity. The

structure of the art outlook includes the following elements (components): gnostic-informational component (indicators: formed art thesaurus; aesthetic knowledge and beliefs; aesthetic literacy; praxeological and professional component (indicators: ability to reflectively evaluate works of art in the projection of their aesthetic value; the ability to synthesize different types (genres, styles) of art; artistic and aesthetic predisposition; musical and performing skills; individual and determinant component (indicators: striving for self-realization in professional and pedagogical activity on the basis of culture and aesthetics of spirituality; aesthetic consciousness; aesthetic intentionality. Pedagogical conditions that ensure the formation of the artistic outlook of future music teachers are defined as: concentration of research attention and cognitive activity of future teachers on the artistic segment of musical and pedagogical activity; involving students in the development of individual didactic models of musical and pedagogical activity with a pronounced artistic and aesthetic content; ensuring a conscious positive attitude of future music teachers to the reflection of their own outlook culture in aesthetic coordinates.

Keywords: outlook, artistic outlook, outlook of a teacher, artistic outlook of a music teacher, teacher-musician, artistic and aesthetic outlook, artistic and aesthetic worldview, aesthetic outlook, art, teachers of musical art, teacher-musician, pedagogical conditions, structure.

Постановка проблеми. Проблематика формування мистецького світогляду вчителя актуалізується сучасними соціокультурними умовами, що вимагають від педагога реалізації функцій «синтезу буття і культури», що забезпечує вдосконалення культурної освіченості учнів. Сучасний освітній простір, в якому здійснюється формування світогляду творчої особистості віддзеркалює фундаментальність культури, що динамічно розвивається. Магістральним завданням сучасної мистецької педагогіки все частіше стає формування художньо-естетичної та мистецької картини світу. Отже, учні мають не лише набути мистецьких знань, а й оволодіти суб'єктивним досвідом емоційно-ціннісного позитивного ставлення (на рівні переконань) до різновидів мистецтва, навчитися спілкуватися з художніми творами на естетично-емоційних світоглядних засадах і опанувати простір духовних цінностей культури. Отже, формування правильної світоглядно-мистецької позиції вчителя є основою гармонійного мистецького виховання сучасної молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В нашій країні безпосередньо мистецький світогляд педагога-музиканта досліджує Дун Хао; естетично-художній світогляд студіюють Л. Масол, С. Соломаха, Н. Дубінець;

мистецьку компетентність як базис формування мистецького світогляду висвітлює Ши Цзюнь Бо, Г. Падалка; детермінанти формування естетичної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва розкривають Т. Койчева, Т. Осипова, О. Галіцан; педагогічні умови підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до інноваційної музично-педагогічної діяльності досліджує І. Шиман; методологічні основи професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва закладено А. Козир, Г. Падалкою, Л. Масол. Водночас, педагогічні умови формування мистецького світогляду саме вчителів музичного мистецтва досліджені, на нашу думку, недостатньо.

Мета статті – визначити та науково обґрунтувати педагогічні умови, що забезпечують формування мистецького світогляду в майбутніх учителів музичного мистецтва.

Завдання дослідження: специфікувати категорію «мистецький світогляд учителя музичного мистецтва» спираючись на результати аналізу наукових джерел; висвітлити компоненти структури мистецького світогляду педагогів-музикантів; визначити педагогічні умови, що забезпечують формування мистецького світогляду вчителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. На думку видатного вченого-філософа сучасності В. Кременя, світогляд є специфічною інтегративною цілісністю знань і цінностей людини, її розуму і почуттів, інтелекту і емоцій, критичного сумніву і свідомої рефлексії [6, С.171].

Становлення світогляду людини, як її індивідуально-особистісного утворення здійснюється на ґрунті сформованої системи знань, мотивів й інтересів, пріоритетів та переконань, уподобань і забезпечується стійкою потребою (настановою) особистості в самоудосконаленні, саморозвитку й самореалізації [5, С.11].

З такої позиції, формування світогляду в галузі мистецької освіти детермінується достатнім рівнем мистецьких (естетичних, художніх) теоретичних знань, виявом оригінальності (нестандартності, нетиповості) художньо-естетичного мислення, пізнавального інтересу до синтезування різних видів мистецтва (музичного, хореографічного, образотворчого, декоративно-прикладного), а також здатністю до відтворення мистецьких образів. Отже, своєрідні характеристики мистецького світогляду відтворюються в індивідуальних пріоритетах педагога, його практично-продуктивних діях у ході засвоєння, сприйняття та віддзеркалення мистецьких явищ [2, С. 59].

Приєднуємось до думки Ши Цзюнь Бо про те, що будучі способом осмислення (осягнення) та практичного перетворення дійсності (реаль-

ності), світогляд, який має ґрунтуватись не лише на знаннях, що відповідають критеріям науковості, системності, прийнятими у позитивізмі. Поряд із концепцією позитивізму (С. К'єркегор, Ф. Ніцше), актуалізуються концепції, що пов'язують світоглядно-філософське учіння з людиною та її внутрішнім (суб'єктивним) світом (У. Дільтей, А. Бергсон) [9, С.278].

Дослідники М. Шелер, У. Дільтей та інші представники різноманітних напрямів суб'єктно-ідеалістичної філософії розтлумачують світогляд, насамперед, як віддзеркалення внутрішнього світу людини. Напротивагу думці представників філософії позитивізму (С. К'єркегор, Ф. Ніцше), які заперечували філософію як фундамент світогляду та вимагали її заміну науковим («позитивним») знанням, М. Шеллер, У. Дільтей наголошували на тому, що світогляд людини не може досліджуватись і визначатись лише за допомогою науки [1, С.39].

Отже, світогляд є тією універсальною категорією, під час становлення якої здійснюється формування почуттів, набуття знань, їхнє подальше перевтілення у стійкі переконання. Світогляд є інваріантним «супутником» життєдіяльності людини, культурного розвитку суспільства, а також є фундаментом світосприйняття та світовідтворення, в яких віддзеркалюються переконання конкретної людини.

Формування мистецького світогляду майбутніх педагогів-музикантів найуспішніше формується в межах поліхудожньої освіти. На думку І. Могілей, поліхудожня освіта є синтезом навчання, виховання і розвитку особистості у межах комплексного впливу на неї засобами дисциплін художньо-гуманітарного та психолого-педагогічного циклів; провідним завданням поліхудожньої освіти є розвиток емоційно-почуттєвої сфери студентів та удосконалення їхніх природжених вмінь чути, бачити, відчувати твори мистецтва [8, С.101].

На думку Л. Масол, поліхудожнє виховання є особистісно-зорієнтованим планомірним залученням студентів до різновидів мистецтва у їхньому синтезі та взаємодії, результатом якого є формування естетичного світогляду, естетичної свідомості та здатності до поліхудожньої музично-педагогічної діяльності, що детермінують готовність і здатність до мистецької та музично-творчої самореалізації і художньо-естетичного самовдосконалення в музичній педагогіці [7, С.398].

Нам імponує думка Дун Хао про те, що функцію «протектора» світоглядній дисгармонії успішно виконує мистецтво, наука, філософія та релігія, а однією з форм духовного осягнення світу виступає світогляд. У процесі пізнання мистецьких (художніх, естетичних) явищ концептуальне значення має світогляд особистості, що є синтезом образно-віддзерка-

лених у мистецтві почуттів, явищ і процесів дійсності, ідей та переконань, переваг/недоліків, художньо-естетичних смаків, що творяться митцями (композиторами, музикантами, декораторами, дизайнерами, художниками, балетмейстерами тощо), а також уявою, оригінальністю, фантазією, метафоричністю та асоціаціями тих, хто сприймає (слухає, роздивляється, відчуває) мистецтво [2, С.61].

Відтак, мистецький світогляд учителя, на відміну від наукового або релігійного, віддзеркалюється не лише в поглядах на довколишню дійсність, а й у процесах художньо-образного світосприйняття. Саме це закладає фундамент для реалізації поліхудожньої «образності» з її емоційно-почуттєвими виявами, потужною емоційною силою впливу, гедоністично-емотивними специфікантами [4, С.22]. На нашу думку, мистецький світогляд учителя виступає одним із найбільш значущих компонентів естетичного розвитку свідомості соціуму, адже виявляється в дихотоміях понять і відчуттів прекрасного/потворного, щасливого/трагічного, сумного/радісного в мистецтві й у довколишньому бутті. Мистецький світогляд педагога-музиканта супроводжує всю музично-педагогічну сферу діяльності застосовується у продуктивній музичній педагогіці свідомо (або позасвідомо) як індикатор усебічного та гармонійного розвитку людини. Отже, мистецький світогляд учителя музичного мистецтва є максимально узагальненим духовним феноменом, що виступає «запобіжником» духовної дисгармонії, регулятором та індикатором духовно-творчої активності особистості та віддзеркалює її ставлення до особистісної життєдіяльності та професійної діяльності.

Духовна культура вчителя музичного мистецтва відтворюється її поглядами, настановами, ціннісними орієнтаціями, освіченістю, моральними принципами, специфікантами мистецького світогляду. В такому розрізі, духовна культура детермінується ставленням людини до загально-визнаних норм і цінностей, фіксує її соціогуманітарну й творчу налаштованість, віддзеркалює рівневі особливості сформованості мистецького світогляду. Водночас, саме музичне мистецтво шляхом впливу на емоційно-образний план особистості відіграє найвизначальнішу роль у процесі формування загальнолюдських цінностей й культурного світосприйняття. Отже, саме мистецький світогляд є індикатором культури особистості, критерієм та мірою творчої активності та креативності.

Спираючись на результати аналізу наукових розмислів Л. Масол, І. Могілей, Дун Хао та Ши Цзюнь Бо, до структури мистецького світогляду відносимо такі елементи (компоненти):

➤ гностично-інформаційний компонент (показники: сформований мистецтвознавчий тезаурус; естетичні знання та переконання; естетична грамотність;

➤ праксеологічно-фаховий компонент (показники: вміння рефлексійного оцінювання творів мистецтва в проєкції їх естетичної цінності; здатність до синтезування різних видів (жанрів, стилів) мистецтва; художньо-естетичний смак; музично-виконавські вміння;

➤ індивідуально-детермінантний компонент (показники: прагнення до самореалізації в професійно-педагогічній діяльності на засадах культури та естетики духовності; естетична свідомість; естетична інтенційність.

Перед тим як визначати педагогічні умови, що забезпечують формування мистецького світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва зафіксуємо сутність базової категорії «педагогічні умови».

На думку І. Шиман, педагогічні умови у загальнонауковому значенні є «цілеспрямовано створеними обставинами, навмисними змінами перебігу (плану, алгоритму, мети) освітнього процесу в педагогічному університеті, що сприяють стійкій позитивній динаміці формування компонентів досліджуваного явища» [10, С.148].

Отже, педагогічними умовами формування мистецького світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва є комплекс цілеспрямовано створених обставин та трансформацій освітнього процесу в закладі вищої освіти, що позитивно впливають на гностично-інформаційний, праксеологічно-фаховий та індивідуально-детермінантний компоненти мистецького світогляду.

Педагогічними умовами, що забезпечують формування мистецького світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва визначаємо такі:

➤ концентрація дослідницької уваги та пізнавальної активності майбутніх учителів на мистецтвознавчому сегменті музично-педагогічної діяльності;

➤ залучення студентів до розроблення індивідуальних дидактичних моделей музично-педагогічної діяльності з яскраво вираженим мистецько-зорієнтованим естетичним змістом;

➤ забезпечення свідомого позитивного ставлення майбутніх учителів музичного мистецтва до рефлексії власної світоглядної культури в естетичних координатах.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можна зробити висновок про те, що сучасний вчитель музичного мистецтва має послуговуватись механізмами естетизації освітнього середовища, використовуючи власні естетичні знання, естетичне мислення, мистецьку компетентність та мистецький світогляд.

Перспективи подальшого опрацювання порушеної проблеми вбачаємо в розробленні методики формування мистецького світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва під час навчання у закладах вищої педагогічної освіти.

Література:

1. Дільтей, В. Виникнення герменевтики. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями*. Хрестоматія. К.: Ваклер, 1996. С. 31-60
2. Дун Хао. Результати експерименту щодо формування мистецького світогляду підлітків. *Paradigm of knowledge*, 2022. 2 (52), 59-73.
3. Козир А. В. Система принципів фахової підготовки викладачів мистецьких дисциплін. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 10 (1). 2013. Відновлено з: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10\(1\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10(1)_7).
4. Козир А. В. Теорія та практика формування професійної майстерності вчителів музики в системі багаторівневої освіти : автореф. дис. доктора пед. наук : 13.00.02; 13.00.04 Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К., 2009. 43 с.
5. Койчева Т. І., Осипова Т. Ю., Галіцан О. А. Методичний ресурс формування естетичної компетентності майбутніх учителів гуманітарних спеціальностей. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Вип. 1 (130). Одеса, 2020. С. 7–13. DOI: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-1-1>
6. Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. Монографія. Київ: Книга, 2005. 528 с.
7. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика : монографія. К. : Промінь, 2006. 432 с.
8. Могілей І. В. Поліхудожнє виховання майбутніх учителів музичного мистецтва як педагогічна проблема. *Наукові записки Криворізького державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Випуск 176. 2019. С.100-105
9. Ши Цзюнь-бо. Сутність та структура мистецької компетентності майбутніх вчителів музики. *Педагогіка вищої та середньої школи: Зб. наук. праць № 16*. 2006. Частина 2 Кривий Ріг: КДПУ, 2006. С.276 – 282.
10. Шиман І. А. Оцінка ефективності інноваційних підходів у формуванні фахової компетентності вчителів музичного мистецтва. *Освітні обрії*. Том 56 № 1. Івано-Франківськ, 2023. С. 147-150

References:

1. Dilthey, V. (1996). Vynyknennya hermenevtyky. [The emergence of hermeneutics]. *Suchasna zarubizhna filosofiya. Techiyi i napryamy – Modern foreign philosophy. Currents and directions*. (pp. 31-60). Kyiv: Wakler [In Ukrainian].
2. Dong, Hao (2022). Rezul'taty eksperymentu shchodo formuvannya mystets'koho svitohlyadu pidlitkiv [The results of the experiment on the formation of the artistic outlook of teenagers]. *Paradigm of knowledge*, 2 (52), 59-73 [In Ukrainian].
3. Koycheva, T. I., Osypova, T. Yu. & Galitsan O. A. (2020). Metodychnyy resurs formuvannya estetychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv humanitarnykh spetsial'nostey [Methodological resource for the formation of aesthetic competence of future teachers of humanitarian specialties]. *Naukovyy visnyk Pivdenoukrayins'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushyns'koho – Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*, 1 (130), 7–13 DOI: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-1-1> [In Ukrainian].
4. Kozyr, A. V. (2009). Teoriya ta praktyka formuvannya profesiynoyi maysternosti vchyteliv muzyky v systemi bahatorivnevoyi osvity [Theory and practice of formation of professional skills of music teachers in the system of multi-level education]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: National ped. University named after M.P. Dragomanova [In Ukrainian].

5. Kozyr, A. V. (2013). Systema pryntsypliv fakhovoyi pidhotovky vykladachiv mystets'kykh dystsyplin [System of principles of professional training of teachers of artistic disciplines]. *Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical Sciences*, 10, 1. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10\(1\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vluf_2013_10(1)__7) [In Ukrainian].
6. Kremen, V. (2005). *Filosofiya: myslyteli, ideyi, kontseptsii* [Philosophy: thinkers, ideas, concepts]. Kyiv: Book [In Ukrainian].
7. Masol, L. M. (2006). *Zahal'na mystets'ka osvita: teoriya i praktyka* [General art education: theory and practice]. Kyiv: Promin [In Ukrainian].
8. Mogilei, I. V. (2019). Polikhudozhnye vykhovannya maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva yak pedagogichna problema [Polyartistic education of future music teachers as a pedagogical problem]. *Naukovi zapysky Kryvoriz'koho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu – Scientific notes of Kryvyi Rih State Pedagogical University*. 176, 100-105 [In Ukrainian].
9. Shi Jun-bo, (2006). Sutnist' ta struktura mystets'koyi kompetentnosti maybutnikh vchyteliv muzyky [The essence and structure of the artistic competence of future music teachers]. *Higher and secondary school pedagogy – Higher and secondary school pedagogy*, 16, 2, 276 – 282 [In Ukrainian].
10. Shiman, I. A. (2023). Otsinka efektyvnosti innovatsiynykh pidkhodiv u formuvanni fakhovoyi kompetentnosti vchyteliv muzychnoho mystetstva [Evaluation of the effectiveness of innovative approaches in the formation of professional competence of music teachers]. *Osvitni obriyi – Educational horizons*, 56, 1, 147-150 [In Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1136-1144](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1136-1144)

Резунова Олена Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філології, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, вул. С.Єфремова, 25, м. Дніпро, 49027, тел.: (056) 744-81-32, <https://orcid.org/0000-0003-3315-0294>

РОЗВИТОК НАВИЧОК РЕФЛЕКСІЇ ЯК НЕОБХІДНОГО КОМПОНЕНТА САМОЕФЕКТИВНОГО ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Соціальні виклики ставлять перед сучасною системою вищої освіти нові задачі - підготувати здобувачів з високим рівнем сформованих навичок самоосвіти та вміннями нестандартно підходити до розв'язання професійних задач.

В статті розкривається необхідність розвитку навичок рефлексії як невід'ємного компонента самоефективного здобувача вищої освіти, який здатен мислити нетривіально і діяти нетипово і творчо.

Здійснено теоретичний аналіз сутності поняття «рефлексія» та «навички рефлексії». Встановлено, що *рефлексія* – це розуміння і усвідомлення людиною себе, а також усвідомлення того, як інші розуміють і сприймають твою особистість, емоційні реакції та когнітивні ідеї, а *рефлексивні навички* слід розглядати як складне особистісне утворення, що включає усвідомлення людиною власних індивідуальних властивостей і вміння об'єктивно аналізувати свій внутрішній світ задля здійснення особистісної, інтелектуальної, перспективної, ситуативної та ретроспективної рефлексивної діяльності.

Охарактеризовано послідовність формування рефлексивних навичок здобувачів вищої освіти, а саме: мотиваційно-цільовий, змістовно-процесуальний, контрольний етап. Більш детально описано контрольний етап, мета якого полягає в перевірці рівня сформованості знань, рівня розуміння матеріалу, вміння застосовувати знання, здійснювати аналіз, синтез, вміння робити оцінку.

Описано найбільш ефективний метод розвитку рефлексивних вмінь, а саме систему вправ, до якої слід віднести наступні: «Приріст знань та досягнень», «Закінчи речення», «Усвідомлення досягнень», «Синквейн», «Акрослово», «Поділись думками» тощо. Зазначено, що така система вправ сприяє розвитку навичок самоаналізу, саморозуміння і самокритики у студентів.

Отже, рефлексія є важливою складовою пізнавальної діяльності людини, адже розвинені навички рефлексії дозволяють людині здійснювати аналіз власних дій і вчинків, а на основі цього аналізу вдосконалювати свої особистісні і професійні навички.

Ключові слова: навички рефлексії, самоефективність, здобувач вищої освіти, система вправ, самоаналіз, саморозуміння

Rezunova Olena Serhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Associate Professor of Philology Department, Dnipro State University of Agriculture and Economics, 25, S. Yefremov St., Dnipro, 49027, tel.: (056) 744-81-32, <https://orcid.org/0000-0003-3315-0294>

DEVELOPMENT OF REFLECTION SKILLS AS A NECESSARY COMPONENT OF THE SELF-EFFECTIVE STUDENT

Abstract. Social challenges pose new tasks to the modern system of higher education - to prepare students with a high level of self-education skills and the ability to solve professional tasks in a non-standard way.

The article reveals the need for the development of reflection skills as an integral component of a self-efficacious student of higher education who is able to think non-trivially and act atypically and creatively.

A theoretical analysis of the essence of the concepts "reflection" and "reflection skills" was carried out. It is established that *reflection* is a person's understanding and awareness of himself, as well as awareness of how others understand and perceive his personality, emotional reactions and cognitive ideas, and *reflective skills* should be considered as a complex personal formation, which includes a person's awareness of his own individual properties and skills to objectively analyze one's inner world in order to carry out personal, intellectual, prospective, situational and retrospective reflective activities.

The stages in formation of students reflective skills are characterized, namely: motivational and target, substantive and procedural, control stage. The control stage is described in more detail, the purpose of which is to check the level of knowledge and its understanding, the ability to apply knowledge, to perform analysis, synthesis, and the ability to make an assessment.

The most effective method of developing reflective skills is described, namely, a system of exercises, which includes the following: "Increase in knowledge and achievements", "Finish the sentence", "Awareness of achievements", "Synquain", "Acrosword", "Share your thoughts", etc. It is noted that such a system of exercises contributes to the development of students' skills of self-analysis, self-understanding and self-criticism.

Therefore, reflection is an important component of a person's cognitive activity, because developed reflection skills allow a person to analyze his own actions and deeds, and to improve his personal and professional skills based on this analysis.

Keywords: reflection skills, self-efficacy, higher education student, system of tasks, self-analysis, self-understanding,

Постановка проблеми. В ситуації сучасних соціально-економічних викликів підготовка здобувачів вищої освіти має бути спрямована насамперед на формування навичок самоосвіти та творчої реалізації професійних задач.

Саме тому, невід'ємним компонентом сучасного навчально-педагогічного процесу та важливим системним фактором безперервної освіти має бути рефлексія.

Рефлексія у сучасному світі розглядається як важливий механізм самопізнання та саморозвитку особистості, оскільки вона включає в себе самопізнання людиною власного «Я» та розуміння власних можливостей. Лише у процесі саморозвитку людина усвідомлює, хто вона є насправді, ким хоче стати. Рефлексія має вагомий вплив на формування самоефективної особистості, яка спроможна відмовитися від стандартного та стереотипного мислення, а натомість бути здатною мислити творчо та приймати ефективні нестандартні рішення задля розв'язування складних проблем сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблематики рефлексії висвітлені у наукових роботах зарубіжних та вітчизняних філософів, соціологів, культурологів, психологів, педагогів тощо.

Ще в роботах видатних давньогрецьких філософів (Геракліт, Піфагор, Платон) та стародавнього Риму (Сенека) є багато глибоких міркувань, що стосуються різних сторін того, що ми зараз відносимо до поняття рефлексії. Не залишились осторонь і середньовічні схоласти (П. Абеляр, Д. Анахт), педагоги – гуманісти (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Г. Літц) та філософи епохи Просвітництва (Дж. Локк, Г.Скорода).

В роботах сучасних вітчизняних вчених також досліджуються різні аспекти поняття рефлексії. Так, І.Бех [1] у своїй праці досліджує рефлексію у контексті духовного «Я» особистості, В. Овдійчук [6] пов'язує розвиток рефлексії з розвитком критичного мислення, О. Заячук [4] досліджує розвиток навичок особистісної рефлексії учнів загальноосвітніх шкіл.

У своєму дисертаційному дослідженні А. Іващенко [3] розглядає професійну рефлексію як механізм саморозвитку майбутніх психологів.

Проблемі розвитку рефлексії здобувачів вищої освіти присвячені роботи деяких вітчизняних вчених. Так, Ю. Ніколаєнко [5] вивчає формування рефлексивних умінь майбутніх фахівців аграрного профілю засобами іноземної мови, Н. Пастушенко [7] досліджує розвиток рефлексивних умінь студентів педагогічних закладів вищої освіти, дослідники О. Герасимова і О. Малихін [2] вивчають проблему формування рефлексивної компетентності здобувачів вищої школи.

Проте проблема розвитку навичок рефлексії як необхідного компонента самоєфективного здобувача вищої освіти залишається не розкритою.

Мета статті – дослідити та проаналізувати ефективні методи розвитку навичок рефлексії самоєфективних здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В наш час рефлексія досить широко вивчається у різних науках, адже вона має дуже важливе значення для ефективної життєдіяльності сучасної людини. Розвинуті навички рефлексії створюють можливості для перебудови людиною власної свідомості у відповідності до реалій сьогодення. Рефлексія дозволяє відмовитись від стереотипного мислення й поведінки, натомість дозволяє розвивати активне і творче ставлення до себе, до власної діяльності та способів її реалізації.

Мета нашого дослідження вимагає здійснення теоретичного аналізу поняття «рефлексія» у працях вчених. Так, згідно досліджень А.Іващенко ще у Стародавній Греції рефлексія вивчалася Гераклітом і розглядалася як саморух. І хоча філософ не зміг дати розгорнуте визначення досліджуваному феномену, він вперше ввів термін «самозростання» [3; 15].

На думку ж іншого видатного філософа того часу Піфагора, слід бути повелителем самого себе, адже володіючи й управляючи собою, людина матиме пристойне існування. Вчений був переконаний, що людина може керувати собою через самопізнання.

Платон вважав, що пізнання людиною себе відбувається через душу, яка пройшла певний шлях і отримала досвід до возз'єднання з тілом. На думку філософа, у душі спочатку повністю відсутні позитивні якості, але в процесі застосовування різних вправ та в прагненні до самовдосконалення позитивні якості з'являються. Отже, давньогрецькі філософи великої значущості надавали рефлексії як процесу самопізнання та самовдосконалення і вважали її визначальним фактором саморозвитку людини.

Стародавній римський філософ Сенека також цікавився проблемою рефлексії, вбачаючи її у самопізнанні, самовдосконаленні та саморозвитку особистості. Вчений був переконаний, що потрібно весь час займатися самоаналізом власних досягнень та невдач, для розуміння власних найефективніших шляхів самовдосконалення [3; 16].

П. Абеляр, який жив в епоху Середньовіччя, також розглядав рефлексію у контексті проблеми пізнання та самопізнання. Дослідник був переконаний, що для саморозвитку особистості велике значення має самоцінність розуму, а також її моральні вчинки.

Гуманісти Відродження також розуміли важливість самовдосконалення і вбачали його в залученні до культурного життя.

Яскравим представником епохи Просвітництва був український мислитель і педагог Г. Сковорода, який великого значення надавав рефлексії. Він був переконаний, що самопізнання є важливим засобом подолання людських вад. Він приділяв особливу увагу розвитку природних задатків людини за допомогою самовдосконалення. Мислитель вважав, що в процесі своєї життєдіяльності людина вивчає й пізнає себе, а це в свою чергу спонукає її до саморозвитку [3; 17].

Видатний педагог Я. Коменський вірив, що кожна людина є багатогранною і має незліченні сфери для самореалізації та самоактуалізації. Вчений був переконаний, що глобальною метою розвитку особистості є усвідомлення себе як невід'ємної частини світу, яку кожен створює самотійно.

На думку Й. Песталоцці, головним вмінням людини є здатність розкрити свою внутрішню силу, яка закладена природою. За поглядами вченого, все знаходиться в незмінному русі, де істинний, природний розвиток за самою своєю суттю породжує прагнення до досконалості та саморозвитку.

Видатний педагог Г. Літц був переконаний, що розвиток суспільства як системи відбувається через саморозвиток окремого індивіда, який своїм власним перетворенням на краще сприяє розвитку цілого соціуму. Таким чином, кінцевим результатом самовиховання окремого індивіда є моральне зростання всього суспільства. [3; 19]

У сучасних дослідженнях термін «рефлексія» розглядається як вміння людини пізнавати саму себе, своє «Я», власні якості, стани, діяльність, а також вміння розуміти інших людей, ставлячи себе їх місце [1].

Отже, рефлексія – це розуміння та аналіз того, що відбувається, а особистісна рефлексія – це розуміння та аналіз змісту свого внутрішнього «Я» (емоції, почуття, думки тощо), а також розуміння причин власних дій у зовнішньому середовищі. Крім того, рефлексія – це усвідомлення того, як інші розуміють і сприймають твою особистість, емоційні реакції та когнітивні ідеї.

На думку науковців, навички рефлексії слід розглядати як структуроване особистісне утворення, що дозволяє особистості об'єктивно аналізувати свій внутрішній світ та індивідуальні властивості, а також

усвідомлено розуміти власні дії і ставлення до себе в різноманітних ситуаціях взаємодії з оточуючими [2].

Погоджуючись з думкою Н. Пастушенко, вважаємо, що навички рефлексії студентів це комплексне багатомірне утворення, що включає систему знань та вмінь для здійснення особистісної, інтелектуальної, перспективної, ситуативної рефлексивної діяльності [7; 207].

Згідно досліджень науковців, послідовність формування рефлексивних умінь здобувачів має включати 3 етапи, а саме:

- мотиваційно-цільовий;
- змістовно-процесуальний;
- контрольний етап [4].

На мотиваційно – цільовому етапі задача викладача полягає у формуванні позитивних емоцій. Мета змістовно-процесуального етапу – трансляція знань і формування вмінь.

На етапі контролю слід проаналізувати рівень сформованості знань, рівень розуміння матеріалу, вміння застосовувати знання, вміння здійснювати аналіз, синтез, вміння робити оцінку.

Рівень сформованості знань дозволяє оцінити ефективність запам'ятовування та відтворення вивченого матеріалу від конкретних фактів до цілісних теорій (чи знає і розуміє студент терміни, конкретні факти, методи і процедури, правила і принципи тощо).

Показником *розуміння* є перетворення матеріалу із однієї форми вираження в іншу (наприклад із словесної в математичну), інтерпретація матеріалу або ж прогнозування наслідків, результатів.

Вміння використовувати вивчений матеріал в конкретних умовах і нових ситуаціях є показником того, що студент *вміє застосовувати* правила, методи, поняття, закони, принципи, теорії.

Показником розвинених навичок *аналізу* є вміння розбивати матеріал на складові, так, щоб ясно виступила структура (виділення частин цілого, виявлення взаємозв'язків між ними, усвідомлення принципів організації цілого, вміння побачити приховані припущення, помітити помилки і недоліки в логіці роздуму, різницю між фактами і наслідками тощо);

Показником розвинених навичок *синтезу* є вміння комбінувати елементи так, щоб отримати нове ціле (підготовка доповіді), план дій чи сукупність узагальнених зв'язків. Означені дії передбачають діяльність творчого характеру з акцентом на створення нових схем і структур (творча робота, проведення експерименту, створення проєкту тощо).

Оцінка виявляється в умінні оцінювати значення того чи іншого матеріалу для конкретної цілі. Оцінювальні судження повинні ґрунтуватися на чітких критеріях (які визначають самі студенти чи задає викладач) [4].

Ефективним методом, який дозволяє розвивати навички рефлексії здобувачів є наступна система вправ:

1. Вправа «Приріст знань та досягнень».

Інструкція. Продовжить фрази:

Я не знав.....

Тепер я знаю

2. Вправа «Закінчи речення».

Інструкція. Допишіть речення, виражаючи власні думки.

На попередній лекції я дізнався...

Мені було цікаво...

Мені було важко зрозуміти ...

Я зрозумів(ла), що ...

Тепер я можу...

Я відчув(ла), що...

Я спробую...

Мене здивувало...

Отримані знання я зможу використати ...

Мені захотілося

3. Вправа «Усвідомлення досягнень».

Інструкція. Доповніть речення:

Я запам'ятав(ла)

Я зрозумів(ла)

Я навчився(лася)

4. Вправа «Синквейн».

Інструкція. Складіть 5-ти рядковий тематичний вірш про певний термін, який Ви зустріли під час вивчення даного курсу.

Синквейн будується за наступними правилами:

1 рядок – тема або предмет (записується лише одне слово-іменник);

2 рядок – опис предмета (позначається два слова-прикметники);

3 рядок – опис дії (вказується три дієслова);

4 рядок – фраза, що виражає відношення до предмету;

5 рядок – синонім, що узагальнює чи розширює зміст теми або предмета (описується одним словом).

5. Вправа «Акрослово».

Інструкція. На кожен літературний термін, який Ви зустріли під час вивчення курсу надайте його змістовну характеристику (це може бути прикметник або ж ціла фраза).

Наприклад:

***Р** – результативний*

***О** – обов'язковий*

***З** – засіб пізнання*

***В** – величезні зусилля*

***И** – трИвалий процес*

***Т** – треба вміти*

***О** – окреслює напрям*

***К** – кінцева мета людини*

6. Вправа «Поділись думками»

Інструкція. Аргументовано висловіть власне ставлення до навчального процесу, надавши відповіді на наступні питання:

Що подобається на заняттях?

Що не подобається на заняттях?

Чи можете Ви вчитися краще?

Що заважає вчитися краще?

Оцініть себе за останнє практичне заняття за 100 бальною системою та аргументуйте її.

Зазначена система вправ сприяє не лише розвитку вмінь здобувачів самостійно оцінювати успішність засвоєння матеріалу та власну результативність, а й підвищує пізнавальну активність та рівень мотивації студентів, сприяє розвитку навичок самоаналізу, саморозуміння і самокритики. Крім того, такі вправи дозволяють викладачеві отримувати зворотній зв'язок від студентів щодо їхнього сприйняття освітнього процесу.

Висновки. Проведене дослідження дозволило нам констатувати, що рефлексія є зворотнім відображенням і критичним осмисленням власного досвіду, думок і почуттів, ключовий елемент самопізнання та самовдосконалення особистості.

Для її удосконалення варто застосовувати різні методи під час освітнього процесу, зокрема, систему вправ, яка сприятиме розвитку умінь здійснювати самооцінку, оцінку інших, простежувати хід власних думок та дій.

Отже, рефлексія є важливою складовою пізнавальної діяльності людини, адже розвинені навички рефлексії дозволяють людині здійснювати аналіз власних дій і вчинків, а на основі цього аналізу вдосконалювати свої особисті і професійні навички.

Література:

1. Бех І. Д. Рефлексія у духовному «Я» особистості. Рідна школа. 2011. № 8-9 (серпень-вересень). С. 9–14.
2. Герасимова О. І. Малихін О. В. Формування рефлексивної компетентності студентів в освітньому процесі вищої школи. Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри. Київ.: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 128–150
3. Іващенко А.І. Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів: дис. ... кандидата псих. наук : 19.00.07. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2020. 243 с.
4. Заячук О. В. Розвиток навичок особистісної рефлексії як важливого компоненту самоефективності учня. 2021. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-rozvitok-navichok-osobistisno-refleksii-yak-vazhlyvogo-komponentu-samoeftivnosti-uchnya-236341.html>
5. Ніколаєнко Ю.О. Формування рефлексивних умінь як складник підготовки майбутніх фахівців аграрного профілю до професійного спілкування в іншомовному середовищі. *Вища освіта у контексті інтеграції до європейського освітнього простору*. 2019 С. 247-255
6. Овдійчук В.А. Рефлексія як важливий складник критичного мислення та особливості її формування. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 67. Том 2. 2024. С.137-140
7. Пастушенко Н. Б. Розвиток рефлексивних умінь у студентів як складової готовності до педагогічної діяльності. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2015. № 4. С. 206 – 210.

References:

1. Bekh, I. D. (2011). Refleksiiia u dukhovnomu «Ia» osobystosti [Reflection in the spiritual "I" of the individual] *Ridna shkola - Native school*. № 8-9, 9–14 [in Ukrainian].
2. Herasymova, O. I. Malykhin, O. V. (2015). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti studentiv v osvitnomu protsesi vyshchoi shkoly [Formation of reflective competence of students in the educational process of higher school]. *Kompetentnisno zoriiientovana osvita: yakisni vymiry - Competence-oriented education: qualitative dimensions*. Kyiv.: Un-t im. B. Hrinchenka - Kyiv.: Univ. B. Hrinchenko S. 128–150 [in Ukrainian].
3. Ivashchenko, A.I. (2020). Profesiina refleksiiia yak mekhanizm samorozvytku maibutnikh psykhologiv [Professional reflection as a mechanism of self-development of future psychologists]: *Candidates thesis*. National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova, Kyiv.[in Ukrainian].
4. Zaiachuk, O. V. (2021). Rozvytok navychok osobystisnoi refleksii yak vazhlyvoho komponentu sameftektivnosti uchnia [Development of personal reflection skills as an important component of student self-efficacy]. Retrieved from <https://naurok.com.ua/stattya-rozvitok-navichok-osobistisno-refleksii-yak-vazhlyvogo-komponentu-samoeftivnosti-uchnya-236341.html> [in Ukrainian].
5. Nikolaienko, Yu.O. (2019). Formuvannia refleksyvnykh umin yak skladnyk pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv ahrarnoho profilu do profesiinoho spilkuвання v inshomovnomu seredovyshchi [The formation of reflexive skills as a component of the training of future agricultural professionals for professional communication in a foreign language environment]. *Vyshcha osvita u konteksti intehtatsii do yevropeiskoho osvitnoho prostoru - Higher education in the context of integration into the European educational space*. 1(83), 247-255 [in Ukrainian].
6. Ovdiichuk, V.A.(2024). Refleksiiia yak vazhlyvyi skladnyk krytychnoho myslennia ta osoblyvosti yii formuvannia [Reflection as an important component of critical thinking and features of its formation]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*. 67(2), 137-140 [in Ukrainian].
7. Pastushenko, N. B. (2015). Rozvytok refleksyvnykh umin u studentiv yak skladovoi hotovnosti do pedahohichnoi diialnosti []. *Naukovi zapysky NDU imeni M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky - Scientific notes of M. Gogol NSU. Psychological and pedagogical sciences*. 4, 206 – 210 [in Ukrainian].

УДК 911.3:378.016.011.3:(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1145-1158](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1145-1158)

Ровенчак Іван Ілліч доктор географічних наук, професор, професор кафедри економічної і соціальної географії імені професора Олега Шаблія, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79007, тел.: (032) 239-46-61, <https://orcid.org/0000-0002-1286-4581>

Котик Любов Іванівна асистент кафедри економічної і соціальної географії імені професора Олега Шаблія, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79007, тел.: (032) 239-43-93, <https://orcid.org/0000-0001-5046-2287>

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАГАЛЬНА СУСПІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ» У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. Розкрито актуальність викладання навчальної дисципліни «Загальна суспільна географія» у рамках освітньо-професійної програми «Середня освіта (Географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти розробленої у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Обґрунтовано роль та значення освітніх компонентів у становленні та оновленні освітніх програм через аналіз нормативних документів, які регламентують діяльність у сфері вищої освіти України. Наведено приклади аналізу ролі окремих навчальних дисциплін у набутті здобувачами освіти загальних і фахових компетентностей, розвиток м'яких навичок.

Наголошено, що навчальна дисципліна «Загальна суспільна географія» має давню традицію викладання у Львівському університеті, яка бере початок ще від заснування факультету та започаткування підготовки фахівців за спеціальністю «Географія».

Проаналізовано карту курсів освітньої програми «Середня освіта (Географія)» освітнього рівня «Бакалавр» та місце в ній «Загальної суспільної географії». Зосереджено увагу на аудиторне співвідношення нормативних дисциплін, взаємозв'язки (прямі й опосередковані) між нормативними освітніми компонентами програми.

Зазначено, що «Загальна суспільна географія», як освітня компонента предметного (географічного) блоку освітньої програми має тісні

зв'язки з дисципліна суспільно-географічного блоку та інтегральними освітніми компонентами, особливо з компонентами «Регіональна економіка і соціальна географія з дидактикою» і «Географія населення світу».

Означено, що метою навчальної дисципліни «Загальна суспільна географія» є оволодіння студентами знаннями з теоретичних, методичних та історичних аспектів суспільної географії, як однієї з базових складових географічної науки.

Схарактеризовано загальні й фахові компетентності набуття яких забезпечує вивчення навчальної дисципліни. Подано структуру курсу та головні теми лекційних і лабораторних занять. Розкрито програмні результати навчання, м'які навички набуття яких передбачено у курсі «Загальна суспільна географія».

Ключові слова: середня освіта, суспільна географія, освітня компонента, навички, програмні результати навчання, компетентності, структура курсу, м'які навички.

Rovenchak Ivan Illich Doctor of Geography, Professor, Professor Oleh Shabliy Department Economic and Social Geography Ivan Franko National University of Lviv, P. Doroshenko St., 41, Lviv, 79007, tel.: (032) 239-46-61, <https://orcid.org/0000-0002-1286-4581>

Kotyk Liubov Ivanivna assistant Oleh Shabliy Department Economic and Social Geography Ivan Franko National University of Lviv, P. Doroshenko St., 41, Lviv, 79007, tel.: (032) 239-43-93, <https://orcid.org/0000-0001-5046-2287>

RELEVANCE OF TEACHING THE DISCIPLINE «GENERAL HUMAN GEOGRAPHY» IN HIGHER EDUCATION

Abstract. The relevance of teaching the discipline «General Human Geography» within the framework of the educational and professional programme «Secondary Education (Geography)» of the first (bachelor's) level of higher education developed at Ivan Franko National University of Lviv is revealed.

The role and importance of educational components in the formation and updating of educational programmes is substantiated through the analysis of regulatory documents governing activities in the field of higher education in Ukraine. Examples of the analysis of the role of individual disciplines in the acquisition of general and professional competencies by students and the development of soft skills are given.

It is emphasised that the discipline «General Human Geography» has a long tradition of teaching at Lviv University, which dates back to the foundation of the faculty and the beginning of training in the speciality «Geography».

The map of courses of the educational programme «Secondary Education (Geography)» of the educational level «Bachelor» and the place of «General Human Geography» in it are analysed. Attention is paid to the classroom ratio of normative disciplines, the relationship (direct and indirect) between the normative educational components of the programme.

It is noted that «General Human Geography», as an educational component of the subject (geographical) block of the educational programme, has close ties with the disciplines of the human-geographical block and integral educational components, especially with the components «Regional Economic and Social Geography with Didactics» and «World Population Geography».

It is noted that the purpose of the discipline «General Human Geography» is to provide students with knowledge of theoretical, methodological and historical aspects of human geography as one of the basic components of geographical science.

The general and professional competences, the acquisition of which is ensured by the study of the discipline, are described. The structure of the course and the main topics of lectures and laboratory classes are presented. The programme learning outcomes, soft skills of which are provided in the course «General Human Geography», are revealed.

Keywords: secondary education, human geography, educational component, skills, programme learning outcomes, competences, course structure, soft skills.

Постановка проблеми. Однією з нагальних проблем вищої освіти України є розроблення та впровадження в освітній процес конкурентоздатних освітньо-професійних програм (ОПП) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, які відповідатимуть запитам ринку праці, задовольнятимуть освітні потреби й очікування здобувачів освіти, будуть орієнтовані на посилення і примноження економічного і військово-безпекового потенціалу держави. При їхньому розробленні важливим моментом є грамотний підбір освітніх компонентів, змістовне наповнення яких дає змогу студентам набути передбачуваних стандартом вищої освіти програмних результатів навчання, загальних і фахових компетентностей, уникнути професійної «дезорієнтації» та розчарування у виборі освітньої програми навчання. У рамках спеціальності середня освіта це завдання ускладнено необхідністю одночасного формування освітніми компонентами професійних і знаннєвих програмних результатів

навчання, набуття загальних, фахових та предметних компетентностей, формування у здобувачів освіти твердих і м'яких навичок, підготовка до педагогічної праці в умовах загальної непевності і невизначеності. Тому вивчення змісту, мети, структури та методики викладання за освітніми компонентами ОПП спеціальності 014 Середня освіта, однією з яких є предметна спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія) на часі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ролі та значення освітніх компонентів у становленні, розвитку та оновленні ОПП предметної спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) означена у нормативних документах, які регламентують діяльність у сфері вищої освіти України та напрацьована у галузевих науково-педагогічних дослідженнях.

У «Професійному стандарті за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»» (2020) [13] роль освітніх компонентів у якісній і професійній підготовці вчителів закладів середньої освіти подана у розрізі загальних компетентностей і трудових функцій (професійних компетентностей), якими має володіти вчитель. Їхнє набуття можливе лише за грамотного і гармонійного (з позиції збереження співвідношення фахових і предметних складових) поєднання освітніх компонентів у рамках підготовки здобувача освіти у вищій школі. Освітні компоненти мають забезпечити набуття таких загальних компетентностей: «здатність діяти відповідально і свідомо на засадах поваги до прав і свобод людини та громадянина» [13, с. 6]; «здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді, спілкування з представниками інших професійних груп різного рівня» [13, с. 6]; «здатність виявляти повагу і цінувати українську національну культуру, багатоманітність і мультикультурність у суспільстві» [13, с. 6]; «здатність до прийняття ефективних рішень у професійній діяльності та відповідного ставлення до обов'язків, мотивування людей до досягнення спільної мети» [13, с. 6]; «здатність до генерування нових ідей, виявлення та розв'язання проблем, ініціативності та підприємливості» [13, с. 6]. З-поміж трудових функцій варто виділити: навчання учнів, партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу, участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища, управління освітнім процесом, безперервний професійний розвиток [13, с. 6-9].

«Візія майбутнього освіти і науки України» (2023) проголошує: «усупереч перешкодам освіта має стати ключем до відновлення відчуття надії і можливостей для майбутнього, допомагаючи людям знайти своє місце в нових реаліях» [1, с. 2] і означає принципи: «особистісно

орієнтована освіта; євроінтеграція і глобалізація; освіта формує (світоглядні орієнтири, широту світосприйняття, глибину мислення); освіта впродовж життя; освіта спрямована на утвердження української політичної нації та розвиток громадянського суспільства; безбар'єрна та інклюзивна освіта; співпраця з громадою; адаптивність до світу, який швидко змінюється; науково орієнтоване навчання; наука та інновації» [1, с. 5]. Впровадження цих принципів у вищу школу означає як трансформацію системи організації освітнього процесу так і змістовного і структурного наповнення освітніх компонентів ОПП, їх функціонального поєднання відповідно до вимог часу.

Роль освітніх компонентів в ОПП через їхню вагу у набутті результатів навчання та кваліфікації означено у «Методичних рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти» (2020): «освітня (освітньо-професійна, освітньо-наукова чи освітньо-творча) програма – єдиний комплекс освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик, контрольних заходів тощо), спрямованих на досягнення передбачених такою програмою результатів навчання, що дає право на отримання визначеної освітньої або освітньої та професійної (професійних) кваліфікації (кваліфікацій)» [9, с. 5-6].

Концепцію освітніх компонентів, як складових елементів ОПП розкрито через поняття навчального плану та ролі в ньому нормативних і вибіркового дисциплін у «Положенні про організацію освітнього процесу у Львівському національному університеті імені Івана Франка (нова редакція)» (2024): «Нормативна частина є гарантованим мінімумом відповідного освітнього рівня. Обсяг нормативних навчальних дисциплін повинен відповідати стандарту вищої освіти в освітній програмі. Вибіркові навчальні дисципліни запроваджуються, як правило, у формі спеціальних навчальних курсів для поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної та фахової (теоретичної і практичної) підготовки» [12, с. 7].

У «Проекті Стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)» (2023) означено: «мінімум 50 % обсягу освітньої програми має бути спрямовано на забезпечення формування загальних і спеціальних компетентностей» [14, с. 13-14]. Це означає вагу освітніх компонентів ОПП у досягненні цих результатів, необхідність їхньої актуальності, збалансованості, відповідності запитам професії.

Аспект освітніх компонентів у структурі ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) розкрили Д. Мальчикова,

Р. Молікевич, О. Захаров, У. Борис (2022). Учені проаналізували 35 ОПП з предметної спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) ОР «Бакалавр», які діють у закладах освіти України. Констатували: монопрограми більш популярні з-поміж здобувачів освіти, аніж комбіновані освітні програми [5, с. 64]; «фахові компетентності і програмні результати навчання, не дивлячись на їх значну кількісну розбіжність, мають спільні риси і загалом реалізують пропорційно 3 напрямки підготовки вчителя географії: педагогічна, предметна географічна і методична підготовка» [5, с. 65]; «в освітніх програмах, де географія є єдиною предметною спеціальністю, кількісний розподіл між обов'язковими компонентами предметного та педагогічного спрямування в середньому знаходиться на рівні 75% і 25%» [5, с. 67]. Вивчаючи освітні компоненти ОПП предметної спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) вчені встановили: кількість освітніх компонентів загального циклу в досліджуваних ОПП закладів освіти коливається від 5 до 9 одиниць; середній розмір одного освітнього компоненту – від 3,3 до 6,0 кредитів ЄКТС; кількість кредитів освітніх компонентів фахової підготовки – від 116,5 до 144; кількість освітніх компонентів фахової підготовки – від 23 до 29; середній розмір освітнього компонента фахової підготовки – від 4,2 до 5,3 кредитів ЄКТС [5, с. 68]. Автори констатували: «загальна послідовність вивчення географічних освітніх компонентів є спільною для усіх ОПП: спочатку вивчаються дисципліни, які забезпечують базове розуміння фізичної та соціально-економічної географії, а далі за принципом «від загального до окремого» вивчається географія окремих складових географічної оболонки. ... логіка опанування географічних дисциплін на ОПП є схожою з логікою опанування шкільного курсу географії» [5, с. 68].

Роль окремих навчальних дисциплін у набутті здобувачами освіти загальних і фахових компетентностей, розвиток м'яких навичок розкрито у напрацюваннях О. Мамчур, І. Ванда, Л. Котик [7, 8], І. Ровенчак, Л. Котик [15]. Специфіка практичної підготовки майбутніх вчителів у закладах вищої освіти України ґрунтовно проаналізована у дослідженні Л. Лук'янова, М. Вовк, С. Соломаха, Ю. Грищенко [3]. Проблеми сучасної професійної підготовки вчителів географії підняті Д. Мальчиковою [4], публічного іміджу географічної науки Д. Мальчиковою, К. Мезенцевим [6].

Мета статті. Обґрунтувати актуальність викладання навчальної дисципліни «Загальна суспільна географія» у вищій школі у рамках ОПП «Середня освіта (Географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, проаналізувати її зміст і структуру, розкрити компетентності й програмні результати навчання набуттю яких вона сприяє.

Виклад основного матеріалу. Освітній компонент/навчальна дисципліна «Загальна суспільна географія» має давню традицію викладання

у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Вона впроваджена в освітній процес на географічному факультеті з часу його заснування і викладалася для спеціальності «Географія» (від 1945 р.) під назвами первинно «Вступ в економічну географію», «Основи економічної географії», а з відновленням незалежності України (1991) – «Основи соціально-економічної географії», «Основи суспільної географії». У цей період (до 2016 р.) навчання на спеціальності «Географія» передбачало отримання кваліфікації «Географ. Викладач/Вчитель географії», що давало змогу здобувачам освіти працювати у закладах середньої освіти. Перехід системи вищої освіти України на європейські стандарти, започаткування у межах спеціальностей ОПП та роз'єднання середньої освіти і географії у різні галузі науки (01 Освіта/Педагогіка і 10 Природничі науки) і спеціальності (014 Середня освіта і 106 Географія) зумовило формування і ліцензування (2017) на географічному факультеті Львівського університету ОПП «Середня освіта (Географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у рамках предметної спеціальності 014 Середня освіта (Географія), галузі знань 01 Освіта/Педагогіка. У цій ОПП на правах традиції й спадковості, а також з урахуванням тісноти зв'язку між навчальним предметом «Географія» середньої школи [10] та майбутніми, послідовними за процесом вивчення, предметами географічного блоку, запроваджено освітній компонент «Загальна суспільна географія».

Навчальна дисципліна «Загальна суспільна географія» викладається для студентів першого курсу навчання ОПП «Середня освіта (Географія)» ОР «Бакалавр» предметної спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) [11]. Вона входить до групи нормативних навчальних дисциплін циклу професійної і практичної підготовки. Загальний обсяг освітнього компоненту 120 год (4 кредити ЄКТС), що складає 1,67 % загального обсягу ОПП, 2,22 % обсягу нормативної частини ОПП, зокрема, 2,61 % обсягу нормативних дисциплін циклу професійної і практичної підготовки.

«Загальна суспільна географія» – предметна (географічна) освітня компонента, яка націлена на засвоєння студентами базових теоретико-методичних основ, концепцій, теорій і методів дослідження суспільної географії. Разом з нею до цього типу освітніх компонент ОПП входять природничо-географічні («Загальне землезнавство», «Загальна геоморфологія», «Кліматологія з основами метеорології», «Біогеографія та охорона природи», «Ландшафтознавство», «Гідрологія», «Загальна геологія», «Навчальна практика», «Природознавство») і суспільно-географічні дисципліни («Основи географічного українознавства», «Географія населення світу», «Краєзнавство») [11]. Вага навчальної дисципліни у

блоці предметних (географічних) освітніх компонентів ОПП циклу професійної і практичної підготовки – 6,67 % (загальний обсяг блоку 60 кредитів ЄКТС), у субблоці власне суспільно-географічних освітніх компонент – 26,67 %.

Разом з фаховими (педагогічними) освітніми компонентами («Вступ до педагогічної професії», «Педагогіка», «Педагогічна майстерність», «Педагогічна практика», «Освітнє право», «Загальна методика навчання географії», «Освітні технології») й інтегральними освітніми компонентами («Географія світового господарства з дидактикою», «Географія населення України з дидактикою», «Фізична географія України з дидактикою», «Фізична географія континентів і океанів з дидактикою», «Регіональна економічна і соціальна географія з дидактикою» «Економічна і соціальна географія України з дидактикою», «Екологія і освіта для сталого розвитку») вони формують цілісну систему підготовки фахівців за кваліфікацією «Бакалавр освіти. Вчитель географії».

За змістовою логікою ОПП, викладання «Загальної суспільної географії» передбачено у першому семестрі навчання на першому курсі ОР «Бакалавр» і ґрунтується на знаннях і навичках з економічної і соціальної географії, зокрема, і географії, загалом, набутих здобувачами освіти під час навчання у середній школі у розрізі навчального предмету «Географія» [10]. Водночас, ефективне засвоєння освітнього компоненту здобувачами освіти є основою набуття ними загальних і фахових компетентностей, програмних результатів навчання на старших курсах у розрізі освітніх компонентів «Географія населення світу», «Краєзнавство», «Регіональна економічна і соціальна географія з дидактикою», «Географія світового господарства з дидактикою» та ін.

«Загальна суспільна географія» збалансована з природничо-географічним освітнім компонентом «Загальне землезнавство» ОПП [11] за обсягом (4 кредити ЄКТС, 120 год) і кількістю аудиторних годин (64 год.: 32 год. лекції і 32 год. лабораторних занять; 56 год. самостійної роботи). Її обсяг рівний іншому освітньому компоненту суспільно-географічної складової ОПП – «Географія населення світу» [11], що свідчить про їхню вагу і рівноцінність у набутті здобувачами освіти предметних результатів навчання суспільно-географічного спрямування.

Навчальна дисципліна має тісні змістові, функціональні, міжпредметні зв'язки з іншими освітніми компонентами ОПП і займає вагоме місце і значення у її структурі (рис. 1).

Навчальна дисципліна «Загальна суспільна географія» складається з трьох змістових модулів, що об'єднують понад 15 тем з теорії, історії, методології суспільної географії, які взаємодоповнюють одна одну.

Зміст курсу, як й інших освітніх компонентів ОПП [7, 15] розроблено на основі сучасних положень щодо підготовки фахівців у сфері середня освіта (географія), норм та традицій вищої університетської освіти («Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» [11]);, нормативних документів (Закон України «Про вищу освіту», «Проект стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями) [14]) та ін.), напрацювань проф. Олега Шаблія (розробник і багатолітній викладач курсу на географічному факультеті Львівського університету) [16].

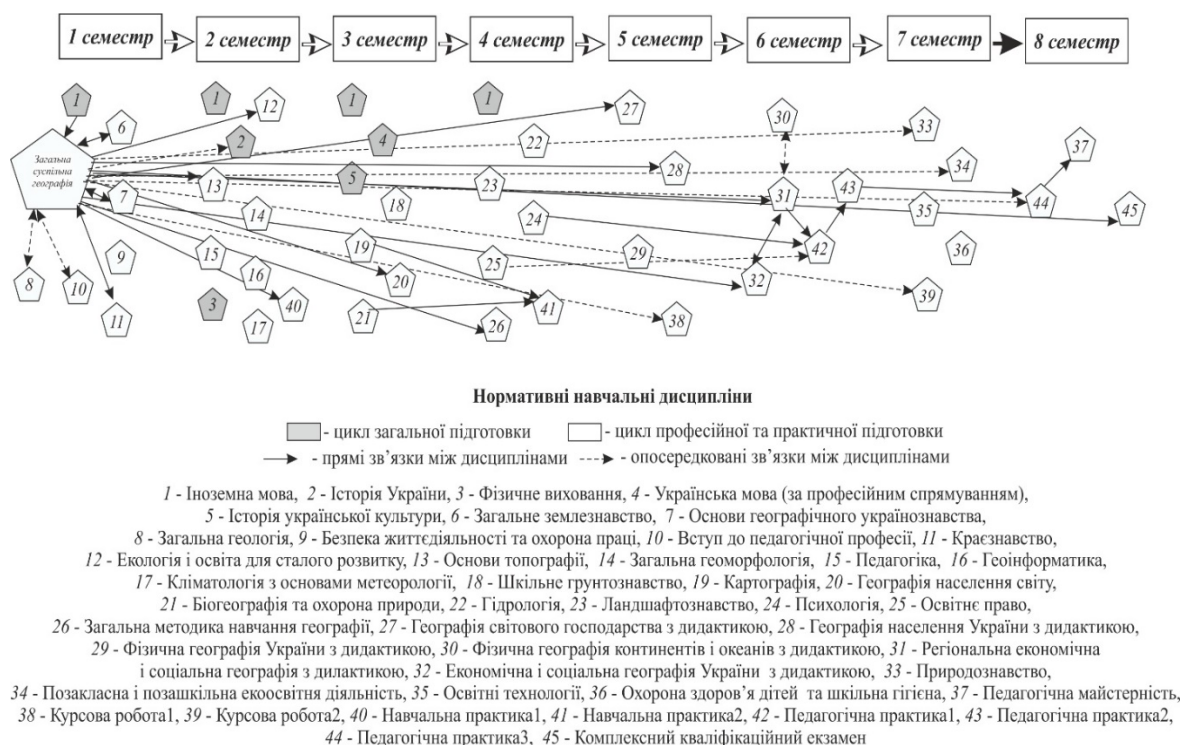

Рис. 1. «Загальна суспільна географія» у системі нормативних освітніх компонентів ОПП «Середня освіта (Географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

При розробці змісту і структури навчальної дисципліни враховано пропозиції до навчання географії у середній школі означені у «International Chapter on Geographical education»: «Географічна освіта життєво необхідна для того, щоб озброїти нове покоління людей знаннями, навичками, уміннями та досвідом практичної діяльності, які, сумісно, дадуть змогу дбати про нашу планету, цінувати її та ухвалювати розумні рішення для її

добробуту» [17, с. 7]. Взято до уваги сучасні тенденції наукових досліджень в суспільній географії означені у праці S. Leng et al. «The Geographical Sciences During 1986-2015»: оцифрування міст (поселень), населення і перспективи розвитку, міграція населення, мобільність населення, адаптація населення, гендерні дослідження, суспільне здоров'я, урбаністичні дослідження, дослідження сільських територій; туризм; «центр-периферія»; довкілля проживання людини; світовий розвиток; глобальні і планетарні зміни, глобальні проблеми; політика використання земель, деградація земель і суспільний розвиток; проблеми регіонального розвитку, проблеми економічного розвитку та ін. [18; 2, с. 243-244].

Мета «Загальної суспільної географії»: оволодіти знаннями з теоретичних, методичних та історичних аспектів суспільної географії, як однієї з базових складових географічної науки.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувачі освіти мають знати:

- головні поняття і терміни суспільної географії;
- закони і закономірності суспільної географії;
- зв'язок суспільної географії з іншими географічними, природничими, суспільними науками;
- історію розвитку суспільної географії та місце в ній української суспільно-географічної думки;
- головні демо-соціально-географічні, економіко-географічні, політико-географічні концепції і теорії;
- класифікацію методів суспільно-географічних досліджень;
- сучасні тенденції розвитку суспільної географії.

вміти:

- працювати з науковими суспільно-географічними джерелами;
- аналізувати суспільно-географічні карти на предмет представлення тематичної інформації;
- укладати суспільно-географічні карти на задану тематику;
- орієнтуватися у потоці суспільно-географічної інформації, перевіряти її на об'єктивність;
- застосовувати на практиці методи суспільно-географічних досліджень.

Прослуховування курсу забезпечить набуття студентами системи компетенцій, які є критеріями оцінки якості знань та вмінь з курсу: «здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, до застосування знань у практичних ситуаціях»; «здатність поважати різноманітність і мультикультурність суспільства, усвідомлювати необхідність рівних можливостей для всіх учасників освітнього процесу»; «здатність

формувати і розвивати в учнів ключові та предметні компетентності засобами навчального предмету та інтегрованого навчання; формувати в них ціннісне ставлення, розвивати критичне мислення»; «здатність доцільно і критично використовувати географічні поняття, концепції, парадигми, теорії, ідеї, принципи для пояснення письмовими, усними та візуальними засобами географічних явищ і процесів на різних просторових рівнях (глобальному, регіональному, локальному)»; «здатність пояснювати закономірності територіальної організації суспільного виробництва, просторових процесів і форм організації життя людей»; «здатність збирати, аналізувати, обробляти географічну інформацію та перетворювати її за допомогою інформаційних технологій для навчальних завдань, аналізувати і добирати дидактичні та методичні матеріали (в тім числі карти, атласи, довідники, засоби візуалізації)» [11].

Головні теми курсу: «Об'єкт суспільної географії», «Предмет суспільної географії», «Структура і зв'язки суспільної географії», «Історичні особливості розвитку суспільної географії», «Класичний період розвитку суспільної географії», «Новий і новітній період розвитку суспільної географії», «Терміни і поняття суспільної географії», «Територія як головне поняття суспільної географії», «Закони і закономірності суспільної географії», «Теорії та концепції суспільної географії», «Географо-екологічні теорії і концепції», «Географо-демосоціальні теорії і концепції», «Геоелекономічні теорії і концепції», «Географо-політичні теорії, концепції та доктрини», «Методи досліджень суспільної географії».

Лабораторні роботи націлені на набуття здобувачами освіти програмних результатів навчання через опрацювання суспільно-географічної інформації у табличній і картографічній формах, працюючи над суспільно-географічними текстами та здійснюючи їх контент-аналіз, виконуючи індивідуальні суспільно-географічні дослідження методом спостереження, аналізу, узагальнення, соціологічних досліджень та ін.

Студенти у рамках курсу «Загальна суспільна географія» розвивають м'які навички: командна праця, лідерські навички, критичне мислення, творчі навички, креативність, гнучкість, чуйність до різноманіття тощо.

Висновки. «Загальна суспільна географія», як освітній компонент, займає вагоме місце у структурі освітньої програми «Середня освіта (Географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти розробленої у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Вона входить до групи предметних (географічних) освітніх компонентів, які націлені на формування у майбутнього вчителя географії, просторово-

географічного уявлення про світ, місця в ньому людини, суспільства та особливостей його геопросторової організації на різних масштабних рівнях.

Література:

1. Візія майбутнього освіти і науки України, 2023. <https://mon.gov.ua/ua/viziya>.
2. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 344 с.
3. Лук'янова Л.Б., Вовк М.П., Соломаха С.О., Грищенко Ю.В. Практична підготовка майбутніх педагогів у закладах вищої педагогічної освіти: українські реалії і перспективи: наук.-аналіт. доповідь / за ред. Н.Г. Ничкало. Київ-Чернівці, 2023. 80 с.
4. Мальчикова Д.С. Професійна підготовка вчителів географії у контексті освітніх реформ і викликів глобалізації // Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму: зб. наук. праць. Київ, 2018. С. 225-227.
5. Мальчикова, Д.С., Молікевич, Р.С., Захаров, О.О., Борис, У.З. Освітні програми підготовки вчителів географії: зміст, структура, реалізація автономії університетів // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки. 2022. №17. С. 62-72. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2022-17-6>.
6. Мальчикова Д.С., Мезенцев К.В. Публічний імідж географії в контексті трансформації стандартів базової середньої освіти: досвід України і світу // Укр. геогр. журн. 2022. №1. С. 53-63. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.01.053>.
7. Мамчур О.І., Ванда І.В., Котик Л.І. Актуальні організаційно-методичні особливості дисципліни «Регіональна економічна і соціальна географія світу» в контексті розвитку середньої і вищої географічної освіти // Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 9 (15). С. 752-769. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-752-769](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-752-769).
8. Мамчур О.І., Ванда І.В., Котик Л.І. Формування системи суспільно-географічних знань в процесі викладання у вищій школі // Міжнародний науковий вісник: зб. наук. праць / ред. кол.: І.В. Артьомов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 2(9). С. 254-266.
9. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти. Наказ МОН № 584 від 30.04.2020. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/rekomendatsii-1648.pdf>.
10. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Географія», 10-11 класи. Рівень стандарту. 2022. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf>.
11. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (географія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2023. https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/02/OPP_014_Serednia_osvitaheohr._2023_6.02.pdf.
12. Положення про організацію освітнього процесу у Львівському національному університеті імені Івана Франка (нова редакція), 2024. https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/Polozhennia-pro-orhanizatsiiu-osvitnoho-protsesu_Nova-redaktsiia_2024.pdf.
13. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», 2020. https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf.

14. Проект Стандарту вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями), 2023. <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dogromadskogo-obgovorennya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti>.

15. Ровенчак І., Котик Л. Актуальність викладання навчальної дисципліни «Геокультура і геоосвіта України» у вищій школі // Проблеми безперервної географічної освіти і картографія. 2021. Вип. 33. С. 69-77. DOI: 10.26565/2075-1893-2021-33-08.

16. Шаблій О.І. Основи суспільної географії: підручник. Львів, 2012. 296 с.

17. International Chapter on Geographical education. 2016. https://www.igu-cge.org/wp-content/uploads/2019/03/IGU_2016_eng_ver25Feb2019.pdf.

18. Leng S. et al. The Geographical Sciences During 1986-2015 : From the Classics To the Frontiers. Singapore : Springer, 2016. 598 p.

References:

1. Viziia maibutnoho osvity i nauky Ukrainy [A vision of the future of education and science in Ukraine] (2023). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/viziya> [in Ukrainian].

2. Vlah, M., Kotyk, L. (2018). Teoriia i metodolohiia heohrafichnoi nauky: navch. posib. [Theory and methodology of geographical science: a textbook.]. Lviv: LNU im. I. Franka, 344. [in Ukrainian].

3. Lukianova, L.B., Vovk, M.P., Solomakha, S.O., Hryshchenko, Yu.V. (2023). Praktychna pidhotovka maibutnikh pedahohiv u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity: ukrainski realii i perspektyvy: nauk.-analit. dopovid [Practical Training of Future Teachers in Higher Pedagogical Education Institutions: Ukrainian Realities and Prospects: Scientific and Analytical Report]. za red. N.H. Nychkalo. Kyiv-Chernivts. 80. [in Ukrainian].

4. Malchykova, D.S. (2018). Profesiina pidhotovka vchyteliv heohrafii u konteksti osvitnikh reform i vyklykiv hlobalizatsii [Professional training of geography teachers in the context of educational reforms and challenges of globalization]. Heohrafichna nauka ta osvita: vid konstatatsii do konstruktyvizmu: zb. nauk. prats. Kyiv. 225-227. [in Ukrainian].

5. Malchykova, D.S., Mezentsev, K.V. (2022). Publichnyi imidzh heohrafii v konteksti transformatsii standartiv bazovoi serednoi osvity: dosvid Ukrainy i svitu [Public Image of Geography in the Context of Basic Secondary Education Standards Transformation: Ukrainian and World Experience]. Ukr. heohr. zhurn. 2022. №1. S. 53-63. [in Ukrainian].

6. Malchykova, D.S., Molikeych, R.S., Zakharov, O.O., Borys, U.Z. (2022). Osvitni prohramy pidhotovky vchyteliv heohrafii: zmist, struktura, realizatsiia avtonomii universytetiv [Educational programs of geography teacher's training: content, structure, implementation of university autonomy]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Heohrafichni nauky. 17. 62-72. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2022-17-6>. [in Ukrainian].

7. Mamchur, O.I., Vanda, I.V., Kotyk, L.I. (2023). Aktualni orhanizatsiino-metodychni osoblyvosti dystsypliny «Rehionalna ekonomichna i sotsialna heohrafiia svitu» v konteksti rozvytku serednoi i vyshchoi heohrafichnoi osvity [Actual Organisational and Methodological Features of the Discipline «Regional Economic and Social Geography of the World» in the Context of Development of Secondary and Higher Geographical Education]. Aktualni pytannia u suchasnii nautsi. № 9 (15). S. 752-769. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9\(15\)-752-769](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-9(15)-752-769). [in Ukrainian].

8. Mamchur, O.I., Vanda, I.V., Kotyk, L.I. (2014). Formuvannia systemy suspilno-heohrafichnykh znan v protsesi vykladannia u vyshchii shkoli [Formation of a system of human-geographical knowledge in the process of teaching in higher education]. Mizhnarodnyi naukovyi visnyk: zb. nauk. prats. Red. kol: Artomov, I.V. (holova) ta in. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU». Vyp. 2(9). 254-266. [in Ukrainian].

9. Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity. Nakaz MON № 584 vid 30.04.2020 [Guidelines for the development of higher education standards. Order of the Ministry of Education and Science No. 584 of 30.04.2020]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/rekomendatsii-1648.pdf>. [in Ukrainian].

10. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity «Heohrafiia», 10-11 klasy. Riven standartu [Curriculum for general secondary education institutions «Geography», grades 10-11. Level of the standard]. (2022). Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.prohrama-2022.geography-10-11-standart.pdf> [in Ukrainian].

11. Osvitno-profesiina prohrama «Serednia osvita (heohrafiia)» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity (2023). [Educational and professional programme «Secondary Education (Geography)» of the first (bachelor's) level of higher education]. Lviv: LNU im. I. Franka. Retrieved from https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/02/OPP_014_Serednia_osvitaheohr._2023_6.02.pdf. [in Ukrainian].

12. Polozhennia pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu u Lvivskomu natsionalnomu universytetu imeni Ivana Franka (nova redaktsiia) (2024). Retrieved from https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/Polozhennia-pro-orhanizatsiiu-osvitnoho-protsesu_Nova-redaktsiia_2024.pdf [in Ukrainian].

13. Profesiinyi standart za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)» (2020). [Professional standard for the professions «Primary school teacher of a general secondary education institution», «Teacher of a general secondary education institution», «Teacher of primary education (with a junior specialist diploma)»]. Retrieved from https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf. [in Ukrainian].

14. Proekt Standartu vyshchoi osvity Ukrainy pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity haluzi znan 01 Osvita/Pedahohika, spetsialnosti 014 Serednia osvita (za predmetnymy spetsialnostiamy) [Draft Standard of Higher Education of Ukraine of the first (bachelor's) level of higher education in the field of knowledge 01 Education/Pedagogy, speciality 014 Secondary Education (by subject specialities)]. (2023). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennia-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti>. [in Ukrainian].

15. Rovenchak, I., Kotyk, L. (2021). Aktualnist vykladannia navchalnoi dystsypliny «Heokultura i heoosvita Ukrainy» u vyshchii shkoli [Relevance of Teaching the Discipline 'Geoculture and Geoeducation of Ukraine' in Higher Education]. *Problemy bezperervnoi heohrafichnoi osvity i kartohrafiia*. Vyp. 33. 69-77. DOI: 10.26565/2075-1893-2021-33-08 [in Ukrainian].

16. Shablii, O.I. (2012). Osnovy suspilnoi heohrafii: pidruchnyk [Fundamentals of Human Geography: a textbook]. Lviv. 296. [in Ukrainian].

17. International Chapter on Geographical education (2016). Retrieved from https://www.igu-cge.org/wp-content/uploads/2019/03/IGU_2016_eng_ver25Feb2019.pdf.

18. Leng S. et al. (2016). The Geographical Sciences During 1986-2015 : From the Classics To the Frontiers. Singapore : Springer. 598.

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1159-1170](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1159-1170)

Самойленко Оксана Анатоліївна доктор педагогічних наук, доцент кафедри психології Дніпровського інституту, Міжрегіональна академія управління персоналом, вулиця Надії Алексеєнко, 21, м. Дніпро, 49000, тел.: (096) 681-62-55, <https://orcid.org/0000-0002-2305-4111>

Антонюк Олена Іллівна доктор філософії, викладач кафедри іноземних мов Одеський національний економічний університет, вул. Преображенська, 8, м. Одеса, 65082, тел.: (048) 723-44-24, <https://orcid.org/0000-0003-4363-3273>

Патлайчук Оксана Віталіївна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології, філософії та соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет кораблебудування ім. адм. Макарова, Проспект Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007, тел.: (097) 687-54-08, <https://orcid.org/0000-0002-1448-3360>

УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ ПРОЦЕСОМ НА ЗАСАДАХ ПЕДАГОГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. Статтю присвячено проблемі організації управління освітнім процесом закладу вищої освіти на засадах педагогічного партнерства. Уточнено сутність базових понять дослідження («управління», «партнерство», «співробітництво», «суб'єктність»). Доведено, що управління освітнім процесом на засадах педагогічного партнерства зумовлено зміною освітньої парадигми, пошуками нових підходів до організації співпраці викладачів і студентів.

З'ясовано, що розвиток партнерських відносин між викладачем та студентом зумовлює залучення останніх до управління процесом власного навчання, передбачає нововведення у змісті освіти, в її цілях, умовах, у методах, формах і прийомах організації навчання, які мають бути наближеними до майбутньої професійної діяльності здобувачів. Методологічною основою педагогічного партнерства визначено положення діяльнісного підходу.

Обґрунтовано основні вимоги щодо організації педагогічного партнерства між учасниками освітнього процесу як засобу управління ним: - удосконалення практичної підготовки студента через інтенсивні

шляхи розвитку та створення умов для самопізнання, саморозвитку та самореалізації студента; - моделювання особистісно значущого для студента контексту продуктивної навчальної діяльності; - критичний перегляд методик навчання з урахуванням механізму сприйняття та природи засвоєння нових знань, умінь та формування навичок; - опора на рефлексивну самооцінку та саморегуляцію навчальної діяльності; - організація взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу з урахуванням зміни позиції викладача та його ролі у процесі навчання.

Актуалізовано роль сформованості в суб'єктів педагогічного партнерства soft skills і hard skills як метапредметних компетенцій, які стають основою інтерактивної взаємодії, що характеризується взаємообумовленістю діяльності і реалізується завдяки феноменам взаєморозуміння та взаємовпливу, співпраці, співтворчості.

Ключові слова: освітній процес закладу вищої освіти, управління, педагогічне партнерство, співробітництво, суб'єктність

Samoilenko Oksana Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology of the Dnipro Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, 21 Nadiya Alekseenko Street, Dnipro, Dnipropetrovsk Region, 49000, tel.: (096) 681-62-55, <https://orcid.org/0000-0002-2305-4111>

Antoniuk Olena Illivna Doctor of Philosophy, Ph.D., teacher of the Department of Foreign Languages of Odessa National University of Economics, St. Preobrazhenska, 8, Odessa 65082, tel.: (048) 723-44-24, <https://orcid.org/0000-0003-4363-3273>

Patlaichuk Oksana Vitaliyivna Candidate of Philosophical Sciences (PhD in Philosophy), Associate Professor of the Department of Psychology, Philosophy and Social-Humanitarian Disciplines, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Avenue of Heroes of Ukraine, 9, Mykolaiv, 54007, tel.: (097) 687-54-08, <https://orcid.org/0000-0002-1448-3360>

MANAGEMENT OF THE EDUCATIONAL PROCESS ON THE BASIS OF PEDAGOGICAL PARTNERSHIP

Abstract. The article is devoted to the problem of organizing the management of the educational process of a higher education institution on the basis of pedagogical partnership. The essence of the basic research concepts ("management", "partnership", "subjectivity") has been specified. It is proved

that the management of the educational process on the basis of pedagogical partnership is conditioned by the change of the educational paradigm, the search for new approaches to the organization of cooperation between teachers and students.

It was found that the development of partnership relations between the teacher and the student predisposes the involvement of the latter in the management of the process of their own learning, involves innovations in the content of education, its goals, conditions, methods, forms and techniques of the organization of learning, which should be closer to future professional activity acquirers. The methodological basis of the pedagogical partnership is determined by the provisions of the activity approach.

The main requirements regarding the organization of pedagogical partnership between the participants of the educational process as a means of managing it are substantiated: - improvement of the student's practical training through intensive development paths and creation of conditions for self-discovery, self-development and self-realization of the student; - modeling of the context of productive educational activity that is personally significant for the student; - a critical review of teaching methods taking into account the mechanism of perception and the nature of assimilation of new knowledge, skills and skill formation; - reliance on reflective self-assessment and self-regulation of educational activities; - organizing the interaction of all subjects of the educational process, taking into account the change in the teacher's position and his role in the learning process.

The role of the formation of soft skills and hard skills in the subjects of the pedagogical partnership as metasubject competencies, which become the basis of interactive interaction, characterized by the interdependence of activities and realized thanks to the phenomena of mutual understanding and mutual influence, cooperation, co-creation, is updated.

Keywords: educational process of a higher education institution, management, pedagogical partnership, cooperation, subjectivity

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах освіта все більше набуває характеру відкритої системи, що обумовлює системне оновлення змісту освіти, форм і методів організації навчання, технологічного інструментарію, характеру взаємовідносин всіх суб'єктів-учасників освітнього процесу. Водночас, як ніколи гостро стоїть питання про підготовку ініціативного, висококультурного, нестандартно мислячого фахівця - особистості, здатної орієнтуватися у складній соціальній обстановці, що прагне професійного зростання, професійної мобільності та саморозвитку. Все це актуалізує проблему якісного управління освітнім процесом.

Питання сутності освітнього процесу, можливостей його продуктивної реалізації в сучасних умовах, специфіки взаємин його суб'єктів визначаються, з одного боку, освітньою політикою держави, ставленням до інституту освіти з боку суспільства та окремо взятого індивіда, а з іншого боку, безпосередньо залежать від конкретної освітньої ситуації. Остання сьогодні пов'язана зі зміною освітніх парадигм, з виникненням нових підходів до організації освітнього процесу, появою та закріпленням у суспільній практиці тих чи інших теоретичних та технологічних пріоритетів.

Саме тому архіважливим стає питання організації такого управління освітнім процесом, яке б відповідало сучасним тенденціям розвитку освіти і, в першу чергу, потребам особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності процесу управління освітнім процесом у закладі вищої освіти започатковано в загальній теорії управління (М. Альберт, Р. Блейк, М. Мескон, Д. Моутон, А. Файоль, Ф. Хедоурі та ін.).

Принципи наукового управління у сфері освіти запропонували використовувати зарубіжні дослідники Ф. Боббіт та Ф. Сполдинг.

В наукових працях вітчизняних науковців О. Боднар, Н. Волянук, Л. Даниленко, Г. Дмитренка, Г. Єльнікової, М. Коляди, В. Маслова, В. Олійника, Н. Островерхової, Т. Сорочан, С. Шевченка, В. Яковця та ін. обґрунтовані теоретико-методологічні та практичні аспекти управління соціально-педагогічними системами, зокрема закладами вищої освіти.

Особливості управління адаптивно-педагогічним проектуванням регіональної освітньої системи підвищення кваліфікації досліджує Н. Білик.

Проблему підвищення результативності управління освітнім процесом закладу фахової передвищої освіти досліджують І. Балащенко та Т. Бондаренко.

Предметом уваги П. Байдаченка, І. Гавриленко, Г. Задорожного, Л. Хижняк та інших є загальні аспекти педагогіки партнерства.

Н. Ничкало, О. Олейнікова, О. Тадеуш та ін. досліджують партнерство як сучасний механізм функціонування навчальних закладів зарубіжних країн.

Як провідний принцип організації навчання в умовах НУШ розглядають педагогіку партнерства В. Дідух, М. Тишковець, Т. Федірчик та ін.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури узагальнити сучасні тенденції управління освітнім процесом закладу вищої освіти; обґрунтувати теоретико-методичні вимоги до організації управління освітнім процесом на засадах педагогічного партнерства.

Виклад основного матеріалу. У філософському енциклопедичному словнику управління трактується у контексті забезпечення цілісності, підтримки заданого режиму діяльності, забезпечення досягнення запланованої мети високоорганізованих систем (соціологічних, біологічних, технічних) [12].

Управління в освіті має свою специфіку та закономірності. Л.Даниленко зауважує, що «це особливий вид діяльності усіх суб'єктів освітнього процесу, спрямований на досягнення поставлених цілей з використанням форм і методів, які сприяють функціонуванню та розвитку освітнього процесу як педагогічної системи» [3, с. 10-12].

На необхідність управління навчальною діяльністю як складовою дидактичного процесу вказує Л.Карамушка, розуміючи під управлінням вплив на діяльність об'єкта управління з метою підтримки або зміни алгоритму діяльності [6].

Актуальні щодо розуміння сутності поняття «управління» узагальнення знаходимо у навчальному посібнику В. Маслова. Так, педагогічне управління трактується «як система, що включає мету діяльності (планований, очікуваний результат), суб'єкта діяльності (в загальному випадку керівники, викладачі, учні, студенти тощо) та об'єкта діяльності – виконавець завдань (студент, викладач, способи діяльності (метод і стиль взаємодії суб'єктів) [7].

Г.Єльнікова зі співавторами поняття «управління» трактують як «специфічний вид людської діяльності, сутність якого полягає в цілеспрямованому впливі керуючої системи на керовану з метою переведення останньої на вищий рівень розвитку» [1]. Управління освітнім процесом у закладі вищої освіти науковці розуміють як таке, що реалізується у ході певної взаємодії суб'єкта та об'єкта управління і враховує зовнішні та внутрішні впливи на систему [1].

М.Чеботарьов, своєю чергою, доводить ефективність процесу адаптивного управління, яке передбачає адаптацію фахівця до професійного середовища та змісту і характеру діяльності, забезпечуючи тим самим суб'єкт-суб'єктний характер педагогічної взаємодії [11, с.66]. Слушно, на нашу думку, науковець наголошує і на тому, що провідною метою адаптивного управління в освіті є розвиток творчого потенціалу студента і створення умов для його якнайповнішої самореалізації в майбутній професійній діяльності [11, с.66].

У працях І.Зязюна знаходимо чинники, які впливають на організацію і управління освітнім процесом. З-поміж них: соціально-культурна діяльність як цілісний системний процес, що містить творчу цілеспрямованість; взаємодія студентів та педагогів з використанням

сучасних засобів навчання; усвідомлення педагогом і студентом ринкової ситуації в потребі вчителів, які володіють творчим стилем педагогічної дії; використання найновіших досягнень педагогічної науки; управління творчою діяльністю майбутніх фахівців [4, с. 13].

Зауважимо, що сучасна інноваційна спрямованість освітнього процесу передбачає розвиток суб'єктності студента на основі діалогу з педагогом на засадах діяльнісного підходу, який основним своїм предметом розглядає не накопичення знань здобувачами, не зростання їх обсягу, а здатність правильно застосовувати знання у практичних ситуаціях на основі наявних знань та набутих компетенцій. Це означає, що знання та вміння як основний зміст навчання переходять у статус допоміжних засобів, інструментів для здійснення навчальної діяльності, а освітній процес вибудовується на навчальному діалозі здобувача та педагога та спрямований на спільний розвиток (конструювання) навчальної діяльності.

Як відомо, освітній процес у закладі вищої освіти має трикомпонентну структуру, яка об'єднує науково-педагогічних працівників, здобувачів освіти та зміст навчальних дисциплін. На нашу думку, провідною технологією забезпечення результативності управління освітнім процесом, і як результату – підвищення якості навчальних досягнень здобувачів є технологія педагогічного партнерства, яку доцільно розглядати як методологічну основу організації освітнього процесу.

Поняття «партнерство» (від англійського слова «partnership») у «Великому словнику англійської мови» тлумачиться як відносини, що передбачають тісну співпрацю між сторонами, які мають взаємовигідні права та обов'язки.

Науковиця О. Тадеуш досліджуване поняття розуміє як «процес суб'єкт-суб'єктних відносин в організації та проведенні спільної ціннісно-орієнтованої діяльності, заснованої на конструктивному діалоговому спілкуванні, що розширює мотивоване розуміння ними освітнього процесу і призводить до якісних змін» [9, с. 62].

Педагогіку партнерства у науковій літературі розглядають як гуманістичний напрям педагогіки, в якому провідними щодо інших категорій є категорії «співпраця», «взаємодія», «співробітництво», які виступають у ролі педагогічних цінностей, що формуються у в освітньому процесі.

Як зазначає М. Тишковець, «педагогіка співробітництва ґрунтується на принципах гуманізму й творчого підходу до розвитку особистості» [10]. У центрі її уваги перебуває особистість учня/студента, формування

суб'єктності якого передбачає цілеспрямований розвиток його активної життєвої позиції, ініціативності, самостійності прийняття рішень, здатності навчатися впродовж життя. Не менш важливим є й виховання у здобувачів освіти здібності критичного сприйняття дійсності, різнобічної оцінки явищ і процесів з урахуванням їх соціальних, економічних та інших характеристик [10].

І.Калько, у продовження викладеної думки зауважує, що педагогіка партнерства – це ключова ланка, комунікативна основа особистісно орієнтованих педагогічних технологій, яка інтегрує особистісну спрямованість освітнього процесу; гуманізацію й демократизацію педагогічних відносин; відмову від методу прямого примусу; нове трактування індивідуального підходу; формування позитивної Я-концепції [5, с.35]. По суті, партнерство відображає різнобічний характер відносин між усіма учасниками освітнього процесу та забезпечує ефективне виконання функціональних обов'язків у зоні відповідальності.

У контексті нашого дослідження важливо зауважити, що розвиток партнерських відносин між викладачем та студентом зумовлює залучення останніх до управління процесом власного навчання, передбачає нововведення у змісті освіти, в цілях, умовах, методах, формах і прийомах організації навчання, які мають бути наближеними до майбутньої професійної діяльності здобувачів.

На кожному етапі пізнавального процесу партнерська взаємодія характеризується не тільки прямим зв'язком, що показує, як змінюється студент як суб'єкт навчання, а також і зворотнім, що здійснюється за допомогою рефлексії. Така взаємодія дозволяє говорити не лише про можливість самоуправління процесом пізнання, а й про розвиток здібностей самостійно вибудовувати пізнавальний процес. Суб'єктність при цьому передбачає самовизначення, самопізнання, саморозвиток, самореалізацію, самоконтроль. Відповідно здобувач виступає для самого себе і як об'єкт управління, і як суб'єкт управління, який сам планує, організовує та вибудовує свою взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу, з інформаційно-предметним середовищем.

На наш погляд, найбільш важливими умовами організації партнерства в освітньому процесі вищої школи є:

- удосконалення практичної підготовки студента через інтенсивні шляхи розвитку та створення умов для його самопізнання, саморозвитку та самореалізації.

- Моделювання особистісно значущого для студента контексту продуктивної діяльності, спрямованої на створення особистісно значущого освітнього процесу. Здійснюється таке моделювання шляхом

адаптації викладачем системи соціально-суспільних вимог до вимог освітнього процесу до особливостей розвитку здібностей здобувачів, до умов діяльності, у якій вони беруть участь. При цьому студент має прийняти, усвідомити, зрозуміти необхідність виконання суспільних вимог, які спонукають його потребу в саморозвитку і набутті досвіду здійснення професійно значущої діяльності, яка також набуває і особистісного сенсу для здобувачів і стає їхньою внутрішньою інтелектуально-емоційно-вольовою потребою у навчальній діяльності.

- Критичний перегляд методик навчання з урахуванням механізму сприйняття та природи засвоєння нових знань, умінь та формування навичок. На сьогодні, як відомо, педагогічна наука розглядає два підходи до організації процесу навчання: інформативний та діяльнісний. Інформативний підхід відповідає так званій директивній моделі навчання, коли викладач ініціює потік інформації, а студент її сприймає і механічно відтворює. Основними критеріями директивної моделі навчання є точність і однозначність.

Діяльнісний підхід орієнтує здобувачів переважно на формування вміння вирішувати навчальні завдання та діяти у реальних нестандартних ситуаціях. Діяльнісний підхід є основою інтерактивної моделі викладання, яка передбачає радикальну зміну ролі викладача, коли він стає керівником самостійної роботи студента, ініціатором його творчої ініціативи. З-поміж інтерактивних методів навчання неабияку ефективність засвідчують: метод проблемного викладу матеріалу, дискусії, метод мозкового штурму, міні-дослідження, ділові ігри, написання наукових есе тощо. Формуванню якісно нової форми побудови взаємин педагога та студента (партнерства) сприяє і спільна проектна діяльність, характер та зміст суб'єкт-суб'єктної взаємодії в умовах якої повинні відповідати, з одного боку, логіці професійних освітніх програм та етапам їх освоєння, а з іншого - структурі проектної діяльності (спільне прогнозування, цілепокладання, проектування, реалізація, супровід, діагностика, рефлексія).

- Опора на рефлексивну самооцінку та саморегуляцію навчальної діяльності. Р. Павелків вважає, що «рефлексія дозволяє людині критично ставитися до себе та своєї діяльності, робить її суб'єктом власної активності, що підкреслює велике значення рефлексії для розвитку особистісних якостей, оволодіння повноцінними знаннями, освоєння нових видів діяльності» [8, с.85]. Відтак, рефлексія виявляється у здатності суб'єкта до постійного особистісного та професійного самовдосконалення на основі механізмів самоаналізу та саморегуляції. Рефлексивну самооцінку можна розглядати як поліфункціональний педагогічний інструмент, який використовується для мотивуючої

підтримки навчальних дій, генералізації знань, розвитку різних видів мислення (критичного, творчого, алгоритмічного).

Як відомо, теоретичні знання можуть виникнути у свідомості лише як наслідок власної діяльності та активності здобувача. Однак, така активність має бути змотивована педагогом, а власне процес засвоєння знань, формування умінь та навичок саморегуляції діяльності відбувається лише внаслідок збігу активності педагога та студента, тобто в суб'єкт-суб'єктній системі взаємодії. Саморегуляція навчальної діяльності дозволяє здобувачеві здійснювати вихід за межі заданого (самотивація) викладачем навчального матеріалу, виявляти самостійність та ініціативність у вирішенні навчальних завдань, дозволяє активно співпрацювати з іншими учасниками освітнього процесу.

- Організація взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу з урахуванням зміни позиції викладача та його ролі у процесі навчання. Як зауважує І.Калько, «переосмислення ролі педагога полягає в оновленні професійного мислення й відповідних цілеспрямованих дій: постійному аналізу власної педагогічної діяльності, орієнтованій на самоосвіту; відстеження результативності своєї роботи через систему моніторингу» [5, с.35].

У здобувачів натомість мають бути сформовані такі уміння: - самостійно набувати та творчо використовувати отримані знання; - приймати самостійні та відповідальні рішення; - планувати свою діяльність, прогнозувати та оцінювати її результати; - вибудовувати з іншими людьми відносини співробітництва та підтримки.

Значущим у цьому контексті стає питання володіння педагогами і здобувачами *soft skills* і *hard skills*, які у науковій літературі іноді характеризують як професійно важливі якості, як метапредметні компетенції. Метапредметну компетенцію викладача можна розуміти як здатність до вирішення універсальних професійних завдань, яка дозволяє успішно самовдосконалюватися, бути мобільним, інформаційно грамотним і креативно мислячим для ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу та суспільством в цілому. Метапредметну компетенцію студента – як здатність сприймати, обробляти та застосовувати отриману інформацію для продуктивної діяльності стосовно будь-якого об'єкта.

В умовах педагогічного партнерства означені метапредметні компетенції стають основою інтерактивної взаємодії учасників освітнього процесу, яка характеризується взаємообумовленістю їхньої діяльності і реалізується завдяки феноменам взаєморозуміння та взаємовпливу, співпраці, співтворчості.

Висновки. Таким чином, взаємна активність у педагогічному партнерстві, яка включає в себе в єдності педагогічний вплив, його активне сприйняття, засвоєння об'єктом, власну активність здобувача, виявляється у безпосередніх або опосередкованих взаємовпливах, що передбачає побудову освітнього процесу таким чином, коли обидві сторони – викладач та студент – активні, діяльні, а їхні відносини будуються на принципі співробітництва, надаючи кожному суб'єкту права на самостійне самовизначення у спільній продуктивній навчальній діяльності. Управління освітнім процесом на засадах педагогічного партнерства обумовлюється готовністю суб'єктів виконувати взяті зобов'язання, що передбачає їхній гуманістичний спосіб життя, дотримання норм педагогічної етики, відмову від авторитарних відносин та перехід до відносин творчої співучасті в єдиному процесі діяльності для досягнення спільної мети.

Література:

1. Адаптивне управління: міжгалузеві зв'язки, науково-прикладний аспект: кол. монографія / Г. В. Єльнікова, Т. А. Борова, З. В. Рябова та ін.; за заг. і наук. ред. Г. В. Єльнікової. Харків: Мачулін, 2017. 440 с.
2. Білик Н. І. Теоретичні і методичні засади управління адаптивно-педагогічним проектуванням регіональних освітніх систем підвищення кваліфікації педагогічних працівників: автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец.: 13.00.06; Черкаський нац. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси: Бізнес-інновац. центр Черкаського нац. пед. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2016.
3. Даниленко Л. І. Теоретико-методичні засади управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : дис. на здоб. наук ступ. д-ра пед. наук : 13.00.01 / Даниленко Лідія Іванівна ; Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2005. 478 с.
4. Зязюн І. А. Творчий потенціал особистості вчителя: психолого-педагогічні орієнтири / І. А. Зязюн // Професійна освіта: ціннісні орієнтири сучасності. К.-Х.: НТУ «ХП», 2009. С. 11-22.
5. Калько І.В. Педагогіка партнерства як умова реалізації завдань розвитку особистості в контексті Нової української школи. Інноваційна педагогіка. Випуск 21. Т. 1. 2020 С. 33-36.
6. Карамушка Л.М. Психологія підготовки майбутніх менеджерів до управління змінами в організації: монографія / Л.М. Карамушка, М.В. Москальов. К. Львів: Сполом, 2011. 216 с.
7. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами: навч. посіб. / В. І. Маслов. Тернопіль: Астон, 2007. 150 с.
8. Павелків Р.В. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки». Випуск 8(37). 2019. С.84-98.
9. Тадеуш О.М. Освітнє партнерство у просторі вищої школи: вітчизняний та зарубіжний досвід. Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка, 2020. № 33 (1). С. 61-68.

10. Тишковець М. Педагогіка партнерства як провідний принцип нової української школи / Збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Компетентісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи», Київ, 05 березня 2020 р. Київ: Педагогічна думка, 2020. С. 166-168.

11. Чеботарьов М. К. Адаптивність управління освітнім процесом у творчості І.А.Зязюна. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / ред.: Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ. Харків: НТУ "ХПІ", 2015. Вип. 42 (46). С. 65-70.

12. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наук. ред.). Київ: Абрис, 2002. 742 с.

References:

1. Yelnykova, H. V., Borova, T. A., Riabova, Z. V. (2017). *Adaptyvne upravlinnia: mizhhaluzevi zviazky, naukovo-prikladnyi aspekt* [Adaptive management: interdisciplinary connections, scientific and applied aspect]. Yelnykovo, H. V. (Ed.). Kharkiv: Machulin [in Ukrainian].

2. Bilyk, N. I. (2016). *Teoretychni i metodychni zasady upravlinnia adaptivno-pedahohichnym proektuvanniam rehionalnykh osvitnikh system pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv* [Theoretical and methodical principles of management of adaptive and pedagogical design of regional educational systems of professional development of pedagogical workers]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Cherkasy: Biznes-innovats. tsentr Cherkaskoho nats. ped. un-t im. Bohdana Khmelnytskoho [in Ukrainian].

3. Danylenko, L. I. (2005). *Teoretyko-metodychni zasady upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh* [Theoretical and methodological principles of management of innovative activities in general educational institutions]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Ziaziun, I. A. (2009). *Tvorchyi potentsial osobystosti vchytelia: psykholoho-pedahohichni oriientyry* [Creative potential of the teacher's personality: psychological and pedagogical guidelines]. *Profesiina osvita: tsinnisni oriientyry suchasnosti - Vocational education: modern value orientations*. K.Kh.:NTU «KhPI» [in Ukrainian].

5. Kalko, I.V. (2020). *Pedahohika partnerstva yak umova realizatsii zavdan rozvytku osobystosi v konteksti Novoi ukrainskoi shkoly* [Pedagogy of partnership as a condition for the realization of personal development tasks in the context of the New Ukrainian School]. *Innovatsiina pedahohika - Innovative pedagogy*, 1, 21, 33-36. [in Ukrainian].

6. Karamushka, L.M. (2011). *Psykholohiia pidhotovky maibutnikh menedzheriv do upravlinnia zminamy v orhanizatsii* [The psychology of training future managers to manage changes in the organization]. K. Lviv: Spolom [in Ukrainian].

7. Maslov, V. I. (2007). *Naukovi osnovy ta funktsii protsesu upravlinnia zahalnoosvitnimy navchalnymy zakladamy* [Scientific foundations and functions of the process of management of general educational institutions]. Ternopil: Aston [in Ukrainian].

8. Pavelkiv, R.V. (2019). *Refleksiiia yak mekhanizm formuvannia indyvidualnoi svidomosti ta diialnosti osobystosti* [Reflection as a mechanism of formation of individual consciousness and personality activity]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity. Seriia «Sotsialni ta povedinkovi nauky» - Bulletin of postgraduate education. Social and Behavioral Sciences Series*, 37, 8, 84-98. [in Ukrainian].

9. Tadeush, O.M. (2020). Osvitnie partnerstvo u prostori vyshchoi shkoly: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Educational partnership in the space of a higher school: domestic and foreign experience]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika - Pedagogical education: Theory and practice. Psychology. Pedagogy*, 1, 33, 61-68 [in Ukrainian].

10. Tyshkovets, M. (2020)ю Pedahohika partnerstva yak providnyi pryntsy novoi ukrainskoi shkoly [Pedagogy of partnership as a leading principle of the new Ukrainian school]. Proceedings from `20: *Zbirnyk tez II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii «Kompetentnisno oriietovane navchannia: vyklyky ta perspektyvy» - Collection of theses of the 2nd All-Ukrainian scientific and practical internet conference "Competence-oriented education: challenges and prospects"* Kyiv: *Pedahohichna dumka*. (pp. 166-168) [in Ukrainian].

11. Chebotarov, M. K. (2015). Adaptyvnist upravlinnia osvitnim protsesom u tvorchosti I.A.Ziaziuna [Adaptability of management of the educational process in the work of I.A. Zyazyun],. Tovazhnianskyi, L. L, Romanovskyi, O. H. (Ed.). *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity - Problems and prospects of the formation of the national humanitarian and technical elite*, (pp.65-70). Kharkiv : NTU "KhPI" [in Ukrainian].

12. Shynkaruk, V. I. (2002). Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. Ozadovska, L.V., Polishchuk, N.P. (Ed.). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

УДК 373.3.017.4:159.955(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1171-1182](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1171-1182)

Степанова Наталія Михайлівна кандидат філософських наук, доцент, заступник з наукової роботи директора ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (095) 339-47-22, <https://orcid.org/0000-0002-6842-629X>

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНІХ ГАЛУЗЕЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розглянуто питання розвитку критичного мислення, як одного з найважливіших наскрізних умінь сучасної людини. Аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових праць вказує на актуальність обраної теми, з якими суголосна й автор. Проте характеризуючи критичне мислення, як гнучке уміння, автор приділяє особливу увагу його розвитку в здобувачів освіти молодшого шкільного віку під час навчання громадянської та історичної освітніх галузей. У цьому контексті розкриття теми підкреслено, що це уміння, яке розвивається й не є вродженим. Для його розвитку мають бути застосовані певні вольові зусилля особи, а характеристики не окреслюються традиційними знаннями чи наборами навичок. Натомість високий рівень розвитку критичного мислення в особи вказує на рівень її соціального досвіду, емпатії та ціннісних установок, що, в свою чергу, формує портрет ідентичностей та індивідуальності.

Автор зазначає, що розвивати елементи критичного мислення можна з наймолодшого віку дитини. Проте молодший шкільний вік є одним із найкращих періодів, адже такі важливі психічні процеси, як сприйняття, мислення, увага, пам'ять стають вільними та усвідомленими. У цьому віці розвиток критичного мислення підсилить пізнавальну активність здобувачів освіти, сприятиме їх зацікавленості, вмотивованості, а від так відбуватиметься перехід від репродуктивного навчання до компетентнісного. У статті особлива увага приділена практичним порадам щодо застосування методик для розвитку критичного мислення учнів молодшого шкільного віку, використовуючи засоби громадянської та історичної освітніх галузей. Відмічено, що такі методичні прийоми, як «читання з зупинками», ретроальтернативістики, «Модель 6 W»,

сторітелінгу та ін. дозволяють утримувати їхню увагу, сприяють розвитку їхньої допитливості, збагачуючи враження, розвивають інтелект та емпатію.

Ключові слова: критичне мислення, здобувачі освіти початкової школи, компетентнісне навчання.

Stepanova Nataliia Mykhailivna Candidate of Philosophical Sciences, Docent, deputy for scientific work of the director of the Educational and Scientific Institute of Pedagogical Education, Social Work and Art Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 18031, Cherkasy, blvd. Shevchenko, 81, tel: (095) 339-47-22, <https://orcid.org/0000-0002-6842-629X>

THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING DURING TEACHING CIVIL AND HISTORICAL EDUCATIONAL FIELDS AT THE PRIMARY SCHOOL

Abstract. The article discusses the issue of development of critical thinking as one of the most important a modern person's transversal skills. The analysis of national and foreign scientific works indicates the relevance of the chosen topic. The author also agrees with it. However, characterizing critical thinking as flexible skill, the author pays special attention to its development among the students of the primary school during teaching civic and historical educational fields. In this context, the disclosure of the topic is emphasized that this skill develops and it is not innate. Certain strong-willed efforts of the individual must be applied for development of this skill. The characteristics are not delineated by traditional knowledge or skill sets. However, a high development of critical thinking in a person indicates the level of his or her social experience, empathy and values. It also forms a portrait of identities and individuality.

The author indicates that it is possible to develop the elements of critical thinking from the youngest age of a child. However, the elementary school age is one of the best periods, because such important mental processes as perception, thinking, attention, and memory become free and conscious. At this age the development of critical thinking will strengthen the cognitive activity of young students, promote their interests and motivation. So the transition from reproductive education to competency-based education will take place. In the article special attention is paid to practical advice the application of methods for the development of the primary school students' critical thinking, using the means of civic and historical educational fields. It is noted that such methodological techniques as «reading with stops», retroalternativism, «Model

6 W», storytelling, etc. allow you to keep their attention, contribute to the development of their curiosity, enriching impressions, develop intelligence and empathy.

Keywords: critical thinking, students of the primary school, competency-based training.

Постановка проблеми. Темпи сучасного суспільного розвитку є надзвичайно швидкими й іноді досить важко встигати за цими змінами. Глобалізаційні процеси та цифровізація намагаються «витіснити» людину, як особистість, із соціуму, натомість на її місце пропонуються продукти штучного інтелекту. Для того, щоб гармонійно та комфортно влаштувати власне життя, бути зреалізованою в усіх його сферах, людина має постійно розвиватися. А це означає, що постійно потрібно працювати над власними рівнями компетентностей, а головне, розвивати наскрізні вміння, які в комплексі дозволять ефективно досягати поставленої мети, вміло застосовувати знання на практиці, бути гнучким у комунікаціях та діалогах, приймати рішення тощо. Одним із важливих наскрізних умінь є критичне мислення.

Останніх десять років увага науковців, особливо соціальних та поведінкових наук, соціологів, психологів, фінансистів, педагогів є пристальною до дослідження цього поняття. Критичне мислення називають як *наскрізним умінням* людини, так і відносять до *гнучких навичок* (soft skills). Проте незмінним залишається його одна з головних характеристик – «такий тип мислення є надзвичайно важливим кожній людині, для того, щоб вижити в світі, який є швидкозмінним» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичне мислення було й залишається до сьогодні невід'ємною частиною освіти. Наявність його елементів можна прослідковувати з далеких часів грецького філософа Сократа (прибл. 470–399 рр. до н. е.). Проте в XX столітті саме в американській освітній системі були закладені основи технології критичного мислення, автором якої вважають Джона Дьюї. Ідеї, запропоновані науковцем, стали надзвичайно популярними в усьому світі. За кілька останніх десяти років більше, ніж у 50 країнах світу, освітяни активно долучилися до проекту «Активне навчання, критичне мислення» [2, с. 8], у ході якого з'ясовувалися особливості самого поняття, пізнавалася філософія його багатоаспектності та окреслене місце в освітньому процесі.

Інтерес до розвитку критичного мислення не втрачає своєї актуальності. Натомість, навіть спостерігаємо надзвичайну увагу працедавців, які визначають це вміння одним із необхідних у працівників, а відомі

мегакорпорації витрачають значні кошти для підвищення кваліфікації персоналу й розвитку в них гнучких умінь. У проєкті Всесвітньої організації економічного співробітництва та розвитку «Майбутнє освіти та навичок 2030» [3] критичне мислення відноситься до метанавичок для реалізації життєвих потреб та процвітання в майбутньому.

У дослідженнях питань, пов'язаних із цим наскрізним умінням, успішно працюють науковці міжнародних освітніх організацій – Центр критичного мислення та моральної критики та Фундація критичного мислення (центр у США) [1]. У витоків цих об'єднань стояв доктор Річард Пол, автор понад 200 наукових праць із питань критичного мислення, викладач, тренер, якого по праву називають найавторитетнішим міжнародним експертом у галузі критичного мислення. Його тлумачення критичного мислення починалося з установки: «Людській природі властиво думати... починати варто від найпростішого до складнішого... й у всьому варто шукати істину» [1].

Різні аспекти критичного мислення, як уміння, розвитку гнучкої навички, в форматі навчання вирішення проблемних завдань тощо досліджувалися в численних працях Е. Глейзера, Д. Клустера, А. Кроуфорда, М. Ліпмана, С. Метьюз, Р. Пауля, Р. Стернберга, Ч. Темпла, Д. Халперн та ін.

Серед українських науковців значний внесок у розвиток поняття критичного мислення зробили О. Пометун, І. Сущенко, С. Терно, О. Тяглий та ін. Питаннями впровадження його основ у освітню практику здобувачів освіти дошкільного та молодшого шкільного віку займалися Т. Воропай, В. Козира, О. Компаній, К. Костюченко, Н. Степанова та ін.

Наша увага буде приділена питанням розвитку критичного мислення в здобувачів освіти молодшого шкільного віку засобами громадянської та історичної освітніх галузей. Така філософія обумовлена тим, що фундамент вільного та усвідомленого вибору особи закладається в початковій школі, а громадянськості – під час вивчення тем із громадянської освіти та історії. Бути громадянином без усвідомлення приналежності до норм, прав, звичаїв і традицій, створених у державі, розуміння мови, як коду нації, без почуття гідності, свободи, відданості неможливо. Для розвитку цих та інших базових характеристик, якостей і цінностей кожній людині необхідно розвивати критичне мислення.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та практично довести важливість розвитку критичного мислення під час навчання громадянської та історичної освітніх галузей у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Етимологія поняття «критичне мислення» поєднує в собі дві частки – «мислення» та його означення «яке?» – критичне. У Словнику української мови термін «мислення»

тлумачиться через фундаментальну здібність людського мозку сприймати й обробляти інформацію [4]. А от яким буде результат таких дій, від цього можна буде вживати означення – мислення логічне, наочне, критичне, образне чи інше.

Адепти поняття «критичне мислення» (critical thinking), розмірковуючи щодо його змісту, припускаються різних характеристик. Наведемо деякі з таких, які, на нашу думку, характеризують його через призму багатоаспектності та мультигранності:

<i>Едвард М. Глейзер,</i> Експеримент із розвитку критичного мислення, Педагогічний коледж Колумбійського університету, 1941 р.	це здатність поєднання трьох частин: (1) схильності до вдумливого розгляду проблеми та предметів, що входять до сфери досвіду, (2) знань методів логічного дослідження та міркування та (3) певних навичок застосування цих методів [1].
<i>Майкл Скрівен та Річард Пол,</i> 8-ма щорічна міжнародна конференція з критичного мислення та реформи освіти, 1987 р.	це інтелектуально дисциплінований процес активних та вмілих концептуалізації, застосування, аналізу, синтезу та/або оцінки інформації, зібраної або створеної в результаті спостереження, досвіду, роздумів, міркувань або спілкування, як керівництва до переконань і дій [1].
<i>П. А. Фасіоун,</i> зі звіту, 1990 р.	це цілеспрямований, здатний до саморегуляції процес судження, що здійснюється через інтерпретацію, аналіз, оцінку і виведення висновків, а також через усвідомлення фактологічних, концептуальних, методологічних, критеріологічних чи контекстуальних засад, на яких це судження базується [5].
<i>Лінда Елдер,</i> вересень 2007 р.	це самокероване, самодисципліноване мислення, яке дозволяє міркувати на найвищому рівні якості й чесності [1].
<i>Сергій Терно,</i> 2016 р.	це такий тип мислення, який поєднує цілеспрямованість, самостійність, рефлексивність, контрольованість та самоорганізованість [6, с. 312].
<i>Олександр Тягло,</i> Восьма міжнародна науково-методична конференція «Критичне мислення в епоху токсичного контенту», 2020 р.	це вид рефлексії, це (само)вдосконалення мислення з огляду на певні норми і стандарти, насамперед логічні [7, с. 461].

У підсумку можемо виділити деякі спільні ознаки, які притаманні лише критичному мисленню: це вищий тип мислення (higher-order

thinking), яке фундаментально відповідає за аналіз інформації й якому притаманні цілеспрямованість, аргументованість та самостійність.

Сучасна освітня парадигма Нової української школи передбачає розвиток та виховання особистості з різними компетентностями та набором наскрізних умінь, серед яких одне з головних місць займає критичне мислення. За визначеннями ЮНІСЕФ ця навичка відноситься до «метанавичок», потрібних кожній людині незалежно від її статі, вподобань, професійної спеціалізації тощо. Але в більшості випадків під час організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, починаючи з початкової ланки, це завдання було й залишається «на папері». Як на практиці втілити поставлені завдання, щоб відійти від фабрики «навчання всіх за єдиним зразком», подолати тонни інформаційних навчальних кейсів (знаннявий підхід), проте навчити здобувачів освіти вирішувати реальні проблеми життя, які подекуди не мають однозначних варіантів рішень?

Ми є прихильниками таких підходів, що навчати дитину критично мислити можна й варто з наймолодшого віку [8, с. 278]. Діти старшого дошкільного віку при виборі деяких методичних прийомів можуть розпізнавати інформацію, її критично розуміти, навіть відділяти істину від фейків. Також вони можуть навчатися ставити запитання та давати відповіді на відкриті запитання, при цьому розмірковувати, підбирати аргументи, робити висновки. Під час обговорення казок чи реальних життєвих історій діти навчаються не лише розуміти зміст, а й виносити уроки з нього, чим формується їхній соціальний досвід. А такі мисленнєві процеси неможливі без аналізу, суджень, узагальнень, абстрагування тощо.

Проте для дітей молодшого шкільного віку (6 – 10 років) навчальні матеріали з розвитку критичного мислення є одними з найоптимальніших дидактичних наборів. І реалізувати поставлені завдання можна, вивчаючи інтегрований курс «Я досліджую світ». Його унікальність заключається в тому, що окрім інтеграції кількох освітніх галузей: соціальної й здоров'язбережувальної, природничої, громадянської та історичної, технологічної, інформатичної, частково мовно-літературної, математичної, мистецької, зміст навчальних матеріалів спрямований на розвиток множинних компетентностей та наскрізних умінь [9].

У своєму психологічному розвитку діти молодшого шкільного віку вже є на щабель «вищими» від попереднього періоду – дошкільного. Й не вдаючись у детальну характеристику, відзначимо, що у 1-2 класі (6-8 років) хоча діти ще досить імпульсивні, рухливі, в них переважає наочно-дієве мислення. Проте, вони вже є старшими, їхня увага й пам'ять

є стійкішими. Для них потрібно підбирати завдання, які б були цікавими, пізнавальними, а головне, мали додаткову «інформаційну опору» – ілюстрації, демонстрації, ігрові елементи.

Молодші школярі 3-4 класів (9-10 років) більш стримані, в порівнянні з попереднім віковим періодом. Але це не означає, що їм не потрібно підбирати ігрові чи творчі завдання. Навпаки, їхня «посидючість» дозволяє попрацювати над розвитком мисленневих дій і навчити їх розуміти інформацію, правильно ставити запитання, розмірковувати, висловлювати судження, робити висновки тощо.

Наша вибірка не є спеціальною, ми для прикладу взяли підручник для здобувачів освіти 3 класів закладів загальної середньої освіти з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», авторського колективу під керівництвом Тетяни Воронцової [10] для ілюстрації навчальних практичних кейсів, які можна підготувати для розвитку критичного мислення з громадянської та історичної освітньої галузей.

Здобувачі освіти в третьому класі обізнані з різними типами запитань, уміють відповідати, розрізняючи закриті вони чи відкриті. Важливо учнів навчати не лише відповідати на запитання, а й ставити їх. Такі мисленнєві дії вимагають від учасників одночасно мислити в кількох площинах, не лише «запитання – відповідь», а «можливе запитання – кілька різних відповідей». Дієвим у цьому плані є методичний прийом «Модель 6 W». Його назва є похідною від запитання – «Чому?» Англійською «чому» буде «Why?», звідси й назва прийому.

Суть прийому полягає у послідовних запитаннях до співрозмовника, які мають починатися на запитання «Чому?» Із практики, найпростіше сформулювати перше запитання до тексту, проте з кожним наступним стає все важче, що вимагає від учасників співбесіди критично мислити. Для прикладу візьмемо текст із підручника «Шкільні правила» (стр. 18) [10]. Після з'ясування, що таке правила, які вони бувають, у чому особливості шкільних правил, можна запропонувати поставити запитання по темі, яке кожне з наступних має продовжувати попередню відповідь. Наприклад,

– **чому** потрібно дотримуватися правил? / *правил потрібно дотримуватися, щоб не було порушень і був порядок.*

– **чому** важливий порядок? / *порядок в житті людини важливий для зручності, навіть задоволення. Наприклад, всі речі лежать на своїх місцях, все швидко й легко можна відшукати чи чимось скористатися. Людина залишається задоволеною.*

– **чому** задоволення важливе в житті? / *задоволення – це позитивна емоція, від неї залежить настрій людини, навіть успіх.*

– **чому** важливо мати позитивний настрій? / *позитивний настрій уберегає людину від смутку й навіть хвороби.*

– **чому** важливо не хворіти? / хворіти погано, бути здоровим – це велика цінність, яку порівнюють із щастям.

– **чому** важливо цінувати здоров'я? / здоров'я цінне для вирішення найважливіших життєвих завдань: спілкуватися, учитися, працювати, подорожувати тощо. Без здоров'я ці завдання можуть бути вирішені, але з труднощами, інколи частково або ж взагалі недоступні.

Як бачимо, діалог чи бесіда, які починалися з запитання про правила, на 2–3 запитанні стали мультигранними. Розмірковуючи про позитивні емоції чи цінність здоров'я, учні не лише шукають відповіді-аргументи, а й формують власний соціальний досвід та ціннісні установки. У цьому прийомі можливе використання різних відповідей, головне, щоб вони були аргументовані, а кожне наступне запитання базувалося на попередній відповіді.

У молодшому шкільному віці досить важливе місце займає зацікавленість та мотивація. Для їх підсилення доречно використовувати методичний прийом «Читання з зупинками». Читання здавна вважається навичкою, яка не просто розвиває людину, а й збагачує її емоційну сферу, уяву, тренує пам'ять, впливає на встановлення соціальних зв'язків та ін. Але за дослідженнями Міністерства культури та інформаційної політики (2021) в українському суспільстві читання книг вважається не пріоритетним заняттям, воно займає останні позиції в переліку дозвілля в порівнянні з відвідуванням театрів, музеїв, галерей тощо [11]. Хоча про важливість цієї навички постійно потрібно говорити й мотивувати змалку її культуру. Таким чином, методичний прийом «Читання з зупинками» дозволяє не тільки розвивати критичне мислення, а паралельно формує читацьку культуру, підсилює зацікавленість та поліпшує настрій читача.

Суть прийому в тому, що текст попередньо «розділяють» на частини, перед кожною з яких ставлять випереджаюче запитання. Важливим елементом є обговорення в кінці сподівань та передбачень: чи вони справдилися, які переважали емоції в ході почутого тощо.

Для прикладу, вивчаючи теми «Світ сім'ї» чи «Взаємодопомога в сім'ї» можна використати додатковий текст – Притча про яблука.

Практичний кейс.

Зупинка 1. Притча, яку ми маємо прочитати називається «Про яблука». Як ви думаєте, чому саме так називається твір?

Маленька Оріся тримала в руках два яблука. Її мама лагідно, з посмішкою запитала: «Орісю, а що це ти тримаєш? Може поділишся зі мною?»

Зупинка 2. Як ви думаєте, як вчинить дівчинка?

Оріся протягом декількох секунд дивилася на маму, потім раптово надкусила одне яблуко, а потім швидко інше.

Зупинка 3. Як ви думаєте, як далі розгортатимуться події?

Жінка відчула, як посмішка застигає на її обличчі й дуже постаралася не виявити свого розчарування. Вона засмутилася, що її улюблена донечка не побажала з нею ділитися.

І раптом Оріся простягнула одне з укушених яблук і сказала: «Мама, візьми ось це, воно солодше...» [12].

У підсумку:

- Чи очікували ви такого закінчення оповідання?
- Які почуття у вас викликало це оповідання?
- Як ви думаєте, чи можна було у цій ситуації поступити інакше, не так як Оріся? Чому?

Не менше цікавим методичним прийомом, який також підтримує мотивацію, але в додатку ще й розвиває абстрагування, є ретроальтернативістики. Його суть полягає в пошуках відповіді на запитання: «А що було б, якби...». Під час вивчення теми «Секрети спілкування» у підручнику вміщено вірш Лесі Вознюк про первісних людей, які не знали мови (стр. 41) [11]. А що було б якби, люди так і не навчилися розмовляти? Пошуки відповіді на це запитання дозволяють учням поміркувати, висловити власні судження, підібрати різні аргументи. Під час обговорення цього запитання, діти критично мислять про місце мови в житті кожної людини та народу, наскільки важливо берегти й вивчати мову, розмовляти мовою батьків тощо. Таким чином, формуються їхні громадянські компетентності, де важливим ланцюжком виступає наскрізність критичного мислення.

У продовження теми важливості спілкування в житті людини зупинимося ще на одному методичному прийомі – сторітелінгу. У перекладі з англійської мови це означає розповідання історій. Віртуальний світ, віртуальне спілкування, віртуальні друзі – це все є надто шкідливим для реального життя в суспільстві. Як дітей, так і дорослих потрібно навчати спілкуватися в реальному часі, з реальними людьми, вирішувати справжні проблеми, тільки так можна отримати важливий, не відірваний від реального життя соціальний досвід. Як показує практика, розповідання історій, їх обговорення, аналіз є на багато дієвішим інструментом, а ніж використання приписів чи директив. Історія може бути вигаданою чи взятою з життя, головне, щоб вона мала приклади для наслідування чи варіанти, як не потрібно робити. Іншими словами, методика сторітелінгу має «виховні гачки», які впливають на емоції людини й таким чином, з'ясовується: це – важливо, а це – ні. Наприклад, під час вивчення теми «Сім чудес України» можна обрати одне з них і розповісти учням історію. Для нас найближчим є третє в списку «чудес України» – дендропарк

«Софіївка», де переплелися історія кохання й відданості, неперевершені можливості архітектурних умінь та дизайнерських рішень, міфи й реальність. Під час розповіді можна додати кілька цікавих елементів, що надасть історії загадковості та викличе інтерес навіть у тих слухачів, хто ні разу ще не був у парку. *«А ви знаєте, що «Софіївка» закладена у місті, де практично немає води. Її туди постачають через водогони. А от у самому парку є й річка, й ставки, навіть водоспади. Уманчани знають, що в того, на кого не впаде жодна краплина води під час проходу під Великим водоспадом, здійсниться найзаповітніша мрія».* Обговорення історій у такий спосіб дозволяє підтримувати цікавість здобувачів освіти, сприяє розширенню їхнього кругозору, а пошук відповідей на поставлені запитання дозволяє обговорювати гіпотези, оцінювати альтернативи, розвиває креативність.

Висновки. З огляду та аналізу наукових джерел, моніторингових досліджень відзначаємо, що критичне мислення є важливою метанавичкою для сучасної людини. Завдяки її розвитку особа не лише пізнає оточуючий світ, а цей процес стає свідомим, ціленаправленим, вмотивованим і продуктивним. Розвивати критичне мислення можна з наймолодшого віку дитини, проте молодший шкільний є одним із найкращих періодів. Під час викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» доцільно використовувати навчально-дидактичні набори для розвитку критичного мислення. Для прикладу ми обмежилися навчанням компетентнісного потенціалу з громадянської та історичної освітніх галузей під час одного предмету, використовуючи методичні прийоми «Моделі 6 W», «Читання з зупинками», ретроальтернативістики, сторітелінгу, але, безумовно, розвиток критичного мислення цим не вичерпується. Це наскрізне вміння варто обов'язково розвивати під час освітнього процесу на всіх предметах і використовувати інші методичні прийоми.

Перспективи подальшого наукового дослідження цієї проблематики вбачаємо в вивченні досвіду розвитку критичного мислення здобувачів освіти молодшого шкільного віку в країнах Європейського Союзу й адаптації його до української освітньої практики.

Література:

1. The Foundation of Critical Thinking. URL : <https://www.criticalthinking.org/pages/richard-paul-anthology/1139> (дата звернення 15.08.2024).
2. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; Наук. ред., передм. О. І. Пошетун. Київ: Видавництво «Плеяди», 2006. 220 с.
3. OECD URL : <https://www.oecd.org/en/about/projects/future-of-education-and-skills-2030.html> (дата звернення 22.08.2024).

4. Словник української мови. URL : <http://surl.li/kfwexe> (дата звернення 18.08.2024).
5. Facione Peter A. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary. «The Delfi Report». Millbrae, CA: The California Academic Press. URL: <https://www.qcc.cuny.edu/SocialSciences/ppectorino/CT-Expert-Report.pdf> (дата звернення 22.08.2024).
6. Терно С. О. Критичне мислення: динаміка та сфера застосування. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 46. С. 310 – 315.
7. Тягло О. Як виховувати вміння протидіяти токсичним інформаційним впливам? // Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту». Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. С. 459–465.
8. Степанова Н. Розвиток критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку як базової навички людини XXI ст. *Міжнародна спільнота в умовах змін: багатовимірний підхід*: колективна монографія. Том 1 / за ред. О. Кордонської, Р. Кордонського. Львів, Ольштин: ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 326 с. С. 276–287.
9. Концепція Нова українська школа. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 20.08.2024).
10. Воронцова Т., Пономаренко В. Я досліджую світ: підручник для 3 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ : Видавництво «Алатон», 2020. 144 с.
11. Мамонова Г. До 2025 року зросте кількість українців, які читають щодня: дослідження Інституту книги та МКІП. URL: <https://suspilne.media/culture/118373-do-2025-roku-zroste-kilkist-ukrainsiv-aki-citaut-sodna-doslidzenna-institutu-knigi-ta-mkip/> (дата звернення 20.08.2024).
12. Трачук Т. Притча про яблука. URL: <https://dyvensvit.org/top/1011332/> (дата звернення 22.08.2024).

References:

1. The Foundation of Critical Thinking. URL : <https://www.criticalthinking.org/pages/richard-paul-anthology/1139>
2. Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv [Technologies for the development of students' critical thinking] / Krouford A., Saul V., Metiuz S., Makinster D.; Nauk. red., peredm. O. I. Pometun. Kyiv: Vydavnytstvo «Pleiady», 2006. 220 s. [in Ukrainian].
3. OECD URL : <https://www.oecd.org/en/about/projects/future-of-education-and-skills-2030.html>
4. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] URL: <https://slovyk.ua/index.php?sword=%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9> [in Ukrainian].
5. Facione Peter A. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary. «The Delfi Report». Millbrae, CA: The California Academic Press. URL: <https://www.qcc.cuny.edu/SocialSciences/ppectorino/CT-Expert-Report.pdf>
6. Terno S. O. Krytychne myslennia: dynamika ta sfera zastosuvannia. [Critical thinking: dynamics and scope of application]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2016. Vyp. 46. S. 310 – 315. [in Ukrainian].

7. Tiahlo O. Yak vykhovuvaty vminnia protydiaty toksychnym informatsiinym vplyvam? [How to cultivate the ability to counteract toxic informational influences?] // Zbirnyk statei Vosmoi mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii «Krytychne myslennia v epokhu toksychnoho kontentu». Kyiv : Tsentr Vilnoi Presy, Akademiia ukrainskoi presy, 2020. S. 459–465. [in Ukrainian].
8. Stepanova N. Rozvytok krytychnoho myslennia u ditei starshoho doshkilnogo viku yak bazovoi navychky liudyny XXI st. [Development of critical thinking in older preschool children as a basic human skill of the 21st century]. *Mizhnarodna spilnota v umovakh zmin: bahatovymirnyi pidkhid: kolektyvna monohrafiia*. Tom 1 / za red. O. Kordonskoi, R. Kordonskoho. Lviv, Olshtyn: LNU im. I. Franka, 2019. 326 s. S. 276–287. [in Ukrainian].
9. Kontsepsiia Nova ukrainska shkola. [The concept of the New Ukrainian School]. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
10. Vorontsova T., Ponomarenko V. Ya doslidzhuu svit: pidruchnyk dlia 3 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 2-kh chastynakh). [I explore the world: a textbook for 3rd grade. institutions of general secondary education (in 2 parts)]. Ch. 1. Kyiv : Vydavnytstvo «Alaton», 2020. 144 s. [in Ukrainian].
11. Mamonova H. Do 2025 roku zroste kilkist ukraintsiv, yaki chytaiut shchodnia: doslidzhennia Instytutu knyhy ta MKIP. [By 2025, the number of Ukrainians who read every day will increase: a study by the Book Institute and MKIP]. URL : <https://suspilne.media/culture/118373-do-2025-roku-zroste-kilkist-ukrainciv-aki-citaut-sodna-doslidzenna-institutu-knigi-ta-mkip/> [in Ukrainian].
12. Trachuk T. Prytcha pro yabluka. [Parable of apples]. URL : <https://dyvensvit.org/top/1011332/> (дата звернення 22.08.2024).

УДК 37-055.2:339.13(73)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1183-1196](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1183-1196)

Теренко Олена Олексіївна доктор педагогічних наук, доцент,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка,
тел.: (095) 876-27-64, <https://orcid.org/0000-0003-1427-921x>

СТАН ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД РИНКОВИХ ВІДНОСИН (1866-1900) У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

Анотація. З'ясовано, що починаючи з 1780 року у США розпочалася доба « нової республіки ». У цей час політичний курс правлячих кіл США був спрямований на подолання рабства у південних штатах і формування громадянина нового типу, який би брав активну участь в управлінні державою та ніс особисту відповідальність за функціонування американської республіки. У процесі становлення нової республіки (1780-1890) виділяють три періоди: колоніальний (1780-1860), громадянської війни (1861-1865) та ринкових відносин (1866-1900).

Виявлено, що для кожного з вказаних періодів були притаманні особливості в організації освіти: існували навчальні заклади різних форм власності, відбувався поділ навчальних закладів за ступенями.

Продемонстровано, що у період ринкових відносин прагнення жінок отримати освіту пояснювалось рядом причин практичного характеру. Тисячі жінок розглядали професію вчителя як засіб самостійного заробітку грошей. Трохи менша кількість жінок вбачала джерело своєї економічної незалежності в оволодінні бухгалтерською справою та мистецтвом написання статей. Християнська релігія також здійснювала значний вплив на отримання жінками освіти, адже, згідно християнства, саме жінка несе відповідальність за рівень морального розвитку своєї сім'ї та суспільства в цілому.

Саме освіта мала підготувати жінок до подальшої зайнятості не тільки в галузі освіти, а й на посаді бухгалтера, тому найважливішими навчальними предметами були письмо, оскільки вміння грамотно і красиво писати цінувалось більше ніж вміння шити, та математика, тому що знання математики відкривало жінкам дорогу до роботи бухгалтером.

Ключові слова: США, академія, математика, читання, письмо, нова республіка, період ринкових відносин.

Terenko Olena Oleksiivna Doctor of pedagogical sciences, Associate professor, Sumy state pedagogical university named after A.S.Makarenko, tel.: (095) 876-27-64, <https://orcid.org/0000-0003-1427-921x>

STATE OF WOMEN'S EDUCATION IN THE PERIOD OF MARKET RELATIONS (1866-1900) IN THE UNITED STATES OF AMERICA

Abstract. It was found out that beginning from the 1780 a period of new republic began in in the USA. Political course of the ruling class was aimed at elimination of slavery in the Northern states and formation of citizen of a new type, who could take an active part in management of state and was responsible for functioning of American republic. In the process of functioning of a new republic one singles out three periods: colonial (1780-1860), civil war (1861-1865), market relations (1866-1900).

It should be mentioned that every period is characterized by peculiarities of education organization: educational establishments of different forms, division of educational establishments by degree, every educational establishment had its own aim and a list of educational subjects.

It was demonstrated that in the period of market relations desire of women to get education was explained by reasons of practical character. Thousand of women viewed profession of a teacher as a means of money earning. Less percent of women viewed a source of their economic independence in accounting or in art of writing articles. Christianity also influenced women's decision to get education, because women were responsible for moral development of family and society in whole.

Education should train women for future employment not only in the sphere of education, but also at position of accountant, for this reason the most important subjects were writing, because writing skills were of more value than sewing skills and mathematics, for mathematics prepared women for future profession of accountant.

Keywords: USA, academy, mathematics, reading, writing, new republic, period of market relations.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни в Україні та світі у поєднанні з процесами глобалізації, інтеграції та інформатизації суспільства визначають принципово нові пріоритети розвитку освіти, одним з яких є утвердження основ гендерної рівноваги, гендерної демократії. Це зумовлює актуалізацію проблеми розвитку жіночої освіти у відповідності до соціальних запитів суспільства щодо ефективності

використання духовного та економічного потенціалу жіноцтва, потребою застосування гендерного підходу як до реформування системи освіти, так й до змісту освіти.

Одним із шляхів вирішення зазначених проблем в умовах інтеграції України до світового освітнього простору є врахування світових тенденцій розвитку жіночої освіти, прогресивних ідей зарубіжного досвіду, зокрема, американського. Адже США є однією з високорозвинених країн світу, де сьогодні впроваджується гендерний підхід у вищу освіту; широко проводяться наукові дослідження у галузі жіночої освіти і є вагомі педагогічні досягнення; існує добре розвинена мережа жіночих навчальних закладів, функціонування яких ґрунтується на давніх історичних традиціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що система освіти США завжди перебувала у полі зору українських та російських дослідників, серед яких Б. Вульфсон, Г. Джуринський, В. Жуковський, О. Заболотна, М. Лещенко, О. Лещинський, З. Малькова, О. Мітіна, А. Олексюк, Л. Пуховська, О. Романовський, А. Сбруєва, Г. Сорокоумова, О. Сухомлинська, В. Чорний та ін. Однак, стан жіночої освіти у США у період ринкових відносин не був предметом окремого дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей розвитку жіночої освіти у США у період ринкових відносин.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувалася низка теоретичних методів, а саме дедукція, індукція, аналіз, синтез, аналогія; соціологічних - систематизація та аналіз вихідних даних джерел та фактів; таких історичних методів як порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний.

Виклад основного матеріалу.

Починаючи з 1780 року у США розпочалася доба «нової республіки». У цей час політичний курс правлячих кіл США був спрямований на подолання рабства у південних штатах і формування громадянина нового типу, який би брав активну участь в управлінні державою та ніс особисту відповідальність за функціонування американської республіки. У процесі становлення нової республіки (1780-1890) виділяють три періоди: колоніальний (1780-1860), громадянської війни (1861-1865) та ринкових відносин (1866-1900). Слід зазначити, що для кожного з вказаних періодів були притаманні особливості в організації освіти: існували навчальні заклади різних форм власності, відбувався поділ навчальних закладів за ступенями, кожний заклад мав власну мету надання освіти та перелік навчальних предметів.

Період ринкових відносин характеризується значними змінами не тільки в економічній, а й в соціальній сфері. Починаючи з 1865 року в Сполучених Штатах Америки розпочався період реконструкції, метою якого стало відновлення довоєнного економічного розвитку південних штатів. У 1866 році вперше була прийнята 14-та стаття Конституції, згідно якої соціальні права чорношкірого населення зрівнювались з соціальними правами білошкірого населення. Білошкірі американці південних штатів почали організовувати терористичні групи, з метою пригноблення чорношкірого населення. Був введений закон, який забороняв чорношкірому населенню брати участь у виборах. Економічну сферу США, як і в інших європейських країнах, охопила індустріальна революція. Вперше з'являється трансконтинентальна залізниця, яка була довша за європейську в декілька разів, численні заводи і фабрики. У 1886 році була заснована Американська федерація праці, яка складалася з численних трудових профспілок, що боролися за права робітників усієї країни.

Незважаючи на бурхливий економічний розвиток, у США ще залишалися незахищені верстви населення, які проживали за межею бідності. У 1900 році розпочався прогресивний рух, у якому брали участь економісти, соціологи, лікарі та вчителі. Основними завданнями, які ставили перед собою представники даного руху, були: надання медичної допомоги, будівництво тимчасового житла, боротьба проти застосування дитячої праці, зменшення тривалості робочого дня на промислових підприємствах тощо [4;1].

У період ринкових відносин прагнення жінок отримати освіту пояснювалось рядом причин практичного характеру. Тисячі жінок розглядали професію вчителя як засіб самостійного заробітку грошей. Трохи менша кількість жінок вбачала джерело своєї економічної незалежності в оволодінні бухгалтерською справою та мистецтвом написання статей. Християнська релігія також здійснювала значний вплив на отримання жінками освіти, адже, згідно християнства, саме жінка несе відповідальність за рівень морального розвитку своєї сім'ї та суспільства в цілому.

Починаючи з 1866 року почала зростати потреба в жінках-вчителях, що призвело до того, що, як і у попередні періоди, більшість академій розпочали переорієнтацію з загальної підготовки на підготовку вчителя. Вчителі доводили, що вони краще зможуть навчати учнів, якщо освіта стане не загальною, а професійно зорієнтованою, незважаючи на те, що ще не була введена система сертифікації вчителів.

Більшість академій пропонувала своїм студентам фінансову допомогу, з розрахунку на те, що коли жінки почнуть працювати, вони

зможуть повернути позичені їм гроші. Наприклад, в іпвіцькій академії запровадили систему кредитування (починаючи з 1866 року). Дана соціальна програма відкрила шлях до освіти незахищеним верствам населення, які раніше не могли дозволити собі навчання у освітніх закладах такого типу. В той же час, завдяки даній програмі, підвищилися вимоги до вчителя, що вплинуло на якість викладання [4;1].

Саме освіта мала підготувати жінок до подальшої зайнятості не тільки в галузі освіти, а й на посаді бухгалтера, тому найважливішими навчальними предметами були письмо, оскільки вміння грамотно і красиво писати цінувалось більше ніж вміння шити, та математика, тому що знання математики відкривало жінкам дорогу до роботи бухгалтером. Пізніше бухгалтерія, як навчальний предмет, відокремилась від математики і її почали викладати як окремий навчальний предмет. Наприклад, в бостонській академії, починаючи з 1866 року, бухгалтерію почали викладати окремо від математики [4;1].

Економічна незалежність жінок стала поштовхом до формування нового середнього класу, у якому значну частину займали жінки. Метою шкільних реформ стала підготовка нового громадянина, який мав стати працелюбним працівником та будівником нової республіки. Також метою шкільної реформи була підготовка жінок-вчителів, які б стали економічно незалежними від чоловіків. А найголовнішим завданням вчителів була не підтримка заможного класу, а переміщення незахищених верств населення до середнього класу. Наприклад, механік, який отримував за рік 3000 доларів, не міг дозволити своїм дітям витратити 200 доларів на навчання. Тим паче в суспільстві панувала думка, що діти з бідних сімей, які в майбутньому отримають освіту, почнуть зневажати свою сім'ю, через те що вона є неписьменною.

Американський педагог Х. Келлог запропонував свій шлях вирішення даної проблеми: він відкрив академію в Клінтоні, штаті Нью-Йорк, де кожна дівчина, окрім навчання, займалася фізичною працею: пранням білизни, прасуванням, роботою на городі, приготуванням їжі, миттям посуду. Наставники фіксували кількість годин, які проводила кожна студентка за виконанням певного роду діяльності, та підраховували кількість зароблених нею грошей протягом дня. Зароблені власною працею гроші студентки витрачали на оплату за навчання та проживання. Отже, починаючи з 1866 року багато інших академій теж пропонували студентам займатись фізичною працею за певну оплату [3; 1].

Тройська та іпвіцька академії надавали кредити студенткам, які в майбутньому мали намір працювати вчителями. Алміра Фелс, директор тройської академії зазначала, що вона відчуватиме почуття гордості, якщо

в її навчальному закладі будуть навчатись представники найзаможніших і найбільш вразливих верств населення на рівних умовах. Мері Ліон, директор іпвіцької академії, займалась фанд-райсингом – тобто збирала кошти для надання освітніх послуг найбільш вразливим верствам населення [4; 1].

Незважаючи на те, що метою освіти у академіях було формування економічно незалежної людини, у більшості жіночих академій викладали музику та танці. В 1866 році 98% усіх академій пропонували студентам вивчення музики та танців. Викладачі називали декілька причин вивчення музики та танців: жінки мали навчитись самостійно розважати себе, оскільки вони не мали доступу до тих розваг, до яких мали доступ чоловіки; також музика та танці сприяли формуванню витонченого смаку. З іншого боку, деякі викладачі критикували вивчення музики і танців, оскільки вважали їх елітарними предметами, знання яких можна використати тільки в елітарних колах.

В усіх академіях вивчали такі предмети, як стародавня і сучасна географія, історія, геометрія, алгебра, моральна і натуральна філософія, політична економія, ботаніка, хімія, астрономія та основи християнства. За додаткову оплату студенти вивчали пошиття одягу, музику, сучасні мови, малювання та креслення. Наприклад, в бостонській академії вивчення музики в 1866 році коштувало 5 доларів на семестр, додаткові заняття з іноземної мови коштували 10 доларів на семестр, вивчення малювання і креслення - 20 доларів на семестр. Така цінова політика свідчила про те, що вищезазначені навчальні предмети були доступні тільки представникам заможних верств населення [4;1].

Деякі викладачі висловлювали думку, що такі навчальні предмети не є елітарними, а є корисними для загального розвитку особистості. Наприклад, американський педагог Джозеф Емерсон вважав, що малювання не є елітарним предметом і радив всім студентам малювати портрети видатних науковців для кращого запам'ятовування навчального матеріалу. Емма Вілард, американський педагог, висловлювала думку, що малювання допомагає краще креслити, тому радила своїм студентам займатись малюванням. В аменській академії у штаті Нью – Йорк вивчення тіней, відтінків та простору входило до курсу математики [3;2].

Серед неакадемічних предметів пошиття одягу мало найбільш практичне спрямування, але все більше і більше академій вилучали цей навчальний предмет зі своїх навчальних програм. У 1866 році 52% академій пропонували вивчення предмету «пошиття одягу», в той час як у 1900 році лише 30% всіх академій пропонували вивчення даного предмету. Однією з причин виключення предмету «пошиття одягу» з навчальних програм стало те, що в журналах для домогосподарок почали

друкувати велику кількість інструкцій щодо пошиття одягу, якими можна було оволодіти самостійно, без допомоги вчителя [3;2].

У період ринкових відносин існувало дві точки зору на жіночу освіту. Прихильники першої точки зору вважали, що як чоловіки, так і жінки наділені однаковими інтелектуальними здібностями, які дозволяють їм отримувати насолоду від навчання. Прихильники другої точки зору погоджувалися, що жінки мають право на отримання певних наукових знань, але стверджували, що інтелектуальна освіта не повинна негативно впливати на фізичний розвиток організму, і тому вперше у жіночих навчальних закладах починають впроваджуватися уроки фізичної культури [2].

Багато педагогів в період з 1866 по 1900 роки визнавали, що інтелектуальні можливості жінок не відрізняються від інтелектуальних можливостей чоловіків. У 1867 році про це писав американський педагог Чарльз Барох : «жінка володіє такими ж інтелектуальними здібностями, як і чоловік, які вона може використовувати для оволодіння здобутками культури, тому інтелектуальна, фізична, моральна та релігійна освіта має надаватися жінкам в такій же мірі як і чоловікам, з метою їх постійного самовдосконалення». В 1866 році директор адамської академії погоджувався, що для інтелектуального вдосконалення жінок під час навчання у академіях має бути докладено стільки ж зусиль, скільки й для інтелектуального вдосконалення чоловіків у коледжах [1].

В період, що досліджується, рух за самовдосконалення, який розпочався в період громадянської війни, охопив не тільки чоловіків, а й жінок. Прихильники розширення прав жінок у сфері отримання освіти зазначали, що в період ринкових відносин жінки ще не мали рівного з чоловіками доступу до освіти. Американський педагог Марта Хезелтін теж підкреслювала, що жінки і чоловіки мають однакові інтелектуальні здібності, але чоловіки в процесі отримання освіти, користуються бібліотеками та обладнанням, а все це потребує певних фінансових витрат, в той час як на освіту жінок витрачається значно менше коштів. На її думку, чоловік і жінка засвоюють знання в однаковий спосіб, тому вони повинні мати рівні можливості щодо отримання освіти.

Таким чином, аналізуючи навчальні програми чоловічих і жіночих навчальних закладів ми з'ясували, що більшість викладачів жіночих академій констатували, що рівень освіти жінок має зрівнятися з рівнем освіти чоловіків. Але лише три академії для жінок мали однакові навчальні програми: трійська академія у штаті Нью – Йорк, заснована Еммою Віллард у 1821 році, хартвордська академія у штаті Конектікут, заснована Кетрін Бічер у 1832 році та маунтська академія у штаті Массачусетс, заснована Мері Лайон у 1837 році [2].

Виникла необхідність провести реформу жіночої освіти, метою якої мало стати подовження терміну навчання для жінок та перегляд змісту освіти. Наведемо аргументи деяких педагогів щодо необхідності реформування освіти: так, Джозеф Емерсон пояснював, що навчальні предмети необхідно вивчати у певній послідовності та систематично, тому необхідно провести градацію ступенів освіти, якої до того часу не існувало. У 1866 році директор масачусетської жіночої академії зазначив, що необхідно систематизувати освіту шляхом послідовного вивчення всіх предметів, щоб уникнути поверховості знань. У 1869 році директор алабанської жіночої академії провів систематизацію навчальних предметів та виділення ступенів освіти. В рекламних проспектах нью-хевенської та бостонської академій, починаючи з 1868 року, стали з'являтися матеріали про необхідність систематичного вивчення навчальних предметів та виділення ступенів освіти. Так, метою заснування бредфордської жіночої академії, штат Массачусетс, у 1828 році стало підвищення стандартів жіночої освіти шляхом систематичного викладання навчальних предметів та виділення ступенів освіти, тобто на кожному ступені навчання викладалися лише зазначені у навчальній програмі предмети [1].

У 1869 році директор верненської жіночої академії поставив за мету підвищити рівень знань жінок до рівня знань чоловіків. Однією з причин зрівняння навчальних програм чоловіків і жінок стала необхідність розвитку інтелектуальної дисципліни. На думку більшості педагогів того історичного періоду дисципліна була нерозривно пов'язана з інтелектуальним розвитком і допомагало розвитку логічного мислення. Американський педагог Еліас Маркс констатувала, що саме дисципліна лежить в основі вміння формулювати власну точку зору та аргументувати її.

На думку педагогів жінки мають оволодіти інтелектуальною дисципліною як засобом впливу на поведінку своїх дітей та чоловіків. У 1878 році директор ілінойської жіночої академії визнав, що інтелектуальна дисципліна готує жінку для подальшої роботи та ефективного ведення домашнього господарства.

Педагогами періоду, що аналізується, було доведено, що такі навчальні предмети як природознавство, математика та мови сприяють розвитку інтелектуальної дисципліни. Починаючи з 1866 року жінки починають поглиблено вивчати алгебру, хімію та латинську мову, оскільки саме ці навчальні предмети сприяють розвитку логічного мислення. Саме у період ринкових відносин освіта сприймається не як сукупність теоретичних знань, а як вміння використовувати отримані знання протягом всього життя. Директор нью-хемптонської жіночої

академії доводив, що алгебра та математика сприяють розвитку вміння самостійно робити висновки та покращують розуміння навколишніх явищ.

Багато викладачів доводили, що розвитку інтелектуальної дисципліни сприяє також вивчення іноземних мов, оскільки вправи, які передбачають переклад з латинської мови на французьку, сприяють розвитку вміння чітко та правильно будувати речення і, взагалі, вивчення іноземних мов сприяє розвитку красномовства.

З 1866 року в жіночих академіях впроваджуються спеціальні навчальні предмети, які готують жінок до виконання ролі матері та раціонального ведення домашнього господарства. У марійській академії, штат Вірджинія, був введений навчальний предмет, який мав назву «домашня економіка» (domestic economy), оскільки ця академія з 1870 року була перетворена на школу материнства. В більшості академій викладалися математика, алгебра, геометрія, натуральна і моральна філософія, історія, бухгалтерська справа, французька і латинська мови. В ряді академій поряд з домашньою економікою вивчали пошиття одягу та бухгалтерську справу, оскільки вважалось, що саме ці навчальні предмети сприяють більш успішному веденню домашнього господарства. Але навчальні предмети, спрямовані на підготовку жінок до раціонального ведення домашнього господарства, ніколи не домінували над арифметикою, історією, філософією, геологією, ботанікою, зоологією, алгеброю, латинською і грецькою мовами [1].

Американський педагог Маргарет Неш провела дослідження кількісного співвідношення навчальних предметів у жіночих академіях в період ринкових відносин. Аналізуючи результати досліджень, ми можемо констатувати, що в період, що аналізується, збільшилась кількість навчальних предметів у жіночих академіях. З 91 академії 19% академій пропонували вивчення алгебри у 1866 році, в той час як в 1900 році алгебру вивчали 67% жінок. У 1866 році у 34% академій викладався курс геометрії, а в 1900 році геометрія з'явилась у навчальних програмах 74 % академій. У період ринкових відносин кількість академій, в яких жінки вивчали ботаніку, зросла з 38 % до 72%. Хімію, астрономію та натуральну філософію у період громадянської війни вивчали у всіх жіночих академіях, у період ринкових відносин змін у відсотковому відношенні не відбулося. В період з 1866 по 1900 роки у 84% академій півночі викладали алгебру, в той час як у 70% академій півдня вивчали геометрію.

Кількість жіночих академій, в яких викладали стародавні іноземні мови, також починає збільшуватися: збільшилась кількість академій, в

яких викладали латинську, грецьку і французьку мови, в той час число академій, де викладали іспанську та італійську мови, поступово зменшилось. У 1866 році в деяких академіях починають вивчати німецьку мову та іврит. Якщо у 1866 році 59% академій пропонували вивчення латинської мови, то в 1900 році кількість жіночих академій, в яких вивчали латинську мову, збільшилась до 85%. В період , що розглядається, кількість академій, в яких викладали французьку мову зросла з 66% до 85%; кількість академій, де вивчали грецьку мову, зросла з 17% до 40%. Французька та латинська мови були найбільш розповсюджені: французьку мову викладали у 93% північних академій і 84% південних академій, в той час як латинську мову опановували у 73% академій півночі та 92 % академій півдня [3].

Методи навчання хлопчиків та дівчат не відрізнялись. Метод пасивного навчання, метод зазубрювання, використовувався все рідше і рідше, оскільки метою використання даного методу навчання було лише розвиток пам'яті. Метою навчання стало не зазубрювання певних фактів, а розвиток вміння критично мислити, формулювати власну точку зору та вміння її обґрунтовувати. Як пояснював Леонард Ворцестер, директор ньюворської жіночої академії, ніщо не може бути вивченим, доки не стане зрозумілим, адже розуміння вимагає не лише зазубрювання , а й розвиток мислення шляхом свідомого осмислення навчального матеріалу. В бостонській жіночій академії дівчат заохочували висловлювати власні думки під час відповідей на запитання, а не лише розповідати вивчені напам'ять факти. Так, в адамській жіночій академії відповіді, які не містили власної думки та її обґрунтування, оцінювались нижче, адже свідчили лише про репродуктивний рівень засвоєння навчального матеріалу ученицями. Вчителі пояснювали ученицям як вивчати навчальний матеріал, як потрібно мислити та будувати свої відповіді. В готичній жіночій академії, штат Массачусетс, освіта вважалась неповною, якщо учениці не навчилися мислити абстрактно, висловлювати та обґрунтовувати власні думки, а також не оволоділи дослідницькими вміннями, оскільки вважалося, що жінки мають займатися самоосвітою протягом всього життя.

В більшості академій були запроваджені методи навчання Й.Г.Песталоці, спрямовані на перехід від пасивного до активного навчання. Американський педагог Джозеф Емерсон доводив, що справжня освіта вимагає не лише вміння пасивно засвоювати навчальний матеріал, а й вміння використовувати набуті знання на практиці. В іпвіцькій жіночій академії, штат Масачусетс, також використовували метод асоціацій, який, на думку педагогів, сприяв розвитку творчих

здібностей учениць. Американський педагог Томас Галаде констатував, що справжня освіта передбачає розвиток уміння критично мислити, самостійно навчатися протягом всього життя, самостійно проводити дослідження та за їх результатами робити власні висновки. Починаючи з 1866 року у маунтверненській академії, штат Массачусетс, вчителі відмовились від єдиних підручників, спонукаючи учнів навчатися за різноманітними підручниками, що сприяло розвитку вміння аналізувати альтернативні точки зору. В алабамській академії вчителі прагнули вмотивовувати учнів до самостійного вивчення навчального матеріалу, оскільки майбутній вчитель має не тільки вчити учнів, а й займатися самоосвітою протягом усього життя. На думку директора оберлінської академії учениці мають зрозуміти, що знання, здобуті шляхом активного навчання, набагато цінніші за знання, набуті під час пасивного навчання [4].

У період ринкових відносин система конкуренції між учнями сприймалася двояко. В журналі «Американська освіта» у 1878 році була опублікована стаття, в якій зазначалось, що конкуренція серед учнів може викликати ненависть та заздрощі. Хоча, з іншого боку, ніхто не заперечував позитивного впливу системи конкуренції на підвищення мотивації до навчання. Так, в бостонській академії відмовились від нагородження медалями найкращих учениць, щоб зменшити негативний вплив конкуренції на формування характеру, а в іпсвіцькій академії відмовились від порівняння досягнень учениць, адже, на думку вчителів, порівняння призводить до зниження самооцінки учениць.[1]

Саме у цей період освіта розглядається не як сукупність знань, а як засіб вдосконалення інтелектуальної, фізичної та моральної природи людини. Тому з 1866 року у більшості жіночих академій вводяться заняття з фізичної культури: фізичне виховання необхідно як для хлопців, так і для дівчат, оскільки воно сприяє покращенню стану здоров'я. Дотримуючись думки, що тіло, розум та душа нерозривні, вчителі доводили, що заняття фізичною культурою не тільки покращують здоров'я, а й сприяють розвитку інтелектуальних здібностей і вольових якостей особистості. Крім того педагоги зазначали, що зв'язок між духом, розумом і тілом притаманний не тільки чоловікам, а й жінкам. Порівнюючи американських дівчат з європейськими, лікарі зазначали, що європейські дівчата менше хворіють через те, що вони займаються гімнастикою. Фізичні вправи сприяють кращому кровообігу у мозку людини і є корисним для кращого розвитку інтелекту. Навіть з'являються застереження лікарів щодо зниження репродуктивного віку дівчат через відсутність занять гімнастикою. Лікарі відмічали, що значні інтелектуальні навантаження при відсутності фізичного навантаження можуть

призвести до погіршення стану здоров'я, адже викликають розвиток гіподинамії [4].

У 1869 році лікарі дійшли висновку, що фізичні вправи мають бути однаковими для людей обох статей. У 1876 році в бостонській академії вперше був створений підручник з гімнастики. Наведемо приклад інструкції до занять з гімнастики, що містилась у цьому підручнику: вагове навантаження має бути 5- 6 фунтів. Незважаючи на те, що лікарі радили займатись гімнастикою, у деяких жіночих академіях гімнастика була замінена прогулянками на свіжому повітрі. В більшості випадків в рекламних проспектах не зазначалось якими саме фізичними вправами будуть займатись дівчата, зазначалось лише те, що вправи будуть позитивно впливати на фізичний розвиток особи [1].

У період ринкових відносин вперше постало питання про те, що академії відвідують лише представники середнього класу та білошкірі американці, оскільки метою надання освіти державою стало формування нового середнього освіченого класу. Через високу плату за навчання представники незахищених верств населення, серед них і чорношкірі американці, не могли отримати освіти і стати представниками середнього класу. У деяких штатах закон забороняв зарахування до академій чорношкірих дівчат. Навіть не всі білошкірі представники середнього класу могли отримати освіти в академії через те, що їх родина не могла існувати без додаткового заробітку, який приносили діти. Деякі учениці самостійно заробляли собі на навчання, але представники найбідніших верств населення не могли собі дозволити навіть цього [4].

У деяких академіях була впроваджена система заходів щодо підтримки найбідніших верств населення. В оберлінській академії, яка розташована у штаті Охайо, жінки сплачували за навчання кошти, які вони заробили під час навчання в академії, виконуючи фізичну працю, оскільки директор цієї академії Мері Ліон ставила за мету надання якісної освіти і представникам незахищених верств населення.

В тройській жіночій академії була впроваджена стипендія для дівчат, які в майбутньому планували працювати вчителями, яка становила всього 20% від вартості навчання. Але більшість учениць були представниками заможних верств населення, які могли самостійно оплатити навчання.

Афроамериканцям було набагато складніше отримати освіти ніж білошкірим представникам вищого класу. У період ринкових відносин у оберлінській академії отримали повну освіти лише 15 афроамериканок. Починаючи з 1870 року в лексингтонську академію почали приймати представників афроамериканського населення, що призвело до зменше-

ння кількості білошкірих студентів, оскільки батьки вирішили перевести їх до інших навчальних закладів [3].

У зв'язку з тим, що можливості отримання освіти у афроамериканських жінок були обмеженими, почали масово організовуватись афроамериканські літературні гуртки. Найбільша кількість гуртків була організована в Бостоні, Масачусетсі та Нью-Йорку. Ситуація покращилась, коли з 1880 року до академій почали приймати афроамериканських жінок, але у суспільстві все ще панувала думка, що освіта повинна відмежовувати білошкіре населення від афроамериканців, оскільки метою надання освіти стало формування нового середнього класу, до якого не планувалося включати афроамериканців.

Стипендії надавалися найбільш бідним представникам білошкірого населення, а афроамериканці та емігранти були позбавлені такого права. Більшість академій ставили за мету виховати леді, яка асоціювалася з білошкірою представницею середнього класу. Поняття «середній клас» не включало в себе фінансовий аспект, оскільки у період ринкових відносин середній клас, за визначенням американського педагога Вен'яміна Раш, ідентифікувався з групою, якій була притаманна сукупність певних принципів. Ці ідеї були згруповані навколо почуття відповідальності перед державою і певними рисами особистості, такими як пунктуальність, працелюбність та тверезість сприйняття. Також представникам середнього класу був притаманний потяг до самовдосконалення та культури. Отже, освіта, наряду з реформами економічного та соціального характеру, стала засобом формування середнього класу.

Більшість академій у своїх рекламних проспектах зазначали, що вони мають за мету сформувати у своїх студентів якості, притаманні середньому класу, а саме: відповідальність перед суспільством, моральність, працелюбність та витончені манери. Адміністрація алабамської жіночої академії обіцяла батькам, що у дівчат буде сформоване почуття обов'язку та дисципліни. В жіночій академії у Нью-Джерсі вчителі прагнули сформувати у дівчат гарні манери, почуття відповідальності перед суспільством та вміння займатись самоосвітою. В кожній академії вчителі приділяли увагу прищепленню манер, але не у всіх академіях були впроваджені спеціалізовані навчальні предмети. Наприклад, в лексингтонській академії у навчальний план був введений навчальний предмет «манери і мораль» [1].

Отже, у досліджуваній нами період через ряд причин економічного, соціального та освітнього характеру збільшується кількість жіночих академій та розширюється зміст навчальних програм у них. Деякі жіночі академії були перейменовані на педагогічні інститути у зв'язку з тим, що збільшилась кількість жінок, які обирали професію вчителя. Метою

навчання стало розвиток вмінь критично мислити. Формувати власну точку зору та аргументувати її, а також самостійно навчатися протягом усього життя. У період ринкових відносин панувала парадигма інтелектуальної дисципліни, яка могла бути досягнута шляхом глибокого вивчення навчальних предметів. Навчальні предмети та навчальні програми у чоловічих та жіночих академіях не відрізнялись, адже інтелектуальні здібності жінок і чоловіків рівні. Саме у цей період вперше методи пасивного навчання були замінені на методи активного навчання.

Література:

1. Locke, J. (2022). *Thoughts on Education*. Cambridge: CUP.
2. Smith, R. (1900). *Education in the USA*. *Massachusetts Magazine*. 1900. №12. P.20-30.
3. Stocking, S. (2023). *Thoughts on Female Education*. Cambridge: CUP.
4. Swanwick, J. (2021). *Thoughts on Education, Adressed to the Visitors of the Young Ladies' Academy in Philadelphia*. Philadelphia: Dobson.

References:

1. Locke, J. (2022). *Thoughts on Education*. Cambridge: CUP. [in English]
2. Smith, R. (1900). *Education in the USA*. *Massachusetts Magazine*. 1900. №12. P.20-30. [in English]
3. Stocking, S. (2023). *Thoughts on Female Education*. Cambridge: CUP. [in English]
4. Swanwick, J. (2021). *Thoughts on Education, Adressed to the Visitors of the Young Ladies' Academy in Philadelphia*. Philadelphia: Dobson. [in English]

УДК: 347.78:004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1197-1208](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1197-1208)

Треїтяк Дмитро Вячеславович доктор філософії (PhD), старший науковий співробітник лабораторії національно-патріотичного виховання, Інститут проблем виховання НАПН України, вул. М.Берлінського, 9, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-3909-5062>

ДОТРИМАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УМОВАХ РОЗВИТКУ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. На сьогодні системи штучного інтелекту після стрімкого періоду розвитку почали повсюдно інтегруватися у наше життя, в тому числі і в освітньо-наукове середовище. Це викликало нову хвилю обговорень важливості дотримання академічної доброчесності, у зв'язку з новими можливостями, які надали системи ШІ для освітян та науковців з усього світу. У дослідженні розкриваються основні проблеми та ризики, які виникають у процесі використання сервісів штучного інтелекту, та з якими уже стикаються викладачі та дослідники. Охарактеризовано яким чином сервіси ШІ можна використовувати задля отримання результатів під час наукових досліджень та у процесі навчання. Розкрито особливості вітчизняних та закордонних способів боротьби за дотримання студентами академічної доброчесності. Також у статті подано підходи зарубіжних науковців до вирішення проблеми академічної недоброчесності, пов'язаної з активним впровадженням систем штучного інтелекту. Розкрито які кроки університети можуть прийняти задля забезпечення етичного та відповідального використання інструментів ШІ. Охарактеризовано на якій стадії розвитку перебувають системи виявлення матеріалів, сгенерованих ШІ, та яким чином можна визначати використання сервісів штучного інтелекту. Подано способи доброчесного та відповідального використання систем ШІ в навчальній та науковій діяльності, які вже практикуються закордонними викладачами і які мають перспективи для подальшого широкого запровадження в українській освіті та науці.

Практичне значення даного дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані викладачами ВНЗ, професійно-технічних закладів освіти, науковцями, дослідниками, аспірантами та студентами у процесі організації навчальної та наукової діяльності.

Ключові слова: штучний інтелект, академічна доброчесність, плагіат, освіта, наукова діяльність, студенти.

Treitiak Dmytro Vyacheslavovych Senior Research Fellow, laboratories of national and patriotic education, Institute of Problems of Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, St. M.Berlynskoho, 9, Kyiv, tel.: (097) 835-79-15, <https://orcid.org/0000-0003-3909-5062>

OBSERVANCE OF ACADEMIC INTEGRITY IN THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SYSTEMS

Abstract. Today, after a rapid period of development, artificial intelligence systems have begun to be widely integrated into our lives, including in the educational and scientific environment. This has sparked a new wave of discussion about the importance of academic integrity, due to the new opportunities that AI systems have provided for educators and researchers around the world. The study reveals the main problems and risks that arise in the process of using artificial intelligence services, and which are already faced by teachers and researchers. It is characterized how AI services can be used to obtain results during scientific research and in the learning process. The peculiarities of domestic and foreign ways of fighting for students' observance of academic integrity are revealed. The article also presents the approaches of foreign scientists to solving the problem of academic dishonesty associated with the active implementation of artificial intelligence systems. It reveals what steps universities can take to ensure the ethical and responsible use of AI tools. The stage of development of AI-generated material detection systems is characterized, and how it is possible to determine the use of artificial intelligence services. Methods of honest and responsible use of AI systems in educational and scientific activities are presented, which are already practiced by foreign teachers and which have prospects for further wide implementation in Ukrainian education and science.

The practical significance of this study is that its results can be used by teachers of universities, vocational and technical educational institutions, scientists, researchers, graduate students and students in the process of organizing educational and scientific activities.

Keywords: artificial intelligence, academic integrity, plagiarism, education, scientific activity, students.

Постановка проблеми. На сьогодні системи штучного інтелекту отримали настільки широке поширення і стали настільки вмілими, що можна констатувати, що нині ми переживаємо період не просто зародження та розвитку систем ШІ, а наступного їх масового впровадження та поширення в усіх сферах життя. Розвиток систем ШІ на сьогодні

перебуває у фазі пошуку нових можливостей. Розробники систем ШІ та великі корпорації тестують та навчають нові системи задля досягнення більш ефективних та вражаючих результатів.

Після випуску ChatGPT від лабораторії OpenAI у 2022 році, інші компанії пришвидшили свої розробки та почали масово інтегрувати ШІ у свої сервіси. На сьогодні різноманітні інструменти ШІ стали доступні у багатьох популярних сервісах, таких як Google, Canva, Gamma та інші. Такі інструменти почали широко використовуватись в усіх сферах життя, зокрема в науковій та освітній сферах, що в свою чергу викликало нову хвилю обговорення актуальності академічної доброчесності та відповідального використання. Різнноманітні системи ШІ сколихнули ринок праці та надали доступ багатьом людям до можливостей створення та систематизації різноманітного контенту. Наукові та науково-педагогічні працівники отримали можливість значно прискорити та полегшити процеси, пов'язані з професійною діяльністю, при цьому обходячись без допомоги інших спеціалістів зі сфери ІТ та дизайну. В той же час студенти, здобувачі освіти, аспіранти та науковці отримали можливість значно спростити деякі творчі процеси, звернувшись за допомогою до систем ШІ. На сьогодні проблема дотримання академічної доброчесності особливо актуальна, через високий рівень можливостей систем ШІ. Додаткового висвітлення потребують способи роботи зі студентами та залучення їх до доброчесного використання систем ШІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню питань академічної доброчесності у контексті розвитку сучасних технологій, в тому числі і систем штучного інтелекту, приділяло увагу чимало вітчизняних та закордонних науковців. Зокрема, науковими пошуками у цій сфері займалися С. Горчинський, С. Толочко, Р. Малиношевський, М. Мар'єнко, К. Каллен, Дж. Чамі, А. Беніто, К. Фокс та інші.

Мета статті. Метою дослідження є визначення аспектів дотримання академічної доброчесності у контексті використання систем штучного інтелекту та встановлення способів співпраці зі студентами задля залучення їх до доброчесного використання систем ШІ у процесі освіти та науки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про освіту», академічна доброчесність є сукупністю етичних принципів і визначених правил, якими повинні керуватися учасники освітнього процесу для забезпечення довіри до результатів навчання або наукових чи творчих досягнень. Основними порушеннями академічної доброчесності за цим законом є такі:

- плагіат – присвоєння ідеї або тверджень іншої людини без посилання на неї;

- списування – використання зовнішньої допомоги без дозволу або визнання використання цієї допомоги;
- фабрикація – фальсифікація інформації, яка пов'язана з академічним процесом;
- фальсифікація – свідомо зміна наявних даних, які пов'язані із процесом освіти чи науки;
- обман – надання недостовірної інформації про власну наукову або освітню діяльність;
- необ'єктивне оцінювання – певне заниження або завищення результатів навчання здобувачів освіти [10].

Академічна доброчесність пов'язана з сукупністю етичних принципів та визначених законом правил з метою управління учасниками освітнього процесу під час процесів навчання або проведення наукової діяльності та забезпечення довіри до результатів інтелектуального, творчого та наукового пошуків. В академічній спільноті важливе не лише питання авторства, але і аспекти створення наукового продукту або творчих процесів що відбуваються у процесі навчання чи наукової діяльності.

При виконанні власних досліджень, вчені повинні пам'ятати про основні підходи до написання матеріалів та про те, чому не варто використовувати системи ШІ для допомоги у науковій діяльності: публікація наукових статей, сформульованих системами ШІ є порушенням академічної доброчесності та прирівнюється до плагіату чи академічного запозичення. Тому, використання таких механізмів автоматичного генерування матеріалу категорично заборонено. Крім того, варто зазначити, що для генерування відповідей система часто використовує певний набір даних, що може бути застарілим. Тому, не варто орієнтуватись на статистичні відомості, а будь-які факти, надані ШІ, слід перевіряти. Також варто пам'ятати про етичні міркування, адже матеріал, створений штучним інтелектом, може містити в собі певні упередження, дискримінацію або помилкові висновки стосовно певних людей або груп людей.

Ще однією причиною, чому не варто використовувати тексти, створені за допомогою ШІ є ризики, які несе в собі використання таких технологій. Серед ризиків можна виділити наступні:

- Ризики втрати особистих даних та приватності. Програми штучного інтелекту обробляють великий загальний інформації і в процесі роботи можуть робити дуже багато узагальнень або поєднань інформації та висновків з набору даних, що отримують. Це можуть бути статистичні та інформаційні відомості про користувачів, збір яких неможливо

відстежити. Поєднання великих масивів даних та їх аналіз програмами ШІ створює додаткові загрози втрати особистих даних, що можуть бути не очевидні для користувачів.

- Ризики упередженості, дискримінації та сегрегації. Програми штучного інтелекту, навчаючись роботі з користувачами та обробляючи масиви даних, можуть надавати перевагу окремим соціальним групам. Зрештою це може призвести до того, що вони будуть краще працювати саме з цими групами людей, а іншим приділяти менше уваги і маргіналізувати їх, а також відтворювати людські упередження щодо цих меншин.

- Ризики неточності або помилковості інформації. Незважаючи на досить високий розвиток, донині програми ШІ не завжди вміють розрізняти дані або відрізняти факти від вигаданої інформації. Часто трапляються випадки, коли система генерує помилкові твердження, причому вони можуть стосуватися як фактажу, так і перекладу або висновків щодо певних процесів, явищ, тощо.

- Ризики безпеки: шахрайство та дезінформація. Програми штучного інтелекту дуже зручно використовувати для дезінформації, це може бути масове коментування у соцмережах або створення активу у медіа-просторі, причому створені образи за своєю поведінкою та активністю не будуть відрізнятися від реальних людей, що може створювати хибний ефект активності [8].

Крім цього, варто зазначити про те, що однією із проблем використання штучного інтелекту є проблема нерівності, яка полягає у тому, що його сервіси можна використовувати для отримання переваги одним здобувачам освіти над іншими. Наприклад, якщо один зі здобувачів освіти має доступ до ресурсів зі ШІ та використовує його для створення високоякісних письмових або графічних завдань, то він може мати перевагу над іншими, які не мають доступу до моделі. Це може призвести до несправедливості у процесі оцінювання і порушення принципів академічної доброчесності.

Підвищена небезпека використання штучного інтелекту полягає також в тому, що його також можна використовувати для маскуванню результатів плагіату. Так, австралійські дослідники М. Джонс та Л. Шерідан розкрили метод кіберспрошеного плагіату, відомий як «зворотний переклад», де студенти запускають текст через програмне забезпечення для перекладу мови, щоб замаскувати першоджерело [11, с. 27].

Опитування, представлені на закордонних ресурсах повідомляли про те, що 51% студентів продовжували б використовувати генеративні інструменти штучного інтелекту, навіть якщо такі інструменти були б заборонені їхніми викладачами або установами [7].

Науковці з Великої Британії Д. Коттон, П. Коттон, Дж. Шіпвей запропонували деякі кроки, які університети можуть прийняти задля забезпечення етичного та відповідального використання інструментів штучного інтелекту. Так, вони пропонують наступні кроки:

- робота зі студентами, роз'яснення що таке плагіат і чому це неправильно (подання інформації в матеріалах курсу, обговорення проблеми плагіату та висвітлення її наслідків; заповнення декларації про унікальність власної роботи і відсутність використання систем ШІ для її створення);

- вимога студентам надавати свої етапи роботи, чернетки, проекти, моделі, все те, що допоможе встановити унікальність наукової роботи та відсутність допомоги з боку систем ШІ;

- перевіряти роботи студентів на предмет використання ШІ (уважне читання робіт створених студентами, прохання надати свою роботу в аудиторії або перевірка за допомогою інструментів виявлення плагіату для виявлення будь-яких випадків плагіату);

- встановлення чітких вказівок щодо використання систем штучного інтелекту та інших ресурсів та ознайомлення з цими вказівками здобувачів освіти (інформування щодо способів безпечного використання, допустимості використання, недопустимості недоброчесності, інформування щодо цитування та посилання на текст, створений системами ШІ);

- використання інструментів виявлення плагіату та виявлення роботи штучного інтелекту [11, с. 28].

Подібні рекомендації знаходимо і на сайті Корнелльського університету. Там зазначається про необхідність повідомляти студентам про очікування від їх роботи та очікування щодо використання студентами генеративного штучного інтелекту в своїх курсових завданнях та іспитах. Для того, щоб зменшити імовірність порушення академічної доброчесності, викладачам варто чітко повідомляти про політику використання ШІ на курсі. До неї відносяться такі заходи:

- включення у навчальний план чітких рамок щодо використання інструментів ШІ;

- чітке визначення, в яких ситуаціях використання генеративного ШІ заборонено або дозволено;

- у випадках, коли генеративний ШІ дозволений, викладачі повинні чітко вказати студентам необхідні вимоги до документації, а також те, яку роботу очікують виконати самі студенти, і яким чином студент повинен підтверджувати чи перевіряти результати генеративного ШІ;

- бесіди зі студентами про важливість академічної доброчесності, включно з тим фактом, що основні принципи академічної доброчесності залишаються важливими та застосовуються незалежно від існування генеративних інструментів ШІ.

Також зазначається, що при використанні матеріалу, який був створений з допомогою мовних моделей, обов'язково варто оформлювати посилання та вказівки яким чином був згенерований цей матеріал. Різноманітні посібники з оформлення (посібник зі стилю APA, посібник зі стилю MLA та Chicago Manual of Style) містять рекомендації та приклади цитування матеріалів, створених мовними моделями [2].

Д. Чамі у своїй статті зазначає, що технології штучного інтелекту мають потенціал покращити освітній процес для студентів, запровадивши персоналізований досвід навчання, адаптований до індивідуальних потреб. Але, надзвичайно важливим є звертати увагу на потенційні етичні проблеми, які супроводжують інтеграцію ШІ у науковий простір, і які викликають запитання. Який потенційний вплив на академічну доброчесність має ШІ? Чи сприятимуть ці технології шахрайству? Якою мірою дані, згенеровані штучним інтелектом, можуть бути дозволені для викладання та навчання в університетах? Яким чином ми зможемо адаптувати наше навчання на сьогодні, коли більшість людей можуть користуватися технологіями ШІ? [6].

На сайті Міжнародного центру академічної доброчесності рік тому було опубліковано статтю К. Каллена «Штучний інтелект: друг, ворог чи ні той, ні інший?». У матеріалі йшла мова про те, що штучний інтелект існував в просторі академічної доброчесності вже кілька років, але саме випуск ChatGPT від OpenAI призвів до того, що термін ШІ став синонімом академічної недоброчесності студентів. Фактично він був заборонений у державних школах Нью-Йорка та Сіетла. У матеріалі повідомлялося, що викладачі закладів вищої освіти стикалися з труднощами для оцінювання. Йшла мова про проблему зі студентами, які використовували онлайн-перекладачі на курсах іноземних мов, проводили махінації з контрактами. Єдиним позитивним наслідком появи ChatGPT у науковому просторі стала підвищена увага до академічної доброчесності [5].

Якщо у випадку перевірки на плагіат існує чимало сервісів, які можуть допомогти його виявити та вказати на текстові збіги, то у випадку використання ШІ ситуації дещо складніша. На сьогоднішній день існує чимало програм для виявлення матеріалів, створених за допомогою штучного інтелекту: GPTZero, AI Writing Check, CrossPlag. Подібні програми використовують алгоритми обробки природної мови для аналізу мови та стилю поданої роботи та виявлення будь-яких незвичних деталей, які можуть вказувати на використання систем ШІ. Проте, варто зазначити, що тестування таких програм показало певний відсоток неточностей при аналізі тексту. Крім того, виявлення сгенерованого штучним інтелектом тексту, може бути ще більше ускладнено, якщо такий текст був змінений, вичитаний та виправлений користувачем.

У матеріалі «Академічна доброчесність в епоху ШІ», представленому на порталі EDUCAUSE зазначається про те, що все більше досліджень ставлять під сумнів ефективність методик виявлення штучного інтелекту. Дослідження ІТ-спеціалістів з Університету Меріленда показало, що текст, згенерований штучним інтелектом, неможливо гарантовано визначити, а простого перефразування достатньо, щоб уникнути виявлення. Програми виявлення ШІ, які перевірялися в шести країнах, показали, що точність цих інструментів коливається від 33% до 81%, в залежності від програми та використовуваної методології [1].

Так само і на сайті Корнелльського університету зазначалося про те, що генеративний штучний інтелект дійсно створює підвищений ризик того, що студенти можуть використовувати його для подання роботи. Йшла мова про низьку імовірність того, що технології виявлення ШІ забезпечать повноцінне вирішення цієї проблеми. Були повідомлення від викладачів про те, що тон і стиль робіт, створених штучним інтелектом, відрізняються від студентських робіт, які вони зазвичай отримують, у деяких випадках це може бути майже непомітно. Бувають випадки, коли інструменти виявлення ШІ індикують роботу як створену штучним інтелектом, але в той же час не можуть надати доказів цьому. Це підвищує ризик того, що студенти можуть бути неправомірно звинувачені в неналежному використанні генеративного ШІ. У висновках Корнелльський університет рекомендує не використовувати поточні алгоритми автоматичного виявлення порушень академічної доброчесності за допомогою генеративного штучного інтелекту, враховуючи їх ненадійність і поточну нездатність надати остаточні докази порушень. Встановлення довірчих стосунків зі студентами та розробка автентичних оцінок, мають бути набагато ефективнішим, ніж контроль за студентами [2].

Використання систем ШІ не може бути повністю заборонено, адже відповідальне та доброчесне користування може допомогти як студентам, так і досвідченим науковцям при роботі. Проте, варто пам'ятати яким саме чином доречно використовувати системи. Позитивним способами застосування штучного інтелекту під час виконання наукових досліджень можуть бути:

- пошук нових ідей, коли необхідно придумати можливі дотичні теми для наукових пошуків, або скласти список напрямків можливого дослідження;
- підбір інформації, системи штучного інтелекту можуть здійснювати добірку джерел з посиланням за певною тематикою;
- під час роботи з іноземними джерелами, системи штучного інтелекту можуть стати у нагоді, оскільки допоможуть визначити мову

оригіналу, перекласти текст, що значно спрощує ознайомлення з джерелами, написаними малознайомими мовами;

- оформлення цитування це ще одна функція, з якою упораються штучний інтелект, задавши йому необхідні параметри та стандарти можна легко зробити правильне оформлення значної кількості джерел у списку літератури [9].

Д. Чамі зазначає, що використання ШІ та інших технологічних інструментів за своєю суттю не перешкоджає навчанню, проте важливим фактором є те, як використовувати технології, дотримуючись при цьому академічної доброчесності. Інформація, отримана за допомогою штучного інтелекту, може бути неточною або вводити в оману, а це в свою чергу означає, що вона сфабрикує дослідження і спотворить розуміння учнями предмету. Дослідниця акцентує увагу на тому, що не варто займати позицію заборони, викладачі мають пропагувати відповідальне використання технологій і демонструвати, яким чином ШІ може підтримувати навчання. Наприклад, для виправлення синтаксису, граматики та збереження оригінальності і ясності тексту можна використати такі інструменти, як Quillbot і Grammarly. Вони допоможуть учням покращити їхню письмову роботу, поліпшуючи виразність мови та виправляючи орфографічні, граматичні, пунктуаційні помилки [6].

Подібної думки дотримується і В. Alfonso, у своєму повідомленні науковець зазначає про те, що спостерігає використання та зловживання інструментів на основі ШІ, яке стало досить популярним серед студентів. Він розповідає, що при спілкуванні з різними студентами, вони повідомляли, що не визначають моральність саме в тому, чи використовують вони інструменти ШІ, а в тому яким чином були застосовані подібні системи. Тобто не все, що студенти або викладачі, генерують за допомогою ШІ, пов'язане з академічною недоброчесністю. Далі науковець зазначає про корисні сервіси ШІ, такі як інструменти, що допомагають шукати бібліографію, як Research Rabbit, або перекладати тексти, як ChatGPT. Він зазначає, що ми можемо без будь-яких проблем використовувати інструменти штучного інтелекту, які допомагають нам шукати інформацію, дозволяють краще зрозуміти текст або дають загальний огляд того, що ми хочемо вивчити чи написати. У підсумку науковець зазначає про те що, ми не повинні бути проти штучного інтелекту, а скоріше маємо вчити студентів повною мірою використовувати інструменти ШІ, які можуть сприяти їхньому навчанню [3].

На сайті Університету Нью-Мехіко були розміщені рекомендації щодо використання сервісів штучного інтелекту у науковій діяльності:

- використовувати ШІ як інструмент, а не заміник: тобто звертатися до сервісів для допомоги у виконанні завдань, а не для заміни критичного мислення чи оригінальної роботи;

- оприлюднення використання сервісів ШІ, тобто якщо студент використовує ChatGPT або будь-який інший інструмент, то він має повідомити про це, крім того, його потрібно цитувати як зовнішнє джерело, і має бути абзац, який пояснює, для чого було використано ШІ;
- гарантія точності, студенти несуть відповідальність за забезпечення точності будь-якої інформації, наданої ШІ і несуть відповідальність за будь-які помилки чи упущення;
- уникнення плагіату, використання штучного інтелекту для створення контенту, який є подібним до іншого джерела без належного зазначення авторства, вважається плагіатом; студенти мають переконатися, що матеріал, створений штучним інтелектом, цитується належним чином;
- дотримання цілей курсу навчання, студенти, які використовують ШІ, повинні робити це відповідно до цілей курсу [4].

Також в сучасному науковому дискурсі іде мова про те, що викладачам потрібно рухатися у напрямку педагогічних змін, які передбачатимуть підвищену увагу до процесу навчання учня, а не тільки до кінцевого результату навчання. Подібна переорієнтація надасть можливість стежити за етапами навчання та покращить його процес, усунувши можливі моменти, коли студенти можуть звертатися до генеративних інструментів штучного інтелекту задля досягнення швидкого результату.

Під час інтеграції сервісів ШІ до процесу навчання, варто підходити з глибоким розумінням до певних технологічних обмежень. У статті Tyton Partners наводиться приклад, коли один викладач політології повідомив, що його студенти беруть інтерв'ю у місцевих політиків, а потім використовують ChatGPT для написання есе, у якому підсумовують погляди політиків і визначають чи можна їх обирати в поточній ситуації. У цьому прикладі викладач надає учням можливість делегувати процес написання до системи ШІ, натомість він орієнтує студентів на проведення вдумливого інтерв'ю, аналізу та читання складного політичного підтексту, обидва завдання, для яких важко використати інструменти ШІ [7].

Висновки. Отже, сервіси штучного інтелекту здатні допомогти науковцям та студентам з виконанням деяких завдань. Проте, цими сервісами не варто зловживати. Слід завжди пам'ятати про етичні принципи наукових досліджень та дотримуватися їх. Окрім цього, навіть при використанні можливостей сервісів штучного інтелекту для вирішення точкових завдань, завжди варто перевіряти інформацію, згенеровану таким способом.

ШІ може бути і, враховуючи сучасні реалії, повинен стати доповненням до навчального процесу студентів, а ні в якому разі не

заміною. Здатність критично оцінювати інформацію та аналізувати текст є важливою академічною навичкою, яка з часом ставатиме все більш цінною, оскільки студенти стикатимуться з контентом, створеним ШІ. Викладачі мають заохочувати студентів до відповідального використання інструментів штучного інтелекту, подавати приклад, ініціювати творчі завдання де поряд із користуванням ШІ студенти зможуть розкрити власні здібності та проявити себе. Студентів варто інформувати не лише про можливості, а й про межі використання сервісів ШІ. Дотримуючись такої політики, університети виховуватимуть покоління студентів, які будуть володіти технологіями, і, при цьому, мати необхідні професійні навички. Оскільки системи ШІ стають надзвичайно поширеними та розвиненими, університети мають озброїти студентів необхідними вміннями та розумінням для того, щоб використовувати ці інструменти відповідально. Вищим навчальним закладам варто досягти балансу у використанні новітніх систем зі збереженням людської взаємодії, навичок критичного мислення, аналізу та творчих здібностей у студентів.

Література:

1. Academic Integrity in the Age of AI. (6.11.2023) <https://er.educause.edu/articles/sponsored/2023/11/academic-integrity-in-the-age-of-ai>
2. AI & Academic Integrity. Center for Teaching Innovation. Cornell University. (16.08.2023) <https://teaching.cornell.edu/generative-artificial-intelligence/ai-academic-integrity>.
3. Alfonso Benito. Academic Integrity and the use of Artificial Intelligence (AI) (9.11.2023) <https://academicintegrity.org/resources/blog/471-academic-integrity-and-the-use-of-artificial-intelligence-ai>
4. Artificial Intelligence (AI) in Education. University of New Mexico. (2023) <https://libguides.unm.edu/c.php?g=1301926&p=9566552>
5. Courtney Cullen. Artificial Intelligence: Friend, Foe, or Neither? (7.02.2023) <https://academicintegrity.org/resources/blog/422-artificial-intelligence-friend-foe-or-neither>
6. Georgina Chami. Artificial intelligence and academic integrity: striking a balance. (23.10.2023) <https://www.timeshighereducation.com/campus/artificial-intelligence-and-academic-integrity-striking-balance>
7. Louis NeJame, Ria Bharadwaj, Catherine Shaw, Kristen Fox. (25.05.2023) Generative AI in Higher Education: From Fear to Experimentation, Embracing AI's Potential. <https://tytonpartners.com/generative-ai-in-higher-education-from-fear-to-experimentation-embracing-ais-potential/>
8. Гайдай Ю. (21.05.2023) Тренди ШІ: які етичні загрози несе використання штучного інтелекту. <https://speka.media/trendi-si-yaki-etichni-zagrozi-nese-vikoristannya-stuchnogo-intelektu-v4q3wp>
9. Горчинський С. В., Софілканич М. І., Горбенко І. Ф. (2023). Якість української освіти й академічна доброчесність: вплив застосування штучного інтелекту. Академічні Візії, 20.
10. Закон України «Про освіту» (24.03.2024) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
11. Толочко С.В., Бордюг Н.С., Міроненко Л.П. (2023). Академічна доброчесність та штучний інтелект в освітній і науковій діяльності. Інноваційна педагогіка, 62, 2. С.25-32.

References:

1. AI & Academic Integrity (2023). Center for Teaching Innovation. Cornell University. URL: <https://teaching.cornell.edu/generative-artificial-intelligence/ai-academic-integrity>
2. Alfonso Benito (2023). Academic Integrity and the use of Artificial Intelligence (AI) URL: <https://academicintegrity.org/resources/blog/471-academic-integrity-and-the-use-of-artificial-intelligence-ai>
3. Courtney Cullen (2023). Artificial Intelligence: Friend, Foe, or Neither? URL: <https://academicintegrity.org/resources/blog/422-artificial-intelligence-friend-foe-or-neither>
4. Educause (2023). Academic Integrity in the Age of AI. URL: <https://er.educause.edu/articles/sponsored/2023/11/academic-integrity-in-the-age-of-ai>
5. Georgina Chami (2023). Artificial intelligence and academic integrity: striking a balance. URL: <https://www.timeshighereducation.com/campus/artificial-intelligence-and-academic-integrity-striking-balance>
6. Haidai Yu (2023). Trendy ShI: yaki etychni zahrozy nese vykorystannia shtuchnoho intelektu [Trends in AI: what ethical threats are the use of artificial intelligence]. URL: <https://speka.media/trendi-si-yaki-etichni-zagrozi-nese-vikoristannya-stuchnogo-intelektu-v4q3wp> [in Ukrainian].
7. Horchynskyi S. V., Sofilkanych M. I., Horbenko I. F. (2023). Yakist ukrainskoi osvity y akademichna dobrochesnist: vplyv zastosuvannya shtuchnoho intelektu [The quality of Ukrainian education and academic integrity: the impact of the use of artificial intelligence]. Academic Visions, 20. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8022979> [in Ukrainian].
8. Louis NeJame, Ria Bharadwaj, Catherine Shaw, Kristen Fox (2023). Generative AI in Higher Education: From Fear to Experimentation, Embracing AI's Potential. 25.05.2023. URL: <https://tytonpartners.com/generative-ai-in-higher-education-from-fear-to-experimentation-embracing-ais-potential/>
9. Tolochko S.V., Bordiuh N.S., Mironets L.P (2023). Akademichna dobrochesnist ta shtuchnyi intelekt v osvitnii i naukovi diialnosti [Academic integrity and artificial intelligence in educational and scientific activities]. Innovative pedagogy, 2023, № 62. P.2. P.25-32. [in Ukrainian].
10. University of New Mexico (2023). Artificial Intelligence (AI) in Education. University of New Mexico. URL: <https://libguides.unm.edu/c.php?g=1301926&p=9566552>
11. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1209-1218](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1209-1218)

Трофименко Ольга Анатоліївна здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії (поза аспірантурою), старший викладач кафедри дошкільної і початкової освіти Комунального закладу вищої освіти «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», пров. Нахімова, 8, м. Одеса, 65000, тел.: (048) 770-34-27, <https://orcid.org/0000-0001-7593-9248>

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ВИМІРЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЗИЦІЇ ПЕДАГОГА

Анотація. У статті підкреслена актуальність тематики досліджень, присвячених розкриттю сутності інноваційної позиції педагога: визначенню структури явища, критеріїв, показників і рівнів розвитку. Надані результати теоретичного дослідження із застосуванням наукових методів аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, у результаті яких обґрунтовано та виокремлено чотири критерії розвитку інноваційної позиції педагога: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний, діяльнісно-креативний та емоційно-рефлексивний. Відповідно до кожного критерію визначені показники.

Так, при обґрунтуванні мотиваційно-ціннісного критерію зроблено наголос на важливості розвитку внутрішньої мотивації педагога, формування усвідомленого ставлення до інновацій. Виокремлюючи показники когнітивно-інформаційного та діяльнісно-креативного критеріїв, зауважено про необхідність розвитку інноваційності як схильності особистості до контакту з новизною, уміння розрізняти та розуміти новизну; обізнаність про інноваційні форми організації освітнього процесу. Підкреслено творчий характер педагогічної професії та необхідність розвитку креативності та рефлексивності.

У висновку зазначено, що показниками розвитку інноваційної позиції педагога виступають знання про інноваційні технології в освіті, розуміння їх ролі і значущості в педагогічній діяльності, володіння техніками та прийомами впровадження та поширення інновацій у професійну діяльність; педагоги проявляють ознаки інноваційності, уміють аналізувати власну інноваційну спрямованість, демонструють готовність до інноваційної діяльності, ознаки самоактуалізації та самоефективності, здатність до саморефлексії та уміння будувати власну траєкторію саморозвитку та професійного зростання.

Матеріали статті можуть бути корисні для науково-педагогічних, педагогічних працівників, викладачів закладів вищої освіти, методистів і практиків у галузі освіти, педагогічної інноватики, професійного педагогічного розвитку, післядипломної освіти.

Ключові слова: інноваційні педагогічні технології, інноваційність, інноваційна діяльність, професійний педагогічний розвиток.

Trofymenko Olha Anatoliivna PhD Candidate in Higher Education (outside the standard doctoral programme), Senior Lecturer in the Department of Preschool and Primary Education Odessa Regional Academy of In-Service Education, <https://orcid.org/0000-0001-7593-9248>

CRITERIA AND INDICATORS FOR MEASURING THE DEVELOPMENT OF AN EDUCATOR'S INNOVATIVE POSITION

Abstract. The article emphasises the significance of research topics related to the disclosure of the essence of the innovative position of an educator. These include the determination of the structure of the phenomenon, the identification of criteria, the definition of indicators. The findings of a theoretical study conducted using scientific methods of analysis, synthesis, generalisation and systematisation are presented. This resulted in four criteria for the development of an innovative teacher position being identified and defined: motivational and value, cognitive and informational, active and creative, and emotional and reflective.

The article goes on to define indicators for each criterion. It places significant emphasis on the importance of developing educators' intrinsic motivation and innovativeness, defined as an individual's propensity to embrace novelty. It also highlights the creative nature of the teaching profession and the importance of fostering creativity and reflexivity in educators.

The conclusion posits that the indicators of an educator's innovative position are their knowledge of innovative technologies in education, an understanding of their role and importance in pedagogical activity, and the ability to introduce and disseminate innovations in professional activity. Educators demonstrate indications of innovation, possess the capacity to analyse their own innovative orientation, evince a readiness for innovative activity, and exhibit indications of self-realisation and self-efficacy. Furthermore, they demonstrate the capacity for self-reflection and the capacity to construct their own trajectory of self-development.

The contents of the article may prove useful to those engaged in scientific and pedagogical pursuits, including post-secondary educators, educational

methodologists, and professionals involved in the fields of education, pedagogical innovation, professional pedagogical development, and post-graduate education.

Keywords: innovative pedagogical technologies, innovativeness, innovative activity, professional development

Постановка проблеми. На теперішній час реформування вітчизняної системи освіти відбувається в умовах невизначеності та нестабільності, що ускладнює процес упровадження і здійснення змін. З урахуванням цього пильна увага приділяється професійному й особистісному розвитку учителів як активаторів інноваційних процесів. Тож виникає запит на педагогів інноваційного спрямування, з розвиненою інноваційною позицією, а саме: адаптивних і гнучких, здатних проявляти суб'єктність у здійсненні інноваційної діяльності.

Педагог інноваційного типу грає важливу роль у реформованих процесах в освіті, адже він завжди в курсі динамічних змін у суспільстві й освіті, а значить, завжди тримає свій рівень професійного розвитку на вищому рівні. Такий учитель здатен вносити конструктивні зміни, впроваджувати інновації для покращення змісту і форми освітнього процесу, бачити перспективи власного особистісного і професійного розвитку та позитивно впливати на результати академічних досягнень здобувачів освіти.

Все перелічене підкреслює актуальність наукового дослідження сутності інноваційної позиції як педагогічного явища, створення моделі розвитку та розробки діагностичного інструментарію для виміру рівня розвитку з подальшим урахуванням результатів при створенні програм професійного розвитку педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти. Відповідно до цього стає важливим визначення критеріїв і показників розвитку інноваційної позиції педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що у фокусі уваги учених знаходяться окремі аспекти розвитку інноваційної позиції, як-от: особисті цінності та інноваційна поведінка (Е. Рурс, М. Лагун, О. Кузнєцова, О. Сушенцев та ін); розвиток інноваційної компетентності (Н. Венцова, О. Карапетрова, А. Єрмоленко, С. Кириленко, В. Кулішов, С. Шевчук та ін.); сутність, структура та зміст інноваційної педагогічної діяльності (І. Коновальчук, Л. Петриченко, О. Цюняк) тощо.

У наукових розвідках з дослідження взаємозв'язку особистісних цінностей та інноваційної поведінки учені проявляють суголосність думок. У працях науковців [6; 10, С. 126] підкреслюється вплив ціннісних орієнтацій на інноваційну діяльність, а інноваційну особистість дослід-

жують через її інноваційну діяльність, що не суперечить ідеям учених-класиків, які вивчали питання, дотичні до позиції особистості: А. Адлера (A. Adler) (теорія індивідуальної психології), Г. Олпорта (G. Allport) (індивідуальна психологія диспозиційної теорії особистості); А. Маслоу (A. Maslow) (теорія самоактуалізації) тощо.

Останнім часом набули широкого розголосу теми розвитку інноваційної компетентності та здійснення інноваційної діяльності педагогом, дослідження яких становлять науковий інтерес в межах нашого дослідження. Інноваційну компетентність розглядають як складову професійної діяльності сучасного педагога, а готовність до інноваційної діяльності визначають як внутрішню силу, яка формує інноваційну позицію педагога [1].

Попри наявність численних праць з деяких аспектів інноваційної позиції, аналіз наукових джерел засвідчив, що актуальними залишаються розвідки, присвячені розкриттю сутності самого явища, визначенню його структури, критеріїв і показників розвитку інноваційної позиції педагога.

Означена тематика тільки виходить в дискусійне наукове поле.

Мета статті – обґрунтування та визначення критеріїв і показників розвитку інноваційної позиції педагога.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що у педагогічній науковій літературі інноваційна позиція тлумачиться у контексті того, що вона є результатом готовності до інноваційної діяльності [1].

Ми дослідили окремі аспекти інноваційної позиції педагога [2] та пропонуємо його трактувати як складне багатофакторне явище, яке відображає інноваційну спрямованість педагога (інтереси, ціннісні орієнтації, потреби, пов'язані зі здійсненням нововведень), його ставлення до інновацій та їх упровадження у освітній процес, що визначає характер інноваційної поведінки та роль педагога в інноваційній діяльності [2, С. 153–154].

Теоретико-методологічним підґрунтям визначення сутності інноваційної позиції педагога стали праці учених з проблем розвитку позиції особистості (С. Занюк, С. Максименко, О. Кревська та ін.); ознак інноваційності особистості (О. Диса, Г. Кремень, О. Кузнєцова, Н. Шарата та ін.) та особливостей впровадження інновацій в педагогічну діяльність (О. Брусенцева, І. Дичківська, Ж. Федірко, О. Шаповал та ін.); розвитку мотивації до інноваційної діяльності (Є. Макєєва, О. Товканець, В. Ягоднікова, О. Яковенко, та ін.), розвитку креативності педагогів (А. Бабак, О. Байрамова, Н. Вовчаста, С. Вольянська, Л. Рябовол, Г. Чорна, та ін.), розвитку рефлексивної компетентності педагогів (В. Желанова, Л. Матохнюк, Т. Федірчик та ін.).

На підставі здійсненого аналізу наукових праць ми виокремили такі компоненти інноваційної позиції педагога: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інформаційний, діяльнісно-креативний, емоційно-рефлексивний.

Оскільки метою дослідження є обґрунтування та виокремлення критеріїв та показників розвитку інноваційної позиції, визначимо зміст понять «критерії» та «показники». При існуючій варіативності трактувань (О. Венцева та О. Карапетрова; Т. Сапельникова, Н. Кучеренко і С. Кучеренко; С. Соколова та Л. Костіна; А. Яковлева та Т. Кошечкіна) думки науковців збігаються у тому, що критерій – це ознака (якісна характеристика), на підставі якої робиться висновок (здійснюється оцінювання) про стан і рівень розвитку об'єкта.

Кожний критерій визначається за допомогою сукупності показників.

При трактуванні поняття «показник» дотримуємося позиції Л. Мороз-Рекотової, котра тлумачить показники як характеристики певних аспектів критерію, які зіставлені між собою як ціле та часткове [3, С. 245].

При виокремленні першого критерію врахуємо, що інноваційна позиція педагога утворюється крізь призму потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій, які впливають на стан готовності до змін у професійній діяльності.

Аналіз наукових розвідок дає підстави до висновків, що в професійній сфері життя ціннісна орієнтація педагога направлена на визначення значущості та важливості інновацій і тим самим регулює педагогічну діяльність.

Педагогічна діяльність (як і будь-яка інша), у свою чергу, активізується під впливом мотивації. Мотив в психології тлумачать як рушійну силу, яка спонукає людину до дії задля досягнення поставленої мети [4, С. 126]. Отже, потреби і бажання людини безпосередньо пов'язані з мотивом діяльності. Педагог, вмотивований до інноваційної діяльності, з розвиненою інноваційною позицією, відчуває потребу у неперервному професійному розвитку; усвідомлює значущість інновацій в освіті як рушійної сили прогресу, визнає їх роль у розв'язанні актуальних проблем педагогічної освіти; відчуває потребу у знаннях щодо оволодіння ефективними способами формування інноваційної компетентності.

Численні дослідження науковців у сфері діяльності, поведінки і мотивації особистості (Е. L. Deci, А. Bandura, I. Buil, Е. Martínez; R. de Charm та ін.) переконливо доводять, що фахівець відчуває творчий підйом (що важливо для здійснення інноваційної діяльності) тоді, коли діяльність обумовлена внутрішньою мотивацією. Під впливом внутрішньої мотивації людина проявляє інтерес до змісту діяльності та отримує задоволення від процесу, краще зосереджується на тому, що робить. Також вважаємо наявність мотивації успіху показником розвитку інноваційної позиції. Адже прагнення досягти мети мотивує педагога до самоаналізу власної діяльності, аналізу помилок і пошуку шляхів їх усунення або уникнення (В. Ягоднікова, 2015) [5].

Підсумовуючи, стверджуємо, що ознакою педагогів, які з розвинутою інноваційною позицією впроваджують інновації у професійну діяльність, є усвідомлення цінності інновацій як рушіїв прогресу й як вимоги часу. Педагог інноваційного спрямування виявляє стійке бажання та потребу використовувати інноваційні технології для покращення якості професійної діяльності.

Зважаючи на вищевикладане, визначаємо *мотиваційно-ціннісний критерій* інноваційної позиції педагога, показниками якого є: пізнавальний інтерес до інноваційних технологій, до особливостей їх впровадження в освітній процес; усвідомлення цінності інновацій як рушійної сили прогресу, прагнення використовувати їх у професійній діяльності; прагнення до саморозвитку та самовдосконалення; цілеспрямованість.

Відомо, що предметною основою, на якій формуються цілі, завдання професійної діяльності та відповідно до яких добираються інноваційні технології для покращення освітнього процесу та / або налагодження взаємодії з учасниками освітнього процесу, слугує сукупність знань про суть і специфіку інноваційних педагогічних технологій, комплекс умінь і навичок застосування їх у структурі професійної діяльності. Все перелічене характеризує когнітивно-інформаційний компонент, критерії якого визначатиме далі.

Поєднуючи два складника, когніції та інформацію, в рамках досліджуваного явища, ми підкреслюємо, що береться до уваги сукупність знань педагогів з професійної сфери та розуміння ними понятійного апарату з педагогіки та інноватики.

У наукових розвідках учених зустрічаються наступні показники когнітивно-інформаційного критерію у дослідженні професійного та особистісного розвитку педагогів: знання із сфери діяльності особистості (обсяг, глибина, системність); розуміння основних категорій; конкретні й специфічні знання з галузі професійної діяльності; практичні знання щодо вирішення специфічних завдань і здатність розв'язувати професійні ситуації у сфері освіти; опанування досвіду; професійна позиція у прийнятті рішень, ерудиція, пізнавальна активність [6, С. 190; 7].

Спираючись на результати дослідження, що викладені вище, визначаємо *когнітивно-інформаційний критерій* розвитку інноваційної позиції педагога з наступними показниками: розуміння сутності педагогічних інновацій; уміння розрізняти та розуміти новизну; обізнаність про інноваційні форми організації освітнього процесу, взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, конструювання освітнього середовища; знання про способи трансформації інноваційних технологій, методів та підходів відповідно до методичної мети, завдань та запитів бажань і можливостей здобувачів освіти.

Наступними визначаємо критерій і показники діяльнісно-креативного компоненту розвитку інноваційної позиції педагога.

Показники цього критерію дають можливість констатувати наявність або відсутність суперечностей між переконаннями в необхідності впроваджувати інноваційні технології для покращення якості освітнього процесу, які висловлює педагог, і фактичною професійною діяльністю, яку він здійснює. Відсутність суперечностей свідчить про усвідомлений, а не формальний підхід до впровадження інновацій.

Відомо, що під час діяльності тісно пов'язані між собою внутрішня і зовнішня сфери особистості. Здатність до внутрішніх (внутрішньоособистісних) і зовнішніх (поведінкових) перетворень, перебудов, спрямованих на збереження або відновлення рівноважних взаємин особистості з навколишнім середовищем при змінах в його характеристиках називається адаптивністю (О. Кузнєцова, 2019) [8, С. 96]. Як зауважує О. Кузнєцова, особи з високим рівнем адаптивності вільні від почуття страху при оцінці наслідків змін, впевнені у власних силах, їм властиво прагнення до самовдосконалення і саморозвитку, вони здатні та відкриті до інноваційної діяльності, тому що проявляють готовність до сприйняття новизни та легкість у переборенні природнього супротиву нововведенням [8, С. 96].

Включення креативної складової в структуру інноваційної позиції педагога та поєднання з діяльнісним компонентом обумовлено кількома причинами. По-перше, за свідченням результатів багатьох наукових розвідок (О. Антонова, А. Бубняк, С. Сисоєва, В. Фрицюк, А. Шадріна та ін.) креативність є обов'язковою характеристикою особистості педагога. По-друге, інноваційну діяльність розглядають як результат креативної діяльності, а саму інноваційну діяльність за своєю сутністю визначають як креативну. Тож у Сучасному тлумачному словнику української мови зміст поняття «креативність» розкривається як творча, новаторська діяльність [9, С. 338].

Ми поділяємо думку науковців, що креативність як інтегративне явище нерозривно пов'язане з усіма сферами особистості (інтелектуальною, емоційно-вольовою, рефлексивною, мотиваційною та діяльнісною) та являє собою сукупність процесуальних та особистісних якостей індивіда [10, С. 44]. У педагогіці креативність трактується як уміння приймати рішення в різних ситуаціях; як вміння нестандартно вирішувати проблеми; як здатність особистості, яка володіє такими компетентностями: умінням заявляти про свої потреби та інтереси; умінням знаходити інші джерела інформації; здатністю генерувати оригінальні способи вирішення проблеми.

На підставі зробленого аналізу ми виокремлюємо *діяльнісно-креативний критерій* компоненту розвитку інноваційної позиції і визначаємо наступні його показники: ініціативність й активність у професійній діяльності; конструктивні дії з опанування нововведення та його поширення; легкість контакту з новаціями; допитливість, латеральне мислення.

У наступному критерію ми поєднуємо емоційну та рефлексивну складові, адже відкритість до змін, позитивна оцінка інновацій і довіра до нового підкріплюють внутрішню мотивацію до інноваційної діяльності. Емоції входять у процес цілепокладання і сприяють осмисленню внутрішніх закономірностей проміжного змісту діяльності та в поєднанні зі здатністю до рефлексії допомагають педагогу осмислити, оцінити та проаналізувати успіхи та невдачі, які він зазнав в процесі інноваційної діяльності, визначити рівень особистих досягнень та розробити план саморозвитку та самоосвіти. Саме тому ми визначили *емоційно-рефлексивний критерій* компоненту інноваційної позиції педагога з такими показниками: сила і стійкість інноваційних намірів; позитивне ставлення до новацій; прогнозування результатів власної інноваційної діяльності; самоаналіз інноваційної спрямованості.

Висновки. У результаті теоретичного дослідження сутності інноваційної позиції педагога ми встановили, що показниками розвитку інноваційної позиції педагога виступають знання про інноваційні технології в освіті, розуміння їх ролі і значущості в педагогічній діяльності, володіння техніками та прийомами впровадження та поширення інновацій у професійну діяльність. Педагоги з розвиненою інноваційною позицією проявляють ознаки інноваційності, уміють аналізувати власну інноваційну спрямованість, демонструють готовність до інноваційної діяльності, ознаки самоактуалізації та самоефективності, здатність до саморефлексії та уміння будувати власну траєкторію саморозвитку та професійного зростання.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у визначенні педагогічних умов та створенні моделі розвитку інноваційної позиції педагога.

Література:

1. Венцева О. В., Карапетрова О. В. Інноваційна компетентність як складова професійної діяльності сучасного педагога. *Вісник університету ім. А. Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки. 2022. № 1(33). С. 109–115.
2. Трофименко О. А. Інноваційна позиція педагога: сутність і характеристика поняття. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 57. Том 2. 2023. С. 151–155. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.2.30>
3. Мороз-Рекотова Л. Критерії, показники та рівні сформованості професійно-комунікативної культури майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 7 (91). С. 243–254.

4. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: навч. посіб., 4-те вид., випр. і доп. К.: Каравела, 2020. 419 с.
5. Ягоднікова В. В. Розвиток мотивації педагогів до інноваційної виховної діяльності. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. 2015. №2. С. 118–126.
6. Соколова С. В., Костіна Л. С. Критерії, показники та рівні сформованості правової культури педагогів професійного навчання. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 38. 2021. С. 188–191. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.37>
7. Сгадова В. В., Александрова Н. М. Критерії та рівні сформованості управлінської культури майбутніх викладачів економіки. *Народна освіта*. Електронне наукове фахове видання. https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4024 (дата звернення: 22.08.2024).
8. Кузнєцова О. В. Превентивна адаптивність педагогів як ресурс освітніх змін. *Педагогічна наука і освіта у сучасному вимірі: проблеми і перспективи розвитку*: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (21 травня 2019 р.). Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. С. 95–98. <https://dspace.oano.od.ua/handle/123456789/157> (дата звернення: 22.08.2024).
9. Яковлева А. М., Кошечкіна Т. М. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків: Навчальна література, 2020. 672 с. (Словник від А до Я).
10. Рябовол Л. Т. Креативність як предмет психолого-педагогічних досліджень вітчизняних вчених. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 190. 2020. С. 42–47.

References:

1. Vientseva, O. V., Karapetrova, O. V. (2022). Innovatsiina kompetentnist yak skladova profesiinoi diialnosti suchasnoho pedahoha [Innovative competence as a component of the professional activity of a modern teacher]. *Visnyk universytetu im. A. Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykhohihiia»*. *Pedahohichni nauky*. 1(33). 109–115 [in Ukrainian].
2. Trofymenko, O. A. (2023). Innovatsiina pozytsiia pedahoha: sutnist i kharakterystyka poniattia [The innovative position of the educator: essence and characteristics of the concept]. *Innovatsiina pedahohika*. 57(Vol. 2). 151–155. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.2.30> [in Ukrainian].
3. Moroz-Rekotova, L. (2019). Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti profesiino-komunikatyvnoi kultury maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity [Criteria, indicators and levels of formation of the professional and communicative culture of future teachers of preschool education institutions]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. 7 (91). 243–254 [in Ukrainian].
4. Prykhodko, Yu. O., Yurchenko, V. I. (2020). *Psykhologichnyi slovnyk-dovidnyk* [Dictionary directory of psychology]. K.: Karavelia [in Ukrainian].
5. Yahodnikova, V.V. (2015). Rozvytok motyvatsii pedahohiv do innovatsiinoyi vykhovnoi diialnosti [Development of teachers' motivation for innovative educational activities]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukraiinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*. Odessa : PNPU im. K. D. Ushynskoho. 2. 118–126 [in Ukrainian].
6. Sokolova, S.V., Kostina, L. S. (2021). Kryterii, pokaznyky ta rivni sformovanosti pravovoi kultury pedahohiv profesiinoho navchannia [Criteria, indicators and levels of formation of the legal culture of vocational education teachers]. *Innovatsiina pedahohika*. 38. 188–191. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.37> [in Ukrainian].

7. Shadova, V. V., Aleksandrova, N. M. Kryterii ta rivni sformovanosti upravlinskoi kultury maibutnikh vykladachiv ekonomiky [Criteria and levels of formation of management culture of future teachers of economics]. *Narodna osvita*. Elektronne naukove fakhove vydannia. Retrieved from: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4024 (accessed 22 August 2024) [in Ukrainian].

8. Kuznietsova O. V. (2019) Preventyvna adaptivnist pedahohiv yak resurs osvitnikh zmin [Preventive adaptability of teachers as a resource for educational changes]. *Pedahohichna nauka i osvita u suchasnomu vymiri: problemy i perspektyvy rozvytku: Materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Odesa: Bukaiev Vadym Viktorovych. 95–98. Retrieved from: <https://dspace.oano.od.ua/handle/123456789/157> (accessed 22 August 2024) [in Ukrainian].

9. Yakovleva, A. M., Koshechkina, T. M. (2020) *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Navchalna literatura [in Ukrainian].

10. Riabovol L. T. (2020) Kreatyvnist yak predmet psykholoho-pedahohichnykh doslidzhenniu vitchyznianskykh vchenykh [Creativity as a subject of psychological and pedagogical research of domestic scientists]. *Naukovi zapysky*. Seriya: Pedahohichni nauky. 190. 42–47 [in Ukrainian].

УДК 323.1:316.347

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1219-1227](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1219-1227)

Філіпчук Оксана Романівна аспірантка, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0009-0005-0566-5102>

СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНОМУ ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. Вхідження України до глобального соціокультурного простору в добу потужних глобалізаційних процесів зумовлює важливість та актуальність проблеми розвитку національної ідентичності у підростаючого покоління, позаяк формування національної ідентичності школярів є однією з першочергових цілей Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Актуальна потреба у реалізації цієї надважливої державної мети спонукає сучасну вітчизняну педагогічну науку й практику до ґрунтовного дослідження особливостей розвитку школярів та вироблення дієвих програм формування національної ідентичності.

Актуальність презентованої публікації, передусім, пов'язана із виявленням змістової сутності національної ідентичності як однієї з найвизначніших ознак людського існування. У статті окреслено ціннісно-смісловне поле національної ідентичності підростаючого покоління через національну мову, національну ідею, національні інтереси, національну культуру, історію та традиції нації тощо. Здійснено аналіз сучасного наукового дискурсу в контексті тлумачення поняття «національна ідентичність», наведено низку поглядів щодо сутності зазначеного соціокультурного феномену, обґрунтовано важливість формування національної ідентичності на сучасному етапі розвитку українського полікультурного суспільства. Національна ідентичність розглядається автором як складна система, здатна до самоорганізації, і як політична складова різних аспектів суспільного життя. В контексті дослідження обґрунтовано, що національна ідентичність значною мірою репрезентує концептуальний, ідеологічний, політико-правовий аспекти буття народу. Зроблено акцент на структурі національної ідентичності підростаючого покоління у сучасному полікультурному просторі. За результатами здійсненого дослідження схарактеризовано *когнітивний, афективний та поведінковий* компоненти структури національної ідентичності. Відповідно до визначених структурних компонентів обґрунтовано їх показники та характеристики. Досліджено пари типів сформованості національної

ідентичності: позитивна – негативна національна ідентичність, визначеність – невизначеність національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, ідентичність, національна свідомість, національна культура, національні цінності, соціальна ідентичність, глобалізація, школярі, освітній простір закладів позашкільної освіти.

Filipchuk Oksana Romanivna PhD student, Volyn National Lesya Ukrainka National University of Volyn, <https://orcid.org/0009-0005-0566-5102>

THE STRUCTURE OF NATIONAL IDENTITY OF MODERN SCHOOL CHILDREN IN A MULTICULTURAL SPACE

Abstract. Ukraine's accession to the global socio-cultural space in the era of powerful globalization processes determines the importance and relevance of the problem of national identity development in the younger generation. Therefore, the formation of students national identity is one of the primary goals of the Concept of National and Patriotic Education of Children and Youth. The urgent need to realize this crucial state goal encourages modern domestic pedagogical science and practice to conduct a thorough study of the peculiarities of schoolchildren's development and develop effective programs for the formation of national identity.

The relevance of the presented article is primarily related to the identification of the content essence of national identity. Identity is one of the most important features of human existence.

The article outlines the value and semantic field of the national identity of the younger generation through the national language, national idea, national interests, national culture, history and traditions of the nation, etc.

The article analyzes the modern scientific discourse in the context of interpreting the concept of «national identity», presents a number of views on the essence of this socio-cultural phenomenon, and substantiates the importance of forming national identity at the present stage of development of the Ukrainian multicultural society.

The author views national identity as a complex system capable of self-organization and as a political component of various aspects of public life.

In the context of the study, it is substantiated that national identity largely represents the conceptual, ideological, political and legal aspects of the people's existence, and the emphasis is placed on the structure of the national identity of the younger generation in the modern multicultural space.

Based on the results of the study, the article characterizes the cognitive, affective and behavioral components of the structure of national identity. According to the identified structural components, their indicators and characteristics are substantiated.

The pairs of types of national identity formation are studied: positive - negative national identity, certainty - uncertainty of national identity.

Keywords: national identity, identity, national consciousness, national culture, national values, social identity, globalization, schoolchildren, and the educational space of out-of-school educational institutions.

Постановка проблеми. Період глобальних змін у суспільстві, інтенсивне масове переміщення міграційних потоків передбачає зміну свідомості народів, включених до різних етнічних суспільств. Міграція, пов'язана з політичними, етнічними, економічними проблемами та широкомасштабним вторгненням в Україну, передбачає необхідність вдруге соціалізуватися в незнайомих, незвичних для умовах. Відтак, необхідно вивчати структуру національної ідентичності представників різних культур, а в контексті нашого дослідження – структуру національної ідентичності сучасних підлітків.

Нагальність та актуальність обраної проблематики зумовлена складними сучасними внутрішніми обставинами, в яких перебуває Україна. Збереження цілісності держави, її зміцнення та розбудова, розвиток громадянських зв'язків та розвиток громадянського суспільства належить до засадничих національних завдань України. Відновлення та збереження власного коріння зараз на часі для всіх націй і країн. Національно-культурна ідентичність стає призмою, крізь яку вивчаються та досліджуються значущі аспекти сучасного життя, охоплюючи, зокрема, і проблеми національного самовизначення. У межах позашкільного знання структури національної ідентичності сучасних підлітків допомагає педагогічним працівникам успішно адаптувати вихованців у міжкультурному просторі.

Мета статті – здійснити аналіз структури національної ідентичності школярів у сучасному полікультурному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні термін «ідентичність особистості» використовується в умовах міждисциплінарного простору і плідно вживається для тлумачення явищ соціокультурної реальності. Дослідженню окремих вимірів зазначеного феномену були присвячені наукові розвідки як вітчизняних так і зарубіжних учених.

Різні наукові підходи та аспекти вивчення національної ідентичності було представлено у наукових дослідженнях А. Бандури, Е. Еріксона, М. Barret, R. Brown, W. Doise, М. Куна, Т. Макпартленда, Дж. Міда, Н. Tajfel, Г. Теджфела, Дж. Тернера, J. Turner, З. Фрейда. Здебільшого національна ідентифікація трактується як вагомий механізм для соціалізації особистості, який проявляється у прийнятті індивідом соціальної ролі та усвідомлення ним національної приналежності.

Національна ідентичність у контексті філософського обґрунтування її сутності була представлена у наукових дослідженнях В. Андрущенко, І. Беха, М. Драгоманова, В. Кременя, І. Огієнка.

Окремі виміри представленого феномену були предметом вивчення таких науковців, як: Г. Васянович, П. Гнатенко, О. Дубасенюк, В. Євтух, П. Кендзьор, Л. Кравченко, А. Корнієнко, В. Павленко, Т. Потапчук, Р. Сойчук, Т. Стефаненко,

Структура національної ідентичності сучасних підлітків досліджується за аналогією зі структурою соціальної ідентичності. При цьому структура розглядається як єдність цілого та складових елементів, які взаємопов'язані між собою безліччю проміжних підструктур різного рівня.

Виклад основного матеріалу. У науковому дискурсі структуру національної ідентичності розглядають як частину соціальної та етнічної ідентичності, сукупністю стійких зв'язків між компонентами ідентичності, які забезпечують її цілісність та відповідність.

Чільне місце відведено функціям ідентичності, які забезпечують адаптацію у нових соціальних умовах.

Представники психоаналітичного напрямку виокремлюють у структурі національної ідентичності *цілі, цінності та переконання*.

У. Дойзі (Doise W.) виокремлює в структурі національної ідентичності «якірну ідентичність», яка тісно пов'язана спільними переконаннями, цінностями, уявленнями, категоріями та індивідуальним впливом на уявлення [11].

На сучасному етапі у структурі національної ідентичності українські вчені Т. Воропаєва та М. Козловець визначають *когнітивний, афективний та поведінковий* компоненти [2,4]

Когнітивний компонент національної ідентичності складається з таких елементів: знання про існування етнічної групи; категоризація себе як члена етнічної групи; знання історії розвитку та становлення національної території; знання національних символів (прапор, гімн, герб, емблеми, звичаї, традиції, історичні події та історичні постаті, які символічно репрезентують націю; віра у спільне походження та спільну спорідненість членів національної групи, у наявність особливих характеристик представників будь-якої етнічної групи: національні риси та етнічні стереотипи; уявлення про тісний взаємозв'язок індивіда та етнічної групи.

Афективний компонент національної ідентичності містить такі елементи: суб'єктивна актуальність національної ідентичності; ступінь відданості національній ідентичності або готовність відмовитися від неї; значення, яке надається членству в даній національній групі; ступінь прихильності та відданості почуттів щодо національної території; соціальні почуття на кшталт національної гордості, самоповаги, сорому, провини тощо;

Послідовність прояву когнітивного та афективного компонентів в структурі національної ідентичності і донині є однією із суперечностей у науковому дискурсі вітчизняних вчених (С. Кисельов, М. Степико, О.Шапаренко) [3,7, 9]

Найбільш значимими показниками *афективного* компонента національної ідентичності науковці виділяють: значущість національної ідентичності; валентність національної ідентичності, визначеність/невизначеність національної ідентичності.

Вагомість етнічної ідентичності обумовлює суб'єктивну актуальність та значущість національної ідентичності для особистості.

На думку К.Терещенко, валентність характеризує емоційне забарвлення афективного компонента національної ідентичності. Валентність має свій маркер і може бути позитивною або негативною [8].

Визначеність/невизначеність національної ідентичності – це ступінь чіткості усвідомлення себе представником національної групи, рівень повноти знань, уявлень про культурні та національні особливості власної групи. Визначеність національної ідентичності є рівнем суб'єктивного усвідомлення індивідом себе як представника своєї етнокультурної спільноти [6].

Р. Браун виокремлює в ідентичності чотири ключові компоненти – *особиста ідентичність, особиста повага, колективна ідентичність, колективна повага*. Центральним компонентом у структурі національної ідентичності, на думку вченого, є колективна ідентичність. Визначеність колективної ідентичності особливо важлива, оскільки відсутність колективної ідентичності може спричинити катастрофічні наслідки. Як наслідок, основною проблемою етнічних меншин, є відсутність визначеної колективної (національної) ідентичності [10].

У сучасному світі, в якому домінує ідея глобалізації, об'єднання, стирання кордонів між державами, зокрема, і народами (етносами), культурами, індивід завжди повинен мати чітко визначену колективну (етнічну, культурну) ідентичність [2].

Невизначеність етнічної ідентичності – означає, що індивід є вихідцем та представниками однієї культури, але не має чітко визначеної національної ідентичності. Про наявність невизначеності національної ідентичності можна стверджувати в тому випадку, коли індивід не відчуває тотожності зі своєю етнічною групою та недостатньо співвідносить себе з нею.

У своїх дослідженнях І. Бех, К.Журба, Е. Сміт, Степико вважають, що одним із базових підходів, який виокремлює *поведінковий* компонент національної ідентичності, є рольова концепція національної ідентичності. В аспекті даного підходу, поведінка індивіда безпосередньо залежить від тієї ролі, яку особистість виконує в різних міжетнічних

комунікаціях, ґрунтуючись на цінностях та покладаючись на традиції, звичаї, які притаманні культурі етносу, з яким він себе ідентифікує. ідентичності [1,5,7].

У контексті нашого дослідження ми вважаємо, що *поведінковий* компонент є значущим у структурі національної ідентичності, як когнітивний та афективний компонент. Цей компонент генерується на основі двох попередніх компонентів і проявляється в тому, як індивідуум організовує своє побутове та суспільне життя, а також показує як зовні проявляє себе людина, які в неї стандарти та зразки поведінки.

Ігнорування поведінкового компонента національної ідентичності зумовлює конфлікти у ситуації міжетнічної взаємодії. В закладах освіти урахування стандартів поведінки здобувачів освіти, є підґрунтям для вибудовування конструктивного міжетнічного діалогу.

Е.Сміт виокремлює адаптивний характер поведінки індивіда, центральною інтегративною якістю якого виступає ідентичність загалом та національна ідентичність зокрема. Як вважає автор, адаптивна поведінка зумовлює органічну приналежність індивіда до його історичної епохи та типу міжособистісної взаємодії, яка властива даній епосі. Відтак, національна ідентичність особистості передбачає, відповідно, гармонію притаманних їй ідей, образів, цінностей і вчинків із домінуючим у даний історичний період соціально-психологічним образом людини, прийняття нею соціального буття як свого [5].

Форми поведінки, витоками яких є народні звичаї та традиції, посилюються з розвитком національної ідентичності. Наслідком зазначеного процесу є успіх і нагорода, які викликають задоволення, сприяють підвищенню можливості виживання, підтверджуючи факт виконання функції захисту та збереження в етнічно різноманітному світі, що оточує дитину.

Складовими поведінкового компонента національної ідентичності вчені С. Кисельов, М. Козловець та М. Степико виокремлюють дії, вчинки та реакції. Усі три показники вимірювання поведінкового компонента, проявляються під час міжетнічних комунікацій [3, 4, 7].

Водночас результати дослідження проблеми формування національної ідентичності підтверджують, що індивід, який має позитивну національну ідентичність, чітко усвідомлює свою приналежність до певної національної групи з позитивним емоційним знаком забарвленості, здатний побудувати конструктивну міжетнічну взаємодію. Дії та вчинки школярів із позитивною етнічною ідентичністю, його реакції на етнічні проблеми, ґрунтуватимуться на взаємоповазі та взаєморозумінні.

У процесі вивчення поведінкового компонента національної ідентичності ми прийшли до висновку, що національна ідентичність – це не тільки схвалення та прийняття певних групових представлень, а і

готовність до подібного стилю поведінки, мислення та спільні етнічні почуття. У результаті аналізу та ґрунтуючись на наукових дослідженнях, у структурі національної ідентичності сучасного школяра ми визначаємо: *когнітивний* (усвідомленість, знання, самовизначення), *афективний* (значущість, валентність, визначеність/невизначеність) та *поведінковий* компонент (дії, вчинки та реакції).

З позицій педагогіки важливо аналізувати не лише національну ідентичність як результат, а й як процес її формування. Тому проблема формування національної ідентичності, а відтак, вивчення її структури, етапи, функції, зовнішні та внутрішні чинники тощо, мають актуальне значення для педагогічних досліджень.

Структура національної ідентичності, представлена на рисунку 1, демонструє багатокомпонентність, взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх складових національної ідентичності. Взаємозв'язок та взаємозумовленість складових елементів компонентів національної ідентичності, є підтвердженням її цілісності та завершеності. Ігнорування в процесі дослідження одного із складових компонентів національної ідентичності сучасних школярів зумовлює нецілісне подання моделі формування національної ідентичності.

Рис.1 Структура національної ідентичності сучасного підлітка.

Структура національної ідентичності сучасних школярів зазнає змін, які детерміновані змінами в навколишньому транзитивному сучасному

середовищі. Процес глобалізації, на який спрямоване все сучасне людство, як було сказано вище, стирає культурні й національні кордони.

Висновок. Отже, національна ідентичність як соціально-педагогічна категорія є інтегрованою якістю особистості, що комплексно формується на основі *когнітивного* (знання, усвідомленість, самовизначеність), *афективного* (валентність, значущість, визначеність/невизначеність) та *поведінкового* (дія, вчинки, реакція) компонентів як результат інтеріоризації соціально-культурних детермінант у ціннісні орієнтації, смисли та настанови учнівської молоді. Базисом означеного феномену є культурні, історичні, мовні, морально-етичні та духовні цінності, характерні для певного народу. Це визначає самосвідомість, належність до нації та активну громадянську позицію школяра. У дошкільному і шкільному віці закладається основа національної свідомості вихованців, любов до рідної землі, батьківщини, виховується патріотична гордість за минуле і сучасне України, любов до рідної мови, формується духовно розвинена, творча, працелюбна особистість яка ідентифікує себе як УКРАЇНЦЯ.

Література:

1. Бех, І.Д., Журба, К.О. (2017). Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Гірська школа українських Карпат*. (16).24-33
2. Висоцька, Н.О. (2003). Конструювання ідентичності в полікультурному просторі як об'єкт теоретичної рефлексії. Україна – проблеми ідентичності: людина, економіка, суспільство. Київ. Стилос. 21-31.
3. Воропаєва, Т. (2003). Національна ідентичність як теоретична і практична проблема сьогодення. In: Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: матеріали II Міжнародної конференції (Одеса, 24–26 травня 2002 р.). Київ. 125-135
4. Галіч, Т., Гудзенко, О., Савчинський, Р., Саппа, Г. (2010). Простір національних ідентичностей в Україні: траєкторії формування та відтворення. Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць (Вип. 16), 180 – 185. Харків. Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
5. Денисюк, Ж. З. (2016). Масова культура і національно-культурна ідентичність в добу глобалізації. Монографія. Київ НАКККіМ.
6. Кисельов С. (2003) Національна ідентичність українців. *Політичний менеджмент*. № 2. С. 31-40.
7. Кремень, В. Г. (2010). Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ. Т-во «Знання» України.
8. Шапаренко О. В.(2015) Національна ідентичність як чинник формування громадянського суспільства в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 20. С. 92–99
9. Браун Р. (2000) Групові процеси. Динаміка всередині та між групами Blackwell Publishers. Р 371- 384. Великобританія
10. Доіс В. (1985) Соціальні уявлення, визначення поняття // *Connexions*. політ. 45. Франція

References:

1. Beh, I.D., Zhurba, K.O. (2017). Kontsepsiia formuvannia u pidlitkiv natsionalno-kulturnoi identychnosti u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. [The concept of formation of national and cultural identity among teenagers in general educational institutions]. Mountain School of the Ukrainian Carpathians. (16).24-33 [in Ukrainian]
2. Vysotska, N.O. (2003). Konstruiuvannia identychnosti v polikulturnomu prostori yak obiekt teoretychnoi refleksii. Ukraina – problemy identychnosti: liudyna, ekonomika, suspilstvo. [Constructing identity in a multicultural space as an object of theoretical reflection. Ukraine - problems of identity: man, economy, society]. Kyiv. Stylus. 21-31. [in Ukrainian]
3. Voropayeva, T. (2003). Natsionalna identychnist yak teoretychna i praktychna problema sohodennia. [National identity as a theoretical and practical problem of today]. In: Development of democracy and democratic education in Ukraine: materials of the II International Conference (Odesa, May 24 – 26, 2002). Kyiv. 125-135 [in Ukrainian]
4. Galich, T., Gudzenko, O., Savchynskiy, R., Sappa, G. (2010). Prostir natsionalnykh identychnosti v Ukraini: traiektorii formuvannia ta vidtvorennia. [The space of national identities in Ukraine: trajectories of formation and reproduction]. Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society: collection of scientific papers] (Issue 16), 180 – 185. Kharkiv. Publishing Center of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. [in Ukrainian]
5. Denisyuk, Zh. Z. (2016). Masova kultura i natsionalno-kulturna identychnist v dobu hlobalizatsii. [Mass culture and national-cultural identity in the age of globalization]. Monograph. Kyiv NAKKKiM. [in Ukrainian]
6. Kiselyov S. (2003) Natsionalna identychnist ukraintsiv. [National identity of Ukrainians]. Political management. No. 2. P. 31-40.
7. Kremen, V. G. (2010). Filosofiia liudynotsentryzmu v osvithnomu prostori. [The philosophy of human-centeredness in the educational space]. Kyiv. Publishing house "Znannya" of Ukraine. [in Ukrainian]
8. O. V. Shaparenko (2015) Natsionalna identychnist yak chynnyk formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini. [National identity as a factor in the formation of civil society in Ukraine]. Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: History of Ukraine. Ukrainian studies: historical and philosophical sciences. Vol. 20. P. 92–99 [in Ukrainian]
9. Brown R. (2000) Group processes. Dynamics within and between groups Blackwell Publishers. P 371-384.
10. Doise W. (1985) Les representations sociales definition d'une concept // Connexions. Vol. 45.

УДК 378.015.2.005

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1228-1242](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1228-1242)

Фоміна Людмила Володимирівна кандидат філологічних наук, професор, Харківський національний медичний університет, завідувач кафедри української мови, основ психології та педагогіки, пр. Науки, 4, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-5191-3596>

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАЧА ЗВО – ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У сучасних умовах освітніх реформ кардинально змінюється статус педагогів та їх виховні функції, внаслідок чого підвищуються вимоги до їхньої професійної компетентності та навичок. Тенденції розвитку освіти та інтеграційні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві та в освіті, висувають на перший план потребу у всебічно розвинених, соціально активних педагогічних кадрах з фундаментальною науковою підготовкою, багатою внутрішньою культурою та високим рівнем педагогічної майстерності. Це знаходить своє відображення у підвищенні якості освітніх послуг, прозорості функціонування знань та методів моніторингу їх розвитку на рівні освітнього процесу та ін. Провідним чинником, визначальним якості підготовки фахівців, як медичного профілю, так і інших, є професіоналізм педагога. З наукової точки зору педагогічний професіоналізм визначається через поняття "педагогічна майстерність". Вона може розглядатися як ідеал педагогічної діяльності, який спонукає педагогів до самовдосконалення, і як стандарт, що містить оцінку ефективності педагогічної праці. Тому найважливішою педагогічною проблемою є формування педагогічної майстерності.

У статті розкрито поняття педагогічної майстерності викладача ЗВО. Розкрито структуру педагогічної майстерності, знання, навички, уміння, якими повинен володіти викладач, основні компоненти педагогічної діяльності (гностичний, проєктивний, конструктивний, організаційний, комунікативний). Процес набуття професійно-педагогічних знань є необхідною умовою розвитку майстерності педагога. Воно має величезне значення для розвитку професійних компетенцій майбутнього фахівця, формування його комунікативних та управлінських умінь і навичок, оскільки виховання гармонійної людини, становлення її педагогічної культури та творчого ставлення до дійсності – це шлях

освоєння сутнісних особливостей педагогічної майстерності розвитку здібностей до самостійного сприйняття сучасного життя всебічно розвиненої особистості.

Ключові слова: педагогічна майстерність, педагогічна діяльність, якість педагогічної діяльності, педагогічне вміння, педагогічні навички, викладач, організація вищої освіти.

Fomina Liudmila Volodymyrivna candidate of philological sciences, professor, Kharkiv National Medical University, head of the Department of Ukrainian Language, Principles of Psychology and Pedagogics, Kharkiv, 4 Nauky Ave., <https://orcid.org/0000-0001-5191-3596>

PEDAGOGICAL SKILL OF A VOCATIONAL TEACHER IS THE BASIS OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract. In the modern conditions of educational reforms, the status of teachers and their educational functions is radically changing, as a result of which the requirements for their professional competence and skills are increasing. Trends in the development of education and integration processes taking place in modern society and in education bring to the fore the need for comprehensively developed, socially active teaching staff with fundamental scientific training, rich internal culture and a high level of pedagogical skill. This is reflected in the improvement of the quality of educational services, transparency of the functioning of knowledge and methods of monitoring its development at the level of the educational process, etc. The leading factor determining the quality of training of specialists, both medical and other, is the professionalism of the teacher. From a scientific point of view, pedagogical professionalism is defined through the concept of "pedagogical skill". It can be considered as an ideal of pedagogical activity that motivates teachers to self-improvement, and as a standard containing an assessment of the effectiveness of pedagogical work. Therefore, the most important pedagogical problem is the formation of pedagogical skills.

The article reveals the concept of pedagogical mastery of a teacher of higher education. The structure of pedagogical mastery, knowledge, skills, abilities that a teacher should possess, the main components of pedagogical activity (gnostic, projective, constructive, organizational, communicative) are revealed. The process of acquiring professional and pedagogical knowledge is a necessary condition for the development of a teacher's skill. It is of great importance for the development of the professional competences of the future specialist, the formation of his communicative and managerial abilities and

skills, since the education of a harmonious person, the formation of his pedagogical culture and creative attitude to reality is a way of mastering the essential features of pedagogical mastery, the development of abilities for independent perception of modern life comprehensively developed personality.

Keywords: pedagogical skill, pedagogical activity, quality of pedagogical activity, pedagogical skill, pedagogical skills, teacher, organization of higher education.

Постановка проблеми. Орієнтація модернізації системи освіти в країні на значне вдосконалення професійної освіти та підготовки майбутніх спеціалістів, підвищення якості підготовки педагогічних кадрів вважається одним із найважливіших національних пріоритетів. У цьому контексті нова парадигма освіти висувається на перший план особистісно-орієнтований підхід до підготовки майбутнього вчителя, суть якого полягає в орієнтації на особистість вчителя, формування його професійної компетентності шляхом реалізації власної системи цінностей у професійній діяльності. Взаємодія галузі праці та галузі професійної освіти відкриває можливості розвитку професійної компетентності викладачів ЗВО, як головних носіїв інновацій, здатних сприймати нововведення, зробити їх основним механізмом в освітньому процесі. Настав час підготовки педагога-інноватора, який має методологічні та багатоаспектні екологічні знання та вміння, готовий працювати у ЗВО інноваційного типу. Успішне формування «інноваційної людини» передбачає підготовку глобально конкурентоспроможних викладачів, дослідників та управлінців. Володіння високою бінарною підготовленістю, що включає знання основ науки, що викладається, і знання педагогіки та психології вищої школи, готовність до створення, освоєння та використання нововведень, служить гарантом ефективної професійної метадіяльності, пов'язаної з управлінням інноваційно-освітньою діяльністю студентів ЗВО.

Вивчення стану підготовки фахівців для галузі охорони здоров'я у більшості вишів переконує експертів у необхідності його поліпшення, вдосконалення [1]. Вчені шукають нові шляхи організації навчального процесу у ЗВО. Фахівці приходять, на наш погляд, висновку, що вдосконалення системи медичної освіти лежить у галузі гуманітаризації та педагогізації всієї системи професійної підготовки фахівців для медичного сектору економіки України, отже, постає питання про вдосконалення педагогічної компетентності викладачів у системі медичного освітнього кластера. Специфіка професійної, у тому числі й вищої медичної, освіти така, що на посаду викладача дисциплін медичної

спрямованості призначаються особи, які не мають спеціальної педагогічної підготовки, тим більше що прогнозована модель викладача ХХІ століття передбачає, перш за все, професійну, компетентну, творчо розвинуту особистість, у якій превалюють духовно-моральні та ділові якості [2].

Актуальність теми дослідження визначається загальною тенденцією вищої освіти, пов'язаної з підвищенням якості освіти через її гуманізацію та педагогізацію, через озброєння педагогів медичних спеціальностей педагогічними знаннями, формування їх педагогічної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка конкурентоспроможного та затребуваного на ринку праці фахівця вимагає великої педагогічної майстерності. Класики зарубіжної та вітчизняної педагогіки вважали проблему формування педагогічної майстерності однією з найважливіших у навчанні майбутніх викладачів. Одним із перших в історії педагогіки сформулював низку вимог до вчителя та вихователя був Марк Фабій Квінтіліан - найбільший представник педагогічної думки Стародавнього Риму. Він стверджував, що навчання має бути радісним, а його успіх багато в чому залежить від взаємної поваги, довіри та любові між учителем та учнем [3]. Майстерність педагога полягає у вмінні правильно виховувати та навчати дітей з урахуванням їх індивідуальних особливостей.

Вимоги, яким має відповідати педагог, висвітлено у працях Яна Амоса Коменського [4], Джона Локка [5], Йоганна Генріха Песталоцці [6], Фрідріха Адольфа Дістервега [7] та ін. Останнім часом професійна компетентність педагогів перебуває у центрі уваги багатьох зарубіжних дослідників: Bauer K.-O., Kopka A., Brindt S., Katane I, Koballa T., Jr., L. Bradbury, C.M. Deaton, Wong K. H. Так, К.-О. Байер, А. Копка, С. Бріндт вважають визначальним «комплекс знань, дій та етики» [8, с. 29]. У процесі професійної діяльності відбувається становлення вчителя через освіту, досвід та рефлексію своєї професійної компетентності. К. Гупта до змісту педагогічної компетентності відносить «знання, навички, погляди, цінності, мотиви та переконання, необхідні для того, щоб бути успішним у своїй професії» [9, с. 67].

У вітчизняній педагогічній науці найґрунтовніші дослідження находимо у працях академіка НАПН України І.А. Зязюна, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривоноса. Основні положення розкриті у праці «Педагогічна майстерність» [10], у роботі Кайдалової Л.Г., Щокіної Н.Б., Вахрушевої Т.Ю. «Педагогічна майстерність викладача» [11]. Зязюн І.А. визначив майстерність вчителя «як найвищий рівень педагогічної діяльності, як прояв творчої активності особистості педагога. Педагогічна майстерність – це комплекс особливостей викладача, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на основі рефлексії» [12].

Формулювання цілей статті: метою є вивчення сутності педагогічної майстерності, її структури, ефективності; дослідження головного показника педагогічної майстерності - педагогічної компетентності, що є інтеграцією досвіду, теоретичних знань, практичних умінь і важливих для педагога особових якостей.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційного суспільства породжує нові вимоги до характеру та якості професійної діяльності фахівців вищої кваліфікації, в тому числі медичного профілю. В Булонській Декларації – спільна декларація міністрів освіти Європи від 19 червня 1999 року (Болонський навчальний процес реалізують в Україні з 2005 року), в Законі України «Про освіту», в Законі України «Про вищу освіту» [13] в Постанові Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 800 «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» та інших нормативно-правових актах відзначено суттєве зростання значимості особистості в житті суспільства, наявність багатоваріантних рішень у всіх сферах діяльності, що вимагають прогностичної оцінки їх наслідків, потреба суспільства у розвитку у фахівців здібностей до активного, гуманістично орієнтованого мислення, формування у них інноваційного перетворюючого інтелекту.

Ключова роль у реалізації нововведень згідно з Болонськими угодами, запровадження компетентнісного підходу до професійної підготовки студентів належить викладачам ЗВО. За основні сторони праці викладача приймаються педагогічна діяльність, педагогічне спілкування та особистість педагога. Складність підготовки викладачів вищої професійної школи полягає в тому, що вони повинні бути фахівцями в різних галузях: знати основи науки, що викладається, знати педагогіку і психологію вищої школи. До основних напрямків та функцій професійно-педагогічної діяльності відносять розвиток, навчання та виховання студентів. Володіння високою бінарною підготовленістю служить гарантом успішної професійної мета-діяльності – діяльності, пов'язаної з управлінням освітньою діяльністю студентів медичного вишу [14]. Задоволення освітніх потреб майбутніх спеціалістів у сфері охорони здоров'я вимагає від викладачів вишів підвищення рівня професійної компетентності та індивідуальної мобільності.

У сучасній інтерпретації педагог вищої школи - це, безумовно, вчений-дослідник, який ретельно осягає особливості різноманітної педагогічної діяльності. Новими вимогами до сучасного педагога є:

- володіння сучасними технологіями, що визначають нові параметри вищої (бакалаврат, магістратура) та професійної школи XXI ст.;
- пріоритет антропоцентричного та культурологічного підходів до процесу навчання та виховання молоді, орієнтованого на розвиток компетентної творчої особистості;

- здатність враховувати в освітньому процесі вікові індивідуальні та особистісні особливості молоді, що навчається, у тому числі і з обмеженими можливостями здоров'я (інвалідів);

- вміння застосовувати різноманітні (у тому числі і здоров'язберігаючі) технології;

- здатність організовувати психологічно комфортне освітнє середовище;

- вміння формувати імідж педагога-майстра.

Якість навчання по країнах світу щорічно оцінюється командою US News з проведенням глобального опитування близько 17 000 чоловік. На підставі відповідей респондентів щодо розвитку системи державної підтримки, умов вступу до ЗВО і якостей викладання збираються і аналізуються дані, формується рейтинг держав. Використовувані організацією методології були розроблені глобальною компанією WPP, у зв'язку з чим можна говорити про об'єктивність оцінки [15]. Нижче представлений рейтинг кращих країн за якістю освіти (табл. 1).

Таблиця 1.

ТОП-10 країн по рівню освіти (2024)

Рейтинг	Країна	Індекс рівня (якості) освіти	Індекс можливостей освіти
1	Великобританія	78,2	69,79
2	Сполучені Штати Америки	72	68,74
3	Австралія	70,5	67,52
4	Нідерланди	70,3	67,21
5	Швеція	70,1	66,96
6	Франція	69,9	66,3
7	Данія	69,8	62,54
8	Канада	69,8	61,01
9	Німеччина	69,5	60,64
10	Швейцарія	68,3	60,12

Джерело: *Best Countries for Education*.

URL.: <https://immigrantinvest.com/blog/ranking-best-countries-education-quality-en/>

Розглянемо особливості сфери навчання в державах з найкращою освітою в світі: Великобританія. Держава посідає перше місце в рейтингу країн по рівню освіти. У Великобританії налічується 130 ЗВО. Британські університети регулярно займають перші місця в загальних рейтингах кращих вищих учбових закладів по країнах світу. Громадяни Великобританії можуть претендувати на гранти і стипендії, програми по яких окремі ЗВО запускають індивідуально[15].

США. Ця домінуюча в світі по економічному розвитку держава із зразковою системою як у початковій освіті, так і у вищій. Установи одержують високе фінансування, випускають кваліфікованих фахівців, які стають цінними кадрами, а у викладацькому і науковому складі - велика кількість Нобелівських лауреатів. У другій країні по рівню освіти близько 4000 ЗВО, 200 з яких регулярно входять в рейтинги кращих [15].

Австралія. Австралійське суспільство свідоме і освічене, націлене на розвиток. У країні всього 43 ЗВО, найбільш відомі з яких - Мельбурнський університет, Університет Сіднея, дипломи яких котируються майже у всьому світі. У Австралії ефективна система освіти, що відрізняється великою кількістю програм, гнучкістю в підході до викладання і оцінювання, акцентом на практичній складовій. Для студентів доступні державні гранти, університетські стипендії і фінансування від приватних організацій, на які також можуть претендувати мігранти [15].

Кількість громадян з вищою освітою в країні - спірний показник, який може свідчити про різні тенденції, залежно від загального економічного розвитку держави. З одного боку, велике число освічених жителів - позитивне явище, яке свідчить про прагнення молодого покоління до розвитку, побудові кар'єри і наявності умов для цього. Рівень освіти в країнах, що розвиваються, як правило, недостатньо високий, не дивлячись на те що кількість жителів з дипломами ЗВО може бути велике [16]. По наочній таблиці 2 можна оцінити дані тенденції, де висвітлені показники кількості освічених громадян з якістю викладання в країні (залежно від загального економічного розвитку держави).

Таблиця 2.

Країни, де більше всього громадян з вищою освітою

Держава	Відсоток населення з вищою освітою
Південна Корея	69,23
Канада	66,36
Японія	64,81
Люксембург	63,12
Ірландія	62,88
Литва	57,48
Великобританія	57,47
Нідерланди	55,60
Норвегія	55,03

Джерело: *Ranking of countries by level and quality of education.*

URL: https://international.business/world/luchshie-strany-po-obrazovaniiu/#pop-up_timing_effect

У рамках професійної освіти педагогічна майстерність має на увазі наявність у викладача певних якостей, властивих кожній чи майже кожній творчій особистості [17]:

- професійних: поглиблені знання у вибраній науковій сфері, у контексті здобутої спеціальності (методика навчання, педагогічна психологія, дидактика вищої школи тощо), здатність виокремлювати проблему та розглядати її як частину більш масштабної проблеми з урахуванням доступного фактичного матеріалу;

- спеціальних: здатність формулювати педагогічні цілі та завдання відповідної діяльності, стимулювати інтерес учнів до своєї дисципліни, досягати успіху при виконанні як навчальних, так і виховних обов'язків; поінформованість про психологічні особливості вікових груп (рання юність і старше), способи контролю та специфіку спілкування; здатність відобразити суть проблеми через конкретні завдання пізнавального характеру; звернення до прийомів перенесення та аналогії; поєднання відомих компонентів для отримання нової якості; сумнів у рішенні, яке здається очевидним, пошук нетривіальних варіантів та ін.

- моральних: порядність, вірність принципам, скромність, добродушність, працьовитість, впевненість у собі, товариськість, критичність (у тому числі до самого себе), дисциплінованість, завзятість, сумлінність, шляхетність;

- мотиваційних: громадська активність, ініціативність.

Педагогічне майстерність складається з урахуванням накопиченого досвіду, аналізу засобів навчання й виховання крізь призму творчості і репрезентується у використанні комплексу дієвих способів усунення професійних труднощів, у якісному вирішенні відповідних завдань, у спілці наукового і художнього світогляду, у здатності до конструктивного спілкування з дотриманням правил педагогічного такту, у внутрішній мотивованості. Моральні та мотиваційні властивості педагога тісно взаємопов'язані та збагачують його професійні та спеціальні властивості. У наші дні педагог вищої школи немає права обмежуватися передачею студентам необхідної інформації; він повинен володіти навичками та вміннями, що асоціюються з представниками різних професій (педагогічними, психологічними, психотерапевтичними). Це значною мірою визначає ефективність викладання.

Педагогічна майстерність - це мистецтво навчання і виховання, доступне кожному викладачеві і майстру виробничого навчання, але потребує постійного вдосконалення. І.А. Зязюн виділяє три етапи формування педагогічної майстерності [12]: 1. формування ідеалу професійної діяльності; 2. оволодіння педагогічною технікою (вміння у процесі навчально-виховної роботи керувати собою, учнями, співпрацювати); 3. професійне самовиховання, саморозвиток.

Сутність педагогічної майстерності (табл. 3) полягає у якості особистості самого педагога, який, здійснюючи цю роботу, забезпечує її успішність.

Таблиця 3.

Складові компоненти педагогічної майстерності

Сутність педагогічної майстерності	Компоненти педагогічної майстерності
Педагогічна майстерність - це професійне вміння оптимізувати всі види навчально-виховної діяльності, спрямованої на всебічний розвиток та вдосконалення особистості, формування її світогляду та здібностей	Професійна компетентність педагога
	Педагогічні вміння та здібності
	Педагогічна культура
	Мовна культура викладача
	Педагогічне взаємодія, вміння керувати собою
	Педагогічне спілкування та етика
	Психолого-педагогічні знання

Джерело: Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.

В реальній педагогічній діяльності ці компоненти майстерності тісно пов'язані, переплітаються та взаємно посилюють один одного. Зміст елементів професійно-педагогічного характеру у педагога-майстра повинен складатися із: 1) системи професійно-педагогічних знань; 2) системи професійно-педагогічних навичок та умінь; 3) досвіду творчої педагогічної діяльності; 4) сформованих особистісних професійно значущих якостей педагога.

У систему педагогічної майстерності, на думку ряду дослідників [18], входять чотири основні компоненти, це: професійна спрямованість особистості педагога; професійні знання; педагогічні здібності; педагогічна техніка.

У професійній спрямованості особистості виявляється позитивне ставлення до професії, бажання до вдосконалення. Професійна спрямованість, будучи сформованою, стала властивістю особистості, впливає на рівень поточних мотивів, підвищує ефективність діяльності. Вирізняють чотири стадії розвитку професійної спрямованості: 1) виявлення інтересу до професії як відображення потреби її набуття; 2) формування сталого інтересу до професійної діяльності; 3) формування цілеспрямованості у оволодінні основами педагогічної майстерності; 4) становлення комплексу аспектів, професійно значимих для вчительської праці.

Професійні знання становлять основу педагогічної майстерності, тобто «знання свого предмета; знання психолого-педагогічних дисциплін; знання методики навчання та виховання знання переваг та недоліків своєї особистості та діяльності...» [19], а також уміння синтезувати досліджувані науки та вирішувати педагогічні завдання, аналізувати педагогічні ситуації.

Педагогічні здібності - це сукупність особистісних властивостей людини, що відповідають вимогам педагогічної діяльності і забезпечують легке оволодіння цією діяльністю для досягнення високих результатів.

Четвертим елементом педагогічної майстерності є педагогічна техніка. Викладач – майстер характеризується вільним володінням професійною технологією, творчим підходом до справи та досягає високих результатів у навчанні та вихованні. Деякі вчені уточнюють наведене визначення, відносячи до типових рис майстерності педагогічної праці правильний аналіз педагогічної ситуації та вибір оптимального педагогічного рішення, творчий стиль діяльності, повагу до особистості студента. Структура «педагогічної техніки» представлена такими групами компонентів: вміння керувати собою; вміння керувати іншими; вміти співпрацювати [5,7].

Виділяють такі основні ознаки педагогічної майстерності: здатність розповісти про складні проблеми в яскравій, популярній формі; здатність «закохати» у свій предмет кожного, навіть найбайдужішого студента, стимулювати учнів до активного пошуку нової інформації із застосуванням творчих зусиль; здатність до спостереження за життям своїх підопічних, аналізу причин їх вчинків та умов, що сприяли формуванню даних причин; вміння співвідносити психолого-педагогічну інформацію теоретичного та практичного характеру, кращі сторони інноваційного педагогічного досвіду з певними факторами, що сприяють створенню ефективного та комфортного освітнього середовища, та з власним стилем викладання [7].

Педагогічне майстерність працівника ЗВО сприймається як досить стабільна сукупність теоретично аргументованих і перевірених практично педагогічних дій, сприяють продуктивним відносинам між педагогом і студентами. Запропонована дефініція та компонентна структура педагогічної діяльності дозволяють виділити ряд складових професійної майстерності викладача сучасного вишу:

1) глибокі знання та високий культурний рівень (обізнаність загальнонаукового характеру та начитаність у рамках спеціальності; розуміння того, як мислить і які почуття відчуває студент як суб'єкт освітнього процесу, як формується його особистість залежно від вікових, гендерних, середовищних, національних та інших факторів;

2) прикладні компетенції, що базуються на здатності бачити внутрішні зв'язки, що існують між окремими явищами, процесами та поняттями; навички та вміння, що корелюють із роллю викладача в контексті вищої освіти в цілому та в межах даного предмета;

3) особистісні властивості, що мають професійне значення (хороше ставлення до учнів та прагнення їм допомагати, комунікабельність і здатність передавати свій досвід іншим, високий рівень розумової активності, незалежний пошук нових знань, розвинена мовна та комунікативна культура). Слід зазначити, що педагог може стати майстром своєї справи

лише у разі використання всіх доступних йому компетенцій, систематизації ЗУН (знань, умінь, навичок), а також приведення їх у відповідність до індивідуального творчого потенціалу викладача. Крім того, працівник повинен інтегрувати та синтезувати морально-етичний досвід, сприймати себе як учасника педагогічної діяльності на розумовому та емоційному рівнях, об'єднувати у собі різні якості та погляди, що сприяють оптимізації виконуваних дій.

Показником педагогічної майстерності є педагогічна компетентність, що є інтеграцією досвіду, теоретичних знань, практичних умінь та важливих для педагога особових якостей [20]. Поняття «педагогічна компетентність» характеризується наявністю знань досягнення успіху, розумінням його наслідків для практики, сукупністю оперативних умінь, володінням алгоритмами вирішення професійних завдань, вмінням творчо діяти. Іноді педагогічна компетентність ототожнюється з професіоналізмом вчителя, який відбиває фізіологічні, психічні та особистісні зміни, які відбуваються у навчальній діяльності. Дане поняття синтезує когнітивний, наочно-практичний та особистісний досвід, тобто є складною сутністю, що містить сукупність знань, умінь, характеристик та особистісних якостей і забезпечує варіативність, оптимальність та ефективність побудови освітнього процесу. Педагогічну компетентність слід розглядати не тільки як результат навчання, а й як результат саморозвитку особистості, синтезу її особистого досвіду. Аналіз вищенаведених висловлювань доводить, що педагогічна компетентність - це система наукових знань, інтелектуальних і практичних умінь, особистісних якостей та сутностей, яка за достатньої мотивації та високого рівня професіоналізму, психічних процесів забезпечує самореалізацію, самозбереження та самоідентифікацію в професії вчителя. Отже, професійна компетентність викладача - це, передусім, багаторівнева структура особистості. Педагогічна майстерність свідчить про своєрідність та унікальність особистого внеску педагога у розвиток освіти. Якщо компетентність є нормативною характеристикою фахівця, то поняття педагогічної майстерності визначається рівнем цілісності та особистісної самореалізації у педагогічній професії. Завдяки педагогічній майстерності вчителі усвідомлюють механізми успішності своєї роботи, а також себе як специфічний «інструмент» роботи з людьми.

При розробці своєї професійної концепції педагогу доцільно враховувати показники ефективності навчальної діяльності. Показниками ефективності навчальної діяльності є:

- діагностична майстерність педагога: його вміння поставити діагноз якості знань, умінь та навичок, визначити рівень навчання дітей;

- організаторські дані педагога; організація пізнавальної діяльності тих, хто навчається таким чином, коли навчальний матеріал стає предметом їх активних дій;

- вибір методів та засобів навчання таким чином, щоб зміст навчального матеріалу максимально та повно враховував здатність дітей до його засвоєння та застосування;

- виховна ефективність навчальних занять: ефективне використання змісту, організації засобів і методів навчання для керування психічним розвитком дітей, для виховання у них пізнавальної самостійності, відповідальності, вимогливості до себе та інших;

- створення орієнтовної основи пізнання, при якій кожен учень знає, що і як вивчати, що і де шукати, яку інформацію отримувати, застосовувати, використовувати, за якими показниками;

- морально-психологічна атмосфера на занятті, стиль та тон відносин педагога зі студентами та учнів між собою;

- активна позиція учнів на занятті, самостійність, активність, ставлення до педагога; вміння, здатність правильно судити про якість засвоєння вивчаемого матеріалу (самоаналіз, самооцінка);

- засвоєння провідних ідей науки, термінології, понятійного апарату.

Таким чином, педагог може стати професіоналом, якщо він має комплекс здібностей та компетенцій, що бере на себе відповідальність за результати своєї роботи. У практиці саме у володінні педагогічною технікою виражається майстерність та професіоналізм педагога.

Висновки. Складність і різноманіття завдань формування особистості, що відповідає сучасному суспільству, роблять проблеми педагогічної майстерності, особливо актуальними для сучасної теорії та практики виховання. Професійна компетентність педагогів впливає розвиток сучасного суспільства, оскільки вона здатна гарантувати оптимальне вирішення конфліктів поколінь, і навіть сприяти адаптації молоді до нових соціальних умов. Інноваційні технології допомагають гуманізувати навчання. Саме використання інноваційних методів та прийомів навчання створює умови для постійного пошуку, самоосвіти вчителя. Воно включає такі педагогічні умови: необхідність інноваційного пошуку; способи та методи інноваційного підходу; використання інноваційних методів та форм організації освіти; закріплення передового досвіду інноваційних методів та прийомів. Ґрунтуючись на інноваційній діяльності, не виключаємо важливість інших компонентів педагогічної майстерності. Високий рівень педагогічної майстерності визначає успішність професійної діяльності, дозволяє педагогам реалізувати свій особистісний потенціал у творчості, а також отримувати задоволення від професійної діяльності.

Безперервне зростання професійної майстерності педагогів в умовах сучасних освітніх реформ має бути спрямоване, з одного боку, на підвищення професійної компетентності педагогів, системне вдосконалення виконання ними своєї професійної діяльності з метою підвищення ефективності та якості освітнього процесу за рахунок впровадження нових освітніх технологій, розвитку мотивації до свідомої діяльності, професійного та особистісного зростання. З іншого боку, розвиток та удосконалення професійної діяльності сприяє розвитку педагогічної майстерності як показника вищої кваліфікації педагогів.

Література:

1. Підборський Ю. Г. Особливості формування педагогічної майстерності викладача закладу вищої освіти. 2021. URI: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35309>
2. Махиня Т. А. Особливості самоосвіти викладачів ВНЗ в умовах інформатизації навчального процесу. Теорія та методика управління освітою. Випуск 1 (10). 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2013_10_21
3. Marcus Fabius Quintilianus Institutionis oratoriae libri duodecim. Deutsche Nationalbibliothek. Record #118597396
4. Jan Amos Comenius Bibliography. URL: <https://web.archive.org/web/20110615200912/http://www.history.ox.ac.uk/cofk/reference/jan-amos-comenius>
5. Boeker R. Locke on Persons and Personal Identity. Oxford, 2021. 303 с.
6. Silber K. Johann Heinrich Pestalozzi. Encyclopædia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/Johann-Heinrich-Pestalozzi>
7. Adolf Diesterweg. Proleksis enciklopedija, Opća i nacionalna enciklopedija. 2009. URL: <https://proleksis.lzmk.hr/17658>
8. Bauer K.O., Kopka A., Brindt S. (2006). Pedagogische Professional und Lehrerarbeit. Weinheim und Mbnchen.
9. Gupta Kavita (1999). A practical guide for need assessment. San Francisco: John Wiley & Sons. Inc.
10. Зязюн І.А., Крамущенко Л.В., Кривоніс І.Ф. Педагогічна майстерність: підручник для вищих навч. закл. К.: Вища школа, 1997. С. 35, 79 – 80.
11. Кайдалова Л.Г., Щокіна Н.Б., Вахрушева Т.Ю. Педагогічна майстерність викладача. Харків: НФаУ. 2009. 150 с.
12. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
13. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
14. Rozhnova, T., Sholokh, O., Kapinus, O., Makhynia, T., & Prykhodkina, N. (2024). Cognition of psychological and pedagogical education in higher educational establishments: quality and requirements. *Revista Eduweb*, 18(1), 164-179. doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2024.18.01.12
15. Best Countries for Education. URL: <https://immigrantinvest.com/blog/ranking-best-/>
16. Ranking of countries by level and quality of education. URL: https://international.business/world/luchshie-strany-po-obrazovaniyu/#pop-up_timing_effect

17. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти»: URL:<http://surl.li/piql>

18. Яблонська Т., Бассараб З. Педагогічна майстерність вчителя очима сучасного здобувача. *Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти*. 2023. №1(3), С. 441-448. <https://doi.org/10.18372/2786-5495.1.1780>

19. Брюховецька О.В. Педагогічна майстерність викладача вищої школи: Навч.-метод. комплекс. К. : АПН України, Ун-т менедж. Освіти, 2009. 56 с.

20. Холковська І. Л., Волошина О. В., Губіна С. І. Основи педагогічної майстерності: практикум. Вінниця: «Твори», 2019. 240 с.

References:

1. Pidborskyi, YU. H. (2021). *Osoblyvosti formuvannya pedahohichnoyi maysternosti vykladacha zakladu vyshchoyi osvity* [Peculiarities of the formation of pedagogical mastery of a teacher of a higher education institution]. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/35309> [in Ukrainian].

2. Makhynya, T. A. (2013). *Osoblyvosti samoosvity vykladachiv VNZ v umovakh informatyzatsiyi navchalnoho protsesu* [Peculiarities of self-education of university teachers in the conditions of informatization of the educational process]. *Teoriya ta metodyka upravlinnya osvitoyu. Vypusk 1 (10)* [Theory and methodology of education management. Issue 1 (10)]. 2013. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ttmuo_2013_10_21 [in Ukrainian].

3. Marcus Fabius Quintilianus *Institutionis oratoriae libri duodecim*. Deutsche National bibliothek. Record #118597396. [in English].

4. Jan Amos Comenius Bibliography. URL:<https://web.archive.org/web/20110615200912/http://www.history.ox.ac.uk/cofk/reference/jan-amos-comenius>. [in English].

5. Boeker, R. (2021). *Locke on Persons and Personal Identity*. Oxford, 2021. 303 с. [in English].

6. Silber, K. Johann Heinrich Pestalozzi. *Encyclopædia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Johann-Heinrich-Pestalozzi>. [in English].

7. Adolf Diesterweg. *Proleksis enciklopedija, Opća i nacionalna enciklopedija*. 2009. Retrieved from <https://proleksis.lzmk.hr/17658>. [in English].

8. Bauer, K.-O., Kopka, A. & Brindt, S. (2006). *Pedagogische Professional und Lehrerarbeit*. Weinheim und Mbnchen. [in English].

9. Gupta Kavita (1999). *A practical guide for need assessment*. San Francisco: John Wiley & Sons. Inc. [in English].

10. Zyazyun, I.A., Kramushchenko, L.V. & Kryvonis, I.F. (1997). *Pedahohichna maysternist: pidruchnyk dlya vyshchych navch. zakl.* [Pedagogical skill: a textbook for higher education. closing]. K.: *Vyshcha shkola* [K.: Higher School], 1997. s. 35, 79-80. [in Ukrainian].

11. Kaydalova, L.H., Shchokina, N.B. & Vakhrusheva, T.YU. (2009). *Pedahohichna maysternist vykladacha* [Pedagogical skill of the teacher]. Kharkiv: NFaU. 150 s. [in Ukrainian].

12. Zyazyun I.A. *Filosofiya pedahohichnoyi diyi: monohrafiya* [Philosophy of pedagogical action: monograph.]. Cherkasy: Vyd. vid. CHNU imeni Bohdana Khmelnytskoho [Ed. from. Bohdan Khmelnytsky National University], 2008. 608 s. [in Ukrainian].

13. *Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 01.07.2014 № 1556-VII* [On higher education: Law of Ukraine dated July 1, 2014 No. 1556-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

14. Rozhnova, T., Sholokh, O., Kapinus, O., Makhynia, T., & Prykhodkina, N. (2024). Cognition of psychological and pedagogical education in higher educational establishments: quality and requirements. *Revista Eduweb*, 18(1), 164-179. doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2024.18.01.12 [in English].

15. Best Countries for Education. Retrieved from: <https://immigrantinvest.com/blog/ranking-best/> .[in English].
16. Ranking of countries by level and quality of education. Retrieved from https://international.business/world/luchshie-strany-po-obrazovaniyu/#pop-up_timing_effect .[in English].
17. Profesiynyy standart na hrupu profesiy «Vykladachi zakladiv vyshchoyi osvity» [Professional standard for the group of professions "Teachers of higher education institutions"]. URL: <http://surl.li/piql> .[in Ukrainian].
18. Yablonska, T. & Bassarab, Z. (2023). Pedahohichna maysternist vchytelya ochyma suchasnoho zdobuvacha [Pedagogical mastery of a teacher through the eyes of a modern student]. *Dystantsiyna osvita v Ukrayini: innovatsiyni, normatyvno-pravovi, pedahohichni aspekty* [Distance education in Ukraine: innovative, regulatory and pedagogical aspects], №1(3), S. 441-448. <https://doi.org/10.18372/2786-5495.1.1780> [in Ukrainian].
19. Bryukhovetska, O.V. (2009). *Pedahohichna maysternist vykladacha vyshchoyi shkoly: Navch.-metod. kompleks* [Pedagogical skill of a teacher of a higher school: Teaching method. complex]. K. : APN Ukrayiny, Un-t menedzh. Osviti. 56 s. [in Ukrainian].
20. Kholkovska, I. L., Voloshyna, O. V. & Hubina, S. I. (2019). *Osnovy pedahohichnoyi maysternosti: praktykum* [Fundamentals of pedagogical mastery: workshop]. Vinnytsya: «Tvory» [Vinnytsia: "Works"]. 240 s.[in Ukrainian].

УДК 378.05:377:7(510)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1243-1257](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1243-1257)

Хань Цзяє аспірантка 2-го року навчання ОНП 011 Освітні, педагогічні науки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0003-0964-9631>

ОГЛЯД ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СВІТОГЛЯДУ У СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ КОЛЕДЖІВ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. У статті здійснено аналіз змісту формування ціннісного світогляду студентів у мистецьких коледжах КНР. Проаналізовано нормативні вимоги до здійснення освітнього процесу з точки зору формування ціннісного світогляду студентів у мистецьких коледжах КНР через низку документів, а саме: закони: Конституцію Китайської Народної Республіки, Закон КНР про освіту, Закон КНР про професійну освіту; стратегічно-концептуальні папери: Національну стратегію розвитку освіти в Китаї «Модернізації китайської освіти до 2035 р.», Декларацію культурної політики, Національний стандарт для спеціалізованої освіти мистецтва; плани: План розвитку мистецької освіти, План розвитку культурної індустрії, Кілька основних питань у побудові «великих ідеологічно-політичних курсів»; звіти: Звіт про фінансування мистецької освіти, Звіт про розвиток мистецької освіти в Китаї 2021, аналітичні документи: Дослідження збереження культурної ідентичності, Аналіз політики мистецької освіти в китайських університетах. Доведено, що інтегрування навчальних дисциплін чи предметів, зокрема літератури, історії, економіки, математики, біології та мистецтва, забезпечує потужне дослідження, через яке можна інтерпретувати світ. Досліджено, що в КНР освіта є важливим інструментом формування державної ідеології, і цей вплив особливо відчутний у мистецьких коледжах, де студентам прищеплюють любов до китайського мистецтва та культури. Підтверджено, що державна ідеологія, заснована на принципах соціалізму з китайськими особливостями, пронизує всі аспекти освітнього процесу, від програмного забезпечення до методик викладання. Означено значущу роль «Великого ідеологічно-політичного курсу» для впровадження елементів реального життя суспільства, зміцнення внутрішнього змісту (якості) життя соціуму через ідеологічні і політичні уроки, розширенні освітніх ресурсів, освітніх

сфер, підходів і методик ідеологічно-політичних занять. Підсумовано, що університети й кафедри вживали різноманітних заходів для всебічного сприяння побудові «ідеологічних і політичних курсів» та досягли значного прогресу у створенні ресурсних платформ, розширенні шаблонів роботи, побудові систем роботи викладачів, діяльності організацій та керівництва тощо

Ключові слова: законодавчо-нормативні засади, ціннісний світогляд, студенти, коледжі мистецтв, освітньо-виховний процес.

Han Jiaye graduate student of the 2nd year of study of the programme 011 Education, Pedagogical Sciences of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15 Heroiv Oborony, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0003-0964-9631>

REVIEW OF THE LEGISLATIVE AND REGULATORY FRAMEWORK FOR THE FORMATION OF A VALUE-BASED WORLDVIEW AMONG STUDENTS OF ART COLLEGES IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Abstract. The article analyses the content of the formation of students' value worldview in art colleges of the People's Republic of China. The author analyses the normative requirements for the educational process in terms of forming the value worldview of students in art colleges in China through a number of documents, namely: laws: The Constitution of the People's Republic of China, the Law of the People's Republic of China on Education, the Law of the People's Republic of China on Vocational Education; strategic and conceptual papers: The National Strategy for the Development of Education in China "Modernising Chinese Education by 2035", the Declaration of Cultural Policy, the National Standard for Specialised Arts Education; plans: Plan for the Development of Art Education, Plan for the Development of the Cultural Industry, Several Major Issues in the Construction of "Major Ideological and Political Courses"; reports: Report on Financing Art Education, Report on the Development of Art Education in China 2021, policy papers: Study on the Preservation of Cultural Identity, Analysis of Art Education Policy in Chinese Universities. It is proved that the integration of academic disciplines or subjects, including literature, history, economics, mathematics, biology, and art, provides a powerful study through which to interpret the world. It is shown that in China, education is an important tool for shaping state ideology, and this influence is particularly evident in art colleges, where students are taught to love Chinese art and culture. The author confirms that the state ideology based on the principles of socialism with Chinese characteristics permeates all aspects of the

educational process, from software to teaching methods. The author outlines the significant role of the "Great Ideological and Political Course" in introducing elements of real life in society, strengthening the internal content (quality) of society through ideological and political lessons, expanding educational resources, educational areas, approaches and methods of ideological and political classes. It is concluded that universities and departments have taken various measures to comprehensively promote the construction of "ideological and political courses" and have made significant progress in creating resource platforms, expanding work templates, building systems for teachers, organisations and management, etc.

Keywords: legislative and regulatory framework, value worldview, students, colleges of arts, educational process.

Постановка проблеми. Формування ціннісного світогляду у студентів коледжів є важливою психолого-педагогічною проблемою, що справляє безпосередній вплив на їхнє подальше життя й професійну діяльність. Ціннісні орієнтації відіграють ключову роль у визначенні пріоритетів, мотивів і поведінки молоді, формуючи їхні морально-етичні засади. Однак у сучасному суспільстві, де постійно змінюються соціальні й економічні умови, процес формування ціннісного світогляду стає дедалі складнішим та потребує нових підходів у педагогічній діяльності.

Ціннісний світогляд студентів є одним із найважливіших аспектів їхнього особистісного розвитку, що визначає ставлення до світу, вибір життєвих пріоритетів і поведінкових моделей. Для здобувачів освіти коледжів мистецтв цей світогляд має особливе значення, оскільки вони не лише формують власну ідентичність, але й відображають цінності суспільства через свої художні твори. Зміст і структура ціннісного світогляду цієї категорії студентів визначаються загальноосвітніми процесами, специфікою мистецької освіти, що стимулює розвиток творчої особистості та її естетичних і моральних переконань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою формування ціннісного світогляду студентів у мистецьких коледжах Китайська Народна Республіка (КНР) за останні десятиліття прийняла низку документів, що представляють ключові законодавчі й нормативно-правові акти та регулюють означений процес. Вони включають конституційні положення, закони про освіту і професійну освіту, а також державні стандарти і внутрішні кодекси закладів освіти.

Так, зміст і нормативні вимоги до провадження освітнього процесу з точки зору формування ціннісного світогляду студентів у мистецьких коледжах КНР представлені в низці документів, а саме: в законах: Конституції Китайської Народної Республіки [2], Законі КНР про освіту [3],

Законі КНР про професійну освіту [4]; стратегічно-концептуальних паперах: Національній стратегії розвитку освіти в Китаї «Модернізації китайської освіти до 2035 р.» [9], Декларації культурної політики [12], Національному стандарті для спеціалізованої освіти мистецтв [8]; планах: Плані розвитку мистецької освіти [15], Плані розвитку культурної індустрії [11], Кілька основних питань у побудові «великих ідейно-політичних курсів» [1]; звітах: Звіті про фінансування мистецької освіти [18], Звіті про розвиток мистецької освіти в Китаї 2021 [6], аналітичних документах: Дослідження збереження культурної ідентичності [13], Аналізі політики мистецької освіти в китайських університетах [7] тощо.

Мета статті – здійснити аналіз змісту та деталізовано розкрити вимоги до здійснення процесу з формування ціннісного світогляду студентів у мистецьких коледжах КНР.

Виклад основного матеріалу. Аналіз законодавчо-нормативної документації КНР, котра регламентує здійснення освітнього процесу, засвідчив її концептуальність, практичну спрямованість та імплементацію в навчально-пізнавальну діяльність закладів освіти. У КНР освіта є важливим інструментом формування державної ідеології, і цей вплив особливо відчутний у мистецьких коледжах, де студентам прищеплюють любов до китайського мистецтва та культури. Державна ідеологія, заснована на принципах соціалізму з китайськими особливостями, пронизує всі аспекти освітнього процесу, від програмного забезпечення до методик викладання.

Розпочнемо із законодавчих основ формування ціннісного світогляду в КНР аналізом найважливішого документа – *Конституції КНР* (中华人民共和国宪法) [2], прийнятої 1982 р., що є основним правовим документом, визначає принципи державної політики в усіх сферах суспільного життя включно з освітою. У Статті 24 Конституції зазначено, що держава забезпечує виховання громадян у дусі соціалістичних цінностей, колективізму, патріотизму й моральності. Ця стаття створює правову основу для формування у студентів не лише професійних знань, але й соціально значущих моральних орієнтирів, що є особливо важливим для студентів мистецьких коледжів, де виховання культурних цінностей і національної ідентичності є центральними аспектами навчання.

Наступним ключовим нормативним актом є *Закон про освіту* (中华人民共和国教育法) [3], прийнятий 1995 р. і переглянутий 2015 р., що визначає основні принципи організації освітнього процесу в КНР. Як і Конституція КНР, цей закон установлює, що освіта повинна бути спрямована на всебічний розвиток особистості, виховання патріотизму, моральності й соціалістичних цінностей. Важливим аспектом є положення про те, що освітні заклади

включно з мистецькими коледжами повинні виховувати студентів у дусі любові до китайської культури та поваги до національних традицій. Закон також вимагає від освітніх закладів забезпечення навчальних програм, що сприяють формуванню естетичних цінностей і патріотизму у студентів.

Закон про професійну освіту КНР (中华人民共和国职业教育法) [4], ухвалений 1996 р., регулює професійну освіту включно з мистецькими коледжами. Закон підкреслює важливість підготовки студентів не тільки до професійної діяльності, але й до виконання громадянських обов'язків. Він установлює, що мистецькі коледжі повинні не лише надавати професійні знання, але й формувати у студентів розуміння соціальної відповідальності й етико-естетичних норм. Особлива увага приділяється формуванню у студентів поваги до праці, суспільних інтересів і культурної спадщини Китаю.

Як відомо, китайська мистецька освіта переживає період значних змін і реформ, що відображаються в нових нормативних актах і стратегічних планах. У цьому контексті важливо розглянути специфічні документи. Тож продовжимо аналіз документами з нормативно-правового регулювання освітнього процесу в мистецьких коледжах КНР. Так, Міністерство освіти КНР розробило та затвердило *Національний стандарт для спеціалізованої освіти мистецтв (国家艺术专业教育标准) [8]*. Він є ключовим документом, який узаконює загальні вимоги до навчальних програм у сфері мистецтва. У Китаї цей стандарт визначає основні напрями мистецької освіти, зокрема в живопису, музиці, танці, театральному мистецтві та інших галузях. Він забезпечує єдність у підходах до навчання, що дозволяє зберігати високий рівень якості й культурну спадщину країни.

Стандарт також описує необхідні академічні знання та навички, які студенти повинні набути під час навчання. Це включає як базові теоретичні знання про історію та теорію мистецтв, так і практичні навички, такі як техніка виконання, творчий процес та критичне осмислення. Крім того, документ встановлює вимоги до кваліфікації викладачів, які повинні мати відповідний рівень освіти та досвіду у своїй галузі. Однією з особливостей китайського стандарту є його адаптація до культурних традицій країни. Важливість традиційного китайського живопису, каліграфії й музики підкреслюється в навчальних програмах, що дозволяє пропагувати унікальність китайського мистецтва на міжнародній арені.

Національний стандарт для спеціалізованої освіти мистецтв деталізований у *державних стандартах освітніх програм*, які є обов'язковими для всіх закладів освіти включно з мистецькими коледжами. Ці стандарти містять детальні вимоги щодо змісту навчальних програм, методів викладання, а також виховних заходів. Згідно з державними стандартами навчальні програми мистецьких коледжів повинні сприяти формуванню у студентів

високих моральних якостей, естетичного смаку й патріотизму. Наприклад, студенти повинні вивчати твори класичної китайської літератури й мистецтва, брати участь у культурних заходах, що сприяють вихованню національної гордості й соціальної відповідальності.

Програми патріотичного виховання й морального розвитку є важливим елементом освітнього процесу в мистецьких коледжах КНР. Як зазначалося раніше, вони затверджуються Міністерством освіти, є обов'язковими для виконання та передбачають викладання курсів з історії Китаю, вивчення класичної китайської літератури та філософії, а також участь у державних святкуваннях і культурних подіях. Крім того, вищеназвані нормативні акти передбачають виховну роботу, спрямовану на формування в студентів поваги до китайської культурної спадщини й соціалістичних ідеалів.

У багатьох мистецьких коледжах КНР упроваджено внутрішні кодекси етики й дисципліни, які є частиною нормативного регулювання освітнього процесу. Вони визначають правила поведінки для студентів і викладачів, спрямовані на підтримання високих моральних стандартів. Кодекси етики включають вимоги до поваги студентів до культури та традицій, заохочують їх до активної участі в громадському житті й культурних заходах. Важливою складовою є також виховання в студентів відповідальності за свої вчинки та розвиток соціально значущих цінностей.

Наступним для аналізу стане План розвитку мистецької освіти (艺术教育发展规划) [15], котрий також впливає на систему означеної освіти. Це своєрідний стратегічний документ, що визначає напрями й цілі розвитку мистецької освіти в Китаї. Він розробляється з метою її вдосконалення, інтеграції нових технологій та адаптації до змінюваних умов культурного і соціального середовища.

План розвитку містить кілька ключових аспектів:

1. *Інновації в навчанні.* План передбачає впровадження нових технологій у процес навчання. Він містить інструкції щодо використання цифрових засобів для створення й аналізу мистецьких творів, а також онлайн-платформи для навчання та обміну досвідом. Зокрема, у КНР активно розвивається цифрове мистецтво, яке є важливим напрямом у сучасній освіті.

2. *Міжнародна інтеграція.* Китаю важливо інтегрувати свої мистецькі програми в міжнародний контекст. План передбачає створення партнерств з іноземними мистецькими школами, коледжами й університетами, участь у міжнародних виставках і конкурсах. Це дозволяє студентам отримувати глобальний досвід та знайомитися з міжнародними тенденціями в мистецтві.

3. *Розвиток творчих індустрій.* Важливою частиною плану є підготовка спеціалістів для творчих індустрій, таких як дизайн, кіноіндустрія, анімація та інші. Мета полягає в тому, щоб студенти не лише здобували

навички в класичному мистецтві, але й розвивали бізнес-навички та розуміння ринку праці.

4. *Академічні та професійні програми.* План передбачає створення нових академічних програм, які поєднують традиційні й сучасні методи навчання. Це включає розширення можливостей для міждисциплінарного навчання, де студенти можуть поєднувати знання з різних сфер мистецтва.

5. *Підвищення якості викладання.* Один з пріоритетів плану розвитку – це покращення якості викладання через підвищення кваліфікації викладачів, упровадження нових методик і стандартів оцінювання. Важливим аспектом є також забезпечення належної матеріально-технічної бази для специфічних закладів освіти мистецького спрямування.

Завдяки цим нормативним актам китайська мистецька освіта стає більш структурованою і спрямованою на інновації. Упровадження Національного стандарту забезпечує єдиний підхід до навчання, що дозволяє підтримувати високий рівень освіти в усіх мистецьких закладах. Водночас План розвитку мистецької освіти допомагає реагувати на сучасні виклики, розвивати нові напрями й технології, а також забезпечувати інтеграцію з міжнародними стандартами.

План розвитку культурної індустрії (文化产业发展规划) [11] є стратегічним документом, який відіграє ключову роль у практичному впровадженні сучасних культурних тенденцій у навчальні програми мистецьких коледжів Китаю. Цей план спрямований на інтеграцію культурних інновацій і технологій, що відображають динамічний розвиток культурної індустрії держави, у систему освіти та її вплив на модернізацію освітніх процесів.

Нині культурна індустрія Китаю переживає бурхливий розвиток, що пов'язано з економічним зростанням, глобалізацією і швидким технологічним прогресом. Китайські мистецькі коледжі як центри підготовки майбутніх фахівців у сфері культури і мистецтва повинні реагувати на ці зміни, забезпечуючи студентам знання, уміння, навички й компетентності, які відповідають сучасним вимогам і культурним трендам. Тож План розвитку культурної індустрії створює основу для адаптації навчальних програм до нових реалій та передбачає інтеграцію новітніх культурних і технологічних тенденцій у освітній процес. Зі свого боку це дозволяє студентам бути в курсі актуальних змін та сприяє їхній готовності до викликів, які постають перед культурною індустрією.

Основні аспекти Плану розвитку культурної індустрії деталізуємо в подальших матеріалах дослідження, а саме звернемо увагу на:

– *інтеграцію сучасних технологій.* Один з ключових аспектів Плану розвитку — це впровадження нових технологій у навчальні програми. В умовах цифровізації та розвитку медіа такі технології, як віртуальна і

доповнена реальність, штучний інтелект, цифрове мистецтво, анімація, мультимедіа і графічний дизайн, стають усе більш важливими. План спрямований на забезпечення студентів сучасними інструментами для творчого самовираження і професійної діяльності. Зокрема, у навчальних програмах з'являються курси з новітніх цифрових технологій, котрі дозволяють студентам створювати інноваційні проєкти та реалізовувати свої ідеї в нових форматах;

– *міждисциплінарний підхід*. План розвитку також акцентує увагу на міждисциплінарному підході в освіті. Це означає, що студенти мають можливість вивчати не лише свою основну спеціальність, але й отримувати знання з інших галузей, які можуть бути корисними в культурній індустрії. Наприклад, поєднання знань у сфері мистецтва з навичками у сфері бізнесу або технологій дозволяє студентам краще розуміти ринок та ефективніше реалізовувати свої проєкти;

– *інтернаціоналізацію освіти*. У межах Плану розвитку культурної індустрії значна увага приділяється міжнародній інтеграції. Культурний обмін і співпраця з міжнародними партнерами стають важливими складовими частинами освітнього процесу. Студенти отримують можливість брати участь у міжнародних конкурсах, стажуваннях, обмінюватися досвідом із закордонними колегами. Це дозволяє їм розширювати свій культурний горизонт та впроваджувати міжнародні тенденції у власних проєктах;

– *розвиток творчих індустрій*. План розвитку спрямований на підтримання й розвиток різних творчих індустрій, таких як кіно, театр, музика, дизайн, мода тощо. З метою підготовки спеціалістів для цих галузей у навчальних програмах з'являються нові дисципліни та практики, які відповідають вимогам ринку праці. Зокрема, це може бути навчання управлінню культурними проєктами, маркетингу у сфері мистецтва, створенню культурних подій;

– *підтримка інновацій і творчих проєктів*. Ще однією важливою частиною Плану є підтримання інноваційних і творчих проєктів студентів. Упровадження нових ідей і концепцій, проведення конкурсів і грантів для реалізації творчих проєктів сприяє розвитку індивідуальних талантів та стимулює креативність. Це забезпечує студентам можливість перевіряти свої ідеї на практиці й розвивати їх у реальних умовах.

План розвитку культурної індустрії справляє значний вплив на навчальні програми мистецьких коледжів у Китаї. Він сприяє модернізації освіти, орієнтуючи її на сучасні потреби ринку й технологічні інновації. Упровадження нових тем і методик навчання дозволяє студентам здобути практичні навички, необхідні для успішної кар'єри у творчих індустріях. Завдяки цьому плану мистецькі коледжі КНР стають більш конкурентоспро-

можними на міжнародній арені, випускаючи фахівців, які володіють сучасними знаннями й навичками. Це дозволяє їм активно інтегруватися в глобальний культурний процес та ефективно реалізовувати свій потенціал на світовій сцені.

Однією з головних проблем є забезпечення балансу між збереженням традиційних цінностей і адаптацією до сучасних умов швидко змінюваного світу. Іноді освітні програми можуть надмірно акцентувати на глобалізації, що призводить до ослаблення національної ідентичності. Іншою проблемою є критика наявних стандартів і методів навчання, які можуть бути недостатньо гнучкими для відображення реальних потреб студентів і сучасного культурного контексту.

Фінансування мистецької освіти в Китаї є важливою складовою частиною культурної політики країни, що забезпечує розвиток та підтримку навчальних закладів у сфері мистецтв. *Звіт про фінансування мистецької освіти в КНР (艺术教育资金报告)* [18] містить детальну інформацію про джерела фінансування, розподіл коштів, а також ефективність використання ресурсів у цій сфері. Розглянемо ключові аспекти цього звіту, щоб краще зрозуміти, як фінансове забезпечення впливає на мистецьку освіту в КНР

Основним джерелом фінансування мистецької освіти є державний бюджет. Витрати на мистецьку освіту фінансуються за рахунок державних субсидій, які виділяються на рівні центрального уряду й місцевих адміністрацій. Щорічно виділяються кошти на підтримку загальної інфраструктури мистецьких закладів освіти, таких як художні академії, музичні консерваторії, театральні училища, коледжі мистецтв тощо. Державне фінансування включає не тільки утримання освітніх і мистецьких закладів та установ, але й реалізацію національних освітніх програм, спрямованих на розвиток мистецтв. Крім центрального фінансування, місцеві органи влади також забезпечують додаткові кошти для їхнє підтримання. Місцеві бюджети можуть включати фінансування на розвиток конкретних культурних проєктів, організацію місцевих конкурсів і фестивалів, а також підтримку місцевих талановитих студентів.

Іншим важливим джерелом фінансування є гранти та субсидії від урядових агентств і культурних фондів. Це можуть бути як національні, так і міжнародні гранти, що сприяють реалізації освітніх проєктів і програм, котрі відповідають сучасним вимогам. Означене фінансування може бути надане для специфічних досліджень, проведення культурних заходів, модернізації обладнання тощо. Значну роль у фінансуванні мистецької освіти відіграє приватний сектор. Культурні інвестиції, корпоративне спонсорство й меценатство також становлять важливу частину бюджету мистецьких закладів освіти. Компанії та підприємці часто беруть участь у фінансуванні

культурних програм, конкурсів і виставок, що дозволяє залучати додаткові ресурси та розширювати можливості для студентів.

Значна частина фінансування йде на підтримку й модернізацію інфраструктури мистецьких закладів освіти. Це включає ремонт і оснащення аудиторій, студій, концертних залів, театральних приміщень та інших об'єктів. Модернізація обладнання, зокрема комп'ютерних систем для цифрового мистецтва або музичних інструментів, є критично важливою для забезпечення високої якості навчання. Фінансування також спрямовується на виплату заробітних плат викладачам та адміністративному персоналу. Кваліфіковані викладачі є ключовими для успішного навчання студентів, тому забезпечення їх адекватною заробітною платою є важливим аспектом фінансування. Частина коштів витрачається на підтримку студентів, зокрема стипендії, соціальну допомогу, організацію навчальних поїздок і культурних заходів. Стипендії допомагають талановитим студентам з недостатнім фінансовим забезпеченням реалізувати свій потенціал та продовжувати навчання.

Фінансування також включає підтримку наукових досліджень і культурних проєктів. Це можуть бути інноваційні проєкти у сфері мистецтв, дослідження нових напрямів у культурній діяльності, а також організація міжнародних виставок і культурних обмінів.

Звіт про фінансування мистецької освіти в КНР [18] також аналізує ефективність використання ресурсів у мистецькій освіті. Оцінювання включає перевірку того, як ефективно використовуються виділені кошти, які результати були досягнуті і чи відповідає рівень витрат потребам освітніх закладів і студентів. Важливим аспектом є контроль за правильністю витрат і забезпечення прозорості у фінансових операціях.

Незважаючи на значне фінансування, китайська мистецька освіта стикається з кількома викликами. Це може включати недостатню кількість коштів для розширення програм, нестачу сучасного обладнання або необхідність збільшення грантових і спонсорських надходжень. Перспективи поліпшення фінансування можуть включати залучення нових джерел фінансування, підвищення ефективності використання ресурсів і зміцнення співпраці з приватним сектором.

Окремої уваги заслуговують нормативний документ «Кілька основних питань у побудові «великих ідеологічно-політичних курсів» («大思政课”建设的几个基本问题) [1] та інформаційний матеріал «Десять відомств включно з Міністерством освіти видали «Всебічне сприяння. Повідомлення про план роботи з розбудови «великих ідеологічно-політичних курсів» (教育部等十部门关于印发《全面推进 “大思政课”建设的工作方案》的通知) [10].

06 березня 2021 р., коли Генеральний секретар Сі Цзіньпін відвідав членів медичних і освітніх кіл, які беруть участь у Національному комітеті Народної політичної консультативної ради Китаю, він наголосив на необхідності правильного використання «великих ідеологічних і політичних курсів» та поєднувати їх із реальністю. За останні роки Генеральний секретар Сі Цзіньпін зробив низку важливих промов і вказівок щодо побудови ідеологічних і політичних курсів, у яких зазначив, що для ефективного їхнього використання необхідна чітка освітня орієнтація, відкриття освітнього поля та пов'язування змісту освіти в такій послідовності, щоб ідеологічний і політичний курси були спрямовані в тому ж напрямку, що й годинник, із тією ж частотою, що й реальність, і йти рука в руку з практикою, щоб справді грати роль Бекона та створювати душі, просвітлюючи мудрість і живлячи серце [10].

«Великий ідеологічно-політичний курс» – це курс/уроки про ідеологію та політику, які проводяться згідно із законами освіти для підготовки кадрів. У них повністю використовують освітні елементи із життя суспільства, матеріали реального соціального життя для збагачення конотації ідеологічно-політичних уроків та використовуються інноваційні методи навчання, щоб покращити ефект викладання уроків про ідеологію й політику та сформувати модель навчального плану. Суть вищезазначеного курсу полягає в зміцненні внутрішнього змісту (якості) життя суспільства через ідеологічні і політичні уроки, розширенні ресурсів освітніх сфер, підходів і методик ідеологічно-політичних занять.

Як зазначено в попередньо репрезентованих джерелах, цей системний проєкт проведення «великого ідеологічного й політичного курсу» з точки зору освітньої спрямованості необхідно усвідомлювати як зв'язок між малим «Я» і великим «Я», направляти здобувачів освіти на демонстрацію цінності життя й сублімацію сфери життя в «інтеграції малого Я у велике Я». Відбувається з'єднання, скеровування учнів, студентів до пошуку істини та формування суспільства з великими амбіціями, чеснотами, талантами й відповідальністю. З точки зору змісту освіти необхідно усвідомлювати зв'язок між теорією і практикою, історією й реальністю, Китаєм зокрема і світом загалом. Здобувачі освіти повинні мати глибоке розуміння стражденного та славетного минулого, постійно мінливого сьогодення і яскравого й чудового майбутнього китайської нації, що ще більше зміцнює їхню впевненість і рішучість прагнути до великого відродження китайської нації. Саме вона глибоко закладає свою любов до партії, країни й соціалізму.

Протягом певного періоду різні університети й коледжі вживали різноманітних заходів для всебічного сприяння побудові «ідеологічних і політичних курсів» та досягли значного прогресу у створенні ресурсних

платформ, розширенні шаблонів роботи, побудові систем викладачів, роботі організацій і керівництва тощо. Ефективно продукуючи повномасштабні ідеологічно-політичні курси, означені заклади освіти наполегливо працюють над створенням належної атмосфери, а студенти активно їх вивчають. Водночас деякі основні питання щодо побудови означених курсів потребують подальшого аналізу й уточнення, щоб забезпечити орієнтир на цілісність та інноваційність побудови «великих ідеологічних і політичних курсів».

Висновки. Зважаючи на представлений у розвідці матеріал, можна дійти висновків, що законодавчо-нормативні основи формування ціннісного світогляду у студентів мистецьких коледжів Китайської Народної Республіки є складною і багатогранною системою, яка враховує як традиційні, так і сучасні аспекти культурного розвитку. Важливою задачею є забезпечення балансу між збереженням культурної ідентичності та адаптацією до глобалізованого світу. Подальше дослідження і вдосконалення освітніх стандартів і програм можуть допомогти в подоланні наявних викликів та забезпеченні ефективного формування ціннісного світогляду в студентів мистецьких коледжів КНР. Також потрібно підтримувати розбудову пілотних зон комплексної реформи, сприяти поєднанню невеликих ідеологічно-політичних і соціальних уроків, подавати різні предмети паралельно з ідеологічними й політичними уроками, навчати та направляти студентів, щоб зміцнити впевненість у собі та стати новачками епохи, які гідні важливого завдання національного відродження.

Таким чином, проаналізована низка законодавчо-нормативних документів є важливим інструментом для вдосконалення мистецької освіти в Китаї, забезпечення інтеграції сучасних тенденцій і технологій у навчальні програми і сприяння підготовці висококваліфікованих фахівців для культурної індустрії. Формування ціннісного світогляду у студентів мистецьких коледжів КНР як складний і багатогранний процес залежить від багатьох факторів включно з державною ідеологією, національним законодавством, соціально-культурним контекстом і міжнародною інтеграцією.

Література:

1. “大思政课”建设的几个基本问题 [Several basic issues in the construction of "big ideological and political courses"] (Kilka osnovnykh pytan u pobudovi «velykykh ideino-politychnykh kursiv»). URL: http://www.dangjian.com/shouye/zhuanti/zhuantiku/wodesizhengke/jingyanzuofa/202309/t20230908_6664976.shtml
2. 中华人民共和国宪法 [Constitution of the People's Republic of China] (Konstytutsiia Kytayskoi Narodnoi Respubliky) – Ofitsiyniy tekst dostupnyi cherez uriadovi resursy KNR/ URL: <http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/dbdhhy/11/zywj/201812/8ccfc92bd7d64d5a93c60c8c08d7f59d.shtml>

3. 中华人民共和国教育法 [Education Law of the People's Republic of China] (Zakon KNR pro osvitu) – Ofitsiyni tekst dostupnyi cherez pravytelstvenni resursy KNR. URL: http://www.moe.gov.cn/s78/A03/moe_560/201104/t20110412_120946.html
4. 中华人民共和国职业教育法 [Law of the People's Republic of China on Vocational Education] (Zakon Kytaiskoi Narodnoi Respubliky pro profesiinu osvitu). URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/sjzl_zcfg/zcfg_jyfl/202204/t20220421_620064.html
5. 中国传统文化与艺术教育 [Chinese traditional culture and art education] (Tradytiina kytaiska kultura ta mystetska osvita) – Doslidzhennia vplyvu tradytiinoi kultury na mystetsku osvitu v Kytai. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304377021002090>
6. 中国艺术教育发展报告(2021) [China Art Education Development Report (2021)] (Zvit pro rozvytok mystetskoi osvity v Kytai 2021) – Ohliad suchasnoho stanu i tendentsii rozvytku mystetskoi osvity v Kytai. URL: <http://www.chinaarteducation.org/report/2021>
7. 中国高校艺术教育政策分析 [Analysis of Art Education Policy in Chinese Universities] (Analiz polityky mystetskoi osvity v kytaiskykh universytetakh) – Naukova stattia pro politychni i normatyvni aspekty mystetskoi osvity v Kytai. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09540261.2020.1833342>
8. 国家艺术专业教育标准 [National Art Professional Education Standards] (Natsionalnyi standart dlia spetsializovanoi osvity mystetstv) – Dokument dostupnyi cherez Ministerstvo osvity KNR. URL: http://www.moe.gov.cn/s78/A03/moe_560/201812/t20181218_368797.html
9. 教育现代化2035 [Education Modernization 2035] (Osvitnia modernizatsiia 2035) – Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Kytai, shcho vkluchaie napriamky rozvytku mystetskoi osvity. URL: http://www.moe.gov.cn/s78/A03/moe_560/202103/t20210310_542622.html
10. 教育部等十部门关于印发《全面推进“大思政课”建设的工作方案》的通知 [Notice from the Ministry of Education and other ten departments on the issuance of the "Work Plan for Comprehensively Promoting the Construction of "Big Ideological and Political Courses"""] (Desiat vidomstv, vkluchaiuchy Ministerstvo osvity, vydaly «Vsebiehne spriannia Povidomlennia pro plan roboty z budivnytstva «velykykh ideino-politychnykh kursiv»). URL: http://www.moe.gov.cn/srcsite/A13/moe_772/202208/t20220818_653672.html
11. 文化产业发展规划 [Cultural industry development plan] (Plan rozvytku kulturnoi industrii) – Dokument dostupnyi cherez Ministerstvo kultury KNR. URL: http://www.mcprc.gov.cn/zhengcewenjian/202103/t20210310_1885432.html
12. 文化政策宣言 [Cultural policy statement] (Deklaratsiia kulturnoi polityky) – Dokument, shcho vyznachaie kulturnu polityku KNR, dostupnyi cherez Ministerstvo kultury KNR. URL: http://www.mcprc.gov.cn/zhengcewenjian/202007/t20200724_1737121.html
13. 文化认同保存的研究 [Research on cultural identity preservation] (Doslidzhennia zberezhenia kulturnoi identychnosti) – Naukovi statii i monohrafii, shcho analizuiut problemy zberezhenia kulturnoi spadshchyny v umovakh hlobalizatsii. URL: <https://www.jstor.org/stable/44521732>
14. 现代中国艺术与全球化 [Modern Chinese Art Education and Globalization] (Suchasna kytaiska mystetska osvita i hlobalizatsiia) – Analiz vplyvu hlobalizatsii na mystetsku osvitu v Kytai. URL: <https://www.springer.com/gp/book/9789811590165>
15. 艺术教育发展规划 [Art Education Development Plan] (Plan rozvytku mystetskoi osvity) – Stratehichniy dokument, opublikovanyi Ministerstvom kultury KNR. URL: http://www.mcprc.gov.cn/zhengcewenjian/201912/t20191205_1764823.html

16. 艺术教育标准的批评综述 [A critical review of art education standards] (Ohliad krytyky osvitnikh standartiv) – Statti i doslidzhennia, shcho rozghliadaiut problemy i mozhlyvosti vdoskonalennia osvitnikh standartiv. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11560-018-0151-0>

17. 艺术教育的政策变革与挑战 [Policy changes and challenges in art education] (Zminy i vyklyky u politytsi mystetskoi osvity) – Ohliad zmin u politytsi mystetskoi osvity ta vidpovidnykh vyklykiv. URL: https://www.researchgate.net/publication/348689976_Policy_Changes_and_Challenges_in_Art_Education

18. 艺术教育资金报告 [Arts Education Funding Report] (Zvit pro finansuvannia mystetskoi osvity) – Analitychni dokumenty i zvity pro stan finansuvannia ta resursiv dlia mystetskykh navchalnykh zakladiv. URL: <http://www.ncfm.edu.cn/xinwen/202007/202007241535238056.html>

References:

1. “大思政课”建设的几个基本问题 [Several basic issues in the construction of "big ideological and political courses"] (Kilka osnovnykh pytan u pobudovi «velykykh ideino-politychnykh kursiv»). URL: http://www.dangjian.com/shouye/zhuant/zhuantiku/wodesizhengke/jingyanzuofa/202309/t20230908_6664976.shtml

2. 中华人民共和国宪法 [Constitution of the People's Republic of China] (Konstytutsiia Kytayskoi Narodnoi Respubliky) – Ofitsiyni tekst dostupnyi cherez uriadovi resursy KNR/ URL: <http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/dbdhhy/11/zywj/201812/8ccfc92bd7d64d5a93c60c8c08d7f59d.shtml>

3. 中华人民共和国教育法 [Education Law of the People's Republic of China] (Zakon KNR pro osvitu) – Ofitsiyni tekst dostupnyi cherez pravytelstvenni resursy KNR. URL: http://www.moe.gov.cn/s78/A03/moe_560/201104/t20110412_120946.html

4. 中华人民共和国职业教育法 [Law of the People's Republic of China on Vocational Education] (Zakon Kytayskoi Narodnoi Respubliky pro profesiinu osvitu). URL: http://www.moe.gov.cn/jyb_sjzl/sjzl_zcfg/zcfg_jyfl/202204/t20220421_620064.html

5. 中国传统文化与艺术教育 [Chinese traditional culture and art education] (Tradytiina kytaiska kultura ta mystetska osvita) – Doslidzhennia vplyvu tradytiinoi kultury na mystetsku osvitu v Kytai. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304377021002090>

6. 中国艺术教育发展报告(2021) [China Art Education Development Report (2021)] (Zvit pro rozvytok mystetskoi osvity v Kytai 2021) – Ohliad suchasnoho stanu i tendentsii rozvytku mystetskoi osvity v Kytai. URL: <http://www.chinaarteducation.org/report/2021>

7. 中国高校艺术教育政策分析 [Analysis of Art Education Policy in Chinese Universities] (Analiz polityky mystetskoi osvity v kytaiskykh universytetakh) – Naukova stattia pro politychni i normatyvni aspekty mystetskoi osvity v Kytai. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09540261.2020.1833342>

8. 国家艺术专业教育标准 [National Art Professional Education Standards] (Natsionalnyi standart dlia spetsializovanoi osvity mystetstv) – Dokument dostupnyi cherez Ministerstvo osvity KNR. URL: http://www.moe.gov.cn/s78/A03/moe_560/201812/t20181218_368797.html

9. 教育现代化2035 [Education Modernization 2035] (Osvitnia modernizatsiia 2035) – Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Kytai, shcho vkluchaie napriamky rozvytku mystetskoi osvity. URL: http://www.moe.gov.cn/s78/A03/moe_560/202103/t20210310_542622.html

10. 教育部等十部门关于印发《全面推进“大思政课”建设的工作方案》的通知 [Notice from the Ministry of Education and other ten departments on the issuance of the "Work Plan for Comprehensively Promoting the Construction of "Big Ideological and Political Courses""] (Desiat vidomstv, vkluchaiuchy Ministerstvo osvity, vydaly «Vsebihne spriannia Povidomlennia pro plan roboty z budivnytstva «velykykh ideino-politychnykh kursiv»). URL: http://www.moe.gov.cn/srcsite/A13/moe_772/202208/t20220818_653672.html
11. 文化产业发展规划 [Cultural industry development plan] (Plan rozvytku kulturnoi industrii) – Dokument dostupnyi cherez Ministerstvo kultury KNR. URL: http://www.mcprc.gov.cn/zhengcewenjian/202103/t20210310_1885432.html
12. 文化政策宣言 [Cultural policy statement] (Deklaratsiia kulturnoi polityky) – Dokument, shcho vyznachaie kulturnu polityku KNR, dostupnyi cherez Ministerstvo kultury KNR. URL: http://www.mcprc.gov.cn/zhengcewenjian/202007/t20200724_1737121.html
13. 文化认同保存的研究 [Research on cultural identity preservation] (Doslidzhennia zberezhennia kulturnoi identychnosti) – Naukovi statii i monohrafii, shcho analizuiut problemy zberezhennia kulturnoi spadshchyny v umovakh hlobalizatsii. URL: <https://www.jstor.org/stable/44521732>
14. 现代中国艺术教育 with 全球化 [Modern Chinese Art Education and Globalization] (Suchasna kytaiska mystetska osvita i hlobalizatsiia) – Analiz vplyvu hlobalizatsii na mystetsku osvitu v Kytai. URL: <https://www.springer.com/gp/book/9789811590165>
15. 艺术教育发展规划 [Art Education Development Plan] (Plan rozvytku mystetskoi osvity) – Stratehichniy dokument, opublikovanyi Ministerstvom kultury KNR. URL: http://www.mcprc.gov.cn/zhengcewenjian/201912/t20191205_1764823.html
16. 艺术教育标准的批评综述 [A critical review of art education standards] (Ohliad krytyky osvitnikh standartiv) – Statii i doslidzhennia, shcho rozghliadaiut problemy i mozhlyvosti vdoskonalennia osvitnikh standartiv. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11560-018-0151-0>
17. 艺术教育的政策变革与挑战 [Policy changes and challenges in art education] (Zminy i vyklyky u politytsi mystetskoi osvity) – Ohliad zmin u politytsi mystetskoi osvity ta vidpovidnykh vyklykiv. URL: https://www.researchgate.net/publication/348689976_Policy_Changes_and_Challenges_in_Art_Education
18. 艺术教育资金报告 [Arts Education Funding Report] (Zvit pro finansuvannia mystetskoi osvity) – Analitichni dokumenty i zvity pro stan finansuvannia ta resursiv dlia mystetskykh navchalnykh zakladiv. URL: http://www.ncfm.edu.cn/xinwen/202007/20200724_1535238056.html

УДК 378.141

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1258-1269](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1258-1269)

Харченко Інна Іванівна доктор педагогічних наук, професор кафедри державно-правових дисциплін та українознавства, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, <https://orcid.org/0000-0001-8190-4607>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОТИВАЦІЇ ДО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ: ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються методологічні основи мотивації до освітнього процесу здобувачів технічних спеціальностей, з особливим акцентом на психодіагностичний аспект. Актуальність дослідження обумовлена сучасними викликами, які постають перед системою вищої освіти в умовах стрімкого розвитку технологій та глобалізації ринку праці. Зростання попиту на висококваліфікованих фахівців технічних спеціальностей вимагає від закладів освіти забезпечення ефективної підготовки студентів, що, зі свого боку, залежить від їхньої мотивації до навчання. Недостатня мотивація студентів призводить до зниження якості освіти, підвищення рівня академічних втрат та відтоку кадрів, що негативно позначається на економіці та інноваційному розвитку суспільства. Тому дослідження методологічних основ мотивації до освітнього процесу, зокрема в технічних спеціальностях, набуває особливої актуальності. Метою роботи є розробка методологічного підходу до оцінки та підвищення мотивації здобувачів технічних спеціальностей на основі психодіагностичних методик. У теоретичному аспекті дослідження базується на аналізі сучасних концепцій мотивації, зокрема, мотиваційних теорій Маслоу, Герцберга та Десі-Райана, а також на підходах до психодіагностики, що дозволяють оцінити індивідуальні особливості студентів та їхні освітні потреби. Методологія дослідження включає аналіз та узагальнення наукових джерел з питань мотивації, розробку та апробацію психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення мотиваційних орієнтацій студентів технічних спеціальностей. Результати дослідження показали, що для ефективного формування мотивації необхідно враховувати як зовнішні, так й внутрішні чинники, серед яких значну роль відіграють індивідуальні психологічні особливості студентів. Використання психодіагностичних методик дозволяє більш

точно визначати освітні потреби та розробляти індивідуальні підходи до мотивації. У висновках наголошується на важливості інтеграції психодіагностичних інструментів у процес мотивації студентів технічних спеціальностей, що сприятиме підвищенню якості підготовки фахівців та їхньої конкурентоспроможності на ринку праці.

Ключові слова: мотивація до навчання, технічні спеціальності, психодіагностика, освітній процес, методологічні основи, студентська мотивація, індивідуальні особливості.

Kharchenko Inna Ivanivna Dr. hab.in Pedagogics, Professor of the Department of State Law Disciplines and Ukrainian Studies, Sumy National Agrarian University, 160, Gerasim Kondratiev St., Sumy, 40000, <https://orcid.org/0000-0001-8190-4607>

METHODOLOGICAL BASES OF MOTIVATION FOR THE EDUCATIONAL PROCESS OF STUDENTS OF TECHNICAL SPECIALTIES: PSYCHODIAGNOSTIC ASPECT

Abstract. The article discusses the methodological foundations of motivation for the educational process of students of technical specialties, with a special emphasis on the psychodiagnostic aspect. The relevance of the study is due to the current challenges faced by the higher education system in the context of rapid technological development and the globalization of the labor market. The growing demand for highly qualified technical specialists requires educational institutions to provide effective training for students, which, in turn, depends on their motivation to learn. Insufficient motivation among students leads to a decline in the quality of education, an increase in academic losses, and an outflow of personnel, which negatively affects the economy and the innovative development of society. Therefore, the study of the methodological foundations of motivation for the educational process, in particular in technical specialties, is of particular relevance. The purpose of the study is to develop a methodological approach to assessing and improving the motivation of technical students based on psychodiagnostic methods. In the theoretical aspect, the study is based on the analysis of modern concepts of motivation, in particular the motivational theories of Maslow, Herzberg, and DeciRyan, as well as on approaches to psychodiagnostics that allow to assess the individual characteristics of students and their educational needs. The research methodology includes the analysis and synthesis of scientific sources on motivation and the development and testing of psychodiagnostic methods aimed at identifying the motivational orientations of students of technical specialties.

The results of the study showed that for the effective formation of motivation, it is necessary to take into account both external and internal factors, among which the individual psychological characteristics of students play a significant role. The use of psychodiagnostic techniques allows us to more accurately determine educational needs and develop individual approaches to motivation. The conclusions emphasize the importance of integrating psychodiagnostic tools into the process of motivating students of technical specialties, which will help improve the quality of training and their competitiveness in the labor market.

Keywords: motivation to study, technical specialties, psychodiagnostics, educational process, methodological foundations, student motivation, individual characteristics.

Постановка проблеми. Мотивація тісно пов'язана з почуттям самореалізації та пошуком сенсу життя, що спонукає людей шукати новий для себе досвід, знання та заняття, які надають їхньому життю нові цілі та значущість прийнятим рішенням. Щодо професійної сфери, мотивація може забезпечити кар'єрний ріст, підвищення потенційного заробітку та фінансову безпеку, які є найважливішими складовими економічного процвітання [1, с. 561]. Освіта відіграє багатогранну й вирішальну роль у житті студентів. Це поняття виходить далеко за межі передачі знань та академічних навичок. Вона також формує їхній особистісний розвиток, соціалізацію та перспективи на майбутнє кожного здобувача освіти.

Проблема мотивації здобувачів технічних спеціальностей до освітнього процесу є актуальною у сучасній системі вищої освіти. Успішне опанування складних технічних дисциплін вимагає від студентів не лише знань та навичок, а й високого рівня внутрішньої мотивації. Відсутність достатнього бажання вчитися призводить до зниження академічних результатів, втрати інтересу до обраної професії та навіть до виключення з закладу освіти [1, с. 562]. Тому дослідження методологічних основ мотивації, зокрема в контексті психодіагностичних інструментів, є необхідним для підвищення ефективності освітнього процесу [2, с. 777]. У технічних спеціальностях особливо важливо враховувати специфіку професійної діяльності, що вимагає від здобувачів високої концентрації, аналітичного мислення та здатності до вирішення складних завдань. Проте, традиційні методи навчання часто не враховують індивідуальні особливості студентів, що може призводити до втрати мотивації. Наприклад, одноманітність занять, відсутність чіткої взаємодії між теорією й практикою, а також неврахування індивідуальних потреб студентів ускладнюють освітній процес. Це вказує на необхідність

розробки нових підходів, які б сприяли підтримці й підвищенню мотивації здобувачів освіти.

Психодіагностичні методи дозволяють більш глибоко зрозуміти мотиваційні чинники, що впливають на успішність навчання. Вони допомагають ідентифікувати як внутрішні, так й зовнішні чинники, що стимулюють або, навпаки, гальмують освітній процес [3, с. 219]. Використання таких методів у навчальній практиці сприяє більш ефективній адаптації навчальних програм під потреби різних студентів, а також допомагає викладачам краще розуміти, як мотивувати своїх здобувачів освіти [4, с. 153]. Психодіагностика дозволяє виявити приховані проблеми, які заважають студентам повною мірою реалізувати свій потенціал.

Тому проблема мотивації в освітньому процесі технічних спеціальностей вимагає системного підходу, що поєднує як педагогічні, так й психологічні аспекти. Дослідження методологічних основ мотивації, зокрема в психодіагностичному контексті, має потенціал не лише для підвищення академічної успішності, але й для розвитку особистісних якостей, що є необхідними у майбутній професійній діяльності. Таким чином, впровадження нових методів мотивації є ключовим чинником у підготовці висококваліфікованих фахівців технічних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження у сфері мотивації здобувачів вищої освіти, зокрема технічних спеціальностей, акцентують на необхідності розробки та впровадження психодіагностичних інструментів для вивчення мотиваційних аспектів студентів. Наприклад, праці вітчизняних та закордонних вчених (зокрема, Бойко М., Везіров Т., Гриневич Л., Друшляк М., Ковальчук В., Леонард Дж., Ма В., Мінтії І., Морзе Н., Престер Дж., Рірдон М., Семеріков С., Сечез-Кецманович Д., Халверсон Р., Шлагвейн Д., Шокель І.) висвітлюють важливість інтеграції психологічних підходів в освітній процес, що дозволяє більш точно оцінювати мотивацію студентів і, відповідно, коригувати освітні стратегії. Виявлення мотиваційних чинників допомагає вдосконалити педагогічні методи, що, зі свого боку, підвищує ефективність навчання та сприяє формуванню стійкої професійної мотивації.

Крім того, аналіз публікацій показує, що сучасні підходи до мотивації студентів технічних спеціальностей базуються на комбінації когнітивних, емоційних і поведінкових чинників. Де Барба П., Гьокбулут Б., Ейнлі М., Зеліковська О., Кеннеді Г., Миронова Л., Петренко Л., Удич З., Шевченко В., Шульга І., підкреслюють важливість врахування індивідуальних особливостей студентів та їхніх особистісних цілей в освітньому процесі. Вони також наголошують на значенні створення сприятливого навчального середовища, яке підтримує розвиток внутріш-

ньої мотивації через систематичне психодіагностичне спостереження та аналіз прогресу студентів.

Мета статті – визначити методологічні основи та психодіагностичні підходи до мотивації здобувачів технічних спеціальностей в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Проблема мотивації учасників освітнього процесу набуває все більшої актуальності в діяльності багатьох закладів освіти. Особливо гостро це питання постає щодо мотивації до навчання студентів, як основних учасників освітнього процесу. Більшість закладів освіти у сучасних умовах зіштовхуються зі значними втратами контингенту здобувачів освіти за всіма формами навчання, зниженням показників абсолютної успішності та якості навчання [5, с. 201]. Це негативно впливає на освітню організацію загалом насамперед втрата контингенту здобувачів освіти призводить до зменшення бюджетного фінансування закладів освіти, зниження їх рейтингових показників у різних системах моніторингу освіти та погіршує імідж, привабливість й репутацію.

Ідея мотивації бере свій початок у працях давніх філософів, таких як Аристотель й Платон, які досліджували концепцію людських бажань та цілей. Наприклад, Аристотель обговорював концепцію «ентелехії», яку можна розглядати як реалізацію свого потенціалу, форму мотивації. Ця концепція була введена Аристотелем й стосується вродженої тенденції або прагнення індивіда реалізувати свій потенціал або стати кращою версією себе. У контексті мотивації ентелехія передбачає, що індивіди мають вроджене прагнення до самореалізації. Така особливість підкреслює ідею про те, що кожна людина має певну мету або призначення, до виконання яких вона прагне. Цю концепцію Аристотеля можна також пов'язати із самоактуалізацією в ієрархії потреб, запропонованій Абрахамом Маслоу [6, с. 757].

Теорія самовизначення або самодетермінації (Self-Determination Theory) є широко визнаною основою для розуміння мотивації в різних контекстах, включаючи навчання та виховання. У 1980-х роках ця теорія була вперше висунута американськими професорами Едвардом Десі та Річардом Райаном й підкреслює роль внутрішньої мотивації та задоволення основних психологічних потреб у поведінці. У контексті освіти вона сприяє розкриттю мотивації студентів навчатися та досягати академічних результатів [8, с. 2739].

Теорія передбачає дві основні форми мотивації: внутрішню та зовнішню. Внутрішня мотивація виникає в процесі виконання певної діяльності або досягнення мети, оскільки індивіди, керуючись особистими інтересами, знаходять її цікавою, приємною або такою, що приносить

задоволення. Зовнішня мотивація, навпаки, визначається зовнішніми стимулами, такими як вигода, похвала, оцінка або тиск з боку однолітків [9, с. 221]. Ця теорія ґрунтується на трьох основних фундаментальних психологічних потребах: автономія, компетентність й відчуття причетності. Потреба в автономії стосується бажання мати контроль та можливість вибору над власними діями й рішеннями. У контексті освіти автономія означає надання здобувачам освіти свободи робити усвідомлений вибір щодо свого навчання, виховуючи в них відчуття причетності до процесу. Компетентність пов'язана з бажанням відчувати себе здатним й ефективним у своїх діях, присвячуючи чомусь час та використовуючи енергію в певному напрямку. Студенти мотивовані, коли вірять, що володіють навичками й вміннями, необхідними для вирішення складних завдань і досягнення успіху в навчанні.

Саме тому мотивація студентів в освітньому процесі, а особливо технічних спеціальностей, є однією з основоположних завдань освіти на сучасному етапі розвитку суспільства. З одного боку, з погляду процесного підходу до управління, мотивація є однією з її функцій нарівні з плануванням, організацією та контролем [10, с. 8]. З іншого боку, мотивація є основоположним чинником, що спонукає до дій, активності, керує поведінкою й певною мірою визначає вектори розвитку людини, формування її як майбутнього професіонала.

Залучення сучасної молоді до освітнього процесу є досить складним завданням, яке вимагає значних зусиль не тільки з боку адміністративного персоналу освітніх організацій, але й соціальних педагогів, психологів та самих викладачів. Саме тому всім учасникам освітнього процесу, які безпосередньо працюють з контингентом здобувачів освіти, необхідно постійно шукати нові форми та методи мотивації молоді до навчання. Для цього дуже важливо мати чітке уявлення про можливі мотиви, які спонукають молодь до навчання. У процесі постійної роботи з молоддю у сфері її мотивації до навчання в межах технічних спеціальностей склалася певна класифікація мотивів студентів в освітньому процесі:

- мотиви пізнання, тобто розуміння необхідності збагачення своїх знань новими знаннями, підвищення власної ерудиції;
- мотиви статусу, тобто розуміння можливості підвищення свого соціального статусу через отримання освіти, віднесення освіти до одного з головних маркерів соціальної стратифікації;
- мотиви прагматизму, тобто розуміння можливості отримання гідної оплати праці за наявність професійних знань та їх застосування у своїй професійній діяльності;
- мотиви професійної цінності, тобто розуміння можливості бути потрібним спеціалістом у своїй професії завдяки отриманню освіти;

- мотиви престижу, тобто розуміння можливості зайняти певну посаду завдяки наявності здобутих професійних знань;
- мотиви комунікації, тобто розуміння можливості познайомитися з новими цікавими людьми, розширити своє коло спілкування завдяки своїй освіті та входженню до професійного співтовариства;
- мотиви значення в професійній сфері, тобто розуміння можливості стати висококваліфікованим й потрібним на ринку праці професіоналом завдяки отриманню освіти за певною спеціальністю або напрямом підготовки [11, с. 98-113; 12, с. 37-65].

На нашу думку, у сучасній педагогіці та психології мотивація відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності освітнього процесу, особливо серед студентів технічних спеціальностей. Врахування різноманітних мотиваційних теорій дозволяє глибше розуміти, що стимулює студентів до навчання, а також які чинники впливають на їхню активність та успішність [13, с. 93]. Концепції мотивації, такі як теорії Маслоу, Герцберга, Десі-Райана, МакКлелланда, допомагають викладачам краще орієнтуватися у внутрішніх потребах й зовнішніх мотивах студентів, створюючи сприятливі умови для їхнього навчання та розвитку.

Психодіагностика виступає важливим інструментом у виявленні індивідуальних особливостей студентів, дозволяючи адаптувати освітні методики під конкретні потреби кожного студента [14, с. 186]. Оцінка мотиваційних чинників, зокрема, за допомогою різних тестів, опитувальників та спостережень, допомагає розробити персоналізовані стратегії навчання, що сприяють підвищенню зацікавленості та залученості студентів в освітній процес. У таблиці 1 представлено основні сучасні мотиваційні теорії та відповідні психодіагностичні підходи, які застосовуються для підвищення ефективності освітнього процесу серед студентів технічних спеціальностей.

Таблиця 1

Сучасні концепції мотивації та психодіагностичні підходи до оцінки індивідуальних особливостей студентів технічних спеціальностей

Концепція/Теорія	Ключові положення	Підходи до психодіагностики
1	2	3
Теорія Маслоу (Ієрархія потреб)	Потреби поділяються на 5 рівнів: фізіологічні, безпеки, соціальні, поваги та самореалізації. Мотивація залежить від задоволення цих потреб поетапно.	Оцінка рівня задоволення базових потреб та визначення їх впливу на мотивацію студента. Використання опитувальників та анкет.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Теорія Герцберга (Двочинникова теорія)	Мотивація визначається двома чинниками: мотиваційними (досягнення, визнання, робота сама по собі) і гігієнічними (умови праці, зарплата, відносини).	Оцінка рівня задоволення гігієнічних та мотиваційних чинників в освітньому процесі. Проведення інтерв'ю та аналізу робочих ситуацій.
Теорія Десі-Райана (Самодетермінація)	Виділяє внутрішню та зовнішню мотивацію, а також три базові потреби: автономія, компетентність та соціальна пов'язаність. Важливість внутрішньої мотивації.	Оцінка рівня внутрішньої мотивації, компетентності та автономії. Використання шкал мотивації та тестів на визначення автономії та залученості.
Теорія МакКлелланда (Теорія потреб)	Виділяє три основні потреби, що мотивують поведінку: потреба у досягненні, потреба у владі та потреба у причетності.	Використання опитувальників для оцінки домінуючих потреб студента, їхньої мотивації досягнення успіху, соціальної взаємодії та контролю.
Теорія очікувань Врума	Мотивація залежить від очікуваного результату (Очікування), переконання у можливості досягнення цього результату (Інструментальність) та цінності результату (Валентність).	Оцінка очікувань студентів від освітнього процесу, їхньої віри у можливість досягнення успіху та значимості результатів навчання.
Теорія підкріплення Скіннера	Поведінка людей формується під впливом позитивного або негативного підкріплення. Мотивація посилюється або знижується залежно від наслідків дій.	Аналіз поведінкових реакцій студентів на різні стимули (позитивні чи негативні) в освітньому процесі. Використання поведінкових спостережень.
Теорія рівності Адамса	Мотивація формується на основі порівняння власних зусиль і винагороди з зусиллями і винагородою інших людей. Відчуття справедливості підвищує мотивацію.	Оцінка відчуття справедливості у студентів, особливо при розподілі оцінок або інших ресурсів. Використання опитувальників та інтерв'ю.
Теорія соціального навчання Бандури	Люди навчаються через спостереження за поведінкою інших і моделювання цієї поведінки. Мотивація залежить від наслідування і самооцінки.	Аналіз взаємодії студентів між собою, впливу соціального середовища на їхнє навчання. Використання опитувальників на самооцінку та спостережень.

Джерело: систематизовано на основі [11; 12; 15].

Варто зауважити, що нові підходи до методологічних основ мотивації здобувачів технічних спеціальностей в освітньому процесі все більше акцентують на психодіагностичному аспекті. Важливим є не лише розвиток професійних компетенцій, а й глибоке розуміння індивідуальних

мотиваційних чинників кожного здобувача. Використання сучасних психодіагностичних методик дозволяє виявити внутрішні мотиви, рівень зацікавленості та можливі бар'єри у навчанні, що, зі свого боку, допомагає адаптувати освітні стратегії відповідно до потреб і потенціалу студентів. Такий підхід сприяє створенню більш ефективного та індивідуалізованого освітнього процесу, що стимулює активну участь здобувачів у навчанні [15, с. 108].

На думку науковців, теорія самовизначення є цікавим з наукового погляду предметом для розуміння мотивації студентів технічних спеціальностей у контексті освіти. Одним із ключових аспектів освітнього процесу має бути виховання внутрішньої мотивації у студентів технічних спеціальностей [16, с. 18; 17, с. 31]. Це веде до більшої залученості, глибшого й усвідомленого навчання та довготривалого збереження отриманих знань з цікавої для них теми. Для її досягнення викладачі можуть розробляти плани занять таким чином, щоб враховувалися інтереси здобувачів освіти, надавалися можливості для вибору компонентів й заохочувалася допитливість та самостійне навчання.

Підтримуючи самостійність, задовольняється потреба здобувачів освіти в автономії [18, с. 470]. Наприклад, дозволяючи їм обирати теми для проєктів й надаючи певний контроль над тим, як вони підходять до свого навчання. Така підтримка дозволяє здобувачам освіти брати на себе відповідальність за своє навчання, що призводить до більшої мотивації та самоконтролю [17, с. 79]. Таким чином, теорія мотивації, прикладом якої є теорія самовизначення, стає незамінним інструментом для розкриття всього потенціалу студентів й формування світлого майбутнього для нації в цілому.

Висновки. У ході дослідження методологічних основ мотивації до освітнього процесу здобувачів технічних спеціальностей було встановлено, що мотивація відіграє ключову роль у забезпеченні успішного навчання та підготовки кваліфікованих фахівців. Виявлено, що рівень мотивації студентів суттєво залежить як від внутрішніх чинників, пов'язаних з особистісними особливостями й інтересами, так і від зовнішніх умов, включаючи організацію освітнього процесу, педагогічну підтримку та актуальність освітніх програм. Значний потенціал у розв'язанні проблем мотивації мають психодіагностичні методи, які дозволяють більш точно визначати мотиваційні чинники та адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб здобувачів освіти. Використання таких методів сприяє підвищенню ефективності навчання за рахунок кращого розуміння психологічних особливостей студентів та їх взаємодії з навчальним середовищем. Зокрема, психодіагностика може

допомогти виявити приховані бар'єри на шляху до успішного навчання та розробити стратегії для їх подолання. Таким чином, основоположним аспектом мотивації у студентів в освітньому процесі є: бажання стати висококваліфікованим професіоналом у своїй галузі; можливість забезпечити ефективність своєї майбутньої діяльності; отримання диплома про вищу професійну освіту; духовне задоволення, похвала батьків й близьких родичів, засвоєння знань.

Таким чином, впровадження психодіагностичного підходу до вивчення мотивації в освітньому процесі здобувачів технічних спеціальностей є перспективним напрямом, що сприятиме підвищенню якості освіти. Це дозволить не тільки підвищити академічну успішність, але й забезпечити формування висококваліфікованих та мотивованих фахівців, здатних ефективно виконувати професійні завдання у складних і динамічних умовах сучасного світу.

Література:

1. Kovalchuk V., Tkachenko N., Soroka V., Tomash V., Kovalchuk A. Forming and Developing Future Masters' of Industrial Training of Motor Transport Profile Readiness for Applying Digital Technologies in the Conditions of Education Digitalization. International journal of computer science and network security. 2022. № 22.5. P. 559-564.
2. Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. Cuestiones Políticas. 2023. № 41(76). P. 769-779.
3. De Barba P. G., Kennedy G. E., Ainley M. D. The role of students' motivation and participation in predicting performance in a MOOC. Journal of Computer Assisted Learning. 2016. № 32(3). P. 218-231.
4. Удич З. І., Шульга І. М., Миронова Л. А. Студентоцентричний підхід в умовах цифровізації навчання. Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 56. Т. 2. С. 151-154
5. Szőköl I. Learning motivation and quality of the educational process. In International Conference on Interactive Collaborative Learning. 2021. P. 199-209.
6. Cents-Boonstra M., Lichtwarck-Aschoff A., Denessen E., Aelterman N., Haerens L. Fostering student engagement with motivating teaching: An observation study of teacher and student behaviours. Research Papers in Education. 2021. № 36(6). P. 754-779.
7. Mintii I. S. Blended learning: definition, concept, and relevance. Educational Dimension. 2023. Vol. 8. P. 85-111.
8. Vezirov T. G., Kormakova V. N., Fensel A., Lapina M. A. Practical Implementation of the Process of Digitalization of Education in Master Programs. ARPHA Proceedings. 2020. № 3. P. 2731-2743.
9. Петренко Л., Зеліковська О., Шевченко В. Використання педагогічних крауд-технологій у професійній підготовці студентів ІТ-спеціальностей. Інформаційні технології і засоби навчання. 2020. № 2.76. С. 213-235.
10. Prester J., Schlagwein D., Cecez-Kecmanovic D. Crowdsourcing for education: literature review, conceptual framework, and research agenda. Twenty-Seventh European Conference on Information Systems (ECIS – 2019), Stockholm-Uppsala, Sweden. 2019. P. 1-19.

11. Reardon M., Leonard J. Integrating Digital Technology in Education: School-University-Community Collaboration. Information Age Publishing. 2019. 290 p.
12. Halverson R. Rethinking Education in the Age of Technology: The Digital Revolution and Schooling in America. Teachers College Press. 2018. 192 p.
13. Петренко Л. М. Теоретико-методологічні підходи до забезпечення дистанційного навчання в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. 2018. Вип. 2(37), ч. 2. С. 90-96
14. Semerikov S. Design methodology for immersive educational resources. Educational Dimension. 2022. Vol. 6. P. 176-199.
15. Gokbulut B. The effect of Mentimeter and Kahoot applications on university students'e-learning. World Journal on Educational Technology: Current Issues. 2020. Vol. 12, № 2. P. 107-116.
16. Hrynevych L., Morze N., Boiko M. Scientific education as the basis for innovative competence formation in the conditions of digital transformation of the society. Information Technologies and Learning Tools. 2020. Vol. 77, № 3. P. 1-26.
17. Ma W. Engaged Learning and Innovative Teaching in Higher Education: Digital Technology, Professional Competence, and Teaching Pedagogies. Springer. 2024. 519 p.
18. Drushlyak M. G. Methodology of formation of modeling skills based on a constructive approach (on the example of GeoGebra). CTE Workshop Proceedings. 2021. Vol. 8. P. 458-472.

References:

1. Kovalchuk, V., Tkachenko, N., Soroka, V., Tomash, V., Kovalchuk, A. (2022). Forming and Developing Future Masters' of Industrial Training of Motor Transport Profile Readiness for Applying Digital Technologies in the Conditions of Education Digitalization. International journal of computer science and network security, 22.5, 559-564 [in English]
2. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. Cuestiones Políticas, 41(76), 769-779 [in English]
3. De Barba, P. G., Kennedy, G. E., Ainley, M. D. (2016). The role of students' motivation and participation in predicting performance in a MOOC. Journal of Computer Assisted Learning, 32(3), 218-231 [in English]
4. Udych, Z. I., Shulha, I. M., Myronova, L. A. (2023). Studentotsentrychnyi pidkhid v umovakh tsyfrovizatsii navchannia [Student-centered approach in the context of digitalization of learning]. Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy, 56, 2, 151-154 [in Ukrainian]
5. Szököl, I. (2021). Learning motivation and quality of the educational process. In International Conference on Interactive Collaborative Learning, 199-209 [in English]
6. Cents-Boonstra, M., Lichtwarck-Aschoff, A., Denessen, E., Aelterman, N., Haerens, L. (2021). Fostering student engagement with motivating teaching: An observation study of teacher and student behaviours. Research Papers in Education, 36(6), 754-779 [in English]
7. Mintii, I. S. (2023). Blended learning: definition, concept, and relevance. Educational Dimension, 8, 85-111 [in English]
8. Vezirov, T. G., Kormakova, V. N., Fensel, A., Lapina, M. A. (2020). Practical Implementation of the Process of Digitalization of Education in Master Programs. ARPHA Proceedings, 3, 2731-2743 [in English]

9. Petrenko, L., Zelikovska, O., Shevchenko, V. (2020). Vykorystannia pedahohichnykh kraud-tekhnologii u profesiinii pidhotovtsi studentiv IT-spetsialnostei [The use of pedagogical crowd technologies in the professional training of students of IT specialties]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia – Information technologies and learning tools*, 2.76, 213-235 [in Ukrainian]

10. Prester, J., Schlagwein, D., Cecez-Kecmanovic, D. (2019). Crowdsourcing for education: literature review, conceptual framework, and research agenda. *Twenty-Seventh European Conference on Information Systems (ECIS – 2019)*, Stockholm-Uppsala, Sweden, 1-19 [in English]

11. Reardon, M., Leonard, J. (2019). *Integrating Digital Technology in Education: School-University-Community Collaboration*. Information Age Publishing [in English]

12. Halverson, R. (2018). *Rethinking Education in the Age of Technology: The Digital Revolution and Schooling in America*. Teachers College Press [in English]

13. Petrenko, L. M. (2018). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do zabezpechennia dystantsiinoho navchannia v zakladykh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Theoretical and methodological approaches to providing distance learning in institutions of vocational education]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka – Bulletin of Hlukhiv Oleksandr Dovzhenko National Pedagogical University*, 2(37), 2, 90-96 [in Ukrainian]

14. Semerikov, S. (2022). Design methodology for immersive educational resources. *Educational Dimension*, 6, 176-199 [in English]

15. Gokbulut, B. (2020). The effect of Mentimeter and Kahoot applications on university students'e-learning. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 12, 2, 107-116 [in English]

16. Hrynevych, L., Morze, N., Boiko, M. (2020). Scientific education as the basis for innovative competence formation in the conditions of digital transformation of the society. *Information Technologies and Learning Tools*, 77, 3, 1-26 [in English]

17. Ma, W. (2024). *Engaged Learning and Innovative Teaching in Higher Education: Digital Technology, Professional Competence, and Teaching Pedagogies*. Springer [in English]

18. Drushlyak, M. G. (2021). Methodology of formation of modeling skills based on a constructive approach (on the example of GeoGebra). *CTE Workshop Proceedings*, 8, 458-472 [in English]

УДК 378.126+371.15:316.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1270-1280](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1270-1280)

Чопак Єва Василівна старший викладач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-1205-5263>

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО МОВЛЕННЄВОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. В даний час в більшості країн Європейського Союзу зріс декомунізований інтерес вчених до вивчення мультикультуралізму в освіті, пошуку шляхів поліпшення системи освіти з урахуванням рівноправного співіснування різних етнічних груп, високої культури між етнічних відносин і збільшення мультикультурної освіти населення.

У статті представлений аналіз феномену «лінгвістичної особистості», подано змістовне визначення понять, запропонованих різними вченими, показано розуміння автором визначень «мовна особистість» і «мультикультурне мовне середовище», визначено фактори їх впливу на формування мовної особистості. Під мовленнєвим середовищем ми розуміємо всі родинно-побутові, соціально-педагогічні, неорганізовані та цілеспрямовані умови спілкування мовця в системах «дорослий» (батько) – дитина», «дитина – дорослий», «дитина – дитина», «дорослий – дорослий». Полікультурне мовленнєве середовище ми розуміємо як обмежене середовище, соціокультурний, комунікативний і багатомовний простір, на території якого спільно проживають і взаємодіють люди різних національностей, що розмовляють рідною мовою та об'єднані однією (або декількома) мовами, підкоряючись основним законам спілкування та правилам міжкультурного та міжнаціонального спілкування.

Ефективний вплив полікультурного мовленнєвого середовища на особистісне мовлення людини матиме місце лише за наявності розвиваючої функції цього середовища. Середовище розвитку полікультурного мовлення – це можливість позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на розвиток мовлення мовця та формування багатомовної особистості (біглога, поліглога), що вільно володіє різними мовами етносу. Досконале знання учнями рідної та національної мов стане позитивною основою для майбутнього володіння іноземною мовою під час навчання у середній школі та університеті. Саме такий підхід до

навчання мови забезпечить мовну стабільність у багатонаціональній країні, що є найважливішим чинником формування багатомовної особистості.

Ключові слова: мовленнєва культура, полікультурне мовленнєве середовище, мовлення людини, рідна та національна мови, багатомовна особистість.

Chopak Yeva Vasylivna senior teacher of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, 6 Koshuta square, Berehove, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-1205-5263>

FORMATION OF SPEECH CULTURE IN THE CONDITIONS OF A POLY CULTURAL SPEECH ENVIRONMENT

Abstract. Currently, in most countries of the European Union, the decommunized interest of scientists in the study of multiculturalism in education, the search for ways to improve the education system, taking into account the equal coexistence of different ethnic groups, the high culture of inter-ethnic relations and the increase of multicultural education of the population, has increased.

The article presents an analysis of the phenomenon of "linguistic personality", presents a meaningful definition of the concepts proposed by various scientists, shows the author's understanding of the definitions of "linguistic personality" and "multicultural linguistic environment", determines the factors of their influence on the formation of linguistic personality.

By the speech environment, we understand all family-domestic, socio-pedagogical, unorganized and purposeful conditions of communication of the speaker in the systems "adult" (father) - child", "child - adult", "child - child", "adult - adult".

We understand a multicultural speech environment as a limited environment, a socio-cultural, communicative and multilingual space, on the territory of which people of different nationalities, who speak their native language and are united by one (or several) languages, live and interact together, obeying the basic laws of communication and the rules of intercultural and international communication.

The effective influence of a multicultural speech environment on a person's personal speech will take place only if there is a developmental function of this environment. The environment for the development of multicultural speech is the possibility of a positive influence of various factors in their interaction on the development of the speaker's speech and the formation

of a multilingual personality (biglot, polyglot) who is fluent in various ethnic languages. Perfect knowledge of native and national languages by students will be a positive basis for the future mastery of a foreign language during studies in high school and university. It is this approach to language learning that will ensure language stability in a multinational country, which is the most important factor in the formation of a multilingual personality.

Keywords: speech culture, multicultural speech environment, human speech, native and national languages, multilingual personality.

Постановка проблеми. Про необхідність розвитку мовленевої комунікативної культури свідчить велика кількість суперечок у світовому суспільстві пов'язаних із розумінням норм взаємодії культур різних типів. Єдиним вирішенням цих проблем є об'єднання та співпраця міжнародних спільнот, спрямованих на покращення розуміння культурних, релігійних традицій та цінностей різних країн [5].

Актуальність виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі мовленевої культури визначається посиленням культуротворчих ролей людини, з'являється новий ідеал – «людина культури», що володіє розумовою, етичною та суспільно-духовною культурністю. Засобом і умовою досягнення цього ідеалу, педагогічною метою стає формування мовленевої комунікативної культури особистості в умовах полікультурного мовленнєвого середовища [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вивченні проблем особливості полікультурного середовища при підготовці вчителя початкової школи суттєвими є дослідження освітнього середовища як полікультурного (М. Гоманн, Г. Дмитрієв, В. Кремень, О. Сухомлинська та інші); підготовки вчителя початкової школи до роботи в полікультурному середовищі школи (І. Антонюк, Р. Баяновська, Н. Бордовська, А. Джуринський, З. Малькова, Л. Супрунова, І. Лощенова, О. Петренко, Н. Якса та інші).

Мета статті полягає у з'ясуванні шляхів формування мовленнєвої культури в умовах полікультурного мовленнєвого середовища.

Виклад основного матеріалу. Одним з показників духовної культури, моральності, внутрішньої і зовнішньої краси людини є культура мови. У мовленнєвій культурі рівень інтелекту і мислення людини, його освіта і виховання, його культура і цінності, а також краса слова і душі є ознакою духовне багатство і унікальна людська сутність. Тому особливо актуальною в даний час декомунізацією є необхідність формування культури мовлення серед молодших школярів, пов'язаної з багатоетнічним студентським співтовариством, зміцнення інформації та комунікації,

широкого впровадження Інтернету, сучасних видавничих технологій, які в тій чи іншій мірі негативно впливають на культуру особистого простору для розмови, оволодіння естетикою., моральне та естетичне самовираження слів у спілкуванні [9].

Слід зазначити, що загальна ситуація у сфері мовної освіти громадян України характеризується взаємодією трьох взаємопов'язаних тенденцій :

- перша включає суспільно-політичну необхідність оволодіння державною мовою кожним громадянином України незалежно від національності;

- друга передбачає необхідність в одних випадках відновити, а в інших почати вивчення в школах мов етнічних спільнот, які проживають в Україні;

- третя тенденція пов'язана з бажанням інших країн приєднатися до співдружності, а без знання іноземної мови це зробити дуже важко [3].

Підсумовуючи, зазначимо, що мовна культура не формується на порожньому місці – це постійна робота, спрямована на вдосконалення мовленнєвих здібностей дітей, розвиток інтелекту учнів, педагоги виховують і підвищують гуманістичні чесноти дітей [10].

З перших днів навчання в школі перед дітьми постає завдання навчитися правильно, послідовно, точно і чітко висловлювати свої думки.

Тому навчальні ситуації мають спонукати учнів до орієнтування речень (складання власних текстів), спонукання до складання казок, віршів та пошуку власних кінцівок оповідань, казок. Оскільки діти мають різний мовленнєвий розвиток, то ініціатором і творчим лідером стає саме вчитель.

Сьогодні моноетнічних країн практично не залишилося, а на карті світу залишилося лише монокультурні країни. Навчальні заклади стають багатонаціональними. Стало масовим явищем багатонаціональність колективів в умовах міграції населення, змішання країн, підвищення кількості таких міст. Багатонаціональний та полікультурний склад учнів впливає на організацію освітньої системи, стосунки між учасниками навчально-виховного процесу, тому керівникам закладів освіти необхідно усвідомлювати специфіку своєї діяльності в контексті поліетнічного суспільства та студентського середовища [9].

Однією з головних психічних функцій людини є мовлення, яке дозволяє їй задовольняти найважливішу особливу потребу людини – потребу в спілкуванні, цій справжній і неповторній розкоші, розкоші в людському спілкуванні. Загальновідомо, що спілкування між людьми завжди відбувається в межах певної культури, за допомогою конкретної національної мови, а закони та правила спілкування вироблені в межах конкретної мови та культури [14].

Комунікація як процес взаємовпливу суб'єктів (комунікантів) один на одного є найважливішою частиною соціальної культури спілкування. Стратегія і тактика спілкування визначаються соціокультурним спілкуванням. Соціокультурна взаємодія ефективна за двох умов: коли транзакції мають «комплементарний» характер, тобто збігаються; з правильним розумінням ситуації та належним стилем дій у ній. Основними ознаками соціокультурного спілкування є: комунікативний інтерес, що виражається у потребі спілкуватися та реалізації цілей і планів «мовця»; мотивація та стимулювання спілкування соціокультурної взаємодії; резонансний вплив соціокультурної інформації, що виявляється у правильній соціокультурно-просторовій організації соціокультурної взаємодії; комунікативна адаптація суб'єктів соціокультурної взаємодії, яка полягає у правильному сприйнятті та розумінні основи апперцепції суб'єктів соціокультурної взаємодії; стратегія соціокультурної взаємодії, заснована на принципах і нормах комунікативної культури, що дає можливість досягти максимальної ефективності комунікативного впливу [6].

Процес комунікації включений у більш складне явище – спілкування, тому важливо бачити його зміст саме в цій площині. Суть полягає у тому, що в процесі спілкування люди взаємодіють один з одним. Для повного опису цього процесу взаємовпливу недостатньо знати лише структуру комунікативного акту, необхідно також проаналізувати мотиви тих, хто бере участь у процесі міжкультурної комунікації, їхні цілі, установки тощо [16].

Сучасні глобальні суспільно-політичні та економічні зміни викликають значний інтерес до культури інших народів як визначальної умови реалізації творчого потенціалу окремої особистості і суспільства загалом.

Останнім часом саме іноземна мова розглядається інструментом полікультурного розвитку особистості студентів або засобом, що забезпечує інтеграцію людини в нове суспільство, в нову соціальну ситуацію. Носієм культури народу та його найважливішим національним ідентифікатором є мова, яка має традиційний характер.

Як мова, так і культура єднають людей. У дослідженнях науковців наведено такі основні визначення мови:

- ефективний засіб формування особистості;
- найпродуктивніший інструмент людського взаєморозуміння;
- одне з унікальних явищ життя людини і суспільства;
- феномен національної культури;
- сполучна ланка між історичними поколіннями народу, що забезпечує спадкоємність та єдність культурної традиції.

Отже, мова є специфічним засобом збереження та передачі інформації, а також управління поведінкою людини. Завдяки мові досягається

специфічно людська форма передачі соціального досвіду, культурних норм і традицій; через мову досягається спадкоємність різних поколінь та історичних епох.

У сучасних умовах розвитку глобальної інформаційної, науково-технічної та освітньої взаємодії, інтеграції України у світовий та європейський простір збільшується зона перетину культур різних народів за рахунок появи освітнього культурного простору, спільного для всіх. Взаємодія культур – це особливий тип безпосередніх відносин і зв'язків, що встановлюються між двома або більше культурами, а також взаємовпливи і зміни, що відбуваються у ході цих стосунків.

Комунікація між людьми формується завдяки навичкам міжкультурної комунікації. Міжкультурна комунікація є соціальним феноменом, що полягає як у конструктивній, так і в деструктивній взаємодії між представниками різних національних та етнічних культур у межах чітко визначеного просторово-часового простору [15].

Ключова роль у міжкультурній взаємодії належить людині, що є носієм загальнолюдських і культурних особливостей. Така багатфункціональність комунікації дає підставу виділити її аспекти: інформаційний, інтерактивний, гносеологічний, аксеологічний, нормативний, семіотичний, практичний. Ідентифікація перелічених аспектів комунікативного акту відбувається як вербальними, так і невербальними засобами [12].

Слід зазначити, що характерним для сучасного культурного дискурсу та іміджу України є мультикультуралізм. Загальна глобалізація світу, яка спостерігається сьогодні, породила одну з головних суперечностей сьогодення: між прагненням до все більшого зближення народів і бажанням зберегти їх національно-культурну ідентичність. Потрапляючи в інше культурне та мовне середовище, мовець фактично потрапляє в інший світ із соціокультурними цінностями та правилами вербально-лінгвістичного спілкування, що створює нове протиріччя: між бажанням мовця вільно володіти кількома мовами для міжкультурної інтеграції, для комунікаційних цілей і потреби вільно володіти рідними мовами, а також офіційними мовами багатонаціональної країни. Тому постає низка лінгвокультурологічних проблем, які потребують серйозного дослідження та вирішення, таких як: багатомовність, багатомовність у полікультурному мовленнєвому середовищі, гуманістична освіта в полікультурному освітньому середовищі [1].

Коли ми говоримо про мовну особистість, ми маємо на увазі високорозвинену особистість, ту, яка несе в собі як національний голос, так і глобальну людську культуру, має соціокультурні та мовні ресурси, вільно спілкується рідною мовою, мовами національних та інших мов в

мультикультурному просторі, повною мірою застосовувати знання, навички експресії та міжкультурні навички, набуті під час міжкультурного спілкування з різними групами населення. Мовна особистість не є вродженою, а формується і розвивається в процесі навчання, виховання, спілкування, тобто в різних видах діяльності. Формування мовної особистості починається з раннього віку, як тільки дитина оволодіває активним мовленням. Які основні чинники формують мовну особистість у дошкільному, дитсадковому та молодшому шкільному віці? Це вербальне середовище, в якому дитина виховується, навчається, розвивається та інтегрується [2].

Під мовленнєвим середовищем ми розуміємо всі родинно-побутові, соціально-педагогічні, неорганізовані та цілеспрямовані умови спілкування мовця в системах «дорослий» (батько) – дитина», «дитина – дорослий», «дитина – дитина», «дорослий – дорослий». Мовленнєві середовища можуть бути: одномовними, де спілкування відбувається рідною мовою; одномовними та з діалектами; білінгвальними (здіянні близькоспоріднені мови); двомовними, де функціонує багато різних самотійних мов (молдовсько-українська, українсько-угорська) і багатомовними, часто таке середовище називають полікультурним або «просторовим» середовищем», за словами О.В. Гукаленко [4].

Полікультурне мовленнєве середовище ми розуміємо як обмежене середовище, соціокультурний, комунікативний і багатомовний простір, на території якого спільно проживають і взаємодіють люди різних національностей, що розмовляють рідною мовою та об'єднані однією (або декількома) мовами, підкоряючись основним законам спілкування та правилам міжкультурного та міжнаціонального спілкування.

Мовленнєве середовище, що оточує мовця, може бути спонтанним, нестимульованим, стимульованим і мати постійний вплив на розвиток мовлення. Середовище спонтанного та стимульованого мовлення характеризувалося пасивними голосовими взаємодіями. Мовлення дорослих і всіх мовців у цьому мовному оточенні сприймається так, як чує людина, як говорить мовою, властивою даному мовленнєвому співтовариству. Дитина-мовець опосередковано відчуває вплив середовища у процесі повсякденного спілкування в сім'ї, суспільстві (у дворі, з друзями, у дитячому садку, школі тощо). Спонтанне, нестимульоване багатомовне мовлення створює явища інтерференції, викликаючи помилки у вимові, які діти не усвідомлюють через вторгнення елементів однієї мови в мову іншої країни.

Стимульоване багатомовне мовленнєве середовище – організований процес вивчення кількох мов і розвитку мовлення на різних вікових етапах у навчальних закладах різного типу, що супроводжується педагогічно

стимульованою мовленнєвою взаємодією вчителя та учнів. Стимулююче мультикультурне середовище дозволяє уникнути змішуючих впливів, спонукаючи носіїв свідомо вивчати дві або більше мов з раннього віку під керівництвом багатомовного вчителя, тобто який може розмовляти багатьма мовами [13].

Сучасне полікультурне мовленнєве середовище – це найактивніша взаємодія мовця з іншими багатомовними учасниками спілкування. Це інтеграція мовця в активну багатомовну діяльність в обмеженому міжкультурному просторі (музичні виступи, міжнародні свята, участь в обрядах, звичаях, традиціях тощо), в багатонаціональну систему; знання про одяг, страви, їжу, бренди тощо.

Ефективний вплив полікультурного мовленнєвого середовища на особистісне мовлення людини матиме місце лише за наявності розвиваючої функції цього середовища. Що ми маємо на увазі під мультикультурним середовищем, що розвивається?

Середовище розвитку полікультурного мовлення – це можливість позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на розвиток мовлення мовця та формування багатомовної особистості (біглога, поліглога), що вільно володіє різними мовами етносу. Досконале знання учнями рідної та національної мов стане позитивною основою для майбутнього володіння іноземною мовою під час навчання у середній школі та університеті.

Саме такий підхід до навчання мови забезпечить мовну стабільність у багатонаціональній країні, що є найважливішим чинником формування багатомовної особистості [1].

Висновок. Під мовленнєвим середовищем ми розуміємо всі родинно-побутові, соціально-педагогічні, неорганізовані та цілеспрямовані умови спілкування мовця в системах «дорослий» (батько) – дитина», «дитина – дорослий», «дитина – дитина», «дорослий – дорослий».

Полікультурне мовленнєве середовище ми розуміємо як обмежене середовище, соціокультурний, комунікативний і багатомовний простір, на території якого спільно проживають і взаємодіють люди різних національностей, що розмовляють рідною мовою та об'єднані однією (або декількома) мовами, підкоряючись основним законам спілкування та правилам міжкультурного та міжнаціонального спілкування.

Ефективний вплив полікультурного мовленнєвого середовища на особистісне мовлення людини матиме місце лише за наявності розвиваючої функції цього середовища.

Перспективи подальших розвідок напряму полягають у з'ясуванні особливості полікультурного середовища в контексті загальнокультурного розвитку особистості.

Література:

1. Богуш А. Вплив полікультурного мовленнєвого середовища на формування мовної особистості. Гірська Школа Українських Карпат, 16. 2017. 11-14.
2. Бондаренко Н.В. Концепція шкільної мовної освіти національних спільнот України. Педагогіка і психологія. 3 (8). 1995. 16.
3. Вашуленко М. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. Початкова школа. 2001. 1. 11-14.
4. Гукаленко О.В. Полікультурна освіта: методологічні та технологічні контексти. Слов'янська педагогічна культура. 2003. 2. 2-6.
5. Кухта І. В. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови, Вісник ВПІ. 4. 2010. 27–32.
6. Козак А.В. Взаємодія мови і культури у процесі міжкультурної комунікації. Мовні універсали у міжкультурній комунікації: матеріали II Всеукраїнського науково-практичного семінару, 24 лютого 2012 р. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2012. 16–19.
7. Малик В. М. Виховання іншомовної компетентності в середовищі комунікативної культури під час вивчення іноземної мови. Наукові інновації та передові технології. 2(2). 2021. 201–210.
8. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова у структурі художньої культури учня. К.: Парламентське видавництво, 2002.
9. Попович Н. Ф. Особливості розвитку мовлення молодших школярів на уроках літературного читання. Інноваційна педагогіка: науковий журнал. 2019. 12 (2). 36-40.
10. Пономарьова К. Формування мовленнєвої компетентності в учнів 3-4 класів на уроках розвитку мовлення. Початкова школа. 2007. 10. 11-15.
11. Тарасенко Г.С. Інноваційні підходи до мовленнєвотворчої роботи з обдарованими дітьми в контексті підготовки їх до школи. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка (початкова освіта). 2010. 1. 56- 61
12. Чичук А.П., Кучай Т.П., Біда О.А., Кінах Н.В. Виховання іншомовної компетентності студентів в середовищі комунікативної культури. Наукові інновації та передові технології. 7(35). 2024. 981-989.
13. Oseredchuk, O., Mykhailichenko, M., Rokosovyk, N., Komar, O., Bielikova, V., Plakhotnik, O., Kuchai, O. Ensuring the Quality of Higher Education in Ukraine. International Journal of Computer Science and Network Security. 22(12). 2022. 146-152.
14. Puhach, S., Avramenko, K., Michalchenko, N., Chychuk, A., Kuchai, O., & Demchenko, I. Formation of Specialists' Legal Competence in the System of Life Long Education. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala. 13(4). 2021. 91-112.
15. Kuchai, O., Hrechanyk, N., Pluhina, A., Chychuk, A., Biriuk, L., & Shevchuk I. World Experience in the Use of Multimedia Technologies and the Formation of Information Culture of the Future Primary School Teacher. International Journal of Computer Science and Network Security. 22(3). 2022. 760-768.
16. Shuliak, A., Hedzyk, A., Tverezovska, N., Fenchak, L., Lalak, N., Ratsul, A., & Kuchai, O. Organization of Educational Space Using Cloud Computing in the Professional Training of Specialists. International Journal of Computer Science and Network Security. 22(9). 2022.447-454.

References:

1. Bohush A. (2017). Vplyv polikul'turnoho movlennyevoho seredovyscha na formuvannya movnoyi osobystosti [The influence of a multicultural speech environment on the formation of linguistic personality]. *Hirs'ka Shkola Ukrayins'kykh Karpat*. 16. 11-14.
2. Bondarenko N.V. (1995). Kontseptsiya shkil'noyi movnoyi osvity natsional'nykh spil'not Ukrayiny [Concept of school language education of national communities of Ukraine]. *Pedahohika i psykholohiya*. 3 (8). 16.
3. Vashulenko M. (2001). Formuvannya movnoyi osobystosti molodshoho shkolyara v umovakh perekhodu do 4-richnoho pochatkovoho navchannya [The formation of the language personality of a junior high school student in the conditions of the transition to 4-year primary education]. *Pochatkova shkola*. 1. 11-14.
4. Hukalenko O.V. (2003). Polikul'turna osvita: metodolohichni ta tekhnolohichni konteksty [Multicultural education: methodological and technological contexts]. *Slov'yans'ka pedahohichna kul'tura*. 2. 2-6.
5. Kukhta I. V. (2010). Inshomovna kompetentnist' u konteksti formuvannya komunikativnoyi kul'tury studentiv u protsesi vyvchennya inozemnoyi movy [Foreign language competence in the context of the formation of students' communicative culture in the process of learning a foreign language]. *Visnyk VPI*. 4. 27–32.
6. Kozak A.V. (2012). Vzayemodiya movy i kul'tury u protsesi mizhkul'turnoyi komunikatsiyi [Interaction of language and culture in the process of intercultural communication]. *Movni universalii u mizhkul'turniy komunikatsiyi: materialy II Vseukrayins'koho naukovo-praktychnoho seminaru*, 24 lyutoho 2012 r. Luts'k: Skhidnoyevropeys'kyy natsional'nyy universytet imeni Lesi Ukrayinky. 16–19.
7. Malyk V. M. (2021). Vykhovannya inshomovnoyi kompetentnosti v seredovyschi komunikativnoyi kul'tury pid chas vyvchennya inozemnoyi movy [Education of foreign language competence in the environment of communicative culture during learning a foreign language]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi*. 2(2). 201–210.
8. Myropol's'ka N.YE. (2002). Mystetstvo slova u strukturi khudozhn'oyi kul'tury uchnya [The art of the word in the structure of the student's artistic culture]. K.: Parlament-s'ke vydavnytstvo.
9. Popovych N. F. (2019). Osoblyvosti rozvytku movlennya molodshykh shkolyariv na urokakh literaturnoho chytannya [Peculiarities of speech development of younger schoolchildren in literary reading lessons]. *Innovatsiyna pedahohika: naukovyy zhurnal*. 12 (2). 36-40.
10. Ponomar'ova K. (2007). Formuvannya movlennyevoyi kompetentnosti v uchniv 3-4 klasiv na urokakh rozvytku movlennya [Formation of speech competence in 3rd-4th grade students in speech development lessons]. *Pochatkova shkola*. 10. 11-15.
11. Tarasenko H.S. (2010). Innovatsiyni pidkhody do movlennyevotvorchoyi roboty z obdarovanyimi dit'my v konteksti pidhotovky yikh do shkoly [Innovative approaches to creative speech work with gifted children in the context of preparing them for school]. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu*. Seriya: Pedahohika (pochatkova osvita). 1. 56- 61
12. Chychuk A.P., Kuchai T.P., Bida O.A., Kinakh N.V. (2024). Vykhovannya inshomovnoyi kompetentnosti studentiv v seredovyschi komunikativnoyi kul'tury [Education of foreign language competence of students in the environment of communicative culture]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi*. 7(35). 981-989.

13.Oseredchuk, O., Mykhailichenko, M., Rokosovyyk, N., Komar, O., Bielikova, V., Plakhotnik, O., Kuchai, O. (2022). Ensuring the Quality of Higher Education in Ukraine. International Journal of Computer Science and Network Security. 22(12). 146-152.

14.Puhach, S., Avramenko, K., Michalchenko, N., Chychuk, A., Kuchai, O., & Demchenko, I. (2021). Formation of Specialists' Legal Competence in the System of Life Long Education. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala. 13(4). 91-112.

15.Kuchai, O., Hrechanyk, N., Pluhina, A., Chychuk, A., Biriuk, L., & Shevchuk I. (2022). World Experience in the Use of Multimedia Technologies and the Formation of Information Culture of the Future Primary School Teacher. International Journal of Computer Science and Network Security. 22(3). 760-768.

16.Shuliak, A., Hedzyk, A., Tverezovska, N., Fenchak, L., Lalak, N., Ratsul, A., & Kuchai, O. (2022). Organization of Educational Space Using Cloud Computing in the Professional Training of Specialists. International Journal of Computer Science and Network Security. 22(9). 447-454.

УДК 378.015.311:37.03

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1281-1290](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1281-1290)

Шанскова Тетяна Ігорівна доктор педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри початкової освіти та культури фахової мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-1204-0275>

Коновальчук Інна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри початкової освіти та культури фахової мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-9391-3786>

Рудницька Неля Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-2377-9251>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ КРЕАТИВНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті визначаються особливості професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до впровадження креативних освітніх технологій. Зазначено, що сучасна освіта характеризується інтенсифікацією, великою кількістю інформації, підвищеними вимогами до сучасного вчителя та якості освітніх послуг. Звернуто увагу на те, що сучасний вчитель, окрім професійних знань, умінь та навичок, повинен мати добре сформовані та розвинені професійно-педагогічні компетентності, що ґрунтуються на новітніх результатах та вміти впроваджувати креативні освітні технології в навчальний процес. Креативні технології передбачають використання творчості та інновацій у своїй професійній діяльності, що сприяє тому, що діти, які наслідують приклад педагога, також проявляють творчість, інноваційність та винахідливість. Надано авторське визначення терміну «креативні освітні технології». Під креативними освітніми технологіями автори вбачають технології з допомогою яких вчитель початкових класів створює певні умови для розвитку творчих здібностей дітей та активізує їх пізнавальну діяльність,

що в свою чергу спонукає їх до творчого мислення. Обґрунтовано, що використання креативних технологій на уроках позитивно впливає на ефективність творчої діяльності учнів та розвиток загальних інтелектуальних навичок, адже головне завдання вчителя – це мотивувати дітей до особистісного та творчого розвитку. Здійснена спроба визначити особливості професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до впровадження освітніх креативних технологій. До основних особливостей професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до впровадження креативних освітніх технологій віднесено: створення комфортних освітніх умов; впровадження та використання технології розвитку творчої особистості; використання творчих методів (метод фокальних об'єктів (МФО), мозковий штурм, метод синектики, метод моделювання маленькими чоловічками (метод ММЧ), метод евристичного спостереження); педагогічна підтримка.

Ключові слова: вчителі початкових класів, креативні освітні технології, професійна підготовка, творчість.

Shanskova Tatiana Igorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Primary Education and Culture of Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-1204-0275>

Konovalchuk Inna Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Primary Education and Culture of the Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-9391-3786>

Rudnytska Nelia Yuryivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Primary Education and Culture of the Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-2377-9251>

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE IMPLEMENTATION OF CREATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article defines the peculiarities of professional training of future primary school teachers for the introduction of creative educational

technologies. It is noted that modern education is characterized by intensification, a large amount of information, increased requirements for a modern teacher and the quality of educational services. It is emphasized that a modern teacher, in addition to professional knowledge, skills and abilities, should have well-formed and developed professional and pedagogical competencies based on the latest results and be able to implement creative educational technologies in the educational process. Creative technologies involve the use of creativity and innovation in their professional activities, which contributes to the fact that children who follow the example of a teacher also show creativity, innovation and ingenuity. The author's definition of the term "creative educational technologies" is provided. Under creative educational technologies, the authors see technologies with the help of which the primary school teacher creates certain conditions for the development of children's creative abilities and activates their cognitive activity, which in turn encourages them to think creatively. It is substantiated that the use of creative technologies in the classroom has a positive effect on the effectiveness of students' creative activity and the development of general intellectual skills, since the main task of the teacher is to motivate children to personal and creative development. An attempt has been made to determine the peculiarities of professional training of future primary school teachers for the introduction of educational creative technologies. The main features of the professional training of future primary school teachers for the implementation of creative educational technologies include: creating comfortable educational conditions; introduction and use of technology for the development of a creative personality; use of creative methods (focal object method (FOM), brainstorming, synectics method, little men modeling method (LMM), heuristic observation method); pedagogical support.

Keywords: primary school teachers, creative educational technologies, professional training, creativity.

Постановка проблеми. Сучасна освіта характеризується інтенсифікацією, великою кількістю інформації, підвищеними вимогами до сучасного вчителя та якості освітніх послуг.

Нова українська школа потребує докорінної перебудови освітньої парадигми, що має суттєво підвищити її якість та модернізувати використання технологій для розвитку і становлення особистості учня як суб'єкта, спрямованого на постійний розвиток і саморозвиток.

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що одним з головних завдань освітньої реформи в Україні є зміна ролі вчителя. Сучасний вчитель, окрім професійних знань, умінь та навичок, повинен

мати добре сформовані та розвинені професійно-педагогічні компетентності, що ґрунтуються на новітніх результатах та вміти впроваджувати креативні освітні технології в навчальний процес. Креативні технології передбачають використання творчості та інновацій у своїй професійній діяльності, що сприяє тому, що діти, які наслідують приклад педагога, також проявляють творчість, інноваційність та винахідливість.

Тому питання про специфіку професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до впровадження креативних освітніх технологій є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що проблематикою підготовки вчителів початкових класів займалися: Н. Бібік, С. Єрмакова, І. Титаренко.

Феномен креативної професійної діяльності розглядали: В. Бондар, В. Давидов, В. Лозова.

Формування креативної професійної діяльності впроваджували: А. Ахмян, В. Давидов, В. Тарнапольський.

За останні роки проблематиці розвитку педагогічної креативності присвятили свої дисертаційні дослідження: О. Артемова, І. Гриненко, О. Куцевол, І. Шахіна.

Метою статті є визначення особливостей професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до впровадження креативних освітніх технологій.

Виклад основного матеріалу. Шкільна реформа починається з початкової школи. У Державному стандарті початкової освіти наголошується на тому, що дітям цікаво вчитися з допомогою дослідницького та проектного навчання.

В положенні Концепції «Нової української школи» зазначається, що вчитель початкових класів повинен впроваджувати інноваційні освітні технології та методи навчання. Технологічний підхід допомагає встановлювати зв'язок навчального матеріалу із життям, а також формувати креативне та творче мислення у дітей молодшого шкільного віку; підвищувати рівень їх мотивації до навчання, вміння розв'язувати проблеми, ефективно спілкуватися, організовувати свою діяльність, рефлексувати, що в сукупності забезпечує формування вміння вчитися як ключової навички.

Реалізація Концепції «Нової української школи» передбачає впровадження та використання таких освітніх технологій: особистісно-орієнтованих, інтерактивних, ігрових, медіаграмотності, критичного мислення, організації успішної діяльності та, найголовніше, креативних освітніх технологій, адже саме креативні освітні технології дають змогу

учням створювати власний освітній продукт: це може бути портфоліо, проект, презентація тощо. Саме створення власного освітнього продукту дозволяє кожному учневі показати, на що він здатен, створити для себе «імпульс розвитку», намітити особисту освітню траєкторію та продемонструвати вміння застосовувати набуті навички та вміння на практиці.

На сьогоднішній день педагогами-науковцями [1, с. 22-23] розрізняються такі поняття як «освітня технологія», «педагогічна технологія» та «технологія навчання», оскільки кожне з них має свою ієрархію цілей, завдань, змісту.

Освітня технологія – відображає загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Призначення освітніх технологій полягає у розв’язанні стратегічних для системи освіти завдань: прогнозування розвитку освіти, проектування і планування цілей, результатів, основних етапів, способів, організаційних форм навчально-виховного процесу. Такими освітніми технологіями є концепції освіти, освітні закони, освітні системи. У сучасній Україні такими освітніми технологіями є гуманістична концепція освіти, Закон України «Про освіту», система безперервної освіти тощо [1].

Педагогічна технологія – відображає тактику реалізації освітніх технологій у навчально-виховному процесі за наявності певних умов. Педагогічні технології акумулюють і виражають загальні ознаки та закономірності навчально-виховного процесу незалежно від конкретного навчального предмета. Кожна конкретна педагогічна технологія відображає модель навчально-виховного та управлінського процесів у навчальному закладі, об’єднує в собі їх зміст, форми і засоби. Вона може охоплювати й спеціалізовані технології, що застосовуються в інших галузях науки і практики — електронні, нові інформаційні технології, промислові, поліграфічні, валеологічні тощо [3].

Технологія навчання – моделюють шлях освоєння конкретного навчального матеріалу (поняття) в межах відповідного навчального предмета, теми, питання. За багатьма параметрами вона є наближеною до окремої методики. Дидактична технологія охоплює зміст, форми, методи навчання. Специфічні зміст, форми і методи властиві й технології виховання або управління [4].

Однією із сучасних освітніх технологій є креативна, яка базується на творчості особистості.

Творчість – це інтелектуальна і практична діяльність, яка призводить до створення оригінальних і неповторних цінностей, до відкриття нових фактів, властивостей і моделей, а також способів освоєння і перетворення матеріального світу або духовної культури [5].

Творчі прийоми є евристичними (креативними). Евристичні методи – це система принципів і правил, які визначають найбільш вірогідні стратегії і тактики вирішення нестандартних творчих завдань фахівцями в певній галузі. Вони стимулюють активність та інтуїтивне мислення тих, хто навчається, у пошуку ідей і пропозицій, сприяють інтеграції зібраної інформації і на цій основі значно підвищують ефективність прийнятих рішень [1, с. 61].

Креативність – це здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації [2].

Розглянувши поняття «творчість» та «креативність» можемо спробувати надати визначення поняттю «креативні освітні технології».

Креативні освітні технології – це технології з допомогою яких вчитель початкових класів створює певні умови для розвитку творчих здібностей дітей та активізує їх пізнавальну діяльність, що в свою чергу спонукає їх до творчого мислення.

Використання креативних технологій на уроках позитивно впливає на ефективність творчої діяльності учнів та розвиток загальних інтелектуальних навичок. Завдання вчителя – мотивувати дітей до особистісного та творчого розвитку.

Впровадження креативних технологій навчання означає зміну акцентів, оновлення змісту навчання, використання особистісно-орієнтованих технологій навчання, зміну позиції учня в процесі навчання, перетворення його на активного суб'єкта самонавчання.

Саме тому неабиякої уваги заслуговує проблематика професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до впровадження креативних освітніх технологій.

Г. Клімашевська вважає, що: «Саме креативна професійна діяльність педагога сприяє професійному зростанню та самореалізації, задовольняє прагнення до самовдосконалення, запобігає професійному самовигорянню. Сучасний учитель повинен бути готовим до самопізнання та перетворення навколишньої дійсності, мати перспективне дивергентне мислення, активно усвідомлювати себе в соціальній та духовній культурі суспільства, будувати суб'єкт-суб'єктну діалогічну взаємодію з учнями, оволодівати активними, творчими технологіями навчання; мати вільне мислення, визнавати власну творчість та прагнення до творчості в дітей, мати самоповагу та поважати думку учнів. Головною метою педагогів повинно бути навчання створенню оригінальних продуктів з одночасним засвоєнням нових знань та виробленням якостей особистості, необхідних для самостійної творчої діяльності, результатом якої повинен стати самостійно створений творчий продукт» [3, с. 215; 6].

Беручи до уваги вищезазначене нами була здійснена спроба визначити особливості професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до впровадження освітніх креативних технологій.

До першої особливості, на нашу думку, доцільно віднести комфортні умови навчання (або комфортні освітні умови), які в свою чергу:

- Забезпечать індивідуальну освітню траєкторію для кожного здобувача вищої освіти, що вплине на персональний шлях розвитку здібностей, особистісних якостей і психічних процесів майбутніх вчителів початкових класів, адже в основі індивідуальної траєкторії лежить студентоцентризм. Індивідуальна освітня траєкторія має на меті забезпечити максимально сприятливі умови для навчання й розвитку кожного студента.

- Забезпечать реалізацію особистісно-орієнтованого підходу, як цілеспрямованого, планомірного, спеціально організованого педагогічного процесу, спрямованого на розвиток майбутнього вчителя початкових класів, становлення його як особистості з урахуванням його індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей тощо.

- Сприятимуть саморозвитку творчих та креативних здібностей у майбутніх вчителів початкових класів.

- Забезпечать співпрацю та взаємодію між здобувачами вищої освіти для реалізації колективних проєктів.

До другої особливості ми відносимо впровадження та використання під час професійної підготовки вчителів початкових класів технології розвитку творчої особистості Г. Альтшуллера, а саме теорії розв'язання винахідницьких завдань, яка ефективно сприяє розвитку технічної творчості загалом і творчої особистості зокрема. Створена вона в 1946 р. російським ученим-дослідником, письменником-фантастом Генріхом Альтшуллером (1926—1998) [1, с. 63].

До третьої особливості ми відносимо використання творчих методів, що відповідають специфіці професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів, які вони зможуть використовувати в своїй професійній діяльності. До таких методів належать: метод фокальних об'єктів (МФО), мозковий штурм, метод синектики, метод моделювання маленькими чоловічками (метод ММЧ), метод евристичного спостереження.

Розглянемо кожен метод більш детально.

Метод фокальних об'єктів (МФО) – це метод генерування нових ідей шляхом асоціювання властивостей або характеристик випадкових об'єктів з оригінальним об'єктом. Використовується для пошуку нових варіацій відомих пристроїв і методів, розширення асортименту продукції,

реклами товарів, використання відомих матеріалів і відходів, а також для тренування уяви. В його основі лежить перенесення уваги з одного об'єкта на інший. Фокальні об'єкти - це ті, на яких зосереджена увага. Метою методу є вдосконалення об'єкта шляхом знаходження великої кількості оригінальних варіацій об'єкта з неочікуваними властивостями [7].

Мозковий штурм – це оперативний метод вирішення проблем, заснований на стимулюванні творчості, при якому учасникам пропонується придумати якомога більше рішень, в тому числі найбільш фантазійних. Мозковий штурм – це колективний пошук нестандартних можливостей вирішення проблем. Мозковий штурм ефективний, якщо дотримуватися таких правил: бажано працювати з невеликою підгрупою; можна висловлювати всі ідеї; заохочуються вільні асоціації: чим незвичнішою здається ідея, тим вона цікавіша; слід висловлювати якомога більше ідей; все висловлене можна комбінувати будь-яким чином; обговорення має закінчуватися підбиттям підсумків, тобто визначенням найцікавішої ідеї [8].

У синтетичному методі формується група людей з різною спеціалізацією для пошуку творчих рішень шляхом необмеженого тренування уяви та поєднання непок'єднаних елементів. Такі групи називаються синектичними (грец. *synektike* – поєднання розрізнених елементів). Синектичний метод ґрунтується на міркуваннях групи експертів, з акцентом на аналогії.

Метод моделювання маленькими чоловічками (ММЧ) – один з методів моделювання, який використовується для пояснення внутрішньої будови об'єктів і речовин, фізичної сутності явищ і процесів у живій і неживій природі (наприклад, як виникає водяна пара і електричний струм). Суть методу ММЧ полягає в тому, що здобувач повинен уявити, що всі речовини, всі предмети, всі явища складаються з безлічі маленьких живих і мислячих істот. Метод ММЧ використовується для пояснення суті процесу або ситуації, для пізнавальної діяльності, експериментів, уроків та ігор з природознавства, математики та мистецтва, а також для навчання читання і письма [9].

Евристичний метод спостереження. Під час спостереження здобувачі створюють власні висновки, які включають інформацію, отриману в результаті спостереження, використаний метод спостереження, а також сукупність особистих дій і почуттів, які супроводжують спостереження. Ступінь творчості студента в процесі спостереження визначається новизною отриманих результатів порівняно з уже наявними результатами [10].

Четверта особливість – це підтримка з боку викладачів. Педагогічна підтримка – це комплекс психолого-педагогічних заходів, спрямованих на навчання та розвиток творчих та креативних здібностей у студентів. Він

досягається насамперед через психологічне управління навчальним процесом з боку професійного професорсько-викладацького складу ЗВО.

Висновки. Таким чином, розгляд означеної проблематики дозволив нам зробити низку висновків:

1. Креативні освітні технології – це технології з допомогою яких вчитель початкових класів створює певні умови для розвитку творчих здібностей дітей та активізує їх пізнавальну діяльність, що в свою чергу спонукає їх до творчого мислення.

2. Впровадження креативних технологій навчання означає зміну акцентів, оновлення змісту навчання, використання особистісно-орієнтованих технологій навчання, зміну позиції учня в процесі навчання, перетворення його на активного суб'єкта самонавчання.

3. До головних особливостей професійної підготовки майбутніх вчителів початкових класів до впровадження креативних освітніх технологій віднесено: створення комфортних освітніх умов; впровадження та використання технології розвитку творчої особистості; використання творчих методів (метод фокальних об'єктів (МФО), мозковий штурм, метод синектики, метод моделювання маленькими чоловічками (метод ММЧ), метод евристичного спостереження); педагогічна підтримка.

Література:

1. Курлішук І. І. Методика професійного навчання: Основи технології навчання. Креативні технології навчання: навчально-методичний посібник. Старобільськ, 2017. 120 с.
2. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
3. Клімашевська Г. Реалізація технології формування готовності до креативної професійної діяльності майбутніх учителів початкових класів. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2024. Випуск 21. С. 214-235.
4. Полякова І. В. Особливості втілення технології розвитку креативних здібностей у процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Випуск XXXVII. С. 249-258.
5. Вітюк І. С. Особливості підготовки майбутніх вчителів початкових класів до застосування сучасних педагогічних технологій. *Збірник наукових праць*. 2017. Випуск LXXV. Том 3. С. 25-28.
6. Чепіль М. М. Педагогічні технології: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2012. 224 с.
7. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «KELM» (Knowledge, Education, Law, Management). 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138-142.
8. Kosholap, A., Maksymchuk, B., Branitska, T., Martynets, L., Boichenko, A., Stoliarenko, O., Matsuk, L., Surovov, O., Stoliarenko, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuropsychological Bases of Self-Improvement of Own Physical Health of Future Teachers in the Course of University Education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(3), 171-190. <https://doi.org/10.18662/brain/12.3/226>

9. Янкович О. І., Кузьма І. І. Освітні технології у початковій школі: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2018. 266 с.

10. Komogorova, M., Maksymchuk, B., Bernatska, O., Lukianchuk, S., Gerasymova, I., Popova, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Kalashnik, N., Davydenko, H., Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., & Maksymchuk, I. (2021). Pedagogical Consolidation of Pupil-Athletes Knowledge of Humanities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(1). <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/367>

References:

1. Kurlishchuk I. I. (2017). *Metodyka profesiinoho navchannia: Osnovy tekhnolohii navchannia. Kreatyvni tekhnolohii navchannia* [Methods of professional training: Fundamentals of learning technology. Creative learning technologies]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Starobilsk.

2. Shapar V. B. (2007). *Suchasnyi tlumachnyi psykholohichnyi slovnyk* [A modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor.

3. Klimashevska H. (2024). Realizatsiia tekhnolohii formuvannia hotovnosti do kreatyvnoi profesiinoi diialnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Implementation of the technology of forming readiness for creative professional activity of future primary school teachers]. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty – Professionalism of a teacher: theoretical and methodological aspects*. Vypusk 21, 214-235.

4. Poliakova I. V. (2014). Osoblyvosti vtilennia tekhnolohii rozvytku kreatyvnykh zdibnostei u protsesi fakhovoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly [Peculiarities of implementing the technology of creative abilities development in the process of professional training of future primary school teachers]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific Notes of the Department of Pedagogy*. Vypusk KhKhKhVII, 249-258.

5. Vitiuk I. S. (2017). Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv do zastosuvannia suchasnykh pedahohichnykh tekhnolohii [Features of training future primary school teachers to use modern pedagogical technologies]. *Zbirnyk naukovykh prats – Collection of scientific papers*, Vypusk LXXV, Tom 3, 25-28.

6. Chepil M. M. (2012). *Pedahohichni tekhnolohii* [Pedagogical technologies]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Akademvydav.

7. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «KELM» (*Knowledge, Education, Law, Management*). 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138-142.

8. Kosholap, A., Maksymchuk, B., Branitska, T., Martynets, L., Boichenko, A., Stoliarenko, O., Matsuk, L., Surovov, O., Stoliarenko, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuropsychological Bases of Self-Improvement of Own Physical Health of Future Teachers in the Course of University Education. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(3), 171-190. <https://doi.org/10.18662/brain/12.3/226>

9. Iankovych O. I., Kuzma I. I. (2018). *Osvitni tekhnolohii u pochatkovii shkoli* [Educational technologies in primary school]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Ternopil: TNPU im. Volodymyra Hnatiuka.

10. Komogorova, M., Maksymchuk, B., Bernatska, O., Lukianchuk, S., Gerasymova, I., Popova, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Kalashnik, N., Davydenko, H., Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., & Maksymchuk, I. (2021). Pedagogical Consolidation of Pupil-Athletes Knowledge of Humanities. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(1). <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/367>

УДК 378.001.8(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1291-1304](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1291-1304)

Шпак Валентина Павлівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (068) 710-97-10, <https://orcid.org/0000-0003-0913-6150>

Гнезділова Кіра Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та спеціальної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (067) 279-78-03, <https://orcid.org/0000-0002-5226-840X>

ТЕОРІЯ КОННЕКТИВІЗМУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті представлено аналіз проблеми розроблення і впровадження теорії коннективізму як методологічного підґрунтя науково-педагогічних досліджень і професійно-педагогічної діяльності в умовах цифровізації вітчизняної освіти. Показано розвиток цієї теорії в контексті етнології, емпіричного навчання, появи і поширення цифрових технологій у повсякденному житті та стиранні кордонів у вітчизняній освіті.

Авторами наголошено на концептуальних положеннях коннективізму, як-от: навчання є процесом створення мережі; вузлами можуть бути люди, організації, бібліотеки, веб-сайти, книги, журнали, бази даних або будь-яке інше джерело інформації, що можуть бути застосовані для формування мережі; акт навчання полягає у створенні зовнішньої мережі вузлів, які ми підключаємо у формі джерел інформації та знань; мисленнєві процеси, що вдосконалюються в ході навчання, сприяють формуванню внутрішньої нейронної мережі. Показано тенденції впровадження моделі освіти на засадах коннективізму, зокрема, цифровізацію, гуманізацію, інклюзивність, створення безпечного освітнього середовища, індивідуалізацію, формування soft skills та інтернаціоналізацію.

Надано порівняльну характеристику моделей здобуття освіти в контексті методології біхевіоризму, когнітивізму, конструктивізму і коннективізму. Розкрито принципи у сфері вітчизняної освіти, що останнім часом впливають на систему підготовки педагогічних кадрів.

Вироблено рекомендації педагогам з упровадження коннективістського підходу в сучасний освітній процес. Окреслено перспективи подальшого розроблення і впровадження теорії коннективізму на рівні фахової передвищої та вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: коннективізм, методологія, теорія, науково-педагогічні дослідження, професійно-педагогічна діяльність, концептуальні засади, цифровізація, освіта.

Shpak Valentina Pavlivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary Education, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (068) 7109710, <https://orcid.org/0000-0003-0913-6150>

Hnezdilova Kira Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Preschool and Special Education, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (067) 279 78 03, <https://orcid.org/0000-0002-5226-840X>

THE THEORY OF CONNECTIVISM AS A METHODOLOGICAL FOUNDATION OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL RESEARCH AND PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITY

Abstract. The article presents an analysis of the problem of developing and implementing the theory of connectivism as a methodological basis for scientific and pedagogical research and professional and pedagogical activity in the conditions of digitalization of domestic education. The development of this theory in the context of eutagogs, empirical learning, the emergence and spread of digital technologies in everyday life and the erasure of borders in domestic education is shown.

The authors emphasized the conceptual positions of connectivism, such as: learning is a networking process; nodes can be people, organizations, libraries, websites, books, journals, databases, or any other source of information that can be used to form a network; the act of learning consists in creating an external network of nodes that we connect in the form of sources of information and knowledge; learning that occurs in our head is the formation of an internal neural network. Trends in the implementation of the model of education based on connectivism are shown, in particular, digitalization, humanization, inclusiveness, creation of a safe educational environment, individualization, formation of soft skills and internationalization.

A comparative description of educational attainment models in the context of behaviorism, cognitivism, constructivism, and connectivism methodology is given. The principles and a number of trends in the field of domestic education, which recently affect the system of training of pedagogical personnel, are revealed. Recommendations for teachers on the implementation of the connectivist approach in the modern educational process have been developed. The prospects for the further development and implementation of the theory of connectivism at the level of professional pre-higher and higher pedagogical education are outlined.

Keywords: connectivism, methodology, theory, scientific and pedagogical research, professional and pedagogical activity, conceptual basics, digitalization, education.

Постановка проблеми. Нині системи освіти багатьох країн зазнають реформаційних змін під впливом тенденцій глобалізації, реструктуризації економіки, масштабної автоматизації виробництва і перебудови ринків праці відповідно до викликів сьогодення. Зазначені процеси потужно впливають на сприйняття компетентностей, що необхідні сучасній людині як творцю матеріальних благ і духовних цінностей; найбільш затребуваними якостями для представника постіндустріального суспільства стають здатність швидко адаптуватися до постійно змінюваного середовища і отримувати необхідні знання для вирішення нагальних завдань.

Разом із тим змінюється і роль освіти, яка перестає концентруватися на традиційному засвоєнні інформації, що характерно для освітніх систем, ґрунтованих на теорії інструктивізму, і націлює на розвиток навичок навчання впродовж життя, самостійного дослідження актуальних запитань і проблем.

З поширенням цифрових технологій дуже швидко змінюються і теорії навчання. Події, що пов'язані з пандемією COVID-19, і боротьба з країною-агресором фундаментально змінюють перебіг процесу навчання, оскільки освітній процес у випадку небезпеки для життя і здоров'я громадян тепер може відбуватися онлайн поза освітнім закладом. У зв'язку з цим швидко створюються нові методики і технології викладання та навчання, що визначають новий спосіб мислення. Навчання стає довічним і безперервним процесом, що відбувається після здобуття обов'язкової освіти в закладах загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної) і післядипломної освіти.

Здобувачі освітніх послуг також відмовляються від ролі пасивних споживачів інформації. Навчання за допомогою соціальних мереж стає найбільш популярним і зручним, особливо на прикордонних територіях і лінії зіткнення. Уважається, що такий спосіб навчання має не лише

мотивуючий, але і неформальний характер, що найбільше задовольняє потреби сучасного учнівства. Саморегульоване навчання або самонавчання дозволяє здобувачам освіти обирати індивідуальну освітню траєкторію, брати активну участь у процесі навчання, опановувати компетентності у зручний спосіб і час.

Педагоги в усьому світі намагаються інтегрувати навчання як формальне, так і неформальне, з інформаційно-комунікаційними технологіями. З розвитком етнології, емпіричного навчання, з появою й поширенням цифрових технологій у повсякденному житті та стиранням кордонів, коли відбувається навчання, виникає і набуває поширення коннективізм як методологічне підґрунтя науково-дослідницької та професійно-педагогічної діяльності. Зокрема, на Всесвітньому економічному форумі в Давосі виокремлено такі професійні навички, що будуть затребуваними у 20-х роках ХХІ століття: багатofункціональність, здатність до вирішення комплексних завдань, критичне мислення, креативність, уміння керувати виробничим процесом, ініціативність, здатність приймати самостійні рішення, уміння вести переговори, клієнтоорієнтованість і гнучкість розуму [14].

У зв'язку з цим виникає глобальна необхідність інвестування в людський капітал для підготовки генерації фахівців, які відповідатимуть вимогам нового часу і забезпечуватимуть ефективне функціонування ринку праці. Адже наявність і постійне збільшення освічених професійно підготовлених кадрів є невід'ємною умовою сталого економічного, а разом із тим і соціального розвитку нашої країни. Основним механізмом забезпечення цієї умови слід уважати систему освіти, оскільки на неї покладено завдання з підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних застосовувати свої знання та навички у професійному руслі.

Розвиток ідей коннективізму приводить до виникнення поняття «персональне освітнє середовище». Проте проблеми його структури і змісту все ще залишаються поза увагою вітчизняних дослідників [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш відомими зарубіжними розробниками теорії коннективізму наразі є Стефан Доунс (Stefan Downes) [7; 8], який працює в галузі онлайн-навчання, Інтернет-синдикації та нових засобів масової інформації в Інституті інформаційних технологій у Канаді, та Джордж Сіменс (George Siemens) [12; 13] – заступник директора з технологій навчання в університеті Манітоби. Ці вчені пропагують відкритість і зумовленість навчання в мережі Інтернет, онлайн-навчання та обмін знаннями через веб-сторінки.

Канадським дослідником С. Доунсом ще у 2005 р. висловлено думку про виникнення нового покоління електронного навчання E-learning 2.0,

яке безпосередньо пов'язане з поширенням використання web 2.0 і є альтернативною щодо популярної на початку третього тисячоліття американської теорії поколінь. Зокрема, дослідник пояснює, що зростає нове покоління користувачів Інтернету на новому рівні (цифрові аборигени), які народжені в епоху Інтернету, сприймають його як природну властивість життя і звикли до спілкування в мережі. Нове покоління поводить з фотографіями, відео і звуком так само, як і з текстом, одночасно працює з великим обсягом джерел, потребує постійного зв'язку і реакції на свої дії зі сторони інших осіб, готові створювати свої власні і переробляти існуючі мережеві джерела [1].

У 2010 р. Дж. Сіменсом і С. Доунсом презентовано відкритий дистанційний курс «Personal Learning Environments Networks and Knowledge» – PLENK 2010, в основу якого покладено проблему структуризації персонального освітнього середовища, його особливостей. З цього часу науковці не лише розвивають свої ідеї, але і запроваджують концептуальну теорію навчання – коннективізм. Концептуальними положеннями коннективізму визначено такі: навчання є процесом створення мережі; вузлами можуть бути люди, організації, бібліотеки, веб-сайти, книги, журнали, бази даних або будь-яке інше джерело інформації, які можуть бути застосовані для формування мережі; акт навчання полягає у створенні зовнішньої мережі вузлів, які ми підключаємо у формі джерел інформації та знань; мисленнєві процеси, що вдосконалюються в ході навчання, є формуванням внутрішньої нейронної мережі [1].

Серед напрямів зарубіжних досліджень проблем коннективізму слід зазначити: упровадження теорії коннективізму в освітніх технологіях активного, ситуаційного, автентичного, експериментального і закріпленого навчання (А. Жоао [9]); значення коннективізму в теорії навчання (R. Кор & A. Hill [10]); розуміння місця теорії коннективізму в освітньому процесі з застосуванням таксономій навчання (J. Muelheck, C. Smith & J. Allen [11]); актуалізація теорії коннективізму в сучасному освітньому середовищі (J. Utecht & D. Keller [15]). Щодо вітчизняних розробників коннективізму як наукового підходу, то слід відзначити праці К. Л. Бугайчук [1], І. П. Воротникової [2], М. С. Головань [3], В. М. Кухаренка [4]. Однак наукові розвідки цих дослідників не вичерпують проблему впровадження колективізму як методологічного підґрунтя науково-дослідницької та професійно-педагогічної діяльності й розглядають її в контексті цифровізації освіти.

В Україні ідею цифровізації освіти реалізовано в 2024 р. через освітній цифровий застосунок «Мрія», який заплановано до апробації на

базі 40 шкіл – учасників пілотування проєкту. Про це повідомляє віцепрем'єр-міністр з інновацій, розвитку освіти, науки та технологій Михайло Федоров у своєму інтерв'ю до видання «Forbes Ukraine». За очікуваннями Мінцифри, до кінця 2024 р. проєкт вдасться розширити і залучити до його впровадження 1 000 закладів освіти України, а в наступному році «Мрію» мають масштабувати вже на 10 000 шкіл держави. Це має забезпечити рівний доступ до знань для всіх громадян і створити можливість для комунікації між владою та учасниками освітнього процесу – батьками, вчителями й учнями [за даними: <http://surl.li/wxhwcc>].

Мета статті полягає в аналізі теорії коннективізму як методологічного підґрунтя науково-дослідницької та професійно-педагогічної діяльності в епоху цифровізації освіти.

Виклад основного матеріалу. Для освітніх систем, що будуються на концептуальних засадах теорії коннективізму, характерним є персоналізоване навчання, ґрунтоване на тому, що учень сам обирає зручний для нього формат навчання. Такий підхід базується на принципах евтагогіки – галузі педагогіки, відмітною особливістю якої є здобуття знань за допомогою самоосвіти і самостійного визначення навчальних траєкторій. Роль педагога за такої моделі зводиться до надання необхідних навчальних матеріалів учневі, обговорення з ним результатів освітньої діяльності та делегування йому прав на формування власного освітнього маршруту, щоб повною мірою розкрити потенціал учня та максимально розвинути його індивідуальні здібності [2].

Важливо зауважити, що теорія коннективізму не обмежується основними принципами евтагогіки, а розширює їх такими особливостями, як генерування нових знань завдяки навчання в самоорганізованих спільнотах і широкого застосування сучасних технологій, переважно мережі Інтернет. Існування значного обсягу інформації, що постійно змінюється, приводить до того, що замість запам'ятовування великого обсягу матеріалів виникає можливість створити мережу джерел знань, що цікавлять, і отримувати до них доступ у будь-який час за необхідності, а після глибокого аналізу цих джерел – генерувати нові знання завдяки мобільності учнів у пошуку актуальної інформації [3].

Поширені в методології науково-дослідницької та професійно-педагогічної діяльності педагогічні теорії лежать в основі моделей здобуття освіти, на яких базується сучасний освітній процес. Більш докладно порівняльна характеристика цих моделей здобуття освіти наведена нами в таблиці 1:

Таблиця 1

Порівняльна характеристика моделей здобуття освіти

	Перша освітня модель	Друга освітня модель	Третя освітня модель	Четверта освітня модель
Провідний науковий підхід	біхевіоризм	когнітивізм	конструктивізм	коннективізм
Напрямок педагогіки	педагогіка	педагогіка	андрагогіка	евтагогіка
Технологія навчання	закріплене навчання	активне, ситуаційне навчання	експериментальне навчання	автентичне навчання
Провідна здатність, що формується в ході освітнього процесу	здатність орієнтуватися в інформаційному просторі (дозволяє знайти відповідь на запитання «що?»)	здатність здійснювати пошук інформації (дозволяє знайти відповідь на запитання «як?»)	здатність оперувати інформацією в науково-дослідницькій і професійно-педагогічній діяльності (дозволяє знайти відповідь на запитання «де?»)	здатність критично оцінювати інформацію та встановлювати логічні зв'язки між розрізненими фактами (дозволяє знайти відповідь на запитання «чому?»)
Роль учителя	джерело і ретранслятор знань	посередник між інформацією та учнем	фасилітатор знань	тьютор/ментор
Мета освіти	засвоєння предмета пізнання для потенційного застосування знань у майбутньому	практичне застосування набутих знань у предметно-практичній діяльності та пізнанні	оволодіння компетентностями, що необхідні для розв'язання конкретних завдань	Розвиток навичок навчання впродовж життя для генерування нових знань
Форма освіти	класно-урочна система без урахування індивідуальних характеристик здобувачів освіти	фронтальна, індивідуальна, групова, інтерактивна, діяльність, що ґрунтована на діяльнісному підході	проблемно орієнтована освіта, що реалізується в ході проєктної діяльності та гейміфікації освітнього процесу	створення індивідуальних освітніх траєкторій

Перша модель здобуття освіти заснована на теорії інструктивізму і є традиційною для класно-урочної системи навчання, в умовах якої педагог виступає основним джерелом знань, а освітній процес відбу-

вається шляхом передачі знань за єдиними стандартами, без урахування індивідуальних і вікових характеристик здобувачів освіти. Така модель є найбільш поширеною в системах початкової, загальної середньої та найчастіше вищої освіти.

Теорія когнітивізму націлює здобувачів освіти на активне, ситуаційне навчання, завдяки якого вони реалізують здатність здійснювати пошук інформації. За цієї моделі педагог виступає посередником між інформацією та здобувачем освіти, сприяє практичному застосуванню набутих знань у предметно-практичній діяльності та пізнанні, а найбільш доцільними формами є фронтальна, індивідуальна, групова та інтерактивна за умови реалізації діяльнісного підходу.

Теорія конструктивізму, своєю чергою, характерна для третьої моделі освіти, у якій педагог крім забезпечення традиційної передачі знань здобувачам освіти вдається до проблемно орієнтованого навчання, спрямованого на розв'язання актуальних проблем за допомогою проєктної діяльності, гейміфікації навчання та створення сприятливого психоемоційного клімату. Дана модель є оптимальною для самостійного дослідження здобувачами освіти найбільш цікавих запитань, налаштовуючи на забезпечення індивідуальних освітніх траєкторій.

Нарешті четверта модель освіти базується на теорії коннективізму і характеризується персоналізованим навчанням, ґрунтованим на самовизначенні та самоосвіті самих здобувачів освіти. У цьому разі педагог виступає в ролі тьютора чи ментора і навчає пошуку необхідної інформації за допомогою сучасних, переважно цифрових, технологій отримання знань, і розвиває в учнівства м'які навички (soft skills).

З огляду на останні світові події та події в Україні, що пов'язані з нестабільною епідеміологічною обстановкою і воєнним станом, відбувається перехід багатьох закладів освіти на дистанційне навчання, модель освіти на концептуальних засадах теорії коннективізму набирає дедалі більшої популярності, стає основним трендом цифровізації освіти. До характерних тенденцій упровадження моделі освіти на засадах коннективізму вітчизняні дослідники відносять такі:

1) цифровізація (оцифрування даних і перехід до електронного формату їх зберігання, що прискорює доступ до інформації та її обмін, дозволяє ефективно впроваджувати новітні технології в освітньому процесі);

2) гуманізація (побудова освітнього процесу з дотриманням загально-людських і національних цінностей);

3) інклюзивність (інтеграція здобувачів в освітній процес не залежно від їхньої статевої, етнічної чи релігійної приналежності, віку, стану психосоматичного здоров'я, рівня розвитку та інших відмінностей);

4) створення безпечного освітнього середовища відповідно до різноманітних потреб здобувачів освіти;

5) індивідуалізація (організація освітнього процесу з урахуванням індивідуальних особливостей здобувачів освіти, що дозволяє створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного);

6) формування м'яких навичок (soft skills) через розвиток креативності, критичного мислення, навичок командної роботи і проєктної діяльності, прагнення до саморозвитку;

7) інтернаціоналізація (розвиток академічної мобільності з метою встановлення міжкультурної комунікації, створення міжнародних освітніх програм і проведення спільних наукових досліджень) [1; 2; 3; 4].

Зазначимо, що у сфері вітчизняної освіти останнім часом спостерігається низка тенденцій, що впливають на професійну підготовку педагогічних кадрів, а саме:

– безперервність педагогічної освіти, ідея якої полягає в розвитку педагога як особистості і професіонала протягом усього життя (є особливо актуальною для постіндустріальної епохи, оскільки виклики, навіяні цифровізацією освіти і необхідністю підготовки «мультифункціональних» фахівців, вимагають від педагогів відповідних навичок);

– підвищення статусу педагогічної професії через колосальну відповідальність, що покладена на педагогів, і об'єктивну складність фахової діяльності;

– реалізація компетентнісного підходу, завдяки якого науково-дослідницька і професійно-педагогічна діяльність перестає набувати вузької професіоналізації та спеціалізації;

– диференціація педагогічної праці через формування нових професій, що виступає надзвичайно важливим компонентом сучасних освітніх моделей і систем професійної підготовки педагогічних кадрів.

На відміну від існуючих теорій, коннективізм підтверджує, що навчання може відбуватися зовні, поза стінами університету. В основі цієї теорії лежить розуміння того, що будь-яке рішення, прийняте в один момент часу, може швидко змінитися під впливом будь-яких факторів. Нова інформація безперервно виникає і зберігається, тож найбільш важливий елемент теорії коннективізму – розвиток здатності диференціювати важливу і другорядну інформацію.

Концепція мережі посідає чільне місце в теорії коннективізму, яка характеризує знання як потік інформації, що проходить через мережі людей і артефактів. Така мережа з'єднує об'єкти (вузли), до яких прийнято відносити окремих осіб, групи, системи, ресурси чи спільноти. Слід зазначити, що Дж. Сіменс [12; 13] і С. Доунс [7; 8] описують лише загальні

риси теорії коннективізму як методологічного підґрунтя науково-дослідницької та професійно-педагогічної діяльності в епоху цифровізації освіти, що, своєю чергою, потребує уточнення принципів її реалізації в умовах вітчизняної освітньої практики: індивідуалізації освітнього процесу; самостійності та відповідальності здобувача освіти; гнучкості й адаптивності освітнього процесу; оптимальності й ефективності технологічних засобів навчання; міцності й ефективності навчання; співробітництва і взаємодії; практико-орієнтованості; мультимедійності; включеного оцінювання. Зупинимось на характеристиці цих принципів більш докладно.

Принцип індивідуалізації передбачає, що здобувач освіти має свободу визначення компонентів освітньої програми, вибору цілей навчання і способу оцінювання результатів. Утіленням цього принципу в освітній практиці стає формування індивідуальних освітніх траєкторій, що дозволяють обирати зміст навчання, темп і рівень складності тем, освітні технології, форму навчання та надання результатів освоєння освітньої програми [1]. Перспективи індивідуалізації навчання пов'язують з електронними курсами і сервісами, що дозволяють планувати індивідуальні освітні траєкторії з урахуванням потреб і особливостей здобувачів освіти.

Принцип самостійності та відповідальності засвідчує зміну ролі педагога в цифровій освіті, що дедалі більше набуває організаційного характеру, а здобувачі освіти, діючи в рамках електронного курсу або працюючи з джерелами інформації, відповідають за власну освітню діяльність, спілкування та поведінку.

Принцип гнучкості й адаптивності передбачає, що освітні системи і ресурси матимуть різні вбудовані сервіси для діагностики індивідуальних психологічних, психофізіологічних та інших показників. Це дозволить перед початком навчання максимально адаптувати освітній процес до потреб конкретного здобувача освіти. Наприклад, дібрати оптимальний порядок, форму і темп опрацювання навчального матеріалу, запланувати характер та інтенсивність педагогічної підтримки.

Відповідно до принципу оптимальності й ефективності технологічних засобів навчання в умовах надмірності інформації та реальної конкуренції слід застосовувати ефективні та доцільні педагогічні технології, засоби навчання.

Опора на принцип міцності й ефективності навчання передбачає, що освітній процес не може бути повністю відданий на відкуп цифровим ресурсам, сервісам і мережам, а роль педагога, хоч і видозмінена, продовжує залишатися визначальною у процесі навчання. Навіть

розвинені у здобувачів освіти навички самостійної роботи не знижують значення реального спілкування з педагогом, який виступає тьютором і експертом. Реалізації даного принципу на практиці сприяє застосування технології змішаного навчання та оптимального поєднання аудиторної та самостійної роботи.

В основі принципу співробітництва і взаємодії лежить тісний узаємозв'язок навчання з процесом комунікації в різних видах і форматах. Педагоги і здобувачі освіти вбудовуються в різні комунікаційні мережі, самі їх створюють і підтримують. Пріоритет у цих умовах надається командним формам організації освітнього процесу і соціальним механізмам навчання – комунікації, кооперації, конкуренції, узаємному навчанню та оцінюванню [2].

Принцип практикоорієнтованості передбачає тісний зв'язок усіх компонентів освітнього процесу з актуальними потребами економіки, технологій і ринку праці, а також із можливістю застосувати здобуту освіту для особистих цілей. У сучасних умовах практикоорієнтованість досягається за рахунок формування навичок навчання впродовж життя, саморозвитку і самостійного освоєння нових знань у новому соціальному і технологічному контекстах [3; 4].

Принцип мультимедійності виявляється в тому, що цифрові технології мають в арсеналі широкий спектр способів візуалізації явищ і процесів, опори на аудіальний і кінестетичний канали сприйняття. Для досягнення цілей професійної освіти застосовуються можливості численних маніпуляторів, джойстиків, педалей та інших засобів керування навчальним обладнанням.

Принцип включеного оцінювання характеризує поступове перетворення підсумкового оцінювання на безперервне і миттєве. Забезпечуючи зворотний зв'язок, цифрові технології дозволяють формувати персоналізовані оцінки, проводити діагностику, відстежувати динаміку розвитку необхідних якостей і компетентностей.

Безперервне навчання на вимогу стає способом життя в суспільстві, оскільки здобувачі освіти постійно шукають інформацію, щоб розв'язати проблему в науково-дослідницькій чи професійно-педагогічній діяльності, або просто задовольнити цікавість і допитливість. Для виконання цих цілей здобувачі освіти застосовують переваги цифрових і мережевих технологій не тільки для пошуку інформації, але і для обміну нею. Тож здобувачі освіти є активними виробниками контенту, а не пасивними споживачами інформації. Крім того, навчання в контексті соціальних мереж стає надзвичайно самодостатнім, автономним, неформальним, а також невід'ємним складником досвіду закладів загальної середньої та вищої освіти.

Нині в межах теорії коннективізму соціальні мережі виступають засобом комунікації, співробітництва і творчого самовираження, оскільки теорія коннективізму послуговується соціальними мережами як важливим і потужним інструментом навчання. Педагог виступає експериментатором, який дає свободу дій здобувачам освіти і закликає їх ефективно застосовувати цифрові технології.

Оскільки коннективістський підхід дозволяє здобувачам освіти використовувати ресурси, що є відкритими і знаходяться у вільному доступі в мережі Інтернет, рекомендуємо педагогам дотримуватися таких порад:

- 1) стежити за блогами і сторінками сучасних педагогів, які впроваджують цифрові технології в освітньому процесі;
- 2) експериментувати з веб-сервісами і різними цифровими інструментами, що допоможе збагатити процеси викладання та навчання;
- 3) ділитися та спільно використовувати ресурси через блоги, вікі, інстаграм та інші соціальні мережі;
- 4) заохочувати здобувачів освіти використовувати мережу Інтернет для освітніх цілей;
- 5) чітко розкривати концепцію коннективізму для здобувачів вищої педагогічної освіти, щоб вони могли застосовувати його в навчанні впродовж життя.

Зауважимо, що привабливість і доступність теорії коннективізму робить її затребуваною новітньою методологічною основою для педагогів у науково-дослідницькій і професійно-педагогічній діяльності. Здобувачі освіти і педагоги мають можливість експериментувати з утіленням своїх думок та ідей на блогах і дискусійних форумах, розмірковуючи і обговорюючи отриману інформацію.

Висновки. Проведене дослідження доводить, що за допомогою простих методів і правил можна успішно впроваджувати в освітній процес принципи коннективізму. Це стає можливим без повного заперечення існуючої традиційної парадигми навчання. Надання вузлів, побудова сполук, особистісно орієнтоване навчання – головні завдання науково-дослідницької чи професійно-педагогічної діяльності, побудованої на концептуальних засадах теорії коннективізму.

Оскільки проведені дослідження не претендують на вичерпне узагальнення теорії коннективізму як методологічного підґрунтя науково-дослідницької та професійно-педагогічної діяльності в епоху цифровізації освіти, подальшого розроблення потребують питання застосування теорії коннективізму щодо вивчення різних наукових галузей і навчальних дисциплін здобувачами фахової передвищої та вищої педагогічної освіти.

Література:

1. Бугайчук К. Л. Персональне навчальне середовище : перша спроба зрозуміти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2011. № 5 (25). URL: <http://www.journal.iitta.gov.ua>
2. Воротникова І. П. Взаємодія суб'єктів у відкритому освітньому середовищі післядипломної педагогічної освіти для професійного розвитку вчителів на основі теорій коннективізму та конструктивізму з використанням ІК. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2016. № 2. С. 145–155.
3. Головань М. С. Коннективізм – новий підхід до процесу навчання в умовах інформаційно-телекомунікаційних технологій. *Актуальні проблеми розвитку електронної освіти у вищій школі : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (18-20 травня 2012 р.)*. Харків : ФОП Александрова К. М.; «ІНЖЕК», 2012. С. 76–78.
4. Кухаренко В. М. Теорії навчання на сучасному етапі розвитку дистанційного навчання. *Теорія та методика електронного навчання*. 2012. № 3. С. 153–161.
5. Connectivism: a network theory for teaching and learning in a connected world. (2018). *Language Testing*, № 35 (2), 161–192
6. Description of Connectivism. URL: <http://www.connectivism.ca/about.html>
7. Downes, S. (2005). An Introduction to Connective Knowledge. URL: <http://www.downes.ca/post/33034>
8. Downes, S. (2019). Recent work in connectivism. *European Journal of Open, Distance and e-learning*, Vol. 22, № 2
9. Joao, A. (2010). Mattar Constructivism and Connectivism in Education Technology: Active, Situated, Authentic, Experiential, and Anchored Learning. *Boise State University*, 1–16
10. Kop, R., & Hill, A. (2018). Connectivism: Learning theory of the future or vestige of the past? *The International Review of Research in Open and Distance Learning*, 9 (3). URL: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/523/1137>.
11. Muelheck, J., Smith, C., & Allen, J. (2014). Understanding the advising learning process using learning taxonomies. *NACADA Journal*, № 34 (2), 63–74
12. Siemens, G. (2004). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. December 12. URL: <http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm>
13. Siemens, G. (2011). Special Issue – Connectivism: Design and Delivery of Social Networked Learning. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, № 12 (3), 1–5
14. The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. (2016). World Economic Forum report. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf
15. Utecht, J., & Keller, D. (2019). Becoming relevant again: applying connectivism learning theory to today's classroom. *Critical Questions in Education*, 10:2, 107–119

References:

1. Bugaichuk, K. L. (2011). Personalne navchalne seredovyshe : persha sprobа zrozumity [Personal learning environment: the first attempt to understand]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*, 5 (25). URL: <http://www.journal.iitta.gov.ua> [in Ukrainian].

2. Vorotnikova, I. P. (2016). Vzaiemodiia subiektiv u vidkrytomu osvithomu seredovyshchi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity dlia profesiinoho rozvytku vchyteliv na osnovi teorii konnektivizmu ta konstruktivizmu z vykorystanniam IK [Interaction of subjects in the open educational environment of postgraduate pedagogical education for the professional development of teachers based on the theories of connectivism and constructivism with the use of IC]. *Vidkryte osvithnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open educational e-environment of a modern university*, 2, 145–155 [in Ukrainian].

3. Golovan, M. S. (2012). Konnektivizm – novyi pidkhid do protsesu navchannia v umovakh informatsiino-telekomunikatsiinykh tekhnolohii [Connectivism – a new approach to the learning process in the conditions of information and telecommunication technologies]. *Aktualni problemy rozvytku elektronnoi osvity u vyshchii shkoli : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (18-20 travnia 2012 r.) – Actual problems of the development of electronic education in higher education: materials of the II International Scientific and Practical Conference (May 18-20, 2012)*. Kharkiv: FOP Aleksandrova K. M.; «INZHEK», 76–78 [in Ukrainian].

4. Kuharenko, V. M. (2012). Teorii navchannia na suchasnomu etapi rozvytku dystantsiinoho navchannia [Learning theories at the modern stage of distance learning development]. *Teoriia ta metodyka elektronnoho navchannia – Theory and methodology of e-learning*, 3, 153–161 [in Ukrainian].

5. Connectivism: a network theory for teaching and learning in a connected world. (2018). *Language Testing*, № 35 (2), 161–192 [in English].

6. Description of Connectivism. URL: <http://www.connectivism.ca/about.html> [in English].

7. Downes, S. (2005). An Introduction to Connective Knowledge. URL: <http://www.downes.ca/post/33034> [in English].

8. Downes, S. (2019). Recent work in connectivism. *European Journal of Open, Distance and e-learning*, Vol. 22, № 2 [in English].

9. Joao, A. (2010). Mattar Constructivism and Connectivism in Education Technology: Active, Situated, Authentic, Experiential, and Anchored Learning. Boise State University, 1–16 [in English].

10. Kop, R., & Hill, A. (2018). Connectivism: Learning theory of the future or vestige of the past? *The International Review of Research in Open and Distance Learning*, 9 (3). URL: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/523/1137>. [in English].

11. Muelheck, J., Smith, C., & Allen, J. (2014). Understanding the advising learning process using learning taxonomies. *NACADA Journal*, № 34 (2), 63–74 [in English].

12. Siemens, G. (2004). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. December 12. URL: <http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm> [in English].

13. Siemens, G. (2011). Special Issue – Connectivism: Design and Delivery of Social Networked Learning. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, № 12 (3), 1–5 [in English].

14. The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution. (2016). World Economic Forum report. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf [in English].

15. Utecht, J., & Keller, D. (2019). Becoming relevant again: applying connectivism learning theory to today's classroom. *Critical Questions in Education*, 10:2, 107–119 [in English].

СЕРІЯ «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»

УДК 94(477):323.281"1921/1991":347.2"1991/..."

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1305-1318](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1305-1318)

Алєєва Яніна Альбертівна аспірантка кафедри міжнародних відносин і суспільних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15 (корпус №3, кімната 307), м. Київ, 03041, тел.: (067) 328-76-97, <https://orcid.org/0009-0003-3837-872X>

РЕСТИТУЦІЯ МАЙНА РЕПРЕСОВАНИХ РАДЯНСЬКИМ РЕЖИМОМ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Анотація. Стаття розглядає реальний стан реалізації практики реституції майна репресованих комуністичним радянським режимом в незалежній Україні. Проаналізовано публічний дискурс з цього питання, наявну законодавчу базу, її зміни та наукове осмислення цього питання. Розглянуто практичні моменти спроб застосування інструментів реституції. Встановлено, що практика повернення майна жертвам політичних репресій комуністичного режиму в Україні не набула бодай трохи відчутних масштабів, не зважаючи на те, що законом вона була передбачена.

Науковцями було здійснено порівняльний аналіз практики реституції майна жертв комуністичних режимів в інших країнах східної Європи і було виявлено, що вона була спрямована або на реалізацію економічної політики держави, або на поновлення прав репресованих, встановлення історичної справедливості. Проте, в Україні реституція не послужила ні тій, ні іншій меті. Причинами були і недосконалість законодавства, і відсутність політичної волі до якісної реалізації цієї політики.

Встановлено, що в Україні реституція більш серйозно розглядається, як практика майбутнього, яка є частиною міжнародних обов'язків України для інтеграції в світову спільноту і досліджена більше в частині повернення та обміну культурними цінностями та поновлення порушених майнових прав жертв Голокосту, ніж відносно жертв комуністичного режиму. Крім того, реституція в Україні супроводжувалася інформацій-

ними спекуляціями, виступаючи свого роду залякуванням втратою українцями майна на користь іноземців в разі її здійснення, як частини політики декомунізації України і, як наслідок євроінтеграції.

Стан дослідження питання на рівні науки є швидше незадовільним, як і популярність дискурсу в громадянському суспільстві. Перспективи реалізації реституції майна жертв політичних репресій комуністичного режиму нині не виглядають реалістичними.

Ключові слова: Політичні репресії, реституція, приватна власність, політика пам'яті, терор, історична справедливість, реабілітація, геноцид, сталінізм, ГУЛАГ, комунізм, ГУТАБ, тоталітаризм, увічнення пам'яті, декомунізація, меморіалізація, комеморація, пам'ять, постпам'ять, колективна пам'ять, трансгенераційна травма

Alieieva Yanina Albertivna Postgraduate, National University of life and environmental sciences of Ukraine. Department of International Relations and Social Sciences, tel.: (067) 328-76-97, <https://orcid.org/0009-0003-3837-872X>

PROPERTY OF PEOPLE REPRESSED BY THE SOVIET REGIME: RESTITUTION IN INDEPENDENT UKRAINE

Abstract. The article examines the real state of the restitution practice implementation for the property of those repressed by the communist Soviet regime in Ukraine. The public discourse, the existing legislative framework and its changes, the scientific understanding of this issue are analyzed. Practical aspects of using the restitution tools are considered. The practice of property returning to the political repression victims of the communist regime in Ukraine has not gained even a little tangible scale, despite the fact it was provided by the law.

Scientists conducted a comparative analysis of the property restitution practices for victims of communist regimes in other Eastern European countries. These practices were aimed either at the state economic policy implementation, or at the rights of the repressed restoration, and establishment of historical justice. However, in Ukraine, restitution did not serve any of those purposes. The reasons were the legislative shortcomings and the lack of political will for the policy's qualitative implementation.

Thus, restitution in Ukraine is more seriously considered a future practice and a part of Ukraine's international obligations for integration into the world community. It has been studied more in terms of the cultural values returning and restoration of Holocaust victims' violated property rights, rather than of the communist regime victims. Additionally, restitution in Ukraine was

accompanied by informational speculations. It was used as a kind of intimidation with the property loss of Ukrainians in favor of foreigners in case of implementing it as a part of Ukrainian decommunization policy, and as a European integration consequence.

The current research state of the issue at the scientific level is low, as well as the discourse popularity within civil society. The prospects for the property restitution of the victims of the communist regime do not look realistic.

Keywords: Political repression, restitution, private property, politics of memory, terror, historical justice, rehabilitation, genocide, Stalinism, GULAG, communism, GUTAB, totalitarianism, perpetuation of memory, decommunization, memorialization, commemoration, memory, post-memory, collective memory, transgenerational trauma.

Постановка проблеми. Питання політики пам'яті, зокрема і злочинів комуністичного режиму проти українців набуло великої популярності протягом останніх років, зокрема з початком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Проте, маємо констатувати, що заходи з меморіалізації та поновлення справедливості носять більше декларативний характер і не супроводжуються всім комплексом практичних заходів, прийнятих в світовій практиці. Зокрема, в цій статті ми розглянемо питання реституції (повернення) майна жертв політичних репресій радянської доби в історичному аспекті, масштаби і значення цього процесу в Україні, ступінь його дослідження і осмислення науковою спільнотою, наявність громадського дискурсу з цього приводу та практику реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тема реституції майна, що належало жертвам політичних репресій, здійснюваних радянським комуністичним режимом є слабо дослідженою в українській науці. І наявні праці здебільшого мають або правничі акценти або стосуються реституції культурних цінностей. Реституцію культурних цінностей досліджував Акуленко В.І., цій темі присвячено монографію Кота С.І., дисертаційне дослідження Опанасенко О.І. та інших. Питання реституція церковного майна досліджувалося Бокач В.М., Друзенко Г.В. Історико-правовий аспект дослідження питання реституції майна жертв політичних репресій досліджувався і викладений в статті «State`s civil liability within legal relations of property restitution: historical and legal research» українських науковців Білоус Л.І., Гомотюк О.Є, Хатнюк Н.С., Простибоженко О.С., Побіянської Н.Б., Гуц Н.Г. Побічно тема реституції майна репресованих радянським режимом згадується в роботах дослідників політики пам'яті та обговоренні «декомунізаційних»

законів. Історичний аспект даного питання можна вважати мало дослідженим.

Мета статті.

Метою статті є аналіз сутності поняття «реституція» в українських реаліях, вітчизняної законодавчої бази та практики проведення реституції щодо жертв політичних репресій комуністичного режиму в Україні. А також аналіз наявності та змісту публічного та наукового дискурсу з цього питання.

Виклад основного матеріалу.

Одним з компонентів поновлення справедливості після панування тоталітарних режимів в світовій практиці є реституція. Проте, варто з самого початку зазначити, що українське законодавство терміном «реституція» в питанні поновлення історичної справедливості не оперує взагалі, послуговуючись термінами «повернення» або «відшкодування». Але ми використовуємо саме його, оскільки він найбільш точно, виводячи питання в світовий контекст і спираючись на міжнародний досвід, відображує явище повернення майна власникам, права яких постраждали через історичні обставини. Використання «світової» термінології відкриває шлях не просто до аналізу змісту, але й до порівняння досвіду різних країн.

Розглядаючи реституцію в Україні в контексті саме історичних подій, можемо виділити такі напрямки: повернення культурних цінностей; реституція церковного майна; реституція майна жертв Голокосту і лише в останню чергу мова йде про майно, яке було втрачено власниками внаслідок злочинних дій комуністичного режиму, чому і присвячене це дослідження. Кожен з цих напрямків в Україні регулюється різною законодавчою базою і не містить визначення «реституція», як такого. Тому ми можемо звертатися лише до світового контексту і визначень окремих дослідників.

Кот С.І. в своїй монографії «Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.)» детально зупиняється на походженні цього терміну та різноманітності аспектів застосування реституції. Автор дає реституції таке визначення в площині міжнародного права: «це відновлення прав власності на культурні цінності у випадку їх незаконного привласнення, яке передбачає зобов'язання щодо повернення законним власникам...» [1, С. 91-103]. В своєму дослідженні Кот С.І. зауважує, що основою цієї практики є досвід, здобутий міжнародним правом в наслідок Першої та Другої світових війн. А інституційні основи реституції спираються на мирні договори, що були укладені по закінченню цих війн, зокрема (Версальська система мирних

договорів 1919–1920 рр, Паризька система мирних договорів 1947 р.). Проте, автор концентрується саме на реституції, яка стосується культурних цінностей, майнові права власників на які були порушені в результаті акту воєнної агресії однієї країни проти іншої.

Дослідженням теми міжнародної реституції культурних цінностей займалася Опанасенко О.І., досліджуючи культурні взаємини України і Німеччини [2]., Проте, дослідниця взагалі уникає формулювання терміну «реституція», посилаючись на формулювання надане «Вікіпедією».

Підхід Кота С.І. та Опанасенко О.І. до визначень піддав жорсткій критиці дослідник цієї ж теми Акуленко В.І. [3]., критикуючи слабкість юридичного аналізу і нерозуміння змісту правничої термінології науковцями-істориками. Автор звертає увагу і вважає за правильне приймати за основу визначення, власне, «реституції», запропоноване «Юридичною енциклопедією», згідно визначення якої реституцією є: «1) у цивільному праві – відновлення майнового стану, що існував до правочину, недійсного за законом або визнаного таким у судовому порядку; 2) у міжнародному праві – вид матеріально-правової відповідальності держави, яка вчинила акт агресії або інше протиправне діяння; 3) реституція культурних цінностей, яка виокремлюється серед інших видів реституції в міжнародному праві ще з ХІХ ст., спочатку як звичай, а потім в міжнародних документах і є особливою формою повернення майна історичного, наукового, художнього та іншого культурного значення, неправомірно вилученого і вивезеного під час збройного конфлікту державою з окупованої нею території іншої держави, або компенсацією рівноцінних при його втраті» [4].

Якщо підсумувати, то в історично-правничому дискурсі, «реституція» здебільшого розглядається, як досить узагальнене явище, комплекс законів чи навіть «інститут» (за визначенням Солом'яного В. Р) [5]., в основі якого лежить поновлення майнових прав шляхом повернення власнику майна, втраченого в результаті недійсного правочину, або шляхом матеріальної компенсації за втрачене майно Цій темі присвячено багато досліджень, проте, вони не є історичними, а носять суто правничий характер.

В контексті цієї статті розглядається реституція відносно майна, що належало жертвам масових політичних репресій з боку комуністичного режиму. Цю норму вперше було зафіксовано Законом Української РСР "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" (від 17.04.1991р.), що був введений в дію Постановою "Про порядок введення в дію Закону Української РСР "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" від 24 червня 1991 р. N 48 Київ [6].

Реституція майна передбачала повернення майна «в натурі» або в грошовій формі особам безпосередньо постраждалим від репресій або їх дітям за умови реабілітації постраждалих та наявності архівної інформації, що підтверджує володіння майном та його вартість на момент вилучення (для деяких категорій майна). Органом, уповноваженим приймати рішення щодо повернення було визначено Комісії з питань поновлення прав реабілітованих. Проте, перші ж практичні кроки в напрямку виконання цієї норми продемонстрували її недосконалість.

Цікавою з цієї точки зору є доповідь Чичкала Б. В. «Законодавче забезпечення прав реабілітованих» [7]. Автор, будучи очільником Комісії з поновлення прав реабілітованих Полтавської обласної ради, згрупував типові проблеми, пов'язані з питаннями матеріальної компенсації і повернення відібраного майна. Виділивши серед них такі: відсутність індексації сум, які лежать в основі розрахунку, обмеження максимальної суми виплат незалежно від розміру завданих збитків, необхідність надати зовелику кількість документів (зокрема довідку про спадок), вартість яких на той момент була занадто високою і робила компенсацію не вигідною. Проте, за відомостями наданими Чичкалом Б.В., на момент доповіді на території Полтавської області 3245 реабілітованим було виплачено компенсації за конфісковане майно і повернуто 26 раніше відібраних житлових будинків. Вказуючи на начебто велику кількість документів, що впорядковують і роз'яснюють практику реабілітації та поновлення прав репресованих [8], Чикало Б.В. наголошував на необхідності вдосконалення Закону, що поновлює права реабілітованих, зокрема в частині матеріальної компенсації.

Зміни до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» було прийнято лише 2018 р. через прийняття Закону № 6574 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917—1991 років» [9]. Проте, Закон впорядкував лише деякі процедурні питання і розширив перелік осіб, що можуть бути реабілітовані. Закону ж, який би вичерпно впорядковував питання реституції майна (в тому числі, і творів мистецтва), в Україні досі немає.

Прийняття норми про повернення майна реабілітованих в межах Закону 1991 р. мало конкретних «адресатів», оскільки в живих залишалися багато людей з безпосередньо репресованих та їх живі і дієздатні спадкоємці першої черги (діти). Більш вірогідною виглядала можливість зібрати необхідні документи та свідчення щодо належності майна до його вилучення, тому перспективи отримати майно чи компенсацію виглядали реалістичними. Проте, практика реалізації стикнулася з тим, що початок

1990-х рр. став часом активного перерозподілу колишнього соціалістичного майна серед новітніх комерційних структур і приватних осіб з числа, до прикладу, членів колгоспів, у власності яких опинилася значна частка вилученого у репресованих майна. Таким чином, відносно багатьох майнових об'єктів виникали конфлікти, які унеможливлювали повернення майна власникам, і підштовхували уповноважених осіб, що мали вплив, використовуючи будь-які засоби, обмежуватися виплатами компенсацій спадкоємцям, що об'єктивно не могло встановити справедливості і задовольнити вимоги постраждалих. Таким чином, можемо припустити, що реституція не виконала покладених на неї функцій і не реалізувала закладені в неї можливості. Не було встановлено справедливості, як і не було використано реституцію, як інструмент економічного розвитку країни.

Прогнозовано, що питання майнової реституції втратило свою першочергову гостроту і актуальність протягом кількох десятиліть. В першу чергу, через закінчення відведеного законом терміну для звернення (3 роки з моменту прийняття закону). Проте, основним фактором, швидше, є відхід за віком основних можливих бенефіціарів. Проте, питання реституції майна репресованих комуністичним режимом не можна вважати закритим, оскільки тема реституції не просто є питанням подолання наслідків тоталітарної спадщини на рівні взаємин держави У і її громадян, а й пов'язує Україну зі світовим законодавством і є необхідною нормою законодавчого наближення нашої країни до стандартів ЄС. Крім того, залишається відкритим питання злочинів окупаційного нацистського уряду в Україні під час Другої світової війни, відповідальність за майнові втрати в якій, на жаль, лягає на Україну.

«Друга хвиля» актуальності питання реституції прийшла з прийняттям пакету «декомунізаційних» законів (2015 р.), що було продиктовано початком російсько-української війни (2014 р.), коли, окрім перегляду питань світоглядних і безпекових знову виникли і практичні питання економічних прав, оскільки частина територій опинилася під окупацією, громадяни України втратили своє майно, а країна втратила культурні цінності, які були вивезені з тимчасово окупованих територій до Російської Федерації.

2015 р. Сенік Г.І. (Виконавчий директор Європейського інституту спадщини Голокосту, «Шоа») в інтерв'ю «Раді Свобода» [10], посилаючись на світовий досвід, звертала увагу на наявність двох підходів до реституції з боку різних держав світу. Польський, коли реституція є по суті звичайним судовим позовом громадянина, який самотійно збирає необхідну інформацію та документи для поновлення своїх прав через суд,

та досвід Чехії, Нідерландів та Австрії, де існують державні органи, що виконують цю роботу за зверненням.

Проте, чи є реальним для України шлях поновлення справедливості через масову реституцію майна, права на володіння яким було порушене ще комуністичним режимом? Дослідники і громадські діячі ставлять під сумнів можливість реалізації такої норми. Сенік Г.І. зазначає, що між країнами Європи і навіть західною частиною України є велика різниця в стартових умовах реалізації такого задуму. Оскільки, Європа, по-перше, має таку історичну традицію і відповідну нормативну базу, а по-друге, до територій країн Балтії, до прикладу, (як і до Заходу України) радянська влада з її злочинами прийшла лише 1939 року, той час, як в так званій «великій» Україні до цього моменту найбільша кількість злочинів, які підпадають під норму реституції, уже були скоєні, а значна кількість постраждалих фізично просто винищені. А враховуючи різні масштаби країн і ступінь збереженості архівної інформації про репресивні заходи, можемо припустити, що для України інструменти реалізації реституції цими країнами, можуть виявитися не зовсім релевантними. «Ми вже пішли іншим шляхом. Тому, мабуть, нам треба чесно собі визнати, що це не наш шлях», - каже Сенік Г.І. Крім того, відзначається і факт можливої неоднорідності в початкових умовах запитів на реституцію, оскільки люди, які змогли емігрувати, могли зберегти більше документів, які підтверджують право власності на відібране майно, ніж ті, хто залишився в Україні. Засторогою для багатьох скептиків реституції також був аргумент, що за умов її здійснення майнові об'єкти в Україні можуть «відійти» власникам-громадянам інших країн. Проте, ці побоювання поділяють далеко не всі дослідники.

Як зазначалося вище, питання реституції в Україні є доволі складним, оскільки поновлення прав жертв політичних репресій комуністичного режиму є лише часткою загальної потреби в реституції, якщо відштовхуватися від світового законодавства, в яке інтегрована Україна. Зокрема, 2009 р. Україною було підписано Терезинську декларацію, яка дуже чітко вимагає повернення майна людей, що постраждали від Голокосту. І, не зважаючи на те, що злочини скоювалися нацистським режимом, реституція і, відповідно, відшкодування чи повернення покладається на Україну. З одного боку, передбачити всі наслідки, до яких призведуть активні дії в напрямку реституції в цілому, дійсно доволі важко, проте, чи ці побоювання мають під собою аж настільки реальний ґрунт?

Громадський діяч і колишній дисидент Зісельс Й.С. [11] зазначав, що питання реституції використовується проти України російської

пропагандою на тимчасово окупованих територіях, де мешканців залякують тим, що в разі відновлення Україною контролю над ними, майно мешканців буде віддане європейцям в межах реституції, до якої зобов'язує членство в ЄС. Спираючись на досвід власної країни і знання міжнародного законодавства, естонський парламентар і професор міжнародного права Цибуленко Є.М. [12], заперечує таку загрозу. Натомість він стверджує, що кожна з країн ЄС ухвалювала питання щодо реституції на національному рівні. «Угода про асоціацію України з ЄС не має стосунку до питань реституції, взагалі питання реституції не регулюється загальним законодавством ЄС», - каже Цибуленко Є.М. Тому, на його думку, українцям не варто перейматися такого роду наслідками вступу до ЄС. Про залякування реституцією, як способом заволодіння українським майном іноземцями, говорить в своїй книзі «Декомунізація в Україні, як державна політика і як соціокультурне явище» [13, С. 56] і Гриценко О.А., наводячи в якості прикладу спекулятивну риторику проросійського журналіста В'ячеслава Піховшека, метою якої було налаштувати суспільну думку проти прийняття «декомунізаційних» законів, як нібито потенційно небезпечних для України і українців. За твердженнями Піховшека, після визнання злочинності комуністичного режиму в судах мала б пролитися «злива» позовів на повернення майна, відібраного ним. На що Гриценко О.А. заперечував, вказуючи, що більшістю постраждалих є «не якісь заморські буржуї, а українські селяни – об'єкт колективізації» і що багато тих, хто хотів отримати компенсацію, вже звернулися за нею.

Підсумовуючи публічну дискусію з цього приводу, яка насправді є доволі млявою і такою, що занадто поверхнево і фрагментарно охоплює дуже широке поняття реституції, можемо стверджувати, що в суспільній думці не сформоване цілісне і компетентне ставлення до питання реституції майна репресованих, а сам її процес в Україні не набув хоча б більш-менш значних масштабів.

Ще менше це явище досліджене наукою, проте, хоча і не численні, але все ж є напрацювання, на які ми можемо спертися. Певним передуванням «третьої хвилі» зацікавленості в питанні реституції є прийняття 2021 р. оновленого закону про «Поновлення прав репресованих комуністичним режимом 1917-1991 років» [14]. Мабуть, поясненням поновлення зацікавленості з цієї теми з боку держави і дослідників можна вважати наближення реальної перспективи вступу України до ЄС та НАТО і необхідність приведення законодавства до відповідних норм. До прикладу, змістовним є історико-правове дослідження групи авторів «State's civil liability within legal relations of property restitution: historical

and legal research» [15]. Авторами досліджено досвід реституції країн, які позбавлялися тоталітарного комуністичного спадку, і зроблене порівняння з тим, які заходи в цьому напрямку здійснено Україною. Автори так само зазначають недостатню дослідженість цього питання вітчизняними науковцями і спираються здебільшого на іноземну джерельну базу і досвід.

На противагу думці Цибуленка Є.М., наведеній вище, автори статті напряду пов'язують необхідність проведення достатніх заходів з реституції з можливістю реалізації зовнішньо-політичного курсу України в ЄС та НАТО. Втім, не заперечуючи того факту, що модель вирішення цього питання має обиратися країною самостійно, виходячи з запланованої економічної моделі її розвитку та балансу інтересів особи й громади/держави, на необхідності якого особливо наголошують, спираючись на досвід реституції Болгарії. Практичні ж заходи з реституції, як і нормативно-правову базу, що мала б її забезпечити, науковці вважають недостатніми. Серед недоліків зокрема вказується те, що Україна не взяла на себе цивільної відповідальності за позбавлення майна, що визначається, як форма репресії; наявність прямої заборони компенсації вартості нерухомого майна, що було націоналізоване; перелік репресованих осіб, що мають право на компенсацію, не включає всіх, хто постраждали від репресій. Окремим рядком дослідники виділяють заходи з поновлення справедливості щодо кримських татар (в тому числі реституцію), які вважають найбільш повно реалізованими, проте, так само недостатніми через відсутність компенсації за депортацію.

Якщо з позицією публічного громадського сектору та наукової спільноти все більш-менш зрозуміло, то цікаво, чи питання поновлення справедливості через повернення майна є актуальним для самих громадян, які є потенційними набувачами цього майна або компенсації. На жаль, ми не маємо інструментів виміру активності такого дискурсу, проте, можемо зазначити, як мінімум, його наявність. До прикладу, на сайті Президента України зареєстровано кілька петицій щодо реституції майна, авторами яких є фізичні особи. Протягом 2015-2022 рр. зареєстровано 9 петицій [16], присвячених саме цій темі, що може свідчити про те, що питання загалом викликає зацікавлення. Проте, зважаючи на те, що жодна з петицій не отримала навіть кількох сотень голосів підтримки, можемо зробити висновок, що їх автори є одинаками в своїх прагненнях або принаймі не є об'єднаними з групами однодумців і не підтримуються потужними громадськими об'єднаннями, що могло б зробити такий запит актуальним для держави.

Висновки. Підсумовуючи викладене в статті, можемо зробити висновок, що питання реституції майна жертв політичних репресій,

здійснених комуністичним радянським режимом, не знайшло свого осмислення в історичній науці і навіть не було предметом активної дискусії громадського сектору. Як ефективний захід з поновлення справедливості, реституція в Україні теж не знайшла своєї реалізації, проте, встигла стати предметом застереження і пропаганди.

Однак, зважаючи на міжнародний контекст і виклики, які стоять перед Україною в зв'язку з прагненням інтеграції в ЄС і НАТО, можемо припустити, що тією чи іншою мірою це питання буде вимагати повернення до себе. Вітчизняній же науці, так само, як і провідним акторам політики пам'яті в Україні, ще належить дослідити це питання і запропонувати рішення, які нині є можливими.

Література:

1. Кот С.І. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія / Кот С.І. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. — 1020 с.
2. Опанасенко О.І. Реституція в контексті Європейських домовленостей. <http://lostart.org.ua/>. Режим доступу - <http://lostart.org.ua/ua/restitution/387.html>
3. Акуленко В.І. Дещо про нормативне регулювання «реституції» культурних цінностей з України. [<http://lostart.org.ua/>] Режим доступу - <http://lostart.org.ua/en/advice/1175.html>
4. Реституція // Юридична енциклопедія в 6 т. – Т.5. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана». – с. 297.
5. Солом'яний В.Р. Поняття та види реституції./ В.Р. Солом'яний// Наукові записки. Юридичні науки.- 2010. – том 103. – С. 91-95.
6. Закон Української РСР "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" (від 17.04.1991р). [<https://zakon.rada.gov.ua>]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12/ed20170507#Text>
7. Чичкало Б.В. Законодавче забезпечення прав реабілітованих [САЙТ, ПРИСВЯЧЕНИЙ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ТЕРОРУ ТА ГОЛОДОМОРУ НА ПОЛТАВЩИНІ. (poltava-repres.inf.ua)]. Режим доступу: <http://poltava-repres.inf.ua/statti/zakonod.htm>
8. Про тлумачення Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні" [<http://zakon.rada.gov.ua>]. - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3812-12#Text>; Постанова КМ України від 24.09.1993 р. №801 "Про внесення змін і доповнень до Положення про порядок виплати грошової компенсації реабілітованим громадянам" [<http://zakon.rada.gov.ua>]. - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-93-%D0%BF#Text>; Постанова КМ України від 18.04.1996 р. №429 "Про порядок розрахунків з реабілітованими громадянами" [<http://zakon.rada.gov.ua>]. - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-96-%D0%BF#Text>; Постанова ВР України від 20.02.1996 р. "Про встановлення мінімальної заробітної плати". [<http://zakon.rada.gov.ua>]. - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49/96-%D0%B2%D1%80#Text>; Закон України "Про внесення змін і доповнень в Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" [<https://ips.ligazakon.net/>]. - Режим доступу <https://ips.ligazakon.net/document/Z950488?an=1>; Постанова ВР України

від 19 листопада 1992 року "Про порядок надання пільг реабілітованим громадянам, які були репресовані за межами республіки і проживають на території України" [<https://ips.ligazakon.net/>]. - Режим доступу https://ips.ligazakon.net/document/T280500?an=2&ed=1992_11_19; Закон України "Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" від 19 листопада 1992 р. [<http://zakon.rada.gov.ua>]. - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2803-12#Text>; Постанова КМ України від 5 травня 1992 р. №564 "Про внесення змін і доповнень до Постанови КМ "Про заходи щодо реалізації Закону України про реабілітацію". [<http://zakon.rada.gov.ua>]. - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-92-%D0%BF#Text>

9. Закон України № 6574 від 13.03.2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917—1991 років». [<http://zakon.rada.gov.ua>]. - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-19#Text>

10. Сайт «Радіо «Свобода» [<https://www.radiosvoboda.org/>]. - Режим доступу <https://www.radiosvoboda.org/a/26806299.html>

11. Сайт «Радіо «Свобода» [<https://www.radiosvoboda.org/>]. - Режим доступу <https://www.radiosvoboda.org/a/26802180.html>

12. Сайт «Радіо «Свобода» [<https://www.radiosvoboda.org/>]. - Режим доступу <https://www.radiosvoboda.org/a/26802297.html>

13. Гриценко О.А. Декомунізація в Україні, як державна політика і як соціокультурне явище: монографія/О.А. Гриценко. – К.: Національна академія наук України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. Національна академія мистецтв України. Інститут культурології, 2019. – 319 с.

14. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. №535. Деякі питання реалізації Закону України "Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років" [<http://zakon.rada.gov.ua>]. - Режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2021-%D0%BF#Text>

15. State's civil liability within legal relations of property restitution: historical and legal research. Lesia Bilovus, Oksana Homotiuk, Nataliia Khatniuk, Oleh Prostybozhenko, Kyiv Nelli Pobiianska, Nataliia Huts // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues/ - 2021. – том №24, спец.вип. №1

16. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Електронні петиції. [<https://petition.president.gov.ua/>].

Режим доступу <https://petition.president.gov.ua/petition/36069>;

Режим доступу <https://petition.president.gov.ua/petition/36149>;

Режим доступу <https://petition.president.gov.ua/petition/11475>;

Режим доступу <https://petition.president.gov.ua/petition/79208>;

Режим доступу <https://petition.president.gov.ua/petition/73568>;

Режим доступу <https://petition.president.gov.ua/petition/4169>;

Режим доступу <https://petition.president.gov.ua/petition/135720>;

Режим доступу <https://petition.president.gov.ua/petition/67462>.

References:

1. Kot, S.I. (2020). *Povernennja i restitucija kul'turnih cinnostej u politichnomu ta kul'turnomu zhitti Ukraïni (XX – poch. XXI st.)* [Return and restitution of cultural values in the political and cultural life of Ukraine (XX-early XXI centuries)]. Kïiv: Institut istorïi Ukraïni NAN Ukraïni [in Ukrainian].

2. Opanasenko, O.I. *Restitucija v konteksti Evropejs'kih domovlenostej* [Restitution in the context of European agreements]. Retrieved from <http://lostart.org.ua/ua/restitution/387.html> [in Ukrainian].

3. Akulenko, V.I. *Deshho pro normativne reguljuvannja «restitucii» kul'turnih cinnostej z Ukraïni* [Something about the regulatory regulation of "restitution" of cultural values from Ukraine]. *lostart.org.ua* Retrieved from <http://lostart.org.ua/en/advice/1175.html> [in Ukrainian].

4. *Restitucija // Juridichna enciklopedija* [Restitution // Legal encyclopedia]. (vol. 1-6). K.: Vidavnictvo «Ukraïns'ka enciklopedija im. M. P. Bazhana» [in Ukrainian].

5. Solom'janij, V.R. (2010). *Ponjattja ta vidi restitucii* Concept and types of restitution []. *Naukovi zapiski. Juridichni nauki - Scientific notes. Legal Sciences*, 103, 91-95 [in Ukrainian].

6. *Zakon Ukraïns'koï RSR "Pro reabilitaciju zhertv politichnih represij na Ukraïni"* [The Law of the Ukrainian SSR "On Rehabilitation of Victims of Political Repression in Ukraine"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12/ed20170507#Text> [in Ukrainian].

7. Chichkalo, B.V. *Zakonodavche zabezpechennja prav reabilitovanih [SAJT, PRISVJaChENIJ PAM'JaTI ZhERTV TERORU TA GOLODOMORU NA POLTAVShhINI* [Legislative protection of the rights of the rehabilitated [SITE DEDICATED TO THE MEMORY OF THE VICTIMS OF TERROR AND HOLODOMOR IN POLTAV REGION]. Retrieved from <http://poltava-repres.inf.ua/statti/zakonod.htm> [in Ukrainian].

8. *Pro tlumachennja Zakonu Ukraïni "Pro reabilitaciju zhertv politichnih represij v Ukraïni"* [On the interpretation of the Law of Ukraine "On Rehabilitation of Victims of Political Repression in Ukraine"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3812-12#Text> [in Ukrainian].

9. *Zakon Ukraïni «Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraïni shhodo udoskonalennja proceduri reabilitacii zhertv represij komunistichnogo totalitarnogo rezhimu 1917—1991 rokiv»* [The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Improvement of the Rehabilitation Procedure for Victims of the Repressions of the Communist Totalitarian Regime of 1917-1991."]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-19#Text> [in Ukrainian].

10. Sajt «Radio «Svoboda» [Radio Svoboda website]. *www.radiosvoboda.org* Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/26806299.html> [in Ukrainian].

11. Sajt «Radio «Svoboda» [Radio Svoboda website]. *www.radiosvoboda.org* Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/26802180.html> in Ukrainian].

12. Sajt «Radio «Svoboda» [Radio Svoboda website]. *www.radiosvoboda.org* Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/26802297.html> [in Ukrainian].

13. Gricenko, O.A. (2019). *Dekomunizacija v Ukraïni, jak derzhavna politika i jak sociokul'turne javishhe* [Decommunization in Ukraine, as a state policy and as a socio-cultural phenomenon]. K.: Nacional'na akademija nauk Ukraïni. Institut politichnih i etnonacional'nih doslidzhen' im. I.F. Kurasa. Nacional'na akademija mistectv Ukraïni. Institut kul'turologii [in Ukrainian].

14. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni "Dejaki pitannja realizacii Zakonu Ukraïni "Pro reabilitaciju zhertv represij komunistichnogo totalitarnogo rezhimu 1917-1991 rokiv"* [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine " Some issues of implementation of the Law of Ukraine "On Rehabilitation of Victims of Repressions of the Communist Totalitarian Regime 1917-1991"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Bilovus, Lesia , Homotiuk, Oksana , Khatniuk, Nataliia , Prostybozhenko, Oleh Pobiianska, Nelli , Huts, Nataliia. (2021). State`s civil liability within legal relations of property restitution: historical and legal research. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24, 1 [in English].

16. Oficijne internet-predstavnictvo Prezidenta Ukraïni [Official online representation of the President of Ukraine]. *petition.president.gov.ua* Retrieved from

<https://petition.president.gov.ua/petition/36069>;

<https://petition.president.gov.ua/petition/36149>;

<https://petition.president.gov.ua/petition/11475>;

<https://petition.president.gov.ua/petition/79208>;

<https://petition.president.gov.ua/petition/73568>;

<https://petition.president.gov.ua/petition/4169>;

<https://petition.president.gov.ua/petition/135720>;

<https://petition.president.gov.ua/petition/67462> [in Ukrainian].

УДК 94(477.87)«1985-1986»:323:070

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1319-1334](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1319-1334)

Бабич Василь Іванович аспірант спеціальності 032 – «Історія та археологія», кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, тел.: (096) 641-14-64, <https://orcid.org/0000-0002-7414-3843>.

АНТИАЛКОГОЛЬНА КАМПАНІЯ ЧАСІВ ПЕРЕБУДОВИ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ УРСР (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОБЛАСНОЇ ПРЕСИ)

Анотація. Анотація. У статті зроблена спроба аналізу радянської регіональної преси епохи Перебудови на предмет публікації про хід, напрями та методи проведення антиалкогольної кампанії впродовж 1985–1986 років. Даний аналіз здійснений на прикладі періодичних видань обласного рівня, які виходили у Закарпатській області Української РСР, а саме газет «Закарпатська правда» та «Молодь Закарпаття».

З'ясовано, що радянська преса Закарпаття часів Перебудови знаходилася у фарватері загальнодержавних пропагандистських кліше та інформаційної політики комуністичної партії Української РСР. Початком активної інформаційно-пропагандистської роботи у місцевій радянській обласній пресі щодо висвітлення антиалкогольних заходів став Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму, викорененню самогоніваріння» від 20 травня 1985 року. Найбільша кількість публікацій на антиалкогольну тематику припадає на другу половину 1985 року, поступово ідучи на спад до кінця 1986 року.

Проаналізовано, що статті, дописи, листування, інформаційні повідомлення у газетах «Закарпатська правда» та «Молодь Закарпаття» носили яскраво виражений агітаційний та пропагандистський характер. Радянські регіональні масмедіа Закарпаття, поряд із радіо та телебаченням, стали знаряддям масового охоплення громадян на предмет подачі інформації про антиалкогольні заходи у державі.

Здійснено спробу, на основі проведеного контент-аналізу публікацій у даних газетах, охарактеризувати типові засоби та форми подачі інформаційних матеріалів на тему алкоголізму та пияцтва. Визначено такі основні газетні тематичні напрями, в яких подавалася інформація про

антиалкогольні заходи: інформаційно-правовий, медичний, правоохоронний, літературний, культурно-обрядовий, листування у форматі «читач-редакція» та дописи окремих громадян.

Ключові слова: алкоголь, пияцтво, антиалкогольна кампанія, пропаганда, Українська РСР, Закарпатська область, місцева обласна преса, газета.

Vasyl Ivanovych Babych postgraduate student, specialty 032 - "History and Archeology", Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries, State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University", square Narodna, 3, Uzhhorod, 88000, tel.: (096) 641-14-64, <https://orcid.org/0000-0002-7414-3843>.

ANTI-ALCOHOL CAMPAIGN DURING THE RECONSTRUCTION TIME IN TRANSCARPATHIAN REGION OF THE USSR (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE REGIONAL PRESS)

Abstract. Abstract. The article was attempted to analyze the Soviet regional press of the Reconstruction era on the subject of publication about the course, directions and methods of the anti-alcohol campaign during 1985-1986. This analysis was carried out on the example of periodical regional publishing in the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR, namely the newspapers as "Transcarpathian truth" and "The Youth of Transcarpathia".

It has been found out that the Soviet press of Transcarpathia during The reconstruction was in the fairway of nationwide propaganda clichés and the information policy of the Communist Party of the Ukrainian SSR. The beginning of active information and propaganda work in the local Soviet regional press regarding clarification of anti-alcohol measures was the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "On measures to strengthen the fight against drunkenness and alcoholism, eradication of moonshine brewing" from May 20th, 1985. The largest number of publications on anti-alcohol topics occurred in the second half of 1985, gradually declining until the end of 1986

It was analyzed that the articles, posts, correspondence, and information messages in the newspapers "Transcarpathian Truth" and "The Youth of Trascarpathia" had an expressed campaign and propaganda character. The Soviet regional mass media of Transcarpathia, along with radio and television, became a tool for mass outreach to citizens in order to provide information about anti-alcohol measures in the state.

The attempt was carried out, based on the content analysis of publications in these newspapers to characterize the typical means and forms of presenting informational materials on the topic of alcoholism and drunkenness. The main newspaper thematic areas where information about anti-alcohol measures was provided were: informational and legal, medical, law enforcement, literary, cultural and ceremonial, correspondence in the format of "reader-editor" and posts of individual citizens.

Key words: alcohol, drunkenness, anti-alcohol campaign, propaganda, Ukrainian SSR, Transcarpathian region, local regional press, newspaper.

Постановка проблеми. Боротьба з алкоголізмом та пияцтвом в Радянському Союзі, яка тривала впродовж 1985–1986 років, була досить суперечливою державною кампанією. Зміни у суспільно-політичному, культурному житті Української РСР, спричинені т. зв. Перебудовою мали як позитивні, так і негативні моменти. З одного боку, масове пияцтво радянських людей потребувало зменшення його рівня та встановлення суворої дисципліни на виробництві та побуті. З іншого боку, це призводило до тотального знищення виноградників та переробної промисловості, насамперед на Закарпатті та в Криму. Антиалкогольна кампанія нерідко супроводжувалася «показухою», «полюванням на відьом», знищенням культурних традицій споживання алкоголю в регіонах. А значне зниження культури споживання алкогольної продукції за часів Радянського Союзу відчувається в українському суспільстві й сьогодні.

Комплексні дослідження головних напрямів та результатів радянських антиалкогольних заходів 1980-х років та наслідки масової заборони споживання алкоголю для населення дозволять краще зрозуміти їх вплив на сучасну українську культуру споживання алкогольних напоїв.

Провідну роль як потужний канал масової комунікації у антиалкогольній пропаганді традиційно відіграла радянська преса – як центральні видання, так і періодика обласного та районного рівнів. Радянська преса Української РСР другої половини XX ст. завжди йшла у фарватері ідеологічної та пропагандистської лінії комуністичної партії. Незмінним залишався і постійний партійно-державний контроль над періодичними виданнями, наявність цензури.

Як зазначає Ю. Бідзіля, проблема радянзації закарпатської періодики після входження Закарпаття до складу Радянського Союзу і сьогодні залишається малодослідженою проблемою [4, с. 181]. Радянська преса Закарпатської області також виступала у ролі масової агітаційної машини та засобом пропаганди. Масовість тиражів масмедіа обласного рівня забезпечувалась поширенням екземплярів газет і журналів у найвіддаленіші населені пункти області. Початок 1980-х років відзначився

посиленням процесів радянзації закарпатської преси, а образ громадянина формувався у дусі радянського інтернаціоналізму за незмінної керівної ролі компартії.

Для з'ясування суспільних настроїв, форм та методів проведення антиалкогольних заходів часів Перебудови на місцях, важливим є детальне дослідження інформаційних матеріалів на сторінках українських періодичних видань радянської доби. Проблему висвітлення та пропаганди антиалкогольної кампанії в Закарпатській області на сторінках місцевої преси ми спробували, чи не вперше, дослідити у даній розвідці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських вчених, які досліджують або розглядають проблему пияцтва та алкоголізму в Українській РСР другої половини XX століття, зокрема і хід антиалкогольної кампанії 1985–1986 рр., можна назвати таких як Ю. Латиш [22; 23], Ю. Каганов [16], Л. Ковпак [19]. Регіональні особливості проведення антиалкогольних кампаній є об'єктом уваги О. Коваленка (на Дніпропетровщині) [18], Ю. Латиша (на Донеччині) [24]. Характеристику радянської преси в Українській РСР 1950-80 рр. у контексті конструювання масової суспільної свідомості подав Ю. Каганов [15].

Алкогольна (антиалкогольна) тематика ставала предметом досліджень викладачів Ужгородського національного університету. Так, В. Міщанин звертається до впровадження радянських алкогольних стандартів у краї в період превентивної радянзації Закарпатської України, націоналізації горілчаних підприємств, створення монополії на алкоголь [29].

Культура споживання та виробництва алкоголю, боротьба з алкоголізмом в Закарпатській області за часів радянської влади, слід зазначити, і досі залишаються практично не дослідженими. Зокрема, поміж останніх публікацій слід виділити матеріали П. Леня, який здійснив спробу історико-антропологічного аналізу розвитку палинчарства на Закарпатті. Він, зокрема, зазначає, що радянська антиалкогольна кампанія 60-70-х років XX ст. була зосереджена на знищенні алкогольної продукції, конфіскації техніки приготування домашнього алкоголю, масовому виписуванні штрафів за незаконне виготовлення в домашніх умовах спиртових виробів [25].

Також досі не приділена належна увага дослідженню висвітлення антиалкогольних заходів на сторінках місцевої преси 1980-х років. Питання висвітлення антиалкогольної кампанії в обласній радянській періодиці свого часу розкрили на початку 2000-х років С. Пойда та М. Токар, які проаналізували рубрику «Тверезість – норма життя» на сторінках газети «Радянський студент» – друкованого Органу партбюро, ректорату, комітету ЛКСМУ, профкому та місцевому Ужгородського

державного університету [39, с. 104]. Ю. Бідзіля розглядає питання поглиблення радянзації масмедійного простору Закарпаття другої половини ХХ ст. в контексті аналізу публікацій літературно-культурного, антирелігійного, ідеологічно-пропагандистського напрямків, окремо не розглядаючи питання боротьби з алкоголізмом на сторінках місцевих масмедіа [4].

Мета статті – дослідити головні напрями та форми висвітлення радянської антиалкогольної кампанії 1985–1986 років на сторінках україномовних закарпатських періодичних видань обласного рівня.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи проблематику висвітлення антиалкогольної кампанії 1985–1986 років на сторінках закарпатської радянської преси, ми вибірково дослідили публікації у двох друкованих органах обласного рівня – газетах «*Закарпатська правда*» (Орган Закарпатського обласного комітету Комуністичної партії України і обласної Ради народних депутатів) та «*Молодь Закарпаття*» (Орган Закарпатського обкому ЛКСМ України). Також на обласному рівні виходила угорськомовна газета «*Карпаті ігоз со*» (угор. – «*Kárpáti Igaz Szó*»), аналіз публікацій якої на антиалкогольну тему стане темою окремого дослідження угорськомовної преси Закарпаття тих років.

Провідна радянська газета Закарпатської області «*Закарпатська правда*» традиційно виступала офіційним друкованим органом Комуністичної партії України, а її редакційна політика завжди корелювалася з центральними партійними трендами. Так само і з початком антиалкогольної кампанії в Українській РСР, починаючи з травня 1985 року «*Закарпатська правда*» задала ідеологічно-пропагандистську лінію щодо «правильності» висвітлення питання боротьби з алкоголізмом для усієї місцевої преси. Ця дата корелювалася з офіційним оголошенням початку антиалкогольної кампанії в Українській РСР – появою Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 20 травня 1985 р. «Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму, викорененню самогоноваріння» [44].

Найбільш поширена рубрика «Пияцтво – зло» містила інформаційні матеріали щодо різноманітних форм та методів боротьби за тверезе суспільство, зокрема висвітлювалися заходи щодо боротьби з пияцтвом та алкоголізмом на заводі «Ужгородприлад» [11, с. 2]. Багато дописів у дану рубрику подавали відомі радянські партфункціонери, журналісти, правоохоронці, медичні працівники. Зокрема, відомий закарпатський журналіст Михайло Бабидорич у статті «Такі схожі і несхожі лиця» описує долі пацієнтів Берегівського лікувально-трудоного профілакторію, куди вони потрапляли за алкоголізм та дармоїдство [2, с. 4]. Начальник

обласної Державтоінспекції Є. Турлаков з осудом «пройшовся» за водіння автомобілем у нетверезому стані по громадянах різних професій та соціального статусу – лікарях, керівниках заводів, зоотехніках [53, с. 2]. Прокурор Тячівського району І. Івашкович описав розгляд судової справи щодо скоєння громадянином дорожньо-транспортної пригоди у стані алкогольного сп'яніння [14, с. 4] тощо.

На боротьбу з алкоголізмом і пияцтвом на сторінках «Закарпатської правди» «виходили» і працівники медичної галузі краю. Зокрема, завідувача наркологічним відділенням психіатричної лікарні у м. Берегово О. Першель писала про згубний вплив алкоголізму батьків на здоров'я їхніх дітей [35, с. 4]. Схожу статтю опублікувала головний педіатр облздороввідділу А. Шутева про вроджені дефекти фізичного та розумового розвитку у дітей, спричинених алкоголізмом батьків [56, с. 4]. Завідуючий психоневрологічним диспансерним відділенням Ужгородської міської клінічної лікарні Є. Пазуханич давав медичні поради читачам як позбутися алкоголізму (його коротка порада-цитата – «Киньте пити!») [32, с. 4].

У рубриці «Пияцтво – зло» також публікувалися листи до редакції від різних громадян, а також колективні звернення. Поміж дописувачами були інвалід Великої вітчизняної війни, голова депутатської комісії, лікар, контролер відділу технічного контролю. Часто дописи підписувалися анонімно або без прізвищ (напр., «Оленка і Вася», «Жінки алкоголіків») [3, с. 2]. Цікавою публікацією є «Пияцтво в сім'ї. Роздуми над листами до редакції», в якій на основі листів громадян до редакції газети вже згадуваний М. Бабидорич пише свої розлогі коментарі на теми пияцтва в родинях, боротьби із самогеноварінням та ін. [1, с. 4].

У цій же рубриці публікувалися і тексти літературного характеру. Наприклад, у невеликому есе «Душі загуба», авторства Л. Часто, йдеться про родину чоловіка-алкоголіка Івана з Ужгорода. Звісно, що сумна історія вкінці завершилася роздумами про керівну роль компартії: «Партія і уряд закликають нас бути нетерпимими до найменших проявів нахилу до алкоголю. У цьому повинна виявитись і наша людська позиція» [55, с. 4].

Також у статті В. Піпаша-Косівського «Заплету ногами...» автор розглядає зразки народної творчості у яких йдеться про антиалкогольні мотиви на прикладі коломийок. У публікації наводиться, зокрема, уривок із коломийки, записаної у селі Богдан Рахівського району: «У зеленому гаєчку плачу при криниці, борони ня, рідна мамко, тільки від п'яниці» [38, с. 4].

Окремою темою на шпальтах «Закарпатської правди» виступало питання керування автомобілів водіями у нетверезому стані. У статті О. Маківчука «П'яному не місце за кермом» описаний випадок скоєння

водієм дорожньо-транспортної пригоди – наїзду на пішохода у с. Дубове Тячівського району. Примітно, що опису даної події відведено тільки два речення. Весь інший текст даної статті – про згубний вплив алкоголю на водіїв [27, с. 4]. Про схожі випадки повідомлялося і в окремій рубриці «За безпеку руху», зокрема дописувачами виступали офіційні правоохоронні органи (напр., Державна автоінспекція) [46, с. 4].

Загалом, публікації на антиалкогольну тематику на сторінках «Закарпатської правди» були різноманітними. У статті А. Федоренка «Плодово-ягідне – у відставку» віталюся значне скорочення виробництва плодово-ягідних вин у краї та пропагувалося пиття безалкогольних напоїв на основі ягід та фруктів [54, с. 2]. У схожій статті Л. Бокій «Замість плодово-ягідного» авторка з радістю повідомляла про припинення виробництва плодово-ягідних вин Виноградівським консервним заводом [5, с. 2]. У статті «Алкоголь – цигарка – пожежа» висвітлювався зв'язок виникнення пожеж та зловживання громадянами алкоголем – автор безапеляційно стверджував, що «П'яниця – це потенційний підпальювач: всі 100 % підпалів в області скоєні в п'яному вигляді» [6, с. 4]. На виконання партійних вказівок щодо проведення масових зібрань на рівні міст та сіл області щодо боротьби з алкоголізмом знаходимо інформацію про один із таких заходів – у селі Худльово Ужгородського району [8, с. 2].

Бригадир водіїв таксі Ужгородського АТП Ю. Мулеса пропагував здоровий образ життя у своєму колективі [30, с. 2]. Цікавий опис «антиалкогольного» весілля у м. Чоп наводить М. Львівська: «Заявляю з усією відповідальністю: ні на столах, ні під столами спиртного не було. Були різнокольорові пляшки з лимонадом і соками, які успішно замінили традиційне шампанське... «Гірко!» на цьому весіллі не кричали. Поглядаючи на столи, дружно вирішили замінити «Гірко» на «Солодко!» [26, с. 4]. У статті М. Горвата «Дебати навколо чайної...» описується реакція редакції газети на колективне звернення шістьох жителів с. Богдан Рахівського району щодо необхідності вилучення з продажу спиртних напоїв у місцевому гастрономі та чайній [7, с. 2]. У статті В. Пилипчинця «Поборники тверезості» описується особиста історія жінки – майстра Міжгірського заводу ВО «Електрон», яка, зі слів автора, почала багато пити і через це втратила улюблену роботу [36, с. 2].

У рубриці «Ради і життя» знаходимо статтю інструктора Іршавського міськвиконкому М. Мельника «Проти хмільного зілля», в якій автор зосередив увагу на роботі виконкомів місцевих рад щодо боротьби з алкоголізмом, пропаганді здорового образу життя [28, с. 2].

У рубриці «Запитання – відповідь» опубліковане роз'яснення на запитання жителя м. Виноградово І. Перевузника щодо діяльності створе-

них на підприємствах комісій по боротьбі з пияцтвом, яке надав завідувачий правовою інспекцією праці облпрофради Г. Ламбрух [21, с. 4].

Цікавою публікацією були думки та прислів'я про пияцтво відомих мислителів та народів світу, які зібрав М. Дніпров. Поміж них наведемо такі: «Від п'яного і божевільний тікає» (турецьке прислів'я), «Від вина гине краса, вином зводиться молодість» (Квінт Горацій Флакк), «Людство могло б досягти неймовірних успіхів, якби воно було більш тверезим» (Вольфганг Гете), «Увечері п'яниця – вранці ледар» (японське прислів'я) [10, с. 4].

Тексти у вигляді анекдотів про пияцтво і п'яниць наводить у рубриці «Смійтеся на здоров'я» В. Степанюк. Ось один з шести коротких анекдотів під назвою «Не бажає зла»: «Якось Петро говорить Миколі: – Поїдемо до мене в село? – Та я не хочу. – Чому? – Та у вас горілку примушують пити. – А ти на зло всім не пий. – Та, бачиш, я зла нікому не хочу робити» [48, с. 4]. В. Степанюк зібрав та опублікував ще одну збірку з чотирьох анекдотів під назвою «Почуте й записане. Народ про пияцтво і п'яниць» [49, с. 4].

16 жовтня 1985 р. в Ужгороді відбулася установча конференція обласної організації Всесоюзного добровільного товариства боротьби за тверезість, головою оргкомітету якої був доктор медичних наук, перший радіолог Закарпаття, професор Ужгородського державного університету Федір Теличко. Головою правління обласної організації було обрано О. Галика. Про це ми довідуємося з публікації «Організація тверезості» [31, с. 2]. У січні 1986 р. було опубліковане інтерв'ю із заступником голови обласної організації Всесоюзного добровільного товариства боротьби за тверезість Юрієм Рудиком, в якому піднімалися питання історії створення даного товариства, методів пропаганди здорового способу життя, перших результатів діяльності та намічених першочергових завдань [45, с. 4].

Окремим методом публічного осуду осіб, які зловживали алкоголем, були періодичні статті-звіти, в яких наводилася статистика та публікувалися відкриті особисті дані громадян, які притягувалися до різного роду відповідальності. Серед форм відповідальності виділяли такі: за появу у громадських місцях у нетверезому стані, за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях, за управління автотранспортом у нетверезому стані, за порушення правил торгівлі спиртними напоями. Також публікувалися дані громадян-членів КПРС, яких притягували до партійної відповідальності за зловживання спиртними напоями [40; 41; 42; 43].

«Закарпатська правда» час від часу публікувала інформаційні повідомлення від ТАРСу (Телеграфного агентства Радянського Союзу) –

офіційного рупора радянської пропаганди тих років – на тему антиалкогольних заходів, які застосовувалися у Союзі. Зокрема, це повідомлення «За тверезий спосіб життя» [50, с. 3], «Утверджувати тверезий спосіб життя» [51, с. 3].

Іншою радянською закарпатською газетою обласного рівня, яка містила матеріали щодо регіональної антиалкогольної кампанії 1985–1986 рр., була газета «Молодь Закарпаття». Газета виходила три рази на тиждень та була орієнтована на молодіжну аудиторію – насамперед на школярів, студентів, робітничу молодь.

З початком висвітлення антиалкогольної кампанії у місцевій пресі, газета «Молодь Закарпаття» синхронно «підключилася» до публікацій на дану тематику. У рубриці «Норма життя – тверезість» регулярно публікувалися різні дописи про шкідливість вживання алкоголю та необхідність ведення тверезого способу життя. Наприклад, у статті В. Кіша «Щоб відступило зло» йдеться про умови перебування громадянина Степана у Виноградівському медвितверезнику, про досвід роботи спеціальних антиалкогольних комісій при виконкомх та на підприємствах району [17, с. 4].

Стаття «Театр... для алкоголіків» подає український переклад публікації центральної московської газети «Правда», де міститься інтерв'ю з лікарем-психіатром Валентином Воробйовим – одним з організаторів московського театру, в якому всі актори були алкоголіками денного наркологічного стаціонару при заводі «Тизприбор» [52, с. 3].

У рубриці «Заручини. Клуб молоді сім'ї» знаходимо публікацію Ю. Іванчука «Молодим – «Солодко!», в якій описується святкування молодіжного інтернаціонального весілля студентів-медиків – росіянина Іллі та українки Ольги у м. Мукачево [12, с. 4]. Примітно, що на фото до даної статті ми бачимо чотирьох молодих людей, які показово п'ють чай (?) за столом. На столі розкладені пляшка мінеральної води, графін та самовар. Схожі фото, де ми бачимо самовари на столах, публікувалися досить часто, зокрема на сторінках закарпатських районок. Звичайно, що традиція чаювання із застосуванням самоварів на Закарпатті штучно насаджувалася в дусі радянської пропаганди.

У схожому матеріалі під назвою «Непрошені гості,...» розповідається про святкування весілля у родині столяра радгоспу «Ужгородський» В. Куртанича. Автори публікації засуджували вживання спиртних напоїв учасниками весілля, що призвело до сумних наслідків – здійснення кримінального злочину п'яними особами. Натомість пропагувався формат безалкогольних святкувань, а саме «комсомольського безалкогольного весілля» [9, с. 3].

Зазначимо, що антиалкогольні публікації у газеті «Молодь Закарпаття» також носили різносторонню тематику. Стаття «Ой, не вийся хмелю...» присвячена здобуткам обласної та районних комсомольських організацій на місцях у справі боротьби проти алкоголізму серед молоді. Автор публікації патетично задається роздумами як «...остаточно викоренити ядуче Дерево Хмелю...» [13, с. 1]. У статті «Скільки коштує зайва чарка?» розглядаються випадки вживання робітниками алкоголю та покарання за ці дії на ужгородському підприємстві «Турбогаз» [20, с. 2]. Про переорієнтацію закладів громадського харчування Берегова на торгівлю безалкогольною продукцією йдеться у статті «Гірку чашу – геть!» [33, с. 3]. Медичному аналізу боротьби з алкоголізмом на основі прийому лікарських рослин та грибів (баранця звичайного, чебреця звичайного, гриба-гнойовика) присвячена стаття Д. Симулика «Проти алкоголізму – «Зелена аптека» [47, с. 3]. Нарколог В. Пахмурний доводить шкідливу дію вина для організму людини у статті «Чи таке вже невинне вино» [34, с. 3].

«Молодь Закарпаття», за прикладом «Закарпатської правди», публікувала і поіменні списки громадян, а саме членів Всесоюзної лєнінської комуністичної спілки молоді (скор. – ВЛКСМ), які притягувалися до відповідальності за порушення антиалкогольного законодавства [37, с. 3].

Висновки. Запровадження жорсткої державної антиалкогольної політики в Радянському Союзі у 1985–1986 роках потребувало і широкого використання методів масової пропаганди та інформаційного «зомбування» населення. Одну з провідних ролей у цих процесах, поряд із радіо та телебаченням, відігравали центральні та регіональні радянські масмедіа. Радянське керівництво Закарпатської області, звичайно, також забезпечувало активне висвітлення антиалкогольної політики на шпальтах місцевих газет.

Контент-аналіз публікацій у місцевих обласних газетах «Закарпатська правда» та «Молодь Закарпаття» за 1985–1986 роки свідчить, що редакційна політика цих періодичних видань була направлена на цілковиту підтримку партійної лінії боротьби з пияцтвом та алкоголізмом. Авторами публікацій виступали як т. зв. лідери думок – партійні діячі, правоохоронці, лікарі, директори підприємств так і прості громадяни. Це мало показувати та пропагувати засудження споживання алкоголю з боку громадян різного соціального статусу та професій.

Зміст антиалкогольних публікацій на сторінках обласної закарпатської періодики можна умовно згрупувати, зокрема, за такими напрямками, переважна більшість з яких включала пропагандистську складову: інформаційно-правовий – публікація нормативно-правових актів пов'яза-

них з антиалкогольною кампанією, офіційні повідомлення ТАРСу; медичний – дописи про шкідливість алкоголю для здоров'я людини, перебування громадян у медвितверезниках, методи лікування алкоголізму; правоохоронний – публікації про відповідальність громадян за порушення у сфері антиалкогольного законодавства, приклади судових справ, повідомлення про дорожньо-транспортні пригоди та керування у нетверезому стані; літературний – оповідання, есе, фейлетони, гуморески на антиалкогольну тематику; культурного-обрядовий – пропаганда проведення безалкогольних весіль та культурно-масових заходів; листування у форматі «читач-редакція» та дописи окремих громадян на тему пияцтва та алкоголізму.

Надмірний контроль та використання жорстких примусових методів боротьби з алкоголізмом викликав спротив у «простих» людей на місцях. Не зважаючи на реальний стан справ у суспільстві, радянська преса змушена була повідомляти про вражаючі успіхи антиалкогольної кампанії, її цілковиту підтримку, радість та захоплення радянських громадян щодо антиалкогольної політики компартії. Очевидно, що і газети «Закарпатська правда» та «Молодь Закарпаття» повинні були показати масовість підтримки більшістю населення радянських антиалкогольних заходів. Однак, як і всі інші тогочасні радянські масмедіа, вони часто виступали ретрансляторами нездійснених та нереальних антиалкогольних лозунгів та гасел.

Література:

1. Бабидорич М. Пияцтво в сім'ї. Роздуми над листами до редакції. *Закарпатська правда*. 1985. № 177 (2 серпня). С. 4.
2. Бабидорич М. Такі схожі і несхожі лиця. *Закарпатська правда*. 1985. № 124 (31 травня). С. 4.
3. Без послаблень. *Закарпатська правда*. 1985. № 170 (25 липня). С. 2.
4. Бідзіля Ю. Закарпатська періодика середини та другої половини ХХ ст. як процес поглиблення радянзації мас-медійного простору краю. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2020. Вип. 10 (28). С. 180–199.
5. Бокій Л. Замість плодово-ягідного. *Закарпатська правда*. 1985. № 173 (28 липня). С. 2.
6. Бонкало В. Алкоголь – цигарка – пожежа. *Закарпатська правда*. 1985. № 168 (23 липня). С. 4.
7. Горват М. Дебати навколо чайної, або як реагують окремі керівники Рахівщини на вимогу дня посилювати боротьбу з пияцтвом та алкоголізмом. *Закарпатська правда*. 1986. № 40 (16 лютого). С. 2.
8. Григорчук Б. За село тверезості. *Закарпатська правда*. 1985. № 178 (3 серпня). С. 2.
9. Гутник В., Готра І. Непрошені гості, або розповідь про те, як чарка хмільного привела підлітків на лаву підсудних. *Молодь Закарпаття*. 1986. № 8 (18 січня). С. 3.

10. Дніпров М. Думки і прислів'я про пияцтво. *Закарпатська правда*. 1985. № 201 (31 серпня). С. 4.
11. Журавльова Л. Суворо, але справедливо. *Закарпатська правда*. 1985. № 124 (31 травня). С. 2.
12. Іванчук Ю. Молодим – «Солодко!». *Молодь Закарпаття*. 1986. № 17 (08 лютого). С. 4.
13. Іванчук Ю. Ой, не вийся, хмелю... *Молодь Закарпаття*. 1986. № 31 (13 березня). С. 4.
14. Івашкович І. Краще попередити. *Закарпатська правда*. 1985. № 226 (1 жовтня). С. 4.
15. Каганов Ю. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950-ті – 1985 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. XXXVIII. С. 213–225.
16. Каганов Ю. Радянські свята та обряди у контексті ідеологічної політики в Україні другої половини ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 186–194.
17. Кіш В. Щоб відступило зло. *Молодь Закарпаття*. 1986. № 13 (30 січня). С. 4.
18. Коваленко О.С. Антиалкогольна кампанія доби Перебудови на Дніпропетровщині: форми, методи, заходи. *Гуманітарний журнал*. 2015. № 3–4. С. 64–68.
19. Ковпак Л. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2003. 250 с.
20. Кухта В. Скільки коштує зайва чарка? *Молодь Закарпаття*. 1985. № 62 (23 травня). С. 2.
21. Ламбрух Г. Комісія по боротьбі з пияцтвом. *Закарпатська правда*. 1986. № 128 (5 червня). С. 4.
22. Латиш Ю. Антиалкогольна кампанія в УРСР на початку Перебудови. *Питання історії України*. 2010. Т. 13. С. 76–80.
23. Латиш Ю. Антиалкогольна кампанія Михайла Горбачова: причини, здобутки і втрати. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2016. Вип. 21. С. 85–100.
24. Латиш Ю. Впровадження безалкогольної обрядовості на Донеччині в роки Перебудови. *Етнічна історія народів Європи*. 2010. Вип. 31. С. 39–46.
25. Леньо П. Палинчарство на Закарпатті (спроба історико-антропологічного аналізу). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2022. Вип. 1 (46). С. 197–215.
26. Львівська М. «Солодко!» замість «Гірко!». *Закарпатська правда*. 1985. № 286 (14 грудня). С. 4.
27. Маківчук О. П'яному не місце за кермом. *Закарпатська правда*. 1986. № 20 (24 січня). С. 4.
28. Мельник М. Проти хмільного зілля. *Закарпатська правда*. 1985. № 216 (19 вересня). С. 2.
29. Міщанин В. Радянські стандарти алкогольного законодавства Закарпатської України (1944-1946 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. Вип. 1 (44). С. 51–61.
30. Метенько В. Курс – на викорінення. *Закарпатська правда*. 1985. № 139 (18 червня). С. 4.
31. Мулеса Ю. Так вирішив колектив. *Закарпатська правда*. 1985. № 160 (13 липня). С. 2.

32. Організація тверезості. З установчої конференції обласної організації Всесоюзного добровільного товариства боротьби за тверезість. *Закарпатська правда*. 1985. № 241 (19 жовтня). С. 2.
33. Пазуханич Є. Як позбутися алкоголізму? *Закарпатська правда*. 1986. № 203 (3 вересня). С. 2.
34. Пал А. Гірку чашу – геть! *Молодь Закарпаття*. 1985. № 150 (1 грудня). С. 3.
35. Пахмурний В. Чи таке вже невинне вино? *Молодь Закарпаття*. 1985. № 73 (18 червня). С. 3.
36. Першель О. Алкоголізм батьків і здоров'я дітей. *Закарпатська правда*. 1985. № 142 (21 червня). С. 4.
37. Пилипчинець В. Поборники тверезості. *Закарпатська правда*. 1986. № 192 (21 серпня). С. 2.
38. Пияцтво – бій! *Молодь Закарпаття*. 1985. № 117 (28 вересня). С. 3.
39. Піпаш-Косівський В. «Заплету ногами...». Антиалкогольні мотиви у коломийках. *Закарпатська правда*. 1986. № 26 (31 січня). С. 4.
40. Пойда С., Токар М. Сторінками університетської газети: до 50-річчя газети «Ужгородський університет»; Ужгородський національний ун-т. Ужгород: Два кольори, 2001. 136 с.
41. Покарання за пияцтво. *Закарпатська правда*. 1985. № 154 (5 липня). С. 2.
42. Покарання за пияцтво. *Закарпатська правда*. 1985. № 179 (4 серпня). С. 4.
43. Покарання за пияцтво. *Закарпатська правда*. 1985. № 184 (11 серпня). С. 4.
44. Покарання за пияцтво. *Закарпатська правда*. 1985. № 213 (15 вересня). С. 4.
45. Про заходи по посиленню боротьби проти пияцтва і алкоголізму, викорененню самогоноваріння. Указ Президії Верховної Ради Української РСР. м. Київ, 20 травня 1985 р. N 280-XI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-11#Text>
46. Проти алкоголю – всією громадою. *Закарпатська правда*. 1986. № 16 (19 січня). С. 4.
47. П'яниць – до відповіді! *Закарпатська правда*. 1985. № 123 (30 травня). С. 4.
48. Симулик Д. Проти алкоголізму – «Зелена аптека». *Молодь Закарпаття*. 1985. № 106 (03 вересня). С. 3.
49. Степанюк В. Народ про пияцтво і п'яниць. *Закарпатська правда*. 1985. № 286 (14 грудня). С. 4.
50. Степанюк В. Почуте й записане. Народ про пияцтво і п'яниць. *Закарпатська правда*. 1986. № 3 (4 січня). С. 4.
51. ТАРС. За тверезий спосіб життя. *Закарпатська правда*. 1985. № 186 (14 серпня). С. 3.
52. ТАРС. Утверджувати тверезий спосіб життя. *Закарпатська правда*. 1985. № 223 (27 вересня). С. 3.
53. Театр для... алкоголіків. *Молодь Закарпаття*. 1985. № 79 (02 липня). С. 3.
54. Турлаков Є. «Каскадери» під градусом. *Закарпатська правда*. 1985. № 155 (6 липня). С. 2.
55. Федоренко А. Плодово-ягідне – у відставку. *Закарпатська правда*. 1985. № 141 (20 червня). С. 2.
56. Часто Л. Душі загуба. *Закарпатська правда*. 1986. № 10 (12 січня). С. 4.
57. Шутева А. Алкоголь і діти. *Закарпатська правда*. 1985. № 295 (25 грудня). С. 4.

References:

1. Babydorych M. Pyiatstvo v simi. Rozdumy nad lystamy do redaktsii [Drunkenness in the family. Reflections on letters to the editor]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 177 (2 serpnia). S. 4 [in Ukrainian].
2. Babydorych M. Taki skhozhi i neskhozhi lytsia [Such similar and dissimilar faces]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 124 (31 travnia). S. 4 [in Ukrainian].
3. Bez poslablen [No concessions]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 170 (25 lypnia). S. 2 [in Ukrainian].
4. Bidzilia Yu. Zakarpatska periodyka seredyny ta druhoi polovyny XX st. yak protses pohlyblennia radianizatsii mas-mediinoho prostoru kraiu [Transcarpathian periodicals of the middle and second half of the 20th century. as a process of deepening the Sovietization of the mass media space of the region]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho institutu presoznavstva*. 2020. Vyp. 10 (28). S. 180–199 [in Ukrainian].
5. Bokii L. Zamist plodovo-yahidnoho [Instead of fruit and berry]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 173 (28 lypnia). S. 2 [in Ukrainian].
6. Bonkalo V. Alkohol – tsyharka – pozhezha [Alcohol - cigarette - fire]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 168 (23 lypnia). S. 4 [in Ukrainian].
7. Horvat M. Debaty navkolo chainoi, abo yak reahuiut okremi kerivnyky Rakhivshchyny na vymohu dnia posyliuvaty borotbu z pyiatstvom ta alkoholizmom [The debate around the teahouse, or how individual leaders of the Rakhiv region react to the demand of the day to strengthen the fight against drunkenness and alcoholism]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1986. № 40 (16 liutoho). S. 2 [in Ukrainian].
8. Hryhorchuk B. Za selo tverezosti [For the village of sobriety]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 178 (3 serpnia). S. 2 [in Ukrainian].
9. Hutnyk V., Hotra I. Neproszeni hosti, abo rozpovid pro te, yak charka khmilnoho pryvela pidlitkiv na lavu pidsudnykh [Uninvited guests, or the story of how a glass of booze brought teenagers to the dock]. *Molod' Zakarpattya*. 1986. № 8 (18 sichnia). S. 3 [in Ukrainian].
10. Dnieprov M. Dumky i pryslivia pro pyiatstvo [Thoughts and proverbs about drunkenness]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 201 (31 serpnia). S. 4 [in Ukrainian].
11. Zhuravlova L. Suvoro, ale spravedlyvo [Strict, but fair]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 124 (31 travnia). S. 2 [in Ukrainian].
12. Ivanchuk Yu. Molodym – «Solodko!» [For young people - "Sweet!"]. *Molod' Zakarpattya*. 1986. № 17 (08 liutoho). S. 4 [in Ukrainian].
13. Ivanchuk Yu. Oi, ne vyisia, khmeliu... [Oh, don't cry, hop...]. *Molod' Zakarpattya*. 1986. № 31 (13 bereznia). S. 4 [in Ukrainian].
14. Ivashkovych I. Krashche poperedyty [It is better to warn]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 226 (1 zhovtnia). S. 4 [in Ukrainian].
15. Kahanov Yu.O. Radianska presa i konstruiuvannia masovoi suspilnoi svidomosti v Ukraini (1950-ti – 1985 rr.) [The Soviet press and the construction of mass public consciousness in Ukraine (1950s - 1985)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2014. Vyp. XXXVIII. S. 213–225 [in Ukrainian].
16. Kahanov Yu. Radianski sviata ta obriady u konteksti ideolohichnoi polityky v Ukraini druhoi polovyny XX st. [Soviet holidays and ceremonies in the context of ideological policy in Ukraine in the second half of the 20th century] *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2013. Vyp. 36. S. 186–194 [in Ukrainian].
17. Kish V. Shchob vidstupylo zlo [So that the evil retreated]. *Molod' Zakarpattya*. 1986. № 13 (30 sichnia). S. 4 [in Ukrainian].

18. Kovalenko O.S. Antyalkoholna kampaniia doby Perebudovy na Dnipropetrovshchyni: formy, metody, zakhody [Anti-alcohol campaign of the era of Perestroika in Dnipropetrovsk region: forms, methods, measures]. *Humanitarnyi zhurnal*. 2015. № 3–4. S. 64–68 [in Ukrainian].
19. Kovpak L. Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naselennia Ukrainy v druhii polovyni KhKh st. (1945–2000 rr.) [Social and household living conditions of the population of Ukraine in the second half of the 20th century. (1945–2000)]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2003. 250 s [in Ukrainian].
20. Kukhta V. Skilky koshtuie zaiva charka? [How much is an extra glass?] *Molod' Zakarpattia*. 1985. № 62 (23 travnia). S. 2 [in Ukrainian].
21. Lambrukh H. Komisiia po borotbi z pyiatstvom [Commission on the fight against drunkenness]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1986. № 128 (5 chervnia). S. 4 [in Ukrainian].
22. Latysh Yu. Antyalkoholna kampaniia v URSR na pochatku Perebudovy [Anti-alcohol campaign in the Ukrainian SSR at the beginning of Perestroika]. *Pytannia istorii Ukrainy*. 2010. T. 13. S. 76–80 [in Ukrainian].
23. Latysh Yu. Antyalkoholna kampaniia Mykhaila Horbachova: prychny, zdobutky i vtraty [Mikhail Gorbachev's anti-alcohol campaign: reasons, gains and losses]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. 2016. Vyp. 21. S. 85–100 [in Ukrainian].
24. Latysh Yu. Vprovadzhennia bezalkoholnoi obriadovosti na Donechchyni v roky Perebudovy [Implementation of alcohol-free rituals in Donetsk region during the years of Perestroika]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 2010. Vyp. 31. S. 39–46 [in Ukrainian].
25. Leno P. Palyncharstvo na Zakarpatti (sproba istoryko-antropolohichnoho analizu) [Palincharstvo in Transcarpathia (an attempt at historical and anthropological analysis)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Istoriia»*. 2022. Vyp. 1 (46). S. 197–215 [in Ukrainian].
26. Lvivska M. «Solodko!» zamist «Hirko!» ["Sweetly!" instead of "Bitter!"]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 286 (14 hrudnia). S. 4 [in Ukrainian].
27. Makivchuk O. Pianomu ne mistse za kermom [It's no place for a drunk to drive]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1986. № 20 (24 sichnia). S. 4 [in Ukrainian].
28. Melnyk M. Proty khmilnoho zillia [Against the intoxicating potion]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 216 (19 veresnia). S. 2 [in Ukrainian].
29. Mishchanyn V. Radyans'ki standarty alkohol'noho zakonodavstva Zakarpat's'koyi Ukrayiny (1944–1946 rr.) [Soviet standards of alcohol legislation of Transcarpathian Ukraine (1944–1946)]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Istoriya. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla»*, 2021. Vyp. 1 (44). S. 51–61. [in Ukrainian].
30. Mulesa Yu. Tak vyrishyv kolektyv [So the team decided]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 160 (13 lypnia). S. 2 [in Ukrainian].
31. Orhanizatsiia tverezosti. Z ustanovchoi konferentsii oblasnoi orhanizatsii Vsesoiuznoho dobrovilnoho tovarystva borotby za tverezist [Organization of sobriety. From the founding conference of the regional organization of the All-Union Voluntary Society of Struggle for Sobriety]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 241 (19 zhovtnia). S. 2 [in Ukrainian].
32. Pazukhanych Ye. Yak pozbutysia alkoholizmu? [How to get rid of alcoholism?]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1986. № 203 (3 veresnia). S. 2 [in Ukrainian].
33. Pal A. Hirku chashu – het! [Bitter cup - away!]. *Molod' Zakarpattia*. 1985. № 150 (17 hrudnia). S. 3 [in Ukrainian].
34. Pakhmurnyi V. Chy take vzhe nevyinne vyno? [Is the wine already innocent?]. *Molod' Zakarpattia*. 1985. № 73 (18 chervnia). S. 3 [in Ukrainian].
35. Pershel O. Alkoholizm batkiv i zdorovia ditei [Alcoholism of parents and children's health]. *Zakarpat's'ka pravda*. 1985. № 142 (21 chervnia). S. 4 [in Ukrainian].

36. Pylypchynets V. Pobornyky tverezosti [Defenders of sobriety]. *Zakarpats'ka pravda*. 1986. № 192 (21 serpnia). S. 2 [in Ukrainian].
37. Pyiatstvu – bii! [Fighting drunkenness!]. *Molod' Zakarpattya*. 1985. № 117 (28 veresnia). S. 3 [in Ukrainian].
38. Pipash-Kosivskyi V. «Zapletu nohamy...». Antyalkoholni motyvy u kolomyikakh ["I will entangle my legs...". Anti-alcohol motifs in kolomyiky]. *Zakarpats'ka pravda*. 1986. № 26 (31 sichnia). S. 4 [in Ukrainian].
39. Poida S., Tokar M. Storinkamy universytetskoï hazety: do 50-richchia hazety «Uzhhorodskyi universytet» [Pages of the university newspaper: to the 50th anniversary of the newspaper "Uzhhorod University". Uzhhorod: Dva kolory, 2001. 136 s. [in Ukrainian].
40. Pokarannia za pyiatstvo [Punishment for drunkenness]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 154 (5 lytnia). S. 2 [in Ukrainian].
41. Pokarannia za pyiatstvo [Punishment for drunkenness]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 179 (4 serpnia). S. 4 [in Ukrainian].
42. Pokarannia za pyiatstvo [Punishment for drunkenness]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 184 (11 serpnia). S. 4 [in Ukrainian].
43. Pokarannia za pyiatstvo [Punishment for drunkenness]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 213 (15 veresnia). S. 4 [in Ukrainian].
44. Pro zakhody po posylenniu borotby proty pyiatstva i alkoholizmu, vykorenenniu samohonovarinnia. Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR. m. Kyiv, 20 travnia 1985 r. N 280-XI [About measures to strengthen the fight against drunkenness and alcoholism, eradication of moonshine. Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. Kyiv, May 20, 1985. N 280-XI.]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-11#Text> [in Ukrainian].
45. Proty alkoholiu – vsiieiu hromadoiu [The whole community is against alcohol]. *Zakarpats'ka pravda*. 1986. № 16 (19 sichnia). S. 4 [in Ukrainian].
46. Pianyts – do vidpovidi! [Drunkards - to the answer!]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 123 (30 travnia). S. 4 [in Ukrainian].
47. Symulyk D. Proty alkoholizmu – «Zelena apteka» [Against alcoholism - "Green Pharmacy"]. *Molod' Zakarpattya*. 1985. № 106 (03 veresnia). S. 3 [in Ukrainian].
48. Stepianiuk V. Narod pro pyiatstvo i p'ianyts' [People about drunkenness and drunkards]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 286 (14 hrudnia). S. 4 [in Ukrainian].
49. Stepianiuk V. Pochute y zapysane. Narod pro pyiatstvo i p'ianyts' [Heard and written. People about drunkenness and drunkards]. *Zakarpats'ka pravda*. 1986. № 3 (4 sichnia). S. 4 [in Ukrainian].
50. TARS. Za tverezii sposib zhyttia [TARS. For a sober lifestyle]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 186 (14 serpnia). S. 3 [in Ukrainian].
51. TARS. Utverdzhuvaty tverezii sposib zhyttia [TARS. Establish a sober lifestyle]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 223 (27 veresnia). S. 3 [in Ukrainian].
52. Teatr dlia... alkoholiv [Theater for... alcoholics]. *Molod' Zakarpattya*. 1985. № 79 (02 lytnia). S. 3 [in Ukrainian].
53. Turlakov Ye. «Kaskadery» pid hradusom ["Stunts" under the degree]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 155 (6 lytnia). S. 2 [in Ukrainian].
54. Fedorenko A. Plodovo-yahidne – u vidstavku [Fruit and berry wine - retired]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 141 (20 chervnia). S. 2 [in Ukrainian].
55. Chasto L. Dushi zahuba [Loss of soul]. *Zakarpats'ka pravda*. 1986. № 10 (12 sichnia). S. 4 [in Ukrainian].
56. Shutieva A. Alkohol i dity [Alcohol and children]. *Zakarpats'ka pravda*. 1985. № 295 (25 hrudnia). S. 4 [in Ukrainian].

УДК.94:329

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1335-1346](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1335-1346)

Виговський Микола Юрійович доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та археології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2874-5528>

ВСЕУКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКОВНА РАДА І ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА УНР ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПЕРШИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1917-1920 РОКІВ.

Анотація. *Мета дослідження.* Метою дослідження є розкриття процесів встановлення українського національного церковного руху, і зокрема Всеукраїнської Православної Церковної Ради як його авангарду в умовах перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Методологія. При написанні цієї статті я використав наукові методи аналізу систематизації і узагальнення.

Результати дослідження. Не усвідомлення важливості церковного питання для національного становлення з боку Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради та національного становлення як такого з боку Української Держави гетьмана Скоропадського, створювало для діяльності Всеукраїнської Православної Церковної Ради несприятливі умови за яких вона, опираючись на широкі народні маси мирян та білого духовенства, які бачили майбутнє українського православ'я в автокефальній православній церкві, мусили опиратися сильному та організованому проросійському єпископату. Ця пасивність Української Народної Республіки в церковному питанні та тепличні умови для чорносотинських антиукраїнських сил в умовах Української Держави знівелювали великий потенціал, що мала Всеукраїнська Православна Церковна Рада від початку своєї діяльності.

Наукова новизна статті полягає насамперед в тому, що в цій статті перебіг взаємовідносин між Всеукраїнською Православною Церковною Радою та українськими державними утвореннями першої половини ХХ століття розглядається в дещо іншій логіці ніж - це пропонувано більшістю досліджень з даної теми. У пропонованій статті фокус уваги зміщується з церковної політики державних утворень та внутрішню церковних процесів на динаміку роботи Всеукраїнської Православної

Церковної Ради як організаційного центру українського національного церковного руху доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Рекомендації. Подальше дослідження даної теми потребує з'ясування особистих та мотивів міністрів ісповідань Української Держави при вибудовуванні взаємовідносин з Всеукраїнською Православною Церковною Радою як організаційним центром українського національного церковного життя.

Ключові слова. Всеукраїнська Православна Церковна Рада, Всеукраїнський Православний Церковний Собор, Предсоборна Рада, Українська Народна Республіка, Українська Держава.

Vyhovskyi Mykola Yuriyovych Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History and Archaeology, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2874-5528>

THE ALL-UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH COUNCIL AND THE CHURCH POLICY OF THE UNR AND THE UKRAINIAN STATE IN THE CONDITIONS OF THE FIRST NATIONAL LIBERATION STRUGGLES OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN 1917-1920.

Abstract. *The purpose of the study.* The purpose of the study is to reveal the processes of establishing the Ukrainian national church movement, and in particular the All-Ukrainian Orthodox Church Council as its vanguard in the conditions of the first national liberation struggles of the Ukrainian people in 1917-1920.

Methodology. When writing this article, I used scientific methods of analysis, systematization and generalization.

Research results. The non-awareness of the importance of the church issue for national formation on the part of the Ukrainian People's Republic of the era of the Ukrainian Central Rada and national formation as such on the part of the Ukrainian State of Hetman Skoropadsky created unfavorable conditions for the activity of the All-Ukrainian Orthodox Church Council under which it, relying on the broad masses of lay people and white the clergy, who saw the future of Ukrainian Orthodoxy in the autocephalous Orthodox Church, had to resist a strong and organized pro-Russian bishopric. This passivity of the Ukrainian People's Republic in the church issue and hothouse conditions for the Black Hundred anti-Ukrainian forces in the conditions of the Ukrainian State

nullified the great potential that the All-Ukrainian Orthodox Church Council had from the beginning of its activity.

The scientific novelty of the article lies primarily in the fact that in this article the course of relations between the All-Ukrainian Orthodox Church Council and Ukrainian state entities of the first half of the 20th century is considered in a somewhat different logic than that proposed by the majority of studies on this topic. In the proposed article, the focus of attention shifts from the church policy of state entities and internal church processes to the dynamics of the work of the All-Ukrainian Orthodox Church Council as the organizational center of the Ukrainian national church movement of the era of the first national liberation struggles of the Ukrainian people in 1917-1920.

Recommendations. Further research of this topic requires clarifying the personal and motives of the ministers of confessions of the Ukrainian State when building relations with the All-Ukrainian Orthodox Church Council as the organizational center of Ukrainian national church life.

Keywords. All-Ukrainian Orthodox Church Council, All-Ukrainian Orthodox Church Council, Pre-Council Council, Ukrainian People's Republic, Ukrainian State.

Постановка проблеми. З падінням Російської імперії та старих імперських порядків в Російській Православній Церкві та постановням Української Народної Республіки, а відповідно й українського національного церковного руху було відкрито цілком нову сторінку в історії українського православ'я. Якщо в попередній період національний фактор практично не відігравав ролі в церковному житті на рівні пастви та білого духовенства і був прерогативою виключно князів церкви єпископів, то в нових історичних умовах саме біле духовенство та миряни з проукраїнською позицією, організувавшись в Всеукраїнську Православну Церковну Раду, стояли на чолі українського національного церковного відродження. Втім трансформація суспільного мислення торкнулася не лише церкви, а й усього українського народу як такого. Посталі українські державні формації, а саме Українська Народна Республіка та Українська Держава гетьмана Скоропадського, існували в своїй політичній парадигмі розвитку, не звертаючи особливої уваги на церковне питання, а тому створювали умови для протистояння між Всеукраїнською Православною Церковною Радою, що хотіла православної церкви в українській державі, та чорносотенським проросійським єпископатом, які були ворогами як українській державі, так і церкві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними літературними джерелами з теми даної статті є насамперед праця Івана

Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви у 4 мав та 5 книгах», серед них варто відмити I та II томи трьохтомної праці «Церква в Українській Державі 1917-1920 років», а також працю Василя Липківського «Відродження в Україні (1917-1930)». Крім того інформація міститься в різноманітних журнальних публікаціях та енциклопедичних виданнях таких як Енциклопедія Сучасної України та Енциклопедія історії України.

Мета статті. Дослідити діяльність Всеукраїнської Православної Церковної Ради в умовах перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років, зокрема еволюцію її форм існування та протистояння з промосковським чорносотенним єпископатом православних українських єпархій доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Виклад основного матеріалу. Український церковний рух доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917 - 1920 років не був справою єпископату, а був справою насамперед мирян та білого духовенства. В умовах революції та становлення української державності, церковний рух українських єпархій являв собою протистояння двох етнонаціональних ідентичностей, однією з яких була проросійська, що прагнула консерватизму та збереження старих порядків і проукраїнський клір та миряни які прагнули з одного боку демократичних свобод, а з іншого боку – відродження старих українських порядків і традицій. [1, с. 517-527]

В умовах відсутності національно-орієнтованого єпископату український національний церковний рух не зміг переломити церковні процеси на свою користь і панівну роль в органах церковного управління посів ворог, оскільки влада в церкві традиційно належала єпископату, а отже й ставилась вороже до українського національного руху. Саме тому в таких умовах проукраїнський клір та миряни зорганізували свою роботу довкола Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яка на початковому етапі своєї діяльності являла собою організаційний комітет по скликанню Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Сбор же мав вирішити долю українського православ'я у відповідності до канонів, народних настроїв та українських церковних традицій. [1, с. 517-527]

Створення Всеукраїнської Православної Церковної Ради відбулося 23 листопада 1917 року в Києві. Це відбувалося на спільному засіданні комітету по скликанню Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Персональний склад Всеукраїнської Православної Церковної Ради в силу неповної збереженості архівних документів залишається дискусійним, втім при аналізі повідомлень в пресі та спогадів очевидців

вона сягала більше 60 членів. На початку її існування до Всеукраїнської Православної Церковної Ради належали насамперед представники проукраїнського духовенства, втім були й люди, які за церковними традиціями не мали б до неї належати і це зокрема жінки та військові. [1, с.517-527], [2, с. 18]

Спочатку головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради хотіли поставити єпископа Уманського Димитрія (Вербицького). Втім той відмовився і тоді головою було запропоновано стати архієпископа Олексія (Дородніцина) .

Новостворена Всеукраїнська Православна Церковна Рада проголосила себе тимчасовою владою православної церкви в Україні до скликання Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Такі дії йшли в розріз з уявленнями російського єпископату, які вважали православні єпархії України частиною російською канонічної території, а сама Всеукраїнська Православна Церковна Рада на їх погляд була такою, що суперечила церковним канонам.

26 листопада 1917 року в газеті Нова Рада було опубліковано лист звернення від Всеукраїнської Православної Церковної Ради до Київського митрополита Володимира. Зміст цього листа був наступний. Члени Всеукраїнської Православної Церковної Ради "дякували" митрополитові Київському Володимиру за його попередню працю та просили його не повертатися більше до Києва. Оскільки той тільки й знає як псувати всі добрі починання. Проти повернення Митрополита Київського Володимира до Києва, окрім всеукраїнської православної церковної ради, виступало й Братство Воскресіння Христове.

Намагання Всеукраїнської Православної Церковної Ради зайняти керівні позиції в українському православ'ї зустріли бурхливий зворотній спротив з боку проросійського чорносотенного за своїми поглядами єпископату та духовенства.

Зі свого боку вони оголосили активність Всеукраїнської Православної Церковної Ради зокрема та українського церковного руху загалом, як прагнення до унії. Тому проросійські сили рахували за необхідне позбавити церковного сану усіх діячів українського церковного руху.

Голова Всеукраїнської Православної Церковної Ради був обраний капелан Армії УНР Олександр Маричев. Народився він на Поділлі у родині механіка та селянки. Здобув освіту в Подільській духовній семінарії та закінчив кооперативні курси. Працював губернським інспектором з кооперації в 1909-1914 роках, а з 1914 року став полковим священиком XVI корпусу Російської імператорської армії та в 1917 році був висунутий делегатом на Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд. Крім

того він був членом Всеукраїнської Ради військових депутатів і депутатом Української Центральної Ради Української Народної Республіки. [4, с. 139]

Все ж у грудні 1917 року Всеукраїнською Православною Церковною Радою було скликано Всеукраїнський Православний Церковний Собор, що розпочав свою роботу у Києві 10 січня 1918 року. З цього приводу Всеукраїнська Православна Церковна Рада підготувала відозву до українського народу, в якому йшлося про те, що з утвердженням незалежної української держави має утвердитися й українська церква з її традицією відродженою після періоду перебування в складі Московського Патріархату. Для цього слід було обрати делегатів до Всеукраїнського Православного Церковного Собору, а він вже має впорядкувати всі нагальні церковні справи. [6]

Бачучи активність Всеукраїнської Православної Церковної Ради у підготовці Всеукраїнського Православного Церковного Собору, майбутній міністр ісповідань Української Держави Василь Зеньківський радив митрополитові Володимиру згодитися на проведення цього Собору, щоб не допустити проявів «політичного українства», оскільки українське сільське єпархіальне життя потребувало національних форм. [5, с. 16-17]

Підготовка до проведення виборів делегатів і організації Всеукраїнського Православної Церковного Собору проходила в атмосфері взаємної недовіри між єпископатом українських єпархій, що були проросійсько орієнтовані та Всеукраїнською Православною Церковною Радою. За зразок реорганізації Всеукраїнського Православного Церковного Собору було взято організацію Всеросійського Церковного Собору. [2, с. 17]

Для організації роботи засідань першої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору було створено Предсоборну Раду. Її очільником став єпископ Катеринославський та Маріупольський Агапіт, а його заступником було обрано військового священика Олександра Маринича. [4, с. 156-159]

Організація роботи першій сесії всеукраїнського православного церковного собору потребувала коштів, який слід було знайти за рахунок церкви. З метою проведення Собору Києво-Покровський жіночий монастир в 1000 карбованців Предсоборній Раді. Михайлівський монастир виділив на проведення Всеукраїнського Православного Церковного Собору 5000 карбованців. Та найбільше було виділено свічковим заводом за розпорядженням Митрополита Київського Володимира, а саме 20 000 карбованців. Крім того 27 січня 1918 року делегатам собору було видано додаткові кошти в якості добових на суму 34 000 карбованців. [6]

Не лише Всеукраїнська Православна Церковна Рада готувала просування своїх інтересів, який об'єднався довкола ідеї усунення єдиного

проукраїнського Єпископа Олексія (Дородніцина). З цією метою патріарх Московський Тихон закликав його до Москви на час проведення Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Оскільки єпископ Олексій відмовився, то в той же день, а це відкриття Всеукраїнського Православного Церковного Собору, його було позбавлено єпископського сану. [4, с. 156-157]

Розпочалася Перша сесія Всеукраїнського Православного Церковного Собору 20 січня 1918 року. Передував відкриттю Собору урочистий молебень на Софіївській площі, який відправив митрополит Київський Володимир. Втім молебень виявився безлюдним. Втім через тиждень до Києва з'їхалося 279 делегатів з більшості регіонів України. Відкривав Собор патріарший представник митрополит Платон.

Черговою складністю початку роботи Всеукраїнського Православного Церковного Собору став етап вибору Президії Всеукраїнського Православного Церковного Собору. З 8 по 11 січня відбувалися вибори до Президії. Митрополита Київського Володимира. На цих виборах його не було обрано головою, проте він отримав титул "почесного голови" президії Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Серед кандидатів на голову Всеукраїнського Православного Церковного Собору попередні голоси розділилися наступним чином. Архієпископ Антоній мав 109 голосів, митрополит Володимир мав 85, архієпископ Євлогій 35, єпископи Димитрій та Пимен 32 та 11 відповідно. Проте зрештою саме єпископ Пимен в решті був обраний головою Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Товаришем голови Всеукраїнського Православного Церковного Собору став Уманський єпископом Димитрій. Втім серед Президії перевага була в руках Всеукраїнської Православної Церковної Ради, а отже ідея автокефалії мала свої перспективи. [4, с. 159-160]

Окрім Президії було сформовано комісії, які відповідали за формування порядку денного собору та імплементації його діянь. Драматичні події доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років унеможливили збереження матеріалів першої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору, а тому його перебіг та навіть кількість комісій, що відповідали порядок денний Собору нам достеменно невідомі. [4, с. 159-160]

Зі збережених документів ми знаємо про наступні. Урядова комісія на чолі з Антонієм (Храповецьким) мало сформувати вищого церковного управління в Україні. Комісія з питань єпархіального управління і парафіяльного життя на чолі з єпископом Катеринославським Агапітом мало відповідати за життя. Комісія з українізації церкви на чолі архієпископом Євлогієм опікувалася українських церковних традицій та

захистом українських національних інтересів в церковному житті. Учбова комісія, яку очолював ректор Київської Духовної Академії та єпископ Канівський Василій. Ця комісія займалася питаннями найрізноманітніших навчальних закладів з релігійної православної тематикою, як вищих та спеціалізованих учбових закладів для духовенства, так і специфічних навчальних закладів направлених на підготовку вузьких спеціалістів місіонерських напрямків інших близько церковних спеціальностей. [4, с. 161]

У бурхливих подіях, в яких відбувалася перша сесія Всеукраїнського Православного Церковного Собору та невизначеність політичної ситуації, пов'язана з цими подіями, проросійський єпископат українських єпархій вважав за краще зайняти помірковано-вичікувальну позицію і тому проросійське духовенство хоч і опиралося натискові Всеукраїнської Православної Церковної Ради у питаннях українізації церкви, проте робила це мляво, маючи надію на тимчасовість як українського православного церковного руху, так і української державності загалом. [4, с. 164] Вім з приходом більшовиків було вбито єпископа Володимира. [8]

Таке протистояння довкола Всеукраїнського Православного Церковного Собору між двома основними течіями в українському православ'я було в значній мірі зумовлене байдужістю збоку держави в українському національному церковному будівництві. Лідери Української Центральної Ради та більшість членів Генерального секретаріату Української Центральної Ради байдужістю ставилися до питання релігії, а її порядок денний сприймався ними на психологічному рівні як старорежимний пережиток.

Саме тому на етапі розгортання національно-визвольних змагань українському церковному руху слід було заявити про себе не лише перед ідеологічно заангажованим єпископатом, а й перед українським національним рухом та державними структурами Української Народної Республіки, які сповідували ліві ідеї частиною яких було відділення держави від церкви та повна свобода совісті. Таким чином церковний фактор діалогу з населенням повністю відкидався з порядку денного української революції, на думку багатьох державних діячів лівої орієнтації.

Усунення від влади соціалістичної Української Центральної Ради та зміна державної формації з Української Народної Республіки на Українську Державу Павла Петровича Скоропадського призвело до тимчасового відходу від демократичного суспільного устрою та повернення до консервативних порядків, що панували в Російській імперії та Російській республіці до Лютневої революції та більшовицького Жовтневого перевороту відповідно. [9]

Попри аморфність, та відсутність контурів майбутнього України в баченні гетьмана Павла Скоропадського та його урядів, сама природа гетьманської влади, що багато в чому опиралася на порядки до яких звикла проросійська частина українського суспільства, викликала довіру та симпатію до гетьманського режиму з їх боку, оскільки прямо не загрожувала становищу та опиралася на більш зрозумілі та прийнятні для російського єпископату консервативні цінності.

Ставлення до церкви з боку гетьмана Скоропадського було тепліше ніж це було у лідерів Української Центральної Ради, втім в питаннях церковного будівництва гетьман не мав сталих поглядів і його позиція в значній мірі залежала від позиції його оточення. Насамперед це стосувалося міністрів ісповідань.

Хоча друга сесія Всеукраїнського Православного Церковного Собору мала розпочати свою роботу 23 травня 1918 року, проте вона відкрилася лише 20 червня 1918 року, оскільки в той час відбувалося відкриття Російського Церковного Собору в Москві і більшість єпископів поїхала саме туди. Втім участь в Російському Церковному Соборі в Москві була не єдиною причиною по якій Всеукраїнський Православний Церковний Собор не був відкритий вчасно. Його відкриття насамперед не хотів єпископат, оскільки побоювалося подальшого лобіювання українізації церкви з боку прихильників українського православного церковного руху. Проте на відміну від доби Української Центральної Ради за Української Держави Скоропадського в розгляді церковних питань почала брати участь держава. Зокрема було утворено Міністерство ісповідань Української Держави на чолі з Василем Зеньківським, як вищого органу виконавчої гілки влади, що відповідав за церковну політику та діалог з релігійними організаціями в Українській Державі. [5, с. 255-256], [7]

Відкриття Собору відбулося з урочистостями та молебнем. Делегати на Собор збиралися поступово. Загальна кількість делегатів становила 502 представника, що представляли різні губернії. Зокрема Київську єпархією представляло 122 делегата, Подільську єпархією 64, Полтавську єпархією 60, Харківську єпархією 58, Чернігівську єпархією 53, Холмську 7, Таврійську 4, а Курську єпархію та Галичину по одному делегату. [5, с. 256]

Головним завданням другої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору на думку голови було творення органів церковного управління українськими єпархіями. А ось питання про автокефалію української православної церкви через невелику тривалість сесії піднімати не варто. Таким чином задовольнялася лінія Міністерства ісповідань Української Держави Василя Зеньківського на творення вищих органів

церковного управління православної церкви в Україні, а з іншого боку відкладання питання про автокефалію та заберігалась канонічна єдність з московською патріархією. [3, 47 - 49], [7]

Крім того саме друга сесія Всеукраїнського Православного Церковного Собору стала переломним моментом, коли було розгромлено Всеукраїнську Православну Церковну Раду та маргіналізовано проукраїнський церковний рух в середині церкви як такий. Боротьба за українські інтереси на цьому етапі перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років змістилося на площину протистояння між проросійським єпископатом та органами виконавчої влади українських державних утворень, що відповідали державну політику в сфері релігії. [5, с. 273-278]

В цьому розгромі міністр ісповідань Василь Зеньківський не бачив особливою проблеми, оскільки був невисокої думки про Всеукраїнську Православну Церковну Раду. Більш того на, думку Василя Зеньківського, Всеукраїнська Православна Церковна Рада була організацією мерзенною, убогою, самозакоханою та буйною. Василя Зеньківського лякала сама ідея автокефалії української православної церкви. [5, с. 16-18]

Таким чином поступальна політика Василя Зеньківського направлена на діалог між державою та церквою сприяла в результаті до зовсім зворотних наслідків. В умовах Української Держави Павла Петровича Скоропадського проукраїнські церковні кола фактично зазнали очевидної поразки в справі боротьби за українізацію церкви. Більш того не бачачи суттєвий підтримки українському національному церковному руху за доби Української Центральної Ради Української Народної Республіки та, бачучи прихильність до старих порядків з боку гетьмана Української Держави Павла Петровського Скоропадського, промосковський єпископат відносно швидко адаптувався до нових умов, що змінювалися з плином перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років і перейшов до реакційних дій, результатом яких стало унеможливлення боротьби за українізацію церкви легально в межах самих церковних структур.

Більш того делікатність міністра ісповідань Української Держави Василя Зеньківського сприймалося промосковським єпископатом як вияв слабкості і тому боротьба з українським церковним рухом в межах церкви переносилася й на Міністерство ісповідань Української Держави та міністра Василя Зеньківського особисто.

Висновки. Отже, діяльність Всеукраїнської Православної Церковної Ради, спочатку як організаційного комітету по скликанню Всеукраїнського Православного Церковного Собору, а згодом як органу управління українським церковним рухом на теренах українських єпархій зазнало суттєвої еволюції по мірі розгортання перших національно-визвольних

змагань українського народу 1917-1920 років. Дії Всеукраїнської Православної Церковної Ради на початковому етапі розгортання перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років були несподіванкою для проросійського духовенства на чолі з єпископатом, проте були досить несподіваними, а тому проросійські сили не знали як реагувати на сам факт її виникнення та діяльність Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Втім з часом проросійське духовенство, насамперед єпископат, досить швидко адаптувалися і в період гетьманату Української Держави Павла Петровича Скоропадського навіть пішло в своєрідний наступ проти українського церковного руху. В умовах консервативного режиму Української Держави Гетьмана Скоропадського Міністерство ісповідань Української Держави являло собою радше арбітра між єпископатом та Всеукраїнської Православної Церковної Радою ніж його помічника в питаннях розбудови української церкви не лише за формою, а й за суттю. Міністр ісповідань Української Держави Василь Зінківський прагнув до примирення з промосковським єпископатом та його поступовій еволюції в бік української справи. Власне саме в умовах Української Держави Скоропадського проросійські сили перехопили порядок денний Всеукраїнського Православного Церковного Собору, зневілювавши всі попередні досягнення Всеукраїнської Православної Церковної Ради доби Української Центральної Ради Української Народної Республіки.

Література:

1. Андрій Стародуб Всеукраїнська Православна Церковна Рада: Персональний склад та обставини припинення участі в роботі Всеукраїнського Собору 1918 Року / Андрій Стародуб // Історія релігій в Україні: науковий щорічник / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л.: Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2012. — Книга I. — 782 с.
2. Василь Липківський Відродження церкви в Україні (1917-1930) / Василь Липківський, авт. раніше. Олександр Мох. – Торонто: Українська аудиторія "Добра книжка", 1959. – 335 с.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: [в 4-х т.] Репринтне вид. – К., 1998. – Т. 4. – Частина 1 (XX ст.). – 384 с.
4. Ульяновський, Василь Іринархович. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради) : навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти/ Василь Ульяновський. – Київ: Либідь, 1997. – 196 с.
5. Ульяновський, Василь Іринархович. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) : навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти/ Василь Ульяновський. – Київ: Либідь, 1997. – 318 с.
6. Всеукраїнський православний церковний собор (ВПЦС) / В. І. Ульяновський// Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-30050>

7. Зеньковський Василь Васильович / В. І. Ульяновський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-16034>

8. Володимир / В. І. Ульяновський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-27778>

9. Пиріг Р.Я. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_Derzhava (останній перегляд: 16.08.2024)

References:

1. Andriy Starodub. (2012). Vseukrayins'ka Pravoslavna Tserkovna Rada: Personal'nyy sklad ta obstavyny prypynennya uchasti v roboti Vseukrayins'koho Soboru 1918 Roku [All-Ukrainian Orthodox Church Council: Personal composition and circumstances of termination of participation in the work of the All-Ukrainian Council in 1918] O. Kyrychuk, M. Omelchuk, I. Orlevich (Eds.), Istoriya relihiy v Ukrayini: naukovyy shchorichnyk - History of religions in Ukraine: scientific yearbook. "Logos" edition, (Book I.), 782 p. Lviv: Institute of Religious Studies - a branch of the Lviv Museum of the History of Religion. [in Ukrainian].

2. Vasyl Lypkivskyi.(1959). Vidrozhennya tserkvy v Ukrayini (1917-1930) [Revival of the church in Ukraine (1917-1930)] Toronto: Ukrayins'ka audytoriya "Dobra knyzhka" [in Ukrainian].

3. Vlasovsky I. (1998). Narys istoriyi Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvy [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church]. (Vol. 4). Kyiv. [in Ukrainian].

4. Ulyanovsky, Vasyl Irynarhovych. (1997). Tserkva v Ukrayins'kiy Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Het'manatu Pavla Skoropads'koho) : navch. posib. dlya stud. vyshch. zakl. osvity. [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (era of the Ukrainian Central Rada) : teaching. manual for students higher closing of education] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

5. Ulyanovskyi, Vasyl Irynarhovych. (1997). Tserkva v Ukrayins'kiy Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Het'manatu Pavla Skoropads'koho) : navch. posib. dlya stud. vyshch. zakl. osvity [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the time of the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi): academic. manual for students higher closing of education] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

6. V. I. Ulyanovsky (2006) Vseukrayins'kyy pravoslavnyy tserkovnyy sobor (VPTSS) [All-Ukrainian Orthodox Church Council (VPCS)]. Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-30050> [in Ukrainian].

7. V. I. Ulyanovsky (2010). Zen'kovs'kyi Vasyl' Vasyl'ovych [Zenkovsky Vasyl Vasyliovych]. I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak et al. (Eds.), Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine, Retrieved from <https://esu.com.ua/article-16034> [in Ukrainian].

8. V. I. Ulyanovsky (2010). Volodymyr [Volodymyr] [Zenkovsky Vasyl Vasyliovych]. I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak et al. (Eds.), Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine, Retrieved from <https://esu.com.ua/article-16034> [in Ukrainian].

9. Pyrih R.YA. (2018). UKRAYINS'KA DERZHAVA [UKRAINIAN STATE] Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_Derzhava [in Ukrainian].

УДК 94"1930":070](477.46)](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1347-1358](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1347-1358)

Горохівський Петро Іванович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20301, тел.: (098) 27-42-953, <https://orcid.org/0000-0003-1943-8240>

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ У 30-х РОКАХ ХХ ст. ЯК ЗАСІБ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРУДЯЩИХ (на матеріалах преси Христинівського району)

Анотація. У статті розглядається історія застосування владою різних форм соціалістичного змагання на території Христинівського району.

Зазначено, що більшовицька партія і органи радянської влади у роки перших п'ятирічок намагалася реалізувати завдання здійснити модернізацію народного господарства. У сільському господарстві передбачалося взяти курс на колективізацію сільського господарства, розселяння України і утвердити командну економіку при повному підпорядкуванні колгоспів державній владі.

Метою даної статті є на основі матеріалів місцевої газети «Колгоспник Христинівщини» з'ясувати роль і місце соціалістичного змагання у розвитку сільськогосподарського виробництва району у 30-х роках минулого століття як одного з позаекономічних засобів реалізації планів і важливого методу підвищення ефективності праці в умовах здійснення модернізації народного господарства.

З'ясовано, що залучення колгоспників і селян-одноосібників до участі у виробничому змаганні не було добровільним і нав'язувалося зверху командними методами. Велику роль в організації соціалістичного змагання між колгоспами, їх виробничими підрозділами і окремими селянами відігравала районна партійна організація через свій друкований орган – газету «Колгоспник Христинівщини».

Розкрито історію запровадження різних видів соціалістичного змагання у колгоспах району у першій і другій п'ятирічках: ударництво, рух п'ятисотенниць та ін.

Аналіз матеріалів у місцевій пресі про становлення соціалістичного змагання у селах району дає підстави стверджувати наступне:

1. Для реалізації своїх планів більшовицька партія і уряд намагалися виконати свої плани за рахунок експлуатації трудового селянства, змушуючи їх до участі у всякого роду соціалістичних змаганнях.

2. У сільському господарстві Христинівського району найпоширенішою формою змагання стало ударництво, змагання за виконання планів хлібозаготівлі, фінпланів, рух п'ятисотенниць серед буряководів району та ін.

3. Партійні і радянські органи застосовували різні методи: від морального і матеріального заохочення до прямого тиску.

4. Нав'язування різних видів і форм соціалістичного змагання викликав осуд з боку селян, а то і спротив.

Ключові слова: модернізація сільського господарства, соціалістичне змагання, ударництво, рух п'ятисотенниць, експлуатація трудового селянства, стахановський рух, неприязнь до учасників соцзмагань.

Horokhivskiy Petro Ivanovych PhD in Pedagogical Sciences, of the World History and Methodology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20301, tel.: (098) 27-42-953, <https://orcid.org/0000-0003-1943-8240>

SOCIALIST COMPETITION IN THE 1930s AS A MEANS OF EXPLOITATION OF WORKING PEOPLE (based on press materials of Khrystynivka district)

Abstract. The article studies the history of the use of various forms of socialist competition by the government on the territory of Khrystynivka district.

It is noted that Bilshovyk Party and Soviet authorities tried to realize the task of modernizing the national economy in the years of the first five-year plans. In agriculture, it was supposed to hold a course for collectivization of agriculture, depopulation of Ukraine and to establish command economy with the complete subordination of collective farms to the public authorities.

The aim of this article is to find out the role and place of socialist competition in the development of agricultural production of the district in the 1930s as one of the non-economic means of implementing plans and an important method of increasing labor efficiency in the conditions of modernization of the national economy based on the materials of the local newspaper "Kolhospnyk Khrystynivshchyny" (collective farm workers of Khrystynivka district).

It was found that the involvement of collective farm workers and individual farmers in the production competition was not voluntary and was imposed from above by command methods. A major role in the organization of socialist competition between collective farms, their production units and

individual peasants was played by the district party organization through its printed organ – newspaper "Kolhosnyk Khrystynivshchyny".

The history of the introduction of various types of socialist competition in the collective farms of the district in the first and second five-year plans was revealed: shock-worker movement, movement of champion beet growers, etc.

The analysis of materials from the local press about the formation of socialist competition in the villages of the district gives grounds to state the following:

1. To implement their plans, Bilshovyk Party and the government tried to fulfill their plans at the expense of the working peasantry, forcing them to participate in all kinds of socialist competitions.

2. In the agriculture of Hrystynivka district, the most common form of competition was shock-worker movement, competition for the implementation of grain procurement plans, financial plans, movement of champion beet growers among beet growers of the district, etc.

3. Party and Soviet bodies used various methods: from moral and material encouragement to direct pressure.

4. The imposition of various types and forms of socialist competition caused condemnation from the peasants, and sometimes opposition.

Keywords: modernization of agriculture, socialist competition, shock-worker movement, movement of champion beet growers, exploitation of the working peasantry, Stakhanovism, hostility to the participants of social movements.

Постановка проблеми. З кінця 20-х років минулого століття Радянський Союз вступив у новий період реконструкції суспільства – період модернізації народного господарства. Найскладнішими були завдання у соціально-економічній сфері. Зокрема у сільському господарстві необхідно було поставити все селянство і результати його трудової діяльності під контроль держави, загнавши селян у колгоспи і встановити командно-бюрократичну систему управління сільським господарством. Для реалізації своїх цілей більшовицька партія і органи радянської влади зробили ставку на примус і залякування, а для інтенсифікації виробництва – на використання трудового ентузіазму селян, залучаючи їх до різних видів соціалістичного змагання.

Після завершення колективізації на селі остаточно було знищено стимули до праці та утверджено командну економіку при повному підпорядкуванні колгоспів державній владі. Знову фактично відновлювалася продрозверстка, як в роки «воєнного комунізму», з тією лише різницею, що об'єктом обов'язкових хлібопоставок був не окремих

селянин, а колгосп (держава могла вилучати з колгоспу весь хліб і ніхто не чинив навіть найменшого опору). Найжахливішим наслідком перетворень на селі був голод 1932–1933 рр. [12].

Державно-партійні органи і далі намагалися виконати свої плани за рахунок експлуатації трудового селянства, змушуючи їх до участі у всякого роду соціалістичних змаганнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку соціалістичного змагання у сільському господарстві активно розглядалося радянськими істориками, які з ідеологічних міркувань подавали його виключно з позитивної сторони: як прояв трудового ентузіазму селянства, як добровільний, масовий і надзвичайно результативний рух.

У пострадянській історіографії мало місце переосмислення ролі і місця соціалістичного змагання у народному господарстві, проте виробниче змагання не стало предметом окремого дослідження ні у загальному, ні у регіональному вимірах. Окремі його аспекти розкриті практично у всіх працях, присвячених дослідженню історії країни у 20–30-х роках минулого століття. Серед праць можна виокремити дослідження О. Мовчан, яка на прикладі розгляду «трудових починів» робітників, розкрила міфи і реалії соціалістичного змагання [15], М. Вороніної, яка розкрила феномен участі жінок, що вирішили пов'язати свою долю з сільгосптехнікою [1] та ін.

Більше матеріалу містять Інтернет-ресурси і то вони в основному присвячені персоналіям – ініціаторам того чи іншого руху. Багато цікавого фактичного матеріалу містить газета «Колгоспник Христинівщини», яка виходила у 30-х рр. минулого століття. У її матеріалах висвітлено участь колгоспників краю у різних видах соціалістичного змагання і відношення селян як до самого руху, так і до його «переможців».

Ця проблема має наукове і практичне значення, оскільки розкриває антигуманну сутність тоталітарного режиму, який зумів навіть ціною людських життів, використанням трудового ентузіазму колгоспників, досягати поставлених завдань хлібозаготівлі тощо.

Мета статті. На основі матеріалів місцевої газети «Колгоспник Христинівщини» з'ясувати роль і місце соціалістичного змагання у розвитку сільськогосподарського виробництва району у 30-х роках минулого століття як одного з позаекономічних засобів реалізації планів і важливого методу підвищення ефективності праці в умовах здійснення модернізації народного господарства.

Виклад основного матеріалу. У роки першої п'ятирічки найголовнішим завданням у сільському господарстві стало виконання

планів хлібозаготівлі. Вони і стали підставою для розгортання соціалістичних змагання. Хлібозаготівлі в СРСР – заходи щодо централізованої заготівлі зернових, з метою забезпечити достатню наявність хліба за ціною, яка б відповідала інтересам усього соціалістичного господарства в цілому. А інтереси полягали у тому, що за рахунок селян треба було здійснити індустріалізацію.

З 1928 були запроваджені нові форми заготівель: план хлібозаготівель доводиться до села, а для куркульсько-заможних господарств встановлюються вимоги на здачу державі всіх товарних надлишків хліба.

На хлібозаготівлю було кинуте центральний апарат, мобілізовано керівників районів, компартійних і комсомольських організацій, машинно-тракторних станцій. Повсюдно створено ударні буферні бригади, яких люди називали «бригадами по викачці хліба». Пропагандистською підмогою їм у виконанні постанови партії та уряду стали газети, особливо районні. Їхні шпальти зарясніли публікаціями як про твердоздавців, так і про «злісних невиконавців» хлібоздачі, особливо куркулів, підкуркульників, петлюрівців як контрреволюціонерів і ворогів радянської влади [3].

Христинівщина зі своїми чорноземами була предметом уваги партійного та державного керівництва навіть найвищого рангу. Для контролю за станом сільськогосподарського виробництва і організації різного виду змагань приїжджали: нарком харчової промисловості А. Мікоян і один з керівників партійної організації Української СРР П. Постишев.

Найпоширенішою формою змагання в роки першої п'ятирічки стало ударництво. Як свідчать публікації газети «Колгоспник Христинівщини», селяни активно долучалися до Всеукраїнських конкурсів ударників [2]. Газета рясніла типовими повідомленнями про те, що та чи інша тракторна бригада оголошувала себе «ударниками весняної сівби першого року п'ятирічки». З метою долучення до соціалістичних змагань якомога більшої кількості колгоспів, стало практикою викликати на ці змагання через газету. Так, трактористи сьомої бригади Івангородської дільниці, долучившись до Всеукраїнського конкурсу кращого тракториста на кращий загін, вирішили викликати на соціалістичне змагання бригаду № 5 Великосеvast'янівської дільниці [8].

До руху ударників долучалися не лише трактористи чи машиністи, а всі колгоспні бригади. 28 лютого 1933 року районна газета повідомляла, що «конюхи-ударники зібралися, щоб обговорити стан конярства в районі. Зліт має накреслити бойові конкретні завдання реалізації постанови ЦК КП(б)У і облвиконкому про підготовку тяглової сили до весняної посівної кампанії» [11].

Згідно з газетною публікацією, з'їзд відбувався 28 лютого 1933 року, в період масового голоду серед населення України, коли від голоду, за підрахунками вчених, вмирало 17 людей щохвилини, тисячу – щогодини, 25 тисяч – щодоби. Ніби знушаючись над людьми «...Товариш Гнилиця в своєму виступі розповів про охорону кінського поголів'я, про закон від 21-XII 1932 року, ...за яким осіб, що призводять коня до непридатності з контрреволюційною метою, закон вимагає застосовувати найсуворіших заходів соціалістичної оборони – розстрілу». Цей же товариш вимагав від конюхів-ударників «з успіхом провести четверту більшовицьку сівбу першого року другої п'ятирічки, домогтися високої врожайності і зробити всі колгоспи, усіх колгоспників заможниками,... домогтися нечуваного піднесення матеріального стану колгоспників» [18].

Як правило, колгоспники ставали учасниками соціалістичного змагання після відповідних закликів «згори». Частими стали повідомлення типу: «у відповідь на заклик Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників»..., «у відповідь на заклик Всеукраїнського з'їзду колгоспників-ударників...» та ін. Відповідаючи на ці заклики, для селян вважалося нормою поставити собі за мету виконати більший об'єм роботи, ніж було задано «згори» [9].

Соціалістичне змагання влаштовувалося практично впродовж виробничого циклу по вирощуванню зернових та ін. культур [4].

Окрім колгоспників активно до соціалістичних змагань долучалися і всі інші селяни. Члени секції РСІ Талалаївської сільради, готуючись до сівби, оголосили себе ударниками. Усі члени секції зобов'язувалися брати активну участь у роботі на кутках по засипці посівматеріалу. Секція викликала на соціалістичне змагання секцію РСІ М. Севаст'янівської сільради.

Учасниками хлібозаготівель і соціалістичного змагання вимушені були ставати також і вчителі. Підтвердженням цьому може слугувати вчинок колективу учителів села В. Севаст'янівка, що об'єднував 36 осіб. Вони, «усвідомивши всю важливість історичних постанов пленуму та сесії і вказівки тов. Сталіна», відповіли на ці постанови включенням до «походу за високий врожай колгоспних ланів». Роль вчителів зводилася до того, щоби вони «проводили ці постанови в маси трудящих, увільняли до бригад для масово-виховної роботи та опанування бригадами агротехніки». Відповідно цього рішення освітян, до кожної бригади було прикріплено по одному вчителю. Проводити організаційно-масову роботу допомагала вчительська стіннівка «Освітнянин», що регулярно видавалася при школі [6]. Добровільність цього вчинку вчителів залишається під сумнівом, адже якби керівництво школи не організувало вчителів для

участі у виконанні плану сівби, то воно зазнало б критики, про наслідки якої можна лише здогадуватися. «Комсомольці вчителі Пономаренко, Юрчик, Бошун, Загороднюк, Кравець плентаються в хвості, не стали в авангарді боротьби на успіхах сівби, не проявили досі авангардної ролі в громадсько-політичній роботі» – таке звинувачення, наприклад, лунало на адресу ягубецьких вчителів [17].

До соціалістичних змагань долучалися комсомольські організації. Вони також викликали на соціалістичне змагання КСМ осередки інших колгоспів, як, наприклад, комсомольський осередок Заячківської ШКМ викликав на змагання осередок колгоспу «Перемога» [13].

До роботи на колгоспних полях залучалися і люди похилого віку. Були і феноменальні випадки. Кращими з кращих були колгоспники Євич, Репетій, Сагадайло, Чернієвський. Помітною фігурою був дід Євич Юхим, якому виповнилося 92 роки. Він виробив 55 трудоднів і заявляв, що буде працювати ще краще.

Учасниками різноманітних змагань і конкурсів були і учнівські організації. Наприклад, вони брали участь у конкурсі «На кращу організацію читки доповіді т. Сталіна серед робітників та колгоспників». Учні зобов'язувалися «битися за те, аби під кінець учбового року усі учні вийшли на «добре». Ми доб'ємося, що із 400 учнів буде 200 ударників у навчанні» [13].

Проте і попри їх волю, піонерів під виглядом участі у соцзмаганні залучали до тяжкої фізичної праці у колгоспах. Наприклад, у дописі Драчук Василя до районної газети розповідається, що чайківські піонери щоранку приходять на наради бригад, які збиралися виходити в поле, потім самі виходили в поле перевіряти якість сівби. Також вони проводили роз'яснювальну роботу серед батьків.

Піонерів залучали до збирання колосків. Якщо всі колгоспники змогли зібрати 50 кг, то учні – 250 [19]. У Івангороді на полях працювали навіть учні 8 класу.

Читаючи сторінки газети, складається враження, що окрім соцзмагань в житті селян більше не повинно було бути нічого. Адже ці змагання оголошувалися одне за одним: підготовка до сівби–сівба–догляд за врожаєм–збір врожаю–оранка–підготовка до сівби. А ще селянам потрібно було встигати змагатися у зборі коштів для виконання фінплану. Причому за «загрозу зриву виконання в строк квартального плану» збору коштів голови колгоспів ризикували найдорожчим – життям. Така ситуація склалася в районі влітку 1933 р. Тоді «План мобілізації коштів у першому кварталі становив лише 41,6%». Винними в цій ситуації стали ряд уповноважених та голів сільрад і секретарів партосередків, які не

забезпечили виконання рішення бюро РПК. Було вирішено попередити голів сільрад, секретарів партосередків та уповноважених РПК Ягубецької, Шельпахівської, Талалаївської, Ботвинівської, Орадіївської та Ліщинівської сільрад, що «в разі, якщо не буде досягнуто рішучого перелому в виконанні фінплану першого кварталу на протязі 5 днів, бюро РПК вживе до них найсуворіших заходів». Для виконання цієї ситуації всім сільрадам було дано контрольні завдання на кожен день по окремим галузям платежів.

Що стосується нагородження переможців, то в газеті цей пункт пропускається мимо уваги... Напевно так часто нагороджували... Найбільшою нагородою, напевно, вважалася похвала в газеті та те, що колгосп чи бригаду ставили за зразок іншим. Наприклад, газета повідомляла: «Застосовуючи соцзмагання та вдарництво в роботі на 26-VII виконали свої завдання – здачі рапсу державі на 100 відсотків. Зараз усі сили переключили на уборку озимини. Відсталі колгоспи Христинівщини, беріть приклад з чайківських колгоспників» [4].

Аналогічна ситуація була і з фінпланом. Про його виконання повідомляла коротенька замітка в газеті: «Зібрали 5 серпня 1900 карб. самооподаткування». Хоча план дозволяв до 1 жовтня зібрати 1500 карб, але інформації про винагороду за це перевиконання плану газета не надала.

Для залучення селян до участі у соцзмаганні партійні і радянські органи застосовували різні методи. Зокрема, колгоспників-ударників хлібозаготівлі нагороджували правом на придбання дефіцитних промтоварів. Так, у січні 1932 року у район направили мануфактури на 35 тис. крб., взуття чоловічого і жіночого 2750 пар, галош 2 тис. пар, готового одягу на 210 тис крб., трикотажних виробів на 24 тис. штук, махорки 375 ящиків, мила 120 цнт [7].

В селах, які достроково виконували державний план, влаштовували народні свята: «Грає духова оркестра, танцюють хлопці й дівчата. Лунають веселі пісні перемоги».

Траплялися й випадки фінансової нагороди переможців змагань, але швидше за все, та нагорода була формальною, адже переможці «добровільно» перераховували її державі.

У місцевій пресі постійно публікували результати хлібозаготівлі. Прізвища передовиків поміщали на «Червону дошку», а відстаючих – на «Чорну».

У роки другої п'ятирічки у сільському господарстві організовувалися інші види змагань: рух «дівчата на трактори». Першою трактористкою стала ланкова шукайводського колгоспу Т. Бондарчук. Появилися дівчата-шофери: Д. Качан, Х. Рак та інші.

Особливого розмаху набрав рух п'ятисотенниць, який започаткувала буряковод М. Демченко. На її заклик до христинівських дівчат у районі шириться змагання за отримання врожаю по 500 цнт. з га. До цього часу середня врожайність цукрових буряків становила в середньому 90-120 цнт з га.

Першими п'ятисотенницями стали колгоспниці сіл Ліщинівка, Сичівка, Ягубець: Г. Ткачук, Ф. Капна, Ф. Майданюк. Зокрема районна газета популяризувала досягнення ланки Сичівського колгоспу ім. Шмідта (ланкова Т. Гринчук), яка неймовірними зусиллями добила врожаю буряків 518 ц з га [5].

Однак рубіж у 500 цнт. у 1935 році більше нікому подолати не вдалося.

З лютого 1936 року на шпальтах районної газети з'являються вже підвищені зобов'язання. Ланковий Михайлюк з с. Шукайвода обіцяв зібрати по 600-700 цнт. з га. Ініціативу підтримала районна нарада ланкових-п'ятисотенниць. Досягти такого результату було дуже нелегко. Адже необхідно було вивезти на поля десятки тонн мінеральних та органічних добрив, боротися з буряковим шкідником – довгонощиком, рятувати сходи від весняних заморозків, багато разів шарувати, ще і ще раз удобрювати рослини. Проте це не стало перешкодою для колгоспниць. Більше того, вони навіть викликали на соцзмагання буряківниць Уманського та Монастирищанського районів. Неймовірними зусиллями колгоспниці Христинівщини досягли бажаних результатів. П'ятисотенниці були практично у кожному колгоспі.

Спочатку року поширюється ще один вид змагання. Вже не окремі ланки оголошують себе п'ятисотенницями, а цілі колгоспи. Ініціатором такого почину став колгосп ім. Шмідта с. Сичівка.

Проте цей рух викликав осуд, а то і опір серед рядових колгоспників. Зокрема, колгоспники с. Вербівка осуджували ударницю Н. Семененко, бо змушені через її старання працювати за двох [9].

Не всі погоджувалися працювати так, як Марія Демченко, оскільки вважали, що за неї обробляли бурякову площу всі комсомольці. Були і приховані форми супротиву. Наприклад, без будь якого попередження покидали свою роботу агрономи ряду колгоспів, оскільки розуміли нереальність планів. Окремі керівники колгоспів, машинно-тракторних станцій відкрито ігнорували п'ятиденки, декадниги, за що піддавалися критиці [3].

Але вже з квітня 1936 року поширюється ініціатива про урожай буряків у 700 цнт. Хоча у постанові президії Христинівського райвиконкому та бюро райпарткому від 30.03 1936 року середню врожайність

цукрового буряка встановлювали трохи більше 200 цнт. з га.

Проте вже наприкінці цього року окремі ланкові колгоспів району зобов'язувалися досягти рубежу у 1000 цнт. Районна газета широко популяризувала досвід Тетяни Бондарчук, яка першою виконала цю норму. Насправді, на цей результат працювала вся ланка та ще й допомагали всі комсомольці села. Своїм досвідом у газеті поділилася і ще одна тисячниця – Є. Солод [16].

Такі почини були справжнім лихом для рядових колгоспників, бо вимагали значних фізичних і моральних сил, відривали людей від дому, дітей, не залишали часу на себе.

Ті, хто все-таки досягали високих виробничих показників, отримували винагороду у вигляді грошових премій (300-200 крб.), дефіцитних промтоварів, путівок в санаторій. Але таких було небагато.

Крім руху п'ятисотенниць, у колгоспах, МТС і МТМ поширювався стахановський рух. Організовувалися стахановські дні, декадники, протягом яких працівники зобов'язувалися перевиконувати виробничі норми. Такий день, наприклад, був організований в селі Притика, коли на поле місцевого колгоспу було вивезено 90 т гною.

Відомими стахановцями були комбайнер Левченко, жаткар Тихонюк, будівельники бригади під керівництвом О. Ревнюка та ін.

Проте ударники соцзмагання, як правило, викликали неприязнь у односельців і навіть членів правління колгоспів. Наприклад, відомий факт образи рахівником колгоспу с. Богачівка Перебитюком п'ятисотенниці, за що його було притягнуто до відповідальності.

У районній газеті за 27 травня 1936 року у статті «Стахановець» описано випадок, коли один колгоспник відпрацював за чотирьох і розкидав за день 40 т гною, але йому записали лише 5 трудоднів [14]. І подібних фактів було багато.

Висновки. Таким чином, більшовицька партія і уряд намагалися виконати свої плани за рахунок експлуатації трудового селянства, змушуючи їх до участі у всякого роду соціалістичних змаганнях. Ударництво і зустрічне планування у хлібозаготівлі, рух п'ятисотенниць і тисячниць у буряківництві та інші види соцзмагання мали як позитивні, так і негативні прояви і наслідки.

Фактично соціалістичне змагання стало засобом тотального впливу на свідомість трудящих і зміни їх ментальності. У цілому різні форми і види соцзмагання, як це видно на прикладі колгоспників Христинівщини, виявилися ефективним знаряддям у руках влади у реалізації планів так званого соціалістичного будівництва і колективізації на селі.

Література:

1. Вороніна М. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20–30-ті рр. ХХ ст.). *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. Вип. 33. Харків, 2008. С. 147–153.
2. ВУЦВК, Редакція газети «Комуніст», Наркомзем УСРР, Уповнаркомрадгоспів «Всеукраїнський конкурс на кращий колгосп, МТС і радгосп у весняній сівбі». *Колгоспник Христинівщини*. 1933. 18 квітня.
3. Герасимчук. Коли МТМ буде працювати по-стаханівському. *Колгоспник Христинівщини*. 1936. 1 березня.
4. Гоєнко Закінчили молотьбу рапсу. *Колгоспник Христинівщини*. 1933. 27 липня.
5. Гринчук Т. Як я стала п'ятисотенницею. *Колгоспник Христинівщини*. 1937. 12 березня.
6. Гуц. Включилися в похід за високий врожай. *Колгоспник Христинівщини*. 1933. 26 лютого.
7. Дефпроам для стимулювання хлібозаготівлі. *Колгоспник Христинівщини*. 1932. 16 січня.
8. Довгань, Походул, Андрущенко Включитися у Всеукраїнський конкурс на кращого тракториста. *Колгоспник Христинівщини*. 1934. 25 жовтня.
9. Журавна, Пацюк, Черменко. Відповідають на заклик Всесоюзного та обласного з'їздів колгоспників-ударників. *Колгоспник Христинівщини*. 1933. 12 березня.
10. Зірка. Припинити знущання над ударницею-підлітком. *Колгоспник Христинівщини*. 1935. 10 серпня.
11. З'їзд конюхів-ударників. *Колгоспник Христинівщини*. 1933. 28 лютого.
12. Індустріалізація та колективізація: позитивні і негативні наслідки URL: <http://vuzlib.org/lanovik/113.htm> (дата звернення: 12.06.2024).
13. Кифоренко, Заблоцький, Сімінська. Включаємося в похід за врожай. *Колгоспник Христинівщини*. 1933. 26 липня.
14. Максимчук Стахановець. *Колгоспник Христинівщини*. 1936. 27 травня.
15. Мовчан О. «Трудові почини» робітників України в 1930-ті рр.: міфи та реальність. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185487/05-Movchan.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.06.2024).
16. Солод Є. Як я стала тисячницею. *Колгоспник Христинівщини*. 1936. 26 листопада.
17. С.Т. Викоринити гнилий лібералізм серед ягубецьких вчителів, розгорнути масову роботу в бригадах. *Колгоспник Христинівщини*. 1933. 21 квітня.
18. С.Т. На зльоті конюхів-ударників. *Колгоспник Христинівщини*. 1933. 28 лютого.
19. Школа на допомогу колгоспові. *Колгоспник Христинівщини*. 1932. 13 жовтня.

Referenses

1. Voronina M. (2008). Zhinoche pytannia v Donbasi ta fenomen Pashi Anhelinoi (20–30-ti rr. KhKh st.) [The women's issue in Donbas and the phenomenon of Pasha Anhelina (20s-30s of the XX century)]. *Zbirnyk naukovykh prats. Seriiia «Istoriia ta heohrafiia» – Collection of scientific works. Series "History and geography*. Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni H. S. Skovorody, 33, 147–153 [in Ukrainian].
2. VUTsVK, Redakchia hazety «Komunist», Narkomzem USSR, Upovnarkomradhospiv «Vseukrains'kyi konkurs naikrashchyi kolhosp, MTS I radhosp u vesnianii sivbi» (1933) [All-Ukrainian Central Executive Committee, Editorial Board of the newspaper "Communist", People's Commissariat of Agriculture of the USSR, Head of People's Commissariat of State Farms "All-Ukrainian competition for the best collective farm, tractor depots and state farm in spring sowing"]. *Kolhospnyk Khrystynivshchyny – Collective farmer of Khrystynivshchyna*, 18 kvitnia [in Ukrainian].

3. Herasymchuk (1936). Koly MTM bude pratsiuvaty po-stakhanivs'ky [When tractor depot will work in the Stakhaniv way]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 1 bereznia [in Ukrainian].

4. Hoienko (1933). Zakinchyly molot'bu rapsu [Finished threshing rapeseed]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 27 lypnia [in Ukrainian].

5. Hrynychuk T. (1937). Yak ya stala p'iatysotennytseiu [How I became "piatysotennytsia"]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 12 bereznia [in Ukrainian].

6. Guts (1933). Vkluchylysia v pokhid za vysokyi urozhai [Joined the campaign for a high harvest]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 26 liutoho [in Ukrainian].

7. Defpromkram dlia stymuliuvannia khlibozahotivli (1932) [Deficiency of industrial goods to stimulate bread storing]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 16 sichnia [in Ukrainian].

8. Dovhan', Pokhodul, Andrushchenko (1934). Vkluchytysia u Vseukrains'kyi konkurs na krashchoho traktorysta [To join the All-Ukrainian competition for the best tractor-driver]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 25 zhovtnia [in Ukrainian].

9. Zhuravna, Patsiuk, Chermenko (1933). Vidpovidaiut' na zaklyk Vsesoiuznoho ta oblasnoho z'iizdiv kolhospnykiv-udarnykyv [They respond to the call of the All-Union and regional congresses of collective farm-strikers]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 12 bereznia [in Ukrainian].

10. Zirka (1935). Prypynyty znushchannia nad udarnytseiu-pidlitcom [To stop bullying the teenage shock worker]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 1 bereznia [in Ukrainian].

11. Z'iizd koniukhiv-udarnykyv (1933) [Congress of grooms-strikers]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 28 liutoho [in Ukrainian].

12. Industrializatsia ta kolektyvizatsia: pozytyvni i nehatyvni naslidky (2018). [Industrialization and collectivization: positive and negative consequences]. Retrieved from: <http://vuzlib.org/lanovik/113.htm> [in Ukrainian].

13. Kyforenko, Zabolotskyi, Simins'ka (1933). Vkluchaemosia v pokhid za vrozhai [Join the campaign for the harvest]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 26 lypnia [in Ukrainian].

14. Maksymchuk. Stakhanovec' (1936) [a Stakhanovite]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 27 travnia [in Ukrainian].

15. Movchan, O. (2013). «Trudovi pochyny» robitnykyv Ukrainy v 1930-ti rr.: mify ta real'nist' ["Labor actions" of Ukrainian workers in the 1930s: myths and reality]. Retrieved June 10, 2024, from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/185487/05-Movchan.pdf?sequence=1>. [in Ukrainian].

16. Solod Ye. (1936) Yak ya stala tysiachnytseiu [How I became "tysiachnytsia"]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 26 lystopada [in Ukrainian].

17. S.T. (1933). Vykorynty hnylyi libtralizm sered iahubetskykh vchyteliv, rozhornuty robotu v bryhadakh [To eradicate rotten liberalism among Yahubets teachers, to launch mass work in brigades]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 21 kvitnia [in Ukrainian].

18. S.T. (1933). Na zlioti koniukhiv-udarnykyv [At the meeting of grooms-shock workers]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 28 liutoho [in Ukrainian].

19. Shchkola na dopomohu kolhospovi (1936) [School to help the collective farm]. Kolhospnyk Khrestynivshchyny – Collective farmer of Khrestynivshchyna, 13 zhovtnia [in Ukrainian].

УДК 726:272-523.4-9(477)"17/19"

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1359-1372](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1359-1372)

Дем'янчук Андрій Львович доктор філософії (історія мистецтва), доцент, доцент кафедри театрознавства та акторської майстерності, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Валова, 18, м. Львів, 79008, <https://orcid.org/0000-0002-3399-4537>

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА СТАН САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ XVIII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. *Мета дослідження.* Метою дослідження є визначення основних етапів розвитку Римо-Католицької Церкви та сакрального мистецтва на землях України XVIII – першої третини XX ст., а також стан збереження пам'яток сакрального мистецтва на кожному етапі. *Методологія.* У дослідженні застосовано комплексний підхід із використанням методів наукового аналізу, систематизації та узагальнення. *Результати дослідження.* Історію Римо-Католицької Церкви в Україні досліджували відомі зарубіжні та українські вчені, зокрема, проф. о. Болеслав Кумор / ks. Bolesław Kumor (Lublin, 2001–2023), проф. Кшиштоф Рейман / Krzysztof Rejman та проф. Олексій Сухий / Oleksiy Sukhyu (Rzeszów, 2020) та ін. Розвиток Римо-Католицької Церкви та сакрального мистецтва на землях України XVIII – першої третини XX ст. можна умовно поділити на декілька періодів: перший – період активного розвитку та побудови нових святинь від початку XVIII ст. до 1795 р.; другий – від 1795 р. до 1918 р.; і третій – від 1918 р. до початку Другої світової війни у 1939 р. У перший період, який тривав до часу поділів Речі Посполитої відбувся значний розвиток сакрального мистецтва в римо-католицьких костелах і монастирях: відбудова давніх та побудова нових святинь, оздоблення інтер'єрів та екстер'єрів, виготовлення нових виробів літургійного призначення тощо. Значною мірою це було пов'язано з тим, що Римо-Католицька Церква у цей період мала великий вплив на процеси, які відбувалися в суспільстві. Після поділу та анексії східних земель Російською імперією цей вплив був повністю нівельований. Інтенсивний розвиток відбувся у третій період, коли була відновлена Польська держава у 1918 р., і до початку Другої світової війни та анексії західних теренів України Радянським Союзом у 1939 р. Прикладом можуть слугувати костели Львова, яких за цей період було побудовано понад два десятки.

Наукова новизна. Наукова новизна отриманих результатів полягає в комплексному аналізі історичних відомостей про основні етапи розвитку Римо-Католицької Церкви та стан сакрального мистецтва на землях України XVIII – першої третини XX ст.. *Рекомендації.* Історія Римо-Католицької Церкви та стан сакрального мистецтва на землях України означеного періоду потребують подальших досліджень, які доповнять попередні публікації. Нині важливо вивчати та поширювати відомості про історію та сакральне мистецтво Римо-Католицької Церкви в Україні.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, історія, сакральне мистецтво, XVIII – перша третина XX століття.

Demianchuk Andrii Lvovych PhD in History of Arts, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theater Studies and Acting, Ivan Franko National University of Lviv, 79008, Lviv, St. Valova, 18, <https://orcid.org/0000-0002-3399-4537>

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH AND THE STATE OF SACRED ART IN THE LANDS OF UKRAINE FROM THE 18TH TO THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

Abstract. *The purpose of the study.* The objective of this study is to identify the main stages of development of the Roman Catholic Church and sacred art in the lands of Ukraine from the 18th to the first third of the 20th century, as well as to assess the state of preservation of sacred art monuments at each stage. *Methodology.* The study applies a comprehensive approach using scientific analysis, systematization, and generalization methods. *Results of the study.* The history of the Roman Catholic Church in Ukraine has been studied by renowned foreign and Ukrainian scholars, including Prof. Fr. Bolesław Kumor (Lublin, 2001–2023), Prof. Krzysztof Rejman, and Prof. Oleksiy Sukhyi (Rzeszów, 2020), among others. The development of the Roman Catholic Church and sacred art on the territory of Ukraine from the 18th century to the first third of the 20th century can be conventionally divided into several periods: the first period is characterized by active development and construction of new churches from the beginning of the 18th century to 1795; the second period spans from 1795 to 1918; and the third period extends from 1918 to the beginning of World War II in 1939. During the first period, which lasted until the partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, there was significant development of sacred art in Roman Catholic churches and monasteries: the restoration of old and construction of new sanctuaries, the decoration of

interiors and exteriors, and the creation of new liturgical items, among others. This was largely due to the considerable influence the Roman Catholic Church had on societal processes during this period. After the partition and annexation of the eastern lands by the Russian Empire, this influence was completely nullified. Intense development occurred in the third period, following the restoration of the Polish state in 1918 and continuing until the onset of World War II and the annexation of western Ukrainian territories by the Soviet Union in 1939. An example of this can be seen in the construction of over twenty churches in Lviv during this period. *Scientific novelty.* The scientific novelty of the results lies in the comprehensive analysis of historical data on the main stages of development of the Roman Catholic Church and the state of sacred art in the lands of Ukraine from the 18th to the first third of the 20th century. *Recommendations.* The history of the Roman Catholic Church and the state of sacred art in the territories of Ukraine during the specified period require further research to supplement previous publications. It is currently important to study and disseminate information about the history and sacred art of the Roman Catholic Church in Ukraine.

Keywords: Roman Catholic Church, history, sacred art, 18th – first third of the 20th century.

Постановка проблеми. Визначення основних періодів розвитку Римо-Католицької Церкви та стану сакрального мистецтва на землях України XVIII – першої третини XX ст. надзвичайно важливе для усвідомлення значення та впливу Церкви на процеси, які відбувалися в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію Римо-Католицької Церкви XVIII – першої третини XX століття на землях України досліджували зарубіжні та українські вчені. Перш за все слід відзначити фундаментальну (у восьми томах) працю відомого польського вченого, проф. о. Болеслава Кумора (ks. Bolesław Kumor «Historia Kościoła» Т. I– VIII. Lublin, 2001–2023) [3; 4]. У сьомому та восьмому томі проф. о. Болеслав Кумор подає історичні відомості про розвиток та стан Римо-Католицької Церкви на східних землях Речі Посполитої, які відомі як Східні Креси / Kresy Wschodnie. Вчений зазначає, що період, який тривав від початку XVIII ст. до часу поділів Речі Посполитої у 1773/1795 рр., відбувся значний розвиток Римо-Католицької Церкви. Також інтенсивний розвиток відбувся з 1918 р.; і до початку Другої світової війни у 1939 р. Надзвичайно цінною є монографія польського та українського вченого, професора Кшиштофа Реймана та професора Олексія Сухого «Римо-Католицька Церква в Україні: історія та сучасність», видана у Жешуві,

2020 р. (Krzysztof Rejman, Oleksiy Sukhyy «Roman Catholic Church in Ukraine: History and Modern Times» Rzeszów, 2020) [6]. У праці відомі вчені подали історію Римо-Католицької Церкви в Україні від періоду Київської Русі до становлення незалежної України та розбудови демократичного суспільства. Цінними є праці та публікації інших вчених, а також дані з офіційних джерел [1–2, 5, 7–17].

Мета статті – визначення основних етапів розвитку Римо-Католицької Церкви та сакрального мистецтва на землях України XVIII – першої третини XX ст., а також стан збереження пам'яток сакрального мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи розвиток сакрального мистецтва Римо-Католицької Церкви на землях України означеного періоду, його основні етапи, слід пригадати, що на початку XVIII ст., після періоду соціальних та воєнних конфліктів, які мали місце у середині XVII ст., було відновлено колишню кількість монастирів та костелів. Проте більшість монастирів налічувала менше ченців ніж раніше. Ситуація на Правобережній Україні значною мірою була пов'язана не лише з політикою Туреччини, яка прагнула заволодіти цими землями, а перш за все з російською агресією. Щодо Речі Посполитої, то ці землі їй належали не більше ста років, тобто до часу поділів Речі Посполитої між Росією, Пруссією та Австрією в останній третині XVIII ст. (1793 і 1795 рр.) [15; 7; 6, С. 70].

Зазначимо, що за часів Речі Посполитої Римо-Католицька Церква мала значний вплив на процеси, які відбувалися в суспільстві, також на його розвиток, а за часів Російської імперії цей вплив був повністю нівельований. Це ж стосується і статусу Київського єпископа Римо-Католицької Церкви [14].

На початку XVIII ст. російське царське самодержавство в особі Петра I продовжує переслідувати Римо-Католицьку Церкву. А після поділів Речі Посполитої у 1793–1795 р. та анексії земель Правобережної України і земель Західної Волині до російської імперії відійшли три латинські єпархії: Луцька, Кам'янецька та решта Київської єпархії, яка ще не була захоплена. Загалом у названих єпархіях було чотириста тридцять тисяч вірних римо-католиків. У 1772 р. територія Галичини увійшла до складу Австрійської імперії. У 1784 р. на теренах які входили у цей період часу до Австрійської імперії була проведена церковна реформа, т.зв. «Йосифінська реформа». У цей період в Галичині було закрито велику кількість римо-католицьких та греко-католицьких монастирів, а деякі з них реорганізувала під інші цілі. Багато колишніх будівель, які належали римо-католикам, були передані у власність іншим громадам вірних.

Наприклад Храм Святих Петра і Павла розташований на вулиці Личаківській у Львові, який належав Отцям Паулінам у 1784 р. був переданий греко-католицькій громаді, а у радянський час від греко-католицької громади переданий православній громаді [6, С. 80].

І тільки після смерті Катерини II, стараннями Ватикану цар Павло I своїм указом відновив попередню структуру Римо-Католицької Церкви. У 1798 р. з волі Апостольського Престолу та стараннями Папи Римського Пія VI частина колишньої Київської єпархії була приєднана до Могильовської єпархії, а інша частина до Луцької єпархії, утворивши Луцько-Житомирську єпархію, які очолив єпископ Каспер Цецішовський / Kasper Cieciszowski. Водночас це об'єднання не скасовувало існування двох єпархій у Луцьку та Житомирі [6, С. 80].

У 1798 р. київський архідекан о. Станіслав Стецький за наказом митрополита Станіслава Богуша-Сестренцевича / Stanisław Bohusz Siestrzeńcewicz збудував невеликий дерев'яний костел в Печерській слободі на честь Благовіщення Пресвятої Діви Марії. У 1800–1801 рр. цей храм було передано Отцям Проповідникам Ордену Святого Домініка (відомим як Домініканці). А 19 квітня 1799 р. російський імператор Павло I підписав указ «Про затвердження Католицької Церкви в Києві». Важливо зауважити, що з появою на Київській землі Ордену Отців Домініканців значно пожвавішало і релігійне життя римо-католицької громади. Отці доклали старань для будівництва нового великого храму Святого Олександра на взір Римської Базиліки Святого Петра, а також власного монастиря в Києві. Відомо, що будівельні роботи були розпочаті в 1817 р. У 1823 р. після пожежі, яка цілковито знищила дерев'яний костел в Печерській слободі, побудованого ще у 1798 р., Отці Домініканці відправляли Святі Меси та інші богослужіння в новозбудованому монастирі. Існує припущення, що костел Святого Олександра, який мав бути побудований та домініканський монастир могли являти єдиний комплекс [17, С. 641; 13].

У 1832 р. за правління російського царя Миколи I (Гольштейна-Готторпа-Романова), монастир Отців Домініканців був закритий, а самодержавець, який зайняв престол після раптової смерті свого брата, імператора Олександра I відзначився жорстоким придушенням повстання декабристів у 1825 р. та переслідуванням не тільки римо-католиків, але й грубою реакційною політикою до місцевого населення та нищенням всього українського [17, С. 641; 13].

У 1845 р. було видано заборону на перебудову та ремонт римо-католицьких храмів, а священикам залишати парафію без спеціального дозволу. Також були заборонені всі релігійні процесії. У середині XIX ст.

було підписано конкордат між Римом і російською імперією. Відбулися і певні зміни у структурі Римо-Католицької Церкви на українських теренах. Так, Кам'янецька та Луцько-Житомирська дієцезії були лише дещо реорганізовані, а у Херсоні утворено єпископат, який охоплював південну частину України. У 1852 р. Херсонське єпископство було переведено до Тирасполя, а фактична єпархіальна влада була в Саратові [6, С. 80].

Кароль Іваніцький зазначає, що в Києві «Після закриття богословського факультету в 1862 р. університетська каплиця була перетворена на православну університетську церкву і як така використовується донині. У будівлі першої гімназії до 1863 р. була каплиця – приміщення, спеціально пристосоване для католицьких богослужінь. Деякий час ця каплиця була публічною – лише після 1863 р. вона стала доступною лише для студентів» [2, С. 63]. (Iwanicki, 1931: 63). Першим професором у Києві після перенесення богословського факультету з Вільнюса в 1834 р. був отець єзуїт Юстин Ходзькевич / Justyn Chodźkiewicz [2, С. 61-62].

У 1866 р. російський цар Олександр II скасував Кам'янецьку єпархію [6, С. 80], якою керував єпископ Каспер Боровський / Kasper Borowski. Після ліквідації Кам'янецької дієцезії єпископ Каспер Боровський 3 травня 1867 р. був призначений Папою Римським Пієм IX її Апостольським адміністратором. Незважаючи на те, що єпископ старався зберігати із царською владою добрі стосунки, «внаслідок протистояння спробам русифікації римо-католицьких богослужінь у липні 1869 р. був вивезений до Пермі. <...> Звільнили із заслання лише через тринадцять років, у травні 1882 р., проте повернутися до своєї дієцезії не дозволили, тому виїхав до Плоцька. Тут 15 березня 1883 року отримав призначення Плоцьким єпископом-ординарієм, 13 травня цього ж року відбувся інгрес до Плоцької катедри. Але урядовав не довго, помер 15 січня 1885 р., похований у місцевій катедрі» [9].

В границях російської імперії влада значно обмежувала права римо-католиків та робила все, щоб населення переходило на російське православ'я. Через це у «більшості випадків вірними латинського обряду були нащадки переселенців з польських земель на території Правобережної України, які оселилися там під впливом колоніальної політики Речі Посполитої. Однак багато місцевих жителів приєдналися до Римо-Католицької Церкви» [6, С. 80].

У 1917 р. після жовтневого перевороту і захоплення влади більшовиками єпископську кафедру перенесено до Одеси, куди також була переведена і духовна семінарія з Саратова [6, С. 80].

Після I Ватиканського Собору / *Concilium Vaticanum I* (1869–1870) відбулися серйозні зміни в Католицькій Церкві, зокрема передача

верховної влади в руки Папи Римського розв'язала багатовікові суперечки щодо переваги собору над папою та надихнула посилення централізації правління Церквою, що знайшло вираження у *Кодексі канонічного права* (1917). У цей період Римські Папи почали особливо цінувати «універсальне священство вірних» і участь мирян у житті Церкви, особливо в програмі та цілях Католицької Акції, яку заснував Папа Пій XI, канонізації святих (Томас Мор – 1936, Жанна д'Арк – 1920) і теологічна доктрина енцикліки *Mystici Corporis Christi* («Містичне Тіло Христа», червень 29, 1943) папи Пія XII. Ідея «народу Божого», який складається з усіх охрещених «як нового створіння» (Гал. 6, 15) і де всі «несуть тягарі один одного» (Гал. 6, 2) «Апостольство це, – сказав Папа Пій XII – залишилося виключно апостольством мирян і ніколи не буде ієрархічним апостольством, хоча здійснюватиметься від імені ієрархії» (1957) [3, С. 6].

Натомість на землях України, що перейшли у склад Австрійської імперії, Римо-Католицька Церква була поділена на церковні округи: Львівську архідієцезію, Перемишльську, Холмську і Кам'янецьку дієцезії, а частина території Галичини належала до Краківського єпископства. Після чергового поділу у 1776 р. Кам'янецьку єпархію було вилучено і додано Луцьку. У Львові, Перемишлі та Самборі діяли семінарії [15].

26 серпня 1763 Вацлав Сераковський / Wacław Serakowski поділив єдину досі катедральну парафію у Львові на шість окремих. На синоді 20–22 травня 1765 р. збільшено з семи до дванадцяти кількість деканатів Львівської архідієцезії. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. австрійська влада ввела до складу Архідієцезії ті галицькі та буковинські землі, які належали дієцезіям Перемишльській, Луцькій, Кам'янець-Подільській та Баківській [8, С. 26–27]. У 1918 р. Буковина відійшла до Румунії. 1922 р. архієпископ Йосип Більчевський утворив Генеральний Вікаріат у складі 3-х деканатів (Радівці, Сучава і Чернівці), який став Апостольською Адміністрацією Буковини. А після другої світової війни за архієпископа Євгенія Базяка радянська влада ліквідувала Львівську архідієцезію. Парафії Любачівського та Белзького деканатів, що опинились на території Польської Народної Республіки, утворили архідієцезію (Львівську) у Любачеві [8, С. 28–29]. Більшість римо-католицьких костелів були закриті або перетворені на склади з хімічними добривами та інші цілі. Для прикладу у Львові тільки дві святині з тридцяти двох були діючими. Це Львівський катедральний собор Внебовзяття Пресвятої Діви Марії та костел Святого Антонія на вулиці Личаківській [8, С. 12].

Зауважимо, що монументальне сакральне малярство в римо-католицьких костелах та монастирях на теренах Західної України у XVIII ст. розвивалося під впливом італійського мистецтва, зокрема, А. Бедуччі,

К. Карлоні, М. Чіавері, А. Поццо, які мали своїх учнів на теренах Речі Посполитої що свідчить про популярність та значення болонської школи мистецтва [1, С. 134; 5, С. 251]. Праця вихідців з Італії та Німеччини – Франциска та Себастьяно Екштейнів, Джузеппе Бальцані, Антоніо Тавелліо, Джузеппе-Карло Педретті та ін. а також праці вітчизняних майстрів, які наслідували зразки західноєвропейського барокового малярства також вплинула на розвиток сакрального малярства на цих теренах [11, С. 349]. В даному контексті слід відзначити Джузеппе-Карло Педретті, який привніс композиційні та колористичні прийоми північно-італійського пізньобарокового малярства на терени західної України. Прикладом може слугувати стінопис львівського костелу Кармелітів Босих, котрий маестро завершив у 1732 р. [16, С. 54]. Важливо також пригадати, що Джузеппе Карло Педретті започаткував львівську школу монументального малярства [5, С. 255]. Також відомо, що Джузеппе Карло Педретті взяв з собою на трирічну науку до Болонії бернардинського ченця Бенедикта Мазуркевича, який допомагав йому при створенні стінопису кармелітського костелу [16, С. 54]. Також існує версія, що учнем монаха-бернардинця Бенедикта Мазуркевича був відомий тогочасний художник-монументаліст доби бароко та раннього класицизму Станіслав Строїнський / Stanisław Stroiński [10, С. 96–104; 11, С. 349].

Про період в історії Римо-Католицької Церкви початку XIX – початку XX ст., точніше з 1815–1914 рр. професор Люблінського Католицького Університету Йоана Павла II, о. Болеслав Кумор / ks. Bolesław Kumor у вступі до сьомого тому «Історія Церкви» («Historia Kościoła. Czasy najnowsze 1815–1914») пише: «Новий і новітній час в історії Церкви минав швидше і був багатшим на факти, події та проблеми, ніж раніше. За відносно короткий період історії Церкви, обмежений датами Віденського конгресу (1815) та Весни народів (1848), католицька реставрація в Європі знову спробувала втілити середньовічну модель тісної співпраці між «вівтарем» і «троном»» [3, С. 5]. І це вірно, так як кожна інституція прагнула врегулювати відносини, проте на своїх умовах. Державна влада прагнула поставити в залежність та підпорядкувати Церкву своїй владі, а Церква в свою чергу прагнула незалежності від світських правителів та недопущення поширення руйнівних революційних та антицерковних ідей, які активно пропагувалися та поширювалися в суспільстві. В цей час відбуваються і позитивні процеси всередині Римо-Католицької Церкви на які звертає увагу професор о. Болеслав Кумор. Вчений відмітив «У той самий період, хоч і поза територією папства, дали про себе знати могутні сили всередині Церкви. Остаточний удар по ідеях Просвітництва завдав Романтизм, і насамперед

католицьке відродження, яке після 1815 р. розпочало ефективну боротьбу за визволення Церкви з полону всемогутньої держави. Програма цього відродження, сформульована французьким католицьким лібералізмом, була цілком сучасною і дуже близькою до соборної конституції *Gaudium et Spes* Другого Ватиканського Собору» [3, С. 5]. Водночас у цей період відбувається «відновлення схоластичної філософії та католицького богослов'я, модернізації форм і теорій душпастирства, період відновлення діяльності католицьких університетів, час створення нових і численних релігійних конгрегацій, глибше й активніше залучення мирян до життя і діяльності Церкви» [3, С. 5].

У 1804 р. в Римі відкрито Академію мистецтв Святого Томи до якої ввійшли: провідний представник класицизму Антоніо Канова / Antonio Canova і його учень Бертель Торвальдсен / Bertel Thorvaldsen, що справили величезний вплив на європейське академічне пластичне різьблення та скульптуру [3, С. 10].

Політична ситуація початку XIX ст. вплинула на розвиток Римо-Католицької Церкви. Після 1815 р. деякі ухвали Віденського конгресу (1814–1815) торкалися Галичини. Зокрема, був відновлений австрійсько-російський кордон на річці Збруч. Землі Тернопільського Поділля зі Збаражем, Тереховою, Гусятином, Борщовом, Чортковом і Заліщицями, які перебували у складі Росії майже шість років та мали назву «Тернопільський край» згідно указу російського царя Олександра I (від 14 серпня 1810 р) у 1815 р. були повернуті до складу Австрії [12].

Конкордат Апостольського Престолу з Австрією 1855 р. та автономія Галичини, створили великі можливості для розвитку та діяльності Католицької Церкви на західних землях України під владою Австрії. В цей період «відбулося пожвавлення українського національного руху та розгортання динамічної діяльності Греко-Католицької Церкви. Релігійне пожвавлення відчувалося також у Вірмено-Католицькому Архієпископстві у Львові» [3, С. 347–348].

Смерть царя Миколи I у 1855 р. ознаменувала кінець епохи російської експансії на східних землях України та політики на повну нівеляцію національних особливостей, прав і традицій українського народу. У Східній (Кримській) війні, яка 30 березня 1856 р. закінчилася Паризьким миром. Росія зазнала поразки і визнала себе переможеною. Головною причиною була «економічна відсталість, стримування освіти та культури, деградація суспільства та слабкість системи були ціною, яку заплатила Росія за військове та поліційне правління царя Миколи I». За його правління «в церковному секторі було невтішне становище: закриття, осиротілі єпископські кафедри, застій і обмеження <...>. Режим

обмежень і поліцейського контролю, запроваджений після Листопадового повстання (1830–1831), майже повністю знищив народні місії та активну діяльність Церкви» [3, С. 348].

За Конкордатом Католицька Церква на теренах під пануванням Австрії «отримала повну свободу контактів зі Святим Престолом, власне судочинство, нагляд за пресою та освітою і т. д. У 1868 р. ці свободи були дещо обмежені в галузі шлюбного права, школи та інших релігійних конфесій. Також «під тиском громадської думки уряд розпочав реорганізацію латинської церковної ієрархії в Галичині. Ця ієрархія включала Львівську митрополію та архідієцезію з Перемишльською та Тарновською дієцезіями» [3, С. 399].

Після 1880 р. на землях Галичини було відновлено посаду та функцію єпископа-помічника, яка була скасована австрійською владою в період йосифінізму. А у 1901 р. митрополитом Йосифом Більчевським у Львові були відновлені згромадження деканів [3, С. 400]. Професор о. Болеслав Кумор наводить дані, що «у Львівській архідієцезії митрополит Більчевський, окрім залучення духовенства до фінансової допомоги, затвердив типові архітектурні плани храмів. Результати цих зусиль справді були хорошими. Загалом було засновано 263 парафії та побудовано 1040 громадських каплиць. У цьому плані галицькі єпархії стали прикладом для інших парафій. У 1914 р. на одну душпастирську інституцію латинського обряду в Галичині – включно з Буковиною – припадало 42,65 кв.км., і 1879 вірних, а на одного священика – 1364 католиків латинського обряду» [3, С. 400].

У другій половині XIX ст. Галичина стала справжнім притулком чернечого життя. «З поверненням Єзуїтів у Галичину (1853 р.) розпочався їхній великий розвиток у постконкордатну добу. Тут було створено кілька жіночих згромаджень, а саме: Сестер Святого Йосифа у Львові (1884), Сестер Домініканок у Вельовсі / Wielowsi (1861), Сестер Провидіння Божого у Львові (1856), Сестер Альбертинок (1891). <...> В Галичині знайшли притулок після вигнання – з російської анексії – Феліціанки, Шаритки (Сестри Милосердя), Серафітки та Маріанки, а також Урсулянки з пруської анексії (Тарнув / Tarnow). Ці конгрегації почали працювати в лікарняному секторі, в соціальній опіці, в державних школах, дитячих будинках, сиротинцях, вони опікувалися бездомними і створили т.зв. осередки опіки матері та дитини, також займалися катехизацією. Розвиток цих згромаджень був надзвичайно швидким. У 1875 р. в усій Галичині було п'ятдесят монастирів і будинків для монахинь і вісімсот сімдесят три монахині, а у 1914 р. – 588 монастирів і будинків для монахинь та 4845 монахинь» [3, С. 402–403]. «Під впливом Єзуїтів і релігійного відрод-

ження ордени, яким дозволили вижити в Галичині, також відроджуються і беруть участь у народних місіях і реколекціях, проповіді та сповіді. Після 1850 р. в Галичині з'явилися нові чини, зокрема Воскресенці, Редemptористи, Салезіяни, Сальваторіани, Салетини, Шкільні Брати та Паллотини. <...> В Галичині повстало два нових чоловічих згромадження; засновані Святим Альбертом Хмельовським / Albert Chmielowski – Альбертинці, які почали працювати серед найбільш бідніших верств населення, та Михайліти, засновані о. Броніславом Маркевичем / Bronisław Markiewicz в Місті П'ястів / Miejsu Piastowym (1897) які опікувалися молоддю ремісників. <...> У 1875 р. в цілій Галичині, включно з Буковиною, було 73 монастирі та будинків для монахів та 937 монахів, у тому числі 404 священників, а в 1914 р. – 118 монастирів і будинків для монахів, та 721 монахів, у тому числі 527 священників. В цей період значно зросла кількість парафіяльного духовенства, та «його морально-ментальний рівень» [3, С. 403].

Після 1850 р. в Галичині частішими стали паломництва до Кохавини та Підкаменя у Львівській архидієцезії, Кальварії Пацлавської у Перемишльській дієцезії та ін. «Санктуарії приймали натовпи паломників, особливо на поновленні в Галичині коронації образів, відомих численними ласками» [3, С. 404]. Перша така коронація відбулася в 1877 р. в Старому Селі / Starej Wsi у Перемишльській єпархії, на яку прийшли «незліченні натовпи віруючих різних народів і всіх обрядів» <...> Таких коронацій у Галичині між 1877 і 1914 роками було тринадцять, у тому числі шість у Перемишльській єпархії» [3, С. 404–405].

У 60-х рр. ХІХ ст. в галицьких дієцезіях поширеними стали народні місії, особливо після 1865 р., які проводили Отці Єзуїти, Отці Редemptористи та Місіонери Святого Вінкентія де Поля. У 1879 р. у Львівській архидієцезії було створено товариство «*Bonus Pastor*», метою якого була організація та проведення народних місій. У 1880 р. на прохання Папи Лева ХІІІ було впроваджено жовтнєве богослужіння на вервиці [3, С. 404].

Становище Римо-Католицької Церкви в Російській імперії на землях України, зокрема, в таких дієцезіях як: Луцька, Житомирська та Кам'янецька було надзвичайно важким. Цей стан суттєво не змінив також і *Конкордат* 1847 р. укладений між Святим Престолом та Російською імперією. Цей стан значно погіршився після січневого повстання (1863–1864) у якому разом із поляками взяли участь литовці, білоруси й українці, почався період репресій та переслідування духовних та світських осіб, а також інституцій католицької церкви [3, С. 356].

Перша світова війна (1914–1918) у якій взяли участь 32 країни та близько 1,5 мільйона людей призвела до поразки Німеччини, розпаду

Австро-Угорщини, жовтневого перевороту в Росії, яка була вимушена визнати незалежність низки держав, які перебували під її пануванням [4, С. 337]. Щоб порозумітися з більшовиками, Ватикан погодився на територіальні зміни дієцезій у 1923 р. відповідно до політичних кордонів, які були встановлені між Польщею та радянською Україною після Ризького мирного договору 1921 р. Важливо зауважити, що розпад двох імперій Австрійської (17 жовтня 1918 – 4 червня 1920) та Російської (1 вересня 1917) викликав нові зміни в житті Римо-Католицької Церкви на землях України. Більшовицька окупація призвела до поступового занепаду Римо-Католицької Церкви в Центральній і Південній Україні [6, С. 91].

Висновки. Встановлено, що Римо-Католицька Церква та сакральне мистецтво на землях України у XVIII – першій третині XX ст. пройшло декілька періодів. Від активного розвитку та побудови нових святинь у XVIII ст. до переслідування Церкви та знищення сакральних пам'яток радянською владою на початку (1939) та після Другої світової війни (1944). У перший період, який тривав з початку XVIII ст. до часу поділів Речі Посполитої між Росією, Пруссією та Австрією в останній третині XVIII ст. (1793/1795) Римо-Католицька Церква мала значний вплив на процеси, які відбувалися в державі та провадила активну євангелізаційну, освітню та благодійну діяльність сприяючи зростанню духовного рівня суспільства.

Література:

1. Homung Z. Stanisław Stroiński 1719–1802. Zarys monograficzny ze szczególnym uwzględnieniem działalności artysty na polu malarstwa ściennego / *Prace sekcji history i i sztuki i kultury*. Tow. Nauk. we Lwowie. Lwów: Nakładem Tow. Naukowego, 1935. T. 2. Zesz. 5. 158 s.
2. Iwanicki K. Kościoły i kaplice w Kijowie. Warszawa: Drukarnia Samorz. Instytutu Wydawniczego w Warszawie, 1931. 88 s. S.64-65.
3. Kumor B. Historia Kościoła T. VII. Czasy najnowsze 1815–1914. Wydanie II zmienione. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2001. 523 s.
4. Kumor B. Historia Kościoła T. VIII. Czasy współczesne 1914–1992. Wydanie II zmienione. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2001. 704 s.
5. Mańkowski T. Giuseppe Carlo Pedretti i jego polski uczeń. *Buletyn Historii Sztuki*. 1954. R. XVI. №2. S. 251-257
6. Rejman, K., Sukhyy, O. (2020). Roman Catholic Church in Ukraine: History and Modern Times: monograph. Rzeszow. 185 p.
7. Sierczyk W. Na dalekiej Ukrainie. Dzieje kozaczyzny do 1648 roku. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1984. 373 s.
8. Бучек М. Львівська Архідієцезія латинського обряду. Ілюстрована розповідь. Том 1, Ч. 1. *Парафії, костели та каплиці* (Львівська обл.) / Єп. Мар'ян Бучек, Ігор Седельник. Львів: Курія Львівської Архідієцезії латинського обряду, 2004. 322 с.

9. Єпископ Каспер Боровський (1802 – 1885). *Костели і каплиці України: Пастури* (11 листопада 2016) <https://www.rkc.in.ua/index.php?&m=e&f=te&p=brwk&l=r>
10. Лильо О. М. Представники монументального живопису західноєвропейської традиції у Львові XVIII ст. *Бюлетень Львівського філіалу Національного науково-дослідного реставраційного центру України*. 2008. №1(10). С. 96-104.
11. Лисун Я. Творчість Станіслава Строїнського в контексті розвитку західноєвропейського бароко. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2011. Вип. 22. С. 348-358.
12. Мельник Ігор. Віденський конгрес і Галичина (9 червня 2015). *Zbruc* <https://zbruc.eu/node/37407>
13. Нарис з історії Києво-Житомирської Дієцезії. *Києво-Житомирська Дієцезія Римсько-Католицької Церкви* <https://kzd.org.ua/narys-istoriyi-kyivsko-zhytomyrskoyi-diyeceziyi>
14. Особливості розвитку римо-католицької церкви в Україні у XVIII ст. *Radio Marія. Magisrta vitae* (жовтень 16, 2023). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=V7WECsMa7ck>
15. Римо-Католицька Церква в Україні. *Risu* (19 березня 2012) https://risu.ua/rimo-katolicka-cerkva-v-ukrajini_n55398
16. Фесенко Д.В. Монументальне малярство XVIII ст. Галичини в контексті українсько-західноєвропейських мистецьких зв'язків: іконографія та стилістика: Дис... канд. наук: 17.00.05 / Фесенко Дарія Володимирівна; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ, 2009. 222 с.
17. Шандра, В.С.. Микола І, Микола Павлович. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. С. 641. 784 с.

References:

1. Homung Z. (1935). Stanisław Stroński 1719–1802. Zarys monograficzny ze szczególnym uwzględnieniem działalności artysty na polu malarstwa ściennego. [Monographic outline with particular emphasis on the artist's activity in the field of wall painting. *Works of the section of history, art and culture*]. Scientific Society in Lviv. Lviv: Publisher of Scientific Society, Vol. 2. Issue 5. 158 pp. [in Polish].
2. Iwanicki K. (1931). Kościoły i kaplice w Kijowie [Churches and Chapels in Kyiv]. Warsaw: Printing House of the Self-Government Publishing Institute in Warsaw, 1931. 88 p., pp. 64-65. [in Polish].
3. Kumor B. (2001). Historia Kościoła T. VII. Czasy najnowsze 1815–1914. [History of the Church]. Vol. VII: The Modern Era 1815–1914. 2nd revised edition. Lublin: KUL Publishing, 523 p. [in Polish].
4. Kumor B. (2001). Historia Kościoła T. VIII. Czasy współczesne 1914–1992. [History of the Church] Vol. VIII: The Contemporary Era 1914–1992. 2nd revised edition. Lublin: KUL Publishing, 704 p. [in Polish].
5. Mańkowski T. (1954). Giuseppe Carlo Pedretti i jego polski uczeń. [Giuseppe Carlo Pedretti and His Polish Pupil. *Bulletin of Art History*]. Vol. XVI, No. 2, pp. 251-257. [in Polish]
6. Rejman, K., Sukhyy, O. (2020). Roman Catholic Church in Ukraine: History and Modern Times: monograph. Rzeszow. 185 p. [in English].

7. Sierczyk W. (1984). Na dalekiej Ukrainie. Dzieje kozaczyzny do 1648 roku. [In Faraway Ukraine: The History of the Cossacks until 1648]. Kraków: Literary Publishing House, 373 p. [in Polish]
8. Buczek M. Lvivska Arkhidiietseziia latynskoho obriadu. Iliustrovana rozpovid. [Lviv Archdiocese of the Latin Rite. An Illustrated Narrative]. Volume 1, Part 1. *Parishes, Churches, and Chapels (Lviv Region)* / Bp. Marian Buczek, Ihor Sedelnyk. Lviv: Curia of the Lviv Archdiocese of the Latin Rite, 322 pp. [in Ukrainian].
9. Iepyskop Kasper Borovskiy (1802 – 1885). Kostely i kaplytsi Ukrainy: Pastyri [Bishop Kasper Borowski (1802–1885). Churches and Chapels of Ukraine: Pastors] (November 11, 2016). Retrieved from <https://www.rkc.in.ua/index.php?&m=e&f=te&p=brwk&l=r> [in Ukrainian].
10. Lylo O. M. Predstavnyky monumentalnoho zhyvopysu zakhidnoievropeiskoi tradytsii u Lvovi XVIII st. [Representatives of Monumental Painting in the Western European Tradition in Lviv in the 18th Century. *Bulletin of the Lviv Branch of the National Research and Restoration Center of Ukraine*]. 2008. No. 1(10). pp. 96-104. [in Ukrainian].
11. Lysun Ya. Tvorchist Stanislava Stroinskoho v konteksti rozvytku zakhidnoievropeiskoho baroko. [The Art of Stanislav Stroiński in the Context of the Development of Western European Baroque. *Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*]. Issue 22. pp. 348-358. [in Ukrainian].
12. Melnyk I. Videnskyi konhres i Halychyna [The Congress of Vienna and Galicia (June 9, 2015)]. Zbruc. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/37407> [in Ukrainian].
13. Narys z istorii Kyievo-Zhytomyrskoi Diietsezii. Kyievo-Zhytomyrska Diietseziia Rymsko-Katolytskoi Tserkvy [Outline of the History of the Kyiv-Zhytomyr Diocese. Kyiv-Zhytomyr Diocese of the Roman Catholic Church]. Retrieved from <https://kzd.org.ua/narys-istoriyi-kyyvsko-zhytomyrskoyi-diyecyziyi> [in Ukrainian].
14. Osoblyvosti rozvytku rymo-katolytskoi tserkvy v Ukraini u XVIII st. [Peculiarities of the Development of the Roman Catholic Church in Ukraine in the 18th Century. *Radio Maria. Magistra vitae* (October 16, 2023)]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=V7WECsMa7ck> [in Ukrainian].
15. Rymo-Katolytska Tserkva v Ukraini. Risu [The Roman Catholic Church in Ukraine. Risu (March 19, 2012)]. Retrieved from https://risu.ua/rimo-katolicka-cerkva-v-ukrajini_n55398 [in Ukrainian].
16. Fesenko D. Monumentalne maliarstvo XVIII st. Halychyny v konteksti ukrainsko-zakhidnoievropeiskyykh mystetskykh zviazkiv: ikonohrafiia ta stylistyka [Monumental Painting of the 18th Century in Galicia in the Context of Ukrainian-Western European Artistic Relations: Iconography and Stylistics: Dissertation for the Degree of Candidate of Sciences] National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Art Studies, Folklore, and Ethnology named after M. Rylsky. Kyiv, 2009. 222 pp. [in Ukrainian].
17. Shandra, V.S., Mykola I, Mykola Pavlovych. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Nicholas I, Nicholas Pavlovich. Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 volumes / editorial board: V.Smolii (chief editor) et al.; Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv: Naukova Dumka, Vol. 6: La–Mi. p. 641. 784 pp. [in Ukrainian].

УДК.94:329

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1373-1385](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1373-1385)

Доценко Віктор Олегович доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та археології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Освіти 6, м. Київ, тел.: (063) 981-48-61, <https://orcid.org/0000-0003-1131-1675>

БОРОТЬБА ПОГЛЯДІВ ТА ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ЯК ВІДЗЕРКАЛЕННЯ ЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ МІНІСТРІВ ІСПОВІДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ВАСИЛЯ ЗЕНЬКІВСЬКОГО ТА ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО.

Анотація. *Мета дослідження.* Метою дослідження є розкриття підходів та особистих поглядів міністрів ісповідань Української Держави гетьмана Скоропадського на розбудову української церкви та їх кінцеву мету на цьому шляху. *Методологія.* При написанні цієї статті я використав наукові методи аналізу, систематизації та узагальнення. *Результати дослідження.* Міністри ісповідань Української Держави Василь Зеньківський та Олександр Лотоцький являли собою дві протилежні тенденції в українському національному церковному русі. Якщо Василь Зеньківський, будучи людиною ментально російською, яка попри свою симпатію до Росії та російської церкви помічав очевидність і природність прагнень українців до українізації церковного життя, вважав справедливим повернення до існуючих впродовж багатьох віків традицій, як то соборність в якості принципу управління українським церковним життям. Втім він прагнув збереження як української церкви, так і української держави у сфері впливу російської церкви та Росії як держави відповідно. І подібно федералізму в політичних взаємовідносинах між Україною та Росією він бачив церковну автономію української церкви з правом внутрішнього розпорядку свого церковного життя, як компроміс з Московського патріархією. За цих умов церква з одного боку мала можливість розвиватися самостійно, а з іншого боку не втрачала своїх зв'язків з Москвою. Лотоцький же, будучи людиною українською не лише за кров'ю, а й за духом та розуміючись у церковних питаннях, дивився на питання автокефалії таким чином, що в незалежній українській державі має бути автокефальна українська православна церква. Для нього саме таке бачення було очевидним та незворотнім в контексті перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Наукова новизна. З проголошенням Україною незалежності та відкриттям значної частини архівів в тому числі архівів, які стосуються релігійної політики українських державних утворень та церковних процесів в Україні доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920-х років, дозволило більш глибоко та по-новому підійти до вивчення процесів церковного становлення та ролі в ньому окремих державних діячів. Таким чином дана тема залишається дуже перспективною в плані наукового дослідження і тому становить значний науковий інтерес, а тому чекає в майбутньому своїх дослідників. *Рекомендації.* Подальше дослідження даної теми потребує з'ясування світогляду міністрів ісповідань українських державних утворень доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920-х років та їх поглядів на процес розбудови української православної церкви, а також її органів управління та внутрішнє церковне життя.

Ключові слова. Українська Держава, міністри ісповідань Української Держави, гетьман Української Держави, митрополит, єпископ.

Doctsenko Viktor Olehovych Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History and Archaeology, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, St. Osvyty 6, Kyiv, tel.: (063) 981-48-61, <https://orcid.org/0000-0003-1131-1675>

THE STRUGGLE OF VIEWS AND IDENTITIES AS A REFLECTION OF THE CHURCH POLICY OF THE MINISTERS OF CONFESSIONS OF THE UKRAINIAN STATE VASYL ZENKIVSKY AND OLEKSANDR LOTTSKY

Abstract. The purpose of the study. The purpose of the study is to reveal the approaches and personal views of the Ministers of Confessions of the Ukrainian State of Hetman Skoropadskyi on the development of the Ukrainian church and their ultimate goal on this path. Methodology. When writing this article, I used scientific methods of analysis, systematization and generalization. Research results. Ministers of Confessions of the Ukrainian State, Vasyl Zenkivskyi and Oleksandr Lototskyi, represented two opposing trends in the Ukrainian national church movement. If Vasyl Zenkivskyi, being a mentally Russian person who, despite his sympathy for Russia and the Russian Church, noticed the obviousness and naturalness of the aspirations of Ukrainians for the Ukrainization of church life, considered it fair to return to traditions that have existed for many centuries, such as conciliarism as the principle of governing Ukrainian church life. However, he sought to preserve both the Ukrainian

church and the Ukrainian state in the sphere of influence of the Russian church and Russia as a state, respectively. And like federalism in the political relations between Ukraine and Russia, he saw the church autonomy of the Ukrainian church with the right to internal order of its church life, as a compromise with the Moscow Patriarchate. Under these conditions, on the one hand, the church had the opportunity to develop independently, and on the other hand, it did not lose its ties with Moscow. Lototskyi, being a Ukrainian not only by blood, but also by spirit and understanding in church matters, looked at the issue of autocephaly in such a way that there should be an autocephalous Ukrainian Orthodox Church in an independent Ukrainian state. For him, this vision was obvious and irreversible in the context of the first national liberation struggles of the Ukrainian people in 1917-1920. Scientific novelty. With Ukraine's declaration of independence and the opening of a large part of the archives, including the archives that relate to the religious policy of Ukrainian state entities and church processes in Ukraine during the first national liberation struggles of the Ukrainian people in 1917-1920s, it was possible to approach more deeply and in a new way study of the processes of church formation and the role of individual public figures in it. Thus, this topic remains very promising in terms of scientific research and is therefore of significant scientific interest, and therefore awaits its researchers in the future. Recommendations. Further research on this topic requires clarifying the worldview of the ministers of confessions of Ukrainian state formations of the era of the first national liberation struggles of the Ukrainian people in 1917-1920s and their views on the process of building the Ukrainian Orthodox Church, as well as its governing bodies and internal church life.

Keywords. Ukrainian State, Ministers of Confessions of the Ukrainian State, Hetman of the Ukrainian State, Metropolitan, Bishop.

Постановка проблеми. З гетьманським переворотом та заміною української державної формації з Української Народної Республіки на Українську Державу Павла Скоропадського змінилося відношення до взаємодії між державою та релігією і зокрема держава почала відігравати активну роль в релігійних процесах доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. Втім їх впливи на релігійні процеси в Україні мали діаметрально протилежні наслідки, залежно від перебування того чи іншого міністра ісповідань на своїй посаді. В данній статті досліджується вплив особистих поглядів та світогляду на ментальності міністрів ісповідань Української держави Василя Зеньківського та Олександра Лотоцького на розбудова української церкви та українізація українського церковного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними літературними джерелами з теми даної статті є насамперед праця Євсевєва Т.М. «Російська православна церква в Україні 1917–1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі», серед них варто відмити I та II томи трьохтомної праці «Церква в Українській Державі 1917-1920 років», а також Богдан Андрусишин, автор III тому праці «Церква в Українській Державі 1917-1920 років». Неоціненний вклад в дослідження теми роблять мемуари Василя Зеньківського «Пять месяцев у власти» та Олександра Лотоцького «Сторінки минулого». Крім того інформація міститься в різноманітних журнальних публікаціях та енциклопедичних виданнях таких як Енциклопедія Сучасної України та Енциклопедія історії України.

Мета статті. Дослідити вплив ментальності та особистих поглядів міністрів ісповідань Української Держави Павла Скоропадського на український національний рух загалом та український церковний рух зокрема в контексті перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Виклад основного матеріалу. Драматичні події перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років породжували нестандартні та почасти суперечливі рішення в найрізноманітніших сферах людської діяльності. Стосувалося це й релігії. [1, с. 24] На початок XX століття релігійний фактор хоч і залишався одним із ключових для простого люду, втім вийшов із фокусу уваги політичних діячів своєї доби. [1, с. 39-40] Якщо для Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради була характерна байдужість до розгортання релігійних процесів та зрівняння православної церкви з іншими релігійними організаціями, то вже в Українській Державі гетьмана Павла Петровича Скоропадського стався різкий поворот на утвердження православної церкви в якості церкви державної, в умовах свободи совісті і віросповідання для інших релігійних організацій різного спрямування та конфесійної приналежності. [4, с. 12] Ключовими постатями за Української Держави Павла Скоропадського були саме міністри ісповідань Української Держави Василь Зеньківський та Олександр Лотоцький. [6], [7], [8] Вони були представниками кардинально протилежних поглядів на розбудову Української церкви та розуміння того, якою вона мала бути. Окрім ідейних та світоглядних позицій різнило цих двох міністрів ісповідань Української Держави і стилістика в праці з релігійними організаціями, ментальність та ефективність в досягненні мети.

За доби гетьманату Павла Петровича Скоропадського у порівнянні з добою Української Народної Республіки доби Української Центральної

Ради приділяли суттєво більше уваги релігії та її місцю в суспільстві. Яскравим прикладом цього було утворення Міністерства ісповідань Української Держави, що різко контрастувало з департаментом при Міністерстві Внутрішніх справ, що існував за Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради. [9, с. 131] У випадку з Українською Державою Павла Петровича Скоропадського було створено центральний орган виконавчої влади, завданням якого було вибудовувати державну політику та комунікацію з релігійними організаціями. Це стосувалося й православної церкви, до якої належало більшість населення Української Держави та яка мала статус офіційної релігійної конфесії. [9, с. 131] Павло Петрович Скоропадський хоча й був людиною віруючою, проте в нього бракувало знань та розуміння релігійного питання і чіткого бачення майбутнього Української Держави і місця православ'я в ній. Саме тому, на державну політику взаємодії з релігійними організаціями в суттєвій мірі впливали міністри ісповідань Української Держави. Власне позиція та погляди міністрів ісповідань Української Держави визначали державну політику у взаємодії держави з релігійними організаціями на час перебування їх на своїй посаді.

Першим міністром ісповідань Української Держави - першого Міністерства ісповідань доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років став Василь Зеньківський. [6], [7] Людина надзвичайно інтелектуальна та близька церковній справі, втім ментально російська, що хоча й визнавала право українського народу на свою національну і релігійну самість та збереження своїх традицій і звичаїв. Проте не бачила України як в адміністративному так і в церковному розумінні окремо від Росії. На його погляд, Україна дійсно набула суттєвих особливостей, що були обумовлені тривалим часом перебуванням поза межами Росії, і цих особливостей не враховувати неможливо. Саме тому Україна повинна мати особливе окреме місце в російській державі та церкві. [5, с. 39 - 41]

Проте, на його думку, церковний та державний розрив з Росією не принесе користі як Україні так і Росії. Зокрема по тій причині, що сама особливість російської ментальності є такою, яка повністю виключає можливість існування незалежної України як такої, оскільки Україна сприймається росіянами як серцевина їхньої державності. За такої концепції впливає неможливість існування української автокефальної церкви адміністративно незалежної від церкви російської.

Василь Зеньківський, ще в дореволюційні часи був активним учасником релігійного життя і зокрема членом Київського Релігійно-Філософського товариства. [6], [7] З початком розгортання перших

національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років Василь Зеньківський починає своє знайомство з українським національним церковним рухом, який він починає розглядати як частину "політичного українства". Цих "політичних українців" Василь Зеньківський розглядав як людей реактивних в своїх діях та замислах, людей які хотіли зробити у короткі терміни те, що мало б розвиватися тривалий період часу. На думку Зеньківського, Україні необхідна була автономія церковного управління, яка мала б враховувати особливості українського національного церковного життя, але а ж ніяк не автокефалія української церкви. [5, с. 41]

Будучи людиною за етнічним походженням українською за культурою та вихованням, Василь Зеньківський відчував себе росіянином. З національними діячами Зеньківський не спілкувався, оскільки не був дотичний до них за невеликим виключенням. До проявів українського культурного життя ставився з симпатією, проте рахуючи його органічною частиною російського культурного простору. Більш того зі значним скепсисом Василь Зеньківський сприймав політичні прагнення українців до розбудови української національної держави окремої та цілком самостійною від Росії. Водночас Василь Зеньківський засуджував московську шовіністичну політику як церковну, так і світську, що вперто не бажала бачити особливостей України та зважати на її історичний досвід та культурну специфіку, які формували окремий від російського менталітет. [2,с.17-19] На думку Василя Зеньківського, навіть український єпископат не серйозно ставився до українського національного руху, який Зеньківський називав "проблемою українства". Значною мірою це було пов'язано з імперською політикою, яка полягала у просування на керівні посади в українських єпархіях людей російського етнічного походження, яким все українське було чужим та незрозумілим. Саме така ситуація й зумовила, на погляд Зеньківського, спротив українським прагненням в духовній сфері, зокрема й перекладу Святого Письма українською мовою. На думку Василя Зеньківського, використання української мови в церковній сфері, зокрема перекладу богослужбової та Святого Письма і ведення Літургії українською мовою було б надзвичайно корисним. Саме з такими поглядами та вихідними позиціями Василь Зеньківський зайняв посаду міністра ісповідань Української Держави, ставши першим міністром ісповідань України доби перших національно-визвольних змагань українську народу 1917-1920 років. [2, с. 19-20]

Після Гетьманського перевороту та зміни державної формації з Української Народної Республіки на Українську Державу виникла проблема пошуку фахівців на ті чи інші посади. Спочатку Василю Зеньківському

було запропоновано посаду заступника міністра освіти, оскільки на посаду міністра ісповідань були інші кандидатури. [2, с. 20-22] Зрештою 14 травня 1918 року в особистій розмові з представником уряду Української Держави Миколою Василенком Василь Зеньківський погодився на посаду міністра ісповідань Української Держави. [29 с. 134]

З перших днів роботи в якості міністра ісповідань Української Держави він розпочинає системну українізацію церкви. З метою впорядкування перекладів богослужбової та іншої релігійної літератури з російської та церковнослов'янської на українську мову Василь Зеньківський засновує Учений Комітет, що безпосередньо починає братися за цю працю. Водночас саме завдяки половинчастій та внутрішньо контраверсійній позиції щодо українського національного церковного руху Василь Зеньківський фактично знівелював потенціал Всеукраїнської Православної Церковної Ради і згоджується з «обранням» в умовах порушення процедури при виборів Антонія (Храповецького) Київським митрополитом. [2, с. 22-26]

Очоливши Міністерство ісповідань Української Держави, Василь Зеньківський відійшов від впровадженого за Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради принципу відсторонення держави від перебігу церковного життя. На думку Василя Зеньківського Українська Державна мала нести відповідальність за церкву та церковне життя як таке не директивних вказівок регуляції цього життя. [2, с. 25-26]

Насамперед, на його думку, у сфері відповідальності держави має бути фінансування церковних структур і зокрема шкіл. Узгодження з церквою з боку держави та визнання церковних актів як то метричних записів про шлюби та їх розірвання. Та творення центрального органу виконавчої влади який би займався релігійною політикою та взаємодією за релігійними організаціями, яким і було очолюване ним Міністерство ісповідань Української Держави. [2, с. 27-28]

З відкриттям другої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору Василь Зеньківський відвідав його лише раз в день відкриття. Значною мірою така пасивність Василя Зеньківського стосовно другої сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору пояснювалася мінімальною перспективністю його діянь, а з іншого боку Василь Зеньківський був прихильником саме традиційного для України принципу соборності в управлінні церквою. Проте проукраїнські сили, а саме Всеукраїнська Православна Церковна Рада мали надію на сприяння з боку Василя Зеньківського в справі розбудови в українській церкві на літній сесії Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Через таку надію з боку українського православного церковного руху міністр

ісповідань Української Держави Василь Зеньківський став об'єктом недовіри та навіть цькування з боку кого єпископату та інших проросійських делегатів Всеукраїнського Православного Церковного Собору. [2, с. 27-28]

Серед найактивніших противників міністра ісповідань Української Держави Василя Зеньківського були єпископи Нікодим та Димитрій. Зокрема єпископ Нікодим вже на першій зустрічі з новообраним міністром ісповідань Української Держави Василем Зеньківським відкинув будь-який діалог між державою та православною церквою пославшись на те, що свої питання церква здатна вирішити самотійно. Прихильники єпископа Нікодима, шовіністи чорносотенці за ідейним спрямуванням, з перших днів перебування Василя Зеньківського на посаді міністра ісповідань Української Держави розпочали його систематичне цькування в пресі як "ворога церкви" та "прихованого уніата". [2, с. 28-29]

Фактично єпископ Нікодим, на думку Василя Зеньківського, займався радше політичною боротьбою ніж питаннями внутрішньо-церковного життя, і вів цю політичну діяльність не гребуючи жодними антиукраїнськими діями та провокаціями. Фактично проросійські чорносотенні групи використовували церковну тематику як інструмент боротьби з самою українською ідентичністю та державою і тому боротьба з українізацією церкви для них було продовженням політичної та військової боротьби з українським рухом як таким. Тож дискусії та протистояння на церковній ниві у свідомості проросійських елементів православної церкви була частиною боротьби за збереження російського простору, а наступ на російський шовінізм оголошувався та видавався за наступ на православ'я. [2, с. 29], [3, с. 194-195] Таким чином російське духовенство боролось з українським церковним рухом, а в умовах Української Держави Павла Петровича Скоропадського боролось й з Міністерство ісповідань Української Держави не гребуючи відвертою брехнею та підміною понять. [2, с. 29]

Не кращими були взаємовідносини Василя Зеньківського з новообраним митрополитом Київським Антонієм (Храповецьким). Хоча пізніше в своїх спогадах Василь Зеньківський згадував Митрополита Київського Антонія (Храповецького) як людину надзвичайно легку та приємну у спілкуванні, що завжди була доброзичливою та такою, що переживала через негативне ставлення до себе з боку частини духовенства та мирян. Правда ж була зовсім іншою, в політичних та особистих цілях митрополит Київський Антоній (Храповецький) не гребував брехнею, наклепами та доносами в своїх політичних та особистих цілях. Про це сам Василь Зеньківський міг переконатися не один раз за час перебування на посаді міністра ісповідань Української Держави. [5, с. 85]

Втім завдяки систематичній взаємодії з гетьманом, урядом Української Держави та іншими органами виконавчої влади міністру ісповідань Української Держави Василю Зеньківському вдавалося здійснювати повноваження та координувати взаємодію між державою і церквою, а також регулювати внутрішньо церковне життя. [2, с. 30]

Завдяки старанням Василя Зеньківського Міністерство Української Держави змогло взяти під свій контроль церковні процеси, а православному єпископату довелося попри свою волю рахуватися з позиції в Міністерства ісповідань незалежно від ставлення до нього загалом та Василя Зеньківського як міністра ісповідань зокрема. [2, с. 31]

Управління церквою, на думку Василя Зеньківського, мало підпорядкуватися принципу соборності, то у роботі його Міністерства мав працювати принцип дуалізму, коли в діалозі між державою і церквою його міністерство мало стати посередником. Перед церквою Міністерство ісповідань Української держави мало відстоювати державні інтереси в тому вигляді в якому їх бачить сама держава. Перед державою міністерство ісповідань мало обстоювати інтереси та позицію церкви. [2, с. 31 -32]

Підсумовуючи діяльність Василя Зеньківського на посаді міністра ісповідань Української Держави слід визнати успішність його політики, оскільки не кидаючись гучними гаслами та по суті не реагуючи на наклепи, звинувачення, прямі та непрямі маніпуляції з боку проросійського єпископату, йому вдалося реалізувати головні ідеї та наміри, які він бачив перед собою на цій посаді. Йому з одного боку вдалося розпочати на державному рівні українізацію православної церкви і зробити це на високому рівні, впровадивши Учений Комітет. Створити органи управління Української Православної Церкви, об'єднавши їх під владою митрополита Київського всі українські єпархії та створивши відповідні органи управління для єпархій української церкви, провівши ці кардинальні реформи без розриву з Московським патріархатом. Більш того, відроджуючи українські традиції, він знайшов місце в українській церкві і російським. [7]

Зі зміною уряду Української Держави змінився й її міністр ісповідань. Новий міністром ісповідань став активний державний діяч доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років, та генеральний писар Української Центральної Ради, який стояв на засадах автокефалії української православної церкви, та відстоював ідею канонічності цієї автокефалії як в рамках українського церковного руху, так і перед українськими державними діячами Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради, Олександр Гнатівич Лотоцький. [1, с. 41-42], [8]

Опоненти Олександра Гнатовича, зокрема його попередник екс-міністр ісповідань Української Держави Василь Зеньківський, вбачали в ньому самому та його діях насамперед ворожість до Росії. [2, с. 33]

Олександр Гнатович Лотоцький почав працювати міністром ісповідань Української Держави за рішенням Українського Національного Союзу, що делегував людей до Гетьманського уряду з метою його українізації. [10, с. 9] Оскільки не було людей прихильних до церкви з Українського Національного Союзу, що були делеговані до Гетьманського уряду Олександр Гнатович Лотоцькому довелося відмовитися від посади міністра освіти та обійняти посаду ісповідань в уряді Української Держави, що була йому власне менш цікавою, але на цю посаду не було кандидатури, окрім Олександра Гнатовича Лотоцького, що тямила б в церковних справах. Оскільки за часів його попередника Василя Зіньківського, на думку Лотоцького, в церковних справах була справжня катастрофа, він зважився саме на посаду міністра ісповідань. На думку Олександра Гнатовича, православний єпископат займався суцільною політичною діяльністю і ця його діяльність вся була направлена проти України та її інтересів. Такий страхотливий стан речей вдалося б переломити лише з проголошенням автокефалії української православної церкви. Зробити це планував Лотоцький від імені уряду Української держави, попередньо погодивши це рішення з урядом Української Держави. [2, с. 35]

Проте автокефальні наміри Олександра Гнатовича Лотоцького висловлені ним на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі від імені уряду Української Держави викликали найактивніший та найлютіший спротив з боку промосковського єпископату, який домінував на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі. Зокрема навіть було виголошено те, що навіть в умовах більшовицької Росії свободи в церкві набагато більше ніж в Українській Державі. [2, с. 35 - 36]

Такий спротив та гасла промосковського чорносотенного єпископату та іншого проросійського духовенства не справляли враження на міністра ісповідань Української Держави Олександр Гнатовича Лотоцького, оскільки той дотримався ідеї автокефалії української православної церкви та тієї думки, що в незалежній державі має бути лише автокефальна церква, яка служить її інтересам. Органів управління церквою поза межами держави створює негативний фон діяльності церкви в межах самої держави. Крім того статус української православної церкви в Українській Державі був статусом церкви державної, а фінансування церкви здійснювалося за рахунок держави і тому навіть з цього погляду держава мала усі права та можливості висловлювати свої побажання щодо

адміністративного управління церквою аж до її автокефалії від церковного центру в іншій державі. Власне фінансовий аргумент був одним із інструментів впливу Олександра Гнатовича Лотоцького на проросійський єпископат з метою ухвалення на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі автокефалії Української Православної Церкви. [2, с. 36-39]

Згодом, вже на еміграції Олександр Гнатович Лотоцький обґрунтовував ідею проголошення автокефалії Української Православної Церкви не лише з державницьких та патріотичних позицій, а й церковних канонів, що не виключають проголошення такої автокефалії з боку влади, яка прагне дистанціюватися від попередньої метрополії. Такий стан речей мав чисельні історичні прецеденти та перетворився в звичну практику. [10, с. 81-84]

Саме тому, на думку Олександра Гнатовича Лотоцького, його дії по підготовці до автокефалії української православної церкви були цілком законними з церковної точки зору та такі, що спираються на історичні прецеденти в попередні часи. Більш того Олександр Гнатович Лотоцький підкреслював, що питання віри є справою особистою, а ось питання церкви як суспільної інституції, що тяжіє до політики не знаходиться поза сферою уваги з боку держави та широкої громадськості як такої. [2, с. 36-39]

Втім реалізація ідеї автокефалії Української Автокефальної Православної Соборної Церкви в умовах Української Держави Павла Петровича Скоропадського Олександр Гнатович Лотоцькому не вдалася, оскільки його перебування на посаді міністра ісповідань Української Держави тривало вкрай недовго, і закінчилося відставкою чергового кабінету міністрів 14 листопада 1918 року. Проте саме діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького багато в чому залишила фундамент, на якому було проголошено за Директорії Української Народної Республіки, закон від 1 січня 1919 року" про автокефалію Український Автокефальної Православної Соборної Церкви". [4, с. 39]

Висновки. Отже, різниця у політиці міністрів ісповідань Української Держави Василя Зеньківського та Олександра Лотоцького насамперед полягала ментальній ідентифікації, а отже в світоглядному сприйнятті перебігу національного становлення та майбутнього бачення української православної церкви як такої. Василь Зеньківський, будучи людиною російською за своїм світоглядом і ментальністю, втім не будучи ворогом України і розуміючи її відмінність від Росії, усвідомлював необхідність нормалізації українського православного та національного життя та бачив цей шлях у поверненні до українських національних і церковних традицій і упорядкуванні українського православного церковного життя. Втім такий стан речей не мав шкодити канонічним зв'язкам з Росією в справах

церкви, а врахування української політичної традиції не мало виокремлювати Україну з єдиного політичного тіла Росії. Олександр Гнатович Лотоцький натомість був палким українським патріотом та державним діячем, що з самого початку перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років палко вболівав за українське національне та церковне становлення. Для нього як для українського патріота та людини релігійно-освіченої твердження про те, що в незалежній державі має бути автокефальна церква було аксіоматичним ще на етапі розгортання перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років, а саме в Українській Народній Республіці доби Української Центральної Ради. Саме тому за весь час своєї діяльності на посаді міністра ісповідань Української Держави Олександр Гнатович Лотоцький обстоював ідею автокефалії за будь-яку ціну, адже він розумів, що без української православної церкви як церкви автокефальної, Україна не зможе позбутися російського впливу.

Література:

1. Ульяновський, Василь Іринархович. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради) : навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти/ Василь Ульяновський. – Київ: Либідь, 1997. – 196 с.
2. Ульяновський, Василь Іринархович. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) : навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти / Василь Ульяновський. – Київ: Либідь, 1997. – 318 с.
3. Євсєєва Т.М. Російська православна церква в Україні 1917–1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 362 с.
4. Андрусишин, Богдан Іванович. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посіб. / Богдан Андрусишин. – Київ: Либідь, 1997. – 176 с.
5. Зеньковський В.В. Пять месяцев у власти. М.: Крутицкое подворье, 1995. 237 с.
6. Осташко Т.С. ЗЕНЬКІВСЬКИЙ Василь Васильович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zenkivsky_V (останній перегляд: 22.08.2024)
7. Зеньковський Василь Васильович / В. І. Ульяновський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-16034>
8. Швидкий В.П. ЛОТОЦЬКИЙ Олександр Гнатович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Lototsky_O_G (останній перегляд: 22.08.2024)
9. Нагаєвський, Ісидор. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Київ: Український письменник, 1993. – 412 с.
10. Лотоцький О. Сторінки минулого. Частина четверта. В Царгороді. Репринтне видання Української Православної Церкви в США, 1966. — 178 с.

References:

1. Ulyanovsky, Vasyl Irynarhovych. (1997). Tserkva v Ukrayins'kiy Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Het'manatu Pavla Skoropads'koho) : navch. posib. dlya stud. vyshch. zakl. Osvity. [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (era of the Ukrainian Central Rada) : teaching. manual for students higher closing of education] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Ulyanovskyi, Vasyl Irynarhovych. (1997). Tserkva v Ukrayins'kiy Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Het'manatu Pavla Skoropads'koho) : navch. posib. dlya stud. vyshch. zakl. osvity [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the time of the Hetmanate of Pavel Skoropadskyi): academic. manual for students higher closing of education] Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Yevseeva T.M. (2005) Rosiys'ka pravoslavna tserkva v Ukrayini 1917–1921 rr.: konflikt natsional'nykh identychnostey u pravoslavnomu poli [The Russian Orthodox Church in Ukraine 1917–1921: the conflict of national identities in the Orthodox field]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine [in Ukrainian].
4. Andrusyshyn, Bohdan Ivanovich (1997). Tserkva v Ukrayins'kiy Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Dyrektoriyi UNR) [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the time of the UNR Directory)]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Zenkovsky V.V. (1995) Pyat' mesyatsev u vlasti [Five months in power]. Moscow: Krutytskoe podvorye. [in Russian].
6. Ostashko T.S. (2005) ZEN'KIVS'KYY Vasyl' Vasyl'ovych [ZENKIVSKY Vasyl Vasyliovych] Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny – Encyclopedia of the history of Ukraine. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Zenkivsky_V [in Ukrainian].
7. Ulyanovsky V. I. (2010). Zen'kovs'ky Vasyl' Vasyl'ovych [Zenkovsky Vasyl Vasyliovych]. I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak et al. (Eds.), Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine, Retrieved from <https://esu.com.ua/article-16034> [in Ukrainian].
8. Speedy V.P. (2009). LOTOTS'KYY Oleksandr Hnatovych [LOTOTSKY Oleksandr Hnatovych]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny – Encyclopedia of the history of Ukraine Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Lototsky_O_G [in Ukrainian].
9. Nagaevsky, Isidor (1993). Istoriya Ukrayins'koyi derzhavy dvadtsyatoho stolittya [History of the Ukrainian state of the twentieth century]. Kyiv: Ukrayins'kyi pys'mennyk [in Ukrainian].
10. Lototsky O. (1966). Storinky mynuloho. Chastyna chetverta. V Tsarhorodi [Pages of the past. Part four. In Tsargorod]. Reprint edition of the Ukrainian Orthodox Church in the USA. [in Ukrainian].

УДК.94:329

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1386-1398](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1386-1398)

Жолоб Михайло Петрович доцент кафедри всесвітньої історії та археології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, <http://orcid.org/0000-0003-0745-8412>

**ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА НА ПОСАДІ МІНІСТРА
ІСПОВІДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК
АПОГЕЙ ТА ПІДСУМОК УКРАЇНІЗАЦІЇ ТА
УПОРЯДКУВАННЯ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ В ДОБУ
ПЕРШИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1917-1920 РОКІВ.**

Анотація. *Мета дослідження.* Метою дослідження є розкриття засад церковної політики міністра ісповідань Української Народної Республіки Івана Огієнка. *Методологія.* При написанні цієї статті я використав наукові методи аналізу, систематизації та узагальнення. *Результати дослідження.* За міністра ісповідань уряду Української Народної Республіки Іван Огієнко зробив суттєвий внесок в українізацію церкви, що у значній мірі впливала з роботи його попередників, яка переважно носила символічний декларативний та формально-юридичний характер. На практиці ж українізація церковного життя на час приходу на посаду міністра ісповідань уряду Української Народної Республіки Івана Огієнка в значній мірі була хаотичною та ситуативною, а повсякденне церковне життя всупереч деклараціям та законодавству українських державних формацій протікало традиційно за законами та звичаями, сформованими в попередні часи. Далеко не всі результати роботи міністра ісповідань Івана Огієнка увінчалися успіхом, а частина з них подібна до того як це було з його попередниками не отримали практичної реалізації. Проте саме за Івана Огієнка відбулися суттєві тектонічні зрушення по імплементації накопичених рішень в попередні періоди. Зокрема це стосувалося переходу на українську мову як мову діловодства церкви та проповіді. Саме Огієнко зробив практичні кроки на шляху перекладу Святого Письма, богословської та богослужбової літератури на українську, проте драматичні події доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років не дали здійснити переклад в повній мірі. Крім того, саме з Огієнка отримали практичну площину наміри ще першого міністра ісповідань Української держави Василя

Зеньківського по впорядкуванні церковної освіти тепер відповідальності церкви та держави. Тож період перебування на посаді міністра ісповідань Іван Огієнко став своєрідним підсумком тривалого динамічного та почасти суперечливого церковного руху. *Наукова новизна.* З часу проголошення Україною своєї незалежності та відкриттям її архівів, які стосуються релігійної політики українських державних утворень та церковних процесів в Україні доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920-х років, дозволило більш глибоко та по-новому підійти до діяльності Івана Огієнка по українізації церкви та впорядкування церковного життя. Таким чином дана тема залишається дуже перспективною в плані наукового дослідження і тому становить значний науковий інтерес, а тому чекає в майбутньому своїх дослідників. *Рекомендації.* Подальше дослідження даної теми потребує з'ясування світогляду міністрів ісповідань українських державних утворень доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920-х років та їх поглядів на процес розбудови української православної церкви, а також її органів управління та внутрішнє церковне життя.

Ключові слова. Українська Народна Республіка, міністр ісповідань Української Народної Республіки, Київська метрополія, єпископ.

Zholob Mykhailo Petrovych Associate Professor of the Department of World History and Archeology of the Drahomanov National Pedagogical University, <http://orcid.org/0000-0003-0745-8412>

**THE ACTIVITIES OF IVAN OHIENK AS THE MINISTER OF
CONFESSIONS OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC AS
THE culmination of UKRAINIZATION AND REGULATION OF
CHURCH LIFE DURING THE FIRST NATIONAL LIBERATION
STRUGGLES OF THE UKRAINIAN PEOPLE 19 17-1920 YEARS.**

Abstract. The purpose of the study. The purpose of the study is to reveal the foundations of the church policy of the Minister of Confessions of the Ukrainian People's Republic, Ivan Ohienko. Methodology. When writing this article, I used scientific methods of analysis, systematization and generalization. Research results. As Minister of Confessions of the Government of the Ukrainian People's Republic, Ivan Ohienko made a significant contribution to the Ukrainization of the church, which largely stemmed from the work of his predecessors, which was mostly of a symbolic, declarative and formal-legal nature. In practice, the Ukrainization of church life at the time of Ivan Ohienko's appointment as Minister of Confessions of the Government of the Ukrainian

People's Republic was largely chaotic and situational, and everyday church life, contrary to the declarations and legislation of Ukrainian state formations, proceeded traditionally according to the laws and customs formed in previous times. Far from all the results of the work of the Minister of Confessions, Ivan Ohienko, were crowned with success, and some of them, similar to what happened with his predecessors, did not receive practical implementation. However, it was under Ivan Ohienko that significant tectonic shifts in the implementation of the solutions accumulated in previous periods took place. In particular, this concerned the transition to the Ukrainian language as the language of church administration and preaching. It was Ohienko who took practical steps towards the translation of the Holy Scriptures, theological and liturgical literature into Ukrainian, but the dramatic events of the era of the first national liberation struggles of the Ukrainian people in 1917-1920 did not allow the translation to be carried out in full. In addition, it was from Ohienko that the intentions of Vasyl Zenkivskyi, the first Minister of Confessions of the Ukrainian State, to organize church education, now the responsibility of the church and the state, received a practical plane. Therefore, the period of Ivan Ohienko's tenure as Minister of Confessions became a kind of conclusion of a long dynamic and partly controversial church movement. Scientific novelty. Since Ukraine's declaration of its independence and the opening of its archives, which relate to the religious policy of Ukrainian state entities and church processes in Ukraine during the first national liberation struggles of the Ukrainian people in the 1917-1920s, it has allowed a deeper and new approach to the activities of Ivan Ohienko on Ukrainization of the church and organization of church life. Thus, this topic remains very promising in terms of scientific research and is therefore of significant scientific interest, and therefore awaits its researchers in the future. Recommendations. Further research on this topic requires clarification of the worldview of the ministers of confessions of Ukrainian state formations of the era of the first national liberation struggles of the Ukrainian people in 1917-1920s and their views on the process of building the Ukrainian Orthodox Church, as well as its governing bodies and internal church life.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Minister of Confessions of the Ukrainian People's Republic, Kyiv Metropolis, bishop.

Постановка проблеми. Діяльність Івана Огієнка на посаді міністра ісповідань Української Народної Республіки стала своєрідним підсумком українського церковного руху доби перших національно-визвольних змагань українського народу. Його активність та наполегливість в просуванні своїх ідей як міністра Української Народної Республіки

сприяли впровадженню українізації церкви в практичну площину шляхом введенням офіційного діловодства українською мовою, проповідей українською мовою, а також використання церковнослов'янської мови з українською вимовою як мови богослужіння в українській церкві. В даній статті досліджується вплив особистих поглядів та світогляду Івана Огієнка на українізацію та упорядкування церковного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними літературними джерелами з теми даної статті є насамперед праця Богдана Андрусішин, автор III тому праці «Церква в Українській Державі 1917-1920 років». Важливим панорамним дослідженням церковних процесів доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років є перша частина 4 тому «Нарису історії Української Православної Церкви: [в 4-х т.]» Івана Власовського. Крім того, інформація міститься в різноманітних журнальних публікаціях та енциклопедичних виданнях таких як Енциклопедія Сучасної України та Енциклопедія історії України.

Мета статті. Дослідити вплив ментальності та особистих поглядів міністрів ісповідань Української Держави та Української Народної Республіки на український національний рух загалом та український церковний рух, зокрема в контексті перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років.

Виклад основного матеріалу. Релігійна політика українських державних утворень доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років зазнавала своєї еволюції паралельно з державним політичним розвитком цих державних утворень. Якщо за Української Народної Республіки доби Української Центральної Ради держава в значній мірі дистанціювалася від церковних процесів, а лідери революції сходилися на тому, що має існувати якийсь державний орган взаємодії з релігійними організаціями, оскільки вони існують, але їх діяльність є приватною справою в усіх проявах релігійного життя. То за Української Держави Павла Скоропадського, як держави консервативної, для релігійного питання було місце. Діяльність основних конфесій, серед яких перша роль віддавалася православ'ю, відбувалася вже в тісній взаємодії з державою та з ініціативи спеціально утвореного центрального органу влади по взаємодії з релігійними організаціями - Міністерством ісповідань Української Держави [8]

Підсумок як державотворчих процесів перших національно-визвольних змагань, так і церковного Української Православної церкви припав на період Директорії УНР, коли законом від 1 січня 1919 року було проголошено автокефалію український Автокефальної Православної

Соборної Церкви. [4, с. 62-63] Проте і за Директорії Української Народної Республіки далеко не відразу розпочалася церковне будівництво в повному об'ємі. В значній мірі це пояснюється тим, що на початковому етапі діяльності Директорії Української Народної Республіки серед її лідерів було багато тих, які з байдужістю ставилися до церковного питання, а також церковне будівництво доби Директорії УНР було ускладнене інтенсивними бойовими діями та переміщеннями уряду Української Народної Республіки в різні міста. [4, с. 68-69]

В цих складних умовах було досить складно приступити до безпосереднього церковного будівництва. Власне тому лише за міністра ісповідань Української Народної Республіки Івана Огієнка розбудова Української Автокефальної Православної Соборної Церкви та її українізація перейшли з юридично-теретичної в практичну площину.

16 вересня 1919 року міністром ісповідань уряду Української Народної Республіки стає ректор Кам'янець-Подільського університету Іван Огієнко. [2], [3] Серед завдань, які постали перед міністром ісповідань уряду Української Народної Республіки були реформування освіти шляхом її уніфікації загальноосвітніми закладами, формування національно-свідомого духовенства, переклад Святого Письма, богословської та богослужбової літератури на українську мову. [1, с. 71-73]

Міністр ісповідань Іван Огієнко з уважністю ставився до кожного питання українського православного церковного життя. Насамперед це стосувалося церковного управління. 28 жовтня 1919 року на засідання Ради Міністрів Української Народної Республіки Іван Огієнко висловив думку, що відокремлення церкви від держави в повній мірі станом на 1919 рік є передчасним, оскільки серед ієрархів православних єпархій є сильні промосковські симпатії, а тому повне відсторонення держави від церковної політики стане слугувати підґрунтям антидержавної позиції православного духовенства та мирян. Саме тому держава має стати активним учасником діалогу між державою та церквою. [1, с. 71-73]

Для більш ефективної роботи міністерства ісповідань уряду Української Народної Республіки Іван Огієнко створив дорадчий орган - Раду міністра. До складу Ради міністра увійшли протиієреї Липківський та Сіцинський, священики Крамаренко та миряни Біднов, Чехівський, Мороз, Неселовський. [1, с. 74]

З самого початку роботи Міністерство відповідань зосередилося на формуванні бачення ролі і місця православної церкви в державі як серед духовенства, так і серед мирян. З цією метою було утворено друкований тижневик міністерства ісповідань уряду Української Народної Республіки під назвою " Українська Церква". Обсяг цього тижневика являв собою

один аркуш, де з одного боку була офіційна інформація, що повідомляла про рішення та накази, видані міністерством ісповідань уряду Української Народної Республіки. З іншого боку містилася інформація про свята, проповіді та життя церкви. Всього в 1919 році на організацію друку тижневик "Українська Церква" з державного бюджету було виділено 300 000 гривень. Завдяки цьому вдалося видавати 5000 примірників тижневика. [1, с. 74-76]

У зв'язку зі складною військово-політичною ситуацією, в якій перебувала Українська Народна Республіка доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років, а особливо в добу Директорії Української Народної Республіки, нормальне функціонування органів виконавчої влади в межах усієї України фактично було унеможливлене. Це стосувалося й Міністерства ісповідань. Крім того, попри оголошення закону від 1 січня 1919 року про автокефалію Української Автокефальної Православної Соборної Церкви, її Священний Синод так і не запрацював. Таким чином українська церква являла собою розрізнені єпархії під формальним управлінням єпископату митрополитом Київський Антонієм (Храповецьким). Проте на час перебування Івана Огієнка на посаді міністра уряду Української Народної Республіки більшість єпископату на чолі з Антонієм (Храповецьким) перебувала на теренах зайнятих Збройними Силами Півдня Росії. [1, с. 76-77]

15 вересня 1919 року міністр ісповідань уряду Української Народної Республіки Іван Огієнко подав уряду Української Народної Республіки проект закону щодо перекладу Святого Письма. Розглянувши питання 20 вересня 1919 року, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки означила питання перекладу Святого Письма та іншої богословської та богослужбової літератури як один із основних завдань діяльності Міністерства ісповідань на чолі з Іваном Огієнком. [2] У відповідності до законопроекту утворювалася комісія у справах перекладу Святого Письма. Комісія з перекладу Святого Письма та інших богословських книг українською мовою мала у своєму складі дев'ять осіб. Очолив її професор Тимченко, а секретарем став Лисинецький. Переклад з грецької мови здійснював Любарський, з івриту Неселовський. Крім того до роботи комісії з перекладу Святого Письма та інших богослужбових книг українською мовою долучився професор Василь Біднов. [1, с. 85-86]

У своїй роботі над перекладом Святого Письма українською мовою комісією було враховано переклад Куліша та Пулюя, проте результат перекладу був досить різним.

Завдяки старанням комісії з перекладу українською мовою Святого Письма, богословської та богослужбової літератури у жовтні 1920 року

світ побачив Новий Заповіт. Проте через бойові дії між армією Української Народної Республіки та Робітничо-селянської червоною армією весь тираж Нового Заповіту, що був видрукований, вщент згорів. [1, с. 86]

Попри невдачу у роботі комісії з перекладу Святого Письма та іншої богословської та богослужбової літератури на українську мову, слід зазначити, що їхні починання мали неабияке значення для національної церковної свідомості серед мирян та духовенства. Відсутність успіху на своєму шляху у комісії з перекладу Святого Письма та іншої богословської та богослужбової літератури на українську мову став очевидним та природним наслідком поразки Української Народної Республіки в перших національно-визвольних змаганнях українського народу 1917-1920 років. Відсутність військових та політичних перемог ускладнювало, а в деяких напрямках унеможливлювало, національне становлення українського народу. Зокрема це стосувалося й релігійної сфери, де держава активно брала участь в практичній площині фактично лише за міністра ісповідань уряду Української Народної Республіки Івана Огієнка.

Окрім перекладу Святого Письма, богословської та богослужбової літератури на українську мову українізація православної церкви мала ще й літургійний аспект. Традиційною мовою богослужіння в українських єпархіях православної церкви в добу перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років так само як і в попередні часи була саме мова церковнослов'янська. Проте ця мова будучи мовою штучною, витворена з староболгарської мови з великими вкрапленнями грецької, та впродовж багатьох століть трансформована в різні регіональні варіанти або так звані ізводи. [6] Суть їх полягає в тому, що прочитання та вимова окремих церковнослов'янських слів в різних місцевостях та країнах були характерною ознакою звучання тим живим розмовним мовам в середовищі яких розвивався той чи інший ізвод. [6]

Так на українських землях місцева особливість фонетики живої української мови суттєвим чином вплинула на прочитання церковнослов'янських текстів, що свою чергу наблизилися до української мови, сформувавши Київський ізвод церковнослов'янської мови. З незаконним приєднанням Київської митрополії до Російської православної церкви, імперська політика Московського царства вимагала уніфікації українського церковного життя з церковним життям в Московському царстві. Витіснялося не тільки особливості обрядового життя, архітектури, побуту, а й українська вимова церковнослов'янських текстів та друк книжок київськими ізводом. Натомість насаджувався кований в межах Російської імперії так званий Новомосковський, або Синодальний ізвод, що ще з

часів церковних реформ в Росії став офіційним ізводом церковно-слов'янської мови в Літургії російської православної церкви в межах всієї імперії. Зокрема це стосувалося й Київської метрополії після її незаконного приєднання до Російської православної церкви. [6]

Перехід на українську вимову церковнослов'янської мови зустрів активний спротив серед духовенства Православної церкви на чолі з єпископом Пименом. [5] Справа в тому, що новомосковський синодальний ізвод, який базувався на російській вимові церковнослов'янського тексту, трактувався проросійським шовіністичним єпископатом та їх групою підтримки з духовенства та мирян проросійської орієнтації, як єдиний можливий та такий, що був залишений православної церкві святими Кирилом та Мефодієм.

Власне ця пропагандистська вигадка була направлена на поширення імперського впливу, оскільки новомосковський ізвод як такий був створений на основі Старомосковського ізводу церковнослов'янської мови з суттєвою оглядкою на Київський ізвод церковнослов'янської мови, якою послуговувалася Київська митрополія та Києво-Могилянська академія. [6]

22 вересня 1919 року розпочалися практичні кроки направлені на впровадження української вимови церковнослов'янської мови під час читання релігійного характеру. Це питання було розглянуто на раді міністра ісповідань. Крім того, на цьому ж засіданні було розглянуто питання читання Святого Письма українською мовою під час богослужінь. [1, с. 84]

Вже 24 вересня 1919 року міністром ісповідань Української Народної Республіки було встановлено місячний термін на перехід до української вимови церковнослов'янських текстів в ході богослужінь в українських храмах. Ці рішення Міністерства ісповідань Української Народної Республіки викликали майже миттєвий запеклий опір збоку Єпископа Пимена, що 10 жовтня 1919 року надіслав до міністерства ісповідань Української Народної Республіки лист, в якому висловив думку про штучність української вимови церковнослов'янської мови, яку єпископ Пимен вважав "уніацькою вигадкою" покликаної зіпсувати саму суть священної мови, яка чисто й не спотворено дійшла до наших днів з часів Кирила і Мефодія саме у вигляді синодального ізводу церковнослов'янської мови. [7]

В цьому ж таки листі підкреслювалося значення церковнослов'янської мови як святої мови традиційного богослужіння. Пименом не заперечувалася певна особливість прочитання того чи іншого тексту, але ці відмінності, що існували за межами специфіки фонетики, до якої звик

той чи інший читець тексту, а тому не виокремлювалися у окремий Київський ізводу. Тому, на його думку, ідея української вимови була абсурдною та лише шкодила Церкві. [1, с. 84]

Протидія переходу на українську вимову церковнослов'янської мови з боку єпископа Пимена не справила враження на Міністерство ісповідань Української Народної Республіки. Більш того Міністерство ісповідань розпочало організацію практичних курсів для духовенства з метою знайомитись священнослужителів з особливостями української вимови церковнослов'янських текстів, а також розширювати кругозір духовенства шляхом ознайомлення служителів з історією церкви загалом та української церковної історії зокрема. Очолив ці курси історик церкви, професор Василь Біднов. [9]

27 вересня 1919 року Василь Біднов склав навчальну програму курсів з української мови церковної слов'янської мови для духовенства. В рамках зазначених курсів передбачалося проведення трьох лекцій з української мови церковнослов'янської мови, трьох лекцій з історії Української церкви, двох з історії України з географії України та двох лекцій українського письма. Тривати ці курси мали три дні. [1, с. 84]

Персональний склад викладачів цих курсів був наступним. Історію України та історія української церкви викладав Василь Біднов. Історію українського письменства викладав Володимир Черняхівський. Правила прочитання церковнослов'янських текстів українською мовою викладав сам міністр ісповідань уряду Української Народної Республіки Іван Огієнко. [1, с. 84]

Важливим аспектом діяльності Міністерства ісповідань Української Народної Республіки було упорядкування духовної освіти. Власне впорядкування духовної освіти було одним з найгостріших політики українських державних утворень доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. Першопроходцем на цьому шляху став ще міністр ісповідань української держави Василь Зеньківський. Тож питання у розвитку духовної освіти та її адаптація до нових історичних умов, а також українського національного церковного відродження було одним із найактуальніших завдань в діяльності Міністерства ісповідань.

Питання духовної освіти було одним з тих, що мало стійку тяглість впродовж всієї доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. В погляді на нього тяглість політики як Української Держави Павла Петровича Скоропадського за різних міністрів ісповідань, так і міністрів ісповідань уряду Української Народної Республіки. Суть цієї політики полягала насамперед в тому аби церкву від

необхідності займатися управлінням величезної кількості навчальних закладів рівня та спрямування і передача їх разом з їх майном до народної освіти. Таке реформування мало практичну користь, адже функціонування цих шкіл забирала велику частку коштів міністерства кульків Української Народної Республіки. Крім того направлення духовних шкіл у своєму підпорядкуванні від міністерства культів до міністерства народної освіти упорядковувала сфери відповідальності міністерствами. Проте в церковному середовищі серед єпископату з проросійською позицію, яка вороже ставилася до будь-яких ініціатив української влади. Ця природна і очевидна зміна статусу закладів духовної освіти викликала спротив. [1, с. 86-89]

Варто розуміти, що питання українських духовних шкіл також було питанням мови викладання в них. Якщо в світських школах та інших навчальних закладах широко йшла впровадження української мови як мови викладання та діловодства, то духовні навчальні заклади під пильним наглядом проросійського чорносотенного духовенства залишались оплотом, який полягав у нав'язуванні старої імперської політики русифікації в усіх сферах від практичного застосування російської мови як мови навчального процесу та офіційного діловодства. [1, с. 91-92]

Власне такий стан речей був одним з основних аргументів на користь передання духовних навчальних закладів Міністерства ісповідань до Міністерства освіти попри те, що саме питання передачі закладів у світській структурі Міністерства освіти мало своїх як прихильників, так і противників. [1, с. 91-92]

Попри свій імперський характер тема духовних шкіл в значній мірі давала можливість навчатися вихідцям із незаможних сімей. Крім того серед учнів духовних шкіл та семінаристів було чимало діячів доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років, зокрема Олександр Лотоцький та Симон Васильович Петлюра. Втім то радше виключення і Петлюра власне освіту в ній не отримав, оскільки на бік української справи ще з молодих років і був виключений з навчального закладу за це. [1, с. 92-93]

Окрім цього соціального аспекту існував ще й морально-фінансовий аргумент, оскільки духовні навчальні заклади мали величезну кількість майна, що було майном церковним на церковні гроші, а передача таких навчальних закладів та сама реформа духовної освіти без церкви є несправедливою. В зв'язку з цим з ініціативи протоієрея Липківського було сформульовано компромісне рішення з яким матеріальна база цих шкіл залишалася у власності церкви. Втім Іван Огієнко вбачав необхідність радикальній передачі церковного майна Міністерство народної

освіти Української Народної Республіки, а у разі закриття таких шкіл їх майно та приміщення передавалося у власність церкви. [1, с. 93-94]

Після довгих дискусій про долю релігійних освітніх заходів перемогла лінія Івана Огієнка, яка полягала в передачі духовних закладів Міністерству ісповідань Української Народної Республіки. Рішення уряду Української Народної Республіки від 29 червня 1920 року було впроваджене в дію законом Директорії УНР від 2 липня 1920 року про передачу хлопчачих та дівчачих духовних шкіл, перших чотирьох класів духовних семінарій, а також братських шкіл до системи загальноосвітніх шкіл народної освіти уряду Української Народної Республіки. [1, с. 94-95]

Якщо в царині для початкової та середньої освіти ситуація була більш-менш зрозуміла і окрім фінансових аргументів на користь її збереження в межах церкви та Міністерства ісповідань уряду Української Народної Республіки по суті не було. То з вищими учбовими закладами ситуація не була наскільки простою і неочевидною. Насамперед це стосувалося провідного вищого учбового закладу української православної церкви Київської Духовної Академії. Реформування освіти вищих учбових закладах духовного спрямування в розумінні Івану Огієнка насамперед полягало в поступовій лібералізації вищої духовної освіти. Така лібералізація розпочалася власне ще за часів першого міністра ісповідань Української Держави Василя Зеньківського шляхом впровадження університетської автономії в управлінні внутрішнього життя. [8] Окрім демократизації внутрішнього життя закладів духовного спрямування Іван Огієнко вважав необхідним урівняння в правах всіх вступників до вищих учбових закладів релігійного спрямування незалежно від їх спрямувань та релігійної чи нерелігійної належності. Тобто будь-який вступник по факту наявності середньої освіти мав рівні права по вступу до вищих учбових закладів релігійного спрямування. Крім того впроваджувалась обов'язковість використання української мови як мови діловодства та навчального процесу у вищих учбових закладах релігійного спрямування. [1, с. 94-95]

Висновки. Отже, Іван Огієнко та його політика в сфері релігії стала своєрідним підсумком українських національних релігійних процесів доби перших національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 років. Саме Івану Огієнку довелося здійснювати практичні дії по українізації церкви.

Найбільшою та найсуттєвішою перемогою Івана Огієнка на шляху українізації церкви був перехід на українську вимову церковнослов'янської мови, як мови богослужіння, та українську мову, як мову діловодства та проповіді. На цьому шляху Івана Огієнко довелося зустріти

запеклий опір ментально російського єпископату, зокрема єпископа Пимена. Їх опір українізації церковного життя попри декларований страх уніатів насамперед полягав у політичній боротьбі з українським національним рухом і православ'я в даному контексті було лише інструментом російського на українське життя.

Крім того саме за міністра ісповідань уряду Української Народної Республіки Івана Огієнка почався практичний рух на українізацію церкви. Полягав він у перекладі Святого Письма, богословської та богослужбової літератури на українську мову та реалізації і упорядкуванні релігійної освіти. Власне за Івана Огієнка прагнення українізації церкви вийшло за межі декларацій і почало набувати практичного втілення.

Література:

1. Андрусишин, Богдан Іванович. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) : навч. посіб. / Богдан Андрусишин. – Київ: Либідь, 1997. – 176 с.
2. Тюрменко І. І. Іларіон (Огієнко) // Велика українська енциклопедія. URL: [https://vue.gov.ua/Іларіон_\(Огієнко\)](https://vue.gov.ua/Іларіон_(Огієнко)) (дата звернення: 27.08.2024).
3. Пінчук Ю.А., Завальнюк О.М. ОГІЄНКО Іван Іванович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ohienko_I (останній перегляд: 27.08.2024)
4. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: [в 4-х т.] Репринтне вид. – К., 1998. – Т. 4. – Частина 1 (XX ст.). 384 с.
5. Євсєєва Т.М. ПИМЕН [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Pumen_P (останній перегляд: 27.08.2024)
6. Півторак Г.П. Старослов'янська мова [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Staroslovianska_mova (останній перегляд: 27.08.2024)
7. Вілкул Т.Л. КИРИЛО ТА МЕФОДІЙ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2007. - 528 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kyrylo_ta_Mefodiy (останній перегляд: 27.08.2024)
8. Зеньковський Василь Васильович / В. І. Ульяновський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-16034>
9. Біднов Василь Олексійович / В. І. Ульяновський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-39864>

References:

1. Andrusyshyn, Bohdan Ivanovich (1997). Tserkva v Ukrayins'kiy Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Dyrektoriyi UNR) [The Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the time of the UNR Directory)]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

2. Tyurmenko I. I. (2022). Ilarion (Ohiyenko) [Hilarion (Ohienko)]. Great Ukrainian Encyclopedia. URL: [https://vue.gov.ua/Hilarion \(Ohienko\)](https://vue.gov.ua/Hilarion_(Ohienko)) (date of application: 06/22/2024). [in Ukrainian].
3. Yu.A. Pinchuk, O.M. Zavalnyuk. Ivan Ivanovych OHIENKO [Electronic resource] // Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 7: Mi-O / Ed.: V. A. Smoliy (head) and others. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. - K.: Scientific Opinion, 2010. - 728 p.: ill.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ohienko_I (last revision: 06/22/2024) [in Ukrainian].
4. Vlasovsky I. (1998). Narys istoriyi Ukrayins'koyi Pravoslavnoyi Tserkvy [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church]. (Vol. 4). Kyiv. [in Ukrainian].
5. Evseeva T.M. (2024). PIMEN [PIMEN]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Pymen_P [in Ukrainian].
6. Pivtorak G.P. (2024) Staroslov'yans'ka mova [Old Slavic language]. Retrieved from http://www.history.org.ua/?termin=Staroslovianska_mova [in Ukrainian].
7. Vilkul T.L. (2007). KYRYLO TA MEFODIY [KYRILO AND METHODIUS]. Naukova dumka – Scientific Opinion. Retrieved from : http://www.history.org.ua/?termin=Kyrylo_ta_Mefodiy [in Ukrainian].
8. V. I. Ulyanovsky (2010). Zen'kovs'kyi Vasyl' Vasyl'ovych [Zenkovsky Vasyl Vasyliovych]. I. M. Dzyuba, A. I. Zhukovsky, M. G. Zheleznyak et al. (Eds.), Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-16034> [in Ukrainian].
9. V. I. Ulyanovsky (2003) Bidnov Vasyl' Oleksiyovych [Vasyl Oleksiyovych Bidnov] Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny – Encyclopedia of Modern Ukraine. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-39864> [in Ukrainian].

УДК 54 (093)+35.87.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1399-1412](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1399-1412)

Журило Дмитро Юрійович кандидат технічних наук, доцент,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний
інститут», вул Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, тел.: (057) 707-68-29,
<https://orcid.org/0000-0002-0015-9412>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ НА ПРИКЛАДАХ ПРОФЕСОРІВ МУХАЧОВА ТА БАРАБАШОВА

Світлої пам'яті Алли Журило – педагога, науковця,
дослідниці діяльності викладачів ХТІ присвячується.

Анотація. Метою статті є необхідність висвітлити основні принципи та узагальнити пріоритетні напрямки в пенсійному забезпеченні викладачів вишів та чиновників в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Показано, що державні акти держави регулювали пенсійне забезпечення чиновників в основних видах державної служби: цивільної, військової, духовної та придворного відомств, а інші міністерства та відомства, не кажучи про департаменти, окремо не розглядалися. І хоча нормативні акти було, немов, систематизовано в Зводі законів, пенсійне законодавство того часу не було не тільки кодифіковано, а й навіть не було зібрано до одного тому.

Норми пенсійного законодавства, розташовані у Зводі законів у хронологічному порядку, нерідко не лише дублювали чи доповнювали одна одну, а іноді й суперечили одна одній, що інколи призводило до серйозних проблем.

Законодавство держави до кінця ХІХ – початку ХХ ст. визначало три пенсійні моделі: емеритальну; чинну; ощадно-допоміжну.

А ці моделі передбачували чотири види пенсії: за вислугу років; по інвалідності; з нагоди втрати годувальника; персональну пенсію.

Як і будь-який чиновник, професор вишу, прослуживши 25 років, мав право на звання Заслуженого професора, а також на пенсію в розмірі останньої платні (після 20 років – тільки на половинну).

Після 30 років служби професор отримував право на пенсію в розмірі повного окладу (з усіма виплатами).

Викладачі вишів вже в часи Тимчасового уряду могли отримувати 4500 рублів пенсії в рік, тоді, раніше – лише 3000 рублів на рік. Удови та

неповнолітні діти, найчастіше отримували пенсію в розмірі половини утримання. Діти – до повноліття, вдови – пожиттєво.

Права сімей викладачів та чиновників до революції було досить чітко регламентовано і захищено. Таке ж положення зберігалось і в часи Тимчасового Уряду, і в часи Гетьманату.

Ключові слова: пенсія, Мухачов, Барабашов, професор, Харківський технологічний інститут, виш, ректор, Харківський університет, біографістика, краєзнавство.

Zhurylo Dmytro Candidate of Technical Sciences, Associate professor of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kirpichova St., 2, Kharkiv, 61002, tel.: (057) 707-68-29, <https://orcid.org/0000-0002-0015-9412>

ACTIVITIES OF PENSION SECURITY NUTRITION IN UKRAINE TO THE HETMANATE ON THE APPLICATIONS OF PROFESSORIES MUKHACHOVA AND BARABASHOVA

In memory of Alla Zhurylo - teacher, scientist,
is dedicated to researching the activities of teachers
of the Kharkiv Institute of Technology.

Abstract. The purpose of this article is the need to clarify the basic principles and establish priority directions in the pension security of depositors and officials in Ukraine from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century.

It is shown that the sovereign acts of the state regulated the pension security of officials in the main types of state service: civil, military, spiritual and court departments, and other ministries and departments, not even about departments, but also were given. And although the normative acts were, silently, systematized in the Book of Laws, the pension legislation of that time was not only codified, but it was not collected into one volume. The norms of pension legislation, established in the Body of Laws in chronological order, were often duplicated and supplemented one by one, and at other times they were super-emphasized, which led to serious problems.

Legislation of Jerjaw until the end of the 19th century - the beginning of the 20th century. This meant three pension models: emerital; chinnu; mercifully.

And these models received four types of pensions: for long service; on disability; z nagodi spend a year; personal pension.

As an official, a professor, having served for 25 years, has the right to the title of Honored Professor, as well as to a pension in the amount of the remaining

pay (after 20 years - only half). After 30 years of service, the professor lost the right to a pension in the amount of a permanent salary (with additional payments).

During the Timchasov order, bank depositors could already withdraw 4,500 rubles of pension per river, then, previously – only 3,000 rubles per river. If children are not of age, they most often receive a pension of half the amount of the monthly pension. Children - until they reach age, widows - until they live.

The rights of families of investors and officials before the revolution were strictly regulated and protected. The same situation was preserved both in the hours of the Time Order and in the hours of the Hetmanate.

Keywords: pension, Mukhachov, Barabashov, professor, Kharkiv Institute of Technology, vish, rector, Kharkiv University, biography, regional studies..

Постановка проблеми. Питання соціального захисту непрацездатних громадян є серйозною проблемою для цивілізованих країн світу. Старіння цивілізації, демографічні проблеми світу, низька спроможність державних пенсійних фондів – все це складає суттєві проблеми для бюджету різних країн. Тому, є дуже цікавим досвід пенсійного забезпечення України часів Гетьманату, який частково можна переносити і на сучасні реалії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений історіографічний аналіз свідчить про відсутність комплексного дослідження, спрямованого на дослідження умов пенсійного забезпечення викладачів вишів в Україні часів Гетьманату. Дослідженням статусу державного службовця, чи, як їх називали, «чиновника», займалися видатні вчені того часу: Дмитро Бантиш-Каменський (*Історичні збори списків кавалерів чотирьох Російських імператорських орденів*) та Михайло Сперанський (*Огляд історичних відомостей про Зведення Законів*).

Але питання пенсійного забезпечення чиновників практично не розглядалися. Швидше за все, це було з тим, що наприкінці XIX - початку XX ст. у системі державного права пенсійне законодавство як самостійна галузь окремо не виділялося. Тому цікавою була робота Болеслава Малешевського (*Теорія та практика пенсійних кас*), яка містить корисну інформацію щодо діяльності недержавних пенсійних кас, але переважно статистичного характеру та не відображає розвитку відповідного законодавства про пенсійне забезпечення.

Актуальність роботи. Період України часів Гетьманату став предметом пильного вивчення істориками. Кількість довідкової літератури, а також наукових, науково-популярних, навчальних та публіцистичних праць, присвячених цьому історичному періоду, величезна. Проте, тему

пенсійного забезпечення викладачів вищої школи цього хронологічного періоду досі у вітчизняній історичній науці не висвітлено.

Не можна не відзначити ще одну обставину. Історіографія вітчизняної історії кінця XIX – початку XX ст. характеризується не скільки науковими дослідженнями (аналізом архівних та нормативних джерел, введенням у науковий обіг нових документів), як ступенем ідейно-політичної ангажованості наукових досліджень. Ідеологічне бачення у радянський період явно переважало над історичним.

Тому є логічним визначення питань становлення та розвитку пенсійного забезпечення викладачів вишів з сучасних позицій історичної науки. Це є важливим тим більше, що подібні відомості про пенсійного забезпечення викладачів вишів, або взагалі відсутні, або не зовсім відповідають дійсності.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є проведення комплексного історико-біографічного дослідження основних питань становлення та розвитку пенсійного забезпечення викладачів вишів.

Автором застосовано спеціальні методи: історико-біографічний, історико-хронологічний, ретроспективний та методи джерелознавчого аналізу, з використанням відкритих джерел офіційного характеру. Джерельну базу дослідження склали матеріали фонду 2201 Центрального державного архіву вищих органів влади України та фонду Ф-1682 Державного архіву Харківської області.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у розвинених країнах традиційно встановлюється гарантований мінімальний розмір оплати праці, забезпечується на державному рівні підтримка сім'ї, молоді, материнства, інвалідів та ветеранів, активно розвивається система соціальних служб, передбачені державні та недержавні пенсії, різноманітні допомоги та соціальні виплати.

До революційної посади всіх чиновників ділилися на чотирнадцять класів, що відповідали чотирнадцяти чинам «Табелі про ранги», запровадженою ще указом Петра I.

В той час з причин, що історично склалися, держава завжди домінувала над суспільством, і ті, хто професійно йому служив, незмінно виділялися державою із загальної маси населення. Державна служба, насамперед, асоціювалася зі служінням безпосередньо імператору, оскільки поняття «Імператор» і «Держава» практично були ідентичними. Становлення державної служби і формування кадрового складу чиновників державних органів та установ супроводжувалося виробленням принципів та вимог до відбору державних службовців. В умовах самодержавства, законодавче оформлення пенсій служило посиленню залежності чиновництва від центральної влади.

Цікаво, що державні акти держави регулювали пенсійне забезпечення чиновників основних видів державної служби: цивільного, військового, духовного та придворного відомств, а міністерство Народної освіти окремо не розглядалося. І хоча нормативні акти було систематизовано в Зводі законів країни, пенсійне законодавство того часу не було не тільки кодифіковано, а й навіть не було зібрано до одного тому. Норми пенсійного законодавства, розташовані у Зводі законів у хронологічному порядку, нерідко не лише дублювали чи доповнювали одна одну, а іноді й суперечили одна одній, що призводило до серйозних проблем.

Пенсійне забезпечення спочатку встановлювалося як привілей виключно державних службовців. Першими декларацію про пенсійне забезпечення отримали військовослужбовці у зв'язку з особливої значимості цього виду державної служби. Недарма при рівних чинах по «Табелю про ранги», військові вважалися вищими за всіх інших службовців.

Право на пенсійне забезпечення надавала «служба Государю». Законодавством держави до кінця XIX – початку XX ст. визначалися такі види пенсії:

- за вислугу років;
- по інвалідності (отримання каліцтва);
- з нагоди втрати годувальника;
- персональна пенсія.

Поряд із звичайними чиновниками на державній службі знаходилися співробітники науки та освіти, причому спектр посад, які вони займали, був невеликий: це члени Академії Наук, професори, штатні викладачі, ад'юнкт-професори та лаборанти. Усі сумісники, тобто приват-доценти, викладачі з найму, позаштатні лаборанти, інспектори студентів та інші співробітники вишів не значилися за Міністерством Народної освіти та права на пенсію не мали, аж до рішень Тимчасового Уряду в 1917 р.

Оплата праці професора була солідною. Наприклад, професор (зазвичай мав чин V класу, а взагалі він міг претендувати на 2 чини вище) отримував в рік 2400 рублів. До них додавалися так звані «столові» суми в 300 рублів на рік і квартирні в 300 рублів на рік. (Якщо професору надавалася казенна квартира, квартирні суми не виплачувалися.) Окремо виплачувалися суми за уроки і репетиції, за проведення вступних іспитів і інше. Ад'юнкт-професори (зазвичай мали чин VI класу) отримували платню 1600 рублів на рік, 200 квартирних і 200 рублів столових. У ті часи практично не було потворних явищ, введених комуністами, коли професор працював на половину ставки, або на три чверті ставки. Викладацьке навантаження професора не перевищувало 10 -12 годин на

тиждень, а зазвичай становило 7...8 годин. Це дозволяло викладачеві активно займатися науковою та методичною діяльністю. Велика кількість книг, написаних професорами і викладачами різних вишів до революції 1917 р., є найкращим підтвердженням цього [5, с. 12].

Директор інституту зазвичай мав чин IV класу, отримував платні 3000 рублів на рік і 1200 рублів на рік столових. Йому доплачували за професорське звання 1500 рублів на рік і 600-800 рублів у рік за іспити. Квартирних грошей йому не платили, так як йому надавалася казенна квартира. Для порівняння, кваліфікований робітник отримував близько 30 рублів сріблом на місяць, або близько 360 рублів на рік. Звичайно, ні столових, ні квартирних грошей він не отримував...

Прослуживши 25 років, професор мав право на звання Заслуженого професора, на пенсію в розмірі останньої платні, (після 20 років – тільки на половинну). А після 30 років професор отримував право на пенсію в розмірі повного окладу (з усіма виплатами). Професор міг продовжувати викладати наступні п'ять років, але вже за дозволом міністра Народної освіти [5, с. 12].

У 1853-1912 рр. відбувається подальший розвиток законодавства, яке закінчується внесенням останніх змін до пенсійного Статуту. Цей період характеризується частими змінами, пов'язаними з неймовірно заплутаною нормативною системою чинів і невідповідністю її практиці зайняття посад. Разом про те, Статут 1912 р. загалом збільшив розміри пенсій, причому у грошовій формі. Натуральна форма заохочення зберігалася лише у деяких орденських пенсіях. Пригадаємо, що за Статутом орденів країни, нагороджені були зобов'язані внести гроші за орден до емерітальної каси кавалерів ордену. Після виходу кавалера на пенсію, з цих грошей йому доплачували за старші ступені орденів [5, с. 101].

Викладачів вишів досить часто нагороджували орденами – Святого Володимира, Святої Ганни, Святого Станіслава, але носили їх нагороджені нечасто. Система нагородження в ті часи різко відрізнялася від сучасної.

З канцелярії царя (найчастіше на початку календарного року) присилали грамоту Очільнику навчального округу. З його канцелярії грамоту пересилали вже нагородженому. З нею нагороджений йшов до ювеліра, де заказував два ордени – для фракта та мундиру, щоб не переносити нагороди з одного одягу на інший. Носилася на грудях лише старша ступінь ордену, молодші ступені носилися лише в ордені Святого Георгія та у деяких військових нагород. За виключенням ордена Святої Ганни, усі інші нагороди носилися на лівій стороні груди.

Таким чином, у системі пенсійного забезпечення країни існували три пенсійні моделі:

- емеритальна («емерит» – вислуга, заслуга);
- чинна, відповідно до принципів страхування;
- ощадно-допоміжна.

Емеритальна каса - це грошовий фонд, утворений на кошти обов'язкових відрахувань із платні державного службовця, для виплати пенсій та допомоги чиновнику (після виходу його на пенсію) або його вдові та дітям у разі смерті самого пенсіонера. З одного боку, існував постійний державний контроль за діяльністю емеритальних, страхових та ощадно-допоміжних кас, з іншого – можна стверджувати про формальну відокремленість недержавної пенсійної системи. Цікаво, що емеритальні утримання у системі Народної освіти існували не лише при нагородженні орденами, а й при отриманні зарубіжних стажувань для підготовки до професорського звання. Наприклад, такі утримання у розмірі 2% було зроблено з грошового утримання співробітників Харківського технологічного інституту Михайла Циглера у 1901 р. [6, с. 43; 7, с. 410], та Георгія Проскури у 1904 р. [8, с. 45].

Три пенсійні моделі забезпечували в країні чотири види пенсій:

1. Державні пенсії та одноразові допомоги, що призначалися за беззаперечну службу згідно зі Статутом про пенсії та одноразові виплати та інші Статути;
2. Пенсії, які призначалися кавалерам орденів, виходячи з Орденських Статутів (найчастіше, це були додаткові пенсії);
3. Персональні пенсії, що призначалися іменними указами Імператора за особливі заслуги перед Батьківщиною.
4. Недержавні пенсії та допомоги, що призначалися на підставі Статутів емеритальних, пенсійних та ощадно-допоміжних кас.

Основні відмінності між цими пенсіями полягали у співвідношенні розподільчих та накопичувальних принципів у порядку забезпечення пенсійних прав. Вкрай важливою залишалася проблема їхньої фінансової стійкості.

Умовою призначення державної пенсії чиновникам була беззаперечна вислуга термінів, визначених другою главою Статуту про пенсії та одноразову допомогу. При отриманні каліцтва «під час дійсного відправлення своїх обов'язків, або через внутрішні тяжкі та невиліковні хвороби, що трапилися від посиленних праць при виконанні службових обов'язків», що призвели до інвалідності, чиновник забезпечувався не тільки одноразовою допомогою або пенсією, але й мав право просити про допомогу Комітет Призрення Заслужених Цивільних Чиновників [4, с. 7].

Чиновники, засуджені по суду до покарань, «з'єднаних із позбавленням чи обмеженням прав стану, як і до виключення зі служби або до звільнення з посади», позбавлялися права на пенсію навіть у тому випадку, якщо були позбавлені присудженого ним покарання за «Високим милосердям». Це був своєрідний стимул служити чесно. І хоча нечистих на руку чиновників існувало чимало за всіх часів і в усіх державах, починаючи з Стародавнього Риму, більшість з них служили не за страх, а за совість.

Іноземці, які перебували на державній службі, навіть ті, хто не склав присяги на підданство державі, або схвалив її вже після вступу на службу, не позбавлялися права на пенсії та одноразові допомоги.

Відповідно до Статуту про пенсії та одноразову допомогу: «Ніхто не може одночасно отримувати штатну, при відставці наданої, пенсії та платні після вступу знову на службу» [4, с. 15], разом з тим, допускалося поєднання деяких видів пенсій із дійсною службою.

Наприклад, службовці навчального відомства могли отримувати пенсію, перебуваючи на службі. З іншого боку, зберігалися пенсії, призначені за особливі заслуги перед Батьківщиною. Наприклад, у тих же вішах чимало доглядачів будівель, швейцарів, помічників інспекторів студентів, писарів отримували пенсії від Військового відомства. А заробітну платню вони отримували з позабюджетних коштів вишу.

Серед державних службовців частка жінок у XIX і навіть на початку XX ст. була нікчемною. Гендерна нерівноправність була очевидна. При прийомі на державну службу перевагу надавали особам чоловічої статі. Жінок приймали на службу з великими обмеженнями і лише за деякими відомствами: поштово-телеграфним, навчальним, медичним та шляхів сполучення. Найчастіше, саме чоловік був єдиним годувальником у сім'ї, і після його смерті вдова і діти могли легко залишитися без засобів до існування. Проте, права сім'ї будь-якого чиновника були досить чітко регламентовано і захищено. Навіть, не отримавши державну пенсію через втрату годувальника, сім'я службовця могла розраховувати на матеріальну допомогу з емеритальної каси.

За законодавством країни розмір одержуваної сім'єю пенсії безпосередньо залежав від частки пенсійних відрахувань та стажу державної служби. Усі питання правонаступництва щодо виплат пенсійних накопичень були чітко визначено, що створювало впевненість у тому, що кошти не пропадуть, і сім'я їх отримає у разі потреби.

Слід зазначити певну гнучкість державної системи пенсійного забезпечення та її законодавчого регулювання, яка дозволяла працювати на деяких посадах з одночасним отриманням раніше призначеної пенсії.

Це, насамперед, стосувалося професорів вишів. Після виходу на пенсію професор міг викладати наступні п'ять років. Але, це потребувало дозволу Міністра народної освіти. Так, як професорів у країні було небагато (цікаво, що і відсоток писемних громадян не перевищував 33%), то у більшості випадків такий дозвіл отримувався [5, с. 12].

При отриманні каліцтва під час виконання службових обов'язків, або одержанні державних нагород, джерелами пенсійного забезпечення міг стати інвалідний капітал Олександрівського Комітету або довічне володіння вотчиною на підставі Орденських Статутів та бездоганна служба. Терміни вислуги змінювалися від 20 до 35 років, але положення про «непорочність» служби діяло незмінно. Чиновник втрачав право на пенсію від держави за своєї протиправної поведінки. І оскільки пенсія була привілеєм саме державних службовців, а для багатьох чиновників і єдиним засобом існування в старості, це був певний стимул служити чесно. В основу всіх відомих пенсійних Статутів було покладено принципи Загального Статуту про пенсії та одноразову допомогу [4].

Як же це реалізовувалося на практиці? В випадку с Петром Матвійовичем Мухачовим, немов, все було прозоро: багаторічний ректор Харківського технологічного інституту Імператора Олександра III, заслужений професор (тобто, мав, мінімум, 25 років стажу), класик машинобудування та обробки металів тиском. Але, навіть йому, вчасно не було призначено пенсію [9, арк. 30]. Правда, це співпало с 1917-18 рр...

У відповідності до його формулярного списку [9, арк. 35], Петро Матвійович мав стажу викладання в ХТІ Імператора Олександра III на 1 вересня 1917 р. рівно тридцять років. У відповідності до закону від 26 липня 1917 р., який передбачав, що професор з стажем роботи в 30 років повинен отримувати пенсії 4500 рублів [9, арк. 33] у рік, про що Мухачов і подав клопотання міністру освіти Гетманського Уряду.

З 1 вересня 1917 р. Мухачова було звільнено з посади наказом Тимчасового уряду № 190 від 5 жовтня 1917 р. у відповідності до його прохання. Причини, з яких Петро Мухачов вимушений був покинути ХТІ Імператора Олександра III, докладно наведено у роботі [10] і пов'язані з безглуздяма деяких викладачів, які звинувачували колишнього директора ХТІ Імператора Олександра III Петра Мухачова в недемократизмі і порушенні автономії Інституту.

Яка могла бути автономія в бюджетній установі, та ще в розпал Першої світової війни і в переддень Жовтневого перевороту – питання риторичне. Але, це призвело до того, що в вересні 1917 р. П. М. Мухачов був вимушений залишити Інститут. За вислугою років він вийшов на пенсію. Залишається назвати ініціаторів цькування старого директора. Це

були Вадим Ерастович Тир, Георгій Федорович Проскура, Павло Петрович Копняєв. Кар'єризм цих викладачів виявився вищим за здоровий глузд [10, с. 190].

Пенсію Петру Матвійовичу було призначено у розмірі 4500 рублів, але з урахуванням відсотків, які було вилучено, залишалося 4410 карбованців у рік. Пенсія призначалася з дня звільнення, тобто, з 1 вересня 1917 р. [9, арк. 56]. Цікаво, що пенсію призначав Петру Мухачову Департамент вищої школи Української народної республіки [9, арк. 67].

Дуже цікаво порівняти рівень пенсійного забезпечення іншим співробітникам ХТІ в 1918 році, тобто, під час гетьманату Павла Скоропадського.

Наприклад, помічнику інспектору студентів (а з 1918 р. – помічнику секретаря канцелярії з студентських справ) Стефану Максимовичу Недибалуку було призначено пенсію в 1500 рублів у рік [11, арк. 11]. Цікаво, що постановою Тимчасового Уряду «Про заштатне забезпечення службовців скасованих і перетворюваних установ» від 29 червня 1917 р, передбачалося службу по вільному найму зараховувати в строк вислуги на пенсію. І хоча, загальне утримання помічника інспектора студентів досягало 2400 рублів у рік, рівень пенсії, встановлений ще в 1896 р., дорівнював лише 1500 рублів [11, арк. 9]. Звичайно, різниця між сумами в 4410 та 1500 рублів – істотна.

Але, наприклад, помічник секретаря правління Харківського університету Володимир Костянтинівич Немиря при виході на пенсію «за домашніми обставинами» і за посадою помічника діловоду Ново-Олександрійського інституту сільського господарства, отримав лише 320 рублів в рік [11, арк. 33].

При клопотанні пенсії удові професора (без неповнолітніх дітей) пенсія призначалася у половинному розмірі. Так було, наприклад, з пенсією за померлого чоловіка, заслуженого професора, ректора Харківського технологічного інституту Імператора Олександра III Івана Павловича Осипова. Його удова, Теофіла Казимірівна Осипова отримала 2250 рублів у рік. Звернемо увагу, що з 1907 р. Осипов отримував 3000 рублів пенсії за 30-річну службу. А, взагалі, його стаж перевищував 41 рік. Але, як і в випадку з пенсією П.М. Мухачова, Осипов міг отримати пенсію лише в 4500 рублів, а так, як її отримувала його жінка, то половину пенсії, яка повинна була виплачуватися чоловіку, тобто, 2250 рублів [11, арк. 44]. Також подружжя Осипових, не маючи власних діточок, удочерили дівчинку Катерину 1881 р. народження.

Цікаво призначення пенсії протоієрею Василю Миколайовичу Добровольському. Він був викладачем Закону Божого в Харківському

технологічному інституті. Але, з 1 липня 1917 р. викладання Закону Божого в вишах було скасовано і Василь Добровольський залишився за штатом вишу. Йому було призначено максимально можливу пенсію, як служителю церкви, в 1000 рублів. В ХТІ Василь Миколайович Добровольський прослужив 32 роки. Він був одним з семи викладачів, які працювали з вересня 1885 р. при відкритті Харківського практичного технологічного інституту (згодом, Харківського технологічного інституту Імператора Олександра III) [12, арк. 95].

Цікаво дослідити пенсію Павла Миколайовича Барабашова, лікаря ХТІ і батька відомого астронома, Миколи Павловича Барабашова. В документах особистої справі Павла Миколайовича, в листі Очільника Харківського навчального округу Миколи Воронцова-Вельямінова до директора ХПТІ вказано, що «...на подання Вашого превосходительства від 9 вересня за № 258, я призначив на посаду лікаря в Харківський технологічний інститут лікаря Барабашова, який служить в Імператорському Харківському університеті, як лаборант лабораторії для фізіологічної хімії» (тут і далі - переклад з російської) [13, с. 2].

Звернемо увагу на прізвище батька – «Барабашев» та на подальше прізвище сина – «Барабашов». Прізвище було навмисно змінено в радянські часи з метою відійти від дворянського походження.

- У відповідності до [13], Павло Миколайович народився 23 травня 1854 р., закінчив Імператорський Харківський університет з відзнакою («cum eximia laude» - з винятковою похвалою), після роботи повітовим лікарем, 23 листопада 1878 р. його було прийнято на посаду позаштатного лаборанта при офтальмологічній клініці ІХУ;

- 31 жовтня 1879 р. його було затверджено штатним ординатором при офтальмологічній клініці ІХУ; [13, арк. 6];

- 30 грудня 1882 р., за вислугою встановленого терміну, його було звільнено з посади ординатора, та він склав іспит на звання доктора медицини;

- 8 березня 1883 р. рішенням Очільника Харківського навчального округу Павла Миколайовича було призначено лаборантом лабораторії фізіологічної хімії Імператорського Харківського університету з 1 січня 1883 р. [13, арк. 7];

- нерухомості, а ні в нього, а ні у батьків, а ні у батьків дружини – немає;

- Павло Миколайович був одружений на Валентині Василівні Барабашевій (Долговій), православного віросповідання. Дітей, станом на 1885 р., у подружжя не вказано [13, арк. 6].

На початок своєї праці в ХТІ Павло Миколайович не мав чину, хоча по своїм посадам мав право на чин VIII класу. Керівництво вишу зробило

усе, щоб скасувати невідповідність, добре розуміючи, що наявність чину давала додаткові привілеї у кар'єрі. Наприклад, в травні 1889 р. Барабашев отримав чин титулярного радника [13, арк. 27], а вже в листопаді 1889 р. підіймається питання щодо отримання наступного чина [13, арк. 28]. В Формулярному списку, датованому 1894 р., виданим з метою внесення імені сина Миколи в Дворянську книгу, Павло Миколайович вказаний надворним радником, тобто отримав чин 7 класу [13, арк. 28]. Більшість часу, в течії якого Барабашев працював в ХТІ, він проживав в будинку Шагаєва на Римарській вулиці [13, арк. 109]. Лише з 1894 р. він проживає на розі Михайлівської площі та Зміївської вулиці [13, арк. 75].

П. М. Барабашев з 1890 р. читав лекції з офтальмології в ІХУ, як приват-доцент, тобто, отримуючи додаткову платню [13, арк. 64].

З квітня 1894 р. Павло Миколайович отримав чин колезького радника, тобто отримав чин 6 класу, еквівалентний армійському полковнику [13, арк. 73]. В квітні 1898 р. П. М. Барабашева представляють до чину статського радника. Цікаво, що це робить не ХТІ, а ІХУ, де він працює на посаді позаштатного екстраординарного професора [13, арк. 105].

В лютому 1900 р. Павло Миколайович звільняється з ХТІ «з домашніх обставин» [13, арк. 108].

На жаль, особова справа доктора медицини Павла Миколайовича в ІХУ не зберіглася, але чисельні інформаційні збірки по працюючим в міністерстві Народної освіти, які склалися по Формулярним спискам, дозволяють визначити його подальшу кар'єру в ІХУ.

Підсумуючи ці збірки, в січні 1915 р. Павло Барабашев отримує орден Святого Станіслава 1 ступеня, має ордени Святої Ганни 2 ступеня і Святого Володимира 3 ступеня та знаходиться на пенсії. Він отримує 3000 карбованців пенсії та 1200 карбованців зарплатні, та знову є ординарним професором поза штатом. [14, с. 500].

В 1917 г. Павло Барабашев є Заслуженим професором [15, с. 501].

Тобто, Павло Миколайович Барабашев, як Заслужений професор з стажем понад 30 років, отримав максимальну на той час пенсію, яка дорівнювала його повному утриманню: 2400 рублів жалування, по 300 рублів столових та квартирних. Казенне житло Павло Миколайович не займав, бо його жінка, Валентина Василівна, мала спадкове житло на розі вулиці Зміївської та Михайлівської площі.

На жаль, з революцією комуністи перестали платити пенсії, які були більше, ніж 300 рублів. Але, це вже інша історія.

Висновки.

Таким чином, порівняння пенсійного забезпечення професорів Харківського технологічного інституту та Імператорського Харківського

університету дозволяє визначити, що пенсії професорів вишів мало чим відрізнялися від пенсій державних службовців. Пенсії дозволяли гідно жити відставним професорам та чиновникам, навіть, при відсутності інших грошових добутків. Були забезпечено і утриманці професорів, тобто, удови, або неповнолітні діти. Основними критеріями призначення пенсій були сумлінна державна служба на протязі 20...35 років та частки пенсійних відрахувань. Права сімей будь-яких чиновників завжди було досить чітко регламентовано і захищено. Таке ж положення зберігалося і в часи Тимчасового Уряду, і в часи Гетьманату. І лише радянська влада скасувала пенсійні виплати викладачам вишів, які вірно служили на ниві народної освіти.

Література:

1. Журило А. Г. Нариси історії Харківського політехнічного інституту. Конспект лекцій / Журило А. Г., Журило Д. Ю. Х.: ФОП Панов А.М., 2021. - 216 с.
2. Державний архів Харківської області (ДАХО). Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 356. Особова справа Циглера М.К. 94 с.
3. Zhurylo D., Levchenko V. (2023). Mikhail Ziegler, the First Professor of Metallurgy at Warsaw Polytechnic, and His Contribution for Developing our Knowledge about Steels. *Studia Historiae Scientiarum*, 22. P. 397-432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.23.011.17702.
4. ДАХО. Ф. Р-1682. Оп. 2. Спр. 262а. Особова справа Проскури Г. Ф. 239 с.
5. Статути про пенсії та одноразову допомогу. (За Зведенням законів вид. 1857 і по продовж. 1863, 1864, 1868, 1869, 1871 и 1872 гг.). СПб, 1908. ТІІ. Кн. 2., 512 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОУ). Ф. 2201, оп. 5, спр. 16. Матеріали про призначення пенсій службовцям Миколаївського, Київського і Харківського технічних інститутів (листування, формулярні списки, свідоцтва, заяви, та т. ін.).
7. Журило Д., Кабачек В., Кириченко О. Науково-педагогічна діяльність Петра Мухачова в 1887-1935 рр. // *Історія науки і біографістика*. 2022, №1. С. 170-191. doi.org/10.31073/istnauka202201-09
8. ЦДАВОУ. Ф. 2201, оп. 5, спр. 38. Прохання і формулярні списки професорів та службовців Харківського технологічного інституту щодо призначення їм пенсії. Списки професорів – пенсіонерів Харківського технологічного інституту під час перебування гетьмана.
9. Журило Д., Кабачек В. Пам'яті ректора ХТІ, професора Дмитра Степановича Зернова // *Історія науки і біографістика*. 2022, №2. С. 94-110. doi.org/10.31073/istnauka202202-06
10. ДАХО. Ф. Р-1682, оп. 2, спр. 15. Особова справа Барабашева П. М. 1885-1900 рр. 112 арк.
11. Список особам, які служать за відомством Народної освіти на 1915 рік. СПб, 1915. – 871 с.
12. Список особам, які служать за відомством Народної освіти на 1917 рік. СПб, 1917. – 878 с.

References:

1. Zhurylo A. G. & Zhurylo D. Yu. (2021). *Narysy istorii Kharkivskoho politekhnichnoho instytutu. Konspekt lektsii [Essays on the history of Kharkiv Polytechnic Institute. Lecture notes]*. Kharkov: Pidruchnik NTU «HPI» [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (DAKhO). F. 1682. Op. 2. Spr. 356. *Delo obshchej kancelarii HTI o sluzhbe Mihaila Karlovicha Ciglera*. Ark. 94. [State Archives of Kharkiv region. Fund 1682. Description 2. Case 356. *Case file of the General Office of KhTI on the service of Mikhail Karlovich Ziegler. 1893-1904 pp.*] [in Ukrainian].
3. Zhurylo D., Levchenko V. (2023). Mikhail Ziegler, the First Professor of Metallurgy at Warsaw Polytechnic, and His Contribution for Developing our Knowledge about Steels. *Studia Historiae Scientiarum*, 22. P. 397-432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.23.011.17702.
4. DAKhO. F. 1682. Op. 2. Spr. 262a. *Osobova sprava Proskury H. F.* Ark. 239. [State Archives of Kharkiv region. Fund 1682. Description 2. Case 262a. *Personal file of Proskura G. F. 1901 - 1934 pp.*] [in Ukrainian].
5. *Ustavy o pensiyah i edinovremennykh posobiayah. (Po Svodu zakonov izd. 1857 g. i po prodolz. 1863, 1864, 1868, 1869, 1871 i 1872 gg.) (1908). [Statutes on pensions and lump-sum benefits. (According to the Code of Laws published in 1857 and continued in 1863, 1864, 1868, 1869, 1871, and 1872)].* Vol. 2. St. Petersburg/ [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy. (CSAHAU). Fund 2201, description 5, case 16. [Central state archive of the highest authorities of Ukraine. Fund 2201, description 5, case 16.] *Materialy pro pryznachennia pensii sluzhbovtciam Mykolaivskoho, Kyivskoho i Kharkivskoho tekhnichnykh instytutiv (lystuvannia, formuliarni spysky, svidotstva, zaiavy, ta t. in.) - Materials about the recognition of pensions for employees of Mykolayiv, Kiev and Kharkiv technical institutes (listings, forms, certificates, applications, etc.)* [in Ukrainian].
7. Zhurylo D., Kabachek V. & Kirichenko O. (2022). Naukovo-pedahohichna diialnist Petra Mukhachova v 1887-1935 rr. [Scientific and pedagogical activity of Pyotr Mukhachev in 1887-1935]. *Istoriia nauky i biohrafistyka - History of Science and biographistics*, 1. 2022, 170-191. doi.org/10.31073/istnauka202201-09 [in Ukrainian].
8. CSAHAU. Fund 2201, description 5, case 38. [Central state archive of the highest authorities of Ukraine. Fund 2201, description 5, case 38.] *Prokhannia i formuliarni spysky profesoriv ta sluzhbovtziv Kharkivskoho tekhnologichnoho in-stytutu shchodo pryznachennia yim pensii. Spysky profesoriv – pensioneriv Kharkivskoho tekhnologichnoho instytutu pid chas perebuvannia hetmana. - Profile and formal lists of professors and service workers of the Kharkiv Institute of Technology before their pensions were granted. Lists of professors and pensioners of the Kharkiv Technological Institute at the time of the Hetman's return* [in Ukrainian].
9. Zhurylo D. & Kabachek V. (2022). Pamiati rektora KhTI, profesora Dmytra Stepanovycha Zernova. [In memory of the rector of KhTI, professor Dmitr Stepanovich Zernov]. *Istoriia nauky i biohrafistyka - History of Science and biographistics*, 2. P. 94-110. doi.org/10.31073/istnauka202202-06 [in Ukrainian].
10. DAKhO. F. 1682. Op. 2. Spr. 15. *Osobova sprava Barabasheva P.M.* Ark. 112. [State Archives of Kharkiv region. Fund 1682. Description 2. Case 15. *Personal file of Barabashev P.M. 1894-1900 pp.*] [in Ukrainian].
11. *Spisok licam, sluzhashchim po vedomstvu Narodnogo prosveshcheniya na 1915 god. (1915) [List of persons serving in the Department of Public Education in 1915]*. St. Petersburg. [in Ukrainian].
12. *Spisok licam, sluzhashchim po vedomstvu Narodnogo prosveshcheniya na 1917 god. (1917) [List of persons serving in the Department of Public Education in 1917]*. St. Petersburg. [in Ukrainian].

УДК 94:338.2(438)“2004/2006”

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1413-1419](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1413-1419)

Задворний Андрій Олександрович аспірант кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0009-0008-2135-7179>

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЄС В ПОЛЬЩІ У ПЕРІОД 2004-2006 РР.

Анотація. Польща приєдналася до Європейського Союзу в 2004 році, що відкрило перед нею нові можливості для імплементації регіональної політики через доступ до структурних фондів та Фонду Згуртованості ЄС. Це стало каталізатором для розвитку інфраструктури, економічного зростання та зменшення соціально-економічних нерівностей між регіонами країни.

У передвступний період Польща активно користувалася такими програмами як PHARE, ISPA та SAPARD. Після вступу до Євросоюзу Польща долучилася до реалізації регіональної політики ЄС. Програми 2004-2006 рр. були спрямовані на підтримку структурних перетворень та забезпечення гармонізації з європейськими стандартами. Фінансування з Фонду Згуртування дозволило значно покращити інфраструктуру у сферах транспорту, енергетики та навколишнього середовища, що стало ключовим чинником для підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Незважаючи на значні досягнення, протягом першого періоду реалізації регіональної політики ЄС (2004-2006 рр.) Польщі довелося зіштовхнутися з низькою ефективністю управління проектами та недостатньою готовністю адміністративних структур до використання європейських коштів. Такі фактори, як бюрократичні перешкоди та недоліки у законодавстві, ускладнювали швидкість реалізації інвестиційних проектів.

З метою покращення ситуації, в наступний період реалізації політики згуртування Польща впровадила ряд заходів, спрямованих на підвищення ефективності управління та збільшення абсорбції європейських фондів. Ці заходи включали в себе спрощення адміністративних процедур, підвищення професійної кваліфікації управлінського персоналу та збільшення контролю за витратами коштів.

Завдяки активній реалізації програм ЄС, Польща зазнала значного прогресу у використанні європейських фондів та інфраструктурних

проектів, що покращило економічний розвиток та зменшило соціально-економічні відмінності між регіонами. А також, було виявлено потребу в подальших зусиллях спрямованих на підвищення ефективності управління, зміцнення інституційної спроможності та забезпечення сталого розвитку.

Ключові слова: Європейський Союз, Польща регіональна політика, політика згуртування, соціальна згуртованість, Фонд Згуртованості.

Zadvorny Andriy Oleksandrovich graduate student of the Department of World History, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubinsky, <https://orcid.org/0009-0008-2135-7179>

THE EU REGIONAL POLICY IN POLAND IN 2004-2006

Abstract. Poland joined the European Union in 2004, which opened up new opportunities for the implementation of regional policy through access to structural funds and the EU Cohesion Fund. This became a catalyst for infrastructure development, economic growth, and reduction of socio-economic inequalities between the country's regions.

In the pre-accession period, Poland actively used such programmes as PHARE, ISPA and SAPARD. After joining the European Union, Poland joined the implementation of the EU's regional policy. The 2004-2006 programmes were aimed at supporting structural reforms and ensuring harmonisation with European standards. Funding from the Cohesion Fund allowed for significant improvements in transport, energy and environmental infrastructure, which was a key factor in enhancing regional competitiveness.

Despite the significant achievements, during the first period of implementation of the EU regional policy (2004-2006), Poland had to face low efficiency of project management and insufficient readiness of administrative structures to use European funds. Factors such as bureaucratic obstacles and legislative deficiencies hampered the speed of implementation of investment projects.

In order to improve the situation, in the subsequent period of the Cohesion Policy, Poland implemented a number of measures aimed at improving the efficiency of management and increasing the absorption of European funds. These measures included simplification of administrative procedures, professional development of managerial staff, and increased control over the expenditure of funds.

Thanks to the active implementation of EU programmes, Poland has made significant progress in the use of European funds and infrastructure

projects, which has improved economic development and reduced socio-economic disparities between regions. At the same time, the need for further efforts aimed at improving governance, strengthening institutional capacity and ensuring sustainable development was identified.

Keywords: European Union, Poland, regional policy, cohesion policy, social cohesion, Cohesion Fund.

Постановка проблеми. Польща вступила до Європейського Союзу в 2004 році. Розширення групи країн-членів ЄС з 15 до 25 (а згодом 27), здійснене лише через десяток років після падіння комуністичного режиму в Європі, стало можливим, серед іншого, завдяки тому, що у фінансовій перспективі Європейського Союзу на 2000-2006 роки вперше в історії європейської інтеграції було прийнято рішення про надання допомоги країнам-кандидатам у процесах їхньої адаптації. Програмами безповоротної допомоги для всіх країн-кандидатів PHARE, ISPA та SAPARD були своєрідною школою, яка давала можливість ознайомитися з процедурами та механізмами роботи Європейського Союзу з метою набуття членства в цій організації та участі в структурних фондах. З 2004 по 2006 рік Польща вперше брала участь у реалізації регіональної політики ЄС, як країн-член організації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Регіональну політику ЄС досліджували такі вітчизняні вчені як Б. Данилишин, Е. Лібанова, Я. Олійник, А. Павлюк, С. Пирожков та інші. За кордоном даній темі присвятили свої праці Ю. Ванноп, Б. Йохансон, М. Портер, М. Сторпер, Р. Хадсон, та багато інших. Серед польських авторів можемо виділити Д.Мушин, І.Лясковську, Р.Віллу. Дані автори більше акцентують увагу на економічних та соціальних показниках реалізації регіональної політики, залишаючи поза увагою історичну ретроспективу політики згуртування в Європейському Союзі.

Мета. Проаналізувати результати першого періоду реалізації програм структурних фондів та фондів згуртування в Польщі у 2004-2006 роках у рамках регіональної політики ЄС.

Виклад основного матеріалу. Під час вступу до ЄС у Польщі були високі очікування щодо фондів ЄС як з боку громадськості, так і з боку потенційних бенефіціарів. Згідно з даними Міністерства регіонального розвитку, сума, виплачена бенефіціарам з програмних рахунків, станом на кінець грудня 2009 року (коли було закрито структурні програми) становила 35 млрд. злотих, що становило 107,3% від загального обсягу коштів, виділених Польщі у 2004-2006 роках [2]. Можна зробити висновок, що завдяки механізму укладання контрактів та різниці в обмінному курсі євро, Польща змогла ефективно використати наявні

ресурси структурних фондів. Видатки з програмних рахунків на користь бенефіціарів не перевищували 100% від загального обсягу асигнувань лише в рамках двох секторальних операційних програм (СОП) 2004-2006 рр.: СОП «Технічна допомога» (97,8%) та СОП «Реструктуризація і модернізація продовольчого сектору та розвиток сільських територій» (99,8%). Крім того, рівень менше 100% асигнувань було зафіксовано в рамках Ініціативи Співтовариства INTERREG (99,2%) [2].

Проекти Фонду Згуртування поділялися на дві групи: проекти, реалізовані з 2000 року за кошти фонду ISPA, які продовжувалися в рамках Фонду Згуртування, і проекти реалізовані після вступу Польщі до ЄС. За підсумками першого періоду поширення на Польщу в регіональній політиці ЄС в рамках Фонду згуртування завершено або триває реалізація 130 проектів (схвалених у 2000-2006 роках), у тому числі 90 проектів у сфері навколишнього середовища вартістю 2,85 млрд. євро, 38 проектів у транспортній сфері вартістю 2,78 млрд. євро та 2 проекти горизонтальної допомоги. Загальна вартість співфінансування з боку Фонду (включаючи допомогу ISPA) для цих проектів становить 5,63 млрд. євро. На кінець 2010 року загальна вартість підписаних контрактів становила 9,7 млрд. євро, що означає, що рівень законтрактованих коштів досяг приблизно 124% від загальних прийнятних витрат. Вартість платіжних заявок, поданих Польщею до Європейської Комісії з моменту впровадження «Стратегії використання Фонду Згуртування на 2004-2006 роки» до кінця 2010 року, становила приблизно 4,9 млрд. євро, що становить 87,0% від доступних асигнувань з Фонду Згуртування на 2004-2006 роки, а загальна сума платежів, отриманих від Єврокомісії за цей період, досягла приблизно 4,7 млрд. євро (82,6% від доступних асигнувань). Станом на кінець 2010 року загальна сума витрачена бенефіціарами досягла 96,7% [3].

Рівень освоєння і, зокрема, рівень використання коштів структурних фондів та Фонду Згуртування в перший період після вступу Польщі до Європейського Союзу був дуже низьким. Така ситуація була несприятливою, по-перше, через невикористання інвестиційних можливостей, а по-друге, через те, що існувала реальна загроза скорочення виділення коштів ЄС для Польщі на період 2007-2013 рр. і передачі цих коштів іншим країнам-членам ЄС. Тому була необхідна системна зміна якості всього механізму управління європейськими фондами. На своєму засіданні 6 грудня 2005 року польський уряд ухвалив «Програму відновлення для збільшення освоєння структурних фондів в рамках Національного Плану Розвитку на 2004-2006 роки», розроблену Міністерством регіонального розвитку за погодженням з Міністерством фінансів [1, с.11].

Більш детальний аналіз проблем з освоєнням коштів дозволяє зробити висновок, що однією з головних причин їх виникнення були не європейські правила, а польське законодавство. По-перше, система реалізації програм була дуже складною і негнучкою. По-друге, державні закупівлі охоплювали величезне коло суб'єктів і здійснювалися набагато суворіше, ніж того вимагає законодавство Європейського Союзу. Крім того, не менш важливою причиною низьких результатів освоєння в початковий період членства в ЄС був спосіб функціонування державного управління в Польщі. Він полягав у спрямуванні зусиль переважно на сам процес адміністрування (створення і дотримання процедур, обіг документації, запобігання зловживанням тощо), а не на реалізацію конкретних цілей і завдань. Така позиція є настільки ж неправильною, наскільки й шкідливою, особливо у випадку реалізації операційних програм, що фінансуються зі Структурних фондів та Фонду Згуртування, де важливо досягти відчутних результатів у визначені терміни. Були й інші причини затримок у використанні коштів Структурних фондів протягом першого періоду членства, зокрема: 1) затримки з підготовкою нормативно-правових актів, керівних принципів та процедур реалізації програм, а також їх неодноразове внесення змін; 2) створення надто складної системи, що перешкоджає належній та своєчасній підготовці та перевірці заявок на виплати та відшкодування, що, як наслідок, призвело до розпорошення обов'язків та подовження і повторення дій при перевірці заявок; 3) нечіткість процедур та інструкцій, що спричинило низку труднощів у підготовці та подальшому врегулюванні реалізації проектів; 4) невчасне впровадження ІТ-системи SIMIK; 5) недосконала організація роботи, плінність кадрів, відсутність відповідного досвіду, подекуди нестача кадрів. Безсумнівно, не пішов на користь і той факт, що в період з 2001 по 2006 рік Радою Міністрів було затверджено 237 стратегій та інших програмних документів. Така велика кількість і відсутність чіткої ієрархії документів призвела до того, що уряд і маршалківські адміністрації зосередилися на надто великій кількості цілей і пріоритетів. Крім того, їхня короткостроковість і часті зміни ускладнювали проведення послідовної та узгодженої політики розвитку [5, с.373].

Р.Вілла звертає увагу ще на одне застереження щодо державного управління Польщі. «Слабкість нашої адміністрації, – пише він, – помічають і зовнішні по відношенню до Польщі суб'єкти» [5, с.373]. Світовий банк використовував ряд показників у своєму дослідженні під назвою «Управління має значення» (Governance Matters). Для того, щоб оцінити якість врядування, Банк побудував шість ключових вимірів врядування на основі кількох сотень змінних: демократичний контроль,

політична стабільність, ефективність врядування, якість регулювання, верховенство права та боротьба з корупцією. З них найбільший інтерес викликає ефективність управління, оскільки саме цей вимір ілюструє якість державних послуг, якість державної служби та ступінь її незалежності від політичного впливу, а також якість формування та реалізації політики. Скандинавські країни мали найкращі показники в цьому контексті, тоді як Болгарія і Румунія – найгірші. Польща знаходилася набагато ближче до кінця списку. Не менш незадовільним є той факт, що у всіх шести вищезгаданих вимірах Польща з року в рік погіршувала свої рейтинги [5, с.373].

Всі вищезгадані критичні зауваження щодо системи отримання та використання коштів ЄС у Польщі дуже добре підсумовуються словами, що містяться у Звіті про регіональну політику, підготовленому Департаментом регіональної політики Міністерства економіки та праці у 2004 році. Серед іншого, він містить таке критичне формулювання: «Система характеризується досить низькою ефективністю і недостатньою результативністю використання фінансових ресурсів. Також велике значення має тактика, прийнята урядами, що змінювали один одного, яка полягає у прийнятті переважно короткострокових заходів замість того, щоб переслідувати стратегічні (середньострокові та довгострокові) цілі регіональної політики. Таким чином, регіональні проекти можуть бути мало корисними для економічного та соціального розвитку регіонів. Також може спостерігатися тенденція до надання переваги компенсаційним заходам замість сприяння підвищенню економічної конкурентоспроможності всіх регіонів. Якщо перерозподільна діяльність стане головною метою регіональної політики, це неминуче посилить централізм всієї системи» [4, с.150]. Тому було вирішено впровадити спеціальну програму, спрямовану на покращення функціонування системи абсорбції. Загальною метою прийнятої коригуючої програми було підвищення ефективності реалізації Національного плану розвитку на 2004-2006 роки.

Висновки. Політика згуртування ЄС в Польщі у 2004-2006 роках характеризувалася спрямованістю заходів, в першу чергу, на досягнення компенсаторних цілей, які полягали у запобіганні подальшій маргіналізації окремих регіонів. З іншого боку, цілі, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності воєводств, значно менше бралися до уваги. Незважаючи на помітний прогрес у досягненні цілей зближення і вирівнювання соціально-економічних показників, за винятком кількох великих міст і кількох районів, привабливих для туризму і сільського господарства, іншим польським регіонам загрожувала периферійність в інтегрованому європейському просторі. Безперечно, фактором, що сприяв

розвитку воєводств і субрегіонів, було підвищення їхньої привабливості та економічної конкурентоспроможності. У контексті членства Польщі в Європейському Союзі це означало ширшу імплементацію Лісабонської стратегії та зусилля, спрямовані на побудову економіки, заснованої на знаннях. Тому необхідно було для наступного періоду реалізації регіональної політики ЄС (2007-2013 рр.) вжити заходів (на різних рівнях влади), які не лише зменшили загрозу маргіналізації, але й створили кращі умови для подальшого розвитку регіонів.

Література:

1. Identyfikacja i ocena barier w wykorzystaniu środków strukturalnych. Ekspertyza wykonana przez PSDB Sp. z o.o na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego. Warszawa: SPDB Sp.z.o.o. 2007. 62 s. URL: https://www.ewaluacja.gov.pl/media/23827/ggov_003.pdf
2. Informacja miesięczna za grudzień 2009 roku. *Ministerstwo Rozwoju Regionalnego*. URL: http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/fundusze_europejskie_2007_2013/Documents/Info_miesieczna_grudzien_2009_ver_ost.pdf (17.07.2024)
3. Informacja miesięczna za grudzień 2010 roku. *Ministerstwo Rozwoju Regionalnego*. URL: http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/fundusze_europejskie_2004_2006/Documents/2010_12_31_miesieczna_grudzien.pdf (17.07.2024)
4. Raport o polityce regionalnej. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. 2004. 185 s.
5. Willa R. Polityka spójności Unii Europejskiej w Polsce w latach 2004–2006 – próba oceny i wnioski na przyszłość. *Studia Politologiczne*. 2012. Vol.23. S. 368-387.

References:

1. Identyfikacja i ocena barier w wykorzystaniu środków strukturalnych. Ekspertyza wykonana przez PSDB Sp. z o.o na zlecenie Ministerstwa Rozwoju Regionalnego. (2007) [Identification and assessment of barriers to the use of structural funds. Expert report prepared by PSDB Sp. z o.o on commission from the Ministry of Regional Development]. www.ewaluacja.gov.pl Retrieved from https://www.ewaluacja.gov.pl/media/23827/ggov_003.pdf [in Polish].
2. Informacja miesięczna za grudzień 2009 roku. [Monthly information December 2009] *Ministerstwo Rozwoju Regionalnego – Ministry of Regional Development*. URL: http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/fundusze_europejskie_2007_2013/Documents/Info_miesieczna_grudzien_2009_ver_ost.pdf (17.07.2024)
3. Informacja miesięczna za grudzień 2010 roku. [Monthly information December 2010]. www.mrr.gov.pl Retrieved from http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/fundusze_europejskie_2004_2006/Documents/2010_12_31_miesieczna_grudzien.pdf [in Polish].
4. Raport o polityce regionalnej. (2004) [Report on regional policy] [in Polish].
5. Willa, R. (2012) Polityka spójności Unii Europejskiej w Polsce w latach 2004–2006 – próba oceny i wnioski na przyszłość. [The European Union's cohesion policy in Poland 2004-2006 - An assessment and lessons for the future] *Studia Politologiczne – Political Studies*, 23, 368-387 [in Polish].

УДК 930.2(477.43/.44):77(477.43-21)"18/1917"

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1420-1433](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1420-1433)

Задорожнюк Андрій Борисович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32301, <https://orcid.org/0000-0002-2369-9235>

ФОТОГРАФІЧНІ ЗОБРАЖЕННЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. ЯК НАУКОВЕ ДЖЕРЕЛО ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ»

Анотація. У статті проаналізовано технології та засоби візуалізації навчального матеріалу під час вивчення історії Поділля, зокрема з використанням фотографічних зображень Кам'янця-Подільського кін. ХІХ – поч. ХХ ст. як наукового джерела під час вивчення курсу «Історія Поділля» в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Зазначено, що сучасний зміст історичної освіти акцентує увагу на пріоритетності історії краю, на формування національно-історичної пам'яті, виховання якостей громадянина-патріота, що неможливо без широкого використання у освітньому процесі краєзнавчого матеріалу. Виняткова цінність вивчення історії краю зумовлена тим, що завдяки йому загальноісторичний процес простежується крізь призму місцевих подій і явищ, підкреслюючи конкретні риси історичної дійсності історії повсякденності, а не підганяючи їх під загальноприйняті схеми. Проаналізовано етапи аналізу фотографій: дослідження питання про автентичність фотографії, вивчення походження, з'ясування місця і часу створення, а також авторства.

Зроблено висновок, що фотографії є унікальним і надійним засобом збереження історичної пам'яті для наступних поколінь, а також ємним джерелом інформації про історичні події та явища, історичних діячів, традиції, звичаї та повсякденне життя людей у минулому. Фотодокументи також є важливим джерелом у вивченні та дослідженні історії повсякденності, історії рідного краю, його пам'ятних місць, пам'ятників, людей, побуту тощо. Особливу увагу в освітньому процесі варто приділити самостійній дослідницькій роботі з фотографіями як історичним джерелом, оскільки вони активізують мислення студентів і формують здатність

до критичного аналізу історичної інформації. Використання фотографій як історичного джерела в освітньому процесі активізує когнітивну, дослідницьку та творчу діяльність здобувачів вищої освіти, розвиває їх пізнавальний інтерес, сприяє розвитку уваги, критичного мислення та зорової пам'яті, відіграє важливу роль у формуванні уявлень про історичне минуле рідного краю.

Ключові слова: Поділля, Кам'янець-Подільський, краєзнавство, візуальні джерела, фотографія, фотографі, фотографічна листівка, атрибуція, історія повсякденності.

Zadorozhnyuk Andriy Borysovych, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, 14 Tatarska Street, Kamianets-Podilskyi, 32301, <https://orcid.org/0000-0002-2369-9235>

PHOTOGRAPHIC IMAGES OF KAMYANTS-PODIL'S CINEMA. XIX - BEGINNING. XX CENTURY AS A SCIENTIFIC SOURCE DURING STUDYING THE HISTORY OF POLYDS COURSE

Abstract. The article analyzes the technologies and means of visualizing educational material during the study of the history of Podillia, in particular, using photographic images of Kamianets-Podilskyi kin. XIX - beginning 20th century as a scientific source during the study of the course "History of Podillia" at Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University.

It is noted that the modern content of historical education emphasizes the priority of the history of the region, the formation of national-historical memory, the education of the qualities of a citizen-patriot, which is impossible without the wide use of local history material in the educational process. The exceptional value of studying the history of the region is due to the fact that, thanks to it, the general historical process is traced through the prism of local events and phenomena, emphasizing the specific features of the historical reality of the history of everyday life, and not fitting them to generally accepted schemes. The stages of photograph analysis are analyzed: investigation of the question of the authenticity of the photograph, study of the origin, clarification of the place and time of creation, as well as authorship.

It was concluded that photographs are a unique and reliable means of preserving historical memory for future generations, as well as a comprehensive source of information about historical events and phenomena, historical figures, traditions, customs and everyday life of people in the past. Photo documents are also an important source for studying and researching the history of everyday

life, the history of the native land, its memorial places, monuments, people, life, etc. Special attention in the educational process should be paid to independent research work with photographs as a historical source, as they activate students' thinking and form the ability to critically analyze historical information. The use of photographs as a historical source in the educational process activates the cognitive, research and creative activities of students of higher education, develops their cognitive interest, promotes the development of attention, critical thinking and visual memory, plays an important role in the formation of ideas about the historical past of the native land.

Key words: Podillia, Kamianets-Podilskyi, local history, visual sources, photography, photographers, photographic postcard, attribution, history of everyday life.

Постановка проблеми. Реформування системи освіти, що здійснюється нині в нашій державі, ставить за мету формування свідомого громадянина, патріота, професіонала з такими особистісними якостями і рисами характеру як турбота про благо народу, сприяння утвердженню Української держави, готовність відстоювати її незалежність. Особлива роль у формуванні цих громадянських якостей у молоді, в тому числі й студентської, відводиться вихованню історією, зокрема засобами історичного краєзнавства, яке виконує важливі науково-пізнавальні та виховні функції. З огляду на це особливої актуальності набуває уміле використання викладачами в своїй роботі краєзнавчого матеріалу, застосування різноманітних форм і методів організації освітнього процесу. Пріоритетна роль при цьому має належати таким активним, ґрунтованим на демократичних засадах методам, які б спрямовували здобувачів освіти на самостійний пошук істини, сприяли формуванню у них критичного мислення, ініціативи і творчості.

Сучасний зміст історичної освіти акцентує увагу на пріоритетності історії краю, на формування національно-історичної пам'яті, виховання якостей громадянина-патріота, що неможливо без широкого використання у освітньому процесі краєзнавчого матеріалу. Виняткова цінність вивчення історії краю зумовлена тим, що завдяки йому загальноісторичний процес простежується крізь призму місцевих подій і явищ, підкреслюючи конкретні риси історичної дійсності історії повсякденності, а не підганяючи їх під загальноприйняті схеми. Важливим завданням викладача при використанні краєзнавчих матеріалів виступає завдання показати загальні тенденції та специфічні риси свого краю в контексті історії України. Адже у логічному поєднанні загального та місцевого матеріалу і полягає смисл ґрунтового і достовірного знання історії.

Інформаційна насиченість сучасного світу вимагає певної адаптації навчального матеріалу перед його поданням студентам для того, щоб у візуально доступному для сприйняття вигляді надати основні відомості, які будуть зрозумілими, легкодоступними та легкозасвоюваними [1]. У контексті зазначених вимог візуальні матеріали починають відігравати роль рівноправних історичних джерел. До того ж і сьогодення історичної науки тісно пов'язане не тільки власне з академічними дослідженнями, але й з пошуками засобів унаочнення наукового поступу. Нові підходи до візуалізації історії повсякденності, надання ілюстративному матеріалу функцій історичного джерела стають однією з передумов використання можливостей візуальних джерел для вивчення історії. Це обумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше питання використання наочності під час навчання розробив Я. А. Коменський. Учений підкреслював, що початок пізнання пов'язаний з відчуттями, тому варто починати навчання не з словесного тлумачення про речі, а з реального спостереження за ними [2]. Проблемі використання візуальних історичних джерел в історичних дослідженнях присвячені праці вітчизняних істориків (Є. Рачков, О. Рабенчук, Д. Пятіна, К. Мелекесцев, О. Коляструк та ін.). Так, Є. Рачкова розглядає питання уваги до візуальних джерел як характерну рису сучасної науки, окреслює найбільш популярні методи їх досліджень [3]. У дослідженнях О. Рабенчука підкреслюється, що візуальні матеріали є повноцінним джерелом, доводить необхідність використання їх під час історичних досліджень [4]. О. Коляструк розглядає візуальні образи, які досліджують здобувачі освіти під час роботи з візуальними джерелами, як своєрідні артефакти свого часу, здатні передати дух, атмосферу минулого, проливаючи світло на конкретний спосіб існування людини у соціумі у сукупності її щоденних практик і ритуалів, з дрібницями побуту, зовнішнього вигляду, емоційного стану, поведінки тощо [5]. Аналіз візуальних студій в системі сучасного соціогуманітарного знання виконала О. Ковалевська. Вчена дослідила становлення міждисциплінарного підходу до вивчення візуальних джерел та зазначила, що поняття документ потрібно розуміти як різні типи джерел: писемні, речові, аудіо-візуальні, зображальні та інші [6]. Теоретичне обґрунтування використання технологій унаочнення у освітньому процесі здійснено Н. Житеньовою [1], яка доводить, що візуалізація розвиває пізнавальний інтерес, дає змогу створити позитивний емоційний фон, полегшує реалізацію міжпредметних зв'язків у навчанні, сприяє подальшій самоосвіті здобувачів освіти. Наочні посібники як невід'ємні складники повноцінного розвивального навчання

на уроці історії представлені у напрацюваннях П. Мороза, який стверджує, що наявність візуальних джерел спонукатиме учнів працювати з ними самостійно [7]. Питання візуалізації є предметом постійного дослідження європейських учених. Важливим методичним джерелом є праці відомих експертів Л. де Бівар Блек, Р. Страдлінга, які характеризують роль візуальних джерел у процесі навчання історії, подають алгоритми дослідження наочних джерел [8].

Мета статті – висвітлення технологій та засобів візуалізації навчального матеріалу під час вивчення історії Поділля, зокрема з використанням фотографічних зображень Кам'янця-Подільського кін. XIX – поч. XX ст. як наукового джерела під час вивчення курсу «Історія Поділля» в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Виклад основного матеріалу. Наукове і суспільне значення регіональних досліджень безперечне. В умовах зростання національної самосвідомості почуття причетності до свого народу активізується, зростає інтерес до історичного минулого, до витоків національної культури, а тому прагнення поглибити наші знання про певні регіони, науковців, які займаються вивченням історії краю і зумовлює потребу в дослідницькій роботі. Становлення краєзнавчого руху на Поділлі наприкінці XIX – початку XX ст. тісно пов'язане з діяльністю археолога, історика, етнографа і музеєзнавця Ю. Сіцинського, який проводив дослідницьку роботу з історії Подільського краю. Місто Кам'янець-Подільський уже з другої половини XIX ст. є визнаним в Україні громадсько-науковим осередком краєзнавчого руху та комплексного вивчення історії Поділля. Саме тут творили такі відомі дослідники краю як М. Симашкевич, Й. Ролле, Ю. Сіцинський, В. Геринович, О. Неселовський, а сьогодні їх традиції поповнюють науковими здобутками авторитетні поділезнавці І. Винокур, В. Степанков, М. Кукурудзяк, С. Копилов, О. Завальнюк, М. Петров, С. Трубчанінов, О. Комарницький, Т. Сис, В. Прокопчук та інші. З-поміж плеяди сучасних відомих учених надзвичайно цінними стали праці Л. Баженова – відомого історика, педагога і громадського діяча. Велика заслуга Л. Баженова у заснуванні «Центру дослідження історії Поділля» на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

За роки викладання навчального курсу з історії Поділля викладачами історичного факультету було накопичено багато досвіду, але, звичайно, зміст курсу і особливо форми самостійної роботи здобувачів вищої освіти постійно змінюються. Останнім часом кількість аудиторних годин скоротилася, що змушує колектив кафедри шукати нові методи роботи, приділяючи при цьому особливу увагу формам самостійної роботи.

На вступній лекції з курсу «Історія Поділля» основною темою є історіографія та джерелознавство. План цієї лекції побудований таким чином, що питання іконографії завершується викладом матеріалу, присвяченого ролі фотографії у вивченні історії краю. На першій лекції студентам демонструються фотографії кінця XIX – початку XX століття. Велике значення має вибір фотографій; студентам пропонуються тільки ті фотографії, на яких зображені об'єкти культурної спадщини Поділля, які їм добре відомі, але тільки столітньої давності, а то і більше. Як правило, такі фотографії справляють сильне враження, побачене явно інтригує студентів.

Демонстрація старих фотографій триває під час обов'язкових пішохідних екскурсій містом. Саме під час екскурсій студенти розуміють, що фотографія – це виняткове історичне джерело, з яким цікаво працювати. Наприклад, під час екскурсії по Старому місту, під час зупинки на площі біля Ратуші, коли студенти бачать сучасний вигляд польського магістрату, Катедрального костелу і т. д. їм показують панорамні фотографії 1880-х років, на яких видно 3-поверховий корпус чоловічої гімназії (історичний факультет), що стояв на місці колишніх монастиря та костелу Єзуїтів, інший вигляд перебудованого у 1860-х рр. (нині не існуючого) Собору Казанської ікони Божої матері, який раніше також було перебудовано із Кармелітського костелу, тобто прослідковується динаміка зміни візуального образу сучасної вулиці Татарської. Варто зазначити, що до того моменту, коли на семінарських заняттях пропонуються різні завдання для самостійної роботи, більшість здобувачів освіти вже готові працювати з фотографіями як візуальним джерелом з історії Поділля. Цікаві рекомендації для роботи саме з фотографіями дає Р. Страдлінг. Вчений пропонує використовувати фотографії різних історичних періодів для вивчення тенденцій в суспільстві, наприклад в моді, дозвіллі, на роботі. Вивчення ілюстрацій, які розкривають окремі періоди (наприклад, вуличні сцени, ринки, робочі місця, похорони, інтер'єри житла), чи поштові листівки одного і того ж явища, зроблені в різний час, дасть змогу студентам дослідити різні аспекти життя тогочасного суспільства [9].

Фотографії як масовий, доступний, зрозумілий вид візуальних історичних джерел зберігаються у музеях і бібліотеках, в державних і родинних архівах, в установах і на підприємствах. Крім того, без фотографічних зображень студентам практично неможливо уявити інфраструктуру міського чи сільського життя у контексті зовнішнього вигляду адміністративних, громадських, спортивних, культурних споруд, помешкань, крамниць, транспорту, особливостей ландшафту, інтер'єрів,

специфіки архітектури тощо. Ті ж соціальні явища чи архітектурні будівлі, зафіксовані візуально й віддалені одне від одного у часі, дозволяють досліднику аналізувати подібність і відмінність рис та робити висновки стосовно наступності і динаміки змін соціальної історії [4]. Останніми роками працювати на цю тему стало не тільки цікаво, а й можливо, оскільки в музеях міста систематично проводяться виставки фотографій і каталогів, видається спеціальна, як правило, багато ілюстрована, література; у музейних експозиціях виявляють все більше історичних фотографій. Так, Кам'янець-Подільський НІАЗ пропонує у віртуальній бібліотеці збірник «Видатні архітектори Поділля», у якому розміщено багато фотографій (<https://niazkamenec.org.ua/elektron-biblioteka/251-vidatny-arhytektori-podyllya-xix-st.html>), Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів пропонує добірку фотографій Поділля кінця XIX – початку XX ст. у проєкті «З фотолітопису України» (<https://tsdaea.archives.gov.ua/2023/03/13/podillya-kinczya-hih-pochatku-hh-st-u-proyekti-z-fotolitopysu-ukrayiny/>).

Грунтовне дослідження фотографічної діяльності у межах міста Кам'янця-Подільського, зокрема творчості фотографа М. Грейма провели Н. Урсу та І. Підгурний. Фотографії М. Грейма було досліджено, класифіковано, а їх зображення було надруковане у монографії у 2012 р. [10]. За результатами дисертаційного дослідження науковцями С. Копиловим та І. Паур у 2019 році було видано книгу-каталог фотолистівок кінця XIX – початку XX ст. із видами міста Кам'янця-Подільського [11]. У монографії досліджено поштову листівку як зображальне джерело при вивченні історико-топографічної структури міста Кам'янця-Подільського кінця XIX – початку XX ст. Акцентується увага на комунікативній, інформаційній, освітній, виховній, естетичній функціях поштівок як своєрідного феномену міської субкультури, завдяки чому зростала їх популярність серед освічених верств населення. У роботі окреслено етапи еволюції видової поштової листівки в Україні, схарактеризовано їх типологічні особливості, виявлено й проаналізовано основні серії відкритих ілюстрованих листів. На сьогоднішній день це єдине видання, яке у повній мірі розкриває проблему вивчення зображального ряду поштових листівок окресленого періоду.

Поштова листівка, яка несе на собі фотографічний відбиток, нарівні із фотографією є цінним джерелознавчим документом. Філокартист Е. Файнштейн зазначив, що «Поштова листівка є безперечним документом епохи. Деякі архітектурні споруди, будівлі пов'язані з пам'ятними подіями, зафіксовані лише на листівках» [12, с.56-57]. Листівки є також цінними не лише в художньо-образотворчих аспектах, але і як іконографічне джерело в пам'яткоохоронній та реставраційній діяльності.

Зародження філокартії (колекціонування ілюстрованих поштових листівок) розпочалось в кінці XIX ст. у країнах Європи зі збирання видових і етнографічних листівок та зіграло значну роль в популяризації творів образотворчого мистецтва. Листівки із зображеннями історичних, географічних, архітектурних об'єктів, пам'яток культури та інші, набули з часом характеру документальних історичних джерел. У 1950–1960-х рр. посилилась увага до дослідження документальних листівок зі сторони колекціонерів, архівістів, істориків. Зокрема І. Бугаєвич у своїй праці «Українські листівки та філокартія. Нотатки колекціонера» здійснив поділ листівок на фотонатурні та художні види ілюстрованих листівок, та саме фотонатурні листівки автор відніс до документальних різновидів [13, с.13-15]. Е. Евграфов запропонував свою класифікацію документальних листівок за змістом та характером фіксованих об'єктів та поділивши їх в свою чергу на подієві, видові, портретні [14]. Велике значення також у дослідженнях джерелознавчих фотодокументів мали праці І. Ковальченка, А. Санцевича, В. Стрельського, С. Шмідта, Л. Пушкарьова та інші. Тож фотографічні листівки нарівні із фотографічними зображеннями є достовірним історичним та науковим джерелом, що несе в собі великий потенціал.

Коли вибір форми самостійної роботи зроблено, наступним етапом є навчання студентів аналізу фотографій, які вони обрали. У фондах НІАЗу зберігається понад 500 видових, жанрових, портретних фотографій та фотографічних листівок Кам'янця-Подільського та інших міст та містечок Поділля [15]. Студенти також можуть працювати з іншими фотографіями, які вони можуть самостійно знайти в архівах, альбомах, інтернеті та приватних архівах і домашніх колекціях. Незалежно від того, де саме знаходяться зображення, метод їх аналізу однаковий. Питання про місце зберігання оригіналу, дати і місця зйомки, авторства є обов'язковими при вивченні фотографій.

Особливостями фотодокумента є повний збіг моменту події і його фотографічна фіксація. Питання про автентичність фотографії вкрай важливий, тому її визначення починається з вивчення походження, з'ясування місця і часу створення, а також авторства. Фотографія носить документальний характер, вона, на відміну від письмових джерел, передає візуальну сторону факту, зберігаючи найдрібніші деталі, які можуть бути непоміченими мемуаристами або навмисно забуті і виключені зі спогадів.

При вивченні фотографії бажано визначити авторство, оскільки фотографія є лише на перший погляд технічним способом фіксації візуальної сторони факту, що виключає можливість його спотворення. Але це, звичайно, не так. За об'єктивом камери знаходиться людина, яка вносить суб'єктивний вплив у процес фотографічної фіксації. Від фото-

графа залежить вибір об'єкта, плану зйомки, ракурсу, освітлення, композиції, та кількість предметів, які потрапляють у кадр фотографічної камери. Особливістю фотографії є те, що існує можливість точно відобразити об'єкт зйомки і в той же час спотворити його. Таким чином, фотографія не є повністю дзеркальним відображенням дійсності, вона може бути і буває упередженою. У зв'язку з цим особистість фотографа надзвичайно важлива.

Більшість фотографій, з якими працюють студенти, підписані і зроблені відомими фотографами: Й. Кордишем, А. Енгелем, М. Греймом та іншими. Якщо авторство фотографії відоме, важливо знати періоди діяльності цього майстра для визначення точнішого датування. Зачинателем фотографічної справи в Кам'янці-Подільському був Юзеф Кордиш (1824-1896). Він працював фотографом в Одесі, Кам'янці-Подільському, а з 1868 р. остаточно осів у Києві, залишивши кам'янецьку філію на опіку свого довголітнього помічника Володимира Загурського. Але в того справи не пішли, тож Кордиш надумав продати нерентабельну філію. Наприкінці 1871 р. її придбав на виплат за 1200 рублів Михайло Грейм. Подільський адрес-календар, укладений секретарем Подільського губернського статистичного комітету В. Гульдманом і розтиражований 1895 р. друкарнею Подільського губернського правління, засвідчує, що тоді в місті діяло п'ять фотографічних ательє. Найдавнішим з них, відкритим ще 1870 р., була фотографія пруського підданого Августа Карловича Енгеля (фотомайстерня знаходилась в Старому місті, на Центральній площі (нині майдан Польський ринок), у будинку Ласта). Через рік, тобто у 1871 р., розпочав діяльність як фотограф вже згаданий вище громадянин Михайло Йосипович Грейм (фотомайстерня у Старому місті у будинку Ядловкіна). У 1889 р. в місті почав свою роботу одеський міщанин Михайло Григорович Молчанов (фотомайстерня знаходилась на Підзамчі). У 1893 р. почали свою роботу фотографи Адама Жилінський та колоніст Франц Кодеш (фотомайстерня на центральній площі Старого міста поруч із міською управою) [16]. Згідно тогочасних правил та вимог до друкованої продукції, автори повинні були зазначати свої вихідні дані на фотографічних творах [17, с. 291-297; 18, с. 147-157], але, як свідчить практика, у більшості випадків авторство тієї чи іншої фотографії не зазначалось.

Якщо фото не підписане, то визначити авторство в даний час вкрай складно. Саме тому у випадку, коли автор фотографії невідомий, завдання визначення авторства в самотійній роботі студента ставиться лише гіпотетично.

Як правило, місце зйомки визначити просто, оскільки студенти зазвичай вибирають фотографії з упізнаваними об'єктами. Але трапляється,

що дізнатися місце одразу не вдається, потрібна серйозна пошукова робота. При цьому аналізуються всі деталі, видимі на фотографії: громадський транспорт, фасади будівель, рельєф. В інформації, уміщеній на фотографії, часто зустрічаються письмові джерела. Майже півстоліття тому для кінодокументів був уведений термін «кіноскрипт». В. Листов тоді дав таке визначення кіноскрипту: «Це письмові джерела, що дійшли до нас у складі зображальних кадрів документального кіно. Основна особливість кіноскриптів полягає в тому, що, за рідкісним винятком, вони являють собою слід втраченого джерела». Таким чином, за аналогією, письмові джерела у складі фотографії умовно можна назвати фотоскриптом. Ці фотоскрипти різноманітні. Вони можуть бути рухомими – лозунги, написи на стрічках похоронних вінків, знаменах, нарукавних пов'язках, номери трамваїв, показання вуличних годинників; нерухомі фотоскрипти – вивіски магазинів, реклама, написи на пам'ятниках, таблички з назвами вулиць, тексти афішних тумб.

Визначити дату зйомки складніше, оскільки вона часто відсутня. Як і у випадку з місцем зйомки, головним інструментом пошуку є аналіз змісту фотографії. Найчастіше дату можна встановити приблизно, але завдяки залученню інших джерел – з високим ступенем точності. Уточнити дату вуличної зйомки часто допомагають фасади будинків, їхня поверховість. Так, якщо весь масив фотографічних видів замку традиційно розділяють на фотографії до 1875 р. та після 1875 р. Основною причиною цього є те, що на даних фотографіях різних періодів Кам'янецький замок має видові відмінності. Згідно наявних джерел відомо, що у 1876 р. були проведені роботи з розширення дороги, внаслідок чого були зруйновані Підзameцька брама, брама Станіслава Августа, башта Св. Анни та значно розширена проїжджа частина замкового мосту [19, с. 153]. Зокрема, листівки, виконані з негативів М. Грейма фіксують потужну систему міських укріплень з боку Замкового мосту. В'їзд до міста вів через вузький прохід у Башті Св. Анни на розі мосту, потім через прохід у Міських воротах. Пізніші листівки фіксують пролом виконаний у кам'яній стіні Західного бастіону і прокладену через нього дорогу. Така суттєва зміна зовнішнього вигляду споруд також була спричинена будівельними роботами із розширення проїжджої частини у 1876 р. Ще одна категорія фотографій із видом замку демонструє наявність гонтових дахів на баштах, чого не спостерігалось на попередніх фотографіях ранішого періоду. Документальні джерела засвідчують, що у період з 1892 по 1895 рр. на замку було проведено ряд ремонтних робіт [20, с. 16-106]. Тож всі фотографії із зображенням замку із залученням документальних джерел ми можемо розділити на три основні періоди: 1864,-1876, 1876-1892 та 1892-1917 рр..

Жіноча частина студентських груп любить аналізувати фото-портрети та фігури людей, які потрапили у об'єктив фотографа. Часто, вивчаючи модні костюми панянок і світських дам, студентки намагаються датувати знімки за ними. Не без успіху, адже мода постійно змінювалась і за окремими елементами одягу чи аксесуару вдається визначити приблизний часовий проміжок, коли було виконане фото. Найбільш точним орієнтиром може слугувати військовий мундир, всі зміни до якого та відзнаки були чітко регламентовані та за якими можливо найбільш точно визначити роки зйомки. Фотопортрет зазвичай дозволяє проаналізувати зовнішність, визначити соціальне походження портретованого, розповісти про особливості павільйонної та видової зйомки. Крім того, робота з сімейними, дитячими, чоловічими, жіночими портретами людей, імена яких не встановлені і зображення яких сьогодні потрапляють в рубрику «тип», приводять наших студентів до дуже серйозного висновку: кожна окрема фотографія рідко несе в собі багато інформації, але сотні фотографій, зібраних разом, є візуальним символом свого часу, а значить і безцінним.

Найбільший інтерес у студентському середовищі викликає робота з фотографіями, на яких зафіксовані нині втрачені об'єкти культурної спадщини. На жаль, у XX столітті з багатьох причин будівлі та пам'ятники зникли і тепер їх візуальний образ доступний глядачеві лише на старих фотографіях. Повсякденна культура минулого також була втрачена, тому всі картини, що зображують жанрові сцени та інтер'єри, часто унікальні. Деякі речі минулого в даний час перестали бути предметом користування, але з тих чи інших причин не входять до числа предметів музейного зберігання (чашка з поличкою для вусів, щітки для видалення пилу з кімнатних рослин, щипці для розтяжки, рукавички та ін.). Саме тому вони не знайомі сучасникам.

Важливо обговорювати зі студентами питання достовірності фотографій. Відомо, що їх легко підробити. До того ж власне фотограф також може впливати на зміст фото. Тому особливу увагу слід звернути на позицію автора: намагався він бути неупередженим, чи, навпаки, намагався зобразити персонажів саме в такому вигляді, наскільки свідомою є позиція автора. Вивчаючи старовинну фотографію, студенти неодмінно повинні проаналізувати її зміст, не брати нічого на віру, так як досить часто робилися так звані постановні фотографії. Наприклад, на кам'янецькій фотографії першої чверті XX ст. зображено дитину приблизно трирічного віку у дитячій військовій формі [21]. Фото є автентичне. Але чи можна припустити, що діти того часу змалку служили у армії? Звичайно, ні. Це фото є цілком постановним на хвилі тогочасної

моди. Основна мета завдань, пов'язаних з роботою студентів зі старими фотографіями, полягає в тому, щоб вони звернули увагу на фотоальбоми своєї сім'ї, спробували описати фотографії у них, встановили дату і місце зйомки таких фотографій. Головною метою є те, щоб студенти почали сприймати свої сімейні альбоми як міні-музей їхньої родини. Навіть якщо двоє-троє студентів із групи почнуть збирати фотохроніки своєї родини, ми можемо вважати, що наша робота була продуктивною.

Висновки. Отже, фотографії є унікальним і надійним засобом збереження історичної пам'яті для наступних поколінь, а також ємним джерелом інформації про історичні події та явища, історичних діячів, традиції, звичаї та повсякденне життя людей у минулому. Вони відображають конкретний образ епохи з усіма деталями та дрібницями. Фотодокументи також є важливим джерелом у вивченні та дослідженні історії повсякденності, історії рідного краю, його пам'ятних місць, пам'ятників, людей, побуту тощо. Особливу увагу в освітньому процесі варто приділити самостійній дослідницькій роботі з фотографіями як історичним джерелом, оскільки вони активізують мислення студентів і формують здатність до критичного аналізу історичної інформації. Використання фотографій як історичного джерела в освітньому процесі активізує когнітивну, дослідницьку та творчу діяльність здобувачів вищої освіти, розвиває їх пізнавальний інтерес, сприяє розвиткові уваги, критичного мислення та зорової пам'яті, відіграє важливу роль у формуванні уявлень про історичне минуле рідного краю.

Література:

1. Житеньова Н. В. Технології візуалізації в сучасних освітніх трендах. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2016. Вип. 2. С. 144–157. http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2016_2_13
2. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения (Т.1-2). Москва : Педагогика, 1982.
3. Рачков Є. С. Методи та підходи візуальної історії: аналіз історіографії. *Харківський історіографічний збірник*. 2015. Вип. 14. С. 27–41.
4. Рабенчук О. До питання про візуальне як джерело історичних досліджень. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2012. №17. С. 29–39. http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2012_17
5. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. №14. С. 259–264. <http://http://www.history.org.ua/JournALL/xxx//14/16>
6. Ковалевська О. Візуальні студії в системі сучасного соціогуманітарного знання. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. №26. С. 220. http://resource.history.org.ua/publ/Idvu_2016_26_11
7. Мороз П. В. Використання карикатур в шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання). *Проблеми сучасного підручника*. 2013. Вип. 13. С. 147–167. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2013_13_19

8. Л. де Бівар Блек. Працюючи з візуальними джерелами. *Історія і суспільство в школах України: теорія і методика навчання*. 2012. №1.
9. Страдлінг Р. У викладанні історії: посібник для вчителя <https://rm.coe.int/168049415c>
10. Підгурний І. С., Урсу Н. О. Культурно-мистецька спадщина Поділля у художніх фотографіях Михайла Грейма (друга половина XIX – початок XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. 232 с.
11. Копилов С., Паур І., Кам'янець-Подільський на поштових листівках кінця XIX – початку XX ст.: історико – іконографічне дослідження. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. 204 с.
12. Гуковский А. И. Научная разработка истории советского общества и вспомогательные исторические дисциплины. *Вопросы истории*. 1964. № 2. С. 42–62.
13. Бугаевич І. В. Українські листівки та філокартія. *Нотатки колекціонера* Київ : Мистецтво, 1971. 51 с.
14. Евграфов Е. М. Кинофотодокументы как исторический источник: учебное пособие. Москва : Моск. изд.- полигр. техникум, 1973. С. 4.
15. Фонди НІАЗ «Кам'янець». Група зберігання «Іконографічні матеріали».
16. Будзей О. Піонери кам'янецької фотографії. Подолянин. 20 травня 2011 р.
17. Свод законов Российской империи. Свод законов гражданских. СПб.: Государственная типография, 1890. Т. X. Ч. 1. С. 61, С. 291–297.
18. Щербак Н. Реалізація цензурного законодавства Російської імперії XIX – початку XX століття в українських губерніях. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. №2. С. 147–157.
19. Пламєницька О. Castrum Samenecensis. Фортеця Кам'янець : (пізньоантичний – ранньомодерний час). Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012. С. 153.
20. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский : историческое описание. Киев : Типография С. В. Кульженко, 1895. С. 16–106.
21. Приватний архів Паладійчука А. (м. Кам'янець-Подільський).

References:

1. Zhytienova N. V. (2016). Tekhnolohii vizualizatsii v suchasnykh osvitynikh trendakh [Visualization technologies in modern educational trends]. *Vidkryte osvitynie e-seredovyshche suchasnoho universytetu*. 2. 144–157, http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2016_2_13 [in Ukrainian].
2. Komenskyi Ya. A. (1982). Yzbrannye pedahohycheskye sochyneniya [Selected pedagogical works]. (T.1-2). Moskva : Pedahohyka [in Russian].
3. Rachkov Ye. S. (2015). Metody ta pidkhody vizualnoi istorii: analiz istoriohrafii [Methods and approaches of visual history: an analysis of historiography]. *Kharkivskiy istoriohrafichnyi zbirnyk*. 14. 27–41. [in Ukrainian].
4. Rabenchuk O. (2012). Do pytannia pro vizualne yak dzherelo istorychnykh doslidzhen [To the question of the visual as a source of historical research]. *Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka*. №17. 29–39. http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2012_17 [in Ukrainian].
5. Koliastruk O. (2008). Vizualni dokumenty yak osoblyvi dzherela istorii povsiakdennosti [Visual documents as special sources of the history of everyday life]. *Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka*. №14. 259–264. <http://http://www.history.org.ua/JournALL/xxx/14/16> [in Ukrainian].

6. Kovalevska O. (2016). Vizualni studii v systemi suchasnoho sotsiohumanitarnoho znannia [Visual studies in the system of modern socio-humanitarian knowledge]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. №26. 220. http://resource.history.org.ua/publ/Idvu_2016_26_11 [in Ukrainian].

7. Moroz P. V. (2013). Vykorystannia karykatur v shkilnomu pidruchnyku istorii (metodyka roboty v umovakh doslidnytskoho navchannia) [The use of caricatures in a school history textbook (methodology of work in the conditions of research study)]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*. 13. 147–167. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2013_13_19 [in Ukrainian].

8. L. de Bivar Blek (2012). Pratsiuiuchy z vizualnymy dzherelamy [Working with visual sources]. *Istoriia i suspilstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia i metodyka navchannia*. №1. [in Ukrainian].

9. Stradlinh R. U vykladanni istorii [In teaching history] : posibnyk dlia vchytelia <https://rm.coe.int/168049415c> [in Ukrainian].

10. Pidhurnyi I. S., Ursu N. O. (2012). Kulturno-mystetska spadshchyna Podillia u khudozhnikh fotohrafiiakh Mykhaila Hreima (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [The cultural and artistic heritage of Podillia in the artistic photographs of Mykhailo Greim (second half of the 19th – beginning of the 20th century)] : monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: Aksioma. 232. [in Ukrainian].

11. Kopylov S., Paur I. (2019). Kamianets-Podilskyi na poshtovykh lystivkakh kintsia XIX – pochatku XX st.: istoryko – ikonohrafichne doslidzhennia [Kamianets-Podilskyi on postcards of the late 19th and early 20th centuries: historical and iconographic research]. Kamianets-Podilskyi : Aksioma. 204. [in Ukrainian].

12. Hukovskyi A. Y. (1964). Nauchnaia razrabotka ystoryy sovetskoho obshchestva y vspomohatelnye ystorycheskye dystsyplyny [Scientific development of the history of Soviet society and auxiliary historical disciplines]. *Voprosy ystoryy*. № 2. 42–62. [in Russian].

13. Buhaievych I. V. (1971). Ukrainski lystivky ta filokartiia [Ukrainian postcards and filocards]. *Notatky kolektsionera*. Kyiv : Mystetstvo. 51. [in Ukrainian].

14. Evhrafov E. M (1973). Kynofotodokumenty kak ystorycheskyi ystochnyk [Kinophotodocuments as a historical source]: uchebnoe posobyie. Moskva : Mosk. yzd.-polyhr. tekhnikum. 4. [in Russian].

15. Fondy NIAZ «Kamianets». Hrupa zberihannia «Ikonohrafichni materialy» [Funds of NIAZ «Kamyants». Storage group «Iconographic materials»].

16. Budzei O. (2011). Pionery kamianetskoï fotohrafii [Pioneers of Kamianetska photography]. *Podolianyn*. 20 travnia 2011 r. [in Ukrainian].

17. Svod zakonov Rossiyskoy imperii. Svod zakonov grazhdanskikh [Code of laws of the Russian Empire. Code of civil laws]. SPb.: Gosudarstvennaya tipografiya, 1890. T. X. Ch. 1. 61, 291-297. [in Russian].

18. Shcherbak N. Realizatsiia tsenzurnoho zakonodavstva Rosiiskoi imperii XIX – pochatku XX stolittia v ukrainskykh huberniakh [Implementation of censorship legislation of the Russian Empire in the 19th and early 20th centuries in Ukrainian provinces]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2014. №2. 147-157. [in Ukrainian].

19. Plamenytska O. (2012). Castrum Camenecensis. Fortetsia Kamianets : (piznoantychnyi – rannomodernyi chas) [Castrum Camenecensis. Kamenets Fortress: (Late Antiquity – Early Modern Times)]. Kamianets-Podilskyi: FOP Sysyn O.V. 153. [in Ukrainian].

20. Setsynskyi E. (1895). Horod Kamenets-Podolskyi : ystorycheskoe opysanye [Kamenets-Podolsky city: historical description]. Kyev : Typohrafiya S. V. Kulzhenko. 16–106. [in Russian].

21. Pryvatnyi arkhiv Paladiichuka A. [Private archive of A. Paladiychuk]. (m. Kamianets-Podilskyi).

УДК 94(477):329.78"18/20"

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1434-1448](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1434-1448)

Кінд-Войтюк Наталія Василівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Шопена, 24, м. Луцьк, 43024, тел.: (03322) 24-80-30, <https://orcid.org/0000-0002-7746-2807>

МАСОНСТВО В УКРАЇНІ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Анотація. У статті досліджується історія масонського руху в Україні, його становлення, розвиток та вплив на соціокультурне середовище з XVIII до початку XX століття. Автор аналізує особливості масонства в українських землях, порівнюючи його з європейськими традиціями. Розглядаються періоди активності та занепаду масонських лож, причини їх виникнення та зникнення, а також вплив зовнішніх політичних факторів, зокрема заборони масонства в Російській імперії. Окрему увагу приділено ролі масонства у формуванні української інтелігенції та національної буржуазії, а також його внеску в соціальні й політичні процеси, зокрема у період революційних подій початку XX століття.

Громадсько-політичні рухи викликають в істориків особливий інтерес, адже вони служать виразником і чинником суспільного поступу. Віддаючи належне діяльності політичних партій, які чутливо реагують на суспільні запити, історики приглядаються також до прихованої від широкої громадськості праці таємних організацій, передусім масонської — специфічної і досить загадкової форми громадської активності багатьох представників суспільної еліти, адже, як показує історичний досвід, таємні організації спроможні істотно впливати на перебіг історичних подій, особливо коли історія робить свій черговий крутий поворот.

В Україні перші ложі з'явилися в середині XVIII століття. Діяли вони, як правило, роз'єднано й мали невиразну національну основу (в них кількісно переважали поляки та росіяни). Тенденція до їх «українізації» та політизації стала проявлятися після включення Правобережної України до складу Російської держави наприкінці XVIII століття, що, зрештою, й привело до заборони масонства в абсолютистсько-бюрократичній державі, існування якої масонська ідеологія вважала недоречною. Заборона в 20-х роках XIX століття у Російській імперії таємних організацій не ліквідувала масонство в Україні, лише остаточно загнала

його в підпілля. В умовах формування національної інтелігенції та активізації революційно-демократичного й національно-визвольного рухів вітчизняне масонство на межі XIX—XX ст. відродилося.

Ключові слова: масонство, вчення про масонство, ложа, ритуал, каменяря.

Kind-Voytiuk Nataliya Vasylivna Candidate of Historical Sciences, Assistant professor of the Department of History of Ukraine and Archaeology, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Chopina, 24, Lutsk, 43024, tel.: (03322) 24-80-30, <https://orcid.org/0000-0002-7746-2807>

MASONRY IN UKRAINE IN THE XVIII - EARLY XX CENTURIES

Abstract. The article examines the history of the Masonic movement in Ukraine, its formation, development and influence on the socio-cultural environment from the eighteenth to the early twentieth century. The author analyses the peculiarities of Freemasonry in the Ukrainian lands, comparing it with European traditions. The author examines the periods of activity and decline of Masonic lodges, the reasons for their emergence and disappearance, as well as the influence of external political factors, in particular the ban on Freemasonry in the Russian Empire. Particular attention is paid to the role of Freemasonry in the formation of the Ukrainian intelligentsia and national bourgeoisie, as well as its contribution to social and political processes, in particular during the revolutionary events of the early twentieth century.

Socio-political movements are of particular interest to historians, as they serve as an expression and factor of social progress. Paying tribute to the activities of political parties that are responsive to public demands, historians also look closely at the work of secret organisations, especially the Masonic, which is a specific and rather mysterious form of social activity of many members of the social elite, because, as historical experience shows, secret organisations can significantly influence the course of historical events, especially when history takes another sharp turn.

In Ukraine, the first lodges appeared in the middle of the XVIII century. As a rule, they acted in a disunited manner and had a vague national basis (they were dominated by Poles and Russians). The tendency towards their "Ukrainization" and politicization began to manifest itself after the inclusion of Right-Bank Ukraine into the Russian state at the end of the eighteenth century, which, in the end, led to the prohibition of Freemasonry in the absolutist-bureaucratic state, the existence of which was considered inappropriate by

Masonic ideology. The prohibition of secret organizations in the Russian Empire in the 20s of the XIX century did not eliminate Freemasonry in Ukraine, only finally drove it underground. In the context of the formation of the national intelligentsia and the intensification of the revolutionary-democratic and national liberation movements, domestic Freemasonry at the turn of the XIX-XX revived.

Keywords: Masonry, doctrine of masonry, lodge, ritual, mason.

Постановка проблеми. У сучасних умовах політичного життя в Україні тема масонства викликає значний інтерес не тільки серед вітчизняних науковців, але й серед широких верств населення. Це, на наш погляд, пов'язано з політичною заангажованістю питання масонства. Відродження масонських лож в Україні в 1990-х роках і їх активне висвітлення в українських медіа сприяли активному обговоренню цієї теми в суспільстві. Масонство являє собою релігійно-філософський рух, коріння якого сягає середньовічних ремісничих церковних братств. Основна мета масонів, або вільних каменярів, полягає в «об'єднанні людей на засадах братерства, любові, взаємодопомоги та рівності» [1, 180].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масонство належить до явищ, які привертають увагу своєю таємничістю і недостатньою вивченістю. Однак останнім часом інтерес до цієї теми зростає. Серед професійних українських істориків феномен масонства детально досліджували Т. Богданова, О. Крижанівська, В. Савченко, М. Ходоровський, Д. Яневський, Т. Яблунівська, С. Білокінь, А. Димчук, І. Римаренко, В. Савченко [1-17]. Було зроблено нові кроки для висвітлення історії масонства в Україні. Зокрема, варто відзначити кілька робіт О. Крижанівської [7, 8, 9], яка узагальнила значний архівний матеріал, мемуарну літературу та наукові дослідження з цієї теми за останні два століття.

Мета статті – розкрити сутність, форми та основні результати масонського руху в Україні від заснування у середині XVIII ст. перших його лож до початку XX ст.

Виклад основного матеріалу.

Масонська традиція в Україні має довгу і славу історію титанічної роботи і боротьби за створення нового суспільства, побудованого на універсальних принципах, закладених в основі масонської філософії.

Масонство – 1) світоглядна універсальна парадигма, що подається у алегоріях та символах як надісторична філософська істина та план інтегральної перебудови суспільства (людини) – необхідного компоненту «Великого Творення»;

2) соціальний (духовний, морально-етичний, езотеричний) рух, що має форму закритої орденсько-братерської організації, своєрідної школи виховання;

3) всесвітня структура масонських Орденів, що оформилася у XVIII ст. Масонський рух поділяв та поширював символічні гасла «Свобода, Рівність, Братство», саме на цій основі масони розробляли філософію будівництва «нового світу», вважаючи таке будівництво своїм надзавданням. Свобода людини розглядалася масонами як необхідна умова для самопізнання людини та самоорганізації суспільства, рівність трактувалася як рівність перед законом, як будівництво «Порядку з Хаосу», братство – як формування зразків світових соціальних відносин безпосередньо у масонських ложах та екстраполяція цих відносин на все суспільство шляхом створення передумов для побудови націй.

Масони вважали, що для змін соціальної парадигми потрібно створити систему зразків, що стануть основою «будівництва майбутнього» у вигляді ідеальної соціальної групи – масонського братства, зразків ідеальної держави та ідеального міста («масонська урбаністика»). Доведений сутнісний зв'язок між «містичною архітектурою» та внутрішнім духовним «будівництвом» досконалої людини.

Про масонів сьогодні відомо стільки, що це вже радше не таємне товариство, як було на початках, а таке собі "товариство з таємницями". Розгляньмо найпопулярніші з гіпотез, що утворилися навколо масонства. Одразу домовимося, що однозначної відповіді, наскільки кожне з поданих нижче тверджень правдиве чи вигадане, ми не маємо. Завжди знайдуться прихильники та противники цих тез, а отже, їхнє обговорення триватиме й надалі.

Гіпотеза 1. Масонство засноване в біблійні часи.

Масонська традиція виводить існування братства від Хірама, легендарного будівничого Храму Соломона, що постав у Єрусалимі в X столітті до нашої ери. Зводячи цю сакральну споруду, він розробив низку ритуалів, ділив підлеглих на три групи – учнів, підмайстрів та майстрів, загинув від рук невтаємничених. Це все відобразилось у масонських ритуалах: вони іменували себе каменярами, а свої об'єднання – ложами, від французького "loge". Головні символи – циркуль і кутник – також узяті з будівництва. Ще можна згадати акацію, яка начебто виросла на могилі Хірама.

Згодом масони трактували будівництво вже не буквально, а в переносному значенні. Вони розглядали себе як мулярів внутрішнього храму людини. Не існує жодного документального підтвердження існування масонських лож до XVII століття, коли вони постали в Англії. Звісно, таємні організації діяли й раніше. Однак нам не відомо, щоб вони іменували себе масонами чи керувалися принципами, закладеними в масонство.

Так, на давніх будівлях можна побачити знаки, які тепер асоціюють з масонством, – як-от око в трикутнику. Ці символи виникли в середовищі середньовічних алхіміків і містиків, а вже потім їх запозичили вільні каменярі.

Гіпотеза 2. Масони – спадкоємці ордену Тамплієрів.

Один із найвідоміших католицьких чернечо-лицарських орденів – Орден бідних лицарів Христа та Храму Соломона, популярно званий тамплієрами. Він був заснований у Єрусалимі після Першого хрестового походу 1119 року, щоб захищати паломників, і з часом активно поширився та став впливовим у Європі. У 1312 році за згодою Папи Римського Климента V французький король Філіпп IV Вродливий ліквідував орден як єретичний.

Тамплієрам приписували незліченні багатства та володіння якимись сакральними таємницями, які вони привезли з Близького Сходу. Недивно, що противники масонів бажали пов'язати їх з образом знищеного ордену. Це логічно пояснювало активність членів братства в подіях Французької революції. Мовляв, мстять за приниження попередників [3].

Припущення радше ґрунтуються на здогадах і непрямих доказах, з яких зацікавлені виводять бажаний для себе результат. Додаймо сюди те, що на спадщину лицарів Христа достатньо претендентів і без вільних каменярів.

В українській історіографії існує думка, що Україна була готова до сприйняття масонства задовго до появи перших масонських лож, і що братства XV-XVII століть можна розглядати як прототипи масонських «майстерень», оскільки вони нібито мали схожість з європейськими ложами. Однак такі паралелі між середньовічними українськими братствами та масонськими ложами є помилковими і базуються лише на зовнішніх подібностях, не враховуючи різницю між масонською ідеологією та християнськими засадами, на яких ґрунтувалися братства.

Масонська ложа (з фр. *loge* – «будиночок будівельників») – базовий інститут масонства, має безліч значень: 1) союз певної групи масонів, що базується на ідеї «братерства», «виборності», «рівності»; 2) своєрідна Орденська структура ієрархій, що відтворює та надає певні соціальні статуси; 3) Храм «філософії та королівського мистецтва» – місце, де відбуваються ритуали та основна масонська «робота», яке має свій символічний «інвентар» (реманент); 4) символ – зразок майбутніх суспільних відносин. Кожен масон повинен належати до структури певної масонської ложі [11, 35].

Кожна ложа проголошується «заснованою на Сході» певного міста, що підкреслює значення того, що «Схід» розглядається масонами як

джерело «світла» як необхідність «просвітлення» людини (ложа тлумачиться як система, що випромінює світло). «Місто» у масонів є символом духовного життя та соціального осередку. У масонській ложі зазвичай «працюють» від 10 до 300 «братів», які мають свої функції-ролі (офіцерську, майстерську, підмайстерську, учнівську).

Кожна ложа є незалежною, але автономною частиною Великої Ложі певної держави. Очолюють ложу Достойний Майстер та його офіцери. «Символічні» (блакитні) ложі проводять ритуальні «праці», що мають закритий характер, в трьох перших ступенях масонства. У вищих ступенях масонства ритуальні праці проходять у ложах: «удосконалення», «філософських ложах», «лицарських ложах».

Символіка масонів бере свій початок від інструментів, які використовували каменярі, що будували середньовічні собори Європи. Ці майстри були першими «Братами» руху. Одним із загальноприйнятих символів масонства є трикутник з оком усередині, відомий як «Промениста Дельта». Цей символ походить із християнства, де око в трикутнику означає «Всевидюче Око» провидіння, а трикутник символізує Святу Трійцю.

Ще одним важливим символом масонства є акація, яка вважається священним деревом і асоціюється з Легендою про смерть майстра Хірама, центральним сюжетом ступеня майстра-масона.

Інші символи включають:

- Косинець символізує гармонію між прагненням до досконалості та досяжною реальністю, представляючи земне.
- Циркуль символізує помірність, розсудливість і прагнення до духовного.
- Кельма уособлює зміцнення братерських зв'язків.
- Грубий камінь символізує моральний хаос, а оброблений камінь — очищену моральність.
- Молоток служить для обробки дикого каменю і символізує владу майстра.
- Лопатка означає поблажливість до слабкостей інших і суворість до себе.
- Труна, череп і кістки символізують презирство до смерті та печаль за втратою істини.

Одяг членів масонської організації символізує чесноти, круглий капелюх — свободу, а оголений меч — караючий закон і захист невинності.

Основні посади в ложі:

- Високоповажний майстер керує роботою ложі та ритуалами. Його обирають таємним голосуванням.

- Перший страж відповідає за навчання підмайстрів і може замінити майстра за необхідності.
- Секретар займається розсилкою повідомлень про збори, веде протоколи та звіти.
- Оратор представляє дослідження і виступає з доповідями.
- Скарбник відповідає за фінансові питання ложі.

Таким чином, символіка і термінологія масонства бере свій початок від інструментів праці каменярів, але набуває значно ширшого і часто містичного значення. «Промениста Дельта» з оком у трикутнику є загальноприйнятим символом, який нагадує про свідомість і увагу кожного масона. Акація ж вважається священним деревом у масонській традиції [8, 3-4].

Кожен масон обов'язково повинен бути членом певної ложі. Окремі ложі об'єднуються у Велику Ложу, яка в деяких країнах також може називатися «Великий Схід». Великі Ложі мають свої власні Статути та Конституції.

Згідно з правилами регулярного масонства, на території однієї країни може існувати лише одна Велика Ложа. Однак у федеративних або конфедеративних державах, або в країнах, які складаються з окремих суб'єктів (штатів, королівств), можуть бути створені Великі Ложі для кожного суб'єкта.

Ідеологічною основою масонського руху виступає «Конституція вільних каменярів» 1723 р. (Конституції масонів, що містять історію, укладення, правила, приписи і т. д. «Найдавнішого і вельми високоповажного братства, для використання в ложах») авторства пресвітеріанського пастора та масона Джеймса Андерсона. «Конституції» Андерсона стали одним з головних документів сучасного масонства, що висвітлюють соціальну символіку та історію Ордену, яка також стала символом. У першому розділі «Конституцій» йдеться, що масони можуть бути будь-якої віри, але їм необхідно дотримуватися певної релігії, з якою згодні люди. Масони наvertsали своїх послідовників до популярної ідеї Просвітництва – концепції «природної релігії», залишивши братам-масонам «самим точно визначати свої релігійні переконання» [6, 40-42], незалежно від конфесійної приналежності.

Виходячи з «Конституцій», вільний муляр зобов'язаний «підкорятися моральному закону... він ніколи не стане нерозумним атеїстом або невіруючим вільнодумцем» [6, 45]. «Конституції» дають коротку історію масонства «від створення світу», зводячи її до символічної історії будівельного мистецтва.

Масонство висунуло і розвивало ідею свободи волі конкретної «приватної» людини [14, 8]. Особистість масона, його думки і ставлення

до будьякого предмету є атрибутом недоторканної свободи особистості. «Вільна воля заподіяла падіння людини, вільна воля може і силу поставити занепаłego: вона є дорогоцінний дар творця, повідомлений їм створінням обраним», – осмислюючи проблему свободи, заявляв масонський мислитель А. Галлер [16, 75-76].

Перша зафіксована українська ложа шотландського обряду «Трьох братів» у селі Вишнівці на Волині згадується в 1742 р. Її заснували польський генерал французького походження барон П'єр де Лефорт і Ян Мнішек (?-1734) – великий коронний ловчий і великий підкоморний Литовський. У ложу входив князь Михайло-Казимир Огінський (1731-1799) – нащадок князів Вишневецьких) – генерал, гетьман Великого князівства Литовського і намісник Литви, депутат Сейму, композитор, віртуозний скрипаль, художник, поет, в 1762 р. – один з кандидатів на польський трон.

У 1747 р. заснували першу масонську ложу у Львові «Три Богині». Створив її француз-масон Франсуа Лонгшам (François (1710-1784) – банкір, член міського самоврядування Львова. У 1767 р. Ф. Лонгшам створює у Львові ложу «Трьох білих орлів» шотландської системи (працювала до 1782 р.).

У 1776 р. французький абат Баудін д'Арно (Бедуччі) заснував у Львові ложу розенкрейцерів «Трьох білих Троянд». У 1777-1782 рр. у Львові працювала ложа «Йосипа до імперського Орла». У 1779-1785 рр. у Львові працювала ложа «Досконалої рівності». В 1782 р. там з'являються: ложа «Фенікс до круглого Столу» і ложа «Щирої приязні». У 1780 р. польські масони отримали патент від Великого Сходу Франції на створення під своїм керівництвом масонського об'єднання в Галичині. Через п'ять років ложа «Досконалої рівності» створила самостійну і незалежну від австрійських масонів масонську структуру Національний Схід Королівства Галичини і Володимирії.

Ложа «Щира приязнь» підтримувала контакти тільки з ложею «Досконалої Рівності», ложа «Трьох Корон Галичини» (працювала в 1780-1785 рр. під протекторатом Великого Сходу Франції) підтримувала зв'язок з масонами Російської імперії через французьку ложу «Повного мовчання» у французькому місті Монпельє.

Під керівництвом львівських масонських лож працювали ложі «Абсолютної вірності» в Кам'янці-Подільському та ложа в містечку Панівці на Поділлі. Ложу «Абсолютної вірності» відкрили у 1784 р. за участю Станіслава-Щенсного Потоцького (1752-1805), з ім'ям якого пов'язано створення унікального паркового-палацового комплексу «Софіївка» на Уманщині. Під керівництвом львівських масонських лож

працювали ложі «Абсолютної вірності» в Кам'янці-Подільському та ложа в містечку Панівці на Поділлі.

Таким чином, масонський рух в Україні розпочався лише в середині XVIII століття, значно пізніше, ніж у Західній Європі [5; 9, 85].

Масонство поширювалося в Україні трьома шляхами: через Польщу, через Росію та безпосередньо із західноєвропейських країн. Галичина і Правобережна Україна потрапили під польський вплив, тоді як Лівобережжя та Слобожанщина опинилися під впливом Росії.

Оскільки масонський рух залучав переважно елітні верстви населення, зосереджені в містах, саме ці міста стали центрами масонства. Найважливішим осередком масонства у другій половині XVIII століття став Київ [17, 50].

До кінця XVIII — початку XIX століття масонські ложі вже функціонували в багатьох українських містах, таких як Київ, Одеса, Житомир, Харків, Кременчук, Полтава, Немирів, Дубно, Львів і Самбір. Наприклад, у Полтаві в 1818 році з'явилася ложа «Любов до істини». У подільському селі Буцьківці діяла ложа «Мінерва», а в Кам'янці — ложі «Озирис до пломенючої зорі» та «Пломенюча зоря», підпорядковані петербурзькій «Астрей».

На Волині функціонувала ложа «Доброчинність і досконала єдність», у Вінниці — «Трьох братів», у Кременчуці — «Марс» і «Добрий пастир»[3]. У Києві в 1818 році була створена ложа «З'єднані слов'яни», а в Одесі працювали ложі «Понт Евксинський», «Три царства природи» та «Друзі природи». На Слобожанщині діяла організація «Паліцинська академія», до якої входили прихильники Григорія Сковороди, а в Харкові на початку XIX століття відкрилася філія петербурзької ложі «Вмираючий Сфінкс». Також існувала низка таємних організацій, пов'язаних з масонством ідейно та організаційно; ймовірно, їх очолювало засноване на початку 1820-х років «Малоросійське таємне товариство».

Таким чином відбувалося перетворення слабого, недостатньо визначеного за спрямованістю руху на більш організовану силу, яку можна розглядати як серйозний фактор тогочасного суспільнополітичного життя. У зв'язку із цим один із дослідників масонства С. Єфремов говорить про перетворення масонів України на українське масонство, яке слугувало завданням українського громадського руху [5, 9], а О. Крижанівська вважає, що масонство певною мірою сприяло зародженню українського національного руху полтавська масонська ложа "Любов до істини". Ця ложа мала значний вплив, оскільки багато її членів були пов'язані з організаціями декабристів або були знайомі з майбутніми декабристами. Існує припущення, що масонська ложа в Полтаві слугувала

зручним інструментом для вербування учасників антифеодального руху, що виходило за межі традиційних масонських функцій. У цьому контексті правильніше говорити не про українізацію масонства, а про посилення його соціальної та політичної спрямованості [9].

У період з 1815 по 1821 роки масонські ложі функціонували в Київській, Подільській і Волинській губерніях. У Дубно була заснована Велика провінційна ложа "Довершеного секрету" – "Волинська ложа", яка об'єднувала ложі Правобережної України в системі "Великого Сходу Польщі". У Дубно-Луцьку діяла ложа "Висхідної ранкової зірки" (Зірки Сходу), в Рафаїлівці – ложа "Увінчаної чесноти під трьома зірками", в Острозі – ложа "Доброчесних поляків", а в Тульчині – ложа "Істинного патріотизму". Польські ложі також були зафіксовані в Чуднові, Вінниці та Рівному [12, 35-41].

Масонські ложі початку XIX століття були унікальними громадськими структурами, де взаємодіяли люди різних політичних поглядів, національностей, релігій, соціальних станів і професій. Вони сприяли формуванню духовних ідеалів і емансипації Російської імперії.

Однак 1 серпня 1822 року імператор Олександр I підписав указ "Про знищення масонських лож і таємних товариств", після чого всі ложі в Російській імперії були офіційно закриті. У 1824 році імператор підтвердив свій указ. Заборона вдарила переважно по відкритих масонських структурах, але таємна діяльність масонів вищих ступенів продовжувалася. Після заборони 1826 року відомо про існування лож в Одесі, Києві та Житомирі.

Під час польського повстання 1830-31 років на Правобережній Україні відбувалися спроби відродження польського "Великого Сходу". У 1833 році в Рівному була зафіксована таємна ложа "Увінчана добropорядність". В Одесі таємна масонська ложа діяла до початку 1830-х років. Серед одеських масонів згадуються граф Кирило Олексійович Розумовський та багаті грецькі купці. У 1845-1875 роках в Одесі існувала законспірована масонська "Приморська ложа". У 1860-1870-х роках в Одесі діяли таємні ложі "Зірка справедливості" і "Анатолійська ложа", а ложа "Відродження Прозелітського Сходу" працювала в Ізмаїлі [12].

Масонство другої половини XIX століття стало своєрідним перехідним етапом між напівмістичним дворянським "королівським мистецтвом" другої половини XVIII — першої чверті XIX століття і різночинним "політичним" масонством початку XX століття. Якщо до заборони масонських лож у 1820-х роках їхніми членами були переважно представники старшинсько-шляхетських родин (Кочубеї, Капністи, Кулябки, Ломиковські, Лукашевичі, Мартоси, Полетики, Родзянки,

Скоропадські, Сулими, Тарновські, Томари, Туманські, Ханенки та інші), то згодом, із формуванням української інтелігенції та національної буржуазії, у масонство почали вступати науковці, лікарі, юристи, архітектори, літератори, техніки, промисловці, купці та інші представники різних професій. Це привело до змін у масонській діяльності — містичний елемент став менш помітним, натомість посилилися політичні та національно-визвольні аспекти [15, 3].

Широка участь молодой української інтелігенції в наростаючому революційному та національному русі посприяла активізації та радикалізації масонського життя в Україні на початку ХХ ст.

При цьому масонство в Україні, поза сумнівом, чутливіше реагувало на зміни в суспільно-політичній обстановці, ніж у Росії. Ще до проголошення царського маніфесту 17 жовтня 1905 р., ніби передбачаючи лібералізацію громадсько-політичного життя в державі, воно почало утворювати нові ложі. Так, у 1901 р. у Харкові з'явилася ложа «Шевченко», а ще через три роки в Чернігові — ложа «Братерство».

До них входили відомі тодішні українські діячі культури та громадські активісти. Більше того, в 1900 р. на першому Українському масонському конгресі п'ять місцевих лож (у Києві, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Одесі і Полтаві) започаткували процес об'єднання в єдину організацію — Велику ложу України, оформлення якої завершилося вже за доби української революції. Ці ложі намагалися встановити зв'язки із зарубіжними масонськими центрами, особливо Великим Сходом Франції та Великою ложею Франції (шотландського обряду). Київ упевнено претендував на роль центру масонського руху в Україні. Від «Київської Зорі» вже наприкінці 1909 р. відпаростилася нова ложа — «Правда», яка стала виконувати функцію Малої ради — керівного центру київських лож.

Ложі відкривалися і в інших містах України — традиційних масонських центрах. Зокрема, працювала ложа у Харкові, венераблем якої був юрист Я. Рубінштейн.

В Одесі в роки першої світової війни існувало дві ложі. До них належали, за спогадами Сергія Єфремова, член УСДРП Володимир Чехівський, кадет С. Житков. Володимир Чехівський згадував, що одну з цих «майстерень» називали «Зіркою Сходу», її венераблем був член Товариства взаємного кредиту С. Житков. Друга одеська «майстерня» виникла в 1914—1915 рр. і називалася «Святий Йордан»[8, 6-8].

Висновки. Масонство в Україні можна розглядати як динамічний процес формування та розпаду соціально-культурних зв'язків, що відбувається у протистоянні з офіційними державними інститутами та догмами. На відміну від Західної Європи, українському масонству у ХVIII –

XX століттях не вдалося постійно підтримувати традиції та передавати їх із покоління в покоління. Відтворення масонських зразків і сенсів відбувалося шляхом нових запозичень західних стандартів і звернення до світової скарбниці масонської думки. На початковому етапі розвитку масонства в Україні (друга половина XVIII – перша чверть XIX століття) місцеві масонські лідери перейняли системи, що склалися в Англії, Шотландії, Франції, Німеччині та Швеції.

Українське масонство засвоїло ідеї Просвітництва, прогресизму і соціального реформування, а також приєдналося до наукових і містичних пошуків, характерних для західноєвропейського вільного мулярства. Однак заборона масонства в Російській та Австрійській імперіях перервала процес формування масонської парадигми в Україні. На новому етапі відродження масонського руху на початку XX століття українське масонство зверталося до спадщини Великобританії, США, Італії та Франції, однак пошуки соціальної гармонії часто перетворювалися на пошуки політичної доцільності через актуальні виклики революційного часу, процеси державотворення та націєтворення.

Масонська філософія продовжила пізнання соціального світу з допомогою системи символічних ключів, спонукаючи не тільки до розуміння істини, а й до процесу самопізнання особистості. Розвиток суспільства набуває сенсу завдяки посиленню на символічні ціннісні категорії. Символи формують хвилі цілепокладання ідеальних сенсів, що сприймаються цивілізаціями, формуючи смаки, моду, цінності. Масонська ідеологія базувалася на «приписуванні» певним об'єктам особливого символічного значення, на переконанні, що за допомогою символів можливо навчити профанів початкам самостійного та вільного пізнання.

Масонські лідери закликали до символічного сприйняття світу, вважаючи, що все видиме є символом невидимого, матеріальне – символом духовного, що символи релігії виводять людину на трансцендентний рівень, за межі емпіричної реальності, на іманентний рівень, який виявляється у межах зіткнення із реальністю [9, 166].

Масони намагалися уявити реальний світ в незвичайній, містико-алегоричній формі, що створювало відкриту – «закриту» масонську систему, що, не розробляючи послідовної доктрини, не створюючи кінцеву систему, надавала величезні можливості для творчості – еkleктичного «духовного будівництва».

Масонський рух розпадався на безліч інноваційних соціальних концепцій, асимілювався з різними культурами. Його гнучкість полягала в тому, що масони використовували універсальну мову символів та

доступність соціальних програм. Важливим є те, що масонська соціальна філософія робила наголос на поняттях «прогрес», «свобода», «рівність», «братерство», зробивши їх не тільки головними соціальними символами свого Ордену, але й маркерами XVIII – XIX ст. [13, 2].

Література:

1. Білокінь С. Масони й Україна. *Пам'ятки України*. 2002. № 2. С. 180—207.
2. Богданова Т. Висвітлення масонської проблеми у радянській історіографії. *Наукові праці*. Т. 26. Вип. 13. Історичні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2003. С. 131–137.
3. Гуменюк І. "Товариство з таємницями": 7 (не)мітів про масонство. *Локальна історія*. 2021. 17 вересня. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/tovaristvo-z-taiemnitsiami-7-nemifiv-pro-masonstvo/>
4. Димчук А. В. Масонські ідеї та філософська антропологія в епоху модерну. *Наукове пізнання: методологія та технологія: науковий журнал*. 2017. № 2 (39). С. 47–52
5. Єфремов С. Масонство на Україні. *Наше минуле*. 1918. №3. С. 8 – 15.
6. Конституції Андерсона, або Давні заповіді Вільного муляра. «І» : *незалеж. культурол. часопис*. Львів, 2009. № 54 : Вільні мулярі. Масони. С. 40–45.
7. Крижанівська О. Історія масонства в дисертаційних працях слухачів Київської духовної академії (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1997. № 1. С. 87–93.
8. Крижанівська О. Масонство в Україні в другій половині XVIII – XIX століття. *Історія в школах України*. 1997. № 1. С. 3 – 9.
9. Крижанівська О.О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. К., 1998. 248 с.
10. Лахижа М. Маловідомі сторінки історії та культури Полтавщини. Полтава, 1997. Ч. I. 23 с.
11. Римаренко І. Короткий нарис з історії українського масонства. *Нова політика*. 1997. № 6. С. 35–36.
12. Савченко В. Історична хронологія розвитку вільномулярства в Україні / [Голов. ред. Т. Возняк]. Одеса ; Львів : Незалеж. культурол. часопис І, 2015. 67 с.
13. Солдатенко В., Веденєєв Д. Українські масони в добу революції. *Історія України*. 2001. № 15. С. 1–3.
14. Ткаченко В. Вільні каменярі, або масони в Україні: чи допоможуть вони молодій незалежній державі. *Україна*. 1992. № 26. С. 8—9.
15. Томенко М. Таємниця українського масонства. *Молодь України*. 1992. 22 вересня. С. 3.
16. Ходоровський М. Джерела до історії масонського руху в Україні. *Студії з архівної справи та документознавства*. К., 1999. Т. 4. С. 75–78.
17. Ходоровський М. Масонство і Україна (За матеріалами діяльності вільних мулярів XVIII ст.). Київ : Держ. ком. арх. України, 2004. 137 с
18. Яблунівська Т. Про роль масонства в суспільно-політичному житті України на початку XX ст. *Сторінки історії*. Вип. 9. К.: НТУУ (КП), 1997. С. 34–40.
19. Яневський Д. Проект «Україна»: архітектори, виконроби, робочі». Київ : Фоліо, 2018. 304 с.

References:

1. Bilokin', S. (2002). Masoni j Ukraïna [Freemasons and Ukraine]. *Pam'jatki Ukraïni - Sights of Ukraine*, 2, 180—207 [in Ukrainain].
2. Bogdanova, T. (2003). Visvitlennja masons'koï problemi u radjans'kij istoriografii [Coverage of the Masonic problem in Soviet historiography]. *Naukovi praci - Scientific works*, 26, 13, 131–137 [in Ukrainain].
3. Gumenjuk, I. (2021). "Tovaristvo z taemnicjami": 7 (ne)mitiv pro masonstvo. Lokal'na istorija ["Society with secrets": 7 (un)myths about Freemasonry. Local history]. Retrieved from <https://localhistory.org.ua/texts/statti/tovaristvo-z-taemnitsiami-7-nemifiv-pro-masonstvo/> [in Ukrainain].
4. Dimchuk, A. V. (2017). Masons'ki ideï ta filosofs'ka antropologija v epohu modernu [Masonic ideas and philosophical anthropology in the modern era]. *Naukove piznannja: metodologija ta tehnologija - Scientific cognition: methodology and technology*, 2 (39), 47–52 [in Ukrainain].
5. Ćfremov, S. (1918). Masonstvo na Ukraïni [Freemasonry in Ukraine]. *Nashe minule - Our past*, 3, 8 – 15 [in Ukrainain].
6. Konstitucii Andersona, abo Davni zapovidi Vil'nogo muljara [Anderson's Constitutions, or the Ancient Precepts of a Freemason]. «Ї» - "Y", 40-45 [in Ukrainain].
7. Krizhanivs'ka, O. (1997). Istorija masonstva v disertacijnih pracjah sluhachiv Kiïvs'koï duhovnoï akademii (kinec' XIX – pochatok XX st.) [The history of Freemasonry in the dissertations of students of the Kyiv Theological Academy (end of the 19th - beginning of the 20th century)]. *Ukraïns'kij istorichnij zhurnal - Ukrainian historical magazine*, 1, 87–93 [in Ukrainain].
8. Krizhanivs'ka, O. (1997). Masonstvo v Ukraïni v drugij polovini XVIII – XIX stolittja [Freemasonry in Ukraine in the second half of the 18th - 19th centuries]. *Istorija v shkolah Ukraïni - History in schools of Ukraine*, 1, 3 – 9 [in Ukrainain].
9. Krizhanivs'ka, O.O. (1998). Taemni organizacii v Ukraïni. Masons'kij ruh u XVIII – na pochatku XX st. [Secret organizations in Ukraine. Masonic movement in the 18th and early 20th centuries]. K. [in Ukrainain].
10. Lahizha, M. (1997). Malovidomi storinki istorii ta kul'turi Poltavshhini [Little-known pages of the history and culture of the Poltava region]. Poltava [in Ukrainain].
11. Rimarenko, I. (1997). Korotkij naris z istorii Ukraïns'kogo masonstva [A short essay on the history of Ukrainian Freemasonry]. *Nova politika - New policy*, 6, 35–36 [in Ukrainain].
12. Savchenko, V. (2015). Istorichna hronologija rozvitku vil'nomuljarstva v Ukraïni [Historical chronology of the development of freemasonry in Ukraine]. Odesa ; L'viv: Nezalezh. rul'turol. chasopis Ĭ [in Ukrainain].
13. Soldatenko, V., Vedenecv, D. (2001). Ukraïns'ki masoni v dobu revoljucii [Ukrainian Freemasons in the Age of Revolution]. *Istorija Ukraïni - History of Ukraine*, 15, 1–3 [in Ukrainain].
14. Tkachenko, V. (1992). Vil'ni kamenjari, abo masoni v Ukraïni: chi dopomozhut' voni molodij nezalezhnij derzhavi [Free masons or freemasons in Ukraine: will they help the young independent state]. *Ukraïna - Ukraine*, 26, 8—9 [in Ukrainain].
15. Tomenko, M. (1992). Taemnicja Ukraïns'kogo masonstva [The Secret of Ukrainian Freemasonry]. *Molod' Ukraïni - Youth of Ukraine*, 3 [in Ukrainain].

16. Hodorovs'kij, M. (1999). Dzherela do istorii masons'kogo ruhu v Ukraïni [Sources for the history of the Masonic movement in Ukraine]. *Studii z arhivnoi spravi ta dokumentoznavstva - Archival and document studies studios*, 4, 75–78 [in Ukrainain].

17. Hodorovs'kij, M. (2004). *Masonstvo i Ukraïna (Za materialami dijal'nosti vil'nih muljariv XVIII st.) [Freemasonry and Ukraine (Based on the materials of the activities of free masons of the 18th century)]*. Kiïv : Derzh. kom. arh. Ukraïni [in Ukrainain].

18. Jablunivs'ka, T. (1997). Pro rol' masonstva v suspil'no-politichnomu zhitti Ukraïni na pochatku XX st. [On the role of Freemasonry in the social and political life of Ukraine at the beginning of the 20th century]. *Storinki istorii - Pages of history*, 9, 34–40 [in Ukrainain].

19. Janevs'kij, D. (2018). *Proekt «Ukraïna»: arhitektori, vikonrobi, robochi» [“Ukraine” project: architects, contractors, workers]*. Kiïv : Folio [in Ukrainain].

УДК 394(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1449-1457](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1449-1457)

Кліщ Олег Любомирович аспірант першого року навчання спеціальності 032 «Історія та археологія», Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 59-61-87, <https://orcid.org/0009-0009-0790-5199>

ТРАДИЦІЙНЕ ЗЕМЛЕРОБСТВО ЯК ОСНОВА ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ НА БОЙКІВЩИНІ

Анотація. Етнографічний район Бойківщини займає центральну частину Карпат і є унікальним в Україні. Йому характерні два типи господарських занять – землеробство і скотарство, котрі взаємопов'язані між собою у гірській місцевості. Попри глобалізаційні зміни, які торкнулися сучасного суспільства, Карпатський регіон зберігає основу традиційної землеробської культури (системи землеробства, види архаїчних знарядь праці та найважливіші характерні культурні рослини). Відомі бойкам способи вирубно-вогневого освоєння землі, такі як розчищення лісів і чагарників зі спалюванням, викорчовуванням пнів, копанням мотикою та інші. Типи традиційних культур, такі як зернові (жито, овес, ячмінь, пшениця), бобові (боби, квасоля), коренеплідні (картопля, морква, буряк), яких вирощували на Бойківщині, базувалися на неродючих ґрунтах і кліматичних умовах на різних висотах. Характерні особливості природно-географічних умов даного етнографічного району, специфічні способи освоєння землі з лісів та чагарників, складні соціально-економічні умови постійно накладали певний відбиток на сільськогосподарські знаряддя праці. В основному переважали архаїчні знаряддя – мотика та дерев'яний плуг. Традиційними видами господарських занять були жнива та сінокоси (заготівля сіна та соломи). Вони відігравали важливу роль не тільки як корми для тварин і харчування але й були придатними для побутового життя (покриття соломною дахів будівель різного призначення).

Традиційна землеробська культура бойків переважно динамічна у часі, а це є наслідком річної циклічності і сонячної активності, що впливає на землеробство через соціально-економічний розвиток. Особливостями землеробської культури бойківської етнографічної групи, було переважання вівса, що висівали не на корм тваринам, а на випікання хліба в домашніх умовах, відносно незначна роль жита, відсутність кукурудзи

та дуже мала роль пшениці, обов'язкове вирощування льону, відсутність трипільної системи землеробства та толоко-царинне двопілля.

Ключові слова: бойки, традиційна землеробська культура, землеробство, побутове життя, етнографічний район, Бойківщина, Карпати.

Klishch Oleg Lyubomyrovych postgraduate, major 032 "History and Archeology", Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 59-61-87, <https://orcid.org/0009-0009-0790-5199>

TRADITIONAL AGRICULTURE AS THE BASIS OF ECONOMIC OCCUPATION IN BOYKIVSHCHYNA

Abstract. The ethnographic region of Boykivshchyna occupies the central part of the Carpathians and is unique in Ukraine. It is characterized by two types of economic activities - farming and cattle breeding, which are interconnected in the mountainous area. Despite the globalization changes that have affected modern society, the Carpathian region preserves the basis of traditional agricultural culture (farming systems, types of archaic tools and the most important characteristic cultural plants). The Boiks are known for methods of slash-and-burn land development, such as clearing forests and bushes with burning, uprooting stumps, digging with a hoe, and others. Types of traditional crops, such as cereals (rye, oats, barley, wheat), legumes (beans, beans), root crops (potatoes, carrots, beets), which were grown in Boykiv region, were based on infertile soils and climatic conditions at different altitudes. Characteristic features of the natural and geographical conditions of this ethnographic region, specific methods of land development from forests and bushes, complex socio-economic conditions constantly left a certain imprint on agricultural tools. Archaic tools - a hoe and a wooden plow - mainly prevailed. Traditional types of economic activities were harvesting and haymaking (making hay and straw). They played an important role not only as fodder for animals and food, but were also suitable for everyday life (thatched roofs of buildings for various purposes).

The traditional agricultural culture of the Boiks is mostly dynamic in time, and this is a consequence of the annual cycle and solar activity, which affects agriculture through socio-economic development. The peculiarities of the agricultural culture of the Boyki ethnographic group were the predominance of oats, which were sown not for animal feed, but for baking bread at home, the relatively insignificant role of rye, the absence of corn and the very small role of wheat, the mandatory cultivation of flax, the absence of a three-field system of agriculture and toloco-tsarina dvopilya.

Keywords: Boiks, traditional agricultural culture, farming, everyday life, ethnographic region, Boykivshchyna, Carpathians.

Постановка проблеми. В умовах розвитку глобалізаційної культури та російсько-української війни дуже важливо досліджувати проблеми традиційної культури українців, зокрема питання землеробської культури в Карпатському регіоні на прикладі бойків. Це дає підстави поглиблювати природну зацікавленість багатотисячними звичаями та традиціями, що пов'язані із основними видами господарських занять. Найбільш широко така тенденція спостерігається в Карпатському регіоні, а саме на Бойківщині, де традиційна культура колоритно представлена і є одним із ідентифікаторів української нації. Тому вивчення особливостей землеробської культури на Бойківщині є особливо актуальним в умовах культурних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню традиційної землеробської культури українців загалом було присвячено чимало праць, проте тільки опосередковано вивчали Бойківщину. Зокрема, торкався проблематики польський дослідник XIX ст. І. Любич-Червинський [1]. Серед сучасних публікацій слід насамперед назвати праці Ю. Гошка [2], С. Павлюка [3], М. Мандибури [4], М. Тиводара [5], І. Бойко [6]. Вітчизняний етнограф Ю. Гошко проаналізував особливості та структуру земельних угідь, систему землеробства, подав перелік культурних рослин на Бойківщині. Він довів, що саме землеробство було основним, а у деяких селах практично єдиним засобом існування. Сучасний етнолог С. Павлюк дослідив практично всі аспекти землеробської культури гірських українських етнографічних груп, проаналізувавши при цьому походження та еволюцію цих елементів, а також важливу роль в культурогенезі приділив природному чинникові. Дослідження традиційного землеробства бойків далеко не вичерпане, адже вчені не ставили собі за мету вивчити землеробську культуру, а тільки опосередковано приділяли увагу.

Мета статті – дослідити особливості та основні риси традиційного землеробства бойків, вивчити систему землеробства та вирощування основних культур, їхнє призначення у побутовому житті бойків.

Виклад основного матеріалу. Бойківщина – етнографічний район України, який займає центральну частину Карпат з особливими кліматичними умовами та рослинним покривом. Як відомо, перші давні українські поселення на Бойківщині з'явилися ще за часів Київської Русі та Галицько-Волинського князівства. Як стверджував український етнограф Ю. Гошко більшість предків бойків заселялися в основному у верхів'я річок, що давало можливість займатись господарством.

Основним заняттям українського населення Бойківщини було сільське господарство – основний засіб існування селян, який мав глибокі традиції землеробства. Історичні джерела свідчать про давнє існування землеробської культури на Бойківщині, але гірський рельєф з великою кількістю неродючих кам'янистих і суглинистих орних земель ускладнював обробіток землі. Важливою особливістю з кінця XVIII ст. було те, що під ріллям освоювали не лише долини, а й гірські схили та ліси.

Етнографи зафіксували на Бойківщині способи вирубно-вогневого освоєння земляних ділянок: розчищення лісів і чагарників зі спалюванням, викорчовуванням пнів, копанням мотикою тощо. Типи традиційних культур, яких вирощували на Бойківщині, базувалися на неродючих ґрунтах і кліматичних умовах на різних висотах. Коротке, холодне, вологе літо і рання зима, коли сніг випадав у жовтні і тримався до кінця березня-квітня, а у високогір'ях – до червня, означало, що на орних землях можна було вирощувати лише овес, озиме яре жито, ячмінь, картоплю, невелику кількість ярої пшениці, а в низинних селах – озиму пшеницю. Проте врожайність була дуже низькою. Довгий час жито і частково пшениця були основними зерновими культурами в гірських селах Бойківщини. З кінця XIX ст. бойки почали сіяти ячмінь. До технічних культур даного етнографічного району належав льон, із стебел якого виготовляли олію та прядиво [7, с. 1].

Через особливі соціально-економічні та природно-географічні умови на Бойківщині протягом століть виробився певний колективний досвід розвитку систем господарювання в гірській місцевості.

Збільшення сільського населення, нестача землі та селянських господарств зумовлювали необхідність освоєння нових земельних ділянок, переважно за рахунок лісів та чагарників. Тому метод лісозаготівлі та вогневого землеробства був поширений на Бойківщині здавна і практикувався в Карпатах з часів Русі-України, а, можливо, і раніше. Залишки його зберігалися до першої половини XX ст. Здавна сільське господарство на Бойківщині було пов'язане з лісом. Як відзначав В. Охримович “кожний верховинець уважав за найважливішу задачу свого життя якнайбільший кавалок ліса вирубати, викорчувати і вичистити для хліборобської культури. Давніші домінії не тільки тому не противилися, але ще заохочували, полишаючи селян в спокійнім уживанню тих кусників землі, видертих від дикої лісової природи” [8, с. 8].

Специфіка землеробства в східній частині Бойківщини полягала переважно в історії освоєння лісових масивів, їх викорчовуванні та перетворенні на орні ґрунти. На такий факт вказують історичні джерела та мікротопоніми (назви пов'язаних з процесом викорчовування: “пасіка”

(вирубана ділянка лісу); “спаль”, “згар”, “згарище”, “погар”, “паленина”, “паляниця”, “паленище” (очищена від лісу і випалена земля); “копань”, “копаниця” (скопана мотикою новоосвоєна ділянка землі); “вертіж”, “чертяж” (від слова “чертиця” – що означає дерево з обідраною корою, щоб усихало на корені); “ораниця” (розорана “копаниця” чи “новина”, окультурена ділянка землі за допомогою орних знарядь) [7, с. 2].

Отже, особливості природно-географічних умов, специфічні способи освоєння землі з лісів та чагарників, складні соціально-економічні умови на Східній Бойківщині наклали певний відбиток на сільськогосподарські знаряддя праці. Як відомо з документальних джерел, найпоширенішим сільськогосподарським знаряддям для обробітку землі був дерев'яний плуг, проте в документах XVI ст. відомі описані плуги із залізними лемешами; у 1930-х роках в музеї “Бойківщина” (Самбір) експонувався дерев'яний плуг без залізних частин, якому, за оцінкою В. Кобільника було щонайменше 200 років [9, 34]. Це свідчить про те, що дерев'яні плуги ще використовувалися на Бойківщині в першій половині XVIII ст. поряд з плугами із залізними лемешами.

Впродовж XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на Бойківщині і по всій Україні відомі були три типи плугів: традиційні дерев'яні плуги на колісному передку із залізним лемешем і череслом (до 70–90-х рр. XIX ст.); модифіковані традиційні плуги (кінець XIX – початок XX ст.); фабричні плуги (початок XX ст.) [10, с. 98].

Через низький рівень сільськогосподарської культури та кам'янисту, гірську місцевість ручні знаряддя праці, такі як мотики та лопати, поряд з тягловою силою, використовувалися ширше, ніж в інших частинах України; менші за розміром, вони були переважно трикутної або листоподібної форми, рідше трапецієподібної. Мотика складалася із залізних частин, з лезом (“прутом”) внизу (“лез”, “ніж”, “вістря”) та вухами (“обух”, “вухо”, “вушко”) вгорі, в які вбивали дерев'яну ручку (“мотичино”, “мотичина”, “точило”, “держак”), що забивали в землю. Пізніше з'явилися мотики фабричного виробництва – “склепівки” (“склепи”, магазинні мотики).

Поширеним знаряддям праці в бойків були Лопати (“рискаль”, “риль”), які раніше були повністю дерев'яними, використовувалися для обробітку землі набагато рідше, ніж мотики. У 1930-х рр. на Бойківщині також використовували дерев'яні лопати із залізними держаками, але ж тоді їх замінили залізні лопати фабричного виробництва з дерев'яними держаками.

Здавна домінуючою зерновою культурою в гірських селах Бойківщини був овес, проте сіяли переважно і інші зернові, навіть гречку. На

Бойківщині вирощували різні сорти морозостійкого вівса, зокрема білий (“польовий овес”), чорний (“зеленець”), “скороздря” (схожий на “зеленець”, але з меншим зерном) та “золотник”. У східній частині Бойківщини розрізняли три види вівса: “просте зерно”, “біле зерно” та “гривач”, або “колосовий”, який ще називали “гривою” [11, с. 54].

Крім вівса, найчастіше вирощували яре жито, озиме жито та ячмінь (“ярець” та “яриця”). Бойки вирощували жито, придатне для соломи, яке називали “кризя”, і робили з нього снопики “віхті”, які слугували для покривалі хат та інших будівлі. Висівали також особливий сорт ячменю “фолькіш”, який використовували для проса, а пшеницю – переважно яру. Особливо цінувалася пшениця сорту “гаромша”, яку використовували переважно для виробництва круп.

Найпоширенішими технічними культурами на Бойківщині були льон і коноплі, з стебел яких виготовляли олію і пряли волокно. У другій половині XVIII ст. на Бойківщині почали вирощувати картоплю (“бульба”, “кромплі”, “ріпа” і “гарбузи”), яка незабаром стала основним продуктом харчування. Часті неврожаї картоплі спричиняли справжній голод у селах Бойківщини.

На Бойківщині були відомі різні сорти картоплі: “біла бульба”, “лапата”, “андерсонка” (біла або червона), “гамерицька бульба” тощо. Картоплю садили “за плугом” або “за мотикою”. З кінця XIX ст. бойки переважно садили за мотикою, але з початку XX ст. в деяких селах використовували “плуги” з двома рухомими відвалами (“поличка” і “крило”), що є вдосконалим варіантом рала. Підгортали картоплю переважно мотиками, в окремих селах з початку XX ст. користувались “плужком” з двома рухомими відвалами (“полички”, “крила”), модифікованим із рала. Проте “плужок” не набув широкого застосування в горах [9, с. 37].

Особливе значення в господарстві бойків мали городні культури, які вирощувались тільки для власних потреб. На невеликих грядках, розташованих поблизу хат (“загонах”) садили сорт “городової” картоплі – “гамерицька бульба” [13], що швидко дозрівала. Вирощували кормові буряки для тварин, капусту, коноплі, “тичний” горох, біб. Висаджували невеликі грядки буряків, брукви, часнику, моркви, цибулі, квасолі, інколи сіяли пастернак тощо.

Найважливішою в землеробстві діяльністю влітку були жнива. На Бойківщині дотримувалися певного порядку збирання зернових: спочатку збирали озимі, а потім ярі. У низинних селах жнива починалися на два-три тижні раніше, ніж у гірських. Збирання врожаю та пов’язані з ним роботи тривали з липня до кінця серпня. Як тільки збір врожаю закінчувався,

овочі збирали у вересні. Збирання врожаю, як і посадка, було традиційним завданням для всіх дорослих членів сім'ї. Льон і коноплі збирали влітку, а переробляли восени.

Важливим сільськогосподарським завданням була заготівля сіна для худоби на зиму. Як правило, косили чоловіки за допомогою коси. Косовиця сіна починалась на Бойківщині після християнського свята Петра і Павла 12 липня [14]. Спочатку косили луки поблизу хат, де заготовляли сіно двічі, а пізніше (у серпні – вересні) – гірські сіножаті.

Скошену траву просушували, розбиваючи вали граблями і дерев'яними вилами, кілька разів перевертали, щоб добре просохла, а під вечір складали в “копиці”. Просушене сіно з копиць складали в стоги чи обороти. Для просушування сіна в похмурі дні використовували “остерви”, “оструги”, “драпаки”, “встерви” (зрубані молоді ялиці, смереки, на яких залишали 20-30-сантиметрові обрубані гілки). На них і розвішували сіно, щоб краще просихало [15, с. 2].

Висновки. На Бойківщині в традиційному землеробстві значна роль належить землеробській системі, вирощуванням культурних рослин та архаїчним знаряддям праці. Велика роль підсічно-вогневого та перехідних від підсічно-вогневого до польового землеробства форм, значна роль вівса, ячменю, бобу та картоплі визначає традиційно-побутове життя бойків. На традиційність землеробської культури бойків значно вплинули кліматичні умови, природно-ландшафтні особливості та архаїчність.

Література:

1. Lubicz-Czerwiński I. Okolica zadniestrzka między Stryjem i Lomnicą. Czyli opis ziemi, dawnych kłesk lub odmian tej okolicy. Lwów, 1811. 281 s.
2. Гошко Ю. Г. Населення українських Карпат XV–XVIII ст. Київ, 1976. 209 с.
3. Павлюк С. П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX – початку XX ст. (Історико-етнографічне дослідження). Київ, 1986. С. 13.
4. Мандибура М. Д. Землеробство / М.Д. Мандибура, С.П. Павлюк // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1983. С. 90–103.
5. Тиводар М. Господарство і матеріальна культура населення гірських районів Закарпаття // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. Ужгород, 1972. С. 154; Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст. Ужгород, 1994. 364 с.
6. Бойко І. Землеробство бойків та його історична динаміка, як відображення культурної адаптації до природного ареалу. Режим доступу https://www.academia.edu/34573003/%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%B1%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D1%96%D0%B2_doc
7. Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Ф. 1 (Рукописні матеріали), оп. 7 (Етнокультурні та етнополітичні процеси на Бойківщині), спр. 191 (Льон, коноплі і шиття в с. Креховичі). Свідчення Андрейків (Федорович) Катерини Іванівни. Записано Андрейків Х.В. 21.04.2014 р., 2 арк.

8. Боян С. П. Аграрні мотиви у весняно-літній календарній обрядовості бойків // Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Серія історія. 2009. Випуск XV. С. 107–114.
9. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту. Самбір, 1937. С. 92.
10. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження / ред. Ю. Гошка. К. : Накова думка, 1983. 430 с.
11. Охримович В. Про останки первісного комунізму у бойків-верховинців у Скільським і Долинським судовім повіті // Записки Наукового товариства Шевченка. Львів, 1899. Т. 31/32. С. 1–16.
12. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту. Самбір, 1937. С. 12.
13. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині // Жовтень. 1978. №12. С.117–130.
14. Бойківщина: монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту. Філадельфія–Нью-Йорк, 1980. 521 с.
15. Науковий етнографічний архів Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 346. Свідчення про господарські заняття і знаряддя праці Павлів Марії Павлівни, 27 червня 1930 р.н. смт. Вигода Долинського району Івано-Франківської області. Записано Кліщем О. Л. 24.07.2023 р., 2 арк.

References:

1. Lyubich-Chervinskyi, I. (1811). *Prydnistrov'ya mizh Stryem i Lomnytseyu. Tobto opys zemli, mynulykh lykh abo riznovydiv tsiyeyi mistsevosti [The Trans-Dniester Region Between Stryj and Lomnica. Or a Description of the Land, Past Disasters, or Varieties of the Region]*. Lviv, 281. [in Polish].
2. Hoshko, Yu. H. (1976). *Naselennya ukrayins'kykh Karpat XV–XVIII st. [The population of the Ukrainian Carpathians of the XV–XVIII centuries]*. Kyiv, 209. [in Ukrainian].
3. Pavlyuk, S. P. (1986). *Narodna ahrotekhnika ukrayintsiv Karpat druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st. (Istoryko-etnohrafichne doslidzhennya) [Folk agricultural technology of the Carpathian Ukrainians of the second half of the 19th - beginning of the 20th centuries. (Historical and ethnographic research)]*. Kyiv, 13. [in Ukrainian].
4. Mandybura, M. D. (1983). *Zemlerobstvo [Agriculture]. Boykivshchyna. Istoryko-etnohrafichne doslidzhennya*, 90–103. [in Ukrainian].
5. Tyvodar, M. (1972); (1994). *Hospodarstvo i material'na kul'tura naselennya hirs'kykh rayoniv Zakarpattya [Economy and material culture of the population of mountainous regions of Transcarpathia]. Doslidzhennya starodavn'oyi istoriyi Zakarpattya. Uzhhorod*, 154; *Tradytsiyne skotarstvo Ukrayins'kykh Karpat druhoyi polovyny XIX – pershoyi polovyny XX st. [Traditional cattle breeding of the Ukrainian Carpathians of the second half of the 19th - the first half of the 20th centuries]*. Uzhhorod, 364. [in Ukrainian].
6. Boyko, I. *Zemlerobstvo boykiv ta yoho istorychna dynamika, yak vidobrazhennya kul'turnoyi adaptatsiyi do pryrodnoho arealu [Boyko agriculture and its historical dynamics as a reflection of cultural adaptation to the natural habitat]*. Retrieved from https://www.academia.edu/34573003/%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%B1%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D1%96%D0%B2_doc

7. Naukovyi etnografichniy arkhiv Fakultetu istorii, politolohii i mizhnarodnykh vidnosyn Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka [Scientific ethnographic archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University]. F. 2. Op. 87 Spr. 191. 2 Ark. [in Ukrainian].

8. Boyan, S. P. (2009). Ahrarni motyvy u vesnyano-litniy kalendarniy obryadovosti boykiv [Agrarian motifs in the spring-summer calendar rituals of the Boiks]. *Visnyk Prykarpat-s'koho universytetu im. V. Stefanyka. Seriya istoriya*, 15, 107–114. [in Ukrainian].

9. Kobil'nyk, V. (1937). *Material'na kul'tura sela Zhukotyina Turchans'koho povitu* [Material culture of the village of Zhukotyina, Turchansky district]. 92. [in Ukrainian].

10. Hoshko, Yu. (1983). *Boykivshchyna. Istoryko-etnografichne doslidzhennya* [Boykivshchyna Historical and ethnographic study]. 430. [in Ukrainian].

11. Okhrymovych, V. (1899). Pro ostanky pervisnoho komunizmu u boykiv-verkhovyntsiiv u Skil's'kim i Dolyns'kim sudovim poviti [About the remains of primitive communism among the Boiks of Verkhovyna in the Skilski and Dolyna judicial districts]. *Zapysky Naukovoho tovarystva Shevchenka*, 31–31, 1–16. [in Ukrainian].

12. Kobil'nyk, V. (1937). *Material'na kul'tura sela Zhukotyina Turchans'koho povitu* [Material culture of the village of Zhukotyina, Turchansky district]. 92. [in Ukrainian].

13. Vahylevych, I. (1978). Boyky, rus'ko-slov'yans'kyi lyud u Halychyni [Boyki, Russian-Slavic people in Galicia]. *Zhovten'*, 12, 117–130. [in Ukrainian].

14. *Boykivshchyna: monografichnyy zbirnyk materialiv pro Boykivshchynu z heohrafiyi, istoriyi, etnografiyi i pobutu* [Boykivshchyna: a monographic collection of materials about Boykivshchyna in geography, history, ethnography and everyday life]. Filyadel'fiya–N'yu-York, 1980. 521. [in Ukrainian].

15. Naukovyi etnografichniy arkhiv Fakultetu istorii, politolohii i mizhnarodnykh vidnosyn Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka [Scientific ethnographic archive of the Faculty of History, Political Science and International Relations of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University]. F. 2. Op. 8. Spr. 346. 2 Ark. [in Ukrainian].

УДК 279.14(477.43/.44)"1921/1941"

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1458-1467](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1458-1467)

Мельник Тарас Григорович аспірант кафедри Всесвітньої історії, Кам'янець Подільський Національний університет імені Івана Огієнка, історичний факультет, вул. Татарська 14. тел.: (093)182-67-69, <https://orcid.org/0009-0003-2260-1018>

АДВЕНТИСТИ СЬОМОГО ДНЯ НА ПОДІЛЛІ В 1921-1941 РОКАХ

Анотація. Анотація. Адвентисти Сьомого Дня ще з 1880-х років з'являються в релігійному середовищі України. Починаючи від малочисельних локальних груп на Київщині, на Волині та в Криму, вже на початку ХХ століття вони поширилися по всіх регіонах етнічних українських земель. Оскільки специфіка поширення і адміністративного поділу церковної структури адвентистів передбачала регіональні об'єднання помісних громад, то переважно вони утворювали так звані Союзи(згодом закріпилась назва конференції). Структура територіального поділу зазнала змін в процесі трансформації адміністративно-територіального устрою в УРСР.

На території сучасних Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей діяв Подільський Союз(об'єднання) громад. Адвентистські громади та групи(малочисельні до 5 членів), в процесі локальної інтеграції та зміцнення церковної структури в регіоні ставали все більш взаємопов'язаними.

Специфіка поширення адвентизму в досліджуваному регіоні та збільшення кількості послідовників конфесії в конкретних громадах зумовлюється різноманітними факторами, такими як наявність міцного церковного осередку, його активністю в місіонерській діяльності, матеріальним становищем членів громади, географічним становищем району розположення громади, місце розташування та зовнішнього вигляду молитовного будинку.

В статі розглядається поширення конфесії на території Поділля, регіональні особливості, специфіка внутрішньо церковної та місіонерської діяльності та взаємовідносин з державними контролюючими органами. На основі джерел, які залучені вперше до наукового обігу, продемонстровано характерні риси, статистику та тенденції розвитку релігійного об'єднання.

Формування і становлення Церкви Адвентистів Сьомого дня в радянській Україні загалом та на Поділлі зокрема відбувалося в складних умовах формування більшовицького тоталітарного режиму, який ставив за мету витіснення релігії з суспільних відносин. Тим не менше послідовникам адвентизму вдалося зберегти свою релігійну ідентичність та розвинути церковну організацію.

Ключові слова: Адвентисти Сьомого Дня, Поділля, радянська влада, тоталітарний режим.

Melnyk Taras Hryhorovych PhD candidate at the Department of World History, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Faculty of History, 14 Tatarska St. tel.: (093)182-67-69, <https://orcid.org/0009-0003-2260-1018>

SEVENTH-DAY ADVENTISTS IN THE PODOLIA IN IN THE YEARS 1921-1941

Abstract. The Seventh-day Adventists have been appearing in the religious environment of Ukraine since the 1880s. Starting from small local groups in the Kyiv region, Volyn, and Crimea, they spread to all regions of the ethnic Ukrainian lands in the early twentieth century. Since the specifics of the spread and administrative division of the Adventist church structure provided for regional associations of local communities, they mostly formed the so-called Unions (later the name of the conference was fixed). The structure of the territorial division changed in the process of transforming the administrative and territorial structure of the Ukrainian SSR.

The Podillia Union (association) of communities operated on the territory of the present-day Vinnytsia, Zhytomyr, and Khmelnytskyi regions. Adventist congregations and groups (small, up to 5 members) became increasingly interconnected in the process of local integration and strengthening of the church structure in the region.

The specifics of the spread of Adventism in the studied region and the increase in the number of followers of the denomination in specific communities are determined by various factors, such as the presence of a strong church center, its activity in missionary activities, the financial situation of community members, the geographical location of the community, the location and appearance of the house of worship.

The article examines the spread of the denomination in Podillia, regional peculiarities, specifics of internal church and missionary activities, and relations with state regulatory authorities. Based on the sources that are brought into scientific circulation for the first time, the author demonstrates the characteristic features, statistics, and trends in the development of the religious association.

The formation and development of the Seventh-day Adventist Church in Soviet Ukraine in general and in Podillia in particular took place in the difficult conditions of the Bolshevik totalitarian regime, which aimed to oust religion from social relations. Nevertheless, Adventists managed to preserve their religious identity and develop their church organization.

Keywords: Seventh-day Adventists, Podolia, Soviet power, totalitarian regime.

Постановка проблеми. Впродовж періоду Незалежності в Україні з'явилося чимало публікацій, які описують минуле Церкви Адвентистів Сьомого Дня в Україні. Дані публікації стосувалися різноманітних аспектів внутрішньо церковного та повсякденного життя адвентистів, їх богослужбової практики, особливостей, взаємовідносин з органами державної влади тощо. Проте залишаються недослідженими регіональні особливості та специфіка поширення конфесії на території Поділля в міжвоєнний період з 1921 по 1941 рр. В адміністративному плані, в межах регіону діяв «Подільський Союз Адвентистів Сьомого Дня» до якого входили території сучасних Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей. Невисвітленими в наукових публікаціях є саме функціонування та особливості цього релігійного об'єднання в зазначений період. В статті автор ставить за мету охарактеризувати життєдіяльність конфесії та її характерні риси в вищезазначений хронологічний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія з історії адвентизму на українських землях за останні десятиліття значно збагатилася новими публікаціями. Свій внесок в цей напрямок досліджень зробили М. Жукалюк, Д.Хайнц, О. Опарін, Д. Юнак, А. Пешеліс, . Однак вивчення регіонального становища адвентизму, саме на території Поділля, потребує окремого дослідження, оскільки минуле конфесії зустрічається в публікаціях побіжно та фрагментарно.

Мета статті – дослідження становища, діяльності та особливостей конфесії Адвентистів Сьомого Дня в період 1921-1941 рр. в регіональному масштабі, а саме на території так званого «Подільського союзу» куди входили громади на територіях сучасних Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей.

Виклад основного матеріалу.

В умовах становлення та утвердження радянської влади, адаптація протестантських конфесій та їх прибічників до нових реалій життєдіяльності та правового становища була сповнена складнощів зумовлених атеїстичною пропагандою та боротьбою влади з релігією як феноменом суспільного життя.

Як відомо з [1] Адвентисти Сьомого Дня ще з 1880-х років з'являються в релігійному середовищі України. Починаючи від малочисельних локальних груп на Київщині, на Волині та в Криму, вже на початку ХХ століття вони поширилися по всіх регіонах етнічних українських земель. Оскільки специфіка поширення і адміністративного поділу церковної структури адвентистів передбачала регіональні об'єднання помісних громад, то переважно вони утворювали так звані Союзи(згодом закріпилась назва конференції). Союзи громад утворювалися за географічним принципом. Всього на території України, як зазначається в [2] таких об'єднань було вісім. Зокрема Західно-Український Союз, Дніпровський Союз, Чорноморський Союз, Волинський Союз, Нижньо-Дніпровський Союз, Кримське об'єднання, Верхньо-Дніпровський Союз, Київське об'єднання, Подільський Союз. Структура церковної організації в Україні зазнавала змін в процесі трансформації адміністративно- територіального устрою в УРСР.

Варто відзначити що на території сучасних Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей діяв Подільський Союз(об'єднання) громад. Адвентистські громади(від 15 членів) та групи(від 5 членів), в процесі локальної інтеграції та зміцнення церковної структури в регіоні ставали все більш взаємо пов'язаними та набували характерних регіональних особливостей та рис. М.Жукалюк зазначає[3], що центром Подільського Союзу було місто Вінниця. За чисельністю поширення, згідно статистичних даних, серед зазначених трьох областей найбільше адвентистів було саме на Вінниччині, потім Хмельниччині, відповідно найменше на Житомирщині.

Специфіка поширення адвентизму в досліджуваному регіоні та збільшення кількості послідовників конфесії в конкретних громадах зумовлюється різноманітними факторами, такими як наявність міцного церковного осередку, його активність в місіонерській діяльності, матеріальним становищем членів громади, географічним становищем району розположення громади, місце розташування та зовнішнього вигляду молитовного будинку.

Важливе значення, в процесі збільшення кількості, як членів помісних громад так і наближених до громади приятелів, мали як родинні зв'язки так і здатність громади бути консолідуючим фактором в процесі між людських взаємин в середовищі сільського чи міського соціуму. Протестантська етика й завзятість в господарчому житті адвентистів, а також взаємодопомога при проведенні робіт щорічного сільськогосподарського циклу, створювали про них добру репутацію, а відтак бажання приєднатися до помісної громади.

Поширення адвентистської літератури, яка була доступно написана та давала відповіді на основні богословсько-духовні запити населення краю, теж сприяло збільшенню кількості прихильників конфесії.

Таблиця дислокації та чисельності адвентистських громад Вінницької, Хмельницької та Житомирської областей(дані на 1.1.1937)

№	Найменування району	Чисельність членів	
		Груп	
1	Кам'янець Подільський	1	7
2	Смотрич	1	6
3	Чемерівці	1	21
4	Муровані Курилівці	3	70
5	Проскурів	2	24
6	Сатанів	1	22
7	Теофіполь	1	10
8	Шепетівка	1	4
9	Бар	1	12
10	Бердичів	2	53
11	Брацлав	1	43
12	Вінниця	4	64
13	Воронівці	4	52
14	Деражня	1	14
15	Затонськ	4	57
16	Калинівка	1	7
17	Козятин	1	6
18	Крижопіль	2	14
19	Літин	5	73
20	Станіславчик	1	2
21	Стара Синява	2	27
22	Тульчин	6	49
23	Хмільник	4	50
24	Чичельник	2	5
25	Шпиків	2	36
26	Могилів Подільський	2	70

Запропонована вище таблиця що міститься в [1, с 3], ілюструє статистику поширення адвентистських громад та їх чисельність в регіоні. Варто відзначити що в офіційних відомостях які значилися в як в

церковних звітах так і тих які мали в своєму розпорядженні державні структури та спецслужби, фіксувалася лише чисельність дорослих охрещених людей, які були повноправними членами помісних громад, мали право голосу та були відповідальними за конкретні види діяльності. Такими виборними особами були пресвітер, старший диякон та диякони, скарбник, керівники різних відділів в громаді. Діти які відвідували з батьками щотижневі зібрання не вносилися в церковний список, як з міркувань безпеки та і через відсутність в них повноправного членства, яке людина набувала після водного хрещення в дорослому віці. Нижньою межею для якого був зазвичай вік повноліття.

Відтак, повноправними членами громад були дорослі охрещені люди, які свідомо прийняли рішення сповідувати віровчення Церкви Адвентистів Відвідувачі зібрань з числа приятелів церкви, якщо вони виявляли бажання приєднатись до церкви, ставали кандидатами до хрещення і з ними місцевий пресвітер або районний проповідник проходив відповідні уроки з доктринального віровчення, зазначають Жукалюк М. та А. Парасей[3].

Установчі зїзди Українського Союзу громад відбувалися, як зазначається в [4] переважно раз на п'ять років, під час якого обиралися керівництво всеукраїнського та регіональних об'єднань. Такі зїзди, як відмічається мали за мету обговорити актуальні питання життєдіяльності громад та їх стратегічного розвитку у різних напрямках. Зазвичай на з'їздах були присутні представники від Всесоюзного об'єднання адвентистів, центр яких знаходився в Москві, натомість радянські адвентисти були частиною Всесвітньої адвентистської церкви, центр якої знаходився в Вашингтоні(Округ Колумбія, США). Важливо відзначити що в процесі утвердження тоталітарного режиму в СРСР та ізоляціоністської політики більшовитської влади, в кінці 1920-х, а особливо в 1930-х роках стало проблематичними, а згодом зовсім неможливими будь які зв'язки радянських адвентистів не тільки зі своїм всесвітнім центром, а й з будь якими капіталістичними країнами. Пізніше приєднання Західноукраїнських земель до УРСР, відтермінувало ізоляцію адвентизму від всесвітнього адвентистського руху на декілька десятиліть що дало можливість адвентистам Закарпаття, Буковини, Галичини та Волині бути в курсі тенденцій та практик Всесвітньої Церкви протягом 20-30, і навіть початку 40-х рр XX ст. Також представники Західноукраїнських адвентистів здобували теологічну освіту були учасниками внутрішньо церковних заходів в сусідніх, відносно демократичних країнах, що згодом допомогло їм привнести оживлення духовно-церковного життя після об'єднання усіх українських земель в УРСР.

Після утвердження радянської влади, перший такий з'їзд церковних лідерів, а саме проповідників та керуючих громадами, в тому числі жінок, відбувся 12 травня 1925 році в Києві, по вулиці Раковського 9. Представників від Подільського об'єднання, як описано в архівних документах[1, с.7] було аж чотирнадцять людей, найбільше порівнюючи з іншими регіонами. Керівником Всеукраїнського об'єднання адвентистів був проповідник І. Львов. Уповноваженим керівником Подільського об'єднання був проповідник Г. А. Раус. Варто зазначити що на той час утвердилася форма звертання та позначення духовного сану священнослужителя в документах, як проповідник, що передбачало вищий духовний сан та пресвітер, натомість форма "пастор" була більше поширена в Західноукраїнському регіоні. Пастор зазвичай був відповідальним за районне чи міжрайонне об'єднання громад, натомість пресвітер був відповідальним за групу чи громаду на місцях. І проповідник і пресвітер що опікувалися духовно-обрядовими питаннями, а також диякон, що був відповідальним за господарські аспекти життя громади/групи, були особами виборними та отримували так зване "покладання рук", що передбачало посвячення в духовний сан та наділення відповідальністю перед Богом та громадою звершувати богослужбні практики та утверджувати в цьому громаду. [3].

Запропонований далі список проповідників Подільського Союзу громад, та аналіз їх подальшої життєдіяльності свідчить про те що більшість з них переїжджали на нове місце свого служіння переважно після п'яти років перебування в громаді чи кількох громадах, в залежності від кількості там членів церкви. В списку є присутніми лише священнослужителі з саном пастора-проповідника : Г.А. Раус, М. С. Коляденко, І.Е Барановський, Ф. Бегас, С. Гутник, В. Крижановський, В. Власик, Е. Кулижський, А. Кирик, А. Гудимчук, Т. Черногуз, С. Кулижський, М. Кальмуцький, В. Мельник. Список датується 1925 [1, с. 7].

Г. А. Раус будучи очільником Подільського Союзу Адвентистів Сьомого Дня, зазначав у своїй звітності, щодо стану справ в громадах Поділля. Зокрема заслуговує на увагу його оцінка факторів які негативно впливають на тодішнє становище церкви. Він наводить три фактори. Перший з них – «єгови́стські єресі», під якими він мав на увазі різноманітні антитринітарні погляди та взагалі розкольніцькі рухи в середовищі помісних громад. Другим фактором було недостатня кількість служителів і третім - низька місіонерська активність членів церкви [1].

Треба зазначити що і в перші роки радянської влади і при її утвердженні, проповідники Церкви Адвентистів Сьомого Дня, окрім звершення своїх безпосередніх конфесійних обов'язків також мали

професію та працювали в конкретній галузі господарського життя. В статистичному звіті Комітету державної безпеки, подаються відомості про соціальну приналежність членів місцевих громад, зокрема скільки з них є колгоспниками, скільки працюють на підприємствах, як ставляться до радянської влади тощо. [1, с.3].

При аналізі вищезазначеного звіту щодо чисельності місцевих громад, важливо відзначити що в церковних списках фіксувалися лише особи що були охрещеними, натомість так звані “приятелі істини”, як їх називають у своїх звітах проповідники, не фіксувалися в церковній статистичній сітці. Натомість для співробітників спецслужб, такі зацікавлені люди завжди являли значний інтерес, оскільки в період войовничого атеїзму з зацікавленими проводилася робота щодо недопущення їх подальшої інтеграції в громади [4].

Значну увагу співробітники спецслужб по боротьбі з релігією приділяли так званим “розкольникам” [1, с. 21].. Останніх можна охарактеризувати, як членів Церкви адвентистів, які через особисті складнощі у взаєминах зі своїми духовними братами, церковним керівництвом або, рідше через теологічні розбіжності, - ставали по суті на маргінесі своєї адвентистської ідентичності. Такі особи були потенційно небезпечними для Церкви в цілому, оскільки поширювали руйнівний для організації вплив, вносячи розділення в середовище одновірців в фундаментальних питаннях віровчення. До таких питань відносились наприклад неприйняття “розкольниками” доктрини про Святого Духа, яка є однією з фундаментальних в християнстві. Варто зазначити, на основі [1], що в середовищі “розкольників” простежувалося часто радикальне ставлення до оцінки держави загалом та радянської влади зокрема. Відтак в своїх класифікація та статистичних звітах, співробітники спецслужб поділяли всіх віруючих адвентистів на категорії “розкольників” та “нейтральних”, таким чином визначаючи ступінь лояльності як до церковної організації так і до радянської влади. Так звані “нейтральні” були менш небезпечними та не потребували значної уваги та спостереження за ними, натомість “розкольники” визначалися у статистичних звітах як особливо небезпечні, тому потрібні були додаткові кадрові ресурси для спостереження за ними.

Також важливо відзначити наявність у спецслужб так званих “спеціальних освідомітелів”, які зазначалися аббревіатурою “с. о.” [1, с.2],. могли бути з числа самих адвентистів, в тому числі церковних адміністраторів. Процес вербування такої агентури складає особливий інтерес для вивчення церковно-державних взаємовідносин. Є підстави вважати що агентами ставали особи, які належали до конкретних місцевих

громад адвентистів, проте в силу різних обставин або ставали залежними від спецслужб або за певну вигоду самі добровільно погоджувалися на таку співпрацю, як зазначає Д. Хайнц [4].

Отже важливо відзначити що формування і становлення Церкви Адвентистів Сьомого дня в радянській Україні загалом та на Поділлі зокрема відбувалося в складних умовах формування більшовицького тоталітарного режиму, який ставив за мету витіснення релігії з суспільних відносин. Тим не менше послідовникам адвентизму вдалося зберегти свою релігійну ідентичність та розвинути церковну організацію.

Висновки.

Отже важливо відзначити що формування і становлення Церкви Адвентистів Сьомого дня в радянській Україні загалом та на Поділлі зокрема відбувалося в складних умовах формування більшовицького тоталітарного режиму, який ставив за мету витіснення релігії з суспільних відносин. Тим не менше послідовникам адвентизму вдалося зберегти свою релігійну ідентичність та розвинути церковну організацію. Збільшення чисельності послідовників адвентизму в регіоні свідчить про популярність протестантських ідеалів та системну цілеспрямовану роботу адвентистських проповідників та місіонерів серед місцевого населення. Незважаючи на постійні загрози з боку атеїстичної влади щодо віруючих, все ж їм вдалося зберегти церковну організацію та внутрішньо-конфесійну культуру взаємовідносин та богослужбової практики, навіть будучи відірваними від світових центрів адвентизму та будучи протягом радянського періоду в вимушеній ізоляції від вільного світу.

Література:

1. ГДА СБ України у Вінницькій області. Ф. 5. Оп.1 Спр.4006. Арк 1-375.
2. Історія релігії в Україні України. В 10 т. Т. 6. (п'ятдесятники, адвентисти, свідки Єгови). / за рад. П.Яроцького. Київ-Дрогобич: Коло, 2007. 632 с.
3. Парасей А.Ф., Жукалюк Н.А. "Бедная, бросаема бурей..." - Исторические очерки к 110-летию юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине: К.: Джерело життя, 1997. 340 с.
4. Хайнц Д., Опарин А., Юнак Д., Пешелис А. Души под жертвеником: Книга Памяти Церкви Адвентистов Седьмого Дня, посвященная жертвам религиозных репрессий во времена царской России и Советского Союза. 1886-1986. – Харьков: Факт, 2010. – 376 с.

References:

1. HDA SB Ukrayiny u Vinnyts'kiy oblasti. F. 5. Op.1 Spr.4006. 1-375 ark.
2. Istoriya relihiyi v Ukrayini. (2007) V 10 t. T. 6. (p'yatdysyatnyky, adventysty, svidky Yehovy). (History of Religion in Ukraine. In 10 vols. Vol. 6. [Pentecostals, Adventists, Jehovah's Witnesses]/ za rad. P.Yarots'koho. Kyiv-Drohobych: Kolo, 632 p. [in Ukrainian].

3. Parasey A.F., Zhukalyuk N.A.(1997) «Bednaya, brosaemaya bureyu...» - Istorychni ocherky do 110-litn'oho yuvileyu Tserkvy adventystiv s'omoho dnya v Ukrayini ("Poor, tossed by the storm..." [Historical sketches for the 110th anniversary of the Seventh-day Adventist Church in Ukraine] Kyiv: Dzherelo zhyttya, 340 p. [in Russian].

4. Khaynts D., Oparin A., Yunak D., Peshelis A. (2010) Dushy pod zhertvenykom: Knyha Pamyaty Tserkvy Adventystov Sed'moho Dnya, posvyashchennaya zhertvam relyhyoznykh represyy vo vremena tsarskoy Rossyy y Sovetskoho Soyuzu.1886-1986. [Souls Under the Sacrifice: A Book of Remembrance of the Seventh-day Adventist Church, dedicated to the victims of religious repression during the Tsarist Russia and the Soviet Union.1886-1986]. Khar'kov: Fakt, 376 p. [in Russian].

УДК 327.88

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1468-1482](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1468-1482)

Плазова Тетяна Іванівна кандидат історичних наук, доцент, кафедра Воєнної історії, Національна академія сухопутних військ імені Гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-8690-1031>

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ З БОКУ РОСІЇ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. В цій статті здійснено аналіз застосування маніпулятивних технологій з боку росії в контексті збройної агресії проти України. Було описано основні технології, що використала російська пропаганда для виправдання анексії Криму, підтримки діяльності незаконних терористичних угруповань «донецької народної республіки» та «луганської народної республіки» на Сході України, виправдання повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Головні акценти статті зроблено на діяльності російських телевізійних пропагандистів, воєнних кореспондентів (воєнкорів) й державних діячів (дипломатів та інших представників влади). В ході дослідження було висвітлено і проаналізовано основні методи маніпуляції з громадською свідомістю та «лідерами думок», які формують думки суспільства. Визначено оцінки ключових країн, міжнародних організацій та експертів щодо застосування маніпулятивних технологій з боку росії, які показали ефективність цих маніпуляцій та їх небезпечність, оскільки, через постійну технологічну еволюцію, на службу російській державній пропаганді стали нейромережі та роботи. Також розглянуто прийоми російських маніпуляторів, серед яких можна виділити такі, як: прийом інформаційної блокади, застосування медіаторів, техніку підтасовки історії, використання компрометації та шантажу окремих осіб чи цілих організацій, застосування технік психологічного шоку та сенсаційності, прийом відволікання уваги та техніку зміщення акцентів або створення проблем. Все це дозволяє спростувати брехливі наративи державної російської пропаганди про її виняткову «правдивість» та слабку розвиненість. Отримані результати довели брехливість російської пропаганди та небезпечність толерування застосування маніпулятивних технологій з боку росії не тільки для України, але й інших країн, які є потенційними конкурентами РФ або

підтримують Україну в її протистоянні російській агресії. Також, важливим фактором, який був виявлений під час проведеного аналізу, є нерозбірливість російських пропагандистів в методах маніпуляцій, що визначено численним використанням ними в пропаганді акторів, злочинців чи, навіть, людей з розумовими або інтелектуальними психічними (ментальними) порушеннями.

Ключові слова: пропагандист, гібридна війна, маніпулятивні технології, засоби масової інформації, дезінформація, «лідери думок».

Plazova Tetyana Ivanivna PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Department of Military History, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, 32 Heroiv Maidan St., Lviv, 79026, <https://orcid.org/0000-0002-8690-1031>

ANALYSIS OF THE USE OF MANIPULATIVE TECHNOLOGIES BY RUSSIA IN THE CONTEXT OF ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Abstract. This article analyzes the use of manipulative technologies by Russia in the context of armed aggression against Ukraine. The main technologies used by Russian propaganda to justify the annexation of Crimea, supporting the activities of illegal terrorist groups of the “Donetsk People's Republic” and the “Luhansk People's Republic” in the East of Ukraine, and justifying a full-scale invasion on February 24, 2022 were described. The main emphasis of the article is on the activities of Russian television propagandists, war correspondents (war correspondents) and statesmen (diplomats and other representatives of the authorities). In the course of the study, the main methods of manipulating public consciousness and “opinion leaders” who shape public opinion were highlighted and analyzed. Assessments of key countries, international organizations and experts regarding the use of manipulative technologies by Russia have been determined, which showed the effectiveness of these manipulations and their danger, since, due to constant technological evolution, neural networks and robots have become at the service of Russian state propaganda. The techniques of Russian manipulators are also considered, among which the following can be distinguished: the use of information blockade, the use of mediators, the technique of fabricating history, the use of compromise and blackmail of individuals or entire organizations, the use of techniques of psychological shock and sensationalism, the technique of distracting attention and the technique of shifting accents or creating problems. All this allows you to refute the false narratives of state Russian propaganda

about its exceptional “truthfulness” and weak development. The obtained results proved the falsehood of Russian propaganda and the danger of tolerating the use of manipulative technologies by Russia not only for Ukraine, but also for other countries that are potential competitors of the Russian Federation or support Ukraine in its resistance to Russian aggression. Also, an important factor that was revealed during the analysis is the lack of understanding of Russian propagandists in the methods of manipulation, which is determined by their numerous use of actors, criminals or even people with mental or intellectual mental (mental) disorders in their propaganda.

Keywords: propagandist, hybrid warfare, manipulative technologies, mass media, disinformation, “opinion leaders”.

Постановка проблеми. Прямо зараз світ спостерігає одну з найтриваліших та кровопролитніших війн в історії людства. Ця війна отримала назву російсько-українська війна та триває з 2014 року. Гібридні бойові дії відбувались на території Української держави вісім років, а з 24 лютого 2022 року триває повномасштабна агресія рф проти України. Російська армія кожного дня обстрілює українські міста, інфраструктуру та мирних жителів [1]. В тому, що протягом восьми років, проти України здійснювалась гібридна агресія не має жодного сумніву, але її небезпека для країн-членів ЄС раніше не розглядалась, як повноцінна загроза їх суверенітету [2]. Про серйозність намірів керівництва рф, в їх бажанні знищити українську державність, свідчить не тільки масштаб бойових дій на Сході України із залученням найманців та кадрових військових з російської армії чи інтервенція в Автономну Республіку Крим з наступною анексією півострова, а й розгортання росією широкого пропагандистського руху з використанням ряду політичних та соціальних технологій деструктивного характеру, серед яких були і маніпулятивні.

До 24 лютого 2022 року пропаганді рф успішно вдавалося переконувати представників світової спільноти в тому, що війна на території Донецької і Луганської областей України є «громадянською» [3]. Також було помічено намагання переконати в цьому українців, та навіть військовослужбовців ЗСУ, прикладом чого є розсилка провокаційних антиукраїнських SMS-повідомлень на мобільні телефони українських воїнів, під час активізації бойових дій поблизу Авдіївки з допомогою російського комплексу радіоелектронної боротьби «Леєр-3» [4].

Через успішність російських маніпуляцій та пропаганди під час гібридної війни рф проти України, світова громадськість змогла побачити жахливе обличчя «російського світу», який має широку підтримку серед населення самої держави-агресора, тільки після повномасштабного

вторгнення військ рф на територію України 24 лютого 2022 року [5]. Наштовхуючись на опір ЗСУ та цивільних українців, війська рф широко застосовують терор, здійснюють численні воєнні злочини (злочини геноциду і злочини проти людяності), спричиняючи гуманітарні катастрофи в окупованих ними населених пунктах України [6].

Війна та окупація, що супроводжуються злочинами зі сторони регулярних військ рф, сприяло процесу осмислення населенням країн-союзників нашої держави дій кремлівського режиму, як компонентів акту геноциду, що на жаль сталося дуже пізно, саме через ефективне застосування маніпулятивних технологій з боку росії ще з початку гібридної війни. Тому, для недопущення загарбницьких війн в майбутньому та вчасного реагування представників світової спільноти на агресію авторитарних чи тоталітарних режимів проти демократичних держав, необхідно провести аналіз застосування маніпулятивних технологій з боку росії в контексті збройної агресії проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання застосування маніпулятивних технологій в контексті виправдання збройної агресії стало предметом розгляду багатьох вітчизняних та закордонних дослідників, експертів і політичних діячів. Із українських вчених та експертів це питання розглядали Н. Ніколаєнко, В. Велівченко, Т. Присяжнюк, Ю. Василевич, О. Комарчук, О. Данильян, О. Дзьобань та І. Фещенко.

У науковій праці Н. Ніколаєнко розглянуто особливості інформаційної складової частини російсько-української війни та визначено, що сучасний вимір війни має гібридний характер та найбільш активно проявляється саме в інформаційному просторі [7].

Робота В. Велівченко містить аналіз маніпулятивних технологій, реалізованих в межах англомовних політичних медіатекстів про події в Україні, належних до політичного медіадискурсу російського інтернет-ресурсу sputniknews.com за вересень 2016 року [8].

Т. Присяжнюк у своїй статті, присвяченій дослідженню інформаційно-маніпулятивних технологій у системі загроз національній безпеці України, змогла довести, що в умовах новітньої гібридної війни інформаційний простір України є недостатньо захищеним від зовнішніх впливів [9].

Н. Ніколаєнко, Ю. Василевич та О. Комарчук, у їх спільному дослідженні здійснили аналіз маніпулятивних комунікаційних технологій російських ЗМІ в умовах сучасної гібридної війни який показав, що зі сторони рф використані ефективні прийоми та методи [10].

О. Данильян та О. Дзьобань визначили, що інформаційні технології, які постійно еволюціонують та вдосконалюються, знищують кордони між

державами у віртуальному просторі і надають ефективні засоби для досягнення цілей війни [11].

І. Фещенко розкрив основні маніпулятивні прийоми та технології, їх вплив на свідомість, самовизначення та поведінку людини в контексті інформаційної війни [12].

Із закордонних дослідників питання застосування маніпулятивних технологій в контексті виправдання збройної агресії можна пригадати Е. Kania, L. Chen, J. Chen, С. Xia, D. Bolton, Е. Johansson-Nogues, Е. Simanschi та J. Насек.

Темою дослідження Е. Kania стала модернізація армії Китайської Народної Республіки шляхом застосування новітніх біотехнологій та засобів штучного інтелекту. Результатами проведеного дослідження став висновок про важливість протистояння інформаційним маніпуляціям, бо їх використання стало одним з методів ведення сучасної війни [13].

У науковій праці L. Chen, J. Chen та С. Хіа пояснено що ефективність використання маніпуляцій в соціальних мережах, під час війни, навіть перевищує ефективність деяких традиційних методів ведення бою [14].

D. Bolton розслідував діяльність кремлівських груп в інформаційному просторі під час виборів в США 2016 року. Він прийшов до висновку, що маніпулювання громадською думкою країни-опонента здатне змінити її політичний ландшафт та послабити обороноздатність [15].

Е. Johansson-Nogues та Е. Simanschi дослідили зміст і технології російської інформаційної маніпуляції внутрішньою аудиторією в контексті вторгнення в Україну [16].

J. Насек розглянув роботролінг, як один з методів маніпуляції, в контексті воєнної пропаганди рф та України. Його дослідження показало різницю між пропагандою рф та України [17].

Проаналізувавши матеріали, які на сьогодні є у відкритому доступі, такі як сучасні статті вітчизняних та іноземних дослідників й думки експертів в онлайн виданнях можна зробити висновок, що тема застосування маніпулятивних технологій з боку росії в контексті збройної агресії проти України є доволі актуальною, оскільки вона викликає інтерес у широкого кола науковців та може стати основою для зміни парадигми обороноздатності країн-членів НАТО й ЄС.

У розглянутих раніше дослідженнях не згадано декілька таких важливих питань: основні приклади маніпуляцій зі сторони рф та створення і впровадження інструментів протидії пропаганді та маніпуляціям країни-агресора.

Мета статті полягає у аналізі застосування маніпулятивних технологій з боку росії в контексті збройної агресії проти України та надання ефективних інструментів протидії пропаганді агресора.

- Для досягнення обраної мети було виконано ряд таких завдань:
- розглянуто прийоми російських маніпуляторів в інформаційному полі як України, так і самої росії;
 - згадано джерела маніпуляцій свідомістю населення України;
 - проведено огляд оцінок ключових країн, міжнародних організацій та експертів щодо застосування маніпулятивних технологій з боку росії;
 - надано ефективні інструменти протидії маніпуляціям та пропаганді країни-агресора.

Виклад основного матеріалу. Спершу треба згадати про зв'язок маніпулятивних технологій та інформаційної війни. Маніпуляція є одним з методів ведення інформаційної війни. Ефективність застосування цього методу підтверджують всі сучасні збройні та політичні конфлікти. Основні методи інформаційної війни показані на рис. 1.

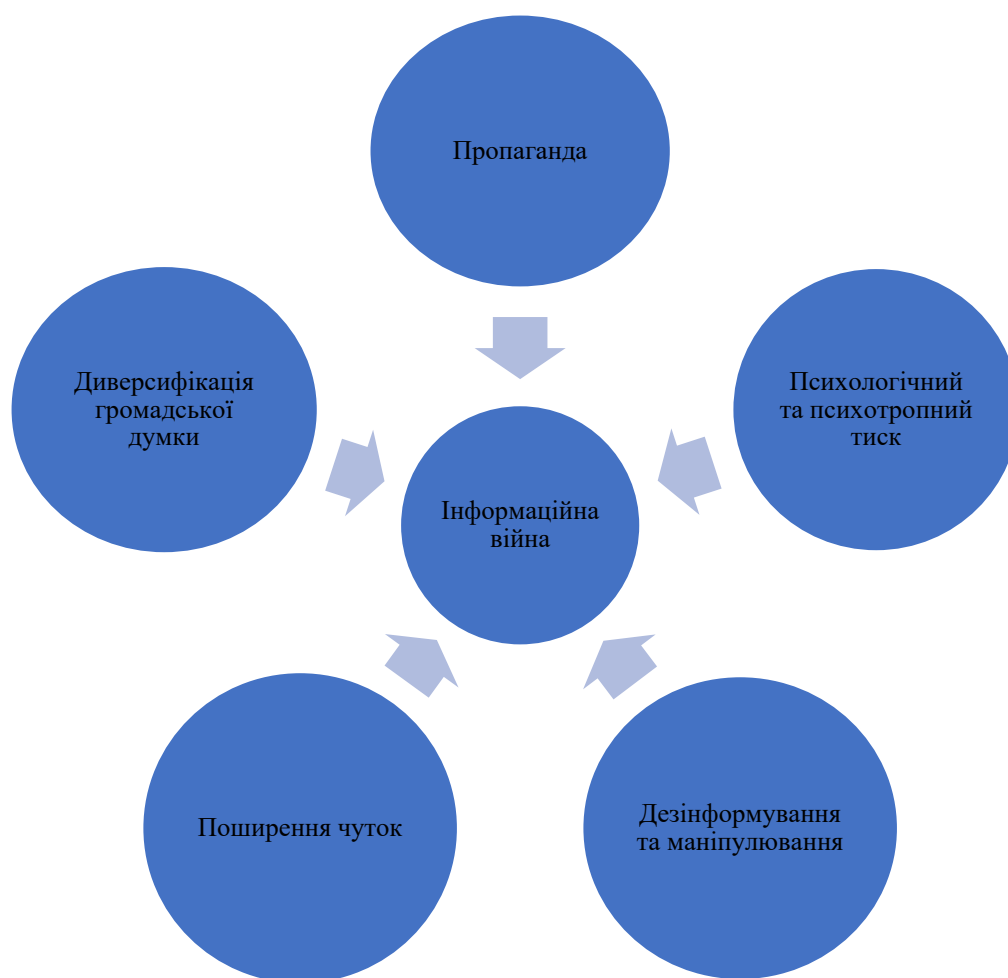

Рис. 1. Методи інформаційної війни
Джерело: власна розробка автора.

Під час інформаційної війни великого значення набуває можливість отримання підтримки з боку населення супротивника, шляхом впливу на громадську думку, поширення повідомлень в засобах масової інформації щодо ставлення до деяких ситуацій, провокування емоцій. Тобто інформаційна війна завжди є частиною ідеологічної боротьби.

Якщо коротко пояснювати суть поняття «маніпуляція», то – це викривлення інформації та створення неадекватної картини світу у головах людей, шляхом культивування «штучних потреб»), щоб змусити діяти людину в потрібному для маніпулятора напрямі [18].

Далі потрібно розглянути прийоми російських маніпуляторів в інформаційному полі як України, так і самої росії, оскільки зараз використовуються як старі засоби маніпуляції, так і новітні, на основі нейронних мереж чи роботів. Серед таких прийомів потрібно виділити такі:

- наклеювання ярликів: негативно забарвлене оціночне судження по відношенню до людини або явища;
- повторення інформації: «промивка» мізків для вироблення ефекту Павлова;
- стереотипізація: спрощення і схематизація явища чи об'єкта;
- напівправа: часткова зміна деталей чи фону того чи іншого явища;
- замовчування: змушує інших приховувати їх думку;
- посилення на авторитети: посилення на сприйняття чогось «лідером думок» чи популярною особою (зіркою, артистом).

Потрібно зауважити, що зазвичай всі перераховані вище прийоми маніпуляцій використовуються в змішаному вигляді та в залежності від декількох факторів (рис. 2).

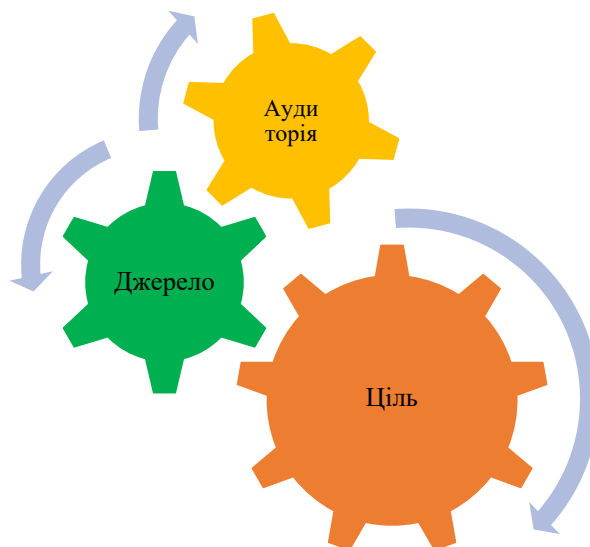

Рис. 2. Фактори що визначають прийоми маніпуляцій
Джерело: власна розробка автора.

Фактори, що показані на рис. 2 є основою прийомів, які використовують російські маніпулятори. Після повномасштабної агресії рф проти України стало зрозуміло, що головною ціллю маніпуляцій росії в Україні є повна анексія її територій та припинення державності. Аудиторією російських маніпуляцій стали громадяни будь-яких країн, від рф до жителів Африки. Основним джерелом російської дезінформації та пропаганди стали ЗМІ та мережа Інтернет.

Аналізуючи діяльність засобів масової інформації рф та виступи політиків країни-агресора на телебаченні, можна виділити ряд таких основних напрямів застосування маніпулятивних технологій зі сторони росії:

- спотворення історичних подій та підміна фактів;
- формування стереотипу меншовартості та вторинності на тлі концепції «непереможності» армії рф;
- знищення іміджу України на міжнародній арені з метою послаблення її геополітичного значення;
- дезінформація населення для посилення дестабілізації його емоційного стану та реалізації «контрольованого хаосу»;
- маргіналізація української мови, поширення російської культури та традицій як головних джерел самоідентифікації нації;
- виправдання колабораційної діяльності зрадників України та відбілювання відвертих агентів росії;
- захист діяльності проросійських структур: партій, рухів, громадських організацій, УПЦ МП;
- запекла боротьба з процесом націоналізації активів громадян країни-агресора;
- провокації проти ЗСУ та окремих військовослужбовців, зрив процесів мобілізації та підготовки.

Хоч частина з цих напрямків опрацьовується російськими пропагандистами і далі, але, після початку повномасштабної війни проти України, більшість з них втратили свою актуальність, особливо в рамках концепції «непереможності» армії рф, яка виявилась міфом, що зруйнували військовослужбовці ЗСУ ще в лютому 2022 року [19].

Основою для більшості російських маніпуляцій є стаття військового злочинця путіна в. в. «Про історичну єдність росіян та українців» від 12 липня 2021, яка складається з таких ключових тез:

- росіяни, українці та білоруси – це «єдиний православний народ», який розділили спеціально;

- Україна – це «багатонаціональна держава» і повинна мати федеративний устрій з декількома державними або офіційними мовами;
- нейтральний статус «передбачений Конституцією України» і захистить та збереже її тобто є «найліпшим варіантом» для неї;
- вступ України в НАТО – це «гарантія розміщення військових баз на її території», а отже, і обов'язкова війна з «братською Росією»;
- подвійне громадянство – це «найкращий варіант» для всіх громадян України [20].

Після повномасштабного вторгнення частина з цих тез не розглядається серйозно навіть пулом кремлівських «експертів» та політтехнологів, але, час від часу, деякі з них можна побачити в студіях російських телеканалів, що можливо є звичайним рудиментом, який існує виключно через застарілість методичок.

Зараз одним з основних засобів поширення проросійських маніпуляцій та пропаганди є Інтернет, а саме соціальні мережі та месенджери. Якщо соціальні мережі, такі як Facebook та Instagram мають доволі ефективні алгоритми модернізації контенту, а соцмережа «Вконтакте» – давно заборонена, то месенджери стали справжнім центром формування і «вливання» маніпуляцій в голови користувачів.

Згідно з даними аналізу, проведеного компанією GlobalLogic у липні 2022 року, найпопулярнішим месенджером в Україні є Телеграм (66% користувачів) [21]. Значна кількість каналів для маніпуляцій з'явилися вже після повномасштабного вторгнення рф та зараз активно працюють в Telegram [22].

На основі дослідження української організації «Детектор медіа» [23], можна виявити такі ознаки проросійських телеграм-каналів:

- офіційні канали, що мають доведений зв'язок з рф;
- канали, які поширюють дезінформацію, що відповідає наративам пропаганди країни-агресора;
- канали, які цитують російські засоби масової інформації та інформаційні ресурси, що пов'язані з спецслужбами, політиками, колаборантами чи окупаційними адміністраціями рф;
- анонімні канали, які постійно репостять одне одного та займаються «вкидами»;
- канали, які приховують своє походження, маркуючи себе українськими, але активно використовують лексику російської пропаганди.

Для паплюження України та боротьби її армії проти окупантів, за кордоном, рф застосовує цілий ряд заходів, від лобізму в Конгресі США до діяльності «фабрики тролів». Маніпуляція громадською свідомістю, в країнах-союзниках України, відбувається через фейкові акаунти в соціальних мережах, які вдають із себе громадян країн будь-якої частини світу, щоб поширювати проросійські думки [24].

До повномасштабної агресії рф проти України, маніпуляції мали певний успіх і в контексті урядів інших країн та рішень міжнародних організацій. Одним з найяскравіших прикладів успіху антиукраїнських маніпуляцій на світовій арені є заборона для «Азову» отримувати американську зброю з 2017 року через звинувачення в неонацистських зв'язках. Це рішення Конгресу США завадило одному з найдосвідченіших українських підрозділів пройти навчання з силами НАТО в Європі [25]. На щастя, нещодавно рішення було змінено, але ця російська маніпуляція вже змогла нанести значну шкоду.

Як видно з ситуації з «Азовом» російські маніпуляції є неймовірно небезпечними для обороноздатності України, що в умовах війни є критичним фактором для виживання нашої держави і її наступної перемоги над агресором, тому вирішено надати ефективні інструменти (рекомендації) для протидії маніпуляціям та пропаганді країни-агресора:

- об'єднання всіх бійців «інформаційної сфери» навколо Центру протидії дезінформації при РНБО, на час війни;
- залучення західних лобістів для контрманіпулятивних робіт в країнах їх проживання;
- пояснення для населення основ інформаційної гігієни і розвиток критичного мислення шляхом освіти;
- боротьба з власними помилками в медіа, що підривають довіру населення до власних інформаційних ресурсів;
- модерація інформаційного поля України під час війни за допомогою новітніх розробок (нейромереж, роботів);
- чітке і правдиве висвітлення і поширення інформації про реально існуючі проблеми в державі та шляхи їх вирішення.

Використання цих рекомендацій державними органами та приватними інформаційними агенціями здатне значно покращити ситуацію в інформаційному полі України, знизивши вплив на нього російських пропагандистів та «вибивши» з їх рук таку небезпечну зброю, як технологія маніпуляції.

Висновки. У дослідженні було проведено аналіз застосування маніпулятивних технологій з боку росії в контексті збройної агресії проти України, що допоміг виявити основні прийоми та джерела російських маніпуляцій в Україні. Доведено, що маніпуляції рф є ефективними, та здатні послабити обороноздатність України і, навіть, підготовку окремих підрозділів ЗСУ.

Оскільки головною ціллю маніпуляцій росії в Україні є повна анексія її територій та припинення державності, то довелось обмежити діяльність їх інформаційних ресурсів в нашій країні. На жаль, це мало тільки частковий успіх, тому, після повномасштабного вторгнення основний вектор діяльності російських маніпуляторів перемістився на платформи, такі як Телеграм. Для подолання негативного ефекту від маніпуляцій рф було надано ряд рекомендацій, що допоможуть, якщо не повністю позбутися російської пропаганди, то значно зменшити її негативний вплив.

Перспектива подальших досліджень може бути в площині пропозиції правових механізмів, що допоможуть притягнути російських пропагандистів та маніпуляторів до відповідальності за їх виправдання агресивної війни та злочинів проти народу України, що дозволить запобігти повторенням подібних трагедій у майбутньому. Також актуальним є питання аналізу діяльності російських маніпуляторів в країнах Африки, Азії та Південної Америки, що дозволить виробити працюючу стратегію пояснення політичним елітам і населенню цих регіонів позицій української влади для подальшого розвитку взаємовигідної співпраці з ними на партнерських умовах.

Література:

1. Редакція ТСН. Росія навмисно вбиває цивільних українців та руйнує інфраструктуру – Пентагон. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiya-navmisno-vbivaye-civilnih-ukrayinciv-ta-ruynuye-infrastrukturu-pentagon-2215690.html>.
2. Божко В. «Гібридна війна» Росії проти України. *Борисфен Інтел*. URL: https://bintel.org.ua/nukma/gibridnaja_vojna/.
3. Протистояння на Сході України – не громадянська війна. *Camera di Commercio Italiana Per l'Ucraina*. 2014. URL: <https://www.ccipu.org/ua/news/protistoyannya-na-shodi-ukraini-ne-gromadyanskyka-viyna>
4. Легкодух В. В. Аналіз зовнішнього впливу Російської Федерації на військовослужбовців Збройних сил України через засоби мобільного зв'язку. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2022. № 33-34. С. 60-70. URL: <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia/article/view/102>.
5. Кондратенко О., Литовченко В. Рівень суспільної підтримки путінського режиму на тлі війни Російської Федерації проти України. 2023. *Acta de Historia & Politica : Saeculum XXI*. 2023. № 6. С. 26–39. URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1166>.

6. Zochowski P. Terror, pacification, occupation Russia's actions in the occupied territories of Ukraine. *OSW Osrodek Studiow Wschodnich*. 2022. P. 1–4. URL: <https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=1163505>.

7. Ніколаєнко Н. Інформаційний фронт російсько-української гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. №. 1(12). С. 45-54. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/248>.

8. Велівченко В. Маніпулятивні технології політичного медіадискурсу (на прикладі англomовних політичних медіатекстів). *Studia Philologica*. 2019. №. 2. С. 62-67. URL: <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/331>.

9. Присяжнюк Т. Інформаційно-маніпулятивні технології у системі загроз національній безпеці України. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2020. Вип. 1. № 14. С. 65-73. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5990>.

10. Ніколаєнко Н., Василевич Ю., Комарчук О. Маніпулятивний характер російських засобів масової комунікації в умовах російсько-української гібридної війни. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. №. 1(7). С. 93-104. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/131>.

11. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Сучасна війна: трансформація сенсу в епоху інформаційних технологій. *Інформація і право*. 2022. №. 4(43). С. 9-22. URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/269958>.

12. Феценко І. Інформаційна війна як органічна складова сучасного збройно-політичного конфлікту. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. Т. 13. №. 1. С. 96-103. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1056>.

13. Kania E. B. Minds at war. *Prism*. 2019. Т. 8. №. 3. С. 82-101. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/prism/prism_8-3/prism_8-3_Kania_82-101.pdf.

14. Chen L., Chen J., Xia C. Social network behavior and public opinion manipulation. *Journal of Information Security and Applications*. 2022. Т. 64. С. 60-103. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2214212621002441>.

15. Bolton D. Targeting ontological security: Information warfare in the modern age. *Political psychology*. 2021. Т. 42. №. 1. С. 127-142. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdfdirect/10.1111/pops.12691>.

16. Johansson-Nogues E., Simanschi E. Fabricating a war? Russian (dis) information on Ukraine. *International Affairs*. 2023. Т. 99. №. 5. С. 2015-2036. URL: <https://academic.oup.com/ia/article/99/5/2015/7239803?login=false>.

17. Hacek J. An Overview of War Propaganda and Robotrolling. *Otazky zurnalistiky*. 2022. Т. 65. №. 1-2. С. 41-48. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1058328>.

18. Шутов Р. Пропаганда та маніпуляції. *Mediadrivier* URL: http://mediadrivier.online/manipuliatsiyi_ta_propahanda/manipulyatsiyi-ta-propaganda/.

19. Україна зруйнувала міф про непереможність армії РФ. *Кореспондент*. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4456729-ukraine-zruinuvala-mif-pro-neperemozhnist-armii-rf-holovkom>.

20. Путін В. «Про історичну єдність росіян та українців». URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>.

21. Втрачені можливості: українці надають більшу перевагу розважальним соцмережам, ніж професійному LinkedIn. *GlobalLogic Ukraine*. URL: <https://www.globallogic.com/ua/about/news/social-networks-and-opportunitites/>.

22. Міхальков С. Що пише російська пропаганда в Telegram-каналах на нещодавно окупованих територіях. *Texty.org*. URL: <https://texty.org.ua/articles/106489/jak-rosijski-okupanty-vojujut-v-telehrami/>.

23. Методологія аналізу проросійських і окупаційних телеграм-каналів в українському сегменті телеграма. *detector.media*. URL: <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/205956/2022-12-14-metodologiya-analizu-prorosiyskykh-i-okupatsiynykh-telegram-kanaliv-v-ukrainskomu-segmenti-telegrama/>.

24. Молоткіна Ю. Вербальне маніпулювання «фабрики тролів» у контексті антиукраїнської пропаганди Кремля в англomовному дискурсі соціальних мереж Tiktok та Twitter. *Society. Document. Communication*. 2022. № 17, 155–181. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-155-181>.

25. Гірник К. Бійцям «Азова» не дають західну зброю і не допускають до тренувань із НАТО. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/war/biycyam-azova-ne-dayut-zahidnu-zbroyu-i-ne-dopuskayut-do-trenuvan-iz-nato-the-times-12623130.html>.

References:

1. Redaktsiya, TSN. (2022, December 4). *Rosiya navmysno vbyvaye tsyvilnykh ukrayintsiy ta ruynuye infrastrukturu – Pentahon – Russia deliberately kills Ukrainian civilians and destroys infrastructure – Pentagon*. Retrieved from <https://tsn.ua/ato/rosiya-navmisno-vbivaye-civilnih-ukrayinciv-ta-ruynuye-infrastrukturu-pentagon-2215690.html> [in Ukrainian].

2. Bozhko, V. (2020, February 7). «Hibrydna viyna» Rosiyi proty Ukrayiny – «Hybrid war» of Russia against Ukraine. Borysfen Intel. Retrieved from https://bintel.org.ua/nukma/gibridnaja_vojna/ [in Ukrainian].

3. Protystoyannya na Skhodi Ukrayiny – ne hromadyanska viyna – The confrontation in the East of Ukraine is not a civil war. (2014). *Camera di Commercio Italiana Per l'Ukraine*. Retrieved from <https://www.ccipu.org.ua/news/protistoyannya-na-shodi-ukraini-ne-gromadyansky-viyna> [in Ukrainian].

4. Legkoduks, V.V. (2022). Analiz zovnishnoho vplyvu Rosiiskoi Federatsii na viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh syl Ukrainy cherez zasoby mobilnoho zviazku [Analysis of the external influence of the Russian Federation on servicemen of the Armed Forces of Ukraine through mobile communication]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Istorii. Politolohiia – Bulletin of the Mariupol State University. Series: History. Politics*, 33-34, 60-70. Retrieved from <https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/politologia/article/view/102> [in Ukrainian].

5. Kondratenko, O., & Lytovchenko, V. (2023). Riven suspilnoi pidtrymky putinskoho rezhymu na tli viiny Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [The level of public support for the putin regime against the background of the Russian Federation's war against Ukraine]. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, (6), 26–39. Retrieved from <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1166> [in Ukrainian].

6. Zochowski, P. (2022). Terror, pacification, occupation Russia's actions in the occupied territories of Ukraine. *OSW Osrodek Studiow Wschodnich*, 1–4. Retrieved from <https://www.ceeol.com/search/gray-literature-detail?id=1163505> [in English].

7. Nikolayenko, N. (2022). Informatsiynyy front rosiysko-ukrayinskoyi hibrydnoyi viyny [The information front of the Russian-Ukrainian hybrid war]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsiyi ta rehionalni studiyi - International relations, public communications and regional studies*, 1(12), 45-54. Retrieved from <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/248> [in Ukrainian].

8. Velivchenko, V. (2019). Manipulyatyvni tekhnolohiyi politychnoho mediadyskursu (na prykladi anhlomovnykh politychnykh mediatekstiv) [Manipulative technologies of political media discourse (on the example of English-language political media texts)]. *Studia Philologica*, (2), 62-67. Retrieved from <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/331> [in Ukrainian].

9. Prysyazhnyuk, T. (2020). Informatsiyno-manipulyatyvni tekhnolohiyi u systemi zahroz natsionalniy bezpetsi Ukrayiny [Information and manipulative technologies in the system of threats to the national security of Ukraine]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Politolohiya - Bulletin of the Carpathian University. Political science*, 1(14), 65-73. Retrieved from <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/5990> [in Ukrainian].

10. Nikolaienko, N., Vasylevych, Y., & Komarchuk, O. (2020). Manipulyatyvnyy kharakter rosiyskykh zasobiv masovoyi komunikatsiyi v umovakh rosiysko-ukrayinskoyi hibrydnoyi viyny [The manipulative character of the russian mass communication media in the conditions of the russian-ukrainian hybrid war]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsiyi ta rehionalni studiyi - International relations, public communications and regional studies*, 1(7), 93-104. Retrieved from <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/131> [in Ukrainian].

11. Danylyan, O. H., & Dzoban, O. P. (2022). Suchasna viyna: transformatsiya sensu v epokhu informatsiynykh tekhnolohiy [Modern War: The Transformation of Meaning in the Age of Information Technology]. *Informatsiya i pravo - Information and law*, 4(43), 9-22. Retrieved from <http://il.ippi.org.ua/article/view/269958> [in Ukrainian].

12. Feshchenko, I. (2021). Informatsiyna viyna yak orhanichna skladova suchasnoho zbroyno-politychnoho konfliktu [Information warfare as an organic component of the modern military-political conflict]. *Filosofiya ta politolohiya v konteksti suchasnoyi kultury - Philosophy and political science in the context of modern culture*, 13(1), 96-103. Retrieved from <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1056> [in Ukrainian].

13. Kania, E. B. (2019). Minds at war. *Prism*, 8(3), 82-101. Retrieved from https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/prism/prism_8-3/prism_8-3_Kania_82-101.pdf [in English].

14. Chen, L., Chen, J., & Xia, C. (2022). Social network behavior and public opinion manipulation. *Journal of Information Security and Applications*, 64, 60-103. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2214212621002441> [in English].

15. Bolton, D. (2021). Targeting ontological security: Information warfare in the modern age. *Political psychology*, 42(1), 127-142. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdfdirect/10.1111/pops.12691> [in English].

16. Johansson-Nogues, E., & Simanschi, E. (2023). Fabricating a war? Russian (dis) information on Ukraine. *International Affairs*, 99(5), 2015-2036. Retrieved from <https://academic.oup.com/ia/article/99/5/2015/7239803?login=false> [in English].

17. Hacek, J. (2022). An Overview of War Propaganda and Robotrolling. *Otazky zurnalistiky*, 65(1-2), 41-48. Retrieved from <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1058328> [in English].

18. Shutov, R. (n. d.). *Propahanda ta manipulyatsiyi - Propaganda and manipulation*. Mediadrivier Retrieved from http://mediadrivier.online/manipulyatsiyi_ta_propahanda/manipulyatsiyi-ta-propaganda/ [in Ukrainian].

19. *Ukrayina zruynuvala mif pro neperemozhnist armiyi RF - Ukraine destroyed the myth about the invincibility of the Russian army*. (2022, March 13). Korespondent. Retrieved from <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4456729-ukraina-zruynuvala-mif-pro-neperemozhnist-armii-rf-holovkom> [in Ukrainian].

20. Putin, V. (2021, July 12). «Pro istorychnu yednist rosiyan ta ukrayintsiv» - «On the historical unity of Russians and Ukrainians». Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/news/66182> [in Ukrainian].

21. Vtracheni mozhlyvosti: ukrayintsi nadayut bilshu perevahu rozvazhalnym sotsmerezham, nizh profesynomu LinkedIn - Missed opportunities: Ukrainians prefer entertainment social networks more than professional LinkedIn. (2022, July 5). GlobalLogic Ukraine. Retrieved from <https://www.globallogic.com/ua/about/news/social-networks-and-opportunities/> [in Ukrainian].

22. Mikhalkov, S. (2022, April 26). Shcho pyshe rosiyska propahanda v Telegram-kanalakh na neshchodavno okupovanykh terytoriyakh - What Russian propaganda writes in Telegram channels in the recently occupied territories. Texty.org. Retrieved from <https://texty.org.ua/articles/106489/jak-rosijski-okupanty-vojujut-v-telehrami/> [in Ukrainian].

23. Metodolohiya analizu prorosiysskykh i okupatsiynykh telehram-kanaliv v ukrayinskomu sehmenti telehrama - Methodology of analysis of pro-Russian and occupation telegram channels in the Ukrainian segment of the telegram. (2022, December 14). detector.media. Retrieved from <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/205956/2022-12-14-metodologiya-analizu-prorosiysskykh-i-okupatsiynykh-telegram-kanaliv-v-ukrayinskomu-sehmenti-telehrama/> [in Ukrainian].

24. Molotkina, Y. (2022). Verbalne manipulyuvannya «fabryky troliv» u konteksti antyukrayinskoyi propahandy Kremlya v anhlomovnomu dyskursi sotsialnykh merezh Tiktok ta Twitter [Verbal manipulation of the «troll factory» in the context of the Kremlin's anti-Ukrainian propaganda in the English-language discourse of Tiktok and Twitter social networks]. *Society. Document. Communication*, (17), 155-181. Retrieved from <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-155-181> [in Ukrainian].

25. Hirnyk, K. (2024, March 1). Biytsyam «Azova» ne dayut zakhidnu zbroyu i ne dopuskayut do trenuvan iz NATO - «Azov» fighters are not given Western weapons and are not allowed to train with NATO. UNIAN. Retrieved from <https://www.unian.ua/war/biycyam-azova-ne-dayut-zahidnu-zbroyu-i-ne-dopuskayut-do-trenuvan-iz-nato-the-times-12623130.html> [in Ukrainian].

УДК 070.1:316.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1483-1491](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1483-1491)

Синчак Богдан Анатолійович доктор філософії з журналістики, доцент, завідувач кафедри журналістики, ПВНЗ «Український гуманітарний інститут», м. Буча, 08292, <https://orcid.org/0000-0002-8186-5692>

Полумисна Ольга Олексіївна доктор наук з соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, 61001, <https://orcid.org/0000-0002-4289-0588>

ПРОБЛЕМАТИКА ЦИТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИМИ МЕДІА ІНОЗЕМНИХ ЗМІ

Анотація. Проблематика того, як цитують іноземні медіа в Україні та як їх в результаті подають актуалізується в контексті глобального явища інформаційної війни, активне функціонування якої наразі розгортається на фоні російсько-української війни. Питання особливостей цитування українськими медіа іноземних ЗМІ є доволі дискусійною, адже попри свою тенденційність і позитивний вектор, означено ситуація має й негативні перспективи, які зосереджені на конфліктності поняття об'єктивності в іноземних ЗМІ на фоні поширення російської пропаганди. В ході дослідження було проведено моніторинг цитування деякими українськими медіа окремих іноземних ЗМІ. Видання було обрано згідно з «Білим списком» найякісніших українських видань від Інституту масової інформації. Для розгляду було виокремлено 4 видання, а саме: Суспільне, Дзеркало тижня, «Ліга», і «Бабель». Визначено, що проблематика цитування українськими медіа іноземних ЗМІ пролягає в площині глобальної цифрової комунікації та площині інформаційної війни. Встановлено, що українські медіа часто визнають авторитетними публікації іноземних медіа, а отже зростаюча періодичність цитування підсилює актуальність заявленої проблематики. Джерелом фактичних даних у дослідженні стали шпальти найпопулярніших українських та іноземних інтернет-медіа. У статті представлено моніторинг цитування означеними виданнями іноземних ЗМІ за період січень-лютий 2024 р. До переліку цитованих ЗМІ увійшли «Associated Press», «The New York Times», «Reuters», «The Wall Street Journal», та «Bloomberg». За результатами дослідження, саме публікації цих інтернет-медіа найчастіше

цитуються визначеними українськими ЗМІ найчастіше. Було визначено, що саме ці медіа українські ЗМІ цитують найбільше. А отже, в цьому контексті окремо актуалізується потенційно можлива проблематика цитування українськими медіа іноземних ЗМІ. Саме вона характеризується в дослідженні.

Ключові слова: російсько-українська інформаційна війна, російська пропаганда в іноземних ЗМІ, цитування іноземних ЗМІ, протидія інформаційній війні, якісна журналістика.

Synchak Bohdan Anatoliyovych Ph.D. in journalism, Associate professor, Head of the department of journalism Ukrainian Institute of Arts and Sciences, 14, Instytutska Street, Bucha, 08292, <https://orcid.org/0000-0002-8186-5692>

Polumysna Olga Oleksiivna Associate Professor of the Department of Journalism of V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 61001, <https://orcid.org/0000-0002-4289-0588>

FEATURES PROBLEMS OF CITATION BY UKRAINIAN MEDIA OF FOREIGN MEDIA

Abstract. The issue of how foreign media are quoted in Ukraine and how they are presented as a result is actualized in the context of the global phenomenon of information war, the active functioning of which is currently unfolding against the background of the Russian-Ukrainian war. The question of the specifics of foreign media quoting by Ukrainian media is quite debatable, because despite its tendency and positive vector, the situation clearly has negative perspectives, which are focused on the conflict of the concept of objectivity in foreign media against the background of the spread of Russian propaganda. In the course of the study, the citation of some foreign media by some Ukrainian media was monitored. The publication was selected according to the "White List" of the highest quality Ukrainian publications from the Institute of Mass Information. 4 editions were singled out for consideration, namely: Suspilne, Dzerkalo tyzhnia, "Liga", and "Babel". It was determined that the issue of quoting foreign media by Ukrainian media lies in the plane of global digital communication and the plane of information warfare. It has been established that Ukrainian media often recognize foreign media publications as authoritative, and therefore the increasing frequency of citations reinforces the relevance of the stated issues. The source of factual data in the study was the columns of the most popular Ukrainian and foreign Internet media. The article presents the monitoring of citations by the specified editions of foreign media

for the period January-February 2024. The list of cited media includes "Associated Press", "The New York Times", "Reuters", "The Wall Street Journal", and "Bloomberg". According to the results of the research, it is the publications of these Internet media that are most often quoted by the specified Ukrainian mass media. It was noted that these media are quoted the most by the Ukrainian mass media. And therefore, in this context, the potentially possible issue of quoting foreign media by Ukrainian media is highlighted separately. It is she who is characterized in the study.

Keywords: Russian-Ukrainian information war, Russian propaganda in foreign media, quoting foreign media, countering information war, quality journalism.

Постановка проблеми. Авторитетність видань часто може залежати у тому числі й від цитування їхнього контенту іншими виданнями та інформаційними майданчиками. В контексті використання українськими медіа матеріалів іноземних ЗМІ варто звернути увагу на загальну логіку підходу до оцінки цитованості іноземних медіа в українських ЗМІ, котра полягає в тому, що найбільше їх цитують саме у найпрофесійніших медіа України. Це обумовлено тим, що верифікація фактів є однією з професійних цінностей якісної журналістики. Відповідно у виданнях, котрі не послуговуються у власній діяльності журналістськими стандартами очікується значно менший відсоток цитування найвпливовіших іноземних видань, ніж у тих, для редакційної політики яких характерним є використання достовірних джерел. Загалом цитування у новинних текстах, котре супроводжується назвою цитованого видання це ще одна корисна якість професійної журналістики, адже таким чином читачеві не обов'язково переходити за гіперпосиланням, якщо він заздалегідь довіряє першоджерелу. Потенційно це може економити час і додавати попередньої переконливості фактам чи аргументам в матеріалі. Проте існують ризики того, що авторитетні іноземні видання у своїх матеріалах оперують не достатньою кількістю інформації про події, що відбуваються в Україні. Це означає, що їх оцінка ситуації може не завжди відбивати об'єктивну дійсність. Саме тому, **метою статті** є визначення специфіки цитування українськими медіа іноземних ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цитування іноземних медіа українськими ЗМІ з різних сторін розглядається українськими науковцями. Наприклад, В. Берегута та І. Богінська зауважують, що з початку повномасштабної війни «сформувалися дві базові протилежні системи поглядів на сутність українсько-російської війни, які прослідковуються у проукраїнському або проросійському

характері публікацій іноземних ЗМІ» [1]. Отже, інформація з іноземних медіа може відрізнятися від того, що відбувається насправді. Натомість, О. Тулузакова та М. Лазарева вказують на те, що «порівнюючи особливості подання інформації про війну в Україні українськими та зарубіжними ЗМІ, можна побачити певні відмінності у розставлених підходах та акцентах» [2]. Акценти у інформаційних повідомленнях можуть відрізнятися з огляду на низку факторів, як стосуються як редакційної політики, персоналій, так і реального доступу до джерела інформації. За словами, Ю. Захарчук – «в більшості наративів Захід постає як збірний колектив, який тільки й бажає зла рф. Його звинувачують і в розпаді срср, і розв'язанні війни в Україні, і в загалом бідах рф» [3]. Таким чином є певна ідеологічна інформаційна конфронтація, котра системно функціонує в межах глобальної інформаційної війни. На думку А. Федорчука «переважна більшість (70%) зарубіжних оглядачів у публікаціях про війну в Україні намагаються займати нейтральну тональність при викладенні матеріалу» [4]. Проте у випадку невизнання агресора агресором, такий «нейтралітет» більше грає на користь рф а ніж на в допомогу Україні. Загалом перелік наведеної бібліографії вказує на загальну увагу дослідників і науковців до проблемного явища цитування іноземних ЗМІ в українських медіа. Проте, саме заявлена проблематика не була предметом комплексних досліджень означених авторів.

Виклад основного матеріалу. В ході дослідження проблематики цитування українськими медіа іноземних ЗМІ для предметності було проведено моніторинг цитування деякими українськими медіа окремих іноземних ЗМІ. Згідно з «Білим списком» найякісніших українських видань для розгляду було обрано 4 з них, а саме: Суспільне, Дзеркало тижня, «Ліга», і «Бабель». Варто зазначити, що даний список було сформовано Інститутом масової інформації (ІМІ) на основі моніторингу 50 популярних українських онлайн-медіа, вони зокрема «оцінювалися на предмет наявності маніпуляцій, фейків, мови ворожнечі, чорного піару, порушень етики, наявності матеріалів з ознаками замовлення» [5]. Сам процес передбачав кілька етапів, характерним для другого етапу була перевірка українських ЗМІ на предмет дотримання професійних журналістських стандартів.

Згідно з Білим списком другого півріччя 2023, найякісніші онлайн-медіа України за версією Інституту масової інформації це – Суспільне, Дзеркало тижня, Громадське, «Ліга», «Українська правда», Укрінформ, ZN.ua, «Бабель», НВ та «Еспreso» [5]. Щодо критеріїв якості контенту видання, тут мова йде про: баланс думок і точок зору, достовірність, і відокремлення фактів від коментарів. Додатковим пунктом стала

перевірка медіа «на предмет прозорості – наявності на сайті контактів, редакційної політики, даних про власника, інформації про людей, відповідальних за контент тощо» [5]. Особливої уваги заслуговує також те, що «за результатами аналізу, рівень дотримання професійних стандартів на ресурсах, які увійшли до Білого списку, в середньому становить понад 95%» [5]. Це додатково вказує на рівень професійності означених медіа.

Таблиця 1. Моніторинг цитування деякими українськими медіа окремих іноземних ЗМІ за період січень-лютий 2024 р.

№	Назва іноземного ЗМІ	Назва українського ЗМІ / кількість цитувань іноземних ЗМІ			
		Суспільне новини	Дзеркало тижня	Бабель	Ліга
1.	Associated Press	44	17	21	3
2.	The New York Times	70	254	42	21
3.	Reuters	219	378	100	19
4.	The Wall Street Journal	25	69	27	11
5.	Bloomberg	120	268	75	24

*Примітки до особливостей процесу обробки інформації:
 - у підрахунках допускається можлива похибка у 5 одиниць;
 - зазначені дані не враховують лише факти наявності гіперпосилання без вказаної у матеріалі назви видання;
 - деякі українські видання із «білого списку» не вказані послідовно через відсутність пошукової системи на сайтах інтернет-медіа.

Фактично наведені у Таблиці 1 дані не є повноцінним дослідженням, а тому їх не слід сприймати як репрезентабельні для масштабної характеристики явища цитування деякими українськими медіа окремих іноземних ЗМІ. Проте, наведені цифри можуть спрямовувати в певному контексті визначену дослідницьку траєкторію, що й передбачає формат дослідження. Загалом, тематика інтеграції іноземних ЗМІ в український інфопростір із різних сторін виглядає як стале явище. З наведених даних бачимо, що найбільш цитованими є «Reuters» та «Bloomberg», це є закономірним результатом, адже вони на відміну від «The New York Times» і «The Wall Street Journal» не видаються лише у газетному форматі, а є інформаційними агенціями, де продукується значно більший обсяг новин та різноманітної інформації. Отже, моніторинг цитування деякими українськими медіа окремих іноземних ЗМІ за період січень-лютий 2024 р. дає підстави зауважувати, що рівень інтеграції іноземних ЗМІ в

український простір є досить високим. Зокрема, на Суспільному «Associated Press» (AP) цитується в середньому майже 1 раз на день, «The New York Times» (NYT) – майже 2-3 рази, а «Reuters» – 3-4; «The Wall Street Journal» (WSJ) – 1 раз на 3-4 дні; «Bloomberg» – 2 рази на день. Звісно подібні оцінки є лише приблизними, проте, якщо зважати на те, що тут мова йде про сукупність із 5 видань, масштабуючи список до 30 найвпливовіших у світі загальна чисельність цитування іноземних видань лише на прикладі Суспільного мовника складатиме кілька десятків посилань щоденно. Окреслена динаміка предметно свідчить про значну кількісну інтеграцію іноземних видань в український інфопростір з чого й постає дослідницький інтерес до заявленої проблематики. Для порівняння, на відміну від «Суспільного», «Дзеркало тижня» цитує NYT не 2-3 рази на день, а 3-5, для «Reuters» ця цифра зростає з 3-4, до 5-6, а «Bloomberg» з 2 до 3-4. Тобто цитування саме цих видань вже є вдвічі чисельнішим. Натомість «Бабель» і «Ліга» навпаки мають вдвічі, а то й втричі нижчі показники цитування означених іноземних ЗМІ, що вказує на відмінну специфіку редакційної політики різних видань.

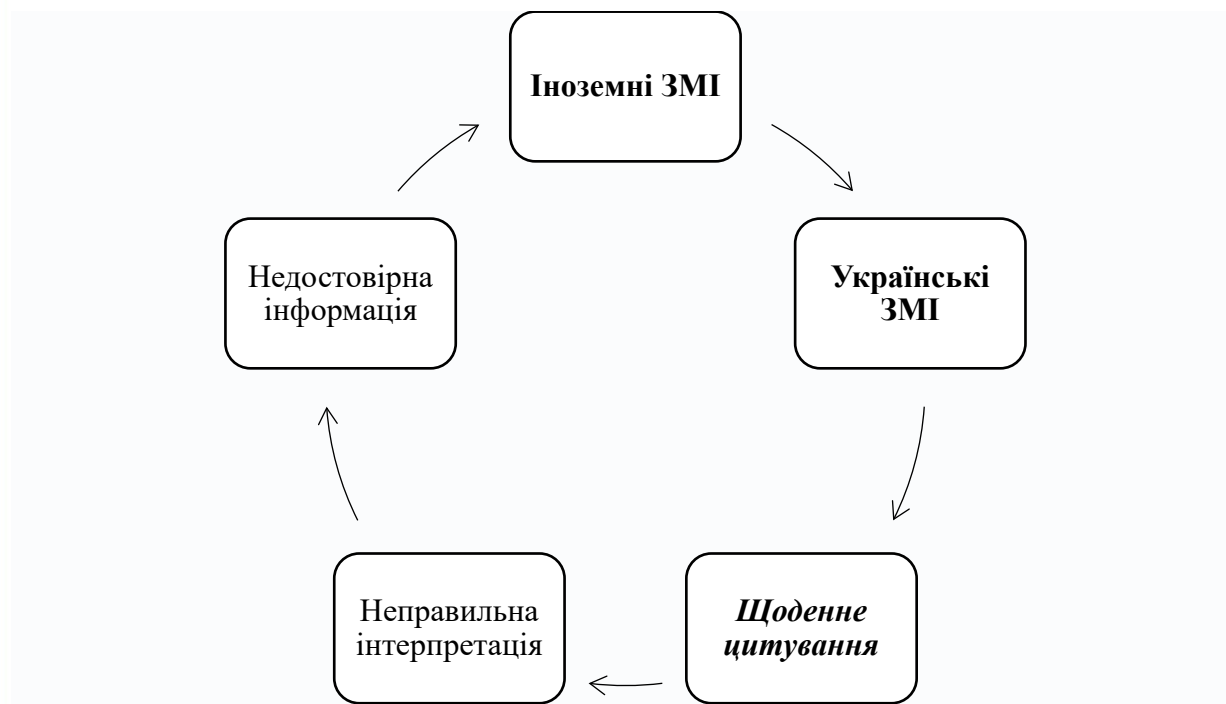

Рис. 1. Потенційно можлива проблематика цитування українськими медіа іноземних ЗМІ

На Рис. 1 зображено візуалізацію одного з аспектів потенційної проблематики цитування українськими медіа іноземних ЗМІ. Тут йдеться

насамперед про якість інформації, а саме відповідність роботи редакцій професійним журналістським стандартам. Припустимо, що у списку топ 30 найвпливовіших видань світу, частина виявиться менш професійною ніж хотілося б читачам. Це одразу може вплинути й на українську аудиторію, адже питання про рівень персональної верифікації інформації кожного окремого споживача залишається відкритим.

Відповідно в умовах продукування недостовірної інформації іноземними медіа, котрих цитують українські, деструктивний інформаційний вплив поширюється й на територію іншої держави. Зрозуміло, що українські медіа перед тим як посилатися на будь-яку публікацію оцінюють рівень достовірності інформації, що там подається. Але існують також випадки, коли певний інфопривід набув характеру вірусності, і тому попри незадовільну якість інформації він так чи інакше буде обговорений в різних медіа. Тут в дію вступають механізми виправлення недостовірної інформації, або ж спростування фейків. Разом з тим, частина аудиторії не отримає саме такого роду інформації, адже вона поширюється не так інтенсивно як фейк. Отже потенційний деструктивний вплив залишається цілком реальним викликом для дослідників медіасфери та тих хто бере участь у процесах масової комунікації.

Одним з додаткових суміжних факторів може слугувати неправильна інтерпретація інформації з іноземних ЗМІ в українських медіа. Тут варто звернути увагу на різні фактори, що можуть впливати на загальний процес:

- нерозуміння журналістом всієї картини ситуації;
- бажання журналіста спотворити сприйняття ситуації аудиторією висмикуванням з контексту;
- некоректне тлумачення «експертами» висвітлюваної проблематики;
- мовний бар'єр, неправильний переклад;
- однобоке подання інформації під егідою авторитетності іноземних джерел інформації, тощо.

Висновки. Означена сукупність потенційних факторів вказує на широкий спектр проблем на котрі варто звертати увагу цитуючи іноземні медіа. Окрім того, що різні зарубіжні видання мають різну редакційну політику й рівень її дотримання, слід враховувати, що існує людський фактор, навмисна упередженість, неналежний рівень експертності людини, котра видає себе за фахівця з якогось питання, і навіть причиною спотвореної ретрансляції може стати некоректний переклад. Сам факт таких обсягів щоденного цитування іноземних ЗМІ в українських медіа актуалізує різні напрямки дослідницьких спрямувань у цьому контексті.

Тут новими напрямками можуть виступати дослідження в наступних відгалуженнях: достовірності інформації в іноземних ЗМІ, коректності інтерпритації і цитування інформації з іноземних ЗМІ, вичерпності подання повного контексту, рівня належного відокремлення фактів від коментарів, коефіцієнту впливу російської пропаганди на іноземні ЗМІ, котрі часто цитуються в Україні, цитування іноземних ЗМІ як невід'ємної складової інформаційної війни, тощо. Отже, в ході дослідження інтеграційних процесів такого роду інформації в межах масово-комунікаційних явищ можуть виникати дилеми пов'язані із особливостями процесу обробки інформації. Це зумовлено специфікою функціонування ЗМІ в різних умовах та на основі різної редакційної політики. Саме тому, означена проблематика потребує докладного вивчення та аналізу дослідників цього спрямування.

Література:

1. Берегута В., І. Богінська. Російське вторгнення в Україну у вітчизняних та іноземних ЗМІ: між війною та «військовою спецоперацією». *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2022. Том 2. № 14. С. 15-18.
2. Тулузакова О. Лазарева М. Особливості висвітлення теми війни в Україні українськими та зарубіжними ЗМІ: порівняльний аспект. Ольвійський форум–2024: стратегії країн причорноморського регіону в геополітичному просторі. XXI Міжнародна наукова конференція. Актуальні проблеми журналістики. 20–23 червня 2024 р., м. Миколаїв. С. 22-27.
3. Захарчук Ю. Тематика та особливості фейків, створених російськими ЗМІ, та їхній вплив на західні засоби масової інформації. Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» / ред. кол. : А. О. Худолій, І. В. Ковальчук. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 16. 2022. 86 с. С. 29-37.
4. Федорчук А. Російська агресія проти України в іноземних ресурсах мережі: моніторинг інформаційного простору. Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : зб. Матеріалів Шостої міжнар. наук. конф., м. Київ, 18–20 травня 2023 р. / упоряд. З. М. Свердлик, М. М. Цілина. Київ, 2023. 377 с. С. 299-301.
5. Онлайн-медіа, що стали найякіснішими: білий список другого півріччя 2023. Інститут масової інформації, 2023. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/onlajn-media-shho-staly-najyakisnishymy-bilyj-spysok-drugogo-pivrichchya-2023-i55817> (дата перегляду: 04.06.2024)

References:

1. Berehuta V., I. Boginska. Rosiys'ke vtorhnennya v Ukrainu u vitchyznyanykh ta inozemnykh ZMI: mizh viynoyu ta «viys'kovoyu spetsoperatsiyeyu» [Russian invasion of Ukraine in domestic and foreign media: between war and «military special operation»]. *Bulletin of the student scientific society of DonNU named after Vasyl Stus*. 2022. Volume 2. No. 14. P. 15-18. [In Ukrainian].

2. Toulousekova O. Lazareva M. Osoblyvosti vysvitlennya temy viyny v Ukrayini ukrayins'kymy ta zarubizhnymy ZMI: porivnyal'nyy aspekt [Peculiarities of coverage of the war in Ukraine by Ukrainian and foreign mass media: a comparative aspect]. Olbia Forum – 2024: strategies of the countries of the Black Sea region in the geopolitical space. XXI International Scientific Conference. Actual problems of journalism. June 20 – 23, 2024, Mykolaiv. P. 22-27. [In Ukrainian].

3. Zakharchuk Yu. Tematyka ta osoblyvosti feykiv, stvorenykh rosiys'kymy ZMI, ta yikhniy vplyv na zakhidni zasoby masovoyi informatsiyi [Topics and features of fakes created by the Russian mass media and their influence on Western mass media]. Student scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Philological" / ed. number : A. O. Khudoliy, I. V. Kovalchuk. Ostroh: Publishing House of the National University "Ostroh Academy". Vol. 16. 2022. 86 p. P. 29-37. [In Ukrainian].

4. Fedorchuk A. Rosiys'ka ahresiya proty Ukrayiny v inozemnykh resursakh merezhi: monitorynh informatsynoho prostoru. Informatsiya, komunikatsiya ta upravlinnya znannyamy v hlobalizovanomu sviti [Russian aggression against Ukraine in foreign network resources: monitoring of the information space. Information, communication and knowledge management in the globalized world: collection]. Materials of the Sixth International of science conference, Kyiv, May 18 – 20, 2023 / edited by Z. M. Sverdlyk, M. M. Tsylyna. Kyiv, 2023. 377 p. P. 299-301. [In Ukrainian].

5. Onlayn-media, shcho staly nayyakisnishymy: bilyy spysok druhoho pivrichchya 2023. [Online media that have become the highest quality: white list of the second half of 2023]. Institute of Mass Information, 2023. URL.<https://imi.org.ua/monitorings/onlajn-media-shho-staly-nayyakisnishymy-bilyj-spysok-drugogo-pivrichchya-2023-i55817> (view date: 04.06.2024). [In Ukrainian].

УДК: 93/94: 92

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1492-1507](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1492-1507)

Троян Павло Юрійович Перший секретар Посольства України в Австралії, 2601, Австралія, Канберра, вул. Маркус Кларк Стріт 60, поверх 12, офіс 1, <https://orcid.org/0009-0004-4362-7353>

ЗВ'ЯЗКИ ВІДОМОГО МАНДРІВНИКА М. МИКЛУХО-МАКЛАЯ З УКРАЇНОЮ

Анотація. У статті зосереджено увагу на постаті видатного вченого, мандрівника, гуманіста Миколи Миколайовича Миклухо-Маклая (17 липня 1846 – 14 квітня 1888 рр.) як людини, чиє походження міцно вкорінене в українську землю. Його родина, мати Катерина Семенівна та батько Микола Ілліч, з дитинства прищепили своїм п'ятьом дітям любов до музики, літератури, мистецтва. За свідченнями дослідників життя й діяльності М. Миклухо-Маклая, він у своїх численних мандрах, не зважаючи ні на що, ніколи не розлучався з трьома книгами: «Кобзарем» Тараса Шевченка, «Фаустом» Гете та томиком віршів Адама Міцкевича. Вибір обумовлений німецько-польським походженням матері та козацьким корінням батька.

Попри різні версії щодо місця народження М. Миклухо-Маклая, місцем його народження може бути місто Малин, батьківщина матері. З Малином у вченого пов'язано чимало, попри коротке перебування у цьому мальовничому житомирському містечку. Він двічі бував у родинній садибі в Малині, куди мати повернулася із Петербургу після передчасної смерті батька. У Малині дослідник впорядковував свій науковий архів, зібраний у тривалій експедиції у Новій Гвінеї, готував матеріали для публікацій. Родинна садиба під час перебування там М. Миклухо-Маклая перетворювалася на місце зустрічі науковців, митців та бажаючих послухати знаменитого мандрівника. Також його увагу дослідника привертала навколишня села, з унікальною культурою селян, їхніми духовними та матеріальними практиками та антропологічними типажми. Досліджував він й рослинність Житомирщини. Особливо частим гостей він бував у селі Пинязевичі, де проживали його родичі. За спогадами очевидців, ще у ХХ ст. у селі був сад екзотичних рослин, висаджений, ймовірно, із насіння, що М. Миклухо-Маклай зібрав у своїх експедиціях.

М. Миклухо-Маклай був одним із ініціаторів створення у Севастополі морської біологічної станції для вивчення флори і фауни Чорного моря.

Потребує уточнення інформація про його перебування в Одесі та мета цих поїздок.

Ключові слова: гуманіст, Малин, мандрівник, Микола Миклухо-Маклай, музей, Україна

Troian Pavlo Yuriyovych First Secretary of the Embassy of Ukraine in Australia, Suite 1, Level 12, 60 Marcus Clarke Street, Canberra ACT 2601
Postal addresss: GPO Box 1567, Canberra, ACT, 2601, <https://orcid.org/0009-0004-4362-7353>

COMMUNICATIONS OF THE FAMOUS TRAVELER M. MYKLUHO-MAKLAYA WITH UKRAINE

Abstract. The article focuses on the figure of the outstanding scientist, traveler, humanist Mykola Mykloho-Maclay (July 17, 1846 - April 14, 1888) as a person whose origin is firmly rooted in the Ukrainian land. His family, mother Kateryna Semenivna and father Mykola Ilyich, instilled in their five children a love of music, literature, and art from childhood. According to the testimony of researchers of the life and activities of M. Mykluho-Maclay, in his many travels, he never parted with three books: Taras Shevchenko's *Kobzar*, Goethe's *Faust*, and Adam Mickiewicz's volume of poems. The choice is due to the German-Polish origin of the mother and the Cossack roots of the father.

Despite the different versions regarding the place of birth of M. Mykluho-Maklai, it is quite probable that his place of birth could be the city of Malyn, his mother's homeland. The scientist has a lot to do with Malin, despite his short stay in this picturesque Zhytomyr town. He twice visited the family estate in Malyn, where his mother had returned from St. Petersburg after his father's untimely death. In Malyn, the researcher organized his scientific archive, collected during a long expedition in New Guinea, and prepared materials for publications. During M. Mykluho-Maclay's stay there, the family estate turned into a meeting place for scientists, artists and those who wanted to listen to the famous traveler. The researcher's attention was also drawn to the surrounding villages, with the unique culture of the villagers, their spiritual and material practices and anthropological types. He also studied the vegetation of Zhytomyr Oblast. He was a particularly frequent guest in the village of Pynyazevichi, where his relatives lived. According to the memories of eyewitnesses. Even in the 20th century. in the village there was a garden of exotic plants, planted, probably, from the seeds that M. Mikluho-Maklai collected in his expeditions.

M. Mykluho-Maklai was one of the initiators of the creation of a marine biological station in Sevastopol for studying the flora and fauna of the Black Sea.

Information about his stay in Odessa and the purpose of these trips needs clarification.

Keywords: humanist, Malyn, traveler, Mykola Mykluho-Maklay, museum, Ukraine

Постановка проблеми. За загальноприйнятою версією Микола Миколайович Миклухо-Маклай народився 17 липня 1846 р. у селі Язикове Новгородської губернії Російської імперії [1]. За іншими даними, народився він в дорозі до села Рождественського Новгородської губернії. І цей факт став родинним жартом, що народження в дорозі передрекло його майбутню долю – бути завжди у мандрах [2]. Його мати Катерина Семенівна Беккер (Миклуха) походила із Житомирщини. Батько Микола Ілліч Миклуха народився в Стародубі (на той час – Чернігівська губернія). І маємо ще одну версію місця народження майбутнього видатного дослідника – родинний маєток в Малині на Житомирщині [3, с. 356; 4]. Подружжя мало п'ятеро дітей, серед яких – і Микола.

Попри те, що Микола Миклухо-Маклай, будучи підданим Російської імперії, більшість свого життя провів у мандрах та дослідженнях народів Південно-Східної Азії, Австралії та Океанії, його по праву можемо зараховувати до людини світу, чиї наукові здобутки багато в чому вплинули на розвиток багатьох галузей та ідей.

З Україною у нього також чимало зв'язків, зокрема, через козацьке походження батька та виховання в дитинстві, базоване багато в чому на українських культурних традиціях. Сам вчений про своє походження говорив так (березень 1884 р., австралійська газета «The Sydney Morning Herald»): «Моя особа є живим прикладом успішного поєднання трьох сил, які споконвіку ворогували. Гаряча кров запорожців мирно злилася з кров'ю їх, здавалося б, непримиримих, гордих ворогів ляхів, розбавленою кров'ю холодних німців. Чого в цій суміші більше або яка її складова найзначніша в мені, судити було б необачно і, напевно, неможливо. Я дуже люблю вітчизну мого батька - Малоросію, але ця любов не применшує моєї пошани до двох батьківщин батьків моєї матері - Німеччини та Польщі...» [5].

Тривалий час в науковому дискурсі превалювала думка про Миколу Миклухо-Маклая або як про «людину світу», або як про «видатного російського вченого». Автор не ставить собі за мету аналізувати витoki та утвердження такого трактування життя й діяльності видатного вченого-новатора. Натомість пропонує більш предметно зупинитися на зв'язках Миколи Миклухо-Маклая з Україною та на вшануванні пам'яті дослідника в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біографія М. Миклухо-Маклая, його родовід, упорядкування цитат та висловів, були предметом багаторічних досліджень Бойчук М. [6; 7]. Постать М. Миклухо-Маклая як ученого-гуманіста, подвижника, інтелектуала, наукове наповнення його природничих та антропологічних досліджень розглянуті у статті Пашенка В. [8]. Внесок М. Миклухо-Маклая у розвиток психології та, в подальшому, акмеології, став предметом наукової уваги Сидорчук Н. [9]. Психологічні аспекти становлення особистості М. Миклухо-Маклая, вплив на нього сімейного виховання та науковців-наставників, вивчала Дубасенюк О. [10]. Цікавий аналіз роману Івана Корсака «Запізніле кохання Миклухо-Маклая», з розглядом літературних та біографічних аспектів постаті вченого, практичну реалізацію його ціннісно-моральних настанов крізь призму життя тубільних народів та їхню культурну самобутність і прагнення її зберегти й захистити в умовах глобалізації, здійснила Скакальська І. [11]. Етнографічні та антропологічні дослідження М. Миклухо-Маклая на основі бібліографічних джерел вивчала Мелько Л. [12]. Ростек Л. Та Вакуленко П. до 150-ї річниці з дня народження вченого видали друком його ілюстровану біографію, насичену фактологічним та візуальним матеріалом [13]. Вавилова І. написала наукову розвідку про М. Миклухо-Маклая як ученого-романтика, як засновника «науки про анатомію людських рас як основу антропології» [3, с. 359]. Біографію видатного мандрівника з україноцентричної позиції розглянув Розпутенко І. [4]. Погляд на життя й світогляд М. Миклухо-Маклая як на людину, що усвідомлювала себе вкоріненим і в українську культурну традицію, зустрічаємо у книзі Кравченка В. «Український Севастопіль» [14]. Пиріг П. зосередився на образі вченого, мандрівника, гуманіста М. Миклухо-Маклая крізь призму маловідомих фактів біографії та наукової діяльності [15]. Ґрунтовні розвідки зв'язків родини Маклухо-Маклай та України – у працях історика Тимошенка В. [16; 17]. Ним також у співавторстві із Кострицею М. написана брошура з промовистою назвою «України не соромився. Україною – гордився. (Миклухо-Маклай і Україна)» [18]. Формування наукового світогляду, вплив колег-природників на світогляд М. Миклухо-Маклая вивчали Пилипчук Олег і Пилипчук Оксана [19].

Матеріали, присвячені постаті М. Миклухо-Маклая, його родоводу, цікавим біографічним фактам, науковому доробку, розміщені у таких медіа, як «Gazeta.ua», «День», «Українська правда», «Укрінформ», а також сайтах музеїв, експозиції яких пов'язані з іменем вченого [2; 20; 5; 21].

Мета статті полягає у висвітленні зв'язків М. Миклухо-Маклая з Україною, насамперед, через історико-культурну спорідненість та поход-

женням родини. Також необхідно окреслити перспективи вивчення перебування видатного вченого на українських теренах під час наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Як зазначив Пащенко В., «доля обрала для М.М. Миклухо-Маклая достойну інтелігентну родину високоосвічених і винятково порядних батьків, своїми витокami славетну в поколіннях кількох націй» [8, с. 22]. З-під його пера вийшло близько 160 наукових та публіцистичних праць. Він – учений-енциклопедист та поліглот, знавець біля двох десятків мов. У Новій Гвінеї є берег його імені, протяжністю 300 кілометрів.

Його родинна історія – складне мереживо народів, мов, культур, що сплелися в одне ціле, подарувавши світові непересічну особистість – Миколу Миклухо-Маклая. Мати Миколи Миколайовича, Катерина Семенівна, мала родинні зв'язки з такими видатними культурними діячами, знаковими постатями європейської культури, як Адам Міцкевич та Йоганн Вольфганг фон Гете. Її дід служив лейб-медиком у останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського. Троє її братів були учасниками польського повстання 1863 р. Дівоче прізвище Катерини Беккер, а по матері – Шатковська [13, с. 3]. Катерина була бажаною нареченою для найбагатших аристократів. Але у супутники життя 16-річна дівчина обрала бідного, хоч і шляхетного, інженера Миколу Миклуху, старшого за неї на 10 років. Походження роду Миклух пов'язують із сімейною легендою про козака на прізвище Макуха. Звали його Охрім, і був він курінним отаманом Війська Запорозького. Це – досить висока посада в ієрархії Січі. Мав Охрім трьох синів: Омелька, Назара та Хому. Назар під час облоги однієї із фортець закохався в полячку, зрадивши своїх товаришів. За що рідний батько скарав його на смерть. Як бачимо, сімейний переказ дуже нагадує сюжет «Тараса Бульби». Справа в тому, що свого часу дядько Миколи, Григорій Ілліч, навчався у гімназії в Ніжині та мав у приятелях Миколу Гоголя. Сам Микола Миклухо-Маклай був твердо переконаний, що саме їхня сімейна історія стала літературним підґрунтям відомого гоголівського сюжету.

Прапрадід Миколи, правнук Охріма Макухи, Степан, також відомий в історії як знатний хоробрий козак. Під час однієї із російсько-турецьких воєн, він першим увірвався до Очакова (1788 р.). За що був нагороджений дворянським титулом, який можна було передавати у спадок. Під час оформлення відповідних документів Степан «ошляхетнив» своє прізвище, яке відтоді стало «Миклуха», а козацьке прізвище «Махлай» (клаповухий) стало «Маклаєм». Такий подвоєним дивний варіантом воно і увійшло в історію – Маклухо-Маклай [22]. За іншою версією, під час

війни 1648-1657 рр. один з пращурів М. Миклухи-Маклая, сам того не очікуючи, поріднився із шотландцем. Грицько Миклуха, козак Стародубського полку, у битві під Жовтими Водами у 1648 р. полонив шотландського вояка-найманця Майкла на прізвище Мак-Лай. Отримати викуп за такого вояка було малоперспективно, адже сама Шотландія далеченько, а для поляків він не мав аж такої цінності, щоб викупати. Тому, щоб мати хоч якийсь зиск із такого «трофею», шотландця одружили із сестрою Грицька – Ганною [20]. Чоловічі руки у господарстві, особливо під час безкінечних воєн, завжди були потрібні, тому такий шлюб не виглядає фантастично, а є цілком раціональним з економічної точки зору для тих часів.

Дослідники неодноразово згадують, що скрізь, куди б доля не закинула М. Миклухо-Маклая, з ним були три найдорожчі для нього книги: «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Фауст» Й. Гете та збірка віршів А. Міцкевича. Вибір книг обумовлений як історією родини й самого Миколи, так і ментальними зв'язками видатного вченого із культурними традиціями України, Німеччини та Польщі. У своєму щоденнику М. Миклухо-Маклай під час перебування в Океанії писав, що гордий почуватися українцем [14]. Неабияке значення для вченого мала постать Тараса Шевченка. Любов до Кобзаря та його творчого генія Миколі ще з дитинства прищепив батько, Микола Ілліч, який вголос читав своїм дітям шевченківських «Катерину», «Гайдамаків». У сім'ї була традиція – суботні літературно-музичні вечори, коли всі по черзі декламували вірші, зокрема, й Тараса Шевченка, а Катерина Семенівна на фортепіано добирала до них мелодію. Варто згадати, що батько, Микола Ілліч, був у 1856 р. звільнений з посади начальника петербурзької пасажирської станції й вокзалу за те, що надіслав 150 рублів Тарасові Шевченку, який був у засланні [14].

Чимало років свого життя вчений провів в Австралії. У Сіднейському університеті є Музей Маклая. Експозиція музею складається з тисяч експонатів, що їх свого часу подарував мандрівник з України Австралійській академії наук. Відвідувачі можуть помилуватися різноманітними видами бумерангів, списками, стрілами, луками, щитами, ритуальними масками, одягом, опудалами, ритуальними масками та мистецькими виробами місцевих аборигенів. Також для огляду доступні рукописи М. Миклухо-Маклая та різноманітні прилади того часу, якими він користувався під час своїх досліджень та медичної практики. У Австралії та за її межами нині проживає 16 праправнуків видатного вченого. Мандрівник також залишив після себе по всьому світу учнів та послідовників своїх гуманістичних ідей, які випередили час, у якому він жив та стали предтечею багатьох змін ХХ-ХХІ ст. [23]. Але, попри те, що М. Миклухо-Маклая більше знають як

людину світу та дослідника п'ятого континенту, він вкорінений в Україну. Нам ще належить дослідити й відрефлексувати українскість Миколи Миклухи-Маклая як частину культурної спадщини та історії біографістики.

Не будемо вдаватися в біографічні подробиці життя й наукової діяльності Миколи Миклухо-Маклая. Зупинимось на кількох «географічних точках», які пов'язують М. Миклухо-Маклая з Україною та демонструють його зв'язок з українською культурою та історією. Чи не найбільший слід в житті М. Миклухо-Маклая, якщо вести мову про Україну, залишило місто Малин. Тут він бував двічі. Після його смерті деякий час у Малині також проживала його дружина Маргарет-Емма Робертсон з їхніми двома дітьми – Олександром і Володимиром [24].

З містом Малин на Житомирщині, життя М. Миклухо-Маклая пов'язане через сумні події у родині. Його батько, Микола Ілліч, помер досить рано. І мати, Катерина Семенівна, через фінансово-матеріальну скруту, не маючи на що продовжувати проживання у Петербурзі та підтримувати дітей, переїхала до Малина, де колись народилася. До того ж, донька Ольга мала слабе здоров'я; і їй клімат болотистої місцевості дуже шкодив. Сам Микола у листах не раз радив матері повернутися до Малина [18, с. 13]. Їй вдалося у серпні 1873 р. придбати одну з місцевих садиб, яку продавали представники збіднілого роду князів Щербатових. Перші роки проживання були важкими, адже і садиба, і господарські приміщення були у вкрай занедбаному стані та вимагали постійних капіталовкладень для ремонту замість прибутку від господарства. Окрасою садиби були старі дубові ліси. Брат Катерини Семенівни, Сергій, що переїхав з Києва, щоб допомогти сестрі налагодити господарські справи, почав шукати підрядчиків, які б вирубали частину лісів, а отримані земельні ділянки можна було б продати чи здати в оренду. На виручені кошти планувалося розрахуватися із боргами та відремонтувати будинок й по можливості модернізувати господарство. Однак неочікувано Сергій помер у серпні 1874 р. Катерина Семенівна разом із донькою Ольгою були у розпачі. Адже жінки зовсім не розумілися на господарських справах, тому неодноразово ставали жертвами злодійкуватих прикажчиків та влізли у ще більші борги перед банком. Через посуху стався неврожай і селяни відмовилися сплачувати оренду. Почався мор худоби. З Оренбургу був змушений переїхати до Малина син Сергій, щоб взяти на себе обов'язки по утриманню господарства. Однак ціни на ліс падали, ситуація лише погіршувалася. На 1876 р. садибу довелося закласти. За кілька років зросли ринкові ціни на деревину і зернові культури. Це позитивно вплинуло на економічне становище Миклухо-

Маклаїв. Катерина Семенівна розрахувалася з більшістю боргів. Кількарічна економічна скрута в родині вплинула і на Миколу, який ці роки провів у Новій Гвінеї [16].

Перед тим його за участь у студентських виступах виключили з Петербурзького університету без права навчання у вищих навчальних закладах Російської імперії. Однак це лише підштовхнуло талановитого й інтелектуально обдарованого юнака до пошуку можливості отримати освіти. Він виїхав до Німеччини. Зазначимо, що у дослідженні Ростек Л. та Вакуленка П. причиною переїзду до Німеччини вказане слабке здоров'я майбутнього всесвітньо відомого мандрівника-вченого; і жодного слова про якісь політичні чи інші причини [13, с. 4]. У Німеччині був слухачем лекцій на філософському факультеті Гейдельберзького університету. Також студіював у Лейпцигу та Ієні медицину. Здібного юнака зоолог Ернст Геккель взяв асистентом у тривалу наукову подорож через Мадейру, Марокко, Гібралтар, Іспанію та Францію [2].

А у вересні 1871 р. М. Миклухо-Маклай зійшов з корабля на східний берег Нової Гвінеї. Він відмовився взяти із собою зброю, але мав записник і олівець. Його супроводжували двоє також неозброєних помічників. Хоча в ті часи ходило чимало чуток і страшних історій про войовничість, агресивність та канібалізм місцевого населення. Справді, непроханих гостей зустріли стрілами. Попри те, що Нову Гвінею португальці відкрили для європейців ще у XVII ст., на середину XIX ст. вона залишалася практично недослідженою територією. Тому для М. Миклухо-Маклая це справді була невідома земля із неочікуваними відкриттями. Він доклав чимало зусиль та виявив неабияку витримку, щоб завоювати довіру місцевого населення та жити поміж цих людей. У акваторії Тихого океану загалом пройшло 12 років його життя. За цей час обстежив острови Океанії, пів-острів Малакку, побував на Яві та в Австралії [15, с. 127-128].

Мати дослідника першопочатково не дуже добре сприймала такі далекі і небезпечні подорожі. Її думка змінилася у 1882 р., коли син повернувся і його зустрічали як героя. Надалі вона всіляко намагалася підтримати свого Миколу у його експедиціях, зокрема і фінансами. Зустрітися з рідними по поверненню з однієї із подорожей вже знаний дослідник зміг лише у 1886 р. На початку травня він прибув до Києва. А за кілька днів вже був у Малині. У садибі матері він також продовжував свою наукову діяльність: впорядковував експедиційні архіви, розпорошені записи, працював над статтями. Чимало уваги він приділяв і листуванню зі своїми численними кореспондентами. Садиба стала місцем зустрічей із друзями-вченими, журналістами, митцями. Для житла М. Миклухо-Маклай вибрав собі віддалену кімнату, де зберігалися книги

покійного батька. Обстановку обрав досить-таки спартанську: залізне ліжко, великий робочий стіл і пара стільців. Часто увечері, як згадував його брат Михайло, родина збиралася разом і захоплено слухала розповіді Миколи про його непересічні мандрівки. Учений мріяв якомога швидше надрукувати матеріали своїх подорожей. Перший том цих матеріалів він підготував саме у Малині. Паралельно вчений вивчав побут та антропологічні типи місцевого населення, його духовну та матеріальну культуру. Особливо його вражали весняні хороводи та купальські святкування на березі річки Ірші. Предметом його наукової уваги була й місцева рослинність, зокрема, дольодовикова азалія понтійська (рододендрон жовтий) *[Її й зараз локально можна зустріти на Житомирщині. Шкода, що ландшафт навколо через варварське добування буришину перетворений на «місячні кратери» - Авт.]*. Дослідник об'їздив чи не всі навколишні села. Особливо часто він навідувався у село Пинязевичі. Там проживав батько дружини його брата, полковник Василь Маслов. Як згадували місцеві жителі ще на початку ХХ ст., у селі ріс сад з екзотичними для цієї місцевості рослинами. Ймовірно, його виростили із насіння, що М. Миклухо-Маклай привозив із своїх заокеанських експедицій, зокрема з Австралії [16]. Маючи хист до малювання, вчений все побачене намагався фіксувати у малюнках. Кілька зображень його родового помістя зберігаються у Австралії [23].

Безпосередньо у Малині іменем Миколи Миклухо-Маклая названий міський парк відпочинку та одна з вулиць. Також його іменем названа вулиця в селі Гамарня на Житомирщині. На території Малинського лісотехнічного коледжу, у приміщенні навчального корпусу № 2 з 2012 р. розміщений музей М. Миклухо-Маклая. У Малині ще у середині 1990-х рр. започатковане проведення наукових конференцій, присвячених життю та діяльності видатного українського дослідника та його родині [16].

Окрім Малина, шляхи М. Миклухо-Маклая пролягали і іншими населеними пунктами України. Зокрема, в 1869, 1886 та 1887 рр. він бував в Одесі, як свідчать про це публікації, зокрема, відомого культуролога Скуратівського В. та краєзнавця Зленка Г. Однак дослідник Гриськов А. піддає сумніву деякі факти «одеського сліду» М. Миклухо-Маклая [25]. Зважаючи на таку парадоксальну ситуацію, автор вважає перспективним напрямком подальших досліджень виявлення зв'язків видатного мандрівника-гуманіста у більш детальному аналізі його перебування на українських теренах в зазначений час.

Діяльність М. Миклухо-Маклая як дослідника морської флори і фауни, пов'язана також і з Кримом. Вперше він відвідав Крим у травні 1869 р. Він саме повертався зі своєї поїзди, пов'язаної із науковим

вивченням Червоного моря. М. Миклухо-Маклай ініціював, разом з біологом та ембріологом Олександром Ковалевським, створення морської біологічної станції у Севастополі. На той час вже була накопичена чимала база даних про флору та фауну Чорного моря. Інформація потребувала впорядкування, систематизації та матеріальної фіксації. У 1871 р. за рішенням Новоросійського товариства природознавців була відкрита станція – одна з перших на той час у Європі [14]. Згодом станція переросла у Інститут біології південних морів Національної Академії Наук України. На території Інституту був відкритий пам'ятник М. Миклухо-Маклаю. На жаль, після окупації та анексії Криму Росією у 2014 р. достеменної інформації про долю цієї установи та матеріалів, що там були зібрані за довгі роки, не маємо.

Крім цього, у селі Калитянському на Чернігівщині, батьківщині батька М.Миклухо-Маклая, було відкрито перший в Україні музей знаменитого вченого. Зазначений музей відкрила місцева родина Олександра Івановича та Надії Петрівни, яка вважає себе духовними нащадками М.Миклухо-Маклая і навіть змінила свої прізвища на його честь. Перед відкриттям музею ця родина відвідала Малин, де похована мати Миколи Миколайовича – Катерина Семенівна. У Малині вони зустрілися із Лідією Левченко, онукою Мотрони, яка багато років пропрацювала у садибі Миклухо-Маклаїв [26].

У родині Левченків зберігалися речі, які Катерина Семенівна подарувала Мотроні - письмовий столик, буфет, швейна машинка, ваза. Усі вони стали музейними експонатами у Калитянському. Архітектором-дизайнером музею був художник Борис Дєдов. Художник Євген Кріп написав портрет М. Миклухо-Маклая, який став візитівкою музею. Його репродукція прикрашає сувеніри та буклети музею. Урочисте відкриття музею відбулося 17 липня 2010 р. – у 164-ту річницю від дня народження славетного сина України.

А 2011 р. був оголошений Українським географічним товариством Роком М.М. Миклухо-Маклая [26]. Родина Олександра Івановича та Надії Петрівни не зупинилися у своїй сподвижницькій праці по вшануванню пам'яті про геніального М. Миклухо-Маклая.

У 2013 р. у селищі Кача неподалік Севастополя вони відкрили ще один музей, присвячений вченому. Музей назвали «Берег Маклая».

У 2014 р. у Батурині був відкритий ще один музей, присвячений М. Миклухо-Маклаю. Він займає дві кімнати у готельно-ресторанному комплексі. Перша кімната імпровізує палубу корвету «Витязь», з якого мандрівник уперше висадився біля невідомих берегів Нової Гвінеї. Друга кімнатка відтворює очеретяну хатинку дослідника, у якій він жив серед

аборигенів. Оскільки музей є частиною готельно-ресторанного комплексу, то при вході гості занурюються у світ М. Миклухи-Маклая – стіни прикрашені його малюнками, світлинами вченого та його родини, родовим гербом із зображенням лебедя. Приміщення також насичене різноманітними предметами, що так чи інакше нагадують про далекі австралійські береги XIX ст.[5].

І четвертий в Україні музей створено у 2015 р. у приміщенні Малинського лісотехнічного коледжу, на базі музею, який там був, про що вище вже було згадано.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Попри те, що ім'я Миколи Миклухо-Маклая найбільш асоціюється із вивченням життя ізольованих племен Нової Гвінеї у XIX ст. та його доказами біологічної рівності людей, незалежно від расового походження, що здійснило наукову революцію у антропології та анатомії, він був по-справжньому багатограним ученим. Його напрацювання з етнографії, біології, географії, колекції різноманітних артефактів, а також замальовки величезної кількості всього того, що він безпосередньо вивчав протягом свого короткого, але такого насиченого подіями, життя, не втрачають своєї актуальності й по сьогодні та є предметом гордості музеїв, зокрема, в Австралії, де досі проживають його нащадки.

З Україною М. Миклухо-Маклай, незважаючи на життя у мандрах, ніколи не втрачав зв'язків. Зокрема, на цей зв'язок вплинуло як виховання в родині, де майбутньому всесвітньо відомому мандрівникові прищепили любов до творчості Тараса Шевченка та знання свого козацького походження, так і проживання матері Катерини Семенівни у родинній садибі у Малині на Житомирщині. Всупереч складним життєвим обставинам та слабкому здоров'ю, М. Миклухо-Маклай двічі перебував деякий час у родинному гнізді та проводив активну наукову роботу з впорядкування свого архіву, а також досліджував культурно-етнографічні особливості місцевого населення та біологічне різноманіття Житомирщини.

Його діяльність в Україні пов'язана також із ініціативою створення однієї із перших в Європі морської біологічної станції у Севастополі. Це надзвичайно важлива наукова інституція для вивчення флори і фауни південних морів, зокрема, Чорного моря.

Ім'я Миколи Миклухо-Маклая по праву вписане золотими літерами у фонд світової наукової спадщини та розвитку гуманістичних ідей. Однак Україні ще належить належним чином оцінити внесок видатного мандрівника-дослідника у розвиток науки України та його значення для історії та культури України. Для цього необхідно провести більш

ретельний фактологічний та джерелознавчий аналіз періодики останньої чверті XIX ст., що може пролити світло на контраверсійні тлумачення фактів його біографії.

Література:

1. 1846 – народився Микола Миклухо-Маклай, етнограф. Вебсайт Українського інституту національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/17/1846-narodyvsya-mykola-mykluho-maklay-etnograf> (дата звернення 15.06.2024).
2. Жежера Н. В Австралії живе вісім правнуків і 16 праправнуків Миклухо-Маклая. *Gazeta.ua*, 15 квітня 2013. URL: https://m.gazeta.ua/articles/history/_v-avstraliyi-zhive-visim-pravnukiv-i-16-praprawnukiv-mikluhomaklaya/492879 (дата звернення 15.06.2024).
3. Вавилова І. Мала планета Маклай № 3196. Імена України в Космосі. 2003. С. 356-359. URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/userpub/vavilova/Vavilova-Imena-Ukraine-Mikluho-Maklai-2003.pdf> (дата звернення 15.06.24).
4. Розпутенко І. Дерусифікація: Микола Миклухо-Маклай. Вебсайт Matrix. Divergent, 29 травня 2019. URL: <https://matrix-info.com/derusyfikatsiya-mykola-mykluho-maklaj/> (дата звернення 15.06.2024).
5. Потапчук Н. Людина світу та її українське коріння: козацький нащадок Миклухо-Маклая. Вебсайт Укрінформ, 30 січня 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2630209-ludina-svitu-ta-ii-ukrainske-korinna-kozackij-nasadok-mikluhomaklaj.html> (дата звернення 15.06.2024).
6. Бойчук М. Лицар гуманізму: Микола Миколайович Миклухо-Маклай. Київ : Віп Принт Груп, 2011. 99 с.
7. Бойчук М. Мудрість Маклая або Сутність генія – Любов. Герб роду Миклухо-Маклая. 2-е видання, доповнене. Київ : СТ-ДРУК, 2021. 260 с.
8. Пашенко В. Миклухо-Маклай – вершина постать вченого-гуманіста. *Київський географічний щорічник*. 2014. Випуск 6. С. 20-32. URL: <https://www.geokyiv.org/uk/component/content/article?id=117> (дата звернення 15.06.2024).
9. Сидорчук Н. Вплив вчення М.М. Миклухо-Маклая на розвиток акмеологічної галузі знань. *Сучасні проблеми наукової та духовно-просвітницької діяльності Миклухо-Маклая* : збірник матеріалів Маклаївських читань, присвячених 145-річчю переїзду родини Миклух на Малинщину (30 травня 2018 р., м. Малин). Малин : Видавництво МЛТК, 2018. С. 12-16.
10. Дубасенюк О. Становлення і розвиток акме-особистості видатного вченого М.М. Миклухо-Маклая. *Сучасні проблеми наукової та духовно-просвітницької діяльності Миклухо-Маклая* : збірник матеріалів Маклаївських читань, присвячених 145-річчю переїзду родини Миклух на Малинщину (30 травня 2018 р., м. Малин). Малин : Видавництво МЛТК, 2018. С.12-16.
11. Скакальська І. Новий етос для Європи: Миклухо-Маклай (рефлексії за твором Івана Корсака). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Спецвипуск*. 2022. С. 37-40. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.spec.07> (дата звернення 15.06.2024).
12. Мелько Л. Етнографічні дослідження М.М. Миклухо-Маклая у контексті сучасного виміру. *М.М. Миклухо-Маклай – вчений, мандрівник, гуманіст* : науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині, 2011. Випуск 46. Житомир : Волинь. С. 134–139.

13. Ростек Л., Вакуленко П. Микола Миклуха-Маклай. 150 років з дня народження. Південна Австралія : Музей українського мистецтва в Аделаїді, 1996. 46 с. Diasporiana.org.ua. Електронна бібліотека. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/9523-rostek-l-vakulenko-p-mikola-mikluha-maklay-150-rokiv-z-dnya-narodzhennya/> (дата звернення 15.06.2024).
14. Кравченко В. Український Севастопіль. Миклуха-Маклай: “Я з гордістю почуваю себе українцем”. *Українське життя в Севастополі*. Бібліотека імені Марії Фішер-Слиж. URL: <http://ukrlife.org/main/valiko/makl.html> (дата звернення 15.06.2024).
15. Пиріг П. Микола Миклухо-Маклай: мандрівник, учений, гуманіст. (До 165-річчя від дня народження). *Сіверянський літопис*. 2011. № 5. С. 127-131.
16. Тимошенко В. Родина М.М. Миклухо-Маклая на Малинщині (до 170-річчя з дня народження видатного вченого). Історія міста Малин, 2016 URL: <https://history-malyn.in.ua/rodyna-m-m-myklukho-maklaya-na-malynshhyni-170-richchya-z-dnya-narodzhennya-vydatnogo-vchenogo/> (дата звернення 15.06.2024).
17. Тимошенко В. Родина Миклух і Україна. Вебсайт Науково-дослідного інституту українознавства. URL: <https://archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=1249> (дата звернення 15.06.2024).
18. Тимошенко М., Костриця В. України не соромився. Україною – гордився. (Миклухо-Маклай і Україна). Житомир-Малин: Житомирське науково-краєзнавче Товариство дослідників Волині, Малинське районне Об'єднання Всеукраїнського товариства «Проміт» ім. Т.Г. Шевченка, 1996. 31 с., іл.
19. Пилипчук О., Пилипчук О. Миклухо-Маклай у колі своїх сучасників – видатних природознавців. *Світогляд*. 2021. №5 (91). С. 29-33.
20. Палій О. Той, хто навчив папуасів української. *Українська правда*, 20 липня 2009. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/07/20/4103608/> (дата звернення 15.06.2024).
21. Сюдюков І. Родовід великого мандрівника Козацькі предки Миклухо-Маклая: правда й вигадки. День, 30 грудня 2004. URL: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/rodovid-velyko-ho-mandrivnyka> (дата звернення 15.06.24).
22. Несененко О. Відомий український мандрівник Микола Миклухо-Маклай і українська мова. Словопис. Українська – сучасно і своєчасно! Проект Університету Грінченка. URL: <https://slovopys.kubg.edu.ua/vidomyi-ukrainskyi-mandrivnyk-mykola-myklukho-maklai-navchuv-paruasiv-ukrainskoi/> (дата звернення 15.06.2024).
23. Карпенко О. Дім, у якому жив Маклай. *Український інтерес*. 17 липня 2023. URL: <https://uain.press/articles/dim-u-yakomu-zhyv-maklaj-1298744> (дата звернення 15.06.2024).
24. Карпенко-Бесараб О. Світ, який збудував Маклай. *Україна молода*. 15 липня 2011. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1912/169/68015/> (дата звернення 15.06.2024).
25. Гриськов А. Одеські сліди Миклухо-Маклая. *Чорноморські новини*. 2016. № 63 (21741). URL: <https://chornomorka.com/archive/21741/a-7870.html> (дата звернення 15.06.2024).
26. Бойчук М. Започатковане з Любов'ю залишається у Вічності. На Чернігівщині засновано унікальний Музей Миколи Миклухи-Маклая. *День*. 4 листопада 2011. № 200. URL: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/zapochatkovane-z-lyubovyu-zalyshayetsya-u-vichnosti> (дата звернення 15.06.2024).

References:

1. Website of the Ukrainian Institute of National Remembrance. 1846 – narodyvsia Mykola Myklukho-Maklai, etnograf [1846 - Mykola Mykluho-Maklay, ethnographer, was born]. Retrieved from: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/17/1846-narodyvsya-mykola-mykluho-maklay-etnograf> [in Ukrainian].
2. Zhezhera, N. (2013). V Avstralii zhyve visim pravnuviv i 16 prapravnuviv Myklukho-Maklaia [Eight great-grandchildren and 16 great-great-grandchildren of Mykluho-Maklay live in Australia]. *Gazeta.ua*, 15 kvitnia. Retrieved from: https://m.gazeta.ua/articles/history/_v-avstraliyi-zhyve-visim-pravnuviv-i-16-prapravnuviv-mikluhomaklaya/492879 [in Ukrainian].
3. Vavylova, I. (2003). Mala planeta Maklai № 3196 [Small planet Maklay No. 3196]. *Imena Ukrainy v Kosmosi*. S. 356-359. Retrieved from: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/userpub/vavilova/Vavilova-ImenaUkraine-Mikluho-Maklai-2003.pdf> [in Ukrainian].
4. Rozputenko, I. (2019). Derusyfikatsiia: Mykola Myklukho-Maklai [Derussification: Mykola Mykluho-Maklai]. Website Matrix. Divergent, 29 travnia. Retrieved from: <https://matrix-info.com/derusyfikatsiya-mykola-mykluho-maklay/> [in Ukrainian].
5. Potapchuk, N (2019). Liudyna svitu ta yii ukrainske korinnia: kozatskyi nashchadok Myklukho-Maklai [A man of the world and his Ukrainian roots: a Cossack descendant of Mykluho-Maklai]. Website Ukrinform, 30 sichnia. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2630209-ludyna-svitu-ta-yii-ukrainske-korinna-kozackij-nasadok-mikluhomaklay.html> [in Ukrainian].
6. Boichuk, M. (2011). *Lytsar humanizmu: Mykola Mykolaiovych Myklukho-Maklai [Knight of Humanism: Mykola Mykolayovych Mykluho-Maklai]*. Kyiv: Vip Prynt Hrup 99 s. [in Ukrainian].
7. Boichuk, M. (2021). *Mudrist Maklaia abo Sutnist henii – Liubov. Herb rodu Myklukho-Maklaia [The Wisdom of Maclay or The Essence of Genius – Love. Coat of arms of the Miklukho-Maclay family]*. 2-e vydannia, dopovnene. Kyiv: ST-DRUK. 260 s. [in Ukrainian].
8. Pashchenko, V. (2014). Myklukho-Maklai – vershyna postat vchenoho-humanista [Mykluho-Maklay is the pinnacle of the figure of a humanist scientist]. *Kyivskyi heohrafichnyi shchorichnyk*. Vypusk 6. S. 20-32. Retrieved from: <https://www.geokyiv.org/uk/component/content/article?id=117> [in Ukrainian].
9. Sydorchuk, N. (2018). Vplyv vchennia M.M. Myklukho-Maklaia na rozvytok akmeolohichnoi haluzi znan [The influence of teaching M.M. Mykluho-Maklay on the development of the acmeological field of knowledge]. *Suchasni problemy naukovoï ta dukhovno-prosvitnytskoi diialnosti Myklukho-Maklaia [Contemporary problems of the scientific and spiritual and educational activities of Mykluho-Maclay]*: zbirnyk materialiv Maklaivskykh chytan, prysviachenykh 145-richchiu pereizdu rodyny Myklukh na Malynshchynu (30 travnia 2018 r., m. Malyn). Malyn: Vydavnytstvo MLTK. S. 12-16. [in Ukrainian].
10. Dubaseniuk, O. (2018). Stanovlennia i rozvytok akme-osobystosti vydatnoho vchenoho M.M. Miklukho-Maklaia [Formation and development of the acme-personality of the outstanding scientist M.M. Miklukho-Maclay]. *Suchasni problemy naukovoï ta dukhovno-prosvitnytskoi diialnosti Myklukho-Maklaia [Contemporary problems of the scientific and spiritual and educational activities of Mykluho-Maclay]*: zbirnyk materialiv Maklaivskykh chytan, prysviachenykh 145-richchiu pereizdu rodyny Myklukh na Malynshchynu (30 travnia 2018 r., m. Malyn). Malyn: Vydavnytstvo MLTK. S. 12-16. [in Ukrainian].
11. Skakalska, I. (2022). Novyi etos dla Yevropy: Myklukho-Maklai (refleksii za tvorom Ivana Korsaka) [New ethos for Europe: Mykluho-Maklay (reflections on the work of Ivan Korsak)]. *Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys. Spetsvypusk*. S. 37-40. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.spec.07> [in Ukrainian].

12. Melko, L. (2011). Etnohrafichni doslidzhennia M.M. Myklukho-Maklaia u konteksti suchasnoho vymiru. M.M. Myklukho-Maklai – vchenyi, mandrivnyk, humanist [Ethnographic studies of M.M. Miklukho-Maclay in the context of the modern dimension. M.M. Myklukho-Maklay - scientist, traveler, humanist]. *Naukovyi zbirnyk «Velyka Volyn»: Pratsi Zhytomyrskoho naukovo- kraieznavchoho tovarystva doslidnykiv Volyni*. Vypusk 46. – Zhytomyr: Volyn. S. 134–139. [in Ukrainian].
13. Rostek, L. & Vakulenko, P. (1996). Mykola Myklukha-Maklai. 150 rokiv z dnia narodzhennia [Mykola Myklukha-Maklai. 150 years since the birthday]. Pivdenna Avstraliia: Muzei ukrainskoho mystetstva v Adelaidi. 46 s. *Diasporiana.org.ua. Elektronna biblioteka*. Retrieved from: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/9523-rostek-l-vakulenko-p-mikola-mikluha-maklay-150-rokiv-z-dnya-narodzhennia/> [in Ukrainian].
14. Kravchenko, V. Ukrainskyi Sevastopil. Myklukha-Maklai: “Ja z hordistiu pochuvaiu sebe ukraintsem” [Ukrainian Sevastopol. Myklukha-Maklai: "I feel proud to be Ukrainian"]. *Ukrainske zhyttia v Sevastopoli. Biblioteka imeni Marii Fisher-Slyzh*. Retrieved from: <http://ukrlife.org/main/valiko/makl.html> [in Ukrainian].
15. Pyrih, P. (2011). Mykola Myklukho-Maklai: mandrivnyk, uchenyi, humanist. (Do 165-richchia vid dnia narodzhennia) [Mykola Myklukho-Maklay: traveler, scientist, humanist. (To the 165th anniversary of the birth)]. *Siverianskyi litopys*, № 5. S. 127-131. [in Ukrainian].
16. Tymoshenko, V. (2016). Rodyna M.M. Myklukho-Maklaia na Malynshchyni (do 170-richchia z dnia narodzhennia vydatnoho vchenoho) [Rodyna M.M. Myklukho-Maklay in the Malin region (for the 170th anniversary of the birth of the outstanding scientist)]. *Istoriia mista Malyn*. Retrieved from: <https://history-malyn.in.ua/rodyna-m-m-myklukho-maklaya-na-malynshchyni-170-richchia-z-dnya-narodzhennia-vydatnogo-vchenoho/> [in Ukrainian].
17. Tymoshenko, V. Rodyna Myklukh i Ukraina [Myklukh family and Ukraine]. Website of the Research Institute of Ukrainian Studies. Retrieved from: <https://archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=1249> [in Ukrainian].
18. Tymoshenko, M. & Kostriytsia, V. (1996). Ukrainy ne soromyvsia. Ukrainoiu – hordyvtsia. (Myklukho-Maklai i Ukraina) [Ukraine was not ashamed. He was proud of Ukraine. (Myklukho-Maklay and Ukraine)]. Zhytomyr-Malyn: Zhytomyrske naukovo-kraieznavche Tovarystvo doslidnykiv Volyni, Malynske raionne Obiednannia Vseukrainskoho tovarystva «Prosvita» im. T.H. Shevchenka. 31 s., il. [in Ukrainian].
19. Pylypchuk, O. & Pylypchuk, O. (2021). Miklukho-Maklai u koli svoikh suchasnykiv – vydatnykh pryrodopysiv [Miklukho-Maclay in the circle of his contemporaries - outstanding naturalists]. *Svitohliad*, №5 (91). S. 29-33. [in Ukrainian].
20. Palii, O. (2009). Toi, khto navchyv papuasiv ukrainskoi [The one who taught the Papuans Ukrainian]. *Ukrainska pravda*, 20 lypnia. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/07/20/4103608/> [in Ukrainian].
21. Siundiukov, I. (2004). Rodovid velykoho mandrivnyka. Kozatski predky Myklukho-Maklaia: pravda y vyhadky [Genealogy of the great traveler. Cossack ancestors Myklukho-Maclay: truth and fiction]. *Den*, 30 hrudnia. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/rodovid-velykoho-mandrivnyka> [in Ukrainian].
22. Nesenenko, O. Vidomyi ukrainskyi mandrivnyk Mykola Myklukho-Maklai i ukrainska mova [The famous Ukrainian traveler Mykola Myklukho-Maklai and the Ukrainian language]. *Slovopys. Ukrainska – suchasno i svoiechasno! Proekt Universytetu Hrinchenka*. Retrieved from: <https://slovopys.kubg.edu.ua/vidomyi-ukrainskyi-mandrivnyk-mykola-myklukho-maklai-navchyv-papuasiv-ukrainskoi/> [in Ukrainian].

23. Karpenko, O. (2023). Dim, u yakomu zhyv Maklai [The house in which Maklay lived]. *Ukrainskyi interes*, 17 lypnia. Retrieved from: <https://uain.press/articles/dim-u-yakomu-zhyv-maklaj-1298744> [in Ukrainian].

24. Karpenko-Besarab, O. (2011). Svit, yakyi zbuduvav Maklai [The world built by Maklay]. *Ukraina moloda*, 15 lypnia. Retrieved from: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/> [in Ukrainian].

25. Hryskov, A. (2016). Odeski slidy Myklukho-Maklaia [Odesa Traces of Mykluho-Maclay]. *Chornomorski novyny*, № 63(21741). Retrieved from: <https://chornomorka.com/archive/21741/a-7870.html> [in Ukrainian].

26. Boichuk, M. (2011). Zapochatkovane z Liuboviu zalyshaietsia u Vichnosti. Na Chernihivshchyni zasnovano unikalnyi Muzei Mykoly Myklukhy-Maklaia [What was started with Love remains in Eternity. The unique Museum of Mykola Mykluha-Maclay was founded in Chernihiv region]. *Den*, № 200, 4 lystopada. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/zapochatkovane-z-lyubovyu-zalyshayetsya-u-vichnosti> [in Ukrainian].

УДК 344.4 (177)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1508-1518](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1508-1518)

Фрадкіна Наталія Володимирівна кандидат філософських наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний університет», Україна, вул. Кирпичова, 2, м.Харків, 61002, tel.: (063) 219-09-03, <https://orcid.org/0000-0002-2879-3183>

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ М.Ф. СУМЦОВА (ДО 170-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Анотація. В статті проаналізована соціокультурна діяльність та громадянська позиція видатного представника українського національного відродження кінця XIX – початку XX професора Харківського університету, голови Харківського історико-філологічного товариства, академіка Миколи Федоровича Сумцова. Микола Сумцов є найкращою життєвою ілюстрацією сучасного визначення інтелігенції та інтелігента як насамперед духовної рушійної сили суспільства, стрижня національного відродження та національно-культурного існування, що уособлює високий ступінь соціальної відповідальності та солідарної праці, узгодженої з громадськими інтересами.

Методологія дослідження – історичний, історично-культурний аналіз, міждисциплінарний підхід до українознавчої проблематики. На основі дослідження його життя і діяльності нами переконливо показано, що М. Сумцов не тільки один з найвидатніших науковців Слобожанщини, справжній українознавець і непримиренний борець за українську національну ідею, педагог і просвітитель з палаючим серцем, а й універсальна людина з великої літери, чия громадянська і моральна позиція завжди була на боці служіння своєму народові.

Людяність і демократичність Миколи Сумцова знаменувала появу нових демократичних та громадських цінностей в українському суспільстві Нового часу і має значне продовження у сучасному суспільстві. Його громадянська діяльність була справді багатогранна, показувало становлення універсальної людини часів модерну та національного інтелігента. Наше дослідження має комплексний характер: в результатах цього дослідження ми не тільки продемонструвати велику роль професора Миколи Сумцова у становленні національної культури, але й віддали належну шану саме особистісним якостям вченого, його громадській позиції.

Ключові слова: Слобожанщина, Харків, Микола Сумцов, українське національне відродження, українознавство, громадська діяльність, бібліотека, культурна цінність

Fradkina Natalya Volodymyrivna Ph.d. (Philosophy), Docent (Associate Professor), National Technical University «Kharkiv Polytechnic University», Kyrpychova St., 2, Kharkiv, 61002, tel.: (063) 219-09-03, <https://orcid.org/0000-0002-2879-3183>

PUBLIC ACTIVITY M.F. SUMTSOV (TO THE 170TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY)

Abstract. The article analyzes the socio-cultural activity and civic position of the prominent representative of the Ukrainian national revival of the late 19th and early 20th, professor of Kharkiv University, head of the Kharkiv Historical and Philological Society, Academician Mykola Fedorovych Sumtsov. Mykola Sumtsov is the best living illustration of the modern definition of the intelligentsia and the intelligentsia as primarily the spiritual driving force of society, the core of national revival and national-cultural existence, which embodies a high degree of social responsibility and solidarity work aligned with public interests.

The research methodology is a historical, historical-cultural analysis, an interdisciplinary approach to the problems of Ukrainian studies. Based on the study of his life and activities, we have convincingly shown that M. Sumtsov is not only one of the most outstanding scientists of Slobozhanshchyna, a true Ukrainian scholar and an uncompromising fighter for the Ukrainian national idea, a teacher and educator with a burning heart, but also a universal person with a capital letter, whose civic and the moral position was always on the side of serving one's people.

The humanity and democracy of Mykola Sumtsov marked the emergence of new democratic and public values in modern Ukrainian society and has a significant continuation in modern society. His civic activity was truly multifaceted, showing the formation of a universal man of modern times and a national intellectual. Our research has a complex nature: in the results of this research, we not only demonstrated the great role of Professor Mykola Sumtsov in the formation of national culture, but also paid due respect to the personal qualities of the scientist, his public position.

Keywords: Slobozhanshchyna, Kharkiv, Mykola Sumtsov, Ukrainian national revival, Ukrainian studies, public activity, library, cultural value

Постановка проблеми. В цьому році виповнилося 170 років з дня народження найвидатнішому представникові українського національного

відродження кінця XIX – початку XX професору Харківського університету, голові Харківського історико-філологічного товариства, академіку Миколі Федоровичу Сумцову. Велика кількість заходів і наукових досліджень вшановують сьогодні пам'ять цього унікального вченого. Діапазон наукових інтересів Сумцова виходив далеко за межі етнографії, він і історик, і краєзнавець, і філолог, і літературознавець, і бібліограф, і філософ. Про це свідчать численні праці, написані вченим. Але поряд з науковою діяльністю, Микола Федорович, як справжній інтелігент, вів широку громадську і просвітницьку діяльність, на якій хотілося б зупинитися в нашому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова спадщина Миколи Сумцова вивчається вже багато років, починаючи з Володимира Фрадкіна, який у 1975 році захистив дисертацію на тему «Фольклорно-етнографічна діяльність Харківського історико-філологічного товариства», в якій значну частину присвятив діяльності М.Ф. Сумцова. Пізніше, 12 травня 1979 року газета «Вечірній Харків» оповідає про Сумцовські читання: «Чергове засідання активу краєзнавців Харківської наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка було присвячено 125-річчю з дня народження видатного вченого, академіка АН УРСР, професора Харківського університету Миколи Федоровича Сумцова. З доповіддю виступив кандидат історичних наук В. З. Фрадкін. Він докладно розповів про життя і творчість відомого етнографа, філолога, фольклориста, зупинився на ряді його наукових праць, на діяльності вченого в Харкові після 1917 р.» [1]. На сьогодні ґрунтовних досліджень про діяльність Миколи Федоровича Сумцова достатньо багато: видано бібліографічний покажчик «Микола Федорович Сумцов» [2], перевидана його етнографічна розвідка «Слобожане» [3], надруковано ґрунтовні праці О. Мандебурою [4], М. Красицим [5-6], І. Шишовим [7], А. Загороднею [8] і ще багатьма іншими. Водночас теми громадської діяльності та громадської позиції Миколи Сумцова залишаються не достатньо розкритими.

Мета статті - всебічно дослідити громадську позицію Миколи Сумцова, звернути особливу дослідницьку увагу на особистість вченого, його людяність і громадську діяльність, присвячену рідному Харкову.

Сучасне визначення інтелігенції та інтелігента включає насамперед духовну складову цього терміну, відповідальність та працю, узгоджену з громадськими інтересами. Це визначення повністю відтворює особистість М.Ф. Сумцова, його праця на ниві просвітництва для простого народу Слобожанщини, рідного Харкова стала неперевершеним зразком поєднання наукової обдарованості і громадського відчуття причетності до долі свого народу і Батьківщини, могутнім знаряддям боротьби за

розкріпачення української мови як головного носія національної ідеї та самоідентичності українського етносу [9, С. 13].

Виклад основного матеріалу: Українознавча спрямованість наукової творчості М. Сумцова зароджувалась в несприятливих умовах придушення усякої думки про національну гідність українців і стала відвертим викликом русифікаторській політиці правлячих кіл Російської імперії. М. Сумцова цікавив не тільки теоретичний аспект національної ідентичності та національної гідності, але й практична демократизація суспільних відношень, популяризація наукових ідей та української культури.

Першим кроком на просвітянському шляху майбутнього академіка і керівника славнозвісного Харківського Історико-філологічного товариства, була спроба ознайомлення селян з життям і творчістю Т. Г. Шевченка, в якому М.Сумцов вбачав геній українського народу. Ще у 1881 році він на свої власні кошти підготував до друку збірку його поезій для народного читання, але вона була заборонена цензурою. В подальшому, в цілій низці розвідок, котрих більш ніж шість десятків, учений всебічно висвітлив творчий доробок Великого Кобзаря і закінчив свою Шевченкіану у 1922 році, наприкінці життя, науковою розробкою тем для студій над ним з новою генерацією молодих дослідників.

Тема Т. Шевченка виникає у М. Сумцова з трьох вагомих причин: Т. Шевченко втілює якнайкраще національний український геній, Т. Шевченко був дійсно представницькою та шанованою фігурою у народі, поет поєднував народницьку та романтичну парадигму, що сприяло об'єднанню та демократизації тогочасного суспільства.

Саме М. Сумцов першим звернув увагу на творчий доробок видатних представників давньої української літератури і ознайомив з нею наукову громадськість, тим самим розкривши барокові витoki української культури, її напівзабуті барокові репрезентації. Його дослідження про Іоанікія Галятовського [10], Інокентія Гізеля [11], Лазаря Барановича [12], Іоанна Вишенського [13] сприяли розвитку самостійного українського літературознавства, піднесенню та поширенню національно-патріотичних ідей в суспільстві.

В реєстрі праць М. Сумцова особливе місце займають його «Малюнки з життя українського народного слова» (1910) [14]. Важко переоцінити значення їх у справі виховання молоді, оскільки проєкт демократичних змін в українській культурі М. Сумцова був спрямований двобічно: у минуле – переоцінка замовчуваної української спадщини та у майбутнє – поява нової відродженої культури високих зразків та відновлення цілісності українського світогляду. Це справжній гімн рідній мові, яскравий приклад дійсного, що проходить через серце патріотизму.

Свою працю «Вага і краса української народної поезії» [15] М. Ф. Сумцов, починає такими словами: «Народна поезія в усіх її галузях, найбільш в піснях має велику вагу для поступового розвитку суспільства. Придивляючись до пісень і казок, до легенд і віршів, до сільських співців і музиків, чула людина перейма і привлаща широкі народні почуття та бажання і входить в темні куточки народного світогляду» [15, С. 4]. Аналізуючи в цій роботі твори Шевченка, Сковороди, Котляревського, Квітки-Основ'яненка, автор підкреслює особливе місце в них української народної поезії, краси і проникливості українського народного слова, і його звернення наприкінці звучить як заклик: «Нехай же вона йде, ця українська пісня, всіма шляхами народної творчості – науковим, штучним, політичним, нехай буя і голосно співа про події свого занедбаного і скривдженого народу, висловлює його кращі бажання і веде його до широкої власної національної просвіти, до поліпшення життя у всіх верствах народного добробуту» [15, С. 64].

Культурна спадщина М. Ф. Сумцова, його численні фольклорно-етнографічні дослідження про народний побут, обряди і звичаї українців, їх художнє мистецтво з чудовими писанками, думи і історичні пісні з носіями історичного епосу: бандуристами, кобзарями і лірниками, про народну словесність та вагу і красу української народної поезії; безліч біографічних нарисів і вшанувальних статей, присвячених відомим та маловідомим діячам української культури, – усі вони зміцнювали національну свідомість і науково обґрунтували природне право на незалежність і доводили усьому світові невмирущість української національної ідеї, що сприяло демократизації українського суспільства на новій національній основі.

Про це свідчить і діяльність М. Ф. Сумцова на сторінках Харківських публіцистичних видань.

Творчий доробок М. Ф. Сумцова налічує до 1500 публікацій [16, С. 127], основна частина яких опублікована в фахових виданнях. Щоб розширити коло своїх читачів та донести новітні просвітницькі ідеї простому народові, вчений розміщує свої публікації у періодичних виданнях того часу, а саме у газетах «Харківські губернські відомості» та «Південний край».

Першими у «Харківських губернських відомостях» М. Ф. Сумцов розміщує два етнографічні нариси: «Замітки про кобзарів у Харківській губернії» та «Замітка про деякі шкідливі весільні повір'я і звичаї місцевого селянина». Обираючи соціально значущі та загально цікаві теми він публікує кілька статей, присвячених історії Харкова та його культури: «Про твори І. І. Срезневського, що відносяться до Південної Росії взагалі

і до Харківської губернії зокрема» та «Про повінь у Харкові в 1853 році». У колі наукового доробку М. Ф. Сумцова слід розглядати написані ним некрологи, що були присвячені історичним особам: «І. І. Срезневський», «О. О. Потебня», «Пам'яті Миколи Олексійовича Лаврівського». Саме жанр некрологу найбільше свідчив про гуманізм їх автора, чуйне ставлення до людини та прагнення залишити в свідомості сучасників і нащадків її світлий образ.

Гуманізм, висока моральна складова завжди спрямовували М.Ф.Сумцова дбати про благоденство свого народу: це знайшло відбиток у його громадській діяльності. Він одночасно обіймав посаду гласного міської Думи, попечителя Пушкінського училища, голови училищної комісії, був членом міської управи та Музейної комісії. За висловом колеги М.Ф. Сумцова, професора Є.К. Редіна «Громадська діяльність Миколи Федоровича, як гласного міської думи, переслідувала...культурно-просвітницьку мету. На посаді голови міської училищної комісії і попечителя Пушкінського училища він завжди прагнув обставити міські училища кращими викладачами, покращити їх матеріальний стан, та забезпечити училища бібліотеками та наочними посібниками» [17].

Микола Сумцов, дбаючи про інтелектуальний розвиток співвітчизників, першочергову увагу приділяв розповсюдженню книги серед народу. За точними словами Єрофєєвої Г.М., займаючись «громадською, просвітницькою діяльністю, вчений не міг не оцінити значення бібліотечних цінностей в житті народу, в культурному розвитку краю. Вся його плідна, ініціативна робота щодо організації громадських, народних та навчальних бібліотек залишила значний слід у культурному надбанні Харкова та губернії».

Значну частину своєї громадській діяльності Сумцов присвятив розвитку бібліотечної справи. Широко відома чимала підготовча робота вченого з заснування Харківської громадської бібліотеки, а саме стаття у Губернських відомостях 1885р. 24 вересня «До питання про Харківську громадську бібліотеку» [18], яка спонукала представників харківської еліти сприяти скорішому її відкриттю. У перші роки існування бібліотеки (1886—1892 рр.) Микола Сумцов координує основні завдання та напрямки діяльності бібліотеки, бере участь у зборі, прийомі пожертвованих книг, журналів. Як гласний Міської думи М. Сумцов сприяє вирішенню фінансових проблем через проведення благодійних та інших заходів та підтримує клопотання про надання ХГБ матеріальної допомоги.

У 1896 році він публікує працю «Організація громадських і шкільних бібліотек» [19], в якій підкреслює важливість читання для

народу: до маленьких дрібниць розробляє структуру бібліотечної роботи, (навіть з урахуванням заробітної платні бібліотекаря), наголошує на важливості шкільних бібліотек (рекомендує обов'язкову літературу, час видання школярам літератури, перевірку у школярів прочитаного) і т. і. А також визначає функціональне призначення публічних, громадських та народних бібліотек та розробляє програму підготовки бібліотечного журналу.

У подальшому бібліотечній діяльності Сумцов присвячує ще декілька статей: «Успіхи Харківської Громадської бібліотеки за півроку існування», «Замітка про Громадську бібліотеку», «Про вибір місця для будівлі будинку для Громадської бібліотеки».

Громадська діяльність М. Сумцова активно проводилася і в Товаристві розповсюдження у народі грамотності. Створена при Товаристві Комісія народних читань не обмежувалась проведенням читань, вона була єдиною у Росії громадською установою, яка займалась розробкою методичних посібників та керівництв із їх застосування. Вже у 1892 році за дорученням комісії М. Ф. Сумцов підготував до друку рукопис українською мовою «Читання для народу Т. Г. Шевченка» з метою популяризації творчості великого українського поета, але Головне управління зі справ друку заборонило її як книжку, «незручну до народного читання» [20].

У 1894 році Товариство видало «Програми для складання етнографічних статей для народного читання» М. Ф. Сумцова, в яких було виділено вузлові теми з етнографії народів світу та історії їх культури, а також підбірано бібліографію до кожної з них.

У своїй багатогранній та активній діяльності М. Сумцов поставив як наріжний камінь насамперед українознавчу та українофільську діяльність, як справжній патріот, відданий своїй рідній Слобожанщині і улюбленому Харкову, віддає належне українській спадщині Слобожанщини. Жодна подія у рідному місті не відбувалась без його безпосередньої участі або без коментаря на шпальтах «Південного краю» та «Харківських губернських відомостей», покращити життя містян, зробити Харків цивілізованим містом – мета вченого.

Абсолютно все турбувало Сумцова: від положення безхатків у Харкові у замітці «Язви благодійності» до «Питання про організацію у Харкові дитячих громадських ігор», від замітки «З приводу доповіді про театральний та концертний податок на користь міста» до «Географічних невдач м. Харкова».

У повідомленні «Да буде світло!» [21], Микола Федорович розкриває своє життєве кредо: «На цьому прямому і простому шляху можна зробити багато добра своєму народові і своєму краю». Далі з

захопленням повідомляє: «До речі, тепер для цього представляється привід. У Харкові виникає така насправді благодійна установа, як міська очна лікарня, у якій знайдуть полегшення та вилікуються тисячі страждальців, лікарня імені Л.Л. Гіршмана...» [21].

Як розумна та освічена людина Микола Федорович, дбав не тільки про покращення життя та побуту своїх містян, а й опікувався сферою моралі та релігії. Вчений, безумовно, не міг залишитись осторонь подій 1917 року.

Не приймаючи нових революційних ідей, він залишався охоронцем інтересів простого українського народу і, в першу чергу, у справах релігії. Критично поставившись до марксистських ідей, не в змозі залишатись байдужим до руйнування дореволюційних традицій українського народу, М. Сумцов на сторінках «Південного краю» у травні 1918 року пише відгук «На захист Христа», на статтю В. С. Рожицина «Мертвий бог» [22].

У відгуку він висловлює своє особисте ставлення до перемоги революційного пролетаріату, особливо до його ідеї перемоги атеїзму, заявленого як переважання «релігії живих», та християнства відповідно як відсталості релігії – «релігії мертвих»: «Поперед усього, незрозуміло чому,... одні тільки пролетарії сповідують релігію життя, а решта – не пролетарії, служать лише смерті в особі мертвого бога Христа? Невже, для служіння життю, необхідно заповучити особливу перепустку зі штемпелем Карла Маркса?» [22].

М. Сумцов жорстко критикує В.С. Рожицина за його «вороже презирство» до християнства, яке «до такого ступеню засліплює» атеїста, «що він зовсім сходить з наукового ґрунту і авторитетно висловлює положення, які суперечать цілком встановленим наукою даним». Наприкінці М. Сумцов справедливо констатує, що: «Немає і ніколи не було такої релігії, яку можливо б було порівняти з християнством за силою та красою...» [22]. І пророкує майбутнім поколінням: «Хто знає, можливо і пролетаріату, обманутому гучними речами та щедрими обіцянками, прийдеться преклонити перед Ним коліна з молитовними словами:

«Вспомнись мне, забвенный мною,
Просияй сквозь сумрак дум,
И созиждется Тобою
Сердце чисто, светел ум» [22].

Висновки. М.Ф. Сумцов залишив величезну наукову спадщину, над якою буде працювати ще не одне покоління вчених. На основі дослідження його життя і діяльності нами показано, що він не тільки один з найвидатніших науковців Слобожанщини, справжній українознавець і

непримиренний борець за українську національну ідею, педагог і просвітитель з палаючим серцем, а й людина з великої літери, чия громадянська і моральна позиція завжди була на боці служіння своєму народові.

Людяність і демократичність Миколи Сумцова знаменувала появу нових демократичних та громадських цінностей в українському суспільстві Нового часу.

Його громадянська діяльність була справді багатогранна, показувало становлення універсальної людини часів модерну та національного інтелігента. За точним виразом сучасника М. Сумцова професора Харківського університету Є.К. Редіна, його громадська діяльність була «багатостороння та високо корисна», «спрямована в ім'я гуманності і культури».

Наше дослідження має комплексний характер: результатом цього дослідження є не тільки продемонструвати велику роль професора Миколи Сумцова у становленні національної культури, але й віддати шану саме особистісним якостям вченого, його громадській позиції. Нами накреслено низка основних характеристик діяльності Миколи Сумцова як провідного інтелігента свого часу, а також внеску в розвиток культури Харкова та Слобожанщини.

Література:

1. Микола Сумцов. https://mykolasumtsov.blogspot.com/p/blog-page_74.html
2. Микола Федорович Сумцов (1854—1922): Бібліографічний покажчик / укладач Н. Полянська. К.: Рідний край, 1999. 240 с.
3. Сумцов М. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка / Микола Сумцов, Леонід Ушкалов. Харків: Видавець SeRozhko, 2017. 256 с.
4. Мандебура О. Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності. К., ІПіЕНД, 2011. 276 с.
5. Красиков М. Сумцов і ми // Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України: вибр. пр. / упоряд., підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М. М. Красикова. Х.: АТОС, 2008. С. 508-526.
6. Красиков М. Вдячний син Слобожанщини. Микола Сумцов – дослідник і громадський діяч краю // Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України: вибр. пр. / упоряд., підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М. М. Красикова. Х.: АТОС, 2008. С. 3-55.
7. Шишов І. Українознавець: Спроба першого прочитання наукових праць М.Ф. Сумцова: Дослідження. Х.: Майдан, 2000. 171 с.
8. Загородня А.А. Роль Миколи Сумцова у процесі становлення української соціокультурної ідентичності. Соціальноантропологічні виміри. Перспективи та інновації науки. (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): журнал. Видавнича група «Наукові перспективи». 2023. № 14(32). С.171-182. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14\(32\)-171-182](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-171-182) URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/737184/>
9. Фрадкіна Н. В. Національна ідея та демократичні цінності в українознавчій спадщині Миколи Сумцова // Матеріали XIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань. Х. : ТОВ «Прометей-прес», 2005. С.139–140.

10. Сумцов Н. Ф. К истории Южнорусской литературы семнадцатого столетия. Вып.2: Иоаникий Галятовский. К., 1885. 86 с.
11. Сумцов Н. Ф. К истории Южнорусской литературы семнадцатого столетия. Вып.3.Иннокентий Гизель. К.: Тип. Г.Т.Корчак-Новицкого, 1885. 44 с.
12. Сумцов Н. Ф. К истории Южнорусской литературы семнадцатого столетия. Вып. I: Лазарь Баранович. Харьков: Типография М. Зильберга, 1884. 185 с.
13. Сумцов Н. Ф. Иоанн Вышенский (Юж.-рус. полемист XVII в.) / Изд. ред. «Киев. старины». К.: Типогр. Г.Т.Корчак-Новицкого, 1885. 29 с
14. Сумцов М. Ф. Малюнки з життя українського народного слова. Х.: Друк. Печат. Діло, 1910.144 с.
15. Сумцов М. Ф. Вага і краса української народної поезії. Вип.2, № 16 / М. Ф. Сумцов. Черкаси: Друкарня видавничого т-ва «Сіяч», 1917. 64 с
16. Микола Федорович Сумцов (Бібліогр. покажчик). К: Рідний край, 1999. 240 с.
17. Редин Е. К. Профессор Николай Федорович Сумцов: к тридцатилет. годовщине его учено-пед. деятельности. Харьков: Тип. Печ. дело, 1906. 32 с.
18. Сумцов Н. Ф. К вопросу о Харьковской общественной библиотеке // Харьк. губерн. ведомости. 1885. 24 сент.
19. Сумцов Н. Ф. Организация общественных и школьных библиотек. Харьков: Тип. Губерн. правления, 1896. 24 с.
20. ЦДІА України, ф.2017, оп. 1, од. зберіг. 1. Л. 1. Из письма Киевского цензора по иностранной цензуре Н. Ф. Сумцову от 04.01.1883
21. Сумцов Н. Ф. Да будет свет! // Юж. край. 1907. 14 окт.
22. Сумцов Н. Ф. В защиту Христа: [О ст. В.С.Рожицына «Мертвый бог»] // Южный край. 1918. 16 мая.

References:

1. Mykola Sumtsov (2024). Retrieved from: https://mykolasumtsov.blogspot.com/p/blog-page_74.html [in Ukrainian]
2. Mykola Fedorovych Sumtsov (1854—1922): Bibliohrafichnyi pokazhchyk / ukladach N. Polianska [Mykola Fedorovych Sumtsov (1854—1922): Bibliographic index / compiled by N. Polyanska] (1999). K.: Ridnyi krai, 240. [in Ukrainian]
3. Sumtsov, M. (2017) Slobozhane. Istorychno-etnohrafichna rozvidka [Slobozhane. Historical and ethnographic intelligence / Mykola Sumtsov, Leonid Ushkalov]. Kharkiv: Vydavets SeRozhko, 2017. 256. [in Ukrainian]
4. Mandebura, O. (2011) Mykola Sumtsov i problemy sotsiokulturnoi identychnosti [Mykola Sumtsov and problems of sociocultural identity]. K., IPIEND. 276. [in Ukrainian]
5. Kasykov, M. (2008) Sumtsov i my [Sumtsov and we]. Sumtsov M. F. *Doslidzhennia z etnohrafii ta istorii kultury Slobidskoi Ukrainy: vybr. pr. / uporiad., pidhotovka tekstu, peredmov, pisliamova ta prymitky M. M. Kasykova* [Studies on ethnography and cultural history of Slobid Ukraine: selection. pr. / edit., preparation of the text, preface, afterword and notes by M.M. Kasykov]. Kh.: ATOS, 508-526. [in Ukrainian]
6. Kasykov, M. (2008). Vdiachnyi syn Slobozhanshchyny. Mykola Sumtsov – doslidnyk i hromadskyi diiach kraiu [Grateful son of Slobozhanshchyna. Mykola Sumtsov – a researcher and public figure of the region] // *Sumtsov M. F. Doslidzhennia z etnohrafii ta istorii kultury Slobidskoi Ukrainy: vybr. pr. / uporiad., pidhotovka tekstu, peredmov, pisliamova ta prymitky M. M. Kasykova* [Studies on ethnography and cultural history of Slobid Ukraine: selection. pr. / edit., preparation of the text, preface, afterword and notes by M.M. Kasykov]. Kh.: ATOS, 2008. 3-55. [in Ukrainian]
7. Shyshov, I. (2000). Ukrainoznavets: Sproba pershoho prochyttannia naukovykh prats M.F. Sumtsova: Doslidzhennia [Ukrainoznavets: An attempt at the first reading of the scientific works of M.F. Sumtsova: Research]. Kh.: Maidan. 171. [in Ukrainian]

8. Zahorodnia A.A. (2023). Rol Mykoly Sumtsova u protsesi stanovlennia ukrainskoi sotsiokulturnoi identychnosti [The role of Mykola Sumtsov in the process of formation of Ukrainian socio-cultural identity]. *Sotsialnoantropolohichni vymiry. Perspektyvy ta innovatsii nauky. (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhohihiia», Seriiia «Medytsyna»): zhurnal. Vydavnycha hrupa «Naukovi perspektyvy» [Socioanthropological dimensions. Perspectives and innovations of science. (Pedagogy Series, Psychology Series, Medicine Series): magazine. Scientific Perspectives Publishing Group]. 2023, 14(32), 171-182. Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14\(32\)-171-182](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-171-182) URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/archive> <https://lib.iitta.gov.ua/737184/> [in Ukrainian]*
9. Fradkina, N. V. (2005). Natsionalna ideia ta demokratychni tsinnosti v ukrainoznavchii spadshchyni Mykoly Sumtsova [The national idea and democratic values in the heritage of Ukrainian studies of Mykola Sumtsov] // *Materialy XIII Kharkivskykh mizhnarodnykh Skovorodynivskykh chytan [Materials of the 13th Kharkiv international Skovorodin readings].* Kh.: TOV Prometei-pres, 139–140. [in Ukrainian]
10. Sumtsov, N. F. (1885). K ystoriy Yuzhnorusskoi lyteratury semnadsatoho stoletyia. Vyp.2: Yoanykyi Haliatovskyi. [To the History of Southern Russian Literature of the Seventeenth Century. Issue 2: John Galyatovsky]. K., 86. [in Russian]
11. Sumtsov, N. F. (1885). K ystoriy Yuzhnorusskoi lyteratury semnadsatoho stoletyia. Vyp. 3. Ynnokentyi Hyzel [To the history of Southern Russian literature of the seventeenth century. Issue 3. Innokenty Gisel]. K.: Typ. H.T.Korchak-Novytskoho. 44. [in Russian]
12. Sumtsov, N. F. (1884). K ystoriy Yuzhnorusskoi lyteratury semnadsatoho stoletyia. Vyp. I: Lazar Baranovych [To the history of Southern Russian literature of the seventeenth century. Issue I: Lazar Baranovych]. Kharkov: Typohrafyia M. Zylberha. 185. [in Russian]
13. Sumtsov, N. F. (1885). Yoann Vyshenskyi (Iuzh.-rus. polemyst XVII v.) / Yzd. red. «Kyiv. staryny» [John Vyshensky (Southern Russian polemicist of the 17th century)]. K.: Typohr. H.T.Korchak-Novytskoho. 29. [in Russian]
14. Sumtsov, M. F. (1910). Maliunky z zhyttia ukrainskoho narodnoho slova [Pictures from the life of the Ukrainian folk word]. Kh.: Druk. Pechat. Dilo.144. [in Ukrainian]
15. Sumtsov, M. F. (1917). Vaha i krasa ukrainskoi narodnoi poezii [Weight and beauty of Ukrainian folk poetry]. Vyp.2, 16. Cherkasy: Drukarnia vydavnychoho t-va «Siiach», 1917. 64. [in Ukrainian]
16. Mykola Fedorovych Sumtsov (Bibliohr. pokazhchyk) [Mykola Fedorovych Sumtsov (Bibliographic index)] (1999). K: Ridnyi krai. 240. [in Ukrainian]
17. Redyn, E. K. (1906). Professor Nykolai Fedorovych Sumtsov: k trydtsatyet. hodovshchyne eho ucheno-ped. Deiatelnosty [Professor Nikolay Fedorovych Sumtsov: to the thirtieth anniversary. anniversary of the ego scientist-pedagogue. activity]. Kharkov: Typ. Pech. delo. 32. [in Russian]
18. Sumtsov, N. F. (1885). K voprosu o Kharkovskoi obshchestvennoi byblyoteke [To the question of the Kharkiv public library] // *Khark. hubern. Vedomosty [Kharkiv. province statements].* 1885. 24 sent. [in Russian]
19. Sumtsov, N. F. (1896). Orhanyzatsyia obshchestvennykh y shkolnykh byblyotek [Organization of public and school libraries]. Kharkov: Typ. Hubern. pravlenyia. 24. [in Russian]
20. TsDIA Ukrainy, f.2017, op. 1, od. zberih. 1. L. 1. Yz pysma Kyevskoho tsenzora po ynostrannoi tsenzure N. F. Sumtsovu ot 04.01.1883 [TsDIA of Ukraine, f. 2017, op. 1, unit kept 1. L. 1. From the letter of the Kyiv censor on foreign censorship to N. F. Sumtsov dated 04.01.1883] [in Russian]
21. Sumtsov, N. F. (1907) Da budet svet! [Let there be light!] // *Yuzh. Krai [Southern edge].* 1907. 14 okt. [in Russian]
22. Sumtsov, N. F. (1918). V zashchytu Khrysta: [O st. V.S.Rozhytsyna «Mertvyi boh»] [In defense of Christ: [About the article. V.S. Rozhitsyn "Dead God"]] // *Yuzhnyi krai [Southern edge].* 1918. 16 maia. [in Russian]

УДК 930(477):[2-523.6+2-788]:2-773]"1700/1917"](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1519-1533](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1519-1533)

Чучалін Олександр Петрович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20308, тел.: (093) 648-21-00, <https://orcid.org/0000-0003-3876-8237>

МОНАСТИРІ ТА ЧЕРНЕЦТВО КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ СИНОДАЛЬНОГО ПЕРІОДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Анотація. Сьогодні чернецтво та монастирі як історико-культурний феномен викликають значний інтерес у професійних дослідників. В історії України монастирі грали досить значну роль. Особливо активно діяльність монастирів проявилася в синодальний період, що припав в Україні на 1786–1917 рр. Прикладом організації діяльності монастирів та становища чернецтва в цей період є обителі Київської єпархії. Інтерес в сучасній українській історіографії до православного чернецтва та монастирів обумовлений здобуттям Україною незалежності, крахом комуністичної ідеології та атеїстичної пропаганди, відновленням Православною церквою своїх позицій у суспільній свідомості. Особливий інтерес становить історіографія проблеми монастирів Київської єпархії синодального періоду, їх правового становища, господарсько-економічної діяльності, формування архітектурних комплексів та просторового розвитку.

Здійснений історіографічний аналіз означеної наукової проблеми дозволяє стверджувати, що у той час, як основні тенденції розвитку православних монастирів в Україні XIX – початку XX ст. поступово отримують все більше висвітлення, праць з історії монастирів Київської єпархії вказаного періоду існує поки не багато. У досліджуваних у цій статті працях авторів досить об'єктивно та інформативно викладено основні історичні закономірності і процеси, що відбувалися у внутрішній і зовнішній організації монастирського життя. Однак, більшість із них написано в краєзнавчому ключі і носять переважно науково-популярний характер. Політика російської імперської влади щодо монастирів на українських землях в синодальний період, їх правове становище, фінансово-господарська, соціокультурна діяльність, формування архітектурних комплексів, чисельність та соціальний склад чернецтва потребують поглибленого і комплексного вивчення.

Ключові слова: Православна церква, монастир, чернецтво, Київська єпархія, синодальний період, українська історіографія.

Chuchalin Oleksandr Petrovych PhD in History, Associate Professor of the Department of Ukraine's History, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., 20308, Uman, tel.: (093) 648-21-00, <https://orcid.org/0000-0003-3876-8237>

MONASTERIES AND MONASTICISM OF KYIV EPARCHY DURING THE SYNODAL PERIOD IN TODAY'S UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. Today, monasticism and monasteries as a historical and cultural phenomenon attract significant interest from researchers. In the history of Ukraine, monasteries have played a quite substantial role. Monastic activities were particularly prominent during the synodal period, which in Ukraine spanned from 1786 to 1917. The way monastic activities were structured and the importance of monasticism can be observed in the Kyiv eparchy monasteries during this period. Interest in Orthodox monasticism and monasteries within today's Ukrainian historiography is fuelled by Ukraine's independence, the decline of communist ideology and atheistic propaganda, as well as the revival of the Orthodox Church's role in public consciousness. An area of great interest lies in the historiography of the Kyiv eparchy monasteries during the synodal period, including their legal status, economic activities, architectural development and spatial evolution.

The historiographical analysis of this problem shows that, while the significant trends in the development of Orthodox monasteries in Ukraine during the 19th and early 20th centuries are gaining more attention, there are still relatively few studies on the history of the Kyiv eparchy monasteries during this period. The works reviewed in this article effectively outline the main historical patterns and processes related to both the internal and external organization of monastic life. However, the majority are approached from a local history standpoint and tend to be popular-scientific. The policies enacted by the Russian imperial authorities regarding monasteries in Ukrainian territories during the synodal period, as well as their legal status, financial and economic activities, socio-cultural contributions, architectural development and the demographic and social composition of the monastic community, necessitate a more comprehensive investigation.

Keywords: Orthodox Church, monastery, monasticism, Kyiv eparchy, the synodal period, Ukrainian historiography.

Постановка проблеми. Православна церква в сучасній Україні є важливим інститутом, що бере учать у формуванні духовно-моральних основ суспільства. Історично православні монастирі визначали духовний і культурний стан регіону, були важливими і досить потужними центрами просвітництва та господарської діяльності. Зі здобуттям Україною незалежності відійшло у минуле панування комуністичної ідеології з її атеїстичною пропагандою, відбувається відродження церковного та монастирського життя. Це, свою чергу, обумовлює інтерес наукового співтовариства до вивчення становища монастирів у важливих історичних християнських центрах в минулому. У зв'язку з цим виникає необхідність систематизувати отримані результати досліджень і оцінити перспективи розширення дослідницького поля. Тому **метою статті** є з'ясування стану наукової розробки проблеми становища, діяльності та просторового розвитку монастирів Київської єпархії синодального періоду в сучасній українській історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнених праць, які б відображали заявлену проблематику дослідження, станом на сьогодні практично не існує. Виключенням є дослідження, присвячені історіографічному аналізу окремих аспектів проблеми [9]. Також варто відзначити дисертацію О. Ластовської [29; 30], присвячену в загальному дослідженню історіографічного здобутку сучасних українських дослідників з проблематики православних монастирів в Україні загалом.

Виклад основного матеріалу. Кожна людина, що народилася і виросла в сучасній Україні частіше за все не віддає собі належне в тому, що має справу з духовною і культурною традицією, сформованою під впливом православ'я. Своїм релігійно-моральним авторитетом і своїми ідеалами Православна церква через монастирі, приходи й церкви впливала на українське суспільство в цілому.

На кінець синодального періоду (1917 р.) в Російській імперії, до складу якої входили українські землі, нараховувалося 67 єпархій і 48 тис. приходів, в яких діяло 80 792 храми, 1 025 чоловічих і жіночих монастирів. Вищу церковну ієрархію представляли 130 митрополитів, архієпископів і єпископів. Церкві належало біля 35 тис. початкових шкіл, 34 497 бібліотек. Церковні кадри готували 185 єпархіальних училищ, 57 семінарій і 4 духовні академії. Київська єпархія синодального періоду (1786–1917 рр.) налічувала у своєму складі 20 монастирів (11 чоловічих та 9 жіночих). Практично кожна обитель єпархії мала потужний архітектурно-господарський комплекс, власним коштом створювала і розвивала освітні (школи, училища) та соціальні (лікарні, богадільні, готелі, будинки для прочан) заклади. Окремі питання діяльності монастирів Київської

єпархії зазначеного хронологічного періоду вивчалися низкою сучасних українських дослідників.

Варто наголосити, що вітчизняним дослідникам на початку незалежності України у вивченні проблематики Православної церкви та її інституцій постійно доводилося ламати стереотипи «партійного підходу». Розсекречення архівних фондів та подальше розширення джерельної бази сприяли розгляду історії православних обителів, у тому числі й на матеріалах Київської єпархії. Згодом склалася нова дослідницька ситуація. У сучасній вітчизняній історіографії становище православних монастирів стало предметом окремого вивчення істориків.

Ту незначну кількість праць сучасних українськи дослідників, що розкривають проблеми діяльності монастирів Київської єпархії синодального періоду (кінець XVIII – початок XX ст.), умовно можна систематизувати за наступним принципом. Так, до праць узагальнюючого характеру відносимо дослідження В. Ластовського [31], О. Крижанівського [20]. Проблематика заснування та соціально-економічного становища православних монастирів Середнього Подніпров'я XIX ст. піднімалася у працях Л. Горенко [5], О. Пашковського [39]. Аналіз розвитку й стан історіографії проблеми дослідження історії православних монастирів та чернецтва Черкащини, територія якої входила до складу Київської єпархії XIX – початку XX ст., здійснено О. Ластовською [30].

У монографії В. Вечерського розглядаються питання благодійницької і культурно-освітньої діяльності православних монастирів України, серед яких автор характеризує і монастирі Києва [3]. Акцентуючи увагу на церковному землеволодінні XVIII – першої половини XIX ст. А. Зінченко [10] звертає увагу і на господарське становище монастирів, як результат політики російського царизму на Правобережній Україні.

Роль православних монастирів у формуванні світоглядних орієнтирів українського суспільства в різні історичні періоди досліджувала І. Ломачинська [33; 34]. Зокрема, авторка зупинилася на розкритті поняття «монастир», досліджувала історію розвитку та економічного становлення багатьох обителів України, у тому числі й тих, що існували на території Київської єпархії. Особливу увагу дослідницею приділено значенню монастирів у поширенні освіти та формуванні культурних ландшафтів України, збереженні національної духовності українців. Православні обителі на території України постають реальним втіленням соціальної пам'яті українського суспільства, елементом самоідентифікації української нації. На думку авторки, заслуговують на увагу функції монастиря щодо соціуму, його ролі у етнокультурному формуванні української нації. У своїй праці І. Ломачинська довела, що XIX ст., на яке припадає

синодальний період в Україні, стало етапом культурної кризи, коли православні монастирі стають проповідниками російської культури [34].

Питання характеру та особливостей адміністративно-територіальної структури православної церкви в Україні порушено у статті В. Меша [37]. Автор підкреслює, що монастирі були особливою ланкою в регіональній адміністративно-територіальній структурі РПЦ. Київська єпархія мала високий статус в загальноімперській церковній структурі XIX ст.: вона була однією з найбільш населених; один із трьох митрополитів імперії мав титул митрополита Київського; дві з чотирьох лавр імперії знаходилися в Україні: Свято-Успенська Києво-Печерська і Свято-Успенська Почаївська. Дослідник також справедливо підкреслює роль Російської православної церкви у здійсненні асиміляційної політики в Україні. З цим твердженням цілком погоджуємося, оскільки дослідження нами послужних списків монастирів Київської єпархії синодального періоду дозволяє стверджувати, що на керівні посади в монастирях призначалися вихідці з чернецтва російських монастирів, які там здобули освіту, зробили успішну кар'єру і мали стійкий імперський світогляд. Також автор підкреслює, що адміністративна підпорядкованість усіх монастирів єпархіальним преосвященим було витвором нової доби – синодального періоду Православної церкви.

У статті В. Меша згадується й про монастирських благочинних. У Київській єпархії їх було два – один благочинний відав монастирями Києва, другий – наглядав за рештою монастирів повітів [37, 210]. Також автором подано чисельність чернецтва українських монастирів останньої чверті XIX ст., охарактеризовано тенденції його стабільності.

До праць порівняльного характеру цього блоку віднесемо й статтю Г. Надтоки [38], де автор, порівнюючи становище православних монастирів в Україні та Росії на початку XX ст., відзначав чинники збереження в українських обителях специфіки монастирського життя, причини зростання чисельності чернецтва, пояснював популярність жіночого аскетизму, розкривав специфіку внутрішнього життя обителів та соціальний склад чернецтва.

Дослідники також зачіпали широке коло проблем, пов'язаних з монастирським життям. Соціальний феномен чернецтва київських монастирів XVIII ст. досліджував М. Яременко [46]. Дослідник В. Клімов у своїй докторській дисертації здійснив релігієзнавчий аналіз діяльності православного чернецтва в Україні, у тому числі й Київської єпархії синодального періоду [16]. Проблемі з'ясування статусу настоятелів київських чоловічих штатних монастирів присвячено статтю Т. Кузнець [22].

Історик А. Кізлова [11] з'ясовувала місце і роль православних святинь Києва в духовному та суспільному житті містян XVIII – початку

XX ст. Свою монографію авторка присвятила взаємодії лаврської братії між собою та навколишнім світом через взаємодію при святинях монастиря.

Значимий напрям представляють дослідження регіонального характеру, в яких їх авторами подано історію окремо взятих обителей Київської єпархії. Однією з перших у цьому ключі стала праця М. Дегтярьова та А. Реутова «Михайлівський Золотоверхий монастир» [7], що вийшла друком у 1997 р. Автори зробили акцент на історії виникнення, архітектурній та мистецькій спадщині обителі. Аналізуючи «єпархіальне» століття – період XIX – початку XX ст., що настав після запровадження духовних штатів, дослідники підкреслюють, що церква остаточно перетворилася на один з державних інститутів імперії. Монастирі, які не були скасовані, перестали відігравати скільки-небудь помітну роль у суспільному житті країни. Тому з цього часу і діяльність михайлівської братії зосередилася на внутрішньому житті монастиря.

За штатом 1786 р. Михайлівський Золотоверхий монастир було віднесено до першого класу. Указом Святійшого Синоду від 16 жовтня 1799 р. настоятелями Михайлівського монастиря було призначено бути вікаріями (заступниками) київського митрополита з саном єпископів чигиринських [7, с. 127]. На основі використання матеріалів архівного фонду монастиря, період XIX – початку XX ст. авторами подано за діяльністю настоятелів Михайлівського Золотоверхого монастиря, показано їх внесок в розбудову обителі, становлення її господарського та економічного життя. Аналізуючи архівні джерела автори дійшли висновку, що судячи з переліку настоятелів Михайлівського монастиря XIX ст., обитель було повністю зросійщено. Самобутня українська традиція в ньому повністю перервалася, що позначилося також і на архітектурі монастирського комплексу [7, с. 136].

Історія окремо взятих монастирів та чернецтва Київської єпархії досліджувалася також у працях Т. Кілессо [14; 15] та О. Попельницької [41].

Монастирі Київської єпархії синодального періоду стали осередками поширення освіти та благодійництва. Так, діяльність Михайлівської церковно-учительської школи, заснованої при Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі у 1890 р. досліджував Т. Кузьменко [23]. Автор підкреслює загальну тенденцію, характерну для православних монастирів Київської єпархії другої половини XIX – початку XX ст. – поступово зростаючи економічно, монастирі розширювали і просвітницьку діяльність, у тому числі й серед незаможних верств суспільства. Головну роль у розвитку монастиря відігравали його настоятелі. Саме від їх позиції залежали питання спрямування духовного і просвітницького життя серед

учнів, ченців і паломників. Своєю діяльністю настоятелі і братія обителі відігравали велику благодійно-просвітницьку роль в українському суспільстві.

Звертають на себе увагу і праці Ю. Мариновського [36]. На основі архівних матеріалів автором проаналізовано генезу і функціонування православних обителей на території сучасної Черкаської області в синодальний період. Автором вперше було введено до наукового обігу документи з історії монастирів Черкащини, проаналізовано їх економічне життя, благодійницьку діяльність. Продовженням стали праці дослідників [24; 27-28], у яких простежується історія заснування, господарська та освітня діяльність, а також розвиток архітектурних ансамблів монастирів Південної Київщини. Відзначаються також і тенденції розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва. Тут авторами проаналізовано монастирські фінансові потоки, їх активність на ринку банківських послуг, що засвідчувало задіяння обителей краю у соціально-економічних процесах другої половини XIX ст., що активно змінювалися.

Через дослідження господарсько-економічного становища окремих обителей автори мали можливість простежити вплив реформ російського царату на становище православних обителей в Україні в цілому [6; 35]. У монографії «Видубицький монастир» Т. Кілессо [14] вказує на те, що у 1764 р. в Росії, а у 1786 р. в Україні всі монастирські і церковні землі з кріпаками-селянами, їх господарством, промислами було відібрано і передано до державної скарбниці, а самі монастирі передано на утримання держави.

Однак, не всі обителі отримали таку можливість. Для фінансування монастирів державою було визначено критерії (штати), за яких обителі отримували виплати. На прикладі Києво-Видубицького монастиря Т. Кілессо показує становище колись великих православних обителей, що знаходилися в межах великих міст. Більшість угідь Видубицького монастиря було передано на користь держави. Лише ті землі з селянами і підприємствами, що розташовувалися біля самого монастиря, залишалися у його володінні: цегельні в долині Либіді та хутір на Багриновій горі, переправи через Дніпро та кілька сіл. Монастир було віднесено до другого класу. Він мав стати лікарнею для хворих і німечних монахів усіх тогочасних київських монастирів [14, с. 27].

В історичному нарисі про Києво-Флорівський жіночий монастир О. Крижановська [19] на основі архівних документів фонду обителі аналізує особливості організації діяльності жіночих монастирів Правобережної України. Зокрема, при запровадженні у 1786 р. духовних штатів монастирські вотчини з селянами перейшли до казни, а Флорівський монастир

було переведено до першого класу з призначенням на його утримання суми в розмірі 3564 руб. 80 коп. асигнаціями і збереженням за ним водяних млинів в селах Ходосівці та Хайникове, рибного озера, покосу та 14 косарів [19, с. 8]. Цікавою є подана авторкою інформація про настоятельниць монастиря, їх походження, рівень освіти та внесок у розвиток обителі. Зокрема, завдячуючи ігумені Парфенії (1865–1881 рр., в миру Аполінарія Олександрівна Адабаш), яку сміливо відносимо до категорії освіченого чернецтва, при Флорівській жіночій обителі у 1877 р. було відкрито притулок для дівчаток-сиріт, який згодом перетворила на зразкове жіноче училище. Настоятельницею також було організовано хор з насельниць та вихованок монастиря, що був добре відомий киянам. При монастирі було створено бібліотеку з фондами біля 400 томів книг [19, с. 12–13].

Значна частина публікацій присвячена просвітницькій діяльності монастирів [21]. У дисертації О. Перепелюк [40] показано особливості навчання церковному співу при церковно-парафіяльних школах та діяльність хорів у монастирях Київської єпархії, розкрито проблеми їх функціонування та місце у громадському житті.

Ще на початку 1990-х рр. з'являється науковий інтерес до монастирських архітектурних комплексів [32], який знайшов своє продовження і в наступні роки. Зокрема, Т. Кілессо [19, с. 32–40] розглядає історію та мистецьку спадщину Видубицького Свято-Михайлівського монастиря, етапи формування його архітектурного ансамблю, будівництво кожного з його храмів. До праць, що розкривають історію та діяльність окремо взятих монастирів міста Києва синодального періоду, їх архітектурні особливості віднесемо дослідження Т. Кочубинської [18], Г. Корнільєвої [17], В. Дятлова [8].

До матеріалів довідкового характеру віднесемо статті, підготовлені і розміщені авторами на сторінках енциклопедичних видань [1; 4]. У цих матеріалах подається інформація про історію створення та розвитку обителі, основні архітектурні пам'ятки, називаються імена настоятелів. Однак, у таких статтях бракує матеріалу, що стосується саме синодального періоду, оскільки саме на XIX – початок XX ст. припадає активізація господарської, благодійницької та просвітницької діяльності монастирів Київської єпархії. В енциклопедичній і довідковій літературі вміщено найбільш значимі факти з історії обителі і біографій чернецтва подаються в контексті історії Російської православної церкви в Україні. Досліджуваний період представлено фрагментарно.

Окремо варто виділити публікації науково-популярного та краєзнавчого характеру. Переважно це видання, присвячені ювілеям та

пам'ятним датам обителів. Серед них варто назвати видання, присвячені Михайлівському Золотоверхому монастирю [44]. У 2007 р. було видано альбом до 120-річчя Свято-Покровського Київського жіночого монастиря [43]. У світлинах на сторінках видання відображена історія обителів, заснованої у 1880-х рр., яка виконувала важливу соціальну та просвітницьку функцію. До 20-ї річниці незалежності України побачила світ книга за редакцією доктора історичних наук Н.М. Нікітенко «Православні святині Києва» [42], в якій відображено історію монастирів столиці синодального періоду.

Висновки. У сучасній вітчизняній історичній науці проблеми становища і діяльності православних монастирів Київської єпархії в синодальний період представлена незначною кількістю різноманітних по проблематиці і спрямованості працями.

З початку 1990-х рр. у вітчизняну історіографію входять теми, присвячені дослідженню позитивної суспільної ролі чернецтва, внеску монастирів у розвиток системи народної освіти, благодійницької діяльності. Тоді було започатковано комплексний підхід, що передбачав визначення культурно-історичної ролі монастирів, їх місця в розвитку економіки та їх значення як релігійно-культурних центрів. У той час, як основні тенденції розвитку православних монастирів в Україні XIX – початку XX ст. поступово отримують все більше висвітлення, праць з історії монастирів Київської єпархії вказаного періоду існує поки не багато. Більшість із них написано в красномовному/регіональному ключі і носять переважно науково-популярний характер.

У досліджуваних у цій статті незначній кількості наявних праць сучасних дослідників досить об'єктивно та інформативно викладено основні історичні закономірності і процеси, що відбувалися у внутрішній і зовнішньої організації монастирського життя. Чітку дослідницьку оцінку отримали питання, пов'язані з господарською та культурно-просвітницькою діяльністю окремих обителів Київської єпархії. Разом з тим досліджень, спрямованих на комплексне вивчення проблеми становища та діяльності монастирів Київської єпархії синодального періоду, не проводилося. Політика російської імперської влади щодо монастирів на українських землях в синодальний період, їх правове становище, фінансово-господарська, соціокультурна діяльність, формування архітектурних комплексів, чисельність та соціальний склад чернецтва потребують поглибленого вивчення. Більше уваги варто приділити значенню обителів як релігійних і духовних центрів, оцінити їх роль і місце в суспільно-політичних і соціально-економічних процесах України XIX – початку XX ст. Проаналізовані у цій статті праці в напрямі дослідження монастирів та чернецтва Київської єпархії синодального періоду є вагомим основою для подальшого вивчення даної теми.

Література:

1. Білокінь С.І. Київський Братський Богоявленський монастир // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2007. С. 253.
2. Білокінь С.І. Київський Свято-Покровський жіночий монастир УПЦ МП // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. URL: <https://esu.com.ua/article-6226>.
3. Вечерський, В. В. Українські монастирі. К.: Наш час, 2008. 400 с.
4. Вортман Д. Я. Київський Свято-Микільський Пустинний монастир // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2007. Т. 4: Ка-Ком. С. 267.
5. Горенко Л. Чигиринський Троїцький жіночий монастир // Родовід. № 4 1992, с. 59–66.
6. Гудима Н. Землеволодіння православних монастирів південної Київщини у XIX ст. // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. 2012. Книга I. С. 384–391.
7. Дегтярьов М.Г., Реутов А.В. Михайлівський Золотоверхий монастир. К.: Техніка, 1997. 160 с.; іл.
8. Дятлов В. Церковщина: повесть о забытой киевской святыне. К.: [б.и.], 2001. 398 с.
9. Жам О.М. Борошномельне виробництво Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: історіографія: автореф. дис... канд. іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2018. 20 с.
10. Зінченко А.Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX століття. К., 1994. 180 с.
11. Кізлова А.А. Православні святині Києва в духовному та суспільному житті киян (кінець XVIII – перші десятиліття XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук. К., 2010. 16 с.
12. Кізлова А. А. Соціальні взаємодії братії при святинях Китаївської та Голосіївської пустиней (кінець XVIII – початок XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 51 2018, с. 265–271.
13. Кізлова А. Усамітнення в натовпі: соціальні взаємодії братії при шанованих святинях Києво-Печерської Успенської лаври (1786 – перші десятиліття XX ст.). Монографія. К.:ПП «Фірма «Гранмна», 2019. 560 с.: іл.
14. Кілессо Т.С. Видубицький монастир. К., 1999. 127 с.
15. Кілессо Т.С. Братський Богоявленський монастир і Києво-Могилянська академія. К., 2002. 144 с.
16. Клімов В.В. Православне чернецтво в Україні: релігієзнавчий аналіз суспільно-значущої діяльності в проблемному дискурсі національної історії: автореф. дис... д-ра філос. наук. К., 2008. 35 с.
17. Корнільєва Г.І. Трапезна Микільського монастиря. К., 1999. 28 с.
18. Кочубинская Т. Обитель на Печерске. Киевский Свято-Введенский монастырь. К.: Анна-Т, 2008. 235 с.: ил.
19. Крижановська О. О. Києво-Флорівський (Вознесенський) жіночий монастир в документах та матеріалах XVI – початку XX ст.: монографія. К.: 2001. 98 с.
20. Крижанівський О.П. Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.). К., 1991. 128 с.

21. Кузнець Т.В. Другокласні та церковно-учительські школи Духовного відомства на початку XX століття // Уманська старовина: Науковий журнал. №1 2016, с. 25–30.
22. Кузнець Т. Настоятелі київських чоловічих монастирів XIX – початку XX ст.: складники їх статусу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Історія». Вип. 35 2021, с. 9–19.
23. Кузьменко Т. Михайлівська церковно-учительська школа при Києво-Золотоверхому монастирі (кін. XIX ст.) // Труды Киевской духовной академии. №19(191) 2019, с. 88–99.
24. Лавріненко Н.П. Соціально-економічне становище та культурно-освітня діяльність православних монастирів півдня Київської єпархії (1793–1917 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. Черкаси, 2008. 20 с.
25. Лавріненко Н.П. Утворення та діяльність навчальних закладів при монастирях Київської єпархії // Фінанси України. № 12 2005, с. 133–146.
26. Лавріненко Н.П. Участь православних монастирів Київської єпархії у системі духовної освіти Російської імперії (XIX – початок XX ст.) // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: зб. наук. пр. Вип. 14 2005, с. 18–26.
27. Лавріненко Н., Кукса Н., Сиволап М. Гетьманський Пустинно-Миколаївський Медведівський монастир. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2012. 88 с.
28. Лавріненко Н.П. Православні монастирі Південної Київщини (соціально-економічна діяльність). 1793–1917 рр. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2009. 216 с.
29. Ластовська О.Л. Православні монастирі і чернецтво в Україні: сучасна українська історіографія: автореф. дис. канд.іст. наук. Переяслав-Хмельницький, 2014. 22 с.
30. Ластовська О.Л. Сучасна історіографія питання дослідження православних монастирів і чернецтва Черкащини // Вісник НАКККіМ. Серія «Історія». №4 2013, с. 269–275.
31. Ластовський В.В. Між суспільством і державою. Православна церква в Україні наприкінці XVII – у XVIII ст. в історії та історіографії. Монографія. К.: Фенікс: НКПІКЗ, 2008. 496 с.
32. Лесик О.В. Замки та монастирі України. Львів, 1993. 176 с.
33. Ломачинська І. М. Монастирі України. К.: Балтія-Друк, 2015. 208 с.
34. Ломачинська І. Роль православних монастирів у формуванні світоглядних орієнтирів українського суспільства // Вісник Черкаського університету. Серія «Філософія». №2 2016, с. 61–70.
35. Люта Т. Земельна власність і статус Братського Богоявленського монастиря/колегії (до 400-ліття заснування Київського братства та школи) // Український історичний журнал. № 6 (525) 2015, с. 106–131.
36. Мариновський, Ю. Ю. Черкаська минувшина: науково-популярна література. Кн. 1 Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. Черкаси : Відлуння, 1997. 207 с.
37. Меша В.Г. Характер територіально-адміністративної структури Православної церкви в Україні останньої чверті XIX ст. // Наука. Релігія. Суспільство. №2 2008, с. 207–212.
38. Надтока Г. Православні монастирі в Україні 1900–1917 рр. // Українське релігієзнавство. №8 1998, с. 22–26.
39. Пашковський О.А. Господарська, освітня та благодійницька діяльність Жаботинського Свято-Онуфріївського чоловічого монастиря. *Православ'я–наука–суспільство: проблеми взаємодії*: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Черкаси, 2004. С. 111–113.

40. Перепелюк О.М. Церковні хори в Київській єпархії XIX – початку XX століття: дис... д-ра філософії. Умань, 2020. 229 с.
41. Попельницька О. Миколаївський та Богословський Йорданські монастирі у Києві // Київська старовина. № 1 2005, с. 29–34.
42. Православні монастирі міста Києва / за ред. д-ра іст. наук Н.М. Нікітенко. К.: Техніка, 2011. 352 с.
43. Свято-Покровський Київський женський монастирь: к 120-летию основания обители/ А. Драбинко, Р. Кобысь. К.: [Б.и.], 2007. 63 с.
44. Чобіт Д.В. Михайлівський Золотоверхий монастир. Броди: Просвіта, 2005. 32 с.
45. Яременко М.В. Формування та основні характеристики чернецтва київських монастирів (20-і – середина 80-х рр. XVIII ст.): автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 2002. 20 с.
46. Яременко М. Київське чернецтво XVIII ст. К: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 304 с.

References:

1. Bilokin, S.I. (2007). Kyivskiy Bratskiy Bohoiavlenskiy monastyr [Kyiv Bratsky Epiphany Monastery]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: T. 4: Ka-Kom / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. - K.: V-vo «Naukova dumka» [in Ukrainian].
2. Bilokin S.I. Kyivskiy Sviato-Pokrovskiy zhinochyi monastyr UPTs MP [Kyiv Holy Intercession Women's Monastery of the UOC MP]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*/ Redkol. : I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2013. URL: <https://esu.com.ua/article-6226> [in Ukrainian].
3. Vecherskiy, V. V. (2008). Ukrainski monastyri [Ukrainian monasteries]. K. : Nash chas [in Ukrainian].
4. Vortman, D. Ya. (2007). Kyivskiy Sviato-Mykylskiy Pustynnyi monastyr [Kyiv Saint Michael Desert Monastery]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* : u 10 t. / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. ; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K. : Naukova dumka, 4 : Ka-Kom, 267 [in Ukrainian].
5. Horenko, L. (1992). Chyhyrnskiy Troitskiy zhinochyi monastyr [Chigyrin Trinity Convent]. *Rodovid*, 4, 59–66 [in Ukrainian].
6. Hudyma, N. (2012). Zemlevolodinnia pravoslavnykh monastyriv pivdennoi Kyivshchyny u XIX st. [Land ownership of Orthodox monasteries in the southern Kyiv region in the 19th century]. *Istoriia religii v Ukraini: naukovyi shchorichnyk. I*, 384–391 [in Ukrainian].
7. Dehtiarov, M.H., Reutov A.V. (1997). Mykhailivskiy Zolotoverkhiy monstyr [Michael's Golden Domed Monastery]. K.: Tekhnika [in Ukrainian].
8. Diatlov, V. (2001). Tserkovshchyna: povest o zabytoi kievskoi sviatyni [Tserkovshchyna: a story about a forgotten Kyiv shrine]. K.: [b.y.] [in Russian].
9. Zham, O.M. (2018). Boroshnomelne vyrobnytstvo Pravoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XIX st.: istoriografiia [Flour milling production of the Right-Bank Ukraine of the late 18th and early 20th centuries: historiography]: avtoref. dys... kand. ist. nauk. Pereiaslav-Khmelnitskiy, [in Ukrainian].
10. Zinchenko, A.L. (1994). Tserkovne zemlevolodinnia v politytsi tsaryzmu na Pravoberezhnii Ukraini naprykintsy XVIII – pershii polovyni XIX stolittia [Church land ownership in the policy of tsarism in Right Bank Ukraine at the end of the 18th – the first half of the 19th century]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Kizlova, A.A. (2010). Pravoslavni sviatyni Kyieva v dukhovnomu ta suspilnomu zhytti kyian (kinets XVIII – pershi desiatylittia XIX st.) [Orthodox shrines of Kyiv in the spiritual and social life of Kyivans (end of the 18th – first decades of the 20th century)]: avtoref. dys... kand. ist. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

12. Kizlova, A. A. (2018). Sotsialni vzaiemodii bratii pry sviatyniakh Kytaivskoi ta Holiivskoi pustyni (kinets XVIII – pochatok XIX st.) *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 51, 265–271 [in Ukrainian].

13. Kizlova, A. (2019). Usamitnennia v natovpi: sotsialni vzaiemodii bratii pry shanovanykh sviatyniakh Kyievo-Pecherskoi Uspenskoï lavry (1786 –pershi desiatylittia XIX st.). Monohrafiia. [Solitude in the crowd: social interactions of the brothers at the revered shrines of the Kyiv-Pechersk Assumption Lavra (1786 - the first decades of the 20th century). Monograph]. K.:PP «Firma «Hranmna» [in Ukrainian].

14. Kiless, T.S. (1999). Vydubyskyi monastyr [Vydubyskyi monastery]. Kyiv [in Ukrainian].

15. Kiless, T.S. (2002). Bratskyi Bohoiavlenskyi monastyr i Kyievo-Mohylianska akademiia [Bratsky Epiphany Monastery and Kyiv-Mohyla Academy]. Kyiv [in Ukrainian].

16. Klimov, V.V. (2008). Pravoslavne chernetstvo v Ukraini: relihiieznachnyi analiz suspilno-znachushchoi diialnosti v problemnomu dyskursi natsionalnoi istorii [Orthodox monasticism in Ukraine: a religious analysis of socially significant activity in the problematic discourse of national history]: avtoref. dys... d-ra filos. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

17. Kornilieva, H.I. (1999). Trapezna Mykylskoho monastyria [The refectory of the Mykil Monastery]. Kyiv [in Ukrainian].

18. Kochubynskaia, T. (2008). Obytel na Pecherske. Kyeviskyi Sviato-Vvedenskyi monastyr [The monastery in Pechersk. Kyiv Holy Vvedensky Monastery]. Kyiv [in Russian].

19. Kryzhanovsk, O. O. (2001). Kyievo-Florivskyi (Voznesenskyi) zhinochyi monastyr v dokumentakh ta materialakh XVI – pochatku XIX st.: monohrafiia [Kyiv-Florivskyi (Voznesenskyi) Nunnery in documents and materials of the 16th - early 20th centuries: monograph]. Kyiv [in Ukrainian].

20. Kryzhanivskyi, O.P. (1991). Tserkva u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku Pravoberezhnoi Ukrainy (XVIII – persha polovyna XIX st.) [The Church in the socio-economic development of Right Bank Ukraine (XVIII - first half of the XIX centuries)..]. Kyiv [in Ukrainian].

21. Kuznets, T.V. (2016). Druhoklasni ta tserkovno-uchytelski shkoly Dukhovnoho vidomstva na pochatku XIX stolittia [Secondary and church-teacher schools of the Theological Department at the beginning of the 20th century]. *Umanska starovyna: Naukovyi zhurnal*, 1, 25–30 [in Ukrainian].

22. Kuznets, T.(2021). Nastoiateli kyivskykh cholovichykh monastyriv XIX – pochatku XX st.: skladnyky yikh statusu [Abbots of Kyiv men's monasteries of the 19th and early 20th centuries: components of their status]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia «Istoriia»*, 35, 9–19 [in Ukrainian].

23. Kuzmenko, T. (2019). Mykhailivska tserkovno-uchytelska shkola pry Kyievo-Zolotoverkhomu monastyri (kin. XIX st.) [St. Michael's Church and Teacher's School at the Kyiv-Zolotoverkhy Monastery (end of the 19th century)]. *Trudy Kyeviskoi dukhovnoi akademii*, 19(191), 88–99 [in Ukrainian].

24. Lavrinenko, N.P. (2008). Sotsialno-ekonomichne stanovyshe ta kulturno-osvitnia diialnist pravoslavnykh monastyriv pivdnia Kyivskoi yeparkhii (1793–1917 rr.) [Socio-economic situation and cultural and educational activities of the Orthodox monasteries of the south of the Kyiv diocese (1793–1917)]: avtoref. dys... kand. ist. nauk. Cherkasy [in Ukrainian].

25. Lavrinenko, N.P. (2005). Utvorennia ta diialnist navchalnykh zakladiv pry monastyriakh Kyivskoi yeparkhii [Formation and activity of educational institutions at the monasteries of the Kyiv Diocese]. *Finansy Ukrainy*. 12, 133–146 [in Ukrainian].

26. Lavrinenko, N.P. (2005). Uchast pravoslavnykh monastyriv Kyivskoi yeparkhii u systemi dukhovnoi osvity Rosiiskoi imperii (XIX – pochatok XX st.) [The participation of Orthodox monasteries of the Kyiv Diocese in the system of spiritual education of the Russian Empire (19th - early 20th centuries)]. *Lavrskiy almanakh: Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury: zb. nauk. pr.* 14, 18–26 [in Ukrainian].

27. Lavrinenko, N., Kuksa, N., Syvolap M. (2012). Hetmanskyi Pustynno-Mykolaivskyi Medvedivskyi monastyr [Hetmansky Pustynno-Mykolaivskyi Medvedovsky monastery]. Cherkasy: Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].

28. Lavrinenko, N.P. (2009). Pravoslavni monastyri Pivdennoi Kyivshchyny (sotsialno-ekonomichna diialnist). 1793–1917 rr. [Orthodox monasteries of the Southern Kyiv region (social and economic activity). 1793–1917]. Cherkasy: Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].

29. Lastovska, O.L. (2014). Pravoslavni monastyri i chernetstvo v Ukraini: suchasna ukrainska istoriografiia [Orthodox monasteries and monasticism in Ukraine: modern Ukrainian historiography]: avtoref. dys. kand.ist. nauk. Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].

30. Lastovska, O.L. (2013). Suchasna istoriografiia pytannia doslidzhennia pravoslavnykh monastyriv i chernetstva Cherkashchyny [Modern historiography of the issue of the study of Orthodox monasteries and monasticism in Cherkasy region]. *Visnyk NAKKKiM. Seriia «Istoriia»*, 4, 269–275 [in Ukrainian].

31. Lastovskiy, V.V. (2008). Mizh suspilstvom i derzhavoiu. Pravoslavna tserkva v Ukraini naprykintsi XVII – u XVIII st. v istorii ta istoriografii [Between society and the state. The Orthodox Church in Ukraine at the end of the 17th and 18th centuries. in history and historiography]. Monografiia. K.: Feniks: NKPIKZ [in Ukrainian].

32. Lesyk, O.V. (1993). Zamky ta monastyri Ukrainy [Castles and monasteries of Ukraine]. Lviv [in Ukrainian].

33. Lomachynska, I. M. (2015). Monastyri Ukrainy [Monasteries of Ukraine]. K.: Baltiia-Druk [in Ukrainian].

34. Lomachynska, I. (2016). Rol pravoslavnykh monastyriv u formuvanni svitohliadnykh oriientyriv ukrainskoho suspilstva [The role of Orthodox monasteries in the formation of worldview orientations of Ukrainian society]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia «Filosofiiia»*, 2, 61–70 [in Ukrainian].

35. Liuta, T. (2015). Zemelna vlasnist i status Bratskoho Bohoiavlenskoho monastyria/kolegii (do 400-littia zasnuvannia Kyivskoho bratstva ta shkoly) []. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6 (525), 106–131 [in Ukrainian].

36. Marynovskiy, Yu. Yu.(1997). Cherkaska mynuvshyna: naukovu- populiarna literatura. Kn. 1 Pravoslavni monastyri na tereni suchasnoi Cherkaskoi oblasti do 1917 roku [Cherkasy's past: scientific and popular literature. Book 1 Orthodox monasteries on the territory of the modern Cherkasy region until 1917]. Cherkasy : Vidlunnia [in Ukrainian].

37. Mesha, V.H. (1998). Kharakter terytorialno-administrativnoi struktury Pravoslavnoi tserkvy v Ukraini ostannoii chverti XIX st. [The nature of the territorial and administrative structure of the Orthodox Church in Ukraine in the last quarter of the 19th century.]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 2, 207–212 [in Ukrainian].

38. Nadтока, H. (1998). Pravoslavni monastyri v Ukraini 1900–1917 rr. [Orthodox monasteries in Ukraine 1900–1917]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 8, 22–26 [in Ukrainian].

39. Pashkovskiy, O.A. (2004). Hospodarska, osvithnia ta blahodiinytska diialnist Zhabotynskoho Sviato-Onufriivskoho cholovichoho monastyria [Economic, educational and charitable activities of the Jabotinsky St. Onufriiv Monastery]. *Pravoslavia–nauka–suspilstvo: problemy vzaiemodii*: Materialy Druhoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 111–113 [in Ukrainian].

40. Perepeliuk, O.M. (2020). Tserkovni khory v Kyivskii yeparkhii XIX – pochatku XX stolittia [Church choirs in the Kyiv diocese of the 19th and early 20th centuries]: dys... d-ra filosofii. Uman [in Ukrainian].

41. Popelnytska, O. (2005). Mykolaivskiy ta Bohoslovskiy Yordanski monastyri u Kyievi [Mykolaiv and Bogoslovsky Jordanian monasteries in Kyiv]. *Kyivska starovyna*, 1, 29–34 [in Ukrainian].

42. Pravoslavni monastyri mista Kyieva [Orthodox monasteries of the city of Kyiv] (2011) / za red. d-ra ist. nauk N.M. Nikitenko. K.: Tekhnika [in Ukrainian].

43. Sviato-Pokrovskiy Kyeveskyi zhenskyi monastyr: k 120-letyiu osnovanyia obyately [Holy Pokrovsky Kyiv Women's Monastery: on the 120th anniversary of the founding of the monastery] (2007) / A. Drabynko, R. Kobys. K.: [B.y.] [in Russian].

44. Chobit, D.V. (2005). Mykhailivskiy Zolotoverkhyi [Michael's Golden Domed Monastery] . Brody: Prosvita [in Ukrainian].

45. Yaremenko, M.V. (2002). Formuvannia ta osnovni kharakterystyky chernetstva kyivskykh monastyriv (20-i – seredyna 80-kh rr. XVIII st.) [Formation and main characteristics of the monasticism of Kyiv monasteries (20s - mid-80s of the 18th century)]: avtoref. dys... kand. ist. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

46. Yaremenko, M. (2007). Kyivske chernetstvo XVIII st. [Kyiv monasticism of the XVIII century]. K: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

СЕРІЯ «КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО»

УДК 316.7:659.1:791.43-2

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8\(26\)-1534-1543](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-8(26)-1534-1543)

Прокопович Лада Валеріївна доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології та філософії культури, Національний університет «Одеська політехніка», пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (048) 705-84-42, <https://orcid.org/0000-0001-8636-9172>

РЕКЛАМНИЙ КОСПЛЕЙ В ДРАМАТУРГІЇ СУЧАСНОГО КІНО

Анотація. Мета дослідження – виявлення й осмислення функцій рекламного косплею в драматургії сучасного кіно. Основними методами дослідження є методи аналізу та синтезу, порівняльний аналіз, а також художня критика. Наукова новизна роботи полягає в тому, що практики костюмованої реклами та епізоди з такою рекламою у кінофільмах розглядаються з позиції концепції театральності соціокомунікативних проявів культури. Аналіз виявлених кінострічок, які містять сцени з персонажами в рекламних костюмах, показав, що в даному контексті функції таких костюмів відрізняються від їх функцій в реальній комерційній рекламі. В реальному маркетингу рекламні костюми дозволяють просувати товари завдяки візуальній та вербальній комунікації носія реклами з потенційними покупцями або клієнтами. А в сюжетах кінострічок такі костюми стають частиною загальної драматургії з різними функціями: від створення незначних, але яскравих сцен, до формування ключових смислів твору. І тут неважливо, який саме товар рекламує персонаж, головне – щоб костюм мав максимально кумедний вигляд. Точніше, щоб смішний костюм максимально контрастував із характером та образом персонажу, або ситуацією, в яку він потрапив. Особливо затребуваним цей прийом є у кінострічках змішаних жанрів, де є необхідність посилити контраст між смішним та небезпечним, створюючи хиткий баланс між цинізмом та трагікомізмом. Інколи привнесення в сюжет кінотвору елементів костюмованої гри допомагає візуально означити переламний момент в драматургії. Адже костюм

можна не лише вдягти, а й зняти. Саме зняття костюму може стати символічним актом, що свідчить про зміну у свідомості персонажу, про його готовність до змін у своєму житті. Загалом, епізоди з персонажами у рекламних костюмах дозволяють надавати сучасному кіно рис театральності, посилюючи драматургію різними нюансами костюмованої гри.

Ключові слова: театральність соціокомунікативних проявів культури, маркетингова комунікація, кіномистецтво, костюмована гра, «спектакль у спектаклі», культурний контекст.

Prokopovych Lada Valeriivna Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Professor of Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture, Odessa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (048) 705-84-42, <https://orcid.org/0000-0001-8636-9172>

ADVERTISING COSPLAY IN THE DRAMATURGY OF MODERN CINEMA

Abstract. The purpose of the research is to identify and understand the functions of advertising cosplay in the dramaturgy of modern cinema. The main research methods are methods of analysis and synthesis, comparative analysis, and art criticism. The scientific novelty of the work lies in the fact that costume advertising practices and episodes with such advertising in movies are considered from the standpoint of the concept of theatricality of socio-communicative manifestations of culture. The analysis of the discovered filmstrips, which contain scenes with characters in advertising costumes, showed that in this context the functions of such costumes differ from their functions in real commercial advertising. In real marketing, advertising costumes allow you to promote products through visual and verbal communication of the advertising carrier with potential buyers or customers. But in film plots, such costumes become part of the general drama with various functions: from the creation of minor but bright scenes to the formation of the key meanings of the work. And here it doesn't matter what product the character is advertising, the main thing is that the costume should look as funny as possible. More precisely, so that the funny costume contrasts as much as possible with the character and image of the character, or the situation in which he got into. This technique is especially popular in films of mixed genres, where there is a need to increase the contrast between funny and dangerous, creating a shaky balance between cynicism and tragicomism. Sometimes bringing elements of a costume game into the story of the filmmaker helps to visually

mark the turning point in the drama. After all, the suit can be not only put on, but also taken off. Taking off the costume itself can become a symbolic act that indicates a change in the character's consciousness, about his readiness for changes in his life. In general, episodes with characters in advertising costumes allow modern cinema to be theatrical, enhancing the drama with various nuances of costume play.

Keywords: theatricality of socio-communicative manifestations of culture, marketing communication, film art, costume play, “performance within a performance”, cultural context.

Постановка проблеми. Костюмована реклама є однією з практик маркетингової комунікації, яка дозволяє рекламувати певні товари не лише через візуальну складову, а й завдяки здатності промоутера до безпосереднього спілкування із потенційними покупцями/клієнтами. Адже людина, вдягнена у рекламний костюм, може не лише вигукувати потрібні рекламні лозунги-заклики, але й контактувати з людьми відповідно до їх реакцій.

Наявність костюму автоматично надає рекламній акції рис театральності. Тобто йдеться не просто про маскарад або косплей, а саме про театр, де костюм є важливою складовою драматургії, що зумовлюється сюжетом, характером персонажу, жанром та провідною ідеєю постановки.

Цей аспект рекламного косплею привертає увагу кінематографістів, які прагнуть додати своїм творам більшої театральності. Іноді сценки з персонажами в рекламних костюмах вводяться лише з метою створення кумедного ефекту, а іноді – вони стають ключовим, переломним моментом всієї драматургії. Саме такі випадки привертають увагу і заслуговують на художню критику та науковий аналіз. Тому їх дослідження є актуальною науковою проблемою в міждисциплінарному контексті мистецтвознавства, культурології та соціальної філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В театрі, як виді мистецтва, особлива увага приділяється формуванню сценічного простору. Зазвичай цей простір створюється за допомогою декорацій та костюмів акторів. Проте часто костюми переважають над декораціями, а інколи навіть замінюють їх. Особливо характерним це є для інтерактивного [1; 2] або імерсивного [3] театру, вистави якого влаштовуються просто неба, на вулицях та площах міст. Там, де немає ані сцени, ані декорацій, саме костюми, маски, аксесуари організують сценічний простір. Тобто завдяки костюмам не лише створюються образи персонажів [4; 5], а й формується відповідний візуально-смісловий контекст.

Ці функції костюму проявляються і поза межами театру – в нетеатральних, немистецьких видах людської діяльності.

Згідно концепції театральності соціокомунікативних проявів культури [6] схильність людей до театралізації різних видів своєї життєдіяльності є соціокультурною константою, що іманентно притаманна людству. Тому елементи театральності проявляються в спорті [7], політичній сфері [8], освіті [9; 10] та в інших соціальних процесах та культурних практиках, пов'язаних із різними видами соціальної комунікації. Це пояснюється тим, що елементи театральності дозволяють зробити таку комунікацію більш ефективною. Тому не дивно, що і в практиках маркетингової комунікації інколи вдаються до театралізації, зокрема, засобами костюмованої реклами [11], костюмованих флешмобів [12], які деякими дослідниками розглядаються як одна із складових антропосоціальної дизайн-системи [13].

І тим паче не дивно, що ця практика привертає увагу кінематографістів, адже в ній поєднуються мистецькі, ігрові та соціально-комунікативні аспекти. Це поєднання робить привабливим «театр» маркетингових комунікацій, хай в якій реальності він актуалізується: в справжній комерційній рекламі чи у вигаданому сюжеті кінострічки.

З наукової ж точки зору цей феномен цікавий тим, що тут проявляється театралізація життя у зворотному напрямку: коли немистецька практика з рисами театральності стає частиною мистецтва (в даному випадку – кіномистецтва).

Можна припустити, що рекламний косплей у реальній комерційній рекламі і в сюжетах кінофільмів має різні цілі та функції, адже актуалізується в різних культурних контекстах. Це припущення є робочою гіпотезою даного дослідження.

Мета статті – виявлення й осмислення функцій рекламного косплею в драматургії сучасного кіно.

Для досягнення поставленої мети в дослідженні розв'язувалися такі завдання:

- провести дослідницьку розвідку з метою виявлення кінострічок, що містять сцени з костюмованою рекламою;
- проаналізувати виявлені сцени на предмет їх ролі в драматургії відповідних фільмів;
- порівняти функції костюмованої реклами в сюжетах кінофільмів з її функціями в реальних практиках маркетингової комунікації.

Методи дослідження. Основними методами дослідження є методи аналізу та синтезу (для узагальнення виявленого емпіричного матеріалу), порівняльний аналіз (при порівнянні функцій рекламного косплею в практиках маркетингової комунікації і в сюжетах кінострічок), а також художня критика (при описанні та інтерпретації кінострічок та/або їх фрагментів в актуальному контексті дослідження).

Емпіричним матеріалом дослідження є кінофільми, в яких присутні сцени з персонажами в рекламних костюмах.

Виклад основного матеріалу. Реальна костюмована реклама зазвичай базується на створенні ефекту гри – смішної, кумедної, іноді – зворушливої. Ставка робиться на почуття гумору цільової аудиторії, на позитивне сприйняття людьми будь-яких видів гри, зокрема й «театру» посеред буденної метушні.

У кіно цей кумедний бік рекламного косплею стає ще більш в нагоді.

Один з таких прикладів бачимо у телесеріалі «За справу береться Шекспір» (*Shakespeare & Hathaway: Private Investigators*, режисери – Ієн Барбер, Пол Гібсон, Кароліна Джамметта, 2018), де рекламний костюм вдягає Себастьян – молодий співробітник детективного агентства. Через низьку зарплатню він змушений підробляти де-інде, зокрема, у костюмі курча рекламувати смажені курячі крильця (рис. 1). Завдяки цьому костюму авторам фільму вдалося протягом серії створити декілька кумедних сцен, в які вдало було залучено інших персонажів серіалу.

Рис. 1. Стоп-кадр серіалу «За справу береться Шекспір» (*Shakespeare & Hathaway: Private Investigators*, 2018)

А ще кумедний вигляд таких костюмів дозволяє створити ефект дисонансу в сприйнятті персонажу, коли, наприклад, поліцейський працює під прикриттям. У кінофільмах змішаних жанрів, як от комедія + бойовик, цей прийом посилює відповідну драматургію.

Такий епізод бачимо у комедійній кінострічці «Парочка копів» (*Cop Out*, реж. Кевін Сміт, 2010), де одному з нью-йоркських поліцейських довелося рекламувати мобільні телефони в операції з вистеження злочинця (рис. 2). На контрасті між смішним та небезпечним будується динаміка подальших подій: невдала спроба схопити злочинця, незграбна

погоня і повідомлення напарника по радіо: «Увага!.. Стрілянина!.. Офіцер, перевдягнений мобільним телефоном, переслідує злочинця».

Рис. 2. Кадри з фільму «Парочка копів» (Cop Out, 2010), операція під прикриттям

Звісно ж, не обійшлося і без традиційних сцен в кабінеті начальника, коли герої виправдовуються за невдачу операцію, та цькування з боку колег, від яких герої відбиваються дотепними жартами. Але в даному випадку ці сцени відрізняються тим, що оперативник весь час залишається у костюмі мобільного телефона (вже сильно пошарпаного), пролонгуючи ефект дисонансу між смішним виглядом та важкою оперативною роботою (рис. 3).

Рис. 3. Стоп-кадр фільму «Парочка копів» (Cop Out, 2010)

Втім, за зовнішньою кумедністю персонажів, що працюють ходячою рекламою в смішних костюмах, інколи ховається справжня драма особис-

того зростання, становлення особистості. Це може наблизитися навіть до трагікомізму, який не одразу вбачається в комедії, яка позиціонується як кіно про невдах. Адже глядачі розуміють, що до такої роботи персонаж вдається в ненайкращий період свого життя та кар'єри. Чим більш кумедним виглядає костюм, чим дотепнішими є репліки акторів, тим контрастніше вони відтіняють життєві негаразди персонажу – фінансову скруту, кар'єрний занепад тощо. Тому часто скидання такого костюму стає символічним актом, що демонструє рішучу налаштованість персонажу покласти край своєму жалюгідному становищу, і зайнятися чимось більш достойним і відповідним його здібностям та талантам.

У кінофільмі «Вечірня школа», або «Школа для дорослих» (*Night School*, реж. Малкольм Д. Лі, 2018) втілено саме таку драматургію – коли зміна свідомості головного героя щодо гідного майбутнього відбувається внаслідок суперечки через його робочий рекламний костюм.

Не отримавши атестату середньої школи (через купу захворювань, які спричиняють нездатність до навчання), Тедді Вокер змушений працювати у закладі фаст-фуду «Християнські курчата», рекламуючи продукцію у костюмі курча (рис. 4).

Рис. 4. Кадр з фільму «Вечірня школа» (*Night School*, 2018)

Щоб покращити своє становище, Тедді відвідує вечірню школу, але перед випускним іспитом втрачає віру в себе і відмовляється здавати тест. Але вчителька виявляється більш наполегливою. З'явившись у Тедді на роботі, вона дорікає йому: «То твоє покликання – продавати смажених курчат поряд із стріп-клубом?! Ти не дурний. А от костюм у тебе – точно дурнуватий!» І навіть почала зривати з нього костюм, вигукуючи: «Ти складеш бісовий іспит! Ти дуже багато працював, щоб залишитися в цьому костюмі курча-священника!» Така завзятість небайдужої вчительки змусила Тедді все ж таки скласти іспит і отримати атестат.

Існує ще багато інших кінофільмів, в яких присутні сценки з персонажами у рекламних костюмах. Але й розглянутих прикладів достатньо для порівняння з реальним костюмованим маркетингом. Це порівняння актуалізує театральне поняття «спектакль». Адже чим насправді є костюмована реклама, як не міні-спектаклем? В цьому спектаклі присутні всі основні складові театру: актор, публіка, сценографія, драматургія (принаймні, головна її ідея, яка часто реалізується в режимі імпровізації).

Тож, якщо реальна костюмована реклама – це спектакль, то сценки з такою рекламою у кінострічках – це «спектакль у спектаклі». Це відомий у театральному мистецтві прийом, який у даному контексті набуває інших форм, але виконує ту ж саму функцію – робить драматургію більш складною, багатоплановою.

Висновки. Аналіз виявлених кінострічок, які містять сцени з персонажами в рекламних костюмах, показує, що в даному контексті функції таких костюмів відрізняються від їх функцій в реальній комерційній рекламі. В реальному маркетингу рекламні костюми дозволяють просувати товари завдяки візуальній та вербальній комунікації носія реклами з потенційними покупцями або клієнтами. А в сюжетах кінострічок такі костюми стають частиною загальної драматургії з різними функціями: від створення незначних, але яскравих сцен, до формування ключових смислів твору. І тут неважливо, який саме товар рекламує персонаж (адже йдеться не про *product placement*), головне – щоб костюм мав максимально кумедний (смішний, недоладний, дурнуватий) вигляд. Точніше, щоб смішний костюм максимально контрастував із характером та образом персонажу, або ситуацією, в яку він потрапив.

Особливо затребуваним цей прийом є у кінострічках змішаних жанрів (комедія + детектив, комедія + бойовик, тощо), де є необхідність посилити контраст між смішним та небезпечним, серйозним та легковажним, брутальним та дотепним, створюючи хиткий баланс між цинізмом та трагікомізмом.

Інколи привнесення в сюжет кінотвору елементів костюмованої гри допомагає візуально означити переламний момент в драматургії. Адже костюм можна не лише вдягти, а й зняти. Саме зняття «дурнуватого» костюму може стати символічним актом, що свідчить про зміну у свідомості персонажу, про його готовність до змін у своєму житті.

Загалом, епізоди з персонажами у рекламних костюмах дозволяють надавати сучасному кіно рис театральності, посилюючи драматургію різноманітними нюансами костюмованої гри.

Література:

1. Honauer M., Hornecker E. Challenges for Creating and Staging Interactive Costume for the Theatre Stage. *C&C: Proceedings of the 2015 ACM SIGCHI Conference on Creativity and Cognition*, 2015, July 22-25, 15. DOI: 10.1145/2757226.2757242.
2. Patel R., Schnadelbach H., Koleva B. Come and Play: Interactive Theatre for Early Years. *TEI'18: Proceeding of the Twelfth International Conference on Tangible, Embedded and Embodied Interaction*, March, 2018, pp. 378-385. DOI: 10.1145/3173225.3173251.
3. Прокопович Л.В. Віртуальна реальність театру у візіях Анатолія Баканурського. *Вісник науки та освіти*, 2022, № 3(3), С. 129–140. DOI: 10.52058/2786-6165-2022-3(3)-129-140.
4. Шутько С. Роль театрального костюма у створенні художнього образу оперної вистави. *Часопис Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*, 2022, № 3-4(56-57). С. 212-224. DOI: 10.31318/2414-052X.3-4(56-57).2022.278246.
5. Haroon R., Sajib T.H., Nizam E.H. Comparative Study on Fashion and Theatrical Costume Design. *European Journal of Theoretical and Applied Sciences*, 2023, Vol. 1, Iss. 4, pp. 49-54. DOI: 10.59324/ejtas.2023.1(4).06.
6. Прокопович Л.В. Театральність в соціокомунікативних проявах культури: соціально-філософське дослідження: Монографія. Одеса: Екологія, 2019. 336 с. ISBN 978-617-7046-78-2.
7. Прокопович Л.В. Театральність спорту в соціально-філософському осмисленні. *Scientific Journal "Virtus"*, 2019, № 35. С. 40–44.
8. Прокопович Л.В. Костюмні помилки як чинник зворотного ефекту в комунікаціях політичного «театру» (українські кейси). *Науковий журнал «Politicus»*, 2021, Вип. 5, С. 97–101. DOI: 10.24195/2414-9616.2021-5.16.
9. Williams S., Derbyshire J., Wong A. Me on the Map: A Case Study of Interactive Theatre and Public Participation. *Journal of Public Deliberation*, 2018, Vol 14, Iss. 1, Art. 8.
10. Ivanova S., Dimitrov L., Ivanov V., Prokopovych L. Using Role-playing game for professional skills formation of prospective teachers. *Society. Integration. Education. Proceeding of the International Scientific Conference*. Vol.1, May 28–29, 195–206. DOI: 10.17770/sie2021vol1.6180.
11. Артеменко М.П., Агаджанян І.С. Художньо-образні особливості косплею в контексті досягнення туристичної атракції. *Art and Design*, 2018, № 3. С. 41-53. DOI: 10.30857/2617-0272.2018.3.4.
12. Купрієнко А.А. Методика використання флешмобів у відеореklamі. *Приазовський економічний вісник*, 2023, Вип. 1(33). С. 74-77. DOI: 10.32782/2522-4263/2023-1-13.
13. Склярєнко Н.В. Антропосоціальні дизайн-системи (за матеріалами інноваційної реклами). *Теорія та практика дизайну*, 2015, Вип. 7. С. 240-248.

References:

1. Honauer, M., Hornecker, E. (2015). Challenges for Creating and Staging Interactive Costume for the Theatre Stage. *C&C: Proceedings of the 2015 ACM SIGCHI Conference on Creativity and Cognition*, 2015, July 22-25, 15. DOI: 10.1145/2757226.2757242.
2. Patel, R., Schnadelbach, H., Koleva, B. (2018). Come and Play: Interactive Theatre for Early Years. *TEI'18: Proceeding of the Twelfth International Conference on Tangible, Embedded and Embodied Interaction*, March, 378-385. DOI: 10.1145/3173225.3173251.

3. Prokopovych, L.V. (2022). Virtualna realnist teatru u viziiakh Anatoliia Bakanurskoho [Virtual reality of theater in visions Anatoliy Bakanursky]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education*, 3(3), 129–140. DOI: 10.52058/2786-6165-2022-3(3)-129-140 [in Ukrainian].

4. Shutko, S. (2022). Rol teatralnogo kostiuma u stvorenni khudozhnogo obrazu opernoi vystavy [The role of theatrical costume in the creation of artistic image in opera performance]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P.I. Chaikovskoho*, 3-4(56-57), 212–224. DOI: 10.31318/2414-052X.3-4(56-57).2022.278246 [in Ukrainian].

5. Haroon, R., Sajib, T.H., Nizam, E.H. (2023). Comparative Study on Fashion and Theatrical Costume Design. *European Journal of Theoretical and Applied Sciences*, 1(4), 49–54. DOI: 10.59324/ejtas.2023.1(4).06.

6. Prokopovych, L.V. (2019). *Teatralnist v sotsiokomunikatyvnykh proiavakh kultury: sotsialno-filosofske doslidzhennia: Monohrafiia* [Theatricality in socio-communicative manifestations of culture: a socio-philosophical study: Monograph]. Odesa: Ekolohiia, 336. ISBN 978-617-7046-78-2 [in Ukrainian].

7. Prokopovych, L.V. (2019). Teatralnist sportu v sotsialno-filosofskomu osmyslenni [Theatricality of sports in the socio[philosophical understanding]. *Scientific Journal “Virtus”*, 35, 40–44 [in Ukrainian].

8. Prokopovych, L.V. (2021). Kostiumni pomylyky yak chynnyk zvorotnogo efektu v komunikatsiiakh politychnoho «teatru» (ukrainski keisy) [Costume mistakes as a factor of the opposite effect in the communications of the political “theater” (Ukrainian cases)]. *Scientific journal “Politicus”*, 5, 97–101. DOI: 10.24195/2414-9616.2021-5.16 [in Ukrainian].

9. Williams, S., Derbyshire, J., Wong, A. (2018). Me on the Map: A Case Study of Interactive Theatre and Public Participation. *Journal of Public Deliberation*, 14(1), 8.

10. Ivanova, S., Dimitrov, L., Ivanov, V., Prokopovych, L. (2021). Using Role-playing game for professional skills formation of prospective teachers. *Society. Integration. Education. Proceeding of the International Scientific Conference*, 1, May 28–29, 195–206. DOI: 10.17770/sie2021vol1.6180.

11. Artemenko, M.P., Aghajanian, I.S. (2018). Khudozhno-obrazni osoblyvosti kospleiu v konteksti dosiagnennia turystychnoi atraktsii [Artistic-figurative features of cosplay heroes in the context of reaching a tourist attraction]. *Art and Design*, 3, 41–43. DOI: 10.30857/2617-0272.2018.3.4 [in Ukrainian].

12. Kupriienko A. (2023). Metodyka vykorystannia fleshmobiv u videoreklami [Methods of using flashmobs in video advertising]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk - Pryazovskyi economic herald*, 1(33), 74–77. DOI: 10.32782/2522-4263/2023-1-13 [in Ukrainian].

13. Skljarenko, N.V. (2015). Antroposotsialni dyzain-systemy (za materialamy innovatsiinoi reklamy) [Antroposocial design-system (after materials of the innovative advertising)]. *Teoriia ta praktyka dyzainu - Theory and practice of design*, 7, 240–248 [in Ukrainian].

Журнал

«Вісник науки та освіти»

*(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 8(26) 2024

Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.